

RIG-VEDA SAMHITA

ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ

ಭಾಗ-೨೪

ನಿರುಕ್ತ

ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗವು

ಅನುವಾದಕ:

ಆಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್

ಹೆಚ್. ಪಿ. ವೆಂಕಟರಾವ್

ಶಿವ ಗಿರೀಶ

ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆ
ಬೆಂಗಳೂರು

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ

ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆ

ಕನ್ನಡ ಭವನ, ಜೆ.ಸಿ. ರಸ್ತೆ, ಬೆಂಗಳೂರು.

ಮಗ್ಗೇದಸಂಹಿತೆ

ಭಾಗ ೩೪
ನಿರುಕ್ತ ಪೂರ್ವಜ್ಞಂ
ಪೂಜನೆಯ ಭಾಗವು

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ

RIG-VEDA

ಋಗ್ವೇದ

ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪಠಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಮುಖ್ಯವೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಚೀನವೂ ಆದ
ಯಾಸ್ಯ ಮಹರ್ಷಿ ವಿರಚಿತಾ

ನಿರುಕ್ತಂ

(ಕರ್ನಾಟಕ ಅರ್ಥಾನುವಾದವಿವರಣೆಗಳೊಡನೆ)

ಭಾಗ - ೩೪

|| ಪೂರ್ವಷಟ್ಪಂ ||

ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗವು

ಅನುವಾದಕರು ಹಾಗೂ ಸಂಪಾದಕರು

ಆನ್ಲಾನ ಮಹಾವಿದ್ಯಾನ್

ಹೆಚ್. ಪಿ. ವೆಂಕಟರಾವ್

ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆ

ಕನ್ನಡ ಭವನ, ಜಿ.ಸಿ. ರಸ್ತೆ, ಬೆಂಗಳೂರು - ೫೬೦ ೦೦೨

RIG-VEDA SAMHITA : Volume No. 34 Reprint of **RIG-VEDA** (Nirukthana-1)
Translated with Critical Notes By : **Asthan Mahavidwan H.P. Venkata Rao** Published
by **K.R. Ramakrishna**, IAS, Commissioner, Department of Kannada and Culture,
Kannada Bhavan, J.C. Road, Bengalooru - 560 002.

Pages : xix + 1032

Price : Rs. 280/-

© ಈ ಆವೃತ್ತಿಯ ಹಕ್ಕು : ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ

ಮೊದಲ ಮುದ್ರಣ : ೧೯೫೬

ಮರುಮುದ್ರಣ : ೨೦೧೩

ಪುಟಗಳು : ೧೯ + ೧೦೩೨

ಬೆಲೆ : ರೂ. ೨೮೦/-

ಪ್ರತಿಗಳು : ೧೦೦೦

ಮುಖಪುಟ ವಿನ್ಯಾಸ : ಮಯೂರ

ಮುದ್ರಕರು :

ಮೆ|| ಮಯೂರ ಪ್ರಿಂಟ್ ಆಡ್ಸ್

ನಂ. ೬೯, ಸುಭೇದಾರ್ ಭತ್ತಂ ರೋಡ್

ಬೆಂಗಳೂರು - ೫೬೦೦೨೦ ದೂ : ೨೩೩೪೨೨೨೪

ಯದುವಂಶಪಯಃಪಾರಾವಾರಸುಧಾಕರರೂ ಸತ್ತಂಪ್ರದಾಯವೈದಿಕವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕರೂ
ಮೈಸೂರು ದೇಶವನ್ನಾಳುವ ಧರ್ಮಪ್ರಭುಗಳೂ ಆದ ಶ್ರೀಮನ್ನಹಾರಾಜ
ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರ್,
ಜಿ.ಸಿ.ಬಿ., ಜಿ.ಸಿ.ಎಸ್.ಐ. ರವರು.

ಪ್ರಕಾಶಕರ ಮಾತು

ಕನ್ನಡ ಓದುಗರಿಗೆ ಸುಲಭ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಕೃತಿಗಳು ದೊರಕಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆಯು ಹಲವಾರು ಪ್ರಕಟಣಾ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡು ಕಾರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ತರುತ್ತಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೇರುಕೃತಿಗಳ ಪ್ರಕಟಣಾ ಯೋಜನೆಯೂ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಆಸ್ಟ್ರೇಷಿಯನ್ ಮಹಾವಿದ್ಯಾನ್ ಎಚ್.ಪಿ.ವೆಂಕಟರಾವ್ ಅವರಿಂದ ಸಂಪಾದಿತವಾದ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ ಗ್ರಂಥದ ಸಿ.ಪಿ.ಬಿ.ಹೆಚ್ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಹಂತಹಂತವಾಗಿ ಮರುಮುದ್ರಣ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈ ಯೋಜನೆಯಡಿ ಈವರೆಗೂ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಹೊರತರಲಾಗಿದೆ.

ವೇದಗಳು ಕೇವಲ ತಾತ್ವಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ; ಅವು ಅನುಭಾವದ ಅಪೂರ್ವ ಜ್ಞಾನಕೋಶಗಳು. ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ದೇವತಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿಷಯಗಳು, ತತ್ತ್ವಜಿಜ್ಞಾಸೆ, ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ವಿಚಾರಗಳಿವೆ. ಭಾರತದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಭಾವನೆಗಳು, ಸಮಾಜ ಜೀವನ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಹೇಗೆ ಬೆಳೆಯಿತೆಂಬುದರ ಚಿತ್ರಣವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಂಡಿತವಾಗಿದೆ. ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಅಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರಿಗೆ ಇದು ಒಂದು ಅಮೂಲ್ಯ ಆಕರ ಗ್ರಂಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಾನವನ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಹಾಗೂ ಆಳವಾದ ಚಿಂತನೆಯ ಮೂಲಕ ಹೊಮ್ಮಿದ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮೊದಲ ಕಾವ್ಯಕುಸುಮ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆ. ಇದು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಪ್ರೀತಿ ಗೌರವಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟಾರೆ 'ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆ'ಯು ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯು ಪ್ರಸ್ತುತಪಡಿಸಿದ ಉತ್ತಮ ಅನುಭಾವ ಕಾವ್ಯ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಯುಗದ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮಾನವ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಅರಳಿಸಬಲ್ಲ ವೇದಗ್ರಂಥಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಅಗತ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಸ್ತುತ ಗ್ರಂಥ ಪುನರಾವುದ್ರಣಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ.

ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ ಸಂಪುಟಗಳು ಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟು ದೋಷರಹಿತವಾಗಿ ಹೊರಬರಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಮೂಲಕೃತಿಯನ್ನು ಸ್ಕಾನ್ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಸ್ಕಾನ್ ಮಾಡಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಿಕೊಟ್ಟಿರುವ ಮಯೂರ ಪ್ರಿಂಟ್ ಆಫ್ ಡೆಸ್ ಮಾಲೀಕರಾದ ಶ್ರೀ ಬಿ.ಎಲ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಮತ್ತು ಸಿಬ್ಬಂದಿ ವರ್ಗದವರಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು. ಈ ಪ್ರಕಟಣೆಯನ್ನು ಹೊರತರಲು ಸಹಕರಿಸಿದ ಶ್ರೀಮತಿ ದುರ್ಗಾ ಸಿ. ಆರ್. ಜಂಟಿ ನಿರ್ದೇಶಕರು (ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ), ಶ್ರೀಮತಿ ಎನ್. ಶಾಂತಮ್ಮ, ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಅಧಿಕಾರಿ ಹಾಗೂ ಶ್ರೀ ಹರೀಶ್ ಪ್ರಕಟಣಾ ಶಾಖೆ ಇವರಿಗೆ ನನ್ನ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು.

ಮಾನವನ ಬೌದ್ಧಿಕ ಮತ್ತು ಆತ್ಮದ ಉನ್ನತಿಗೆ ದಾರಿದೀಪವಾಗಿರುವ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ನಮ್ಮ ಯುವಜನಾಂಗಕ್ಕೆ ಪರಿಚಯಿಸಬೇಕೆಂಬುದು ಹಾಗೂ ಸುಲಭ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಒದಗಿಸಬೇಕೆಂಬುದು ಈ ಯೋಜನೆಯ ಆಶಯ. ಈ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯಾಸಕ್ತರು, ವಿದ್ವಾಂಸರು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಸ್ವಾಗತಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ನಂಬಿದ್ದೇನೆ. ಈ ಕೃತಿಗಳ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಕನ್ನಡದ ಜನತೆ ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳಲಿ ಎಂಬ ಆಶಯ ನಮ್ಮದು.

ಪೀಠಿಕೆ

ನಿರುಕ್ತವೆಂಬ ಈ ಗ್ರಂಥವು ವೇದಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದೂ, ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದೂ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವೇದಗಳೂ ಅತಿಪಾಚೀನಗ್ರಂಥಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧನಗ್ರಂಥಗಳು ಅವಶ್ಯಕವು. ವೇದಗಳೂ ಅನೇಕಸಾವಿರವರ್ಷಗಳ ಪಾಚೀನ ಗ್ರಂಥಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ-ಆದರಲ್ಲಿಯೂ ಮುಗ್ಧದದಲ್ಲಿ ಬಳಸಲಾಗಿರುವ ಭಾಷೆಯೂ, ವಿಷಯಗಳೂ ಬಹಳ ಕ್ಲಿಷ್ಟವೂ ಈಗಿನ ಎಂದರೆ ಅಧಃಪತಿಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದೂ ಆದುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯಜನರಿಗೆ-ಅಧುನಿಕಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪರಿಣತರಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೂ ಸಹ-ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಕ್ರಿ. ಪೂ ೨೦೦ ವರ್ಷಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ವೇದಾರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳೂ, ಸಂಶಯಗಳೂ ಉದ್ಭವಿಸಿದವು. ಆ ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸಲಾಗಿರುವ ಶಬ್ದಗಳೂ ಭಾಷೆಯೂ ಜನರಿಗೆ ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಈಚೇರಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯು ದುರವಗಾಹವಾಗುತ್ತ ಬರುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಯಾಚ್ಛರೀಬ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ವೇದಗಳ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧಕವಾದ ನಿರುಕ್ತವೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಈ ಯಾಚ್ಛರೀಗಿಂತ ಹಿಂದೆ ಎಂದರೆ ಎಷ್ಟೋ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕಮಹರ್ಷಿಗಳೂ ವೇದವಾರ್ತಗತರೂ ನಿರುಕ್ತಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಹೋಲುವ ಅನೇಕಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದಾರೆ. ಆದರೆ ಆ ಗ್ರಂಥಗಳು ಅತಿವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಈಗ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಪ್ಪವಾಗಿವೆ ಎಂದರೆ ದೊರೆಯುವಂತಿಲ್ಲ. ಯಾಚ್ಛರೀ ತಮ್ಮ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಂಥಕರ್ತೃದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರಾದವರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದಾರೆ. ಈ ನಿರುಕ್ತಗ್ರಂಥದ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ವೇದಾರ್ಥವು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ವೇದಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆದಿರುವ ವೆಂಕಟಮಾಧವರೂ, ಸ್ಯಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ, ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರೂ, ಮತ್ತು ಇತರರೂ ತಮ್ಮ ವೇದಾರ್ಥಸಂಬಂಧವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ (ಯಾಚ್ಛರೀ) ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣಗ್ರಂಥವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಈ ನಿರುಕ್ತವು ವೇದಗಳಷ್ಟೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಎಂದರೆ ಪೌರ್ವಾತ್ಮ ಮತ್ತು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥವು ಸಂಸ್ಕೃತ, ಇಂಗ್ಲಿಷ್, ಜರ್ಮನ್, ರೊಮನ್ ಮತ್ತು ಪ್ರಂಪಂಚದ ಮುಖ್ಯವಾದ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಪರಿವರ್ತಿಸುವಾಗ ಸಕಲವಿದ್ವಜ್ಞನರ ಮನ್ನಣೆಗೂ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ದೇಶೀಯ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರೌತ್ಯಾಹವು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದಿಯಾಶೇಷದ ಯಾವಭಾಷೆಗೂ ಭಾಷಾಂತರವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಈ ನಿರುಕ್ತಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಅನೇಕರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಿರುಕ್ತ ಗ್ರಂಥದ ಭಾಷೆಯು ಪ್ರಾಚೀನವೂ ಕಠಿಣವೂ ಆದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಅವಶ್ಯಕವು. ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದಿರುವವರಲ್ಲಿ, ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು, ದೇವನಾಭಯಜ್ಞಾ, ಮಾಹೇಶ್ವರ, ವೊದಲಾದವರು ಮುಖ್ಯರು. ಈ ಗ್ರಂಥವು ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಹೋಲುವುದಾದರೂ, ಇದು ವ್ಯಾಕರಣಗ್ರಂಥವೇನಲ್ಲ. ವೇದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಮುವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವೇದದಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯೂ ಪೂಜ್ಯತೆಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರಮಾಣ ಗ್ರಂಥವೂ ಆಗಿರುವುದು.

ನಿರೂಪದ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೂರುಕಾಂಡಗಳೆಂಬ ಭಾಗಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯದು ನೈಘಂಟಿಕಕಾಂಡ, ಎರಡನೆಯದು ನೈಗಮಕಾಂಡ, ಮೂರನೆಯದು ಪ್ರವತಕಾಂಡ. ಗೌಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ಅರಂಭವಾಗಿ ಅಪಾರ ಶಬ್ದದವರೆಗೂ ನೈಘಂಟಿಕಕಾಂಡವು. ಈ ಕಾಂಡದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿರುವ ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸೀತಿಕಾರೂಪವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮತ್ತು ವೇದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ ಇರುವುದು. ಜಪಾ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಉಲ್ಬಂ ಋಶಿಧೀತಂ ಎನ್ನುವವರೆಗೆ ಇರುವುದು ನೈಗಮ ಕಾಂಡವು. ನಿಗಮವೆಂದರೆ ವೇದವು. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಈಗಿನ ಕೋಶಗಳಲ್ಲಿ (Dictionary) ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ; ಆಗ್ನಿ ಎಂದು ಅರಂಭವಾಗಿ ದೇವಪತ್ನೈಃ ಎಂದು ಮುಗಿಯುವ ಮೂರನೆಯದೇ ದ್ವೈವತಕಾಂಡವು. ಈ ದ್ವೈವತಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಆಗ್ನಿಶಬ್ದದಿಂದ ಊರ್ಜಾಹುತಿ ಎನ್ನುವವರೆಗೆ ಇರುವಶಬ್ದಗಳು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು; ವಾಯುವಿನಿಂದ ಭಗದ ವರೆಗಿನ ಶಬ್ದಗಳು ಅಂತಸ್ತದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳು. ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಮೊದಲುಮಾಡಿ ದೇವಪತ್ನಿವರೆಗೆ ಇರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಗೌಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಮೊದಲುಮಾಡಿ ದೇವಪತ್ನೈಃ ಎನ್ನುವವರೆಗಿನ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಏಕಾರ್ಥವಾಚಿಗಳಾದ ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ಒಂದು ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಗ್ರಂಥವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ನಿಘಂಟುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಂತಹ ನಿಘಂಟುಗಳಲ್ಲಿ ಅವರಸಿಂಹ, ವೈಜಯಂತಿ, ಹಲಾಯುಧ, ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು ನಿಘಂಟುಗ್ರಂಥಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ನಿಘಂಟುಗಳೆಲ್ಲಾ ಅಧುನಿಕಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ವೇದಶಬ್ದಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಹವ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹೋಗಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಈ ನಿರೂಪ ಗ್ರಂಥದ ಮೊದಲನೆಯ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಏಕಾರ್ಥವಾಚಿಗಳಾದ ಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದಸಮೂಹಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನೈಘಂಟಿಕಕಾಂಡ ಅಥವಾ ನಿಘಂಟು ಎಂದು ಹೆಸರು. ನಿಘಂಟುಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ಲೋಕಗಳು, ದಿಕ್ಕುಗಳು, ಕಾಲ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯಶರೀರದ ಅವಯವಾದಿಗಳು ಮುಂತಾದ ವಸ್ತುಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಸ್ತುಗಳ ಗುಣಾವಗುಣಗಳೂ ಬಹುತ್ವ ಹ್ರಸ್ವತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ನಿಗಮವೆಂದರೆ ವೇದವು. ಏಕೆಂದರೆ ಯಾಸ್ಯರು [ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವೇದಗಳಿಂದ ಎತ್ತಿ ಉದಹರಿಸಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ನಿಗಮವಾಕ್ಯಗಳೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವಾದ ಈ ಎರಡನೆಯ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ವಿವರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಕಾಂಡಕ್ಕೆ ನೈಗಮಕಾಂಡವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು. ಈ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲಾ ನಾವು ಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟು ವ್ಯಾಕರಣನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದೇವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಯಾಸ್ಯಮಹರ್ಷಿಯಿಂದ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಉಪಾಖ್ಯಾನಗಳೂ, ಪೂರ್ತಿಹಾಸಗಳೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಮುಷ್ಕಗೊ ನದಿಗಳೂ ಆದ ಸಂವಾದವು; ದೇವಾಪಿ ಮತ್ತು ಶಂತನು ಎಂಬ ರಾಜರ ವೃತ್ತಾಂತ, ಉಪಾಸೀ ಮತ್ತು ಪುರೂರವ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಪೂರ್ವೀಕಹಾಸಗಳಿವೆ.

ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯರೂಪವಾದ ಮೂರನೆಯ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಕಾಂಡಕ್ಕೆ ದ್ವೈವತಕಾಂಡವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಸಮಾಮ್ನಾಯಃ ಸಮಾಮ್ನಾಯತಃ ಎಂದು ಅರಂಭಿಸಿ ತಸ್ಯಾಸ್ತಸ್ಯಾದ್ಯವ್ಯಯನು ಭವತ್ಯನು ಭವತಿ ಎನ್ನುವವರೆಗೆ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೆರಡು ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವರು. ಈ

ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ಪದಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನೀಡಬೇಕೆಂದು (ಪೂರ್ವಿಯಾಗಿ) ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು, ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ, ಕ್ರಮದಿಂದ ಸಲ್ಲುವುದು. ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ನಾಮ, ಅಪ್ರಾಕೃತ, ಉಪಸರ್ಗ, ನಿಪಾತ (ಅವ್ಯಯ) ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಪದಸಮೂಹಗಳಿರುವವೆಂದು ಹೇಳಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಪಾತವೆಂಬ ಪದಗಳು ನಾನಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ, ಉಚ್ಚಾರಣಾಭೇದವು ನಿಪಾತಂಶೋಧನಾ ನಿಪಾತಾಃ—ಸರಸ್ವತೆ ವಿರೋಧಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದ ಸಮೂಹಕ್ಕೆ ನಿಪಾತವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ನಿರ್ವಚನಗಳಿಗೆ ಮೂಲವಿಲ್ಲ (ಅಧಾರ ಅಥವಾ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ) ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಬಲ್ಲ. ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿರಬಹುದು ಈ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕೆಲವು ಪದಗಳಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದುಂಟು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—ತದಾಹುತಿಶೋಧನಾ ಮಾಹುತಿಶೋಧನ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೨) ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಹುತಿಗಳಿಗೆ ಅಹುತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಯದಪ್ರಥಮಯಾ | ತಪ್ತೈಃ ಫಿವ್ಯೈಃ ಪೃಥಿವಿಶ್ಚಂ | (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೩-೨) ಅದನ್ನು ಹರಡಿದನು ಎಂದರೆ ತಗ್ಗು ದಿಣ್ಣೆಗಳಲ್ಲಿವೆ ಸಮ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ ಹರಡಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ (ಪೃಥಿವಿಗೆ) ಪೃಥಿವೀ ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುವರು. ನಿರುಕ್ತಗ್ರಂಥಕಾರರೂ ಕೂಡ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತಾವು ಹೇಳಿರುವ ನಿರ್ವಚನಗಳಿಗೆ ಅಧಾರವಾದ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಲವು ಪದಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಕರಣ ಬಲವಿಂದ ನಿರ್ವಚನಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳಿಗೂ ವ್ಯಾಕರಣಬಲದಿಂದಲೇ ನಿರ್ವಚನವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಗ್ರಂಥಕಾರರು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—ತದಿಂದ ವಿದ್ಯಾಸ್ಯಾನಂ ವ್ಯಾಕರಣಸ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ಸ್ವಾರ್ಥಸಾಧಕಂ ಚ (ನಿರುಕ್ತ. ೧-೧೫) ಅದುದರಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಾರಭೂತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿರುಕ್ತವು ಬೇಕೇಬೇಕು.

ವೇದಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಮುಖ್ಯವೂ ಪ್ರಾಚೀನವೂ ಆದ ಮುಗ್ಧೀದ ಸಂಹಿತೆಯು ಮತ್ತು ಇದರ ಮುಂದಿನ ಗ್ರಂಥಗಳು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಅಚ್ಚಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿವೆ. ಇಂತಹ ಗ್ರಂಥಗಳು ಇದುವರೆಗೆ ಯಾವ ದೇಶಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದುವರೆಗೆ 30ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗ್ರಂಥಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಈ ಪುಸ್ತಕಗಳು ದೊಡ್ಡ ಸೈಜಿನ (ಡೆವಿ ಕಾಲುಭಾಗ) ಸುಮಾರು 30000 ಪೇಜುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಒಳಗೊಂಡು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೇ (ಇತರ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ) ಅತಿ ದೊಡ್ಡಗ್ರಂಥವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನಮ್ಮ ಭಿನ ಸರ್ಕಾರದವರೂ, ಪ್ರಗತಿಪರವಾದ ಈಗಿನ ಮಂತ್ರಿ ಮಂಡಲವೂ ಈ ವಿಧವಾದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ನೆರವನ್ನು ನೀಡಿ ಉದಾರವಾಗಿ ಆಶ್ರಯವನ್ನೂ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನೂ ನೀಡುತ್ತಿರುವುದು ಅಭಿನಂದನೀಯವಾಗಿದೆ.

ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವೂ, ಅತಿ ಗಹನವೂ, ಅತಿ ವಿಪ್ರಾರವೂ, ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಮೂಲಭೂತವೂ ಆದ ಇಂತಹ ಮುಗ್ಧೀದ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನೂ, ವೇದಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಸರಳವಾದ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಿಸುವುದು ಸಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದು ಸುಲಭವಾದ ಕೆಲಸವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಂತಹ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಪಂಡಿತನುಮರಾದಿಯಾದ ಸಕಲ ಜನರೂ ಜ್ಞಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಈಶ್ವರಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಲೆಂಬ ಧನವಾದ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶ್ವರರೂ, ವೇದವಿದ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಸ್ವಯಂಪಂಡಿತರೂ, ಪ್ರಜಾನುರಾಗಿಗಳೂ ದ್ವೈವಭಕ್ತಿಶಕ್ತರರೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರ್, ಜಿ. ಸಿ. ಬಿ., ಜಿ. ಸಿ. ಎನ್. ಎ. ಮಹಾಪ್ರಭುಸರ್ವರೂ, ಭಿನ ಸರ್ಕಾರದವರೂ ಬಹುದೊಡ್ಡ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಈ ಗ್ರಂಥಪ್ರಕಟನೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ

ಉದಾರಾಶ್ರಯದಿಂದ ವೈದೀಶ್ವರಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು ಕರ್ನಾಟಕರಾಜ್ಯದ ಜನಕೋಟಿಯ ಸುಕೃತವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂತಹ ಉದಾರಮತಿಗಳಾದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಭುವರ್ಯರಿಗೂ, ಅವರ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೂ ಪ್ರಗತಿಪರರಾದ ಸಚಿವರಾದಿಯಾಗಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಜಾಕೋಟಿಗೂ ಸಹ ವೇದವುರುಪನಾದ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಐಹಿಳ ಫಲಗಳಾದ ಆಯುರಾರೋಗೈಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಇತೋಪ್ಯುಕ್ತಿಯವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಮೈಸೂರು
ಶಾರ್ವರಿನಾಚು ಸಂ | ಮೊಗರಬರ ಕುಶ್ಲ ದ್ವಿತೀಯಾ }
ಭಾನುವಾರ, ತಾ|| 20-11-60.

ಅನುವಾದಕ
ಡಾ|| ವಿ. ವೆಂಕಟರಾವ್,
ಆಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್.

ನಿರುಕ್ತಗ್ರಂಥದ ವಿಷಯಸೂಚಿಕೆ

ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ

ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ

೧	ವೇದದ ಪದಗಳೆ-ಶಿಕ್ಷಾ, ಭಂದೇಶಾಪ್ತ, ಕಲ್ಪ, ಜ್ಯೋತಿಷ, ವ್ಯಾಕರಣ, ನಿರುಕ್ತ ಇವುಗಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಿವರಣೆ ಮತ್ತು ಈ ಪದಗಳ ಆವಶ್ಯಕತೆ-	1—9
೨	ನಿಘಂಟು ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	10—11
೩	ನಾಮ, ಅಖ್ಯಾತೆ, ಉಪಸರ್ಗ ಮತ್ತು ನಿಪಾತಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕುವಿಧ ಪದವಿಧಾಗಳು, ಮತ್ತು ವಿವರಣೆ	12—17
೪	ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಔದಂಬರಾಯಣರೆಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು	17
೫	ಗಾರ್ಗ್ಯ ಎಂಬುವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.	24
೬	ಆ, ಪ್ರರೆ, ಪ, ಅಭಿ ಪ್ರತಿ, ಅತಿ, ಸು ನೀ, ದು, ನಿ ಅವ ಸಂ ವಿ ಅಪ ಅನು ಅಪಿ ಉಪ ಪಂ ಅಧಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳು (Prepositions)	25—27
೭	ಆವ್ಯಯಗಳ ವಿವರಣೆ-ಇವ, ನ, ಚಿತ್, ನು ಚ, ವಾ ಎಂಬ ನಿಪಾತಗಳ (ಅವ್ಯಯ) ವಿವರಣೆ ಮತ್ತು ಉದಾಹರಣೆ	29—33
೮	ವಾ, ಅಹ, ಹ, ಉ, ಕಿಲ ಮಾ ಖಲು ಸತ್ತತ್ ನೂನಂ ಎಂಬ ಪದಗಳ ವಿವರಣೆ-ಉದಾಹರಣೆಸಹಿತವಾಗಿ	34—37
೯	ನೂನಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿಶೇಷವಿವರಣೆ ಮತ್ತು ಉದಾಹರಣೆ	38—39
೧೦	ಜರಿತಾ, ಮುಘ, ದಕ್ಷಿಣಾ, ಹಸ್ತ, ಭೃಹತ್, ಸೀಂ, ತ್ವಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಮತ್ತು ವಿವರಣೆ	41—43
೧೧	ಮುಚಾಂತ್ವಃ ಪೋಷಮಾವ್ತೇ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ನಿರ್ವಚನವು	44—47
೧೨	ಅಕ್ಷರಾಂತಃ ಕರ್ಣವಂತಃ ಸವಾಯಾಃ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ನಿರ್ವಚನವು	48—50
೧೩	ಕಂ ಈಂ ಇತ್ ಉ ಎಂಬ ನಿಪಾತಗಳು ಮತ್ತು ಉದಾಹರಣೆಗಳು	51—53
೧೪	ನಚ ಮತ್ತು ನಚಿತ್ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಗಳು	54—55

೧೫	ನಾಮಪದಗಳೂ ಮತ್ತು ಅಖ್ಯಾತಪದಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಪಾಕಟಾಯನರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು	55—57
೧೬	ಉ, ಹಿ, ಸು ವಾ (ಆ) ಎಂಬ ನಾಮಾಕಗಳು	62
೧೭	ಓಷಧೀ ತ್ರಾಯಸ್ತ್ರೈನಂ, ಅಸಂಖ್ಯಾತಾಃ ಸಹಸ್ರಾಣಿ, ತ್ವಂಸಿಂ ಧೂರವಾಸೃಜಃ ಆಶುಃಶಿಕಾನಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳ ವಿವರಣೆ	68—69
೧೮	ಅಮೃತ್, ಯಾದೃಶ್ಚಿನ್ ಮುಂತಾದ ಪದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲವೆಂಬ ವಿಚಾರ ಮತ್ತು ಸಮಾಧಾನ	70—75
೧೯	ಮಂತ್ರಗಳ ಪದವಿಭಾಗವಿಚಾರ ಇತ್ಯಾದಿ	76—82
೨೦	ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದೆ ಕಂಠ ಪಾಠಮಾಡುವ ಪುರುಷನ ನಂದೆ	83—86
೨೧	ಉತ ತ್ವಂ ಸಪ್ತೇ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು	89—90
೨೨	ಮೃಗೋ ನ ಭೀಮಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ವಿವರಣೆ	92—94

ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ

೧	ನಿರ್ವಚನಶಬ್ದಾರ್ಥವು ಇತ್ಯಾದಿ	95—96
೨	ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಉಲಾಂಗುವ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಾಸ, ಲೋಪ ಇತ್ಯಾದಿ	97—112
೩	ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಸಂಗತಿಗಳು	113—115
೪	ಗುರುವಿಗೂ ಶಿಷ್ಯನಿಗೂ ಇರುವ ಮಧುರಸಂಬಂಧ ಇತ್ಯಾದಿ	116—118
೫	ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ವಿವರಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸೂಚನೆಗಳು	119—120
೬	ಗೌಃ ಮೊದಲಾದ ೨೧ ವೈಯಕ್ತಿಕನಾಮಗಳು ಮತ್ತು ಈ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದಕ್ಕೂ ವಿವರಿಸಿರುವ ವ್ಯಾಕರಣನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು	120—132
೭	ಗೌಃ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ.	132—141
೮	ಹೇಮ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೈದು ಹಿರಣ್ಯನಾಮಗಳು ಮತ್ತು ಆ ಶಬ್ದಗಳ ವ್ಯಾಕರಣನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಮತ್ತು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	147—154
೯	ಅಂಬರಂ ಮೊದಲಾದ ೧೬ ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಮತ್ತು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	155
೧೦	ಸೈಃ ಪೃಥ್ವಿ ಮೊದಲಾದ ಆರು ಸಾಧಾರಣ ನಾಮಗಳು	170—179
೧೧	ಪೇದಯಃ ಮೊದಲಾದ ೧೫ ರಶ್ಮಿನಾಮಗಳು	180—187
೧೨	ಆಕಾಃ ಮೊದಲಾದ ೮ ದಿಷ್ಟನಾಮಗಳು	188—197
೧೩	ಶ್ಯಾವೀ ಮೊದಲಾದ ೨೩ ರಾತ್ರೀನಾಮಗಳು	198—204
೧೪	ವಿಧಾವಂಶ ಮೊದಲಾದ ೧೬ ಉಪೇಶನಾಮಗಳು	205—214

೧೫	ವೆತ್ತೋ: ಮೊದಲಾದ ೧೨ ಅರ್ಹನಾಮಗಳು	214
೧೬	ಅದ್ರಿ: ಮೊದಲಾದ ೩೦ ಮೇಘನಾಮಗಳು.	220
೧೭	ಶ್ಲೋಕ: ಮೊದಲಾದ ೫೭ವಾಕ್ಯಾನಾಮಗಳು	234
೧೮	ಅರ್ಹ: ಮೊದಲಾದ ೧೦೧ ಉದಕನಾಮಗಳು	252
೧೯	ಅವನಯ: ಮೊದಲಾದ ೩೭ ನದೀನಾಮಗಳು	275
೨೦	ಅತ್ಯ: ಮೊದಲಾದ ೨೬ ಅಶ್ವನಾಮಗಳು	291
೨೧	ಹೇಂ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಮೊದಲಾದ ೧೦ ದೇವತೆಗಳ ವಾಹನನಾಮಗಳು	300
೨೨	ಭ್ರಾಜತೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳು	303
೨೩	ಜಮತ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳು	304

ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು

೧	ಅಪ: ಮೊದಲಾದ ೨೬ ಕರ್ಮನಾಮಗಳು	308
೨	ಶುಕ್ ಮೊದಲಾದ ೧೫ ಪುತ್ರಾದಿಸಂತತಿ ನಾಮಗಳು	313
೩	ಮನುಷ್ಯಾಃ ಮೊದಲಾದ ೨೫ ಮನುಷ್ಯನಾಮಗಳು	331
೪	ಆಯತೀ ಮೊದಲಾದ ೧೨ ಬಾಹುನಾಮಗಳಹೆಸರುಗಳು	339
೫	ಅಗ್ರವ: ಮೊದಲಾದ ೨೨ ಬೆರಳುಗಳ ಹೆಸರುಗಳು	342
೬	ವಸ್ತ್ರ ಮೊದಲಾದ ೧೮ ಅನೇಕ್ಷಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳು	348
೭	ಅಂಧ: ಮೊದಲಾದ ೨೮ ಅನ್ನನಾಮಗಳು	351
೮	ಅವಯತಿ ಮೊದಲಾದ ೧೦ ತಿನ್ನು ಎಂದರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳು	357
೯	ಓಜ: ಮೊದಲಾದ ೨೮ ಬಲನಾಮಗಳು	358
೧೦	ಮಘಂ ಮೊದಲಾದ ೨೮ ಧನನಾಮಗಳು	362
೧೧	ಅಪ್ಪಾ ಮೊದಲಾದ ಗೋನಾಮಗಳು	367
೧೨	ರೇಳತೇ ಮೊದಲಾದ ೧೦ ಕೋಪಗೊಳ್ಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳು	369
೧೩	ಹೇಳ: ಮೊದಲಾದ ೧೧ ಕ್ರೋಧನಾಮಗಳು	370
೧೪	ವರ್ತತೇ ಮೊದಲಾದ ೧೦೨ ಗತ್ಯರ್ಥಕ ನಾಮಗಳು	372
೧೫	ನು ಮೊದಲಾದ ೨೬ ಶೀಘ್ರವಾಚಕನಾಮಗಳು	383
೧೬	ತಳಿತ್ ಮೊದಲಾದ ೧೧ ಶಾಂತನಾಮಗಳು	387
೧೭	ರಣ: ಮೊದಲಾದ ೪೬ ಯುದ್ಧನಾಮಗಳು	388
೧೮	ಇನ್ದ್ರತಿ ಮೊದಲಾದ ೧೦ ವ್ಯಾಪಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ನಾಮಗಳು	400

೧೯	ದಘ್ನೋತಿ ಮೊದಲಾದ ೩೩ ಕೊಟ್ಟು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳು	402
೨೦	ದಿದ್ಯುತ್ ಮೊದಲಾದ ೧೮ ವಜ್ರಾಯುಧನಾಮಗಳು	408
೨೧	ಇರಜ್ಯತಿ ಮೊದಲಾದ ೪ ವಜ್ರಯುಧವಾಚಕನಾಮಗಳು	412
೨೨	ರಾಷ್ಟ್ರೀ ಮೊದಲಾದ ೪ ಈಶ್ವರನಾಮಗಳು	412
೨೩	ಉರು ಮೊದಲಾದ ೧೨ ಬಹು (ಬಹಳ) ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ನಾಮಗಳು	420
೨೪	ಮಹನ್ ಮೊದಲಾದ ೧೧ ಹ್ರಸ್ವನಾಮಗಳು	422
೨೫	ಮಹತ್ ಮೊದಲಾದ ೨೫ ಮಹತ್ (ದೊಡ್ಡದು) ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳು	424
೨೬	ಗಯಃ ಮೊದಲಾದ ೨೨ ಗೃಹನಾಮಗಳು	428
೨೭	ಇರಜ್ಯತಿ ಮೊದಲಾದ ೧೦ ಪರಿಚರಣ (ಸೇವೆ) ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳು	432
೨೮	ಶಿಂಭಾತಾ ಮೊದಲಾದ ೨೦ ಸುಖನಾಮಗಳು	433
೨೯	ನೀರ್ಷಕ ಮೊದಲಾದ ೧೬ ರೂಪನಾಮಗಳು	436
೩೦	ಅಸ್ತ್ರೇಮಾಃ ಮೊದಲಾದ ೧೦ ಪ್ರಶಸ್ತಿ (ಉತ್ತಮ) ನಾಮಗಳು	438
೩೧	ಕೇತು ಮೊದಲಾದ ೧೧ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಗಳು	440
೩೨	ಬಿಠ್ ಮೊದಲಾದ ೬ ಸತ್ಯನಾಮಗಳು	441
೩೩	ಚಿಕ್ಕತ್ ಮೊದಲಾದ ೮ ನೋಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳು	442
೩೪	ಹಿಕಂ ಮೊದಲಾದ ೯ ಸರ್ವಪದ ಸಮಾಮೃತಗಳು	443
೩೫	ಇದಮಿವ ಮೊದಲಾದ ೧೨ ಉಪಮಾನಗಳು	443
೩೬	ಅರ್ಚತಿ ಮೊದಲಾದ ೪೪ ಅರ್ಚನ (ಪೂಜೆ) ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳು	463
೩೭	ವಿಪ್ರಃ ಮೊದಲಾದ ೨೪ ಮೇಧಾವೀ (ಚತುರತೆಯನ್ನು) ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳು	467
೩೮	ರೇಭಃ ಮೊದಲಾದ ೧೩ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರ ಹೆಸರುಗಳು	471
೩೯	ಯಜ್ಞಃ ಮೊದಲಾದ ೧೫ ಯಜ್ಞನಾಮಗಳು	473
೪೦	ಭಾರತಾಃ ಮೊದಲಾದ ೮ ಪುತ್ರಿಜನ್ಮಗಳು	475
೪೧	ಈಮಹೇ ಮೊದಲಾದ ೧೭ ಯಾಚಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಪದಗಳು	477
೪೨	ದಾತಿ ಮೊದಲಾದ ೧೦ ಕೊಡು (ಪಾನಮಾಡು) ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು	479
೪೩	ಪಂಪ್ರವ ಮೊದಲಾದ ೪ ಅಧ್ಯೀಷಣ ನಾಮಗಳು	480
೪೪	ಸ್ವಪಿತಿ ಮೊದಲಾದ ೨ ನಿರ್ದ್ರೆ ಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಪದಗಳು	480
೪೫	ಕೂಪಃ ಮೊದಲಾದ ೧೪ ಕೂಪ (ಭಾವಿ) ನಾಮಗಳು	481
೪೬	ತೃಪುಃ ಮೊದಲಾದ ೧೪ ಪ್ರೇನ (ಕಳ್ಳೆ) ನಾಮಗಳು	483
೪೭	ನಿರ್ಯಾಂ ಮೊದಲಾದ ೬ ಅಂತರ್ಹಿತ ನಾಮಗಳು	485
೪೮	ಆಕೇ ಮೊದಲಾದ ೫ ದೂರ ನಾಮಗಳು	486
೪೯	ಪ್ರತ್ನಂ ಮೊದಲಾದ ೬ ಪುರಾಣ (ಹಿಂದಿನ) ನಾಮಗಳು	487

೫೦	ನವಂ ಮೊದಲಾದ ೬ ನವ (ನೂತನ) ನಾಮಗಳು	458
೫೧	ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮೊದಲಾದ ೨೬ ದಿಕ್ಕುಗಳ ನಾಮಗಳು	490
೫೨	ಸ್ವರ್ಗ ಮೊದಲಾದ ೨೪ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ನಾಮಗಳು	503

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು

- (೧) ಜಹಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳು (೨) ನಿಧಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು (೩) ಶಿತಾಮ (೪) ಮೇಹನಾ (೫) ದಮೂನಾಃ (೬) ಮೂಷಃ (೭) ಇಷೀರೇಣ (೮) ಕುರುತನ (೯) ಜಠರೇ (೧೦) ತಿತಲು (೧೧) ಶಿವ್ರೇ (೧೨) ಮಧ್ಯಾ (೧೩) ಮಂದು (೧೪) ಈರ್ಮಾಂತಾಸಃ (೧೫) ಕಾಯಮಾನಃ (೧೬) ಲೋಧಂ (೧೭) ಶೀರಂ (೧೮) ವಿದ್ರವೇ (೧೯) ದ್ರುಪದೇ (೨೦) ತುಗ್ವಸ್ತಿ (೨೧) ನಂಸಂತೇ (೨೨) ನಸಂತ (೨೩) ಅಹನಸಃ (೨೪) ಅದ್ವಸತ್ (೨೫) ಇಷ್ವಿಣಃ (೨೬) ವಾಹಃ (೨೭) ಪಠತಕ್ರಾತಿ (೨೮) ಸುವಿತೇ (೨೯) ದಯತೇ (೩೦) ನೂಚತ್ (೩೧) ನೂಚ (೩೨) ದಾವನೇ (೩೩) ಅಕೂಪಾರಸ್ಯ (೩೪) ಶಿಶೀತೇ (೩೫) ಸುತಕಃ (೩೬) ಸುಪ್ರಾಯಣಾಃ (೩೭) ಅಪ್ರಾಯುವಃ (೩೮) ಚ್ಯವನಃ (೩೯) ರಜಃ (೪೦) ಹರಃ (೪೧) ಜುಹುರೇ (೪೨) ವ್ಯಂತಃ (೪೩) ಕ್ರಾಣಾಃ (೪೪) ನಾಶೀ (೪೫) ವಿಷುಣಃ (೪೬) ಜಾಮಿಃ (೪೭) ಪಿತಾ (೪೮) ಶಂಯೋಃ (೪೯) ಅದಿತಿಃ (೫೦) ಏರಿರೇ (೫೧) ಜಸುರಿಃ (೫೨) ಜರತೇ (೫೩) ಮಂದಿನೇ (೫೪) ಗೋಃ (೫೫) ಗಾತುಃ (೫೬) ದಂಸಯಃ (೫೭) ತೂತಾವ (೫೮) ಚಯಸೇ (೫೯) ವಿಯುತೇ (೬೦) ಮುಧಕೇ (೬೧) ಅಸ್ಯಾಃ (೬೨) ಅಸ್ಯ || ಈ ೬೨ ಪದಗಳಿಗೂ ನಾನಾರ್ಥಗಳೂ ಈ ಪದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತಕಗಳೂ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥಗಳೂ ಸಹ ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲೆ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವು

508—618

ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು

- (೧) ಸ್ನಿಂ (೨) ವಾಹಿಷ್ಠಃ (೩) ದೂತಃ (೪) ವಾವಶಾನಃ (೫) ವಾರ್ಯಂ (೬) ಅಂಧಃ (೭) ಅನಶ್ಚಂತೇ (೮) ವನುಷ್ಯತಿ (೯) ತರುಷ್ಯತಿ (೧೦) ಭಂದನಾಃ (೧೧) ಅಹನಃ (೧೨) ನುಡಃ (೧೩) ಸೋಮೋ ಅಕ್ವಾಃ (೧೪) ಶ್ವಾತ್ರಂ (೧೫) ಊಶಿಃ (೧೬) ಹಾಸಮಾನೇ (೧೭) ಪಥಿಃ (೧೮) ಸಸಂ (೧೯) ದ್ವಿತಾ (೨೦) ವ್ರಾಃ (೨೧) ಮೂಹಃ (೨೨) ಸ್ವಸೂಣಿ (೨೩) ಶಯಾಃ (೨೪) ಅರ್ಕಃ (೨೫) ಪವಿಃ (೨೬) ವಕ್ತ್ರಃ (೨೭) ಧನ್ವ (೨೮) ಸಿನಂ (೨೯) ಇತ್ಯಾ (೩೦) ಸಚಾ (೩೧) ಚಿತ್ (೩೨) ಆ (೩೩) ದ್ಯುನ್ಮಂ (೩೪) ಪವಿತ್ರಂ (೩೫) ತೋದಃ (೩೬) ಸ್ವಂಚಾಃ (೩೭) ಶಿವಿವಸ್ವಃ (೩೮) ವಿಷ್ಣುಃ (೩೯) ಅಭ್ಯೇಃ (೪೦) ಪ್ಸುಪ್ರಯಾಃ (೪೧) ಅಭಯ್ಯಂ (೪೨) ಕಾಣಾಕಾ (೪೩) ಅಧ್ರಿಗುಃ (೪೪) ಅಂಗೂಷಃ (೪೫) ಆವಾಂತಮನ್ಯಃ (೪೬) ಶ್ವತಾ (೪೭) ಉರ್ವಶೀ (೪೮) ವಯನಂ (೪೯) ವಾಜಗ್ರ್ಯಂ

(೫೦) ವಾಜಗಂಧ್ಯಂ (೫೧) ಗಂಧ್ಯಂ (೫೨) ಗಧಿತಾ (೫೩) ಕೌರಯಾಣಃ (೫೪) ತೌರಯಾಣಃ
 (೫೫) ಅಶ್ವಯಾಣಃ (೫೬) ಹರಯಾಣಃ (೫೭) ಆರಿತಃ (೫೮) ವ್ರಂದೀ (೫೯) ನಿಷ್ಕಟೀ
 (೬೦) ತೂರ್ಣಾಕಂ (೬೧) ಕ್ಷಂಪಂ (೬೨) ನಿಚುಂಪುಣಃ (೬೩) ಪದಿಂ (೬೪) ಪಾಮುಕಿ
 (೬೫) ವ್ಯಕ್ತಃ (೬೬) ಜೋಷವಾಕಂ (೬೭) ಕೃತ್ತಿಃ (೬೮) ಶ್ವೆಶ್ವೀ (೬೯) ಸಮಸ್ಯ
 (೭೦) ಕುಟಿಸ್ಯ (೭೧) ಚರ್ವಣಿಃ (೭೨) ಶಂಬಃ (೭೩) ಕೇಶಯಃ (೭೪) ತೂತಮಾಕೃಷೇ
 (೭೫) ಅಂಸತ್ರಂ (೭೬) ಕಾಕುಮಂ (೭೭) ಬೀರಬೀ (೭೮) ಅಶ್ಯ (೭೯) ಪಂ (೮೦) ಈಂ
 (೮೧) ಸೀಂ (೮೨) ಎನಂ (೮೩) ಎನಾಂ (೮೪) ಸ್ಯಣಿಃ || ಈ ಲಘು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ
 ನಾನಾರ್ಥಗಳೂ ಅವುಗಳ ಉದಾಹರಣೆ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಸಹಿತವಾದ ಮುಕ್ತುಗಳೂ ವಿವರಣೆಗಳೂ ಈ
 ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿದೆ.

೬೧೯—೭೭೧

ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು

(೧) ಆಶುಕುಕ್ಷಣಿಃ (೨) ಆಶಾಭ್ಯಃ (೩) ಕಾಶಿಃ (೪) ಕುಷಾರಂ (೫) ಅಲಾತ್ಯಣಃ
 (೬) ಸಲೂಲುಕಂ (೭) ಕತ್ತಯಂ (೮) ವಿಸ್ತುಹಃ (೯) ವೀರಧಃ (೧೦) ನ್ನಪ್ಪದ್ವಾ ಭಂ
 (೧೧) ಅಪ್ಯುಧೋರಯಃ (೧೨) ನಿಶ್ಯಂಭಾಃ (೧೩) ಬೃಬದುಕ್ತಂ (೧೪) ಮುಮೂದರಃ
 (೧೫) ಮುದೂವೇ (೧೬) ಪುಲುಕಾಮಃ (೧೭) ಅಸಿನ್ವತೀ (೧೮) ಕಪನಾಃ (೧೯) ಭಾಮುಜಿಕಃ
 (೨೦) ರುಜಾನಾಃ (೨೧) ಜೂರ್ಣಃ (೨೨) ಓಮನಾ (೨೩) ಉಪಲಪ್ತಕ್ಷೀಣೀ (೨೪) ಉಪಸಿ
 (೨೫) ಶ್ವಕಲವಿತಾ (೨೬) ಅಭ್ಯರ್ಥಯಜ್ಞಾ (೨೭) ಈಕ್ಷೇ (೨೮) ಕ್ಷೋಣಸ್ಯ (೨೯) ಅಸ್ಮೀ
 (೩೦) ಪಾಥಃ (೩೧) ಸವೀಮನಿ (೩೨) ಸಪ್ರಥಾಃ (೩೩) ವಿದಧಾನಿ (೩೪) ಶ್ರಾಯಂತಃ
 (೩೫) ಆಶೀಃ (೩೬) ಆಜೀಗಃ (೩೭) ಅಮೂರಃ (೩೮) ಶಶಮಾನಃ (೩೯) ದೇವೋ
 ದೇವಾಚ್ಯಾ ಕೃವಾ (೪೦) ವಿಜಾಮಾತುಃ (೪೧) ಓಮಾಸಃ (೪೨) ಸೋಮಾನಂ
 (೪೩) ಅನವಾಯಂ (೪೪) ಕಿಮಾದಿನೇ (೪೫) ಅಮವಾನ್ (೪೬) ಅಮಾವಾ (೪೭) ದುರಿತಂ
 (೪೮) ಅಪ್ತೇ (೪೯) ಅಮುತಿಃ (೫೦) ಶುಷ್ಪೀ (೫೧) ಪುರಂಧಿಃ (೫೨) ರುಶತ್
 (೫೩) ರಿತಾದಸಃ (೫೪) ಸುದತ್ತಃ (೫೫) ಸುವಿದತ್ತಃ (೫೬) ಅನುಷತ್ (೫೭) ತುರ್ವಣಿಃ
 (೫೮) ಗಿರ್ವಣಾಃ (೫೯) ಅಸೂರ್ತೇ ಸೂರ್ತೇ (೬೦) ಅಮ್ಯಕ್ (೬೧) ಯಾದ್ಯಶ್ಚಿನ್
 (೬೨) ಜಾರಯಾಯಿ (೬೩) ಅಗ್ರಿಯಾ (೬೪) ಚನಃ (೬೫) ಪಚತಾ (೬೬) ಶುರುಧಃ
 (೬೭) ಅಮಿನಃ (೬೮) ಜಪ್ಪತೀಃ (೬೯) ಅಶ್ರತಿಷ್ಕುತಃ (೭೦) ಶಾಶದಾನಃ (೭೧) ಸ್ಯುತಃ
 (೭೨) ಸುಶಿಪ್ತಃ (೭೩) ರಂಸುಃ (೭೪) ದ್ವಿಬರ್ಹಾ (೭೫) ಅಶ್ರಃ (೭೬) ಉರಾಣಃ (೭೭) ಸ್ತ್ರಿಯಾಣಾಂ
 (೭೮) ಸ್ತ್ರೀಪಾಃ (೭೯) ಜಬಾರು (೮೦) ಜರೂಥಂ (೮೧) ಕುಲಿಶಃ (೮೨) ತುಂಜಃ
 (೮೩) ಬರ್ಹಣಾ (೮೪) ತತನುಷ್ಪಿಃ (೮೫) ಇಲೀಬಿಶಃ (೮೬) ಕಿಯೇಧಾಃ (೮೭) ಭ್ಯಮಿಃ
 (೮೮) ವಿಷ್ಪಿತಃ (೮೯) ತುರಿಪಂ (೯೦) ಲಾಸ್ಪಿನಃ (೯೧) ಮಂಜತಿಃ (೯೨) ಮುಜುನೀಶೀ
 (೯೩) ಶ್ವತಪ್ಪಸೂ (೯೪) ಹಿನೋತ (೯೫) ಜೋಷ್ಠ್ಯಾಯಮಾಣಃ (೯೬) ಜೋಷ್ಠ್ಯಾಯತೇ
 (೯೭) ಸುಮತ್ (೯೮) ದಿವಿಷ್ಪಿಷು (೯೯) ದೂತಃ (೧೦೦) ಜಿನ್ವತಿ (೧೦೧) ಅಮತ್ಯಃ

(೧೦೨) ಮುಚೇಷಮಃ (೧೦೩) ಅನರ್ಶರಾಶಿಂ (೧೦೪) ಅನರ್ವಾ (೧೦೫) ಅಸಾವಿ
 (೧೦೬) ಗಲ್ಪಯಾ (೧೦೭) ಜಲ್ಮವಃ (೧೦೮) ಬಕುರಃ (೧೦೯) ಬೇಕನಾಟಾನ್
 (೧೧೦) ಅಭಿಧೇತನ (೧೧೧) ಅಂಕುರಃ (೧೧೨) ಬತ (೧೧೩) ವಾತಾಷ್ಯಂ (೧೧೪) ಚಾಕನ್
 (೧೧೫) ರಭರ್ಯತಿ (೧೧೬) ಅಸಕ್ಶಾಂ (೧೧೭) ಆಧವಃ (೧೧೮) ಅನವಬ್ರುವಃ
 (೧೧೯) ಸದಾನ್ವೇ (೧೨೦) ಶಿರಿಂಬಿಶಃ (೧೨೧) ಪರಾಶರಃ (೧೨೨) ಕ್ರಿವಿದ್ತೀ (೧೨೩) ಕರೂಳೇ
 (೧೨೪) ದನಃ (೧೨೫) ಶರಾರುಃ (೧೨೬) ಇದಂಯುಃ (೧೨೭) ಕೀಕಟೀಷು (೧೨೮) ಬುಂದಃ
 (೧೨೯) ವ್ಯಂದಂ (೧೩೦) ಕಿಃ (೧೩೧) ಉಲ್ಮಂ (೧೩೨) ಮುಬೀಷಂ ||

ಈ ೧೩೨ ಪದಗಳಿಗೂ ನಾನಾರ್ಥಗಳೂ, ಅರ್ಥಸಹಿತವಾದ ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತುಗಳೂ ಇತರ ವಿಶೇಷ
 ವಿಷಯಗಳೂ ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

772-1031

ವಿಷಯಸೂಚಿಕಾ ಸಮಾಪ್ತಾ.

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

ಶ್ರೀ ಗಣಾಧಿಪತಯೇ ನಮಃ

ಶ್ರೀ ಯಾತ್ಯಮಹರ್ಷಿ ವಿರಚಿತಂ

॥ ನಿರುಕ್ತಂ ॥

ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷಾನುವಾದ ವಿವರಣೆ ಸಹಿತವಾದುದೂ

ವೇದದ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಪುಖ್ಯವಾದುದೂ ಅದ

ನಿರುಕ್ತ ಗ್ರಂಥವು

॥ ಪ್ರಥಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ ॥

ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು

ಅದಿತಃ ಪಾಣಿನೀಯಂ ತು ಶಿಕ್ಷಾ ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚ ತತ್ಪಂದಃ |
ಪಂಚಾಧ್ಯಾಯಾ ನಿಘಂಟೋಶ್ಚ ನಿರುಕ್ತಮುಪರಿ ಸ್ಥಿತಂ ||
ಪ್ರಣವ್ಯ ತತ್ಪವಶ್ಚಾಮಿ ರುದ್ರಾಯಾಮಿತತೇಜಸೇ ||
ಸ ಮೇ ದಿತತು ಸುಪ್ರೀತೋ ವಾಗ್ನಿಯೋಃ ಶಿಷ್ಯಸಂಮತಿಂ ||

ಈ ನಿರುಕ್ತವೆಂಬ ಮಹಾಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರಾದ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರೆಂಬವರು ಈ ಗ್ರಂಥದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಪರಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಮಾಡಿರುವ ಮಂಗಳಾಚರಣೆಯು ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವು — ಈ ಗ್ರಂಥಾರಂಭಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವೇದಗಳ ಪದಗಳನ್ನಿರಿಸಿರುವ ಪಾಣಿನೀಯ ಶಿಕ್ಷಾ, ಜ್ಯೋತಿಷ, ಭಂದಶಾಸ್ತ್ರ, (ಕಲ್ಪ), ಇದು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಿಘಂಟು (ಶಬ್ದ ಸಮುದಾಯದ ವಿವರಣೆ) ಅನಂತರ ನಿರುಕ್ತ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೆರಡು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ನಿರುಕ್ತಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆಯಲು

ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವರು. ಅಪರಮಿತ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಬೆಳಗುವ ಶ್ರೀಪರಮೇಶ್ವರನನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಆ ಮಹೇಶ್ವರನು ನನ್ನ ನಮಸ್ಕಾರವೂರ್ವವಾದ ಸ್ವೋತ್ತಮದ ಸುಖೀತನಾಗಿ ಈ ಗ್ರಂಥರಚನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವ ನನಗೆ ವಾಕ್ಯಟುಪ್ಪವನ್ನೂ, ತಿವವಾದ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಆ ಗ್ರಂಥದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಸಪ್ತನರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ.

ವೇದಸಾಹಿತ್ಯವು ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದು. ಇನ್ನೆಲ್ಲವೂ—ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಮುಗ್ಧೇದವು—ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಗಣನವಾದ ವಿಷಯಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರಿಗೆ ದುರವಗಾಹವಾಗಿರುವುವು. ವೇದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಎಂದರೆ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ (ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ) ಬಳಸಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಈಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಬಹು ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುವು. ಈ ನಿರುಕ್ತ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃವಾದ ಯಾಸ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರೆ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೨೦೦೦ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ವೇದಾರ್ಥವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯಗಳೂ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳೂ ಇದ್ದುದರಿಂದಲೇ ಯಾಸ್ಯರಿಗೆ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚನೆಮಾಡುವ ಅಪ್ಯಕತಿಯುಂಟಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಯಾಸ್ಯರಿಗಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ವೇದಶಬ್ದಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿಧವಿಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆಂದು ಯಾಸ್ಯರೇ ನಿರುಕ್ತ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಷ್ಟು ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ವೇದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಸವು ಇತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರಯಾಸವನ್ನು ದರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ರಚಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಈ ನಿರುಕ್ತವೂ ಸಹ ಪ್ರಮಾಣಗ್ರಂಥವೆಂದು ಸಮಸ್ತರಿಂದಲೂ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ವೇದದಷ್ಟೇ ಪೂಜ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥದ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ವೇದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ವಾರ್ವಾಹಕ ಮತ್ತು ಶಾಶ್ವಾಕ ಮದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವೇದಗಳಿಗೆ ಸೇರದಂತಿರುವ ಪಡಂಗಳೂ ಯಾವವೆಂದರೆ—ಶಿಕ್ಷಾ, ಭಂದಶಾಸ್ತ್ರ, ಕಲ್ಪ, ಜ್ಯೋತಿಷ, ವ್ಯಾಕರಣ ಮತ್ತು ನಿರುಕ್ತ. ಈ ಆರು ಪಡಂಗಳಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತವೇ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು ಮತ್ತು ಗೌರವವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದು. ಈ ಆರು ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಸಾಧನ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಎಂದರೆ ಅವುಗಳೆಂದ ವಿಷಯಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇವುಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದಲೂ ಈ ಆರು ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ವೇದಗಳ ಪಡಂಗಳೆಂಬ ವಿಸ್ತರ ಬಂದಿದೆ. ಇವುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೆರಡು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತೇನೆ—

|| ಶಿಕ್ಷಾ ||

ಅನೇಕ ಮುಖಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಅನೇಕ ಶಿಕ್ಷಾ ಗ್ರಂಥಗಳಿದ್ದರೂ ಮುಗ್ಧೇದಕ್ಕೆ ಪಾಣಿನೀಯ ಶಿಕ್ಷಾ ಎಂಬುದೂ ಸಾಮವೇದಕ್ಕೆ ನಾರದೀಯ ಶಿಕ್ಷಾ ಎಂಬುದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುವು. ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವೇದವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಕ್ರಮ, ಉದಾತ್ತಾದಿ ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ವಿಧಾನ, ಸ್ವರವ್ಯಂಜನಾದಿ ಅಕ್ಷರಗಳ ಲಕ್ಷಣ, ಪೂರ್ವಾಹ್ನ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಅಪರಾಹ್ನಗಳಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ವಿಧಾನ, ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಸೌಷ್ಟವದಿಂದ ಉಚ್ಚ, ನಿಚ್ಚ, ಉಪಾಂಶು ಸ್ವರಗಳಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಕ್ರಮ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಸ್ವರ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದರೆ ಅರ್ಥವೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿ ಅದರ ಫಲವೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆಯಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಮಂತೋ ಹೀನಃ ಸ್ವರತೋ ವರ್ಣತೋ ವಾ ಮಿಥ್ಯಾ ಪ್ರಯುಕ್ತೋ ನ ತಮರ್ಥಮಾಹ |

ಸ ವಾಗ್ಜ್ಯಜೋ ಯಜಮಾನಂ ಹಿ ನಸ್ತಿ ಯಥೇಂದ್ರಕತ್ರಃ ಸ್ವರತೋಽಪರಾರ್ಥಃ ||

(ಪಾಣಿನೀಯ ಶಿಕ್ಷಾ . ೫೨)

ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವಾಗ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನಾಗಲೀ, ಸ್ವರಗಳನ್ನಾಗಲೀ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗದಂತೆ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೇನಾದರೂ ವರ್ಣ (ಅಕ್ಷರ) ಅಥವಾ ಸ್ವರವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದರೆ ಆ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವೇ ಬೇರೆಯಾಗುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಯುಕ್ತವಾದ ಮಂತ್ರಸಂಘನವು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಪ್ರಕರಿಸುವುದು (ಕೆಡಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು) ಹೇಗೆಂದರೆ, ಒಂದೆ ತ್ವಷ್ಟೃಬ್ರಹ್ಮನು ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ವೈರತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಾದ ಪುತ್ರನನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಪುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದನು. ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಇಂದ್ರತತ್ವು: ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಸ್ವರವು ಸರಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲವಾಗಿ ಆ ಶಬ್ದವು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ವಿರೋಧಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಅನಿಷ್ಟವಾದ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವ ಮಗನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡುವ ಮಗನು ಎಂದು ವ್ಯತ್ಯಾಸಸ್ವರವುಳ್ಳ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಅರ್ಥವಾಗಿ ತ್ವಷ್ಟೃವಿನ ಮಗನಾದ ವೈಶ್ವನು ಇಂದ್ರನಿಂದಲೇ ಹತನಾದನು ಇತ್ತಾದ್ದಿ ವಿವರವು ತೃತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತೆಯ ೨-೪-೧೨೧ ನೇ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

|| ಛಂದಃಶಾಸ್ತ್ರ ||

ಛಂದಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೂ ಆವೃತಕವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಕೆಂದರೆ, ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವಾಗ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ವಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿ ಇರುವುದು. ಪ್ರಾತರನವಾಕ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಗಾಯತ್ರೀ, ಉಷ್ಣಿಕ್, ಅನುಷ್ಟುಪ್, ಬೃಹತೀ, ಸಂಕ್ತಿ, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್, ಜಗತೀ ಎಂಬ ಏಳು ವಿಧವಾದ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಾತಸ್ಸನಕಾಲ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ತೃತೀಯ ಸವನಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀ, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್, ಜಗತೀ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಿಧಿಯೂ ಇರುವುದು. ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ೨೪ ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು; ಉಷ್ಣಿಕ್ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಮೊದಲಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದರಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮತ್ತೊಂದರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ಇದಲ್ಲದೆ ತೈತ್ತಿರಿಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ—

ಗಾಯತ್ರೀಭಿರ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯಾದಧ್ಯಾತ್ | ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಾ ವೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ | ಸ್ವಸ್ಯ ಛಂದಸಃ ಪ್ರತ್ಯಯನಸ್ತಾಯ | ತ್ರಿಷ್ಟುಗ್ನೀ ರಾಜನ್ಯಸ್ಯ | ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಛಂದಾ ವೈ ರಾಜನ್ಯಃ | ಸ್ವಸ್ಯ ಛಂದಸಃ ಪ್ರತ್ಯಯನಸ್ತಾಯ | ಜಗತೀಭಿರ್ವೈಶ್ವಸ್ಯ | ಜಗತೀ ಛಂದಾ ವೈ ವೈಶ್ವಃ | ಸ್ವಸ್ಯ ಛಂದಸಃ ಪ್ರತ್ಯಯನಸ್ತಾಯ ||

ಎಂದರೆ ಅಧಾನ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ (ಅಗ್ನಿಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನದಲ್ಲಿ) ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅಧಾನ ಮಾಡ ಬೇಕು. ಕ್ಷತ್ರಿಯನು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ವೈಶ್ವನು ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಅಧಾನ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಗಾಯತ್ರೀ ಮೊದಲಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ತಿಳುವಳಿಕೆಯಿಲ್ಲದೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ ಕಾತ್ಯಾಯನ ಶೌಕ ಸೂತ್ರದಲ್ಲ—ಯೋ ಹ ವಾ ಅವಿದಿತಾರ್ಷೇಯಛಂದೋದೈವತಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನ ಮಂತ್ರೇಣ ಯಾಜಯತಿ ವಾದ್ಯಾ ಪಯತಿ ವಾ ಸ್ವಾಣುಂ ವಧೃತಿ ಗರ್ತಂ ವಾಪದೃತಿ ಪ್ರ ವಾ ಮೀಯತೇ ಪಾಪೀಯಾಸ್ವನತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದರೆ, ಯಾವ ಪುರುಷನು ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಮುಖ ದೇವತೆ ಛಂದಸ್ಸು ಇವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳದೆ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಯಾಗ ಮಾಡಿಸುವನೋ ಅಥವಾ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿಸುವನೋ ಅವನು ಕುರುಡನೆಂತೆ

ಕಂಭದ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವನು, ಹಳ್ಳದಲ್ಲಿ ಬೀಳುವನು, ನಾಶವಾಗುವನು ಅಥವಾ ಅತಿ ಪಾಪಿಯಾಗುವನು ಎಂದಿರುವುದು. ಪ್ರತಿ ಮಂತ್ರಕ್ಕೂ ಇರುವ ಮುಷಿದೇವತಾಭಂಧವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಶ್ರುತಿಯಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಂದೋಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭಂದಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕಲಿಯಲೇಬೇಕು.

|| ಕಲ್ಪ ||

ಕಲ್ಪನೆಂದರೆ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಕ್ರಮಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಧಿನಿಯಮಗಳನ್ನೂ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನೂ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ವಿವರಿಸುವ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಇವು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಆಪಸ್ತಂಬ, ಬೋಧಾಯನ, ಕಾತ್ಯಾಯನ, ಜೈಮಿನಿ ಮೊದಲಾದ ಮಹರ್ಷಿಗಳಿಂದ ಸೂತ್ರರೂಪದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಮುಗ್ಧೇಡಕ್ಕೆ ಆಶ್ವಲಾಯನರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಕಲ್ಪಸೂತ್ರಗಳೇ ಮುಖ್ಯವು. ಕೃಷ್ಣ ಯಜುರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಆಪಸ್ತಂಬ, ಬೋಧಾಯನ ಮೊದಲಾದವರು ಕಲ್ಪಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದಾರೆ. ಇದರಂತೆ ಇತರ ವೇದಗಳಿಗೂ ಇತರ ಶಾಖೆಗಳಿಗೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮುಷಿಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಕಲ್ಪಸೂತ್ರಗಳಿವೆ. ಸೂತ್ರಗ್ರಂಥಗಳು ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿರುವುವು. ಶೌತಸೂತ್ರ, ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರ, ಧರ್ಮಸೂತ್ರ, ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಶೌತಸೂತ್ರವೇ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಮಂತ್ರಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿನಿಯೋಗ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವದಿಂದಲೂ ಪರಂಪರಾಗತವಾದ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸದೇ ಕಾರಾದಾಗಲೂ, ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿನಿಯೋಗ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವಾಗಲೂ ಕಲ್ಪಸೂತ್ರಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವು ತಿಳಿಯದಿರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಲ್ಪಸೂತ್ರಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆಯು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಇಷೇ ತ್ವಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ (ಇದು ಅಪೂರ್ಣವಾದ ವಾಕ್ಯ) ಏನೂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇಷೇ ತ್ವಾ ಛಿನದ್ವಿ ಎಂದು ಛಿನದ್ವಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ವತ್ಸಾಪಾಕರಣ (ಕರುವನ್ನು ಅಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದು) ಕರ್ಮಕ್ಕಾಗಿ ಪಾಲಾಶವೃಕ್ಷದ ಒಂದು ಕೊನೆಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವಾಗ ಆ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಸಂಚೋಧಿಸಿ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವಿದು. ಎಂದರೆ ಎಲೈ ಪಾಲಾಶವೃಕ್ಷವೇ, ಯಜ್ಞಕರ್ಮಕ್ಕಾಗಿ ನಿನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಶಾಖೆಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವೆನು ಎಂದು ಅರ್ಥಯುಳ್ಳ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಗಳ ವಿವರಗಳನ್ನೂ ವಿಧಿನಿಯಮಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕಲ್ಪಸೂತ್ರಗಳ ಅಧ್ಯಯನವು ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕವು.

|| ಜ್ಯೋತಿಷ ||

ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಇಂತಿಂತಹ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕಾಗಿ ಕಾಲನಿರ್ಣಯಮಾಡುವುದೇ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿದೆ. ಕಾಲವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕವಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತೆ—

ಸಂವತ್ಸರಮೇಶದ್ವೈತಂ ಚರೀತಂ (ಶ್ರೈ. ಆ. ೧-೩೨-೧) ಈ ವ್ರತವನ್ನು ಎಂದರೆ ಕರ್ಮವನ್ನು ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದ ನರಿಗೂ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಸಂವತ್ಸರ ಕಾಲಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳುವ ವಿಧಿಯಿದೆ.

ವಸಂತಾ ಚಾಹ್ನೋಽಗ್ನಿಮಾದಧೀತ | ವಸಂತೋ ವೈ ಚಾಹ್ನೋಽಗ್ನೃತಃ | ಸ್ಯ ವಿಸ್ಮಿ.
ನಮ್ಯತಾನಾಧಾಯ | ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೀ ಭವತಿ | ಮುಖಂ ವಾ ಏತದ್ಯತೋನಾಂ |

ಯದ್ವಸಂತಃ | ಯೋ ವಸಂತಾಗ್ನಿನಾಥತಃ | ಮುಖ್ಯ ಏವ ಭವತಿ | ಅಥೋ ಯೋಽನಿ-
ಮಂತಮೇವೈನಂ ಪ್ರಜಾತಮಾಥತಃ | ಗ್ರೀಷ್ಮೇ ರಾಜನ್ಯ ಅದಧೀತ | ಗ್ರೀಷ್ಮೋ ವೈ
ರಾಜನಸ್ಯರ್ತುಃ | ಸ್ವ ಏವೈನಮ್ನು ಕಾವಾಧಾಯ | ಇಂದ್ರಿಯಾತಿ ಭವತಿ | ಶರದಿ ವೈಶ್ಯ
ಅದಧೀತ ಶರದ್ವೈ ವೈಶ್ಯಸ್ಯರ್ತುಃ | ಸ್ವ ಏವೈನಮ್ನು ತಾವಾಧಾಯ | ಪಶುಮಾನ್ವತಿ ||

ಎಂದರೆ ವಸಂತಮುತುವಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದವನು ಅಗ್ನಿಧಾನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ವಸಂತಮುತುವೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ತನ್ನ
ಮುತುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ತನ್ನ ಮುತುವಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಧಾನ ಮಾಡಿದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಬ್ರಹ್ಮವರ್ತಿಸ್ತೆಂದ
ಬೆಳಗುವನು. ಈ ಮುತುವಿನಲ್ಲಿ ಯಾಗ ಮಾಡಿದವನು ಜನರಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯನೆನಿಸುವನು. ಹಾಗೆಯೇ ಗ್ರೀಷ್ಮಮುತುವಿನಲ್ಲಿ ರಾಜ
ನಾದವನು ಯಾಗ ಮಾಡಿದರೆ ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯಾಗುವನು. ವೈಶ್ಯನು ಶರದ್ವತುವಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಧಾನ ಮಾಡಬೇಕು. ಅದರಿಂದ
ಅವನು ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ಮಾಸಿ ಮಾಸಿ ಪೃಷ್ಠಾನ್ಮುಪಯಂತಿ ಮಾಸಿ ಮಾಸ್ಯತಿಗ್ರಾಹ್ಯಾ ಗೃಹ್ಯಂತೇ

(ಶ್ಲೋ. ೧-೫-೧) ಸತ್ತ್ರಯಾಗಮಾಡುವಾಗ ಪುತಿ ಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಪೃಷ್ಠವೆಂಬ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಇತ್ಯಾದಿ
ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಮಾಸಪರಿಮಿತಿಯ ಕಾಲವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು.

ಯಂ ಕಾಮಯೇತ ವಸೀಯಾನ್ಪ್ರಾಪ್ತಿದಿತಿ ತಂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷೇ ಯಾಜಯೇತ್ (ಶ್ಲೋ. ೨-೨೩-೧)
ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಪಕ್ಷಪ್ರಮಾಣ ಕಾಲವನ್ನು ಹೇಳುವವು.

ಏಕಾಪ್ಯಕಾಯಾಂ ದೀಕ್ಷೇರನ್—ಫಲ್ಗುನೀರ್ಪೂರ್ಣಮಾಸೇ ದೀಕ್ಷೇರನ್ (ಶ್ಲೋ. ೨-೪-೧) ಇವೇ
ಮೊದಲಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ತಿಥಿ, ದಿವಸ ಇವುಗಳ ವಿಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುವವು.

ಪ್ರಾತರ್ಜುಹೋತಿ, ಸಾಯಂಜುಹೋತಿ (ಶ್ಲೋ. ಬ್ರಾ. ೨-೧-೨-೨) ಮೊದಲಾದವು ಪ್ರಾತಃಕಾಲಾದಿ ವಿಧಿಗಳು.
ಕೃತ್ತಿಕಾಸ್ತಗ್ನಿನಾದಧೀತ | ಏತದ್ವಾ ಅಗ್ನೇರ್ನಕ್ಷತ್ರಂ (ಶ್ಲೋ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೨-೧) ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಧಿಗಳು
ನಕ್ಷತ್ರ ವಿಧಿಗಳು.

ಅದುದರಿಂದ ಕಾಲ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನೋಡಬೇಕೆಂದು ಉಪಯುಕ್ತ
ವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣ ||

ವ್ಯಾಕರಣವು ಸ್ಯಕೃತಿ, ಪ್ರತ್ಯಯ, ವಿಭಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದವಿಭಾಗಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ
ಕೊಟ್ಟು ಪದವ್ಯರೂಪ, ಮತ್ತು ಅದರ ಅರ್ಥನಿಶ್ಚಯ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ
ವ್ಯಾಕರಣದಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನ ಎಂಬುವುದನ್ನು ವರರುಚಿ ಎಂಬುವರು ತಮ್ಮ ವಾರ್ತಿಕ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಿಣಿ(ಹಾಗಮಲಭ)
ಸಂದೇಹಾಃ ಪ್ರಯೋಜನಮಿತಿ ಎಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರಕ್ತಾ, ಊಹ, ಆಗಮ, ಲಭು, ಅಸಂದೇಹ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಜನ
ಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಪತಂಜಲಿಮಹರ್ಷಿಯು ತಮ್ಮ ಮಹಾ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ರಕ್ಷಾ—ವೇದಗಳನ್ನು ಕಾಪಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ಉಚ್ಚಾರಣಾದಿಗಳಿಂದ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗದಂತೆಯೂ, ವಾಠ ಭೇದಗಳು, ಲೋಪಪೋಷಣೆಗಳು ಸಂಭವಿಸದಂತೆ ಇದ್ದುದು ಇದ್ದಂತೆ ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಓದಬೇಕು. ಲೋಪ, ಅಗಮ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ವರ್ಣವಿಕಾರಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವನು ವೇದಗಳನ್ನು ಅಕ್ಷರೆಯದಂತೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವನು ಮತ್ತು ಇಂತಹ ವ್ಯಾಕರಣಜ್ಞನು ವೇದವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲನು.

ಊಹ :— ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗಾದಿಂಗಳೂ, ವಚನಗಳು ವಿಭಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳೂ ಇವುಗಳನ್ನು ಅಷ್ಟು ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ವಚನ, ವಿಭಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಬದಲಾವಣೆಯಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸಮಾಡಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಹಾಗೆ ಬದಲಾಯಿಸಲು ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ತಿಳಿಯದವನಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸಮಯೋಚಿತವಾಗಿ ಯಾವ ವಚನ ಯಾವ ವಿಭಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಊಹಿಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು ಎಂಬುವುದನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಕಲಿಯಲೇಬೇಕು.

ಅಗಮ :— ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದವನು ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನೂ ಅವೇಕ್ಷಿಸದೆ ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪವಾದ ಪಡಂಗಳಿಹಿ ವೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬೇಕು ಮತ್ತು ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆರು ವೇದಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಣವೇ ಮುಖ್ಯವು. ಪ್ರಧಾನಾಂಗವಾದ ಇಂತಹ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಓದುವುದಕ್ಕೆ ಪಟ್ಟಿ ಪ್ರಯತ್ನವು ಸಫಲವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಓದಲೇಬೇಕು.

ಲಭಃ :— ವೇದವನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಹಾಯವಾಗಲೆಂದು ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಓದಬೇಕು. ಒಂದು ಸಮಯದಲ್ಲಿ ವೇದಗುರುವಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಶಬ್ದಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಮಾಡಿ ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಶಬ್ದದ ರೂಪವಸ್ಥೆತಿ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಾಕರಣವಿಶೇಷವನ್ನು ದೇವಮಾನೋತ್ಕಾ ಒಂದು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳವರೆಗೂ ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿದನು. ಆದರೂ ಕೊನೆ ಮುಟ್ಟಲಿಲ್ಲ. ಹೇಳುವವನು ಬೃಹಸ್ಪತಿ; ಕೇಳುವವನು ಇಂದ್ರ; ಹೇಳಿದ ಕಾಲವು ಒಂದು ಸಹಸ್ರ ದಿವ್ಯವರ್ಷಗಳು. ಆದರೂ ಮುಗಿಯಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ಈಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುರಾತನ ಪರಮಾಯಾತ್ನದಿಂದ ಒಂದು ನೂರು ವರ್ಷಗಳಾಗಬಹುದು. ಇದಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವದವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಶಬ್ದಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದೆಂತು ? ಆದುದರಿಂದ ಪದಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಬೇಗನೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನೂ ಕಲಿಯಬೇಕು.

ಅಸಂದೇಹ :— ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅನೇಕ ಸಂದೇಹಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವವು. ಅವುಗಳ ಸಂಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬೇಕು. ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೈತ್ಯರು ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೇರೆಯ (ಹೇ ಅರಯ) ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಹೇಲಯ. ಎಂದು ಅಪಶಬ್ದವನ್ನು ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಲಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾಶನಂದರ್ಥವಾಗಿ ಅಹರು ಲಯಕ್ರೀಡಾದರು ಎಂದರೆ ಅವರಿಗೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋಲುಂಟಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪಶಬ್ದವನ್ನು ನುಡಿಯದಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಓದಬೇಕು. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಅಥವಾ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಪ್ರಯೋಜನಗಳುಂಟು. ಆದುದರಿಂದ ವೇದಾರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಕರಣವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ.

|| ನಿರುಕ್ತ ||

ಇದುವರೆಗೂ ವೇದಾರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಶಿಕ್ಷಾ, ಭಂದಶ್ಯಾಸ್ತ್ರ, ಕಲ್ಪ, ಜ್ಯೋತಿಷ, ವ್ಯಾಕರಣ ಎಂಬ ಐದು ವೇದಾಂಗಗಳ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ಅರನೆಯದೂ ಅತಿ ಮುಖ್ಯವೂ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವೂ ಆದ ನಿರುಕ್ತವೆಂಬ ವೇದಾಂಗವನ್ನೂ ವೇದಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅದರ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನೂ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯಗಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಇನ್ನೊಂದರ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು

ನಿಃ ಉಕ್ತಂ = ನಿಃಠಂ :- ಎಂದರೆ ಆ ಪದದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥವು ಬೇರೆ ಪದಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಆಗಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥವು. ಕೆಲವರು ಇಲ್ಲಿ ನಿ. ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸಂ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು. ಸಂ ಎಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಎಂದು. ನಿರುಕ್ತವೆಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವ ಶಬ್ದವು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ನಿರುಕ್ತ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಗೌಃ ಗ್ನಾ ಜ್ಞಾ ಕ್ಷ್ಮಾ ಕ್ಷ್ಮಾ ಕ್ಷ್ಮಮಾ ಎಂದು ಆರಂಭಿಸಿ ವಸವಃ ವಾಜಿನಃ ದೇವಪತ್ನೀ ಎಂದು ಮುಗಿದಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಪರಾವೇಕ್ಷೆಯು ಎಂದರೆ ಇನ್ನೊಂದರ ಸಹಾಯವು ಬೇಕಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಂತಿಂತಹ ಶಬ್ದಗಳು ಪೃಥಿವಿಯ ಹೆಸರುಗಳು; ಇಂತಹ ಶಬ್ದಗಳು ಹಿರಣ್ಯದ ಹೆಸರುಗಳು ಎಂದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ನಿರುಕ್ತ ಗ್ರಂಥವು ಮೂರು ಕಾಂಡಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗವಲ್ಲಟ್ಟಿದೆ. ಆದರೆ ವಿವರವನ್ನು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕಾ ಛಾಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ —

ಅದ್ಯಂ ನೈಘಂಟುಕಂ ಕಾಂಡಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ನೈಗಮಂ ತಥಾ |
 ತೃತೀಯಂ ದ್ವೈವತಂ ಚೇತಿ ಸಮಾನ್ವಾಯಸ್ವಿಧಾ ಸ್ಥಿತಃ |
 ಗೌರಾದ್ಯಪಾರಪರ್ಯಂತಮಾದ್ಯಂ ನೈಘಂಟುಕಂ ಮತಂ |
 ಜಹಾದ್ಯುಲ್ಪವ್ಯುಧೀಸಾಂಶಂ ನೈಗಮಂ ಸಂಪ್ರಚಕ್ಷತೇ |
 ಅಗ್ನಾದಿದೇವಪತ್ನೀಂತಂ ದೇವತಾಕಾಂಡಮುಚ್ಯತೇ ||
 ಅಗ್ನಾದಿದೇವೀ ಉರ್ಜಾರ್ಹುತ್ಯಂತಃ ಸ್ತೃತಿಗತೋ ಗಣಃ ||
 ನಾಯ್ವಾದಯೋ ಭಗಾಂತಾಃ ಸ್ಯುರಂತದಿಕ್ಷಸ್ವದೇವತಾಃ |
 ಸೂರ್ಯಾದಿದೇವಪತ್ನೀಂತಾ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಾ ದೇವತಾ ಇತಿ ||
 ಗನಾದಿದೇವಪತ್ನೀಂತಂ ಸಮಾನ್ವಾಯಮುಧೀಯತ ಇತಿ ||

ಎಂದರೆ — ಈ ನಿರುಕ್ತಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಕಾಂಡಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯದು ನೈಘಂಟುಕಕಾಂಡ, ಎರಡನೆಯದು ನೈಗಮಕಾಂಡ, ಮೂರನೆಯದು ದ್ವೈವತಕಾಂಡ ಎಂದು. ಗೌಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿ ಅಪಾರ ಎಂಬ ಶಬ್ದದವರೆಗೂ ನೈಘಂಟುಕಕಾಂಡವು; ಜಹಾ ಎಂದು ಆರಂಭವಾಗಿ ಉಲ್ಪಂ ಋಧೀಷಂ ಎನ್ನುವವರೆಗೆ ಇರುವುದು ಎರಡನೆಯ ನೈಗಮಕಾಂಡವು; ಅಗ್ನಿ ಎಂದು ಆರಂಭವಾಗಿ ದೇವಪತ್ನೀ ಎಂದು ಮುಗಿಯುವ ಮೂರನೆಯದು ದ್ವೈವತಕಾಂಡವು. ಈ ದ್ವೈವತ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದದಿಂದ ಉರ್ಜಾರ್ಹುತಿ ಎನ್ನುವವರೆಗೆ ಇರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುವು; ನಾಯುವಿನಿಂದ ಭಗದವರೆಗಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಅಂತಃಕರ್ಮದಲ್ಲಿರುವ

ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳು. ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಮೊದಲುಮಾಡಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಗೌಞ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಮೊದಲುಮಾಡಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಎನ್ನುವವರೆಗಿನ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಏಕಾರ್ಥವಾಚಿಗಳಾದ ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ಒಂದು ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ನಿಘಂಟುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಂತಹ ನಿಘಂಟುಗಳಲ್ಲಿ ಅಮರಸಿಂಹ, ವೈಜಯಂತೀ, ಹಲಾಯುಧ ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು ನಿಘಂಟುಗ್ರಂಥಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ನಿಘಂಟುಗಳೆಲ್ಲಾ ಆಧುನಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ವೇದಶಬ್ದಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಹವ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹೋಗಿಲ್ಲ ಹಾಗೆಯೇ ಈ ನಿರೂಪಗ್ರಂಥದ ಮೊದಲನೆಯ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಏಕಾರ್ಥವಾಚಿಗಳಾದ ಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದಸಮೂಹಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನೈಘಂಟಿಕ ಕಾಂಡ ಅಥವಾ ನಿಘಂಟು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ನಿಘಂಟು ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ತೋಕಗಳು, ದಿಕ್ಕುಗಳು, ಕಾಲ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇವೆ. ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯಶರೀರದ ಅವಯವಾದಿಗಳು ಮುಂತಾದ ವಸ್ತುಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಸ್ತುಗಳ ಗುಣಾವಗುಣಗಳೂ ಬಹುತ್ವ ಹೃಸ್ವತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ನಿಗಮವೆಂದರೆ ವೇದವು. ಏಕೆಂದರೆ ಯಾಸ್ಯರು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವೇದಗಳಿಂದ ಎತ್ತಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ನಿಗಮ ವಾಕ್ಯಗಳೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವಾದ ಈ ಎರಡನೆಯ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ವಿವರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಕಾಂಡಕ್ಕೆ ನೈಗಮಕಾಂಡವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು.

ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ರೂಪವಾದ ಮೂರನೆಯ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಕಾಂಡಕ್ಕೆ ದೈವತಕಾಂಡವೆಂದು ಹೆಸರು. ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಸಮಾಮ್ನಾಯಃ ಸಮಾಮ್ನಾತಃ ಎಂದು ಅರಂಭಿಸಿ ತಸ್ಯಾಸ್ತಸ್ಯಾಸ್ತಾನ್ವಾವ್ಯಮನು ಭವ್ಯತನು ಭವಂತಿ ಎನ್ನುವವರೆಗೆ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೆರಡು (೧೨) ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವರು ಈ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ಪದಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ನಿರೂಪ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಕ್ರಮದಿಂದ ಸಲ್ಲುವುದು. ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ನಾಮ, ಅಖ್ಯಾತ, ಉಪಸರ್ಗ, ನಿಪಾತ (ಅನ್ವಯ) ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಪದಸಮೂಹಗಳಿರುವವೆಂದು ಹೇಳಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಪಾತವೆಂಬ ಪದಗಳು ನಾನಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ. ಉಚ್ಚಾವಚೇಷ್ಠರ್ಥೇಷು ನಿಪತಂತೀತಿ ನಿಪಾತಾಃ-ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಸಮೂಹಕ್ಕೆ ನಿಪಾತವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ನಿರ್ವಚನಗಳಿಗೆ ಮೂಲವಿಲ್ಲ (ಆಧಾರ ಅಥವಾ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ) ಎಂದು ಶಂಕಿಸಬೇಕಾಗಲ್ಲ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಈ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕೆಲವು ಪದಗಳಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದುಂಟು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ತದಾಹುತೀನಾಮಾಹುತಿತ್ವಂ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೨) ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಹುತಿಗಳಿಗೆ ಅಹುತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಯದಪ್ರಭಯತಾ | ತತ್ಪೃಥಿವ್ಯೈ ಪೃಥಿವಿತ್ವಂ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೩-೨) ಅದನ್ನು ಹರದಿದನು ಎಂದರೆ ತಗ್ಗು ದಿಣ್ಣೆಗಳಲ್ಲದ ಸಮಪ್ರದೇಶವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ಸಸುಪ್ರದೇಶವಾಗಿ ಹರದಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ (ಪೃಥಿವಿಗೆ) ಪೃಥಿವೀ ಎಂದು

ಹೆಸರಾಯಿತು. ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು. ನಿರುಕ್ತಗ್ರಂಥಕಾರರೂ ಕೂಡ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತಾವು ಹೇಳಿರುವ ನಿರ್ವಚನಗಳಿಗೆ ಆಧಾರವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಲವು ಪದಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಕರಣ ಬಲದಿಂದ ನಿರ್ವಚನಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳಿಗೂ ವ್ಯಾಕರಣ ಬಲದಿಂದಲೇ ನಿರ್ವಚನವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಗ್ರಂಥಕಾರರು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ — ತದಿತ್ತಂ ವಿಧ್ಯಾಸ್ಥಾನಂ ವ್ಯಾಕರಣಸ್ಯ ಶಾತಸ್ತು ಸ್ವಾಧ್ಯ-
 ಸಾಧಕಂ ಚ (ನಿ. ೧-೧೫) ಆದುದರಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು (ನಿರುಕ್ತವು) ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಸಾರಭೂತವಾಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ವಿದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿರುಕ್ತವು ಬೇಕೇಬೇಕು. ಈಗ ನಿರುಕ್ತ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಮೊದಲನೆಯ ಏಂಟವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಆ ಖಂಡದಲ್ಲಿರುವ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಅರ್ಥಾನುವಾದ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ.

ತತ್ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಓಂ ಸಮಾಮ್ನಾಯಃ ಸಮಾಮ್ನಾತಃ ಸ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವ್ಯಸ್ತಮಿಮಂ
 ಸಮಾಮ್ನಾಯೇ ನಿಘಂಟವ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ನಿಘಂಟವಃ ಕಸ್ಮಾ-
 ನ್ನಿಗಮಾ ಇಮೇ ಭವಂತಿ ಭಂದೋಭ್ಯಃ ಸಮಾಹೃತ್ಯ ಸಮಾಹೃತ್ಯ
 ಸಮಾಮ್ನಾತಾಸ್ತೇ ನಿಗಂತವ ಏವ ಸಂತೋ ನಿಗಮನಾನ್ನಿಘಂಟವ
 ಉಚ್ಯಂತ ಇತ್ಯಾಪಮನ್ಯವೋಽಪಿ ವಾಹನನಾದೇವ ಸ್ಯುಃ
 ಸಮಾಹತಾ ಭವಂತಿ ಯದ್ವಾ ಸಮಾಹೃತಾ ಭವಂತಿ ತದ್ಯಾನ್ಯೇತಾನಿ
 ಚತ್ವಾರಿ ಪದಜಾತಾನಿ ನಾಮಾಖ್ಯಾತೇ ಚೋಪಸರ್ಗನಿಪಾತಾಶ್ಚ
 ತಾನೀಮಾನಿ ಭವಂತಿ ತತ್ರೈತನ್ನಾಮಾಖ್ಯಾತಯೋರ್ಲಕ್ಷಣಂ
 ಪ್ರದಿಶಂತಿ ಭಾವಪ್ರಧಾನಮಾಖ್ಯಾತಂ ಸತ್ತ್ವಪ್ರಧಾನಾನಿ
 ನಾಮಾನಿ ತದ್ಯತ್ಪ್ರೋಭೇ ಭಾವಪ್ರಧಾನೇ ಭವತಃ ಪೂರ್ವಾ-
 ಪರೀಭೂತಂ ಭಾವಮಾಖ್ಯಾತೇನಾಚಷ್ಟೇ ವ್ರಜತಿ ಪಚತೀತ್ಯುಪ-
 ಕ್ರಮಪ್ರಭೃತ್ಯಪವರ್ಗಪರ್ಯಂತಂ ಮೂರ್ತಂ ಸತ್ತ್ವಭೂತಂ
 ಸತ್ತ್ವನಾಮಭಿವ್ಯಂಜ್ಯಾ ಪತ್ತಿರಿತ್ಯದ ಇತಿ ಸತ್ತ್ವಾನಾಮುಪದೇಶೋ
 ಗೌರಶ್ಚಃ ಪುರುಷೋ ಹಸ್ತೀತಿ ಭವಂತಿತಿ ಭಾವಸ್ಯಾಸ್ತೇ ಶೇತೇ
 ವ್ರಜತಿ ತಿಷ್ಠತೀತೀಂದ್ರಿಯನಿತ್ಯಂ ವಚನಮಾದುಂಬರಾಯಣಃ ||೧||

ಇದು ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದ ಪ್ರಥಮಖಂಡವು. ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಎಂಟುಸದರಿ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಆಸ್ಪದವಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆ—

ಒಂ || ಸಮಾಮ್ನಾಯಃ ಸಮಾಮ್ನಾತಃ ಸ ವ್ಯಾಮ್ನಾತವ್ಯಃ ||

ಸಂಪ್ರದಾಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಬಂದಿರುವ ವೈದಿಕಶಬ್ದಸಮೂಹವು ಮುಷಿಗಳಿಂದ ಗ್ರಂಥರೂಪವಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಗಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಮೊದಲಾಗುವ ದೇವತಾಶಬ್ದಗಳೆಂಬ ಶಬ್ದದವರೆಗಿರುವ ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾದ ಈ ವೈದಿಕ ಶಬ್ದಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಸಮಾಮ್ನಾಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸಂ ಮತ್ತು ಅಜ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮ್ನಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಸಮಾಮ್ನಾಯಶಬ್ದವು ವ್ಯುತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಯಾವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಚಿನ್ನಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದರೆ ವೇದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವುದೋ ಆ ಶಬ್ದಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸಮಾಮ್ನಾಯವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಮಾಮ್ನಾಯವು (ವೇದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದ ಸಮೂಹವು) ಸಮಾಮ್ನಾತವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ಒಂದೆಡೆ ಕ್ರೋಡೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ; ಈ ಶಬ್ದ ಸಮೂಹವು ವಿವರಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಗೆ ಒಳಗಾಗುವುದು ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಡೀಕೃತವಾದ ಶಬ್ದ ಸಮೂಹ ನಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ. ಈ ಪದಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಸೇರದಿರುವ ಇತರ ಅನೇಕ ಶಬ್ದಗಳೂ ವಿವರಣೆಗೆ ಒಳಗಾಗುತ್ತವೆ. ವಿವರಣೆಗೆ ಒಳಗಾಗದಿರುವ ಪದಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಏಕೆ ಸೇರಿಸಲಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಗ್ರಂಥವು ಅತಿಯಾಗಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವುದು ಎಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಲಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಗ್ರಂಥದ ಶೈಲಿಯಿಂದ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ ಪದಗಳೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಉದ್ದಿಸ್ತವಾಗುವವೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಮಿಮಂ ಸಮಾಮ್ನಾಯಂ ನಿಘಂಟವ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ |

ಸಮಾಮ್ನಾತ ಮತ್ತು ಅಸಮಾಮ್ನಾತ ಎಂಬ ಎರಡು ಗುಂಪುಗಳಿಗೂ ಸೇರಿರುವ ಶಬ್ದಸಮುದಾಯವನ್ನು ಅನೇಕ ಆಚಾರ್ಯರು, ಮುಷಿಗಳು ಮತ್ತು ಪಂಡಿತರು ನಿಘಂಟು ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ನಿಘಂಟವಃ ಕಸ್ಯಾನ್ವಿಗಮಾ ಇಮೇ ಭವಂತಿ

ಈ ಸಮೂಹಕ್ಕೆ ನಿಘಂಟವಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಏಕೆ ಬಂದಿತು? ಎಂದರೆ ನಿಗಮಾ ಇಮೇ ಭವಂತಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಲ್ಲಿರುವುದೇ ಆಗಿವೆ. ಮತ್ತು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ, ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಅಥವಾ ಅಧಿಕವಾಗಿ ರಚಿಸಿದ ಅಥವಾ ನಿರೂಪಿಸಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಈ ಪದಗಳು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳ ಗೂಢಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಹಾಯವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಘಂಟವಃ ಎಂದೆ ನಿಗಮಾಃ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಅನ್ವರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ಭುಮೋಭ್ಯಃ ಸಮಾಹೃತ್ಯ ಸಮಾಮ್ನಾತಾಃ ||

ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಗುಂಪು ಗುಂಪಾಗಿ ಹೇಗೆ ಸೇರಿಸಲಾಯಿತು ಎಂದರೆ, ಭಂದಮ್ನುಗಳಿಂದ, ಭಂದೋಬಧವಾದ ಮಗ್ನೀದವ ಮಕ್ಕಳುಗಳಿಂದ ಆರಿಸಿ ಆರಿಸಿ ಏಕಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆ ಏಕೆ ಮಾಡಬೇಕು? ಇದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವೆನು? ಎಂದರೆ ಅನೇಕ ಶಬ್ದಗಳು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ ಸಂದರ್ಭಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ವಿವೇಚಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಎಷ್ಟೇ ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದರೂ ಕೂಡ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಪೂರ್ವಪದ ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನು ವಿವೇಚಿಸಬೇಕು. ಆದಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಕಾಲವು ಬೇಕಾಗುವುದು. ಈ

ಪ್ರಯಾಸವನ್ನು ಪರಿಹಾರ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ನಿಶ್ಚಯವಾದ ಅರ್ಥ ಜ್ಞಾನಶ್ಯಾನ್ತಿಯೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಪದಗಳನ್ನು ಭಂಧೋಬದ್ಧವಾದ ಮುಚ್ಚುತ್ವಗಳಿಂದ ಆರಿಸಿ ತೆಗೆದು ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿಸಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮತ್ತು ವಿಶೇಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ತೇ ನಿಗಂತವ ಏವ ಸಂತೋ ನಿಗಮನಾನ್ವಿಘಂಟಿವ ಉಚ್ಯಂತ ಇತ್ಯೌ
ಪಮುಷ್ಯವಃ |

ಈಗ ನಿಘಂಟುರಬ್ಧದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದ ಸಮುದಾಯಗಳಿಗೆ ನಿಗಂತವ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಆ ನಿಗಂತವ ಶಬ್ದವೇ ನಿಘಂಟವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ ಎಕೆಂದರೆ, ನಿಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ನೇದಃ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ನಿಗಮಗಳ (ನೇದಗಳ) ಸಂಬಂಧವಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ನಿಗಂತವಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗತಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಪರ್ಯಯವಾಗಿ ಘಕಾರವು ಬಂದಿರುವುದು. ತಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಟಕಾರವು ಬಂದಿರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಗಂತವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೇ ನಿಘಂಟವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿರುವುದು ಎಂದು ಔಪಮನ್ಯು ಎಂಬವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಉಟಾಗುವ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಮೂರು ವಿಧವೆಯೆಂದು ಬಲ್ಲವರು ಹೇಳುವರು — ಪ್ರಕೃತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿ, ಪರೋಕ್ಷಪ್ರವೃತ್ತಿ ಮತ್ತು ಅತಿಪರೋಕ್ಷಪ್ರವೃತ್ತಿ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಏನೊಂದೂ ತೊಡಕಿಲ್ಲದೆ ನೇರವಾದ ನಿರ್ವಚನಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಕೃತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೆನಿಸುವವು. ಭಾವಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ನಿರ್ವಚನಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪರೋಕ್ಷಪ್ರವೃತ್ತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಅಕ್ಷರಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗುವಾಗ ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅತಿಪರೋಕ್ಷಪ್ರವೃತ್ತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಕೃತ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶೆಗೆ ಒಳಗಾದ ನಿಘಂಟವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಿಶೇಷವಾದ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವು ಅತಿಪರೋಕ್ಷವೆಂಬ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದುದು. ಏಕೆಂದರೆ ನಿಗಂತವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಘಂಟವಃ ಎಂದಾಗುವಾಗ ವರ್ಣ ವ್ಯತ್ಯಯವಾಗಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ವರ್ಣಾಗಮೋ ವರ್ಣವಿಪರ್ಯಯಶ್ಚ ದ್ವೌ ಚಾಪರೌ ವರ್ಣವಿಚಾರನಾಶೌ |
ಧಾತೋಸ್ತದರ್ಥಾತಿ ತಯೇನ ಯೋಗಸ್ತದುಚ್ಯತೇ ಪಂಚವಿಧಂ ನಿರುಕ್ತಂ ||

ಎಂದು ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಒಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವರ್ಣಾಗಮ (ಒಂದು ಅಕ್ಷರವು ಹೊಸದಾಗಿ ಬಂದು ಸೇರುವುದು); ವರ್ಣವಿಪರ್ಯಯ (ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಅಕ್ಷರವು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುವುದು) ವರ್ಣವಿಚಾರ (ಒಂದು ಅಕ್ಷರವು ವಿಚಾರ ಎಂದರೆ ಬೇರೆ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳುವುದು); ನಾಶ (ಒಂದು ಅಕ್ಷರವು ಲೋಪವಾಗುವುದು) ಧಾತೋಸ್ತದರ್ಥಾತಿ (ಒಂದು ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅತಿರಯವಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವುದು) ಎಂಬ ಐದು ವಿಧವಾದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ನಿಗಂತವಃ-ಎಂಬ ಶಬ್ದವೇ ನಿಘಂಟವಃ ಎಂದು ಅತಿಪರೋಕ್ಷಪ್ರವೃತ್ತಿಯ ಲಕ್ಷಣವೆಂತೆ ಔಪಮನ್ಯುವಃ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿರುವರು. ಉಪರತಮನ್ಯುರುಪಮನ್ಯುಸ್ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಮೌಪಮನ್ಯವಃ — ಮನ್ಯುನೆಂದರೆ ಕೋಪ. ಉಪರತಮನ್ಯುನೆಂದರೆ ಕೋಪವಿಲ್ಲದವನು. ಇಂತಹ ಮುಷಿಯ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಔಪಮನ್ಯವ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ಔಪಮನ್ಯವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಅಲಿ ಪಾಹನನಾದೇವ ಸ್ಯುಃ ಸಮಾಹತಾ ಭವಂತಿ ||

ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದ ಸಮೂಹಗಳಿಗೆ (ನಿಘಂಟುವಿಗೆ) ಸಮಾಹತಾಃ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ನಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಂ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಬಂದಿರುವುದು ಫ ಎಂಬ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಹಕಾರವು ಇರುವುದು ಟಿ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೆ ತ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವು ಬಂದಿರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ನಿ + ಫಂ + ಟು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಸಂ (ಆ ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಗ) + ಹ + ತ ಎಂಬ ವಿಪರ್ಯವು (ವ್ಯತ್ಯಾಸವು) ಉಂಟಾಗಿರುವುದು. ನಿಘಂಟವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸಮಾಹತಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಸೂಚಿಸುವುದು. ಮಂತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ—ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಇದಮಾಹತಂ ಸೂತ್ರೇ ಇದಮಾಹತಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ಅಹತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಹತ ಎಂದರೂ ಅಹನನ ಎಂದರೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವು, ಸುತ, ಸವನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿದ್ದಂತೆ. ಇದು ನಿಘಂಟವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುವ ಎರಡನೆಯ ನಿರ್ವಚನವು ಈಗ ಮೂರನೆಯದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಯದ್ವಾ ಸಮಾಹೃತಾ ಭವಂತಿ ||

ಇಲ್ಲಿ ಹಂತಿ (ಹೈ) ಧಾತುವಿನ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಮಿಕ್ಕ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲಾ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ-ಭಂದಸ್ಸು ಅಥವಾ ಋಷ್ಯಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅಹ್ಯತ್ಯ-ತಂದು ಸೇರಿಸಿ ಎಂದು ಸಮಾಹೃತಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಸಂ + ಆ + ಹ್ಯ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಯುಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸಮಾಹೃತಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಇದೆ. ಇದು ನಿಘಂಟವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೂರನೆಯ ನಿರ್ವಚನವು. ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಿಘಂಟು ಪದನಿರ್ವಚನವು ಮುಗಿದುದು.

ತದ್ಯಾನ್ಯೇತಾನಿ ಚತ್ವಾರಿ ಪದಜಾತಾನಿ ನಾಮಾಖ್ಯಾತೇ ಚೋಪಸರ್ಗ

ನಿಪಾತಾಶ್ಚ ತಾನೀಮಾನಿ ಭವಂತಿ ||

ಇದುವರೆಗೂ ಸಮಾನ್ವಯ, ನಿಘಂಟು ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮತ್ತು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು. ಆದರೆ ಆ ಸಮಾನ್ವಯ ಶಬ್ದಗಳ ಸ್ವರೂಪವೇನು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ವಿಧ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಈಗ ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಧಾತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ನಾಲ್ಕು ವಿಧ ಎಂದರೆ, ನಾಲ್ಕು ಗುಂಪುಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ-ನಾಮ, ಅಖ್ಯಾತ, ಉಪಸರ್ಗ, ನಿಪಾತ ಎಂಬವೇ ಆ ನಾಲ್ಕು ಗುಂಪುಗಳು. ಈ ಕ್ರಮವು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೂ, ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು. ಈ ನಾಲ್ಕು ಜಾತಿ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ನಾಮಪದ ಮತ್ತು ಅಖ್ಯಾತ ಇವೆರಡೂ ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನೋಡಲು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಾಮಪದವೆಂದರೆ ಒಂದು ವಸ್ತು ಅಥವಾ ಕಾರ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಯ ಹೆಸರು ; ಅಖ್ಯಾತವೆಂದರೆ - ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆ (ಕಾರ್ಯ) ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳುವ ಪದವು. ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಸುಖಂತ, ತಿಹಂತನೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ನಾಮಪದವು ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನ ಹೆಸರನ್ನಾಗಲೀ (ಧನ) ಒಬ್ಬ ಪುರೂಷನ ಅಥವಾ ಸ್ತ್ರೀಯ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಯ (ದೇವದತ್ತ, ಉರ್ವಶಿ, ಗುರು) ಹೆಸರನ್ನಾಗಲೀ ಸೂಚಿಸಬಹುದು ಇದಲ್ಲದೆ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ವಸ್ತುಗಳ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಗುಂಪನ್ನು ಉದೇಶಿಸಿ ಒಂದೇ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು (ಆಹಾರ ವಸ್ತುಗಳು, ಅಕ್ಷ, ಗೋವು ಇತ್ಯಾದಿ). ಈ ನಾಮಪದವು

ಲಿಂಗಭೇದಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು. ಪುರುಷ ಎಂದರೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಯಿತು. ಸ್ತ್ರೀ ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಯಿತು, ರಥ ಎಂದರೆ ನವುಂಸಕಲಿಂಗವಾಯಿತು. ಇದಲ್ಲದೆ ನಾಮಪದವು ಕೆಲವು ಭಾವಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಬಹುದು — ಗಮನ, ಪ್ರಯತ್ನ, ನಿಧಿ, ಇತ್ಯಾದಿ-ಆಖ್ಯಾತವೆಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಒಂದು ಕಾರ್ಯವು ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು - ಪಚತಿ ವ್ರತತಿ - ಪಕ್ವಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಈ ಆಖ್ಯಾತಪದಗಳಿಗೂ ನಾಮಪದಗಳಿಗೂ ವಿಭಕ್ತಿ ಪಚನಗಳಿಂಟು. ನಾಮಪದದ ಪಚನಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಆಖ್ಯಾತ (ಕ್ರಿಯಾಪದ) ದ ಪಚನವು ಇರಬೇಕು. ಉಪಸರ್ಗವೆಂದರೆ ಒಂದು ಅಥವಾ ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವ ಶಬ್ದವಿಶೇಷಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ಅಪರೂಪ. ಕ್ರಿಯಾಪದ ಎಂದರೆ, ಆಖ್ಯಾತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಆಖ್ಯಾತ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ನಾಮಪದಗಳಿಗೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದೇ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಆಖ್ಯಾತಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಧಾತುಗಳ ಅರ್ಥವು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗುವುದು. ಉದಾ — ಹೃಧಾತುವಿಗೆ ಕೆಲವು ಉಪಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಅಪಹರತಿ, ಉಪಹರತಿ, ಸಂಹರತಿ, ಅಹರತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳಾಗುವುವು. ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪದಗಳೆಂದೇ ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ. ನಿಪಾತವೆಂದರೆ ಇವ ಅಸಿ ಇತ್ಯಾದಿ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಗಳೆಂದೂ ಹೆಸರು. ನಾಮಾಖ್ಯಾತ ಪದಗಳಂತೆ ನಿಪಾತಗಳು ಪಚನ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿಗೆ ಒಳಪಡುವುದಿಲ್ಲ, ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಬಂಧವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಇದಂತೆಯೇ ಇರುವವು ಯಾವ ವಿಕಾರಗಳಿಗೂ ಒಳಗಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅರ್ಥವು ಮಾತ್ರ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುವುದುಂಟು. ಇಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಮಾಖ್ಯಾತಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಎಕದರೆ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಒಂದು ಅರ್ಥವತ್ತಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ — ಯಜ್ಞ ದತ್ತಃ ಪಚತಿ ಯಜ್ಞ ದತ್ತನೆಂಬ ಪುರುಷನು (ಅನ್ನವನ್ನು) ಬೇಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ದೇವದತ್ತಃ ಗಚ್ಛತಿ ದೇವದತ್ತನು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಇತ್ಯಾದಿ. ಉಪಸರ್ಗನಿಪಾತಗಳಿಗೆ ನಾಮಾಖ್ಯಾತಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ವಾಕ್ಯರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರವಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಕೇವಲ ಉಪಸರ್ಗ ನಿಪಾತಗಳಿಂದ ವಾಕ್ಯರಚನೆ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಪದ ಸಮೂಹವನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸುವಾಗ ನಾಮಾಖ್ಯಾತಗಳಿಗೆ ಅಧ್ಯತೆಯನ್ನೂ ಉಪಸರ್ಗನಿಪಾತಗಳಿಗೆ ಅನಂತಯವನ್ನೂ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ತತ್ಪ್ರಿಯತನ್ನಾಮಾಖ್ಯಾತಯೋರ್ಲಕ್ಷಣಂ ಪ್ರದಿಶಂತಿ ಭಾವಪ್ರಧಾನ -

ಮಾಖ್ಯಾತಂ ಸತ್ಪ್ರಧಾನಾನಿ ನಾಮಾನಿ ||

ಈಗ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ನಾಮಾಖ್ಯಾತಗಳ ಎಂದರೆ ನಾಮಪದ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಾಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನ ಅಥವಾ ಅದು ಇರುವ ಸ್ಥಿತಿಯ (ಭಾವದ) ಹೆಸರು ಎಂದರ್ಥವು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅಥವಾ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನಾಮಪದದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವರು. ಇಂದ್ರಿಯ ಗೋಚರವಲ್ಲದೆ ಆದರೆ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದಾದ ಧ್ಯಾನಿಸಬಹುದಾದ ಕೆಲವು ಭಾವಗಳಿರುವವು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ-ಮನಸ್ಸು ಅಥವಾ ಕೋಪವೆಂಬುದು ಒಂದು ಭಾವವು. ಕೋಪವನ್ನು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಕೋಪಾವಿಷ್ಣನಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ನೋಡಬಹುದೇ ಹೊರತು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಕೋಪವನ್ನಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಂತಹ ಭಾವಗಳ ಹೆಸರುಗಳೂ ನಾಮಪದಗಳೆಂದಲೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಎಂದರೆ ನಾಮಪದದಲ್ಲಿದ್ದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಗೋಚರವಾಗುವ ವಸ್ತುಗಳ ಹೆಸರುಗಳು (Concrete Nouns) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಗೋಚರವಲ್ಲದೆ ಆದರೆ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಉಂಟು ತಿಳಿಯಬಹುದಾದ ಭಾವಗಳ ಹೆಸರು (Abstract

Nouns) ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಈ ವಿಧಗಳಾದ ನಾಮಪದಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸತ್ತ್ವಪ್ರಧಾನಾನಿ ನಾಮಾನಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸತ್ತ್ವ ಎಂದರೆ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುವು ಅಥವಾ ಭಾವವು (ವಸ್ತು ಸ್ಥಿತಿಯು) ಇದೆ ಎಂದರ್ಥವು ಇಂತಹ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಾಮಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಆಖ್ಯಾತ ಅಥವಾ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾವಪ್ರಧಾನವಾಖ್ಯಾತಂ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆಖ್ಯಾತಶಬ್ದವು ಖ್ಯಾತಿಗಳು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಏನನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಎಂದರೆ ನಾಮಪದಗಳ ಅಥವಾ ವಸ್ತುಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಆಖ್ಯಾತವನ್ನು ನಾಮದ (ವಸ್ತುವಿನ) ಗುಣವನ್ನು ಹೇಳುವ ಎಂದರೆ ಗುಣವಾಚಕ ಪದವನ್ನು ಎಂದು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ದೇವದತ್ತಃ ಪಚತಿ-ದೇವದತ್ತನು ಬೇಯಿಸುತ್ತಾನೆ ಯಜ್ಞದತ್ತಃ ಗಚ್ಛತಿ ಯಜ್ಞದತ್ತನು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ದೇವದತ್ತಃ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞದತ್ತಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ನಾಮಪದಗಳು, ಪಚತಿ ಮತ್ತು ಗಚ್ಛತಿ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಆಖ್ಯಾತಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಪಚತಿ ಎಂಬ ಆಖ್ಯಾತವು ದೇವದತ್ತನ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಎಂದರೆ ದೇವದತ್ತನು ಏನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವನು ಎಂಬುದನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದು, ನಾಮಪದದ ವರ್ಣನೆಯೇ ಗುಣವಾಚಕವು. ಆದನ್ನೇ ಈ ಪಚತಿ ಎಂಬ ಆಖ್ಯಾತವು ಹೇಳುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಅಥವಾ ಆಖ್ಯಾತವು ಒಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಪರೋಪದ್ರವ್ಯಿಯಿಂದ ಗುಣವಾಚಕವು, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲ್ಲ. ಆಖ್ಯಾತವು ಯಾವಾಗಲೂ ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಆಖ್ಯಾತವು ಭಾವಪ್ರಧಾನವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ನಾಮಾಖ್ಯಾತಗಳಿಗೆ ವಚನ ವಿಭಕ್ತಿ ಗಳಿರುವವು. ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ನಾಮಪದಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಲಿಂಗಭೇದಗಳಿರುವವು. ಆಖ್ಯಾತಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲ. ಈ ವಚನ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ನಾಮಾಖ್ಯಾತಗಳು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಟಂಧದಿಂದ ರೂಪ ಭೇದಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವವು. ನಾಮಪದಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗ ಭೇದಗಳಿದ್ದರೆ, ಆಖ್ಯಾತಗಳಿಗೆ ವರ್ತಮಾನ ಮೊದಲಾದ ಕಾಲ ಭೇದಗಳು, ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮಣಿ, ಭಾವೇ, ಕರ್ಮಕರ್ತೃ ಎಂಬ ಪ್ರಭೇದಗಳೂ ಇರುವವು. ಇವುಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಆಖ್ಯಾತಗಳು ರೂಪಾಂತರಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವವು. ಕೆಲವರು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುವರು. ಆಖ್ಯಾತಗಳು ಭಾವ, ಕಾಲ, ಕಾರಕ, ಸಂಖ್ಯಾ ಇವುಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ವಿಧಗಳಾಗಿರುವವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಭಾವವೇ ಮುಖ್ಯವು ಆದ್ದರಿಂದ ಆಖ್ಯಾತವು ಭಾವಪ್ರಧಾನವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಆದಂತೆಯೇ ನಾಮಪದಗಳೂ ದ್ರವ್ಯ, ಸಂಖ್ಯಾ, ಲಿಂಗ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದ್ರವ್ಯ ಅಥವಾ ಸತ್ತ್ವವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಾಮವು ಸತ್ತ್ವ ಪ್ರಧಾನವೆನಿಸುವುದು. ಮತ್ತು ಆಖ್ಯಾತ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ

ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಾಖ್ಯಾತಂ ಲಿಂಗತೋ ನ ವಿಶಿಷ್ಯತೇ |

ಶ್ರೀನತ್ರ ಪುರಾಪಾದ್ಯಾತ್ಕಾಲತಸ್ತು ವಿಶಿಷ್ಯತೇ ||

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಆಖ್ಯಾತವೆಂದರೆ ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಆಖ್ಯಾತಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಭೇದವಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಪುನಃಪುನಃ ಲಿಂಗಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ಬೇರೆ ಬೇರೆ (ಆಖ್ಯಾತದ) ರೂಪಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ಲಿಂಗಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ರೂಪವನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುವುದು. ಆದರೆ ವರ್ತಮಾನಾದಿಕಾಲವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ ಈ ಆಖ್ಯಾತವು ರೂಪಾಂತರವನ್ನು ಎಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನ ಎಂಬ ಮೂರು ವಚನಗಳೂ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಎಂಬ ಮೂರು ಪುರುಷಗಳೂ ಇರುವವು. ಇವುಗಳೂ ಆಖ್ಯಾತಗಳ ರೂಪವನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸುವವು. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ, ಆಖ್ಯಾತದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮಣಿ, ಭಾವೇ ಕರ್ಮಕರ್ತೃ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿರುವವು—ಉದಾ:— ಪಚತಿ ಎಂಬುದು ಕರ್ತೃ

ಪ್ರಯೋಗ; ಭೂಯಸೇ ಎಂಬುದು ಭಾವೇ ಪ್ರಯೋಗ, ಪಚ್ಯತೇ ಎಂಬುದು ಕರ್ಮದ ಪ್ರಯೋಗ, ಪಚ್ಯತೇ ಸ್ವಯಂ ಎಂಬುದು ಕರ್ಮಕರ್ತೃ-ಈ ನಾಲ್ಕು ವಿಧ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದಲೂ ಆಖ್ಯಾತವು ರೂಪಾಂತರಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುದು

ಶಬ್ದೇನೋಚ್ಚಾರಿತೇನೇದ ಯೇನ ದ್ರವ್ಯಂ ಪ್ರತೀಯತೇ |

ತದಕ್ಷರವಿಧೌಯುಕ್ತಂನಾಮೇತ್ಯಾಹುರ್ಮನೀಷಿಣಃ ||

ಈಗ ನಾಮಪದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಇತರರಿಗೆ ತಿಳಿಯ ಪಡಿಸಬೇಕಾದ ಒಂದು ಶಬ್ದವಿಂದ (ದ್ರವ್ಯಿಯಿಂದ) ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಆ ಶಬ್ದವನ್ನೇ ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಸೇರಿಸಿ (ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಅಥವಾ ಬರೆದು) ಹೇಳಿದರೆ ಅದು ನಾಮಪದವೆನ್ನಿಸುವುದು ಎಂದು ಪ್ರಾಚ್ಛರು ಹೇಳುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಸ್ತು ನಿರ್ದೇಶನೇ ನಾಮಪದದ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಯೋಜನವು. ಈ ನಾಮಪದವನ್ನು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಶಬ್ದೋಚ್ಚಾರಣೆಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಇತರರ ಗಮನಕ್ಕೆ ತರಬಹುದು ಇದನ್ನು ಮನುಷ್ಯರು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಬಲ್ಲರು. ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಅನ್ಯಕ್ತವಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ವ್ಯನಿಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥವಾದರೂ ಅವುಗಳು ಸ್ವಪ್ನವಾದ ಅಕ್ಷರದ ಸಂಯೋಜನವನ್ನು ಮಾಡಲು ಅಸಮರ್ಥವಾದ್ದರಿಂದ ಅವು ಮಾಡುವ ಶಬ್ದಗಳು ನಾಮಪದವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರವು. ಈ ನಾಮಪದದ ಮುಖ್ಯ ಸ್ವರೂಪವು ವಸ್ತುವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಎಂದರೆ ನಾಮವು ಸತ್ತ್ವ ಪ್ರಧಾನವೆನ್ನಿಸುವುದು. ಈ ನಾಮಪದಗಳಿಗೂ ರೂಪಭೇದಗಳಿರುಂಟು

ಅಷ್ಟೈ ಯತ್ರ ಪ್ರಯುಜ್ಯಂತೇ ನಾನಾರ್ಥೇಷು ವಿಭಕ್ತಯಃ |

ತನ್ನಾಮಕವಯಃಹುಪ್ರಾರ್ಥೇದೇ ವಚನಲಿಂಗಯೋಃ |

ನಿರ್ದೇಶಃ ಕರ್ಮ ಕರಣಂಪ್ರದಾನಮಪಕರ್ಷಣಂ |

ಸ್ವಾಮ್ಯರ್ಥೋಽಪ್ಯಾಧಿಕಾರಣಂ ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥಾಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ ||

ಈ ನಾಮಪದಗಳಿಗೆ ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವಚನಗಳಿರುವವು. ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳಿರುವುದು. ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿ ಗಳಿರುವವು, ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಥಮಾ, ದ್ವಿತೀಯಾ, ತೃತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥೀ, ಪಂಚಮಾ, ಷಷ್ಠೀ, ಸಪ್ತಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ವಸ್ತು ನಿರ್ದೇಶವನ್ನೂ, ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಕರ್ಮವನ್ನೂ, ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಕರ್ಮ ಮಾಡುವ ಕರ್ತೃವನ್ನೂ, ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪ್ರದಾನವನ್ನೂ, ಪಂಚಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅಪಕರ್ಷಣವನ್ನೂ, ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನೂ, ಸಪ್ತಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅಧಿಷ್ಠಾತ್ವವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವವು. ನಾಮಪದದ ಈ ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳೂ ಮೂರು ವಚನಗಳೂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಸರ್ಗದಿಂದ ರೂಪಾಂತರಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವವು.

ಋಯೋಽಪ್ಯುಪದೇಶಸ್ಯ ನಾಂತಂ ಯಾಂತಿ ಪೃಥಕ್ತ್ವೇಶಃ |

ಅಕ್ಷಣೇನ ತು ಸಿದ್ಧಾ ನಾಮಂತಂ ಯಾಂತಿ ವಿಪತ್ನಿ ತಃ ||

ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಒಂದೊಂದಾಗಿ ವರ್ತಿಸಿ ಮುಗಿಸಲು ಸರ್ವಜ್ಞರಾದ ಋಷಿಗಳಿಗೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಚ್ಛರಾದವರು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕೆಲವು ಗುಂಪುಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿ ಈ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಮುಗಿಸಿರುವರು. ಇವುಗಳೇ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ನಾಮಾಖ್ಯಾತ ಉಪಸರ್ಗ ನಿಪಾತಗಳು. ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಭೇದ ಪ್ರಭೇದಗಳಿರುವವು.

ತದ್ಯತ್ಪ್ರೋಭೇ ಭಾವಪ್ರಧಾನೇ ಭವತಃ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ನಾಮ ಮತ್ತು ಅಖ್ಯಾತಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಉಂಟೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ನಾಮಪದಕ್ಕೆ ಸತ್ತ್ವಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಅಖ್ಯಾತಕ್ಕೆ ಭಾವಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯೂ ಇರುವುದೆಂದು ಇದ್ದರೂ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಇರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವೆರಡು ಪದಗಳೂ (ಕರ್ತೃ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯೆ) ಪರಸ್ಪರ ಅಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ನಾಮಪದ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ವಾಕ್ಯವು ಪೂರ್ಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಅಖ್ಯಾತ ಅಥವಾ ಕ್ರಿಯಾಪದದಿಂದಲೂ ಪೂರ್ಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವೆರಡು ಪದಗಳೂ ಇದ್ದು ಇವುಗಳಿಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಆಗ ವಾಕ್ಯವು ಪೂರ್ಣವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಖ್ಯಾತವು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದು.

ಪೂರ್ವಾ ಪರೀಭೂತಂ ಭಾವಮಾಖ್ಯಾತೇನಾಚಷ್ಟೇ ವ್ರಜತಿ - ಪುಚತಿ:-

ತ್ಯುವಕ್ರಮಪ್ರಭೃತ್ಯಪವರ್ಗಪರ್ಯಂತಂ ||

ಅಖ್ಯಾತದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ವಿವರವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುವರು. ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಖ್ಯಾತದ (ಕ್ರಿಯಾಪದದ) ಪಾತ್ರವೇನು? ಎಂದರೆ ಈ ಅಖ್ಯಾತವು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಸಂದರ್ಭಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಭಾವವನ್ನು (ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು) ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವುದು. **ವ್ರಜತಿ**-ಹೋಗುತ್ತಾನೆ, **ಪುಚತಿ** - ಬೇಯಿಸುತ್ತಾನೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈಗ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ನಡೆಯುವ ಅಥವಾ ನಡೆದಿರುವ ಭಾವವನ್ನು ಈ ಅಖ್ಯಾತವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. **ವ್ರಜತಿ** - ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅವನು ಹಿಂದೆ ಹೋಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಈಗ ಹೋಗುತ್ತಾನೆಂದೂ ಪೂರ್ವಾಪರ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಅಖ್ಯಾತವು ತಿಳಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯ ಅರಂಭವನ್ನೂ ಕೊನೆಯನ್ನೂ ಸಹ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಕ್ರಮ - ಮೊದಲು, ಅಪವರ್ಗ - ಕೊನೆ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಅಖ್ಯಾತವು ತಿಳಿಸುವುದೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಮೂರ್ತಂ ಸತ್ತ್ವಭೂತಂ ಸತ್ತ್ವನಾಮಭಿವ್ಯಂಜ್ಯಾ ಪಕ್ತಿರಿತಿ |

ಕೆಲವು ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಉಪಕ್ರಮವನಾನುಗಳಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸತ್ತ್ವಪ್ರಧಾನವಾದ ನಾಮಗಳು ಲಿಂಗ ವಚನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ - **ವ್ರಜ್ಯಾ**, **ಪಕ್ತಿಃ** ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ **ವ್ರಜತಿ**, **ಪುಚತಿ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು, ಹೋಗುವುದು, ಬೇಯಿಸುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಲ್ಲದೆ **ವ್ರಜತಿ** - ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ, **ಪುಚತಿ** - ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನ (ಓದನ - ಅನ್ನವನ್ನು) ಬೇಯಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಆ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಭಾವಿಸುವವನು ಒಬ್ಬನೇ, ಇಬ್ಬರೇ ಅಥವಾ ಅನೇಕರೇ ಎಂಬ ವಿವರವನ್ನು ಅಖ್ಯಾತವು ತಿಳಿಸುವುದು. **ವ್ರಜತಿ** ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏಕವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೆ **ಪುಚತಿ** ಬೇಯಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏನನ್ನು ಬೇಯಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಬೇಯಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಭಾವಿಸಬಹುದು. ಈ ಅರ್ಥಗಳಿಲ್ಲವೂ ಅಖ್ಯಾತಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಸತ್ತ್ವ ಪ್ರಧಾನವಾದ ನಾಮಪದಗಳಿಂದಲೂ

ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ವ್ರಜ್ಯಾ ಎಂದರೆ ಹೋಗುವುದು, ಪತ್ತಿ: ಎಂದರೆ ಬೇಯಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾಮಪದಗಳಾದ ವ್ರಜ್ಯಾ ಮತ್ತು ಪತ್ತಿ: ಎಂಬ ಪದಗಳೂ ಆಖ್ಯಾತಗಳಂತೆ ಪೂರ್ವಪರಿಭೂತಗಳಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಆದ ಇತಿ ಸತ್ತ್ವಾನಾಮುಪದೇಶಃ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನಾಮಪದಗಳು ಮಾತ್ರವೇ ತಿಳಿಸುವವು ಎಂದು ತಿಳಿಯಕೂಡದು. ಅದೇ ಎಂದರೆ ಸರ್ವನಾಮವೂ (Pronoun) ಸಹ ನಾಮಪದವೆಂತೆ ಸತ್ತ್ವಪ್ರಧಾನವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು ಎಂದರೆ ನಾಮಪದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುವ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲಾ ಸರ್ವನಾಮಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುವವು.

ಗೌರಶ್ಚಃ ಪುರುಷೋ ಹಸ್ತೀತಿ ||

ಗೌ: ಅಶ್ಚಃ ಪುರುಷಃ ಹಸ್ತೀ - ಎಂದರೆ ಗೋವು, ಕುದುರೆ, ಪುರುಷ, ಆನೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳು ಸರ್ವನಾಮ ಪದಗಳಂತೆಯೇ (ಜಾತಿವಾಚಕಗಳಾದುದರಿಂದ) ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಅವುಗಳೂ ಸತ್ತ್ವಪ್ರಧಾನವಾದ ನಾಮಪದದ ನಿಯಮವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುವವು.

ಭವತೀತಿ ಭಾವಸ್ಯ ||

ಭವತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಅಥವಾ ಶಬ್ದದಿಂದ ಭಾವಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಭವತಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಎಂದರೆ ಆಖ್ಯಾತರೂಪದಿಂದಿರುವ ಭವತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವಿರುವುದೋ ಅದೇ ಅರ್ಥವು ಭಾವಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಇರುವುದು. ಆದರೆ ಭವತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಆಖ್ಯಾತ ವಾಗಿಯೂ ಭಾವಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ನಾಮಪದರೂಪದ ರೂಪವಾಗಿಯೂ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವವು.

ಆಸ್ತೇ ಶೇತೇ ವ್ರಜತಿ ತಿಷ್ಠತೀತಿ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ—ಆಸ್ತೇ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ಶೇತೇ-ಮಲಗುತ್ತಾನೆ (ಅಥವಾ ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಾನೆ) ವ್ರಜತಿ-ಹೋಗುತ್ತಾನೆ, ತಿಷ್ಠತಿ-ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಇಂದ್ರಿಯನಿತ್ಯಂ ವಚನಮೌದುಂಬರಾಯಣಃ ||

ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥವಾಡಿರುವುದು—ಇಂದ್ರ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ್ಯಾ ಇಂದ್ರಿಯವೆಂದರೆ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಾದ ಎಂದರೆ ಆತ್ಮನಿಂದ ಪ್ರಚೋದಿತವಾದ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ವಚನವೆಂದರೆ ನಾಮ ಆಖ್ಯಾತ, ಉಪಸರ್ಗ ಮತ್ತು ನಿಪಾತ ಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಧಗಳಾದ ಪದ ಸಮೂಹಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ವಾಕ್ಯವೆಂದರ್ಥವು. ಈ ವಚನವು ಇಂದ್ರಿಯ ಸಂಬಂಧವಾದುದು ಎಂದರೆ ಅನಿತ್ಯವಾದುದು ಆತ್ಮನು ನಾಶರಹಿತನು ಆದರೆ, ಶರೀರಾಂತರ್ಗತಗಳಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ನಾಶವಾಗತಕ್ಕವುಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯ ತೋತ್ರೈಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಸಹ ನಾಶವಾಗುವವೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳೂ ಅನಿತ್ಯಗಳು. ಈ ಕಾರಣ ದಿಂದಲೇ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದ ಪರಿಣಾಮಗಳಾದ ಶಬ್ದೋಚ್ಚಾರಣವು ಎಂದರೆ ನಾಮಾಖ್ಯಾತೋಪಸರ್ಗ ನಿಪಾತಾತ್ಮಕವಾದ ಶಬ್ದ

ಗಳ ಸಮುದಾಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಾಕ್ಯ ಅಥವಾ ವಚನವೂ ಅನಿತ್ಯವು. ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳು ಇರುವವರೆಗೂ ವಚನವು ನಿತ್ಯವು ಎಂದರೆ ವಾಗಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳಿರುವವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ವಚನಗಳೂ ಇರುವವು. ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ವಚನಗಳನ್ನು ನಿತ್ಯವೆಂದು ಛಾವಿಸಬಹುದು. ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ನಾಶವಾದ ಕೂಡಲೇ ವಚನವೂ ತಾನಾಗಿಯೇ ನಾಶವಾಗುವುದು. ಇದು ಓದುಂಬ ರಾಯಣರೆಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಓದುಂಬರಾಯಣರು ಯಾರು ಎಂದರೆ ಉದುಂಬರೆಂಬುವರ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಓದುಂಬರಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇವರ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಓದುಂಬರಾಯಣ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲ ಪುಥಮ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ತತ್ರ ಚತುಷ್ಟಯಂ ನೋವಪದ್ಯತೇಽಯುಗಪದುತ್ಪನ್ನಾನಾಂ ವಾ ಶಬ್ದಾನಾಮಿತರೇತರೋಪದೇಶಃ ಶಾಸ್ತ್ರಕೃತೋ ಯೋಗಶ್ಚ ವ್ಯಾಪ್ತಿಮತ್ತಾಸ್ತು ಶಬ್ದಸ್ಯಾಣೀಯಸ್ವಾಚ್ಛೇ ಶಬ್ದೇನ ಸಂಜ್ಞಾ-ಕರಣಂ ವ್ಯವಹಾರಾರ್ಥಂ ಲೋಕೇ ತೇಷಾಂ ಮನುಷ್ಯವದ್ದೇ-ವತಾಭಿಧಾನಂ ಪುರುಷವಿದ್ಯಾನಿತ್ಯತ್ವಾರ್ಥಮಸಂಪತ್ತಿರ್ಮೂಲೋ ವೇದೇ! ಷಡ್ಭಾವವಿಕಾರಾ ಭವಂತೀತಿ ವಾಷ್ಯಾಯಣೀರ್ಜಾಯ-ತೇಽಸ್ಮಿ ವಿಪರೀಣಮತೇ ವರ್ಧತೇಽಪಕ್ಷೇಯತೇ ವಿನಶ್ಯಂತೀತಿ ಜಾಯತ ಇತಿ ಪೂರ್ವಭಾವಸ್ಯಾದಿಮೋಚಷ್ವೇ ನಾಪರಭಾವಮಾ-ಚಷ್ವೇ ನ ಪ್ರತಿಷೇಧತ್ಯಪ್ತೀತ್ಯುತ್ಪನ್ನಸ್ಯ ಸತ್ತ್ವಸ್ಯಾವಧಾರಣಂ ವಿಪರೀಣಮತ ಇತ್ಯಪ್ರಚ್ಯವಮಾನಸ್ಯ ತತ್ತ್ವಾದ್ವಿಕಾರಂ ವರ್ಧತ ಇತಿ ಸ್ವಾಂಗಾಭ್ಯುಚ್ಚಯಂ ಸಾಯೋಗಿಕಾನಾಂ ವಾರ್ಥಾನಾಂ ವರ್ಧತೇ

ವಿಜಯೇನೇತಿ ವಾ ವರ್ಧತೇ ಶರೀರೇಣೇತಿ ವಾಪಕ್ಷೇಯತಃ
ಇತ್ಯೇತೇನೈವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ ಪ್ರತಿಲೋಮಂ ವಿನಶ್ಯತೀತ್ಯಪರಭಾವ-
ಸ್ಯಾದಿಮಾಚಷ್ಟೇ ನ ಪೂರ್ವಭಾವಮಾಚಷ್ಟೇ ನ ಪ್ರತಿಷೇಧತಿ ||೨||

ತತ್ರ ಚತುಷ್ಟಯಂ ನೋಪಪದ್ಯತೇ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿರುವವರಿಗೂ ವಚನವಿರುವುದೆಂದೂ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಅವು ನಿತ್ಯವೆಂದು ಭಾವಿಸಬಹುದೆಂದೂ ಔದಂಬರಾಯಣವೆಂಬ ಆಚಾರ್ಯರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿರುವರೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿವೆಯಷ್ಟೆ. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕುವಿಧವಾದ ಎಂದರೆ ನಾನು, ಆಖ್ಯಾತ, ಉಪಸರ್ಗ, ನಿಪಾತಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಪದವರ್ಗಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದ ಭಾವವಚನ ದ್ರವ್ಯವಚನ, ಗುಣಭಾವ, ಪೂರ್ವಪರಿಣಿಧಿ, ಸಾಮಾನ್ಯವಾಚಿತ್ಯ ವಿಕೇಷವಾಚಿತ್ಯ ಎಂಬ ನಾನಾವಿಧ ರೂಪಗಳಿಂದ ವಚನಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅಸ್ತಿತ್ವವೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನಬೇಕಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಮಾತನಾಡುವವನಿಗೆ ವಾಗ್ವಿಧಿಯೂ ಕೇಳುವವನಿಗೆ ಶ್ರೋತೃವಿಧಿಯೂ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಚನಕ್ಕೆ ಅಸ್ತಿತ್ವವಿರುವುದು. ಮಾತನಾಡುವ ಮತ್ತು ಕೇಳುವ ಪುರುಷರಿಗೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಲ್ಲಿ (ಎಂದರೆ ಪುರುಷರಾಗಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಾಗಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ವಚನಕ್ಕೆ ಅಸ್ತಿತ್ವವಿಲ್ಲ ? ಆದ್ದರಿಂದ ವಚನವು ಇಂದ್ರಿಯನಿತ್ಯವೆನ್ನಿಸಿದರೆ ಪದಚತುಷ್ಟಯದ ಸಂಭವವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆಯುಗಪದುತ್ಪನ್ನಾನಾಂ ವಾ ಶಬ್ದಾನಾಮಿತರೇತರೋಪದೇಶಃ ||

ಇಲ್ಲಿ ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಎಂದು ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಮತ್ತು ಮೇಲಿನ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಔದಂಬರಾಯಣರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕರಿಂದ ಉದ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಾಕ್ಯ ನಿಯಮಗಳು ಎಂದರೆ ನಾನುಪದಕ್ಕೆ ಆಖ್ಯಾತದ ಗುಣವನ್ನು ಆಖ್ಯಾತ ಪದಕ್ಕೆ ನಾನುಪದದ ಗುಣವನ್ನು ಹೇಳುವ ನಾನಾವಿಧ ವಾಕ್ಯಗಳ ಅಸ್ತಿತ್ವವೇ ಆಸಂಭವವೆನ್ನಬೇಕಾಗುವುದು.

ಶಾಸ್ತ್ರಕೃತೋ ಯೋಗಶ್ಚ ||

ಶಾಸ್ತ್ರಸಂಭವಾದ ಯೋಗ ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಕರಣಾದಿ ಶಬ್ದಶಾಸ್ತ್ರನಿಯಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳ ಸಂಯೋಗ ಎಂದರೆ ಸೇರಿಸುವಿಕೆಯೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗವೆಂದರೆ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದು. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಇತರ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವಾಗ ಸಂಭವವಾದ ಯೋಗವೆಂದರೆ ವಿಚಾರಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಯೋಗ ಅಥವಾ ಸಂಯೋಗವೆಂದು ಹೆಸರು. ಔದಂಬರಾಯಣರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾದ ಯೋಗಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ.

ವ್ಯಾಪ್ತಿಮತ್ಪ್ರಾಪ್ತೌ ಶಬ್ದಸ್ಯ ||

ಇದುವರೆಗೂ ಹೇಳಿಬಿಡಲಿಲ್ಲ ಔದಂಬರಾಯಣರ ಮತವು. ಆದರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿರೋಧಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಯಾಸ್ಮಿಂ ಹೇಳಿ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಾನುಮಾತ್ರ

ಉಪಸರ್ಗನಿವಾತಾತ್ಮಕವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ನಿತ್ಯವು. ಏಕೆಂದರೆ ಇವು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಸ್ತುಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳ (ಅಕ್ಷರಸಹಿತವಾದ ಪದಗಳ) ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಲೋಕ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಒಬ್ಬರು ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಗೆ ತಿಳಿಯಪಡಿಸುವಾಗ ನಾಮಾಖ್ಯಾತಾದಿ ಪದಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಬ್ದಗಳು ಅಥವಾ ವಚನಗಳು ನಾಮಾಖ್ಯಾತೋಪಸರ್ಗ ನಿವಾತಗಳು, ವಾಕ್ಯಗಳು ಇವೆಲ್ಲವೂ ನಷ್ಟವಾದವೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಇತರ ಪುರುಷರೂ ಅವರ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಇದ್ದೇ ಇರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಬ್ದಗಳು ಸರ್ವವ್ಯಾಪ್ತಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವನ್ನೂ ಅನಿತ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ.

ಅಣೀಯಸ್ವಾಚ್ಛ ರಬ್ದೇನ ಸಂಜ್ಞಾ ಕರಣಂ ವ್ಯವಹಾರಾರ್ಥಂ ಲೋಕೇ

ಶಬ್ದಗಳು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಶಬ್ದಗಳು ಬಹಳ ಪ್ರಮಾಣದ್ದಾಗಿರಬೇಕೆಂಬ ಏನುಮನೆಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣದು ದೊಡ್ಡವು ಎಲ್ಲವೂ ಇವೆ. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಶಬ್ದದ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಿಂದಲೇ ಒಬ್ಬನು ಮತ್ತೊಬ್ಬನಿಗೆ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ತೇಷಾಂ ಮನುಷ್ಯವದ್ದೇವತಾಭಿಧಾನಂ

ನಾಮಾಖ್ಯಾತಾದಿ ಚತುರ್ವಿಧ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಾಕ್ಯಗಳು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರವೇ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಆ ವಾಕ್ಯಗಳು ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಮಾತ್ರವೇ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವವು ಎಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಮನುಷ್ಯರು ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗಲೂ ಮತ್ತೆ ದೇವತೆಗಳು ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಸಂಭೋಧಿಸಿ ಮಾತನಾಡುವಾಗಲೂ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. :ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರಂತೆ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾರೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪುರುಷವಿದ್ವಾನ್ನಿತ್ಯತ್ವಾತ್ ಕರ್ಮಸಂಪತ್ತಿ ಮರ್ಯಾದೇ ವೇದೇ ||

ಪುರುಷರು ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿರುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಪರಿಮಿತಿಯುಂಟು ಮತ್ತು ಅದು ಯಾವಾಗಲೂ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಪುರುಷರಿಗಿರುವ ವಿಧವು ಪರಿಧಿಮಿತಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವರು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಲು ಸಮರ್ಥರಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಮಾಡಬೇಕು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಯಾವ ಫಲವು ಲಭಿಸುವುದು ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿರುವ ಜ್ಞಾನವು ಅಲ್ಪವಾದುದು. ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲು ಮಂತ್ರಗಳ ಅವ್ಯಕ್ತತೆ ಇರುವುದು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳ ನೇದವಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇರುವುವು ಮತ್ತು ಮಂತ್ರಗಳು ಭಾವಾಖ್ಯಾತೋಪಸರ್ಗನಿವಾತಗಳೆಂಬ ಪದಚತುಷ್ಟಯವಮೂಹದಿಂದಲೇ ಕೂಡಿರುವವು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದರೆ ನಾಮಾಖ್ಯಾತೋಪಸರ್ಗನಿವಾತಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಧ ಪದಗಳ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದುದು ಅವಶ್ಯಕವು.

ಷಡ್ಭಾವವಿಕಾರಾ ಭವಂತೀತಿ ವಾಷ್ಠಾನ್ಯಯಣಿರ್ಜಾಯತೇತ್ಯಸ್ಮಿ

ವಿಪರೀಣಮತೇ ವರ್ಧತೇಽಪಕ್ಷೇಯತೇ ವಿನಶ್ಯತೀತಿ ||

ಭಾವಗಳು ಆರು ವಿಧ ವಿಕಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು ವಾಷಾಫ್ಯಯಣಿ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರು ಹೇಳುವರು. **ಭವತೇತಿ ಭಾವಃ** ಭಾವವೆಂದರೆ ಉಂಟಾಗುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. (ಇಲ್ಲಿ ಭಾವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವವನ್ನು ವಿನೇಚಿಸಿದರೆ ಅದು ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯೆಂದೂ, ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವವಾಗುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ವಿನೇಚಿಸಿದರೆ ಭಾವ ಎಂದೂ ಭಾವವು ಎರಡು ವಿಧ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದು. ಈ ಎರಡು ವಿಧ ಭಾವಗಳೂ ಪೇಲೆ ಲೇಳಿದಂತೆ ಆರು ವಿಧ ವಿಕಾರಗಳಿಗೆ ಒಳಗಾಗುವವು). ಈ ಆರು ವಿಧ ವಿಕಾರಗಳಿರುವೆಂದರೆ **ಜಾಯತೇ** - ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು, **ಅಸ್ತಿ** - ಇರುವುದು, **ವಿಪರಿಣಾಮತೇ** - ವ್ಯಕ್ತ್ಯಸ್ತವಾಗುವುದು, **ವರ್ಧತೇ** - ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚುವುದು, **ಅಪಕ್ವೀಯತೇ** - ಕೃಶ ಅಥವಾ ಕಮ್ಮಿಯಾಗುವುದು ಮತ್ತು **ವಿನಶ್ಯತಿ** - ನಾಶವಾಗುವುದು. ಈ ಆರು ವಿಧ ವಿಕಾರಗಳು (ಅಥವಾ ಬದಲಾವಣೆಗಳು) ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಭಾವಗಳಿಗೂ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಸಮಸ್ತ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಉಂಟಾಗುವವು.

ಜಾಯತ ಇತಿ ಪೂರ್ವಭಾವಸ್ಯಾದಿಮಾಚಷ್ಟೇ ನಾಪರಭಾವಮಾಚಷ್ಟೇ
ನ ಪ್ರತಿಷೇಧತಿ ||

ಈಗ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಆರು ವಿಧ ವಿಕಾರಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ವಿನೇಚಿಸುವರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ **ಜಾಯತೇ**-ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು ಎಂಬುದು ಭಾವಕ್ಕೆ ಮೊದಲನೆಯ ಅವಸ್ಥೆಯು. ಈ ಭಾವವು ಮುಂದೆ ಹೇಗೆ ಆಗುವುದೆಂಬುದನ್ನು **ಜಾಯತೇ** ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು **ನ ಪ್ರತಿಷೇಧತಿ** ಎಂದರೆ ಆ ಭಾವವು ಇಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲು ಇಲ್ಲದಿದ್ದ ಭಾವವು ಈಗ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಈ ಮೊದಲನೆಯ ವಿಕಾರವು ತಿಳಿಸುವುದು.

ಅಸ್ತಿತ್ವತ್ವತ್ವಸ್ಯ ಸತ್ತ್ವಸ್ಯಾವಧಾರಣಂ ||

ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಭಾವವು ಅಸ್ತಿ-ಇದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುವುದು. ಇದು ಎರಡನೆಯ ವಿಕಾರವು.

ವಿಪರಿಣಾಮತ ಇತ್ಯಪ್ರಚ್ಯವಮಾನಸ್ಯ ತತ್ತ್ವಾದ್ವಿಕಾರಂ ||

ಭಾವವು ವಿಪರಿಣಾಮತೆ-ವ್ಯಕ್ತ್ಯಸ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದು ಮೂರನೆಯ ವಿಕಾರವು ಎಂದರೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವಿಕಾರವು ಮುಂಚಿನಂತೆಯೇ ಇರದೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಈ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವಿಪರಿಣಾಮತೆ-ಬದಲಾವಣೆ, ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

“ವರ್ಧತೇ”ಇತಿ ಸ್ವಾಂಗಾಭ್ಯುಚ್ಚಯಂ ಸಾಂಯೋಗಿಕಾನಾಂ ವಾರ್ಧಾನಾಂ

ವರ್ಧತೇವಿಜಯೇನೇತಿ ವಾ ವರ್ಧತೇ ಶರೀರೇಣೇತಿ ವಾ ||

ವರ್ಧತೆ-ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು, ಹೆಚ್ಚುವುದು, ಬೆಳೆಯುವುದು ಎಂಬುದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ವಿಕಾರವು. ಒಂದು ಭಾವವು ಅಥವಾ ವಸ್ತುವು ಇತರ ಭಾವದ ಅಥವಾ ವಸ್ತುವಿನ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಹೆಚ್ಚುವುದು, ಹುಟ್ಟಿದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಶರೀರವು ಹುಟ್ಟುವಾಗ ಇರುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರದೆ ಆಹಾರಾದಿ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಬೆಳೆಯುವುದು ಅಥವಾ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು.

ಅಪಕ್ಷೇಯತ ಇತ್ಯೇತೇನೈವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ ಪ್ರತಿಲೋಮಂ ||

ಅಪಕ್ಷೇಯತೇ—ಕ್ಷೇಣಿಸುವುದು, ಕೃಶನಾಗುವುದು ಎಂಬ ವಿಕಾರವು ಐದನೆಯದು. ಒಂದು ನಸ್ತುತು ಹುಟ್ಟುವಾಗ ಅಥವಾ ಅನಂತರ ಇದ್ದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರದೆ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅಕಾರದಲ್ಲಿ ನಷ್ಟವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಮೊದಲು ಇದ್ದದ್ದಕ್ಕಿಂತ ಕಮ್ಮಿಯಾಗುವುದು. ಇದು ವರ್ಧತೆ—ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು ಎಂಬ ವಿಕಾರಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದು.

ವಿನಶ್ಯತೀತ್ಯಪರಭಾವಸ್ಯಾದಿಮೂಚಷ್ಟೇ ನ ಪೂರ್ವಭಾವಮೂಚಷ್ಟೇ
ನ ಪ್ರತಿಷೇಧತಿ ||

ವಿನಶ್ಯತಿ—ನಷ್ಟವಾಗುವುದು, ಇಲ್ಲದೇ ಹೋಗುವುದು ಎಂಬ ಸ್ಥಿತಿಯು ಆರನೆಯ ವಿಕಾರವು. ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ಅಥವಾ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದ್ದ ನಸ್ತುತು ನಷ್ಟವಾಗಿ ಈಗ ಏನೂ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ನಷ್ಟವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಜಾಯತೇ—ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ವಿಕಾರಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಜಾಯತೇ ಎಂಬ ಉಪಕ್ರಮ (ಪ್ರಾರಂಭ) ವ್ಯಕ್ತವಾದ ಇತರ ಅವಸ್ಥೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಎಂದರೆ ಕೊನೆಯವರೆಗೆ ತಿಳಿದ ಅವಸ್ಥೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಷ್ಟವಾಗಿ ಈಗ ಏನೂ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಸ್ಥಿತಿ ಅಥವಾ ಅವಸ್ಥೆಯು ಉಂಟಾಗಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ತ್ವತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಅತೋನ್ಯೋ ಭಾವವಿಕಾರಾ ಏತೇಷಾಮೇವ ವಿಕಾರಾ ಭವಂತೀತಿ
ಹ ಸ್ವಾಹ ತೇ ಯಥಾವಚನಮಭ್ಯೂಹಿತವ್ಯಾ ನ ನಿರ್ಬದ್ಧಾ
ಉಪಸರ್ಗಾ ಅರ್ಥಾನ್ನಿರಾಹುರಿತಿ ಶಾಕಟಾಯನೋ ನಾಮಾ—
ಖ್ಯಾತಯೋಸ್ತು ಕರ್ಮೋಪಸಂಯೋಗಮ್ಯೋತಕಾ ಭವಂತ್ಯು—
ಚ್ಚಾವಚಾಃ ಪದಾರ್ಥಾ ಭವಂತೀತಿ ಗಾರ್ಗ್ಯಸ್ತದ್ಯ ಏಷು
ಪದಾರ್ಥಃ ಪ್ರಾಹುರಿಮೇ ತನ್ನಾಮಾಖ್ಯಾತಯೋರರ್ಥ—
ವಿಕರಣಮಾ ಇತ್ಯರ್ವಾಗರ್ಭೇ ಪ್ರಪರೇತ್ಯೇತಸ್ಯ ಪ್ರಾತಿ
ಲೋಮ್ಯಮುಭೇತ್ಯಾಭಿಮುಖ್ಯಂ ಪ್ರತಿತ್ಯೇತಸ್ಯ ಪ್ರಾತಿಲೋಮ್ಯ—

ಮತಿ ಸು ಇತ್ಯಭಿಪೂಜಿತಾರ್ಥೇ ನಿರ್ದುರಿತ್ಯೇತಯೋಃ
ಪ್ರಾತಿಲೋಮ್ಯಂ ನ್ಯವೇತಿ ವಿನಿಗ್ರಹಾರ್ಥಿಯಾ ಉದಿತ್ಯೇ-
ತಯೋಃ ಪ್ರಾತಿಲೋಮ್ಯಂ ಸಮಿತ್ಯೇಕೀಭಾವಂ ವ್ಯಪೇತ್ಯೇತಸ್ಯ
ಪ್ರಾತಿಲೋಮ್ಯಮನ್ವಿತಿ ಸಾದೃಶ್ಯಾಪರಭಾವಮಪೀತಿ ಸಂಸರ್ಗ-
ಮುಪೇತ್ಯಪಜನಂ ಪರೀತಿ, ಸರ್ವತೋಭಾವಮಧೀತ್ಯಪರಿ-
ಭಾವವೈಶ್ವರ್ಯಂ ಏವಮುಚ್ಛಾವತಾನರ್ಧಾನೃಹುಸ್ತ
ಉಪೇಕ್ಷಿತವ್ಯಾಃ || ೩ ||

ಅತೋನ್ಯೇ ಭಾವವಿಕಾರಾ ಏತೇಷಾಮೇವ ವಿಕಾರಾ ಭವಂತೀತಿ
ಹ ಸ್ಯಾಹ ||

ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಆರು ವಿಧ ಭಾವವಿಕಾರಗಳಲ್ಲದೆ ಇತರ ವಿಕಾರಗಳೂ ಉಂಟಾಗುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಬ್ದಗಳು ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವವು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳೋಣ. ಜನಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯವಾದ ಅನೇಕ ಶಬ್ದಗಳಿರುವವು ಎಂದರೆ ಜಾಯತೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಂತೆ ಅದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅನೇಕಪದಗಳಿರುವವು. ನಿಷ್ಪದ್ಯತೇ, ಅಭಿವ್ಯಕ್ಯತೇ ತಿಷ್ಠತಿ ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಸ್ತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ - ವಿದ್ಯತೇ, ಭವತಿ ಇತ್ಯಾದಿ. ವಿಪರಿಣಮತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ - ವಿಪರಿಣಮತೇ, ಜೀರ್ಯತಿ, ಭಾವಾಂತರಮಾಪದ್ಯತೇ ಇತ್ಯಾದಿ. ವರ್ಧತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ, ವರ್ಧತೇ, ಪುಷ್ಯತಿ, ಉಪಚೇಯತೇ, ಅರ್ಥಾಯತೆ ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಪಕ್ಷೇಯತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ - ದ್ವಸ್ತತಿ, ಭ್ರಷ್ಟತಿ ಇತ್ಯಾದಿ. ವಿನಶ್ಯತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ - ಮ್ರಿಯತೇ ವಿಲೀಯತೆ ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಒಂದೇ ಭಾವವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವುದಕ್ಕೆ ನಾನಾ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಆರು ಭಾವವಿಕಾರಗಳ ಜತೆಗೆ ಅನೇಕ ಭಾವವಿಕಾರಗಳಿರುವವು.

ತೇ ಯಥಾವಚನಮಭ್ಯೂಹಿತವ್ಯಾಃ ||

ಶಬ್ದಗಳ ಈ ವಿಧವಾದ ವಿಕಾರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಊಹಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಒಂದೇ ಶಬ್ದವು ಉಪಸರ್ಗ ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಬಂಧದಿಂದ ನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳಾಗಬಹುದು. ಉದಾ - ಉದ್ದೇಶಃ ನಿರ್ದೇಶಃ ಪ್ರತಿನಿರ್ದೇಶಃ ಉಪದೇಶಃ ಸಂದೇಶಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಚನದಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳ ಭಾವವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವವು.

ನ ನಿರ್ಬದ್ಧಾ ಉಪಸರ್ಗಾ ಅರ್ಥಾನೃಹುರಿತಿ ಶಾಕಲಾಯನಃ |

ಇದುವರೆಗೂ ನಾವು ಆಖ್ಯಾತ ಎಂಬ ಅಡರು ವಿಧ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ಉಪಸರ್ಗವೆಂಬ ಜಾತಿಯ ಶಬ್ದವನೂಹವ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಆಖ್ಯಾತಮುಪಗೃಹ್ಯಾರ್ಥವಿಶೇಷಮಿಮೇ ತಸ್ಯೈವ ಸ್ಯಜಂತೀತ್ಯುಪ-

ಸರ್ಗಾಃ—ಆಖ್ಯಾತ ಏಂದರೆ ಕ್ರಿಯಾಪದಮೊಡನೆ ಸೇರಿ ಆ ಕ್ರಿಯೆಯ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೆ ಬೇರೊಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ದಿಶತಿಥಾತುವಿಗೆ ಉತ್, ಸಂ, ನಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ, ಉದ್ದೇಶ, ಸಂದೇಶ, ನಿರ್ದೇಶ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳಾಗುವವು ಆವರೆ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಏಂದರೆ ಇತರ ನಾಮಾಖ್ಯಾತಪದಗಳ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಇವುಗಳಿಗೆ ಏನೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದು ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ—ಭವತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ—ಭ ಎಂಬ ಒಂದು ಅಕ್ಷರ ಮಾತ್ರ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಆ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಅರ್ಥವಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದರಂತೆ ನಾಮಾಖ್ಯಾತ ಪದಗಳ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಸ್ವತಂತ್ರಾರ್ಥವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ಈ ವಿಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಶಾಕಟಾಯನರೆಂಬ ಆಚಾರ್ಯರು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿರುವರು.

ನಾಮಾಖ್ಯಾತೆಯೋಸ್ತು ಕರ್ಮೋಪಸಂಯೋಗದ್ಯೋತಕತಾ ಭವಂತಿ |

ನಾಮ ಮತ್ತು ಆಖ್ಯಾತಪದಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಪ್ರಕರ್ಷವನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಏಂದರೆ ಅ ಕರ್ಮವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿಶದಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ವಾದ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಸಂವಾದ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಗುವುದು. ಈ ಸಂವಾದವೆಂಬ ಶಬ್ದವಾದ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವಿವರಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ವಸ್ತುಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ದೀಪ ಹಚ್ಚಿದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವವು. ಆದರೆ ವಸ್ತುಗಳು ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಇದ್ದರೂ ದೀಪ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವವು. ದೀಪ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಗುಣಗಳಾವವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏನುಚೆ ಇದ್ದುದನ್ನೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲು ದೀಪವು ಸಹಾಯಕವಾಗುವುದು, ಅದರಂತೆ ನಾಮ ಮತ್ತು ಆಖ್ಯಾತಪದಗಳು ವಿವರಿಸುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಒಂದು ಅರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಆ ಅರ್ಥವು ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಇದೂ ಸಹ ಶಾಕಟಾಯನರ ಮತವು.

ಉಚ್ಛಾವಚತಾಃ ಪದಾರ್ಥಾ ಭವಂತಿಃತಿ ಗಾರ್ಗ್ಯಃ ||

ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ಬಹು ಪ್ರಕಾರವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ನಾಮಾಖ್ಯಾತಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿದ್ದಾಗಲೂ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವೊಂದು ವರ್ಣ (ಅಕ್ಷರ) ಗಳಂತೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೂ ಅರ್ಥಾಭಿಧಾನಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಅಭಿಧಾನಶಕ್ತಿ ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಮಣ್ಣಿನ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಘಟಾರಂಭಕಶಕ್ತಿಯಿರುವಂತೆ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದಾದರೆ ವರ್ಣಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಪದಗಳೂ ಅರ್ಥರಹಿತಗಳಾಗಬೇಕು. ಅರ್ಥರಹಿತಪದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಅನರ್ಥಗಳೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರವೇ ನಿರರ್ಥಕವಾಗಬೇಕಾದೀತು. ಇದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು ದಾರದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ಲ (ಬಿಳಿಯ) ವರ್ಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆ ದಾರದಿಂದ ನೇಯಿದ ಬಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣವು ಹೇಗೆ ಬಂದೀತು? ದೀಪ ಪ್ರಕಾಶವು ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವಂತೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳೂ ನಾಮಾಖ್ಯಾತಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ವಿಶದಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ದೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಗುಣವಿಶೇಷಗಳು ಯಾವುವೂ ಪ್ರಕಟವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವ ಸಾಧನ ಸಂಪತ್ತಿಯು ದೀಪದಲ್ಲಿದೆ ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕು. ಇದರಂತೆಯೇ ಉಪಸರ್ಗಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ನಾನಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಯಾವುದು ನಾಮಾಖ್ಯಾತಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗವಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಆ ನಾಮಾಖ್ಯಾತಗಳಲ್ಲಿ ಚೋದಿಸಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ನಾಮಾಖ್ಯಾತ

ಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೊರಗೆಡವುತ್ತವೆಯೇ ಹೊರತು ಹೊಸದಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೇನೂ ಪ್ರಕಟಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದಾದರೆ ಅದು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದುದು. ಉದಾ - ಹೃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ನಾಮಪದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಆಹಾರ, ವಿಹಾರ, ಸಂಹಾರ, ಪರಿಹಾರ ಎಂಬ ಪದಗಳಾಗುವವು. ಇವುಗಳ ಅರ್ಥವು ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿದೆ ನಾನಾ ವಿಧಗಳಾಗಿರುವವು. ಸ್ವತಃ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವವರು ಯಾರೂ ಪರರ ಸಹಾಯಾಪೇಕ್ಷೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ನಾಮಾಖ್ಯಾತಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿರುವಾಗಲೂ ಅರ್ಥಗಳಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇ ಬೇಕು. ಇದು ಗಾರ್ಗ್ಯ ಎಂಬುವರ ಮತವು.

ತದ್ಯ ಏಷು ಪದಾರ್ಥಃ ಪ್ರಾಹುರಿಮೇ ತಂ ನಾಮಾಖ್ಯಾತಯೋ -
ರರ್ಥವಿಕರಣಂ ||

ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಸಂಬಂಧವಿರುವ ನಾಮಾಖ್ಯಾತಪದಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳು ಏನೇನೂ ಇರುವವೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿದ್ದಾಗಲೂ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ಉಂಟು ಎಂಬುದಾಗಿ ಗಾರ್ಗ್ಯರು ಹೇಳುವನು. ಈಗ ಕೆಲವು ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡುವರು -

ಆ ಇತ್ಯರ್ವಾಗರ್ಥೇ ||

ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ನಾನಾರ್ಥಗಳಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆ ಎಂಬುದು ಆರ್ವಾಹ, ಸನ್ನಿಕ್ರಮ್ಯ ಸಮೀಪವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆ ಪರ್ವತಾಹ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪರ್ವತದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ, ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಪರೇತ್ಯೇತಸ್ಯ ಪ್ರಾತಿಲೋಮ್ಯಂ ||

ಪ್ರ ಮತ್ತು ಪರಾ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ಎಂದರೆ ದೂರ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಪ್ರಗತಃ, ಪರಾಗತಃ - ಮುಂದಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ದೂರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿರುವುದು.

ಅಭೀತ್ಯಾಭಿಮುಖ್ಯಂ

ಅಭಿ ಎಂದರೆ ಎದುರಾಗಿ, ಆ ಕಡೆಗೆ, ಆ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭಿತ್ಯಾದೇವ ಸವಿತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎತ್ಯ ಸೂರ್ಯದೇವನೇ ನಾನು ನಿನ್ನ ಎದುರಿಗೆ ನಿಂತು (ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ) ಎಂದರ್ಥವು.

ಪ್ರತೀತ್ಯೇತಸ್ಯ ಪ್ರಾತಿಲೋಮ್ಯಂ ||

ಪ್ರತಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಅಭಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ಎಂದರೆ ಬೇರೆಕಡೆಗೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಉದಾ - ಪ್ರತಿಗತಃ ಹಂತಿರಗದನು. ಹೊರಟುಹೋದನು.

ಅತಿ ಸು ಇತ್ಯಭಿಪೂಜಿತಾರ್ಥಃ ||

ಅತಿ ಮತ್ತು ಸು ಎಂಬ ಎರಡು ಉಪಸರ್ಗಗಳೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಉತ್ತಮವಾದ ಎಂದು ಪೂಜಿತಾರ್ಥ (ಗೌರವಾರ್ಥ)ವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಅತಿಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ; ಸುರಾಜಾ-ರಾಜರಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯನು ಶ್ರೇಷ್ಠನು ; ಅತಿ ಶ್ರೀ ಸೋಮ ರೋಚನಾ ಲೋಹನ್ಯ ಧಾಜಸೇ ದಿವಂ (ಋ. ಸಂ. ೯-೧೭-೫) ಎಲೈ ಸೋಮರಾಜನೇ ನೀನು ನಿನ್ನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತೀಯೆ. ಸುದೇವೋ ಅಸಿ ವರುಣ (ಋ. ಸಂ. ೮-೬೯-೧೨) ಎಲೈ ವರುಣ ದೇವನೇ ನೀನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿರುವೆ, ಗಣ್ಯನಾಗಿರುವೆ. ಇತ್ಯಾದಿ.

ನಿದುರಿತ್ಯೇತಯೋಃ ಪ್ರಾತಿಲೋಮ್ಯಂ ||

ನಿಃ ಮತ್ತು ದುಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಉಪಸರ್ಗಗಳನ್ನೇವೆಲೆ ಹೇಳಿದ ಅತಿ, ಸು ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥ ವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಕುಸ್ಥಿತ, ನೇಷ ಎಂದರ್ಥವು. ಉದಾ—ನಿರಾಕೃತಃ, ನಿರ್ಧನಃ, ದುರ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ನ್ಯವೇತಿ ವಿನ್ಯಗ್ರಹಾರ್ಥೀಯೌ ||

ನಿ ಮತ್ತು ಅವ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ನ್ಯಕ್ಯಪ್ಪ, ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಉದಾ—ನಿಗೃಹೀತಃ —ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ, ಬಂಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ; ಅವರುದ್ಧಃ —ಅಡ್ಡಿಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಉದಿತ್ಯೇತಯೋಃ ಪ್ರಾತಿಲೋಮ್ಯಂ ||

ಉಕ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ನಿ ಮತ್ತು ಅವ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಉತ್ಕೃಪ್ಪ, ಮೇಲೆ ಇರುವುದೆಂದರ್ಥವು. ಉದಾ—ಉಚ್ಚೈಯಸ್ತ ವನಸ್ತಕೇ (ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೩) ಎಲೈ ಯೂಪಸ್ತಂಭನೇ ಮೇಲೆ ಎದ್ದು ನಿಲ್ಲು ಇತ್ಯಾದಿ.

ಸಮಿತ್ಯೇಕೀ ಭಾವಂ ||

ಸಂ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಒಟ್ಟಾಗಿಸಿರುವುದು, ಏಕೀಭಾವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಉದಾ—ಸಂಗ-ಚ್ಯುತ್ವಂ ಸಂವದಧ್ವಂ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೯-೨) ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ (ಜತಿಯಾಗಿ) ಹೋಗೋಣ, ಇಬ್ಬರೂ ಒಂದಾಗಿ, ಒಟ್ಟಾಗಿ ಹೇಳೋಣ ಇತ್ಯಾದಿ

ವ್ಯವೇತ್ಯೇತಸ್ಯ ಪ್ರಾತಿಲೋಮ್ಯಂ ||

ವಿ ಮತ್ತು ಅವ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಸಂ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವವು. ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎಂದರ್ಥವು—ಉದಾ—ಹತ್ವಾಯ ಕತ್ವಾನ್ ವಿ ಭಜಸ್ವ ವೇದ ಓಚೋ ಮಿಮಾಸೋ ವಿ ವ್ಯುಹೋ ನುದಸ್ವ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೪-೨); ಅರಾಚ್ಯತುಮಪ ಬಾಧಸ್ವ ದೂರಂ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೨-೭) ಇತ್ಯಾದಿ.

ಅನ್ವಿತಿ ಸಾದೃಶ್ಯಾಪರಭಾವಂ ||

ಅನು ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಾದೃಶ್ಯ ಹೋಲಿಕೆ ಹಿಂಬಾಲಿಸುವುದು ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥವಿರುವುದು ಅನುರೂಪಸ್ಥೇದಂ— ಇದು ಇವನನ್ನೇ ಹೋಲುತ್ತದೆ; ಅನುಗಚ್ಛತಿ ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾಹರಣಿಗಳು.

ಅಪೀತಿ ಸಂಸರ್ಗಂ ||

ಅಪಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದು.

ಉಪೇತ್ಯುಪಜನಂ ||

ಉಪ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸಮಾಪ, ಅಶ್ರಯ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಉಪ ನಃ ಸವನಾಗಹಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೨) ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮರಸದ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬಾ; ಉಪ ತ್ವಾಗ್ನೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೬) ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನಾವು ನಿನ್ನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಪರೀತಿ ಸರ್ವತೋಭಾವಂ ||

ಪರಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸುತ್ತಲೂ, ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಪರಿ ಪ್ರ ಸೋಮ ತೇ ರಸಃ (ಋ. ಸಂ. ೯-೬೬-೧೫); ಪರಿ ತ್ವಾಗ್ನೇ ಪುರಂ ವಯಂ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೭-೨೨) ಇತ್ಯಾದಿ.

ಅಧೀತ್ಯುಪರಿಭಾವಮೈಶ್ವರ್ಯಂ ವಾ ||

ಅಧಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು, ಮೇಲೆ, ಅಧಿಕವಾಗಿ, ಅಥವಾ ಐಶ್ವರ್ಯ, ಹೆಚ್ಚುಗಾರಿಕೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು ಅಧಿಪತಿ—ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಯಜಮಾನನು; ಅಧಿಪತ್ಯತಿ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಗಣ್ಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಏವಮುಚ್ಛಾ ವಚಾನಾರ್ಥಾನ್ ಪ್ರಾಹುಸ್ವ ಉಪೇಕ್ಷಿತವ್ಯಾಃ ||

ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿ ಹೇಳಿರುವ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುವವು. ಅವುಗಳನ್ನು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ತ್ವತೀಯಃ ಖಂಡಃ
ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಥ ನಿಪಾತಾ ಉಚ್ಛ್ವಾಜೇಷ್ವರ್ಧೇಷು ನಿಪತನ್ತ್ಯುಪಮಾ-
 ಥೇಽಪಿ ಕರ್ಮೋಪಸಂಗ್ರಹಾರ್ಥೇಽಪಿ ಪದಪೂರಣಾಸ್ತೇಷಾ-
 ಮೇತೇ ಚತ್ವಾರ ಉಪಮಾರ್ಥೇ ಭವಂತೀವೇತಿ ಭಾಷಾಯಾಂ
 ಚಾನ್ಯಧ್ಯಾಯಚ್ಛ್ವಾನ್ವಿರಿವೇಂದ್ರ ಇವೇತಿ ನೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾ-
 ಥೀಯೇ ಭಾಷಾಯಾಮುಭಯಮನ್ಯಧ್ಯಾಯಂ ನೇಂದ್ರಂ
 ದೇವಮಮುಸತೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥೀಯಃ ಪುರಸ್ತಾದುಪ-
 ಚಾರಸ್ವಸ್ಯ ಯತ್ರತಿಷೇಧತಿ ದುರ್ಮದಾಸೋ ನ ಸುರಾಯಾ-
 ಮಿತ್ಯುಪಮಾರ್ಥೀಯ ಉಪರಿಷ್ಪಾದುಪಾಚಾರಸ್ವಸ್ಯ ಯೋ-
 ನೋಪಮಿಮೀತಿ || ಚಿದಿತ್ಯೇಷೋಽನೇಕಕಲ್ಪಾಚಾರ್ಯಶ್ಚಿದಿದಂ
 ಬ್ರೂಯಾದಿತಿ ಪೂಜಾಯಾಮಾಚಾರ್ಯಃ ಕಸ್ಮಾದ್ವಾಚಾರ್ಯಃ
 ಆಚಾರಂ ಗ್ರಾಹಯತ್ಯಾಚಿನೋತ್ಯರ್ಥಾನಾಚಿನೋತಿ ಋದ್ಧಿಮಿತಿ
 ವಾ ದಧಿಚಿದಿತ್ಯುಪಮಾರ್ಥೇ ಕುಲ್ಪಾಷಾಂಶ್ಚಿದಾಹರೇತ್ಯವ-
 ಕುತ್ಪಿತೇ ಕುಲ್ಪಾಷಾಃ ಕುಲೇಷು ಸೀದನ್ತಿ ನು ಇತ್ಯೇಷೋಽನೇಕ-
 ಕಲ್ಪೇದಂ ನು ಕರಿಷ್ಯತಿ ಹೇತ್ವಪದೇಶೇ ಕಥಂ ನು ಕರಿಷ್ಯತಿ-
 ತ್ಯನುಪ್ಯಷ್ಟೇ ನನ್ನೇತದಕಾರ್ಷೀದಿತಿ ಚಾಧ್ಯಾಪ್ಯುಪಮಾರ್ಥೇ
 ಭವತಿ || ವ್ಯವಸ್ಥಾ ನು ತೇ ಪುರುಹೂತ ವಯಾಃ | ವ್ಯಕ್ತಸ್ಯೇವ
 ತೇ ಪುರುಹೂತ ಶಾಖಾ ವಯಾಃ ಶಾಖಾ ವೇತೇರ್ವತಾಯನಾ
 ಭವನ್ತಿ ಶಾಖಾಃ ಖಶಯಾಃ ಶಕ್ನೋತೇರ್ವಾಥ ಯಸ್ಯಾ-
 ಗಮಾದರ್ಥ ಪೃಥಕ್ತ್ವಮಹ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ನ ತ್ವಾದ್ವೇಶಿಕಮಿವ
 ವಿಗ್ರಹೇಣ ಪೃಥಕ್ತ್ವಾತ್ಸ ಕರ್ಮೋಪಸಂಗ್ರಹಶ್ಚೇತಿ ಸಮುಚ್ಚ-
 ಯಾರ್ಥ ಉಭಾಭ್ಯಾಂ ಸಂಪ್ರಯುಜ್ಯತೇಹಂ ಚ ತ್ವಂ ಚ
 ವೃತ್ರಹನ್ತೀತಸ್ತಿನೈವಾರ್ಥೇ ದೇವೇಭ್ಯಶ್ಚ ಟಿಪ್ಯಭ್ಯ ಸತ್ಯಾ-
 ಕಾರೋ ವೇತಿ ವಿಚಾರಣಾರ್ಥೇ ಹನ್ತಾಹಂ ವೃಥಿವೀಮಿವಾಂ
 ನಿಧನಾನೀಹ ವೇಹವೇತ್ಯಥಾಪಿ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥೇ ಭವತಿ || ೪ ||

ನಾನುಪದಗಳು, ಅಖ್ಯಾತಗಳು ಮತ್ತು ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ, ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ನಿಪಾತಗಳು
 ಈಗ ವಿನೂತನುತವೆ.

ಅಥ ನಿಪಾತಾ ಉಚ್ಛ್ವಾಸವೇಷ್ವರ್ಥೇಷು ನಿವೃತ್ತವ್ಯವ್ಯವಮಾರ್ಥೇಽಪಿ
ಕರ್ಮೋಪ ಸಂಗ್ರಹಾರ್ಥೇಽಪಿ ಪದಪೂರಣಾಃ |

ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಾನಾನಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ, ಇವುಗಳಿಗೆ ನಿಪಾತಗಳನ್ನುತ್ತಾರೆ. ನಿಪ (ನಿ) ಇತಿ (ನಿಪಾತಾಃ), ಇವುಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. (೧) ಉಪಮಾರ್ಥೇ — ಉಪಮಾನ, ಹೋಲಿಕೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಬೇಕಾದಾಗ (೨) ಕರ್ಮೋಪ-ಸಂಗ್ರಹಾರ್ಥೇ — ಅರ್ಥಸಮುಚ್ಚಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ (ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ, ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ, ಕರ್ಮ ಎಂಬುದನ್ನು ಅರ್ಥ ಪದಕ್ಕೆ ಪಠ್ಯಾಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗತಿಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾತವಃ ೩-೨-೩ ಗತ್ಯರ್ಥಾಃ ಗತಿಸಮನವಂಬ ಅರ್ಥಕೊಡುವವು ಮುಂದೆ ಬರುವ ಧಾತುಗಳು) ೩. ಪದಪೂರಣಾಃ ವಾಕ್ಯಪೂರಕಗಳಾಗಿ—ಹೀಗೆ, ಉಪಮಾನ, ಸಮುಚ್ಚಯ ಮತ್ತು ಪದಪೂರಣ, ಈ ಮೂರು ನಿಪಾತಗಳ ಪ್ರಯೋಜನಗಳು.

ಮೂರು ಪ್ರಯೋಜನಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಎಲ್ಲಾ ನಿಪಾತಗಳಿಗೂ ಈ ಮೂರು ಪ್ರಯೋಜನಗಳು ಉಂಟೇ? ಎಂದರೆ, ಇಲ್ಲ.

ತೇಷಾಮೇತೇ ಚತ್ವಾರ ಉಪಮಾರ್ಥೇ ಭವಂತಿ |

ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಏತೇ ಚತ್ವಾರಃ—ಈ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ನಾಲ್ಕು ನಿಪಾತಗಳು ಉಪಮಾರ್ಥೇ ಭವಂತಿ—ಉಪಮಾನಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗವಾಗುತ್ತವೆ. ಇವ, ನ, ಚಿತ್ ಮತ್ತು ನು, ಇವುಗಳೇ ಆ ನಾಲ್ಕು.

ಇವೇತಿ ಭಾಷಾಯಾಂ ಚ ||

ಇವ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಅನ್ವಧ್ಯಾಯಂ ಚ ಅಗ್ನಿರಿವೇಂದ್ರ ಇವೇತಿ |

ವೇದಾಢಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವ ಎಂಬುದು ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಅನೇಕ ವಾಗಿವೆ. ಅಗ್ನಿಂನ, ಇಂದ್ರ ಇವ ಅಗ್ನಿಯಂತೆ, ಇಂದ್ರನಂತೆ, ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಲೌಕಿಕ ವೈದಿಕ ಭಾಷೆಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಸಾಧಾರಣ.

ನೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥೀಯೋ ಭಾಷಾಯಾಂ ||

ನ ಇದು ಲೌಕಿಕ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷೇಧವೆಂಬ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಈ ನಿಧದ ಉಪಯೋಗವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದೆ.

ಉಭಯಮನ್ವಧ್ಯಾಯಂ ||

ವೈದಿಕ ಪ್ರಯೋಗವು ಎರಡೂ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ-ಅಂದರೆ, ಉಪಮಾ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ.

ನೇಂದ್ರಂ ದೇವ ಮಮಂಸತೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥೀಯಃ ಪುರಸ್ತಾದು-
ಪಚಾರಸ್ತಸ್ಯ ಯತ್ರೈತಿಷೇಧತಿ |

ಎಹಿ ಸೋತೋರಸ್ತುತ ನೇಂದ್ರಂ ದೇವ ಮಮಂಸತ—(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೧) ಅದಿತ್ಯ ರಶ್ಮಿಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನ ತಮಗೆ ಪ್ರಕಾಶ ದಾತೃವನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ನ ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥಕವು. ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥಕವಾದ ನ ಕಾರವು ಯಾವುದನ್ನು ಪ್ರತಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆಯೋ, ಆ ಪದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ದಲ್ಲಿಯೇ ಅದರ ಸ್ಥಾನವು (ನ ಇಂದ್ರಂ).

ದುರ್ಮದಾಸೋ ನ ಸುರಾಯಾಮಿತ್ಯುಪಮಾರ್ಥೀಯ ಉಪರಿಷ್ಟಾ-
ದುಪಚಾರಸ್ತಸ್ಯ ಯೇನೋವಮಿಮೀತೇ |

ಹೃತ್ಯು ಹೀತಾಸೋ ಯುಧ್ಯಂತೇ ದುರ್ಮಪಾಸೋ ನ ಸುರಾಯಾಂ | ಊರ್ಧನ ಗ್ನಾ ಜರನ್ನೇ (ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೧೨)—ಪಾನ ಮಂಡಲಿಟ್ಟು ಸೋಮರಸದ ಭಾಗಗಳು, ನಾನು ಹೆಚ್ಚು ತಾನು ಹೆಚ್ಚು, ಎಂದು ಸ್ಪರ್ಧಿಸುತ್ತಾ, ಸೋಮಯಾಗದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಸುರಾಪಾನದ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಕುಸ್ಥಿತವಾದ ಮದಮತ್ತರಾದ ಪುರುಷರು, ನಗ್ನರಾಗಿ, ಉಪಭೋಗಕಾಲವಾದುದರಿಂದ, ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ರಾತ್ರಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಂತೆ. ದುರ್ಮದಾಸಃ ನ—ಕುಸ್ಥಿತ ಮದಮತ್ತರಾದ ಪುರುಷರಂತೆ, ಊರ್ಧಃ ನ—ರಾತ್ರಿಯನ್ನು (ಸ್ತುತಿಸು) ವಂತೆ. ಎರಡು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ನ ಎಂಬುದು ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷಿದ್ಧಾರ್ಥದ ಪೂರ್ದಲ್ಲಿ ನ ಪದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದರೆ, ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಅದೇ ನ ಕಾರವು ಉಪಮಿತಾರ್ಥದ ಅವ್ಯವಹಿತ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸ್ಥಾನ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಅರ್ಥ ಭೇದವನ್ನೂ ಹಿಸಬಹುದು.

ಚಿದಿತ್ಯೇಷೋನೇಕಕರ್ಮಾ |

ಚಿತ್—ಇದಕ್ಕೆ ನಾನಾರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ, ಉಪಮಾರ್ಥಕವಾದ ಇವ, ನ, ಚಿತ್, ನು, ಇವುಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿಯೇ ಅದರ ವಿವರಣೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಆಚಾರ್ಯಶ್ಚಿದಿದಂ ಬ್ರೂಯಾದಿತಿ ಪೂಜಾಯಾಮಾಚಾರ್ಯಃ ಕಸ್ಯಾದ್ರಾ-

ಚಾರ್ಯ ಆಚಾರಂ ಗ್ರಾಹಯತ್ಯಾಚಿನೋತ್ಯರ್ಥಾನಾಚಿನೋತಿ

ಬುದ್ಧಿಮಿತಿ ವಾ ||

ಆಚಾರ್ಯಶ್ಚಿದಿದಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ — ಆಚಾರ್ಯರಾದರೆ, ಇದನ್ನು ಹೇಳುವಾರು ಎಂದು ಹೇಳುವವನಿಗೆ ಆಚಾರ್ಯರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಗೌರವವಿದೆ. ಹೀಗೆ ಚಿತ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಗೌರವಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸ

ಬಹುದು. ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಆಚಾರ್ಯ ಪದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆಚಾರಂ ಗ್ರಾಹಯತಿ — ಸಂಪ್ರದಾಯ ಸಿದ್ಧವಾದ ಆಚಾರ (ನಡವಳಿಕೆ) ವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು ಆಚಾರ್ಯನು : ಆಚಿನೋತಿ ಅರ್ಥಾನ್ — ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗುವ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೋಡಿಸುವವನು ಆಚಾರ್ಯನು : ಆಚಿನೋತಿ ಬುದ್ಧಿಂ — ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವವನು ಆಚಾರ್ಯನು- ಹೀಗೆ ಮೂರು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯ ಪದವನ್ನು ನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಬಹುದು.

ದಧಿಚಿತ್ತಿಪ್ರಮಾರ್ಥೇ |

ದಧಿಚಿತ್ ತಕ್ರಂ—ಮೂವಂಸಂತಿ (ಮೂಸಂಗಿ ಸದೃಶವು) ಇರುವ ಮಜ್ಜಿಗಿಯನ್ನು-ಇಲ್ಲಿ ಚಿತ್ ಉಪಮಾರ್ಥಕವು.

ಕುಲ್ಮಾಷಾಂಶ್ಚಿದಾಹರೇತ್ಯವಕುಶ್ಚಿತ್ತೇ ಕುಲ್ಮಾಷಾಃ ಕುಲೇಷು ಸೀದನ್ತಿ |

ಕುಲ್ಮಾಷಾಃ—ಕುಲ್ಮಾಷವೆಂಬಿವು ಕುಲೇಷು ಸೀದನ್ತಿ-ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತವೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಹಳಸಿದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೊರಗೆ ಚೆಲ್ಲುತ್ತಾರೆ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಕುಲ್ಮಾಷಗಳೆನ್ನಬಹುದು. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹಸಿದು ಬಂದಿರುವನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಬಿಸಿ ಅಡಿಗೆಯಾಗುವವರೆಗೆ ತಡೆಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತಹವನು, ಹಸಿವನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದೆ, ಹಳಸಿದ್ದಾದರೂ ಪರವಾಗಿಲ್ಲ, ಅದನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಬಾ, ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಅವನು ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದಾದ ಪದಗಳನ್ನು-ಕುಲ್ಮಾಷಾಂಶ್ಚಿತ್ ಅಹರ-ಚಿತ್ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟ, ಕುಶ್ಚಿತ್ತ, ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಬರುತ್ತದೆ.

ನು ಇತ್ಯೇಷೋನೇಕಕಲ್ಮಾ |

ನು—ಇದು ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕವವು.

ಇದಂ ನು ಕರಿಷ್ಯತಿತಿ ಹೇತ್ವಪದೇಶೇ |

ನು—ಇದು ಹೇತು, ಕಾರಣವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಕಸ್ಮಾದ್ಯ ದೇವದತ್ತಃ ಪ್ರಾತರೇವ ಭುಂಕ್ತೇ ? ಈ ದಿವಸ ದೇವದತ್ತನು ಬೆಳಿಗ್ಗೆಯೇ ಊಟಮಾಡಲು ಕಾರಣವೇನು ? ಎಂದರೆ, ಉತ್ತರವಾಗಿ, ಗ್ರಾಮಂ ನು ಗಮುಷ್ಯತಿ-ಊರಿಗೆ ಹೋಗುವವನಿದ್ದಾನೆ ಆದಮದರಿಂದ, ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ನು ಎಂಬುದು ದೇವದತ್ತನ ಪ್ರಾತರ್ಭೋಜನಕ್ಕೆ ಹೇತುವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಕಥಂ ನು ಕರಿಷ್ಯತಿತ್ಯನುಪ್ಯಷ್ಟೇ ನನ್ನೇತದಕಾರ್ಷಿದಿತಿ ಚ |

ನು ಇದು ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಕಥಂನುಕರಿಷ್ಯತಿ ? ಸಂದರ್ಭವು ಈ ರೀತಿ ಇರಬಹುದು. ಊರಿಗೆ ಹೊರಡುವ ಸಂದರ್ಭ. ಹೊರಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹವೂ ಇದೆ. ಆಗ ಕೇಳುವ ಪ್ರಶ್ನೆಯಿದು. ಹೇಗೆ ಮಾಡುವನೋ ? ಈ ಪ್ರಶ್ನಾರ್ಥವು ನು ಇಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ :—ನ ನು ಏತದಕಾರ್ಷಿತ್ ? ಒಬ್ಬನು ಊರಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದಾನೆಂದು ಸಮಾಚಾರವಿದೆ. ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿದ್ದಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಅವನ ಭೇಟಿಯಾದಾಗ ಕೇಳಬಹುದಾದುದು ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಇದನ್ನು ಮಾಡಲೇ ಇಲ್ಲವೋ ? ಎಂದರೆ ಊರಿಗೆ ಹೋಗಲೇ ಇಲ್ಲವೋ ? ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ನು ಇಂದಲೇ ಈ ಪ್ರಶ್ನಾರ್ಥವು.

ಅಥಾವ್ಯುಪಮಾರ್ಥೇ ಭವತಿ |

ನು ಇದು ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹವಾಗಿದೆ.

ವ್ಯಕ್ತಸ್ಯ ನು ತೇ ಪುರುಹೂತ ವಯಾಃ ವ್ಯಕ್ತಸ್ಯೇವ ತೇ
ಪುರುಹೂತ ಶಾಖಾಃ |

ವ್ಯಕ್ತಸ್ಯ ವಯಾಃ ನು—ಗದದ ಕೊಂಬೆಗಳಂತೆ, ಪೂರ್ವೀಃ ತೇ ಊತಯಃ ಹಿಂದೆ (ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬರುವಾಗ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದ) ನಿಸ್ತ ಮಾರ್ಗಗಳು, ವಿರುರುಹುಃ (ಹುಲ್ಲು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ) ಅವ್ಯತವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ನು ಎಂಬುದು ಉಪಮಾರ್ಥಕವು.

ವಯಾಃ ಶಾಖಾ ವೇತೇರ್ವಾವಾಯನಾ ಭವಂತಿ ಶಾಖಾಃ

ಖಶಯಾಃ ಶಕ್ನೋತೇರ್ವಾ |

ಶಾಖಾಃ ಕೊಂಬೆಗಳು ವೇತೇಃ ವ್ಯಕ್ತದ ಸ್ಯಂದಗಳಿಂದ ಹೊರಟು ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಾನಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ (ವಿಯಸ್ತಿ) ಹೋಗುತ್ತವೆ, ಹರಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಗಾಳಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಹರಿಸುತ್ತವೆ (ನಾಶಾಯನಾಃ ನಾಶ+ಆಯನಾಃ ; ಅದುದರಿಂದ ವಯಾಃ ಎಂತಲೂ, ಖಶಯಾಃ (ಖೇ ಶೇರತೇ) ಅಶಾಶದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ (ಅಕಾಶವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ) ಅಥವಾ ಶಕ್ನೋತೇಃ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಮತ್ತು ತನ್ಮೂ ಹಣ್ಣು ಹೂಗಳನ್ನು ಧರಿಸಲು ಶಕ್ತಿ ಹೊಂದಿವೆಯಾದುದರಿಂದ ಶಾಖಾಃ ಎಂತಲೂ ಎನಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ, ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ವಯಾಃ, ಶಾಖಾಃ ಇವುಗಳ ನಿಸ್ಪತ್ತಿ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉಪಮಾರ್ಥಕವಾದ ಇವ, ನು, ನ ಮತ್ತು ಚಿತ್ ಇವುಗಳ ವಿವರಣೆಯು ಮುಗಿಯಿತು.

ಅಥಯಸ್ಯಾಗಮಾದರ್ಥಸ್ಯಥಕ್ರಮಹ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ನ ತ್ವದ್ದೇಶಿಕಮಿವ

ವಿಗ್ರಹೇಣ ಸ್ಯಥಕ್ರಮತ್ಯ ಕರ್ಮೋಪಸಂಗ್ರಹಃ |

ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮೋಪಸಂಗ್ರಹಾವ್ಯಯ (ಸಂಯೋಜಕಾವ್ಯಯ) ಗಳ ಲಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ನಿರೂಪಣೆ. ಸಂಯೋಜಕ (ಸಮುಚ್ಚಯ) ಗಳನ್ನು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದರೆ, ಅವುಗಳು ತಿಳಿಸುವ ಅರ್ಥವೇನೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸೋಣ. ದೇವದತ್ತಯಜ್ಞದತ್ತಾ ಪಚೇತೇ — ದೇವದತ್ತ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞದತ್ತರು ಅದಿಗೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ದೇವದತ್ತಯಜ್ಞದತ್ತ - ದೇವದತ್ತಯಜ್ಞದತ್ತಯಜ್ಞದತ್ತಯಜ್ಞದತ್ತ - ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದರಲ್ಲಿ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥ ಕೊಡುವ ಆವ್ಯಯವು ಅಧ್ಯಾಪ್ಯತವಾಗಿದೆ, ಎರಡನೆಯದರಲ್ಲಿ ಚ ಎಂಬ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಕಪದವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ದೇವದತ್ತ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞದತ್ತರಿಂಬ ಇಬ್ಬರು ಪುರುಷರು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಪಚನಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂದರೂ, ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರತರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮೂಡುತ್ತದೆ. ಸ್ವರೂಪತಃ ಪ್ರತ್ಯೇಕರಾದವರು ಏಕಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದವನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರತರಾದವರ ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಕ ಪದವನ್ನು ಉಪಯೋಗ

ಸಿದ್ಧರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆಯನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿಯೇ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತೇವೆ. ಗಾಃ (ಹಸುಗಳನ್ನು), ಅಶ್ವಾನ್ (ಕುದುರೆಗಳನ್ನು), ಪುರುಷಾನ್ (ಮನುಷ್ಯರನ್ನು) ಅನಯ (ಕರೆದು ತಾ) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನಯನ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಆ ವಸ್ತುಗಳ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಜ್ಞಾನವು ಅನವಶ್ಯಕವು. ಯಾವ ಪದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದರೆ, ವಕ್ತೃವಿನ ಉದ್ದೇಶವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಕ್ರಿಯಾಪದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾದ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತ ರಾದವರ ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆ ತಾನಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆಯೋ, ಆ ಪದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮೋಪಸಂಗ್ರಹ, ಸಮುಚ್ಚಯ, ಸಂಯೋಜಕ, ಅವ್ಯಯವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಚೇತಿ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥ ಉಭಾಭ್ಯಾಂ ಸಂಪ್ರಯುಜ್ಯತೇಹಂ ಚ
ತ್ವಂ ಚ ವೃತ್ರಹನ್ತಿತಿ ।

ಚ ಇದು ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಕವಾದುದು ಅಂದರೆ, ಪ್ರತ್ಯೇಕರಾಗಿರುವವರು ಏಕಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸುವುದು.

ಅಹಂ ಚ ತ್ವಂಚ ವೃತ್ರಹನ್—(ಋ. ಸಂ. ೮-೬೨-೧೧)—ಎಚ್ಚೆ ವೃತ್ರ ಸಂಹಾರಕನೇ ನಾನೂ ನೀನೂ ಇಬ್ಬರೂ ಇಲ್ಲಿ ಚ ಶಬ್ದವು, ಎರಡೂ ಪದಗಳೊಡನೆ (ಉಭಾಭ್ಯಾಂ) ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಎತಸ್ಮಿನ್ನೇವಾರ್ಥೇ ದೇವೇಭ್ಯಶ್ಚ ಪಿತೃಭ್ಯ ಆ ಇತ್ಯಾಕಾರಃ ।

ಚ ಕಾರದಂತೆ ಆ ಕಾರವೂ ಕರ್ಮೋಪ ಸಂಗ್ರಹಾವ್ಯಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕೆಳಗಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ

ಯೋ ಅಗ್ನಿಃ ಕವ್ಯವಾಹನಃ ಪಿತೃನ್ಯಶ್ಚೈವೈತಾವ್ಯಥಃ ।
ಪ್ರೇದು ಹವ್ಯಾಧಿ ವೋಚತಿ ದೇವೇಭ್ಯಶ್ಚ ಪಿತೃಭ್ಯ ಆ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೬-೧೧).

ದೇವೇಭ್ಯಶ್ಚ ಪಿತೃಭ್ಯಶ್ಚ—ಎಂಬುದರ ಬದಲು, ದೇವೇಭ್ಯಶ್ಚ ಪಿತೃಭ್ಯ ಆ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇರಬೇಕು.

ವೇತಿ ವಿಚಾರಣಾರ್ಥೇ ಹಸ್ತಾಹಂ ವೃಥಿವೀಮಿಮಾಂ ನಿದಧಾ-
ನೀಹ ವೇಹವೇತಿ ।

ನಾ ಇದು ವಿಚಾರಣಾರ್ಥಕವಾದುದು.

ಹಸ್ತಾಹಂ ವೃಥಿವೀಮಿಮಾಂ ನಿದಧಾನೀಹ ವೇಹವಾ ।

ಸೋಮಪಾನಮಾದಿ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅವಾರಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಬಂದಿದೆ. ಅವನಿಗೆ ಭೂವಿಯನ್ನೇ ಕಿತ್ತು ಬೇರೆಕಡೆ ಇಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಮನಸ್ಸು ಇರುವಂತಿದೆ. ಆಗ ಅವನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತರ್ಕವು ಹುಟ್ಟಿದೆ. ಇಹವಾ—ಇಲ್ಲಿಯೇ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲಿ ಇಡಲಿ ? ಎಂಬುದಾಗಿ. ನಾ ಪದದಿಂದ ಈ ತರ್ಕವೆಂಬ ಅರ್ಥವು.

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ
ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

ವಾಯುರ್ವಾ ತ್ವಾ ಮನುರ್ವಾ ತ್ವೇತಿ ಅಹ ಇತಿ ಚ ಹ ಇತಿ
 ಚ ವಿನ್ಯಗ್ರಹಾರ್ಥೋಪಾ ಪೂರ್ವೇಣ ಸಂಪ್ರಯುಜ್ಯೇತೇ
 ಅಯಮಹೇದಂ ಕರೋತ್ವಯಮಿದಮಿದಂ ಹ ಕರಿಸ್ಯತೀದಂ ನ
 ಕರಿಸ್ಯತೀತ್ಯಥಾಪ್ಯುಕ್ತಾರ ಏತಸ್ಮಿನ್ನೇವಾರ್ಥ ಉತ್ತರೇಣ ಮೃಷೇ-
 ಮೇ ವದಂತಿ ಸತ್ಯಮು ತೇ ವದಂತೀತ್ಯಥಾಬಿ ಪದಪೂರಣ
 ಇದಮು ತದು ಹೀತ್ಯೇಷೋಽನೇಕಕರ್ತವ್ಯೇದಂ ಹಿ ಕರಿಸ್ಯತೀತಿ
 ಹೇತ್ವಪದೇಶೇ ಕಥಂ ಹಿ ಕರಿಸ್ಯತೀತ್ಯನುಪ್ರಷ್ಟೇ ಕಥಂ ಹಿ
 ವ್ಯಾಕರೇಷತಿತ್ಯ ಸೂಯಾಯಾಂ ಕಿಲೇತಿ ವಿದ್ಯಾಪುರ್ವಕಂ ಏವಂ
 ಕಿಲೇತ್ಯಥಾಬಿ ನ ನನು ಇತ್ಯೇತಾಭ್ಯಾಂ ಸಂಪ್ರಯುಜ್ಯತೇನುಪ್ರಷ್ಟೇ
 ನ ಕಿಲೈವಂ ನನು ಕಿಲೈವಂ ಮೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಮಾ ಕಾರ್ಷೀ-
 ಮಾರ್ ಹಾರ್ಷೀರಿತಿ ಚ ಖಲ್ವಿತಿ ಚ ಖಲು ಕೃತ್ವಾ ಖಲು
 ಕೃತಮಥಾಬಿ ಪದಪೂರಣ ಏವಂ ಖಲು ತದ್ವಭೂವೇತಿ ಶಶ್ವದಿತಿ
 ವಿಚಿಕಿತ್ಸಾರ್ಥೋಯೋ ಭಾಷಾಯಾಂ ಶಶ್ವದೇವಮಿತ್ಯನುಪ್ರಷ್ಟ
 ಏವಂ ಶಶ್ವದಿತ್ಯಸ್ವಯಂಪ್ರಷ್ಟೇ ನೂನಮಿತಿ ವಿಚಿಕಿತ್ಸಾರ್ಥೋಯೋ
 ಭಾಷಾಯಾಮುಭಯಮನ್ಯಧ್ಯಾಯಂ ವಿಚಿಕಿತ್ಸಾರ್ಥೋಯಶ್ಚ
 ಪದಪೂರಣಶ್ಚಾಗ್ನ್ಯ ಇಂದ್ರಾಯ ಹವಿನಿರೂಪ್ಯ ಮರುದ್ಭ್ಯಃ
 ಸಂಪ್ರದಿತ್ಸಾಂಚಿಕಾರ ಸ ಇಂದ್ರ ಏತ್ಯ ಪರಿದೇವಯಾಂ
 ಚಕೇ || ೫ ||

ಅಥಾಪಿ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥೇ ಭವತಿ-ವಾಯುರ್ವಾ ತ್ವಾ
 ಮನುರ್ವಾ ತ್ವೇತಿ ||

ಹಿಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ವಾ ಎಂಬ ನಿವಾತದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಲಾರಂಭಿಸಿ ಈ ಖಂಡದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು
 ಮುಂದುವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಾ ಎಂಬ ನಿವಾತ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಒಂದು ಉದಾಹರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ನಾಯುರ್ವಾ ತ್ವಾ ಮನುರ್ವಾ ತ್ವಾ ಗಂಧರ್ವಾಃ ಸಪ್ತವಿಂಶತಿಃ |
ತೇ ಅಗ್ನೇ ಅಶ್ವನುಯುಜಂಸ್ತೇ ಅಸ್ತಿತ್ವಾವಮಾಧಧುಃ ||

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೧-೭-೭ ; ಕಾಶಕ. ೧೩-೧೪ ; ಮೈ. ಸಂ. ೧-೧೧-೧.)

ಮೇಲಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ— ನಾಯುರ್ವಾ ತ್ವಾ ಮನುರ್ವಾ ತ್ವಾ ಗಂಧರ್ವಾಃ ಎಂಬ ನಾ ಎಂಬ ನಿಪಾತವು ಅಪಿಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಎಂದರೆ ಮತ್ತು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು. ವಾಯುವೂ ಮತ್ತು ಗಂಧರ್ವರೂ ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು.

ಅಹ ಇತಿ ಚ ಹ ಇತಿ ಚ ವಿನಿಗ್ರಹಾರ್ಥೀಯೌ ಪೂರ್ವೇಣ
ಸಂ ಪ್ರಯುಜ್ಯೇತೇ ಆಯಮಹೇದಂ ಶರೋತ್ಪಯಮಿದಮಿದಂ ಹ
ಕರಿಷ್ಯತೀದಂ ನ ಕರಿಷ್ಯತೀತಿ ||

ಅಹ ಮತ್ತು ಹ ಎಂಬ ಎರಡು ನಿಪಾತಗಳೂ ಒಂದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ - ಆಯಮಹೇದಂ ಕರೋತ್ಪಯಮಿದಂ - ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವನು (ಯುಜ್ಯದತ್ತನು) ಈ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಲಿ, ಅವನು (ವೇವತ್ತನು) ಈ (ಅಥವಾ ಆ) ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಲಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಈ ಕೆಲಸ ಆ ಕೆಲಸ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಆ ಎರಡು ಕೆಲಸಗಳೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧ ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ವಿಧವಲ್ಲದ ಎರಡು ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ಅಹ ಎಂಬ ನಿಪಾತದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಅದರಂತೆಯೇ ಇದಂ ಹಕರಿಷ್ಯತೀದಂ ನ ಕರಿಷ್ಯತೀತಿ-ಈ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಆ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಹ ಎಂಬ ನಿಪಾತವು ಪರಸ್ಪರ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ಅಥಾವ್ಯುಕ್ತಾರ ಏತಸ್ಮಿನ್ನೇವಾರ್ಥ ಉತ್ತರೇಣ ಮೃಷೇಮೇ ವದಂತಿ
ಸತ್ಯಮುತೇ ವದಂತೀತಿ ||

ಉ ಎಂಬ ನಿಪಾತವೂ ಸಹ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿನಿಗ್ರಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ (ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧ) ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಮೊದಲನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಎರಡನೆಯ ವಾಕ್ಯವಿರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಉ ಎಂಬ ನಿಪಾತದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ—ಮೃಷೇಮೇ ವದಂತಿ ಸತ್ಯಮು ತೇ ವದಂತಿ—ಇವರು ಸುಳ್ಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಅವರು ಸತ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಅಥಾಪಿ ಪದಪೂರಣ ಇದಮು ತದು ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಲ್ಲದೆ ಉ ಎಂಬ ನಿಪಾತವು ಪದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ಭಂದೋಬಧ್ಧವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕಿರುವ ಕನ್ವಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಈ ಉ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಾದಪೂರಣಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದರಿಂದ ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಉ ಎಂಬ ನಿಪಾತಕ್ಕೆ ಯಾವ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ಇದಮು ತ್ಯಕ್ತುರುತಮಂ ಪುರಸ್ತಾಚ್ಚ್ಛ್ವೇತಿಶ್ವನುಸೋ ವಯುನಾವದಸ್ಯಾತ್ |
ನೂನಂ ದಿವೋ ದುಹಿತರೋವಿಭಾತಿರ್ಗಾರ್ತುಂ ಕೃಣವನ್ಮುಷಸೋ ಜನಾಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫೧-೧)

ತದು ಪ್ರಯಕ್ಷತಮಮುಷ್ಯ ಕರ್ಮದಸ್ಯಸ್ಯ ಚಾರುತಮಮಸ್ತಿ ದಂಸಃ |
ಉಪತ್ವರೇ ಯದುಪರಃ ಅಸಿನ್ವನೃಧ್ಯರ್ಜಸೋ ನಧ್ಯ ೧ ಶ್ವತಸ್ರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೨-೬)

ಈ ಎರಡು ಮಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಉ ಎಂಬ ನಿವಾತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಹೀತ್ಯೈಷೋನೇಕಕರ್ಮೋದಂ ಹಿ ಕರಿಷ್ಯತೀತಿ ಹೇತ್ವಪದೇಶೇ ಕಥಂ

ಹಿ ಕರಿಷ್ಯತೀತ್ಯನುವೃಷ್ಟೇ ಕಥಂ ಹಿ ವ್ಯಾಕರಿಷ್ಯತೀತ್ಯಸೂಯಾಯಾಂ ||

ಹಿ ಎಂಬ ನಿವಾತವು ಅನೇಕವಿಧ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಇದಂ ಹಿ ಕರಿಷ್ಯತಿ ಅವನು ಅದನ್ನು ಮಾಡುವನು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಿ ಎಂಬುದು ಕಾರಣವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಕಥಂ ಹಿ ವ್ಯಾಕರಿಷ್ಯತೀತ್ಯನುವೃಷ್ಟೇ—ಅವನು ಅದನ್ನು ಹೇಗೆ ಮಾಡುವನು? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕೇಳುವಾಗಲೂ ಕಥಂ ಹಿ ವ್ಯಾಕರಿಷ್ಯತೀತ್ಯಸೂಯಾಯಾಂ—ಅವನು ಅದನ್ನು ಹೇಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ (ಅರ್ಥವಿವರಣೆ) ಮಾಡಬಲ್ಲನು ಎಂಬುದನ್ನು ಅಸೂಯೆಯಿಂದ ಕೇಳುವಾಗಲೂ ಹಿ ಎಂಬುದು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅಸೂಯೆಯೆಂದರೆ—ಪಂವಾದ, ಇತರರ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಹನೆ ಎಂದರ್ಥವು.

ಕಿಲೇತಿ ವಿಧ್ಯಾಪ್ತಕರ್ಷ ವವಂ ಕಿಲೇತಿ ||

ಕಿಲ ಎಂಬ ನಿವಾತವು ಹೆಚ್ಚು ತಿಳುವಳಿಕೆ ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಏವಂ ಕಿಲ ವಾಕ್ಯಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಏವಂ ಕಿಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅವನು ಅದನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದನಲ್ಲವೇ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥವು ಛಾಸಿತವಾಗುವುದು.

ಅಥಾಪಿ ನ ನನು ಇತ್ಯೇತಾಭ್ಯಾಂ ಸಂಪ್ರಯುಜ್ಯತೇನುವೃಷ್ಟೇ ನ ಕಿಲೈವಂ
ನನು ಕಿಲೈವಂ ||

ಇದಲ್ಲದೆ ಕಿಲ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನ ಮತ್ತು ನನು ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ನ ಕಿಲೈವಂ—ಹಾಗಲ್ಲವೇ? ನನು ಕಿಲೈವಂ—ಒಳ್ಳೆದು ಹಾಗೆಯೇ ತಾನೇ? ಎಂಬರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು.

ಮೇತಿ ಪ್ರತಿವೇಧೇ ಮಾ ಕಾರ್ಷೀರ್ಮಾ ಹಾರ್ಷೀರಿತಿ ಚ ||

ಮಾ ಎಂಬ ನಿವಾತವು ಬೇಡ, ಕೂಡದು ಎಂಬ ನಿವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು ಮಾರ್ಕಾರ್ಷೀ—ಅದನ್ನು ಮಾಡಬೇಡ, ಮಾರ್ಕಾರ್ಷೀ—ಅದನ್ನು ಅಪಹರಿಸಬಾರದು ಇತ್ಯಾದಿ.

ಖಲ್ವಿತಿ ಚ ಖಿಲು ಕೃತ್ವಾ ಖಿಲು ಕೃತೇ |

ಖಿಲು ಎಂಬ ನಿವಾತವೂ ಸಹ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮಾ ಎಂಬ ಪದದಂತೆ ನಿವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಖಿಲು ಕೃತ್ವಾ—ಮಾಡಿತ್ತು ಸಾಕು, ಖಿಲು ಕೃತಂ—ಮಾಡಿದ್ದಾಯಿತು, ಇನ್ನು ಬೇಡ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

అథాపి పదపూరణ ఏవం ఖలు తద్వభూవేతి ।

నేలే ఠేళద అథాపిల్లః ఖలు ఎంబ ల్బువు పదపూరణక్కాగి ఎండే సాలదిరవ ఒందు అక్షరవన్న భటకనాడువుదక్కాగి లుపయోగిచ్చుతువుడు ఇంతక పదభూదలి అదక్కే విశేషార్థవిల్ల ఖలు తద్వభూవ— ఠిగే అదు సభాసిత ఇత్తాది.

శర్వదితి విచికిత్సార్థియో భాషాయాం రర్వదేవమిత్యనుపృష్ట
ఏవం శర్వదిత్వస్వయం పృష్ట్యే ॥

శర్వత్ ఎంబ పదవు అనునికసంస్కృతభాషియలి (ఠౌమీ అల్లవో ఎంబ) సంశయవన్న వ్యక్త పదిశువుడు. శర్వదేవం—అదు ఠాగియే ఆయితే? ఇల్లి శర్వత్ ఎంబ పదవు ప్రత్యార్థక వాక్యదలి ఇన్నోట్టరన్న ప్రశ్నిశువాగ మూర్త లుపయోగిచ్చుతువుడు. తన్న విశయదలి ఠేళువాగ ఇదర ప్రయోగవిల్ల.

నూనమితి విచికిత్సార్థియో భాషాయామృభయమృద్ధాయం
విచికిత్సార్థియత్ పదపూరణశ్చ ।

నూనం ఎంబ ల్బువు అధునిక భాషియలి సంశయవన్న వ్యక్తపదిశువుడు. ఆదిరే వేదవాక్యగళలి బళసు వాగ ఇదు సంశయవన్న వ్యక్తపదిశువాగలూ పదపూరణక్కాగియూ (యావ విశేషార్థవూ ఇల్లదే) ఎరఠు విధవాయిలూ లుపయోగిచ్చుతువుడు.

అగస్త్య ఇంద్రాయ ఠవినిరూప్య మరుద్భ్యః సంప్రదిత్వంచకార
స ఇంద్ర ఏత్య పరిదేవయాంచకే ॥

నేలే ఠేళద నూనం ల్బుద ప్రయోగవన్న లుదాఠరణపూర్వకవాగి వివరిశువుదక్కాగి (న నూనమస్త్రీ ఎంబ ముందిన ఖండప మంత్రివన్నా) అగస్త్య మఃషియ మూడిప తప్పన్నూ అదండ ఇంద్రనిగి లుంటాద క్కొణప వన్నూ ఇల్లి వివరిశువరు. ఒందానొంఠు కాలదలి అగస్త్య మఃషియ ఇంద్రనిగి అర్పివదేకేంబ లుచ్చేళదింద తేగిదిట్టద ఠవిష్వన్నూ కారణాంతరదింద మరుచ్చేవకేళిగి అర్పివదన. ఆగ ఇంద్రను అల్లిగే బందు క్కొణప సంతాపగళంద కూడి అగస్త్య మఃషియన్నూ సిందివదన, మత్తు తనగాగి లుచ్చేళరనూడి ఇట్టద ఠవిష్వన్నూ మరు ద్దేవకేళిగి అర్పివద మ్ అగస్త్య మఃషియ తప్పేండు అవనన్న క్కొణపవిష్వనాగి దూషివదన.

ఇతి ప్రథమాధ్యాయే పంచమః ఖండః

ఇల్లిగి ప్రథమాధ్యాయదలి రదనేయ బండవు సమాప్తవు

ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಸ್ವಷ್ಟಃ ಖಂಡಃ

ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

ನ ನೂನಮಸ್ತಿ ನೋ ಶ್ವಃ ಕಸ್ತದ್ವೇದ ಯದದ್ಭುತಂ | ಅನ್ಯಸ್ಯ
ಚಿತ್ರಮಭಿ ಸಂಚರೇಣ್ಯಮುತಾಧೀತಂ ವಿ ನಶ್ಯತಿ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೭೦-೧) ನ ನೂನಮಸ್ತ್ಯದ್ಯತನಂ ನೋ
ಏವ ಶ್ವಸ್ತನಮದ್ಯಾಸ್ತಿ ನ್ತ್ವವಿ ದ್ಯುರಿತ್ಯಹೋ ನಾಮಧೇಯಂ
ದ್ಯೋತತ ಇತಿ ಸತಃ ಶ್ವ ಉಪಾಶಂಸನೀಯಃ ಕಾಲೋ ಹ್ಯೋ
ಹೀನಃ ಕಾಲಃ ಕಸ್ತದ್ವೇದ ಯದದ್ಭುತಂ | ಕಸ್ತದ್ವೇದ
ಯದಭೂತಮಿದಮಪೀತರದದ್ಭುತದುಭೂತಮಿವಾನ್ಯಸ್ಯ ಚಿ-
ತ್ರಮಭಿಸಂಚರೇಣ್ಯಮಭಿಸಂಚಾರ್ಯನೋ ನಾನೇಯಶ್ಚಿತ್ತಂ
ಚೇತತೇರುತಾಧೀತಂ ವಿನಶ್ಯತೀತ್ಯಪ್ಯಾಧ್ಯಾತಂ ವಿನಶ್ಯತ್ಯಾ-
ಧ್ಯಾತಮಭಿಪ್ರೇತಮಥಾಪಿ ಪದಪೂರಣಃ ||೬||

ಈಗ ನೂನಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಭಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಚಿತ್ರ್ನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಸಂಶಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವಾಗ) ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ (ನೇದದಲ್ಲಿ) ವಿಚಿತ್ರ್ನಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ಪದಪೂರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರಾದ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ವಿಚಿತ್ರ್ನಾ ನಾಮ ವಿವೇಕಪೂರ್ವಕೋ ಅವಧಾರಣಾಭಿಪ್ರಾಯಃ - ಸಂಶಯವು ಉಂಟಾಗಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶೆಯಿಂದ ನಿಶ್ಚಯ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ವಿಚಿತ್ರ್ನಾಪದ ಬೋಧ್ಯವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನ ನೂನಂ ಎಂಬ ಮೇಲಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ನೂನಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಿಚಿತ್ರ್ನಾ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಅಗ್ರಸ್ಯ ಪುಷಿಯು ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಅದನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸದೆ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದಾಗ ಇಂದ್ರನು ತನಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಬೇಕಾದ ಹವಿಸ್ಸು ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗುವ ಕಾರಣ ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನ ಪೇದವನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವನು. ಈಗ ನನಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಮಾಡಿದ ಹವಿಸ್ಸು ನನಗೆ ಸಿಕ್ಕದಿರುವಾಗ ನಾಕೆ ಯಾದರೂ ನಾವು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೇವೆ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಹೇಗೆ? ಎಂದು ಇಂದ್ರನ ಪೇದವು ಮತ್ತು ಒಬ್ಬರ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಿದ್ಧಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಕಾರ್ಯವು ಉಂಟಾಗಿರುವುದು ತಿಳಿದವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವು ಸಂಭವಿಸುವುದು ಎಂಬುವನ್ನು ಯಾರೂ ತಿಳಿಯದಿರುವ ಕಾರಣ ಈಗಲಾದರೂ ಅಥವಾ ನಾಳೆಯಾದರೂ ನನಗೆ ಸಿದ್ಧವಾದ ಹವಿಸ್ಸು ದೊರಕುವ ವಿಷಯವಲ್ಲ ಅಸೆಯನ್ನು ಹೊಂದ

ಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಇತರ ಮನಸ್ಸು ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚರಿಸುವ (ಬದಲಾಯಿಸುವ) ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದಾಗುವುದೇ ಹೊರತು ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಇಂದ್ರನಾದ ನನಗೋಸ್ಕರ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಹವಿಸ್ಸು ನನಗೆ ದೊರಕುವುದು ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಅದು ನನಗೆ ದೊರಕಲಿಲ್ಲ. ಈ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಅಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಯಾರು ತಾನೇ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲರು ? ಎಂದು ಇಂದ್ರನು ನಿಷಾದವನ್ನೂ ಅಗ್ರಹವನ್ನೂ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ನೂನಂ ಎಂಬ ಪದವು ವಿವೇಕಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಮಾಡಿ ನಿಶ್ಚಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಪ್ರಕಾಶ ಅಥವಾ ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ದ್ಯುತ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸಿಪ್ಪನ್ನವಾದ ದ್ಯವಿ ಶಬ್ದವು ಅಹಸ್ಸಿನ (ಹಗಲಿನ) ವಾಚಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಅದೃಶನ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಈ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ದೊರಕುವುದೆಂಬುದಾಗಿ ನಿಶ್ಚಯ ವಿಷಯವಾದುದು ದೊರಕದೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಇಸೇ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ (ಮುಂದೆ) ಅಶಯ ವ್ಯರ್ಥವಾಗಬಹುದೆಂದು ಸಂಭಾವನಾವಿಷಯವಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಹವಿಸ್ಸು ನನಗೆ ದೊರಕುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ನಿಶ್ಚಯವೂ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಶ್ಲೋಕ ಎಂಬ ಪದವು ಅಶಯವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಚಕವಾದಿಂದ ಅಶಯನೀಯ ಕಾಲವಾಚಕವೆಂದೂ ಹೈಃ ಎಂಬ ಪದವು ಕಳೆದುಹೋದ ಕಾಲವಾಚಕವೆಂದೂ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಅದ್ಭುತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಭೂತ (ಆಯಿತು) ಎಂದು ಭೂತಕಾಲದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಈಗ ನನಗೋಸ್ಕರ ಸಿದ್ಧವಾದುದು ನನಗೆ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಮುಂದೆ ಯಾರಾದರೂ ನನಗಾಗಲಿ ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಗಾಗಲಿ ದೊರಕುವುದೆಂಬ ನಿಶ್ಚಯವು (ಭರವಸ್) ಯಾರಿಗೆ ತಾನೇ ಉಂಟಾಗುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅನ್ಯಸ್ಯ ಚಿತ್ತಂ ಇತರ ಮನಸ್ಸು ಅಭಿಸಂಚರೇಣ್ಯಂ ಸಂಚಾರತೀಲವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಚಂಚಲಸ್ವಭಾವದಿಂದ ಇರುವುದು ಆವಕಾರಣ ಈಗ ಸಿದ್ಧವಾದುದು ನನಗೆ ದೊರಕುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ ಮತ್ತು ಉತ, ಅಪಿ, ಅಥ ಎಂಬ ಪದಗಳು ನೇದದಲ್ಲ ಒಂದೆ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಪರ್ಯಾಯಪದಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಚಿತ್-ತಿಳಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸಿಪ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ತಂ ಎಂದರೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಶಕ್ತಿ ಇರುವ ಮನಸ್ಸು.

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ
ಇಲ್ಲಿಗೆ ಆರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ
ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು

ನೂನಂ ಸಾ ತೇ ಪ್ರತಿ ವರಂ ಜರಿತ್ರೇ ದುಹೀಯಮಿದ್ರ
ದಕ್ಷಿಣಾ ಮುಹೋನೀ | ಶಿಕ್ವಾ ಸ್ತೋತ್ರೈರ್ಭ್ಯೋ ಮಾತಿ
ಧಗ್ಗೋ ನೋ ಬೃಹದ್ವದೇಮ ವಿದಧೇ ಸುವೀರಾಃ ||
(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೬-೯) ಸಾ ತೇ ಪ್ರತಿದುಗ್ಧಾಂ ವರಂ ಜರಿತ್ರೇ
ವರೋ ವರಯಿತವ್ಯೋ ಭವತಿ ಜರಿತಾ ಗರಿತಾ ದಕ್ಷಿಣಾ

ಮಘೋನೀ ಮಘವತೀ ಮಘಮಿತಿ ಧನನಾಮಧೇಯಂ ಮಹಂ-
 ತೇದಾನಕರ್ಮಣೋ ದಕ್ಷಿಣಾ ದಕ್ಷತೇಃ ಸಮರ್ಥಯತಿರ್ಮ-
 ಣೋ ವ್ಯೃದ್ಧಂ ಸಮರ್ಥಯತೀತ್ಯಪಿ ವಾ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಗಮನಾ-
 ದ್ವಿಶಮಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ದಿಗ್ಗಸ್ತಪ್ರಕೃತಿರ್ದಕ್ಷಿಣೋ ಹಸ್ತೋ
 ದಕ್ಷತೇರುತ್ಸಾಹಕರ್ಮಣೋ ದಾಶತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವಾನ-
 ಕರ್ಮಣೋ ಹಸ್ತೋ ಹಂತೇಃ ಪ್ರಾಶುರ್ಹನನೇ ದೇಹಿ
 ಸ್ತೋತ್ಸಭ್ಯಃ ಕಾಮಾನ್ಮಾನ್ಮಾನತಿಹೀರ್ಮಾನ್ಮಾನತಿಹಾಯ
 ದಾ ಭಗೋ ನೋ ಅಸ್ತು ಬೃಹದ್ವದೇಮ ಸ್ವೇ ವೇದನೇ
 ಭಗೋ ಭಜತೇಬ್ಯಹದಿತಿ ಮಹತೋ ನಾಮಧೇಯಂ ಪರಿ-
 ವೃಥಂ ಭವತಿ ವೀರವಂತಃ ಕಲ್ಯಾಣವೀರಾ ವಾ ವೀರೋ
 ವೀರಯತ್ಯಮಿತ್ರಾನ್ವೇತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಧತಿರ್ಮಣೋ ವೀರಯ-
 ತೇರ್ವಾ ಸೀಮಿತಿ ಪರಿಗ್ರಹಾರ್ಥೀಯೋ ವಾ ಪದಪೂರಣೋ
 ವಾ | ಪ್ರ ಸೀಮಾದಿತ್ಯೋ ಅಸೃಜತ್ | ಪ್ರಾಸೃಜದಿತಿ ವಾ
 ಪ್ರಾಸೃಜತ್ಸರ್ವಶ ಇತಿ ವಾ ವಿಸೀಮತಃ ಸುರುಚೋ ವೇನ
 ಅವರಿತಿ ಚ ವ್ಯವ್ಯುಕ್ತೋತ್ಸರ್ವತ ಅದಿತ್ಯಃ ಸುರುಚ ಅದಿತ್ಯರ-
 ಶ್ವಯಃ ಸುರೋಚನಾದಪಿ ವಾ ಸೀಮೇತ್ಯೇತದನರ್ಥಕ-
 ಮುಪಬಂಧಮಾದದೀತ ಪಂಚಮೀಕರ್ಮಾಣಂ ಸೀಮ್ನಃ
 ಸೀಮತಃ ಸೀಮಾತೋ ಮರ್ಯಾದಾತಃ ಸೀಮಾ ಮರ್ಯಾದಾ
 ವಿಷೀವ್ಯತಿ ದೇಶಾವಿತಿ ತ್ವ ಇತಿ ವಿನಿಗ್ರಹಾರ್ಥೀಯಂ ಸರ್ವ-
 ನಾಮಾನುದಾತ್ತಮರ್ಥನಾಮೇತ್ಯೇಕೇ || ೭ ||

ನೂನಂ ಎಂಬ ಪದವು ನಿಶ್ಚಿತಾರ್ಥವನ್ನೇನೂ ಉಂಟುಮಾಡದೆ ಪದ (ವಾಕ್ಯ) ಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿ
 ಬೃಹದ್ವದೇಮನ್ನು ನೂನಂ ಸಾತೇ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ನಿರ್ವಚನಪೂರ್ವಕವಾದ ಉದಾಹರಣೆಯಿಂದ ವಿವರಿಸುವರು—

ನೂನಂ ಸಾ ತೇ ಪ್ರತಿ ವರಂ ಜರಿತ್ರೇ ದುಹೀಯದಿಂದ್ರ ದಕ್ಷಿಣಾ
 ಮಘೋನೀ | ಶಿಕ್ಷಾ ಸ್ತೋತ್ಸಭ್ಯೋ ಮಾತಿ ಧಗ್ಗೋ ನೋ
 ಬೃಹದ್ವದೇಮ ವಿದಧೇ ಸುವೀರಾಃ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನಿನ್ನಿಂದ ದತ್ತವಾಗತಕ್ಕದ್ದೂ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಸಂಪತ್ತುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಆ ದಕ್ಷಿಣೆಯು (ಸಂಭಾವನೆಯು) ಸ್ತುತಿಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರೈಸುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಕರ್ತನಾದ ನಮಗೂಕೂಡ ಪೂಜ್ಯನಾದ ನೀನು ನಮ್ಮನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಬೇಡ—ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಅಥವಾ ವೀರರಾದ ಪುತ್ರರಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ನಾವು ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತೇವೆ. ಇದು ಈ ಮಕ್ಕಿನ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವು. ಈಗ ಇವರಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ—

ಸಾ ಕೇ ಪ್ರತಿದುಗ್ಧಾಂ ವರಂ ಜರಿತೇ ವರೋ ವರಯಿತವ್ಯೋಃ
 ಭವತಿ ಜರಿತಾ ಗರಿತಾ ದಕ್ಷಿಣಾ ಮುಘೋನೀ ಮುಘವತೀ ಮುಘ-
 ಮಿತಿ ಧನನಾಮುಘೇಯಂ ಮಂಹತೇರ್ವಾನಕರ್ಮಣೋಃ
 ದಕ್ಷಿಣಾ ದಕ್ಷತೇಃ ಸಮರ್ಥಯತಿಕರ್ಮಣೋಃ ವ್ಯುದ್ಧಂ
 ಸಮರ್ಥಯತೀತ್ಯಪಿ ವಾ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಗಮನಾದ್ವಿಶಮಭಿಪ್ರೇತ್ಯ
 ದಿಗ್ವಸ್ತವ್ಯಕೃತಿದಕ್ಷಿಣೋ ಹಸ್ತೋ ದಕ್ಷತೇರುತ್ಪಾಹಕರ್ಮಣೋಃ
 ದಾಶತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಧಾನಕರ್ಮಣೋ ಹಸ್ತೋ ಹಂತೇಃ
 ಪ್ರಾಶುಹರ್ವನೇ ದೇಹಿ ಸ್ತೋತ್ರಭ್ಯಃ ಕಾಮಾನ್ಯಾಸ್ತಾನತಿದಂ-
 ಹೀರ್ಮಾಸ್ತಾನತಿಹಾಯ ದಾಃ ಭಗೋ ನೋ ಅಸ್ತು ಬೃಹ-
 ದ್ವದೇಮ ಸ್ಯೇ ವೇದನೇ ಭಗೋ ಭಜತೇರ್ಬೃಹದಿತಿ ಮಹತೋಃ
 ನಾಮುಘೇಯಂ ಪರಿವೃಥಂ ಭವತಿ ವೀರವಂತಃ ಕಲ್ಯಾಣ ವೀರಾ
 ವಾ ವೀರೋ ವೀರಯತ್ಯಮಿತಾನ್ವೇತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಧತ್ತಿ-
 ಕರ್ಮಣೋ ವೀರಯತೇರ್ವಾ

ವರೋ ವರಯಿತವ್ಯೋಃ ಭವತಿ ವರ ಎಂದರೆ ತನಗೆ ಬೇಕಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಅರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಎಂದರ್ಥವು ಜರಿತಾ ಎಂದರೆ ಗರಿತಾ ಈ ಶಬ್ದವು ಸ್ತುತಿಸುವ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಗರಿತಾಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಮುಘವೆಂದರೆ ಧನ, ಐಶ್ವರ್ಯವೆಂದರ್ಥವು. ಮುಘ ಶಬ್ದವು ಕೊಡು, ದಾನಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಮಂಹತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣಾ ಶಬ್ದವು ದಕ್ಷತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸಂಯಾಗ ಮಾಡಿಷ್ಟಾದಿರುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ; ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಮುತ್ತಿಜರಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದ ದಕ್ಷಿಣೆ ಅಥವಾ ಸಂಭಾವನೆಯು ; ಮತ್ತು ಅಪಿ ವಾ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಗಮನಾತ್ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಹೊರಟು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಕಾರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸಿಕ್ಕುವ ಒಂದು ದಿಕ್ಕು ಇದಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕೆಂದು ಹೇಳುವರು. ದಕ್ಷಿಣಾಶಬ್ದವು ಅಥವಾ ದಕ್ಷ ಶಬ್ದವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ದಕ್ಷತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವ ಬಲಗೈ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ದಕ್ಷಿಣಾ ಶಬ್ದವು ದಾನಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ದಾಶತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಹಸ್ತ ಶಬ್ದವು,

ಹೊಡಿ ಕತ್ತರಿಸು (ಎಂದರೆ ಕೈನಿಂದ ಹೊಡಿ) ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಹಂತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಕೈ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಪ್ರಾತುಃ ಎಂದರೆ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಭಗಶಬ್ದವು ಹಂಜು (ಕೊಡು) ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಭಜತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಬೃಹದಿತಿ ಮಹತೋ ನಾಮಧೇಯಂ ಪರಿವೃಷ್ಟಿ ಭವತಿ-ಬೃಹತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಬಹಳ ದೊಡ್ಡದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ವೀರವಂತಃ ಕಲ್ಯಾಣವೀರಾ ವಾ—ಕಲ್ಯಾಣ ಅಥವಾ ಒಳ್ಳೇ ಗುಣವಾದ ವೀರಶ್ಚ ಅಥವಾ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವೀರರು, ಯುದ್ಧ ಭಟರು ಎಂದರ್ಥವು. ವೀರಯಾತ್ಯಮಿತ್ರಾನ್— ವಿ + ಈರಯತಿ + ಅಮಿತ್ರಾನ್ (ಶತ್ರುನ್) — ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸದೆಬಡಿಯುವ ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯು; ಅಥವಾ ಗತ್ಯರ್ಥಕ ವಾದ ವೀತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ವೀರಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು; ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತ ಪಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ವೀರಯತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಲಾದರೂ ವೀರ (ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು) ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು.

ಸೀಮಿತಿ ಸಂಗ್ರಹಾರ್ಥೋಯೋ ವಾ ಪದಪೂರಣೋ ವಾ

ಸೀಂ ಎಂಬ ಪದವು ಸಂಗ್ರಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಅಥವಾ ಪದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ (ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೀಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲ) ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಇದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎರಡು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ಪ್ರಸೀಮಾದಿತ್ಯೋ ಅಸೃಜತ್ ಪ್ರಾಸೃಜದಿತಿ ವಾ ಪ್ರಾಸೃಜತ್ಸರ್ವೇತ
ಇತಿ ವಾ | ವಿಸೀಮತಃ ಸುರುಚೋ ವೇನ ಆವಃ ಇತಿ ಚ |
ವ್ಯವ್ಯಣೋತ್ ಸರ್ವತ ಆದಿತ್ಯಃಸುರುಚ ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಯಃ
ಸುರೋಚನಾತ್ | ಆಪಿ ವಾ ಸೀಮೇತ್ಯೇತದನರ್ಥಕಮುಪ-
ಬಂಧಮಾದದೀತ ಪಂಚಮೀಕರ್ಮಾರಣಂ ಸೀಮ್ಯಃ ಸೀಮತಃ
ಸೀಮಾತೋ ಮರ್ಯಾದಾತಃ | ಸೀಮಾ ಮರ್ಯಾದಾ
ವಿಸೀಮ್ಯತಿ ದೇಶಾವಿತಿ |

ಪ್ರಸೀಮಾದಿತ್ಯೋ ಅಸೃಜತ್ ವಿಧರ್ತಾ ಯತಂ ಸಿಂಧವೋ ವರೂಣಸ್ಯಯಂಕಿ | ನ ಶ್ರಾಸ್ಯಂತಿ ನ
ವಿಮುಂಚಂತ್ಯೇತೇ ನಯೋ ನ ಪಪ್ತು ರಭೂಯಾ ಪರಿಜ್ಞನ್ || (ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೪) ಮತ್ತು ಬೃಹತ್ ಜಜ್ಞಾನಂ
ಪ್ರಥಮಂ ಪುರಸ್ತಾದ್ವಿ ಸೀಮತಃ ಸುರುಚೋ ವೇನ ಆವಃ | ಸ ಬುಧ್ಯಾಃ ಉಪಮಾ ಅಸೃ ವಿಷ್ಣಾ ಸತಕ್ತ
ಯೋನಿಮಸತಕ್ತ ವಿವಃ || (ವಾ. ಸಂ. ೧೩-೬). ಈ ಎರಡು ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು
ಬರುವ ಸೀಂ ಮತ್ತು ಸೀಮತಃ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಸರ್ವತಃ - ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಿಗೂ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು ಅಥವಾ
ಇವುಗಳಿಗೆ ಯಾವ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸೀಮಾದಿತ್ಯೋ ಅಸೃಜತ್ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕಕ್ಕೆ
ಆದಿತ್ಯನು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು ಅಥವಾ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿದನು ಎಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಸೀಂ ಎಂಬ
ಪದಕ್ಕೆ ನಮನ ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಪದಪೂರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಪ್ರಾಸೃಜತ್
ಸರ್ವತ ಇತಿ ವಾ—ಆದಿತ್ಯನು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು ಸರ್ವತಃ - ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡಿದನು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದರೆ

ಸೀಲಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಎರಡನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಂ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಸೀಮತಃ ಸುರುಚೋ ವೇನ ಆವಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯವೃತ್ತೋತ್ ಸರ್ವತ ಅದಿತ್ಯಃ ಸುರುಚಃ ಅದಿತ್ಯನು ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ಸೀಮತಃ-ಸರ್ವತಃ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡಿದನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪದಪೂರಣದ ವಿಚಾರವೇ ಇಲ್ಲ. ಅರ್ಥವೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಸುರುಚಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಅದಿತ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಮತ್ತು ಪಂಚಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತಿ ರೂಪಗಳಾದ ಸೀಮ್ಯಃ ಸೀಮತಃ ಸೀಮಾತಃ ಮರ್ಯಾಃ ದಾತಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದುಂಟು. ಸೀಮಾ ಎಂದರೆ ಮರ್ಯಾದೆ, ಮಿತಿ, ; ; ಎರಡನ್ನೇ ಒಳಗೊಂಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸುವ ಗಡಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ತ್ವ ಇತಿ ವಿನಿಗ್ರಹಾರ್ಥೀಯಂ ಸರ್ವನಾಮಾನುದಾತ್ತಂ ||

ತ್ವಃ ಎಂಬ ಪದವು ವಿನಿಗ್ರಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮಪದವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಕೆಲವರು ಇದನ್ನು ನಿವಾತ ವೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಈ ಪದವು ಅನುದಾತ್ತ ಸ್ವರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು.

ಅರ್ಧನಾಮೇತ್ಯೇಕೇ |

ಕೆಲವರು ತ್ವಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಧವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು ||

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ 5 ಷ್ವಮಃ ಖಂಡಃ

ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಋಚಾಂ ತ್ವಃ ಪೋಷಮಾಪ್ತೇ ಪುಪುಷ್ಪಾನ್ಗಾಯತ್ರಂ ತ್ವೋ
 ಗಾಯತಿ ಶಕ್ತರೀಷು | ಬ್ರಹ್ಮಾ ತ್ವೋ ವದತಿ ಜಾತವಿದ್ಯಾಂ
 ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಮಾತ್ರಾಂ ವಿ ಮಿಮೀತ ಉತ್ತಃ ||
 (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೧-೧೧) ಇತ್ಯೌತ್ತಿಕ್ವರ್ಮಣಾಂ ವಿನಿಯೋ-
 ಗಮಾಚಷ್ಟ ಋಚಾಮೇಕಃ ಪೋಷಮಾಪ್ತೇ ಪುಪುಷ್ಪಾನ್
 ಹೋತರ್ಗರ್ಚನಃ ಗಾಯತ್ರಮೇಕೋ ಗಾಯತಿ ಶಕ್ತರೀ-

ಷೂದ್ಧಾತು ಗಾಯತ್ರಂ ಗಾಯತೇಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ ಶಕ್ತಿಯಂ
 ಋಚಃ ಶಕ್ತೋತೇಸ್ತದ್ಯದಾಭಿವ್ಯಕ್ತಮಶಕ್ತದ್ಧಂತುಂ ತಚ್ಚಕ್ಷ-
 ರೀಣಾಂ ಶಕ್ತೋತ್ಪಮಿತಿ ವಿಜಾಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮೈಕೋ ಜಾತೇ
 ಜಾತೇ ವಿದ್ಯಾಂ ವದತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸರ್ವವಿದ್ಯಃ ಸರ್ವಂ ವೇದಿತಃ-
 ಮರ್ಹತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಪರಿವೃಥಃ ಶ್ರುತತೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಿವೃಥಃ
 ಸರ್ವತೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಮಾತ್ರಾಂ ವಿಮಿಮೀತ ವಿಕೋಽಪ್ಸ-
 ಯುರಧ್ಯಯುರಧ್ಯುರಯುರಧ್ಯುರಂ ಯುನಕ್ತ್ಯುರ್ಧ್ಯುರಸ್ಯ
 ನೇತಾಧ್ಯುರಂ ಕಾಮಯತ ಇತಿ ವಾಽ ವಾಧೀಯಾನೇ ಪುರುಷ-
 ಬಂಧೋಽಧ್ಯುರ ಇತಿ ಯಜ್ಞನಾಮ ಧ್ವರತಿಹಿಂಸಾ ಕರ್ಮಾ
 ತತ್ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ನಿಪಾತ ಇತ್ಯೇಕೇ ತತ್ಪ್ರಥಮನುದಾತ್ತ ಪುಕೃತಿ
 ನಾಮ ಸ್ಯಾದ್ವ್ಯಷ್ಟವ್ಯಯಂ ತು ಭವತ್ಯುತ ತ್ವಂ ಸಖ್ಯೇ
 ಸ್ಥಿರಪೀತಮಾಹುರಿತಿ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಮುತೋ ತ್ವಸ್ಮೈ ತನ್ವಂ
 ವಿಸಸ್ರ ಇತಿ ಚತುರ್ಥ್ಯಾಮಧಾಪಿ ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚಸಃ ||೧||

ಋಚಾಂ ತ್ವಃ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ—

ಋಚಾಂ ತ್ವಃ ಪೋಷಮಾಸ್ತೇ ಪುಪುಷ್ವಾನ್ ಗಾಯತ್ರಂ ತ್ವೋ
 ಗಾಯತಿ ಶಕ್ತೋಽಷು | ಬ್ರಹ್ಮಾ ತ್ವೋ ವದತಿ ಜಾತವಿದ್ಯಾಂ
 ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಮಾತ್ರಾಂ ವಿಮಿಮೀತ ಉ ತ್ವಃ ||
 (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೧-೧೧)

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ಮುತ್ತಿಜರ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಯೋತೃವಿನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನೂ, ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಉದ್ಗಾತೃವಿನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನೂ, ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನೇಂಬ ಮುತ್ತಿಜನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನೂ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನೇಂಬ ಮುತ್ತಿಜನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈಗ ಆಶ್ವಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು—

ಇತ್ಯೃತ್ವಿತ್ಯಕರ್ಮಣಾಂ ವಿನಿಯೋಗಮಾಚಷ್ಟೇ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ, ನಾಲ್ಕು ಜನ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳ ಎಂದರೆ, ಹೋತೃ (ಋಗ್ವೇದ) ಉದಾತೃ (ಸಾಮವೇದ), ಬ್ರಹ್ಮಾ (ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳು) ಮತ್ತು ಅಧ್ವರ್ಯಾ (ಯಜುರ್ವೇದ) ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ—

ಯುಚಾಂ ತ್ವಃ ಪೋಷಮಾಸ್ತೇ-ಋಚಾಮೇಕಂ ವೋಷಮಾಸ್ತೇ

ಪುಪ್ಪಾನ್ ಹೋತರ್ಗಚರ್ತಾನ್ ||

ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಃ ಎಂದರೆ ಒಬ್ಬನು (ಹೋತೃವು). ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವು ನೆರವೇರುತ್ತಿರುವಾಗ (ಹೋತೃವೆಂಬ) ಒಬ್ಬ ಋತ್ವಿಕ್ಯನು ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳ ಪೋಷಣೆಮಾಡುವನು. ಎಂದರೆ, ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವು ಮುಂದುವರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ಎಂದರೆ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವಾಗಲೂ, ಸ್ತುತಿಮನಾಗಲೂ, ಇತರ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗಲೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಋಗ್ವೇದದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳನ್ನೇ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕಾದುದು ಹೋತೃ ವೆಂಬ ಋತ್ವಿಕ್ಯನ ಕರ್ತವ್ಯವು. ಇವನು ಋಗ್ವೇದವನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿ ಆ ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನೂ, ಆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞದ ನಾನಾ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗ ಹೇಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂಬುದನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವನಾಗಬೇಕು. ಇದು ಹೋತೃವಿನ ಕರ್ತವ್ಯವು. ಇದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

(ಗಾಯತ್ರಂ ತ್ವೋ ಗಾಯತಿ ಶಕ್ವರೀಷು) ಗಾಯತ್ರಮೇಕೋ
ಗಾಯತಿ ಶಕ್ವರೀಷುದ್ಧಾತಾ | ಗಾಯತ್ರಂ ಗಾಯತೇಸ್ತುತಿ-
ಕರ್ಮಣಃ | ಶಕ್ವರ್ಯಾ ಋಚಃ ಶಕ್ವೋತೇಃ | ತದ್ಯದಾಭಿವೃ-
ತ್ರಮಶಕದಂತುಂ ತಚ್ಚಕ್ವರೀಣಾಂ ಶಕ್ವರೀತ್ವಮಿತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ

ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಋತ್ವಿಕ್ಯನು ಗಾಯತ್ರವೆಂಬ ಸಾಮಮಂತ್ರವನ್ನು ಶಕ್ವರೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಗಾನಮಾಡುತ್ತಿರುವನು. ಈ ರೀತಿ ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವ ಋತ್ವಿಕ್ಯನಿಗೆ ಉದಾತಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇವನು ಸಾಮ ವೇದವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿ ತ್ರಿವೃದಾದಿ ಸ್ತೋತ್ರಮುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವನಾಗಬೇಕು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಸಾಮಗಾನಮಾಡುವುದೇ ಈ ಉದಾತೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಕ್ಯನ ಕರ್ತವ್ಯವು. ಇಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸ್ತುತಿಸು, ಗಾನಮಾಡು ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಗ್ರೀ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಶಕ್ವರ್ಯಾ ಎಂದರೆ ಶಕ್ವರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು. ಶಕ್ವರೀಶಬ್ದವು ಶಕ್-ಶಕ್ವನಾಗು, ಸಮರ್ಥನಾಗು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಕ್ವೋತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಕ್ವರೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತನಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರವನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಾದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಶಕ್ವರೀಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮೋ ವದತಿ ಜಾತವಿದ್ಯಾಂ) ಬ್ರಹ್ಮೈಕೋ ಜಾತೇ
ಜಾತೇ ವಿದ್ಯಾಂ ವದತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸರ್ವವಿದ್ಯಃ ಸರ್ವಂ ವೇದಿತು-
ಮರ್ಹತಿ | ಬ್ರಹ್ಮಾ ಪರಿವೃಷ್ಟಃ ಶ್ರುತತೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಿವೃಷ್ಟಂ
ಸರ್ವತಃ ||

ಯಜ್ಞವು ನಡೆಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಇನ್ನೊಬ್ಬ (ತೃತೀಯ) ಬ್ರಹ್ಮೀಜನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೇಂಬುವನು ಯಜ್ಞಕರ್ಮವು ಸಂಯಾಗ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದೇ, ಇಲ್ಲವೇ ಎಂಬುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸುತ್ತಿರುವನು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಾಂಗಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಏನಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಗಳಾಗಲಿ, ಲೋಪದೋಷಗಳಾಗಲಿ ಸಂಭವಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಂಯಾದ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಯಜ್ಞದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಬ್ರಹ್ಮನೇಂಬ ಬ್ರಹ್ಮೀಜನ ಕರ್ತವ್ಯವು. ಇವನು ಮೂರು ವೇದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿ ಸರ್ವವಿದ್ಯಾವಾರಂಗತನಾಗಬೇಕು. ವಿದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ಇವನಿಗೆ ಪಾಂಡಿತ್ಯವಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಯಜ್ಞಾಂಗಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವುಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವತೋ ಮುಖವಾದ ಪರಿಶ್ರಮವಿರಬೇಕು. ಇಂತಹ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಸರ್ವವಿದ್ಯಾವಾರಂಗತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೇಂಬ ಬ್ರಹ್ಮೀಜನು ಹೋತೃ ಮೊದಲಾದ ಬ್ರಹ್ಮೀಜಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇಂತಿಂತಹ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದೂ, ಉದ್ಘಾತೃವಿಗೆ ಇಂತಹ ಸಾಮಮಂತ್ರವನ್ನು ಗಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ, ಅಧ್ಯಯನ ಮೊದಲಾದ ಬ್ರಹ್ಮೀಜರಿಗೆ ಯಜ್ಞದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ವರ್ತಿಸಬೇಕೆಂಬುದನ್ನೂ (ವದತಿ) ಹೇಳುತ್ತಿರುವನು.

(ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಮಾತ್ರಾಂ ವಿ ಮಿಮೀತ ಉ ತ್ರೈಃ) ಯಜ್ಞಸ್ಯ
ಮಾತ್ರಾಂ ವಿ ಮಿಮೀತ ಏಕೋಽಧ್ವರ್ಯುಃ || ಅಧ್ವರ್ಯುಃ-
ರಧ್ವರಯುರಧ್ವರಂ ಯುನಕ್ತ್ಯಧ್ವರಸ್ಯ ನೇತಾಧ್ವರಂ ಕಾಮು-
ಯತ ಇತಿ ವಾ | ಅಪಿ ವಾಧೀಯಾನೇ ಪುರುಷಬಂಧಃ |
ಅಧ್ವರ ಇತಿ ಯಜ್ಞನಾಮ | ಧ್ವರತಿರ್ಬಂಸಾಕರ್ಮಾ
ತತ್ರ ತಿವೇದಃ ||

ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಬ್ರಹ್ಮೀಜನಾದ ಅಧ್ವರ್ಯವೆಂಬುವನು ಯಜ್ಞದ ನಾನಾ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಒಂದು ರೂಪವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅದು ಒಂದು ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಎಂದರೆ, ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕರ್ಮ ವಾದನಂತರ ಮತ್ತೆ ಯಾವ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಅದನ್ನು, ಯಾರು, ಹೇಗೆ, ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬ ಸಮಸ್ತ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಸಕ್ತಿಯನ್ನು ವಹಿಸಿ ನಾನಾ ಬ್ರಹ್ಮೀಜಗಳಿಂದ ಅವರವರ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಬೇಕು. ತಾನು ಮಾಡುವ ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಎಂದರೆ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಕರ್ತವ್ಯ ವೆಲ್ಲವೂ ಅಧ್ವರ್ಯವಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು. ಇವನು ಯಜುರ್ವೇದವನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳ ಸ್ವರೂಪ ವನ್ನೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಭವವನ್ನೂ ಪಡೆದವನಾಗಿರಬೇಕು. ಇಂತಹ ಅಧ್ವರ್ಯವೆಂಬ ಬ್ರಹ್ಮೀಜನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದ ಸಣ್ಣ, ಸಣ್ಣ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ದೊಡ್ಡ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಲೂ ಇತರ ಬ್ರಹ್ಮೀಜಗಳಿಂದ ಮಾಡಿಸುತ್ತಲೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ

ರೂಪವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಯಥಾಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಇದೇ ಇವನ ಕರ್ತವ್ಯವು—ಅಧ್ಯಯನಃ ಎಂದರೆ ಅಧ್ಯರಯುಃ ಎಂದರ್ಥವು. ಅಧ್ಯರಯುವೆಂದರೆ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವನು ಅಥವಾ ಅಧ್ಯರಸ್ಯ ನೇತಾ—ಯಜ್ಞವನ್ನು ಹೀಗೆ ನಡೆಯಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವವನು, ಯಜ್ಞದ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿಯು (Leader.) ಅಧ್ಯರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥವು. ದ್ವರತಿಃ ಹಂಸಾರ್ಕಮಾ ತತ್ರ ತಿಷ್ಠೇಥಃ - ದ್ವರನೆಂದರೆ ಹಂಸೆ. ಅಂತಹ ಹಂಸಿಯಲ್ಲದಿರುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅಧ್ಯರ (ಯಜ್ಞ) ವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಅಧ್ಯರಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಪ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ನಿಪಾತ ಇತ್ಯೇಕಃ ||

ಈ ತ್ರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿಪಾತವೆಂದು (ಅವ್ಯಯ) ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು.

ತತ್ಪಥಮನುದಾತ್ತಪ್ರಕೃತಿ ನಾಮ ಸ್ಯಾತ್ | ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಯಂ ತು
ಭವತಿ | ಉತ ತ್ವಂ ಸಖ್ಯೇ ಸ್ಥಿರಪೀತಮಾಹುಃ ಇತಿ ದ್ವಿತೀ-
ಯಾಯಾಂ ಉತೋತ್ಪಸ್ಮೈತನ್ವಂ ೧ ವಿಸಸ್ರೇ ಇತಿ ಚತುರ್ಥಾಂ |
ಅಥಾಪಿ ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನೇ ||

ಅದು ಸಂಯಜ್ಞ. ಏಕೆಂದರೆ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾದ ಪದವು ಹೇಗಾಗುವುದು? ನಾನುಸದಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗುವುದು ಉದಾ-ಉತ ತ್ವಂ ಸಖ್ಯೇ ಸ್ಥಿರಪೀತಮಾಹುಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೧-೫) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ವಂ ಎಂದು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಮತ್ತು ಉತೋತ್ಪಸ್ಮೈತನ್ವಂ ೧ ವಿಸಸ್ರೇ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೧-೪) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ವಸ್ಮೈ ಎಂದು ಚತುರ್ಥಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ—ಮತ್ತು ಅದಘ್ನಾಸ ಉಪಕಲ್ಪಾಸ ಉ ತ್ವೇ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೧-೭) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ವೇ ಎಂದು ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು.

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೀರ್ಷಮಃ ಖಂಡಃ |

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು.

ಅಕ್ಷಣಂತಃ ಕರ್ಣವಂತಃ ಸಖಾಯೋ ಮನೋಜವೇಷ್ವಸಮಾ-
ಬಭೂವುಃ | ಆದಘ್ನಾಸ ಉಪಕಕ್ವಾಸ ಉ ತ್ವೇ ಹೃದಾ ಇವ
ಸ್ನಾತ್ವಾ ಉ ತ್ವೇ ದದೃಶೀ || (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೧-೭) ಅಸ್ತಿ-
ಮಂತಃ ಕರ್ಣವಂತಃ ಸಖಾಯೋಽಸ್ತಿ ಚಷ್ಟೇರನಕ್ರೇರಿತ್ಯಾ-
ಗ್ರಾಯಣಸ್ವಾದೇತೇ ವ್ಯಕ್ತತರೇ ಇವ ಭವತ ಇತಿ ಹ
ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ಕರ್ಣಃ ಕೃತತೇನಿಕ್ಯತ್ರದ್ವಾರೋ ಭವತ್ಯು-
ಚ್ಚತೇರಿತ್ಯಾಗ್ರಾಯಣ ಋಚ್ಚಂತೀವ ಖೇ ಉದಗಂತಾಮಿತಿ ಹ
ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ಮನಸಾಂ ಪುಜವೇಷ್ವಸಮಾ ಬಭೂವುಃ |
ಅಸ್ಯದಘ್ನಾ ಅಪರೇ ಉಪಕಕ್ವದಘ್ನಾ ಅಪರೇ | ಅಸ್ಯಮಸ್ವತೇಃ |
ಅಸ್ಯಂದತ ಸತದನ್ನಮಿತಿ ಪಾ | ದಘ್ನಂ ದಘ್ಯತೇಃ ಪ್ರವತಿ-
ಕರ್ಮಣಃ | ದಸ್ಯತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವಿದಸ್ವತರಂ ಭವತಿ |
ಪ್ರಸ್ನೇಯಾ ಹೃದಾ ಇವೈಕೇ | ಪ್ರಸ್ನೇಯಾ ದದೃಶೀ
ಸ್ನಾನಾರ್ಹಾಃ ಹೃದೋ ಹ್ರಾದತೇಃ ಶಬ್ದಕರ್ಮಣಃ ಹ್ಲಾದ-
ತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾಚ್ಚೀತೀಭಾವಕರ್ಮಣೋಽಥಾಪಿ ಸಮುಚ್ಚಯಾ-
ರ್ಥೇ ಭವತಿ ಪರ್ಯಾಯಾ ಇವ ತ್ವದಾಶ್ವಿನಮಾಶ್ವಿನಂ ಚ
ಪರ್ಯಾಯಾಶ್ಚೇತ್ಯಥ ಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತೇಽರ್ಥೇಽಮಿತಾಕ್ಷರೇಷು
ಗ್ರಂಥೇಷು ವಾಕ್ಯಪೂರಣಾ ಆಗಚ್ಚಂತಿ ಪದಪೂರಣಾಸ್ತೇ
ಮಿತಾಕ್ಷರೇಷ್ವನರ್ಥಕಾಃ ಕಮೀಮಿದ್ವಿತಿ || ೯ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಶ್ಲೋಕ ಎಂಬ ಸರ್ವನಾಮದ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಕ್ಷಣಂತಃ
ಎಂಬ ಮೇಲಿನ ಬುಕ್ಕನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ಅದರ ಅರ್ಥ ನಿವೇಶನ ಮಾಡಿದವರಂ.

ಅಕ್ಷಣಂತಃ ಕರ್ಣವಂತಃ ಸಖಾಯೋ ಮನೋಜವೇಷ್ಟಸಮಾ
 ಬಭೂವುಃ | ಆದಘ್ನಾಸ ಉಪಕಕ್ವಾಸ ಉ ತ್ವೇ ಹ್ರದಾ ಇವ
 ಸ್ವಾತ್ವಾ ಉ ತ್ವೇ ದದೃಶೈ || ಅಕ್ಷಿಮಂತಃ ಕರ್ಣವಂತಃ
 ಸಖಾಯಃ | ಅಕ್ಷಿ ಚಷ್ಟೇಃ ಅನಕ್ತೇರಿತ್ಯಾಗ್ರಾಯಣಃ | ತಸ್ಮಾದೇತೇ
 ವ್ಯಕ್ತತರೇ ಇವ ಭವತ ಇತಿ ಹ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ | ಕರ್ಣಃ
 ಕೃಂತೇರ್ನಿಕೃತ್ತದ್ವಾರೋ ಭವತಿ | ಬುಚ್ಛತೇರಿತ್ಯಾ-
 ಗ್ರಾಯಣಃ | ಬುಚ್ಛಂತೀವ ಖೇ ಉದಗಂತಾಮಿತಿ ಹ
 ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ಮನಸಾಂ ಪ್ರಜವೇಷ್ಟಸಮಾ ಬಭೂವುಃ |
 ಆಸ್ಯದಘ್ನಾ ಅಪರೇ ಉಪಕಕ್ವದಘ್ನಾ ಅಪರೇ | ಆಸ್ಯಮಸ್ಯತೇಃ |
 ಆಸ್ಯಂದತ ತದನ್ವಮಿತಿ ವಾ | ದಘ್ನಂ ದಘ್ಯತೇಃ ಸ್ರವತಿ-
 ಕರ್ಮಣಃ | ದಸ್ಯತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವಿದಸ್ತತರಂ ಭವತಿ |
 ಪ್ರಸ್ನೇಯಾ ಹ್ರದಾ ಇವೈಕೇ | ಪ್ರಸ್ನೇಯಾ ದದೃಶೀ
 ಸ್ನಾನಾರ್ಹಾಃ | ಹ್ರದೋ ಹ್ರಾದತೇಃ ಶಬ್ದಕರ್ಮಣಃ |
 ಹ್ರಾದತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾಚ್ಛೀತೀಭಾವಕರ್ಮಣಃ ||

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ತ್ವೇ ಎಂಬ ಸರ್ವನಾಮಪದದ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನವಾದ ತ್ವೇ ಎಂಬ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದನ್ನು
 ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಎಲೈ ಸ್ವೇಹಿತರೇ, ಎಲ್ಲಾ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಕಣ್ಣುಗಳಿರುವವು,
 ಕಿವಿಗಳಿರುವವು (ಆದರೆಂತೆ ಇತರ ಅವಯವಗಳೂ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಇರುವವು. ಅಥವಾ ಸರ್ವರಿಗೂ ಸಮನಾದ ಅವಯವಗಳಿದ್ದಂತೆ
 ಅನೇಕರು ಸಮಾನಾಸ್ತ್ರಾಭ್ಯಾಸನನ್ನೂ ಮಾಡಿರುವರು) ಆದರೆ ಅವರ ಬುದ್ಧಿವಿಕಾಸವು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದು. ಕೆಲವರಿಗೆ
 ಬುದ್ಧಿಯು ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ, ಕೆಲವರಿಗೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿಯೂ, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರಿಗೆ ಅತ್ಯಲ್ಪವಾಗಿಯೂ ಇರುವವು. ಎಂದರೆ
 ಬಾಹ್ಯವಯವಗಳಾದ ಕಣ್ಣು ಕಿವಿ ಕೈಕಾಲುಗಳು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಒಂದೇಸಮನಾಗಿದ್ದರೂ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು
 ಕಂಡುಬರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಕೊಳಗಲ್ಲ ಕೆಲವು ಒಂದಾಳುದ್ದದ ವರೆಗೆ ಎಂದರೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನಿಂತುಕೊಂಡರೆ ಮುಖದ
 (ಕತ್ತಿನ) ವರೆಗೂ ಆಳವಾಗಿರುವವು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಕೊಳಗಳಲ್ಲಿ ನೀರು ಸೊಂಟಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಇರುವುದು. ಇವು ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ
 ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗವಾಗಿರುವವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಲು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಸ್ನಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾಗಿ
 ರುವವು ಎಂದು ನಿರ್ವಚನಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಕ್ಷಣಂತಃ ಎಂದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. **ಅಕ್ಷಣಂತಃ-**
ಅಕ್ಷಿಮಂತಃ- ಅಕ್ಷಿ ಶಬ್ದವು ನೋಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಚಕ್ಷ್ಣ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅಲಂಕರಿಸು ಅಥವಾ
 ಅಲಂಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಅಂಜನವನ್ನು (ಕಾಡಿಗೆ ಅಥವಾ ಕೆಳು) ಕಣ್ಣಿಗೆ ಹಚ್ಚು ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಅನಕ್ತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಅಕ್ಷಿ

ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಆಗ್ರಾಯಣರ ಮತವು. ಇವು (ಕಣ್ಣುಗಳು) ಮುಖದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾಗಿಯೂ, ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಕಾಣುವವು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ತನ್ಮಾದೇತೇ ವ್ಯಕ್ತತರೇ ಇವ ಭವತಃ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವೂ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುವುದು ; ಕರ್ಣ ಶಬ್ದವು ಕತ್ತರಿಸು, ರಂಧ್ರಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಕೃಂತತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಕರ್ಣವು (ಕಿವಿಯು) ಶರೀರದೊಳಕ್ಕೆ ಕತ್ತರಿಸಿ ಕೊರೆದಿರುವ ದ್ವಾರದಂತಿದೆ. ಮತ್ತು ಕರ್ಣಶಬ್ದವು ಹೋಗು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಯು ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಆಗ್ರಾಯಣರ ಮತವು. ಕಿವಿಗಳು ಶರೀರದಿಂದ ಮೇಲೆದ್ದು ಹೊರಟಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ಅವರ ಅಭಿಮತವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಋಚ್ಯಂತೀವ ಜೇ ಉದಗಂತಾಂ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದ ಉದಾಹರಣೆಯೂ ಇದೆ.

ಆಸ್ಯ (ಮುಖ) ಶಬ್ದವು ಅಸು ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೆ (ಎಸೆ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಹರಿ, ಸ್ತವಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಆಸ್ಯಂಧ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಆಹಾರವು ಮುಖದ (ಬಾಯಿಯು) ಮೂಲಕ, ಉದರಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಹೋಗುವುದು ಮತ್ತು ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿ ರಸವು ದ್ರವಿಸುವುದು. ದಕ್ಷಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಹರಿಯುವುದು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ದಕ್ಷ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಅಥವಾ ಪ್ರೇಣವಾಗು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ದಸ್ಯಂತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಸ್ನಾತ್ಯಾಃ ಪ್ರಸ್ನೇಯಾಃ ಎಂದರೆ ಸ್ನಾನಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದವು ಎಂದರ್ಥವು. ಹ್ರದಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಶಬ್ದಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಹ್ರಗ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ತಣ್ಣೀರು ಶೈತ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಶ್ವಾದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಬೇಸಿಗೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ಕೊಳದ ನೀರು ತಣ್ಣಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಹ್ರದವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಆಧಾಪಿ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥೇ ಭವತಿ ||

ಮತ್ತು ತ್ವತ್ ಎಂಬ ನಿಪಾತವು ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಮತ್ತು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಉದಾ—ಪರ್ಯಾಯಾ ಇವ ತ್ವದಾಶ್ಚಿನಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚಿನಂ ಚ ಪರ್ಯಾಯಾಶ್ಚೀತಿ ಎಂಬರ್ಥವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ತ್ವತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚ ಎಂಬ ನಿಪಾತದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಅಥ ಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತೀರ್ಭೇಽಮಿತಾಕ್ಷರೇಷು ಗ್ರಂಥೇಷು ವಾಕ್ಯ-
ಪೂರಣಾ ಆಗಚ್ಯಂತಿ ಪದಪೂರಣಾಸ್ತೇ ಮಿತಾಕ್ಷರೇಷ್ವನರ್ಥಕಾಃ
ಕಮೀಮುದ್ಧಿತಿ | (ನಿಷ್ಪನ್ನಕ್ರಾಸ್ಮದಿನ್ವರೋ ಭೂರಿತೋಕಾ
ವ್ಯಕಾದಿವ | ಬುಭ್ಯಸ್ಯಂತೋ ವವಾಶೀರೇ) ||

ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ನಿಪಾತಗಳಿಗೆ (ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ) ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಭಂದಸ್ಥನಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ಪದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಉದಾ—ಕಂ ಈಂ ಇತ್ ಉ ಎಂಬ ನಿಪಾತಗಳು ಭಂದೋಬ್ದವಲ್ಲದ ಗದ್ಯರೂಪವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ನಾಕೃಪೂರಣಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ, ಮಿತಾಕ್ಷರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಭಂದಸ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪದಪೂರಣಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು— ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ನಿಪಾತಗಳಿಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ ಆದರೂ

ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಾನಾವಿಧ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಕಂಡುಬಂದಿರುವುದು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಇತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏನ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವೇ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ.

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ದಶಮಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು.

ನಿಷ್ಪ್ರಕ್ತಾಸ್ತಿದಿನ್ನರೋ ಭೂರಿತೋಕಾ ವೃತಾದಿವ | ಬಭ್ಯ-
ಸ್ಯಂತೋ ವವಾಶಿರೋ ಶಿಶಿರಂ ಜೀವನಾಯ ಕಂ | ಶಿಶಿರಂ
ಜೀವನಾಯ ಶಿಶಿರಂ ಶೃಣಾತೇಃ ಶಮ್ನಾತೇರ್ವಾ | ನಿಮೇನಂ
ಸೃಜತಾ ಸುತೇ | ಆಸೃಜತ್ಯೇನಂ ಸುತೇ | ತಮಿದ್ವರ್ಧಂತು
ನೋ ಗಿರಃ ತಂ ವರ್ಧಯಂತ ನೋ ಗಿರಃ ಸ್ತುತಯೋ ಗಿರೋ
ಗೃಣಾತೇಃ | ಆಯಮು ತೇ ಸಮತಸಿ | ಆಯಂ ತೇ ಸಮತಸೀ-
ವೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ | ಸುವಿದುರಿವ (ಕಾರಕ. ಸಂ. ೮-೩ ತಥಾ
೮-೧೩) ಸು ವಿಜ್ಞಾಯೇತೇ ಇವಾಧಾಪಿ ನೇತ್ಯೇಷ
ಇದಿತ್ಯೇತೇನ ಸಂಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಪರಿಭಯೇ || ೧೦ ||

ಹಂವಿ ಹೇಳಿದ ಕಂ ಈಂ ಇತ್ ಉ ಎಂಬ ನಿಪಾತಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುವರು ಮತ್ತು ನಿಪಾತಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲವೆಂಬ ವಿಚಾರವು-ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕನಾಮ್ಯಾತಮುಪಸರ್ಗೋಽವಿಕೇಷಕೃತ್ | ಸಂಕ್ಷೇಪಧಿಯುಕಂ ನಾಮ ನಿಪಾತಃ ಪದಪೂರಣಃ || ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ನಿಷ್ಪ್ರಕ್ತಾಸ್ತಿದಿನ್ನರೋ ಭೂರಿತೋಕಾ ವೃತಾದಿವ | ಬಭ್ಯ-
ಸ್ಯಂತೋ ವವಾಶಿರೋ ಶಿಶಿರಂ ಜೀವನಾಯ ಕಂ | ಶಿಶಿರಂ
ಜೀವನಾಯ ಶಿಶಿರಂ ಶೃಣಾತೇಃ ಶಮ್ನಾತೇರ್ವಾ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ನಿಷ್ಕೃತ್ಯಾಸಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು ಯಾವ ವೇದದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಸ್ತ್ರ ರಹಿತರಾದ ಮನುಷ್ಯರು ತಮ್ಮ ಅನೇಕ ಮಕ್ಕಳೊಡನೆ ವಾಸಮಾಡಲು ತೋಳದ ದೇವಿಯಿಂದ ಭಯಭೀತರಾಗಿ (ತೋಳದ ಹಾವಳಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ) ವಾಸಮಾಡಲು ಅನುಕೂಲವಾದ (ಚಳಿಯಿಲ್ಲದ) ಬೇಸಿಗೆ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಿ ಹಾರೈಸುವರು. ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಜೀವನಾಯ ಕಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಂಚಾಮಿ ತ್ವಾ ದವಿವಾ ಜೀವನಾಯ ಕಂ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೬೧-೧) ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವವು. ಅಲ್ಲಿ ಕಂ ಎಂಬ ನಿಪಾತಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಪದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಶಿಶಿರಂ ಎಂಬ ಪದವು ಶೃ-ಜಜ್ಜು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಶೃಣಾತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಶವ್ ಎಂಬ ಹಿಂಸಿಸು ನಾಶಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಶಮ್ನಾತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನ ವಾಗಬಹುದು. ಈ ಮಕ್ಕಳು ಕಂ ಎಂಬ ನಿಪಾತವು ಪದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣವು.

ಮಮೇನಂ ಸೃಜತಾ ಸುತೇ | ಆಸೃಜತ್ಯೇನಂ ಸುತೇ |

ಇಲ್ಲಿ-ಏವೇನಂ ಸೃಜತಾ ಸುತೇ ಮಂದಿಮಿಂದ್ರಾಯ ಮಂದಿನೇ | ಚಕ್ರಂ ವಿಶ್ವಾನಿ ಚಕ್ರಯೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯-೨) ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಈಂ ಎಂಬ ನಿಪಾತದ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತೆ. ಎಲ್ಲೆ ಅದ್ವಯರ್ಥ ಮೊದಲಾದ ಮುಕ್ತಿದರೇ, ಈಗ ಸೋಮರಸವು ಲತೆಯಿಂದ ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟು ಪಾನಯೋಗ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವುದು. ಈ ಸೋಮರಸವು ಪಾನಮಾಡುವವರಿಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ಒಳ್ಳೆಯ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು-ಕಾರಣಭೂತವಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹರ್ಷಯುಕ್ತನೂ ಸಮಸ್ತ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿ ಎಂದು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಲ್ಲಿ ಆ+ಈಂ+ಏವಂ = ಏವೇನಂ ಎಂದಿರುವುದು ಈಂ ಎಂಬ ನಿಪಾತವು ಪದಪೂರಣಾಗಿರುವುದು ಇದು ಈಂ ಎಂಬ ನಿಪಾತಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯು.

ತಮಿದ್ವರ್ಧಂತು ನೋ ಗಿರಃ | ತಂ ವರ್ಧಯಂತು ನೋ ಗಿರಃ |

ಸ್ತುತಯೋ ಗಿರೋ ಗೃಣಾತೇ ||

ಇಲ್ಲಿ ಇತ್ ಎಂಬ ನಿಪಾತಪ್ರಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ - ತಮಿದ್ವರ್ಧಂತು ನೋ ಗಿರೋ ವತ್ಸಂ ಸಂಶತ್ವತೀರಿವ | ಯು ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಹೃದಂಸನಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೯-೬೧-೧೪) ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು - ಕ್ಷೀರಸಂಪತ್ತುಳ್ಳ ಗೋವುಗಳು ತಮ್ಮ ಕರುಗಳನ್ನು ಆದರದಿಂದ ನೆಕ್ಕಿ ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುವಂತೆ ಯಾವ ಸೋಮವು ಇಂದ್ರನ ಹೃದಯಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದೋ ಆ ಸೋಮರಸವನ್ನೇ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸಲಿ ಎಂದು ಮುಕ್ತಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ಇತ್ ಎಂಬ ನಿಪಾತವು ಪಾದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಅಥವಾ ಇತ್ ಎಂದರೆ ಏವ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಭಾವಿಸಬಹುದು ಗಿರಃ ಎಂದರೆ ಸ್ತುತಿಗಳು ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು ಎಂದರ್ಥವು, ಗೃ ಮಾತನಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಗಿರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಅಯಮು ತೇ ಸಮತಸಿ | ಅಯಂ ತೇ ಸಮತಸಿ ||

ಇಲ್ಲಿ ಉ ಎಂಬ ನಿಪಾತಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು - ಅಯಮು ತೇ ಸಮತಸಿ ಕಶೋಕ ಇವ ಗರ್ಭಧಿಂ | ವಚಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನ ಓಹಸೇ || (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೦-೪) ಎಲ್ಲೆ ಇಂದ್ರನೇ ಈ ಸೋಮರಸವೂ ಸಹ

ನನಗಾಗಿಯೇ ಸಂಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಪಾರಿವಾಳಪಕ್ಷಿಯು ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ತನ್ನ ಪ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೇರುವಂತೆ ನೀನೂ ಸಹ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸೇರಿ ಅದನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೀಯೆ. ಅದ್ದರಿಂದಲೇ ನಮ್ಮ ಈ ಸ್ತ್ರೀತ್ರಯೋಪವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು. ಈಲ್ಲಿರುವ ಉ ಎಂಬ ನಿವಾತಕ್ಕೆ ಯಾವ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಾರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಪದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಇವೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ ಸುವಿದುರಿವ ಸುವಿಜ್ಞಾಯೇತೇ ಇವ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಇವ ಎಂಬ ನಿವಾತವೂ ಸಹ ಪದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದುಂಟು. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸುವಿದುರಿವ—(ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ) ತಿಳಿದಿರುವರು ಮತ್ತು ಸುವಿಜ್ಞಾಯೇತೇ ಇವ—ಇನಂಬ್ಬರೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವರು ಎಂಬ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಇವ ಶಬ್ದವು ಪದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಇದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಥಾಪಿನೇತ್ಯೇಷ ಇದಿತ್ಯೇತೇನ ಸಂಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಪರಿಭಯೇ |

ಒಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಇತ್ ಎಂಬ ನಿವಾತಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಪದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ನೆ ಎಂಬ ನಿವಾತದೊಡನೆ ಭಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಉದಾ—ನೇಚ್ಚಿಹ್ಯಾಯಂತ್ಯೋ ನರಕಂ ಪತಾಮೇತಿ ಇಲ್ಲಿ ನೆ ಮತ್ತು ಇತ್ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳ ಒಟ್ಟಿನ ಪ್ರಯೋಗವು ಭಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿದೆ.

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ದಶಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಏಕಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ಹವಿರ್ಭಿರೇಕೇ ಸ್ವರಿತಃ ಸಚಂತೇ ಸುಸ್ವಂತ ಏಕೇ ಸವನೇಷು
ಸೋಮಾನ್ | ಪ್ರಾಚೇರ್ಮದಂತ ಉತ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿನೇಜ್ಜಿ-
ಹ್ಯಾಯಂತ್ಯೋ ನರಕಂ ಪತಾಮೇತಿ ನರಕಂ ನ್ಯರಕಂ

ನೀಚೈರ್ಗಮನಂ ನಾಸ್ಮಿನ್ಮಮಣಂ ಸ್ಥಾನಮಲ್ಪಮಪ್ಯಸ್ತೀತಿ
ವಾಥಾಪಿ ನ ಚೇತ್ಯೇಷ ಇದಿತ್ಯೇತೇನ ಸಂಪ್ರಯುಜ್ಯತೇನು
ಪ್ಯಷ್ಟೇ ನ ಚೇತ್ಸುರಾಂ ಪಿಬಂತೀತಿ ಸುರಾ ಸುನೋತೇರೇವ-
ಮುಚ್ಛಾವಚೇಷ್ಟರ್ಥೇಷು ನಿಪತಂತಿ ತ ಉಪೇಕ್ಷಿತವ್ಯಾಃ ||೧೧||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ನ+ಇತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹವರ್ಭೀರೇಕೇ ಎಂಬ ಮಂತ್ರ
ವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಹವರ್ಭೀರೇಕೇ ಸ್ವರಿತಃ ಸಚಂತೇ ಸುನ್ವಂತ ಏಕೇ ಸವನೇಷು
ಸೋಮಾನ್ ಶಚೇರ್ಮದಂತ ಉತ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿರ್ನೇಚ್ಚಿಹ್ವಾ-
ಯಂತ್ಯೋ ನರಕಂ ಪತಾಮೇತಿ || ನರಕಂ ನ್ಯರಕಂ ನೀಚೈರ್ಗ-
ಮನಂ | ನಾಸ್ಮಿನ್ಮಮಣಂ ಸ್ಥಾನಮಲ್ಪಮಪ್ಯಸ್ತೀತಿ ವಾ ||

ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅಹುತಿಗಳನ್ನೂ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಕೆಲವರು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಬಯಸುತ್ತಾರೆ.
ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಲು ಬಯಸಿ ಅದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು
ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಮುತ್ತಿಜರಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣೆ
ಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದಲೂ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಸ್ತ್ರೀಯರಾದ ನಾವು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ
ಮಾಡಲಾರದೆ ನರಕದಲ್ಲಿ ಬೀಳುತ್ತೇವೆ. ಇದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು, ಇಲ್ಲಿ ನ+ಇತ್=ನೇತ್ ಎಂಬ
ಪದಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಪದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವು, ನರಕವೆಂದರೆ ನಿ+ಅರಕಂ
ನ್ಯರಕಂ ನೀಚರಿಂದ ವಾಪಿಗಳಿಂದ ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾದ ಸ್ಥಾನವು ಅಥವಾ ತಸ್ಮಿನ್ಮಮಣಂ ಸ್ಥಾನಮಲ್ಪಮಪಿ
ನಾಸ್ತೀತಿವಾ-ಈ ನರಕದಲ್ಲಿ ಸುಖಪಡಲು ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ಸ್ಥಳವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ನರಕವೆಂಬ ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ಎಂದು ನರಕ
ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವು.

ಅಥಾಪಿ ನ ಚೇತ್ಯೇಷ ಇದಿತ್ಯೇತೇನ ಸಂಪ್ರಯುಜ್ಯತೇನುಪ್ಯಷ್ಟೇ
ನ ಚೇತ್ ಸುರಾಂ ಪಿಬಂತೀತಿ | ಸುರಾ ಸುನೋತೇಃ ||

ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ನ ಚ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಇತ್ ಎಂಬ ನಿವಾತದೊಡನೆ ಸೇರಿ ಪ್ರತ್ಯೆ ಮಾಡುವಾಗ
ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ನ ಚೇತ್ ಸುರಾಂ ಪಿಬಂತೀತಿ-ಅವರು ಹೆಂಡವನ್ನು ಕುಡಿಯುವುದಿಲ್ಲವೇ? ಎಂದು ಕೇಳುವರು.

ಸುರಾ ಎಂಬ ಪದವು ಹಿಂದು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಸುನೋತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸುರಾ ಎಂಬ ಹೆಂಡವು ಹಿಟ್ಟು ಮೊಡಲಾದ ನಾನಾ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಭಟ್ಟಿ ಇಳಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಇದು ಮಾದಕ ದ್ರವ್ಯವಾಗಿ ದ್ರವರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದು.

ನಿವಮುಚ್ಚಾವಚೇಷ್ಟರ್ಥೇಷು ನಿವತಂತಿ ತ ಉಪೇಕ್ಷಿತವ್ಯಾಃ ||

ಈರಿತಿ ನಿವಾತಪದಗಳು ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಬಹುವಿಧ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೂ ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಏಕಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಮೊದಲನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಇತೀಮಾನಿ ಚತ್ವಾರಿ ಪದಜಾತಾನ್ಯನುಕ್ರಾಂತಾನಿ ನಾಮಾ-
ಖ್ಯಾತೇ ಚೋಪಸರ್ಗನಿವಾತಾಶ್ಚ ತತ್ರ ನಾಮಾನ್ಯಾಖ್ಯಾತ-
ಜಾನೀತಿ ಶಾಕಟಾಯನೋ ನೈರುಕ್ತಸಮಯಶ್ಚ ನ ಸರ್ವಾಣೀತಿ
ಗಾರ್ಗೋ ವೈಯಾಕರಣಾನಾಂ ಚೈಕೇ ತದ್ಯತ್ರ ಸ್ವರಸಂಸ್ಕಾರೌ
ಸಮರ್ಥೌ ಪ್ರಾದೇಶಿಕೇನ ಗುಣೇನಾನ್ವಿತೌ ಸ್ಯಾತಾಂ
ಸಂವಿಜ್ಞಾತಾನಿ ತಾನಿ | ಯಥಾ ಗೌರಶ್ಚಃ ಪುರುಷೋ
ಹಸ್ತೀತ್ಯಥ ಚೇತ್ಸರ್ವಾಣ್ಯಾಖ್ಯಾತಜಾನಿ ನಾಮಾನಿ ಸ್ಯುರ್ಯಃ
ಕಶ್ಚ ತತ್ಪರ್ಮ ಕುರ್ಯಾತ್ಪರ್ಮಂ ತತ್ಪತ್ವಂ ತಥಾಚಕ್ಷೀರನ್ಯಃ
ಕಶ್ಚಾಧ್ವಾನಮಶ್ಚುವೀತಾಶ್ಚಃ ಸ ವಚನೀಯಃ ಸ್ಯಾದ್ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ಪ್ರೌ-
ದ್ಯಾತ್ಪ್ರಣಂ ತದಧಾಪಿ ಚೇತ್ಸರ್ವಾಣ್ಯಾಖ್ಯಾತಜಾನಿ ನಾಮಾನಿ
ಸ್ಯುರ್ಯಾವೃರ್ಭಾವೈಃ ಸಂಪ್ರಯುಜ್ಯೇತ ತಾವದ್ಭ್ಯೋ
ನಾಮಧೇಯಪ್ರತಿಲಂಭಃ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರೈವಂ ಸ್ಥೂಣಾ ದರಶಯಾ
ವಾ ಸಂಜನೀ ಚ ಸ್ಯಾತ್ || ೧೨ ||

ಇತೀಮಾನಿ ಚತ್ವಾರಿ ಪದಜಾತಾನ್ಯನುಕ್ರಾಂತಾನಿ ನಾಮಾಖ್ಯಾತೇ
ಚೋಪಸರ್ಗನಿಪಾತಾಶ್ಚ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ನಾಲ್ಕುವಿಧ ಪದಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ, ನಾಮ, ಆಖ್ಯಾತ, ಉಪಸರ್ಗ ನಿಪಾತಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಜಾತಿಯ ಪದಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು.

ತತ್ರ ನಾಮಾನ್ಯಾಖ್ಯಾತಜಾನೀತಿ ಶಾಕೆಹಿಯನೋ ನೈರುಕ್ತಸ-
ಮಯಶ್ಚ ||

ಈ ನಾಲ್ಕುವಿಧ ಪದಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ನಾಮಪದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಆಖ್ಯಾತ (ಕ್ರಿಯಾಪದ)ಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವುಗಳು ಎಂದು ಶಾಕೆಹಿಯನವರು ಹೇಳುವರು. ನೈರುಕ್ತಕಾರರ ಮತವು ಅದೇ ವಿಧವಾಗಿರುವುದು.

ನ ಸರ್ವಾಣೀತಿ ಗಾಗ್ಗೋರ್ಯೈ ವೈಯಾಕರಣಾನಾಂ ಚೈಕೇ ||

ನೀರೇ ವೈಳಿದಂತೆ ಎಲ್ಲವೂ ನಾಮ ಪದಗಳೂ ಆಖ್ಯಾತಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ. ಕೆಲವು ಆಗರಬಹುದು ಕೆಲವು ಆಗಲ್ಲ ಎಂದು ಗಾಗ್ಗೋರ್ಯೈ ಹೇಳುವರು. ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರಲ್ಲೂ ಕೆಲವರು ಗಾಗ್ಗೋರ್ಯೈ ಮತವನ್ನೇ (ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ) ಸಮರ್ಥಿಸುವರು.

ತದ್ಯತ್ರ ಸ್ವರಸಂಸ್ಕಾರೌ ಸಮರ್ಥೌ ಪ್ರಾವೃತೇನ ಗುಣೇನಾನ್ವಿತೌ
ಸ್ಯಾತಾಂ ಸಂವಿಜ್ಞಾತಾನಿ ತಾನಿ | ಯಥಾ ಗೌರಶ್ಚಃ ಪುರುಷೋ
ಹಸ್ತೀತಿ ||

ಆಖ್ಯಾತ (ಕ್ರಿಯಾಪದ)ಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ನಾಮಪದಗಳು ಎರಡು ವಿಧಗಳಾಗಿರುವವು. ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು ಉದಾತ್ತಾನುದಾತ್ತಾದಿ ಸ್ವರಸಂಜ್ಞೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾರ್ಥ (ನೇರವಾದ) ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವವು. ಕಾರಕ (ಕೃಷ್ಣ-ಕರಣೇ) ಶಬ್ದವು ಮತ್ತು ಪಾಚಿಕ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಧಾತುಗಳಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವವು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು ವ್ಯಾಕರಣ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟು ಎಂದರೆ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವವು. ಆದರೂ ಈ ವಿಧವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ (ಬದಲಾವಣೆಯಿಂದ) ನೈರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡರೂ ಅವು ಆಖ್ಯಾತಗಳಿಂದ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ (ನೇರವಲ್ಲದ) ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವವು. ಇವೆರಡು ಜಾತಿಯ ನಾಮಪದಗಳು ಆಖ್ಯಾತಜಗಳೆನಿಸುವವು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ನಾಮಪದಗಳಿಗೆ ಯಾವವಿಧದಿಂದಲೂ ಆಖ್ಯಾತಜಗಳೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಆಖ್ಯಾತಸಂಬಂಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಆಯಾಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಶಬ್ದಗಳು ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವರು ಹೇಗೆಂದರೆ-ಗೌಃ ಅಶ್ಚಃ ಪುರುಷಃ ಹಸ್ತೀ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಆಖ್ಯಾತದ ನೇರವಾದ ಅಥವಾ ನೇರವಲ್ಲದ ಯಾವ ಸಂಬಂಧವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಯಾ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಆ ಪದಗಳು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿ ನಾಮಪದಗಳು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುವವು.

ಅಥ ಚೇತ್ ಸರ್ವಾಣ್ಯಾಖ್ಯಾತಜಾನಿ ನಾಮಾನಿ ಸ್ಯುರ್ಯಃ ಕಶ್ಚ
ತತ್ಕರ್ಮ ಕುರ್ಯಾತ್ಸರ್ವಂ ತತ್ ಸತ್ತ್ವಂ ತಥಾಽಚೇಕ್ಷೀರನ್ ಯಃ
ಕಶ್ಚಾಧ್ವಾನಮಶ್ನುವೀತಾಶ್ಚಃ ಸ ವಚನೀಯಃ ಸ್ಯಾತ್ ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್
ತ್ಯಂತ್ಯಾತ್ಮಣಿಂ ತತ್ ||

ಒಂದು ದೇಳೆ ಸಮಸ್ತ ನಾಮಸದಗಳೂ ಅಖ್ಯಾತಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಎಂದು ಆ ಅಖ್ಯಾತಸದಗಳ ಅರ್ಥಗಳ
ನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುವು ಎಂದು ಹೇಳಿದಲ್ಲಿ ಆಗ ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಪುರುಷನು ಆ ಕರ್ಮದ ಸ್ವಭಾವವನ್ನೇ
ಅನುಸರಿಸಿ ಕರಿಯಲ್ಪಡಬೇಕಾಗುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ—ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ವೇಗವಾಗಿ ಮಾರ್ಗವನ್ನತಿಕ್ರಮಿಸಿದರೆ ಅವನನ್ನು
ಅಶ್ವನೆಂದು ಕತಿಯಬೇಕಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ವೇಗವಾಗಿ ಮಾರ್ಗವನ್ನತಿಕ್ರಮಿಸುವ ಗುಣವು ಅಥವಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಅಶ್ವಕ್ಕೆರು
ವುದು ಮತ್ತು ಯಾವುದು (ಮುಳುಗಿತೆ) ಚುಚ್ಚುವುದೋ ಅದನ್ನು ತೃಣವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಹುಲ್ಲನ್ನು
ಮುಳುಗಿದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಸದಗಳಿಗೂ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ವಿಧದಿಂದ ಅಖ್ಯಾತ
ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿದಲ್ಲಿ ಆ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥಗಳು ಬಳಕೆಗೆ ಸರಿಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಅನೇಕ ಶಬ್ದಗಳು ಅಖ್ಯಾತಜ
ಗಳಲ್ಲವೆಂದು ಸ್ವತಂತ್ರ ಶಬ್ದಗಳೆಂದೂ ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು.

ಅಥಾಪಿ ಚೇತ್ಸರ್ವಾಣ್ಯಾಖ್ಯಾತಜಾನಿ ನಾಮಾನಿ ಸ್ಯುರ್ಯಾವದ್ವಿ-
ಭಾವೈಃ ಸಂಪ್ರಯುಜ್ಯೇತ ತಾವದ್ಭ್ಯೋ ನಾಮಧೇಯಪ್ರತಿ-
ಲಂಭಃ ಸ್ಯಾತ್ ತತ್ರೈವಂ ಸ್ಥೂಣಾ ದ್ವರಶಯಾ ಸಂಜನೀ ಚ
ಸ್ಯಾತ್ ||

ಸಮಸ್ತ ನಾಮಸದಗಳೂ ಅಖ್ಯಾತಗಳಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವುಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಆಗ ಎಷ್ಟು ಅಖ್ಯಾತಗಳರು
ವನೋ ಅಥವಾ ಅಖ್ಯಾತಗಳು ಎಷ್ಟು ವಿಧ ಭಾವಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವನೋ ಅಷ್ಟು ಅಥವಾ ಆ ವಿಧವಾದ ನಾಮಸದಗಳರೆ
ಬೇಕಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಸ್ಥೂಣಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಂಬವೆಂದು ಅರ್ಥವು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅಖ್ಯಾತಜವೆಂದು
ಪರಿಗಣಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ದಲಕಯ ತೊಲೆಯನ್ನು ಹೊರುವ ವಸ್ತುವು ಅಥವಾ ಸಂಜನೀ ಹಳ್ಳದಲ್ಲ
ಹೊಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ವಸ್ತುವು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಾಗುವುದು ಅದ್ದರಿಂದ
ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಸದಗಳೂ ಅಖ್ಯಾತಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿಲ್ಲವೆಂಬ ಮತವೇ ಸಮಂಜಸವಾದುದು.

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಏನ್ನೇರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ತ್ರಯೋದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಥಾವಿ ಯ ಏಷಾಂ ನ್ಯಾಯವಾನ್ಯಾರ್ಮನಾಮಿಕಃ ಸಂಸ್ಕಾರೋ
ಯಥಾ ಚಾವಿ ಪ್ರತೀತಾರ್ಥಾನಿ ಸ್ಯುಪ್ತಥೈನಾನ್ಯಾಚಕ್ಷೀರನ್ಪು-
ರುಷಂ ಪುರಿಶಯ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷೀರನ್ಪಷ್ಟೇತ್ಯಶ್ಚಂ ತದ್‌ನಮಿತಿ
ತ್ಯಣಮಥಾವಿ ನಿಷ್ಪನ್ನೇಽಭಿವ್ಯಾಹಾರೇಽಭಿವಚಾರಯಂತಿ ಪ್ರಥ-
ನಾತ್ಪ್ರಥಿವೀತ್ಯಾಹುಃ ಕ ಏನಾಮಪ್ರಯಿಷ್ಯತ್ಪ್ರಿಮಾಧಾರ-
ಶ್ಚೇತ್ಯಥಾನಸ್ತತೇಽರ್ಥಪ್ರಾದೇಶಿಕೇ ವಿಕಾರೇ ಪದೇಭ್ಯಃ ಪದೇತ-
ರಾರ್ಥಾನ್ಪುಂಚಸ್ಕಾರ ಶಾಕಟಾಯನ ಏತೇಃ ಕಾರಿತಂ ಚ
ಯಕಾರಾದಿಂ ಚಾಂತಕರಣಮಸ್ತೇಃ ಶುದ್ಧಂ ಚ ಸಕಾರಾದಿಂ
ಚಾಥಾವಿ ಸತ್ಪ್ರವೋಃ ಭಾವ ಇತ್ಯಾಹುರಪರಸ್ವಾಧ್ಯಾ-
ವಾತ್ಪ್ರವ್ಯವಸ್ತುಪ್ರದೇಶೋ ನೋಪಪದ್ಯತ ಇತಿ ತದೇತನ್ನೋ
ಪಪದ್ಯತೇ ||೧೩||

ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಪದಗಳೂ ಆಖ್ಯಾತಜಗಳೆಂದು ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಬಾಧಕಗಳನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಅಥಾವಿ ಯ ಏಷಾಂ ನ್ಯಾಯವಾನ್ ಕಾರ್ಮನಾಮಿಕಃ ಸಂಸ್ಕಾರೋ
ಯಥಾ ಚಾವಿ ಪ್ರತೀತಾರ್ಥಾನಿ ಸ್ಯುಪ್ತಥೈನಾನ್ಯಾಚಕ್ಷೀರನ್ ಪುರುಷಂ
ಪುರಿಶಯ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷೀರನ್ಪಷ್ಟೇತ್ಯಶ್ಚಂ ತದ್‌ನಮಿತಿ ತ್ಯಣಂ ||

ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಗಳೂ ಆಖ್ಯಾತಗಳೆಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಆದರಿಂದ ನಾಮಪದಗಳಿಗೆ ಆಖ್ಯಾತಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಅಥವಾ ಆಖ್ಯಾತವು ಯಾವ ಕರ್ಮ (ಕ್ರಿಯೆ)ವನ್ನು ಹೇಳುವುದೋ ಆ ಕರ್ಮಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಆ ನಾಮಪದಕ್ಕೆ ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು, ಎಂದರೆ ನಾಮಪದ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಆಖ್ಯಾತ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಪುರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುರಿಶಯಃ : ಎಂದರೆ ಪುರದಲ್ಲಿ (ನಗರದಲ್ಲಿ) ವಾಸಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಪುರಪರೂ ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ, ಅಶ್ವೋತೀತ್ಯಪ್ಪಾ-ಅಶ್ವಃ : (ತೃಣಾದಿಗಳನ್ನೂ) ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಶ್ವವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅಶ್ವಮಾತ್ರವೇ ಹುಲ್ಲನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು. ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ತಿನ್ನುವವು. ಮತ್ತು ತದ್‌ನಮಿತಿ ತ್ಯಣಂ-ಚುಚ್ಚುವುದರಿಂದ ತ್ಯಣನೆನ್ನುವುದಾದರೆ ತ್ಯಣ. ಹುಲ್ಲಿಗೂ ತದ್‌ನ (ಚುಚ್ಚು

ವುದು) ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು ಈ ತರ್ಜನ (ಚುಚ್ಚುವಿಕೆಯೆಂಬ) ಗುಣವು ಹುಲ್ಲಿನಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಮಾತ್ರ ಆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಸರೋತಾರ್ಥವು ಉಂಟಾಗುವುದು ಇದು ಸಂಭವ್ಯ. ಆದುದರಿಂದ ಅನವಶ್ಯಕವಾದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ ಈ ಫಾರಣದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಪದಗಳೂ ಆಖ್ಯಾತದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವುಗಳಲ್ಲ ಎಂಬ ವಾದವೇ ಸಮಾಜವೆ.

ಅಥಾವಿ ನಿಷ್ಪನ್ನೇಽಭಿವ್ಯಾಹಾರೇಭಿವಿಚಾರಯಂತಿ ಪ್ರಥನಾತ್ ಪೃಥಿ-
ವೀತ್ಯಾಹುಃ ಕ ಏನಾಮಪ್ರಥಯಿಷ್ಯತ್ ಕಿಮಾಧಾರಶ್ಚೇತಿ ||

ಈ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಬಾಧಕವಿರುವುದು. ಒಂದು ವೇಳೆ ಲೋಕರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಒಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಳಬಹುದು ಆದಕ್ಕೆ ಆಖ್ಯಾತ ಸಂಬಂಧವಾದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯೂ ಸರಿಹೋಗಬಹುದು ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆಖ್ಯಾತದ ಅರ್ಥಾನುಸಾರವಾಗಿ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಆಖ್ಯಾತದಿಂದ ಆ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಬಾಧಕವೇನು ? ಎಂದರೆ, ಅದಕ್ಕೂ ಬಾಧಕವಿದ್ದೇ ಇದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಪ್ರಥನಾತ್ ಪೃಥಿವೀತ್ಯಾಹುಃ ಭೂಮಿಯು ಹರಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಮಾಡಿರುವ ಆಖ್ಯಾತ ಸಂಬಂಧವಾದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯೂ ಸರಿಯಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವೇನು ? ಎಂದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು- ಈ ವಿಧವಾದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯೂ ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿಯೂ ವ್ಯಾಕರಣ ನಿಮಮಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿಯೂ, ಲೋಕ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆಯೂ ಇರುವುದು. ಆದರೆ ಇವರಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ಒಂದೆಂಬಿರುವುದು. ಪ್ರಥನಾತ್ ಪೃಥಿವೀ-ಇದು ಹರಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವೀ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಇದನ್ನು ಯಾರು ಹರಡಿದರು ? ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಪೃಥಿವೀಯೇ ಆಧಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಯಾರು ಹರಡಿದರು ? ಹರಡಲು ಸಾಧ್ಯವೇ? ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವೇನು ? ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು ಬಳುವವು. ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಸಮಾಜವಾಗಿ ಉತ್ತರಕೊಡಲು ಯಾರಿಂದಲೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಧವಾದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಬಾಧಕವಿದ್ದೇ ಇರುವುದು.

ಅಥಾನನ್ವಿತೇರ್ಥೇ ಪ್ರಾದೇಶಿಕೇ ವಿಕಾರೇ ಪದೇಭ್ಯಃ ಪದೇ-
ತರಾರ್ಥಾನ್ ಸಂಚಸ್ವಾರ ಶಾಕಟಾಯನ ಎತೇಃ ಕಾರಿತಂ ಚ
ಯಕಾರಾದಿಂ ಚಾಂತಕರಣಮಸ್ತೇಃ ಶುದ್ಧಂ ಚ ಸಕಾರಾದಿಂ ಚ||

ಇದಲ್ಲದೆ ಶಾಕಟಾಯನರಿಂಬ ಆಚಾರ್ಯರು ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಒಂದೇ ಧಾತುವನ್ನು ಬಳಸುವರು. ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳುಳ್ಳವರದು, ಮೂರು ಧಾತುಗಳನ್ನು ಬಳಸುವರು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಸಕ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಸಕ್ ಎಂಬುದು ಅಸ-ಭುವಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ಯ ಎಂಬುದು ಇಷ-ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ಈ ರೀತಿ ಎರಡು ಧಾತುಗಳ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥವೂ ಸೇರಿ ಸತ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ವಿಧವಾದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು ಕಾರಣಸಹಿತವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಾಗಿರುವುದು. ಶುದ್ಧವಾದ ಮತ್ತು ಸರಿಯಾದ ಅಸ-ಭುವಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವ ಈ

ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೇರೆಯಾದ ಮತ್ತು ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದ ಇರ್ಷ್ಯ-ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಾಂತರವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕಾದುದು ಅನವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದು ಮತ್ತು ಪ್ರಾದೇಶಿಕವಾದ ಎಂದರೆ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ವಿರೋಧವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಧವಾದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು ಸರಿಯಲ್ಲ.

ಅಥಾಹಿ ಸತ್ತ್ವಪೂರ್ವೋ ಭಾವ ಇತ್ಯಾಹುರಪರಸ್ಮಾದ್ಭಾವಾತ್
ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರದೇಶೋ ನೋಪಪದ್ಯತ ಇತಿ ತದೇತನ್ನೋಪಪದ್ಯತೇ||

ಶಾಕಟಾಯನ ಮತದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ದೋಷವಿದೆ. ಸತ್ಯ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ನಾಮಪದವು ಸತ್ತ್ವಪ್ರಧಾನ ಬೇಕು. ಸತ್ತ್ವವೆಂದರೆ ಇರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಿರುವಾಗ ಸತ್ಯಶಬ್ದವು ಅಸ-ಭುವು ಎಂದು ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗುವುದು. ಇದು ಅಸಂಭವವು. ಆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಪದಗಳೂ ಆಖ್ಯಾತಗಳಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವವು ಎಂಬ ಶಾಕಟಾಯನರ ಮತವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು ಆಖ್ಯಾತಗಳಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವವು, ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು ಆಖ್ಯಾತಗಳಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವು ಸ್ವತಂತ್ರ ಶಬ್ದಗಳು ಎಂಬ ಗಾರ್ಗ್ಯರ ಮತವೇ ಅದರಠೇಯವೆನಿಸುವುದು.

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ತ್ರಯೋದಶಃ ಖಂಡಃ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಯಥೋ ಹಿ ನು ವಾ . ಏತತ್ತದ್ಯತ್ರ ಸ್ವರಸಂಸ್ಕಾರೌ ಸಮರ್ಥಾ
ಪ್ರಾದೇಶಿಕೇನ ಗುಣೇನಾಸ್ತಿತೌ ಸ್ಯಾತಾಂ ಸರ್ವಾಂ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ-
ಮಿತ್ಯೇವಂ ಸತ್ಯನುಸಾಲಂಭ ಏಷಭವತಿ ಯಥೋ ಏತದ್ಯಃ
ಕಶ್ಚ ತತ್ಕರ್ಮ ಕುರ್ಯಾತ್ಸರ್ವಂ ತತ್ಸತ್ತ್ವಂ ತಥಾಚಕ್ಷೀರಸ್ಪತಿ
ಪಶ್ಯಾಮಃ ಸಮಾನಕರ್ಮಣಾಂ ನಾಮಧೇಯಪ್ರತಿಲಂಭಮೇ-
ಕೇಷಾಂ ನೈಕೇಷಾಂ ಯಥಾ ತಪ್ತೌ ಪರಿವ್ರಾಜಕೋ ಜೀವನೋ

ಭೂಮಿಜ ಇತ್ಯೇತೇನೈವೋತ್ತರಃ ಪುತ್ಯುಕ್ತೋ ಯಥೋ
 ಏತದ್ಯಥಾ ಚಾಪಿ ಪ್ರತೀತಾರ್ಥಾನಿ ಸ್ತುಸ್ತುಭೈನಾನ್ಯಾಚಕ್ಷೀರನ್ನತಿ
 ಸನ್ವಲ್ಪಪ್ರಯೋಗಾಃ ಕೃತೋಽಪ್ಯೈಕಪದಿಕಾ ಯಥಾ
 ವೃತ್ತಾರ್ಥಮೂನಾ ಚಾಪ್ಯ ಆಟಾಣಾರೋ ಜಾಗರೂಕೋ ದರ್ಶಿ
 ಹೋಮೀತಿ ಯಥೋ ಏತನ್ನಿಷ್ಪನ್ನೇಽಭಿವ್ಯಾಹಾರೇಽಭಿವಿಚಾರ-
 ಯಸ್ತಿತಿ ಭವತಿ ಹಿ ನಿಷ್ಪನ್ನೇಽಭಿವ್ಯಾಹಾರೇ ಯೋಗಪರೀಷ್ಟಿಃ
 ಪ್ರಥನಾತ್ ಪೃಥಿವೀತ್ಯಾಹುಃ ಕ ಏನಾಮಪ್ರಥಯಿಷ್ಯತ್
 ಕಿಮಾಧಾರಶ್ಚೇತ್ಯಥ ವೈ ದರ್ಶನೇನ ಪೃಥುರಪ್ರಥಿತಾ ಚೇದ-
 ಪ್ಯನ್ಯೈಃ ತಥಾಪ್ಯೇವಂ ಸರ್ವ ಏವ ದೃಷ್ಟಪ್ರವಾದಾ
 ಉಪಾಲಭ್ಯಂತೇ || ಯಥೋ ಏತತ್ಪದೇಭ್ಯಃ ಪದೇತರಾರ್ಥಾ-
 ನ್ನಂಚಸ್ವಾರೇತಿ ಯೋಽನನ್ನಿತೇರ್ಥೇ ಸಂಚಸ್ವಾರ ಸ ತೇನ
 ಗರ್ಹ್ಯಃ ಸೈಷಾ ಪುರುಷಗರ್ಹಾ ನ ಶಾಸ್ತ್ರಗರ್ಹಾ ಇತಿ ಯಥೋ
 ಏತದಪರಸ್ಯಾದ್ಧಾವಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರದೇಶೋ ನೋಪಪದ್ಯತ
 ಇತಿ ಪಶ್ಯಾಮಃ ಪೂರ್ವೋತ್ತನ್ನಾನಾಂ ಸತ್ತ್ವಾನಾಮಪರಸ್ಯಾ-
 ದ್ಧಾವಾನಾಮಥೇಯಪ್ರತಿಲಂಭಮೇಕೇಷಾಂ ನೈಕೇಷಾಂ ಯಥಾ
 ಬಿಲ್ವಾದೋ ಲಂಬಚೂಡಕ ಇತಿ ಬಿಲ್ವಂ ಭರಣಾದ್ವಾ
 ಭೇದನಾದ್ವಾ ||೧೪||

ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಪದಗಳೂ ಧಾತುಸಾಧಿತಗಳು ಎಂದು ಶಾಕಟಾಯನರ ಮತವು. ಆದರೆ ಗಾಂಧ್ಯರು ಮತ್ತು ಇತರ
 ಕೆಲವು ವೈಯಾಕರಣರು, ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಪದಗಳೂ ಧಾತುಸಾಧಿತಗಳಲ್ಲ; ಯಾವಯಾವ ನಾಮಪದಗಳು ಮೂಲಧಾತುವಿನ
 ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆಯೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ಪದಗಳು ನಿಷ್ಪತ್ತಿ ನಿಯಮಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ನಿಷ್ಪಾದಿತವೋ
 ಅವುಗಳು ಮಾತ್ರ ಧಾತುಸಾಧಿತಗಳಾಗಬಹುದು; ಇತರ ಪದಗಳು ರೂಢನಾಮಗಳು; ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳೂ ಸಾಧಿತಗಳೇ ಆದರೆ,
 ಪ್ರತಿನಷ್ಟು ವಿಗೂ ಅದು ಎಷ್ಟು ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆಯೋ ಅಷ್ಟು ಹೆಸರುಗಳಿರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ; ಮತ್ತು ಒಂದು ವಿಧವಾದ
 ಕಲ್ಪ ಮಾಡುವ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ಹೆಸರೂ ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ; ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ
 ನೊಡಲನೆಯದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಯಥೋ ಹಿ ನು ವಾ ಏತತ್ತದ್ಯತ್ರ ಸ್ವರಸಂಸ್ಕಾರೌ ಸಮುಧೌ-

ಪ್ರಾದೇಶಿಕೇನ ಗುಣೇನಾನ್ವಿತೌ ಸ್ಯಾತಾಂ ಸರ್ವಂ ಪ್ರಾದೇಶಿಕಮಿತ್ಯೇವಂ
ಸತ್ಯನುಪಾಲಂಭ ನಿಷ ಭವತಿ ||

ಯಥಾ, ಉ, ಹಿ, ಸು, ವಾ (ಅ) ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ನಿಪಾತಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡುಮಾತ್ರ ಯತ್, ತಾನತ್ ಎಂಬರ್ಹ ಕೊಡತಕ್ಕವುಗಳು ಉಳಿದ ಮೂರು ವಾಕ್ಯಪೂರಕಗಳು. ಯತ್ ಸ್ವರಸಂಸ್ಕಾರೌ ಸಮರ್ಥೌ ಪ್ರಾದೇಶಿಕೇನ ಗುಣೇನಾನ್ವಿತೌ ಸ್ಯಾತಾನತ್ ತತ್ ಸರ್ವಂ ಪ್ರಾದೇಶಿಕಮ್ ಇತಿ-ಯಾವಯಾವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಕರಣ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳು ಶಾಸ್ತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿದ್ದು, ಮೂಲಭೂತ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆಯೋ, ಆಯಾಪದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಧಾತುಸಾಧಿತಗಳು, ಏವಂಸತಿ, ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಏಷ ಅನುಪಾಲಂಭಃ ಭವತಿ, ಅದು ನಿರ್ಮುಷ್ಯವಾಯಿತು, ಸಮ್ಯಕ್ತವಾದುದು ಆಯಿತು. ಈ ಅಂಶದಲ್ಲಿ ವಿವಾದವೇ ಇಲ್ಲ.

ಯಥೋ ವಿತದ್ಯಃ ಕಶ್ಚ ತತ್ಕರ್ಮ ಕುರ್ಯಾತ್ ಸರ್ವಂ ತಸ್ತತ್ತ್ವಂ.
ತಥಾಚಪ್ತೇರನ್ನತಿ ಪಶ್ಯಾಮಃ ಸಮಾನಕರ್ಮಣಾಂ ನಾಮಧೇಯ
ಪ್ರತಿಲಂಭಮೇಕೇಷಾಂ ನೈಕೇಷಾಂ ಯಥಾ ತಕ್ಷಾ ಪ್ರರಿಪ್ರಾಜಕೋ
ಜೀವನೋ ಭೂಮಿಜ ಇತಿ ||

ಮತ್ತು, ಯಾರು ಯಾರು ಒಂದೇ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆಯೋ ಅಂದರೆ ಮೂಲಭೂತವಾದ ಧಾತುಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಕ್ರಿಯಾಸಂಬಂಧವಿರುತ್ತದೆಯೋ ಆ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ಹೆಸರು ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆಯೆಂಬ ಅಕ್ಷರಪಣಿಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಕೊಡಬಹುದು. (ವಿತದ್ಯಃ ಕಶ್ಚ ತತ್ಕರ್ಮ ಕುರ್ಯಾತ್ ಸರ್ವಂ ತಸ್ತತ್ತ್ವಂ ತಥಾಚಪ್ತೇರನ್ನತಿ). ಪಶ್ಯಾಮಃ ನಾವೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದೇವೆ. ಸಮಾನಕರ್ಮಣಾಂ ನಾಮಧೇಯಪ್ರತಿಲಂಭ-ಮೇಕೇಷಾಂ ನೈಕೇಷಾಂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಕ್ರಿಯಾಸಂಬಂಧವಿದ್ದರೂ, (ಏಕೇಷಾಂ ನಾಮಧೇಯಪ್ರತಿಲಂಭಂ) ಕೆಲವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಮಾನವಾದ ಹೆಸರು ಲಭಿಸಿದೆ. (ಏಕೇಷಾಂ ನ) ಕೆಲವರಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಹೆಸರು ಇಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ, ತಕ್ಷಾ, ಪರಿವ್ರಾಜಕಃ, ಜೀವನಃ, ಭೂಮಿಜಃ ಈ ನದಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳೋಣ. ಪುರಗಲವನ್ನು ಜೀವಿಕೆಯಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತಕ್ಷಾ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಪರಿವ್ರಾಜಕಃ ಎನ್ನುವುದು ಕೂಡ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಜಿಹಾಸೆ ಹುಟ್ಟಿ, ಸರ್ವಸಂಗತ್ಯಾಗಮಾಡಿ ಹೊರಡುವವನಿಗೆಲ್ಲಾ ಪರಿವ್ರಾಜಕ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಆದರೆ, ಜೀವನ ವೆನ್ನುವುದು ಇಕ್ಷುರಸಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಜೀವನಕಾರಕವಾದ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಆ ಹೆಸರು ಇಲ್ಲ. ಇದರಂತೆ ಭೂಮಿಜ ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳೂ ಅಲ್ಲ, ಅಂಗಾರಕ ಅಥವಾ ವೃಕ್ಷ ಎಂದು ರೂಢಿ ಬಂದಿದೆ.

ನಿತೇನೈನೇತ್ರರಃ ಪ್ರತ್ಯುಕ್ತಃ

ಒಂದೊಂದು ವಸ್ತುವೂ ಎಷ್ಟು ಕ್ರಿಯೆಗಳೊಡನೆ ಸಂಬಂಧ ಪಡೆದಿರುತ್ತದೆಯೋ, ಅಷ್ಟು ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೊಂದ ಬೇಕಾದೀತು (ಯಾವದ್ವಿಭಾಷಣೈಃ ಸಂಪ್ರಯುಕ್ತೇತ ತಾವಷ್ಟೋ ನಾಮಧೇಯ ಪ್ರತಿಲಂಭಃ ಸ್ಯಾತ್) ಎಂಬುದೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುದರಿಂದಲೇ ನಿರೀಕರಿಸಬೇಕಾಯಿತು-ಒಂದೊಂದು ವಸ್ತುವಿಗೆ ಎಷ್ಟೇ ಕ್ರಿಯಾ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದರೂ, ಲೋಕದಲ್ಲಿ

ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ಒಂದೇ ಹೆಸರು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹಾಗಲ್ಲದೆ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಿಯಿಂದ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಂತೆ, ಒಂದೊಂದು ವಸ್ತುವಿಗೂ ಪ್ರಾಣಿಗೂ ಅನೇಕ ನಾಮಧೇಯಗಳಿರುವುದಾದರೆ, ವ್ಯವಹಾರವೇ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಲೋಕವು ಒಂದೊಂದೇ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಒಂದೊಂದು ವಸ್ತುವನ್ನೂ ಕರೆಯುವುದನ್ನು ಬಳಕೆಗೆ ತಂದಿದೆ. ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಪರಿವಾಚಕ, ತಕ್ಷಾ, ಮುಂತಾದುವುಗಳೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ದಿಕ್ಸೂಚಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಾನುಸದಗಳು ಆಖ್ಯಾತಜಗಳಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸರಿಯಲ್ಲ.

ಯಥೋ ಏತದ್ಯಥಾ ಚಾಪಿ ಪ್ರತೀತಾರ್ಥಾನಿ ಸ್ತುಸ್ವಭೈನಾನ್ಯಾಚ-
 ಕ್ಷೇರನ್ನತಿ || ಸನ್ತ್ಯಲ್ಪಪ್ರಯೋಗಾಃ ಕೃತೋಽಪ್ಯೈಕವದಿಕಾ ಯಥಾ
 ವ್ರತತಿರ್ದಮೂನಾ ಜಾಟ್ಯಿ ಆಟೋಣಾರೋ ಜಾಗರೂಕೋ ದರ್ವಿ-
 ಹೋಮೀತಿ ||

ಇನ್ನು, ನಾನುಸದಗಳಿಗೆ ನಿಷ್ಕವ್ಯವಾದ, ಸಂದೇಹಕೃವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಹೆಸರುಗಳಿರಬೇಕು ಎಂಬುದು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ನಿಷ್ಕಂದೇಹವಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಅಪರೂಪ. ಇದನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರದ ಮೋಷವೆನ್ನಬಾರದು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತದೆಯೇ ಹೊರತು, ಅನ್ಯಥಾ ಅಲ್ಲ. ಬಹಳ ಅಪರೂಪವಾಗಿ, ಒಂದೇ ಪದದಿಂದ ನಿಷ್ಕವ್ಯವಾಗಿ, ಕೃತ್ವತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ, ಶುದ್ಧವಾದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಪದಗಳೂ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿವೆ. ವ್ರತತಿ-ಅನುಸರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಬಳ್ಳಿ, ದಮೂನಾ-ದಮನ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿ ಅಥವಾ ಅತಿಥಿ, ಜಾಟ್ಯಿ-ಜಟಾಧಾರಿಯೂ, ಆಟೋಣಾರೋ ಅಲೆಯುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು, ಜಾಗರೂಕೋ-ಎಚ್ಚರವಾಗಿರುವವನು, ದರ್ವಿಹೋಮೀ-ದರ್ವಿಯಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವವನು. ಆದುದರಿಂದ, ಲೋಕ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾದುದರಿಂದ, ಎಲ್ಲಾ ನಾನುಸದಗಳೂ ನಿಷ್ಕವ್ಯಾರ್ಥದ್ಯೋತಕಗಳಲ್ಲವೆಂಬುವ ಕಾರಣದಿಂದ, ನಾನುಸದಗಳು ಆಖ್ಯಾತಗಳಿಂದ ನಿಷ್ಕವ್ಯವೆಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರನಿಯಮವನ್ನೇ ದೂಷಿಸುವುದು ಅಸಾಧ್ಯ.

ಯಥೋ ಏತದ್ವಿಷ್ವನ್ನೇ ೨ ಭಿವ್ಯಾಹಾರೇ ೨ ಭಿವಿಚಾರಯನ್ವೀತಿ,
 ಭವತಿ ಹಿ ನಿಷ್ವನ್ನೇ ೨ ಭಿವ್ಯಾಹಾರೇ ಯೋಗಪರೀಕ್ಷಿಃ-ಪ್ರಥನಾತ್
 ಪೃಥಿವೀತ್ಯಾಹುಃ ಕ ವಿನಾಮಪ್ರಥಯಿಷ್ಯತ್ ಕಿಮಾಧಾರ-
 ಶ್ಚೇತ್ಯಥ ವೈ ದರ್ಶನೇನ ಪೃಥುರಪ್ರಥಿತಾ ಚೇದಪ್ಯನ್ಯೈಃ ||
 ಅಥಾಪ್ಯೇವಂ ಸರ್ವ ಏವ ದೃಷ್ಟಪ್ರವಾದಾ ಉಪಾಲಭ್ಯಂತೇ-

ಶಾಕಟಾಯನರ ಮೇಲಿನ ಸುತ್ತೊಂದು ಆವಾದವಿದು-ಯಥೋ ಏತದ್ವಿಷ್ವನ್ನೇ ಅಭಿವ್ಯಾಹಾರೇ ಅಭಿ
 ವಿಚಾರಯನ್ತಿ-ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನಾನುಸದಗಳ ವಿಸಯಗಳಲ್ಲೂ ವೃಥಾ ಚರ್ಚೆ, ನಿವರ್ತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದು. ಅದಕ್ಕೆ
 ಸಮಾಧಾನವು ಈ ರೀತಿಯದಾಗಿಬಹುದು. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಷಡ್ಗಳಿಗೆ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಬೇಕಾದುದು ಶಾಸ್ತ್ರಧರ್ಮವು.
 ರೂಢಿಗೆ ಬರದೇ ಇರುವ ಪದದ ಸಂಕ್ಷೇಪವು ನಿರರ್ಥಕವಾದೀತು, ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಚಲಿತವಾದ ಪದಗಳನ್ನು ಪರಿಕ್ಷೆ

ಮಾಡುವುದು ಯುಕ್ತವೇ ಸರಿ. ಪ್ರತಿವಕ್ಷಿಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಹಾಗಾದರೆ, ಪೃಥಿವಿ ಸದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥನಾಸ್ತೃಥಿವೀತ್ಯಾಹುಃ ಎಂದು ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದೀರಿ, ಪ್ರಥನವನ್ನು (ಹರಡುವಿಕೆ) ಮಾಡಿದವರು ಯಾರು? (ಕ ಏನಾಮಪ್ರಥಯಿಸ್ಯತ್, ಕಮಾಧಾರಶ್ಚ) ಮತ್ತು ಆ ರೀತಿ ಭೂಮಿಯನ್ನೇ ಹರಡಬೇಕಾದರೆ, ಆತನು ಭೂಮಿಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ, ಅಂತಹವನಿಗೆ ಆಧಾರವಾದರೂ ಯಾವುದು? ಅಥವಾ ಸೃಷ್ಟಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಆಧಾರವು ಯಾವುದು? ಭೂಮಿಯು ಪೃಥು (ಆಗಲ) ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ (ಪ್ರಥನಾತ್) ಪೃಥಿವಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಭೂಮಿಯು ಆಗಲವಾಗಿಯೆಯೆಂದು ನಮಗೆ ದೃಷ್ಟಿಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ, ಇದೇ ಪೃಥುತ್ಯಕ್ಕೆ ಆಧಾರ. ಈ ರೀತಿ ನಮ್ಮ ಅನುಭವವು (ದೃಷ್ಟಿ, ಮುಂತಾದವು) ಜ್ಞಾನಸಾಧನಗಳೆಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದವಾದುದು. ಉದಾ—ಬಿಂಕಿಯು ಸುಡುತ್ತದೆ, ಉದಕವು ಪ್ರವಹಿಸುವಾಗಿದೆ, ಮುಂತಾದ ಅನುಭವಗಳೂ, ದೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿರ್ಮಾಪ್ಯಜ್ಞಾನ ಸಾಧನತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ, ದುಷ್ಪವಾಗಬೇಕಾದೀತು.

ಇನ್ನೂ ಎರಡು ಅಕ್ಷೇಪಗಳಿಗೆ ಠಾಕಟಾಯನರ ಮೇಲೆ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು,

ಯಥೋಃ ಏತತ್ಪದೇಭ್ಯಃ ಪದೇತರಾರ್ಥಾನ್ ಸಂಚರ್ಯಾರೇತಿ
ಯೋಽನನ್ವಿತೇಽರ್ಥೇ ಸಂಚರ್ಯಾರ ಸ ತೇನ ಗರ್ಹ್ಯಃ ಸೈಷಾ ಪುರುಷ
ಗರ್ಹಾ ನ ಶಾಸ್ತ್ರಗರ್ಹಾ ಇತಿ ||

ಒಂದು ಪದವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪದಗಳಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಜೋಡಿಸಿದನು ಎಂಬುದು ಆಯಾ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು. ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಹೊಂದದೇ ಇರುವ ಪದಭಾಗಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದು ಶಾಸ್ತ್ರಪದ್ಯತಿಯನ್ನು ಪದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯದವನು ಮಾಡಿದ ತಪ್ಪು. ಅಂತಹ ಪುರುಷನನ್ನು ನಿಂದಿಸಬೇಕಾದುದು ಉಚಿತವೇ. ಆದರೆ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ದೋಷವನ್ನೇ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಶಾಸ್ತ್ರವೇ ದೂಷ್ಯವೆನ್ನುವುದು ಅನುಚಿತವು. ಅನನ್ವಿತವಾದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಠಾಕಟಾಯನರು ಜೋಡಿಸಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬುದೂ ಸುಯುಜ್ಞ. ಅನುಗತವಾದ ಧಾತುಗಳಿಂದಲೇ ಒಂದು ನಾಮಪದವನ್ನು ನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಿಷ್ಪಾದನ ಕ್ರಮವು ಅರ್ಥವಾಗದಿದ್ದರೆ, ಅದು ಓದುವವನ ಮೌಢ್ಯವೇ ಹೊರತು ಆಚಾರ್ಯರ ಅಜ್ಞಾನವಲ್ಲ. (ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾರ್ಥಪಕ್ಷಿಯು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಯು ಸತ್ಯಂ ಎಂಬ ಪದ. ಎರಡನೆಯ ಅಕ್ಷೇಪವಿದು.

ಯಥೋಃ ಏತದಪರಸ್ಯಾದ್ಧ್ವಾವಾತ್ ಪೂರ್ದಸ್ಯ ಪ್ರದೇಶೋ ನೋಪಪದ್ಯತೇ
ಇತಿ ಪಶ್ಯಾಮುಃ ಪೂರೈಸ್ತೈನ್ನಾನಾಂ ಸತ್ತ್ವಾನಾಮಪರಸ್ಯಾದ್ಧ್ವಾವಾ-
ನ್ವಾಮಘೇಯಪ್ರತಿಲಂಭಮೇಕೇಷಾಂ ನೈಕೇಷಾಂ ಯಥಾ
ಬಿಲ್ವಾದೋ ಲಾಬಚೂಡಕ ಇತಿ || ಬಿಲ್ವಂ ಭರಣಾದ್ಧ್ವಾ-
ಭೇದನಾದ್ಧ್ವಾ || ೧೪. ||

ಅಪರಸ್ಯಾತ್ ಭವಾತ್—ಭವಿಷ್ಯತ್ಯಾದಲ್ಲಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸುವ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಸ್ವಾರ್ದಸ್ಯ ಪ್ರದೇಶೇ—ಓದಿದನೆ (ಅಂದರೆ ಆ ಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆಯುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆ) ಹೆಸರನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದು ಸಾಧುವಲ್ಲ ಎಂದರೆ, ನಮ್ಮ ಅನುಭವವನ್ನು, ಲೋಕರೂಢಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸೋಣವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳು. ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ, ಹುಟ್ಟಿದ ಕೂಡಲೇ, ಆ ಪ್ರಾಣಿ

ಗಳಿಗೆ, ಅಥವಾ ಫಲ ಪುಷ್ಪಗಳಿಗೆ, ಮುಂದೆ ಅವುಗಳು ಮಾಡಬಹುದಾದ ಕೆಲಸದ (ಪೂರ್ವಾನುಭವವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರ) ಅಥವಾ ಅವುಗಳಿಂದಾಗುವ ಉಪಯೋಗದ (ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವಾನುಭವವು ಸಾಧಕ) ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ, ಹೆಸರುಗಳನ್ನಿಡುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ನಾಮಸೂಚಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ, ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಬಿಲ್ವಾದಃ ಎಂಬುದು ಮರಕುಟಿಗೆ ಪಕ್ಷಿಯ ಹೆಸರು. ಇದು ದೊಡ್ಡದಾದ ಮೇಲೆಯೇ (ಮರವನ್ನು ಕುಟ್ಟಿಬಿಲ್ಲದ) ಬಿಲ್ವವನ್ನು ತಿನ್ನಬಲ್ಲದು, ಹಾಗೆಯೇ ಅಂಬಜೋಡಕಃ ಎಂಬುದು ಒಬ್ಬ ಹುಡುಗನ ಹೆಸರು. ದೊಡ್ಡವನಾದ ಮೇಲೆ, ಮನೆಯ ಇತರರಂತೆ, ಅವನಿಗೂ ಉದ್ದವಾದ ಕೂದಲು ಬೆಳೆಯುವುದರಿಂದ ಆ ಹೆಸರು ಇಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ 'ಬಿಲ್ವ' ಎಂಬುದೂ ಭರಣಾಶ, ಕ್ಷಾಮಾದಿಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಜನಗಳ ಉದರಭರಣಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಾದುದರಿಂದಲೋ ಭೇದನಾಧ್ಯಾ, ಅದನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮುಂಚೆ ಭೇದಿಸಿ (ಒಡಿಸಿ) ಬೇಕಾದುದರಿಂದಲೋ, ಆ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ.

ಅದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯು ನಿರೂಪಿಸಿದ ಅಕ್ಷೇಪಗಳು ಯಾವುವೂ, ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಸದಗಳು ಅಖ್ಯಾತಗಳಿಂದ ಸಾಧಿತವಲ್ಲವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲಾರವು. ಶಾಕಟಾಯನರ 'ನಾಮಾನ್ಯಾಖ್ಯಾತಕಾಣಿ' ಎಂಬ ಮತವು ಸಾಧುನೆಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೈದನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಥಾಪೀದಮನ್ತರೇಣ ಮನ್ತ್ರೇಷ್ಟರ್ಥಪ್ರತ್ಯಯೋ ನವಿದ್ಯತೇ-
 ಫಮಪ್ರತಿಯತೋ ನಾತ್ಯನ್ತಂ ಸ್ವರಸಂಸ್ಕಾರೋದ್ದೇಶಸ್ತ-
 ದಿದಂ ವಿದ್ಯಾಸ್ಥಾನಂ ವ್ಯಾಕರಣಸ್ಯ ಕಾರ್ತ್ವ್ಯಂ ಸ್ವಾರ್ಥ-
 ಸಾಧಕಂ ಚ ಯದಿ ಮನ್ತ್ರಾರ್ಥಪ್ರತ್ಯಯಾಯಾನರ್ಥಕಂ
 ಭವತೀತಿ ಕೌತ್ಸೂಕನರ್ಥಕಾ ಹಿ ಮನ್ತ್ರಾಸ್ತದೇನೋಪೇಕ್ಷಿ-
 ತವ್ಯಂ ನಿಯತವಾಚೋಯುಕ್ತಯೋ ನಿಯತಾನುಪೂರ್ವಾ
 ಭವನ್ತ್ಯತ್ರಾಪಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನ ರೂಪಸಂಪನ್ನಾ ವಿಧೀಯನ್ತೇ |

ಉರುಪ್ರಥಸ್ವೇತಿ ಪ್ರಥಯತಿ | ಪ್ರೋಹಾಣೇತಿ ಪ್ರೋಹತ್ಯ-
 ಥಾಪ್ಯನುಪಪನ್ನಾರ್ಥಾ ಭವನ್ತಿ | ಓಷಧೇ ತ್ರಾಯಸ್ವೈನಂ
 ಸ್ವಧಿತೇ ಮೈನಂ ಹಿಂಸೀರಿತ್ಯಾಹ ಹಿಂಸನ್ಯಥಾಬಿ ವಿಪ್ರತಿ-
 ಸ್ವಿದ್ಧಾರ್ಥಾ ಭವನ್ತಿ | ಏಕ ಏವ ರುದ್ರೋಽವತಸ್ಥೇ ನ
 ದ್ವಿತೀಯಃ | ಅಸಂಖ್ಯಾತಾ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಯೇ ರುದ್ರಾ ಅಧಿ
 ಭೂಮ್ಯಾಂ | ಅಶತ್ರುರಿಂದ್ರ ಜಜ್ಞಿಷೇ ಶತಸೇನಾ ಅಜಯ-
 ತ್ಸಾಕಮಿಂದ್ರ ಇತ್ಯಥಾಬಿ ಜಾನನ್ತಂ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯತ್ಯಗ್ನಯೇ
 ಸಮಿಧ್ಯಮಾನಾಯಾನುಬ್ರೂಹೀತ್ಯಥಾಪ್ಯಾಹಾದಿತಿಃ ಸರ್ವಮಿತಿ |
 ಅದಿತಿಯ್ಯೋರದಿತರಂತರಿಕ್ಷಮಿತಿ | ತದುಪರಿಷ್ವಾದ್ವಾಪ್ತಾಪ್ಯಾಸ್ಯಾ-
 ಮೋಽಥಾಪ್ಯವಿಪ್ಪಷ್ವಾರ್ಥಾ ಭವನ್ತ್ಯಮ್ಯಗ್ಯಾದೃಶ್ಶಿಜ್ಞೌರ್-
 ಯಾಯಿ ಕಾಣುಕೇತಿ || ೧೮.

ನಾಹು, ಅಖ್ಯಾತ ಉಪಸರ್ಗ ಮತ್ತು ನಿವಾತ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ, ನಾಮಪದಗಳು ಅಖ್ಯಾತಗಳಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾ
 ಗುತ್ತವೆಯೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಿ, ಈಗ ನಿರುಕ್ತ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಯೋಜನಗಳನ್ನು ಹೇಳಲು ಹೊರಟಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಾದದಲ್ಲಿ ಎರಡನ್ನೂ
 ಮುಂದಿನ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಮೂರನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅಥಾಪೀದಮನ್ವರೇಣ ಮನ್ತ್ರೇಷ್ಟರ್ಥಪ್ರತ್ಯಯೋ ನ ವಿದ್ಯತೇ || ಅರ್ಥ-
 ಮಪ್ರತಿಯತೋ ನಾತ್ಯನ್ತಂ ಸ್ವರಸಂಸ್ಕಾರೋದ್ದೇಶಃ || ತದಿದಂ
 ವಿದ್ಯಾಸ್ಥಾನಂ ವ್ಯಾಕರಣಸ್ಯ ಕಾತ್ಸರ್ಯಂ ಸ್ವಾರ್ಥಸಾಧಲಂ ಚ ||

ಮತ್ತೂ, ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವಿಲ್ಲವೇ ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ೦೬ತಿಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ೦೬ತಿ
 ನಿಷ್ಪಂದೇಹವಾದ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದ ಫಲೇಲಿ, ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಲಭ್ಯವಾಗುವ ಸ್ವರ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಗಳ
 ಉಪದೇಶವು ಚಿನ್ನಾಗಿ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದವನಿಗೆ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದ
 ರಿಂದ ಈ ನಿರುಕ್ತವೆಂಬಶಾಸ್ತ್ರವು ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾಕರಣ ಮತ್ತು ನಿರುಕ್ತಗಳು ಎರಡೂ ಸೇರಿದರೆ ಪೂರ್ಣ
 ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾಕರಣಪೂರಕವು ನಿರುಕ್ತವು ಎನ್ನುವುದಾದರೆ, ವ್ಯಾಕರಣದ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಲಿ, ಇದಕೆ
 ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರತ್ವವು ಹೇಗೆ? ಎಂದರೆ, ನಿರುಕ್ತವು (ಸ್ವಾರ್ಥಸಾಧಕಂಚ) ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ವ್ಯಾಕರಣ
 ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಉಪಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಸ್ವಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಬಿಡವೇ, ಇತರರಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗುವುದು ಅನುಭವ
 ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೂ ಕೂಡ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥನಿರ್ವಹನವಾದರೆ, ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣವು
 ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿರುಕ್ತವು ಅರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವೆಂದು ಹೇಳಲು ಅಕ್ಷೇಪಗಳಿವೆಯೆಂದು ಕೌತ್ಸರು ಎಂಬವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ

ಯದಿ ಮಂತ್ರಾರ್ಥಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಯಾನರ್ಥಲಂ ಭವತೀತಿ ಕೌತ್ಸಃ |

ಅನರ್ಥಕಾ ಹಿ ಮನ್ತ್ರಾಃ ||

ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಮಂತ್ರಗಳ ಸಂಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವೆಂದು ನೀವು ಹೇಳಿದರೆ, ಅದು ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದ ಮಾತಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಕೌತ್ಸರ: ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಏಕೆಂದರೆ, ವಸ್ತುಗಳು ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದವುಗಳು, ಇದು ಸ್ವಪ್ನವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

ತದೇತೇನೋಪೇಕ್ಷಿತವ್ಯಮ್ ||

ಮನ್ತ್ರಗಳು ಅರ್ಥವಿಲ್ಲವಾಗಿ ಎಂಬುದು ಈ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಸಮರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ, ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸಂಯೋ ಎಂಬುದಾಗಿ, ಏತೇನ-ಈ ನಿರುಕ್ತಪಕ್ಷದವನಿಂದ ಉಪೇಕ್ಷಿತವ್ಯಮ್-ವಿಮರ್ಶಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ಮಂತ್ರಗಳು ಅರ್ಥರಹಿತವೆಂಬ ಈ ಮತವನ್ನು ತಿಳಿದವೀಲಿ, ಮಂತ್ರಗಳು ಅರ್ಥಯುಕ್ತವಾದವು ಎಂಬ ತನ್ನ ಮತವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಏನೇನು ಬೇಕು.

ನಿಯತವಾಚೋಯುಕ್ತಯೋ ನಿಯತಾನುಪೂರ್ವ್ಯಾ ಭವಂತಿ ||

ಮಂತ್ರಗಳು ಅರ್ಥರಹಿತವೆಂದು ಹೇಳಲು ಅಧಾರವೇನು? ಎಂದರೆ, ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ನಿರ್ವೇಶಗಳೆಲ್ಲವೂ (ನಿಯತವಾಚಃ) ಪದಗಳೂ ನಿಯತ, (ನಿಯತಾನುಪೂರ್ವ್ಯಯ ಭವಂತಿ) ಅವುಗಳ ಕ್ರಮವೂ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. "ಅಗ್ನಿಮೂರ್ಧಾ....." ಎಂದು ಇದೆ. ಇದನ್ನು ಅಗ್ನಿಮೂರ್ಧಾ ಎಂದೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು. ವಹ್ನಿಮೂರ್ಧಾ ಅಥವಾ ಮೂರ್ಧಾಗ್ನಿಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಹಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರಿಂದ ಅನರ್ಥವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳು ಉಚ್ಚಾರಣೆಗೊಸ್ಕರವೇ ಇವೆಯೇ ಹೊರತು, ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿ ಎಂದಿಲ್ಲ. ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವೇ ಅನವಶ್ಯಕವಾದವೀಲಿ ಅರ್ಥತಿಳಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಾರ್ಥಕತೆ ಎಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕು?

ಅಥಾಪಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನ ರೂಪಸಂಪನ್ನಾ ವಿಧೀಯಂತೇ-ಉರು

ಪ್ರಥಮೈತಿ ಪ್ರಥಯತಿ | ಪ್ರೋಹಾರಣೀತಿ ಪ್ರೋಹತಿ ||

ಅಥಾಪಿ-ಇದೂ ಅಲ್ಲದೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನ ರೂಪಸಂಪನ್ನಾ ವಿಧೀಯಂತೇ.-ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿಧಿಯೇನನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ, ಇಂಥಾ ಕರ್ಮವನ್ನು, ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾ, ಮಾಡಬೇಕು, ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ, ಮಂತ್ರಗಳೇ ಸ್ವತಃ ಅರ್ಥವಿವಿಷ್ಟವಾದವು. ಆದುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ವಿಧಿಯೇನವು ಅವುಗಳಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಾಗೆ ತಿಳಿಯುವಾಗ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಧಿಯೇನನ್ನು ಏಕೆ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ? ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿಧಿಯೇನು ಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳು ಕೇವಲ ಉಚ್ಚಾರಣಾಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದೆಯೇ ಹೊರತು ಅರ್ಥ ತಿಳಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗಳು-ಉರು ಪ್ರಥಮೈತಿ ಪ್ರಥಯತಿ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೬-೮). ಉರು ಪ್ರಥಾ ಉರು

ಪ್ರಥಮೋಽನು ಯಜ್ಞಪತಿಃ ಪ್ರಥತಾಮ್ (ವಾ. ಸಂ. ೧-೨೨) ಪುರೋಡಾಶವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವಿದು. “ಎಲೈ ಪುರೋಡಾಶವೇ, ನೀನು ಹರಡಿಕೊಂಡವನಾಗಿ, ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನೀನನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿಕೋ. ಲಾಗೆಯೇ ನೀನು ಈ ಯಜಮಾನನನ್ನೂ ಪ್ರಜಾಪತು ಹಿರಣ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ವಿಸ್ತರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿ” ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸಿ, ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಪ್ರಥಯತಿ—ಹರಡುತ್ತಾನೆ; ಪ್ರೋಹಾಣೇತಿ ಪ್ರೋಹತಿ—ಇಲ್ಲಿಯೂ “ಪ್ರೋಹಾಣೇ.....” ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾ ದ್ರೋಣ ಕಲಶವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ; ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳು ಕರ್ತವ್ಯ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳು ಅರ್ಥರಹಿತಗಳು.

ಅಥಾವ್ಯನುಪವನ್ನಾರ್ಥಾ ಭವನ್ನಿ—“ಓಷಧೀ ತ್ರಾಯಸ್ವೈನಮ್”

ಸ್ವಧಿತೇ ಮೈನಂ ಹಿಂಸೀಃ ಇತ್ಯಾಹ ಹಿಂಸನ್ ||

ಮಂತ್ರಗಳು ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದವು ಎನ್ನಲು ಇದೂ ಒಂದು ಕಾರಣ. ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂಬುದೇ ಗ್ರಹಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಓಷಧೀ ತ್ರಾಯಸ್ವೈನಮ್, ಎಲೈ ಗಿಡವೇ, ಇವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು”, (ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೧೧), ಸ್ವಧಿತೇ ಮೈನಂ ಹಿಂಸೀಃ (ವಾ. ಸಂ. ೪-೧) ಎಲೈ, ಆಯುಧವೇ, ಇವನನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಬೇಡ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಉನ್ಮತ್ತರ ಪ್ರಲಾಪದಂತಿವೆ. ಇಂತಹವು ಅರ್ಥವ್ಯೂಹನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಎಲ್ಲಿಂದ ಬರಬೇಕು?

ಅಥಾಪಿ ವಿಪ್ರತಿಸಿದ್ಧಾರ್ಥಾ ಭವನ್ನಿ—“ಏಕ ಏವ ರುದ್ರೋತ್ರವತ್ಸಢೇ

ನ ದ್ವಿತೀಯಃ | ಅಸಂಖ್ಯಾತಾ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಯೇ

ರುದ್ರಾ ಅಧಿಭೂಮ್ಯಾಮ್ || “ಅಶತ್ಪುರಿಂದ್ರ ಜಜ್ಜಿಷೇ ” “ಶತಂ

ಸೇನಾ ಅಜಯತ್ಸಾಕಮಿಂದ್ರಃ ” ಇತಿ ||

ಮತ್ತೂ ಒಂದು ಕಾರಣವಿದೆ. ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳು ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ.

ನ ದ್ವಿತೀಯಃ—ಎರಡನೆಯವನು ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಅಲ್ಲದೇ, ಏಕ ಏವ ರುದ್ರಃ—ಒಬ್ಬನೇ ರುದ್ರನು, ಪೈತನಾಸು—ಹೋರಾಟಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುನ್-ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಿ-ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ, ಘ್ನನ್-ಸಂಹಾರಮಾಡುತ್ತಾ, ರಣೇ—ಯುದ್ಧಕೋಸ್ಕರ ಆವಕಸ್ಥೇ—ಒದ್ದನು ; ಸಂಸೃಜ್ಞ—ಸೃಜಿಸಿ, ವಿಶ್ವಾ ಭುವಾನಿ—ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ, ಗೋಪ್ತಾ—ಪಾಲಿಸುವವನಾಗಿ, ಪ್ರತ್ಯಙ್—ಎಲ್ಲಿಂದ ಬಂದದ್ದೇ ಅಲ್ಲಿಗೇ ಕಳುಹಿಸುವವನಾಗಿ, ಅಂತಕಾಲೇ—ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಜನಾನ್—ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು, ಸಂಜುಕೋಚ—ಸಂಕೋಚವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದನು (ಲಯಗೊಳಿಸಿದನು), ಈ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ರುದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ—ಇಲ್ಲಿ ಏಕ, ಏ, ನ ದ್ವಿತೀಯಃ—ಒಬ್ಬನೇ, ಎರಡನೆಯವನಿಲ್ಲ ಎಂದು ರುದ್ರನು ಒಬ್ಬನೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ—ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳೋಣ.

ಅಸಂಖ್ಯಾತಾಃ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಯೇ ರುದ್ರಾ ಅಧಿ ಭೂಮ್ಯಾಮ್ |

ತೇಷಾಂ ಸಹಸ್ರಯೋ ಜನೇವ ಧನ್ವಾನಿ ತಸ್ಮಸಿ ||

ಅಧಿ ಭೂಮ್ಯಾಮ್—ಭೂಮಿಗೆ ಮೇಲುಗಡೆ ಅಸಂಖ್ಯಾತಾಃ ಸಹಸ್ರಾಣಿ—ಸಂಖ್ಯೆಯೇ ಇಲ್ಲದಷ್ಟು ಸಾವಿರ ಗಟ್ಟಿಯೇ ರುದ್ರಾಃ - ಯಾವ ರುದ್ರರುಗಳು ಇದ್ದಾರೆಯೋ, ಸಹಸ್ರ ಯೋಜನೇ—ಸಾವಿರ ಯೋಜನಗಳಷ್ಟು ದೂರ ದಲ್ಲಿರುವ ತೇಷಾಂ-ಅವರುಗಳ ಭಸ್ಮಾನಿ—(ರೋಪದಿಂದ ಹೆದೆಯೇರಿಸುತ್ತಿರುವ) ಧನಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅವತ್ಸನಿಸಿ—(ಸ್ತುತ್ಯಾದಿ ಗಳಿಂದ ಅವರನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಿ) ಹೆದೆಯೇರಿಸದಂತೆ ಮಾಡೋಣ ಇಲ್ಲಿ ರುದ್ರರ ಸಂಖ್ಯೆಯೆಷ್ಟೆಂಬುದು ಬುದ್ಧಿಗೆ ಮೀರಿದುದು. ಹೀಗೆಯೇ

ತ್ವಂ ಸಿಂಧೂರವಾಸ್ವ ಜೋಟರಾಚೋ ಅಹನ್ನಹಿಮಾ |
 ಅತತ್ಪುರಿಂದ್ರ ಜಜ್ಜಿಷೇ ವಿಶ್ವಂ ಪುಷ್ಯಸಿ ವಾಯುಂ |
 ತಂ ತ್ವಾ ಪರಿ ಪ್ಷಜಾಮಹೇ ನಭಂತಾಮನ್ಯಕೇಷಾಂ ಜ್ಯಾಕಾ ಅಧಿ ಧನ್ವಸು ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೩-೨)

ಇಂದ್ರ-ವಿಶ್ವೇ ಇಂದ್ರನೇ, ಅಹಿಮಾ ಅಹನಾ-ಮೇಘವನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿದ್ದೀಯೇ; (ಆದುದರಿಂದಲೇ) **ತ್ವಂ-ನೀನು ಸಿಂಧೂನಾ-ಮಧ್ಯರೋಹದ ಉದಕರಾಶಿಗಳನ್ನು ಅಧರಾಚಃ-ಅಧೋಗಾಮಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಅವಾಸ್ವಜಃ-ಮಾಡಿದೆ;** (ಮೇಘ ಧ್ವಂಸಮಾಡಿದುದರಿಂದ) **ಅತತ್ಪು-ಶತ್ರುಗಳು ಇಲ್ಲದವನು ಜಜ್ಜಿಷೇ-ಅಗಿದ್ದೀಯೇ;** **ವಿಶ್ವಂ-ಪ್ರಪಂಚವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಪುಷ್ಯಸಿ ಪೋಷಿಸುತ್ತಿದ್ದೀಯೇ;** **ವಾಯುಂ-ನೀರಿನಿಂದ ಬೆಳೆಯುವ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳನ್ನೂ (ಪೋಷಿಸುತ್ತಿದ್ದೀಯೇ); ತಂ-ಅಂತಹ ತ್ವಾ-ನಿನ್ನನ್ನು ಪರಿಷ್ಪಜಾಮಹೇ-ಸುತ್ತವರೆದು ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತೇನೆ;** **ಅನ್ಯಕೇಷಾಮ್-ನನಗಿಂತ ಬೇರೆಯವರ (ನಮ ಶತ್ರುಗಳ ಜ್ಯಾಕಾಃ - ಹುರಿಗಳೂ ಅಧಿ ಧನ್ವಸು-ಬಿಲ್ಲುಗಳ ಮೇಲೆ ನಭಂತಾಮ್-ಇರದೇ ಹೋಗಿರಿ-ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುರಹಿತನು ಎಂದಿದೆ. ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ನೋಡೋಣ**

ಅಶುಃ ಶಿಶಾನೋ ವೃಷಭೋ ನ ಭೀಮೋ ಘನಾಘನಃ ಕ್ಷೋಭಣಶ್ಚ-
 ಷ್ಠಣೀನಾಮ್ | ಸಂಕ್ರಂದನೋಽ ನಿಮಿಷ ಏಕವೀರಃ ಶತಂ ಸೇನಾ
 ಅಜಯತ್ಪ್ರಾಕಮಿಂದ್ರಃ || (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೩-೧)

ಅಶುಃ ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ ಶಿಶಾನಃ ಆಯುಧವನ್ನು ಹರಿತಮಾಡಿಕೊಂಡು (ಆಯುಧಧಾರಿಯಾಗಿ) ವೃಷಭೋನ- ವೃಷಭದಂತೆ ಭೀಮಃ :-ಭಯಂಕರನೂ ಕ್ಷೋಭಣಃ (ಶತ್ರುಗಳಲ್ಲಿ) ಕ್ಷೋಭೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನೂ ಚರ್ಷಣೇನಾಂ ಎದುರುಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ಅಸುರಾದಿಗಳನ್ನು ಸಂಕ್ರಂದನಃ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಆಹ್ವಾನಿಸುವವನೂ, ಅನಿಮಿಷಃ ರಿಪ್ಪೆಯನ್ನು ಬಡಿಯದೆ ಜಾಗರೂಕನೂ, ಏಕವೀರಃ ಏಕೈಕವೀರನೂ ಆಗಿ, ಇಂದ್ರಃ ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ಶತಸೇನಾಃ ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾದ ಶತ್ರು ಸೇನೆಯನ್ನು ಸಾಕಂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಜಯತ್ ಐಯಿಸಿದನೋ (ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸೋಣ). ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಇರುವ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಶತ್ರುಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಒಂದೊಂದಕ್ಕೂ ವಿರೋಧವಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳುಳ್ಳ ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಉಚ್ಚಾರಣೆಗೆ ಮಾತ್ರಾ ಬೋಧ್ಯವಾಗಿವೆ.

ಅಥಾಬಿ ಜಾನಂತಂ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯತ್ಯಗ್ನಯೇ ಸಮಿದ್ಯಮಾನಾನಾನುಬ್ರೂಹೀತಿ ||

ತಳದವರಿಗೆ ತಿಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಪುನಃ ಹೇಳುವುದೂ ಒಂದು ದೋಷವಿದೆ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ. ತದು ಹೈಕಲಯಃ ಅಗ್ನಯೇ ಸಮಿದ್ಯಮಾನಾನಾಯುಹೋತಾರವನುಬ್ರೂಹೀತಿ || (೧-೩-೨-೩). ಯಾಗದ ಅನುಷ್ಠಾನ ವಿಧಿಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನನ್ನೇ ಮುತ್ತಿಜನನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸುವುದು. ಹೋತೃವಿಗೆ ಯಾವ ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಾನು ಏನು ಏನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದು ತಿಳಿದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಂತಹವನಿಗೆ ಅಧ್ಯಯನವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುತ್ತಿದ್ದೇವೆ; ಅವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸು" ಎಂಬುದಾಗಿ ಆದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಅನವಶ್ಯಕವಾದುದರಿಂದ, ಇಂತಹ ಭಾಗಗಳುಳ್ಳ ವೇದವು ಉಚ್ಚಾರಣೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಉಪಯುಕ್ತವು.

ಅಥಾವ್ಯಾಹ-“ ಅದಿತಿಃ ಸರ್ವಮ್ ” ಇತಿ | “ ಅದಿತಿರ್ದ್ಯೌರದಿತಿ
ರಂತರಿಕ್ಷಮ್ ” ಇತಿ | ತದುಪರಿಷ್ಪಾದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ ||

“ ಅದಿತಿರ್ದ್ಯೌರದಿತಿರಂತರಿಕ್ಷಮ್ ಅದಿತಿರ್ದ್ಯೌರದಿತಿ ಸ ಪಿತಾ ಸ ಪುತ್ರಃ |
ವಿಶ್ವೇದೇವಾ ಅದಿತಿಃ ಪಂಚಜನಾ ಅದಿತಿರ್ಜಾತಮದಿತಿ ಜ್ಞಾನಿತ್ವಮ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೧೦)

ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಅದಿತಿಯು, ಆಕಾಶ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ತಾಯಿ, ತಂದೆ, ಮಗ, ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು, ಮುಂತಾಗಿ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಒಬ್ಬಳೇ ಅದಿತಿಯು, ತಂದೆ ತಾಯಿ ಮಗ ಎಲ್ಲರೂ ಹೇಗಾದಾಳು? ಅರ್ಥವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ, ಇಂತಹ ವರ್ಣನೆಗಳು ಸಾಧ್ಯವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳು ಅರ್ಥರಹಿತಗಳು.

ಅಥಾವ್ಯವಿಸ್ಪಷ್ಟಾಭಾರ್ ಭವಂತಿ-ಅಮೃತ್ಯಾದ್ಯಶ್ಚಿಜ್ಞಾ ರಯಾಯಿ
ಕಾಣುಕೇತಿ || ೧-೧೫.

ಕೆಲವು ಪದಗಳಿಗಿಂತಲೂ, ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ದುಸ್ಸಾಧ್ಯವಾಗುವೆ. ಅಮೃತ್, ಯಾದೃಶ್ಚಿನ್, ಜ್ಞಾರಯಾಯಿ ಕಾಣುಕಾ ಮುಂತಾದ ಪದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ತಾನೇ ಹೇಗೆ?

ಕೆಲವುಭಾಗಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವಿದೆ, ಕೆಲವುಭಾಗಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳು ಅರ್ಥರಹಿತವೆಂದೇ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕೇವಲ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯೇ ಅರ್ಥವೆಂದೇ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಕಾತ್ಯಾಯನಿ ಮುಂತಾದವರ ವಾದವು.

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಷೋಡಶಮಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು.

ಅರ್ಥವನ್ನಃ ಶಬ್ದಸಾಮಾನ್ಯಾದೇತದ್ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಮುದ್ಧಂ
ಯದ್ರೂಪಸಮುದ್ಧಂ ಯತ್ ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯಮಾಣಮ್ಯಗ್ಯಜು-
ವಾರ್ಭವದತೀತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಕ್ರೀಳಂತಾ ಪುತ್ರೈರ್ನಪ್ಯಭಿರಿತಿ
ಯಥೋ ಏತನ್ನಯತವಾಚೋಯುಕ್ತಯೋ ನಿಯ-
ತಾನುಪೂರ್ವ್ಯಾ ಭವಂತೀತಿ ಲೌಕಿಕೇಷ್ಟಪ್ಯೇತದ್ಯಥೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ
ಪಿತಾವುತ್ಪಾವಿತಿ ಯತೋ ಏತದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನ ರೂಪಸಂಪನ್ನ
ವಿಧೀಯಂತ ಇತ್ಯದಿತಾನುವಾದಃ ಸ ಭವತಿ ಯಥೋ ಏತ-
ದನುಪಪನ್ನಾರ್ಥಾ ಭವಂತೀತ್ಯಾಮ್ನಾಯವಚನಾದಹಿಂಸಾ
ಪ್ರತೀಯೇತ ಯಥೋ ಏತದ್ವಿಪ್ರತಿಷಿದ್ಧಾರ್ಥಾ ಭವಂತೀತಿ
ಲೌಕಿಕೇಷ್ಟಪೇತದ್ಯಥಾಸಪತ್ನೋಽಯಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽನ-
ಮಿತ್ತೋ ರಾಜೇತಿ ಯಥೋ ಏತಜ್ಞಾನಂತಂ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯತೀತಿ
ಜಾನನ್ತಮಭಿವಾದಯತೇ ಜಾನತೇ ಮಧುಪರ್ಕಂ
ಪ್ರಾಹೇತ್ಯಥೋ ಏತದದಿತಿಃ ಸರ್ವಮಿತಿ ಲೌಕಿಕೇಷ್ಟಪ್ಯೇತದ್ಯಥಾ
ಸರ್ವರಸಾ ಅನುಪ್ರಾಪ್ತಾಃ ಪಾನೀಯಮಿತಿ ಯಥೋ
ಏತದವಿಸ್ಪಷ್ಟಾರ್ಥಾ ಭವಂತೀತಿ ನೈಷ ಸ್ಥಾಣೋರಪರಾಥೋ
ಯದೇನಮಂಥೋ ನ ಪಶ್ಯತಿ ಪುರುಷಾಪರಾಧಃ ಸ ಭವತಿ
ಯಥಾ ಜಾನಪದೀಷು ವಿದ್ಯಾತಃಪುರುಷ ವಿಶೇಷೋ ಭವತಿ
ಪಾರೋಪರೈವಿತ್ಸು ತು ಖಲು ವೇದಿತ್ಯಮ ಭೂಯೋವಿದ್ಯಃ
ಪ್ರಶಸ್ತೋ ಭವತಿ || ೧೬ ||

ಅರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೋಸ್ಕರಲೇ ಈ ನಿರುಕ್ತವು ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರವೃತ್ತಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಪ್ರಯತ್ನವು ನೈರ್ಭವ, ಏಕೆಂದರೆ ಮಂತ್ರಗಳು ಅರ್ಥದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೊರಬಿಟ್ಟು, ಕೇಳಲು ಉಚ್ಚಾರಣ ಮಾತ್ರ ಅವುಗಳ ಉದ್ದೇಶವೆಂದು ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಪೋಷಕವಾಗಿ ನಾನಾಕಾರಣಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ ಕೌತ್ಸಾದಿ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಈಗ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸ್ವಮತವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತಾರೆ, ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿ.

ಅರ್ಥವನ್ನೆ; ಶಬ್ದಸಾಮಾನ್ಯಾತ್ |

ಮಂತ್ರಗಳು ಅರ್ಥಯುಕ್ತವಾದವು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳೇ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವುಂಟು. ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಎನ್ನುವುದು ಒಪ್ಪುವ ಮಾತಲ್ಲ. ಅರ್ಥವಿರುವುದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಏನಾದರೂ ಕಾರಣವಿರಬೇಕು. ಅಂತಹ ವಿಶೇಷ ಕಾರಣವೇನೂ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಮಂತ್ರಗಳು ಅರ್ಥಸಹಿತವಾಗುವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ.

ಏತದ್ವೈಯಜ್ಞಸಮೃದ್ಧಂ ಯದ್ರೂಪಸಮೃದ್ಧಂ ಯತ್ ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯೆ-
ಮಾಣಪ್ಯಗ್ಯಜುರ್ವಾಭಿವದಂತಿತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮಂ ||

ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೇ ಅರ್ಥವತ್ತ್ವವನ್ನು-ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನ ರೂಪಸಂಪನ್ನಾ ವಿಧೀಯಂತೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಒಪ್ಪಿದ್ದಾಗಿದೆ. ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ, ಏತದ್ವೈ ಯಜ್ಞನ ಸಮೃದ್ಧಂ ಯದ್ರೂಪಸಮೃದ್ಧಂಯತ್ ಕರ್ಮಕ್ರಿಯೆಮಾಣ ಪ್ಯಗ್ಯಜುರ್ವಾಭಿವದಂತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವಿದೆ. ಯಾವ ಯಜ್ಞದ ಕರ್ಮವು ಮಂತ್ರಲಿಂಗಾದಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿಯೋ ಅಂದರೆ, ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ ಮಂತ್ರವು ಅಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಾಗಲೇ, ಆ ಕರ್ಮವು ಸಮೃದ್ಧ (ಸಂಪೂರ್ಣ) ವಾಗುತ್ತದೆ. ನೀನು (ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಯಃ) ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಒಪ್ಪಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಮಂತ್ರಗಳು ಅರ್ಥವುಳ್ಳವು. (ಈ ವಾಕ್ಯವು ಗೋ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿವೆ. ಗೋ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೬., ೨-೪-೨., ಯಜುರ್ವಾ ಎಂಬಿಸ್ತುಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ವಾಕ್ಯವು, ಎ. ಬ್ರಾ. ೧-೪., ೧-೧೩., ೧-೧೬., ೧-೧೭)

ಕ್ರೀಳನ್ತಾ ಪುತ್ರೈರ್ನಪ್ಯುಭಿರಿತಿ ||

ಇಹೈವ ಸ್ತಂ ಮಾ ವಿಯೌಷ್ಠಂ ವಿಶ್ವನಾಯುರ್ಯೈಶ್ಚ ತನುಃ |
ಕ್ರೀಳನ್ತಾ ಪುತ್ರೈರ್ನಪ್ಯುಭಿರ್ಮೋ ದಮಾನೌ ಸ್ವೇಗ್ಯಹೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೪೨.)

ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಂಪತಿಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಶೀರ್ವಾದ ಮಾಡುವ ಮಂತ್ರವು. ಇಲ್ಲಿಯೇ ಇರಿ; ಎಂದಿಗೂ ವಿವೇಕವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಡಿ; ಸಂಪೂರ್ಣ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿ; ನಿಮ್ಮದೇ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳು, ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳೊಡನೆ ಆಟವಾಡುತ್ತಾ, ಸಂತೋಷವಾಗಿ (ಇರಿ) ಎಂಬುದಾಗಿ, ಅಶೀರ್ವಾದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಮಂತ್ರವೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಯಥೋ ಏತನ್ನಿಯತವಾಚೋಯುಕ್ತಯೋ ನಿಯತಾನುಪೂರ್ವಾಃ
ಭವನ್ತೀತಿ ಲೌಕಿಕೇಷ್ವಪೇತದ್ಯಥೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಪಿತಾಪುತ್ರಾವಿತಿ |

ವೇದದಲ್ಲಿನ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪದಗಳ ಸಂಖ್ಯಾ ಮತ್ತು ಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಮವಿರುವುದರಿಂದ; ಅರ್ಥ ಮುಖ್ಯವಲ್ಲ. ಉಚ್ಚಾರಣೆಯೇ ಮುಖ್ಯವೆಂಬ ಅಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಕುರಿತ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು. ಪ್ರಸಂಹದಲ್ಲಿ, ಹಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವಾಗಲೂ, ಪದಗಳ ಸಂಖ್ಯಾಕ್ರಮ ನಿರೂಪಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವತಃಸವಾದರೆ, ವ್ಯವಹಾರವೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರಾಸ್ತಿಗಳು, ಪಿತೃಪುತ್ರರು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆಯೋ ಹೊರತು, ಅಗ್ನಿ ಇಂದ್ರರು ಪುತ್ರ ಪಿತೃಗಳು ಎಂದಾಗಿ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೇ ಇರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು, ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟವಾದರೂ, ರೂಢಿಯ ಹಾಗೆಯೇ ಇದೆ. ಲೌಕಿಕ ವ್ಯವಹಾರ ದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ನಿಯಮಗಳಿರುವಲ್ಲಿ, ವೈದಿಕ ಛಾಂದೋದಿ ಏಕೆ ಇರಬಾರದು ? ಆದುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳು ಅರ್ಥವಂತೆಂದು ಒಪ್ಪಲೇ ಬೇಕು.

ಯಥೋ ಏತದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋನ 'ರೂಪವಂಪನ್ನಾ ವಿಧಿಯನ್ತ ಇತ್ಯು-
ದಿತಾನುವಾದಃ ಸ ಭವತಿ |

ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೀಗೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ನಿಹಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ ; ಆಯಾ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಅಂಶಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವಲ್ಲಿ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೇ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ; ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳು ಅರ್ಥ ಶೂನ್ಯಗಳು ಎಂದರೆ, ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಅನುವಾದ ಮಾಡುತ್ತವೆ ; ಇದರಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳು ಸ್ವಯಂಕರ್ತವ್ಯ ಕರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿಲ್ಲವೆನ್ನಬಾರದು. ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ, ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಪ್ರವರ್ತಿಸಿವೆ. ಮತ್ತು, ಒಂದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಅನೇಕ ಇರಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳು ಉಪಯೋಗಾರ್ಥಗಳು ಅಥವಾ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಏಕೆಲ್ಲ ಹುಟ್ಟಿದಾಗ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವು ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಯೋಗ್ಯವಾದುದು ಯಾವುದೋ ಆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವಿದಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ಮಂತ್ರಗಳು ಎರಡೂ ಸಾರ್ಥಕವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಥೋ ಏತದನುಪವನ್ನಾರ್ಥಾ ಭವಂತೀತ್ಯಾಮ್ನಾಯವೇತನಾದ-
ಹಿಂಸಾ ಪ್ರತೀಯೇತ |

ಓಷಧೇ ತ್ರಾಯಸ್ತ್ವೈನಂ, ಸ್ವಧಿತೇ ಮೈನಂ ಹಿಂಸೀರಿತಿ ಹಿಂಸನ್, ಮುಂತಾದ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ, ಉನ್ನತ ಪ್ರಲಾಪದಂತಹ ಮಾತುಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳು ಅನರ್ಥಕಗಳು ಎಂಬ ಅಕ್ಷೇಪವೂ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ವೇದಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ ಮೇಲೆ, ಅದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಉಪಿಸಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಓಷಧೇತ್ರಾಯಸ್ತ್ವೈನಂ-ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆ ಗಿಡವನ್ನು ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮಾಡುತ್ತಿಲ್ಲ, ಆ ವೃಕ್ಷಾಭಿಮಾನದೇವತೆಯನ್ನು ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ ರಕ್ಷಣೆಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದೆ, ಹೋಮಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಪಶುವನ್ನು ವಧಿಸುತ್ತಿದ್ದೇವೆ, ಇದನ್ನು ರಕ್ಷಣೆಮಾಡು, ಸ್ವರ್ಗ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗು, ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಓಷಧಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ- ಪಶುವೈ ನೀಯಮಾನಃ ಸ ಮೃತ್ಯುಂ ಪ್ರಾಪತ್ಯುತ್ವ ದೇವಾನ್ನಾನ್ಯಕಾಮಯತ್ಯೇತುಂ ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ನೇಹಿ ಸ್ವರ್ಗಂ ವೈತ್ಯಾ ಲೋಕಂ ಗಮಯಿಷ್ಯಾಮ ಇತಿ - (ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೬) ಪಶುವು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಬೇರತೆಗಳಿಂದ ಆಹ್ವಾನಿತವಾಗಿದೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅನ್ನು ಸ್ವಧಿತೇ ಮೈನಂ-ಹಿಂಸೀರಿತ್ಯಾಹ ಹಿಂಸನ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂಸೆ ಯಾವುದು, ಯಾವುದು ಹಿಂಸೆಯಲ್ಲ ಎಂಬುದರ ನಿರ್ಣಯವು ಅಗುವುದು (ನೇದದ) ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಅಗಬೇಕು. ಯಾಗ ಗಳಲ್ಲಿ ಓಷಧಿ, ವನಸ್ಪತಿ, ಪಶುಗಳ ಹಿಂಸೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಲೌಕಿಕದಷ್ಟಾದ್ಯ ಹಿಂಸೆಯಿರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಕರದಿಂದ

ಆ ಪಶ್ಚಾದಿಗಳ ಅನುಗ್ರಹವೇ ಉದ್ಭವವಾದುದರಿಂದ, ಆ ಹಿಂಸೆಯೂ ಅಂತತಃ ಅಹಿಂಸೆಯೆಂದೇ ಭಾವನೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಯಜಮಾನನನ್ನು ವೇದವು ಅಂಥಾಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಎನಿಯೋಗಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಆಕ್ಷೇಪವು ನಿರಾಧಾರವಾದುದು.

ಯಥೋ ಏತದ್ವಿಪ್ರತಿಷಿದ್ಧಾರ್ಥಾ ಭವಂತೀತಿ ಲೌಕಿಕೇಷ್ಟಪ್ಯೇತದ್ಯಧಾಃ-
ಸಪತ್ನೋಯಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽನಮಿತೋ ರಾಜೇತಿ ||

ಏಕ ಏವ ರುದ್ರೋಽವತಶ್ಚೇ-ಒಬ್ಬನೇ ರುದ್ರನಿದ್ದನು, ಅಸಂಖ್ಯಾತಾ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಯೇಽ ರುದ್ರಾಃ, ಅಸಂಖ್ಯರಾದ ರುದ್ರರೆಂದರು, ಅತಪ್ತುರಿಂದ್ರಜಜ್ಜಿಷೇ-ಶತ್ರುಗಳೇ ಇಲ್ಲದವನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಶತಂ ಸೇನಾ ಅಜಯತ್ ಸಾಕಮಿಂದ್ರಃ ನೂರಾರು ಶತ್ರುಸ್ಥನಿಕರನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದನು, ಮುಂತಾದ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ ಯಾದುದರಿಂದ, ಮಂತ್ರಗಳು ಅನರ್ಥವೆಂಬ ವಾದಕ್ಕೆ, ಲೌಕಿಕವಾದ ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳೇ ಉತ್ತರವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಸಪತ್ನಃ ಅಯಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿಸ್ಪರ್ಧಿಯೇ ಇಲ್ಲದವನು ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು, ಅನಮಿತೋಽಯಂ ರಾಜಾ ಈ ರಾಜನು ಶತ್ಪುರಹಿತನು ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೂ, ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಲಿ, ರಾಜನಿಗೆ ಶತ್ಪುರವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಲ್ಲ. ಗಣನೆಗೆ ಬರುವಂತಹವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಹಾಗೆಯೇ ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿವೆ. ರುದ್ರನು ಒಬ್ಬನೇ ಆದರೂ, (ಮುಂದೆ, ದೈ. ಕಾಂ. ೭-೧-೪ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗುವ ವಾಹಾಭಾಗ್ಯಾದ್ವೀವತಾಯಾಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಂತೆ) ದೇವತೆಗಳ ವಿಶೇಷ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ, ಅನೇಕ ರೂಪಯುಕ್ತರಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಶತ್ರುಗಳೇ ಇಲ್ಲದಂತಾಯಿತು ಎಂಬುವಲ್ಲಿಯೂ, ಮುಖ್ಯ ಶತ್ಪುವಾದ ಮೇಘವನ್ನು ಪರಾಜಯಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ, ಇನ್ನುಳಿದವರು ಅಲ್ಲರಾದುದರಿಂದ, ಈ ವರ್ಣನೆ ಮಂತ್ರಗಳು ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿವೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಯಥೋ ಏತಜ್ಞಾನಂತಮಭಿಪ್ರೇಷ್ಯಂತೀತಿ ಜಾನಂತ ಮಭಿವಾದಯತೇ
ಜಾನತೇ ಮಧುವರ್ಕಂ ಪ್ರಾಹೇತಿ ||

ಯಾಗದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತ ಹೋತ್ರವಿಗೆ, ಅಧ್ವರ್ಯವು, ಅಗ್ನಿಯೇ ಸ-ಏವಿಧ್ಯವನಾಯಾನು ಬ್ರೂಹಿ ಎಂದು ಆದೇಶವನ್ನೀಯುವುದರಿಂದ, ಕೇವಲ ಉಚ್ಚಾರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಎಂದರೆ, ಹಾಗಲ್ಲ. ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರೈಷವಲ್ಲದೇ ಯಾವುದನ್ನೂ ಮಾಡಬಾರದು, ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದರೆ, ಅದು ಕರ್ಯಾಗವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ನಿಯಮವಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಹೋತ್ರವಿಗೆ ಈ ಆದೇಶ. ಮತ್ತು ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಗುರುವಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡುವಾಗ, ಶಿಷ್ಯನು ನಾಮಗೋತ್ರಗಳನ್ನು ಕ್ಷರಿಸಿಯೇ ನಮಸ್ಕರಿಸುವುದು, ಆದರೆ, ಗುರುವಿಗೆ ಶಿಷ್ಯನ ನಾಮಗೋತ್ರಗಳು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಲ್ಲ, ಅಥವಾ ಅತಿಥಿಗೆ ಮಧುವರ್ಕವನ್ನು ಕೊಡುವಾಗ, ಮೂರುಸಲ ಮಧುವರ್ಕಃ ಮಧುವರ್ಕಃ, ಮಧುವರ್ಕಃ, ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಎದುರಿಗೆ ಇಟ್ಟಿರುವ ಮಧುವರ್ಕದ ಅಂವು ಆಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಯಾರೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ತೇ ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇಂಥೆ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಇವೆ. ಅದು ದೋಷವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಬಾರದು.

ಯಥೋ ಏತದದಿತಿಃ ಸರ್ವಮಿತಿ ಲೌಕಿಕೇಷ್ವಪ್ಯೇತದ್ಯಥಾ ಸರ್ವರಸಾ

ಅನುಪ್ರಾಪ್ತಾಃ ಪಾನೀಯಮಿತಿ ||

ಅದಿತಿಯೇ ಅಂತರಕ್ಷವು, ಅದಿತಿಯೇ ಸ್ವರ್ಗವು, ಅವಳೇ ತಂದೆ, ತಾಯಿ, ಮಗ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಪರಸ್ಪರ ಅಸಂಬಂಧವಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ವಾಕ್ಯಗಳಿರುವ ಮಂತ್ರಭಾಗಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವತ್ತವು ಹೇಗೆ? ಎಂದರೆ, ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂತಹ ಮಾತು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನಮಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉಪಕಾರಮಾಡಿದವರನ್ನು ನೀವೇ ತಂದೆ, ತಾಯಿ ಎಲ್ಲವೂ ಎನ್ನುವುದು ಅನುಭವದಲ್ಲಿದೆ. ಅವರಲ್ಲಿರುವ ಗುಣವನ್ನು ಆಧಾರಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆರತಿ ಹೇಳುವುದುಂಟು. ಪಾನೀಯಂ ಸರ್ವರಸಾ ಅನುಪ್ರಾಪ್ತಾಃ - ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ರಸಗಳೂ ಇವೆ ಎನ್ನುವವನಿಗೆ, ಎಲ್ಲಾ ರಸಗಳಿಂದಲೂ ಬರಬಹುದಾದ ಆನಂದವು ಇದೊಂದರಿಂದಲೇ ಉಂಟಾಗಿದೆ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಹೀಗೆಯೇ, ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಅದಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಗುಣವೊಂದರಿಂದ ಆಕೆಯೇ ಎಲ್ಲವೂ ಆಗದಾಳೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವತ್ತಕ್ಕೆ ಹಾನಿಯೇನೂ ಇಲ್ಲ.

ಯಥೋ ಏತದವಿಸ್ಪಷ್ಟಾರ್ಥಾ ಭವನ್ನೀತಿ ನೈಷ ಸ್ಥಾಣೋರಪರಾರ್ಥೋ

ಯದೇನಮಂಥೋ ನ ಪಶ್ಯತಿ ಪುರುಷಾವರಾಧಸ್ವ ಭವತಿ | ಯಥಾ

ಜಾನಪದೀಷು ವಿದ್ಯಾತಃ ಪುರುಷವಿಶೇಷೋ ಭವತಿ | ಪಾರ್ಲೋವರೈ-

ವಿತ್ಸು ಖಲು ವೇದಿತ್ಯಮು ಭೂಯೋ ವಿದ್ಯಾಃ ಪ್ರಶಸ್ತೋ ಭವತಿ ||

ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವತ್ತವು ಅಸಾಧ್ಯವೆನ್ನುವುದು ಕುರುಡನು ಕಂಭವನ್ನು ದೂಷಿಸದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಣುವ ಕಂಭವನ್ನು ಕುರುಡನು ಒಬ್ಬನು ಕಾಣದೇ ತೊಂದರಗೀಡಾಗಿ ಕಂಭವನ್ನು ಬೈದರೆ, ಹಾಸ್ಯಕ್ಕೀಡಾಗುವಂತೆ, ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುವಷ್ಟು ಭಾಷಾಸಂಸ್ಕಾರವಿಲ್ಲದೇ ಮಂತ್ರವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದೂ ಹಾಸ್ಯಾಸ್ಪದವು ಅಥವಾ ತಲೆ ಒಡೆದುಕೊಂಡ ಕುರುಡನನ್ನು ನೋಡಿದವರು ಮರುಗುವಂತೆ ಮರುಕಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾಗುವನು, ಜಾನಪದೀಷು ವಿದ್ಯಾತಃ ಪುರುಷವಿಶೇಷೋ ಯಥಾ ಭವತಿ—ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಜೀವನೋಪಯೋಗಿಯಾದ ಕಪಟಗಳಲ್ಲಿ, ನುರಿತವನಿಗೆ, ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಗಣನೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಮಾನ್ಯತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಪರಂಪರಾಗತವಾದ ವೈದಿಕ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಯಾವನು ಬಹುಶ್ರೇಷ್ಠ-ಹೆಚ್ಚು ಕಠಿಣನೋ ಅವನೇ ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಹನಾಗುತ್ತಾನೆ. ನೇದಾಂಗಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಅಧ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದವನಿಗೆ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದರಲ್ಲಿ ಕಷ್ಟವೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಲ್ಲದೆ ಪ್ರಯತ್ನಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗದಿದ್ದರೆ, ಮಂತ್ರವನ್ನು ದೂಷಿಸುವುದು ಪುರುಷಾರಾಧನೇ ಹೊರತು ಮಂತ್ರದೇವತೆಗೆಲ್ಲ.

ನೀನು ಹೇಳುವ ಯಾವ ಒಂದು ದೋಷವೂ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ, ಮಂತ್ರಗಳು ಅನರ್ಥಗಳೆಂದು ಹೇಳುವುದು ತಪ್ಪು. ಆ ಅರ್ಥಸಹಿತವಾದ ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಹೊರಟಿರುವ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ ಸಾರ್ಥಕವೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಷೋಡಷಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಸಪ್ತದಶಃ ಪಿಂಡಃ

ಹದಿನೇಳನೆಯ ಪಿಂಡವು

ಅಥಾಪೀದಮಂತರೇಣ ಪದವಿಭಾಗೋ ನ ವಿದ್ಯತೇ |
 ಅವಸಾಯ ಪದ್ವತೇ ರುದ್ರ ಮೃಳೇತಿ ಪದ್ವದವಸಂ ಗಾವಃ
 ಪಘ್ಯದನಮವತೇರ್ಗತ್ಯರ್ಥಸ್ಯಾಸೌ ನಾಮಕರಣಸ್ತಸ್ಮಾನ್ನಾವ-
 ಗೃಹ್ಯಂತ್ಯವಸಾಯಾಶ್ವಾನಿತಿ ಸ್ಯತಿರುಪ್ಯಷ್ಣೋ ವಿಮೋಚನೇ
 ತಸ್ಮಾದವಗೃಹ್ಯಂತಿ ದೂತೋ ನಿರ್ಯುತ್ಯಾ ಇದಮಾಜಗಾಮೇತಿ
 ಪಂಚಮ್ಯರ್ಥಪ್ರೇಕ್ಷಾ ವಾ ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥಪ್ರೇಕ್ಷಾವಾಃ ಕಾರಾಂತಂ
 ಪರೋನಿರ್ಯುತ್ಯಾ ಆಚಕ್ಷೇತಿ ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥಪ್ರೇಕ್ಷೈಕಾರಂತಂ
 ಪರಃಸನಿಕರ್ಷಃ ಸಂಹಂತಾ ಪದಪ್ರಾಕೃತಿಃ ಸಂಹಂತಾ ಪದಪ್ರಾಕೃತಿಸಿ
 ಸರ್ವಚರಣಾನಾಂ ಪಾರ್ಷದಾನ್ಯಥಾಪಿ ಯಾಜ್ಞೇ ದೈವತೇನ
 ಬಹವಃ ಪ್ರದೇಶಾ ಭವಂತಿ ತದೇತೇನೋಪೇಕ್ಷಿತವ್ಯಂತೇ ಚೇದ್ಭ್ರೂ-
 ಯುರ್ಲಿಂಗಜ್ಞಾ ಅತ್ರ ಸ್ಮೃತಿಃ | ಇಂದ್ರಂ ನತ್ವಾ ಶವಸಾ ದೇವತಾ
 ವಾಯುಂ ಪೃಣಂತೀತಿ ವಾಯುಲಿಂಗಂ ಚೇಂದ್ರಲಿಂಗಂ
 ಚಾಗ್ನೇಯೇ ಮಂತ್ರೇಽಗ್ನಿರಿವ ಮನ್ಯೋ ತ್ವಿಸಿತಃ ಸಹಸ್ವೇತಿ
 ತಥಾಗ್ನಿಮೂರ್ವವೇ ಮಂತ್ರೈಃ ತ್ವಿಸಿತೋ ಜ್ವಲಿತಸ್ತಿಸಿರಿತ್ಯಸ್ಯಸ್ಯ
 ದೀಪ್ತಿನಾಮ ಭವತ್ಯಥಾಪಿ ಜ್ಞಾನಪ್ರಶಂಸಾ ಭವತ್ಯಜ್ಞಾನ-
 ನಿನಾ ಚ ||೧೭||

ಅಥಾಪೀದಮಂತರೇಣ ಪದವಿಭಾಗೋ ನ ವಿದ್ಯತೇ ||

ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದಿರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅರ್ಥಪರಿಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪದವಿಭಾಗವಿರುವ
 ಏನೂ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಪದವಿಭಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ಅದು ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವನ್ನು
 ಅನುಲಂಛಿಸಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಪದವಿಭಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಪದವಿಭಾಗವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ

ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಕಾರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪದವಿಭಾಗವನ್ನು ನಿರುಕ್ತ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಮಾಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಅವಸಾಯ ಪದ್ಧತೇ ರುದ್ರ ಮೃಳ | ಯದ್ವದವಸಂ ಗಾವಃ ಪಹ್ಯದನಂ
ಅವತೇರ್ಗತ್ಯರ್ಥಸ್ಯಾಸೌ ನಾಮಕರಣಃ || ತಸ್ಮಾನ್ನಾವಗೃಹ್ಯಂತಿ
ಅವಸಾನಾಯಾಶ್ವಾನ್ ಇತಿ ಸ್ಯತಿರುವಸ್ಯಷ್ಟೋ ವಿಮೋಚನೇ
ತಸ್ಮಾದವಗೃಹ್ಯಂತಿ ||

ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಪದವಿಭಾಗಮಾಡಬೇಕಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವೆ—

ಮಯೋಭೂರ್ವಾತೋ ಅಭಿ ವಾತೂಸ್ವಾ ಊರ್ಜಸ್ವತೀರೋಷಧೀರಾ
ರಿಶಂತಾಂ | ಪೇವಸ್ವತೀರ್ಜೀವಧನ್ಯಾಃ ಪಿಬಂತೈಸಾಯ ಪದ್ಧತೇ
ರುದ್ರ ಮೃಳ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೬೯-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ವಾಯುವು ಗೋವುಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಹಿತಕರವಾಗಿ ಬೀಸಲಿ, ರಸವತ್ತಾದ ಮತ್ತು ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದವಾದ ಹುಲ್ಲನ್ನು ಗೋವುಗಳು ತಿನ್ನಲಿ. ಪ್ರಾಣಾಧಾರಭೂತವಾದ ನೀರನ್ನು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಕುಡಿಯಲಿ, ಎಲೈ ರುದ್ರನೇ, ನಮಗೆ ಕಾಲಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಆಹಾರವನ್ನು ಒದಗಿಸುವವೂ ಸಂಚಾರಶೀಲವೂ ಆದ ಈ ಗೋವುಗಳಿಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡು (ತೊಂದರೆ ಮಾಡಬೇಡ)

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅವಸಾಯ ಮತ್ತು ಪದ್ಧತೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಾವಂಶಿ ಅರ್ಥಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪದವಿಭಾಗ ಮಾಡಬಹುದೆಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ—ಅವಸಾಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು, ಸಂಚರಿಸು, ಹೋಗು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಅವತಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು (ಅಸ + ಅಸ) ಸೇರಿ ಅವಸ ಶಬ್ದವು ಸಿಂಧ್ಯಂತವಾಗಿರುವುದು. ಅವಸಾಯ ಎಂಬುದು ಚತುರ್ಥ್ಯೇಕವಚನಾಂತ ಶಬ್ದವು. ಅಸ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಕ್ರಿಯೆಯ ಹಿಂದಿರದೆ ಮುಂದಿರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಪದವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪದವಿಭಾಗ ಅಥವಾ ಪದಚ್ಛೇದ ಮಾಡಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಅವ ಮತ್ತು ಸಾಯ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಮಧ್ಯೆ ೯ ಎಂಬ ಅವಗ್ರಹ ಚಿಹ್ನೆಯನ್ನು ಹಾಕಿ ಸಮಾಸಪದವೆಂದು ಸರಿಗಂಡಿಲ್ಲ. ಅವಸಾಯ ಪದ್ಧತೇ ಎಂದರೆ ಕಾಲುಗ ಋಕ್ಯದ್ವಿ (ಆಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ) ಸಂಚರಿಸುವುದೂ ಆದ ಎಂದರ್ಥವು. ಪುಲ್ಲು ಮೇಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತಿರುಗುತ್ತಿರುವ ಕಾಲುಗುಳ್ಳು ಈ ಗೋವಿಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಬೇಕೆಂದು ರುದ್ರ ದೇವನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅವಸಾಯ ಪದ್ಧತೇ ಎಂದರೆ ಆಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಕಾಲುಗುಳ್ಳು ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ.

ಈ ರೀತಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಪ್ರಾಣಿಯು ಗೋವು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಅಜ್ಜಕ್ಕೂ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗೂ ಸಹ ಇದು ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅತ್ತಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ—

ಯೋನಿಷ್ಠ ಇಂದ್ರ ನಿಷದೇ ಅಶಾರಿ ತಮಾ ನಿ ಸೀದ ಸ್ವಾನೋ
ಗಾರ್ವಾ. | ವಿಮುಚ್ಯಾವಯೋಽವಸಾಯಾಶ್ವಾನೋಽವಾ ವಸ್ತ್ರೋ-
ವ್‌ಹೀಯಸಃ ಪುಟಿತ್ರೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೪-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನಿಗೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞ ವೇದಿರೂಪವಾದ ಸ್ವಾನವು ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ನೀನು ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ ನಿನ್ನ ರಥದಿಂದ ಕಡಿವಾಣವನ್ನು ಸಡಿಲಿಸಿ, ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೇಗೂ ರಾತ್ರಿಯೂ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಬರುವ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಸಹ ರಥದಿಂದ ಬಿಟ್ಟು, ಕುದುರೆಯು ಬಿಟ್ಟಿದ ಕೂಡಲೇ ಹೇಷಾರವನನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ತನ್ನ ಸ್ವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆ ನೀನೂ ಸಹ ಯಜ್ಞ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊ.

ಆದರೆ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಅವಸಾಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಠತೆಯು ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿದೆ, ಹೇಗೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅವ ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಗವು ವಿಮೋಚನಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸ್ಥಿತಿ ಧಾತುವಿನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಅವಸಾಯ ವಿಮೋಚನಾರ್ಥವಾಗಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಠತೆಯಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ಅವ + ಸಾಯ ಎಂದು ಬೇರೆಬೇರೆ ಎರಡು ಪದಗಳ ಜೋಡಣೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಸಮಾಸಪದವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಈ ಪದಗಳ ಮಧ್ಯೆ ೨ ಎಂಬ ಅವಗ್ರಹ ಚಿಹ್ನೆಯನ್ನು ಹಾಕಿ ಅವಸಾಯ ಎಂದು ಪಠಿಸಲಾಗಿದೆ.

ದೂತೋ ನಿರ್ಯತ್ಯಾ ಇದಮಾಜಗಾಮ ಇತಿ ಪಂಚಮ್ಯರ್ಥಪ್ರೇಕ್ಷಾ
ವಾ ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥಪ್ರೇಕ್ಷಾ ವಾಃಕಾರಾಂತಂ | ಪರೋ ನಿರ್ಯತ್ಯಾ
ಆಚಕ್ಷ್ವ ಇತಿ | ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥಪ್ರೇಕ್ಷೈಕಾರಾಂತಂ ||

ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪದಗಳು ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಇರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತೆ. ಆದರೆ ಪದವಿಭಾಗಮಾಡುವಾಗ ಅಲ್ಲಿನ ಸಂದರ್ಭವನ್ನೂ ಅರ್ಥವಿಶೇಷವನ್ನೂ ಗಮನಿಸಿ ಅದಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಪದವಿಭಾಗಮಾಡಬೇಕು. ದೂತೋ ನಿರ್ಯತ್ಯಾ ಇದಮಾಜಗಾಮ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಯತ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ನಿರ್ಯತ್ಯಾ-ತ್ವೇಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ; ನಿರ್ಯತ್ಯಾಃ - ಪಂಚಮಾವಿಭಕ್ತಿ; ನಿರ್ಯತ್ಯಾಃ ಪಷ್ಠಿವಿಭಕ್ತಿ; ಮತ್ತು ನಿರ್ಯತ್ಯಾ-ಚತುರ್ಥಿವಿಭಕ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಈ ವಾಕ್ಯದ—ನಿರ್ಯತಿಯು ಕಡೆಯಿಂದ ಅಥವಾ ನಿರ್ಯತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ದೂತನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿರುವನು—ಎಂಬ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಪದವಿಭಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ನಿರ್ಯತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಕಡೆಯಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ನಿರ್ಯತ್ಯಾ ಎಂಬುದು ಪಂಚಮಾವಿಭಕ್ತಿಯಾಗುವುದು; ಮತ್ತು ನಿರ್ಯತ್ಯಾಃ ನಿರ್ಯತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಅಗ ನಿರ್ಯತ್ಯಾಃ ಎಂಬುದು

ಷ್ಠ್ಯವಿಭಕ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವವು. ಹಾಗಲ್ಲದೆ ನಿರ್ಋತ್ಯಾ - ನಿರ್ಋತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯಿಂದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆಯೇ ನಿರ್ಋತ್ಯೈ. ಎಂದು ಪದವಿಭಾಗ ಮಾಡಿದರೂ (ಇದು ಚತುರ್ಥವಿಭಕ್ತಿಯು) ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಂಚಮಾ ಅಥವಾ ಷ್ಠ್ಯವಿಭಕ್ತಿಯಾದ ನಿರ್ಋತ್ಯಾ ಎಂಬ ಪದವೇ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ನಿರ್ಋತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ಕಡೆಯಿಂದ (ಎಂದರೆ ನಿರ್ಋತಿಯು ಕಳುಹಿಸಿದ್ದ) ಅಥವಾ ನಿರ್ಋತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ದೂತನು ಬಂದಿರುವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ಋತ್ಯಾಃ ಎಂದೇ ಪದವಿಭಾಗಮಾಡಬೇಕು:

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ದೇವಾಃ ಕವೋತ ಇಷಿತೋ ಯದಿಚ್ಛನ್ನೂತೋ ನಿರ್ಋತ್ಯಾ
ಇದಮಾಜಗಾಮ | ತಸ್ಮಾ ಅರ್ತಾಮ ಕೈಣಿವಾಮ ನಿಷ್ಕೃತಿಂ
ಶಂ ನೋ ಅಸ್ತು ದ್ವಿಪದೇ ಶಂ ಚತುಷ್ಟದೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೭೫-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ಈಗ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿರುವ ನಿರ್ಋತಿಯ ದೂತನೇನಿಸಿದ ಈ ಪಾರಿವಾಳವು ನನಗೆ ಯಾವ ಬಾಧೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ ನಮ್ಮ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಬಂದಿದೆಯೋ ಆ ಬಾಧೆ ನಿವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಹೆವರಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತೇನೆ. ಮತ್ತು ಆ ಕವೋತ (ಪಾರಿವಾಳ) ಪ್ರವೇಶದಿಂದ ಉಂಟಾದ ದೋಷಸಂಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೆವರಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಪುತ್ರಾದಿಗಳೂ ಗವಾಶಾದಿಪಶುಗಳೂ ಯಾವವಿಧವಾದ ಕೆಡಕೂ ಸಂಭವಿಸದಂತೆ ಸುಖವುಂಟಾಗಲಿ.

ಈ ಷ್ಠ್ಯನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಋತ್ಯಾಃ ಎಂದು ಆಕಾರಾಂತಪದವಾಗಿ ಪದಚ್ಛೇದ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪಂಚಮಾ ಅಥವಾ ಷ್ಠ್ಯವಿಭಕ್ತಿಯು. ಚತುರ್ಥವಿಭಕ್ತಿಯಾದರೆ ಐಕಾರಾಂತ ಪದವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ನಿರ್ಋತ್ಯೈ ಎಂದು. ಅದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದು—

ಅಪೇಹಿ ಮನಸಸ್ವತೇಪಶ್ರಾಮ ಪರಶ್ಚರ | ಪರೋ ನಿರ್ಋತ್ಯಾ
ಆಚಕ್ಷ್ವ ಬಹುಧಾ ಜೀವತೋ ಮನಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೭೪-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ದುಃಸ್ವಪ್ನದೇವತೆಯೇ, ಸ್ವಪ್ನಾವ್ಯಯಲ್ಲಿರುವ ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ದೂರ ಸಂ. ದೂರದೇಶಕ್ಕೆ ನಿನ್ನಿಷ್ಟಬಂದಿಡೆಗೆ ಹೊರಟುಹೋಗು. ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಬಾರದೆಂದು ವಾಪದೇವತೆಯಾದ ನಿರ್ಋತಿಗೆ ಹೇಳು. ಜೀವಿಸುತ್ತಿರುವ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಅನೇಕ ವಿಷಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತಾ ಆ ಚಕ್ಷುಃ - ನಿರ್ಮಿತೆಗೆ ಹೇಳು ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿರ್ಮಿತೆ ಎಂದು ಚತುರ್ಥಿವಿಭಕ್ತಿಯಂತನಾದ ಪದವಿಭಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಮತ್ತು ಈ ಪದವು ಐಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವುದು.

ಪರಃ ಸನ್ನಿಕರ್ಷಃ ಸಂಹಿತಾ | ಪದಪ್ರಕೃತಿಃ | ಪದಪ್ರಕೃತೀನಿ
ಸರ್ವಚರಣಾನಾಂ ಪಾರ್ಷದಾನಿ ||

ಪದವಿಭಾಗವನ್ನೂ ಅದರ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ನಾವು ಪ್ರಸ್ತುತಪಡಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಸಂಹಿತೆಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನೂ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳುವುದು ಉಚಿತವು. ಪರಃ ಸನ್ನಿಕರ್ಷಃ ಸಂಹಿತಾ ಎಂದು ಸಂಹಿತೆಯ ಲಕ್ಷಣವು. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವುದು ಸಂಹಿತೆಯೆನಿಸುವುದು. ಹಾಗೆ ಸೇರಿಸುವಾಗ ಸಂಧಿ ನಿಯಮಗಳಿಗೂ ಸ್ವರನಿಯಮಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷಗಮನವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳನ್ನು ನಿಯಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸುವಾಗ ಎರಡು ಪದಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಸ್ವರಗಳು, ವ್ಯಂಜನಗಳು ಅರ್ಧಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾದಂತೆ ನಿಯಮಬದ್ಧವಾಗಿ ಎಂದೂ ಸಂಧಿ ನಿಯಮಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಸೇರಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಬಾರದು. ಈ ಕ್ರಮದಿಂದ ಮಂತ್ರದ ಪದಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಪಠಿಸುವ ಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತೆಯೆಂದು ಹೆಸರು.

ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂಶಯವು ತಲೆದೋರುವುದು ಪದಪ್ರಕೃತಿಃ ಸಂಹಿತಾ ಎಂದರೆ ಸಂಹಿತೆಯ ಪದಗಳ ಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳು ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವವೇ (ಮೂಲ) ಅಥವಾ ಸಂಹಿತೆಯು ಪ್ರಕೃತಿಯೇ? ಪದಗಳು ಮೊದಲು ಇರುವುದನ್ನು ಸಂಧಿನಿಯಮಪ್ರಕಾರ ಜೋಡಿಸುವ ಸಂಹಿತೆಯು ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಸಂಹಿತೆಯು ಪದಗಳ ವಿಕೃತಿಯಲ್ಲವೇ? ಇದರಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಪ್ರಕೃತಿ, ಯಾವುದು ವಿಕೃತಿ? ಎಂದರೆ ಸಂಹಿತೆ ಮತ್ತು ಪದಗಳು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೂಲ (ಪ್ರಕೃತಿ) ಯಾವುದು? ವಿಕೃತಿಯಾವುದು? ಎಂದರೆ ಕೆಲವರು ಈಗಿಂತ ಹೇಳುವರು. ಪದಗಳು ಮೊದಲಿನಿಂದ ಎಂದರೆ ಸಂಹಿತೆಗಿಂತ ಮೊದಲು ಇರುವವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಸಂಹಿತೆಯಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪದಗಳು ಪ್ರಕೃತಿ (ಮೂಲ). ಸಂಹಿತೆಯು ವಿಕೃತಿ ಎಂದು; ಮತ್ತು ಕೆಲವರು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳುವರು - ಪದಗಳು ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗಿ ಕಂಡರೂ ಅವು ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಮೂಲವಲ್ಲ. ಬರೇ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ ಭಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪುಷ್ಪಗಳು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಅವರಿಗೆ ಮಂತ್ರಗಳು ಸಂಹಿತಾರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಗೋಚರಿಸದವು. (ಎಂದರೆ ಪುಷ್ಪಗಳು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸಂಹಿತಾರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ರಚಿಸಿದರು) ಮತ್ತು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವಾಗ, ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಬೋಧಿಸುವಾಗ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸಂಹಿತಾರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಪಠಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ, ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಸಂಹಿತಾರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಪಠಿಸಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವುದು ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಬಂದ ಸಂಪ್ರದಾಯವು. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಪದಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಹಿತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತಿಯು (ಮೂಲವು) ಪದವಿಭಾಗವು ವಿಕೃತಿಯು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದರೆ ಇತರ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿರುವ ಮಂತ್ರದ ಚರಣಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯನೆಂಬ (ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯನವೆಂದರೆ ಪ್ರತಿಶಾಖೆಗೂ ಒಳವಾ ಪ್ರತಿಸೇದಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಇರುವ, ಉಚ್ಚಾರಾದಿಕ್ರಮವನ್ನು ಸಂಧಿಮುಂತಾದ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಲಕ್ಷಣ ಗ್ರಂಥ) ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾರ ವಿನೇಚಿಸುವಾಗ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತಿಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗುವುದು. ಇದು

ವಿಶೇಷಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ. ಸಾಧಾರಣಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಾ ಸಂಹಿತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತಿ ಅಥವಾ ಮೂಲಸ್ವರೂಪವು. ಆ ಸಂಹಿತೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಪದವಿಭಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪದಗಳು ವಿಕೃತಿ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಥಾಪಿ ಯಾಚ್ಛೇ ದೈವತೇನ ಬಹವಃ ಪ್ರದೇಶಾ ಭವಂತಿ ತದೇ-
ತೇನೋಪೇಕ್ಷಿತವ್ಯಂ | ತೇ ಚೇದ್ಧ್ಯುಯುಲಿಂಗಜ್ಞಾ ಅತ್ರ ಸ್ಥಿತಿ |
ಇಂದ್ರಂ ನ ತ್ವಾ ಶವಸಾ ದೇವತಾ ವಾಯುಂ ಪೃಣಂತಿ ಇತಿ
ವಾಯುಲಿಂಗಂ ಚೇಂದ್ರಲಿಂಗಂ ಚಾಗ್ನೇಯೇ ಮಂತ್ರೇ | ಆಗ್ನಿರವ
ಮನ್ಯೋ ತ್ವಿಸಿತಃ ಸಹಸ್ವ ಇತಿ ತಥಾಗ್ನಿಮರ್ಯವೇ ಮಂತ್ರೇ |
ತ್ವಿಸಿತೋ ಜ್ವಲಿತಃ | ತ್ವಿಸಿರಿತ್ಯಪ್ಯಸ್ಯ ದೀಪ್ತಿನಾಮ ಭವತಿ ||

ಇದುವರೆಗೆ ಮಂತ್ರಗಳ ಪದವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಪದವಿಭಾಗಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದನ್ನೂ, ಸಂಹಿತಾಪಾಠದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದರೆ ನಿರುಕ್ತಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕೆಂಬುದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ನಿರುಕ್ತಶಾಸ್ತ್ರದ ಜ್ಞಾನವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೂ ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಗ್ಗನರೂ ಯಜಮಾನರೂ ಅನೇಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಮಂತ್ರಪಠನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಹ್ವಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವರೋ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನೂ, ವಾಯುವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಬೇಕಾದಾಗ ವಾಯುದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಪಠಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಪಠನಾದ ಮಂತ್ರವು ಯಾವುದು? ವಾಯುವಿನ ಪಠನಾದ ಮಂತ್ರವು ಯಾವುದು? ಆಗ್ನಿಪಠನಾದ ಮಂತ್ರವು ಯಾವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಬಗೆ ಹೇಗೆ? ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಕೆಲವರು ಒಳಗೆ ಹೇಳಬಹುದು— ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಹೆಸರು ಸೂಚಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದು ಇಂದ್ರಪಠನಾದ ಮಂತ್ರವು; ವಾಯುವಿನ ಹೆಸರು ಸೂಚಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದು ವಾಯುಪಠನಾದ ಮಂತ್ರವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಯಾ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರಿರುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಆಯಾ ದೇವತೆಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಠಿಸಬಹುದು ಎಂದು. ಆದರೆ ಈ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ತೊಂದರೆಗಳಿವೆ. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೇವತೆಯ ಹೆಸರಿದ್ದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಆ ಮಂತ್ರವು ಆ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದೆಂದು ಎಲ್ಲಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದ್ದರೂ ಒಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಎಂದರೆ ಇಬ್ಬರೂ ಮೂವರೂ ಅಥವಾ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿರಬಹುದು. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ದೇವತೆ ಯಾರು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಕೇವಲ ಹೆಸರುಗಳಿದ್ದರೆ ಅಥವಾ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡರೆ ಮಂತ್ರದ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಯನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ನಿರುಕ್ತಶಾಸ್ತ್ರದ ಸಂಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಹಾಗೆ ಮಾಡದೆ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ದೇವತೆ ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು: ಆ ಹೆಸರಿನ ದೇವತೆಯೇ ಆ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯೆಂದು

ಭಾವಿಸಿ ಕರ್ಮಮಾಡಿದರೆ, ಆ ಕರ್ಮದಿಂದ ಉದ್ವಿಷ್ಟಫಲವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಆ ಕರ್ಮವು ಕೆಟ್ಟುಹೋಗಿ ಕೆಡಕಾಗುವ ಸಂಭವವೂ ಉಂಟು. ಹೀಗಾಗದಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಂತ್ರದ ಸಂಯಾದ ದೇವತಾಪೂಜ್ಯನ ವುಂಟಾಗಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ—

ತ್ವಾಂ ಹಿ ಮಂದ್ರತಮಮರ್ತರೋಕ್ಯವವಮಹೇ ಮಹಿ ನಃ ಶ್ರೋಷ್ಯಗ್ನೇ |
ಇಂದ್ರಂ ನ ತ್ವಾ ಶವಸಾ ದೇವತಾ ವಾಯುಂ ಪೃಣಂತಿ ರಾಧಸಾ ನೃತಮಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪-೭)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೆ, ಅತ್ಯಂತ ಸ್ತುತ್ಯನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜ್ಯವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸುತ್ತೇವೆ. ಮಹತ್ವಾದ ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳು. ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ವಾಯುವಿನಂತೆಯೂ, ಇಂದ್ರನಂತೆಯೂ ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ನರರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಮುಕ್ತಿಗ್ಗನರು ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಸಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳೇ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಿದಲ್ಲಿ ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಇಂದ್ರ, ವಾಯು, ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಮೂವರಲ್ಲಿ ಯಾರನ್ನಾದರೂ ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಲ್ಲವೇ ? ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ, ವಾಯುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದ್ದರೂ ಅವರು ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲ. ಪ್ರಸಂಗವಶದಿಂದ ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಅಗ್ನಿದೇವತೆಗೂ ಇರುವವೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳು ಹೇಗೆ ಶಕ್ತಿಯುತರೋ ಹಾಗೆ ನೀನೂ (ಅಗ್ನಿಯೂ) ಶಕ್ತಿಯುತನಾಗಿದ್ದೀಯೆ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ಜನರು ಸಹ ಇಂದ್ರ ವಾಯುಗಳನ್ನು ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ತೃಪ್ತಿಸುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯಾದ ನಿನ್ನನ್ನೂ ತೃಪ್ತಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಅತ್ಯಧಿವಾದವುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಹೋಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಯೇ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಯು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವರು.

ಅಗ್ನಿರಿವ ಮನ್ಯೋ ತ್ವಿಷಿತಃ ಸಹಸ್ವ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೪-೨) ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯಲ್ಲ ಮನ್ಯುವು (ಕೋಪವೆಂಬ ಭಾವವು) ದೇವತೆಯು. ಅಗ್ನಿಯು ಯಾವ ರೀತಿ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಬೆಳಗುವನೋ ಅದಂತೆ ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವತೆಯೇ, ನೀನೂ ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ (ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ) ಬೆಳಗುವೆ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಮಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿದೇವತೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಇಲ್ಲ. ತ್ವಿಷಿ ಎಂದರೆ ದೀಪ್ತಿ ತೇಜಸ್ಸು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಆದ್ದರಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಕೇವಲ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರವೇ ಮಂತ್ರದ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥಾನುಸಾರವಾಗಿ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಯು ಮುಖ್ಯನಾಗಿ ಸ್ತುತನಾಗಿರುವನು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾನುಸಾರವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳ ನಿಜವಾದ

ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ವಸ್ತನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ನಿರುಕ್ತಗ್ರಂಥದ ಪಂಚಾ ನವು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವೆಂಬುದನ್ನು ಅರಿಯಬೇಕು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಯಾವ ಪುರುಷನು ಈ ನಿರುಕ್ತರಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿನೇಚನೆಯಿಂದ ಮಂತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ಪಠಿಸುವನೋ ಅವನು ಜನರಲ್ಲಿ ಗೌರವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದ ವಿಷಯವೇ ಆಗಿದೆ.

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಸಪ್ತದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಿರುಕ್ತದ ನೊಂದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹದಿನೇಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಅಷ್ಟಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಸ್ನಾಣುರಯಂ ಭಾರಹಾರಃ ಕಿಲಾಭೂದಧೀತ್ಯ ವೇದಂ ನ
ವಿಜಾನಾತಿ ಯೋಽರ್ಥಂ | ಯೋಽರ್ಥಜ್ಞ ಇತ್ಯಕಲಂ
ಭದ್ರಮಶ್ನುತೇ ನಾಕಮೇತಿ ಜ್ಞಾನವಿಭೂತಪಾಪ್ತಾ |
ಯದ್ಗೃಹೀತಮವಿಜ್ಞಾತಂ ನಿಗದೇನೈವ ಶಬ್ದೈತೇ | ಅನಗ್ನಾವಿವ
ಶುಷ್ಕೈಧೋ ನ ತಜ್ಜ್ವಲತಿ ಕರ್ಹಿಚಿತ್ | ಸ್ನಾಣುಸ್ವಿಷ್ಕತೇ-
ರರ್ಥೋಽರ್ತೇರರಣಸ್ಯೋ ವಾ ||೧೮||

ಇಲ್ಲಿ ಸ್ನಾಣುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ವ್ಯಕ್ತವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ವ್ಯಕ್ತವು ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಫಲವುಪ್ಪಾದಿಗಳ ಭಾರವನ್ನು ಹೊರಬಲ್ಲದೇ ವಿನಹ ಅವುಗಳ ಪ್ರಯೋಜನವೇನೂ ಅವುಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆ ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಬಾಯಿ ಪಾಕಮಾಡಿದ ಪುರುಷನು ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೆ, ಭಾರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೊತ್ತಿರುವ ವ್ಯಕ್ತವಂತಿರುವವನು ಎಂದರೆ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವೆ ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ಪುರುಷನು ಕೇವಲ ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ ವ್ಯಕ್ತವಂತಿರುವವನು. ವೇದಾರ್ಥಜ್ಞಾನದಿಂದ ಲಭಿಸಬೇಕಾದ ಫಲವು ಅವನಿಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರೆ ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಅರ್ಥವತ್ತಾಗಿ ಮಾಡುವ ಪುರುಷನು ಸಕಲ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು ಸ್ವಜನರಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯನೆನಿಸುವನು. ಮತ್ತು ವೇದಾರ್ಥಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸಕಲ ಪಾಪಗಳಿಂದ ನಿವೃತ್ತನಾಗಿ ಸುಖದಿಂದ ಜೀವಿಸುತ್ತಿದ್ದು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗೋಲಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಯದ್ವೃಹೀತಮವಿಜ್ಞಾತಂ ನಿಗದೇನೈವ ಶಬ್ದೈಶ್ಚೇ |
ಅನಗ್ನಾವಿವ ಶುಷ್ಕೈರ್ಭೋ ನ ತಕ್ಷ್ಮಲತಿ ಕರ್ಹಿಚಿತ್ ||

ಎಂದು ಪ್ರಾಜ್ಞರು ಹೇಳುವರು ಎಂದರೆ, ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಬಾಯಿಪಾಠದಿಂದ ವೇದವನ್ನು ಕಲಿತರೆ ಅದರಿಂದ ಏನೂ ಪ್ರಯೋಜನವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂಕೋದ ಬೆಂಕಿಯ ಮೇಲೆ ಎಷ್ಟು ಒಣಗದ ಕಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು ಹಾಕಿ ಬೀಸಿದರೂ ಅದು ಹತ್ತಿಕೊಂಡು ಉರಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ವೇದಾಧ್ಯಯನವೂ ವ್ಯರ್ಥವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಸ್ವಾಜ್ಞ ಶಬ್ದವು ನಿಲ್ಲು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಸ್ಥಿತಿ (ತಿಷ್ಠತಿ) ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅರ್ಥಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋ ಗತೌ ಹೋಗು ಎಂಬ ಗತೈರ್ಥಕ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಅರಣಸ್ಯೋ ವಾ ಗತೈರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಹೋಗದಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಅರಣಸ್ಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲಾದರೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು.

ಇತಿ ಅಷ್ಟಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಧೈಕೋನವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಉತ ತ್ವಃ ಪಶ್ಯನ್ನ ದದರ್ಶ ವಾಚಮುತ ತ್ವಃ ಶೃಣ್ವನ್ನ
ಶೃಣೋತ್ಯೇನಾಂ | ಉತೋ ತ್ವಸ್ಮೈ ತನ್ವಂ ೧ ವಿ ಸಪ್ತೇ
ಜಾಯೇವ ಪಶ್ಯ ಉಶತೀ ಸುವಾಸಾಃ || (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೧-೪)
ಅಪ್ಯೇಕಃ ಪಶ್ಯನ್ನ ಪಶ್ಯತಿ ವಾಚಮಪಿ ಚ ಶೃಣ್ವನ್ನ
ಶೃಣೋತ್ಯೇನಾಮಿತ್ಯವಿದ್ವಾಂಸಮಾಹಾರ್ಥಮಪ್ಯೇಕಸ್ಮೈ ತನ್ವಂ
ವಿಸಪ್ತ ಇತಿ ಸ್ವಮಾತ್ಮಾನಂ ವಿವೃಣುತೇ ಜ್ಞಾನಂ
ಪ್ರಕಾಶನಮರ್ಥಸ್ಯಾಹಾನಯಾ ವಾಚೋಪಮೋತ್ತಮಯಾ
ವಾಚಾ ಜಾಯೇವ ಸಪ್ತೇ ಕಾಮಯಮಾನಾ ಸುವಾಸಾ
ಋತುಕಾಲೇಷು ಸುವಾಸಾಃ ಕಲ್ಯಾಣವಾಸಾಃ ಕಾಮಯಮಾನಾ
ಋತುಕಾಲೇಷು | ಯಥಾ ಸ ಏನಾಂ ಪಶ್ಯತಿ ಸ ಶೃಣೋ-

ತಿತ್ಯರ್ಥಜ್ಞಪ್ರಶಂಸಾ | ತಸ್ಯೋತ್ತರಾ ಭೂಯಸೇ
ನಿರ್ವಚನಾಯ || ೧೯ ||

ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದ ಪುರುಷನ ಪ್ರಶಂಸೆಯೂ, ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವನ ನಿಂದೆಯೂ ಶಾಸ್ತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದಿಲ್ಲ. ವೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ವಿಷಯದ ವಿಷುರ್ತಿ ಇದೆ. ಇದನ್ನು ಮೇಲಿನ ಉತ ತ್ವಃ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದರ ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಒಬ್ಬನು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡಿದರೂ ನೋಡದಂತೆ ಇರುವನು. ಎಂದರೆ, ನೋಡಿದರೂ ಅವನಿಗೆ ಏನೂ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ; ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಕೇಳಿಯಿಂದ ಕೇಳಿದರೂ ಅವನಿಗೆ ಏನೂ ಕೇಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ವಿದ್ವಾಂಸನಲ್ಲದವನ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಮಾತು. ಇದರ ಅರ್ಥವಿದು—ವೇದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅರಿಯದ ಪುರುಷನನ್ನು ಕುರಿತು ಮಂತ್ರದ ಪೂರ್ವಾರ್ಥವು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ.—ವೇದಾರ್ಥಿಯನವನ್ನು ಮಾತ್ರ (ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾತ್ರ) ಮಾಡಿರುವ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ವೇದವಾಕ್ಯಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನೋಡಲಾರನು. (ತಿಳಿಯಲಾರನು). ಎಂದರೆ ವೇದಾರ್ಥರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಲಾರನು. ಅವನಿಗೆ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳ ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಾಗಿ ಗೊತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅನೇಕ ಸಂಶಯಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವವು ಅವನು ಪಠಿಸುವ ವೇದವಾಕ್ಯವು ಶುದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ ಏಕವಚನವಾವುದು, ಬಹುವಚನವಾವುದು ಎಂಬುವುದನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಸಂಶಯಗ್ರಸ್ತನಾಗುವನು. ಆದುದರಿಂದ ವ್ಯಾಕರಣ, ಮೀಮಾಂಸಾ ನಿರುಕ್ತ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ವೇದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಶ್ವಙ್ಗಿನ್ಯ ಶ್ವಣೋತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಇವೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಮಂತ್ರದ ಎರಡು ಪಾದಗಳೂ ಎಂದರೆ ಉತ ತ್ವಃ ಪಶ್ಯನ್ಯ ದದರ್ಶ ವಾಚಂ ಮತ್ತು ಉತ ತ್ವಃ ಶ್ವಙ್ಗಿನ್ಯ ಶ್ವಣೋತ್ಯೇನಾಂ ಎಂಬ ಎರಡು ಪಾದಗಳೂ ವೇದಾರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ ಪುರುಷನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಹೇಳಿದ ವಾಕ್ಯಗಳು.

ಉತೋ ತ್ವಸ್ಯೈ ತನ್ವಂ ೧ ವಿ ಸಸ್ರೇ ಎಂಬ ಮೂರನೆಯ ಪಾದದ ಅರ್ಥವಿದು—ತನ್ನನ್ನು ತಾನೇ ಸ್ವಪ್ನಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ತನ್ನನ್ನು (ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು) ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಸ್ವಪ್ನವಾಗಿ ತೋರುಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವೇದವು ತನ್ನನ್ನು ಸ್ವಪ್ನಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವೇದವು ತನ್ನನ್ನು ಸ್ವಪ್ನಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಎಂದರೆ, ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಪುರುಷನಿಗೆ ವೇದವು ಸಂಶಯವಿಲ್ಲದಂತೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಲ್ಲಿ ಉತ ಶಬ್ದವು ಅಪಿ (ಮತ್ತು) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ನಿರುಕ್ತಾದಿಸಾಧನಗ್ರಂಥಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಪಡುವನೋ ಅವನಿಗೆ ವೇದವು ತನ್ನ ತನುವನ್ನು (ಶರೀರವನ್ನು) ಪದವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನೂ ಜ್ಞಾನತಾತ್ಪರ್ಯಗಳನ್ನೂ (ವೇದಾರ್ಥವನ್ನೂ) ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡಬಲ್ಲುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಿಂದ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನೂ ನಿರುಕ್ತಾದಿಗ್ರಂಥಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಪಡುವ ಪುರುಷನಿಗೆ ವೇದವೇ ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಜಾಗ್ಯೇವ ಪಶ್ಯ ಉತತೀ ಸುವಾಸಾಃ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದ ಅರ್ಥವಿದು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಉಪಸಾರ (ದೃಷ್ಟಾಂತ, ಉದಾಹರಣೆ) ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವರು. ಪಠಿಯ ಸಂಗವನ್ನು ಬಯಸುವ ಪಶ್ಯಯು ಮತು

ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳಕರವಾದ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಲಂಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಪತಿಯ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ ವೇದವೂ ಪಠ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಪಡುವ ಪುರುಷನ ಬಳಿಗೆ ಬರುವುದು ಎಂದರೆ ಅವನಿಗೆ ವೇದಾರ್ಥವು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಲು ವೇದವೇ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದು. ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ವಿಶದ ಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪಠಪತ್ನೀ ಸಂಬಂಧವಾದ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರೇ ಎಂದರೆ ಪತಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ಪತಿಯ ಸಮಾಗಮವನ್ನು ಆವೇಕ್ಷಿಸುವ ಸ್ತ್ರೀ ಎಂದರ್ಥವು. ಹೆಗಲು ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಗೃಹಿಣಿಯಾದವಳು ಗೃಹಕೃತ್ಯದಲ್ಲಿ (ಮನೆಯ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ) ತೊಡಗಿರುವಾಗ ಉಟ್ಟಿರುವ ವಸ್ತ್ರವು ಮಲಿನವಾಗಿ ರುವುದರಿಂದ ಆ ಸ್ತ್ರೀಯು ಪತಿಗೆ ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅದೇ ಸ್ತ್ರೀಯು ಮತುಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪತಿಯ ಸಂಗವನ್ನು ಬಯಸಿ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾದ ವಸ್ತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಅಲಂಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಪತಿಯ ಸಮಾಪವನ್ನು ಸೇರಿದಲ್ಲಿ ಪತಿಯು ವಸ್ತ್ರಾದ್ಯಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಮನೋಹರಳಾಗಿ ಎದುರಿಗೆ ಬಂದು ನಿಂತಿರುವ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಆದರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನೋಡುವನು. ಅವಳು ಆಡುವ ಹಿತವಚನಗಳನ್ನು ಮನಸ್ಸಿಟ್ಟು ಕೇಳುವನು. ಆದಂತೆಯೇ ಹದಿನಾಲ್ಕು ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಂಠಕನಾದ ಪುರುಷನು ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟರೆ ಅದು ಅವನಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲದಂತೆ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದು. ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಧರ್ಮರೂಪವೂ, ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವೂ (ಎಂದರೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವೂ) ಆದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅವನು ಅತ್ಯಾಸಕ್ತಿಯಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಬಲ್ಲನು. ಇದೇ ಈ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇದು ಒಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ವೇದಾರ್ಥಾಭಿಜ್ಞನಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುವ ವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಮುಕ್ಯನ್ನೂ ಉಪಾಹರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮತ್ತೂ ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತದೆ—

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಏಕೋನವಿಂಶತಿಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಉತ ತ್ವಂ ಸಖ್ಯೇ ಸ್ಥಿರಲೇತಮಾಹುರ್ನ್ಯಾನಂ ಹಿನ್ವಂತ್ಯಪಿ ವಾಙಿ-
ನೇಷು | ಅಧೇನ್ವಾ ಚರತಿ ಮಾಯಯೈಷ ವಾಚಂ ಶುಶ್ರುವಾನ್
ಅಫಲಾಮಪುಷ್ಪಾಂ || (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೧-೫) ಅಪ್ಯೇಕಂ
ವಾಕ್ಸಪ್ಯೇ ಸ್ಥಿರಲೇತಮಾಹೂ ರಮಮಾಣಂ ವಿಲೇತಾರ್ಥಂ

ದೇವಸಖ್ಯೇ ರಮಣೀಯೇ ಸ್ಥಾನ ಇತಿ ವಾ ವಿಜ್ಞಾತಾರ್ಥಂ ಯಂ
 ನಾವ್ಯವಂತಿ ವಾಗ್ವೇದೀಯೇಷು ಬಲವತ್ಪ್ರತ್ಯಯೈಃ ಹ್ಯೇಷ
 ಚರತಿ ಮಾಯಯಾ ವಾಕ್ರತಿರೂಪಯಾ ನಾಸ್ತೈ ಕಾಮಾ-
 ನ್ತುರ್ಗೇ ವಾಗ್ವೇದೀಯೇಷು ಬಲವತ್ಪ್ರತ್ಯಯೈಃ ಹ್ಯೇಷ
 ಶ್ರುತವಾನ್ವಪತ್ಯಫಲಾಮಪುಷ್ಪಾಮಿತ್ಯಫಲಾಸ್ಮಾ ಅಪುಷ್ಪಾ
 ವಾಗ್ವವತಿತಿ ವಾ ಕಿಂಚಿತ್ಪುಷ್ಪಫಲೇತಿ ವಾರ್ಥಂ ವಾಚಿಃ
 ಪುಷ್ಪಫಲಮಾಹ ಯಾಜ್ಞದೈವತೇ ಪುಷ್ಪಫಲೇ ದೇವತಾಧ್ಯಾತ್ಮೇ
 ವಾಂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕೃತಧರ್ಮಾಣ ಋಷಯೋ ಬಭೂವುಸ್ತೇ -
 ವರೇಭ್ಯೋಽ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕೃತಧರ್ಮಭ್ಯ ಉಪದೇಶೇನ ಮಂತ್ರಾ-
 ನ್ಲಂಪ್ರಾದುರುಪದೇಶಾಯ ಗ್ನಾಯಂತೋವರೇ ಬಿಲ್ವಗ್ರಹಣಾ-
 ಯೇಮಂ ಗ್ರಂಥಂ ಸಮಾಮ್ನಾಸಿಷುವೇದಂ ಚ ವೇದಾಂಗಾನಿ
 ಚ ಬಿಲ್ವಂ ಭಿಲ್ವಂ ಭಾಸನಮಿತಿ ವೈತಾವಂತಃ ಸಮಾನ-
 ಕರ್ಮಾಣೋ ಧಾತವೋ ಧಾತುರ್ದಧಾತೇರೇತಾವಂತ್ಯಸ್ಯ
 ಸತ್ತ್ವಸ್ಯ ನಾಮಧೇಯಾನೈತಾವತಾಮರ್ಥಾನಾಮಿದಮಭಿ-
 ಧಾನಂ ನೈಘಂಟುಕಮಿದಂ ದೇವತಾನಾಮಪ್ರಧಾನೈನೇದಮಿತಿ
 ತದ್ಯದನ್ಯದೇವತೇ ಮಂತ್ರೇ ನಿಪತತಿ ನೈಘಂಟುಕಂ ತತ್ | ಅಶ್ವಂ
 ನ ತ್ವಾ ವಾರವಂತಂ | ಅಶ್ವಮಿವ ತ್ವಾ ವಾಲವಂತಂ ವಾಲಾ
 ದಂಶವಾರಣಾರ್ಥಾ ಭವಂತಿ ದಂತೋ ದಶತೇಃ | ಮೃಗೋ ನ
 ಭೀಮಃ ಕುಚರೋ ಗಿರಿಷಾಃ | ಮೃಗ ಇವ ಭೀಮಃ ಕುಚರೋ
 ಗಿರಿಷಾ ಮೃಗೋ ಮಾರ್ಷೇರ್ಗರ್ತಿಕರ್ಮಣೋ ಭೀಮೋ
 ಬಿಭೃತ್ಯಸ್ಮಾದ್ಧೀಷ್ಯೋಽಪ್ಯೇತಸ್ಮಾದೇವ | ಕುಚರ ಇತಿ ಚರತಿ-
 ಕರ್ಮ ಕುತ್ರಿತಮಥ ಚೇದ್ದೇವತಾಭಿಧಾನಂ ಕ್ವಾಯಂ ನ
 ಚರತಿತಿ ಗಿರಿಷಾ ಗಿರಿಷ್ಠಾಯಾ ಗಿರಿಃ ಪರ್ವತಃ ಸಮು-
 ದ್ಧೀರ್ಣೋ ಭವತಿ ಪರ್ವವಾನ್ ಪರ್ವತಃ ಪರ್ವ ಪುನಃ
 ಪೃಣಾತೇಃ ಪ್ರೀಣಾತೇರ್ವಾರ್ಥಮಾಸಪರ್ವ ದೇವಾನಸ್ಮಿನ್

ಪ್ರೀಣಂತೀತಿ ತತ್ರ ಕೃತೀತರತ್ನಂಧಿಸಾಮಾನ್ಯಾನ್ಯೈಫಸ್ಥಾಯೀ
ಮೇಘೋಽಪಿ ಗಿರಿರೇತಸ್ಮಾದೇವ ತದ್ವಾನಿ ನಾಮಾನಿ
ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಸ್ತುತೀನಾಂ ದೇವತಾನಾಂ ತದ್ವೈವತಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ
ತದುಪರಿಷ್ಪಾದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮೋ ನೈಫಂಟುಕಾನಿ ನೈಗಮಾ-
ನೀಹೇಹ || ೨೦ ||

ಹಿಂದೆ ನಾವು ಉದಾಹರಿಸಿದ ಉತ ತ್ವೇ ಪತ್ಯನ್ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿರುವ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಈ ಕೆಳಗಿನ
ಮಕ್ಕೂ ಸಹ ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುವುದು. ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಈಗ ಹೇಳುವ ಮಕ್ಕೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿಶದ
ಪಡಿಸುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಉತ ತ್ವಂ ಸಖ್ಯೇ ಸ್ಥಿರಪೀತಮಾಹುರ್ನೈನಂ ಹಿನ್ವಂತೈಫಿ ಪಾಜಿ-
ನೇಷು | ಅಧೀನ್ವಾ ಚರತಿ ಮಾಯಯೈಷ ವಾಚಂ ಶುಶ್ರುವ್
ಅಫಲಾಮಪುಷ್ಪಾಂ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೭೧-೫)

ಅಭ್ಯೇಕಂ ವಾಕ್ ಸಖ್ಯೇ ಸ್ಥಿರಪೀತಮಾಹೂ ರಮಮಾಣಂ
ವಿಬೀಶಾರ್ಥಂ ದೇವಸಖ್ಯೇ ರಮಣೀಯೇ ಸ್ಥಾನ
ಇತಿ ವಾ ವಿಜ್ಞಾತಾರ್ಥಂ ಯನಾಪ್ನುವಂತಿ ವಾಗ್ಜ್ಞೇಯೇಷು
ಬಲವತ್ಸಪ | ಅಧೀನ್ವಾ ಹ್ಯೇಷ ಚರತಿ ಮಾಯಯಾ
ಪಾತ್ರೈತಿರೂಪಯಾ ನಾಸ್ತೈ ಕಾಮಾನ್ದುರ್ಗೈ ವಾಗ್ಜ್ಞೇ-
ಹ್ಯಾನ್ ದೇವಮನುಷ್ಯಸ್ಯಾನೇಷು ಯೋ ವಾಚಂ
ಶ್ರುತವಾನ್ ಭವತ್ಯಫಲಾಮಪುಷ್ಪಾಮಿತ್ಯಫಲಾಸ್ಮಾ ಅಪುಷ್ಪಾ
ವಾಗ್ವವತೀತಿ ವಾ ಕಿಂಚಿತ್ಪುಷ್ಪಫಲೇತಿ ವಾ ಅರ್ಥಂ ವಾಚಃ
ಪುಷ್ಪಫಲಮಾಹ | ಯಾಜ್ಞ ದೈವತೇ ಪುಷ್ಪಫಲೇ ದೇವತಾ-
ಧ್ಯಾತ್ಯೇ ವಾ ||

ವಿದ್ಯಾಪಾರಂಗತನಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ವೇದದ ಸ್ವೇಹಿತನೆಂದೂ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತ
ನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವೇದಾರ್ಥವೆಂಬ ಅಮೃತವಾದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಿರಚಿತ್ತನಾಗಿರುವನೆಂದೂ ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುವರು. ತಿಳಿದವರು
ಎಂದರೆ ಸಕಲಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕುಶಲರಾದವರು ಎಂದು. ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ವೇದಕ್ಕೆ ಸ್ವೇಹಿತನೆಂದು ಮಂತ್ರವು
ಹೇಳುವುದು. ಪ್ರಸಕ್ತನಾದ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಖ್ಯೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ವೇದಾರ್ಥಾಭಿಕ್ಷುನು

ವೇದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವೇತಾಸವದಿಂದ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂತಹ ವೇದಾರ್ಥಕುಶಲನು ಸದಾಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಧಿನಿಯಮಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ತೊಡಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ವೇದಾರ್ಥವೆಂಬ ಅಮೃತಪಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾದ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿರುವನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಹಜವೇ ಆಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಸಮ್ಮೇ ಸ್ಥಿರವೀತವಾಹುಃ ಎಂಬ ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾ ಅವರ ಸ್ನೇಹಿತನಾಗಿ ಅತಿಶಯವಾದ ಅಮೃತವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವನು ಎಂದಾರ್ಥವೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಎರಡನೆಯ ಪಾದದ ಅರ್ಥವು—ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ವಾಜಿನೇಷು ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ. ವಾಚಾಂ ಇನಾಃ = ವಾಜಿನಾಃ ಬುಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯರಾದವರು ಎಂದರೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರು ಟೆನ್ನಾಗಿ ವಾಸಮಾಡುವವರು. ಇಂತಹ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರೂ ಕೂಡ ವಿದ್ವತ್ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ವೇದಾರ್ಥ ಕುಶಲನಾದವನನ್ನು ವಾದದಲ್ಲಿ ಗೆಲ್ಲಲು ಅಸಮರ್ಥರು ಎಂದರೆ ವೇದಾರ್ಥಕುಶಲನಾದವನೂ ಕೂಡ ಎಂತಹ ವಾಕ್ಯತುರನೂ ವಾದಮಾಡಿ ಗೆಲ್ಲಲಾರನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಮೂರನೆಯ ಪಾದದ ಅರ್ಥವು—ಒಂದೆರಡನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ವೇದಾರ್ಥಜ್ಞಾನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಮೂರು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಸುಮ್ಮನೆ ವೇದವನ್ನು ಕಂಠಪಾಠಮಾಡಿದವನ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಸುಮ್ಮನೆ ವೇದವನ್ನು ಕಲಿತವನು. ಪುಷ್ಪಫಲರಹಿತವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉತ್ಕರಿಸುವನು ಎಂದರೆ ಪುಷ್ಪಫಲಾದಿಗಳಿಲ್ಲದೆ ವೃಕ್ಷವು ಹೇಗೆ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ವೇದಾಧ್ಯಯನವು ಪ್ರಯೋಜನರಹಿತವಾಗಿರುವುದು. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪುಷ್ಪಫಲಶಬ್ದಗಳ ಉಪಮಾನವು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಾಗಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುವುದು. ವೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕಾಂಡ, ಜ್ಞಾನಕಾಂಡ ಎಂಬುದಾಗಿ ಎರಡು ವಿಧ. ಅದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಕರ್ಮಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಪುಷ್ಪವು. ಎರಡನೆಯದಾದ ಜ್ಞಾನಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವೇ ಫಲವು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಪದಿಂದ ಫಲವುಂಟಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕರ್ಮಕಾಂಡೋಕ್ತವಾದ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರಕಾಂಡೋಕ್ತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಫಲವು ಲಭಿಸುವುದು. ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಕಾಂಡದಂತೆ ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಫಲದಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛೆಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಇಂತಹ ಫಲವುಪ್ಪರಹಿತವಾದ ಎಂದರೆ ವೇದಾರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಬರಿಯ ಕಂಠಪಾಠವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿ ತಿರುಗಾಡುವ ಪುರುಷನು ಮಾಯಾರೂಪವಾದ ಅಧೀನುವಿನೊಡನೆ ಸಂಚರಿಸುವವನು ತಿರುವನು. ಹೊಸಬಾಗಿ ಕರುಹಾಕಿ ಹಾಲುಕರೆಯುವ ಹಸುವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದುದು. ಅದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ (ಧಿನೋತೀತಿ ಧೀನುಃ) ಧೇನು ಎನ್ನುವರು. ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವನಿಗೆ ವೇದವು (ಅಥವಾ ವೇದವಾಕ್ಯವು) ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವಾದ ಹಾಲನ್ನು ಕರೆಯುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ (ಅವನಿಗೆ ವೇದಾರ್ಥವು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ ವಾದುದರಿಂದ) ಅವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವೇದವು ಅಧೀನುವೆನ್ನಿಸುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅದು ಮಾಯಾ ಎಂದರೆ ಕಪಟರೂಪವು. ಅಂತಹ ಮಾಯಾಧೀನುವಿನಿಂದ ಹಾಲು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಬರಿಯ ವೇದವಾಕ್ಯವು ಪುರುಷನಿಗೆ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಈ ಮುಕ್ತನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕೃತಧರ್ಮಾಣ ಋಷಯೋ ಬಭೂವುಃ | ತೇಽ ವರೇಭ್ಯೋಽ
ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕೃತಧರ್ಮಭ್ಯ ಉಪದೇಶೇನ ಮಂತ್ರಾನ್ಸಂಪ್ರಾದುಃ | ಉಪ-
ದೇಶಾಯ ಗ್ಲಾಯಂತೋಽ ವರೇ ಬಿಲ್ಮಗ್ರಹಣಾಯೇಮಂ ಗ್ರಂಥಂ
ಸಮಾಮ್ನಾಸಿಷುವರ್ವೇದಂ ಚ ವೇದಾಂಗಾನಿ ಚ | ಬಿಲ್ಮಂ ಭಿಲ್ಮಂ
ಭಾಸನಮಿತಿ ವಾ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ವೇದಗಳೂ, ವೇದೋಕ್ತಧರ್ಮಗಳೂ ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಥವಾ ತನ್ಮೋದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕೃತವಾದವು ಎಂದರೆ ದೃಷ್ಟವಾದವು, ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದವು. ಋಷಿಗಳು ವೇದಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಅಶಕ್ತರಾದ ತಮ್ಮ ಶಿಷ್ಯರಿಗಳಿಗೆ ಉಪದೇಶಮಾಡಿದರು. ಈ ಉಪದೇಶವು ಪರಂಪರಾಗತವಾಗಿ ನಡೆದು ಬಂದಿತು. ಉಪದೇಶವನ್ನು ಪಡೆದವರೂ ಸಹ ಬರಬರುತ್ತಾ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನೂ ವೇದಧರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಬಹಳ ಪ್ರಯಾಸಪಡಬೇಕಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಋಷಿಗಳಿಂದ ಮಂತ್ರೋಪದೇಶವನ್ನು ಪಡೆದವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಮುಂದಿನ ಜನಾಂಗದವರ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ವೇದಗಳನ್ನೂ ನಿರುಕ್ತಾದಿ ವೇದಾಂಗಗಳನ್ನೂ ವಿಭಾಗಮಾಡಿ ಕ್ರಮಪಡಿಸಿಟ್ಟರು. ಆ ಕ್ರಮಸಹಿತವಾದ ವಿಭಾಗವೇ ಈಗಲೂ ನಡೆದು ಬರುತ್ತಿರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕಶಾಖೆಗಳು ಇರುವವು. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ೨೧ ಶಾಖೆಗಳೂ, ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ೧೧೧ ಶಾಖೆಗಳೂ, ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ ೧೦೦೦ ಶಾಖೆಗಳೂ ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿ ೯ ಶಾಖೆಗಳೂ ಇರುವವು. ಇವುಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಸಮಹರ್ಷಿಯೇ ಮಾಡಿದರೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದರಂತೆ ವ್ಯಾಕರಣವು ಎಂಟು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ನಿರುಕ್ತವು ೧೪ ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಕ್ರಮಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇತರ ವೇದಾಂಗಗಳೂ ಇದರಂತೆಯೇ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವು. ಈ ವಿಭಾಗಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರರಹಿತರಾದ ಸಾಮಾನ್ಯಜನರ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವು. ಇದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಮ ಅಥವಾ ಭಿಲ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳುವರು. ಬಿಲ್ಮಂ ಅಥವಾ ಭಿಲ್ಮಂ ಎಂದರೆ ವೇದಾನಾಂ ಭೇದಸಂ ವೇದಗಳ ವಿಭಾಗವು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಭಾಸನಮಿತಿ ವಾ ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಎಂದರೆ ವೇದಾಂಗವಿಜ್ಞಾನೇನ ಭಾಸತೇ ಪ್ರಕಾಶತೇ ವೇದಾರ್ಥ ಇತ್ಯಂತ ಇದನ್ನುಕ್ತಂ ಬಿಲ್ಮಮಿತಿ | ನಿರುಕ್ತಾದಿ ವೇದಾಂಗಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ವೇದಾರ್ಥವು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ವೇದಾಂಗಗಳ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಬಿಲ್ಮ ಅಥವಾ ಭಿಲ್ಮವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಭಿದೇರ್ಭಾಸತೇರ್ವಾ ಬಿಲ್ಮಶಬ್ದಃ | ವಿಭಾಗಸು ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಭಿದಿ ಅಥವಾ ಭಾಸತಿಭಾಸುಗಳಿಂದ ಬಿಲ್ಮಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಎತಾವಂತಃ ಸಮಾನಕರ್ಮಾಣೋ ಧಾತವಃ | ಧಾತುರ್ದಧಾತೇಃ |

ಎತಾವಂತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ತ್ವಸ್ಯ ನಾಮಧೇಯಾನಿ ಎತಾವತಾಮರ್ಥಾ-
ನಾಮಿದಮುಭಿಧಾನಂ | ನೈಘಂಟುಕಮಿದಂ ದೇವತಾನಾಮಪ್ರಾ-
ಧಾನೈನೋದಮಿತಿ ತದ್ಯದನ್ಯದೈವತೇ ಮಂತ್ರೇ ನಿಪತತಿ ನೈಘಂ-
ಟುಕಂ ತತ |

ವೇದವೇದಾಂಗಗಳ ವಿಭಾಗವು ಹಿಂದೆ ಕ್ರಮಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಅದನ್ನು ಇನ್ನೂ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಗ್ರಂಥದ ವಿಭಾಗಕ್ರಮವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕವಿಧ ಅರ್ಥಗಳಿರುವವು. ಇದು (ಹೆಸರಿನ) ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ದಾತುಧಾತುವಿನಿಂದ ಧಾತುಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನಾರ್ಥವನ್ನು ; ನೆರಸುವ ಧಾತುಗಳು ಅನೇಕವಿವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಗತಿಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾತುರ್ವೋ ದ್ವಾವಿಂಶಂ ಶತಂ - ಈ ೧೨ ಧಾತುಗಳು ಗತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವವು (ನಿ. ೩-೯) ಕಾಂತಿಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾತುರ್ವೋ ದ್ವಾವಿಂಶಂ ಶತಂ - ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು (ಅವೇಕ್ಷಿಸು) ಸೂಚಿಸುವ ಧಾತುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ೧೮ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೇಗೆಯೆ ಸಾಮರಸ್ಯದ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ - ಪೃಥಿವೀನಾಮಧೇ ಯಾನ್ಯೇಕವಿಂಶತಿಃ ಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ೨೧ (ನಿ. ೨-೬); ಹಿರಣ್ಯನಾರ್ತಾನ್ಯುತ್ತರಾಃ ಪಂಚದಶ - ಹಿರಣ್ಯ; ಅಥವಾ ಸುಮರ್ಷ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ೧೫ (ನಿ. ೨-೧೦); ಇತ್ಯಾದಿ ಈ ರೀತಿ ಒಂದೇವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದು ಗುಂಪಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಅವುಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಈ ಗ್ರಂಥದ ೧-೩ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ೧-೩ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿಗೆ ಗೌಃ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಜಹಾ ಎಂಬ ಪದವರೆಗೆ ಇರುವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ (೧-೩ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿಗೆ) ನಿಘಂಟುವಿನ ವಿಕಾರ್ಥಮನೇಕಶಬ್ದಂ ಎಂಬ ಹೆಸರು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಿರುವವು. ಅದಿತ್ಯೋನ್ಯಪ್ರಕೂಪಾರಃ ; ಸಮುದ್ರೋನ್ಯಪ್ರಕೂಪಾರಃ | ಇತ್ಯಾದಿ (ನಿ. ೪-೧೮) ಇಂತಹ ಶಬ್ದಗಳು ಅನೇಕವಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಅನವಗತಸಂಸ್ಕಾರ ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಕರಣನಿಲಯಗಳಿಗೆ ಒಳಪಡದ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಜಹಾ ನೋದಲಾದ ಅನೇಕ ನೈಗಮಶಬ್ದಗಳೂ ಇರುವವು. ಇಂತಹ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಈ ಗ್ರಂಥದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ನಿಘಂಟುವಿನ ಐಕಪದಿಕಂ ನಾಮ ಪ್ರಕರಣಂ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಮತ್ತು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಶಬ್ದಗಳು ಈ ಗ್ರಂಥದ ೫ ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ನಿಘಂಟುವಿನ ದೈವತಂ ಪ್ರಕರಣಂ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಈ ನಿಘಂಟು ಅಥವಾ ನೈಘಂಟುಕ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ದೇವತೆಗಳು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದಾಗ ಆ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ದೇವತೆ ಯಾರು ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ನೈಘಂಟುಕ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಊಹಿಸಬೇಕು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೇವತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಅಥವಾ ಗುಣವಾಚಕವಾಗಿ ಇತರ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು ಇರಬಹುದು ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆ ಮಂತ್ರದ ಪ್ರಧಾನ ದೇವತೆ ಯಾರು, ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಇತರ ದೇವತೆ ಯಾರು ಎಂಬುದನ್ನು ಊಹಿಸಿ ತಿಳಿದು (ಅರ್ಥದಿಂದ) ಅದರಂತೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅಶ್ವಂ ನ ತ್ವಾ ವಾರವಂತಂ | ಅಶ್ವಮಿವಾ ತ್ವಾ ವಾಲವಂತಂ |
ವಾಲಾ ದಂಶವಾರಣಾರ್ಥಾ ಭವಂತಿ | ದಂತೋ ದಶತೇಃ ||

ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಈ ಮಕ್ಕನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು—

ಅಶ್ವಂ ನ ತ್ವಾ ವಾರವಂತಂ | ವಂದಧ್ಯಾ ಅಗ್ನಿಂ ನನೋಧಿಃ |
ಸಂಠಾಜಂತಮದ್ಧರಾಣಾಂ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಸಾರ್ವಭೌಮನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಕುದುರೆಯು ತನ್ನ ಬಾಲದಿಂದ ಸೊಳ್ಳಿಗಳ ನೆಲ್ಲಾ ಚದುರಿ ಓಡಿಸುವಂತೆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾನಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಓಡಿಸುವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿದೇವನಾದ ನನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವಂದಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಶಬ್ದವು ನೈಘಂಟುಕ ಪದವು. ಅದು ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಉಪಮಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಅಶ್ವಶಬ್ದವನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಪ್ರಧಾನದೇವತೆಯು. ವಾಲಾ ಎಂದರೆ ಬಾಲವು. ಆ ಬಾಲದ ಉಪಯೋಗವೇನು ಎಂದರೆ ದಂಶನಿವಾರಣಾರ್ಥ ಭವಂತಿ ಬಾಲಗಳು ಅಶ್ವದ ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಅಶ್ವಕ್ಕೆ ತೊಂದರೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಸೊಳ್ಳಿ ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಮಿಗಳನ್ನು ಕುದುರೆಗಳು ತಮ್ಮ ಬಾಲಗಳನ್ನು ಬೀಸುವುದರಿಂದ ಸೊಳ್ಳಿಗಳ ಕಾಟವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಬಾಲದ ಉಪಯೋಗವು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸೊಳ್ಳಿಗಳು ಕುದುರೆಯ ಶರೀರವನ್ನು ಕಚ್ಚುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ದಂಶ ಶಬ್ದದಿಂದ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದಂಶ ಶಬ್ದವು ಕಚ್ಚು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ದಶತಿ ಧಾತು ಎನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಮೃಗೋ ನ ಭೀಮಃ ಕುಚರೋ ಗಿರಿಷಾಃ | ಮೃಗ ಇವ ಭೀಮಃ
ಕುಚರೋ ಗಿರಿಷಾಃ | ಮೃಗೋ ಮಾರ್ಷ್ವೇರ್ಗರ್ತಿಕರ್ಮಣಃ |
ಭೀಮೋ ಬಿಭೃತ್ಯಸ್ವಾತ್ | ಭೀಷ್ಮೋಽಪ್ಯೇತಸ್ವಾದೇವ | ಕುಚರ
ಇತಿ ಚರತಿ ಕರ್ಮ ಕುತ್ತಿತಂ | ಅಘ್ರ ಚೇದ್ದೇವತಾಭಿಧಾನಂ ಕ್ವಾಯಂ
ನ ಚರತೀತಿ | ಗಿರಿಷಾ ಗಿರಿಸ್ಥಾಯೀ | ಗಿರಿಃ ಪರ್ವತಃ
ಸಮುದ್ಗೀರ್ಣೋ ಭವತಿ ಪರ್ವವಾನ್ ಪರ್ವತಃ | ಪರ್ವ ಪುನಃ
ಪೃಣಾತೇಃ ಪ್ರೇಣಾತೇರ್ವಾ | ಅರ್ಧಮಾಸಪರ್ವ-ದೇವಾನಸ್ಮಿನ್
ಪ್ರೇಣಂತೀತಿ | ತತ್ ಪ್ರಕೃತೀತರತ್ನಂ ಬಂಧಿಸಾಮಾನ್ಯಾತ್ |
ಮೇಘಸ್ಥಾಯೀ | ಮೇಘೋಽಪಿ ಗಿರೀತಸ್ವಾದೇವ ||

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವರು.

ಮೃಗೋ ನ ಭೀಮಃ ಕುಚರೋ ಗಿರಿಷಾಃ | ಪರಾವತ ಆ ಜಗಂಥಾ ಪರಸ್ವಾಃ |
ಸ್ವಕಂ ಸಂತಾಯ ಪವಿಮಿಂ ದ್ರತಿಗ್ಂ ವಿ ಶತ್ರೂನ್ತಾಲ್ಹಿ ವೆ ಮೃಘೋ ನುದಸ್ವ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೮-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ಪರ್ವತಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವುದೂ ಆಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹೊಂಚುಹಾಕುತ್ತಾ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವುದೂ ಆದ ಸಿಂಹದಂತೆ ನೀನು ಭಯಂಕರನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಇಂತಹ ನೀನು ಅತ್ಯಂತ ದೂರಪ್ರದೇಶವಾದ ದ್ವಿತೀಯಕದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ದಯಮಾಡು. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯುದ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದೂ ಹಂತವೂ ಆದ ನನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು

ಚಿನ್ನಾಗಿ ಹರಿತಮಾಡಿ ಆ ಆಯುಧದಿಂದ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಹರಿಸು (ನಾಶಮಾಡು) ಮತ್ತು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೋರಾಡುತ್ತಿರುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹೊಡೆದೋಡಿಸು.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮೃಗಶಬ್ದವು ಸ್ಥಿಘಂಟುಕವದವು. ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಧಾನ ದೇವತೆಯು. ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಮೃಗೋ ನ ಭೀಮಾಃ ಕುಚರೋ ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು ಮ. ಸಂ. ೧-೧೫೫-೨ ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ (ಪ್ರತದ್ವಿಷ್ಟಾಃ ಪ್ರವತೇ) ಎರಡನೆಯ ಪಾದವಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೮೦-೨ ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದವಾಗಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೂ ಇಲ್ಲ.

ಮೃಗೋ ನ ಭೀಮಾಃ — ಮೃಗ ಇವ ಭೀಮಾಃ | ಮೃಗೋ ಮಾರ್ಷ್ಠೀಕರ್ಮಣಃ | ಭೀಮೋ ಬಿಭ್ಯತ್ಯಸ್ತಾತ್ | ಭೀಷೋಽಪ್ಯೇತಸ್ಮಾದೇವ || (ಇಂದ್ರನು) ಮೃಗದಂತೆ ಭಯಂಕರನಾದವನು. ಮೃಗವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ದುಷ್ಟಮೃಗವು, ವ್ಯಾಘ್ರ ಅಥವಾ ಸಿಂಹವು. ಮೃಗಶಬ್ದವು ಗತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಮೃಚ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಮೃಗವು ಯಾವಾಗಲೂ ಆಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಮೃಗವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಇದನ್ನು ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕಂಡು ಜನರು ಹೆದರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಭೀಮ (ಭಯಂಕರ) ಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಹೆದರು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಬಿಭ್ಯತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ಭೀಮಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಭೀಷ್ಮ ಶಬ್ದವೂ ಈ ಬಿಭ್ಯತಿಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಭೀಷ್ಮ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವೂ ಭೀಮಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ಇರುವುದು.

ಕುಚರೋ ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ — ಕುಚರ ಇತಿ ಚರತಿಕರ್ಮ ಕುತ್ತಿತಂ | ಅಥ ಚೇದ್ದೇವತಾಭಿಧಾನಂ ಕ್ರಾಯಂ ನ ಚರತಿತಿ | ಗಿರಿಷ್ಠಾ ಗಿರಿಸ್ಥಾಯಾ || ಕುಚರವೆಂದರೆ ಕುತ್ತಿತಗಮನ ಅಥವಾ ಸಂಚಾರ. ದುಷ್ಟವ್ರಾಣಿಗಳು ವಧಾರ್ಥವಾಗಿ ಎಂದರೆ ತಮ್ಮ ಆಹಾರವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ (ಸಿಂಹ ಅಥವಾ ವ್ಯಾಘ್ರವು) ಕುತ್ತಿತಗಮನದಿಂದ ಸಂಚರಿಸುವವು. ಎಂದರೆ ನೇರವಾಗಿ ಎದುರಿಗೆ ಹೋಗದೆ ಪೊದೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣದಂತೆ ಅಡಗಿದ್ದು ಹೊಂಚುಹುಕುತ್ಯಾ ಸಂಚರಿಸುವವು. ಇದೇ ಕುತ್ತಿತ ಸಂಚಾರವು ದೇವತೆಯ (ಇಂದ್ರನ) ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ- ಕ್ಷ ಆಯಂ ನ ಚರತಿತಿ — ಈ ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲಿತಾನೇ ಸಂಚರಿಸುವುದಿಲ್ಲ ? ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ಷ ಆಯಂ ನ ಚರತಿತಿ ಕುಚರಾಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವು. ಗಿರಿಷ್ಠಾ ಎಂದರೆ ಸಿಂಹವು. ಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ (ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ) ವಾಸಮಾಡುವುದು ಅಥವಾ ಸಂಚರಿಸುವುದು. ಸಿಂಹ, ವ್ಯಾಘ್ರ ಮೊದಲಾದ ಹಿಂಪ್ರಜಂತುಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಪರ್ವತಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೃಗಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ದೇವತಾ ಪರವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ ಎಂದರೆ ಮೇಘಸ್ಥಾಯಾ ಗಿರಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂದೂ ಅರ್ಥವು. ಮೇಘಸ್ಥನಾಗಿರುವವನು ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಗಿರಿಃ ಪರ್ವತಃ ಸಮುದ್ರೀರೋ ಭವತಿ | ಪರ್ವವಾನ್ ಪರ್ವತಃ | ಪರ್ವ ಪುನಃ ಪೃಥಾತೇಃ ಪ್ರೀಣಾತೇರ್ವಾ || ಗಿರಿ ಎಂದರೆ ಪರ್ವತವು (ಬೆಟ್ಟವು) ಇದು ಸುತ್ತ ಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಎಂದರೆ (ಸಮುದ್ರೀಣ) ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಗಿರಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಪರ್ವತವೆಂದರೆ— ಪರ್ವವಾನ್ ಪರ್ವತಃ ಗುವು ಅಥವಾ ರಾಶಿಗಳೆಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲುಗಳೂ ಬಂಡೆಗಳೂ ರಾಶಿರಾಶಿಗಳಾಗಿ ಬಿದ್ದಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪರ್ವತವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪರ್ವತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಮೇಘಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗುವು ಗುಂಪಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಘಕ್ಕೆ ಪರ್ವತವೆಂದೂ ಹೆಸರು.

ಪರ್ವ ಪುನಃ ಪೃಣಾತೇಃ ಪ್ರೀಣಾತೇರ್ವಾ ಅರ್ಧಮಾಸಪರ್ವ—ದೇವಾನಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರೀಣಂತೀತಿ ತತ್ ಪ್ರಕೃತೀತರತ್ನಂಧಿಸಾಮಾನ್ಯಾತ್ | ಮೇಘಸಾ ಯಾ | ಮೇಘೋಽಪಿ ಗಿರಿರೀತಸ್ಯಾದೇವ | ಪರ್ವಶಬ್ದವು ತುಂಬು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಪೃಣಾತಿಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಸಂತೋಷಪಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಪ್ರೀಣಾತಿಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿವೃತ್ತನಾಗಬಹುದು. ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಬಂಡೆಗಳು ತುಂಬಿರುತ್ತವೆ. ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿ ಉದಕಗಳು ತುಂಬಿರುತ್ತವೆ. ಅದರಿಂದ ಇಂತಹ ಪರ್ವತಗಳನ್ನೂ ಪರ್ವತವು ಪೃಣಾತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತನಾಗಿದೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಪ್ರೀಣಾತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತನಾದ ಪರ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಧಮಾಸ (ಪಕ್ಷ-ಹದಿನೈದು ದಿನಗಳು) ಎಂದರ್ಥವು. ಹದಿನೈದು ದಿನಗಳಿಗೊಂದಾವರ್ತಿ ಪೌರ್ಣಮಾಸ ಅಥವಾ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯು ಬರುವುದು. ಈ ಸಂಧಿಕಾಲವನ್ನು ಪರ್ವವೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸ ಮೊದಲಾದ ಇಷ್ಟಿಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಧವಿರುವ ಪ್ರೀಣಾತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ಪರ್ವಶಬ್ದವು ನಿವೃತ್ತನಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇವೆರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಧಿಯು (ಪರ್ವವು) ಸಾಮಾನ್ಯನಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ಒಂದರಲ್ಲಿ ಶಿಲೆಗಳ (ಬಂಡೆಗಳ) ಸಂಧಿಯೂ ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ ಕಾಲಸಂಧಿಯೂ (೧೫ ದಿನಗಳ ಪರಿಮಿತಿ) ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಸಂಧಿಸೂಚಕವಾದ ಪರ್ವಶಬ್ದವು ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸಾಮಾನ್ಯಪದವಾಗಿದೆ. ಮೇಘವೂ ಗಿರಿಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ (ಬೆಟ್ಟವು) ಗಿರಿಯು ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿರುವಂತೆ ಮೇಘವೂ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಹು ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತದ್ವ್ಯಾನಿ ನಾಮಾನಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಸ್ತುತೀನಾಂ ದೇವತಾನಾಂ ತದ್ವೈವತ-
ಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ | ತದುಪರಿಷ್ಪಾದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ | ನೈಘಂಟುಕಾನಿ
ನೈಗಮಾನೀಹೇಹ ||

ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆಯೋ ಆ ಭಾಗವು ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ದೈವತ ಅಥವಾ ದೈವತಕಾಂಡವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆ ದೈವತಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ ನಾನಾ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ ಅವರ ಸ್ವರೂಪ, ಲಕ್ಷಣ ಮೊದಲಾದವನ್ನೂ ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ಕಾಂಡವು ದೇವಪತ್ನಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಈಗ ಎಂದರೆ ನಿಘಂಟು ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಗಮಾದಿ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ನೈಗಮ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಜಪಾದಿ ಐಕಪದಿಕ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಹೇಳಲಾಗುವುದು.

ಇತಿ ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ ಸಮಾಪ್ತಃ |
ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಇತಿ ನಿರುಕ್ತೇ ಪ್ರಥಮಷಟ್ಪೀ ಪ್ರಥಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ |
ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಿರುಕ್ತ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ಆರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ
ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ

ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ನರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು

ಓಂ ಅಥ ನಿರ್ವಚನಂ ತದ್ಯೇಷು ಪದೇಷು ಸ್ವರಸಂಸ್ಕಾರೌ
 ಸಮರ್ಪೌ ಪ್ರಾದೇಶಿಕೇನ ಗುಣೇನಾನ್ವಿತೌ ಸ್ಯಾತಾಂ ತಥಾ
 ತಾನಿ ನಿಬ್ರೂಯಾದಧಾನನ್ವಿತೇಽರ್ಥೇಽಪ್ರಾದೇಶಿಕೇ
 ವಿಕಾರೇಽರ್ಥನಿತ್ಯಃ ಪರೀಕ್ಷೇತ ಕೇನಚಿದ್ವೃತ್ತಿಸಾಮಾನ್ಯೇನಾ-
 ವಿದ್ಯಮಾನೇ ಸಾಮಾನ್ಯೇಽಪ್ಯಕ್ಷರವರ್ಣಸಾಮಾನ್ಯಾನ್ವಿ-
 ಬ್ರೂಯಾನ್ವ ತ್ಸೇವ ನ ನಿಬ್ರೂಯಾನ್ವ ಸಂಸ್ಕಾರಮಾದ್ರಿಯೇತ
 ವಿಶಯವತ್ಯೋ ಹಿ ವೃತ್ತಯೋ ಭವಂತಿ ಯಥಾರ್ಥಂ ವಿಭಕ್ತಿಃ
 ಸಂನಮಯೇತ್ಪ್ರತಮವತ್ತಮಿತಿ ಧಾತ್ವಾದೀ ಏವ ಶಿಷ್ಯೇತೇ
 ಅಥಾವ್ಯಸ್ತೇರ್ನಿವೃತ್ತಿಸ್ಥಾನೇಷ್ವಾದಿಲೋಪೋ ಭವತಿ ಸ್ತಃ ಸಂತೀ-
 ತ್ಯಥಾಪ್ಯಂತಲೋಪೋ ಭವತಿ ಗತ್ವಾ ಗತಮಿತ್ಯಥಾವ್ಯುಪಧಾ-
 ಲೋಪೋ ಭವತಿ ಜಗ್ಮಕೃಜಗ್ಮೂರಿತ್ಯಥಾವ್ಯುಪಧಾವಿಕಾರೋ
 ಭವತಿ ರಾಜಾ ದಂಡೀತ್ಯಥಾಬಿ ವರ್ಣಲೋಪೋ ಭವತಿ ತತ್ತ್ವಾ-
 ಯಾಮೀತ್ಯಥಾಬಿ ದ್ವಿವರ್ಣಲೋಪಸ್ಪೃಚ ಇತ್ಯಥಾಪ್ಯಾದಿ-
 ವಿಪರ್ಯಯೋ ಜ್ಯೋತಿರ್ಘನೋ ಬಿಂದುವಾರ್ಹಟ್ಯ ಇತ್ಯಥಾ-
 ಪ್ಯಾದ್ಯಂತವಿಪರ್ಯಯೋ ಭವತಿ ಸ್ತೋಕಾ ರಜ್ಜುಃ ಸಿಕತ್ತಾ-
 ಸ್ತಕೀತ್ಯಥಾಪ್ಯಂತವ್ಯಾಪತ್ತಿರ್ಭವತಿ || ೧ ||

ಓಂ ಅಥ ನಿರ್ವಚನಂ

ನಾನುಪದ, ಧಾತುಗಳು, ಸ್ವರಪದಗಳು, ಅವ್ಯಯಗಳು, ಇವುಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ನಿವರಣಮಾಡಿ ಹೇಳಿದನಂತರ
 ಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಾರಂಭತ್ರಯೋಜನವೂ ಮುಕ್ತ ಶಿಕ್ಷೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ಆರು ವಿಧಾಂಗಗಳ ಪ್ರಯೋಜನಗಳೂ ಹಿಂದಿನ ಮೂರು

ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವೇದದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳನ್ನೂ, ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಬೇಕಾಗಿ ಇರುವ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೂ ಹಿಂದಿನ ಅಧ್ಯಾಯದ ಕೊನೆಯ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನೈಘಂಟುಕಾನಿ, ನೈಗಮಾನಿ, ಇಹೇಹ ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು “ ನೈಘಂಟುಕಾನಿ ಪದಾನಿ, ನೈಗಮಾನಿ ಪದಾನಿ ” ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾನುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪೂರ್ಣಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಆಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮ ಮತ್ತು ಸ್ವರಗಳ ವಿವರಣೆ ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ತಿಳಿಯಲಶಕ್ತವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಅರ್ಥ ನಿರ್ವಚನಂ ಎಂದು ಈ ಅಧ್ಯಾಯದ ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಾರಂಭ ಮಾಡಿರುತ್ತದೆ, ಪರ್ಯಾಯಪದಗಳ ಅರ್ಥವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ಸರಿಯಾದ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ವಿವರಿಸುವ ಕ್ರಮವೇ ನಿರ್ವಚನ ವೆನಿಸುವುದು. (೨-೧-೧)

ತದ್ಯೇಷು ಪದೇಷು ಸ್ವರಸಂಸ್ಕಾರೌ ಸಮರ್ಥೌ ಪ್ರಾದೇಶಿಕೇನ
ಗುಣೇನಾನ್ವಿತೌ ಸ್ಯಾತಾಂ ತಥಾ ತಾನಿ ನಿಬ್ರೂಹಯಾತ್

ಶಬ್ದಗಳು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿರುವುವು. ಕೆಲವು ಪದಗಳಿಗೆ ಉದಾತ್ತಾದಿ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಅರ್ಥವು ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಮರ್ಥೌ ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳ ಸ್ವರಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯ ಕ್ರಮಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಉದಾತ್ತದ ಸ್ವರಗಳೂ, ಅವುಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಕ್ರಮಗಳೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪದಗಳಿಗೆ ಸ್ವರಗಳು ಮತ್ತು ಧಾತುರೂಪಗಳ ವಿವರಣೆಯು ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಭಾಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದನ್ನು ಸಮರ್ಥ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಧಾತುರೂಪಗಳ ಮತ್ತು ಸ್ವರಗಳ ವಿವರಣೆಯೂ ಈ ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ. ಪದಗಳ ಅರ್ಥವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪದಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದೇ ಹೇಳಲಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ನಿರೂಪವೆಂಬ ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಶಬ್ದಗಳು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿರುವುವು. “ ಮಂತ್ರೋ ಹೀನಃ ಸ್ವರಶೋ ವರ್ಣತೋ ವಾ ” ಎಂಬಂತೆ ಉದಾತ್ತ, ಅನುದಾತ್ತ, ಸ್ವರಿತ, ಪ್ರಚಯ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಸ್ವರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಕೆಲವು ಪದಗಳು ಸಮರ್ಥ ಸ್ವರಗಳೆನಿಸುವುವು. ಇದನ್ನೇ ಸಮರ್ಥ ಸ್ವರಸಂಸ್ಕಾರಗಳೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪದಗಳು ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಸ್ವರಗಳಿಂದ ಸರಿಯಾಗಿ ವರ್ಣೋಚ್ಚಾರಣೆಯು ನಡೆದಿಲ್ಲದ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಗುಣೇನ ಅನ್ವಿತೌ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಆಯಾಯ ಪದಗಳ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಧಾತುವಿನ ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಉಪಸರ್ಗ ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ತಿಳಿದು ಆಯಾಯ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಆಯಾಯ ಪದಗಳು ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನೇ “ ಪ್ರಾದೇಶಿಕೇನ ಗುಣೇನ ಅನ್ವಿತೌ ” ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ ಅಂದರೆ ಸ್ವರಸಂಸ್ಕಾರ, ಧಾತು ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸಂಬಂಧ ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಆಯಾಯ ಪದಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದೇ ಇವೆಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವು ಬದಲಾಯಿಸು

ವುದಿಂದ " ಅರ್ಥ ವೈಪರೀತ್ಯ "ವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಅರ್ಥವೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಆಯಾಯ ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಾಗಿ ಬರುವಂತೆ ಈ ಪದಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಈ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಇಪ್ಪತ್ತಾರೆಯೇ ಆಯಾಯ ಪದಗಳ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ " ನೈಘಂಟಿಕ ಕಾಂಡ "ವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿವೆ. (೨-೧-೨)

ಅಥ ಅನನ್ವಿತೇ ಽರ್ಥೇ ಅಪ್ರಾದೇಶಿಕೇ ವಿಕಾರೇ ಅರ್ಥನಿತ್ಯಃ ಪರಿಕ್ಷೇಪತ |
ಕೇನಚಿತ್ ವೃತ್ತಿಸಾಮಾನ್ಯೇನ | (೨-೧-೩)

ಆಯಾಯ ಸ್ವರಗಳು ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಆಯಾಯ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರಗಳು ಇದ್ದರೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೇಳಲು ಆಯಾಯ ಪ್ರಕರಣವಿಂದ ಅವಕಾಶವು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಶಬ್ದವು ಧಾತು ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಸ್ವರ ಇವುಗಳಿಂದ ಸರಿಯಾದ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದಿದ್ದರೂ ಅರ್ಥವು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುವ ಕಾರಣ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಶಬ್ದ ಶಕ್ತಿಯ ವೈಪರೀತ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಜ್ಞರು ಇದನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಆಯಾಯ ಪದಗಳು ಆಯಾಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತವೆಯೇ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂಬುದನ್ನು ಆಯಾಯ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿಶೇಷ ಭಾವದಿಂದ ಇರುವಿಕೆಯನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅರ್ಥವು ಯಾವಾಗಲೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರವೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವಿಕೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ " ಮುದ್ಧಂ ನಿತ್ಯಮೇವ ಪ್ರಧಾನಂ ಭೋಜನಂ " ಎಂದರೆ ಊಟಮಾಡುವಾಗ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ ಹೆಸರುಬೇಳೆಯು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಆಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥವು ಮುಖ್ಯವಾದಿದ್ದರೂ ಸ್ವರಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾದ ಗಮನವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು. ಈ ಸ್ವರದ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸುವಂತೆ ಆಯಾಯ ಪದಗಳಿಗೆ ಆಯಾಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಕ್ತಿಯು ಸ್ವರಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಇದೆಯೇ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸ್ವರದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಗಮನವೂ, ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಬ್ದ ಶಕ್ತಿಯೂ, ಇವೆರಡೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವೆರಡನ್ನೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅರ್ಥವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವು ಗೌಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆಗಿಂತ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಯು ಮುಖ್ಯವಾದುದೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. (೨-೧-೩).

ಅವಿದ್ಯವಾನೇ ಸಾಮಾನ್ಯೇಶಿ ಅಕ್ಷರವರ್ಣಸಾಮಾನ್ಯಾನ್ವಿಬ್ರೂಫ-
ಯಾತ್ | ನ ತ್ರೇವ ನ ನಿಬ್ರೂಫಯಾತ್ | ನ ಸಂಸ್ಕಾರಮಾದ್ರಿಯೇತ
ವಿಶಯವತ್ಯೋ ಹಿ ವೃತ್ತಯೋ ಭವಂತಿ ಯಥಾರ್ಥಂ ವಿಭಕ್ತಿಃ
ಸನ್ಯಮಯೇತ |

(೨-೧-೪)

ವಿಶೇಷವಾದ ಅರ್ಥವು ಆಯಾಯ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬರದಿರುವ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಪದದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರ ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅರ್ಥವೇ ಆಯಾಯ ಪದದಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಆಯಾಯ ಪದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಕ್ತಿಯು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಕ್ತಿಗಳು ಪ್ರಾಯಶಃ ಸಂದೇಹವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವವುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅದುದರಿಂದ ವಿಶೇಷವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಇದರಂತೆಯೇ ಆಯಾಯ ಅಕ್ಷರಗಳು ಆಯಾಯ ಸ್ವರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವರವೂ ಆಯಾಯ ಅಕ್ಷರವೂ ಕೂಡಿ ಆಯಾಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಸ್ವಪ್ನವಾಗಿರುವಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಸ್ವರ, ಅಕ್ಷರಗಳು ಇವುಗಳ ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಇದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಸ್ವರವರ್ಣ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಈ ನಿರೂಪನೆಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆಯಾಯ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದಲೂ ಆಯಾಯ ಧಾತು ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡದೇ ಇರುವ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಗಮನ ವನ್ನು ಕೊಡಬಾರದು.

ಅರ್ಥ ಸಾಮಾನ್ಯವು ಅಥವಾ ಶಬ್ದಸಾಮಾನ್ಯವು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ್ದೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣ, ಉದಾರ, ನಿಶ್ಚಿಂತ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳೂ, ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಆಯಾಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಪ್ರವೀಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವೀಣೆಯನ್ನು ನುಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಿವಂತನೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಉಪಸರ್ಗ ಸಹಾಯದಿಂದ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಯೋಗಾರ್ಥವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದಲ್ಲಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ರೂಢಿಯು ತಪ್ಪಿಹೋಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಪ್ರವೀಣ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದಕಡೆಯೆಲ್ಲವೂ ಎಲ್ಲರೂ ರೂಢಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರವೀಣನೆಂದರೆ ಬುದ್ಧಿವಂತನೆಂದು ಅರ್ಥ. ವೀಣೆಯನ್ನು ನುಡಿಸುವವನೆಂಬ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ಯಾರೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ. " ಯೋಗಾತ್ ರೂಢಿಃ ಬಲೀಯಸೀ " ಎಂಬ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದೆ.

ಇದರಂತೆಯೇ ಉದಾರ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ (ಸ್ವರವನ್ನು) ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಕಾರಣ ಕುದುರೆ ಅಥವಾ ಗೂಳಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಅವಯವಾರ್ಥವು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಬ್ದದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಾರ ಎಂದರೆ " ಯೋಚನೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಕೊಡುವವನು " ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಅರ್ಥ ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಇದು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ನಿಶ್ಚಿಂತ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕತ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಈ ಶಬ್ದದಿಂದ ತಿಳಿಯುವಾಗ ಮೂರು ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದಲೂ, ಎರಡು ಕಡೆಯಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ತುದಿಯಿಂದಲೂ ಹರಿತವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕತ್ತರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅರ್ಥವು ಈ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಶಬ್ದದ ಅವಯವಾರ್ಥವು ಕ್ರಿಯಾಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನಿಶ್ಚಿಂತ ಎಂದರೆ ಕತ್ತಿಯಿರುವ " ಕ್ರೂರ " ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಕ್ರೂರನಾಗಿರುವ ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ನಿಶ್ಚಿಂತ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಕ್ರಿಯಾಗುಣ ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ.

ಹೀಗೆಯೇ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಶಬ್ದಸಾಮಾನ್ಯ, ಅರ್ಥಸಾಮಾನ್ಯ-ಇವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವೇದದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ ಮತ್ತು ವರ್ಣ ಇವುಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಬಹಳವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ವೇದದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಾಯಶಃ ಸ್ವರವರ್ಣ ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುವು.

ಕಾರಕ, ಹಾರಕ, ಲಾವಕ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಶಬ್ದನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಕ್ರಮವು ಈ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಇದರ ಅರ್ಥಗಳು ಸುಲಭವಾಗಿ ವ್ಯಾಕರಣದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆಂಬ ಅಂಶದಿಂದ ಬಿಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಕಾರಣ ಇವುಗಳಿಗೆ “ ಪರೋಕ್ಷವೃತ್ತಿ ಶಬ್ದ, ಅಪರೋಕ್ಷವೃತ್ತಿ ಶಬ್ದ ” ಎಂದು ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿದೆ. ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ಕಷ್ಟವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದವು ಪರೋಕ್ಷವೃತ್ತಿ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಬಿಲ್ವ, ಕುದರ, ಉದಾರ, ವೈಶವ, ಪರ್ವ ಎಂಬ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಈ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾದ ಅರ್ಥವಿರುವಿಕೆಯು ಈ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಸಾಮಾನ್ಯ, ಶಬ್ದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಇವುಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಹೇಳುವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯಲು ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಕ್ತಿಯು ಸಂದೇಹಾಸ್ವದವಾಗಿ ಇರುವುದೇ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯು ಗೂಢವಾಗಿ ಇದೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂಬ ಸಂಶಯವು ಉಂಟಾಗಿ ವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಆಸ್ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದ ರಿಂದಲೇ “ವಿಕೆಯವತ್ಯೋ ಹಿ ವೃತ್ತಯೋ ಭವಂತಿ ” ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಅರ್ಥ ಸಾಮಾನ್ಯದಿಂದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು ಇರುತ್ತವೆ, ಅಂದರೆ ಆಯಾಯ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬರುವ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಸ್ವರಸಾಮಾನ್ಯದಿಂದ ಬರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯ ಬೇಕು. ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಸಾಮಾನ್ಯದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದರಂತೆಯೇ ಅರ್ಥಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸುವಾಗ ಹಿಂದಿರುವ ಪದ, ಮುಂದಿರುವ ಪದ ಮತ್ತು ಆಯಾಯ ಪ್ರಕರಣ ಇವುಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಲು ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. “ಹೃತ್ವಃ ಶೋಕೈಃ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ “ಹೃದಯಾನಿ ಶೋಕೈಃ” (ದೈ, ಕಾ, ೯-೩-೩೩) ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ “ಹೃತ್ವ” ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ರಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅರ್ಥಕ್ಕನುಸರಿಸಿ ದ್ವಿತೀಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಹೃದಯ ನನ್ನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಈ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಪ್ರತ್ಯಮವತ್ರಮಿತಿ ಧಾತ್ರಾದೀ ನವ ತಿಷ್ಠೇತೇ

ಶಬ್ದರೂಪಗಳು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಸೇರುವುದರಿಂದ ಆಯಾಯ ಧಾತುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ ಶಬ್ದರೂಪದ ವಿಶಯದಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹ ಉಂಟಾಗುವುದು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ “ಪ್ರತ್ಯಂ ಅವತ್ತಂ” ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಆದಿಭಾಗವು ಉಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. “ಡು ದಾಡ್ ದಾನೇ” ಈ ಧಾತುವಿಗೆ “ಪ್ರ” ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿದಾಗ “ಪ್ರತ್ಯಂ” ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ “ದಾ” ಎಂಬುದು ಧಾತುವು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದಿರತಕ ತಕಾರವು “ನಿಷ್ಠಾ” ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಬಂದಿರುವುದು. ‘ದೋ ದದ್ ಘೋಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅಚ ಉಪಸರ್ಗಾಃ ತಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ದದ್” ಎಂಬ ರೂಪಕ್ಕೆ ಆಕಾರವುಳಿದು ತಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. “ಘುರೋ ಘಿ ಸವರ್ಣೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. “ಖಂಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಳಿದಿರುವ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ತಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. “ಪರಃ ಸ್ವನಿರ್ವಹಃ” ಸಂಹಿತಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ತಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ತಕಾರದೊಡನೆ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ “ಹರೋಽನಂತರಾಃ ಸಂಯೋಗಃ” ಎಂಬ

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾದಿ ಸಮಾಸವು ಬಂದು "ಪ್ರತ್ಯಂ" ಎಂಬ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ್ಯಂ ದತ್ತಂ = ಪ್ರತ್ಯಂ ಬಹಳವಾಗಿ ಕೊಡುವುದೆಂದರ್ಥ.

ಹೀಗೆಯೇ "ದೋ ಅವಮಂಜನೇ" ಎಂಬ ದೋ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಅವ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿದಾಗ ಅವತ್ತಂ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ದ ಮತ್ತು ಓ ಎಂಬೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳು ಸೇರಿ ಧಾತುವಾಗಿರುವುದು. ಅದರ ಮುಂದಿನ ತಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು "ಅದೇಚ ಉಪದೇಶೇತಿಕಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಓ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರವು ಬಂದು ತಕಾರ, ಲೋಪ, ತಕಾರಕ್ಕೆ ಡ್ವಿತ್ವ, ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದಿ ಸಮಾಸವೂ ಬರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ಅವತ್ತಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಅನೇಕ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಣವು ಮಾತ್ರವೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿಂಭಂಧ ದಿಂದ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. (೨-೧-೫)

ಅಥ ಅವ್ಯಂಜನೇ ನಿವೃತ್ತಿಸ್ಥಾನೇ ಷ್ವಾದಿಲೋಪೋ ಭವತಿ ಸ್ತಃ
ಸಂತೀತಿ | (೨-೧-೬)

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಅಧಿಭಾಗವು ಉಳಿಯುವುದು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. "ಸ್ತಃ, ಸಂತಿ" ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದರೂಪಗಳು "ಅಸ ಭುವಿ" ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವುದು. "ಅಸ" ಎಂಬ ಧಾತುವು ಈ ಧಾತುವಿನ ಅಧಿಯಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರವು ಗುಣ ಮತ್ತು ವೃದ್ಧಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ "ಸ್ತಃ ಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅದು ಲೋಪವಾದನಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿ "ಸ್ತಃ, ಸಂತಿ" ಎಂದು ಆಗುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಬೇರೆ ಶಬ್ದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಬಹುದು. (೨-೧-೬)

ಅಥ ಅವ್ಯಂತಲೋಪೋ ಭವತಿ ಗತ್ವಾ ಗತಮಿತಿ (೨-೧-೭)

ಧಾತುವಿನ ಅಧಿಭಾಗವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರಿದಾಗ ಲೋಪವಾಗಿರಲು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು "ಸ್ತಃ ಸಂತಿ" ಎಂಬವೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವಂತೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರಿದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯು, ಅಕ್ಷರವು ಲೋಪವಾಗಿರುವುದನ್ನು "ಗತ್ವಾ ಗತಂ" ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ "ಗಮ್" ಎಂಬ ಧಾತುವು. ಇದಕ್ಕೆ "ಗತ್ವಾ" ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯ ಮ ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುವುದು. "ಗತ್ವಾ" ಎಂದಾಯಿತು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿಂಭಂಧಿಯಾದ ಕ ಕಾರವು "ಅನುಮಾತ್ರೋಪದೇಶ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಇದರಿಂದ "ಗತಂ" "ಗತ್ವಾ" ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಆಯಾಯ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಗಳು ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. (೨-೧-೭)

ಅಥಾವ್ಯಂಜನೋ ಭವತಿ ಜಗ್ಮುಃ ಜಗ್ಮುಃ ಇತಿ | (೨-೧-೮)

ಧಾತುವಿನ ಅಧಿಕ್ಷರವೂ, ಕಡೆಯ ಅಕ್ಷರವೂ ಆಯಾಯ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಲೋಪವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಹಿಂದಿನ ಅಕ್ಷರವು ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ "ಜಗ್ಮುಃ ಜಗ್ಮುಃ" ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ. "ಗಮ್" ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರವು "ಅಲೋಪಂತ್ಯಾತ್ ಪೂರ್ವ ಉಪಧಾ"

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೊನೆಯ ಅಕ್ಷರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹಿಂದಿನದು “ ಉಪಧಾ ” ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ “ ಗಮುಜನ ಜನಬನಘಸಾಂ ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ವರ್ಣವು ಲೋಪವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಆಯಾಯ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಧಾ ಲೋಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಅಥಾವ್ಯುಪಧಾವಿಕಾರೋ ಭವತಿ ರಾಜಾ ದಂಡೀತಿ | (೨-೧-೯)

ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಧಾ ವರ್ಣವು ಅಂದರೆ, ಕಡೆಯ ಅಕ್ಷರಕ್ಕಿಂತ ಹಿಂದಿನ ಅಕ್ಷರವು ಬದಲಾವಣೆ ಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ರಾಜ, ದಂಡಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದರೂಪವು ಇರುವಾಗ “ ನೋಪಧಾಯೋಃ ” “ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧಾ ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ನಕಾರವು ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಹಿಂದಿನ ಅಕಾರವು ದೀರ್ಘವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ದಂಡಿ ಎಂಬ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ “ಇನ್ದೌ ಪೂಷಾಯವ್ಯಂ ಶೌ ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರವು ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದನಂತರ “ಸೌ ಚ ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ. ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ “ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತತ್ವ ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರವು ಲುಪ್ತವಾದನಂತರ ದೀರ್ಘವು ಬಂದು ರಾಜಾ, ದಂಡೀ ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಆಯಾಯ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು.

(೨-೧-೯)

ಅಥಾವಿ ವರ್ಣಲೋಪೋ ಭವತಿ ತತ್ತ್ವಾ ಯಾಮೀತಿ || (೨-೧-೧೦)

ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಅಕ್ಷರವು ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಯಾಚಾಮಿ” ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ “ಯಾಮಿ” ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ವೈದಿಕ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಪರಸ್ಮೈಪದವಾಗಿ ಈ ಧಾತುವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಲೋಕ ಮತ್ತು ಕಾನ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಧಾತುವು ಆತ್ಮನೇ ಪದವಿರತಕ್ಕದ್ದು. “ ತತ್ತ್ವಾ ಯಾಮಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಂದಮಾನಾಃ ” “ ತತ್ತ್ವಾ ಯಾಮಿ ಸುವೀರ್ಯಾಂ ” ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ “ಯಾಮಿ ” ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವು “ಯಾಚಾಮಿ ” ಬೇಡುತ್ತೇನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ, ಆದರೆ ಚಕಾರವು ಮಾತ್ರ ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು. ಈ ಮಂತ್ರದಿಂದ ವರುಣನನ್ನು ಶುನಶ್ಯೇಘನು ಸ್ಮೃತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಅಕ್ಷರವು ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ರೂಪವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕರಣವು ಸಂಯೋಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ “ಯಾಚ್ ಯಾಚ್ಯ ” ಎಂಬ ಧಾತುವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೨-೧-೧೦)

ಅಥಾವಿ ದ್ವಿವರ್ಣಲೋಪಃ ತ್ವಚಙತಿ || (೨-೧-೧೧)

“ತ್ವಚಃ” ಎಂಬ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಋ ವರ್ಣ ಮತ್ತು ರ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರ ಎರಡೂ ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. “ಋಚಿ ಕ್ರೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಉತ್ರಚಪದಾದಿಲೋಪಃ ಛಂದಸಿ ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮುಕ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದಿಯಾಗತಕ್ಕ ಋ ವರ್ಣವು ಲುಪ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಋ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವು ರ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡಕ್ಷರಗಳೂ ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಿಣಿಯಾದ ಹೆಗಸು ಮೃತಳಾದರೆ ಗರ್ಭವು ಮೃತವಾಗುವುದರಿಂದ ಎರಡು ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಹೋಗುವುದು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಎರಡಕ್ಷರಗಳ ಲೋಪವನ್ನು ಉಪಹರಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

(೨-೧-೧೧)

ಅಥಾಪ್ಯಾದಿ ವಿಪರ್ಯಯೋ ಭವತಿ ಜ್ಯೋತಿರ್ಘನೋ
ಬಿಂದುಬಾರ್ಹಿಷ್ಯ ಇತಿ || (೨-೧-೧೨)

ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆಯಾಯ ಧಾತುವಿನ ಮೊದಲನೆಯ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಬೇರೆಯ ಅಕ್ಷರವು ಬಂದು ಶಬ್ದರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. “ದ್ಯುತದೀಪ್ತಾ” ಇಲ್ಲಿ “ದ್ಯುತ” ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಜ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವು ಬಂದು “ಜ್ಯೋತಿಃ” ಆಗಿದೆ.

“ ಹನ ಹಿಂಸಾಗತೋಃ ” ಹನ ಧಾತುವಿನ ಹ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಘ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವು ಬಂದು ಘನ ಎಂದಾಗಿರುತ್ತದೆ.

“ ಭಿದಿರ್ ವಿವಾರಣೀ ” ಈ ಧಾತುವಿನ ಭ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಬ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವು ಬಂದು “ ಬಿಂದುಃ ” ಎಂದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆ “ ಭಟ ಭೃತಾ ” ಭಟ ಧಾತುವಿನ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಭ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವು ಬಂದು “ ಬಾಟಿಃ ” ಎಂದಾಗಿರುತ್ತದೆ. (೨-೧-೧೨)

ಅಥಾಪ್ಯಾದ್ಯಂತವಿಪರ್ಯಯೋ ಭವತಿ ಸ್ತೋತ್ರಕಾ ರಜ್ಜುಃ ಸಿಕತಾ-
ಸ್ತರ್ಕ್ಷಿತಿ || (೨-೧-೧೩)

ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಮೊದಲನೆಯ ಅಕ್ಷರವೂ ಕೊನೆಯ ಅಕ್ಷರವೂ ಸಹ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. “ ಶ್ರುತಿರ್ ಕ್ಷರಣೀ ” ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ “ ಶ್ರು ” ಎಂಬ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೂ ಎರಡನೆಯ ತ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೂ ಬದಲಾಗಿ ಬೇರೆಯ ಅಕ್ಷರಗಳು ಬಂದು “ ಸ್ತೋತ್ರಕಾಃ ” ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ರಜ್ಜು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು “ ಸೃಜ ವಿರ್ಸರ್ಗೀ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ “ ಸೃಜ ” ಎಂಬ ಎರಡಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಬೇರೆಯಕ್ಷರಗಳು ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

“ ಸಿಕತಾ ” ಎಂಬ ಶಬ್ದವು “ ಕಸ ವಿಕ್ಸನೇ ” ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಎರಡಕ್ಷರಗಳು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ‘ ಕೃತಿ ಛೇದನೇ ’ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣವು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿ ‘ ತರ್ಕಾ ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. (೨-೧-೧೩)

ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಖಂಡಃ ಸಮಾಪ್ತಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಓಘೋ ಮೇಘೋ ನಾಥೋ ಗಾಥೋ ವರ್ಧೂರ್ಮಧ್ಯೈತ್ಯಥಾಬಿ
ವರ್ಣೋಪಜನ ಆಪ್ತದ್ವಾರೋ ಭರೂಜೇತಿ ತದ್ಯತ್ರ ಸ್ವರಾ-

ದನಂತರಾಂತಸ್ಥಾಂತರ್ಧಾತು ಭವತಿ ತದ್ವಿಪ್ರಕೃತೀನಾಂ ಸ್ಥಾನ
ಮಿತಿ ಪ್ರದಿಶಂತಿ | ತತ್ರ ಸಿದ್ಧಾಯಾಮನುಪಪದ್ಯಮಾನಾಯಾ
ಮಿತರಯೋಪಪಿದಾಯಿಷೇತ್ರತ್ರಾಪ್ಯೇಕೇ ೨ ಲ್ಪಿನಿಷ್ಪತ್ತಯೋ
ಭವಂತಿ ತದ್ಯಥೈತದೂತಿರ್ಮೃದುಃ ಪೃಥುಃ ಪೃಷತಃ ಕಃಣಾರು-
ಮಿತ್ಯಥಾಪಿ ಭಾಷಿಕೇಭ್ಯೋ ಧಾತುಭ್ಯೋ ನೈಗಮಾಃ ಕೃತೋ
ಭಾಷ್ಯಂತೇ | ದಮೂನಾಃ ಕ್ಷೇತ್ರಸಾಧಾ ಇತ್ಯಥಾಪಿ
ನೈಗಮೇಭ್ಯೋ ಭಾಷಿಕಾ | ಉಷ್ಣಂ ಘೃತಮಿತ್ಯಥಾಪಿ ಪ್ರಕೃತಯ
ಏವೈಕೇಷು ಭಾಷ್ಯಂತೇ ವಿಕೃತಯ ಏಕೇಷು | ಶವತಿರ್ಗತಿ
ಕರ್ಮಾ | ಕಂಬೋಜೇಷ್ಟೇವ ಭಾಷ್ಯತೇ ಕಂಬೋಜಾಃ ಕಂಬಲ-
ಭೋಜಾಃ ಕಮನೀಯಭೋಜಾ ವಾ ಕಂಬಲಃ ಕಮನೀಯೋ
ಭವತಿ | ವಿಕಾರಮಸ್ಯಾರ್ಯೇಷು ಭಾಷಂತೇ ಶವ ಇತಿ ದಾತಿರ್ಲ-
ವನಾರ್ಥೇ ಪ್ರಾಚ್ಯೇಷು | ದಾತ್ರಮುದೀಚ್ಯೇಷ್ಟೇವಮೇಕವದಾನಿ
ನಿಬ್ರೂಯಾದಥ ತದ್ಧಿತಸಮಾಸೇಷ್ಟೇಕವರ್ವಸು ಚಾನೇಕ-
ವರ್ವಸು ಚ ಪೂರ್ವಂ ಪೂರ್ವಮಪರಮಪರಂ ಪ್ರವಿಭಿಷ್ಯ
ನಿಬ್ರೂಯಾದ್ಧಂಡ್ಯಃ ಪುರುಷೋ ದಂಡವುರುಷೋ ದಂಡ-
ಮರ್ಹತೀತಿ ವಾ ದಂಡೇನ ಸಂಪದ್ಯತ ಇತಿ ಫಾ ದಂಡೋ
ದದತೇರ್ಧಾರಯತಿ ಕರ್ಮಣೋಕ್ತೂರೋ ದದತೇ ಮೇಕ-
ಮಿತ್ಯಭಿಭಾಷಂತೇ ದಮನಾದಿತ್ಯಾಪಮನ್ಯವೋ ದಂಡಮಸ್ಯಾ-
ಕರ್ಷತೇತಿ ಗರ್ಹಾಯಾಂ | ಕ್ಷತ್ರಾ ರಜ್ಜು ರಶ್ವಸ್ಯ ಕಕ್ಷಂ ಸೇವತೇ |
ಕಕ್ಷೋ ಗಾಹತೇಃ | ಕ್ಷ ಇತಿ ನಾಮಕರಣಃ | ಖ್ಯಾತೇರ್ವಾನರ್ಥ-
ಕೋ ೨ ಭ್ಯಾಸಃ | ಕಿಮಸ್ಮಿನ್ಪ್ರಾನ್ಮಿತಿ ಕಷತೇರ್ವಾ | ತತ್ಸಾಮಾ
ನ್ಯಾನ್ಮನುಷ್ಯಕಕ್ಷೋ ಬಾಹುಮೂಲಸಾಮಾನ್ಯಾದಶ್ವಸ್ಯ ||೨||

ಅಥಾಪ್ಯಂತವ್ಯಾಪತ್ತಿರ್ಭವತಿ ಓಘೋ ಮೇಘೋ ನಾಥೋ ಗಾಥೋ
ವಧೂರ್ಮಧ್ವತಿ

ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕೊನೆಯ ಅಕ್ಷರವು ಬದಲಾಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಆಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು

ಉಂಟಾಗಿರುತ್ತದೆ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ 'ಓಘ' ಎಂಬಿವೇ ಮೊದಲಾದ ಆರು ಶಬ್ದಗಳನ್ನಿಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. "ವಹಪ್ರಾಪಣೇ" 'ವಹ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಹೆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಘ ಎಂಬಕ್ಷರವು ಬಂದು 'ಓಘ' ಎಂದಾಗಿದೆ. (ಇಲ್ಲಿ 'ವಹ' ಧಾತುವಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಓಘ' ಎಂಬ ಧಾತುವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.)

"ಮಿಹ ಸೇಚನೇ" "ಣಹ ಬಂಧನೇ" "ಗಾಹೂವಿಲೋಡನೇ" "ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ" "ಮದ ತ್ವಪ್ತೌ" ಎಂಬ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಆಯಾಯ ವರ್ಣಗಳು ಬಂದು 'ಮೇಘ, ನಾಥ, ಗಾಥ, ವಧೂ, ಮಧು' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಆಗಿರುತ್ತವೆ.

(೨-೨-೧)

ಅಥಾವಿ ವೇರ್ಣೋಪಜನ ಆಸೃತ್ ದ್ವಾರೋ ಭರೂಜೇತಿ |

ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಧಾತುವಿನ ವರ್ಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಯ ವರ್ಣಗಳು ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಆಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತವೆ. "ಆಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ" ಈ 'ಆಸು' ಧಾತುವಿನ ಎರಡಕ್ಷರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಥ ಎಂಬಕ್ಷರವು ಬಂದು "ಆಸೃತ್" ಎಂಬ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

"ವೃಣ್ ಸಂಭಕ್ತೌ" ಈ ಧಾತುವಿನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ದ ಕಾರವು ಬಂದು ದ್ವಾರ ಎಂದಾಗಿದೆ. 'ಭ್ರಷ್ಟ ಪಾಕೇ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಭ ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್ಠ' ಎಂಬ ವರ್ಣಕ್ಕೂ ಬದಲಾಗಿ ಬೇರೆ ಅಕ್ಷರಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ "ಭರೂಜ" ಎಂಬ ರೂಪವು ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆಯೇ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಉಂಟಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಷಣವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಅರ್ಥಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಆಯಾಯ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಗಳ ಲೋಪವೂ, ಅಗಮವೂ, ಪರಿಣಾಮವೂ ಉಂಟಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಇರುವಾಗ ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಲೋಪಾಗಮನವರಿಣಾಮಗಳನ್ನು ಆಯಾಯ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

- (1) ಆದಿ, ಮಧ್ಯ, ಅಂತ್ಯ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣ ಲೋಪಗಳು ಬಂದಿರುವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ತೋರಿಸಿದೆ.
- (2) ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳ ಮೊದಲನೆಯವರ್ಣ, ಎರಡನೆಯವರ್ಣ, ಕೊನೆಯವರ್ಣ ಇವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದೆ.
- (3) ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಷರವು ಲೋಪವಾಗಿರುವುದು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ.
- (4) ಕೆಲವು ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಎರಡಕ್ಷರಗಳು ಲೋಪವಾಗಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ.
- (5) ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಬದಲಾವಣೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.
- (6) ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಅಕ್ಷರಗಳ ಬದಲಾವಣೆಯು ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ.

(7) ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಯ ಅಕ್ಷರವು ಬಂದಿರುವುದೂ ಇವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಛಂದಸ್ಸು ವೈದಿಕ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿಯೂ ಲೋಕಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ.

(೨-೨-೨)

ತದ್ಯತ್ರ ಸ್ವರಾದನಂತರ ಅಂತಸ್ಥಾಂತರ್ಧಾತು ಭವತಿ ತತ್ ದ್ವಿಪ್ರಕೃತೀ-
ನಾಂ ಸ್ಥಾನಮಿತಿ ಪ್ರದಿಶತಿ | (೨-೨-೩)

ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಧಾತುವಿನ ಯ, ರ, ಲ, ವ ಎಂಬಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಇ, ಉ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಮಧ್ಯಭಾಗ ದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಆದೇರಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನು 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣ'ವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುವುದು, ಬಾರದಿರುವುದು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುಗಳನ್ನು 'ದ್ವಿಪ್ರಕೃತಿ'ಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಗಳು ಎಂಬ ವಿಧವಂತೆ ಉಭಯ ಪ್ರಕೃತಿ ಎಂದೂ ಮೂರನೆಯ ವಿಧವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. "ಯಜ ದೇವಪೂಜಾ ಸಂಗತಿ ಕರಣ ದಾನೇಷು" ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಫಲಪ್ರಕೃತಿಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದಾಗ ಇಷ್ಟವಾನ್, ಇಷ್ಟಿಃ, ಇಷ್ಟ್ವಾ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರದಿದ್ದರೆ ಯಷ್ಟ್ವಾಂ, ಯಷ್ಟ್ವ್ಯಂ, ಎಂಬುದಾಗಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. (೨-೨-೩)

ತತ್ರ ಸಿದ್ಧಾಯಾಮನುಪಪದ್ಯಮಾನಾಯಾಮಿತರಯೇಪವಿಪಾದ-
ಯಿವೇತ್ ||

ಹೀಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೇ ಮೊದಲಾದ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಬದಲಾವಣೆಯೆಂದಲೂ ಅರ್ಥಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳು ಸಂಯೋಗದಿಂದಲೂ ಬೇರೆಯ ಕ್ರಮದಿಂದಲಾದರೂ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯು ಸಂಯಾಗಿ ಆಗುವಂತೆ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವು ಸಂಯಾಗಿ ಬರುವಂತೆ ಶಬ್ದ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಪುಸ್ತಕಗಳಿಗನುಗುಣವಾದ ಅರ್ಥವು ಬರುವಂತೆ ಶಬ್ದರೂಪಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು.

ತತ್ರಾಪ್ಯೇಕೇ ಅಲ್ಪನಿಷ್ಪತ್ತಯೋ ಭವಂತಿ ತದ್ಯಥೈತದೂತಿರ್ಮೃದುಃ
ಪೃಥುಃ ಪೃಷ್ಠತಃ ಕುಣಾರುಮಿತಿ |

ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು ಅವುಗಳ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬಂದು ಕೊಂಚಮಟ್ಟಿನ ನೃತ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ "ಊತಿ ಮೃದು, ಪೃಥು, ಪೃಷ್ಠತ, ಕುಣಾರು" ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಇವೆ. 'ಆವ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಕೃತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ "ಪ್ರರತ್ತರ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬಂದು 'ಊತಿ' ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. "ಮ್ರದ ಮರ್ದನೇ" ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ರ ಎಂಬಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಮು ಎಂಬ ಸ್ವರವರ್ಣವು ಬಂದು "ಮೃದು" ಎಂದಾಗಿದೆ. ಹೀಯೇ "ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ" ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ರ ಎಂಬಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಮು ಎಂಬ ಸ್ವರವರ್ಣವು ಬಂದು ಪೃಥು ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ, 'ಪೃಷ್ಠ ದಾಹೇ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು

ಬಂದಾಗ 'ಸೃಷತಃ' ಎಂದೂ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವಂತೆ 'ಕ್ಷಣಃ ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ 'ಕುಣಾರು' ಎಂಬ ಶಬ್ದರೂಪವಾಗಿದೆ. (೨-೨-೫)

ಅಥಾಪಿ ಭಾಷಿಕೋಭ್ಯೋಃ ಧಾತುಭ್ಯೋಃ ನೈಗಮಾಃ ಕೃತೋಃ ಭಾಷ್ಯಂತೇ
ದಮೂನಾಃ ಕ್ಷೇತ್ರಸಾಧಾ ಇತಿ ||

ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರ್ಯ, ಅಸಂಪ್ರಸಾರ್ಯ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ನೈದಿಕ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಶೇಷವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮತ್ತು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪಸಂಪತ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಯುಕ್ತಿಸುವಾಗ ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ನೈದಿಕ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗದ ಬದಲಾವಣೆಯು ಬಂದಾಗ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಊಹಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. 'ಕೃತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಬಂದಿರುವಾಗ ವೇದದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಲೋಕ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಂತೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳಿಗಿರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದೆ. 'ದಮೂನಾಃ ಕ್ಷೇತ್ರ ಸಾಧಾಃ' ಎಂಬುದು ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯು. ಇದರಲ್ಲಿ 'ದಮು ಉಪಶಮೇ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ 'ದಂತಃ' ಎಂಬವೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ. ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 'ದಮೂನಾಃ' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಅದೇ 'ದಮೂನಾಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವೇದಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಲೋಕಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ 'ದಮೂನಾ' ಎಂಬವಿ. ಮೊದಲಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆಯೇ 'ಸಾಧ್ಯತೇ' ಎಂಬ ಲೋಕಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ವೇದದಲ್ಲಿ 'ಸಾಧಾ' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಅರ್ಥವು ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಆಯಾಯ ಪ್ರಕರಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೨-೨-೬)

ಅಥಾಪಿ ನೈಗಮೋಭ್ಯೋಃ ಭಾಷಿಕಾ ಉಷ್ಣಂ ಘೃತಮಿತಿ ||

ವೇದ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಶಃಕವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವವರು 'ಕೃತ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ಉಷ ದಾಹೇ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಶಬ್ದವು ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ಉಷ್ಣ' ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ನೈದಿಕದ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣದಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. 'ಉಷ್ಣ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಉಷ್ವ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದನ್ನು ನೈದಿಕ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ 'ಘೃ ಕ್ಷರಣದಿಷ್ಟೋಃ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಭ್ಯಾಸವು ಬಂದಾಗ 'ಜಿಘರ್ಷಿ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಆಗುವಂತೆ ಲೋಕಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿಯೂ 'ಘೃತಂ' ಎಂದು ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೂ ನೈದಿಕ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೂ ಇರುವ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಊಹಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. (೨-೨-೭)

ಅಥಾಪಿ ಪ್ರಕೃತಯ ಸವೈಕೇಷು ಭಾಷ್ಯಂತೇ ವಿಕೃತಯ
ಎಕೇಷು | ಶವತಿರ್ಗತಿಕರ್ಮಾ ಲುಬೋಜೇಷ್ಟೇನ ಭಾಷ್ಯತೇ |
ಕಂಬೋಜಾಃ ಕಂಬಲಭೋಜಾಃ ಕಮನೀಯಭೋಜಾ ವಾ |
ಕಂಬಲಃ ಕಮನೀಯೋ ಭವತಿ | ವಿಕಾರಮಸ್ಯಾರ್ಯೇಷು

ಭಾಷ್ಯಂತೇ ಶವ ಇತಿ | ದಾರ್ಶನಿಕನಾರ್ಥೇ ಪ್ರಾಚ್ಯೇಷು
ದಾತ್ರಮುದೀತ್ಯೇಷು ||

ದೇಶಭೇದದಿಂದ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಢಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಅರ್ಥ ನಿರ್ಣಯಕ್ರಮವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಕೆಲವು ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮತ್ತು ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನೇ ಪ್ರಯೋಗವಾಡುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವು ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ರೂಪವು ಪ್ರಕೃತಿ ಎಂತಲೂ, ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿದ್ದರಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವ ರೂಪಕ್ಕೆ ವಿಕೃತಿ ಎಂತಲೂ ಹೆಸರು. 'ದೋ' ಎಂಬ ಧಾತುವು 'ಗಮನ' ಅಂದರೆ ಹೋಗುವಿಕೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಕಂಬೋಜ ದೇಶದಲ್ಲಿ ನೈಋತ್ಯರು ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಮೂಲರೂಪವಾದ ಧಾತುವನ್ನೇ ಮಾತನಾಡುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಶವತಿಃ ಗಚ್ಛತಿ) ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಪ್ರಸಂಗದಿಂದ ಕಂಬೋಜ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅವಯವಾರ್ಥ ಸಹಿತವಾಗಿ " ಕಂಬಲಭೋಜಾಃ " " ಕಂಬೋಜಾಃ " ಎಂದು ವಿನಯಿಸಿದೆ. ಪ್ರಾಯಶಃಕಾಲಿ ಆ ದೇಶವು ಕುಂಬಾ ಭಳವೇಶವಾದದ್ದರಿಂದ ಕಂಬಲಿಯನ್ನು ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಅನುಸರಿಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು ಅಥವಾ ಆ ದೇಶವು ಬಹಳ ವೃತ್ತಯ್ಯಾದಿಂದ ತುಂಬಿರುವ ಕಾರಣ ಅಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವರು ಇತರ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವವರು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಾಡುವ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೇ ಬಹಳವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರಾದ್ದರಿಂದ " ಕಂಬೋಜ " ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. " ಕಂಬಲ " ಎಂಬುವುದು ತೀತದಿಂದ ನಡಗತಕ್ಕವರು ಬಹಳವಾಗಿ ಆವೇಶಿಸುವ ವಸ್ತುವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದಲೇ " ಕಂಬಲಃ ಕಮನೋಃ ಭವತಿ " ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ " ಶವತಿ " ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಕಾರವಾದ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಜೀವವಿಲ್ಲದಿರುವ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಶವ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಬದುಕಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ನಡೆಯುವಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಪ್ರಕೃತಿ ಎಂತಲೂ, ಕೆಲವರು ಬದುಕಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಆ ಪ್ರಾಣಿಯ ಶರೀರವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವಾಗ ಈ ಶಬ್ದವು ವಿಕೃತಿ ಎಂತಲೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಎರಡನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯು ದ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಕೊಯ್ಯುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿನ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ದ್ರೀಹೀ ದಾತಿ = ಬತ್ತಗಳನ್ನು ಕೊಯ್ಯುತ್ತಾರೆ, ಯವಾ ದಾತಿ = ಗೋಧಿಗಳನ್ನು ಕೊಯ್ಯುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಇವೆರಡು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇದು 'ದೋ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯು. ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ' ದಾತ್ರಂ ' ಕುಡುಗೋಲು ಎಂಬುವುದು ಉಪಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ವಿಕೃತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. (೨-೨-೮)

ವಿವಂ ವಿಕಪದಾನಿ ನಿಬೂರ್ಯಾತ್ (೨-೨-೯)

ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಆಯಾಯ ದೇಶಭಾಷೆಯನ್ನೂ, ನೇದ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಒಂದೊಂದು ಪದಗಳು ಇರುವ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. (೨-೨-೯)

ಅಥ ತದ್ಧಿ ತ ಸಮಾಸೇಷ್ಟೇಕಪರ್ವಂ ಚಾನೇಕಪರ್ವಮು ಚ ಪೂರ್ವಂ
ಪೂರ್ವಮಪರಮಪರಂ ಪ್ರವಿಭಜ್ಯ ನಿಬೂರ್ಯಾತ್ (೨-೨-೧೦)

“ ತದ್ವಿತ್ ” ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೇ ಇರುವ ಪದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಮಾಸವು ಇಲ್ಲದಿರುವ ಪದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಅರ್ಥ ವಿವರಣಾ ಕ್ರಮವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ನಿರೂಪಿಸಿದೆ. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ತದ್ವಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಸಹ ವಿವರಿಸುವ ಕ್ರಮವು ನಿರೂಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ತದ್ವಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಇರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ನಾಮಪದದ ಮೇಲೆ ಬಂದಿರುವ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು, ವಿವೃತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ತದ್ವಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳುಳ್ಳ ಪದಗಳು ಒಂದು ಪದವಾಗಿಯೂ ಇರಬಹುದು, ಅನೇಕ ಪದಗಳಾಗಿಯೂ ಇರಬಹುದು. “ ದಂಡ್ಯ ” ಎಂಬುವುದು ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಒಂದು ಪದವು. “ ವಾಷ್ಯಾಯಲೆ ” ಎಂಬುವುದು ಅನೇಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಅನೇಕ ಪದವು. ವ್ಯವಹಾರವನ ಮಗನು ವಾಷ್ಯ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಈ ವಾಷ್ಯನ ಮಗನು ವಾಷ್ಯಾಯಃಇನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ವಾಷ್ಯಾಯಃಇನ ಮಗನು ವಾಷ್ಯಾಯಲೆ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪದಗಳು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅನೇಕ ತದ್ವಿತ್ ಪದವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಸಮಾಸಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ಪದವುಳ್ಳ ಸಮಾಸ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆಯೇ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು “ ಏಕ ಶೇಷ ” ಎಂಬ ಸಮಾಸವು “ ಸರೂಪಾಣಾಮೇಕಶೇಷ ಏಕವಿಭಕ್ತೌ ” ವೆಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಪುರುಷ್ಠ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಈ ಏಕಶೇಷ ಸಮಾಸವು ಬಂದು ಇಬ್ಬರು ಪುರುಷರು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. (ಪುರುಷಶ್ಚ + ಪುರುಷಶ್ಚ = ಪುರುಷ್ಠ). ಇದು ಏಕಶೇಷಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯು. (ಪುರುಷಶ್ಚ + ಪುರುಷಶ್ಚ + ಪುರುಷಶ್ಚ = ಪುರುಷಾಃ) ಈ ಉದಾಹರಣೆಯು ಅನೇಕ ಪದ ಏಕಶೇಷವನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮನುಷ್ಯರೆಂದು ಅರ್ಥವು, ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸ, ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸ, ಅವ್ಯಯಾಭಾವ ಸಮಾಸ, ಕರ್ಮಧಾರೆಯ ಸಮಾಸ, ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ, ಎಂದು ಸಮಾಸಗಳು ಆರು ವಿಧಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳು ಬಹಳ ಪದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುವು. “ ಪಂಚಮೂಲೀ, ಪಂಚರಥೀ, ದಶರಥೀ ” ಈ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದ ಪದಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಒಳಗೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸವೆನಿಸುತ್ತದೆ. (ಪಂಚ ಮೂಲಾನಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಪಂಚಮೂಲೀ). ಐದು ಮೂಲದವ್ಯಗಳ ಸಂಘವು ಪಂಚಮೂಲೀ ಎನಿಸುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಒದು ರಥಗಳ ಸಮೂಹವು ಪಂಚರಥೀ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಹತ್ತು ರಥಗಳ ಸಮೂಹವು ದಶರಥೀ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸದ ಪದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಫ್ಲಕ್ಷನ್ನೈಗ್ರೋಧೌ, ಅಹಿನಕುಲಂ, ಭೀಮಾರ್ಜುನವಾಸುದೇವಾಃ, ಎಂಬ ಪದಗಳು “ ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವಂದ್ವಃ ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕವಾಗಿರುವ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಏಕಲ್ಪದಿಂದ ಏಕವದ್ವ್ಯವು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಯಾಯ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. “ ಅಹಿನಕುಲಂ ” ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದಗಳಿದ್ದರೂ ಏಕಉದ್ವ್ಯವು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಎರಡು, ಮೂರು ಪದಗಳು ಸೇರಿ ಈ ಸಮಾಸವು ಪ್ರಾಯಶಃ ವಾಗಿ ಆಗುವುದರಿಂದಲೇ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವೆಂದು ಹೆಸರನ್ನು ಈ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಭೀಮಾ, ಅರ್ಜುನ, ವಾಸುದೇವ ಎಂಬ ಇವು ಮೂರು ಪದಗಳೂ ಸೇರಿದ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದ ಪದಕ್ಕೆ “ಭೀಮಾರ್ಜುನವಾಸುದೇವ ” ಎಂಬುದು ಉದಾಹರಣೆಯು.

ಉಪಸರ್ಗ, ಅವ್ಯಯ ಇವುಗಳು ನಾಮಪದದ ಮೊದಲಿನಲ್ಲಿ ಬಂದು ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಅವ್ಯಯಾಭಾವವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಉಪಮದುಕಂ, ಅನುಸಮುದ್ರಂ, ವ್ಯಭಂ ಎಂಬಿವೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಈ ವಿಧವಾದ ಸಮಾಸಪದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯು.

ಕರ್ಮಧಾರೆಯ ಎಂಬ ಸಮಾಸವು ಒಂದೇ ವಿಭಕ್ತಿ, ಲಿಂಗ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೆ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ “ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಕರ್ಮಧಾರಯ” ಎಂದು ಹೆಸರನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. “ ಕೃಷ್ಣ ಮೃಗಕಿ, ರಕ್ತಾಶ್ವಕಿ, ಶ್ವೇತಪತಾಕಾ” ಈ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳೂ ನಿಶೇಷಗಳಾದ ಸವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ನಾಮಪದಗಳು ಈ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಇರುವ ಕಾರಣ ಈ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಿಶೇಷವು ಸ್ವಾರ್ಥಪದ ಉತ್ತರಪದ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಭೇದಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪದಗಳು ಇರುವಾಗ “ಅನೇಕಸರ್ವ” ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಒಂದೇ ಪದವು ಇರುವಾಗ “ಏಕಸರ್ವ” ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ, ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತದ್ವಿತ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಈ ಸಮಾಸಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ನೊವಲು ತದ್ವಿತ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡನಂತರ ತದ್ವಿತ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವ ಪದವ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಸಮಸ್ತ ಪದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ನೊವಲು ಸಮಾಸವ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಮೇಲೆ ಆಯಾಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

“ ದಂಡ್ಯಃ ಪುರುಷೋ ” ದ್ವಂದ್ವ ಮುಹುರ್ತೀತಿ ವಾ ದಂಡೇನ ಸಂಪದ್ಯತ ಇತಿ ವಾ | ದಂಡೋ ದದತೇಃ ಧಾರಯುತಿಕರ್ಮಣಃ “ ಅಕ್ರೂರೋ ದದತೇ ಮಣಿಂ ” ಇತ್ಯಭಿ ಭಾಷಂತೇ | ದಮನಾದಿತ್ಯೌ ಪಮನ್ಯವಃ | ದಂಡಮನ್ಯಾ ಕರ್ಮತೇತಿ ಗರ್ಹಾಯಾಂ ||

ತದ್ವಿತ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಏಕಸರ್ವ ಪದವ ಉದಾಹರಣೆಯು ‘ದಂಡ್ಯ’ ಎಂಬ ಪದವು. ‘ದಂಡ್ಯ’ ಎಂಬ ಈ ಪದವು ‘ದಂಡ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನೇಲೇ ತದ್ವಿತ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವುದಾಗಿ, ಈ ಶಬ್ದವು ದಂಡವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಮನುಷ್ಯನು ಅಥವಾ ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಅರ್ಹನಾದವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ನೊವಲು ತದ್ವಿತ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಅನಂತರ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ದಂಡಮುಹುರ್ತೇತಿ ಷಿ ದಂಡ್ಯಃ’ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹಾಕ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಈ ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಅರ್ಹನಾದವನು ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಅಸರಾಧವನ್ನು ಮಾಡಿರುವನು ಎಂಬರ್ಥವು ತಿಳಿಯ ತಕ್ಕದಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳುವಂತೆ ವಿವರಿಸಿ ‘ದಂಡ’ ಎಂಬ ಪದವ ಅರ್ಥವು ‘ದದ’ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ‘ಧಾತೃತೇ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ‘ಧಾತೃತೇ ವೈಷೋ ಓ ಅಸರಾಧೇ ರಾಜಘಃ’ ದೊರೆಗಳಿಂದ ತಪ್ಪು ಕಂಡುಬಂದಾಗ ಶಿಕ್ಷೆಯು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದು ದಂಡ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆಯಾಗಿದೆ.

“ದದ” ಧಾತುವಿಗೆ ಧರಿಸುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವು ಕೆಲವು ಕಡೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ನೇದದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಯೋಗವು “ವಿಶ್ವೇದೇನಾಃ” ಎಂಬ ಮುಂತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಲೋಕ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ “ ಅಕ್ರೂರೋ ದದತೇ ಮಣಿಂ ” ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಕ್ರೂರನೊಬ್ಬನನ್ನು ವೃಷ್ಟಿ, ಅಂಧಕ ಇವರಗಳಿಗೆ ಯಜಮಾನನಾಗಿ ಸ್ಯಮಂತಕ ಎಂಬ ರತ್ನವನ್ನು ಕಿರೀಟದಲ್ಲಿ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಇರುವ ಪ್ರಯೋಗವು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ.

“ದಂಡ” ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೋಟಿಯಲ್ಲಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವು ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಔಪನಿಷತ್ಯಃ ಎಂಬ ಅಚಾರ್ಯನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇವರಿಂದ ತುಂಬಿನಾದವನನ್ನು ರಾಜರು ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ತಾರೆ ಎಂದು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರವು

ಇರುವುದರಿಂದ ತುಂಟರಾದವರನ್ನು ನಿರ್ಬಂಧದಲ್ಲಿ ಇಡಬೇಕು. ಎಂಬ ವ್ಯವಹಾರವು ಲೋಕದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಇರುವ "ದಂಡ" ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು "ನಿಂದೆ" ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಯು "ದಂಡಮುಕ್ತಾಪ ಕರ್ಷಿತಸಭಾಸದಃ" ಈ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಇವನಿಗೆ ಅನುಭವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಇದರಲ್ಲಿ ದಂಡವೆಂಬ ಶಬ್ದವು ಈ ಆಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ನಂದೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದು ತದ್ವಿಶ್ವತೆಯೆಂದು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ.

“ಕಷ್ಟ್ಯಾ ರಜ್ಜುರಶ್ವಸ್ಯ” | ಕಷ್ಟಂ ಸೇವತೆ | ಕಷ್ಟೋ ಗಾಹತೇಃ ಕ್ಷ ಇತಿ
ನಾಮಕರಣಃ | ಖ್ಯಾತೇರ್ವಾನರ್ಥಕೋಽಭ್ಯಾಸಃ | ಕಿಮಪ್ಪಿ
ಖ್ಯಾನಮಿತಿ | ಕಷತೇರ್ವಾ || ತತ್ಪ್ರಮಾನ್ಯಾನು ಮನುಷ್ಯ ಕಷ್ಟೋ
ಬಾಹುಮೂಲಸಾಮಾನ್ಯಾದಶ್ವಸ್ಯ ||

ಇಲ್ಲಿ ತದ್ವಿಶ್ವತೆಯು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. “ಕಷ್ಟ್ಯಾ” ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕುದುರೆಗೆ ಕಟ್ಟುವ ಹಗ್ಗ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. “ಕಷ್ಟಂ ಸೇವತೇ” ಕಂಕುಳನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಕಂಕುಳಿನಲ್ಲಿ ಇರುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ತದ್ವಿಶ್ವತೆಯನ್ನು ಬಂದಿದೆ. “ಗಾಹೂನೇಲೋಡನೆ” ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವ “ಕಷ್ಟ” ಶಬ್ದವು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಮೊಸರು, ಇವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಕಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಬಲವನ್ನು ಕೊಡುವ ಬಾಹುಮೂಲ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನುಸಾರವಾದ ಕ ಮತ್ತು ಸ ಎಂಬ ವರ್ಣಗಳ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಕ್ಷ ಎಂಬ ವರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಇವಂತೆಯೇ ಆಯಾಯ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಉಂಟುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು.

“ಖ್ಯಾಪ್ರಕತಮೇ” ಎಂಬ “ಖ್ಯಾ” ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಅಭ್ಯಾಸವು ಬಂದು “ಕಖ್ಯಃ” ಎಂದಾಗಿ ಅನಂತರ “ಕಕ್ಷ” ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ‘ಕ’ ಕಾರಕ್ಕೆ ಮುಚ್ಚಿಡುವುದು ಅಥವಾ ಗೂಢವಾಗಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಕಕ್ಷೆ ಕಂಕುಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ‘ಕಕ್ಷ’ ಎಂಬ ಅನ್ವಯವು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇತರರಿಗೆ ತೋರಿಸತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲವು ಎಂದು ಈ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಇಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

“ಕಷತೇರ್ವಾ” “ಕಷ” ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಕಕ್ಷ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಉಂಟಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಬೆವರುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಕಾರಣ ಈ ಪ್ರವೇಶದಲ್ಲಿ ಕಡಿತವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಉಗುರಿನಿಂದ ಕರೆಸುತಕ್ಕದ್ದಾದ ಕಾರಣ ಈ ಪ್ರವೇಶಕ್ಕೆ “ಕಕ್ಷ” ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ ಕಕ್ಷ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀ ಕಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ ಮನುಷ್ಯ ಕಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ನುಸರಿಸಿ ಕುದುರೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಬಾಹುಮೂಲ ಪ್ರವೇಶವನ್ನು ಕಕ್ಷ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ತದ್ವಿಶ್ವತೆಯುಗಳೂ ಆಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲಿರುವಾಗ ಆಯಾಯ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವಾಗ ಒಂದೊಂದು ಪದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸಮಾಸವಿರತಕ್ಕೆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ (ಪ್ರಕೃತಿ ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯ) ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯಭಾವವು ಇರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲವು ಆಚಾರ್ಯರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ನೊದಲನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದು ಎಂಬ ನ್ಯಾಯವು ಚೆನ್ನಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ
ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯ ಖಂಡಃ
ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ರಾಜ್ಞಃ ಪುರುಷೋ ರಾಜಪುರುಷೋ ರಾಜಾ ರಾಜತೇಃ ಪುರುಷಃ
ಪುರಿಷಾದಃ ಪುರಿಶಯಃ ಪೂರಯತೇರ್ವಾ ಪೂರಯತ್ಯಂತರಿತ್ಯಂತರ-
ತರಪುರುಷಮುಭೈತ್ಯೈ | ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾರಂ ನಾಪರಮಸ್ತಿ
ಕಿಂಚಿದ್ಭ್ರಾನ್ಮಾಣೋಯೋ ನ ಜ್ಞಾಯೋಽಸ್ತಿ ಕಂಚಿತ್ | ವೃಕ್ಷ
ಇವ ಸ್ತಬ್ದೋ ದಿವಿ ತಿಷ್ಠತ್ಯೈಕಸ್ತೇನೇದಂ ಪೂರ್ಣಂ ಪುರುಷೇಣ
ಸರ್ವಮಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ವಿಶ್ವಕದ್ರಾಕರ್ಮೋ ವೀತಿ
ಚಕದ್ರ ಇತಿ ಲ್ವಗತೌ ಭಾಷ್ಯತೇ ದ್ರಾತಿತಿ ಗತಿಕುತ್ಸನಾ
ಕದ್ರಾತಿತಿ ದ್ರಾತಿಕುತ್ಸನಾ ಚಕದ್ರಾತಿ ಕದ್ರಾತಿತಿ ಸತೋಽನ-
ರ್ಥಕೋಽ ಭಾಷ್ಯಪ್ತದಸ್ತಿವ್ಯಸ್ತೀತಿವಿಶ್ವಕದ್ರಃ ಕಲ್ಯಾಣವರ್ಣ-
ರೂಪಃ ಕಲ್ಯಾಣವರ್ಣಸ್ಯೇವಾಸ್ಯರೂಪಂ ಕಲ್ಯಾಣಂ ಕಮ-
ನೀಯಂ ಭವತಿ ವರ್ಣೋ ವೈಣೋತೇರೂಪಂ ರೋಚತೇರೇವಂ
ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾನ್ನಿಬ್ರೂಯಾನ್ವೈಕಸದಾನಿ ನಿಬ್ರೂಯಾನ್ವಾ-
ವೈಯಾಕರಣಾಯ ನಾನುಪಸನ್ನಾಯಾ ನಿದಂವಿದೇ ವಾ ನಿತ್ಯಂ
ಹ್ಯವಿಜ್ಞಾತುರ್ವಿಜ್ಞಾನೇಽ ಸೂಯೋಪಸನ್ನಾಯ ತು ನಿಬ್ರೂ-
ಯಾದ್ಯೋವಾಲಂವಿಜ್ಞಾತುಂ ಸ್ಯಾನ್ಮೇಧಾವಿನೇ ತಪಸ್ವಿನೇ
ವಾ ||೩||

ರಾಜ್ಞಃ ಪುರುಷೋ ರಾಜಪುರುಷಃ ರಾಜಾ ರಾಜತೇಃ | ಪುರುಷಃ
ಪುರಿಷಾದಃ ಪುರಿಶಯಃ ಪೂರಯತೇರ್ವಾ ಪೂರಯತ್ಯಂತರಿತ್ಯಂತರ-
ಪುರುಷಮುಭೈತ್ಯೈ ||

ಯಸ್ಮಾತ್ಪರಂ ನಾ ಪರಮುಪ್ತಿ ಕಿಂಚಿದ್ಯಸ್ಮಾನ್ನಾಣೇಯೋ ನ
ಜ್ಯಾಯೋಽಪಿ ಕಿಂಚಿತ್ | ವೃಕ್ಷ ಇವ ಸ್ತಬ್ಧೋ ದಿವಿ ತ್ರಿವ್ಯಕ್ತೇಶ್-
ಸ್ತೇನೇದಂ ಪೂರ್ಣಂ ಪುರುಷೇಣ ಸರ್ವಂ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ |

ಸಮಾಸಗತವಾದ ಪದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಪದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಅನಂತರ ಸಮಾಸದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಬೇಕೆಂಬುದಕ್ಕೆ "ರಾಜ ಪುರಷಃ" ಎಂಬುದು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ರಾಜನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪುರುಷನೆಂದು ಈ ಸಮಸ್ತಪದದ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ರಾಜಾ + ಪುರುಷಾ ಎರಡುಪದಗಳು ಈ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ. ರಾಜ್ಞಃ ಪುರುಷಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯವು. ರಾಜ್ಞಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ರಾರ್ಜ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಷಷ್ಠಿ ನಿಭಕ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಷಷ್ಠಿ ನಿಭಕ್ತಿಯು ಸಂಬಂಧ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಈಸಂಬಂಧವೆಂಬುವುದು ರಾಜನೆಂಬ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಪುರುಷ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಸಹ ಸ್ವತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಎಂಬ ಪದವು ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೂ ಯಜಮಾನ ಅಥವಾ ಅಧಿಪತಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ರಾಜಪುರುಷ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ರಾಜಪುರುಷನು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಯಜಮಾನನೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿದೆ ಪುರುಷನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಂಬರ್ಥ ವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಪುರುಷನು ರಾಜನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟವನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಪುರುಷಾ ಪುರುಷಎಂಬ ಶಬ್ದವು ರಾಜನನ್ನು ಇತರ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಮಾಡಿ ಪುರುಷಪದದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸುವುದು. ಈ ಎರಡು ಪದದ ಅರ್ಥಗಳು ಒಂದನ್ನೊಂದು ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಒಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ. 'ರಾಜಪುರುಷಃ ಅನಿ ಯತಾಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಈ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ರಾಜನನ್ನು ಕರೆತರುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಜ ಮತ್ತು ಪುರುಷ ಇವೆರಡನ್ನೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಕರೆತರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ರಾಜಸಂಬಂಧಿಯಾದ ರಾಜನನ್ನೇ ಯಜಮಾನನೆಂದು ತಿಳಿದಿರುವ ಪುರುಷನನ್ನು ಕರೆದು ಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಾನೆ. ಸಮಾಸದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೀಗೆ ವಿವರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಹೀಗೆಯೇ ಆಯಾಯ ಸಮಾಸಪದಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯ ಭಾವವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಲ್ಲದೇ ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯ ಭಾವದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಮುಖ್ಯರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಬೇಕು.

ರಾಜಪುರುಷ ಎಂಬ ಸಮಸ್ತಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದನಂತರ ಈಗ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. "ರಾಜ್ಯದೀಪ್ತೆ"ವೆಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಬಂದು ಜನ ಲೋಕಪಾಲಕರ ಆಂಶದಿಂದ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನು ಎಂದು ರಾಜಪುರುಷದ ಅರ್ಥವು "ರಾಜಾ ರಾಜಶೀತಿ" ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

ಪೂಃ ಶರೀರವು ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಯು ಎಂದು ಪೂಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಶರೀರ ಮತ್ತು ಬುದ್ಧಿಗೆ ವಿಷಯವಾದ ಪದಾರ್ಥ ಇವೆಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲು ಆಧಾರವಾದವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಪುರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಶರೀರ ಮತ್ತು ಬುದ್ಧಿ ಇವೆರಡರಲ್ಲಿ ಒಹವಾದ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನುಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸಂತೋಷದಿಂದಿರುವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಪೃಷಯಃ = ಪುರುಷನೆಂದು ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಈ ಪ್ರಸಂಜವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ತುಂಬಿರುವವನು ಅಥವಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನು ಎಂಬರ್ಥವೂಕೂಡ ಪುರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದೆ. ಪುರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "ಪೂರಯತೇ ಇದಂ ಜಃತ್" ಎಂಬ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು "ಯಸ್ಮಾತ್ಪರಂ ನಾಮಮುಪ್ತಿ" ಎಂದು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

"ವಿಶ್ವಕದ್ರಾಕರ್ಮ" ವೀತಿ ಚಕದ್ರ ಇತಿ ಶ್ವಗತಾ ಭಾವ್ಯತೇ ||

ದ್ರಾತೀತಿ ಗತಿಕುತ್ಸನಾ | ಕದ್ರಾತೀತಿ ದ್ರಾತೀಕುತ್ಸನಾ | ಚಕದ್ರಾತಿ

ಕದ್ರಾತಿತಿ ಸತೋಽ ನರ್ಥಕೋಽ ಭ್ಯಾಸಃ | ತದಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತೀತಿ
ವಿಶ್ವಕದ್ರಃ | (೨-೨-೨)

ವಿಶ್ವಕದ್ರಂ ಅರ್ಥತಃ - ವಿಶ್ವಕದ್ರಾಕರ್ಥಃ ಎಂಬ ಪದವು ಸಮಾಸ ಪದವನ್ನು ವಿನಯವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯರಡನೆಯ ಯರಹನೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. “ ಎ ಚಕವ್ರ ” ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ನಾಯಿಗಳ ನಡಿಗಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ನಾಯಿಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ನಡಿಯುವವನು ವಿಶ್ವಕದ್ರನೆನಿಸುವನು. ನಾಯಿಗಳ ನಡಿಗಿ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ನಂದಿಯು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ರ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ನಂದಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇದೆ. ನಾಯಿಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ನಡಿಯುವವನು ನಾಯಿಗಳಂತೆಯೇ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಹಿಂಸೆಮಾಡುವವನು ಎಂಬರ್ಥವು ಬರುವುದರಿಂದ ಬಹಳ ನಂದಿಯು ತೋರಿಬರುವುದು.

“ ಕದ್ರಾತಿ ” ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಈ ಅರ್ಥವು ಬರುವಾಗ ‘ ಚ ’ ಎಂಬ ಅನ್ವಯವು ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಇವಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗಿ ನಾಯನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಓಡಾಡುವ ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ನಂದಿ ಇರುವಿಕೆಯೂ, ಬಹಳ ನಂದಿಗೆ ಅನ್ವಯವಾಗಿರುವ ಜೀವನವೂ, ಇವೆರಡೂ ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕದ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾಯಿಗಳಿಂದ ಜೀವಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ.

ವಿಶ್ವಕದ್ರನೆಂದರೆ ಹಿಂಸೆಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿಯು ಎಂಬರ್ಥವು. ಈ ಪ್ರಾಣಿಯು ನಡಿಗಿಯು ಲಾಲುಕುಂಟಾದ್ದರಿಂದ ನಂದಿಸ್ವಭಾವವಾಗುತ್ತದೆ. ಕುತ್ತಿತವಾದ ಮತ್ತು ಹಿಂಸಾಕರವಾದ ಮಂದಿರಾರ್ಥವನ್ನು “ ವಿ ” ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನು ಎಳೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವವನಿಗೆ “ವಿಶ್ವಕದ್ರಾಕರ್ಥ” ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥವು ಕೆಲವರ ಮತದಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಕಲ್ಯಾಣವರ್ಣರೂಪಃ ಕಲ್ಯಾಣವರ್ಣಸ್ಯೇವಾಸ್ಯ ರೂಪಂ | ಕಲ್ಯಾಣಂ
ಕಮನೀಯಂ ಭವತಿ | ವರ್ಣೋ ವ್ಯಣೋತೇಃ | ರೂಪಂ
ರೋಚತೇಃ | ಏವಂ ತದ್ವಿ ತಸಮಾಸಾನ್ನಿರ್ಬೂರ್ಯಾತ್ ||

ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿರುವ ಪದಗಳ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ವಿನಯವು ಈಗ ವಿನಯವಾಗಿದೆ. “ ಕಲ್ಯಾಣವರ್ಣ ರೂಪಃ ” ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅನ್ವಯ ಅರ್ಥ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನಾದ ಯಾವನಾದರೂ ಒಬ್ಬನು ಎಂಬರ್ಥವು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ. ‘ ಕಲ್ಯಾಣ ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಂದರ ಅಥವಾ ಮನೋಹರ ಎಂಬರ್ಥವು; ‘ ವರ್ಣ ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಶ್ರಯ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿವೆ. ಸುಂದರವಾದ ಮತ್ತು “ರೋಚತೇ” ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಒಂದು ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಅಶ್ರಯವಾದುದು ಎಂಬರ್ಥವು “ಕಲ್ಯಾಣವರ್ಣ ರೂಪಃ” ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ. ಈ ಸಮಾಸದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ರೂಪ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕಲ್ಯಾಣವರ್ಣದ ರೂಪವೆಂದಿರುವ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬುವುದಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಈ ಪದವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಸಮಸ್ತ ಪದವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ ತದ್ವಿ ತ ಸಮಾಸ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಿರುವ ಸಮಾಸ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿನಯವಿಡಲು.

ನೈಕಪದಾನಿ ನಿಬ್ರೂಢಯಾತ್ |

ಪ್ರಕರಣವೂ ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಇವುಗಳು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲದಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿರುವ ಒಂದು ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಬಾರದು. “ಒಃ” ಎಂಬ ಪದವು ಪ್ರಕರಣಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿಲ್ಲ. ಉಪಪದದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಲ್ಲ. ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುವವನು ಸರಿಯಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯದವನಾಗಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಪದವು “ಹ್”ವೆಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಆಗಿದೆಯೋ ಅಥವಾ “ಓಹಾತ್ ತ್ಯಾಗೇ” ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಆಗಿದೆಯೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಣೆಮಾಡುವಾಗ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಯೋಚಿಸಿ ಹೇಳಬೇಕು.

(‘ಮಾ ನ ವಿಕಸ್ಮಿನ್ನಾಗಸೀ’) ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಮಾ ವಧೀಃ’ ಎಂಬ ಪದವು ಕ್ರಿಯಾಪದವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ‘ಮಾ’ವೆಂಬ ಉಪಪದವು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಸಾರವಾಗಿ ‘ವಧೀಃ’ಯೆಂಬ ಪದವು ಹನ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಆಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಣೆಮಾಡಲು ತಿಳಿಯದಿರುವವರಿಗೆ ಆಯಾಯ ಪ್ರಕರಣವೂ, ಆಯಾಯ ಉಪಪದವೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಸಹಾಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದೇ ಪದವಿರುವ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ.

ನಾವೈಯಾಕರಣಾಯ |

ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಪದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಅನರ್ಹರೆಂಬುದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡದೇ ಇರುವವನಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ಕ್ರಮದಿಂದ ಪದಪ್ರಕೃತಿ, ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸಮಾಸ, ನಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಮತ್ತು ಇವುಗಳಿಂದ ಬರುವ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಾರದು. ಇವನಿಗೆ ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಯಾವುದೂ ತಿಳಿಯದ ಕಾರಣ ಇವನಿಗೆ ಹೇಳಿದರೂ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ.

(೨-೩-೫)

ನಾನುಪಸನ್ನಾಯ |

ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದವನಿಗೆ ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವೂಕೂಡ ಸರ್ವಫಾ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾದುದಲ್ಲವು. ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಓದಿದವನಾದರೂ ಕೂಡ ಶಿಷ್ಯನಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೆ ಅವನಿಗೂ ಹೇಳಬಾರದು. ಶಿಷ್ಯನಾಗಿ ಹೇಳುವುದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕವನಿಗೆ ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಸಬೇಕು.

(೨-೩-೬)

ಅನಿದಂವಿದೇ ವಾ |

ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದವನಾದರೂ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳದಿರುವವನಿಗೆ ಹೇಳಬಾರದು. ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಓದಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಅವನು ಬಹಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ತಕ್ಕ ಬುದ್ಧಿ ಇಲ್ಲದವನಾಗಿ ಇರುವ ಕಾರಣ ಇವನು ಅಯೋಗ್ಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಓದಿದ ಬಹಳ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿರುವವನು ಅಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದವನನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಯೋಗಿಗೆ ಈ ಅರ್ಥವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿವರಿಸಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಅತ್ಯಲ್ಪವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿರುವ ದೋಷಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಯೋಗಿಯು ಪದಪದಾರ್ಥಗಳ ವಿಷಯಕನಾದ ಜ್ಞಾನದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು. ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಅಲಕ್ಷ್ಯದಿಂದ ಇರುವವನಿಗೆ ಇದನ್ನು ಹೇಳಬಾರದು.

(೨-೩-೭)

ನಿತ್ಯಂ ಹ್ಯವಿಜ್ಞಾತುರ್ವಿಜ್ಞಾನೇಽಸೂಯಾ |

ದಕ್ಷನಾಗಿರುವವನು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾರನು. ಮತ್ತು ತನ್ನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಬುದ್ಧಿಮಾಂಧ್ಯ ದೋಷವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳದೆ ಗುರುವಿನಲ್ಲಿ ಅಸೂಯೆಯನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಗುರುವು ಸುಯಾಗಿ ಹೇಳಲಾರನು ಎಂಬುದಾಗಿ ಗುರುವಿಗೆ ಆಸವಾದವನ್ನು ಇವನು ತರುವ ಕಾರಣ ಇಂತಹವನಿಗೆ ಯಾವುವನ್ನೂ ಹೇಳಬಾರದು. ಇವನು ಯಾವ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೂ ಅಧ್ಯಾಸಮಾಡಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇವನಿಗೆ ಪಾಠವು ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ ಎಂಬ ವ್ಯಸನವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇವನನ್ನು ಶಿಷ್ಯ ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಈ ನಾಲ್ಕು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಪಾಠವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಡಲು ಆಯೋಗ್ಯರಾದವರನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ.

(೨-೩-೮)

ಉಪಸನ್ವಾಯ ತು ನಿಬ್ಬೂಯಾತ್ ಯೋ ವಾಽಲಂ ವಿಜ್ಞಾತುಂ

ಸ್ಯಾನ್ಯೋಧಾವಿನೇ ತಪಸ್ವಿನೇ ವಾ |

ಉಪದೇಶಕ್ಕೆ ಅರ್ಹರಾಗಿರುವವರನ್ನು ವಿಮರ್ಶಲಾಗಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರಮವಟ್ಟು ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನಿಗೂ ಇವನಂತೆಯೇ ಇಂದ್ರಿಯ ಜಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುವವನಿಗೂ ಕೂಡ ಬಲವಂತವಾಗಿ ಯಾದರೂ ಉಪದೇಶಮಾಡಬೇಕು. ಇವರಿಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ವಿಷಯವು ಯಾವುದೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಶಕ್ತಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಮುಷಿಗಳು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ತಪಸ್ಸಿನ ಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರಕಟಮಾಡಿದರೆಯುವುದು ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಉಂಟು ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವರ ವಿಷಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಬುದ್ಧಿವಂತನಾಗಿರುವವನು ಗುರುವಿನಿಂದ ಉಪದಿಷ್ಟವಾದ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿನ ಅಂಶವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿರುವಂತೆ ಇನ್ನೂ ಇತರ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಬಲ್ಲನು. ಆದುದರಿಂದ ಇಂತಹವನಿಗೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಉಪದೇಶಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿನ ಜ್ಞಾನ ಪ್ರಸಾರವು ಹೆಚ್ಚುತ್ತದೆ. ವೇದಾಂಗಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಮನಶ್ಶುದ್ಧಿಯಿಂದಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಇನ್ನೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಿರುವವನಿಗೆ ತಿಳಿಸಬೇಕು. ಇವನಿಗೆ ತಿಳಿಸದಿದ್ದರೆ ಇವನು ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಜ್ಞಾಪಕದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸ್ಮರವಾದ ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ತರುವನು.

ತಪಸ್ಸಿದ್ದಿಯುಳ್ಳವನು ಬಹಳ ಬುದ್ಧಿವಂತನು. ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಕಲಿತುಕೊಳ್ಳುವವನಾದರೂ ಶಿಷ್ಯ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಗುರುವಿನ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಬರದಿದ್ದರೆ ಅಂತಹವನಿಗೆ ಉಪದೇಶಮಾಡಬಾರದು.

ಸೂಯಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಗುರುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿಲ್ಲದೇ ಇರುವವನು ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಅನ್ಯಾಯವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಸೂಯಾದ ರೀತಿಯಿಂದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದೇ ಇಲ್ಲ. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ನಡವಳಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುಶಿಷ್ಯರ ವೈಕಿ ಯಾವನಾದರೂ ಒಬ್ಬನು ಶತ್ರುವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವವನು ಅಥವಾ ಮರಣವಾದರೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಸಮ್ಮತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವೇದ ಮಂತ್ರದ ಸಮ್ಮತಿಯು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತಮವಾಗಿದೆ.

(೨-೩-೯)

ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ಸ್ತುತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ವಿದ್ಯಾ ಹ ವೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮಾಜಗಾಮ ಗೋಪಾಯ ಮಾ
ಶೇವಧಿಷ್ಟೇಹಮಸ್ಮಿ | ಅಸೂಯಕಾಯಾನ್ಯಜವೇತಯ-
ತಾಯ ನ ಮಾ ಬ್ರೂಯಾ ವೀರ್ಯವತೀ ತಥಾ ಸ್ಯಾಂ |
ಆತ್ಯಣತ್ಯವಿತಥೇನ ಕರ್ಣವದುಃಖಂ ಕುರ್ವನ್ನಮೃತಂ
ಸಂಪ್ರಯಚ್ಛನ್ | ತಂ ಮನ್ಯೇತ ಪಿತರಂ ಮಾತರಂ ಚ ತಸ್ಮೈ
ನ ದ್ರುಹ್ಯೇತ್ಕತಮಚ್ಛನಾಹ | ಅಧ್ಯಾಪಿತಾ ಯೇ ಗುರುಂ
ನಾದ್ರಿಯಂತೇ ವಿಪ್ರಾ ವಾಚಾ ಮನಸಾ ಕರ್ಮಣಾ ವಾ |
ಯಥೈವ ತೇ ನ ಗುರೋರ್ಭೋಜನೀಯಾಸ್ತಥೈವ ತಾನ್
ಭುನಕ್ತು ಶ್ರುತಂ ತತ್ | ಯಮೇವ ವಿದ್ಯಾಃ ಶುಚಿಮಪ್ರಮತ್ರಂ
ಮೇಧಾವಿನಂ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೋಪಪನ್ನಂ | ಯಸ್ಯೇ ನ
ದ್ರುಹ್ಯೇತ್ಕತಮಚ್ಛನಾಹ ತಸ್ಮೈ ಮಾ ಬ್ರೂಯಾ ನಿಧಿಪಾಯ
ಬ್ರಹ್ಮನಿತಿ ನಿಧಿಃ ಶೇವಧಿರಿತಿ ||೪||

ವಿದ್ಯಾ ಹ ವೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮಾಜಗಾಮ ಗೋಪಾಯ ಮಾ
ಶೇವಧಿಷ್ಟೇಹಮಸ್ಮಿ | ಅಸೂಯಕಾಯಾನ್ಯಜವೇತಯತಾಯ
ನ ಮಾ ಬ್ರೂಯಾ ವೀರ್ಯವತೀ ತಥಾ ಸ್ಯಾಂ |

ವಿದ್ಯೆಯು ತನಗೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಬಂದಂತಿರುವ ಆಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿ ವಿದ್ಯಾಧಿದೇವತೆ ಎನಿಸಿಕೊಂಡು ವೇದ ವೇದಾಂಗ
ಗಳನ್ನೂ ವೇದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಬಂದು ವಿನಯದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತದೆ. “ ಎಲೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೇ,
ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಅಕ್ಷಿಸು. ನಾನು ಗೂಢವಾಗಿ ಇರುವ ನಿಧಿಯಾಗಿ ನೀನಿಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ಕಾರಣವಾಗಿ ಇರುವೆನು.
ನೀನು ಇನ್ನೊಬ್ಬರನ್ನು ನಿಂದೆಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವದವನಿಗೂ ಮನಸ್ಸು, ಮಾತು ಮತ್ತು ಶರೀರ ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿಯೂ ಸರಿಯಾದ
ನಡವಳಿಕೆ ಇಲ್ಲದವನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನನ್ನನ್ನು ಕೊಡಬೇಡ. ಅಂದರೆ ಉಪದೇಶಮಾಡಬೇಡ. ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯ ಜಯವು
ಇಲ್ಲದಿರುವ ವ್ಯಭಿಚಾರಿಯಾದ ಅಥವಾ ಅಶುದ್ಧವಾದವನಿಗೆ ವಿದ್ಯಾ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ನಾನು ಬಹಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ
ವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದಾಗಿ ಇರುವೆನು ” ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆ
ಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. (೨-೪-೭).

ಯ ಆತ್ಮಣಾತ್ಮವಿತಛೇನ ಕರ್ಣಾವದುಃಖಂ ಕುವನ್ನಮೃತಂ
ಸಂಪ್ರಯಚ್ಛೇ | ತಂ ಮನ್ಯೇತ ಪಿತರಂ ಮಾತರಂ ಚ ತಸ್ಮೈ ನ
ದ್ರುಹ್ಯೇತ್ಕತಮಚ್ಚನಾಹ ||

ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ಉಪದೇಶ ಮಾಡುವ ಕ್ರಮವು ಮತ್ತು ಗುರುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯನು ನಡೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಕ್ರಮವೂ ಕೂಡ ಈ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಉಪದೇಶ ಮಾಡುವಾಗ ಶಿಷ್ಯನ ಕಿವಿಗಳಿಗೆ ಹಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಪಾಠಹೇಳಬೇಕು. ವೇದಪಾಠದಿಂದ ಅವನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತೊಂದರೆಯುಂಟಾಗಬಾರದು. ಆ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿದ್ಯಾ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯೋಪದೇಶವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಥವಾ ಕಲಿಯುವಾಗ ಕಷ್ಟವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ವೇದ ಎಂಬುವುದು ಯಾವಾಗಲೂ ಯಜ್ಞವೇ ನೊಂದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಮೃತವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತದಾಗಿ ಉಪದೇಶಮಾಡಿದ ಗುರುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಕೆಟ್ಟ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಶಿಷ್ಯನು ಯೋಚಿಸಬಾರದು. ಜನ್ಮವನ್ನು ಕೊಟ್ಟವನು ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಪದೇಶಮಾಡಿದವನು ಎಂಬ ಇವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಜನಕನಿಗಿಂತಲೂ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ಗುರುವು ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇವನನ್ನೇ ತಂದೆ ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದವನಿಗೆ ಜ್ಞಾನವೆಂಬುವುದು ಇಹಪರಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಸುಖ ಜನಕವಾದುದರಿಂದ ಗುರುವಿಗೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವು ಈ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಿದೆ. (೩-೪-೨)

ಅಧ್ಯಾಪಿತಾ ಯೇ ಗುರುಂ ನಾದ್ರಿಯಂತೇ ವಿಪ್ರಾ ವಾಚಾ ಮನಸಾ
ಕರ್ಮಣಾ ವಾ |

ಯಥೈವ ತೇ ನ ಗುರೋಽಭಿಮೋಜನೀಯಾಸ್ತಥೈವ ತಾನ್ ಭುನಕ್ತೆ
ಶ್ರುತಂ ತತ್ ||

ಗುರುವಿನಿಂದ ನೇದ ನೇದಾಂಗಳಿಗ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡವನು ತಮಗೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಪದೇಶಮಾಡಿದ ಗುರುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನಾದರವನ್ನು ತೋರಿಸುವರೋ ಅಥವಾ ಗುರುವಿಗೆ ಅವಮಾನ ಮಾಡುವರೋ ಅವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಬೇಕಾದ ಶಾಸ್ತ್ರ ಸಮ್ಮತಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಗುರುವಿಗೆ ಅವಮಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದವನಿಗೆ ಗುರುವು ಸುಖವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡದಿರುವನು. ಇದರಂತೆಯೇ ಗುರುವಿನಿಂದ ಕಲಿತುಕೊಂಡ ವಿದ್ಯೆಯೂ ಕೂಡ ಸುಖವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುವರಿಂದ ಶಿಷ್ಯನಾದವನು ಗುರುವಿನಿಂದ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕಲಿತುಕೊಂಡನಂತರ ಗುರುವಿಗೆ ಮನಸ್ಸು, ಶರೀರ ಮತ್ತು ಕೆಲಸ ಈ ಮೂರರಿಂದಲೂ ಅವಮಾನವನ್ನು ಯಾವ ತರಹದಿಂದಲೂ ಮಾಡಬಾರದು. (೨-೪-೩)

“ಯಮೇವ ವಿದ್ಯಾಃ ಶುಚಿಮಿಪ್ರಮತ್ತಂ ಮೇಧಾವಿನಂ ಬ್ರಹ್ಮ
ಚರ್ಯೋಪಪನ್ನಂ | ಯಸ್ತೇ ನ ದ್ರುಹ್ಯೇತ್ ಕತಮಚ್ಚ ನಾಹ
ತಸ್ಮೈ ಮಾ ಬ್ರೂಯಾ ನಿಧಿಪಾಯ ಬ್ರಹ್ಮನ್ನಿತಿ ||” ನಿಧಿಃ
ಶೇವಧಿರಿತಿ ||

ವಿದ್ಯೆಯು “ ಪಾಠವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವವನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವವನಾದರೆ ಅವನಿಗೆ ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು. ಯಮ, ನಿಯಮ ಇವೇ ನೋಡಲಾದ ಯೋಗಾಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನಿಗೂ, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯದಿಂದ ಇರುವವನಿಗೂ, ಗುರುವಿಗೆ ದ್ರೋಹ ಮಾಡದಿರುವವನಿಗೂ ಪಾಠವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಟ್ಟು ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಪದೇಶಮಾಡು ” ಎಂದು ಓದುವಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ನಿಧಿಯಂತಿರುವ ನನ್ನನ್ನು ಅಂದರೆ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಸಂಯಾದ ರೀತಿಯಿಂದ ಕಾಪಾಡುವವನಿಗೆ ಉಪದೇಶ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

‘ನಿಧಿಃ’ ಎಂದರೆ ಸುಖಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ‘ಶೇವಧಿ’ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹಣದ ಬಹಳವಾದ ರಾಶಿಯು ನಿಧಿ ಎನಿಸಿಕೊಂಡು ಸುಖಸಾಧನವೆನಿಸುವಂತೆ ಈ ವೇದಾಂಗಗಳ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಜ್ಞಾನವು ನಿಧಿ ಅಥವಾ ಶೇವಧಿ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಿಶೇಷ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ತತ್ಪಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸಂದಿಗ್ಧವಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳ ವಿಭಾಗವು ಮುಗಿದಿರುತ್ತದೆ. (೨-೪-೪)

ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ನರದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಥಾತೋನುಕ್ರಮಿಸ್ಯಾಮೋ ಗೌರಿತಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ನಾಮು-
ಛೇಯಂ ಯದ್ಧೂರಂ ಗತಾ ಭವತಿ ಯಚ್ಚಾಸ್ಯಾಂ ಭೂತಾನಿ
ಗಚ್ಛಂತಿ ಗಾತೇರ್ವೌಕಾರೋ ನಾಮಕರಣೋಽಥಾಪಿ ಪಶು-
ನಾಮೇಹ ಭವತ್ಯೇತಸ್ಮಾದ್ವೇವಾಥಾಪ್ಯಸ್ಯಾಂ ತಾದ್ಧಿತೇನ ಕೃತ್ಸ್ಮ-
ವನ್ನಿಗಮಾ ಭವತಿ ಗೋಭಿಃ ಶ್ರೀಣೀತ ಮತ್ಸರಮಿತಿ ಪಯಸೋ
ಮತ್ಸರಃ ಸೋಮೋ ಮಂದತೇಸ್ತೃಪ್ತಿಕರ್ಮಣೋ ಮತ್ಸರ
ಇತಿ ಲೋಭನಾಮಾಭಿಮತ್ತ ಎತೇನ ಧನಂ ಭವತಿ ಪಯಃ
ಪಿಬತೇರ್ವಾ ಪ್ಯಾಯತೇರ್ವಾ ಕ್ಷೀರಂ ಕ್ಷರತೇರ್ಫಸೇರ್ವೇರೋ
ನಾಮಕರಣ ಉಶೀರಮಿತಿ ಯಥಾಂಶಂ ದುಹಂತೋ ಅಧ್ಯಾ-

ಸತೇ ಗವೀತ್ಯಧಿಷವಣಚರ್ಮಣೋಂಠುಃ ಶಮಂಷವೂತೋಃ
 ಭವತ್ಯನನಾಯ ಶಂ ಭವತೀತಿ ವಾ ಚರ್ಮ ಚರತೇವೋಃ-
 ಚ್ಚೈತಂ ಭವತೀತಿ ವಾಫಾಟಿ ಚರ್ಮ ಚ ಶ್ಲೇಷ್ಮಾ ಚ |
 ಗೋಭಿಃ ಸನದ್ಗೋ ಅಸಿ ವಿಃಳಯಸ್ವೇತಿ ರಥಸ್ತುತಾವಫಾಟಿ
 ಸನ್ನಿವ ಚ ಶ್ಲೇಷ್ಮಾ ಚ ಗೋಭಿಃ ಸನದ್ಗಾ ಪತತಿ ಪ್ರಸೂತೇತಿಃ-
 ಷುಸ್ತುತೌ ಜ್ಯಾಟಿ ಗೌರುಚ್ಯತೇ ಗವ್ಯಾ ಚೇತ್ಪಾದ್ಧಿತಮಧ
 ಚೇನ್ನ ಗವ್ಯಾ ಗಮಯತೀಷೂನಿತಿ || ೫ ||

ಅಥಾಥೋನುಕ್ರಮಿಷ್ಯಾಮಃ ||

ಶಿಕ್ಷೆಯೇ ಮೊಲಲಾದ ವೇದಾಂಗಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ " ಸಮಾನ್ಯಾಯ " ಎಂದು ಹೇಳಿ ಈದಿ. ಸಮಾನ್ಯಾಯಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದೆ. ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಸಾಮಾನ್ಯ, ವಿಶೇಷ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣವು ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಇವು ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಲಕ್ಷಣವು ಎಂದೂ, ಇದು ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣವೂ, ಇದು ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣವು ಎಂಬುದಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಲಕ್ಷಣ ವಿವರಣೆ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಬೇಕು. ಎಂದು ಹೇಳಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ರೀತಿಯಿಂದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡುವುದರಿಂದ ವೇದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದಾದ್ದು ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಇರುತ್ತದೆ. ವೇದ ಮತ್ತು ವೇದಾಂಗಗಳು ಇವುಗಳ ಸಮೂಹಗಳ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ನಿಘಂಟು ಎಂಬ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕಮಾಡಿರುವುದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಮೂರು ಪ್ರಕರಣಗಳಿಂದ ನಿಘಂಟುವಿನ ಪದಗಳ ಲಕ್ಷಣವು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ನಿಘಂಟುವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪದಕ್ಕೂ ಶಬ್ದರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಮತ್ತು ಅರ್ಥ ವಿವರಣಾಕ್ರಮ ಇವುಗಳ ವಿಶೇಷಾಂಶವು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ. ಇವಶಾಕಾರಿಯೇ 'ಅಥ, ಅಥ' ಎಂಬೆರಡು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಂತರ ವಿಶೇಷ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಸಾಮಾನ್ಯದ ರೀತಿಯಿಂದ ಶಬ್ದರೂಪ, ನಿಷ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮ, ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವ ಶಾರಣ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಆಯಾಯ ಪದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವೆವು ಎಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದೆ.

ತತ್ಪಥೇಽ, ಪರ್ಯಾಯಭೇದ, ಸಂಖ್ಯಾ, ಸಂದ್ಭಿ, ಅಸಂದಿಗ್ಧವಾಗಿರುವ ಪದಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗಮಾಡಿ ತೋರಿಸಿ ಈ ನೈಘಂಟುಕ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ' ಗೋ ಇತಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ನಾಮಧೇಯು' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಯು ತತ್ಪಥೇಽದವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು. 'ಪೃಥ್ವಿಃ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯ ಪದವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಅಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವ ಸಮಾಸಗಳನ್ನೂ, ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವುದು ಭೇದ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇದಕ್ಕಾಗಿಯೇ 'ಯತ್ ದೂರಂ ಗತಾ ಭವತೀ' ಎಂದು 'ಗೌಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ- ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪದಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಆ ಪದಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಹೇಳಿದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಮ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ 'ನಿ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ 'ನಿಮುತಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕಷ್ಟವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಕಾರಣ ಇದನ್ನು 'ಪೃಥಿವೀ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿದ್ದೋ ಅಲ್ಲವೋ ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ವಿವರಣೆಯು ನಿಶ್ಚಯ ಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡದಿರುವುದರಿಂದ ಸಂದಿಗ್ಧವೆನಿಸುವುದು. 'ಯ ಈಂಚಕಾರ' ಎಂಬಿವೇ ನೊದಲಾದುವುಗಳು ಸಂದಿಗ್ಧೋದಾಹರಣೆಗಳೆನಿಸುವವು. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಬಹಳ ಮಕ್ಕಳು ಉಳ್ಳವನು ಕಷ್ಟವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಯಶಗಳ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇವೇ ನೊದಲಾಗಿರುವ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಯು ಸಂದಿಗ್ಧೋದಾಹರಣೆಗಳ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಯಾಗಿರುವುದು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವ ಕ್ರಮದಿಂದ ನಿಘಂಟು ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದು ವಿಶೇಷ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಕ್ರಮವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

(೨-೫-೧)

ಅಥ ನಿಘಂಟುವಃ

[ಸೂಚನೆ—ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಗೌಃ ನೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಮಾತ್ರ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಾವು ವ್ಯಾಕರಣ ನಿಯಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ವ್ಯಾಕರಣ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಬರೆದು, ಬಳಿಕ ಯಾಷ್ವರು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥ ಮತ್ತು ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ].

ಓಂ ಗೌಃ (೧) ಗ್ನಾ (೨) ಜ್ಞಾ (೩) ಶ್ವಾ (೪) ಶ್ನಾ (೫) ಕ್ಷಮಾ
(೬) ಕ್ಷೋಣಿಃ (೭) ಕ್ಷಿತಿಃ (೮) ಅವನಿಃ (೯) ಉರ್ವಿಣಿ (೧೦) ಪೃಥ್ವೀ
(೧೧) ಮುಹೀ (೧೨) ರಿಪಿಃ (೧೩) ಅದಿತಿಃ (೧೪) ಇಲಾ (೧೫) ನಿರ್ಋತಿಃ
(೧೬) ಭೂಃ (೧೭) ಭೂಮಿಃ (೧೮) ಪೂಷಾ (೧೯) ಗಾತುಃ (೨೦) ಗೋತ್ರಾ
(೨೧) ಇತ್ಯೇಕವಿಂಶತಿಃ ಪೃಥಿವೀನಾಮಧೇಯಾನಿ ||೧||

(೧) ಗೌಃ | ಗಮ್-ಗತಾ (ಭೂ-ಪ) ಅಸ್ಮಾತ್ 'ಗಮೇರ್ಜೋರ್ಸ' (ಉ. ೨-೬೩) ಇತಿ ಕರ್ತರಿ ಕಾರಕೇ ಅಧಿಕರಣೇ ವಾ ಡೋಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

ಗಮ್ನು ಧಾತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಲ್ವಕಾರ ಇತ್ಯಾಗಿ ಗಮ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಗಮನಾರ್ಥ ಭೂವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿ ಕಠಿತವಾಗಿದೆ. ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಗಮೇರ್ಜೋರ್ಸ" ಎಂಬ ಉಪಾಧಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಡೋಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಸ್ವತ್ವರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಗಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಉಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಡೋಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಡೋಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಡಕಾರ ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ ಓಸ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಗಮ್ + ಓಸ್ (ಗಾ + ಓಸ್) ಎಂದಿರುವಾಗ ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ (ಅಮ್) ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಕಾರ "ಹಲಂತ್ಯಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದಿ ಲೋಪವಾದರೆ, 'ಗೋ' ಎಂದು ಓಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಸು ಪರನಾದಾಗ "ಗೋತೋರ್ಣಿತ್" (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡೆಪ್ಪದಿವನ ಬರುವುದರಿಂದ "ಅಜೋಇತಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಗೌ + ಸ್. ರುತ್ವ, ವಿಪರ್ಗ ಗೌಃ. ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದಾಗ ಹೀಗೆ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. "ದೂರಂ ಗತಾ ಇತಿ ಗೌಃ" ಬಹುದೂರ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಭೂಮಿ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರೂ ಆಕಾಶಾದಿಗಳಂತೆ ನಾವು ಎಷ್ಟುದೂರ ಹೋದರೂ ಇದು ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಷಣಿಯಿಂದ ನಮ್ಮ

ಗಮನವನ್ನು ಇದು ಹೊಂದಿದೆಯೆಂದರ್ಥ. ಪಾರವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಭೂಮಿ. ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿಯೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಆಗ " ಅಸ್ಯಾಂ ಭೂತಾಢಿ ಗಚ್ಛಂತಿ ಇತಿ ಗಾಃ " ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ. ಇದರಲ್ಲಿ (ಮೇಲೆ) ಪ್ರಾಣಿಗಳು ನಡೆಯುವುದರಿಂದ ಗಾಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಗಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಡೋನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ ಎಂದರೆ ಆಗ ಹೀಗೆ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. " ಗೀಯತೇಽಸೌ ಗಾಃ " ಸ್ವಾತಿಸ್ವಲ್ಪವುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿದರೆ " ಗಾಯಂತಿ ಅಸ್ಯಾಂ ಸ್ಥಿತಾಃ ಇತಿ ಗಾಃ " ಇದರ ಮೇಲೆ ಇದ್ದು ಸ್ವೋತ್ತಮಾದುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಂತ್ರವಾಕ್ಯಾರ್ಥದಿಂದ ಈ ಅರ್ಥಗಳು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತವೆ. " ಗೋಷದಸಿ " ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೋಪ ಸ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ವಿನಿಯೋಗ. ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾನ್ನಿಗೆ ಭೂಮಿಯೇ ಅಶ್ರಯವಾದುದರಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿರುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಆಯಾಯ ಮಂತ್ರವಾಕ್ಯಾರ್ಥದಿಂದ ಅರ್ಥ ನಿಶ್ಚಯ ಮಾಡಬೇಕು, ಈ ಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರವಾಕ್ಯಗಳು.

ವ್ರಜಂ ಗಚ್ಛ ಗೋಷಾನ್ಮಮ್ (ಯು. ಪಾ. ಸ. ೧-೨೫-೨೬)—ಗೌರ್ಜಗಾರ ಯದ್ಧ ಪೃಚ್ಛಾನ್ (ಯು. ಸ. ೧೦-೩-೧೦) ಅಭವತ್ ಪೂರ್ವಾ ಭೂಮನಾ ಗಾಃ (ಯು. ಸಂ. ೧೦-೩೧-೬)

(೨) ಗಾ || ಗಮೇಃ ಪೂರ್ವಸ್ಥಿನ್ನೇವ ಕಾರಕದ್ವಯೇ "ಕನಿನ್ನುವ್ಯಪಿತಕ್ತಿ" (ಉ.೧-೧೫೪) ಇತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಹಿತಃ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಬಾಹುಲಕಾತ್ ಭವತಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕನನ್ಯ' ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ 'ಉಣಾದಿಯೇ ಬಹುಲಮ್' ಎಂದು ಪಾಣಿನಿಯು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಎಲ್ಲಿ 'ಬಹುಲಂ' ಎಂದು ಹೇಳುವರೋ ಅಲ್ಲಿ ನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬಹುದು. ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಕಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ಇತ್ಯಂಕ್ಷೆ ಬಂದು ಲೋಪವಾಗಿ ಆನ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಗಮ್ + ಆನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ' ಗಮಹನವನುನಘಸಾಂಲೋಪಃ ಕ್ಷಿತ್ಯನಜಿ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಲೋಪ (ಗಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಕವಾರ) ಗ್ + ಮ್ + ಆನ್. ' ಮನಿನ್ ' (ಉ. ೪-೧೪೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಮನಿನ್ ಎಂದರೂ ಇದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗಮ್ + ಆನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ (ಆಮ್) ಲೋಪ. ಗ್ಯನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತ್ರೀ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ' ಡಾಬುಭಾಭ್ಯಾಮನ್ಯತರಸೂನ್ಮ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಡಾನ್ನಲ್ಲಿ ಡಕಾರಾದಿಗಳು ಇತ್ಯಾನ್ ಆ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಟಿ ಲೋಪ. (ಆನ್) ಗ್ + ಆ. ಗ್ಯಾ ದೂರಹೋಗುತ್ತವೆ ಅಥವಾ ಇದರ ಮೇಲೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ— " ದಿವಶ್ಚ ಗೃಶ್ಚಾಪಿತ್ಯಾ ಜಂತವಃ " (ಯು. ಸಂ. ೧೦-೪೯-೨)— " ದಿವಶ್ಚ ಗೃಶ್ಚ ಮರ್ತ್ಯೋರಮ್ " (ಯು. ಸಂ. ೧೦-೧೨-೬) ಛಾಂದಸವಾದುದರಿಂದ ಗೃ ಎಂದು ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದಿದೆ.

(೩) ಜ್ಞಾ || ಜಮತಿಗರ್ತಿಕರ್ಮಾ (ನಿಘ. ೨-೧೦) ಜಮು-ಅದನೇ (ಭೂ-ಪ) ಜನೀಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ (ಡಿ. ಆ.) ಅಘ್ನಾ ವ್ಯಕ್ತಿ ಮಕ್ಷಣಕಾಂತಿಗತಿಷು (ರು. ಪ.) ಮೃಕ್ಷಣಂ ಸೇಚನಮುತಿತದ್ವೃತಿಃ | ಏತೇಭ್ಯಃ ಶ್ವನ್ನುಕ್ಷ್ಮ ಪೂಷನ್ ಪ್ಲೀಹನ್ (ಉ. ೧-೧-೧೫೫) ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಪರಿಜ್ಞಾನಿತಿ ಕನ್ನಿನಂತಂ ಸೋಪಸರ್ಗಂ ನಿಪಾತಿತಮ್, ಬಾಹುಲಕಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧ ನಿರುಪಸರ್ಗಮಪಿ ಭವತಿ ||

ಜಮು ಧಾತು ಭೂವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ತಿನ್ನುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದರೂ ನಿಘಂಟು ಕಾರರು ಗಕ್ಕರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ ಹುಟ್ಟುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಜನೀ ಧಾತುವು ದಿವಾದಿಗಾದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಅತ್ಯನೇ ಪದೇ. ಅಷ್ಟಾದಿ ಧಾತು ರೂಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ವ್ಯಕ್ತಿ, ಮೃಕ್ಷಣ, ಕಾಂತಿ, ಗತಿ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಮೃಕ್ಷಣವೆಂದರೆ ಸೇಚನ (ತೊಯಿಸುವುದು)ವೆಂದು ಅದರ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಈ ಮೂರು (ಽಮು, ಽನೀ, ಅಷ್ಟಾದಿ) ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು; ಅದರ ಮೇಲೆ 'ಶ್ವನ್ನಕ್ಷನ್'—ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ 'ಪರಿಷ್ಕನ್' ಎಂದು ಉಪಸರ್ಗಸಹಿತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ನಿಪಾತಮಾಡುವುದೆಂದರೆ ಸೂತ್ರಕಾರರೇ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮಾಡಿ ಸಿದ್ಧರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ವೇಶಿಸುವುದು. ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಕ್ರಮ ವಾಗಿ ನಾವು ರೂಪಮಾಡುತ್ತೇವೆ ಎಂದರೆ ಆ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರದು. ಅಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಗ ಸಹಿತವಾಗಿ ನಿಪಾತ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ 'ಬಹುಲಗ್ರಹಣ ವಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 'ಜ್ಞನ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಪಾತ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಬೇಕಾದ ಕಾರಕ ವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಅರ್ಥ ಹೇಳಬಹುದು. ಅನಂತವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಡಾಬುಧಾಭ್ಯಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಾವ್ ಬಂದರೆ ಟಿ ಲೋಪ ಬಂದು ಜ್ಞ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಬೇಕು. ಅದನೇ ತಿನ್ನುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅದಂತಿ ಅಸ್ಯಾಂ ಭೂತಾನಿ' ಇವರಲ್ಲಿವು ತಿನ್ನುತ್ತಾರೆ ಎಂದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ—'ಜಾತಾನಿ ವಾ ಸ್ವಕಾರಾಕಾತ್'—'ಜಾಯಂತೇ ವಾಸ್ಯಾ ಓಷಧಯಃ' ಇದರಿಂದ ಓಷಧಿ ಮುಂತಾದುವುಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ ಎಂಬ ವುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಆಪಾದನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—'ಅದ್ಭುತಃ ಪೃಥಿವೀ, ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಓಷಧಯಃ' (ಶ್ಲೋ. ಉ. ೨-೧). ವ್ಯಕ್ತಿ, ಪ್ರಕಾರ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಕ್ತಾಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನ್' ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತೋರುವುದು, ಆಕಾಶಾದಿಗಳಂತೆ ಪೃಥಿವಿಯು ಅನ್ಯಕ್ಷವಲ್ಲವೆಂಬರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—'ತಿಸ್ರೋ ಮಹೀರುಪರಾಶ್ವಸ್ತುರತ್ಯಾ ಗುಹಾ ದ್ವೇ ನಿಹಿತೇ ದಶೈರ್ವಕಾ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೫೬-೨). ಮೃಕ್ಷಣಃ ಸೇಚನ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅತ್ರಾಃ ಸಿಕ್ತಾ ಭವತಿ ವೃಷೇಣ' ಮಳೆಯಿಂದ ತೊಯಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—'ತಸ್ಮಾದಸಾವಿನಾಂ ವ್ಯಷ್ಟ್ಯಾಭ್ಯುಕ್ತಭಿಜಿಘೃತಿ' (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೧) ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯದಾರಣೆ—

'ಯೇ ಕೇ ಚ ಜ್ಞಾ ಮಹಿನೋ ಅಹಿಮಾಯಾಃ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೫೨-೧೫). 'ಅಧಿಕೃತ್ವೇಂದ್ರ-ಭೂರವರ್ಜ್ವ' (ಋ. ಸಂ. ೭-೨೧-೬). 'ಜ್ಞಯೂ ಅತ್ರ ವಸವೋರಂತ ದೇವಾಃ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೧೮).

(೪) ಕ್ಷ್ವಾ ೬ || 'ಕ್ಷಿ ಕ್ಷಯೇ' ಭೂವಾದಿಃ (ಪ), 'ಕ್ಷಿ-ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ' ಪುದಾದಿಃ (ಪ), ಕ್ಷಿ ಹಿಂಸಾ ಯಾಂ ಕ್ರಾೃದಿಃ (ಪ), ಕ್ಷೈ, ಕ್ಷೈ, ಕ್ಷೈ. ಕ್ಷಯೇ (ಭೂ-ಪ) 'ಕ್ಷಮೂಷ್ ಸಕನೇ' (ದಿ-ಪ) 'ಕ್ಷಾಯೀ-ನಿಧೂನನೇ' (ಭೂ-ಅ)—ವಿತೇಚ್ಯಃ ಔಷಾದಿಕೇ ಮನನಿ (ಉ-೪-೧೪೦) ಜಃಹುಅಕಾತ್ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಃ |

ನಾಶಾರ್ಥಕವಾದ ಭಾವಿಸಿತ ಕ್ಷಿ ಧಾತು, ನಿವಾಸಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ತುದಾದಿಸಿತ ಕ್ಷಿ ಧಾತು, ಹಿಂಸಾರ್ಥಕವಾದ ಕ್ರಾೃದಿಗಣಸಿತ ಕ್ಷಿ ಧಾತು. ನಾಶಾರ್ಥಕವಾದ ಕ್ಷೈ ಧಾತು, ಸಹನಾರ್ಥಕವಾದ ದಿನಾದಿಗಣಸಿತ ಕ್ಷಮೂಷ್ ಧಾತು, ಕಂಸನಾರ್ಥಕವಾದ ಕ್ಷಾಯೀಧಾತು, ಹೀಗೆ ಇವುಗಳ ಮೇಲೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿಂದ ಉಣಾದಿಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದಲೇ ಮನಿನ್ ಪರವಾದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಇತರಾಕ್ಷರಗಳು ಲೋಪ ಹೋದಿ ಕ್ಷ್ವಾ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕ್ಷ್ವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಸ್ತ್ರೀವೃದ್ಧಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಡಾವಪ್ರತ್ಯಯ ಟಿ ಲೋಪ. ಕ್ಷ್ವಾ ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ಷಯಪದಕ್ಕೆ ನಿವಾಸ, ನಾಶ ಎಂದು ಎರಡರ್ಥಗಳಿವೆ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷಿಯಂತಿಃ ನಿವಸಂತಿ ಅಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಣಿನಃ' ಇವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿ-ವಾಸಮಾಡುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷಾಯಂತಿ ಅವಯವಂ ಗತೃಂತಿ

ಅಸ್ಯಾಂ ಪದಾರ್ಥಾಃ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಇದರಲ್ಲಿ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಅವಯವವನ್ನು ಲೋಕುತ್ಪನ್ನೇ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಹಿಂಸಂತೇ ಅಸ್ಯಾಂ ಪಾಪಕೃತಃ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಇದರಲ್ಲಿ ಪಾಪಿಪ್ಪರು ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ ಸಹಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಕ್ಷಮತೇ ಪ್ರಾಣಿಪಾತರೂಪಂ" ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಸಮುದಾಯವನ್ನು ಸಹಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಧಾನನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಪ್ರಾಣಿನಃ ಭಾರಂ ವಿಧಾನಯತಿ ಸ್ತುತೀಯಕಾಲೇ" ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನದಿಂದ ತಾನು ಇರುವವರಿಗೂ ಪ್ರಾಣಿಭಾರವನ್ನು ಹೊರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ.

' ಪಿತಾ ಯತ್ ಸ್ಯಾಂ ದುಹಿತರವದಿಷ್ಯನ್ ಕ್ಷ್ಮಯಾ ರೇತಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೧-೨) ಕ್ಷ್ಮಯಾ ಚರತಿ ಪರಿ ಸಾ ವೃಣಕ್ತು ನಃ ' (ಋ. ಸಂ. ೭-೪೬-೩)

(೫) ಕ್ಷ್ಮಾ | ನಿರೂಪಿತಾ ಏವ ಧಾತವಃ || " ಅನ್ಯೇಷ್ವಪಿ ದ್ಯುತ್ಯತೇ " (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೧) ಇತಿ ಸೋಪಪದಾಃ ಜನೇರ್ವಿಧೀಯಮಾನೋ ದಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ " ಅಪಿಶಬ್ದಃ ಸರ್ವೋಪಸಾಧಿಸ್ವಭಿಜಾರ್ಥಃ " ಇತ್ಯುಕ್ತೇರ್ನಿರೂಪಪದೇಭ್ಯೋಽಪಿ ಭವತಿ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ' ಅನ್ಯೇಷ್ವಪಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಯದ್ಯಪಿ ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಪದದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಜನ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಧ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಧಾತು ಇದೆ. ಆದರೂ ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಅಪಿಶಬ್ದವು ಸರ್ವೋಪಸಾಧಿಸ್ವಭಿಜಾರ್ಥವನ್ನು ಅಂದರೆ ಯಾವ ಯಾವ ಕಾರಣ ಹೇಳಿದೆಯೋ ಅದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆಂದು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಪದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕ್ಷಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಧ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಭವಂಕ್ಷ್ಮ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಧಾತುವನ ಟಿಗೆ (ಇ) ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ಷ್ಮಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ಷಮೂಷ್, ಕ್ಷ್ಮಾಯೀ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಧ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಛಾಂದಸವಾದುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೂ ಲೋಪ ಬಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೂಪವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ' ಛಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ' ಎಂದುದರಿಂದ ಇಷ್ಟವಾದ ಕಾರ್ಯವೆಲ್ಲಾ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ— ' ಜಾತಸ್ಯ ಚ ಜಾಯ ಮಾನಸ್ಯ ಚ ಕ್ಷಾಮ್ ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೬-೭)

(೬) ಕ್ಷಮಾ || ನಿರೂಪಿತಾ ಏವ ಧಾತುಧಾವಾಃ | ಔಣಾದಿಕೇ ಮನಿನಿ (ಉ-೪-೧೦೪) ಬಾಹುಲಕಾತ್ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಃ |

ಕ್ಷಿ ಮುಂತಾದ ಧಾತು ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮನಿನಿಪ್ರತ್ಯಯ, ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾವೇಶ. ಕ್ಷಮೂಷ್ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕ್ಷ + ಮನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಡಾಪ್, ಟಿಲೋಪ (ಅನ್) ಕ್ಷಮಾ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ವಾಸ ಮಾಡುತ್ತವೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ— ' ಯಃ ಪಾರ್ಥಿವಸ್ಯ ಕ್ಷಮಾಸ್ಯ ರಾಜಾ " (ಋ. ಸಂ. ೨-೧೪-೧೧) ಛಾಂದಸವಾದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ, ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಬಂದಿದೆ.

(೭) ಕ್ಷೋಣಿಃ || " ಟಿಕ್ಷು ರ್ನುಕ್ತು ಶಬ್ದೇ " ಅಜಾದಿಃ (ಪ.) " ವೀಜ್ಯಾ ಜ್ವರಿಭ್ಯೋಃ ನಿಃ (ಉ. ೪-೪೮) " ಇತಿ ವಿಹಿತೋ ನಿಶ್ಚಯೋ ಬಾಹುಲಕಾದ್ ಭವತಿ, ಗುಣಃ, ಣತ್ವಮ್ |

ಟು ಕ್ಷು ಧಾತುವು ಶಬ್ದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪೈಪದಿಯಾಗಿ ಅದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. 'ಆದಿರ್ಷ' ಟು ಡವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯಾದ ಟು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. "ವೀಜ್ಯಾ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೀ ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಈ ಕ್ಷು ಧಾತುವಿಗೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷು + ನಿ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥ ಧಾತುಕಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ (ಓಕಾರ) ಕ್ಷೋ + ನಿ. 'ಆಟು'ಕುಪಾಪ್ತಾನುಮ್ ವ್ಯವಯೇಟ್ಪಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಕಾರದಪದದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಕ್ಷೋಣಿಃ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. "ಕ್ಷೋಯತೇಃ ಶಬ್ದೃತೇ= ಸ್ತೂ ಯತೇ ಸ್ತೋತೃಭಿಃ ಇತಿ ಕ್ಷೋಣಿಃ" ಸ್ತುತಿಸುವನರಿಂದ ಇದು ಸ್ತುತಿಶಬ್ದದಿಂದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಕ್ಷುವಂತಿ ಅಸ್ಯಾಂ ಭೂತಾನಿ' ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಸಮುದಾಯವು ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಬೇಕು. 'ಕ್ಷೋಣಿಃ' ಎಂದು ಕೆಲವರು ಈಕಾರಾಂತವಾಗಿಯೂ ಪಾಠ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆಗ 'ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ರಿಯೋ ವಾ ಐಷ್ ವಕ್ರವ್ಯಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೫ ವಾ.) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕರಿಯಿಂದ ಇಕಾರಾಂತಕ ಕೃದಂತ ಶಬ್ದವಾದುದರಿಂದ ಐಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತ. "ಯಶ್ಯೇತಿಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಕ್ಷೋಣಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉವಾಹಣೆ—ನವಂತ ಕ್ಷೋಣಿಯೋ ಯಥಾ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೨-೯) "—ಯಂ ಕ್ಷೋಣೀಣೀರನು ಚಕ್ರದೇ (ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೧೦)"

(೮) ಪ್ತೇತಿ | "ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ" (ತು. ಪ). "ಕ್ಷಿ ಕ್ಷಯೇ" (ಭೂ. ಪ) "ಕ್ಷಿ ಹಿಂಸಾಯಾಸಾ" (ಸ್ಯಾಕ್ರಾ, ಪ). ವಿತೇಭ್ಯೋಽಪಿ "ವಸೇಸ್ತೀ" (ಉ. ೪-೧೭೫) ಇತಿ ವಿಹಿತಶ್ಚಪ್ರತ್ಯಯೋ ಬಾಹುಲಕಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧) ಭವತಿ, ಗುಣಾಭಾವಶ್ಚ || ಅಥವಾ ಸ್ತ್ರೀಯಾಂ ಕ್ರಿನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೪) 'ಕರ್ಮಣ್ಯಧಿ ಕರಣೇ' [ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೩] ವಾ ಭವತಿ ||

ಕ್ಷಿ ಧಾತು ನಾಲ್ಕುಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ನಿವಾಸ, ಗತಿ, ಕ್ಷಯ, ಹಿಂಸಾ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. 'ವಸೇಸ್ತೀ' ಎಂದು ವಸಧಾತುವಿಗೆ ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕ್ಷಿ ಧಾತುವಿಗೂ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿ ಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಸಾರ್ವ ಧಾತುಕಾಃ'—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ 'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ರಿನ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಕರ್ಮಣ್ಯಧಿಕರಣೇ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕೆತ್ತವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಕ್ಷಿಯಂತಿ ಅಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಣಿನಃ' ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ವಾಸವಾಗುತ್ತವೆ ಅಥವಾ ನಾಶಹೊಂದುತ್ತವೆ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳನ್ನು ಕ್ಷ್ವಿ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉವಾಹಣೆ—

'ಕ್ಷೇತಿ ಪ್ತೇತಿಃ ಸುಭಿಗೋ ನಾಮ ಪುಷ್ಯನ್' (ಋ. ನಂ. ೫-೩-೭,೪)—"ವೀಹಿ ಸ್ವಸ್ತಿ ಸುಪ್ತಿಕಿಂ ದಿವಃ" (ಋ. ಸಂ. ೬-೨-೧೧)

(೯) ಅವನಿಃ | ಅವ-ರಕ್ಷಣಗತಿ ತ್ವಶ್ಚಿ ಭೀತ್ಯವಗಮ ಪ್ರವೇಶ ಶ್ರವಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಯಾಚನಕ್ರಿಯೇಷ್ಟಾ ದೀಪ್ತ್ಯವ್ಯಾಪ್ತಾಂಲಿಂಗನ ಹಿಂಸಾ, ದಾನ ಭಾಗವೃದ್ಧಿಷು (ಭೂ-ಪ) ಅಸ್ಯಾತ್ ಅರ್ತಿ ಸೃಜ್ಯಮಧ್ಯಮ್ಯಶ್ಚವ್ಯಕ್ತವ್ಯಂ. ಭ್ಯೋಽನಿಃ" (ಉ-೨-೯೫) ಇತ್ಯನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ |

ಭ್ರಾದಿ ಗಣವಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪೈಪದಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಅವ ಧಾತುವಿಗೆ ರಕ್ಷಣ ಮುಂತಾದ ಹದಿನೆಂಟು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಅರ್ತಿಸ್ಯ'—ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಅವನಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅವತಿ ಪ್ರವಾಃ' ಪ್ರಣಿಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ,

‘ಅನ್ಯಂತೇ ವಾ ವಾ ಭೂಷೈಃ’ ರಾಚರಿಂದ ಇದು ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಯಾವ ಅರ್ಥಸಂಗತವಾಗುವುದೋ ಆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ—

“ ಅ ವಾಂ ರಕ್ಷೋಲವನಿನರ್ ಪ್ರವತ್ಸಾನ್ ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೧-೩) ‘ಯಶ್ಚೀಂ ಮಹೀಮವನಿಂ ಪ್ರಾಭಿ ಮವ್ಯುಳಶತ್’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೦-೫)

(೧೦) ಉರ್ವೀ || “ಉರ್ವೀ ಇ-ಅಚ್ಚಾದನೇ” (ಅದಾ-ಉ) ಅಸ್ಮಾತ್ ‘ಮಹತಿ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಷ’ (ಉ-೧-೩೦) ಇತಿ ಉಪ್ರ್ಯಯೋ ಣ ಲೋಪೋ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಷ, ಉರುಃ | ‘ಹಿತೋ ಗುಣವಚನಾತ್’ (ಪಾ-ಸೂ-೪-೧-೪೪) ಇತಿ ಖೋಷ್ ||

ಮುಚ್ಚುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉರ್ವೀ ಇ-ಅಚ್ಚಾದನೇ ಉಚ್ಚವೆಂದಿರುವುದು ಇದು ಉಭಯ ಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಮಹತಿ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಷ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೊಡ್ಡದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪ್ರ್ಯಯಂ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಕಾರದಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ನು ಲೋಪವೂ ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನು ಲೋಪವಾ + ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ಉರ್ ಉರು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಗುಣವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ‘ವೋಶೋಗು-’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕಾರಾಂತವಾದ ಈ ರ್ಬುಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಔಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉರು + ಈ ಯನ್. ಉರ್ವೀ. ‘ಉರ್ವೀತಿ= ಅಚ್ಚಾದಯತಿ ಇತಿ ಉರ್ವೀ’ ದೊಡ್ಡದಾದುದರಿಂದ ಭೂಮಿಯು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಮುಚ್ಚುತ್ತದೆ. ತನ್ನಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆಂದು ಅನಯವಾರ್ಥ ಸ್ಥಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯುಹೋತೇರ್ವಾ (ಸ್ವಾ.ಪ) ಷೋದರಾದಿತ್ಯಾತ್ [ಪಾ. ಸೂ. ೬.೩.೧೦೯] ರೂಪಸಿದ್ಧಿಃ | ಅಥವಾ ಸ್ವಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾದ ವರಣಾರ್ಥಕವೃತ್ತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಉರ್ವೀಶಬ್ದ ನಿಪ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ವ್ಯುಹೋದರಾದೀನಿ ಯಥೋಪದಿವ್ಯಮ್’ ಎಂದು ಪಾಣಿನಿಸೂತ್ರ. ವ್ಯುಹೋದರ ಮುಂತಾದ ಪದಗಳು ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿವೆ. ಇತರ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗದ ಅದರಿ ಆಯಾಯಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪದಗಳು ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ವ್ಯುಹೋದರಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಉರ್ವೀಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿಧಾತುವಿಗೆ ಅಯಾಯಕಾರ್ಯಗಳು ಬಂದು ಉರ್ವೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಅಚ್ಚಾದನಾರ್ಥವೂ ವೃತ್ತಿಧಾತುವಿಗೆ ಹೇಳಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆ—

ಮಾ ಮೀ ಮವದ್ಯ ಆ ಭಾಗುವೀ ಕಾಷ್ಠಾ (ಋ. ಸಂ. ೮-೮೦-೮)

(೧೧) ಪೃಥ್ವೀ || ಪ್ರಥ.ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ (ಭೂ.ಅ) ‘ಪ್ರಥಿಮ್ನಿ ಭ್ರಸ್ವಾಂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಸಲೋಪಕ್ಷ’ (ಉ-೧-೨೭) ಇತಿ ಕುಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ ||

ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥ ಧಾತುವು ಅತ್ಯನೇಪದಿಯಾಗಿ ಭ್ರಾಜಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಪ್ರಥಿಮ್ನಿ-’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ಅಶಕ್ತತ್ವದೇ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಕಾರ ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದಿ ಲೋಪವಾದರೆ ಉ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. [ಮು ಕಾರ] ಪೃಥ್ + ಉ = ಪೃಥು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಗುಣವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ‘ವೋಶೋಗುಣವಚನಾತ್’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಔಷ್. ಪೃಥು + ಈ. ಯನ್. ಪೃಥ್ವೀ. ‘ಪ್ರಥೇ ಅಸ್ಮಾ ಇತಿ

ಪೃಥಾಃ' ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಆತಿ ವಿಸ್ತಾರದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಸೃಷ್ಟಿ. ಏವತ್ತು ಕೋಟಿಯೋಜನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ನಿರ್ಣಯಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಪ್ರಥಮಾಕುತು ಣಿಜರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿರುವಾಗ (ಧಾತ್ವರ್ಥದಿಂದಲೇ ಪ್ರೇರಣೆಯೂ ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಂತರ್ಭಾವವಿತ್ತರ್ಥವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ). ಬಹುಲಸೃಹಣದಿಂದ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ, ' ಭೂತೇಽಪಿದೃಶ್ಯಂತೇ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೨) ಎಂದು ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಉಣಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆಯೆಂದು ಪಾಣಿನಿಯು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯವು ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಹಿಂದಿ ನಂತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಣಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು. ' ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಪೂರ್ವಮೇವ ವಿಸ್ತಾರಿತಾ ' ಬ್ರಹ್ಮದಿಂದ ಮೊದಲೇ ಅಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಯಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಸ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೆಂದರ್ಥ. ಇವೇ ಅರ್ಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿವೆ— " ತತ್ಪುಷ್ಕರವರ್ಣಪ್ರಥಯತ್ ಸೃಷ್ಟಿವೈ ಪೃಥಿವೀತ್ವಮ್ " (ಯ. ಶ. ೧೧-೧೮-೧೩-೨) ಕ್ಷೀರಸಾಮಿಯು ' ಸೃಷ್ಟು ಎಂಬ ರಾಜನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ' ಎಂದು ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ.

ಉವಾಹರಣೆ— " ಸ್ವೇ ಗೋನ ಕ್ವಾಮತ್ಯೇತಿ ಪೃಥ್ವೀವಾ " (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೧-೯) ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ವಾಂ, ಪೃಥ್ವೀ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳು ಹೇಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭೂಮಿವಾಚಕಪದ ಯಾವುದು? ಎಂಬ ಸಂಶಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೀಗೆ ನಿರ್ಣಯಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ನಾನಾ ಪದಗಳು ಬಂದಿವೆಯೆಂದೋ ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪದ ಮಾತ್ರ ಏ ವಸ್ತುವಾಚಕವೆಂದೂ ಇತರ ಪದಗಳು ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದರ ಮೂಲಕ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಗಳೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವೀ ಶಬ್ದವು ಭೂಮಿವಾಚಕವಾದುದೆಂದೂ ಕ್ವಾ ಶಬ್ದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ವಾಗುತ್ತದೆ.

(೧೨) ಮುಹೀ || ' ಮಹ.ಪೂಜಾಯಾಮಾ ' ಭೂವಾದಿಃ (ಪ) " ಇನ್ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ " (ಉ.೪.೧೧೪) ಇತೀನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ' ಕೃದಿಕಾರಾತ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪.೧.೪೫) ಇತಿ ಜೀಷ್ಠಾ ||

ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪೂಜಾರ್ಥಕವಾದ ಮಹ ಧಾತುವಿಗೂ ಇನ್ ಬರುತ್ತದೆ. ' ಹಲಂತ್ಯಮ್ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯಂಷ್ಟಿ ಬಂದು ಲೋಪವಾದರೆ ಮುಹೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಕಾರಾಂತವಾದ ಕೃದಂತ ಪದವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ' ಕೃದಿಕಾ '—ವಂತಿಕದಿಂದ ಜೀಷ್ಠಾ ಮುಹೀ+ಈ. ' ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಮುಹೀ. ' ಮುಷ್ಯತೇ ಪ್ರಜಾಘಃ ಇತಿ ಮುಹೀ ' ಜನರಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ದೊಡ್ಡದಾದುದರಿಂದ ಇದರ ಭಾರವನ್ನು ಹೊರಲು ದೇವತೆಗಳೂ ಉದ್ಯುಕ್ತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ತನ್ನ ಮಾನ ದಿಂದ ಅದರ ಪರಿಮಾಣದಿಂದ ತನಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಾದ ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳ ಪಾತಾಲವನ್ನು (ಜಪಾತಿ) ಉಪಕ್ರಮಿಸಿರುತ್ತದೆ ಎಂದ ರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಾನಶಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹಾಕ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಮುಹೀ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳುವರೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಅರ್ಥ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯ ' ಓಹಾಕ್-ತ್ಯಾಗೇ ' ಧಾತು. ಮಾನಂ ಜಪಾತಿ ಇತಿ ಮುಹೀ. ಮಾನಹಾ ಎಂಬುದು ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಯಾಗಯ ಶಾರ್ಯಗಳು ಬಂದು ಮುಹೀ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಪಾತಾಲಕ್ಕಿಂತ ಅಧಿಕ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಉವಾಹರಣೆ—

" ಲೋ ನೋ ಮುಹೀನುರಮತಿಂ ಸಜೋಷಾ " (ಋ. ಸಂ. ೫-೪೩ ೬)

(೧೩) ರಿಪಃ | ರೇಪ್ಯ-ಗತಾ | (ಭೂ. ಅ) “ಕ್ವಿಬ್ಬಚಿಪ್ಯಚ್ಚಾಯತಸ್ತುಕಚಿಪ್ರೂ ಜುಪ್ರೀಣಾವನಾ” (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೮ ವಾ.) ಇತ್ಯತ್ರ “ಪ್ರಾಕೃಪ್ರತ್ಯಯ ನಿರ್ದೇಶಾತ್ ಇಪ್ಯಸಿದ್ಧಿಃ”-ಇತಿ ವಚನಾತ್ ಹ್ರಸ್ವೇ ರಿಪಃ ||

ಗಮನಾರ್ಥಕವಾದ ರೇಪ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿಪಾ ಬರಬೇಕಾದರೆ ಮೊದಲು ಇಪ್ಯಸಿದ್ಧಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಪಾ ಬರಬೇಕಾದರೆ ಮೊದಲು ಧಾತುವಿನ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ, ‘ಏಚ ಇಕ್ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶೇ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ರಿಪಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಪಾ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜಸಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ರಿಪಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ರೇಪ್ಯೇ ಇತಿ ರಿಪಾ. ಬಹುದೂರ ಹೋಗುವುದು ಅಥವಾ ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಸಂಚರಿಸುತ್ತವೆ ಇತ್ಯಾ ದ್ಯರ್ಥಗಳನ್ನು ಗೋ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದಂತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಥವಾ ರಿಪ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಶಬ್ದ ನಿಪ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. “ರಿಪ-ಕೃತ್ವನಮುದ್ಧನಿಂದಾ ಹಿಂಸಾದಾನೇಷು” ತುದಾದಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಧಾತುಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಿಪಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ “ವ್ಯಕ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್” (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಫಕಾರಕ್ಕೆ ಫಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ರಿಪಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆಯೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ‘ಕನ್ನನ ಯುದ್ಧಾದೀನ್ ಅಸ್ಯಾಂ ಕುನಂಕಿ ತತ್ಪಾರಿಣಃ’ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಜನರು ಯುದ್ಧಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ, ಶ್ಲಾಘನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ “ಲಿಪ ಉಪದೇಶೇ (ಪು. ಉ) ರಿಪಾ |” ಬಳಿಯುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಲಿಪಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿಪಾ ಬಂದರೆ ಲಿಪಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ಲಯೋರಧೇಶಃ” ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ರೇಫಲಕಾರಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದುದರಿಂದ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ ಬಂದರೆ ರಿಪಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ಗೋನುಯಾದಿನಾ ಅಲಿಪ್ಯತೇ ಇತಿ ರಿಪಾ” ಸಗಣೆ ಮುಂತಾಮವುಗಳಿಂದ ಇದು ಬಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ವಾಧವಾಚಾರ್ಯರೂ ಕೂಡಾ ‘ಶೇಷನಾದೇಶಸಾತ್ ರಿಪಾ’ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಲೇಸಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ರಿಪಾ ಆಗುತ್ತದೆಯೆಂದರ್ಥ. ರಪ.ಲಪ.ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ [ಭೂ. ಪ.], “ರಪೇರಿಚ್ಚೈ(ಪದಯಾಃ)” (ಉ. ೧-೨೫) ಇತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯೇ ವಿಧೀಯಮಾನನುತ್ಪತ್ತಂ ಚಾಹುಲ ಕಾದನ್ನತ್ರಾಪಿ ಭವತಿ. ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯಿಂದ ರಿಪಾಶಬ್ದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಾತನಾಡುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ರಪಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿಪಾ. ರಪಾಧಾತುವಿಗೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಸದದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಬರುತ್ತದೆ. ರೇಫದ ಪದದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರರೂಪ ಉಪಧಿಗೆ ಇಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ರಿಪಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ರಪಂತಿ ಅಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಣಿನಃ” ಇತಿ ರಿಪಾ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮಾತನಾಡುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ನೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಹುವಚನವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ರಿಪಿಹ್ಯಾಂಸಃ ರಿಪ ಉಪಸ್ಥೇ ಅಂತಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೯-೩) — ಪಾತಿ ಪ್ರಿಯಂ ರಿಪೋ ಅಗ್ರಂ ಪದಂ ವೇಃ (ಋ. ಸಂ. ೩, ೫)

[೧೪] ಅದಿತಿಃ || ದೀಪ್ಯ-ಕ್ವಯೇ (ದಿ-ಅ) “ಕ್ವತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮ್” (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೩) ಇತಿ ಕರ್ತರಿ ಕ್ರಿಸಿ ಛಾಂದಸಂ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ, ನಜಾಸಮಾಸಃ |

ಕ್ಷಯಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದೀಪ್ಯಧಾತುವು ದಿವಾದಿಮಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಜಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಇದು ಆತ್ಮನೇ ಪದೀ. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಕ್ವತ್ಯಲ್ಯುಟಃ’-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಸಾಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ಲಶಕ್ವತ್ವತಿ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರ ಇತ್ಯಾಗಿ ವಿಮಾತ್ರ

ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ದೀ + ತಿ ಎ.ದಿರುವಾಗ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವ. ನ ದಿತಿ: = ಅದಿತಿ: ನ ಜ್ಞತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ 'ನ ದೀನಾ ಭವತಿ' ಸಕಲ ಪ್ರಸಂಚನನ್ನು ಧರಿಸಿದರೂ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ವ್ಯಥೆಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. "ಅದಿತರದೀನಾ" (ನಿ. ೨-೨೨) ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು— ಅದಿತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು 'ದೋ.ಅವಖಂಡನೇ', ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ನಿವೃತ್ತವಾಗ ಬಹುದು. ಕ್ರೀನಾ ಪರವಾದಾಗ "ದ್ಯುತಿ ಸ್ಯತಿ ಮಾ ಸ್ಯಾ—" (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ತ ಬರುವುದರಿಂದ ದಿತಿ: ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಅಕಾರಪೂರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಜ್ಞ ಸಮಾಸಮಾಡಬೇಕು. ಆಗ ಅರ್ಥ ಸಮಂಜಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ದೀಜ್ಞ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಈ ರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು" ಎಂದಿರು ತ್ತಾನೆ. "ನ ಸಂಸ್ಕಾರಮಾದ್ರಿಯೇತ ಅರ್ಥೋ ನಿತ್ಯತಃ ಪರಿಕ್ಷೇತ" (ಮಹಾಭಾಷ್ಯ) ಕೇವಲ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಕಾರ್ಯವಾಗುತ್ತ ದೆಂದು ನೋಡಬಾರದು. ಅರ್ಥ ಸಾಮಂಜಸ್ಯವನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು (ಪತಂಜಲಿ) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ದೇವೇಭ್ಯೋ ಅದಿತಿಯೇ ಸ್ಯೋನಮ್ (ಮು. ಸಂ. ೧೨-೧೧೦-೪) 'ತಮನ್ಯುಕ್ತಂ ವಾಚಿನಮುಪಸ್ಯೇ ಅದಿತೇರಧಿ (ಮು. ಸಂ. ೯-೨೬-೧)

(೧೫) ಇಲಾ || ಈದ.ಸ್ತುತೌ (ಅದಾ.೨) ಇಃ ಇನ್ದೀ.ದೀಪ್ತೌ (ರು.೨) ಅನಯೋಃ "ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್" (ಪಾ: ಸೂ. ೩-೩-೧೯) ಇತಿ ಘೞಾ. ಪೃಷೋದರಾದಿಕೌತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೦೯) ಈದೋ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಮ್, ಇಂಧೇರ್ನಕಾರಲೋಪೋ ಧರಾರಸ್ಯ ಡಕಾರೋ ಗುಣಾಭಾವಶ್ಚ ||

ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಈಡ ಧಾತು. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಅಥವಾ ದೀಪ್ತೃರ್ಥಕವಾದ ಇನ್ದೀಧಾತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಆದಿ ಯಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರವು 'ಆದಿಇಃಘಟುಡವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ 'ಅಕರ್ತಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತೃಭಿಃಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವನಾಗ ಘೞಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಘೞಾ ನಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪೃಷೋ ದರಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಈ ಡ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಲ ಡಗಳಿಗೆ ಆ ಭೇದವಿರುವುದರಿಂದ ಇ ಎಂದಾಗ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಅವತ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಟುಪ್ ಇಲಾ. ಇಂಧೀ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಉಪಧಾನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂಧಿರ ಧ ಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರಾದೀಶ ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದಲೇ ಘೞಾ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದದ್ದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಈತ್ಯೇ = ಸ್ತ್ರಿಯಂತೇ ಅಸ್ಯಾಂ ದೇವಾನ್ ಯಜಮಾನ್ಃ' ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಅಥವಾ ಇಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ—ಗರ್ವ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಜ್ಞಾಧಾತುವು ಅದಾದಿ ಯಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಯೈಪದಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಕ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಕಿತ್' (ಉ ೧-೧೨) ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ರಾದ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾನುವೃತ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಕವರ್ಗಾದಿ, ಇಮಂತವಾಗದಿದ್ದರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತ್ವ ಅತಿವೇಶ ವದಾರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಣ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲಕಾರಾದೀಶ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಟುಪ್ 'ವತಿ ಬಹುದೂರಮ್' ಬಹುದೂರ ಹೋಗುತ್ತದೆ ಇತ್ಯಾದಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಗೋ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಥವಾ. ಇಲ—ಸ್ವಸ್ವ ಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ (ತು. ಪ) ಕ್ಷೇಪಣಾರ್ಥಕವಾದ ಈ ಇಲಧಾತುವಿಗೆ 'ಇಗುಪಧಸ್ವಪ್ರೀಕಿರಃ ಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಗುಪಧವಾದುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಲಕಶ್ಚ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಕಾರ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಕಾರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೀಃ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾನುವೃತ್ತಿ

ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಭಾಸದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ಡಕಾರ ಲಕಾರಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದುದರಿಂದ ಡಕಾರವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಡಾ ಕ್ಷಿಪ್ಯಂತೇ ಅಸ್ಯಾಂ ಭಾವಃ' ಸದಾರ್ಥಗಳು ಇವರಲ್ಲಿ ಇಡಬ್ಬಡುತ್ತವೆ [ಎಸೆಯಲ್ಬಡುತ್ತವೆ] ಎಂಥವನಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ' ಸ್ವಪಂತೀಸ್ಯಾಮ್ ' ಇವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮಲಗುತ್ತವೆ ಎಂಥ ಅರ್ಥವಾ—ಇಲಾ ಎಂಬುದು ಅನ್ನದ ಹೆಸರು, ಗೋವಿನ ಹೆಸರು ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ [ನಿಘಂ. ೨, ೬-೨-೧೧] ಹೇಳಿದೆ. ಇಲಾ ಅನ್ನಂ ಗೌರ್ವ ಅಸ್ಯಾಮ್ಸಿ ಇತಿ ಇಲಾ' ಅನ್ನದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಅಥವಾ ಹಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಅರ್ಚ ಅದಿಭ್ಯೋಽರ್ಚಾ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫.೨.೧೨೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಚಾ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಇಲಾ + ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ' ಅರ್ಚ ಅದಿಭ್ಯೋಽರ್ಚಾ ' (ನಿಘಂ. ೨, ೬-೨, ೧೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಬೋಧ. ಇಲ್ಲಿ ಆವಂಶವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ಇಲಾ ಅನ್ವನುಕೃದ್ವು ಅಥವಾ ಹಸು ವುಕೃದ್ವು ಭೂಮಿ. ಮುಗ್ಧೇದಪ್ರಾತೀಪ್ಯಯಲ್ಲಿ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವರವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲಕಾರವನ್ನು ನಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಲತ್ತವೇ ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಲಕಾರವೇ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲಾ ಎಂಬುದು ಮುಗ್ಧೇದವ್ಯವಾಳವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

‘ಇಲಾಯಾಸ್ತಾ ಪದೇ ನಯಂ (ಋ. ಸಂ. ೩-೨೯-೪)’—ಅಥಾ ಹೋತಾ ನ್ಯಸೀದೋ ಯಜೀಯಾ. ನಿಲವ್ವದ—’ (ಋ. ಸಂ. ೬-೧-೨)—ಇಲವ್ವದೇ ಸಮಿದ್ಯಸೇ ’ (ಋ. ಸಂ-೧೦-೧೯೧-೧) ಇಲಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸ ವಾಸವರಿಂದ ಆಕಾರ ಬೋಧವೆಂದಿಯೆಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾನಿಯು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ ||

(೧೬) ನಿರೂಪಣೆ || ನಿರೂಪಣಾರ್ಥ ರನೋಃ (ಭೂ.ಆ) ‘ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮ್’ (ಪಾ.ಸೂ. ೩.೩.೧೧೩) ಇತಿ ಕರ್ತರ್ಯಾಧಿಕರಣೇ ಚ ಕ್ರಿನಿ [೩.೩.೯೪] ಅನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ | ‘ರನೋರ್ವಾತಾ ಬಹುಲಮ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬.೨.೩೪ ನಾ) ಇತ್ಯತ್ರ ಬಹುಲವಚನಾರ್ಥ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ||

ರಮು-ಕ್ರೀಡಾಯಾಮ್ ಧಾತು ಭಾಷಿ ಆತ್ಮನೇಪದೀ, ನಿರ್ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವದದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಸ್ತ್ರೀಯಾಂ-ಕ್ರಿಸ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಿಸ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಬಹುಲಗುಣದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ ಧದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿರ್ + ರಮ್ + ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ‘ಅನುದಾ-ತ್ವೀಪದೇಕ—’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. “ ರನೋರ್ವಾತಾ ಬಹುಲಮ್ ” ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮತಪರವಾದಾಗ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಬಹುಲಗುಣವಿರುವುದರಿಂದ ತಪರವಾದಾಗಲೂ ಧಾತುವಿನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ [ಋ] ‘ಸಂಪ್ರ ಸಾರಣಾಚ್ಚ.’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದಾಗ ಬಂದರೆ ನಿರೂಪಣೆ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ ನಿರೂಪಣಾರ್ವಮಣಾತ್ ” [೬-೨] ಎಂದು ನಿರುಕ್ತ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವಂದಸ್ವಾನಿಯು ಹೀಗೆ ಅರ್ಥ ವಿನವರೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. “ ನಿರೂಪಣಾತ್ = ನಿರ್ದಲತ್ವೇ (ನಾಮಸ್ವಾನಾತ್) ಎಸು, ಭಾವವಿದ್ದರೂ ನಿರ್ದಲವಾಗಿ ಭೂಮಿ ಇರುವುದರಿಂದ ನಿರೂಪಣೆ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. “ ರಮಂತೇ ನಾಸ್ಯಾಂ ಭೂತಾನಿ ” ಅಥವಾ ಇವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಸಮುದಾಯವು ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತದೆ; ಆರಾಮವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಶ್ಚಲಭಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆಗ ನಿರ್ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಆ ಅರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿರ್ ಉಪಸರ್ಗ ಧಾತೃರ್ಥವನ್ನೇ ಅನುವಾದಮಾಡುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ನೈಯಾಕರಣರ ವರ್ಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದಾದರೆ ನಿರೂಪಣೆ ಶಬ್ದವ್ಯಕ್ತವೆ ಬೇರೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ನಿರ್ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಋ + ಗತೌ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ರಿಸ್’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಕ್ರಿಸ್ತನಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿರ್ಮುಕತಿಃ 'ನಿಃ = ಕ್ರಾಂತಾಕೃತ್ಯೇ. ಗಮನಾತ್ ನಿಶ್ಚಲವದವತಸ್ಯ ತೇ' ಎನ್ನುವ ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಹೋದರೂ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಿಂದ ನಿಶ್ಚಲನಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ

“ ಬಹುಪ್ರಜಾ ನಿರ್ಮುಕತಿಮಾನೀಶ ” [ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೩೨]—“ ಅಧಾ ಶಯೀತ ನಿರ್ಮುಕತೇರುಪಸ್ಯೇ ” [ಮ. ಸಂ. ೧೦-೯೫-೧೪]

೧೭ ಭೂಃ 'ಭೂ-ಸತ್ತಾಯಾಮ್' [ಭೂ. ಪ] ಸಂಪದಾದಿತ್ತಾತ್ ಭಾನೇ ಕ್ವಿಪ್ [ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪] ಭವತಸ್ಯಾಂ ಸರ್ವಮಿತಿ ಭೂಃ ||

ಭೂ ಧಾತು, ಇರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. “ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ವಿನ್” ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ “ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್” ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಧಾತುವು ಸಂಪದಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಸರ್ವರೋಪ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಲ್ಲವೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಭೂಃ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ ಮೂರ್ಧ್ವಾ ಭುವೋ ಭವತಿ ನಕ್ಷತ್ರಮಗ್ನಿಃ ” [ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೬] “ವೃತ್ತಯೋ ಬಹುಲಮ್” ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಣವೃತ್ತಯ ಬರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ರೇಫಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ— “ಭೂರ್ಭುವಃ ಸ್ವಃ” [ಯ. ವಾ. ಸ. ೩೬-೩].

(೧೮) ಭೂಮಿಃ || 'ಭುವಃ ಕಿತ್' [ಉ. ೪. ೪೫] ಇತಿ ಭವತೇಃ ಮಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅಥವಾ ಭೂತೇಽಪಿ ದ್ವ್ಯಕ್ತಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩. ೩. ೨) ಇತಿ ವಚನಾತ್ ಭೂತೇ ಮಿಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

ಸತ್ತಾರ್ಥಕವಾದ ಭೂಧಾತು. 'ಭುವಃ ಕಿತ್' ಉಣಾದಿಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತವ ಅತಿದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಿಚಿತಿಶ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಭೂಮಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ 'ಭೂತೇಽಪಿ ದ್ವ್ಯಕ್ತಂತೇ' ಉಣಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತವೆಯೆಂದುದರಿಂದ ಭೂಧಾತುವಿಗೆ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳನ್ನು ಭೂಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದು ಪುರಾತನವಾದದ್ದು ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

‘ ಸ್ಯಜ್ಜಿತಾಸ್ತಾನಾಮನೈತಿ ಭೂಮಿನಾ ’ [ಮ. ಸಂ. ೧೦-೨೭-೧೩] ?...ಭೂಮಿಭೂಮಿಮುಗಾತ್ ?.

(೧೯) ಪೂಷಾ || ಪುಷ. ಪುಷ್ಪಿ | (ಭೂ, ದಿ, ಕ್ರ್ಯಾ. ಪ) 'ಶ್ವನ್ನಕ್ಷನ್ ಪೂಷನ್' (ಉ. ೧. ೧೫೫) ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಪಾತ್ಯತೇ, ನಿಪಾತನಾದುಪಧಾಯಾದೀರ್ಘಃ |

ಭೃಾದಿ, ದಿವಾದಿ, ಕ್ರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಪಿಹೊಂದುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪುಷ ಧಾತು ಹೇಳಿದೆ. 'ಶ್ವನ್ನಕ್ಷನ್' ಉಣಾದಿಸೂತ್ರದಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಸಿದ್ಧಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದನಿರ್ದೇಶವೇ ನಿಪಾತ. ಸೂತ್ರಕಾರರೇ ಆಯಾಯಾಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಸಂಪುತ್ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವರು. ಹೀಗೆ ನಿಪಾತಮಾಡಿರುವುದು

ರಂದಲೇ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ (ಉಕಾರ) ದೀರ್ಘ ಬಂದಿದೆ. ಪೂಷನ್ ಎಂದು ನಾಂತಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸುವಭಕ್ತಿಬುದಾಗ 'ಹಲಾಜ್ಯಾಭ್ಯೈ'—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. 'ಸವನಾನಾಮಸ್ಯಾ ನೇ ಚಾಂತಸಂಬುದ್ಧೌ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಿಗೆ [ಅಕಾರ] ದೀರ್ಘ. 'ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಪೂಷಾ "ಪುಷ್ಯತಿ= ಧಾನ್ಯಾದಿಭಿಃ ಸಮೃದ್ಧೌ ಭವತಿ" ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸಮೃದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಭೂಮಿಯು ಪೂಷಾ ಎಂಬ ನಾಮಧೇಯ ವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ 'ಪೋಷಯತಿ ವಾನ್ವೈಃ ಪ್ರಜಾಃ' ಭೂಮಿಯು ಅನ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸರ್ವಾರ್ಥ ಪೋಷಣಾತ್ ಪೂಷಾ' ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಪೂಷಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆಂದು ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರಮಿಶ್ರರೂ ನಿರ್ವಚನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಶ್ರುತಿಯೂ ಹೇಳುತ್ತಿದೆ—'ಪೃಥಿವೀ ನೈವರ್ತಯತ್ ಸೋಪಧೀಭಿರ್ವನಸ್ತತಿಭಿಃಪುಷ್ಯತ್' ಅಥವಾ ಪುಷ-ಧಾರಣೇ ಚುರಾದಿ. ಪರಸ್ಯೃಪದೀ. ಇವಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕನಿನ್ಯಾಪ್ರತ್ಯಯ. ದೀರ್ಘಾದಿ. 'ಧಾರಯತಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ' ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. "ಆ ಪೂಷಪೌತ್ರಬರ್ಹಷಮ್" (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೩-೧೩) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಮಾಧವನಾಚಾರ್ಯರೂ—“ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಇದು ಪೋಷಣೆಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪೂಷಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಮಾಣ ದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ” ಎಂದು ನಿರ್ವಚನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆ—“ ಪೂಷಾ ತ್ವೇ ತೋ ನಯತು ದತ್ತಸ್ಯೈಹ್ಯಾ ” (ಋ ಸಂ. ೧೦-೮೫-೩) ಇತಿ, 'ಸರಸ್ವತ್ಯೈ ಪೂಷ್ಣೇಽಗ್ನಯೇ ಸ್ವಾಹಾ || (ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೪-೭) ||

(೨೦) ಗಾತುಃ || ಗಾ-ಸ್ತುತೌ. ಭಂದಸಿ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಃ (ಪ) ಗಾಜ್-ಗತೌ (ಭೂ-ಆ.) ಕೈ, ಗೈ-ಶಬ್ದೇಭೂನಾದಿಃ (ಪ). " ಕಮಿ ಮನಿಜನಿಗಾಭಾಯಾಹಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಉ. ೧-೭೦) ಇತಿ ತು ಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗಾಧಾತು ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. " ದೇವಾನ್ ಜಿಗಾತಿ ಸಮ್ನಯಃ " ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾಗಿದೆ. ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗಾಜ್‌ಧಾತು ಛಾಂದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಶಬ್ದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗೈ ಧಾತುವು ಛಾಂದಿಯಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಯೃಪದಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ 'ಕಮಿಮನಿ'—ಇತ್ಯಾದಿ ಉಪಾಧಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುಪ್ರತ್ಯಯ. ಗಾತುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಗೈ ಧಾತುವಿಗೆ ತು ಬಂದಾಗ 'ಆದೇಶ ಉಪದೇಶೇತತಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬಂದು ಗಾತುಃ ಎಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಕ್ಕೆ ಗಾ ಧಾತುವಿನ ರೂಪವೆಂದರೆ—' ಗೀಯತೇ = ಸ್ತೂಯತೇ(ತಸೌ) ' ಇದು ಜನರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಅಥವಾ ಇವರಲ್ಲಿ ಇವು ಜನರು ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ— " ಗಚ್ಛಂತ್ಯಸ್ಯಾಂ ಭೂತಾನಿ " ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಸಂಚರಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಬ್ದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ— " ಗಾಯಂತಿ ಅಸ್ಯಾಂ ಸ್ಥಿತಾ ಗಾಯಕಾಃ " ಇದರಲ್ಲಿ ಇವು ಸಂಗೀತಕಾರರು ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಗಾತುಃ ಅಂದರೆ ಮಾರ್ಗ. ' ಗಮ್ಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ಗಾತುಃ ' ಇದರಿಂದ ಜನರು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಕರಣವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ದಂತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಗಾತುಃಉಚ್ಯತೇ ಗಾತುಃವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಆಶ್ರಯಿಭ್ಯಃ - ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಶ್ರಯಿಭ್ಯಃ ಎಂದರೆ " ಲಾಗಣೀಕಾರಕೇಭೀಶ್ಚೇತಿ ವತ್ಸವ್ಯಮ್ " (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೨೪ ವಾ.) ಎಂಬ ವಾರ್ತಕದಿಂದ ಅಚಿಗೆ ಲುಕ್. (ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.) ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಗಾತುಃ = ಭೂಮಿ. ಉದಾಹರಣೆ—

" ಇಂದ್ರಾಯ ಗಾತುರುಶತೀವ ಯೇ ಮೇ " (ಋ. ಸಂ. ೫-೩೩-೧೦) — ಅರ್ಥದ ಗಾತುರುರವೇ ವರಿಯುಸೀ (ಋ.ಸಂ-೧-೧೩೩-೨) ||

(೨೧) ಗೋತ್ರಾ || 'ಗುಣ-ಅವ್ಯಕ್ತೇ ಕವ್ಯೇ' (ಭೂ.ಅ) 'ಗುಧ್ಯವೀ ಪಚಿ ವಚಿ ಯಮಿ (ಮನಿತನಿ) ಸದಿಜ್ಜದಿಭ್ಯಸ್ತಃ (ಉ.೪.೧೩೨) ಇತಿ ತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಗುಣಃ ||

ಅವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಗುಣ ಧಾತುವು ಭ್ರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಜಿತ್ವಾದದಿಂದ ಅತ್ಯನೇಕದೀ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಗುಧ್ಯಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಉಪಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗು+ತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಾರ್ವಭೌತಕಾರ್ಥಭೌತಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ಗೋತ್ರಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮೃಗಶಾಸ್ತ್ರಾದಿಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಗೋತ್ರಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ ಗೋತ್ರ ಗಳೆಂದರೆ ಪರ್ವತಗಳು. 'ಗೋತ್ರಾಃ ಅಸ್ಯಾಂ ಸಂತಿ ಇತಿ ಗೋತ್ರಾಃ' ಪರ್ವತಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ ಎಂಬ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಗೋತ್ರ ಶಬ್ದವೇ ಮೇಲೆ ಅರ್ಚಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' ಪೂರ್ವದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಟಾಪ್. ಗೋತ್ರಾ ಪರ್ವತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ-ತ್ರೈಜ್ಞ-ಪಾಲನೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಗೋ ಶಬ್ದ ಉಪವಸದಾಗುವಾಗ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಆತೋಽನುಪಸರ್ಗೇ ಕಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ 'ಆದೇಚಉಪದೇಶೀತಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ಯ. ಗೋತ್ರಾ ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಆತೋಲೋಪ ಇತಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಟಾಪ್ 'ಗಾಸ್ತ್ರಾ ಯತೇ ರಕ್ಷತಿ ಯವಸೋದಕವತ್ರಯಾ' ಪುಟ್ಟು ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿಪ್ಪು ಹಸುಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಗೋ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣ. ಇವರಿಂದ ಮಳೆಗೆರೆದು ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಗೋತ್ರಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನು ಕಿರಣಗಳಿಂದ ನೀರನ್ನು ಸೆಳೆದು ಮಳೆಯು ರೂಪದಿಂದ ತಿರುಗಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಬಹುಬ್ರಹ್ಮಣದಿಂದ 'ಆತೋಽನುಪಸರ್ಗೇಕಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಬಂದಿರುವ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಥವಾ ಗೋತ್ರಾ ಎಂದರೆ ಗೋಪನಮದಾಯವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತಸ್ಯ ಸಮೂಪಃ' (ಪಾ.ಸೂ-೪-೨-೩೩) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಬಲ ಗೋಪಠಾತ್' (ಪಾ.ಸೂ-೪-೨-೫೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗೋ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವಾಗ, 'ಇನಿ ತ್ರ ಕಟ್ಟಿಚಕ್ಷ' (ಪಾ.ಸೂ-೪-೨-೫೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗೋ ಶಬ್ದವು ಮೇಲೆ ತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್ ಗೋತ್ರಾ. ಗೋಪನಮದಾಯವೆಂದರ್ಥ. ಅದು ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅರ್ಚಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗೋಪನಮ ದಾಯವುಳ್ಳದ್ದೂ ಗೋತ್ರಾ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಶ್ರುತಿ ಹುಡುಕಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಭೂಮಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಹೆಸರುಗಳಿವೆ.

ಉಪಾಚಿ ಮೇ ವರುಣೋ ಮೇಧಿರಾಯ (ಋ.ಸಂ-೬-೨೩-೪) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಮಾಧವರು- 'ಉಪಾಚಿ ಮಹ್ಯಂ ವರುಣೋ ಮೇಧಾನೀನೇ' ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ವರುಣನು ಭೂಮಿಯು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವನೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವೇ ಈ ನಾಮಗಳು.

ಈ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಶಬ್ದಗಳು ಭೂಮಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪದಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಗೌರಿತಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ನಾಮಧೇಯಮ್ | ಯದ್ ದುರಜ್ಞತಾ ಭವತಿ |
ಯಚ್ಚಾಸ್ಯಾಂ ಭೂತಾನಿ ಗಚ್ಛಂತಿ | ಗಾತೇವೈಕಾರೋ ನಾಮ
ಕರಣಃ |

“ ಗಾಃ ” ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಭೂಮಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ. ಈ ನಿರುಕ್ತ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ದ್ರವ್ಯಪಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆಯಾಯ ವಸ್ತುಗಳೆಂಬ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಆಯಾಯ ಪದಗಳಿಂದ ಗೊತ್ತು ಮಾಡಲು ಧಾತು ಅವರ ಮೇಲೆ ಬಂದಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಬಹಳ ದೂರದವರೆವಿಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಪದಾರ್ಥವು ಭೂಮಿ ಎಂದಾಗಿರುವುದು. ಇದನ್ನು ಗೋ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವ “ ಗತಾ ಭವತಿ ದೂರಂ ” ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯಿಂದ ವಿವರಿಸಿರುವುದು ಮತ್ತು ದೂರ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೊನೆಯೇ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಅಧಾರವಾಗಿರುವ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಸಂಚಾರ ಮಾಡುತ್ತವೆ ಎಂಬರ್ಥದಿಂದಲೂ ಭೂಮಿಯೆಂದು ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವುಂಟಾಗಿರುವುದು. ‘ ಗಾಽ ಗತಾ ’ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಬಂದಿರುವ ‘ ಗಾ ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಓ ಕಾರವು ಬಂದು ‘ ಗೋ ’ ಎಂದಾಗಿದೆ. (೨-೫-೨)

ಅಥಾವಿ ಪಶುನಾಮೇಹ ಭವತ್ಯೇತಸ್ಮಾದೇವ |

ಈ ‘ ಗೋ ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಹಸು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಉಂಟಾಗಿರುವುದು. ‘ ಗಂ ’ ಧಾತು ಅಥವ ‘ ಗಾ ’ ಎಂಬ ಧಾತು, ಇವೆರಡು ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ಉಂಟಾಗಿರುವ ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೋವು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನಿಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಅಥಾಪ್ಯಸ್ಯಾಂ ತಾದ್ಧಿತೇನ ಕೃತ್ಸ್ಮವನ್ನಿಗಮಾ ಭವಂತಿ ಗೋಭಿಃ
ಶ್ರೀಣೇತ ಮತ್ಸರಂ” ಇತಿ ಪಯಃ | ಮತ್ಸರಃ ಸೋಮೋ ಮಂದತೇ-
ಸ್ತೃಪ್ತಿಕರ್ಮಣಃ | ಮತ್ಸರ ಇತಿ ಲೋಭನಾಮಾಭಿಮತ್ಸ ವನೇನ
ಧನಂ ಭವತಿ | ಪಯಃ ಪಿಬತೇರ್ವಾ ಪ್ಯಾಯತೇರ್ವಾ | ಸ್ತೀರಂ
ಪ್ಸರತೇಃ | ಘಸೇರ್ವೇರೋ ನಾಮಕರಣ ಉಶೀರಮಿತಿ ಯಥಾ |

ಶಬ್ದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಒಂದೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಾಕ್ಯ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಂತೆ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಗೋಃ = ಹಸುವಿನ ದೇಹಿಯೆಂಬುದು ಹಾಲು ಎಂದು ಮಾತೃಕ್ಕೆ ಶಬ್ದಾರ್ಥವು ಪೂರ್ವಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಗೋಭಿಃ ಶ್ರೀಣೇತ ಮತ್ಸರಂ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು ಈ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಶಿಷ್ಯನಾದವನಿಗೆ ಅವನ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಶಬ್ದ ಉತ್ಪಾದನೆಯ ಕ್ರಮವು ತಿಳಿಯಲಾಗುವಂತೆ ಈ ಶಬ್ದವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ರುವುದು. ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

‘ಅಥಾವತಾ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಗೋಭಿಃ ಶ್ರೀಣೇತ ಮತ್ಸರಂ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾನ ಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿನ್ಯಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಯಜಮಾನನು ‘ಈ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿದೆ. ಮತ್ತಿ ಜರಾವ ನೀವೆಲ್ಲರೂ ಚಿನ್ನದಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ಕೈಗಳುಳ್ಳವರಾಗಿ ಬೇಗ ಬನ್ನಿರಿ. ಈ ಗ್ರಹಗಳಿಂದ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಈ ರಸವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರಿ. ಮತ್ತು ಗೋವುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವ ಪಾಲಿನಿಂದ ರಸವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕಾಡಾರದ ನೀರಿನಿಂದ ಸೇರಿಸಿ ಹೋಮಕಾಲಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡಿರಿ’ ಎಂದು ಹೇಳುವನು. ಈ ಮಂತ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಗನ್ಯ’ ಅಂದರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ.

‘ಮತ್ತರ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನಂಟುಮಾಡುವುದು. ದೇವತೆಗಳು ಈ ಸೋಮರವಂದಿಂ ತೃಪ್ತರಾಗುವರು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತ್ತರ ಶಬ್ದವು ನಿಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತರ ಎಂದರೆ ಅತಿಯಾಸೆ, ಲೋಭ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಲೋಭದಿಂದ ಕೂಡಿದವನು ಹಣಗಾರನಾಗಿರುವನು ಮತ್ತು, ಮದಿಸಿರುವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಕಾರಣ ಸೋಮರವದ ಪಾನವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ.

‘ಸಯಃ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ‘ಪಿಬ’ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲೀ ವೃದ್ಧಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ‘ಪ್ಯಾಯ’ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಲಾಗಲೀ ಉಂಟಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಪಾನಮಾಡಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲು ಸಾಧನವಾದ ಪದಾರ್ಥವು ‘ಸಯಸ್ಸು’ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

‘ಶ್ತೋತನ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಕೆಚ್ಚಲಿನಿಂದ ಸುರಿಯುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಸ್ತ್ರೀರ ಶಬ್ದವು ಶಬ್ದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ‘ಉಶೀರ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ‘ಘಸರ’ ಎಂಬ ಅದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ‘ಅಧ’ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು “ವಶ ಶಾಂತಾ” ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ‘ಈರ’ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬಂದು ಆಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ‘ಉ ಶೀರ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಹಳ ಸಮಾಸನೆಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಗಂಧದಚ್ಚೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

[೨.೫.೪]

“ಅಂಶಂ ದುಹಂತೋ ಅಧ್ಯಾ ಸತೇ ಗವಿ” ಇತ್ಯಧಿಷವಣಿ
ಚರ್ಮಣಃ | ಅಂಶುಃ ಶಮುಷ್ಪಮಾತ್ರೋ ಭವತಿ | ಅನನಾಯ
ರಂಭವತೀತಿ ವಾ | ಚರ್ಮ ಚರತೇವೋರ್ಚ್ಚೈತ್ರಂ ಭವತೀತಿ ವಾ||

“ಅಂಶಂ ದುಹಂತೋ ಅಧ್ಯಾಸತೇ ಗವಿ” ಎಂಬುದಾಗಿ ‘ಗೋ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚರ್ಮವೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. “ತೇ ಸೋಮಾಸೋ ಹೋಇಂದ್ರಸ್ಯ” ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅಂಶುಸದಕ್ಕೂ, ಗವಿ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮೂ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ‘ಗೋ’ ಪದಕ್ಕೂ ಕೂಡ ಪೂರ್ವಿಯಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ, ಈ ಮಂತ್ರವು ಗ್ರಾಮಸೋತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿನ್ಯಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಸೋಮರವವನ್ನು ತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಡುವರು. ಆಗ ರಸವಿಲ್ಲದಿರುವ ಸೋಮಲತೆಯ ಕಡೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬರುವ ಕಮರಗಳು ತಿನ್ನುವವುಗಳಿಗಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಸೋಮರವವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿಸುವವುಗಳಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಈ ಕುದುರೆಗಳು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಸಮಯವನ್ನು ಸೂಚನೆ ಮಾಡಿ ತಿಳಿಸಿ ಬುತ್ತಿಕರನ್ನು ಹೋಮಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರೇರಿಸುವುವು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂಶು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೋಮಲತೆಯ ಅಂಶ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. ಗವಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಗೋವಿನ ಅನುವವಾಗಿರುವ ಚರ್ಮವೆಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದು ಗೋವಿನ ಚರ್ಮದ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿ ಸೋಮರವವನ್ನು ತುಂಬಿರುವ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಬುದ್ಧಿವರು ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವರು. ಇಂದ್ರನು ಈ ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗಿ ಹೃಷ್ಯಪುಷ್ಪವಾಗಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಹುಯ್ಯಿಸುವನು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಕರ್ಮವು ಲೋಕಾನುಗ್ರಹವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ.

“ಅಂಶುಃ” ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಯಜಮಾನನಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವುದು, ‘ಶಂ’ ಎಂದರೆ ಸುಖವೆಂದು ಅರ್ಥ. ಜೀವನಕ್ಕಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಸುಖವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಯಜ್ಞವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅಂಶು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಖಜನಕವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

‘ಚರ್ಮ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಮತ್ತು ಕೀಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದು, ಆದುದರಿಂದ ‘ಚರ’ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ [೨-೫-೫]

ಅಥಾವಿ ಚರ್ಮ ಚ ಶ್ಲೇಷ್ಮಾ ಚ | “ಗೋಭಿಃ ಸನ್ನದ್ಯೋ ಅಸಿ
ವೀಳಯಸ್ವ” ಇತಿ ರಥಸ್ತುತೌ ||

‘ಗೋ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಚರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಎಂಬರ್ಥವೂ ಸಹ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. “ವನಸ್ಪತೇ ನೇಶ್ವಂಗೋ” ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ “ಗೋಭಿಃ” ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ರಥವು ಚರ್ಮದಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಮತ್ತು ಚಕ್ರದ ಪಟ್ಟಿಗಳು ಕೆಸರಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. [೨-೫-೫]

ಅಥಾವಿ ಸ್ನಾವ ಚ ಶ್ಲೇಷ್ಮಾ ಚ | ಗೋಭಿಃ ಸನ್ನದ್ಯಾ ಪತತಿ
ವ್ರಸೂತ ” ಇತಿರಷುಸ್ತುತೌ ||

‘ಗೋ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಎಂಬುವುದೂ, ಗರ್ಭದ ಮೇಲಿರುವ ಚೀಲ ಎಂಬುವುದೂ ಸಹ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಚೆನ್ನಾಗಿ ನರಗಳಿಂದಲೂ, ಶ್ಲೇಷ್ಮದಿಂದಲೂ ಸುತ್ತುವರಿರುವ ಗರ್ಭವು ಹರಿಕಾಳದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಎಂಬ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವು ಹೇಳಿದೆ.

ಜ್ಯಾಪಿ ಗೌರುಚ್ಯತೇ ಗವ್ಯಾ ಚೇತ್ತಾದ್ಧಿ ತಮಧ ಚೇನ್ನ ಗವ್ಯಾ ಗಮು
ಯತೀಷೂನಿತಿ ||

ಧನುಸ್ಸಿಗೆ ಕಟ್ಟುವ ಮೌರ್ವ ಅಥವಾ ಜ್ಯಾ ಎಂಬುವುದು ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಗೋವಿನ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಹಗ್ಗವು ಧನುಸ್ಸಿಗೆ ಮೌರ್ವಿಯಾಗಿ ಸೇರಿದಾಗ ಬಾಣಗಳನ್ನು ಅಂತಹ ಧನುಸ್ಸಿನಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಿಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗೋ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ರೂಢಿಯಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಇತಿ ಪಂಚನುಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

ವ್ಯಕ್ತೇ ವ್ಯಕ್ತೇ ನಿಯತಾ ಮೀಮುಯದ್ಗ್ನಾಸ್ತತೋ ವಯಃ ಪ್ರಪತಾ-
ನ್ಮೂರುಷಾದಃ | ವ್ಯಕ್ತೇ ವ್ಯಕ್ತೇ ಧನುಷಿ ಧನುಷಿ ವ್ಯಕ್ತೋ ಪುಶ್ಚನಾದ್ವ್ಯಾತ್ಯಾ

ಕ್ಷಾಂ ತಿಷ್ಠತಿತಿ ವಾ ಕ್ಷಾ ಸ್ತ್ರಿಯತೇರ್ನಿವಾಸಕರ್ಮಣೋ ನಿಯತಾ
ಮೀಮಯದ್ಗಾಃ ಶಬ್ದಂ ಕರೋತಿ ಮೀಮಯತಿಃ ಶಬ್ದ ಕರ್ಮಾ ಕತೋ
ವಯಃ ಪ್ರಪತಂತಿ ಪುರುಷಾನದನಾಯ ವಿರಿತಿ ಶಕುನಿ-
ನಾಮ ವೇತೇಗೃತಿ ಕರ್ಮಣಃ || ಅಥಾಪೀಷುನಾಮೇಹ ಭವತ್ಯೇತಸ್ಮಾದೇವಾದಿತ್ಯೋಽ ಪಿ
ಕರ್ಮಣೋಽ ಧಾಪೀಷುನಾಮೇಹ ಭವತ್ಯೇತಸ್ಮಾದೇವಾದಿತ್ಯೋಽ ಪಿ
ಗೌರುಚ್ಯತೇ | ಉತಾದಃ ಪರುಷೇ ಗವಿ ಪರ್ವವತಿ ಭಾಸ್ವತೀತ್ಯಾ-
ಪಮುನೈಃ ಧಾಪ್ಯಸ್ಯೈಕೋರಶ್ಚಿಶ್ಚಂದ್ರಮಸಂ ಪ್ರತಿ ದೀಪ್ಯತೇ
ತದೇತೇನೋಪೇಕ್ಷಿತವ್ಯಮಾದಿತ್ಯತೋಽಸ್ಯ ದೀಪ್ತಿರ್ಭವತಿತಿ ಸುಷುಮ್ನೈಃ
ಸೂರ್ಯರಶ್ಚಿಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ಗಂಧರ್ವ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಸೋಽಪಿ
ಗೌರುಚ್ಯತೇ | ಅತ್ರಾಹ ಗೋರಮನ್ವತೇತಿ ತದುಪರಿಷ್ಪಾದ್ಯಾಪ್ಯಾ-
ಸ್ಯಾಮಃ | ಸರ್ವೇಽಪಿ ರಶ್ಮಯೋ ಗಾವ ಉಚ್ಯಂತೇ || ೬ ||

“ವ್ಯಕ್ಷೇ ವ್ಯಕ್ಷೇ ನಿಯತಾಮೀಮಯದ್ಗಾಸ್ತತೋ ವಯಃ ಪ್ರಪತಾ-
ನ್ವಿರುಷಾದಃ | ” ವ್ಯಕ್ಷೇ ವ್ಯಕ್ಷೇ ಧನುಷಿ ಧನುಷಿ | ವ್ಯಕ್ಷೋ
ಪ್ರಶ್ಲನಾತ್ |

ವೃತ್ತ್ಯಾ ಕ್ಷಾಂ ತಿಷ್ಠತಿತಿ ವಾ | ಕ್ಷಾ ಸ್ತ್ರಿಯತೇರ್ನಿವಾಸಕರ್ಮಣಃ |
ನಿಯತಾಮೀಮಯದ್ಗಾಃ ಶಬ್ದಂ ಕರೋತಿ ಮೀಮಯತಿಃ ಶಬ್ದ ಕರ್ಮಾ
ಕತೋ ವಯಃ ಪ್ರಪತಂತಿ ಪುರುಷಾನದನಾಯ | ವಿರಿತಿ ಶಕುನಿ-
ನಾಮ ವೇತೇಗೃತಿ ಕರ್ಮಣಃ || ಅಥಾಪೀಷುನಾಮೇಹ ಭವತ್ಯೇ-
ತಸ್ಮಾದೇವ ||

ಮನುಶ್ರನೆಂಬ ಇಂದ್ರನ ಮಗನು ಈ ಮುಕ್ಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಮುಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ “ಇಂದ್ರನು ಪದ್ಗೊಕ್ಕೈತ್ತಯಃ
ಸಂಪನ್ನನಾಗಿ ಯುದ್ಧ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಒಪಳ ತೋಳುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನಾಗಿ ಒಪಳ ಧನಸ್ಸುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.”
ಎಂಬುವುದನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದ ಮುಷಿಯು ಇಂದ್ರನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಧನಸ್ಸುಗಳೆಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ
ಬಾಣಗಳು ಹೊರಡುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳು ಒಪಳಮಟ್ಟಿಗೆ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮಾಡುವವುಗಳಾಗಿ ಗಂಭೀರವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ
ಈ ಬಾಣಗಳು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ‘ವಯಂ’ ಎಂಬರ್ಥದಿಂದ ಹೇಳಿದೆ. ಸಕ್ಷಿಗಳ ರಿಕ್ಷಿಗಳ ಅಕಾಶದಿಂದ ಪಾರಿಹೋಗಲು
ಅನುಕೂಲವಾಗಿ ಇರುವ ಹಾಗೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬಾಣಗಳು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು
ಗೌಣವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಶತ್ರುಗಳ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಬೀಳತಕ್ಕ

ವರನ್ನು ಬೀಳಿಸಿ ಅವರ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಬಾಣಗಳ ಹಕ್ಕಿಗಳು ಬಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಣಗಳಿಂದ ನಾಶವಾಗುವವು ಎಂಬರ್ಥಕ್ಕೆ ಬೇರೆಯಾದ ರೀತಿಯಿಂದ ಹೀಗೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ಈ ತರಹದಿಂದಿರುವ ಬಹಳ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವನು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಈ ಭುವನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣ ಸಮೂಹ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹೆದರಿಕೊಂಡು ಅವನಿಗಾಗಿ ಆಯಾಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷಪಡಿಸಿ ಮುತ್ತಿಜರಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಸ್ತೋತ್ರವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ವೃಕ್ಷ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕತ್ತರಿಸುವುದು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸೌದೆಗಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಅವಿತ್ಯೇತುರ್ಮಿ ಗೌರುಚ್ಯತೇ | “ ಉತಾದಃ ಪರುಷೇ ಗವಿ ” ಪರ್ವವತಿ
ಭಾಸ್ವತೀತ್ಯಾಪಮನ್ಯ ವಃ ||

ಗೋ ಶಬ್ದದ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಂತೆ ಇದುವರಿಗೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಈಗ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಗೋ ಶಬ್ದವು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದೆ. ಸೂರ್ಯನೂ ಕೂಡ ಗೋ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು “ಉತಾದಃ ಪರುಷೇ ಗವಿ” ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಮಂತ್ರವು ಗಾಯತ್ರಿ ಭಂದಸ್ಸಿಗೆ ಸಂಬಂಧ ಪಟ್ಟುದು. ಭರದ್ವಾಜ ಮುನಿಯು ಇದನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಪೂಜ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಈ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಎಂಬುದಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಪೂಜ = ಭೂಮಿ ಎಂದರ್ಥವು ಅದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದೇ ಅಮರ್ಷಿ ಪರ್ವವತಿ ಅಥವಾ ಭಾಸ್ವತೀ ಎಂಬುದಾಗಿ ಉಪಮನ್ಯ ಎಂಬ ಅಚಾರ್ಯರು ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಮನುಷ್ಯನು ಆಯಾಯ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲಚಕ್ರವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾನೆ, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ನೀರನ್ನು ಹೀರುತ್ತಾನೆ, ಕತ್ತಲೆಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಎಂಬರ್ಥವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಬಹಳ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ ಹುಲು ರಾತ್ರಿಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆಸುವನು ಎಂದೂ ‘ ಭಾಸ್ವತ ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ‘ ಗವಿ ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕ್ಷಣವೂ ಕೂಡ ಒಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ನಿಲ್ಲದೆ ಸಂಚಾರಮಾಡುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಪೂಜಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರ್ವವತ್ ಭಾಸ್ವತ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವು ವಿವೃತವಾದಂತೆ ಇರುವ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಕೂಡಿ, ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷನು ಪರ್ವದಾ ಸುತ್ತುತ್ತಿರುವ ಹಿರಣ್ಮಯವಾದ ರಥವನ್ನು ಪರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಚಕ್ರವು ತಿರುಗುವಂತೆ ಒಂದೇ ಸಮನಾದ ನಡಿಗೆಯಿಂದ ನಡೆಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಉದಯ, ಅಸ್ತ, ದಿನದ ಮಧ್ಯಕಾಲ ಇವುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪರ್ವ ಎಂಬ ಪದವು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅರ್ಥವು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪುರುಷನು ಪರ್ವವುಳ್ಳ (ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ರಹಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ) ಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕಾರಣ ಸುತ್ತುವ ನೆಂದೂ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಹೇಳಿದೆ. ಕಾಲಚಕ್ರವು ಲವ, ಕ್ಷಣ, ನಿಮಿಷ, ಘಳಿಗೆ, ಮುಹೂರ್ತ, ಅಹಸ್ವ, ರಾತ್ರಿ, ಅರ್ಧಮಾಸ, ಮಾಸ, ಋತು, ಅಯನ, ವತ್ಸರ ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರ್ವದಾ ಈ ವಿಧವಾದ ಕಾಲಗಳು ಸುತ್ತುಕೊಂಡು ಬರುವುದರಿಂದಲೇ ಚಕ್ರವು ತಿರುಗುವು. ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಲಚಕ್ರವು ತಾರಲವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ರಥವನ್ನು ಹತ್ತಿಕೊಂಡು ಸಂಚಾರಮಾಡುವವರೂ ಬಹಳ ಜನ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಒಂದು ಮುಹೂರ್ತನಾದರೂ ರಥವಲ್ಲಿ ಇನ್ನಿರುವವನು ಯಾವನೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ರಥೇತಮಃ = ರಥಕರಲ್ಲಿ ತ್ರೇಷ್ಯನು

ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸೂರ್ಯರಲ್ಲಿ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವ ಪೂಷಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ಮಹಿಮೆಯು ಹೀಗಿರುವುದು ಎಂದು
ವಿವರಿಸಿದೆ. [೨-೬-೨]

ಅಥಾಪ್ಯ ಸ್ಯೈಕೋ ರಶ್ಮಿಶ್ಚಂದ್ರಮಸಂ ಪ್ರತಿ ದೀವ್ಯತೇ ತದೇತೇನೋ
ಪೇಕ್ಷಿತವ್ಯಮ್—ಆದಿತ್ಯತೋಽಸ್ಯ ದೀಪ್ತಿರ್ಭವತೀತಿ | “ ಸುಷುಮ್ನಾಃ
ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ಗಂಧರ್ವಃ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

ಈ ಪೂಷಾನೆಂಬ ದೇವತೆಯ ಒಂದು ಕಿರಣವು ಚಂದ್ರನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಗೋ
ಶ್ಬುಕ್ಲೆ ಚಂದ್ರನ ಕಿರಣವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ “ಸುಷುಮ್ನಾಃ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಃ” ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು ಉದಾಹರ
ಣೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮಂತ್ರಶ್ಲೋಕರು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. “ಸುಷುಮ್ನಾ” ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ
ರಶ್ಮಿಯು ಈ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಇರುವುದಾಗಿ ಚಂದ್ರನಿಂದ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶವು ಹೊರಹೊಮ್ಮುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಬೆಳದಿಂಗಳು
ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಈ ಬೆಳದಿಂಗಳೆಂಬುದು ಸೂರ್ಯಕಿರಣದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಪ್ರಕಾಶವೇ ಅಗಿರುತ್ತದೆ. ಚಂದ್ರನುಡಲವೆಂಬ
ವುದು ನೀರಿನ ರಾಶಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ರಾಶಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ ಇರುವ ಸೂರ್ಯಕಿರಣದ ಪ್ರಕಾಶವು ಈ ರೂಪದಿಂದ ಎಂದು
ಹೇಳಿದೆ. ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯಕಿರಣ ಪ್ರಕಾಶವು ನೇರವಾಗಿ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಿಂದಲೇ ಬರುವ ಕಾರಣ ಬೆಳ
ದಿಂಗಳಿಗೂ ಬಿಸಿಲಿಗೂ ಗುಣದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದಿರುತ್ತದೆ. (ಸುಷುಮ್ನಾ ಸುಮ್ನಃ ಸುಖ ಇತ್ಯರ್ಥಃ) ಸುಷುಮ್ನಾ
ಶ್ಬುಕ್ಲೆ ಚೆನ್ನಾದ ಸುಖವೆಂದರ್ಥ. ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಸುಖವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂರ್ಯ ಕಿರಣಕ್ಕೆ
ಸುಷುಮ್ನಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಹೊರಟ ಈ ಕಿರಣವು ಚಂದ್ರನನ್ನು ಹೊಂದುವಾಗ ಗಾಃ ಎಂಬ ಹೆಸರಿ
ನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಕಿರಣವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ಚಂದ್ರನು ಗಂಧರ್ವನಾಗಿರುವನು. ಇವನು ನಮ್ಮೆಲ್ಲರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ.
ಸುಷುಮ್ನಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಮಾಡಿ ಈ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅನ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಎಂದು
ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. (೨-೬-೩)

ಸೋಽಪಿ ಗೌರುಚ್ಯತೇ—“ ಆತ್ರಾಹ ಗೋರವನ್ವತ ” ಇತಿ | ತದು-
ಪರಿಷ್ವಾದ್ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ | ಸರ್ವೋಽಪಿ ರಶ್ಮಿಯೋ ಗಾವ ಉಚ್ಯಂತೇ

ಸುಷುಮ್ನಾ ಎಂಬ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಯನ್ನು ಒಂದನ್ನೇ ಗಾಃ ಎಂದು ಹೇಳುವಂತೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ಗಾಃ ಎಂಬ
ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳುವುದು. [೨-೬-೪]

ಇತಿ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ ಸಮಾಪ್ತಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅರನೆಯ ಬಂದವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಸವ್ರಮಃ ಖಂಡಃ

ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು

ತಾ ವಾಂ ವಾಸ್ತುನ್ಯಶ್ಚಪಿ ಗಮಧ್ಯೇ ಯತ್ರ ಗಾವೋ ಭೂರಿಶ್ಯಂಗಾ ಆಯಾಸಃ | ಅತ್ರಾಹ ತದುರುಗಾಯಸ್ಯ ವೃಷ್ಟಃ ಪರಮಂ ಪದಮಪ ಭಾತಿ ಭೂತಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೪-೬) ತಾನಿ ವಾಂ ವಾಸ್ತುನಿ ಕಾಮಯಾಮಹೇ ಗಮನಾಯ ಯತ್ರ ಗಾವೋ ಭೂರಿಶ್ಯಂಗಾ ಒಹುಶ್ಯಂಗಾ ಭೂರಿತಿ ಬಹುನೋ ನಾಮಧೇಯಂ ಪ್ರಭವತೀತಿ ಸತಃ ಶ್ಯಂಗಂ ಶ್ರಯತೇರ್ವಾ ಶಮ್ನಾತೇರ್ವಾ ಶರಣಾಯೋದ್ಗತಮಿತಿ ವಾ ಶಿರಸೋ ನಿಗರ್ತಮಿತಿ ವಾಯಾಸೋಽಯನಾಸ್ತತ್ರ ತದುರುಗಾಯಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರ್ಮಹಾಗತೇಃ ಪರಮಂ ಪದಂ ಪರಾರ್ಥ್ಯಸ್ಥಮಪಭಾತಿ ಭೂರಿ ಪಾದಃ ಪದ್ಯತೇಸ್ತನ್ನಿಧಾನಾತ್ಪದಂ ಪಶುಪಾದಪ್ರಕೃತಿಃ ಪ್ರಭಾಗಪಾದಃ ಪ್ರಭಾಗಪಾದಸಾಮಾನ್ಯಾದಿತರಾಣಿ ಚೇನ್ನಾನಾನಿರ್ವಚನಾನಿ ಯಥಾರ್ಥಂ ನಿರ್ವಕ್ತವ್ಯಾನೀತೀಮಾನ್ಯೇಕವಿಶಂತಿಃ ಪೃಥಿವೀನಾಮಧೇಯಾನ್ಯನುಕ್ರಾಂತಾನಿ ತತ್ರ ನಿರ್ಋತಿನಿ ರಮಣಾದ್ಯಚ್ಚತೇಃ ಕೃತ್ಯಾಪತಿರತರಾ ಸಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಸಂದಿಹ್ಯತೇ ತಯೋರ್ವಿಭಾಗಸ್ತಸ್ಯಾ ಏಷಾ ಭವತಿ ||೬||

“ ತಾ ವಾಂ ವಾಸ್ತುನ್ಯಶ್ಚಪಿ ಗಮಧ್ಯೇ ಯತ್ರ ಗಾವೋ ಭೂರಿಶ್ಯಂಗಾ ಆಯಾಸಃ | ಅತ್ರಾಹ ತದುರುಗಾಯಸ್ಯ ವೃಷ್ಟಃ ಪರಂ ಪದಮಪ ಭಾತಿ ಭೂತಿ |” ತಾನಿ ವಾಂ ವಾಸ್ತುನಿ ಕಾಮಯಾಮಹೇ ಗಮನಾಯ ಯತ್ರ ಗಾವೋ ಒಹುಶ್ಯಂಗಾಃ ಭೂರಿತಿ ಬಹುನೋ ನಾಮಧೇಯಂ ಪ್ರಭವತೀತಿ ಸತಃ || ಶ್ಯಂಗಂ ಶ್ರಯತೇರ್ವಾ ಶಮ್ನಾತೇರ್ವಾ ಶರಣಾಯೋದ್ಗತಮಿತಿ ವಾ ಶಿರಸೋ ನಿಗರ್ತಮಿತಿ ವಾ || ಆಯಾಸೋಽಯನಾಃ ತತ್ರ ತದುರುಗಾಯಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರ್ಮಹಾಗತೇಃ

ಅಥ ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಯ ಈಂ ಚಕಾರ ನ ಸೋ ಅಸ್ಯ ವೇದ ಯ ಈಂ ದದರ್ಶ
ಹಿರುಗಿನ್ನು ತಸ್ಮಾತ್ | ಸ ಮಾತುರ್ಯೋನಾ ಪರಿವೀತೋ ಅಂತರ್ಬಹು-
ಪ್ರಜಾ ನಿರ್ಋತಿಮಾವಿವೇಶ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೩೨) ಬಹುಪ್ರಜಾಃ
ಕೃಚ್ಚ್ರಮಾಪದ್ಯತ ಇತಿ ಪರಿವ್ರಾಜಕಾ ವರ್ಷಕರ್ಮೇತಿ ನೈರುಕ್ತಾ
ಯ ಈಂ ಚಕಾರೇತಿ ಕರೋತಿಕಿರತಿ ಸಂದಿಗ್ಧೌ ವರ್ಷಕರ್ಮಣಾ
ನ ಸೋಸ್ಯ ವೇದ ಮಧ್ಯಮಃ ಸ ಏವಾಸ್ಯ ವೇದ ಮಧ್ಯಮೋ ಯೋ
ದದರ್ಶಾದಿತ್ಯೋಪಹಿತಂ ಸಾ ಮಾತುರ್ಯೋನೌ ಮಾತಾಂತರಿಕ್ಷಂ
ನಿರ್ಮಾಯಂತೇ 5 ಸ್ಪಿನ್ ಭೂತಾನಿ ಯೋನಿರಂತರಿಕ್ಷಂ ಮಹಾನವಯವಃ
ಪರಿವೀತೋ ವಾಯುನಾಯಮಪೀತೋ ಯೋನಿರೇತಸ್ಮಾದೇವ
ಪರಿಯುತೋ ಭವತಿ ಬಹುಪ್ರಜಾ ಭೂಮಿಮಾಪದ್ಯತೇ ವರ್ಷ-
ಕರ್ಮಣಾ ಶಾಕಪೂಣಿಃ ಸಂಕಲ್ಪಯಾಂಚಕ್ರೇ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ
ಜಾನಾಮೀತಿ ತಸ್ಮೈ ದೇವತೋಭಯಲಿಂಗಾ ಪ್ರಾದುರ್ಬಭಾವ ತಾಂ
ನ ಜಜ್ಞೇತಾಂ ಪಪ್ರಚ್ಛ ವಿವಿಧಿಷಾಣಿ ತ್ವೇತಿ ಸಾಸ್ಮಾ ಏಕಾಮೃಚ
ಮಾದಿದೇಶೈವಾ ಮದ್ದೇವತೇತಿ ||೯||

“ಯ ಈಂ ಚಕಾರ ನ ಸೋ ಅಸ್ಯ ವೇದ ಯ ಈಂ ದದರ್ಶ
ಹಿರುಗಿನ್ನು ತಸ್ಮಾತ್ | ಸ ಮಾತುರ್ಯೋನಾ ಪರಿವೀತೋ ಅಂತ-
ರ್ಬಹುಪ್ರಜಾ ನಿರ್ಋತಿಮಾವಿವೇಶ||” ಬಹುಪ್ರಜಾಃ ಕೃಚ್ಚ್ರಮಾಪದ್ಯತ
ಇತಿ ಪರಿವ್ರಾಜಕಾಃ | ವರ್ಷಕರ್ಮೇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ || ಯ ಈಂ
ಚಕಾರೇತಿ ಕರೋತಿಕಿರತಿ ಸಂದಿಗ್ಧೌ ವರ್ಷಕರ್ಮಣಾ ‘ನ ಸೋ
ಅಸ್ಯ ವೇದ’ ಮಧ್ಯಮಃ ಸ ಏವಾಸ್ಯ ವೇದ ಮಧ್ಯಮೋ ಯೋ
ದದರ್ಶಾದಿತ್ಯೋಪಹಿತಮ್ | ‘ಸ ಮಾತುರ್ಯೋನೌ’ ಮಾತಾಂ-

ತರಿಕ್ಷವ್-ನಿರ್ಮಿಯಂತೇಸ್ಯೋ ಭೂತಾನಿ || ಯೋನಿರಂತರಿಕ್ಷಂ

ಮಹಾನವಯವಃ ಪರಿವೀತೋ ವಾಯುನಾ ||

ಅಯಮುಪಿತತೋ ಯೋನಿರೇತಸ್ಯಾದೇವ, ಪರಿಯುತೋ ಭವತಿ ||

ಬಹುಪ್ರಜಾ ಭೂಮಿಮಾಪದ್ಯತೇ ವರ್ಷಕರ್ಮಣಾ ||

‘ ದೀರ್ಘತಮಾ ’ ಎಂಬ ಶುನಿಯು ಹೇಳಿರುವ ತ್ರಿಕ್ಷುಪ್ ಭಂದಿಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರವು ‘ ಮಹಾವ್ರತ ’ ಎಂಬ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯೇದೇವರನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುವುದು ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಬರುವ “ಅಯಂ ಸಶಿಂಕ್ತೇ” ಎಂಬ ಮಂತ್ರವೂ, ಈ ಮಂತ್ರವೂ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನು ಬಹಳ ಮಠಕುಳವನಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸುವುದು ಅಶಕ್ತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಷ್ಟವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವನು. ಅವನಿಗೆ ಕಷ್ಟವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಿರುವುದು ಉತ್ತಮವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಈ ಮುಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಹೊಂದಲು ಆಸೆಯುಳ್ಳವನು ಗರ್ಭವನ್ನು ಭರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭವುಂಟಾಯಿತು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವನು. ಅಂತಹ ಈ ಗರ್ಭವು ತಾಯಿಯ ಆಹಾರಗಳ ಪರಿಣಾಮದಿಂದ ಕಾಲಕ್ರಮದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಗರ್ಭವು ಅವಶೇಷವಾಗಿರುವ ‘ಜರಾಯು’ ಎಂಬ ಹೊದಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು. ಹೀಗೆ ಗರ್ಭವುಂಟಾಗುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವವನು ಅಂದರೆ ಗರ್ಭಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದವನು ತಾನು ಎಂಬುವುದನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವವನು ಬಹಳ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ದುಃಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವನು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯದಿರುವುದೇ ಇವನಿಗೆ ದುಃಖಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು. ಪರಮಾತ್ಮನ ತತ್ವರೂಪವನ್ನು ಚಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವನು ಮಕ್ಕಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಸೆಯಿಲ್ಲದವನಾಗಿ ಆ ಕೆಲಸದಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗುವನು ಎಂಬುವುದು ಅವನ ಸುಖಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಿದೆ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಪರವಾದ ಅರ್ಥವು. ಯಾವನು ಗರ್ಭವನ್ನು ಮಾಡುವನೋ ಅವನೇ ಗರ್ಭಕ್ಕೆ ಸೇರುವವನಾಗಿ ಅನೇಕ ಜನ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳಸಾರಿ ಹುಟ್ಟುವವನಾಗಿ ಜನ್ಮ ಮರಣಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ದುಃಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವನು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ವ್ಯಸಾಯ ಮಾಡತಕ್ಕವರು ನಿರ್ಮಿತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ “ ವರ್ಷಕರ್ಮ ” ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹವೆ ಮಾಡುವುದು, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬೀಜವನ್ನು ಹಾಕುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಮೇಘವು ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬೀಜವನ್ನು ಬಿತ್ತಿಸುವುದು, ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವರ್ಷಕರ್ಮವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವೆಲ್ಲವೂ ನೀರಿನ ತತ್ವವೇ ಅಥವಾ ನನ್ನ ಕೆಲಸವೇ ಎಂದು ಮೇಘಕ್ಕೆ ಸಂದೇಹವುಂಟಾಗಲು ಕಾರಣವು. ಇದನ್ನು ಅಲೋಚಿಸಿದರೆ ಇವೆರಡರ ಕೆಲಸವೂ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಮತ್ತೊಬ್ಬನ ಕೆಲಸವೆಂದು ಊಹಿಸಲು ಅವಕಾಶವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನು ಉದಕತತ್ವ, ಮೇಘ ಇವುಗಳಿಂದಲೂ ಬೇರೆಯವನಾಗಿ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದ ಕಿರಣದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವ ನೀರನ್ನು ಹಿಂಡಿ ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವನು. ಮೃಗಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಇಂದ್ರನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನೀರು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿಯಲು ಅವಕಾಶವಾಗಿರುವಂತೆ ಸೂರ್ಯ ಕಿರಣದಿಂದಲೂ, ಗಾಳಿಯಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ ಮೇಘದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೊಂದು ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಬೆಳಿಗಲಿಗೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವವನಾಗಿ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅರ್ಥವು ಬಹುಪ್ರಜಾ ಭೂಮಿಮಾಪದ್ಯತೇ ಎಂಬ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸುತ್ತದೆ.

ವರ್ಷಕರ್ಮಣ ಮಳೆ ಹುಯ್ಯುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುವುದು, ನೀರನ್ನು ಎರಚುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ' ಕರೋತಿಕಿರತಿ ' ಎಂಬಿರತು ಅನುಗುಣವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುಲು ಅವಕಾಶವಾಗಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮತ್ತಾ ರಬ್ಬಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ ನೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಅರ್ಥವು ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಪ್ರವೇಶವು ವಾಯುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದಾಗಿ ಮತ್ತು ನೀರಿನಿಂದ ಒಡ್ಡಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಇರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರಾಣಿಯು ಹುಟ್ಟಲು ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವಾದ ಉದಕ ಮತ್ತು ವಾಯು ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಸ್ತ್ರೀ ಅವಯವವು ಇಲ್ಲಿ ಯೋನಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕಾಂಡವನ್ನು ದೇವತತ್ವವರು ಭೂಮಿ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಜ್ಞಾನಕಾಂಡವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕವರು ಕಷ್ಟವನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ನಿರ್ಬಂಧಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿನಿವೇಚನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಒಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಆಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಇರುವುದು ರಿಂದ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಸರಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. "ದಧಿಕ್ರಾಷ್ಟೋ" ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವು ಆಯಾಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುವವನ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿರುತ್ತವೆ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಶಬ್ದ ಅರ್ಥವು ನಿಷ್ಕಯಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ್ದಾಗಿದೆ. ಮಂತ್ರಾರ್ಥಗಳು ತಿಳಿಯಲು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿಯೂ, ಬಹಳವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಕುದುರೆಯು ಸವಾರಿ ಮಾಡುವವನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಉತ್ತಮ, ಬಹಳ ಉತ್ತಮ ಎಂದೆನಿಸುವುದು. ಇದಂತೆಯೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಅವುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಬಹಳವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಆಯಾಯ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಎಷ್ಟು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದು ಎಂಬುವುದನ್ನು ಊಹಿಸಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದರಿಂದಲೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಾರ್ಥಗಳು ಅಧಿವೇಶಿತ, ಅಧಿಯಜ್ಞ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮ, ಎಂಬ ಕ್ರಮದಿಂದ ಮೂರುವಿಧವಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾಯಶಃಕವಾಗಿ ಈ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ನೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಯಾವವಿಧವಾದ ಲೋಪವೂ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಶಾಕಪೂಣಿಃ ಸಂಕಲ್ಪಯಾಂಚಕ್ರೇಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಜಾನಾಮೀತಿ
ತಸ್ಮೈ ದೇವತೋಭಯಲಿಂಗಾ ಪ್ರಾದುರ್ಬಭೂವ | ತಾಂ ನ ಜಜ್ಞೇ
ತಾಂ ಪಪ್ರಚ್ಛವಿವಿದಿಷಾಣಿ ತ್ವೇತಿ || ಸಾಸ್ಮಾ ವಿಕಾಮ್ಯಚಮಾದಿದೇ
ಶೈವಾ ಮದ್ದೇವತೇತಿ

ಒಂದೇ ಮಂತ್ರವು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ ನಂತರ ಬೇರೆ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಶಾಕಪೂಣಿ' ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಶಾಕಪೂಣಿ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯನು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ನಾನು ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥದಿಂದಲೇ ತಿಳಿದಿರುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ನಿಷ್ಕಯಿಸಿ ಕೊಂಡನು. ಆಗ ಆಯಾಯ ಮಂತ್ರ ದೇವತೆಗಳ ಪೈಕಿ ಒಂದು ದೇವತೆಯು ಇವನ ಎದುರಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀ ಮತ್ತು ಪುರುಷ ಶರೀರಗಳ ಎರಡೆರ ಅಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಆಗ ಅವನಿಗೆ ಸಂದೇಹವಾಗಿ ಆ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು. " ನೀನು ಪುರುಷನೇ? ಅಥವಾ ಸ್ತ್ರೀಯೇ? " ಎಂದೂ, " ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡತಕ್ಕ ಪ್ರಾಣಿಯೇ? ಸೂರ್ಯನ ಅಕಾರ

ದಿಂದಿರುವುದಾಗಿ ಅಂಕಶ್ಲಕ್ಶಿಂಶಲೂ ಮೇಲು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪ್ರಾಣಿಯೇ? ಎಂದೂ ಕೇಳದನು. ಆಗ ಆ ದೇವತೆಯು
 “ನಾನು ಈಗ ಹೇಳುವ ಅಯಂ ಸಶಿಷ್ಕೈ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾಗಿರುವ ದೇವತೆಯಾಗಿರುತ್ತೇನೆ. ನೀನು ಈ
 ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದು ನನ್ನ ತತ್ವ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು” ಎಂದು ಹೇಳಿತು.

ಇತಿ ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಯಂ ಸ ಶಿಂಕ್ರೇ ಯೇನ ಗೌರಭೀವೃತಾ ಮಿಮಾತಿ ಮಾಯುಂ
 ಧ್ವಂಸನಾವಧಿ ಶ್ರೀತಾ | ಸಾ ಚಿತ್ತಿಭಿರ್ನಿಹಿ ಚಕಾರ ಮರ್ತ್ಯಂ ವಿದ್ಯು-
 ದ್ಧವಂತೀ ಪ್ರತಿ ವವ್ರಿಮೌಹತ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೨೯) ಅಯಂ ಸ
 ಶಬ್ದಾಯತೇ ಯೇನ ಗೌರಭಿಪ್ರವೃತ್ತಾ ಮಿಮಾತಿ ವಾಯುಂ ಶಬ್ದಂ
 ಕರೋತಿ ಮಾಯುಮಿವಾದಿತ್ಯಮಿತಿ ವಾ ವಾಗೇಷಾ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ
 ಧ್ವಂಸನೇ ಮೇಘೋಧಿಶ್ರೀತಾ ಸಾ ಚಿತ್ತಿಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿರ್ನಿಚೈರ್ನಿಹಿ ಕರೋತಿ
 ಮರ್ತ್ಯಂ ವಿದ್ಯುದ್ಧವಂತೀ ಪ್ರತ್ಯೂಹತೇ ವವ್ರಿಂ ವವ್ರಿರಿತಿ ರೂಪ-
 ನಾಮ ವ್ಯಣೋತಿತಿ ಸತೋ ವರ್ಷೇಣ ಪ್ರಚ್ಛಾದ್ಯ ವೃಥಾವೀಂ
 ತತ್ಪುನರಾದತ್ತೇ ||೯||

“ಅಯಂ ಸ ಶಿಂಕ್ರೇ ಯೇನ ಗೌರಭೀವೃತಾ ಮಿಮಾತಿ ಮಾಯುಂ
 ಧ್ವಂಸನಾವಧಿಶ್ರೀತಾ | ಸಾ ಚಿತ್ತಿಭಿರ್ನಿಹಿ ಚಕಾರ ಮರ್ತ್ಯಂ
 ವಿದ್ಯುದ್ಧವಂತೀ ಪ್ರತಿ ವವ್ರಿಮೌಹತ ||” ಅಯಂ ಸ ಶಬ್ದಾಯತೇ
 ‘ಯೇನ ಗೌರಭಿಪ್ರವೃತ್ತಾ ಮಿಮಾತಿ ಮಾಯುಂ’ ಶಬ್ದಂ ಕರೋತಿ
 ಮಾಯುಮಿವಾದಿತ್ಯಮಿತಿ ವಾ | ವಾಗೇಷಾ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ಧ್ವಂಸನೇ
 ಮೇಘೋಧಿಶ್ರೀತಾ | ಸಾ ಚಿತ್ತಿಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿರ್ನಿಚೈರ್ನಿಹಿ ಕರೋತಿ

ಮುಕ್ತ್ಯಂ ವಿದ್ಯುದ್ಭವಂತೀ ಪ್ರತ್ಯೂಹತೇ ವವ್ರಿಮ್ || ವವ್ರಿತಿ
ರೂಪನಾಮ ವ್ಯಕ್ತೋತಿತಿ ಸತಃ | ವರ್ಷೇಣ ಪ್ರಚ್ಛಾದ್ಯ ಪೃಥಿವೀಂ
ತತ್ ಪುನರಾದತ್ತೇ ||

ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸಂದೇಹವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮಂತ್ರವು ಶಾಕಪೂಣ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಗೌಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮೇಘ ಅಥವಾ ಆದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮೇಘ ಎಂಬುವುದು ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಎಂದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿದೆ. ಮೇಘದಿಂದ ಬರುವ ಶಬ್ದವು ಅಕ್ಷರಗಳು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಸದ್ದು ಎನಿಸುವುದು. ಭೂಮಿಗೂ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅವಕಾಶದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಈ ಮೇಘವು ಮಧ್ಯಸ್ಥ ಅಥವಾ ಮಧ್ಯಮಿಕಾ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಹೊಂದಿ ತನ್ನಿಂದ ಶಬ್ದವು ಉಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದವು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನೀಚರು ಹೇಳುವ ಕ್ರೂರವಾದ ಅಥವಾ ಭಯಂಕರವಾದ ಶಬ್ದವಂತೆ ಇರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದವು ಉಂಟಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಮಿಂಚಿನ ಆಕಾರವುಳ್ಳ ಬೆಳಕು ಕಂಡು ಬರುವುದು. ಭಯಂಕರವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳಿ ಮನುಷ್ಯರು ಹೆದರುವಂತೆ ಈ ಮೇಘದಿಂದ ಬರುವ ಸಿಡಿಲು, ಗುಡುಗು ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಜನರು ಇದರಿಂದ ತಿರಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ಮಿಂಚಿನ ಪ್ರಕಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳುವುದರಿಂದ ಭಯಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯ ಲೋಕವನ್ನು ಮಿಂಚಿನ ರೂಪದಿಂದ ಮೇಘವು ಭಯಪಡಿಸುವುದು. ಹೀಗೆ ಹೆದರಿಸಿದನಂತರ ಈ ಮೇಘವು ಮಳೆಯ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಭೂಮಿಯೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸುವುದು. ಹೀಗೆ ಮೇಘರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿವರಿಸಿ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ಯುಸ್ಥಾನವಾದ ಆದಿತ್ಯನೆಂಬ ಅರ್ಥವೂ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಈ ಆದಿತ್ಯನೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ತಿರುಗುವವನಾಗಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಇತರರಿಗೆ ತಿಳಿಯಲಾಗದಿರುವಂತೆ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುವವನಾಗಿ ಆಯಾಯ ಜಲಾಶಯಗಳಿಂದ ನೀರನ್ನು ಹೀರುವವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಊಹ್ಯಮಾಡತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು ಉಭಯಲಿಂಗವೆನಿಸಿರುವುದು, [ಲಿಂಗ= ಗಮಕ ಅಥವಾ ಸೂಚಕ ಎಂದು ಅರ್ಥ]. ಗೋ ಶಬ್ದದಿಂದ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮೇಘವೆಂದೂ, ಭೂಮಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಮಳೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದೆಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಸೂರ್ಯನ ರೂಪದಿಂದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ನೀರನ್ನು ಹೀರುವವನೆಂದೂ ಸೃಷ್ಟಿ ಸ್ಥಿತಿನಾಶ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ದೇವತಾ ಪರವಾದ ಅರ್ಥವು ಉಂಟು ಶಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇವಶ್ಯಾಗಿಯೇ ದೈವತಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವು ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಸ್ವರ್ಗ ಎಂಬ ಮೂರು ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತಾ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಮಂತ್ರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯು ಮಿಂಚಿನ ರೂಪದಿಂದ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು; ಆದಿತ್ಯ ಎಂಬ ರೂಪದಿಂದ ದ್ಯುಸ್ಥಾನ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಈ ರೂಪವಾಗಿರುವ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ದೇವತಾ ತತ್ವದ ಸಂದೇಹಕ್ಕೆ ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಅಶ್ರಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಈ ಗ್ರಂಥಕಾರರು ಶಾಕಪೂಣ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತದಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವು ಉಂಟಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಭೂ ಅಥವಾ ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಇಷ್ಟೆತ್ತೊಂದು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿನರಣೆಯನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಗೋ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇರುವ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಉಳಿದಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೀಗೆಯೇ ಊಹಿಸಬಹುದು. 'ಗಾತ್ರ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಸಂಚರಿಸಲು ಅಧಾರವಾದದ್ದು ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ, 'ಜಾತ್ರ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಚರಿಸುವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಈ ನಿಘಂಟುವಿನ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಆಯಾಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಗುಂಪುಗುಂಪುಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಆಯಾಯ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹುಡುಕಿ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುವಾಗ ಅವಯವಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ, ತತ್ಪಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. (೨.೯-೧)

ಅಥ ಹಿರಣ್ಯನಾಮಾನಿ

- ಹೇಮ (೧) ಚಂದ್ರಮ್ (೨) ರುಕ್ಮಮ್ (೩) ಆಯಃ (೪) ಹಿರಣ್ಯಮ್
- (೫) ಬೇಶಃ (೬) ಕೃಶನಮ್ (೭) ಲೋಹಮ್ (೮) ಕನಕಮ್ (೯) ಕಾಚ-
- ನಮ್ (೧೦) ಭರ್ಮ (೧೧) ಅಮೃತಮ್ (೧೨) ಮರುತ್ (೧೩) ದ್ರತಮ್
- (೧೪) ಜಾತರೂಪಮ್ (೧೫)

ಇವು ಹದಿನೈದು ಚಿನ್ನದ ಹೆಸರು

(೧) ಹೇಮ || ' ಹಿ ಗತೌ ವೃದ್ಧೌ ಚ ' (ಶಾಬ್ದಿ.ಪ) ಅಸ್ವಾವ್ಯಾತೋಃ ' ನಾಮನಾ ಸೀಮನಾ ವ್ಯೋಮನಾ ಹೇಮನಾ ರೋಮನಾ ಲೋಮನಾ ವಿಧರ್ಮನಾ ಪಾರ್ವಣಿ (ಉ.೪.೧೫೦) ಇತಿ ಮುನ್ನಿನಂತಂ ನಿಶಾತ್ಯತೇ | ಹಿ ನೋತಿ ಗಚ್ಛತಿ ಅನೇನ ಸುಖಂ ಪುರುಷಃ ||

ಗಮನ, ವೃದ್ಧಿ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಹಿ ಧಾತುವು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿ ಸ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ' ನಾಮನಾ ' ಇತ್ಯಾದಿ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಹೇಮನಾ ' ಎಂದು ಮುನ್ನಿನ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಜನರು ಸುಖ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧನಾನೆ ಇರುವವರಿಂದ ಇದು ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಕರ್ತೃಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಬಹುದು. ಗಚ್ಛತಿ ವಾ ಸ್ವಯಂ ಕಟಿಕಾದಿರೂಪಾಂ ವಿಕೃತಿಮ್ ' ಬಳಿ ಮುಂತಾದ ವಿಚಾರವನ್ನು ತಾನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿವರೆ ' ಹಿ ನೋತಿ ಇತಿ ಹೇಮ ' ವಾಣಿಜ್ಯಾದಿ ಗಳಿಂದ ಇದು ಪ್ರತಿಪದಿಸೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಸುಬೋಧಿನೀಕಾರರು ' ತಾಮ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿವಾಗುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ತಾಮ್ರದಿಂದ ಇವರ ಕಾಂತಿಯೂ ಹೆಚ್ಚಿರುವುದು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ' ದುಧಾಣ್-ಧಾರಣಾ ವೋಷಣಯೋಃ ' ಧಾತುವಿಗೆ ಮುನ್ನಿನ ಬಂದು ಹೇಮ ಎಂದಾಗಿದೆ. ನಿಸ್ತತದಿಂದ ಧಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿ ಅಪೇಕ್ಷೆ. ಆಶ್ಚಿನ್ಯಲ್ಲಿ ಹಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಕಳ್ಳಕಾರಕ ಭಯದಿಂದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹೊತಿದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಸ್ಯ ಪ್ರೇಷಾ ಹೇಮನಾ ಪೂಯಮಾಸಃ (ಋ. ಸಂ. ೯-೯೬-೧) 'ಅಶ್ವಿನೇ ನ ಸ್ತೇ ದಮ ಽ ಹೇಮಾ-
ವಾನ್' (ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೮) ಹೇಮ್ಯಾವಾನ್ = ಹಿರಣ್ಯಯ ಹಿಡಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು.

(೨) ಚಂದ್ರಮ್ || 'ಚಂದಿ-ಅಪ್ಲಾದನೇ ದೀಪ್ತೌ ಚ' (ಭೂ.ಪ) ಅಸ್ಮಾತ್ 'ಸ್ಮಾಯಿ ತಪ್ಪಾವ್ಯಾವ್ಯಾ-
ತಕಿ ಕ್ಷಿಪಿ ಕ್ಷುದಿ-' (ಉ.೨.೧೨) ಇತ್ಯಾದಿನಾ ರಕ್' ||

ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವುದು ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚಂದಿ ಧಾತುವು ಭ್ರಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ 'ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮು. " ಸ್ಮಾಯಿತಂಚಿ—" ಇತ್ಯಾದಿ ಉಪಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಂದ್ರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. " ಚಂದಯತಿಃ ಆಹ್ಲಾದಯತಿ ತದ್ವತ್ ದೀಪ್ಯತೇ ವಾ ಸ್ವಯಂ ತೈಜಸತ್ಯಾತ್ " ಜನರನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ದೀಪ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ—ಸುವರ್ಣವೂ ತೈಜಸವಂತೆ ಶಾಸ್ತ್ರಲಾರರು ಅಂಗೀ ಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಉಪಾಸನದಿಂದ ಚಂದಿ ಧಾತುವಿಗೆ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಹುಬಗ್ಗುಹೋದಿಂದ ಉಪಾಸನ ಚಂದ್ರ ಎಂದೇ ರೂಪ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥ. ತೋರುವುದರಿಂದ "ದೀಪಯತಿ ಧಾರಯಿತ್ಯಾನಿ" ಚಿನ್ನ ಧರಿಸಿದವರನ್ನು ಚಿನ್ನವು ಬೆಳಗಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಚಿನ್ನದಿಂದ ಧರಿಸಿದವನು ಬೆಳಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಕರಣಾರ್ಥ ಹೇಳಬಹುದು. " ಚಂದ್ರಃ ಚಂದತೇಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಣಃ " (ನಿರು.೧೧-೫) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವನ್ನನುಸರಿಸಿದರೆ ಚಂದಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಾಂತಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ' ಕಾಂತಿಃ ಇಚ್ಛಾ ' ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಚ್ಛಾರ್ಥಕ ಚಂದಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಚಿನ್ನವು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—ಯೇ ವದ್ವತ್ಕಂದ್ರಂ ವಹನ್ತು (ಋ. ಸಂ. ೧೧-೮೫-೩೧) ವಕ್ಷಣಾ ಚಂದ್ರಮುತ ಯದ್ವಿರಣ್ಯಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೬-೬)

೩ ರುಕ್ಮಮ್ || ' ರುಚ ದೀಪ್ತೌ ' (ಭೂ.ಅ) ' ಯುಜಿರುಚಿಜಾಂ ಕುಕ್ತ ' (ಉ-೧-೧೪೩) ಇತಿ ಮಹ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಕುಕ್ತಂ ಚ |

ಪ್ರಕಾಶಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ರುಚಧಾತುವು ಆತ್ಮನೇ ಪದಿಯಾಗಿ ಭ್ರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ' ಯುಜರುಚಿ—' ಎಂಬ ಉಪಾದಿಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಹ್ಪ್ರತ್ಯಯ; ಧಾತುವಿನ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುಕ್ತ, ಅಂದರೆ ಕಕಾರಾದೀಶ. ರುಕ್ಮಮ್. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತೇಜಸ್ಸಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕರಣಾರ್ಥ ಹೇಳಿದರೆ ಇದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿನ್ನದ ಆಧರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾದರೆ ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

" ಆ ರುಕ್ಮುರಾಯಧಾ ನರಃ—" (ಋ. ಸಂ. ೫-೫೨-೬) " ಏಷ ರುಕ್ಮಿಣೀರೀಯತೇ " (ಋ. ಸಂ. ೯-೧೫-೫)

(೪) ಅಯಃ || ' ಇಷ್ ಗತೌ ' (ಅದಾದಿ ಪರ) ' ಅಸನ್ ' (ಉ.೪-೧೮೪) ಏತ ಅಂಗುಲಿಯಕಾದಿ. ರೂಪೇಣ ಶರೀರವನ್.

ಇಷ್ ಧಾತು. ಗಮನಾರ್ಥ. ಅದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಅಸನ್' ಉಪಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಸ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇ + ಅಸ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ [ಏ] ಏ + ಅಸ. ' ಏತೋಽಯಿನಾ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಆಯಾದೀಶ. ಅಯನ್ ಸಾಂತಪ

ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಂಗುರ ಮುಂತಾದ ಅಭರಣ ರೂಪದಿಂದ ಪುರುಷ ಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಹಣದ ರೂಪದಿಂದ ಜನರನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ದಾನಾದಿ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಒಪ್ಪಿನ ಕೈಯಿಂದ ಇನ್ನೊಬ್ಬನ ಕೈಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ ಅಯಃ ಶೀರ್ಷಾ ಮದೇರಭುಃ ” (ಮು. ಸಂ. ೮-೧೦೧-೩)

(೫) ಹಿರಣ್ಯಮ್ || “ ಹೃಷ್ಣು-ಹರಣೇ ” (ಭೂ. ಉ.) ಅಸ್ಮಾತ್ “ ಹರ್ಯತೇಃ ಕನ್ಯನ್ ಹಿರೌ ಚ ” (ಉ. ೫-೪೫) ಇತಿ ವಿಧೀಯಮಾನಃ ಕನ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಹಿರಾದೇಶಶ್ಚ ಜಾತುಲಕಾದ್ ಭವತಃ || ತಥಾ ಚ ಅನ್ಯದ್ವಿತ್ಯಧಿತ್ಯತ್ಯ ‘ಹೃಷ್ಣ ಇಚ್ಛ’ - ಇತಿ ಭೋಜಸೂತ್ರಮ್ ||

ಹೃಷ್ಣ ಇತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ “ಹರ್ಯತೇಃ”—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕನ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರೇಫವರದಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ “ಅಟ್ ಕುವ್ವಾಪ್”- ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ಯ. ಹಿರಣ್ಯವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭೋಜಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಹೃಷ್ಣ ಇಚ್ಛ’ ಎಂದು ಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿ ಅನ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿದೆ. ಮಕಾರದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಬರುವುದರಿಂದ “ಉರಣ್ಯಪರಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. “ ಪ್ರಿಯತೇ ಇತಿ ಹಿರಣ್ಯಮ್ ” ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಜನರಿಂದ ಜನರ ಕೈಗೆ ಒಪ್ಪುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ದ್ರವ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಒಂದು ಕಡೆ ನಿಲ್ಲುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದಲ್ಲ, ಕೈಯಿಂದ ಕೈಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಂದ ಈ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಹಿ-ಗತ್ಯಾದ್ಯಾದಿ ಚ, ರಮು. ಕ್ರೀಡಾಯಾಮ್. ಹಿಮತ್ಪರಮ್ ಧಾತುಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕನ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದಲೇ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಆಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ದುರ್ಭಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹಿತವಾದದ್ದು, ಮತ್ತು ಯಾವಾಗಲೂ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. “ ಹರ್ಯತೇಃ ಪ್ರೇಷ್ಠಕರ್ಮಣಃ ” (ನಿರು. ೨-೧೦) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತ. ಹೊಂದಲು ಬಯಸುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಹೃ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕನ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಹಿರಾದೇಶ. ರೂಪ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅದರೂ ಅರ್ಥ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. “ ಸರ್ವಾ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ಇತ್ಯತೇ ” ಯಾವಾಗಲೂ ಇದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಹೊಂದಲು ಬಯಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸುಬೋಧಿನೀ ಕಾರರು ‘ಹರ್ಯತೇ ಸ್ವಭಯಾ ದೀಪ್ಯತೇ’ = ಇದು ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ ಹಿರಣ್ಯರೂಪಃ ಸ ಹಿರಣ್ಯಸಂದ್ಯಗ್—” (ಮು. ಸಂ. ೨-೩೫-೧೦)

(೬) ಶೇತಃ || ಪಿಶ ಗತೌ ” (ಚು. ಪ) ಅಸುನ್ | ಅಯ ಇತ್ಯನೇನ ಸಮಾನಾರ್ಥಮ್.

ಗತ್ಯರ್ಥವಾದ ಪಿಶ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ ಅಸುನ್ ’ ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ‘ ಪುಗಂ ತಲಘೂಪಧ ಸ್ಯ ಚ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಶೇತನ್ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭರಣರೂಪದಿಂದ ಪುರುಷ ಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ :—

ತ್ರಿವಂಧುರೇಣ ತ್ರಿವೃತಾ ಸುಪೇಶಸಾ || (ಮು. ಸಂ. ೧-೪೭-೨) ‘ ಹಿರಣ್ಯಯೇನ ರಥೇನ ’ (ಮು. ಸಂ. ೮-೫-೩೫)—ಹಿರಣ್ಯಯಾ ವಾಂ ರಥಃ [ಮು. ಸಂ. ೮-೫-೨೯] ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯಕೇಶಿಯವಚನದಂತೆ ಹಿರಣ್ಯ

ಸರ್ಯಾಯವಾಗುದುಂದಿಂದ ಪೇಶ: ಎಂದರೆ ಚಿನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿಯೂ ಚಿನ್ನವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಪೇಶ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. 'ತದ್ಯಥಾ ಪೇಶಸ್ವರೀ ಪೇಶಸೋಮಾತ್ರಾ ಮಾದಾಯಾನ್ಯಮವತರಂ ಕಲ್ಯಾಣತಃ, ರೂಪಂ ತನುತೀ' (೪.೪.೪) ಸರಸ್ವತೀ ಮನಸಾ ಪೇಶಲಮ್ (೧೯-೮೩) ಎಂಬ ವಾಚಪನೇಯಕದ ಮಂತ್ರವಾಖ್ಯಾನ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಪಮಾಚಾರ್ಯರು 'ಪೇಶವೆಂದರೆ ಚಿನ್ನದ ಹೆಸರು, ರೂಪದ ಹೆಸರು' ಎಂದಿರುತ್ತಾರೆ.

(೭) ಕೃಶನಮ್ | " ಕೃಶ ತನೂಕರಣೇ " (ದಿ.ಪ) " ಕ್ಷಾ ಪ್ಷಾ ವೃಜಿ ಮಂದಿ ನಿಧಾಷ್ಟ್ಯಃ ಕ್ಯುಃ " (ಉ—೨.೭೬) ಇತಿ ವಿಧಿಯನಾನಃ ಕ್ಯುಃ ಬಾಹುಲಕಾದ್ ಭವತಿ ||

ಕೃಶಧಾತುವಿಗೆ " ಕ್ಷಾಪ್ಷಾ— " ಇತ್ಯಾದಿ ಉಪಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಕ್ಯು ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಕಾರ ಇತ್ಯಾದಿ ಯು ಉಳಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ 'ಯುಪೋರನಾಕೌ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃಶ + ಅನ ಕೃಶನಮ್. ಯಾವುದನ್ನು ಕೃಶನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದೋ ಅದು ಕೃಶನ. ಚಿನ್ನವು ತನ್ನೊಡನೆ ಸೇರದವುಗಳನ್ನು ಕೃಶವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಬೆಳ್ಳಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿದಾಗ ತಾನೇ ಆಕಾರದಿಂದ ಕಳವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರು " ಕೃಶಿರ್ದಿಪ್ತ್ಯರ್ಥಃ " ಎಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿಂದ ವೈಯಾಕರಣೆ ಸಿದ್ಧಾಂತದಂತೆ ಕಾರ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಕೃಶಧಾತುವಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ದೀಪ್ತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದರ್ಥ. ಆಗ ತನ್ನ ಪ್ರಭಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಸೃದ್ವಿಷ್ಟಯಃ ಕೃತನಿನೋ ನಿರೀಕೇ (ಮ. ಸಂ. ೭.೧೮-೨೩) — ಅಭಿಶ್ಯಾವಂ ನ ಕೃಶನೇ— ಭಿರಶ್ವಮ್ (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೮-೧೧) — ಅಭಿವೃತಂ ಕೃಶನೈರ್ವಿಶ್ವರೂಪಮ್ " (ಮ. ಸಂ. ೧-೩೫-೪)

(೮) ಲೋಹಮ್ | " ಲುಹ-ಕತ್ವನಾದೌ " (ಭೂ.ಪ. 'ಘಾ' (ಸಾ. ಸೂ. ೩-೩-೨೧) ಕತ್ವತೇ ಠ್ಠಾಘತೇಃ ನೇನಾತ್ಮಾ ತ್ರಿವರ್ಗಸಾಧನತತ್ತ್ವಾ ಪುರುಷೈಃ ಸಂಪ್ರಾರ್ಥ್ಯತೇ ವಾ || " ಲೂಇಲೋಹಃ " ಇತಿ ತ್ರೀಭೋಜದೇವಃ ||

ಶ್ಲಾಘಿಸುವುದು ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಲುಹ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಘಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಗುಣ, ಲೋಹ + ಅ. ಲೋಹಮ್. ಇದರಿಂದ ಜನರ ಶ್ಲಾಘಿಸುತ್ತಾರೆ. ಧರ್ಮ, ಅರ್ಥಕಾಮರೂಪ ತ್ರಿವರ್ಗವನ್ನು ಹೋದಲು ಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ ಜನರಿಂದ ಬಯಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಭೋಜದೇವನು 'ಲೂಇ' ಘೇದನೇ' ಧಾತುವಿಗೆ ಹ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಲೋಹರೂಪವಾಗಿಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಸತ್ವಾತ್ವದಲ್ಲಿ ಜನನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದರೆ ವಾಸಂಭಂಧನನ್ನು ಕಡಿದು ಹಾಕುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಶ್ರುತಿ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೯) ಕನಕಮ್ | ಕನೀ-ದೀಪ್ತಿ ಕಾಂತಿಗತಿಷು (ಭೂ.ಪ) " ವೃಜಾದಿಭ್ಯಃ ಸಂಜ್ಞಾ ಯಾಮ್ " (ಉ. ೫-೩೬) ಇತಿ ವುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಧಾತ್ವರ್ಥೇಷ್ವಪಿ ||

ದೀಪ್ತಿ ಕಾಂತಿ ಗತಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಕನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಧಾತ್ವರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ವುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. "ಯುಪೋರನಾಕೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವುನಿಗೆ ಅನಾದೇಶ. ಕನ್ + ಅಕ. ಕನಕಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು, ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಬಯಸಲ್ಪಡುವುದು, ವ್ಯವಹಾರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜನರಿಂದ ಜನರನ್ನು ಸೇರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆ ಶ್ರುತಿ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೦) ಕಾಂಚನಮ್ || ಕಚಿ-ದೀಪ್ತಿ ಬಂಧನಯೋಃ (ಭೂ.ಅ) “ಯುಚ್.ಬಹುಲಮ್” (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೩೦) ಇತಿ ಯುಚ್.ಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

ದೀಪ್ತಿ, ಬಂಧನವೆಂಬ ಅರ್ಥ ಹೇಳುವ ಕಚಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಬ್ರಹ್ಮಣದಿಂದ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಇಕಾರ ಇತ್. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ “ಇದಿತೋ ನುಮ್‌ಧಾತೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. “ಯುಪೋರಣಾಕೌ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ ಬಹುಬ್ರಹ್ಮಣದಿಂದಲೇ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಕಾಂಚ್ + ಅನ ಕಾಂಚನಮ್. ಸುಂದರವರ್ಣದಿಂದ ಶೋಭಿಸುವುದು ಅಥವಾ ಕುಂಡಲಬಳಿ ಮುಂತಾದ ರೂಪಗಳಿಂದ ಜನನ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಲ್ಲದುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಶ್ರುತಿ ಹುಡುಕಬೇಕು.

[೧೧] ಭರ್ಮ | “ದು ಭೃಷ್-ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ” [ಜು.ಉ] “ಮನಿನಾ” [ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೩೫] | ಧ್ರಿಯತೇ ಧಾರ್ಯತೇ ಅಂಗುಲ್ಯಾದಿಭಿಃ ||

ಧಾರಣ, ಪೋಷಣ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಭೃಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಮನಿನಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಕಾರ ಇತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪದೇ ಭೃ + ನುನ್. “ಸಾವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ” ಧಾತುವಿನ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಭರ್ಮನ್ ನಾಂತಪದ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಬೆರಗು ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ಧರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಆಪತ್ತಿನವಾರಣೆಗೋಸ್ಕರ ಧರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಇದರಿಂದ ಕೈಟಂಬಪೋಷಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಹೃಷ್-ಹರಣೇ. ಈ ಧಾತುವಿಗೂ ಮನಿನಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ “ಹೃಗ್‌ಹೋ. ಭಕ್ಶ್ಯಂದಸು” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಗುಣ. ವ್ಯವಹಾರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಿಂದ ಒಬ್ಬನು ಅಪಹರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಸುವೀರಾಭಿಸ್ತೀರತೇ ನಾಚಭರ್ಮಭಿಃ (ಋ.ಸಂ-೮-೧೯-೩೦) ಅರಿಷ್ಯ ಭರ್ಮನ್ನಾಗಹಿ (ಋ.ಸಂ-೮-೧೯-೪)

(೧೨) ಅಮೃತಮ್ | ನನ್ ಪೂರ್ವಾತ್ ಮ್ಪಿಯಂತೀಃ (ತು.ಅ) ತನಿಮ್ಪಜ್ಞಾಂ ಕಿಚ್ಚ (ಉ.೩.೮೫) ಇತಿ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ರೂಪಮ್ ||

ಮೃತ್-ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ ಧಾತು ನನ್ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಮೃ + ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ ಯಕ್ಕೆ ಕಿಚ್ಚ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಧಾತು. ಮು ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮೃತಮ್. ದುರ್ಭಿಕ್ಷಾದಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಇದ್ದರೆ ಇದರಿಂದ ಯಾರೂ ಮರಣ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಅಥವಾ ಇದಕ್ಕೆ ಎಂದೂ ಮರಣ (ನಾಶ) ವಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಅಮೃಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಾವಿರಾರು ವರ್ಷ ಕರಗಿಸಿದರೂ ಇದು ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಜೈಲಿಕ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಅಥ.ಸಂ-೧೯.೨೬-೧) ಇದು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದರಿಂದ ನಾಶಕತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಚಿನ್ನವನ್ನು ಸತ್ತಾತ್ರದಲ್ಲಿ ದಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮರಣ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಅಥವಾ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಧರಿಸುವುದರಿಂದ ಮೃತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. “ಅಯುರ್ವೈ ಹಿರಣ್ಯಮ್” ಎಂದುದರಿಂದ ಮರಣವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ದೀರ್ಘಾಯವಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇದನ್ನು ಶ್ರುತಿಯೂ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ—

ಯೋ ಬಿಭಕ್ತಿ ದಾಕ್ಶಾಯಣಂ ಹಿರಣ್ಯಂ ಸ ದೇವೇಷು ಕೃಣುತೇ ದೀರ್ಘವನಾಯುಃ ಸ ಮನುಷ್ಯೇಷ್ಚ ಕೃಣುತೇ ದೀರ್ಘಮಾಯುಃ || (ಯ-ನಾ-ಸಂ-೩೪-೫೧) ಇತಿ ಮುಕ್ತಾ ಚಕ್ರಾಣೋ ಅಮೃತಾನಿ ವಿಶ್ವಾ (ಋ. ಸಂ. ೧.೧೨೭.೧) “ಶುಕ್ರಂ ತ್ವಾಶುಕ್ರೇಣ ಕ್ರೀಣಾಮಿ ಚಂದ್ರಂ ಚಂದ್ರೇಣಾವ್ಯತಮಮೃತೇಷ ಯ-ನಾ-ಸಂ-೪-೨೬)

(೧೩) ಮರುತ್ | ಮಿತಮಮಿತಂ ವಾ ರೋಚತೇ, ಮಿತಮಮಿತಂ ವಾ ರೋಚಯತಿ, ಮಾತೇ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಂ, ರೌತೇವೋರ್ಧತ್ರಾರ್ಧಂ, ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ಯಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೯) ಸಾಧುಃ ||

ಮೂಘ್, ಮತ್ತು ರುಚಧಾತುಗಳಿಂದ ಮರುತ್‌ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಳಿಂದ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ತಾಸ್ರಾಂತರದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಲ್ಲಾ ಬರುತ್ತವೆ. ಚಿನ್ನವು ಕೈಜನವಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಾದಿತ್ಯೇಜಸ್ವಿಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಮಿತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಭೋಗಾದಿಗಳಿಂದ ಎಣಕೆಯಿಲ್ಲದಷ್ಟು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. ಸತ್ಯಾತ್ಮಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಇಹಪರ ಎರಡು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. “ಚಿನ್ನವು ನಿನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದರೆ ದುಃಖಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಯೋಗ್ಯರ ಹಸ್ತಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಪಿಸಿದರೆ, ದಾನಮಾಡಿದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಉಜ್ವಲಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ” ಎಂಬರ್ಥಕೊಡುವ ಸುಭಾಷಿತವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಅಥವಾ ಮೃಜ್—ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ನಹದಿಂದ ರುಚಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಕಾರ ಇತ್, ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಮರುತ್, ರೇಫಲೋಪ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಜನರು ಸಾಯುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಚಿನ್ನವುಳ್ಳವನನ್ನು ಕಳ್ಳರು ಕೊಂದು ಅಪಹರಿಸುವುದರಿಂದ ಚಿನ್ನದ ಮೂಲಕ ಮರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೪) ದತ್ತಮ್ “ದು ಇದಾದಾನೇ” (ಜು.ಉ) ಅಮಿ ಚಿಮಿ ಮಿದಿ ತಂಸಿಭ್ಯಃ ಕ್ತೃಃ (ಉ.೪.೧೩೯) ಇತಿ ನಿಧೀಯಮಾನಃ ಕ್ರೋಬಾಹುಲಕಾತ್ ಭವತಿ ||

ದಾನಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದಾ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಅಮಿ—’ ಇತ್ಯಾದಿ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತೃ ಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ಲಕೃತ್ವದ್ಧಿ ತೇ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ “ದೋದದ್‌ಘೋಃ” (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೪೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದದ್ ಅದೇಶ. ದದ್ + ತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಖಿ ಚ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. ದತ್ತಮ್ ಸತ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಕೊಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ದಾನ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಇಂದ್ರಂ ಯತ್ರೇ ಮಾಹಿನಂ ದತ್ತಮಸ್ತು” (ಋ. ಸಂ. ೩.೩೩-೯)

(೧೫) ಜಾತರೂಪಮ್ || ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ (ದಿ.ಆ) ನಿಷ್ಕಾತಕಾರಃ | ಜನಸನಬಿಷಾಮ್— (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೪೨) ಇತ್ಯಾತ್ಮಮ್ | ಜಾತಃ || ರುಚಿ ದೀಪ್ತೌ (ಭೂ.ಆ) ಖಪ್ಪ ಶಿಲ್ಪ ವಾಪ್ಪ ರೂಪ ಪರ್ಪತಲ್ಪಾಃ (ಉ.೩.೨೬) ಇತಿ ಪಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಷಾತಿತಃ ||

ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಂದ ಈ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಹುಟ್ಟುವುದು ಎಂಬರ್ಥ ಕೊಡುವ ಜನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತೃ ಪ್ರತ್ಯಯ ಜನ್-ಕೃತ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಜನಸನ’-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ತಾದಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಅಂತ್ಯ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮ ಬಂದರೆ ಜಾತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ದೀಪ್ಯರ್ಥಕವಾದ ರುಚಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಣಾದಿ ಪಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ರೂಪ ಎಂದು ನಿಷಾತಿತವಾಗಿದೆ. ನಿಷಾತ ಎಂದುದರಿಂದಲೇ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ, ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ. ಯಾವ ಕೃತಿಸು ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಅಂದರೆ. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು ಜಾತರೂಪ. ರೂಪಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶನಂದರ್ಥ.

ಚಿನ್ನದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಪ್ರಭೆಯುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. “ ಇಹ ಹೈಮವತೇ ಭಾಗೇ ಗರ್ಭೋಽಯಂ ಸನ್ನಿವೇಶ್ಯತಾಮ್ || ನಿಕ್ಷಿಪ್ತಮಾನೇ ಗರ್ಭೇ ತು ತೇಜೋಭಿರಂಜಿತಮ್ | ಸರ್ವಂ ಪರ್ವತಸನ್ನದ್ಧಂ ಸೌವರ್ಣಮಭವದ್ವನಮ್ | ಜಾತರೂಪಮಿತಿ ಖ್ಯಾತಂ ತದಾಪ್ರಭೃತಿ ರಾಘವ | ಸುವರ್ಣಂ ಪುರುಷವ್ಯಾಭೃತುತಾಶನಸಮ ಪ್ರಭಮ್ ||” (ಉ. ಶಾಂ.) ಅಥವಾ ಚಿನ್ನವನ್ನು ಧರಿಸಿದವರಿಗೆ ಇದರ ಮೂಲಕ ಸುಂದರ ರೂಪವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ ಜಾತರೂಪಮಯೇನ ಚ ಪವಿತ್ರೇಣಾಂತರ್ಧಾಯಾಭ್ಯಷಿಷ್ಟಾತಿ ” (ಐ. ಬ್ರಾ. ೮-೨).

ಹೀಗೆ ಹದಿನೈದು ಚಿನ್ನದ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಇತಿ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ದಶಮಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಹಿರಣ್ಯನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ ಪಂಚದಶ ಹಿರಣ್ಯಂ ಕಸ್ಮಾದ್ಧಿಯತ ಆಯ ಮ್ಯಮಾನಮಿತಿ ವಾ ಹ್ರಿಯತೇ ಜನಾಜ್ಞನಮಿತಿ ವಾ ಹಿತರಮಣಂ ಭವತೀತಿ ವಾ ಹೃದಯರಮಣಂ ಭವತೀತಿ ವಾ ಹರ್ಯತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರೇಪ್ನಾಕರ್ಮಣೋಽನ್ತರಿಕ್ಷನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ ಷೋಳಶಾಂತ-ರಿಕ್ಷಂ ಕಸ್ಮಾದಂತರಾ ಕ್ಷಾಂತಂ ಭವತ್ಯಂತರೇಮೇ ಇತಿ ವಾ ಶರೀರೇಷ್ಟಂತ-ರೇಕ್ಷಯಮಿತಿ ವಾ ತತ್ರ ಸಮುದ್ರ ಇತ್ಯೇತತ್ಪಾರ್ಥಿವೇನ ಸಮುದ್ರೇಣ ಸಂದಿಹ್ಯತೇ ಸಮುದ್ರಃ ಕಸ್ಮಾತ್ಸಮುದ್ರವಂತ್ಯಸ್ಮಾ ದಾಪಃ ಸಮಭಿ-ದ್ರವಂತ್ಯೇನಮಾಪಃ ಸಂಮೋದಂತೇಸ್ತಿನಿನ್ಯತಾನಿ ಸಮುದಕೋ ಭವತಿ ಸಮುನತ್ತೀತಿ ವಾ ತಯೋರ್ವಿಭಾಗಸ್ತತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ ದೇವಾಬಿಶ್ವಾಷ್ಟಿಪ್ಷೇಣಃ ಶಂತನುಶ್ಚ ಕೌರವ್ಯಾ ಭ್ರಾತೌ ಬಭೂವತಃ

ಸ ಶಂತನುಃ ಕನೀಯಾನಭಿಷೇಚಯಾಂಚಕ್ರೇ ದೇವಾಲಿಪ್ತಪಃ ಪ್ರತಿಬೇದೇ
ತತಃ ಶಂತನೋ ರಾಜ್ಯೇ ದ್ವಾದಶ ವರ್ಷಾಣಿ ದೇವೋ ನ ವರ್ಷ
ತಮೂಚುಬ್ರೂಹ್ಮಣಾ ಅಧರ್ಮಸ್ವಯಾ ಚರಿತೋ ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ
ಭ್ರಾತರಮಂತರಿತ್ಯಾಭಿಷೇಚಿತಂ ತಸ್ಮಾತ್ತೇ ದೇವೋ ನ ವರ್ಷತೀತಿ
ಸ ಶಂತನುರ್ದೇವಾಲಿಂ ಶಿಶಿಕ್ಷ ರಾಜ್ಯೇನ ತಮುನಾಚ ದೇವಾಲಿಃ
ಪುರೋಹಿತಸ್ತೇ 5 ಸಾನಿ ಯಾಜಯಾನಿ ಚ ತ್ರೇತಿ ತಸ್ಯೈತದ್ವರ್ಷಕಾಮು-
ಸೂಕ್ತಂ ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ ||೧೦||

ಹೇಮ ಎಂಬ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೈದು ಚಿನ್ನದ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿ ನಾಮಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯವುಗಳೆಂಬ
ದಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಭೂಮಿಯಿಂದಲೇ ಚಿನ್ನವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದರಿಂದ ಭೂಮಿಗಿಂತ ಇದು ಬೇರೆಯಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲದೇ
ಸುವರ್ಣ, ಚಾಮೀಕರ, ಶಾತಕುಂಭ ಎಂಬ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಚಿನ್ನದ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಬ್ದಗಳು ಹೇಳದೇ ಇರುವವು
ಗಳು ಬಹಳವಾಗಿವೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಹೇಮ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇದನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು
ಹಿತನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಬಹಳ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳದ್ದೆಂಬ ಮತ್ತು ಬಹಳ ಸಂತೋಷ ಒನಕ
ನೆಂಬ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರ ಆಶೆಗೂ ಆಶ್ರಯವಾದದ್ದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಚಂದ್ರನೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಸಂಕಟವನ್ನು ಉಂಟು
ಮಾಡುವುದು, ಬೆಂಕಿಯಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಿಂದ ರುಕ್ಮ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಹೆಸರನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ.

(೨-೧೦-೧)

ಹಿರಣ್ಯಂ ಕಸ್ಮಾಕ್ ಧಿಯತ ಆಯಮ್ಯಮಾನಮಿತಿ ವಾ ||
ಹಿರಿಯತೇ ಜನಾಜ್ಞನಮಿತಿ ವಾ || ಹಿತರಮಣಂ ಭವತೀತಿ ವಾ ||
ಹೃದಯರಮಣಂ ಭವತೀತಿ ವಾ || ಹರ್ಯತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಮೇ
ಪ್ನಿಕವರ್ಣಾಃ ||

ಉಂಗುರ, ಕಡಗ, ಹಾರ ಎಂಬ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರು ಅವುಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಇರುವಂತೆ
ಮಾಡಲು ತಕ್ಕದಾದುದರಿಂದ ಹಿರಣ್ಯಸಂತ ಕರೆಯುವರು. ಜನಗಳು ಸರಸ್ವರವಾಗಿ ಆಯಾಯ ಶುದ್ಧೀಶಗಳಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು
ಹೋಗುವ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದುದರಿಂದಲೂ ಹಿರಣ್ಯವೆನ್ನುವರು. ಈ ದ್ರವ್ಯವು ಕ್ಷಾಮವೇ ಮೊದಲಾದ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ
ಜನಗಳಿಗೆ ಹಿತವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಹಿರಣ್ಯವೆನಿಸುವುದು. ವಸ್ತುಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವ ಮೂಢಕವೂ
ಕೂಡ ಇದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಸಂತೋಷಪಡುವುದು. ಜನಗಳು ಎಲ್ಲರೂ ಕೂಡ ಹೊಂದಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ
ಮಾಡಲು ಆಸ್ವದವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಹಿರಣ್ಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಹಿತರಮಣ, ಹೃದಯರಮಣ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು
ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹಿರಣ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವಂತೆ ಹರ್ಯತೇ, ಹಿರಿಯತೇ ಎಂಬರ್ಥಗಳಿಂದಲೂ ಹಿರಣ್ಯವೆಂದೆ
ನಿಸುತ್ತದೆ. (೨-೧೦-೨)

ಅಥ ಅಂತರಿಕ್ಷ ನಾಮಾನಿ

ಅಂಬರಮ್ ಎಂಬಿವೇ ನೊದಲಾದ ಹದಿನಾರು ಶಬ್ದಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳಾಗಿವೆ.

- (೧) ಅಂಬರಮ್. (೨) ವಿಯತ್. (೩) ವ್ಯೋಮ. (೪) ಬರ್ಹಃ
 (೫) ಧನ್ವ. (೬) ಅಂತರಿಕ್ಷಮ್. (೭) ಆಕಾಶಮ್. (೮) ಆಪಃ. (೯) ಪೃಥಿವೀ.
 (೧೦) ಭೂಃ. (೧೧) ಸ್ವಯಂ ಭೂಃ. (೧೨) ಅಧ್ಯಾ. (೧೩) ಪುಷ್ಕರಮ್.
 (೧೪) ಸಗರಃ. (೧೫) ಸಮುದ್ರಃ. (೧೬) ಅಧ್ವರಮ್. ||

ಹೀಗೆ ಹದಿನಾರು ಆಕಾಶದ ಹೆಸರುಗಳು.

ಅಂಬರಮ್ || ಅದಿಷ್ಟಂ-ಶಬ್ದೇ. (ಭೂ-ಆ.) “ಕೃತರಾದಯಶ್ಚ” (ಉ. ೫-೪೨) ಇತಿ ಅರಚ್ಛಪ್ರಕೃ
 ಯಂತೋ ನಿಸಾತ್ಯತೇ |

ಶಬ್ದಾರ್ಥಕವಾದ ಅಂಬರ ಧಾತುವಿಗೆ ಅರಚ್ಛಪ್ರಕೃಯು ಬಂದು ನಿಸಾತವಾಗಿದೆ. ಧಾತು ಇದಿತ್ತಾಯದರಿಂದ
 ನುಮಾಗಮು ಅಂಬರಮ್, ಶಬ್ದವು ಆಕಾಶದ ಗುಣ. ಇದರಲ್ಲಿ ನೇಛಾಧಿಗಳು ರಬ್ಬುಮಾಡುತ್ತವೆ; ಅಥವಾ ಗಾಳಿ ನೋಡುಗಲ
 ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಇದು ತಾನಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಥವಾ ‘ಅರ್ಜದೃಶಿಕವ್ಯವಿಸುಖಿಬಾಧಾವ್ಯಜಪತಿತುಕ್ ಧುಕಾದೀರ್ಘಕಾರಾಶ್ಚ’ (ಉ.೧-೨೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ
 ಅನು ಧಾತುವಿಗೆ ಹೇಳುವ ಉಪಪ್ರಕೃಯುನೂ ಬುಕ್ ಆಗುವನೂ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ, ಗತೃರ್ಥಕವಾದ ಉ ಧಾತುವಿಗೂ
 ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃಯು ಪರದಲ್ಲರಿವಾಗ ಮ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ರ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಅಃ + ಚ್ + ಉ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.
 ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದಲೇ ರೇಛಕ್ಕೆ ಮಕಾರಾದೇಶ ಅನ್ಯು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದೇಶದಿಂದ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು (ಹರಿಯುವುದು)
 ಅಥವಾ ಇವರ ಮೇಲೆ ಹೋಗುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಬು ಎಂದರೆ ನೀರು ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಂಬು ರಾತಿ= ನೀರನು
 ಕೊಡುವುದು ಅಂಬರ= ನೇಛ. ರಾ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಅತೋನುಸರ್ಗಕಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ ಪ್ರಕೃಯು.
 ಇದು ಕೆತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪೃಷೋದರಾದಿಗಳಾದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಅಂಬು + ರ ಎಂದಿರುವಾಗ
 ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಈ ಅಂಬರ= ನೇಛ ಉಳ್ಳದ್ದು ಅಂಬರ= ಅರ್ ಅದಿಗಿರುವಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ
 ಅಚ್ ಪ್ರಕೃಯು ಅಥವಾ ಮತುಬರ್ಥಪ್ರಕೃಯಕ್ಕೆ ‘ಉಗುಕಾರೇಕಾರರೇಛಾಶ್ಚ ವಕ್ತೃವ್ಯಾಃ’ ವಾರ್ತಕದಿಂದ ಉಕ್. ಅಂಬರ
 ನೆಂದರೆ ನೇಛದಿಂದ ಕೂಡಿರುವೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ತಾನಾಗಿ (ಆಕಾಶದೇ) ನುಕೆಲಾದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ನೀರನ್ನು ಕೊಡು
 ತ್ತದೆಂದರ್ಥ.

ಅಥವಾ ಅಂಬು ಶಬ್ದ ಉಪಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರಾನ್ಯ-ದೀಪ್ತೌ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಅನ್ಯೇಷ್ಟಪಿ ದೃಕ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೧)
 ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡ ಪ್ರಕೃಯು ದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿ (ಅಜ್)ಗೆ ಲೋಪ. ಅಪಿ ಶಬ್ದವು ಸರ್ವೋಪಾಧಿ ವ್ಯಭಿಚಾರಸೂಚಕವಾದುದರಿಂದ
 (ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದೆ ಕಾಡು ಬರುತ್ತದೆ-ಎ) ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ನೀರನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ ಯಾವ ಚಲನೆಯಿಲ್ಲದ ಸಮು
 ದ್ರದ ನೀರಿನ ರಾಶಿಯಂತೆ ನೀಲವಾಗಿ ನೋಡುವುದೆಂದರ್ಥ. ‘ಪ್ರಂಜೀಕೃತಮಿವ ಧ್ವಾಂತಂ ಮೇಘೋ ಛಾತಿ ಮಂಕನಃ |

ಸರಃ ಶರತ್ಪ್ರಸನ್ನಾಂಘೋ ನಭಃಖಂಡಮಿವೋಜ್ಜಿತಮ್ ' || ಎಂದು ನೀರಿನ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಹೇಳುವುದು ಕವಿ ಸಮತವಾಗಿದೆ. ಪರಮಾರ್ಥಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು ಆಕಾಶ.

ಅಥವಾ ಮತುರ್ಧದಲ್ಲಿ (ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬರ್ಥ.) ಅಂಜು ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ರಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರವೋದದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದ ರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ. ಅಂಬರವೆಂದರೆ ಮಳೆನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಯನ್ನಾಸತ್ಯಾ ಪರಾವತಿ ಯದ್ವಾಸ್ಯೋ ಅಧ್ಯಂಬರೇ. (ಮ. ಸಂ. ೮-೮-೧೪)

(೨) ವಿಯತ್ || ಯಮು ಉಪರಮೇ (ಭೂ-ಪ) ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಔಷಾದಿಕೇ ಕ್ವಿಪಿ ' ಗಮಃ ಕಾ ' || (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೦) " ಗಮಾದೀನಾಮಿತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ " ಇತ್ಯುಕ್ತೇರನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ | ' ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ವಿಗತಂ ಯಮನಂ ಉಪರಮಣಮಸ್ಮಾತ್ ಇತಿ ವಿಯತ್ ||

ಉಪರಮಾರ್ಥಕವಾದ ಯಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಷಾದಿ ವಿಹಿತವಾದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗಮ್ ಧಾತು ಒಂದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಪರವಾದಾಗ ಲೋಪ ಹೇಳಿದರೂ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಗಮಾದಿಧಾತುಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳಬೇಕೆಂದುದರಿಂದ ಇದರ ಮೂಲಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ತುಗಾಗಮು. ಕ್ವಿಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪ. ಯತ್. ವಿಗತಂ ಯತ್ (ಯಮನಮ್) ವಿಯತ್. ಆಕಾಶವು ಎಲ್ಲಾಕಡೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಿಯೂ ವಿರಾಮಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಕ್ಷೀರಸ್ವಾಮಿಯು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ.

ಅಥವಾ ವಿ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯೀ-ಪ್ರಯತ್ನೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ವಿಯತ್. ನಾನಾರೀತಿಯಾಗಿ ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ವಿಹರಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲರೂ ಅವಕಾಶ ಹೊಂದಿರು ತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಶ್ರುತಿನುಾತ್ರ ಹುಡಕಬೇಕು.

(೩) ವ್ಯೋಮು || ವಿಪೂರ್ವಾದವತೇರ್ವ್ಯಾಪ್ತ್ಯರ್ಥತ್ಯಾತ್ (ಭೂ-ಪ) ಔಷಾದಿಕೇ " ಸರ್ವಧಾತುಘೋ ಮನಿನ್ " (ಉ-೪-೧೪೪) ಇತಿ ಸೂತ್ರೇಣ ಮನಿನಿಪ್ರತ್ಯಯೇ " ಜ್ವರತ್ತರಸ್ಯವಿಮವಾನುಪಘಾಯಾಕ್ಶ " [ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೦] ಇತ್ಯೂತಿ ಗುಣಃ | ವ್ಯವತಿ—ವ್ಯಾಪ್ತೋತಿ ಸರ್ವಂ ಜಗತ್ ||

ರಕ್ಷಿಣಾದ್ಯರ್ಥ ಕೊಡುವ ಅವ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವ್ಯಾಪ್ತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಔಷಾದಿಕ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿ+ಅವ್+ಮನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಜ್ವರತ್ತರ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾವಕಾರಗಳಿಗೆ ಉಪಾಧೇಶ. ವಿ+ಊ+ಮನ್ " ಸಾರ್ವಧಾತು—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಯಣ್. ವ್ಯೋಮನ್. ನಾಂತಸದವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಆಕಾಶವಿಲ್ಲದ ಪ್ರದೇಶವಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ.

ಅಥವಾ ಗತುರ್ಧಕವಾದ ಅವ ಧಾತುವಿಗೆ ಧಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಉದಾದಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವಿವಿಧವಾದ ಗಮನವಿರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶಕೊಡುವುದರ ಮೂಲಕ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ 'ನಾಮನ್-ಸೀಮನ್-ವ್ಯೋಮನ್—' (ಉ-೪-೧೫೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವ್ಯೇಜ್.ಸಂವರಣೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಮನ್ವನಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿ ಉತ್ತವನ್ನು ನಿಷಾತಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಗಾಳಿಯಿಂದ ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ವ್ಯೋಮ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ (೧೧-೪೦) ಇದೇ ವ್ಯಕ್ತಿ ತೋರಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ವಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನಗ್ರಹಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಕಲ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಈ ನಿರ್ವಚನ ಅಭಿಮತವಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷರ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್ (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪-) ಸತ್ಯಾಮಾಶಿರಂ ಪೂರ್ವ್ಯೋ ವ್ಯೋಮನಿ (ಮು. ಸಂ. ೯.೬೦-೧)

(೪) ಬರ್ಹಿಃ || ಬೃಹಿ-ವೃದ್ಧೌ (ಭೂ-ಪ) “ಬೃಂಹೇರ್ನಲೋಪಶ್ಚ ” (ಉ.೨-೧೦೨) ಇತಿ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಬೃಹಂತಿ ವರ್ಧತೇ೯ನೇನ ಸ್ಪಾಣಿಜಾತಮ್ ||

ವೃದ್ಧೈರ್ಭಕವಾದ ಬೃಹಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಔಣಾದಿಕ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತು ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬದಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಆ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಬರ್ಹಿ + ಇಸ್ ಬರ್ಹಿಸ್ ಸಾಂತನವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಈ ಆಕಾಶದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ಇದು ವಿಭುವಾದುದರಿಂದ ಸಂವೃದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಯಸ್ಯ ತ್ರಿಧಾತ್ವವ್ಯತಂ ಬರ್ಹಿಃ (ಮು. ಸಂ. ೮-೧೦೨-೧೪)

(೫) ಧನ್ವಿ | ಇವಿ ರಿವಿ ಧವಿ ಗತ್ಯರ್ಥಾಃ (ಭೂ-ಪ) ಇದಿತ್ಯಾನ್ಮನಮ್ (ಶಾ.ಸೂ. ೬-೧-೫೮) ಕನಿನ್ನು ವ್ಯಪಿತಸ್ವಿರಾಣಿಧನ್ವಿದ್ಯುಪ್ರತಿವಿವಃ (ಉ-೧-೧೫೪) ಇತಿ ಕನಿನ್ | ಧನ್ವಂತಿ ಗಚ್ಛಂತಿ ಅಸ್ಮಾದಾಪಃ ||

ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧವಿ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕನಿನ್'-ಇತ್ಯಾದಿ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕನಿನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಧಾತು ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಧನ್ವನ್ ಎಂದು ನಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ನವುಂಸಕದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿದ್ದ ನಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ನೀರು ಸುಂದುಹೋಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಥವಾ ಧನ್-ಧಾನ್ಯೇ ಧಾತು. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃನಿವ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಧನ್ + ವನ್. ಧನ್ವನ್. ಅವಕಾಶಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಇದೂ ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ ಆಯಾಯ ಅಭೀಷ್ಟವು ಯಾಚಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಯಃ ಪರಸ್ಯಾಃ ಪರಾವತಸ್ವಿ ರೋಧನ್ವಾತಿ ರೋಚತೇ (ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೮೬-೨)

(೬) ಅಂತರಿಕ್ಷಮ್ || ಸರ್ವತ್ರ ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ಯಾತ್ (ಶಾ. ಸೂ. ೬-೬-೧೦೯) ಸಾಧು ||

ಪೃಷೋದರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸೂತ್ರಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಅಭಿಮತ ಕಾರ್ಯದಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. 'ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಕಸ್ಮಾತ್' (ನಿ. ೨-೧೦) ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ಸ್ವಂದಸ್ತಾಮಿಯ ನಾನಾ ರೀತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವಭೂತಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದು ಶಾಂತವಾಗಿ ಕ್ರಿಯಾಂಹಿತವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ (ಅಂತರಾ + ಕ್ಷಾಂತಂ) ಶಾಂತನೆಂದೆರೈ ವ್ಯೂಹ

ರಹಿತವೆಂದರ್ಥ. ಇದರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗಮರ್ತ್ಯ ಲೋಕಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ವಿಕಲ್ಪಗಳಿಂದ ಉತ್ತರ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಪೃಥಿವೀ, ಆಪ್, ವಾಯು, ತೇಜೋರೂಪ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ನಾಶರಹಿತವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಂತಃ, ಅಕ್ಷಯಂ ಈ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೆ ಪೃಥೋದರಾದಿ ಪರಿತವಾದುದೆಂದೆಂದ ಆಯಾಯ ಕಾರ್ಯ ಬಂದು ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಎಂದಾಗಿದೆ, ವಿನಾಶ ಹೊಂದುವ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದು ಅವಿನಾಶವಸ್ತುವಾಗಿರುತ್ತದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಉದಾಹರಣೆ—

ನ ಯಸ್ಯ ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವೀ ನ ಧನ್ಯ ನಾಂತರಿಕ್ಷಮ್ [ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮-೨].

[೭] ಆಕಾಶಮ್ | ಅರ್ಚ್ಯೋರ್ವಾತ್ ಕಾಶ್ಯ-ದೀಪ್ತೌ [ದಿ-೮] ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ [೩-೩-೧೦೮] ಇತಿ ಘ್ರಶ್ಯತ್ಯಯಃ | ಆ ಸಮಂತಾತ್ ಕಾಶಂತೇ ದೀಪ್ಯಂತೇ ಸೂರ್ಯಾಯೋಽತ್ರ ||

ದೀಪ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಕಾಶ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಅರ್ಚ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆ ಉಲಯುತ್ತದೆ. ಆಕಾಶ + ಅ. ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ. ಆಕಾಶಮ್. ಇದರಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳು ಚನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಥವಾ ನಶ್ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕಾಶ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ 'ನಂದಿಪ್ರಹ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಚಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದೆಂದೆಂದ ಅರ್ಚಪ್ರತ್ಯಯ. ನ ಕಾಶತೇ ಇತಿ ಆಕಾಶಮ್ ಭಾವದವನಾಗಿ ನಶ್ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಪೃಥಿವೀಽಲಾದಿಗಳಂತೆ ಇದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಇದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

“ ತಿಸ್ತೋ ಮಹೀರುಸಾರಾಸ್ತಸ್ಮರತ್ಯಾಗುಹ ದ್ವೇ ನಿಹಿತೇ ದರ್ಶೀಕಾ ” (ಋ. ಸಂ. ೩-೫೬-೨) 'ತಸ್ಮಾನ್ನಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಪಶ್ಯತಿ' || ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ವಿತಸ್ಮಾದಾತ್ಮನ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ (ತೈ. ಉ. ೨-೧)

(೮) ಅಪ್ಯಃ | ಅಪ್. ವ್ಯಾಪ್ತೌ (ಭೂ-ಪ) “ಅಪ್ನೋತೇರ್ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ” (ಉ ೨-೫೫) ಇತಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಉಪಧಾತ್ವಶ್ಚಶ್ಚ | ಜಸಿ “ಅಪ್ಪತ್ಯನೃಚ್ಛಸ್ವಶ್ಚ—” (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧) ಇತ್ಯಾದಿನಾ ದೀರ್ಘಃ || ಅಪ್ನೋತಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಸರ್ವಂ ಜಗತ್ ||

ಧಾತು ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಪ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಅಪ್ ಪಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುಪಚನ ಜಸಪ್ರತ್ಯಯ ಪರಮಾಧಾಗ “ಅಪ್ಪತ್ಯನಾ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಅಪ್ಪ ರುಪ್ಪನಿರ್ವ. ಆಪ್. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಆಪಃ ಪ್ರೀಭೂಮ್ನಿ—’ ಎಂದುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವು ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ವಿತ್ಯ ಬಹುಪಚನವಾಗಿ ಪ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸರ್ವಜನತ್ರನ್ನ ಆಕ್ರಮಿಸಿರುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ತತೀಯಮಪ್ನು ಸ್ಯಮಣಾ ಅಜಸ್ರಮ್ | (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೫)

(೯) ಪೃಥಿವೀ || ಪ್ರಥ ಪ್ರಪ್ಪಾನೇ (ಭೂ-ಅ) ‘ಪ್ರಥೇಃ ಪಿನ್ವ ಸಂಪ್ರಾಸರಣಂ ಚ’ (ಉ-೧-ಪಾ) ಪಿನ್ವ ರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೧) ಇತಿ ಐನ್ | ಪ್ರಥತೇ ಪೃಥಿವೀ |

ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪ್ರಥಮಧಾತುವಿಗೆ ಔಪಾದಿಕ ಓವನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಕಾರಣ. (ಬುಕಾರ). ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಇವ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪೃಥ್ + ಇವ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿಶ್ವಾದುದರಿಂದ ' ಪಿಶ್ವೋ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೀಷ್ ' ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಪೃಥಿವಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಹೊಂದಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಯಃ ಸಾರ್ಥಿವಸ್ಯ ಕ್ಷಮ್ಯಸ್ಯ ರಾಜಾ || (ಋ. ಸಂ. ೨-೧೪-೧೧) " ಸ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಂ ದ್ಯಾಮುತೇ ಮಾಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೧೩-೧೨೧-೧)

(೧೦) ಭೂಃ || ಭವತೇಃ ಕ್ವಿಪ್ || ಭವತ್ಯಸ್ಮಾದ್ ವ್ಯಷ್ಪಾದಿಃ ||

ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಧಾತೃರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಕ್ವಿಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿಪ್ ಸರ್ವಲೋಪವಾದರೆ ಭೂಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಮಳೆ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೧) ಸ್ವಯಂಭೂಃ || ಸ್ವಯಂ ಭವತಿ || ಸ್ವಯಂಭೃತ್ಯುಕ್ತಕಾರಾಂತಂ ಕೇಪುಚಿತ್ | ತದಾ " ಮೃಗಯ್ಯಾದಿತ್ಯಾತ್ " (ಉ.೧-೩೬) ಕುಃ ||

ಆಕಾಶ ತಾನಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ, ಯಾರಿಂದಲೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಲದುವುದಿಲ್ಲ. ತಾರ್ಕಿಕಾದಿಗಳ ಮತದಂತೆ ಆಕಾಶವು ನಿಶ್ಚಯಸ್ವಯಂಭುಃ ಎಂದು ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಆಗ ಮೃಗಯು ಮುಂತಾದ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಹ್ರಸ್ವ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ನಿಗಮ ಸಿಗದಿರುವುದರಿಂದ ನಿರ್ಣಯವಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಉಪಲಬ್ಧವಾದರೆ ಆಗ ಹ್ರಸ್ವ ದೀರ್ಘಗಳ ನಿರ್ಣಯ ಮಾಡಬೇಕು.

(೧೨) ಅಧ್ವಾ || ಅದ—ಭಕ್ಷಣೇ (ಅಮ.ಪ) " ಅದೇಧಚ " (ಉ.೪೧೧೨) ಇತಿ ವನಿಪ್ ಧಕಾರ. ಶ್ವಾಂತಾದೇಶಃ | ಅದನಂ ಸ್ವಸ್ತಿ ಗಚ್ಯತಾಂ ಪಶ್ಚಾದೀನಾಂ ವಿಷಮಸ್ತಾನಾಭಾವಾತ್ ||

ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥಕವಾದ ಅದ್ ಧಾತುವಿಗೆ ವನಿಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಅಧ್ + ವನ್ = ಅಧ್ವನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಭಕ್ತಿ ವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಿಗಳು ಬಂದು ಅಧ್ವಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾವ ವಿಷಮಸ್ತಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪಶ್ಚಾದಿಗಳು ತೊಂದರೆ ಇಲ್ಲದೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತವೆಯೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಅಧಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಗತ್ಯರ್ಥಕಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ವನಿಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದಲೇ ಧಾತು ಉಪಸರ್ಗ ಇಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ. ಇದರಲ್ಲಿ ದೇವತೆ ಮುಂತಾದವರು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಮಾಧವರು ಅಧಿ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಗತಿ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಅಧ್ವಾ ಎಂದರೆ ದಾರಿ. ಅದು ಉಳ್ಳದ್ದು ಆಕಾಶ. ಮತ್ಸರ್ಥಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉಕ್ ಬಂದಿದೆ. ಮೇಘಮಾರ್ಗಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅತ-ಸಾತತ್ಯ ಗಮನೇ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅತೇರ್ಥಶ್ಚ' ಎಂಬ ಛೇದನಸೂತ್ರದಿಂದ ವನಿಪ್ ಬಂದಾಗ ಧಾತುತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಯಾವಾಗಲೂ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಧೂಮಾ ರೇಷಂತೇ ಅಧ್ವನಿ ಪ್ರವಿಕ್ತೇ [ಋ. ಸಂ. ೬.೫೦.೫] ಅಮಮನೇ ಅಧ್ವನಿ ವೃಷಿಣೇ ಪಥಿ. [ಋ. ಸಂ. ೬.೪೭.೧೩]

[೧೩] ಪುಷ್ಕರವಾಂ || ಪುಷ-ಪುಷ್ಪಾ [ಸ್ವಾ. ಪ.] “ಪುಷಃ ಕಿತ್ [ಉ. ೪.೪] ಇತಿ ಕರನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪುಷ್ಕರತ್ರಾಂತರ್ಣೀತಣ್ಯಾರ್ಥಃ | ಪೋಷಯತಿ ಭೂತಾನಿ ಅವಕಾಶಪ್ರದಾನೇನ ||

ಪುಷ್ಕಾರ್ಥಕವಾದ ಪುಷ ಧಾತುವಿಗೆ ಔಣಂದಿಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತ್ವ ಅತಿವೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಭಾಸಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಂತರ್ಭಾವವಿತ್ತಣ್ಯಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ಔಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಔಷಂತಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕೆಂದರ್ಥ. ಆಕಾರವು, ಅವಕಾಶಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ನೀರು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಪ್ರಾಣಿಸಮುದಾಯವನ್ನು ಪೋಷಿಸುತ್ತದೆ. ಕ್ಷೀರಸ್ವಾಮಿಯು ‘ ಪುಷ್ಯಂ ವಾರಿ ರಾತಿ ಇತಿ ಪುಷ್ಕರಮ್ ’ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ನೀರು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಪುಷ್ಕರವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪುಷ್ಯ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ರಾ ಧಾತುವಿಗೆ “ ಆತೋನುಸಸರ್ಗೀಕಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪುಷ್ಕರಂ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಅಂತರ್ಭಾವವಿತ್ತಣ್ಯಾರ್ಥವು ಪುಷ ಧಾತುವಿಗೆ ಹೃದ್ಯಕೃಸ್ಯವ್ಯವೀಚೀ ಪುಷಿಮುಷಿ ಮೂರ್ಷಶೂಭ್ಯಃ ಕಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆಂದು ಭೋಜದೇವನ ಮತ ಅರ್ಥ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಅಥವಾ ‘ ವಪುಃ ’ ಎಂದು ನೀರಿನ ಹೆಸರು (ನಿ.೧.೧೧) ವಪುಷ್ಸನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ ಕೃ ಇೌೀ ಹೇತುತಾಚ್ಚಿ ಲ್ಯಾನುಲೋನ್ವೇಷು ’ (ಪಾ-ಸೂ.೩-೨-೨೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ ಚುಟುಃ ಸೂತ ದಿಂದ ಟಿಕಾರ ಇತ್ತಾದರೆ ಆ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ವಪುಷ್ಕರ ಎಂದು ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿಯ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ನೀರು ಕೊಡುವುದೆಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ ಪುಷ್ಕರೇ ತ್ವಾದದಂತ. [ಮ. ಸಂ. ೭-೩೩-೧೧]

(೧೪) ಸಗರಃ || ಸಹ ಶಬ್ದಪೂರ್ವಾತ್ ಗ್ನಾ-ನಿಗರಣೇ [ತು.ಪ.] ಇತ್ಯಸ್ಮಾಕ್ ‘ ಯೂಹೋರಸಾ ’ [ಪಾ.ಸೂ. ೩-೩-೫೭] ಸಹಸ್ಯ ಸಭಾವಃ [ಪಾ.ಸೂ. ೩-೩-೭೮] ಸಹ ಗಿರಂತ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಸ್ಥಿತಾ ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಯೋ ಭಾವು. ರಸಮಿತಿ ಸಗರಃ ||

ಸಹ ಶಬ್ದಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗ್ನಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಆಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿವೃತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಮೂಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. [ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.] ‘ ಸಹಸ್ಯ ಸಃ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವುದರಿಂದ ಸಹಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾದೇಶ. ಇದರಲ್ಲಿದ್ದು ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಭೂನಿಯರಸಭಾಗವನ್ನು ಸೇಳಿಯುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ಇದರಲ್ಲಿರುವ ಮೇಘಾದಿಗಳು ಮಳೆ ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ ಗೀರ್ಯತೇ ಇತಿ ಗರಃ ’ ಕುಸಯಲ್ಪಡುವುದು ನೀರು ಎಂದರ್ಥ. ಗರವೊಡನೆ ಇರುವುದು ಸಗರ. ಆಕಾರವು ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ಗೃಹದೇವನೂ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು [ಗರಮುದಕಂ ಗಿರಂತಿ ಗರಗಿರಃ] ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ.

ಅಥವಾ ಗ್ನಾ-ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಗರಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಶಬ್ದವೆಂದರ್ಥ. ಶಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಆಕಾಶ. ಇದು ಯಾವಾಗಲೂ ತನ್ನ ಗುಣವಾದ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಪಃ ಪ್ರೇರಯಂ ಸಗರಸ್ಯ ಬುಧ್ನಾತ್ [ಮ. ಸಂ. ೧೦.೮೯.೪]

(೧೫) ಸಮುದ್ರಃ || ಸಮುದ್ರವಂತಿ ಸಂಗತಾ ಉರ್ಧ್ವಂ ದ್ರವಂತಿ ಗಚ್ಛಂತ್ಯಸ್ಯಾದಾಪೋ ರಶ್ಮಿಭಿರಾ-
ಕೃಷ್ಯಮಾನಾಃ ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲಮ್ | ಸಮುಕ್ ಪೂರ್ವಾತ್ ದ್ರವತೇರ್ಗತ್ಯರ್ಥಾತ್ 'ಅನ್ಯೇಷ್ಟುಪಿ ದ್ಯುಶ್ಚತೇ'
(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೧) ಇತಿ ಅಪಾದಾನೇ ದ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಟಿಲೋಪೇ ಚ ರೂಪಮ್ ||

ದ್ರುಗತೌ ಧಾತು. ಸಮ್, ಉತ್ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಪಾದಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಡಪ್ರತ್ಯಯ. ದಿತ್ರಾದುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಬಹುಲಗ್ರಹಾದಿಂದ ಉತ್ ಉಪಸರ್ಗದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ: ಕಿರಣದಿಂದ ಸೆಳೆಯಲ್ಪಡುವ ನೀರು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಇದರ ಮೂಲಕ ಹೋಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಡಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿದರೆ ಭೂಮಿಯರಸರೂಪವಾದ ನೀರು ಗಾಳಿಯಿಂದ ಪ್ರಚೋದಿತವಾಗಿ, ಅಥವಾ ಮಳೆ ಗಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಿಂದ ಕಿರಣಗಳ ಮೂಲಕ ಉಂಟಾಗಿ ಇದರಲ್ಲಿ ಸುರಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಉತ್ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಅಭಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಮುದ್ರಹರ್ಷೇ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಸ್ಥಾಯಿತಂಚಿವಂತಿ—' (ಉ. ೨-೧೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಗ್ರಹಾದಿಂದ ಸುನನಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸ + ಮದ್ + ರ. ಸಮುದ್ರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಆಕಾಶಸಂಚಾರಿಗಳಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ವಿಕೀರ್ಣಾರ್ಥ ಕೊಡುವ ಸಮ್ ಪದಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉದಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಾದನವಾಗಿ ಉದಕವೆಂದಕ್ಕೆ ಉದ್ ಅದೇಶ. ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಕೀರ್ಣತನಾದ ನೀರಿನಿಂದ ಕೊಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ.

ಅಥವಾ ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಉಂದೀ. ಕ್ಲೇದನೇ (ರು.ಪ) ಧಾತುವಿಗೆ 'ಸ್ಥಾಯಿತಂಚಿವಂತಿ—' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅನಿಧಿತಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಯಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಮಳೆಯ ನೀರಿನಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಸಂಚನನ್ನು ಒದ್ದೆ ಮಾಡುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ ಏಕಃ ಸುಪರ್ಣಃ ಸ ಸಮುದ್ರಮಾ ವಿವೇಶ. ” (ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೧೬, ೪)

(೧) ಅಧ್ವರಮ್ || ಅಧ್ವಾ ವಾಖ್ಯಾತಃ | ಅಧ್ವಾನಂ ಮಾರ್ಗಂ ರಾತಿ ದದಂತಿ (ಅದಾಪ) ಸ್ವಸ್ಥಿನ್ ಗಚ್ಛಂತಾಂ ಪಕ್ಷ್ಯಾದಿನಾಮ್ ||

ಅಧ್ವಾ ಶಬ್ದ ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ, ಇದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ರಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತನ್ನಲ್ಲಿ ಹೋಗತಕ್ಕ ಪಕ್ಷ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಇದರಲ್ಲಿ ಮೇಳಾದಿಗಳ ಮಾರ್ಗವಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಧ್ವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಬೇಕು.

ಅಥವಾ ದ್ವರ-ಹಂಸಾಯಾಮ್ ಧಾತು. ನಚ್ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇವಕ್ಕೆ 'ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೀಣ್' (ಪಾ.ಸೂ.೨-೩-೧೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹಂಸಿಸಲಶಕ್ಯವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಶಿಕೂ ಕ್ರೀಳಂತೌ ಪರಿ ಯಾತೋ ಅಧ್ವರಮ್ (ಋ-ಸಂ-೮-೩-೨೩, ೩) ಅಧ್ವರ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು

ಯಜ್ಞವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತ್ಯದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಹದಿನಾರು ಆಕಾಶದ ಹೆಸರು.

ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ ಮೋಳಶ ||

ಆರು ಮತ್ತು ಹತ್ತು ಸೇರಿ ಮೋಳಶ ಶಬ್ದಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷ ವಾಚಕಗಳು. ನೀರುಳ್ಳದ್ದಾದಿಂದ 'ಅಂಬರ'ವೆಂದೂ, ಅನೇಕ ರೀತಿಯಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ 'ನಿಯತ' ಎಂದೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಬಹಳ ವಿಧದಿಂದ ಕಾಪಾಡುವ ಕಾರಣ 'ವೈಯಮ' ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದೆ. ಇದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇತರ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಬಹುದು

[೨-೧೦-೩]

ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಕಸ್ಮಾದಂತರಾ ವ್ಹೌಂತು ಭವತ್ಯಂತರೇಮೇ ಇತಿ ವಾ ಶರೀರೇ

ಸ್ವಂತರಕ್ಷಯಮಿತಿ ವಾ ||

ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಇವನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ಭೂಮಿಗೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕದ್ದಾದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆನಿಸುವುದು ಅಥವಾ ಭೂಮಿ, ಸ್ವರ್ಗ ಇವೆರಡನ್ನೂ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಇರತಕ್ಕ ವುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಆದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದು ಹೆಸರನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಭೂಮಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಭೂಮಿ, ನೀರು, ಬೆಂಕಿ, ಗಾಳಿ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಇದು ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಇದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

[೨-೧೦-೪]

ತತ್ರ ಸಮುದ್ರ ಇತ್ಯೇತ್ಸಾರ್ಥಿವೇನ ಸಮುದ್ರೇಣ ಸಂದಿತ್ಯತೇ ||

ಈ ಹದಿನಾರು ಶಬ್ದಗಳ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಶ್ರಯವಾಗಿರುವುದು. ಸಮುದ್ರ ಎಂಬ ಅವಯವಾರ್ಥವು ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ನೀರನ್ನು ಭೂಮಿಯಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಎರಚುವುದು ಎಂಬರ್ಥವೂ ಸಮುದ್ರ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ನೀರನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಎರಚುವುದು ಎಂಬರ್ಥ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಂದೇಹಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿರುವ ಸಮುದ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ರೂಢ್ಯಾರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿಲ್ಲ.

[೨-೧೦-೫]

ಸಮುದ್ರಃ ಕಸ್ಮಾತ್ಸಮುದ್ರವಂತ್ಯಸ್ಮಾದಾಪಃ ಸಮಭಿದ್ರವಂತೈಃ
ನಮೂಪಃ ಸಮೋದಂತೇತ್ಸ್ಮಿ ಭೂತಾನಿ ಸಮುದಕೋ ಭವತಿ
ಸಮುನತ್ತೀತಿ ವಾ ||

(೧) ಸಂ ಉರ್ ದ್ರವಂತಿ, (೨) ಸಂ ಅಧಿದ್ರವಂತೀ, (೩) ಸಂಮೋದಂತೇತ್ಸ್ಮಿ ಭೂತಾನಿ, (೪) ಸಂ ಉದಕೋ ಭವತಿ, (೫) ಸಂ ಉನತ್ತೀ ಎಂದು ಐದು ವಿಧವಾಗಿ ಸಮುದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ತೆರೆ, ಅಲೆ, ಸಣ್ಣಹನಿ ಎಂಬ ನೀರಿನ ವಿಕಾರಗಳಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ನೀರುಗಳು ಹೊರಡಲು

ಆಸ್ವದವಾಗುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಆಗುತ್ತದೆ. ನೀರುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇಳಿಜಾರಾಗಿರುವ ಶುದ್ಧೀಕರಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಕೊಂಡು ಹರಿದು ಹೋಗಿ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರುವಂತೆ ನೀರಿಲ್ಲವನ್ನೂ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡು ಕಳಮುಖನಾಗಿ ಎರಚುವುದು ಎಂದು ಎರಡನೆಯದರಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ನೀರು ಎಂಬುವುದು ಯಾವಾಗಲೂ ಹಳ್ಳಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವು. ಮೂಲನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಒಪ್ಪಣೆಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಆಧಾರವಾಗಿರುವುದು ಎಂದಾಗಿದೆ. ಜಲಚರ ಪ್ರಾಣಿಗಳೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯು. ಉತ್ ಎಂದರೆ ಉದಕವು. ಅ ಉದಕವನ್ನು ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಶೇಖರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ದೋಷದಲ್ಲಿರುವ ಸಮುದ್ರದಂತಿರುವುದಾಗಿ ಸಮುದ್ರನೊಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದು ನಾಲ್ಕನೆಯದರ ಅರ್ಥ. ಇದು ಬಿದ್ದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಇದರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಉಂಟಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ತೇವವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಂ ಉನ್ನತೀ ಎಂಬುದಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. (೨-೧೦-೬)

ತಯೋರ್ವಿಭಾಗಸ್ತತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ದೇವಾಪಿ-

ಶ್ವಾಪ್ಪಿರ್ವೇಣಃ ಶಂತುನಶ್ಚ ಕೌರವ್ಯಾ ಭ್ರಾತರೌ ಬಭೂವತುಃ | ಸ
ಶಂತನುಃ ಕನೀಯಾನಭಿವೇಚಯಾಚ್ಚಾಕ್ರೇ | ದೇವಾಪಿಸ್ತಪಃ ಪ್ರತಿ
ಪೇದೇ | ತತಃ ಶಂತನೋ ರಾಜ್ಯೇ ದ್ವಾದಶ ವರ್ಷಾಣಿ ದೇವೋ ನ
ವವರ್ಷ | ತಮೂಚುಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಅಧರ್ಮಸ್ವಯಾ ಚರಿತೋ
ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ ಭ್ರಾತರಮಂತರಿತ್ಯಾಭಿವೇಚಿತಂ ತಸ್ಮಾತ್ತೇ ದೇವೋ ನ
ವರ್ಷತಿತಿ | ಸ ಶಂತನುದೇವಾಪಿಂ ಶಿಶಿಕ್ಷ ರಾಜ್ಯೇನ | ತಮುವಾಚ
ದೇವಾಪಿಃ ಪುರೋಹಿತಸ್ತ್ರೇಸಾನಿ ಯಾಜಯಾನಿ ಚ ತ್ಯೇತಿ ||
ತಸ್ಯೈತದ್ವರ್ಷಕಾಮಸೂಕ್ತಂ ತಸ್ಯೈವಾ ಭವತಿ—||

ಸಮುದ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ರೂಢ್ಯರ್ಥದಿಂದ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು, ಅವಯವಾರ್ಥದಿಂದ ಅಂತಂಕ್ಷವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳ ವಿವೇಚನೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು 'ತಯೋರ್ವಿಭಾಗಃ' ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ದೇವಾಪಿ ಎಂಬುವನೂ, ಶಂತನು ಎಂಬುವನೂ ಕುರುವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಅಣ್ಣತಮ್ಮಂದಿರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯವನಾದ ಶಂತನು ಎಂಬುವನು ದೊರೆಯಾದನು. ಅಣ್ಣನಾದ ದೇವಾಪಿಯು ತಪಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಹೊರಟುಹೋದನು. ಕೆಲವುಕಾಲ ಕಳೆದನಂತರ ರಾಜನಾದ ಶಂತನುವ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೂ ಮಳೆಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ತಪಸ್ಸುಮಾಸುತ್ತಿದ್ದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಲ್ಲರೂ ಸೇರಿದರು. ದೊರೆಯಾದ ಶಂತನುವ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಬಂದರು. " ನೀನು ಅಧರ್ಮವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತೀಯೆ ನಿನ್ನ ಅಣ್ಣನಿಗೆ ಸೇರತಕ್ಕ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿದ್ದೀಯೆ. ಇದರಿಂದ ನಿನ್ನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಳೆಯು ಆಗಿಲ್ಲ." ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಆಗ ಶಂತನು ಅಣ್ಣನಾದ ದೇವಾಪಿಯನ್ನು ಬರಮಾಡಿಕೊಂಡನು. ಆಗ ದೇವಾಪಿಯು ತಾನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ತಪಸ್ಸಿನ ಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಂತೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾಗಿದ್ದನು. ಹೀಗೆ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತಪಸ್ಸಿನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾಗಿದ್ದರೂ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಖಾಲಿಮಾಡದೇಕೆಂಬ ಶಂತನುವಿನ ಬಲವಂತವನ್ನು ಮಾರಲಾರದೆ ದೇವಾಪಿಯು ತಪ್ಪೇವನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದನು.

ಆದರೆ " ನಾನು ನಿನಗೆ ಪುರೋಹಿತನಾಗಿದ್ದು ಕೊಂಡು ನಿನ್ನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ರಾಜನಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನೀನೇ ರಾಜನಾಗಿರಬೇಕು." ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ವರ್ಷಕಾನುಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಅವನು ಹೇಳಿದನು. ಇದು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ಇದರ ಮುಂದಿನ 'ಯದ್ವೇವಾಪಿ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರವೂ ಕೂಡ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೇವಾಪಿಯು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಹೋಲಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವವನೂ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದು, ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುವುದು, ವೇದಾಧ್ಯಯನ ದಿಂದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದು ಇವು ಮೂರು ಕೂಡ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಗುರುತಾಗಿರುವುದು. ಇವು ಮೂರರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವನು. ಇದರಿಂದ ದೇವಾಪಿ ಎಂಬ ವನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಸರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಚಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ವಿದುರನೇ ಮೊದಲಾದವ ರಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿ ಎನಿಸಿಕೊಂಡಿರುವನು. ಇದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಮೊದಲು ಕ್ಷತ್ರಿಯನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿ ಅನಂತರ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ನಾದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನನ್ನು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಇತಿ ದಶಮಃ ವಿಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

— — —

ಅಧ್ಯೈಕಾದಶಃ ವಿಂಡಃ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ಆರ್ಷಿಪ್ರವೇಣೋ ಹೋತ್ರಮೃಷಿನಿಸೀದನ್ನೇವಾಲಿದೇವ
ಸುಮತಿಂ ಚಿಕಿತ್ಸಾನ್ | ಸ ಉತ್ತರಸ್ಮಾದಧರಂ ಸಮುದ್ರಮವೋ ದಿವ್ಯಾ
ಆರ್ಷಿಪ್ರವೇಣ್ಯಾ ಅಭಿ || (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೮-೫) ಆರ್ಷಿಪ್ರವೇಣ
ಋಷಿಪ್ರವೇಣಸ್ಯ ಪುತ್ರ ಇಷಿತಸೇನಸ್ಯೇತಿ ವಾ ಸೇನಾ ಸೇಶ್ವರಾ ಸಮಾನ-
ಗತಿರ್ವಾ ಪುತ್ರಃ ಪುರು ತ್ರಾಯತೇ ನಿವರಣಾದ್ವಾ ಪುನ್ನರಕಂ ತತಸ್ತ್ರಾ-
ಯತ ಇತಿ ವಾ ಹೋತ್ರಮೃಷಿನಿಸೀದನ್ನಸಿದರ್ಶನಾನ್ ಸ್ತೋಮಾ-
ನ್ನದರ್ಶಿತೌಪಮನ್ಯವಸ್ತದ್ಯದೇನಾಂಸ್ವಪಸ್ಯಮಾನಾನ್ಸ್ರಹ್ಯಸ್ವಯಂಭ-
ಭ್ಯಾನರ್ಷತ ಋಷಯೋಽಭವಂಸ್ತದ್ಯಸೀಣಾಮೃಷಿತ್ವಮಿತಿ ವಿಜ್ಞಾ-
ಯತೇ || (ತೈ. ೮-೨-೯) ದೇವಾಲಿದೇವಾನಾಮಾಪ್ರಾಪ್ತೌ ಸ್ತುತ್ಯಾ

ಚ ಪ್ರದಾನೇನ ಚ ದೇವಸುಮತಿಂ ದೇವಾನಾಂ ಕಲ್ಯಾಣೇಂ ಮತಿಂ
ಚಿಕಿತ್ವಾಂಶ್ಚೇತನಾವಾನ್ | ಸ ಉತ್ತರಸ್ಯಾದಧರಂ ಸಮುದ್ರಂ | ಉತ್ತರ
ಉದ್ಧತತರೋ ಭವತ್ಯಧರೋಽಧೋರೋಽಧೋ ನ ಧಾವತೀತ್ಯಾರ್ಥ-
ಗತಿಃ ಪ್ರತಿಷಿದ್ಧಾ ತಸ್ಯೋತ್ತರಾ ಭೂಯಸೇ ನಿರ್ವಚನಾಯ ||೧೧||

ಆರ್ಷ್ವಿಪೇಣೋ ಹೋತ್ರಮೃಷಿರ್ನಿರ್ದೇವಾದೇವಾಪಿದೇವ
ಸುಮತಿಂ ಚಿಕಿತ್ವಾಃ || ಸಉತ್ತರಸ್ಯಾದಧರಂ ಸಮುದ್ರಮುಪೋ ದಿವ್ಯಾ
ಅಸೃಜದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಅಭಿ || ” ಆರ್ಷ್ವಿಪೇಣ ಋಷಿಪೇಣಸ್ಯ ಪುತ್ರ ಇಸಿತ
ಸ್ಯೇನಸ್ಯೇತಿ ವಾ || ಸೇನಾ ಸೇಶ್ವರಾ ಸಮಾನಗತಿರ್ವಾ | ಪುತ್ರಃ ಪುರು
ತ್ರಾಯತೇ ನಿಪರಣಾದ್ವಾ, ಪುನ್ನರಕಂ ತತ್ಪ್ರಾಯತ ಇತಿ ವಾ || ಹೋತ್ರ
ಮೃಷಿರ್ನಿರ್ದೇವನ್ | ಋಷಿರ್ದರ್ಶನಾತ್ ಸ್ತೋಮಾ ದದರ್ಶೇತ್ಯಾ
ಪಮನ್ಯವಃ ತದ್ಯದೇನಾಂಸ್ತಪಸ್ಯಮಾನಾನ್ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವಯಂಭ್ಯ
ಭ್ಯಾನರ್ಷತ್ತ್ ಋಷಯೋಽಭವಂಸ್ತದ್ಯಸೀಣಾಮೃಷಿತ್ವಮಿತಿ ವಿಷ್ಣಾ-
ಯತೇ | ದೇವಾಪಿದೇವಾನಾಮಾಪ್ರಾಪ್ತೌ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಚ ಪ್ರದಾನೇನ
ಚ | ದೇವಸುಮತಿಂ ದೇವಾನಾಂ ಕಲ್ಯಾಣೇ ಮತಿಮ್ | ಚಿಕಿತ್ವಾಂ-
ಶ್ಚೇತನಾವಾನ್ | “ ಸ ಉತ್ತರಸ್ಯಾದಧರಂ ಸಮುದ್ರಂ ” ಉತ್ತರ
ಉದ್ಧತತರೋ ಭವತಿ | ಅಧರೋಽಧೋರಃ || ಅಧೋ ನ ಧಾವತೀ
ತ್ಯಾರ್ಥಗತಿಃ ಪ್ರತಿಷಿದ್ಧಾ ||

ದೇವಾಪಿ ಎಂಬುವನು ಶಂಕನುವಿನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಬರುವಂತಿ ಯಿಷ್ಟವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಈ ಮಂತ್ರದಿಂದ
ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿಮಾಡಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಋಷಿಪೇಣ’ ಅಥವಾ ‘ಇಸಿತಸೇನ’ ಎಂಬುವನ ಮಗನು ಆರ್ಷ್ವಿಪೇಣ ಎನ್ನಿಸಿ
ಕೊಳ್ಳುವನು. ಬಲವಾದ ಸೇನೆಯುಳ್ಳವನೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಈ ದೇವಾಪಿಯು ಕ್ಷತ್ರಿಯನಾಗಿದ್ದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಧರ್ಮವನ್ನು
ಆಚರಿಸುವವನಾಗಿದ್ದನು. ಶಂಕನು ಎಂಬುವನು ಕ್ಷತ್ರಿಯನಾಗಿದ್ದು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವವನಾಗನು. ಕ್ಷತ್ರಿಯನು ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿ
ಸುವವನೂ, ಕ್ಷತ್ರಿಯನು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವವನೂ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಅವರವರ ವರ್ಣಧರ್ಮವು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿದೆ
ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವುದು, ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವುದು, ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದು, ವೇದಾಧ್ಯಯನ
ಮಾಡುವುದು, ಎಂಬ ಕೆಲಸಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ದೇವಾಪಿ ಎಂಬುವನಿಗೆ ಶಂಕನುವಿನ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು
ಕರೆಯುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿಮಾಡುವ ಹೋತ್ರ ಎಂಬ ಯಜ್ಞದ ಕೆಲಸವು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ದೇವಾಪಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಭೂಮಿಗೆ ಉದಕವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಉದಾರವಾದ ಮನಸ್ಸು ಉಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡತಕ್ಕ ಉಪಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಈ ದೇವಾಪಿಯ ಕೌಶಲವು ಇರುವುದರಿಂದ ಇವನು ದೇವತೆಗಳು ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವಂತೆ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದನೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ದೇವಾಪಿಯು ಹೇಳಿದ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಅಂದರೆ, ನೀರು ತುಂಬಿರುವ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಭಾಸಿದಿಂದ [ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ] ಭೂಮಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಾಗಿರುವ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ತುಂಬುವಂತೆ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಐದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳು ಅವಯವಾರ್ಥಗಳಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ರೂಢಿಯಿಂದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸಮುದ್ರ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ವಿವರಿಸಿವೆ ಎಂದು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ಬರುವ ನೀರು ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಹನಿಗಳಾಗಿ ಬೀಳುತ್ತವೆ. ಈ ಹನಿಗಳು ಮೇಲಿನಿಂದ ಬೀಳತಕ್ಕ ವುಗಳಾಗಿ ಭೂಮಿ ನೀರಿಗಿಂತಲೂ ಬೆಳೆಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಉತ್ತಮವಾದವುಗಳಾಗಿವೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಈ ನೀರನ್ನು "ದಿವ್ಯಾ ಆಪಃ" ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಿಂದ ದೇವಾಪಿ ಎಂಬುವನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅವರವರ ತಿಳುವಳಿಯಿಂದ ದಯೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿ ಮಾಡುವವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಮುಷಿಯಾದವನೂ ಕೂಡ ಈ ದೇವಾಪಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದವನು ಇರುವಂತೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬನೂ ಆಗಬೇಕೆಂದು ಆಶಿಸಿದೆ.

ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪದಕ್ಕೂ ಅರ್ಥವು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. 'ಮುಷಿ' ಎಂದರೆ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಆಯುಧವು. ಆ ಆಯುಧವನ್ನೇ ಬಹಳವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸೇನೆಯುಳ್ಳವನು ಮುಷಿಷೇಣನೆನಿಸುವನು. ಅರ್ಥವಾ ಯಾವಾಗಲೂ ಸೇನೆಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ಕಳುಹಿಸುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವೇನೂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

'ಸೇನಾ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು (ಇನಃ ಈಶ್ವರ) ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ರಾಜನಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಜನ ಸಮುದಾಯವೆಂದು ಎಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಒಂದು ಕೆಲಸವನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಟಿರುವ ಜನದ ಗುಂಪು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ತಂದೆಯು ಮಾಡಿದ ಬಹಳವಾದ ವಾಸವನ್ನು ತಿಳಿದಾಗಲೀ, ತಿಳಿಯದೇ ಆಗಲೀ ತಂದೆಯನ್ನು ಕಾಪಾಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಪುತ್ರನೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಅಥವಾ ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯುಂಟಾಗಲು ಪಿಂಡಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಅರ್ಥವಾ 'ಪುತ್ರ' ಎಂಬ ನರಕನಿಂದ ಪಿತೃಗಳನ್ನು ಕಾಪಾಡುವವನು ಎಂದೂ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪುತ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದೆ.

(1) ಬಹಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿರುವ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ತಿಳಿಯುವವನು. ಆದುದರಿಂದ ಮುಷಿ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. (2) ಮಂತ್ರಗಳು ಸ್ತೋತ್ರಮಗಳೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವವನು ಮುಷಿಯು ಎಂದು ಉಪಮೆನ್ನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವನು. "ತಪಸ್ಸು ಮಾಡತಕ್ಕ ಮುಷಿಗಳಿಗೆ ಮಕ್ಕಳು, ಯಜಮ್ನಿ, ಸಾವು ಎಂಬ ವೇದಗಳು ತಾವಾಗಿಯೇ ಬಂದು ದರ್ಶನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುವು. ಇದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡದಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಟಿನ್ನಾಗಿ ತತ್ತ್ವದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ, ಬಹಳವಾದ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಇರುವುದು" ಮುಷಿಯ ಮುಖ್ಯ ಧರ್ಮವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಎಂದು ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಾಣುವವನು ಮತ್ತು ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಕೊಡುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವವನು ದೇವಾಪಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಎತ್ತರವಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇರುವುದು, ಅದುದರಿಂದ, ಉತ್ತರ ಎಂದೂ, ಇದಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಉತ್ತರವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಕೆಳಮುಖನಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವವನಿಗೆ ಕೊನೆಯ ಪ್ರದೇಶವು 'ಆಧಃ' ಎಂದು ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕೆಳಭಾಗವು ಇಲ್ಲದಿರುವ ಕಾರಣ ಇದಕ್ಕೆ 'ಆಧರ' ಎಂದು ಹೆಸರಾಗಿದೆ. [೨-೧೧-೧]

ತಸ್ಯೋತ್ತರಾ ಭೂಯಸೇ ನಿರ್ವಚನಾಯ—

ಈ ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿನಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಸಮುದ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯಬಹುದಾದ ಅಂತಃಪದದ ದೇವತೆಯು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಮೇಳೆಯು ಬರುವಂತೆ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಶಂಕಿಸು ಎಂಬುವನಿಂದ ಮಾಡಿಸಿ ತಾನು ಪುರೋಹಿತನಾಗಿದ್ದನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮುದಿನ ಮಂತ್ರದಿಂದಲೂ ವಿನಯಿಸಿವೆ.

ಇತ್ಯುಕ್ತಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿರುವುದು ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ದ್ವಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು.

ಯದ್ವೇವಾಟಃ ಶಂಕನವೇ ಪುರೋಹಿತೋ ಹೋತ್ರಾಯ ವೃತಃ
 ಕೃಪಯನ್ನದೀಧೇತ್ | ದೇವಶ್ರುತಂ ವೃಷ್ಟಿವನಿಂ ರೂಣೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿ-
 ವಾಚಮಸ್ಮಾ ಆಯಚ್ಛತ್ || (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೮-೨) ಶಂಕನುಃ
 ಶಂ ತನೋಽ ಸ್ತಿತಿ ವಾ ಶಮಸ್ಮೈ ತನ್ನಾ ಆಸ್ತಿತಿ ವಾ ಪುರೋಹಿತಃ
 ಪುರ ವನಂ ದಧತಿ ಹೋತ್ರಾಯ ವೃತಃ ಕೃಪಾಯಮಾಣೋಽನ್ಯಧ್ಯಾಯ
 ದ್ವೇವಶ್ರುತಂ ದೇವಾ ವನಂ ಶೃಣ್ವಂತಿ ವೃಷ್ಟಿವನಿಂ ವೃಷ್ಟಿವಾಚಿನಂ
 ರೂಣೋ ರಾತಿವ್ಯಸ್ಮೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿಬ್ರಹ್ಮಾತಿವ್ಯಸ್ಮೋಽಸ್ಮೈಽ ಸ್ಮೈ
 ವಾಚಮಯಚ್ಛದ್ವೈಹದುಪವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ||೧೨||

ಯದ್ದೇವಾಪಿಃ ಶಂತನವೇ ಪುರೋಹಿತೋ ಹೋತ್ರಾಯ ವೃತಃ
 ಕೃಪಯನ್ನದೀಧೇತ್ | ದೇವಶ್ರುತಂ ವೃಷ್ಟಿವನಿಂ ರರಾಣೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿ-
 ವಾಚಮಸ್ಮಾ ಅಯುಚ್ಛತ್ ||” ಶಂತನುಃ ಶಂ ತನೋಽಪ್ಸಿತೀ ವಾ,
 ಶಮಸ್ಮೈ ತನ್ವಾ ಅಪ್ಸಿತೀ ವಾ | ಪುರೋಹಿತಃ ಪುರ ಏನಂ ದಧತಿ |
 ಹೋತ್ರಾಯ ವೃತಃ ಕೃಪಾಯಮಾಣೋಽನ್ವಧ್ಯಾಯತ್ | ದೇವಶ್ರುತಂ
 ದೇವಾ ಏನಂ ಕೃಣ್ವಂತಿ | ವೃಷ್ಟಿವನಿಂ ವೃಷ್ಟಿವಾಚಿನಮ್ | ರರಾಣೋ
 ರಾತಿರಭ್ಯಸ್ತೋ, ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಪ್ತೀತ್ ಸೋಽಸ್ಮೈ ವಾಚಮಯು-
 ಚ್ಛತ್, ಬೃಹದುಪವ್ಯಾಖ್ಯಾತಮ್ ||

ದೇವಾಪಿ ಎಂಬುವನು ಶಂತನು ಎಂಬ ರಾಜನಿಗಾಗಿ ಪುರೋಹಿತನಾಗಿದ್ದನು. ಇವನು ಮಳೆಯು ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಡೆಸಬೇಕಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆಯುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಹೋತ್ರ ಎಂಬ ಮುಖ್ಯಜನಾಗಿ ಇದ್ದನು. ಇವನು ರಾಜನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದಯೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಪುರೋಹಿತನಾಗಿ ಇದ್ದು ಕೊಂಡು ದೇವತೆಗಳು ಮಳೆಯು ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಮಾಡಿದನು. ದೇವತೆಗಳು ಮಳೆಯನ್ನು ಬೀಡುವವನಾದ ಇವನಿಗೋಸ್ಕರವಾಗಿ ಮಳೆಯು ಭೂಮಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ (ಮಂತ್ರ) ಪುರೋಹಿತನು ಈ ದೇವಾಪಿಗೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಓದಲು ಅರ್ಹವಾದ ಮಾತುಗಳು ಹೊರಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಈ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾದ ದೇವಾಪಿಯು ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ವರದಿಂದ ಉಂಟಾದ ವಾಕ್ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಮಳೆ ಹುಯ್ಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಇದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ಒಬ್ಬನು ರೋಗಿಗಿಡತನಾಗಿ ಕಠಿಣವು ನನಗೆ ಸುಖಕರವಾಗಿರಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವನು, ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ರೋಗಿ ವಿಲ್ಲದವನಾಗಿ ಆಗುವನು. ಇವನನ್ನು ‘ಶಂ’ = ಸುಖವಾದ ತನು = ಶರೀರವುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ತನಗೆ ದೇವರು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಶರೀರದಿಂದ ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವವನು ಶಂತನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ಸುಖವನ್ನು ಶರೀರಕ್ಕಾಗಿ ಅವೇಕ್ಷಿಸುವವನು ಶಂತನು ಎಂದೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು ಎಂಬುದಾಗಿ ಈ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಶಂತನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದೆ.

ರಾಜ್ಯಕ್ಕಾಗಲೀ ಅಥವಾ ತನಗಾಗಲೀ ಒದಗಿರುವ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಡೆಸುವ ಕೆಲಸವು ಶಾಂತಿ ಕರ್ಮವೆನ್ನಿಸುವುದು. ತನ್ನ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಶರೀರವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡಲು ಮಾಡತಕ್ಕ ಕರ್ಮವು ಪೌಷ್ಟಿಕವೆನ್ನಿಸುವುದು. ಇತರರಿಗೆ ಹಿಂಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆಚರಿಸುವ ಕರ್ಮವು ಅಭಿಚಾರಿಕವೆನ್ನಿಸುವುದು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ ಶಾಂತಿಕ, ಪೌಷ್ಟಿಕ, ಅಭಿಚಾರಿಕ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಲು ಅರ್ಹವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ, ಕೆಲಸಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಲು ಅಥವಾ ಮಾಡಿಸಲು ಮುಂದಾಳಾಗಿರುವವನು ಪುರೋಹಿತನೆನ್ನಿಸುವನು. ರಾಜನಿಗೆ ಹೀಗೆ ಕೆಲಸಮಾಡುವವನು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಇಂತಹವನನ್ನು ರಾಜನು ತನ್ನ ಮುಂದೆ ಇರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವನು. ಇದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇವನಿಗೆ ಪುರೋಹಿತನೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠನಮಾಡುವವನು ಹೋತೃವೆನಿಸುವನು. ಇವನು ಹೇಳಿದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಕೇಳುತ್ತಾರಾಗಿ ಇವನನ್ನು ದೇವಶ್ವತನೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡ ಆ ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದು ಇವನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವರು.

ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ಬೃಹತಾಂಪತಿ: ಬೃಹಸ್ಪತಿ:, ಎಂದು ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಶಬ್ದದ ಸಮಾಸಾರ್ಥವಿವರಣೆ. ಬೃಹತ್ ಎಂದರೆ ದೊಡ್ಡದು, ಬಲವಾದದ್ದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಮಂತ್ರಗಳೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಕಾರಣವೆಂದು ಧರ್ಮದ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವು ವಿಧೃತವಾಗಿದೆ. ಮಳೆಯು ಬಾರದಿರಲು ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ತೊಂದರೆಯು ಉಂಟಾದದ್ದು ಎಂಬ ಕಾರಣವು ಹೇಳಿದೆ. ಜ್ಯೇಷ್ಠನು ಇರುವಾಗ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯನು ರಾಜನಾಗುವುದು ಎಂಬುವುದು ಧರ್ಮಾತಿಕ್ರಮವು. ಇದರಿಂದ ಮಳೆಯು ಬರಲಿಲ್ಲ ಎಂಬುವುದು ಇದಕ್ಕಾಗಿಯೇ. ದೇವಾಪಿಯು ಧರ್ಮವನ್ನು ರಕ್ಷಣೆಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥವು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಡೆಸುವುದು ಲೋಕರಕ್ಷಣೆಗೆ ಮುಖ್ಯವಾದುದೆಂದು ರಾಜಧರ್ಮವು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥವು ದೇವತಾಪರವಾದುದೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವೃಷ್ಟಿಷೇಣ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವು ಮಧ್ಯಮವು. ಇವನ ಮಗನು ಅಗ್ನಿ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಈ ಆರ್ಷಿಷೇಣನು ದೇವಾಪಿ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಇವನು ಯಜಮಾನನಾದ ಶಂತನುವಿಗಾಗಿ ಅನುಕೂಲನಾದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟಿಷೇಣ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಆರ್ಷಿಷೇಣ ಮತ್ತು ಈ ಪದದಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ದೇವಾಪಿ, ಶಂತನು ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅಗ್ನಿಯೆಂದುಂಟಾಗುವ ದೇಹ ಸಂಬಂಧವಾದ ಸೌಖ್ಯವನ್ನು ಸೂಚನೆಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತವೆ. ಎಂಬ ಈ ಅರ್ಥವು ಅಧಿಭೂತ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಬೃಹಸ್ಪತಿ: ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಾಕ್ ಅಧಿಪತಿಯು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಮೂಲಕ ಮೇಳಿ ದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಬಲವಾದ ಧ್ವನಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದಲೂ ಅಧಿಯಜ್ಞ ರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. (೨-೧೨-೧)

ಅಥ ಸಾಧಾರಣ ನಾಮಾನಿ

ಸ್ವ—ಎಂಬಿವೇ ಮೊದಲಾದ ಆರು ಶಬ್ದಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ಸಹ ಸಮಾನವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವುಗಳು.

ಇತಿ ದ್ವಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹೆನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

—
ಅಥ ತ್ರಯೋದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

—
ಸಾಧಾರಣಾನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ ಸಿಂಹಿ | ದಿವಶ್ಚಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಚ | ಯನಿ
ತ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯೇನೋಪರಿಷ್ವಾತ್ವಾನಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮು ಆದಿತ್ಯಃ

ಕಸ್ಮಾದಾದತ್ತೇ ರಸಾನಾದತ್ತೇ ಭಾಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಮಾದೀಪ್ತೋ
 ಭಾಸೇತಿ ವಾದಿತೇಃ ಪುತ್ರ ಇತಿ ವಾಲ್ಮಪ್ರಯೋಗಂ ತ್ವಸ್ಯೈ ತದಾರ್ಚಾ-
 ಭ್ಯಾಮ್ನಾಯೇ ಸೂಕ್ತಭಾಕಸ್ನರ್ಯಮಾದಿತೇಯಮದಿತೇಃ ಪುತ್ರಮೇವ
 ಮನ್ಯಾಸಾಮುಪಿ ದೇವತಾನಾಮಾದಿತ್ಯಪ್ರವಾದಾಃ ಸ್ತುತಯೋ ಭವಂತಿ
 ತದ್ಯಥೈತನ್ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯಾರ್ಯಮ್ಲೋ ದಪ್ತ ಸ್ಯ ಭಗಸ್ಯಾಂಶಸ್ಯೇ-
 ತ್ಯಥಾಪಿ ಮಿತ್ರಾವರಣಯೋಃ | ಆದಿತ್ಯಾ ದಾನುನಸ್ವತೀ ದಾನಪತೀ |
 ಅಥಾಪಿ ಮಿತ್ರಸ್ಯೈಕಸ್ಯ | ಪು ಸ ಮಿತ್ರಮರ್ತೋ ಅಸ್ತು
 ಪ್ರಯಸ್ವಾನ್ಯಸ್ತ ಆದಿತ್ಯ ಶಿಕ್ಷತಿ ಪ್ರತೇನೇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಯಥಾಪಿ
 ವರುಣಸ್ಯೈಕಸ್ಯ | ಅಥಾ ವಯುನಾದಿತ್ಯ ಪ್ರತೇ ತವ | ವ್ರತಮಿತಿ
 ಕರ್ಮನಾಮ ನಿವೃತ್ತಿಕರ್ಮ ವಾರಯಂತೀತಿ ಸತ ಇದಮುಪೇತರದ್ವ-
 ತಮೇತಸ್ಮಾದೇವ ವ್ಯಕೋತೀತಿ ಸತೋ 5 ನ್ನಮಮುಪಿ ವ್ರತಮುಚ್ಯತೇ
 ಯದಾವ್ಯಣೋತಿ ಶರೀರಂ ||೧೩||

ಅಥ ಸಾಧಾರಣನಾಮಾನಿ

- (೧) ಸ್ವಃ (೨) ಪೃಶ್ವಿಃ (೩) ನಾಕಃ (೪) ಗೌಃ (೫) ವಿಷ್ವಪ್
 (೬) ನಭಃ | ಇತಿ ಷಟ್ ಸಾಧಾರಣಾನಿ ||೪||

ಹೀಗೆ ಇವು ಅರು ಸಾಧಾರಣನಾಮಗಳು

ಇವುಗಳ ನಿರ್ವಚನವು ನಿಗಮದೇವತಾಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದೆ. ದೇವತಾಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಸರಿ
 ಶಿಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿತವಾಗಿದೆ.

(೧) ಸ್ವಃ || ಸುಪೂರ್ವಾರ್ಧೇಯತೇರ್ವಾ “ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ” (ಸಾ.ಸೂ.೩-೨-೭೫)
 ಇತಿ ವಿಚಿ ದ್ವೈತಿಗ್ರಹಣಸ್ಯ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸರಣಾರ್ಥತ್ವಾದಕರ್ತರ್ಯುಃ ಭವತಿ || ಈರಯತೇರಿಕಾರಸ್ಯಾಕಾರೋ
 ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಗುಣಃ ||

ಮ.ಗತೌ, ಈರ.ಗತೌ ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸುಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ‘ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಚ್
 ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ದ್ವೈತಿಗ್ರಹಣದಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರಾರ್ಥ ಸ್ವೀಕರಿಸಬಹುದೆಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ

ಅಕರ್ತೃಭವದ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಸು + ಮು ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ. ಸು + ಅರ್. ಯ್. ಸ್ವರ್. ವಿಚ್ಛ್ರತ್ಯಯದ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ರ ಧಾತುವಾದರೆ ವಿಚ್ಛಪರವಾದಾಗ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಯ್ ಹೆಚ್ಚು ಬಂದು ಸ್ವರ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. " ಸ್ವರಾದಿವಿಪಾತಮನ್ಯಯಮ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ಯಯಂಜೆ ಬರುವುದರಿಂದ " ಅನ್ಯಯಾ ದಾಪ್ ಸುಪಃ " (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದರ ಪರದ್ಲಿ ಬಂದ ಸುಪ್ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲುಕ್. ಸ್ವರ್. ಅತ್ಯದ ರೇಫಕ್ಕೆ " ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಪರ್ಜನೀಯಃ " (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಪರ್ಜ. ಸ್ವಃ ರೂಪವಾಗು ತ್ತದೆ. ಶೋಭನವಾದ ಗಮನ ಉಳ್ಳದ್ದು, (ಸು+ಅರಣಂ), ಹಿತವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳದ್ದು, ಅಥವಾ ಯಾವುದು ಚನ್ನಾಗಿ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದೋ, ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಜಲಾದಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಚನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, ಗೃಹ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಪ್ರಕಾಶ, ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಚನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಅಥವಾ ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, ಸ್ವರ್ ಅಂದರೆ ಸೂರ್ಯ ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗ. ಕಿರಣವೊಪ್ಪದಿಂದ ಇವನ ಶೋಭನ ಗಮನವುಳ್ಳದ್ದು. ಪುಣ್ಯವಂತರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು. ತಾನಾಗಿಯೇ ಪ್ರಕಾಶವಾಗುವುದು, ರಸದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಅಥವಾ ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚಕ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು, ಪ್ರಭೆಯುಳ್ಳದ್ದು ಸ್ವರ್ಗವಾಗು ತ್ತದೆ. ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ— ಭೂರ್ಭುವಃ ಸ್ವಃ (ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೩-೩೭). ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ವಿಧಿನೋ ಅರ್ಕೈರ್ಭವಾನೋ ಅವಾರ್ಜ್ ಸ್ವರ್ಣ ಜ್ಯೋತಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೩-೫-೧೦-೩)

(೨) ಪೃಶ್ನೀ || ಪ್ರಪೂರ್ವಾದಶ್ಲೋಕೇಃ ಸ್ವೃಶತೇರ್ವಾ "ಘೃಣೆ ಪ್ರಶ್ನಿಪಾಕ್ಷಿರ್ಜನೋರ್ ಭೂರ್ಣಿ" (ಉ. ೪-೫೨) ಇತಿ ನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪ್ರಾಶೇಃ ಸ್ವೃಶೇಶ್ಚ ಪೃಶಭಾವೋ ನಿಪಾತ್ಯತೇ ||

ಅಶ. ಭೋಜನೇ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಔಣಾದಿಕ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಣಾರ್ಥಕ ಸ್ವೃಶಧಾತುವಿಗೆ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿಪ್ರತ್ಯಯದೊಡನೆ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಪೃಶಾದೇಶವೂ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಪೃಶ + ನಿ. ಪೃಶ್ನೀ. ಇವನನ್ನು ಶುಕ್ಲವರ್ಣವು ಆನಂದಿಸಿ. ರಸವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಅಥವಾ ಇತರ ಗೃಹಗಳ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಅಸ್ಪೃಷ್ಯವಾದದ್ದು. ಪುಣ್ಯವಂತರಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗವೆಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚಿನ್ನದ ಅಥವಾ ಪುಣ್ಯವಂತರಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ— " ಪೃಶ್ನೀಃ ಪುಶಾ ಉಪಮಾಮೋ ರಥಿಷ್ಠಾಃ " (ಋ. ಸಂ. ೪-೩-೨೩-೫) ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ— ಅಯಂ ವೇನಶ್ಲೋದಯಶ್ಚ ಪೃಶ್ನಿಗರ್ಭಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೮-೭-೭-೧)

(೩) ನಾಕಃ | ನಯತೇಃ ' ಪಿನಾಕಾದಯಶ್ಚ ' (ಉ-೪-೧೫) ಇತ್ಯಾಕಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವಿಲೋಪಶ್ಚ ನಿಪಾತ್ಯತೇ | ನೇಕಾರನಾನಾಮಿತ್ಯಾದಿ ||

ನೇಕಾ—ಪ್ರಾಪ್ತನೇ ಧಾತು. ಪಿನಾಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಅಕಪ್ರತ್ಯಯದೊಡನೆ ಧಾತುವಿನ ಟಿಲೋಪವೂ (ಈ) ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ನ್ + ಅಕಃ = ನಾಕಃ. 'ರಸಗಳನ್ನು ಒಯ್ಯುವವನು; ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಸರಿಸುವವನು, ಜ್ಯೋತಿ ಶ್ಚಕ್ರಕ್ಕೆ ನಾಯಕನಾದವನೆಂದು ಸೂರ್ಯನ ಪುನಾಗ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವರ್ಗವರವಾದರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿ ನಿರ್ವಚನಮಾಡಬೇಕು. ಕಂ ಎಂದರೆ ಸುಖದ ಹೆಸರು. ನ ಕಮ್. ಅಕಮ್. ಅಸುಖ = ದುಃಖನೆಂದರ್ಥ. ನ ಅಕಂ ಯುಕ್ತ ಸಃ ನಾಕಃ. ಎಲ್ಲಿ

ದುಃಖಲೇಶವೂ ಇಲ್ಲವೋ ಅದು ನಾಕ. 'ನವಾ ಅಮುಂ ಲೋಕಂ ಜಗ್ತುಷೇ ಕಿಂಚ ನಾಕಮ್' (ನಿ. ೨-೧೪) ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅತ್ಯಂತಸುಖಸ್ವಾನವಾದದ್ದು ನಾಕ = ಸ್ವರ್ಗ. 'ನ್ನಭ್ರಾನ್ನಪಾನ್ನವೇದಾ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೫) ನಜಾಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ನ ಲೋಕವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ನಾಕಸ್ಯ ಪೃಷ್ಠೇ ಅಧಿತಿಷ್ಠತಿ ಶ್ರೀತಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೧೦-೧-೫) ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ. ತತ್ತೇ ಅಧಿ ನಾಕೇ ಅಸ್ಮಿನ್ (ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೧೮-೨)

(೪) ಗೌಃ | ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ಪೃಥಿವೀನಾಮಸು ||

ಪೃಥಿವಿ ಹೆಸರು ಹೇಳುವಾಗ ಇದು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಂತರ್ಭಾವವಿತ್ತರ್ಥದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. (ಣಿಜಂತಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕೆಂದರ್ಥ.) ಸೂರ್ಯನುಂಡಲವನ್ನು ಕುರಿತು ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಜಲಾದಿಗಳನ್ನು ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಅಂತರ್ದೃಶ್ಯ. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು ಸೂರ್ಯ. ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ದೂರ ಹೋಗಿರುವುದು. ಅಥವಾ ಇದರಲ್ಲಿ ಗ್ರಹನಕ್ಷತ್ರಾದಿಗಳು ಹೋಗುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಗೌಃ ಅಂದರೆ ಅಂತರ್ದೃಶ್ಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ಗವಾಮುಧಿ ಗೋಪತಿರೀಕ ಇಂದ್ರ (ಋ.ಸಂ.೫-೬-೨೩-೬) ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಉತಾದಃ ಪರಸೀಕ ಗವಿ (ಋ-ಸಂ-೪-೮-೨೨-೩)

(೫) ವಿಷ್ವಾನ್ || ಪೃಥಿವಿ ಪ್ರತಿಬಂಧೇ (ಕ್ಯಾ-ಸೌ-ಪ) ವಿಪೂರ್ವಾತ್ ಕ್ವಿಪಿ ಭಕಾರಸ್ಯ ಪಕಾರೋ ವ್ಯತ್ಯ ಯೇನ | ವಿಷ್ವಂಭಿರಾವಿಶತೇಽರ್ಥೇ ವರ್ತತೇ || ಯದ್ವಾ ವಿಶೇರೇವ ಬಾಹುಲಕಾದ್ರೂಪ್ರಸಿದ್ಧಿಃ ||

ಪೃಥಿವಿ ಸೂತ್ರನಿರೂಪ್ಯವಾದ ೨ಧತು. ವಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಪಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಧಾತು ಭಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರಾದೇಶ. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಾರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ವಿಶ.ಪ್ರವೇಶನೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಭಿಮತಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಭೂಮಿಯಿಂದ ರಸಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಅಭಿನಿವೃತ್ತವಾಗಿದೆ (ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಕಾರ್ಯಮಾಡುತ್ತದೆ) ಕಿರಣದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿರುವವನು, ಸೂರ್ಯನೆಂದರ್ಥ. ಸ್ವರ್ಗವಾದರೋ ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚಕ್ರದಿಂದ ಅಥವಾ ಪುಣ್ಯವಂತರಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—ಉದ್ಯದ್ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಯ ವಿಷ್ವನ್ || (ಋ.ಸಂ.೬-೫-೬-೧)

(೬) ನಭಃ || ನಯತೇರಸಾನಿ ಗುಣೇ 'ನಯಃ' ಇತಿ ಸ್ಥಿತೇ ಬಾಹುಲಕಾಽ ಯಕಾರಸ್ಯ ಭಕಾರಃ | ನಾಕಶಬ್ದೇನ ಸಮಾನೋಽರ್ಥಃ ||

ಛೇಜ್-ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ "ಸರ್ವಧಾತುಕಾಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. (ಏ) ಅಯಾದೇಶ. ನಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ರಸನಾಯಕ ಅಥವಾ ಗ್ರಹನಾಯಕ ಇತ್ಯಾದಿ. ನಾಕಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಅಥವಾ ಧಾಸನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ಮಧ್ಯದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಭನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪರಸ್ಪರ ವರ್ಣವಿಸರ್ಯ ಬಂದರೆ ನಭಃ ಎಂದಾಗು

ತ್ರದೆ ಸಾಂತಪದ, ಸೂತ್ರಾಂತರದಿಂದ ಈ ಕಾರ್ಯ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಖೋದಾರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅರ್ಥವಾ ನೆಜ್ಜಾ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಭಾಧಾತನಿಗೆ ಅಸುನ್ ಬಂದಾಗ ಟಿರೋಪ, ನಭಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ " ಜ್ಯೋತಿಷ್ಠತಿ ಶ್ರತಿಮುಂತೆ ತೇ ನಭಃ " ||—ಸ್ವರ್ಜ್ಜಾನೋ ನಭಃ— (ಋ-ಸಂ-೭-೩-೧೪-೫) ||

ಹೀಗೆ ಇವು ಆರು ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಧೂರ್ಯಧಿಗಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ನಾಮಗಳು ||

ಸಾಧಾರಣಾನುತ್ಪರಾಣಿ ಷಡ್ ದಿವಶ್ಚಾ ದಿತ್ಯಸ್ಯ ಚ ||

ಸ್ವಃ, ಪಷ್ಠಿ, ನಾಕಃ ಎಂಬ ನೂರು ಪದಗಳು ಸೂರ್ಯನಿಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ, ಬೋಧಿಸುವವುಗಳಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಪದಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳತಕ್ಕವುಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಈ ಪದಗಳಿಂದ ಸೂರ್ಯನಿಂಬ ಅರ್ಥವು ಬಂದ ಕಾರಣ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಈ ಆರು ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿಲ್ಲ.

ಯಾನಿ ತ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯೇನೋನರಿಷ್ವಾತ್ವಾನಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ ||

ಈ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಿಂಬ ಅರ್ಥವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ದೇವತಾಪರನಿಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಕಾರಣ ಅವುಗಳನ್ನು ಹನ್ನೆರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಪದಗಳು ಮಾತ್ರ ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಪದಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ನೈಫಂಟಿಕ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸೂರ್ಯ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನೇ ಅರ್ಥವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುವ ಸವಿತಾ, ಭಗಃ, ಸೂರ್ಯ, ಪೂಷಾ, ಎಂಬಿವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳು, ದೇವತಾ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (೨-೧೩-೨)

ಅದಿತ್ಯಃ ಕಸ್ಮಾದಾದತ್ತೇ ರಸನಾದತ್ತೇ ಭಾಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾನಾದಿಪ್ರೋ ಭಾಸೇತಿ ವಾದಿತೇಃ ಪುತ್ರ ಇತಿ ವಾ ||

ಈ ದೇವತೆಯು ಕಿರಣಗಳಿಂದ ದ್ರವವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಹೀರುವನು. ಅದುದರಿಂದ ಅದತ್ತೇ ಎಂದರೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವನು ಎಂದರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನೆನಿಸುವನು. ಇವನು ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳ ಎಂದರೆ, ಚಂದ್ರನೇ ಮೊದಲಾದವರ ಕಾಂಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಎಳೆಯುವನು. ಇದರಿಂದಲೂ ಅದಿತ್ಯನೆನಿಸುವನು. ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಎಲ್ಲವೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಮತ್ತು ಅದಿತಿ ಎಂಬ ದೇವತಾ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಮಗನಾಗುವನು ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಅದಿತ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. (೨-೧೩-೩)

ಅಲ್ಪಪ್ರಯೋಗಂ ತ್ವಸ್ಯೈತದಾರ್ಚಾಭ್ಯಾಮ್ಯಾಯೇ ಸೂಕ್ತಭಾಕ ಸೂರ್ಯಮಾದಿತೇಯಮದಿತೇಃ ಪುತ್ರಮ್ ||

ಹತ್ತು ಮಂಡಲಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಈ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಸವಿತಾ ಪೂಷಾ, ಭಗಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಸೂರ್ಯನಿಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ, ಅದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು

ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸೂರ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದಿತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ಪುತ್ರನು ಅದಿತ್ಯನೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಅದಿತ್ಯ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಧ್ವಯಾನೇಬ ಋತ್ವಿಜನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಹ್ವಾನಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಯಾಯ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳಿರುವ ಕಾರಣ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದಿಂದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಪದಗಳೂ, ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಪದಗಳೂ, ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಇರುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದೆ. “ಯದೇದೇನಂ” ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಕೆಲವರು ಅದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸೂರ್ಯ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅರ್ಥವು ಸಂಯಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅದಿತ್ಯಪದದಿಂದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ದೇವತೆಯನ್ನು ಕರೆಯುವರು ಎಂದು ಆರು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂಗಳಿಸಿರುವ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರವು ಸೇರಿದೆ. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅದಿತ್ಯನೇ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುವವನು ಎಂದು ಕೆಲವರು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವವನು ಇವನೇ ಎಂಬುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹವಿಸ್ಸು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಸಂಯಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಹೀಗೆಯೇ ಅದಿತ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯ, ಅದಿತಿಪುತ್ರ, ಹವಿಸ್ಸು ಎಂಬ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ ನಿಘಂಟು ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದೆ. (೨-೧೩-೪)

ಏವಮನ್ಯಾಸಾಮಲಿ ದೇವತಾನಾಮಾದಿತ್ಯಪ್ರವಾದಾಃ ಸ್ತುತಯೋಃ
ಭವಂತಿ || ತದ್ಯಥೈತನ್ನಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯಾಯಮ್ನೋ ದಕ್ಷಸ್ಯ
ಭಗಸ್ಯಾಂಶಸ್ಯೇತಿ ||

ಹೀಗೆಯೇ ಅದಿತ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ, ಗೌಣಪ್ರಯೋಗಗಳು ನೇದದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವಂತೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳ ವಿಸರನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಪದಗಳೂ ಕೂಡ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಬೋಧಿಸುವವುಗಳಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಮಿತ್ರ ವರುಣ, ಆರ್ಯಮ, ದಕ್ಷ, ಭಗ, ಅಂಶ ಎಂಬ ಆರು ಶಬ್ದಗಳು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಬೋಧಿಸುವವುಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಅದಿತ್ಯ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯಗಳಾಗಿರುವವು ಎಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. “ಇಮಾ ಗಿರ ಅದಿತಿಭ್ಯೋ” ಎಂಬ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಅಘಾಲಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣಯೋಃ—“ ಅದಿತ್ಯಾ ದಾನನಸ್ವತೀ ”
ದಾನಪತೀ ||

“ ಅದಿತ್ಯಾ ದಾನನಸ್ವತೀ ” ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ದಾನನಸ್ವತೀ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ದಾನಪತೀ, ದಾನಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಮಿತ್ರಾ, ವರುಣ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳು ಅದಿತ್ಯ ಪದದಿಂದ ಬೋಧ್ಯರೊಂದೂ, ಅದಿತಿಯ ಮಕ್ಕಳೊಂದೂ, ದಾನಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮರೊಂದೂ, ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರುಗಳು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ ಆಯಾಯ ಫಲಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ ಎಂದೂ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಮಿತ್ರಾ ವರುಣ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡ ಅದಿತಿಯ ಮಕ್ಕಳು ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಅದಿತ್ಯಪದದಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. [೨-೧೩-೬]

ಅಥಾವಿ ಮಿತ್ರಸ್ಯೈಕಸ್ಯ—“ ಪ್ರ ಸ ಮಿತ್ರ ಮತ್ಪೋ ಅಸ್ಯ
ಪ್ರಯಸ್ನಾನ್ಯಪ್ರ ಅದಿತ್ಯ ಶಿಕ್ಷತಿ ಪ್ರತೇನ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

“ ಪ್ರ ಸ ಮಿತ್ರ ” ಎಂಬ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಿತ್ರ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಹೇಗೆ ಅದಿತ್ಯ ಮಿತ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಒಂದು ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಈ ದೇವತೆಯು ಬಹಳ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವನು. ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಯಾಗಮಾಡಿದವನು ಈ ದೇವತೆಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಂಸ್ಕಾರಮಾಡಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವನು. ಇದರಿಂದ ಬಹಳ ಅನ್ನವನ್ನು ಹೊಂದುವನು. ಈ ದೇವತೆಯಿಂದ ಲಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಶತ್ರುಗಳು ಯಾರಿಂದಲೂ ಜಯಿಸಲು ಅಶಕ್ಯನಾಗುವನು. ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಗೆ ಅಧೀನನಾಗಬಲ್ಲದಿರುವನು. ಈ ದೇವತೆಯು ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಪಡೆದವನು ಯಾವನಿದ್ದವನು. ಪಾಪವೆಂಬ ಧಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವುದಿಲ್ಲವು. ಪಾಪವೆಂಬುದು ವಾಕ್ಯ, ಮನಸ್ಸು, ಕೆಲಸ ಇವುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿದ್ದುದು. ಈ ಪಾಪಕರವಾದ ಚಿತ್ತೆಯು ಕಂಡುಬಂದ ಕೂಡಲೇ ದೇವತಾ ಅನುಗ್ರಹಪಾತ್ರನಾದವನಿಗೆ ವ್ಯಾಪಿಸಲ ವಕಾಶಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಈ ದೇವತೆಯ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾದವನು ಮಕ್ಕಳುಗಳು, ಅಣ್ಣ ರಮ್ಮಂದಿರು, ಹೆಂಡತಿ ನೊಂದಲಾದವರೂ ಕೂಡ ತಿರಸ್ಕರಿಸಲು ಶಕ್ಯರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಈ ದೇವತೆ ಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಮಾಡಿದವನಿಗೆ ಉಂಟುಮಾಡುವ ಕಾರಣ ಈ ದೇವತೆಯು ಮಹಿಮೆಯು ಊಹಿಸಲೂ ಕೂಡ ಅಶಕ್ಯವಾದದ್ದು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಈ ಮಿತ್ರ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಮಾಡುವನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

[೨-೧೩-೬]

ಅಥಾವಿ ವರುಣಸ್ಯೈಕಸ್ಯ—“ ಅಥಾ ವಯಮಾವಿತ್ಯ ಪ್ರತೇ ತವ |
ಪ್ರತಮಿತಿ ಕರ್ಮನಾಮ ವ್ಯಣೋತಿತಿ ಸತಃ || ಇದಮುಪೇತರದ್
ಪ್ರತಮೇತಸ್ಮಾದೇವ ನಿವೃತ್ತಿಕರ್ಮ ವಾರಯತಿತಿ ಸತಃ || ಅನ್ನಮುಲ
ಪ್ರತಮುಚ್ಯತೇ ಯದಾವೃಣೋತಿ ಶರೀರಮ್ ||

ಅದಿತ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವರುಣನು ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ “ಅಥಾವಯಮಾವಿತ್ಯ” ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವರುಣನೆಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ವರುಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ದಿಂದಲೂ, ಅದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದಿತಿಯ ಮಗನೆಂದೂ ಹೇಳಿ ಈ ದೇವತೆಯು ನಮಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪಾಶಗಳಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಲಿ. ಇದರಿಂದ ನಾವುಗಳು ಪರಿತುಷ್ಟರಾಗುವೆವು. ಮೂರು ವಿಧವಾದ ನಮ್ಮ ಪಾಶಗಳಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವರಾಗಿ ನಮ್ಮ ನಮ್ಮ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ವನ್ನು ಹೊಂದಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಆಯಾಯ ನಿಯಮಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಇರುವವು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

‘ ಪ್ರತ ’ ಶಬ್ದವು ‘ ವೃ ’ ಧಾತುನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಕೆಟ್ಟದನ್ನಾಗಲೀ ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದುಲು ಅನುಕೂಲವಾದ ಕರ್ಮಾರಣಿಯು. ಇದರಂತೆಯೇ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪವನ್ನು ಕುರಿತು ಬರುವವರನ್ನು

ತಪ್ಪಿಸುವ ಕೆಲಸವು ವ್ರತವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಯಮ ಮತ್ತು ನಿಯಮ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷ ರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಸ್ವೇಚ್ಛಾಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವುದು ವ್ರತವೆನಿಸುವುದು. ಇದಕ್ಕಾಗಿಯೇ 'ವಾರಯತೀತಿ ಪ್ರತಂ' ಎಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಶರೀರವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಕಾರಣ ಅನ್ನವು ವ್ರತ ವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ರಸ ಎಂದರೆ ರುಚಿಯುಂಟಾಗುವ ಅಥವಾ ಶರೀರವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವ ರಕ್ತ, ಮಾಂಸ, ಮೇದಸ್ಸು, ಮಜ್ಜೆ, ಮೂಳೆ ಇವುಗಳ ರೂಪವಾದ ಶರೀರ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪಂಚಾಮವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಕಾರಣ "ಅನ್ವಣೋತಿ ಶರೀರಂ" ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿ ಇದೆ. ಇದರಿಂದ ವ್ರತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. (೨-೧೩-೮)

ಇತಿ ತ್ರಯೋದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಚತುರ್ಥಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಸ್ವರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಸು ಅರಣಃ ಸು ಈರಣಃ ಸ್ವೃತೋ ರಸಾನ್ವೃತೋ ಭಾಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ | ಸ್ವೃತೋ ಭಾಸೇತಿ ವೈತೇನ ದ್ಯೌವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ | ಪೃಶ್ನಿರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಪ್ರಾಶ್ನುತ ಎನಂ ವರ್ಣ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಟಾ ರಸಾನ್ವೃತೃಷ್ಟಾ ಭಾಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಟೋ ಭಾಸೇತಿ ವಾಥ ದ್ಯೌಃ ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಟಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಭಃ ಪುಣ್ಯಕೃದ್ಧಿಶ್ಚ | ನಾಕ ಆದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ನೇತಾ ರಸಾನಾಂ ನೇತಾ ಭಾಸಾಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಪ್ರಣಯೋಽಥ ದ್ಯೌಃ ಕಮಿತಿ ಸುಖನಾಮ ತತ್ರ ತಿಷಿಧ್ಧಂ ಪ್ರತಿಷಿಧ್ಯೇತ ನ ವಾ ಅಮುಂ ಲೋಕಂ ಜಗ್ಮುಷೇ ಕಿಂ ಚ ನಾಕಂ | ನ ವಾ ಅಮುಂ ಲೋಕಂ ಗತವತೇ ಕಿಂಚ ನಾಸುಖಂ ಪುಣ್ಯಕೃತೋ ಹ್ಯೇವ ತತ್ರ ಗಚ್ಛಂತಿ | ಗೌರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಗಮಯತಿ ರಸಾನ್ ಚೈತ್ಯಂತರಿಕ್ಷೇಽಥ ದ್ಯೌರ್ಯತ್ಪ್ರಾಧಿವ್ಯಾ ಅಧಿ ದೂರಂಗತಾ ಭವತಿ ಯಚ್ಚಾಸ್ಯಾಂ ಜ್ಯೋತಿರ್ಽಂಪಿ ಗಚ್ಛಂತಿ | ವಿಷ್ವಬಾದಿತ್ಯೋ ಭವತ್ಯಾವಿಷ್ಟೋ ರಸಾನಾವಿಷ್ಟೋ ಭಾಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಮಾವಿಷ್ಟೋ ಭಾಸೇತಿ ವಾಥ ದ್ಯೌರಾವಿಷ್ಟಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಭಃ ಪುಣ್ಯಕೃದ್ಧಿಶ್ಚ | ನಮ ಆದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ನೇತಾ ಭಾಸಾಂ

ನೇತಾ ಭಾಸಾಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಪ್ರಣಯೇಽಪಿ ವಾ ಭನ ವಿವ ಸ್ಯಾದ್ವಿ-
ಪರೀತೇ ನ ನ ಭಾತಿತಿ ವೈತೇನ ದ್ಯೌವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ || ೧೪ ||

ಸ್ವರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಸು ಅರಣ್ಯ-ಸು ಈರಣಃ | ಸ್ವೈತೋ ರಸಾಃ |
ಸ್ವೈತೋ ಭಾಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಮ್ | ಸ್ವೈತೋ ಭಾಸೇತಿ ವಾ | ವಿತೇನ
ದ್ಯೌವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ||

ಅದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆಯುವವನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಪಂಚವೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ಸಮಾನಾಗಿ ಆಯಾಯ ವ್ಯಾಪಾರ
ಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ, 'ಸ್ವ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಕತ್ತಲೆಗಳನ್ನು
ಅಥವಾ ಅಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವವನು ಎಂಬರ್ಥದಿಂದಲೂ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಭೂಮಿಗೆ ಅಥವಾ ಅಂತರ್ದೇಹಕ್ಕೆ ನೀರನ್ನು ಅಮೃತವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವವನು ಅದಿತ್ಯನಾಗಿರುವನು.
ಗ್ರಹ ನಕ್ಷತ್ರ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಬೆಳಕನ್ನು ಕೊಡುವ ಜ್ಯೋತಿಕ್ಷತ್ರದಲ್ಲಿದ್ದು ಕೊಂಡು ಅವುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಶಾಂತಿಯನ್ನು
ಉಂಟುಮಾಡುವವನು ಅದಿತ್ಯನೆನಿಸುವನು.

ಬಹಳವಾದ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನು ಅಥವಾ ಬಹಳ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವವನು ಅದಿತ್ಯನಾಗಿರುವನು
ಎಂದು ಐದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಅದಿತ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅಂತರ್ದೇಹವಾಚಕವಾದ 'ಸ್ವ' ಎಂಬ
ಅವ್ಯಯದೊಡನೆ ಆಯಾಯ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳು ಸೇರಿ ಆಯಾಯ ಅರ್ಥ ಬದಲಾವಣೆಯಿಂದ ಅದಿತ್ಯನೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡು
ತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ, 'ಸ್ವ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅರ್ಥವು ಸಮಾನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಕ್ಷಿರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ—ಪ್ರಾಶ್ನತ ಏನಂ ವರ್ಣ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ
ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಟಾ ರಸಾಃ | ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಟಾ ಭಾಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಮ್ | ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಟೋ
ಭಾಸೇತಿ ವಾ || ಅಥ ದ್ಯೌಃ ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಟಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಭಿಃ ಪುಣ್ಯೈಃಪೃಥ್ವಶ್ಚ ||

ಸ್ವಃ ಪೃಥ್ವಿಃ ನಾಕಃ ಎಂಬ ಅದಿತ್ಯ ಸಾಧಾರಣ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದನಂತರ ಪೃಥ್ವಿಃ ಎಂಬ
ಶಬ್ದಾರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹಳಮಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಪಂಚವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸು
ವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ, ಪೃಥ್ವಿ ಎಂದರೆ ಅದಿತ್ಯನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ಬಹಳಮಟ್ಟಿನ
ಶಾಂತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವ ವರ್ಣದಿಂಬಿರುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಎಲ್ಲಾ ಕಾಲವಲ್ಲಿಯೂ ದ್ರವಪ್ರತ್ಯಗಳನ್ನು ಕೂಡಿರುವವನು. ಈ ಕೆಲಸವೇ ಇವನದಾಗಿರುವುದು. ಇವನೇ
ದೈವತಕಾಂಡದಲ್ಲಿ " ರಸಾದಾನಂ ಆಸ್ಯ ಕರ್ಮ " ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಗ್ರಹ ನಕ್ಷತ್ರ, ಚಂದ್ರ ಎಂಬ ಬೆಳಕನ್ನು ಕೊಡುವವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈ ಅದಿತ್ಯನ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ತಮ್ಮ ಶಾಂತಿಯನ್ನು
ಬಿಡುವುವು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಬಹಳ ಶಾಂತಿಯಿಂದ ಇವನು ಕೂಡಿರುವವನು ಎಂದು ಪೃಥ್ವಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೂರು

ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. ಕಾಂತಿಯಿಂದಲೂ, ಪುಣ್ಯವಂತರಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವ ಕಾರಣ ಸೃಷ್ಟಿ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯವಾದ ಅದಿತ್ಯನಂತೆ ಅಂತರಕ್ಷವೂ ಉಕ್ತವಾಗುವ ಕಾರಣ ಸೃಷ್ಟಿ ಶಬ್ದವು ಉಭಯ ಸಾಮಾನ್ಯವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ.

ನಾಕ ಅದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ—ನೇತಾ ರಸಾನಾಮ್ | ನೇತಾ ಭಾಸಾಂ
ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಪ್ರಣಯಃ || ಅಥ ದ್ಯೌಃ | ಕಮಿತಿ ಸುಖನಾಮ, ತತ್
ಪ್ರತಿಷಿದ್ಧಂ ಪ್ರತಿಷಿದ್ಧೇತ | “ನ ವಾ ಅಮುಂ ಲೋಕಂ ಜಗ್ಮುಷೇ
ಕಿಂಚ ನಾಕಮ್ |” ನ ವಾ ಅಮುಂ ಲೋಕಂ ಗತವತೇ ಕಿಂಚ ನಾ-
ಸುಖಂ, ಪುಣ್ಯಕೃತೋ ಹ್ಯೇವ ತತ್ರ ಗಚ್ಛಂತಿ ||

ರಸಗಳನ್ನು ಅಂದರೆ ನೀರಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಬೆಳಕನ್ನೂ ಸಹ ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಬರುವಂತೆ ಹಂಚುವವನು ಅದಿತ್ಯನು ಎಂದು ನಾಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ದೇವನ ಕಿರಣಗಳ ಕಾಂತಿಯು ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚಕ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸಿ ಒಡಕನುಟ್ಟಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ “ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಪ್ರಣಯಃ” ಎಂದು ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಹೇಳಿದೆ.

‘ಕಂ’ ಎಂದರೆ ಸುಖವೆಂದು ಅರ್ಥ. ಸುಖವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವುದು. ‘ಅಕಂ’ ಎನ್ನಿಸುವುದು. ಅದನ್ನು ನಾಶ ಪಡಿಸುವುದು ನಾಕವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಸುಖವು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ನಾಕ ಶಬ್ದದಿಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸುಖವಾ ಚಕವು ದ್ಯೌ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ.

ಈ ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಸುಖವೇ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಪುಣ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿದವರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಪ್ರದೇಶವು ಸ್ವರ್ಗವೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡು ನಾಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ನಾಕ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅದಿತ್ಯ, ಅಂತರಕ್ಷ ಇವೆರಡು ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

ಗಾರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ—ಗಮಯತಿ ರಸಾಂ || ಗಚ್ಛತ್ಯಂತರಿಕ್ಷೇ
ಅಥ ದ್ಯೌರ್ಯತ್ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಧಿ ದೂರಂ ಗತಾ ಭವತಿ ಯಚ್ಚಾಸ್ತಾಂ
ಜ್ಯೋತಿಃಸಿ ಗಚ್ಛಂತಿ ||

ಗೋ ಶಬ್ದವು ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ನೀರನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ಸೇರಿಸುವುದು ಅಥವಾ ನೀರನ್ನು ಭೂಮಿಯಿಂದ ಎಳೆಯುವುದು ಅಥವಾ ಅಂತರಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಿಂದ ಗೋ ಶಬ್ದವು ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅಂತರಕ್ಷವು ಭೂಮಿಯಿಂದ ದೂರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಿಂದಲೂ, ಗ್ರಹ ನಕ್ಷತ್ರ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಬೆಳಕನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವವು ಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಅಡಗುವ ಕಾರಣ ‘ಗಾಃ’ ಎಂದು ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು ವಿವೃತವಾಗಿ ಇದೆ. ಇದರಿಂದ ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯ ಅಂತರಕ್ಷ ಎಂಬೆರಡು ಅರ್ಥಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ.

ವಿಷ್ವಬಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ—ಆವಿಷ್ಟೋ ರಸಾಃ | ಆವಿಷ್ಟೋ ಭಾಸಂ
ಜ್ಯೋತಿಷಾಮ್ ಆವಿಷ್ಟೋ ಭಾಸೇತಿ ವಾ || ಅಥ ದ್ಯೌರಾವಿಷ್ಟಾ
ಜ್ಯೋತಿರ್ಭಿಃ ಪುಣ್ಯಕೃದ್ಭಿಃ ||

ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ನೀರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಅದಿತ್ಯನು 'ವಿಷ್ವಪ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗಿರುವನು. ಇದರಂತೆಯೇ ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಗ್ರಹಗಳೇ ನೊದಲಾದ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವನು. ಅಥವಾ ಬಹಳ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲೂ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವನು. ಆದುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನು 'ವಿಷ್ವಪ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಅಂತರಕ್ಷವು ಗ್ರಹನಕ್ಷತ್ರಾದಿಗಳಿಂದಲೂ, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪುಣ್ಯಮಾಡಿ ದನರಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುವ ಶಾಶ್ವತ ವಿಷ್ವಪ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗಿರುವುದು. ಹೀಗೆ ವಿಷ್ವಪ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಭಯ ಸಮಾನ ವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ನಭ ಅದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ—ನೇತಾ ಭಾಸಾಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಪ್ರಣಯೋಽಪಿ
ವಾ ಭನ ಏವ ಸ್ಯಾದ್ವಿಹರೀತೋ ನ ನ ಭಾತೀತಿ | ತೇನ
ದ್ಯೌರ್ವಾಪ್ಯಾತಾ ||

ಬೆಳಕನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡುವವನು ಅದಿತ್ಯನಾಗಿರುವನು. 'ಭನ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು 'ನಭ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವರ್ಣ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಹೊಂದಿಸುವವನು ನಭ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಕೊಡದಿರುವವನಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದವನು ಅಲ್ಲವು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಬಹಳ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅಂತರಕ್ಷ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ದ್ಯೌಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಅದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಅಂತರಕ್ಷ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಸಾಧಾರಣವಾದ ವಾಚಕನಿಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಇತಿ ಚತುರ್ದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಆಥ ಪಂಚದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೈದನೆಯ ಖಂಡವು

ರಶ್ಮಿನಾಮಾನ್ಯುತ್ರರಾಣಿ ಪಂಚದಶ ರಶ್ಮಿಯಮನಾತ್ತೇಷಾಂ—
ಮಾದಿತಃ ಸಾಧಾರಣಾನಿ ಪಂಚಾಶ್ವರಶ್ಮಿಭಿರಿದ್ವಾನುಮಾನ್ಯುತ್ರರಾಣ್ಯಷ್ಟೌ

ದಿಶಃ ಕಸ್ಮಾದ್ವಿಶತೇರಾಸದನಾದಪಿ ವಾಭ್ಯಶನಾತ್ತತ್ರ ಕಾಷ್ಠಾ ಇತ್ಯೇತ-
ದನೇಕಸ್ಯಾಪಿ ಸತ್ತ್ವಸ್ಯ ನಾಮ ಭವತಿ ಕಾಷ್ಠಾ ದಿಶೋ ಭವಂತಿ
ಕ್ರಾಂತ್ವಾ ಸ್ಥಿತಾ ಭವಂತಿ ಕಾಷ್ಠಾ ಉಪದಿಶೋ ಭವಂತೀತರೇತರಂ
ತ್ರಾಂತ್ವಾ ಸ್ಥಿತಾ ಭವಂತ್ಯಾದಿತ್ಯೋಽಪಿ ಕಾಷ್ಠೋಚ್ಯತೇ ಕ್ರಾಂತ್ವಾ
ಸ್ಥಿತೋ ಭವತ್ಯಾಜ್ಯಂತೋಽಪಿ ಕಾಷ್ಠೋಚ್ಯತೇ ಕ್ರಾಂತ್ವಾ ಸ್ಥಿತೋ
ಭವತ್ಯಾಪೋಽಪಿ ಕಾಷ್ಠಾ ಉಚ್ಯಂತೇ ಕ್ರಾಂತ್ವಾ ಸ್ಥಿತಾ ಭವಂತೀತಿ
ಸ್ಮಾವರಾಣಾಂ ||೧೫||

ಅಥ ರಶ್ಮಿನಾಮಾನಿ

(೧) ಖೇದಯಃ (೨) ಕಿರಣಾಃ (೩) ಗಾವಃ (೪) ರಶ್ಮಯಃ (೫) ಅಭಿ-
ಶವಃ (೬) ದೀಧಿತಯಃ (೭) ಗಭಸ್ತಯಃ (೮) ವನಮ್ (೯) ಉಸ್ರಾಃ
(೧೦) ವಸವಃ (೧೧) ಮುರೀಚಿಪಾಃ (೧೨) ಮುಯೂಖಾಃ (೧೩) ಸಸ್ತಯುಷಯಃ
(೧೪) ಸಾಧ್ಯಾಃ (೧೫) ಸುಪರ್ಣಾಃ ||

ಇತಿ ಪಂಚದಶ ರಶ್ಮಿನಾಮಾನಿ || ೫ ||

ಈ ಹದಿನೈದು ಕಿರಣಗಳ ಹೆಸರು

(೧) ಖೇದಯಃ || ತೇಷಾಮಾದಿತಃ ಸಾಧಾರಣಾನಿ ಪಂಚಾಶ್ವರಶ್ಮಿಭಿಃ (ನಿ. ೨-೧೫) ಇತ್ಯುಕ್ತೇಃ ಪೂರ್ವ
ಮಾದಿತ್ವರಶ್ಮಿನಾಮಾನಂತರಮಶ್ವರಶ್ಮೀನಾಂ ಚ ನಿರ್ವಚನಂ ಪ್ರದರ್ಶ್ಯತೇ | ಖಿದ-ದೈನ್ಯೇ (ದಿವಾ-ರುಧಾ-೮).
ಖಿದ-ಪರಿಘಾತೇ-ಪುದಾದಿರ್ಮುಞಾದಿ ಪರಸ್ಪೃ ಪದೀ | ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ.
೩-೩-೧೯) ಇತಿ ಘರ್ಷಾ ||

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ಐದು ಪದಗಳು ಸೂರ್ಯನಕಿರಣ, ಕುದುರೆಯ ಕಡಿವಾಣದ ಹಗ್ಗ ಈ ಎರಡಕ್ಕೆ ಸಾಧಾರಣಾನಮ
ವೆಂದು ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಸೂರ್ಯಕಿರಣಪರವಾಗಿಯೂ ಅಮೇಲೆ ಅಶ್ವರಶ್ಮಿಪರವಾಗಿಯೂ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು
ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೈನ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಖಿದ ಧಾತು ಅಥವಾ ಪರಿಘಾತಾರ್ಥಕವಾದ ಖಿದ ಧಾತು, ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃಭಿನ್ನ ಕಾರಕಾರ್ಥ
ದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಘಟಕಯು. ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಸಿಖಿಗಾಲದಲ್ಲಿ ಇದರಿಂದ (ಸೂರ್ಯಕಿರಣದಿಂದ)
ಜನರು ಖೇದಗೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಕುದುರೆಯು ಬಂಧನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದರಿಂದ (ಹಗ್ಗ) ಖೇದಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನಿಂದ
ಕಿರಣದಿಂದ ಲೋಕವು ಹಿಂಸೆಗೊಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (ಪರಿಘಾತ). ಕುದುರೆಯು ಬಂಧನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ
ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥ ಅಂಕೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಬಿಡ ಧಾತುವಿಗೆ ಬೇರದನ ಅರ್ಥ. ಬೇರದನವೆಂದರೆ ಛೇದನವೆಂದು ಮಾಧವರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಪಚಾದಿಗಣಪತಿವಾದುವರಿಂದ ಆಚ್ ಪೃತ್ಯಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಗುಣ. 'ಬೇರದ ತಮಃ' ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಪಾಶಮಾನವುವು ಸೂರ್ಯ ರಶ್ಮಿ. ಘಣಿ ಬಂದಾಗ ಇದರಿಂದ ಕುಮರಿಯು ವೃಥೆ ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಬೇರದಾ ಎಂದು ಓಲಾಠಾಂತ ಲಬ್ಧ. ತೃತೀಯಾಂತವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆವಾಗಿದೆ.

ಬೇರದಯಾ ತ್ರಿವೃತಾ ದಿವಃ (ಋ. ಸಂ. ೬-೫-೧೫-೩) ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಗಮ ಹುಡಕಬೇಕು.

(೨) ಕಿರಣಾಃ " ಕ್ಷಾ ವಿಷ್ವೇಪೇ " ತದಾದಿಃ (ಪ) ಕ್ಷಾಂ ಹಿಂಸಾಯಮ್ ಕ್ರಾಃದಿಃ (ಪ) ' ಕ್ಷಾಪ್ಸಾ ವೃಜಿಮಂದಿನಿಧಾಂಘ್ರ್ಯಃ ಕ್ಯಃ (ಉ-೨-೭೬) ಇತಿ ಕ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕಿರಂತಿ ಶಾಪಮಿತ್ಯಾದಿ—

ವಿಷ್ವೇಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಷಾಧಾತುವು ತದಾದಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಷಾಂಧಾತುವು ಕ್ರಾಃದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಕ್ಷಾಪ್ಸಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಲಾರ ಇತ್ತಾಗಿಯೂ ಉಳಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ 'ಯುಷೋರನಾಂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಾವೇಶ. 'ಬೂತ ಇದ್ವಾತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮೂಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ತ. ಇತ್ಯ. ಕಿರಣ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಯಲ್ಲಿ ಔಷ್ಣ್ಯದಿಂದ ತಾಪವನ್ನು ಕೊಡುವುದೆಂದೂ, ಅಶ್ವರಶ್ಮಿಯಲ್ಲಿ ಬಂಧನದಿಂದ ತಾಪದಾಯಕವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಸಕಲದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಕುಮರಿಯು ಕತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಟ್ಟುಡುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತದೆ, ಕುಗಿರಿಯಿಂದ ಹೆಗ್ಗವು ಕಚ್ಚಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದ-ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿ ಗೆ—

ಧಿಯಾ ದ್ಯ ಲಾಹಾಃ ಕಿರಣಾ ನೈಜನ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೪-೧) ಅಶ್ವರಶ್ಮಿ ಗೆ—ರೇಷುಂ ರೇರಿಹತ್ ಕಿರಣಂ ದದಶ್ವನ್ (ಋ. ಸಂ.-೩-೭-೧೨-೧)

(೩) ಗಾವಃ || ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ ಪೃಥಿವೀನಾಮು || (೧-೧) ಗಚ್ಯಂತಿ ಸರ್ವತಸ್ತಮೋ ವಿಹಂತುಂ, ಗೀಯಂತೇ ಸ್ತ್ರಿಯಂತೇ ಸ್ತ್ರಾಧಿಮತಸಾಧನಾತ್ ಯಜಮಾನೈರಶ್ವಪಾಲೈಶ್ಚ ||

ಪೃಥಿವಿಯ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ—ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ಕತ್ತಲೆ ಹೋಗಲಾದಿಸಲು ಹೋಗುತ್ತದೆ, ಅಥವಾ ಭೂಮಿಯ ರಸಭಾಗವನ್ನು ಎಳೆಯಲು ಹೋಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಶ್ವರಶ್ಮಿಯಲ್ಲಿ—ತಮ್ಮ ಅಭಿಷ್ಠಾರ್ಥವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಂದ ಅಥವಾ ಅಶ್ವಪಾಲಕನಿಂದ ಹೋಗಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ಯತ್ರ ಗಾವೋ ಭೂರಿಕ್ಯಂಗಾ ಅಯಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೨೪-೬)—ಕೋ ಅದ್ಯಯುಂಕ್ತೇ ಧಾರಿಗಾ ಋತಸ್ಯ (ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೮-೧) ಅಶ್ವರಶ್ಮಿಗೆ ನಿಗಮ ಹುಡಕಬೇಕು

(೪) ರಶ್ಮಯಃ || " ರಶ್ಮಿಯಮನಾರ್ಥೋ ಧಾತುಃ " (ಸಾ-) 'ನಿಯೋಮಿಃ' (ಉ. ೪-೪೩) ಇತಿ ವಿಧಿಯಮಾನೋ ಮಿಪ್ರತ್ಯಯೋ ಬಾಹುಲಕಾದ್ ಭವತಿ | ರಶನಾ, ರಶ್ಮಿರಿತಿ ಕತಿಪಯು ಪ್ರಯೋಗೇ ವಿಷಯ ಏವಾಯಂ ರಶಿಃ ಭರತ್ಯಾದಿವತ್, ನ ಸರ್ವತ್ರ ಬಂಧನ ಪ್ರಕೀತಿಃ || ಬದ್ಧಂತ್ಯದಕಮಥವಾ ಬದ್ಧಕೇ ಪೈದುವ ಕಮಶ್ಚೋ ವಾ ||

ಬಂಧನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಶಿ ಎಂಬುದು ಸೂತ್ರನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ್ಯಧಾತು. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ನೀ ಧಾತುವಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಮಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇದಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ. ರಶ್ + ಮಿ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರಶ್ಮಿಯು; ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ರಶನಾ, ರಶ್ಮಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಬಂಧನಾರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವತ್ರ ಇದಕ್ಕೆ ಬಂಧನಾರ್ಥವಿಲ್ಲ. ನೀರನ್ನು ಒಂದುಕಡೆ ಶೇಖರಿಸುತ್ತದೆ, ಅಥವಾ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ನೀರು ಕಟ್ಟಿಲ್ಲದುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಿಂದ ಕುದುರೆಯು ಕಟ್ಟಿಲ್ಲದುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅಶ್ವರಶ್ಮಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ.

ಅಥವಾ ಅಶೂ-ವ್ಯಾಪ್ತೌ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಅಶೇರಶಚ' (ಉ. ೪-೪೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಿಸ್ತತ್ಯಯ; ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ರಶಾದೀಶ. ರಶ್ಮಿಃ. ಸರ್ವ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ಕುದುರೆಯ ಕತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗೆ ಉದಾ—

ಸೂರ್ಯಸ್ಯೇನ ರಶ್ಮಿಯೋ ದ್ರಾವಯಿತ್ಯವೋ (ಋ. ಸಂ-೨-೨-೨೨-೧) 'ವಿರಶ್ಮಿಯೋ ಜನಾಽಅನು (ಋ. ಸಂ-೧-೪-೨-೩)

ಅಶ್ವರಶ್ಮಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ

ಮನಃ ಪಶ್ಚಾದನು ಯಜ್ಯಂತಿ ರಶ್ಮಯಃ || (ಋ. ಸಂ-೫-೧-೨೦-೧) — 'ತೇ ರಶ್ಮಿಭಿಸ್ತಯುಜ್ಞಭಿಃ ಸುಪಾದಯಃ (ಋ. ಸಂ-೧-೬-೧೩-೬)

(೫) ಅಭೀಶವಃ || ಅಭಿಪೂರ್ವಾತ್ "ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ" (ಸ್ಯಾ. ಅ) ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ 'ಭ್ಯಮೃತೀತ್ವಚಿರತ್ವರಿ. ತನಿಧನಿಮಿಸ್ತಿ ಭ್ಯ ಉಃ(ಉ-೧-೨) ಇತಿ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಛಾಪು ಲಕಾರ್ ಭವತಿ, ಧಾತ್ವವಯನಸ್ಯಾಕರಸ್ಯೋ ಕಾರಶ್ಚ | ಜಸ | ಅಭಿ ವ್ಯಾಪ್ತೌವಂತಿ ಜಗದತ್ಸಗ್ರೀವಾಂ ವಾ ||

ವ್ಯಾಪ್ತೌರ್ಥಕವಾದ ಅಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಭಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಭ್ಯ ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ವಿಹಿತವಾದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭಿ + ಅಶ್ + ಉ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೀಶ. ಸರ್ವಾರ್ಥಾರ್ಥ. ಅಭೀಶು ಉಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜಸ ಬಂದಾಗ ಗುಣ, ಅವಾದೀಶ. ಜಗತ್ತನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ, ಕುದುರೆಯ ಕತ್ತಿನ ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಥವಾ ಅಭಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಈಶ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಭಿ + ಈಶ್ + ಉ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಭೀಶವಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನು ಇವುಗಳಿಂದ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಶ್ವಪಾಲಕನು ಈ ಹಗ್ಗದಿಂದ ಕುದುರೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಶ್ವರಶ್ಮಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಭೀಶೂನಾಂ ಮಹಿಮಾಸಂ ಪನಾಯತ (ಋ. ಸಂ. ೫-೧-೨೦-೧). ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗೆ ನಿಗಮವನ್ನು ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೬) ದೀಧಿತಯಃ || ಏತದಾದೀನ್ಯಾದಿತ್ಯರಶ್ಮಿ ನಾನಾನ್ಯೇವ || ದೀಧಿಷ್ಠ ದೀಪ್ತಿದೇವನಯೋಃ (ಅದಾ ಅ) "ಕಿಚ್ ಕೌಚಿ ಸಂಜ್ಞಾ ಯಾಮ್" (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೪) ಇತಿ ಕ್ರಿಚಿ ಪ್ಯುಷೋದರಾದಿತ್ಯಾದೇವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೯) ಯಥಾಕಥಂಚಿದ್ರೂಪಸಿದ್ಧಿರುನ್ಮೇಯಾ ಧೀಯಂತೇ ವಿಧೀಯಂತೇ ಪ್ರೇಷ್ಯಂತೇ ರಸಾಹ. ರಣಾದಿ ಕರ್ಮಸ್ಯಾದಿತ್ಯೇನ ||

ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ನಾನುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕೇವಲ ಸೂರ್ಯಕಿರಣಾರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ದೀಪ್ಯರ್ಥಕವಾದ ದೀಧೀ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಕ್ಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಚ್ಚಾಪ್ರತ್ಯಯ. ದೀಧೀ+ತಿ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಅಭವಕ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದೀಧಿತಿ ಶಬ್ದ. ಬಹು ವಚನದಲ್ಲಿ ಗುಣ ಅಯೋದೇಶ. ದೀಧಿತಯಃ. ನೀರು ಮಹಂತಾದ ರಸವನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತ ಸ್ವಲ್ಪದುತ್ತವೆ, ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ, ಅಥವಾ ಮಳೆಗೋಷ್ಠರ ನೀರು ಇವುಗಳ ಮೂಲಕ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಧರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ ಸೂರ್ಯನ ಕರ್ತೃವು ರಸಾದಾನವೂ, ಕಿರಣಗಳಿಂದ ರಸಧಾರಣೆಯೂ ಆಗುತ್ತದೆಂದು ನಿರುಕ್ತ (೫.೧೦) ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. "ನ ವಾ ಸ ಧೃತಂ ಗರ್ಭಂ ಭಾಸ್ವರಸ್ಯ ಗಭಸ್ತಿಭಿಃ| ಪೀತ್ವಾ ರಸಂ ಸಮುದ್ರಾಣಾಂ ದ್ರೌಃ ಪ್ರಸೂತೇ ರಸಾಯನಮು| " ಎಂದು ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಕುಚೀದಯನ್ ದೀಧಿತಿ ಮುಕ್ತಶಾಸಃ (ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೧೯-೧)

ದೀಧಿತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ವಾಚಸನೇಯ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಾದ ಉಪನಿಷಾಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

(೭) ಗಭಸ್ತಯಃ || ಗೋ ಶಬ್ದ ಪೂರ್ವಾದಂತರ್ಜೇತಣ್ಯರ್ಥಾತ್ ಭಸ. ಭಕ್ಷಣದೀಪ್ಯೋಃ (ಋ. ಪ) ಇತ್ಯನ್ಯಾತ್ ಪೂರ್ವತ್ ಕ್ರಿಚೀದಭಾವೇ ಚ ಪೃಷೋದರಾದಿಕ್ವಾತ್ ಗೋಶಬ್ದಸ್ಯಾಕಾರಾಂತಾದೇಶಃ | ಗಾಂ ಭೂಮಿಂಚ ಭಾಸಯಂತಿ ದೀಪಯಂತಿ||

ದೀಪ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಭಸ ಧಾತುವಿಗೆ ಗೋ ಶಬ್ದ ಉಪಸವನಾಗಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ್ರಿಚ್ಚಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಲ್ಲಿ ಣಂತದ ಅರ್ಥ (ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದು) ಹೇಳಬೇಕು. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ತಿಗೆ ಇದಭಾವವೂ, ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ಅಂತಾದೇಶವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಗ+ಭಸ+ತಿ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಗಭಸ್ತಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವರ್ಗ ಭೂಮಿ ಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ಭೂಮಿ ಸಂಬಂಧವಾದಾಗ ಉಜ್ವಲವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಥವಾ ಭಸ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. (ನಿರು-೨-೮೦) ಭೌಮರಸ ರೂಪವಾದ ನೀರನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ (ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ) ಎಂದರ್ಥ.

‘ಭರೀಗೇಬ’ ಚ’ ಎಂಬ ಭೋಜನೋಕ್ತದಿಂದ ಭಸ ಧಾತುವಿಗೆ ತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಗರ್ಭ ಆಗಮ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯವಯವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಗಭಸ್ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವುಗಳು ಕಿರಣಗಳು. ಮಾಧವನು ಗ್ರಹಧಾತುನಿಂದ ಗಭಸ್ತಿ ಪದವಾಗಿಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಕ್ರಿಚ್ಚಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುಗಾಗಮ, ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಪೃಗ್ರಹೋರ್ಭಕ್ತಂದಸು’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಹೆಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ಗೌ+ಅಸು+ತಿ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ರೂಪ. ಭೌಮರಸವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಗಭಸ್ತಿಪೂತೋ ನೈಧಿರಿದ್ರಿಭಿಃ ಸುತಃ (ಋ. ಸಂ. ೭.೩.೧೮.೪) — ‘ವೃಷ್ಣೋ ಅಶ್ವಕುಭ್ಯಾಂ ಗಭಸ್ತಿ-ಪೂತಃ (ಯ-ವಾ-ಸಂ-೭-೧)

(೮) ವನಮ್ || “ವನ, ಪಣ. ಸಂಭಕ್ತೌ” ಭೂವಾದಿಃ ಪರಸ್ತೈಪದೀ | ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೮) ವನತ್ಯೇ ಸೇವ್ಯತೇ ತೀತಾದಿನಿವಾರಣಾಯ || ಅಥವಾ ವನತಿರ್ಹಿಂಸಾರ್ಥಃ (ಭೂ. ಪ) ||

ಸೇವಿಸುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ವನ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುವಾಗ ಘಪ್ರತ್ಯಯ. ಆ ಉಲಿಯುತ್ತದೆ. ವನಮ್. ತೀತನಾರಣಗೋಷ್ಠರ ಜನರಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹಿಂಸಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಇವರಿಂದ ಕತ್ತರಿಯು ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (ನಾಶಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ) ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾಚನಾರ್ಥಕವಾದ ವನ ಧಾತುವು ತನಾದಿಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಘಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಳೆಗೆರೆಯುವುದಕ್ಕೋಷ್ಠರ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಶಬ್ದಾರ್ಥಕವಾದ ವನ ಧಾತುವು ಭಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಭಕ್ತರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಬುಧ್ನೇ ರಾಜಾ ವರುಣೋ ವನಸ್ಯ (ಉ. ಸಂ. ೧. ೨. ೧೪. ೨) ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುವ ಕಿರಣದ ಎಂದು ಮಾಧವನು ವಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

(೯) ಉಸ್ರಾಃ || “ವಸ-ನಿವಾಸೇ” (ಭೂ. ಪ) ಸ್ವಾಯಿತಂಚಿವಂಚಿ—(ಉ. ೨-೧೨) ಇತ್ಯಾದಿನಾ ರಕ್ ಯಜಾದಿತ್ಯಾತ್ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಬಾಹುಲಕಾತ್ ” ಶಾಸಿಸಿಘೋನಾಂ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಇತಿ ಷತ್ಪಾಘಾವಃ ||

ವಾರ್ಷಿಕ ವಸ ಧಾತುವಿಗೆ ಔಪಾದಿಕ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ‘ವಚಿಸ್ವಪಿಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ (ಉಲಾರ) ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉಸ್ + ರ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಉಸ್ರಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಶಾಸಿಸಿ—’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ಪ್ರ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಲ್ಲಿ ಇತರ ತೇಜಸ್ಸು ವಾಸಿಸುತ್ತದೆ (ಎಲ್ಲಾ ತೇಜಸ್ಸು ಇದರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗಿದೆ). ಅಥವಾ ರಸಾದಿಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಥವಾ ಉತ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಸ್ವ-ಗತೌ, ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಉಪಸರ್ಗೇ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜನ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಹೇಳುವ ಡಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಉತ್ + ಸ್ವ + ಅ. ಉತ್ ಉಪಸರ್ಗದ ಕೊನೆಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ (ಉಕಾರ) ಲೋಪ. ಉಪ್ರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಿಂದ ರಸಾದಿಗಳು ಸುರಿಯುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಉಸ್ರಾ ಇವ ಸ್ವಸರಾಣಿ (ಉ. ಸಂ. ೧-೧-೬-೨)

(೧೦) ವಸನಃ || ವಸ-ನಿವಾಸೇ (ಭೂ. ಪ) ‘ವಸ ಅಚ್ಛಾದನೆ’ (ಆದಾ. ಅ) ಕೃಷ್ಣೈಸ್ಸಿಹಿತ್ವೈಸ್ಸಿವಸಿ ಹನಿಕ್ತ್ವದಿಬಂಧಿಮನಿಭ್ಯಕ್ತ್ವ (ಉ. ೧-೧೦) ಇತಿ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವಸಂತಿ ಲೋಕೇಷು, ವಸಂತ್ಯತ್ರ ರಸಾಃ ಇತ್ಯಾದಿ ||

ವಾರ್ಷಿಕವಾದ, ಅಥವಾ ಅಚ್ಛಾದನಾರ್ಥಕ(ಮುಚ್ಚುವುದು) ವಾದ ವಸ ಧಾತುವಿಗೆ ಔಪಾದಿಕವಾದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ವಸಂ + ಉ. ವಸು ಉಕಾರಾಂತಪದ. ಜನಿನಲ್ಲಿ ಗುಣ, ಅವಾವೇಶ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ, ಇದರಲ್ಲಿ ರಸವು ಆಶ್ರಯ

ಸುರುತ್ತದೆ, ಇದರಲ್ಲಿ ಇತರ ತೇಜಸ್ಸು ಅಡಗಿರುತ್ತದೆ, ಮಳೆಯಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಮುಚ್ಚುತ್ತದೆ. ಅರ್ಥವಾ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ದೂರು ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಟೆಜ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು " ಬಹುಲಮನ್ಯತ್ರಾಪಿ ಸಂಜ್ಞಾ ಧಂದನೋಃ " (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧, ವಾ) ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಟೆಜ್‌ತಾಳದಲ್ಲಿದ್ದ ಇದು ಮಳೆ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಲೋಕವನ್ನು ವಾಪಮಾಡುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ (ಜೀವಾನಾಧಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ.) ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಜ್ವಯಾ ಆತ್ರ ವಸವೋ ರಂತ ದೇವಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೫.೪.೬.೩)—ಸುಗಾವೋ ದೇವಾಃ ಸದನಾ ಆಕರ್ಮಯು ಆ ಜಗ್ಮುಃ ಸನನಮಿದಂ ಜುಷಾಣಾಃ | ಜಕ್ಷಿವಾಂಸಃ ಪಶಿವಾಂಸಕ್ವ ವಿಶ್ವಸ್ಮೈಧತ್ತ ವಸವೋ ವಸೂನಿ (ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೮-೧೮) ಹಿಂಕ್ವಣ್ಣತಿ ವಸ್ತುಪತ್ನೀ ವಸೂನಾಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೧೯೨) ||

(೧೧) ಮರೀಚಿಕಾಃ || ಮೃಜ್ಞಾ-ಪ್ರಾಣಶ್ಯಾಗೇ (ತು-೮) "ಮೃಕೇಶಿಭ್ಯಾಮೀಚಿಃ" (ಉ.೪-೨೦) ಇತಿ ಈಚಿಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಮೃಯಂತೇ ತಮೋಽಸ್ತಿಸ್ಥಿತಿ ಮರೀಚಿಃ ರಶ್ಮಿಃ ||

ನಾಶಹೊಂದುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮೃಧಾತುವಿಗೆ ಉಚ್ಚಾರಿಸುತ್ತದಿಂದ ಈಚಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮೃ + ಈಚಿ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಸರ್ವಧಾತುಕಾ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. (ಆರ್) ಮರೀಚಿಃ. ಇವರಲ್ಲಿ ಕತ್ತಲೆಯು ನಾಶಹೊಂದುತ್ತದೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಕಿರಣಕ್ಕೆ ಮರೀಚಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಮರೀಚಿ ಪದದಿಂದ ಅದು ಉಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನು ಎಂದರ್ಥ. ಮತ್ತರ್ಥಪ್ರತ್ಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿದೆ. ಕಿರಣವುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನುಡಲವನ್ನು ಪಾಂತಿಃ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮರೀಚಿ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಪಾ (ರಕ್ಷಣಿ) ಧಾತುವಿಗೆ 'ಆತೋನುಪಸರ್ಗೇ ಕಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮರೀಚಿಪಾಃ ಉದಾಹರಣೆ—

ದೇವೇಭ್ಯಸ್ತ್ರಾ ಮರೀಚಿಪೇಭ್ಯ [ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೬-೩]

(೧೨) ಮಯೂಖಾಃ || ದುಮಿಇ—ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೇ|| (ಷ್ಯಾ-ಉ) ಅಸ್ಮಾತ್ ಮುಖೇ ಹೋ ಡಯೂಖ್ (ಉ. ೪-೨೨) ಇತಿ ವಿಧಿಯಮಾನಃ ಖ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಬಾಹುಲಕಾದ್ ಭವತಿ, ಡಯೂಖಾಗಮುಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಬಾಹುಲಕಾದೇವ ಮಿನ್ದಂತಿ ತಮಃ ಮಯೂಖಾಃ ||

ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣಾರ್ಥವಾದ ದುಮಿಇ ಧಾತು. ಆದಿಇಟ್ಕುಡನಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಯು ದು ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಮುಖಧಾತುವಿಗೆ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಖ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಡಯೂಖ್ ಆಗಮ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅಯೂ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವನಾಗಿ ಬಂದರೆ ಅಯೂಖು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರನಾದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಯೂಖಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ದೂರ ಮಾಡುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. 'ಮಯೇರೂಖ್' ಎಂದು ಘೋಜಸೂತ್ರ. ಗತ್ಯರ್ಥವಾದ ಮಯುಧಾತುವಿಗೆ ಖ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಊಕ್ ಆಗಮ. ಮಯ್ + ಊಖ. ಸರ್ವಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೋಗುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ದಾದರ್ಥ ಪೃಥಿವೀಮಂಭಿತೋಃ ಮಯೂಖೈಃ (ಋ. ಸಂ. ೫-೬-೨೪-೩)—ಇಮೇ ಮಯೂಖಾ ಉಪ ಸೇದುರುಪದಃ (ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೧೮-೨) ||

ಸಪ್ತಮುಷಯಃ || “ಸಪ್ತ “ ಸ್ವಪ್ನಾಸಂಖ್ಯಾ” (ನಿರು ೪-೨೬) ಇತ್ಯುಕ್ತೇಃ ಸ್ವಪೇರ್ಗತ್ಯರ್ಥಾತ್ ಸಪ್ತಶೂಭ್ಯಾಂ ತುಟಿ ಚ” (ಉ. ೧-೧೫) ಇತಿ ಸಪೇರ್ವಿಧೀಯಮಾನಃ ಕನಿನಾಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತು ಡಾಗಮತ ಬಾಹುಲಕಾದ್ ಭವತಿ | ಬುಕಾರಸ್ಯಾಕಾರಶ್ಚ | ಷಡ್ಭ್ಯಃ ಸಕಾಶಾತ್ ಸ್ವಪ್ನಾ ಸಂಖ್ಯಾ ಸಪ್ತ || ಬುಷ-ಗೆತೌ (ತು.ಪ.) ಅನೇಶಾರ್ಥತ್ವಾದ್ವಾತೂನಾಂ ದರ್ಶನಾರ್ಥಃ | “ಇಗುಸಧಾತ್—” (ಉ. ೪-೧೧೬) ಇತಿ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಬುಷಯಃ ದ್ರಷ್ಟಾರಃ || ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕಾಶ್ಚ ತೇ ಬುಷಯೋ ದ್ರಷ್ಟಾರಶ್ಚ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಸಪ್ತಮುಷಯಃ ||

ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ನಿರುಕ್ತ ರೀತಿಯಿಂದ ಸಪ್ತ ಎಂಬುದು ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸ್ವಪ್ನ ಧಾತುವಿ ನಿಂದುಂಟಾಗಿದೆ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸಪ್ತ ಧಾತುವಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಕನಿನಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ತುಡಾಗಮವು ಇದಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ ಧಾತುವಿನ ಬುಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ತುಟಿ ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಕನಿನಿನ ಆದಿಗೆ ಬಂದರೆ ತ್ + ಅನ್ = ತನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ + ತನ್. ನಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಆರಿಂದ ಮುಂದುವರಿದ ಸಂಖ್ಯೆ ಸಪ್ತ = ಏಳು. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಶಾರ್ಥಗಳಿವೆ ಯೆಂದುದರಿಂದ ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಬುಷಧಾತುವಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಶನಾ (ನೋಡುವುದು)ರ್ಥದಲ್ಲಿ “ಇಗುಸಧಾತ್—” ಉಕ್ತಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬುಷ + ಇ. ಕಿತ್ತಾತ್ಪದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಸಪ್ಸಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನೋಡುವವರು ಎಂದರ್ಥ. ಸಪ್ತ ಚ ತೇ ಬುಷಯಶ್ಚ. ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸ. ಸಪ್ತ + ಬುಷಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಬುಷ್ಯಕಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ‘ಸಪ್ತಮುಷಯಃ’ ರೂಪ. ಮೂರು ಲೋಕ ಗಳನ್ನು ನೋಡುವ ಏಳು ಕಿರಣಗಳು. ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿ ಏಳು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. [೪-೨೬]

ಅಥವಾ ಪಪ-ಸಮವಾಯೇ. ಧಾತು. ‘ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಪಃ ಸಃ’ ಆದಿಗೆ ಸಪ್ತ. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಸಪ್ತಶೂಭ್ಯಾಂ ತುಟಿ ಚ’ ಉಕ್ತಾದಿಸೂತ್ರದಿಂದ ಕನಿನಾ ಪ್ರತ್ಯಯ, ತುಡಾಗಮ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಸಪ್ತ ಎಂದರೆ ಸಮವೇತಗಳು, ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕೂಡಿರುವುಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಬುಷ ಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಗ ಸಪ್ತಬುಷಿಪದಕ್ಕೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ನಾನಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವುಗಳು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಯತ್ರಾ ಸಪ್ತಬುಷೀನ್ ಪರ ಏಕಮಾಹುಃ [ಬು. ಸಂ. ೮.೩-೧೬-೨]— ‘ಸಪ್ತ ಬುಷಯಃ ಪ್ರತಿಹಿತಾ ಶರೀರೇ [ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೩೪-೫೫]—ಅತ್ರಾಸತ ಬುಷಯಃ ಸಪ್ತ ಸಾಕಮ್ [ಅಥ. ಸಂ. ೧೦-೨೬-೯]

[೧೪] ಸಾಧ್ಯಾಃ || ರಾಧಾ ಸಾಧಾ ಸಂಸಿದ್ಧಾ [ಸ್ವಾ. ದಿ. ಪ.] ‘ಬುಡಪೋರ್ಣ್ಯತ್ ’ [ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪] ಇತಿ ಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ‘ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮ್’ [ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೩] ಇತಿ ಕರ್ತರಿ ಭವತಿ ||

ಸಂಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸಾಧ ಧಾತುವು ಹಲಂತವಾದುದರಿಂದ ಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಾಧ್ + ಯ ಸಾಧ್ಯಾಃ. ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ ರಸಾಹರಣ ಮುಂತಾದ ತನ್ಮು ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿ ಸಿದ್ಧಿ ಹೊಂದುತ್ತವೆಂದು ಸ್ಯಂದಸ್ತಾಮಿಯ ಅರ್ಥ. ಭಕ್ತರಿಂದ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತ ವೆಂದು ಕ್ಷೀರಸ್ತಾಮಿಯ ಮತ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಕಿರಣಕ್ಕೆ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ದೇವಾಃ (ಬು.ಸಂ.೨.೩-೨೩.೪)

(೧೫) ಸುಪರ್ಣಾಃ || ಸೂಪ್ತೃಷ್ಣಾತ್ ಪ್ಲೋ-ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ (ಋ.ಶ್ರಾ.ಪ) ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್
 “ಧಾಪ್ಲೋವಸ್ಯಪ್ಲೋತಿಭ್ಯೋಃ ನಃ” (ಉ.೩.೬) ಇತಿ ನ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | “ಪರ್ಣಂ ಪತತೇಃ ಪ್ರೀಣಾತೇಃ ವಾ”-
 ಇತ್ಯಪ್ಲೋದಶಾಧ್ಯಾಪ್ಯದ್ವಪ್ಲೋತ್ಯಾತ್ ಪರ್ಣ. ಧಾತೋಃ ಬಾಹುಲಕಾದ್ ನ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ತಕಾರಕ್ಷ ರೇಫಾದೀಶ್ಚ |
 ಪ್ರೀಣಾತೇರಿಕಾರಸ್ಯ ಅಕಾರಾದೀಶಃ ಸ ಚ ಪಕಾರಾತ್ ಪಃ ||

ಸು ಉಪರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಪ್ಲೋ ಧಾತುವಿಗೆ ಔಪಾದಿಕ ನಪ್ರತ್ಯಯ. ಸು+ಪ್ಲೋ+ನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ
 ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿ ನೋರ ಬಂದುದರಿಂದ ಉತ್ಪ. ಪತ್, ಪ್ಲಾ, ಪ್ರೀ ಧಾತುಗಳಿಂದ
 ಪರ್ಣಪದವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹದಿ ಹಿಂಟಿನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪತ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಕ್ಷಣದಿಂದ ನಪ್ರತ್ಯಯ
 ಬಂದರೆ ಅಗ ಧಾತುವಿನ ತಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೀಶ ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರೀಧಾತುವಿನ ರೂಪವೆಂದರೆ ಅಗ ಪಕಾರ ರೇಫಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ
 ಅಕಾರಾಗಮ ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದು ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾದುದರಿಂದ ಪರ್ಣವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಶಿಶಿಧಾತುಗಳನ್ನು
 ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದರಿಂದ ಚಗ್ಗಾಗಿ ಜಗತ್ವನ್ನು ಕಾಪಾಡುತ್ತದೆ, ಮಳೆಯಿಂದ ಜಗತ್ವನ್ನು ತುಂಬುತ್ತದೆ, ಶೋಭನಗಮನವು
 ಕೃದು, ಮಳೆ ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಲೋಕವನ್ನು ಕೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

“ಬ್ರಹ್ಮವದೇವಮ ವಿವರ್ಧೇ ಸುವೀರಾಃ” ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸುವೀರವದಕ್ಕೆ ವಿರರುಳ್ಳವರು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ
 ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸು ಎಂಬುದು ಮತ್ತರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಪತ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಧಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಪ್ರತ್ಯಯ. ಹಿಂದಿ
 ನಂತೆ ತಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ. ಪರ್ಣವೆಂದರೆ ಪತನ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಶೋಭನವಾದ ಪತನವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. “ಸುಪರ್ಣಂ
 ವಿಪ್ರಾಃ” ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದು. ಸುಪರ್ಣವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಯತ್ರಾ ಸುಪರ್ಣಾ ಅನ್ಯತಸ್ಯ ಭಾಗಮ್ [ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೧೮-೧] ವಯಃ ಸುಪರ್ಣಾ ಉಪಸೇವು
 ರಿಂದ್ರಮ್ [ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೪-೬] ||

ಕಿರಣವಾಚಕ ಪದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿಯೇ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿಯೇ
 ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆ ಮುಂದೆ ದಿಶ್ವಾನುಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹದಿನೈದು ಕಿರಣದ ಹೆಸರು ಮುಗಿದಿದೆ.

ಅಥ ರಶ್ಮಿನಾಮಾನಿ

ಪೇದೆಯು ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೈದು ರಶ್ಮಿ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಐದು ನಾಮಗಳು ಸೂರ್ಯನ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ
 ಕುದುರೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಕಾರಣ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು ಮತ್ತು ಕುದುರೆಯ ಕಿರಣಗಳು ಎಂಬ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ
 ಸಮಾನವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ರಶ್ಮಿ ನಾಮಾನ್ಯುತ್ಪರಾಣಿ ಸಂಚಿದಶ |
 ರಶ್ಮಿಯಮನಾತ್ ||
 ತೇಷಾಮಾನಿತಃ ಸಾಧಾರಣಾನಿ ಪಂಚಾಕ್ಷರಶ್ಮಿ ಭಿಃ ||

ಈ ಮೂರು ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು ನೀರುಗಳು ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನ ಕುದುರೆಗಳು ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಾರ್ಥಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ವಿವೃತವಾಗಿವೆ. ಕಿರಣವೆಂದರೆ ಎರಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡಿಕೊಂಡಿರುವುವು. ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಅರ್ಥವು ಈ ಮೂರು ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಮೂರು ಪದಕ್ಕೂ ಹೆಸರುಗಳೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿವೆ.

ಅದಿತ್ಯನೈವ ಪದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯೆಂಬ ಅರ್ಥವಾದರೆ ರಶ್ಮಿ ಅಥವಾ ಕಿರಣ ಎಂದೂ ಮೋಡನೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ರಶ್ಮಿ ಪದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದೂ, ರಥದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಸರ್ವದಾ ಸಂಚರಿಸುವನೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಕುದುರೆ ಎಂದೂ, ಅಧಿದೇವ, ಅಧಿಭೂತ, ಅಧಿಯಜ್ಞ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ದಿಜ್ಞಾನಾನಿ

ಆತಾ: (೧) ಆಶಾ: (೨) ಉಪರಾ: (೩) ಆಷ್ಠಾ: (೪) ಕಾಷ್ಠಾ: (೫)
ವೈದ್ಯೇಮ (೬) ಕಕುಭ: (೭) ಹರಿತ: (೮) ಇತ್ಯಷ್ಟೈ ದಿಜ್ಞಾನಾನಿ ||

ಹೀಗೆ ಈ ಎಂಟು ದಿಕ್ಪುಗಳ ಹೆಸರು

[೧] ಆತಾ: ಅಜ್ಞಾಪೂರ್ವಾದತರ್ಕೇರ್ಗತಿಕರ್ಮಣ: [ಭೂ-ಪ-] “ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ-” [೩-೩ ೧೯ ಪಾ.ಸೂ] ಇತಿ ಘೌಷ್ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಗಮ್ಯಂತೇ ಪಾಣಿಭಿಃ ತಂ ಕಾರ್ಯಂ ಪ್ರತಿ ||

ಅತ.ಸಾತ್ಯಗಮನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಅಕರ್ತರಿ’—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘೌಷ್ ಬಂದಾಗ ಅದು ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ‘ಅತ ಉಪಧಾಯಾ:’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಆತ್ + ಅ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆತಾ: ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣಿಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇದರ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ತನು.ವಿಸ್ತಾರೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಜ್ಞಾಪೂರ್ವಾದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ‘ಉಪಸರ್ಗೇಷ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್’ [ಪಾ.ಸೂ ೩-೨-೯೯] ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜನಧಾತುವಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಡಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ದಿಜ್ಞಾನಾದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಓಗ [ಆನ್] ಲೋಪ ಆತ್ + ಅ. ಎಲ್ಲಕ್ಕಡೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿರುವುದು. ದಿಕ್ಪು ಎಲ್ಲಿನೋಡಿದರೂ ಅಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಋಷ್ಣಂತ್ಯಾತಾಃ ಸುಸಮ್ಪೂಷಾಸಃ [ಮ. ಸಂ. ೩.೩.೭-೬]—“ಉದಾತ್ಯೇರ್ಷಿಹತೇ ಬೃಹದ್ವಾಲೋ” [ಮ. ಸಂ. ೬-೭-೨೫-೫] ||

[೩] ಆಶಾಃ || ಅಜ್ಞಾಪೂರ್ವಾತ್ ಶದ್ ಲ್ಯ-ಶಾತನೇ [ಭೂ-ಪ] ಇತ್ಯಯಮತ್ರ ಗತ್ಯರ್ಥಃ, ಅನೇಕಾರ್ಥ ತ್ವಾದ್ಯಾತೂನಾಮ್ | ಪೂರ್ವವಡ್ಠಃ | ತಂತಮರ್ಥಂ ಪ್ರತ್ಯಾಗಮನಾತ್ ||

ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಶಾತನಾರ್ಥಕ ಶದ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಡಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಜ್ಞಾಪೂರ್ವಾತ್, ಆ + ಶದ್ + ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಓಲೋಪ [ಆದ]. ಆಶಾಃ. ಬಹುವಚನ.

ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅರ್ಥವಾ ಆ ಎಂಬುದು ಅಭಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ನಿಸ್ವಾತ. ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಆ ಉಪಪದವಾಗುವಾಗ ಘರ್ಷಪ್ರತ್ಯಯ. ಆ + ಅಶ + ಅ. ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ. "ಆ ಅಶ್ನುವತೇ ಇತಿ ಅಶಾ." ಸುತ್ರಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತವೆ. ಪರಸ್ಪರ ಸೇರಿರುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಇಂದ್ರ ಆಶಾಭ್ಯಸ್ವರಿ [ಋ. ಸಂ. ೨.೮.೯-೨] ||

[೩] ಉಪರಾಃ || ಉಪರಮಂತೇ ಅಸ್ತಭಾಣಿ ಪ್ರಾಣಿನೋ ವಾ ಸ್ವಸ್ವವ್ಯಾಪಾರೇಭ್ಯಃ | ಪೂರ್ವವತ್ ಡಃ || ರಮು.ಕ್ರೀ(ಡಾಯಾಸು. ಧಾತು. ಉಪ.ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುಬಗ್ಗುಹಣದಿಂದ ಡಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಿಗೆ [ಆಮ್] ಲೋಪ. ಉಪ+೦+ಅ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಉಪರಾಃ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವು ಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿ. ಸು ತನ್ಮು ತನ್ಮು ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿರುತ್ತವೆ. ನಿಶ್ಚಾಂತಿಗೋಸ್ವರ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ದಿಕ್ಪ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುತ್ತವೆ. ಿವೇಳೆಗಳು ಇರುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ತಮಸ್ಯ "ಪೃಕ್ಷುಮುಪರಾಸು ಧೀನುತಿ" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಪರಾಶ್ಚು ದಿಗಾ ಚಕ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಉಪಪ್ತರೇ ಯದುಪರಾ ಅಪಿನ್ವನ್ [ಋ. ಸಂ. ೧.೫-೨-೧]

[೪] ಆಷ್ಠಾಃ | ಆಷ್ಠಪೂರ್ವಾತ್ ತಿಷ್ಠತೇಃ [ಭೂ. ಸು] ಧಾತೋರ್ಘಾಞ್ಞೇ ಕವಿದಾನಮ್ | ಸ್ವಾಮ್ಯಾ ಗಾಪಾನ್ಯಧಿಹನಿಯುಧ್ಯರ್ಥಮ್ [ಋ. ಭಾ. ೩.೩-೧೯] ಇತಿಕ ಪ್ರತ್ಯಯಃ || ಸುಷಾಮಾದಿತ್ವಾತ್ ಪತ್ವಮ್ | ಆ ಸಮಂತಾತ್ ಸ್ತ್ರೀಯತೇ ಅಭಿಃ ||

ಷ್ಠಾ ಗತಿ ನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಆಷ್ಠ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಘರ್ಷ ಪೂರ್ವ ತೋರುವಾಗ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತಾದಿಗೆ ಸತ್ತ. ಆ + ಸ್ವಾ + ಅ. 'ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸುಷಾಮಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ 'ಸುಷಾಮಾದಿಷು ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ವ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆಷ್ಠಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುತ್ರಲೂ ಇದು ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ನಿಗಮ ಕುಡುಕಬೇಕು.

[೫] ಶಾಷ್ಠಾಃ || ಶಾಷ್ಠ ದೀಪ್ತೌ [ಭೂ. ಆ.] 'ಹನಿಕುಷೀನಿರಮಿಶಾತಿಭ್ಯಃ ಕ್ಲನ್ [ಉ. ೨-೨] ಇತಿ ಕ್ಲನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | 'ತಿತುತ್ರತಥಸಿಸುಸರಕೇಷು' ಚ [ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨೯] ಇತಿ ಇದಭಾವಃ | ಕಾರಂತೇ ದೀಪ್ಯಂತೇ ಶಾಷ್ಠಾಃ ||

ದೀಪ್ಯರ್ಥಕ ಶಾಷ್ಠಾಧಾತುವಿಗೆ 'ಹನಿಕುಷಿ—' ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಣೈಸೇದ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಡಾಗನು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಾಷ್ + ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವೃಶ್ಚಭೃಶ್ಚ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರಾದೇಶ. ಪಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ಪುತ್ವ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶಾಷ್ಠಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವುಗಳು ಎಂದರ್ಥ.

'ಶಾಷ್ಠ ದಿಶೋ ಭವಂತಿ' ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದ ಕ್ಷೀ ಲಸ್ವಾಮಿಯು ಇದು ಕ್ರಾಂತ್ಯಾ, ಸ್ಥಿತಾ ಎಂದು ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಅಗದಿಯೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ಯು ಹೀದರಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತಾಪಾದವೆಂದೆ ಇನ್ಯ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಆಕಾರದಂತೆ ದಿಕ್ಪ್ರಿಯ ಕೂಡಾ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಅತಿಶ್ಚಯಿಸಿರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ನರಸ್ತೌಂ ಕಾಷ್ಠಾಸ್ತವರ್ತಃ [ಋ. ಸಂ. ೪.೨.೨೭.೧]

[೨] ವೈವಂ || ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಮಂತರಿಕ್ಷನಾಮಸು || [೩] ಸ ಏ ವಾಘೋಽಸ್ತೌತಿ ||

ಆಕಾಶನಾಮ ಹೇಳುವಾಗ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಅವಧಾತುವಿಗೆ ಮನಿಸ್ ಬಂದು ಈ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಸರ್ವ ನನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತದೆ, ವಿವಿಧವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಗಮನವುಳ್ಳದ್ದು ಮುಂತಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ತೇಳೆಯ ಬೇಕು. “ಅಂಜೇವಾ ಓನನ್” ಎಂದು ಮಾಧವರಮತ. ವಿವಿಧವಾದ ಓಮು=ಅನ್ನವುಳ್ಳದ್ದು ವೈವಂ ಎಂದು ಅಂಗುತ್ವದೆ. “ಪವಮಾನ್ತೋ ಹರಿತ—ಆ ವಿನೇಶ” ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಗಾಳಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ದಿಗರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ವ್ಯೋಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೇಕು.

[೭] ಕಕುಭಃ | ಕುಛಿ-ಆಚ್ಛಾದನೇ | “ಕ್ವಿಬ್ಬಚಿಪ್ರಚ್ಛಾಚ್ಚಾಯತಸ್ತು”—[ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೮ ವಾ] ಇತ್ಯತ್ರ “ಪ್ರಾಪ್ರತ್ಯಯನಿರ್ದೇಶಾದಿಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಃ [ಮ-ಭಾ] ಇತ್ಯುಕ್ತೇಃ ಕ್ವಿಪಿ ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ವಾಚ್ಚ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಃ ||

“ಕ್ವಿಬ್ಬಚಿ—” ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವಾಗ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ನೊಡಲು ಆರ್ಥ ಸಂಪತ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ಯೋಗ್ಯಧಾತುವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಿರಬೇಕೆಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕುಛಿಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಬೇಕು. ಪೃಷೋದರಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಭಿಮತವಾದ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಸ್ತಾರಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಕಕುಪ್ ಎಂದು ಕ್ಷೀರಸ್ತೌಮಿಯೂ. ಉಚ್ಚಾಯಾರ್ಥಕಕುಪ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಕಕುಪ್ ಶಬ್ದವಾದುದರಿಂದ ಮರ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಮೇಲೂ ತೋರುವುದರಿಂದ ಎತ್ತರವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಮಾಧವರೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮನು ಇದನ್ನು ಇಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಕೆಂ, ಕುಛ್ ಎರಡು ಪದದಿಂದ ಇಷ್ಟ ರೂಪವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಕಕುಭೋ ನಿಧಾರಯಃ [ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೨೬-೪]

[೮] ಹರಿತಃ || ಹ್ಯಞ್.ಹರಣೇ. [ಭೂ.ಉ.] ಹ್ಯ.ಪಸಹ್ಯಕರಣೇ [ಜು.ಪ.] ‘ಹ್ಯಸ್ವರುಹಿಪುಪಿಚ್ಯ.’ ‘ಹ್ಯಶ್ಯಾಭ್ಯಾಮಿತನ್’ [ಉ.೩.೯೦] ಇತಿ ಇತಿಃ || ‘ರಂತ್ಯಾಭಿಃ’ ಇತಿ ತ್ವೀರಸ್ತೌಮೀ ||

ಬಲಾತ್ಕರಿಸುವುದು, ಅಥವಾ ಅಪಹರಿಸುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪೃಥಾತುವಿಗೆ ‘ಹ್ಯಶ್ಯಾ’—ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಹ್ + ಇತ್. ಬರುವಚನದಲ್ಲಿ ಹರಿತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿಯ ಕಳ್ಳಕಾಕರು ಧನಾವಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. [ದಿಕ್ಪಿನಮೂಲಕ ಅಪಹರಿಸುತ್ತಾರೆ] ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಪವಮಾನೋ ಹರಿತ ಆ ‘ವಿನೇಶ’ [ಯ.ಸಂ.೬.೨.೮.೩] ವಾಯುರೇಷ ಪವಮಾನೋದಿಶೋ ಹರಿತ ಆವಿಷ್ಟೇ [ಐ.೮.೨.೩]

ಹೀಗೆ ಎಂಟು ದಿಕ್ಯುಗಳ ಹೆಸರ ||೬||

ಅಥ ದಿಜ್‌ನಾಮಾನಿ

ದಿಜ್‌ನಾಮಾನ್ಯುತ್ಪರಾಣ್ಯಷ್ಟ್ವಾ ||

ದಿಶಃ ಕಷ್ಟಾ ದ್ವಿಶತೇರಾಸದನ್ಯಾದಪಿ ವಾಭ್ಯಶನಾತ್

|| ತತ್ರ ಕಾಷ್ಠಾ ಇತ್ಯೇತದನೇಕಸ್ಯಾಪಿ ಸತ್ಪ್ರಸ್ಯ ನಾಮ ಭವತಿ ||

ಸೂರ್ಯನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅದಿತ್ಯ ಪದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದನಂತರ ಈ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಉದಯಾಸ್ತಗಳ ವ್ಯತ್ಯಯಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳ ವಿಸರನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಈಗ 'ಅಶಾಃ' ಎಂಬಿವೇ ಮೊದಲಾದ ಎಂಟು ದಿಕ್ಕುಗಳ ಹೆಸರು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಜನಗಳಿಗೆ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವ ಆಯಾಯ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಇತರರನ್ನು ಈ ಪ್ರನೀಶಗಳು ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ 'ಆಶಾಃ' ಎಂದೂ ಆಯಾ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಶಾಃ' ಎಂದೂ, ಎಲ್ಲರೂ ಆಯಾಯ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಕ್ತರಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಉಪಶಾಃ' ಎಂದೂ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಹವಿಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಾದ ಕಾರಣ ದಿಕ್ಕುಗಳೆಂದೂ, ಆಯಾಯ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಬರುವ ಕಾರಣ ಇವುಗಳಿಗೆ ದಿಕ್ಕುಗಳೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಆಯಾಯ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಇದರಲ್ಲಿ ಕಾಷ್ಠಾ ಎಂಬ ಪದವು ದಿಕ್ಕು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಂತೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಹೆಸರಾಗಿರುವುದು. ರೂಢ್ಯಾರ್ಥವನ್ನನುಸರಿಸಿ ದಿಕ್ಕು ಎಂಬ ಹೆಸರಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಬೇರೆ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ.

ಕಾಷ್ಠಾ ದಿಶೋ ಭವಂತಿ ಕ್ರಾಂತ್ಯಾ ಸ್ಥಿತಾ ಭವಂತಿ ||

ಎತ್ತೆಗಳನ್ನು ಮೀರಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ 'ಕಾಷ್ಠಾ' ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಇವುಗಳು ಅಂದರೆ ಕಡ್ಡಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರದೇಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಕಾಷ್ಠಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. [೨-೧೫-೭]

ಕಾಷ್ಠಾ ಉಪದಿಶೋ ಭವಂತೀತರೇತರಂ ಕ್ರಾಂತ್ಯಾ ಸ್ಥಿತಾ ಭವಂತಿ||

ದಿಕ್ಕುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಪ್ರದೇಶಗಳು ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ (ಒಂದಕ್ಕೊಂದು) ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವ ಕಾರಣ 'ಉಪದಿಶಃ' ಎಂದರೆ ವಿದಿಕ್ಕು ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಅವಯವಾರ್ಥವು ಹೀಗೆ ಇರುವ ಕಾರಣ ಕಾಷ್ಠಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿದಿಕ್ಕುಗಳು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತವೆ. ದಿಶ್ = ಪೂರ್ವ, ಪಶ್ಚಿಮ ದಕ್ಷಿಣ, ಉತ್ತರಗಳು. ವಿದಿಕ್ = ಅಗ್ನೇಯ, ನೈರುತ್ಯ, ವಾಯುವ್ಯ, ಈಶಾನ್ಯ ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ದಿಕ್ಕುಗಳು.

|| ಅದಿಕ್ಯೇನಪಿ ಕಾಷ್ಠೋಚ್ಯತೇ ಕ್ರಾಂತ್ಯಾ ಸ್ಥಿತೋ ಭವತಿ ||

ಅದಿತ್ಯ, ಸೂರ್ಯನೂ ಕೂಡ ಕಾಷ್ಠಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ತನ್ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ಎಲ್ಲ ವನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಇರುವನನು. ಅದಕಾರಣ ಆ ಕಾಷ್ಠಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯವಹೃತನಾಗಿರುವನು.

|| ಅಜ್ಯಂತೋಽಪಿ ಕಾಷ್ಠೋಚ್ಯತೇ ಕ್ರಾಂತ್ಯಾ ಸ್ಥಿತೋ ಭವತಿ ||

ಯುದ್ಧರಂಗದ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕಾಷ್ಠಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬಾಣಗಳು ಗುಂ ಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಬೀಳುವುದರಿಂದ ಬಾಣಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಕಾರಣ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

|| ಆವೋಽಪಿ ಕಾಷ್ಠಾ ಉಚ್ಯಂತೇ ಕ್ರಾಂತ್ಯಾ ಸ್ಥಿತಾ ಭವತೀತಿ ಸ್ಥಾವರಾಣಾಮ್ ||

ನೀರೂ ಕೂಡ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವುಗಳು, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವುಗಳು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಇವುಗಳು ಸ್ಥಿರ ವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಇರುವ ಕಾರಣ 'ಕಾಷ್ಠಾ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ನೀರುಗಳು ಭೂಮಿಯ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲದಿರುವ ಕಾರಣ ಈ ನೀರುಗಳಿಗೂ 'ಕಾಷ್ಠಾ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಇವುಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಹೀಗೆ ಕಾಷ್ಠಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಿಕ್ಕು, ವಿಧಿಕ್ತು, ಸೂರ್ಯ, ಯುದ್ಧರಂಗದ ಮಧ್ಯ ಪ್ರದೇಶ, ನೀರು ಎಂಬುದಾಗಿ ಐದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ನೊಡಲಿರುವ ದಿಣ್ಣನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಕೆಲವಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಲಾಷ್ಠಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅಧಿಭೂತ, ಅಧಿಯಜ್ಞ, ಅಧಿದೇವತ ಪರ ವಾದ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮಹತ್ವವು ಇದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅವರಲ್ಲಿ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದ ಕ್ಯಾಗಿ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ.

ಇತಿ ಪಂಚದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಮೋಡಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು

ಅತಿಷ್ಠಂತೀನಾಮಾನಿವೇಶನಾನಾಂ ಕಾಷ್ಠಾನಾಂ ಮುದ್ಯೇ ನಿಹಿತಂ ಶರೀರಂ | ವೃತ್ರಸ್ಯ ನಿಷ್ಯಂ ವಿ ಚರಂತ್ಯಾಪೋ ದೀರ್ಘಂ ತಮ ಆಶಯ-
ದಿಂದ್ರ ಶತ್ರುಃ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೩೨-೧೦) ಅತಿಷ್ಠಂತೀನಾಮಾನಿವಿಶ-
ಮಾನಾನಾಮಿತ್ಯಸ್ಥಾವರಾಣಾಂ ಕಾಷ್ಠಾನಾಂ ಮುದ್ಯೇ ನಿಹಿತಂ ಶರೀರಂ

ಮೇಘಃ ಶರೀರಂ ಶರೀರಂ ಶೃಣಾತೇಃ ಶಮ್ನಾತೇರ್ವಾ ವೃತ್ರಸ್ಯ ನಿಣ್ಯಂ
 ನಿರ್ಣಾಮಂ ವಿಚರಂತಿ ವಿಜಾನಂತ್ಯಾಪ ಇತಿ ದೀರ್ಘಂ ದ್ರಾಘತೇಃ—
 ಮಸ್ತನೋತೇರಾಶಯದಾಶೇತೇರಿದ್ರಶತ್ಪುರಿದ್ರೋಽಸ್ಯ ಶಮಯಿತಾ
 ವಾ ಶಾತಯಿತಾ ವಾ ತಸ್ಮಾದಿದ್ರಶತ್ಪುತ್ಕೋ ವೃತ್ತೋ ಮೇಘ
 ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಸ್ತಾನ್ಮೋಘಸುರಾ ಇತ್ಯೈತಿಹಾಸಿಕಾ ಆಪಾಂ ಚ
 ಜ್ಯೋತಿಷಶ್ಚ ಮಿಶ್ರೀಭಾವಲರ್ಮಣೋ ವರ್ಷಕರ್ಮ ಜಾಯತೇ
 ತತ್ರೋಪಮಾರ್ಥೇನ ಯದ್ವವರ್ಣಾ ಭವಂತ್ಯಹಿತತು ಖಲು
 ಮಂತ್ರವರ್ಣಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾದಾಶ್ಚ ವಿವೃದ್ಧಾಶ್ಚ ಶರೀರಸ್ಯ
 ಸ್ತೋತಾಂಸಿ ನಿವಾರಯಾಂಚಕಾರ ತಸ್ಮಿನ್ ಹತೇ ಪ್ರಸಸ್ಯಂದಿರ
 ಆಪಸ್ತದಭಿವಾದಿನೈರ್ವಗ್ಧವತಿ ||೧೬||

‘, ಅತಿಷ್ಠಂತೀನಾಮನಿವೇಶನಾನಾಂ ಕಾಷ್ಠಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ನಿಹಿತಂ
 ಶರೀರಮ್ | ವೃತ್ರಸ್ಯ ನಿಣ್ಯಂ ವಿಚರಂತ್ಯಾಪೋ ದೀರ್ಘಂ ತಮ ಅಶಯ-
 ದಿದ್ರಶತ್ಪುಃ ||’ ಅತಿಷ್ಠಂತೀನಾಮನಿವಿಶಮಾನಾನಾಮಿತ್ಯಸ್ಥಾ ಪರಾಣಾಂ
 ಕಾಷ್ಠಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ನಿಹಿತಂ ಶರೀರಂ ಮೇಘಃ || ಶರೀರಂ ಶೃಣಾತೇಃ
 ಶಮ್ನಾತೇರ್ವಾ || ವೃತ್ರಸ್ಯ ನಿಣ್ಯಂ ನಿರ್ಣಾಮಮ್ | ವಿಚರಂತಿ
 ವಿಜಾನಂತ್ಯಾಪ ಇತಿ || ದೀರ್ಘಂ ದ್ರಾಘತೇಃ | ತಮಸ್ತನೋತೇಃ |
 ಆಶಯದಾ ಶೇತೇಃ | ಇಂದ್ರಶತ್ಪುರಿದ್ರೋಽಸ್ಯ ಶಮಯಿತಾ ವಾ
 ಶಾತಯಿತಾ ವಾ ತಸ್ಮಾದಿದ್ರಶತ್ಪುಃ ||

ಕಾಷ್ಠಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೀರುಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.
 ‘ಅತಿಷ್ಠಂತೀನಾಮ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಕಾಷ್ಠಾ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೀರುಗಳು ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲದಿರುವ ಕಾರಣ
 ಅತಿಷ್ಠಂತಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ನೀರುಗಳು ಮೇಘಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಜೋಡಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲು
 ಆಧಾರವಾಗಿದ್ದರೂ ಈ ನೀರುಗಳು ಅಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲದೆ ಸಮುದ್ರವೇ ಜೊತಲಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವರೆಗೂ ಬೇರೆ ಕಡೆ
 ಎಲ್ಲಿಗೂ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಇರುವ ಮೇಘಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿಡೆಯಲ್ಲಿ ಮೇಘ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಇರುವ ಒಂದು ಶರೀರವು
 ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ನೀರುಗಳು ಮೇಘವು ಹೊಂದಬಹುದಾದ ಅಥವಾ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ.

ಅದಂದಲೇ ಇವುಗಳು ಎತ್ತರವಾಗಿರುವ ಮೇಘದಿಂದ ಇಳಿಜಾರಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಬೀಳುತ್ತವೆ. ಈ ಮೋಡವೂ ಕೂಡ ತನ್ನಲ್ಲಿದ್ದೆ ನೀರುಗಳು ಹೊರಕ್ಕೆ ಜಾರುತ್ತಿರುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಾಗಿರುವಂತೆ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿಸುತ್ತದೆ. ಮೋಡ ವೆಂಬುವುದು ಕತ್ತಲೆಯ ಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದು. ಹೊಗೆಯೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಮೋಡವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಬಹಳ ಕಷ್ಟ ಬಣ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ಮೇಘಗಳಿಂದ ನೀರುಗಳು ಭೂಮಿಗೆ ಬೀಳಲು ಉಪಕ್ರಮ ಮಾಡಿದ ಹಾಗೆಲ್ಲಾ ಮೋಡಗಳೆಲ್ಲವೂ ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಮೋಡಗಳ ಉದ್ದೇಶವು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನೀರು ಬೀಳದಿರಬೇಕೆಂಬುದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದಂದಲೇ ಬಹಳವಾದ ಕಷ್ಟ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವೃತ್ತ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ, ಇಂದ್ರ ಶಕ್ತು ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಇರುವ ಕಾರಣ ದೇವತಾನಾಮವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ವೃತ್ತ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಮೋಡಗಳಿಗೂ ನೀರಿಗೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಬಾಧ್ಯಬಾಹಕಭಾವವು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಇಂದ್ರ' ಮತ್ತು 'ವೃತ್ತ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯದಿಂದ ವೃತ್ತನೆಂದರೆ ಅಸುರನೆಂದೂ, ಇಂದ್ರನು ಇವನನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ನಾಶಪಡಿಸಿದ ಅನಂತರ ಯುದ್ಧ ಪ್ರಕರಣವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ ಹೇಳಿದೆ.

ಶರೀರಂ ಎಂಬ ಪದವು ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ 'ಶ್ರು' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನೀರಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕಾಷ್ಠಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಈ ನೀರುಗಳನ್ನು ವೃತ್ತ ಎಂಬುವುದು ತಡೆಯತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಯುದ್ಧವು ನಡೆಯಿತು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. [೨.೧೬-೧]

ತತ್ಸೋ ವೃತ್ತಃ? ಮೇಘ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ || ತ್ವಾಸ್ಯೋಽಸುರ
ಇತ್ಯೈತಿಹಾಸಿಕಾಃ || ಅಪಾಂ ಚ ಜ್ಯೋತಿಷಶ್ಚ ಮಿಶ್ರೀಭಾವ-
ಕರ್ಮಣೋ ವರ್ಷಕರ್ಮ ಜಾಯತೇ || ತತ್ಸೋಪಮಾರ್ಥೇನ
ಯುದ್ಧವರ್ಣಾ ಭವಂತಿ ||

ವೃತ್ತ ಎಂಬುವುದು ಮೇಘವೆಂದು ನೇರಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪುರಾಣದ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುವವರು ವೃತ್ತ ಎಂಬುದು ರಾಕ್ಷಸನೆಂದೂ, ಇವನು ತೃಪ್ತು ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಗನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ನೀರು ಮತ್ತು ಬೆಳಕು ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಸೇರಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಳೆಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನೀರಿಗೂ ತೇಜಸ್ಸಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ಭರ್ಷಣೆಯು ಉಂಟಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯುದ್ಧವು ನಡೆಯುವುದೆಂಬ ಹೋಲಿಕೆಯು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪುರಾಣವನ್ನು ಹೇಳುವವರು ತೃಪ್ತು ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಗನಾದ ವೃತ್ತಾಸುರನಿಗೂ, ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಯುದ್ಧವು ನಡೆದಾಗ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಆಯುಧವನ್ನು ವೃತ್ತಾಸುರನ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದನೆಂದೂ, ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಭಯಂಕರವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಉಂಟಾಯಿತೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಳೆಯು ಬರುವಾಗ ನೀರು ಮತ್ತು ಬೆಳಕು ಇವುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರವಾದ ವಾಯು ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಗುಡುಗು ಸಿಡಲು ಮೊದಲಾದ ಧ್ವನಿಗಳು ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಉಂಟಾದ ಧ್ವನಿಯ ಅನಂತರ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ನೀರಿಲ್ಲವೂ ಮಳೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಮಳೆಯು ಬಂದು ಸುಖವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇಂದ್ರನಿಗೂ ವೃತ್ತನೆಂಬ ಅಸುರನಿಗೂ ಯುದ್ಧವು ನಡೆದನಂತರ ಸುಖವುಂಟಾಯಿತೆಂದು ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳುವವರು ಒಳ್ಳೆ

ತ್ತಾರಿ. ಈ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿವೆ. ಆದರೆ ಇಂದ್ರನೆಂಬ ದೇವತೆಗೆ ಇರುವ ಶಕ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಶಕ್ತಿ ಯುಳ್ಳವನು ಇಲ್ಲವೆಂಬುವ ಅರ್ಥವು " ಯದಚರಸ್ವಸ್ತ " ಎಂಬ ಪುಕ್ತಿಯಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನೂ, ಸೇನೆಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ಜನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಅನೇಕವಿಧವಾದ ಶೌರಗಳಿಂದ ಇರುವನು. ದಿನೇ ದಿನೇ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವನು. ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕವರು ಹೇಳುವ ಯುದ್ಧವೇ ನೊಬಲಾದ ಕಥೆಯೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯೇ ಆಗಿರುವುದು. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಶತ್ರುವೆಂಬವನು ಯಾವನೂ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಯುದ್ಧವೆಂಬುವುದನ್ನು ಇಂದ್ರನ ಬಲವು ಅತಿಶಯವಾದದ್ದು ಎಂದುಹೇಳಲು ಹೀಗೆ ನಿರೂಪಿಸಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು, ಅಸುರುರು ಎಂಬ ಭೇದವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಅಹಿವತ್ಸು ಖಲು ಮಂತ್ರವರ್ಣಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾದಾಶ್ಚ ||
ವಿದ್ಯದ್ವ್ಯಾ ಶರೀರಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೋತಾಂಸಿ ನಿವಾರಯಾಚ್ಚಾಕಾರ | ತಸ್ಮಿನ್ ಹತೇ
ಪ್ರಸಸ್ಯಂದಿರ ಆಪಃ ||

ಆದರೆ ವೃತ್ತಾಸುರನೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ನೈರುಕ್ತ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಣೆಯ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಪರಸ್ಪರ ಶತ್ರುಭಾವವು ಯುದ್ಧಮಾಡುವಿಕೆಯೂ ಕೂಡ ನೀರು ಮತ್ತು ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿದೆ- ಹೀಗೆ ಹೇಳಲು ಆಯಾಯ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತಕ್ಕ ಸೂಚನೆಯು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಆಯಾಯ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಪುಸ್ತಕಗಳೂ ಸಹ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಎರಡರ್ಥವೂ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೇ ಕಂಡು ಬರುವಾಗ ವೃತ್ತ ಎಂದರೆ ಮೇಲಿನ ಅವರಣವಾದ ಮೇಳವು ನಾಶವಾದರೆ ಭೂಮಿಗೆ ನೀರು ತಾನಾಗಿ ಬರುವಂತೆ ವೃತ್ತಾಸುರನ ಸಂಹಾರದ ಅನಂತರ ಲೋಕಸುಖವಾಯಿತೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಬಹುದು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವೂ ಕೂಡ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ತದಭಿವಾದಿನೈಃ ಸ್ವರ್ಗವತಿ—

ಇತಿ ಹೋದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಸಪ್ತದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ದಾಸಪತ್ನೀರಹೋಬಾ ಅತಿಷ್ಯನ್ನಿರುದ್ಧಾ ಆಪಃ ಪಣಿನೇವ
ಗಾವಃ | ಅಪಾಂ ಬಲಮಹಿಮತಂ ಯದಾಸೀದ್ವೃತಂ ಜಘನ್ತಾಂ

ಅಪ ತದ್ವವಾರ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೩೨-೧೧) ದಾಸಪತ್ನೀರ್ದಾರ್ಷಾಧಿ-
ಪತ್ನೋ ದಾಸೋ ದಸ್ಯತೇರುಪದಾಸಯತಿ ಕರ್ಮಾಣ್ಯುಹಿಗೋಪಾ
ಅತಿಷ್ಠನ್ನಹಿನಾ ಗುಪ್ತಾ ಅಹಿರಯನಾದೇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷೇಽಯಮುಪೀತರೋ-
ಹಿರೇತಸ್ಮಾದೇವ ನಿಹ್ರಸಿತೋಪಸರ್ಗ ಆಹಂತೀತಿ | ನಿರುದ್ಧಾ ಅಪಃ
ಪಣಿನೇವ ಗಾವಃ | ಪಣಿರ್ವಣಿಗ್ಭವತಿ ಪಣಿಃ ಪಣನಾದ್ವಣಿಕ್ವಣ್ಯಂ
ನೇನೇಕ್ತಿ | ಅಪಾಂ ಬಿಲಮುಪಿಹಿತಂ ಯದಾಸೀತ್ ಬಿಲಂ ಭರಂ ಭವತಿ
ಬಿಭರ್ತೇವೈತ್ರಂ ಜ್ಞಿವಾನವವವಾರ ತದ್ವೃತ್ತೋ ವೃಣಾತೇರ್ವಾ
ವರ್ತತೇರ್ವಾ ವರ್ಧತೇರ್ವಾ ಯದವೃಣೋತ್ಪದ್ವೃತ್ರಸ್ಯ ವೃತ್ರತ್ವಮಿತಿ
ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ಯದವರ್ತತ ತದ್ವೃತ್ರಸ್ಯ ವೃತ್ರತ್ವಮಿತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ
ಯದವರ್ಧತ ತದ್ವೃತ್ರಸ್ಯ ವೃತ್ರತ್ವಮಿತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ||೧೭||

ದಾಸಪತ್ನೀರಹಿಗೋಪಾ ಅತಿಷ್ಠನ್ನರುದ್ಧಾ ಅಪಃ ಪಣಿನೇವ
ಗಾವಃ | ಅಪಾಂ ಬಿಲಮುಪಿಹಿತಂ ಯದಾಸೀದ್ವೃತ್ರಂ ಜಘನ್ವಾ^೨ ಅಪ
ತದ್ವವಾರ || ” ದಾಸಪತ್ನೀರ್ದಾರ್ಷಾಧಿಪತ್ನೀಃ || ದಾಸೋ ದಸ್ಯತೇರುಪ-
ದಾಸಯತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ||

‘ಅಹಿಗೋಪಾ ಅತಿಷ್ಠನ್’ ಅಹಿನಾ ಗುಪ್ತಾಃ || ಅಹಿರಯನಾ-
ದೇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷೇ || ಅಯಮುಪೀತರೋಽ ಅಹಿರೇತಸ್ಮಾದೇವ ನಿಹ್ರಸಿ-
ತೋಪಸರ್ಗ ಆಹಂತೀತಿ || “ನಿರುದ್ಧಾ ಅಪಃ ಪಣಿನೇವ ಗಾವಃ |
ಪಣಿರ್ವಣಿಗ್ ಭವತಿ || ಪಣಿಃ ಪಣನಾತ್ || ವಣಿಕ್ ಪಣ್ಯಂ ನೇನೇಕ್ತಿ ||
‘ಅಪಾಂ ಬಿಲಮುಪಿಹಿತಂ ಯದಾಸೀತ್’ | ಬಿಲಂ ಭರಂ ಭವತಿ
ಬಿಭರ್ತೇಃ ||

ವೃತ್ರಂ ಜ್ಞಿವಾನವ ವವಾರ ತತ್ || ವೃತ್ತೋ ವೃಣೋತೇರ್ವಾ
ವರ್ತತೇರ್ವಾ ವರ್ಧತೇರ್ವಾ “ಯದವೃಣೋತ್ಪದ್ ವೃತ್ರಸ್ಯ
ವೃತ್ರತ್ವಮಿತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ || ಯದವರ್ತತ ತದ್ ವೃತ್ರಸ್ಯ ವೃತ್ರತ್ವ-
ಮಿತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ || ”

ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರಮಾಡುವವನು ಮೂರುವ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಒಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಬಟ್ಟಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅವುಗಳನ್ನು ಅಯಾಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊರಕ್ಕೆ ತೋರಿಸುವನು. ಇದರಂತೆ ನಿರೂಗಲು ನೋಡಿದ ಒಳಗತಿಯಿದ್ದು ಅಯಾಯ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಹೊರಗಡೆಗೆ ಬರುವುವು. ಮೇಘದಿಂದ ಈ ನೀರು ಹೊರಗಡೆಗೆ ಬರದಂತೆ ಅಡಚಣೆಯು ಉಂಟಾಗಿರುವುದು. ಇಂದ್ರನು ತಡೆಯಾಗಿರುವ ಮೇಘವನ್ನು ಹೊಡೆದನಂತರ ಅಂದರೆ ನೀರಿಗೆ ಉಂಟಾಗಿದ್ದ ತಡೆಯು ನಾಶವಾದಂತರ ಮಳೆಯು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆ ನೀರು ಭೂಮಿಗೆ ಬೀಳುವುದು ಎಂಬರ್ಥವು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವೃತ್ತನೇಬ ಅಸುರನ ಯುಧ್ಧ ಸಾಧ್ಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವು ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದಾಸನೆಂದರೆ ಕೆಲಸಮಾಡುವವನು. ಅವನ ಹೆಂಡರು ಅವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವರು. ದಾಸನಾದವನು ಕೆಲಸಮಾಡಿ ಅಯಾಸಪಟ್ಟಿರುವಾಗ ಅವನ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಹೆಂಡರು ಅವನನ್ನು ಉಪಚರಿಸುವರು. ಇದರಂತೆಯೇ ಮೋಡವು ದಾಸ ನಂತೆಯೂ, ನೀರುಗಳು ದಾಸತ್ವಿಯರೆಂದೂ ಇಲ್ಲಿ ರೂಪಕ ಸಮಾಸದಿಂದ ಹೇಳಿದೆ. ದಾಸ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವ್ಯವಸಾಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚುಮಾಡುವುದು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ 'ದಸ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುತ್ತದೆ.

'ಅಹಗೋಪಾಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಅಹ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹಾವಿನಂತೆ ಓಡಾಡುವ ಕಾರಣ ಮೇಘಕ್ಕೆ ಸರ್ಪವನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ 'ಅಹ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

'ಆಹಂತಿ' ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದದಿಂದಲೂ 'ಅಹ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಹಾವುಗಳು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಹೆಡೆ ಗಳಿಂದ ಹೊಡೆಯುತ್ತವೆ. ಇದರಂತೆ ಈ ಮೋಡವೂ ಕೂಡ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ನೀರಿಗೆ ತಡೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. 'ಆ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಪ್ರಸ್ಯವಾಗಿ ಅಹಂತಿ ಎಂದಾಗಿ ಅದರಿಂದ 'ಅಹ' ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ.

'ಪಹೆ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವರ್ತಕನೆಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದೆ. ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಮಾಡುವವನು ವರ್ತಕ ನಾಗಿರುವನು; ಪಡ್ಯವೆಂದರೆ ಮಾರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಟ್ಟಿರುವ ಪದಾರ್ಥವು. ಇದರಿಂದ ಇವನು ಸಂಯುತ ಬಿರಿಯು ಬರುವಂತೆ ವ್ಯವಹರಿಸುವನು.

'ಬಿಲ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿರುವುದು. ಅಥವಾ ಪೋಷಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

'ವೃತ್ತ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು 'ವೃಣೋತಿ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಿಂದಲೂ, 'ವರ್ತತೇ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಿಂದಲೂ, ಅಥವಾ 'ವರ್ಧತೇ' ಎಂದು ಕೂಡ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ವೇದಭಾಗವು ಇರುತ್ತದೆ. "ಯದವೃಣೋತ", "ಯದವರ್ತತ", "ಯವವರ್ಧತ" ಎಂಬ ಈ ಮೂರು ವೇದವಾಕ್ಯಗಳಾಗಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವೃಣೋತ" ಎಂಬುವುದು ಅಂತರಕ್ಷವನ್ನಾಗಲೀ, ನೀರು ಗಳನ್ನಾಗಲೀ ಇತರರಿಗೆ ಕಾಣಿಸದಂತೆ ಮುಚ್ಚುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ತೇಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಿರುವ ಇಂದ್ರನಿಂದ ವೃತ್ತಾಸುರನೇಬ ಮೇಘವು ನಾಶವಾಗಿ ನೀರು ಗಳು ಹೊರಗಡೆಗೆ ಬರುವ ರಂಧ್ರವು ತೆರೆದನಂತರ ವಳಿಯು ರೂಪದಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ಅಂದರೆ ಹೊರಗಡೆಗೆ ಬರುವುದು (ಇಲ್ಲಿ ಇರುವುದು. ಎಂಬರ್ಥವು 'ಯದವರ್ತತ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳಿದೆ.

'ಯತ್ ಅವರ್ಧತ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತನೆಂಬ ಅಸುರನು ತನ್ನ ಶರೀರದ ಆಕಾರದಿಂದ ಪ್ರಪಂಚವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡುವ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿದ್ದನು ಎಂದು ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಮೋಡವು ವೃತ್ತ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗಿ ಮಿತಮೀರದ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಇತಿ ಸಪ್ತದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನೇಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥಾಷ್ಟಾದಶಃ ಖಂದಃ

ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ರಾತ್ರೀನಾಮಾನ್ಯತ್ರರಾಣಿ ತ್ರಯೋವಿಂಶತೀ ರಾತ್ರಿಃ ಕಸ್ಯಾತ್ಮ-
ರಮಯತಿ ಭೂತಾನಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಂತರೀಣ್ಯಪರಮಯತೀತರಾಣಿ ಧ್ರುವೀಕ-
ರೋತಿ ರಾತೇಪಾಃ ಸ್ಯಾದ್ಧಾನಕರ್ಘುಣಃ ಪ್ರದೀಯಂತೇಸ್ಯಾಮವ-
ಶ್ಯಾಯಾ ಉಷೋನಾಮಾನ್ಯತ್ರರಾಣಿ ಷೋಳಶೋಷಾಃ ಕಸ್ಯಾದ್ಭೃತ್ಪೀತಿ
ಸತ್ಯಾ ರಾತ್ರೇರಪರಃ ಕಾಲಸ್ತಸ್ಯಾ ಎಷಾ ಭವತಿ || ೧೮ ||

ಅಥ ರಾತ್ರೀನಾಮಾನಿ

(೧). ಶ್ಯಾವೀ (೨) ಪ್ರಬಾ (೩) ಶರ್ವರೀ (೪) ಅಕ್ತುಃ
(೫) ಊರ್ಮ್ಯಾ (೬) ರಾಮ್ಯಾ (೭) ಯಮ್ಯಾ (೮) ನಮ್ಯಾ
(೯) ದೋಷಾ (೧೦) ನಕ್ತಾ (೧೧) ತಮಃ (೧೨) ರಜಃ (೧೩)
ಅಸಕ್ತೇ (೧೪) ಪಯಸ್ವತೀ (೧೫) ತಮಸ್ವತೀ (೧೬) ಘೃತಾಚೀ
(೧೭) ಶಿರಿಣಾ (೧೮) ಮೋಕೀ (೧೯) ಶೋಕೀ (೨೦) ಊಧಃ
(೨೧) ಪಯಃ (೨೨) ಹಿಮಾ (೨೩) ವಸ್ವೀ

ಇತಿ ತ್ರಯೋವಿಂಶತೀ ರಾತ್ರೀನಾಮನಿ ||೭||

ಈ ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರು ರಾತ್ರಿಗಳ ಹೆಸರು

(೧) ಶ್ಯಾವೀ || ಶೈಬ್ಯಃ-ಗತೌ (ಭೂ. ಅ) 'ಇಣ್ತೀಭ್ಯಾಂವನ್' (ಉ. ೧-೧೫೦) ಇತಿ ವಿಧೀಯಾ ಮಾನೋ ವನ್ ಪ್ರಸ್ಯಯೋ ಬಾಹುಲಕಾದ್ ಭವತಿ | ಶ್ಯಾಯತೇ ಗಚ್ಛತಿ ಸ್ಯಾಶ್ರಯಮಿತಿ ||

ಗಚ್ಛರ್ಥಕವಾದ ಶೈಭಾವಮಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಟಿಣ್ತೀದಿಕ ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶೈಬ್ಯ+ವ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅವಾವೇಶ. " ಲೋಪೋಪ್ಯೋವಫಲಿ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ "ಅನ್ಯತೋಙೀಷ್" (ಪಾ. ಸೂ. ೪.೧.೪೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೀಷ್. ಶ್ಯಾವ+ಈ. 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' ಅಕಾರೋಪ. ಶ್ಯಾವೀ=ರಾತ್ರಿ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿ ಗಳು ತಮ್ಮ ಆಶ್ರಯಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಬಹುಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ಶ್ಯಾವವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲವಾದ ಮೇಲೆ ಈ ಬಣ್ಣ ರಾತ್ರಿ ಗಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ಯಾವೀ ರಾತ್ರಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಶ್ಯಾವೀ ಚ ಯದರುಷೀ ಚ ಸ್ವಸಾರೌ | (ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೩೦-೧೦)

(೨) ಕ್ಷಪಾ || ಕ್ಷಪ್ಯತೇ ಸೂರ್ಯಚಾರೀಣ ಕ್ಷಪಾ—ಇತಿ ಕ್ಷೀರಸ್ಯಾಮೀ | ಕ್ಷಪಾ-ಪ್ರೇರಣೇ, ಕ್ಷಪಿ— ಕ್ಷಾನ್ತ್ಯಾಮ್—ಇತಿ ಕಛಾದಿಷು ಪತಿತೋಽಪಿ ಬಹುಲಮೇತನ್ನಿದರ್ಶನಮಿತ್ಯಸೋದಾಹರಣತ್ತೇನ ಧಾತುವೃತ್ತೌ ಪಠ್ಯತೇ ||

ಪ್ರೇರಣಾದ್ಯರ್ಥಕೊಡುವ ಕ್ಷಪ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಕ್ಷಪಾ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್ ಬಂದಿದೆ. ಸೂರ್ಯಗತಿಯಿಂದ ಆಗುವುದು ಕ್ಷಪಾ=ರಾತ್ರಿ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಭ್ರಾಡೀಃಇವಲ್ಲಿಯೂ ಇದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದಾಗ ರಾತ್ರೀನಾಮನಿಯೂ, ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾದಾಗ ಸನ್ಯಾಸಿನಾಮನಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾ:—

ನ್ಯಣಾಂ ನಯೋಽ ನೃತಮಃ ಕ್ಷಪಾವಾನ್ (ಋ. ಸಂ. ೭-೭-೨೨-೧)

ತ್ವಮಿದಸಿ ಕ್ಷಪಾವಾನ್ (ಋ. ಸಂ. ೬-೫-೧೧-೨) ಎಂದು ಸನ್ಯಾಸಿನಾಚಕಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

(೩) ಶರ್ವರೀ || ಶ್ವ-ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ (ಶ್ರಾ-ಪ) " ಕೃಗ್ನೌಶ್ವನ್ಯಜಾಚತಿಭ್ಯಃ ಪ್ವರಚ್ " (ಉ. ೨-೧೧೪) ಷಿಪ್ತಾರ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೫) ಐಷ್ಠ |

ಹಿಂಸಾರ್ಥಕವಾದ ಶ್ವಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ವರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಶರ್+ವರ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಷಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಐಷ್ಠ. ಶರ್ವರೀ=ರಾತ್ರಿ. ಪ್ರಾಣಿಗಳು ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಉಸರನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ; ರಾತ್ರಿವಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅತಿಪ್ಪಂದತಿ ಶರ್ವರೀ (ಋ. ಸಂ. ೪-೩-೮-೨)

(೪) ಅಪ್ತಃ | ಅಗ್ನಾ-ವೃತ್ತಿಮೃಕ್ಷಣಕಾಂಠಿಗತಿಷು (ರು-ಪ-) 'ಪಃ ಕಿಚ್ಛ' (ಉ-೧-೬೮) ಇತಿ ವಿಧೀಯಮಾನಃ ತುಪ್ರತ್ಯಯಃ ಕಿತ್ತಂ ಚ ಬಾಹುಲಕಾದ್ ಭವತಿ |

ನೃಕ್ತಾ, ವ್ಯರ್ಥಕ ಅಂಜೂಧಾತುವಿಗೆ ತುಪ್ಪತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಕೆತ್ತಾತ್ತಿದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನ್ನದಿತಾಂ ಹಲ ಉ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಜ್ + ತು ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಚೋಃ ಕುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರಾದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ ಚತ್ವರ ಬಂದರೆ ಅಕ್ತುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚವು ಹಿಮದಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಅಥವಾ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ವಿಶಾಮುಕ್ತೋರುಪಸಃ ಪರ್ವಹೂತೌ (ಋ. ಸಂ. ೫-೪-೬-೨) ||

(೫) ಊರ್ಮ್ಯಾ || ಊರ್ಣಾ ಇಮ್-ಆಚ್ಯಾದನೇ (ಅದಾ-ಉ) "ಉರ್ಣೋರ್ತೇರ್ಣ ಲೋಪಕ್ಕೆ" (ಉ-೧-೨೯) ಇತಿ ಮಿಪ್ರತ್ಯಯಃ ಇತಿ ಕೇಚಿತ್ | 'ಅತೇರೂಚ್ಚ' (ಉ-೪-೪೪) ಇತಿ ಮಿಪ್ರತ್ಯಯಃ ಇತಿ ಕಮಲನಯನಃ || ಊರ್ವಿಃ | ತಮಹತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೬೨) ಭಂದಸಿ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೬೬) ಇತಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

ಮುಚ್ಚುವುದು ಎಂಬರ್ಥ ಕೊಡುವ ಊರ್ಣಾಧಾತುವಿಗೆ ಮಿಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದರೊಡನೆ ಧಾತುವಿನ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಊರ್ವಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮು-ಗತೌ ಧಾತುವಿಗೆ ಮಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಊತ್ವ. ಮುಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆಂದು ಕಮಲನಯನನ ಮತ. ಊರ್ವಿ ಎಂದರೆ ಕತ್ತಲೆಯ ಸಮುದಾಯ. ಇಮ ಲೋಕವನು' ಮುಚ್ಚುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು. ಊರ್ವಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಮತ್ವರ್ಥ) ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾವ್. ಊರ್ಮ್ಯಾ. ಕತ್ತಲೆಯುಳ್ಳದ್ದು ರಾತ್ರಿ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಇಂದ್ರಾಯ ನಕ್ರಮೂರ್ವ್ಯಾ ಸುನಾಚಾಃ || (ಋ. ಸಂ. ೬-೬-೨೨-೧)

(೬) ರಾಮ್ಯಾ || ರಮು-ಕ್ರೀಡಾಯಾಮ್ | (ಭೂ-ಆ) ಅಂತರ್ಜೀವಣ್ಯಾರ್ಥಾತ್ ಪ್ರೋಪಾರ್ಥವಿತಿ. ಪ್ಲಾದಸ್ಮಾತ್ 'ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮ್' (ಪಾ.ಸೂ.೩-೩-೧೦೩) ಇತಿ ಬಹುಲವಚನಾತ್ 'ಪೋರಮಪಥಾತ್' (ಪಾ-ಸೂ-೩-೧-೯೮) ಇತಿ ಯತಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ, "ಮುಪಲೋರ್ಣ್ಯತ್" (ಪಾ.ಸೂ.೩-೧-೧೨೪) ಭವತಿ "ಅಚೋಷ್ಣಾತಿ" (ಪಾ.ಸೂ.೨-೨-೧೧೫) ಇತಿ ವೃದ್ಧಿಃ ||

ಕ್ರೀಡಾರ್ಥಕವಾದ ರಮು ಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಪಂತಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗಾರ್ಥದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ 'ಮುಪಲೋ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರಮ್ + ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇದು ಣಿತ್ವಾದರಿಂದ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾವ್. ರಾಮ್ಯಾ = ರಾತ್ರಿ. ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ತಿರುಗುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಚನ್ನಾಗಿ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತದೆ, ಹಗಲು ತಿರುಗುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಂದ ವಿರಾಮ ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಮಾಧನರು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಆನಂದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು ರಾಮ್ಯಾ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ರಾಮನದಕ್ಕೆ ಕೃಷ್ಣವರ್ಣವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆಗ ಅದನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು 'ತದಹತಿ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಭಂದಸಿ ಚ' (ಪಾ.ಸೂ.೫-೧-೬೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಪ್ಪಾಗಿರುವುದು ರಾಮ್ಯಾ. ಅಹಕ್ಕೆ ಕೃಷ್ಣಮಹಮರ್ಜುನಂ ಚ- (ಋ. ಸಂ. ೪-೫-೧೧-೧) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯೇ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ. ಅಥವಾ ರಾಮನದಕ್ಕೆ ರಮಣವೆಂದು ಭಾವಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು, ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಿಷ್ಠಾ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರೊಡನೆ ಕ್ರೀಡೆ

ಇರುತ್ತದೆ ಎಂಬರ್ಥ ತೋರಿಸುವಾಗ 'ತತ್ರಸಾಧುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೯೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಾಮಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಯಸ್ಯೇತಿಚ' ಅಕಾರ ಲೋಪ. ರಾಮ್ಯಾ ಅಂದರೆ ಕ್ರೀಡಾಕಾಲ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಸ ಇಥಾಃ ಉಪಸೋ ರಾಮ್ಯಾ ಅನು (ಯ. ಸಂ. ೨-೫-೨೧-೩) 'ಅವಿಧೇನಾ ಅಕೃಗೋದ್ರಾ ಮ್ಯಾಣಾಮ್' (ಯ. ಸಂ. ೩-೨-೧೫-೩) ||

(೭) ಯಮ್ಯಾ || ಯಮು-ಉಪರಮೇ (ಭೂ. ಪ., 'ಅಘ್ಯಾದಯುಕ್ತ' (ಉ. ೪-೧೦೮) ಇತಿ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಪಾತ್ಯತೇ ||

ಉಪರಮಾರ್ಥಕನಾದ ಯಮು ಧಾತುವಿಗೆ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಯಮ್ಯಾ ಎಂದು ನಿಪಾತವಾಗಿದೆ. ಸಿದ್ಧ ರೂಪವೇ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆಯೆಂದರ್ಥ. ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಕೆಲಸವಿಲ್ಲದೆ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತರಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ 'ಗವನುದಚರಯಮಶ್ವಾನುಪಸಗೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೦೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ ಲಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಯತ್ ಬಂದರೆ ಸೂರ್ಯಗತಿಯಿಂದ ಕೊನೆಗೊಳಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಶ್ರುತಿ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೮) ನಮ್ಯಾ (೯) ದೋಷಾ (೧೦) ನಕ್ತಾ (೧೧) ತಮಃ (೧೨) ರಜಃ (೧೩) ಅಸಿಕ್ತೇ ಈ ಆರು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಿರ್ವಚನ ತೋರಿಸಿಲ್ಲ.

(೧೪) ಪಯಸ್ವತೀ || ಪಯೋಽಸ್ಯಾ ಅಸ್ತೀತಿ || " ಅಸ್ಮಯಾಮೇಧಾಸೃಜೋ ವಿನಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೧) 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೧) ಇತ್ಯುಕ್ತೇರ್ಮತುಪಿ ವತ್ಸೇ ಚ ' ಉಗಿತಕ್ತ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಇತ ಜೀವಾ ||

ಶೈತ್ಯ ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಯಸ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ವಿನಿಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯನೇ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಮಾದಪಧಾಯಾಃ'—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾಪೇಶ. ಪಯಸ್ವತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಕಾರ ಇತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ 'ಉಗಿತಕ್ತ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀವ. ಮತುಪ್ ಪರವಾದಾಗ 'ತಸಾ ಮತ್ಸರ್ಥೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—ಶ್ರುತಿ, ಹುಡುಕಬೇಕು. ||

(೧೫) ತಮಸ್ವತೀ || ತಾಮ್ಯುತ್ಯನೇನೇತಿ (ದಿ-ಪ) ತಮೋನ್ವಕಾರಂ ತೇನ ತದ್ವತೀ | ಪೂರ್ವವಕ್ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ || ನಿಗಮೋಽನ್ವೇಷಣೇಯಃ ||

ಇದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಪೀಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ತಮಸ್ ಅಂದರೆ ಕತ್ತಲೆ. ಈ ತಮಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ರಾತ್ರಿ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಛಂದಸವಾದುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾಪೇಶ. ಉಗತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಜೀವ. ಇವಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆ ಶ್ರುತಿ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೬) ಘೃತಾಚೀ || ಘೃ-ಕ್ಷರಣದೀಪ್ರಯೋಃ (ಜು-ಪ-) ಗೃ ಘೃ-ಸೇಚನೇ (ಭೂ-ಪ) 'ಅಘ್ಯಾ ಘೃಸಿಭ್ಯಃ ಕ್ತೆ' (ಉ.೩.೪೬) ಸೇಚಯತ್ಯನೇನ ಭೂಮಿಂ ಪರ್ಜನ್ಯಃ, ಘೃತಂ ಅಂಚತಿ ಇತಿ ಅಂಚೇಗೇಕೃತ್ಯರ್ಥಾತ್ ಕ್ಷೀನ್ ||

ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದಗಳಿವೆ. ಕ್ಷರಣ, ದೀಪ್ತಿ, ಸೇಚನಾದ್ಯರ್ಥ ಕೊಡುವ ಫೈ ಧಾತುವಿಗೆ ಔಪಾದಿಕ ಕೃ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪರ್ಜನ್ಯದೇವತೆಯು ಇದರಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಭಿಷೇಚನಮಾಡು ತ್ತಾನೆ; ಮೇಘದಿಂದ ಸುರಿಸುತ್ತಾನೆ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗಿದೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಫೈತ ವೆಂದರೆ ಹಿಮರೂಪ ಜಲವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಫೈತವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಫೈತಪದ ಉಪಚರವಾಗಿರುವಾಗ ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಅಂಚು ಧಾತುವಿಗೆ 'ಮುತ್ತಿಕ' ದಧೃಕ್ ಸ್ವಗ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿನಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಫೈತ+ಅಂಚ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅನಿದಿತಾಂ'—(ವಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. 'ಅಚಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲಮಾಕಾರ ನಕಾರವುಳ್ಳ ಅಂಚ್ ಧಾತು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ 'ಚ್' (ಪಾ.ಸೂ.೬.೩.೧೩೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. "ಅಂಚತೀಶ್ಚೋಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್" (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧-ವಾ) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಜ್'ಚ್. ಫೈತಾಚೀ. ಹಿಮವುಳ್ಳದ್ದು ರಾತ್ರಿ. ಇದಕ್ಕೂ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೭) ಶಿರಿಣಾ || ಶೀಜಃ | (ಅ.ಆ.) ಅಂತರ್ಣೀತಜ್ಯರ್ಥಾತ್ 'ಬಹುಲವನ್ಯತ್ಯಾಪಿ' (ಉ-೨-೪೬) ಇತಿ ಇನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ರುಡಾಗಮೋ ಧಾತೋರ್ಹ್ರಸ್ವಕ್ಷ || ಕಾಯಯತಿ ಪ್ರಾಣಿನಃ ಶಿರಿಣಾ ||

ಶೀಜ್-ಸ್ವಪ್ನೇ ಧಾತು. ಠೆಂತಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಔಪಾದಿಕ ಇನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ರುಡಾಗಮ ಮತ್ತು ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ರುಟ್ ಓತ್ವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಧ್ಯವಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿ+೦+ಇನ. 'ಅಚ್'ಕುವಾಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಟಾವ್. ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಮಲಗಿಸುವುದು ಶಿರಿಣಾ=ರಾತ್ರಿ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಶಿರಿಣಾಯಾಂ ಚಿದಕ್ತುನಾ ಮಹೋಛಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೬-೨-೩) ||

(೧೮) ಮೋಕೀ | ಮುಚ್ಚಲ್ಯ-ಮೋಕ್ಷಣೇ (ತು-ಉ) 'ಇನ್ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ' (ಉ. ೪-೧೧೪) ಇತಿ ಇನಿ ಬಾಹುಲಕಾತ್ ಕುತ್ವಮ್ | 'ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ತಿನಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೫-ವಾ) ಇತಿ ಜ್'ಚ್ ||

ಮೋಕ್ಷಣಾರ್ಥಕ ಮುಚ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಧಾತುಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುವ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಬಹುಲೈಕಣಾದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶ. ಮೋಕಿ ಎಂದು ಇಕಾರಾಂತ ಕೃದಂತ ಪದವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಜ್'ಚ್. ಇದರಲ್ಲಿ ಹಿಮವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಮುಚ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದರೆ ಮೋಕ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ, ಪ್ರಾಣಿಗಳು ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿಯಾ ವಿರಾಮವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅದು ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಛಂಧಸೀವನಿಪಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೨-ವಾ) ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈಕಾರ ರೂಪಪ್ರತ್ಯಯ. ಜ್ಯಂತವಾಗಿದ್ದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಸುಗಿ ಲೋಪ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅನುವ್ರತಂ ಸವಿತುಮೋಕ್ಯಾಕಾತ್ | (ಋ. ಸಂ. ೨.೮.೨-೩).

(೧೯) ಶೋಕೀ || ಶುಚಃ-ಶೋಕೇ | (ಭೂ. ಪ.) ಜ್ವಲಿತಕರ್ಮಾ ವಾ (ನಿಘ-೧-೧೭) ಪೂರ್ವವತ್ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದುಃಖ ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶುಚಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಹುಲೈಕಣಾದಿಂದ ಕುತ್ವ. ಲಘೂಪಧ ಗುಣ. ಇಕಾರಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಜ್'ಚ್. ವಿಭಿಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ದುಃಖವತ್ತಾತ್ರಿ

ಎಂದರ್ಥ. ಲೋಕಪದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತ ಕಾರರ ಮತದಂತೆ ತೇಜಸ್ವಿಯು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳದ್ದು ರಾತ್ರಿ. ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಅಗ್ನಿಯ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ರಾತ್ರಿಯೂ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳದ್ದಾಗುತ್ತದೆಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಬುಡಕಬೇಕು.

(೨೦) ಊಧಃ || ' ಉನತನ್ಯುಧಃ ' ಇತಿ ಕ್ಷೀರಸ್ವಾಮೀ | ಉನ್ನೀ ಕ್ಷೇದನೇ—(ರು. ಪ) ಅಸುನಿ ಬಾಹುಲಕಾನ್ವಲೋಪೇ ದಕಾರಸ್ಯ ಧತ್ತೇ ದೀರ್ಘೇ ಚ ರೂಪಮ್ ||

ಒದ್ದೆಮಾಡುವುದು ಎಂಬರ್ಥಕ್ಕೊಡುವ ಉನ್ದ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾನ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಊಧಃ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಮಕಣದಿಂದ ಪ್ರಾಣಜಿತವನ್ನು ಒದ್ದೆಮಾಡುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಊಧಃ ಎಂದರೆ ಗೋವಿನಕೆಚ್ಚಲು. ಇದು ಪ್ರಸವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉನ್ನೇತವಾಗಿ ರಸವನ್ನು ಸೂಸುವಂತಿರುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ರಾತ್ರಿಯೂ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಉನ್ನತವಾಗಿ ರಸದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಊಧಃ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಯೋ ಅಸ್ತ್ಯೈ ಘಂಶ ಉತ ನಾ ಯ ಊಧನಿ | (ಋ. ಸಂ. ೪.೨.೩-೩) ಊಧರ್ಷ ನಗ್ನಾಜರಂತೇ (ಋ. ಸಂ. ೫.೨.೧೯.೧೨ ||)

[೨೦] ಪಯಃ || ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ಪಯಸ್ವತೀತ್ಯತ್ರ, ಮತ್ತರ್ಥೀಯಸ್ಯಲುಕ್ ನಿಗಮೋಽಪೇಷಣೇಯಃ||

ಪಯಸ್ವತೀ ಎಂಬ ರಾತ್ರಿನಾಮ ಹೇಳುವಾಗ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಮತುಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿದೆ. ಹಿಮಾದಿಗಳಿಂದ ರಸವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ರಾತ್ರಿ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಪಯಃ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

[೨೧] ಹಿಮಾ || " ಹನ್ನೀರ್ಹಿಚ ' [ಉ.೧.೧೪೪] ಇತಿ ಮರ್ಕಪ್ರತ್ಯಯೋ ಹಿರಾದೀಕಶ್ಚಂ ಹನ್ತಿ [ಅದಾ-ಪ] ಪದ್ಮಾನೀತ ಹಿಮಮ್ || ಅರ್ಶ ಆದಿತ್ಯಾದರ್ಚ ||

ಹನ-ಹಿಮಾಂಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಮರ್ಕಪ್ರತ್ಯಯ; ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿರಾದೇಶ ಕಮಲ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವುದು ಹಿಮ, ಇದು ಉಳ್ಳದ್ದು ರಾತ್ರಿ. ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಿಮಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಅಚ್ಚಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ಉದಾಹರಣೆ—

ಶಂ ಭಾನಾನಾ ಶಂ ಹಿಮಾ ಶಂ ಘೃಣೇನ [ಋ. ಸಂ. ೬.೨-೧೩-೪]

[೨೩] ವಸ್ತೀ ||ವಸ-ಅಚ್ಚಾದನೇ | [ಅದಾ-ಅ] " ಶ್ವಾಸ್ತೈಸ್ತೀಹಿತೈಸ್ತಿಸ್ತೀ—" [ಉ.೧೦] ಇತಿ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯಃ || ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚ [ಪಾ. ಸೂ. ೬.೧.೧೦೨] ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ಯಮ್ ||

ಮುಚ್ಚುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಹೇಳುವ ವಸ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಲೋಕವನ್ನು ಕತ್ತಲೆಯು ಮುಚ್ಚುವುದರಿಂದ ವಸಃ ಅಂದರೆ ಕತ್ತಲೆ. ಇದು ಉಳ್ಳದ್ದು ರಾತ್ರಿ. ವಸುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಭಂದಸೀ ವನಿವಾ ಚ' ವಾರ್ತಕದಿಂದ ಈಕಾರ ರೂಪಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಕ್. ವಸ್ತೀ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಸುಲುಕ್. ವೃಷಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಶ್ವರವಾದ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವ ವಸು ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಗುಣವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ 'ವೋತೋ ಗುಣವಚನಾತ್' (ಪಾ.ಸೂ.

೪-೧-೪೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜ್ಞೇಷ್ಠಃ. ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಆಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಗೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ನಿಗಮವು ಹುಡುಕಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರು ರಾತ್ರಿ ನಾಮಗಳು.

ಅಥ ರಾತ್ರಿನಾಮಾನಿ |

ಶ್ಯಾವೀ, ಕ್ಷವಾ ಎಂಬವೇ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತು ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳು ರಾತ್ರಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುವು.

ರಾತ್ರಿನಾಮಾನ್ಯುತ್ರರಾಣಿ ತ್ರಯೋವಿಂಶತಿಃ || ರಾತ್ರಿಃ ಕಸ್ಮಾತ್
ಪ್ರರಮಯತಿ ಭೂತಾನಿ ನಕ್ರಇಷ್ಟಾರೀಣ್ಯಪರಮುತೀತರಾಣಿ ಧ್ರುವೀ-
ಕರೋತಿ || ರಾತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಧಾನಕರ್ಮಣಃ ಪ್ರದೀಯಂತೇ ಸ್ಯಾಮು
ವಶ್ಯಾಯಾಃ

ಕಾಷ್ಠಾ ಎಂಬ ಪದವು ದಿವ್ಯ ನಾಮವಾದಾಗ್ಯೂ ಬೇರೆ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಈಗ ರಾತ್ರಿಯ ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರು ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ರಾತ್ರಿನಾಮಗಳನ್ನು ದಿಕ್ಕಿನ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಕತ್ತಲೆಯು ಸೇರುವುದು ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕತ್ತಲೆಯು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದನ್ನು ರಾತ್ರಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ರಾತ್ರಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಇದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ದಿವ್ಯ ನಾಮಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಹೆಸರುಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತುಮೂರು ಇರುತ್ತವೆ. ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಕಷ್ಟಬಂಧನಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ರಾತ್ರಿಯನ್ನು 'ಶ್ಯಾವೀ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆಯಾಯ ಕೆಲಸ ಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಹಗಲನ್ನು [ದಿವಸವನ್ನು] ಸುಖವಾಗಿ ಕಳೆದು ಅನಂತರ ನಿದ್ರೆಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಸುಖವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇದಕ್ಕಾಗಿಯೇ 'ಕ್ಷವಾ' ಎಂದು ರಾತ್ರಿಗೆ ಹೆಸರು. ರಾತ್ರಿಯೆಂಬ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ನಿದ್ರೆಮಾಡಿದ ನಂತರ ಹೊಸಬರಾಗಿ ಇರುವಂತೆ ಆಯಾಯ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ನಿದ್ರೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಗೆ 'ಶರ್ವಣೀ' ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಹೀಗೆಯೇ ರಾತ್ರಿನಾಮಗಳ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವ ಕಾಲವು ರಾತ್ರಿಯೆನಿಸುವುದು. ಪಿಶಾಚಿಯೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬೆಳಕಿನ ಕಾಲವು ಕಳೆದನಂತರ ವಿಹಾರ ಕಾಲವು ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ಬಹಳ ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತವೆ. ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಮಾಡುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಆನಂದ ಪಡುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಮನುಷ್ಯರೇ ಮೊದಲಾದವರು ಈ ಕಾಲವು ಬಂದ ಕೂಡಲೇ ತಮ್ಮ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಸುಮ್ಮನಾಗುವರು. ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವಾಸಸ್ಥಾನಗಳಿಗಾಗಿ ಹೊರಟುಹೋಗುವರು. 'ರಮು' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವ ರಾತ್ರಿ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ. ದಾನವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ರಾತ್ರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕಧಾರಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಕೊಡ-

ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾಯಶಃಕವಾಗಿ ಹಿಮ್ಮೆ ಬೀಳುವುದರಿಂದಲೂ, ಹಿಮ್ಮೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೀಳುವ ಕಾಲವನ್ನು ರಾತ್ರಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಅಥ ಉಷೋ ನಾಮಾನಿ

- (೧) ವಿಭಾವರೇ (೨) ಸೂನರೇ (೩) ಭಾಸ್ವತೇ (೪) ಓದತೀ
 - (೫) ಚಿತ್ರಾಮೃತಾ (೬) ಅರ್ಜುನೀ (೭) ವಾಜಿನೀ (೮) ವಾಜಿನೀವತೀ
 - (೯) ಸುಮ್ಮಾವರೇ (೧೦) ಅಹನಾ (೧೧) ದ್ಯೋತನಾ (೧೨) ಶ್ರೇತ್ಯಾ
 - (೧೩) ಅರುಷೀ (೧೪) ಸೂನ್ಯತಾ (೧೫) ಸೂನ್ಯತಾವತೀ (೧೬) ಸೂನ್ಯತಾವರೇ
- ಇತಿ ಮೋಡಶ ಉಷಾನಾಮಾನಿ ||

ಈ ಹದಿನಾರು ಉಷಃ ಕಾಲದ ಹೆಸರುಗಳು

(೧) ವಿಭಾವರೇ || ಭಾ-ದೀಪ್ತೌ (ಅದಾ-ಪ) ವಿಪೂರ್ವಃ | ಆತೋಮನಿನಾ ಕೃನಿರ್ವನಿಪಶ್ಚ
(ಪಾ. ಸೂ. ೩.೨-೭೪) ಇತಿ ವನಿಪ್ | " ವನೋರಚ " (ಪಾ. ಸೂ. ೪.೧.೭) ಇತಿ ಜಾಬೇರೇಫೌ ||

ದೀಪ್ತೃರ್ಧಕವಾದ ಭಾಧಾತುವಿಗೆ ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿ ಉಪಸರ್ಪ. ವಿ + ಭಾ + ವನ. ಪ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ' ವನೋ ರಚ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಾಬೇ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ. ವಿಭಾವರೇ. ಸೂರ್ಯಕಿರಣ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಪಪ್ತುಷೀ ವಿಭಾವರಿ (ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೩-೬) ||

[೨] ಸೂನರೇ || ಶೋಭನಾ ನರಾ ಅಸ್ಯಾಂ ಸಂತಿ, ಮತ್ಸರ್ಥೀಯ ಈಕಾರಃ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಹಲ್ ಜ್ಯಾದಿ ಲೋಪಃ | ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ, ಪಿಪ್ಪಲ್ಯಾದೀರಾಕೃತಿ ಗಣತ್ವಾದೀಕಾರಃ ||

ಮಂಗಳಕರವಾದ ಮನುಷ್ಯರು ಇದರಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೂನರ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ "ಛಂದೋವನಿಪಾ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯ. "ಯಸ್ಯೇತಿಚ " ಅಕಾರಲೋಪ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಕೃಂತವಾಗದಿದ್ದರೂ ಸುಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ' ಯಾವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಶೋಭನ ನೆರಳು ಇರುತ್ತಾರೋ ಅದು' ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ಪಿಪ್ಪಲ್ಯಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಈಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಬೆಳಗಿನ ಜಾವದಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸು ನೈರ್ಮಲ್ಯ ಹೊಂದುವಂತೆ " ಎಂದು ಮಹಾಕವಿ ಕಾಳಿದಾಸನೂ ಅತಿಥಿರಾಜನನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಕಾಲವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಳೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂಬರ್ಥ ಶೋರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ಪದಗಳಿವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ನ್ವಾ-ನಯೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರು ವಾಗ 'ಅಚ ಇಃ' (ಉ. ೪-೧೩೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಬಹುಲ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸುಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಸೂನರಿ ಎಂದು ಇಕಾರಾಂತ ಕೃದಂತವಾಗುವುದರಿಂದ "ಕೃದಿಕಾರಾದಂತಿನಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾಬೇ. ನರಪದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯೆಂಬ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಎಂದು ಮಾಧವರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ

ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ' ಅನ್ಯೇಷಾಢುಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅನಗ್ರಹ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಜ್ಯೋತೀಷ್ಯು ಕೋತಿ ಸೂನರಿ (ಋ-ಸಂ-೫-೬-೧-೧)

(೩) ಭಾಸ್ವತೀ || ಭಾಸ್ವ. ದೀಪ್ತೌ (ಭೂ. ಅ) ಕ್ವಿಪ್ | ಭಾಸತ ಇತಿ ಭಾಸಃ ಪ್ರಕಾಶಃ | ಭಾಸಾ ತದ್ವತೀ ಭಾಸ್ವತೀ ||

ದೀಪ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಭಾಸ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದರೆ ಸರ್ವಲೋಪ. ಭಾಸ್ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಜ್ವಲಿಸುವುದು ಪ್ರಕಾಶವೆಂದರ್ಥ. ಅದರಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಭಾಸ್ವತೀ. ಮಕುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಕಾರಾದೇಶ. ಉಗತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಜೀಪ್. 'ತಸಾಮತ್ಪರ್ಥೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಂತಕ್ಕೆ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾತಃಕಾಲವು ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಭಾಸ್ವತೀ ನೇತ್ರೋ ಸೂನ್ಯತಾನಾಮ್ [ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೧-೪]

(೪) ಓದತೀ | ಉನ್ದೀ-ಕ್ಲೇದನೇ (ರು-ಪ) ಉನ್ದೀರ್ಲಟಿಃ ಶಕರಿ " ಭಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ " (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೬) ಇತಿ ಶತುರಾರ್ಥಧಾತುಕತ್ವೇನ ವಿಕರಣಾಧಾವಃ, ' ಅನಿದಿತಾಂ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೨೪) ಇತಿ ನಲೋಪಃ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಗುಣಃ, ಜೀಪ್ ||

ಕ್ಲೇದನಾರ್ಥಕವಾದ ಉನ್ದ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಟ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಶತ್ರಾದೇಶ. ಉನ್ದ + ಆತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶತ್ಯ ಶಿತ್ರಾದರೂ ಭಂದಸ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಆರ್ಥಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಬರುವುದರಿಂದ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ (ಶ್ಚಮ್) ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಪಿ ತ್ವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಶತ್ಯ ಜಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ 'ಅನಿದಿತಾಂ'—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಉದ್ + ಆತ್. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಜಿತ್ತಾದರೂ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಉಗತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಜೀಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಓದತೀ. ಹಿಮದಿಂದ ಲೋಕವನ್ನು ಒದ್ದೆಯಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಪದಂ ನ ವೇಶ್ಯೋದತೀ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೪-೧)

[೫] ಚಿಕ್ರಾಮಘಾ || ಚಿರ್ಷ. ಚಯನೇ [ಸ್ವಾ. ಉ] ' ಅಮಿಚಿಮಿಮಿದಶಿಸ್ವಿಃ ಕ್ರೌಃ ' [ಉ. ೪-೧೫೯] ಇತಿ ಕ್ರೌ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಚಿತ್ರಮ್ | ' ಮಹಂತಿದಾರ್ಶನಕರ್ಮಾ ' [ನಿಘ. ೩-೨೦] ಘಜರ್ಥೇಕ ವಿಧಾನಮಿತ್ಯತ್ರ ಪರಿಗಣನಸ್ಯೋಪಲಕ್ಷಣಾರ್ಥತ್ವಾತ್ ಕಪ್ರತ್ಯಯೇ ' ಅನಿದಿತಾಂ ' ಇತಿ ನಲೋಪಃ | ಪ್ಯಷೋದರಾದಿತ್ವಾತ್ ಘತ್ವಮ್ ||

ಎರಡು ಪದಗಳಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಕೂಡಿಸುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಚಿಧಾತುವಿಗೆ ಟೀಣಾದಿಕ ಕ್ರೌಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇತಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಿತ್ರಮ್. ದಾನಾರ್ಥಕವಾದ ಮಹ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಘಜರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟೇ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಎಂದು ಪರಿಗಣನೆ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಅದು ಉಪಲಕ್ಷಣವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಕಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿದಿತಾಂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ಚಿತ್ರಾಮಘಾ. ಮತ್ಯತೇ ಅರ್ಥಿಭ್ಯಃ ಇತಿ ಮಘಂ ಧನಮ್. ಯಾಚಕರಿಗೆ ದಾನಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು ಹಣ ಎಂದರ್ಥ. ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ಧನವುಳ್ಳದ್ದು ಉಪಃ ಕಾಲ. ಉದಾಹರಣೆ—

ವಾಜಿನೀವತೀ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಯೋಷಾ ಚಿತ್ರಾವಾಹಾ [ಋ. ಸಂ. ೫.೫.೨೨-೫]

[೬] ಅರ್ಜುನೀ || ಅರ್ಜು ಸರ್ಪ ಅರ್ಜುನೇ [ಚು-ಪ-] ಅರ್ಜುನೀಲಕ ಉನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ [ಉ.೩.೫೫] ಅರ್ಜುನಿತಿ | ಯವ್ವಾ ಅರ್ಜು. ಗತಿಶ್ಚಾನಾರ್ಜುನೇಷು (ಭೂ-ಪ-) ಬಾಹುಲಕಾದುನನ್ ||

ಅರ್ಜುನಾರ್ಜುನವಾದ ಅರ್ಜುನಾತುನಿಗೆ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೇಪ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಉನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. "ಕೇರನಿಜ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೇಪೋಪ. ಅರ್ಜುನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಗತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥ ಕೊಡುವ ಅರ್ಜುನಾತುನಿಗೆ ಬಹುಬ್ರಹ್ಮಣದಿಂದ ಉನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಾಚಕಂವ ನಿಭಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸೂತ್ರರಸ್ಮಿ ಸಂಬಂಧವಿಂದ ಅದು ಬಿಳಿಬಣ್ಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಉಳ್ಳದ್ದು ಅರ್ಜುನೀ. 'ಅನ್ಯತೋ ಜ್ಞಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜ್ಞಃ. ಅರ್ಜುನೀ ಸದಕ್ಕೆ ಕೇರಣ, ಹಸು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಇದೆ. ಅದು ವಾಹನವಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದು. "ಯಾ ಗೋಮತಿರೂಪಸಃ ಸರ್ವವೀರಾಃ" ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಈ ಅರ್ಥ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈಕಾರ ರೂಪಪ್ರತ್ಯಯ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಸುತೋಪ. ಉದಾಹರಣೆ—

ದ್ವಿಸಚ್ಚತುಸ್ತುಪರ್ಜುನಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೬-೩)

(೭) ವಾಜಿನೀ || ವಾಜ ಇತ್ಯನ್ವಸಾಮ (ನಿಘಂ-೨-೬) ವಾಜೀ ಕವಿರ್ಲಕ್ಷಣಮನ್ವಸಾಮ್ಯಾ ಅಸ್ತಿ, 'ಅತಿ ಇನಿತನಾ' [ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫] "ಋಷ್ಯೇಭ್ಯೋಜೋಷ್" [ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೫]

ವಾಜವೆಂಬುದು ಅನ್ನದ ಹೆಸರಿನು ನಿಭಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಹರ್ವಿರ್ಲಕ್ಷಣವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಎಂಬ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅದಂತನಾದುದರಿಂದ ಇನ್ನಿತ್ಯಯ. ವಾಜಿನ್ ನಾಂತಪದವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಜೋಷ್. ವಾಜಿನೀ. ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಹವಿಸ್ಸು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಬೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಇದೂ ಹವಿಸ್ಸುಳ್ಳದ್ದಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ವಾಯವಿಂದ್ರಕ್ಷ ಚೇತಥಃ ಸುತಾನಾಂ ವಾಜಿನೀವಸೂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೩-೫)

(೮) ವಾಜಿನೀವತೀ || ವಾಜಿನೀ ಬಲಂ ವೇಗೋ ವಾ ತೇನ ತದ್ವತೀ ವಾಜಿನೀ, ಕಾಸೌ ಉಪಸಃ ಸ್ಯಥೂತಾ ತೇನ ತದ್ವತೀ ವಾಜಿನೀವತೀ || 'ಸಂಜ್ಞಾ ಯಮ್' ವಾ "ಛಂದಸ್ವೀರಃ" (ಪಾ-ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಇತಿ ವಾ ಮತುಪೋ ವತ್ಸಮ್ ||

ವಾಜನೆಂದರೆ ಬಲ ಅಥವಾ ವೇಗ. ಇದು ಉಳ್ಳದ್ದು ವಾಜಿನೀ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇನ್ನಿತ್ಯಯ. ಅದು ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಸಂಬಂಧವಾದುದೇ ಆದುದರಿಂದ ವಾಜಿನೀ ಉಳ್ಳದ್ದು ವಾಜಿನೀವತೀ. ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುವುದರಿಂದ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾವೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ವಾಜನೆಂದರೆ ಹವಿಸ್ಸೇ ಮುಂತಾದ ಅನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಉಳ್ಳದ್ದು ಯಾಗಸಂತತಿ. ಈ ಯಾಗಾದಿಗಳುಳ್ಳದ್ದು ವಾಜಿನೀವತೀ. ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೋಮಾ ದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು. ವಾಜನೆಂದರೆ ಅನ್ನ. ಅದು ಉಳ್ಳದ್ದು ಅನ್ನಸಮುದಾಯ ವಾಜಿನೀ. ಅನ್ನಸಂತತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ವಾಜಿನೀವತೀ. 'ವಾಜಿನೀವತೀಕ್ಷಿಪಾಂ ಹಿ ಸರ್ವೇಷ್ಠಂ' ಲಭಂತೇ ಎಂದು ಮಾಧವನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮತ್ತರ್ಥಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವರತಮುಧಾನದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥ ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ—

ವ್ಯತ್ಯೇಭ್ಯಃ ಸುಭಗೇ ನಾಜಿನೀವತಿ (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೨೨-೩) “ಅಸ್ಮಭ್ಯಂವಾಜಿನೀವತಿ” (ಋ-ಸಂ. ೩-೮-೨-೩)
 (೯) ಸುಮ್ಮಾವರೀ|| ಸುಪೂರ್ವಾತ್ ಮ್ಮಾ-ಮಾನೇ (ಅದಾ.ಪ) ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಉಪಸರ್ಗೇ ಚ ಸಂಜ್ಞಾ-ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩.೨-೯೯) ಇತಿ ಜನೇರ್ವಿಧೀಯಮಾನೋ ದ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಬಾಹುಲಕಾದ್ ಭವತಿ | “ ಭಂದಸೀವನಿಪೌ ” | “ ವನೋ ರಚ ” (ಪಾ. ಸೂ. ೪.೧.೨) ಇತಿ ಖೇಪೌ || “ ಅನ್ಯೇಷಾಮುಪಿ ದ್ಯತ್ಯತೇ ” ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ ||

ಅಭ್ಯಾಸಾರ್ಥಕವಾದ ಮ್ಮಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸುಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುಮ್ಮಾ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿ (ಆ) ಲೋಪ ಸುಮ್ಮಮ್. ಯಾವಾಗಲೂ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ನನಗೆ ಉಂಟಾಗಲಿ ಎಂದು ಅಭ್ಯಾಸದಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಸುಖ. ಸುಮ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಉಪಕಾಲ. ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವನ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ ಅನ್ಯೇಷಾಮುಪಿ—’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಸ್ತ್ರೀ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ‘ ವನೋರಚ ’ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಪ್ಞಾ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ. ಸುಮ್ಮಾವರೀ ಎಂದು ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಸುಮ್ಮಾವರೀ ಸೂನ್ಯತಾ ಈರಯನ್ತ್ರೀ (ಋ. ಸಂ. ೧-೮-೩-೨)

(೧೦) ಅಹನಾ || ಅಹಿ ಗತೌ (ಭ್ರಾ.ಪ) ಅಹ-ವ್ಯಾಪ್ತೌ (ಸ್ವಾ-ಪ) “ ಯುಚ್ಚ ಬಹುಲಮ್ ” (ಉ-೨-೨೪) ಇತಿ ಯುಚ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಬಹುಲವಚನಾತ್ ಪೂರ್ವತ್ರ ನಕಾರ ಲೋಪಃ ||

ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಅಹಿ ಧಾತು. ಅಥವಾ ವ್ಯಾಪ್ತೌರ್ಥಕವಾದ ಅಹ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಯುಚ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ಯುಪೋರನಾಕೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಅಹಿಗೆ.ನುಮ್ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದಲೇ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ಅಹನಾ. ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಬೇಗ ಕ್ಷಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ತನ್ಮು ಕಾಂತಿಯದ ಸರ್ವಲೋಕವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ, ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯಶ್ಶಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಗೃಹಂ ಗೃಹವುಹನಾ ಯಾತ್ಯಚ್ಚಾ [ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೪-೪]

[೧೧] ದ್ಯೋತನಾ|| ಙ್ಯಂತಾತ್ ದ್ಯುತ ದೀಪೌ ಭೂ.ಆ ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ “ಙ್ಯಾಸಶ್ಚನ್ನೋ ಯುಚ್ಚ” ಪಾ.ಸೂ. ೩.೩.೧೦೨ ಇತಿ ಬಾಹುಲಕಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಯುಚ್ಚ. ಕೇರನಿಟಿ [ಪಾ. ೩.೪.೫೧] ಇತಿ ಷೆ ಲೋಪಃ ||

ದ್ಯುತ ಧಾತುವಿಗೆ ಷೆಚ್ಚಾ ಬಂದಾಗ ದ್ಯೋತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಷೆಚಂತದ ಮೇಲೆ ‘ಙ್ಯಾಸಶ್ಚನ್ನೋ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯುಚ್ಚ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಇದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನಿಡಾದಿಯಾದ ಆರ್ಥಧಾತುಕನಾದುದರಿಂದ ಷೆಗೆ ಲೋಪ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ದ್ಯೋತನಾ. ಪ್ರಕಾಶನಾದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಲಂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಅಥವಾ ದೀಪ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಕೇವಲ ದ್ಯುತ ಧಾತುವಿಗೆ “ಅನುದಾತ್ರೆ(ತ್ವ) ಹಲಾದೇಶಃ” (ಪಾ. ಸೂ. ೩.೩.೧೪೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಚ್ಚ. ಅನಾದೇಶ, ಲಘೂಪಧ ಗುಣ. ಟಾಪ್. ಸ್ವತಃ ತಾನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ—

ಸಿಷಾಂತೋ ದ್ಯೋತನಾ ಶಶ್ವದಾಗಾತ್ (ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೪-೪)

[೧೨] ಶ್ರೇಷ್ಠಾ | ಶ್ರೀತಾ.ವರ್ಣೇ [ಭೂ.ಆ.] ಅಭ್ಯಾಸದಿತ್ಯಾತ್ [ಉ-೪-೧೦೮] ಯಕ್ ದೃಷ್ಟವ್ಯಃ | ಶ್ರೇತತೇ ಶ್ರೇಷ್ಠಾ ||

ವರ್ಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀತಾಧಾತುವಿಗೆ ಅಭ್ಯಾಸದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಯಕ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಶ್ರೇತ+ಯು. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾವ್. ಶ್ರೀತಾ—ವರ್ಣೇ ಎಂದು ವರ್ಣಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಶುಕ್ಲವರ್ಣವನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪ್ರಾತಃ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದು ವಿಶೇಷವಾದುದರಿಂದ ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಬೆಳ್ಳಗಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ರುಶದ್ರತ್ಯಾ ರುಶತೀ ಶ್ರೇಷ್ಠಾಗಾತ್ [ಋ. ಸಂ. ೧.೮.೧-೨] ||

[೧೩] ಅರುಷೀ || ಋ, ಸ್ವ ಗತಾ [ಜು.ಪ-] ಯು.ಗತಿಪ್ರಾಪಣಯೋಃ [ಭೂ.ಪ-] ಋನಠಿಘ್ರಾಮುಷನ್ [ಉ-೪-೨೪] ಪಿಪ್ರಲ್ಯಾದೇರಾಕೃತಿಗಣತ್ಯಾದೀಕಾರಃ ||

ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಗಣಸೂತ ಮಧಾತು. ಅಥವಾ ಗತಿ, ಪ್ರಾಪರಣಾರ್ಥಕವಾದ ಧ್ವಾದಿಸೂತ ಮಧಾತುವಿಗೆ ಉಪನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮು+ಉಪ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಸಾರ್ವಧಾತು—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ರಸರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಅರುಷ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪಿಪ್ರಲ್ಯಾದಿಗಣಸೂತವಾದುದರಿಂದ ಈ ಕಾರಾದೇಶ. ಸೂರೈದಿಯವಾದೊಡನೆ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಿಗೆ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಥವಾ ಅಪ್ಪೂರ್ವಕವಾದ ರುಶ-ದೀಪ್ತೌ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಔಣಾದಿಕ ದುಷಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆ+ರುಷ್+ಉಪ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ [ಉಚ್] ಲೋಪ. ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಅರುಷೀ. ಸುತ್ರಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು. ಅರುಷವೆಂದರೆ ರೂಪನಾಮವೆಂದು ನಿಘಂಟುಕಾರರು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಬಿಳಿಬಣ್ಣವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಉಳ್ಳದ್ದು ಅರುಷೀ ಆಗುತ್ತದೆ. “ಅನ್ಯತೋ ಐಷ್” ಸೂತದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಐಷ್ ಬಂದಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಶ್ವೇವ ಚಿತ್ರಾರುಷೀ [ಋ. ಸಂ. ೩-೮ ೩-೨]

[೧೪] ಸೂನ್ಯತಾ || [೧೫] ಸೂನ್ಯತಾವತೀ [೧೬] ಸೂನ್ಯತಾವರೀ || ಸುಪ್ತು ಉನ್ಯತೇ ಅಪ್ರಿಯೈಶಿ ಸೂನ್ | ಸುಪ್ತೂರ್ವಾಃ ಉನ್-ಪರಿಹಾಸೇ ' [ದಿ-೮] ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಕ್ವಿಪ್ | ಯತಮಿತಿ ಸತ್ಯನಾಮ [ನಿರು-೪-೧೯] ಸೂಂಕ್ಷ ತದ್ಯತಂಚ ಸೂನ್ಯತಮ್, ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ಯಾತ್ [ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೯] ನಲೋಪಾಧಾವಃ ||

ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸೌಲಭ್ಯದಿಂದ ಒಟ್ಟಿಗೆ ನಿರ್ವಚನ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಪ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಿಡುಟ್ಟಿರುವುದು ಸೂನ್. ಸು ಉಪಸದವಾಗಿರುವಾಗ ತ್ಯಾಗಾರ್ಥಕ ಉನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್. ಸರ್ವಾರ್ಥೋಚ್ಛ. ಕ್ವಿಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಕ. ಮುತಂ ಎಂಬುದು ಸತ್ಯದ್ಯನಾಮವೆಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸೂನ್, ಮುತಸದಗಳಿಗೆ ಕರ್ಮಧಾರಯು. ಅಪ್ರಿಯವಲ್ಲದೆ ಸತ್ಯರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಸೂತವಾದುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಪದಾಂತವಾದರೂ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಿಯ ಸತ್ಯವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರ್ಶದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಆಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಾವ್. ಸೂನ್ಯತಾ.

ಎರಡನೆಯ ಪದದಲ್ಲಿ ಸೂನ್ಯತವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತುರ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯ. “ಮಾದುಪ-” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. ‘ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಪರನಾದಾಗ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಸೂನ್ಯತಾವತ್. ಪ್ರೀತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಗತ್ತಾದುದರಿಂದ ಐಃಪ್. ಸೂನ್ಯತಾವತೀ. ಮೂರನೆಯ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ‘ಭಂದಸೀ ವನಿಪೌ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ‘ವನೋಲಚ’ ಐಃಪ್. ನಕಾರಕ್ಕೆ ರೀಫಾದೇಶ. ಸೂನ್ಯತಾವರೀ. ಅಥವಾ ಪ್ರಿಯಸತ್ಯರೂಪವಾದ ಮಾತಿಗೆ ಸೂನ್ಯತಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅದು ಉಳ್ಳದ್ದು ಸೂನ್ಯತಾದಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾತಃ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಂತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಸೂನ್ಯತವಾಕ್ಯುಳ್ಳದ್ದಾಗುತ್ತದೆ. ಮಾಧವರು ಸೂನ್ಯತ ಪದಕ್ಕೆ ಅನ್ವ ವೆಂದರ್ಥ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹವಿಸ್ಸು ಮುಂತಾದ ಅನ್ನ ಅಥವಾ ಧನವುಳ್ಳದ್ದು ಸೂನ್ಯತಾದಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉದಾ—

ಸುಮ್ಮಾವರೀ ಸೂನ್ಯತಾ ಈರಯಂತೀ (ಋ. ಸಂ. ೧-೮-೩-೨) “ಉದೀರಯ ಪ್ರತಿಮಾ ಸೂನ್ಯತಾ ಉಷಃ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೮-೩-೨) “ರೇವತ್ ಸ್ತೋತ್ರೇ ಸೂನ್ಯತೇ ಜಾರಯಂತೀ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೨೬-೪) ಚಿಕಿತ್ಸತ್ ಸೂನ್ಯತಾವರೀ (ಋ-ಸಂ-೩-೮-೩-೪)

ಹೀಗೆ ಹದಿನಾರು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಹೆಸರು || ೮ ||

ಅಥ ಉಷೋನಾಮಾನಿ

“ವಿಭಾವರೀ” ಎಂಬೀ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಹದಿನಾರು ‘ಉಷೋ ನಾಮಾನ್ಯುಕ್ತರಾಣಿ ಮೋಳಶ’ ಎಂಬ ನಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳಿದೆ. ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆಯ ಭಾಗವು ‘ಉಷ’ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಇರುವ ಕಾರಣ ರಾತ್ರಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳಿದನಂತರ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಭಯವನ್ನೂ, ಕಾಂತಿಗಳನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡಲು ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವ ಕಾಲವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ “ವಿಭಾವರೀ” ಎಂದು ಹೆಸರು, ಬೆಳಗಿನ ಝಾವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಶಃಕವಾಗಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಬಹಳಮಟ್ಟಿನ ಸೌಖ್ಯವು ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ‘ಸೂನರೀ’ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹೀಗೆಯೇ ಈ ನಾಮಗಳ ಬೇರೆ ಪದಗಳಿಗೆ ಅವಯವ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದು.

ಉಷಾ: ಕಸ್ಮಾದುಚ್ಛತೀತಿ ಸತ್ಯಾ ರಾತ್ರೇರವರಃ ಕಾಲಃ ||

ಕತ್ತಲೆಗಳನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸುವುದು. ಆದಕಾರಣ ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಉಷಃಕಾಲವೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ರಾತ್ರಿಯು ಪ್ರಾರಂಭವಾದಾಗಿನಿಂದ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಕತ್ತಲೆಯೆಲ್ಲವೂ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಡೆಯಾಗುವುದು. ಉಚ್ಛತಿ=ನಾಶ ವಾಗುವುದು). ಉಚ್ಛ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವು ಉಂಟಾಗಿದೆ.

ಇತ್ಯಷ್ಟಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಧೈಕೋನವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಇದು ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ. ಜ್ಯೋತಿರಾಗಾಚ್ಚಿತ್ರಃ ಪ್ರಕೇತೋ
ಅಜನಿಷ್ಠ ವಿಭವ್ವಾ | ಯಥಾ ಪ್ರಸೂತಾ ಸವಿತುಃ ಸವಾಹೈ
ಎವಾಲಾತ್ಮ್ಯಷನೇ ಯೋನಿಮಾರ್ಶಿಕೆ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೩-೧) ಇದಂ
ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಜ್ಯೋತಿರಾಗಮಚ್ಚಿತ್ರಂ ಪ್ರಕೇತನಂ ಪ್ರಜ್ಞಾ-
ತತಮಮಜನಿಷ್ಠ ವಿಭೂತತಮಂ ಯಥಾ ಪ್ರಸೂತಾ ಸವಿತುಃ ಪ್ರಸ-
ವಾಯ ರಾತ್ರಿರಾದಿತ್ಯಸ್ಯೈವಂ ರಾತ್ಮ್ಯಷನೇ ಯೋನಿಮರಿಚತ್ಪ್ಲಾನಂ
ಸ್ತ್ರೀಯೋನಿರಭಿಯುತ ಏನಾಂ ಗರ್ಭಸ್ತಸ್ಯಾ ಎವಾಪರಾ ಭವತಿ ||೧೯||

ತಸ್ಯಾ ಎವಾ ಭವತಿ —

“ಇದು ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಜ್ಯೋತಿರಾಗಾಚ್ಚಿತ್ರಃ ಪ್ರಕೇತೋ
ಅಜನಿಷ್ಠ ವಿಭವ್ವಾ | ಯಥಾ ಪ್ರಸೂತಾ ಸವಿತುಃ ಸವಾಯ್ ಎವಾ
ರಾತ್ಮ್ಯಷನೇ ಯೋನಿಮಾರ್ಶಿಕೆ” || ಇದಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ
ಜ್ಯೋತಿರಾಗಮತ್ | ಚಿತ್ರಂ ಪ್ರಕೇತನಂ ಪ್ರಜ್ಞಾತತಮಮಜನಿಷ್ಠ
ವಿಭೂತತಮಂ ಯಥಾ ಪ್ರಸೂತಾ ಸವಿತುಃ ಪ್ರಸವಾಯ ರಾತ್ರಿ
ರಾದಿತ್ಯಸ್ಯ | ಏವಂ ರಾತ್ಮ್ಯಷನೇ ಯೋನಿಮರಿಚತ್ ಸ್ಥಾನವರ್ | ಸ್ತ್ರೀ-
ಯೋನಿರಭಿಯುತ ಏನಾಂ ಗರ್ಭಃ ||

ಈ ಉಪಕಾಲದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಮಂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಉಪಕಾಲದ ಲಕ್ಷಣವು ಸೂರ್ಯನೇ
ನೊದಲಾದ ಬೆಳಕನ್ನು ಕೊಡುವ ಗ್ರಹನಕ್ಷತ್ರ ನೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಸೂಚಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನು ಯಾವಾಗಲೂ ತನ್ನ
ಬೆಳಕನ್ನು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹರಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸಂಕಟವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವನು. ಚಂದ್ರನು ಬಹಳ ತಣ್ಣಗಿರುವ
ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಜನಗಳಿಗೆ ಸಂಕಟ, ಸಂಶೋಷಣೆ-ಇವೆರಡೂ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಉಪಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ
ಸಮನಾದ ತೀರ್ತೋಷ್ಣಗಳ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಬಹಳ ಸುವವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಈ ಕಾಲವನ್ನು ಹೇಳಲು ರಾತ್ರಿ.

ಗಣರಡಕ್ಕಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಕಾಲವು ಯಜ್ಞವೇ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ, ದೇವತಾ ಸೇವೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲಸಗಳಿಗೂ ಉತ್ತಮವಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದು. ಆದುದರಿಂದಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಬುದ್ಧಿಯು ಬಹಳ ಪ್ರಕಾಶವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಈ ಕಾಲವನ್ನು "ಪ್ರಜ್ಞಾ ತತಮಮ್" ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಚ್ಚರಗೊಂಡವುಗಳಾಗಿ ಆಯಾಯ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೊರಡುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಕಾಲವು ಇತರ ಬೆಳಕನ್ನು ಕೊಡುವ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಹೆಗಲಿನ ಪ್ರಾರಂಭವನ್ನು ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಇರುವ ಕಾರಣ "ವಿಭೂತ ತಮಮ್" ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ರಾತ್ರಿಯೆಂಬುವುದು ಒಬ್ಬ ಹೆಂಗಸೆಂಬುದಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ ಈ ಹೆಂಗಸು ಸೂರ್ಯನೊಬ್ಬ ಮಗುವನ್ನು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸವಿಸುವ ಕಾರಣ, ಆ ಪ್ರಸವವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ 'ಉಷಾಂ' ಎಂಬ ದೇವತೆ ಎಂದೂ, ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ರಾತ್ರಿ ಎಂಬುವುದು ಉಷಾಕಾಲಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಿಂದ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ಇರುವ ಕಾರಣ ಜನ್ಮಜನಕ ಭಾವವು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಜನ್ಮಕಾರಣವೆಂದು ರೂಪಕ ಅಲಂಕಾರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ರಾತ್ರಿಯಿಂದ ಉಷಾಕಾಲವು ಹುಟ್ಟಿದಂತೆ ಉಷಾಕಾಲದಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಹುಟ್ಟಿದನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಇದರಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ರಾತ್ರಿಯು ಉಷಾಕಾಲವನ್ನು ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿಕೊಂಡು ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಜನ್ಮ ಕಾರಣವಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿ ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆಯ ಭಾಗವನ್ನೇ ಉಷಾ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುವ ಹೆಗ್ಗುಸಿನ ಅಂಗವನ್ನು ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ರಾತ್ರಿಯನ್ನು ಉಷಾಕಾಲಕ್ಕೆ ಜನ್ಮದಾತ್ವವಾದ ಕಾರಣ ಈ ಹೋಲಿಕೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಗರ್ಭವು ಪ್ರಾಣಿಶರೀರವು ಬೆಳೆಯಲು ಅರ್ಹವಾದ ದ್ರವ್ಯಗಳು ಸೇರತಕ್ಕ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಆಯಾಯ ಅವರವರ ಕೆಲಸಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಸೇರುವ ಕಾರಣ ಉಷಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನೂ, ಯೋಗಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನೂ ವ್ಯವಹರಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ನೇಯುವಾಗ ದಾರ ಗಳನ್ನು ಒಂದು ಕಡೆ ಸೇರುವಂತೆ ಮಿಶ್ರಮಾಡುವ ಕಾರಣ ಮಿಶ್ರಣವೆಂಬ ಕ್ರಿಯಾಧಾರವು ಈ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಮಿಶ್ರಿಭಾವರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಈ ಶಬ್ದವು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಿಂದ ಇರುತ್ತದೆ. ಜನ್ಮಪ್ರಾಣಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ ಪ್ರದೇಶವೆಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇದರಂತೆಯೇ ಉಷಾಕಾಲದ ಉಷ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಬೇರೆ ಮಂತ್ರವು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಇತ್ಯೇಕೋನವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ರುಶದ್ರತ್ನಾ ರುಶತೀ ಶ್ರೇತ್ಯಾಗಾದಾರೈಗು ಕೃಷ್ಣಾ ಸದನಾನ್ಯಸ್ಯಾಃ |
ಸಮಾನಬಂಧೂ ಅಮೃತೇ ಅನೂಚೀ ದ್ಯಾವಾ ವರ್ಣಂ ಚರತ

ಅಮಿನಾನೇ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೩-೨) ರುಶದ್ವತ್ಸಾ ಸೂರ್ಯವತ್ಸಾ
 ರುಶದಿತಿ ವರ್ಣನಾಮ ರೋಚತೇರ್ಜ್ವಲತಿಕರ್ಮಣಃ ಸೂರ್ಯಮಸ್ಯಾ
 ವತ್ಸಮಾಹ ಸಾಹಚರ್ಯಾದ್ರಸಹರಣಾದ್ವಾ ರುಶತೀ ಶ್ವೇತ್ಯಾಗಾತ್ |
 ಶ್ವೇತ್ಯಾ ಶ್ವೇತತೇರರಿಚತ್ಯಷ್ಟಾ ಸದನಾನ್ಯಸ್ಯಾಃ ಕೃಷ್ಣವರ್ಣಾ ರಾತ್ರಿಃ
 ಕೃಷ್ಣಂ ಕೃಷ್ಣತೇನಿ ಕೃಷ್ಣೋ ವರ್ಣೋಽಥೈನೇ ಸಂಸ್ತೌತಿ ಸಮಾನ-
 ಬಂಧೂ ಸಮಾನಬಂಧನೇ ಅಮೃತೇ ಅಮರಧರ್ಮಾಣಾವನೂಚೇ
 ಅನೂಚ್ಯಾವಿತೀತರೇತರಮುಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ದ್ಯಾವಾ ವರ್ಣಂ ಚರತಸ್ತೇ ಏವ
 ದ್ಯಾವಾ ದ್ಯೋತನಾದಪಿ ವಾ ದ್ಯಾವಾ ಚರತಸ್ತಯಾ ಸಹ ಚರತ
 ಇತಿ ಸ್ಯಾದಾಮಿನಾನೇ ಅಮಿನ್ವಾನೇ ಅನ್ಯೋನ್ಯಸ್ಯಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ
 ಕುರ್ವಾಣೇ ಅಹರ್ನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ ದ್ವಾದಶಾಹಃ ಕಸ್ಮಾದುಪಾ-
 ಹರಂತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಮಾಣಿ ತಸ್ಯೈಷ ನಿಪಾತೋ ಭವತಿ ವೈಶ್ವಾನರೇ-
 ಯಾಯಾಮೃಚಿ ||೨೦||

ತಸ್ಯಾ ವಿಷಾಪರಾ ಭವತಿ —

“ ರುಶದ್ವತ್ಸಾ ರುಶತೀ ಶ್ವೇತ್ಯಾಗಾದಾರೈಗು ಕೃಷ್ಣಾ ಸದನಾನ್ಯಸ್ಯಾಃ
 ಸಮಾನಬಂಧೂ ಅಮೃತೇ ಅನೂಚೇ ದ್ಯಾವಾ ವರ್ಣಂ ಚರತ
 ಅಮಿನಾನೇ | ರುಶದ್ವತ್ಸಾ ಸೂರ್ಯವತ್ಸಾ | ರುಶದಿತಿ ವರ್ಣನಾಮ |
 ರೋಚತೇಃ ಜ್ವಲತಿಕರ್ಮಣಃ | ಸೂರ್ಯಮಸ್ಯಾ ವತ್ಸಮಾಹ
 ಸಾಹಚರ್ಯಾದ್ರಸಹರಣಾದ್ವಾ | ‘ರುಶತೀ ಶ್ವೇತ್ಯಾಗಾತ್’ |
 ಶ್ವೇತ್ಯಾ ಶ್ವೇತತೇಃ | ಅರಿಚತ್ ಕೃಷ್ಣಾ ಸದನಾನ್ಯಸ್ಯಾಃ | ಕೃಷ್ಣವರ್ಣಾ
 ರಾತ್ರಿಃ | ಕೃಷ್ಣಂ ಕೃಷ್ಣತೇನಿ ಕೃಷ್ಣೋ ವರ್ಣಃ || ಅಥೈನೇ ಸಂಸ್ತೌತಿ
 “ಸಮಾನಬಂಧೂ” ಸಮಾನಬಂಧನೇ | ‘ಅಮೃತೇ’ ಅಮರಧರ್ಮಾಣಾ
 ‘ಅನೂಚೇ’ ಅನೂಚ್ಯಾವಿತೀತರೇತರಮುಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ‘ದ್ಯಾವಾ ವರ್ಣಂ
 ಚರತಃ ತೇ ಏವ ದ್ಯಾವಾ ದ್ಯೋತನಾತ್ | ಅಪಿ ವಾ ದ್ಯಾವಾ ಚರತ-
 ಸ್ತಯಾ ಸಹ ಚರತ ಇತಿ ಸ್ಯಾತ್ || ಅಮಿನಾನೇ ಅಮಿನ್ವಾನೇ ಅನ್ಯೋ-
 ನ್ಯ ಸ್ಯಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಕುರ್ವಾಣೇ ||

ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವವನು ಸೂರ್ಯನೆಂಬ ಬಹಳ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ ಮಗುವನ್ನು ಉಷಃ ಕಾಲವು ಪ್ರಸವಿಸಿರುತ್ತದೆ ಎಂದೂ, ಬಹಳ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ ಮಗುವನ್ನು ಹೆತ್ತಿರುವ ತಾಯಿಯು ತನ್ನ ಮಗುವಿನೊಡನೆ ಇರುವಳೆಂಬ ಹೋಲಿಕೆಯನ್ನು ಸೂರ್ಯನೊಡನಿರುವ ಉಷಃ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ತಾಯಿಯ ಎದೆಯ ಪಾಲನ್ನು ಮಗುವು ಹೀರುವಂತೆ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಮೇಳುತಿರುವ ಹಿವ ವಸ್ತು ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಹೀರುವ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಮಗುವಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ವತ್ಸ = ಮಗು ಮತ್ತು ತಾಯಿ ಇವೆರಡು ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ರುಶಶೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಬಹಳ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಸ್ವಭಾವದ್ದು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಉಷಃ ಕಾಲವು ಬಹಳ ಧನಾತ್ಮಕವನ್ನು ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಬಹಳ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಆಗ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಮಗುವನ್ನು ಪ್ರಸವಿಸಿದ ಬಿಳಿ ರೇಷ್ಮೆ ತಿರಿಯನ್ನು ಟ್ಟಿರುವ ತಾಯಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಉಷಃ ಕಾಲವು ಬಂತು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಕಂಠ ಬಣ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ರಾತ್ರಿಯು ಮಗುವನ್ನು ಹೆತ್ತಿರುವ ಉಷಃ ಕಾಲದ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ಕೊಂಡು ಹೊರಟು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಬಂಧುಗಳು ಮಗುವನ್ನು ಪ್ರಸವಿಸಿದ ತಾಯಿಯು ಯೋಗಕ್ಷೇಮವನ್ನು ವಿಚಾರಿಸುವ ಕ್ರಮವು ಇಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದೆ. ಇದರಿಂದ ರಾತ್ರಿ ಎಂಬುವುದು ಉಷಃಕಾಲದ ಹಿಂದಿನ ಭಾಗವಾಗಿದೆ.

ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಉಷಸ್ಸು—ಎಂಬವೆರಡು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ಉದಯಾಸ್ತ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವ ನೆಂಟರೆಂದು ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಅಸ್ತಕಾಲವು ಬಂದದ್ದನ್ನು ನೋಡಿ ರಾತ್ರಿಯು ನೆಂಟರಿಂತೆ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸೇರುವುದು. ಉಷಃಕಾಲವು ಸೂರ್ಯನ ಉದಯಕಾಲವನ್ನು ತಿಳಿದು ಬಂಧುವಿನಂತೆ ಸಮಾಪನವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಇದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಉಷಃಕಾಲ—ಎಂಬವೆರಡು ಸುಖಮಃಖವನ್ನು ವಿಚಾರಿಸುವ ಹತ್ತಿರದ ನೆಂಟರಾಗಿರುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಈ ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಉಷಸ್ಸು ಎಂಬೆರಡು ಕಾಲಗಳು ಜನನ ಮರಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೇ ಇರುವ ಕಾರಣ ದೇವತೆಗಳಾಗಿರುವುವು.

ಈ ಎರಡು ಕಾಲಗಳು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಎಡಬಿಡದೇ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಮಿತ್ರರೆಂತಿರುವರು. ಉಷಃಕಾಲವು ತನ್ನ ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ರಾತ್ರಿ ಕಾಲವು ತನ್ನ ಕತ್ತಲೆಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೂ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಸಮೂಹದಿಂದಲೂ ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ರಾತ್ರಿಯ ಅಧಿಕಾರವೆಲ್ಲವೂ ಕಳೆದನಂತರ ಎಂದರೆ ಸಣ್ಣ, ಸಣ್ಣ ಸೇನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶತ್ರುವು ಕ್ಷಿಣಿಸಿಮಾಡುವವನಾಗಿ ಕಳೆದು ಹೋದನಂತರ, ಬಹಳ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಸೂರ್ಯನೂ ಉಷಃ ಕಾಲವೂ ಬರುವ ಕ್ರಮವನ್ನು, ಶತ್ರುವನ್ನು ಓಡಿಸಿ ಬರುವ ರಾಜನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಅಂತರಕ್ಷಕನು ರಾತ್ರಿಗೂ ಸಹ ಪರಶರವಾದ ಸಂಮರ್ಧವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಇವೆರಡೂ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಸ್ಪರ್ಧಿಸುವುದು ಎನ್ನುವುದು ಹೇಳಿದೆ.

ರಾತ್ರಿಯ ಪೋಷಣೆಯು ಉಂಟಾಗುವಂತೆ ಉಷಸ್ಸು ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಉಷಸ್ಸಿಗೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯು ಉಂಟಾಗುವಂತೆ ರಾತ್ರಿಯು ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಅಥಾಹರ್ವಮಾನಿ

- (೧) ವಸೋಃ (೨) ದ್ಯೌಃ (೩) ಭಾನುಃ (೪) ವಾಸರಮ್ (೫) ಸ್ವಸರಾಣಿ
 (೬) ಘಂಸಃ (೭) ಘರ್ಮಃ (೮) ಘೈಣಃ (೯) ದಿನಮ್ (೧೦) ದಿವಾ
 (೧೧) ದಿವೇ ದಿವೇ (೧೨) ದ್ಯವಿದ್ಯವಿ

ಇತಿ ದ್ವಾದಶಾಹರ್ನಾಮಾನಿ ||೯||

(೧) ವಸ್ತೋಃ | ವಸ್ತುಃ (ಅಪಾ-ಪ) ಅಚ್ಚಾದಯಂತೀತಿ ಜ್ಯೋತಿಃ | ವ್ಯಕ್ತಿಯೇನ ಕರ್ತೃ ಕೋಸುನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೩) ||

ಮುಚ್ಚುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ವಸ ಧಾತುವಿಗೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದ ತೋಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಸ್ತೋಃ ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ದೋಷಾವಸ್ತೋಃ' ಎಂದು ಸಮಸ್ತವಾಗಿಯೇ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಮುಚ್ಚುವುದು ಜ್ಯೋತಿಃಸ್ಯ. ಇದರಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ದಿವಸ. ಕುಹ, ಕ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಪದಗಳ ಸಾಮಾನಾದಿಕರಣ್ಯನಿರುವುದರಿಂದ ವಸ್ತೋಃ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವೂ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ. " ಅವ್ಯಯಾದಾವಾಸುಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದರನೇಲೆ ಬಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉತ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಕುಹಸ್ವಿದ್ಯೋಷಾ ಕುಹ ವಸ್ತೋರಶ್ಚಿನಾ (ಋ. ಸಂ. ೭-೮-೧೮-೨)

(೨) ದ್ಯೌಃ || ದ್ಯುತ-ದೀಪ್ತೌ (ಭೂ. ಅ) ಬಾಹುಲಕಾತ್ ದೋ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ದ್ಯೋತತೇ ಕಿರಣ-ಸಂಭಾತ್ | ಯದ್ವಾ ದ್ಯು-ಅಭಿಗಮನೇ (ಅಪಾ-ಪ) ' ದ್ಯುಗಮಿಭ್ಯಾಂ ಡೋಃ ' ಇತಿ ಶ್ರೀ ಭೋಷದೇವಃ ||

ದೀಪ್ತೃರ್ಥಕವಾದ ದ್ಯುತ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ದೋಃ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ (ಉತ್) ಲೋಪ. ದ್ಯೋಃ ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಸುವಿನಲ್ಲಿ ಣದ್ವಗ್ನಾನವಿರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ರುಕ್ತವಿಸರ್ಗ. ದ್ಯೌಃ ಸ್ವಾಕಿರಣಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪೃಕಾತಿವುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಭೋಷದೇವನ ಮತದಲ್ಲಿ ಅಭಿಗಮನಾರ್ಥಕವಾದ ದ್ಯು ಧಾತುವಿಗೆ ದೋಃ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಲೋಪ (ಉ) ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಣಿಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಅಭಿಮತ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ' ಗೋತೋ ಣತ್ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣದ್ವಗ್ನಾನ ಬರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ರೂಪ. ಉದಾಹರಣೆ. ' ಮಧ್ಯ ಅರೋಧನೇ ದಿವಃ ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೨೨-೧) ಕೆಲವರು ದ್ಯುಃ ಎಂದು ಉಕಾರಾಂತವಾಗಿ ವಾಚನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆ ದ್ಯುತಧಾತುವಿಗೆ ' ದಿಪ್ತ ' ಎಂಬ ಅಧಿಶಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ' ದ್ಯುದ್ಭಾಷ್ಯಂ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥಾ ದ್ಯು- ಅಭಿವಗಮನೇ ಧಾತು. " ಆಪ್ತಾದಯಶ್ಚ " (ಉ-೫-೩೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚೂಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ದಿಪ್ತ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ದ್ಯು ಎಂದು ಉಕಾರಾಂತ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ನಿರ್ವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ—

ದ್ಯುಭಿರಕ್ತುಃ ಪರಿಪಾತಮಸ್ತಾನಿ (ಋ-ಸಂ-೧-೭-೩೮-೫)—ವ್ಯನುಗ್ನೇ ದ್ಯುಭಿಃಸ್ತಮಾತುಶುಕ್ಷಣೆ (ಋ. ಸಂ. ೨-೫-೧೭-೧) ||

(೩) ಭಾನುಃ || ಭಾ-ದೀಪ್ತೌ (ಅಪಾ-ಪ) "ಭಾದಾಭ್ಯಾಂ ನುಃ" (ಉ-೩-೩೧)

ದೀಪ್ತೃರ್ಥಕವಾದ ಭಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ನು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸೂರ್ಯಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಮಾಧವನು ಕಿರಣಕ್ಕೆ ಭಾನುವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಹೆಗಲೂ ಭಾನುಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಉದ್ದೇಶ್ಯಾ ಉಪಸೋ ಭಾನುರರ್ತ (ಉ. ಸಂ. ೩-೪-೧೫-೨)

(೪) ವಾಸರನಾ | ವಸ-ನಿನಾಸೇ (ಭೂ-ಪ-) ಣಜಂಕಃ ಕುದ್ಯೋಽಪಿ ವಿಪೂನುಸ್ಯಾರ್ಥೇ ವರ್ತತೇ | ಅರ್ತ ಕಮಿಭ್ರಮಿದಿವಿ ಚಮಿ ವಾಸಿಭ್ಯಶ್ಚಿತ್ (ಉ. ೩-೧೨೮) ಇತ್ಯರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ || ನಿವಾಸಯತಿ ಶೀತಾದಿಕಮ್ ||

ಕೇವಲ ವಸಧಾತುವಾದರೂ ವಿ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಣಜಂತವಾದ ವಸಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ವಾಸಿ ಎಂಬ ಣಜಂತದ ಮೇಲೆ 'ಅರ್ತಕರ್ಮಿ-' ಸೂತ್ರನಿಹಿತವಾದ ಇರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಹೇರನಿಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಜಿಗೆ ಲೋಪ. ವಾಸರವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಶೀತಾದಿಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು ಹೆಗಲು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ವಸಧಾತುವಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಣಚ್. "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ವಾಸಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣಲೋಪ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸುಖದಿಂದ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ವಾಸ್ಯ-ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಓಂದಿ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಅರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ವಾಸರ=ಹೆಗಲು.

ಅಥವಾ ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿ ಉಪಸರ್ಗಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ನಂದಿಗ್ರಹ ಪಚಾದಿಭ್ಯಃ-' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ವಿಸರವೆಂಬುದು ಪೃಷೋದರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ವಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಾ ಅದೇಶಬರುತ್ತದೆ. ನಾನಾವಿದ ಗಮನವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. "ವಾಸರಾಣಿ ವೇಸರಾಣಿ" (ನಿರು ೪-೭) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಯಂದಸ್ತಾನಿಯು ವೇಸರಶಬ್ದವೇ ಸಾಧ್ಯತೆಯಿಂದ ವಾಸರಶಬ್ದವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ವೇಸರವೆಂದರೆ ಹೇಸರಕತ್ತೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮಗಳಿವೆ. ಅಶ್ಚಕ್ಷಣಾತಿ, ಗರ್ಭಧತ್ತೆ ಜಾತಿ ಎರಡೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ. ಅದರಂತೆ ಹೆಗಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮಗಳಿವೆ. ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶೀತವೂ ಅಪರಾಹ್ನದಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣವೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮಸಂಬಂಧದಿಂದ ವೇಸರಸಾಮ್ಯ ಬರುತ್ತದ್ದೆ ಎಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾವೇಶ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಹಾನೀನ ಸೂರೋ ವಾಸರಾಣಿ (ಉ.ಸಂ-೬-೪-೧೨-೨) ಇಲ್ಲಿ ಅಹಾನಿ ಎಂಬ ಪದದೊಡನೆ ವಾಸರನುಕ್ತ ಬರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ವಾಸರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿ ಹುಡಬೇಕು.

(೫) ಸ್ವಸರಾಣಿ | ಸ್ವಶಬ್ದೇ ಉಪಪದೇ ಸರ್ತೇರ್ಗತ್ಯರ್ಥಾತ್ ಪಚಾದ್ಯಚ್ (ಪಾ.ಸೂ-೩-೧-೧೩೪) ಸ್ವೇನ ಅತ್ಯಸೈವ ಗಚ್ಯಂತಿ ||

ಸ್ವ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವ ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಚಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಸ್ವಸರ. ಬಹುನಚನದಲ್ಲಿ ಸ್ವಸರಾಣಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. (ಹೆಗಲಿನಲ್ಲಿ) ಇಲ್ಲಿ ತಾವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ (ನಿರು. ೨-೧೪) ಸ್ವರ್ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯ. ಇದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಣಜಂತಾರ್ಥಕೊಡುವ ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಸ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ (ಫುಂಠಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗುಣಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ ಪದದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ಉದಯಾಸ್ತಗಳಿಂದ

ಹಗಲನ್ನು ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಸುಖಪರಗ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಕ್ಷೇಪಣಾರ್ಥಕ ಅಸು ಧಾತುವಿಗೆ ಕೃದಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸು+ಅಸ್+ಅರ. ಸ್ವಸಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉಪಸೃಷ್ಟಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಪದವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಮಾಧವರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ನಿರ್ವಚನ ಅವರಿಗೆ ಸಮತವಾಗಿದೆ. ಸೂರ್ಯನಿಂದ ತನ್ನ ಉದಯಾಸ್ತಮಯಗಳಿಂದ ಚನ್ನಾಗಿ ತಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಉಸ್ರಾ ಇವ ಸ್ತಸರಾಣಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೬-೨)

(೬) ಘಂಸಃ || ಗ್ರಹ-ಉಪಾದಾನೇ (ಕ್ಯಾ-ಉ-) ಅಸ್ಮಾತ್ ಘೞಾ ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ಯಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೦೯) ಗಕಾರಸ್ಯ ಘೞಾಋಣೀ ನುಮಾಗಮಃ ಹಕಾರಸ್ಯ ಸಕಾರಃ | ಗೃಹ್ಯಂತೇಽಸ್ಮಿನ್ ರಸಾ ಅವತ್ಯಾಯಾ ಆದಿತ್ಯೇನ ||

ಗ್ರಹಣಾರ್ಥಕವಾದ ಗ್ರಹಧಾತುವಿಗೆ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೞಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗ್ರಹ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೃಷೋದ ರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಗಕಾರಕ್ಕೆ ಘೞಾರವೂ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಹಕಾರಾದೀಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲದೆ ನುಮಾಗಮಃ ಬರು ತ್ತದೆ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚನ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಘಂಸಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ರಸಾದಿಗಳು ಎಳೆಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಯೋ ಅಸ್ಮೈ ಘಂಸ ಉತ ವಾ ಯ ಊಧನಿ (ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೩-೩)

(೭) ಘರ್ಮಃ || ಘೈ-ಕ್ಷರಣದೀಪ್ಯೋಃ (ಋ. ಪ.) ಃ ಘರ್ಮಃ' (ಉ. ೧-೧೪೬) ಇತಿ ಮಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಪಾತಃ | ಜಿಘತ್ಸಿ ದೀಪ್ಯತೇ ರಶ್ಮಿಸಂಬಂಧಾತ್ ||

ದೀಪ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಘೞಧಾತುವಿಗೆ ಮಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಘರ್ಮ ಎಂದು ನಿಪಾತವಾದದೆ. ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಘರ್ಮ=ಹಗಲು. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೮) ಘೞಃ || ಜಿಘತ್ಸೇಃ ಃ ಇಣಾಸಿಞ್ ಜಿಣೀಜಾಃ ಪೃಬಿಘೋನಕ್' (ಉ. ೩-೨) ಇತಿಣಾದಿಘಿಞ್ಯ ವಿಧಿಯನುಮಾನೋ ನಕ್ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಬಾಹುಲಕಾದ್ ಭವತಿ | ಪೂರ್ವದರ್ಥಃ ||

ದೀಪ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಘೞಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇಣಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಹಿತವಾದ ನಕ್ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. “ ಮನರ್ಣಾನ್ನ ಸ್ಯಣತವಾಚ್ಯಂ ” ವಾರ್ತಕದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಸೂರ್ಯಕಿರಣದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಘೞಾ ವಯೋರೂಷಾಸಃ ಪರಿತ್ಸನ್ (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೧೯-೬)

(೯) ದಿನಮ್ || ದೋ. ಅವಮಂದನೇ (ದಿ. ಪ) ಪೂರ್ವವದಾಣಾದಿಕೇ ನಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಬಾಹುಲಕಾತ್ ಃ ದ್ಯುತಿಸ್ಯತಿಮಾಸ್ಮಾ— (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೪೦) ಇತಿತ್ವಮ್ | ದ್ಯುತಿಕಮಃ ದಿನಮ್ ||

ತುಂಡುಮಾಡುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದೋ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ನಕ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ‘ ದ್ಯುತಿಸ್ಯತಿ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ದಿನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಬಂದಿಸುವುದು. ನಾಶ ಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಥಾ ಸರಿಭ್ಯಃ ಸುದಿನಾ ವೈಚ್ಯಾನ್ (ಋ-ಸಂ-೫-೨-೨೮-೧)

(೧೧) ದಿವೇ ದಿವೇ|| ದಿವು-ಕ್ರೀಡಾವಿಜಿಗೀಷಾವ್ಯವಹಾರದ್ಯುತಿಸ್ತುತಿ ವೋದವದವಸ್ತುಕಾಂತಿಗತಿಷು
(ದಿ-ಪ) ' ದಿವೇರ್ದಿವಿಃ' ಇತ್ಯಧಿಕರಣೇ ದಿವಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

ಕ್ರೀಡಾದಿ ಹತ್ತು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದಿವಾಧಾತುವಿಗೆ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದಿವಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ (ಇವ್) ಲೋಪ. ದಿವ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿ ಸಮೂಹವು ಆನಂದಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. " ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್— " (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಶ್ರೇ ಆದೇಶ. ಶಿತ್ತಾಗಿ ಏ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ 'ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನ ಬಂದಿದೆ. ವಿಷ್ವಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ 'ಸರ್ವಸ್ಯ ದ್ವೇ' (ಪಾ ಸೂ.೮-೧-೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಪ್ರತಿದಿವಸದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರ್ಥ. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆಯೇ ದೃಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಈ ನಾಮ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಉಪತ್ಯಾಗ್ನೇ ದಿವೇದಿವೇ (ಋ.ಸಂ-೧-೧-೨-೨) ದಿವೇದಿವೇ ವಾಮಮುಷ್ಯಭ್ಯಂ ಸಾವಿಣಃ (ಋ-ಸಂ-೫-೧-೧೫-೬)

(೧೨) ದ್ಯವಿ ದ್ಯವಿ || ದ್ಯೋ ಶಬ್ದೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ ||೨|| ಸಪ್ತಮ್ಯೇಕವಚನಂ ವೀಷಾದಿ ಪೂರ್ವತಃ||

ಎರಡನೆಯ ನಾಮ ದ್ಯೋ ಶಬ್ದವೇ ಇದು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿಯೂ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಹಗಲಿನ ನಾಮ ವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ದ್ಯೋ ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ವೈತ್ವತ್ತಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಿಷ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಿದೆ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತಿ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಮಿನೀಮಸಿ ದ್ಯವಿ ದ್ಯವಿ (ಋ-ಸಂ-೧-೨-೧೬-೧)

ಹೀಗೆ ಹನ್ನೆರಡು ಹಗಲಿನ ಹೆಸರು

ಅಥಾಹರ್ನಾಮಾನಿ

ಈ ಹನ್ನೆರಡೂ ಅರ್ಜುನಮಗಳು ಎಂದರೆ ಹಗಲಿನ ಹೆಸರುಗಳು

ಅಹಃ ಕಸ್ಮಾದುಪಾಹಶುತ್ಯಪ್ತಿಸ್ ಕರ್ಮಾಣಿ ||

ಹಗಲಿಗೆ ಅಹಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಏಕಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು ಎಂದರೆ, ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ (ಚಿನ್ನಾಗಿ ಬೆಳಕಿರುವುದರಿಂದ) ಜನರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕೆಲಸ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಶಕ್ತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯೋದಯದಿಂದ ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಯದ ವರೆಗಿನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅಹಃ (ದಿನ ಅಥವಾ ಹಗಲು) ಎಂದು ಹೆಸರು.

ತಸ್ಯೇಷ ನಿವಾತೋ ಭವತಿ ವೈಶ್ವಾನರಿಯಾಮೃಚಿ||

ಅಹಃ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ವೈಶ್ವಾನರ (ಅಗ್ನಿ) ದೇವತಾಕವಾದ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಧ್ಯಕ್ಷೋನವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಹಶ್ಚ ಕೃಷ್ಣಮಹರಜುಫನಂ ಚ ವಿ ನರ್ತೇತೇ ರಜಸೀ
 ವೇದ್ಯಾಭಿಃ | ವೈಶ್ವಾನರೋ ಜಾಯಮಾನೋ ನ ರಾಜಾವಾತಿರ-
 ಜ್ಯೋಷ್ಠೀತಿಷಾಗ್ನಿಸ್ತಮಾಂಸಿ || (ಋ.ಸಂ. ೬-೯-೧) ಅಹಶ್ಚ ಕೃಷ್ಣಂ ರಾತ್ರಿಃ
 ಶುಕ್ಲಂ ಚಾಹರಜುಫನಂ ವಿವರ್ತೇತೇ ರಜಸೀ ವೇದ್ಯಾಭಿವೇದಿತವ್ಯಾಭಿಃ
 ಪುವೃತ್ತಿಭಿವೈಶ್ವಾನರೋ ಜಾಯಮಾನ ಇವೋದ್ಯನ್ನಾದಿತ್ಯಃ ಸರ್ವೇ-
 ಸಾಂ ಜ್ಯೋಷ್ಠೀಷಾಂ ರಾಜಾವಾಹನ್ನಗ್ನಿಜ್ಯೋಷ್ಠೀಷಾ ತಮಾಂಸಿ ಮೇಘ-
 ನಾಮಾನ್ಯುತ್ರರಾಶಿ ತ್ರಿಂಶನ್ಯೇಘಃ ಕಸ್ಮಾನ್ಯೇಹತೀತಿ ಸತ ಆ ಉಪರ
 ಉಪಲ ಇತ್ಯೇತಾಭ್ಯಾಂ ಸಾಧಾರಣಾನಿ ಪರ್ವತನಾಮುಭಿರುಪರ
 ಉಪಲೋ ಮೇಘೋ ಭವತ್ಯುಪರಮಂತೇತ್ಸ್ಮಿನ್ವಭ್ರಾಣ್ಯುಪರತಾ ಆಪ
 ಇತಿ ವಾ ತೇಷಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೨೧ ||

ಅಹಶ್ಚ ಕೃಷ್ಣಂ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು—

ಅಂಧಕಾರಯುಕ್ತವಾದ ರಾತ್ರಿಕಾಲವೂ, ಸ್ವತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹಗಲೂ ಸಹ ವೈಶ್ವಾನರನ ಅಜ್ಞಾಧೀನವಾಗಿ
 ಒಗ್ಗಟ್ಟನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಾ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೋಚರಿಸತಕ್ಕ ತಮ್ಮ ಭ್ರಮಣಗಳಿಂದ ಪರ್ಯಾಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತವೆ.
 ವೈಶ್ವಾನರ ರೂಪಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ಪ್ರಭುವಿನಂತೆ (ರಾಜನಂತೆ) ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ
 ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

ಹಗಲು ಪ್ರಕಾಶ (ವಿಕಿರಣ) ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು, ರಾತ್ರಿಯು ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಕಷ್ಟಗಿರುವುದು.
 ಈ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧ ಗುಣವುಳ್ಳ ಹಗಲುರಾತ್ರಿಗಳೂ ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ಎಡಬಿಡದೆ ನಡೆದು ಬರುತ್ತಿರುವುದು. ಈ

ಪರಿವರ್ತನೆಗೆ ಕೊನೆಯಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. (ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ವೈಶ್ವಾನರ ನಾಯಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಸಮಸ್ತ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುವನು. ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಸಮಸ್ತ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಗೂ ರಾಜವಾಗಿರುವನೋ ಅದರಂತೆ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೂ ಸಹ ತಾನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಕೂಡಲೆ ರಾತ್ರಿಸಾಲದಲ್ಲಿ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಬೇಕಾದ ಬೆಳಕನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವನು.

ಅಥ ಮೇಘನಾಮಾನಿ

- (೧) ಅದ್ವಿಃ | (೨) ಗ್ರಾವಾ | (೩) ಗೋತ್ರಃ | (೪) ವಲಃ | (೫) ಅಶ್ವಃ
 (೬) ಪುರುಭೋಜಾಃ | (೭) ವಲಿತಾನಃ | (೮) ಅಶ್ಮಾ | (೯) ಪರ್ವತಃ | (೧೦) ಗಿರಿಃ
 (೧೧) ವ್ರಜಃ | (೧೨) ಚರುಃ | (೧೩) ವರಾಹಃ | (೧೪) ಶಂಬರಃ | (೧೫) ಲೌಹಿಣಃ
 (೧೬) ರೈವತಃ | (೧೭) ಫಲಿಗಃ | (೧೮) ಉಪರಃ | (೧೯) ಉಪಲಃ | (೨೦) ಚಮಸಃ
 (೨೧) ಅಹಿಃ | (೨೨) ಅಭ್ರಮ್ | (೨೩) ವಲಾಹಕಃ | (೨೪) ಮೇಘಃ | (೨೫) ದ್ಯುತಿಃ
 (೨೬) ಓದನಃ | (೨೭) ವೃಷನ್ತಿಃ | (೨೮) ವೃತ್ರಃ | (೨೯) ಅಸುರಃ | (೩೦) ಕೋಶಃ

ಇತಿ ತ್ರಿಂಶತ್ತೈಘನಾಮಾನಿ ||

ಉಪರಃ, ಉಪಲಶ್ವದವರೆಗೆ ಪರ್ವತ ಮತ್ತು ಮೋಡಕ್ಕೆ ಸಾಧಾರಣನಾಮವಾದುದರಿಂದ ಮೇಘನಾಮ, ಪರ್ವತ ನಾಮವನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಿರ್ವಚನಮಾಡಿ ತೋರಿಸಿದೆ.

(೧) ಅದ್ವಿಃ | ಅದ.ಭಕ್ಷಣೇ (ಅದಾ. ಪ) ' ಅದಿತದಿಭೂತಭಿಭ್ಯಃ ಕ್ರಿನ್ ' (ಉ. ೪-ಪಾ) ಇತಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಇಪೂರ್ವಾತ್ ದ್ವ-ವಿದಾರಣೇ (ಕ್ರಾ. ೩-ಪ) ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಬಾಹುಲಕಾತ್ ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಟಿಲೋಪಶ್ಚ ||

ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥಕವಾದ ಅದ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಕಾರನಕಾರಗಳು ಇತ್ತಾಗಿ ೦ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅದ + ೦ ಮೋಡವು ಸೂರ್ಯಕ್ಕಿಯಿಂದ ಸೆಳೆಯುತ್ತಿಟ್ಟ ಭೂಸಂಬಂಧವಾದ ರಸವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಮೇಘದಿಂದ ಸುರಿಸಿದ ನೀರನ್ನು ಪರ್ವತವು ತಿನ್ನುತ್ತದೆ, ಅಥವಾ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಹದಾರ್ಥಗಳು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ತಿನ್ನಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಮನುಷ್ಯರು ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೀಳುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದ್ವ್ಯಧಾತುವಿಗೆ ನಜ್ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಬಹುಲ್ರಪಣದಿಂದ ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ (ಯಃ) ಲೋಪ. ' ನದೀರ್ಯತೇ ಇತಿ ಅದ್ವಿಃ ' ಸೀಳಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದು ಪರ್ವತ ಅಥವಾ ಮೇಘ. ಮೇಘಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ವಿಜಯಿಷಾ ಯಯಿಘಃ ಸಾನ್ವದೈಃ (ಋ-ಸಂ-೧-೮-೧೩-೧) ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಉದಾ-ನಾಂತರಿಶ್ಚಂ^{೧೦}
 ನಾದ್ರಯಃ ಸೋಮೋ ಅಶ್ವಃ | (ಋ-ಸಂ-೮-೪-೧೫-೨)

(೩) ಗ್ರಾವಾ || ಹನ್ನೇಃ (ಅದಾ-ಪ) ಅನ್ವೇಘೈಃ ಉಚ ದ್ಯುತ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೨೫) ಇತಿ ಕ್ರಿನ್ಪಃ | ವೃಷೋದರಾದಿತ್ಯಾತ್ ಧಾತೋರ್ಗ್ರಾದೇಶಃ ||

ಹೆನ-ಹಂಸಾಗತೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕೃನಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಧಾತು ವಿಗೆ ಗ್ರಾದೀಶ. ಗ್ರಾವನ್ ಶಬ್ದ. ಇಂದ್ರನಿಂದ ಹೊಡೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಅಥವಾ ಮೇಘದಿಂದ ಚಂದ್ರನು ಹುಸಿಪ್ಪುಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರ ಹಂಸಕನಾದದ್ದು ಗ್ರಾವಾ. ಅಥವಾ ನಿಗರಣಾರ್ಥಕನಾದ, ಶಬ್ದಾರ್ಥಕನಾದ, ಸ್ತುತಿಕ್ರಿಯಾ ಹೇಳುವ ಗೃಹಾಠಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕೃನಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಧೃಶ್ಯಂತೇ' ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಭಿವಕ್ತಾರ್ಯ ಸ್ವಪ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತದೆ, ಆಕಾಶದಿಂದ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾಗವಾದದ್ದು, ಗುಡುಗು ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತದೆ, ಮಳೆಗೋಸ್ಕರ ಜನರಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನಾಡಲ್ಪಡುವುದು. ಗ್ರಾವ=ಮೇಘ. ಪರ್ವತವೂ ಕೊಡಾ ರೆಕ್ಕೆ ಕಡಿಯುವಾಗ ಹುಸಿಪ್ಪು ಡುತ್ತದೆ, ಮೇಘದಿಂದ ಸುರಿಸಿದ ಝರಿಗಳ ಮೂಲಕ ಬಿಡುತ್ತದೆ, ಗುಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಹಿಂಹಾದಿ ಧ್ವನಿಗಳಿಂದ ಇದೂ ಶಬ್ದ ಮಾಡುತ್ತದೆ, ಉಪಯುಕ್ತ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಾನಾರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಘಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

“ಇಂದ್ರ ಗ್ರಾವಣೋಲ್ಪಾದಿತಿವಾ ಸಚೋಷಾಃ” (ಯು-ಸಂ-೪-೧-೨೯-೫) ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಉದಾಗ್ರಾವಣೋ ಅಪ ದುಚ್ಚಾನಾಮಪ ಸೇಫತ (ಯು-ಸಂ-೮-೮-೨೩-೨) “ಗ್ರಾವಾಣ ಉಪರೇಷ್ವಾ ಮಹೀಯಂತೇ (ಯು-ಸಂ-೮-೮-೨೩-೩)

(೩) ಗೋತ್ರೇಃ | ಗುಹ್-ಅಪ್ಯಕ್ತೇ ಶಬ್ದೇ (ಭೂ-೮) “ಗುಧ್ಯವೀಪಜಿವಜಿ—” (ಉ. ೪-೧೬೨) ಇತಿ ತ್ವಶ್ಚಕ್ರಯಃ || ಮೇಘೋ ಗರ್ಜಿತಲಕ್ಷಣಮನ್ಯಶ್ಚಾಕ್ಷರಂ ಶಬ್ದಕರೋತಿ.

ಶಬ್ದಾರ್ಥಕನಾದ ಗು ಧಾತುವಿಗೆ ಔಷಾದಿಕ ತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾಂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಚಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಗುಡುಗು ಶಬ್ದಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮೇಘವು ಗೋತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. ಓಡಿಲಿನ ಧ್ವನಿ ಲೇಖದೊಡನೆಯೇ ಸೆಬೆ ಗಾಲದಲ್ಲಿ ಮಳೆಯಾಗಲು ಮೋಡವಾಯಿತು ಎಂದು ಜನರು ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಗೋ ಅನಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮರಕ್ತಿಯಿಂದ ತರಬ್ಬಟ್ಟಿ ನೀರು. ಇದನ್ನು ಮಳೆಗಾಲಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಕ್ತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಗೋಜದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ತ್ರೈಪ್-ಪಾಲನೇ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಆತೋಽನುಪಸರ್ಗೇ ಕಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಆತೋಲೋಪಜಟಿತ' ಕ ಪರವಾದಾಗ ಆಕಾರ ಲೋಪ. ಶಕದಾದಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿ ನೀರು ಘನೀಭೂತವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಗೋವನ್ನು ಮಳೆಯಿಂದ ನೀರು ಕೊಟ್ಟು ರಕ್ಷಿಸುವುದು ಮೇಘ. ಪರ್ವತವೂ ಕೂಡಾ ನಿರ್ಭುರಾದಿಗಳು ಬಿಳುವಾಗ ಉಟಾಗುವ ಶಬ್ದದಿಂದ ಶಬ್ದವುಳ್ಳದ್ದಾಗುತ್ತದೆ, ಮಳೆಯ ನೀರನ್ನು ಕೆರೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ. ಚನ್ನಾಗಿ ಹುಲ್ಲು ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ಹಸುಗಳನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದೂ ಗೋತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಘಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ಗೋತ್ರಾ ಶಿಕ್ಷಣ್ ದಧೀಚೇ ಮಾತರಿಶ್ಚನೇ (ಯು. ಸಂ. ೮-೧-೫-೨) ತ್ವಂ ಗೋತ್ರಮಂಗಿರೋಭ್ಯೋಽ. ವ್ಯಹೋರಪ (ಯು. ಸಂ. ೧-೪-೯-೩) ಉದ್ಗೋತ್ರಾಣಿ ಸಸ್ಯಜೇ ದಂಸನಾನಾನ್ (ಯು. ಸಂ. ೩-೨-೨೫-೪) ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಉದಾ—

ಗೋತ್ರಭಿಧಂ ಗೋವಿಧಂ ವಜ್ರಬಾಹುವಾ (ಯು. ಸಂ. ೮-೫-೨೨-೬)

(೪) ವಲಃ || ವ್ಯ-ಅವರಣೇ (ಸ್ತ-ಉ) “ಗೃಹವ್ಯವ್ಯನಿಕ್ತಿಗಮಕ್ತ” (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೮) ಇತ್ಯಾಹ | ಅಪಿಲಕಾದಿತ್ಯಾಹ ಲತ್ಯಮ್ | ಯದ್ವಾ, ವಲ-ಸಂವರಣೇ ಅಸ್ಮಾತ್ “ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ” (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೮) ಇತಿ ಘಃ

ಮುಚ್ಚುವುದು ಎಂಬರ್ಥ ಕೊಡುವ ವೃಧಾತುವಿಗೆ ಅವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ರಸರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ವರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ರೇಫಕ್ಕೆ ಲಕಾರಾದೀಶ ಅಥವಾ ಸಂವರಣಾರ್ಥಕ ವಲಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರು

ವಾಗ ಘ ಪ್ರಕೃಯ. ಆಕಾರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ನ್ನಿಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ವಲಃ. ಇದರಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಆಕಾಶವೂ ಮುಚ್ಚಿ ಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪರ್ವತದಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಭೂನ್ಯಾಕಾಶಗಳು ಅವಂಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಮೇಘಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಲಾತ್ಯಣೋ ವಲ ಇಂದ್ರ ವ್ರಜೋ ಗೋಃ (ಋ-ಸಂ-೩-೨-೨-೫) ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರೋ ವಲಂ ರಕ್ಷಿತಾರಂ ದುಘಾನಾಮ್ (ಋ.ಸಂ.೮-೨-೧೫-೬)

(೫) ಅಶ್ವಃ || ಅಶೂ-ವ್ಯಾಪ್ತೌ (ಸ್ವಾ-ಅ)ಅಶ-ಭೋಜನೇ (ಕ್ವಾ-ಪ) ಅಭ್ಯಾಂ 'ಇರ್ನ್ಸಿಇ'ಜಿ'— (ಉ-೩-೨) ಇತಿ ವಿಭೇಯಮಾನೋ ನಕಾಪ್ರತ್ಯಯೋ ಬಾಹುಲಕಾದ್ ಭವತಿ | ಶಾತ್ (ಪಾ.ಸೂ.೮.೪.೪೪) ಇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ ಶ್ಚುತ್ವಂ ನ ಭವತಿ |

ವ್ಯಾಪ್ತರ್ಥವಾದ ಅಶೂ ಧಾತು, ಭೋಜನಾರ್ಥಕವಾದ ಅಶ ಧಾತು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ನಕಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ತವರ್ಗ ಬಂದುದರಿಂದ 'ಶಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ಚುತ್ವ (ಇಕಾರ) ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೇಘ, ಪರ್ವತ ಎದರಲ್ಲಿಯೂ ಆಕಾಶವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು, ಮಳೆ ಸುರಿಸಬೇಕಾದ ನಿರೀಕ್ಷೆ ಸೇರಿಟ್ಟಿರುವುದು, ಸುರಿಸಿದ ನಿರೀಕ್ಷೆ ಶೇಖರಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಶನ ಪದದಿಂದ ಶೇಖರಿಸುವುದು ಎಂದು ಲಕ್ಷಣಿಯಿಂದ ಅರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು. ಮೇಘಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಶ್ವಾಪಿನದ್ದಂ ಮಧುಸರ್ಯಪಶ್ಯನ್ (ಋ.ಸಂ.೮-೨-೧೮-೨)

(೬) ಪುರುಭೋಜಾಃ | ಭುಜ-ಪಾಲನಾಭವ್ಯಹಾರಯೋಃ (ರು-ಪ) ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ 'ವಿದಿಧುಜಿಭ್ಯಾಂ ವಿಶ್ವೇ' (ಉ.೪.೨೩೧) ಇತಿ ವಿಶ್ವಶಬ್ದೇ ಉಪಪದೇ ವಿಹಿತೋಽಸುಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪುರುಶಬ್ದೇಽಪ್ಯುಪಪದೇ ಬಾಹುಲ-ಕಾತ್ ಭವತಿ |

ಭುಜ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಾಲನ, ಅಭ್ಯಸಹಾರ (ತಿನ್ನುವುದು) ಎಂದು ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ವಿಶ್ವಶಬ್ದ ಉಪಪದ ವಾಗಿರುವಾಗ ಅಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿದರೂ, ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಪುರುಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಇವಕ್ಕೆ ಅಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಭುಜ್ + ಅಸ. ಲಭ್ಯಪಧುಗಣ. ಪುರುಭೋಜಾಃ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವಧರ್ಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಿಗಳು ಬಂದು ಪುರುಭೋಜಾಃ ಎದ್ದಾಗುತ್ತದೆ. ಪುರು ಎಂದರೆ ಬಹು ಎಂದರ್ಥ. ಮೇಘವು ಬಹುಪ್ರಾಣಿ ಜಾತವನ್ನು ಮಳೆಯಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ, ಪರ್ವತವು ದುರ್ಭಿಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಸಮುದ್ರ, ಪರ್ವತಗಳು ರಾಜನಂತೆ ದುರ್ಭಿಕ್ಷನಾಶಕಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಭ್ಯವಹಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಧಿಕಜಲವನ್ನು ಸುರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ವರ ಮೇಘವು ಶೇಖರಿಸುತ್ತದೆ. ಪರ್ವತವು ಮಳೆ ಬಂದುದನ್ನು ಶೇಖರಿಸುತ್ತವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭವಾ ಕಮಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃಯ. ಹಲವರಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ತಿನ್ನಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಮೇಘಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನೂ ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳೂ ರಕ್ಷಕರು. ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಆಯಾಯ ರಾಜರು ರಕ್ಷಕರು. ನೀರಿನ ಮೂಲಕ ತಿನ್ನಲ್ಪಡುವುದು. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೭) ವಲಿತಾನಃ | ವಲ.ಸಂವರಣೇ (ಭೂ. ಅ) ಬಿಣಾದಿಃ ಕ್ವಿಪ್ | ಈಶ ಐತ್ಯರ್ಯೇ (ಅ.ಆ) ಲಟಿ ಶಾನಜ್ ||

ಸಂವರಣಾರ್ಥಕ ವಲಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್. ವಲ್. ಈಶಧಾತುವಿಗೆ ಲಟಿ ಬಂದಾಗ ಅತ್ಯನೇವವಾದುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಶಾನಜಾದೀಶ. ವಲ್ + ಈಶಾನ. ಪೈಮೋದಂದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ತ್ವಪ್. ವಲಿತಾನಃ

ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಲೋಕವೇದನಿಭಂಟಿಗಳಲ್ಲಿ ನಲಿಶಾನೆ ಎಂದೇ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆಕಾಶವನ್ನು ಆವರಿಸುತ್ತಾ ಮಳೆ ಸುರಿಸಲು ಬಯಸುತ್ತದೆ. ಪರ್ವತವೂ ಕೂಡಾ ತನ್ನ ಶರೀರಿಂದ ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನು ಆವರಿಸಿ ದುರ್ಭಿಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೮) ಅಶ್ವಾ || ಅಶೂ-ವ್ಯಾಪ್ತೌ (ಸ್ವಾ-ಅ-) ಅಶ-ಭೋಜನೇ (ಕ್ರಾ-ಪ) ಅಶಿಶಕಭ್ಯಾಂ ಭಂದಸಿ (ಉ. ೪-೧೪೪) ಇತಿ ಮನಿನ್ | ಅಶ್ವ ಇತ್ಯನೇನ ಸಮಾನಾರ್ಥಃ ||

ವ್ಯಾಪ್ತೌರ್ಥಕ ಅಸೂ ಧಾತುವಿಗೂ, ಭೋಜನಾರ್ಥಕವಾದ ಅಶ ಧಾತುವಿಗೂ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅಶ್ವನ್ ಎಂದು ನಾತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಲೋಪ ದೀರ್ಘಾದಿ. ಅಶ್ವಾ ಆಕಾಶವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳನ್ನು ಅಶ್ವಪದದಲ್ಲಿ (ಃ) ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ ಮೇಘಕ್ಕೆ—

ಅಸಾವ್ಯನೋರುಸೋ ಅಶ್ವವೃಜಾನಾಮ್ (ಋ.ಸಂ. ೮-೨-೨೨-೨) (ಪರ್ವತಕ್ಕೆ) ಅಶ್ವನೋರಂತರಗ್ನಿಂ ಜಜಾನ (ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೨-೨)

(೯) ಪರ್ವತಃ || ಪ್ಯ-ಪಾಲನಪೂರಣಿಯೋಃ (ಕ್ರಾ-ಪ-) “ಸ್ವಾಮಿದಿಪದ್ಯರ್ತಿಪ್ಯಶಕಿಭ್ಯೋ ವನಿಸ್ವ” (ಉ. ೪-೧೦೯) ಪ್ಯಣಂತಿ ಪಾಲಯಂತಿ ಅವಯವಿನಂತಿ ಪೂರ್ಯಂತೇ ವಾ ತೇನ ಇತಿ ಪರ್ವತಃ | ಯದ್. : ಪ್ರೀಣಾತೀರ್ಬಾಹುಲಕಾತ್ ವನಿಸಿ ಈಶಾರಸ್ವಾಕಾರಃ ಸ ಚ ಪಕಾರಾತ್ ಪರಃ ಪ್ರೀಣಯಂತಿ ಸ್ವಾತ್ರಯಮಿತಿ ||

ಪಾಲನಾರ್ಥಕವಾದ ಪ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಔಣಾದಿಕ ವನಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಥಕವಾಗು. ಪರ್ವನ್. ಅವಯವಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಅದರಿಂದ ತುಂಬಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಪ್ರೀಣಾಧಾತುವಿಗೆ ವನಿವ್ ಬಂದಾಗ ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಅಮೆ ಪಕಾರದ ಪದಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಪರ್ವನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತನ್ನ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಪರ್ವ ಎಂದರೆ ಅವಯವ. ಇದು ಉಕ್ತಿಯೆಂಬ ಮತ್ತೆ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪರ್ವಸುರು ದ್ವ್ಯಂತಿ ತವ ವಕ್ರವ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೧-ನಾ) ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ತವಪ್ರತ್ಯಯ. ನಲೋಪ. ಪರ್ವತ. ಮೇಘ ಪರ್ವತ ಇವೆರಡೂ ದೇವತಾಪ್ತರೂಪಿಗಳಾದುದರಿಂದ ಅವಯವ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ಅಥವಾ ಧೂಮಾದಿ ಅವಯವ ಸಂಘಾತ ಮೇಘದಲ್ಲಿಯೂ, ಶಿಲಾವತ್ವಾದಿ ಸಂಘಾತ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅವಯವಿತ್ವ ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ.

ಅಥವಾ ಪರ್ವ-ಪೂರಣೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಭ್ರಮ್ಯದ್ಧಿಶಿಯಜ್—’ (ಉ. ೩-೧೦೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಶ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪರ್ವ+ಅಶ. ಮೇಘವು ಮಳೆ ನೀರಿನಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ತುಂಬಿಸುತ್ತದೆ, ಆಕಾಶವನ್ನು ಆವರಿಸುತ್ತದೆ. ಪರ್ವತವೂ ಝಂಕನದೀ ನೀರಿನ ಮೂಲಕ ಭೂಮಿಯನ್ನು ತುಂಬುತ್ತದೆ, ತನ್ನ ಔನ್ನತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನು ಆವರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಘಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ನಿ ಪರ್ವತಾ ಅದ್ವೈತನೋ ನ ಸೇದುಃ (ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೨-೨) ಬಲಿತ್ವಾ ಪರ್ವತಾನಾಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೨೯-೧) ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಉದಾ—

ಪ್ರಪರ್ವತಾನಾಮುಕತೀ ಉಪಸ್ಥಾತ್ (ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೧೨-೧)

(೧೦) ಗಿರಿಃ | ಗ್ನ-ನಿಗರಣೇ (ತು-ಪ-) ಅಥವಾ ಗ್ನ-ಶಬ್ದೇ (ಶ್ರಾ-ಪ-) “ಗ್ನಣಾತಿಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಾ” ನಿರು. ೩-೫) ಕದಿತಿ ವರ್ತಮಾನೇ “ಕ್ವ ಗ್ನಾ ಶ್ಚ ಪೃ ಕುಟಿ-” (ಉ. ೪-೧೩೮) ಇತಿ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | “ಯೂತ ಇದ್ವಾತೋಃ” (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೦) ಇತಿಶ್ಚಮ್-ಗಿರಿಃ ||

ನಿಗರಣ, ಶಬ್ದ, ಸ್ತುತಿ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಗ್ನ ಧಾತುವಿಗೆ ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ‘ಕ್ವ-ಗ್ನ-’ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿತ್ವಾಂತ ದೇಶದಿಂದ ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಮೂದಂತ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ಯ, ಗಿ೦ + ಇ. ರ ಪರವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ ಗ್ರಾಂಥ (೨) ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥಗಳೇ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ. ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ನಿರಾವಿಧ್ಯ ಗಿರೇರ್ಭೃಷ್ಣಿನಃ ಭ್ರಾಜತೇ ತುಜಾ ಶವಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೨೧-೩) ಮೃಗೋ ನ ಭೀಮಃ ಕುಚರೋ ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೨೪-೨) ಇದು ಎರಡಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ.

(೧೧) ವ್ರಜಃ | ವ್ರಜ-ಗತೌ (ಭೂ. ಪ) ‘ಗೋಚರಸಂಚರ-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೯) ಇತಿ ನಿಪಾತ ನಾತ್ ಘಃ ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಸ್ತದ್ವ್ಯತಿರಿಕ್ತೇ ಶಾರಕೇಽಪಿ ಘೋ ಭವತಿ ||

ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ವ್ರಜ ಧಾತುವಿಗೆ-ಫು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ‘ಗೋಚರ-’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವ್ರಜಃ ಎಂದು ನಿಪಾತಕ ವಾಗಿದೆ. ಕರಣ, ಅಧಿಕರಣಕಾರಕದಲ್ಲಿ ಘ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ನಿಪಾತದಿಂದ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಂತರ್ದಲ್ಲಿ ಹೋಗುವುದು, ಇದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ, ಎಂದರ್ಥ. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮೇಘವಾಹನೆಂದು ಹೆಸರು. ಪರ್ವತವೂ ಕೂಡಾ ರೆಕ್ಕೆ ಕಡಿಯಬೇಕಾದರೆ ಹಿಂದೆ ಅಂತರಕ್ಷ ಗಮನವುಳ್ಳದ್ದು ಆಗಿದ್ದಿತು. ಅಥವಾ ತನ್ನ ಶರೀರದಿಂದ ಭೂಮಿ ಅಂತರಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಹೋಗುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಘಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಪ ವ್ರಜಮೂರ್ಜುಘಃ ಸಪ್ತಾಸ್ಯಮ್ (ಋ-ಸಂ-೭-೮-೧೯-೩) ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಉದಾ-ವ್ರಜಂ ಗೋ-ಮಂಕಮುಶಿಜೋ ವಿನವ್ರುಃ (ಋ-ಸಂ-೩-೪-೧೪-೧)

(೧೨) ಚರುಃ | ಚರ-ಗತಿ ಭಕ್ತಣಯೋಃ (ಭೂ-ಪ-) “ಭೃವ್ಯುಶೀಸ್ಯಚರಿ-” (ಉ-೧-೭) ಇತಿ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಚರಂತಿ ಗಚ್ಯಂತ್ಯಸ್ಯಾದಾಪೋ ಮೇಘಾವೃಷಾಕಾಲೇ ||

ಗತಿ ಭಕ್ತಣಾರ್ಥ ಕೊಡುವ ಚರ ಧಾತುವಿಗೆ ಔಣಾದಿಕ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚರು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ವರ್ಷಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀರು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಪರ್ವತದಿಂದಲೂ ರಘುರಿಗಳ ಮೂಲಕ ನೀರು ಇಳಿದು ಹೋಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ನೀರು ಸುರಿಸಲು ಶೇಖರಿಸುತ್ತದೆ. ಪರ್ವತವಾದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಸಂಚರಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಬೇಕು. ಅಥವಾ ಇದರಲ್ಲಿ ಅದ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ತಿನ್ನಲ್ಪಡುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಪರ್ವತಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಚರುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ತುಡುಕಬೇಕು. ಮೇಘಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ಸ ನೋ ವ್ಯಷನ್ಮನುಂ ಚರುಮ್ (ಋ.ಸಂ.೧.೧.೧೪-೧)

(೧೩) ವರಾಹಃ || ವ್ಯಷೋತೇಃ (ಸ್ವಾ-ಪ) ‘ಗ್ರಹವ್ಯದೃನಿಶ್ಚಿಗನುಶ್ಚ’ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೩-೫೮) ಇತ್ಯ ಕಾರಃ | ವರಶಬ್ದೇ ಕರ್ಮಣ್ಯುಪಪದೇ ಆಜ್ಞಪೂರ್ವಾದ್ಧರತೇಃ ‘ಕರ್ಮಣ್ಯುಷ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧) ವರ ಮುಂಕಮಾಹರತಿ ಇತಿ ವರಾಹಃ ||

ವೃಷ್-ವರಣೇ. ಧಾತು. 'ಗ್ರಹವದ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅರ್ಪ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀ ಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ವರವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನೀರು ಎಂದರ್ಥ. "ವರಂ ಆಹರತಿ" ವರವೆಂಬ ಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅರ್ಪ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ವೃಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅರ್ಪ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಅಹಾರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವರಾಹಾರ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಆಕಾರ ರೀಘಃಗಳಿಗೆ ಲೋಪ. ವರಾಹಃ. ನೀರನ್ನು ತರುವುದು ಮೇಘ. ವರ = ನೀರೇಂಬ ಅಹಾರವುಳ್ಳದ್ದು.

ಅಥವಾ ವರಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅರ್ಪ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ವೃಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಸೈಃಪ್ರಪಿ ದ್ವೃದ್ಯತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವರಾಹಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ ಮೇಘವೂ ವರಾಹ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ವರಂ = ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ನೀರನ್ನು ವಹತಿ = ಕೊಡಲು ಉದ್ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ವರ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ವೃಹೂ ಉದ್ಯಮನೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉತ್ತಮ ನೀರನ್ನು ಕೊಡುವುದು ವರಾಹ. ಅಥವಾ ವರಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ದಾನಾರ್ಥಕ ಹು ಧಾತುವಿಗೆ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉತ್ತಮವಾದ ನೀರನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಮಳೆ ಸುರಿಸಲು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಪರ್ವತವೂ ಕೂಡಾ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಒದಗಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅನೇಕ ಉತ್ತಮ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವುದರಿಂದ ಪರ್ವತವೇ ಕೊಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಉತ್ತಮವಾದ ಆಹಾರ ಇದರಲ್ಲಿದೆ, ಹಂದಿಯಂತೆ ಇಮೂ ಕಬ್ಬಾದುದರಿಂದ ವರಾಹ ವಾಚ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕ ಬೇಕು. ಮೇಘಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

“ವಿಧ್ಯದ್ವರಾಹಂ ತಿರೋ ಅದ್ರಿ ಮಸೌ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೨೮-೨) “ವರಾಹಮಿಂದ್ರ” ಋಷಿಷವಾ (ಋ. ಸಂ. ೬-೫-೩೦-೫)

(೧೪) ಶಂಬರಃ || ಶಮು-ಉಪಪದಮೇ (ದಿ-ಹ-) ಅತ್ರ ಅಂತರ್ಣೀತಜ್ಞಾರ್ಥಃ | “ಶಮೇರ್ಬಿನ್” (ಉ. ೪-೯೧) ಇತಿ ಬನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ರೋ ಮತ್ಪರ್ಥಿಯಃ |

ಉಪಸರ್ವಾರ್ಥವಾದ ಶಮು ಧಾತುವು ಇಲ್ಲಿ ಣಿಜಂತಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಲೋಪಾದಿ ಬನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಶಂಬ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸುರರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದು. ಶಂಬನೆಂದರೆ ವಜ್ರಾಯುಧ. ಶದ್ಲ-ಶಾಕನೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಬನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣ ಪಠಿತನಾದುದರಿಂದ ಶಮಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪತ್ವ (ಹೊಡೆಯುವುದು) ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಶಂಬವುಳ್ಳದ್ದು ಶಂಬರ. ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಂದ್ರ ಪ್ರೇರಿತವಾದ ವಜ್ರವು ಮೇಘಗಳನ್ನು ಹೊಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಸಂಘರ್ಷವಾದ ವೃ ಧಾತುವಿಗೆ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತು ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಸಂವರ. ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಬಹಾರ. ಇದರಿಂದ ಆಕಾಶವು ಮುಚ್ಚಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪರ್ವತದಿಂದ ಭೂಮಿ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಶಂಬರ ನೀರಿನ ಹೆಸರಿನಿಂದ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಶಂಬರವುಳ್ಳದ್ದು ಶಂಬರ ಅಂದರೆ ಮೇಘವಾಗುತ್ತದೆ. ಛಾಂದಸವಾದುದರಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿದೆ. ನೀರು ಉಳ್ಳದ್ದು ಮೇಘ, ಪರ್ವತ ಎರಡೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು. ಮೇಘಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ಉತಾದರ್ದಮನ್ನುನಾ ಶಂಬರಾಣಿ ವಿ (ಋ. ೪೦-೨-೧೦-೨) 'ಅಧೂನೋಕ್ತ' ಕಾಷ್ಠಾ ಅವ ಶಂಬರಂ ಭೇಷ್ (ಋ. ಸಂ. ೧.೪.೨೫.೬)

(೧೫) ರೌಹಿಣಿಮ್ || ರುಹ-ಬೀಜಜನ್ಮನಿ (ಭೂ-ಪ) ಭಾವೇ ಘರ್ಷ್ | ರೋಹಃ ಆರೋಹಣಂ
ಅದಿತ್ಯಪಕ್ಷ್ಯಾದೀನಾಮ್ನಿಸ್ತಿಸ್ತೀತಿ ||

ಮೊಳಕೆ ಬರುವುದು ಮುಂತಾದ ಅರ್ಥಕೊಡುವ ರುಹಧಾತುವಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘರ್ಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಘೂಪಧ ಗುಣ. ರೋಹಃ ಸೂರ್ಯ ಪಕ್ಷಿ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಆರೋಹಣವು (ವಿರುವಿಕೆ) ಇದರಲ್ಲಿದೆ. ರೋಹವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬ ಮತೃರ್ಕದಲ್ಲಿ 'ಅತ ಇನಿಕನಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ರೋಹಿ ಆಕಾಶ. 'ತತ್ರಭವಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩.೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಇರುವುದು, ಉಂಟಾಗುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ರೋಹಿಣ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಅನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದಿಯ ಅಚಿಗೆ (ಓ) ವೃದ್ಧಿ. ಣತ್ತ. ರೌಹಿಣಿಮ್. 'ಇನನ್ಯನಪತ್ಯೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ನಾಂತದ ಟಿಲೋಪಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಆಕಾಶದಿಂದ ಮೇಘವು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಪಕ್ಷುಚೈದವನಾಗಬೇಕಾದರೆ ಮೊದಲು ಪರ್ವತವೂ ಅಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳಿದರೂ ಅಸಾಮಂಜಸ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಅಥವಾ 'ಬಹುಲಮನ್ಯತಾಯತಿ' (ಉ-೨-೪೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುಹಧಾತುವಿಗೆ ಇನ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ರೋಹಿಣಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನೆಂದರ್ಥ. ಅವನ ಸಂಬಂಧವಾದದ್ದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ತಸ್ಯೇದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' ಆಕಾಶ ಲೋಪ. ಅದಿವೃದ್ಧಿ. 'ತುರಾಷಾಣ್ಯೈಘವಾಹನಃ' ಎಂದು ಅಮರ. ತನ್ನ ವಾಹನವಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಮೇಘವನ್ನು ಏರುತ್ತಾನೆ. ಅಪ್ಸರಸ್ವೀಯರೊಡನೆ ಕ್ರೀಡಿಸಲು ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನ ಗಮನವಿರುವುದರಿಂದ ತದೀಯತ್ವ ಪರ್ವತಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಭೇದ್ಯ ಭೇದಕಭಾವಸಂಬಂಧದಿಂದ ಇಂದ್ರಪರ್ವತಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧ ಹೇಳಬೇಕು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣೀತಿ. ಹಾಸದಲ್ಲಿಯೂ 'ಹಿಂದಿ ಪರ್ವತಗಳು ರೆಕ್ಕೆಯುಳ್ಳವುಗಳಾದುದರಿಂದ ಪಕ್ಷಿಗಳಂತೆ ಹಾರುತ್ತಾ ಲೋಕೋಪದ್ರವ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಅವುಗಳ ರೆಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಕಡಿದುಹಾಕಿದನು. ಅದರಿಂದ ಈಗ ನಿತ್ಯಲವಾಗಿದೆ' ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಾಗಿದೆ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆ—

'ಅಹನ್ನಹಿಮುಧಿನದ್ರೌಹಿಣಿಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೧೬-೨) ಯೋ ರೌಹಿಣಿಯಸ್ಪುರದ್ಭವ್ಯಭಾಹುಃ
(ಋ. ಸಂ. ೨-೬-೯-೨)

(೧೬) ರೈವತಃ | ರೇವತೋ ಗಾವಃ ' ಪರವೋ ವೈ ರೇವತೀಃ—' ಇತಿ ಶ್ರುತೀಃ | ' ತಸ್ಯೇದಮ್ '
(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೧೨೦) ಇತ್ಯರ್ಥ ||

ಪಶುಸಂಖ್ಯೆಯವಾಗಿ ರೇವತೀಪದ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ರೇವತಿ ಎಂದರೆ ಹಸುಗಳು. ರೇವತೀ ಸಂಬಂಧ ವಾದದ್ದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ತಸ್ಯೇದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' ಈಕಾರಲೋಪ. ಟತ್ತಾದ ತದ್ಧಿಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಅದಿವೃದ್ಧಿ. ರೈವತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮಳೆಯನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸುರಿಸುವುದರಿಂದ ಹುಲ್ಲು ನೀರನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಮೇಘವು ಹಸು ಸಂಬಂಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪರ್ವತವೂ ಪಶು ಸಂಬಂಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ರಯಿ (= ಧನ) ಉಳ್ಳವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತುರ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ರಯೇಮ್‌ಕಾ ಬಹುಲಮ್' ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಎರಡು ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯವರ್ಷವಿರುವಾಗ ಪರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಾರೋಪ. ರ+ಇ+ಮತ್. ಗುಣ. ರೇಮತ್. " ಸಂಪ್ಲಾಯಾಮ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ವ. ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ರೇವಾನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಕಲಧನಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೆಂದರ್ಥ. ಅವನ

ಸಂಭವಾದದ್ದು ಎಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅರ್ಥಪ್ರತ್ಯಯ. ರೇವತ್ + ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ರೈವತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇದ್ರ ಸಂಭಂಧಿತ್ವ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೬) ಫಲಿಗಃ || ಪ್ರತಿಫಲಿತ ತತ್ ಫಲಮ್ | ತದಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತಿತಿ ಫಲಿ ಸ್ವಪ್ನಮುದಕಮ್. ತದ್ಭಜ್ಯತ್ಯಾಧಾರ ಪ್ರೇನ ಮೇಘೋ ವರ್ಷವ್ಯನಾಣಂ ಪರ್ವತೋ ಹಿ ವೃಷ್ಯಮಿತಿ ರೇವಃ | ಡ ಪ್ರಕರಣೇ “ಅನ್ಯೇಸ್ವಪಿ ದ್ಯುಕ್ಯೇ” ಇತಿ ಗಮೇರ್ಧಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

ಫಲನೆಂದರೆ ಪ್ರತಿಫಲಿಸುವುದೆಂದರ್ಥ. ಫಲವುಳ್ಳದ್ದು ಫಲಿ. ‘ಅಶ ಇನೀನಾ’ ಮುಕ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿರ್ವಲ ವಾದ ನೀರು ಎಂದರ್ಥ. ಆಧಾರ ರೂಪವಾಗಿ ಇದನ್ನು ಮುಂದೆ ಮಳೆ ಸುರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಹೊಂದುವುದು ಮೇಘ ಫಲಿಗ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಫಲಿ ಉಪದವಾಗುವಾಗ ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಡಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ (ಅಮ್) ಲೋಪ. ನಿರ್ವಲವಾದ ನೀರಿನಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದದ್ದೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಫಲವುಳ್ಳದ್ದು, ಸ್ನಾನವಾನಾದಿ ಪ್ರಯೋಜನದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಫಲಿ ನೀರು. ಅದನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಫಲಿಗಃ.

ಮಾಧವರು ಫಲ ಧಾತುವಿಗೆ ಭೇದನ ಕ್ರಿಯಾ ಅರ್ಥ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ‘ಭಂದನ’ ಗಚ್ಚತಿ, ಫಲನೆಯುಕ್ತಃ ಗಚ್ಚತಿ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಮೇಘವು ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಗ್ರೀಷ್ಮದಿಂದ ಉಂಟಾದ ತಾಪವನ್ನು ಭೇದಿಸುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಪರ್ವತವೂ ತನ್ನ ಭಾರದಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಭೇದಿಸಿ ಕೆಳಗೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಾನೇ ನೂರಾರು ಹೋಳಾಗಿ ನಾಶ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ‘ತ್ರಯ್ಯಾಯತ್ತಂ ಕೃಷಿಫಲಂ—’ ಎಂದು ಕಾಳಿದಾಸನು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಕೃಷಿಫಲವು ಮೇಘಾ ಧೀನವಾದುದರಿಂದ ಫಲಸಹಿತವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. ಫಲದಶೆಯಲ್ಲಿ ಪರ್ವತವೂ ಕೂಡಾ ಸಸ್ಯಾದಿಫಲ ಸಹಿತವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಫಲ ಧಾತುವಿಗೆ ಇನ್ ಬಂದರೆ ಫಲಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಫಲಿಗಾ ಗಚ್ಚತಿ ಫಲಿಗಃ. ಉದಾಹರಣೆ—

ವಲಂ ರುರೋಜ ಫಲಿಗಂ ರವೇಣ (ಯ. ಸಂ. ೩-೨-೨೬-೫)

(೧೯), (೧೯) ಉಪರಃ, ಉಪಲಃ || “ ಆ ಉಪರ ಉಪಲ ಇತ್ಯೇತಾಭ್ಯಾಂ ಸಾಧಾರಣಾನಿ ಪರ್ವತ ನಾಮಭಿಃ ” (ನಿರು-೨-೨೧) ಜನೇರ್ವಿಧೀಯಮಾನೋ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಬಾಹುಲಕಾದ್ರಮೇರ್ಧವತಿ | ಕೃದುತ್ತರ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಂ ಐಙಿಠಾ ಅನ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರತ್ವಮ್ ||

ಉಪರ ಉಪಲ ಶಬ್ದಗಳವರೆಗೆ ಪರ್ವತನಾಮಗಳಿಂದ ಮೇಘಕ್ಕೆ ಸಾಧಾರಣನಾಮವೆಂದು ನಿರುಕ್ತ. ಇಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪಿಗೆ ಅಭಿವಿಧಿ ಮರ್ಯಾದಾ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಮರ್ಯಾದಾರ್ಥ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ ಉಪರ ಉಪಲದವರೆಗೆ ಎಂದರೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹಿಂದಿನವುಗಳ ಸಾಧಾರಣನಾಮವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉಪಲ ಎಂದು ಒಂದೇ ಶಬ್ದ ಹೇಳುವೆ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಶಲವರ್ಣಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ರೀತಿ ನಿರ್ವಚನ, ಒಂದೇ ಯೋಗಕ್ಷೇಮವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ‘ ಉಪರ ಉಪಲೋ ಮೇಘೋ ಭವತಿ ’ (ನಿರು. ೨-೨೧) ಎಂದೂ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಉಪಶಬ್ದ ಪಾಪಾದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಅದೇ ಸಂಭಾಷಣೆ ಪರ್ವತನಾಮವು ಎಂದು ಅಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪಶಬ್ದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೆಂದು, ಮೇಘದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಮೇಘಕ್ಕೆ ಎಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಪರ್ವತಾರ್ಥ

ದಲ್ಲ ಉಪ=ಉಪೇಶ್ಯ = ಹತ್ತಿ ರಕ್ಕೆ ಬಂದು ರ=ರಮಂತೇ=ವಿಹರಿಸುತ್ತನೆ, ಪರ್ವದಲ್ಲಿ ನೇರಗಳು ಬಂದು ವಿಶ್ರಮಿಸುತ್ತವೆ. ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ನೇರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ನೀರು ಇದರಲ್ಲಿ ಬಂದು ಸೇರುತ್ತದೆ' ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಪ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರಮಂಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಜನ್ಮಧಾತುವಿಗೆ ವಿಹಿತನಾದ ಚಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಿಲೋಪ (ಅಮ್) ಉಪರಃ. ಕೃದಂತವಾದ ಉತ್ತರಪದವಿದ್ದರೂ ಕೃದುತ್ತರಪದದ್ರಕ್ಯತಿಪ್ಪರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಅನ್ಯಯಪೂರ್ವಪದದ್ರಕ್ಯತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಜಲನಾಪನಾತ್ ಉಪರಃ' ಎಂದು ಮಾಧವರು ನಿರ್ವಚನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ವಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕೃದರೂಪದಿಂದ ಅಲನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಮ್ + ಅಲ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಕಾರಣ ಪೂರ್ವರೂಪ. ನೀರುಕೊಡುವುದೆಂದರ್ಥ. ಶ್ರೀ ಭೋಜದೇವನು 'ಪೃಷಿಪಟೀವಿಂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಲಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ತಿಳಿಯದಿರುವುದರಿಂದ ಅವಗ್ರಹ ಮಾಡಿಲ್ಲ. ರಲಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ನಿರ್ವಚನ. ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೇಕು. ನೇರನಾಮಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ವಿಷಾಮುಪರಾ ಉದಾಯನ್ (ಉ. ಸಂ. ೭-೭-೧೯-೩) ||

(೨೦) ಚಮಸಃ | ಚಮು-ಆದನೇ (ಭೂ.ಪ.) 'ಅತ್ಯವಿಚಮಿಂ' (ಉ. ೩-೧೧೩) ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಅಸಚ್ ||

ಭಕ್ತಕಾರ್ಥಕವಾದ ಚಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಔಪಾಧಿಕ ಅಸಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಳೆಯಿಂದ ಸುಂದ ನೀರನ್ನು ತೀರಿಸುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಇದರಲ್ಲಿರುವ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ತಿನ್ನಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೨೧) ಅಹಿಃ || ಇಣ್-ಗತೌ (ಆದಾ-ಪ-) "ಇನ್ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ" (ಉ-೪-೧೧೪) ಇತೀನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಗುಣಾವಾದೇಶಾ | ಯಕಾರಸ್ಯ ಹಕಾರೋ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ | ಏತ್ಯಂತಿಕ್ಷೇ ||

ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಇಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದನ್ನು ನೀಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಏ + ಇ. ಅಯಾ ದೇಶ. ಅಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಹಕಾರಾದೇಶ. ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೋಗುವುದು. ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಅಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಇನ್ ಬಂದು ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಹಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳಿದರೂ ಇದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಅಹಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅಹಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತು ಇತಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಥವಾ ಆಗಮವಾಸ್ತ್ರ ಅನಿತ್ಯವೆಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಥವಾ ಅಪ-ವ್ಯಾವೌ ಧಾತು. ಸ್ವಾದಿ, ಪರಸ್ಮೈಪದೀ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿ ಅಮೋತಿ ಅಂತಪ್ರಮ್. ಆಕಾರವನ್ನು ಅಥವಾ ದಿಕ್ಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಪನ-ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು ಅಪ್ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಅಪ್' ತ್ರಿಪನಿಭ್ಯಾಂ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ (ಉ-೪-೧೩೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಡಿತ್ಯಾತಿವೇದವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಬಿಗಿ (ಅನ್) ಲೋಪ. ಆ ಸಮಂತಾತ್ ಹಂತಿ. ಸುತ್ತಲೂ ಉಪ್ಪನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತದೆ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಕೇವಲ ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಇಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಬಿಲೋಪ. ಹಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಂಸಕವೆಂದರ್ಥ. ನಹಿಃ, ಅಹಿಃ. ನಜ್ ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ. ಅಹಂಸಕವಾದದ್ದು. ಯಾವಾಗಲೂ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಮಳೆ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಹಿಂಸೆಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾಧವರೂ ಅಹಿಪದಕ್ಕೆ ಸಕಲ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಆ ಅಹಿಶುಭವು ಅಸುರವಾಚಕವಾದರೆ ಅದ್ಯದಾತ್ತನಾಗುತ್ತದೆ. ನದೀನಾಮವಾದರೆ ಅಂತೋ-ದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆ—

ಯಾದಿಂದ್ರಾಹನ್ ಪ್ರಭುವಾಜಾಮುಹೀನಾಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೩೬-೪) 'ಇಂದ್ರೋದದಶ್ಚಂ ಪರಿ ಜಾನಾದ-
ಹೀನಾಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೨೯-೬) ಇವ್ರಿ ಮೇಘಪರವಾಗಿಯೇ ಸ್ವಂದಸ್ತುವಿಯು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ.

ದಾಸಪತ್ನೀರಹಿಗೋಷಾ ಅತಿಷ್ಠನ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೩೮-೧)

(೨೨) ಅಭ್ರವ್ | ಅಭ್ರ-ಗತೌ (ಭೂ-ಪ) ಪಚಂದ್ಯಚ್ | ಅಭ್ರಂತ್ಯಂಕರಿಷ್ಟೇ | ಅಪೋರಾತೀರೀ ವಾ
ಅಪ್ ಶಬ್ದೇ ಕರ್ಮಣ್ಯಾಪಪದೇ ರಾತೇರ್ವಾಸಾರ್ಥಾತ್ 'ಅತೋಽನುಪಸರ್ಗೇಕಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೩) ಪಕಾದಸ
ಭರಾರೋ ವ್ಯಕ್ತಯೇನ ||

ಗತೃರ್ಥಕವಾದ ಅಭ್ರ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಚಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದು
ಅಭ್ರ. ಅಥವಾ ಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಅಪ್ ಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ದಾನಾರ್ಥಕ ರಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಅತೋ
ಲೋಪಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಪ್ + ರ. ವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾವೇಶ. ಅಪಃ ರಾತಿ.
ಇತಿ ಅಭ್ರವ್. ನೀರನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಕೆಲವರು 'ನ ಭ್ರಂಸ್ಯತ್ಸ್ಯಾದಾಪೋ ಅಭ್ರಾಣಿ ನಾನ್ಯತಃ' ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ
ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಮಳೆಗಾಲವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಬೇರೆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಇದರಿಂದ ನೀರು ಸುರಿಯುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಅಗ ಭ್ರಸ್ಯ, ಭ್ರಂಸ
ಅಥಃ ಪತನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ನಜ್ ಪೂರ್ವದಲ್ಲರುವಾಗ 'ಅನ್ಯೇಷ್ಟಪಿ ದ್ಯವ್ಯತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯ' ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ
ಧಾತುವಿನ ಹಿಗ್ (ಅಪ್) ಲೋಪ. ಅ + ಫ್ರ + ಅ. ಅಭ್ರವ್. ಭ್ರಾಪ್ಯ-ದೀಪ್ತೌ. ಈ ಧಾತುವಿಗೂ ನಜ್ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ
ವಾಗ ಡಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅಭ್ರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಲಿನವರ್ಣವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ.
ಉದಾಹರಣೆ—

ಪ್ರಾಣಃ ಪಿನ್ಯ ವಿನ್ಯದಭ್ರೇವ ರೋದಸೀಃ (ಋ. ಸಂ-೨-೩-೧-೩) 'ಉದಭ್ರಾಣೇವ ಸ್ತನಯನ್ನಿಯತಿ'
(ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೧೮-೨) ||

(೨೩) ವರಾಹಕಃ || ಬಲಾಕಾದಿಭಿರ್ಹೀಯತೇ ಗನ್ಯತೇ ಇತಿ ಬಲಾಹಕಃ, ವಾರಿವಾಹಕೋ ವಾ,
ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ವಾತ್ ವರ್ಣಾಗಮಾದಿನಾ ಸಾಧುಃ || ವರಾಹಕಬ್ಧಾದ್ವಾ "ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಕನ್" (ಪಾ. ಸೂ.
೩-೩-೬೫) ರೇಫಸ್ಯ ಲಕಾರಃ ||

ಬೆಳ್ಳಕ್ಕಿಗಳಿಂದ (ಕೊಕ್ಕರೆ) ಹೊಂಪ್ಪುಸುತ್ತದೆ. ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲ ಮೇಘದ ಕೆಳಗೆ ಸಾಲಾಗಿ ಹೊಂಪುತ್ತವೆ.
ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ವರ್ಣಾಗಮ ಬಂದು ಬಲಾಹಕ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ವರಾಹದಂತೆ ಕಪ್ಪಾದುದರಿಂದ
ವರಾಹಸಾಮ್ಯದಿಂದ ವರಾಹನಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವುದರಿಂದ ಕನ್ ಬಂದಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ನಿಗಮ
ಕುಸುಕದೇಕು.

(೨೪) ಮೇಘಃ | ಮಿಹ-ಸೇಚನೇ | (ಭೂ-ಪ-) ಪ್ರಚಾಂದ್ಯಚ್ | ನ್ಯಷ್ಟಾದಿತ್ವಾತ್ ಕುತ್ಸವ್ | ಮೇಘತಿ
ಸಂಚಿ ಪರ್ವಣಾದ್ಯಮಿಂ ಮೇಘಃ ||

ಸೇಚನಾರ್ಥಕವಾದ ಮಿಹ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಚಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ
ಧಾತುವಿನ ಲಭೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. "ನ್ಯಷ್ಟಾದಿನಾಂ ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ಸ. ಪ್ರಯತ್ನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ
ಘಕಾರಾವೇಶ. ಮಳೆಯಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ತೋರುವುದು ಮೇಘ ಉದಾಹರಣೆ—

ವೃಷಾ ವಾಂ ಮೇಘೋ ವೃಷಣಾ ಪೀಶಾಯ (ಋ.ಸಂ. ೨-೪-೨೬.೩) "ಅಸ್ಮಿನ್ ಮೇಘೇ ವಿಧೃತ್" (೨೫) ದೃತಿಃ | ದ್ವ್ಯ-ವಿದಾರಣೇ (ಕ್ರಾ.ಪ) " ದೃಣಾತೇಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ " (ಉ.೪-೧೭೮) ಇತಿ ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಸ್ತವಿಧಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯತ್ ಗುಣೋ ನ ಭವತಿ | ದೀರ್ಘತೇ ಇಂದ್ರೇಣ ||

ಸಿಳುವುದು ಎಂಬರ್ಥ ಕೊಡುವ ದ್ವ್ಯಧಾತುವಿಗೆ ಔಣಾದಿಕ ತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಸ್ತವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಪ್ರಸ್ತವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವುದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸಿಳುಕುವುದು ದೃತಿ. ಅಥವಾ ತಿದಿಯಂತೆ ನೀರಿನ ಅಧಾರವಾಗಿದ್ದು ಸುರಿಸುವುದು. ಉದಾಹರಣೆ—

ದೃತಂ ಸುಕರ್ಷ ವಿಷಿತಂ ನೈಷ್ಠಾಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೨೮-೨) " ಈಶಾನೋ ವಿಸ್ವಜತ್ ದೃತಿಮ್ " || (೨೬) ಓದನಃ | ಉದಕಶಬ್ದೇ ಉಪಪದೇ ದದಾತೇಃ 'ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮ್' [ಪ್ರಾ.ಸೂ. ೩-೪.೨೨೩ ಇತಿ ಕರ್ತರಿಲ್ಯುಟ್ | ಓದನಃ ಉದಕದಾತೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಉದಕಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ದಾನಾರ್ಥಕವಾದ ದಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯು ಉಳಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಪೃಷೋದರಾದಿಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಲೋಪಾದಿ. ನೀರು ಕೊಡುವವನು ಓದನ. ಅಥವಾ ಉನ್ದೀ-ಕ್ಷೇದನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ' ಉನ್ದೇರ್ನಲೋಪಶ್ಚ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಚ್ಛತ್ಯಯ. ಅನಾದೇಶ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಗ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ' ಉನತ್ತಿ ವನಭೂಮಿಮ್ ' ಮಳೆ ನೀರಿನಿಂದ ವನಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವದ್ದೆ ಮಾಡುವುದು ಮೇಘ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಧಾರಯತ್ ಪಕ್ವಮೋದನಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೬-೫-೩೦-೧)

(೨೭) ವೃಷಸ್ಥಿಃ || ವೃಷ-ಸೇಚನೇ. (ಭೂ. ಪ.) ' ಕನಿನ್ಯವ್ಯಷೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕನಿನ್, ವೃಷಾ | ಶತೃ ಜಯಾದಿಸಾಧನತ್ಯಾತ್ ಕಾನಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾ ಯಜ್ಞಃ | ಸನ್ನಿಧೀಯತೇಽಸ್ಮಿನ್ನಿಂದ್ರೇಣ ಪ್ರಹಾರಕಾಲೇ. ' ಕರ್ಮಭ್ಯಾಧಿಕರಣೇ ಚ ' (ಪ್ರಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೩) ಇತಿ ತಿ ಪ್ರತಯಃ ನಲೋಪಾಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ ||

ಸೇವನಾರ್ಥಕವಾದ ವೃಷಧಾತುವಿಗೆ ಔಣಾದಿಕ ಕನಿಸ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ವೃಷನ್ ನಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಶತೃಜಯಾದಿ ಫಲಗಳಿಂದ ಅನೇಕ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು ವೃಷಾ=ಯಜ್ಞ. ಪ್ರಹರಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸನ್ನಿಧಾನ ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ವೃಷನ್ ಎಂಬ ಅಧಿಕರಣಮಾಚಕಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವೃಷನ್ ಧಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಛಾಂದಸವಾದುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಪನ್ವಿಃ ಎಂದೂ ಕೆಲವು ಕೋಶಗಳಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅಗ ವಿಪವಂದರೆ ನೀರು. ಅದು ಇದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಅಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಮುಮಾಗಮ ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯ ಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ—

ವೃಷಾ ವೃಷಸ್ಥಿ ಇದ್ಧುಸುರಶ್ರಿಮಸ್ಯವ್ (ಋ. ಸಂ. ೩-೬-೭-೨) ಇಲ್ಲಿ ವೃಷಸ್ಥಿಯೆಂಬುದು ಮೇಘನಾಮವೇ ಎಂದು ಸಂದೇಹವಿದೆ.

(೨೮) ವೃತ್ರಃ || ವೃಣೋತೇರಾಚ್ಚಾದನಾರ್ಥತ್ಯಾತ್ ' ಅಮಿಚಿಮಿಮಿದಿ ಶಂಸಭಃ ಕ್ಷನ್ ' (ಉ. ೪-೧೫೯) ಇತಿ ಕ್ಷನ್ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಬಾಹುಲಕಾದ್ ಭವತಿ || ಅಚ್ಚಾದಯತಿ ಹ್ಯಸೌ ಕೃತ್ಸ್ಯಂ ನಭಃ ||

ಅರ್ಥಾನಾರ್ಥಕವಾದ ವ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ನಹಣದಿಂದ ಔಣಾದಿಕ ಕ್ತ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೇಘವು ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಆಕಾಶವನ್ನು ಮುಚ್ಚುವುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಸಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯತು ಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಸ್ಥಾಯಿತಂಚಿ ವಂಚಿ—" (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದೂ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ವಿಲ್ಲ. ವ್ಯತ್ + ರ. ಸಂಪೂರ್ಣಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತವೆ. ವ್ಯದ್ಯರ್ಥಕವಾದ ವ್ಯಥ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ನಹಣದಿಂದ ಕ್ತ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾವೇಶ. ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರ ಅರ್ಥಗಳೂ ಹೇಳಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ವ್ಯತ್ರಾಯ ವಜ್ರಮೀಶಾನಃ ಕಿಯೇಧಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೨೯-೨) ಅದಸ್ಯವ್ ವ್ಯತ್ರನ್ನರ್ಯಂ ನಿವೇರಪಃ (ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೫-೧) ||

(೨೯) ಅಸುರಃ || ಅಸು-ಕ್ಷೇಪಣೇ | (ದಿ-ಪ-) "ಅಸಿ ಮಸೋರುರನ" (ಉ. ೧-೪೨, ೪೩) ಇತಿ ಉರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಅಸೃತಿ ಸ್ವಿಪತಿ ಭೂವತೌ ಜಲಮಾ ||

ಕ್ಷೇಪಣಾರ್ಥಕವಾದ ಅನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಔಣಾದಿಕ ಉರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನ್ + ಉರ. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನು ಎರಚುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಸ-ಭುವಿ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಶ್ವ-ಸ್ಪೃಸ್ವಿಹ'—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡುಪ್ರತ್ಯಯ ಅಸುಃ. 'ಶಿರೇತಿಷ್ಠತಿ ಅಸುಃ' ಶಿರೇರದಲ್ಲಿರುವುದು ಪ್ರಾಣವೆಂದರ್ಥ. 'ಪಾನೀಯಂ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಪ್ರಾಣಾಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಚನಗಳಿಂದ ನೀರು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಣಸ್ವಾನದಲ್ಲಿದೆ. ಅಸು ರಾತಿ ಇತಿ ಅಸುರಃ. ಅಸು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ರಾಧಾತುವಿಗೆ 'ಆತೋನುಪ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಲೋಪ. ಅಸುರಃ. ನೀರನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಅಥವಾ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಪ್ರತ್ಯಯ. ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ.

ಅಥವಾ ಗತಿ, ದೀಪ್ತಿ, ಆದಾನ ಈ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಅಸ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಉರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಂತಸ್ತದಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ, ತಾನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ, ಮಳೆಗೆರೆಯಲು ನೀರನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಸುರ-ವಶ್ಯರ್ಯ ಧಾತು. 'ಇಗುಪಥಜ್ಞಾಪ್ರೀಶರಃ ಕಃ' (ಪಾ-ಸೂ-೩-೧-೧೩೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಗುಪಥಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಸುರತೀತಿ ಸುರಃ ಈಶ್ವರಃ" ಸ್ವತಂತ್ರನೆಂದರ್ಥ. 'ನ ಸುರಃ, ಜಸುರಃ' ಅಪ್ಪತಂತ್ರನೆಂದರ್ಥ. ಮೇಘವು ಇಂದ್ರಾದಿಗಳ ಅಧೀನವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ದಿವಃ ಶ್ವೇನಾಸೋ ಅಸುರಸ್ಯ ನೀಲಯಃ (ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೨೪-೧) "ದೀರ್ಘಾಧಿಯೋ ರಕ್ಷಮಾಣಾ ಅಸುರ್ಯಮಾ" (ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೩-೪)

(೩೦) ಕೋಶಃ || ಕ್ರೋಶತೇಃ ಶಬ್ದಕರ್ಮಣಃ (ಭೂ-ಪ-) ಪಚಾದ್ಯಚಿ ವ್ಯಮೋದರಾದಿಪ್ತಾತ್ ರೇಫ ಲೋಪಃ, ಕೋಶಃ || ಮೇಘೋಲ ಹಿ ಗರ್ಜಿತಲಕ್ಷಣಂ ಶಬ್ದಂ ಕರೋತಿ ||

ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರಾರ್ಥಕ ಕ್ರೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಚಾದಿಃ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಪ್ಯಮೋದರಾದಿಗುಣ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಕೋಶಃ. ಮೇಘವು

ಘರ್ಷನೆಯಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಕುಪ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗುಣ. ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರಾದೇಶ. ನೀರನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಮಾಧವರು ಕೃತ ಧಾತುವಿಗೆ ಛಾದನಾರ್ಥ ಹೇಳಿ ಆಕಾಶವನ್ನು ಮುಚ್ಚುವುದು ಕೋಶವೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ನೀರಿಗೆ ಕೋಶಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಜಲಕೋಶ ಮೇಳವೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಭೋಜನವನ್ನು ಶಬ್ದಾರ್ಥಕವಾದ ಕು ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕುದಾವಾಭ್ಯಃ ಶಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವುದು ಕೋಶವೆಂದು (ಗರ್ಜಿಸುವುದು) ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿರಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆ—

ದಿವ್ಯಾ ನ ಕೋಶಾಸೋ ಅಭ್ರವರ್ಷಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೭-೩-೨೪-೬) “ಮಹಾಂತಂ ಕೋಶಮುದಚಾ ನಿ ಸಿಂಚಿ (ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೨೮-೩)

ಹೀಗೆ ಮೂವತ್ತು ಮೇಳದ ನಾನುಗಳು.

ಅಥ ಮೇಳಾನಾಮಾನಿ

ಮೇಳಃ ಕಸ್ಮಾನ್ಮೋಹತೀತಿ ಸತಃ ||

ಮೇಳ ಶಬ್ದವು ನೀರನ್ನು ಸಿಂಪಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಮೋಹತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಮೇಳವು ನೀರನ್ನು ಸುಂಪಿಸುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಆ ಉಪರ ಉಪಲ ಇತ್ಯೇತಾಭ್ಯಾಂ ಸಾಧಾರಣಾನಿ ಪರ್ವತ-
ನಾಮುಭಿಃ ||

ಉಪರ, ಉಪಲ ಎಂಬ ಎರಡುಪದಗಳೂ ಪರ್ವತದ ಹೆಸರನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆ ಮೇಳದ ಹೆಸರನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಇರುವುದು. ರಕಾರಕ್ಕೂ ಲಕಾರಕ್ಕೂ ಭೇದವೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಪರ ಉಪಲೋ ಮೋಘೋ ಭವತಿ | ಉಪರಮಂತೇಽಸ್ಮಿನ್ನ-
ಭ್ರಾಣಿ ಉಪಸ್ತಾ ಆಪ ಇತಿ ವಾ

ಉಪರ, ಉಪಲ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮೇಳವೆಂದು ಅರ್ಥವು ಏಕೆಂದರೆ. ಮೇಳಗಳಲ್ಲಿ ಉದಕಗಳು ಚಲನವಿಲ್ಲದೆ ಇದ್ದೆಡೆ ಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವವು. ಚಲನರಹಿತವಾಗಿರುವ ಉದಕಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಉಪರ ಅಥವಾ ಮೇಳವೆಂದು ಹೆಸರು. ಮೇಳವು ಅಂತರ್ದಲ್ಲಿ ಚಲಿಸುವುದಾದರೂ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಉದಕಗಳಿಗೆ ಚಲನವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇತ್ಯೇಕವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ದ್ವಾವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ದೇವಾನಾಂ ಮಾನೇ ಪ್ರಥಮಾ ಅತಿಷ್ಠನ್ಯತತ್ರಾದೇವಾಮು-
ಪರಾ ಉದಾಯನ್ | ತ್ರಯಸ್ತಪತಿ ಪೃಥಿವೀಮನೂಪ ದ್ವಾ
ಬೃಹೂಕಂ ವಹತಃ ಪುರೀಷಂ || (ಋ-ಸಂ-೧೦-೨೭-೨೩) ದೇವಾನಾಂ
ನಿರ್ಮಾಣೇ ಪ್ರಥಮಾ ಅತಿಷ್ಠನ್ಯಾದ್ಯಮಿಕಾ ದೇವಗಣಾಃ ಪ್ರಥಮ ಇತಿ
ಮುಖ್ಯನಾಮ ಪ್ರತಮೋ ಭವತಿ ಕೃಂತತ್ರಮಂತರಿಕ್ಷಂ ವಿಕರ್ತನಂ
ಮೇಘಾನಾಂ ವಿಕರ್ತನೇನ ಮೇಘಾನಾಮುದಕಂ ಜಾಯತೇ |
ತ್ರಯಸ್ತಪತಿ ಪೃಥಿವೀಮನೂಪಾಃ ಅನುವಪಂತಿ ಲೋಕಾನ್ಮಾನೇನ
ಸ್ತೇನ ಕರ್ಮಣಾಯಮಪೀತರೋಽನೂಪ ಎತಸ್ಮಾದೇವಾನೂಪ್ಯತ
ಉದಕೇನಾಪಿ ವಾನ್ವಾವಿತಿ ಸ್ಯಾದ್ಯಥಾ ಪ್ರಾಗಿತಿ ತಸ್ಯಾನೂಪ ಇತಿ
ಸ್ಯಾದ್ಯಥಾ ಪ್ರಾಚೀನಮಿತಿ | ದ್ವಾ ಬೃಹೂಕಂ ವಹತಃ ಪುರೀಷಂ |
ವಾಯ್ವಾದಿತ್ಯಾ ಉದಕಂ ಬೃಹೂಕಮಿತ್ಯಾದಕನಾಮ ಬ್ರವೀತೇರ್ವಾ
ಶಬ್ದಕರ್ಮಣೋ ಭ್ರಶಂತೇರ್ವಾ ಪುರೀಷಂ ಪೃಣಾತೇಃ ಪೂರಯ-
ತೇರ್ವಾ || ೨೨ ||

ದೇವಾನಾಂ ಮಾನೇ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವು—

ದೇವತೆಗಳನ್ನು (ಪ್ರಜಾಪತಿಯು) ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡುವಾಗ ಮೊದಲು ಮೇಘಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದವು. ಮೇಘಗಳನ್ನು
ಭೇದಿಸಿದ್ದರಿಂದ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಪರ್ಜನ್ಯ, ವಾಯು, ಅದಿತ್ಯ ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೂ ಯಥಾ
ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬೀಜವನ್ನು ಬಿತ್ತಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರಲ್ಲಿ ವಾಯು ಮತ್ತು ಪರ್ಜನ್ಯರು ಪುಷ್ಪಿಕಾರಕ
ವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುತ್ತಾರೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನವ (ಅಂತರಕ್ಷರಾಂಡ) ದೇವತೆಗಳಿಗೆ (ಮೇಘಗಳಿಗೆ)
ಮುಖ್ಯಸ್ಥಾನವು ಲಭಿಸಿತು. ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರಕ್ಷರಾಂಡ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯು ಲಭಿಸಿತು. ಇಲ್ಲಿ
ಪ್ರಥಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಅಂತರಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುವ ಮೇಘಗಳನ್ನು ಸೀಳುವುದರಿಂದ ಮೇಘಗಳು ಉದಕರೂಪವಾದ
ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುಂಸುವವು. ಪರ್ಜನ್ಯ ವಾಯು ಅದಿತ್ಯರೆಂದು ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು ಸೇರಿ ಒಪ್ಪದಿಸ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ವೃದ್ಧಿ
ಪಡಿಸುವರು. ಎಂದರೆ ಪರ್ಜನ್ಯನು ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುಂಸುವನು, ವಾಯುವು ಸಹಾಯಕನಾಗಿ ಬೀಸುವನು. ಅದಿತ್ಯನು ತನ್ನ

ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವನು. ಇವರುಗಳ ಸಹಕಾರದಿಂದ ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಿಗಳು ಬೆಳೆದು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದುವವು. ಇವರು ಮಾಡುವ ಈ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಅನೂಪವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅನೂಪವೆಂದರೆ ನದಿಯ ದಡವೆಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದು. ಈ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಈ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯೇ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಉದಕದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯೇ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಪ್ರಾಕ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವಂತೆ ಅನ್ಯಾಕ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅನೂಪಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡೂ ಎಂದರೆ ವೃಕ್ಷಿಯೂ, ನದಿಯ ದಡವೂ ಫಲವತ್ತಾದ ಉದಕಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವುದು. ಗಾಳಿಯೂ ಸೂರ್ಯನೂ ಅವಿಯರೂಪದ ಉದಕಕಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣರಾಗಿರುವರು. ಬೃಬೂಕಂ ಎಂದರೆ ಉದಕವು. (ಆವೆಯ ಅಥವಾ ತೇವದ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಉದಕವು) ಈ ಶಬ್ದವು ಶಬ್ದ ಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಬೃ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ (ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಿಂದ, ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಭೃಂಶ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಪುರೀಷಂ ಎಂದರೆ ಫಲವತ್ತಾದುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದವು ತುಂಬು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಪ್ಲ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ತುಂಬುವಂತೆ ಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಪ್ಲ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು.

ಇತಿ ದ್ವಾವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ತ್ರಯೋವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ವಾಙ್ಮಾನಾನ್ಯುತ್ರರಾಣಿ ಸಪ್ತಪಂಚಾಶದ್ವ್ಯಾಕ್ಯವ್ಯಾಜೈಸ್ತತ್ರ
ಸರಸ್ವತೀತ್ಯೈತ್ಯ ನದೀವದ್ದೇವತಾವಚ್ಚ ನಿಗಮಾ ಭವಂತಿ ತದ್ಯದ್ದೇವತಾ-
ವದುಪರಿಷ್ಠಾತ್ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮೋಢೈತ್ಯನದೀವತ್ || ೨೩ ||

ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಐವತ್ತೇಳು ಶಬ್ದಗಳೂ ವಾಕ್ಯಗಳ (ವಾಕ್ಯಗಳ) ಹೆಸರುಗಳು

ಅಥ ವಾಙ್ಮಾನಾನಿ

- (೧) ಶ್ಲೋಕಃ (೨) ಧಾರಾ (೩) ಇಲಾ (೪) ಗೌಃ (೫) ಗೌರಿಃ
(೬) ಗಾಂಧರ್ವಿ (೭) ಗಂಭೀರಾ (೮) ಗಂಭೀರಾ (೯) ಮಂದ್ರಾ (೧೦) ಮಂದ್ರಾಜನೀ
(೧೧) ವಾಶೀ (೧೨) ವಾಣೀ (೧೩) ವಾಣೀಚೀ (೧೪) ವಾಣೀ (೧೫) ಪವಿಃ
(೧೬) ಭಾರತೀ (೧೭) ಧಮನಿಃ (೧೮) ನಾಲೀಃ (೧೯) ಮೇನಾ (೨೦) ಮೇಲಿಃ

(೨೧) ಸೂರ್ಯ್ಯಾ (೨೨) ಸರಸ್ವತೀ (೨೩) ನಿವಿತ (೨೪) ಸ್ನಾಹಾ (೨೫) ವಗ್ನುಃ
 (೨೬) ಉಪ್ಪಿಃ (೨೭) ಮಾಯುಃ (೨೮) ಕಾಕಾತ್ (೨೯) ಜಿಹ್ವಾ (೩೦) ಘೋಷಃ
 (೩೧) ಸ್ವರಃ (೩೨) ಶಬ್ದಃ (೩೩) ಸ್ವನಃ (೩೪) ಋಕ್ (೩೫) ಹೋತ್ರಾ (೩೬) ಗೀಃ
 (೩೭) ಗಾಥಾ (೩೮) ಗಣಃ (೩೯) ಧೇನಾ, (೪೦) ಗ್ವಾಃ (೪೧) ವಿಪಾ (೪೨) ನಗ್ವಾ
 (೪೩) ಕಶಾ (೪೪) ಧಿಷ್ಣಾ (೪೫) ನೌಃ (೪೬) ಅಕ್ಷರಮ್ (೪೭) ಮುಹೀ
 (೪೮) ಅದಿತಿಃ (೪೯) ಶಬ್ದಿಃ (೫೦) ವಾಕ್ (೫೧) ಅನುಷ್ವಪ್ (೫೨) ಧೇನುಃ
 (೫೩) ವಲ್ಲುಃ (೫೪) ಗಲ್ವಾ (೫೫) ಸ್ವರಃ (೫೬) ಸುವರ್ಣೀ (೫೭) ಬೇಕುರಾ

ಇತಿ ಸಪ್ತಪಂಚಾಶತ್ ವಾಚನಾಮಾನಿ ||

‘ವಾಚನಾಮಾನುಕ್ತರಾಣಿ’ (ನಿರು-೨-೨೩) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ತಂಭಸ್ವಾಮಿಯು ಹೀಗೆ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಮೇಲಿನ ಐವತ್ತೇಳು ಶಬ್ದಗಳು ವಾಕ್ಯನ ಹೆಸರು. ಇದರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ವಾಕ್ ಅಂದರೆ ವಾಗ್ದಿಯು. ಅದರ ಕಾರ್ಯವಾದ ಶಬ್ದವೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಅರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅರ್ಥವೂ ವಾಕ್. ಶಬ್ದಮಾಡುವುದು ಮೇಳವೂ ವಾಕ್. ವಾಗ್ದಿಪ್ರಾಪ್ತಿ ದೇವತೆಯೂ ವಾಕ್. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಮೇಳವು (ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಮೇಳವು ನಾಮವಾದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದೆ. ‘ವಚ-ಪರಿಭಾಷಣೇ’ ಧಾತು. ‘ತ್ವಿಲ್-ವಚಿ-’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಾರ್ತಕ) ಕ್ರಿಪ್ ಬಂದು ದೀರ್ಘ ಬಂದು ವಾಕ್ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಆವಾರ್ತಕದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದೆ.

(೧) ಶ್ಲೋಕಃ | ಶ್ರು-ಶ್ರವಣೇ (ಭೂ-ಪ-) “ಇಹ ಭೀಕಾಪಾಶಲ್ಯಮ್” (ಉ-೩-೪೧) ಇತಿ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಬಾಹುಲಕಾದ್ಯವತಿ, ಗುಣಃ, ಕಪಿಲಕಾದಿತ್ಯಾತ್ ಲತ್ವಮ್ | ತ್ರೂಯತೇ ಇತಿ ಶ್ಲೋಕಃ ||

ಕೇಳುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶ್ರುಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಬಗ್ಗುಹೇಡಿಂದ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ಸಾಪಧಾತು’— ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಶ್ಲೋಕ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕಪಿಲಕಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲತ್ವ. ಕೇಳಲ್ಪಡುವುದು ಶ್ಲೋಕ. ಅಥವಾ ಸಂಘಾತಾರ್ಥಕವಾದ ಶ್ಲೋಕ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುವಾಗ ಫ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪದರೂಪದಿಂದ ಕವಿಗಳಿಂದ ಸೇರಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಶ್ಲೋಕ. ‘ಪ್ರವ್ಯೇ ಯಶಸಿ ಚ ಶ್ಲೋಕಃ’ ಎಂದು ಅನುರ. ಉದಾಹರಣೆ—

‘ಋತಸ್ಯ ಶ್ಲೋಕೋ ಬಧಿರಾ ಸವನ’ (ಋ. ಸಂ. ೩. ೬. ೧೦. ೩) ‘ಶ್ಲೋಕೋ ನ ಯಾತಾಮಪಿ ವಾಚೋ ಅಸ್ತಿ’ (ಋ. ಸಂ. ೨. ೬. ೧೦. ೫) ||

(೨) ಧಾರಾ | ಧ್ಯೂಷ್-ಧಾರಣೇ (ಭೂ-ಉ) ‘ಹೇತುನುತಿ ಚ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩. ೧. ೨೬) ಇತಿ ಷೆಚಿ ‘ಏರಜಿಣ್ಯಂಕಾನಾಮ್’ [ನು. ಭಾ] ಇತ್ಯಸ್ಯಾಪ್ಯಾಪೇ ತ್ವಾದೇನ ‘ವೃತಲ್ಪುಟೋ ಬಹುಬನ್’ ಇತಿ ಕರ್ಕರಿ ಛವತಿ ||

ಧಾರಣಾರ್ಥಕವಾದ ಧೃಢಾತುವಿಗೆ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೇಖ್. ಲೆತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತು ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಧಾಂ ಎಂಬ ಇಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಣ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಬಹುಬ್ರಹ್ಮಣದಿಂದ ಕತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾಂ+ಅ. 'ಣೀರನಿಟಿ' ಲೆ ಲೋಪ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಟಾಪ್. ಧಾರಾ. ಅಥವಾ ಧಾಂ ಣ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಪಡಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ಚಪ್ರತ್ಯಯ. ನೀರು ಸುರಿಸುವುದರಿಂದ ಲೋಕವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವುದು. ತನ್ನ ಅರ್ಥದ ಮೂಲಕ ಲೋಕಧಾರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಉದಾಹರಣೆ—

• ಧಾರಾ ಸುತಸ್ಯ ರೋಚತೇ ' (ಋ. ಸಂ. ೭-೫-೨೪-೧) • ಯಃ ಸಸಾದ ಧಾರಾವೃತಸ್ಯ ' (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫-೧೧-೪) ||

(೩) ಇಲಾ || ಇಲಕ್ಷೇಪಣೇ [ತು. ಪ.] ಇಗುಪಥೇಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿ ವಿಧೀಯಮಾನಃ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಬಾಹುಲಕಾತ್ ಭವತಿ | ಕ್ಷಪ್ಯತೇ ಪ್ರೇಯುತೇ ಉಚ್ಚಾರಣಕಾಲೇ ಪ್ರಾಣೇನ, ಇಲಾ ||

ಕ್ಷೇಪಣಾರ್ಥಕವಾದ ಇಲ ಧಾತುವಿಗೆ ಕತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಇಗುಪಥೇಭ್ಯಃ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಬ್ರಹ್ಮಣದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ಮಗ್ನೀದಿಗಳ ಮತಂತೆ ಲಕ್ಷ. ಉಚ್ಚಾರಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರೇಪಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಇಲಾ. ಅಥವಾ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಈಡ ಧಾತುವಿಗೂ, ದೀಪ್ತೃರ್ಥಕವಾದ ಇಂಧಿ ಧಾತುವಿಗೂ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪೃಷೋದರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಭಿಮತರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ದೇವತೆಯು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ತಾನೇ ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ನಾಪ್ತಯೋಗ ಮಾಡುವವನನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ, ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಇಲಾ ಎಂಬುದು ಅನ್ನದ ಹೆಸರು (ನಿರು.೩-೭) ಅದು ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಜಮಾನನಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಡುವ ಹವಿರ್ವಕ್ಷಣಾನ್ನದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಇಲಾ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಭಿ ನ ಇಲಾ ಯೂಥಸ್ಯ ನೂತಾ (ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೧೬-೪)

(೪) ಗೌಃ || ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ಪೃಥಿವೀನಾಮಸು ||

ಪೃಥಿವೀನಾಮ ಸರ್ವಚನಮಾಡುವಾಗ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟುಹೋಗುತ್ತದೆ, ಗಾನ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಸ್ತುತಿಪಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

'ಅಯಂ ಸ ತಿಂಕ್ತೇ ಯೇನ ಗೌ ರಭೀವೃತಾ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೧೯-೪)

(೫) ಗೌರೀ | ರೋಚತೇಜ್ಯಲತಿಕರ್ಮಣಃ (ನಿ. ಫಂ-೧೬) 'ಮುಜೇಂದ್ರಾಗ್ರವಜ್ರ' (ಉ-೨-೨೭) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರೇಣ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಂತೋ ಗೌರಶಬ್ದೋ ನಿಪಾತಿತಃ ತಸ್ಮಾದ್ಬೀಜೇರ್ಧಾರ್ತೋರ್ಗಾವಾದೇಶಃ 'ಪಿನ್ಯಾ ರಾದಿಭ್ಯಕ್ತ' (ಪಾ. ಸೂ-೪-೧-೪೧) ಇತಿ ಜೀರ್ಷ್ |

ಪ್ರಕಾರಾರ್ಥಕವಾದ ರುಚ್ ಧಾತುವಿಗೆ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ನಿಪಾತದಿಂದಲೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಗೋ ಅಪೇಶ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಷ್. ಅಕಾರ ಲೋಪ. ಗೌರ. ವಾಗ್ಗೀವತೆಯಾದುದರಿಂದ ತನ್ನ ದೀಪ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಜ್ವರಿಸುತ್ತದೆ

ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಉದ್ಭವನಾರ್ಥಕವಾದ ಗೂಠೀ ಧಾತುವಿಗೆ ಓದಿನಂತೆ ನಿಪಾತದಿಂದ ಈ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ ಬಂದರೆ ಗೋರ್ + ರ. 'ರೋರಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫ ಲೋಪ. ಅದಿವೃದ್ಧಿ. ಜೀವ್. ತನ್ನ ಅಭಿಧೇಯವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶ ಪಡಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಗುರ್ಜ್-ಅನ್ಯಕ್ಕೆ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೂ ಔಪಾದಿಕ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾದೆ ಗೌರೀರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗೇರ್ತರೂಪವಾದ ಅನ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಬಿಳಿಬಣ್ಣ ನಿವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಗೌರಿ ಸರಸ್ವತಿಯಾಗುತ್ತಾಳೆ. 'ಘ್ರಾಸ್ವತ್ಯದಾರ್ಥಾಂ ಶಶಿಕಲಾಮಿಂಕುಂಡಾನದಂತಾಮ್' ಎಂದು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ಸರ್ವಶುಕ್ಲಾ ಸರಸ್ವತೀ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಗೌರೀರ್ವಿಮಯಾ ಸಲಿಲಾನಿ ತಕ್ಷತಿ. (ಮ. ಸಂ. ೨-೩-೨೨-೧) — ಸೋಮೋ ' ಗೌರೀ ಅಧಿಪ್ತಿತಃ (ಮ. ಸಂ. ೬-೨-೩೮.೩) ||

(೬) ಗಾಂಧರ್ವೀ || ' ಗವಿಗಂಧ್ಯಜ್ಞೋವನಃ ' | ಧೃಷ್. ಧಾರಣೇ (ಭೂ. ಉ) ಇತ್ಯೆಸ್ಮಾತ್ ಗೋ ಶಬ್ದೋಪಪದಾರ್ಥ ವಪ್ರತ್ಯಯಃ + ಉಪಪದಸ್ಯ ಗಮಾದೇಶಃ, ಗಂಧರ್ವಃ, ಗೋರ್ಯಾಜ್ಞಸ್ಯ ಧಾರಯಂತೀಂದ್ರಃ ||

ಧಾರಣಾರ್ಥಕವಾದ ಧೃ ಧಾತುವಿಗೆ ಗೋಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ವ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗಮಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತು ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಗಂಧರ್ವಃ ಗೋಪದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞ ನೆಂದರ್ಥ. ಯಜ್ಞ ವನ್ನು ಪೋಷಿಸುವ ಇಂದ್ರನು ಗಂಧರ್ವ. ಭೋಜನು ಅರ್ಥನಾರ್ಥಕವಾದ ಗಂಧ ಧಾತುವಿಗೆ ವಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಧಾತುವಿಗೆ ರಗಾಗಮವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಗಂಧಯತೇ ಹಿಸ್ತ್ರೀ ದೇವತತ್ವೋನ್. ದೇವತತ್ವಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನು ಎಂದರ್ಥ. ಅವನ ಸಂಬಂಧವಾದದ್ದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ತಸ್ಯೇದಮ್ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಲೋಪ. ಅದಿವೃದ್ಧಿ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ' ಓಢಾಣಾನ್ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀವ್. ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅರ್ಥ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಾದಿ ಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಐತರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಸೋಮನು ಗಂಧರ್ವರಾಜನೆಂದೂ ಅವನ ದೇವಗಾಯಕನೆಂದೂ ಅವನ ಸಂಬಂಧ ವಾದ ಮಾತು ಗಾಂಧರ್ವೀ ಆಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ—

"ತಾಂ ಗಂಧರ್ವೋರ್ವದೀತ್ ಗರ್ಭೇ ಆಂತೆ" || "ಅಗ್ನಿಗಾಂಧರ್ವೀಂ ಪಘ್ನಾವ್ಯತಸ್ಯೆ" (ಮ. ಸಂ. ೮-೩-೧೫-೬) ||

(೭) ಗಂಧೀರಾ | (೮) ಗಂಧೀರಾ || ಫೀಯಂತಿ ರಾತೀತಿ ಫೀರಾಃ | "ಆತೋನುಪಸರ್ಗೇ ಕಾ" | ಗವಾಂ ಫೀರಾ ಗಂಧೀರಾ ಚ | ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ಯಾನ್ ಗೋ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಗಂಧಾವೋ ಗಂಧಾವಕ್ಶ ||

ಫೀ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ರಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಗವಾಂ ಫೀರಾ' ಎಂಬ ಸ್ವೋತಕ್ತಿಯು ಸಮಾಸ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಗೋ ಪದಕ್ಕೆ ಗ, ಮತ್ತು ಗಮ್ ಅದೇಶ. ಸಿಡಿಲು ಗರ್ಜನೆ ಮುಂತಾದ ಮಾಧ್ಯಮಿಕವಾಕ್ ಶ್ರವಣ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಈರ್ನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ನುಮಾಗಮ, ಧಾತು ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕ್ರಲ್ಪ ಲೋಪ ಕಾಡುಗಳು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿವೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋಗುವುದು, ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಿಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ 'ಗಾಧ್ಯ-ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಽಪ್ರಿಯೋರ್ಗೋಫೇಚ' ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾರಾಂತಾವೇಶವಾಗಿಯೂ, ಹೃಸ್ವೋ, ನಿವೃದ್ಧವಾಗಿ ನ.ಮಾಗಮವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿ ಗಂಧೀರ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ತನ್ನ ಸ್ವಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿರುವುದು, ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಬಯಸಲ್ಪಡುವುದು, ಗಂಧಕದ್ಯಾದಿ ರೂಪದಿಂದ ಗುಂಪಿತವಾಗಿರುವುದು ವಾಗೆಂದರ್ಥ. ಗಂಧೀರ, ಪಮಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ ಹುಕುಕುಬೇಕು.

(೯) ಮನ್ವಾ | ಮದಿ-ಸ್ತುತಿಮೋದನುದ ಸ್ವಪ್ನಕಾಂತಿಗತಿಷು (ಭೂ-೮) ಗಚ್ಛತಿ ಸ್ವಾಭಿಧೇಯಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ||

ಸ್ವತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಮದಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಔಷಾದಿಕ ರಕ್ತಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತು ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಆದಂತವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಯಸುವವರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಸ ಮುದ್ರಯಾ ಚ ಜಿಹ್ವಯಾ (ಋ-ಸಂ-೫-೨-೨೨.೩) ||

(೧೦) ಮಂದ್ರಾಜನೀ || ಮಂದ್ರಶಬ್ದೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ | 'ಅಜ.ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ' | ಲ್ಯುಟ್ | ಪಿಪ್ಪಲ್ಯಾದಿಷು ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಮ್ ||

ಮಂದ್ರಶಬ್ದ ಹಿಂಸೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಮಂದ್ರಶಬ್ದ ಉಪಸದವಾಗುವಾಗ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಅಜ ಧಾತುವಿಗೆ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಪಿಪ್ಪಲ್ಯಾದಿಗಣಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಐಷ್. ಮಂದ್ರವಾದ ಗಮನವೂ, ಕ್ಷೇಪಣ ಅಂದರೆ ಪ್ರೇರಣವೂ, ಉಚ್ಚಾರಣವೂ ಯಾವ ಮಾತಿಗೆ ಇದೆಯೋ ಅದು ಮಂದ್ರಾಜನೀ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಮಂದ್ರಾಜನೀ ಚೋದತೇ ಅಂತರಾಸನಿ (ಋ. ಸಂ. ೭.೨-೨೧-೨)

(೧೧) ವಾಶೀ || ವಾಶ್ಯ.ಶಬ್ದೇ (ದಿ.ಆ) 'ವಸಿವಪಿಯುರಾಜಿವಜಿ—' (ಉ.೪.೧.೨೧) ಇತಿ ಇಷ್ ಕರ್ವಣಿ ಕಾರಕೇ ವಾ ದ್ಯಶ್ಯತೇ ವಾಶೀ | ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ರಿಸಃ ಇತಿ ಐಷ್ ವಾಶೀ ||

ಶಬ್ದಾರ್ಥಕವಾದ ವಾಶ್ಯಧಾತುವಿಗೆ ಔಷಾದಿಕ ಇಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಕಾರಾಂತ ಕೃದಂತವಾಗುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಐಷ್ ಶಬ್ದವಾಡಲ್ಪಡುವುದು ವಾಶೀ=ವಾಕ್. ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಸಬ್ಬಡುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ—

ತೇ ವಾಶೀನಂತ ಇಷ್ಟೋ ಅಭೀಚೋ (ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೧೩-೬) 'ವಾಶೀಭಿಶ್ಚ ಕ್ಷತಾಶ್ಚನ್ಮಯೋಭಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೮.೫.೧೯.೪) ||

(೧೨) ವಾಣೀ || ಶಬ್ದಾರ್ಥಕವಾದ ವಣಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಾದಿಂದ ಇಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇಕಾರಾಂತವಾದುದರಿಂದನಾಣಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಐಷ್. ಉದಾಹರಣೆ—

ವಾಣೀಃ ಪುರುಹೂತಂ ಧಮಂತೀ (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೨-೧೦) "ಅಭಿವಾಣೀರ್ಬುಷೀಣಾಂ ಸಪ್ತ ನೂಷತ (ಋ. ಸಂ. ೭-೫-೬-೩) ||

(೧೩) ವಾಣೀ ಚೀ || 'ವಾಣೀಂ ಅಂಚು' ಎಂದಂ ವಿಗ್ರಹ. ವಾಣೀ ಉಪಸದವಾಗುವಾಗ ಗತಿ ಪೂಜನಾರ್ಥಕವಾದ ಅಂಚು ಧಾತುವಿಗೆ "ಪುತ್ರಿಕಾದ್ಯರ್ಥ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಷಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. "ಅನಿದಿತಾಂ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ ಲೋಪ.

ವಾಣೀ + ಅಚ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಚ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. 'ಅಂಚತೇಶ್ಚೋಪ ಸಂಖ್ಯಾನಮ್' ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಐಚ್. ವಾಣೀಚೇ. ಸ್ತುತೀರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ರಥೇ ವಾಣೀಚ್ಯಾಹಿತಾ (ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೧೩-೪)

(೧೪) ವಾಣಿ || ಶಬ್ದಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು ವಾಣಿ. ಶಬ್ದಾರ್ಥಕ ವಣ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಚ್'ಕರಂಚ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಜ್ಞಾ ಯಾಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ ವಣನಂ ವಾಣಿಃ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಣನವುಳ್ಳದ್ದು ವಾಣಿಃ. ಅರ್ಚಅದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಿಸುವುದರಿಂದ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಯಸ್ಯೇತಿಚ' ಪೂರ್ವದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ವಾಕ್. ಉದಾಹರಣೆ—

ದೀನಾ ದಕ್ವಾ ವಿ ದುಹಸ್ತಿ ಪ್ರ ವಾಣಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೩-೬-೧೨-೪) ||

(೧೫) ಪವಿಃ | ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪೂರ್ವ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಚ ಇಃ' (ಉ. ೪.೧೩೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ, ಅವಾದೀಶ. "ಪಾವಕಾ ನಃ ಸರಸ್ವತೀ" ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ವಾಕ್ ನನ್ನು ನ್ನು ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸಂಕೀರ್ತನದಿಂದ ಪವಿತ್ರತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ವಾಚಂ ಶೌರಿಕಥಾ ಲಾಪಪ್ರಸಂಗೇ ಪುನಿಸುಚೇ' ಎಂದು ಕವಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಶುದ್ಧಕರಣವಾಗಿರುವುದು ವಾಕ್. ಪಂಡಿತರಿಗೆ ವಾಕ್ ಪವಿತ್ರ ದಾಯಕವೆಂದು ಮಾಧವರೂ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ವಾಣಸ್ಯ ಚೋದಯಾ ಪವಿಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೭.೧.೭-೧) ||

(೧೬) ಭಾರತೀ || ದುಭೞ್. ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಭಮ್ಯದ್ವತಿಯಜ್'—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಭರತ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ "ಪ್ರಜ್ಞಾ ದಿಭ್ಯಕ್ತೆ" (ಪಾ. ಸೂ.೫.೪.೩೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ತದ್ಧಿತೇ'—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಿವೃದ್ಧಿ ಅಣಂತವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಐಚ್. ನಿರು ಸುರಿಸುವುದರಿಂದ ಜಗ್ತ್ಯನ್ನು ಧರಿಸಿರುವುದು, ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ತನ್ನ ಅರ್ಥವು ಧರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, (ವ್ಯವಹಾರ ಸಾಧನ ವಾಗುತ್ತದೆ) ಎಂದರ್ಥ. ಭರತ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿ. ಇದು ಪ್ರಾಣವಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಾಚಸನೀಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ತಕ್ಷಂಬದ್ವವಾದದ್ದು ಭಾರತೀ. ಅಗ್ನಿಯು ವಾಕ್ಯಾಗಿ ಮುಖವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಭರತಃಪಿಯದು ಋತ್ಯಿಕ್ವಿನ ಹೆಸರು. ಸ್ತುತಿ ಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ ಋತ್ಯಿಕ್ವಂಟಂಭವಾದದ್ದು ಭಾರತೀ ಆಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅ ಭಾರತೀ ಭಾರತೀಛಿಃ ಗಚೋಷಾ (ಋ. ಸಂ. ೨-೮-೨೩-೩) ||

(೧೭) ಭಮನಿ || ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಮ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅರ್ತಿಸ್ಯದ್ಯದಮ್ಯ'— ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತ್ಯ ಛಕ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದರಿಂದ ಅರ್ಥವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಸಾಧು ಅಸಾಧು ವಿಭಾಗದಿಂದ ವಿಧ್ವಾಂಸರಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ವಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಧಮ ಧಾತು ಇವೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ

ಶಾಪಕೋಶಾದಿ ರೂಪವಾದ ಇದರಿಂದ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ವಾಕ್ಯೇ ವಜ್ರವೆಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. 'ಮುಖದಿಂದ' ವಾಕ್ಯೆಂಬ ಬಾಣಗಳು ಹೊರಡುತ್ತವೆಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಇಂದ್ರೇಷಿತಾಂ ಧಮನಿಂ ಪಪ್ರಥನ್ನಿ—(ಋ. ಸಂ. ೨-೬-೪-೩) ||

(೧೮) ನಾಲೀಃ || ಗಂಧನಾರ್ಥಕವಾದ ನಲ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ 'ನಸಿ ವಸಿ ಯಜಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಇಚ್ಛಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ನಾಲಿ ಎಂಬ ಇಕಾರಾಂತ್ ಕೃದಂತಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಜಿಷ್. ನಾಲೀ ಜ್ಯೋತಸಾಗದ್ದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಸು ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ. ಗಂಧವೆಂದರೆ ಅರ್ಧನವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಹಿಂಸಾತ್ಮಕವಾದ ಸೂಚನಕ್ಕೆ ಅರ್ಧನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸೂಚಿಸುವುದು ವಾಕ್. ಉದಾಹರಣೆ—

ಶ್ಯಮಸ್ಯ ಧಮ್ಯತೇ ನಾಲೀಃ (ಋ. ಸಂ. ೮-೭-೨೩-೭) ||

(೧೯) ಮೇನಾ || ಪೂಜಾರ್ಥಕವಾದ ಮಾನ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಬಹುಲಮನ್ಯತ್ರಾಪಿ ಇನಚ್ ಭವತಿ' (ಉ. ೨-೪೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಾನ+ ಇನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಧಾತು ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗುಣ ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾವ್. ಗುರು ಮುಂತಾದವರು ಉಪದೇಶ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಇದರಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ, ಸ್ವಯಂ ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅನ್ನೇನಾಂ ಕೃಜ್ಞನ್ನಚ್ಯುತೋ ಭುವದ್ಗೋಃ (ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೧೦೩) ಮೇನಾಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗರ್ಜಿತ ಶಬ್ದವನ್ನು ಎಂದು ಮಾಧವನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ.

(೨೦) ಮೇಲೀಃ || ಸಂಗಮನಾರ್ಥಕವಾದ ಮಿಲ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇಚ್ಛಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಮೇಲೀಃ. ಅರ್ಥದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ವಾಕ್. 'ವಾಗರ್ಥಾವಿವ ಸಂಪ್ರಕ್ತ' ಎಂದು ಕಾಳಿದಾಸನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತರ್ಥಿಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಉಕ್ ಬಂದರೆ ಮೇಲಿ ಪದಕ್ಕೆ ವಾಗ್ಯೋ (ಮಾತುಳುವನು) ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಮೇಲಿಂ ಮದಂತಂ ಪತ್ರೋರುಪಸ್ಯೆ ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೨೭-೪)

(೨೧) ಸೂರ್ಯ್ಯಾ || ಸರ್ತೇರ್ಗತ್ಯರ್ಥಾತ್, ಸುವತೇರ್ವಾ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಾತ್ ' ರಾಜಸೂಯ ಸೂರ್ಯ್ಯ- (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೧೪) ಇತ್ಯಾದಿನಾ ನಿಪಾತನಾತ್ ಕೃಪಿ ಸರ್ತೇರೂತ್ಸಂ ಸುವತೇರ್ವಾ ರುಡಾಗಮಃ ||

ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸೃಧಾತು ಅಥವಾ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕವಾದ ಸುಧಾತು ಇವುಗಳಿಗೆ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸೂರ್ಯ್ಯ ಎಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ನಿಪಾತದಿಂದಲೇ ಸೃಧಾತುವಾದರೆ ಊತ್ವವೂ, ಸುಧಾತುವಾದರೆ ರುಡಾಗಮವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವಮಾಡುವವರನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗುತ್ತದೆ, 'ಇದನ್ನು ಮಾಡು' ಎಂದು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಕರ್ತವ್ಯವುಲೋಪ. ಶ್ರೋ+ಕಾತ್ರಾಕವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪ್ರೇರೇಪಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಸುಪೂರ್ವಕವಾದ ಈರ ಧಾತುವಿಗೆ "ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಚನ್ನಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವುದು

ಸೂರ್ಯಾ. ಅಥವಾ ಪ್ರೇಕ್ಷಾರ್ಥಕವಾದ ಮೂ ಧಾತುವಿಗೆ ' ಸುಸೂಧೀಗೃಧಿಭ್ಯಃ ಕ್ರನ್ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಉಚ್ಚಾರಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣದಿಂದ ಪ್ರೇರೇಪಿಸಲ್ಪಡುವುದು, ಸೂರಾ. 'ಭಂಧಸಿ ಸ್ವಾರ್ಥೇ—' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಕಾರ ಲೋಪ. ಸೂರ್ಯಾ. ಅಥವಾ " ಸೂರಿಮ ಸ್ವಾಧಃ " ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ತತ್ಪ್ರ ಸಾಧಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಶ್ರುತಿ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೨೨) ಸರಸ್ವತೀ || ಸರ್ತೇರಸುನ್ ಸರಃ | ಗಮ್ಯತದ್ಯಾದಿಗೂಪೇಣ ಪ್ರಸೇವಣಮಸ್ತಾಸ್ತೀತಿ, "ಅಸಾ ಯಾಮೇಧಾಸ್ಯಜೋ ವಿನೀ" (ಪಾ-ಸೂ-೫-೨-೧೨೧) "ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ" ಇತ್ಯುಕ್ತೇರ್ಮತುಪಿ ಜಾೇಷ್ |

ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣಃ ಸರಸ್. ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಗಮ್ಯತದ್ಯಾದಿ ರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಸರಣವೆಂದರ್ಥ. ಅದು ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬ ಮತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸಂತವಾದುದರಿಂದ ವಿನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಭಂದಸಿನಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದು. ಸಭಯ ಪರದರಿರುವುದರಿಂದ ನತ್ಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಉಗತ್ತಾದುದರಿಂದ ಜಾೇಷ್. ಸರಸ್ವತೀ ಅಥವಾ ಸರಃ ಎಂಬುದು ನಿರೀನ ಹೆಸರು ಅದು ಉಳ್ಳದ್ದು, ವ್ಯಪ್ತ್ಯ ನಿವೇತಿಯಾದುದರಿಂದ ಮೂಢ್ಯಮಿಕವಾಕ್ ಸರಸ್ವತೀ. ಇದೇ ನದೀನಾಮ, ದೇವತಾನಾಮ ವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಪಾನಕಾ ನಃ ಸರಸ್ವತೀ (ಋ. ಸಂ-೧-೧-೬-೩) ನದಿಗೆ —'ಇಯಂ ಶುಶ್ವೇಥೀ' (ಋ. ಸಂ-೪-೮-೩೮-೨)

(೨೩) ನಿವಿತ್ | ನಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಕವಾದ ವಿದಾ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಸತ್ಪದ್ವಿಪದ್ಯುಹದುಹ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೈಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಲೋಪ. ಇಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತಾಂತ್ಯಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ನಿವಿತ್. ಚನ್ನಾಗಿ ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದು. ಉದಾಹರಣೆ—

'ತಾನ್ ಪೂರ್ವಯಾ ನಿವಿದಾ ಹೂನುಜೇ ವಯಮ್' (ಋ. ಸಂ-೧-೬-೧೫-೩)

(೨೪) ಸ್ವಾಹಾ || ಆತ್ಮ ನಿರುಕ್ತಮ್-ಸ್ವಾಹೇತ್ಯೇತತ್ ಸು ಆಹೇತಿ ವಾ, ಸ್ವಾ ವಾಗಾಹೇತಿ ವಾ, ಸ್ವಂ ಪ್ಯಾಹೇತಿ ವಾ, ಸ್ವಾಹುತಂ ಪವಿಜುಪದೋತೀತಿ ವಾ (ನಿರು-೮-೨೦)

ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿರುವಂತೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವಾಹಾ ಪದವು 'ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿ' ಪದದ ಪೂರ್ವಭಾಗ, ಆಕಾರಾಂತವಾಗಿದೆ. "ಆಹುತಿಗಳು ವಸಟ್ಟಿತಗಳಾಗದಿದ್ದರೆ ಸ್ವಾಹಾಕೃತವಾಗದಿದ್ದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು" ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ವಾಹಾಕಾರವು ಸಂಪ್ರದಾನವಾದುದರಿಂದ ನಿಯತವಾಗಿ ಮಂತ್ರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಯಾವ ಮಂತ್ರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಕೃತವಾಗುವುದೋ ಆ ಹೋಮ ಮಂತ್ರವು ಮಂಗಲಕರಂಭವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮನ ಅತ್ಯೀಯವಾದ ವಸತು ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸ್ವಾಹಾಕಾರ ರೂಪವಾದ ವಾಕ್ ಖ್ಯಾತಿಯಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅಥವಾ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ತನ್ನನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸ್ವಾಹಾ. ದೇವತೆಗೋಪ್ಕರ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟು ಹೆಸನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದುದರಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾಗಿದೆ. ಸ್ವಾಹಾಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರದಾನವು ಇದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ

ಈ ಸ್ವಾಹಾಕಾರದಿಂದ ಹೋಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವಾಹಾಕಾರದಿಂದ ಹೋಮಿಸುವುದೇ ಶ್ರೀಷ್ಠನಾದದ್ದು. ಈ ಅರ್ಥ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದಾಗ ಸುಪೂರ್ವಕ ಹು ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ರಜ್ಜುವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತಾನಾಗಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ' ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. " ಸ್ವಯಂನೇನ ಆಹ " ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವ ನಿವಾತ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದಾಗಿದೆ, ಪದ ಸಂಸ್ಕಾರ ತಿಳಿಯದೆ ಅವಗ್ರಹ ಮಾಡಿಲ್ಲ. ಕ್ಷಿ (ರಸ್ವಾಮಿಯು ' ಜಿನ್ನಾಗಿ ಕರೆಯುವುದು ಸ್ವಾಹಾ ' ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಆನನ ಮತದಲ್ಲಿ ಇದು ಅನ್ವಯವಲ್ಲ. ಅನ್ವಯ ಹೊದತಿಯು ಹೆಸರು. ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಾಷ್ಪಾಮವಾಗಿ ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಅದರ ನಿರ್ವಚನ ನಾನಾ ರೀತಿಯಾಗಿ ತೋರಿಸಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ವಿವಾಂಸರು ಅಂಗೀಕರಿಸ ಬಹುದು. ಈ ಮಾತು ಅನ್ವಯದ ಉಂಟಾದುದರಿಂದ ಮಾತಿಗೂ ಅನ್ವಿಗೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವವಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅನ್ವಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ವಾಕ್ಯಿಗೂ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸ್ವಾಹಾಕಾರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಗಮ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದೆ. ಇತರಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೨೫) ವಗ್ನುಃ || ಪಂಭಾಸಣಾರ್ಥವಾದ ವಚಧಾತುವಿಗೆ 'ವಚೀಗ್ರಹ' (ಉ-೩-೩೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರಾದೇಶ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ವ್ಯವಹಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಉದಾಹರಣೆ—

'ವಗ್ನು ಮಿಯರ್ತಿ ಯಂ ವಿದೇ?' (ಋ. ಸಂ.೩-೮-೪-೧) 'ಇಂದ್ರಸ್ಯೇವ ವಗ್ನು ರಾ ತೃಣ್ಣ ಆಜಾ' (ಋ. ಸಂ.೩-೪-೧೩-೩) ||

(೨೬) ಉಪಭಿಃ || ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಪದಧಾತುವಿಗೆ 'ಇನ್ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಪ + ಪದ್ + ಇ. ಎಂದಿರುವಾಗ ಬದ್ಬ್ರಹಣದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇಶ್ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ 'ನ ಪದಾಂತದ್ವಿವರ್ತನ' (ಪಾ. ಸೂ.೧-೧-೫೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವಾನಿವದ್ಯವಕ್ಕೆ ನಿಶೇಧ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಉಪ + ಪ್ + ದ್ + ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ಚ. (ಏಕಾಃ) ಉಪಭಿಃ. ಭಕ್ತರ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು, ಆಚಾರ್ಯರ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅರ್ಥವು ಉಪಭೂವರ್ತನದ ದಾಖರ್ಷಕ ಧಾತುವಿಗಾಗಲೀ, ಎಡನಾರ್ಥಕ ದೋ ಧಾತುವಿಗಾಗಲಿ ರಕ್ತನಾರ್ಥಕ ದಯ ಧಾತು ಗಾಗಲೀ. 'ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮ್' ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ "ಉಪಸರ್ಗೇ ಘೋಃ ಕಿ' (ಪಾ ಸೂ-೩-೩-೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘು ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬಕಾರಾಗಮ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವವರೆಗೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ, ತರ್ಕಸಮಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿದಾಹಿಗಳ ಅಷ್ಟಾನವನ್ನು ಖಂಡಿಸುತ್ತದೆ (ನಾಶಮಾಡುತ್ತದೆ) ಭಕ್ತರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಉಪಭಿಯಾಗುತ್ತದೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ಆಘೋಷಯಂತಃ ಪೃಥಿವೀಮುಪಭಿಃ ಭಿಃ (ಋ. ಸಂ.೮-೪-೨೯-೪) 'ಉಪಭಿರಿಯರ್ತಿ ಸೋಮಃ (ಋ. ಸಂ.೩-೩-೨೫.೫) ತೃಣ್ಣ ಆಯುತಾ ಮುಪಭಿಃ (ಋ. ಸಂ.೨-೪-೯-೨) ||

(೨೭) ಮಾಯಾಃ || ದುಮಿಜ್-ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೇ ಧಾತು. ದು ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ ಇದಕ್ಕೆ 'ಕೃನಾಪಾವಿಸ್ವದಿಸಾನ್ಯ-ಶೂಭ್ಯ ಉಲ್' (ಉ-೧-೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಘೀನಾತಿ ಮೀನೋತಿ ದೀನಾಂ ಲ್ಯುಟಿ ಚ' (ಪಾ-ಸೂ-೩-೧-೫೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಾದೇಶ. ಮಾ + ಉ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಆತೋಯುಕ್ ಚಕ್ಷಕೈಶೋ"

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಗಾಗಮ, ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತಾಪಯನವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಮಾಯಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಪ್ರೇರಿಸಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಮಳೆ ನೀರನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಮಿಮಾತಿ ಮಾಯುಂ ಧ್ವಸನಾವಧಿಶ್ರೀತಾ (ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೧೯-೪)

(೨೮) ಕಾಕುತ್ || ಶಬ್ದಾರ್ಥಕವಾದ ಕೈಧಾತುವಿಗೆ ಸಂದಾದಿಗಣಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಅದೇಚ ಉಪದೇಶೀತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಅತ್ವ. ಶಬ್ದಮಾಡುವುದು ಇ. ಮೃಗಯ್ಯಾದಿಗಣಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ಕುಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಬ್ರಹ್ಮದಿಂದ ತಕಾರ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಲೌಠ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಕಕ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಬ್ರಹ್ಮದಿಂದ ಉತಿನಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದು ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಕಾಕುತ್. ಚಂಚಲವಾಗಿರುವುದು. ಶಬ್ದವು ಒಂದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತಿತವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನೇಕ ಶಬ್ದಗಳು ಅನೇಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಒಂದೇ ಅರ್ಥ ಕೊಡುವ ಪದವೂ ಕೂಡಾ ಕಾಕ್ವಾದಿಗಳಿಂದ (ಧ್ವನಿವಿಚಾರ) ಭಿನ್ನಾರ್ಥಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಕಕುತ್ ಅಂದರೆ ಉಚ್ಚಸ್ವಾನ. ಅದು ಉಚ್ಚದ್ದು ಕಾಕುತ್. ಮತ್ತರ್ಥೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್, ಛಾಂದಸವಾಗಿ ದೀರ್ಘವೂ ಬಂದಿರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಯಾ ತೇ ಕಾಕುತ್ ಸುಕೃತಾ ಯಾ ವರಿಷ್ಠಾ (ಋ. ಸಂ. ೪-೭-೧೩-೨) ||

(೨೯) ಜಿಹ್ವಾ || 'ಶೇವಪ್ರಜಿಹ್ವಾಗ್ರೀವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಮಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಅಸ್ವಾದನಾರ್ಥಕವಾದ ಲಿಹ ಧಾತುವಿಗೆ ವಪ್ರತ್ಯಯ, ಆದಿಯಲಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರಾದೇಶಗಳು ಬಂದಿರುತ್ತವೆ. ಗ್ರಂಥವಿಷಯ ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನು ಇದರಿಂದ ಅಸ್ವಾದನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಅಪ್ಪೂರ್ವಕ ಹೈಜ್ ಧಾತುವಿಗಾಗಲೀ, ಹುಧಾತುವಿಗಾಗಲೀ ಯಜ್ ಬಂದ ಅದರ ಮೇಲೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಜಂತವಾದರೆ 'ಸನ್ಯಜೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಹೈಜ್ ಧಾತುವಾದರೆ 'ಅಭ್ಯಸ್ತು ಸ್ಯಜ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು ಹು ಆಗುತ್ತದೆ. "ನಧಾತುಲೋಪ ಅರ್ಥಧಾತುಕೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಉಪಜ್ ಬಂದು ಉಚ್ಚರಣವಾಗಿದೆ. ಜೋಹುವಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೃಷೋದರಾದಿಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪುನಃ ಪುನಃ ಕರೆಯುತ್ತದೆ, ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತದೆ, ರಸಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತದೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಜೋಪು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಪುರೋ ವಿಷ್ಠಾ ದಧಿರೀ ಮಂದ್ರಜಿಹ್ವಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೩.೭.೨೩.೧) "ಅನರ್ವಾಣಂ" ವ್ಯವಭಂ ಮಂದ್ರ ಜಿಹ್ವಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೨.೫-೧೨.೧) ||

(೩೦) ಘೋಷಃ || ಶಬ್ದಾರ್ಥಕವಾದ ಘಾನ್ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಚಲಿತ್ವ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೧೩.೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಶಬ್ದಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು ಘೋಷ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಉಲೋ ಪಿಪ್ಯಾಂಶಂ ಪ್ರವಿವಾಸು ಘೋಷಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೨೦) 'ಇಂದ್ರೇ ಘೋಷಾ ಅಸ್ಯಕ್ಷಕ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೫-೧೨.೧)

(೩೧) ಸ್ವರೀ || ಶಬ್ದ, ಉಪತಾವಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸ್ವೃಧಾತುವಿಗೆ 'ಪುಂಸಿ ಪಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಪ್ರತ್ಯಯ. "ಸ್ವಾರ್ವಧಾತುಕಾ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಗುಣ. 'ಸ್ವರ್ಯತೇ ಅನಯಾ' ಇದರಿಂದ

ದೇವತೆಯು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಮರ್ಮಭೇದಕ ನಾಕೃದಿಂದ ವ್ಯಥೆಪಡಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸ್ವೃಧಾತುವಿಗೆ ಪೂಜಾರ್ಥವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. "ಗೋಚರ ಸಂಚರಂ" (ಪಾ. ಸೂ-೩-೩-೧೧೯) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಚಕಾರವು ಅನುಕ್ರಮಜ್ಞಾಯಕ ವಾದುದರಿಂದ ಘ್ರಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಿಂದ ದೇವತೆಯು ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಕರ್ತೃಧದಲ್ಲಿ ಪಚಾದಿಗಣಪತಿತ ವಾದುದರಿಂದ ಸ್ವಧಾತುವಿಗೆ ಅಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತಾಪೂಜಕವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಸ್ವರಕ್ತ ಮೇ ತ್ಲೋಕಕ್ತ ಮೇ (ಯ-ವಾ-ಸಂ-೧೮-೧)

(೩೨) ಕಬ್ಜಃ || ಅಕ್ರೋಶಾರ್ಥಕವಾದ ಶವ್‌ಧಾತುವಿಗೆ "ಶಾಶಪಿಭ್ಯಾಂ ದನೌ" (ಉ-೪-೯೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೌಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಿಂದ ಕಪಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಾತಿಗೆ ಶಬ್ದವೆಂದು ಹೆಸರು. ಯೋಗವಿಭಾಗ ದಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಬಕಾರಾದೇಶ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

'ಶಬ್ದೋ ರೋಗಿಣೋ ಮಿಮಾಂಸಾ ಚ' ||

(೩೩) ಸ್ವನಃ || ಶಬ್ದಾರ್ಥಕವಾದ ಸ್ವನಧಾತುವಿಗೆ 'ಸ್ವನಹಸೋರ್ನಾ' (ಪಾ. ಸೂ-೩-೩-೬೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಬ್ದಮಾಡುವುದು ಸ್ವನ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಸಿಂಧೋರೂಮೇರಿವ ಸ್ವನಃ (ಋ-ಸಂ-೭-೧-೩-೨) ||

(೩೪) ಋಕ್ || ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಋಚ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂವಾದಿ ಗಣಪತಿತವಾದುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರವಾಡುತ್ತಾರೆ, ಅಥವಾ ತಾನೇ ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಋಕ್. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಕುಕ್ತ ಬಂದಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಋತಾ ವನೇ ಮಾನ್ಯಚಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೫-೨೭-೩) ||

(೩೫) ಹೋತ್ರಾ || ದಾನಾದಾನಾರ್ಥಕವಾದ ಹು ಧಾತುವಿಗೆ "ಹುಯಾಮಾಶ್ರುಭಾಸಿಭ್ಯಸ್ತನ್" (ಉ.೪.೧೬೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ರನಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾವ್. ಮಂತ್ರಭೂಷಣವಾದ ಇದರಿಂದ ಹೋಮಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವು ಹೋಮಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. 'ವಾಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವನೂ ಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯವೂ ಹೋಮಿಸುತ್ತೇವೆ' ಎಂದು ಐತರೀಯ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಹೋತ್ರವೆಂದರೆ ಯಜ್ಞ ನಾಮವೆಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ "ಇದರಲ್ಲಿ ಹನಿಸ್ಸು ಹೋಮಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ" ಎಂದರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವೂ ವಾಕ್ಯಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಕ್ಯಾಧ್ಯವಾದದ್ದು ಎಂದು ತಾಪ್ತರ್ಯ. "ವಾಗ್ವೈ ಯಜ್ಞಃ" ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ ಉದಾಹರಣೆ—

'ವನೇನು ತದ್ವೋತ್ರಯಾ ಚಿಂತಂತ್ಯಾ' (ಋ.ಸಂ-೨-೧-೧೭-೨) 'ವೀತಿಹೋತ್ರಂ ತ್ಯಾ ಕನೇ' (ಋ. ಸಂ-೪-೧-೧೯-೩) ||

(೩೬) ಗೀಃ || ಪೂಜಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಗ್ವಧಾತುವಿಗೆ ಔಣಾದಿಕ ಕ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಋತ ಇದ್ವಾತೋ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ರಸರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಗಿರ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ವೋರಸಧಾಯಾ ದೀರ್ಘ ಇಕಃ" ಸೂತ್ರ

ದಿಂದ ರೇಫಾಂತದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಗೀರ್ + ಸ್. ಹಲಂತದಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ ರೇಫಕ್ಕೆ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗ. ಗೀಃ ಇದರಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ತಮದ್ವರ್ಧಂತು ನೋ ಗಿರಃ (ಋ.ಸಂ.೬-೧-೧೦.೨)

(೩೭) ಗಾಥಾ || ಗೈ = ಶಬ್ದೇ. ಧಾತು. ಪೂಜಾರ್ಥವೂ ನಿಷಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿವೆ. ಇದಕ್ಕೆ “ ಉಸಿಕುಃ ಗಾರ್ಥಭ್ಯಸ್ಥನ್ ” (ಉ. ೨-೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. “ ಅದೇಚ ಉದೇಶೀತಿತಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಅತ್ಯ. ಅಸಂಕಮಾದುದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾವ್. ಗಾಥಾ. ಇಮ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುತ್ತದೆ, ಅಥವಾ ಇವನ್ನು ಗಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ತಂ ಗಾಥಯಾ ಪುರಾಣ್ಯಾ (ಋ. ಸಂ. ೭-೪-೨೫-೪) ; ಯುಂಜಂತಿ ಹರೀ ಇಷಿರಸ್ಯ ಗಾಥಯಾ ? (ಋ. ಸಂ. ೬-೭-೨-೩) ||

(೩೮) ಗಣಃ || ಸಂಪೂರ್ಣಾರ್ಥಕವಾದ ಗಣಧಾತುವಿಗೆ ‘ಅಕರ್ತಂ ಚ ಕಾರಕೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಜ್. ಧಾತು ಅಮತವಾದುದರಿಂದ “ ಅತೋ ಲೋಪಃ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅತ್ಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. “ ಅಚಃ ಪರಿಸ್ಥನ್—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಘಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಣಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಗಣ. ವಾಕ್ಯರ್ಥಯಾದಲ್ಲಿ ಗಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೩೯) ಧೇನಾ || ಧಾರಣಾರ್ಥಕವಾದ ಧಾಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಟ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಶಾನಚ್. ದಧಾ + ಆನ ಎಂದಿರುವಾಗ ವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದಿ ದಿ ವ್ರತ್, ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪ. ಧೇನಾ. ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವುದು, ಮಳೆ ಸುರಿಸುವುದರಿಂದ ಲೋಕವನ್ನು ಪೋಷಿಸುವುದು. ಅಥವಾ ಪಾನಾರ್ಥಕವಾದ ಧೇಟ್ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಧೇಟಿ ಇಚ್ಛೆ’ (ಉ-೩-೧೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಧಾತುವಿನ ವಿಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶ. ಧಿ + ನ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಸಾರ್ವಧಾ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಟಾವ್. ಇವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಪಾನವೆಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಕಾರ, ಅಥವಾ ಆಸ್ವಾದ. ‘ಧೀಯತೇ ಅನೇನ’ ಇದರಿಂದ ಆಸ್ವಾದ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ, ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಧಿವಿ.ಪ್ರೀಣನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಗ್ನಹಣದಿಂದ ನ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಬಂದ ನುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೂ, ವಕಾರಕ್ಕೂ ಲೋಪ. ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಧೇನಾ. ಚನ್ನಾಗಿ ಕ್ರಿಯೆಗೊಡೆ ಮಾಡು ತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರೀತಿಯಾಯಕವಾದುದರಿಂದ ವಾಕ್ ಧೇನಾಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗುವುದೆಂದು ಮಾಧವರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಧೇನಾ ಜಿಗಾತಿ ದಾಶುಷೇ (ಋ.ಸಂ.೧-೧-೩-೩) “ಜನಾನಾಂ ಧೇನಾ ಅವಚಾಕರದ್ವೃಷಾ (ಋ.ಸಂ.೭-೮-೨೫-೧)

(೪೦) ಗಾಃ || ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ “ಧಾಸ್ವಾಪ್ಸ್ಮ್ಯಜ್ಯತಿಧ್ಯೋ ನಃ” (ಉ-೩-೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ನ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಹುಲಗ್ನಹಣದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಟಿಗಿ (ಅಮ್) ಲೋಪ. ಅದಂಚ

ವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಟಾವ್. ಗ್ವಾ. ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಥ ಯಜ್ಞಂ ಗೃಣೇಹಿ ನೋ ಗ್ವಾವಃ (ಋ-ಸಂ-೧-೧-೨೮-೩) ಇಲ್ಲಿ ಗ್ವಾವಃ ಎಂದರೆ ಭಂದವೆಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಭಂದಸ್ಸುಗಳೂ ಕೂಡಾ ವಾಗ್ವ್ರೂಪಗಳಾದುದರಿಂದ ಗ್ವಾವಃ ಪದವಾಚ್ಯವಾಗುವುದೆಂದು ಮಾಧವರ ಮತ ||

(೪೧) ವಿಪಾ | ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕವಾದ ವಿಪ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪದಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಕ್ರೆಪ್. ವಿಪ ಎಂದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಿಪಾ ಎಂಬುದು ತೃತೀಯೈಕವಚನ. ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತವಾಗಿ ಮಾತನ್ನಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ವರುಣಾಯ ವಿಪಾ ಗಿರಾ (ಋ-ಸಂ-೪-೪-೩-೧) ||

(೪೨) ನಗ್ವಾ | ಬಾಲ್ಯವಾದುದರಿಂದ ತಂದೆ ಮನೆಯಿಂದ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ, ಅವರಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ನಾಚಿಕೆಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. 'ನಗ್ವಿಕಾವನಾಗತಾರ್ತವಾ'—ಎಂದು ಅಮರ. ನಗ್ವಾ ಅಂದರೆ ಕನ್ಯೆ. ಗ್ವಾಶ್ಚು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನ ಪೂರ್ವವಾಗಿದೆ. ನ ಎಂದರೆ ನಚ್ಚಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥಕವಾದ ಒಂದು ಅವ್ಯಯ. ಅದುದರಿಂದ 'ನೋಪೋ ನಚಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಕೆಲವರು 'ನನಾ' ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ನಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ನಸ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇದರಿಂದ ಬಗ್ಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ ಹುಕುಬೇಕು.

(೪೩) ಕಶಾ || ದೀಪ್ತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಕಾಶ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಚಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ಚಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಅದಂತವಾಗುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾವ್. ಇಲ್ಲಿ ಣಿಚರ್ಫ ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಶಬ್ದಾರ್ಥಕವಾದ ಕಶ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಚ್ಚಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಬ್ದಮಾಡುವುದು ಕಶಾ. ಅಥವಾ ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಕಶ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಚ್ಚಪ್ರತ್ಯಯ ಹೊಂದಬೇಕಾದುದನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಯಾ ವಾಂ ಕಶಾ ಮಧುಮತಿಃ (ಋ-ಸಂ-೧-೨-೪-೩)

(೪೪) ಧಿಷಣಾ || ಅರ್ಥವನ್ನು ಧರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಧಿಃ ಅಂದರೆ ಬುದ್ಧಿ. ಅಥವಾ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಕರ್ತೃನ್ನು ಧರಿಸುವುದು. ಕರ್ಮವಿಷಯಕವಾದ ಬುದ್ಧಿ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ. ಈ ಧೀಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು (ಸನೋತಿ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಂಭಕ್ತ್ಯರ್ಥಕ ಸನ್ (ಷಣ) ಧಾತುವಿಗೆ ಪಚಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ಚಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಧೀಪೂರ್ವ ಪದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ, ಧಿಸನ, ಪತ್ವ, ಟಾವ್, ಧಿಷಣಾ. ಅಥವಾ ಇ್ಧೃಷಾ-ಪ್ರಾಗ್ಭೈಃ ಧಾತು ಇದಕ್ಕೆ 'ಧೃಷೇದಿಷ್ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್' (ಉ. ೨-೮೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುವಿಗೆ ಧಿಷಾದೇಶ. "ಯುಪೋರನಾಕೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ವ್ಯವ್ಯಾಧಿಗಿಂಧ ಜಗತ್ತನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾದೆಂದರ್ಥ, ಅಥವಾ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿ ಹೇಳಿದ ಧಾರಣಾರ್ಥಕ ಧಿಷಿಧಾತು, ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದ

ಶಬ್ದಾರ್ಥಕ ಧಿಷಧಾತು, ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅನಾದೇಶ. ಧಿಷಣಾ. ತನ್ನಲ್ಲಿ ವಸ್ತು ಅಭಿಧೇಯ (ಅರ್ಥ) ವನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತದೆ. ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ನಿತ್ಯಸಂಬಂಧ. ಷೇಫದಲ್ಲಿಯೂ ಶಬ್ದ ಮೂಡುತ್ತದೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಮಿಮಾತಿ ಮಾಯುಂ ಧಿಷಣಾವಧಿಪ್ರಿತಿ (ಋ. ಸಂ. ೨-೬-೧೯-೩) ' ಆಪತ್ವ ಮಿತ್ರಂ ಧಿಷಣಾ ಚ ಸಾಧನ್ ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೩೧) ||

(೪೫) ನೌಃ | ನುವ ಪ್ರೇರಣೇ (ತು-ಉ) ' ಗ್ಲಾನುದಿಭ್ಯಾಂ ಡೆ ' (ಉ. ೨-೬೦) ಇತಿ ಡೆ ಪ್ರತ್ಯಯಃ. ನುದ್ಯತೇ ಪ್ರೇರ್ಯತೇ ಮೂಲಾಧಾರಾದಿಸ್ತಾನೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಾಣೇನ ||

ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕವಾದ ನುವ ಧಾತುವಿಗೆ ಔಣಾದಿಕ ಡೊಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗ (ಉದಾ) ಲೋಪ. ನೌ ಔಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೂಲಾಧಾರಾದಿಸ್ತಾನದವೆನಿಯಿಂದ ಪ್ರಾಣನಾಯುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರೇಪಿಸ ಲ್ಲವುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ನಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಡೊಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಲೋಪ. ಸ್ವಯಂ ದೇವತೆ ಯಾಮದರಿಂದ ನಮಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ' ವಾಗ್ವೈ ಸುತರ್ಮಾ ನೌಃ ' ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಸಮತೋ ನಾನ್ಯಾಹಿತಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೮-೭-೨೩-೪) ||

(೪೬) ಅಕ್ಷರವ್ || ವ್ಯಾಪ್ರತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಅಶೂಧಾತು, ಭೋಜನಾರ್ಥಕವಾದ ಅಶಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ' ಅಶೀಃ ಸರನ್ ' (ಉ-೬-೬೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಶ್ + ಸರ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ವಸ್ವಜ'—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ ಷಕಾರ್ಯಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ' ಷಙೋಭ್ಯಕಃ ಸಿ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಾದೇಶ. 'ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯೋಃ' ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಕಷಗಲಯೋಗಿವರುವಾಗ ಕ್ಷ ಆಗುತ್ತದೆ. ಕೇಳಲು ತನ್ನ ಅಭಿಧೇಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವ್ಯಾ ಪಿಸಿರುತ್ತದೆ, ತಿನ್ನುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಗತಿಪೂಜನಾರ್ಥಕವಾದ ಅಜ್ಞಾಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ 'ಅನಿಧಿತಾಂ'—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನತೋಪ. ಅಶ್ + ಸರ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಚೋಃ ಕಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. ಸತ್ವಾದಿ. ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅಂಜನಧಾತುವಾದರೆ ವ್ಯಸ್ಥಿಯಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ತೊಯಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ನಮ್ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಕ್ಷರಧಾತುವಿಗೆ ಪಚಾದಿಗಣಪತಿವಾದುದರಿಂದ ಅಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ನ ಕ್ಷರತಿ ಇತಿ ಅಕ್ಷರಮ್, ಯಾ ವಾಗಲೂ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರೂ ನಾಶವಾಗದಿರುವುದು. 'ನಾಕೈಂಬುಮ ಸಮುದ್ರ. ಈ ಮಾತು ಯಾವಾಗಲೂ ಕ್ಷಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ'ವೆಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಕ್ಷರೇಣ ಪ್ರತಿ ವಿಮ ಏತಮ್ (ಋ.ಸಂ.೨.೬.೧೩.೩) ' ಉಪಾಕ್ಷರಾ ಸಹಸ್ರಣೇ'-(ಋ.ಸಂ. ೫-೨-೧೯-೪) ||

(೪೭) ಮಹೀ || ಪೃಥಿವೀ ನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದೆ. (೧-೧೨). ಇದರಿಂದ ದೇವತೆಯು ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡು ತ್ತೆ. ಉದಾಹರಣೆ—' ಆಮಾನ್ಯಂ ತ್ವಾ ಧಿಷಣಾ ತಿಶ್ವೇಷೇ ಮಹೀ ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೧೫.೨) ||

(೪೮) ಅದಿತಿಃ || ಇದೂ ಪೃಥಿವೀ ನಾಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (೧-೧೪) ದೀನವ್ವದಿರುವುದು. ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರೂ ನಾಶವಾಗದಿರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅನಾಗಮೋ ಅದಿತಯೇ ಸ್ಯಾಮ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೨೫-೫) ||

(೪೯) ಶಚೀ || ಕ್ಷೀರವ್ಯಾಯು ಗವ್ಯಧೃಗಳಲ್ಲಿ ಶಚಿಧಾತುವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಗವ್ಯಧೃ ಹೇಳಿಲ್ಲ. 'ಶಚ-ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಇನ್ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಚಿ ಇಕಾರಾಂತವಾದ ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಕೃದಿಕಾರಾಂ' ವಾಚಿಕದಿಂದ ಐಃ. ಯಜ್ಞವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗುವುದು, ಇದರಿಂದ ಅರ್ಥವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದು ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಶಚೀರ್ಮದಂತ ಉತ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿನೇಽಜ್ಜಿಹ್ವಾಯಂತೋ ನರಕಂ ಪತಾಮ (ನಿರು.೧.೧೧)||

(೫೦) ವಾಕ್ || ಇದು ಮೊದಲು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—
'ಯದ್ವಾಗ್ ವದಂತೈವಿಚೇತನಾನಿ' (ಋ-ಸಂ-೬-೨-೫-೪)

(೫೧) ಅನುಷ್ಠುಪ್ || ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸ್ತುಭಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ಷಿಪ್ರಪ್ರತ್ಯಯ ಅನು + ಸ್ತುಭ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಸುನೋತಿ'—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪತ್ರ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಚರ್ತ್ವ. ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಕಾರವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಕಕಾರಾದಿ ಸ್ಪರ್ಶವರ್ಣಗಳಿಂದ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದುವುದು ಎಂದರ್ಥ. "ಆಕಾರವೇ ಸರ್ವವಾಕ್, ಅದೇ ಸ್ಪರ್ಶ (ಕಕಾರಾದಿ) ಉಷ್ವಾದಿ (ಶಕಪಕ) ಗಳಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧವಾಗಿ ಬಹುರೂಪವಾಗಿ, ಪರಾ, ಪಶ್ಯಂತೀ, ಮಧ್ಯಮಾ, ವೈಖರಿ' ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಧ್ವನಿಃ, ವರ್ಣಃ, ಪದಮ್, ವಾಕ್ಯಮ್ ಎಂದು ಪದವು ನಾಲ್ಕುರೀತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಸೂಕ್ಷ್ಮಾದಿರೂಪದಿಂದ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ವಾಗ್ವಿವಿಯನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಭೋಜದೇವನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ನಾಲ್ಕು ರೀತಿಯಿಂದ ವಾಕ್ ಪರಿಮಿತವಾಗಿಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತ. ಅಥವಾ ಮೊದಲು ಐವತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ, ಅಮೇಲೆ ಗದ್ಯಪದ್ಯ ರೂಪದಿಂದ ವಿಸ್ತೃತವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಶ್ವ ಲಾಯನರೂ ಕೂಡ:—"ಪರಿಮಿತವಾದ ವರ್ಣಗಳು ಅಪರಿಮಿತವಾದ ವಾಗ್ವಿವಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಸ್ತುಭಧಾತುವಿಗೆ ಪೂಜಾರ್ಥ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅನುಷ್ಠುಭಮನು ಚ ಚರ್ಯ್ಯಮಾಣಮಿಂದ್ರಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೧೦-೪) |

(೫೨) ಧೇನುಃ || ಪಾನಾರ್ಥಕವಾದ ಧೇನ್ವಧಾತುವಿಗೆ "ಧೇಟಿ ಇಜ್ಜ" (ಉ-೩-೩೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುವಿಗೆ ಇಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ಧೇನುಃ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಇಕಾರ ಹೇಳಿದೆ. ಎಲ್ಲರೂ ಇದನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಉಂಟಾದ ವೃಕ್ಷಿಯು ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಕುಡಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಧೇನುವಿನಂತೆ ಸರ್ವಕಾಮವನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. 'ವಿಕಃಶಬ್ದಃ ಸಮ್ಯಕ್ ಷ್ವಾತಃ ಸುಸ್ಮು ಪ್ರಯುಕ್ತಃ ಸ್ವರ್ಗೇ ಲೋಕೇ ಕಾಮಧುಗ್ ಭವತಿ' ಎಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಒಂದೇ ಶಬ್ದವಾದರೂ ಚಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೆ ಅದು ಸಕಲೇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿ-ಆಧೇನಾ ಚರತಿ ನೂಯಯೈಷ ವಾಚಂ ಶುಕ್ರಾನಾಂ ಅಪಲಾನಮಪುಷ್ಪಾಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೨೩-೨೩-೫) "ಅಭಿ ಸಪ್ತ ಧೇನವಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೧೬-೫) ನೇಷ್ವಃ ಸಚಂತ ಧೇನವಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೫-೨೬-೫)

(೫೩) ವಲ್ಲಃ || ಸಂವರಣಾರ್ಥಕವಾದ ವಲ್ಲಧಾತುವಿಗೆ "ವಲೇರ್ಗುತ್ ಚ" (ಉ. ೧-೧೯). ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಗುಣಗಮ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬಂದರೆ ವಲ್ಲಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಜಗತ್ತನ್ನು ಮುಚುತ್ತದೆ

ಅಥವಾ ನ್ಯಾಸಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ವಲಧಾತುವಿಗೆ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಹೇಳಿದರೆ ಗರ್ಜಿತಾದಿರೂಪವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಯಂ ನಾಥಾ ಪದತಿ ವಲ್ಲು ಪೋ ಗೃಹೇ (ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೧-೪) ||

(೨೪) ಗಲ್ಪಾ || ಗಲ ಅದನೇ ಎಂದು ಭ್ರಾತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅದನ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಪೂರ್ಣಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಸಕಲಕಾಮನೆಗಳನ್ನೂ ಪೂರ್ಣಮಾಡುವುದು ಗಲ. ಇದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ದಾನಾರ್ಥಕ ದಾಧಾತುವಿಗೆ ' ಆತೋನುಸವಗೆ' ಈ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ' ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ' ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅದಂತವಾದುದಿಂದ ಟಾಪ್. ಸಕಲಕಾಮನೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಶ್ರುತಿ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೨೫) ಸರಃ || ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸ್ಯಧಾತುವಿಗೆ ಔಣಾದಿಕ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದನ್ನು ನಿವಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಸರಸಾ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತ್ಯರ್ಥಧಾತುಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಾಗ್ಗೀವತಿಯಾದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ, ವಿದ್ಯಾಂಸರಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾಗ ಹೋಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವೋತ್ತ ಶಾಸ್ತ್ರರೂಪವಾದ ನಾಕ್ ಸರಸ್ವಿದು ಮಾಧವನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಸರೋ ನ ಪರ್ಣಮುಘಿಶೋ ವದಂತಃ (ಋ. ಸಂ. ೫-೨-೪-೨) ||

(೨೬) ಸುಪರ್ಣೇ || ರಶ್ಚಿ ನಾನುದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೫-೧೫) ಸುಪರ್ಣಪದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ " ಪಾಕಕರ್ಣಪರ್ಣಪುಷ್ಕಳಮೂಲಂ—" (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಐ'ಪ್. " ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ " ಪೂರ್ವದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಶ್ರುತಿ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೨೭) ಬೇಕುರಾ || ದೀಪ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾಧಾತು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕೃಷ್ಣಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಔಣಾದಿಕ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಓಷ್ಯ ಪೂರ್ವವಾಗಿದ್ದರೂ ಛಂದಸವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ತ ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಿತವಾದುದರಿಂದ ಭಕಾರಕ್ಕೆ ಬಕಾರ, ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರಾದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಟಾಪ್. ಪ್ರಯೋಗಿಸುವವನ್ನು ಉಚ್ಚಲಗೊಳಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ' ಬೇಕುರಾನಮಾಜಿ ಜುಷ್ಠಾ ' ಎಂದು ತಾಂಡ್ಯಮುಖಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ನ್ಯಾಸಿಸ್ತಿಯಾವಾಚಕವಾದ ನ್ಯಚಧಾತುವಿನಿಂದ ಬೇಕುರಾ ಪದವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಭರತಸ್ವಾಮಿ ಧಾಪ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಓಗೇ ಐವತ್ತೀಳು ಮಾತಿನ ಹೆಸರು. ||

ದೇವಾನಾಮಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ದೇವಾನಾಮಾನಿ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ನಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ವಾಚ್ಯಮುಗ : ವಿಸಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆ. ವಾಕ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಹೇಳು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ವಚ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ವಾಚ್ಯಮಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಸೇರಿತು. ಈ ಸರಸ್ವತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಸರಸ್ವತಿ ಎಂದರೆ ಆ ಹೆಸರಿನ ದೇವತೆಯು. ಈ ವಿಸಯವನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಪಾವನಾನಃ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವಿಸುಸುರಾಗ (ನಿ. ೧೧-೨೬) ಸರಸ್ವತೀ ದೇವತೆಯು ವಿಸಯವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಈ ಸರಸ್ವತೀಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆ ಹೆಸರಿನ ನದಿ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ ಇರುವುದು. ಅದನ್ನು ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಇತಿ ತ್ರಯೋವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಚತುರ್ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಇಯಂ ಶುಷ್ಮೇಭಿರ್ಬಸಖಾ ಇವಾರುಜತ್ಸಾನು ಗಿರಿಣಾಂ
ತವಿಷ್ಠಾಭಿರೂರ್ಮಿಭಿಃ | ಪಾರಾವತಕ್ಷಿಮವಸೇ ಸುವೃತ್ತಿಭಿಃ
ಸರಸ್ವತೀಮಾ ವಿವಾಸೇಮು ಧೀತಿಭಿಃ || (೨೫. ಸಂ. ೬-೬೧-೨)
ಇಯಂ ಶುಷ್ಮೈಃ ಶೋಷಣೈಃ ಶುಷ್ಮಮಿತಿ ಬಲನಾಮು ಶೋಷಯ-
ತಿತಿ ಸತೋ ಬಿಸಂ ಬಿಸ್ಯತೇರ್ಭೇದನಕರ್ಮಣೋ ವೃದ್ಧಿಕರ್ಮಣೋ
ವಾ ಸಾನು ಸಮುಚ್ಚ್ರಿತಂ ಭವತಿ ಸಮುನ್ನನ್ನಮಿತಿ ವಾ ಮಹದ್ವಿ-
ರೂರ್ಮಿಭಿಃ ಪಾರಾವತಕ್ಷಿಂ ಪಾರಾವಾರಘಾತಿನಿಂ ಪಾರಂ ಪರಂ
ಭವತ್ಯವಾರಮವರಮವನಾಯ ಸುವೃತ್ತಾಭಿಃ ಶೋಭನಾಭಿಃ
ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಸರಸ್ವತೀಂ ನದೀಂ ಕರ್ಮಭಿಃ ಪರಿಚರೇಮೋದಕನಾಮಾ-
ನ್ಯುತ್ರರಾಣ್ಯೇಕಶತಮುದಕಂ ಕಸ್ಮಾದುನತ್ತೀತಿ ಸತೋ ನದೀನಾಮಾ
ನ್ಯುತ್ರರಾಣಿ ಸಪ್ತತ್ರಿಂಶನ್ನದ್ಯಃ ಕಸ್ಮಾನ್ನದನಾ ಇಮಾ ಭವಂತಿ
ಶಬ್ದವತ್ಯೋ ಬಹುಲಮಾಸಾಂ ನೈಘಂಟುಕಂ ವೃತ್ತಮಾಶ್ವರ್ಯಮಿವ
ಪ್ರಾಧಾನ್ಯೇನ ತತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಯುಷಿಃ ಸುದಾಸಃ
ಪೈಜವನಸ್ಯ ಪುರೋಹಿತೋ ಬಭೂವ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ಸರ್ವಮಿತ್ರಃ
ಸರ್ವಂ ಸಂಸೃತಂ ಸುದಾಃ ಕಲ್ಯಾಣದಾನಃ ಪೈಜವನಃ ಪಿಜವನಸ್ಯ ಪುತ್ರಃ
ಪಿಜವನಃ ಪುನಃ ಸ್ವರ್ಧನೀಯಜವೋ ವಾ ಮಿಶ್ರೀಭಾವಗತಿರ್ವಾ ಸ
ವಿತ್ತಂ ಗೃಹೀತ್ವಾ ವಿಪಾಟ್ಚ್ಛತ್ರದ್ರೋಃ ಸಂಭೇದಮಾಯಯಾವನು-
ಯಯುರಿತರೇ ಸ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೋ ನದೀಸ್ತುಷ್ಣಾವ ಗಾಧಾ ಭವತೇತ್ಯಪಿ
ದ್ವಿವದಪಿ ಬಹುವತ್ಸದ್ಯದ್ವಿವದುಪರಿಷ್ಠಾತ್ಸದ್ವ್ಯಾಪ್ತ್ಯಾಸ್ಯಾಮೋಽ-
ಥೈತದ್ವಹುವತ್ ||೨೪||

ಅಘೈತನ್ನದೀಪತ್

ಈಗ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನದಿಯ ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಇಯಂ ಶುಷ್ಕೇಭಿರ್ಬಿಪಶಾ ಇವಾರುಜತ್ನಾನು ಗಿರೀಣಾಂ ತವಿ-
ಷೇಭಿರೂರ್ಮಿಫಭಿಃ | ಪಾರಾವತಕ್ಷೀ ಮವಸೇ ಸುವೃಕ್ತಿಭಿಃ ಸರಸ್ವತೀ-
ಮಾವಿವಾಸೇಮ ಧೀತಿಭಿಃ | ಇಯಂ ಶುಷ್ಕೈಃ ಶೋಷಣೈಃ | ಶುಷ್ಕಮಿತಿ
ಬಲನಾಮ ಶೋಷಯತಿತಿ ಸತಃ | ಭಿಸಂ ಬಿಸ್ಯತೇರ್ಥೇದನಕರ್ಮಣೋ
ವೃದ್ಧಿಕರ್ಮಣೋ ವಾ | ಸಾನು ಸಮುಚ್ಚ್ರಿತಂ ಭವತಿ ಸಮುನ್ಮನ್ನಮಿತಿ
ವಾ | ಮಹದ್ಧಿರೂರ್ಮಿಫಭಿಃ ಪಾರಾವತಕ್ಷೀಂ ಪಾರಾವಾರಘಾತಿನೀಂ |
ಪಾರಂ ಪರಂ ಭವತಿ | ಅಪಾರಮವರಂ | ಅದನಾಯ ಸುಪ್ರವೃತ್ತಾಭಿಃ
ಶೋಭನಾಭಿಃ ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಸರಸ್ವತೀಂ ನದೀಂ ಕರ್ಮಭಿಃ ಪರಿಚರೇಮ ||

ಇಯಂ ಶುಷ್ಕೇಭಿಃ ಎಂಬ ಬುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು—

ನದೀರೂಪಳಾದ ಈ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು-ತಾವರೇದಂಟಿಗಾಗಿ ಪಂಕವನ್ನು ಕೊರೆಯುವಂತೆ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿ ಯುತವಾದವೂ ಮಹತ್ತಾದವೂ ಆದ ಅಲೆಗಳಿಂದ ಪರ್ವತಗಳ ಉನ್ನತ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಭೇದಿಸುತ್ತಾಳೆ. ದೂರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನೂ ದಡಗಳನ್ನೂ ಕೆಳಗುರುಳಿಸತಕ್ಕ ಈ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯನ್ನು ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಕವಾಗಿ ಸೇವೆಮಾಡೋಣ.

ಶುಷ್ಕವೆಂದರೆ ಬಲವೆಂದರ್ಥವು. ಏಕೆಂದರೆ, ಅದುಮು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಶೋಷಯತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಶುಷ್ಕಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನ ಬಲದಿಂದ ಅದುಮುವುದರಿಂದ ಶುಷ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಲವೆಂಬ ಅರ್ಥವು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಬಿಸಂ ಎಂದರೆ ತಾವರೆಯೆಂದಂಟು. ಈ ಶಬ್ದವು ಕತ್ತರಿಸು, ತುಂಡು ಮಾಡು ಅಥವಾ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಬಿಸ್ಯತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸಾನು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎತ್ತರವಾದಪ್ರದೇಶವು ಅಥವಾ ಉನ್ನತವಾದ ಪ್ರದೇಶವು, ಶಿಖರವು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ತನ್ನ ಡೊಡ್ಡದಾದ ಅಲೆಗಳಿಂದ ಮೈದುನಾದ ತಾವರೆಯೆಂದಂಟನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸುವಂತೆ ತನ್ನ ಎರಡು ದಡಗಳನ್ನೂ ಕೊಚ್ಚಿ ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಎಂದರೆ ನದಿಯ ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಎರಡು ದಡಗಳೂ ಕುಸಿದು ಬಿದ್ದು ನದಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿತೋಗುತ್ತವೆ. ಪಾರಂ ಎಂದರೆ ಬೇರೆಯಾದುದು (ಪರಂ) ಅಥವಾ ದೂರದಲ್ಲಿರುವುದು. ಅವರಂ ಎಂದರೆ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವುದು. ಪಾರಾವಾರಘಂ ಎಂದರೆ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ (ಎದುರಾಗಿರುವ) ಮತ್ತು ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ದಡಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಪಾರಾವತಕ್ಷೀಂ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಎರಡು ದಡಗಳನ್ನೂ ಕೊಚ್ಚಿ ಹರಿಯುವ ನದಿ. ಇಂತಹ ಎರಡು ದಡಗಳ ಮಧ್ಯೆ ದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯನ್ನು ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ, ಉತ್ತಮವಾಗಿ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಸ್ವಪ್ನವಾಗಿಯೂ ಸ್ವರಸಹಿತವಾಗಿಯೂ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಪೂಜಾಧಿಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಸೇವೆಮಾಡೋಣ.

ಅಥೋದಕನಾಮಾನು

ಈ ಕೆಳಗೆ ಹೇಳಿರುವ ನೂರೊಂದು ನಾಮಗಳು ಉಪಕೃತಿ (ನೀರಿನ) ಹೆಸರುಗಳು

(೧) ಅರ್ಣಃ (೨) ಕ್ಷೋದಃ (೩) ಕ್ಷುದ್ಧಃ (೪) ನಭಃ
 (೫) ಅಮ್ಬಃ (೬) ಕಬಂಧಮ್ (೭) ಸಲಿಲಮ್ (೮) ವಾಃ (೯) ವನಮ್
 (೧೦) ಘೃತಮ್ (೧೧) ಮಧು (೧೨) ಪುರಿಷಮ್ (೧೩) ಪಿಪ್ಪಲಮ್
 (೧೪) ಕ್ಷಿರಮ್ (೧೫) ವಿಷಮ್ (೧೬) ರೇತಃ (೧೭) ಕಶಃ (೧೮) ಜನ್ಮ
 (೧೯) ಬೃಬೂಕಮ್ (೨೦) ಬುಸಮ್ (೨೧) ತುಗ್ರಾ (೨೨) ಬುರ್ಬರಮ್
 (೨೩) ಸುಕ್ಷೇಮ (೨೪) ಧರಣಮ್ (೨೫) ಸಿರಾ (೨೬) ಅರರಿಂದಾನಿ
 (೨೭) ಧ್ವಸ್ತೃನ್ವತ್ (೨೮) ಜಾಮಿ (೨೯) ಆಯುಧಾನಿ (೩೦) ಕ್ಷಪಃ
 (೩೧) ಅಹಃ (೩೨) ಅಕ್ಷರಮ್ (೩೩) ಸ್ರೋತಃ (೩೪) ತೈಪ್ತಿಃ (೩೫) ರಸಃ
 (೩೬) ಉದಕಮ್ (೩೭) ಪಯಃ (೩೮) ಸರಃ (೩೯) ಭೇಷಜಮ್
 (೪೦) ಸಹಃ (೪೧) ಶವಃ (೪೨) ಯಹಃ (೪೩) ಓಜಃ (೪೪) ಸುಖಮ್
 (೪೫) ಕ್ಷತ್ರಮ್ (೪೬) ಅವಯಾಃ (೪೭) ಶುಭಮ್ (೪೮) ಯಾದುಃ
 (೪೯) ಭೂತಮ್ (೫೦) ಭುವನಮ್ (೫೧) ಭವಿಷ್ಯತ್ (೫೨) ಮಹತ್
 (೫೩) ಆಪಃ (೫೪) ವೈಮಿ (೫೫) ಯಶಃ (೫೬) ಮಹಃ (೫೭) ಸರ್ಣೀಕಮ್
 (೫೮) ಸ್ಪೃತೀಕಮ್ (೫೯) ಸತಿನಮ್ (೬೦) ಗಹನಮ್ (೬೧) ಗಭೀರಮ್
 (೬೨) ಗಂಭಿರಮ್ (೬೩) ಈಮ್ (೬೪) ಅನ್ನಮ್ (೬೫) ಹವಿಃ (೬೬) ಸದ್ಮ
 (೬೭) ಸದನಮ್ (೬೮) ಋತಮ್ (೬೯) ಯೋನಿಃ (೭೦) ಋತ್ಯುಯೋನಿಃ
 (೭೧) ಸತ್ಯಮ್ (೭೨) ನೀರಮ್ (೭೩) ರಯಿಃ (೭೪) ಸತ್ (೭೫) ಪೂರ್ಣಮ್
 (೭೬) ಸರ್ವಮ್ (೭೭) ಅಕ್ಷಿತಮ್ (೭೮) ಬರ್ಹಿಃ (೭೯) ನಾಮ
 (೮೦) ಸರ್ಪಿಃ (೮೧) ಅಪಃ (೮೨) ಪವಿತ್ರಮ್ (೮೩) ಅಮೃತಮ್
 (೮೪) ಇಂದುಃ (೮೫) ಹೇಮ (೮೬) ಸ್ವಃ (೮೭) ಸರ್ಗಾಃ (೮೮) ಶರ್ಮರಮ್
 (೮೯) ಅಭ್ವಮ್ (೯೦) ವಪುಃ (೯೧) ಅಮ್ಬು (೯೨) ತೋಯಮ್
 (೯೩) ತೂಯಮ್ (೯೪) ಕೃಪಿಟಿಮ್ (೯೫) ಶುಕ್ರಮ್ (೯೬) ತೇಜಃ
 (೯೭) ಸ್ವಧಾ (೯೮) ವಾರಿ (೯೯) ಜಲಮ್ (೧೦೦) ಜಲಾಷಮ್
 (೧೦೧) ಇದಮ್ || ಇತ್ಯೇಕಶತಮುದಕನಾಮಾನಿ ||೧೨||

ಮೇಲಿನ ನೂರೊಂದು ನೀರಿನ ಹೆಸರು : ಶುಕ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ

(೧) ಅರ್ಣಃ || ಋ-ಗತೌ (ಭೂ.ಪ-) 'ಉದಕೇ ನುಟಿಚೆ' (ಉ-೪-೧೯೨) ಇತಿ ಅರ್ತೇರಸುನಾಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅರ್ಯತೇ ತತ್ ಪ್ರಾಣಿಭಿರೈಶ್ಯರ್ಣಃ ||

ಇತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಋಧಾತುವಿಗೆ ನೀರು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸುನಾಪ್ರತ್ಯಯ, ನುಡಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅರ್ + ಅಸ. 'ರಷಾಭ್ಯಾಂ'-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ. ಅರ್ಣಾ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ತಗ್ಗಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅರ್ಣಃ ಎಂದು ಅಕಾರಾಂತಪದವೂ ಇದೆ. ಅಗ ಪಜಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಬೇಕು. ಅಕಾರದಿಂದ ಸುರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಸ್ಯ ಜವರ್ಣಾಂಸ್ಯ ವ ಯದ್ಭಾ (ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೧೬-೪) ಅಗ್ನೇ ದಿವೋ ಅರ್ಣ ಮಚ್ಚಾ ಜಿಗಾಸಿ (ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೨೨-೩) ||

(೨) ಫೋದಃ || ಸಂವೇಷಣಾರ್ಥಕವಾದ ಫೂದಿರ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಫೂದ್ + ಅಸ. ಲಘೂ ಪಧಗಣ. ಫೋದಾ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಫೂದ್ಯತೇ ಇತಿ ಫೋದಃ. ನೀರು ಸರ್ವತಾದಿಗಳಿಂದ ಕೆಲ್ಲುಗಳಮೇಲೆ ಬೀಳುವುದರಿಂದ ಚೂರುಚೂರಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—ನಾವಾ ನ ಫೋದಃ ಪ್ರದಿಶಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೧೮-೬) ಯಾಥೀರಸಾಜ್ ಫೋದಸೋದ್ರಃ ಪಿಪನಾಚಘಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೩೫-೨) ||

(೩) ಕ್ಷದ್ಧೌ || ಕ್ಷದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಯಂದವ್ಯಾಮಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸುಬೋಧಿನೀಕಾರನು ಗತಿ, ಹಾಸನಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮನಿನಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ಷದ್ಧನ್ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ, ತಸ್ಯ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಜಲಾಶಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಬಾಯಾರಿಕೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ಉಷ್ಣವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಕ್ಷದ್ಧೇವಾರ್ಥೇಷು ತತ್ಪರೀಥ ಉಗ್ರಾ (ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೨೨) ||

(೪) ನಭಃ || ಣಜ-ಬಂಧನೇ ಧಾತು ಧಾತಾದಿಗೆ ನತ್ವ. "ನವೇರ್ವಿಭಕ್ತ್ಯ" ಎಂದು ಆಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಬಹುಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಉದಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಅಸುನಾಪ್ರತ್ಯಯ, ಹೆಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ನಭಸಾ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಇದು ಮೇಘಗಳಿಂದ ಕೆಟ್ಟಿಲ್ಲುತ್ತದೆ (ಶೇಖರಿಸುವುದು) ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸೇಚನಾದಿಗಳಿಂದ ಆಶ್ರಯಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಎಲ್ಲಿ ನೀರು ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ವಾಸವಾದಲು ವನಸ್ಸುನಾಡುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ 'ನ ನ ಭಾತಿ' ಪ್ರಕಾಶಿಸೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ದೇವತಾತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ತಮ್ಮ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಒಂದು ನಜಾಗಿ ಲೋಕವೂ ಇನ್ನೊಂದು ನಜಾನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಾಭಾವವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಧಾಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನಾ ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ 'ನಭಃ ಇವ ನಭಃ' ಆಕಾರದಂತಿರುವುದರಿಂದ ಜಲವೂ ನಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾದೃಶ್ಯ ದ್ವಿಸ್ವರಾದರಿಂದ ಆಕಾರವನ್ನು ಜಲಕ್ಕೂ, ಜಲವಾಮನ್ನು ಆಕಾರಕ್ಕೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಆಕಾರದೃಶನಾದುವರಿಂದ ನಭವು ಜಲ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಮದಚ್ಯುತಮೋಶಾನಾಂ ನಭೋಜಾಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೨.೨-೨೫-೪) ನಭೋಜವಾ ನಃ ಪರಿಯಾಸ್ಯ-
ದ್ಧರಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೮-೫) ||

(೫) ಅಂಭಃ || ವ್ಯಾಪ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಆಪ್ ಧಾತುವಿಗೆ "ಉದಕೇನುಮ್‌ಭೌ ಚ" (ಉ. ೪-೨೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನಪ್ರತ್ಯಯ. "ಆಪೋ ಹ್ರಸ್ವಃ ಆಸುನಿ" ಎಂದುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲರಿಮಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ಸುಸಾಗಮ. ಅವ್ಯುಸ್ ಎಂದು ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. "ಎಲ್ಲವೂ ನೀರೇ" ಎಂದು ಅರ್ಥವಣಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೂ, " ಇದೆಲ್ಲವೂ ನೀರೇ" ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಜಲಭಾಗವೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಂಭಃ ಕಿಮಾಸೀದ್ ಗಹನಂ ಗಭೀರಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೧೨-೧) ||

(೬) ಕಬಂಧಮ್ || ' ಬಂಧಿರನಿಭ್ಯಪತ್ವೇ ' (ನಿರು. ೧೦-೪) ||

ಬಂಧಿಧಾತುವಿಗೆ ಅನಿಭ್ಯುತ್ಸಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ನಿಭ್ಯುತವೆಂದರೆ ಚಂಚಲ. ಅದಾಗದಿರುವುದು ಅಂದರೆ ಅಚಂಚಲವೆಂದರ್ಥ. ಕಬಂಧವೆಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದಗಳಿವೆ. ಕಮನೀಯಂ ಚ ತತ್‌ಬಂಧಂ ಚ ಕ ಬಂಧಮ್. ಕಮ ಕಾಂತ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಕ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ವಾದದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಂಧಧಾತುವಿಗೆ ಪಚಾದಿಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮನೋಹರವಾಗಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಕಂ=ಸುಖವನ್ನು ಬಧ್ನಾತಿ=ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಸ್ನಾನಪಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಸಂತೋಷಜನಕವಾಗುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಕಂ ಎಂಬ ಕರ್ಮ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಬಂಧಧಾತುವಿಗೆ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉದಾಹರಣೆ—

ನೀಚೀನಬಾರಂ ವರುಣಃ ಕಂಬಂಧಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೩೦-೩) ' ಅಯುರ್ನುಕೋ ನ ವರುತಃ
ಕ ಬಂಧಿನಃ (ಋ. ಸಂ. ೪-೩-೧೫-೩) ||

(೭) ಸಲಿಲಮ್ || ಗವನಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸಲಧಾತುವಿಗೆ " ಸಲಕಲ್ಯನಿಮಹಿಭಡಿ—" (ಉ. ೧-೫೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೆಳಗಿನ ಪ್ರವೇಶವನ್ನು ಕುಂತು ಹೋಗುವುದು, ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

' ಗೌರೀನಿರ್ನುಮಾಯ ಸಲಿಲಾನಿ ತಕ್ಷತಿ ' (ಋ. ಸಂ. ೨.೩.೨೨-೧) ||

(೮) ವಾಃ || ವರಣಾರ್ಥವಾದ ವೃತ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಅಣಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವಾೌ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಖವಾಗ ' ಹಲ್‌ಐಷ್ಯಾಭ್ಯೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರೇಫಕ್ಕೆ ಏಕರ್ಗ. ವಾಃ. ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು. "ಅನಕಾಮಂಸ್ಯಂದಮಾನಾ ಆವಿ" ವರತ ವಾಹಿಕಮ್ ಎಂದು ಈ ಅರ್ಥ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

" ವಾರ್ಣ ಪಥಾ ರಥೈವ ಸಾನೀತಾ" (ಋ. ಸಂ. ೨.೫.೨೫-೧)

(೯) ವನಮ್ || ವನ- ಸಂಭಕ್ತಾ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಪುಂಸಿ " ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂಘ್ರಾಪ್ರಾಯೇಣ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವನ್ಯತೇ ಇತಿ ವನಮ್. ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

‘ ಯಥಾ ವಾತೋ ಯಥಾ ವನಮ್ ’ (ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೨೦) ‘ ಸೋಮೋ ವಿಶ್ವಾನ್ಯನಸಾ ವನಾನಿ ’ (ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೧೪.೫)

(೧೦) ಘೃತಮ್ || ಸೇಚನಾರ್ಥಕವಾದ ಘೃತಾತುವಿಗೆ " ಅಂಜಿಘೃಸಿಭ್ಯಃಕ್ತೇಃ " (ಉ. ೩.೮೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವರುಣನು ಇದರಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಭಿಷೇಚನಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ಇದರಿಂದ ಜನರು ಸೇಚನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಘೃತವು ಉದಕನಾಮವೆಂದು ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. " ಚಘರ್ತೇಃ ಸಿಂಚಿತಕ್ರಮಣಃ " (ನಿರು. ೭-೨೪) ಎಂದು ಭಾಷ್ಯ. ಕ್ಷರಣ, ದೀಪ್ತ್ಯರ್ಥಕ ಘೃತಾತುವಿಗೆ 'ಗತ್ಯರ್ಥಾ-ಕರ್ಮಕ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕರ್ಮಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಮೇಘದಿಂದ ಅಥವಾ ವರ್ಷದಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಸುರಿಯುತ್ತದೆ, ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅದಿದ್ ಘೃತೇನ ಪೃಥಿವೀ ವ್ಯೂತ್ಪತೇ (ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೨೩-೧) ||

(೧೧) ಮಧು || ಮೇಘದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ನೀರಿಗೆ ಮಧುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಭಿಯೇ ವಿದ್ಯುತ್ ರೂಪದಿಂದ ಸುಡುತ್ತಾ ಗಾಳಿಯಿಂದ ತಿರುಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾಧಾತುವಿದೆಯೆಂದು ಅದರಿಂದ ಈ ಮಧ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಣ್ಯಂತಾರ್ಥ ಹೇಳಿ ಅದರಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹಾಕಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ಅಥವಾ ತೃಪ್ತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಮದಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಕಾರಾಂತಾವೇಶ. ಕುಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟು ಇದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಮಧುವಿನಂತೆ (ಜೀನ) ಅಸ್ವಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಜಲವೂ ಮಧು ವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಿಷ್ಟು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಯಿಯು ಮಾಡಿದ ನಿರ್ವಚನಗಳಿಲ್ಲ. ಪೈಯಾಕರಣರ ಮತದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಕ ಮನ ಧಾತುವಿಗೆ ವರ್ತನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ " ಛಿಂಪಾಟಿನಮುನಿಜವಾಂ ಗುಕ್ ಪಾಟಿನಾಕಿಧತೈ " (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಕಾರಾಂತಾವೇಶ. ಜನರಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದು ಮಧು. " ಮನನೇಯಂ ಮಧು " ಎಂದು ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರಮಿತ್ರರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ವಿದ್ವಾನ್ ಮಧ್ವ ಉಜ್ಜ ಭಾರಾ ವೃಶೇಕಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೭-೫-೩೩-೫)

(೧೨) ಪುರೀಷಮ್ || ಪಾಲನ, ಪೂರಣ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪೂರ್ಣಾತುವಿಗೆ " ಪೂಷ್ಣಾನ್ಯಾಂಕಿತ್ವ " (ಉ. ೪-೨೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಷನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. " ಉದೋಷ್ಯ ಪೂರ್ವಸ್ಯ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತ ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುರೀಷಮ್. ಪ್ರಲಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವಸಂಚವನ್ನು ತುಂಬಿಸುತ್ತವೆ, ಇದರಿಂದ ಕೆರೆ ಮುಂತಾದವುಗಳು ತುಂಬಲ್ಪಡುತ್ತವೆ, ಸಸ್ಯವಿಳಸನ್ನು ಸಮೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಲೋಕಪಾಲಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಪ್ರಿಘ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕೀಷನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರಾವೇಶ, ಅದು ಪಕಾರದ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಜಗತ್ತನ್ನು ಸಂಕೋಪಗೊಳಿಸುವುದು ಪುರೀಷ. ಉದಾಹರಣೆ—

‘ ಉಷ್ಣಾನ್ಸಮುದ್ರಾದನ ವಾ ಪುರೀಷಾತ್ ’ (ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೧೧-೧) ||

(೧೩) ಪಿಪ್ಪಲಮ್ || ಪ್ಲವಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಕಲಪ್ಪಾತ್ಪ್ರವಾದಿಭ್ಯಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಲಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ಪದಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. 'ಉರತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸ ಪೂರ್ವಕಕ್ಕೆ ಅತ್ವ. 'ಅರ್ಷಿಪಪತ್ಯೋಃಶ್ಚ' 'ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೨೭, ೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶ. ಪಿಪ್ಲ + ಅಲ ಎಂದಿರುವಾಗ ಭಾಂಧವನಾದುದರಿಂದ ಧಾತು ಪರಾಕಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ, ಪೂರ್ವಕಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪಿಪರ್ಷ ಇತಿ ಪಿಪ್ಪಲಮ್. ಜಗತ್ತನ್ನು ತುಂಬುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ ಪುರೀಷ ಶಬ್ದಾರ್ಥದಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ನಿರುಕ್ತದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಪಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಪು ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಸದವಾದಿದೆ. ನೀರು ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಹ ರೂಪವಾಗಿ ತಗ್ಗಿನ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ, ಜಲಾಶಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿ ಇರುವುದರಿಂದ ನಿರುದ್ಧವಾಗಿ ನಿಂತಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತ್ಯರ್ಥ ದಿಂದ ಹೋಗುವುದೂ, ಅಪಿಶಬ್ದದಿಂದ ನಿಂತಿರುವುದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಪಿ + ಪು + ತ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಿಪ್ಪಲವೆಂದಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

‘ತಸ್ಯೇವಾಹುಃ ಪಿಪ್ಪಲಂ ಸ್ವಾಧ್ವಗ್ರೇ’ (ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೧೮-೨) ||

(೧೪) ಕ್ಷೀರಮ್ || ಫ್ಯುಸ್ಯಲ್ಯ. ಅದನೇ ಧಾತು. 'ಘಸೇಚ್ಚಿಚ್ಚ' (ಉ. ೪-೩೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈರ್ನಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಕಾರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿಚ್ಚ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಗಮಹನಜನ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ (ಅ) ಲೋಪ, ಘ + ಸ್ + ಈರ ಎಂದಿರುವಾಗ ಖಂಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾರ. 'ಶಾಸಿವಸಿಘೋನಾಂಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಾಕಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಕವಯೋಗದಿಂದ ಕ್ಷಕಾರ. ಕ್ಷೀರಮ್. ಇದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ತಿನ್ನುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಸಂಚಲನಾರ್ಥಕವಾದ ಕ್ಷರಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಡೀರನಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ (ಆಲ್) ಲೋಪ. ಮೇಘದಿಂದ ಚಲಿಸಿ ಬೀಳುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಕ್ಷೀರೇಣ ಸ್ವಾತಃ ಕುಯವಸ್ಯ ಯೋಷಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೧೮-೩) ||

(೧೫) ವಿಷಮ್ || ನ್ಯಾಪ್ರತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ವಿಷಭ್ಯಧಾತುವಿಗೆ "ವಿಷೇವ್ಯಾಪ್ತಿರ್ಕರ್ಮಣ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಭಾಸಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ವೇವೇಷ್ಟಿ ಸರ್ವಮ್". ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ನ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು ವಿಷ. ಅಥವಾ ವಿ ಉಪಸರ್ಗಪರಿತವಾದ ಶೌಚಾರ್ಥಕ ಸ್ವಾಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ, ಣಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ (ಆ) ವಿ + ಸ್ + ಅ. ಸತ್ಯ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇದರಿಂದ ಸ್ನಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಮೊದಲನೆಯ ಶೌಚ ಸಾಧನವಾದದ್ದು ಜಲ, ಅಥವಾ ಸಚ್-ಸೇಚನೇ, ಸೇವನೇ ಚ.ಧಾತು. ವಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಟಿಲೋಪ ಡಿತ್ತಾದಿ. ಸ್ನಾನಮಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಬಯಸುವವರಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಜಾತಂ ವಿಧ್ಯಾಚೋ ಅಹತಂ ವಿಷೇಣ (ಋ. ಸಂ. ೧-೮-೧೬-೧) "ಕೇಶ್ಯಗ್ನಿಂ ಕೇಶೋ ವಿಷಮ್" (ಋ. ಸಂ. ೮-೭-೨೪-೧) ||

(೧೬) ರೇತಃ || ಪ್ರವಣಾರ್ಥಕವಾದ ರಿ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಸ್ತುರಿಭ್ಯಾಂ ತುಃ ಚ' (ಉ-೪-೧೯-೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸುನಾಪ್ರತ್ಯಯ, ತುಃಫಾಗಮು. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ರೇತಸ್ ಸಾಂಕಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

೦೧ಯತೇ ಇತಿ ರೇತಃ ಸ್ತವಿಸುವುದು, ಹ೦ಯುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ "ವೇನಾನಾಂ ರೇತೋ ವರ್ಷಮ್" ಎಂದು ಉಪ ನಿಷತ್ತನ್ನಿ ಕ್ಷೇಳಿರುವುದೆಂದ ಮೇಳಿನಿಲರು ವೇವತೆಗಳ ರೇತಸ್ಸಾದುದೆಂದ ರೇತಃ ಎಂದರೆ ನಿಲರು ಆಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಸ್ಮೇ ರೇತಃ ಸಿಂಚತಂ ಯನ್ನೈನುರ್ಹಿತಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೫-೧೧-೧೪-೨) "ಸಪ್ತಾರ್ಧಗರ್ಭಾ ಭುವನಸ್ಯ ರೇತಃ" (ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೨೧-೧) ||

(೧೭) ಕಶಃ || ಗತಿ, ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಕಶಧಾತುವಿಗೆ ಔಣಾದಿಕ ಅಸಂಸ್ಕೃತೃಯ. ಕಶಸ ಸಾಂತಕವ ವಾಗುತ್ತದೆ. ತಗ್ಗಿನ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು, ಮೇಳದಿಂದ ಬಿಳುತ್ತು ಶಬ್ದಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಯಾಧಿಮರ್ಹಾಮತಿಧಿಗ್ನಂ ಕಶೋ ಜಾವನ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೩೫-೪) ||

(೧೮) ಜನ್ಮ || ಜನೀ-ಪ್ರಾಸುಧಾರ್ವೇ ಧಾತು. "ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮನಿಸ್ವತ್ಯಯ. ಜನ್ಮ ನಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಗ್ನೇರಾವಃ' (ತೈ-ಉ) ಎಂಬ ಉಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಂತೆ ಇದು ಸ್ಪಷ್ಟಿಯ ಆದಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಕಾರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಇದರಲ್ಲಿ ಮೀನು ಮುಂತಾದ ಜಲಚರ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದೆಂದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಶ್ರುತಿ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೯) ಬೃಬೂಕಮ್ || ಶಬ್ದಾರ್ಥಕವಾದ ಬ್ರೂಷ್ ಧಾತು. ಅಭಃ ಪತನಾರ್ಥಕವಾದ ಭೃಂಶಧಾತು, ಹೀಗೆ ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳ ಸಮುದಾಯದ ಮೇಲೆ 'ಉಲೂಕಾದಯಃಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕಪ್ರತ್ಯಯಗಾತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ನಿಪಾತದಿಂದಲೇ ರೂಪಸಿದ್ಧಿ. ಉಕಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಬೃಬೂ ಆದೇಶವೆಂದು ತ್ರೀನಿವಾಸನ ಮತ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬಿಳುತ್ತು ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತದೆ, ಅನಾವರಣವಿರುವ ಆಕಾಶದಿಂದ ಬಿಳುತ್ತುವೆ ಮೇಳದಿಂದ ಬಿಳುತ್ತುವೆ' ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ದಾಶ್ಚ ಬೃಬೂಕಂ ವಹತಃ ಪುರೀಷಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೭-೭-೧೯-೩) ||

(೨೦) ಬುಸಮ್ || ಪ್ಲಾ-ಶೌಚೇ. ಧಾತು. ವಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆತಪ್ಪೋಷಮಗೇರ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತಾದಿಗೆ ಸತ್ತ್. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಉಪಸರ್ಗದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರಾವೇಶ, ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಮಬಗಳಿಗೆ ಅಭೇದ. ಪ್ರಥಮಶೌಚ ಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇದರಿಂದ ಸ್ನಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಭೃಂಶ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಚಾದಿಣ ಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ಆಚ ಬಂದು ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಭಿಸುತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಬುಸ-ವಿಸರ್ಗ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ 'ಗೇ ಹೇ ಕಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಬುಸ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಬುಸ್ಯತೇ, ಮೇಳಗಳಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ಅಮಿಃ ಸ್ಯಃ ಕೃಜಾತೇ ಗೂಡತೇ ಬುಸಮ್" (ಋ. ಸಂ. ೭-೭-೧೯-೪) |

(೨೧) ಕುಕ್ತಾ || ಹಂಸಾರ್ಥಕವಾದ ತುಜ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕ್ವಿವಾಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತುಜಂತಿ ಹಂಸಂತಿ ತಮಃ' ಔದ್ಧಿಯಿಂದ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ಜನರನ್ನು ಓಡಿಸುವುದು ತುಜಃ ಅಂದರೆ

ಕಿರಣಗಳು ಆದು ಉಳ್ಳವನು ತ.ಗ್ರಂ. ಮುಕ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಸೂರ್ಯನಿಂದರ್ಥ. ಅಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದದ್ದು ತುಗ್ರಾ. 'ಭವೇ ಭಂದಸ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೦೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' ಅಕಾರಲೋಪ. ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯೂ, ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅನ್ನವೂ ಆದರಿಂದ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಆಗುತ್ತಾರೆಂದು ಮನುವು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ.

ಅಥವಾ.ತುಗ್ರ ಎಂದರೆ ಗ್ರೀಷ್ಮಕಾಲ. ಇದು ಅತಿಶಯವಾದ ಸೂರ್ಯತಾಪವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. "ತತ್ರ ಸಾಧುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವೃತ್ತಿಕಾರರು ಅಗ್ನಿ, ಅಕಾಶ ಯಜ್ಞ, ಉತ್ತಮ ಇಷ್ಟ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತುಗ್ರಶಬ್ದವಿದೆ ಯೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. 'ತುಗ್ರಾದ್ ಘನ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೦೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಾಪ್ತ ವಾದರೂ ವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದ 'ಭವೇ ಭಂದಸ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ತುಗ್ರಾಃ ಎಂದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದ ಲಿಯೂ, ತುಗ್ರಂ ಎಂದು ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. 'ಅಗ್ನಿರಾಪಃ' (ಶ್ವೇ-ಉ) ಎಂದು ನೀರಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಧೂಮವೂ, ಧೂಮದಿಂದ ಮೇಘವೂ, ಆದರಿಂದ ಮಳೆಯೂ ಆಗುತ್ತವೆಂದು ಮುಂಡಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಪಿಸಿದ ಅಹುತಿಯು ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ, ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯಾಗುತ್ತವೆಂದು ಮನುಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಮಳೆಗೆ ಪರಂಪರಾಕಾರಣಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಂಷ್ಯ ಆದರೆ ಉತ್ತಮನು. ಸರ್ವೃತ್ತರ್ಥದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಇಂದ್ರನೇ ವಂಷ್ಯನು ಅವನೇ ಮಳೆಯನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಅವನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವುದು ಮಳೆ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅವಃ ಶಮಂ ವೃಷಭಂ ತುಗ್ರಾಸು (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೩-೫) || ಉತ ಯಸ್ತಗ್ನೀ ಸಚಾ (ಋ. ಸಂ- ೩-೩-೪-೫)

(೨೨) ಬುರ್ಬುರಮ್ || ಪಾಲನ, ಪೂರ್ಣಾರ್ಥಕನಾದ ವ್ಯಾಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕಪ್ಪುತ್ವಯ. 'ಉದೋಸ್ವೈರ್ನಮಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಪುರಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ವಪುಃ ಪುರಮ್'. ರೇಲಕೆ ಪೂರಕನಾದದ್ದು ಅಥವಾ ಪಾಲಕನಾದದ್ದು 'ವಪುಃ ಪುರಂ'. ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರೀಘಾವೇಶ. ಎರಡು ವಕಾರಗಳಿಗೂ ಬಕಾರಾವೇಶ ಬುರ್ಬುರಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಬುರ್ಬುರವು ಇದರಲ್ಲಿಂದ ಎಂಬ ಧ್ವನಿ ಅರ್ಥ ಅದಿಗಿರುವಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಚ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೨೩) ಸುಜೀವ || ನಿರಾಸಕ್ತಾರ್ಥಕನಾದ ಕ್ಷಿಧಾತು (ತುದಾದಿ) ಕ್ಷಯಾರ್ಥಕನಾದ ಕ್ಷಿಧಾತು. (ಭೃದಿ) ಇದರ ನೇಲೆ 'ಅರ್ತಿಪ್ರಸುಮ್' (ಉ. ೧.೧೩೭) ಸೂತ್ರನಿಷಿತವಾದ ಮನಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಣಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಡಿ 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ಯಂಜ್ಞ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ನಕಾರಕ್ಕೂ ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಕ್ಷೇಮನ್ ನಾಂತಕದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ, ಇದರಿಂದ ಧಾರಿ ನಡೆದು ಹೋಗುತ್ತವೆ (ಜಲಮಾರ್ಗ), ಮೇಲ್ನಾಗದಿಂದ ಕ್ಷಯ ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಧಾತುಗಳಿಗೆ ಮನಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಉತ್ತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಾಧಮ ಸುಕ್ಷೋಮ ಎಂದು ಪಾಠ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿತ್ಯಾ ಕ್ಷೇಮಾಯತ್ಯಾ (ಯ್) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇಮಶಬ್ದವು ಉದಕನಾಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪಾಠಶಬ್ದವು ಮಾಡಬೇಕು.

(೨೪) ಧರಣಿವರ್ಷಾ || ಧ್ವಂಷ್ಠಾ ಧಾರಣೇ ಧಾತು. ' ಹೇತುಮತಿ ಚ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ಛಾ ವೃದ್ಧಿ. ಧಾರಿ. ಣಿಚ್ಛಾತದ ಮೇಲೆ ಕೃತ್ಯಾಪ್ರತ್ಯಯ, ಣಿಚ್ಛಾ. 'ಯುಷೋರಣಾಕಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಧರಣಿವರ್ಷಾ. ಛಾಂದಸವಾಮದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಉಚಾರವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯ. ಜಗತ್ತನ್ನು ಧರಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

' ಪಠಾಂ ವಿವರ್ಗೇ ಧರಣೇಷು ತಸ್ಮೌ ' (ಋ.ಸಂ. ೩-೩-೩೩-೬) ಧೀರಾ ಇಚ್ಛೇ ಕೌಠರ್ದುರಣೇಷ್ವಾರ-
ಧತಾ ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೨೯.೩)

(೨೫) ಸಿರಾ || ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾವ ಸ್ವಧಾತುವಿಗೆ ಪಚಾದಿಗಾಸೂತವಾಸುಮಿಂದ ಆಚ್ಛಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಆದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಕರಿಸಿ ಧಾತು ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಸರ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಛಾದಿಸಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಸಿರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಂತವಾದುದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾವ್. ಸಿರಾ. ಗಮನಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ವೃತ್ತಮಾಶಯಾನಂ ಸಿರಾಸು (ಋ.ಸಂ-೧-೬-೨೬-೧)

ಕೆಲವರು ಸುರಾ ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಮುಷ್ಠಿ-ಅಭಿವರ್ಣೇ. ಧಾತು. ಅಭಿವವನೆಂದರೆ ಕ್ಷೇದನ. (ಒದ್ದೆ ಮಾಡುವುದು) ಅಥವಾ ಪ್ರಸನಾರ್ಥಕವಾದ ಮು ಧಾತುವಿಗೆ "ಸುಸೂಧಾ ಗೃಧಿಭ್ಯಃ ಕ್ರನ್" (ಉ. ೨-೨೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾವ್. ಸುರಾ. ಭೂಮಿಯನ್ನು ಒದ್ದೆಮಾಡುವುದು, ತನ್ನ ಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು, ಇತರರ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಐತ್ತಯಾರ್ಥಕವಾದ ಸುರ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸುರಾ ರೂಪವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೨೬) ಅರರಿಂದಾನಿ || ದಾನಾರ್ಥಕವಾದ ರಾ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅದ್ವೈಗಮಹನಜನಃ ಕಿಕಿನ್ಯಾ ಲಿಟ್ ಚ' (ಮಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೬೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಟ್ಟದ್ದಿರುವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ರಾ + ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಆತೋಲೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ರಂಃ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ. "ರಂ ಯಸ್ಯ ನವಿದ್ಯತೇ ಅರರಿ." ಇತರಿಂದ ಕೊಡತೇ ಇರುವುದು. 'ಅರರಿಂದಾನಿ' ಇತರಿಂದ ಕೊಡಲು ಆಸಾಧ್ಯವಾದುದನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರರ ಉಪಪದವಾಗುವಾಗ ದಾ ಧಾತುವಿಗೆ "ಆತೋಲನುಪ ಸರ್ಗೀಕಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಕಾರಲೋಪ. ನಕಾರ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅರರಿಂದಮ್. ಅಥವಾ ಬಹುಲ ಗೃಹಣದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರಂ=ದತ್ತವಾದದ್ದು. ನರಂ=ಅರರಿ. ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಡುವ ಸುಖವೆಂದರ್ಥ. 'ಅರರಿಂದಾನಿ' ಇತಿ ಅರರಿಂದಮ್" ನೀರಿನಿಂದಂಟಾಗುವ ಸುಖವು ಇನ್ನೂ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಆದತ್ತವಾದ ಸುಖವನ್ನು ನೀರು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಧಾರಯದರರಿಂದಾನಿ ಸುಕ್ರತಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೪-೫) ||

(೨೭) ಧ್ವಂಷ್ಠಾ || ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧ್ವಂಸು ಧಾತುವಿಗೆ ಔಣಾದಿಕ ಮನಿನ್ಯಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಹುಲಗೃಹಣದಿಂದ ಧಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಭಿಸತನಾರ್ಥವೂ ಹೇಳಿದೆ. ಬಹುಲಗೃಹಣದಿಂದ ಮಕಾರಲೋಪ. ಧ್ವಂಷ್ಠಾ ಎಂದು ನಾತಕದವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಘಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಪರ್ವತಗಳಿಂದ ಧ್ವಂಸನು ಅಂದರೆ ಗಮನ ಅಥವಾ ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವುದು

ಎಂದರ್ಥ. ಅಧಃ ಪತನ ಅಥವಾ ಗಮನವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಅನೋ ನುಹಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತು ಹಿಗೆ ನುಡಾಗಮ. ಈ ನುಡಾಗಮ ಬಂದದ್ದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಮಾದುಸಧಾಯಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. ಧ್ವಂಸನವುಳ್ಳದ್ದು 'ಧ್ವಸ್ವನ್ನತ್' ಅಗುತ್ತದೆಂದು ಮಾಧವನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಉದಾ—

“ಸಂ ತ್ವಾ ಧ್ವಸ್ವನ್ನದವ್ಯೇತು ಪಾಥಃ” (ಋ. ಸಂ. ೪-೫-೧೯-೨) ||

(೨೮) ಜಾಮಿ || ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಜಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಮನವಪಿಯಜಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಇಷ್ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಜಮುತಿ ಇತಿ ಜಾಮಿ. ತಗ್ಗಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು, ಜಲಾಪೇಕ್ಷಿಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು. ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾರ್ಥಕವಾದ ಜನೀ ಧಾತುವಿಗೆ “ಜನಿಘನಿಭ್ಯಾಮಿಣ್” (ಉ. ೧-೧೫೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಷ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರಾದೇಶ. ಉಪಧಾರ್ಥ. “ಜಾಯತೇ” ಅಸ್ಮಾತ್ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ, ತನ್ನ ಕಾರಣದಿಂದ ಇದು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ನೀರೂ, ನೀರಿನಿಂದ ಪೃಥಿವಿಯೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಕೆಲವರು 'ಜಾಮಿವತ್' ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ನಿಗಮವನ್ನು ಹುದುಕಿ ಇದನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಬೇಕು.

(೨೯) ಆಯುಧಾನಿ || ಯುದ್ಧಂಸಂಪ್ರಕಾರೇ. ಧಾತು. 'ಘಇಥೇಕ ವಿಧಾನಮ್' ವಾರ್ತಕದಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಪ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿಸಿ ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಧಾತು ಇಗುಪಧವಾಮುದರಿಂದ 'ಇಗುಪಧಜ್ಞಾ ಪ್ರೀಕಿಃ ಕಃ' 'ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಯುಧಮ್.' ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಸಂಹರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಬಹುವಚನ ರೂಪ. ಉದಾಹರಣೆ—

‘ಇಂತ್ರೇ ಸಂತಿಷ್ಠ ಜನಯಾಯುಧಾನಿ (ಋ. ಸಂ. ೭-೪-೮-೨) ‘ಜಾಮಿ ಬ್ರುವಾಣ ಆಯುಧಾನಿ ವೇತಿ’ (ಋ. ಸಂ. ೭-೨-೪-೨) ||

(೩೦) ಕ್ಷಪಃ || ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕವಾದ ಕ್ಷಪ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದ್ದಿದ್ದರೂ 'ಬಹುಲಮೇತನ್ನದರ್ಪನಮ್' (ಚುರಾ-೧-ಸೂ) ಎಂದುದರಿಂದ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಸುನ್ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವಣಿಗೆ ಲೋಪ. ಕ್ಷಿಪಯತಿ ಪಿಪಾಸಾಮ್. ಬಾಯಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಕ್ಷಪೋ ಜಿನ್ವಂತಃ ಸ್ಯ ಪತಿಲಭಿಯುಕ್ಷಿಭಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೭-೩) ||

(೩೧) ಅಹಿಃ || ವೇಘನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ (೧೦-೨೧) ಕೆಳಗಿನ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗುತ್ತದೆ, ನೇರವಾಗಿ ತಾಪವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತದೆ, ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಅಹಂಸಕವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪೃಥಿವ್ಯಾ ನಿಶ್ಚಿತಾ ಅಹಿಮ್” (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೬-೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಹವದಕ್ಕೆ ವೇಘನೆಂದು ಸ್ಕಂದವ್ವಾಯು ಛಾಷ್ಯ. ನೀರಿಂದರೂ ಅಸಮಂಜಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಗಮ ಹುದುಕಬೇಕು.

(೩೩) ಸ್ರೋತಃ || ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸ್ತುಧಾತುವಿಗೆ 'ಸ್ತುರೀಭ್ಯಾಂ ತುಟ್ ಚ' (ಉ. ೪-೧೧೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತುಡಾಗಮಃ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಓತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಸುನಿಗೆ ಅದ್ಭವಯವನಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸ್ರೋತಸ್ ಎಂಪು ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದೆಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಧನ್ವನ್ ಸ್ರೋತಃ ಕೃಣುತೇ ಗಾತು ಭೂಮಿವನ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೨೫) ||

(೩೪) ಸ್ತಪ್ತಿಃ || ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕವಾದ ತ್ವನ್ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಕ್ಷೇಪ ತೋರುವುದರಿಂದ 'ಕ್ರಿ ಚಾ ಛ್ರಿ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಿ ಚ್ಚ ಬಂದರೂ ತ್ವಪ್ತಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣಃ. ಇದರಿಂದ ಅಭಿವೇಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವತೆಗೂ ತ್ವಪ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ, ಕುವಿದದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗೂ ಇದರಿಂದ ತ್ವಪ್ತಿ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಅರ್ಥ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ—

ಮನ್ಯೇ ಭೀಜಾನೋ ಅನ್ಯತಸ್ಯ ತರ್ಹಿ ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಾ ಅಸ್ಯಂ ಯದಾವಃ (ಅಥ. ಸಂ. ೩-೧೩-೬), ನೀರಿನ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ತ್ವಪ್ತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಪದಕುರಬೇಕು.

(೩೫) ರಸಃ || ಶಬ್ದಾರ್ಥಕವಾದ ರಸಧಾತುವಿಗೆ ಪಚಾದಿಗಣಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಚ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮೇಘ ಪರ್ವತಾದಿಗಳಿಂದ ಬೀಳುವಾಗ ಶಬ್ದಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ರಸ-ಅಸ್ವಾದನೇ. ಧಾತು. 'ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಘಃ ಪ್ರಾಯೀಣ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಪ್ರತ್ಯಯ. ನಾಲಿಗೆಯಿಂದ ಅಸ್ವಾದ ನೋಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ನೆಕ್ಕಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ರಸವೆಂದರೆ ನೀರಿನ ಗುಣ. ಗುಣ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವಿರುವುದರಿಂದ ನೀರಿನ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ರಸವುಳ್ಳದ್ದು ಜಲ. ಮತ್ಸರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉಕ್ತ ಬಂದಿದೆ. ರಸ ಧಾತುವಿಗೆ ಪೂಜಾರ್ಥವೂ ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ವಯಂ ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಅಥವಾ ಇದರಿಂದ ದೇವತೆ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ—

ಅ ತ್ವಾವಿಶಂತ್ಸಿಂದವಃ- (ಋ. ಸಂ. ೬-೬-೧೯-೨) ||

(೩೬) ಉದಕಮ್ || 'ಉದಕಮ್' (ಉ. ೨-೩೬) ಇತ್ಯುಕ್ತಾದಿಸೂತ್ರೇಣ ಉದಕಶಬ್ದೋ ನಿಪಾತ್ಯತೇ ||

ಉಕ್ತ ಉಪಸರ್ಗ. ಋನ್.ಅವಧಾರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ಷುನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಲೋಪ. 'ಯುಪೇರಣಾಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಕಾರಬೇಶ. ಉದಕವೆಂದು ನಿಪಾತಕವಾಗಿದೆ. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಾಯು ವಿಸ್ತರದ ಹಾರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂದೂ, ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ನೇಗದಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸೀಳಿ ತಗ್ಗುಮಾಡುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. (ಉತ್ಪತ್ತಿ ಭಾಗುಃ) ಉಕ್ತ ಪೂರ್ವಕ ಅಂಚುಧಾತುವಿನ ರೂಪವೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಹೋಗುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು. ಉದಾಹರಣೆ—

ಉದಾಘನುಮ್‌ಹೀರಿತಿ ತಸ್ಮಾಽಪಕಮುಜ್ಯತೇ [ಅಥ. ಸಂ. ೩-೧೩-೪] ಸಮಾನಮೇತದುದಕಮ್. [ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೨೬-೫] ಮಂದೂಕಾ ಇವೋದಕಾನ್ [ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೨೪-೫] ಮಂದೂಕಾ ಉದಕಾದಿವ [ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೨೫-೫]

[೩೬] ಪ್ರಯಃ || ತರ್ಪಣಾರ್ಥಕವಾದ ಪ್ರೀತ್ಯಾಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗುಣ ಅಯಾದೇಶ. ಪ್ರಯಸ್ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಯಮಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಬಂದಾಗ ಬಹುಲಗುಹಣಿಂದ ಓ ಲೋಪ. ಇದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ತೃಪ್ತಿಹೊಂದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ, ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಆಪೋ ನ ದ್ವೀಪಂ ದಧತಿ ಪ್ರಯಾಂಸಿ [ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೮-೩] ||

[೩೮] ಸರಃ | ಗತೃರ್ಥಕವಾದ ಸ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ಬುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ರಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸರಸ್ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೋಗುವುದು, ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಸಾಕಂ ಸರಾಂಸಿ ತ್ರಿಶತಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೬-೫-೨೯-೪)

(೩೯) ಭೇಷಜಮ್ || ಭಿಷಜ್ ಚಿಕಿತ್ಸಾಯಾಮ್ ಕಂಡ್ಯಾದಿಃ | 'ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ' || ಭಿಷಜ್ಯಂತ್ಯನೇನ ಸಾಧು ||

ಚಿಕಿತ್ಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭಿಷಜ್ ಧಾತುವು ಕಂಡ್ಯಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. 'ಅನಂತಾವಸಥೇತಿಕ ಭೇಷಜಾತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ನಿರ್ದೇಶದಿಂದ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಉಕ್ತರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. 'ಆಪ ಇದ್ಯಾ-ಉ ಭೇಷಜರಾಪೋ-' ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅರ್ಥ ಹೇಳಿದೆ. ಭೇಷವೆಂದರೆ ರಾಗ ಇದನ್ನು ಜಯಿಸುವುದು ಎಂದು ದುರ್ಗನ ಮತ. ಅಥವಾ ಭೇಷಜವುಳ್ಳದ್ದು-ಭೇಷಜ. ಅರ್ಪಣೆಗಣಿಸಲಿತನಾದುದರಿಂದ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಅಪ್ಪು ಮೇ ಸೋಮೋ ಅಬ್ರವೀದಂತರ್ವಿಶ್ವಾನಿ ಭೇಷಜಾ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೧೧-೫) ||

(೪೦) ಸಹಃ || ಅಭಿಭವಾ (ತಿರಸ್ಕಾರ)ರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಹಧಾತು ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಚ್ಚಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಷ್ಣವನ್ನು ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಸಹವೆಂಬುದು ಬಲದ ಹೆಸರೆಂದು ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ. ಬಲವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಹಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಮತ್ಸರ್ಥಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಉಕ್ಕಾಗಿದೆ. ಸಹಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಬಲಜನನೇಮ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಉದಾಹರಣೆ—ಸಹದಾತುಂ ಪುರುಹೂತ ಕ್ಷಿಯಂತೇ (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೩-೩) ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಸಲೋಪ ಬಂದಿದೆ.

[೪೧] ರವಃ || ಟು ಓ ಶ್ವಿ-ಗತಿವ್ಯದ್ಯೋಃ -[ಭೃ.ಪ] 'ಶ್ವೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಂಚ' [ಉ.೪.೧೮೮] ಇತ್ಯಸುನ್ ||

ಗತಿ, ವ್ಯದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ವಿಧಾತುವಿಗೆ. ಟು, ಓ ಎರಡೂ ಇತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ (ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ) ಪೂರ್ವರೂಪ. ಶು+ಅನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ರವಸ್ ಸಾಂತಪದವಾಗು ತ್ತದೆ. ಹೋಗುವುದು, ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧವಾಗುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಗತೃರ್ಥಕವಾದ ಶವಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ ಯೆಂದು ನಿಘಂಟು [೨-೧೪] ರವಃ=ಗತೃತಿ ಇತಿ ರವಃ. ಹೋಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೇಟೆ. ಮಾರ್ಗವರು ತಮ್ಮ ನಾನು ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ರವಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ 'ಶಿವಂ, ಶಾವಮ್' ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಶಿವವೆಂದು ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಜಲಪರ್ಯಾಯ ವಚನವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವೈದಿಕ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟು ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ. ಶಾವವೆಂಬುದು

ಅಪ್ಪದ್ರವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಯಾವ ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯರೂ ಈ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. 'ಶಂಕರಿ ಅನೇನ ಇತಿ ಶಾಪಮ್' ಶಂ-ಅಕ್ಕೋಶೇ. ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಕರ್ತರಿ ಚ ಶಾರಕೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಷಾ ಬಂದಾಗ ಉಪಧಾ ನ್ವದ್ವಿ. ಶಾಪಾಧನವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಮುನಿಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಕೈಯಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನು ಹಿಡಿದು ಶಿಖಿಸುವರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ.

[೪೨] ಯಜಃ || ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಬಾಯಾರಿಕೆಗೊಂಡವರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು, ಸ್ವಯಂ ವೇದವೆತಯಾಸುಧರಿಂದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ, 'ಯಾ-ಪ್ರಾಸಣೀ, ಪ್ಲೇಷಾ. ಸ್ವರ್ಧಾ ಯಾಮಾ' ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಅಸುನ್ ಬಂದು ಅಭಿನುಕರೂಪವಾಗಿದೆ. ಸೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ ರ್ಪತಿ ಹುಡುಕಬೇಕು.

[೪೩] ಓಜಃ || ಅರ್ಧವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಉಬ್ಬ ಧಾತುವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ತಿರಸ್ಕಾರಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಉಬ್ಬೇರ್ನೋಪತ್ತ' (ಉ. ೪-೧೮೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸುನ್, ಬಕಾರವೋಪ. ಲಘೂಪಧಸು. ಓಜಸಾ ಸಾಂತವದ ವಾಗುತ್ವದಿ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯರ್ಥ ಹೇಳಿದೆ. ತನ್ನ ವೇಗದಿಂದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಕೆಡಹುತ್ತದೆ, ವರ್ಷಾಠಾಲದಲ್ಲಿ ಅಭವ್ಯದ್ದಿ ಹೊಂದುವುದು, ಎಂದರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೇಕು.

[೪೪] ಸುಖಮ್ || ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ನೀರು ಸುಖವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸುಖಂ ಕಸ್ಯಾತ್? ಸುಹಿತಂ ಹೇಭ್ಯಃ' (ನಿ. ೩-೧೩) ಎಂಬ ನಿಸ್ಸುಕ್ತದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ತಂವಸ್ವಾಮಿಯು ಹೀಗೆ ವಿನುಸಿಸುತ್ತಾನೆ. ಖ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು. ಅವುಗಳಿಂದ ಹಿತವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಹಿತವದದ ಸಂಬಂಧವಿದೆ 'ಖೇಭ್ಯಃ' ಎಂದು ಚತುರ್ಥಿ ಬಂದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರಿಯ ಗಳು ಅಜೀತನು; ಳಾದುದರಿಂದ ಸುಖವಿಸಂಬಂಧ ಅವುಗಳಿಗೆ ಬಾಧಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಹೇತುರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಂಕುಃ ನಿಭಕ್ತಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂದ್ರಿಯ ಮತ್ತು ವಿಷಯಗಳ ಸನ್ನಿವೇಶದಿಂದ ಸುಖವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಸಂಬಂಧ ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಸಂಬಂಧೋಲ್ಲಾಸವಾದ ಸಮಾರ್ಥವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಂದ್ರಿಯ ಹೇತುಕವಾಗ ವುದನ್ನಾಗಿ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಹಿತವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದೆಂದರ್ಥ. ಸುಖಾದಿಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಧರ್ಮಗಳು. ಅಥವಾ 'ಖೇಭ್ಯಃ' ಎಂಬುದು ಚತುರ್ಥಿ ನಿಭಕ್ತಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮನು ನೊಂದಲು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಂಯೋಗಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ಮನಸ್ಸು ಇಂದ್ರಿಯಗಳೊಡನೆ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂದು ಕ್ರಮವಿರುವುದರಿಂದ ಖ ಎಂದರೆ ಆತ್ಮನು. ಇವನು ಸರ್ವವೇಷವ್ಯಾಪ್ತಿಯೆಂದು 'ವರ್ಯಾಃ ಸ ಏಷಃ ಇಹ ಪ್ರದಿಪ್ತಃ ಆ ನಖಾರ್ಥೋಯಥಾ ಪುಃ' ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. 'ಖಂ ಪುನಃ ಏನತೀಃ' [ನಿರು. ೩-೩೧] ಎಂದು ನಿಸ್ಸುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ 'ಉತ್ಪನತಿ = ನಿರಾಶಯತಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿಸುಖಮಮ್.' ಇತಿ ಸುಖಮ್. ಇಂದ್ರಿಯ ಹೇತುಕವಾದ ಸುಖವು ಬ್ರಹ್ಮಸುಖವನ್ನು ಮರೆಮಾಚುತ್ತದೆ. ವಿನೇಕವಿಲ್ಲದೆ ವಿಷಯ ಸುಖವೇ ಸುಖವೆಂದು ಪರಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿಸಿ ಮೋಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೪೫) ಕ್ಷತ್ರಮ್ || ಕ್ಷದ ಎಂಬುದು ಸೌತ್ರಧಾತು. ಸ್ತಂವಸ್ವಾಮಿಯು ಸ್ವೈಯಾರ್ಥವನ್ನೂ, ಮಾಧವನು ಶಕಲಃ ಕರ್ಣಾರ್ಥವನ್ನೂ (ಚೂರಾಗುವುದು), ಸುಮೋಘಿನೀಕಾರನು ಗತಿಹಿಮಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಗುಧೈವಿಷತಿ' (ಉ. ೪-೧೮೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚರ್ತ್ವ. 'ಕ್ಷತ್ರಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮಳೆಗಾಲವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಸಿಕ್ಕಿಬಿಟ್ಟು ನೀರು ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಕಟ್ಟಿನಂತೆ ಸ್ಥಿರವಾಗುವುದು, ಜಲಾಶಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಿರವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿವ್ವಬ್ಬರುತ್ತದೆ, ಅತಿಯಾಗಿ ಸೇವಿಸಿದ ವೈಷ್ಣಾದಿಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿ; ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಹಿಂಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ನಿಷ್ಕರವೇಳಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ, ಪಿಪಾಸಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಥವಾ ಕ್ಷತ್ರ ಎಂಬುದು ಬಲನಾಮ. ಅರ್ಶಅದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಚ್ಚಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಲವುಳ್ಳದ್ದು ನೀರು. ಕ್ಷತ್ರ ಧನನಾಮವೆಂದು ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಧನ ಹೇತುವಾದುದರಿಂದ ಜಲವು ಕ್ಷತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕ್ಷತಾತ್ ತ್ರಾಯತೇ ಇತಿ ಕ್ಷತ್ರಮ್' ಅನ್ನವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಕ್ಲೇಶದಿಂದ ಇದು ರಕ್ತಿಸುತ್ತದೆ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಭಿಮತರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ... "ಯುವಂ ನೋ. ಯೇಷು ವರುಣ ಕ್ಷತ್ರವಮ್" [ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೨-೬] ದೊಡ್ಡದು, ಬಲ, ಧನವೆಂದು ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರ ಭಾಷ್ಯ. "ಉತ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಕ್ಷತ್ರಮುರು" [ಋ. ಸಂ. ೪-೮-೬-೩] ಇಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರವೆಂದರೆ ಧನ. ಈ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೂ ನೀರು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿದೆ.

[೪೬] ಆನಯಾಃ || ಅಜ್ಞಉಪಸರ್ಗ. ವೀ-ಗತಿ, ವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಪ್ರಜನ, ಕಾಂತ್ಯಸನಪಾದನೇಷು. ಧಾತು. "ಇಣಶ್ಚಾ ಸಿಃ" ಸೂತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಅಸಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ-ಆಯಾದೇಶ. ಆನಯಾಃ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಘದಿಂದ ತಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೪೭) ಶುಭಮ್ || ದೀಪ್ತಾರ್ಥಕವಾದ ಶುಭಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ಷಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶುಭ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ದೇವತೆ ಯಾದುದರಿಂದ ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದೆಂದರ್ಥ. ಇದು ಯಾವಾಗಲೂ ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನಾಂತವಾಗಿಯೇ ನೇದದಲ್ಲಿ ದ್ರವ್ಯವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

'ಶುಭಂ ಸ್ವಕ್ಷಮಿವಮೂರ್ಜಂ ವಹಂತ' [ಋ. ಸಂ. ೫-೧-೧-೪] 'ಇಷಂ ಜನಾಯ ವಹಃ ಶುಭ ಸ್ತತೀಃ' [ಋ. ಸಂ. ೭-೮-೧೪-೪] "ದ್ರವತ್ಪಾಣೀ ಶುಭಸ್ತತೀ [ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೬-೧] ||

[೪೮] ಯಾದುಃ || ಪ್ರಾಪಣಾರ್ಥಕವಾದ ಯಾ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಭೃಮೃತೀತ್ಯು' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ದುಡಾಗಮವೂ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾ + ದು. ನಿಮ್ಮಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದೆಂದರ್ಥ. ಗಮನಕ್ರಿಯೆಗೆ ಯಾದುಃ ಎಂದು ಮಾಧವನ ಮತ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ದದಾತಿ ವಹ್ಯಂ ಯಾದುರೀ' [ಋ. ಸಂ. ೨.೧.೧೧ ೬]. ಯಾದುಃ ಅಂದರೆ ನೀರು. ಅದು ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ಸ್ವಂವ ಸ್ವಾಮಿಯು ಭಾಷ್ಯ. ||

[೪೯] ಭೂತಮ್ || ಸತ್ತಾರ್ಥಕವಾದ ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಾತಕಾರ [ಕ್ರ.] ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೊದಲೇ ಇದ್ದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. 'ಆಪ ಏವ ಸಸರ್ಜಾದೌ ತಾಮ್ ವಿರ್ಯಮನಾಸೃಜತ್' ಎಂದು ಮನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ನೀರನ್ನು ಮೊದಲು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ವಿರೈವನ್ನಿಟ್ಟುನೇಂದರ್ಥ. ಭೂಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತೃರ್ಥವೂ ಆರುವುದರಿಂದ ಬಾಯಾರಿಕೆಯುಳ್ಳವರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಇದೂ ಭೂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೇಕು.

[೫೦] ಭುವನಮ್ || ಸತ್ತಾರ್ಥಕ ಭೂಧಾತುವಿಗೆ 'ಭೂಸೂಧೂರ್ಜ್ಞಪ್ತಿಸ್ತು' [ಉ. ೨-೨೫] ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಯೂಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಆನಾದೇಶ. ಭೂ + ಅನ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಚಿತ್ಯುಧಾತುಭುವಾನಾಂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಪಾದೇಶ.

ಇದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ಭುವನವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ-‘ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಚುತ್ವತ್’
[ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೧೬-೧] “ಇಮಾ ಚ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನ್ಯಸ್ಯ” [ಸು. ಸಂ. ೩-೩-೩೧-೪]

[೫೧] ಭವಿಷ್ಯತ್ || ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಲೃಟೀಣೇ ಚ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೃಟಿ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ‘ಲ್ಯಟೀ ಸದ್ವಾ’
[ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೪] ಸೂತ್ರದಿಂದ ರತ್ಯ ಆದೇಶ; ‘ಸ್ಯತಾಸೀಲ್ಯಲುಟೀಣೇ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಯನಿಕರಣ. ಭೂ+ಸ್ಯ+ಆತ್.
ಇಡಾಗಮ. ಧಾತುವಿನ ಉಕ್ತಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ, ಅವಾವೇಶ. “ಅದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸತ್ಯ. ಭವಿಷ್ಯತ್. ನಿರೂ
ಭವಿಷ್ಯತ್ಯಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಲಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ನಿರೀಗೆ ನಾಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ ಶ್ರುತಿ
ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೫೨) ಮಹತ್ || ಪೂಜಾರ್ಥಕವಾದ ಮಹಧಾತುವಿಗೆ ರತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ‘ವರ್ತಮಾನೇ ಪೃಷ್ಠನ್ಯಹೈವೃಹಜ್ಜ
ಗಚ್ಛ್ಯತ್ವವಟ್ಛ’ (ಉ. ೨-೨೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಹತ್ ಎಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ದೇವತೆಯು ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ,
ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ ತಾನೇ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಮಾನಸಬ್ಧ, ತ್ಯಾಗಾರ್ಥಕ ಡಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಪೃಷೋದರಾದಿ
ಪಠಿತನಾದುದರಿಂದ ಈ ರೂಪಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಾನದಿಂದ ಅಂದರೆ ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಸುಖಮಾಣದಿಂದ ತನ್ನಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಾದ
ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ ಇತರ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬಿಡುತ್ತದೆ ಅಂದರೆ ಅತಿಕ್ರಮಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ನಿರೀಗೆ
ಸರ್ವಮಹತ್ವ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಮಹತ್ತ ಉಲ್ಬಂ ಸ್ಯವಿರಂ ಕವಾಸೀತ್ (ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೧೦-೧) ||

(೫೩) ಆಪಃ || ವ್ಯಾಪ್ತೈರ್ಥಕ ಆಪ್ (೫) ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿಸ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ನಿತ್ಯ ಬಹುವಚನಾಂತ.
ಸಂಪೂರ್ಣ ಜಗತ್ತು ನಿರೀನಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿದರೆ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದೆಂದರ್ಥ.
ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನು ಇದನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಈ ಅರ್ಥ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. “ತದಾಪೋದಿಂದ್ರೋ ವೋ ಯತೇ
ಸ್ಯಸ್ಯಾದಾವೋ ಅನು ಜ್ಞನ” (ಆಥ. ಸಂ. ೩-೧೩-೨) ಉದಾಹರಣೆ—

“ ಆಪೋ ಹಿ ಷ್ಯಾ ಮಯೋಭುವಃ—” (ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೫೧)

(೫೪) ವ್ಯೋಮ || ಆಕಾಶನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೩-೩) ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದು,
ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸುತ್ತಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೫೫) ಯಶಃ || ವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಭೋಜನ ಅರ್ಥಕೊಡುವ ಆಶಧಾತುವಿಗೆ ‘ಆಶರೇವನಣೇ ಯುಟಾ ಚ’
(ಉ. ೪-೧೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಅಸುನ್ ಬಹುಬ್ರಹ್ಮಣದಿಂದ ಉಪಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಯುಡಾಗಮ.
ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ವಯವನಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಶಸ್ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಭೋಜವೇವನ ‘ಆಶಿಯುಟ್ ಚ’
ಎಂದೇ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ, ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

ತಿರ್ಯಗ್ ಚಿಲತ್ಸಮಸ ಊರ್ಧ್ವಬುಧ್ನೋ ಯಸ್ಮಿನ್ ಯರೋ ನಿಹಿತಂ ವಿಶ್ವರೂಪವತ್ || ಅಪ್ರಾಸತ
ಯುಷಯಃ ಸತ್ಯ ಸಾಕಂ ಯೇ ಅಸ್ಯ ಗೋಪಾ ಮಹತೋ ಬಭೂವುಃ || (ಅಥ. ಸಂ. ೧೦-೨೬-೯) ||

(೫೬) ಮಹಃ || ಪೂಜಾರ್ಥಕವಾದ ಮಹ ಧಾತುವಿಗೆ ಓಣಾದಿಕ ಆಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಹಸ್ ಸಾಂತ್ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಹತ್ ಪದದ ಅರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ—

“ ಮಹೋಭ್ಯಃ ಸ್ವಾಹಾ ” ‘ ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೬-೩) ‘ ಮಹ್ನಾ ಜಿನೋಷಿ ಮಹಿನಿ ’ (ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೨೯.೧) ||

(೫೭) ಸರ್ಣೀಕಮ್ || ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸ್ವಧಾತುವಿಗೆ ‘ಸರ್ಣೀಕಮ್ ಚ’ (ಉ. ೪-೨೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈರ್ನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಕಾರಾಗಮ. ಕಿತ್ತ್ವ ಅನುವೃತ್ತವಾದರೂ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತು ಬುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ರೇಘದ ಸರದಿಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಸರ್ಣೀಕಮ್. ಓಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಸಲಿಲಾಯ ತ್ವಾ ಸರ್ಣೀಕಾಯ ತ್ವಾ ಸತೀಕಾಯ ತ್ವಾ” ||

(೫೮) ಸ್ವತೀಕಮ್ || ಸ್ವ-ರಬ್ಬೀಕವತಾಪಯೋಃ ಧಾತು (ಭೂ-ಪ) ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥವೂ, ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪೂಜಾರ್ಥವೂ ಹೇಳಿದೆ. ‘ಅಲೀಕಾದಯಶ್ಚ’ (ಉ-೪-೨೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈರ್ನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಒಂದು ನಿವಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ತುಗಾಗಮ ಆದರಿಂದಲೇ ಸ್ವವಾಗಿದೆ. ಕಿತ್ತ್ವ ಅಧಿಕೃತವಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಬ್ದಮಾಡುವುದು, ಹೋಗುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು, ಇದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ, ತಾಣೀ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಾಗಿ ತ್ವನೆ. ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೇಕು. ಕೆಲವರು ‘ಸತೀಕಮ್’ ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಗತ್ಯವನಾರನಾದ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಪದ್ಯಾಧ್ಯಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಈರ್ನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಉಕ್ತರೂಪವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾಯೇಶ. ಹೋಗುವುದು, ದಡಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ‘ ಸತೀಕಾಯ ತ್ವಾ ’ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಮಂತ್ರವೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಪದಕಾರರ ಆಭಿಪ್ರಾಯ ವಿಚಿತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಸ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಅವಗ್ರಹ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

(೫೯) ಸತೀನಮ್ || ‘ಸತೀಕಮ್’ ಶಬ್ದದ ಸಮಾನಾರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದೇ ಈ ಪದ ನಿವಾತದಿಂದಲೇ ದಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಅರ್ಥವಾ ಸತೀ ಆದರೇ ಬೀಜಭವನಾದದ್ದು, ಅರ್ಥಾತ್ ಮಾಧ್ಯಮಿಕವಾದ ವಾಕ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ‘ ಸತಿ ಈನಾ ಅಸ್ಯ ’ ಅಪ್ಪೇ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿ ಇರುವುದು ಸತೀನಾ. ‘ ಸಂಜ್ಞಾ ಪೂರಣ್ಯೋಕ್ತ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಂವದ್ವಾವ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪುಂವದ್ವಾಪ ಬಂದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಅಥೋ ಸತೀನ ಕಂಕತಃ” (ಋ. ಸಂ. ೨-೫-೧೪-೧) “ಸತೀನ ಸತ್ವಾ ಹವೋ ಭರೇಷಾ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೮-೧) ||

(೬೦) ಗೆಪನಮ್ || ವಿಲೋಡನಾರ್ಥಕವಾದ ‘ಗಾಹೂ’ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಯುಚ್ ಬಹುಲಮ್’ (ಉ. ೨-೨೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ಯುಷೋರನಾಕೌ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಸ್ವ. ಪ್ರಾರಂಭದ ಪ್ರವೇಶಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಗಡನ. ಉದಾಹರಣೆ—

‘ ಅಂಭಃ ಕಿವಾಸೀತ್ ಗೆಹನಂ ಗೆಭೀರಮ್ ’ (ಋ. ಸಂ. ೮-೭-೧೭-೧) ||

(೬೧) ಗಂಭೀರಮ್ || ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಗಮ್‌ಧಾತುವಿಗೆ “ ಗಂಭೀರಗಂಭೀರೌ ” (ಉ. ೪-೨೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಗಮು, ಈರನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ, ಮಕಾರಲೋಪ ಬಂದು ‘ ಗಂಭೀರ ’ ಎಂದು ನಿವಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞ ದಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ ಸರ್ಷಿ ದೀನೇ ಗಂಭೀರೌ ಆ (ಮು. ಸಂ. ೬-೪.೫೩-೧) ‘ ನತಂಹಂತಿ ಸ್ತವತೋ ಗಂಭೀರಾಃ ’ (ಮು. ಸಂ. ೮-೬-೫-೪) || ”

(೬೨) ಗಂಭರಮ್ || ‘ ಕೃದರಾದಯಶ್ಚ ’ (ಉ. ೫-೫೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅರಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿವಾತಿತವಾಗಿದೆ. ನಿವಾತದಿಂದಲೇ ಗಮ್‌ಧಾತುವಿಗೆ ಅನ್, ಭಡಾಗಮ ಬಂದಿದೆ. ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದ ಅರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಉಪಾದಾನಾರ್ಥಕ ಗ್ರಹಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅರನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ ಹೈಗೃಹೋರ್ಭಶ್ಚಂದಸಿ ’ ವಚನದಿಂದ ಧಾತು ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ರೇಭಕ್ಕೆ ಮಕಾರ. ಅದೂ ಅಕಾರದ ಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

‘ ಗಂಭೀರೇಷು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಮ್ ’ (ಮು. ಸಂ. ೮-೬-೨-೪) ||

[೬೩] ಈಮ್ || ಇದು ಅವ್ಯಯ. ಅನೇಕ ಪಾಠಗಳಲ್ಲಿ ಕಮ್ ಎಂದು ಲಿಖಿಪ್ರಮೆಯಿಂದ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ ವಿ ಯದಜ್ರಾಂ ಅಜಘನಾವಳಂ ಯಥಾ ” (ಮು. ಸಂ. ೪-೩-೧೪-೪) ||

(೬೪) ಅನ್ನಮ್ || ಪ್ರಾಣನಾ (ಜೀವನ) ಧ್ವನಿವಾದ ಅನ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ ಕ್ಲವ್ಯಾಷ್ಟಮ್— ’ (ಉ. ೩-೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನ್ + ನ = ಅನ್ನಮ್. “ ಅಸ್ಯ ಶೋಷಾದಯೋ ದೋಷಾಃ ಭವಂತಿ ಯದಲಾಭತಃ | ನ ಹಿ ಶೋಯಾದ್ ವಿನಾ ತೃಪ್ತಿಃ ಸ್ವಸ್ಥಸ್ಯಾಪ್ಯಾತುರಸ್ಯ ಚ ” ಎಂದು ವಾಗ್ಬಟನು ಹೇಳಿದಂತೆ ನೀರಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಎಂದೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಜೀವಿಸಲಾರವು. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಜೀವಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಭಕ್ತನಾರ್ಥಕವಾದ ಅನ್‌ಧಾತುವಿಗೆ ನಿಷ್ಠಾಕಾರ. (ಕ್ಷಪ್ರತ್ಯಯ.) ಅನ್ + ನ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ ರದಾಭ್ಯಾಂ ನಿಷ್ಠಾತಃ— ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪ್ರತ್ಯ. ಅನ್ನ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಅದಧಾತುವಿಗೆ ಜಗ್ಗಿ ಅದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿನ್ನಲ್ಪಡುವುದು, ಅಥವಾ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ ನೀರು ಅನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

‘ ಹಿರಣ್ಮಿದಾ ದದತ್ಯನ್ನಮಸ್ತೈ ’ (ಮು. ಸಂ. ೨-೨-೨೩-೫) ||

(೬೫) ಹವಿಃ || ಹವನ, ಅದನವೆಂಬ ಅರ್ಥ ಹೇಳುವ ಹು ಧಾತುವಿಗೆ “ ಅರ್ಚಿ ಶುಚಿ ಹು ಸ್ಥಳಿ— ” (ಉ. ೨-೧೦೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಅವಾದೇಶ. ಹವಿನ್ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಾಯಾರಿದವನಿಗೆ ಕೊಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ದೇವತೋದ್ದೇಶದಿಂದ ಹೋನಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, “ ಬುಹೋಮಿ ” ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

‘ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ ಹವಿಷಾ ವಾವ್ಯಧಾನಃ ’ (ಮು. ಸಂ. ೮-೩-೧೬-೬)

(೬೬) ಸದ್ವ್ಯಾ || (೬೭) ಸದನಮ್ || ಪದ್ವ್ಯಾ-ವಿವರಣಗತ್ಯವಸಾನೇನು ಧಾತು. ಮನಿಸ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಸವ್ಯನ್ ನಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಯುಚ್ಚ ಬಹುಲಮ್' (ಉ-೨-೭೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಚ್ಚ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಸದನಮ್. ಶಿಲಾದಿಗಳ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವುದರಿಂದ ಕಣಕಣವಾಗುತ್ತದೆ, ಇದರಿಂದ ಗೋಡೆ ಮುಂತಾದವುಗಳು ನಶಿಸಿಹೋಗುತ್ತವೆ, ನಿನ್ನುಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ, ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಬಾಯಾರಿಕೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತದೆ, ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳು ಧಾತೃರ್ಥಾನುಸರಣಿಯಿಂದ ತೋರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಹವಿರ್ಹವಿಷ್ಣೋ ಮಹಿ ಸದ್ವ್ಯಾ ದ್ವಿವ್ಯಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೭-೩-೮-೫) ||

(೬೮) ಯತಮ್ || ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಮ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೋಗುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು ಬುತ. ||

(೬೯) ಯೋನಿಃ || ಯು.ವಿಶ್ವಾಸಾವಿಶ್ವಾಸೋಃ ಧಾತು. 'ವಹಿತ್ತಿಯುದ್ವಿಗ್ನಾಹಾತ್ವಂಭೋಃ ನಿಃ' (ಉ. ೪-೫೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಯೋನಿಃ. ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು. ಅಥವಾ ವಿಧಾತುವಿಗೆ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಬಹುಲಗುಣದಿಂದ ಉಕಾರಾದಿಗಳು ಬಂದು ಉತ್ತರೂಪವಾಗುತ್ತವೆ. ವಾಯುವಿನಿಂದ ಸುತ್ತಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಅಥವಾ ದಡದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು. 'ವೃಷ್ಟೇರನ್ನಂ ತತಃ ಸ್ವಜಾಃ' ಎಂದು ಮನುನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಜಲವು ಯೋನಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ಚರತ್ ಪ್ರಿಯಸ್ಯ ಯೋನಿಃ ಪ್ರಿಯಃ ಸನ್" (ಋ. ಸಂ. ೮-೭-೭-೫) "ತ್ವಚಂ ಪೃಂಚತ್ಯುಪರಸ್ಯ ಯೋನೌ" (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೨೭-೩) ||

(೭೦) ಯತಸ್ಯ ಯೋನಿಃ || ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುದು. ನೀರಿಲ್ಲವೆ ಯಾರೂ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಮತವೆಂದೆ ಮುಂದೆ ಉಂಟಾಗುವ ಮಳೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಇದು ಕಾರಣವೆಂದರ್ಥ. 'ಸಹಸ್ರಗುಣ ಮುತ್ಯುಷ್ಯಮಾದತ್ತೇಹಿ ರಸಂ ರವಿಃ' ಎಂದು ಕಾಳಿದಾಸ. ಸೂರ್ಯನು ಭೂಮಿಯಿಂದ ಕಿರಣ ಮೂಲಕ ರಸವನ್ನು ಸೆಳೆದು ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಸುರಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ಯತಸ್ಯ ಯೋನಿಮಾಸದಃ" (ಋ. ಸಂ. ೪-೧-೧೩-೪) "ಯತಸ್ಯ ಯೋನಾಗರ್ಭೇಃ ಸುಜಾತಮ್" (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೯-೨) ||

(೭೧) ಸತ್ಯಮ್ || "ಸತ್ಯು ಭವಮ್" ಮುತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಭವೇ ಭಂದಸಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ ಸಾಧ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ತತ್ರಸಾಧುಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೯೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್. ಅಥವಾ 'ಸತಃ ಅರ್ಹಮ್' ಉತ್ತಮವಾದದ್ದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಭಂದಸಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ವಿದ್ಯುದಸಿ ವಿದ್ಯಾನುಯಾಧ್ಯಾನ ಭೃತಾಸ್ಸತ್ಯಮುಪೈತಿ" || "ಯತಾತ್ ಸತ್ಯಮುಪಾಗಾತ್" ||

(೭೨) ನೀರಮ್ || ಪ್ರಪಿಪಾಸಾಂಕವಾದ ನೀ (ನೀಚ್) ಧಾತುವಿಗೆ ಸ್ವಾಯಿತಂಚಿಮಂಚಿಕಿ— (ಉ-೨-೧೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾಪಿಪೀಶವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶುದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಜನರಿಂದ ತಮಗೆ ಅಭಿಮತವಾದ ದೇಶಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೨೩) ರಯಃ || ರಿಘ್-ಗತೌ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಅಚ ಇಃ' (ಉ. ೪-೧೩೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಪ್ರತ್ಯಯ. ಇವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಕರಿಸಿ ಧಾತು ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. 'ರೀಯತೇ=ಗಚ್ಛತಿ ಇತಿ ರಯಃ.' ಬೋಗುಪ ಸ್ವಭಾವ ವ್ಯುತ್ಪದ್ಧಿ. ಅಥವಾ ಅದಾವಾರ್ಥಕ ರಾಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇಪ್ರತ್ಯಯ, ಯುಗಾಗಮ, ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಸ್ವ. ಬಾಯಾರಿಕೆಗೊಂಡವರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೨೪) ಸತ್ || ಅಸ. ಭುವಿ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಟ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಶತ್ರಾದೇಶ. ಇದಕ್ಕೆ ಪಾತ್ವಾತಿಜೀಶವಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಾ + ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಶ್ವಸೋರಶ್ಲೋಕಃ" (ಪಾ. ಸೂ. ೭. ೪-೧೧೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಶೋಕ. ಸತ್. ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ನಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವುದೆಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—
"ಸದಸಿ ಭೂಯಾಃ" ||

(೨೫) ಪೂರ್ಣಮ್ || ಪ್ಲ-ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕಾತಕಾರ (ಕ್ರಪ್ರತ್ಯಯ) ಪ್ಲ + ತ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಉಮೋಷ್ಯಪೂರ್ಣಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೂಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ಪ. ರ ಪರವಾಗಿ ಬಂದಾಗ "ಹಲಿಚ" (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨೩-೨೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಘಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಪೂರ್ + ತ. ರೇಘದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಾತಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ "ರದಾಭ್ಯಾಂ ನಿಷ್ಕಾತೋ ನಃ ಪೂರ್ಣಸ್ಯ ಚ ದಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ಪ. ನಪ್ತ. ರೇಘದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ "ರದಾಭ್ಯಾಂ-ನೋಣಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ಪ. ಪೂರ್ಣಮ್. ಸೇತು ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಜಲಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಡಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಪೂರಿ-ಆವ್ಯಾಯನೇ ಧಾತು. "ವಾ ದಾಂತ ಶಾಂತ ಪೂರ್ಣದಸ್ತು" (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೨೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಾಂತವಾಗಿ ನಿಷಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವುದು ಉಪಭೋಗದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಣವಾಗುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ಪೂರ್ಣಂ ಶರ್ಣೇನ ಸಿಚ್ಯತೇ" (ಅಥ. ಸಂ. ೧೦-೮-೨೯) ||

(೨೬) ಸರ್ವಮ್ || ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸ್ವಧಾತುವಿಗೆ "ಸರ್ವನಿಘ್ನಪ್ಪರಿತ್ಪ ಸ್ವತಿವಿಮ್" (ಉ-೧-೧೫೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭಿಮತಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಷಾತಿತವಾಗಿದೆ. 'ಅಂತ್ರೇ' ಎಗುದರಿಂದ ಕತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಬಹುಲ ಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಆ ನಿಷೇಧವೂ ಇಲ್ಲ. ಇವರಿಂದ ಹೋಗಲಾಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಬಾಯಾರಿಕೆಯನ್ನು ಉಷ್ಣವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ಸರ್ವಮಸಿ ಸರ್ವಂ ಮೇ ಭೂಯಾಃ" ||

(೨೭) ಅಕ್ಷಿತಮ್ || ಕ್ಷಯಾರ್ಥಕವಾದ ಕ್ಷಿಧಾತುವಿಗೆ ಧಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದುದರಿಂದಲೇ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ದೀರ್ಘ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ 'ಕ್ಷಿಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪ್ತವೂ ಇಲ್ಲ. ಕ್ಷಿತ ಅಂವರೆ ಕ್ಷಯ. ಅಮ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಅಕ್ಷಿತ. ಯಾವಾಗಲೂ ಎಲ್ಲರಿಂದ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರೂ ನಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಮೇಲೆ ಮೇಲೆ ಮಳೆ ಬರುವುದರಿಂದಲೂ ನಾಶವಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ಉಸ್ಸಮಕ್ಷಿತಂ ವ್ಯಚ್ಛತಿ" (ಯು. ಸಂ. ೪-೨೭-೨) "ಸವಾನಮಾರ್ಥಮಕ್ಷಿತಮ್" (ಯು. ಸಂ. ೨.೧-೧೮.೫) "ಅಕ್ಷಿತಮತ್ಯೈ ಜುಹೋಮಿ ಸ್ವಾಹಾ" ||

(೭೮) ಬರ್ಹಿಃ || “ ಬೃಂಹೇರ್ನಲೋಪತ್ತ ” (ಉ. ೨-೧೦೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಸ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಬೃಹ್ + ಇಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಘೂಪಧ ಗುಣ. ಬರ್ಹಿಸ್ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೭೯) ನಾಮ || ಉಮು.ಪ್ರಪ್ತಷ್ಟೇ ಶಬ್ದೇಚ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಮನ್ನಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ‘ ನಾಮನು ’ ಎಂದು ನಿಪಾತನಾಗುವೆ. ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ ಪುರುಷರಿಂದ ನಮಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಮನ್ನಿಸು ಬಂದೂ ನಿಪಾತನಾಗುತ್ತದೆ. ನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿರುವ ಝಂಡು ಹುಲ್ಲು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಬಗ್ಗಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಗತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥ ಕೊಡುವ ಅನುಧಾತುವಿಗೆ, ಚುರಾದಿಗಣಪತಿವಾದ ರೋಗಾರ್ಥ ಕೊಡುವ ಅನುಧಾತುವಿಗೆ ನಜ್ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರುವಾಗ ಮನ್ನಿಸು ಬಂದು ನಿಪಾತನಾಗುತ್ತದೆ. ‘ ನ ಅವಂತಿ = ಗಚ್ಛಂತಿ ಅನೇನ. ’ ಸ್ವಾನವಾನ ಯೋಗ್ಯವಾದ ನಿರಯ ವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ‘ ನ ಅವಯತ್ಯನೇನ ರೋಗಾಃ ’ ಇದರಿಂದ ರೋಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ವೆಂದರ್ಥ. ಈ ಅರ್ಥ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ‘ ಆಪೋ ಅವಿವ ಚಾತನೀಃ ’ || ಉದಾಹರಣೆ—

“ ನಾಮಾನಿ ಯಕ್ಯೋ ಅಧಿ ಯೇಷು ವರ್ಧತೇ ” (ಋ. ಸಂ. ೭-೨-೩೩-೧) “ ದಧಾನಾ ನಾಮ ಯಜ್ಞಯಮ್ ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೦-೪) ||

(೮೦) ಸರ್ಪಿಃ || ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸೃಪ್ (ಛ) ಧಾತುವಿಗೆ ‘ ಅರ್ಚಿಸುಚಿಹುಸ್ವಪಿ— ’ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೦೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಸಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಸರ್ಪಿಸ್ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ರವ ದ್ರವ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಗಮನ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಜಲಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೮೧) ಆಪಃ || ವ್ಯಾಪ್ತೈರ್ಥಕವಾದ ಆಪ್ (ಛ) ಧಾತುವಿಗೆ ‘ ಅಪಃ ಕರ್ಮಾಪ್ಯಾಯಾಂ ಪ್ರಸ್ಯೋ ನುಟಿ ಚ ವಾ ’ (ಉ. ೪-೨೦೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ನಿರೀಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಪಸ್ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪಃ ಶಬ್ದ ಅರ್ಥವೇ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ—

“ ಬಹ್ನೇನಾಂ ಗರ್ಭೋ ಅಪಸಾನುಪಸ್ಯಾತ್ ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೧-೪) “ ಜಾಮೀನಾಮಗ್ನಿರಪಸಿ ಸ್ಪಸ್ತಾನಾಮ್ ” (ಋ. ಸಂ. ೨-೮-೧೪-೧) ||

(೮೨) ಪವಿತ್ರಮ್ || ಪೂರ್ವ-ಪವನೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರಿಸುವಾಗ ‘ ಪುಪಃ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೮೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶಿ ಪವಿತ್ರಮ್. ಸ್ವಾನಮಾಡಿ ಇದರಿಂದ ಪವಿತ್ರನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಜಲವೂ ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ “ ಕರ್ತಂ ಚರ್ಷಿದೇವತಯೋಃ ” (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತೃಧರ್ಮದಲ್ಲಿಯೇ ಇತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಾಪ ಮಾಡಿದವರನ್ನು ಪವಿತ್ರಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. “ ಜ್ಞಾನಂ ತಪೋಗ್ನಿರಾಹಾರೋಮ್ಯನ್ಯನೋ ವಾಯುರ್ವಾಪಂಜನಮ್ | ವಾಯುಃ ಕರ್ಮಾರ್ಕಕಾಲೌ ಚ ಶರ್ದೇಃ ಕರ್ತೃಣಿ ದೇಹಿನಾಮ್ ” ಎಂದು ಮನುವು ಪವಿತ್ರಸಾಧನಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಶತವಿತ್ತಾಃ ಸ್ವಧಯಾ ಮದಂತೀಃ” (ಋ. ಸಂ. ೫-೪-೧೪-೩)

(೮೩) ಅಮೃತಮ್ || ಮೃಜ್-ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ. ಧಾತು. ನಜ್ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ‘ತನಿಮೃಜ್ ಛಾಂ ಕಿತ್ತ್ಯ’ (ಉ. ೩-೮೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತ್ವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. “ನನೋಽಪೇ-” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಜಾ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಮೃತಮ್ ಕುಡಿಯುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಇದರಿಂದ ಮರಣಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ‘ಅಮೃತೋ ದ್ಯಾವಃ’ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಅಮೃತದಂತೆ ಅಸ್ವಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದ ನೀರೂ ಅಮೃತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

‘ಯಾತ್ರಾ ಸುವರ್ಣಾ ಅಮೃತಸ್ಯ ಭಾಗಮ್’ (ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೧೮-೧) ||

(೮೪) ಇಂದುಃ || ಇ ಇಂದೀ ದೀವೌ-ಧಾತು. ‘ಉನ್ನೇರಿಚ್ಚಾದೇ.’ (ಉ. ೧-೧೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹತ ವಾಗುವ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ, ಧಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರಾದೇಶ. ‘ಇಂದೀ+ದೀಪ್ತೇ ಇತಿ ಇಂದುಃ’ ದೇವನೆಯಾದುದರಿಂದ ಇದು ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಕ್ಲೇದನಾರ್ಥಕ (ಒದ್ದೆ) ವಾದ ಉನ್ದಾತುವಿಗೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಆದಿಯ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶ. ‘ಉನ್ತಿ ಭೂಮಿನು’ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಒದ್ದೆ ಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಇದಿ-ಪರನೈವೃತ್ತಿ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ಜಲವೇ ಈಶ್ವರ. ಪ್ರಾಣಿ ಜೀವನವೇ ಜಲಾಧೀನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವೋತ್ಕರ್ಷ ನೀರಿನಿ. ಜಲಸಂಪ್ರಿಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆ ತುಡುಕಬೀಳು.

(೮೫) ಹೇವು || ಹಿರಣ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೨-೧) ತಗ್ಗಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು, ಪ್ರಾಣಿ ಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು, ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಜಲಸಂಪ್ರಿಯದಲ್ಲಿ ನಿಗಮ ಸುಸುಕಬೀಳು.

(೮೬) ಸ್ವಃ || ಸು ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಬುಧಾತುವಿಗೆ ‘ಅನ್ಯೇಃಘ್ನೀಯಿಷಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೨೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಬುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಯಜ್. ಸ್ವರ ರೇಫಾಂತ ಪದ. ಇಲ್ಲಿ ಣ್ಯಂತಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ‘ಸ್ವರಾದಿನಿಪಾತಮವ್ಯಯನು’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯ ಸಂಕ್ಷೇಪವಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ನೇಲೆ ಬಂದ ಸುಬಾವಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಉಕ್ ಬರುವುದು. ‘ಖರವಾನಯೋರ್ವಿಪರ್ಜನಿಯಃ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಪರ್ಗ. ಸ್ವಃ. ಅನಾವೃಷ್ಟಿ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ ಕ್ಲೇಶವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಸಿಶ್ಚ ಹೇಳಿರುವುದು ಯಾವ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆಂದು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಬುಧಾತುವಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಚ್ ಬಂದು ಅಭಿಮತ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದೋಷರಹಿತವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳದ್ದು, ಚನ್ನಾಗಿ ತಗ್ಗಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು, ಚನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳು ತೋರುವಂತೆ. ಇದು ಆರಾಂಕವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ತೋರಿತೆ. ಆಗ ಸು ಪೂರ್ವಕವಾದ ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇಷ್ಟವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆ

“ಅವಿಃ ಸ್ವಃ ಕೃಣುತೇ ಗೂಹತೇ ಬುಸವಾ” (ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೧೯-೪) ಸ್ವಃಃ ಸಿಷಾಸನ್ನಿಧಿರೋ ಗನಿ
ಪ್ತಿಸು || ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೧೨] “ಅಸು ಸ್ವಾಸು ವಂಸಗಃ” [ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೨-೩]

(೮೭) ಸರ್ಗಾಃ || ಸ್ಯ ಜ-ವಿಸರ್ಗೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಘರ್ಷಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ, ' ಚಚೋಃ ಕು ಭಿಣ್ಯತೋಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃತ್ವ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜಸ್ ಬಂದಾಗ ಸರ್ಗಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಘಗಳಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿ ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಸರ್ಗವೆಂದರೆ ನೇಗ. ಅದು ಉಳ್ಳದ್ದು ಸರ್ಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಅರ್ಥ ಅದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರ್ಚಪ್ರತ್ಯಯ. ವೇಗವುಳ್ಳದ್ದು ನೀರು. ಉದಾಹರಣೆ—

ಸರ್ಗಾಸೋ ವಾತಾಽ ಇವ || [ಋ. ಸಂ. ೭-೭-೧೧-೪] ||

(೮೮) ಶಮ್ವರಮ್ || ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕವಾದ ವರಣಾರ್ಥಕ ವ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ' ಗೃಹವ್ಯದ್ಯನಿತ್ತಿಗಮೃತ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ ಗೆ ಗುಣ. ಸಂಸರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯತೋದರಾದಿಗಣಶಿವವಾದುದರಿಂದ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರ್ಚಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಮುಚ್ಚುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಶಂಬ ಎಂದರೆ ವಜ್ರ. ಅದು ಉಳ್ಳವನೂ ಶಂಬ ಅಂದರೆ ಇಂದ್ರ. ಮತ್ತರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲಕ್ ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ಮೇಘನಾನುದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ದಾನಾರ್ಥಕ ರಾ ಧಾತುವಿಗೆ ' ಘರ್ಷಾರ್ಥೇ ಕವಿಧಾನಮ್ ' ಎಂಬುದು ಉಪಲಕ್ಷಣವಾದುದರಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇಂದ್ರನಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಡುವುದು ಶಂಬರವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದಗಳಿವೆ. " ಶಂಚ ತತ್ ವರಂಚ ಶಂಬರಮ್ " ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸ. ರೋಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಶಮನವೂ, ಸಕಲಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವೂ ಆಗಿದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಶಂಬರ, ಸಂಬರ ಎರಡೂ ಜಲನಾಮಗಳಿವೆಯೆಂದು ಮಾಧವನ ಮತ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅತಿಥಿಗ್ವಾಯ ಶಂಬರಂ ಗಿರೀರುಗ್ನೋ ಅವಾಭರತ್ ' [ಋ. ಸಂ. ೨.೧.೧೯.೨] ||

[೮೯] ಅಭ್ಯಮ್ || ಅಪ್ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಭೂಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲ್ರ್ಪಣಾದಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಭಂದಸ್ಯ ಭಯಥ್' ಎಂದುದರಿಂದ ಸುಸ್ಪರವಾದಾಗ 'ನಭೂಸುಧಿಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಯ್ ಸ್ವಾನಿಷೇ ಭ ರುವು ದಿಲ್ವ. ಯಕ್. 'ಅಭ್ಯಮಾ ಭವತಿ' ಎಂದು ಮಾಧವರ ಮತ. ಭೂಮಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವುದು 'ಅಭ್ಯಮ್'. ಉದಾ—

"ಸಚೇವ್ಯುಭ್ಯಂ ಮರುತೋ ಜುನಂತಿ" [ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೮-೩] ||

[೯೦] ವಪ್ತಃ || ಟು-ವಮ್-ಬೀಜಸಂತಾನೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಅರ್ತಿಪ್ರವಸಿ—' (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೧೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಪ್ರತ್ಯಯ. ವಪ್ತಃ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಬೀಜಾನಾಪದಲ್ಲಿ ನೀರು ಸಾಧನವಾಗುವುದರಿಂದ ಇದರಿಂದ ಬೀಜವು ಬಿತ್ತಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ಚರಿಷ್ವಾಣರ್ಜಿವರ್ಪುಷಾಮಿದೇಕಮ್" [ಋ. ಸಂ. ೩-೫-೭-೪] ||

[೯೧] ಅಮ್ನು || ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮದಲ್ಲಿ ಅಂಬರಶಬ್ದ ನಿರ್ವಚನಮಾಡುವಾಗ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಜಲಸಂಖ್ಯೆಯ ದಲ್ಲಿ ನೀಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೯೨) ತೋಯಮ್ || ತವತೇವ್ಯದ್ಧಿಕರ್ಮಣಃ [ನಿರು-೯-೨೫]

ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಕವಾದ ತುಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಘ್ನಾಪ್ಯದಯಶ್ಚ' (ಉ. ೪-೧೦೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಶ್ಚಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ವರ್ಷಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು ತುಧಾತುವಿನಿಂದ ತೋಯ ಪದವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಪ್ಲೀಠ ಸ್ವಾಯಿಯ ಮತ. ಆಗ ನಿಪಾತದಿಂದಲೇ ದಕಾರ ಲೋಪಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಥವಾ ಅವರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತುದಿ ಎಂದು ಸೌತ್ರ ಧಾತು ಹೇಳಿದೆ. ಆದರಿಂದ ಈ ಪದವಾಗಿದೆ. ಭೂನಿಯನ್ನು ಮುಚ್ಚುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ—

“ತೋಯೇನ ಜೀವದ್ಧ್ಯಃ ಸರ್ಜಃ ಭೂಮ್ಯಾಮ್”

(೯೩) ತೂಯಮ್ || ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ನಿಪಾತದಿಂದ ಉತ್ತರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬಂದಿದೆ. ಜಲಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೯೪) ಕೃಪೀಟಮ್ || ಕೃಪೂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯೇ ಧಾತು. 'ಕೃತ್ವಕ್ರೃಪಿಭ್ಯಃ ಕೀಟನ್' (ಉ. ೪-೧೮೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೀಟನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃಪಣ, 'ಕೃಪೀಟಿ, ಕರ್ಪೂರಾದಿ ಪದಗಳು ಕೃಪೂಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿಯೆಂದು ಕಾಶಿಕಾವೃತ್ತಿ ಕಾರರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. 'ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಬಲ್ಮ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಬಲ್ಮ ಪಠನಾದಿರುವುದರಿಂದ 'ಕೃಪೋ ರೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಕೃಪಣಾದೀನಾಂ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವತ್ಸ್ಯಃ" (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೯ ಛಾ) ಎಂದು ಧಾತ್ಯದಲ್ಲಿ ಲತ್ವನಿಷೇಧವೇ ಹೇಳಿದೆ. ತಾಪ ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥವಾಃಃತ್ರದಿ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

‘ಯತ್ರಾ ಕೃಪೀಟಮನು ತದ್ವಹಂತಿ’ (ಋ. ಸಂ. ೩.೩.೨೧-೨) ||

(೯೫) ಶುಕ್ರಮ್ || ದೀಪ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಶುಚಧಾತುವಿಗೆ “ಮಪ್ತೇಂದ್ರಾನ್ವವಜ್ರ—” (ಉ. ೨-೨೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರೇತಸ್ಸಿಗೂ ಶುಕ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ನೀರು ದೇವತೆಗಳ ರೇತಸ್ಸಾದುದರಿಂದ ಶುಕ್ರವೆಂದ ವಾಚ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಶುಕ್ರಾಸು ತೇ ಶುಕ್ರಮಾಯಾನಾಮ್” ||

(೯೬) ತೇಜಃ || ಪಾಲನಾರ್ಥಕವಾದ ತೇಜಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ತೇಜಸ್ ಸಾಂತವೆಂದವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಾಯಾಂಕಿ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಕಾಪಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ನಿಶಾನಾರ್ಥಕವಾದ ತಿಜಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಬಂದು ತೇಜಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. ನೀರು ಅಗ್ನಿಜನ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳಿಗೆ ಅಭೇದೋಪಚಾರದಿಂದ ನೀರೂ ತೇಜಃ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ತೇಜಸ್ಸವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಜಲಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೯೭) ಸ್ವಧಾ || ಸ್ವ ಶಬ್ದ ಉಪಸಂಹಾರವಾಗಿದೆ. 'ದು ಧಾತ್-ಧಾರಣಾಪೋಷಣಯೋಃ' ಧಾತುವಿಗೆ "ಅತೀನೇನಪದೇರ್ಗೇ ಕಃ" (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವಂ ಅಂದರೆ ಆತ್ಮಾ. ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಧರಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. "ಅಪೋ ನಾರಾ ಇತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಆಪೋ ವೈ ನರಸೂನವಃ| ಅಯನು ತಸ್ಯ ತಾಃ

ಪೂರ್ವಂ ತೇನ ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ತೋತಃ" (ಮನು-೬೧-೨೧೦) ಎಂದು ಮನುಸ್ತೋತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಸ್ವಪದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂದರ್ಥ. ಸಸ್ಯಾದ್ಯಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಹಣವನ್ನು ಕೊಡುವುದು ನೀರು. ಇದಕ್ಕೂ ಜಲಪರಾಯ ದದ್ವಿ ನಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೯೮) ವಾರಿ || ಅಚ್ಛಾದನಾರ್ಥಕ ವೃಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಔಷಾದಿಕ ಇಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣೆತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ಛೀಣ ಇತಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ (ಅಲ್). ವಾರಿ. ಸೇತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ತಡೆಯಲ್ಪಡುವುದು, ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸುತ್ತಿರುವುದು, ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ದೇವಂ ಬರ್ಹಿವಾರಿತಿಣನಾಮ್" [ಯ-ವಾ-ಸಂ-೨೧-೫೭] ||

(೯೯) ಜಲಮ್ || ಘಾತನಾರ್ಥಕವಾದ ಜಲಧಾತುವಿಗೆ ಸಚಾದಿಗಣಸಂಘವಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತಿ ಶೀತಗಾವುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ "ಜಾಯತೇ ಇತಿ ಜಃ" ಅನ್ಯೇಷ್ಟಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಡಪ್ರತ್ಯಯವು ನುರಪದವಾದ ಜನ್ಯಧಾತುವಿಗೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಟಿಲೋಪ (ಅನ್) ಪ್ರಾಣಿಯೆಂದರ್ಥ. ಜ ಉಪಪದವಾಗಿಯಾವಾಗ ಆದಾನಾರ್ಥಕ ಲಾಧಾತುವಿಗೆ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಲೋಪ. ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೦೦) ಜಲಾಷಮ್ || ಜಲದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಹಿಂದೆ ತೋರಿಸಿದೆ. ಜೈಃ ಲಷ್ಯತೇ ಇತಿ ಜಲಾಷಮ್. ಪ್ರಾಣಿ ಗಳಿಂದ ಬಯಸಲ್ಪಡುವುದು. ಲಷ-ಕಾಂತಾ. ಧಾತು. ಕಾಂತಿಯೆಂದರೆ ಇಚ್ಛಾ. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯವಿಧಿ ಘ್ಞಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಅಥವಾ ಜಲಾಷವೆಂದರೆ ಸುಖದ ಹೆಸರು. ನೀರು ಸುಖಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಗಳಿಗೆ ಅಭೇದಾಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ನೀರೂ ಜಲಾಷವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ, ಉದಾಹರಣೆ—

ರುದ್ರಂ ಜಲಾಷಭೇಷಜಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೨೬-೪) ಜಲಾಷವೆಂದರೆ ನೀರೆಂದು ಮಾಧವರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

(೧೦೧) ಇದಮ್ || ಇದಿಪರನೈಶ್ಚರ್ಯೇ. ಧಾತು. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. "ಇಂದೇಃ ಕಮಿನ್ಫ ಲೋಪಕ್" (ಉ. ೪-೧೫೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಮಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಇನ್ದಂ + ಅಮ್ ಎಂದು ದಿವ್ಯವಾಗ ನಲೋಪ. ಇದಮ್. ದೇವತೆ ಯಾದುದರಿಂದ ನೀರಿಗೆ ಪರನೈಶ್ಚರ್ಯವಿಧಿಪ್ರತ್ಯಯ. "ಇಣೋ ದಮುಕ್" ಎಂದು ಭೋಜದೇವನ ಸೂತ್ರ. ಇದಮ್. ಕಿತ್ತಾದುದ ರಿಂದ ಇಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು, ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ದೀಪ್ತರ್ಥಕ ಇನ್ದಂ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಮಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಗ್ರಹಣದಿಂದ ನಲೋಪ, ಧರಾಶಕ್ತಿ ದಕಾರಾದೇಶ. ದೇವತೆ ಯಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ಸ್ಯಸಾರೋ ಯಾ ಇದಂ ಯಯುಃ" (ಮು.ಸಂ-೨-೫-೨೬ + ೫) 'ತಾ ಜಿಪ್ತಯಾ ಸದಮೇದಂ ಸುಮೇಧಾಃ' (ಮು-ಸಂ-೫-೧೦-೩) "ರೂಪಾಮಿಸಾರೋ ಅಕ್ಯಣೋದಿದಂತಃ" (ಮು-ಸಂ-೪-೨-೧೯-೩)

ಹೀಗೆ ನೂರೊಂದು ನೀರಿನ ಹೆಸರುಗಳು

ಉದಕಂ ಕಸ್ಮಾದುನತ್ತೀತಿ ತತಃ ||

ಉದಕವೆಂಬ ಶಬ್ದವು ನೆನೆಯಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಉನ್ನಿ ಲ್ಲೇದನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ನೀರು ಹರಿಯುವ ಅಥವಾ ನೀರು ಇರುವ ಪ್ರದೇಶವು ಯಾವಾಗಲೂ ನೆನೆಯಿಸುವುದು (ಹಸಿಯಾಗಿರುವುದು)

ಅಥ ನ ನೀನಾಮಾನಿ

- (೧) ಅವನಯಃ (೨) ಯಹ್ವ್ಯಃ (೩) ಖಾಃ (೪) ಸೀರಾಃ (೫) ಸ್ತೋತ್ರಾಃ
 (೬) ವಿನ್ಯಃ (೭) ಧುನಯಃ (೮) ರುಜಾನಾಃ (೯) ವಕ್ಷಣಾಃ (೧೦) ಸ್ವಾದೋ ಅಣಾಃ
 (೧೧) ರೋಧಚಕ್ರಾಃ (೧೨) ಹರಿತಃ (೧೩) ಸರಿತಃ (೧೪) ಆಗ್ರುವಃ (೧೫) ಸಸುತಃ
 (೧೬) ನಮವ್ಯಃ (೧೭) ವಧ್ಯಃ (೧೮) ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಾಃ (೧೯) ರೋಹಿತಃ
 (೨೦) ಅರ್ಣಾಃ- (೨೧) ಸಿಂಧವಃ (೨೨) ಕುಲ್ಯಾಃ (೨೩) ವಯ್ಯಃ
 (೨೪) ಉವ್ಯಃ (೨೫) ಇರಾವತ್ಯಃ (೨೬) ಪಾರ್ವತ್ಯಃ (೨೭) ಸ್ವವನ್ತ್ಯಃ
 (೨೮) ಊರ್ಜಸ್ವತ್ಯಃ (೨೯) ಪಯಸ್ವತಃ (೩೦) ಸರಸ್ವತ್ಯಃ (೩೧) ತರಸ್ವತ್ಯಃ
 (೩೨) ಹರಸ್ವತ್ಯಃ (೩೩) ರೋಧಸ್ವತ್ಯಃ (೩೪) ಭಾಸ್ವತ್ಯಃ (೩೫) ಅಜಿರಾಃ
 (೩೬) ಮಾತರಃ (೩೭) ನದ್ಯಃ ||

ಇತಿ ಸಪ್ತತ್ರಿಂಶದ್ವಿದೀನಾಮಾನಿ ||೧೩||

(೧) ಅವನಯಃ || ಪೃಥಿವೀನಾಮನಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಪ್ಯತನಾಗಿದೆ. (೧) ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ಯಾವಾಗಲೂ ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿಯೇ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ತನ್ನ ನೀರಿನಿಂದ ಲೋಕವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ತೀರಾದಿ ನಿರ್ಮಾಣದಿಂದ ಜನರಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

‘ಆಸಿಂಚಂತೀರವನಯಃ ಸಮುದ್ರವಾ’ (ಋ.ಸಂ. ೪-೪-೩೧.೧) ‘ಗಾ ನ ವ್ಯಾತ್ರಾ ಅವನೀರಮುಚೇತ್’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೨೯-೫)

(೨) ಯಹ್ವ್ಯಃ || ಯಾ-ಪ್ರಾಸಣೀ ಧಾತು. ‘ರೇವಯಹ್ವಜಿಪ್ರಾನ್ರಿವಾ—’ (ಉ-೧-೧೫೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಸ್ತ, ಹುಗಾಗಸು ಬಂದು ಯಹ್ವ ಎಂದು ನಿಪಾತಿಸುವಾಗಿದೆ. ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಬರ ದೇಶಾದರೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಜಾ಼ಬ್ ಬಂದಿದೆ. ಯಹ್ವೀ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಯಹ್ವ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಯಾಯ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗುತ್ತದೆ, ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಯಹ್ವ ಎಂದು ಮಹತ್ತಿನ

ಪರಾಯವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮಹತ್ವರಿಮಾಣ ಉಳ್ಳವುಗಳು ನದಿಗಳು. ಅಥವಾ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಂದ ಈ ಪದವಾಗಿದೆ. ಯಾ-ಪ್ರಾಪಣೇ, ಹೈಷ್. ಸ್ವರ್ಧಾರ್ಯಾಮ್ ಧಾತುಗಳು. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಭಿಮತ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವವುಗಳು, ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕರಿಯಲ್ಪಡುವವುಗಳು. ಉದಾಹರಣೆ— 'ಸ್ವಯಮುತ್ಕೃತಿ ಪರಿಧೀಯಂತಿ ಯಹ್ವೀಃ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೭-೨೪-೪) 'ಅಪರ್ಧಯಂತ ಸುಧಗಂ ಸಪ್ತ ಯಹ್ವೀಃ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೮-೧೩-೪) ||

ಕೆಲವು ಕೋಶಗಳಲ್ಲಿ "ಯವ್ಯಾಃ" ಎಂದೂ ಪರಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆಗ "ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ" ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ರೂಪವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಮಿಶ್ರಣ ಪದಕ್ಕೆ ಬೇರಾಗುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯೂ ಪೃಥಗ್ವಾಂ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ವಿ ಮುಂತಾದ ಉಪಸರ್ಗವಿದ್ದಾಗ "ವಿಯುತಂ" ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರಾಗುವಿಕೆ ಅರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ವಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ಆ ಅರ್ಥಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲ. 'ಯುತಂ ಧನಮಸ್ಯ' 'ಯುತಂ ಭೋಜನಮಸ್ಯ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಧಾತುವಿದ್ದರೂ ಪೃಥಗ್ವಾಂ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ "ಅಸು ಯುವಪಿರಮಿ—" (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಬಹುಪ್ರಕಾರದಿಂದ "ಅಚೋ ಯತ್" (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಯೋ+ಯು ಎಂದಿರುವಾಗ "ನಾಂತೋ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವಾದೇಶ. ಯವ್ಯಾ, ಪ್ರೀತ್ಯದಲ್ಲಿ ಟಾವ್. ಮಗಳಿಗೂದಲ್ಲಿ ಮೇಘದಿಂದ ನಿಶ್ಚಯ ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಇತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಸೆಳೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾ ಪೃಥಗ್ವಾಂ ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಬಂಧನಾರ್ಥಕವಾದ ಯುಕ್ತ್ಯಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಅರ್ಥಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸೇತು ಮುಂತಾದವುಗಳು ಕಟ್ಟಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ಯವಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಹಿತವಾದವುಗಳು ನದಿಗಳು. ಆಗ "ಖಲಯವ. ಮಾಪತಿ ವ್ಯಪಲ್ಲಹ್ಯಣಶ್ಚ" (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯವಪದದ ಮೇಲೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯವ್ಯಾಃ. ಉದಾಹರಣೆ—'ವಾರ್ಣಂ ತ್ಯಾ ಯವ್ಯಾಭಿಃ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೭-೨೨) ಇಲ್ಲಿ ಯವ್ಯಾ ಪದಕ್ಕೆ ಕಾಲುವೆಯೆಂದು ವಾಗ್ಧವರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಹೀಗೆ ಎರಡು ನಿರ್ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತವಾದುದನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಸ್ವೀಕರಿಸಬಹುದು.

(A) ಖಾಃ || ಖನ.ಅನದಾರಣೇ. ಧಾತು. 'ಅನ್ಯೇಷ್ಟಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ' ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯತೇ ಪದದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ನಿಮಿತ್ತಗಳನ್ನೂಂಟು; ಕಾರ್ಯಗಳು ಭರುತ್ತವೆಯೆಂದು ಸೂಚಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲವಾದ ಖನಧಾತುವಿಗೂ ಡಶ್ಯತಯ ಬರುತ್ತದೆ. ದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಅದಂತನಾದುದರಿಂದ ಪ್ರೀತ್ಯದಲ್ಲಿ ಟಾವ್. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಖಾಃ ಎಂದು ರೂಪ. ವೃತ್ತಹನನವಾದಮೇಲೆ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಆಗಿಯಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳು. ಈ ಅರ್ಥ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ—'ಅಪಾಂ ಬಿಲನಾಪಿಹಿತಂ ಯದಾಸೀದ್ ವೃತ್ತಂ ಜಘನ್ತಾ ಅಪ ತದ್ವವಾರ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೩೮-೧) ನದಿಗಳೂ ಹೇಳುತ್ತವೆ. 'ಇಂದ್ರೋ ಅಸ್ಮಾ ಅದದತ್ ವಜ್ರಪಾಹುಃ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೧೩-೧). ಅಥವಾ ತಮ್ಮ ನೇಗದಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಆಗೇ-ತ್ತಾ ಹರಿಯುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ 'ಪ್ರೀತ್ಯಯೇ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಚ' ಧಾತು. 'ಘಾಘೇ ಕವಿಧಾನಮ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಖ ಅದಂತದ ಮೇಲೆ ಪ್ರೀತ್ಯದಲ್ಲಿ ಟಾವ್. ವೃತ್ತಾಸುರನಿಂದ ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳೂ ಸ್ವರಾಗುತ್ತವೆ, ಅಥವಾ ಅವನಿಂದ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುವವುಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ—

"ಸರಾಯಯಪ್ಪಾಮುಪ ಸೃಜಾ ಗೃಣಾನಃ" (ಋ. ಸಂ. ೪-೭-೮-೪) "ಮಧ್ಯಾಮ ಶೇ ವರಣ ಪಾಮುತ್ಸೃ" (ಋ. ಸಂ. ೨-೭-೯-೫) ||

(೪) ಸೀರಾಃ || ಸೀಡ್-ಬಂಧನೇ ಧಾತು. ಧ್ವಾದಿ, ಕ್ರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ' ಶುಸಿಚಿಮೀನಾಂ ದೀರ್ಘತ್ವ ' (ಉ. ೨-೨೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತಾದಿಗೆ ಸತ್ವ, ದೀರ್ಘ. ಸೀರ. ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಟಾಪ್. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇತು ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ, ಶಿಲಾದಿಗಳಿಂದ ಸೋಪಾನಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ' ಸರಣಾತ್ ಸೀಃ ' ಹೋಗುವುದು ಸೀರ. ಸ್ವ-ಗತಾ-ಧಾತು. ಕೃಷ್ಣಾತ್ಯಕಟಿಪಟಿ— ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈರ್ನಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಟಿರೋಪ. ಟಾಪ್. ಸೀರಾ ನದೀವಾಚಕವಾದರೆ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವೆಂದೂ, ನೇಗಿಲುವಾಚಕವಾದರೆ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುವೆಂದೂ ಮಾಧವರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆ— " ದ್ರವಿತಾನ್ಯಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಸೀರಾ ಅಧಿ " (ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೮-೪) " ಸೀರಾ ಇಂದ್ರಃ ಸ್ತವಿತವೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾ " (ಋ. ಸಂ. ೨-೬-೨-೨) || ಹಲವಾಚಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ—

" ಸೀರಾ ಯುಂಜಂತಿ ಕವಯಃ " (ಋ. ಸಂ. ೮-೫-೧೮-೪)

(೫) ಸೋತ್ರಾಃ || "ಸೋತ್ರಸಿ ಭವಾಃ" ಪ್ರವಾಹಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದವುಗಳು ಎಂಬರ್ಥ ತೋರುವಾಗ 'ಸೋತ್ರಸೋ ವಿಧಾಷಾ ಡ್ಯಡ್ಯಡ್ಯ' (ವಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಸೋತ್ರಸ + ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿರೋಪ. ಸ್ತೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ಸೋತ್ರಾಃ. ಪ್ರವಾಹಗಳಿಂದ ನದೀಸ್ವರೂಪ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ—

' ನವತಿ ಸೋತ್ರಾ ನವ ಸ್ತವಸ್ತೀ ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೫-೨೫-೩)

(೬) ಏನ್ಯಃ || ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಇತ್ಯಾಧಾತುವಿಗೆ 'ವೀ ಜ್ಯಾ ಜ್ವರಿಭ್ಯೋ ನಿಃ' (ಉ-೪-೪೮) ಸೂತ್ರದಿಂದನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಏನಿ ಎಂಬ ಇಕಾರಾಂತ ಕೃದಂತಕ್ಕೆ 'ಕೃದಿಕಾರಾದಂತಿನ' ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಜೀಪ್. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಏನ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಗಮನಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವುಗಳು, ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವವುಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ನದೀವಾಚಕವಾದರೆ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇತರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆಂದು ಮಾಧವನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಕ್ರಮದಿಂದ ಉದಾಹರಣೆ—

' ವಿ ಯದ್ ವರ್ತತ ಏನ್ಯಃ ' (ಋ. ಸಂ. ೪.೩.೧೨-೨) ಏನೀ ತ ಏತೇ ವ್ಯಹತೋ ಅಭಿಶ್ರಿಯಾ (ಋ. ಸಂ. ೨.೨-೧೩-೬)

(೭) ಧುನಯಃ || ಕಂಪನಾರ್ಥಕವಾದ ಧೂಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ "ಘೈಃಪೃಶ್ಠಿ—" (ಉ.೪.೫೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹತವಾದ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾತ್ಯತಿವಿರುದ್ಧದಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ವಾದಿಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ತನ್ನ ತೀರವೃತ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ನಡುಗಿಸುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಗಮನಶೀಲವಾದುದರಿಂದ ತಾನೇ ಕಂಪಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ದಿನೇ ಓವೇ ಧುನಯೋ ಯನ್ವ್ಯರ್ಥಮ್" (ಋ. ಸಂ. ೨-೬-೧೨-೨)

(೮) ರುಜಾನಾಃ || ರುಜೋ ಭಂಗೇ ಧಾತು. ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಲಟಿಗೆ ಶಾನಪ್. ಅದೂ ಪ್ರಥಮಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಿರುವಾಗಲೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗಮುಶಾಸ್ತ್ರ ಅನಿತ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅಥವಾ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಮುಮಾಗಮು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದಡವನ್ನು ಭಂಗಗೊಳಿಸುವುದು, ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಬೀಳಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ಸಂ ರುಜಾನಾಃ ಪಿಪಿಪಿ ಇಂದ್ರತತ್ಪುಃ" (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೩೬-೧) ||

(೯) ವಕ್ಷಣಾಃ || ವಕ್ಷ-ರೋಷೇ. ಧಾತು. “ಕ್ರುಧನುಂಡಾರ್ಥೇಭ್ಯಕ್ಷ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಚ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ಯುಪೋರನಾಕೌ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾವೇಶ. ವಕ್ಷ್ + ಅನ. ‘ಅಟ್ ಕುಪ್ಪಾಜ್’— ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ. ವ್ಯತ್ಯಯ ದಿಂದ ಚಕ್ಷ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ (ಅಂತೋದಾತ್ರ) ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪ್ರಾಪಣಾರ್ಥಕವಾದ ವಕ್ಷಧಾತುವಿಗೆ ಯುಚ್ ಬಹುವ್ರಮ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಚ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ, ಪುಗಾಗಮ. ವಹ್ + ಪ್ + ಅನ. ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಡತ್ವ, ಕತ್ವ. ಪ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಓಪ್. ವಕ್ಷಣಾಃ. ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೇಗದಿಂದ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಸಿಟ್ಟಿನಿಂದಲೋ ಎಂಬಂತೆ ಹೋಗುತ್ತವೆ, ತಾವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತವೆ, ಎಂದರ್ಥ. ಮಾಧವನು ವಕ್ಷಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತೃರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತವೆ, ತಗ್ಗಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತವೆ, ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ ಪ್ರ ವಕ್ಷಣಾ ಅಭಿನತ್ ಪರ್ವತಾನಾಮ್ ” (ಯ. ಸಂ. ೧-೨-೩೬-೧) “ ಮಹಿಜ್ಯೋತಿರ್ನಿ ಹಿತಂ ವಕ್ಷಣಾಸು ” (ಯ. ಸಂ. ೩-೨-೩೬-೪) ||

(೧೦) ಸ್ವಾದೋ ಅರ್ಣಾಃ || ಸ್ವಾದ ಭಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕತ್ವೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವಾದ್ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅರ್ಣಾ ಎಂಬುದು ಅಕಾರಾಂತವಾಗಿ ಉದಕನಾಮದಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿದೆ. ಸ್ವಾದಃ= ತಿನ್ನಲ್ಪಡುವ ಅರ್ಣಾಃ= ನೀರ ಯಾಂಗೆ ಇದೆಯೋ ಅದು ಸ್ವಾದೋ ಅರ್ಣಾ ಆಗುತ್ತದೆ. ಭಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಬಾಧನ ಎಂಬರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ದಡವನ್ನು ಬಾಧಿಸುವ (ಕಡಿದಹಾಕುವ) ನೀರುಳ್ಳವಗಳು ನದಿಗಳು. ಅತಿಶಯವೇಗವುಳ್ಳ ನೀರುಳ್ಳವುಗಳೆಂದರ್ಥ. “ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃ ಪಾದಮನ್ಯವೇ ” (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ ಭಕ್ಷಿತ ಕೂರೋದಕಾಃ ’ ಎಂದು ಮಾಧವರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ವೇಗವುಳ್ಳ ಜಲದಿಂದ ದಡವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದೆಂದರ್ಥ. ಉದಾಃ—

“ಧನ್ವರ್ಣಸೋ ನದ್ಯ ಸ್ವಾದೋ ಅರ್ಣಾಃ ” (ಯ. ಸಂ. ೪-೨-೨೬-೨) ||

(೧೧) ರೋಧಚಕ್ರಾಃ || ರುಧಿರ್-ಆವರಣೇ ಧಾತು. ಭಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘ್ಣಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀ ಕರಿಹಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘುಸಂಧಿಗೆ ಗುಣ. ರೋಧ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತಡೆಯುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ದುಕ್ಯುಷ್ಣಾ-ಕರಣೇ ಧಾತು. ‘ ಘ್ಣಾರ್ಥೇ ಕವಿಧಾನಮ್ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ ಕೃಣಾದೀನಾಂ ಕೇ ದ್ವೀ ಭವತಃ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕವರದಲ್ಲಿಯ ವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಚಕ್ರ + ಅ ಯಣ. ಚಕ್ರ ಅಂದರೆ ಮಾಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ರೋಧ ಚಕ್ರವುಳ್ಳದ್ದು ರೋಧಚಕ್ರಾ. ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸ್ವೈರ ಸಂಚಾರ ನಿರೋಧ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ನದಿಗಳು ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಮಾಡುತ್ತವೆ ಅಥವಾ ರೋಧಃ ಅಂದರೆ ದಡ. ಅದರ ಚಕ್ರ ಅಂದರೆ ಕೃತಿ ಉಳ್ಳವುಗಳು. ‘ ರೋಧಃ ಚಕ್ರಂ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ ’ ರೋಧಸ್ಯ ಶಬ್ದವಾದರೂ ಸಕಾರ ರೋಧ ಛಂದಸವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ತೀರ ನಿರ್ಮಾಣವುಳ್ಳವುಗಳು ತೀರಸಹಿತವಾದ ನದಿಗಳು. ಅಥವಾ ರುಧಧಾತುವಿಗೆ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘ್ಣಾಪ್ರತ್ಯಯ. ರುದ್ಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ರೋಧಃ. ಜಲಪ್ರವಾಹವು ಇದರಿಂದ ತಡೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ದಡ. ಆ ದಡದ ನಿರ್ಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದು ರೋಧಚಕ್ರಾಃ=ನದಿಗಳು. ಉದಾಹರಣೆ— ‘ ಸಮುದ್ರಂ ನ ಸ್ತವತೋ ರೋಧಚಕ್ರಾಃ ’ (ಯ. ಸಂ. ೨-೫-೧೩-೨)

(೧೨) ಹರಿತಃ || ಹರಿಸಾರ್ಥಕವಾದ ಹೃಷ್ಣಾ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ ಹೃಸ್ವರೂಪಿಯಸಿಘ್ರ ಇತಿ ’ (ಉ-೧-೯೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಕಾರ ಇತ್ತಾಗಿ ರೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಹರಿತಾ ತಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ‘ ಹರಿತಃ ’ ಎಂದು ರೂಪ. ಪ್ರಸಹ್ಯಕರಣವೆಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಹೃಷ್ಣಾ ಧಾತುವಿಗೆ

ಜುಹೋತ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ವೇಗದಿಂದ ಮರಗಡ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಅಪಹುಸುತ್ತದೆ, ಅಥವಾ ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಕೆತ್ತು ಒಯ್ಯುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ನದೀ ಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹಂತಾಪದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೩) ಸರಿತಃ || ಗಕ್ಕರ್ಥಕವಾದ ಸ್ವಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಉ.೧-೧೯೪) ಇತಿಪ್ರತ್ಯಯ. "ಸಾವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗಣ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸಂತಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗಮನ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವುಗಳು, ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—'ಸಮ್ಯಕ್ ಸ್ವವಂತಿ ಸರಿತೋ ನ ಧೇನಾಃ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೧೧-೧) 'ಯೋ ನಾಂ ಸಮುದ್ರಾಂತಸರಿತಃ ಪಿತೃಃ' (ಋ. ಸಂ. ೫-೧೩-೨) ||

(೧೪) ಅಗ್ನುನಃ || ಅಹಿ-ಗತೌ-ಧಾತು. 'ಜತ್ವಾದಯಶ್ಚ' (ಉ.೪-೧೦೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂಶ ವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ನಿಪಾತದಿಂದಲೇ ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮ್ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನು + ಅನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ತನ್ನಾದೀನಾಂ ಭಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್' ವಾರ್ತಕದಿಂದ ಉಪಪಾದೇಶ. 'ಅಗ್ನುಪೋ ಗಮನಾತ್ ನದ್ಯಃ' ಎಂದು ವಾಗಧವರ ಭಾಷ್ಯ. ಆಯಾಯ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುವವುಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ:—

'ಸಮಗ್ನುಪೋ ಸಮನೇಷ್ಯಂಜನಃ' (ಋ. ಸಂ. ೫-೨-೧-೫)

(೧೫) ನಭನ್ತಃ || ಣಭ ಧಾತುವು ಭ್ರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಅತ್ಯನೇಪದಿಯಾಗಿಯೂ ದಿವಾದಿ, ಕ್ರೌದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪ ದಿಯಾಗಿಯೂ ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ 'ದಾಭಾಭ್ಯಾಂ ನುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ನುಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಕಾರ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನ ಜನ್ ಪರವಾದಾಗ "ಜನಾದಿಸು ಭಂದಸಿ ವಾವಚನಮ್" ಎಂದುದರಿಂದ 'ಜಸಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣ್ 'ನಭಂತೇ ಇತಿ ನಭನ್ತಃ' ದಡವು ಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವವುಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಎರಡು ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೃಶ್ಯವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ಪ್ರಾಗ್ನುಪೋ ನಭನ್ನೋ ೩ ನ ವಕ್ಶಾಃ" (ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೨-೨) "ಪ್ರ ಪರ್ವತಸ್ಯ ನಭನೂಂ ರಚು ಜ್ಯವುಃ" (ಋ. ಸಂ. ೪-೩-೨೪-೩) ||

(೧೬) ವಧ್ಯಃ || ವಹ-ಪ್ರಾಪಣೇ. ಧಾತು. 'ವಹೋ ಧ್ಯ' (ಉ. ೧-೮೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪತ್ಯಯ, ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧರಾರಾವೇಶ. ವಧೂ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ, ಪ್ರವಾಹಗಳಿಂದ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ಸಮುದ್ರದ ಹೊಡೆಯಾಮದಿಂದ ನದಿಗಳು ವಧುಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ನದಿಗಳ ಪತಿ ಸಮುದ್ರ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ನದೀ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ವಧೂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೭) ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಾಃ || ಹಿರಣ್ಯಶಬ್ದ ಹೇಮನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ವರಣಾರ್ಥಕವಾದ ವೃಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಮುಕ್ತೇಂಪ್ರಾಪ್ರ ವಪ್ರಃ—' (ಉ. ೨-೨೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ವರ್ಣ ಎಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ವರ್ಣ ಅಂದರೆ ಬಿಳಿಪು ಮುಂತಾದ ಬಣ್ಣಗಳು. ಹಿರಣ್ಯ=ಕಾಂತವಾದ, ಮನೋಹರವಾದ ವರ್ಣ=ಬಣ್ಣವು ಯಾವಾ ತಾಃ ಯಾಗಿಗೆ ಇವೆಯೇ ಅಪು 'ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಗಳು' ಅಥವಾ ಧರ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಿತಗಳಾಗಿಯೂ, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂತೋಷ ವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವುಗಳೂ ಆಗಿವೆ, ಅಥವಾ ತಾಮಾದಿ ನಿವಾರಕಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಾಃ ಪರಿಯಂತಿ ಯಿಪ್ಪೀಃ" [ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೨೩-೪]

(೧೮) ರೋಹಿತಃ || 'ರುಹ.ಬೀಜಜನ್ಮನಿಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇಚ' ಧಾತು 'ಹೃಸ್ವರುಹಿಯುಪಿಭ್ಯ ಇತಿ' (ಉ.೧-೯೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ಲಭೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ರೋಹಿತ್ ತಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಇವರಿಂದ, ಅಥವಾ ಇದರ ನೀರಿನಿಂದ ಬೀಜಾದಿಗಳು ಮೊಳಕೆ ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. (ರೋಹಂತಿ ಅಭಿಃ ಬೀಜಾನ್) ನದೀಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೯) ಸಸೃತಃ || ಸಮಾಉದಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಸ್ತುಧಾತುವಿಗೆ 'ಕ್ವಿಪ್ ಚ' (ಪಾ-ಸೂ.೩.೨.೨೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಾಂದಸ್ಸವಾಗಿ ಸಮಿನಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಹಿತ್ತಾದ ಕೃತ್ತಾದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ತುಗಾಗಮ. ಸಸೃತ್. ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಕ್ಷುದ್ರನದಿಗಳೂ ಮಹಾನದಿಗಳೂ ಪರಸ್ಪರ ಸೇರಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. 'ಸಂಗತಾಃ ಸಸೃತಃ'. ಅಥವಾ ಸ್ತವಣಾರ್ಥಕವಾದ ಸ್ತುಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪದಾದಿಗಣ ಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಹಿಂದಿನಂತೆ ತುಗಾಗಮ. ಸ್ತುತಃ ಅಂದರೆ ಜಲಪ್ರವಾಹಗಳು. 'ಸ್ತುತಾ ಸಹ ವರ್ತಂತೇ ಇತಿ ಸಸೃತಃ' ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಕೂಡಿ ಇರುವವುಗಳು 'ಸಹಸ್ಯ ಸಿಂಜ್ಞಾಯಾಮ್' (ಪಾ.ಸೂ.೩-೬.೨೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾದೇಶ. 'ಸಸೃತಃ ಸ್ತ್ರೋತಸಾ ಯುಕ್ತಾಃ' ಎಂದು ಮಾಧವರ ಭಾಷ್ಯ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ಋತಸ್ಯ ಧೇನಾ ಅಯನಂತ ಸಸೃತಃ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೮-೧) ||

(೨೦) ಅರ್ಣಾಃ || 'ಋಣ-ಗತಾ' ಧಾತು. ಪಚಾದಿಗಣಪರಿತವಾದುದರಿಂದ 'ನಂದಿಗ್ರಹ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ಲಭೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾವ್. 'ಅರ್ಣಂತಿ ಇತಿ ಅರ್ಣಾಃ' ಗಮನ ಸ್ವಭಾವ ವೈಶ್ವಗಳೂ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಅರ್ಣವೆಂಬ ಅಕಾರಾಂತಪದ ಉದಕನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಅರ್ಣ ಉಳ್ಳದ್ದೂ ಅರ್ಣವಾಗುತ್ತವೆ. ಅರ್ ಅದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನದಿಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ. 'ಅರ್ತೀರ್ಣಾಂಸ್ಯುಪಗಾಃ' ಎಂದು ಮಾಧವರ ಮತದಂತೆ ಇದು ಋಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಋ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಧಾಪ್ತವಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ರಚರವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಅಥವಾ ಪಚಾದಿಗಣಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ ಬಂದರೆ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಅಸುನ್ ಪರವಾದಾಗ ಹೇಳಿದ ನುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಗಮನಶೀಲನಾದವುಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ಋಣೋರಪೋ ಅನವದ್ಯಾರ್ಣಾಃ" [ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೧೬-೨]

[೨೧] ಸಿಂಧವಃ || ಸ್ಯನ್ದೋ-ಪ್ರಸ್ತವಣೇ ಧಾತು. 'ಸ್ಯನ್ತೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಧ್ವಜ್ಜ' (ಉ. ೧-೧೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಉಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತು ದಲಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೆಂದುಮಿಂದ ಯಾಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ. ಪೂರ್ವರೂಪ ಸಿಂಧು ಉಕಾರಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಹರಿಯುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವುಗಳು. ಉದಾಹರಣೆ—

'ಅಧೋ ಅತ್ಯಾಃ ಸಿಂಧವಃ ಸ್ತ್ರೋತಾಃ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೧೩-೨) 'ಯಸ್ಯ ತೇ ಸಪ್ತ ಸಿಂಧವಃ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೫-೨-೨) ||

(೨೨) ಕುಲಾಃ || 'ಕುಲ-ಸಂಸ್ತಾನೇ' ಧಾತು. 'ಕೋಲಂತಿ ಅಸಿನ್ ಶಿಲಾದಯಃ ಇತಿ ಕುಲಂ ಪರ್ವತಃ' ಶಿಲಾದಿಗಳು ಸಂಘಾತರೂಪವಾಗಿ ಇರುವುದು ಪರ್ವತ ಕುಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಕುಲದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಪ್ರಧಾನಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವವುಗಳು ಎಂಬ ಭವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಭವೇ ಭದಮಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕುಲ+ಯು. 'ಯಸ್ಯೇತಿಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಕುಲಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಳದ ಅಥವಾ ಪರ್ವತದ ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಕುಲ

ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದು ಕುಲ್ಯ. " ಕುಲ್ಯಾಲ್ಯಾಕ್ರೈಮಾ ಸಂತಾ " ಎಂದು ಅನುರ. ಗವೈಗಳಿಗೆ ನೀರು ಹಾಯಿಸಲು ಮಾಡಿರುವ ಕಾಲುವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

‘ಸ್ಯನ್ನತಾಂ ಕುಲ್ಯಾ ವಿಷಿತಾಃ ಪುರಸ್ತಾತ್’ (ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೨೮-೩) ‘ಹೃದಂ ಕುಲ್ಯಾ ಇವಾನ್ತತ’ (ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೯-೩) ||

(೨೩) ವರ್ಯಃ || ವರಣ, ಸಂಭಕ್ತಿ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ವೃ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಅಚ ಇ’ (ಉ-೪-೧೩೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಸ್ರತ್ಯಯ. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತು ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ವರಿ ಎಂಬ ಇಕಾರಾಂತದ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ‘ಕೃದಿಕಾರಾತ್—’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಐಃಷ್ ವರೇ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ‘ವರೈಕಿ’ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ನದೀಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

ಈ ಹೆಸರನ್ನು ಮಾಧವನು “ಋತಾವರ್ಯಃ” ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಋತವೆಂಬುದು ಉದಕನಾಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಉಕ್ಕುದ್ವಯ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ “ಭಂದಸೀ ವನಿಪಾ” ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿಪಾಪ್ರತ್ಯಯ. “ವನೋರಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಐಃಷ್, ನಕಾರಕ್ಕೆ ರೀಫಾದೇಶ. ಅನ್ಯೇಷಾಮುಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋತವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಋತಾವರೇ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ‘ಋತಾವರ್ಯಃ’ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಯಂದಸ್ತಾಮಿ ಮಾತ್ರ ಇದನ್ನು ನದೀನಾಮನೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಧ್ಯಾಂತರ ವಿಮರ್ಶಿಸಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ—‘ಋತಾವರೇರುಪ ಮುಹೂರ್ತಮೇವೈಕಿ’ (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೧೨-೫) ||

[೨೪] ಉವ್ಯಃ || ಅಚ್ಚಾದನಾರ್ಥಕ ಊರ್ಣಾಜ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ, ವೃಷ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ನಿಷ್ಪನ್ನ ವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಪೃಥಿವೀ ನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. [೧-೧೦] ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವವುಗಳು, ತಮ್ಮ ನೀರಿನಿಂದ ಭೂಮಿ ಯನ್ನು ಮುಚ್ಚುವವುಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ, ಸಾಮಾನ್ಯ ಮುಂದಿನ ಪದಗಳಿಗೂ ನದೀ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆ ಇರುವ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೨೫) ಇರಾವತ್ಯಃ || ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಇಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಮಿತ್ರೇಂದ್ರಾಗ್ರವಜ್ರ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಸ್ರತ್ಯಯ ಗುಣಾ ಧಾವಾದಿಗಳು ಬಂದು ಇರಾ ಎಂದು ನಿಸ್ಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಬಲವೆಂದರ್ಥ. “ಇರಾ ಅಸಾಮುಷಿ ಇತಿ ಇರಾವತ್ಯಃ” ಬಲವುಳ್ಳವುಗಳು ನದಿಗಳು. ಮತುಷ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ. ‘ಉಗಿತತ್ಸ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಐಃಷ್ ಬಂದಿದೆ.

(೨೬) ಪಾರ್ವತ್ಯಃ || ಮೇಘನಾಮದಲ್ಲಿ ಪರ್ವತಶಬ್ದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೦-೯) ‘ಪರ್ವತಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ’ ಮೇಘದಿಂದ ಉಂಟಾದದ್ದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಮ್’ [ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೯೨] ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದು ಣಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಅದಿವೃದ್ಧಿ. ‘ಟಿಡ್ಯಾಣಿಜ್—’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣಂತನಾಮದಿಂದ ಐಃಷ್. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(೨೭) ಸ್ರವಸ್ತೈಃ || ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸ್ರು ಧಾತುವಿಗೆ ಲಟ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಶತ್ವ ಆದೇಶ. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಗುಣ, ಆನಾದೇಶ. ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ, ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಐಃಷ್. ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಸದಾಗಮನ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವುಗಳು. ಉದಾಹರಣೆ—‘ನವತಿಂ ಸ್ತ್ರೀತ್ಯಾ ನ ವ ಚ ಸ್ರವಂತೀಃ’ (ಋ. ಸಂ. ೮-೫-೩೩-೩) ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀತ್ಯಾ ಎಂಬುದು ನದಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ಇಲ್ಲಿ ‘ರೇವತ್ಯಃ’ ಎಂಬ ಪಾಠ ಕೆಲವು ಕೋಶಗಳಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅಗರಯಿ

ಎಂದರೆ ಉದಕನಾಮವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. (೧೨-೭೩) ಅದು ಉಳ್ಳದ್ದು ನದಿಗಳು. 'ರಯೇರ್ನಮತೌ ಬಹುಲಮ್' ವಾರ್ತಕದಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ- ಗುಣ. ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕ್ತ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಐ'ಪ್. ರೇವತಿ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಪತಿಃ ಸಿಂಧೂನಾಮಸಿ ರೇವತೀನಾಮ್” [ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೩೮] ಇಲ್ಲಿ ಸಿಂಧುಶಬ್ದ ನಿಶೇಷಣ.

(೨೮) ಊರ್ಜಸ್ವತ್ಯಃ || 'ಊರ್ಜ-ಬಲಪ್ರಾಣನಯೋಃ' ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಊರ್ಜಸ್ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಲವೆಂದರ್ಥ. ಊರ್ಜಸ್ ಉಳ್ಳವುಗಳು ನದಿಗಳು. ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸಂತವಾದುದರಿಂದ ವಿನಿಪ್ರತ್ಯಯಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುಪದಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. 'ತಸೌ ಮತ್ಸರ್ಥೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ರುತ್ವಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಐ'ಪ್. ಅತರಯ ಬಲವುಳ್ಳ ನದಿಗಳು ಸ್ಥಿರವಾದ ವೃತ್ತಾದಿಗಳನ್ನೂ ಕೆಡದು ಹಾಕುತ್ತವೆ. ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದು ಹೇಳಿದೆ—“ಓಜಸಾ ವಾ ಏತಾ ವಹಂತೀರಪೋಹಂತೀರಿವ ಆಕೂಲಂತೀರಿವ ಧಾವಂತೀರಿವ.” ||

(೨೯) ಪಯಸ್ವತ್ಯಃ || ಪಾ-ಪಾನೇ-ಧಾತು. 'ಪಿಬತೀರಿ ಚಾಸುನ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರಾದೇಶ. ಪೀ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಪಯಸ್ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಕ ವ್ಯಾಯುಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ 'ವ್ಯಾಯಃ ಪೀ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಪೀಧಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಯಸ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಮತುಬಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಕುದಿದಿದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಅಭಿವೃದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ, ನೀರು ಪಯಃ. ಅದು ಉಳ್ಳದ್ದು ನದಿಗಳು.

(೩೦) ಸರಸ್ವತ್ಯಃ || ಸರಃ ಎಂಬುದು ಉದಕನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧೨-೩೮) ಸರಸ್ವತ್ಯವುಗಳು ನದಿಗಳು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಮತುಬಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

(೩೧) ತರಸ್ವತ್ಯಃ || 'ತ್ಸ್ಮ-ಪ್ಪವನತರಣಯೋಃ' ಧಾತು. ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಮೂಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ತರನ್ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಆಪತ್ತನ್ನು ದಾಟುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಬಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಲ, ವೇಗವುಳ್ಳವುಗಳು ನದಿಗಳು. ಮತುಬಾದಿ.

(೩೨) ಹರಸ್ವತ್ಯಃ || ಹರಣಾರ್ಥಕವಾದ ಹೃಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತು ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. 'ಉದಕಂ ಹರ ಉಚ್ಯತೇ' ಎನ್ನುವು ನಿರುಕ್ತ. ಹರಃ ಎಂದರೆ ನೀರು, ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದು, ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಉಳ್ಳದ್ದು ನದಿಗಳು.

(೩೩) ರೋಧಸ್ವತ್ಯಃ || 'ರೋಧಃ' ದಡವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ದಡದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ನದಿ. ಮತುಬಾದಿ. ಉದಾಹರಣೆ—ಚಿತ್ತಾ ರೋಧಸ್ವತೀ ರನು' [ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧೭-೧]

(೩೪) ಭಾಸ್ವತ್ಯಃ || ದೀಪ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಭಾಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಭಾಃ ಕಾಂತಿ. ಅದು ಉಳ್ಳದ್ದು ನದಿ. ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವುಗಳು ನದಿಗಳು. ಮತುಬಾದಿ.

(೩೫) ಅಜಿರಾಃ || ಅಜಿ-ಗತಿಶ್ಚೇಪಣಯೋಃ. ಧಾತು. "ಅಜಿರತಿಶಿರ ಶಿಥಿಲ ಸ್ಥಿರ ಸ್ಥಿರ ಸ್ಥವಿರ ಖದಿರಾಃ" [ಉ. ೧-೫೩] ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿರಚ್ಚಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ನಿಪಾತಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೀಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ಹೋಗುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವುಗಳು, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದೋಣಿ ಮುಂತಾದವುಗಳು ತಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಅಜಿರವೆಂದು ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮವಾಗಿ ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವೇಗ ಉಳ್ಳವುಗಳೂ ಅಜಿರವಾಗುತ್ತವೆ. ವೇಗದಿಂದ ಹೋಗುವವುಗಳು ಎಂದರ್ಥ.

(೩೬) ಮಾತರಃ || ಮಾಪ್ ಮಾನೇ ಧಾತು, 'ಶಂಸಿಕ್ಷದಾದಿಭ್ಯಃ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮತ್ವನ್ತ್ವಚೌ' ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ನದೀಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುವುದರಿಂದ ತ್ವನ್ತ್ವಚೌಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ನ ಪಟ್ಸ್ವಸ್ಪಾದಿಭ್ಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್'ಙ' ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ ನೀರು ಹಿಡಿಸುತ್ತದೆ, ತಾಯಿಯಂತೆ ಲೋಕರಕ್ಷಕವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ನದೀಮಾತೃಕವೆಂದು ನದಿಗಳಿಂದಲೇ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳಾಗುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಇದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ಜಜ್ಞಾಸಂ ಸಪ್ತಮಾತರಃ" [ಋ. ಸಂ. ೭-೫-೪-೪] "ದ್ವಿತೀಯಮಾ ಸಪ್ತಶಿವಾಸು ಮಾತೃಷು" [ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೮-೨] ||

[೩೭] ನದ್ಯಃ || ಐದ-ಅನ್ಯಕ್ತೇ ಶಬ್ದೇ. ಧಾತು. 'ನೋ ನಃ' ಅದಿಗೆ ನತ್ವ. ಪಚಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ಚಾಪ್ರತ್ಯಯ. 'ನದಟ್' ಎಂದು ಧಾತ್ಯದಲ್ಲಿ ಟಿತ್ತಾಗಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಟಿಡ್ಧಾಣಚ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್'ಙ'. ನದಂತಿ ಇತಿ ನದ್ಯಃ. ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ಹರಿಯುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ಅರ್ಣವೋ ನ ನದ್ಯಃ ಸಮುದ್ರಿಯಃ" (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೧೯-೨) "ಪ್ರತೀಪಂ ಶಾಪಂ ನದ್ಯೋ ವಪಸ್ವಿ" (ಋ. ಸಂ. ೭-೭-೨೦-೪) ||

ಹೀಗೆ ಮೂವತ್ತೇಳು ನದೀನಾಮಗಳು

ಈ ಮೂವತ್ತೇಳು ನದೀನಾಮಗಳು ಎಂದರೆ ನದೀ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳು.

ನದ್ಯಃ ಕಸ್ಮಾನ್ನದನಾ ಇಮಾ ಭವಂತಿ ಶಬ್ದವತ್ಯಃ ||

ನದೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತ (ನದನಾ) ಅಥವಾ ಧೋರ್ಗರಿಯುತ್ತಾ ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ನದನ ಶಬ್ದದಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ ನದೀ ಎಂದು ಹೆಸರು ಅನ್ವರ್ಥನಾಮವಾಗಿದೆ.

ಬಹುಲಮಾಸಾಂ ನೈಘಂಟುಕಂ ವೃತ್ತಮಾಶ್ವರ್ಯಮಿವ
ಪ್ರಾಧಾನ್ಯೇನ ತತ್ರೇತಿಹಾಸಮೂಚಕ್ಷತೇ | ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಯುಷಿಃ
ಸುದಾಸಃ ಪೈಜವನಸ್ಯ ಪುರೋಹಿತೋ ಬಭೂವ | ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ
ಸರ್ವಮಿತ್ರಃ | ಸರ್ವಂ ಸಂಸೃತಂ | ಸುದಾಃ ಕಲ್ಯಾಣದಾನಃ |

ವೈಜವನಃ ಪಿಜವನಸ್ಯ | ಪುತ್ರಃ ಪಿಜವನಃ ಪುನಃ ಸ್ವರ್ಧನೀಯಜವೀ
ವಾಮಿಶ್ರೀಭಾವಗತಿರ್ವಾ | ಸ ವಿತ್ತಂ ಗೃಹೀತ್ವಾ ವಿಪಾಟ್ ಚ್ಚುತದ್ರೋಣಿಃ
ಸಂಭೇದಮಾಯಯೌ | ಅನುಯಯುರಿತರೇ | ಸ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೋ
ನವೀಸ್ತುಷ್ಟಾವ | ಗಾಧಾ ಭವತ ಇತಿ | ಅಪಿ ದ್ವಿವದಪಿ ಬಹುವತ್
ತದ್ಯದ್ವಿವದುಪರಿಷ್ಟಾತ್ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ ||

ಈ ನದಿಗಳ ಕಾರ್ಯಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿರುವವು ಎಂದರೆ ಏನೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆಯಿಲ್ಲದೆ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ನಡೆದು ಬರುತ್ತಿರುವವು. ಈ ನದಿಗಳ ಕಾರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವರ್ಯಕರವಾದ ವಿಷಯಗಳು ಯಾವವೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ವಿದ್ಯಮಾನಗಳುಂಟು. ಅದನ್ನು ನಿಶದಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನೆಂಬ ಓರ್ವ ಮುಷಿಯಿದ್ದನು. ಆ ಮುಷಿಯು ಪೈಜವನನೆಂಬ ರಾಜನ ಪುತ್ರನಾದ ಸುದಾಃ ಎಂಬುವನಿಗೆ ಪುರೋಹಿತನಾಗಿದ್ದನು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನೆಂದರೆ ವಿಶ್ವ-ಸಕಲಗುಣ, ಮಿಶ್ರ-ಸ್ವೀಹಿತನೆಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಸರ್ವರೂ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಗೆ ಸ್ವೀಹಿತರು. ಸುದಾಃ ಎಂದರೆ ಕಲ್ಯಾಣ ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ದಾನಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಪಿಜವನ ಎಂಬುವನು ಪುತ್ರನಿಗೆ ಪೈಜವನನೆಂದು ಹೆಸರು. ಪಿಜವನ ಎಂಬ ಹೆಸರಿಗೆ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಧಿಯಿಂದ ನೇಗವಾಗಿ ಓಡುವವನು ಅಥವಾ ಇತರರಿಂದ ಅನುಸಂಸಲಾಗದ ನೇಗವುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಮುಷಿಯು ಸುದಾಃ ಎಂಬ ರಾಜನಿಂದ ದಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಬಹಳ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ತನ್ನ ಅಶ್ವಮುಳ್ಳೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವಾಗ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ವಿಪಾಟ್ ಮತ್ತು ಶುತುದ್ರೀ (the rivers Beas and Sutlej) ನದಿಗಳ ಸಂಗಮ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಇವನ ಬಳಿ ದ್ರವ್ಯವಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿದ ಅನೇಕ ದುಷ್ಟರು ಎಂದರೆ ಕಳ್ಳರು ಇವನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದ ಮುಷಿಯು ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿ ಬೇಗನೆ ತನ್ನಾಶ್ವಮುಳ್ಳೆ ಹೋಗಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದನು. ಆದರೆ ಆ ನದಿಗಳು ತುಂಬುಪ್ರವಾಹವಿಂದ ಹರಿಯುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಬೇಗನೆ ದಾಟಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಮುಷಿಯು ವಿಪಾಟ್ ಮತ್ತು ಶುತುದ್ರಿ ನದಿಗಳನ್ನು ಕಡಿದುಮಾಡಿಕೊಂಡು ಎನಿಂದು ಮಾಡಿದನು ಎಂದರೆ ಗಾಧಾ ಭವತ ಎಚ್ಚೆ ನದಿಗಳೇ ಇವು ನಿಮ್ಮ ಉದಕಗಳನ್ನು ಕಡಿದುಮಾಡಿಕೊಂಡು ನಾನು ದಾಟಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ ಎಂದು. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ನದಿಗಳು ಮಾತ್ರವಿದ್ದರೂ ಮುಷಿಯು ಬಹುವಚನ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿ ಸ್ತುತಿಪಡಿಸಿದನು. ಈ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಪ್ರಯೋಗವು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ವಿಮಂಸಲಾಗುವುದು. (ಹದಿನಾಲ್ಕನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚಾರ್ಥನಾಂ ಎಂಬ ಮುಕ್ತೆನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ: ೧. ೯-೩೯).

ಈ ಇತಿಹಾಸವು ಮುನ್ನೆದರಿಸಿಹಿತಿಯಲ್ಲಿ ೩-೩೩ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರರಿಗೂ ನದಿಗಳಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂವಾದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಇದೇ ಮಂಡಲದ (೩ನೇ ಮಂಡಲ) ೫೩ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೯-೧೧ ಮುಕ್ತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಸಾರಾಂಶವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ—

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಯು—ಪರ್ವತಗಳಿಗಿಂತ ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವೂ, ಕಡಿವಾಣವನ್ನು ಸಡಿಲಿಸಿರುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ಸ್ಪರ್ಧಿಸುತ್ತಾ ವೇಗವಾಗಿ ಓಡುತ್ತಿರುವ ರಥದ ಎರಡು ಅಕ್ಷಗಳಂತೆ ಇರುವವೂ, ತಮ್ಮ ಕರುಗಳನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಲು ಆತುರದಿಂದ ಓಡಿಬರುತ್ತಿರುವ ಎರಡು ಗೋವುಗಳಂತೆಯೂ ಇರುವ ವಿಶಾಖಾ ಮತ್ತು ಶುತುದ್ರೀ ಎಂಬ ಎರಡು ನದಿಗಳೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಸಂಯುಕ್ತವಾದ ಪ್ರವಾಹಗಳೊಡನೆ ವೇಗವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. [೧ನೇ ಭುಕ್ತು]

ಎಲೈ ನದಿಗಳೇ, ರಥಕನು ತನ್ನ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ರಥದೊಡನೆ ಓಡುವಂತೆ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿಯೂ, ಇಂದ್ರನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಾಲಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಸಹ ಇಬ್ಬರೂ ಜತೆಯಾಗಿ ಸಾಗರದ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದೀರಿ. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಲೂ ನಿಮ್ಮ ನಿಮ್ಮ ಅಲೆಗಳಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುತ್ತಲೂ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ಎಲೈ ನದಿಗಳೇ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತದೆ. [೨]

ಅಶಯವಾದ ಮಾತೃಪ್ರೇಮವುಳ್ಳ ವಿಶಾಖಾ ನದಿಯನ್ನು ನಾನು ಸಮೀಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ವಿಷ್ಣುವೆವಾದುದೂ ಶೋಭನಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆದ ಈ ನದಿಯು ಕರುವನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸಲು ವೇಗದಿಂದ ಮುನ್ನುಗ್ಗುವ ಗೋವುಗಳಂತೆ ಶುತುದ್ರಿ ನದಿಯೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಆಶ್ರಯವನ್ನೇ [ಸಮುದ್ರವನ್ನೇ] ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತದೆ. [೩]

ನದಿಗಳು—[ಎಲೈ ಋಷಿಯೇ] ನಮ್ಮ ಈ ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ನಾವು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಫಲವತ್ತನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾ ದೇವನಾದ ಇಂದ್ರನ ನಿಯಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅವನಿಂದ ಕ್ಷುಪ್ತವಾದ ಸಾಗರವೆಂಬ ನಮ್ಮ ಬೀಡಿಗೆ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತೇವೆ. ಇಂದ್ರನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿ ನಮ್ಮ ಗಿಂತವ್ಯ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಲು ನಮಗೆ ಕಾಲಾತೀತವಾಗ ಬಾರದು. ನಮ್ಮನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ಋಷಿಯ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವೇನಿರಬಹುದು ? ಅದನ್ನು ನಾವು ತಿಳಿಯಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತೇವೆ. [೪]

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ—ಎಲೈ ಉದಕ ಪ್ರವಾಹಪೂರಿತಗಳಾದ ನದಿಗಳೇ, ಸೋಮಾಹರಣಶ್ಚಾಗ್ರ ಹೊರಟಿರುವ ನನಗಾಗಿ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ಕೊಂಡ ತಡೆಗಟ್ಟಿರಿ. ಅದೇ ನನ್ನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು. ಕುತಿಕ ಪುತ್ರನಾದ ನಾನು ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪೇಕ್ಷಿಸಿ ನನ್ನ ಮುಂದಿರತಕ್ಕ ಈ ಶುತುದ್ರೀನದಿಯನ್ನು ನಮ್ಮತೆಯಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ. [೫]

ನದಿಗಳು—ಉದಕಗಳ ಪ್ರವಾಹಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಅಡ್ಡಲಾಗದ ಅಹಿಯನ್ನು [ವೃತ್ರ] ಹನನ ಮಾಡಿದಾಗ ವಜ್ರಬಾಹುವಾದ ಇಂದ್ರನು ನಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹಕ್ಕೆನುಗುಣವಾದ ಕಾಲುವೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಾಣಿಯುಳ್ಳವನೂ ಜಗತ್ತೀಶರನ್ನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಅಧೀನರಾಗಿ ನಾವು ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದೇವೆ. [೬]

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ—ವೃತ್ರನುಸರನ್ನು ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಕೊಂದು ಉದಕಗಳ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಪ್ರವಾಹಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ಅವುಗಳು ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ಇಂದ್ರನ ಅನುಧಾರಣವಾದ ಸಾಹಸ ಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸ್ತುತೃವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. [೭]

ನದಿಗಳು—ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕ ಎಲೈ ಋಷಿಯೇ, ನಿ ನು ಈಗ ಪಶಿಸಿದ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಮರೆಯಬೇಡ. ಇದೇ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಕುಂದಿನ ಯುಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವೇ ಸ್ತುತಿಯು ಪಠಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮ

ಕರ್ತನಾದ ಎಲೈ ಮುಷಿಯೇ, ನಮ್ಮನ್ನು ಇದೇ ಸಂವಾದಾತ್ಮಕವಾದ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸೇವಿಸು. ಆದರೆ ಮಾನವ ರಂತೆ ಪ್ರಗಲ್ಭಾತ್ಮಕವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸಬೇಡ. ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವಿರಲಿ [೮]

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ—ನನಗೆ ಒಡಹುಟ್ಟಿದಂತಿರುವ ಎಲೈ ನದಿಗಳೇ, ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹವುಳ್ಳವರಾಗಿರಿ. ನಾನು ರಥದೊಂದಿಗೂ ಮತ್ತು ಇತರ ಭಾರಗಳೊಂದಿಗೂ ಬಹುದೂರದಿಂದ ಬಂದಿರುತ್ತೇನೆ. ನನಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹಗಳನ್ನು ಕೊಂಚ ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಿರಿ. ನಮ್ಮ ರಥಚಕ್ರದ ಇರುಚಿಯ ಮುಟ್ಟಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕೊಂಚ ಕಡಿಮೆ ಮುಟ್ಟದಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ನಿಯಮನಮಾಡಿರಿ. [೯]

ನದಿಗಳು—ಸ್ತುತಿಕರ್ತನಾದ ಎಲೈ ಮುಷಿಯೇ, ನಾವು ನಿನ್ನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮನ್ನಿಸುವೆವು. ನೀನು ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ ರಥದೊಂದಿಗೆ ಬಹುದೂರ ಪ್ರವೇಶದಿಂದ ಬಂದಿರುವೆಯೆಂಬುದೂ ನಿಜ. ನಾವು ನಿನ್ನ ಮುಂದೆ ಬಾಗಿ ನಡೆಯುವೆವು ತನ್ನ ಮುದ್ದು ಮಗುವನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಳ್ಳಲು ತಾಯಿಯು ಬಾಗುವಂತೆಯೂ, ತನ್ನ ಪ್ರಿಯನನ್ನು ಆಲಂಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಯುವತಿಯು ಬಾಗುವಂತೆಯೂ ನಾವು ಬಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತೇವೆ. [೧೦]

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ—ಎಲೈ ನದಿಗಳೇ, ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ದಾಟಲು ನೀವು ಬಹಳವಾದ ಅನುಕೂಲಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದೀರಿ. ನನ್ನೊಡನಿರುವ ಭರತರೂ ಸಹ ನಿಮ್ಮ ಸಂಯುಕ್ತಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ದಾಟಲಿ. ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುವ ಸಮಸ್ತ ಗುಂಪೂ ಸಹ ನಿಮ್ಮಿಂದ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟವರಾಗಿಯೂ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿಯೂ ಸಹ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ಪೂರ್ವಸ್ಥಿತಿಗೆ ತಂದುಕೊಳ್ಳಿರಿ. [೧೧]

ಗೋವುಗಳ ಅನ್ನೇಷಣೆಮಾಡುತ್ತಾ ಹೊರಟ ಭರತರು ನದಿಗಳನ್ನು ದಾಟಿದರು. ಮುಷಿಯು ನದಿಗಳ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಸಂತುಷ್ಟನಾದನು. ಎಲೈ ನದಿಗಳೇ, ಅನ್ನ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹಂಚುವವರಾಗಿಯೂ ಅದನ್ನೇ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿರಿ. ನಿಮ್ಮ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ತುಂಬುತ್ತಾ ಪೂರ್ಣಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಹರಿಯಿರಿ. [೧೨]

ಆದರೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ರಥದ ನೊಗದ ಮೂಕಿಯು ಪ್ರವಾಹದ ಮುಟ್ಟಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲಿರುವಂತಾಗಲಿ, ನೀವು ಆ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿಯೇ ಹರಿಯಿರಿ. ದೋಷರಹಿತರೂ ಅದೊಷ್ಟರೂ ಆದ ವಿಪಾಟ್ ರುತುದ್ರೀನದಿಗಳು ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ತುಂಬಿ ಹರಿಯಲಿ. [೧೩]

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ನದಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ದಾಟಿದನು ಎಂಬುದೇ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಮುಷಿಯು ವಿಪಾಟ್ಚಕ್ರದ ನದಿಗಳನ್ನು ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚೋಧಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸಂಚೋಧಿಸಿರುವುದೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡು ಬರುವುದು. ಈಗ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಸಂಚೋಧಿಸಿರುವ ಋಕ್ಕನ್ನು ಮುಂದೆ ಎಂದರೆ ಪ್ರಪಂಚತಾನಾಂ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ [ನಿ. ೯-೩೯] ಕೆಳಸಲಾಂವು. ಈಗ ಬಹುವಚನದ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕನ್ನು ನಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ—

ಇತಿ ಚತುರ್ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಪಂಚವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ತತ್ವದನೆಯ ಖಂಡವು.

—

ರಮಧ್ವಂ ಮೇ ವಚನೇ ಸೋಮ್ಯಾಯ ಋತಾವರೀರುಪ ಮುಹೂರ್ತಮೇವೈಃ | ಪ್ರ ಸಿಂಧುಮೆಚ್ಛಾ ಬೃಹತೀ ಮನೀಷಾವಸ್ಯು- ರಕ್ಷೇ ಕುಶಿಕಸ್ಯ ಸೂನುಃ || (ಋ. ಸಂ. ೩-೩೩-೫) ಉಪರಮಧ್ವಂ ಮೇ ವಚನೇ ಸೋಮ್ಯಾಯ ಸೋಮಸಂಪಾದಿನ ಋತಾವರೀರ್ಯುತ- ವತ್ಯ ಋತಮಿತ್ಯುದಕನಾಮ ಪ್ರತ್ಯುತಂ ಭವತಿ ಮುಹೂರ್ತ- ಮೇವೈರಯುರವನೈರ್ವಾ ಮುಹೂರ್ತೋ ಮುಹುರ್ಯುತುರ್ಯುತು- ರರ್ತೇರ್ಗರ್ತಿಕರ್ಮಣೋ ಮುಹುರ್ಮೂರ್ಥ ಇವ ಕಾಲೋ ಯಾವದ- ಭೀಕ್ಷ್ಣಂ ಚೇತ್ಯಭೀಕ್ಷ್ಣ ಮಭಿಕ್ಷುಣಂ ಭವತಿ ಪ್ತೋಃ ಕ್ಷೋತೇಃ ಪ್ರಕ್ಷುತಃ ಕಾಲಃ ಕಾಲಯತೇರ್ಗರ್ತಿಕರ್ಮಣಃ ಪ್ರಾಭಿಕ್ಷಯಾಮಿ ಸಿಂಧುಂ ಬೃಹತ್ಯಾ ಮನೀಷಯಾ ಮನಸ ಈಷಯಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ಚಾವನಾಯ ಕುಶಿಕಸ್ಯ ಸೂನುಃ ಕುಶಿಕೋ ರಾಜಾ ಬಭೂವ ಕ್ರೋಶತೇಃ ಶಬ್ದ ಕರ್ಮಣಃ ಕ್ರಂಶತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಕಾಶಯುತಿಕರ್ಮಣಃ ಸಾಧು ವಿಕ್ರೋಶಯುತಾರ್ಥಾನಾಮಿತಿ ವಾ ನದ್ಯಃ ಪ್ರತ್ಯುಚುಃ ||೨೫||

—

ರಮಧ್ವಂ ಮೇ ವಚನೇ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು-ಉದಕಪೂರ್ಣವಾದ ಎಲೈ ನದಿಗಳೇ, ಸೋಮಾಹರಣಾರ್ಥ ವಾಗಿ ಹೊರಟಿರುವ ನನ್ನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ನಿಮ್ಮ ಶಿಘ್ರಗಾಮಿಗಳಾದ ಪ್ರವಾಹಗಳನ್ನು ಕೊಂಚಕಾಲ ತಡೆಯಿರಿ. (ಎಲೈ ಶುತುದ್ರಿಯೇ,) ಕುಶಿಕವುತ್ರನಾದ ನಾನು ಆತ್ಮರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಮಹತ್ತಾದ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ನಮ್ರನಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಉಪರಮಧ್ವಂ ಮೇ ವಚನೇ ಸೋಮ್ಯಾಯ ಸೋಮ್ಯಾಯ ಸೋಮಸಂಪಾದಿನೇ- [ಎಲೈ ನದಿಗಳೇ] ಯಜ್ಞಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ತರಲು ಹೊರಟಿರುವ ನನ್ನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ನೀವು ನಿಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹ ಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ತಡೆಗಟ್ಟಿರಿ. ಏಕೆಂದರೆ ತುಂಬಿ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ ಆಳವಾದ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ದಾಟಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ

ನಿವೃತ್ತ ನನಗಾಗಿ ಕೊಂಚಕಾಲ ಎಂದರೆ ನಾನು ನದಿಯನ್ನು ದಾಟುವವರೆಗೆ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಿರಿ ಎಂದು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಮುಷಿಯು ನದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವನು.

ಋತಾವರೀಃ ಋತವತ್ಸಃ—ಋತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೀರು, ಉದಕವೆಂದರ್ಥವು ಎಕೆಂದರೆ ಋ-ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಋತಶಬ್ದವು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದರಿಂದ ಋತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದರ್ಥವು.

ಮುಹೂರ್ತೋ ಮುಹುರ್ಭುತಃ | ಮುಹೂರ್ತಮೇವೈಃ ಆಯುಷೈರವನೈರ್ವಾ | ಋತುರತೇರ್ಗತಿ ಕರ್ಮಣಃ ಮುಹುರ್ಮೂಢ ಇವ ಕಾಲೋಯಾವದಭೀಕ್ಷ್ಯಂ ಚೇತಿ—

ಮುಷಿಯು ನದಿಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಒಂದು ಮುಹೂರ್ತಕಾಲದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದಾನೆ—ಮುಹೂರ್ತವೆಂದರೆ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಮಾತ್ರ ಬಹಳ ಕಾಲವಲ್ಲ. ನಾನು ನದಿಯನ್ನು ದಾಟುವಷ್ಟು ಅತ್ಯಲ್ಪ ಕಾಲಮಾತ್ರ ಎಂದರ್ಥವು. **ಏವೈಃ** ಎಂದರೆ ಈ ನಿಮ್ಮ ಹೆಚ್ಚಾದ ಉದಕಗಳಿಂದ ಹರಿಯುವುದನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿರಿ. ಅಥವಾ **ಏವೈ** ಅಂದರೆ ಅವನೈಃ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಚಿತ್ರೈರ್ಗಮನೈಃ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ಅಥವಾ ವಿಧವಿಧವಾದ ಗಮನ [ಪ್ರವಾಹ] ಗಳಿಂದ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. **ಮುಹೂರ್ತೋ ಮುಹುರ್ಭುತಃ** :— ಋ-ಗತೌ ಎಂಬ ಗತೃರ್ಭಕ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಋತಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಕಾಲವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಕಾಲವು ಯಾವಾಗಲೂ ಮುಂದೆ ಮುಂದೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ [ಕಳೆದು ಹೋಗುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ] ಋತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಾಲವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಋತವೆಂದರೆ ಕಾಲದಲ್ಲೆ ಬಹು ಸಣ್ಣ ವಿಭಾಗವು. ಮುಹೂರ್ತವೆಂದರೆ ಮುಹುಃ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಋತ-ಕಾಲವು ಪುನಃ ಪುನಃ ಒದಗಿ ಬರುವ ಸಣ್ಣದಾದ ಒಂದು ಕಾಲ ವಿಭಾಗವು. ಈ ಮುಹೂರ್ತವೆಂಬ ಕಾಲಪರಿಮಾಣವು ಅಭಿಕ್ಷ್ಯ ಅಥವಾ ಅಭಿಕ್ಷಣ ವೆನಿಸುವುದು. ಅಭಿಕ್ಷಣವೆಂದರೆ ಈಗ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಕಾಲದ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ವಿಭಾಗವು, ತುಂಡುಮಾಡಿರುವುದು. ಕ್ಷಣ ಶಬ್ದವು ಹಿಂಸಿಸು, ಕತ್ತರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಕ್ಷಣೋಕ್ತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಕಾಲದ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಕತ್ತರಿಸಿದ ತುಂಡು ಎಂದರೆ ಕಾಲದ ಅತಿ ಸಣ್ಣ ವಿಭಾಗವು. **ಪ್ರಶ್ನುತಃ ಕಾಲಃ** ಎಂದರೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸಣ್ಣದಾಗಿರುವ ಅತಿ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿರುವ ಕಾಲಪರಿಮಾಣಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಕಾಲಃ ಕಾಲಯತೇರ್ಗತಿ ಕರ್ಮಣಃ—ಕಾಲ ಶಬ್ದವು ಗತೃರ್ಭಕವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕಾಲಯತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಮುಂದೆ ಸಾಗುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕಾಲವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಈ ಕಾಲವು ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಂದೆ ಸಾಗುತ್ತಲೇ ಇರುವುದು.

ಪ್ರಾಭಿಷ್ಟಯಾಮಿ ಸಿಂಧುಂ ಬೃಹತ್ಯಾ ಮಹತ್ಯಾ ಮನೀಷಯಾ ಮನಸ ಈಷಯಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಶ್ರಜ್ಜಯಾ ವಾ ಅವನಾಯ—[ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಾದ ನಾನು] [ಸಿಂಧುಂ] ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ನದಿಯನ್ನು ಮನಃಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೂ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಯೂ ಮಾಡಿರುವ ದೊಡ್ಡದಾದ ಈ ನನ್ನ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ನಿಂತು ನನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಕುಶಿಕಸ್ಯ ಸೂನುಃ ಕುಶಿಕೋ ರಾಜಾ ಬಭೂವ | ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಮುಷಿಯು, ತಾನು ಕುಶಿಕನೆಂಬುವನು ಪುತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಕುಶಿಕನೆಂಬುವನು ಒಬ್ಬ ರಾಜನು. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಕೌಶಿಕನೆಂಬ ಪದಪ್ರಯೋಗವೂ ಇದೆ.

ಕ್ರೋಶತೇಃ ಶಬ್ದಕರ್ಮಣಃ | ಕ್ರಂಶತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರಕಾಶಯತಿ ಕರ್ಮಣಃ ಸಾಧುವಿಕ್ರೋಶ-
ಯುತಾರ್ಥಾನಾಮಿತಿ ವಾ—ಕುಶಿಕ ಶಬ್ದವು ಶಬ್ದಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಕ್ರೋಶತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಪ್ರಕಾಶಕಡಿಸು,
ಕೀರ್ತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಕ್ರಂಶತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಈ ರಾಜನು ಸಾಧುವನರಿಗೆ
ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ದಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇವನ ಕೀರ್ತಿಯು ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಯಿತೆಂದು ಈ ರಾಜನಿಗೆ ಕುಶಿಕ ಶಬ್ದವು [ಹೆಸರು]
ಸಲ್ಲುವುದು. ಈ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನುಷಿಯ ಪಾರ್ಥನೆಗೆ ನದಿಗಳು ಪ್ರಕೃತ್ಯುಕ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಿದವು. ಅದನ್ನು ಮುಂದೆ
ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇತಿ ಪಂಚವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಷಷ್ಠೀಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಷ್ಟಾತ್ತರನೆಯ ಖಂಡವು

ಇಂದ್ರೋ ಅಸ್ಮಾ^೨ಅರದದ್ವಜ್ರಬಾಹುರಪಾಹಸ್ವೃತ್ರಂ ಪರಿಧಿಂ
ನದೀನಾಂ | ದೇವೋಽನಯತ್ಸವಿತಾ ಸುಪಾಣಿಶ್ಚಸ್ಯ ವಯಂ ಪ್ರಸವೇ
ಯಾಮ ಉರ್ವಿಣಃ || (ಯು. ಸಂ. ೩-೩೩-೬) ಇಂದ್ರೋ ಅಸ್ಮಾನರ-
ದ್ವಜ್ರಬಾಹೂ ರದತಿಃ ಖನತಿಕರ್ಮಾವಹನ್ ವೃತ್ರಂ ಪರಿಧಿಂ ನದೀನಾ-
ಮಿತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ದೇವೋಽನಯತ್ಸವಿತಾ ಸುಪಾಣಿಃ ಕಲ್ಯಾಣಪಾಣಿಃ
ಪಾಣಿಃ ಪಣಾಯತೇಃ ಪೂಜಾಕರ್ಮಣಃ ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಪಾಣೀ ದೇವಾ-
ನ್ಯೂಜಯಂತಿ | ತಸ್ಯ ವಯಂ ಪ್ರಸವೇ ಯಾಮ ಉರ್ವಿಣಃ | ಉರ್ವ್ಯ
ಊರ್ವೋತೇವ್ಯಣೋತೇರಿತ್ಯಾರ್ಥವಾಭಃ ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾಯಾಂತತ
ಆಶುಶ್ರುವಃ ||೨೬||

ಇಂದ್ರೋ ಅಸ್ಮಾನ್—ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು—ಎನ್ನಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನೇ, ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿರುವ
ಇಂದ್ರನು ನದಿಗಳ ಉಪಕುಳಿಗೆ ತಡೆಯಾಗಿ ಸುತ್ತಲೂ ಆವರಿಸಿ ನಿಂತಿದ್ದ ಮೇಘರೂಪಿಯಾದ ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ
ನಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹದ್ವಾರ (ವಾರ್ಗ)ಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸುವನು. ಜಗತ್ತೀರಕನಾದವನೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಹಸ್ತವುಳ್ಳವನೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ
ಆದ ಇಂದ್ರನು ನಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದನು. ಆ ಪ್ರಭೂಕವಾದ ಉದಕದಿಂದ ನಾವು ಆ ಇಂದ್ರನ
ಆಜ್ಞಾನುಸಾರಗಳಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದೇನೆ.

ಇಂದ್ರೋ ಅಸ್ಮಾನ್ ಅರದದ್ವಜ್ರಬಾಹುಃ ರದತಿಃ ಖನತಿಕರ್ಮಾಪಹನ್ ವೃತ್ರಂ ಪರಿಧಿಂ ನದೀನಾಢಿತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ—ತನ್ನ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ಇಂದ್ರನು ಮೇಘಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ಆವರಿಸಿದ ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿ ನಾವುಗಳು ಪ್ರವಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಕಾಲುವೆ (ಹಳ್ಳ)ಗಳನ್ನು ಅಗೆದು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಅರದತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿ, ತೋಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ರದತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ನದಿಗಳು ಪ್ರವಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಇಂದ್ರನು ನಮ್ಮ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಅಗೆದು ಹಳ್ಳವಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ದೇವೋನಯಸ್ಸನಿತಾ ಸುಪಾಣಿಃ ಕಲ್ಯಾಣಪಾಣಿಃ ಪಾಣಿಃ ಪಣಾಯತೇಃ ಪೂಜಾಕರ್ಮಣಃ ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಪಾಣೇ ದೇವಾನ್ಯೊ ಜಯಂತಿ—ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನಾದ ಆ ಇಂದ್ರದೇವನು ತನ್ನ ಉತ್ತಮವಾದ ಹಸ್ತದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿ ನಮ್ಮನ್ನು ನಮ್ಮ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಾನವಾದ ಸಮುದ್ರದ ಕಡೆಗೆ ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಸುಪಾಣಿಃ ಕಲ್ಯಾಣ ಪಾಣಿಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಹಸ್ತವುಳ್ಳವನು. ಪಾಣಿಶಬ್ದವು ಪೂಜಾಕರ್ಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪಣಾಯತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಪುರುಷರು (ಜನರು) ತಮ್ಮ ಕೈಗಳನ್ನು ಮುಗಿದುಕೊಂಡು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಸ್ತಕ್ಕೆ ಪಾಣಿ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ತಸ್ಯ ವಯಂ ಪ್ರಸವೇ ಯಾಮ ಉರ್ವಿಣಃ :- ಉರ್ವ್ಯ ಊರ್ಣೋತೇವ್ಯಣೋತೇರಿತ್ಯೌರ್ವಾಣವಾಧಃ ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾಯಾಂತತ ಆಶುತೃವುಃ-ಆ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ ನಾವು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಕೂಡಿ ಪ್ರವಹಿಸುವೆವು. ಅಥವಾ ಬಹಳವಾದ ಉದಕದಿಂದ ಕೂಡಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿರುವೆವು. ಉರ್ವ್ಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಬಹಳವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಊರ್ಣೋತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಆವರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ವ್ಯರ್ಣೋತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ಈಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಔರ್ಣವಾಧರೆಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತವು. ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ನದಿಗಳು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಃಸು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದವು.

ಇತಿ ಷಡ್ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

— — —

ಆಥ ಸವ್ತವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಆ ತೇ ಕಾರೋ ಶೃಣವಾಮಾ ವಚಾಂಸಿ ಯಯಾಥ ದೂರಾ-
ದನಸಾ ರಥೇನ | ನಿ ತೇ ನಂಸ್ಯೆ ಪೀಪ್ಯಾನೇವ ಯೋಷಾ ಮುರ್ಯಾ-
ಯೇವ ಕನ್ಯಾ ಶ್ವಶ್ವಚೈತೇ || (ಋ. ಸಂ. ೩-೩೩-೧೦) ಆ ಶೃಣವಾಮ

ತೇ ಕಾರೋ ವಚನಾನಿ ಯಾಹಿ ದೂರಾದನಸಾ ಚ ರಥೇನ ಚ ನಿನ-
ಮಾಮ ತೇ ಪಾಯಯಮಾನೇವ ಯೋಷಾ ಪುತ್ರಂ ಮರ್ಯಾಯೇವ
ಕನ್ಯಾ ಪರಿಷ್ವಜನಾಯ ನಿನಮಾ ಇತಿ ವಾಶ್ವನಾಮಾನ್ಯುಕ್ತರಾಣಿ
ಷಡ್ವಿಂಶತಿಶ್ವೇಷಾಮಷ್ಟಾಃ ಉತ್ತರಾಣಿ ಬಹುವದಶ್ಚಃ ಕಸ್ಮಾದಶ್ಚುತೇ-
ಧ್ವಾನಂ ಮಹಾಶನೋ ಭವತಿತಿ ವಾ ತತ್ರ ದಧಿಕ್ರಾ ಇತ್ಯೇತದ್ಧಕ್ಕಾ-
ಮತಿತಿ ವಾ ದಧತ್ಕೃಂದತಿತಿ ವಾ ದಧದಾಕಾರಿ ಭವತಿತಿವಾ
ತಸ್ಯಾಶ್ಚವದ್ದೇವತಾವಶ್ಚ ನಿಗಮಾ ಭವಂತಿ ತದ್ಯದ್ದೇವತಾ ವಮಸರಿಷ್ವಾ-
ತ್ಪದ್ವ್ಯಾಶ್ಚಪ್ರಿಯಾಸ್ಯಾಪೋಸ್ಯೇತದಶ್ಚವತ್ ||೨೭||

ಅ ತೇ ಕಾರೋ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು—ಸ್ತುತಿಕರ್ತನಾದ ಎಲೈ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು
ನಾವು ಅಲಿಸಿ ಕೇಳಿದ್ದೇವೆ. ಗಾಡಿಯೊಡನೆಯೂ ರಥದೊಡನೆಯೂ ಬಹು ದೂರಪ್ರದೇಶವಿಂದ ಬಂದಿದ್ದೀಯೆ. ಮಗುವಿಗೆ
ಸ್ವಸ್ಥಪಾನಮಾಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾತೆಯಾದ ಪ್ರೀತಿಯು ಬಗ್ಗುವಂತೆಯೂ ಪುರುಷನಿಗೆ ಅಲಿಂಗನಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂ-
ಯುವಂತೆಯೂ ಬಗ್ಗುವಂತೆಯೂ ಸಹ ನಿನಗಾಗಿ ನಾವು ನಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹನನ್ನು ತಗ್ಗಿಸಿ ಬಾಗುತ್ತೇವೆ.

ಅ ತೇ ಕಾರೋ ಕೃಣಾಮಾಮಾ ವಚಾಂಸಿ ಯಯಾಥ ದೂರಾದನಸಾ ಚ ರಥೇನ ಚ ನಿನಮಾಮ ತೇ
ಪಾಯಯಮಾನೇವ ಯೋಷಾ ಪುತ್ರಂ ಮರ್ಯಾಯೇವ ಕನ್ಯಾ ಪರಿಷ್ವಜನಾಯ ನಿಗಮಾ ಇತಿ ವಾ—ನದಿಗಳು
ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದವು—ನಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಿರುವ ಎಲೈ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಮಾತುಗಳನ್ನು
ನಾವು ಅಲಿಸಿ ಕೇಳಿದೆವು. ನೀನು ಬಹುದೂರ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ನಿನ್ನ ಗಾಡಿಯೊಡನೆಯೂ ರಥದೊಡನೆಯೂ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿರುವೆ.
ಆದದರಿಂದ ನೀನು ನದಿಗಳಾದ ನಮ್ಮನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ದಾಟಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ, ಪ್ರೀತಿಯು ತನ್ನ ಮಗುವಿಗೆ ಸ್ವಸ್ಥ
ಪಾನಮಾಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಗ್ಗುವಂತೆಯೂ, ಅಥವಾ ಹೊಸದಾಗಿ ಸುಧುವೆಯಾದ ಕನ್ಯೆಯು ಪತಿಯ ಅಲಿಂಗನಕ್ಕಾಗಿ
ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದ ಬಗ್ಗುವಂತೆಯೂ ನಾವು ನಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹಗಳನ್ನು ತಗ್ಗಿಸಿ ನಿನಗಾಗಿ ಬಾಗುವೆವು.

ಅಥಾಶ್ವನಾಮಾನಿ ಷಡ್ವಿಂಶತಿಃ

ಈ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ನಾಮಗಳು ಅಶ್ವಗಳ ಹೆಸರುಗಳು.

ಅಥ ಅಶ್ವನಾಮಾನಿ

- (೧) ಅತ್ಯಃ (೨) ಹಯಃ (೩) ಅರ್ವಾ (೪) ವಾಜೀ
(೫) ಸಪ್ತಃ (೬) ವಹ್ನಿಃ (೭) ದಧಿಕ್ರಾಃ (೮) ದಧಿಕ್ರಾವಾ (೯) ಎತಗ್ವಾ

- (೧೦) ಏತಃ (೧೧) ಪೈದ್ವಃ (೧೨) ದೌರ್ಗಹಃ (೧೩) ಔಚ್ಚೈಃ ಪ್ರವಸಃ
 (೧೪) ತಾಪ್ಸ್ಯಃ (೧೫) ಆಶುಃ (೧೬) ಬ್ರಧ್ನಃ (೧೭) ಅರುಷಃ
 (೧೮) ಮಾಂಶ್ಚ ತ್ವಃ (೧೯) ಅಭ್ಯುಥಯಃ (೨೦) ಶೈನಾಸಃ (೨೧) ಸುಪರ್ಣಾಃ
 (೨೨) ಪತಂಗಾಃ (೨೩) ನರಃ (೨೪) ಹ್ಯಾಯರ್ಣಾಮ್ (೨೫) ಹಂಸಾಸಃ
 (೨೬) ಅಶ್ವಾಃ || ಇತಿ ಷಡ್ವಿಂಶತಿರಶ್ವನಾಮಾನಿ ||

(೧) ಅತ್ಯಃ || ಅತ. ಸಾತಕ್ಕುಗಮನೇ | ' ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೩)
 ಇತಿ ಕರ್ತರಿ ಯತ್ ||

ಯಾನಾಗಲೂ ಹೋಗುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಕೊಡುವ ಅತ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತ್ಯಃ ಸತತ ಗಮನ
 ವುಳ್ಳದ್ದು ಕುದುರೆ. ಅಥವಾ ' ಅಭ್ಯಾದಯಶ್ಚ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಮಾಶಿತವಾಗಿದೆ. ' ಗಕ್ಕತ್ಯ-
 ನೇನ ಅಶ್ವಾರೋಹಾ ವಾ ' ಇದರಿಂದ ಕುದುರೆ ಸವಾರನು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

' ನಾಮತ್ಯಾ ಅಶಿ ಕರ್ಣೇ ವಹನ್ತು ' (ಋ. ಸಂ. ೪-೧-೩೦-೪) ||

(೨) ಹಯಃ || ' ಹಯ ಗತಿವಿಶ್ವಾಂತೇ ' ಧಾತು. ಸಚಾದಿಗಣಸೂತನಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.
 'ಹಯತಿ ಇತಿ ಹಯಃ' ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಯಾನಾಗಲೂ ಹೋಗುವುದು. ಕುಮೇವಿಗ್ ಗತಿವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ವಿಕ್ರಮಣವೆಂದು ಹೆಸರು.
 ಎಕ್ರಮಣ ಹೊಂದುವವುಗಳು ಕುದುರೆಗಳು. ಉದಾಹರಣೆ. ' ಹಯೋ ನ ವಿವ್ಷಾತಿ ಅಯುಜಿ ಸ್ವಯಂ ಧುರಿ '
 (ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೨೮-೧) ' ಹಯೋಽಽಸಿ ' (ತಾ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೨)

(೩) ಅರ್ವಾ || 'ಋ-ಗತೌಪ್ರವಯೋಃ' ಧಾತು. 'ಸ್ವಾನಮದಿಸದ್ಯುಕ್ತಿಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವನಿಪ್ರತ್ಯಯ.
 ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕೃತಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಅರ್ವನ್ ನಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಿಗಳು ಬಂದು
 ಅರ್ವಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಗುವುದು, ಮಾರ್ಗದ ಕೊನೆಮುಟ್ಟಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಇತರರನ್ನು
 ಆಶ್ರಯಿಸುವುದು, ಅಶ್ವಾರೋಹನ ಅಧೀನವಾದುದರಿಂದ ಅಸ್ವತಂತ್ರ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—'ದ್ರೂನೋಽ ವನಸ್ಥನ್
 ಕೃತ್ವಾ ನಾರ್ವಾ' (ಋ. ಸಂ. ೪-೫-೧೪-೪)

(೪) ವಾಜೀ || ವಜ-ಗತೌ-ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಘಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಇತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ.
 ವಾಜ ಅಂದರೆ ವೇಗ. 'ರಂಹಪ್ರರಣಃ ಪ್ರಸಘೋ ವೇಗೋ ರವೋ ಜಪೋ ವಾಜಃ' ಎಂದು ನಿಘಂಟು. 'ಅಜಪ್ರಜ್ಯೋಶ್ಚ'
 (ಪಾ. ಸೂ. ೭.೩.೬೦) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಸಕಾರನು ಚಕಾರ ಅನುಕ್ರಮಮುಚ್ಚಯಕ್ಕೆೋಸ್ವರ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಜಧಾತುವಿಗೂ
 ಕುತ್ವ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ವಾಜಃ, ವಾಜ್ಯಮ್' ಇತ್ಯಾದಿ. 'ವಾಜಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ' ಎಂಬ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ
 ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಅತ ಇನಿತನೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' ಅಕಾರ
 ಲೋಪ. ವಾಜನ್ ನಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ವೇಗವುಳ್ಳದ್ದು ಕುದುರೆ. ಅಥವಾ ವಾಜ ಅಂದರೆ ಹವೀರ್ಜನವಾದ ಅನ್ನ.
 ಅಶ್ವಜಾತಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಉಚಿತವಾದ ಹೆಸರು ಮುಂತಾದ ಧಾನ್ಯದ ಅನ್ನದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ವೇಜನ

ವುಳ್ಳದ್ದು ವಾಚೀ. ವೇಜನವೆಂದರೆ ನಡುಕ. ಕುದುರೆಯು ಕಂಪವುಳ್ಳದ್ದು, ಇತರರನ್ನೂ ನಡುಗಿಸುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಓವಿಜೇ ಭಯಚಲನಯೋಃ' ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ರೂಪವಿದ್ದಿಯಾಗುತ್ತದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪುಷೋದರಂದಿಗಿಣದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಅಭಿವುತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—'ವಿಮೋಚನಂ ವಾಚೀನೋ ರಾಸಭಸ್ಯ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೧೯-೫) ||

(೫) ಸಪ್ತಃ || ಪಸ-ಸಮನಾಯೇ. ಧಾತು. 'ಧಾತಾದೇಃ ಪಃ ಸಃ' ಆದಿಗಿ ಸಪ್ತ. "ಸಮನಿಸಿವಸಿದಿಪ್ತಸ್ಯಿವ್" ಎಂಬ ಭೋಜನಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಪ್ಪಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವೇಗದಿಂದ ಬಂದು ಸೇರುವುದು ಸಪ್ತಪದವಾಚ್ಯವಾದ ಕುದುರೆ. ಅಥವಾ ಸ್ವಪ್ನ-ಗತಾಧಾತು ಇದಕ್ಕೆ ತಿಪ್ಪಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪ. 'ಸರ್ಪತಿ ಇತಿ ಸಪ್ತಃ' ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಗುವುದು. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಜುಷಾಣ ಇಂದ್ರ ಸಪ್ತ ಭಿರ್ನ ಆಗಹಿ” (ಋ. ಸಂ. ೬-೧-೯-೩) ||

(೬) ವಹ್ನಿಃ || ಪ್ರಾಪಣಾರ್ಥಕವಾದ ವಹಧಾತುವಿಗೆ "ವಹಿಶ್ರಿಯುದ್ರು"— (ಉ. ೪-೫೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ವಹ್ನಿಃ. ಭಾರವನ್ನು ಒಯ್ಯುವುದು ಕುದುರೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಯೇ ತ್ವಾ ವಹಂತಿ ವಹ್ನಯಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೨೬-೬) ||

(೭) ದಧಿಕ್ರಾಃ || ತತ್ರ ದಧಿಕ್ರಾ ಇತ್ಯೇತದ್ ದಧತ್ ಕ್ರಾಮತೀತಿ ವಾ ದಧತ್ ಕ್ರಂದತೀತಿ ವಾ ದಧವಾ ಕಾರೀ ಭವತೀತಿ ವಾ (ನಿರು-೨-೨೭) ||

ಇದು ಎರಡು ಪದಗಳಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ದಧತ್ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದ ಸಮಾನವಾಗಿದೆ. "ದಧತ್ ಕ್ರಾಮತಿ" ಅಶ್ವಾರೋಹಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತು ಹೋಗುತ್ತದೆ. 'ಕ್ರಮು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪೇ' ಧಾತು. 'ಜನಸನ ವಿನಕ್ರಮಗನೋ ವಿತಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿತಿ. ಇದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ವಿತ್ಯನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಮಲಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮ. ಪುಷೋದರಾದಿಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ದಧತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಲೋಪ, ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶ. ದಧಿಕ್ರಾಃ ಅಕಾರಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. 'ದಧತ್ ಕ್ರಂದತಿ' ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತಿದ್ದರೂ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಪ್ರೇಷಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆಂದರ್ಥ. ದಧತ್ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ರದಿಧಾತುವಿಗೆ 'ಅನ್ಯೈಘ್ನೋಽಪಿ ದ್ವ್ಯಕ್ಯಂತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯಕ್ಯಯಿಂದ ನುಮಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮ. ದಲೋಪ. 'ದಧದಾಕಾರಿ ಭವತಿ' ಭಾರ ಹೊತ್ತಾಗ ಸ್ವಲ್ಪ ಬಗ್ಗಿದ ಮಧ್ಯಭಾಗವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಎತ್ತಿದ ಕತ್ತುಳ್ಳದ್ದೂ, ಸ್ವಲ್ಪ ಸಂಕುಚಿತವಾದ ಮೂಗೂ, ನಿಶ್ಚಲವಾದ ಕಣ್ಣುಳ್ಳದ್ದೂ ಆಗ ಒಂದು ವಿಚ್ಛಾಕಾರ ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದಧತ್ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕೃಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ಷಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅರ್ಷ ಉಪಸರ್ಗ ವ್ಯಕ್ಯಯದಿಂದ ಯರ್ಷ. ದಧಿಕ್ರಾಃ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಕ್ರತುಂ ದಧಿಕ್ರಾ ಅನು ಮಂತವೀತ್ವತ್ (ಋ. ಸಂ. ೩-೭-೧೪-೪)

(೮) ದಧಿಕ್ರಾವಾ || ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ಪದಗಳಿವೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅರ್ಥ ತಿಳಿಯಬೇಕು. "ಅನ್ಯೈಘ್ನೋಽಪಿ ದ್ವ್ಯಕ್ಯಂತೇ" (ಪಾ-ಸೂ-೩-೨-೭೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಮಾತ್ರ ಬೇರೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ—'ದಧಿಕ್ರಾವೇಷಮೂರ್ಷಾಂ ಸ್ವರ್ಷನತ್ (ಋ. ಸಂ. ೩-೭-೧೪-೨) ||

(೯) ಏತಗ್ವಾ || ಇಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡುಪದಗಳಿಂದ ಈ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಗತೃರ್ಥಕವಾದ ಇನ್‌ಧಾತುವಿಗೆ "ಹಸ್ತಸ್ವಗ್ಗುರಾಮುದಿ"- (ಉ-೩-೮೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಭೂತೇಽಪಿದೃಶ್ಯಂತೇ' ಎಂದು ಸೂತ್ರ ವಿರುವುದರಿಂದ ಇದುಭೂತಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. 'ಏತಂ' ಅಂದರೆ ಹೊಂದಿ ಲ್ಲಿಟ್ಟಿದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಗತೃರ್ಥಕ ಗಮ್‌ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ 'ಇನ್‌ಶೀಘ್ರಾಂವನ' (ಉ-೧-೧೫೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ವನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ, ಟಿಲೋಪ (ಅಮ್) ಬರುತ್ತದೆ. 'ಗಮ್ಯತಃ ಇತಿ ಗ್ವಃ' 'ಏತಃ ಪ್ರಾಪ್ತಃ ಗಂತ್ವೋ ಯೇನ ಸಃ' ಏತಗ್ವಃ. ಹೋಗಬೇಕಾದುದನ್ನು ಬೇಗ ಹೊಂದಿರುವುದು. ಕುದುರೆ ವೇಗಾಂತಿಯಿಂದ ವಿಲಂಬವಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾದ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. 'ಏತಗ್ವಾಃ ಪ್ರಾಪ್ತಗಂತ್ವಾಃ' ಎಂದು ಮಾಧವರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಅಥವಾ ಏತಶ್ಚ ಶುಕ್ಲವರ್ಣಸರ್ಯಾಯನಾಚಕ. ಇದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಗಮ್‌ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿವಾ. ಇದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಗಮಃ ಕ್ವಿ' (ವಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. 'ಊಷ್ಣ ಗಮಾದೀನಾಮ್' ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಉಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ಅಘ ಉಪಸರ್ಗ. "ಆಗಮನಂ ಆಗೂಃ" ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆಕಾರ ಉಕಾರಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಾನವಿಪರ್ಯಯ. ಶುಕ್ಲವರ್ಣದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಇದಕ್ಕೆ ಇದೆ ಎಂದು ಮತ್ತರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಭಂದಪವಾದುದರಿಂದ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಏತಗ್ವಾಃ= ಬಿಳಿ ಬಣ್ಣದ ಕುದುರೆಗಳು. ಅಥವಾ ಏತಿ ಅಂದರೆ ಶುಕ್ಲವರ್ಣ. ಅದು ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂದು ಅರ್ಥ ವಿವಕ್ಷ್ಯಮಾದಿದಾಗ "ಕೇಶಾದ್ಯೋನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಗಕಾರ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಏತಸ್ಯ ಶ್ವೇತವರ್ಣಸ್ಯ ಗ್ವೋ ಮತ್ಪ್ರಥೀಯೋ ಭವತಿ' ಎಂದು ಮಾಧವನೂ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ಕುದುರೆಯೇ ಆಗಲಿ ಅದರ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಬಿಳಿಬಣ್ಣ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಶಬ್ದವು ರೂಢಿಯಿಂದ ಒಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಇನ್ನೊಂದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರೆ ಆಗ ಆ ಅರ್ಥಸಮಂಜಸವಾಗುವಂತೆ ನೈಸ್ರಸ್ತ ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಪದಮಂಜರಿಕಾರನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸಂಗತವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದು. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಏತಗ್ವಾ ಎಂದು ಆಕಾರಾಂತವಾಗಿಯೇ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ಏ-ಗ್ವಾ ಚಿನ್ನ ಸುಯುಜಾಯುಜಾನಃ" (ಋ. ಸಂ. ೫-೫-೧೭-೨) "ಏತಗ್ವಾ ಚಿದ್ಯ ಏತಶ್ಚ ಯುಯೋಜತೇ" (ಋ. ಸಂ. ೬-೫-೯-೨) ಇಲ್ಲಿ "ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—" (ವಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ||

(೧೦) ಏತಶಃ || ಇನ್-ಧಾತು. 'ಇಣಪ್ರಶನ್‌ತರಸುನಾ' (ಉ-೩-೧೪೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಏತಶಃ ಹೋಗುವುದರಲ್ಲಿ ಪಟುವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಲೋಮಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಏತಶಶ್ಚ ಮೇಲೆ ಶಸಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಭಿಮತ ರೂಪಸ್ಥಿತಿ. ಉದಾಹರಣೆ—'ಏತಶೋ ವದತಿ ಭೂರ್ಷು ಯುಕ್ತಃ' (ಋ. ಸಂ. ೫-೫-೨) 'ಯದೇತೇಠೀಥಿ ಪಶ್ಯೆ ರಥಯಸಿ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೨-೧೨-೩) ||

(೧೧) ವೈದ್ಯಃ || ಗತೃರ್ಥಕವಾದ ಪದ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ 'ಕ್ವ್ಯಗೃತ್ವ್ಯಂಘ್ರೋ ವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ವಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಾರಾದೇಶ. ವೈದ್ಯಃ ಪದ್ಯತಿ. ಹೋಗುವುದು ಅಥವಾ ಇವರಿಂದ ಜನರು ಹೋಗುವುದು ಎಂದರ್ಥ. 'ಪದೇಃ ವೈದ್ಯೋ ಗತಿ ಕ್ರಿಯಾಯಾಮ್'

ಎಂದು ಮಾಧವನೂ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ಪೈದ್ಯೋ ನ ಹಿ ತ್ವ ಮಹಿ ನಾಮ್ನಾಂ ಹನ್ತಾ (ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೨೪-೪) ||

(೧೨) ದೌರ್ಗಹಃ || ದುರ್ ಉಪಸರ್ಗ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಉಪಾದಾನಾರ್ಥಕ ಗ್ರಹಾಧಾತು ಅಥವಾ ಗಾಹ್ (ವಿರೋಧನಾರ್ಥ) ಧಾತುವಿಗೆ ' ಈಪದ್ವಃ ಸುಷು ಕೃಚ್ಚ್ಯಾರ್ಥೇಷು ಖಲ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪುಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಗ್ರಹಧಾತುವಿನ ರೇಫಲೋಪವೂ, ಗಾಹ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವನೂ ಬರುತ್ತದೆ. " ದುರ್ಗಹ ಏವ ದೌರ್ಗಹಃ. ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಗಣಸಂಕಿತನಾದುದರಿಂದ ಅರ್ಹ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣೆತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಕುದುರೆಯ ಗುಟ್ಟನ್ನು ತಿಳಿಯದವರಿಂದ ಹೊಂದಲು ಅಶಕ್ತನಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ದುರ್ಗಹ ಅಂದರೆ ದುಃಖವಿಂದ ಪ್ರವೇಶಾರ್ಹನಾದದ್ದು ಏಲ. ಅಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವುದು ಕುದುರೆ. ' ತತ್ಪ್ರಭವಃ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಅರ್ಹ ಬಂದರೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ನೀರೇ ಅಶ್ವಕ್ಕೆ ಮೂಲಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ. ಸಪ್ತಯುಷಯೋಃ ದೌರ್ಗಹೇ ಬಧ್ಯಮಾನೇ (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೧೮-೩)

(೧೩) ಔಚ್ಚೈಃ ಶ್ರವಸಃ || ಅಮೃತ ಕಡೆಯುವಾಗ ಹುಟ್ಟಿದ ಕುದುರೆಯೇ 'ಉಚ್ಚೈಃ ಶ್ರವಾಃ' ಎಂದು ಹೆಸರು ಇದು ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆ. ಉಚ್ಚೈಃ=ಅಧಿಕವಾದ ಶ್ರವಃ=ಕೀರ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದೆಂದರ್ಥ, ಇದರಿಂದ ಅಥವಾ ಇದರ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವುಗಳು. 'ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೯೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅರ್ಹಪ್ರತ್ಯಮ. 'ತದ್ವಿಶೇಷ್ವಚಾಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಔಚ್ಚೈಃ ಶ್ರವಸಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಶ್ರುತಿ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೪) ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯಃ || ಎರಡು ಪದಗಳಿಂದ ಈ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ತೂರ್ಣಂ ಅಶ್ವತೇ ಗಂತ್ವಮ್. ತೀರ್ಣೇ ಅಂತೋಕ್ಷೇ ಕ್ಷಿಯತಿ. ಬೇಗನೆ ಹೊಂದಬೇಕಾದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ, ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹಾರಿಹೋಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ತೂರ್ಣ, ಅಥವಾ ತೀರ್ಣಪೂರ್ವಪದ. ಇದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅಶಧಾತು ಅಥವಾ ಕ್ಷಿಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಈ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪುಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿತೆಯೇ ಅಭಿಮತರೂಪ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಕುದುರೆ ವೇಗದಿಂದ ಓಡುವಾಗ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹಾರಿದಂತೆಯೇ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ವೇಗದಿಂದ ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯ ಅಂದರೆ ಗುರುಡನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದುದ ರಿಂದ ಇದೂ ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯವೆಂದೆಂದಾಚ್ಛವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತುರಂಗ ಗರುಡೌ ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯಃ' ಎಂದು ಅಮರ. 'ತೃಕ್ಷ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯಃ' ಎಂದು ಕ್ಷೀರಸ್ವಾಮಿ. ಗರ್ಗಾದಿಗಣಸಂಕಿತನಾದುದರಿಂದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೂ ಶ್ರುತಿ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೫) ಅಶುಃ || ಅಶ-ವ್ಯಾಪ್ತೌ. ಧಾತು. 'ಶ್ವನಾಪಾಜಿಮಿಸ್ವದಿಸಾಧ್ಯಶೂಭ್ಯ ಉಣ್' (ಉ-೧-೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣೆತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ವಾರಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಭೋಜನಾರ್ಥಕ ಅಶಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಉಣ್. ತುಂಬಾ ಭಕ್ಷಣವುಳ್ಳದ್ದು ಕುದುರೆ. ಅಶು ಎಂಬುದು ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮವಾಗಿಯೂ ನಿಘಟಿಯನ್ನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆಗ ವೇಗವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—'ದ್ರವಚ್ಚ ಕ್ರೇಷ್ಯಾಶುಷು (ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೧೩-೮) ||

(೧೬) ಬ್ರಧೈಃ || ಭಾಷ್ಯರಮಿಶ್ರರು 'ಪಂವೃಷ ಅಂದರೆ (ಕತ್ತು) ಪಟ್ಟಿಗೆ ಬ್ರಧೈವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಉಪಚಾರ್ಯರು ಸ್ತೋತನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಕುದುರೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವಲ್ಲಿವಿದೆ ಅನ್ವ ದಂತಿ

ಉಪಕಾರಿಯಾದುದರಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ಯುಂಜಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಮರೂಷ್ಣಾರಂತವಂ' (ಋ ಸಂ ೧.೧-೧೧-೧) ||

(೧೭) ಅರುಷಃ || 'ಋ ಗತಿಪ್ರಾಪಣಯೋಃ' ಧಾತು. ಬಹುಬ್ರಹ್ಮಣದಿಂದ ಉಪನಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಬಹುರಾಕೃತಿ ಗುಣ. ಎದುರಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಜಸರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅರುಷವೆಂಬುದು ರೂಪನಾಮನಾಗಿ ಸ್ಥಾನಿತನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ (೬-೭) ಅದು ಉಳ್ಳವು ಎಂಬ ಮತುರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಾಡಿಗಣಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಶಸ್ತರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೆಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ಹರಿಂ ಮೃಜಂತ್ಯುರೂಷೋ ನ ಯುಜ್ಯತೇ' (ಋ ಸಂ. ೭-೨-೨೭.೧)

(೧೮) ಮಂಶ್ಚಕ್ಷುಃ || ಮನ.ಜ್ಞಾನೇ. ಧಾತು. ಪೃಷೋದರಾದಿ ಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ಉಕ್ತರೂಪಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಮಹಿಮೇ ಅಸ್ಯ ವ್ಯವನಾಮ ರೂಪೇ ಮಾಂಶ್ಚಕ್ಷೇ ನಾ ಪೃಶನೇ ನಾ ವಶ್ಚಕ್ಷೇ' (ಋ ಸಂ. ೭-೪-೨೧-೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಾಧವಾ ಚಾರ್ಯಭಾಷ್ಯ. ಮಹಿ—ದೊಡ್ಡದಾದ ಇಮೇ—ಇವುಗಳು, ಅಸ್ಯ—ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಶ್ರೂಷೇ—ಸುಖಕರವಾಗುತ್ತವೆ. ಮಾಂಶ್ಚಕ್ಷೇ. ಇದು ಕುದುರೆಯನಾಮ. ಮುಷ್ಕಚರತೀತಿ. ಬೇಗನೆ ಹೋಗುವವುಗಳು. ಕುದುರೆಯಿಂದ ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಿರಬಾರವುಗಳಿಗೆ ಹಿಂಸೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಮಂಶ್ಚಕ್ಷೇ ಎಂದೂ ಪಾಠ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. 'ಬ್ರಹ್ಮಂ ಮಾಂಶ್ಚಕ್ಷೋ ವರ್ಣಾಸ್ಯ ಬಧ್ವಮ್' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಮಂಶ್ಚಕ್ಷು ಎಂಬುದು ಅಪ್ಪನಾಮ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಮಾತ್ರ ವರಣನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

(೧೯) ಅನ್ಯಥಯಃ || ಇದರಿಂದ ಎಂಟು ಶಬ್ದಗಳವರೆಗೆ ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿರುತ್ತವೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತ. (೨-೭೪೭) ವ್ಯಥ-ಭಯಚಲನಯೋಃ ಧಾತು. 'ಇನ್ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯಥೆ ಪಡುವುದು ವೃತ್ತಿ. ನನ್ಯಥಯಃ ಅನ್ಯಥಯಃ. ನನ್ ಸಮಾಸ. ಯುದ್ಧಾಭಿಮುಖವಾದಾಗ ಭಯಕಾರಣವಿದ್ದರೂ ಭಯ ಹೊಂದಿರುವವುಗಳು. ಅಥವಾ ವೃತ್ತಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರೋಧನಾಮ. (ನಿಘ-೨-೧೬) ಹತ್ತಿದರೂ, ಹೊಡೆದರೂ, ಕಟ್ಟಿದರೂ ಸಿಟ್ಟು ಮಾಡಿದಿರುವವುಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ಪತ್ರಿಭೀರಶ್ರಮೈರವ್ಯಥಿಭಿಃ' (ಋ ಸಂ. ೫-೫-೧೬-೭) ||

(೨೦) ಶ್ವೇನಾಸಃ || ಶ್ವೈಜ್-ಗತೌ. (ಭ್ರಾ-೮.) "ಶಾಸ್ತ್ರಾತ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮ ಬಂದಾಗ ಗುಣ. ಸ್ತುತಿಶುವಂತಿ ಹೋಗುವುದು. ಸುಂದರಗಮನವುಳ್ಳದ್ದೆಂದರ್ಥ. ಜನ್ ಬಂದಾಗ ಅಸುಗಾಗಮು ಬಂದಿದೆ. ಉದಾ:— 'ಶ್ವೇನಾಸೋ ನ ದು ವಸನಾಸೋ ಅರ್ಥಮ್' (ಋ-ಸಂ-೩-೫-೫-೫).

(೨೧) ಸುಪರ್ಣಾಃ || ಪ್ಷ-ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. 'ಧಾಪ್ಷವಸ್ಯಜ್ಯತಿಭ್ಯಾಃ ನಃ' (ಉ. ೩-೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತು ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದಾಗ ಣಪ್ರ. ಹುಲ್ಲು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಚನ್ನಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ, ಹೈಷಾರವದಿಂದ ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶವನ್ನು ತುಂಬುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಗತುರ್ಥಕ ಪತ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಬ್ರಹ್ಮಣದಿಂದ ನಪ್ರತ್ಯಯ. ತಕಾರಕ್ಕೆ ರೀಪಾದೀಶ. ಮನೋಹರವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವುಗಳೆಂದರ್ಥ. ಅಶ್ವಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೨೨) ಪತಂಜಃ || ಗತುರ್ಥಕವಾದ ಪತ್ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಪತೇರಂಗಜ್' (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೧೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂಗಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ ಖಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಗಮೇಷು ಮಿಚ್ಚುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಖಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದಿಕ್ಪ್ರ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. (ಅಮ್) ಪಿಡಂತಪದವು ಉತ್ತರಪದ

వాగరువాగ ' విత్తనవ్యయస్య ' (పా. సూ. ౬-౩-౬౬) సూక్తందిం ముసుగాను. అనుస్వార, పరసవణ. పూర్వ ద్విలి కుమరీగు పక్షి గళాగిమ్మవేందు ప్రసిద్ధి. ఊదాహరణ— రథే యుక్తాశ ఆశవః పతజ్ఞః (ఋ. సం. ౧-౯.౧౪-౪) || ఇల్లి ఆరు రబ్ద విశేషణ.

(౨౩) నరః || ఊడా—పాపణే. ధాతు. ధాత్వాదిగే నత్త. "నయతేఽర్చిజ్జ" (ఊ. ౩-౯౩) సూక్తందిం ఋన్-ప్రత్యయ. ఇదు డిత్తాదుదరింద ధాతువిన టిగే (ఈ) లోణప. స్త్య రబ్దవాగుత్తదే. ఇదక్తి ప్రథమా జస్-పరవాదాగ : సుణ బందరే నరః ఎఱదాగుత్తదే. అత్తారోణియన్న ఒయ్యుత్తదే, కార్యవన్న నివహిసుత్తదే. ఊదాహరణ—

"త్వం సూరీణి కరితీణి రామయీణిన్స్యన్" (ఋ. సం. ౧-౯-౩౬.౩) స్త్యన్ అందరే అత్తగళన్ను ఎందు మాధవర ధాప్య.

(౨౪) హ్యాయోగ్ణానామ్ || క్ష్య-కౌటిల్యే. ధాతు. "మహిలోణ్కాత్" (పా. సూ. ౩-౧-౧౨౪) సూక్తందిం ణ్యత్-ప్రత్యయ. య ఊళియ్యుత్తదే. ణ్కాదుదరింద 'అకీణి ఇత్తి' సూక్తందిం వృద్ధి. పష్టి బహువచనాంతవాగి డేళిదే. హ్యాయోగ్ః. కడివాణవన్న ఎళిదాగ ముబవన్న డింకాగిమాడికొళుత్తవే ఎందథ. అథవా క్ష్య ధాతువిగి తిన్నవుదు ఎంబథవన్న నిఘంటువినల్లి డేళిదే. బహులగ్రహణందిం ణ్యత్. కుబ్బు ముంతాదవుగళన్న తిన్న వవుగులు ఎందథ. గత్త్యధదల్లి క్షరిధాతువన్న మాధవను డేళిళిరత్తానే. అగ గమనతీలగులు ఎందథ. ఊదాహరణ—

పుత్రీణ న హ్యాయోగ్ణానామ్ (ఋ. సం. ౪.౧.౧.౪) ||

(౨౫) కంసాసః || ఓన్-ఓన్సాగత్యోణి. ధాతు. 'వృత్తవదికెళిమి' (ఊ-౩-౫౯) సూక్తందిం సప్త్యయ. కన్ + స ఎందిరువాగ నకారక్తే అనుస్వార. బహువచనదల్లి 'అప్య శిరసుకా' సూక్తందిం అసు గాగము. కంసాసః. దారియల్లి క్షోణగువవుగులు, క్షోణగువాగ కాలగుళింద దారియన్న ఓన్సాప్తవే (కాః-మాకుత్తవే) ఎందథ. ఊదాహరణ—కంసాసో యే వాం మధుమంతోణి అస్తిథః' (ఋ. సం. ౩-౬.౨౧.౪) ||

(౨౬) అత్తాః || వ్యాప్త్యధ్వవద అశూ (ఊదిత్) 'అశూపుఃపిలకీకమ్' (ఊ-౧-౧౪౯) సూక్తందిం క్ష్యన్-ప్రత్యయ. వఊళియ్యుత్తదే. బహువచనదల్లి అత్తాః ఎందు రింప. ధోణజనాధ్వక అశధాతువిగి బహుల గ్రహణందిం క్ష్యన్-బందరూ అత్త ఎందే రింప. దారియల్లి వ్యాపిసిరువవుగులు, అధిక ఆహారవుళ్ళవుగులు ఎందథ. ఊదాహరణ—'యదాక్షుధివ్యమజ్జమత్తాః' (ఋ. సం. ౩.౩-౧౨.౫)

ఓగే ఇప్తత్తారు అత్తనామగులు.

ತೇಷಾಮಷ್ಟಾ ಉತ್ತರಾಣಿ ಬದುವತ್—ಈ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಅಶ್ವನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಎಂಟು ನಾಮಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು.

ಅಶ್ವಃ ಕಸ್ಯಾದತ್ಪ್ರಾಣಂ ಮಹಾಕನೋ ಭವತೀತಿ ವಾ—ಅಶ್ವಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ, ಹೇಗೆಂದರೆ—ಅಶ್ವೋತಿ ಅಧ್ಯಾನಂ—ಮಾರ್ಗವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಮಾರ್ಗಾನುಕ್ರಮಣಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಶ್ವನೆಂದು ಹೆಸರು ಅಥವಾ ಮಹಾಕನೋ ವಾ ಭವತೀತಿ ವಾ—ಇದು ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆಹಾರವನ್ನು (ಹುಲ್ಲು ಧಾನ್ಯ ಮೊದಲಾದವನ್ನು) ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಶ್ವವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು.

ತತ್ ದಧಿಕ್ವಾ ಇತ್ಯೇತತ್ ದಧತ್ ಕ್ವಾಮತೀತಿ ವಾ ದಧತ್ ಕ್ವದಂತೀತಿ ವಾ
ದಧದಾಕಾರೀ ಭವತೀತಿ ವಾ ||

ಈ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಅಶ್ವನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ದಧಿಕ್ವಾ ಎಂಬುದು ಸಂದಿಗ್ಧಾರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅಶ್ವವೆಂದೂ ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಈ ಹೆಸರಿನ ದೇವತೆಯೂ ಒಂದು ಇರುವುದು ದಧತ್ ಕ್ವಾಮತೀತಿ ವಾ—ಅಶ್ವಶಬ್ದದ ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ಈ ಕುದುರೆಯು ಸವಾರನನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದರಿಂದ ದಧಿಕ್ವಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಅಥವಾ ದಧತ್ ಕ್ವದಂತೀತಿ ವಾ—ಸವಾರನನ್ನು ಕೂರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವಾಗ ಹೇಷಾರವವನ್ನು (ಶಬ್ದವನ್ನು) ಮಾಡುವುದರಿಂದ ದಧಿಕ್ವಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಅಥವಾ ದಧದಾಕಾರೀ ಭವತೀತಿ ವಾ—ಸವಾರನು ಇದರ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವಾಗ ಇದು ಗ್ರೀವಾದಿ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಆಹಾರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ (ಅಶ್ವಕ್ಕೆ) ದಧಿಕ್ವಾ ಎಂದೂ ಹೆಸರು.

ತಸ್ಯಾಶ್ವಕ್ ದೇವತಾವಚ್ಛ ನಿಕಮಾ ಭವಂತಿ | ಅಥೈತದಶ್ವವತ್ || ಈ ದಧಿಕ್ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡುವಿಧ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಒಂದು ಸಾಧಾರಣ ಅಶ್ವವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇನ್ನೊಂದು ದಧಿಕ್ವಾ ಎಂಬ ದೇವತೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ಪ್ರಯೋಗಗಳಿವೆ. ದೇವತೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ಮುಂದೆ (೨-೧೦-೩೧) ಮಾಡುವೆವು. ಅಶ್ವವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದರ ವಿವರಣೆಗಾಗಿ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ.

ಇತಿ ಸಪ್ತವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೆಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥಾಷ್ಟಮಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಉತ ಸ್ಯ ವಾಡೇ ಋಷಿಣಿ ತುರಣ್ಯತಿ ಗ್ರೀವಾಯಾಂ ಬದ್ಧೋ
ಅಬಿ ಕಕ್ಷ ಆಸನಿ | ಕ್ರತು ದಧಿಕ್ವಾ ಅನು ಸಂತವೀತ್ಪ್ರಥಾಮಂಕಾ-

ಸ್ಯನ್ವಾಪನೀರ್ಘಾತ್ || (ಋ. ಸಂ. ೪-೪೦-೪) ಅಬಿ ಸ ವಾಜೀ ವೇಜನ-
ವಾನ್ ಫೇಪಾಣಮನು ತೂರ್ಣಮಶ್ನುತೇಽಧ್ಯಾನಂ ಗ್ರೀವಾಯಾಂ
ಬದ್ಧೋ ಗ್ರೀವಾ ಗಿರತೇರ್ವಾ ಗೃಣಾತೇರ್ವಾ ಗೃಹ್ಣಾತೇರ್ವಾ ಬಿಕಕ್ಷು
ಆಸನೀತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ಕ್ರತುಂ ದಧಿಕ್ರಾಃ ಕರ್ಮ ವಾ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ವಾ |
ಅನು ಸಂತವೀತ್ಸತ್ | ತನೋತೇಃ ಪೂರ್ವಯಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ನಿಗಮಃ |
ಪಥಾಮಂಕಾಸಿ ಪಥಾಂ ಕುಟಿಲಾನಿ ಪಂಥಾಃ ಪತತೇರ್ವಾ ಪದ್ಯತೇರ್ವಾ
ಪಂಥತೇರ್ವಾಂಕೋಽಞ್ಚತೇ ರಾಪನೀರ್ಘಾದಿತಿ ಫಣತೇಶ್ಚ ಕರ್ತವ್ಯತ್ರಂ
ದಶೋತ್ತರಾಣ್ಯಾದಿಷ್ಟೋಪಯೋಜನಾನೀತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಸಾಹಚರ್ಯ-
ಜ್ಞಾನಾಯ ಜ್ವಲತಿಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾತವ ಏಕಾದಶ ತಾವತ್ಯೇ-
ವೋತ್ತರಾಣಿ ಜ್ವಲತೋ ನಾಮಧೇಯಾನಿ ನಾಮಧೇಯಾನಿ ||೨೮||

ಉತ ಸ್ಯ ವಾಜೀ ಕ್ಷಪಣಿಂ—ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು—ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ ಅಶ್ವರೂಪನೂ ಆದ ದಧಿಕ್ರಾದೇವನು
ಕತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಕಕ್ಷಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಖಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಬಂಧಿತನಾಗಿ ತನ್ನ ಪಾದಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಅಧಿಕವಾಗಿ ವೇಗಗೊಳಿಸು
ತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ದಧಿಕ್ರಾದೇವನು ಯಜ್ಞವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಆತ್ಯಂತ ಪ್ರಬಲವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಸಕಲ ಮಾರ್ಗಗಳ ಬಳಸು
ವಿಕೆಯನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಅಪಿ ಸ ವಾಜೀ ವೇಜನವಾನ್ ಫೇಪಾಣಮನು ತೂರ್ಣಮಶ್ನುತೇಽಧ್ಯಾನಂ || ಮತ್ತು ಈ ಅಶ್ವವು ಬಹಳ
ವೇಗವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ಇದು ತನ್ನ ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಬಹುವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೋಗುವಾಗ
ಅತಿ ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು.

ಗ್ರೀವಾಯಾಂ ಬದ್ಧಃ | ಗ್ರೀವಾ ಗಿರತೇರ್ವಾ ಗೃಣಾತೇರ್ವಾ
ಗೃಹ್ಣಾತೇರ್ವಾ | ಅಬಿ ಕಕ್ಷ ಆಸನೀತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ |

ಈ ಅಶ್ವವು ಕತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಹೆಗಲಿನಲ್ಲಿ (ಹಗ್ಗದಿಂದ) ಕಟ್ಟಿಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಗ್ರೀವಾ ಎಂದರೆ ಕತ್ತು. ಗ್ರೀವಾ
ಎಂಬಶಬ್ದವು ನುಂಗು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಗಿರತೀಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಶಬ್ದಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಗೃಣಾತೀಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ
ಹಿಡಿದುಕೋ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಗೃಹ್ಣಾತೀಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಮುಖದ
ಲ್ಲಿಯೂ ಕಟ್ಟಿಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕ್ರತುಂ ದಧಿಕ್ರಾಃ ಕರ್ಮ ವಾ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ವಾ

ಕ್ರತುವೆಂದರೆ ಕರ್ಮ, ಈ ಅಶ್ವನು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಎಂದರೆ ಗಮನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಎಂದರೆ ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು. ಅಥವಾ ಕ್ರತುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಚ್ಛೇ ಎಂದರೆ ಬುದ್ಧಿ, ತಿಳುವಳಿಕೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವು. ಇದು ಬಹಳ ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಯು.

ಅನುಸಂತವೀಕ್ಷತ್ ತನೋತೇಃ ಪೂರ್ವಯಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ನಿಗಮಃ | ಅನುಸಂತವೀಕ್ಷತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಿಸ್ತರಿಸು, ಹರಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ತನೋತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಪಥಾಮಂಕಾಂಸಿ ಪಥಾಂ ಕುಟಿಲಾನಿ ಪಂಥಾಃ ಪತತೇರ್ವಾಪಸ್ಯ-
ತೇರ್ವಾ ಪಂಥತೇರ್ವಾ ಅಂಕೋಽನ್ವಿತೇಃ | ಆಪನೀರ್ವಣದಿತಿ ಫಣತೇಶ್ಚ-
ರ್ಕರೀತವೃತ್ತಂ ||

ಪಥಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಷತತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಪದ್ಯತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಪಂಥತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಗತ್ಯರ್ಥ ಎಂದು ಹೋಗು, ಸಂಚರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವೇ ಇರುವುದು. ಅಂಕವೆಂಬ ಶಬ್ದವು ಬಗ್ಗು, ಸೊಟ್ಟಾಗಿರು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಅಂಜತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ರಶ್ಮಿಯು ಅನೇಕ ಕಡೆ ದೊಂಕು ಡೊಂಕಾಗಿರುವುದು, ತರುವು, ಬಗ್ಗಿರು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು ಇಂತಹ ರಶ್ಮಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಶ್ವನು ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು. ಆಪನೀರ್ವಣತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕಟ್ಟು, ಬಂಧಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಫಣತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ದಶೋತ್ತರಾಣ್ಯಾಧಿಷ್ಟೋಪಯೋಜನಾನೀತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಸಾಹಚರ್ಯ
ಜ್ಞಾನಾಯ |

ಈ ಕೆಳಗೆ ಹೇಳಿರುವ ಹತ್ತು ಶಬ್ದಗಳೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳ ವಾಹನಗಳೆಂದು (ಅಶ್ವಗಳೆಂದು) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

(೧) ಹರೀ ಇಂದ್ರಸ್ಯ (೨) ರೋಹಿತೋಽಗ್ನೇಃ (೩) ಹರಿತ
ಆದಿತ್ಯಸ್ಯ (೪) ರಾಸಭಾವಶ್ಮಿನೋಃ (೫) ಅಜಾಃ ಪೂಷ್ಠಃ
(೬) ಪೃಷತ್ಯೋ ಮರುತಾಮ್ (೭) ಅರುಣ್ಯೋ ಗಾವ ಉಷಸಃ
(೮) ಶ್ಯಾವಾಃ ಸವಿತುಃ (೯) ವಿಶ್ವರೂಪಾ ಬೃಹಸ್ಪತೇಃ (೧೦)
ನಿಯುತೋವಾಯೋಃ ||

ಇತಿ ದಶಾಧಿಷ್ಟೋಪಯೋಜನಾನಿ ||೧೫

ದಶೋತ್ತರಾಣ್ಯಾಧಿಷ್ಟೋಪಯೋಜನಾನೀತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಸಾಹಚರ್ಯಜ್ಞಾನಾಯ. (ನಿರು. ೨-೨೪) ಇತಿ
ಹಾಸಪಕ್ಷೇಽಪಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಾಪರಪಕ್ಷಾನುಹೋರಾತ್ರೇ ವಾ ||

ఈ సిరుక్రకృత్య స్థందస్మామియ భాష్య. (౧) 'హరి ఇంద్రస్య'—సోమమానాదిక్రియాసాధనము. (౨) "రూఢితోఽగ్రే" — నిత్యపక్షులది చ్చురిమవ అక్షుగళు వ్యాప్తి లుభ్యువుగళు. (౩) "హరిత అదిత్వస్య" — బిళిగ్నే సుర్యన కిరణగళు హరిద్రణ్యవుభ్యువుగళు (పక్షి) (౪) "రాసభావస్తినోః" — అక్షిభోగకాలదల్లి కత్తెయవణ్యవుభ్యువుగళు, పక్ష్యాటిఃకవచాద శ్యామలవణ్యదింద ఈ వ్యవహార. (౫) "అజాః పూజాః" — అజాః = గమనశీలవాదపు గళు. పూజా స్యరూపద కాలదల్లి కిరణగళు ప్రసమిపత్వే. (౬) "స్యపక్ష్యోః మరుతామ" — ముగళాలదల్లి ఎల్లా కడెయల్లియూ హాయేల్లియింద విఠిత్వనాద మేఘపంక్తిగళురుత్తవే. (౭) "అరుణ్యో గావ లుపః" — లుపఃకాలదల్లి కత్తెలే నాశనాదాగ హేంబణ్యదింద బరుత్తవే. (౮) "శ్యావాసవిపః" — సవిత్కాలదల్లి కిరణగళు శ్యామవణ్యవాగరుత్తవే. (నిల) (౯) "విత్తరూపా బృహస్పతేః" — భండాసి వ్యే విత్తరూపాఠే' (శ. బ్రా—౮-౪) క్రుతియింద నానారూపవాగరుత్తవే. (౧౦) "నియత్యో యాయోః" — నిరు సురిదాగ ఘ్నులై ఎత్ ముంకాదవుగళల్లి నిలరు వ్యాసిరువుదరింద మిత్తవణ్యవాగరుత్తవే. ఇవుగళ శబ్దన్యూత్తకై—

(౧) **హరిః** | కృతా-హరిణే ధాతు. 'కృపిషిరుహివృతివిది' (లు-౪-౧౧౫) సూత్రదింద ఇనాప్రకృత్యయ. ధాతు ముకారకృత్య గుణ. హరిః ద్వివఠనదల్లి హరి రూప. రథవన్ను ఒయ్యువుగళు. తాండ్యకదల్లి (౬-౧-౧) ఇంద్రన పూర్వపక్ష. అపరపక్షగళి హరి ఎందు హేసరు. అవుగళింద అవసను ఎల్లవన్ను స్వీకరింతునానే' ఎంద హేళివే. అగ కరణాధ్యదల్లి ఇనాప్రకృత్యయ హేళివేళు. వికరీయ బ్రాహ్మణదల్లి (౨.౩-౬) ముక్తామగళు (ఇంద్రను హరిశబ్దవ్యాజ్యగళిందు హేళివే. లుదాహరణి— 'ఇంద్యో హరి యుయజే అత్తినా రథమా' (ఋ. సం. ౨-౩-౫-౧)

(౨) **రూఢితః** || రుఢ. బిఠజనన్యైప్యాదుభావే' ధాతు. 'కృపరుఢి' (లు. ౧-౯౪) సూత్ర దింద ఇతిప్రకృత్యయ. ధాతువిన్ లభిపఠగళి గుణ. ఇదర నేఃలే ఏరుత్కారే, అథనా రథవన్ను ఎళియత్తవే ఎందధ. " లుదాహరణి— రూఢితత్వ శుఠివృత (ఋ. సం. ౬.౩.౩-౨)

(౩) **హరితః** | హరిణాధ్యక కృధాతువిగి డింద సూత్రదింద ఇతిప్రకృత్యయ. ధాతు ముకారకృత్య గుణ. రథవన్ను ఎళియత్తవే, కత్తెలన్ను నాశపడిపత్తవే. అథనా హరిత్యబ్ద కళిది, అథనా పక్షిబణ్యవన్ను హేళువుద రింద ఆ బణ్యవుభ్యువుగళిందధ. లుదాహరణి— 'యదేతదయుకృతహరితః సధిశ్శా' (ఋ. సం. ౧-౮-౬-౪)

(౪) **రాసభా** || రాస్వ-శబ్దే ధాతు. 'రాసివల్లిభ్యాఞ్' (లు. ౩-౧౨౧) సూత్రదింద అభజాప్రకృత్యయ శబ్దమాఠువవుగళు. రాసభా ద్వివఠనాంతవద. లుదాహరణి— 'యుఞ్శా భాం రాసభం రథే' (ఋ. సం. ౬-౬-౮-౨) ' తద్వ్రాసభిణి నుసత్కా సవస్రమాజా' (ఋ. సం. ౧-౮-౬-౨) ||

(౫) **అజాః** || గఠి, క్షేపణాధ్యకవచాద అజధాతువిగి పఠాదిగణపఠితవాదుదింద అజాప్రకృత్యయ. వ్యత్యయింద విఠిభావ బరువుదిల్లి. ఎల్లా కడె యోగమవుగళు, కత్తెలయన్ను నాశనమాఠువుగళు. లుదాః— **అజేలమనోః రివివా అజాత్వ త్రవస్యతామజాత్వ** (ఋ. సం. ౨-౨-౨-౪) ||

(೬) ಸ್ಯಪತ್ಯಃ || 'ಸ್ಯಪು, ವ್ಯಪು-ಸೇಚನೇ' ಧಾತು. 'ವರ್ತಮಾನೇ ಸ್ಯಪತ್'—' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೦-ವಾ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. 'ಸ್ಯಪತ್ಯಃ ಸಹ ಸಂಸತಾಃ' ಎಂದು ಮಾಧವರು ಪ್ರೀಲಿಂಗ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಆಗ 'ಪುಂಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾಯಾಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಃಪಾ. ಸ್ಯಪತೇ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸ್ಯಪತ್ಯಃ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೇರಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಉಪೋ ರಥೇಸು ಸ್ಯಪತೀರಯುಗ್ಗ್ವಮ್” (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧೯-೧) ||

(೭) ಗಾವಃ || ರಪ್ಪಿನಾಮದ್ವಲ್ಲ (೧-೫-೩) ಇದು ಚ್ಯಾಖ್ಯಾಯಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಗಮನಸ್ಥ ಭಾವನುಳ್ಳವುಗಳೆಂದರ್ಥ ಉದಾಹರಣೆ—

“ಯುಂಕ್ತೇ ಗವಾ ಮರುಣಾನಾಮನೀಕರ್ಮ್” (ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೯-೧) ||

(೮) ಶ್ಯಾವಾಃ || ಶ್ಯೈರ್-ಗತೌ. ಧಾತು. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ 'ಶ್ಯೈ-ಗ್ನೈ-ಶ್ಯೈ-' (ಉ ೧-೧೫೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ವಸ್ತುವ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಪೇಚಉಪದೇ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮ. ಬೂದು ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ಶ್ಯಾವವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆ ಬಣ್ಣ ಉಳ್ಳವುಗಳೂ ಶ್ಯಾವಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಗುಣವಾಚಕ ಪದದಮೇಲೆ ಮತ್ತುವಾ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ 'ಗುಣವಚನೇಭ್ಯೋ ಮತ್ತುಪೋ ಲುಗ್ವತ್ವನ್ಯಃ' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಲೋಪ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ವಿ ಜಾನಾನ್ ಚ್ಯಾವಾಃ ಶಿತಿಪಾದೋ ಆಖ್ಯನ್” (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೬-೫) ||

(೯) ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ || ನಾನಾ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳ ಕುದುರೆಗಳೆಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಬೃಹಸ್ಪತಿಶ್ಚ ಸವಿತಾ ಚ ವಿಶ್ವರೂಪೈರಿಹಾಗತಮ್” || “ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ವಿಶ್ವರೂಪಾ ಸುಪಾಜತ” (ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೫-೧)

(೧೦) ನಿಯುತಃ || ನಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಮಿಶ್ರಣಾರ್ಥಕ ಯುಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಿತ್ತಾದ ಈಪ್ರತ್ಯಯ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಗಾಗಮ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ನಿಯುತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಮ್ಮನ್ನಾಗಲೀ ರಥವನ್ನಾಗಲೀ ಹುಟ್ಟು ಎಲೆಗಳಿಂದ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿಸುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ನಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಮು-ಉಪರಮೇ. ಧಾತುವಿಗೆ ಉತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ಓಗೆ (ಆಮ್) ಲೋಪ. ಸಾರಥಿಯಿಂದ ನಿಯಮಗೊಳಿಸಲ್ಪಡುವವುಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ನಿಯುದ್ಧಿರ್ವಾ ಯವಿಷ್ಠಯೇ ದುರೋಣೇ” (ಋ. ಸಂ. ೫-೬-೧೪-೩)

ಹೀಗೆ ಈ ಹತ್ತು ಪದಗಳು ಕುದುರೆಗಳಿಗೂ, ಕಿರಣಗಳಿಗೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ಅಥ ಜ್ವಲತಿಕರ್ಮಾಣಃ | ಜ್ವಲತೋ ನಾಮಧೇಯಾನಿ ||

ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಹನ್ನೊಂದು ಶಬ್ದಗಳೂ ಜ್ವಲತಿ-ಪ್ರಕಾರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಪದಗಳು.

- (೧) ಭ್ರಾಜತೇ (೨) ಭ್ರಾಶ್ಯತೇ (೩) ಭ್ರಾಶ್ಯತಿ (೪) ದೀದಯತಿ
 (೫) ಶೋಚತಿ (೬) ಮನ್ದತೇ (೭) ಭನ್ದತೇ (೮) ರೋಚತೇ
 (೯) ದ್ಯೋತತೇ (೧೦) ಜ್ಯೋತತೇ (೧೧) ದ್ಯುಮತ್ ||

ಇತ್ಯೇಕಾದಶ ಜ್ವಲಿತಕರ್ಮಾಣಃ ||೧೬||

(೧) ಭ್ರಾಜತೇ || ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಎಂಬ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಛಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಋಭ್ರಾಜ್ಯದೀಪ್ತೌ. ಭ್ರಾದಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಅತ್ಯನೇಪದಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾ:—ಭ್ರಾಜತೇ ಶ್ರೇಣದನ್' (ಋ. ಸಂ. ೭.೭.೨.೩)

(೨) ಭ್ರಾಶ್ಯತೇ (೩) ಭ್ರಾಶ್ಯತಿ || ಋ-ಭ್ರಾಶ್ಯ ಭ್ರಾಶ್ಯ-ದೀಪ್ತೌ. ಭ್ರಾಶ್ಯದಿಯಲ್ಲಿ ಅತ್ಯನೇಪದಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಶಬ್ದಕರಣ ಬಂದಾಗ ಈ ರೂಪಗಳು. 'ವಾಭ್ರಾಶ್ಯಭ್ರಾಶ್ಯ ಭ್ರಮು ಕ್ರಮು ತ್ರಸಿ ತ್ವುಟಿ ಲಷ:' (ಪಾ-ಸೂ-೩-೧೦.೭೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ ಬಂದಾಗ ಭ್ರಾಶ್ಯತಿರೂಪ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ:—'ನಿ ತಿಗ್ವಾನಿ ಭ್ರಾಶ್ಯಯನ್ ಭ್ರಾಶ್ಯಾನಿ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೨೦-೫) ಶಿಲಾಜತ್ತು ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ಭ್ರಾಶ್ಯಾನಿ ಎಂದು ಹೆಸರೆಂದು ಮಾಧವನ ಮತ. "ಭ್ರಾಶ್ಯತಿ" ಎಂದು ಪಾಠಾಂತರವಿದೆ.

(೪) ದೀದಯತಿ || ಇದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ-೧೦-೧೯) ಹೇಳಿದ ಛಾತು. ಅಥವಾ "ದೀದೀಪ-ನಯೋಃ" ಆದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯನೇಪದಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರಾದೇಶ. "ಬಹುಲಮ್ ಭಂದಸಿ" (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಮ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—ಯೋ ಅನಿನ್ನೋ ದೀದಯದಪ್ ಸ್ತಂಶಃ (ಋ. ಸಂ. ೭-೭-೨೪-೪) ||

(೫) ಶೋಚತಿ || ಶುಚ-ಶೋಕೇ. ಭ್ರಾದಿ, ಪರಸ್ಮೈಪದೀ, ಛಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ದೀಪ್ತೃರ್ಥವೂ ಇದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ—

'ಅಜಸ್ರೇಣ ಶೋಚಿಷಾ ಶೋಕುಚಾನಃ' (ಋ.ಸಂ.೫.೨.೭.೪.) ||

(೬) ಮನ್ದತೇ || 'ಮದಿ-ಸ್ತುತಿಮೋದ ಮದ ಸ್ತಪ್ಸಕಾಂತಿಗತಿಷು.' ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ದೀಪ್ತೃರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬಂದಿದೆ. ಭ್ರಾದಿ ಅತ್ಯನೇಪದೀ. ನಿಗಮ ಹುಡಕಬೇಕು.

(೭) ಭನ್ದತೇ || 'ಭದಿ-ಕಲ್ಯಾಣೇ ಸುಮೇ ಚ.' ಭ್ರಾದಿ, ಅತ್ಯನೇಪದೀ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ದೀಪ್ತೃರ್ಥ ಶೋರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡಕಬೇಕು.

[೮] ರೋಚತೇ || 'ರುಚ-ದೀಪ್ತೌ' ಚುರಾದಿ, ಅತ್ಯನೇಪದೀ. ಕಥಾದಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸೇರಿದೆ. ಉದಾ:—
 "ವಿಯತ್ ಸೂರೋಽನ ರೋಚತೇ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಃ [ಋ.ಸಂ.೫.೨.೧೧.೪.]"

(೯) ದ್ಯೋತತೇ | ದ್ಯುತ.ದೀಪ್ತೌ. ಭ್ರಾದಿ. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಉದಾಹರಣೆ—ಅದಿದ್ಯುತತ್ (ಋ. ಸಂ. ೪-೫-೧೩-೪) ||

(೧೦) ಜ್ಯೋತತೇ || “ಯುಕ್ತಜುಕ್ತ-ದೀಪ್ತೌ” ಭ್ರಾದಿ. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಛಂದಸವಾಗಿ ಯಕಾರ ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ “ದ್ಯುತೇರೂನ್ನಾದೇಶ್ಚ ಜಃ” (ಉ-೨-೧೦೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಸಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ವಿಹಿತವಾದ ಜಕಾರ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ದ್ಯುತಧಾತುವಿಗೆ ಬಂದರೆ ಉತ್ತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

ಕೆಲವರು ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ “ಭನ್ವಂತೇ” ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಭದಿ-ಸಂವರಣೇ. ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. ಪರಸ್ಯೈಪದೀ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬಂದಿದೆ. ಟಿಲೋಪ. “ಭಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ” (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಬರುವುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ ಬರಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೧) ದ್ಯುಮತ್ || ದ್ಯೋತತೇ ದ್ಯುತ್. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ ಸಂಪದಾದಿ ಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ದ್ಯುತಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್. ದ್ಯುತ್ ಉಳ್ಳದ್ದು ದ್ಯುಮತ್. ಪ್ರಸೋದರಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ತಕಾರಲೋಪ. ಅಥವಾ ದಿವ್ಯಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರೀಡಾರ್ಥಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೀಪ್ತೃರ್ಥ ತೋರುವಾಗ (ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು) ವಿಚ್ಛೇದನಂ ದಿವ್. ಇದರಮೇಲೆ ನುತಮ್ ಬಂದಾಗ ‘ದಿವ ಉತ್’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಯತ್ಪ್ರ. ಯತ್. ದ್ಯುಮತ್. ಪ್ರಕಾಶ ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಸಮಾನ್ಯಾದಿವಲ್ಲ ಯಾವ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಯಾವುದು ವಾಚಕವೋ, ಅದು ಆಖ್ಯಾತವಾಗಲಿ, ನಾಮ ವಾಗಲಿ, ಅದನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಇನ್ನೊಂದರೊಡನೆ ಹೇಳುವುದೂ ಇದೆ. ಅಂದರೆ ಆಖ್ಯಾತಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಕೆಲವು ನಾಮ ಹೇಳುವವು. ನಾಮಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಕೆಲವು ಆಖ್ಯಾತ ಹೇಳುವುದು. ಉದಾಹರಣೆ—

ಶಾಂತ್ಯರ್ಥಕ ಧಾತು ಹೇಳುವಾಗ ಉಲಿಗಾದಿ ನಾಮಗಳು. ವ್ಯಾಪ್ತೃರ್ಥಕ ಧಾತುಗಳೊಡನೆ ಆಪ್ತವಾನ ಪದ, ಮಹನ್ನಾಮ ಹೇಳುವಾಗ ವವಕ್ಷಿರ್ಥ ಧಾತು, ನೋಡುವ ಅರ್ಥ ಹೇಳುವ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ವಿಚರ್ಷಣಿತ್ಯಾದಿ ನಾಮ ಗಳು, ಹೇಳಿವೆ. ಹಾಗೆ ಇಲ್ಲಿ ದ್ಯುಮತ್ ಎಂಬ ನಾಮ ಧಾತು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಉದಾ:—

‘ದ್ಯುಪಮಮೀವ ಚಾತನಂ ರಕ್ಷೋಣಾ’ [ಋ.ಸಂ.೫.೨.೧೨-೬] ||

ಹೀಗೆ ಹನ್ನೊಂದು ಜ್ವಲನಾರ್ಥಕ ಧಾತುಗಳು.

ಅಥ ಜ್ವಲತೋ ನಾಮಧೇಯಾನಿ | ತಾವಂತೈವೋತ್ತರಾಣಿ ಜ್ವಲತೋ
ನಾಮಧೇಯಾನಿ ನಾಮಧೇಯಾನಿ.

ಜ್ವಲತಿ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೊಂದು ಧಾತುಗಳ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದೇ ಅರ್ಥವಿರುವ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಎಂದು ಗುಣವಾಚಕ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಹನ್ನೊಂದು ಪದಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

(೧) ಜಮತ್ (೨) ಕಲ್ಮಲೇಕಿನಮ್ (೩) ಜಿಜ್ಞಾಣಾಭವನ್
(೪) ಮಲ್ತಲಾಭವನ್ (೫) ಅರ್ಚಿಃ (೬) ಶೋಚಿಃ (೭) ತಪಃ
(೮) ತೇಜಃ (೯) ಹರಃ (೧೦) ಘೃಣಿಃ (೧೧) ಶೃಜ್ಞಾಣಿ||

ಇತ್ಯೇಕಾದಶ ಜ್ವಲತೋ ನಾಮಧೇಯಾನಿ ನಾಮಧೇಯಾನಿ ||೧೧೭||

ಜ್ವಲತ್ ಮೊದಲಾದ ೧೧ ನಾಮಗಳ ವ್ಯಾಕರಣ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು

(೧) ಜಮತ್ || ಜಮತ್ಯಾದಿಗಳು ಹೆಣ್ಣಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ (ದೀಪ್ತಿಯುಳ್ಳ) ಪದಾರ್ಥವ ನಾಮಗಳು. ಜಮು-ಅದನೇ. ಧಾತು. ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಗೃಣಾನಾ ಜಮದಗ್ನಿನಾ” (ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೧೧-೧೮) ||

(೨) ಕಲ್ಮಲೀಕಿನಮ್ || ಇಲ್ಲಿಂದ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳು ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಭಿಮತ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವುಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ನಮಸ್ಯಾ ಕಲ್ಮಲೀಕಿನಂ ನಮೋಛಿಃ” (ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೧೨-೩) ||

(೩) ಜಂಜಣಾಭವನ್ || “ಅರ್ಚಿಷಾ ಜಂಜಣಾಭವನ್” (ಋ. ಸಂ. ೬-೩-೩೦-೪) ||

(೪) ಮಲ್ಮಲಾಭವನ್ || “ಮಲ್ಮಲಾಭವಂತೀತ್ಯಾಸಾದಯಾಮಿ”

(೫) ಅರ್ಚಿಃ || “ಅರ್ಚ-ಪೂಜಾಯಾಮ್.” ಧಾತು. ‘ಅರ್ಚಿಶುಚಿಹೃಷಿಪಿ—’ (೩-೧೦೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಸಿಪ್ರತ್ಯಯ. (ದೇವತಾ ಪೂಜನ ಸಾಧನಗಳಾದುದರಿಂದ) ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳು. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಆಯೋದಂಷ್ಟೋ ಅರ್ಚಿಷಾ ಯಾತುಧಾನಾನ್” (ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೫-೨) ||

(೬) ಶೋಚಿಃ || ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಎಂಬರ್ಥ ಕೊಡುವ ಶುಚಿಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಸಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಶೋಚಿನ್ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಯದಸ್ಯ ವಾಶೋ ಅನುಯಾತಿ ಶೋಚಿಃ” (ಋ. ಸಂ. ೩-೫-೨-೫) ||

(೭) ತಪಃ || ತಪ-ಸಂತಾಪೇ. ಅಥವಾ ತಪ-ದಾಪೇ. ಧಾತು. ಅಸುನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಪನ್ ಸಾಂತಪದ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಶರೀರಾದಿಗಳನ್ನು ಸುಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಪರಾ ಶ್ಯಣೇಹಿ ತಪಸಾ ಯಾತುಧಾನಾನ್” (ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೨-೪)

ಅಗ್ನೇ ಯತ್ತೇ ತಪಸೇನ ತಂ ಪ್ರತಿ ತಪಾ. (ಅಥ-ಸಂ-೨-೧೯-೧) ||

(೮) ತೇಜಃ || ನಿನಾರ್ಥಕ (ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗುವುದು) ತಿಜಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಸಾಂತಪದ. ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ಪಾಪವನ್ನು ಕಡಿಸಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ

ವಾಲನಾರ್ಥಕ ತೇಜಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶಕೊಡುವುದರ ಮೂಲಕ ರಕ್ಷಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಅಗ್ನೇ ಯತ್ತೇ ತೇಜಸ್ತೇನ....” (ಅಥ-ಸಂ-೨-೧೯-೫)

(೯) ಹರಃ || ಹರಣಾರ್ಥಕ ಹೃದ್ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. “ಸಾರ್ವಧಾ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಹರಸ ಸಾಂತಪದ. ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸುವುದು. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಅಗ್ನೇ ಯತ್ತೇ ಹರಸ್ತೇನ” (ಅಥ-ಸಂ-೨-೧೯-೩) “ರಕ್ಷೋ ಹರಸಾ ಶೃಣೇಹಿ” (ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೨-೪) ||

(೧೦) ಘೃಣಿಃ || ಘೃ-ಪ್ರಣದೀವೈದ್ರೀಃ. ಧಾತು. ‘ಘೃಣಿ ಪೃಷ್ಠಿ ಪಾಷ್ಠಿ—’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ವಾಗಿ ನಿಪಾತವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ದೀಪ್ರತ್ಯರ್ಥಕ ಘೃಣಿಧಾತುವಿಗೆ “ಇಗುಪಧಾತ್ ಕಿತ್” (ಉ. ೪-೧೧೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಉಪ ಛಾಯಾಮಿವ ಘೃಣೇ” (ಋ. ಸಂ. ೪-೫-೨೮-೩) ಆ ಘೃಣೇ ಸಂ ಸಚಾವಹೈ” (ಋ. ಸಂ. ೪-೮-೨೧-೧) ||

ಹೃಣಿಃ ಎಂದು ಕೆಲವು ಕೋಶಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ನೈಗಮ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ‘ಆ ಘೃಣೇಃ’ (ನಿರು-೫-೯) ಎಂದು ಋಕ್ಪದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪಾಠ ಸರಿಯಲ್ಲ.

(೧೧) ಶೃಂಗಾಣಿ || ಶೃಗಿ-ಶಬ್ದೇ-ಶ್ರಿಷ್-ಸೇವಾಯಾಂ, ಶ್ವಂ-ಹಿಂಸಾಯಾಮ್, ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದೀಪ್ರತ್ಯರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. “ಶೃಣಾತೇರ್ತ್ಯಸ್ವಶ್ಚ” (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೨೫) ಗನ್, ಕಿತ್, ನುಟ್ ಪದಗಳು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಶ್ರಿಧಾತುವಾದರೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾದಿಗಳೂ (ಮುಕಾರ) ಬರುತ್ತವೆ. ಗನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ನುಕಾರಿಷು ಬಂದರೆ ಶೃಂಗಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ಪ್ರಸ ಅತಿವೇಲಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ್ದು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತದೆ. ಗ್ರೀಷ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಕಿರಣ ಪ್ರಾಣಿಹಿಂಸಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಂದ ಈ ರೂಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಶ್ವ ಮತ್ಪು ಗಮ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಔಪಾದಿಕ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಉಕ್ತ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶರಣಾಯ ಉದ್ಗ ತಂ ಶೃಂಗಮ್. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪೃಷೋದರಾದಿಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಶಿರಸ್ ಪದಕ್ಕೆ ಶೃಧಾವ. ಮಕಾರ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ಶೃಂಗವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರಿಂದ ಶಿರಸ್ಸು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಬೆಳಕು ನೋಡಲು ತಲೆ ಎತ್ತುತ್ತಾರೆ. ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಮೊಳಕೆ ಮೇಲೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಯತ್ರ ಗಾವೋ ಭೂರಿಶೃಂಗಾ ಆಯಾಸಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೨೪-೬) “ನಿ ಶೃಂಗಿಷ್ಠಾಘುಘಿನಿ. ಚ್ಯುಷ್ಯಮಿಷ್ಟ್ವಃ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೩-೨) ||

ಅಧ್ಯಾಯ ಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ‘ಶೃಂಗಾಣಿ’ ಎಂದು ಎರಡುಸಾರಿ ಹೇಳಿದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ದ್ವಿಪಚನ ಹೇಳಿಯೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಶಬ್ದಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಕ್ತವಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ

ರೂಪಕ್ಕೆ 'ಅಮ್ರೇಡಿತ್' ಎಂದು 'ತಸ್ಯ ಪರಮಾಮ್ರೇಡಿತ್‌ಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಕ್ಷೇಪಣೆ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಹಾಸಂಕ್ಷೇಪಣೆ ಮಾಡಿರುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು? ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅಶಂಕಿಸಿ ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. "ಅನ್ವರ್ಥ ಸಂಕ್ಷೇಪಣೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಲು, ಹೀಗೆ ಮಹಾಸಂಕ್ಷೇಪಣೆ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ ಅಮ್ರೇಡ್ಯತೇ ಅಂದರೆ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅನ್ವರ್ಥ ಸಂಕ್ಷೇಪಣೆಯುಳ್ಳವುಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. "ಆಮೋದರ್ಶನೀಯಃ ಆಮೋ ದರ್ಶನೀಯಃ ಎರಡುಸಾರಿ ಹೇಳಿದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವೆಂದರ್ಥ.

[ಆತ್ಮಿ ಗೋತ್ರೋದ್ಭವನಾದ ದೇವರಾಜಯಜ್ಞನನ ನೈಘಂಟುಕ ಕಾಂಡದ ನಿರ್ವಚನದಲ್ಲಿ

ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.]

ಇತಿ ನಿರುತ್ತೇ ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ
ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಿರುತ್ತದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ನಿರುಕ್ತೇ ತೃತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ

ಸೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು

ಪ್ರಥಮ ಖಂಡಃ

ಓಂ || ಕರ್ಮನಾಮಾನ್ಯುತ್ಪರಾಣಿ ಷಡ್ವಿಶಂತಿಃ ಕರ್ಮ ಕಸ್ಮಾ-
ತ್ಪ್ರಿಯತ ಇತಿ ಸತೋಽಪತ್ಯನಾಮಾನ್ಯುತ್ಪರಾಣಿ ಪಂಚದಶಾವತ್ಯಂ
ಕಸ್ಮಾದವತತಂ ಭವತಿ ನಾನೇನ ವತತೀತಿ ವಾ ತದ್ಯಥಾ ಜನಯಿತುಃ
ಪ್ರಜ್ಞೈವಮರ್ಥಿಯೇ ಋತಾ ಉದಾಹರಿಷ್ಯಾಮಃ ||೧||

ಈ ಕೆಳಗೆ ಸೂಚಿಸಿರುವ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ನಾಮಗಳೂ ಕರ್ಮನಾಮಗಳು ಅಂದರೆ ಕಾರ್ಯಗಳ (ಕೆಲಸಗಳ) ಹೆಸರು. ಕರ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಹೇಗೆ ಬಂತೆಂದರೆ ಡುಕ್ಕುಳ್ಳ ಕರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಕರ್ಮಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾಡುವುದು, ಮಾಡುವ ಕೆಲಸ ಎಂದರ್ಥವು. ಅದರಿಂದ ಕೆಲಸವು ಅಥವಾ ಕಾರ್ಯವು ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

- (೧) ಆಪಃ (೨) ಅಪ್ಪಃ (೩) ದಂಸಃ (೪) ವೇಷಃ (೫) ವೇಪಃ
(೬) ವಿಷ್ಪಿನ್ವೇ (೭) ವ್ರತಮ್ (೮) ಕರ್ವರಮ್ (೯) ಶಕ್ಮ (೧೦) ಕ್ರತುಃ
(೧೧) ಕರೂಣಮ್ (೧೨) ಕರಣಾಢಿ (೧೩) ಕರಾಢಿ (೧೪) ಕರಂತೀ (೧೫) ಕರಿಕ್ರತ್
(೧೬) ಚಕ್ರತ್ (೧೭) ಕರ್ತ್ವಮ್ (೧೮) ಕರ್ತೋಃ (೧೯) ಕರ್ತವೈ (೨೦) ಕೈಷ್ಟೀ
(೨೧) ಧೀಃ (೨೨) ಶಚೀ (೨೩) ಶಮೀ (೨೪) ಶಿಮೀ (೨೫) ಶಕ್ತಿಃ (೨೬) ಶಿಲ್ವಮ್ ||

ಇತಿ ಷಡ್ವಿಂಶತಿಃ ಕರ್ಮನಾಮಾನಿ ||೧||

‘ಕರ್ಮನಾಮಾನ್ಯುತ್ಪರಾಣಿ’ (ನೀರು-೩-೧) ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಭಾಷ್ಯ-ಛಲನಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯೆಯ ಸಂಬಂಧವಿರುವ ಕರ್ಮದ (ಕಾರ್ಯ) ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ‘ಆಪಃ’-ಇತಿ. ಕ್ರಿಯತೇ ಇತಿ ಕರ್ಮ. ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು ಕರ್ಮ. ವಿಶೇಷಾಶ್ರಯವಿಲ್ಲದೆ ಹೇಳಿದ ಸಾಮಾನ್ಯ ನಾಮಗಳು. ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದಿಂದ ಇವು ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅಸಾಧಾರಣ ನಾಮಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೧) ಆಪಃ (೨) ಅಪ್ಪಃ || ಅಪ್ಪ-ವ್ಯಾಪ್ತೌ. ಧಾತು. ‘ಆಪಃ ಕರ್ಮಾಖ್ಯಾಯಾಂ ಪ್ರಸ್ತೋ ನುಟಾ ಚ ವಾ’ (ಉ-೪-೨೦೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಅಸುನ್ಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ, ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ

ನುಡಾಗಮ. ಅಪ್ಪ ಎಂದು ಸಾಂತ್ವದವಾಗುತ್ತದೆ. ನುಡಾಗಮ ಬಂದಾಗ ಅಪ್ಪನ ಎಂದುಗುತ್ತದೆ. ಆಯಾಯ ಕರ್ತೃ ವನ್ನು (ಕೆಲಸಮಾಡುವವನನ್ನು) ಹೊಂದುತ್ತವೆ, ಅಥವಾ ಆ ಕರ್ತೃಗಳನ್ನು ಫಲರೂಪದಿಂದ ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ಇಂದ್ರಂ ಸೋಮೇಭಿಸ್ತದಪೋ ವೋ ಅಸ್ತು' (ಋ-ಸಂ-೨-೬-೧೪-೫) 'ತೇ ಸೌಭಗಂ ವಿಲರವದ್ಗೋಮದಪ್ಪಃ' (ಋ-ಸಂ-೭-೮-೧೧-೩) ||

(೩) ದಂಸಃ || 'ದಸಿ-ದಂಸನದರ್ಶನಯೋಃ' ಧಾತು. ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತು ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ದಂಸನ ಸಾಂತ್ವದವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಯಾಯಕಾರಣದಿಂದ ತೋರುವುದು, ಅಥವಾ ತೋರಲ್ಪಡುವುದು ಕರ್ಮ. ಅಥವಾ ಮೋಕ್ಷಾರ್ಥಕವಾದ ದಸಿಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಸುನ್. ವಾಪದಿಂದ ಪುರುಷನನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿಸುತ್ತವೆ ಅಥವಾ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಆಪತ್ತಿಬಂದ ಮೋಕ್ಷಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ದಸ್ಯಸ್ಯ ಚಾರತಮನುಸ್ತಿ ದಂಸಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೨-೨)

(೪) ವೇಷಃ || ವಿಷಲ್ಯ-ವ್ಯಾಪ್ತೌ. ಧಾತು. ಪಚಾದಿಗಣಪತಿತನಾದುದರಿಂದ 'ನಂದಿಗ್ರಹ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಭೂಪದಕ್ಕೆ ಗುಣ. ವೇಷ. ಅಕಾರಾಂತ್ವದವಾಗುತ್ತದೆ. ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯ ವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತದೆ, ವಿಸ್ತಾರವೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥವಲ್ಲಯೂ ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನ ಫಲವನ್ನು ತನ್ನ ಕರ್ತೃವಿನಿಂದ ಅನುಭವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿಸುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ಕರ್ಮಣೇ ವಾಂ ವೇಷಾಯ' (ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೧-೬)

(೫) ವೇಷಃ || ವೇಷ್ಯ-ಕಂಪನೇ. ಧಾತು. ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಾಧವನ ಮತದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕವಾದ ವಿಹಿಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್. ಲಭೂಪದರ್ಥ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಗಾರರು ನಿಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ಸ್ವಂ ವೇಶಸಾ ತುವಿಜಾತ ಸ್ತವಾನಃ" (ಋ-ಸಂ-೩-೫-೧೧-೨) ||

(೬) ವಿಷ್ವೀಡೇ || ವ್ಯಾಪ್ತೃರ್ಥಕವಾದ ವಿಷಲ್ಯಧಾತುವಿಗೆ 'ವ್ಯೂಗ್ಯಾ ಸ್ತ ಸ್ಯಾ ಜಾಗೃಭ್ಯಃ ಕ್ವಿನ್' (ಉ-೪-೫೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ತುಡಾಗಮ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಐ'ಙ'. ವೇಷಃ ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ಅರ್ಥ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಹಾಗೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ವಿಷ್ವೀಡೇ ಶಮೀಛಿ ಸುಕೃತಃ ಸುಕೃತ್ಯಯಾ" (ಋ-ಸಂ-೩-೪-೭-೩) "ವಿಷ್ವೀಡೇ ಶಮೀ ಶರಣೇಶ್ವರೇನ ವಾಘತಃ" (ಋ-ಸಂ-೧-೭-೨೦-೪) || ಶಮೀ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೭) ವ್ರತಮ್ || ವರಣಾರ್ಥಕವಾದ ವೃಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ "ಪೃಷಿರಂಜಿಭ್ಯಾಂ ಕಿತ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಅತರ್ಜಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತ್ವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೀಶ. ವ್ರತಮ್. ವೃತವೆಂದೇ ಕರ್ಮನಾಮ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ (೨-೧೬) ಸ್ಯಂದಸ್ತಮಿಯು ನಾನಾ ರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಎರಡು ರೀತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಶುಭರೂಪವಾಗಿ, ಅಶುಭರೂಪವಾಗಿ ಕರ್ತೃವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇವು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ— 'ತೇ ವಿವ್ಯಾಕರ್ಮಣೇ ಸಮ ತ್ವಾರಭತೇ ಪೂವರ್ತಜ್ಞಾ ಚ.' ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯಿಂದಲೂ

ವ್ರತವಾಗುತ್ತದೆ. ಬೆಳ್ಳಿ, ಉಪ್ಪು, ಸ್ತ್ರೀ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿಯೊಂದಿರುವ ಕರ್ಮ ವ್ರತವಾಗುತ್ತದೆ. ತಡೆಯುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳುದು ವ್ರತ. ಇದು ನಿವೃತ್ತಿ ರೂಪಕವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿವೃತ್ತಿರೂಪವಾದುದು ಒಂದು ಸಂಕಲ್ಪ. ಪ್ರಮಾದದಿಂದ ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ನಡೆಯುವ ಪುರುಷನನ್ನು ಆ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ತಡೆಯುತ್ತದೆ. ಭೋಜನಾದಿಗಳೂ ವ್ರತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಪ್ರವೃತ್ತಿಕರ್ಮ. ಹಸಿವೆ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ತಡೆಯುವುದರಿಂದ ವಾರಣಾರೂಪಧರ್ಮ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಸರ್ವ ಭೋಗ ವಜ್ರವಾದುದೇ ವ್ರತವೆಂದು ಸುಚೋದಿನೀಕಾರಮತ. ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿವೃತ್ತಿಕರ್ಮವಾಚಕ ವ್ರತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆ—

“ಅಥಾ ವಯಮಾದಿತ್ಯವ್ರತೇ ಕವ” (ಋ-ಸಂ-೧-೨-೧೫-೫) “ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ವ್ರತ ಚಾರಿಣಿ” (ಋ-ಸಂ-೫-೨-೩-೧) “ಅಗ್ನೇ ವ್ರತಪತೇ ವ್ರತಂ ಚರಿಷ್ಯಾಮಿ” (ಯ-ವಾ-ಸಂ-೧-೧) ||

(೮) ಕರ್ಮರಮ್ || ಕರ್ಮ-ದರ್ಶೇ. ಧಾತು. ‘ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾ ಯಾಂ ಘಪ್ರಾಯೇಣ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ, ಕ್ಷ-ವಿಕ್ಷೇವೇ, ಕೃಷ್-ಹಿಂಸಾಯಾಮ್, ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ‘ಕ್ಷ್ಯ ಗ್ನಾ ಕ್ಷ್ಯ-’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ್ವರಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದು, ಇದರಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರಾದಿಗಳು ಪ್ರಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ, ರುಭವನ್ನು ಅಥವಾ ಅರುಭವನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ:— ‘ಅತ’ ಇನೋಷಿ ಕರ್ಮರಾ ಪುರೂಷ (ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೨-೨) ||

(೯) ಶಕ್ಮ || ಶಕ್ಲ್ಯ-ಶಕ್ತೌ. ಧಾತು. ‘ಅತಿಶಕಿಭ್ಯಾಂ ಛಂದಸಿ’ (ಉ. ೪-೧೪೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮನಿಸಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಕ್ಮನಾ ನಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಅಭಿಮತ ಫಲ ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಇಷ್ಟಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಾಡಲು ಶಕ್ಯವಾದುದು. ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ:— ‘ಮಧ್ಯಾಂಶೋರ್ನೈಧಾಚ್ಯಕ್ಮ-ಧೀರಃ’ (ಋ. ಸಂ. ೨-೮-೨-೪)

(೧೦) ಕ್ರತುಃ || ಕರಣಾರ್ಥಕ ಕೃಷಾಧಾತುವಿಗೆ ‘ಕೃಷ್ ಕತುಃ’ (ಉ. ೧-೨೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕತುಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಯಜಾದೇಶ. ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು ಕರ್ಮ. ಉದಾ:— ‘ಕ್ರತುಂ ದಧಿತ್ರಾ ಅನು ಸಂತವೀಶ್ಯವ್’ (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೧೪-೪) ಶಕ್ತತೋ ಮಾದಯಸ್ವಾನುತೇಷು’ (ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೧೩-೫) ||

(೧೧) ಕರುಣಮ್ || ಕ್ಷ-ವಿಕ್ಷೇವೇ ಧಾತು. ‘ಕೃಷ್ಯದಾರಿಭ್ಯ ಉನಂ’ (ಉ. ೩-೫೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉನಪ್ರತ್ಯಯ. ಹಿಂಸಾರ್ಥಕ ಕೃಷ್ ಧಾತುವಿಗೂ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಗುಣ ಬಂದು ಉಕ್ತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ರೀಘ ವಿಸುವುದರಿಂದ ‘ಅಟ್ ಕುಪ್ರಾಟ್’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ಯ. ಕರ್ಮರ ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ— ‘ಸ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಕರುಣಸ್ಯೇಶ ವಿಶಃ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೯-೨) ||

(೧೨) ಕರಣಾನಿ || ಕೃಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಯುಚ್ ಬಹುಲಮ್’ (ಉ. ೨-೨೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಚ್. ಅಥವಾ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ಯುಪೋರಣಾಕೌ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಾದೇಶ. ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿಯೇ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಧಾತು ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಕರ್ಮವಾಚಕ ಕರಣಪದವು ಅದ್ಯದಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಮಾಧವರ ಮತ. ಉದಾ:— ‘ಪ್ರ

ತೇ ಪೂರ್ವಾಣಿ ಕರಣಾನಿ ವೋಚಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೪-೧-೩೦-೧) 'ಪ್ರ. ತೇ ಪೂರ್ವಾಣಿ ಕರಣಾನಿ ವಿಪ್ರ'
(ಋ. ಸಂ. ೩.೬.೨-೫) ||

(೧೩) ಕರಾಂಸಿ || ಕೃಷ್ಣಾಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತು ಋಕಾರಕ್ಕೆಗುಣ. ಕರಸ ಸಾಂಕಸದ ವಾಗುತ್ವದಿ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಕರಾಂಸಿ ಎಂದು ರೂಪ. 'ಭೂಲೇಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ' ಎಂದುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅರ್ಥ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳೂ ಮಾಡಲ್ಪಡುವವುಗಳೂ ಕರಾಂಸಿ ಪದವಾಚ್ಯಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ಮಾಧದರು. ಉದಾ:—ಅವಿದ್ವಾಂ ಆಹ ವಿಮುಷೇ ಕರಾಂಸಿ' (ಋ. ಸಂ. ೩. ೬-೨-೫) ||

(೧೪) ಕರಂತೀ || ಕೃಷ್ಣಾಧಾತುವಿಗೆ ಲ್ಪಾಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ತತ್ರಾದೇಶ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ 'ಉಗತತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೇಷ. ಮಾಡುವವನಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾದದ್ದು. ಕರ್ಮ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೫) ಕರಿಕ್ರತ್ || 'ದಾಧರ್ಷಿದಧರ್ಷಿ ದರ್ಷಿ'—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಂದಿಸಿನಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಜ್ಞಲಗಂತವ ಪೇಶಿ ಶತ್ಯ ಬಂವು. ನುಮಾಗಮಾಭಾವ, ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ರಿಗಾಗಮಗಳು ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಶತ್ಯವಿನ ಅಕಾರಮೊಡನೆ ಯಜ್ಞಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಋಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗವಾದುದರಿಂದ ರಿಗಾಗಮವನ್ನೂ ನಿಪಾತಮಾತ ಬೇಕೆಂದು ನ್ಯಾಸಕಾರನ ಮತ. ಇಷ್ಟವಾಪ್ರಿಗೂ, ಅನಿಷ್ಟ ನಿವಾರಣೆಗೂ ಪುನಃ ಪುನಃ ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು ಕರ್ಮ. ಇದಕ್ಕೂ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೬) ಚಕ್ರತ್ || ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾಧಾತುವು ಭ್ರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. 'ಬಹುಲಮ್ ಭಂದಸಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಬ್ದಿಕರಣಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಶಬ್ದವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಶ್ಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಲಿಂಗಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಜ್ಞಾದೇಶ. ಅಭಿಷ್ಟಸಾಧಕವಾದದ್ದು ಕರ್ಮ. ಇದಕ್ಕೂ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು. ಕೆಲವು ಕೋಶಗಳಲ್ಲಿ 'ಚಕ್ರತುಃ' ಎಂದೂ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ನಿಗಮಪರ್ವನಿವಾದ ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕು. ಮಾಧವರು ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಚಕ್ರತ್ಯಂ' ಎಂದು ಪಾಠ ಮಾಡಿ 'ಚಕ್ರತ್ಯಾನ್ವಿ ಕೃಣ್ವತಃ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೬-೬-೧೩) ಎಂದು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಚಕ್ರತ್ಯಮೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

(೧೭) ಕರ್ಷಮ್ || ಕೃಷ್ಣಾಧಾತುವಿಗೆ 'ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ 'ಕೃತ್ಯಾಣೇ ತಪೈಕೇಣೈತ್ಯನಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ವನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಭಾವಕರ್ಮವೇ ಇಲ್ಲಿ ಕೃತ್ಯಾರ್ಥ. ಧಾತು ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಉದಾಹರಣೆ—ತದ್ದೇವಾಸಾಂ ದೇವತಮಾಯ ಕರ್ಷಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೨-೭-೧-೩)

(೧೮) ಕಶೋರ್ಫಃ || ಕೃಷ್ಣಾಧಾತುವಿಗೆ "ಸಿತನಿಗಮಿ ಮಸಿ—" (ಉ-೧-೬೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಕುನ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಹುಲಗುಣದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. 'ಕರ್ತುಃ' ಮಾಡುವುದು ಕರ್ಮ. ಪಶ್ಯೇಕವಚದಲ್ಲಿ 'ಕಶೋರ್ಫಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಗಮದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆಯೇ ದೃಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಅದೇ ರೂಪ ದೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಮಧ್ಯಾಕರ್ತೋರ್ವಿವೇಕನಂ ಸಂಜಭಾರ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೮-೨-೪) “ಮಧ್ಯಾಕರ್ತೋರ್ವ್ಯಧಾಭ್ಯಕ್ತು ಧೀರಃ” (ಋ. ಸಂ. ೨-೮-೨-೪) ||

(೧೯) ಕರ್ತವ್ಯೆ || ಕೃಷ್ಣಾಧಾತುವಿಗೆ “ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತಪೈಕೇಕೇನ್ಯತ್ವನಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಪೈಸ್ಯತ್ವಯು. ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಕರ್ತವ್ಯೈ ಏಜಂತಪಾದ ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ‘ಕೃನ್ವೇಜಂತಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಆವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸುವಾಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಾಡಬೇಕಾದುದು ಕರ್ಮ. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೨೦) ಕೃತ್ವೀ || ಕೃಷ್ಣಾಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗುಹಣದಿಂದ “ಸಃ ಕಿತ್ವ” (ಉ-೧-೬೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ತುಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ವಾತ್ವತದೇಶದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃತು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು ಕರ್ಮ, “ತಿಲ್ವಾವನ್ಯೇ ಕೃತುರ್ಯಕಮ್” ಎಂದು ಮಾಧವರೂ ಕರ್ಮನಾಮದಲ್ಲಿ ಇವನ್ನು ಪಾಠಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ‘ಸುಪಾಂ ಸುಲೂಕ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೯) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಇಯಾದಿಯಾಜೀಕಾರಾಣಾಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್’ ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಈಕಾರಾದೇಶ. ಕೃತು+ಈ. ಯಜಾದೇಶ. ಸ್ವದಿಸ್ವಾಮಿಯೂ ಕೂಡ-ಕೃತ್ವೀ ಎಂಬುದು ಕರ್ಮನಾಮ. ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಉದಾ:....

“ಸ್ವಂ ರಥಮೇತಶಂ ಕೃತ್ವೇ ಧನೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೧೮-೧) “ಕೃತ್ವೀ ಸರ್ವಾರ್ಥಮದವಿವವಸ್ವತೇ” (ಋ. ಸಂ. ೬-೬-೨೩-೨) ||

(೨೧) ಧೀಃ || ಧೃಷ್-ಆಧಾರೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್. ಫಲದಾನದಿಂದ ಕರ್ತೃವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಕರ್ಮ ಅಥವಾ ಧಾರಣ, ಪೋಷಣಾಣರ್ಥಕವಾದ ಧಾಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದಾಗ ‘ಘನುಮಾಸ್ತಾ ಗಾವಾಜಪಾತಿಪಾಂ ಹಲಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈತ್ವ. ಫಲದಿಂದ ಕರ್ತೃವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವುದು. ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಅಥವಾ ಧೈರ್ಯ-ಚಿಂತಾ ಯಾಮ್ ಧಾತು. ‘ಧ್ಯಾಯತೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ’ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಬಂದರೆ ಸ್ವಾರ್ಥರೂಪ. ಕಾರ್ಯಮಾಡುವವರಿಂದ ಚಿಂತಿಸಲ್ಪಡುವುದು (ಈ ರೀತಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು) ಉದಾಹರಣೆ— “ಧಿಯಂ ಧಿಯಂ ನೀಷಧಾತಿ ಪ್ರಪೋಷಾ” (ಋ. ಸಂ. ೪-೮-೬-೩) ||

(೨೨) ಶಚೀ || ಶಚ-ನ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು. ‘ಇನ್ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ’ (ಉ. ೪-೧೧೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಚಿ ಎಂದು ಇಕಾರಾಂತಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ‘ಕೃದಿಕಾರಾದಿಕ್ವಿನಃ’ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ದಲ್ಲಿ ಐಃಷ್. ಶಚೀ. ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾರೆ. ಕ್ಷೀರಸ್ವಾಮಿಯು ಶಚಿಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥ ಹೇಳಿರು ತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಹೊಂದುವುದು ಕರ್ಮ. ಆದರೆ ಧಾತು ಪಾಠದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅರ್ಥ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ— ‘ಯದಾ ದೇವಯಂತ ಮವಘಃ ಶಚೀಭಿಃ’ (ಋ. ಸಂ. ೫-೫-೧೬-೪) ||

(೨೩) ಶಮೀ || ಶಮ-ಉಪಶಮೇ ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇನ್ ಬಂದಾಗ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಐಃಷ್. ಇದರಿಂದ ಅನಿಷ್ಟಾದಿಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ಅನಿಷ್ಟನಿವಾರಕವಾದದ್ದು ಕರ್ಮ. ಣಿಂತದ ಮೇಲೆ ಇನ್ಯಾದಿಗಳು ಬಂದರೂ ಇದೇರೂಪ. ಕರ್ಮವು ಅನಿಷ್ಟವ್ಯಾಧ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಉದಾ:— ‘ಶಮೀವಮದುರ್ಮಖಸ್ಯ ಪಾ’ (ಋ. ಸಂ. ೬-೪-೨೬-೪) ||

(೨೪) ಶಿವೀ || ಶಮಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಇನ್ನಾದಿಸ್ಪತ್ಯಯ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಶಕಾರೋತ್ತರಾ ಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶ. ಅಥವಾ ಶಕ್ತಾರ್ಥಕ ಶಕ್ತಧಾತುವಿಗೆ ಇನ್ನಾದಿಗಳು ಬಂದು ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರವೂ, ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರವೂ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಬಂದರೆ ಶಿವೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಶಕ್ತಪದದಂತೆಯೇ ಅರ್ಥ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾ:—‘ಧುನಿಃ ಶಮೀವಾಞ್ಚುರುಮಾ೦ಖುಜೀಷೀ?’ (ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೧೪-೫)

(೨೫) ಶಕ್ತಿಃ || ಶಕ್ಲ್ಯ-ಶಕ್ತ್ಯಾ, ಧಾತು. ‘ಶ್ಚಿಯಾಂಕ್ರೀನ್’ (ಪಾ.ಸೂ.೩.೩.೬೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರೀನ್ವತ್ಯಯ. ಮಾಡಲು ಶಕ್ಯವಾದದ್ದು ‘ಇದರಿಂದ ಪರಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಶಕ್ತವಾದದ್ದು. ಕರ್ಮ. ಉದಾ:—‘ಅಜೀಜಿನಚ್ಯಕ್ತಿ-ಛೀರೋದಮಿಸ್ವಾಮ್’ (ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೧೧-೫). ||

(೨೬) ಶಿಲ್ಪಿನ್ || ಶಿಲ-ಉಪಧಾರಣೆ. ಧಾತು. ಶಿಲ-ಸಮಾಧೌ ಎಂದು ಛಾಂದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ ಇವುಗಳಿಗೆ ‘ಬಹುಶಿಲ್ಪಶಪ್ಪ—’ (ಉ-೩-೧೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಪ್ರತ್ಯಯ, ಣಿಲೋಪ, ಉಪಧಾ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಶಿಲ್ಪ ಎಂದು ನಿವಾತವಾಗಿದೆ. ಪುನಃ ಪುನಃ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡುತ್ತಾರಿ, ಅತಿಕ್ಲೇಶಧಾಯಕವಾದುದರಿಂದ ಮಾಡುವವನನ್ನು ಕೃಶವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮ. ಅಗ ಶಿಷ್ಯ-ತನೂಕರಣೆ. ಧಾತು. ನಿವಾತದಿಂದಲೇ ಅಭಿಮತರೂಪವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕುಂಭಾರಮುಂತಾದವರ ಕರ್ಮ ಶಿಲ್ಪ ಎಂದು ಉಚ್ಚಾರಿಸ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಯತ್ತೇ ಶಿಲ್ಪಂ ಕಕ್ಯಪ ರೋಚನಾವತ್ (ಅರ್ಥ-ಸಂ-೧೩-೩-೧೦.) ‘ದಿನಃ ಶಿಲ್ಪಮವಂತಮ್’ ||

ಹೀಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕರ್ಮದ ನಾಮಗಳು.

|| ಅಪತ್ಯನಾಮಾನ್ಯುತ್ಪರಾಣಿ ಪಂಚದಶ ||

ಕೆಳಗೆ ಸೂಚಿಸಿರುವ ಹದಿನೈದು ಶಬ್ದಗಳೂ ಅಪತ್ಯನಾಮಗಳು.

- (೧) ತುಕ್ (೨) ತೋಕಮ್ (೩) ತನಯಃ (೪) ತೋಕ್ತ
 (೫) ತಕ್ತ (೬) ಶೇಷಃ (೭) ಅಪ್ಪಃ (೮) ಗಯಃ (೯) ಜಾಃ
 (೧೦) ಅಪತ್ಯಮ್ (೧೧) ಯಹುಃ (೧೨) ಸೂನುಃ (೧೩) ನಪಾತ್
 (೧೪) ಪ್ರಜಾ (೧೫) ಬೀಜಮ್ ||

ಇತಿ ಪಂಚದಶಾಪತ್ಯನಾಮಾನಿ ||೨||

(೧) ತುಕ್ || ತುಜ-ಹಿಂಸಾಯಾಮ್. (ಭೂ-ಪ) ಕ್ರಿಸ್ | ತೋಜತಿ ಹಿನ್ನಿ ಮಾತಾಪಿತತತ್ ಗರ್ಭವಾಸಾದಿನಾ ||

ಹಿಂಸಾರ್ಥಕ ತುಜಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಸರ್ವಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ 'ಚೋಃ ಕಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ. ಗರ್ಭವಾಸಾದಿಗಳಿಂದ ತಾಯಿತಂದೆಗಳಿಗೆ ವ್ಯಭಿಗೊಳಿಸುವವನು. 'ಯದಾ ಪಿವೇಷ'—ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಪುತ್ರನು ತಂದೆತಾಯಿಗಳನ್ನು ಪೀಡಿಸುವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮಾಧವನು ತುಜಧಾತುವಿಗೆ ಗತಿ ಮುತ್ತು ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ್ವಿಬಾದಿ. ಇವನಿಂದ ತಂದೆಯು ಪಿತೃಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ, ಪಿತೃ ಋಣನನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ಪ್ರಸವಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರೇಪಿಸಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಪ್ರಸಾದಾರ್ಥಕವಾದ ಪ್ಲುಚಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ಪ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಪತಿತವಾದುದರಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ ಇವನಿಂದ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—“ ತುಚೇ ತು ನೋ ಭವನ್ತು ವರಿವೋವಿಡಃ ” (ಋ. ಸಂ. ೬-೨-೩೩-೪) 'ತುಚೇ ತನಾಯ ತತ್ಸು ನೋ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೧-೨೮-೩) ||

(೨) ತೋಕಮ್ || ವ್ಯಭಾಷ್ಯವನ್ನೇಕೊಡುವ ತುಜಧಾತುವಿಗೆ 'ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩.೩.೧೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಿಸ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಪತಿತವಾದುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶ. ಗರ್ಭವಾಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವನಿಂದ ತಾಯಿಯು ವ್ಯಭಿಪಡುತ್ತಾಳೆ, ರೋಗಾದಿಗಳಿಂದ ಪೀಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಪ್ಲುಚ-ಸ್ತುತೌ. ಧಾತು. 'ಕ್ವದಾರಾರ್ಚಿಕಲಿಭ್ಯಃ ಕಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಬಂದು ಸಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಡುವವನು. ಪುತ್ರ. ಐತರೇಯಾಹ್ರಣದ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರೋಪಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ 'ಬುಣ-ಮುಸ್ಸಿನ್'— ಇತ್ಯಾದಿಮಂತ್ರಗಳಿಂದ-ಪುತ್ರನಿಂದ ಋಣನಿವೃತ್ತಿಯೂ, ಅಮೃತಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ ಅಗ್ನಿತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕಂಸ ಮಾಡಿದೆ. ಅಥವಾ ತು ಎಂಬುದು ಸೌತ್ರಧಾತು ವೃದ್ಧ್ಯಕೊಡುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಗುಣ. ತಾಯಿತಂದೆಗಳಿಂದ ಬೆಳೆಸಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಮಾ ನಸ್ತೋಕೇಷು ತನಯೇಷು ರೀರಿಷಃ” (ಋ. ಸಂ. ೫-೪-೧೩-೩) ||

(೩) ತನಯಃ || ತನ-ವಿಸ್ತಾರೇ. ಧಾತು. “ವರಿಮಲಿ ತನಭ್ಯಃ ಕಯನ್” (ಉ-೪-೯೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಯನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಯ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕುಲವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರಗೊಳಿಸುವವನು. ಉದಾ:—

“ಮಾ ನಸ್ತೋಕೇ ತನಯೇ-ಮಾನ ಆಯ್” (ಋ. ಸಂ. ೧-೮-೬-೩) ||

(೪) ತೋಕ್ಮ || ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ತುಜ, ಸ್ತುಚ, ತನು, ತುಜ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಕ್ಕಾದರೂ ಮುನ್ಸ ಬಂದರೆ ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಪತಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಭಿಮತ ರೂಪಸ್ಥಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೫) ತಕ್ಮ || ಗಮನಾರ್ಥಕವಾದ ತಕಧಾತುವಿಗೆ ಮುನ್ಸಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ ತುಜಧಾತುವಿಗೆ ಮುನ್ಸ ಬಂದಾಗ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಇದನಿಂದ ತಂದೆಯು ಪಿತೃಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಧನು ಹುಡುಕಬೇಕು,

(೬) ಶೇಷಃ || ಶಿಷ-ಸರ್ವೋಪಭೋಗೇ. ಚುರಾದಿಪತಿತವಾದ ಧಾತು. ಔಪಾದಿಕ ಅಸುನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಘೂ ಪಥ ಗುಣ. ತಂದೆ ಸತ್ತಮೇಲೆ ಸರ್ವಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಭೋಗಿಸುವವನು, ತಂದೆಯೊತನೆ ಪುತ್ರನು ಸಾಯುವುದಿಲ್ಲ, ಕುಲಾಭಿ

ವೃದ್ಧಿಗೆ ಉಳಿಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಶಿಷ್ಯ-ನಿಕೇಸಣೇ ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಂದೆ ಮಂತ್ರಾದಿವಂದಿ ವಿದ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರೇಷ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. "ಪುನಾತು ಪಿತ್ರಾ ಪ್ರಜಾ ಮೇ ಪತಚ್ಚೈ"ಯುಗೀವಾತನು ಕುರುತೇ" ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. "ತಮ್ನಿಂದಲೂ ಅತಿಶಯ ಗುಣವುಳ್ಳ ಪುತ್ರರನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾರೆ" ಎಂದು ಮಹಾಧಾರತ ದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಹಿಂಸಾರ್ಥಕೊಡುವ ಶಿಷ್ಯಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಂದೆತಾಯಿಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವವನು. ಉದಾಹರಣೆ—

‘ ನ ಶೇಷೇ ಅಗ್ನೇ ಅನ್ಯಜಾತವಸ್ತಿ ’ (ಋ. ಸಂ. ೫-೨-೬-೨) “ ಮಾ ಶೇಷಸಾ ಮಾ ತನಸಾ ” (ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೮-೪) ||

(೭) ಅಪ್ಪುಃ || ಕರ್ಮನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ (೨-೧) ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಪುತ್ರನೇಬ ಅರ್ಥ ದಲ್ಲಿಯೂ ಇದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ‘ ಅಪ್ಪೋತೀರ್ಹ್ರಸ್ವತ್ವ ನುಟ್ ವಾ ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಘೋಷರಾಜನು ಕರ್ಮಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಇವನಿಂದ ಸರ್ವಕಾಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ಅಧಿಕಪುಣ್ಯದಿಂದಲೇ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ‘ ಅಪ್ಯಂ ಧನಂ ’ ಎಂದು ಮಾಧವನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಪುತ್ರನೂ ಅಗಲಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆ— ಯುಜ್ಜಿತ್ರಮಪ್ಪು ಉಷಸೋ ವಹಸ್ತಿ ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೮-೪-೫)

(೮) ಗಯಃ || ಗಮನಾರ್ಥವಾದ ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ ಅಘ್ನಾದಯಶ್ಚ ’ (ಉ-೪-೧೦೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ನಿಪಾತದಿಂದಲೇ ಮಕಾರಲೋಪ. ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಗಾಘಾಧಾತುವಿಗೆ ಯಕ್ ಬಂದರೂ ನಿಪಾತದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಹೇಳಬೇಕು. ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅರ್ಥ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ— ‘ ಇಂದ್ರೋ ವಸುಧೀ ಪರಿ ಪಾತು ನೋ ಗಯಮ್ ’ (ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೧೨-೩) ‘ ಗಯಸ್ಥಾನಃ ಪ್ರತರಣಾಸು ವೀರಃ ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೨೨-೪) ಇಲ್ಲಿ ಗಯಃನೇಬುದು ಗೃತ ಮತ್ಪು ಪುತ್ರನಾಮನೇದು ಹರದತ್ತ. ಕೇವಲ ಗೃಹನಾಮನೇದು ಮಾಧವ.

(೯) ಜಾಃ || ಐನ್-ಪ್ರಾರೂಢಾರ್ಥವೇ. ಧಾತು. ‘ ಅನ್ಯೈಶ್ಚ ಪಿ ದೈಶ್ಚತೇ ’ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಪಿಶಲ್ಪವು ಯಾವ ಉಪಾಧಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಧಾತು ಕೇವಲನಾಗಿದ್ದರೂ ಡಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ತಾದುದಿಂದ ಟಿಲೋಪ (ಅನ್) ಅವಂತವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಾಯಿತಂದೆಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವವನು ಪುತ್ರ. ಉದಾಹರಣೆ— ‘ ಸೋಮಃ ಪರಿ ಕ್ರಸುನಾ ಪತ್ಯತೇ ಜಾಃ ’ (ಋ. ಸಂ. ೬-೨-೨೬-೪) ‘ ಅನಮಿಾವೋ ರುದ್ರ ಜಾಸು ನೋ ಭವ ’ ಋ. ಸಂ. ೫-೪-೧೩-೨) ||

(೧೦) ಅಪತ್ಯವಃ || ‘ ಅಘ್ನಾದಯಶ್ಚ ’ (ಉ-೪-೧೦೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಅಪಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವವಾದ ತನು ಧಾತುವಿಗಾಗಲಿ, ನ್ಸಾರ್ಥಪೂರ್ವವಾದ ಪತಧಾತುವಿಗಾಗಲಿ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಕುಲವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರ ಮಾಡುವವನು, ಇವನಿಂದ ತಂದೆತಾಯಿಗಳು ನರಕದಲ್ಲಿ ಬೀಳುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ— ‘ ಕಾನೇರಪತ್ಯಮಾ ದುಹೇ ’ (ಋ. ಸಂ. ೬-೨-೩೫-೨)

(೧೧) ಯಮುಃ || ಪ್ರಾಪನಾರ್ಥಕ ಯಾ ಧಾತು, ಸ್ಪರ್ಧಾರ್ಥಕ ಹೈಷಾಧಾತು ಇವುಗಳಿಗೆ ‘ ನ್ಯುಗಯಾದಯಶ್ಚ ’ (ಉ-೧-೩೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುಸ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಪುಣ್ಯವರದಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟವನು, ತನ್ನ ಹೆಸರಿನಿಂದ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವವನು. ಉದಾಹರಣೆ— ‘ ಈಶಾಪಃ ಸಹ ಸೋ ಯಹೋಃ ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೨೬-೪)

(೧೨) ಸೂನುತಿ || ಸೂರ್-ಪ್ರಾಣಪ್ರಸನೇ ಧಾತು. 'ಸುಪಃ ಕಿತ್' (ಉ-೩-೩೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿಪ್ರತ್ಯಯವು ದಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಾಯಿಯಿಂದ ಪ್ರಸವಿಸಲ್ಪಡುವವನು. ಉದಾ:- 'ಅಗ್ನಿಂ ಸೂನುಂ ಸನುಶ್ರುತಂ ಸಹಸೋ ಜಾತವೇದಸಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೯-೪) ||

(೧೩) ನಪಾತ್ || ನಪ್-ಪೂರ್ವಕವಾದ ಪತಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಂಪಮೇಲೆ ಕ್ವಿಪ್. 'ಬಹುಲಮನ್ಯತ್ರಾಪಿ ಸಂಜ್ಞಾ-ಭಂದಸೋ' ವಾರ್ತಕದಿಂದ ಣಿಂಪಮೇಲೆ ನಪಾತ್. 'ನಭ್ರಾನ್ಯಪಾತ್-(ಪಾ-ಸೂ-೬-೩-೨೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪಾತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದರಿಂದ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ತಂದಿತಾಯಿಗಳನ್ನು ನರಕಕ್ಕೆ ಕಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಇವರಿಂದ ತಂದೆ ನರಕಕ್ಕೆ ಬಿಳುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ:- 'ಏವಿ ವಾಂ ವಿಮುಚೋ ನಪಾತ್' (ಋ. ಸಂ. ೪-೮-೨೧-೧) ||

(೧೪) ಪ್ರಜಾ || ಪ್ರ-ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಜನೀಧಾತುವಿಗೆ 'ಉಪಸರ್ಗೇ ಚಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್' (ಪಾ-ಸೂ-೩-೨-೯೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಲೋಪ. (ಅನ್) ಪ್ರೀತ್ಯದಲ್ಲಿ ಟಾಮ್. ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. 'ಪ್ರಜಾಂ ದೀವಿ ದಿದಿದ್ಧಿನ್' (ಋ.ಸಂ. ೨-೨-೧೫-೬-೮-೧೦-೨) ||

(೧೫) ವಿಜವಾ || ವಿಜ-ಪ್ರಜನನ ಶಾಂತ್ಯಸನಖಾದನೇಷು. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಆಚ್-ಪ್ರತ್ಯಯ. ಭೋಜರಾಜನು ವಿಧಾತುವಿಗೆ ಜಕ್-ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಬಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಬೀಜಂ ಎಂದೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಹುಟ್ಟುವವನು, ಇದರಿಂದ ತಂದೆಯು ಬುಣವಿಮೋಚನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಮಾಧವರು ವಿಜಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರೇಣಾರ್ಥ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ತಂದೆ ಮುಂತಾದವರಿಂದ ಪ್ರೇಣಿಸಲ್ಪಡುವವನು, ಬೀಜವು ಹೇಗೆ ಉತ್ತರೋತ್ತರಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಗೋಸ್ಕರ ಇರುವುದೋ ಹಾಗೆ ಪುತ್ರನೂ ಪಿತೃಕುಲಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪುತ್ರನು ಬೀಜ. ಉದಾಹರಣೆ:-

“ಯಸ್ಯಾಂ ಬೀಜಂ ಮನುಷ್ಯಾ ೩ ವಪಸ್ತಿ” (ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೨೨-೨)

ಹೀಗೆ ಹದಿನೈದು ಪುತ್ರನಾಮಗಳು.

ಅಪತ್ಯಂ ಕಸ್ಮಾತ್ ಅಪತತಂ ಭವತಿ | ನಾನೇನ ಪತತಿತಿ ವಾ ||

ಕರ್ಮನಾಮಾನಂತರ ಅಪತ್ಯನಾಮಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಅಪತ್ಯನೆಂದರೇನು? ಅಪತತಂ ಭವತಿ | ಪಿತುಃ ಸಕಾಶಾದಪೇಶ್ಯೈ ಪೃಥುಗಿವ ತತಂ ಭವತಿ | ತಂದೆಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಅವನ ವಂಶವನ್ನು ನಿಲ್ಲದಂತೆ ವಿಸ್ತರಿಸುವುದರಿಂದ ಮುಂದುವರಿಸುವುದರಿಂದ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಅಪತ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ತಂದೆಯು ನರಕದಲ್ಲಿ ಬೀಳದಂತೆ ರಕ್ಷಿಸುವನು— ಪುನ್ನಾಮನರಕಾತ್ ತ್ರಾಯತ ಇತಿ ಪುತ್ರಃ

ತದ್ಯಥಾ ಜನಯಿತುಃ ಪ್ರಜೈವಮರ್ಘಿಯೇ ಯುಚಾ ಉದಾ-
ಹರಿಸ್ಯಾಮಃ

ಹೇಗೆಂದರೆ ತಂದೆಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಪ್ರಜೆಯು (ಸಂತತಿಯು) ತಂದೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಿಶದಪಡಿಸಲಾಗುವುದು.

ಇತಿ ಸೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ನರದನೆಯ ಖಂಡವು.

ಪರಿಷದ್ಯಂ ಹ್ಯುರಣಸ್ಯ ರೇಕ್ಲೋ ನಿತ್ಯಸ್ಯ ರಾಯಃ ಪತಯಃ ಸ್ಯಾಮು | ನ ಶೇಷೋ ಅಗ್ನೇ ಅನ್ಯಜಾತಮಸ್ಯಚೇತಾನಸ್ಯ ಮಾ ಪಥೋ ವಿ ದುಕ್ಷಃ || (ಋ-ಸಂ-೭-೪-೭) || ಪರಿಹರ್ತವ್ಯಂ ಹಿ ನೋಪಸರ್ತವ್ಯ-ಮುರಣಸ್ಯ ರೇಕ್ಲೋಽರಣೋಽಪಾರ್ಣೋ ಭವತಿ ರೇಕ್ಲ ಇತಿ ಧನನಾಮ ರಿಚ್ಯತೇ ಪ್ರಯತೋ ನಿತ್ಯಸ್ಯ ರಾಯಃ ಪತಯಃ ಸ್ಯಾಮು | ಪಿತೃಸ್ಯೇವ ಧನಸ್ಯ | ನ ಶೇಷೋ ಅಗ್ನೇ ಅನ್ಯಜಾತಮಸ್ತಿ | ಶೇಷ ಇತ್ಯಪತ್ಯನಾಮ ಶಿಷ್ಯತೇ ಪ್ರಯತೋಽಚೇತಯಮಾನಸ್ಯ ತತ್ರ ಮತ್ತಸ್ಯ ಭವತಿ ಮಾ ನಃ ಪಥೋ ವಿದೂದುಷ ಇತಿ ತಸ್ಮೋತ್ತರಾ ಭೂಯಸೇ ನಿರ್ವಚನಾಯ || ೨ ||

ಪರಿಷದ್ಯಂ ಹ್ಯುರಣಸ್ಯ—ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು—ಮಣಿಹಿತವಾದ ಸುಸ್ಥಿತಿಗೆ ಧನವು ಪೂರ್ಣವೂ ಶಕ್ತವೂ ಆದ ಸಾಧನವಾಗಿರುತ್ತದೆಯಲ್ಲವೇ? ಅದುದರಿಂದಲೇ ನಾವು ನಾಶರಹಿತವಾದ ಧನಕ್ಕೆ ಒಡೆಯರಾಗಿರುವಂತಾಗಲಿ. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಪುತ್ರನು ನಿಜವಾದ ಪುತ್ರಾಭಿಮಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ಣ ಪ್ರಜ್ಞ ನಲ್ಲದ ನನ್ನ ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದನಸಾಧಕವಾದ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ತಡೆಯಬೇಡ.

ಪರಿಹರ್ತವ್ಯಂ ಹಿ ನೋಪಸರ್ತವ್ಯಂ | ಅರಣಸ್ಯ ರೇಕ್ಲ ಅರಣೋಽಪಾರ್ಣೋ ಭವತಿ | ರೇಕ್ಲ ಇತಿ ಧನನಾಮು | ರಿಚ್ಯತೇ ಪ್ರಯತಃ ಸ್ಯಾಮು | ಪಿತೃಸ್ಯೇವ ಧನಸ್ಯ | ನ ಶೇಷೋ ಅಗ್ನೇ ಅನ್ಯಜಾತಮಸ್ತಿ ಶೇಷ ಇತ್ಯಪತ್ಯನಾಮು | ಶಿಷ್ಯತೇ ಪ್ರಯತಃ | ಅಚೇತಯಮಾನಸ್ಯ ತತ್ರ ಮತ್ತಸ್ಯ ಭವತಿ | ಮಾ ನಃ ಪಥೋ ವಿದೂದುಷ ಇತಿ |

ವಸಿಷ್ಠಮುನಿ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಇವರುಗಳ ಸಂವಾದರೂಪವಾದ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಸಿಷ್ಠಮುನಿಯ ಪುತ್ರರು ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಹತರಾಗಲು ಪುನಃ ತನಗೆ ಪುತ್ರನಾಗಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗ ತನಗೆ ಶ್ರೀತಕ ಕೃತ್ರಿಮದತ್ತ ಕಾದೀನಾಂ ಪುತ್ರಾಣಾಮನ್ಯತಮಂ ಕುರುಷ್ವ ಪುತ್ರಮಿತಿ | ಔರಸಪುತ್ರನೇ ಅಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಅನೇಕವಿಧವಿರುವುದು. ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದವನವರು ಮತ್ತೊಬ್ಬರ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಕ್ರಿಯಾಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅವುಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸಿ ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳಂತೆಯೇ ಕಾಪಾಡಿ ಅವರನ್ನು ಪುತ್ರರೆಂತೆ ಭಾವಿಸುವುದು ಒಂದು ವಿಧವು. ಈ ವಿಧವಾದ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಶ್ರೀತಕ (ಕ್ರಿಯಾಕ್ಕೆ ಪಡೆದ) ಪುತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು. ರೋಗಾದ್ಯನೇಕಕಾರಣಗಳಿಂದ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದನೆ ಮಾಡಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಪುರುಷನಿಂದ (ತನ್ನ ಬಂಧು ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಪುರುಷನಿಂದ) ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದನೆಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಆ ಪುತ್ರನನ್ನು ತನ್ನ ಪುತ್ರನೆಂದೇ ಭಾವಿಸುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಕೃತ್ರಿಮ ಪುತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು. ತನಗೆ ಪುತ್ರನಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಯೋಗ್ಯರಾದ ಮತ್ತೊಬ್ಬರ ಶಿಶುವನ್ನು ದತ್ತಪುತ್ರೀಕಾರವಾಗಿ ಪಂಗ್ರಹಿಸಿ ಎಂದಿಗೂ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತ ರೀತಿಯಿಂದ ಪಂಗ್ರಹಿಸಿ ತನಗೆ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಂತೆಯೂ ಪಂಗ್ರಹಿಸುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಪುತ್ರನಿಗೆ ದತ್ತಪುತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಮೂರು ವಿಧವೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಧಾನಗಳು. ಆದರೂ ಕವುಗಳೊಂದಿಗೂ ಇಷ್ಟಪಡದೆ ವಸಿಷ್ಠಮುನಿಯು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಶರೀರ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವ ಔರಸಪುತ್ರನೇ ಬೇಕೆಂದು ಆವೇಕ್ಷಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವನು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅನೇಕವಿಧ ಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಔರಸಪುತ್ರನೇ ತನ್ನ ಶರೀರದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಶ್ರೀಷ್ಠನೆಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅನುಮಾನವೂ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಒಪ್ಪುವರು. ಮತ್ತೂ—

ಅಂಗಾದಂಗಾತ್ಸಂಭವಸಿ ಹೃದಯಾದಧಿಜಾಯಸೇ |

ಆತ್ಮಾ ವೈ ಪುತ್ರನಾಮಾಸಿ ಸ ಜೀವ ಶರದಃ ತತಂ ||

(ಶ್ರೀ. ಎಕಾಗ್ನಿ ಕಾಂಡ. ೨-೧೧)

ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವೂ ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ತಂದೆಯು ಅಗತಾನೇ ಹುಟ್ಟಿರುವ ತನ್ನ ಪುತ್ರನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ (ಪಾತಕವುಗಳಲ್ಲಿ ಪುತ್ರನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಆಧಾರಣಿಸುವಾಗ) ಹೇಳುವ ವಾಕ್ಯವಿದು. ಎಲ್ಲಿ ಪುತ್ರನೇ, ನೀನು ನನ್ನ ಸ್ವಂತ ಅಂಗದಿಂದಲೂ ಹೃದಯದಿಂದಲೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿರುವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನೇ ಪುತ್ರರೂಪದಿಂದ ನಿನ್ನಲ್ಲಿರುವೆನು. ವಸ್ತುತಃ ನನಗೂ ನೀನಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ನೀನು ನೂರು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಜೀವಿಸಿರು ಎಂದು ಈ ಆಶೀರ್ವಂತ್ರದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುತ್ರರಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಔರಸಪುತ್ರನೇ ಶ್ರೀಷ್ಠನೆಂದೂ ಅಂತಹ ಔರಸಪುತ್ರನನ್ನೇ ತನಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ವಸಿಷ್ಠಮುನಿಯು ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಪುತ್ರಕ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಪತ್ಯಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ. ಶೇಷಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗ ಮಾತ್ರವಿದೆ. ಆದರೆ ಅಪತ್ಯ ಮತ್ತು ಶೇಷ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವಿರುವುದೆಂದು ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಶಬ್ದಗಳ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಅಪತ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಸ್ತಾರಮಾಡುವುದು ಎಂದರೆ ಕುಲವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವುದು, ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಾಡುವುದು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಅಪತ್ಯವೆಂದರೆ ಪುತ್ರ ಅಥವಾ ಸಂತತಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಪುತ್ರನು ತಂದೆಯ ಮಂಶವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರಮಾಡುವನು ಎಂದರೆ ಬೆಳೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪತ್ಯವೆಂದರೆ ಪುತ್ರಸಂತತಿಯು ; ಸ ಅನೇನ ಪತತಿತಿತಿ ವಾ ಈ ಪುತ್ರನಿಂದ ತಂದೆಯು ನೆರಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬೀಳುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದ

ರಂದ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಅಪತ್ಯವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಪುತ್ರನು ಮಾಡುವ ಸತ್ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದ ತಂದೆಯಾದವನು ಮೃತನಾದ ಮೇಲೆ ನರಕದಲ್ಲಿ ಬೀಳದೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಂದೆಯನ್ನು ನರಕದಲ್ಲಿ ಬೀಳದಂತೆ ಮಾಡುವನಾದ್ದರಿಂದ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಅಪತ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಶೇಷಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅಪತ್ಯ ಅಥವಾ ಪುತ್ರನೆಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಶೇಷ ಎಂದರೆ ಉಳಿದಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ, ಇಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿರುವ ತಂದೆಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ತಂದೆಯ ವಯಸ್ಸು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು ಮೊದಲು ಮೃತನಾದವನು. ಆರೀತಿ ಮೃತನಾದ ಮೇಲೆ ಎಂದರೆ ಪರಲೋಕವನ್ನೈದಿದ ಮೇಲೆ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವವನು ಪುತ್ರನೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುತ್ರನನ್ನು ಶೇಷ ಎಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶೇಷಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಅರ್ಥವಿರುವುದು.

ಪರಕೀಯರ ಧನವನ್ನು ವರ್ಜಿಸಬೇಕು ಎಂದರೆ ಸ್ವೀಕರಿಸಬಾರದು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ತನಗೆ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದ ಅಥವಾ ದೂರಸಂಬಂಧಿಯಾದವನ ಧನವನ್ನು ಮುಟ್ಟಲೇ ಚಾರದು. ರೇಕ್ಷ ಎಂದರೆ ಧನವು. ಈ ಶಬ್ದವು ಬಿಡು, ಬಿಟ್ಟುಹೋಗು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ರಿಚ್ಛಾಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ತಾನು ಮೃತನಾಗುವಾಗ ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಧನವನ್ನು (ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಗಾಗ) ಬಿಟ್ಟುಹೋಗುವನಷ್ಟೆ. ಆರೀತಿ ಬಿಟ್ಟುಹೋಗುವ ಧನಕ್ಕೆ ರೇಕ್ಷೆ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇಂತಹ ಧನವು ನಮಗೆ ಬೇಡ, ಎಂದರೆ ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ನಮಗೆ ಸೇರದಿರುವ, ಶರೀರ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಹಕ್ಕುಬಾಧ್ಯತೆ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಧನವು ನಮಗೆ ಬೇಡ. ನಮಗೆ ಶಾಶ್ವತವಾದುದೂ ಪಿತೃರ್ಜಿತವಾದುದೂ ಆದ ಧನವೇ ಬೇಕು. ಬೇರೊಬ್ಬ ಪುರುಷನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಪುತ್ರನು (ನಮಗೆ) ಪುತ್ರನೇ ಅಲ್ಲ ಎಂದರೆ ದತ್ತಪುತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಯಾವವಿಧವಾದ ಪುತ್ರನೂ ಬೇಡ. ಔರಸಪುತ್ರನೇ ಬೇಕು. ಶೇಷ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪುತ್ರನೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ತಂದೆಯ ಮರಣಾನಂತರ ಉಳಿಯುವ ಸ್ವಂತ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಶೇಷನೆಂದು ಹೆಸರು. ಇತರ ವಿಧವಾದ ಪುತ್ರನನ್ನು ಬುದ್ಧಿಯಿಲ್ಲದ ಅವಿವೇಕಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವರು. ನಮಗೆ ನಮ್ಮ ಸ್ವಶರೀರದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಔರಸಪುತ್ರನು ಮಾತ್ರ ಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾವು ಕೆಟ್ಟ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಪಿತೃಪಿತಾಮಹ ಮೊದಲಾದ ಹಿರಿಯರು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಕೆಟ್ಟ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸದಂತಾಗಲಿ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನದ ಮುಖ್ಯಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದರ ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದು.

ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ನ ಹಿ ಗ್ರಭಾಯಾರಣಃ ಸುಶೇವೋಽನ್ಯೋದಯೋ ಮನಸಾ

ಮಂತವಾ ಉ | ಅಥಾ ಚಿದೋಕಃ ಪುನರಿತ್ಯ ನಿತಾ ನೋ ವಾಜ್ಯಭೀ-

ಷಾಳೇತು ನವ್ಯಃ || (ಋ. ಸಂ. ೭-೪-೮) ನ ಹಿ ಗ್ರಹೀತವ್ಯೋಽರಣಃ
 ಸುಸುಖತವೋಽಪ್ಯನ್ಯೋದಯೋ ಮನಸಾಪಿ ನ ಮಂತವ್ಯೋಃ
 ಮಮಾಯಂ ಪುತ್ರ ಇತ್ಯಥ ಸ ಓಕಃ ಪುನರೇವ ತದೇತಿ ಯತ ಆಗತೋಃ
 ಭವತ್ಯೋಕ ಇತಿ ನಿವಾಸನಾಮೋಚ್ಯತ ಏತು ನೋ ವಾಪಿ ವೇಜನವಾ-
 ನಭಿಷಹಮಾಣಃ ಸಪತ್ನಾನ್ನವಜಾತಃ ಸ ಏವ ಪುತ್ರ ಇತ್ಯಥೈತಾಂ
 ದುಹಿತೃದಾಯಾದ್ಯ ಉದಾಹರಂತಿ ಪುತ್ರದಾಯಾದ್ಯ ಇತ್ಯೇಕೇ ||೩||

ನ ಹಿ ಗ್ರಭಾಯಾರಣಃ ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ ಅರ್ಥವು—ಪಿತೃಮುಣವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲಸಮರ್ಥನೂ ಹರ್ಷಸಾಧಕನಾಗ
 ದಿರುವವನೂ ಬೇರೊಬ್ಬರ ಉದರದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನೂ ಆದವನು ಉತ್ತಮನಾದ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಪುತ್ರರೂಪದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಕರಿಸಲು
 ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಯೋಚನೆಮಾಡಲು ಕೂಡ ಅರ್ಹನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಲ್ಲವೆ ಅನ್ಯಪುತ್ರನಾದ ಅವನು ತಾನು ಹುಟ್ಟಿದ
 ಮನೆಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅನ್ನವಂತನೂ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಸೋಲಿಸುವವನೂ ನೂತನನೂ
 ಆದ ಪುತ್ರನು ನಮಗೆ ಪ್ರೀತಿಕಾರಕನಾಗಿ ನಮಗೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಲಿ.

ಹಿಂದಿನ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಸಮರ್ಥನೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮುಷಿಯು ತನಗೆ ಯಾವ ವಿಧ
 ವಾದ ಪುತ್ರನು ಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹಿಂದಿನ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ
 ಹೇಳಿರುವ ನಾನಾವಿಧ ಪುತ್ರರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಔರಸಪುತ್ರನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಮಕ್ಕನೂ
 ನಿರ್ವಹಣವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ—

ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಪುತ್ರನು ಎಷ್ಟೇ ಚೆನ್ನಾಗಿರಲಿ ಅಥವಾ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವವನಾಗಲಿ ಅವನನ್ನು ಪುತ್ರನನ್ನಾಗಿ (ದತ್ತ
 ವಾಗಿ) ಎಂದಿಗೂ ಸ್ತ್ರೀಕರಿಸಲೇಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಆ ಪುತ್ರನು ವೀರ್ಯದಿಂದ ಅನ್ಯಸ್ತ್ರೀಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು.
 ಇಂತಹ ಅನ್ಯಪುರುಷನ ಪುತ್ರನನ್ನು ಇವನು ನನ್ನ ಪುತ್ರನು ಎಂದು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಚಿಂತಿಸಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ, ದತ್ತ
 ಪುತ್ರನಿಗೆ ಪಿತೃಭಕ್ತಿ ಇರುವುದುಂಟೆ ಎಂಬ ನಾಣ್ನುಡಿಯಂತೆ ಈ ಪುತ್ರನಿಗೆ ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಕರಿಸಿದ ಪಿತೃವಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಧವಾದ
 ಪ್ರೀತಿಯಾಗಲಿ, ಅಭಿಮಾನವಾಗಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ತನಗೆ ಸಿಕ್ಕುವ ಆಸ್ತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆಸಕ್ತಿ ಇರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ
 ಇವನು ಎಂದಿದ್ದರೂ ತಾನು ಹುಟ್ಟಿದ ಮನೆಗೆ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗುವವನು ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಸ್ವಂತ ಪಿತೃವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಅಭಿಮಾನವಿರು
 ವುದು. ದತ್ತಪಿತೃವಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಪ್ರೀತ್ಯಭಿಮಾನಗಳೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಓಕಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಸಮಾಡುವ ಮನೆ
 ಎಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಮಗೆ ಈ ವಿಧವಾದ ಎಂದರೆ ಅನ್ಯಕುಲಜನಾದ ಪುತ್ರನು ಬೇಡ. ನಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಪತ್ನಿಯೇ
 ಸ್ವಶರೀರ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ, ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನೂ ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯೂ ಆದ ಪುತ್ರನು ಹೊಸದಾಗಿ
 ಹುಟ್ಟಿ ಎಂದು ವಸಿಷ್ಠಮುಷಿಯು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವುದು.

ಕೆಲವರು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುವರು—ಪುರುಷನಿಗೆ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಸಂತತಿ ಎಂದರೆ ಪುತ್ರ ಅಥವಾ
 ಪುತ್ರಿಯು. ಪುತ್ರನಲ್ಲದೆ ಪುತ್ರೀಮಾತ್ರ ಇದ್ದರೆ ಅದನ್ನೇ ದಾಯಾದ್ಯ ಎಂದರೆ ಪುತ್ರನೆಂದು ಧಾವಿಸಬೇಕು. ಪುತ್ರನಾಗಲಿ,

ಪುತ್ರಿಯಾಗಲಿ, ಇಬ್ಬರೂ ದಾಯಕೈ ಎಂದರೆ ಒತ್ತವಿನ ಆಸ್ತಿಗೆ ಸಮಾನ ಹಕ್ಕುದಾರರು. ಪುತ್ರನಂತೆ ಪುತ್ರಿಯೂ ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯಾದರಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರಳು ಎಂದು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು—ಪುತ್ರನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಸಂಸ್ಕಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಪುತ್ರಿಯು ಮಾಡಲಾರಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುತ್ರನೇ ದಾಯಾದ್ಯನು ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಾಸದ್ವಹ್ನಿಃ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ಇತಿ ತ್ವತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಶಾಸದ್ವಹ್ನಿದುರ್ಹಿತುರ್ನವ್ಯಂ ಗಾದ್ವಿದ್ವಾ ಯತಸ್ಯ ದೀಧಿತಿಂ ಸಪರ್ಯನ್ | ಪಿತಾ ಯತ್ರ ದುಹಿತುಃ ಸೇಕಮ್ಬಜನ್ಮಂಶ್ಚೈಶ್ಚೀನ ಮನಸಾ ದಧನ್ನೇ (ಋ. ಸಂ. ೩-೩೧-೧) || ಪ್ರಶಾಸ್ತಿ ವೋಧಾಂ ಸಂತಾನಕರ್ಮಣೇ ದುಹಿತುಃ ಪುತ್ರಭಾವಂ ದುಹಿತಾ ದುರ್ಹಿತಾ ದೂರೇ ಹಿತಾ ದೋಗ್ಧೇರ್ವಾ ನಪ್ತಾರಮುಪಾಗಮದ್ವೌಹಿತ್ರಂ ಪೌತ್ರಮಿತಿ ವಿದ್ವಾನ್ ಪ್ರಜನನಯಜ್ಞಸ್ಯ ರೇತಸೋ ವಾಂಗಾದಂಗಾತ್ಸಂಭೂತಸ್ಯ ಹೃದಯಾದಧಿಜಾತಸ್ಯ ಮಾತೇ ಪ್ರತ್ಯೈತಸ್ಯ ವಿಧಾನಂ ಪೂಜಯನ್— ವಿಶೇಷಣ ಮಿಥುನಾಃ ಪುತ್ರಾ ದಾಯಾದಾ ಇತಿ ತದೇತದ್ಯಕ್ಶೋಕಾಭ್ಯಾಮುಭ್ಯುಕ್ತಂ | ಅಂಗಾದಂಗಾತ್ಸಂಭವಸಿ ಹೃದಯಾದಧಿಜಾಯಸೇ ಆತ್ಮಾ ವೈ ಪುತ್ರನಾಮಾಸಿ ಸ ಜೀವ ಶರದಃ ಶತಮಿತ್ಯವಿಶೇಷಣಾ ಪುತ್ರಾಣಾಂ ದಾಯೋ ಭವತಿ ಧರ್ಮತಃ | ಮಿಥುನಾನಾಂ ವಿಸರ್ಗಾದೌ ಮನುಃ ಸ್ವಾಯಂಭುವೋಽಪ್ರವೀತ್ | ನ ದುಹಿತರ ಇತ್ಯೇಕೇ ತಸ್ಮಾ— ತ್ವಮಾನ್ ದಾಯಾದೋಽದಾಯಾದಾ ಸ್ತ್ರೀತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ತಸ್ಮಾ— ತ್ವಿಯಂ ಜಾತಾಂ ಪರಾಸ್ಯಂತಿ ನ ಪುಮಾಂಸಮಿತಿ ಚ ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ ವಾನವಿಕ್ರಯಾತಿರ್ಸರ್ಗಾ ವಿದ್ಯಂತೇ ನ ಪುಂಸಃ ಪುಂಸೋಽಪೀತ್ಯೇಕೇ

ಶೌನಃಶೇಷೇ ದರ್ಶನಾತ್ | ಅಭ್ರಾತ್ರಮತೀವಾದ ಇತ್ಯಪರಂ |
 ಅಮೂರ್ಯಾ ಯಂತಿ ಜಾಮಯಃ ಸರ್ವಾ ಲೋಹಿತವಾಸಸಃ |
 ಅಭ್ರಾತರ ಇವ ಯೋಷಾಸ್ತಿಷ್ಯಂತಿ ಹತವತ್ಮನಃ || ಅಭ್ರಾತ್ಯಕಾ
 ಇವ ಯೋಷಾಸ್ತಿಷ್ಯಂತಿ ಸಂತಾನಕರ್ಮಣೇ ಬಿಂಡದಾನಾಯ ಹತ-
 ವತ್ಮಾನ ಇತ್ಯಭ್ರಾತ್ರಕಾಯ ಅನಿರ್ವಾಹ ಔಪಮಿಕಸ್ತಸ್ಯೋತ್ರೂ
 ಭೂಯಸೇ ನಿರ್ವಚನಾಯ ||೪||

ಶಾಸದ್ಭಟ್ಟಿದುರ್ಗಹಿತಃ ಎಂಬ ಮಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು—ಪುತ್ರಿಯನ್ನು ಜಾಮಾತ್ಯವಿಗೆ (ಅಳಿಯನಿಗೆ) ಮಹಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ
 ಪಿತೃವು ಸ್ವಪುತ್ರಿಯ ಮಗನೇ ತನಗೂ ಪುತ್ರನೇ (ಪೌತ್ರನೇ) ಆಗುವವನೆಂಬ ಅದೇಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಲೂ, ಅದೇ ಛಾವನೆ
 ಯಿಂದ ಸ್ವಪುತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದಕನಾದ ಜಾಮಾತ್ಯವನ್ನು ಅಲಂಕಾರಾದ್ಯಾದರಗಳಿಂದ ಸಕ್ಕರಿಸುತ್ತಲೂ (ಅವನಿಗೆ ತನ್ನ
 ಪುತ್ರಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು) ತನ್ನ ನಸ್ತೃವಿಗೆ (ಮೊಮ್ಮಗನಿಗೆ) ಪಿತೃರೂಪದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಜಾಮಾತ್ಯನಾದರೋ ಅವಳಲ್ಲಿ
 ರೇತಸ್ಸೇಚನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾ ಸ್ವಸುಖದ ಅಭಿಲಾಷೆಯಿಂದ ಅವಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಥೈನಾಂ ದುಹಿತೃದಾಯಾದ್ಯ ಉದಾಹರಂತಿ | ಪುತ್ರದಾಯಾಯ
 ಇತ್ಯೇಕೇ ||

ಇಲ್ಲಿ ದಾಯಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಿತೃವಿನಿಂದ ಆರ್ಜಿತವಾದ ಸ್ವತ್ವ. ಈ ಸ್ವತ್ತಿಗೆ ಅಥವಾ ಅಸ್ತಿಯ ಛಾವಣಿ ಪಾಲಿಗೆ
 ದುಹಿತೃ ಎಂದರೆ ಪುತ್ರಿಯೂ ಅರ್ಪಣೆ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಪುತ್ರನಿಗೆ ತಂದೆಯ ಅಸ್ತಿಯ
 ಸೇರಬೇಕು, ಪುತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಚ್ಯುತಿ ಸ್ಥಾಲೀಂ ನ ವಾರುಮಯಂ ಕಸ್ಮಾ-
 ತ್ಪಮಾನ್ತಾಯಾದೋಽದಾಯಾದಾ ಸ್ತ್ರೀತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ (ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯ ಸಂಹಿತೆ. ೪-೬-೪) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿ
 ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಆದರೆ ಕೆಲವರು ಪುತ್ರನಿಗೂ ಪುತ್ರಿಯೂ ಪಿತೃವಿನ ಅಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಮನಾದ ಹಕ್ಕಿದೆ ಎಂದು ವಾದಿಸುವರು.

ಪ್ರಶಾಸ್ತಿ ವೋಲ್ದಾ ಸಂತಾನಕರ್ಮಣೇ ದುಹಿತುಃ ಪುತ್ರಭಾವಂ |
 ದುಹಿತಾ ದುರ್ಹಿತಾ ದೂರೇ ಹಿತಾ || ದೋರ್ಧೀರ್ವಾ |
 ನಪ್ತಾರಮುಪಾಗಮದ್ಧುಹಿತಂ ಪೌತ್ರಮಿತಿ | ವಿದ್ವಾನ್
 ಪ್ರಜನನಯಜ್ಞಸ್ಯ ರೇತಸೋ ವಾ ಅಂಗಾದಂಗಾತ್ಸಂಭೂತಸ್ಯ
 ಹೃದಯಾದಧಿಜಾತಸ್ಯ ಮಾತರಿ ಪ್ರತ್ಯೈತಸ್ಯಾವಿಧಾನಂ ಪೂಜಯನ್
 ವಿಶೇಷೇಣ ಮಿಥುನಾಃ ಪುತ್ರಾ ದಾಯಾದಾ ಇತಿ ||

ಈಗ ದುಹಿತದಾಯಾದಿಗಳ ಎಂದರೆ ಪುತ್ರಿಯ ಮೂಲಕ ಸಂತಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುವೆವು. ಒಬ್ಬ ಪುರಷನಿಗೆ ಪುತ್ರನೂ ಪುತ್ರಿಯೂ ಇದ್ದರೆ ಅವರ ಮೂಲಕ ಆ ಪುರುಷನ ಸಂತಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯು ಆಗುವುದು. ಎಂದರೆ ವಂಶಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು. ಪುತ್ರನಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಸಂತತಿಗೆ ಪುತ್ರದಾಯಾದಿಗಳೆಂದೂ ಪುತ್ರಿಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಸಂತತಿಗೆ ದುಹಿತದಾಯಾದಿಗಳೆಂದೂ ವ್ಯವಹಾರವಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ದಾಯಾದಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿನರಣೆಮಾಡುವುದು ಅಪಕ್ಯಕ ವಾಗಿರುವುದು. ದಾಯವೆಂದರೆ ತಂದೆಯ ಆಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪುತ್ರ ಅಥವಾ ಪುತ್ರಿಗೆ ಸಲ್ಲುವ ಭಾಗ. ದಾಯ + ಅಶ = ದಾಯಾದ ಆಸ್ತಿಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲು ಹಕ್ಕಿರುವ ಪುತ್ರ ಅಥವಾ ಪುತ್ರಿಗೆ ದಾಯಾದ ಎಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇರುವುದು. ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ದುಹಿತದಾಯಾದಿಗಳ ವಿಷಯವು ಉತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಕೆಲವು ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಪುತ್ರನಂತೆ ಪುತ್ರಿಗೂ ದಾಯಭಾಗ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದುದು ನ್ಯಾಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕನ್ಯಾಪಿತೃವು ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯನ್ನು ಬೇರೆ ಗೋತ್ರದ ಓರ್ವ ಪುರುಷನಿಗೆ ವಿವಾಹಮಾಡಿಕೊಡುವಾಗ ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತನ್ನ ನಾಗುವ ಪುತ್ರನು ತನಗೂ ಪುತ್ರಸಮಾನನಾಗುವನೆಂಬ ಎಂದರೆ ತನಗೆ ಮರಣಾನಂತರ ಉತ್ತರಕ್ರಿಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪುತ್ರರಂತೆ ಮಾಡುವನೆಂಬ ಭರವಸೆಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವನು. ಮತ್ತು ಆ ವಿವಾಹವನ್ನು ನಿಧ್ಯಕ್ರಮದಿಂದ ಮಾಡಿ ಮನಶ್ಚಾಂತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವನು. ಆಶ್ರಯನೂ ಸಹ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಪುತ್ರನು ತನ್ನ ಮಾನವನಿಗೆ ಪುತ್ರನಂತೆ ಇರಬಹುದೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಂಮತಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ದುಹಿತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಥರು ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು—ದುಹಿತಾ ದುರ್ಹಿತಾ ದೂರೇ ಹಿತಾ ದೋಗ್ಧೇರ್ವಾ | ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯು ವಿವಾಹಾನಂತರ ತನ್ನ ಸಮಾಪವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ದೂರದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಪತಿಯ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವಳಾದ್ದರಿಂದ ಪುತ್ರಿಗೆ ದುಹಿತವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಹಸುವು (ದೋಗ್ಧೇರ್ವಾ) ಹಾಲನ್ನು ಕರೆಯುವಂತೆ ಪುತ್ರಿಯು ಪುತ್ರನನ್ನು ಉತ್ತತ್ತಿಮಾಡುವವಳೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ದುಹಿತ (ಹಾಲನ್ನು ಕರೆ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ದುಹಿತಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು.

ಪುತ್ರನೂ ಪುತ್ರಿಯೂ ಸಹ ತಂದೆಯ ಅಂಗದಿಂದ ಮತ್ತು ಹೃದಯದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುವ ಕಾರಣ ಪುತ್ರಪುತ್ರಿಯ ರಿಬ್ಬರೂ ದಾಯಾರ್ಹರೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಮತ. ಈ ವಿಷಯವು ಅಂಗಾದಂಗಾತ್ಸಂಭವತಿ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉತ್ತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪುತ್ರ ಅಥವಾ ಪುತ್ರಿಯ ಜಾತಕವರ್ಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿಶುವಿನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ತಂದೆಯು ಆಘ್ರಾಣಿಸುವಾಗ ಹೇಳಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರವೆಂದು ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ತದೇತ್ಯದ್ಯಕ್ಶೋಕಾಭ್ಯಾಮಭ್ಯುಕ್ತಂ | ಅಂಗಾದಂಗಾತ್ಸಂಭವಸಿ ಹೃದ-
ಯಾದಧಿ ಜ್ವಾಯಸೇ | ಆತ್ಮಾ ವೈ ಪುತ್ರನಾಮಾಸಿ ಸ ಜೀವ ಶರದಃ
ಶತಂ || ಅವಿಶೇಷೇಣ ವುತ್ರಾಣಾಂ ದಾಯೋ ಭವತಿ ಧರ್ಮತಃ |
ಮಿಥುನಾನಾಂ ವಿದರ್ಗಾದೌ ಮನುಃ ಸ್ವಾಯಂಭುವೋಽಬ್ರವೀತ್ ||

ಈಗ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳು ಎಂದರೆ ಪುತ್ರಪುತ್ರಿಯರಿಬ್ಬರೂ ದಾಯಾರ್ಹರೆಂಬ ವಿಷಯವು ಅಂಗಾದಂಗಾತ್ಸಂಭವಸಿ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಅವಿಶೇಷೇಣ ವುತ್ರಾಣಾಂ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ಸ್ವಾಯಂಭುವಮನುವು

ಹೇಳಿರುವನು. ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪುತ್ರ ಮತ್ತು ಪುತ್ರಿ ಎಂಬ ಸಂತತಿಯು ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರ ಮಿಥುನದಿಂದ ಜನಿಸುವನಾದ್ದರಿಂದ ಪುತ್ರ ಪುತ್ರಿಯೆಂಬಿವರಿಗೂ ದಾಯವು (ತಂದೆಯ ಅಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವು) ಸಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಸ್ವಾಯಂಭುವಮನುಷಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ನ ದುಹಿತರ ಇತ್ಯೇಕೇ | ತಸ್ಮಾತ್ ಪುಮಾನ್ ದಾಯಾದೋಽದಾಯಾ-
ದಾ ಸ್ತ್ರೀತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ | ತಸ್ಮಾತ್ಸ್ತ್ರಿಯಂ ಜಾತಾಂ ಪರಾಸ್ಯಂತಿ ನ
ಪುಮಾಂಸಮಿತಿ ಚ | ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ ದಾನವಿಕ್ರಯಾತಿರ್ನಗಾ ವಿದ್ಯಂತೇ
ನ ಪುಂಸಃ ||

ಕೆಲವರು ಹೀಗೆ ವಾದಿಸುತ್ತಾರೆ—ಪುತ್ರನಿಗೆ ದಾಯವು ಸಲ್ಲಬೇಕು. ಪುತ್ರನಿಗೆ ಸೇರಕೂಡದು, ಏಕೆಂದರೆ, ಹೆಣ್ಣು ಶಿಶುವು ಉತ್ಪನ್ನವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಅಷ್ಟಾಗಿ ಗೌರವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದಿದ್ದರೂ ಆ ಶಿಶುವು (ಪುತ್ರಿಯು) ಬೇರೆಯವರ ಮನೆಗೆ (ವಿವಾಹಾನಂತರ) ಹೊರಟುಹೋಗುವುದು. ಮತ್ತು ದಾನ (ಕನ್ಯಾದಾನ) ಕ್ರಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಪುತ್ರಿಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಪುತ್ರನ ವಿಷಯ ಹಾಗಲ್ಲ. ಅವನು ಪಿತೃವಿನ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವನು ಎಂದು ಇವರ ವಾದವು.

ಪುಂಸೋಽಪೀತ್ಯೇಕೇ | ಶನಿನಃಶೇಖೇ ದರ್ಶನಾತ್ |

ದಾನಕ್ರಿಯಾದಿ ಮಾರ್ಗಗಳಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯು ತಂದೆಯ ಮನೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋಗುವಳೆಂದೂ ಆ ವಿಧವಾದ ತೊಂದರೆಯು ಪುರುಷನಿಗೆ (ಪುತ್ರನಿಗೆ) ಇರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳೂ ಇವೆ. ಶನಿನಃಶೇಖನ ವಿಷಯವನ್ನೇ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳೋಣ. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶನಿನಃಶೇಖನೇ ತನ್ನ ಪುತ್ರನನ್ನು ಅವನ ತಂದೆಯು ಬೇರೊಬ್ಬರಿಗೆ ವಿಕ್ರಯಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಿವೆ. (ಐತರೇಯು ಭಾಷ್ಯಣ ೩೩ ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ೬ನೇ ಋಷದಲ್ಲ ಹೇಳಿದೆ) ಅದರಿಂದ ಪುತ್ರರಿಗೂ ಪುತ್ರಿಯರಿಗೂ ಇರುವ ಹಕ್ಕುಗಳೂ ಅಡಕತೆಗಳೂ ಸಮಾನವಾದವು ಎಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು.

ಅಮೂರ್ಯಾಯಂತಿ ಜಾಮಯಃ ಸರ್ವಾ ಲೋಹಿತವಾಸಸಃ |
ಅಭ್ರಾತರ ಇವ ಯೋಷಾಸ್ತ್ರಿಯಂತಿ ಹತವತ್ಸ್ರನಃ || ಅಭ್ರಾತೃಕಾ
ಇವ ಯೋಷಾಸ್ತ್ರಿಯಂತಿ ಸಂತಾನಕರ್ಮಣೇ ಪಿಂಡದಾನಾಯಾ
ಹತವತ್ಸ್ರಾನ ಇತ್ಯಭ್ರಾತೃಕಾಯಾ ಅನಿರ್ವಾಹ ಔಪಮಿಕಃ ||

ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಹೀಗೆ ಹೇಳುವರು— ಒಬ್ಬ ತಂದೆಗೆ ಪುತ್ರಮಾತ್ರ ಇದ್ದು ಆ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಅಣ್ಣನಾಗರೆ, ತಮ್ಮನಾಗರೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ (ಅಭ್ರಾತೃಕಾ) ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪುತ್ರಿಯೇ ತಂದೆಯ ಸಮಸ್ತ ಅಸ್ತಿಗೂ ಬಾಧ್ಯಳು ಎಂದು ಹೇಳುವರು ಮತ್ತು ಅಮೂರ್ಯಾಯಂತಿ (ಅರ್ಥವೇ ಸಂ. ೧-೧೭-೧) ಎಂಬ ಅರ್ಥಮಂತ್ರನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಸಹೋದರನಿಲ್ಲದ ಪುತ್ರನಿಗೆ ವಿವಾಹವು ನಿಷೇಧವೆಂದೂ ಆ ಪುತ್ರಿಯು ತಂದೆಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ವಿವಾಹವಿಲ್ಲದೆ ಪುತ್ರನಂತೆಯೇ ವಾಸವಾಗಿರುವಳೆಂದೂ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಉಪಮಾನವನ್ನಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಂತಹ ಸ್ತ್ರೀಯು ಪತಿಯಿಲ್ಲದ ಅಥವಾ ಪತಿಯು ಮೃತನಾದ

ರಿಂದ ಪತಿಯಿಲ್ಲದವಳಾಗಿ ಸಂತಾನ (ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದನ) ಕರ್ಮಕ್ಕೂ ಪಿಂಡಪ್ರದಾನಾದಿಗಳಿಗೂ ಅನರ್ಹಳಾಗಿರುವಳು ಎಂಬರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನೋತ್ತರಾ ಭೂಯಸೇ ನಿರ್ವಚನಾಯ ಎಂದು ಮತ್ತೊಂದು ಮುಕ್ತಿನ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ಇತಿ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಭ್ರಾತೇವ ಪುಂಸ ಏತಿ ಪ್ರತಿಚೇ ಗರ್ತಾರುಗಿವ ಸನಯೇ
ಧನಾನಾಂ | ಜಾಯೇವ ಪತ್ನೈ ಉಶತೇ ಸುವಾಸಾ ಉಷಾ ಹಸ್ತ್ರೇವ
ನಿನೀತೇ ಅಪ್ಪಃ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೪-೭) ಅಭ್ರಾತೃಕೇವ ಪುಂಸಃ
ಪಿತೃನೇತ್ಯಭಿಮುಖೇ ಸಂತಾನಕರ್ಮಣೇ ಪಿಂಡದಾನಾಯ ನ ಪತಿಂ
ಗರ್ತಾರೋಹಣೇವ ಧನಲಾಭಾಯ ದಾಕ್ಷಿಣಾಜೇ ಗರ್ತಃ ಸಭಾಸ್ಥಾಣು-
ಗ್ಯಣಾತೇಃ ಸತ್ಯಸಂಗರೋ ಭವತಿ ತಂ ತತ್ರ ಯಾಪುತ್ರಾ ಯಾಪತಿಕಾ
ಸಾರೋಹತಿ ತಾಂ ತತ್ರಾಪ್ತೈರಾಪ್ನಂತಿ ಸಾ ರಿಕ್ತಂ ಲಭತೇ ಶ್ಮಶಾನ-
ಸಂಚಯೋಽಪಿ ಗರ್ತ ಉಚ್ಯತೇ ಗುರತೇರಪಗೂರ್ಣೋ ಭವತಿ
ಶ್ಮಶಾನಂ ಶ್ಮಶಯನಂ ಶ್ಮಶರೀರಂ ಶರೀರಂ ಶ್ಯಣಾತೇಃ ಶಮ್ನಾತೇರ್ವಾ
ಶ್ಮಶ್ರು ಲೋಮ ಶ್ಮನಿ ಶ್ರೀತಂ ಭವತಿ ಲೋಮ ಲುನಾತೇರ್ವಾ
ಲಿಯತೇರ್ವಾ ನೋಪರಸ್ಯಾವಿಕುರ್ಯಾದ್ಯದುಪರಸ್ಯಾವಿಕುರ್ಯಾ-
ದ್ಧರ್ತೇಷ್ಯಾಃ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಮಾಯುಕೋ ಯಜಮಾನ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ
ಭವತಿ | ರಥೋಽಪಿ ಗರ್ತ ಉಚ್ಯತೇ ಗೃಣಾತೇಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ |
ಸ್ತುತತಮಂ ಯಾನಂ | ಆರೋಹಣೋ ವರುಣ ಮಿತ್ರ ಗರ್ತ ಮಿತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಜಾಯೇವ ಪತ್ನೈ ಕಾಮಯಮಾನಾ ಸುವಾಸಾ
ಋತುಕಾಲೇಷೂಷಾ ಹಸನೇವ ದಂತಾನ್ | ವಿವೇಣತೇ ರೂಪಾಣೇತಿ

ಚತಸ್ರ ಉಪಮಾ ನಾಭ್ರಾತ್ರೀಮುಪಯುಚ್ಛೇತ ತೋಕಂ ಹ್ಯಸ್ಯ
 ತದ್ವವತೀತ್ಯಭ್ರಾತ್ಯಕಾಯಾ ಉಪಯಮನಪ್ರತಿಷೇಧಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಃ
 ವಿತುಶ್ಚ ಪುತ್ರಭಾವಃ ಪಿತಾ ಯತ್ರ ದುಹಿತುರಪ್ರತ್ತಾಯಾ ರೇತಃ-
 ಸೇಕಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಯತಿ ಸಂದಧಾತ್ಯಾತ್ಮಾನಂ ಸಂಗಮೇನ ಮನಸೇತ್ಯ-
 ಧೈತಾಂ ಜಾಮ್ಯಾರಿಕ್ವಪ್ರತಿಷೇಧ ಉದಾಹರಂತಿ ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ ಪುತ್ರೀ-
 ಕಾಯಾ ಇತ್ಯೇಕೇ ||೫||

ಅಥಾತೇವ ಪುಂಸ ವಿತಿ ಎಂಬ ಮಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು—ಭ್ರಾತೃರಹಿತವಾದ ಸ್ತ್ರೀಯು (ಅಲಂಕಾರದ ಲಾಭಕ್ಕೋಸ್ಕರ) ಪಿತಾದಿಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಮತ್ತು ಅಪುತ್ರಳೂ ಅಭತ್ಯಕಳೂ ಆದ ಸ್ತ್ರೀಯು ಧನಾದಿಲಾಭಕ್ಕೋಸ್ಕರ (ನ್ಯಾಯ) ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಉದೆಯೂ ಸೂರ್ಯನಿಗಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ. ಮತ್ತು ಪತಿಕಾಮವಾದ ಸ್ತ್ರೀಯು ಶುಭ ವಸ್ತ್ರವನ್ನುಟ್ಟು (ಪತಿಯ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತೆ) ಉದೆಯು (ಮಂದಹಾಸಯುಕ್ತಳಾಗಿ ತನ್ನ ದಂತಗಳನ್ನು) ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವಂತೆ ನೀಲಪೀತಾದಿರೂಪ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಾಳೆ.

ಅಭ್ರಾತ್ಯಕೇವ ಪುಂಸಃ ವಿತ್ಯೋನೇತ್ಯಭಿಮುಖೀ ಸಂತಾನಕರ್ಮಣೇ ಪಿಂಡ-
 ದಾನಾಯ ಪತಿಂ | ಗರ್ತಾರೋಹೀಣೀವ ಧನಲಾಭಾಯ ದಾಕ್ಷಿ-
 ಣಾಜೀ | ಗರ್ತಃ ಸಭಾಸ್ಥಾನುಗರ್ವಣಾತೇಃ | ಸತ್ಯಸಂಗರೋ ಭವತಿ |
 ತಂ ತತ್ರ ಯಾಪುತ್ರಾ ಯಾಪತಿಕಾ ಸಾರೋಹತಿ | ತಾಂ ತತ್ರಾಕ್ಷೈ
 ರಾಘ್ನಂತಿ ಸಾ ರಿಕ್ವಂ ಲಭತೇ ||

ಅಣ್ಣವೃಂದಿಂಲ್ಲದ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಅವಳ ತಂದೆಯು ಒಬ್ಬ ವರನಿಗೆ ಮದುವೆಮಾಡಿಕೊಟ್ಟು ಅವಳ ಪತಿಯ ಮನೆಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದ್ದರೂ ಅವಳ ತನ್ನ ಗಂಡನ ಬಳಿ ಇರದೆ, ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಮನೆಗೇ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬರುವಳು. ಮದುವೆಮಾಡಿಕೊಡುವಾಗ ಇವಳ ತಂದೆಯು ತನ್ನ ಅಳಿಯನ ವಂಶಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಲೆಂದೂ, ಅವನು ಮೃತನಾದನಂತರ ಅವನ ಪಿಂಡಶ್ರದಾನಾದಿ ಅಪರ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆಯಲೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲೂ ಆ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಅವಳ ಪತಿಯ ಮನೆಗೆ ಕಳುಹಿಸಿರುತ್ತಾನೆ—ಆದರೆ ಆ ಸ್ತ್ರೀಯು ಮನಸ್ಸು ತನ್ನ ಪತಿಯಲ್ಲಾಗಲಿ, ಪತಿಯು ಗೃಹಕ್ಕೆತ್ಯಗಲಲ್ಲಾಗಲಿ ನೆಲೆಸದೆ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಬಳಿಗೇ ತಂದೆಯ ಆಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಲನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಆ ಸ್ತ್ರೀಯು ಬರುವಳು. ಬಂದು ತಂದೆಯಿಂದ ಆಸ್ತಿಯನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಪಡೆಯಲಾಗದಿದ್ದರೆ ಮತ್ತು ಆ ಸ್ತ್ರೀಯು ದಕ್ಷಿಣಾದೇಶದವಳಾಗಿದ್ದರೆ ನ್ಯಾಯಸ್ಥಾನದ ಎಂದರೆ ಪಂಚಾಯತಿಯ ಜನರು ಕೊಡುವ ಸಭಾಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವಳು. ಇಲ್ಲಿ ಗರ್ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನು. ಅಥವಾ ಸಭಾಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಂಭನಂಬರ್ಥವಿರುವುದು (ಮೆಟ್ಟಿಲೂ ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು). ಏತಕ್ಕೆ ಬರುವಳು ಎಂದರೆ ತನಗೆ ಮಕ್ಕಳಾಗಲಿ, ಪತಿಯಾಗಲಿ ಇಲ್ಲದ ವಿಧವಾ ಸ್ತ್ರೀಯು ತನಗೆ ಪಿತ್ತವಿನ ಆಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಬೇಕಾದ ಪಾಲಿಗಾಗಿ ನ್ಯಾಯಸ್ಥಾನದ ಮೆಟ್ಟಿಲನ್ನು ಹತ್ತಿ ಅಲ್ಲಿರುವ ಸಭಿಕರ ಮುಂದೆ ತನ್ನ

ವಿದ್ಯೆಗೆ ಮಾನಗಳನ್ನು ಹಕ್ಕನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿ ತನನಿ ಬರಬೇಕಾದ ಆಸ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವಳು. ಅದರಂತೆ ಪಹೋದರರಲ್ಲದ ಈ ಒಂಟಿ ಸ್ತ್ರೀಯೂ ಸಹ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಆಸ್ತಿಯ ಮೇಲೆಯೇ ಕಣ್ಣಿಟ್ಟು ಪತಿಗೃಹವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಸತಿಗೃಹಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬರುವಳು. ಎಂದು ಒಂದು ಉಪಮಾನವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಗರ್ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಭಾಮಂಟಪದ ಸ್ತಂಭನೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಂತಹ ಅಶ್ವತ್ಥಳೂ ಪರಿಹಿತಳೂ ಆದ ಸ್ತ್ರೀಯು ಸಭಾ ನಿಯಮದ ಪ್ರಕಾರ ರಿಕ್ಕವನ್ನು ಎಂದರೆ ತಂದೆಯ ಆಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಲನ್ನು ಪಡೆಯುವಳು. [ವಸ್ತು ಸ್ಥಿತಿಯು ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದ ಭೃತ್ಯರಹಿತಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ನಿವಾಹಿತಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡದೆ ಅವಿವಾಹಿತಳನ್ನಾಗಿಯೇ ತಂದೆಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟಿರುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುವುದು]

ಶ್ರುತಾನಸಂಚಯೋಽಪಿ ಗರ್ತ ಉಚ್ಯತೇ ಗುರತೇರಪೂರ್ಣೋಭವತಿ |
 ಶ್ರುತಾನಂ ಶ್ರುತಯನಂ | ಶ್ರುಶರೀರಂ | ಶರೀರಂ ಶೃಣಾತೇಃ |
 ಶಮ್ನಾತೇರ್ವಾ | ಶ್ರುಶ್ರು ಲೋಮ ಲುನಾತೇರ್ವಾ ಲೀಯತೇರ್ವಾ
 ನೋಪವಸ್ವಾವಿಷ್ಟಯಾರ್ಥತ್ | ಯದುಪವಸ್ವಾವಿಷ್ಟಯಾರ್ಥ-
 ದ್ಗರ್ತೇಷ್ವಾಃ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರಮಾಯುಕೋ ಯಜಮಾನಃ ಇತ್ಯಪಿ
 ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

ಗರ್ತವೆಂದರೆ ಶವವನ್ನು ಹೂಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತೆಗೆದ (ಆಗದ) ಮಣ್ಣಿನ ಗುಡ್ಡೆಯು ಎಂದರೆ ಶವವನ್ನು ಹೂಳಿದ ಮೇಲೆ ಅದನ್ನು ಗುರ್ತಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಮಾಧಿಯ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಅಥವಾ ಹಾಕಿರುವ ಮಣ್ಣಿನಗುಡ್ಡೆಯು. ಗರ್ತಶಬ್ದವು ಗುಡ್ಡೆ ಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಗುರತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಶ್ರುತಾನ ವೆಂದರೆ ಶ್ರುತಯನಂ | ಶ್ರು ಎಂದರೆ ಶರೀರವು ಆ ಶರೀರವು (ಪ್ರಾಣವಿಲ್ಲದ, ಮೃತನಾದ ಶರೀರವು) ಬಿದ್ದಿರುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಅದನ್ನು ಹೂಳುವುದಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಸುಡುವುದಕ್ಕೆ ಕ್ಷಾಪವಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಾನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಶರೀರಶಬ್ದವು ಸುಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಶ್ರುತಾತಿಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ನಾಶಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಮ್ನಾತಿಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು, ಶ್ರುಶ್ರು ಎಂದರೆ ಕೂಡಲು (ಮಿಶ್ರಣ) ಲೋಮವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದರೆ ಈ ಕೂಡಲು, ಶರೀರದ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರುಶ್ರು ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಲೋಮಶಬ್ದವು ಕತ್ತರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಲುನಾತಿಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳು ಎಂದರ್ಥವಿರುವ ಲೀಯತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಉಪರ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಯೂಪಸ್ತಂಭವು ಇದನ್ನು ಹೂಳಿರುವ ಹಕ್ಕಕ್ಕೆ ಗರ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಯೂಪದ (ಹೂಳಿರುವ) ಬುಡದ ಭಾಗವನ್ನು ಹಕ್ಕದಿಂದ ಮೇಲೆ ತೆಗೆದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣುವಂತೆ ಮಾಡಬಾರದು ಹಾಗೇನಾದರೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯೂಪವನ್ನು ಬುಡಪಹಿತ ಕಾಣುವಂತೆ ಹೊರಕ್ಕೆ ತೆಗೆದರೆ ಅದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೆಡಕುಂಟಾಗುವುದು ಎಂದು ಈ ನಿಗಮ ವಾಕ್ಯದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಗರ್ತಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ರಘೋಽಪಿ ಗರ್ತ ಉಚ್ಯತೇ ಗೃಣಾತೇಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ | ಸ್ತುತತಮಂ
 ಯಾನಂ | ಅರೋಹಘೋ ವರುಣ ಮಿತ್ರ ಗರ್ತಂ ಇತ್ಯಪಿ
 ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

ಗರ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಥವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದದ್ದು, ಉತ್ತಮವಾದದ್ದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಗೃಣಾತಿಥಾವತುನಿವಿಂದ ಗರ್ತಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ರಥವೆಂದರೆ ಅತಿ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಯಾನವು, ವಹನವು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮುಕ್ತಿಯ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವರು—

ಹಿರಣ್ಯರೂಪಮುಷಸೋ ವ್ಯುಷ್ಟಾವಯಃಸ್ಥೂಣಮುದಿತಾ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ |

ಆರೋಹಣೋ ವರುಣ ಮಿತ್ರ ಗರ್ತಮತ್ತ್ವಕ್ಷಾಥೇ ಅದಿತಿಂ ದಿತಿಂ ಚ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೬೨-೮)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾ ವರುಣರೇ, ಉಪಸ್ಥಿತನ ಅವಿಭಾಜನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಸೂರ್ಯನ ಉದಯಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ನೀವು ನಿಮ್ಮ ಸುನರ್ಣರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೂ ಉಕ್ಕಿನ ಸ್ತಂಭಗಳುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ರಥವನ್ನು ಹತ್ತುತ್ತೀರಿ. ಅನಂತರ ಅಖಂಡಳಾದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ ಖಂಡರೂಪವಾದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ (ಅದಿತಿ, ದಿತಿ) ನೋಡುತ್ತೀರಿ. ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಗರ್ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಥವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

ಚಾಯೇವ ಪತ್ಯೇ ಕಾಮಯಮಾನಾ ಸುವಾಸಾ ಯತುಕಾಲೇಷೂಷಾ

ಹಸನೇವ ದಂತಾನ್ ವಿವೃಣುತೆ ರೂಪಾಣೀತಿ |

ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ದುಕ್ತಕಾರರು—ಜಾಯೇವ ಪತ್ಯೇ ಉಶಿಕೇ ಸುವಾಸಾ ಉಷಾ ಹಸ್ರೇವ ನಿರಿಣಾತೇ ಅಪ್ಪಃ | ಎಂಬ ಉಪಮಾನ ವದ್ದು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಸುಂದರಳಾದ ಓರ್ವ ಯುವತಿಯು ತನ್ನ ಪತಿಯ ಸಂಗವನ್ನು ಅನೇಕ್ಷಿಸಿ ಅವನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬರುವಾಗ ಶುಭ್ರವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಆಲಂಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಮತುಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಸನ್ನುಬಿಯಾಗಿ ತನ್ನ ದಂತ ಪಂಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಾಣುವಂತೆ ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಾ ನಗುಮುಖದಿಂದ ತನ್ನ ಪತಿಯ ಬಳಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ಉಷೋದೇವತಿಯು ತನ್ನ ಅಕರ್ಷಕವಾದ ನಾನಾರೂಪ ಗಳನ್ನೂ ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಎಂಭವ್ರಾಯವು.

ಚತಸ್ರ ಉಪಮಾಃ | ನಾಭೃತೀಮುಪಯಚ್ಛೇತ ಶೋಕಂ ಹ್ಯಸ್ಯ

ತದ್ಭವತಿ ಇತ್ಯಭ್ರಾತೃಕಾಯಾ ಉಪಯಮನಪ್ರತಿವೇಧಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಃ

ಮಿತುಶ್ಚ ಪುತ್ರಭಾವಃ ||

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉಷೋದೇವತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಮಹಿಯು ನಾಲ್ಕು ಉಪಮಾನಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ವರ್ಣಿಸಿ ದ್ದಾನೆ—ಅಭ್ರಾತೇವ ಪುಂಸಂಬುದು ನೊಡಲನೆಯ ಉಪಮಾನ, ಗರ್ತಾರೋಹಣೇ ವೇತಿ ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯದು. ಜಾಯೇವ ಪತ್ಯೆ ಎಂಬುದು ಮೂರನೆಯದು ಹಸ್ರೇವ ನಿರಿಣೀತೇ ಅಪ್ಪಃ ಎಂಬುದು ನಾಲ್ಕನೆಯದು. ಅಭ್ರಾತೃಕಾ ಎಂದರೆ ಸಹೋದರರೊಬ್ಬರ ಪುತ್ರಿಗೆ ವಿವಾಹವು ನಿಸಿದವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಸ್ತ್ರೀಯು ತನ್ನ ತಂದೆಗೆ ಪುತ್ರಭಾವದಿಂದ ಎಂದೆ ಪುತ್ರನಂತೆ ಇರುವಳು. ಅಪ್ಪಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಭಕ್ತಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಪ್ಪಾ ಧಾವನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅಪ್ಪ ಶಬ್ದವು ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ರೂಪವು ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಯೋಗ್ಯವು. ಭಕ್ತಿಸು

ವುದಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲ. ಇದು ಶಾಕಪೂಣಿಯವರ ಮತವು; ಆಥವಾ ವ್ಯಾಸಕಾರ್ಥವಾದ ಆಪ್ (ಆಪ್ಲಯ-ವ್ಯಾಪ್ತೌ) ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಕವಾದುದರಿಂದ ಅಸ್ಸವೆಂಬ ಹೆಸರಿಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅಸ್ಸವುಳ್ಳವಳು, ರೂಪವುಳ್ಳವಳು ಅಸ್ಸರಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವಳು.

ಪಿತಾ ಯತ್ರ ದುಹಿತುರಪ್ರತ್ತಾಯಾ ರೇತೇಸೇಕಂ ಪ್ರಾರ್ಜಯತಿ ಸಂ-
ದಧಾತ್ಯತ್ತಾನಂ ಸಂಗಮೇನ ಮನಸೇತಿ || ಅಭೈತಾಂ ಜಾಬ್ಯಾ
ರಿಕ್ಲವ್ರತಿಷೇಧ ಉದಾಹರಂತಿ | ಜ್ಯೇಷ್ಠಃಂ ಪುತ್ರೀಕಾಯಾ ಇತ್ಯೇಕೇ ||

ಭಾಕ್ಯರಹಿತಳಾದ ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯನ್ನು ಯೋಗ್ಯವರನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ವಿವಾಹಮಾಡಿ ಆ ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಪುತ್ರನು ತನಗೆ ದೊಹಿತ್ರ (ಮೊಮ್ಮಗ) ನಾಗಿರುವನೆಂದು ಮನಶ್ಯಾಂತಿಯಿಂದ ತಂದೆಯು ನಿಶ್ಚಿಂತೆಯಿಂದಿರುವನು. ಆ ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯು ತನ್ನ ಪುತ್ರನೊಂದೇ (ಮಗನೊಂದೇ) ಭಾವಿಸುವನು. ಆದರೆ ಕೆಲವು ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿ ತಂದೆಯ ಅಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಕ್ಯರಹಿತಳಾದ ಪುತ್ರಿಗೆ ಸಮಸ್ತಹಕ್ಕೂ ಇರುವುದೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿರುವರು ಆದರೆ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ತಂದೆಯ ಅಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಭಾಗವು (ಎಲ್ಲವೂ ಅಲ್ಲ) ಭಾಕ್ಯರಹಿತಳಾದ ಪುತ್ರಿಗೆ ಸೇರತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ.—

ಇತಿ ಶಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

— — —

ಅಥ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

— — —

ನ ಜಾಮಯೇ ತಾನೋ ರಿಕ್ಲ ಮಾರೈಕ್ಲ ಕಾರ ಗರ್ಭಂ ಸನಿತುನಿ
ಧಾನಂ | ಯದೀ ಮಾತರೋ ಜನಯಂತ ವಹ್ನಿ ಮನ್ಯಃಕರ್ತಾ ಸುಕ್ಯ-
ತೋರನ್ಯ ಋಂಘನ್ || (ಋ. ಸಂ. ೩-೩೧-೨) ನ ಜಾಮಯೇ
ಭಗಿನ್ಯೈ ಜಾಮೀರನ್ಯೈಽಸ್ಯಾಂ ಜನಯಂತಿ ಜಾಮಪತ್ಯಂ ಜಮತೇರ್ವಾ
— ಸ್ಯಾದ್ಗತಿಕರ್ಮಣೋ ನಿರ್ಗಮನಪ್ರಾಯಾ ಭವತಿ ತಾನ್ವ ಆತ್ಮಜಃ
ಪುತ್ರೋ ರಿಕ್ಲಂ ಪ್ರಾರಿಚತ್ಪಾದಾಚ್ಚ ಕಾರ್ಯನಾಂ ಗರ್ಭ ನಿಧಾನೀಂ ಸನಿ-

ತುರ್ಹಸ್ವಗ್ರಾಹಸ್ಯ ಯದಿಹ ಮಾತರೋಽಜನಯಂತ ಒಟ್ಟಿಂ ಪುತ್ರ-
ಮವಹ್ನಿಂ ಚ ಸ್ತ್ರಿಯಮನ್ಯತರಃ ಸಂತಾನಕರ್ತಾ ಭವತಿ ಪುಮಾನ್
ದಾಯಾದೋಽನ್ಯತರೋಽರ್ಥಯಿತ್ಯಾ ಜಾಮಿಃ ಪ್ರದೀಯತೇಃ
ಪರಸ್ಮೈ || ೩ ||

ನ ಜಾಮಿಯೇ ತಾನ್ಮೋ ಎಂಬ ಮಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು-ಒರಸವುತ್ರನು ಪಿತ್ರಾರ್ಜಕವಾದ ಧನವನ್ನು ತನ್ನ ಸಹೋದ
ರಿಗೆ ದಾನಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅವಳನ್ನು ಅದರಿಸತಕ್ಕ ಪತಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ ಅವಳನ್ನು ಅವನ ಗರ್ಭಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರಳಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.
ಒಂದು ವೇಳೆ ಮಾತಾಪಿತ್ರಗಳು ಸ್ತ್ರೀ ಮತ್ತು ಪುಂರೂಪದ ಸಂತಾನವನ್ನು ಪಡೆದರೂ ಸಹ ಅವರಲ್ಲಿ ಪುತ್ರನು ಹಿಂದಾರ್ಪಣಾದಿ
ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಕರ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪುತ್ರಿಯು ವಸ್ತ್ರಾಭರಣಾದ್ಯುಪಾರಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಪಾತ್ರಳಾಗುತ್ತಾಳೆ.

ಜಾಮಿರನ್ಯೈಽಶ್ಯಾಂ ಜನಯಂತಿ ಜಾಮಪತ್ಯಂ-ಈ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲ (ಭಗಿನಿಯಲ್ಲಿ) ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಇತರರು
(ತನಗೆ ಬಂಧವಲ್ಲದವರು) ಉತ್ಪಾದಿಸಿಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಜಾಮಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಜಾಂ ಎಂದರೆ ಅವಕೃತ, ಸಂತತಿ,
ಜಮತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾಧ್ಯತಿಕರ್ಮಣೋ ನಿರ್ಗಮನಪ್ರಾಯಾ ಭವತಿ-ಅಥವಾ ಈ ಜಾಮಿರಲ್ಲವು ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ
(ಹೋಗುವ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ) ಜಮತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಸ್ತ್ರೀಯು ವಿವಾಹಾನಂತರ ತನ್ನ
ತಂದೆಯ ಮನೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತನ್ನ ಪತಿಯ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗುವವಳಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಸ್ತ್ರೀಗೆ (ಪುತ್ರಿಗೆ) ಜಾಮಿಯೆಂದೂ ಹೆಸರು.
ಈ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಪುತ್ರನು ತನಗೆ ಪುತ್ರನಾಗಲೆಂದೇ ಈ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವನು ಮತ್ತು ಗರ್ಭಾಧಾನಮಾಡಲು
ಸಮರ್ಥನಾದ ಪುರುಷನಿಗೆ ವಿವಾಹಮಾಡಿ ಕೊಡುವನು. ಅನಂತರ ಈ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಪುತ್ರಶಿಶುವನ್ನೂ ಸ್ತ್ರೀಶಿಶುವನ್ನೂ ಪಡೆದಿದ್ದೇ
ಅದರ ಪುತ್ರಶಿಶುವಿಗೆ ದಾಯಾದಭಾಗವು ಸಲ್ಲುವುದು ಸ್ತ್ರೀಶಿಶುವಿಗೆ ದಾಯಾದಭಾಗವಿಲ್ಲ. ಆ ಶಿಶುವನ್ನು ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ
ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಪುರುಷನಿಗೆ ವಿವಾಹಮಾಡಿಕೊಡುವರು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಪುರುಷಶಿಶು ಆಥವಾ, ಬಾಲಕರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ
ದಾನಕ್ರಿಯಾಧಿಗಳು ಉಂಟೆಂಬ ಕೆಲವರ ವಾದವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶುನಃ ಶೇಷ ಲೋದಲಾದವರ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ
ಅದು ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ನಡೆದಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪುತ್ರನೇ ದಾಯದಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನು, ಸ್ತ್ರೀಯು ಅರ್ಹಳಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ
ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದರ್ಥವಿರುವುದು. ಪುತ್ರನಿಗೆ ಹುಟ್ಟುವ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಜ್ಯೇಷ್ಠಶಿಶುವಿಗೆ ದಾಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಹತೆ ಇರುವುದು.
ಇತರ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ತಂದೆಯು ಇವುಪಟ್ಟರೆ, ಇತರ ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ಅಸ್ತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಭಾಗವನ್ನು ಹಂಚಿಕೊಡ
ಬಹುದು.

ಇತಿ ಸಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಆರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಸಪ್ತಮಃ ಪಿಂಡಃ

ವಿಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಮನುಷ್ಯನಾಮಾನ್ಯುತ್ಪರಾಣಿ ಪಂಚವಿಂಶತಿರ್ಮನುಷ್ಯಾಃ
ಕಸ್ಮಾನ್ಮೃತ್ಯು ಕರ್ಮಾಣಿ ಸೀವ್ಯಂತಿ ಮನುಷ್ಯಮಾನೇನ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಮನುಷ್ಯತಿಃ
ಪುನರ್ಮನಸ್ವೀಭಾಫೇ ಮನೋರಪತ್ಯಂ ಮನುಷೋ ವಾ ತತ್ರ
ಪಂಚಜನಾ ಇತ್ಯೇತಸ್ಯ ನಿಗಮಾ ಭವಂತಿ ||

ಈ ಕೆಳಗೆ ಹೇಳಿರುವ ಇಪ್ಪತ್ತೈದೂ ಮನುಷ್ಯನಾಮಗಳು (ಮನುಷ್ಯರ ಹೆಸರುಗಳು)

(೧) ಮನುಷ್ಯಾಃ (೨) ನರಃ (೩) ಧವಾಃ (೪) ಜನ್ಮವಃ (೫) ವಿಶಃ
(೬) ಕ್ಷಿತಯಃ (೭) ಕೃಷ್ಣಯಃ (೮) ಚರ್ಷಣಯಃ (೯) ನಹುಷಃ (೧೦) ಹರಯಃ
(೧೧) ಮರ್ಯಾಃ (೧೨) ಮರ್ತ್ಯಾಃ (೧೩) ಮರ್ತಾಃ (೧೪) ಪ್ರಾತಾಃ
(೧೫) ತುರ್ಮಶಾಃ (೧೬) ದ್ರುಹ್ಯವಃ (೧೭) ಆಯವಃ (೧೮) ಯದವಃ (೧೯) ಅನವಃ
(೨೦) ಪೂರವಃ (೨೧) ಜಗತಃ (೨೨) ತಸ್ಕುಷಃ (೨೩) ಪಂಚಜನಾಃ
(೨೪) ವಿವಸ್ವಂತಃ (೨೫) ಪೃತನಾಃ ||

ಇತಿ ಪಂಚವಿಂಶತಿರ್ಮನುಷ್ಯನಾಮಾನಿ ||೨||

(೧) ಮನುಷ್ಯಾಃ || 'ಮುಕ್ತಾ ಕರ್ಮಾಣಿ ಸೀವ್ಯಂತಿ' (ನಿರು-೩-೭)

ಎರಡು ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಪದವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸ್ಕಂದಪುರಾಣಿಯು ಭಾಷ್ಯ. ಮುಕ್ತಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನ ಧಾತು, ಸೀವ್ಯಂತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿವು ಧಾತು ಇವುಗಳಿಂದ ಈ ಪದವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸನ್ನ ಮನಸ್ಕನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟರಾದವರು. ಸತ್ಪ್ರಧಾನವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಉಂಟಾದವರು ಎಂದರ್ಥ. 'ಸ ಪಿತ್ವನ್ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಮನುಷ್ಯದನು ಮನುಷ್ಯಾನಸೃಜತ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅರ್ಥಹೇಳಿದೆ. 'ಮನೋಜಾರ್ತಾವಜ್ಞಾತೌಪುಕೌ ಚ' (ಪಾ-ಸೂ-೪-೧-೧೬೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯವಾಧಿ ಇರುವಾಗ ಅಜಾಪ್ರತ್ಯಯ, ಪುಗಾಗಮ. ಇತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಅದಿದ್ವಂದಿ. 'ಮನೋರಪತ್ಯಂ ಜಾತಿಶ್ಚ' ಕೇವಲ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥವಿವಕ್ಷ್ಯಮಾಡಿದಾಗ ಅಜಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಮಾನನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಮನುಷ ಎಂಬ ಅಕಾರಾಂತಪದವಿದೆ. -ಸಮಿದ್ಧೇ ಅದ್ಧ ಮನುಷೋ ದುರೋಣೇ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಉಪಾಧಿಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರವೋದರಾದಿಗಣಪತಿತವಾದುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದ ಮನುಷ್ಯ ಎಂಬರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ:—‘ಸ್ಮಾರ್ಜಾ ವಸು ಮನುಷ್ಯಾ ದದೀಮಹಿ’ (ಋ. ಸಂ. ೨-೬-೩೦-೪) ‘ದೈವ್ಯಾಃ ಶಮಿತಾರ ಅರಭಧ್ವಮುತ ಮನುಷ್ಯಾಃ (ಐ-ಛಾ-೨-೧-೬) ||

(೨) ನರಃ || ಠೇರ್ಷ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಧಾತಾದಿಗಿ ನತ್ತ. ‘ನಯತೇರ್ಷಿಚ್ಛ’ (ಉ-೨-೮೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮನುಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ (ಈ)-ಲೋಪ. ನೈ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ‘ಜುಟಿಚ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ನರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಸಾರ ಚಕ್ರವನ್ನು ನಡೆಸುವವನು. ಇವನೂ ಪದಾರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ಒಂದುಕಡೆಯಿಂದ ಒಂದುಕಡೆಗೆ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುವನು. ಅಥವಾ ಗಾತ್ರವಿಕ್ಷೇಪಾರ್ಥಕವಾದ ನೈ ತೀಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಾದಿಂದ ಮನ್. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ. (ಮತ್) ಕಾರ್ಯಸಮಯದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಅಂಗಚಲನೆಯನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಉದಾ:— ತಂ ತ್ವಾ ನರಃ ಪ್ರಥಮಂ ದೇವಯಂತಃ’ (ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೩೫-೨) ತ್ವಾ ವೃತ್ತೇಷ್ಠಿಂ ದ್ರ ಸ್ತೌತಿಂ ನರಃ’ (ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೨೭-೧)

(೩) ಧವಾಃ || ಕಂಪನಾರ್ಥಕವಾದ ಧುಷ್ ಅಥವಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಚಾದಿಗಣಪತಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಷ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಧವಾಃ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅವಯವಗಳನ್ನು ಕಂಪಿಸುವವನು, ಅಥವಾ ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ನಡುಗುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ‘ಧಾವು-ಗತಿಶಬ್ದೋಃ’ ಧಾತು ಇದಕ್ಕೆ ಅಷ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಪ್ರವೋದರಾದಿಗಣಪತಿತವಾದುದರಿಂದ ಉಪಧಾದಪ್ರಸ್ತ. ಅತ್ತಿಂದ ಇತ್ತ ಶರಣಾರ್ಥಿಯಾಗಿ ತಿರುಗುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—‘ಕೋ ವಾಂ ಶಯುಶ್ಚಾ ವಿಧವೇವ ದೇವರಮ್’ (ಋ. ಸಂ. ೭-೮-೧೮-೨) ||

(೪) ಜಂತವಃ || ಜನ್-ಪ್ರಾದಿಭಾವೇ. ಧಾತು. “ಕಮಿಜಿಜಿ ಗಾಭಾ—” (ಉ. ೧-೭೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುಪ್ರತ್ಯಯ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣ. ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕುವುಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ:—“ಇರಜ್ಯನ್ನಗ್ನೇ ಪ್ರಥಯಸ್ವ ಜನ್ತುಭಿಃ” (ಋ. ಸಂ. ೮-೭-೨೮-೪) ||

(೫) ವಿಶಃ || ವಿಶ-ಪ್ರವೇಶನೇ. ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿಶ ಶಕಾರಾಂತದವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಶಃ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ಭೂಮಿರಾಜಾದಿಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತಾನೆ ಉದಾ:—“ವಿಶೋ ರಾಜಾನ ಮುಪಶತಸ್ತುರ್ಯಗ್ನಿಯಮ್” (ಋ. ಸಂ. ೪-೫-೧೦-೪) ||

(೬) ಕ್ಷಿತಯಃ || ಕ್ಷಿ-ನಿವಾಸತೋಃ ಧಾತು. “ಕ್ಷಿಚ್ಛಕ್ರಾ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್” (ಪಾ. ಸಂ. ೩-೩-೧೭೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಷಿಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಕ್ಷಿತಯಃ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಉದಾ:—“ಅನು ಕ್ರೋಶಂತಿ ಕ್ಷಿತಯೋ ಭರೇಷು” (ಋ. ಸಂ. ೩-೭-೧೧-೫)

(೭) ಕೃಷ್ಯಯಃ || ಕೃಷ-ವಿಲೇಖನೇ. ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಷಪ್ರತ್ಯಯ ಕರ್ಮಣವೆಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಯ ಪದದಿಂದ ಕರ್ಮಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ಕರ್ಮ ಉಳ್ಳವರು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಉಗಕಾರೇಕಾರರೇಫಾತ್ ವಕ್ರವ್ಯಾಃ’ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಇಕಾರಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ಯಸ್ಯೇತಿಚ’ ಅಕಾರರೋಪ. ಕೃಷ್ಣಿಃ. ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಕೃಷ್ಯಯಃ. ‘ಇದು ಮನುಷ್ಯರ ಹೆಸರು, ಕರ್ಮವುಳ್ಳವರಾದುದರಿಂದ ಕೃಷ್ಣಿಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ’ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ (೩-೪-೫-೧) ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ‘ನೈವ ಕಶ್ಚಿತ್ ಜ್ಞಾನಮಿ ಜಾಶು ತಿಷ್ಠತ್ಕರ್ಮಕೃತ್’ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಶುದ್ಧವಾದ ಕೃಷಧಾತುವು ವಿಪೂರ್ಣಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮಣೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ಷಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿವಿಧವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯುಳ್ಳದ್ದು ಶರೀರವೆಂದರ್ಥ. ಇದು ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಮತ್ತರ್ಥಕೊಡುವ ಇಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿಕ್ರಮದೇಹವುಳ್ಳವರು ಮನುಷ್ಯರು. ಕಾಲಿನಿಂದ

ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೆರೆಯುವವರು ಎಂದು ಮಾಧವರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ವಶೀಕರಣ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವವರು ಎಂದು ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರಮಿತ್ರರ ಮತ. ಉದಾ:—“ಮಿತ್ರಃ ಕೃಷ್ಣೀರನಿಮಿಷಾಭಿ ಚಷ್ಟೇ” (ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೫-೧) “ಸದ್ಯಕ್ಷಿ ದ್ಯುಃ ಶವಸಾ ಪಂಚ ಕೃಷ್ಣೀ” (ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೩೩-೩) ||

(೮) ಚರ್ಷಣಯಃ || ಚರ-ಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ. ಧಾತು. ‘ಅರ್ಷಸ್ವಧಮ್ಯ—’ (ಉ-೨-೯೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುಗಾಗಮ. ಚರ್ಷಣೆ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಗಮನ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರು. ಚರಣವುಳ್ಳವರು. ಅಥವಾ ‘ಕೃಷೇರಾದೇಶ್ಯ ಚಃ’ (ಉ-೨-೯೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃಷಧಾತುವಿಗೆ ಅನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಯ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರಾದೇಶ. ಆಕರ್ಷಂತಿ ವಶೀಕರಣ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯೂ ಸಕಲ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ನೋಡುವವರು ಎಂದು ‘ಓತಾ ಕುಟಿಸ್ಯ ಚರ್ಷಣಃ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಉದಾ:—

“ಪ್ರ ಚರ್ಷಣೆಭ್ಯಃ ಪೃತನಾ ಹವೇಷು” (ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೨೯-೧) “ಮಹಾಂ ಇಂದ್ರೋ ನೈಷದಾ ಚರ್ಷಣೆಪ್ತಾಃ” ||

(೯) ನಹುಷಃ || ಣಹ-ಬಂಧನೇ ಧಾತು. ‘ಣೋ ನಃ’ ನಕ್ತ. ‘ಜನೇರುಃ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಉಪ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ‘ನಹುಷಃ’ ಎಂದು ರೂಪ. ಪೂರ್ವಕೃತ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಲ್ಲದುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—“ಪ್ರಜಾ ಸನೇಷು ನಹುಷಃ ಸುವೀರಾಃ” (ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೨-೩) “ಆಯಾತಂ ನಹುಷಸ್ವರಿ” (ಋ. ಸಂ. ೫-೮-೨೫-೩)

ಕೆಲವು ಕೋಶಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಆಕಾರಾಂತಪದವಾಗಿ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆಗ ನಜಧಾತುವಿಗೆ ‘ಯನಹಿಭ್ಯಾಮುಷನ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಷನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ—“ಪ್ರಸ್ರಾಣಸ್ಯ ನಹುಷಸ್ಯ ಶೋಷಃ” (ಋ. ಸಂ. ೪-೧-೪-೬) ||

(೧೦) ಹರಯಃ || ಹರಣ, ಬಲಾತ್ಕಾರವೆಂಬ ಅರ್ಥಕೊಡುವ ಹೈಧಾತುವಿಗೆ “ಇನ್ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ” (ಉ. ೪-೧-೧೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಹರಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹರಯಃ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೆ. ವೃತ್ಯುನಿಂದ ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ‘ಅಹಂ ಪ್ರಜಾಪ್ತಾಕೃಶೀರ್ಹರಾಮಿ’ ನಾನು ವ್ಯಥೆಯಿಂದ ಕೂಗುತ್ತಿರುವ ಜನರನ್ನು ಅಪಹರಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ವೃತ್ಯುನಾಕೃತವಿದೆ. ಮನುಷ್ಯಪೂಯದಲ್ಲಿ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೧) ಮುರ್ಯೋ || (೧೨) ಮರ್ತ್ಯಾಃ || ಮೃಹ-ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ ಧಾತು. ಅಭ್ಯಾಸದಿಂದಪ್ತ (ಉ-೪-೧೦೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ತುಡಾಗಮ. ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಭಂದಿಸಿ ನಿಷ್ಕರ್ಷ ದೇವಹೂೂಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೩) ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಮುರ್ಯ ಎಂದು ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತ ವಾಗಿದೆ. ಮೃಹಧಾತುವಿಗೆ ‘ಹಸಿಗ್ರೂನಾ’ (ಉ. ೨-೮೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಮರ್ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ‘ವಸ್ತುಮರ್ತ ಯವಿಷ್ಟೇಭ್ಯಶ್ಚಂದಸಿ’ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್‌ಪತ್ರಯ ‘ಯುಷ್ಯೇತಿ ಚ’ ಪೂರ್ವದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಮರಣಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರು ಮರ್ತ್ಯಾಃ ಉದಾ:— “ಕೋ ನು ಮುರ್ಯಾ ಅಮಿಮಿತ” (ಋ. ಸಂ.

౬-౩-౪౮-౩౬) మయ్యన్న యోజ్ఞా కృణుతే సధస్థ ఆ (ఋ. సం. ౬-౮-౧౮-౩) " మయ్యాయోజన కన్యా తశ్చక్షేత-(ఋ. సం. ౬-౩-౧౬-౫) || ' యోజ మర్క్యేష్యవృషోజో యతానా ' (ఋ. సం. ౬-౪-౧౬-౧)

(౧౩) మతాః || పూర్వోక్తవాద మృజ్ఞాధాతువిగ్ తనాప్రకృయ మరణితేలంపిందర్థ. లుదా:-
మా నోజ మతాః అభిదుదాన (ఋ. సం. ౧-౧-౧౦-౫౬) " తంమతాః అమర్క్యమా " (ఋ. సం. ౮-౬-౨౫-౧)

(౧౪) వ్రాతాః || వృజ్ఞా-వరణే ధాతు " తాతవ్రాతలతమపిత్త-ఎందు భోజనసూక్తింది కృత ప్రకృయ, అదాగమ నిపాతితనాగి. తమగి అభిమతనాద వరవన్న తపఃసంతుష్టరాద దేవతేగింద ప్రార్థనా త్తారే, యజ్ఞాదిగల్గి వరణేయోందుత్తారే ఎందర్థ. అథనా ధాన్యాదిసంజయ. కృతావనందు జేసరు. వ్రాతవృళ్ల వరణ వ్రాతరే. అర్చనాదిగణపతివనాదుదింద మత్తర్థదల్లి అర్చప్రకృయ అథనా వ్రాతవృళ్ల కర్మనానాదల్లి పతిత వాగి. (నిష-౨-౧) అథనా అన్న వ్రాతనాగుత్తదే. ఇవృళ్ల సంబంధవృళ్లవరు, వ్రాతవ " త్యేదేవన " సూక్తి దింద సంబంధార్థదల్లి అర్చప్రకృయ ' కర్మణా జాయతే ' జంతుః కర్మణ్యేవ నిముచ్చ్యతే ఇత్యాదివచనదింద కర్మదల్లి అధికారియాదుదింద మనుష్యునిగి కర్మసంబంధిత్వ సిద్ధనాగుత్తదే. అన్నదింద ప్రాణగు కుట్టుత్తదే. అన్నదిందలే అభివృద్ధియోందుత్తదేయేందు త్యేకరియదల్లి జేళిదే. (శ్రీ. లు. ౧-౨) " అన్నాత్ రేజో రేతసోః పురుషః ఎందూ అల్లియే జేళిదే. ఇదింద అన్నసంబంధపూ మనుష్యునిగి స్వప్ననాగి. లుదా :- ' పంచ వ్రాతా అపశ్యవః " (ఋ. సం. ౬-౮-౩-౨) ||

(౧౫) తువణాః || తువి-ఊసాయామ్ ధాతు. ' కలీరళజ్ ' ఎంబ భోజనసూక్తివికతనాద అర్చాప్రకృయ బతుల్లగణదింద ఇదక్కల్ల బరుత్తదే. ప్రాణిగల్గి హింసివనన, రోగిగాదిగింద పిడివల్ల దునను. అథనా తూరత్తరణంసనయోజః ధాతు. ఇదక్కే క్షీన బందాగ తూర ఎందాగుత్తదే. అథనాధాతువిగ పజాదిపతితనాదుదింద అజ్ఞా బంధి అత ఎందాగుత్తదే. ' తూణా అత్కవతే ' తూర అత. పృషోరాదిగణ పతితనాదుదింద పూర్వపదక్కే క్రైస్త్యః. వకార అధికనాగి బరుత్తదే. ఊంబదేళాదుదన్న బేగ ఊంబుత్తానే ఎందర్థ. అథనా ఇజ్ఞాభకనాద వరధాతువిగ ' వశీరణ్యోరుపసంఖ్యానమ్ ' ఎంబ వాకీకదింద అజ్ఞా ప్రకృయ. తువణనేందరే లాను. లానువృళ్లవరు మనుష్యురు. అథనా ' జతుష్టా ధర్మాభకామనోజ్ఞేః సు వః యేషాం తే జతువణాః ' పృషోరాదిగణపతితనాదుదింద జకారలోఽప. స్వాధినే పురుషార్థ లభ్యవరందర్థ. లుదాజరణీ- ' తువణేశ్వమన్యహి ' (ఋ. సం. ౫-౬-౩౬-౪)

(౧౬) ద్యుజ్యవః || ద్యుజ్ జిఘాంసాయామ్ ధాతు. ఇవక్కే క్షీన బంబరే లభాపధగుణ బంబు ద్యోజనేందాగుత్తదే. ' ద్యోజనే పరోజాం ఇచ్చంతి ' యానాగలూ ఇతరంగి ద్యోజనేన్న బంబుసంబుదు మనుష్యన స్వధావ. ' భందమి పరోజాయమపి ' ఎంబ వాకీకదింద బృజ్ఞాధాతువిగి కృతాప్రకృయ. య లుళియుత్తదే. కీత్తాదుదింద గుణవిల్ల. ' క్యా భందమి (పా. సూ. ౬-౨-౧౬౦) సూక్తిందింద భందస్థిందల్లి కృబంబంద మేళ

ಉಪ್ಪತ್ಯಯ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ಯವಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—'ಶ್ರುಷ್ಠಿಂ ಚಕ್ರಬೃಗವೋ ದ್ವಿತ್ಯವತ್ಸ' (ಋ. ಸಂ. ೫-೨-೨೫-೧)

(೧೭) ಅಯವಃ || ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಇತ್ಥಾಕವುಗೆ "ಭಂಧಸೀಣಃ" (ಉ-೧-೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣಿತ್ಯಾದುದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಆಯಾದೇಶ. ಆಯು ಉಕಾರಾಂತವದ. ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ, ಗಮನ ಸ್ವಭಾವದವರು. ಉದಾ:-

"ಬಾಹು ಭ್ಯಾಮಗ್ನಿಮಾಯವೋಽಜನಂತ" (ಋ. ಸಂ. ೭-೬-೨-೫) ಆಯೋರ್ಹ ಸ್ವಂಭ ಉಪಮಸ್ಯ ನಿಲೇಲೇ" (ಋ-ಸಂ-೭-೫.೩೩-೬) ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಆಯುಶಬ್ದ ನಾತ್ರ ಮನುಷ್ಯವಾಚ್ಯಕವೆಂದು ಮಾಧವರ ಭಾಷ್ಯ.

(೧೮) ಯದವಃ || ಯಮ-ಉಪರಮೇ. ಧಾತು. "ಯಮೇರ್ಮಕ" ಭೋಜ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ದುಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ರಾದುದಿಂದ 'ಅನುಮಾತೋಽಪದೇಶವನತಿ ತನೋತ್ಪಾದೀನಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯದು ಉಕಾರಾಂತವದ. ಕುಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿವರು ಅಶಾಭ್ಯನಿಂದ, ರಾಜನಿಂದ ಶಿಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ನಿಯಮ್ಯರು. ಉದಾಹರಣೆ—"ಯೋ ಅಸ್ತಿ ಯಾದ್ಯಃ ಪತುಃ" (ಋ. ಸಂ. ೫-೭-೧೬-೧) 'ಯದಮ ಭವಃ ಯಾದ್ಯಃ' ಯದುವಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದವರೆಂದರ್ಥ.

(೧೯) ಅನವಃ || ಅನ-ಪ್ರಾಣನೇ. ಧಾತು. 'ಅಣತ್ಯ' (ಉ-೧-೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಉಪ್ಪತ್ಯಯವು ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣಧರಿಸಿರುವವರು. ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಜ್ಞಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಭರ್ಮಾದ್ಯನಿಷ್ಠಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇವರು ಬದುಕಿರುವುದು ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪಶ್ಚಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಣಧಾರಣೆ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಷ್ಕಲ. ಇದೇ ಉಪನಿಷ್ಠತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ 'ತಸ್ಯ ಯು ಆತ್ಮಾನಂ ವಿಸ್ತರಂ ವೇದ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ಅನವಸ್ತೇ ರಥನುಶ್ಚಾಯ ತಕ್ಷಣ" (ಋ. ಸಂ. ೪-೧-೨೯-೪) ||

(೨೦) ಪೂರವಃ || ಪೂರಿ-ಆವ್ಯಾಯನೇ ಧಾತು. "ಭೃನ್ಯುತಿೇತ್ಕರಿ—" (ಉ-೧-೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತ ವಾದ ಉಪ್ಪತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಪೂರೈಸಲ್ಪಡುವ ಕಾಮನೆಯುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ— "ಯಂ ಪೂರವೋ ವೃತ್ರತಣಂ ಸ ಚಂತೇ" (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೨೫-೬)

(೨೧) ಜಗತಃ || ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ "ವರ್ತಮಾನೇ ಪೃಷದ್ ಬೃಹತ್ ಮಹತ್ ಶತ್ವವತ್ಯ" (ಉ.೨-೭೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿವಾತಿಕವಾಗಿದೆ. ದೇಶದಿಂದ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರು. ಉದಾಹರಣೆ— "ಯದೇಷಾವಾಗ್ರಂ ಜಗತಾವಿರಜ್ಯಸಿ" (ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೬-೨)

(೨೨) ತಸುಷಃ || ಸ್ಥಾ.ಗತಿವೃತ್ತಾ ಧಾತು. "ಭಂದಮ ಉಹರ್ಲಿಟಃ" "ಕ್ವಸುಕ್ತ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಟ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಸುಪ್ರತ್ಯಯ. "ವಸ್ವೇಣಾಜಾವಸಾಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಲಿಟನಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದು ದಿಂದ 'ಲಿಟಧಾರೋನಭ್ಯಾಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ಯಾದಿ. ತಸ್ಯಾ + ಇವನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆತೋಲೋಪಃ'

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ತಸ್ತು ವಸ್ ಎಂದು ಸಕಾರಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾಶಸ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ವನೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್' (ಘ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಬಂದರೆ ಪೂರ್ವರೂಪ. ತಸ್ತು ಸ್ + ಅಸ್. 'ಶಾಸಿನಿಸ್ತುಸೀನಾಂ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ಯ. ತಸ್ತು ಪ್. ಇವನಲ್ಲಿ ಧಮುವು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ— "ಚರತಂ ಪರಿ ತಸ್ತು ಪ್" (ಋ-ಸಂ-೧-೧-೧೧-೧) ಇಲ್ಲಿ ಉಪಲಾಭಾರ್ಥರು "ತಸ್ತು ಪ್: ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರು. ಮುತ್ತಿಗ್ಯಜಮಾನರು" ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

(೨೩) ಪಂಚಜನಾಃ || ' ಪಂಚಜನಾ ನುಮ ಹೋತ್ರಂ ಜುಷಧ್ವಮ್ ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕರು ಅನೇಕ ರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ನಿಂದರ್ಥ, ಪಿತ್ತಗಳೂ, ದೇವತೆ, ಅಸುರ, ರಕ್ಷಸುಗಳೂ ಪಂಚಜನರೆಂದು ಕೆಲವರು. ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣದವರು ಮತ್ತು ನಿಷಾದ (ಬೇಡ) ಪಂಚಮ ಸೇರಿ ಪಂಚಜನರೆಂದು ಉಪಮನ್ಯುಮತಾನುಯಾಯಿಗಳು. ಮನುಷ್ಯರೇ ಪಂಚಜನರಾಗಬೇಕೆಂದು ಹಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದಗಳಿವೆ. ಪೃಚೀ-ಸಂಪ್ರಕೇಶ ಧಾತು ಅದಕ್ಕೆ ಕನ್ನ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ + ಆಕಾರ ನಕಾರ. ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಭೋಜರೂಪನು ವಿಸ್ತಾರಾರ್ಥಕ ಪಚ ಧಾತುವಿಗೆ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ವಿಶಾದಿ ಸಂಖ್ಯೆಗಿಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾದದ್ದು, ಅಧಿಕವಾದದ್ದು ಪಂಚಸಂಖ್ಯಾ. ಜಾಯಂತೇ ಇತಿ ಜನಾಃ ಜನಧಾತುವಿಗೆ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಂಚಭೂತಗಳಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿದವರು " ಪಂಚಜನಾಃ " ಎಂದು ಹ್ವೀರಸ್ವಾದ್ವಿ.

೨೪. ವಿವಸ್ವಂತಃ || ವಸ-ನಿವಾಸೇ ಧಾತು, ಅನ್ಯೈರ್ಭೋಷಿ ದ್ಯುಪ್ಯಂತೇ? ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಭಾವಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವಸ್ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ' ವಿವಿಧಂ ವಸನಂ ' ನಾನಾರೀತಿಯಾದ ವಾಸ. ವಿ. ಉಪಸರ್ಗ ವಿವಾ. ಇದು ಉಳ್ಳವರು. ವಿವಸ್ವಂತಃ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಯಾವಮನುಷ್ಯನಿಗಾದರೂ ವಿವಸನ ಇದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಮತುಪಿನ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಅದುಪಧಿಯಾದುದರಿಂದ ವತ್ಯ ಬಂದಿವೆ. ವಿವಸ್ವತ್ ಶಬ್ದವು ಸೂರ್ಯವಾಚಕವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದ್ವೈದಾತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಮನುಷ್ಯ ವಿಶೇಷಯಜಮಾನಾದಿಗಳು ವಾಚ್ಯವಾದರೆ ಆಗ ಎರಡನೆಯ ಅಕ್ಷರ ಉದಾತ್ತವಾಗಿರುತ್ತವೆಂದು ಮಾಧವರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಉದಾ- ' ಅವಿಭವ ಸೂತ್ರರೂಪಾ ವಿವಸ್ವತೇ ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೩೨-೩) ' ಶಿವೋ ದೂತೋ ವಿವಸ್ವತಃ (ಋ. ಸಂ. ೬-೩-೨೨-೩) ಇಲ್ಲಿ ವಿವಸ್ವತ್ ಪದಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನನೆಂದು ಅರ್ಥ. ' ಮಹೋ ಜಾಯಾ ವಿವಸ್ವ-ತೋವನಾಶ ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೩-೨೩-೧) ಇಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನೆಂದರ್ಥ.

(೨೫) ಪೃತನಾಃ || ' ಪೃಚ್-ವ್ಯಾಯಾಮೇ ' ಧಾತು. ಔಷಾದಿಕ ತನವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾತಿಬೇಡದಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಉದ್ಯೋಗಗೀತೆನೆಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ— ' ತ್ವಯಾರ್ಥಕ್ಷೇಣ ಪೃತನಾ ಜಯೀಯಾಸ್ ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೧೫-೧) ||

ಮನುಷ್ಯರು ಅನೇಕರಾದುದರಿಂದ ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿಯೇ ನಿಘಂಟುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ' ಮನುಷ್ಯಾ ಮಾನುಷಾ ಮರ್ತ್ಯಾ ಮನುಜಾ ಮಾನವಾ ನರಾಃ | ಸ್ಯುಃ ಪುಮಾಂಸಃ ಪಂಚಜನಾಃ ಪುರುಷಾಃ ಪೂರೂಷಾ ವಿಶಃ ' ಎಂದು ಆಮರ ಕಾರನೂ ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿಯೇ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ.

ಹೀಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಮನುಷ್ಯರ ಹೆಸರು.

ಮನುಷ್ಯಃ ಕಸ್ಮಾತ್ ಮತ್ಪಾ ಕರ್ಮಾಣಿ ಸೀವ್ಯಂತಿ ಮನಸ್ಯಮಾನೇನ ಸೃಷ್ಟಾಃ |
 ಮನಸ್ಯತಿಃ ಪುನರ್ಮನಸ್ವೀಭಾವೇ | ಮನೋರಸತ್ಯಂ | ಮನುಷೋ ವಾ |
 ತತ್ರ ಪಂಚಜನಾ ಇತ್ಸೇತಸ್ಯ ನಿಗಮಾ ಭವಂತಿ ||

ಮನುಷ್ಯಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯ ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರು ಯೋಚಿಸಿ ತಮ್ಮ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವವರು ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿವಂತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯೋಚಿಸಿ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವರು. ಮನಸ್ಯತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು (ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ) ಬುದ್ಧಿವಂತನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯಶಬ್ದವು ಮನುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದು. ಅಥವಾ ಮನುಷಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಮನುಷ್ಯಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರಬಹುದು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ. ಪಂಚಜನಾಃ- ಐದು ವಿಧ ಮನುಷ್ಯರ ಪಂಗಡಗಳು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇತಿ ಸಪ್ತಮ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ತದದ್ಯ ವಾಚಃ ಪ್ರಥಮಂ ಮಸೀಯ ಯೇನಾಸುರಾಃ ಅಭಿ
 ದೇವಾ ಅಸಾಮ | ಊರ್ಜಾದ ಉತ ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ ಪಂಚಜನಾ
 ಮಮ ಹೋತ್ರಂ ಜುಷಧ್ವಂ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೩-೪) ತದದ್ಯ ವಾಚಃ
 ಪರಮಂ ಮಸೀಯ ಯೇನಾಸುರಾನಭಿಭವೇಮ ದೇವಾ ಅಸುರಾ
 ಅಸುರತಾ ಸ್ಥಾನೇಷ್ವಸ್ತಾ ಸ್ಥಾನೇಭ್ಯ ಇತಿ ವಾಽ ವಾಸುರೀತಿ ಪ್ರಾಣಾನಾ
 ಮಾಸ್ತಃ ಶರೀರೇ ಭವಂತಿ ತೇನ ತದ್ವಂತಃ ಸೋರ್ದೇವಾನಸೃಜತ
 ತತ್ಪುರಾಣಾಂ ಸುರತ್ವಮಸೋರಸುರಾನಸೃಜತ ತದಸುರಾಣಾಮಸುರತ್ವ
 ಮಿತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ | ಊರ್ಜಾದ ಉತ ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ ಅನ್ನಾದಾಶ್ಚ
 ಯಜ್ಞಿಯಾಶ್ಚೋರ್ಗಿತ್ಯನ್ನನಾಮೋರ್ಜಯತೀತಿ ಸತಃ ಪಕ್ವಂ ಸುಪ್ರ-
 ವ್ಯಕ್ಲಮಿತಿ ವಾ | ಪಂಚಜನಾ ಮಮ ಹೋತ್ರಂ ಜುಷಧ್ವಂ |
 ಗಂಧರ್ವಾಃ ಪಿತರೋ ದೇವಾ ಅಸುರಾ ರಕ್ಷಾಂಸೀತ್ಯೇಕೇ ಚತ್ವಾರೋ

ವರ್ಣಾ ನಿಷಾದಃ ಪಂಚಮ ಇತ್ಯೌಪಮನ್ಯವೋ ನಿಷಾದಃ ಕಸ್ಮಾ-
ನ್ನಿಷವನೋ ಭವತಿ ನಿಷಣ್ಣಾಮುಸ್ತಿಸ್ವಾವಕಮಿತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ |
ಯತ್ಪಾಂಚಜನ್ಯಯಾ ವಿಶಾ | ಪಂಚಜನಿನಯಾ ವಿಶಾ ಪಂಚ ಪೃಕ್ತಾ
ಸಂಖ್ಯಾ ಸ್ತ್ರೀಪುನಪುನಸಕೇಷ್ವವಿಶಿಷ್ಟಾ ಬಾಹುನಾಮಾನ್ಯತ್ವರಾಣಿ
ದ್ವಾದಶ ಬಾಹೂ ಕಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಬಾಧತ ಆಭ್ಯಾಂ ಕರ್ಮಾಣ್ಯಂಗುಲಿನಾ-
ಮಾನ್ಯತ್ವರಾಣಿ ದ್ವಾವಿಂಶತಿರಂಗುಲಯಃ ಕಸ್ಮಾದ್ರಗ್ರಾಮಿನೋಃ
ಭವಂತೀತಿ ವಾಗ್ರಗಾಲಿನೋಃ ಭವಂತೀತಿ ವಾಗ್ರಕಾರಿಣೋಃ ಭವಂತೀತಿ
ವಾಗ್ರಸಾರಿಣೋಃ ಭವಂತೀತಿ ವಾಂಕನಾ ಭವಂತೀತಿ ವಾಂಜನಾ
ಭವಂತೀತಿ ವಾಪಿ ವಾಭ್ಯಂಚನಾದೇವ ಸ್ಯುಸ್ತಾಸಾಮೇಷಾ ಭವತಿ || ೮ ||

ತದ್ಯದ ವಾಚಃ ಪ್ರಥಮಂ ಮುಸೀಯಂ ಎಂಬ ಬುಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು—ಯಾವ ವಾಗ್ರೂಪವಾದ ಉಪದೇಶದಿಂದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಅಸುರರನ್ನು ಸೋಲಿಸಬಲ್ಲರೋ ಅಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅವೇ ವಾಗ್ರಪದೇಶವನ್ನು ನಾನು ಇಂದು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವವರೂ ಯಜ್ಞಾಹಾರೂ ದೇವಮಾನವಾದಿ ಐದು ವಿಭಾಗವಾಗಿ ಇರುವವರೂ ಆದ ಎಳ್ಳಿ ಪಂಚಜನರೇ, ನನ್ನ ಹೋತೃವಿನ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ.

ತದ್ಯದ ವಾಚಃ ಪ್ರಥಮಂ ಮುಸೀಯಂ ಯೇನಾಸುರಾಃ ಆಭಿದೇವಾ ಅಸಾಮ.....ಪಂಚಪೃಕ್ತಾ ಸಂಖ್ಯಾ ಸ್ತ್ರೀಪುನಪುನಸಕೇಷ್ವವಿಶಿಷ್ಟಾ || ಯಾವ ಉಚ್ಚೃಷ್ಟವಾದ ವಾಕ್ಯಿನಿಂದ ಅಸುರರನ್ನು ನಾನು ಸೋಲಿಸಲು ಶಕ್ತರಾಗುವೆನೋ ಅಂತಹ ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವಾಕ್ಯನ್ನು ನಾನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಿಸಿ ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ. ಎಂದು ಈ ಬುಕ್ಕಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅಸುರಃ ಎಂದರೆ ಕೆಟ್ಟ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡಲು ಸಂತೋಷಪಡುವವರು. ಅಥವಾ ಅ + ಸು + ರಾಃ ನ ಸುಷು ಸ್ವಾನೇಷು ರತಾಃ ಚಪಲಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಒಳ್ಳೆಯ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿಲೂ ಇಷ್ಟಪಡದವನವರೂ ಅಥವಾ ಸ್ವಾನೇಷು ಅಸ್ತಾಃ ತಮ್ನ ಸ್ವಸ್ಥಾನಗಳಿಂದ (ದೇವಾದಿಗಳಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟು) ಓಡಿಪಲ್ಲಡುವವರು. ಅಥವಾ ಅಸು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣವಾಯುವು. ಅಂತಹ ಪ್ರಾಣವಾಯುವು ಇರುವ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಸು ಎಂದರೆ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಸ್ಥಾನವು. ಸೋದೇವಾನಸ್ತಚತ ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಕೃದಂತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಉತ್ತಮಾಂಗದಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸುರಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅದರಂತೆ ಪ್ರಶಸ್ತವಲ್ಲದೆ ಎಂದರೆ ನಿಕೃಷ್ಟವಾದ ತನ್ನ ಅವಯುವದಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಸುರರನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅವರಿಗೆ ಅಸುರರೆಂದು ಹೆಸರು. ಊರ್ಕ್ ಎಂದರೆ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ಊರ್ಜಯಂತೀತಿ ಸತಃ ಎಂದರೆ ಅನ್ನದಿಂದ ಬಲವು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ಶಕ್ಯಂ ಸುಪ್ರವೃಕ್ಯಮಿತಿ ವಾ ಅನ್ನವನ್ನು ಬೇಯಿಸುವಾಗ ಅದನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಮುರಿದು ಅಥವಾ ವಿಂಗಡಿಸಿ ತಿನ್ನುವುದು. ಪಂಚಜನರೆಂದರೆ—ಗಂಧವರೂ ಪಿತೃಗಳಿಗೂ, ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರರು, ರಾಕ್ಷಸರು ಎಂದು ಐದು ವಿಧವಾದ ವರ್ಗದವರು. ಅಥವಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ, ಶೂದ್ರ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣದ ಜನರ ಜತೆಗೆ ನಿಷಾದ ಎಂಬ ಬೇರೊಂದು ಜನರೂ

ಸೇದರೆ ಆಗುವ ಐದು ಗುಂಪಿನ ಜನರಿಗೆ ಪಂಚಜರೆನಂದು ಹೆಸರೆಂದು ಔಪಮನ್ಯವ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತವು. ನಿಷಾದವ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬೇರರಿಗೆ ಹೇಗೆ ಬಂತು ಎಂದರೆ ಬೇಡನು ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಕೊಂದು ಜೀವಿಸುವನು ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದೇ ಮೊದಲಾದ ಹಿಂಸೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಪಾಪವು ಇವನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ನಿಷಾದನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬೇಕೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತವು. **ಪಾಂಚಜನ್ಯಯಾ ವಿತಾ** ಎಂಬಲ್ಲಿ ಐದುನಿಧವಾದ ಪ್ರಜೆಗಳ ಸಮುದಾಯವೆಂದರೆ ಎಂದೂ ಹೇಳುವಾಗ ಈ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು, ಪುರುಷರು, ನಪುಂಸಕರು ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ನಿಧಜನರೂ ಇರುವಂತೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. **ಪಾಂಚಜನ್ಯಯಾ ವಿತಾ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿರುವ ಮುಕ್ತಿನ ಉದಾಹರಣೆಯೆ—

ಯಶ್ಚಾಂಚಜನ್ಯಯಾ ವಿಕೇಂದ್ರೇ ಘೋಷಾ ಅಸ್ತಕ್ಷಕ

ಅಸ್ತುಷಾದ್ಧರ್ಷಣಾ ವಿಶೋ ೩ ಯೋಃ ಮಾನಸ್ಯ ನ ಕ್ರಯಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೬೩-೭)

ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು—ನಿಷಾದಾದಿ ಪಂಚವರ್ಣತ್ವಕರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ದೈತಿಸಿದ ಸ್ತುತಿಗಳು ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿ ಯಾವಾಗ ಪಠಿತವಾದವೋ ಆ ಒಡನೆಯೇ, ಕೇವಲ ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನು ಶಕ್ತುಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿದನು. ಅಂತಹ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನ ಪೂಜೆಗೆ ಪಾತ್ರಸ್ಥಾನನಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ಬಾಹುನಾಮಾನ್ಯತ್ತರಾಣಿ ದ್ವಾದಶ ||

- (೧) ಆಯತೀ (೨) ಚ್ಯವಾನಾ (೩) ಅಭೀಶು (೪) ಅಪ್ಪವಾನಾ
(೫) ವಿನಙ್ಗುಸೌ (೬) ಗಭಸ್ತೀ (೭) ಕರಸ್ವಾ (೮) ಬಾಹೂ (೯) ಭುರಿಜಾ
(೧೦) ಕ್ಷೇಪಸ್ತೀ (೧೧) ಶಕ್ವರೀ (೧೨) ಭರಿತ್ರೇ ||

ಇತಿ ದ್ವಾದಶ ಬಾಹುನಾಮಾನಿ || ೪ ||

(೧) **ಆಯತೀ** || ಅಜ್-ಉಪಸರ್ಗ. ಯತೀ-ಪ್ರಯತ್ನೇ. ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. 'ಇನ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ' (ಉ.೪-೧೧೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಯತೀ: ಎಂದು ರೂಪ. ತೋಳುಗಳು ಎರಡಾದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ದ್ವಿವಚನಾಂತ ವಾಗಿಹೋದಿದೆ. ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವುದು ಸಾಧನಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದುಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಬಾಹುಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ನಿಗಮ ಹುಡುಕದೇಕು.

(೨) **ಚ್ಯವಾನಾ** | ಚ್ಯವ-ಗತೌ. ಧಾತು. 'ಸಮಾನಚ್ಛಸ್ತುನಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿರ್ವೇಶಮಾಡಿರುವುದು. ಅಧಿಕಾರ್ಥಪ್ರತಿಪತ್ತಿಗೋಷ್ಠರವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೂ ಅನಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಉಪಾರಕ್ಕೆ ಗ.ಣ, ಅವಾದೇಶ. ಚ್ಯವಾನ ಎಂದು ಅಕಾರಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ 'ಸುಂಪಾಂ ಸುಲಕ'— (ಸಾ-ಸೂ-೭-೦-೩೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಾದೇಶ. ಕರ್ತವ್ಯದ ಕೊನೆ ಹೊಂದುವುದುಗಳೆಂದರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೂ ನಿಗಮ ಹುಡುಕದೇಕು.

(೩) ಅಭೀಶೂ || ರಶ್ಮಿನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೫-೬) ಕರ್ಮವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವುಗಳು, ಅಥವಾ ಕಾರ್ಯಮಾಡಲು ಮುಂದಾಗುವವುಗಳು, ಕಾರ್ಯವು ತೋಳಿನ ಅಧೀನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೂ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೪) ಅಶ್ವನಾನಾ || ಆಲ್ಯ-ವ್ಯಾವೌ. ಧಾತು. 'ತಾಚ್ಚೈ (ಛ್ರವಯೋವಚನಶಕ್ತಿ ಪುಚಾನ್ಶಾ' (ಪಾ-ಸೂ-೩ ೨-೧೬೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಾನಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಶ್ವವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಶ್ವ + ಅನ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಭಂದಕ್ಕುಭಯಧಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಬರುವುದರಿಂದ ಗುಣ, ಅನಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಪ್ತ. ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಭಂದಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆಕಾರಾದೇಶ. 'ಅಶ್ವನಾನಾ' ಎಂದು ರೂಪ. ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವುಗಳು. ಅಥವಾ ಅಶ್ವನ್ ಎಂದು ಕರ್ಮನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. " ಅಶ್ವಃ ಅಸ್ಯ ಅಶ್ವಿ " ಕರ್ಮಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಭಂದಸೀವನಿಪೌ " ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವನಿಪೌ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಶ್ವ ವನಶಬ್ದ. ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರ ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಛಂದಸವಾಗಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ. ಕಾರ್ಯ ದಿಂದ ಕೂಡಿರುವವುಗಳು ತೋಳುಗಳು. ನಕಾರಾಂತನೇ ಅಥವಾ ಆಕಾರಾಂತನೇ ಎಂಬ ಸಂದೇಹವಿದೆ. ನಿಗಮವನ್ನು ಹುಡುಕಿ ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕು.

(೫) ವಿನಶ್ಚೈಸೌ || ' ವಿನಮ್ಯ ಗ್ರಸತಃ ' ಬಗ್ಗೆ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ನುಂಗುತ್ತವೆ. ಎಂದು ಮಾಧವರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಗ್ರಸ ಅದೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿನಮ್ + ಗ್ರಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಪಠಿತ ವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗೆ ಲೋಪ ಠೇಭಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ (ಪುಕಾರ)ನುಗಾಗಮ. " ವಿನಂಗ್ರಸೌ " ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಉದಾ- ಅನ್ಯಸ್ಯೈ ಜೋಷಮುಭರದ್ವಿನಶ್ಚೈಸಃ (ಋ. ಸಂ. ೭-೨-೨-೨೩) ||

(೬) ಗಭಸ್ತೀ || ರಶ್ಮಿನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೫-೬) ಜನರು ಇವೆರಡರಿಂದ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಗ್ರಹಧಾತುವಿನಿಂದ ಗಭಸ್ತಿ ಷಪದವಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ಇವುಗಳಿಂದ ಪುರುಷರು ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಯುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಮಾಧವರು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಉದಾ ; - ಕರ್ಯಾಭಿರ್ನ ಭರಮಾಣೋ ಗಭಸ್ತೀಃ (ಋ. ಸಂ. ೭-೫-೨೨-೫) ||

(೭) ಕರಸ್ಯೈ || ' ಕರಾಂಸಿ ' ಎಂದು ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಕರಃ ಶಬ್ದವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ ಪ್ಲೈ-ವೇಷ್ವನೇ ಧಾತು. ಧಾತಾದಿಗಿ ಸಪ್ತಬಂದಾಗ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಸ್ಥೈಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಕರಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ' ಆತೋಽನುಸರ್ಗೇಕಃ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೨-೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ' ಆತಲೋಪ ಇಟಿಚ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ವಿಗೆ ಎಂದಿರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ' ಕರ್ಮಣಾಂ ಪ್ರಸ್ನಾತಾಲೌ ' ಎಂದು ನಿರೂಪದ್ವಿ ಹೇಳಿದೆ. ಕರ್ಮವನ್ನು ಸುತ್ತಿರುವವುಗಳು. ಕಾರ್ಯಮಾಡುವವುಗಳೆಂದರ್ಥ. ಉದಾ- ಸುಪ್ರಕರಸ್ಯಮತಯೇ (ಋ. ಸಂ. ೬-೩-೨-೫)

(೮) ಬಾಹೂ || ಬಾಧ್ವ-ವಿಲೋಚನೇ ಧಾತು. " ಅರ್ಜದೃಶಿ ಕಮ್ಯಮಿಸು (ಉ-೧-೨೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಹಕಾರಾದೇಶ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಬಾಹೂ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಿಂದ ಕಾರ್ಯಮಾಡಿ ಗೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ಇತರರನ್ನು ಸೀಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಉದಾಹರಣೆ- ಬುಷ್ಪಾತ ಇಂದ್ರ ಸ್ಯವಿರಸ್ಯ ಬಾಹೂ (ಋ. ಸಂ. ೪-೭-೩೧-೩) ||

(೯) ಭುರಿಶೌ || ಹರಣಾರ್ಥವಾದ ಹ್ಯೌ ಧಾತು, ಅಥವಾ ಧಾರಣವೋಷಣಾರ್ಥವಾದ (ಡು) ಭೃಷ್ ಧಾತು, ಇದಕ್ಕೆ ' ಭೃಷ ಇಚ್ಛಿ ' (ಉ-೨-೭೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯ. ಹ್ಯೌ ಅದರ " ಹ್ಯಗ್ರಹೋರ್ಭಕ್ತಂದಸಿ " ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಗುಣ ಬಂದಾಗ ಭಂದಸವಾದುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರಾದೇಶ. ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅಪಹಂಸುತ್ತವೆ, ಕಾರ್ಯಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—“ತಮಹ್ಯನ್ ಭುರಿಜೋರ್ಧಿಯಾ” (ಋ. ಸಂ. ೬-೮-೧೬-೪) ||

(೧೦) ಕ್ಷಿಪಸ್ವೀ || ಕ್ಷಿಪ-ಪ್ರೇರಣೆ. ಧಾತು. ‘ವತವಿತ್ಸೇ :-’ ಸೂತ್ರವಿಹಿತವಾದ ತಿಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುಗಾಗಮ, ಗುಣಾಭಾವಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಜನರಿಂದ ಕಾಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಿಸಿಲ್ಲಡುತ್ತವೆ ‘ಕ್ಷಿಪತೀ’ ಎಂದು ಪಾಠಾಂತರವಿದೆ. ಆಗ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಧಾತುವಿಗೆ ಶತ್ಯಬಂದಾಗ ‘ಉಗಿತತ್ವ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಐಞ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಭಂದಸ್ವಿನಲ್ಲಿ ವಿಕ್ಲ್ಪವೆಂದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವಿವಚನ ಓ ಬಂದಾಗ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಇತ್ತ ಅತ್ತಹಾಕುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಕ್ಷಿಪಧಾತುವಿಗೆ ‘ರುಹಿನಂದಿ ಜೀವಿ-’ (ಉ-೩-೧೨೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಜ್ಞಪ್ರತ್ಯಯ ‘ಯೋಸ್ತಃ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಭಂದಸವಾದುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಚೆಲ್ಲುತ್ತವೆ. ನಿಗಮ ಹುಡುಕಿ ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕು.

(೧೧) ಶಕ್ರೋ || ಶಕ್ಲ್ಯ-ಶಕ್ತಾ. ಧಾತು. “ಸ್ವಾಮದಿಸದ್ಯಕ್ತಿಪ್ಪಶಕಿಭ್ಯೋ ವನಿವ್ ” (ಉ. ೪-೧೦೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವನಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ‘ವನೋರಶ’ (ಪಾ-ಸೂ-೪-೧-೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಐಞ್. ನಕಾರಕ್ಕೆ ರೀಘಾದೇಶ. ಶಕ್ರೋ. ದ್ವಿವಚನ ಬಂದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಕಾರ್ಯಮಾಡಲು ಶಕ್ತಿಹೊಂದಿರುವವುಗಳು. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಅಂಗುಲಿಯಾ ಶಕ್ರರಯೋ ದಿಶಕ್ವ ಮೇ ಯಜ್ಜೇನ ಕಲ್ಪಂತಾವಾ” (ಯ-ವಾ-ಸಂ-೧೮-೨೨) ||

(೧೨) ಭರಿಶ್ರೇ || ಭೃಷ್-ಭರಣೆ. ಧಾತು. ‘ಅತಿಕ್ರಾದಿಭ್ಯ ಇಕ್ರೋತ್ತೌ’ (ಉ-೪-೧೬೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕ್ರಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತು ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಸೂತ್ರನು ಕಿರಣ ಧರಿಸಿದಂತೆ ಪುರುಷರು ಇದನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ, ಕರ್ಮಕರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಂತು ದುಹಂತಿ ಹಸ್ತಿನೋ ಭರಿಶ್ರೈಃ (ಋ-ಸಂ-೩-೨-೨೦-೨) ||

ಹೀಗೆ ಹನ್ನೆರಡು ತೋಳುಗಳ ಹೆಸರು.

ಈ ಹನ್ನೆರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಬಾಹುನಾಮಗಳು

ಬಾಹೂ ಕಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಬಾಧತ ಅಭ್ಯಾಂ ಕರ್ಮಾಣಿ ||

ಬಾಹು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂದರೆ ಈ ಎರಡು ಅಂಗಗಳಿಂದ ಕೆಲಸ ಕಾರ್ಯಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೆರವೇರಿಲ್ಲಡುತ್ತವೆ ಎಂದರಿಂದ ಈ ಅಂಗಗಳಿಗೆ ಬಾಹೂ ಎಂಬ ಎಂಬ ಹೆಸರು.

|| ಅಂಗುಲಿನಾಮಾನ್ಯುತ್ತಂಣಿ ದ್ವಾವಿಂಶತಿಃ ||

- (೧) ಅಗ್ರವಃ (೨) ಅಣ್ವಾಃ (೩) ವಿಶಃ (೪) ಕ್ಷಿಪಃ (೫) ಶರ್ಯಾಃ
 (೬) ರಶನಾಃ (೭) ಧೀತಯಃ (೮) ಅಭಯಃ (೯) ವಿಪಃ (೧೦) ಕಕ್ಷ್ಯಾಃ
 (೧೧) ಅವನಯಃ (೧೨) ಹರಿತಃ (೧೩) ಸ್ವಸಾರಃ (೧೪) ಜಾಮಯಃ
 (೧೫) ಸನಾಭಯಃ (೧೬) ಯೋಕ್ತ್ವಾಣಿ (೧೭) ಯೋಜನಾನಿ (೧೮) ಧುರಃ
 (೧೯) ಶಾಖಾಃ (೨೦) ಅಭಿಶವಃ (೨೧) ದೀಧಿತಯಃ (೨೨) ಗಭಸ್ತಯಃ ||

ಇತಿ ದ್ವಾವಿಂಶತಿರಜ್ಜುಲಿನಾಮಾನಿ ||೫||

(೧) ಅಗ್ರವಃ || ' ಜತ್ವಾದಯಶ್ಚ ' (ಉ. ೪-೧೦೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ ರುಗಿ-ಗತೌ ಧಾತು, ಇದಿತ್ವಾಗಿ ನುಮಾಗಮ ಬಂದಿದ್ದರೂ ನಿಪಾತದಿಂದಲೇ ಲೋಪ. ಅಗ್ರ ಎಂದ ಉಕಾರಾಂತಕದ. ಬೆರಳುಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಅನೇಕವಾದುದರಿಂದ ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿಯೇ ಹೇಳಿವೆ. ತನ್ನಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಉಪಪಾದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಹೋಗುವವುಗಳು. ಅಥವಾ ಅಗ್ರಪದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಗಮಾಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ರುಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಗಮಿನ ಟಿಗೂ (ಅಮ್) ಅಗ್ರಪದದ ಗ್ರಪದಕ್ಕೂ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ. ' ಅಗ್ರೇ ಗಚ್ಛಂತಿ ಇತಿ ಅಗ್ರವಃ ' ಕಾರ್ಯಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಹೋಗುವವುಗಳು. ಎಲ್ಲಾ ಅವಯವಗಳಿಗಿಂತ ಬೆರಳು ಮುಂದೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ:- ' ತಮೀಂ ಹಿನ್ಯಂತ್ಯಗ್ರವಃ ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೨-೧೭-೩) ||

(೨) ಅಣ್ವಾಃ || ಅಣಧಾತುವಿಗೆ ಶಬ್ದಾರ್ಥವು ಹೇಳಿದೆ. ' ಅಣಶ್ಚ ' (ಉ-೧-೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಣ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಗುಣವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ' ವೋತೋ ಗುಣವಚನಾತ್ ' (ಪಾ-ಸೂ-೪-೧-೪೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಜಾಃ. ಯಾಃ. ಅನ್ವೇ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಣ್ವಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಥೋಟಾದಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ, ಇವುಗಳಿಂದ ಕ್ಷಿಪಣ್ಯಕ್ಕೆ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾರೆ, ಅಥವಾ ಹಸ್ತಪರಿಮಾಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಲ್ಪಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳವುಗಳು ಬೆರಳುಗಳ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ:- ' ತವಮಿಸುಚ್ಛೇಃ ಸವರ್ಯಾ ' (ಋ. ಸಂ. ೫-೨-೧೭-೨)

(೩) ವಿಶಃ || ವಿಶ-ಪ್ರವೇಶನೇ ಧಾತು. ' ಕ್ಷಿಬ್ಬಚಿ-' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಷಿಪ್ ಬಂದಾಗ ರೇಫ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಶಃ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧನ ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಉದಾ:-

' ತಮೀಂ ಹಿನ್ಯಂತಿ ಧೀತಯೋ ದಶ ವಿಶಃ ' (ಋ-ಸಂ-೨-೨-೧೩-೫) ||

(೪) ಕ್ಷಿಪಃ || ಕ್ಷಿಪ-ಪ್ರೇಶನೇ. ಧಾತು. ಔಷಾದಿಕ ಕ್ಷಿಪ್ಪತ್ಯಯ. ಕ್ಷಿಪ್ಪಶಬ್ದ. ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಜನರಿಂದ ಪ್ರೇರೇಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಗುರ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಇಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ:-

' ನ್ಯುಜಂತಿ ತ್ವಾ ದಶ ಕ್ಷಿಪಃ ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೨-೩-೪) ||

(೫) ಶರ್ಯಾಃ || ಶ್ಯ-ಹಿಂಸಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ಅಭ್ಯಾಸಗಳು ಅತ್ಯಂತಗಣವಾದುದರಿಂದ ಇದೂ ಅಲ್ಪ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಪಾಪಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಪಾಪದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಮಾಡುತ್ತವೆ. ಉದಾ:-

“ಅಯಃ ಶರ್ಯಾಭಿಸ್ತವಿನ್ಯನ್ನೋ ಅಸ್ಯ” (ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೨೬-೩) ||

(೬) ರಶನಾ || ಬಂಧನಾರ್ಥಕವಾದ ರಶಿಧಾತುವಿಗೆ ‘ಯುಚ್ಛಬಹುಲಮ್’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯ. “ಯುಪೋರನಾೌ” ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾವೇಶ. ಕಟ್ಟಿಬೇಕಾದುದನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತದೆ, ಇವುಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ‘ಅಶೇರಶಃ’ ಎಂದು ಭೋಜಿಸೂತ್ರಕರ್ಮವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು ಉದಾ:-

“ರಶನಾಭಿದಶಶಿರಭ್ಯೋಧೀತಾವನ್” (ಋ-ಸಂ-೭-೩-೩೨-೬) “ಅಚ್ಯಾ ಬರ್ಹೀರಶನಾಭಿನಯನ್ತಿ” (ಋ-ಸಂ-೭-೩-೨೨-೧) ||

(೭) ಧೀತಯಃ || “ದು-ದಾಇ”ಧಾರಣವೋಷಣಯೋಃ” ಧಾತು. ‘ಕ್ರಿಚ್ಛಲೌಚ ಸಂಜ್ಞಾ ಯಾಮ್’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಿಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ “ಘಮಾಸ್ತಾ ಗಾಪಾಪಹಾಶಿಸಾಂ-” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಈತ್ಯ- ಷಜ್ಞಧಾತುರ್ಧದಲ್ಲೆ ಸೇರಿದೆ. ಪುರುಷರಿಂದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ವಿನಿಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಕರ್ಮಸಾಧನಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆ:-

“ಸ ಸಪ್ತಧೀತಿಭಿರ್ಹೀತಃ” (ಋ-ಸಂ-೬-೭-೩೨-೪) ||

(೮) ಅಥಯಃ || ಅತ-ಸಾತ್ಯತಗಮನೇ. ಧಾತು. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇನ್ಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುವಿಗೆ ಅಥಾರಾದೇಶ. ಅಥ ಎಂಬ ಕೃದಂತದಮೇಲೆ ‘ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ರಿಸ್ತಃ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷೀಷ ಅಥರ್. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜಸ ಬಂದಾಗ ಯನ್ ಅಥಯಃ. ಉದಾಹರಣೆ:-ಉಷ್ಣರ್ಬುಧಮುಫಯೋಃ ೩ ನ ದಂತಮ್” (ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೩-೨)

“ಅಥಯವಃ” ಎಂಬ ಪಾಠವೂ ಕೆಲವು ಕಡೆ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ನಿಗಮವನ್ನು ಹುಡುಕಿ ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕು.

(೯) ವಿಪಃ || ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕ ವಿಪಾಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿಪ್. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ‘ವಿಪಃ’ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪುರುಷರಿಂದ ಪ್ರೇರೇಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆ:-ವಿಪೋ ನ ದ್ಯುಮ್ನಾ ನಿವಿಯೇ ಜನಾನಾಮ್” (ಋ. ಸಂ. ೬-೧-೩೩-೩) ||

(೧೦) ಕಶ್ಚ್ಯಾಃ || “ದಶಾವನಿಭ್ಯಃ” ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ “ಕಶ್ಚ್ಯಾಃ ಪ್ರಕಾಶಯನ್ತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ” (ನಿರು-೬-೯) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತ. ಅನುಷ್ಠಾನರೂಪ ಫಲದಿಂದ, ಫಲಕೊಡುವುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಉಜ್ವಲಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. “ಶ್ಯಾಪ್ರಕಥನೇ” ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಕಶ್ಚ್ಯಾಶ್ಚವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಭಾಷ್ಯ. ಶ್ಯಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ಷಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಪತಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಭಿಮತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕಥನವೆಂದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶನೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಬಾಹುತಲಕ್ಕೆ ಕಶ್ಚ್ಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಬೆರಳುಗಳು ಪ್ರಚ್ಛನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪುರುಷರಿಂದ ಕಾರ್ಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅರಣಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಹುಟ್ಟಿ ಅದು ಅರಣಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಅರಣಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಂದೂ ವ್ಯವಹಾರವಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಕಶ್ಚ್ಯಾಪ್ರಕಾಶ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಅಗ “ಕತ್ರ ಭವಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಶ್ಚ್ಯಾ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಕಶ್ಚ್ಯಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ:-

ಪರಿಸ್ವಜಘ್ನಂ ದಶ ಕಕ್ಷ್ಮಿಭ್ಯಃ (ಋ. ಸಂ. ೮-೫-೧೯-೪) || “ದಶಾವನಿಭ್ಯೋ ದಶ ಕಕ್ಷ್ಮೇಭ್ಯಃ”
(ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೩೦-೨) ||

(೧೧) ಅವನಯಃ || ಪೃಥ್ವಿನಾನುದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧) ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ, ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವವುಗಳು. ಉದಾ:- ‘ಸನಾಥ ಸನೀಲಾ ಅವನೀರವಾತಾಃ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೨(೫) ‘ದಶಾವನಿಭ್ಯಃ’
(ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೩೦-೨) ||

(೧೨) ಹರಿತಃ || ನದೀನಾನುದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೩-೧೨) ಇವುಗಳಿಂದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಒಯ್ಯುತ್ತಾರೆ. ಪದಾರ್ಥಹರಣದಲ್ಲಿ ಬೆರಳುಗಳೇ ಸಾಧನ. ಉದಾ:- ‘ವಿತಂ ತ್ವಂ ಹರಿತೋ ದಶ’ (ಋ. ಸಂ. ೬-೮-೨೮-೩) ||

(೧೩) ಸ್ವಸಾರಃ || ಸ್ವಶಕ್ತೆ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ‘ಅಸು-ಕ್ಷೇಪಣೇ’ ಧಾತುವಿಗೆ, ‘ಸಾವಸೇ ಮನ್’ (ಉ-೨-೮೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮನ್-ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪರರೂಪ. ಸ್ವಪ್ರಶಬ್ದ. ಇವುಗಳಿಂದ ಪದಾರ್ಥಗಳು ತಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ, ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವುಗಳು. ಅಥವಾ ಸ್ವಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ವಿಶರಣಾದ್ಯರ್ಥಕೊಡುವ ಪದ್ಭೃಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಮನ್-ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ಬೆಗಿ (ಅದ್) ಲೋಪ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ‘ಅಪ್-ತ್ವನ್-’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ, ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತವೆ, ಅಥವಾ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಪರಸ್ಪರ ಅಕ್ಕತಂಗಿಯರಂತೆ ತೋರುತ್ತವೆ. ಒಂದೇ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಸೋದರಿಯರಂತಿರುವುದರಿಂದ ಬೆರಳುಗಳು ಸ್ವಪ್ರಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಮುಕಾರಂತವಾದರೂ ‘ನಪಟ್-ಸ್ವಪ್ರಾದಿಭ್ಯಃ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಐ-ಘನೀಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ- “ದ್ರವಸ್ಯಂತಿ ಸ್ವಸಾರೋ ಅರ್ಹಯಾಣಮ್” (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೨-೫)

(೧೪) ಜಾಮಯಃ || ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ಜಮಧಾತುವಿಗೆ ‘ಜನಿಘಸಿಭ್ಯಾಮಿತ್’ ಸೂತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಇತ್-ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ‘ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾವ್ಯದಿ. ‘ಅಲಿಶಲಿಸಲಿ-’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ರೀಘೋಜದೇವನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಇತ್-ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಕರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋತುತ್ವವೆ, ಇವುಗಳಿಂದ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಜನೀ-ಪ್ರಾದಿಭ್ಯಾವೆ ಧಾತು. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರದೇಶ. ತಮ್ಮ ಕಾರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವುಗಳು ಉದಾ:- ‘ತ್ವಂ ಸಾನಾವಧಿ ಜಾಮಯಃ’ (ಋ. ಸಂ. ೬-೮-೧೬-೫) ||

(೧೫) ಸನಾಭಯಃ || ಣಜ-ಬಂಧನೇ ಧಾತು. ಅದಿಗೆ ನಪ್ತ ‘ನಹೋಭಕ್ತ’ (ಉ-೪-೧೨೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್-ಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತು ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ‘ನಪತೇ ಅನಯಾ ಗರ್ಭ ಇತಿ ನಾಭಃ’ ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವುದು ಉದರ. ‘ಸಮಾನಾ ನಾಭಿಸಾಮಾತಿ ಸನಾಭಯಃ’ ‘ಜ್ಯೋತಿರ್ಜನಪದ-’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾನಪದಕ್ಕೆ ಸಧಾವ-ಒಂದೇ ಮೂಲಪ್ರದೇಶ ಉಳ್ಳವುಗಳು. ಹಸ್ತವೊಂದೇ ಬೆರಳುಗಳಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನ. ಉದಾಹರಣೆ- ‘ಸನಾಭಯೋ ವಾಜಿನಮೂರ್ಜಯಸ್ವಿ’ (ಋ. ಸಂ. ೬-೩-೨೫-೪) ||

(೧೬) ಯೋಕ್ತಾಣಿ. (೧೭) ಯೋಜನಾನ್ವಿ ಯುಜಂ-ಯೋಗೇ ಧಾತು. 'ದಾವ್ವೀಶವಯು-ಯುಜಸು'-(ಘ. ಸೂ. ೩-೨-೧೮೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುನಃಪ್ರತ್ಯಯ. ತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಸಧಿಗೆ ಗುಣ. ಕೃತ್, ಚತ್ವ. ಯೋಕ್ತಾಣಿ. 'ಯುಜ್ ಬಹುಲಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಪದದಲ್ಲಿ ಯುಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ, ಲಘೂಸಧಿ ಗುಣ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಯೋಜನಾನ್ವಿ' ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಿಂದ ಸಮರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸುತ್ತಾರೆ, ಕೈಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವವುಗಳು, ಇವುಗಳಿಂದ ತಲೆ ಕೂಡಲು ಮುಂತಾದವುಗಳು ಕಟ್ಟಿಲ್ಲದುವೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಬ್ದ ಸ್ವಭಾವದಿಂದ ಎರಡೂ ನಮೂನೆಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆ- 'ದಶಯೋಕ್ತೋಭ್ಯೋ ದಶಯೋಜನೇಭ್ಯಃ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೩೦-೨)

(೧೮) ಧುರಃ || ವಧಾರ್ಥಕವಾದ ಧುವಿಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯ. 'ರಾಲೋಪಃ' (ಘ-ಸೂ-೬-೪-೧೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಧುರ್ ಶಬ್ದ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಧುರಃ' ಎಂದು ರೂಪ. ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮುಗಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತದೆ, ಇತರರನ್ನು ಹಿಂಸೆಪಡಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ದ್ವಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಪಂತದ ಮೇಲೆ ಔಣಾದಿಕ ಕ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಧಂಸಲುಯೋಗ್ಯವಾದ ಸುಪರ್ಣಾದಿಗಳನ್ನು ಬೆರಳುಗಳಲ್ಲಿ ಧಂಸುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆ- 'ದಶ ಧುರೋ ದಶಯುಕ್ತ ವಹದ್ಯಃ' (ಋ.ಸಂ.೮-೪-೩೦-೨) ||

(೧೯) ಶಾಖಾಃ || ಅಶೂ-ವ್ಯಾಪ್ತಿ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಖಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ದಿಕ್ತವೇಳಿ ಶಾಖಶಬ್ದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಭೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸಕಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಶೀಘ್ರ-ಸ್ಪಷ್ಟೇ. ಧಾತು ಅಧಿಕರಣನಾಚಕವಾದ ಖಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ 'ಅಧಿಕರಣೇ ಶೇತೇಃ' (ಘ-ಸೂ-೩-೨-೧೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಖಶಯೂಃ. ಪಪ್ಪದ ತುದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಬೆರಳುಗಳು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಪುಷೋದರಾದಿಗಣ ಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಶಕಾರಾಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಖಾಶಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಎರಡು ಆಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾನವಿಧಿಯು. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ಶಾಖಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಥವಾ ಶಕ್ತೃರ್ಥಕ ಶಕಲ್ಯಧಾತುವಿಗೆ ಪಚಾದಿಗಣಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಖಕಾರಾದೇಶ. ಪುಸ್ತಕಾದಿ ಧಾರಣೆಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಕಾರ್ಯಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ಶಾಖು-ವ್ಯಾಪ್ತಿ. ಧಾತು. ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವುಗಳು. ಅಥವಾ ಸ್ವಪ್ನಾರ್ಥಕ ಶೀಘ್ರಧಾತುವಿಗೆ 'ವ್ಯಕ್ವಾನಯಮಾಚ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಖಪ್ರತ್ಯಯವು ಹಸ್ತಾನಯನಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಉಗುರು ಮುಂತಾದವುಗಳು ಇರುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. 'ಅಂಗುಲ್ಯಃ ಕರಶಾಖಾಃ ಸ್ಯುಃ' ಎಂದು ಆಮರ. ವೃಕ್ಷಶಾಖೆಯಂತಿರುವುದರಿಂದ ಬೆರಳುಗಳೂ ಶಾಖಾಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾ:- 'ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಂದಶಶಾಖಾಭ್ಯಾಂ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೭-೨೫-೭) ||

(೨೦) ಅಭೀಶವಃ || ರಶಿನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೫-೫) ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ, ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥವಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆ- 'ದಶಾಭೀ ಶುಭ್ಯೋ ಅರ್ಚಶಾ ಪರೇಭ್ಯಃ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೩೦-೨) ||

(೨೦) ದೀಧಿತಯಃ || ಇದೂ ರತ್ನಿನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೫-೬) ಉಂಗುರಾದಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ. ಬೆರಳುಗಳಿಂದ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾರೆ ಅಥವಾ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆ—“ಆಗ್ನಿಂ ನರೋ ದೀಧಿತಿಭಿರರಣ್ಯೋಃ” (ಋ. ಸಂ. ೫-೧-೨೩-೧)

(೨೧) ಗಭಸ್ತಯಃ || ರತ್ನಿನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೫-೬) ಇವುಗಳಿಂದ ಜನರು ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—“ದೀಪ್ಯತೇ ಮಧೋರಂಪುಶು ಗಭಸ್ತಿಭಿಃ” ||

ಕೆಲವರು ‘ಸುಹಸ್ತ್ಯಾ’ ಎಂದು ಪಾಠವಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಸಸ್ತುತಃ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ನದೀನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿವೆ. ನಿಗಮವನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಪಾಠನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಬೆರಳುಗಳ ಹೆಸರು

ಈ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಅಂಗಲಿ (ಬೆರಳುಗಳ) ನಾಮಗಳು.

ಅಂಗುಲಯಃ ಕಸ್ಮಾದ್ರಗ್ರಗಾಮಿನೋ ಭವಂತೀತಿ ವಾಗ್ರಗಾಲಿನೋ
ಭವಂತೀತಿ ವಾಗ್ರಕಾರಿಣೋ ಭವಂತೀತಿ ವಾಗ್ರಸಾರಿಣೋ
ಭವಂತೀತಿ ವಾಂಕನಾ ಭವಂತೀತಿ ವಾಂಡನಾ ಭವಂತೀತಿ ವಾಪಿ
ವಾಭ್ಯಂಜನಾದೇವ ಸ್ಯುಃ ||

ಅಂಗುಲಯಃ (ಬೆರಳುಗಳು) ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯೇನು ಎಂದರೆ ಅಗ್ರಗಾಮಿನೋ ಭವಂತೀತಿ ವಾ— ಇವು ಬಾಹುಗಳ ಅಥವಾ ಹಸ್ತಗಳ ತುದಿಯಲ್ಲಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಂಗುಲಯಃ ಎಂದುಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಅಗ್ರಗಾಲಿನೋ ಭವಂತೀತಿ ವಾ—ಹಸ್ತವನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿದಾಗ ಈ ಬೆರಳುಗಳ ತುದಿಯಿಂದ ನೀರು ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕುವುದು. ಅಗ್ರಕಾರಿಣೋ ಭವಂತೀತಿ ವಾ—ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೈಗಳಿಂದ ಮಾಡುವಾಗ ಈ ಬೆರಳುಗಳು ಎಲ್ಲ ಕಿಂತ ಮುಂದೆ ಬಂದು ಕೆಲಸಮಾಡಲು ಸಹಾಯಮಾಡುವವು. ಅಗ್ರಸಾರಿಣೋ ಭವಂತೀತಿ ವಾ—ಎಲ್ಲ ಕಿಂತಲೂ ಇವು ಮುಂದೆ ಸಂಯುತವು. ಅಂಕನಾ ಭವಂತೀತಿ ವಾ—ಕೆಲಸಮಾಡುವಾಗ ಇವು ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಅಮುಕೆ ಮಾಡುವವು. ಅಂಜನಾ ಭವಂತೀತಿ ವಾ—ಇವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಗ್ಗಿ ಅಥವಾ ಬಗ್ಗಿಸಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವವು. ಅಭ್ಯಂಜನಾದೇವ ಸ್ಯುಃ—ಇವು ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೊಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವವು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಮುಂದಿನ ಮಕ್ಕನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ.

ಇತ್ಯಪ್ಪಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಽಶಾವನಿಭ್ಯೋ ದಶಕಷ್ಟೈಃಭ್ಯೋ ದಶಯೋಕ್ತೈಃಭ್ಯೋ ದಶ-
ಯೋಜನೈಃಭ್ಯಃ | ದಶಾಭೀಶುಭ್ಯೋ ಅರ್ಚತಾಜರೈಃಭ್ಯೋ ದಶ ಧುರೋ
ದಶ ಯುಕ್ತಾವಹದ್ಭ್ಯಃ || (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೪-೭) ಅವನಯೋಽಜ್ಞು-
ಲಯೋ ಭವಂತ್ಯವಂತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕರ್ಪ್ಪಾಃ ಪ್ರಕಾಶಯಂತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ
ಯೋಕ್ತಾಣಿ ಯೋಜನಾನೀತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಮಭೀಶವೋಽಭ್ಯಶ್ಚುವತೇ
ಕರ್ಮಾಣಿ | ದಶ ಧುರೋ ದಶ ಯುಕ್ತಾವಹದ್ಭ್ಯಃ | ಧೂರ್ಧೂರ್-
ವತೇರ್ವಧಕರ್ಮಣ ಇಯಮಪಿತರಾ ಧೂರೈತಸ್ಮಾದೇವ ವಿಹಂತಿ
ವಹಂ ಧಾರಯತೇರ್ವಾ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾತವೋಽಷ್ಟಾ-
ದಶಾನ್ನನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣ್ಯಷ್ಟಾವಿಂಶತಿರನ್ನಂ ಕಸ್ಮಾದಾನತಂ ಸೂತೇ-
ಭ್ಯೋಽತ್ತೇರ್ವಾತ್ತಿಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾತವೋ ದಶ ಬಲನಾಮಾ-
ನ್ಯುತ್ತರಾಣ್ಯಷ್ಟಾವಿಂಶತಿರ್ಬಲಂ ಕಸ್ಮಾದ್ಬಲಂ ಭರಂ ಭವತಿ ಬಿಭರ್ತೇ
ಧ್ವನನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣ್ಯಷ್ಟಾವಿಂಶತಿರೇವ ಧನಂ ಕಸ್ಮಾದ್ಧಿನೋತೀತಿ
ಸತೋ ಗೋನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ ನವ ಕ್ರುಧ್ಯತಿಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ
ಧಾತವೋ ದಶ ಕ್ರೋಧನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣೈಕಾದಶ ಗತಿಕರ್ಮಾಣ
ಉತ್ತರೇ ಧಾತವೋ ದ್ವಾವಿಂಶತತು ಸ್ವಪುನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ ಷಡ್ವಿಂಶತಿಃ
ಸ್ವಪುಂ ಕಸ್ಮಾತ್ಸಂಸ್ವಪ್ನೇದೇ ವಿಕರ್ಷೋಽಸ್ವಿಕನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣೈಕಾದ-
ಶಾಂತಿಕಂ ಕಸ್ಮಾದಾನೀತಂ ಭವತಿ ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ
ಷಟ್ಪಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ಸಂಗ್ರಾಮಃ ಕಸ್ಮಾತ್ಸಂಗಮನಾದ್ವಾ ಸಂಗರಣಾದ್ವಾ
ಸಂಗತೌ ಗ್ರಾಮಾವಿತಿ ವಾ ತತ್ರ ಖಲ ಇತ್ಯೇತಸ್ಯ ನಿಗಮಾ
ಭವಂತಿ || ೯ ||

ಅವನಯೋಽಜ್ಞುಲಯೋ ಭವಂತ್ಯವಂತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ | ಕಕ್ಶಾತ್ಯಃ
ಪ್ರಕಾಶಯಂತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ | ಯೋಕ್ತಾಣಿ ಯೋಜನಾನೀತಿ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಅಭೀಶವೋಽಭ್ಯಶ್ನುವತೇ ಕರ್ಮಾಣಿ | ದಶ ಧುರೋ
ದಶ ಯುಕ್ತಾ ವಹದ್ಧ್ಯಃ | ದೂರ್ಧೂರ್ವ ತೇರ್ವಧಕರ್ಮಣಃ ||

ಅವನಯಃ ಎಂಬುದೂ ಅಂಗುಲಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಬೆರಳುಗಳು ಮಾಡುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಕೆಟ್ಟುಹೋಗಿದಂತೆ ಕಾಪಾಡುತ್ತವೆ ; **ಕಕ್ಶಾತ್ಯಃ** ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತವೆ, ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. **ಯೋಕ್ತಾಣಿ**—ಎಂದರೆ ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟುವ (ಪ್ರಿಯರಿಗೆ) ದರ್ಭೆಹುಲ್ಲಿನ ಸಟ್ಟು. ಇದನ್ನು ಮಾಡುವುದೂ ಕಟ್ಟುವುದೂ ಬೆರಳುಗಳಿಂದಲೇ ಆಗುವ ಕಾರಣ ಬೆರಳುಗಳಿಗೆ ಯೋಕ್ತಾಣಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. **ಅಭೀಶವೋಽಭ್ಯಶ್ನುವತೇ ಕರ್ಮಾಣಿ**—ಅಭೀಶವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಅಂಗುಲಿಯ ಹೆಸರು ಏಕೆಂದರೆ ತಿನ್ನುವುದು, ಭಕ್ಷಿಸುವುದು, ಭೋಜನ ಮಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಈ ಬೆರಳುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಬೆರಳುಗಳಿಗೆ ಅಭೀಶವಃ ಎಂದೂ ಹೆಸರು ಅಥವಾ ಕೆಲಸ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಈ ಬೆರಳುಗಳು ಆ ಕೆಲಸಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತವೆ. ಎಂಬರ್ಥದಿಂದಲೂ ಬೆರಳುಗಳಿಗೆ ಅಭೀಶವಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ

ದಶ ಧುರೋ ದಶ ಯುಕ್ತಾ ವಹದ್ಧ್ಯಃ | ಧೂರ್ಧೂರ್ವ ತೇರ್ವಧಕರ್ಮಣಃ |
ಇಯಮೇತರಾ ಧೂರೇತಸ್ಮಾದೇವ ವಿಹಂತಿ ವಹಂ | ಧಾರಯತೇರ್ವಾ |

ದಶ ಧುರೋ ದಶ ಯುಕ್ತಾ ವಹದ್ಧ್ಯಃ—ಅಶ್ವಗಳು ಅಥವಾ ಎತ್ತುಗಳು ಹೊರುವ ಜೀನು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಧುರಃ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಇವನ್ನೂ ಅಶ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಟ್ಟುವಾಗ ಈ ಬೆರಳುಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಬೆರಳುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಈ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವರು: **ದೂರ್ಧೂರ್ವ ತೇರ್ವಧಕರ್ಮಣಃ**—ದುರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಂಗುಲಿಗಳ ಹೆಸರು ಧುರಃ ಎಂದರೆ ಜೀನುಗಳು, ಲಗಾಮುಗಳು. ಇವನ್ನು ಅಶ್ವವು ಧರಿಸುವುದರಿಂದ ಇವಕ್ಕೆ ಧೂಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು, ಇವನ್ನೂ ಕಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಬೆರಳುಗಳನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಬೆರಳುಗಳಿಗೆ ಧುರಃ ಎಂಬಹೆಸರು. ಧುರಃ ಎಂಬಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದು. ಧೂಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕೊಲ್ಲು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಧೂರ್ವತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ಕೊಲ್ಲುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಬೆರಳುಗಳ (ಹಸ್ತದ) ಸಹಾಯದಿಂದ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಧುರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೆರಳುಗಳು ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇರುವುದು.

ಕಾಂತಿಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾತವೋಽಷ್ಟಾದಶ ||

ಈ ಕೆಳಗೆ ಹೇಳಿರುವ ಹದಿನೆಂಟು ಧಾತುಗಳೂ ಕಾಂತಿ (ಅಪೇಕ್ಷಿಸು) ಕಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಧಾತುಗಳು—

- (೧) ವಶ್ತಿ (೨) ಉಶ್ತಿಸಿ (೩) ವೇತಿ (೪) ವೇನತಿ (೫) ವೇಸತಿ
(೬) ವಾಙ್ಗುತಿ (೭) ವಷ್ಟಿ (೮) ವನೋತಿ (೯) ಜುಷತೇ
(೧೦) ಹರ್ಯತಿ (೧೧) ಆಚಕೇ (೧೨) ಉಶಿಕ್ (೧೩) ಮುಷ್ಯತೇ

(೧೪) ಭನ್ವತ್ಸತ್ (೧೫) ಚಾಕನತ್ (೧೬) ಚಕಮಾನಃ (೧೭) ಕನತಿ

(೧೮) ಲಾನಿಷತ್ ||

ಇತ್ಯಾಷ್ಟಾದ್ಭ ಕಾಂತಿ ಕರ್ಮಾಣಃ

‘ಕಾಂತಿಕರ್ಮಾಣಃ’ (ನಿರು. ೩-೯) ಕಾಂತಿಯೆಂದರೆ ಇಚ್ಛಾ. ಇಚ್ಛಾಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಧಾತುಗಳು.

(೧) ವಶಿ || ಏತ-ಕಾಂತೌ. ಅದಾದಿ. ಪರಸ್ಮೈಪದೀ ಲಟ್. ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಉದಾಹರಣೆ—“ತದಹಂ ವಶಿ ಪವಮಾನ ಸೋಮ” (ಋ. ಸಂ. ೭-೪-೬-೪) ||

(೨) ಉಶ್ಯತಿ || ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಶಧಾತುವಿಗೆ ಲದುತ್ಪಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮುಪ್ಪತ್ಯಯ. ಅದಾದಿ ಯಾದುದರಿಂದ ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ‘ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಟತ್’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪಿತ್ವಾರ್ಥಧಾತುಕ ವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾದ್ವದ್ಧಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ‘ಗೃಹಿಣ್ಯಾವಯ’—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ (ಉ) ‘ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉಕ್ + ಮುಪ್ ಎಂದುರುವಾಗ ‘ಇದಂತೋ ಮುಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಕಾರ. ಉಶ್ಯತಿ, ಬಯಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—‘ತಾಂ ವಾ ವಾಸ್ತುನ್ಯುಶ್ಯತಿ ಗಭಧಿಷ್ಠಿ’ (ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೨೪-೬)

(೩) ವೇಶಿ || ‘ವೇ-ಗತಿಪ್ರಜನ ಕಾಂತ್ಯಕನಪಾದನೇಷು’ ಅದಾದಿ ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ‘ಸಾರ್ವಧಾತು’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದಿದೆ. ಉದಾ:—“ವೇಷಿ ಹೋಶ್ರ ಮುತ ಪೋಶ್ರಂ ಯಜತ್ಯಾ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೨೪-೪) ||

(೪) ವೇನತಿ || ಇದು ಕೇವಲ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಧಾತು. ಪಾಣಿನಿಧಾತು ಪಾಠದಲ್ಲಿ ‘ವೇನೈ-ಗತಿಜ್ಞಾನ ಚಿಂತಾನಿಶಾನವಾದಿತ್ರಗೃಹಣೇಷು’ ಎಂದು ಸ್ವರತೇತ್ತಾಗಿ ಭ್ರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರ-ಫು-ಏ. ಉದಾ:—‘ನಾ ಸತ್ಯಮಾ ವಿ ವೇನತಮ್’ (ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೧೬-೨) ||

(೫) ವೇಶತಿ || ಇದು ನಿರುಕ್ತ ಪರಿತವಾದ ಧಾತು. ‘ವೇಶತಿ’ ಎಂದು ಪಾಶಾಂಕರವೊ ಇದೆ. ಇಚ್ಛಾ ಧ್ವ ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ನಿಗಮವನ್ನು ಹುಡುಕಿ ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕು.

(೬) ವಾಚ್ಯತಿ || ‘ವಾಚಿ-ಇಚ್ಛಾಯಾಮ್. ಭ್ರಾದಿ ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಪರಸವರ್ಣ. ಶಪಾವಿಕರಣ. ಪ್ರ-ಫು-ಏ. ಉದಾ:—‘ವಿಶಸ್ತಾಪ್ತ ಸರ್ವಾ ವಾಚ್ಯಂತು’ (ಋ. ಸಂ. ೬-೬-೩೧-೧) ||

(೭) ವಶ್ಯಿ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ವಶಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿತ್ ಬಂದಾಗ ‘ವಶ್ಯಪ್ರಶ್ಯ’— ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಸಪ್ತ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸಪ್ತ. ಉದಾ:—‘ಸಮಯೋರ್ಗಾ ಅಜತಿ ಯಸ್ಯ ವಶ್ಯಿ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೩೯೧-೩) ||

(೮) ವನೋತಿ || 'ವನು-ಯಾಚನೇ' ತನಾದಿ. ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥವೂ ಇದೆ. ಉವಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ತಿಪ್ಪಾಮಿತ್ರವಾಗಿ ಗುಣ. ಉದಾ :— 'ಸ್ವಾರ್ಥಂ ಯದ್ದೇಕ್ಷ್ಯ ಪರಮಂ ವನೋಪಿ ತತ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೨೪-೪)

(೯) ಜುಷತೇ || 'ಜುಷೀ-ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ' ತುದಾದಿ. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಇಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ಕವಿಕರಣ. ಇದು ಜುಷ್ಯಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಸಪಥಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ :— 'ಸ ಪುಷ್ಪಿಂ ಯಾತಿ ಜೋಷಮಾ ಚಿಕಿತ್ವಾನ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೨೫-೫) 'ಜುಷತೇ ಹರ್ಯತಿ' ಎಂದು ಸಾಹಚರ್ಯಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಜೋಷವೆಂದರೆ ಕಾಮ ಎಂದು ಸ್ಯಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಭಾಷ್ಯ. ||

(೧೦) ಹರ್ಯತಿ || 'ಹರ್ಯ-ಗತಿಶಾಂತೋಃ' ಭ್ರಾದಿ ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ಕಾಂತಿಗೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥ ಹೇಳಿದೆ. ಶಬ್ದವಿಕರಣ. ಉದಾ :— 'ತಾ ಜುಷಾಣೋ ಹರ್ಯತಿ ಜಾತನೇದಾಃ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೧೧-೩) |

(೧೧) ಆಚಕೇ || ಆಚ-ಉಪಸರ್ಗ. 'ಚ-ತ್ಯವೌ' ಭ್ರಾದಿ. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಲಟ್. ಉತ್ತಮಪುರುಷೈಕ ವಚನದಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ 'ಚಿತಆ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಓತ್ಪ್ತ; ಪರರೂಪ. 'ಅನಮೋಽಚ ಆಚಕೇ' (ಋ. ಸಂ. - ೩-೪-೯-೫) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಾಂತ್ಯರ್ಥಕ ಕಮಧಾತುವಿಗೆ ಉತ್ತಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಬಂದಾಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆಂದು ಛಾನಂದತ್ರನ ಮತ. ಉದಾ :— 'ತ್ವಾವನಸ್ಯುರಾಚಕೇ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೯-೫) 'ಯಸ್ತೇ ಶತ್ರುಸ್ಯಮಾಚಕೇ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೯೨,೫) ||

(೧೨) ಉಶಿಕ್ || ಧಾತುಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಮ ಹೇಳುವುದೂ ಇದೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ವಶ+ಧಾತುವಿಗೆ 'ವಶೇ ಕಿತ್' (ಉ-೨-೬೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಕಿತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ "ಗೃಹಿಣ್ಯನಯು" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಚಿಕಿನ್ಯ ಇಕ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉದಾ :—

"ಉಶಿಕ್ ಪಾನಕೋ ಅರತಿಃ ಸುಮೇಧಾಃ" (ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೨೯-೧) ||

(೧೩) ಮನ್ಯತೇ || 'ಮನ-ಜ್ಞಾನೇ..' ದಿವಾದಿ. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಇಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಾರ್ಥ. ಶ್ವನವಿಕರಣ. ಉದಾ :— 'ಅಧ್ಯಕ್ಷಿದ್ಯ ಮನ್ಯಮಾನ ಸ್ತುರಶ್ಚಿತ್' (ಋ. ಸಂ. ೫-೪-೮-೨) "ಯದಿ ಮನ್ಯೇತೋಪಮನ್ಯ ಮಿತ್ಯೋದನೈಃ"

(೧೪) ಛನತ್ಸತ್ || 'ಛನ-ಸಂವರಣೇ..' ಚುರಾದಿ. ಲೇಟ್. (ವದನೆಯ ಲಕಾರ) ನೇದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇವರ ಪ್ರಯೋಗ. ತಿಪ್ಪಬಂದಾಗ 'ಲೇಟೋಽದಾಟಾ' (ಪಾ-ಸೂ-೩-೪-೯೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. "ಇಶಕ್ತ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" (ಪಾ-ಸೂ-೩-೪-೯೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. "ಸಿಪ್ಪಿಹುಲಂ ಲೇಟಿ" (ಪಾ-೩-೧-೩೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಪ್. ಅದಕ್ಕೂ ಅಡಾಗಮ, ಇಕಾರಲೋಪ. "ಮನ್ಯತೇ ಛನತ್ಸತ್ ವನುಷಃ" (ಋ. ಸಂ. ೬-೬-೨೯-೩) ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಛನಧಾತುವಿಗೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ಎಂದು ಸ್ಯಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಭಾಷ್ಯ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ದರೇಚತಾಯ ಛನತ್ಸತ್” (ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೨೧-೬) “ಅಚ್ಯಾನತ್ಸು ಪಂಚಕೃಷ್ಣಯಃ” (ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೨೬-೬) ||

(೧೫) ಚಾಕನತ್ || ಕನೇ ದೀಪ್ತಿಕಾಂತಿಗಮ ಭ್ರಾವದಿ. ಪರಸ್ಮೈಪದೀ ಇದಕ್ಕೆ ಯಜ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ‘ನುಗತೋಽನುನಾಸಿಕಾಂತಸ್ಯ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಗಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಜ್‌ಲುಗಂತದಮೇಲೆ ಲೇಟ್ “ಲೇಟೋಡಾಟಾ” ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ “ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಪಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ “ದೀಘೋಽಽಕಿಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಉದಾ—“ಬ್ರಹ್ಮದಿಂದ್ರಸ್ಯ ಚಾಕನತ್” (ಋ. ಸಂ. ೬-೨-೩೮-೧)ಯೇ ನಿಃ ಕಚಿಷ್ಚ ಚಾಕನತ್ ||

(೧೬) ಚಕಮಾನಃ || ಚಕ-ತ್ವವೌ ಧಾತು ಭ್ರಾವದಿ ಅತ್ಯನೇಪದೀ ತಾಚ್ಚೈಲ್ಯವಯೋವಚನಶಕ್ತಿಶು ಚಾನತ್ (ಪಾ-ಸೂ-೩-೨-೧೨೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಾನತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಬ್ದವಿಕರಣ ಚಕ+ಅನ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಅನೇಮುಕ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಗಾಗಮ. ಚಕಮಾನಃ ಉದಾ— ಚಕಮಾನ ಪಿಬತು ದುಗ್ಧಮತುಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೨-೧

(೧೭) ಕನತೀ || ಕನೇ ದೀಪ್ತಿಕಾಂತಿಗಮ. ಭ್ರಾವದಿ. ಪರಸ್ಮೈಪದೀ ಶಬ್ದವಿಕರಣ. ಉದಾ—“ಧಾನತ್ ಕನತಿ ಮದಕಮ್” “ಇಂದ್ರ ಸೋಮಸ್ಯ ಶಾಣುಶಾ (ಋ ಸಂ. ೨೬-೪-೨೯-೪)||

(೧೮) ಕಾನಿಷತ್ || ಪೂರ್ವೋತ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಲೇಟ್ ಬಂದಾಗ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ‘ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟ್’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಜ್ ಇಡಾಗಮ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಧಾತುವಿನಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಇಕಾರಲೋಪಾದಿಗಳು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾ—, ಅಗ್ನೇ” ತ್ವತೀಯೇ ಸವನೇ ಹಿ ಕಾನಿಷಃ’ (ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೩೧-೫)||

ಹೀಗೆ ಹದಿನೆಂಟು ಇಚ್ಛಾಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ ಧಾತುಗಳು.

ಅಧಾನ್ವನಾಮಾನಿ || ಅನ್ವನಾಮಾನ್ಯುತ್ಪರಾಣ್ಯಷ್ಟಾಮಿಶತಿಃ |

ಈ ಕೆಳಗೆ ಹೇಳಿರುವ ಹದಿನೆಂಟು ನಾಮಗಳೂ ಅನ್ವನೇಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದಗಳು.

- (೧) ಅನ್ಯಃ (೨) ವಾಜಃ (೩) ಪಯಃ (೪) ಪುಯಃ (೫) ಪೃಕ್ವಃ
- (೬) ಪಿತುಃ (೭) ವಯಃ (೮) ಸಿನಮ್ (೯) ಅವಃ (೧೦) ಕ್ಷು (೧೧) ಧಾಸಿಃ
- (೧೨) ಇರಾ (೧೩) ಇಲಾ (೧೪) ಇಷಮ್ (೧೫) ಊರ್ಕ್ (೧೬) ರಸಃ
- (೧೭) ಸ್ವಧಾ (೧೮) ಅರ್ಕಃ (೧೯) ಕ್ಷದ್ಮ (೨೦) ನೇಮಃ (೨೧) ಸಸಮ್
- (೨೨) ನಮಃ (೨೩) ಆಯುಃ (೨೪) ಸೂನ್ಯತಾ (೨೫) ಬ್ರಹ್ಮ
- (೨೬) ವರ್ಕಃ (೨೭) ಕೇಲಾಲಮ್. (೨೮) ಯಶಃ ||

|| ಇತ್ಯಷ್ಟಾಮಿಶತಿರನ್ವನಾಮಾನಿ ||

(೧) ಅನ್ತಃ || ಅಂಧ ಇತ್ಯನ್ನನಾಮ | ಅಧ್ಯಾನೀಯಂ ಭವತಿ (ನಿರು-೫-೧) ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಆಸೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಅನ್ನ ಇದರಿಂದಲೇ ಶರೀರಸ್ಥಿತಿಯೂ ಪ್ರೀತ್ಯಾದಿಗಳೂ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಭಾಷ್ಯ. ಅರ್ಜುನ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಚಿಂತಾರ್ಥಕವಾದ ಧೈರ್ಯಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಬಹುಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಯಕಾರಾಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಧಾತುವಿಗೆ ನುಡಾಗಮ ಅನ್ವನ ಸಾಂಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥಕ ಅದಧಾತುವಿಗೆ ಅದೇರ್ನಮ್ ಧತ್ತ (ಉ-೪-೨೦೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಕರ್ತೃಯಲ್ಲಿ ಅಸುನಪ್ರತ್ಯಯ, ನುಮಾಗಮ, ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧರಾರಾದೇಶ. ಅನ್ತಃ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ತಿನ್ನಲ್ಪಡುವುದು, ಅನ್ನವೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡರ್ಥವೂ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. “ಅದ್ಯತೇಽತಿಚ ಭೂತಾನಿ” (ತೈ-ಉ-೨-೨) ‘ಅನಿತ್ಯನೇನಾಂಧಃ’ ಎಂದು ಫಿಲರಸ್ವಾಮೀ ಇದರಿಂದ ಬದುಕಿರುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ ಪ್ರಾಣನಾರ್ಥಕವಾದ ಅನಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ ಬಂದಾಗ ಭಾಗಾಗಮ ಉದಾ—ಅಮತ್ಪ್ರೇಭಿಃ ಸಿಂಚತಾ ಮಧ್ಯಕಂಠಃ (ಉ. ಸಂ. ೨-೬-೧೩-೧ ‘ಇಂದ್ರೋಹಿ ಮಸ್ತಂಠಃ’ (ಉ. ಸಂ. ೧-೧-೧೩-೧) ||

(೨) ವಾಜಃ || ವಜ-ಗತೌ. ಧಾತು. ‘ಅಕರ್ತೃಂ ಚ ಕಾರಕೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್’ (ಪಾ-ಸೂ-೩-೩-೧೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಣಾಪ್ರತ್ಯಯ. “ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ” ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. “ಅಜವಜ್ಯೋಕ್ಷ” ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಚಕಾರ ಅನುಕ್ರಮವುಚ್ಚಾಯಕವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕುತ್ವನಿವೇಧ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಜಃ ಅಕರಾಂಕಪದ. ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು, ಇದರಿಂದ ಸುಖ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ತಿಂದದ್ದರಿಂದ ತೃಪ್ತಿಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ಶುದ್ಧವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ಸತ್ತ ಶುದ್ಧಿ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ‘ಅಹಾರಶುದ್ಧಿ ಸತ್ತಶುದ್ಧಿಃ’ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಗತ್ಯರ್ಥ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ತಿಂದಿರುವ ಅನ್ನದಿಂದ ಧರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. “ದಶ ಧರ್ಮಾನ್ ವಿಜಾಯಂತಿ ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನಿಭೋಧನಾತ್ ಮತ್ತಃ ಪ್ರಮತ್ತಃ ಶ್ರಾಂತಃ ಕೃದ್ಧೋ ಬುಭುಕ್ಷಿತಃ” || ಎಂದ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಗತ್ಯರ್ಥಧಾತುಗಳಿಂದ ನಿವೃತ್ತನಿಗಲಾದ ಅನ್ನನಾಮಗಳಿಗೆ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಉದಾ:—

“ಸೃತಾನಾಂ ವಾಜಿನೀವಸೂ” (ಉ. ಸಂ. ೧-೧-೩-೫) “ವಾಜಂ ಹವನಸ್ಯೇದಂ ರಥಮ್” (ಉ. ಸಂ. ೧-೪-೧೨-೧) ||

(೩) ಪಯಃ || ಇದು ರಾತ್ರೀನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೨-೨೧) ಅಥವಾ ಪಯಃ.ಗತೌ ಧಾತು. ಅಸುನಪ್ರತ್ಯಯ. ಕುದಿಯಲ್ಪಡುವುದು. ‘ಪೇಯ, ಚೋಷ್ಯ, ಲೇಹ್ಯ, ಚರ್ವ್ಯ, ಎಂದು ಅನ್ನ (ಆಹಾರ) ನಾಲ್ಕುವಿಧವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. “ಜಾತಾನ್ಯನ್ನೇನ ವರ್ಧನೈಃ” (ತೈ-ಉ) ಎಂದು ಶ್ರುತಿ. ಉದಾಹರಣೆ— ‘ಪಯಸ್ತಾನೆಗ್ನ ಆಗಹಿ’ (ಉ. ಸಂ. ೧-೨-೧೨-೩) ‘ಯಾದೀ ಮೃತಸ್ಯ ಪಯಸಾ ಪಿಯಾನಃ’ (ಉ. ಸಂ. ೧-೫-೨೩-೩) ||

(೪) ಪ್ರಯಃ || ಉದಕನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೨-೩೨) ಅನ್ನದಿಂದ ಸಕಲರೂ ತೃಪ್ತಿ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಉದಾ—ಉಪ್ರ ಪ್ರಯೋಲಭಿರಾಗತಮ್ (ಉ. ಸಂ. ೧-೧-೩-೪) “ತುರಾಯ ಪ್ರಯೋನ ಹಮಿ ಸ್ತೋಮಂ ಮಾಹಿನಾಯ” (ಉ. ತಂ. ೧-೪-೧೩-೧) ಪ್ರಯಸ್ವಂತಃ ಪ್ರತಿ ಹರ್ಯಾಮಸಿ ತ್ವಾ’ (ಉ. ಸಂ. ೮-೬-೨೧-೩) ||

(೪) ಶ್ರವಣ || ಶ್ರವಣಾರ್ಥಕವಾದ ಶ್ರುಧಾತುವಿಗೆ (ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ) ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ವರ್ತಮ್ಯತುವು ಅನ್ಯದ ಕೀರ್ತಿ ಕೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ ಧರ್ಮ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅಭೇದಾಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳ ಅನ್ಯವು ಕೀರ್ತನಾಮದಿಂದಲೇ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾ:—ಮತರ್ಥಂ ದಧಾಸಿ ಶ್ರವಣೇ ದೀವೇ ದೀವೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೩೩-೨) "ಅಭಿಶ್ರವಣಂ ಯಜ್ಞಸ್ತೇ" (ಋ. ಸಂ. ೪-೭-೯೩) || "ಅಕ್ಷಿಶ್ರವಣ" ಇತ್ಯಾದಿ ಭಗವಾಃಶ್ಚಿ ವೇದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರವಣಂಬುದು ಅನ್ಯನಾಮನೇಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ನಿರುಕ್ತ ಟೀಕೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ರೀತಿಯಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿದ. ಪ್ರಯಾಃ, ಶ್ರವಣಃ ಎರಡೂ ಅನ್ಯನಾಮನೇಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇವೆರಡಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ನಿರ್ದಾಂಸವು ನಿರ್ಣಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

(೫) ಪೃಕ್ಷೆ || ಪೃಚ್ಛೇ-ಸಂಪರ್ಕೇ ಧಾತು. ಔಣಾದಿಕ ಕ್ರಿಪಾಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಕುಗಾಗಮು ಅನ್ಯದ ಸ್ವರೂಪ ತಿಳಿದವರಿಂದ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿರುವುದು "ಪಾಯೋ ತವ ಪ್ರ ಪೃಷ್ಟಾತಿ" ಎಂಬ ಮಂತ್ರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂಢವರು ಪೃಚ್ಛಿಧಾತುವಿಗೆ ದಾನಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. "ಬೇದಿದವರಿಗೆ ಕೊಡಲ್ಪಡುವುದು ಅನ್ಯ. ಸ್ವಂಪ್ರಾಮಿಯು ಪೃಕ್ಷಾ ಎಂಬುದು ಅನ್ಯನಾಮನೇಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಉದಾ:ಹರಣೇ— "ಅಗ್ನಿಂ ವಿಶ್ವಾ ಅಭಿ ಪೃಕ್ಷೇ ಸಚಂವೇ" (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೧೬-೨) ಪೃಷ್ಠೋ ವಹತಮಪ್ಪಿನಾ ' ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೨-೬) ||

(೬) ಪಿತುಃ || ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. 'ಕಮನುಜನಿಭಾ'—(ಋ-೧-೭೦) ಸೂತ್ರವಿಹಿತವಾದ ತುಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಬ್ರಹ್ಮಣಾದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇಕಾರ. ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದದ್ದು ಅನ್ಯ. ಪಿತೃಯೇ-ವೃದ್ಧಿ. ಈ ಧಾತುವಿಗೂ ತುಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಿ ಆದೇಶ ವೃದ್ಧಿಸಾಧಕವಾದದ್ದು. ಉದಾ:— " ಪಿತುಂ ನ ಸ್ತೋಷಮಾ ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೫-೬-೧) ಪ್ರಮುನೈನೇ ಪಿತುಮದರ್ಚನಾ ವಚೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೧೨-೧) ||

(೭) ವಯಃ || " ವೀ ಗತಪ್ರಜನಕಾನ್ತೃಕನಖಾದನೇಷು " ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಗುಣ, ಆಯಾವೇಶ. ವಯಸ್ ಸಾಂತಪದ. ಕಾರಕಭೇದದಿಂದ ಗತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅನ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ. ಅಥವಾಗತ್ಯರ್ಥಕ ವಯಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಉದಾ:— ' ಬೃಹದಸ್ತೇ ವಯ ಇಂದ್ರೋ ದಧಾತಿ'. (ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೧೦-೨) ; ಪರಿಪೂರ್ಣವೋಮನವಾಂ ವಯೋಗಾತವ (ಋ. ಸಂ. ೫-೫-೧೬-೪) ||

ಕಲವರು ಈ ಪದದ ಸ್ವಾನಂದಲ್ಲಿ " ಸುತಃ " ಎಂದು ಪಾಠವನಡುತ್ತಾರೆ ಆಗ ಪ್ರಾಣೇಶ್ವರವಾರ್ಥಕ ಪೂಜಾಧಾತುವಿಗೆ " ತಾತಪ್ರಾತಲಾತ ಸುತ '— ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುವಿಗೆ ತ್ರಸ್ವವೂ ನಿಮಾತವಾಗುತ್ತವೆ. ಮಳೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದು ಅನ್ಯ. "ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಮಳೆಯೂ, ಮಳೆಯಿಂದ ಅನ್ಯವೂ ಆದಂವ ಪ್ರಜೆಗಳು" ಎಂದು ದ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಗಮು ಮುದುಕಬೇಕು.

(೮) ಸಿನರ್ವ || ಸಿನ್-ಬಂಧನೇ. ಧಾತು. 'ಇಣ್ ಸಿನ್'ದಿಪ್ಪಾವಿಭ್ಯೋ ನಕ್' (ಉ-೩-೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಭೂತಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುವುದು, ಇರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು, ಅನ್ಯ ವಿಲ್ಲದದ್ದರೆ ಹಸಿಯೊಂದ ಸಾಯುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಅನ್ಯಕ್ಕೆ ಅನ್ಯರ ಸೇವಣಾದಿಗಳು ಸಂಬಂಧರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಉದಾ:— ಯೇನ ಸ್ವಾಸಿನಂ ಭರತಃ ಸವಿಭ್ಯಃ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೯-೧) ||

(೯) ಅವಃ|| ಅವ ಧಾತು. ರಕ್ಷಣಗತ್ಯಾದ್ಯನೇಕಾರ್ಥಗಳಿವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಸುನ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅವನ್ ಸಾಂತ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ರಕ್ಷಣಾದಿಸಕಲಧಾತುರ್ಭಗಳನ್ನೂ ಅನ್ವದಿಲ್ಲಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಇದರಿಂದ ಲೋಕವು ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಇತ್ಯಾದಿ. ಉದಾ:—‘ಶ್ರವತ್ ಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯವಸಾಗಮತ್’|| ಅಗ್ನಿರ್ಗಿರೋಲವಸಾ ವೇತು ಧೀತಿಮ್’ (ಋ. ಸಂ.೧-೫-೨೫-೪) ||

(೧೦) ಕ್ಷು || ಋ-ಕ್ಷು-ಶಬ್ದೇ. ಕ್ಷಿ-ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ, ಇವುಗಳಿಗೆ ‘ಖನಿಶ್ಯಭ್ಯಾಂ ಡಿಚ್ಛ’ (ಉ-೧-೩೨). ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಏಕವಾದ ಡಿತ್ತಾದ ಕುಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ (ಉ) ಲೋಪ. ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಡುತ್ತದೆ, ಅನ್ವಯೂ ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ ಅನೇಕಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಡುತ್ತದೆ, ಇದರಿಂದ ಲೋಕವು ವಾಸಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬರ್ಥ. ಉದಾ:—‘ತ್ವಂ ವಾಜಸಕ್ತ ಕ್ಷುಮತೋ ರಾಯ ಈಶಿಣೇ’ (ಋ. ಸಂ. ೨-೫-೧೮.೫) ‘ಆ ತೂ ನ ಇಂದ್ರ ಕ್ಷುಮಂತವ್’ (ಋ. ಸಂ. ೬-೫-೩೭-೧) ||

(೧೧) ಧಾಸಿ || ಬಹುಲಗುಹದಿಂದ “ವೃಷಿಶುಷಿಕುಸಿಭ್ಯಃ ಕ್ಷಿಃ” (ಉ-೩,೧೫೧) ಏಕವಾದ ಸಿಪ್ರತ್ಯಯವು ದಾಷಾಧಾತುವಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದರೂ ‘ಘಮಾಸ್ಯಾ—’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾಚಕರಿಗೆ ಕೊಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಪ್ರಾಣಧರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಅನ್ವ. ಉದಾ:—

“ವಿದತ್ತರ ಮಾ ತನಯಾಯ ಧಾಸಿಮ್” (ಋ-ಸಂ-೧-೫-೧೩-೧) ||

(೧೨) ಇರಾ || ಇದು ನದೀನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೩-೨೫)

(೧೩) ಇಲಾ || “ಈದ್ಯತೇ ಇತಿ ಇಲಾ” ತಿನ್ನಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಜಠರಾನ್ನಿಯು ಅಧಿಕಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ, ಉದರಲ್ಲಿ ಇಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಭುಕ್ತವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ನಿಧಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೆಸನೆಯಾದವನಿಗೆ ನಿವ್ರೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ:—

“ತಸ್ಮಾ ಇಲಾಂ ಸವೀರಾ ನಾ ಯಜಾಮಹೇ” (ಋ-ಸಂ-೧-೩-೨೦-೪)

(೧೪) ಇಷವನ್ || ‘ಇಸು-ಇಚ್ಛಾಯಾಮ್’ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ಷಿಪ್ ಬಂದರೆ ಸರ್ವಲೋಪವಾಗಿ ಇಷ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ವೇದದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನಾಂತವಾಗಿಯೇ ದೃಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಹಾಗೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಬಯಸಲ್ಪಡುವುದು ಅಥವಾ ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಇಪುಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ಷಿಪ್. ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು. ಉದಾ:—

“ಇಷಂ ಸ್ತೋತ್ಸ್ಯಥ್ಯ ಆಫರ” (ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೨೨.೧) “ಅಶ್ವಿನಾ ಯಜುರೀರಿಷಃ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೫-೧) ||

(೧೫) ಊರ್ಷ || ಇದೂ ಅನ್ವದ ಹೆಸರು. ‘ಊರ್ಷಯತಿ ಇತಿ ಊರ್ಷ ಪ್ರಾಣವಂತನನ್ನಾಗಿ ಬಲವಂತ ನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದು. ಪಕ್ಷ, ಅಥವಾ ಸುಪ್ರವೃತ್ತ ಪದದಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸ್ಯಂದವ್ಯಾಯಮಿಯ ಮತ. ಪಕ್ಷಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಪಕಾರಲೋಪ ಬಂದರೆ ಕ್ಷ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ, ರುಗಾಗಮ. ದೀರ್ಘ. ‘ಸುಪ್ರವೃತ್ತಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವ್ರತ್ತಧಾತು. ರೇಫಲೋಪ. ಕ್ಷಿಪ್ ಬಂದಾಗ ಸಂಯೋಗಾದಿ ಲೋಪ. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ತ, ರುಗಾಗಮ. ‘ಪ್ರಮೇದರಾದಿ’ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಈ ಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಾಣ ಧರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಜೀವಿಸಿ

ತ್ರದೆ. 'ಉರ್ಜ-ಬಲಪ್ರಾಣನಯೋಃ' ಧಾತು. ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಪಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ. ಉರ್ಜ. ಉದಾಹರಣೆ—'ಯಂಸಿ ತ್ವನಮೂರ್ಜಂ ನ ವಿಶ್ವಧ್ವ ಜ್ವರಧ್ವೈಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧.೫-೫.೩) ||

(೧೬) ರಸಃ || ಉದಕನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೨-೩೫) ಅನ್ವಪ್ರಾಯವಾಚಿಯಾದಾಗ ಉದಾಹರಣೆ—'ಮಹೇ ಯತ್ ಪಿತ್ವ ಈಂ ರಸಃ ದಿವೇ ಕಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧.೫-೧೫-೫)

(೧೭) ಸ್ವಧಾ || ಸ್ವಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತೌಧಾತುವಿಗೆ 'ಗೇಹೇ ಕಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಕಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಬಂದರೆ ಧಾತುವಿನ ಆಚಾರಕ್ಕೆ 'ಆತೋಲೋಪಃಪಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ಪ್ರೀತ್ಯದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ತನ್ನವರಿಗೆ ಕೊಡಲ್ಪಡುವುದು, ತನ್ನಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿರುವುದು' ತನ್ನ ಧನದಿಂದಲೇ ಶೇಖರಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಅನ್ವ. ಉದಾ:—'ವಿಶ್ವಾ ಹಿ ಮಾಯಾ ಅವಸಿ ಸ್ವಧಾವಃ' (ಋ. ಸಂ. ೪-೮-೨೪-೧) 'ಆದಹ ಸ್ವಧಾಮುಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೧-೪) ||

(೧೮) ಅರ್ಕಃ || ಅರ್ಕ-ಪೂಜಾಯಾಂ. ಧಾತು. 'ಕೃದಾಧಾರಾರ್ಚಕಹಭ್ಯಃ ಕಃ' (ಉ.೩-೨೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಹೋಃ ಕುಃ' ಧಾತುಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಅರ್ಕಃ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಅನ್ವ: ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೯) ಕ್ಷೆಡ್ || ಇದು ಉದಕನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೨-೩) ಹಸಿವೆ ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದೇ ಮುಂತಾದ ತನ್ನ ಲಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವುದು, ಇದನ್ನು ತಿಂದವನು ದೃಢಕಾಯನಾಗಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ, 'ಅಹಮನ್ನ-ವ:ಹಮನ್ನನುದಂತಮದ್ವಿ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಮಾಧವರು ಕ್ಷದಿಧಾತುವಿಗೆ ಅಶನಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಹಸಿವಿನಿಂದ ತನ್ನಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ:—'ಸ್ಯಾದು ಕ್ಷೆಡ್ವಾಪೋ ವಸತೋ ಸ್ಯೋನ್ವಕೃತ್' ||

(೨೦) ನೇಮಃ || ಣೇರ್ಘ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು 'ಅರ್ತಿಸ್ತುಸುಹು—' (ಉ-೧-೧೩೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಆಚಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ನೇಮಃ. ದಾನಮಾಡುವವನಿಗೆ ಸುಗತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿಸುತ್ತದೆ, ಇದರಿಂದ ದೇಹಯಾತ್ರಿ ಕಳೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

“ ನೇಮಾ ” ಎಂದು ಕೆಲವರು ನಕಾರಾಂತವಾಗಿ ಪಾಠಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯಂತೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಕಾರನೂ ಹಾಗೆಯೇ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಮನಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಗಮವನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಪಾಠನಿರ್ವಹಿಸಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

(೨೧) ಸಸಮ್ || ಸಸ. ಸ್ವಪ್ನೇ ಧಾತು ' ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ ಉಟಮಾಡಿದವನಿಗೆ ನಿವ್ರೆ ಚನ್ನಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ನಿದ್ರಾಸಾಧನವಾದದ್ದು ಅನ್ವ. ಹಸಿದವನಿಗೆ ಚನ್ನಾಗಿ ನಿವ್ರೆಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ—' ಸಸೇನ ಚಿದ್ವಿಮ ದಾಯಾವಹೋ ವಸು' (ಋ. ಸಂ. ೧.೪.೯.೩)

[೩೩] ನಮಃ || ಇಮು. ಪ್ರಹೃತ್ವೇ, ಶಸ್ತೇ ಚ' ಧಾತು. ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬೃದ್ಧವಾಗ ನಮಸ್ ಎಂದು ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆಯೇ ಪೂರ್ವಜನ್ಮಸುಕೃತದಿಂದ ತಾನಾಗಿ ಬಂದು ಸೇರುತ್ತದೆ. ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ ನಮಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅನ್ನವುಳ್ಳವರನ್ನು ಅನ್ನಹೇತುವಿನಿಂದ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉದಾ—'ಪ್ರವೋ ಮಹೇ ಮಹಿ ನನೋ ಭರದ್ವಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೧-೨) ' ಏನಾವೇ ಅಗ್ನಿಂ' ನಮಸಾ (ಋ. ಸಂ. ೫-೨-೨-೧)

[೨೩] ಆಯುಃ || ಇಂದಂ ಪ್ರಾಣ ಇರುತ್ತವೆ. ಅನ ಪ್ರಾಣನೇ. ಔಷಾದಿಕ ಉಣ್ ಪುತ್ರಯ ಉದಾ-ಪಾಹಿ ಸದಮಿವ ವಿಶ್ವಾಯುಃ [ಋ. ಸಂ. ೧.೨-೨೨-೩]

(೨೪) ಸೂನ್ಯತಾ || ಉಪೇನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೮-೧೪) "ಸುಷ್ಮ ನಯನ್ತು ಕ್ಷುತ್ಪ್ರ-ಯುಕ್ತಾನ್" ಕ್ಷುಧಿತರಾದವರಿಗೆ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ, ಅವಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬ್ಬಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ 'ತೋಭನಾ ನರಃ ಸುನರಃ' ಪುಣ್ಯಾಲಿಗಳಾದ ಮನುಷ್ಯರು. 'ಅನ್ಯೇಷಾಮುಃ ದ್ಯುಕ್ಯತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. 'ಸೂನ್ಯತು ತಾಯತೇ ವಿಸ್ತೀರ್ಯತೇ' ಪುಣ್ಯವಂತರಲ್ಲಿ ಅನ್ನವು ಅಭಿವೃದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ. ಧಾತು. ಡಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ಉದಾಹರಣೆ— "ಪುರುಣೇಥೇ ಜರತೇ ಸೂನ್ಯತಾವಾನ್" (ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೨೫-೩) "ಅಶ್ವಿನಾ ಸೂನ್ಯತಾ-ವತೇ" (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೪-೩) ||

(೨೫) ಬ್ರಹ್ಮ || ಬೃಹ-ವೃದ್ಧಿ. ಧಾತು. 'ಬೃಂಹೇರ್ನಲೋಪ್ಪತ್' (ಉ-೪-೧೪೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಿತ್ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಬಂದಿರುವ ಸುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಬ್ರಹ್ಮನ್ ನಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಇದು ಅಧಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ತಿನ್ನಲ್ಪಟ್ಟರೂ ಇದು ಕ್ಷೀಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಜಾತಾನ್ಯನ್ನೇನ ವರ್ಧತೇ. ಎಂಬ ಶ್ರುತವಚನದಂತೆ ಅನ್ನದಿಂದ ಭೂತಗಳು ಅಭಿವೃದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆ— "ಉಪ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ವಾಘತೇ" (ಋ. ಸಂ. ೧.೧.೫-೫)

(೨೬) ವರ್ಚಃ || ವರ್ಚ-ದೀಪ್ತಿ. ಧಾತು. ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ವರ್ಚಸ್ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ' ಉರಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನ್ನವು ದೀಪ್ತಿದಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ತಮಾ ಸಂಸ್ವಜ ವರ್ಚಸಾ' (ಋ. ಸಂ. ೧.೨-೧೨-೩) 'ಸಂ ವಾಗ್ನೇ ವರ್ಚಸಾ ಸ್ವಜ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೧೩-೪) 'ಆಯುಷಾ ಸಹ ವರ್ಚಸಾ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೨೩-೪)

(೨೭) ಕೀಲಾಲವಾ || ಕಲ-ಗತೌ. ಚುರಾದಿಗಳೂಪರಿತಧಾತು. ಕೀಲಬಂಧನೇ. ಖಂಡನಾರ್ಥವೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಕೀಲಾ ಎಂದರೆ ಜಲರಾಗ್ನಿ. 'ತಂ ಲಾತಿ' ಅದನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದು. ಕೀಲಾಲಪದವಾಗುವಾಗ; ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕರ್ಮಣ್ಯಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಖಂಡನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೊಸೆಯಿಂದ ಸಾಯುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಇದು ಕಟ್ಟುತ್ತದೆ ಅಂದರೆ ಜೀವಿಸಿರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. ಖಂಡನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನ್ನವು ಮೃದುವಾದುದೆಂದ ಸುವಾಗ ಛೇದ್ಯವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ :— 'ಕೀಲಾಲವೇ ಸೋಮಸ್ಯಾಷಾಯ ವೇದಸೇ' (ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೨೨-೪)

(೨೮) ಯಶಃ || ಉದಕನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೨-೫೫) ದೀಪ್ತಿದಾಯಕವಾದದ್ದು, ಕೀರ್ತಿಕರ ವೆಂದು ಮಾರ್ಥವರ ಮತ. ಉದಾ :—

'ಯತೋ ನ ಪಕ್ಕಂ ಮಧುಗೋಷ್ವಂತರಾ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೨-೫) 'ತುವಿದ್ಯಮ್ನು ಯಶಸ್ವಾ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೧೩-೩) ||

ಹೀಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ನನಾಮಗಳು ||೩||

. ಅನ್ಯಂ ಕಸ್ಮಾದಾನತಂ ಭೂತೇಭ್ಯೋಽತ್ರೇವಾ ||

ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂಬ ಹೆಸರು ಹೇಗೆ ಬಂದಿತು ಎಂದರೆ. ಅನತಂ ಭೂತೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಆಹಾರ.ದಿಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವಾಗ ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯರು ಭೋಜನಮಾಡುವಾಗ (ಅನತಂ) ಮುಖವನ್ನು ತಗ್ಗಿಸಿ ಎಂದರೆ ಬಗ್ಗಿ ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಅದ-ಭಕ್ಷಣೇ ತಿನ್ನು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಅದ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಅನ್ನವೆಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ತಿನ್ನುಲುದುವ ಆಹಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲೆ—ಅದ್ಯತೇಽತ್ತಿ ಚ ಭೂತಾನಿ | ತಸ್ಮಾದನ್ಯಂ ತದುಚ್ಯತ ಇತಿ (ಕೈ-ಉ-೨) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯವೂ ಇರುವುದು.

|| ಅತ್ತಿಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ ಭವತವೋ ದಶ ||

ತಿನ್ನು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಅತ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳ ನಾಮಗಳು. ಈ ಧಾತುನಾಮಗಳು ಹತ್ತು ಇರುವುವು.

- (೧) ಅವಯತಿ (೨) ಭರ್ವತಿ (೩) ಬಭಪ್ತಿ (೪) ವೇತಿ (೫) ವೇವೇಷ್ಟಿ
(೬) ಅವಿಷ್ಯನ್ (೭) ವಿಪ್ಪತಿ (೮) ಭಸಭಃ (೯) ಬಬ್ಬಾಮ್ (೧೦) ಹ್ವರತಿ.

ಇತಿ ದಶಾತ್ತಿಕರ್ಮಾಣಃ || ೮ ||

(೧) ಅವಯತಿ || ಹತ್ತು ತಿನ್ನುವ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆಹ್. ಉಪಸರ್ಗ. ವೀಧಾತು. ಆದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ 'ಬಹುಲಂ ಭಂದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಬ್ದಿಗೆ ಲುಕ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಶಪ್ತನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ, ಆಯಾದೀಶ. ಅಥವಾ ವೇಜ್-ತಂತುಸಂತಾನೇ. ಛಾದಿ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—'ಅತು ನಃ ಸ ವಯತಿ ಗಮ್ಯವತ್ಸಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೬-೨-೨-೧೦) ||

(೨) ಭರ್ವತಿ || ಭರ್ವ. ಹಂಸಾಯಾಮ್ ಛಾದಿ. ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ಲಟ್. ಇಲ್ಲಿ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥ. ಉದಾ-ಪೃಥೂನೃಗ್ನಿ ರಸು ಯಾತಿ ಭರ್ವನ್ (ಋ. ಸಂ. ೪-೫-೨-೨)ತೇನ ಸೂಭರ್ವಂ ಶತವರ್ಷ ಸಹಸ್ರಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೮-೫-೨-೧೦)

(೩) ಬಭಪ್ತಿ || ಭಸ-ಭಕ್ಷನದೀಪ್ತೋಃ. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಶಬ್ದಿಗೆ ಶ್ರುತಿವಿಕರಣ ಬಂದು ದ್ವಿತ್ವಾ ದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಉದಾ—' ಹರೀ ಇವಾಂಧಾಂಸಿ ಬಭಪ್ತಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೨೬-೨)

(೪) ವೇವೇಷ್ಟಿ || ವಿಹಲ್ಯ ವ್ಯಾವೌ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿವಿಕರಣ ' ಶ್ಲಿ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ 'ಇಜಾಂ ತ್ರಯಾಣಾಂ ಗುಣಃ ಶ್ಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಪ್ಪುತ್ತ- ಉದಾ:—ಸೃಷ್ಟಿದಯೋ ಯಥಾತಿಥಿ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯತ್ಯಾ ಪರಿವೇವೇಷ್ಟಿ " ಯದಾ ತ್ವಾ ಅತಿಥಯಃ ಪರಿವೇಷ್ಟಿ " ಮರುತಃ ಪರಿವೇಷ್ಟಾರಃ || ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುತ್ತದೆ.

೫ (ವೇತಿ) || ನೀ ಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಅದಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಶಬ್ದಿಗೆ ಲುಕ್ ಗುಣ. ಉದಾ—
ವೀತಂ ಪಾತಂ ಪಯಸ ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೨೩.೪) ||

(೬) ಅನಿಷ್ಠಾನ್ || ಅವ ಧಾತುವಿಗೆ ರಕ್ಷಣಾದಿ ಅನೇಕಾರ್ಥ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಲುಕ್. ಅದಕ್ಕೆ ' ಲುಟಃ ಸದ್ವಾ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ಯವಿಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಪತ್ವ. ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ
ನುಮಾದಿಗಳು ಬಂದು ಉತ್ತರೂಪವಾಗಿದೆ. ಉದಾ— ಸ್ಯಪ್ಪವಿಷ್ಯನ್ಯತಸೇಷು ತಿಷ್ಠತಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೨೩-೨)

(೭) ಬಪ್ಪತಿ || ಬಸಧಾತು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ
ಅತಾದೇಶ. ' ಘಸಿಭಸೋಹಲಿ ಚ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಲೋಪ. ' ಖರಚ'
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಕಾರಕ್ಕೆ ಚತ್ವ. ಉದಾಹರಣೆ— ' ದಧಿರ್ವನಾನಿ ಬಪ್ಪತಿ ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೩-೨೯.೩) ||

(೮) ಭಸಥಃ || ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಟ್ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಥಸ್ ಬಂದಾಗ ' ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ' ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ಶಬ್ದಿಗೆ ಶ್ಲು ಅದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ಲು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ದ್ವಿತ್ವವೂ ಇಲ್ಲ. ಉದಾ :— ನಥ ದೇವಾ ಭಸಥಶ್ಚನ ' (ಋ. ಸಂ. ೪-೮-೨೫-೪).

(೯) ಬಬ್ಬಾಮ್ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಲೇಟ್. ತಸಿಗೆ ' ತಸ್ಥಸ್ '— ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಾಮಾದೇಶ
ಉಪಧಾಲೋಪ ಛಂದಸವಾದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ' ಶ್ಲಿ ' ದ್ವಿತ್ವ. ಇದು ಬಂದಮೇಲೆ ' ಘಸಿಭಸೋಹಲಿ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಉಪಧಾಲೋಪ. ' ಧಿಚ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚ್ಲೋಪ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಛಂದಸವಾಗಿ ಸಲೋಪ. ಸಕಾರಮಾತ್ರ ಲೋಪ
ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಝಲೋಝಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. ಭವ್ತ್ವ ಜಶ್ತ್ವ. ಉದಾ :— ಬಬ್ಬಾಮ್ ತೇ ಹರೀಧಾನಾ ' ||

(೧೦) ಹ್ವರತಿ || ಹ್ವೃ-ಛಾಟೀ. ಧಾತು. ಭ್ರಾದಿ. ಪರಸ್ಮೈಕದೀ. ಶವ್ನನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ರಸರವಾಗಿ
ವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ :— ಅಪಾನತಿಷ್ಠದ್ವರುಣಹ್ವರಂತಮಃ ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೧೮-೫) ' ಉಪಹ್ವರೀ
ಯದುಪಕಾ. ಅಪಿಸ್ವನ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೨-೨)

ಹೀಗೆ ಹತ್ತು ಭಕ್ತಕಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಧಾತುಗಳು.

|| ಅಥ ಬಲನಾಮಾನಿ | ಬಲನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣ್ಯಷ್ಟಾವಿಂಶತಿಃ||

ಬಲ, ಶಕ್ತಿ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ನಾಮಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ಬಲನಾಮಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತಿಂಟು ಇರುವವು.

- [೧] ಓಜಃ [೨] ವಾಜಃ [ಪಾ] ಪಾಜಃ [೩] ಶವಃ [೪] ತರಃ
[೫] ತವಃ [೬] ತ್ವಕ್ಷಃ [೭] ಶರ್ದಃ [೮] ಬಾಧಃ [೯] ನೈಮಣಿಮ್
[೧೦] ತವಿಸೀ [೧೧] ಶುಷ್ಮಮ್ [೧೨] ಶುಷ್ಣಮ್ [೧೩] ಶೂಷಮ್
[೧೪] ದಕ್ಷಃ [೧೫] ವೀಲು [೧೬] ಚ್ಯೋತ್ನಮ್ [೧೭] ಸಹಃ [೧೮] ಯಹಃ

[೧೯] ವಧಃ [೨೦] ವರ್ಗಃ [೨೧] ವ್ಯಜನಮ್ [೨೨] ವ್ಯಕ್ [೨೩] ಮಜ್ಜನಾ
[೨೪] ಪೌಂಪ್ಯಾನಿ [೨೫] ಧರ್ಷಾಸಿಃ [೨೬] ದ್ರವಿಣಮ್ [೨೭] ಸ್ಯನ್ಮಾಸಃ
[೨೮] ಶವ್ಪರಮ್ ||

ಇತ್ಯಷ್ಟಾವಿಂಶತಿರ್ಬಲನಾಮಾನಿ || ೯ ||

ಓಜಃ || ಉದಕನಾಮದಲ್ಲ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೨-೪೩) 'ಉಬ್ಜಂತಿ ಅನೇನ ಇತಿ ಓಜಃ' ಬಲವುಳ್ಳವರ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಜನರು ಭೀತಿಯಿಂದ ಋಜುಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಆರ್ಜವಕ್ಕೆ ಇದು ಸಾಧನ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಇದರಿಂದ ಬಗ್ಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳು ಹೆಚ್ಚುತ್ತವೆ, ವ್ಯಾಯಾಮಾದಿಗಳಿಂದ ಇದು ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತದೆ, ಇದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳು ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. 'ಉರ್ಜೇರ್ಜಟ್ ಚ' ಎಂದು ಭೋಜನಸೂತ್ರ. ಅಸುನ್ ಬಂದಾಗ ಗುಣ. ಬಲವು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸುಡುತ್ತದೆ. ಉಷ-ದಾಹೇ. ಧಾತು. ಉದಾ:—

"ವಸೋನಿ ಜಾತೇ ಜನಮಾನ ಓಜಸಾ" (ಋ. ಸಂ. ೩-೭-೩-೩)

(೩) **ವಾಜಃ** || ಅನ್ನನಾಮದಲ್ಲ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೨-೭-೨) ಇದರಿಂದ ಜಯವನ್ನು ಬಯಸುವವರು ಶತ್ರುವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ, ವ್ಯಾಯಾಮಾದಿಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆಯೇ ಗತ್ಯರ್ಥಧಾತು ನಿಷ್ಪನ್ನನಾದರೆ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥ ಹೇಳಲೇಬೇಕು. ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕ ಧಾತುವಿನಿಂದ ವಾಜಪದವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಮಾಧವರ ಮತ. ಇದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಓಡಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ:— "ಪರಿವಾಜೇಷು ಭೂಷಥಃ" (ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೧೨-೪) ||

ವಾಜಃ || (ಪಾಠಾಂತರ) ಪಾ-ರಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. 'ಪಾತೇರ್ಜಟ್ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸುನ್ ಬಂದಾಗ ಜುಡಾಗಮ. ಉದಾ:— "ಕೃಣುಷ್ಯ ಪಾಜಃ ಪ್ರಸಿತಂ ನ ಪೃಥ್ವೀಮ್" (ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೨೩-೧) 'ಸಮಿದ್ಧಸ್ಯ ರ.ಶರದರ್ಥ ಪಾಜಃ' ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ತಂಧಸ್ಯಾವಿಯು 'ಪಾಜನೆಂದರೆ ಬಲ' ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಲಿಕ್ಕಾಗಿದೆ. ಬಲನಾಮವೆಂದು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. 'ಪರಿವಾಜೇಷು ಭೂಷಥ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಲನಾಮವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. "ಅಶ್ಯಂ ನ ಮೀಹೇ ವಿನಯನ್ತಿ ವಾಜಿನಮ್" ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಬಲನಾಮ ವಾಜವೆಂದೇ ಹೇಳಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ವಾಜವಾಜ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಬಲನಾಮತ್ವ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅನೇಕ ನಿಯಮ ಪರಿಶೀಲನೆಯಿಂದ ವಿದ್ವಾಂಸರು ನಿರ್ಣಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

(೩) **ತವಃ** || ಉದಕನಾಮದಲ್ಲ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೨-೪೧) ಉದಾ:— "ಮಾ ಭೇಮ ತವಸ್ತತೇ" (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೩-೨-೧) ||

(೪) **ತರಃ** || ತ್ಯ-ಫ್ಲವನಕರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಪರಸ್ಮೈಪದೇ. ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ತರಸ್ ಸಾಂತಪದ. ಇದರಿಂದ ಆಪತ್ತನ್ನು ದಾಟುತ್ತಾರೆ. ಉದಾ:— "ಯಾವತ್ತರೋ ಮಘವನ್ ಯಾವದೋಜಃ" (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧-೨೧) ||

(೫) **ತವಃ** || ತವಧಾತು ವಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಲವು ವಧಸಾಧನವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ:— "ಅಪಾದಮಿಂದ್ರ ತವಸಾ ಜಘಸ್ಥ" (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೨-೩) "ಯೋಗೇ ಯೋಗೇ ತವಸ್ತುರಮ್" (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೨೯-೨)

(೬) ಸ್ವಪ್ನೇ || ಸ್ವಪ್ನೇ-ತನೂಕರಣೇ. ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾಂತಸದ. ಇದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳ
ಕೃರಣಿಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಸ ಪ್ರ ರಿಕ್ವೋ ಸ್ವಪ್ನಸಾ ಜ್ಯೋ ದಿವಶ್ಚ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೧೦-೫) ||

(೭) ಶರ್ದೃಃ || ಶರ್ದಧಾತುವಿಗೆ ಉತ್ತಾಹಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವಂವಸ್ವಾಮಿಯು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಸನ್. ಶತ್ರು
ಜಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಉತ್ತಾಹಕರೊಡುತ್ತದೆ. ಉದಾ—“ಅಭಾಜಿ ಶರ್ದೋಽ ಯುರತ್ತೋ ಯವರ್ಣಸಮ್” (ಋ. ಸಂ.
೪-೩-೧೫-೬) ||

(೮) ಬಾಧಃ || ‘ಬಾದ್ಯ-ವಿರೋಧನೇ’ ಧಾತು. ‘ಅಶರ್ಠಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ(ಪಾ.ಸೂ. ೩-೩.೧೯)
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಾಷ್ಯ. ಇದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳು ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಬಲಶೂನ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೯) ನ್ಯನುಜಮ್ || ನ್ಯನುಜಂ ನ್ಯನಾ ನತಹಮ್ (ನಿರು.-೧೧-೯) ಎಂದು ಭಾಷ್ಯ. ಶತ್ರುಗಳಾದ ಜನರನ್ನು
ಕುರಿತು ಬಗ್ಗುತ್ತಾರೆ, ಅಥವಾ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಬಗ್ಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆಂದು ಠೆಜಂತಾರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ‘ಇಂವ ನ್ಯಮ್ ಹಿ
ತೇ ಶವಃ’ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಲವನರಾರಣದಿಂದ ಶತ್ರುಗಳಾದ ಮನುಷ್ಯರನ್ನೂ ನಮಸ್ಕರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವೆನೋ
ಅದು ನಿನ್ನ ಬಲವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ನ್ಯನುಜಂ ಪದವು ಪೃತೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ವರ್ಣಲೋಪಾದಿಗಳು ಬಂದು
ನ್ಯಮ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಉದಾ—‘ಶ್ರವೋ ನ್ಯಮ್ ಹಿ ರೋದಸೀ ಸಪ್ತರ್ಯತಃ’ (ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೯-೧) ‘ಮಹಿಶ್ಚ
ವಸ್ತುವಿವ್ಯಮ್’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೨೭-೧) ||

(೧೦) ತವಿಷೀ | ವೃದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ “ತವಿ” ಎಂದು ಸೌತ್ರಧಾತು ಹೇಳಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಟಿಣಾದಿಶ್ಚ ಟವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ
ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಷ್ಠಾಣಿ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿಷ್ಠ. ಉದಾ—“ಕೃಷ್ಣಾ ರಜಾಂಸಿ ತವಿಷೀಂ ದಧಾನಃ” (ಋ. ಸಂ.೧-
೩-೬-೪) ಯುಷ್ಮಾಕಮಸ್ತು ತವಿಷೋ ಪನೀಯಸೀ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧೮-೨) ||

(೧೧) ಶುಷ್ಯಮ್ || ಶುಷ್ಯ-ಶೋಷಣೇ ಧಾತು. ‘ಅವಿಸಿವಿಸಿಶುಷ್ಯಃ. ಉದಾ-(ಉ-೧.೧೪೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾವಿವೇಶದಿಂದ ವಿಶೋಷಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳು ಒಡಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಶುಷಧಾತು
ವಿಗೆ ಮೂಢವರು ಪ್ರೀಣಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರೀತಿದಾಯಕವಾದದ್ದು ಬಲು, ಶುಷ್ಯಮಿತಿ ಬಲನಾಮ, ಶೋಷಯತೀತಿ
ಸತಃ” [ನಿರು ೨-೨೪] ಎಂದು ಭಾಷ್ಯ. ಆಗ ಠೆಜಂತದನೋಲಿ ಮನಿಸ್ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಉದಾ—ಶುಷ್ಯಾ ಇಂವ್ರ
ಮವಾತಾ ಅಹ್ಯುತಪ್ಪವಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೧೨-೪) ‘ಯಸ್ಯ ಶುಷ್ಮಾದ್ರೋದಸೀ ಅಭ್ಯಸೇತಾಮ್’ (ಋ. ಸಂ.
೨-೬-೭-೧) ||

(೧೨) ಶುಷ್ಯಮ್ || (೧೩) ಶೂಷಮ್ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಪೂಷಮುಷಕುಲಷಮ್’ ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ನಿಸಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—“ಇಂದ್ರಾಯ ಶೂಷಮುರ್ಚತಿ”
(ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೮-೫) “ಇನತಮಃ ಸತ್ಪಥಿ ಯೋರ್ಹಿ ಶೂಷ್ಯಃ” (ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೧೩-೨) ||

(೧೪) ದಕ್ಷಃ || ‘ದಕ್ಷ-ಕೃತ್ಯೈಃ ಚ’ ಧಾತು ಚಕಾರದಿಂದ ವೃದ್ಯರ್ಥವೂ ಇದೆ. ಚುರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಗತಿಹಿಂಸಾ
ರ್ಥವೂ ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ವಂವಸ್ವಾಮಿಯು ಉತ್ತಾಹಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಸಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅಕಾರಾಂತವೂ, ಅಸನ್

ಬಂದರೆ ಸಕಾರಾಂತವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ದತ್ತ ಎಂಬುದು ಸಕಾರಾಂತನಾಗಿ ಬಲನಾಮನಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿ. ಇದರಿಂದ ಶತ್ರುವಿಜಯದಲ್ಲಿ ನೀಗಶಾಲಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ, ಇದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳು ಹುಸಿವೆಲ್ಲುತ್ತಾರೆ, ಶತ್ರುವಿಜಯದಲ್ಲಿ ಇದರಿಂದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಗೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—“ ಮಿತ್ರಂ ಹುವೇ ಪೂತದತ್ತಮ್ ” || “ ಜಜ್ಞಾನಾ ಪೂತದತ್ತಸಾ ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೮-೪)

(೧೫) ವಿಲಾ || ಸಂಸ್ಕಂಧನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಲಧಾತು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ‘ಭ್ರಮೃತಿತ್ವಚರಿ—’ (ಉ-೧-೭) ಸೂತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಉಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಿಂದ ದೃಢರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಶತ್ರುಗಳು ಇದರಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪರಾಗುತ್ತಾರೆ, ಬಲಸಂಪ್ರಿಯದಲ್ಲಿ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೬) ಚ್ಯಾತ್ವಮ್ || ಚ್ಯುತ್-ಗತೌ ಧಾತು. ಣಿಜಂತಾರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಔಚಾದಿಕ ತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ ಣಿಧೃದ್ವಾನಂದಿ ವೃದ್ಧಿ. ಇದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ರಾಜ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಚ್ಯುತಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉದಾ :— ಪ್ರಚ್ಯಾತ್ವೇನ ಪುಘವಾ ಸತ್ಕರಾಧಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೮-೬) ||

(೧೭) ಸಹಃ || ಪಹ-ಮಹಣೇ. ಧಾತ್ರಾದಿಗೆ ಸಪ್ತ. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದು ಎಂಬರ್ಥವೂ ಇದೆ. ಅಸಹ ಬಂದರೆ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉದಾ :— ಯೇ ಸಹಾಂಸಿ ಸಹಸಾ ಸಹಸ್ತೇ ’ (ಋ. ಸಂ. ೫-೧-೮-೪)

(೧೮) ಯಹಃ || ಉದಕನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೨-೪೨) ಈ ಬಲದಿಂದ ಶತ್ರುವು ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ, ಕರಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಬಲಸಂಪ್ರಿಯದಲ್ಲಿ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೯) ವಧಃ || ಹನ-ಹಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ‘ಹನಶ್ಚ ವಧಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ವಧಾದೇಶ. ಇದರಿಂದ ಶತ್ರುವು ಹುಸಿವೆಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೨೦) ವರ್ಗಃ || (೨೧) ವ್ಯಜನಮ್ || (೨೨) ವೃಷ್ ವೃಷಿ-ವರ್ಷನೇ ಧಾತು. ಘರ್ಷಪ್ರತ್ಯಯ ಲಘುಸಧ ಗುಣ. ‘ಚರೋಃ ಕುಘಿಣ್ಯತೋಃ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ವರ್ಗ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ‘ವೃಷ್ಯವೃಷಿ ಮುನ್ಠಿ—’ (ಉ-೨-೭೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ಯುಷೋರನಾಕೌ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಾವೇಶ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ವ್ಯಜನಮ್. ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದರೆ ಸರ್ವಲೋಪ. ‘ಚೋಃ ಕುಃ’ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ. ವೃಷ್ ಬಲದಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ತೆಗೆಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಶತ್ರುಪ್ರಾಣವಿಯೋಗವಾಗುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. ಉದಾ :— ‘ಜರಯಂತೀ ವ್ಯಜನಂ ಯದ್ವದೀಯತೇ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೩-೫) ‘ಪ್ರತೀಚೀನಂ ವ್ಯಜನಂ ದೋಹನೇ ಗಿರಾ’ (ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೨೩-೧) ಮಾಧವರು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ವ್ಯಜನಪದವು ಬಲ ಮತ್ತು ಯುದ್ಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ‘ವ್ಯಜನೇನ ವೃಜಿನಾನ್ ಕ್ವಿನಿಪಿಪೇಷ’ || ‘ಶ್ವಂ ಶುಷ್ಕ ವ್ಯಜನೇ ಪೃಷ್ಠ ಆಶಾ | ಜರಯಂತೀ ವ್ಯಜನಮ್’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೩-೫) ||

(೨೩) ಮುಜ್ಜನಾ || ‘ಋ ಮುಜ್ಜೇ ರಂದೌ’ ಧಾತು. ಔಚಾದಿಕ ಮುಜ್ಜಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ರಘುಲಾಂ ಜ್ಞ ರಘಿ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಜತ್ವ. ಮುಜ್ಜನ್ ಸಾಂತ್ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಗಮದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕೃತೀಯೈಕವಚನಾಂತವಾಗಿಯೇ ದೃಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಹಾಗೆಯೇ ಪಾಠಮಾಡಿದೆ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಮುಳಗಿಸುವುದು ಬಲ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ನಾಭಾ ಸ್ಯ ಥಿವ್ಯಾ ಭುವನಸ್ಯ ಮಜ್ಜನಾ (ಋ.ಸಂ-೨-೨-೧೨-೪) ‘ಸ ಇನ್ದ್ರಹಾನಿ ಸಮಿಥಾನಿ ಮಜ್ಜನಾ’ (ಋ-ಸಂ-೧-೪-೧೯-೫) “ವಿ ರೋದಸೀ ಮಜ್ಜನಾ ಬಾಧ್ಯತೇ ತವಃ”

(೨೪) ಪೌಂಸ್ಯಾನಿ || ಪುಂಸಿ-ಅಭಿವರ್ಧನೇ. ಧಾತು. ‘ಅಭ್ಯಾಸ್ಯದಯಕ್ಷ (ಉ-೪-೧೦೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ರತ್ಯಯಾಂತನಾಗಿ ನಿವಾಂತನಾಗಿದೆ. ಪುಂಸ್ತ್ವದಾಯಕವಾದದ್ದು ಬಲ. ಉದಾ:—

“ಪೌಂಸ್ಯಾನಿ ನಿಯುತಃ ಸಶ್ಚುರಿಂದ್ರಮ್” (ಋ-ಸಂ-೪-೨-೮-೩) “ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಶ್ವಾನಿ ಪೌಂಸ್ಯಾ” (ಋ-ಸಂ-೧-೧-೧೦-೪) “ಮಹತ್ತದಸ್ಯ ಪೌಂಸ್ಯಮ್ || (ಋ-ಸಂ-೧-೫-೩೦-೫)

(೨೫) ಧರ್ವಸಿ || ದೈ-ಧಾರಣೇ. ಧಾತು. ‘ಸಾನಸಿ ವರ್ಣಸಿವರ್ಣಸಿ—’ (ಉ-೪-೧೦೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸಿಪ್ರತ್ಯಯ, ನುಡಾಗಮ, ಗುಣ ನಿವಾಂತನಾಗಿವೆ. ಇದರಿಂದ ರಾಜ್ಯಾದಿಗಳು ಧರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಬಲಸಂಯಾದಲ್ಲಿ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೨೬) ದ್ರವಿಣಮ್ || ದ್ರು-ಗತೌ. ಧಾತು. ‘ದ್ರುದಕ್ಷಿಭ್ಯಾಮಿನನ್’ (ಉ-೨-೫೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ. ‘ಅಟ್ ಕುವಾಜ್—’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ಯ. ಉದಾ:— “ಸನೋ ದದಾತ್ ದ್ರವಿಣಮ್”

(೨೭) ಸ್ಯನ್ಯಾಸಿ || ‘ಸ್ಯದಿ-ಕಿಂಚಿಚ್ಚಲನೇ’ ಧಾತು ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮ್. ‘ಅನ್ಯನ್ಯಸ್ಯಲಿಲ್ಯಧ್’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ಯನ್ಯನ್ಯದಮೇಲೆ ಜನ್ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ‘ಅಜ್ಜನೇರಸುಕ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸುಗಾಗಮ. ಇದರಿಂದ ಶತ್ಪು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಬಲಸಂಯಾದಲ್ಲಿ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೨೮) ಶಮ್ನರಮ್ || ಉದಕನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೨-೮೮) ಇದರಿಂದ ಶತ್ಪು ಆವರಿಸುತ್ತಾನೆ, ಆಪತ್ತನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತದೆ, ಉಪದ್ರವ ಶಮನಮಾಡುವುದು, ಯುದ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದದ್ದು. ಇಂದ್ರನು ಬಲಾಧೀನವತೆಯಾದುದರಿಂದ ಅವನಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಡುವುದು. ‘ಯಾ ಚ ಕಾ ಚ ಬಲಕೃತಿಂದ್ರ ಕರ್ನೈವ ತತ್’ ಎಂದು ಈ ವಿಷಯ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಬಲಸಂಯಾದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು. ||

ಹೀಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಬಲದ ಹೆಸರು.

|| ಬಲಂ ಕಸ್ಮಾದ್ಯಲಂ ಭರಂ ಭವತಿ ಬಿಭರ್ತೇಃ||

ಬಲಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇನು? ಬಲವೆಂಬ ಶಬ್ದವು ಧರಿಸು, ಸ್ವಾಮಿಯಾಗು ಎಂಬರ್ಥವಿರವ ಬಿಭರ್ತೆ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಬಲಯುತನಾದ ವ್ಯಾಜನು ಇತರರಿಗೂ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದ ಒಡೆಯನಾಗಿರುವನು. ಅಥವಾ ಇತರರನ್ನು ಪೋಷಿಸುವನು.

|| ಅಥ ಧನನಾಮಾನಿ ||

[೧] ಮುಘಮ್ [೨] ರೇಕ್ಷಃ [೩] ರಿಕ್ಲಮ್ [೪] ವೇದಃ [೫] ವರಿವಃ
[೬] ಶ್ವಾತ್ರಮ್ [೭] ರತ್ನಮ್ [೮] ರಯಿಃ [೯] ಕ್ಷತ್ರಮ್ [೧೦] ಭಗಃ

[೧೧] ಮಿಃವೃಹುಮ್ [೧೨] ಗಯಃ [೧೩] ದ್ಯುಮ್ಯಮ್ [೧೪] ಇಂದ್ರಿಯಮ್
 [೧೫] ವಸು [೧೬] ರಾಯಃ [೧೭] ರಾಧಃ (೧೮) ಭೋಜನಮ್ (೧೯) ತನಾ
 (೨೦) ನೃವ್ಯಮ್ (೨೧) ಬನ್ಧಃ (೨೨) ಮೇಧಾ (೨೩) ಯಶಃ (೨೪) ಬ್ರಹ್ಮ
 (೨೫) ದ್ರವಿಣಮ್ (೨೬) ಶ್ರವಃ (೨೭) ವೃತ್ರಮ್ (೨೮) ವೃತಮ್

ಇತ್ಯಷ್ಟಾವಿಂಶತಿರೇವ ಧನನಾಮಾನಿ || ೧೦ ||

(೧) ಮುಘಮ್ || ದಾನಕ್ರಿಯಾರ್ಥಕವಾಗಿ ಮಂಹೆಧಾತು ಹೇಳಿದೆ. 'ಘರ್ಷಣೇ ಕವಿಧಾನಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣನ ಉಪಲಕ್ಷಣವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ; ಪೃಷೋದರಾದಿಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ನಲೋಪ. ಹೆಚ್ಚು ಘಕಾರಾ ದೇಶಬರುತ್ತದೆ. ಯಾಚಕರಿಗೆ ಕೊಡಲ್ಪಡುವುದು ಹಣ. ಉದಾ—ತೇಛಿರಿಂದ್ರಂ ಚೋದಯಂ ದಾತವೇ ಮುಘಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೭-೨-೩-೫೬) ; ಯದಿಂದ್ರ ದಕ್ಷಿಣಾ ಮುಘೋನೌ ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೬-೬-೬)

(೨) ರೇಕ್ಲಃ || ರಿಚ್.ವಿರೇಚನೇ ಇರಿತ್. ' ರಿಚೇರ್ಥನೇ ಘಿಚ್ಚ ' (ಉ.೪-೧೯೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನುಡಾಗಮ, ಗುಣ. ಘಿಚ್ಚಾತಿವೇಶದಿಂದ 'ಚೋದೇ ಕುಘಿಣ್ಯತೋ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩.೫೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ ' ರೇಕ್ಲ ಇತಿ ಧನನಾಮರಿಚ್ಯತೇ ಪ್ರಯತ್ನಃ(ನಿರು.೩-೨) ಎಂದು ಭಾಷ್ಯ. ಸಾಯುವವನ ಧನವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅವನೊಡನೆ ಅವನ ಹಣ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾಧವರು ರಿಚ್ಛಾಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಹಣಕೊಡುವುದರಿಂದ ಸೇವಕರು ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರೇಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಉದಾ—ಸ್ವಾರ್ಹಂ ಯದ್ರೇಕ್ಲಃ ಪರಮಂ ವನೋಷಿ ತತ್ (ಋ. ಸಂ.೧-೨೩.೪-೪) ; ಪರಿಷ್ವದ್ಯಂ ಹ್ಯರಣಸ್ಯ ರೇಕ್ಲಃ [ಋ. ಸಂ. ೫.೨-೬-೨] || "

[೩] ರಿಕ್ಲಮ್ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ " ಸಾತ್ಯತುದಿವಸಚಿರಿತಿ " (ಉ.೨-೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅರ್ಥ ಹಿಂದಿನತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾ—ನ ಜಾಮಯೇ ತಸ್ತೇ ರಿಕ್ಲಮಾರ್ಯಕ್ (ಋ.ಸಂ.೩-೨-೫೨)

(೪) ವೇದಃ || ವಿಧ್-ಲಾಭೇ. ಧಾತು. ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಲಭ್ಯಾಪ್ತೆಗೆ ಗುಣ. ವೇದಸ್ ಸಾಂಪ್ರದ. ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು, ಇದರಿಂದ ಧರ್ಮಾದಿಗಳು ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಉದಾಃ—ಹೋತಾರಂ ವಿಶ್ವವೇದಸಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೨೨-೧) ||

(೫) ವರಿವಃ || ವೃಷ್-ವಂಶೇ. ಯಜ್ಞಲಂಕತದ ಮೇಲೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಬಹುಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಅಧಿಕವಾಗಿ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು, ಗೌರವಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದು. 'ಹಣ, ಬಂಧು, ವಯಸ್ಸು, ಕರ್ಮ, ವಿಧ್ಯಾ ಇವು ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಮನುಷ್ಯತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—ಯುಧಾ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವರಿವಶ್ಚ ಕರ್ಷ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೨೫-೫) "ಅಂಹೋ ರಾಜನ್ ವರಿವಃ ಪೂರವೇ" (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೫-೨) ||

(೬) ತ್ಯಾತ್ರಮ್ || ಅಶುಬ್ಧ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ 'ಅತಸ್ಸಾತ್ಯಗಮನೇ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅದಿತ್ಯಕ್ಷಿ ದತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೃಷೋದರಾದಿಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಭಿಮತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಬೇಗ ಹೋಗುವುದು, ಹಣವು ಚಂಚಲವಾದುದರಿಂದ ಬೇಗನೆ ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಧನಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೭) ರತ್ನಮ್ || ರಮು-ಕ್ರೀಡಾಯಾಮ್. 'ರಮೇಶ್ವಜ ' (ಉ-೩-೧೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ನಪ್ಪತ್ಯಯ, ತಕಾರ ಅತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ರಮಣೀಯವಾದದ್ದು. 'ಇದರಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾರೆ' ಎಂದು ಕ್ಷೀರಸ್ವಾಮಿ. ವಿತ್ತೇ ರಮಸ್ವ ಬಹುಮನ್ಯಮಾನಸ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿ. ಉದಾಹರಣೆ :-

“ಹೋತಾರಂ ರತ್ನಧಾತಮನಾ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧-೧) || “ಧಾ ರತ್ನಂ ಮಹಿಸ್ವೂರಂ ಬೃಹಸ್ಪತಮ್” (ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೮-೫) ||

(೮) ರಯಿಃ || ಉದಕನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ನ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೨-೨೩) ಪುಣ್ಯದಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು, ಭೋಗಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ ಇದರಿಂದ ತೃಪ್ತಿಹೊಂದುತ್ತಾರೆ, ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದು, ಅರ್ಥಗಳಿಗೆ ಕೊಡಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ:- ಅಗ್ನಿನಾ ರಯಿಸುಶ್ವವತ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧-೩) ||

(೯) ಕ್ಷತ್ರಮ್ || ಇದೂ ಉದಕನಾಮದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೨-೪೫) ಪೂರ್ವಜನಿಂದ ಸುಕೃತದಿಂದ ಹೊಂದಿದವನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉಪಭೋಗಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ದಾರಿದ್ರ್ಯವನ್ನು ಹೋಗಿ ಲಾಭಿಸುವುದು. ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಪಾಪದಿಂದ ಇದು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಧನದಿಂದಲೇ ವ್ಯಸುಪ್ಯರು ಪಾಪವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ. ಉದಾ :- ನ ಹಿ ತೇ ಕ್ಷತ್ರಂ ವ ಸಹೋನ ವ ಮನ್ಯಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೧-೧) ‘ ಸುಕ್ಷತ್ರಾಸೋ ರಿಕಾದಸಃ ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೨-೩೬-೫) ||

(೧೦) ಭಗಿಃ || ಭಜ-ಸೇವಾಯಾಮ್ ‘ ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಭಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ‘ ಚಜೋಃ ಕುಘಿಣ್ಯತೋಃ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಭೋಗಾವೇಕ್ಷಿಗಳಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವವನು. ಇದು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಧನವಾಚಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾ :- ಶಿಕ್ವಾಸ್ತೋಲೈಶ್ಚ ಭ್ಯೋ ಮೂತಿಧಗ್ಗುಗೋ ನಃ ’ (ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೬-೬) ; ಯದ್ವಿತ್... ಸ್ತೋಲಭಗಿಃ ’ ||

(೧೧) ಮೀವ್ಯಹುಮ್ || ಮಿಹ-ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಕ್ವಪತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದು ಅಭಿಯತರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ದಾನಗಳಿಂದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೆ ಕೊಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ ಇದು ಉಕಾರಾಂತವಾಗಿಯೂ ಆಕಾರಾಂತವಾಗಿಯೂ ದ್ವೈತ್ಯವಾದುದಲ್ಲದೆ ಸಾಂತಪದವಾಗಿಯೂ ಇದೆಯೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಬಹುನಿಗಮದರ್ಶನದಿಂದ ನ್ವತ್ಯಯಸಬೇಕು. ಉದಾ :- ರುದ್ರಸ್ಯ ಯೇ ಮೀವ್ಯಹುಷಃ ಸಂಪ್ರಿಪ್ತಾ (ಋ. ಸಂ. ೫-೧-೨-೩) ||

(೧೨) ಗಯಿಃ || ಅಪತ್ಯನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ನ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೩-೩-೮) ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೋತೃಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಉದಾ :- ಅಪಕ್ಷದ್ವಾಶುರ್ವೇ ಗಯಿಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೨೧-೨) ||

(೧೩) ದ್ಯುಮ್ನಮ್ || ದ್ಯುತ-ದೀಪ್ತೌ. “ ದ್ಯುಮ್ನ ಸುಮ್ನ ನಿಮ್ನ ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪ್ಪತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳದ್ದು ಹಣ. ‘ ದ್ಯು ಅಭಿಗಮನೇ ’ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನ್ವತ್ಯನು ಬಾಗಿದೆಯೆಂದು ಕ್ಷೀರಸ್ವಾಮಿಯ ಮತ. ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ:- ದ್ಯುಮ್ನಂ ಸಹಸ್ರಸಾತಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೮-೩) ದುಮ್ನಾ ನಾಜೀಧಿರಾಗತಮ್ ||

(೧೪) ಇಂದ್ರಿಯಮ್ ' ಇಂದ್ರಿಯನಿಂವ್ರಲಿಂಗಮಿಂದ್ರವೃಷ್ಟಮಿಂದ್ರ ಸೃಷ್ಟ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೯೩) ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಘಟ್ಟತ್ವಯಾಂತವಾಗಿಯೂ ಅಂತೇದಾತ್ರವಾಗಿಯೂ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ' ಇದಿ-ಪರಮೈಶ್ವರೈರ್ ' ಧಾತುವಿನಿಂದ ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಪರಮೈಶ್ವರೈರ್ ಉಕ್ತವನಂದರ್ಥ " ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಲಿಂಗಮ್ " ಧನದಿಂದ ಇವನು ಐಶ್ವರ್ಯವುಳ್ಳವನೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಿಂಗಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೞಬುದಿವೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದದ್ದು ಧನ. ಅಥವಾ ಇಂದ್ರ ಅಂದರೆ ಆತ್ಮಾ ಆವನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಶುಭಾಶುಭಕಾರ್ಯದಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದದ್ದು, ಆತ್ಮನಿಂದ ಸೇವಿತನಾದದ್ದು, ಎಂದರ್ಥ ಉದಾ— ದಕ್ಷಿಣಂ. ಪಾದಮನನೇ ನಿಜೇಶ್ವರೈಸ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಂ ದಧಾಮಿ ' (ಐ. ಪ್ರಾ. ೮-೫-೪)

(೧೫) ವಸುಃ || ರಾಶಿನಾಮದಲ್ಲಿ ವಸ್ರೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ 'ವಸ್ರೀ ದಾರಿದ್ರ್ಯಮ್' ಬಡತನವನ್ನು ಮುಚ್ಚುತ್ತದೆ. ನಾಶಮಾಡುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಉದಾಹರಣೆ— "ಅಹಂ ಭುವಂ ವಸುನಃ ಪೂರ್ವಸ್ತತಿಃ" (ಋ-ಸಂ-೮-೧-೫-೧) ||

(೧೬) ರಾಯಃ || ರಾ-ದಾನೇ. ಧಾತು. 'ರಾತೇರ್ಥೈಃ' (ಉ-೨-೬೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೈವತ್ವಯು. ಡಿತ್ತಾದ ದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ರೈಶಬ್ದ. ಜಸಿನಲ್ಲಿ ಆಯಾದೇಶ ಬಂದು 'ರಾಯಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅರ್ಥಗಳಿಗೆ ದಾನಮಾಡ ಲ್ಪಡುವುದು, ಪೂರ್ವಸುಕ್ತದಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು. ಉದಾಹರಣೆ—

"ಅನಾಮೃಣಃ ಕುವಿದಾದಸ್ಯ ರಾಯಃ" (ಋ-ಸಂ-೧-೩-೧-೧) ||

(೧೭) ರಾಧಃ || 'ರಾಧ-ಸಂಸಿದ್ಧೌ' ಅಸುನ್ ಬಂದರೆ ರಾಧನ್ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಧರ್ಮಾದಿಪುರುಷಾರ್ಥ ಗಳನ್ನು ಇದರಿಂದ ಸಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಬಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಧಾತುವಿರುವುದರಿಂದ ವಾದಿದ್ರ್ಯವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತದೆ. ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ:-'ರಾಧ ಇಂದ್ರ ವರೇಣ್ಯಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೭-೫) "ರಾಧಸ್ತನ್ನೋ ವಿದದ್ವಸೋ" (ಋ-ಸಂ-೪-೭-೧೦-೧) ||

(೧೮) ಭೋಜನಮ್ || ಭುಜ-ಪಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ ಧಾತು. 'ಕೈತ್ಯಲ್ಪುಟೋ ಬಹುಲಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲ್ಯುಟ್. 'ಯುಪೋರನಾಕೌ' ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಧಾತುಲಭೂಪಫಿಗೆ ಗುಣ. ಇವರಿಂದ ವಿಷಯಗಳು ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ, ಇದರಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ಶಕ್ರಯಂತಾಮಾ ಭರಾ ಭೋಜನಾನಿ" (ಋ-ಸಂ-೩-೮-೧೮-೫) 'ಮಾನಃ ಪ್ರಿಯಾಭೋಜನಾನಿ ಪ್ರ ಮೋಷೀಃ' (ಋ-ಸಂ-೧-೭-೧೯-೩) ||

(೧೯) ತನಾ || ತನು-ವಿಸ್ತಾರೇ. ಧಾತು. ಪಟಾದಿಗಣಪಠಿತನಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ಚಪ್ರತ್ಯಯ. ತ್ರಿವರ್ಗ ಸಾಧನವನ್ನು ಹಣ ವಿಸ್ತಾರಮಾಡುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕನಚನ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ 'ಸುಪಾಂ ಸುಲಕ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಾವೇದ. ಉದಾಹರಣೆ—

"ವಿಷ್ವಯುಸ್ತೇ ತನಾ ಗರಾ" (ಋ-ಸಂ-೬-೩-೨೫-೧) "ಆ ಪೋ ಮತ್ಸೂ ತನಾಯ ಕಮ್" (ಋ-ಸಂ-೧-೩-೧೯-೨) ||

(೨೦) ನೈವ್ಯಮ್ || ಬಲನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೨-೭-೯, ಬಗ್ಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಧನ. ಉದಾಹರಣೆ—“ಹಸ್ತೇ ದಧಾನೋ ನೈವ್ಯಾ ನಿಶ್ಚಾಸಿ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೫-೧೧-೨) ||

(೨೧) ಬನ್ಯುಃ || ಬಂಧ-ಬಂಧನೇ. ‘ಶ್ವಪ್ಸ್ಯಸಿಹಿತ್ಯಪ್ಯಸಿ—’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪ್ಪುತ್ಯಯ. ಇದರಿಂದ ಸೇವಕ ಮುಂತಾದವರು ಕಟ್ಟಿಗೆ ಬೀಳುತ್ತಾರೆ, ಬಂಧುವಿನಂತೆ ಹಿತಕರವಾದುದರಿಂದ ಇದೂ ಬಂಧುಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ:—

“ಆಬಂಧುನಾ ಸುಶ್ರವಸೋಪ ಜಗ್ನುಷಃ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೪-೧೬-೪) ||

(೨೨) ಮೇಧಾ || ‘ಮಿದ್ಯಮೇಧ್ಯ-ಸಂಗಮೇಚ’ ಚಕಾರದಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಹಿಂಸಾಮೇಧಾ ಅರ್ಥಗಳೂ ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಮಾಧವನು ಸಂಗತ್ಕರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಘೃಣಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಲಘುಸಧುಃಸಿಂಹ. ಹಣವುಳ್ಳವನಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳೂ ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ‘ಘೃಣ್ವಿ ಚೈವಾರ್ಥಕಾರಣಾತ್’ ಎಂದು ಮತುಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಹಣವುಳ್ಳವನು ಕಳ್ಳಕಾರಕದ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ‘ಮತಾ ಧೀಯತೇ ಇತಿ ಮೇಧಾ’ ಇದನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಬೇಕು, ರಕ್ಷಿಸಬೇಕು, ಕೊಡಬೇಕು, ಎಂದು ಧನವಂತರ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ಧರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ವತಿಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾಧಾತುವಿಗೆ ಘೃಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪುತ್ಯಯ. ಪೃಷೋದರಾದಿಸಂತಿವಾದುದರಿಂದ ಮತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇ ಆದೇಶ. ಉದಾಹರಣೆ—“ಮೇಧಾಕಾರಂ ವಿದಥಸ್ಯ ಪ್ರಸಾಧನಮ್” (ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೨೧-೩) ||

(೨೩) ಯಶಃ || ಅನ್ನನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೨-೭-೨೮) ಉದಾಹರಣೆ—“ಉತ ತ್ಯಾ ಮೇ ಯಶನಾ ಶ್ವೇತನಾಯೈ” (ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೧-೪) ||

(೨೪) ಬ್ರಹ್ಮ || ಇದು ಅನ್ನನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೨-೭-೨೫) ಇದರಿಂದ ಧರ್ಮಾದಿಗಳು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತವೆ, ಭೋಗಗಳಿಗೆ ಅಭಿವರ್ಧಕವಾದದ್ದು. ಉದಾ—ಅಸ್ಮಾಕಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಶ್ವತನಾಸು ಸಹ್ಯಾ’ (ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೨೨-೨) ||

(೨೫) ದ್ರವಿಣಮ್ || ಬಲನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೨-೯-೨೬) ಪೂರ್ವ ಸುಕ್ತದಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು, ಅರ್ಥಗಳಿಗೆ ಕೊಡಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ:—‘ತ ಆಯಜಂತ ದ್ರವಿಣಂ ಸಮಸ್ತೈ’ ||

(೨೬) ಶ್ರವಃ || ಅನ್ನನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೭-೪) ಉದಾ:—“ಅಶ್ವೇ ಭುಕ್ತುಶ್ರವೋ ಬ್ರಹ್ಮತಾ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೮-೨) “ಬ್ರಹ್ಮಚೈವಾ ಅಸುರೋ ಬರ್ಹಣಾಕೃತಃ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೧೬-೫) ||

(೨೭) ವ್ರತಮ್ || ಮೇಘನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೦-೨೮) ದಾರಿದ್ರ್ಯವನ್ನು ಮುಚ್ಚುವುದು. (ಟ್ರ್ಯಾಕ್ಸ್) ಕರಾದಿಭಯದಿಂದ ರಾಜರಿಗೆ ತೋರದಂತೆ ಮುಚ್ಚಿಡುವುದು, ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಯಿಶಬ್ದದಂತೆಮೂ ಅರ್ಥತಿಯು ಬೇಕು. ಉದಾ—ವ್ರತಂ ಪುರುಕುತ್ಸಾಯ ರಸ್ಥೀಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೧೬-೨) ಕೆಲವರು ಇಲ್ಲಿ ವಿತ್ತಂ ಎಂದು ವಾಕ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಸ್ವಂದಸ್ತಾಮಿಯು, ‘ವ್ರತಂ ಧನನಾಮ’ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ.

(೨೮) ವೃತಮ್ || ವೃಹ್-ಸಂಭಕ್ತೌ ಧಾತು. ದುತನಿಭ್ಯಾಂ ದೀರ್ಘೈಃ ವಾ (ಉ.೩-೮೭) ಇಲ್ಲಿ ಚಕಾರ ಅನುಕ್ತ ಸಮುಚ್ಚಾಯಕವಾದುದರಿಂದ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಧನ ಉದಾ—
 ' ವೃತಂಚಯಃ ಸಹುರಿವಿೞ್ವಾರಿತಃ ' (ಋ. ಸಂ. ೨.೬-೨೭-೩) ||

ಈ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನಗಳ ಹೆಸರುಗಳು.

ಅನಂತರ ಧನನಾಮಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಧನ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ನಾಮಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು

|| ಧನಂ ಕಸ್ಮಾದ್ಧಿ ನೋತಿತಿ ಸತಃ ||

ಧನಶಬ್ದವು ಧಿನೋತಿತಿ ಸತಃ ತೃಪ್ತಿಸದಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಧಿನೋತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಪ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಧನ ಅಥವಾ ದ್ರವ್ಯವು ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ತೃಪ್ತಿ ಅಥವಾ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವುದು.

|| ಅಥ ಗೋನಾಮಾನಿ | ಗೋಮಾನುತ್ಪರಾಣಿ ನವ ||

ಈಗ ಗೋನಾಮಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಗೋವುಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಗೋನಾಮಗಳೂ ಒಂಭತ್ತು ಇರುವವು

- (೧) ಅಘ್ನಾಞ್ಚಿ (೨) ಉಸ್ರಾ (೩) ಉಸ್ರಿಯಾ (೪) ಅಹೀ
- (೫) ಮಹೀ (೬) ಅದಿತಿಃ (೭) ಇಲಾ (೮) ಜಗತೀ (೯) ಶಕ್ವರೀ

ಇತಿ ನವ ಗೋನಾಮಾನಿ

(೧) ' ಅಹಂತವ್ಯಾ ಭವತೀತ್ಯಘ್ನಿತಿವಾ ' (ನಿರು. ೧೧-೪೩) ||

ಅಘ್ನ ಎಂದರೆ ದುರ್ಭಕ್ಷ. ಇದು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು. ಅಥವಾ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡುವುದು. ಗೋವಧಿ ನಿಷಿದ್ಧವಾದ ಕರ್ಮ. ಅಘ್ನ ಶಬ್ದ ಅಥವಾ ನಷ್ ಉಪಸದವಾಗಿರುವಾಗ ಹಿಂಸಾರ್ಥಕ ಹನ ಧಾತುವಿಗೆ ' ಅಘ್ನಾದಯತ್ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ— ' ನಹಿ ಮೇ ಅಸ್ಮಾಘ್ನಾಞ್ಚಿ ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೭-೧೨-೪) ' ಅದ್ಧಿ ತೃಣಮಘ್ನೇ ವಿಶ್ವದಾನೀಂ ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೨೧-೫) ||

(೨) ಉಸ್ರಾ || ರಶ್ಮಿನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೫-೯) ಇದರಲ್ಲಿ ಕ್ಷೀರಾದಿರೂಪವಾದ ಹನಿಸ್ಸು ವಾಸವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಉಸ್ರಿಯೇತಿ ಗೋನಾಸೋತ್ಪ್ರಾವಿಣೋತ್ಸ್ರಾ ಭೋಗಾ ಉಸ್ರೇತಿ ಚ (ನಿ-೪-೧೯) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತ ಘಾಷ್ಯ. ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಬೆಣ್ಣೆ, ತುಪ್ಪ ಎಂದು ಭೋಗಸಾಧನ ಇದರಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾ— ಮಯೋರ್ಭೂವಾತೋ ಅಭಿವಾತೂಸ್ರಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೮.೮-೨೭-೧) ಉಸ್ರಃ ಪಿತೇನ ಜಾರಯಾಯ ಯಜ್ಞೈಃ (ಋ. ಸಂ. ೪-೫-೧೪-೪) ||

(೩) ಉಸ್ಮಿಯಾ || ಪೃಷೋದರಾದಿ ಪಠಿತನಾದುದರಿಂದ ಉಪಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಪ್ರತ್ಯಯ ಅದಕ್ಕೆ 'ಆಯಸೇ'-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಾಯೇಶ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅರ್ಥಶಿಲಯೇಚೇಕು. ಉದಾ:- ವಿವ್ರ ಉಸ್ಮಿಯಾ ಅನು (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೧-೫) ಸಮುಸ್ಮಿಯಾಭಿವಾರ್ವವತತ ನರಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೧-೩) ||

(೪) ಅಹೀ || ವೇಳನಾನುದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೦-೨೧) ಇಕಾರಾಂತನಾದ ಕೃದಂತನಾದ ಅಹಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ 'ಕೃದೀಕಾರಾದಿಕ್ತಿನಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಾಪ್, ಇದರಿಂದ ಶ್ರೀರಾದಿ ಹವಿಸ್ಸು ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಇದರ ದಾನದಿಂದ ಪುಣ್ಯ ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಕೊಂಬಿನಿಂದ ಪುನುಷ್ಯರನ್ನು ಹಾಯುತ್ತದೆ, ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡದಿರುವುದು. ಈರ್ಷ್ಯಾಸೋ ಅಹ್ಯೋ ೩ ನಚಾರವಃ || ಮಂತ್ರದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದು ಸಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಗೋಶ್ವರಿಯಾದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ನಿಮ ಹುತುಕಬೇಕು. ||

(೫) ಮಹೀ (೬) ಅದಿತಿಃ (೭) ಇಲಾ || ಮೂರು ಪದಗಳೂ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನವಾದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧-೧೨-೧೧) 'ಮಹ್ಯತೇ ಇತಿ ಮಹೀ' ಸರ್ವವೇನತಾ ಸ್ವರೂಪವಾದುದರಿಂದ, ಉಪಭೋಗವಿಧಾನವಾದುದರಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವುದು, ಶ್ರೀರಾವಿಗಳು ಗೋವಿನ ಅಧೀನವಾದುದರಿಂದ ಗೋವಿನಿಂದ ವೇನತೆಗಳು ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. 'ದೇವಾಶ್ವಯೋಭೀರ್ಯಜತೇ ದದಾತಿ ಜ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿ. 'ನ ದ್ಯುತಿ ಇತಿ ಅದಿತಿಃ' ಪುನಃ ಪುನಃ ಹಾಲು ಕರೆದರೂ ಕ್ಷಯಿಸದಿರುವುದು, ಅಹಂಧನೀಯವಾದದ್ದು 'ಈದ್ಯತೇ ಇತಿ ಇಲಾ' ದೇವತಾಸ್ವರೂಪಿಯಾದುದರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದು, ಸುಂದರವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲ್ಪಡುವುದು, ಗೋವಿನ ಅಭಿಲಾಷೆಯುಳ್ಳವರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದು ಆಯಾಯ ಧಾತೃರ್ಥದ ಮೂಲಕ ಆಯಾಯ ಅರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ಮಹೀನಾಂ ಪಯೋಽಸಿ' (ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೪-೩) 'ಅದಿತಿ ಏಹಿ ಸರಸ್ವತೈಹಿ' (ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೩೮-೨) 'ಮಿಮಿಕ್ಸ್ಮಿ ಗಾಮಿಲಾಭಿರಾ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೫-೬) 'ಇಡೇ ರಂತೇ ಹವ್ಯೇ ಕಾಮ್ಯೇ' (ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೮-೪೩) ||

(೮) ಜಗತೀ || ಮನುಷ್ಯನಾನುದಲ್ಲಿ 'ಜಗತಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೩-೩-೨೧) ಶಕ್ತೃಶ್ಚೈವಯು ಬಂದು ಉಗತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಉಗತೃಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಾಪ್ ಬಂದಿವೆ, ಅರ್ಥಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು, ಜಗತೀಭಂಧದ್ವಂದಿಂದ ಅಹಾರ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅಭಿವಂದನೆಯಿಂದ ಗೋವಿಗೂ ಜಗತೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. 'ಜಾಗತಾ ಹಿ ಪಶವೋ ಜಗತೀ ಹಿ ತಾಮನಾಹರತಃ' ಜಾಗತಾಃ ಪಶವಃ' ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. ಉದಾ:- 'ಸಮೋಷಧಯೋ ರಸೇನ ಸ ರೇವತೀರ್ಜಗತೀಭಿಃ' ||

(೯) ಶಕ್ತರೀ || ಬಾಹುನಾನುದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೨-೪-೧೧) ಶ್ರೀರಾದಿವಾನದಿಂದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸಲು ಶಕ್ತವೆಂಬಿತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಶದಿಂದ ಪಾಪನಾಶಮಾಡಲು ಶಕ್ತನಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಶಕ್ತರೀಶಬ್ದವು ಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಇದೂ ಶಕ್ತರೀಪದವಾಚ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಪಶವೋ ವೈ ಶಕ್ತರ್ಯಾಃ ಪಶೂನೇನಾವರುಧ್ಯತೇ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವೇ ಅರ್ಥ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ ಹುತುಕಬೇಕು.

ಅಥ ಕ್ರುದ್ಧತಿಕರ್ಮಾಣಃ| ಕ್ರುದ್ಧತಿಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾತವೋ ದಶ||

ಕ್ರುದ್ಧತೆ—ಕೋಪಗೊಳ್ಳುವುದು ಎಂಬ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಈ ಕ್ರುದ್ಧತೆ ನಾಮಗಳು ಎಂದರೂ ಕೋಪಗೊಳ್ಳುವ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಧಾತುಗಳು ಹತ್ತು ಇವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ.

- (೧) ರೇಲತೇ (೨) ಹೇಲತೇ (೩) ಭಾಮತೇ (೪) ಹೃಣೇಯತೇ
(೫) ಭ್ರೀಣಾತಿ (೬) ಭ್ರೇಷತಿ (೭) ದೋಧತಿ (೮) ವನುಷ್ಯತಿ (೯) ಕಮ್ಪತೇ
(೧೦) ಭೋಜತೇ ||

ಇತಿ ದಶ ಕ್ರುದ್ಧತಿಕರ್ಮಾಣಃ || ೧೨ ||

(೧) ರೇಲತೇ || ಹತ್ತು 'ಸಿಹ್ನಾಗುವುದು' ಎಂಬ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ರೇಲಧಾತು ಕೇವಲ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿತಮಾದ್ವಯ. ಉದಾ:—ಅರೇಲತಾ ಮನಸಾ ದೇವಾನ್ಯಾಂ ಪತೇತ್ ||

(೨) ಹೇಲತೇ || 'ಹೇದ್ಯ-ಅನಾದರೇ ಕ್ರೋಧೇ ಚ.' ಭ್ರಾದಿ. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಲಟ್. ಶಬ್ದವಿಕರಣ. ಉದಾಹರಣೆ—'ಅಹೇಲಮಾನೋರರಿವಾ' ಅಜಾಶ್ಚ (ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೨-೪) 'ಅಹೇಲಮಾನೋ ವರುಣೇಽಪಿ ಬೋಧಿ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೧೫-೧) ||

(೩) ಭಾಮತೇ || 'ಭಾಮ ಕ್ರೋಧೇ' ಭ್ರಾದಿ ಆತ್ಮನೇಪದೀ ಲಟ್. ಉದಾ:— ದೇವಜುಷ್ಪೋಚ್ಯತೇ ಭಾಮಿನೇ ಗೋಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೨೫-೧) ಸ್ವಯಮ್ನುಭಾಗಮೋ ಅಭಿಮಾತಿಷಾಹಃ [ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೧೮-೪] ||

[೪] ಹೃಣೇಯತೇ || 'ಹುಣೇಽ-ರೋಷೇ ವೈಮನಸ್ಯೇಚ' ಕಂದ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತಮಾಗಿದೆ. ಕಂದ್ವಾದಿ. ಛೋ ಯಕ್ ಎಂದು ವಿಕರಣಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಚ'ತ್ರಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದೀ ಉದಾ-ಪುನಃ ಪ್ರಾಯಶ್ಚದ. ಹೃಣೇಯಮಾನಃ (ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೨-೩) ಹೃಣೇಯಮಾನೋ ಅಪ ಹಿಮದೈಯೇಃ (ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೧೫-೨) ||

(೫) ಭ್ರೀಣಾತಿ || 'ಭ್ರೀ-ಧಯೇ ಕ್ರೌದಿ. ಪರಸ್ಕೃಪದೀ. ಶ್ವಾವಿಕರಣ ಆ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕೋಪಾರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ— ಏನಃ ಕೃಣ್ಣವ್ವ ಮಸುರಭ್ರೀಣಸ್ತಿ ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೧೦-೨) ||

(೬) ಭ್ರೇಷತಿ || ಭ್ರೇಷ-ಬಲನೇ. ಭ್ರಾದಿ. ಸ್ವಂತೀತ್ವಾದರಿಂದ ಉಭಯಪದೀ. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು. ||

(೭) ದೋಧತಃ || ಇದು ಕೇವಲ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಧಾತು. ಉದಾಹರಣೆ— 'ಇಂದ್ರೋ ವ್ಯಕ್ತಸ್ಯ ದೋಧತಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೨೯-೫) ||

(೮) ವನುಷ್ಯತಿ || 'ವನುಷ್ಯತಿ ಹೃನ್ವಿಕರ್ಮಾ' (ನಿರು. ೫-೨) ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಸೂತವಾದ ಧಾತು. ಕಂದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಯಕ್ಪ್ರಾಪ್ಯಯ ಬರುವುದಲ್ಲದೆ ವನು ಎಂದು ಉತ್ಪನ್ನೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೋಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೯) ಕಂಪತೇ || ಕಂ-ಕಂಚಿಚ್ಚಲನೇ. ಭ್ರಾದಿ. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೂ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೦) ಭೋಜತೇ || ಭುಜ-ಕಾಟಿಚ್ಛೇ. ತುದಾದಿ. ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ಶವಿಕರಣ. ಅದು ಹಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ 'ಭಂದಸ್ಯುಭಯಫಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬಂದಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ಹತ್ತು ಕ್ರೋಧಾರ್ಥಕಧಾತುಗಳು

ಅಥ ಕ್ರೋಧನಾಮಾನಿ | ಕ್ರೋಧನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣ್ಯೇಕಾದಶ ||

ಕೋಪ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಕ್ರೋಧನಾಮಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ಕ್ರೋಧನಾಮಗಳು ಹನ್ನೊಂದು ಇವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

- (೧) ಹೇಲಃ (೨) ಹರಃ (೩) ಘೋಃ (೪) ತೈಜಃ (೫) ಭಾಮಃ
(೬) ರಾಹಃ (೭) ಹೈರಃ (೮) ತಪ್ತಸೀ (೯) ಜುರ್ಣೀಃ (೧೦) ಮನ್ಯುಃ
(೧೧) ವ್ಯಥಿಃ ||

ಇತ್ಯೇಕಾದಶ ಕ್ರೋಧನಾಮಾನಿ ||೧೩||

(೧) ಹೇಲಃ || ಹೇಡ್ಯ-ಆನಾದರೇ ಧಾತು. ಭಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸುನಾಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿಟ್ಟಿಗೆ ಹೆನ್ನೊಂದು ನಾಮಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಉದಾ— 'ದೇವಸ್ಯ ಹೇಲೋಽವ ಯಾಸಿ ಸೀಷಾಃ' (ಋ. ಸ. ೩-೪-೧೨-೪)

(೨) ಹರಃ || ಹರಣಾರ್ಥಕಹೃದ್ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಗುಣ. ಸಾಂತ್ವದ. ಕೃತ್ಯಾಕೃತ್ಯವಿವೇಕವನ್ನು ಆಪಹರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ವುರುಷನು ವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಸಿಟ್ಟು ಅಂತಃಶತ್ರುವಾಗಿ ಜಯಿಸಲಶಕ್ಯವಾದದ್ದು. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೩) ಘೋಃ || ಜ್ವಲನು ಮಧೇಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೩-೧೦) ಇದರಿಂದ ಬೆವರು ಮುಂತಾದುವುಗಳು ಸುರಿಯುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ, ಕೋಪಿಷ್ಪನು ಬಿಂಕಿಯಂತೆ ಜ್ವಲಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ. ಉದಾ— 'ಅಭ್ಯಣೇ ಸಂಸಚಾವಹ್ಯ' (ಋ. ಸಂ. ೪-೮-೨೧-೧) ||

(೪) ತ್ಯಜಃ || ತ್ಯಜ-ಹಾನೌ.ಧಾತು. ಅಸುನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಸತ್ಪುರುಷರಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಡುವುದು, ಇದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಬಿಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಸ್ವಧರ್ಮಾದಿಗಳು ಬಿಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಕೃದ್ಧಃ ಪಾಪಂ ಕಿಂ ನಕುರಾತ್ ಕೃದ್ಧೋ ಹನ್ಯಾತ್ ಗುರೂನಿತಿ ; ಕೃದ್ಧಃ ಪರುಷಯಾ ವಾಚಾ ನರಃ ಸಾಧನಮಿ ಕ್ಷಿಪೇತ್ ಎಂದು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ ಉದಾ:-
 “ಮಹದ್ವಿ ದಸಿ ತ್ಯಜಸೋ ವರೂತಾ ” (ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೮-೧) ; ಕಿಂ ದೇವೇಷು ತ್ಯಜ ವಿನಶ್ಚ ಕರ್ಥ (ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೧೪-೩) ||

(೫) ಭಾಮಃ || ಕ್ರೋಧಾರ್ಥಕ ಭಾಮಧಾತುನಿಗೆ ಭಾಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭಿಷ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ದೀಪ್ರ್ಯರ್ಥಕ ಭಾ-
 ಧಾತುವಿಗೆ ‘ ಅರ್ಹಿಸ್ತು ಸುಹು ’-(ಪಾ.ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ರೋಧದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಉದಾ:- ದೇವಜುಷ್ಣೋಚ್ಯತೇ ಭಾಮಿನೇಗೋಃ (ಋ.ಸಂ. ೧-೫-೨೫-೧) ಸ್ವಯಂಭೂರ್ಭಾವೋ ಅಭಿಮಾತಿ
 ಷಾಹಃ (ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೧೮-೪)

(೬) ಏಹಃ || ಹನ-ಹಿಂಸಾಗತಿಯೋಃ. ಅಸುನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಗ್ರಣಹದಿಂದ
 ‘ನಹಾ ಹನ ಏಹತಃ’ (ಉ. ೪-೨೧೨) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಹಾ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಹೇಳಿದ-ಏತಾವೇಶಮ್ ನಹಾ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ
 ಇಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ:- “ಅನೇಹಕಸ್ತೇ ಹರಿವೋ ಅಭಿಷ್ಪಾ” (ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೩೦-೨) ||

(೭) ಹ್ವರಃ || ಹ್ವೃ-ಕೌಟಿತ್ಯೇ. ಅಸುನ್ ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಹ್ವರಸಾ ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ.
 ಕೋಪದಿಂದ ಕುಟಲನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಕದಿಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೮) ತಪುಷೀ (೯) ಜೂರ್ಣಃ || ‘ಜೂರ್ಣರ್ಜವತೇರ್ವಾ ದ್ರವತೇರ್ವಾ ಜೀರ್ಯತೇರ್ವಾ’ (ನಿರು-೭-೪)
 ಎಂದು ಧಾತ್ಯ ಇರುವುದರಿಂದ, ಇದರಿಂದ ದುಃಖ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ಲೋಕನಿಂದೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ಇತರರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸು
 ತಾನೆ ಎಂದು ಆಯಾಯ ಧಾತ್ಯರ್ಥವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೦) ಮನ್ಯಃ || ಮನ-ಜ್ಞಾನೇ. ಧಾತು. ‘ಯಜಿಮನಿಶುನ್ಯದಿಸಿಜನಿಭ್ಯೋ ಯುಚಾ’ (ಉ. ೩-೧೮)
 ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಚಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾವೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ತ್ಯಾಜ್ಯತ್ವೇನ ಜ್ಞಾಯತೇ’ ಅವಶ್ಯ
 ತ್ಯಾಜ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಮನಧಾತುವಿಗೆ ದೀಪ್ರ್ಯರ್ಥವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ‘ಇದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದೂ
 ಅರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ:- “ನ ಹಿ ತೇ ಹ್ವತ್ರಂ ನ ಸಹೋ ನ ಮನ್ಯಮ್” (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೧೪-೧)
 ‘ಅ ಹ್ಯಣಾನಸ್ಯ ಮನ್ಯವಃ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೧೬-೨) ||

(೧೧) ವ್ಯಥಿಃ || ‘ವ್ಯಥ-ಭಯಚಲನಯೋಃ.’ ‘ಇನ್ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ’ (ಉ. ೪-೧೧೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ
 ಇನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಿಂದ ಸಜ್ಜನರು ಭಯಪಡುತ್ತಾರೆ, ಇದರಿಂದ ಸ್ವಧರ್ಮವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆ:-

‘ಪತತ್ಪಿಠಿರತ್ರಮೈರವ್ಯಥಿಠಿಃ’ (ಋ. ಸಂ. ೫-೫-೧೬-೯೭) “ಅಗ್ನೇ ಮೂಕಿಷ್ಟೇ ವ್ಯಥಿಠಾ ದಧುರ್ಷಿತಾ”
 (ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೨೩-೩)

ಒಗೆಗೆ ಹನ್ನೊಂದು ಕೋಪದ ಹೆಸರು.

|| ಅಥ ಗತಿಕರ್ಮಣಃ | ಗತಿಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾತವೋಃ ದ್ವಾವಿಂಶಶತಂ

ಗತ್ಯರ್ಥವನ್ನು (ಹೋಗು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು) ಸೂಚಿಸುವ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಈ ಗತ್ಯರ್ಥಧಾತುಗಳ ನೂರಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಇರುವವು. ಅವುಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

(೧) ವರ್ತತೇ (೨) ಅಯತೇ (೩) ಲೋಟತೇ (೪) ಲೋಠತೇ (೫) ಸನ್ನತೇ (೬) ಕಸತಿ
 (೭) ಸಪ್ತತಿ (೮) ಸ್ಯಮತಿ (೯) ಸ್ರವತಿ (೧೦) ಸ್ರಂಸತಿ (೧೧) ಅವತಿ (೧೨) ಶ್ಲೋತತಿ
 (೧೩) ಧ್ವಂಸತಿ (೧೪) ವೇನತಿ (೧೫) ಮಾಷ್ಟಿ (೧೬) ಭುರಣ್ಯತಿ (೧೭) ಶವತಿ
 (೧೮) ಕಾಲಯತಿ (೧೯) ಪೇಲಯತಿ (೨೦) ತಣ್ಣತಿ (೨೧) ಪಿಸ್ಯತಿ (೨೨) ಬಿಸ್ಯತಿ
 (೨೩) ಮಿಸ್ಯತಿ (೨೪) ಪ್ರವತೇ (೨೫) ಪ್ಲವತೇ (೨೬) ಚ್ಯವತೇ (೨೭) ಕವತೇ
 (೨೮) ಗವತೇ (೨೯) ನವತೇ (೩೦) ಕ್ಷೋದತಿ (೩೧) ನಕ್ಷತಿ (೩೨) ಸಕ್ಷತಿ
 (೩೩) ಮ್ಯಕ್ಷತಿ (೩೪) ಸಚತಿ (೩೫) ಋಚ್ಯತಿ (೩೬) ತುರೀಯತಿ (೩೭) ಚತತಿ
 (೩೮) ಅತತಿ (೩೯) ಗಾತಿ (೪೦) ಇಯಕ್ಷತಿ (೪೧) ಸಶ್ಚತಿ (೪೨) ತ್ಸರತಿ
 (೪೩) ರಹಂತಿ (೪೪) ಯತತೇ (೪೫) ಭ್ರಮತಿ (೪೬) ಧ್ರಜತಿ (೪೭) ರಜತಿ
 (೪೮) ಲಜತಿ (೪೯) ಕ್ಷಿಯತಿ (೫೦) ಧಮತಿ (೫೧) ಮಿನಾತಿ (೫೨) ಋಣ್ಣತಿ
 (೫೩) ಋಣೋತಿ (೫೪) ಸ್ವರತಿ (೫೫) ಸಿಸರ್ತಿ (೫೬) ವಿಷಿಷ್ಟಿ (೫೭) ಯೋಷಿಷ್ಟಿ
 (೫೮) ರಿಣಾತಿ (೫೯) ರೀಯತೇ (೬೦) ರೇಜತಿ (೬೧) ದಧ್ಯತಿ (೬೨) ದಭ್ನೋತಿ
 (೬೩) ಯುಧ್ಯತಿ (೬೪) ಧವ್ವತಿ (೬೫) ಅರುಷತಿ (೬೬) ಆರ್ಯತಿ (೬೭) ಸೀಯತೇ
 (೬೮) ತಕತಿ (೬೯) ದೀಯತಿ (೭೦) ಈಷತಿ (೭೧) ಘಣತಿ (೭೨) ಹನತಿ
 (೭೩) ಅದರ್ಧತಿ (೭೪) ಮದರ್ಧತಿ (೭೫) ಸರ್ವತೇ (೭೬) ನಸತೇ (೭೭) ಹರ್ಯತಿ
 (೭೮) ಇಯರ್ತಿ (೭೯) ಈರ್ತೇ (೮೦) ಈಜ್ಜತೇ (೮೧) ಜ್ರಯತಿ (೮೨) ಶ್ವಾಶ್ರತಿ
 (೮೩) ಗನ್ತಿ (೮೪) ಅಗನೇಗನ್ತಿ (೮೫) ಜಜ್ಜನ್ತಿ (೮೬) ಜಿನ್ವತಿ (೮೭) ಜಸತಿ
 (೮೮) ಗಮತಿ (೮೯) ಧ್ರತಿ (೯೦) ಧ್ರಾತಿ (೯೧) ಧ್ರಯತಿ (೯೨) ವಹತೇ
 (೯೩) ರಥರ್ಯತಿ (೯೪) ಜೇಹತೇ (೯೫) ವ್ಯುಕತಿ (೯೬) ಕ್ಷಮ್ವತಿ (೯೭) ಪ್ನಾತಿ
 (೯೮) ವಾತಿ (೯೯) ಯಾತಿ (೧೦೦) ಇಷತಿ (೧೦೧) ದ್ರಾತಿ (೧೦೨) ದ್ರೂಲತಿ
 (೧೦೩) ಏಜತಿ (೧೦೪) ಜಮತಿ (೧೦೫) ಜವತಿ (೧೦೬) ವಂಚತಿ (೧೦೭) ಅನಿತಿ

(೧೦೮) ಪವತೇ (೧೦೯) ಹಸ್ತಿ (೧೧೦) ಸೇಧತಿ (೧೧೧) ಅಗನ್ (೧೧೨) ಅಜಗನ್
 (೧೧೩) ಜಿಗಾತಿ (೧೧೪) ಪತತಿ (೧೧೫) ಇನ್ವತಿ (೧೧೬) ದ್ರಮತಿ (೧೧೭) ದ್ರವತಿ
 (೧೧೮) ವೇತಿ (೧೧೯) ಹನ್ತಾತ್ (೧೨೦) ಎತಿ (೧೨೧) ಜಾಗಾಯಾತ್
 (೧೨೨) ಆಯಥುಃ ||

ಇತಿ ದ್ವಾವಿಂಶತಂ ಗೃಹಿತಮಾರ್ಗಾಃ || ೧೪ ||

ನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಗತ್ಯರ್ಥಧಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ವರ್ತತೇ' ಮುಂತಾದ ಗತ್ಯರ್ಥಧಾತುಗಳಿಗೆ ಗಮನಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವಂದಸ್ತಾಮಿಯು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಳಿಸೆ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥತೋರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ ನಿಗಮ ತೋರಿಸಿರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು. ಎಲ್ಲಿ ನಿಕರಣ ಹೇಳಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ ಛಾಂದಿಗಣ, ಶಬ್ದನಿಕರಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆತ್ಮನೇಪದ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳದಿರುವಾಗ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೧) ವರ್ತತೇ || ವೃತು-ವರ್ತನೇ. ಛಾಂದಿ. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಶಬ್ದನಿಕರಣ ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ.

(೨) ಆಯತೇ || (೩) ಲೋಟಿತೇ || (೪) ಲೋಠತೇ || ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಿಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿ ಹೇಳುವೆ.

(೫) ಸನ್ತತೇ || 'ಸ್ಯನ್ತು-ಪ್ರಪ್ರವಣೇ.' ಛಾಂದಿ. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಉದಾಹರಣೆ—'ಸ್ಯನ್ತನ್ತಾಂ ಕುಲ್ಯಾ ವಿಸ್ತಾಃ ಪುರಸ್ತಾತ್' (ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೨೮-೩) ||

(೬) ಕಸತಿ || ಕಸ-ಗತೌ. ಆದಾದಿ. ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶಬ್ದಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲಟ್ ||

(೭) ಸರ್ಪತಿ || ಸ್ಯಪ್-ಗತೌ. (ಭೂ-ಪ) ಶಬ್ದ ಬಂದಾಗ ಲಘೂಪಧಿಗುಣ, ಉದಾಹರಣೆ—'ನಮೋ ಅಸ್ತು ಸರ್ಪೇಭ್ಯಃ' || 'ಅಹಿರ್ನ ಜೂರ್ಣಾಮತಿ ಸರ್ಪತಿ ಸ್ವಚಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೭-೩-೨೦-೪) ||

(೮) ಸ್ಯನುತಿ ||

(೯) ಸ್ರಪಸಿ || ಸ್ರು-ಗತೌ. (ಭೂ-ಪ) ಶಬ್ದ. ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ. ಉದಾಹರಣೆ—'ಅವಸ್ರ ವೇದ ಘೃತಂಸೋವತರಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೧೭-೧) ||

(೧೦) ಸ್ತಂಸತೇ || ಸ್ತಂಸು-ಅವಸ್ತಂಸನೇ. (ಭೃ-.) ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಒಪ್. ಉದಾಹರಣೆ—“ಜಾತೇನ ಜಾತಮತಿ ಸ ಪ್ರ ಸಸ್ಯತೇ (ಋ. ಸಂ. ೨-೭-೪-೧) || ಇಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವಿತ್ತಣ್ಣರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಹರದತ್ತನ ಮತ ||

(೧೧) ಅವತಿ || ಅವ-ರಕ್ಷಣಗತ್ಯಾದೌ' (ಭೂ-ಪ). ಉದಾಹರಣೆ—“ಪ್ರಾವನ್ ವಾಣೀಃ ಪುರುಹೂತಂ ಧಮಸ್ತೀ” (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೨-೫) “ತಂ ಘೇದಗ್ನಿವ್ಯಧಾವತಿ” (ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೨೧-೫) ||

(೧೨) ಶ್ಲೋತತಿ || ‘ಶ್ರುತಿರ್-ಕ್ಷರಣೇ’ (ಭ್ರಾ-ಪ) ಶ್ಲೋತಂತಿ ತೇ ವಸೋ ಸ್ತೋತಾಃ || (ಋ.ಸಂ-೩-೧-೨೧-೫) ||

(೧೩) ಧ್ವಂಸತಿ || (೧೪) ವೇನತಿ || ಇದು ಕೇವಲ ನಿರುಕ್ತ ಪಠಿತವಾದ ಧಾತು. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಆ ಪ್ರ ದ್ರವ ಹರಿವೋ ಮಾ ವಿ ವೇನಃ” (ಋ. ಸಂ. ೪-೧-೨೯-೨) “ನಾಸತ್ಯಾ ಮಾ ವಿ ವೇನತಮ್” (ಋ. ಸಂ. ೪-೪--೧೬-೨)

(೧೫) ಮಾರ್ಷಿ || ಮೃಜೂ-ಶುದ್ಧೌ. ಆದಾದಿ. ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ‘ವೃಶ್ಚ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಒಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಸ್ಪುತ್ಪ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಮೃಗೋ ನ ಭೀಮಃ” (ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೨೪-೨) “ಉರಾವಂತರಿಕ್ಷೇ ಮರ್ಜಯನ್ತ” ((ಋ. ಸಂ. ೫-೪-೬-೩)

(೧೬) ಭುರಣ್ಯತಿ || “ಭುರಣ-ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ” ಕಂದ್ರಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಯಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಭುರಣ್ಯಸ್ತಂ ಜನಾ ಅನು (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೮-೧) “ಶಚಿ ವಾಫಂ ಸ್ತೋನೋ ಭುರಣಾವಜೀಗಃ” (ಋ. ಸಂ. ೭-೭-೨೨-೧)

(೧೭) ಶವತಿ || ‘ಶವ-ಗತೌ’ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ‘ಶು-ಗತೌ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ ಹೇಳಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ—“ಮಾ ಭೀಮ ಶವಸಸ್ಯತೇ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೨೧-೨)

(೧೮) ಕಾಲಯತಿ || ಕಲ-ಕ್ಷೇಪೇ-ಚುರಾದಿ. ಅದಂತಧಾತು ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಟೆಕ್ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಸ್ವಾನಿವದ್ಯಾವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ನ್ವದಿ ಕಾಲಿ+ಅ+ತೇ. ಗುಣ. ಆಯಾದೇಶ. ಉದಾ- ತಂ ಕಾಲೇ ಕಾಲ ಆಗತೇ ಯತೇ || ಗತ್ಯರ್ಥ ಕಲಧಾತುವಿನಿಂದ ಕಾಲಪದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿಯೆಂದು ಯಾಸ್ವರು (ನಿರು.-೨-೨೫) ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

(೧೯) ಪೇಲಯತಿ || ಪೇಲ್ಯ-ಗತೌ.(ಭ್ರಾ-ಪ) ಉದಾ- ವಯಾಂಸಿ ಪಕ್ವಾ ಗಂಧೇನ ಪಿಪೀಲಿಕಾಃ ಪ್ರಶಾದ || ಪಿಪೀಲಿಕಾಪದವು ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಆಗಿದೆಯೆಂದು ಯಾಸ್ವನಿರುಕ್ತ. (೭-೧೩)

(೨೦) ಕಣ್ವತಿ || ಕಟಿ ಗತೌ, (ಭ್ರಾ-ಪ) ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮ್ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಪರಸವರ್ಣ. ಉದಾ—
ಯಾತುಧಾನೇಭ್ಯಃ ಕಣ್ವಿಕೇರಾರೀಮ್ (ಯು.ವಾ.ಸಂ. ೩೧-೮) ; ಕಣ್ವಿಕಃ ಕಂಠಪೋ ವಾ ಕೃತಂತೇರ್ವಾ ಕಣ್ವ
ತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಗತಿಕರ್ಮಣಃ (ನಿರು.೯-೨೨) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ಕಂಟಿಕೇವದಪ್ಪ ಕಟಿ ಧಾತುನಿಂದಲಾಗಿದೆ.

(೨೧) || ಪಿಸ್ಯತಿ || ಪಿಸ್ಯ, ವೇಸ್ಯ-ಗತೌ. ಭ್ರಾ.ಪ ' ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಬ್ದಿ ಕೃನಾಬಂದವಿ
ಲಟ್ ||

(೨೨) ಬಿಸ್ಯತಿ || ಮಿಸ್ಯತಿ || ಬಿಸ-ಪ್ರೇರಣೆ. ಮುನಿ-ಪರಿಮಾಣೇ ದಿವಾದಿ ಕೃನಾವಿಕರಣ. ಮಿಸ್ಯತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ
ಧಂದಸವಾಗ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಮುಗ್ಧಾಪ್ಯದ್ವಿ ಇನೇರಡೂ ನೈರುಕ್ತಧಾತುನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಬಿಸಧಾತು
ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ತಾಮೀ ಉದಾ—“ ಇಯಂ ಶುಷ್ಕೇಷುಭಿರ್ವಿಷಯಾ ಇವಾರುಜತ್ ” (ಮು.ಸಂ.
೪-೮-೩೦-೨) ||

(೨೩) ಪ್ರವತೇ || (೨೪) ಪ್ಲವತೇ || (೨೫) ಜ್ಯವತೇ || ಚ್ಯುಪ್, ಪ್ಲುಪ್, ಫ್ಲಪ್, ಮ್ಲುಪ್-ಗತೌ.
ಭ್ರಾ.ದಿ. ಅತ್ಯನೇಷದಿ. ಶಪ್. ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಉದಾಹರಣೆ—“ಅಥಿ ಪ್ರವನ್ತ ಸಮನೇನ ಯೋಷಾಃ”
(ಮು. ಸಂ. ೩-೮-೧೧-೩) “ತಿಪ್ರಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ವೀರುಪರಿ ಪ್ರವಾದಿನಃ” (ಮು. ಸಂ. ೧-೩-೫-೨)

(೨೬) ಕವತೇ || “ಕುಪ್-ಗತಿಶೋಷಣಯೋಃ.” (ಭ್ರಾ-೮) ಶಬ್ದನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ ಅವಾದೇಶ.
ಉದಾಹರಣೆ—“ನೀ ಜೀನ ಬಾರಂ ವರುಣಃ ಕಬನ್ತಮ್” (ಮು. ಸಂ. ೪-೪-೩೦-೩)

(೨೭) ಗವತೇ || (೨೮) ನವತೇ || ಣು-ಸ್ತೌ. ಅದಾದಿ. 'ಣೋ ನಃ' ಧಾತಾದಿಗಿ ನಕ್ತ. ಬಹುಲಮ್
ಧಂದಸು ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಬ್ದಿ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅತ್ಯನೇಷದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಪ್ರಥೇನವ ಉದಪ್ಪುತೋ ನವನ್ತ” (ಮು. ಸಂ. ೫-೪-೯-೧)

(೨೯) ಷೋದತಿ || ಷೂದ-ಸಂವೇಷಣೇ. ರುಧಾದಿ. ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾವುವುದರಿಂದ ಉಭಯಸದಿ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ
ಷ್ಮಮಾವಿಕರಣಕ್ಕೆ ರಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ—“ಷೋದನ್ತ ಅಪೋ ರಿಣತೇ ವನಾಸಿ” (ಮು.ಸಂ-೪-೩-೩೩-೬) ||

(೩೦) ನಷ್ವತಿ || ನಷ್-ಗತೌ. (ಭ್ರಾ-ಪ) ಲಟ್. ಉದಾಹರಣೆ—“ಶಘ್ಚ್ಯತೋ ರೇಣುರ್ನಕ್ಷತ್ ದ್ಯಾವನ್”
(ಮು. ಸಂ. ೧-೩-೩-೪)

(೩೧) ಸಷ್ವತಿ || ಷಚ-ಸಮವಾಯಃ. ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾವುದರಿಂದ ಉಭಯಸದಿ. ಭ್ರಾ.ದಿ. 'ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ'
(ಮ. ಸಂ. ೩-೪-೯-೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಮಿಗಿ ಆಡಾಗಮು. ಇದು ನೈರುಕ್ತ ಧಾತುನೆಂದೂ ಕೇವಲ ವ.ತ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಸಲ್ಪಾದೇವ ಪುಣಸ್ಕುರಃ” (ಮು. ಸಂ. ೧-೩-೨೪-೧)

(೩೨) ಮ್ಯಕ್ಷತಿ || ಇದೂ ನಿರುಕ್ತಗತವಾದ ಧಾತು. ಗತಿಶೋಷಣಯೋಃ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ರೂಪನಿಂದ.
ಸ್ಕಂದಸ್ತಾಮೀ.

(೩೪) ಸಚತಿ | ಪಚ-ಸಮನಾಯೇ. (ಭ್ರಾ-ಪ) ಧಾತ್ಯಾದಿಗೆ ಸತ್ತ. ಸಚತಿ ಯಚ್ಚತಿ ಎಂದು ಗತಿಕರ್ಮವಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿಯೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮೀ. ಉದಾಹರಣೆ—

“ಅಚ್ಚಿನ್ನಪತ್ರಾಃ ಸಚನ್ತಾಮ್” (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೬-೧) “ಅಗ್ನಿಂ ವಿಶ್ವಾ ಅಭಿ ಪೃಷ್ಠಃ ಸಚನ್ತೇ”
(ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೧೬-೧)

(೩೫) ಯಚ್ಚತಿ || ‘ಯು-ಗತಿಪ್ರಾಪಣಯೋಃ’ ಲಟಿನಲ್ಲಿ ಶವ್ ಬಂದಾಗ ‘ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯಾ—’ (ಪಾ-೨-೩-೨೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಮುಚ್ಚಾದೇಶ. ಉದಾ:—“ವಾಚಾ ಸ್ತೇನ ಶರವ ಮಚ್ಚನ್ನು” (ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೨-೪)

(೩೬) ತುರೀಯತಿ || ಇದು ಕೇವಲ ನಿರುಕ್ತ ಪರಿತವಾದ ಧಾತು.

(೩೭) ಚತತಿ || ಚತೇ-ಯಾವನೇ. ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದೀ. ‘ಚತತಿಗತ್ಯರ್ಥೇ’ ಎಂದು ಭಟ್ಟ ಭಾಸ್ಕರವಿಕ್ರರ ಮತ. ಲಟ್. ಉದಾಹರಣೆ— ‘ದೂರಾದ್ಧೂರಮಚೀಚತಮ್’ ||

(೩೮) ಅತತಿ || ಅತ-ಸಾತ್ಯತಗಮನೇ | ಲಟ್. (ಭ್ರಾ-ಪ) ಉದಾ :— ‘ಅಯಮುತೇ ಸಮತಸಿ’
(ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೨೮-೪)

(೩೯) ಗಾತಿ || ಗಾಠ-ಗತೌ. ಆದಾದಿ ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಶಬ್ದಿಗೆ ಲುಕ್. ಉದಾ :— ‘ನಿರ್ಯುತ್ ಪೂತೇವ ಸ್ಪಧಿತಿ ಶುಚಿರ್ಗಾತ್’ (ಋ. ಸಂ. ೫-೨-೪-೫)

(೪೦) ಇಯುಕ್ತತಿ || ‘ಯಜ-ಪೂಜಾಯಾಮ್’. ತುಂದಾದಿ. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಶವಿಕರಣ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಸನ್ ಬಂದಾಗ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉದಾಹರಣೆ— ‘ಕನಿಮಿಯುಕ್ತಿಸಿ ಪ್ರಯುಜ್ಯಃ’ (ಋ. ಸಂ. ೪-೮-೫-೬); ಯಜಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥವೂ ಇದೆಯೆಂದು ಹರದತ್ತನ ಮತ.

(೪೧) ಸ್ವತಿ || ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪಚಧಾತುವಿಗೇ ಛಂದಸವಾಗಿ ಶಬ್ದರ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—
‘ಅಸಕ್ಷಂತೀ ಭೂರಿಧಾರೇ ಪಯಸ್ವತೀ’ (ಋ. ಸಂ. ೫-೧-೧೪-೨) ‘ಮುಜೀಷಿಣ ವ್ಯಷಣಂ ಸಕ್ಷತಃ ಶ್ರಿಯೇ’
(ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೮-೩) ||

(೪೨) ತ್ಸರತಿ || ‘ತ್ಸರ-ಭ್ರಮೃಗತೌ. ಲಟ್. ಉದಾ :— ‘ಅಭಿಸ್ಸರಂತಿ ಧೇನುಭಿಃ’ ‘ಅವತ್ಸರತ್ ಸ್ಪೃಶತ್ಕಶ್ಚಿಕತ್ವಾನ್’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೧೫-೫) ||

(೪೩) ರಹಂತಿ || ರಹ-ಗತೌ ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮ್, ಲಟ್. ಉದಾ—ಸಹಸ್ರಾಃ ಶತಸಾ ಅಸ್ಯ ರಂಹಿಃ
(ಋ. ಸಂ. -೮-೮-೩೬-೩) ಪುರೋ ಹರಿಭ್ಯಾಂ ವ್ಯಷನೋ ರಥೋ ಹಿಷಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೧೬-೩) ಗತ್ಯರ್ಥವಾದ ರಂಹಧಾತುವಿನಿಂದ ರಥವ್ಯವಾಗಿಯೆಂದು ಭಾಷ್ಯ (ನಿ-೯-೧೧) ||

(೪೪) ಯತತೇ || ಯತೇ-ಪ್ರಯತ್ನೇ. ಭ್ರಾದಿ ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಲಟ್ ಉದಾ-ಹಂಸಾ ಇವ ಶ್ರೇಣಿತೋ ಯತನ್ತೇ (ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೧೨-೫) ಮಿತ್ರಂ ನ ಯಾತ ಯಜ್ಞನಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೬-೨-೧-೨)||

(೪೫) ಭ್ರಮತಿ || ಭ್ರಮು-ಚಲನೇ (ಭ್ರಾ-ಪ) ಉದಾ-‘ ಭ್ರಮಿರಸ್ತು ಸಿಕ್ಯನ್ಮತಾಫನಾಮ್ ’ ||

(೪೬) ದ್ರಜತಿ || ದ್ರಜಿ, ದ್ರಜ-ಗತೌ (ಭ್ರಾ ಪ) ಲಭಃ ಉದಾ-ಧ್ರಾಜಿರೇಕಸ್ಯ ದಧ್ಯತೇ ನರೂಪಮ್ (ಋ.ಸಂ. ೨-೩-೨೨-೪) ; ಅಹಿಂಸಾನ್ವಿತ ಇವ ದ್ರಜೀಮೂನಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೨೭-೧) ||

(೪೭) ರಜತಿ (೪೮) ಲಜತಿ || (೪೯) ಕ್ಷಿಯತಿ || ಕ್ಷಿ-ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ. ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ಅದು ಐತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ

(೫೦) ಧಮತಿ || ಧಮಿಯೆಂಬುದು ಸೌತ್ರಧಾತುವೆಂದು ಸ್ಯಂದಸ್ತಾಮಿಯ ಮತ ಧ್ಯಾ-ಶಬ್ದಾಗ್ನಿಸಂಯೋಗಯೋಃ ಶವ ವಿಕರಣಬದಾಗ ‘ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯಾ’- (ಪಾ.ಸೂ.೭-೩-೭೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಮಾವೇಶ. ಉದಾ-ಪ್ರಾವಣ್ಯಾಣೇಃ ಪುರುಹೂತಂ ಧಮನ್ವೀಃ (ಋ.ಸಂ.೩-೨-೨-೫) ನೀಷೀಮದ್ವ್ಯಾಃ ಧಮಧೋ ನೀಷಧಸ್ತಾತ್ (ಋ.ಸಂ.೪-೧-೬-೦-೪) ||

(೫೧) ಮಿನಾತಿ || ಮೀರ್ಷಾ-ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ ‘ಮಿನಾತೇರ್ನಗಮೇ’ (ಪಾ-ಸೂ.೭-೨-೮೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರುಷ್ಯ. ‘ಮಿನೋತಿ’ ಎಂದು ಪಾಠಾಂತರವಿದೆ. ಅಗ ‘ಡುಮಿಷ್-ಕ್ಷೇಪಣೇ. ಸ್ವಾದಿ. ಶ್ಯವಿಕರಣ ಗುಣ. ಉದಾ- ಸಪ್ತಚಕ್ರಂ ರಥ ಮವಿಶ್ವಮಿನ್ದಮ್’ (ಋ. ಸಂ ೨-೮-೬-೩) ||

(೫೨) ಮುಣ್ವತಿ || “ಮು ರವಿ ಗತೌ”. (ಭ್ರಾ-ಪ). ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ‘ರಯೇರ್ವತೌ ಬಹುಲಮ್’ ವಾರ್ತಕದಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇಲ್ಲ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರರೂಪ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಮುಣ್ವತಿಗತಿ ಕರ್ಮಾ, ಅಂತರ್ಲೇತಲ್ಯರ್ಥಃ’ ಎಂದು ಸ್ಯಂದಸ್ತಾಮಿ. ಇಲ್ಲಿ ವಿವಿಧರೀತಿಯಿಂದ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ಣ್ಯಂತಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕೆಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ-“ವ್ಯನುಷಗ್ ವಾರ್ಯಾ ದೇವ ಮುಣ್ವತಿ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೨೩-೩) ||

(೫೩) ಮುಣೋತಿ || ಮುಣ-ಗತೌ. ತನಾದಿ. ಉವಿಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಸ್ವರೀತೆತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಭಯ ಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಸಂಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಲಭಾಪದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ-“ಅಭಿ ಕೃಷ್ಣೇನ ರಜಸಾ ದ್ಯಾಮುಣೋತಿ” (ಋ.ಸಂ. ೧-೩-೭-೪) “ಮುಣೋ ರಣೋ ಅನವದ್ಯಾರ್ಣಾಃ” (ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೧೬-೨) ||

(೫೪) ಸ್ವರತಿ || ‘ಸ್ವು-ಶಬ್ದೋಪತಾಪಯೋಃ’ ಇಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಸ್ಯಂದಸ್ತಾಮಿ. ಶವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ರವರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ-“ಹರೀ ಇಂದ್ರಪ್ರತನ್ವಸೋ ಅಭಿಸ್ವರ” (ಋ. ಸಂ. ೬-೧-೧೨-೨) ||

(೫೫) ಸಿಸರ್ತಿ || ಸ್ಯು-ತೌ. ಜುಹೋದಿತ್ಯಾದಿ. ಶ್ಯವಿಕರಣ ಬರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ‘ಅರ್ಹಿಸತ್ಯೋರ್ಶ್ಚ’ ಸೂತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಇತ್ಯವು ‘ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದರ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿವಾನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತು ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಉದಾಹರಣೆ-“ಪ್ರ ಬಾಹವಾ ಸಿಸೃತಂ ಜೀವಸೇ ನ (ಋ. ಸಂ. ೫-೫-೨-೫)

(೫೬) ವಿಸಿಷ್ಟಿ || ವಿಷ್ಲ-ವ್ಯಾಪ್ತೌ. ಜುಹೋದಿತ್ಯಾದಿ. ಶ್ಯವಿನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ಯಾದಿ. ಲೇಟ್. ‘ಸಿಷ್ಟಿಹುಲಂ ಲೇಟ್’ ಸಿಷ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ-

‘ಅಗ್ನೇ ಸಂವೇಷಿಷೋರಯಿನ್ಮಾ’ (ಋ. ಸಂ. ೬-೫-೨೬-೧) ಸುತ್ರಲೂ ಹೊಂದಿಸು ಎಂದರ್ಥ.

(೫೭) ಯೋಷಿಷ್ಠಿ | ಯುಷ-ಹಂಸಾಯಾಮ್. ಲೇಟ್. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸಿಪ್. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ ||

(೫೮) ರೀಣಾತಿ || ‘ರೀ- ಗತಿರೇವಣಯೋಃ’ ಕ್ರಾೃದಿ, ಸ್ವಾದಿ- ಗಣಪತಿವಾದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ವಿಕರಣ ಬಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಉದಾ :— ‘ಯುಷಾಯಮಾಣೋ ನಿರಿಣಾತಿ ತತ್ಪ್ರಾನ್’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೨೯-೩ ‘ಲೋಪಾಮುದ್ರಾ ವ್ಯಪಣಂ ನಿರಿಣಾತಿ’ (ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೨೨-೪) ||

(೫೯) ರೀಯತೇ || ‘ರೀರ್-ಶ್ರವಣೇ’ ದಿವಾದಿ. ಶೃನ್ ವಿಕರಣ. ಅದು ಬಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಉದಾ :— ‘ಏದು ನಿನ್ನುಂ ನ ರೀಯತೇ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೨೮-೨) ‘ರೀಯತೇ, ರೀಜತಿ’ ಎಂದು ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಭಾಷ್ಯ.

(೬೦) ರೇಜತಿ || ನಿರುಕ್ತಪತಿವಾದ ಧಾತು. ಉದಾ :— ‘ಹವ್ಯೋ ನಯ ಇವನಾನ್ ಮನ್ನ ರೇಜತಿ’ (ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೧೭-೧) ಹೋಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ.

(೬೧) ದಧ್ಯತಿ || ದಧ-ಪಾಲನೇ. ಸ್ವಾದಿ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶೃನ್ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ— ‘ಪಶಾದಘಾ ಯೋ ಅಘಸ್ಯ ಧಾತಾ’ (ಋ. ಸಂ. ೨-೮-೪-೫)

(೬೨) ದಭ್ಯೋತಿ || ‘ದನ್ವ-ದಂಭೇ’ ಸ್ವಾದಿ. ಶ್ರು ವಿಕರಣ. ಲಟಾ.

(೬೩) ಯುದ್ಯತಿ || ‘ಯುದ್ಧ-ಸಂಪ್ರಹಾರೇ’ ದಿವಾದೀ. ಅತ್ಯನೇವದೀ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಲಲ್ಲಿ ಪರಸ್ವೈವದೀ

(೬೪) ಧನ್ವತೀ || ರವಿ, ರವಿ, ಧವಿ ಗತ್ಯರ್ಥಾಃ. (ಭ್ರಾ. ಪ.) ಇದಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ನುಮಾನು. ಉದಾ :— ‘ಪರಿ ಸೋಮ ಪ್ರ ಧನ್ವಾ ಸ್ವಸ್ತಯೇ’ (ಋ. ಸಂ. ೭-೨-೩೩-೫) ‘ನ ಯಸ್ಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ನ ಧನ್ವ’ (ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೧೫-೧)

(೬೫) ಅರುಷತಿ || ಇದು ಕೇವಲ ನಿರುಕ್ತಪತಿವಾದ ಧಾತು. ಉದಾ :— ‘ವಿ ಧೂಮ ಮಗ್ನೇ ಅರುಷಂ ಮಿಯೇಧ್ಯ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೯-೪) ‘ಸ್ವಸಾರಃ ಶ್ಯಾವೀ ಮರುಷೀ ಮಜುಷನ್’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೧೫-೧) ‘ಅರುಷ್ಯತಿಗರ್ತಿಕರ್ಮಾ’ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

(೬೬) ಅರ್ಯತಿ || ಸೈರುಕ್ತಧಾತು. ‘ಮಾಮಾರ್ಯನ್ತಿ ಕೃತೇನ ಕತ್ವೇನ ಚ’ (ಋ-ಸಂ-೮-೧-೫-೩) ‘ತಮಿಚ್ಛಾತ್ಸೈರಾರ್ಯನ್ತಿ’ (ಋ-ಸಂ-೬-೧-೨೧-೬) ||

(೬೭) ನೀಯತೇ || ನೀರ್-ಬಂಧನೇ. ಸ್ವಾದಿ, ಲ್ರಾೃದಿ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶೃನ್ ವಿಕರಣ ಬಂದಿದೆ. ಧಾತ್ರಾದಿಗ ಸತ್ವ. ‘ದೀಯತೇ’ ಎಂದೂ ಪಾಠಾಂತರವಿದೆ. ಅಗ ದೀರ್-ವಿಪಾಯಸಾಂಕಿತಾ. ದಿವಾದಿ. ನಿಗಮವನ್ನು ಹುದುಕಿ ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕು. ||

(೧೮) ತಳತಿ || ತಳ-ಹಸನೇ. ಧಾತು. (ಧ್ವಾ-ಪ.) ಉದಾ :— 'ಯಃ ಕೂರಸಾಹಾಪರಿತಕ್ಕೇ ಧನೇ' (ಋ-ಸಂ-೧-೨-೩೩-೧) 'ಅನ್ಯೋನ್ಯಾನ್ಯಸ್ವರ್ಗ ಪ್ರತಕ್ತೇ' ||

(೧೯) ದೀಯತಿ || ದೀ-ಕ್ರಯೇ. ದಿವಾದಿ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ :— 'ಶೈನೋ ನ ದೀತಸ್ತೈತಿ ಪಾಠಃ' (ಋ-ಸಂ-೫-೫-೫-೫)

(೨೦) ಈಷತಿ || 'ಈಷ-ಗತಿಹಿಂಸಾದಾನೇಷು' ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿದೆ. "ಉಶಾನೋಗಾ ಈಷತೇ ವೃಷ್ಣಾವತಃ" (ಋ-ಸಂ-೪-೪-೨೭-೨) ಅಧಿಕವಾಗಿ ಗಮನಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮೀ ||

(೨೧) ಫಣತಿ || ಫಣ-ಗತೌ. (ಧ್ವಾ-ಪ-) 'ಯಥಾನುಜ್ಞಾಂಸ್ಯ ನ್ನಾವಪನೀ ಫಣತ್' (ಋ-ಸಂ. ೩-೭-೧೪-೪)

(೨೨) ಹನತಿ || 'ಹನ-ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋ' ಅದಾದಿ. 'ಬಹುಲಂ ಧಂದಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಬ್ದಗೇ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲಟ್. 'ಸಂ ಯದ್ಧನಂತ ಮನ್ಯುಭಿರ್ಜನಾಸಃ' (ಋ-ಸಂ-೫-೪-೨೩-೨) ||

(೨೩) ಅರ್ಧತಿ || ಅರ್ಧ-ಗತೌ. ಯಾಚನೇ ಚ' ||

(೨೪) ಮರ್ಧತಿ || ಮರ್ಧ-ಮರ್ಧನೇ. ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

(೨೫) ಸರ್ವತೇ || 'ಮು-ಸೃ-ಗತೌ.' ಜಹೋತ್ಸಾದಿ. ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ಲವಿಕರಣ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಪೃಷೋದರಾದಿಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ರುಗಾಗಮು, ಉದಾ :— 'ಪ್ರ ಸರ್ವತೇ ದೀರ್ಘಮಾಯುಃ ಪ್ರಯುಕ್ಷೇ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೧-೧) 'ಜಾತೇನ ಜಾತ ಮತಿ ಸ ಪ್ರಸೃತೇ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೭-೪-೧) ||

(೨೬) ನಸತೇ || ನಸ-ಕೌಟೈರೀ. (ಧ್ವಾ-೮) 'ಅಕ್ಷೀಭ್ಯಾಂ ತೇ ನಾಸಿಕಾಭ್ಯಾಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೧೧-೧) ||

(೨೭) ಹರ್ಯತಿ || ಹರ್ಯ-ಗತಿ ಕಾಂತ್ಯೋಃ. (ಧ್ವಾ-ಪ) ||

(೨೮) ಇಯತಿ || ಮು, ಸೃ-ಗತೌ. ಜುಹೋತ್ಸಾದಿ. ಶ್ಲವಿಕರಣ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ. 'ಅರ್ಹಿಪತ್ಯೋಃತ್ವ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ, ಧಾತು ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. 'ಕೃಷ್ಣೀ ರಿಯತ್ಯೋಃಜಸಾ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೪-೩) ||

(೨೯) ಈರ್ತೇ || ಈರ್-ಗತೌ ಕಂಪನೇಚ' ಅದಾದಿ. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಶಬ್ದಗೇ ಲುಕ್. "ಮೃಗಾಸಃ ಪ್ರಸುಪಃ ಸಾಕಮೀರತೇ" (ಋ. ಸಂ. ೭-೨-೨೨-೧) ||

(೩೦) ಈಜ್ಜತೇ || ಈಜ್ಜ-ಗತೌ. ಧ್ವಾದಿ. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಇದಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ನುಮ್. ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಪರಸರ್ವಣ. 'ಯ ಈಜ್ಜಯಂತಿ ಪರ್ವತಾನ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೩೭-೨) ||

(೮೧) ಪ್ಸಯತಿ (೮೨) ಶ್ವಾತ್ರತಿ || ಇವೆರಡೂ ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ನಿರುಕ್ತಪರಿತವಾದ ಧಾತುಗಳು.

(೮೩) ಗನ್ತಿ || ಗವ್ಯಂ-ಗತೌ. (ಭ್ರಾ-ಪ) ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶಬ್ದಿಗೆ ಲುಕ್. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿಗೆ ಅನ್ತಾದೇಶ. ಉದಾಹರಣೆ—ಅಜ್ಞೋ ರೋಧಿ ರಾಗಹಿ ಯಜ್ಞಿಯೇಧಿಃ' (ಋ. ಸಂ. ೭-೬-೧೪-೫)

(೮೪) ಆಗನೀಗನ್ತಿ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಅರ್ಜಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ದಾರ್ಥದರ್ಥಃ' (ಪಾ-ಸೂ. ೭-೪-೬೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಟಿನಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಚುತ್ವಾಭಾವ, ವೀಗಾಗಮ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಲಂಗತದಮೇಲೂ ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ:—ವಕ್ಷ್ಯಂತೀ ವೇನಾ ಗನೀಗತಿ ಕರ್ಣಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೫-೧-೧೯-೩) ||

(೮೫) ಜಜ್ಞನ್ತಿ || ಗಮ್‌ಧಾತುವಿಗೆ ಯಜ್ಞಲುಕ್‌ಬಂದಾಗ ದ್ವಿತ್ವ. 'ನುಗತೋನುನಾಸಿಶಾನ್ತಸ್ಯ' (ಪಾ-ಸೂ. ೭-೪-೮೫) ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ನುಕ್, ಲಟ್. ಉದಾ:—ಪ್ರಾತರ್ಮುಕ್ತೋ ಧಿಯಾವಸುರ್ಜಗಮ್ಯಾತ್' (ಋ. ಸಂ. ೬-೪-೨೪-೪) ಇಲ್ಲಿ ಜಗಮ್ಯಾತ್ ಎಂಬುದು ಜಜ್ಞನ್ತಿಯ ರೂಪವೆಂದು ಸ್ಯಂದಸ್ವಾಮಿ ಭಾಷ್ಯ ||

(೮೬) ಜಿನ್ವನ್ತಿ || 'ಇವಿ, ಧಿವಿ, ಜಿವಿ—ಪ್ರೀಣನಾರ್ಥಃ' (ಭ್ರಾ-ಪ-). ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ||

(೮೭) ಜಸತಿ || 'ಜಸು-ಮೋಕ್ಷಣೇ'. ದಿವಾದಿ. ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶ್ಯನ್ನಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಕ್ಷವಿಕರಣ||

(೮೮) ಗಮತಿ || ಗಮ್‌-ಗತೌ. (ಭ್ರಾ-ಪ) ಲೇಟ್. 'ಲೇಟೋ ಡಾಟಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಪಿಗೀಡಾಗಮ, ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ 'ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಪ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಃ ಛಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಷ್ಟೇ' ಎಂದುದರಿಂದ 'ಇವಾಗಮಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ-ತ ಆ ಗಮಸ್ತು ತ ಇಹ ಕ್ರುವನ್ತು' (ಋ. ಸಂ. ೪-೮-೫-೧)

(೮೯) ಧ್ರತಿ || (೯೦) ಧ್ರತಿ || (೯೧) ಧ್ರಯತಿ || ಈ ಮೂರೂ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪರಿತವಾದ ಧಾತುಗಳು.

(೯೨) ವಹತೇ || 'ವಹ-ಪ್ರಾಸಣೇ'. (ಭ್ರಾ-ಪ.) ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದೀ. ಉದಾ:—ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತರಿಶ್ವ ಪರಾನತಃ' (ಋ ಸಂ. ೪-೫-೧೦-೪) ಇಲ್ಲಿ ಪರಾ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಗತ್ಯರ್ಥ ವಹಧಾತುವಿನಿಂದ ಪರಂವಚ್ಛಬ್ದವಾಗದೆಯೆಂದು ಸ್ಯಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಭಾಷ್ಯ ||

(೯೩) ರಥಯತಿ || ಇದು ನೈರುಕ್ತಪರಿತವಾದ ಧಾತು. ರಂಹ ಧಾತುವಿನಿಂದ ರಥ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ರಥವೆಂದೆ ಗಮನ. 'ರಥಮುತ್ಪನಃ ಇಚ್ಛತಿ' ಗಮನವನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ ವಿನಶ್ಚ ಮಾಡಿವಾಗ ಕೃತ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ರಥೇಯತಿ ಎಂದು ಗಣಿತ. ಆದರೆ ಪೃಷೋದರಾದಿಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ರೀಘ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಂದು ರಥಯತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—ಏವ ದೇವೋ ರಥಯತಿ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೨-೨೦-೫)

(೯೪) ಜೇಹತೇ || ವೇಹ, ಜೇಹ, ವಾಹ-ಪ್ರಪನ್ನೇ' ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಲಟಾ. ಉದಾಹರಣೆ—“ಯೇ ತಾತ್ಪ ಘರ್ಡೇವತಾ ಜೇಹಮಾಸಾ” (ಋ. ಸಂ. ೭-೬-೧೮-೪) ಓ ಹಾಜ್‌ಗತೌ. ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ರೂಪವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸ್ವಂದಸ್ತಾನಿ ಭಾಷ್ಯ. ||

(೯೫) ವ್ಯುಕ್ತಿಃ || (೯೬) ಪ್ಲವ್ವತಿ || (೯೭) ಪ್ಲಾತಿ || (೯೮) ವಾತಿ || (೯೯) ಯಾತಿ || ಎಂದು ಸೌತ್ರಧಾತುಗಳು. 'ವ್ಯು-ಛಕ್ಷಣೇ.' ಅದಾದಿ. 'ವಾ-ಗತಿಗಂಧನಯೇಣಿ' ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೆ.

(೧೦೦) ಇಷತಿ || ಇಷ-ಗತೌ. ದಿನಾದಿ. ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ವ್ಯನ್ನಿಗೆ ರವಿಕರಣ ಬಂದಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—“ತತ್ರಾಸ್ಮಭ್ಯಮಿಷವಃ ಶರ್ಮ ಯಂಸನ್” (ಋ. ಸಂ. ೫-೧-೨೧-೧) ಇಷು ರಬ್ಬು ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಇಷು ಧಾತುವಿನಿಂದ ಆಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತ. (೯-೧೮) ..

(೧೦೧) ದ್ರಾತಿ || ದ್ರಾ-ಕುತ್ಸಾಯಾಂ ಗತೌ. ಅದಾದಿ. “ವಸೂ ಯವೋನುತಯೋ ದಸ್ಮದಮ್ರಃ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೩-೧) ||

(೧೦೨) ದ್ವಲತಿ || ಇದು ನಿರುಕ್ತಪಠಿತ ಧಾತು.

(೧೦೩) ಏಜತಿ || ಏಜ್ಯ-ಕಂಪನೇ (ಭ್ರಾ-ಪ) 'ಯೂರ್ಥೇನ ವ್ಯಷ್ಟಿರಜತಿ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೯-೨) 'ಯುಥಾ ಸಮುದ್ರ ಏಜತಿ' (ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೨೦-೪) ||

(೧೦೪) ಜಮತಿ || ಜಮು-ಅದನೇ (ಭ್ರಾ-ಪ) 'ನ ಜಾಮಯೇ ತಾನ್ಯೋರಿಕ್ತ ಮಾರೈಕ್' (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೫-೨) ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಜಮಧಾತುವಿನಿಂದ ಜಾಮಿಪದವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸ್ವಂದಸ್ತಾನಿ ಭಾಷ್ಯ. ||

(೧೦೫) ಜವತಿ || ಜು-ಗತೌ. ಧಾತು (ಕ್ಷೀರಸ್ವಾಮಿಯ ಮತ) ಉದಾ 'ನ ಪಾತವ ಇಂದ್ರ ಜುಜೂರ್ತು ನಃ || ವಿಸಾಟ್ ತತುದ್ರೀ ಪಯಸಾ ಜನೇತೇ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೧೨-೧)

(೧೦೬) ವಜ್ಞಾತಿ || ವಜ್ಞ-ಗತೌ. (ಭ್ರಾ-ಪ) 'ನಮೋ ನಂಚತೇ ಪರಿವಂಚತೇ (ಯ-ವಾ-ಸಂ-೧೬-೨೧)

(೧೦೭) ಅನಿತಿ || 'ಶ್ರಪ-ಪ್ರಾಣನೇ ಅನಚ' ಅದಾದಿ ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ಉದಾ-ಆತ್ಮ ಮಾತರ್ಯಾತ್ಯನಿತಿ' ಅನಿತಿಗೌತಮರ್ಗ ಎಂದು ಮೂಢನಭಾಷ್ಯ.

(೧೦೮) ಪವತೇ || ಪೂಜ್-ಪವನೇ ಗುಣ ಅವಾಚೇಶ. ಉದಾ-ನೇಂದ್ರಾದ್ಯತೇ ಪವತೇ ಧಾಮ ಕಿಂಚನ (ಋ. ಸಂ. ೭-೨-೨೨-೧) ಸ್ಯಕಂ ಸಂಪಾಪ ಪವಿಮುದ್ರ ತಿಗ್ಮಮ'

(೧೦೯) ಹಸ್ತೀ || ಹಸ್ಪ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ. ಅದಾದಿ (ಪ) ನಿ ಯೇನ ಸ್ವಷ್ಟಿಹತ್ಯಯಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೫-೨) ಆಸ್ಯ ವಜ್ರ ಮಧಿಸಾನೌ ಜಘಾನೆ' (ಋ. ಸಂ ೧-೨-೩೭-೨)

(೧೧೦) ಸೇಧತಿ || ಸಿಧು-ಗತ್ಯಾಮ' ಲಘೂಪಧಗುಣ ಉದಾ-ಸೇಧತಂ ದೈವೋ ಭವತಂ ಸಖಾ ಭುವಾ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೫-೫)

(೧೦೧) ಜಗನ್ || ಗಮ್ನು-ಗತೌ-(ಭ್ರಾ-ಪ) ಲುಜ್ ನಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಬಂದಾಗ ಜೈಗೆ ' ಮಂತ್ರೇ ಘಸ-' (ಪಾ-ಸೂ ೨-೪-೮೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಜ್, 'ಇತ್ಯಲ್' ತಿಪಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪ. ' ಮೋನೋ ಧಾತೋಃ (ಪಾ-ಸೂ-೮-೨-೬೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ. ಉದಾ-ಯದಾಮಾಗನ್ ಪ್ರಥಮಜಾ ಯತಸ್ಯ (ಋ. ಸಂ. ೨-೩.೨೧-೨)

(೧೦೨) ಅಜಗನ್ || ಗಮ್ನಾಧಾತುವಿಗೆ ಲುಜ್ ಬಂದಾಗ 'ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಬ್ದಿಗೆ ಶ್ಲವಿಕರಣ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ. 'ಯನ್ಯಾತ್ಯ ರಜಗನ್ನಸಃ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೫-೨)

(೧೦೩) ಜಿಗಾತಿ || ಗಾ-ಸ್ತೌ. (ಆದಾ-ಪ) ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶ್ಲವಿಕರಣ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. 'ಅರ್ಹಿಪಿಪತ್ಯೋಕ್ತ್ಯ, 'ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ಉದಾಹರಣೆ-ಧೇನಾ ಜಿಗಾತಿ ದಾಪುಶೇ' (ಋ. ಸಂ. ೧೧-೧-೩) 'ಜಗತಿ ಎಂದು ಪಾಠಾಂತರವಿದೆಯೆಂಬ ಸ್ಕಂದಸ್ತಾಮಿಭಾಷ್ಯ. ||

(೧೦೪) ಪತತಿ || ಪತ್-ಗತೌ, (ಭ್ರಾ.ಪ) 'ಗೋಭಿಃ ಸನ್ನದ್ಧಾ ಪತತಿ ಪ್ರಸೂತಾ' (ಋ.ಸಂ.೫-೧-೨೧-೧) ||

(೧೦೫) ಇನ್ವತಿ || 'ಇವಿ-ಗತೌ.' (ಭ್ರಾ.ಪ) ಇದಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಉದಾಹರಣೆ-ದೇವೀ ದ್ವಾರೋ ವ್ಯಹತೀರ್ವಿಶ್ವಮಿನ್ವಾ' (ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೨೯-೩೦) ||

(೧೦೬) ದ್ರಮತಿ || ದ್ರಮ-ಗತೌ. (ಭ್ರಾ-ಪ). "ಪ್ರ ಚಂದ್ರಮಾಸ್ತಿರತೇ ದೀರ್ಘಮಾಯುಃ" (ಋ. ಸಂ. ೮.೩-೨೩.೪) ದ್ರಮಧಾತುವಿನಿಂದ ಚಂದ್ರಮಾ ಪದವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತ ಭಾಷ್ಯ. (೧೧.೫)

(೧೦೭) ದ್ರವತಿ || ಟು, ದ್ರು-ಗತೌ. ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. 'ಯತ್ರಾ ನರಃ ಸಂ ಚ ವಿಚ ದ್ರವನ್ತಿ' (ಋ. ಸಂ. ೫-೧-೨೧-೧) ||

(೧೦೮) ವೇತಿ || ವೇ-ಗತಿಪ್ರಜನನಕಾಂತ್ಯಶನ ಖಾದನೇಷು. ಅದಾದಿ. ಗುಣ. "ಅಪಾಮೀವಾಂ ವಾಧತೇ ವೇತಿ ಸೂರ್ಯವಾ" || 'ಪದಂ ನ ವೇತ್ಯೋದತೀ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೪-೧) ||

(೧೦೯) ಹನ್ತಾತ್ || ಹನಧಾತುವಿಗೆ ಲೋಪ. ತಿಪಿಗೆ ತಾತಜಾದೇಶ. 'ಹಯನ್ತಾತ್' ಎಂದು ಕೆಲವರು ಪಾಠಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಹಯ-ಗತೌ ಧಾತುವಿಗೆ ತಾತಜ್ ಬಂದಾಗ ರೂಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೧೧೦) ಏತಿ || ಇನ್-ಗತೌ. ಅದಾದಿ. (ಪ) ಶಬ್ದಿಗೆ ಲುಕ್. ಗುಣ. 'ವಿಶಾಕಶಚ್ಚಂದ್ರಮಾ ನಕ್ರಮೇತಿ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೧೪-೫)

(೧೧೧) ಜಗಾಯಾತ್ || ಗಾ-ಸ್ತೌ-ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. (ಪ) ಶ್ಲ ಸಿವಿತ್ಯವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಲಿಪ್. 'ಭಂದಸ್ಯಭಯಥಾ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಬರುವುದರಿಂದ 'ಈಹಲ್ಯುಘೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈತ್ಯ. ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ :- ಸ್ವಾತಿತಃ ಪುನರಸ್ತಂ ಜಗಾಯಾತ್ ' (ಋ. ಸಂ. ೭-೭-೨೦-೧) ||

(೧೨೨) ಅಯುಘಃ|| ಧಾತುಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಮಪದವನ್ನೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅದು ಗತೌ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ' ಟ್ವಿತೋಘಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೮೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಘಚ್ಚಾಪ್ರತ್ಯಯ.

ಹೀಗೆ ನೂರಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಗಮನ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಧಾತುಗಳು.

|| ಅಥ ಸ್ವಿಪ್ರನಾಮಾನಿ | ಷಡ್ವಿಂಶತಿಃ ಸ್ವಿಪ್ರನಾಮಾನಿ ||

ಸ್ವಿಪ್ರ ಎಂದರೆ ಸಮಾಪ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ನಾಮಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಇರುವವು ಅವುಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ—

- (೧) ನು (೨) ಮುಕ್ತು (೩) ದ್ರವತ್ (೪) ಓಷಮ್ (೫) ಜೀರಾಃ
 (೬) ಜೂರ್ಣಿಣಃ (೭) ಶೂತ್ತಾಃ (೮) ಶೂಘನಾಸಃ (೯) ಶೀಭಮ್
 (೧೦) ತ್ಯಮು (೧೧) ತೂಯಮ್ (೧೨) ತೂರ್ಣಿಃ (೧೩) ಅಬಿರಮ್
 (೧೪) ಭುರೇವ್ಯಃ (೧೫) ಶು (೧೬) ಅಶು (೧೭) ಪ್ರಾಶುಃ (೧೮) ತೂತುಜಿಃ
 (೧೯) ತೂತುಜಾನಃ (೨೦) ತೂಜ್ಯಮಾನಾಸಃ (೨೧) ಅಜ್ರಾಃ (೨೨) ಸಾಚಿವಿತ್
 (೨೩) ದ್ಯುಗತ್ (೨೪) ತಾಜತ್ (೨೫) ತರಣಿಃ (೨೬) ವಾತರಂಹಾ ||

ಇತಿ ಷಡ್ವಿಂಶತಿಃ ಸ್ವಿಪ್ರನಾಮಾನಿ || ೧೫ ||

ಸ್ವಿಪ್ರನಾಮಾನುಕ್ತರಾಣಿ ಷಡ್ವಿಂಶತಿಃ (ನಿರು-೩-೯) ಇಲ್ಲಿ ಸಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಭಾಷ್ಯ ಇವು ವೇಗದ ಹೆಸರು. ಇದ್ದು ಗುಣವಾಚಕವಾದುದಲ್ಲದೆ ಗುಣವುಳ್ಳವುಗಳನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಭುರಣ್ಯಪದವು ಕೈಳ್ಳುವನ್ನು, ಹೇಳಿದರೂ ಕೈಳ್ಳುವುಳ್ಳ ಪಕ್ಷಿ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಗುಣವೂ ಕೂಡಾ ಚಿರಕಾಲವಿಶಿಷ್ಟ ಅಥವಾ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಕ್ರಿಯೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಪಕ್ರಿಯಾವೈಶಿಷ್ಟ್ಯನೂಲಕ ಕರ್ತೃವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅಲ್ಪಕಾಲವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತು ಮುಂತಾದುವುಗಳು ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷವಾದುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾರೂಪಗಳು. ಗುಣವು ವ್ಯವತ್ಯೇದಕವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವಿಶೇಷವಾದ ಕ್ರಿಯಾವ್ಯವತ್ಯೇದಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(೧) ನು || ಇದು ನಿಪಾತ ಉದಾ—'ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರವೋಚಮ್' (ಪು.ಸಂ. ೧-೨-೩೬-೧)||

(೨) ಮುಕ್ತು || ' ಟಿಮುಸ್ತೋ.ಶುದ್ಧಿ ' (ಶು ಪ) ' ಮುಕ್ತೀಷೋ ಪುಕ್' ಎಂಬ ಭೋಜಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ 'ಸ್ತೋಷಂಯೋ'—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಬೀಗಣ. ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ವ. ಕತ್ವ. ಇಲ್ಲಿ ಅಂತ ಭಾವವಿನ್ಯಾರ್ಥಹೇಳಬೇಕು ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಅಥವಾ ಪಾಪದಿಂದ ಬಹುಕಾಲ ಮುಳುಗಿಸುತ್ತದೆ. ಎಂದರ್ಥ ಉದಾ—' ಮುಕ್ತು ಕೃಣು ಹಿ ಗೋಚಿತೌ ನಃ ||

(೩) ದ್ರವತಾ' ದ್ರು-ಗತಾ. (ಭ್ರಾ-ಪ-). 'ಸಂಶ್ಲತ್ಯಮ್ಬದ್ವೇಹತಾ' (ಉ-೨-೭೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಬಹುಲ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಅತಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. 'ದ್ರವತ್ಯನೇನ' ಇದರಿಂದ ಬೇಗ ಹೋಗುವುದು. ಉದಾ:- 'ದ್ರವತಾಣೇ ಶುಭಸ್ವತೀ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೫-೧) ||

(೪) ಓಷಮ್ || ಇದೂ ನಿಪಾತ. "ಓಷಮಿತ್ ಪೃಥೀನಹಮ್" (ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೨೭-೪) "ಓಷಃ ಪಾತ್ರಂ ನ ಶೋಚಿಷಾ" (ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೧೮-೨). ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದರೆ ನಿಪಾತವೂ ಅತ್ಯದಾತ್ತವಾದರೆ ಅಖ್ಯಾನವಾಚಕವೂ ಆಗುವುದೆಂದು ಮಾಧವ ಭಾಷ್ಯ ||

(೫) ಜೀರಾಃ || ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಜು ಧಾತುವಿಗೆ 'ಜೋರೀಚ' (ಉ-೨-೨೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುವಿಗೆ ಈಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ಜಸ ಬಂದಾಗ ಜೀರಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ- 'ಜೀರಾ ಅಜಿರಾ ಶೋಚಿಷಃ' (ಋ. ಸಂ. ೭-೨-೧೧-೫) 'ಜೀರಂ ದೂತಮಮರ್ತ್ಯಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೩೦-೧೧-೧೧)

(೬) ಜೂರ್ಣಃ || ಕ್ರೋಧನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ (೧-೧೩-೯) ಉದಾ-ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೭) ಶೂರ್ತಾಃ || " ತಾತ್ಪ್ರಾತಸತ " ಎಂಬ ಭೋಜನಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆದಿಸದವಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ 'ಶೃಣಾತಿ ಅಸ್ಮಾತ್' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಫಲಲಾಭವನ್ನು ಬೇಗ ನಾಶಮಾಡುವುದು. ಉದಾ-ತ್ವಯಾ ಶೂರ್ತಾ ವಹಮಾನಾ ಅಪತ್ಯಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೧೭-೧) ಶೂರ್ತಾಃ ಅಂದರೆ ತ್ವರಿಸುಡುವವರು ಎಂದು ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರಮಿಶ್ರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ||

(೮) ಶೂಘನಾಃ || ಸುಶಬ್ದ ಉಪಸದವಾಗಿರುವಾಗ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯರ್ಥಕ ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಡೇರೋಪ, ಹೇಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ, ಸುವಿಗೆ ಶಕಾರದೀರ್ಘ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಬೇಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಸ ಬಂದಾಗ "ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ. ಉದಾ-ಸಿಂಧೋರಿವ ಪ್ರಾಧ್ಯನೇ ಶೂಘನಾಃ (ಯ. ವಾ. ಸಂ ೧೭-೯೫) ಶೂಘನಾಃ ಎಂದರೆ ಕ್ಷಿಪ್ರಗಮನವೃಕ್ಷವೆಂದು ಉಪಟಲ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ||

(೯) ಶೀಘ್ರವಾ' || 'ಶೀಘ್ರ-ಕತ್ಯನೇ' (ಭ್ರಾ-೮) ಶ್ಲಾಘಿಸುವುದೆಂದರ್ಥ. ಘರ್ಷಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಿಂದ ನೇಗಿಂಪುಳವನು ಶ್ಲಾಘಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಉದಾಹರಣೆ- 'ಪ್ರಯಾತ ಶೀಘ್ರನಾಶುಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧೪-೪) 'ಅನಶ್ಚಾಣಾಃ ಪೃಣಧ್ಯಂ ಯಾತ ಶೀಘ್ರವಾ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೧೪-೨) ||

(೧೦) ತ್ಯಷು || 'ಇ' ತ್ವರಾ-ಸಂಭವೇ' (ಭ್ರಾ-೮) ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ 'ಮಸ್ತೀಷೋ ಪುಲ್' ಸೂತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಪುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುವಿಗೆ ತ್ವ ಆದೇಶ. ಫಲಲಾಭವನ್ನು ಇದರಿಂದ ದಾಟುತ್ತಾನೆ, ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಇದರಿಂದ ತ್ವರಿಸಿಂಪುಳವನು ಎಂಬರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ- 'ತ್ಯಷುವಿಷ್ಯನ್ನತನೇಷು ತಿಷ್ಠತಿ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೨೨) 'ತ್ಯಷ್ಟೀ ಮನುಪ್ರಸಿತಿಂ ದ್ರುಣಾನಿ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೨೩-೧) ||

(೧೧) ಶೂಯಮ್ || ಇದು ಉದಕನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೨-೯೩) ಇದರಿಂದ ನೇಗವುಳ್ಳವರು ಶ್ಲಾಘಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ, ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆ—‘ಆಪಿತ್ವೇ ನಃ ಪ್ರಸಿತ್ವೇ ತೂಯಮಾ ಗಹಿ’ (ಋ. ಸಂ. ೫-೭-೩೦-೩) ||

(೧೨) ಶೂರ್ಣಃ || ಇತ್ಯಂ ಸಂಭ್ರಮೇ. ಧಾತು. ‘ವಹಿಶ್ರಿಯಾದ್ಧು—’ (ಉ. ೪-೫-೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಶ್ರತ್ಯಯ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ದೀರ್ಘ. ಇದರಿಂದ ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದಲು ತ್ವರಿಸತುತ್ತಾನೆ. ಉದಾಹರಣೆ—‘ಅಪೋ ಯತುರ್ನಿರ್ಗತತಿ ಪ್ರಜಾನಮ್’ (ಋ. ಸಂ. ೮. ೪. ೧೧-೧) ‘ಸುತಮಾ ಗಂತ ತೂರ್ಣಯಃ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೬-೨)

(೧೩) ಅಜಿರಮ್ || ‘ಅಜ-ಗತಿಶ್ಚೇಕನಯೋಃ’ (ಭಾಷ-ಪ) ‘ಅಜಿರ ಶಿರಿಶಿಫಲ—’ (ಉ. ೧. ೫೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿರಚ್ಚಪ್ರತ್ಯಯ, ಜಿಭಾವವೂ ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಫಲೋತ್ತತಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—‘ತ್ವಾ ಮೀಲತೇ ಅಜಿರಂ ದತ್ವಾಯ’ (ಋ. ಸಂ. ೫-೨-೧೪-೨)

(೧೪) ಭುರಣ್ಯಃ || ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭುರಣ್ಯಧಾತು ಹೇಳಿದೆ. ‘ವ್ಯುಗ್ರಯಾದ್ಧುತ್ಯ’ (ಉ. ೧-೩೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ಯೇನಾ ಪಾವಕ ಚಕ್ಷಸಾ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೮-೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭುರಣ್ಯಧಾತುವು ಶಿಫುಕರಣಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿಯೆಂದು ಸ್ಯಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಧಾತ್ಯ. ಶಿಫುವಿಶಿಷ್ಟಗಮನಾದಿಕ್ರಿಯಾವಶಿಷ್ಟಕರ್ತೃರೂಪ ಸತ್ಪಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—‘ಶ್ರೀಣಾಸ್ತು ಶಸ್ತಾದ್ಧಿವಂ ಭುರಣ್ಯಃ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೧೩-೧) ಗತಿಕ್ರಿಯಾವಾಚಿ ಭುರಣ್ಯಧಾತುವಿನ ರೂಪ. ‘ಭುರಣ್ಯಃ’ ಎಂದೂ ಇದು ಸ್ವೀಪ್ರನಾಮವೆಂದೂ ಸ್ಯಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಧಾತ್ಯ.

(೧೫) ಶುಃ || ಇದು ನಿಪಾತ. ‘ಶು ಅಶುಗಾಮೀ’ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತ. (೬-೧) ಬೇಗ ಹೋಗುವವನೆಂದರ್ಥ ಉದಾ :— ‘ಶ್ವಾನಂ ವಸ್ತ್ರೋ ಬೋಧಯಿಶಾರಮ್ಭುವೀಶ್’ (ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೬-೩) ||

(೧೬) ಅಶುಃ || ಅಶು-ಪ್ರಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ‘ಕೃವಾಪಾಜಿವಿ—’ (ಉ. ೧-೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಳಪ್ರತ್ಯಯ. ಣೆತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಪಧಾನ್ವದ್ಧಿ. ಇತರ ನರವೈಲಕ್ಷಣ್ಯದಿಂದ ಇದರಿಂದ ಹೊಂದದೇಶಾದುದನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಶುಪದವು ಸ್ವೀಪ್ರನಾಮ, ಸ್ವೀಪ್ರಗಾಮಿಯೂ ಅಗುವುದೆಂದು ಸ್ಯಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಧಾತ್ಯ. ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಇದು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ. ಅಶು ನಿಪಾತವೂ ಅಗುತ್ತದೆ. ‘ಅಶುಃ’ ಎಂದು ದ್ರವ್ಯವಾಚಿಯೂ ಅಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ :— ‘ಶ್ವಮಗ್ನೇದ್ಯುಧಿಶ್ವಮಾಶು-ಶುಕ್ಷಣಃ’ (ಋ. ಸಂ. ೨-೫-೧೬-೧)

(೧೭) ಪ್ರಾರುಃ || ಹಿಂದಿನ ಶಬ್ದವೇ ಇದು. ಇಲ್ಲಿ ಸತ್ತವಾಚಿಯಾಗಿ ಪ್ರಶಬ್ದ ಅಧಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾರ್ಥಾರ್ಥ ಅಧಿಕವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆಂದು ಧಾತ್ಯ. ‘ಹಸ್ತ್ರೋ ಹಂತೇಃ ಪ್ರಾರುರ್ಹನನೇ’ ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತ (೧-೭) ಧಾತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಯಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಪ್ರಾರುಪದಕ್ಕೆ ಸ್ವೀಪ್ರ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಉದಾಹರಣೆ— ‘ಸುಪ್ರಾಪ್ಯಾಃ ಪ್ರಾರು-ಷ್ವಾಲೇಷ್ ವೀರಃ’ || (ಋ. ಸಂ. ೩-೬-೧೪-೧) ||

(೧೮) ತೂಕುಜಿಃ || ತುಜ-ಹಂಸಾಯಾಮ್ ಧಾತು (ಭಾ-ಪ) ‘ಭಂದಸಿ ಸದಾದಿಭ್ಯೋ ದರ್ಶನಾತ್’ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಕಿನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಲತ್ಸದ್ವಿನಾತಿನೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ ‘ತುಜಾಜಿಃ’ನಾಂ ದೀರ್ಘೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ

(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ತರ್ಣಪದದಂತೆ ಅರ್ಥತೀಳಯಬೇಕು. ಉದಾ-‘ಆಯುಕ್ತ್ವಾ ತಾ-
ಮಶ್ವಿನಾ ತೂತುಜಿಂ ರಥಮ್’ (ಋ. ಸಂ. ೭-೮-೭-೧) ||

(೧೯) ತೂತುಜಾನಃ || ತುಜಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ತಾನಜಾವೇಶ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ ಹಂದಿನಂತೆ ದೀರ್ಘ.
ಉದಾ-‘ಇಂದ್ರಾ ಯಾಹಿ ತೂತುಜಾನಃ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧.೫-೬) ||

(೨೦) ತುಜ್ಯಮಾನಾಸಃ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಶಾನಜಾದೇಶ
ಯಕ್ ಜನಿಗೆ ಅಸುಗಾಗಮ ಉದಾ-‘ತುಜ್ಯಮಾನಾಸ ಆವಿಷುಃ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧.೨೧-೫) ||

(೨೧) ಅಜ್ಞಃ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಅಜಧಾತುವಿಗೆ ‘ಸ್ವಾಯಿತಂಚಿವಂಚಿ’-(ಉದಾ-೨-೧೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ
ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ‘ಬಾಹುಲಕಾರ್ಥಧಾತುಕೇ ವಿಕ್ಲ್ಬ ಇಷ್ಟತೇ’ ಎಂದು ವಿಕ್ಲ್ಬಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೀಧಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.
ಅಜರಪದದಂತೆ ಅರ್ಥತೀಳಯಬೇಕು. ಉದಾ-‘ ದ್ಯೌರ್ನ ಭೂಮಿಂ ಗಿರಯೋ ನಾಜ್ಞನ್’ (ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೨೨-೩)

(೨೨) ಸಾಚೀವಿತ್ (೨೩) ದ್ಯುಗತ್ (೨೪) ತಾಜತ್ || ಇವು ಮೂರೂ ನಿಪಾತಗಳು. ಸಾಚೀವಿತ್ ಪದಕ್ಕೆ
ನಿಗಮಹುಡುಕಬೇಕು. ‘ಅತಸ್ತ್ವಾ ನಿಲೀಧದ್ಯು ಗದಿಂದ್ರಕೇಶಿಭಿಃ’ (ಋ. ಸಂ. ೬-೬-೩೬-೪) ಇಲ್ಲಿ ಮಾಧವನು ‘ದ್ಯುಗತ್
ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀಪ್ತಿಯನ್ನು, ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಹೋಗು’ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮದಲ್ಲಿ
‘ತೂತುಜಾನಃ, ತರಣಃ, ದ್ಯುಗತ್ ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ’ ‘ತಾಜತ್....ನಾರ್ಜ್ಯತಿ’ || ತಾಜತ್ ಪ್ರಮೀಯತೇ
ಎಂದು ತಾಜತ್ ಪದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ. |

(೨೫) ತರಣಃ || ತ್ವ-ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. “ಆರ್ತಿಸುನ್ಯ”-(ಉ-೨-೯೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಿಪ್ರತ್ಯಯ.
ಗುಣ. ರಸರವಾಗ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ವಮಸದದಂತೆ ಅರ್ಥ ತೀಳಯಬೇಕು. ಉದಾ:-“ವಿಷ್ಣು ಶಮೀ ತರಣಿಶ್ವೀನ
ವಾಘತಃ” (ಋ-ಸಂ-೧-೨-೩೦-೩) “ತರಣಿರ್ವಿಶ್ವದರ್ಶತಃ” (ಋ-ಸಂ-೧-೪-೭-೪) ||

(೨೬) ವಾತರಂಹಾ || “ವಾ-ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ” ಧಾತು. (ಅದಾ-೫) ‘ಹಸಿಸ್ವೃ-’ (ಉ. ೩-೮೪)
ಸೂತ್ರದಿಂದ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಾತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ‘ರಮು-ಕ್ರೀಡಾಯಾಮ್’ ‘ರಮೇಶ್ವ (ವೇಗೇ)’ (ಉ. ೪-೨೦೮)
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಹುಗಾಗಮ. ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ‘ವಾತವತ್ ರಂಹಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ’ ಗಾಳಿಯಂತೆ
ವೇಗವುಳ್ಳದ್ದು. ಉದಾಹರಣೆ-‘ವಾತರಂಹಸೋ ದಿವ್ಯಾಸೋ ಆತ್ಮಾಃ’ (ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೨೫-೨) ||

ಹೀಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕ್ಷಿಪ್ರ (ವೇಗ) ನಾಮಗಳು ||

|| ಅಧಾಂತಿಕನಾಮಾನಿ | ಅಂತಿಕನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣ್ಯೇಕಾದಶ ||

ಅಂತಿಕ ಎಂದರೆ ಸಮಾಪ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ನಾಮಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ಅಂತಿಕನಾಮಗಳು
ಹೆನ್ನೊಂದು ಇರುವವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

- [೧] ತಲಿತಂ [೨] ಆಸಾತ್ [೩] ಅಮ್ಬರಮ್ [೪] ತುರ್ವಶೇ
 [೫] ಅಸ್ತಮೀಕೇ [೬] ಆಕೇ [೭] ಉಪಾಕೇ [೮] ಅವಾಕೇ
 [೯] ಅಂತಮಾನಾಮ್ [೧೦] ಅವಮೇ [೧೧] ಉಪಮೇ

ಇತ್ಯೇಕಾದಶಾಂತಿಕನಾಮಾನಿ || ೧೬ ||

(೧) ತಲಿತಂ || 'ತದ-ಆಘಾತೇ' ಚುರಾದಿ. 'ತಾದೇರ್ಣಿಲಾಽಚ' (ಉ-೧-೯೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಣೆಚಿಗೆ ಲುಕ್. ಡಲಗಳಿಗೆ ಅಭೇದ. ತಲಿತಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ:— 'ದೂರೇ ಚಿತ್ ಸಂತಲಿದಿನಾತಿ ರೋಚಸೇ' (ಮು-ಸಂ-೧-೬-೩೧-೨) ; ಯೂ ನೋ ದದೇ ತಲಿತೋಯ ಅರಾತಯುಃ' (ಮು-ಸಂ-೨-೬-೩೦-೪) ||

(೨) ಆಸಾತ್ || 'ಅಸ-ಉಪವೇಶನೇ' ಧಾತು. (ಅದಾ-ಪ-೧) 'ವುಂಸಿಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣಾ' (ಪಾ-ಸೂ-೩-೩-೧೧೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಂಚಮ್ಯಂತರೂಪ. ಉದಾ:— ಅನ ಇಂದ್ರೋ ದೂರಾರಾನ ಆಸಾತ್ (ಮು-ಸಂ-೩-೬-೩೧) ; ಸ ನೋ ದೂರಾಚ್ಚಾಸಾಚ್ಚಾ— (ಮು-ಸಂ-೧-೧-೨೨-೩) ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದೆಂದರ್ಥ. ಆಸಾತ್ ಎಂಬುದು ಅಂತಿಕನಾಮ (ಹತ್ತಿರ ಎಂದು ಹೇಳುವವದ) ಎಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಭಾಷ್ಯ. ಆಸಧಾತುವಿನಿಂದ ಆಸಾತ್ ಪದವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಮಾರ್ಥವ ಭಾಷ್ಯ ||

(೩) ಅಮ್ಬರಮ್ || ಅಮ್ಬ-ವ್ಯಾಪ್ತೌ. ಧಾತು. 'ಕೃದರಾದಯಕ್ಷ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಮುಗಾಗಮ, ಹ್ರಸ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿದ್ದು ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ:— 'ಯನ್ನಾಸತ್ಯಾ ಪರಾವತಿ ಯದ್ವಾ ಸ್ತೋ ಅಧ್ಯಮ್ಬರೇ' (ಮು-ಸಂ-೬-೮-೨೭-೪) ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿ ವ್ಯತಿರಕ್ತ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ನಿರ್ವಚನ. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಇದು ಕೇವಲ ಅಂಬರನಾಮವೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ||

(೪) ತುರ್ವಶೇ || ಇದು ಮನುಷ್ಯನಾದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೨-೩-೧೫) ಬೇಗ ಹತ್ತಿರವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ:— 'ಯನ್ನಾಸತ್ಯಾ ಪರಾವತಿ ಯದ್ವಾ ಸ್ತೋ ಅಧಿತುರ್ವಶೇ' || (ಮು-ಸಂ-೧-೪-೨೨-೨)

(೫) ಅಸ್ತಮೀಕೇ || 'ಅಸ್ತಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಮಾರ್ಥತುವಿಗೆ 'ಅಲೀಕಾದಯಕ್ಷ' (ಉ-೪-೨೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೀಳನಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುರೋಪ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಮೊಂದಲ್ಲದುತ್ತದೆ, ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿದ್ದವು ನಾಚಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ:— ಸಚತ್ತ ನ ಪರಾಕ ಆ ಸಚಸ್ತಮೀಕ ಆ- (ಮು. ಸಂ. ೨-೧-೧೬-೪) ||

(೬) ಆಕೇ || (೭) ಉಪಾಕೇ || (೮) ಅವಾಕೇ || ಅರ್ಚ, ಉಪ. ಅವತ್ ಶಬ್ದಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಪಾದವಿಕ್ಷಿಪಾರ್ಥಕ ಕ್ರಮ ಧಾತುವಿಗೆ 'ವಲಾಕಾದಯಕ್ಷ' (ಉ. ೪-೧೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುವಿಗೆ ರೋಪ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕ್ಷವಾಗಿ ಹೋಗುವವನು, ಹೋಗುವವರಿಂದ ಆಕ್ರಮಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ,

ಆರಂಭಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವುದು ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—ಆಕೇ ನಿಯಾಸೋ ಅಹಭಿದಮ್ ವಿದ್ಯುತಃ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೨೧-೬) ' ಸಿಂಧೋರೂರ್ಮಾ ಉಪಾಕ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೨೩-೧) ' ಯಸ್ಯಾ ಸತ್ಯಾ ಪರಾಕೇ ಅರ್ವಾಕೇ ಅಸ್ತಿ ಭೇಷಜಮ್ ' (ಋ. ಸಂ. ೫-೮-೩೨-೫) ||

(೯) ಅಂತಮಾನಾಮ್ || ಅಂತಿಕ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ತಮಸ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ 'ತನೋದಪ್ತ' ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾದಿಗಿ ಲೋಪ. ಅತಿ ಹತ್ತಿರವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—“ಅಥಾತೇ ಅಂತಮಾನಾಮ್” (ಋ-ಸಂ-೧-೧-೬-೩) “ಶಿಕ್ಷಾ ವಸ್ಯೋ ಅಂತಮಸ್ಯ” (ಋ-ಸಂ-೧-೨-೨೨-೫) ಅಂತಿಕಂ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮವೂ, ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನವು ಅಂತೋದಾತ್ಮವೂ ಆಗುವುದೆಂದು ಮಾಧವನುತ.

(೧೦) ಅವಮೇ || ಅವ ಧಾತು. ರಕ್ಷಣಾದಿ ಅನೇಕಾರ್ಥ ಹೇಳಿದೆ. (ಭ್ರಾ-ಪ) 'ಅವೇ ಶ್ವ ವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವುದು ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—“ಅಸ್ಮೈ ಬಹೂನಾಮವಮಾಯೈ ಸಮೈ” (ಋ. ಸಂ. ೨-೬-೨೪-೨) “ಮಧ್ಯಮಸ್ಯಾಮವಮಸ್ಯಾಮುತಸ್ಯಃ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೨೬-೫) ||

(೧೧) ಉಪಮೇ || ಉಪಪೂರ್ವಕವಾದ ಮೀಧಾತುವಿಗೆ 'ಅನ್ಯೇಷ್ಟಮಿ ದೃಶ್ಯತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ. ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವುದು ಪರಿಮಿತಿಗೊಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—ಉಪಮೇ ಲೋಚನೇ ದಿವಃ (ಋ. ಸಂ. ೬-೬-೧-೪) “ಅಸ್ಮಾ ಇದುತ್ಯಮುಪಮಂ ಸ್ವರ್ಷಾಮ್” (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೨೬-೩) ||

ಹೀಗೆ ಹೆನ್ನೊಂದು ಅಂತಿಕ (ಹತ್ತಿರ) ನಾಮಗಳು || ೧೬ ||

ಅಥ ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಾನಿ | ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ ಷಟ್-
ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್

ಸಂಗ್ರಾಮ (ಯುದ್ಧ) ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ನಾಮಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ಸಂಗ್ರಾಮ ನಾಮಗಳು ಸಲವತ್ತಾರು ಇರುವುವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

[೧] ರಣಃ [೨] ವಿವಾಕ್ [೩] ವಿಖಾದಃ [೪] ನದನುಃ [೫] ಭರೇ
[೬] ಆಕ್ರಸ್ತೇ [೭] ಆಹವೇ (ಲ) ಅಜಾ [೮] ಪೃತನಾಜ್ಯಮ್ [೧೦] ಅಭೀಕೇ
[೧೧] ಸಮೀಕೇ [೧೨] ಮಮಸತ್ಯಮ್ [೧೩] ನೇಮಧಿತಾ [೧೪] ಸಜ್ಯಾಃ
[೧೫] ಸಮಿತಿಃ [೧೬] ಸಮನಮ್ [೧೭] ಮೀಷ್ಟೇ [೧೮] ಪೃತನಾಃ
[೧೯] ಸ್ಪೃಧಃ [೨೦] ಮೃಧಃ (೨೧) ಪೃತ್ಸು [೨೨] ಸಮತ್ಸು [೨೩] ಸಮಯೇಫ

[೨೪] ಸಮರಣೇ [೨೫] ಸಮೋಹೇ [೨೬] ಸಮಿಥೇ [೨೭] ಸಜ್ಜೇ (೨೮) ಸಜ್ಜೀ
 [೨೯] ಸಂಯುಗೇ [೩೦] ಸಂಜ್ಞಾಢೇ [೩೧] ಸಜ್ಞಮೇ [೩೨] ವೈತುತಾಯೇಢ
 [೩೩] ವ್ಯಕ್ತೇ [೩೪] ಆಣಾ [೩೫] ಶೂರಸಾತಾ [೩೬] ವಾಜಸಾತಾ [೩೭]
 ಸಮನೀಕೇ [೩೮] ಖಲೇ [೩೯] ಖಜೀ [೪೦] ಪಾಂಸ್ಯೇ [೪೧] ಮಹಾಧನೇ
 [೪೨] ವಾಜೇ [೪೩] ಅಜ್ಜ [೪೪] ಸದ್ಮ [೪೫] ಸಂಯತ [೪೬] ಸಂವತಃ ||

ಇತಿ ಷಟ್ಪದಿಶತಕ ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಾನಿ || ೧೭ ||

(೧) ರಣಃ || ಅಣ, ರಣ, ಕೃಣ-ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ ' (ಭ್ರಾ-ಫ) ' ವಶಿರಣೋರೂಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ' ವಾರ್ತಕ
 ದಿಂದ ಅಪ್ರಾಪ್ತಯ. ರಣಃ ಅಂದರೆ ಯುದ್ಧ. ಇದರಲ್ಲಿ ದುಂದುಭಿ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ, ಯೋಧರು
 ಪರಸ್ಪರ ಯುದ್ಧಮಾಡಲು ಗರ್ಜನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಕ್ರೀಡಾರ್ಥಕ ರಮು ಧಾತುವಿಗೆ ' ರಾಸ್ರಾಸಾ-
 ಮ್ರಾಸ್ಯೋ ' (ಉ. ೩-೧೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ನಿವಾರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ' ಅಟ್ರ-
 ಕುಪ್ಪಾಢ್ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ಯ. ವಿಚಿತ್ರಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದುದರಿಂದ ಯುದ್ಧವು ರಮಣೀಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.
 ಉದಾಹರಣೆ- ಮರುತ್ಪಾಢ್ ಇಂದ್ರ ವ್ಯಪ್ಪೋ ರಣಾಯ ' (ಮ. ಸಂ. ೩-೩-೧೧-೧) ||

(೨) ವಿವಾಕ್ || ವಿವಿಧವಾದ, ವಿರುದ್ಧವಾದ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಸಂಗ್ರಾಮ. ಉದಾ- ಹವನ್ನ
 ಉ ತ್ಪಾ ಹವ್ಯಂ ವಿವಾಚಿ ' (ಮ. ಸಂ. ೫-೩-೧೪-೨) ||

(೩) ವಿಪಾದಃ || ಖದ್ವಯೇಢ ಹಿಂಸಾಯಶ್ಚ ' (ಭ್ರಾ-ಫ) ಛಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಾದ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.
 ಕೂರರ ವಿವಿಧವಾದ ಸ್ಥಿಯೇಢ, ಹಿಂಸಾದಿಗಳು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆ- ತಂ ವಿಪಾದೇ ಸಸ್ತಿವುದ್ಧ
 ಕ್ರುತಂ ನರಮ್ ' (ಮ. ಸಂ. ೭-೮-೧೪-೪)

(೪) ನದನುಃ || ಇದ-ಅನ್ಯತ್ರೇ ಶಬ್ದೇ ' (ಭ್ರಾ. ಪ.) ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ನತ್ಯ. ' ಅನುಪ್ ನದೇಶ್ಚ ' (ಉ. ೩-೪೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಪ್ರತ್ಯಯ. ನದನುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾದದ್ದು ಯುದ್ಧ. ಉದಾ-
 ಯದಾ ಕೃಣೋತಿ ನದನುಃ ಸಮೂಹಸಿ (ಮ. ಸಂ. ೬-೨-೩-೪)

(೫) ಭರೇ || ' ದುಭ್ಯಾಢ್-ಧಾರಣವೋಪನಯೋಃ (ಜು-ಉಭ) ಪಚಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಅಪ್
 ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅಲ್ಲಿ ಪಚಾದಿಗಣಪಾಲದಲ್ಲಿ 'ಪಚ, ವಚ, ವಸ, ವದ,
 ಲಪ, ತಪ, ಭರಃ-ಎಂದು ಪಾಲ ಮಾಡಿವೆ. "ಬಿಭರ್ತಿ ಧೈರ್ಯಂ ಯಶೋ ವಾ ಭರಃ" ಯುದ್ಧವು ಭಟಿಂಗಿ ಧೈರ್ಯವನ್ನು
 ಅಥವಾ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಅಧಿಕಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ ಅಥವಾ 'ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ-' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಿ
 ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಿಂದ ಭಟಿರು ಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಎರಡು ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣ
 ಪರಿವಾಮದಿಂದ ಅಹ್ಯದಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ 'ಭ್ಯ-ಭರ್ಷನೇ' ಶ್ರಾದ್ಧಿ. ಸ್ವಾದಿ. ಇದರಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳು ಪರಸ್ಪರ

ಗದಮಸುತ್ತಾರೆ. ಜ್ಯೋಷ್ಠಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಘಸ್ತತ್ಯಯ ಬಂದರೂ 'ಜ್ಯಗ್ರಹೋಭಃ ಭಂದಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೆಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರ ಬರುವುದರಿಂದ ಭರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯೋಧರ ಧನ ಅಥವಾ ಆಯಸ್ಸು ಅಸಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ:—
 “ಅಸ್ತಿನಾ ಭರೇ ನೈತಮಂ ವಾಪಸಾತಾ” (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೪-೬) “ಅನು ಕ್ರೋಶಂತಿ ಕ್ಷಿತಯೋ ಭರೇಷು”
 (ಋ. ಸಂ. ೩-೬-೧೧-೫)

(೩) ಆಕ್ರನ್ನೇ || 'ಕದಿ, ಕ್ರದಿ, ಕ್ಲದಿ, -ಅಹ್ವಾನೇ, ರೋದನೇ ಚ' (ಭ್ರಾ-ಅ) ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಘಸ್ತತ್ಯಯ. ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ಯೋನ್ಯನಾಗಿ ಕರೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಬಂಧುವಿನಾಶವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಯುದ್ಧಸರಣ್ಯಾದಲ್ಲಿ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೬) ಅಹವೇ || 'ಹೈಷ್-ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಮ್.' (ಭ್ರಾ-ಉಭ) ಈ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಹಿ ಯುದ್ಧೇ' (ಪಾ-ಸೂ-೩-೩-೬೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪಸ್ತತ್ಯಯ. 'ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ' (ಪಾ-ಸೂ-೬-೧-೩೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. (ಉ) ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ. ಪರಸ್ಪರ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕರಿಯುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ:— “ನ ಕಶ್ಚನ ಸಹತ ಅಹವೇಷು” (ಋ. ಸಂ. ೪-೬-೩೦-೧)

(೮) ಅಜಾ || 'ಅಜ-ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ' ಧಾತು. (ಭ್ರಾ-ಸ) 'ಅಜ್ಯತಿಭ್ರಾಜ್ಜ್' (ಉ-೪-೧೬೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ಯಯ. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೀಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಭಟರು ವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ, ಹೇಡಿಗಳು ಸೋಲನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ, ಕ್ಷೇಪಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ-ಪರಸ್ಪರ ಅಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಎಸೆಯುತ್ತಾರೆ, ಅನ್ಯೋನ್ಯ ವೀರೈತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಅಕ್ಷೇಪಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—
 “ತೇನ ವಾಜಂ ಸನಿಷದಸ್ತಿನಾ ಜಾ” (ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೬-೪) ||

(೯) ಪ್ಯತನಾಜ್ಯಮ್ || ಪ್ಯತನಾಪದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅಜ್ಯಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಜ್ಯಾದಿಗಣಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾತ್ತದೇಶದಿಂದ ನಲೋಪ. ಪ್ಯತನಾ=ಸೇನೆ. ಸೇನೆಯ ಗಮನವುಳ್ಳದ್ದು ಯುದ್ಧ. ಉದಾ:—
 ‘ ಗನಾಂ ಸುದ್ಧಲಃ ಪ್ಯತನಾಜ್ಯೇಷು ’ (ಋ-ಸಂ-೮-೫-೨೧-೩) ||

(೧೦) ಅಭೀಕೇ || ಇಪ್-ಗತಾ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಭಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಅಲೀಕಾದಯಶ್ಚ' (ಉ-೪-೨೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ರೋಪವೂ ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ 'ನವಿದ್ಯತೇಭೀರ್ಯೇಷಾಂತೇ ಅಭೀಕಾಃ' ಭಯವಿಲ್ಲದಿರುವವರ ಎಂದರ್ಥ. ಅಭೀಕರಿಂದ (ಭಟರಿಂದ) ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದಾದುದರಿಂದ ಯುದ್ಧವೂ ಅಭೀಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—
 ‘ ಸಾಹಿ ವಜ್ರಿವೋ ದುರಿತಾದಭೀಕೇ ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೮-೨೬-೩) ||

(೧೧) ಸವೀಕೇ || ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇಪ್ಪಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಈಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುದ್ಧ ಸರಣ್ಯಾದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೨) ಮಮಸತ್ಯಮ್ || 'ಮಮ ಸತ್ಯಂ ಜಯಃ' ಇತಿ ಯೋಧೈಃ ಸಾಂ ವಾಕ್ಯವಿಷಯತ್ವಾತ್ ಮಮಸತ್ಯಂ ಯುದ್ಧಮ್. ನನಗೇ ನಿಜವಾದ ಜಯವೆಂಬ ಮಾತಿಗೆ ವಿಷಯವಾದುದರಿಂದ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಮಮಸತ್ಯಂ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದ್ದಿ

ಪ್ರಮೋದರಾದಿಗಣಪತಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಭಿಮತರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ:— ತ್ವಾಂ ಜನಾ ಮನುಸಕ್ಯೇಷ್ವಿತ್ಯುಕ್ತಂ (ಯ. ಸಂ. ೭-೮-೨೨-೪) ||

(೧೩) ನೇಮಧಿತಾ || 'ಸಂಧಿತ ವಸಂಧಿತ ನೇಮಧಿತ ಧಿಪ್ಪದಿಷಿ(ಯ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನೇಮಕದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತ್ವಾಧಾತುನಿಗೆ ತಪ್ಪತ್ಯಯ, ಇತ್ಯ ಅಥವಾ ಇಡೀಮವು ನಿವಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ದಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನೇಮಶಬ್ದ ಹೇಳಿದೆ. ಸಪ್ರಮ್ಯೇಕವಚನಕ್ಕೆ 'ಸುವಾಂ ಸುಲುಕ್'— (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ಇಂದ್ರಸ್ವರೋ ನೇಮಧಿತಾ ಹವಸ್ತೇ' (ಯ. ಸಂ. ೫-೩-೧೧-೧) 'ವಿದನ್ಮತೋರ್ ನೇಮಧಿತಾ ಚಿಕಿತ್ವಾನ್' (ಯ. ಸಂ. ೧-೫-೧೭-೫) 'ನೇಮಧಿತಾ ನ ಸೌಂಸ್ಯಾ' (ಯ. ಸಂ. ೮-೪-೨೮-೧೩) ||

(೧೪) ನಜ್ಯಾ || ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸಚ ಧಾತುವಿಗೆ ಒಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಅಂಕಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ (ಆಚ್). ಅಥವಾ ಸಮ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಕ್ಷಧಾತು, ಅಥವಾ ಕೃತಧಾತುವಿಗೆ ಅನ್ಯೇಷ್ಟಪಿ ದ್ವ್ಯತೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಪ್ರತ್ಯಯ ಬಿಂದುವು ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಇಲ್ಲಿ ಭಟಿರು ಹೊಗಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ, ಆಯುಧಗಳಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ಇಪುಧಿಃ ಸಂಜ್ಯಾಃ ಪೃತನಾಶ್ಚ ಸರ್ವಾಃ' (ಯ. ಸಂ. ೫-೧-೧೯-೫) ||

(೧೫) ಸಮಿತಿಃ || ಸಮ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಇತ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿಸ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಒತ್ತುಗಳು ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ಠಾಜಾನಃ ಸಮಿತಾವಿವ' (ಮು-ಸಂ-೮-೫-೯-೧)

(೧೬) ಸಮನಮ್ || 'ಸಮ, ಪ್ಪಮ-ಅನ್ವೈಕಲ್ಯೇ' (ಭ್ರಾ-ಪ) ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಶೂರರು ಇದರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕುಲಗೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ಜ್ಯಾ ಇಯಂ ಸಮನೇ ಪಾರಯಸ್ತೀ' (ಮು. ಸಂ. ೫-೧-೧೯-೩) 'ವಿ ಯಾ ಸ್ಯಜತಿ ಸಮನಮ್' (ಮು. ಸಂ. ೧-೪-೪-೧) ||

(೧೭) ಮೀಳತಮ್ || ಧನನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೨-೧೦-೧೧) ಧನವಿಮಿತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಯುದ್ಧವೂ ಮೀಳತಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಧನವುಳ್ಳದ್ದು ಸಮರು. ಮತ್ತೆಧೀನಯುಕ್ತತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಉಗಾಕಾರೇ' ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಲೋಪ. ನಾನಾ ಅಧರಣಗಳು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಂಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ಸ್ಯಮೀಳತೇ ನರ ಆಜಾ ಹವಸ್ತೇ' (ಮು. ಸಂ. ೧-೫-೫-೧) 'ಸ ಜಾವಿಯ್ಯಸ್ವಜಾತಿಮೀಳತೇ' (ಮು. ಸಂ. ೧-೭ ೧೦-೧) || ಸ್ವರ್ ಅಂದರೆ ನೀರು, ನೀರಿಗೋಸ್ಕರ ಸಂಗ್ರಾಮ ಆಚೌ=ಇತರ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೂ ಸಂಗ್ರಾಮವೆಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಭಾಷ್ಯ.

(೧೮) ಪೃತನಾ || 'ಪೃಹ್-ವ್ಯಾಯಾಮೇ'. ಧಾತು (ತು-೪) 'ಪೃಪೂಸಾಂ ಕಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾತ್ಯ ಅತಿದೇಶವಾದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಭಟಿರು ವಿಶೇಷವ್ಯಾಯಾಮಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಉದಾ:— 'ರಣಾಯ ನಿಷ್ಕಿನ್ ಪೃತನಾಸು ಕತ್ರೂನ್ ||'

(೧೯) ಸ್ಯಧಿಃ || 'ಸ್ವರ್ಧ-ಸಂಭವೇ'. (ಭ್ರಾ-೮-) 'ಕ್ವಿಪ್ಪತಿಪ್ರತ್ಯಿ'— (ಪಾ-ಸೂ-೩-೨-೬೮ ಪಾ) ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮೊದಲು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಪ್ಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಲೋಪವಾದ ಗ್ವಪೋದರಾದಿಪತಿತವಾದುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಮುಕಾರವೂ ಎರಡನೆಯ

ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಪೃಧ್ ಎಂದು ಧಾಂತಪದ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ. ಇಲ್ಲಿ ಭಟಿರು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಸ್ಪರ್ಧಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—“ಜಯೇನು ಸಂಯುಧಿ ಸ್ಪೃಧಃ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೫-೩) || ಸ್ಪೃಧ್ ಎಂಬುದು ಯುದ್ಧದ ಹೆಸರು. ಇದನ್ನು ವಾಹುತೃತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ತತ್ಪರೋತಿ ತದಾ—’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಬಂಸು ಅದರ ಮೇಲೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ಸ್ಯಂದಸ್ವಾಮಿ ಭಾಷ್ಯ ||

[೨೦] ಮೃಧಃ || ಮೃಧಾತುವು ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ಸ್ಯಂದಸ್ವಾಮಿ ಭಾಷ್ಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ‘ಮೃಧಃ’ ಎಂದು ರೂಪ. ಹಿಂಸೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಯುದ್ಧ. ಉದಾಹರಣೆ—“ಅಯಂ ಸುತಃ ಸುಮಖಮಾ ಮೃಧತ್ಯಃ” [ಋ. ಸಂ. ೨.೬.೨೧.೪] ‘ವಿನ ಇಂದ್ರ ಮೃಧೋ ಜಹಿ’ (ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೧೦-೪) ||

(೨೧) ಪ್ಲತ್ಯು || ಪ್ಲತನಾಶ್ಚ ಸಂಗ್ರಾಮನಾದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದೆ. [೧೮] ಅದರೂ ‘ನಾಸಿಕಾ ಪ್ಲತನಾ ಸಾನಾನಾಂ ನಮ್ಸತ್ ಸ್ತ ಪ್ರೋ ವಾಚ್ಯಾಃ’ [ಪ್ರಾ. ಸೂ. ೬.೧.೬೩ ವಾ] ಎಂಬುದರಿಂದ ಶನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ಲದಾದೇಶ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಕೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—‘ಯಮಗ್ರೇ ಪ್ಲತ್ಯು ಮರ್ತ್ಯಮ್’ [ಋ. ಸಂ. ೧-೨.೨೩.೨] ||

(೨೨) ಸಮತ್ವು || ಸಮ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥಕ ಅಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಮದ ಶಬ್ದ. ಯುದ್ಧವಾಡುವವರ ಅಯುಸ್ಸನ್ನು ಯುದ್ಧವು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಮುಡೀ-ಹರ್ಷೇ. ಧಾತು- ಸಮ್ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ್ವಿಪ್. ಸಮಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲೂರಭಟಿರು ಇಲ್ಲಿ ಹರ್ಷಪಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ :— ‘ಸಮತ್ವು ತ್ವಾ ಹನಾಮಹೇ’ (ಋ-ಸಂ-೫-೮-೩೬-೩) ‘ಧನ್ವನಾ ತೀವ್ರಾಃಸಮದೋ ಜಯಮು’ (ಋ-ಸಂ-೫-೧-೧೯-೩) ||

(೨೩) ಸಮಯೇ || ಮರ್ಯ ಶಬ್ದವು ಮನುಷ್ಯಪರ್ಮಾಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೨-೩-೧೧) ‘ಮರ್ಯಃ ಸಹ ವತತೇ ಇತಿ ಸಮರ್ಯಮ್’ ಮರಣತೀಲರಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಯುದ್ಧ. ಸಹಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಭಾವ ಬಂದಿದೆ. ಉದಾ :— ‘ಮಾಸ್ತೇ ತಾದೃಗಪಗೂಹಃ ಸಮರ್ಯೋ’ (ಋ-ಸಂ-೭-೭-೧೯-೪) ತವ ಸಭಾವ ಇಯನೂಸ ಮರ್ಯೋ’ (ಋ-ಸಂ-೧-೫-೭-೧) ||

(೨೪) ಸಮರಣೇ || ಮ, ಸ್ಯ-ಗತೌ. (ಭ್ರಾ-೪-) ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಇಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರಸಂಗತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಉದಾ :— ‘ಮಾಂ ವೃತಾಃ ಸಮರಣೇ ಹವಸ್ತೇ’ (ಋ-ಸಂ-೩-೭-೧೬-೫)

(೨೫) ಸಮೋಹೇ || ‘ಉಹಿರ್, ಧುಹಿರ್-ಅರ್ಧನೇ’ (ಭ್ರಾ-೪-) ಸಮ್ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಘಿಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆಗುಣ. ಸಪ್ರಮೈಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಇಲ್ಲಿ ಚನ್ಯಾಗಿ ಪರಸ್ಪರ ಓಡಿಬಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ‘ಅಗ್ರಿಗವ ಓಹಮ್’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಹಧಾತುವಿನ ರೂಪವೆಂದು ಸ್ಯಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಭಾಷ್ಯ. ಆಗ ಸಮ್ ಪೂರ್ವಕವಹ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಘಿಷ್ ಬಂದಾಗ ಪ್ಯಹೋದರಾದಿಪತಿತವಾದುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. (ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ) ಲಘೂಪಧಗುಣ ಹೇಳಬೇಕು. ಸುಭಟಿರು ರಥಾದಿಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ, ಅಥವಾ ಅವರಿಂದ ಕವಚಾದಿಗಳು ಧಂಪಲ್ಯ

ದುತ್ತದಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ :— ‘ ಸನೋಹೇ ವಾ ಯ ಅಶತ ’ (ಋ-ಸಂ-೧-೧-೧೬-೧) ಅಂತೋದಾತ್ತ ವಾದದ್ದು ಸಂಗ್ರಾಮವೆಂದೂ, ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವು ಉಮುಲುತವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಮಾಧವರ ಮತ. ‘ ಇಯತಿ ರೇಣೂ ಮಘನಾ ಸನೋಹಮ್ ’ (ಋ-ಸಂ-೩-೫-೨೩-೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಮುಲುತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

(೨೬) ಸಮಿಥೇ || ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಇನ್ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಸಮೀಣಃ’ (ಉ-೨-೧೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಕ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತರೂಪ. ಉದಾ:—“ಯದನ್ಯರೂಪಃ ಸಮಿಥೇ ಬಭೂಥ” (ಋ-ಸಂ-೫-೬-೨೫-೬) “ಸ ಇನ್ಯಹಾನಿ ಸಮಿಥಾನಿ ಮಜ್ಜನಾ” [ಋ-ಸಂ-೧-೪-೧೯-೫]

[೨೭] ಸಜ್ಜೇ || ‘ಚಕ್ಷಿಷ್-ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ನಾಚಿ.’ ಧಾತು. ಸಮ್ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ‘ಅನ್ಯೈಷ್ಟಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ಬಹುಲಂ ಸಂಜ್ಞಾಫಂದಿಸೋಃ’ (ಪಾ-ಸೂ. ೨-೪-೫೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಖ್ಯಾಣಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯ ದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿ (ಅ) ಲೋಪ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಮ್ಯವ್ಕ ಚಕ್ಷಿಧಾತುವಿಗೆ ವರ್ಣನಾರ್ಥ (ಬಿಡುವುದು) ಹೇಡಿಗಲಿಂದ ಇದು ಬಿಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ತೂರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಯುದ್ಧ. ಅಥವಾ ಸಮ್ಯವ್ಕ ವ್ಯಾಪ್ತೃರ್ಥಕ ಅಸುಧಾತುವಿಗೆ ‘ಡಿಚ್ಚ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಖಪ್ರತ್ಯಯ- ದಿತ್ವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಟಿಗೆ (ಅಶ್) ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ಯೋನ್ಯಸ್ಪರ್ಶಿಗೆ ಭಟಿರು ಸೇರುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಯುದ್ಧಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೨೮) ಸಜ್ಜೇ || ಸಮ್ ಪೂರ್ವಕ ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಅನ್ಯೈಷ್ಟಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಲೋಪ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಖಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೂ ಇವೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅರ್ಥ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾ:— ‘ ಸಂಜ್ಞೇ ಸಮತ್ಸು ವೃತ್ತಾಹಾ ’ (ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೨೧-೧) ||

(೨೯) ಸಂಯುಗೇ || ‘ಯುಚಿರ್-ಯೋಗೇ’ ಧಾತು. (ಠ-ಉ) ಘಷ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಕ್ತಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಯುಗಲ್ಪ ವಾಕ್ಯಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಿಪಾತದಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಿಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ನಿಪಾತ ವೆಂದುದರಿಂದ ರಥಾದ್ಯುಪಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು. ||

(೩೦) ಸಂಗಥೇ || ‘ಗೂಢಯೂಥ ವೈರ್ಥಪ್ರಷಾದಯಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮ್ ಪೂರ್ವಕ ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಥಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಪಾತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಸೇರುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—‘ಆ ಯೇ ವಾಮಸ್ಥ ಸಂಗಥೇ’ (ಋ. ಸಂ. ೨-೮-೬-೫) ||

(೩೧) ಸಜ್ಜಮೇ || ಸಮ್ಯವ್ಕ ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಗ್ರಹವೃದ್ಧಿನಿಕ್ರಮತ್ಸು’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತರೂಪ. ಉದಾಹರಣೆ—‘ಜೈತ್ರಂ ಯನ್ತ್ರೇ ಅನುನಾಮಾಮ ಸಂಗಮೇ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೧೪-೩) ||

(೩೨) ವೃತ್ತಕೂರ್ಯೇ || ಮೇಘನಾಮದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಶಬ್ದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೦-೨೮) ಇಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸ ರೂಪಶತೃ ಅರ್ಥ. 'ತುಂ-ಗತಿತ್ತರಹಿಂಸಯೋಃ' (೨-೪) ಧಾತು. ಅಪ್ಪಾಡ್ಯದಿಗಣಪತಿವಾದುದರಿಂದ ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತನಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ರಾಕ್ಷಸರೂಪಶತೃವು ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ಇಂದ್ರೋ ವ್ಯಣೇತ ವೃತ್ತಕೂರ್ಯೇ—' , ಯೂಯಮಿಂದ್ರ ಮವ್ಯಣೇದ್ಧಂ ವೃತ್ತಕೂರ್ಯೇ' ||

(೩೩) ಪೃಷ್ಠೇ || 'ಪೃಚೇ-ಸಂಸರ್ಕ.' ಧಾತು. 'ಸುಪ್ರಚ್ಛಿಕೃತ್ಯುಸಿಭುಃ ಕಿತ್' (ಉ. ೩-೬೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಸಪ್ರತ್ಯಯ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಶುಕ್ತ ಬಂದಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪಪ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಭಟರು ಪರಸ್ಪರ ಸಂಸರ್ಕ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಯುದ್ಧ ಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೩೪) ಆಣೌ || ಅಣ ಧಾತುವಿಗೆ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಹೇಳಿದೆ. (ಭೃ. ಪ.) 'ಪವಿಷಿವೇಧಸಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಹ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಅಣ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ರಮ್ಯಂತರೂಪ. ರಣಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ಅರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ತುಂ ಶುಷ್ಣಂ ವೃಜನೇ ಪೃಷ್ಠೇ ಆಣೌ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೪-೩) || ಆಣೌ ಎಂಬುದು, ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮ ವೆಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿ ಭಾಷ್ಯ.

(೩೫) ಶೂರಸಾತೌ || ಶು.ಗತೌ. ಇದು ಸೂತ್ರಪತಿಧಾತು. 'ಶುಚಿಮೀನಾಂ ದೀರ್ಘಶ್ಚ' (ಉ. ೨-೨೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಣಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಶೂರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪಣು-ದಾನೇ. ಧಾತಾದ್ವಿಗಿ ಸಪ್ರ. 'ಉತಿಯೂತಿಜೂತಿಪಾತಿಹೇತಿರ್ಕರ್ಯಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವರಕೈಸ್ವೀಸ್ವರ ಸಾತಿ ಎಂದು ನಿಪಾತಿತ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪೋಧಾತುಮಗೂ 'ದ್ಯುತಿಸ್ಯತಿ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈತ್ವಾಭಾವ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಶೂರರಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ವೇತನದಾನ ಅಥವಾ ಮರಣವಿರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ರಮೀರೂಪ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ಯಃ ಶೂರಸಾತೌ ಪರಿತಕ್ಮೋ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೩೩-೧)

(೩೬) ವಾಜಸಾತೌ || ವಾಜವೆಂದರೆ ಅನ್ನವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಯುದ್ಧದಿಂದ ಭಟರಿಗೆ ಅನ್ನ ಕೊಡ ಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಅವರಿಗೆ ಯುದ್ಧವೇ ಜೀವಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ವೃಥೇ ಚ ನೋ ಭವತಂ ವಾಜಸಾತೌ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೫-೬) ||

(೩೭) ಸಮನೀಕೇ || ಅನ-ಪ್ರಾಣನೇ (ಅದಾ-ಪ) 'ಅನಿಹ್ಯಪಿಭ್ಯಾಂ ಕಿಚ್ಛ' (ಉ. ೪-೧೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಕನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಮ ಉಪಸರ್ಗ. ಜೀವಿಸಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಅನೀಕ ಅಥವಾ ನರ್ವಪೂರ್ವವಾದ ಟೇರ್-ಪ್ರಾಪಣೇ. ಧಾತುವಿಗೆ 'ಪಿಪೀಲಿಕಾದಯಶ್ಚ' (ಉ. ೪-೨೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನೀಕವೆಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಲಿಸಲ್ಪಡ ದಿರುವುದು ಅನೀಕ ಸೇವಾಪೀಪವೆಂದರ್ಥ. ಸಂಗ್ರಾಣ ಅನೀಕಾನ್ ಯಸ್ಮಿನ್. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೇನಿಗಳ ಸಮಾನೇಕವಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ಭೋಜಃ ಕತ್ರೂನ್ ಸಮನೀ ಕೇಷು ನೇತಾ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೪-೫)

(೩೮) ಮುಲೇ || ಮಜ-ಮುನೇ. (ಭೃ-ಪ) ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯಣ' (ಪಾ.ಸೂ.೩-೬-೧೧೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಧಾತು ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಲಕಾರಾದೇಶ. ಇಲ್ಲಿ ಭಟರು ಮರ್ದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಸಂಚಲನಾರ್ಥಕ ಸ್ವಲಠಾತುವಿಗೆ ಘ ಬಂದವೂ ಈ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ ಹೇಳಬೇಕು.

ಹೇಡಿಗಳು ಅಲ್ಲಿ ಸ್ಥೂಲನಹೊಂದುತ್ತಾರೆ (ಹೆದರು ಓಡುತ್ತಾರೆ) ಉದಾಹರಣೆ— ಖಲೀ ನ ಪರ್ವಾನ್ ಪ್ರತಿ ಹಸ್ತಿ ಭೂರಿ' [ಮ. ಸಂ. ೮-೧೬-೨]

(೩೯) ಖಜೀ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅರ್ಥ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ— 'ಕರ್ಮನ್ ಕರ್ಮ ಧಾತೃತಃ ಭೂತಿಃ ಖಜಜ್ಜರಃ' [ಮ. ಸಂ. ೧-೭-೧೫-೧] ||

[೪೦] ಪೌಂಸ್ಯಃ || ಬಲನಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. [೧-೧೦-೨೪]. ಈ ಯುದ್ಧದಿಂದ ಅಧಿಕ ವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸಂಗ್ರಾಮಪರಾಯದಲ್ಲಿ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೪೧) ಮಹಾಧನೇ || ಮಹ-ಪೂಜಾಯಾಮ್. [ಭ್ರಾ.ಪ.] 'ನರ್ತಮಾನೇ ಶೃಪದ್-' [ಉ. ೨-೭೮] ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಹತ್ ಎಂದು ನಿವಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರೀತನಾರ್ಥಕ ಧಿವ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಚಾದಿಗಣಪತಿವಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ಚಾಪ್ರತ್ಯಯ ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಪತಿವಾದುದರಿಂದ ವಚಾರ, ಧರಾಲೋತ್ತರೇಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ. ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವುದು ಧನ. ಇದರ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಯುದ್ಧವೂ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಮಹಚ್ಛಾಸೌ ಧನಶ್ಚ. ಮಹಾಧನಮ್. ಅಧಿಕ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದುದ್ದು. ಇದರಿಂದ ಅಧಿಕ ಧನಲಾಭವಾಗುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ:- 'ಇಂದ್ರಂ ವಯಂಮಹಾಧನೇ' (ಮ. ಸಂ. ೧-೧-೧೩-೫) 'ನಾಸ್ಯ ವರ್ತಾ ನ ತರುತಾ ಮಹಾಧನೇ' (ಮ. ಸಂ. ೧-೩-೨೧-೩) ||

(೪೨) ವಾಜೇ || ಇದ ಬಲನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೩-೭-೩) 'ಇಂದ್ರವಾಜೇನು ನೋ ಅವ' (ಮ.ಸಂ.೧-೧-೧೩-೪) 'ತಂ ತ್ವಾ ವಾಜೇಷು ವಾಜಿನಮ್' (ಮ.ಸಂ.೧-೧-೮-೩) ||

(೪೩) ಅಜ್ಜ || 'ಅಜ-ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ' (ಭ್ರಾ.ಪ.) ಔಷಾದಿಕಮನಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪರಪ್ರಬ ಸಂಗತರಾಗುತ್ತಾರೆ, ಆಯುಧಪ್ರಕ್ಷೇಪವರುತ್ತದೆ. ಉದಾ :- 'ಅಗ್ನಿರ್ವಾದೀದೇಚ್ಚಿತಿ ಇದ್ಧೋ ಅಜ್ಜನ್ಯ' (ಮ. ಸಂ. ೧-೭-೧೬-೨) ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಭವಾ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಮಾಧವರ ಛಾಂತ್ಯ. ||

(೪೪) ಸೆವ್ || ಗತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಕ ಸದ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಮನಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ನಾಶಹೊಂದುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೪೫) ಸಂಯತ್ || ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಯಮಧಾತು ಅಥವಾ ಪ್ರಯತ್ನಾರ್ಥಕಯೋಧಾತುವಿಗೆ ಔಷಾದಿಕ ಕ್ರಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಮಿನ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದಾಗ ತುಗಾಗಮ. ಜಯಸಲು ಅಧಿಕ ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಾರೆ, ಕುದುರೆ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಚನ್ನಾಗಿ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ಇಲಾನ್ಯಃ ಸಂಯತಃ ಕರತ್' (ಮ.ಸಂ.೫-೭-೨-೨) ಸಂಯತ್ ಅಂದರೆ ಸಂಗ್ರಾಮವೆಂದು ಹೆರದತ್ತನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ.

(೪೬) ಸಂವತಃ || ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವವಾದ ವನಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪದಾದಿಗಣಪತಿವಾದುದರಿಂದ ಕ್ರಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಅನುದಾತ್ವೀಪ-' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕ (ನ) ಲೋಪ ಬಂದಾಗ ಕ್ರಿಸ್ ಪ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ತುಗಾಗಮ.

ಸಂವತ್ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಶೂರರಿಂದ ಹೊಂದತಕ್ಕದ್ದು ಸಂಗ್ರಾಮ. ಉದಾಹರಣೆ—ಪರಶ್ಯಾ; ಅಧಿ ಸಂವತ್ಸಃ [ಮ. ಸಂ. ೬-೫-೨೬-೫] “ಸ ಸಂವತ್ಸೋ ನವಜಾತಸ್ತು ತುರ್ಯಾತ್” [ಮ. ಸಂ. ೪-೧-೬-೩] ||

ಹೀಗೆ ನಲವತ್ತಾರು ಸಂಗ್ರಾಮದ ಹೆಸರು. || ೧೭ ||

ಸಂಗ್ರಾಮಃ ಕಸ್ಮಾತ್ ಸಂಗಮನಾದ್ವಾ ಸಂಗರಣಾದ್ವಾ ಸಂಗತೌ
ಗ್ರಾಮಾವಿತಿ ವಾ ||

ಸಂಗ್ರಾಮ (ಯುದ್ಧ) ಎಂದರೇನು ? ಸಂಗ್ರಾಮವೆಂದರೆ—ಸಂಗಮನಾದ್ವಾ ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವ ಯೋಧರೂ ಹೋಗಿ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಾಮವೆಂದು ಹೆಸರು; ಸಂಗರಣಾದ್ವಾ ಸಂಗ್ರಾಣಂತೇ ಸಂಶಬ್ದಾಯಂತೇ ಶೂರಾಯತ್ರ ಪರಸ್ಪರೇಣ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶೂರರಾದ ಯೋಧರು ವಿರಾಲಾಭಗಳಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ನಿಂದಿಸುತ್ತಾ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದ ಮಾಡುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಾಮವೆಂದು ಹೆಸರು; ಸಂಗತೌ ಗ್ರಾಮಾವಿತಿ ವಾ ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮವೆಂದರೆ ಜನಾಂಗವು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇಶದವರು. ಎರಡು ಊರಿನವರು ಅಥವಾ ಜನಾಂಗದವರು ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿ ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಾಮವೆಂದು ಹೆಸರು.

ತತ್ರ ಖಿಲ ಇತ್ಯೇತಸ್ಯ ನಿಗಮಾ ಭವಂತಿ ||

ಈ ನಲವತ್ತಾರು ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಖಿಲ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಇರುವುದು ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ.

ಇತಿ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ದಶಮಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಭೀ ೩ ದಮೇಕಮೇಕೋ ಅಸ್ಮಿ ನಿಷ್ಪಾಳಭೀ ದ್ವಾ ಕಿಮು ತ್ರಯಃ ಕರಂತಿ | ಖಿಲೇ ನ ಪರ್ಷಾನ್ವೃತಿಹನ್ಮಿ ಭೂರಿ ಕಿಂ ಮಾ ನಿಂದಂತಿ ಶತ್ರುವೋಽನಿಂದ್ರಾಃ || (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೮-೭) ಅಭಿಭವಾಮೀದಮೇಕಮೇಕೋಽಸ್ಮಿ ನಿಃಷಹಮಾಣಃ ಸಪತ್ನಾನಭಿಭವಾಮಿ ದ್ವಾ

ಕಿಂ ಮಾ ತ್ರಯಃ ಕುರ್ವಂತೈಕೇ ಇತಾ ಸಂಖ್ಯಾ ದ್ವೌ ದ್ರುತರರಾ ಸಂಖ್ಯಾ ತ್ರಯಸ್ತ್ರೀಣತಮಾ ಸಂಖ್ಯಾ ಚತ್ವಾರಶ್ಚಲಿತತಮಾ ಸಂಖ್ಯಾ-
ಷ್ಠಾವಶ್ಚೋತೇರ್ನವ ನ ವನನೀಯಾ ನವಾಪ್ತಾ ವಾ ದಶ ದಶ್ವಾ
ದ್ಯಷ್ಟಾರ್ಥಾ ವಾ ವಿಂಶತಿದ್ವಿರ್ದಶಶತಃ ಶತಂ ದಶದಶತಃ ಸಹಸ್ರಂ
ಸಹಸ್ರದಯುತಂ ನಿಯುತಂ ಪ್ರಯುತಂ ತತ್ರದಭ್ಯಸ್ತಮುಂಬುದೋ
ಮೇಘೋ ಭವತ್ಕರಣಮುಂಬು ತಜ್ಜೋಮ್ಬುದೋಮ್ಬುದ್ವಾತೀತಿ
ವಾಮ್ಬುದ್ವವತಿತಿ ವಾ ಸ ಯಥಾ ಮಹಾನ್ ಬಹುಭವತಿ
ವರ್ಷಸ್ತದಿವಾರ್ಬುದಂ | ಖಲೇನ ಪರ್ಷಾನ್ವತಿ ಹನ್ಮಿ ಭೂರಿ ಖಿಲ
ಇವ ಪರ್ಷಾನ್ವತಿಹನ್ಮಿ ಭೂರಿ ಖಿಲ ಇತಿ ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮ
ಖಿಲತೇರ್ವಾ ಸ್ವಲತೇರ್ವಾಯಮಪೀತರಃ ಖಿಲ ಏತಸ್ಯಾದೇವ
ಸಮಾಸ್ಯನ್ನೋ ಭವತಿ | ಕಿಂ ಮಾ ನಂದಂತಿ ಶತ್ರುವೋನಿಂದ್ರಾಃ | ಯ
ಇಂದ್ರಂ ನ ವಿವಿದುರಿದ್ರೋ ಹ್ಯಹಮಸ್ಮ್ಯನಿಂದ್ರಾ ಇತರ ಇತಿ ವಾ
ವ್ಯಾಪ್ತಿಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾತವೋ ದಶ ತತ್ರ ದ್ವೇ ನಾಮನೀ
ಆಕ್ಷಾಣ ಆಕ್ಷವಾನ ಆಪಾನ ಆಪ್ತವಾನೋ ವಧಕರ್ಮಾಣ
ಉತ್ತರೇ ಧಾತವಸ್ತ್ರಯುಪ್ಪಿಂಶತ್ಸನ್ನ ವಿಯಾತ ಇತ್ಯೇತದ್ವಿಯಾತಯತ
ಇತಿ ವಾ ವಿಯಾತಯೇತಿ ವಾ | ಆಖಂಡಲ ಪ್ರಹೂಯಸೇ ಆಖಂಡಾ-
ಯಿತಃ ಖಂಡಂ ಖಂಡಯತೇಸ್ತದಿತ್ಯಂತಿಕವಧಯೋಃ ಸಂಸೃಷ್ಟಕರ್ಮ
ತಾಡಯತೀತಿ ಸತಃ ||೧೦||

ಅಧೀದಮೇಕಮೇಕೋ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು—

ಇಂದ್ರನಾದ ನಾನು ಈಗ ಕನ್ನೊಬ್ಬರ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ನಾನೊಬ್ಬನೇ ಒಬ್ಬ ಶತ್ರುವನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸುವೆನು.
ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸುವ ನಾನು ಬಲಶಾಲಿಯಾದ ಇಬ್ಬರು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಹ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಬಲ್ಲೆನು.
ಅಷ್ಟೇ ಏಕೆ ? ಮೂರು ಮಂದಿ ಶತ್ರುಗಳು ಇದ್ದರೂ ನನ್ನನ್ನು ಏನು ಮಾಡಬಲ್ಲರು ? ದ್ವಿತನು ಧಾನ್ಯದ ತೆನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕಾಳು
ಗಳನ್ನು ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಬಡಿದು ಉದುರಿಸುವಂತೆ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಮತ್ತರಾದ ಅನೇಕಮಂದಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನುನಾನು ಕೊಲ್ಲುವೆನು.
ನನ್ನ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಅರಿಯದೆ ವಿರೋಧಿಗಳು ನನ್ನನ್ನು ನಂದಿಸಲು ಸಮರ್ಥರೇ ?

ಅಭಿಭವಾಮಿದಮೇಕಮೇಕೋಽಸ್ಮಿ ನಿಷ್ಪಹಮಾಣಃ ಸಪತ್ನಾ
 ನಭಿಭವಾಮಿ | ದ್ವೌ ಕಿಂ ಮಾ ತ್ರಯಃ ಕುರ್ವಂತಿ | ಏಕ ಇತಾ
 ಸಂಖ್ಯಾ ದ್ವೌ ದ್ರುತರಲಾ ಸಂಖ್ಯಾ | ತ್ರಯಸ್ತೀರ್ಣತಮಾ ಸಂಖ್ಯಾ |
 ಚತ್ವಾರಶ್ಚ ಲಿತತಮಾ ಸಂಖ್ಯಾ | ಅಷ್ಟಾವಶ್ನೋತೇಃ | ನವ ನ
 ವನನೀಯಾ ನಾವಾಪ್ತಾ ವಾ | ದಶ ದಸ್ತಾ ದೃಷ್ಟಾರ್ಥಾ ವಾ |
 ವಿಂಶತಿರ್ದ್ವಿದರ್ಶತಃ | ಶತಂ ದಶದಶತಃ | ಸಹಸ್ರಂ ಸಹಸ್ವತ್ |
 ಅಯುತಂ ನಿಯುತಂ ಪ್ರಯುತಂ ತತ್ರದಭ್ಯಸ್ತಂ |

ನನ್ನ ಎದುರಿಗಿರುವ ಒಬ್ಬ ಶತ್ರುವನ್ನು ನಾನೊಬ್ಬನೇ ಇತರರ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಸೋಲಿಸಬಲ್ಲೆನು.
 ಹಾಗೆಯೇ ಅನೇಕ ಶತ್ರುಗಳ ಪ್ರಹಾರಗಳನ್ನು ತಡೆದು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಅವರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೋಲಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಇಂದ್ರನ
 ವಾಕ್ಯವು. ಇಲ್ಲಿ ಏಕ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವು. ಇಕ್ಷ್-ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಏಕ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು
 ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಒಂದು ಎಂದು ಎಣಿಸುವಾಗ ಒಂದು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಎಂದರೆ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು
 ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತೇವೆ. ದ್ವೌ-ದ್ರುತರಲಾ ಸಂಖ್ಯಾ | ದ್ವೌ ಎಂದರೆ ಎರಡು. ಈ ಶಬ್ದವು
 ಓಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ದ್ರು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಒಂದಾದ ಕೂಡಲೇ ಎರಡು ಎಂದು ಬೇಗನೆ ಎಣಿಸುವುದು
 ರಿಂದ ದ್ವೌ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಎಂಬರ್ಥ ಬಂದಿದೆ.

ತ್ರಯಸ್ತೀರ್ಣತಮಾ ಸಂಖ್ಯಾ ! ತ್ರಯಃ ಮೂರು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ತೃ ದಾಟು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.
 ಎರಡು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯು ದಾಟಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ತ್ರಯಃ ಮೂರು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯು ನಿರ್ದೇಶವಿರುವುದು. ಚತ್ವಾರಶ್ಚ ಲಿ-
 ತತಮಾ ಸಂಖ್ಯಾ-ಚತ್ವಾರಃ ನಾಲ್ಕು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಚಲಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಚಲತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ
 ಮೂರಾದ ಕೂಡಲೇ ನಾಲ್ಕು. ನಾಲ್ಕಾದ ಕೂಡಲೇ ಐದು, ಎಂದು ಚಲನಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಅಷ್ಟಾವಶ್ನೋತೇಃ
 ಅಷ್ಟಾ ಎಂಟು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಶ್-ವ್ಯಾಪಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಅಶ್ನೋತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದವು (ಅಥವಾ
 ಸಂಖ್ಯೆಯು) ಒಂದರಿಂದ ಏಳನವರೆಗೆ ಇರುವ ಸಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಷ್ಟಾ ಎಂದರೆ ಎಂಟು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು
 ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ನವ ನ ವನನೀಯಾ ನವಾವ್ತಾ ವಾ. ನವ ಒಂಭತ್ತು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನನ್-ಗ್ಲಿಪು ಅಥವಾ
 ನ+ಅ+ಅಲ್ಪಂ ಹೊಂದಿದಿರು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ, ಎಂದರೆ ಈ ಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ನವಮಾತಿಥಿಯು ಒಳ್ಳೆಯ
 ಕಾರ್ಯಕ್ಕೂ ಪ್ರಶಸ್ತವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ನವ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ದಶ ದಸ್ತಾ ದೃಷ್ಟಾರ್ಥಾ ವಾ-ದಶ ಹತ್ತು
 ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ದಸ್ ಮುಗಿದುಹೋಗು ನ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ದಸ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ದೃಶಿರ್-ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀ ನೋಡು ಎಂಬ
 ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿಬಿಡುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಹತ್ತು ಸಂಖ್ಯೆಯು ಕಳೆದನಂತರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ೧೧, ೧೨, ೧೩
 ಮುಂತಾದ ಸಂಖ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಬಂದ ೧, ೨, ೩ ಮೊದಲಾದ ಸಂಖ್ಯೆಗಳೇ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಬರುವುದನ್ನು ನಾವು ನೋಡುತ್ತೇವೆ.
 ಆದ್ದರಿಂದ ಪುನಃ ಪುನಃ ನೋಡುವುದರಿಂದ ಈ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ದಶ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ವಿಂಶತಿರ್ದ್ವಿದರ್ಶತಃ-ವಿಂಶತಿ
 ಇಪ್ಪತ್ತು ಎಂದರೆ ಎರಡು ಹತ್ತುಗಳು ಎಂಬರ್ಥವು. ಶನಂ ದಶದಶತಃ ಶತಂ-ನೂರು ಎಂದರೆ ಹತ್ತುಸಲ ಹತ್ತು ಸಂಖ್ಯೆಗಳು.

ಕಹಸ್ತಂ ಸಹಸ್ತಕ್—ಸಹಃ ಎಂದರೆ, ಬಲವು ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿಯು. ಸಹಸ್ತಂ—ಸಾವಿರ ಎಂದರೆ ಸಾವಿರ (ಅನೇಕ) ಸಂಖ್ಯೆಗಳ ನೋಟಗೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಬಹಳ ಬಲವುಳ್ಳದ್ದು. ಬಲವುಳ್ಳದ್ದರಿಂದಲೇ ಸಹಸ್ತಂ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆಯುತಂ ಎಂದರೆ, ಹತ್ತುಸಾವಿರ. ಅದರಂತೆ, ಆಯುತಂ ನಿಯುತಂ ಪ್ರಯುತಂ ತತ್ತ್ವದಭ್ಯಸ್ತಂ | ಆಯುತಂ ನಿಯುತಂ ಪ್ರಯುತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಮತ್ತೊಂದು ಹತ್ತು ಪಾಲಿನಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಆಯುತಂ ಎಂದರೆ ಹತ್ತುಸಾವಿರ. ನಿಯುತಂ ಎಂದರೆ ಒಂದಲಕ್ಷ, ಪ್ರಯುತಂ ಎಂದರೆ ಹತ್ತುಲಕ್ಷ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಆರ್ಜುನೋ ಮೇಘನೋ ಭವತಿ ಅರಣಮಂಜು ತದ್ವೋದಮ್ಬುದಃ |
 ಅಂಜುಮದ್ಭಾತೀತಿ ವಾ | ಅಂಜುಮದ್ಭವತೀತಿ ವಾ | ಸ ಯಥಾ
 ಮರ್ಹಾ ಬಹುರ್ಭವತಿ ವರ್ಷಸ್ವದಿವಾರ್ಬುದಂ | ಖಲೇ ನ ವರ್ಷಾ—
 ನೃತಹನ್ಮಿ ಭೂರಿ | ಖಲ ಇವ ವರ್ಷಾನ್ ಪ್ರತಿಹನ್ಮಿ ಭೂರಿ | ಖಲ
 ಇತಿ ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮ | ಖಲತೇರ್ವಾ ಸ್ವಲತೇರ್ವಾ |
 ಅಯಮಪೀತರಃ ಖಲ ಏತಸ್ಮಾದೇವ ಸಮಾಸ್ಯನ್ನೋ ಭವತಿ | ಕಿಂ
 ಮಾ ನಿಂದಂತಿ ಶತ್ರುವೋಽನಿದ್ರಾಃ | ಯ ಇಂದ್ರಂ ವಿವಿದುರಿದ್ರೋ
 ಹ್ಯಹಮಸ್ಮ್ಯ ನಿಂದ್ರಾ ಇತರ ಇತಿ ವಾ |

ಆರ್ಜುನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಘನೆಂದರ್ಥವು. ಅರಣ ಅಥವಾ ಅಂಜು ಎಂದರೆ, ಉದಕವು. ಉದಕವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಎಂದರೆ ಸುರಿಸುವುದರಿಂದ ಆರ್ಜುನ ವೆಂದರೆ ಮೇಘವು. ಮೇಘವು ಯಾವ ರೀತಿ ಬಹುದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸುವುದೋ ಅದಂತೆ ಮೇಘನೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಆರ್ಜುನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೋಟಿ ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯಾನಾಚಕ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಅಥವಾ ಆರ್ಜುನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂಜುಮದ್ಭಾತೀತಿ ವಾ ನೀರಿನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಮೇಘನೆಂಬ ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಅಂಜುಮದ್ಭವತೀತಿ ವಾ ನೀರಿನಂತೆಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಮೇಘನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಆರ್ಜುನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಆರ್ಜುನ ಎಂದರೆ ಮೇಘವು ಯಾವ ರೀತಿ ಬಹಳವಾದ್ದೆನ್ನಿಸ್ತಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವುದೋ ಅದರಂತೆ ಆರ್ಜುನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಖ್ಯಾನಾಚಕ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಸಂಖ್ಯೆ ಎಂದರೆ ಕೋಟಿ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಖಲೇ ನ ವರ್ಷಾನ್ ಪ್ರತಿಹನ್ಮಿ ಭೂರಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಖಲ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಾಮ ಅಥವಾ ಯುದ್ಧವೆಂದರ್ಥವು ಈ ಖಲಶಬ್ದವು ಬೀಳು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಖಲಿತಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಕೊಲ್ಲು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಸ್ವಲಿತಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಕಣದಲ್ಲಿ ಧಾನ್ಯಗಳ ಜೊಟ್ಟನ್ನು ತೂರುವಂತೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಚದುರಿಸಿ ಕೊಲ್ಲುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಇದು ಇಂದ್ರನ ವಾಕ್ಯವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಯುದ್ಧ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಭಟರು ಸತ್ತು ಬೀಳುವುದರಿಂದ ಬೀಳು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಖಲಿತ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಖಲಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಕೊಲ್ಲುವುದರಿಂದ ಕೊಲ್ಲು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಸ್ವಲಿತಧಾತುವಿನಿಂದ ಖಲ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಖಲಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಾಮ ಅಥವಾ ಯುದ್ಧವೆಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ, ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಬಡಿಯುವುದು, ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದವು ಯೋಗವಿರುವುದು ಕಿಂ ಮಾ ನಿಂದಂತಿ ಶತ್ರುವೋಽನಿದ್ರಾಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನಿದ್ರಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನೊಡನಿಲ್ಲದಿರುವವರ ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನನ್ನು

ಭಜಿಸದಿರುವವರು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂದ್ರನು ತಮ್ಮಕಡೆಗೆ ಇಲ್ಲದ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದ ಶತ್ರುಜನರು ಇಂದ್ರನಾದ ನನ್ನನ್ನು ಹೇಗೆ ನಿಂದಿಸಬಲ್ಲರು ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದಿರುವವರು ನಾನೇ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೇಗೆತಾನೇ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲರು? ಇಂತಹ ಜನರು ನನ್ನನ್ನು ಹೇಗೆತಾನೇ ನಿಂದಿಸಬಲ್ಲರು?

ಅಥ ವ್ಯಾಪ್ತಿಕರ್ಮಾಣಃ | ವ್ಯಾಪ್ತಿಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾತವೋ

ದಶ ||

ಅನಂತರವ್ಯಾಪ್ತಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಹತ್ತು ಧಾತುನಾಮಗಳನ್ನು ಈಗ ಹೇಳಲಾಗುವುದು.

- (೧) ಇನ್ನತಿ (೨) ನಕ್ಷತಿ (೩) ಆಕ್ಷಾಣಃ (೪) ಆನಟ್
 (೫) ಆಷ್ಟ (೬) ಆಪಾನಃ (೭) ಅಶತ್ (೮) ನಶತ್
 (೯) ಆನಶೇ (೧೦) ಆಶ್ನುತಃ

ಇತಿ ದಶ ವ್ಯಾಪ್ತಿಕರ್ಮಾಣಃ || ೧೮ ||

(೧) ಇನ್ನತಿ || ಹತ್ತು ವ್ಯಾಪ್ತಿಪ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇವಿ-ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಭ್ರಾದಿ, ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮು. ಲಟ್. ವಧಿಕಿಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದರೂ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥ ವಿರುವುದರಿಂದ ಆಯಾಯ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆ:— 'ಸಧೀನಾಂ ಯೋಗಮಿಸ್ತತಿ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೩೫-೨) ||

(೨) ನಕ್ಷತಿ || ನಕ್ಷ, ಣಕ್ಷ, ಗತೌ-ಭ್ರಾದಿ. ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ಶಪ್. 'ನಕ್ಷದ್ವಾಮಂ ತತುರಿಂ ಪರ್ವತೇ ಸ್ವಾಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೪-೬-೧೩-೨); ವೃದ್ಧಸ್ಯ ಚಿದ್ಧರ್ಭತೋ ದ್ಯಾಮಿನಕ್ಷತ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೧೦-೪) ||

(೩) ಆಕ್ಷಾಣಃ || ಅಕ್ಷ್ಯ-ವ್ಯಾಪ್ತಿ-ಧಾತು. ಲಟ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಶಾನಜಾದೇಶ. 'ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಪ್. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಭ. ಆರ್ + ಸಾನ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವೃಕ್ಷಭ್ರಷ್ಟ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ತ. ಸಕಾರಪರದಲ್ವಿರುವುದರಿಂದ ವಧೀಣಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೧) ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಕಪ್ತ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪತ್ತ ಅಟ್‌ಕುವಾ. — ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್. ಉದಾಹರಣೆ:— 'ಆಕ್ಷಾಣೇ ಶೂರ ವಪ್ತವಃ' (ಋ. ಸಂ. ೭-೫-೮-೧)

(೪) ಆನಟ್ || ಅನ-ಅದರ್ಶನೇ. ದಿನಾದಿ, ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ಲುಟ್ ಬಂದಾಗ ಚ್ಚಿ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಮುತ್ತೇ ಘಪ್ತರಣ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಟ್. ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ನತ್. ತಿಪ್‌ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಯೋ ಗಾಂತಲೋಪ. 'ಛಂದಸ್ಯಸಿ ದೃಶ್ಯತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಡಾಗಮು. ವ್ರಶ್ವಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಪತ್ತದಿಂದ ಡಕಾರ. ಚತ್ವರಿವಿಕ್ಲ್ಯ. ಅಥವಾ ಅಶ್ಯ-ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಪ್

ಬಂದಾಗ ತಕ್ಕ ವಿವಾದೇಶ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಹಿಂದಿನಂತೆ ವ್ರಶ್ವಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪತ್ತಾದಿ. ಉದಾಹರಣೆ—
'ಕಮಿಚ್ಛಸ್ತೀ ಸರಮಾ ಪ್ರೇದಮಾನಟ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೫-೧) 'ಘರ್ಮ ಸ್ವೇದೇಭಿರ್ಧ್ವವಿಣಿಂ ವ್ಯಾನಟ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೧೬-೧) "ಉಪಾಂತುನಾ ಸಮಮಸ್ಯತತ್ವಮಾನಟ" (ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೧೦-೧) ||

(೫) ಅಪ್ಪ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ತಾದೇಶ. ಚ್ಚಿಗೆ ಲುಕ್. ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಪಪ್ಪ ಬಂದಾಗ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಪ್ಪುತ್ವ. ಉದಾ:—ಅಪ್ಪ ಮವಿದಾರ್ಥಗಾಧಮ್ ||

(೬) ಅಪಾನಃ || ಅಪ್ಪ-ವ್ಯಾಪ್ತೌ. ಸ್ವಾದಿ. ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಲಟಿಗೆ ಶಾನಪ್. ವಿಕರಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವರ್ಧಾರ್ಥವಾದ ಅತಧಾತುವಿನ ರೂಪವೆಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಮತ. ಉದಾಹರಣೆ—ಅಪಾನಾಸೋ ವಿವಸ್ವತಃ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೭-೩೪-೫) ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯ ನೋಡಬೇಕು. ||

(೭) ಅಶತ್ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಅಶೂಧಾತುವಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಲುಕ್ ಬಂದಾಗ ಚ್ಚಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲುಕ್. 'ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯಮಾರ್ಗಯೋಗೇತ್ಯಪಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೮) ನಶತ್ || ಅದರ್ಶನಾರ್ಥಕ ಣಶಧಾತುವಿಗೆ ಲೇಟ್ 'ಲೇಟೇಡಾಟ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. 'ಇತಶ್ಚಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಪಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಉದಾಹರಣೆ—'ಸ ಧೀತಯೇ ತೇ ನಶತ್' || "ನ ಃ ಶವಾಂಸಿ ತೇ ನಶತ್" (ಋ. ಸಂ. ೬-೫-೨-೩)

(೯) ಅನತೇ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಅಶಧಾತುವಿಗೆ ಲಟ್ ಬಂದಾಗ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಉದಾಹರಣೆ—'ನ ಃ ಕಃ ಸ್ವತ್ವ ಅನತೇ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೬-೧) ||

(೧೦) ಅಶ್ವತೇ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಧಾತುವಿನ ಲಟಿನರೂಪ. ಶ್ವವಿಕರಣ. ಉದಾಹರಣೆ—ಅತಪ್ಪತಸೂರ್ವತದಾಮೋ ಅಶ್ವತೇ' (ಋ. ಸಂ. ೭-೩-೮-೧) 'ವ್ಯಶ್ವಹಿ ತರ್ಪಯಾಕಾಮ ಮೇಷಾಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೧೮-೪) ||

ಹೀಗೆ ಹತ್ತು ವ್ಯಾಪ್ತಿಕ್ರಿಯೆ ಹೇಳುವ ಧಾತುಗಳು || ೧೮ ||

ತತ್ರ ದ್ವೇ ನಾಮನೀ ಆಕ್ಷಣಿ ಅಶ್ವವಾನ ಆಪಾನ ಅಪ್ಪವಾನಃ ||

ಈ ಹತ್ತು ಧಾತುನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಕ್ಷಣಿ ಎಂಬುದು ಧಾತುವಲ್ಲ. ವ್ಯಾಪ್ತಿಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಎಂಬ ಅಶ್ವವಾನ ವಿಶೇಷಣ ವಾಚಕದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಅದರಂತೆ ಆಪಾನ ಹೊಂದಿರುವವನು (ಆಪ್ಪವಾನ) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

|| ಅಥ ವಧಕರ್ಮಣಃ | ವಧಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾತವಸ್ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಯಂಶತ್ ||

ಈಗ ಕೊಲ್ಲು, ಸಂಹಾರಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ವಧಕರ್ಮನಾಮಗಳು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವಂತೆ ಮೂವತ್ತಮೂರು ಧಾತುಗಳವೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

(೧) ದಭ್ಯೋತಿ (೨) ಶ್ವಥತಿ (೩) ಧ್ವರತಿ (೪) ಧೂರ್ವತಿ (೫) ವ್ಯಣಕ್ತಿ
(೬) ವೃಶ್ಚತಿ (೭) ಕೃಣ್ಣತಿ (೮) ಕೃನ್ವತಿ || (೯) ಶ್ವಸಿತಿ (೧೦) ನಭತೇ
(೧೧) ಅರ್ದಯತಿ (೧೨) ಸ್ತೃಣಾತಿ (೧೩); ಸ್ವೇಹಯತಿ (೧೪) ಯಾತಯತಿ
(೧೫) ಸ್ಪುರತಿ (೧೬) ಸ್ಪುಲತಿ (೧೭) ನಿವಪನ್ನು (೧೮) ಅವತಿರತಿ (೧೯) ವಿಯಾತಃ
(೨೦) ಆತಿರತ್ (೨೧) ತಲಿತ್ (೨೨) ಆಖಣ್ಣಲ (೨೩) ದ್ರೂಣಾತಿ (೨೪) ರಮ್ನಾತಿ
(೨೫) ಶೃಣಾತಿ (೨೬) ಶಮ್ನಾತಿ (೨೭) ತೃಣೇಬ್ಬಿಹಿ (೨೮) ತಾವ್ಪಿಹಿ |
(೨೯) ನಿತೋಶತೇ (೩೦) ನಿಬರ್ಹಯತಿ (೩೧) ಮಿನಾತಿ (೩೨) ಮಿನೋತಿ
(೩೩) ಧಮತಿ ||

ಇತಿ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಯಂಶತ್ ವಧಕರ್ಮಾಣಃ

(೧) ದಭ್ಯೋತಿ || ಮೂವತ್ತಾರು ಹಿಂಸಾರ್ಥಕ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ದಮ್ನು-ದಮ್ನೇ'. ಸ್ವಾದಿ. ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ಶ್ರುವಿಕರಣ. ತಿಪ್ಸನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಆದಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಉದಾಹರಣೆ—'ನ ತ್ವಾ ಕೇತಾ ಆ ದಭ್ಯವನ್ನಿ ಭೂರ್ಣಯಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೨೦-೨) ||

(೨) ಶ್ವಥತಿ || ಶ್ವಥ, ಕ್ವಥ, ಕ್ರಥ—ಹಿಂಸಾಯಾಮ್. (ಭ್ರಾ-ಪ) ಶಪ್. ಲಟ್. ಉದಾಹರಣೆ—'ಶ್ವಥದ್ ವೃತ್ರಮುತ ಸನೋತಿ ವಾಜಮ್' (೪-೮-೨೭-೧) 'ನವ ಪುರೋ ನವತಿಂ ಚ ಶ್ವಥಿಷ್ಯಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೫-೬-೨೩-೫) ||

(೩) ಧ್ವರತಿ || ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧ್ವರಧಾತು ಹೇಳಿದೆ.

(೪) ಧೂರ್ವತಿ || 'ತುರ್ವ, ಧುರ್ವ, ದುರ್ವ, ಧುರ್ವ-ಹಿಂಸಾರ್ಥಾಃ' (ಭ್ರಾ-ಪ) 'ಉಪಧಾಯಾಚ್ಛ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ರೇಫದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಉದಾಹರಣೆ—'ಧೂರಸಿ ಧೂರ್ವ ಧೂರ್ವನ್ತಂ ಧೂರ್ವ' (ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೧-೮)

(೫) ವ್ಯಣಕ್ತಿ || ವೃಜೇ-ವರ್ಜನೇ. ರುಧಾದಿ. ಶ್ವಮ್ವಿಕರಣ. ಇದು ಐತ್ತಾನುಪದಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಕುತ್ವ, ಚತ್ವ. ಉದಾಹರಣೆ—'ನಿ ಚಕ್ರೇಣ ರಥ್ಯಾ ದುಷ್ಪದಾ ವ್ಯಣಕ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೧೬-೪)

(೬) ವ್ಯಕ್ತತಿ || 'ವೃಕ್ಷ-ಭೇದನೇ.' ತುದಾದಿ. ಶವಕರಣ. ಇದು ಬಾತ್ಯಾದುದರಿಂದ 'ಗೃಹಿಜ್ಯಾನಯಿ—' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ಮುಕಾರರೂಪ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ವೃಕ್ಷಾ ಮಧ್ಯಂ ಪ್ರತ್ಯಗ್ರಂ ಶ್ಯಣೇಹಿ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೪-೨) 'ವಿವೃಕ್ಷ ವಜ್ರೇಣ ವೃತ್ರಮಿಂದ್ರಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೨೮-೫) ||

(೭) ಕೃಣ್ವತಿ || 'ಕೃಮಿ-ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಃ' ಧಾತು. (ಭೃಪ್-ಪ) ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ವೃತ್ತಯು ದಿಂದ 'ಧಿವ್ವಿ ಕೃಣ್ವೋರಚಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ವಿ, ಅತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೮) ಕೃಪ್ವತಿ || ಕೃತಿ-ಭೇದನೇ. ತುದಾದಿ. 'ಶೇಮುಚಾದಿನಾಮ್' (ಪಾ-ಸೂ-೨೧-೫೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಪರಸವರ್ಣ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ವಿ ದಸ್ಯೋ ಯೋನಾವಕ್ಯತೋ ವೃಥಾ ಪಾಟಿ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೪-೪)

(೯) ಶ್ವಸಿತಿ || ಶ್ವಸ-ಪ್ರಾಣನೇ. ಲಟ್. ||

(೧೦) ನಭತೇ || 'ಣಭ-ಕುಭ-ಹಿಂಸಾಯಾಮ್' ಭಾದ್ವಿ, ಅತ್ಯನೇಪದೀ. ಲಟ್-ಉದಾ-ನಭಂತಾಮನ್ಯಕೇ ಸಮೇ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೩-೨೨-೧) ||

(೧೧) ಅರ್ಘಯತಿ || 'ಅರ್ಘ-ಹಿಂಸಾಯಾಮ್' (ಭೃಪ್-ಪರ) ಲಟ್. 'ವೃತಂ ವಿಪರ್ವಮರ್ಘಯಾ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೫-೬-೧) ||

(೧೨) ಸ್ತೃಣಾತಿ || 'ಸ್ತೃಣಾ-ಅಚ್ಯಾದನೇ' ಕ್ರಾೃದಿ ಮತ್ತು ರುಧಾದಿ. ಕ್ಷಾ ವಿಕರಣ. 'ಕಮ ವೃತ್ತೇಷ್ವೇ ಅಸ್ತೃತಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೬-೪-೪೯-೫) ||

(೧೩) ಸ್ವೇಹಯತಿ || 'ಪ್ಲಿಹ-ಸ್ವೇಹನೇ' ಚುರಾದಿ. ಧಾತಾದಿಗ್ವಿಸ್ತಬಂದಾಗ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಿಕಾರ. ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಚ್ಚಾಬಂದಾಗ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಣಚನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ 'ಯಃ ಸ್ವೇಹಿತೇಷು ಪೂರ್ವ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೫ ೨೧-೨) ಇಲ್ಲಿ ವಧಾರ್ಥವೆಂದು ಸ್ಯಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಭಾಷ್ಯ.

(೧೪) ಯಾತಯತಿ || 'ಯತಿ-ನಿಕಾರೋಪಸ್ವಾರಯೋಃ' ಚುರಾದಿ. ಣಚ್ಚ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಣಚ್ಚ ಬಂದಾಗ ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. 'ಅಯಾತಯಸ್ತ ಕ್ಷಿತಯೋ ನವಗ್ಯಾಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೨-೧) ||

(೧೫) ಸ್ಫುರತಿ || (೧೬) ಸ್ಫುಲತಿ || 'ಸ್ಫುರ-ಸ್ಫುರಣೇ'. ಸ್ಫುಲ-ಸಂಚಲನೇ 'ತುದಾದಿ. ಕುಟಾದಿಪತಿತಮಾದದ ರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ-ಪದಾ ಪ್ಲಮ್ವಮಿವ ಸ್ಫುರತ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೬-೩) 'ಅಕ್ಷೀ ಇನೇ ವಿಸ್ಫುರಂತೀ ಅಮಿತ್ರಾನ್' (ಋ. ಸಂ. ೫-೧-೧೦-೪) ವಧಕ್ರಿಯಾಧಾತುಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಾಲಮಾದಿರುವುದರಿಂದ ವಧಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು.

(೧೬) ನಿವಸಂತು || ನಿಭುಪರ್ಸು. 'ಟುವನ್-ಬೀಜಸನ್ತಾನೇ' (ಭೃಪ್-ಉ-) 'ಅದಿಹಿ'ಟುವನ್' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಅದಿಯು ಟು ಇತ್ಯುಗುತ್ವದೆ. ಲೀಗಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಉದಾ:—'ಅನ್ಯಂತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ನಿವಸಂತು ಸೇನಾಃ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೬-೧೮-೧)

(೧೮) ಅವತಿರತಿ || ಅನ ಉಪಸರ್ಗ. 'ತ್ಯು-ಪ್ಪವನತರಣಯೋಃ'. ಲಟ್. ಶಪ್. ಗುಣ. ರ ಪರವಾಗ ಬಂದರೆ ತರತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ' (ಪಾ-ಸೂ-೭-೪-೭೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಸನಾದವಾಗಿ ಇತ್ತರಪರವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಉದಾ:—ಅವತಿರಜ್ಜ್ಯೋತ್ತೇಷಾಗ್ನಿಸ್ತನಾಂಸಿ' (ಋ. ಸಂ. ೪-೫-೧೧-೧) 'ಯದಿಂದ್ರ ಪ್ರಾದೀರವಾತಿರಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೨೦-೪) ||

(೧೯) ವಿಯಾತಃ || 'ತತ್ರ ವಿಯಾತ ಇತ್ಯೇತದ್ ವಿಯಾತಯನ ಇತಿ ವಿಯಾತಯೇತಿ ವಾ' (ನೀಲ-೩-೧೦) ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಾತಯತಿ ಹಿಂವೆ ಹೇಳಿದೆ. ವಿ ಉಪ ಸರ್ಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಸ್ಯತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಯಾತಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾರಯಃ ಇದರಂತೆಯೇ ಆಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸಂಭೋಧನಾವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ 'ಹೇ ವಿಯಾತಯ' ಎಂದು ರೂಪ. 'ವಿಯಾತಯಿತ್' ಎಂದು ಪಾಠಾಂತರವೂ ಇದೆ. ಧಾರಯ ಇತ್ಯಾದಿ ದ್ವ್ಯಂಪತ್ವದಿಂದ 'ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದರ ನೇಲೆ 'ಅನುಪಸರ್ಗಾಲಿಂಪವಿಂದ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಸ್ಯತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತೋರಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೨೦) ಅತಿರತ್ || ಅಪ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವವಾದ ತ್ಯುಧಾತುವಿಗೆ ಲಪ್ ಬಂದಿದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಇತ್ಯ ಬಂದಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—'ಇಂದ್ರಃ ಪೂರ್ಭಿರಾತಿರತ್ ದಾಸನುಕ್ಯಃ'

(೨೧) ತಲಿತ್ || ಅಂತಿಕನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೨-೧೬-೧)

(೨೨) ಅಖಿಣ್ಣಲ || ಖಡ, ಖಡಿ, ಕಡಿ-ಭೇದೇ. ಚುರಾದಿಸರಸ್ಮೈಪದೀ. ಅಪ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ 'ಮಂಗೇರಲಜ್' (ಉ. ೫-೭೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತನಾದ ಅಲಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಹುಲಗುಣದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಿತ್ತಾವುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಪರಸವರ್ಣ. ಉದಾಹರಣೆ—'ಅಖಿಣ್ಣಲ ಪ್ರಹೂಯಸೇ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೧-೨೪)

(೨೩) ದ್ರೂಣಾತಿ || 'ದ್ರೂ-ಹಂಸಾಯಾಮ್.' ಶ್ವಾದಿ. ಶ್ವಾವಿಕರಣ. ರೇಫವಿರುವುದರಿಂದ ಇತ್ಯ ಬಂದಿದೆ. 'ಸ್ಯಷ್ಟೀ ನುನು ಪ್ರಸಿತಿಂ ದ್ರೂಣಾತಿಃ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೨೩-೧)

(೨೪) ರನ್ಮಾತಿ || 'ರಮು-ಕ್ರೀಡಾಯಾಮ್' ಇಲ್ಲಿ ವಧಾರ್ಥ. (ಭ್ರಾ-೮) ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ರಸಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಶ್ವಾವಿಕರಣ, ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೨೫) ಶ್ವಣಾತಿ || 'ಶ್ವು-ಹಂಸಾಯಾಮ್' ಶ್ವಾದಿ. ಶ್ವಾವಿಕರಣ. ಪ್ರಾದೀರಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ಪುನರ್ನಾದಪರದಲ್ಲಿ ನಪಾರವಿದ್ದ ರೂ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—'ಶ್ವಣಾತಿ ವೀಲುರುವತಿ ಸ್ಥಿರಾಣಿ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೧೫-೧) ||

(೨೬) ಶಮ್ನಾತಿ || 'ಶಮು-ಉಪಸರ್ವೇ. ದಿನಾದಿ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶವಿಕರಣಕ್ಕೆ ರ್ವಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ:— 'ಶಿತಿರಂ ಜೀವನಾಯುಕನು' (ನಿರು-೧-೧೦) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಂಸಾರ್ಥಕ ಶ್ವುಧಾತು ಅಥವಾ ಶಮಧಾತುವಿನ ರೂಪ ಶಿಶರ ನೆಂದಾಗುತ್ತದೆಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿ ಭಾಷ್ಯ.

(೨೭) ತೈವ್ಯಹಿಂ || ತೈವ್ಯ-ಹಿಂಸಾಯಾಮ್.' ರುದಾದಿ. ಶ್ವಮಾವಿಕರಣ. ಲಭಿಸ್ತಲ್ಲಿ ತಿವ ಬುದಾಗ ಛಾಂದಸವಾದುದರಿಂದ ಏತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೨೮) ತಾವ್ಯಹಿಂ || ತಡ-ಅಘಾತೇ' ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. ಲಭ್ಯ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ. ಶ್ವೋದರಾದಿ ಗಣಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಅಭಿಸುತ, ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—“ಏ ಕತ್ತೂ ನ್ತಾವ್ಯಹಿಂ ಏ ಮೈಧೋ ನುದಶ್ಚ” (ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೩೮-೨)

(೨೯) ನಿತೋಶತೇ || ಇದು ಕೇವಲ ನಿರುಕ್ತ ಪಠಿತನಾದ ಧಾತು. ಉದಾಹರಣೆ—“ಮನ್ನೀ ಮದಾಯ ತೋಶತೇ” (ಋ. ಸಂ. ೭-೫-೧೩-೪) “ಇಂದುರಿಂದ್ರಾಯ ತೋಶತೇ ನಿತೋಶತೇ” (ಋ. ಸಂ. ೧೭-೫-೧೧-೧೧) “ಸುನಾಸೀರಾ ಹವಿಷಾ ತೋಶರಮಾಃ” ||

(೩೦) ನಿಬರ್ಹಯತಿ || ನಿ ಉಪಸರ್ಗ ; ಬರ್ಹ-ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ 'ಚುರಾದಿ. ಣೆತ್. ಗುಣ. ಅಯಾವೇಶ ಉದಾ-ಬರ್ಹಿಷ್ಯತೇ ನಿ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಬರ್ಹಯತಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೧೬-೧) ||

(೩೧) ಮಿನಾತಿ (೩೨) ಮಿನೋತಿ (೩೩) ಧಮತಿ ಇವು ಮೂರೂ ಗತಿಕರ್ಮ ಧಾತುನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಾತ್ಯ ವಾಗಿದೆ. (೩-೧೪-೫೦-೫೧) ಉದಾಹರಣೆ—ನ ತಾ ಮಿನಂತಿ ಮಾಯಿನೋ ನಧೀರಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೧-೧) ‘ ನ ಮಿನಂತಿ ವೇಧಸಃ ’ ; ಉಶಿಗ್ನೋ ನಾಮಿಮೀತ ವರ್ಣಾಮ್ ’ (ಋ. ಸಂ. ೨-೫-೨೪-೫) || ‘ಬ್ಯಾವ ವರ್ಣಂ ಚರತ ಅಮಿನಾನೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೮-೧-೨) ‘ ಉತ ದ್ವಿಬರ್ಹಾ ಅಮಿನಃ ಸಹೋಭಿಃ ’ (ಋ. ಸಂ. ೪-೬-೭-೧) || ನಿ ವಶ್ವರಶ್ಚಿರಧಮತ್ತಮಾಂಸಿ (ಋ. ಸಂ. ೩-೭-೨೬-೪) ||

ಹೀಗೆ ಮೂವತ್ತಮೂರು ವರ್ಧನನ್ನು ಹೇಳುವ ಧಾತುಗಳು ||೯೯||

ತತ್ರ ವಿಯಾತ ಇತ್ಯೇತತ್ ವಿಯಾತಯತ ಇತಿ ವಾ ವಿಯಾತಯೇತಿ ವಾ ||

ಈ ವರ್ಧನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಯಾತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ತತ್ತು ಗಳನ್ನು ನಾನಾಶ್ವಕಾರವಾಗಿ ಹಿಂಸಿಸಿ ನಾಶಮಾಡುವವನು ಅಥವಾ ಯಾವ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸ್ತ್ರೀತ್ಯಜನಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ನಾಶಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಖಂಡಲಪ್ರಹೂಯಸೇ | ಅಖಂಡಯಿತಃ ಖಂಡಂ ಖಂಡಯತೇಃ ||

ಅಖಂಡೆಲ ಮತ್ತು ಅಖಂಡಯತಃ ಎಂಬುವು ಪ್ರಥಮಾನಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಬೋಧನವು. ಖಂಡ ಎಂದರೆ ತುಂಡು ಎಂದರ್ಥವು. ಮೇಘವನ್ನು (ಪ್ರಭುಸಿ) ತುಡುಮಾಡುವವನು, ಇಂದ್ರನು. ಎಲೈ ಮೇಘವನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ತುಂಡು ಮಾಡಿ ಕತ್ತರಿಸುವ ಇಂದ್ರನೇ, ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಖಂಡಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ತುಂಡುಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಖಂಡಯತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಈ ಕೆಳಗಿನ ಮಕ್ಕಳು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ—

ಶಾಚಿಗೋ ಶಾಚಿಪೂಜನಾಯಂ ರಣಾಯ ತೇ ಸುತಃ |

ಅಖಂಡಲ ಪ್ರಹೂಯಸೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೧೭-೧೨)

ಈ ಮಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು—ಮೇಘವನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಸೀಳಿ ಕತ್ತರಿಸುವವನೂ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದ ಪೂಜೆಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಹರ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೋಮರಸವು ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತೀಯೆ.

|| ತಳಿದಿತ್ಯಂತಿಕವಧಯೋಃ ಸಂಸ್ಕೃತ್ವಕರ್ಮ ತಾಡಯಂತೀತಿ ಸತಃ ||

ತಳಿತ (ತಡಿತ್) ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕೊಲ್ಲುವುದು ಎಂಬೆರಡುವಿಧ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಹಂಸು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ವಧಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇದು ಅನುಸಾರವಾಗಿದೆ. ವಿದ್ಯುತ್ತಿಗೂ (ಶಿಡಿಲು) ತಡಿತ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದು ಏಕೆಂದರೆ ಶಿಡಿಲು ಸಹ ಪ್ರಹಂಸಿ ಕೊಲ್ಲುವುದು.

ಇತಿ ದಶಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

— — —

ಅಥ ತ್ವಯೋಯಾಧ್ಯಾಯೇ ಏಕಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ತ್ವಯಾ ವಯಂ ಸುವೃಧಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತೇ ಸ್ವಾರ್ಹಾ ವಸು
ಮನುಷ್ಯಾದದೀಮಹಿ | ಯಾ ನೋ ದೂರೇ ತಡಿತೋ ಯಾ ಅರಾತ-
ಯೋಽಭಿ ಸಂತಿ ಜಮ್ಭಯಾ ತಾ ಅನಪ್ಸಸಃ | ತ್ವಯಾ ವಯಂ
ಸುವರ್ಧಯಿತ್ರಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತೇ ಸ್ವಾಹೋಯಾನಿ ವಸೂನಿ ಮನು-
ಷ್ಯೇಭ್ಯ ಆದದೀಮಹಿ ಯಾಶ್ಚ ನೋ ದೂರೇ ತಡಿತೋ ಯಾಶ್ಚಾ-
ನ್ರಿಕೇಽರಾತಯೋಽದಾನಕರ್ಮಾಣೋ ವಾ ದಾನಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ ಜಮ್ಭಯ
ತಾ ಅನಪ್ಸಸೋಽಪ್ಸ ಇತಿ ರೂಪನಾಮಾವ್ಶೋತೀತಿ ಸತೋ ವಿದ್ಯುತ್ತ-

ದಿದ್ಧವತೀತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ ಸಾ ಹ್ಯವತಾಡಯತಿ ದೂರಾಚ್ಚ ದೃಶ್ಯತೇಽಽಪಿ
 ತ್ವಿದಮನ್ನಿ ಕನಾಮೈವಾಭಿಭೇತಂ ಸ್ಯಾತ್ | ದೂರೇ ಚಿತ್ ಸನ್ನಡಿವಾತಿ-
 ರೋಚಸೇ | ದೂರೇಽಪಿ ಸನ್ನನ್ತಿಕ ಇವ ಸನ್ವೃಶ್ಯಸ ಇತಿ ವಜ್ರಸಾಮಾ
 ನ್ಯುತ್ತರಾಣ್ಯಷ್ಟಾದಶ ವಜ್ರಃ ಕಸ್ಮಾತ್ ವರ್ಜಯತೀತಿ ಸತಸ್ತ್ರ
 ಕುಶ್ಚ ಇತ್ಯೇತತ್ ಕೃಂತತೇರ್ಯುಷಿಃ ಕುತ್ಸೇ ಭವತಿ ಕರ್ತಾ
 ಸ್ತೋಮಾನಾಮಿತ್ಯಾಪಮನ್ಯವೋಽತ್ರಾಪ್ಯಸ್ಯ ವಧಕರ್ಮೈವ ಭವತಿ
 ತತ್ಸಪಿ ಇಂದ್ರಃ ಶುಷ್ಣಂ ಜಘಾನೇತ್ಯೈಶ್ಚರ್ಯಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ
 ಧಾತವಶ್ಚತ್ತಾರ ಈಶ್ವರನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ ಚತ್ತಾರಿ ತತ್ರೇನ ಇತ್ಯೇತತ್
 ಸನಿತ ಐಶ್ವರ್ಯೇಣೇತಿ ವಾ ಸನಿತಮನೇನೈಶ್ಚರ್ಯಮಿತಿ ವಾ || ೧೧ ||

‘ತ್ವಯಾ ವಯಂ ಸುವೃಧಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತೇ ಸ್ಪರ್ಹಾ ವಸು
 ಮನುಷ್ಯಾ ದದೀಮಹಿ | ಯಾ ನೋ ದೂರೇ ತಳಿತೋ ಯಾ
 ಅರಾತಯೋಽಭಿ ಸಂತಿ ಜಮ್ಭಯಾ ತಾ ಅನಪ್ಸಸಃ | ತ್ವಯಾ ವಯಂ
 ಸುವರ್ಧಯಿತ್ರಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತೇ ಸ್ಪರ್ಹಣೀಯಾನಿ ವಸೂನಿ ಮನುಷ್ಯೇಭ್ಯ
 ಆದದೀಮಹಿ | ಯಾಶ್ಚ ನೋ ದೂರೇ ತಳಿತೋ ಯಾಶ್ಚಾಂತಿಕೇಽರಾತ-
 ಯೋಽದಾನ ಕರ್ಮಾಣೋ ವಾಽದಾನಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ ಜಮ್ಭಯ ತಾ
 ಅನಪ್ಸಸಃ || ಅಪ್ಸ ಇತಿ ರೂಪನಾಮಾವ್ದೋತೀತಿ ಸತಃ || ೧ ||

ತ್ವಯಾ ವಯಂ (ಋ. ಸಂ. ೨-೨೩-೯) ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವು—

ಎಚ್ಚೆ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯೇ, ನಮ್ಮನ್ನು ವೃದ್ಧಿಗೆ ತರುವವನಾದ ನಿನ್ನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ನಾವು ಅತ್ಯಂತ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ
 ಧನಗಳನ್ನು ಧಾತರಾದ ಮಾನವರಿಂದ ಪಡೆಯುತ್ತೇವೆ. ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಯಾವ ಶತ್ರುಗಳಾಗಲೀ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವ ಶತ್ರು
 ಗಳಾಗಲಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಹಿಂಸಿಸುವರೋ ಕರ್ಮಾಹೀನರಾದ ಆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡು.

ತ್ವಯಾ ವಯಂ ಸುವರ್ಧಯಿತ್ರಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತೇ—ಎಚ್ಚೆ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯೇ ನಾವು ನಿನ್ನಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ
 ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಿರಿವ ಸ್ಪರ್ಹಾ ವಸು ಮನುಷ್ಯಾ ದದೀಮಹಿ—ನಾವು ನಾವು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ನಿನ್ನ
 ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಮನುಷ್ಯರ ವಲೂಕ ಪಡೆಯುವಂತಾಗಿರಿ. ಯಾಶ್ಚ ನೋ ದೂರೇ ತಳಿತೋ ಯಾಶ್ಚಾಂತಿಕೇ ನಮ್ಮ
 ಬಳಿಯಿಂದ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಅಥವಾ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಅರಾತಯಃ ಅದಾನಕರ್ಮಾಣೋ ವಾದಾನಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ—

ಯಾವುದನ್ನೂ ಕೊಡದಿರುವ ಅಥವಾ ನನುಗೆ ಏನನ್ನಾಗಲಿ ಕೊಡಲು ಮನಸ್ಸಿಲ್ಲದ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಂಭೆಯ ವಾ ಅನಪ್ಪಸಃ—ಸ್ತಂಭನಗೊಳಿಸು ಮತ್ತು ರೂಪರಹಿತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು. ಅಪ್ಪ ಎಂದರೆ ರೂಪಕ್ಕೆ ಹೆಸರು ಏಕೆಂದರೆ—ಅಪ್ಪೋ ತೀತಿ ಸತಃ—(ಶರೀರದ ಆಕಾರವನ್ನು) ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಅಪ್ಪವೆಂದರೆ ರೂಪವು.

ವಿದ್ಯುತ್ಪಳಿದ್ಭವತೀತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ | ಸಾ ಹ್ಯವತಾಡಯತಿ ದೂರಾಪ್ತ
ದೃಶ್ಯತೇ || ಅಬಿ ತ್ವಿದಮನ್ತಿ ಕನಾಮೈವಾಭಿಪ್ರೇತಂ ಸ್ಯಾತ್—
'ದೂರೇ ಚಿತ ಸನ್ನಳಿದಿವಾತಿರೋಚಸೇ | ದೂರೇಽಬಿ ಸನ್ಯಂತಿಕ
ಇವ ಸನ್ದ್ರಶ್ಯಸ ಇತಿ || ೨ ||

ತಡಿಕ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿದ್ಯುತ್ (ಶಿಡಿಲು) ಎಂದೂ ಹೆಸರೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಏಕೆಂದರೆ, ವಿದ್ಯುತ್ತು (ಶಿಡಿಲು) ತಾಡಿಸುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಪ್ರಹರಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಂತಿಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ಹತ್ತಿರವಿರುವ ವಸ್ತುಗಳ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ) ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ದೂರೇ ಚಿತ ಸಂತಳಿ ದಿವಾತಿರೋಚತೇ ಎಂಬ ಮುಕ್ಯ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಎಂದರೆ, ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಮುಕ್ಯ—

ಯೋ ವಿಶ್ವತಃ ಸುಪ್ರತೀಕಃ ಸದೃಜ್ಜಸಿ ದೂರೇ ಚಿನ್ಸಂತಳಿದಿವಾತಿರೋಚಸೇ |

ರಾತ್ರಾಸ್ತಿದಂಧೋ ಅತಿ ದೇವ ಪಶ್ಯಸ್ಯಗ್ನೇ ಸಪ್ಯೇ ಮಾ ರಿಷಾಮಾ ವಯಂ ತವ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೯೪-೭)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ರಮ್ಯವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತೀಯೆ. ನೀನು ಅತಿ ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವಂತೆಯೇ ಬೆಳಗುತ್ತೀಯೆ. ನಿನ್ನ ಪ್ರಭೆಯಿಂದ ರಾತ್ರಿಕಾಲದ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯನ್ನೂ ಸಹ ಭೇದಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತೀಯೆ. ನಿನ್ನ ಸ್ನೇಹವಿರುವುದರಿಂದ ನಾವು ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಹಿಂಸೆಯನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸದಿರುವಂತಾಗಲಿ.

- (೧) ದಿದ್ಯುತ್ (೨) ನೇಮಿಃ (೩) ಹೇತಿಃ (೪) ನಮಃ
(೫) ಪವಿಃ (೬) ಸ್ಯಕಃ (೭) ವ್ಯಕಃ (೮) ಒಧಃ (೯) ವಜ್ರಃ
(೧೦) ಅರ್ಕಃ (೧೧) ಕುತ್ಯಃ (೧೨) ಕುಲಿಶಃ (೧೩) ತುಜಃ
(೧೪) ತಿಗ್ರಮ್ (೧೫) ಮೇನಿಃ (೧೬) ಸ್ವಧಿತಿಃ
(೧೭) ಸಾಯಕಃ (೧೮) ಪರಶುಃ ||

ಇತ್ಯಷ್ಟಾದಶ ವಜ್ರನಾಮಾನಿ || ೨೦ ||

(೧) ದಿದ್ಯುತ್ || ದ್ಯುತ-ದೀಪ್ತೌ. ಧಾತು. (ಭೃ-೨. ಅ.) 'ದ್ಯುತಿಗಮಿ ಜುಹೋತೀನಾಂ ದ್ವೇ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೮. ವಾ. ೨)ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. 'ದ್ಯುತಿಸ್ತಾಪ್ಯೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. (ಇತಾರ) ಉಚ್ಚಲಕಾಂತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. ದೋ. ಅನುಮಂಡನೇ. ಧಾತುವಿಗೂ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದರೆ ಪೃಷೋದಂದಿಗಿರುವಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಭಿಸುತ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ಯುತಿ ಇತಿ ದಿದ್ಯುತ್. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವುದರಿಂದ ವಜ್ರವು ದಿದ್ಯುತ್‌ಪದವಾಚ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ :—ಅಸ್ತುರ್ನ ದಿದ್ಯುತ್ಪ್ರೇಷ ಪ್ರತಿಲೇಕಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೧೦-೪) ; ಯತ್ರಾ ವೋ ದಿದ್ಯುವ್ರವತಿ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೨-೧) 'ಯಾತೇದಿದ್ಯುದವಮ್ನಸ್ಯ' (ಋ. ಸಂ. ೫-೪-೧೩-೩) ||

(೨) ನೇಮಿಃ || ಣೇಷಾ-ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. 'ನಿಯೋ ಮಿಃ' (ಉ-೪-೪೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತು ಇತಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. 'ನಯತಿ ಶತ್ವಿನ್ ವಿನಾಶಮ್' ಶತ್ರುನಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಇದರಿಂದ ಶತ್ರು ವಜ್ರಯ್ಯ ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಣಮ-ಪ್ರಹೃತ್ವೇ. ಧಾತು. ಭಂದಸ' ಗಮಾದಿಭ್ಯೋ ದರ್ಶನಾತ್', ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿಡ್ಧದ್ಯಾನ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಬಂದಾಗ 'ಅತ ಏಕಹಲ್ಯದ್ಯೇ'—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ, ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪ. ಇಲ್ಲಿ ಣ್ಯಂತಾರ್ಥ ಗರ್ಭೀಕೃತ ವಾಗಿದೆ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು, ಬಗ್ಗಿಸುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ — ಅರಿಷ್ಯನೇಮಿಂ ಪೃಷನಾಜಮಾಶಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೩೬-೧) ||

(೩) ಹೇತಿಃ || ಹಿಂಸಾರ್ಥಕ ಹನಧಾತು ಅಥವಾ ಹಿಧಾತುವಿಗೆ 'ಊತಿಯೂತಿ ಜೂತಿ ಸಾತಿಹೇತಿ ಕೀರ್ತಿಯುಕ್ತ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದಾಗ ಹನ್ ಧಾತುವಿನಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶ, ಹಿಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣವು ನಿವಾತಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳು ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ, ಇದರಿಂದ ಜಯ ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಅಥವಾ ವಿವರವರ್ಯ ಅಭಿವೃದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ :—ಬ್ರಹ್ಮದ್ವಿಜೇ ತಪುಷಿ ಹೇತಿಮಸ್ಯ (ಋ. ಸಂ. ೩.೨.೪-೨)

(೪) ನಮಃ || ನಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಮ್ ಸಾಂಕಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ನೇಮಪದದಂತೆಯೇ ಅರ್ಥ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ ವಜ್ರಪರ್ಯಾದಲ್ಲಿ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೫) ಪವಿಃ || ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಪವಿಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಚಃ' (ಉ-೪-೧೩೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಪ್ರತ್ಯಯ. ಶತ್ರುವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗುವುದು, ಇದರಿಂದ ಕೀರ್ತಿ ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—ಸ್ಯಕಂ ಸಂತಾಯಿ ಪವಿಮಿಂದ್ರ ತಿಗ್ಮವ್' (ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೩೮-೨) ಸ್ಯಕ, ತಿಗ್ಮಪದಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕಗಳು.

(೬) ಸ್ಯಕಃ || ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸ್ಯಧಾತುವಿಗೆ 'ಸ್ಯವ್ಯಭೂಸುಷಿಮುಷಿಭ್ಯಃ ಕಕ್' (ಉ. ೩-೩೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ನಿಗಮವೇ ಉದಾಹರಣೆ.

(೭) ವ್ಯಕಃ || ವ್ಯಕ-ಆದಾನೇ' (ಭೃ-೨-೪) 'ಇಗುಪಧಜ್ಞಾಪ್ರೀತೀಃ ಕಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಗುಪಧವಾದುದರಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ ಇತ್ತಾಗಿ ಅ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಶತ್ರು ಪುಣವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ವ್ಯಕಧಾತುವಿಗೆ ಕ ಬಂದರೂ ಪೃಷೋದಂದಿರುವಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಭಿಸುತರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇತಿಸದದಂತೆ ಅರ್ಥ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೮) ಬಧಃ || ಬಧಧಾತುವಿಗೆ ಘಂ. 'ಜನಿನಧ್ಯೋಲ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೩೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಸೇಧೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೇತುವದದಂತೆ ಅರ್ಥ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ—ವೃತ್ತಸ್ಯ ಯದ್ ಭೃಷ್ಮಿಸುತಾ ಬಧೇನ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೧೪-೫) 'ಇಂದ್ರೋ ಅಸ್ಯ ಅವವಧರ್ಜಭಾರ ||

(೯) ವೃಜಃ || ವಜ್ರ-ಗತೌ. ಧಾತು. (ಭ್ರಾ-ಪ) 'ಮಜ್ಜೀಂದ್ರ—' (ಉ. ೨-೨೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಸಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಪಾತನಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ವೃಧಾತುವಿಗೆ ಹೇತುಮಣ್ಣೆಚ್ಚ ಬಂದು ಅವರ ಮೇಲೆ ರಸಪ್ರತ್ಯಯ. ಗುಣ ರಚನವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಶಿಫಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಣಗಳಿಂದ ವಿಯೋಗಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಕೆಲವರು ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿನಾಶಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾರಗೊಳಿಸುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—ತ್ವಷ್ಠಾಸ್ತೌ ವಜ್ರಂ ಸ್ವಯಂಕತಕ್ಷಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೩೬-೨) ||

(೧೦) ಅರ್ಕಃ || ಅರ್ಚ-ಪೂಜಾಯಾಮ್' ಧಾತು ; ಕೃದಾಧಾರಾರ್ಚಕಲಿಭ್ಯಃ ಕಃ (ಉದಾ.೩-೩) ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ 'ಚೋಃ ಕಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಕಕಾರಾದೇಶ ಉದಾ- ಇಂದ್ರಃ ಪರ್ಥಿದಾತರದ್ವಾಸಮಕ್ಯಃ (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೧೫.೧)

(೧೧) ಕುತ್ಸಃ || ಛೇದನಾರ್ಥಕ ಕೃತಿಧಾತುವಿಗೆ 'ಸ್ತುವೃತ್ತಿಕ್ಯತ್ಯಪಿಭ್ಯಃ ಕಿತ್' (ಉ-೩-೬೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ರತ್ಯಯ ಬಹುಗ್ರಹಣದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ಪ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವುದು ವಜ್ರಾಯುಧ ಅಥವಾ 'ಕುತ್ಸ ಕ್ಷೇಪಣೇ' ಧಾತು ಚ್ಚುರಾದಿ ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಘಂ ಇದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ದೂರ ಎಸೆಯುತ್ತಾನೆ. ಉದಾ-ಸದ್ಯೋ ದಸ್ಯನ್ ಪ್ರವೃಣ ಕುತ್ಸೇನ (ಋ. ಸಂ. ೩-೫-೧೯-೨) ಇಲ್ಲಿ ಛಂದಸವಾದುದರಿಂದ ಯಕಾರ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ||

(೧೨) ಕುಲಶಿಃ || ಕುಲಪರ್ವತಗಳನ್ನೂ ಪಕ್ಷಿಚ್ಛೇದದಿಂದ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕುಲಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ; ಶೋ-ತನೂಕರಣೇ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅತೋನುಪಸರ್ಗೇ ಕಃ (ಪಾ-ಸೂ-೩-೨-೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಧಾವಿಗೆ ಅತ್ಯಬದವಾಗ . ಅತೋಲೋಪಃ'-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಲಶಾರದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶ. ಅಥವಾ ಶದ್ಲೋ-ಶಾತನೇ (ಭ್ರಾ-ತು-ಪ) ಣ್ಯಂತಾರ್ಥಗರ್ಭೀಕೃತವಾಗಿರುವಾಗ ಕುಲಪದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ 'ಅಷ್ಟೇಷ್ಟಪಿ ದೈಶ್ಯತೇ (ಪಾ-ಸೂ-೩-೨-೧೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಪ್ರತ್ಯಯ ದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ(ಅದ್) ಬಂದಿನಂತೆ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ. ಮೇಘದ ಕೊನೆ, ಪರ್ವತದ ಉನ್ನತ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಕುಲಸುಂದು ಹೆಸರು. ಅದನ್ನು ತೀಕ್ಷ್ಣಗೊಳಿಸುವುದು ವಜ್ರ. ಉದಾ- ' ಸ್ಯಂಧಿ ಸೀವ ಕುಲಶೇನಾವಿವ್ಯಕ್ಲಹಿಃ (ಋ. ಸಂ.)

(೧೩) ತುಜಃ || ಹಿಂಸಾರ್ಥಕ ತುಜಧಾತುವಿಗೆ ಪಚಾದಿಗಣಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹೇತು ಪದದಂತೆ ಅರ್ಥ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೪) ತಿಗ್ಮಮ್ || ತಿಜ-ನಿಶಾನೇ' ಚುರಾದಿ. 'ಯುಜಿರುಚಿ ಷಿಜಂ ಕುತ್ವ (ಉ-೧-೧೪೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೂಪ್ರತ್ಯಯ. ಕುತ್ವ. (ಗಕಾಂ). ಹರಿತವಾಗಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು. 'ಉತ್ಪಾಹಾರ್ಥಕವಾದ ತಿಜಧಾತುವಿನಿಂದ ತಿಗ್ಮ ಪದವಾಗಿದೆ. ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವವರನ್ನು ಉತ್ಪಾಹಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಮಾಧವರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಉದಾ:- 'ವಿ ತಿಗ್ಮೇನ ವ್ಯಪಭೇಣಾ ಪುರೋಭೇತ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೩.೪) ||

(೧೫) ಮೇನಿಃ || ಕಾಂತ್ಯರ್ಥಕ ಮನಧಾತುವಿಗೆ 'ಉತ್ಸರ್ಗತತ್ವಂಧಸಿ ಗಮಾದಿಭ್ಯೋ ದರ್ಶನಾತ್' ಎಂಬ ಛಾನ್ದೋಪದೇಶದಿಂದ ಕೆಪ್ರತ್ವಯು. ಲಿಪ್ಯದ್ವಾವದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ, ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪ, ವತ್ವ. ಆಯುಧವಾದುದಿಂದ ಬಯಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅಥವಾ ಹಂಸಾರ್ಥಕ ಮಿಷ್ಠಾಧಾತುವಿಗೆ 'ವೀಷ್ಯಾತ್ಪರಿಭ್ಯಃ' (ಉ. ೪-೪೮) ಸೂತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಏಪ್ರತ್ವಯು ಬಹುಬ ಗೃಹಣದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಗುಣ. ಹೇತುವದಂತಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೀಕು.

(೧೬) ಸ್ವಧಿತಿಃ || ಸ್ವಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾರಣಾರ್ಥಕ ಧಿಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿಸ್ತಪ್ರತ್ವಯು. ಇದರಿಂದ ತನ್ನ ಧನವು ಧರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—'ನ ಸ್ವಧಿತಿವನಸ್ವತಿ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೨-೧೨-೪)

(೧೭) ಸಾಯಕಃ || 'ಪೋಲಸ್ರಕರ್ಮಣಿ.' (ದಿ-ಪ) ಣ್ವಲ್ಪಪ್ರತ್ವಯು. ಅದಕ್ಕೆ ಅಕಾದೇಶ. ಣ್ವಾದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. 'ಆತೋಯುಲ್ ಚಿಣ್ಕೃತೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಗಾಗಮ. ಶತ್ಪುಗಳಿಗೆ ಅಂತರವಾದದ್ದು (ನಾಶಕ) ಅಥವಾ ಬಂಧನಾರ್ಥಕ ಷಿಷ್ಠಾಧಾತುವಿಗೆ ಣ್ವಲ್ಪ. ವೃದ್ಧಿ. ಆಯಾದೇಶ. ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದಂತೆ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ ಉದಾಹರಣೆ—'ಪುರೀಷಿಣಂ ಸಾಯಕೇನಾ ಹಿರಣ್ಮಯಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೫-೫)

(೧೮) ಪರಶುಃ || 'ಶ್ಲ್ಯ-ಹಂಸಾಯಾಮ್' (ಶ್ಲ್ಯ-ಪ-೧) 'ಖಿನ್ನೈಭ್ಯಾಂ ಡಿಡ್' (ಉ. ೧-೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರ ಪದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕುಪ್ರತ್ವಯು. ದಿಶ್ವಾದುದರಿಂದ ಟೀಕೋಪ. (ಬಹುಕಾರ) ಶತ್ಪುಗಳನ್ನು ಹಂಸಿಸುವುದು. 'ಪರಾನ್ ಕೃತಿ ಇತಿ ಪರಶುಃ' ಎಂದು ಕ್ಷಿರಸ್ವಾಮಿ ಮತ. ಇತರರನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. ಆಗ ಮಗಯ್ಯಾದಿಗಣಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ಕುಪ್ರತ್ವಯು ಹೇಳಬೇಕು. ಉದಾ:—'ಶಿಶೀತೇ ನನಂ ಪರಶು ಸ್ವಾಯಸಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೪-೩) 'ಅಭೀದುಶಕಃ ಪರಶುರ್ಯಥಾನವಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೫-೨-೬-೧-೪) ||

ಹೀಗೆ ಹದಿನೆಂಟು ವಜ್ರಾಯುಧದ ಹೆಸರು 1೮೦||

ವಜ್ರನಾಮನುತ್ಪರಾಣ್ಯವ್ವಾದಶ ||೩|| ವಜ್ರಃ ಕಸ್ಮಾತ್ ವರ್ಜಯಂತೀತಿ ಸತಃ ||೪||

ವಜ್ರ ಅಥವಾ ವಜ್ರಾಯುಧವೆಂಬ ಹೆಸರು ಎತಕ್ಕೆ ಬಂದಿತೆಂದರೆ ಈ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಪ್ರಾಣಿಯೇ ನೊಡಲಾದವುಗಳನ್ನು ಅವುಗಳ ಪ್ರಾಣಗಳಿಂದ ವರ್ಜಿಸುವುದರಿಂದ (ಬೇರ್ಪಡಿಸುವುದರಿಂದ)ಎಂದರೆ ಸಂಹಾರ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ಆಯುಧಕ್ಕೆ ವಜ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ತತ್ರ ಕುತ್ಸ ಇತ್ಯೇತತ್ ಕೃಂತತೇಃ || ಬುಷಿಃ ಕುತ್ಸೋ ಭವತಿ ಕರ್ತಾಃ
ಸ್ತೋಮಾನಾಮಿತ್ಯಾಪಮನ್ಯವಃ || ಆತ್ರಾವ್ಯಸ್ಯ ವಧಕರ್ಮೈವ
ಭವತಿ, ತತ್ಸಪಿ ಇಂದ್ರಃ ಶುಷ್ಣಂ ಜಘಾನಂತೀ || ೫ ||

ಈ ವಜ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಕುತ್ಸ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಸೇರಿದೆಯೆನ್ನೆ ಕುತ್ಸ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕತ್ತರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಕೃಂತತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಏಪ್ರತ್ವನ್ನಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ಇದಲ್ಲದೆ ಕುತ್ಸ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಒಬ್ಬ ಬುಷಿಯೂ ಇರುವನು ಇಲ್ಲಿ ಕುತ್ಸ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋಮ ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಕರ್ತನು (ರಚಿಸುವವನು) ಎಂದರ್ಥವಾಗಬೇಕೆಂದು ಔಪನಿಷದ್ವಾದ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತವು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕುತ್ಸ ಶಬ್ದವು ಸಂಹರಿಸು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಕುತ್ಸಮುಷಿಗಿ ಇಂದ್ರನ

ಸ್ವೇಹಿತನು ತನಗೆ ಸ್ವೇಹಿತನಾದ ಈ ಕುತ್ಸಯುಷಿಯ ಶತ್ರುವಾದ ಶುಷ್ಕನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಇಂಥನು ಸಂಹಾರಮಾಡುವನು ಅದರಿಂದ ಕುತ್ಸಕೃಷ್ಣವು ಇಲ್ಲಿ ಪಥ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

(೧) ಇರಜ್ಯತಿ (೨) ಪತ್ಯತೇ (೩) ಕ್ಷಯತಿ (೪) ರಾಜತಿ
ಇತಿ ಚತ್ವಾರಿ ಐಶ್ವರ್ಯಕರ್ಮಾಣಃ || ೨೧ ||

(೧) ಇರಜ್ಯತಿ || ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ರಿಯಾನಾಚಕ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಕಂಡ್ವಾದಿಪಠಿತವಾದ ಧಾತು. 'ಕಂಡ್ವಾದಿಭ್ಯೋ ಯಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಟ್. ಉದಾಹರಣೆ— 'ಯ ಏಕಶ್ಚರ್ಷಣೇನಾಂ ವಸೂನಾಮಿರಜ್ಯತಿ' (ಋ. ಸಂ. ೧.೧.೧೪-೪) 'ಮುಹೋ ನೃವ್ಯಸ್ಯ ಧರ್ಮಣಾಮಿರಜ್ಯಸಿ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೧೯-೩) ||

(೨) ಪತ್ಯತೇ || ಇದು ಕೇವಲನಿರುಕ್ತಪಠಿತವಾದ ಧಾತು. ದಿವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ 'ತಪ-ಐಶ್ವರ್ಯೇವಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು 'ಪತ-ಐಶ್ವರ್ಯೇ' ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಶ್ಯನ್‌ವಿಕರಣ ಬಂದು ಈ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ— 'ಉಗ್ರಂ ಶವಃ ಪತ್ಯತೇ ಧೃಷ್ಣೋಜಃ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೧೯-೪) 'ದ್ಯುಶದ್ಯಮಾನಿಯುತಃ ಪತ್ಯಮಾನಃ' (ಋ. ಸಂ. ೪-೮-೫-೪) ||

(೩) ಕ್ಷಯತಿ || ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಐಶ್ವರ್ಯಾರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ಸೇದು ರಾಜಾ ಕ್ಷಯತಿ ಚರ್ಷಣೇನಾಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೩೮-೫) ||

(೪) ರಾಜತಿ || ರಾಜ್ಯ-ದೀಪ್ತೌ. ಸ್ವಂತೀತ್ವಾದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. 'ಛಿಯೋ ವಿಶ್ವಾ ವಿರಾಜತ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೩-೩) 'ರಾಜಂತಾಮಧ್ವರಾಜಾಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೨-೩) ||

ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕು ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ರಿಯಾವಾಚಕಧಾತುಗಳು || ೨೧ ||

(೧) ರಾಷ್ಟ್ರೀ (೨) ಅರ್ಯಃ (೩) ನಿಯುತ್ವಾನ್ (೪) ಇನ ಇನ
ಇತಿ ಚತ್ವಾರೀಶ್ವರನಾಮಾನಿ

(೧) ರಾಷ್ಟ್ರೀ || ನಾಲ್ಕು ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದವನ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತೌ. ಧಾತು. 'ಷ್ವನ್ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ' (ಉ. ೪-೧೫೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ್ವನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ರಾಜತೀರೈಶ್ವರ್ಯಕರ್ಮಾಣಃ' ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಹೇಳಿದೆ. 'ವೃಶ್ಚಭೃಷ್ಣ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪತ್ಯ. ಓತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ 'ಓದೌ ರಾದಿಭೃಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಾ಼ಪ್. ಉದಾಹರಣೆ— 'ರಾಷ್ಟ್ರೀ ದೇವಾನಾಂ ನಿಷಸಾದ ಮನ್ವಾನ್' (ಋ-ಸಂ-೩-೩-೫-೫)

(೨) ಅರ್ಯಃ || 'ಮು-ಗತ್' (ಭ್ರಾ-ಪ) 'ಮುಹಲೋಽರ್ಯತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಳ್ಯತ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಅರ್ಯಃ ಸ್ವಾಮಿವೈಶ್ಯಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೦೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಎಲ್ಲರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವವನು ಈಶ್ವರ. 'ಸಮಯೋಗ ಗಾ ಅಜತಿ ಯಸ್ಯ ವಸ್ಟಿ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧-೧) 'ಮಂಹಿಷೋ ಆರ್ಯಃ ಸ್ವತೀ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೧-೨೫-೬) ||

(೩) ನಿಯುತ್ಸಾನ್ || ನಿಯುತ್ ಶಬ್ದ ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. (೧-೧೫-೧೦) ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ನಿಯುತಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅವುಗಳನ್ನುವನು ನಿಯುತ್ಸಾನ್. ಮತ್ತುಪ್ರತ್ಯಯ. 'ತಸೌ ಮತ್ಸರ್ಥೇ' (ಪಾ-ಸೂ-೧-೪-೧೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಸಂಸ್ಥೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಸವಸಂಜ್ಞಾನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಜಶ್ವತ್ಸವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ:- ಅತೋ ನೋ ಯಜ್ಞಮವಸೇ ನಿಯುತ್ಸಾನ್' (ಋ. ಸಂ. ೪-೭-೧೨-೫) ||

ಈ ಸದವ ಸ್ಯಾನದಲ್ಲಿ 'ಸತಿಃ' ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆಗ 'ಪಾ-ರಕ್ಷಣೇ' ಧಾತು(ಆದಾ-ಪ)ವಾತೇರ್ಡಕತಿ (ಉ-೪-೫೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ (ಆ) ರಕ್ಷಣೆಮಾಡುವವನು ಈಶ್ವರ. 'ಪಿತಾ ಪಾತಾನಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ' (ನಿರು-೪-೨೧) ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಾಧಾತುವಿಗೆ ಣ್ಯಾತದಃಸೀಲೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಡತಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾನಿಯಿಂದ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾ-ಶಿಶ್ರಿನ್ ವಾಜಾನಾಂ ಶತ್ವೇ (ಋ. ಸಂ. ೧.೨.೨೭-೨)

(೪) ಇನಃ || ಸಂಭಾಜನ(ಗೌರವ) ಅರ್ಥಕೊಡುವ ಅಥವಾ ಸಮುಸರ್ಗ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಕೊಡದ ಇನ್ಧಾತುವಿಗೆ 'ಇನ್ಸಾಜದೀಜ್ಞವಿಭ್ಯೋನೌ' (ಉ-೩-೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನೌಪ್ರತ್ಯಯ ಇದರ ಅರ್ಥ 'ತತ್ರೇನ ಇತ್ಯೇತ್ಸನತಃ' (ನಿರು. ೩-೧೧)ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಂದಸ್ವಾನಿಯಿಂದ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸಕಲರಿಂದಹೊಂದಲ್ಪಡುವವನು ಈಶ್ವರ. ಅಧ್ಯಾಯಸಮಾಪ್ತಿಗೋಸ್ಕರದ್ವಿರುಕ್ತೆ ಹೇಳಿದೆ ಉದಾ-ಇನೋವಿಶ್ವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೧೮.೧)

ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕು ಈಶ್ವರನಾಮಗಳು ||೨೨||

ತತ್ರೇನ ಇತ್ಯೇತತ್ ಸನಿತ ಏಶ್ವರ್ಯಣೇತಿ ವಾ ಸನಿತಮನೇ-
ನೈಶ್ವರ್ಯಮಿತಿ ವಾ ||

ಈ ಏಶ್ವರ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಇನ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದು. ಇವಕ್ಕೆ ಸಂ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಸನಿತಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸನಿತಃ ಎಂದರೆ ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಏಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಇತರರಿಗೆ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಅಥವಾ ಹಂಚಿಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಏಶ್ವರ್ಯ ಅಥವಾ ಧನವನ್ನು ಯಾರೂ ಸಮ್ಮಾನೆ ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇತರರಿಂದ ಕೆಲಸಮಾಡಿಸಿಕೊಡು ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಫಲವಾಗಿ ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಧನವನ್ನು ಇತರರಿಗೆ ಕೊಡುವರು. ಈ ವಿಧವಾದ ವಿಭಜನೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ಹಂಚಿಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಪುರುಷನನ್ನು ಸನಿತಃ ಎಂದು ಕರೆಯುವರು.

ಇತಿ ವಿಕಾದಶಃ ಒಂದಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಬಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ದ್ವಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಯತ್ರ ಸುಪರ್ಣಾ ಅವ್ಯುತ್ಸ್ಯ ಭಾಗಮನಿಮೇಷಂ ವಿದಥಾಭಿ-
ಸ್ವರನ್ತಿ | ಇನೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪಾಃ ಸ ಮಾ ಧೀರಃ ಪಾಕ-
ಮತ್ರಾವಿವೇಶ || ಯತ್ರ ಸುಪರ್ಣಾಃ ಸುಸತನಾ ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಯೋಽ-
ಮೃತಸ್ಯ ಭಾಗಮುದಕಸ್ಯಾನಿಮಿಷಂತೋ ವೇದನೇನಾಭಿಸ್ವರಂಶೀತಿ
ವಾಭಿಪ್ರಯಂತೀತಿ ವೇಶ್ವರಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಗೋಪಾಯಿ-
ತಾದಿತ್ಯಃ ಸ ಮಾ ಧೀರಃ ಪಾಕಮತ್ರಾವಿವೇಶೇತಿ ಧೀರೋ ಧೀಮಾನ್
ಪಾಕಃ ಪಕ್ವವ್ಯೋ ಭವತಿ ವಿಪಕ್ವಪ್ರಜ್ಞ ಆದಿತ್ಯ ಇತ್ಯುಪನಿಷದ್ವರ್ಣೋ
ಭವತೀತ್ಯಧಿದೈವತಮಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಯತ್ರ ಸುಪರ್ಣಾಃ ಸುಸತನಾನೀಂದ್ರಿ-
ಯಾಣ್ಯಮೃತಸ್ಯ ಭಾಗಂ ಜ್ಞಾನಸ್ಯಾನಿಮಿಷನ್ಮೋ ವೇದನೇನಾಭಿಸ್ವರಂ-
ಶೀತಿ ವಾಭಿಪ್ರಯನ್ಶೀತಿ ವೇಶ್ವರಃ ಸರ್ವೇಷಾಮಿಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ
ಗೋಪಾಯಿತಾತ್ಮಾ ಸ ಮಾ ಧೀರಃ ಪಾಕಮತ್ರಾವಿವೇಶೇತಿ ಧೀರೋ
ಧೀಮಾನ್ ಪಾಕಃ ಪಕ್ವವ್ಯೋ ಭವತಿ ವಿಪಕ್ವಪ್ರಜ್ಞ ಆತ್ಮೇತ್ಯಾತ್ಮ-
ಗತಿಮಾಚಷ್ಟೇ || ೧೨ ||

ಯತ್ರ ಸುಪರ್ಣಾ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು

ಯತ್ರ ಸುಪರ್ಣಾ ಅವ್ಯುತ್ಸ್ಯ ಭಾಗಮನಿಮೇಷಂ ವಿದಥಾ ಭಿಸ್ವರಂತಿ |

ಇನೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪಾ ಸ ಮಾ ಧೀರಃ ಪಾಕಮತ್ರಾವಿವೇಶ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೮-೨೧)

ಅರ್ಥವು-ಯಾವ ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಸರವುಳ್ಳ ರಶ್ಮಿಗಳು ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉದಕದ ಭಾಗವನ್ನು ಸರ್ವದಾ ಸ್ವವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆಯೋ ಮತ್ತು ಯಾವನು ಸಮಸ್ತವಾದ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿಯೂ ರಕ್ಷಕನಾಗಿಯೂ ಅಗಿದ್ದಾನೆಯೋ ಅಂತಹ ಆದಿತ್ಯರೂಪನಾದಸರಮೇಶ್ವರನು ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ನಾನು ಅಪಂಸಕ್ತವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೂ ಸಹ ನನ್ನನ್ನೂ ಈ ತನ್ನ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಯತ್ರ ಸುಪರ್ಣಾಃ ಸುಪತನಾ ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಯಃ ಅವ್ಯತಸ್ಯ ಭಾಗಂ ಉದಕಸ್ಯ ಅನಿಮಿಷಂತೋ
 ವೇದನೇನಾಭಿಶ್ಚರಂತೀತಿ ವಾಭಿಪ್ರಯಂತೀತಿ ವಾ | ಈಶ್ವರಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ
 ಗೋಪಾಯತಾದಿತ್ಯಃ | ' ಸ ಮಾ ಧೀರಃ ಪಾಕಮತ್ರಾವಿವೇಶ ' | ಧೀರೋ ಧೀಮಾನ್
 ಪಾಕಃ ಪಕ್ವಪ್ಯೋ ಭವತಿ " ವಿಪ್ಪಪ್ರಜ್ಞ ಆದಿತ್ಯಃ " ಇತ್ಯುಪನಿಷದ್ಭರ್ತೋ ಭವತೀತ್ಯಧಿ-
 ದ್ವಿನತಂ |

ಅತ್ಯಂತ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಪವನವುಳ್ಳ ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಪೂರ್ಣವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉದಕದ ಕಡೆಗೆ ಪ್ರಸಂಗಿಯಾದ
 ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತವೆಯೋ ಅಂತಹ ಸಕಲಲೋಕಕ್ಕೂ ಪಾಲಕನಾದವನೂ, ಪೂರ್ಣವಾಗಿ
 ಪಕ್ವವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಆದಿತ್ಯನು ಅಪರಿಪಕ್ವವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ನನ್ನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ
 ಸಮೀಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಅಧಿದೈವತವಾದ ವಿವರಣೆಯು.

ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ | ಯತ್ರ ಸುಪರ್ಣಾಃ ಸುಪತನಾನೀಂದ್ರಿಯಾಣ್ಯವ್ಯವ್ಯತಸ್ಯ ಭಾಗಂ ಜ್ಞಾನಸ್ಯಾನಿಮಿ-
 ಷಂತೋ ವೇದನೇನಾಭಿಶ್ಚರಂತೀತಿ ವಾಭಿಪ್ರಯಂತೀತಿ ವಾ | ಈಶ್ವರಃ ಸರ್ವೇಷಾಮಿಂದ್ರಿ-
 ಯಾಣಾಂ ಗೋಪಾಯತಾತ್ಮಾ ಸ ಮಾ ಧೀರಃ ಪಾಕಮತ್ರಾವಿವೇಶೀತಿ ಧೀರೋ ಧೀಮಾನ್
 ಪಾಕಃ ಪಕ್ವಪ್ಯೋ ಭವತಿ ವಿಪ್ಪಪ್ರಜ್ಞ ಆತ್ಮೇತ್ಯಾತ್ಮಗತಿಮಾಚಷ್ಟೇ ||

ಆಧ್ಯಾತ್ಮಪರವಾದ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ. ಯಾವ ಶರೀರದಲ್ಲಿ (ತಮ್ಮನ್ನು ಲೇಖಿಸುವ ವಿಷಯಗಳಕಡೆಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ
 ಪ್ರಸರಿಸುವ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಅವ್ಯತಸಾಧನವಾದ ಜ್ಞಾನದ ಕಡೆಗೆ ಸಂಯುಕ್ತವೆಯೋ,
 ಅಂತಹ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸಕಲೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾದವನೂ, ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞನೂ ಆದ ಆತ್ಮನು (ಪರಮಾತ್ಮನು) ಅಪರಿಪಕ್ವ
 ವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ನನ್ನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಸಮೀಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಎಂದು ಎರಡುನಿಧನಾಗಿ ವಿವರಿಸಿ
 ಅನುಪಂಗಳವಾಗಿ ಸುಪರ್ಣ, ಮತ್ತು ಧೀರ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಧೀರೋ ಧೀಮಾನ್ | ಪ್ರಜ್ಞಾಹಂತನಂದರ್ಥ. ಈ ಪದವು ಮೇಧಾವಿನಾನುಗುಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (೨-೩-೯)
 ಈಗಿನ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಧೀರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧೈರ್ಯವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ
 ಸಹ ಪ್ರಾಜ್ಞ ವಿವೇಕಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಪದವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಧೀರನು ಪ್ರಾಜ್ಞ
 ನಾದುದರಿಂದಲೂ ಭಯವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ನಿರ್ಭಯನಾಗಿರುವುದೂ ಆಪತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಶಾಂತಚಿತ್ತನಾಗಿರುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ
 ಗುಣಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಧೈರ್ಯವುಳ್ಳವನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯುವಾ ಸುಮಾಸಾಃ ಪರಿವೀತ ಆಗಾಸ್ಥ ಉ ಶ್ರೇಯಾನ್ಯವತಿ ಜಾಯಮಾನಃ |
 ತಂ ಧೀರಾಸಃ ಕವಯಃ ಉನ್ನಯಂತಿ ಸ್ವಾಧ್ಯೋಽ ಮನಸಾ ದೇವಯಂತಃ |

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲೂ, ಮತ್ತು

ಶ್ರೀಯಶ್ಚ ಪ್ರೇಯಶ್ಚ ಮನುಷ್ಯ ಮೇತಸ್ಯಾ ಸಂಪರೀತ್ಯ ವಿವಿನಕ್ತಿ ಧೀರಃ |
ಶ್ರೇಯೋ ಹಿ ಧೀರೋಽಭಿಪ್ರೇಯಸೋ ವೃಣೇತೇ ಪ್ರೇಯೋ ಮಂದೋ ಯೋಗಕ್ಷೇಮಾದ್ಯು-
ಣೇತೇ ||

(ಕಠ.-೨-೨)

ಇತ್ಯಾದ್ಯುಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಧೀರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧೀಮಾನ್ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುಪರ್ಣಾಹಃ-ಸುಪರ್ಣಶಬ್ದವು ರಶ್ಮಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೧೫) ಅಶ್ವನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೬) ಪರಿತವಾಗಿದೆಯಾದರೂಸಹ ಪಕ್ಷಿ, ಬಾಣ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಶೋಭನಪತನ ಎಂದರೆ ಮನೋಹರವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ,

ವಿ ಸುಪರ್ಣೋ ಅಂತರಿಕ್ಷಾಣ್ಯಮ್ನಿಧ್ವಜೇರವೇಪಾ ಅಸುರಃ ಸುನೀಲಃ |
ಕ್ಷೇರಾದಾನೀಂ ಸೂರ್ಯಃ ಕಶ್ಚಿಕೇತ ಕತಮಾಂ ದ್ಯಾಂ ರಶ್ಮಿರಸ್ಯಾ ತತಾನ ||

(ಮು ಸಂ ೧-೩೫-೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಗಂಭೀರವಾದ ಕಂಪನವುಳ್ಳವೂ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸುವವೂ, ಚಿತ್ತಾಕರ್ಷಕವೂ ಆದ ರಶ್ಮಿಯ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಸುಪರ್ಣಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ರಶ್ಮಿಪರವಾಗಿದೆ. ಶೋಭನಪತನಾ ರಶ್ಮಿಯು ಎಂದು ರಶ್ಮಿಯವಿಶೇಷ ಗುಣವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿನಾಹುರಥೋ ದಿವ್ಯಃ ಸ ಸುಪರ್ಣೋ ಗರುತ್ಮಾನ್ |
ಏಕಂ ಸದ್ವಿಸ್ರಾ ಬಹುಧಾ ವದಂತ್ಯಗ್ನಿಂ ಯಮಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾನಮಾಹುಃ ||

(ಮು ಸಂ ೧-೧೬೪-೪೬)

ಎಂಬ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೪೬ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸುಪರ್ಣಃ ಗರುತ್ಮಾನ್ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಗಗನಸಂಚಾರವುಳ್ಳ ಗುಂಡನೆಂದು ಪಕ್ಷಿಯೆಂದರಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದ (೧೬೪-೨೦) ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಲೌಕಿಕವಾದ ಪಕ್ಷಿಯ ವಿಶೇಷ ಗುಣವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ,

ಉತ್ಸಾ ಸಮುದ್ರೋ ಅರುಷಃ ಸುಪರ್ಣಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯೋನಿಂ ಪಿತುರಾ ವಿನೇಶ |
ಮಧ್ಯೇ ದಿವೋ ನಿಹಿತಃ ಪೃಥ್ವಿರಶ್ವಾ ವಿ ಚಕ್ರಮೇ ರಜಸಸ್ವಾತ್ಯಂತಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೫-೪೭-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಗಮನವುಳ್ಳ ಸಮುದ್ರ (ಅಂತರಿಕ್ಷ)ವೆಂದೂ,

ಸುಪರ್ಣಂ ವಸ್ತ್ರೇ ಮೃಗೋ ಅಸ್ಯಾ ದಂತೋ ಗೋಲಭಿಃ ಸನ್ತದ್ಯಾ ಪತತಿ ಪ್ರಸೂತಾ |
(ಮು. ಸಂ. ೬-೭೫-೧೧)

ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿರುವ (೯-೧೯) ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಪತನವುಳ್ಳ ಬಾಣವೆಂದೂ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದೆ. ಪುಕ್ತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುವಾಗಲಾದ ರಶ್ಮಿಗಳೆಂದೂ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುವಾಗಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಸುಪತನ ಅಧಿಸ್ವರಂತಿ ಎನ್ನುವಾಗ ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳೇನೆಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು.

ಅಧಿಸ್ವರಂತಿ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಯಂತಿ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಇದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ (ಸ್ವಲ್ಪಶಬ್ದೋಪತಾಪಯೋಗೇ), ಉಪತಾಪಾರ್ಥವಾದ ಸ್ವಲ್ಪ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಪುನ್ನವಾಗಿ ಸರ್ವಭೂತಗಳನ್ನೂ ತಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎಂದರೆ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿರುವ ರಸವನ್ನು ಹೀರುವುದರಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ತಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಆಪ್ತ ಸ್ವರಸವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಇದರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ, ಅಥ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ರಸಾನ್ ಗೃಹೀತ್ಯಾ ಅದಿತ್ಯ ಮಂಡಲಂ ಪ್ರಯಾಂತಿ | ರಸವನ್ನು ಹೀರಿ ಅದಿತ್ಯ ಮಂಡಲದ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೆಲ್ಲಾ ರಸಗ್ರಹಣವೇ ಮುಖ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯವಾದರೂ, ಮೊದಲನೆಯ ವಿವರಣೆಯಂತೆ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ತಪಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ರಶ್ಮಿಗಳೇ ಲೋಕರಕ್ಷಣೆಯ ತತ್ಪರಿತೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಕರ್ತವ್ಯ ನಿರ್ವಹಣಾರ್ಥಿಯೂ ಕರ್ತವ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ (ವಿದಘ್ನ) ಭುನಃ ವೃಷ್ಟಿಪತನಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಆ ರಸವನ್ನು ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಸೇರಿಸುತ್ತವೆಯೆಂಬುದೇ ಉಚಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಿರುತ್ತದೆ. ನೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

ರಥಾನಾಂ ನ ಯೇ ರಾಃ ಸನಾಭಯೋ ಜಿಗೀವಾಂಸೋ ನ ತೂರಾ ಅಭಿದ್ಯವಃ |
ನರೇಯವೋ ನ ಮರಾ ಭೃತಪ್ರಮೋಽಭಿಸ್ವರ್ತಾರೋ ಅರ್ಕಂ ನ ಸುಷ್ಪುಭಃ ||

(ಮ. ಪಂ ೧೦-೭೮-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಸ್ವರ್ತಾರ ಅಭಿತ್ಯ ಕಬ್ಬಿಯಂತಾಃ | ಸ್ತುತಿವಚನವನ್ನು ಪಠಿಸುವವರು ಎಂಬರ್ಥವಾದುದಿವುತವೆಂದ ಅಭಿಸ್ವರ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿವಚನವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ನೇಮಿಂ ಸಮಂತಿ ಚಕ್ಷುಸಾ ಮೇಷಂ ವಿಪ್ರಾ ಅಭಿಸ್ವರಾ |
ಸುದೀಶಯೋ ವೋ ಅದ್ರುಹೋಽಪಿ ಕರ್ಣೇ ತರಸಿಸ್ತಃ ಸಮ್ಯಕ್ತಃ ||

(ಮ. ಪಂ. ೮-೯೭-೧೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಭಿಸ್ವರಾ ಅಭಿಸ್ವರಣೇನ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ | ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದ್ದುದೇ ಪರಸ್ಪರಾ ನುಸರಣವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗವಿಟ್ಟಿದೆ.

ವಿಕಪಾದ್ಯಾಯೋ ದ್ವಿಪದೋ ವಿ ಚಕ್ರಮೇ ದ್ವಿಪ್ರಾಪಾದಮಧ್ಯೇತಿ ಪಶ್ಯತ್ |
ಚತುಷ್ಪಾದೇತಿ ದ್ವಿಪದಾಮುಧಿಸ್ವರೇ ಸಂಪತ್ಯನ್ ಪಂಕ್ತಿರಲುಪತಿಷ್ಠಮಾನಃ ||

(ಮ. ಪಂ. ೧೦-೧೧೭-೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಾಧಮರು ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದಲೂ ಪರಸ್ಪರವಾದ ಅನುಸರಣೆಯಿಂದಲೂ ಇರುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಸಂಪತ್ಕರ್ಷಣೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಭಿಗಮನ ವೆಂದರ್ಥ. ಎದರುಗೊಂಡು ಹೋಗು ಅಥವಾ ಅನುಸರಿಸಿ ಹೋಗು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಶೀರ್ಷ್ಠಃ ಕ್ಷೀರಂ ದುಹೃತೇ ಗಾವೋ ಅಸ್ಯ ವಪ್ರಿಂ ವಸಾನಾ ಉದಕಂ ಪದಾಪುಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೨)

ಎಂಬ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಅದಿತ್ಯನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವಾಗ ಉದಕವನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಲೂ ಪುನಃ ಉದಕವನ್ನು ಹೀರಿ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತಲೂ ಅವನನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಅವನು ಮನೋಗತವನ್ನರಿತು ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಉದಕವನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ಹೀರಿ ಅವನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗಿ ಪುನಃ ವೃಷ್ಟಿಪತನಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಮಾಡುತ್ತವೆ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಮೃತಸ್ಯ ಭಾಗಂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಉದಕದ ಅಂಶವನ್ನು ಹೀರಿಕೊಂಡು (ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯ ಜ್ಞಾನವನ್ನರಿತು) ಅವನಲ್ಲಿಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತವೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗಬಹುದು ಅಥವಾ ತಮ್ಮ ಸೇವಾರೂಪವಾದ ಸ್ತ್ರೋತ್ರದಿಂದಲೂ, ಉದಕದೊಡನೆ ಅವನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಪುನಃ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಲು ಅವನನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿದವು ಎಂದಾಗಲಿ ಆಗಬಹುದು.

ಅಮೃತಸ್ಯ—ಅಧಿವೈವತಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಮೃತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೨-೨೪) ಮತ್ತು ಈ ಮುಕ್ತಿಯ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗಲೂ ಸಹ ಉದಕಸ್ಯ ಎಂದೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೩-೧೨).

ತಸ್ಯ ಯೇ ಪ್ರಾಂಜೋ ರಶ್ಮಯಃ ತಾ ಅಮೃತಾ ಆಪುಃ |

(ಭಾ. ಉ. ೨-೧-೨)

ಎಂದು ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಅಪ್ಪು ಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಅಪಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅಮೃತಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ವಿಮೃತಾತ್ಪಾದ್ಯಂತರಸವಸ್ಯೆ ಅಪೋ ಭವಂತಿ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಾ,

ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ: — ಅಮೃತಸ್ಯ (ಅಮರಧರ್ಮಾಣಃ) ಜ್ಞಾನಸ್ಯ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುತ್ತೇಯೇ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಒಂದು ವಿಶೇಷಣವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅತ್ರವಿಷಯಾವಚ್ಛಿನ್ನ-ಚ್ಛಿತ್ತಸ್ಯಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿವರಣೆಯು,

ದೈ ಅಕ್ಷರೇ ಬ್ರಹ್ಮದರೇ ತ್ವನಂತೇ ವಿದ್ಯಾವಿದ್ಯೇ ನಿಹಿತೇ ಯತ್ರ ಗೂಢೇ |

ಕ್ಷರಂ ತ್ವವಿದ್ಯಾ ಹ್ಯಮೃತಂ ತು ವಿದ್ಯಾ ವಿದ್ಯಾವಿದ್ಯೇ ಈಶತೇ ಯಸ್ತು ಸೋಽನ್ಯಃ |

(ಶ್ರೀ. ಉ.೫.೧)

ಅಕ್ಷರವೂ ಅನಂತರವೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ವಿಧ್ಯಾವಿದ್ಯೆಗಳು ನಿಹಿತವಾಗಿವೆ. ಆದರಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯೆಯು ಕ್ಷರವು ; ವಿದ್ಯೆಯು ಅಮೃತವು, ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿಷಯಾವಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಚೈತನ್ಯಕ್ಕೂ, ವೃತ್ತತ್ವವ ಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಚೈತನ್ಯಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಎರಡಕ್ಕೂ ಆತ್ಮನೇ ಆಧಾರವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಯತ್ರ ಯಸ್ಮಿನ್ನಾತ್ಮನಿ ಅಭಿಸ್ವರಂತಿ ಎಂದು ಎರಡಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ಆಧಾರವಾದ ಆತ್ಮವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಅನಿಮೇಷಂ—ಎಂಬಪದಕ್ಕೆ ಉದಕಪರವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನವರತವಾಗಿ ಎಂದೂ, ಜ್ಞಾನಸರವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಮೇಷರಹಿತವಾದುದು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವು.

ಧೀರಃ ಪಾಕಮತ್ತಾ ವಿನೇಶ—ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ; - ಸ ಪರಮೇಶ್ವರಃ ಧೀರಃ ಸಮಾಧಿನಿಷ್ಠಃ ಸರ್ವದಾ ಅವಿಕ್ರಿಯೋ ವಾಂ ಪಾಕಂ ಪರಿ ಪಕ್ವಮನಸ್ಯಂ ಯಾಗಾದಿನಾ ಅಪಗತರಜಸ್ವನಸ್ಯತ್ವೇಜನ ದರ್ಶನವದತಿನಿರ್ವಾಲಸತ್ಪ್ರೋಸ್ಥಿಕ್ತಮನಸ್ಯಂ ಮಾಂ ಆ ವಿನೇಶ | ಸಮಾಧಿನಿಷ್ಠನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಯಾಗಾದಿಸತ್ತ್ವಾಂಗಗಳಿಂದ ರಜಸ್ವಮೋಗುಣಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಪರಪಕ್ವನಾದುದೂ. ಸತ್ಯಗುಣದಿಂದ ಪೂರಿತವಾದುದೂ, ಕನ್ಯೆಯಂತೆ ಅತಿಶುದ್ಧವಾದುದೂ ಆದ ನನ್ನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ,

ಯದ್ವಾ, ಅಪರಿಪಕ್ವಮನಾಃ ಅಹಂ ಪೂರ್ವಂ ಅಜ್ಞಾನದಶಾಯಾಂ ಮದನ್ಯಃ ಈಶ್ವರೋಽಸ್ತಿತಿ ಅವಿದ್ಯಾನ್ ತತಃ ಪರಮಸ್ತಿ ಕಶ್ಚಿನ್ನರ್ವಚ್ಛಃ ಪಶ್ಚಾದ್ಧುರುಶಾಸ್ತ್ರಾಭ್ಯಾಂ ಸ ವಿವಾಹಮಸ್ತೀತಿ ಮತ್ಯಾ ಪರಿಪೂರ್ಣಃ ಪರಮಾತ್ಮಾಭವಂ | ಜಾನಸಾಧನೆಯ ಪೂರ್ವಮಧ್ಯಯಲ್ಲಿ ನಾನು ಬೇರೆ, ಈಶ್ವರನು ಬೇರೆ ಎಂಬ ಭೇದಬುದ್ಧಿಯನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅನಂತರ ಶಾಸ್ತ್ರಾಭ್ಯಾಸದಿಂದಲೂ, ಗುರುಗಳ ಉಪದೇಶದಿಂದಲೂ ಭೇದಭಾವವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಅಹಮಸ್ತಿ ಎಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ದೆನು ಎಂಬರ್ಥವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥದ ಮೇರೆ, ಪಾಕಬ್ರಹ್ಮ ಅಪರಿಪಕ್ವಮನಸುಕೃವನೆಂಬುದು ಹೇಗೆಂಬವನ್ನು ಇದೇ ಸೂತ್ರದ ೫ ನೇ ಯುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪಾಕಃ ಪೃಜ್ಯಾಮಿ ಮನಸಾ ವಿಜಾನನ್ ಎಂಬವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಪಾಕಃ ಪಕ್ವನ್ಯೋ ಭವತಿ ವಿಪಕ್ವಪ್ರ ಆತ್ಮೇತ್ಯಾತ್ಮಗತಿಮಾಚಷ್ಟೇ ಎಂದುತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇತಿ ದ್ವಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

**ಅಥ ತ್ರಯೋದಶಃ ಖಂಡಃ
ಹದಿಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು**

ಬಹುನಾಮಾನ್ಯುರಾಣಿ ದ್ವಾದಶ ಬಹು ಕಸ್ಮಾ ಪ್ರಭವತೀತಿ ಸತೋ ಹೃಷ್ಯನಾಮಾನ್ಯುತ್ರಾಣ್ಯೇಕಾದಶ ಹ್ರಸ್ವೋ ಹ್ರಸತೇರ್ಮಹ-
ನ್ಮಾಮಾನ್ಯುತ್ರಾಣಿ ಪುಚಿವಿಶತಿರ್ಮಹಾನ್ ಕಸ್ಮಾನ್ ಮಾನೇನಾತ್ಮ

ಇಹಾತೀತಿ ಶಾಕಪೂಣಿರ್ಮುಹನೀಯೋ ಭವತೀತಿ ವಾ ತತ್ರ
 ವವಸ್ತತ ವಿವಕ್ಷಸ ಇತ್ಯೇತೇ ವಕ್ತೇರ್ವಾ ವಹತೇರ್ವಾ ಸಾಭ್ಯಾ-
 ಸಾದ್ ಗೃಹನಾಮಾನ್ಯುತ್ರರಾಣಿ ದ್ವಾವಿಂಶತಿಗೃಹಾಃ ಕಸ್ಮಾದ್
 ಗೃಣ್ಣಂತೀತಿ ಸತಾಂ ಪರಿಚರಣಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾತನೋ
 ದಶ ಸುಖನಾಮಾನ್ಯುತ್ರರಾಣಿ ವಿಂಶತಿಃ ಸುಖಂ ಕಸ್ಮಾತ್ ಸಹಿತಂ
 ಖೇಭ್ಯಃ ಖಂ ಪುನಃ ಖನತೇ ರೂಪನಾಮಾನ್ಯುತ್ರರಾಣಿ ಷೋಡಶ
 ರೂಪಂ ರೋಚತೇಃ ಪ್ರಶಸ್ಯನಾಮಾನ್ಯುತ್ರರಾಣಿ ದಶ ಪ್ರಜ್ಞಾ-
 ನಾಮಾನ್ಯುತ್ರರಾಣ್ಯೇಕಾದಶ ಸತ್ಯನಾಮಾನ್ಯುತ್ರರಾಣಿ ಷಟ್ ಸತ್ಯಂ
 ಕಸ್ಮಾತ್ ಸತ್ಯ ತಾಯತೇ ಸತ್ತ್ವಭವಂ ಭವನ್ನೀತಿ ವಾ ಅಷ್ಟಾ
 ಉತ್ತರಾಣಿ ಪದಾನಿ ಪಶ್ಯತಿಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾತವಶ್ಚಾಯತಿ
 ಪ್ರಭೃತೀನಿ ಚ ನಾಮಾನ್ಯಾಮಿಶ್ರಾಣಿ ನವೋತ್ತರಾಣಿ ಪದಾನಿ
 ಸರ್ವಪದ ಸಮಾಮ್ನಾಯಾಧಾತ ಉಪಮಾ ಯದತತ್ರತ ಸದ್ಯ-
 ಶಮಿತಿ ಗಾಗ್ಯಸ್ತದಾಸಾಂ ಕರ್ಮ ಜ್ಯಾಯಸಾ ವಾ ಗುಣೀನ
 ಪ್ರಖ್ಯಾತತ ಮೇನವಾ ಕನೀಯಾಂಸಂ ವಾ ಪ್ರಖ್ಯಾತಂ
 ನೋಪಮಿಮೀತೇಧಾಪಿ ಕನೀಯಸಾ ಜ್ಯಾಯಾಂಸಮ್ || ೧೩ ||

ಬಹುನಾಮಾನ್ಯುತ್ರರಾಣಿ ದ್ವಾದಶ || ೧ ||

- (೧) ಉರು (೨) ತುವಿ (೩) ಪುರು (೪) ಭೂರಿ (೫) ಶಶ್ವತ್
 (೬) ವಿಶ್ವಮ್ (೭) ಪರೀಣಸಾ (೮) ವ್ಯಾನಶಿಃ (೯) ಶತಮ್ (೧೦) ಸಹಪ್ರಮ್
 (೧೧) ಸಲಿಲಮ್ (೧೨) ಕುವಿತ್

ಇತಿ ದ್ವಾದಶ ಬಹುನಾಮಾನಿ || ೧ ||

(೧) ಉರು || ಅಧಿಕಾರ್ಥಕೊಡುವ ಹನ್ನೆರಡು ನಾಮಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಉರುಶಬ್ದ ಪೃಥ್ವಿ(ನಾಮದಲ್ಲಿ
 ನ್ಯಾಖ್ಯಾತನಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಅಲ್ಪವು ಮುಚ್ಚಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—(ಮ. ಸಂ. ೬-೫-೨೬-೧)
 * ಉರುಕ್ಯದುರುಣ್ಯಾಧಿ ||

(೨) ತುವಿ || ಇದು ಸೌತ್ರಧಾತು. ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. 'ಅಚ ಇ' (ಉ. ೪-೧೩೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಪ್ರತ್ಯಯ. ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿರುವುದೆಂದರ್ಥ. 'ತುವಿಜಾತಾ ಉರುಕ್ಷಯಾ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೪-೪) ||

(೩) ಪುರು || 'ಪ್ಸು-ಪಾಲವಪೂರಣಯೋಃ' 'ಪ್ಸುಭಿವೃಧಿಗಧಿ' (ಉ. ೧-೨೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಕಾರ ಇತ್ಯಾಗಿರೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಉದೋಷ್ಯಪೂರ್ವ್ಯಸ್ಯ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ಪ. ರ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಪುರು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತುಂಬಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. 'ಪುರುಭುಜಾ ಚನಸ್ಯತಮಾ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೫-೧) ||

(೪) ಭೂರಿ || ಭೂಧಾತುವಿಗೆ 'ಅದಿಶದಿ ಭೂಶುಭಿಭ್ಯಃ ಕ್ರಿನ್' (ಉ. ೪-೬೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಿನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅನುಭವವಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಯತ್ರ ಗಾವೋ ಭೂರಿಕ್ತಂಗಾ ಆಯಾಸಃ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೨೪-೫) ||

(೫) ಶಕ್ತತ್ || 'ಟು ಓತ್ತಿ-ಗತಿವೃದ್ಧ್ಯೋಃ' ಧಾತು. ಟು ಓ ಇತ್ಯಾಗುತ್ತವೆ. 'ಸಂಶ್ಚತ್ಯಂಪ' (ಉ. ೨-೭೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿತ್ತತ್; ಅಭ್ಯಾಸದ ಇಕಾರವಕಾರಗಳಿಗೆ ಅಕಾರಾದೇಶ, ಡಿತ್ವ, ಅದ್ವದ್ವಾತ್ಪ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಿವಾತಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ವೃದ್ಧಿಹೊಂದುವುದು, ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು. 'ಅಹಂ ಭನಾನಿ ಸಂಜಯಾಮಿ ಶಕ್ತತಃ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೧-೫-೧) 'ಯಾಕ್ಶಿದ್ಧಿ ಶಕ್ತತಾ ತನಾ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೨೧-೧) ||

(೬) ವಿಶ್ವಮ್ || (೭) ಪರೀಣಸಾ || (೮) ವ್ಯಾನಶಿಃ || ಅಶೂ-ವ್ಯಾವ್ತೌ. ಧಾತು. ವಿಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಉತ್ಸಗತಃ ಭಂದಸು ಗಮಾದಿಭ್ಯೋ ದರ್ಶನಾತ್' ಎಂಬ ಧಾತೃವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಕಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿಡ್ವದ್ವಾವಂದಿದ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. 'ಅಚ ಆದೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದಾಗ 'ಅತ್ಯೋತೀಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಡಾಗಮ. ವಿವಿಧೋತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದೆಂದರ್ಥ. 'ವ್ಯಾನಶಿಃ ಪವಸೇ ಸೋನುಧಮಘಿಃ' (ಋ. ಸಂ. ೭-೩-೧೨-೫)

(೯) ಶತಮ್ || ' ಪಂಕ್ತಿವಿಂಶತಿಶ್ಚಿಂಶತ್ ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಪಂಚಾಶತ್ಸಷ್ಟಿ ಸಪ್ತತ್ಯಶೀನಿವಶ ಶತಮ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೫೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹತ್ತರಿಂದ ಹತ್ತುಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ ಸಂಖ್ಯೆಗಳು ನೂರರವರೆಗೆ ನಿವಾತಿತವಾಗಿವೆ. 'ದಶದಶತಃ' ಎಂದು ನಿರುಕ್ತ (೩-೧೦) ನಿವಾತಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಬಹು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಶತಶಬ್ದ ಇದೆ. ಉದಾ- 'ವಾಚಯಾಮಃ ಶತಶತೋ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೮-೪) ||

(೧೦) ಸಹಸ್ರಮ್ || ' ಸಹಸ ' ಪದ ಬಲನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೩-೭-೧೭) ಸಹಸ್ರಪದಮೇಲೆ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಅಲ್ಪವಾದರೂ ಧಾವಿಯಾದ (ಮುಂದೆಆಗುವ) ಶಕ್ತಿ ಇದರಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾ- 'ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷರಾ ಪರಮೇ ವ್ಯೋನುನ್' (ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೨೨-೧) ||

(೧೧) ಸಲಿಲಮ್ || ಉದಕನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೨-೭) ನೀರಿನಂತೆ ಎಲ್ಲಿದಿಂದಲೂ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು. 'ಅಪ್ರಕೇತಂ ಸಲಿಲಂ ಸರ್ವಮಾ ಇದಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೮-೭-೧೭-೩) ಸಲಿಲಮೆಂಬುದು ಬಹು ವೆಂದು ಹರಹತ್ತನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ.

(೧೩) ಕುವಿತ್ | ಇದು ನಿವಾತಃ ಕುವಿತ್ ಸೋನುಸ್ಯಾ ಪ್ರಾಮಿತಿ ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೨೬-೨)

ಹೇಗೆ ಹನ್ನೆರಡು ಬಹುನಾಮಗಳು || ೧ ||

ಬಹು ಕಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಭವತೀತಿ ಸತಃ || ೨ ||

ಬಹು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರುತ್ತದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಬಹು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹಾಗೆಯೇ ಉರು-ವಿಸ್ತಾರ, ತುವಿ-ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪುರು-ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳು ಬಹು-ಬಹಳವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು.

ಹ್ರಸ್ವನಾಮಾನುತ್ರಾಣೈಕಾದಶ ||೩||

(೧) ಋಹನ್ (೨) ಹ್ರಸ್ವಃ (೩) ನಿಘೃಷ್ಟಃ (೪) ಮಾಯುಕಃ (೫) ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ
(೬) ಕೃಧು (೭) ವಭ್ರಕಃ (೮) ದಭ್ರಮ್ (೯) ಅರ್ಭಕಃ (೧೦) ಕ್ಷುಲ್ಲಕಃ
(೧೧) ಅಲ್ಪಃ

ಇತ್ಯೇಕಾದಶ ಹ್ರಸ್ವನಾಮಾನಿ || ೨ ||

(೧) ಋಹನ್ || ಹನ್ನೊಂದು ಹ್ರಸ್ವ (ಅಲ್ಪ) ನಾಮಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ, 'ಋಹ-ಬೀಜಜನ್ಮನಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾಃೀಚ' (ಭ್ರಾ-ಸ) ಇವೆರಡು ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಸಂಶ್ಚತ್ವಂಪದ್ವೇಹತ್-' (ಉ. ೨-೭೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ (ಋ). ಶತ್ಯವದ್ವಾಂ ನಿವಾತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹ್ರಸ್ವವಾದ ವ್ಯಕ್ತ್ಯಾದಿಗಳು ಎರಲ್ಪದುತ್ಪವಃ ದೀರ್ಘವೇಕ್ಷಿಗಳಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ-"ಬೃಹನ್ತಂ ಚಿದ್ರಹತೆ, ರಂಧಯಾನ್" (ಋ. ಸಂ. ೭-೭-೨೧-೩) ||

(೨) ಹ್ರಸ್ವಃ || ಶಬ್ದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಧಾತು ಹೇಳಿದೆ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನ್ಯೂನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಸರ್ಪ ನಿಘೃಷ್ಟ ಹ್ರಸ್ವಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿವಾತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ-"ನಮೋ ಹ್ರಸ್ವಾಯ ಚ ನಾಮನಾಯ ಚ" (ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೧೬-೩೦) ||

(೩) ನಿಘೃಷ್ಟಃ || 'ಘೃಷು-ಸಂಘರ್ಷೇ.' ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ನ್ಯೂನಾರ್ಥ. 'ಇಗುಪಥಜ್ಞಾಪ್ರೀತಿರಃ ಕಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘುಪರ್ಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಂದಸವಾದುದರಿಂದ ಧಾತು ಉಕಾರ ಇತ್ತಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಯಕ್. ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೪) ಮಾಯುಕಃ || 'ಡು ಮಿರ್ಷ-ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೇ.' ಡು ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕೃನಾಮಾ-' (ಉ. ೧-೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ, ಆಯಾದೀಶ. ಮಾಯು ಎಂದಾದಾಗ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನಾಯಾಸದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವಾದುದರಿಂದ ಎಸೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೫) ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ || ಪ್ರತಿ ಉಪಸರ್ಗ. ನ್ಯೂನಾರ್ಥಕೊಡುವ ಷ್ವಾಧಾತುವಿಗೆ ಭೌಷ್ಣದಲ್ಲಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕಪ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ನ್ಯೂನವಾಗಿರುವುದೆಂದರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೂ ನಿಸ್ಸಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೬) ಕೃಪು || ' ಕೃತಿ-ಛೇದನೇ. ' ಧಾತು. ಪ್ಲೂಘವ್ಯಧಿವ್ಯಧಿವ್ಯಧಿಭ್ಯಃ (ಉ-೧-೨೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಲಿತವಾದ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ಬರುವುದಲ್ಲದೆ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಹ್ರಸ್ವವಾದುದರಿಂದ ಕಪ್ರಸಮಂತಿರುತ್ತದೆಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಭಾಷ್ಯ ಉದಾ. ' ಯೋ ಅಸ್ಯುಧೋಯುರಜರಃ ಸರ್ವಾನ್ (ಋ. ಸ. ೪-೬-೧೩-೩)

(೭) ವಮ್ರಕಃ || ' ಟು, ವಮ-ಉದ್ಧಿರಣೇ. ' ಟು ಇತ್ಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನ್ಯೂನಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ' ಸ್ವಾಯು-ತಂಚಿವಂಚಿ '-(ಉ-೨-೧೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಮ್ರ ಎಂಬುದರಮೇಲೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯ: (ಪಾ. ಸೂ. ೫.೩೯೭) ಉದಾ-ವಮ್ರಕಃ ಪದ್ಧಿರುಪಸರ್ಪದಿಂದ್ರಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೮-೫-೧೫-೬) ' ಸ್ವವಾನೋ ವಮ್ರೋ ವಿಷಘಾನಮಂದಿಪಃ ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೧೦-೪) ವಮ್ರಕ ಎಂದು ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಹ್ರಸ್ವನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿಯೆಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮೀ ಭಾಷ್ಯ ||

(೮) ದಭ್ರಮ್ || ನ್ಯೂನಾರ್ಥಕ ದಭ ಧಾತುವಿಗೆ ' ಸ್ವಾಯುತಂಚಿವಂಚಿ '-(ಉ-೨-೧೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ; ' ನೇಡ್ವಿತಿಕ್ವತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಚದಿಕ್ವತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಇದಾಗುವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ- ದಭ್ರಂ ಪಶ್ಯದ್ಭ್ಯಃ ಉರ್ವಿಯಾ ವಿಚಕ್ಷ ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೮-೧-೫) ||

(೯) ಅಭ್ರಕಃ || ಮುಂದೆ ನಿರ್ವಚನಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

(೧೦) ಕ್ಷುಲ್ಲಕಃ || ಕ್ಷುದಂಲಾತಿ ಇತಿ || ಕ್ಷುತ್ ಪದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಲಾಧಾತುವಿಗೆ 'ಆತೋಽ-ನುಪಸರ್ಗೇ ಕಃ' (ಪಾ-ಸೂ-೩-೨-೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕ್ಷುತ್ + ಲ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ತೋರ್ಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲಕಾರ. ಕ್ಷುಲ್ಲಎಂಬುದರಮೇಲೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಹ್ರಸ್ವವಾದುದರಿಂದ ಹಸಿವೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ಉದಾ:- 'ನಮೋ ಮಹದ್ಭ್ಯಃ ಕ್ಷುಲ್ಲಕೇಭ್ಯಚ್ಚ' | 'ಕ್ಷುಲ್ಲಕಾ ಶಿಪಿವಿಪ್ಪಕಾ' ||

(೧೧) ಅಲ್ಪಕಃ || 'ಅಲಂ-ಭೂಪಣಪಂಪ್ರವಾರಣೇವ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಲ-ತಲಿತಿಜ್ವನ್ವಪಾಭ್ಯಃ ಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಪ್ರತ್ಯಯ. ಉದಾ:- 'ಅಲ್ಪಾ ಏನಂ ಪಶವೋ ಮೂಷ್ಣಾನ್ತ ಉಪಶಿಷ್ಣೇರನ್' ||

ಒಗೆ ಹನ್ನೊಂದು ಹ್ರಸ್ವನಾಮಗಳು || ೨ ||

ಹ್ರಸ್ವೋ ಹ್ರಸತೇಃ || ೪ ||

ಹ್ರಸ್ವಶಬ್ದವು ಕಿಂದಾಗು, ಚಿಕ್ಕದಾಗು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಹ್ರಸ್ವಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ.

ಮಹನ್ನಾಮಾನ್ಯುತ್ರಾಣಿ ಪಂಚವಿಂಶತಿಃ || ೫ ||

- (೧) ಮಹತ್ (೨) ಬ್ರಹ್ಮಃ (೩) ಯುಷ್ಠಃ (೪) ಬೃಹತ್
 (೫) ಉಕ್ಷಿತಃ (೬) ತವಸಃ (೭) ತವಿಷಃ (೮) ಮಹಿಷಃ (೯) ಅಭ್ಯಃ
 (೧೦) ಯುಭುಕ್ತ್ಯಾಃ (೧೧) ಉಕ್ತ್ಯಾಃ (೧೨) ವಿಹಾಯಾಃ (೧೩) ಯದ್ಭ್ಯಃ
 (೧೪) ವವಕ್ಷಿಃ (೧೫) ವಿವಕ್ಷಸೇ (೧೬) ಅಮ್ಪ್ಯುಣಾಃ (೧೭) ಮಾಹಿಃ
 (೧೮) ಗಭೀರಃ (೧೯) ಕಕುಹಃ (೨೦) ರಭಸಃ (೨೧) ಪ್ರಾಘ್ನಂ
 (೨೨) ವಿರಪ್ಯೇ (೨೩) ಅದ್ಭುತಮ್ (೨೪) ಬಂಹಿಷ್ಯಃ (೨೫) ಬರ್ಹಿಷತ್

ಇತಿ ಪಂಚವಿಂಶತಿರ್ಮಹನ್ನಾಮಾನಿ || ೩ ||

(೧) ಮಹತ್ || ಇಪ್ತತ್ರೈವ ದೊಡ್ಡದು ಎಂಬರ್ಥಕೊಡುವ ನಾನುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಾನದಿಂದ, ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಇತರ ಅಲ್ಪಗಳನ್ನು ಬಿಡುತ್ತದೆ ಎಂಬರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ಮಾನ, ಹಾ ಧಾತುಗಳಿಂದ ಈ ಪದವಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ಶಾಕಪೂಜೆಯೆಂಬುವ ಮತ. ಯಾಸ್ಥರ ಮತದಲ್ಲಿ ' ಮಂಹನೀಯಃ ಮಹತ್ ' ಎಂದುದರಿಂದ ಪೂಜಾರ್ಥಕ ಮಹಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮೀಭಾಷ್ಯ. ಎರಡುಮತದಲ್ಲಿಯೂ ' ವರ್ತಮಾನೇ ಪೃಷತ್ಮಮಹತ್ ' (ಉ-೨-೨೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಪಾತನಾದ ರೂಪವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ- ಮಹತ್ಪದುವುಂ ಸ್ವವಿರಂ ತದಾಸೀತ್ ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೧೦-೧)

(೨) ಬ್ರಹ್ಮಃ || ಅಶ್ವನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೪-೧೬) ಎಲ್ಲಾ ಸೇವಕ ಮುಂತಾದವರನ್ನು ವೇತನದಾನದಿಂದ ಕಟ್ಟುತ್ತದೆ. (ವಹೀಕರಿಸುತ್ತದೆ.) ಎಂದರ್ಥ " ಯುಷ್ಠಾನ್ರಿ ಬ್ರಹ್ಮಮರುಷಂ ಜರಸ್ತಮ್ " (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೧-೧) ||

(೩) ಯುಷ್ಠಃ || " ಯುಷ-ಗತೌ " (ತು.ಪ) ' ಸರ್ವನಿಭೃತ್ಯುಷ್ಠ ' (ಉ-೧-೧೫೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವನ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಗುಣಾಧಾವನು ನಿಪಾತವಾಗಿದೆ. ದೊಡ್ಡದು ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಎಂದು ಗತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ' ಮಹಿಷದರ್ಶನಾತ್ ' (ನಿರ-೪-೧೧) ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯದಿಂದ ದರ್ಶನಾರ್ಥವೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮಹತ್ತಾದದ್ದು ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ದರ್ಶನೀಯವಾಗಿರುತ್ತದೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ- ಯುಷ್ಠಾತ ಇಂದ್ರ ಸ್ವವಿರಸ್ಯ ಬಾಹೂ (ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೩೧-೩) ||

(೪) ಬೃಹತ್ || ' ಬೃಹ-ವೃದ್ಧೌ ' (ಭಾ.ಪ) ' ವರ್ತಮಾನೇ ಪೃಷತ್ಮಬೃಹತ್ ' (ಉ-೨-೨೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತವಾಗಿದೆ. ದೊಡ್ಡದು ಯಾವಾಗಲೂ ಪರಿವೃದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಇರುವಾಗ ವೃತ್ತಿಯಾದಿಗಳೆ ಹೆಚ್ಚುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಅಶ್ವಯುಜವನ್ನು ವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ. ಉದಾ- ಬೃಹದ್ವದೇವಸು ವಿದಥೇ ಸುವೀರಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೫-೧೯-೬) ಉರೋಽಯುಷ್ಠಸ್ಯ ಬೃಹತಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೧೨-೪) ಮುಷ್ಠ-

ವೆಂಬುದೂ ಮಹನ್ನಾಮವೇ ಆದರೂ ಬಲದಿಂದ ಮಹತ್ತಾಗುತ್ತದೆ, ಬೃಹತಃ ಎಂಬುದು ವೇಗದಿಂದ ಮಹನ್ನಾಮವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಭೇದ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೫) ಉಕ್ಷಿತಃ || ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಉತ್ತಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೬) ತವಸಃ || ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಕವಾದ ತವಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಶ್ವವಿಚಮಿತಮಿನಃ' (ಉ. ೩-೧೧೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸಹಪ್ರತ್ಯಯ. ಉದಾಹರಣೆ—'ತನ್ನಾಸ್ತು ಗೃಣಾಮಿ ತವಸ ಮತನ್ಯಾನ್' (ಋ. ಸಂ. ೫-೬-೨೫-೫) ||

(೭) ತವಿಷಃ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತಧಾತುವಿಗೆ 'ತವೇಣದ್ವಾ' (ಉ. ೧-೪೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿಪಚಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಪಚ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—'ಸಾನು ಗಿರೀಣಾಂ ತವಿಷೇಭಿರೂರ್ಮಿಭಿಃ' (ಋ. ಸಂ. ೪-೮-೩೦-೨) ||

(೮) ಮಹಿಷಃ || 'ಮಹ-ಪೂಜಾಯಾಮ್.' ಧಾತು. 'ಅಮಮಹ್ಯೋಸ್ತಿಪಚ್' (ಉ. ೧-೪೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣೆಪಚಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಹಚ್ಚ ಬೃದಂತಿಯೇ ಅರ್ಥ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಥವಾ ಮಹಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ ಬಂದರೆ ಮಹ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ರಮ್ಯೇಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಿ ಎಂದು ರೂಪ. ಇದು ಉಪಸದವಾಗಿರುವಾಗ ಸದಧಾತುವಿಗೆ 'ಅನ್ಯೇಷ್ವಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗಿಲೋಪ. 'ತಶ್ಚುರುಣೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದಂತ ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. (ಸಪ್ರಮಿಗಿ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.) ಸುಷಾಮಾದಿಗಣಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ಪತ್ಯ. ಮಹಿ=ಮಹತಿಸ್ಥಾನೇ ಸೀದನ್=ಅಪ್ನೇ ದೊಡ್ಡಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—'ಮಹಿಷಾಸೋ ಮಾಯಿನಸ್ತಿತ್ವಭಾನವಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೭-೨) ||

(೯) ಅಭ್ಯಃ || ಉದಕನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೨-೮೯) 'ಆ=ಸಮಂತಾತ್ ಭವತಿ ಇತಿ' ಕೇರ್ತಮತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸುತ್ರಲೂ ಇರುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ನಚ್ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸತ್ತಾರ್ಥಕ, ಪ್ರತ್ಯರ್ಥಕ ಭೂಧಾತುವಿಗೆ 'ನಚ್ ಭುವೋ ಡಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಇದು ಇರುವಾಗ ಯಾವ ಉಪಪ್ರವೃತ್ತಿ ಅಗುವುದಿಲ್ಲ, ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—'ನ ಯೇ ವಾತಸ್ಯ ಪ್ರಮಿನಂತ್ಯಭವನ್ ಆ ಯೋ ನೌ ಅಭ್ಯ ಈತಲೇ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧೯-೩) ||

(೧೦) ಮುಭುಕ್ತಾಃ || ಮು-ಗತೌ. ಧಾತು. (ಭ್ಯಾ-ಕ-) 'ಅತೇರ್ಭುಕ್ತಿನಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭುಕ್ತಿನಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಭುಕ್ತಿನ ನಾಂತವದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ದಲ್ಲಿ 'ಪಥಮಭ್ಯುಭುಕ್ತಾನಾತ್' (ಪಾ-ಸೂ-೨-೧-೮೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. 'ಇತೋನ್ತ್ವತ್ಸರ್ವನಾಮು-ಸ್ಥಾನೇ' (ಪಾ-ಸೂ-೭-೧-೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುಕ್ತ, ವಿಸರ್ಗ. ಉರು=ಅಧಿಕ ವಾಗಿ ಭಾತಿ=ತೋಭಿಸುತ್ತದೆ, ಮತೇನ=ಸತ್ಯದಿಂದ, ಯಜ್ಞದಿಂದ ತೋಭಿಸುವುದು' ಇರುವುದು ಮುಭ. ಮೇಧಾವಿ' ಅಥವಾ ಮಹತ್ಸಾನವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಉರು ಶಬ್ದ ಉಪಸದವಾಗಿರುವಾಗ ಭಾಧಾತು ಅಥವಾ ಭೂಧಾತುವಿಗೆ ವ್ಯಗ್ರಯಾದಯತ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉಪರ್ಣ, ಟಿಲೋಪ, ಸಂಪುರ್ಣಾಡಾಗಿಳು ನಿಸ್ವ ತಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ವೃತ್ತರ್ಯಾರ್ಥಕಕ್ಷಿಧಾತುವಿಗೆ ವೃತ್ತೇಶ್ವಂದಸಿ (ಉ-೪-೧೩೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹತವಾದ ಇನಪ್ರತ್ಯಯ

ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ಬಂದು ಓಲೇಸನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಬುಭೂಣಾಂ ಕ್ಷಯತಿ=ಈಷ್ಟೇ, ಬುಭೌ ಮಹತಿ-
ಸ್ಥಾನೇ ನಿವಸಿತಿ ವಾ' ಉದಾ:—'ತ್ವನ್ಮುಭುಕ್ತಾನರ್ಯಸ್ತುಂ ಸಾಹಿ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೫.೪.೩) ||

(೧೧) ಉಕ್ತಾ || ವ್ಯವೃರ್ಥಕವದ ಉಕ್ಷಧಾತುವಿಗೆ 'ಶ್ವನ್ನುನ್ ಕ್ಷಪೂಷನ್—' (ಉ-೧-೧೫೫) ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ಕನ್ಸೃತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಧಿಕವೃದ್ಧಿಯೊಂದಿರುವುದೆಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ ಹುಡುಕುಬೇಳು.

(೧೨) ವಿಹಾಯಃ || ಔಹಾಕ್-ತ್ಯಾಗೇ. ಧಾತು. 'ವಹಿಹಾಧಾಇಭ್ಯಷ್ಟಂ' (ಉ-೩-೩೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ
ವಿಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಗಾಗಮ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಪವನ್ನು ಬಿಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ:—'ಕೃಷ್ಣಾ-
ದುದಸ್ಮಾದರ್ಯಾ ೩ ವಿಹಾಯಾಃ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೪-೧) ||

(೧೩) ಯಹ್ಯಃ || ಯಜ-ಪೂಜಾಯಾಮ್ ' ಶೇವಯಹ್ಯಜಿಹ್ಯಾಗ್ರೀವಾ—' (ಉ. ೧-೧೫೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಸನ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಹಕಾರವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ದೇವಪೂಜಾದಿಗಳನ್ನು ಕ್ರಮಿಸುವುದು.
ಅಥವಾ 'ಯಸು-ಪ್ರಯತ್ನೇ' (ದಿ-ಪ) ಧಾತುವಿಗೆ 'ಯಸೋಶ್ಚ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಷನ್ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಭೋಜಸೂತ್ರ,
ಜಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವುದು. 'ಯಹ್ಯ ಇತಿ ಮಹತೋ ನಾಮಧೇಯಮ್ ಯಾತಶ್ಚ ಹೂತಶ್ಚ ಭವತಿ' (ನಿ. ೮-೮)
ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಂದ ಈ ರೂಪವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಯಾ, ಹ್ಯೇಇ ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಗೇ
ಹೇ ಕಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೪೪) ಸೂತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದು
ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಭಾವವೂ ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ:— 'ಪ್ರವೋ ಯಹ್ಯಂ ಪುರೂಣಾಮ್' (ಋ. ಸಂ.
೧-೩-೮-೧)

(೧೪) ವವಕ್ಷಿಃ (೧೫) ವಿವಕ್ಷಸೇ || 'ತತ್ರ ವವಕ್ಷಿಠ ವಿವಕ್ಷಸ ಇತ್ಯೇತೇ ಸನ್ಯತ' (ನಿರು-೩-೧೩)
ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಇವೆರಡೂಪದಗಳೂ ಮಹತ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟುದರಿಂದ ಇವುಗಳು ಮಹ
ದ್ವಾಚಕಗಳಾಗುತ್ತವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ವವಕ್ಷಿಠ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸನ್ಯತಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಆಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ತ ಬರಬೇಕಾದುದು ಬರಲಿಲ್ಲ. ವಿವಚನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನವೂ, ಅಕಾರದಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇಕಾರವೂ ವ್ಯತ್ಯಯ
ದಿಂದ ಬಂದಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆ:— 'ಅತಿವಿಶ್ವಂ ವವಕ್ಷಿಠ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧-೫) 'ಶೀರಂ ಪಾವಕಶೋಷಂ
ವಿವಕ್ಷಸೇ' (ಋ ಸಂ. ೨-೨-೪-೧) ||

(೧೬) ಅಮ್ಪುಣಃ || ಅಮುಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ಷಿಪ್ ಬಂದರೆ ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭರಣಾರ್ಥ ಭೃಧಾತುವಿಗೆ
'ಇಣಸಿಣಜಿಡಿ—' (ಉ. ೩-೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ನಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಬುಕಾರದ
ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇತ್ತ. ಮುಪತ್ತಾ ವಲಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದದ್ದು ಎಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಭಾಷ್ಯ. ಉದಾಹರಣೆ:—
'ಹಿರಂಕಭೃಷಿಟನಮ್ಪುಣಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೨೨-೫)

(೧೭) ಮಾಹಿನಃ || ಪೂರ್ವಾರ್ಥಕ ಮಹಧಾತುವಿಗೆ 'ಮಹೇರಿನಣಾಚ' (೨-೫೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನಪ್ರತ್ಯಯ
ಉತ್ತಮದಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಉದಾ-ಪ್ರಯೋ ನ ಹರ್ಮಿ ಸ್ತೋಮಂ ಮಾಹಿನಾಯ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೨೩-೧) ||

(೧೮) ಗಭೀರಃ || ವಾಙ್ಮಾನುದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೧-೭) ಮಹತ್ತಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾ-ಉರು-ಉರುಂವಾ ವರಿಮತಾ ಗಭೀರಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೨೬-೨) ||

(೧೯) ಕಕುಹಃ || 'ಕಕು-ಸಹನೇ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕಕೇರುಹಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಹಪ್ರತ್ಯಯ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದು, ಅಪರಾಧಗಳನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸುವುದು. ಉದಾ:-ವಚ್ಯಂತೇ ವಾ ಕಕುಹಾಸಿಹಿ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೩೩-೩) ಇವು ಮಹನ್ನಾ ಮನಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಧಾಪ್ಯ. ||

(೨೦) ರಭಸಃ || ರಭ-ರಾಭಸ್ಯೇ. ಧಾತು. 'ಅತ್ಯವಿಚಮಿತಮಿನ್-' (ಉ-೩-೧೧೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸಹ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಧಿಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವುದು, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ತಡೆಯುವುದೆಂದರ್ಥ. ಉದಾ:-ಅದೈನಂ ವ್ಯಕಾ ರಭಸಾಸೋ ಅದ್ಯುಃ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೫-೩-೪) ||

(೨೧) ವ್ರಾಧಕ್ || ವ್ರನಧಾತುವಿಗೆ 'ಸಂಶ್ಚತ್ಯಂಪದ್ವೇಹ-' (ಉ-೨-೭೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತಿಪ್ರತ್ಯಯ, ಆಕಾರಾಗಮ ಬಂದು ನಿವಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ:-'ಸ ವ್ರಾಧತೋ ನಹುಷೋ ದಂಸುಜೂನಿ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೨-೪) ||

(೨೨) ವಿರಪ್ತೀ || 'ರಸ-ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ' (ಭ್ರಾ-೫) ವಿಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ರಸಭ್ಯಕೃವ್ಯಧಿ ಕುಭ್ಯಃ ಶಕ್' ಋತ್ವನಿಹಿತವಾದ ಶಕ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿವಿಧ ರೀತಿಯಿಂದ ಹೇಳುವವರು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು ವಿರಪ್ಯಾ; ಅವರಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ವಿರಪ್ತೀ. ಅಥವಾ ವಿವಿಧವಾದ ರಸಣ, ವಿರಸಣ. ಅದು ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ:- "ವಿರಪ್ತೀ ಗೋಮತೀ ಮಹೀ" (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೬-೩) "ಕ್ರತ್ವೇ ಅಪಿನೋ ವಿರಪ್ತೀನ" (ಋ. ಸಂ. ೪-೭-೧೨-೨)

(೨೩) ಅದ್ಯತಮ್ || 'ಭೂ-ಸತ್ರಾಯಾಮ್' ಇದಕ್ಕೆ 'ಅದಿ ಭುವೋ ದುತಚ್' (ಉ. ೫-೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ದುತಚ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದು ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರಬೇಕು. ದಿತ್ರಾದುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ. ಅತ್ರರ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಆದ್ ಎಂಬುದು ಅವ್ಯಯವೆಂದು ಕ್ಷೀರಸ್ವಾಮಿ ಮತ. ಅಥವಾ ಸಮ್ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಭೃಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ದುತಚ್ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸಮಿಗೆ ಅದ್ವಾನ. ಟಿಲೋಪದಿಂದ ಅದ್ಯತಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಧನಾದಿಗಳಿಂದ ಚನ್ನಾಗಿ (ಪೋಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಆಶ್ರಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಿಂದ ಚನ್ನಾಗಿ ಪೋಷಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ-"ಸದಸಸ್ವತಿಮದ್ಯತಮ್" ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೩೫-೧) "ವಪಟಿ'ಕೃತಸ್ಯಾದ್ಯತಮ್ ದಸ್ರಾ" (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೨೨-೪) ಇಲ್ಲಿ ಮಹನ್ನಾಮವು ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ, ಅತ್ರರ್ಯವಾದ್ದೆಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆಂದು ಮಾಧವರ ಧಾಪ್ಯ.

(೨೪) ಬಂಹಿಷಃ || ಬಹಿ, ಮಹಿ-ವೃದ್ಧೌ. (ಭ್ರಾ-೫) 'ಲಂಘಿಬಂಹ್ಯೋರ್ನಲೋಪಶ್ಚ' (ಉ. ೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹು ಎಂದು ನಿವಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಯನಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಬಂಹಿಷ್ಯ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಕ್ಷೀರಸ್ವಾಮಿ 'ಅತಿರಯೇನ ಬಹುಲಃ ಬಂಹಿಷ್ಯಃ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಯನ್ ಬಂದಾಗ 'ಪ್ರಿಯಸ್ಕಿರ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುಲಪದಕ್ಕೆ ಬಂಹಾದೇಶ. ಅಥವಾ 'ನಿಚುಲನಂ ಜುಲವಕಲ-' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂಹಧಾತುವಿಗೆ ಉಲಚ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಲೋಪ ನಿವಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ-"ಯದ್ ಬಂಹಿಷ್ಯಂ ನಾತಿ ವಿಧೇ ಸುಧಾಸೂ" (ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೩೧-೩) ||

(೨೫) ಬರ್ಹಿಷತ್ || ಬೃಹ, ಬೃಹ-ವೃದ್ಧೌ. (ಭ್ರಾ-ಪ) 'ಬೃಹೇರ್ನಲೋಪಕ್ಷ' (ಉ. ೨-೧೦೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಸಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಬರ್ಹಿಷ್ ಎಂದು ಸಾಂತಪದವು ಉಪಪದವಿರುವಾಗ ಸದ್ಧಾತುವಿಗೆ 'ಸತ್ಕೃದ್ವಿಷ್-' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯುತ್ಪಾದದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಬರ್ಹಿಷ್‌ಶಬ್ದದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸುಷಾಮಾದಿ ಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಪತ್ಯ. ಅಭಿವೃದ್ಧಸ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಇರುವುದು ಮಹಾನ್. ಮಹತ್ವರ್ಯಾದಲ್ಲ ಇದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಕುಡುಕದೇಕು.

ಹೀಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಮಹನ್ಯಾಮಗಳು || ೩ ||

ಮಹಾನ್ ಕಸ್ಮಾನ್ ಮಾನೇನಾನ್ಯಾಣ್ಣಹಾತೀತಿ ಶಾಕವ್ತೂಣಿಃ|

ಮಂಹನೀಯೋ ಭವತೀತಿ ವಾ || ೬ ||

ಮಹಾನ್ ಎಂದರೇನು? ಇದು ಅಳಿತಿಗಂತ ಮಾರಿರುವುದರಿಂದ ದೊಡ್ಡ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಶಾಕವ್ತೂಣಿ ಯವರ ಅಭಿಮತವು, ಅಥವಾ (ದೊಡ್ಡದು ಯಾವಾಗಲೂ) ಪೂಜ್ಯವಾದದ್ದು, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದದ್ದು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ತತ್ರ ವವಕ್ಷಿತ ವಿವಕ್ಷಸ ಇತ್ಯೇನೇ ವಕ್ತೇರ್ವಾ ವಹತೇರ್ವಾ
ಸಾಭ್ಯಾಸಾದ್

ಈ ಮಹಾನ್ (ಮಹತ್) ನೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವವಕ್ಷಿಥ ಮತ್ತು ವಿವಕ್ಷಸೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿರುವವು. ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ವಕ್ತಿ ಅಥವಾ ವಹತಿ ಎಂಬ ಧಾತುಗಳಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ.

ಗೃಹನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ ದ್ವಾವಿಂಶತಿಃ ||೮||

- (೧) ಗಯಃ (೨) ಕೃದರಃ (೩) ಗರ್ತಃ (೪) ಹರ್ಮ್ಯಮ್
(೫) ಅಸ್ರಮ್ (೬) ಪಸ್ರಮ್ (೭) ದುರೋಣೇ (೮) ನೀಲವತ್ (೯) ದುರ್ಯಾಃ
(೧೦) ಸ್ವಸರಾಣಿ (೧೧) ಅಮಾ (೧೨) ದಮೇ (೧೩) ಕೃತ್ರಿಃ (೧೪) ಯೋನಿಃ
(೧೫) ಸದ್ಮ (೧೬) ಶರೂಮ್ (೧೭) ವರೂಥಮ್ (೧೮) ಭರ್ದಿಃ
(೧೯) ಭಂದಿಃ (೨೦) ಭಾಯಾಃ (೨೧) ಶರ್ಮ (೨೨) ಅಜ್ಜ

ಇತಿ ದ್ವಾವಿಂಶತಿಗೃಹನಾಮಾನಿ || ೪||

(೧) ಗಯಃ || ಇಪ್ತತ್ತೀರದು ಮನೆಯ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಪತ್ಯನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೨-೨) ವಾಸಕೋಸ್ಕರ ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಇದರಿಂದ ಸುಖ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಗತ್ಯರ್ಥಧಾತುವಿನಿಂದ ಅಥವಾ ತೋರುವ ಅರ್ಥ. ಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯಾತಿಶಯದಿಂದ ಮನೆಯು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಇದರಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಶಬ್ದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ... "ಅರಕ್ಷದ್ವಾತುಷೇ ಗಯಮ್" (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧೧-೨)

(೨) ಕೃದರಃ || ಕೃತೀ-ಭೇದನೇ. (ತು, ರು, -ಪ-) 'ಕೃದರಾದಯಶ್ಚ' (ಉ-೫-೪೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅರಣಪ್ರತ್ಯಯ, ಗುಣಾಧಾವ, ತಕಾರಕ್ಕೆ ದಶರಗಳು ಬಂದು ನಿವಾತಿತವಾಗಿದೆ. 'ಕೃತ್ಯತೇ ಕ್ಲೇಶಃ' ಇದರಿಂದ ಕಪ್ಪವು ಹೋಗಲಾದಿಸ್ವಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಸುಶಾಸ್ತ್ರನುರೂಪಿಯಿಂದ ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದದ್ದು ಮನೆ. ಅಥವಾ 'ದೃಶೀಅನಾದರೇ.' ಧಾತು (ತು-೪). 'ಗೃಹವ್ಯವೃತ್ತಿಗಮಶ್ಚ' (ಪಾ-ಸೂ-೩-೩-೫೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ರತ್ಯಯ. ಗುಣ ಬಂದರೆ ದರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃತಃ ದರಃ ಅತ್ರ ಕೃದರಃ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಅದರವುಳ್ಳದ್ದು ಮನೆ. ಪೃಷೋದರಾದಿಯಿಂದ ತಕಾರಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗೃಹಪರಿಯದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು. ||

(೩) ಸರ್ತಃ || ಗ್-ಪದೇ. (ಕ್ರಾ-೨-ಪ) ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇದು ಹೇಳಿದೆ. 'ಹಸ್ಮನ್ರಿ-' (ಉ. ೩-೮೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತನಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತು ಬುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಇದರಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೪) ಹಮ್ಯಮ್ || ಹೃಷ್-ಪರಣೇ. ಧಾತು. 'ಮಧ್ಯವಿಧ್ಯತಿಕ್ಯ-' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಯನಾಪ್ರತ್ಯಯ, ಮುಡಾಗಮ, ಗುಣಗಳು ನಿವಾತಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳು ಕೂಡಿಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆ, ತಂದಿಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ 'ಅಮ, ದ್ರಮ, ಹಮ್, ವೀವ್ಯ-ಗತೌ. (ಧ್ರಾ-ಪ) ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಭ್ಯಾಸದಿಗಣಪತಿವಾದರಿಂದ ಯಕಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಉದಾಹರಣೆ—"ಮನೋಽರಿಯಾಯ ಹಮ್ಯೇಷು ತಸ್ಯಾ" (ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೪-೪) ||

(೫) ಅಶ್ವಮ್ || 'ಅಸ-ಭುವಿ' (ಅದಾ-ಪ-) 'ಅಸ.ಗತಿದಿಪ್ರಾಪ್ತಿದಾನೇಷು' 'ಅಸು-ಕ್ಷೇಸಣೇ' ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಹಸ್ಮನ್ರಿಷ್ವಾವಿ-' (ಉ-೩-೮೩) ಸೂತ್ರವಿದಿತವಾದ ತನಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಕವಚನಾಂತ ರೂಪ. ಅಂಗನಾಸುಖಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದು, ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಮನೆ, ಗೃಹಾಭಿಲಾಷಿಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು, ಪದಾರ್ಥಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಇಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ:- 'ಅಶ್ವಂ ನ ಗಾವೋ ನ ಸ್ವಂತ ಇಶ್ವಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೧.೫-೧೦-೫) ||

(೬) ಪಶ್ಯಮ್ || ಪಪಧಾತುವಿಗೆ 'ಮಧ್ಯವಿಧ್ಯ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟೀಕಾದಿಕ ಕ್ರಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ತುಗಾಗಮದಿಂದ ನಿವಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಪಪಧಾತುವಿಗೆ ನಿವಾತದಿಂದ ಸಕಾರ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬಂದು ಈ ರೂಪ ನಿವಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸೇರಲುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ :- 'ವರುಣಃ ಪಶ್ಯಾತಿ ಸ್ಯಾ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨ ೧೩-೫) ಪ್ರಪದಾಶ್ವಾನ ಪಶ್ಯಾತಿಶ್ಚಿತ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೨೧-೨) ಪಶ್ಯತೇಂಬುದು ಗೃಹನಾಮ. ಅಪಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಶ್ರುತದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್ ಬಂದಿಯೆಂದು ಸ್ವಂದಸಾಮ್ಯ ಭಾಷ್ಯ.

(೭) ದುರೋಣೀ || 'ರಾನ್ಯಾಸಾನ್ಯಾ-' ಇತ್ಯಾದಿ ಭೋಜಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿಗ್ರಹಣದಿಂದ ದುರೋಣಾದಿ ಪದಗಳೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ವ್ಯತಿರಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ದುರ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾದ ಅಪಧಾತುವಿಗೆ ನಲ್. ಊಲ್

గణ నివాతనాగుత్వే. 'దుర్యోణ ఇతి గృహ్నామ' (నిరు. ౪-౫) ఎంబ భాష్యుడల్లి దుః ధృష్టాక్షుడవడ అనధాతువిగి ల్యుట్ బంధాగ ణాందసనాదుదరింద, సంప్రసారణ, గుణ బందియిందు డేళిడి. దుఃఖవన్న దురమాడువుదు, రక్షిసువుదు ఎందఱ. లుదాశరణి—'బుష్ణ్యేదదమూనా అతిధిదుర్రోణిణే' (ఋ. సం. ౩-౮-౧౮-౫) 'మధ్యే నివత్పూరణిణి దుర్యోణిణే' (ఋ. సం. ౧-౫-౧౩-౨)

(౮) నిలవమ్ || ప్లావణార్థక నిధాతువిగి 'న్యాడకృణాడ కుకొణిడాదయః' సూక్రదింది లుడజ్ ప్రత్యయ బండు, ప్రత్యయాదిగి లోణావపు, గుణాభావపు నివాతనాగిడి. ఇల్లి పదార్థగళు బయసల్లుడుత్తవే, ఆయాసవన్న డొణిగలాడిసుత్తడి. లుదాశరణి—'అయో మహః తురః సనాదనిలలి' (ఋ. సం. ౮-౧-౧౩-౧) ||

(౯) దుయ్యూః | 'దువి-బంసాయామ్' (భృ-ప) ఆఘ్యాదిగణపతినాదుదరింద యక్ ప్రత్యయ, నకారలోణ, దిఱాభావ బండు నివాతనాగిడి. మనీయ దుఃఖవన్న డొణిగలాడిసుత్తడి. ఆధనా దుః ధృష్టాక్షుడవడ యా ధాతువిగి ఘాభావల్లి కప్రత్యయ. దుఃఖదింద డొణిదుల్లుడువుదు, గృహద్వార వన్న డొణిదిరువుదు ఎందఱ. లుదాశరణి—'అనిలలికా ప్రజరా సొణి దుయ్యూః' (ఋ. సం. ౧-౬-౨౨-౪)

(౧౦) స్వసరాణి | అకనామదల్లి ఇదు వ్యాఖ్యాతనాగిడి. (౧-౯-౫) ధృదింది మనీయ బంధు గళింద ఆక్రయిసల్లుడుత్తడి, ఇదల్లి పదార్థగళు జన్నాగి ఇడల్లుడుత్తవే ఎందఱ. ఇదక్కి లుదాశరణి నిగమ కుడుకడేళు.

(౧౧) అమా | 'అమ-గతి భక్తరట్టిణి' (భృ-ప-) 'వుసి సంజ్ఞాయాం ఘః ప్రియణ (పా.సూ.౩-౩-౧౧౮) సూక్రదింది ఘప్రత్యయ. ఇదు డొణిదుల్లుడుత్తడి, ఇదల్లి తిన్నలుడుత్తడి, ధృమాడల్లు డుత్తడి ఎందఱ. అమా ఎంబ అన్యయపూ ఇవే. ఇదు గృహాభావన్న, ఒట్టిగి ఎంబభావన్న కిండుత్తడి, 'అన్యయాత్ప్రయ' సూక్రదింది క్ప్ర బండు అమాత్ అదాగిడి. లుదా-స నొణి అమా సొణి అరణి నివాతు' (ఋ. సం. ౮-౨-౫-౩) అమా సతే వహసి భూరివామమ్ (ఋ. సం. ౨-౧-౯-౨)

(౧౨) దమే || 'దమ-లుకతమనీ (ది-ప) ఘాప్రత్యయ. ఇత్తాదరొ 'నొణిడాత్ప్రయణి'— (పా.సూ.౩-౨-౩౪) సూక్రదింది వృద్ధినిజేధ బరుత్తడి. ఇదరింద తిడాదిగళు డొణిగలాడిసల్లుడుత్తవే. క్కేర నివారణియాగుత్తడి. లుదా- 'వధమానం స్వే దమే' (ఋ. సం. ౧-౧-౨-౩) 'వధకారం దమే దమే' (ఋ. సం. ౩-౫-౬-౩) ||

(౧౩) కృతి || కృతి-ణిదని (తు, రు-ప) క్రిప్రత్యయ. కిత్తాదుదరింద గుణవిల్లు. కృదర ధృదుంక ఆధాణిళిళిళు. లుదాశరణి. కుడుకడేళు.

(೧೪) ಯೋನಿಃ || ಉದಕನಾಮುದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೨-೬೯) ಇವರಿಂದ ಸುಮಿವ ನಿವೃತ್ತಿ ವಾಗುತ್ವದೆ. ಇದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾದಿಗಳು ಬೇರ್ಪಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹೆಂಡತಿ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟಂತೆ ಪ್ರಾಣಾಂತಿಗಳಿಂದ (ಕಂಪೌಂಡ್) ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ-“ ಜಾಯೇನ ಯೋನಾವರಂ ವಿಶ್ವಸ್ಯೈ ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧೦-೩) ||

(೧೫) ಸದ್ || ಸದ್‌ಧಾತುವಿಗೆ ಮನ್ನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾರೆ, ನಾಶಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆ- ಸದ್ವೇನ ಧೀರಾಃ ಸಸ್ಮಾಯ ಚಕ್ರುಃ ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೧೦-೫)

‘ ವರ್ಮ ’ ಎಂದು ಕೆಲವರು ವಾಚಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅಗ ವ್ಯಧಾತುವಿಗೆ ಮನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು, ಗೃಹಸ್ಥರಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೧೬) ಶರಣಮ್ || ‘ಯುಚ್ ಬಹುಲಮ್’ (ಉ-೨-೨೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ವಧಾತುವಿಗೆ ಯುಚ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ, ಣತ್ವ. ಶೀತಾದಿಕ್ಲೇಶವನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತದೆ. ಕ್ಲೇಶಾದಿಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವುದು. ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಾಪ್ತೃರ್ಥವೂ ತೋರುವುದು ಮಾಧವಭಾಷ್ಯ ಜನರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು. ಉದಾ-“ ತೋದಸ್ಯೇನ ಶರಣ ಆ ಮಹಸ್ಯ ” (ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೧೯-೧) ||

(೧೭) ವರೂಠಮ್ || ‘ ವೃಷ್-ವರಣೇ ’ (ಸ್ವಾ-ಉ) ‘ ಜ್ಞವೃಷ್‌ಭ್ಯಾಮೂಠಮ್ ’ (ಉ-೨-೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಠಪ್ರತ್ಯಯ. ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಬಯಸಲ್ಪಡುವುದು. ಉದಾ-“ ಭವಾ ವರೂಠಂ ಗೃಣತೇ ವಿಭಾವೋ ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೨೪-೪) ||

(೧೮) ಭದಿಃ || ‘ ಭದ್-ಸಂದೀಪನೇ ’ (ಚು-ಪ) ‘ ಅರ್ಚಿಶುಚಿಹಸ್ಯ-’ (ಉ-೨-೧೦೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಯಾಯ ಕೊಠಡಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು. ಮನೆ ಉದಾ-“ ಪ್ರಣೋ ಯುಚ್ಯತಾದವಕಂ ಪೃಥು ಭದಿಃ ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೫-೫) || ‘ ವರೂಠಂ ಮಸ್ತ ಯಜ್ಯದಿಃ ’ (ಋ. ಸಂ. ೬-೪-೫೨-೧)

(೧೯) ಭದಿಃ || ‘ ಭದ್.ಅಪವಾರಣೇ ’ (ಚು-ಉ) ಣಿಚ್ ಬಂದಾಗ ಭಾದಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ, ಇದರಮೇಲೆ ಇನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ‘ ಇನ್‌ಪನ್‌ವನ್ ಕ್ವಿ-’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಚಿಗಿ ಲೋಪ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಮುಚ್ಚಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೨೦) ಛಾಯಾ || ‘ ಛೇ-ಛೇದನೇ ’ (ಡಿ-ಪ) ‘ ಮಾಸ್ತಾನೋಛೋಯಃ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಅತ್ಯ. ಸ್ವೀತ್ವದಲ್ಲಿದೆ ಛಾಪ್. ಛಾಯಾಶಾರದಂತಿರುವುದರಿಂದ ಮನೆಯೂ ಛಾಯಾಸದನಾಚ್ಯನಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ-“ ಯಸ್ಯ ಛಾಯಾನ್ವ ಸರ್ವ್ ” (ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೩-೨)

(೨೧) ಶರ್ಮ || ಶ್ವಧಾತು ಅಥವಾ ತ್ರಿಷ್‌ಧಾತುವಿಗೆ ಔಷಾದಿಕ ಮನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ವಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ತ್ರಿಷ್ ಅದರಿಂದ ಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಅಭಿಮತರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಶೀತಾದಿಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು. ಉದಾಹರಣೆ-“ ಸ್ಯಾಮೇದಿಂಪ್ರಸ್ಯ ಶರ್ಮಣಿ ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೮-೧) ‘ ತ್ರಿಧಾತು ಶರ್ಮ ವಹತಂ ಶುಭ್ರತೀ ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೪-೬) ||

(೨೨) ಅಜ್ಞ || ಗತಿಕ್ಷೇಪನಾರ್ಥಕವಾದ ಅಜಧಾತುವಿಗೆ 'ಅರ್ತಿಸ್ತು ಸುಹುಮ್' (ಉ. ೧-೧೩೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಮನ್ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಸ್ತಶಬ್ದದಂತೆ ಅರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—“ಯೇಷಾ-ಮಜ್ಜೇಷು ಪೃಥಿವೀ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧೩-೩) ||

ಹೀಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಗೃಹನಾನುಗಳು

ಗೃಹಾಃ ಕಸ್ಮಾತ್ ಗೃಣ್ಣಂತೀತಿ ಸತಾಂ || ೯ ||

ಗೃಹಾಃ ಎಂದು. ಏಕ ಹೆಸರು ಬಂತು ಎಂದರೆ, ಯಾವುದನ್ನಾದರೂ ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿ (ತಂದು) ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇಡುವುದರಿಂದ ಮನೆಗೆ ಗೃಹವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಪರಿಚರಣಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾತವೋ ದಶ ||೧೦||

[೧] ಇರಜ್ಯತಿ [೨] ವಿಧೇಮ [೩] ಸಪರ್ಯತಿ [೪] ನಮಸ್ಯತಿ
[೫] ದುವಸ್ಯತಿ [೬] ಋಧ್ಯೋತಿ [೭] ಋಣದ್ಧಿ [೮] ಋಚ್ಯತಿ [೯] ಸಪತಿ
[೧೦] ವಿವಾಸತಿ||

ಇತಿ ದಶ ಪರಿಚರಣಕರ್ಮಾಣಃ ||೫||

(೧) ಇರಜ್ಯತಿ || ಸೇವಾರ್ಥಕಗಳಾದ ಹತ್ತು ಧಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ಇರಜ್-ಈರ್ಷಾಯಾಮ್' ಕಂಡ್ವಾದಿಗಣಪತಿತವಾದುದರಿಂದ ಯಲ್. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿವೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಚರಣಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೨) ವಿಧೇಮ || 'ವಿಧ-ವಿಧಾನೇ, (ತು.ಅ) ಲಿಟ್. ಉತ್ತಮವುರೂಪ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. 'ಯಚ್ಚೈವಿಧೇಮ ನಮಸಾ ಹವಿರ್ಭಿಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೨೪-೨)

(೩) ಸಪರ್ಯತಿ || ಸಪರ-ಪೂಜಾಯಾಮ್. ಕಂಡ್ವಾದಿ. ಯಲ್-ಲಿಟ್ 'ದೂತಂ ದೇವ ಸಪರ್ಯತಿ' (ಋ.ಸಂ.೧-೧-೨೩-೨)

(೪) ನಮಸ್ಯತಿ || 'ನಮಸಃ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್' (ಪಾ-ಸೂ.೩.೧.೧೬-ನಾ) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್. ನಮಸ್ಯಾರಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ 'ಯಂ ನಮಸ್ಯಂತಿ ಕೃಷ್ಯಯಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧೧-೪)

(೫) ದುವಸ್ಯತಿ || 'ಮವಸ್-ಪರಿಚರಣೇ, ಪಂತಾಪೇಚ' ಕಂಡ್ವಾದಿಗಣಪತಿತಧಾತು. 'ದುವಸ್ಯಂತಿ ಸ್ವಸಾರೋ ಅಪ್ರಯಾಣಾವ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೨.೨)

(೬) ಋಧ್ನೋತಿ || ಮಧು-ವೃದ್ಧಿ. ಸ್ವಾದಿ. ಶ್ವವಿಕರಣ. ಗುಣ. ಲಟ್. ' ಆ ಋಧ್ನೋತಿ ಹವಿಷ್ಯತಿಮ್ ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೩೫.೩)

(೭) ಋಣದ್ಧಿ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಧಾತುವಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶ್ವಮ್ ವಿಕರಣ ಬಂದಿದೆ.

(೮) ಋಚ್ಯತಿ || ' ಋಚ್ಯ-ಗತೀಂದ್ರಿಯಪ್ರಲಬು ಮೂರ್ತಿಧಾನೇಷು ' (ತು-ಪ) ಕವಿಕರಣ.

(೯) ಸಪತಿ || ' ಪಪ-ಕಮನಾಯೇ ' ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ಸಪ್ತ. ' ಅನಿವಾಂಸೋ ವಿಧುಷ್ಪರಂ ಸಸೇಮ್ ' (ಋ. ಸಂ. ೪-೫-೧೮-೫)

(೧೦) ವಿನಾಸತಿ || ನಿರುಕ್ತಪಠಿತನಾದ ಧಾತು. ಅಥವಾ ವಿಪೂರ್ವಕನಾದ ವಸಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಚ್ 'ಭಂದಸ್ಯಭ ಯಥಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶವ್ ಬುದಾಗ ಆರ್ಥಧಾತುಕಸಂಕ್ಷೇ ಬರುವುದರಿಂದ ಣಿಲೋಪ. ' ಹವಿಷ್ಮಾ ಅವಿನಾಸತಿ ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೨೩-೩) ||

ಹೀಗೆ ಹತ್ತು ಪರಿಚರಣಾರ್ಥಕೊಡುವ ಧಾತುಗಳು

ಸುಖಿನಾಮಾನ್ಯುತ್ಪರಾಣಿ ಪಂಚವಿಂಶತಿಃ || ೫ ||

ಈ ಇಪ್ಪತ್ತು ಶಬ್ದಗಳೂ ಸುಖಿನೇಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳು

- (೧) ಶಿಮ್ವಾತಾ (೨) ಶತರಾ (೩) ಶಾತಪನ್ತಾ : (೪) ಶರ್ಮ
 (೫) ಸ್ಯೂಮಕಮ್ (೬) ಶೇವ್ಯಧಮ್ (೭) ಮಯಃ (೮) ಸುಗ್ಮ್ಯಮ್
 (೯) ಸುದಿನಮ್ (೧೦) ಶೂಷಮ್ (೧೧) ಶುನಮ್ (೧೨) ಶುಗ್ಮ್ಯಮ್
 (೧೩) ಭೇಷಜಮ್ (೧೪) ಜಲಾಷಮ್ (೧೫) ಸ್ಯೋನಮ್ (೧೬) ಸುಮ್ಮಮ್
 (೧೭) ಶೇವಮ್ (೧೮) ಶಿವಮ್ (೧೯) ಶಮ್ (೨೦) ಕಮ್ ||

|| ಇತಿ ವಿಂಶತಿಃ ಸುಖಿನಾಮಾನಿ || ೬ ||

(೧) ಶಿಮ್ವಾತಾ || ' ಶಿಷ್-ನಿಶಾನೇ ' (ಸ್ವಾ-ಉ) ' ನಿಂಬನಿಂಬ- ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಪ್ರತ್ಯಯ ಮುಮಾಗಮ ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಂಬ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅತಧಾತುವಿಗೆ ಘಷ್. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ದುಃಖವನ್ನು ಕಡಿಮೆಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

(೨) ಶತರಾ || ಆದನಾರ್ಥಕ ರಾಧಾತುನಿಗೆ ಶತಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅತೋಽನುಪಸರ್ಗೇ ಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೨-೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಶತವೆಂದರೆ ಬಹಳವೆಂದರ್ಥ. ಅನೇಕ ಇಂದ್ರಿಯ ಸುಖಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

(೩) ಶಾತಪನ್ನಾ || 'ಶೋ-ತನೂಕರಣೇ' (ಡಿ-ಪ) ಕ್ರಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಶಾತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಉಪ ಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಪತಧಾತುವಿಗೆ 'ಹಸಿವ್ಯಗ್ನಿವಾವಿ.' (ಉ-೩-೨೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ತನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ದುಃಖವನ್ನು ಕಡಿಮೆಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಡುತ್ತದೆ. ಮುರುರುಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಸುಪಾಂ ಸುಲಕ್-' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಉದಾ-; ಮಿತ್ರೇವ ಯತಾ ಶತರಾ ಶಾತಪನ್ನಾ (ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೧-೫)

(೪) ಶರ್ಮ || ಗೃಹನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೩-೪-೨೧) ಶಾನೋ ದೇವೀಃ ಸಹವಾಃ ಶರ್ಮ ಯಚ್ಚತ' (ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೨೮-೨) ಇಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪ ಎಂದು ಪಾಠಾಂತರವಿದೆ. ಅಗ ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಶಲಧಾತುವಿಗೆ 'ವಿಲಭಯ್ಲೋ ಗುರ್ಗಾತ್' ಸೂತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಕುಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪುಣ್ಯವಂತರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು. ಇದರಿಂದ ತೃಪ್ತಿಹೊಂದ ತ್ತಾನೆ. ಅನಿತ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅಂತಹೊಂದುವುದು. ಎಂದು ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೫) ಸ್ಯೂನುಕಮ್ || 'ಷಿವು-ತಂತುಸಂತಾನೇ' (ಡಿ-ಪಾ-) ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ಸಪ್ತ. 'ಅನಿಸಿವಿಸುಷಿಭ್ಯಃ ಕಿತ್' (ಉ-೧-೧೪೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ವುತೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಛೋಃ ಶೂಡನುನಾಸಿಕೇ ಚ' (ಪಾ-ಸೂ-೬ ೪-೧೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಯಜ್. ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಪುಣ್ಯವಂತನಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವಾಗಿರುವುದು ಪುಣ್ಯ.

(೬) ಶೇವ್ಯಧವರ್ || ಶೇಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ವ್ಯಧುಧಾತುವಿಗೆ ಇನುಪಧಮಿತ್ತವಾದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಸುಖವರ್ಧಕವಾದದ್ದು. 'ಸ ಶೇವ್ಯಧಮಧಿ ಧಾದ್ಯುನ್ಮನುಸ್ಮೇ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೧೮-೬) ||

(೭) ನುಯಃ || 'ಮಿರ್ಷ-ಹಂಸಾಯಾಮ್' (ಸ್ವಾ-ಉ-) ಅಸುನ್ ಬಂದಾಗ ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಸಾಶತ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ದುಃಖವನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವುದು ಸುಖ, 'ನುಯಃ ಕೃಣೋಷಿ ಪ್ರಯ ಆಚ ಸೂರಯೇ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೩೨-೨)

(೮) ಸುಗ್ಮ್ಯವ್ || ಸುಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗಮ್‌ಧಾತುವಿಗೆ ಅಘ್ನಾ ದಿಗಣಪತಿವಾದುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಪಧಾರೋಪ. ಜನರಿಂದ ಸುಖವಾಗಿ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು. 'ಉಷಾ ದದಾತು ಸುಗ್ಮ್ಯವ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೫-೩)

(೯) ಸುದಿನಮ್ || ಅಪರ್ನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೨-೯) ಇಲ್ಲಿ ಸುಪೂರ್ವಕವಾಗಿದೆ. ಚನ್ನಾಗಿ ದುಃಖವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು, ಭಾಗ್ಯವಿಪರ್ಯಯದಿಂದ ಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

(೧೦) ಶೂಷಮ್ || ಬಲನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೨-೯-೧೩) ಇದರಿಂದ ದುಃಖವು ಒಣಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರೀತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು ಸುಖ. 'ಸಾಸ್ಮಾ ಕೇಭಿರೇತರೇ ನ ಶೂಷೈಃ' (ಋ. ಸಂ. ೪-೫-೧೪-೪)

(೧೦) ಶೂನಮ್ || 'ಶುನ-ಗತೌ' (ತು-ಗ-) ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ 'ಗೇಹೇ ಕಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. 'ಶುನಂ ನಃ ಫಾಲಾ ವಿಕೃಷ್ಣಸ್ಯ ಭೂಮಿಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೯-೮)

(೧೨) ಶಗ್ಮಮ್ || ಶಂ ಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಗೇಹೇ ಕಃ' (ಪಾ. ಸಪ. ೩-೧-೧೪೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಗಮಹನ-' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾರೋಪ. ಪ್ರಮೋದರಾದಿಗಣಪತಿವಾಮುದರಿಂದ ಶಮಾನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದುಷ್ಕೃತಾದಿಗಳನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸಿ ಇದರಿಂದ ಸುಖವು ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಶಕ್ತಾರ್ಥಕ ಶಕ್ತಧಾತುವಿಗೆ 'ಯುಜಿತಿಜಿರುಜಾಂ ಕೃತ್' (ಉ. ೧-೧೪೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಮಕಪ್ರತ್ಯಯ, ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರಾದೇಶ. ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥವಾದದ್ದು. "ವಾಸ್ತೋಲಪ್ತತೇ ಶಗ್ಮಯಾ ಸಂಸದಾ-" (ಋ. ಸಂ. ೫-೪-೨೦-೩)

(೧೩) ಭೇಷಜಮ್ || (೧೪) ಜಲಾಷಮ್ || ಉದಕನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೩-೩೯-೧೦೦) ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಸುಖಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. "ಹ್ರದಂ ಜಲಾಷಭೇಷಜಮ್" (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೨೭-೪)

(೧೫) ಸ್ಯೋನಮ್ || 'ಷಿವು-ತಂತುಸಂತಾನೇ' (ದಿ-ಪ) ಧಾತುವಿಗೆ ಸಪ್ತ. 'ಸಿವೇಷ್ಟೇಯೂರ್ಟ್ ಷ' (ಉ. ೩-೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಗುಣ. ಸ್ಯೂಮ ಪದದಂತೆ ಅರ್ಥ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸ್ಯೋನಂ ಸುಖನಾಮ ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಯೋನಪದ ಮೋ, ಷಿವು ಧಾತುಗಳಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಭಾಷ್ಯ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಯೂರ್ಟ್ ಬಂದಿದೆ. "ದೇವೇಭ್ಯೋ ಅದಿತಯೇ ಸ್ಯೋನಮ್" (ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೮-೪)

(೧೬) ಸುನ್ಮಮ್ || 'ರಾಸ್ಯಾಸಾಸ್ಯಾಸುನ್ಮದ್ಯಮ್ -' ಎಂಬ ಭೋಜಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಶೋಭನಕರ್ಮದಿಂದ ಇಷ್ಟಿದೆಯೆಂದು ಅಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. "ಕೃ ವಃ ಸುನ್ಮಾ ನಮ್ಯಾಂಸಿ" "ಸುನ್ಮಾಯ ವರ್ತಯಾಂಸಿ" (ಋ. ಸಂ. ೬-೪-೫೫-೧)

(೧೭) ಶೇವಮ್ || (೧೮) ಶಿವಮ್ || 'ಶೀರ್ಷ-ಸ್ವಷ್ಟೇ' (ಅದಾ-೮) 'ಇರ್ಷಶೀಭ್ಯಾಂ ವನ್' (ಉ. ೧-೧೫೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವನ್ಪ್ರತ್ಯಯ 'ಸರ್ವನಿಚ್ಯಷ್ಟ-' (ಉ. ೧-೧೫೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೀರ್ಷಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವನೂ, ವನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗುಣಾಭಾವವೂ ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶೇವನಿತಿ ಸುಖನಾಮ' ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಿವಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಗ ಕ್ಲೇಶವನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವುದು ಸ್ವಾತ್ರೆಯವನ್ನು ಇರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೆಂದರ್ಥ. "ಜನೇ ನ ಶೇವ ಅಹೂರ್ಯಃ ಸನ" (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೧೩-೨) "ಶಿವಾಭಿರ್ನ ಸ್ವಯಮನಾಭಿರಾಗಾತ್" (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೨೭-೨) ||

(೧೯) ಶಮ್ || ಇದು ನಿಪಾತ. ಶಮುಧಾತುವಿಗೆ ವಿನಃ ಬದರೂ ಸರ್ವಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಈರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ಲೇಶಶಮನಮಾಡುವುದು ಸುಖ : ಶಂ ತೇ ಸಂತು ಪ್ರಚೇತಸೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೦-೨)

(೨೦) ಕವಾ || ಇದೂ ನಿಪಾತ. ಕಂ ಎಂಬುದು ಸುಖವಾಚಕವಾದ ಅನ್ವಯವೆಂದೂ ಹರದತ್ತನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರಿಯಂ ಮೇ ಕಂ ಭಾನುಭಿಃ ಸಂಮಿಮಿಕ್ಷರೇ ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೧೩-೬)

ಹೀಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತು ಸುಖನಾಮಗಳು || ೬ ||

ಸುಖಂ ಕಸ್ಮಾತ್ ಸುಹಿತಂ ಖೇಭ್ಯಃ || ೧೨ ||

ಸುಖವೆಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇನು ? ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ (ಅಂಗಗಳಿಗೆ) ಹಿತವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಖವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಖಂ ಪುನಃ ಖನತೇಃ || ೧೩ ||

ಇಂದ್ರಿಯ (ಖಂ) ಎಂದರೇನು ? ಇದು ಈ ಅಂಗ ಅಥವಾ ಅವಯವವು ಹಕ್ಕುಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಖನತಿ ಧಾತು ನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಕಿವಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಅವಯವಗಳು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹಕ್ಕುವಾಗಿ ಹುಡುಗಿರುವುದರಿಂದ ಖಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರಿಯವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ರೂಪನಾಮಾನುತ್ಪರಾಣಿ ಮೋಡಶ || ೧೪ ||

ಈ ಹದಿನಾರು ನಾಮಗಳೂ ರೂಪವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದಗಳು

(೧) ನಿರ್ವಿಕ್ (೨) ವದ್ರಿಃ (೩) ವರ್ಪಃ (೪) ವಪುಃ (೫) ಅಮತಿಃ
(೬) ಅಪ್ಪಃ (೭) ಪ್ಪುಃ (೮) ಅಪ್ಪಃ (೯) ಪಿಷ್ಟಮ್ (೧೦) ಪೇಶಃ (೧೧) ಕೃಶನಮ್
(೧೨) ಪ್ಸರಃ (೧೩) ಅರ್ಜುನಮ್ (೧೪) ತಾಮ್ರಮ್ (೧೫) ಅರುಷಮ್
(೧೬) ಶಿಲ್ಪಮ್ ||

ಇತಿ ಮೋಡಶ ರೂಪನಾಮಾನಿ || ೨ ||

(೧) ನಿರ್ವಿಕ್ || ಶಾಚಪೋಷಣಾರ್ಥಕ ಣಿಷಿರಾಧಾತುವಿಗೆ ನಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕ್ವಿಪ್. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಕುತ್ಪ. ಪುಷ್ಪವಾದದ್ದು, ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಅಧಿಕಗೊಳಿಸುವುದು ರೂಪ. 'ವರುಣೋ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿರ್ವಿಜಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೧೮-೩)

(೨) ವದ್ರಿಃ || 'ಅದ್ಯಗಮಹನಜನಃ ಕಿಕಿಣೌ ಲಿಟ್‌ಚಿ (ಪಾ-ಸೂ ೩-೨-೧೭೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವರಣಾರ್ಥಕ ವ್ಯರ್ಜ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿಟ್ಟ ದ್ರಾಪ್ತವದಿಂದ ದ್ರಿಪ್ರತ್ಯ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅತ್ಪ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಯಣ್. ತನ್ನ ಅಶ್ರಯವನ್ನು ಅಶ್ರಯಿಸಿರುವುದು ರೂಪ. 'ವಿದ್ಯುಧ್ ಭವನ್ವೀ ಶ್ರತಿ ವಪ್ರಿ ಮಾಹತ' [ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೧೯-೪]

(೩) ವರ್ಪಃ || 'ವೃಜ್ಞಶೀರ್ಷಾಭ್ಯಾಂ ರೂಪಸ್ಮಾಂಯೋರ್ಪುಟ್‌ಚ್' (ಉ-೪-೧೯೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪಕಾರಾಗಮ. ಧಾತು ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಪೃಥಕ್ಯಾಗಿ ತೋರುವುದು ರೂಪ ಮಾ ವರ್ಪೋ ಅಪ್ಪದವ ಗೂಹ ಏತತ್ (ಋ. ಸಂ. ೫-೬-೨೫-೬)

(೪) ವಪುಃ || ಉದಕನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೨-೯೦) ರೂಪದಿಂದ ತನ್ನ ಅಪ್ರಯಸ್ಕ ಅಧಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. "ವಪುರ್ಭಿರಾಚರತೋ ಅನ್ಯಾನ್ಯಾ" (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೨-೩)

(೫) ಅಮುತಿಃ || (೬) ಅಪ್ಪಃ || 'ಅಪ್ಪ ಇತಿ ರೂಪನಾಮಾಪ್ತಾತೇಃ' (ನಿರು. ೫-೧೩) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ರೀತಿ ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ನೌ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಪ್ಪಾಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಬಂದಾಗ ಬಹುಬಗ್ಗುಹಣದಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ವ್ಯಾಪ್ತೃರ್ಥಕ ಅಪ್‌ಧಾತುವಿಗೂ 'ವ್ಯಾತ್ಯವದಿ—' (ಉ. ೩-೫೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಹ್ರಸ್ವ. "ಉಷಾಹಸ್ತೇನ ನಿರಿಣೇತೇ ಅಪ್ಪಃ" (ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೮-೨) "ಅಪ್ಪರಸಃ ಪರಿಜ್ಜೇ ವಸಿಷ್ಠಃ" (ಋ. ಸಂ. ೫-೩-೨೪-೨)

(೬) ಪ್ಪುಃ || 'ಸ್ಪುರ-ಸ್ಪುಲನೇ' (ತು-ಪ) 'ಮೃಗಯ್ದಾದಯಕ್ಷ್' (ಉ. ೧-೩೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಕಾರಪಕಾರಧರಗಳಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಯ ನಿಮಾತವಾಗಿದೆ. ದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಲೋಪ. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ರೂಪ. "ವಹನ್ತೇ ಅಹ್ರುತ ಪ್ಪವಃ" (ಋ. ಸಂ. ೬-೧-೩೬-೨)

(೭) ಅಪ್ಪಃ || ಅಪತ್ಯನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೩-೩-೬) ರೂಪದಿಂದ ಸಕಲಾತ್ರಯವೂ ವ್ಯಾಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. "ಅಭಿಸಂತಿ ಜಂಭಯಾ ತಾ ಅನಪ್ಪವಃ" (ಋ. ಸಂ. ೨-೬-೩೦-೪)

(೮) ಪಿಷ್ಯನ್ಮ | 'ಪಿಶ-ಅವಯವೇ.' 'ಪಿಶೇಃ ಕಿಚ್ಚು' (ಉ. ೩-೯೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. 'ತಿತುಕ್ರಫ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿ ಅವಯವದಿಂದ ವಿಭಕ್ತವಾಗಿ ತೋರುವುದು ರೂಪ ಮಾಧವರು ಅಕ್ಷೀವಣಾರ್ಥ ಹೇಳಿ ಅತ್ರಯವನ್ನೆಂಟಿರುವುದು ರೂಪವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ಪಿಷ್ಯಂ ರಾಘ್ನಾಭಿರಂಜಿಭಿಃ' (ಋ. ಸಂ. ೪-೩-೧೯-೧) ||

(೧೦) ಕೃಶನಮ್ || (೧೧) ಪೇಶಃ || ಹಿರಣ್ಯನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿವೆ. (೧-೨-೬) ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು, ಅಥವಾ ರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ವೇಶಸಪದಕ್ಕೆ ಪಿಷ್ಯಪದದಂತೆ ಅರ್ಥ. ಕೃಶನಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೀಳು. "ಪೇಶೋ ಮರ್ಯಾ ಅಪೇಶಸೇ" (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೧-೩)

(೧೨) ಪ್ಪರಃ || ಸ್ವರಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಬಂದಾಗ ಪ್ಯಪೋದರಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಸಕಾರಪಕಾರಗಳಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ರೂಪ. 'ಮಹಿ ಪ್ಪರೋ ವರುಣಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧. ೩. ೨೩. ೨) 'ವತೋ ದೇವ ಪ್ಪರಸ್ತಮಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೫. ೨೩-೧) || ಕೆಲವರು ಇಲ್ಲಿ ಮರುಬ್ಜಲ್ಪವಾಠಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅದು ಹಿರಣ್ಯನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

(೧೩) ಅರ್ಜುನಮ್ || ಉಪೋನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೮-೬) 'ಅಹಕ್ಶ ಕೃಷ್ಣ ಮಹರರ್ಜುನಂ ಚ ' (ಋ ಸಂ. ೪-೫-೧೦೦.೧) ||

(೧೪) ತಾಮ್ರಮ್ || 'ತಮು-ಕಾಂಕ್ಷಾಯಾಮ್'. 'ಅಮಿತಮ್ಯೋದೀರ್ಘಶ್ಚ' (ಉ-೨-೧೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಬಯಸಲ್ಪಡುವುದು ರೂಪ. ಆಪೋ ದಿವಾದಾ ತಾಮ್ರಃ || ಅಸೌ ಯಸ್ತಾಮ್ರೋ ಅರುಣೇ? (ಯ-ವಾ-ಸಂ-೧೬-೬) ||

(೧೫) ಅರುಷಮ್ || ಉಷೋನಾಮದ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೮-೧೩)

(೧೬) ಶಿಲ್ಪಮ್ || 'ಶಿಷ್ಲ್ಯ-ವಿಶೇಷಣೇ'. 'ಬಿಷ್ವಶಿಲ್ಪ—' (ಉ-೩-೨೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಲಕಾರ, ಗುಣಾಧಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ರೂಪವು ಆಪ್ರಿ ತನಿಗೆ ವಿಶೇಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. 'ಯುಕ್ತಾನುಯೋ ಶಿಲ್ಪೇ ಸ್ಥಃ' (ಯ-ವಾ-ಸಂ-೪-೯) ||

ಹೀಗೆ ಹದಿನಾರು ರೂಪನಾಮಗಳು. || ೭ ||

ರೂಪಂ ರೋಚತೇಃ || ೧೫ ||

ರೂಪವೆಂದರೇನು? ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂತೋಷವುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ರೋಚತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಒಳ್ಳೆಯ ಆಕಾರ ಎಂದರ್ಥವು.

ಪ್ರಶಸ್ಯಶಿನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ ದಶ || ೧೬ ||

ಈ ಹತ್ತು ಶಬ್ದಗಳೂ ಪ್ರಶಸ್ಯ (ಶ್ರೇಷ್ಠ, ಉತ್ತಮ) ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದಗಳು

[೧] ಅಸ್ರೋಮಾಃ [೨] ಅನೇಮಾಃ [೩] ಅನೇದ್ಯಃ [೪] ಅನವದ್ಯಃ
[೫] ಅನಭಿಶಸ್ತಾ [೬] ಉಕ್ಲೃತ್ಃ [೭] ಸುನೀಥಃ [೮] ಪಾಕಃ [೯] ವಾಮಃ
[೧೦] ವಯುನವೌ

ಇತಿ ದಶ ಪ್ರಶಸ್ಯನಾಮಾನಿ || ೮ ||

(೧) ಅಸ್ರೋಮಾಃ || 'ಸ್ರಿವು ಗತಿತೋಷಣಯೋಃ' (ದಿ. ಪ.) 'ಮನಿಸ್ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ' (ಉ. ೪-೧೪೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮನಿಸ್ ಬಂದಾಗ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಅಡಾಗಮ. 'ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಕಾರ ಲೋಪ. ಗುಣ. ಅಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ, ಸತ್ತುರುಪರಿಗೂ ಅಗಮ್ಯನು. ಇವನಿಂದ ಗುಣಗಳು ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಅಸ್ರೇಮಾಣಂ ತರಣಂ ವೀಲುಜಂಭವೌ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೩೪-೩) ||

(೨) ಅನೇಮಾಃ || ನಜ್ ಪೂರ್ವಕವಾದ ನೀಧಾತುವಿಗೆ ಮನಿಸ್. ಗುಣ. ದುರ್ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಲ ಶಕ್ಯನೆಂದರ್ಥ ||

(೩) ಅನೇದ್ಯಃ || 'ಣಿಂ-ಕೃತ್ವಾಯಾಮ್' (ಭ್ರಾ-ಉ) ಧಾತ್ರಾದಿಗೆ ನತ್ಯ. ಅಗಮಶಾಸ್ತ್ರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾದುದರಿಂದ ನುಮಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಜ್ಞಾಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಬುಹಲೋರ್ಯಾತ್' (ಪಾ-ಸೂ ೩-೧-೧೨೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣ್ಯಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಭಾಸಧಗುಣ. 'ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸ್ಯ ಸವನಸ್ಯ ವೃತ್ತಹಸ್ತನೇದ್ಯ' (ಋ-ಸಂ-೬-೩-೧೯.೧) ||

(೪) ಅನವದ್ಯಃ (೫) ಅನಭಿಶಸ್ತಾಃ || ನಜ್ಞಾ, ಅಭಿಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹಿಂಸಾರ್ಥಕ ಶಸ್ತ್ರಧಾತುವಿಗೆ ಅಜ್ಞಾಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೬) ಉಕ್ತೈಃ || 'ವಚ-ಪಂಭಾವಣೇ. (ಅದಾ-ಪ) 'ಪಾತ್ಯತುದಿವಿ-' (ಉ-೨-೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. (ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ.) ಸ್ತುತಿವರ್ಧನೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತಶಬ್ದ ಬೇಳೆ. ಉಕ್ತಮಹರ್ತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಭಂದಸಿ ಚ' (ಪಾ-ಸೂ-೫-೧-೬೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' ಅಕಾರಲೋಪ. ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥ ಪ್ರಶಸ್ತನು. 'ಕ್ರತುರ್ಭಕ್ತೈಃ' (ಋ-ಸಂ-೧-೧-೩೨-೫) 'ಗಾಯ ಗಾಯತ್ರಮುಕ್ತೈಮ್' (ಋ-ಸಂ-೧-೩-೧೬.೪)

(೭) ಸುನೀಥಃ || ಸುಉಪಪದವಾಗುವಾಗ ನೀಧಾತುವಿಗೆ 'ಹನಿಕುಷಿ'-(ಉ-೨-೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಷನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಶೋಭನಾ ನೀಧಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಪ್ರಶಸ್ತನಡೆತೆಯುಳ್ಳವನು. ಹಿರಣ್ಯಹಸ್ತೋ ಅಸುರಃ ಸುನೀಥಃ" (ಋ-ಸಂ-೧-೩-೬-೫)

(೮) ಪಾಕಃ || ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಕ ಪಾಧಾತುವಿಗೆ 'ಇಣಾಭೀಕಾಪಾ-' (ಉ-೩-೪೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗುಣವಂತನಾದುದರಿಂದ ರಾಜಾದಿಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವವನು. 'ತಂ ಪಾಕೇನ ಮನಸಾ ಪತ್ಯಮಂತಿನಃ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೧೬-೪) 'ಅಪಾಕೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಯಶಸೇ ಪುರೂಷಃ' ||

(೯) ವಾಮಃ || 'ವನ-ಸಂಭಕ್ತೌ.' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಇಷಿಯುಧಿಂಧಿ-' (ಉ-೧-೧೪೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶ. ಸೇವಾಯೋಗ್ಯನಾದವನು ಎಂದರ್ಥ. ನ ದೂಷ್ಯೋ ೩ ಅನುದಾಸಿ ವಾಮನ್" (ಋ. ಸಂ. ೨-೫-೧೨-೫) ||

(೧೦) ವಯುನವ್ || ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಾರ್ಥಕ ಅಜಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಜಿಯಮಿ-' (ಉ-೩-೫೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಭಾವಬಂದಾಗ ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಅಪ್ರೇಮಪದದಂತೆ ಅರ್ಥ ತಿಳಿಯಬೇಕು. " ವಯುನ ಪದವು ವೀಧಾತುವಿನಿಂದ ಅಗಿ ಕಾಂತಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಜ್ಞಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆಂದು ಭಾಷ್ಯ. ಮತ್ತರ್ಥಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉಕ್ತಬಂದಿದೆ ಕಾಂತಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಉಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ. 'ವಿಮಾನ ಮಗ್ನಿರ್ವಯುನಂ ಚ ಪಾಧಾತಾಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೨-೮-೨೦-೪)

ಹೀಗೆ ಹತ್ತು ಪ್ರಶಸ್ತವಾದುದರ ನಾಮ || ೮ ||

ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಾನ್ಯುತ್ರಾಣ್ಯೇಕಾದಶ || ೧೭ ||

ಈ ಹೆಸರಿನಿಂದ ರಬ್ಬಿಗಳೂ ಪ್ರಜ್ಞಾ (ತಿಳುವಳಿಕೆ) ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳು.

- (೧) ಕೇತಃ (೨) ಕೇತುಃ (೩) ಚೇತಃ (೪) ಚಿತ್ತಮ್ (೫) ಕ್ರತುಃ (೬) ಅಸುಃ
(೭) ಧೀಃ (೮) ಶಚೀ (೯) ಮಾಯಾ (೧೦) ವಯುನಮ್ (೧೧) ಅಭಿಪ್ರ್ಯಾ ||

ಇತ್ಯೇಕಾದಶ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಾನಿ || ೯ ||

(೧) ಕೇತಃ || 'ಚಾಯ್-ಪೂಜಾನಿಶಾಮನಯೋಃ' (ಭ್ರಾ-ಉ) ಚಾಯಃ ಕೀ (ಉ-೧-೨೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಪ್ಪತ್ಯಯಧಾತುವಿಗೆ ಕೀ ಆದೇಶ ಗುಣ. ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದರ್ಥ. ಪುರೂರವೋನುತೇ ಕೇತನಾಯಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೮-೫-೧-೫) ||

(೨) ಕೇತುಃ (೩) ಚೇತಃ (೪) ಚಿತ್ತಮ್ || 'ಚಿತಿ-ಸಂಜ್ಞಾನೇ' -ಧಾತು. ಅಂಜಿಭೃಷಿಭ್ಯಃ ಉದಾ-೨-೮೬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಷಪ್ರತ್ಯಯ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದರ್ಥ. ಋತುವಾನಂ ವಿಚೇತಸಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೩-೫-೬-೩) 'ಸಂತ್ಯಾಚಿಸ್ತಂ ಚಿತ್ತೇನ ಮಸ್ತವಮ್' ||

(೫) ಕ್ರತುಃ || ಕರ್ಮನಾಮದಲ್ಲಿ ವಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ (೩-೧-೧೦) ಇದರಿಂದ ಧರ್ಮಾದಿವಿಚಾರಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ 'ಅಗ್ನಿಹೋತಾ ಕವಿಕ್ರತುಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧-೫)

(೬) ಅಸುಃ || ಕ್ಷೇಪಣಾರ್ಥಕ ಅಸುಧಾತುವಿಗೆ 'ಪ್ರಪ್ರತ್ಯಸ್ಮಿಪಿ' - (ಋ. ೧-೧೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಅಸುತಿ ಪ್ರಾಣನಾಮ' ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ -ಪ್ರಜ್ಞೆ ಮತ್ತು ಅನರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು, ಇದರಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಗಳು ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅರ್ಥಪ್ರಾಪ್ತಿ, ಅನರ್ಥ ಸರಿದೂರ ಈ ಎರಡೂ ಅರ್ಥ ಹೇಳಿವೆ.

(೭) ಧೀಃ || (೮) ಶಚೀ || ಇವೆರಡೂ ಕರ್ಮನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿವೆ. (೨-೧-೨೧-೨೨) ಪ್ರಜ್ಞೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಡಲ್ಪಡುವುದು, ಅರ್ಥವನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತವೆ, ಇದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಧ್ಯಾನಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ, ಇದರಿಂದ ಅರ್ಥ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ, ಇದರಿಂದ ಇಪ್ಪಪ್ರಾಪ್ತಿ, ಅನಿಪ್ಪಸರಿದೂರ ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. "ಚಿದಸಿ ಮನಾಮಿ ಧೀರಮಿ" (ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೪-೧೯) "ಋಣೋರಕ್ಷಂ ನ ಶಚೀಭಿಃ" (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೩೧-೫) ||

(೯) ಮಾಯಾ || 'ಮಾಪ್-ಮಾನೇ' (ಆದಾ-ಅ) ಮಾ ಧಾಸನಭ್ಯೋ ಯಃ' (ಉ. ೪-೧೦೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳು ಪರಿಚ್ಛೇದಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. "ಮಾಯಾಭಿರಂದ್ರ ಮಾಯಿನಮ್" (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೨೧-೨)

(೧೦) ವಯುನಮ್ || ಪ್ರರಸ್ತನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೩-೬-೧೦) ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದವಂತೆ ಅರ್ಥ. ಕ್ಷೇಪಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನುವಿನಂತೆ ಅರ್ಥ. "ವಿದ್ಯಾ ಅಗ್ನೇ ವಯುನಾನಿ ಕ್ಷೇತೀನಾಮ್" (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೧೬-೨) ||

(೧೧) ಅಭಿಖ್ಯಾ || ಅಭಿಲಾಸಸರ್ಗ. 'ಖ್ಯಾ-ಪ್ರಕಥನೇ' (ಅದಾ-ಪ) -ಅತಕ್ಶೋಪಸರ್ಗೇ' (ವಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅರ್ಜ. ಇದರಿಂದ ಅರ್ಥಗಳು ಚನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. "ಅಭಿಖ್ಯಾ ಭಾಸಾ ವ್ಯಹತಾ ಶುಶುಕ್ತನಿ?" (ಋ. ಸಂ. ೬-೨-೯-೫)

ಹೀಗೆ ಹೆನ್ನೊಂದು ಪ್ರಜ್ಞೆಯ ಹೆಸರು || ೯ ||

ಸತ್ಯನಾಮಾನ್ಯುತ್ರಾಣಿ ಷಟ್ || ೨೮ ||

ಈ ಆರು ಶಬ್ದಗಳೂ ಸತ್ಯ (ನಿಜ) ವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದಗಳು

- (೧) ಬಟ್ (೨) ಶ್ರತ್ (೩) ಸತ್ರಾ (೪) ಅದ್ಧಾ (೫) ಇತ್ಥಾ
(೬) ಋತಮ್

ಇತಿ ಷಟ್ ಸತ್ಯನಾಮಾನಿ ||೧೦||

ಬಟ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ಇತ್ಯಾಪದದವರಿಗೆ ನಿವಾತಗಳು. ಉದಾ:—'ಬಣ್‌ಮಹಾ ಅಸಿ ಸೂರ್ಯ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೨-೮-೧) 'ಶ್ರದ್ಧಯಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿದ್ಧ್ಯತೇ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೯-೧) 'ಸತ್ರಾದಾವನ್ನಪಾ ವ್ಯಥಿ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೪-೧) 'ಸತ್ಯಮದ್ಧಾ ನಕರನ್ಯತ್ಸವಾನ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೧೪-೩) 'ಮುಕಿಪ್ಪದ್ಧಾತ್ಯಾ ಧಿಯಾ ನರಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೪-೧) ||

(೬) ಋತಮ್ || ಉದಕನಾಮದಲ್ಲಿದ್ದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾಗಿದೆ. (೧-೧೨-೬೮) ಇದರಿಂದ ಸುಗತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. 'ಋತೇನ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೪-೨)

ಹೀಗೆ ಆರು ಸತ್ಯದ ನಾಮಗಳು || ೧೦ ||

ಸತ್ಯಂ ಕಸ್ಮಾತ್ ಸತ್ಯು ತಾಯತೇ ಸತ್ಯಭವಂ ಭವತಿತಿ ವಾ || ೧೯ ||

ಸತ್ಯವೆಂದರೇನು ? ಇದು ಇದ್ದಂತೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರೆ ನಿಜವನ್ನೇ ಅಥವಾ ಯಥಾಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೇ ಹೇಳುವುದು ಅಥವಾ ಇದು (ಸತ್ಯವು) ಒಳ್ಳೆಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಒಳ್ಳೆಯ ಸಂಚಾರವು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ (ಈ ಪದಕ್ಕೆ) ಸತ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

(೧) ಚಿಕ್ಕತ್ (೨) ಚಾಕನತ್ (೩) ಅಚಕ್ಷು (೪) ಚಷ್ಟೇ (೫) ವಿಚಷ್ಟೇ
(೬) ವಿಚರ್ಷಣೆ; (೭) ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೆ; (೮) ಅಪಚಾಕಶತ್ ||

ಇತ್ಯಷ್ಟಾ ಪಶ್ಯತಿಕರ್ಮಾಣಃ || ೧೧ ||

(೧) ಚಿಕ್ಕತ್ (೨) ಚಾಕನತ್ (೩) ಅಚಕ್ಷು (೪) ಚಷ್ಟೇ (೫) ವಿಚಷ್ಟೇ—ಇವು ಐದು ಚಷ್ಟಿ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾದ ವಾಚಿ, ಧಾತುವಿನರೂಪಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಶನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ನಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೩) ಅಚಕ್ಷು || ಅರ್ಪಣಾರ್ಥವಾದ ಚಷ್ಟಿಧಾತುವಿಗೆ ಅರ್ಪ ಬಂದಾಗ ಉತ್ತಮಪುರುಷದ ಮಹಿಷಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದ ಮನಾದೀಶ. ನೋಡುವುದು ಅರ್ಥ. ಅತಕ್ಕ ಶ್ಲೋಕ ಅದಿತಿಂ ದಿತಿಶ್ಚ (ಋ. ಸಂ. ೪-೩-೩೧-೩)

(೪) ಚಷ್ಟೇ || (೫) ವಿಚಷ್ಟೇ || ಕೇವಲ ಧಾತು, ವಿಪೂರ್ಣ ಚಷ್ಟಿಧಾತುವಿಗೆ ಅತ್ಯನೇಷದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗಾದಿಲೋಪ ಬಂದಾಗ, ವ್ಯುತ್ಪ. “ತೇಭಿಶ್ಚಷ್ಟೇ ವರುಣೋ ಮಿಶ್ರೋ ಅರ್ಯಮಾ” (ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೨೪-೧) “ಇತೋ ಜಾತೋ ವಿಶ್ವಸಿದಂ ವಿಚಷ್ಟೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೬-೧) ||

(೬) ವಿಚರ್ಷಣೆ || (೭) ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೆ || ವಿಲಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ, ನಿಶ್ಚಲಪೂರ್ವಕವಾದ ವಿಲೇಖನಾರ್ಥಕ ಕೃಷ್ಣಧಾತುವಿಗೆ ‘ಕೃಷೇರಾದೇಶ್ಚ ಚ’ (ಉ. ೨-೯೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತಾದಿಗೆ ಚತ್ಸ. ಅಥವಾ ಚಾಯ್ಯಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಅನಿಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ, ಷಭಾವ. ವಿವಿಧ ರೀತಿಯಿಂದ ನೋಡುವವನು ವಿಚರ್ಷಣೆ. ವಿಶ್ವವನ್ನು ನೋಡುವವನು “ಸಕೃನ್ ಪಿಚರ್ಷಿ-ವಿದಥೇ ವಿಚರ್ಷಣೇ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧-೨-೩೩-೧) ‘ಸೋಮೇಭಿರ್ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೇ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೨-೩) ||

(೮) ಅಪಚಾಕಶತ್ || ಕಾಶ್ಯ-ದೀಪ್ತೌ. ಅವಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಜುಲುಗಂತವದೇಲಿ ಶತ್ಸಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯುತ್ಪಯದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ‘ಜನಾನಾಂ ಧೇನಾ ಅವ ಚಾಕಶತ್ ವೃಷಾ’ (ಋ. ಸಂ. ೭-೮-೨೫-೧) ||

ಓಗೆಗೆ ಎಂಬ ದರ್ಶನಕ್ರಿಯೆ ಹೇಳುವವುಗಳು || ೧೧ ||

ಅಷ್ಟಾ ಉತ್ತರಾಣಿ ಪದಾನಿ ಪಶ್ಯತಿಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾವತ-

ಶ್ಚಾಯತಿಪ್ರಭೃತೀನಿ ಚ || ನಾಮಾನ್ಯಾಮಿಶ್ರಾಣಿ || ೨೦ ||

ಈ ಎಂಬ ಪದಗಳೂ ನೋಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಧಾತುಗಳು. ಇವುಲಿ ಚಿಕ್ಕತ್, ವಿಚರ್ಷಣೆ, ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳು ನೋಡು ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ಜತೆಗೆ ಇತರ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಮಿಶ್ರಾಣಿ ಪದಾನಿ ಎಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

(೧) ಹಿಕ್ಕಮ್ (೨) ನುಕ್ಕಮ್ (೩) ಸುಕ್ಕಮ್ (೪) ಆಹಿಕ್ಕಮ್
(೫) ಆಕೀಮ್ (೬) ನಕೀ (೭) ಮಾಕೀ (೮) ನಕೀಮ್ (೯) ಆಕೃತಮ್

ಇತಿ ನವೋತ್ತರಾಣಿ ಪದಾನಿ ಸರ್ವಪದ ಸಮಾಮ್ನಾಯೇ || ೧೨ ||

ಇವು ಒಂಭತ್ತು ಸರ್ವಾರ್ಥ ಹೇಳುವ ನಿಪಾತಗಳು. ಆಕೃತಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೃಧಾತುವಿಗೆ ನಿಷ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಯ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ನಿಪಾತಸಮಾಹಾರರೂಪ ನಿಪಾತವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕೃತವೆಂಬುದು ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತಿರೂಪಕ ಅವ್ಯಯವೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. 'ಆಕೃತಮ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು. 'ವಸುರ್ವಸು ಪರ್ತಿಹಿಳಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೬-೩-೪೦-೪) 'ಇಮಾ ನುಕಂಭುವನಾ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೧೫-೧) 'ಸೀಷಧಾಮಾತಿಷ್ಠತೇಲವತಾ ಸುಕಮ್' || 'ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ಹವೀಶಿಷಿ ಮಧುನಾ ಹಿ ಕಂ ಗತಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೨-೮-೧-೫) 'ಆಕೀಂ ಸೂರೈಸ್ಯ ರೋಚನಾತ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೨೭-೩) 'ನ ಕಿರಿಂದ್ರ ಸ್ತ ದುತ್ರೋಽಃ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೬-೧೯-೧) 'ಮಾಕೀರ್ವಶನಾಮಾ ಕೀಂ ರಿಷತ್' (ಋ. ಸಂ. ೪-೮-೨೦-೨) 'ನ ಕೀಂ ವೃಥೀಕ ಇಂದ್ರ ತೇ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೫-೩೧-೪)

ಹೀಗೆ ಒಂಭತ್ತು ಸರ್ವಪದವಾಚಕ ನಿಪಾತಗಳು || ೧೨ ||

ನವೋತ್ತರಾಣಿ ಪದಾನಿ ಸರ್ವಪದಸಮಾಮ್ನಾನಾಯ || ೨೧ ||

ಈ ಒಂಭತ್ತೂ ಸರ್ವಪದಸಮಾಮ್ನಾತ ಪದಗಳು (ಎಂದರೆ) ಇವು ನಿಪಾತ, ಉಪಸರ್ಗ ಎಂಬೆರಡು ವಿಧಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುವವು.

ಅಧಾತ ಉಪಮಾಃ | ಯದತತ್ತತ್ಸದೃಶಮಿತಿ ಗಾಗ್ಯಃ || ೨೨ ||

ಈ ಕೆಳಗೆ ಹೇಳಿರುವ ಪದಗಳು ಉಪಮೆ ಎಂದು ಸಾಧ್ಯಕ್ಕೆ (ಹೋಲಿಕೆ) ಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಸಾಧ್ಯಕ್ಕೆವೆಂದರೆ ಒಂದರಂತೆ ಇನ್ನೊಂದು ಇರುವುದು ಎಂದು ಗಾಗ್ಯ ಎಂಬಾಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅಗ್ನಿರಿವ ಖಡ್ಯೋತಃ ಅಗ್ನಿಯಂತೆ (ದೀಪದಂತೆ) ದೀಪದ ಹುಳುವಿರುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ.

(೧) ಇದಮಿವ (೨) ಇದಂಯುಧಾ (೩) ಅಗ್ನಿನಯೇ (೪) ಚತುರ
ಶ್ಚಿದ್ಧದಮಾನಾತ್ (೫) ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾವ್ರತೇತಾರಿಣಃ (೬) ವ್ಯಕ್ಷಸ್ಯ ನು ತೇ
ವುರುಹೂತವಯಾಃ (೭) ಜಾರ ಆಭಗಮ್ (೮) ಮೇಷೋ ಭೂತೋಽ
ಭಿಯಂನಯಃ (೯) ತದ್ರೂಪಃ (೧೦) ತದ್ವರ್ಣಃ (೧೧) ತದ್ವತ್ (೧೨) ತಥಾ

ಇತ್ಯುಪಮಾಃ || ೧೩ ||

ಇದಮಾದಿಗಳು ಉಪಮಾನವಾಚಕಗಳು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರಿಂದಲೂ ಸ್ವಂದಸ್ತಾಮಿಯಿಂದಲೂ ಇವು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿವೆ (ನೀರು-೩-೧೩-೧೮). ಇವು ನಿಪಾತಗಳಾದುದರಿಂದ ಶಬ್ದನಿರ್ವಚನಮಾಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ ಮಾತ್ರ ತೋರಿಸಿದೆ.

(೧) ಇದಮಿವ || (೨) ಇದಂ ಯಥಾ || ಉಪಮಾನವ ಸನ್ನಿಧಿತೋರಿಸಲು ಇವಂ ಶಬ್ದ ಹೇಳಿದೆ. ಇವು ಯಥಾ ನಿಪಾತಗಳು. ಪರಾಶ್ರಯ ಸಾದೃಶ್ಯಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾಗಿವೆ. 'ಇಂದ್ರ ಇನೇಹ ಧ್ರುವಸ್ತಿಷ್ಠಾ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೮-೩೧-೨) 'ಯಥಾ ವಾತೋ ಯಥಾ ವನಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೨೦-೩)

(೩) ಅಗ್ನಿರ್ನಯೇ || ಇಲ್ಲಿ ನ ಎಂಬುದು ಉಪಮಾನವಾಚಕವಾದ ನಿಪಾತ. 'ಅಗ್ನಿರ್ನ ಯೇ ಭ್ರಾಜಸಾ ರುಕ್ಮವಕ್ಷಸಃ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೧೨-೨)

(೪) ಚಿತ್. || 'ಚತುರ್ದಶಿದ್ಧದಮಾನಾತ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೨೩-೪) ಇಲ್ಲಿ ಚಿತ್ ಉಪಮಾನವಾಚಕ.

(೫) 'ಬ್ರೂಹ್ಮಣಾ ವ್ರತಚಾರಿಣಃ' (ಋ. ಸಂ. ೫-೩-೩-೧) ಇಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನ ತೋರುವುದರಿಂದ ಸಾದೃಶ್ಯವಾಚಕ ಇನಾದಿಗಳು ಉಪವಾಗವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೬) 'ವೃಕ್ಷಸ್ಯ ನು ತೇ ಪುರುಹೂತ ವಯಾಃ' (ಋ. ಸಂ. ೪-೬-೧೭-೩) ಇಲ್ಲಿ ನು ಶಬ್ದ ಉಪಮಾನವಾಚಕ.

(೭) "ಉದೀರಯ ಓತರಾ ಜಾರ ಆ ಭಗಮ್" (ಋ. ಸಂ. ೭-೬-೧೦-೧) ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾರಸಾ ದೃಶ್ಯವಾಚಕ.

(೮) "ಮೇಷೋ ಭೂತೋ ೩ ಭಿ ಯನ್ವಯಃ" (ಋ. ಸಂ. ೫-೭-೨೪-೫) ಇಲ್ಲಿ ಭೂತ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಮಾ ಹೇಳಿದೆ.

(೯) ತದ್ರೂಪಃ || (೧೦) ತದ್ಭಣಃ || ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದವಾದ ರೂಪ ಮತ್ತು ವರ್ಣಪದದಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉಪಮಾ ಹೇಳಿದೆ.

(೧೧) ತದ್ಭತ್ || 'ತೇನ ತುಲ್ಯಂ ಕ್ರಿಯಾ ಚೇದ್ವತಿಃ' (ಪಾ-ಸೂ-೫-೧-೧೧೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾದೃಶ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಕಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. 'ಪ್ರಿಯಮೇಧವದತಿವತ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೩೧-೩)

(೧೨) ತಥಾ || 'ಪ್ರತ್ಯಪೂರ್ವವಿಶ್ವೇಮಾತ್ ಥಾಲ್ ಭಂದಸು' (ಪಾ-ಸೂ-೫-೩-೧೧೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಥಾಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. 'ತಂ ಪ್ರತ್ಯಥಾ ಪೂರ್ವಥಾ ವಿಶ್ವತೇಮಥಾ' (ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೨೩-೧)

ಹೀಗೆ ಹನ್ನೆರಡು ಉಪಮಾನವಾಚಕ ನಿಪಾತಗಳು || ೧೩ ||

ತದಾಸಾಂ ಕರ್ಮ ಜ್ಞಾಯಸಾ ವಾ ಗುಣೇನ ಪ್ರಖ್ಯಾತತಮೇನ
ವಾ ಕನೀಯಾಂಸಂ ವಾಸ್ಪ್ರಖ್ಯಾತಂ ವೋಪಮಿಮಾತೇ ||೨೩|| ೧೩||

ಉಪಮಾನವನ್ನು ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಗುಣವಿರುವ ವಸ್ತುವಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿ ಹೇಳುವುದುಂಟು. ಸಿಂಹೋದ
ಮಾಣವಕಃ ಈ ಬಾಲಕನು ಸಿಂಹಸದೃಶನು ಎಂದರೆ ಸಿಂಹದ ಶೌರ್ಯದಂತೆ ಈ ಬಾಲಕನು ಶೌರ್ಯವಂತನಾಗಿರುವನು.
ಸಿಂಹದ ಕಾರ್ಯವು ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಎಂದರೆ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು. ಬಾಲಕನಿಗೆ ಶೌರ್ಯವಿದ್ದರೂ ಸಿಂಹದಷ್ಟಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಕಮ್ಮಿ
ಯಾಗಿರುವುದು. ಆದರೂ ಬಾಲಕನ ಶೌರ್ಯವನ್ನು ಸಿಂಹದ ಶೌರ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದ
ಗುಣವುಳ್ಳ ವಸ್ತುವನ್ನು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಲ್ಲದ ಗುಣವುಳ್ಳ ವಸ್ತುವಿನೊಡನೆ ಹೋಲಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಚಂದ್ರೋ
ಮಾಣವಕಃ ಈ ಬಾಲಕನು ಚಂದ್ರನಂತೆ ಇದಾನೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿರುವ ಕಾಂತಿಯಂತೆ ಈ ಬಾಲಕನ ಮುಖಕಾಂತಿಯೂ
ಇದೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನ ಕಾಂತಿಯು ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ಅಧಿಕ ಅಥವಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಬಾಲಕನ ಮುಖಕಾಂತಿಯು
ಚಂದ್ರನಂತಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಆಹ್ಲಾದಕರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರನಿಗೂ ಬಾಲಕನಿಗೂ ಕಾಂತಿವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಾದೃಶ್ಯ
ವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಅಥಾಪಿ ಕನೀಯಾ ಜ್ಞಾಯಾಂಸಮ್

ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ನಿಕೃಷ್ಟಗುಣವುಳ್ಳ ವಸ್ತುವಿನೊಡನೆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಗುಣವುಳ್ಳ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹೋಲಿಸುವುದುಂಟು.
ಇದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಇತಿ ತ್ರಯೋದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಚತುರ್ದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ತನೂತ್ಯಜೇವ ತಸ್ಮಿನ್ ವನಗೂರ್ ರಶನಾಭಿದ್ ಶಭಿರಭ್ಯಧೀತಾಮ್ |
ತನೂತ್ಯಕ್ತನೂತ್ಯಕ್ತಾ ವನಗೂರ್ ವನಗಾಮಿನಾವಗ್ನಿಮನ್ವನೌ ಬಾಹೂ
ತಸ್ಮರಾಭ್ಯಾಮುಪಮಿಮಾತೇ ತಸ್ಮರಸ್ತತ್ಪರೋತಿ ಯಕ್ ಪಾಪಕಮಿತಿ
ನೈರುಕ್ತಾಸ್ತನೋತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸನ್ತತಕರ್ಮಾ ಭವತ್ಯಹೋರಾ-

ತ್ರಕರ್ಮಾ ವಾ ರಶನಾಭಿದರ್ಶಭಿರಭ್ಯಧೀತಾಮಭ್ಯಧಾತಾಂ ಜ್ಯಾಯಾಂ
ಸ್ತತ್ರ ಗುಣೋಽಭಿಪ್ರೇತಃ || ೧೪ ||

“ತನ್ಯೂತಜೀವ ತಸ್ಯರಾ ವನಗೂರ್ ರಶನಾಭಿದರ್ಶಭಿರಭ್ಯಧೀತಾಮ್”
ಕನೂತ್ಯಕ್ ತನೂತ್ಯಕ್ತಾ | ವನಗೂರ್ ವನಗಾಮಿನೌ ಅಗ್ನಿ-
ಮಂಥನೌ ಬಾಹೂ ತಸ್ಯರಾಭ್ಯಾಮುಪಮಿತೇ ||

ತಸ್ಯರಸ್ತತ್ಪರೋ ಭವತಿ, ಕರೋತಿ ಯತ್ ಪಾಪಕಮಿತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ |
ತನೋತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸಂತತಕರ್ಮಾ ಭವತಿ | ಅಹೋರಾತ್ರ-
ಕರ್ಮಾ ವಾ | “ರಶನಾಭಿದರ್ಶಭಿರಭ್ಯಧೀತಾಮ್” ಇತಿ
ಅಭ್ಯಧಾತಾಮ್ || ಜ್ಯಾಯಾಂಸ್ತತ್ರ ಗುಣೋಽಭಿಪ್ರೇತಃ || ೧೪ ||

ತನೂತ್ಯಜೀವ ತಸ್ಯರಾ ವನಗೂರ್ ರಶನಾಭಿದರ್ಶಭಿರಭ್ಯಧೀತಾಮ್ |
ಇಯಂ ತೇ ಅಗ್ನೇ ನವ್ಯಸೀ ಮನೀಷಾ ಯಕ್ತ್ವಾ ರಥಂ ನ ಕುಚಿಯದ್ವಿರಂಕೈ ||

(ಮ. ಸ೦. ೧೦-೪-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು-ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವರೂ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಣವನ್ನೇ ಬಿಡಲು ಸಿದ್ಧರಾಗಿರುವವರೂ
ಅದ ಬೋರರು ತಮ್ಮ ಹಗ್ಗಗಳಿಂದ ಜನರನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕಟ್ಟುವಂತೆ ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಿಗಳಿಂದಲೂ ಬಾಹುಗಳು ನಿನ್ನ ಉಪವನ್ನು
(ಅರಣಿಯನ್ನು) ಹಿಡಿಯುತ್ತವೆ. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ನೂತನವಾದ ಈ ಸ್ತುತಿಯು ನಿರ್ಮಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ರಥವು
ಅಶ್ವಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತ ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಕೋ.

ಉಪಮಾರ್ಥವನ್ನು, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಸ್ತುವಿನೊಡನೆ ಕನಿಷ್ಠವಸ್ತುವನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವ
ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ವರು ಈ ಬುಕ್ಕಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ಅದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಅಥಾಪಿ ಕನೀಯಸಾ ಜ್ಯಾಯಾಂಸಂ | ತನೂತ್ಯಜೀವ ತಸ್ಯರಾ ವನಗೂರ್ ರಶನಾಭಿದರ್ಶಭಿರಭ್ಯ-
ಧೀತಾಂ | ತನೂತ್ಯಕ್ ತನೂತ್ಯಕ್ತಾ | ವನಗೂರ್ ವನಗಾಮಿನೌ | ಅಗ್ನಿಮಂಥನೌ ಬಾಹ್ಯಾ
ತಸ್ಯರಾಭ್ಯಾಮುಪಮಿತೇ | ತಸ್ಯರಸ್ತತ್ಪರೋ ಭವತಿ | ಕರೋತಿ ಯತ್ಪಾಪಕಮಿತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ |
ತನೋತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸಂತತಕರ್ಮಾ ಭವತಿ | ಅಹೋರಾತ್ರಕರ್ಮಾ ವಾ | ರಶನಾಭಿದರ್ಶಭಿರಭ-
ಧೀತಾಂ ಇತಿ ಅಭ್ಯಧಾತಾಂ | ಜ್ಯಾಯಾಂಸ್ತತ್ರ ಗುಣೋಽಭಿಪ್ರೇತಃ ||

(ನಿ. ೩-೧೪)

ಈವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಮಧನವಾಡುವಾಗ ಸುತ್ತಿಗ್ಗನರ ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಕೃತ್ಯನ ಮಾಡುವ ಇಬ್ಬರು ಹೋದರಿಗೆ ಮೋಲವ ಲಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೃತ್ಯನವಾಡುವ ಜೋಲರಂದರೆ ಸುನಾಸ್ಯನಾಗಿ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ನುನೆಗೆ ಯಾರೂಕಾಣದಂತೆ ನುಗ್ಗಿ ಅಥವಾ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಸಹಿಸುವವನೆಂದು ತಿಳಿಯಕೂಡದು. ಈ ಎರಡು ಕೈಗಳೂ ಕೆಲವರೂವರು. ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವನಗೂರ್ ಎಂದುರುವುದುಂಟು ಇವರು ಬೇರವಿಧವಾದ ಕೃತ್ಯರು. ಈ ವಿಧವಾದ ಕೃತ್ಯ ಶಾಡಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾ ಉಂಟಾಗುವ ಪ್ರಯಾಣವಾದುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಮಾರ್ಗಸ್ವರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚುಗಂಟ ಕಟ್ಟಿಹಾಕಿ ಅಪರಲ್ಲಿರುವ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನೂ ಮೋಟ ಕೊಂಡು ಹೋಗುವವರು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ವಿಧವಾದ ಕೃತ್ಯರು ಅನೇಕವೇಳೆ ತಮಗಿಂತಲೂ ಬಲಿಷ್ಠರಾದ ಮಾರ್ಗ ಸ್ಥರ ಗುಂಪನ್ನು ಎದುರಿಸುವಾಗ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಆಪಾಯವಾಗುವ ಸಂಭವವುಂಟು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ತನೂಸ್ಯಜೀವ— ಕದಿಯುವಾಗ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಣವ ಮೇಲೆಯೂ ಅಸೆಯಿಲ್ಲದೆ ಹೋರಾಡುವವರು ಎಂದು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ವನಗೂರ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವನ ಅಥವಾ ಶಾಡಿನಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೋಚುಕಾಯುತ್ತಿರುವವರು. ದಾಂಹೋಕರು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮೂಟಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ತನೂಸ್ಯಜಾ ಮತ್ತು ವನಗೂರ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ದ್ವಿವಚನಾಂತಪದಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಇಬ್ಬರು ಜೋರರು ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ರಶನಾಭಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ ಎಂದು ಮತ್ತಿಗ್ಗನರ ಪರವಾಗಿ ಬೆರಳುಗಳೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಾಡಿನಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಗಸ್ಥರ ಧನವನ್ನು ಅಸಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾಣವ ಮೇಲಿನ ಆಶೆಯನ್ನು ತೊರೆದು ದಾಂಕಾಯುತ್ತಿರುವ ಇಬ್ಬರು ಕೃತ್ಯರು ಯಾವ ರೀತಿ ಪಥಿಕರನ್ನು ಹೆಗ್ಗಳಿಸಲೂ, ತಮ್ಮ ಬೆರಳುಗಳೆಂದಲೂ ಧನಾಸಹರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಹಾಕುವರೋ ಅದಂತೆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನವಿರುವ ಎರಡು ಬಾಹುಗಳ ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೇಲಿನ ಅರಣಿಯನ್ನು ಹೆಗ್ಗದಿಂದ ಬಿಗಿದು ತನ್ನ ಕೈಯ್ಯೆ ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳೆಂದಲೂ ಕಡೆದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯ.

ಇಲ್ಲಿ ತಸ್ಥರ ಎಂದರೆ ತಸ್ಥರಂ ಕರೋತಿ ಯತ್ಪಾಪಕಮಿತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ಯಾವುದು ಪಾಪಕೆಲಸವೋ ಅದನ್ನೇ ಮಾಡುವವನು ಎಂದು ತಸ್ಥರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತ ಕಾರರ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಅಥವಾ ತಸ್ಥರಶಬ್ದವು ತನುವಿಷ್ಕಾರೇ ಎಂಬ ಧಾತು ನಿಜವೆಂದೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಹೆಗಲೆನಿಲ್ಲದಾಗ ಕೃತ್ಯನವನ್ನು ಮಾಡುವವನು ಎಂದು ತಸ್ಥರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಕಾರ್ಯವಾದ ಅಗ್ನಿ ಮುಧನವನ್ನು ನಿಃಕಲಾಯವಾದ ತಸ್ಥರನ ಕಾಲ್ಪಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿರದಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ವಿನಯಿಸುವರು.

ಇತಿ ಚತುರ್ದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಪಂಚದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೈದನೆಯ ಖಂಡವು

ಕುಹ ಸ್ವಿದ್ಧೋಷಾ ಕುಹ ವೆಸ್ತೋರತ್ಯನಾ ಕೂಹಾಭಿವಿತ್ತಂ ಕರತಃ
ಕುಹೋಷತಃ | ಕೋ ವಾಂ ಶಯತ್ರಾ ವಿಧವೇವ ದೇವರಂ ಮರ್ಯಂ

ನ ಯೋಷಾ ಕೃಣತೇ ಸಧಸ್ಥ ಆ | ಕ್ಷ ಸ್ವಿದ್ರಾತ್ರೌ ಭವಥಃ ಕ್ಷ ದಿವಾ
 ಕ್ಷಾಭಿಪ್ರಾಪ್ತಿಂ ಕುರುಥಃ ಕ್ಷ ವಸಥಃ ಕೋ ವಾಂ ಶಯನೇ ವಿಧವೇವ
 ದೇವರಂ (ದೇವರಃ ಕಸ್ಮಾದ್ ದ್ವಿತೀಯೋ ವರ ಉಚ್ಯತೇ) ವಿಧವಾ
 ವಿಧಾತ್ಯಕಾ ಭವತಿ ವಿಧವನಾದ್ವಾ ವಿಧಾವನಾದ್ವೇತಿ ಚರ್ಮಶಿರಾ ಅಪಿ
 ವಾ ಧವ ಇತಿ ಮನುಷ್ಯನಾಮ ತದ್ವಿಯೋಗಾದ್ವಿಧವಾ ದೇವರೋಃ
 ದೀವ್ಯತಿಕರ್ಮಾ ಮರ್ಯೋಃ ಮನುಷ್ಯೋ ಮರಣಧರ್ಮಾ ಯೋಷಾ
 ಯೌತೇರಾಕುರುತೇ ಸಹಸ್ಮಾನೇಽಥ ನಿಪಾತಾಃ ಪುರಸ್ತಾದೇವ
 ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ಯಥೇತಿ ಕರ್ಮೋಪಮಾ | ಯಥಾ ವಾತೋ ಯಥಾ
 ವನಂ ಯಥಾ ಸಮುದ್ರ ಏಜತಿ | ಭ್ರಾಜಂತೋ ಅಗ್ನಿಯೋ ಯಥಾ |
 ಆತ್ಮಾ ಯಕ್ಷ ಸ್ತ್ರೈ ನಶ್ಯತಿ ಪುರಾ ಜೀವಗೃಭೋ ಯಥಾ | ಆತ್ಮಾತತ್ಪೇ-
 ವಾಪ್ತೇರ್ವಾಪಿ ವಾಪ್ತ ಇವ ಸ್ಯಾದ್ ಯಾವದ್ವ್ಯಾಪ್ತಿಭೂತ ಇತಿ |
 ಅಗ್ನಿನ ಯೇ ಭ್ರಾಜಸಾ ರುಕ್ಮವಕ್ಷಸಃ | ಅಗ್ನಿರಿವ ಯೇ (ಮರುತೋ
 ಭ್ರಾಜಮಾನಾ ರೋಚಿಷ್ಣುರಸ್ಯಾ) ಭ್ರಾಜಸ್ವಂತೋ ರುಕ್ಮವಕ್ಷಸಃ ||೧೫||

‘ಕುಹ ಸ್ವಿದ್ವೋಷಾ ಕುಹ ವಸ್ತೋರಶ್ವಿನಾ ಕುಹಾಭಿಪಿತ್ವಂ
 ಕರತಃ ಕುಹೋಷತುಃ | ಕೋ ವಾಂ ಶಯುತ್ರಾ ವಿಧವೇನ
 ದೇವರಂ ಮರ್ಯಂ ನ ಯೋಷಾ ಕೃಣತೇ ಸಧಸ್ಥ ಆ’ ||

ಕ್ಷ ಸ್ವಿದ್ರಾತ್ರೌ ಭವಥಃ, ಕ್ಷ ದಿವಾ, ಕ್ಷಾಭಿಪ್ರಾಪ್ತಿಂ ಕುರುಥಃ ಕ್ಷ
 ವಸಥಃ, ಕೋ ವಾಂ ಶಯನೇ ‘ವಿಧವೇವ ದೇವರಂ’ (ದೇವರಃ
 ಕಸ್ಮಾದ್ ದ್ವಿತೀಯೋ ವರ ಉಚ್ಯತೇ) ವಿಧವಾ ವಿಧಾತ್ಯಕಾ
 ಭವತಿ | ವಿಧವನಾದ್ವಾ | ವಿಧಾವನಾದ್ವೇತಿ ಚರ್ಮಶಿರಾಃ || ಅಪಿ
 ವಾ ಧವ ಇತಿ ಮನುಷ್ಯನಾಮ, ತದ್ವಿಯೋಗಾದ್ವಿಧವಾ ||
 ದೇವರೋಃ ದೀವ್ಯತಿಕರ್ಮಾ || ಮರ್ಯೋಃ ಮನುಷ್ಯೋ
 ಮರಣಧರ್ಮಾ || ಯೋಷಾ ಯೌತೇಃ || ಆಕುರತೇ ಸಹಸ್ಮಾನೇ ||

ಕುಹಸ್ವಿದ್ಗೋಷಾ (ಯ. ಸಂ. ೧೦-೪೦-೨) ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿರುತ್ತೀರಿ? ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿರುತ್ತೀರಿ? ಎಷ್ಟೆಂದು ಸಂಚಾರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೀರಿ? (ಮಾಡುತ್ತೀರಿ?) ಎಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತೀರಿ ವಿಧವೆಯು ತನ್ನ ಹಾಸಿಗೆಗೆ ಮೈದುನನ್ನು ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆಯೂ ಸ್ತ್ರೀಯು ಪುರುಷನನ್ನು ಎದರುಗೊಳ್ಳುವಂತೆಯೂ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಎದುರಿಗೆ ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಕ್ಷ ಸ್ವಿದ್ಯಾಶ್ರೌ ಭವತಃ, ಕ್ಷ ದಿವಾ, ಕ್ಷಾಭಿಪ್ರಾಪ್ತಿಂ ಕುರುಭಃ, ವಸಭಃ ಕೋ ವಾಂಶಯನೇ ವಿಧವೇವ ದೇವರಂ | ದೇವರಂ ಕಸ್ಮಾತ್ ದ್ವಿತೀಯೋ ವರ ಉಚ್ಯತೇ | ವಿಧವಾ ವಿಧಾತ್ಯಕಾ ಭವತಿ | ವಿಧವನಾಡ್ಯಾ ವಿಧಾವನಾದ್ಯೇತಿ ಪ್ರಚರ್ಮಕಿರಾಃ | ಅಪಿ ವಾ ಧವ ಇತಿ ಮನುಷ್ಯನಾಮ ತದ್ವಿಯೋ-ಗಾದ್ವಿಧವಾ | ದೇವರೋ ದೀವ್ಯತಿಕರ್ಮಾ | ಮರ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯೋ ಮರಣಧರ್ಮಾ | ಯೋಷಾ ಯೋತೇಃ | ಆಕುರುತೇ ಸಹಸ್ಯಾನೇ ||

(ಬ. ೩-೧೫)

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಯಾದ ಘೋಷಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ—ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿರುತ್ತೀರಿ? ಹಗಲು ಎಲ್ಲಿರುತ್ತೀರಿ? (ಸ್ನಾನಭೋಜನಾದಿ ನಿಮ್ಮ) ಕಾರ್ಯೋಪಕರಣವನ್ನು ಎಲ್ಲಿ ಮಾಡುತ್ತೀರಿ? ಎಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತೀರಿ? ಗಂಡನಿಲ್ಲದವಿಧವೆಯು ತನ್ನ ಮೈದುನನ್ನು (ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ) ತನ್ನ ಹಾಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಎದುರಾಗಿ ಕೂರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆಯೂ, ಹೆಂಡತಿಯು ತನ್ನ ಗಂಡನನ್ನು ವಿಠಾತದಲ್ಲಿ ಎದುರಾಗಿ ಕೂರಿಸಿಕೊಂಡು ವಿಹರಿಸುವಂತೆಯೂ ನೀವು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಾವ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಅವನಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತೀರಿ.

ದೇವರ ಶಬ್ದವು ಹೇಗೆ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ? ದೇವರ ಎಂದರೆ ಎರಡನೇ ವರ. ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಮದುವೆಯಾದ ಗಂಡನೇ ಮೊದಲನೆಯ ವರ. ಮಕ್ಕಳಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಆ ಗಂಡನು ಮೃತನಾದಲ್ಲಿ (ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ) ಆ ಗಂಡನ ತಮ್ಮನು ಎಂದರೆ ಮೈದನನು ಆ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಗಾಗಿ ಸಂಭೋಗಮಾಡಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಮೈದನನೇ ಆ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ದ್ವಿತೀಯ ವರ (ಎರಡನೆಯ ದೇವರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೈದನ ಎಂದರ್ಥವು).

ವಿಧವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ (೧) ವಿಧಾತ್ಯಕಾ ಎಂದರ್ಥವು. ಪತಿಯು ಮೃತನಾದಮೇಲೆ ಆ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಧರಿಸುವವರು ಎಂದರೆ (ಅನ್ನವಸ್ತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು) ಪೋಷಿಸುವವರು ಯಾರೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಗಂಡನಿಲ್ಲದ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ವಿಧವಾ ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. (೨) ಅಥವಾ ವಿಧವನಾಡ್ಯಾ ಪತಿಯ ಮರಣದಿಂದ ದುಃಖಿತಳಾಗಿ ಶೋಕದಿಂದ ನಡುಗುತ್ತಿರುವಳಾದ್ದರಿಂದ ಪತಿಯಿಲ್ಲದ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ವಿಧವಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. (೩) ಅಥವಾ ವಿಧಾವನಾಡ್ಯಾ ಪತಿಯಮರಣದಿಂದ ಶೋಕಸಂತಪ್ತಳಾಗಿ ಇಲ್ಲದಲ್ಲಿಗೆ ಯಾರ ನಿರ್ಬಂಧವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಓಡಾಡುವಳಾದ್ದರಿಂದ ಪರಿಹಿತಾಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ವಿಧವಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಚರ್ಮಕಿರಾಃ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರವರತವು. (೪) ಅಥವಾ ಧವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನುಷ್ಯನೆಂದರ್ಥವು ಆದ್ದರಿಂದ ತನ್ನಪತಿಯನ್ನು (ವಿಧವ) ಕಳೆದುಕೊಂಡಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ವಿಧವಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ದೇವರಃ ದೀವ್ಯತಿಕರ್ಮಾ | ದೇವರ ಶಬ್ದವು ಕ್ರೀಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ದೀವ್ಯತಿ ಧಾತುತನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಇಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸಹೋದರನ ಪತ್ನಿಯೊಡನೆ ರತಿಕ್ರೀಡೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾಗಿರುವನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಮರ್ಯಾಃ ಮನುಷ್ಯಃ | ಮರ್ಯಾಃ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯನು ಮರಣಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಈಡಾಗುವವನು, ಎಂದಾದರೊಂದು ದಿವಸ ಮೃತನಾಗುವವನು.

ಯೋಷಾ ಯೋತೀಃ | ಯೋಷಾ ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಯು. ಈ ಶಬ್ದವು ಯು ಮಿಶ್ರಮಾಡು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಪುರುಷನೊಡನೆ ಮಿಶ್ರವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಸಂಪರ್ಕಮಾಡಿ ಸಂಭೋಗಿಸುವವಳಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಯೋಷಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಆಕುರುತೇ ಸಹಸ್ಯಾನೇ- ಸಮಾನಸ್ಯಾನೇ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಆತ್ಮನಃ ಕುರುತೇ ಪರಿಚರಣಾಯ | ಕೃಣುತೇ ಸಧಸ್ಯ ಆ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮಾನಸ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರು (ಸಂಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಸೇರುವ) ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಗೃಹದ ರಹಸ್ಯಪ್ರವೇಶದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಎದುರುಬದರಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದು ಎಂದರ್ಥ.

ಅಥ ನಿಬಾತಾಃ ಪುರಸ್ತಾದೇವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಃ || ಯಥೇತಿ ಕರ್ಮೋ-
ನಮಾ— ‘ಯಥಾ ವಾತೋ ಯಥಾ ವನಂ ಯಥಾ
ಸಮುದ್ರ ಏಜತಿ |’ ‘ಭ್ರಾಜಂತೋ ಅಗ್ನಯೋ ಯಥಾ |’ ‘ಆತ್ಮಾ
ಯಕ್ಷೈಸ್ಯ ನಶ್ಯತಿ ಪುರಾ ಜೀವಗೈಭೋ ಯಥಾ |’ ಆತ್ಮ್ಯತತೇ-
ವಾರ್ಷ್ವೇವಾರ್ಷಿ ವಾಪ್ತ ಇವ ಸ್ಯಾದ್ ಯಾವದ್ವ್ಯಾಪ್ತಿಭೂತ
ಇತಿ || ೨ ||

ಈಗ ನಿಬಾತ ಎಂದರೆ ಅವ್ಯಯಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಅವ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಗಿದೆ. (ಅಧ್ಯಾಯ ೧ ಖಂಡ ೪-೧೧)- ಹಿಂದೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದರೂ ಈಗ ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯಿಂದ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಯಥಾ ಮೇದಲಾದ ಕರ್ಮೋಪಮದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ—

ಯಥಾ ವಾತೋ ಯಥಾ ವನಂ ಯಥಾ ಸಮುದ್ರ ಏಜತಿ |
ಏವಾ ತ್ವಂ ದಶಮಾಸ್ಯ ಸಹಾನೇಹ ಜರಾಯುಣಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೭೮-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಬೀಸುತ್ತಿರುವ ಗಾಳಿಯು ಯಾವ ರೀತಿ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನೂ, ಸಮುದ್ರವನ್ನೂ ಕಂಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಗರ್ಭದ ಚಲನೆಯಿಂದ ಹತ್ತು ತಿಂಗಳು ಗರ್ಭಸ್ಥವಾಗಿದ್ದ ಎಲೈ ಶಿಶುವೇ, ಗರ್ಭಕೋಶದ ಪೊರೆಯೊಡನೆ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಾ. ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ—

ಅದ್ಯಶ್ರಮಸ್ಯ ಕೇತವೋ ವಿ ರಶ್ಮಯೋ ಜನಾ ಅನು |
ಭ್ರಾಜಂತೋ ಅಗ್ನಯೋ ಯಥಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೫೦-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಸೂರ್ಯನಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಪ್ರಸಂಸಿತ ಸೂರ್ಯನ ಅಗಮನವನ್ನು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೂಚಿಸುವ ಅವನ ಕಿರಣಗಳು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವ ಅಗ್ನಿಗಳಂತೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ :ಋಡುತ್ವವೆ.

ಮತ್ತೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯು—

ಯದಿಮಾ ವಾಜಯನ್ನಹಮೋಷಧೀರ್ಹಸ್ತ ಅದಧೇ |

ಅತ್ಯಾ ಯಕ್ಷ್ಮಸ್ಯ ನಶ್ಯತಿ ಪುರಾ ಜೀವಗೃಭೋ ಯಥಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೭-೧೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಬೇಡನು ಹಿಡಿದೊಡನೆ ಯೇ ಪಕ್ಷಿ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಪ್ರಾಣವು ಹಾಂಹೋಗುವಂತೆ ತಾನು ಯಾವಾಗ ರೋಗಿಯನ್ನು ಬಲಿಷ್ಠನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಓಷಧಿಗಳನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿಯುವೆನೋ ಅಗ ಅವನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ರೋಗದ ಶಕ್ತಿಯು ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ.

‘ಅಗ್ನಿರ್ನ ಯೇ ಭ್ರಾಜಸಾ ರುಕ್ಮವಕ್ಷಸಃ |’ ಅಗ್ನಿರಿವ ಯೇ
ಮರುತೋ ಭ್ರಾಜಮಾನಾ ರೋಚಿಷ್ಣೂ ರಸ್ಮಾ ಭ್ರಾಜಸ್ವಂತೋ
ರುಕ್ಮವಕ್ಷಸಃ ||೨||

ಇದುವರೆಗೂ ಯಥಾ ಮೊದಲಾದ ಅವ್ಯಯಗಳು ಸೂಚಿಸುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ನ ಎಂಬ (ಅವ್ಯಯ) ನಿಪಾತವು ಸೂಚಿಸುವ ಉಪಮಾರ್ಥವುಳ್ಳ ಉದಾಹರಣೆಯು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

ಅಗ್ನಿರ್ನ ಯೇ ಭ್ರಾಜಸಾ ರುಕ್ಮವಕ್ಷಸೋ ವಾತಾಸೋ ನ ಸ್ಯಯುಜಃ ಸದ್ಯುಲೂತಯಃ |

ಪ್ರಜ್ಞಾ ತಾರೋ ನ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ ಸುನೀತಯಃ ಸುತರ್ಮಾಣೋ ನ ಸೋಮಾ ಋತಂ ಯತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೮-೨)

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ನ ಎಂಬ ನಿಪಾತಗಳು ಉಪಮಾರ್ಥವನ್ನು (ಇವ-ಅಂತೆ) ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ನ ಎಂಬ ನಿಪಾತಗಳಿವೆ. ನ ಎಂಬ ನಿಪಾತವು ಉಪಮಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ ಯಾವಾಗಲೂ ಉಪಮಾನಾಂತರ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಯಾವ ಮರುದ್ರೇವತಿಗಳಿರುವರೋ ಅವರು ಬೆಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಎದೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಇತಿ ಪಂಚದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಷೋಡಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು

— — —

ಚತುರ್ದಶ್ಚಿದ್ವದಮಾನಾದ್ ಬಿಭೀಯಾದಾ ನಿಧಾತೋಃ | ನ ದುರು-
ಕ್ತಾಯ ಸ್ಪೃಹಯೇತ್ | ಚತುರೋಕ್ಷಾನ್ ಧಾರಯತ ಇತಿ ತದ್ಯಥಾ
ಕಿತವಾದ್ ಬಿಭೀಯಾದೇವಮೇವ ದುರುಕ್ತಾದ್ ಬಿಭೀಯಾನ್
ದುರುಕ್ತಾಯ ಸ್ಪೃಹಯೇತ್ ಕದಾಚಿದಾ ಇತ್ಯಾಕಾರ ಉಪಸರ್ಗಃ
ಪುರಸ್ತಾದೇವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೋಽಧ್ಯಾಪ್ಯಪಮಾರ್ಥೇ ದೃಶ್ಯತೇ | ಜಾಃ
ಆ ಭಗವತ್ | ಜಾರ ಇವ ಭಗಮಾದಿತ್ಯೋಽತ್ರ ಜಾರ ಉಚ್ಯತೇ
ರಾತ್ರೇರ್ಜರಯಿತಾ ಸ ಏವ ಭಾಸಾಂ ತಥಾಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ |
ಸ್ವಸುರ್ಜಾರಃ ಶೃಣೋತು ನ ಇತ್ಯುಷಸಮಸ್ಯ ಸ್ವಸಾರಮಾಹ
ಸಾಹಚರ್ಯಾದ್ರಸಹರಣಾದ್ವಾಪಿ ತ್ವಯಂ ಮನುಷ್ಯಜಾರ ಏವಾಭಿ-
ಪ್ರೇತಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ತ್ರೀಭಗಸ್ತಥಾ ಸ್ಯಾದ್ ಭಜತೇರ್ಮೇಷ ಇತಿ
ಭೂತೋಪಮಾ | ಮೇಷೋ ಭೂತೋಽಭಿಯನ್ನಯಃ | ಮೇಷೋ
ಮಿಷತೇಸ್ತಥಾ ಪಶುಃ ಪಶ್ಯತೇರಗ್ನಿರಿತಿ ರೂಪೋಪಮಾ | ಹಿರಣ್ಯ-
ರೂಪಃ ಸ ಹಿರಣ್ಯಸಂದ್ವಿಗಪಾನ್ವಪಾತ್ನೇದು ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಸ್ಯೇ-
ವಾಸ್ಯರೂಪಂ ಥಾ ಇತಿ ಚ | ತಂ ಪ್ರತ್ಯಥಾ ವಿಶ್ವಥೇಮಥಾ | ಪ್ರತ್ಯ
ಇವ ಪೂರ್ವ ಇವ ವಿಶ್ವ ಇವೇಮ ಇವೇತ್ಯಯಮೇತತರೋಃ-
ಮುಷ್ಮಾದಸಾವಸ್ತತರೋಽಸ್ಮಾದಮುಥಾ ಯಥಾಸಾವತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ
ವದತಿ ಸಿದ್ಧೋಽನಮಾ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣವತ್ ವೃಷಲವತ್ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ
ಇವ ವೃಷಲಾ ಇವೇತಿ ವೃಷಲೋ ವೃಷಶೀಲೋ ಭವತಿ ವೃಷಾ-
ಶೀಲೋ ವಾ || ೧೬ ||

‘ಚತುರ್ದಶ್ಚಿದ್ವದಮಾನಾದ್ಬಿಭೀಯಾದಾ ನಿಧಾತೋಃ | ನ ದುರು-
ಕ್ತಾಯ ಸ್ಪೃಹಯೇತ್’ | ಚತುರೋಕ್ಷಾನ್ ಧಾರಯತ ಇತಿ ತದ್ಯಥಾ

ಕಿತವಾದ್ ಬಿಭೀಯಾದೇವಮೇವ ದುರುಕ್ತಾಯ ಸ್ವಹಯೇತ್
ಕದಾಚಿತ್ || ೧-೩ ||

ಚತುರಶ್ಚಿದ್ವದಮಾನಾನ್ವಿಭೀಯಾದಾ ನಿಧಾತೋಃ |
ನ ದುರುಕ್ತಾಯ ಸ್ವಹಯೇತ್ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಇತರರ ಮೇಲೆ ದೋಷಾರೋಪಣಮಾತುಗಳನ್ನು ಆಡಲು ಆಸೆಪಡಬಾರದು. (ಅದರಿಂದ ಅನೇಕ ಅನರ್ಥಗಳು ಸಂಭವಿಸುವವು.) ದ್ರೂತದಲ್ಲಿ ಜೂಜುಕಾರನು ಎದುರಾಳಿ ಕೈಯಲ್ಲಿರುವ ದಾಳಗಳಾಗಲಿ, ಕವಡೆಗಳಾಗಲಿ ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವ ವರೆಗೆ ತನಗೆಲ್ಲಿ ಅಪಜಯ ಸಂಭವಿಸುವುದೋ ಎಂಬ ಹೆದರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವನೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಇತರರ ಮೇಲೆ ದೋಷಾರೋಪಣೆ ಮಾಡುವವನೂ ಸಹ ತನಗೆಲ್ಲಿ ತೊಂದರೆಯಾಗುವುದೋ ಎಂದು ಹೆದರಬೇಕು.

ಜೂಜಾಡುವಾಗ ತನ್ನ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಿಯ ಕೈಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ದಾಳಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅವನ್ನು ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಹಾಕಿ ಆಡುವವರಿಗೂ ತನಗೆ ಪ್ರತಿಕೂಲವಾದ ಗರವು ಎಲ್ಲಿ ಬೀಳುವುದೋ ಎಂದು ಭಯಪಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ಇತರರ ವಿಷಯ ದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ನಾವು ದುರ್ಭಾವೆಗಳನ್ನಾಡಲು ಅವಶ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು.

ಇತ್ಯಾಕಾರ ಉಪಸರ್ಗಃ ಪುರಸ್ತಾದೇವ ವ್ಯಾಮ್ಯಾತಃ || ೪ ||

ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಹಿಂದಿಯೇ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. (ನಿರುಕ್ತ ೧-೩)

ಅಥಾವು ಪ್ರವಮಾರ್ಥೇ ದೃಶ್ಯತೇ-ಜಾರ ಆ ಭಗಮ್ | ಜಾರ ಇವ
ಭಗಮ್ || ಆದಿತ್ಯೋಽತ್ರ ಜಾರ ಉಚ್ಯತೇ-ರಾತ್ರೇರ್ಜಯಿತಾಃ | ಸ ಏವ
ಭಾಸಾಮ್ || ೫ ||

ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ (ನಿಪಾತದಂತೆ) ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತ—

ಉದೀರಯ ಪೀತರಾ ಜಾರ ಆ ಭಗಮಿಯಕ್ಷತಿ ಹರ್ಯತೋ ಹೃತ್ಯ ಇಷ್ಯತಿ |
ವಿವಕ್ತ ವಹ್ಮಿಃ ಸ್ವಪಸ್ಯತೇ ಮುಖಸ್ತವಿಷ್ಯತೇ ಅಸುರೋ ವೇಪತೇ ಮತಿಃ ||

(ಮು.-ಸಂ-೧೦-೧೧-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಅದಿತ್ತನು ಪೂಜ್ಯವಾದ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಸಂಸುವಂತೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗಭಿಮುಖವಾಗಿ ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಸಂಸು. ಯಜ್ಞಾ ವೇಕ್ಷಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜಮಾನನು ಪೂಜಿಸಲಿಟ್ಟ ಸುತ್ತಾನೆ. ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪಠಿಸಲಿಟ್ಟ

ಸುತ್ತಾನೆ. ಹೋತೃವು ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಧ್ಯಯನವು ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಅಧಿಕಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಕನ್ನ ಬುದ್ಧಿಯೊಡಗೂಡಿ ಕರ್ಮನಿರತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರೆ ಹೋಲಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಪೃಥ್ವಿಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ರುವ ಜಾರ ಆ ಭಗಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನಂತೆ ಪೂಜ್ಯವಾದ ಎಂದು ಆ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತೆ ಎಂದು ಉಪಮಾರ್ಥ ವಿಸ್ತರಿಸಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ಜಾರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯನಂದರ್ಥವು. ರಾತ್ರೀರ್ಜರಯಿತಾ ತದುದಯೇ ಹಿ ರಾತ್ರೀರ್ಜರಯಾತೇ ವಿಪರಿಣ ಮತೀತ್ಯರ್ಥಃ—ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಜಾರನೆಂದು ಹೆಸರು. ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುವುದರಿಂದ ರಾತ್ರಿ ಕಾಲವು ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತಥಾಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ 'ಸ್ವಸುರ್ಜಾರಃ ಶೃಣೋತು ನಃ' ಇತಿ ||
ಉಪಪಮಸ್ಯ ಸ್ವಸಾರಮಾಹ ಸಾಹಚಿರ್ಯಾದ್ವಾ ರಸಹರಣಾದ್ವಾ ||
ಅಪಿ ತ್ವಯಂ ಮನುಷ್ಯಜಾರ ಏವಾಭಿಪ್ರೇತಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಸ್ತ್ರೀಭಗವ್ತಥಾ
ಸ್ಯಾದ್ ಭಜತೇಃ || ೬ ||

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವೇದವಾಕ್ಯವು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

ಮಾತುಧಿ ಧಿಷುಮಬ್ರಮಂ ಸ್ವಸುರ್ಜಾರ ಶೃಣೋತು ನಃ |
ಭ್ರಾತೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸಹಾ ಮಮ ||

(ಯ. ಸ. ೬-೨೫-೨)

ಇವರ ಅರ್ಥವು—ಜಗನ್ನಿ ಮಾರ್ಗತ್ರಿಯಾದ ರಾತ್ರಿಗೆ ಪತಿಯಾದ ಪೂಷನನ್ನು ನಾನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ. ಸಹೋದರಿಯಾದ ಉಷ್ಣಿಗೆ ಉಪಪತಿಯಾದ ಪೂಷನು ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಕೇಳಲಿ. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹೋದರನಾದ ಪೂಷನು ಸ್ತೋತ್ರವಾದ ನನಗೆ ಮಿತ್ರನಾಗಿರಲಿ.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಪೂಷಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯನಂದರ್ಥವು. ಆದಿತ್ಯನ ದ್ವಾದಶನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಷಶಬ್ದವೂ ಒಂದು, ಆದಿತ್ಯನು (ಸೂರ್ಯನು) ಉಷ್ಣಿಗೆ ಸಹೋದರನಂತಿರುವನು, ಏಕೆಂದರೆ ಉಷಃಕಾಲಾನಂತರ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುವುದರಿಂದ ಉಷ್ಣಗೂ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ಸಹಚರ್ಯ (ಸಹೋದರಭಾವ) ವಿದ್ವಂತಾಯಿತು, ಅಥವಾ ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೀಳುವ ಹಿಮ (ರಸ) ಬಿಂದುಗಳನ್ನು ಸೂರ್ಯನು ಹಿರಲವನಾದ್ದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ (ಸೂರ್ಯನಿಗೆ) ಉಷಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವಸ್ತವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯಜಾರನಂತೆ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲದ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಜಾರನಾದ ಪುರುಷನು ಸುಖಭೋಗಾದಿಗಳನ್ನು ನೀಡುವಂತೆ ಆದಿತ್ಯನು ಉಷೋವೇನಿಗೆ (ಉಷಃಕಾಲಕ್ಕೆ) ಸೇವೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನನ್ನೂ ಜಾರಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಬೋಧಿಸಬಹುದು.

ಮೇಷ ಇತಿ ಭೂತೋಪಮಾ- “ ಮೇಷೋ ಭೂತೋ ಽ
ಭಿಯನ್ನಯಃ” | ಮೇಷೋ ಮಿಷತೇಃ ತಥಾ ಪಶುಃ ಪಶ್ಯತೇಃ ||೭||

ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭೂತೋಪಮಾ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು—

ಇತ್ಯಾ ಧೀಯಂತಮದ್ರಿವಃ ಕಾಙ್ಕಂ ಮೇಧಾಥಿತಂ |
ಮೇಷೋ ಭೂತೋ ಽ ಭಿಯನ್ನಯಃ ||

(ಮ. ಸಂ- ೮-೨-೪೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಯಾದ ವಿದ್ವಿ ಇಂದ್ರನೇ, ಇದೇ ರೀತಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ನನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವವನೂ ಕಣ್ವಪುತ್ರನೂ ಆದ ಮೇಧಾತಿಯಲ್ಲಿಗೆ ಮೇಷರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಮಾಪಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲು ಬಂದಿರುವೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಮೇಷ-ಆಡು ಎಂದರೆ ಒಂದು ಮೃಗ (ಭೂತ) ಈ ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನು ಉಪಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಮೇಷೋ ಮಿಷತೇಃ ಎಂದರೆ ಮೇಷವು (ಆಡು) ಕಣ್ವಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಮೇಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಹಾಗೆಯೇ ಪಶುಃ ಪಶ್ಯತೇಃ ಪಶುಶಬ್ದವೂ ಸಹ ಪಶ್ಯತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಅಗ್ನಿರಿತಿ ರೂಪೋಪವೇನಾ - “ ಹಿರಣ್ಯಸಂಸ್ಥೈಗ್ವಾನ್ಮಪಾತ್ನೈದ್ವದು
ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಃ | ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಸ್ಯೇವಾಸ್ಯ ರೂಪಮ್ || ೮ ||

ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ತಮವಾದ ರೂಪಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸುವುದುಂಟು—

ಹಿರಣ್ಯರೂಪಃ ಸ ಹಿರಣ್ಯಸಂಸ್ಥೈಗ್ವಾನ್ಮಪಾತ್ನೈದ್ವದು ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಃ |
ಹಿರಣ್ಯಯಾತ್ವರಿ ಯೋನೇರ್ನಿಷದ್ಯಾ ಹಿರಣ್ಯದಾ ದದತ್ಯನ್ನಮಸ್ತೈ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨೫-೧೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಆಪಾನವಾಕ್ ದೇವತೆಯು (ಅಗ್ನಿಯು) ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನೂ, ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಇಂದ್ರಿಯ ವುಳ್ಳವನೂ, ಹೊಂಬಣ್ಣವುಳ್ಳವನೂ ಆಗಿ ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಸ್ಥಾನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಸುವರ್ಣವನ್ನು ದಕ್ಷಿಣಾರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಯಜಮಾನರು ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಸ್ಯೇವಾಸ್ಯ ರೂಪಂ—ಈ ಅಗ್ನಿಯ ವರ್ಣವು ಎಂದರೆ ಕಾಂತಿಯು ಸುವರ್ಣ (ಚಿನ್ನದಂತೆ) ಛಲಛಲಿಸುತ್ತಾ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿದೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಃ ಅಪಾಂ ನಪಾತ್ ಹಿರಣ್ಯರೂಪಃ — ರೂಪೈತ ಇತಿ ರೂಪಂ ಶರೀರಂ | ಸುವರ್ಣಮಯಶರೀರಃ ಹಿತರಮಣೀಯಶರೀರೋ ವಾ | ಇಲ್ಲಿ ರೂಪಶಬ್ದವೂ ಶರೀರ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಅಪಾಂ ನಪಾತ್ ದೇವನು ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಎಂದರೆ ಚಿನ್ನದ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶರೀರವನ್ನು ಧರಿಸುವನು ಅಥವಾ ಸರ್ವರಿಗೂ ಸುಖಕರವಾದ ಮತ್ತು ಮನೋಹರವಾದ ಶರೀರವನ್ನು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಹಿರಣ್ಯಸಂದ್ಯಕ್ — ಸಮ್ಯಕ್ ಪಶ್ಯಂತೀತಿ ಸಂದ್ಯಶ ಇಂದ್ರಯಾಣಿ | ಸುವರ್ಣಮಯೇಂದ್ರಿಯೋ ಹಿತರಮಣೀಯೋಂದ್ರಿಯೋ ವಾ | ಸಂದ್ಯಶ ಶಬ್ದವೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವ ಸಾಧನಗಳಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವನ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಸುವರ್ಣದ ಹಾಗೆ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವುಗಳೂ ಅಥವಾ ಸುಖಜನಕವಾಗಿ ಮನೋಹರವಾಗಿಯೂ ಇರುವುವು ಎಂದೂ ಈ ರೀತಿಯಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಈ ದೇವನು ಹೊಂದಿರುವನೆಂದೂ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಹಿರಣ್ಯಯಾತ್ ಯೋನೇಃ ಪರಿನಿಷದ್ಯ — ಸುವರ್ಣಯಾತ್ ಸ್ನಾನಾದುಪರಿ ಉಪವಿಶ್ಯ ರಾಜತೇ | ಈ ದೇವನು ಸುವರ್ಣದ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುಖವಾಗಿ ಉಪವಿಷ್ಣನಾಗಿರುತ್ತಾ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು.

ಅಷ್ಟೈ ಹಿರಣ್ಯದಾಃ ಅನ್ನಂ ದದತಿ — ಈದ್ಯಗ್ನಿಧಾಯ ಅಪಾಂ ನಪಾತೇ ದಕ್ಷಿಣಾರೂಪಸ್ಯ ದಾತಾರಃ ಯಜಮಾನಾಃ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಮನ್ನಂ ಪ್ರಯಚ್ಛಂತಿ | ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಇರುವ ಈ ದೇವನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜಮಾನರು ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಸುವರ್ಣರೂಪದಿಂದ ದಾನಮಾಡುವವರಾಗಿಯೂ. ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಥಾ ಇತಿ ಚ - “ತಂ ಪ್ರತ್ನಥಾ ಪೂರ್ವಥಾ ವಿಶ್ವಥೇಮಥಾ |”
ಪ್ರತ್ನ ಇವ ಪೂರ್ವ ಇವ ವಿಶ್ವ ಇವೇಮ ಇವೇತಿ ಅಯಮೇತ-
ತರೋಽಮುಷ್ಮಾತ್ | ಅಸಾವಸ್ತತರೋಽಸ್ಮಾತ್ | “ಅಮುಥಾ”
ಯಥಾಸಾವಿತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಮ್ || ೯ ||

ಥಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಥಾ ಶಬ್ದವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಮುಕ್ತನ ಉದಾಹರಣೆಯು —

ತಂ ಪ್ರತ್ನಥಾ ಪೂರ್ವಥಾ ವಿಶ್ವತೇಮಥಾ ಜ್ಯೇಷ್ಠತಾತಿಂ ಬರ್ಹಿಷದಂ ಸ್ವರ್ವಿದಂ |
ಪ್ರತೀಣೇನಂ ವ್ಯಜನಂ ದೋಹಸೇ ಗಿರಾಶುಂ ಜಯಂತಮನು ಯಾಸು ವರ್ಧಸೇ

(ಮ. ಸಂ. ೫-೪೪-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು — ಪುರಾತನರಾಜ ಯಜಮಾನರೂ ನಮ್ಮ ಹಿಂದಿನ ಪಿತೃಪಿತಾಮಹಾದಿಗಳೂ, ಸಕಲಯಜಮಾನರೂ, ಈಗಿರುವ ಮಹಾತ್ಮರೂ ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಿ ತಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆದರು, ಎಲೈ ಅಂತರಾತ್ಮನೇ, ನೀನೂ ಸಹ

ಯಾವ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರವೃದ್ಧನನ್ನಾಗಿಮಾಡಿ ನೀನೂ ತತ್ಪಲವಾದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವೆಯೋ ಅಂತಹ ಸ್ತುತಿಯೊಪವಾದ ಸಾಧನದಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಜೀಷ್ಣುನೂ, ದರ್ಭಾಸನಸ್ಥನೂ, ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ನಮಗಭಿಮುಖನಾಗಿರುವವನೂ, ಬಲಶಾಲಿಯೂ, ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯೂ, ಜಯಶಾಲಿಯೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಆರಾಧಿಸಿ ಅವನಿಂದ ನಿನ್ನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳೆಲ್ಲಾ ವರ್ಷಿತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು.

ಇಲ್ಲಿ ಥಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಾ ಉಪಸರ್ಗದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ನಫಾ, ಪೂರ್ವಫಾ, ವಿಶ್ವಫಾ, ಇಮುಫಾ ಬಂಬ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಥಾ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಏನನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಮುಫಾ ಎಂದರೆ ಯುಫಾಸೌ—ಇದರಂತೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಈಗಲೂ ಥಾ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಅಂತೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರತ್ನಫಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ನ ಎಂದರೆ ಪುರಾತನ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುತ್ನಫಾ ಎಂದರೆ ಪುರಾತನರಂತೆ ಅರ್ಥವಾ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಇದರಂತೆ ಪೂರ್ವಫಾ—ಪೂರ್ವದಂತೆ, ವಿಶ್ವಫಾ—ಎಲ್ಲದರಂತೆ, ಇಮುಫಾ—ಈಗಿನಂತೆ ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವು. ಈಗ ಅಯಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಯಂ ಏಕತರಃ ಇನ್ನೊಂದು ವಸ್ತುವಿಗಿಂತ ಏಮಾಪದಲ್ಲಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಇದು, ಈ ವಸ್ತುವು ಎಂದರ್ಥವು; ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನಾವು ಸಮಾಪದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ಅಯಂ—ಇದು, ಈ (ವಸ್ತುವು) ಎಂದು ಹೇಳುವೆವು. ಹೀಗೆಯೇ ಅಸೌ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸೌ ಅಸ್ತತರಃ ಇದಕ್ಕಿಂತ (ಸಮಾಪದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವಿಗಿಂತ ದೂರದಲ್ಲಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವನ್ನು ನಾವು ಅಸೌ—ಆದು, ಆ (ವಸ್ತುವು) ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವೆವು.

ವದಿತಿ ಸಿದ್ಧೋಪಮಾ - ಬ್ರಾಹ್ಮಣವತ್, ವೃಷಲವತ್ |
 ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಇವ ವೃಷಲಾ ಇವೇತಿ || ವೃಷಲೋ ವೃಷತೀಲೋ
 ಭವತಿ ವೃಷಾತೀಲೋ ವಾ || ೧೦ || ೧೬ ||

ವತ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸಿದ್ಧೋಪಮಾ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ವತ್ ಎಂದರೆ—ಅಂತೆ; ಬ್ರಾಹ್ಮಣವತ್—ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಂತೆ, ವೃಷಲವತ್—ನಿಕ್ಕಷ್ಟನಂತೆ ಎಂದರ್ಥವು. ವತ್ ಮತ್ತು ಇವ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಇವ ವೃಷಲಾ ಇವ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವು. ವೃಷಲ ಎಂದರೆ ವೃಷತೀಲೋ ಭವತಿ ವೃಷಾತೀಲೋ ವಾ ನೀಚನಂತೆ, ಕೆಟ್ಟವನುಷ್ಣನಂತೆ ಕೋರಗೊಳ್ಳುವವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಇತಿ ಸೋದಕಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಸಪ್ತದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಪ್ರಿಯಮೇಧವದತ್ತಿವಜ್ಞಾತವೇದೋವಿರೂಪವತ್ | ಅಜ್ಞ-
ರಸ್ವನ್ನಹಿವ್ರತ ಪ್ರಸ್ಕಣ್ಣಸ್ಯ ಶ್ರುಧೀ ಹವಮ್ | ಪ್ರಿಯಮೇಧಃ ಪ್ರಿಯಾ
ಅಸ್ಯ ಮೇಧಾ ಯಥೈತೇಷಾಮೃಷೀಣಾಮೇವಂ ಪ್ರಸ್ಕಣ್ಣಸ್ಯ ಶ್ವಣು
ಹ್ವಾನಂ ಪ್ರಸ್ಕಣ್ಣಃ ಕ್ಷಣ್ಣಸ್ಯ ಪುತ್ರಃ ಕ್ಷಣ್ಣಪ್ರಭವೋ ಯಥಾ ಪ್ರಾಗಮ-
ರ್ಚಿಸಿ ಭೃಗುಃ ಸಮ್ಪಭೂವ ಭೃಗುರ್ಭೃಜ್ಯಮಾನೋ ನ ದೇಹೇಽಜ್ಞಾ-
ರೇಷ್ವಜ್ಞರಾಃ | ಅಜ್ಞರಾ ಅಜ್ಞನಾ (ಅಜ್ಞಾನಾ) ಅತ್ರೈವ ತೃತೀಯ-
ಮೃಚ್ಛತೇತ್ಯಾಚುಸ್ತಸ್ಮಾದತ್ತಿನ್ ತ್ರಯ ಇತಿ ವಿಖನನಾದ್ವೈಖಾನಸೋ
ಭರಣಾದ್ಧಾರದ್ವಾಜೋ ವಿರೂಪೋ ನಾನಾರೂಪೋ ಮಹಿವ್ರತೋ
ಮಹಾವ್ರತ ಇತಿ || ೧೭ ||

“ಪ್ರಿಯಮೇಧವದತ್ತಿವಜ್ಞಾತವೇದೋವಿರೂಪವತ್ | ಅಜ್ಞ-
ರಸ್ವನ್ನಹಿವ್ರತ ಪ್ರಸ್ಕಣ್ಣಸ್ಯ ಶ್ರುಧೀ ಹವಮ್” || ಪ್ರಿಯಯೇಧಃ ಪ್ರಿಯಾ
ಅಸ್ಯ ಮೇಧಾ | ಯಥೈತೇಷಾಮೃಷೀಣಾಮೇವಂ ಪ್ರಸ್ಕಣ್ಣಸ್ಯ ಶ್ವಣು
ಹ್ವಾನಮ್ || ಪ್ರಸ್ಕಣ್ಣಃ ಕ್ಷಣ್ಣಸ್ಯ ಪುತ್ರಃ ಕ್ಷಣ್ಣಪ್ರಭವೋ ಯಥಾ
ಪ್ರಾಗಮ್ || ಅರ್ಚಿಸಿ ಭೃಗುಃ ಸಮ್ಪಭೂವ ಭೃಗುರ್ಭೃಜ್ಯಮಾನೋ
ನ ದೇಹೇ | ಅಜ್ಞರೇಷ್ವಜ್ಞರಾಃ | ಅಜ್ಞರಾ ಅಜ್ಞನಾಃ (ಅಜ್ಞಾನಾಃ) ||
ಅತ್ರೈವ ತೃತೀಯಮೃಚ್ಛತೇತ್ಯಾಚುಸ್ತಸ್ಮಾದತ್ತಿನ್ ತ್ರಯ ಇತಿ ||
ವಿಖನನಾದ್ವೈಖಾನಸಃ || ಭರಣಾದ್ಧಾರದ್ವಾಜಃ || ವಿರೂಪೋ
ನಾನಾರೂಪಃ || ಮಹಿವ್ರತೋ ಮಹಾವ್ರತ ಇತಿ || ೧ || ೧೭ ||

ವತ್ = ಇವ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಮಕ್ಕಳು—

ಪ್ರಿಯಮೇಧವದತ್ತಿವಜ್ಞಾತವೇದೋ ವಿರೂಪವತ್ |

ಅಂಗರಸ್ವನ್ನಹಿವ್ರತ ಶ್ರಿಸ್ಕಣ್ಣಸ್ಯ ಶ್ರುಧೀ ಹವಂ ||

ಇವರ ಅರ್ಥವು-ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವವನು. ಪ್ರಿಯಮೇಧ, ಅತ್ತಿ ವಿರೂಪ ಮತ್ತು ಅಂಗರಸ್ಸು ಇವರಗಳ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳಿರುವಂತೆ ಈಗಲೂ ಸಹ ಕಣ್ವ ಪುತ್ರನಾದ ಪ್ರಸ್ಯಣ್ವಮುಷಿಯ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಅಲಿಸಿ ಅವನನ್ನನುಗ್ರಹಿಸು

ಪ್ರಿಯಮೇಧಃ. ಪ್ರಿಯಾ ಅಸ್ಯ ಮೇಧಾ | ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ತುಂಬಾ ಆಸಕ್ತಿ (ಪ್ರೀತಿ) ಯುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ, ಪ್ರಿಯಮೇಧ, ಅತ್ತಿ, ವಿರೂಪ, ಅಂಗರಾಃ ಎಂಬ ಮುಷಿಗಳ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳಿದಂತೆ ಕಣ್ವ ಪುತ್ರನಾದ ಪ್ರಸ್ಯಣ್ವಮುಷಿಯು (ನನ್ನ) ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಪ್ರಸ್ಯಣ್ವನೆಂದರೆ ಕಣ್ವಮುಷಿಯ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಹೆಸರು. ಕಣ್ವಮುಷಿಗೆ ಪ್ರಸ್ಯಣ್ವನು ಅಗ್ರ ಎಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ (ಮೊದಲ) ಪುತ್ರನು. ಭೃಗು ಎಂಬ ಮುಷಿಯು ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತನಾದವನು, ಯಾರ ದೇಹದಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನಲ್ಲ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವೀರ್ಯವು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಲುಟ್ಟು ಅದರ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ಭೃಗುಮುಷಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನೆಂದು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವಿದೆ. ಅಂಗಾರ (ಕೆಂಡ)ಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ್ದರಿಂದ ಅಂಗರಾಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಅಂಗರಾ ಮುಷಿಗೆ ಬಂದಿದೆ. ಅಂಗಾರ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಅಂಕನಾಃ (ಅಂಜನಾಃ) ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬಂದಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಂಗಾರದಿಂದ (ಇಜ್ಜಲಿನಿಂದ ಅಥವಾ ಕೆಂಡದಿಂದ) ಗುರುತು ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು. ಅತ್ತಿ ಶಬ್ದವು ಅ + ತ್ರಿ = ಮೂರಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಕೆಲವರು ಮೂರನೆಯವನನ್ನು ಹುಡುಕಿ, ಇವನು (ಅತ್ತಿಯು) ಮೂರನೆಯವನಲ್ಲ (ಅ + ತ್ರಿ = ಮೂರನೆಯವನಲ್ಲ) ಎಂಬ ಐತಿಹ್ಯದಿಂದ . ಅತ್ತಿಮುಷಿಗೆ ಅತ್ತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು. ವಿಖನನಾಡ್ಯೈ ಖಾನಸಃ—ಅಗಿಯುವುದು (dig) ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವೈಖಾನಸಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಭರಣಾದ್ಧಾರದ್ಧಾಜಃ ಧರಿಸಿ ಪೋಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಮುಷಿಗೆ ಭರದ್ಧಾಜನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ, ವಿರೂಪೋ ನಾನಾರೂಪಃ ವಿರೂಪ ಎಂದರೆ ನಾನಾ ರೂಪವುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಮಹಿವ್ರತಃ ಮಹಾವ್ರತಃ ವ್ರತ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮ. ನಾನಾ ಶಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಅನೇಕ ಮಹಾಶಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಮಾಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಮುಷಿಗೆ ಮಹಿವ್ರತ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಎಂದರೆ, ಕಣ್ವಮುಷಿ, ಪ್ರಿಯಮೇಧ, ಭೃಗು, ಅಂಗರಾಃ, ಅತ್ತಿ, ವೈಖಾನಸ, ಭರಧ್ವಾಜ ವಿರೂಪ, ಮಹಿವ್ರತ ಎಂಬುವರೆಲ್ಲರೂ ಪ್ರಾಚೀನರೂ, ಪ್ರಸಿದ್ಧರೂ ಆದ ಮುಷಿಗಳು.

ಸಪ್ತದಶ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನೇಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಅಷ್ಟಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಥ ಉಪ್ಪೋಪಮಾನ್ಯರ್ಥೋಪಮಾನೀತ್ಯಾಚಿಕ್ಷತೇ ಸಿಂಹೋ
ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಇತಿ ಪೂಜಾಯಾಂ ಶ್ಲಾಕಾ ಕ ಇತಿ ಕುತ್ಸಾಯಾಂ ಕಾಕ

ಇತಿ ಶಬ್ದಾನುಕ್ರಮದಿಂದ ಶಕುನಿಷು ಬಹುಲಂ ನ ಶಬ್ದಾನು-
ಕ್ರಮವಿದ್ಯತ ಇತ್ಯಾಪಮನ್ಯವಃ ಕಾಕೋಽಪಕಾಲಯಿತವ್ಯೋ ಭವತಿ
ತಿತ್ತಿರಿಸ್ವರಣಾತ್ತಿಲಮಾತ್ರಚಿತ್ರ ಇತಿ ವಾ ಕಪಿಜ್ಜಾಲಃ ಕಪಿರಿವ
ಜೀರ್ಣಃ ಕಪಿರಿವ ಜವತ ಈಷತ್ಪಿಂಗಲೋ ವಾ ಕಮನೀಯಂ ಶಬ್ದಂ
ಪಿಜ್ಜಾಲಯತಿತಿ ವಾ ಶ್ವಾ ಶುಯಾಯಾ ಶವತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಗತಿ
ಕರ್ಮಣಃ ಶ್ವಸಿತೇರ್ವಾ ಸಿಂಹಃ ಸಹನಾದ್ಧಿಂಸೇರ್ವಾ (ಸ್ಯಾತ್)
ವಿಪರೀತಸ್ಯ ಸಮ್ಪೂರ್ವಸ್ಯ ವಾ ಹಸ್ತೇಃ ಸಂಹಾಯ ಹಸ್ತೀತಿ ವಾ
ವ್ಯಾಘ್ರೋ ವ್ಯಾಘ್ರಾಣಾಂ ವ್ಯಾಧಾಯ ಹಸ್ತೀತಿ ವಾ || ೧೮ ||

ಓಫ ಉಪ್ಪೋಪಮಾನ್ಯರ್ಥೋಪಮಾನೀತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ || ೧ ||

ಈಗ ಉಪಮಾನಗಳವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತಾ ಉಪ್ಪೋಪಮಾ ಎಂದರೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸು
ತ್ತಾರೆ. ಉಪ್ಪೋಪಮಾ ಎಂದರೆ ಯಾರನ್ನು ಕೂರಿತು ಹೋಲಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅವರ ಹೆಸರು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರು
ವುದು. ಆದರೆ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಭಾಸವಾಗುವ ಅರ್ಥದಿಂದ ಹೋಲಿಸಲ್ಪಡುವವರನ್ನು ಊಹಿಸಲು ವಾಕ್ಯ
ವಾಗುವುದು. ಇಂತಹ ಉಪಮಾನಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥೋಪಮಾ ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಅಗ್ನಿರ್ನಯೇ ವನ
ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮರುದ್ವೀಪತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ಮರುದ್ವೀಪತೆಗಳೆಂದು
ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಮರುದ್ವೀಪತೆಗಳ ಹೆಸರನ್ನೇ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ ಆದರೆ ಮರುದ್ವೀಪತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ
ಉಪಮಾನಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥದಿಂದ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮರುದ್ವೀಪತೆಗಳ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಸುಲಭವಾಗಿ ಊಹಿಸ
ಬಹುದು. ಇಂತಹ ಅರ್ಥದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವ ಉಪಮಾನಗಳಿಗೆ ಉಪ್ಪೋಪಮಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಪೂಸಿಂಹೋ ವ್ಯಾಘ್ರ ಇತಿ ಪೂಜಾಯಾಮ್ || ೨ ||

ಸಿಂಹ, ವ್ಯಾಘ್ರ ಎಂಬ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸುವಾಗ ಅಂತಹ ಉಪಮಾನವು ಪೂಜ್ಯ,
ಅಥವಾ ಗೌರವ ಭಾವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಸಿಂಹೋ ದೇವದತ್ತಃ—ದೇವದತ್ತನೆಂಬ ಪುರುಷನು ಸಿಂಹದಂತೆ
ಶೌರ್ಯವುಳ್ಳವನು, ಎಂದರ್ಥವು. ಶೌರ್ಯವು ಉತ್ತಮ ಗುಣವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಸಿಂಹದ ಅಥವಾ ವ್ಯಾಘ್ರದ
ಉಪಮಾನವು ಗೌರವ ಅಥವಾ ಪೂಜ್ಯಭಾವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ಶ್ವಾ ಕಾಕ ಇತಿ ಕುತ್ಸಾಯಾಮ್ || ೩ ||

ನಾಯ ಮತ್ತು ಕಾಗೆ ಋಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ನಿಕೃಷ್ಟವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಉಪಮಾನವು
ನೀಚ ಭಾವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ಕಾಕ ಇತಿ ಶಬ್ದಾನುಕ್ಯತಿಃ || ೪ ||

ಕಾಗೆಯನ್ನು ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅದು ಮಾಡುವ ಕಾಕಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಹೋಲಿಸುವುದುಂಟು. ಈ ಪುರುಷನ ಧ್ವನಿಯು ಕಾಗೆಯಂತಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅವನ ಧ್ವನಿಯು ಕಾಕಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತದಿವಂ ಶಕುನಿಷು ಬಹುಲಮ್ ||೫||

ಶಕುನಿಯೆಂಬ ಪಕ್ಷಿಯು ನಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅದು ಮಾಡುವ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಹೋಲಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಪಕ್ಷಿಯ ಉಪಮಾನವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ನ ಶಬ್ದಾನುಕ್ಯತಿರ್ವಿದ್ಯತ ಇತ್ಯೌಪಮನ್ಯವಃ || ಕಾಕೋಽವಕಾಲ-

ಯಿತವ್ಯೋ ಭವತಿ || ೬ ||

ಕಾಗೆಯು ಮಾಡುವ ಶಬ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಅದರ (ಕಾಗೆಯ) ಉಪಮಾನವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾಗೆಯು ನಿಕೃಷ್ಟ ಪ್ರಾಣಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಅದು ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಜನರು ಅದನ್ನು ಅಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕಾಗೆಯ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು ಎಂದು ಔಪಮನ್ಯನ ಎಂಬ ಅಜ್ಞಾರ್ಯರ ಮತವು.

ತಿತ್ತಿರಿಸ್ವರಣಾತಿಲಮಾತ್ರಚಿತ್ರ ಇತಿ ವಾ ||೭||

ತಿತ್ತಿರಿ ಎಂಬ ಪಕ್ಷಿಗೆ ೪ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ ಈ ಪಕ್ಷಿಯು ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಾರುತ್ತಾ ಕುಕ್ಕಳಿಸುತ್ತ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಅಥವಾ ಈ ಪಕ್ಷಿಯ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಎಳ್ಳುಕಾಳಿನಂತೆ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಚಿತ್ರಗಳು ಕಾಣಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಕಪಿಷ್ಟಾಃ ಕಪಿರಿವ ದೀರ್ಘಃ ಕಪಿರಿವ ಜವತ ಈಷತ್ಪಿಶ್ಚಲೋ

ವಾ ಗಮನೀಯಂ ಶಬ್ದಂ ಪಿಷ್ಟಾಯತೀತಿ ವಾ || ೮ ||

ಕಪಿಂಜಲ ಪಕ್ಷಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಹೇಗೆ ಬಂತೆಂದರೆ ಇದು ಕಪಿಯಂತೆ (ಕೋತಿಯಂತೆ) ಜೀರ್ಣವಾದ ಅಥವಾ ಸುಕ್ಕು ಸುಕ್ಕಾದ ಶರೀರ ಉಳ್ಳದ್ದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ ಇದು ಕಪಿಯಂತೆ ವೇಗದಿಂದ ಚಲಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದು. ಅಥವಾ ಇದರ ಶರೀರದ ಬಣ್ಣವು ಸ್ವಲ್ಪಹಳದಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದು.

ಶ್ವಾ ಶುಯಾಯೀ ಶವತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಗತಿಕರ್ಮಣಃ ಶ್ವಸತೇ-

ರ್ವಾ || ೯ ||

ಶು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಂಚರಿಸು, ತಿರುಗಾಡು, ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶವತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ಶು ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಶ್ಯಾ ನಾಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಕೊಲ್ಲು ಪಕ್ಷಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಶ್ರಸಿತಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಶ್ಯಾ ನಾಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು.

ಸಿಂಹಃ ಸಹನಾದ್ಧಿಂಸೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ವಿಪರೀತಸ್ಯ ಸಮ್ಪೂರ್ವಸ್ಯ ವಾ
ಹಸ್ತೇಃ ಸಂಹಾಯ ಹಸ್ತೀತಿ ವಾ || ೧೦ ||

ಸಿಂಹ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ—ಈ ಮೃಗವು ಸಹನೆಯಿಂದಲೂ ಶೌರ್ಯದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ ಸಿಂಹ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಹಿಂದು ಮುಂದು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹಂಸಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಹಂಸಿ ಎಂದರೆ ಕೊಲ್ಲು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಸಿಂಹವು ತನ್ನ ಆಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಇತರ ಮೃಗಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ವ್ಯಾಘ್ರೋ ವ್ಯಾಘ್ರಾಣಾಂ ವ್ಯಾದಾಯ ಹಸ್ತೀತಿ ವಾ || ೧೧ || ೧೮ ||

ವ್ಯಾಘ್ರ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ ಈ ವ್ಯಾಘ್ರವು ತನ್ನ ಆಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಹುಡುಕುವಾಗ ವ್ಯಾಘ್ರಾಣಾಂ ಮೂಸಿನೋಡಿ ತಿಳಿದು ಕೊಂಡು ಕೊಲ್ಲುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಘ್ರವೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು.

ಇತ್ಯಷ್ಟಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

— — —

ಅಥೈಕೋನವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಅರ್ಚಿತಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾತವಶ್ಚ ತ್ವಾರಿಂಶನ್ವೇಧಾವಿನಾಮಾ
ನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿರ್ಮೇಧಾವಿಃ ಕಸ್ಮಾನ್ವೇಧಯಾ ತದ್ವಾನ್
ಭವತಿ ಮೇಧಾ ಮತೌ ಧೀಯತೇ ಸ್ತೋತ್ರನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ
ತ್ರಯೋದಶ ಯಜ್ಞನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ ಪಂಚದಶ ಯಜ್ಞಃ ಕಸ್ಮಾತ್
ಪ್ರಖ್ಯಾತಂ ಯಜತಿ ಕರ್ಮೇತಿ ನೈರುಕ್ತಾ ಯಾಜ್ಞೋ ಭವತೀತಿ ವಾ
ಯಜುರುನ್ಮೋ ಭವತೀತಿ ವಾ ಬಹುಕೃಷ್ಣಾಜಿನ ಇತ್ಯೌಪಮನ್ಯವೋ

ಯಜೂಂಷ್ಯೇನಂ ನಯನ್ನೀತಿ ವರ್ತಿಜ್ಞಮಾನ್ಯುತ್ರರಾಣ್ಯಷ್ಟಾವೃತ್ತಿಕ್ ಕಸ್ಯಾದೀವೇಣ ಋಗ್ಯುಷ್ವಾ ಭವತಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿರ್ಯತುಯಾಜೀ ಭವತಿತಿ ವಾ ಯಜ್ಞಾಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾತವಃ ಸಪ್ತದಶ ದಾನ- ಕರ್ಮಾ ಉತ್ತರೇ ಧಾತವೋ ದಶಾಧ್ಯೇಷಣಾಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾತವಶ್ಚತ್ವಾರಃ ಸ್ವಪಿತಿಸ್ಪೀತಿ ದ್ವೌ ಸ್ವಪಿತಿಕರ್ಮಾಣೌ ಕೂಪ- ನಾಮಾನ್ಯುತ್ರರಾಣಿ ಚತುರ್ದಶ ಕೂಪಃ ಕಸ್ಮಾತ್ ಕುಪಾನಂ ಭವತಿ ಕುಪ್ಯತೇವಾ ಸ್ತೇನನಾಮಾನ್ಯುತ್ರರಾಣಿ ಚತುರ್ದಶೈವ ಸ್ತೇನಃ ಕಸ್ಮಾತ್ ಸಂಸ್ತ್ರಾನಮ್ಸ್ಮಿ ಪಾಪಕಮಿತಿನ್ನೈದುಕ್ತಾ ನೀರ್ಣಿತಾನ್ವರ್ಹಿ- ತನಾಮಧೇಯಾನ್ಯುತ್ರರಾಣಿ ಷಟ್ (ನೀರ್ಣಿತಂ ಕಸ್ಮಾನ್ನೀರ್ಣಿಕ್ರಂ ಭವತಿ) ದೂರನಾಮಾನ್ಯುತ್ರರಾಣಿ ಪಂಚ ದೂರಂ ಕಸ್ಮಾದ್ ದ್ರುತಂ ಭವತಿ ದುರಯಂ ವಾ ಪುರಾಣನಾಮಾನ್ಯುತ್ರರಾಣಿ ಷಟ್ ಪುರಾಣಂ ಕಸ್ಮಾತ್ ಪುರಾ ನವಂ ಭವತಿ ನವನಾಮಾನ್ಯುತ್ರರಾಣಿ ಷಡೇವ ನವಂ ಕಸ್ಮಾದಾನೀತಂ ಭವತಿ ||೧೯||

ಅರ್ಚತಿಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾತವಶ್ಚ ತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ || ೧ ||

ಈಗ ನಲವತ್ತನಾಲ್ಕು ಘೋಷಾರ್ಥಕ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

- (೧) ಅರ್ಚತಿ (೨) ಗಾಯತಿ (೩) ರೇಭತಿ (೪) ಸ್ತೋಭತಿ (೫) ಗೂರ್ಧಯತಿ
- (೬) ಗೃಣಾತಿ (೭) ಜರತೇ (೮) ಹ್ವಯತೇ (೯) ನದತಿ (೧೦) ವೃಚ್ಯತಿ
- (೧೧) ರಿಪತಿ (೧೨) ಧಮತಿ (೧೩) ಕೃಪಾಯತಿ (೧೪) ಕೃಪಜ್ಯತಿ
- (೧೫) ಪನಸ್ಯತಿ (೧೬) ಪನಾಯತೇ (೧೭) ವಲ್ಲೂಯತಿ (೧೮) ಮನ್ವತೇ
- (೧೯) ಭನ್ವತೇ (೨೦) ಭನ್ವತಿ (೨೧) ಭದಯತೇ (೨೨) ಶಶಮಾನಃ
- (೨೩) ರಂಜಯತಿ (೨೪) ರಜಯತಿ (೨೫) ಶಂಸತಿ (೨೬) ಸ್ತೌತಿ ||
- (೨೭) ಯುತಿ (೨೮) ರೌತಿ (೨೯) ನೌತಿ (೩೦) ಭನತಿ (೩೧) ಪಣಾ- ಯತಿ (೩೨) ಪಣತೇ | (೩೩) ಸಪತಿ (೩೪) ಸಪ್ಯಕ್ವಾಃ (೩೫) ಮಹಯತಿ

(೩೬) ವಾಜಯತಿ (೩೭) ಪೂಜಯತಿ (೩೮) ಮನ್ಯತೇ (೩೯) ಮದತಿ
(೪೦) ರಸತಿ (೪೧) ಸ್ವರತಿ (೪೨) ವೇನತಿ (೪೩) ಮನ್ದ್ರಯತೇ
(೪೪) ಜಲ್ಪತಿ

ಇತಿ ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶದರ್ಚತಿ ಕರ್ಮಾಣಃ |

(೧) ಅರ್ಚತಿ || ' ಅರ್ಚ-ಪೂಜಾಯಾಮ್ ' (ಭೂ-ಪ) ಲಟ್ ' ' ಅರ್ಚನ್ಯರ್ಕಮರ್ಕಣಃ ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೯-೧)

(೨) ಗಾಯತಿ || ' ಕೈ-ಗೈಶಬ್ದೇ ' (ಭೂ ಪ) ಶವ್ ಆಯಾದೇಶ. ಗಾಯನ್ತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತಿಣಃ(ಋ-ಸಂ ೧-೧-೧೯-೧)

(೩) ರೇಭತಿ || (೪) ಸ್ತೋಭತಿ || ರೇಭ್ಯ-ಶಬ್ದೇ, ' ಪ್ಪುಭ್-ಸ್ತಂಭೇ ' (ಭ್ರಾ-ಉ) ಧ್ವಾತ್ವಾದಿಗೆ ಸತ್ತ್ವ ಬಂದಾಗ ಟಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪ್ರಯುಕ್ತವಿಯಾಗುವೆ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂಜಾರ್ಥ. ' ರೇಭನ್ತೋ ವೈ ದೇವಾಶ್ಚ ಋಷಯಶ್ಚ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯತಾ ' (ಋ-ಬ್ರಾ-೬-೫-೬) ಸೋಮಃ ಪವಿತ್ರಮುಭ್ಯೇತಿ ರೇಭನ್ ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೪-೬-೧) ಪರಿಷ್ಕೋಭತ ವಿಂಶತಿಃ ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೩೦-೪)

(೫) ಗೂರ್ಧಯತಿ || ಇದು ನಿರುಕ್ತಪಠಿತವಾದ ಧಾತು. ತಂ ಗೂರ್ಧಯಾ ಸ್ವರ್ಣರಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೧. ೪ -೨೯-೧)

(೬) ಗೃಣಾತಿ || ಗ್ನು-ಶಬ್ದೇ. ಕ್ರಾದ್ಧಿ ಶ್ಲಾವಿಕರಣ ಬಂದಿದೆ. ' ಕಣ್ವತಮೋ ನಾಮ ಗೃಣಾತಿ ಗೃಣಾಮ್ ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೩-೪)

(೭) ಜರತೇ || ಇದು ನಿರುಕ್ತಪಠಿತಧಾತು. ' ಪುರುಣೇಯೇ ಜರತೇ ಸೂನ್ಯತಾವಾನ್ ' (ಋ.ಸಂ.೧-೪ ೨೫-೬)

(೮) ಹ್ಯಯತೇ || ' ಹ್ಯೇಇ-ಸ್ಪರ್ಧಾಯಾಮ್ ' (ಭ್ರಾ-ಉ) ಶವ್ ಬಂದಾಗ ಆಯಾದೇಶ. ' ವಾಹಿಷ್ಠೋ ವಾಂ ಹವಾನಾಮ್ ' (ಋ. ಸಂ.-೬-೨-೨೯-೧)

(೯) ನದತಿ || ' ಣದ.ಅವ್ಯಕ್ತೇ ಶಬ್ದೇ ' (ಭ್ರಾ-ಪ) ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ನತ್ತ್ವ ' ನದಸ್ಯ ಮಾ ರುದಧತಃ ಕಾಮು ಆಗನ್ ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೨೨-೪)

(೧೦) ಪೃಚ್ಛತಿ || ' ಪ್ರಚ್ಛ-ಇಇವ್ವಾಯಾಮ್ ' ತುದಾದಿ ' ಗ್ರಹಿಷ್ಯಾಮತಿ '-(ಪಾ-ಸೂ-೬-೧೧-೧೬) ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ (ರೇಭಕ್ಕೆ ಮಕಾರ) ||

(೧೧) ರಿಹತಿ || 'ರಿಹ-ಕತ್ವನಾದೌ' ತುದಾದಿ. ಅರ್ಚನಕ್ರಿಯಾನಾಚಕಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಚನಕ್ರಿಯಾ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಸ್ವೀರಸ್ವಾಮಿಮತ. ಶ ಐತ್ಯಾಗುಪ್ತದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. 'ಶಿಶುಂ ನ ವಿಪಾ, ಮತಿಭೀ ರಿಹನ್ತಿ (ಋ.ಸಂ.-೮-೭-೭-೧)

(೧೨) ಧನುತಿ || ಗತಿ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೪-೫೦) ||

(೧೩) ಕೃಪಾಯತಿ (೧೪) ಕೃಪಣ್ಯತಿ (೧೫) ಪನಸ್ಯತಿ || ಇವು ಮೂರೂ ಸ್ವೈರುತ್ತರಾಶುಗಳೂ 'ಮರ್ವತಾತಾ ಯೇ ಕೃಪಣಂತ ರತ್ವನ್' (ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೫-೩) 'ತ್ವೇಷಂ ಪನಸ್ಯುಮರ್ಕಿಣಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧೭-೫) ||

(೧೬) 'ಪನಾಯತೇ | ಪಣ-ವ್ಯವಹಾರೇ, ಸ್ತುತೌ ಚ' 'ಪನ ಚ' (ಭ್ರಾ. ಅ.) 'ಗುಪ್ತುಭೂವಪಿಚ್ಛಿ - (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಯಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಭಿಶುನಾಂ ಮಹಿಮಾನಂ ಪನಾಯತೆ' (ಋ. ಸಂ. ೫-೧-೨೦-೧)

(೧೭) ವಲ್ಲಯತಿ || 'ವಲ್ಲ-ಪೂಜಾರ್ಥ್ಯಯೋಃ' ಕಂದಾದಿಪರಿಹಾರದಿಂದ ಯಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. 'ವಲ್ಲಯತಿ ವಂದತೇ ಪೂರ್ವಭಾಷಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೩-೭-೨೭-೨)

(೧೮) ಮನ್ತತೇ || 'ಮದಿ-ಸ್ತುತಿ ಮೋದ ಮದ ಸ್ವಸ್ತಕಾಂತಿಗತಿಷು' (ಭ್ರಾ. ಅ.) ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. 'ಪ್ರ ವೋ ಮಹೇ ಮಂದವಾನಾಯಾನ್ದಸಃ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೧೯-೧)

(೧೯) ಭನ್ತತೇ || 'ಭದಿ - ಕಲ್ಯಾಣೇ ಸುಪೇ ಚ' (ಭ್ರಾ. ಅ.) ಹಿಂದಿನಂತೆ ನುಮ್. 'ಪುರುಪ್ರಿಯೋ ಭನ್ತತೇ ಧಾಮಭಿಃ ಕವಿಃ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೮-೨೦-೪)

(೨೦) ಭನ್ತಿತಿ || 'ಭದಿ ಸಂವರಣೇ' ಚುರಾದಿ ಣಿಚ್ಚಾಬದಾಗ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಲುಕ್. ವೃಷಾ ಚ್ಛಿನ್ಮು ಭವತಿ ಹರ್ಯತೋ ವೃಷಾ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೧೯-೪)

(೨೧) ಭದಯತೇ || 'ಭದ-ಆಪವಾರಣೇ' ಚುರಾದಿ ಣಿಚ್ಚಾ. ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನುಕ್ಯಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರಮಿತ್ರರು.

(೨೨) ಶಶಮಾನಃ || 'ಶಶಮಾನಃ ಶಂಸಮಾನಃ (ನಿರು-೬-೮-)ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ "ಶಂಸು-ಸ್ತುತೌ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಪದವಾಗಿಯೆಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮೀ. ಶಂಸುಧಾತುವಿಗೆ ಲಟ್ ಬಂದಾಗ ವೃಷೋದರಾದಿಗಣಪರಿಹಾರದಿಂದ ಅಭಿಮತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಶಶಧಾತುವಿಗೆ 'ತಾಚ್ಛಿಲ್ಯವಯೋವಚನ ಶಕ್ತಿಷು ಚಾನನ್' (ಪಾ-ಸೂ-೩೨-೧೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಾನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಯೋ ವಾಂ ಯಚ್ಛಿಲ್ಯಃ ಶಶಮಾನೋ ಹ ದಾಶತಿ (ಋ.ಸಂ. ೨-೨೦-೧೨)

(೨೩) ರಂಜಯತಿ || (೨೪) ಜರಯತಿ | "ರಂಜ-ರಾಗೇ ' ಜ್ಯ-ವಯೋಹಾನೌ' (ದಿ. ಪ.) ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಚ್ಚಾ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಗುಣ, ಆಯಾವೇಶ |

(೨೫) ಶಂಕತಿ || ಶಂಕು-ಸ್ತುತೌ ' (ಭ್ರಾ.ಪ) ಮಾ ಚಿದನ್ಯದ್ಧಿ ಶಂಕತ (ಋ. ಸಂ. ೫-೭-೧೦-೧)

(೨೬) ಸ್ತುತಿ || 'ಸ್ತು-ಸ್ತುತೌ' ಆದಾದಿ. ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ಸತ್ತ ಬಂದಾಗ ಟಲಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರ. ತಿನ್ ಸರವಾದಾಗ 'ಉತೋ ವೃದ್ಧಿಲ್ಯಕ್ಕೆ ಹಲಿ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. "ಇದಮಿತ್ ಸ್ತೋತ್ರಾರಂ ವ್ಯವಣಂ ಸಚಾಸುತಃ" ||

(೨೭) ಯಾತಿ || (೨೮) ರಾತಿ || (೨೯) ನಾತಿ || 'ಯು-ಮಿಶ್ರಣೇ'ರು-ರಬ್ಧೇ' 'ನು-ಸ್ತುತೌ' ಮೂರು ಆದಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲಟ್ ಬಂದಾಗ ವೃದ್ಧಿ. 'ರುವದ್ಧೋಕ್ತಾಪ್ರಥಾನೇಳಿರೇವೈ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೮-೧) 'ದ್ಯುನ್ಮೂಲಭಿ ಪ್ರಕೋ ನುನುಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೨೬-೧) ||

(೩೦) ಭಸತಿ || ಕೇವಲ ನಿರುಕ್ತಸೂತ ಧಾತು.

(೩೧) ಪಜಾಯತಿ || (೩೨) ಪಣತೇ || 'ಪಣ-ವ್ಯವಹಾರೇ, ಸ್ತುತೌ ಚ' (ಭ್ರಾ.೮) 'ಗುಣೋಷಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಯುಪ್ರವೃತ್ತಿಯು. ಛಂದಸಗಾದುದರಿಂದ ಆಮು ಏಕಲ್ಪನಾದುದರಿಂದ ಪಣತೇ ಎಂಬ ರೂಪವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. 'ದೇವೋ ನಯತ್ ಸವಿತಾ ಸುಪಾಣಿಃ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೧೩-೧) ಪೂಜಾರ್ಥಕ ಪಣಧಾತು ನಿಜವಾದ ಪಾಣಿಯಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತ. (೨-೨೬)

(೩೩) ಸಪತಿ || 'ಸಪ-ಸವನಾಯೇ.' ಲಟ್. 'ಯುತ್ಸರಾಸಃ ಪ್ರಸುಪಃ ಸಾಕಮಿರತೇ' (ಋ. ಸಂ. ೭-೨-೨೨-೨) ಪೂಜಾರ್ಥಕ ಸಪಧಾತುನಿಂದ ಪ್ರಸುಪಃ ರೂಪವಾಗಿದೆ. 'ವಿಯೇ ಚ್ಯವಂತ್ಯುತಾ ಸಂಪತಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೧೦-೪) ||

(೩೪) ಪಪ್ಯಕ್ವಾ || ಇದು ನೈರುಕ್ತ ಧಾತು. ವೃಷಧಾತುನಿಗೆ ಸನ್ ಬಂದಾಗ 'ಹಲಂತಾಚ್ಚ' ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದಲ್ ಪದ ಜಾತಿಪರವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಪಿಠಿತಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ, ಗುಣಾಭಾಸ. ಸನಂತದ ಮೇಲೆ ಲೀಟ್. ಸಿಪ್. ಆಚಾಗಮು. 'ಇತಪ್ಯೋ'—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಪ ನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಉದಾಹರಣೆ—'ನಾಯೋ ತವ ಪ್ರಪ್ಯೆಷ್ಟಾತಿ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೩-೩) ||

(೩೫) ಮಹಯತಿ || 'ಮಹ-ಪೂಜಾಯಾಮ್.' ಚುರಾದಿ. ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಲೆಚ್ ಬಂದರೂ ಉಪಧಾ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಕೃಂ ಸು ಮೇಷಂ ಮಹಯಾ ವ್ಯವಿದಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೧೦-೧)

(೩೬) ವಾಜಯತಿ || 'ವಜ-ಗತೌ.' ಲೆಚ್. ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. 'ವಾಜಯಾನುಃ ಶತಕ್ರತೋ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೮-೪) ||

(೩೭) ಪೂಜಯತಿ || 'ಪೂಜ-ಪೂಜಾಯಾಮ್.' ಚುರಾದಿ. ಲೆಚ್. ಲಟ್. ||

(೩೮) ಮನ್ಯತೇ || 'ಮನ್-ಜ್ಞಾನೇ.' ದಿನಾದಿ. ಕೃನ್ ನಿಕರಣ. 'ಇಮಾಂ ಉ ವಾಂ ಭ್ಯಮಯೋ ಮನ್ಯಮಾಣಾಃ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೯-೧)

(೩೯) ಮುದತಿ || 'ಮದೀ-ಹರ್ಷಶ್ಚೇಷಣಯೋಃ' (ದಿ-ಪ-). ಲಟ್. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶಪ್. 'ಚ್ಚೈಮಂತೋ ಯಾಥಿರ್ಮದೇಮ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೩೦-೩) 'ಮದತಿ, ರಸತಿ' ಎಂದು ಪೂಜಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂಜಾಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸ್ವಂದಸ್ತಾಮಿಯ ಭಾಷ್ಯ.

(೪೦) ರಸತಿ || 'ರಸ-ಶಬ್ದೇ' (ಭ್ರಾ-ಪ-)ಲ್ಟ್ ||

(೪೧) ಸ್ವರತಿ || 'ಸ್ವ-ಶಬ್ದೋಪತಾಪಯೋಃ' (ಭ್ರಾ-ಪ-) ಶಪ್. ಗುಣರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸ್ವರೇಣಾದ್ರಿಂ ಸ್ವಯೋರ್ಘ ನವಗ್ವೈ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೧೪) 'ಋಷಿಪುತ್ರಂ ಚರತಿ ಯಾಸು ನಾಮತೇ' (ಋ. ಸಂ ೪-೨-೨೪-೩) ||

(೪೨) ವೇನತಿ || (೪೩) ಮನ್ಸ್ರಯತೇ || ಇವೆರಡೂ ನೈರುಕ್ತಧಾತುಗಳು. 'ಅನರ್ವಾಣಂ ವ್ಯಷಧಂ ಮಂದ್ರಜಿವ್ಯಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೨-೫೧೧-೧) ||

(೪೪) ಜಲ್ಪತಿ || 'ಜಲ್ಪ-ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ' (ಭ್ರಾ-ಪ) ಇಲ್ಲಿ ಪೂಜಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ನಲವತ್ತನಾಲ್ಕು ಪೂಜಾರ್ಥ ಹೇಳುವ ಧಾತುಗಳು || ೧೪ ||

ಮೇಧಾವಿನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಃ || ೨ ||

ಮೇಧಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬುದ್ಧಿ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಮೇಧಾವಿನಾಮಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಇರುವವು.

- (೧) ವಿಪ್ರಃ (೨) ವಿಗ್ರಃ (೩) ಗೃತ್ಸಃ (೪) ಧೀರಃ (೫) ವೇನಃ
- (೬) ವೇಧಾಃ (೭) ಕಣ್ವಃ (೮) ಋಭುಃ (೯) ನವೇದಾಃ (೧೦) ಕವಿಃ
- (೧೧) ಮನೀಷೀ (೧೨) ಮನ್ವಾತಾ (೧೩) ವಿಧಾತಾ (೧೪) ವಿಪಃ
- (೧೫) ಮನಶ್ಚಿತ್ (೧೬) ವಿಪಶ್ಚಿತ್ (೧೭) ವಿಪನ್ಯವಃ (೧೮) ಆಕೇನಿಪಃ
- (೧೯) ಉಶಿಜಃ (೨೦) ಕೇಸ್ತಾಸಃ (೨೧) ಅದ್ಧಾತಯಃ (೨೨) ಮತಯಃ
- (೨೩) ಮತುಧಾಃ (೨೪) ವಾಘತಃ

ಇತಿ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಮೇಧಾವಿನಾಮಾನಿ || ೧೫ ||

(೧) ವಿಪ್ರಃ || 'ಟು ವಪ್-ಬೀಜಸಂತಾನೇ' (ಭ್ರಾ-ಉ) 'ವಿಪ-ಕ್ಷೇವೇ' ಎಂದು ಕ್ಷೀರಸ್ತಾಮಿಯ ಮತ. 'ಮತ್ತೇಂದ್ರಾಗ್ರವಜ್ರವಿಪ್ರಃ' (ಉ-೧-೨೭) ಸೊತ್ತದಿಂದ ರಸಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಇತ್ತೆ, ಗುಣಾಭಾವಗಳು ನಿಪಾತಿತ ವಾಗುತ್ತವೆ. ಇವನ್ನಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ಪ್ರಕ್ಷೆಯೆಂದು ಸೇರಿರುತ್ತದೆ, ಇದರಿಂದ ಪಾಪವು ಹೋಗಲಾಗದಿಲ್ಲವು. ಅಥವಾ 'ವಿಪ್' ಸಂಗ್ರಾಪನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ: (೨-೫-೯) ವಿಪ್ ಉಳ್ಳದ್ದು ವಿಪ್ರ. ಮೇಧಾ ವಾಚ್ಯವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ

ರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಛಾಂದಸವಾದುದರಿಂದ ಚಪ್ಪವಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಪೂರಣಾರ್ಥಕ ಪ್ರಾಧಾತುವಿಗೆ ವಿಲಸಪರ್ಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಆತೋಽನುರಸರ್ಗೇ' (ಪಾ-ಸೂ-೩-೨-೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಆತೋಲೋಪಇಟಿಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಆಪೇಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪೂರ್ಣಮಾಡುವವನು ವಿಪ್ರ. ಉದಾ:- 'ಗೃಣಂತಿ ವಿಪ್ರ ತೇ ಧಿಯಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೨೬-೨) ||

(೨) ವಿಗ್ರಃ || ವಿಪೂರ್ವವಾದ ಗೃಧಾತುವಿಗೆ 'ಅನ್ಯೈಸ್ವಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ. ವಿವಿಧ ರೀತಿಯಿಂದ ಅರ್ಥ ಗ್ರಹಣಮಾಡುವವನು. 'ಪರೇ ಹಿ ವಿಗ್ರವು ಸ್ತೃತಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೨-೪) ||

(೩) ಗೃಸ್ತಃ || 'ಗೃಧು-ಅಭಿಶಂಕಾಯಾಮ್' (ಡಿ-ಪ) 'ಮುಚಿರೂಷಿರೂಷಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ರತ್ಯಯ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತೃ. ಅದಕ್ಕೆ ಕಿಪ್ಪದ್ವಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಬಯಸಲ್ಪಡುವವನು. ಅಥವಾ ಸ್ತೃತ್ಯರ್ಥಕ ಗೃಧಾತುವಿಗೆ ಸರ್ವಪ್ರತ್ಯಯ, ಹ್ರಸ್ವ, ತುಗಾಗಮ. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವವನು, ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸ್ತುತನು. "ಗೃಸ್ತಸ್ಯ ಧೀರಾ ಸ್ತವಸೋ ವಿಪೋ ಮದೇ" (ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೧೧-೫) "ನಮೋ ಗೃಪ್ತೇಭ್ಯೋ ಗೃಸ್ತಪತಿಭ್ಯಕ್ತ" (ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೧೬-೨೫) ||

(೪) ಧೀರಃ || ಧಾಧಾತುವಿಗೆ 'ಸುಸೂಧೀಗೃಧಿಭ್ಯಃ ಕ್ರನ್' (ಉ-೨-೨೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಘಮಾನ್ಯಾಗಾಮಾ-' (೬-೪-೬೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ. ಶ್ರುತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ, ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ವಿದ್ಯಾದಾನಮಾಡುವವನು. ಅಥವಾ ಧೀಃ ಅಂದರೆ ಪ್ರಜ್ಞಾ, ಅಥವಾ ಕರ್ಮ. ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಪ್ರತ್ಯಯ. ಬುದ್ಧಿ ಪ್ರಚೋದನೆಮಾಡುವವನೆಂದರ್ಥ. ಧೀ ಶಬ್ದ ಉಪಸಮಾಗರಿಸಾಗ ಈರಧಾತುವಿಗೆ 'ಕಮಗ್ಯಾಕ್' (ಪಾ-ಸೂ-೩-೨-೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಪ್ರತ್ಯಯ. "ಸಮಾಧೀರಃ ಪಾಕಮತ್ರಾವಿವೇಶ" (ಋ. ಸಂ-೨-೩-೧೮-೧) ||

(೫) ವೇನಃ || ಅಪಧಾತುವಿಗೆ 'ಧಾಪ್ತವಸ್ಯಜ್ಯತಿಭ್ಯೋ ರಃ' (ಉ-೩-೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪ್ರತ್ಯಯ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿ ಛಾಂದಸ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವವನು, ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನು, ಇವನಿಂದ ಅರ್ಥಸಂರವನ್ನು ನಿಜಯಿಸುತ್ತಾರೆ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಇವನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ, ಅನರ್ಥ ಅಥವಾ ಪಾಪವನ್ನು ದೂರಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಕಾಂತ್ಯರ್ಥಕ ವೇನಧಾತುವಿಗೆ 'ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಪ್ರತ್ಯಯ. "ಗಿರಿಂ ನ ವೇನಾ ಅಧಿನೋಹ ತೇಜಸಾ" (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೨೧-೨) ||

(೬) ವೇಧಾಃ || ವಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ 'ವಿಧಾಇತೋ ನೇಧ ಚ' (ಉ-೪-೨೧೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸನ್, ದೇಧಾವೇಶ. ಕಾವ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು. 'ಮೋಷಥಾ ವ್ಯಕ್ತಂ ಕಪನೇನ ವೇಧಸಃ' (ಋ. ಸಂ. ೪-೩-೧೫-೧) 'ಆ ಪೈಶ್ಯೋಃ ವಿಶ್ಯತಿರ್ವಿಕ್ಲವೇಧಾಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೨೬-೨)

(೭) ಕಣ್ಣಃ || ಶಬ್ದ ಅಥವಾ ನಿಮಿಲನಾರ್ಥಕ ಕಣಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಶುಫುಷಿಟಿ' (ಉ-೧-೧೪೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಷನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ನ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸ್ತೋತ್ರರೂಪಶಬ್ದಮಾಡುವವನು, ಸ್ತುತಿಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುವವನೆಂದರ್ಥ. 'ಕಣ್ಣಾ ಅಭಿ ಪ್ರಗಾಯತ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೧೨-೧)

(೮) **ಋಭುಃ** || 'ಋಭುಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೩-೩-೧೦) 'ಋಭುಃ' ಋಭುಃ ಋಭುಃ ಋಭುಃ ಸ್ಯಾಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೫-೪-೧೫.೨)

(೯) **ನವೇದಾಃ** || 'ನವೇದ' ಎಂಬುದು ನವೇತ್ತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ನಿವಾತದಿಂದ ಈ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ವೈಯಾಕರಣರಾದರೋ 'ನಭ್ರಾಣ್ ನಮಾನ್ವನೇದಾಃ' (ಪಾ.ಸೂ.೬-೩-೭೫) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನವೇದಾಃ ಎಂದು ನಿವಾತಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಎರಡು ನಜಾಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಬಂದಾಗ ಪೂರ್ವದ ಒಂದು ನಜಾಿಗೆ ಲೋಪ, ಇನ್ನೊಂದು ನಜಾ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಾರದೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವೂ ನಿವಾತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ— 'ತ್ರಿಶ್ಚಿನ್ನೋ ಅದ್ಯಾ ಭವತಂ ನವೇದ ಸಾ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೪-೧)

(೧೦) **ಕವಿಃ** || "ಕವಿಃ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶಿನೋ ಭವತಿ ಕವತೇರ್ವಾ" (ನಿರು-೧೨, ೧೩) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಗತೃರ್ಥಕವಾದ ಕ್ರಮು, ಅಥವಾ ಕು ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ರೂಪವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. 'ಇನ್ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಮುಧಾತುವಿಗೆ ಇನ್ ಬಂದರೆ ಬಹುಲುಕ್ತದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ, ರೇಫಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಕುಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ, ಆವಾದೇಶ. 'ಕವಿಃ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶನಃ' ಅತಿತಾನಾಗತವಿಪ್ರಕೃಷ್ಟ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯುವವನು ಕ್ರಾಂತದರ್ಶಿಯೆಂದು ಉಪಟರ ಮತ. 'ಕವೀ ನೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೪-೩)

(೧೧) **ಮನೀಷಿಣಃ** || 'ಮನು-ಅವಯೋಧನೇ' (ನಿ-೮) 'ಕೃತ್ಯಾಭ್ಯಾಮಾಸನ್' (ಉ-೪-೨೬) ಸೂತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಈವನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮನೀಷಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮನೀಷಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಮನೀಷಿಣಃ. ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಗಣಪತಿವಾದುದರಿಂದ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ 'ಮನಸಃ ಈಷಾ=ಸ್ತುತಿಃ' (ಪ್ರಜ್ಞಾವಾ) ಮನೀಷಾ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಪತಿವಾದುದರಿಂದ ಅಭಿಮತರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. 'ಪೃತಪೃಷ್ಠಂ ಮನೀಷಿಣಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೨೪-೫)

(೧೨) **ಮನ್ಯಾತಾ** || ಮನ ಧಾತುವಿಗೆ ಲ್ಯುಟ್, ಧಾಧಾತುವಿಗೆ ತ್ಯುಟ್. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಪತಿವಾದುದರಿಂದ ಅಭಿಮತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಾನ=ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಧಿಕಗೊಳಿಸುವವನು. 'ಮನ್ಯಾತಾಸಿ ದ್ರವಿಣೋದಾ ಯತಾ ವಾ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೫-೩-೨) ||

(೧೩) **ವಿಧಾತಾ** || ವಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಧಾಧಾತುವಿಗೆ ತ್ಯುಟ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಾವ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು. ನಿಗಮ ಕುಡುಕಬೇಳು. ||

(೧೪) **ವಿಪಃ** || 'ವಿಪ-ಕ್ಷೇವೇ' (ಚು-೫) 'ಇಗುಪಧಜ್ಞಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಭಿ. ವಿಪ್ರಪದದಂತೆ ಅರ್ಥ. ಅಪ್ಪ್ರಾಣಾತ್ ಬರ್ಹಣಾ ವಿಪೋ (ಋ. ಸಂ. ೬-೪-೪-೧)

(೧೫) **ಮನಸ್ತಿತ್** || ಮನಃಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಸಂಜ್ಞಾನಾರ್ಥಕ ಚಿತಿಧಾತುವಿಗೆ ಲೋಪದಿ ಕ್ವಿಪ್ರಪ್ರತ್ಯಯ. ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುವವನು. ||

(೧೬) **ವಿಪಕ್ತಿತ್** || ವಿಪಃ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಚಿತ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ರ. 'ವಿಪಃ ಚೇತಯತೇ' ಮಾತನ್ನು ತಿಳುವವನು. 'ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಮ' (ಪಾ-ಸೂ.೬-೩-೧೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಕ್ಷಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚನ್ನಾಗಿ

ನೋಡಿ ತಿಳಿಯುವನೆಂದು ಸ್ವೀರಸ್ವಾಮಿ ಮತ. ಪೃಷೋದರಾದಿಪಠಿತನಾದುದರಿಂದ ದೃಶ್ಠಾತುವಿನ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಧರ್ಮಕೃತೇ ವಿಪಕ್ಷಿತ್ತೇ ಪನಸ್ಯನೇ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೭-೧-೧) ||

(೧೭) ವಿಪಸ್ಯನಃ || 'ಕತ್ಯುಚ್ಛ್ವೇಕ್ಷ' (ಉ-೩-೪೮) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುವುದು ಅಧಿಕಾರ್ಥ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಎಂದುದರಿಂದ ವಿಪೂರ್ಣಕಸನಧಾತುವಿಗೂ ಕತ್ಯುಚ್ಛ್ವೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ 'ವಿವಿಧಂ ಪನನಂ (ಸ್ತುತಿಃ) ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಗಯ್ಯಾದಿಗಣಪಠಿತನಾದುದರಿಂದ ಕುಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ತುತಿಶಬ್ದವುನವನು. "ವಿಪಸ್ಯನೋ ವಿಪ್ರಾಸೋ ವಾಜಸಾತಯೇ" (ಋ. ಸಂ. ೬-೬-೧೦-೬)

(೧೮) ಆಕೇನಿಪಃ || ಅರ್ಹ, ಕೇ ನಿ ಮೂರು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಪಠಿತಾತುವಿಗೆ 'ಅನ್ಯೈಃಪ್ತುಃ ದೃಶ್ಯತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿ ಲೋಪ (ಅತ್) ಕೇಪತಂತಿ. ಅಧ್ಯಾತ್ಮಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿರುವರು 'ತತ್ಪರೋ ಕೈತಿ ಬಹುಲಮ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಅಲುಕ್ ಬಂದಿದೆ. 'ಅಮೀಲ ಯಥಾ ಕೇನಿನಾನಾಮಿನೋ ವ್ಯಥೇ' (ಋ. ಸಂ. ೭-೮-೨೬-೪) ||

(೧೯) ಉಶಿಜಃ || ಕಾಂತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ವಶಧಾತುವಿಗೆ 'ವಶೇಃ ಕಿಚ್ಛಿ' (ಉ-೨-೬೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಜಿ-ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಗೃಹಿಜ್ಯಾ-' (ಪಾ-ಸೂ-೬-೧-೧೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ (ಉ) ಶಾಸ್ತ್ರಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಅಥವಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲು ಬಯಸುವವನೆಂದರ್ಥ. 'ಕಕ್ಷೀವಂತಂ ಯ ಔಶಿಜಃ' (ಋ. ಸಂ ೧-೧-೨೪-೧) ||

(೨೦) ಕೇಸ್ತಾಸಃ || ಕೀರ್ತನಧಾತುವಿಗೆ ಪಚ್ಯಾದ್ಯಚ್ಛ್ವೇ ಅಥವಾ ಫಿಜ್ ಬಂದು ಉಕ್ತರೂಪವಾಗಿದೆ. ಜಸಿಗೆ ಅಸುಗಾಗಮ. ಪ್ರಶಸ್ತನಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುವವರು. 'ಕೇಸ್ತಾಸೋ ಅಭಿದ್ಯವಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೩-೫)

(೨೧) ಅದ್ವಾತಯಃ || ಅದ್ವಾ ಎಂಬ ಅಪ್ಯಯ ಸತ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದು ಉಪಪದವಾಗಿ ರುವಾಗ ಅತಧಾತುವಿಗೆ ಇಪ್ರತ್ಯಯ. ಸತ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವವನು, ಗತ್ಯರ್ಥಧಾತುಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಇರುವುದರಿಂದ ಸತ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನು ಎಂದರ್ಥ. 'ತತದ್ವಾತಯದ್ವಿದುಃ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೨೩-೧)

(೨೨) ಮತಯಃ || ಮನಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ಷಿನ್. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇವನಿಂದ ಅರ್ಥ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಅಥವಾ 'ಮತಿಃ ಅಸ್ಯ ಅಪ್ತಿ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತಿಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತರ್ಥೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಲುಕ್ಯಾಗಿದೆ. ಪ್ರಶಸ್ತ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು. "ಅದ್ರೋಘವಾಚಂ ಮತಿಘಃ ಶವಿಷ್ಯಮ್" (ಋ. ಸಂ. ೪-೬-೧೩-೨)

(೨೩) ಮತುಥಾಃ || ಮನ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಗೂಘ್ರೋಘ್ಯಷ್ವಾದಯಃ-' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ನೆನಾರಕ್ಕೆ ತುಕಾರ ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತುಥೋಸಿ ವಿಶ್ವನೇದಾಃ' (ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೫-೩೧)

(೨೪) ವಾಘತಃ || ಪ್ರಾಪಣಾರ್ಥಕ ವಹಧಾತುವಿಗೆ 'ಸಂಶ್ಚತ್ಯಂಪು' (ಉ-೨-೮೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ, ಘತ್ವ ನಿವಾರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಗ್ರಂಥಾರ್ಥವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನು. "ವಿಚ್ಛಿನ್ನೇಷಮೀ ತರಣಶ್ಚೇನ ವಾಘತಃ" (ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೩೦-೪) ||

ಹೀಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಮೇಧಾವಿ ('ಬುದ್ಧಿವಂತ)ಯ ಹೆಸರು || ೧೫ ||

ಮೇಧಾವೀ ಕಸ್ಮಾನ್ಮೇಧಯಾ ತದ್ವಾನ್ ಭವತಿ || ಮೇಧಾ ಮತೌ
ಧೀಯುತೇ || ೩ ||

ಮೇಧಾವಿ ಎಂದರೆ ಮೇಧಸ್ಸು ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಸ್ತೋತ್ರನಾಮಾನ್ಯುತ್ರರಾಣಿ ತ್ರಯೋದಶ

ಈ ಸ್ತೋತ್ರನಾಮಗಳು ಹದಿನಾರು ಇರುವುದು—ಅದನ್ನು ಈ ಕೆಳಗೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

- (೧) ರೇಭಃ (೨) ಜರಿತಾ (೩) ಕಾರುಃ (೪) ನದಃ
(೫) ಸ್ತಾಮುಃ (೬) ಕೀರಿಃ (೭) ಗೌಃ (೮) ಸೂರಿಃ (೯) ನಾದಃ
(೧೦) ಭಂದಃ (೧೧) ಸ್ತುಪ್ (೧೨) ರುದ್ರಃ (೧೩) ಕೃಪಣ್ಯುಃ

ಇತಿ ತ್ರಯೋದಶ ಸ್ತೋತ್ರನಾಮಾನಿ || ೧೬ ||

(೧) ರೇಭಃ || ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಕ ರೇಭ ಧಾತುವಿಗೆ ಆಚ್ಛತ್ಯಯ. ಸ್ತುತಿಸುವವನೆಂದರ್ಥ. ನಿಗಮ ಹುಡುಕು ದೀಕು.

(೨) ಜರಿತಾ || ಪೂಜಾರ್ಥಕ ಜ್ಞಧಾತುವಿಗೆ ತೃಚ್ಛತ್ಯಯ. ಧಾತು ಬುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ ಈ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶ್ವಾಮಚ್ಚಾ ಜರಿತಾರಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೩-೨)

(೩) ಕಾರುಃ || ದುಕ್ರವ್-ಕರಣೇ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಕೃನಾಪಾಜಿ' (ಉ. ೧-೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಚ್ಛತ್ಯಯ ಣತಾರುದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. (ಆಲ್). ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವನು. 'ವಿದುಷ್ವೇ ತಸ್ಯ ಕಾರವಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೨೧-೬)

(೪) ನದಃ || ನದಧಾತುವಿಗೆ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥ ಹೇಳಿದೆ. ಆಚ್ಛತ್ಯಯ. 'ನದಸ್ಯ ಮಾ ರುದ್ರತ ಕಾಮ ಆಗನ್' (ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೨೨-೪)

(೫) ಸ್ತಾಮುಃ || 'ಪಮ, ಪ್ಪಮ-ಅನ್ವೇಕಲ್ಯೇ' (ಭ್ರಾ. ಪ.) ಧಾತಾದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಅಗ ಟಿಕಾರಕ್ಕೆ ತತ್ವ 'ಭಂದ್ರಣಃ' (ಉ. ೧-೨) ಸೂತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಉಚ್ಛತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಕೆಲವರು ತಾಮು ಎಂದು

ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ- ಆಗ 'ತಮು-ಕಾಂಕ್ಷಾಯಾಮ್' ಧಾತು ಹೇಳಬೇಕು. ಸ್ತುತಿಪಲು ಬಯಸುವವನು. ಎರಡಕ್ಕೂ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೬) ಕೀರಿಃ || ಕೈ, ಗೈ, ರೈ-ಶಬ್ದೇ (ಭ್ರಾ. ಪ). ಇದಕ್ಕೆ ಔಪಾಧಿಕ ರಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಕೀ ಆದೇಶ. ಸ್ತೋತ್ರರೂಪ ಶಬ್ದಮಾಡುವವನು. 'ಕೀರೇಶ್ವನ್ಮಂತ್ರಂ ಮನಸಾ ವನೀಷಿ ತಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೩೪-೩) ||

(೭) ಗೌಃ || ಇದು ಪೃಥಿವೀನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧-೧) ಇವನಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಗಾನ ಮಾಡ ಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ, ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಡುತ್ತಾರೆ. 'ಯೋ ಅಶ್ವಾನಾಂ ಗವಾಂ ಗೋಪತಿರ್ವಶೀ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೧೨-೪) ಗೋಪತಿಯೆಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಪತಿಯೆಂದು ಕ್ಷೇರಸ್ವಾಮೀ.

(೮) ಸೂರಿಃ || 'ಸೂ-ಪ್ರೇರಣೇ' (ತು-ಪ) 'ಸೂಃ ಕ್ರಿಃ' (ಉ-೪-೬೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾ ದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಅಧಿಕವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳುವವನು. "ಸದಾ ಪಶ್ಯಂತಿ ಸೂರಯಃ" (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೭-೫) ||

(೯) ನಾದಃ || ಶಬ್ದಾರ್ಥಕ ನದಧಾತುವಿಗೆ ಘೞ್. ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಇವನಿಂದ ಸ್ತುತಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಯೆಂದರ್ಥ.

(೧೦) ಭಸ್ತಃ || ಪೂಜಾರ್ಥಕ ಭಸ್ತಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ ಅಚ್ಛಾದನಾರ್ಥಕ ಭದಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್. ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚುವವನು ಎಂದರ್ಥ.

(೧೧) ಸ್ತುಪ್ || ಅರ್ಚನಾರ್ಥಕ ಸ್ತುಭಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಚರ್ತ್ವ.

(೧೨) ರುದ್ರಃ || ಶಬ್ದಾರ್ಥಕ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್. ರುತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಶಬ್ದವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ತೋತ್ರಲಕ್ಷಣ ಶಬ್ದವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ. "ಕ್ರಾಣಾ ರುದ್ರೇಭಿರ್ವಸುಭಿಃ ಪುರೋಹಿತಃ" (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೨೩-೩) ||

(೧೩) ಕೃಪಣ್ಯಃ || ನಿರುಕ್ತ ಪಠಿತಧಾತುವಿಗೆ ಔಪಾಧಿಕಪ್ರತ್ಯಯ.

ಹೀಗೆ ಹದಿಮೂರು ಸ್ತುತಿಪುವವನ ಹೆಸರು || ೧೬ ||

(ಸ್ತೋತಾ ಸ್ತವನಾತ್) ||೪||

ಸ್ತೋತ್ರ ಎಂದರೆ ಪ್ರಶಂಸಿಸು ಅಥವಾ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಮಾಡುವ ಪುರಷನಿಗೆ ಸ್ತೋತಾ ಎಂದ ಹೆಸರು. ಸ್ತೋತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸ್ತವನಾತ್—ಪ್ರಾರ್ಥನೆಮಾಡು ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಏಷ್ಯನ್ನ ವಾಗಿದೆ.

ಯಜ್ಞನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ ಪಂಚದಶ ||೫||

ಯಜ್ಞನಾಮವು ಹದಿನೈದು ಇರುವುದು. ಅವುಗಳನ್ನು ಈ ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ

- (೧) ಯಜ್ಞಃ (೨) ವೇನಃ (೩) ಅಧ್ವರಃ (೪) ಮೇಧಃ
 (೫) ವಿದಧಃ (೬) ನಾಯ್ಯಃ (೭) ಸವನಂ (೮) ಹೋತ್ರಾ (೯) ಇಷ್ಟಿಃ
 (೧೦) ದೇವತಾತಾ (೧೧) ಮುಖಃ (೧೨) ವಿಷ್ಣುಃ (೧೩) ಇನ್ದುಃ
 (೧೪) ಪ್ರಜಾಪತಿಃ (೧೫) ಘರ್ಮಃ

|| ಇತಿ ಪಂಚದಶ ಯಜ್ಞನಾಮಾನಿ || ೧೭ ||

(೧) ಯಜ್ಞಃ || ದೇವಭೂಷಾದಿ ಯಜ್ಞಧಾತೃರ್ಥ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. 'ಯಜಯಾಚಯತವಿತ್ಯ ಪ್ರಚೋದೇ ನಜ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಜ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆಯೆಂದರ್ಥ. "ಯಜ್ಞೇ ಯಜ್ಞೇ ನ ಉದಿವ" (ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೨೧-೪)

(೨) ವೇನಃ || ಮೇಧಾನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೩-೨೫-೫) ಇದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ, ದೇವತಾ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಇದರಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸು ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ, ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಇಷ್ಟಪಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ||

(೩) ಅಧ್ವರಃ || 'ಧ್ವರ.ಹಿಂಸಾಯಾಮ್' ' ಪುಂಸಿ, ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಘಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಪ್ರತ್ಯಯ ನಜ್ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ. ಧ್ವರವೆಂದರೆ ಹಿಂಸಾ. ಇದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. 'ಓಷಧ್ಯಃ ಪಶವೋ ವೃಕ್ಷಾಸ್ಯ ಯೋಷ್ಠಾಃ ಪಕ್ಷಿಣಸ್ತಥಾ | ಯಜ್ಞಾರ್ಥಂ ನಿಧನಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ ಪ್ರಾಪ್ತೌ ವಂತ್ಯುಚ್ಚಿತ್ರತಾಂ ಗತಿಮ್' ಎಂದು ಸ್ಮೃತಿ. ಪಶುಮುಂತಾದವುಗಳು ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ ಉತ್ತಮಗತಿ ಹೊಂದುತ್ತವೆಯೆಂದುದರಿಂದ ಹಿಂಸಾರಹಿತವಾದದ್ದು ಯಜ್ಞ. ಅಥವಾ ರಾಕ್ಷಸರಿಂದ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡದಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ರಾಜಸ್ತಮಧ್ವರಾಣಾಮ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೨-೩)

(೪) ಮೇಧಃ || ಧನನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೩-೧೧-೩೩) ಇಲ್ಲಿಗೆ ದೇವತೆಗಳು ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ, ದಕ್ಷಿಣೇಗೋಷ್ಠರ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ, ಇದರಿಂದ ಪಾಪವು ನಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. " ಮೇಧಂ ಜುಷಂತ ವಹ್ಮಯಃ " (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೨-೩) ||

(೫) ವಿರಘಃ || 'ವಿದ-ಜ್ಞಾನೇ' (ಆ-ಪ) 'ವಿದ-ವಿಚಾರಣೇ' (ಠ-ಆ) 'ವಿದ್ಧ್ಯ-ಲಾಘೇ' (ತು-ಉ) ವಿದ ಸತ್ತಾಯಾಮ್ (ದಿ.ಆ) ಇವುಗಳಿಗೆ 'ರುದಿವಿವಿಧ್ಯಾಂ ಜ್ಞತ್' (ಉ-೩-೧೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಧ್ವಪ್ರತ್ಯಯತ್. ಜ್ಞತ್ವವಿಧಾನದಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದು ಯಜ್ಞ, ಇಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ, ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ ವಿಚಾರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಫಲಕಲ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಆಯಾಯ ಧಾತುಗಳಿಂದ ಅರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ' ಅಥಾ ಜಿವ್ರೇ ವಿದಕ್ಶ-ಮಾವದಾಘಃ ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೨೫-೨)

(౬) న్యాయః || 'స్వ-నయే' (క్రా-ప) 'మహారోణ్ణోత్' (పా. సూ.) ౩-౧-౧౨౪) సూత్ర దింద ణ్ణోత్ ప్రత్యయ. ణ్ణోత్ దుదండిం వృద్ధి. యాగనూదివవరన్న స్వగ్గక్యే ఒయ్యుత్తదే, ఇదర అనుష్ఠానదింద అన్న యోదిసల్పడుత్తదే.

(౭) సవనమా || 'మహ-అభవనే' (స్యా. టు.) 'సుయరువృద్ధ్యో యుజా' (ఁ-౨-౭౦) సూత్రదింద యుజాప్రత్యయ. అదక్యే అనాదేశ. ధాతువిగే గుణ, అనాదేశ. ఇదరల్లి సోమరస హిండల్పడుత్తదే. 'ఁబు సః సవనా గః' (ఁబు. సం. ౧-౧-౭-౨)

(౮) యోక్తా || వాఙ్మనువల్లి వ్యాఖ్యాతనాగిదే. (౧-౧౧-౩౫) ఇదరల్లి కవిస్సు కేండల్పడుత్తదే. 'యోక్తవిదః స్మృతమతస్యసో అక్యే' (ఁబు. సం. ౭.౬.౧౮-౪ ||)

(౯) ఇష్టిః || పూజాధర్మక యజ్ఞధాతువిగే క్రిన్ బందాగ యకారక్యే సంప్రసారణ, పూవరూప. అథనా ఇష్టాధర్మక ఇవధాతువిగే క్రిన్. యజ్ఞదంతే అథ. ఎల్లిందలూ బయసల్పడువుదు. కవియజ్ఞదల్లి ఇదు అద్యదాత్ప్రసూ, కేవలయజ్ఞదల్లి టుదాత్ప్రసూగువుదిల్లినేందు మాధవనమత్ 'యథాత టుక్తసిజ్ఞయే' (ఁబు. సం. ౧-౨-౩౦-౨) ||

(౧౦) దేవతాతా || దిత్త ధాతువిగే క్రిదాది నానా అథగళవే. అజ్. ఇల్లి దేవతేగళు స్తుతి సల్పడుత్తారే. దేనా ఏవ దేవతా. 'సవదేవతాతా' (పా-సూ-౪-౪-౧౪౩) సూత్రదింద స్తుధర్మదల్లి తాతీల్. 'సుపాం సులుక్' సూత్రదింద స్వమిగే అకార బందిదే. 'త్రిదేవతాతా త్రిరుతావృతం ధియా' (ఁబు. సం. ౧-౩-౪-౫) ||

(౧౧) ముఖః || పూజాధర్మక మధాతువిగే 'మహేః బ త' సూత్రదింద మప్రత్యయ, కరారక్యే లోణ. ఇల్లి దేవతేగళు పూజిసల్పడుత్తవేయందథ. అథనా గత్థధర్మక ముధాతువిగే ధప్రత్యయ. నేన శబ్దదంతే అథ. 'ముఖః సవస్వదజ్ఞాతి' (ఁబు. సం. ౧-౧-౧౨-౩)

(౧౨) విష్ణుః || 'విష్ణు-వ్యావృ' (ఁబు-ఁబు.) 'వివేః కిజ' (ఁబు-౩-౩౨) సూత్రదింద నుప్రత్యయ. కిత్త్యకేళువుదండిం గుణవిల్ల. కరారయోగడింద ణత్వ. విశేషనాగ స్వగ్గవన్న యోదువుదు. 'ఁబురసి ధృతమానసాబుష్టా విష్ణవే తస్మాన్నే' ||

(౧౩) ఇన్ద్రః || 'ఁబు-కే-దనే' (ఁబు-ఁబు.) 'ఁబు-ఁబు-ఁబు' (ఁబు-౧-౧౨) సూత్రదింద టు ప్రత్యయ. అదిగే ఇకారాదేశ. ఇదరల్లి సోమ అరేయల్పడుత్తదే.

(౧౪) ప్రజాపతిః || ప్రజాపతి, పతితబ్దగళు అవత్సనామగళల్లి వ్యాఖ్యాతనాగిదే. (౧-౩-౧౪) వృద్ధ్యాదిగళి యజ్ఞవృ కారణనాగువుదండిం ప్రజాపతితబ్దవాఙ్మనాగుత్తదే. ||

(೧೫) ಘರ್ಮಃ || 'ಘ್ನ-ಕ್ಷರಣದೀಪ್ತೋಃ' (ಭ್ರಾ-ಪ-) ಟೀಕಾದಿಕ ಮಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುಖಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸ ಸುಂಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗಳು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ. 'ಘರ್ಮಃ ಸ್ತೇದೇಭಿವೃವಿಣಂ ವ್ಯಾನಟ' (ಋ. ಸಂ ೮.೨.೧೬.೨) ||

ಹೀಗೆ ಹದಿನೈದು ಯಜ್ಞದ ನಾಮಗಳು ||೧೬||

ಯಜ್ಞಃ ಕಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಖ್ಯಾತಂ ಯಜತಿ ಕರ್ಮೇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ ||
ಯಾಚ್ಛೋ ಭವತೀತಿ ವಾ ಯಜುರುನ್ನೋ ಭವತೀತಿ ವಾ ಬಹು-
ಕೃಷ್ಣಾಜಿನ ಇತ್ಯಾಸಮನ್ಯವೋ ಯಜೂಂಷ್ಯೇನಂ ನಯನ್ನೀತಿ ವಾ ||೬||

ಯಜ್ಞವೆಂದರೆ ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾದ ಕರ್ಮವಾದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳುವರು. ಅಥವಾ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಯಜುರ್ವೇದದಂತೆ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನಗಳನ್ನು ಅಂದರೆ ಜಿಂಕೆಯ ಚರ್ಮಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಯಜುರ್ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಕಾರ್ಯರೂಪಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವುದರಿಂದ ಈ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು.

ಋತ್ವಿಜ್ಞಮಾನುತ್ಯತ್ರರಾಣ್ಯಷ್ಟೌ ||೬||

ಈ ಋತ್ವಿಕ್ ನಾಮಗಳು ಎಂಟು ಇವೆ. ಇದನ್ನು ಕೆಳಗೆ ನಿರೂಪಿಸಿದೆ.

- (೧) ಭಾರತಾಃ (೨) ಕುರವಃ (೩) ವಾಘತಃ (೪) ವೃಕ್ತಃ (೫) ಪಿಪಿಲಿಃ
(೬) ಯತಸ್ಪತಃ (೭) ಮರುತಃ (೮) ಸಬಂಧಃ (೯) ದೇವಯವಃ

|| ಇತ್ಯಷ್ಟೌಋತ್ವಿಜ್ಞನಾಮಾನಿ ||

(೧) ಭಾರತಾಃ || 'ಭೃಷ್-ಭರಣೇ' (ಭ್ರಾ-ಉ) 'ಭೃಮೃದ್ಭಿ' (ಉ-೩-೧೦೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತಚ್ಚಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಯಜ್ಞ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಜನರನ್ನು ಪೋಷಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿ ಭಾಷ್ಯ. ಧಾರಣಾರ್ಥಕ ಭೃಷ್ ಧಾತುವಿಗೂ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಉಕ್ತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದಕ್ಷಿಣಾಧಿಗಳಿಂದ ಪೋಷಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದರ್ಥ. "ಅನುನ್ವಿಷ್ಟಾಂ ಭಾರತಾ" (ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೨೩-೨) ||

(೨) ಕುರವಃ || 'ಕ್ರು-ವಿಕ್ಷೇಪಣೇ' (ತು-ಪ) 'ಕ್ರುಗ್ರೋರುಚ್ಚ' (ಉ-೧-೨೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಹಾರಕ್ಕೆ ಉಹಾರ ರಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೇಳನ್ನು ಕರ್ಮದಿಂದ ಕಳೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕೃಷ್ಣ ಧಾತುವಿಗೇ ಉತ್ಪ. ಕಾರ್ಯಮಾಡುವವರು. ||

(೩) ವಾಘತಃ || ಮೇಧಾವಿನಾನುದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೩-೧೬-೩೪) ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನು. “ಉಪ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ವಾಘತಃ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೫-೨ || .

(೪) ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ || ಲೇದನಾರ್ಥಕ ವೃಜೀಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ಶ್ರೀದಿತಿೋ ನಿಷ್ಠಾಯಾಮ್’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮು ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃತ್, ಚತ್ವ. ಬರ್ಹಿಶ್ಚ ಉದಕನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ‘ವೃಕ್ತಂ ಬರ್ಹಿಃ ಯೋಃ’ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ದರ್ಭಿಯುಳ್ಳವರು. “ನಾಸತ್ಯೋ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೫-೩)

(೫) ಯತಸ್ಪೃಚಃ || ‘ಯಮ-ಉಪರನೋ’ (ಭ್ರಾ-ಪ) ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕ ಲೋಪ. ಯತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಪೃ-ಗತೌ. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಸ್ಪೃಪಃ ಕಃ, ಚಕ್ ಚ’ (ಉ-೨-೫೭-೫೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಿಕ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಕಾರ ಕಕಾರಗಳು ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಪೃಚ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಎತ್ತಲ್ಪಟ್ಟ ಜುಹೂ ಮುಂತಾದ ವಾಕ್ಯಗಳುಳ್ಳವರು.

(೬) ಮರುತಃ || ಹಿರಣ್ಯನಾಮದಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೨-೧೩) “ಬೃಹದಿಂದ್ರಾಯ ಗಾಯತ ಮರುತಃ” (ಋ. ಸಂ. ೬-೬-೧೨-೧)

(೭) ಸಬಾಧಃ || ‘ಬಾಧ್ಯ-ಲೋದನೇ’ (ಭ್ರಾ-ಅ) ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ಬಾಧಾ ಸಹವರ್ತ ಇತಿ ಸಬಾಧಃ’ ರಕ್ಷೋಘ್ನ ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೆಯಿಂದ ರಾಕ್ಷಸರ ಬಾಧೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವವರು ಮುತ್ತಿಜರು. ‘ತಂ ಸಬಾಧೋ ಯತಸ್ಪೃಚೋ’ (ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೨೯-೧) ||

(೮) ದೇವಯವಃ || ದೇವಶಲ್ಯ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಯಾಧಾತುವಿಗೆ ‘ವ್ಯುಗಯ್ಯಾದಯಶ್ಚ’ (ಉ-೧-೩೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಷಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹವಿಃ ಪ್ರದಾನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮನ್ನಿಸ್ಸಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವವನು. ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು. ||

ಹೀಗೆ ಎಂಟು ಮುತ್ತಿಜ್ವಾನಾಗಳು || ೧೮ ||

ಋತ್ವಿಕ್ ಕಸ್ಮಾದೀರಣಃ ||೮||

ಋತ್ವಿಕ್ ಎಂದರೆ ಪುರೋಹಿತನು ಎಂದರ್ಥವು. ಮುಗ್ಧೀದದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಪುರುಷನಿಗೆ ಋತ್ವಿಕ್ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಋಗ್ಯಷ್ಟಾ ಭವತೀತಿ ಶಾಕವೂಣಿಃ ||೯||

ಮುಗ್ಧೀದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಮುಕ್ಯಗಳಿಂದ ಈ ಋತ್ವಿಕ್ ಎಂಬ ಪುರುಷನು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವುದು ಅರ್ಥ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿಸುವುದರಿಂದ ಋತ್ವಿಕ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಶಾಖಪೂಣಿ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಋತುಯಾದೀ ಭವತೀತಿ ವಾ || ೧೦ ||

ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿರುವ ವಸಂತಾದಿ ಋತುಗಳನ್ನೂ ಅಥವಾ ಈ ಋತುಗಳ ಅಭಿಮಾನ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸುತ್ತೀಕ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು.

ಯಾಚ್ಛಾ ಕರ್ಮಾಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾತವಃ ಸಪ್ತದಶ || ೧೧ ||

[೧] ಈಮಹೇ [೨] ಯಾಮಿ [೩] ಮನ್ಮಹೇ [೪] ದದ್ಧಿ [೫] ಶಗ್ನಿ
[೬] ಪೂರ್ಧಿ [೭] ಮಿಮಿದ್ಧಿ [೮] ಮಿಮೀಹಿ [೯] ರಿರಿದ್ಧಿ [೧೦] ರಿರೀಹಿ
[೧೧] ಪೀಪರತ್ [೧೨] ಯನ್ತಾರಃ [೧೩] ಯನ್ಧಿ [೧೪] ಇಷುಧ್ಯತಿ
[೧೫] ಮದೇಮಹಿ [೧೬] ಮನಾಮಹೇ [೧೭] ಮಾಯತೇ ||

ಇತಿ ಸಪ್ತದಶ ಯಾಚ್ಛಾ ಕರ್ಮಾಣಃ || ೧೧ ||

(೧) ಈಮಹೇ || ಈ -ಗತೌ ದಿನಾದಿ. 'ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ' (ಪಾ-೩-೪-೭೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೃನ್ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. 'ಇತೋ ವಾ ಸಾಸಿ ಮೀನುಹೇ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೧೨.೫) ||

(೨) ಯಾಮಿ || 'ಯಾ-ಪ್ರಾಪಣೇ, ಅದಾದಿ. ಶಹಿಗೆ ಲುಕ್. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ 'ತಶ್ಚಾಯಾಮಿಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಂದನಾನಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೧೫-೧)

(೩) ಮನ್ಮಹೇ || 'ಮನು-ಅವಬೋಧನೇ' ತನಾದಿ. ಉತ್ತಮಪುರುಷಮಹಿಷಪರವಾದಾದಾಗ 'ಲೋಪಶಾ ಸ್ಯಾನ್ಯತರಸ್ಯಾನ್ಯೋಃ' (ಪಾ-ಸೂ.೬-೪-೧೦೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. 'ವಯಂ ಹಿತೇ ಅಮನ್ಮಹಿ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೨೧-೬) ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಹೇಳಿದ್ದರೂ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವನಾರ್ಥದ್ದಿ ಸಾಕನಾಡುವುದರಿಂದ ಯಾವನಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು.

(೪) ದದ್ಧಿ || 'ದದ-ದಾನೇ' ಭ್ರಾದಿ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶಹಿಗೆ ಶ್ಲಷಕರಣ ಬಂದಿವೆ. ಲೋಪಮಧ್ಯಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಸಹಿಗ ಹಿ ಅದೇ ಬಂದಾಗ 'ಹುರುಲೋಃ ಹೇರ್ಥಿಃ' (ಪಾ-ಸೂ.೬-೪-೧೦೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಧಿ ಅದೇಶ. ||

(೫) ಶಗ್ನಿ || 'ಶಕ್ಲ್ಯ-ರಕ್ತೌ,' ಸ್ವಾದಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಹೀಗೆ ಧಿ ಅದೇಶ ಬಂದಾಗ ಝಲಾಂ ಜಶ್ಝತಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಳಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರಾದೇಶ ||

(೬) ಪೂರ್ಧಿ || 'ಪ್ಷ-ಪಾಲನಪೂರ್ಣಯೋಃ' 'ಋತ್ಯಾದಿ, ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ರಪಬಂದಾಗ 'ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಶ್ರುಶ್ಯಣಿ-(ಪಾ-ಸೂ.೬-೪-೧೦೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೀಗೆ ಧಿ ಅದೇಶ. 'ಉಪೋಷ್ಯಪೂಷ್ಯಸ್ಯ' ಉತ್ಪದೀರ್ಥ. ಶಗ್ನಿ ಪೂರ್ಧಿ ಪ್ರಯೋಗಿಚ (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೨೪-೪) ||

(೭) ಮಿಮಿಡಿ || “ ಮಿಹ-ಸೇಚನೇ ” (ಭ್ವಾ-ಪ) ‘ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಶ್ವನಿವರಣ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಭಾಂದಸನಾದುದಿಂದ ಧಡೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ||

(೮) ಮಿಮೀಟಿ || ‘ ಮೂರ್-ಮಾನೇ. ’ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಶ್ವನಿವಿತ್ತವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಸಿಹಿಗೆ ಹಿ ಅದೇಶ. ‘ ಭೃಣಾಮಿತ್ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ. ಇತ್ಯ. ‘ ಈ ಹಲ್ಯುಘೋಃ ’ (ಪಾ-ಸೂ-೬-೪-೧೧೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಈತ್ಯ. ‘ ಯತ್ಸೀಂ ವರಿಷ್ಠೇ ವೃಹತೀ ವಿಮಿನ್ಸನಾ ’ (ಋ-ಸಂ-೩-೮-೮-೧)

(೯) ರಿರಿಡಿ || ‘ ರಿಪ-ಕತ್ಯನೇ ’ ತುದಾದಿ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶ್ವಬಂದಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಧರೋಪ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(೧೦) ರಿರಿಟಿ || ‘ ರೀಪ್-ತೌ. ’ ಐತ್ಯಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಸಿಹಿಗೆ ಹಿ ಅದೇಶ ಬಂದಾಗ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಶ್ವ ಅದೇಶ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ‘ ಪ್ರಜಾವತೀರಿಂದ್ರಾ ಗೋಷ್ಠೇ ರಿರಿಟಿ (ಋ-ಸಂ. ೮. ೮. ೨೩-೩)

(೧೧) ಪೀಪರತ್ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತನಾದ ಪ್ಲಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಚ್ ಬಂದಾಗ ಅದರಮೇಲೆ ಲುಪ್. ಉಪಧಾಕ್ರಮ ಸನ್ನಿಭುನಿ—’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನ್ನಿಧಾಪ ಅತಿದೇಶಮಾಡುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ, ದೀರ್ಘ. ಒಹುಲಂ ‘ ಭಂದಸ್ಯಮಾ—’ (ಪಾ-ಸೂ-೬. ೪-೭೫.) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಡಾಗನು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(೧೨) ಯನ್ತಾರಃ || ‘ ಯಮು-ಉಪರಮೇ ’ (ಭ್ವಾ-ಪ-) ತೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜಸಿನಲ್ಲಿ ‘ ಅಪತ್ಯನ್—’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ‘ ಇಂದ್ರ ಇಂದ್ರಾಯ ಕ್ಷಯತಿ ಶ್ರಯನ್ತಾ ’ (ಋ-ಸಂ-೧-೪-೧೧-೪) ||

(೧೩) ಯನ್ತಿ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತಧಾತುವಿಗೆ ಲೋಟಿನಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಹಿ ಅದೇಶ. ಶಸಿಗೆಲುಕ್. ‘ ವಾಭಂದಸಿ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಗೆ ಅಪಿತ್ತಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ ಅಪಿತ್ತತ್ ’ (ಪಾ-ಸೂ-೬-೪-೧೧೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಗೆ ಧಿ ಅದೇಶ. ಮಕಾರ ಲೋಪನಿಷೇಧ. ‘ ಉರುಣೋ ಯನ್ತಿ ಜೀವಸೇ ’ (ಋ-ಸಂ-೬-೫-೩-೨)

(೧೪) ಇಷುಧ್ಯತಿ || ‘ ಇಷು-ಚರಣೇ. ಕಂದ್ರಾದಿಗಣಪತಿತವಾದುದರಿಂದ ಯಕ್. ‘ ವಿಶ್ವೋರಾಯ ಇಷುಧ್ಯತಿ ’ (ಋ-ಸಂ-೪-೩-೪-೧) ಇಲ್ಲಿ ಯಾಚನಾರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ||

(೧೫) ಮುದೇನುಹಿ || ‘ ಮುದೇ-ಹರ್ಷಗ್ನೇಪನಯೋಃ ’ ಸ್ವರಿತೇತ್. ಲಿಪ್. ||

(೧೬) ಮನಾಮಹೇ || ‘ ಮ್ನಾ-ಅಭ್ಯಾಸೇ. ’ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅತ್ಯನೇಪದೀ. ‘ ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯಾ—’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮನಾದೇಶ. ‘ ಸ್ವಗ್ನಯೋ ಮನಾಮಹೇ ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೨೧-೧)

(೧೭) ಮಾಯತೇ || ಇದು ಕೇವಲ ನಿರುಕ್ತಪತಿತವಾದ ಧಾತು.

ಹೀಗೆ ಹದಿನೇಳು ಯಾಚನಾರ್ಥ ಹೇಳುವ ಧಾತುಗಳು || ೧೯ ||

ವಾನಕಮಾರ್ಗಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾತವೋ ದಶ || ೧೨ ||

- (೧) ವಾತಿ (೨) ದಾಶತಿ (೩) ವಾಸತಿ (೪) ರಾತಿ
 (ಒ) ರಾಸತಿ (ಓ) ವ್ಯೂಷ್ಣಿ (ಒ) ಪೃಷಾತಿ (ಏ) ಶಿವ್ವತಿ (ಫ) ತುಂಜತಿ
 (೧೦) ಮಂದತೇ

|| ಇತಿ ದಶ ವಾನಕಮಾರ್ಗಣಃ || ೨೦ ||

(೧) ವಾತಿ || ವಾನಾರ್ಥಕಧಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ವಾಪ್-ಲವನೇ' ಅದಾದಿ. ಶಬ್ದಿಲುಕ್. ವಾನಾರ್ಥಕ ವಾಪ್‌ಧಾತುವಿಗೆ 'ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಬ್ದಿಗೆ ಲುಕ್ ಹೇಳಬೇಕು. 'ವಾತಿ ಪ್ರಿಯಾಣಿ ಚಿದ್ವಸು' (ಋ. ಸಂ. ೩-೫.೮-೩)

(೨) ದಾಶತಿ || 'ದಾಶ್ಯ-ವಾನೇ'. ಸ್ವರೀತೇತ್. ಲಟ್. 'ಧಪಂ ಯಸ್ತೆ ದವಾಶಮತ್ಯಾಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೮-೪)

(೩) ವಾಸತಿ || 'ವಾಸ್ಯ-ವಾನೇ' ಲಟ್

(೪) ರಾತಿ || 'ರಾ-ವಾನೇ' ಅದಾದಿ. ಶಬ್ದಿಗೆ ಲುಕ್. ತಸ್ಯ ಮೇ ರಾಸ್ಯ ತೇ ಭಕ್ಷಣಾಯ' ||

(೫) ರಾಸತಿ || 'ರಾಸ್ಯ-ವಾನೇ'. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪರಶ್ಚೈವದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲಟ್. ಸ ನೋ ರಾಸಚ್ಚುರಃಫಶ್ಚಂದ್ರಾಗ್ರಾಃ' (ಋ. ಸಂ. ೪.೮-೬-೩) ||

(ಓ) ವ್ಯೂಷ್ಣಿ || 'ವ್ಯೂಷ್ಣಿ-ಸಂಸರ್ಕೇ'. ರುಧಾದಿ. ಶ್ವಮವಿಕರಣ. 'ವ್ಯೂಷ್ಣಿ ಸಾನಸಿಂ ಕ್ರತುಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೨೮.೪)

(ಒ) ಪೃಷಾತಿ || 'ಪೃಷ್ಯ-ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ' ಕ್ರಾಡ್ವಿ. ಶ್ವಾವಿಕರಣ. 'ಯಃ ಪೃಷಾತಿ ಸಹ ದೀನೇಷು ಗಚ್ಛತಿ' (ಋ. ಸಂ. ೨.೧.೧೦-೫) ||

(ಏ) ಶಿವ್ವತಿ || ಶಚಧಾತುವಿಗೆ 'ಸನ್ ಬಂದಾಗ 'ಸನ್ ಮೀಮಾ-' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ಯ. ಕುತ್ವ ಸತ್ಯ. 'ಅತ್ರಲೋವೋಧ್ಯಾಸ್ಯ' (ಪಾ-ಸೂ-೬-೪-೨೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಲೋಪ. 'ಯಸ್ತುಭ್ಯಂ ವಾಶಾದ್ ಯೋ ವಾ ತೇ ಶಿಕ್ವಾದ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೧೨.೩)

(ಫ) ತುಂಜತಿ || 'ತುಂಜಿ-ಹಿಂಸಾಯಾಮ್. ಪಾಲನೇ ಚ'. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. 'ತುಂಜಾತಿ ಕುಂಜಾತಿ ಯ ಉತ್ತರೇ' (ಋ. ಸಂ ೧-೧.೧೪.೨) ||

(೧೦) ಮಂಹತೇ || 'ವೃಹಿ, ಮಹಿ-ವೃದ್ಧಾ, ಚತ್ಯನೇಸದೀ, ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮ್, 'ಸ್ಮೋತ್ಯ ಭ್ಯೋ ಮಂಹತೇ ಮಘಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೨೧-೩)

ಹೀಗೆ ಹತ್ತು ದಾನಾರ್ಥಕ ಧಾತುಗಳು || ೨೦ ||

ಅಧ್ಯೇಷಣಾರ್ಕಮಾರ್ಣ ಉತ್ತರೇ ಧಾತವಶ್ಚತ್ವಾರಃ ||೧೩||

(೧) ಪರಿಸ್ರವ (೨) ಪವಸ್ವ (೩) ಅಭ್ಯರ್ಷ (೪) ಆಶಿಷಃ||

ಇತಿ ಚತ್ವಾರೋಽಧ್ಯೇಷಣಾ ಕರ್ಮಾರ್ಣಾಃ

(೧) ಪರಿಸ್ರವ || ಸತ್ಪಾರಾರ್ಥಕ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇತರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಅಧ್ಯೇಷಣಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ಪರಿ ಉಪಸರ್ಗ, 'ಸ್ರು-ಗತೌ' ಲೋಟ್, ಮಧ್ಯಪುರುಷೈಕವಚನ 'ಇಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿಸ್ರವ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೬-೧೪-೩)||

(೨) ಪವಸ್ವ || 'ಪೂರ್ಷ-ಪವನೇ' ಸ್ವರಿತೇತ್, ಲೋಟ್, 'ಪವಸ್ವ ಸೋಮ ಮನ್ದಯನ್' (ಋ. ಸಂ. ೬-೨-೧೬-೧)

(೩) ಅಭ್ಯರ್ಷ || ಅಭಿ-ಉಪಸರ್ಗ, 'ಮಷ-ಗತೌ' ತುದಾದಿ, 'ಭಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಜಾತ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಭ್ಯರ್ಷ ಸ್ವಾಯುಧಾ' ||

(೪) ಆಶಿಷಃ || ಅಶಧಾತುವಿಗೆ ಲೇಟ್, 'ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿವ್ ಬಂದಾಗ 'ಲೇಟೋಽಡಾಪೌ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಡಾಗಮ, ||

ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕು ಅಧ್ಯೇಷಣಾರ್ಥಕ ಧಾತುಗಳು ||೨೦||

ಸ್ವಪಿತಿಸ್ಪೀತಿ ದ್ವೌ ಸ್ವಪಿತಿಕರ್ಮಾರ್ಣೌ ||೧೪||

(೧) ಸ್ವಪತಿ (೨) ಸಸ್ತಿ ಇತಿ ದ್ವೌ ಸ್ವಪಿತಿಕರ್ಮಾರ್ಣೌ ||೨೧||

(೧) ಸ್ವಪತಿ || 'ವಾ ವ್ವವ್-ಶಯನೇ,' ಅದಾದಿ ಲಟ್, ತಿವ್, 'ರುದಾದಿಭ್ಯಃ ಸಾವಧಾತುಕೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೬೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿವಿಗೆ ಇಡಾಗಮ, 'ಯೋ ದೀಕ್ಷಿತಃ ಸ್ವಪತಿ' ||

(೨) ಸಸ್ತಿ || 'ವಸ-ಸ್ವಪ್ತೇ,' ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ಸತ್ಯ, ಅದಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಶವಿಗೆ ಲುಟ್, ಲಟ್, ಸಸ್ತು ಮಾತ ಸಸ್ತು ಪಿತಾ (ಋ. ಸಂ. ೫-೪-೨೨-೫)

ಹೀಗೆ ಎರಡು ಸಿನ್ವಾರ್ಥಕ ಧಾತುಗಳು ||೨೬||

ಕೂಪನಾಮಾನ್ಯತ್ತರಾಣಿ ಚತುರ್ದಶ ||೧೫||

- (೧) ಕೂಪಃ (೨) ಕಾತುಃ (೩) ಕರ್ತಃ (೪) ವಪ್ರಃ (೫) ಕಾಟಃ
 (೬) ಖಾತಃ (೭) ಅವತಃ (೮) ಕ್ರಿವಿಃ (೯) ಸೂದಃ (೧೦) ಉತ್ರಃ
 (೧೧) ಇಸುಶ್ಯದಾತ್ (೧೨) ಕಾರೋತರಾತ್ (೧೩) ಕಶಯಃ
 (೧೪) ಕೇವಟಃ ||

ಇತಿ ಚತುರ್ದಶ ಕೂಪನಾಮಾನಿ ||೨೩||

(೧) ಕೂಪಃ || ಬಾವಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕುಶಲ್ಬ ಉಪಪದವಾಗುವಾಗ ಪಾನಾರ್ಥಕ ಪಾಧಾತುವಿಗೆ 'ಅನ್ಯೇಷ್ಟಪಿ ದ್ಯಕ್ಕತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಪ್ರತ್ಯಯ. ದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಲೋಣ. 'ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದ್ಯಕ್ಕತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಕುತ್ತಿತ ಪಾನವುಳ್ಳದ್ದು ಬಾವಿ. ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದ, ಶಾಚಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಕುತ್ತಿತವೆಂದಿದೆ. ಅಥವಾ 'ಕಮ-ಕೋಢೇ' ದಿವಾದಿ. 'ಇಗುಪಧಜ್ಞಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಳಣಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ನೀರು ಸೇರುವುದು ಕಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಜನರು ಬಾವಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೋಪಗೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಕುಧಾತುವಿಗೆ 'ಕುಯುಭ್ಯಾಷ್ಟ' (ಉ-೩-೨೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾತ್ಪಿಡೀರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಜಲಾಪೇಕ್ಷೆಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು. 'ತ್ರಿತಃ ಕೂಪೇವಹಿತಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೨೩-೨)

(೨) ಕಾತುಃ || 'ಕೈ-ಶಬ್ದೇ' ಧಾತು. 'ಸಿತನಗಮಿ ಮಿಸ-' (ಉ-೧-೬೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಕುನಪ್ರತ್ಯಯ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ನೀರಿರುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಕಶಬ್ದ ಉಪ ಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಗಮನಾರ್ಥಕ ಅತಧಾತುವಿಗೆ 'ಛಂದಸೀಣಃ' (ಉ-೧-೨) ಸೂತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಉಣ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಪದಕ್ಕೆ ನೀರೆಂದರ್ಥ. ಇದರಲ್ಲಿ ನೀರು ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆಯೆಂದರ್ಥ. ||

(೩) ಕರ್ತಃ || ಹಿಂಸಾರ್ಥಕ ಕೃಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ 'ಹಸಿನ್ಯುಕ್ರಿ-' (ಉ-೩-೮೩) ಸೂತ್ರವಿಹಿತ ವಾದ ತನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಪುರುಷರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಬಾವಿ. ಇಲ್ಲಿ ತಳ್ಳುವುದೇ ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಚೋರರು ಪರಿಕರನ್ನು ಹಿಂಸುಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಋತಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ತಮನ್ಯಸ್ಯ ವಿತ್ತಮಾದಾಯ ಇನ್ಯಸ್ತಿ

(೪) ವಪ್ರಃ || 'ವೃಷ್-ಸಂಭಕ್ತೌ' ಸ್ವಾದಿ 'ಘರ್ಷರ್ಥೇ ಕವಿಧಾನಮ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಕೃಷಾದೀನಾಂ ಕೇ ದ್ವೇ ಭವತಃ' ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಯಣ್. ಜಲಾರ್ಥಿಗಳಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವುದು. 'ವವ್ರಾ' ಅನಂತಾ ಅವಸಾ ಪದೀಷ್ಟ' (ಋ. ಸಂ. ೫-೨-೮-೨) ||

(೫) ಕಾಟೀ || 'ಕಟೀ-ವರ್ಷಾವರಣಯೋಃ' ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಘಂ ಬಂದಾಗ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಜಲಾರ್ದಿಗಲಿಂದ ಸುತ್ತಲ್ಪಡುವುದು. ಅಥವಾ ಗತೃರ್ಥಕ ಅಟಿಧಾತುವಿಗೆ ಕಉಪಪದವಾದಾಗ ಘಂ. ' ಕಾಟೀ ನಿಜಾವೃದ್ಧ ಋಷಿರದ್ವ್ಯ ಇತದ್ಯೇಃ ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೨೪-೬) ||

(೬) ಪಾತಃ || 'ಋನು-ಅವಧಾರಣೇ.' ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ 'ಜನಸನಋನ-' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ವಿಗೆ ಅತ್ಯ. ||

(೭) ಅವತಃ || ಅವ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಅತಧಾತುವಿಗೆ ಪಜಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಚ್. ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಕಂಧ್ಯಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಅಗೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾ ಕೆಳಗೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. 'ದ್ರೋಣಾಕಾಪ ಮವತನಶ್ಚ ಚಕ್ರಮ್ ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೫-೧೯-೧೧)

(೮) ಕ್ರಮಿಃ || ಕೃಧಾತುವಿಗೆ ' ಕೃವಿಘ್ನಿಷ್ಟಿ ' —(ಉ-೪-೫೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ರಿದಾದೇಶಬಂಧು ಈ ರೂಪ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಕರ್ತವದಂತೆ ಅರ್ಥ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅವ ಇಂದ್ರಂ ಕ್ರಮಿಯಥಾ (ಋ. ಸಂ. ೧.೨.೨೮೧) :

(೯) ಸೂದಃ || 'ಸೂದ-ಕ್ಷರಣೇ, ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಚ' ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಿಂದ ನೀರು ಪ್ರವಿಸುತ್ತದೆ ಯೆಂದರ್ಥ. ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕರ್ತವದಂತೆ ಅರ್ಥ. ಶೋಭನವಾದ ಅಥವಾ ಸ್ವೀಕರಣ ನೀರಿರುವುದು ಸೂದ ವೆಂದು ಹರದತ್ತವ್ರಿತರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಆಗ ಸುಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಉದಕಪದಕ್ಕೆ ' ಉದಕಸೋದಃ ಸಂಜ್ಞಾ ಯಾಮ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೫೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉದಾವೇಶ ||

(೧೦) ಉತ್ಯಃ || ಉತ್ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸ್ಯ, ಸದ್, ಸ್ಯನ್ತ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಚಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ. ಬಹುಲ ಗ್ರಣದಿಂದ ಸ್ಯನ್ತ್ ಧಾತುವಿನ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಥವಾ 'ಉನ್ತೇರ್ನ್ ಲೋಪಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉನ್ತ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಪ್ರತ್ಯಯ, ನಲೋಪ. ಇದರಿಂದ ನೀರು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ, ನೀರು ಹಿಂಸೆಯುತ್ತದೆ, ನೀರಿನಿಂದ ಒಡಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆಯೆಂದರ್ಥ. 'ಉತ್ಸಂ ನ ಕಂಚಿಜ್ಜ ನಪಾನಮುಕ್ತಿಕಮ್' (ಋ. ಸಂ. ೭-೫-೨೨-೫) ||

(೧೧) ಋಶ್ಯದಾತ್ || 'ಋಷೀ-ಗತೌ'. 'ಅಘ್ಯಾದಯಶ್ಚ' (ಉ. ೪-೧೦೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ವಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರಾದೇಶ, ಗುಣಾಭಾವ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೃಗಗಳಿಗೆ ಋಶ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಮುಶ್ಯಾನ್ ದ್ಯತಿ. ಅವಖಂಡನಾರ್ಥಕ ದೋಧಾತುವಿಗೆ 'ಅತೋನುಪಸರ್ಗೀಕಃ'. ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಅತ್ಯ. ಲೋಪ. ಪಂಚಮೈಕವಚನರೂಪ. ಬಾವಿಯು ಆಳವಾಗಿ ನೀರುಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಮೃಗಾದಿಗಳಿಗೆ ನೀರವೇಶ್ಯರೂಪ ಬಂದ ನವನ್ಮುಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. 'ಯುವಂ ವಂದನಮೃಶ್ಯದಾದುದೂಪಥುರ್ಯುವನ್' (ಋ. ಸಂ. ೨-೮-೧೬-೩)

(೧೨) ಕಾರೋತರಾತ್ || 'ಕರಣಂಕಾರಃ' ಕೃಧಾತುವಿಗೆ ಘಂ ಬಂದರೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಕಾರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಋನ (ಅಗೆಯುವುದು) ಕ್ರಿಯಾರೂಪ ಕರಣದಿಂದ ಉತ್ತರವಾಗಿದೆ, ಇತರಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಉತ್ಪಾತ ವಾದ ಉದಕವುಳ್ಳದ್ದು. ಪೃಷೋದರಾದಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಭಿಮತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಪಂಚಮೈಕವಚನಾಂತರೂಪ. ||

(೧೩) ಕುಶಯಃ || 'ಕೌ ಶೇತೇ ಇತಿ' ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇರುವುದು. ಅಧಿಕರಣವಾಚಕಪದ ಉಪಪದವಾಗಿಯಾಗ 'ಅಧಿಕರಣೇ ಶೇತೇಃ' (ಪಾ.ಸೂ.೩.೫-೧೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೀರ್ಷಧಾತುವಿಗೆ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗುಣ, ಅಯಾದೀಶಿ ||

(೧೪) ಕೇವಟಃ || 'ಕೇವ್ಯಸೇವನೇ.' 'ಶಕಾದಿಭ್ಯೋಽಟಿನ್' (ಉ.೪.೩೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಟಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಜಲಾಪೇಕ್ಷಿಗಳಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವುದು. 'ಮಾಕೀ ಸಂ ಶಾರಿ ಕೇವಟೇ' (ಋ.ಸಂ.೪-೮-೨೦-೨) ||

ಹೀಗೆ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಭಾವಿಯ ಹೆಸರು ||೨೩||

ಕೂಪಃ ಕಸ್ಮಾತ್ ಕು ಪಾನಂ ಭವತಿ ಕುಪ್ಯತೇವಾ ||೧೬||

ಕೂಪಃ ಎಂದರೆ ಬಾವಿಯು. ಇದರಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಜಲವು ಕುಡಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಬಾವಿಗೆ ಕೂಪಃ ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಅಥವಾ ಇದರಲ್ಲಿರುವ ನೀರನ್ನು ಇಳಿದು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕೂಪಃ ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು.

ಸ್ತೇನನಾಮಾನ್ಯತ್ರಾಣಿ ಚತುರ್ದಶೈವ || ೭ ||

- (೧) ತೃಪುಃ (೨) ತಕ್ವಾ (೩) ರಿಭ್ಯಾ (೪) ರಿವುಃ (೫) ರಿಕ್ವಾ
(೬) ರಿಹಾಯಾಃ (೭) ತಾಯುಃ (೮) ತಸ್ವರಃ (೯) ವನಗರ್ಃ
(೧೦) ಹುರಶ್ಮಿತ್ (೧೧) ಮುಷೀವಾನ್ (೧೨) ಮಲಿಮ್ನುಚಃ
(೧೩) ಅಘಶಂಸಃ (೧೪) ವೈಕಃ

ಇತಿ ಚತುರ್ದಶೈವ ಸ್ತೇನನಾಮಾನಿ || ೨೪ ||

(೧) 'ತೃಪುಃ || 'ತೃಪು-ಪ್ರೀಣನೇ' (ದಿ.ಪ) ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ 'ಈಸೇಃ ಕಿಚ್ಚ' (ಉ.೧-೧೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಹಿತವಾದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದು ಕಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಪರದ್ರವ್ಯಾಪಹರಣದಿಂದ ಸಂತೋಷಪಡುವವನು ಕಳ್ಳನು. ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು. ||

(೨) ತಕ್ವಾಃ || ಗತಿ, ಸಹನಾರ್ಥಕ ತಕಧಾತುವಿಗೆ 'ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ಯುತ್ಯಂತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಕ್ವನ್ ನಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಡಿಯಲು ಹೋಗುವವನು, ಕಡಿಯುವುದನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವವನು. 'ತಕ್ವಾ ನ ಭೋರ್ಣಿ-ವರ್ವನಾ ಸಿಷಕ್ತಿ' (ಋ.ಸಂ.೧-೫-೧೦-೧) ||

(೩) ರಿಭ್ಯಾಃ || 'ರಭ-ರಾಭ್ಯೈ.' ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವನಿಪ್. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಳಿಗಣಪಿತವಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯ, ಗುಣಾಧಾನ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಳ್ಳತನವನ್ನು ವೇಗದಿಂದ ಆರಂಭಿಸುವವನು. ||

(೪) ರಿಪುಃ || 'ರಿಪು—ಕತ್ವನಯುದ್ಧ ನಿಂದಾ ಹಿಂಸಾದಾನೇಷು' (ತು. ಸಂ.) 'ಇಷೇಃ ಕಿಚ್ಛ' ಸೂತ್ರವಿಹಿತನಾದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಫಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರಾವೇಶ. ಕದಿಯುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವವನು, ಹಿಂಸಿಸುವವನು, ಸತ್ಪುರುಷರಿಂದ ನಿಂದಿಸಲ್ಪಡುವವನು. 'ಮಾನಃ ಸ ರಿಪುರೀಶತ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧೧-೧)

(೫) ರಿಕ್ವಾ || 'ರಿಚರ್-ವಿಯೋಜನೇ (ರು. ಉ) 'ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ದ್ವೈಶ್ಯಂತೇ' (ಪಾ-ಸೂ. ೩-೨-೨೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ರಿಕ್ವನ್ ನಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬೇರೆಮಾಡುವವನು, ಪ್ರಾಣದಿಂದ ವಿಯೋಗಗೊಳಿಸಲ್ಪಡುವವನು.

(೬) ರಿಹಾಯಾಃ || 'ರಿಹ-ಕತ್ವನಾದೌ' ಇದಕ್ಕೆ 'ಪರಸ್ಯೇಕೂ'-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಯುಡಾಗಮ ಗುಣಾಭಾವ ಬಂದು ನಿಪಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಂತಪದ ರಿಪುಪದದಂತೆ ಅರ್ಥ

(೭) ತಾಯುಃ || 'ತಾಯು-ಸಂತಾನಪಾಲಯೋಃ' 'ಭಂದಸೀಣಃ' ಸೂತ್ರವಿಹಿತನಾದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಾವನಿಂದ ಎಲ್ಲವೂ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅಥವಾ ಉಪಕ್ಷಯಾರ್ಥಕ ತಸ್ಯಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಬಹುಲಗ್ರಹಣ ದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರಾವೇಶ. ಅಯುಸ್ಸಿನಿಂದ ಸ್ವೀಣನಾದವನು. ಅಪತ್ಯೇ ತಾಯವೋ ಯಥಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೨-೨)

(೮) ತಸ್ಯರಃ || 'ತತ್ಕರೋತಿ' ತದ್ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕೃಧಾತುವಿಗೆ 'ದಿವಾನಿಧಾ'(ಪಾ-ಸೂ. ೩-೨-೨೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟ್ರಪ್ರತ್ಯಯ ಗುಣ. ಪಾಪಮಾಡುವವನು. ತತ್ಪದದಿಂದ ಪ್ರಕರಣಾನುಸಾರಿ ಅರ್ಥತೋರುವುದರಿಂದ ಪಾಪವಂ ದರ್ಥ. ಜೈಯಾಕರಣರು ಶಬ್ದಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಹೇಳಿ ಸಾಮಾನ್ಯರೀತಿಯಿಂದ ವ್ಯುತ್ತಪ್ತಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ತದ್ಬಾಹುತೋಃ ಕರಪತ್ಯೋಽಪ್ಯೋರದೇವತಯೋಃ ಸುಖ'ತಲೋಪಚ್ಛ' ಎಂಬ ವಾರ್ತಕದಿಂದ ತತ್ಪದಕ್ಕೆ ಕರಪದಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸುಡಾಗಮ ತಲೋಪ. ಸಂತಾನಕರ್ಮಾರ್ಥ ತನುಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ರೂಪವೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಕದಿಯುವುದು, ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಿಕೆಯುವುದು ಕಲ್ಪನ ಕೆಲಸ. ತನುಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದಾಗ ನಲೋಪ. ತುಕ್, ಚತ್ವ ಅಥವಾ 'ತ್ವಜಿವಿಸತನಿಭ್ಯೋ ಡಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಕರ್ಮಶಬ್ದದಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೀರಿ ರುವುದರಿಂದ ಅಭಿಮತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತನೂತ್ವಜೀವ ತಸ್ಯರಾ ವನಗೂಫ (ಋ. ಸಂ. ೩-೫-೩೨-೩) ||

(೯) ವನಗೂಫ || ವನರಉ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಮ್ಯುಗ್ಯಾದಯಚ್ಛ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡುಪ್ರತ್ಯಯ, ರೆಡಾಗಮಗಳು ನಿಪಾಂತವಾಗುತ್ತವೆ. ಕಲ್ಪನು ಯಾವಾಗಲೂ ಕದಿಯಲು ವನವಾಸಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ||

(೧೦) ಹುರಶ್ಚಿ ತಾ || 'ಹೂರ್ಭಾ-ಶೌಟಿಲ್ಯೇ.' ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್. 'ಠಾಲ್ಯೋಪಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛಕಾರಲೋಪ. ಹುರ್. 'ಚಿತಿ-ಸಂಜ್ಞಾನೇ.' ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದಾಗ ಚಿತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಹುರಃ ಶೌಟಿಲ್ಯಾನ್ವಿ ಚೇತಯಂತೇ.' ಕುಟಿಲತನವನ್ನು ತಿಳಿದವನು. ಅಥವಾ ಹೃಧಾತುವಿಗೆ ವಿಕ್ವ ಬಂದಾಗ ಗುಣ. ಪೃಷೋದರಾದಿಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರಾವೇಶ. ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತರುವವರನ್ನು ಜಾತಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಅವದ್ಯತ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೂಡಿ ಹಾಕುತ್ತಾನೆ. 'ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಮ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮ್ಹಿಗೆ ಅಲುಕ್. 'ಅಪವೋಛಂಭಂತಃ ಸನತರ್ಮುರಶ್ಚಿ ತಃ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೪-೨೪-೫) ||

(೧೧) ಮುಷೀವಾನ್ || 'ಮುಷ-ಪ್ತೀಯೇ.' ಅಚ್ಚಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ರೀನಃ' ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಬೇರ್ಪ. ಮುಷೀ ಕಲ್ಪತನವೆಂದರ್ಥ. ಇದು ಉಳ್ಳವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಭಂದಸೀ ವನಿವೌ' (ವಾ. ೫-೨-೧೭೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವನಿವೌ. ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಅಪಹರಿಸುವವನು ಮುಷೀವಾನ್, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಅಪಹರಿಸುವವನು ಹುರೈತ್ ಎಂದು ಮೂಢವದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. "ಮುಷೀವಾಣಂ ಹುರೈತ್ವತಮ್" (ಬು. ಸಂ. ೧-೩-೨೪-೩) ||

(೧೨) ಮಲಿಮ್ಲಚಃ || ಮಲವುಳ್ಳವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಜ್ಯೋತ್ಸಾವಮಿಸ್ತೌ" (ಪಾ-ಸೂ-೫-೨-೧೧೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಲಿನ ಶಬ್ದವು ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಮ್ಲಚ-ಪ್ತೀಯಕರಣೇ.' ಇಗುಪಧಲಕ್ಷಣ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಲಿನಶ್ವಾಸೌ ಮ್ಲಚಶ್ಚಃ ಮಲಿಮ್ಲಚಃ. ಪೃಷೋದರಾದಿಸೂತವಾದುದರಿಂದ ನಲೋಪ.

(೧೩) ಅಘರಂಶಃ || ಅಘಪೂರ್ವಕವಾದ ಹಿಂಸಾರ್ಥಕ ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅನ್ಯೇಷ್ಟಸಿ ದ್ವೈತ್ಯತೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೦೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿಶ್ವಾದುದರಿಂದ ಓತೋಪ. ಪೃಷೋದರಾದಿಸೂತವಾದುದರಿಂದ ಅಘಃಗೆ ಹ್ರಸ್ವ, ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರ. ಅಘ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಶಂಸಧಾತುವಿಗೆ ಅಚ್ಚಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಹೊಗಳಿ ಕೊಳ್ಳುವವನು. "ಅಘರಂಶಸ್ಯ ಕಸ್ಯಚಿತ್" (ಬು. ಸಂ. ೧-೩-೨೪-೪) ||

(೧೪) ವ್ಯಕಃ || ಮುತ್ತಿಜ್ಞಾನಮದ್ವಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೩-೧೮-೪) ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಡೆಯುವವನು. "ಯೋ ನಃ ಪೂಷನ್ನಘೋ ವ್ಯಕಃ" (ಬು. ಸಂ. ೧-೩-೨೪-೨)

ಹೀಗೆ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಕಲ್ಪನ ಹೆಸರು || ೨೪ ||

ಸ್ತೇನಃ ಕಸ್ಮಾತ್ ಸಂಸ್ಪೃಶ್ಯಾನಮಿಸ್ಸಿನ್ ಪಾಪಕಮಿತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ || ೧೮ ||

ಸ್ತೇನಃ :—ಎಂದರೆ ಕಳ್ಳನು. ಇವನು ಇತರರ ಸ್ವತ್ತನ್ನು ಅಪಹರಿಸುವ ಪಾಪ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಕಳ್ಳನೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳುವರು.

ನಿರ್ಣೇತಾನ್ವರ್ಟಿತನಾಮಧೇಯಾನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ ಷಟ್ || ೧೯ ||

- (೧) ನಿಣ್ಯಮ್ (೨) ಸಪ್ತಃ (೩) ಸನುತಃ (೪) ಹಿರುಕಃ
- (೫) ಪ್ರತಿಲಚ್ಯಮ್ (೬) ಅಪೀಚ್ಯಮ್

ಇತಿ ಷಟ್ ನಿರ್ಣೇತಾನ್ವರ್ಟಿತನಾಮಧೇಯಾನಿ || ೨೫ ||

(೧) ನಿಣ್ಯಮ್ || ೧೯ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಣೇರ್ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಘ್ನಾದಯುಕ್ತ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಟಿಲೋಪ, ರೇಫಲೋಪಗಳು ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಶ್ಚಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಹೊರಗಿಲಯುಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ನಿರ್ಗತವಾದದ್ದು, ಅದಗರುವುದು. ನೃತ್ಯಸ್ಯ ನಿಣ್ಯಂ ವಿಚರಂತಾಪಃ' (ಬು. ಸಂ. ೧-೨-೩೬-೫) ||

(೨) ಸಸ್ಯಃ || ಸಮ್ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಸ್ವಧಾತುವಿಗೆ ವಿಚ್ಛ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಗುಣ. ರಸರ ವಾಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸಮಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಚನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಹೊರಗೆಹೋದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. 'ಸಸ್ಯಾರ್ಹ ಯನ್ಮರುತೋ ಗೋತನೋ ವಃ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೧೪-೪)

* (೩) ಸುನತಂ || (೪) ಹಿರುಕಾ || ಇವೆರಡು ಸ್ವರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಗಳು. 'ಸನುತ-ಧೀಹಿ ತಂ ತತಃ' (ಋ. ಸಂ. ೬-೬-೩೬-೩) 'ಯ ಇಂ ದದರ್ಶ ಹಿರುಗಿನ್ಮ ತಸ್ಮಾತ್' (ಋ. ಸಂ. ೨-೩ ೨೦-೨)

(೫) ಪ್ರತಿಚ್ಯಮ್ || (೬) ಅಪಿಚ್ಯಮ್ || ಪ್ರತಿ, ಅಪ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚಿಧಾತು ವಿಗೆ ಅಭ್ಯಾಸದಿಣಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ಯಪ್ರತ್ಯಯ, ಟಿಲೋಪಾದಿಗಳು ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರತಿಚ್ಯಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕ ಬೇಕು. 'ನಾಮ ತ್ವಪ್ಪುರಪಿಚ್ಯಮ್' (ಋ-ಸಂ-೧-೬-೬-೫) ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರಮಿಶ್ರರು ಅಪಿಪೂರ್ವವಾದ ಅಂಚು ಧಾತುವಿಗೆ 'ಮತ್ಪ್ರಕಾದಧ್ಯಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಬಂದಾಗ 'ಭವೇ ಭಂದಮಿ' (ಪಾ-ಸೂ-೪-೪-೧೧೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಅಚಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂಚುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದಾಗ 'ಚೌ' (ಪಾ-ಸೂ-೬-೩-೧೩೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಅಪಿಚ್ಯ ಅಂದರೆ ಅಪ್ರಕಾರವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ||

ಹೀಗೆ ಆರು ನಿರ್ಣೀತ ಅಂತರ್ಹಿತನಾಮಗಳು || ೨೫ ||

ನಿರ್ಣೀತಂ ಕಸ್ಯಾದ್ನಿರ್ಣೀತಂ ಭವತಿ ||೨೦ ||

ನಿರ್ಣೀತಂ ಎಂದರೆ ನಿಶ್ಚಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ದೂರನಾಮಾನ್ಯುತ್ಪರಾಣ ಪಂಚ || ೨೧ ||

ಮುಂದಿನ ಈ ಐದು ದೂರಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪದಗಳು. ||

(೧) ಆಕೇ (೨) ಪರಾಕೇ (೩) ಪರಾಚ್ಯೇ (೪) ಆಲೇ
(೫) ಪರಾವತ

ಇತಿ ಪಂಚ ದೂರನಾಮಾನಿ | ೨೬ |

(೧) ಆಕೇ. (೨) ಪರಾಕೇ || ಇನ್-ಗತೌ. ಧಾತುವಿಗೆ ಅಪ್, ಪರಾ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಪಿನಾಕಾದಯಕ್ತೆ' [ಋ-೪-೧೫] ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುಲೋಪ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಅಪ್, ಪರಾಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ಕೃಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಸ್ಯೇಸ್ಯಪಿ ವ್ಯಕ್ತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ.

ಸಂಕಲಿತವಾದಂತಿರುವುದು. ಅಕ್ಕೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು. 'ಕ್ಷಯಂತಾನ್ಯು ರಜಸಃ ಪರಾಕ್ಲೇ'
[ಋ. ಸಂ. ೫-೬-೨೫-೫]

(೩) ಪರಾಚ್ಯಃ || ನೀಚ್ಯಃ ಎಂಬುದೇ ಪರಾಚ್ಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರವಿಶ್ವರ ಸೂತ್ರ.
ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು. ||

(೪) ಅರೇ || ಇದು ಅವ್ಯಯ. ' ನ ಹಿ ತ್ವದಾರೇ ನಿಮಿಷಶ್ಚ ನೇಶೇಃ (ಋ.ಸಂ.೨-೬-೧೦-೧) ||

(೫) ಪರಾವತಃ || ಈರ ಧಾತು ಅಥವಾ ಗತ್ಯರ್ಥಕ ವಹ ಧಾತು ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಸಾಧನರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಅಥವಾ
ಪರಾ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ' ಉಪಸರ್ಗಾಚ್ಯಂದಸಿ ಧಾತ್ಯರ್ಥೇ ' (ಪ್ರಾ-ಸೂ-೫-೧-೧೧೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವತಿ
ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಭಿಮತರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಹೋವಂತೆ
ಮುಗಿಯದಿರುವುದು. ' ಪರಾವತಂ ಪರಮಾಂ ಗನ್ತವಾ ಉ ' (ಋ-ಸಂ-೮-೫-೩-೪) ||

ಹೀಗೆ ಐದು ದೂರನಾಮಗಳು || ೨೬ ||

ದೂರಂ ಕಸ್ಮಾದ್ ದ್ರುತಂ ಭವತಿ ದುರಯಂ ವಾ || ೨೭ ||

ದೂರ ಎಂದಾದು ಹೇಗೆ? ದಾರ ದೊಡ್ಡದಾದುದರಿಂದ ನಡೆದಂತೆ ಮುಂದೆ ಓಡಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ, ಅಥವಾ
ದುಃಖದಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ದೂರವೆಂದಾಗಿದೆ.

ಪುರಾಣಾನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ ಷಟ್ || ೨೮ ||

ಮುಂದಿನ ಆರು ಪದಗಳು ಪುರಾಣಾನಾಮಗಳು

[೧] ಪ್ರತ್ಯಮ್ [೨] ಪ್ರದಿವಃ [೩] ಪ್ರವಯಾಃ [೪] ಸನೇಮಿ
[೫] ಪೂರ್ವ್ಯಮ್ [೬] ಅಹ್ನಾಯ

ಇತಿ ಷಟ್ಪುರಾಣಾನಾಮಾನಿ || ೨೯ ||

(೧) ಪ್ರತ್ಯಮ್ || ' ನಕ್ಷ ಪುರಾಣೇ ಪ್ರಾತ್ ' (ಪಾ-ಸೂ-೫-೪-೨೫-ವಾ.) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುರಾಣಾರ್ಥ
ಕೊಡುವ ಪ್ರಶ್ನಕ್ಕೆ ನಕ್ಷತ್ರಯ. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ-ತನ್. ಪ್ರತ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ' ತಂ ಪ್ರತ್ಯಥಾ ಪೂರ್ವಥಾ
ವಿಶ್ವರ್ಥೇಮಥಾ ' (ಋ-ಸಂ-೪-೨-೨೩-೧)

(೨) ಪ್ರದಿವಃ || ' ಯದೀಮನು ಪ್ರದಿವಃ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುಲಿಂಗದ್ವಿವಚನಾಂತವಾಗಿಯೂ, ' ಕ್ವತ್ರಂ ರಾಜಾನಾ
ಪ್ರದಿವಃ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀಕವಚನಾಂತವಾಗಿಯೂ, ' ಇಂದ್ರಾಯ ಸೋಮಾಃ ಪ್ರದಿವಃ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚ
ನಾಂತವಾಗಿಯೂ, ಶ್ರುತನಾದುದರಿಂದ ಇದು ಸಕಾರಾಂತವಾದ ಅವ್ಯಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ' ಪ್ರಗತಾನಿ ದಿನಾನ್ಯಸ್ಯ
ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪೃಷೋದರಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ. ನಿಗಮದಲ್ಲಿ ವಚನವ್ಯತ್ಯಯವನ್ನೆಂಬುವ
ಬೇಕು.

(೩) ಪ್ರವಯಾಃ || 'ಪ್ರಗತಂ ವಯಂ ಯಸ್ಯ ಬಹುಕಾಲಕಳಿದದ್ಧು ಪುರಾಣ.

(೪) ಸನೇಮಿ || ಇದು ಪುರಾಣಾರ್ಥಕೊಡುವ ಅವ್ಯಯ. ' ಸನೇಮಿ ಸಖ್ಯಂ ಸ್ವಪಸ್ಯಮಾನಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೨-೪)

(೫) ಪೂರ್ವ್ಯಮ್ || ' ಪೂರ್ವ-ಪೂರಣೇ ' (ಭ್ರಾ-ಪ) ಪಚಾದಿಗಣಪತಿತನಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ಚಾಪ್ರತ್ಯಯ ವಯೋಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ಪೂರ್ಣಮಾಡಿರುವುದು. ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ್ದು ಪೂರ್ವ್ಯ ' ಭವೇ ಭಂದಸಿ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ ಪೂರ್ವಕರಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಪೂರ್ವ್ಯಃ ಕೃತಮಿನಯೌ ಚ (ಮಾ-ಸೂ-೪-೪-೧೩೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೂರ್ವ್ಯಂ ಹೋತರಸ್ಯ ನಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೨೦-೫) |

(೬) ಅಹ್ನಾಯ || ಇದು ಪುರಾಣಾರ್ಥಕಾವ್ಯಯ. ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ಆರು ಪುರಾಣನಾಮಗಳು ||೨೭||

ಪುರಾಣಂ ಕಸ್ಮಾತ್ ಪುರಾ ನವಂ ಭವತಿ || ೨೪ ||

ಪುರಾಣವೆಂದು ಹೇಗಾಗಿದೆ? ಹಿಂದೆ ಹೊಸದಾಗಿರುವುದು. ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಸತಾದದ್ದು.

ನವನಾಮಾನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ ಷಳೇವ ||೨೫||

ಮುಂದಿನ ಈ ಆರು ಹೊಸದು ಎಂಬರ್ಥ ಹೇಳುವ ಪದಗಳು ||

[೨] ನವಮ್ [೨] ನೂತ್ನಮ್ [೪] ನವ್ಯಮ್ [೫] ಇದಾ [೬] ಇದಾನೀಮ್ |

ಇತಿ ಷಡೇವ ನವನಾಮಾನಿ ||೨೬||

(೧) ನವಮ್ || ' ಣಿ-ಸ್ತುತೌ ' ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ನತ್ವ ' ಮೂದೋರಪ್ ' (ಪಾ-ಸೂ ೩-೩-೫೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ರತ್ಯಯ ಗುಣ. ಅನಾವೇಶ ಈಗತಾನೇಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ರಮಣೀಯನಾದುದರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದು ನೂತನ ವಾದುದು. " ನವೇನ ಪೂರ್ವಂ ದಯಮಾನಾಸ್ಯ "

(೨) ನೂತ್ನಮ್ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುಮಿಗೆ ' ರಾಸ್ತಾಸಾಸ್ತಾನ್-' (ಉ-೨-೧೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪ್ರತ್ಯಯ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ: ಅರ್ಥ. ನೂಯತೇ " ನೂತ್ನಾ ಇದಿಂದ್ರ ತೇ ವಯಮೂತೀ " (ಋ. ಸ. ೬-೨-೨-೨)

(೩) ನೂತನಮ್ || ನವಪದಕ್ಕೆ ನೂ ಅದೇಶ ' ತ್ವಪ್ತನಪ್ರಖ್ಯಾತ್ ವಕ್ತವ್ಯಾಃ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ತನಪ್ರತ್ಯಯ. ಹೊಸತಾದುದು. ಈಜ್ಯೋ ನೂತನ ನೈರುತ (ಋಂ.ಸ. ೧-೧-೧-೩)

(೪) ನವ್ಯಮ್ || ನವಮೇವ ನವ್ಯಮ್. ' ಶಾಖಾದಿಭ್ಯೋ ಯತ್ ' (ಪಾ-ಸೂ-೫-೩-೧೧೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ ನುಠಾತುಮಿಗೆ ' ಅಚೋ ಯತ್ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಗುಣ.

‘ ವಾಂಕೋ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವಾದೇಶ. ‘ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸ್ತೋಮ ಜನಯಾಮಿ ನವ್ಯಮ್ ’ (ಋ-ಸಂ-೧-೭-೨೮-೨)

(೫) ಇದಾ || ‘ತಯೋರ್ದಾಹಲಾ ಚ ಛಂದಸಿ ’ (ಪ್ರಾ-ಸೂ-೫-೩-೨೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಂ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸಪ್ತಮೀ ಬಂದಾಗ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತದಮೇಲೆ ದಾಪ್ರತ್ಯಯ. ‘ ಇದಾ ಹಿ ವ ಉಪಸ್ತುತಿವ್ ’ (ಋ-ಸಂ-೬-೨-೩೩-೧) ||

(೬) ಇದಾನೀಮ್ || ‘ದಾನೀಇ’ (ಪ್ರಾ-ಸ್ಥ-೫-೩-೧೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಇದಂಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಾನೀಂ ಪ್ರತ್ಯಯ ‘ ಇದಾನೀಮಹ್ನ ಉಪವಾಚ್ಯೋ ನೈ ಭಿಃ ’ (ಋ. ಸಂ ೩-೨-೫-೧)

ಹೀಗೆ ಆರು (ನವ) ಹೊಸದು ಎಂಬರ್ಥಕೊಡುವ ಶಬ್ದಗಳು || ೨೮ ||

ನವಂ ಕಸ್ಮಾದಾನೀತಂ ಭವತಿ ||೨೬|| ||೧೯||

ನವ ಹೇಗಾಗಿದೆ ? ಆ = ಈಗ ತಾನೇ ನೀತಂ = ಹೊಂದಿದ್ದು. ಈಗ ತಾನೇ ನಿರ್ಮಿತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಹವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ವಿಶೇಷ್ಯಾಧೀನ ಲಿಂಗವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ||

ಇತ್ಯೇಕೋನನಿಂತಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ದ್ವಿಶ ಉತ್ತರಾಣಿ ನಾಮಾನಿ ಪ್ರಪಿತ್ತೇಭೀಕ ಇತ್ಯಾಸನ್ನಸ್ಯ ಪ್ರಪಿತ್ತೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇಭೀಕೇಭ್ಯಕ್ತೇ | ಆಪಿತ್ತೇ ನಃ ಪ್ರಪಿತ್ತೇ ತುಯಿ ಮಾ ಗಹಿ | ಅಭೀಕೇ ಚಿದು ಲೋಕಕೃದಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೌ ಭವತಃ | ದಭ್ರಮರ್ಭಕಮಿತ್ಯಲ್ಪಸ್ಯ | ದಭ್ರಂ ದಭೋತೇಃ ಸುದಮ್ಭಂ ಭವತ್ಯರ್ಭಕಮವಹತಂ ಭವತಿ ಉಪೋಪ ಮೇ ಪರಾ ಮೃಶ ಮಾ ಮೇ ದಭ್ರಾಣಿ ಮನ್ಯಥಾಃ | ನಮೋ ಮಹದ್ಭೃತ್ಯೈ ನಮೋ ಅರ್ಭಕೇಭ್ಯ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೌ ಭವತಃ | ತಿರಃ ಸತ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ತಿರಪ್ತೀರ್ಣಂ

భవతి సతః సంస్కృతం భవతి తిరస్త్విదయయా పరివత్త్రియాత-
 మదాభ్యా | పాత్రేవ భిన్నన్ సత ఏతి రక్షస్ ఇత్యపి నిగమౌ
 భవతః | త్వో నేమ ఇత్యర్ధస్య త్వోఽవతతో నేమోఽ-
 వతీఽనోఽర్ధం యతేఽపి పరితాద్వారయతేఽవా స్యాదుద్ధృతం
 భవత్యేఽఽనోఽర్ధం స్యాద్ధృతమో విభాగః పీయతి త్వో
 అను త్వో గృణాత్ | నేమో దేవా నేమోఽసురా ఇత్యపి
 నిగమౌ భవతః | ఋక్సాః స్పృభిరితి నక్షత్రాణాం నక్షత్రాణీ
 నక్షత్రేఽఽగతికర్మణా నేమాని క్షత్రాణీతి ఛ బ్రాహ్మణమృక్సా
 లుదిఽఽగతినివ ఖ్యాయంతే . స్పృభిఽఽగతినివ ఖ్యాయంతే |
 అమీ య ఋక్సా నిఽఽగతి ఛ లుక్సా | వశ్యన్వో ద్యామివ
 స్పృభిరిత్యపి నిగమౌ భవతః | వమీభిరువఽఽగతి
 సీమికానాం వమ్యో వమనాత్ సీమికా స్యమనాదువఽఽ-
 గతి లువఽఽగతిః | యదత్ప్యవఽఽగతి యద్వమ్యో
 అతిసర్వతీత్యపి నిగమో భవత్యోఽర్ధం కృదరమిత్యావపన
 స్యోఽర్ధం ముదిఽఽగతి భవత్యోఽర్ధం దిఽఽగతి వా | తమూఽర్ధం
 న పృణతా యవేనేత్యపి నిగమో భవతి | తమూఽర్ధం మివ
 పృణయతి యవేన కృతదరం కృదరం భవతి సమిద్వో అఽఽగతి
 కృదరం మతీనామిత్యపి నిగమో భవతి || ౨౦ ||

ద్విశ లుక్తరాణీ నామాని షడ్వింశతిః || ౧ ||

సృష్టివియంద ననానుదవరగి ఓందభక్తి అనేక నామగలు డేళవె. ఈగ 'ప్రపిత్యే అభిఽఽగతి—' అందు
 ఆరంభి ' ద్యావాసృష్టివి—' నామదవరగి ఓందోందకృతి ఎరఽఽగతి నామగలు వాఽఽగతిగతుత్తవె.

[౧] పుపిత్యే . [౨] అభిఽఽగతి [౩] దభ్రమో [౪] అభ్రకమో
 [౫] తిఽఽగతి [౬] సతః [౭] త్యః [౮] నేమః [౯] ఋక్సాః

[೧೦] ಸ್ತುಭಿಃ [೧೧] ವಮ್ರೀಭಿಃ [೧೨] ಉಪಜಿಹ್ವಿಕಾ
 [೧೩] ಊರ್ಧರಮ್ [೧೪] ಕೃದರಮ್ [೧೫] ರಂಭಃ
 [೧೬] ಪಿನ್ಯಾಕಮ್ [೧೭] ಮೇನಾ [೧೮] ಗ್ನಾಃ [೧೯] ಶೇಪಃ
 [೨೦] ವೈತಸಃ [೨೧] ಆಯಾ [೨೨] ಏನಾ [೨೩] ಸಿವಕ್ತು
 [೨೪] ಸಚತೇ [೨೫] ಭ್ಯಸತೇ [೨೬] ರೇಜತೇ

ಇತಿ ಷಷ್ಠಾಂಶತೀರ್ಥಶ ಉತ್ತರಾಣಿ ನಾಮಾನಿ || ೨೯ ||

ಇವು ಭಾಷ್ಯಕಾರರಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿವೆ.—

(೧) ಪ್ರಪಿತ್ತೇ || (೨) ಅಭೀಕೇ || ಇವೆರಡೂ ಹತ್ತಿರವಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಪ್ರಪೂರ್ವಕವಾದ ಆಪ್‌ಧಾತು ವಿಗೆ ಕ್ರಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಪ್ರಾಪ್ತ ಎಂದಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಪಿತ್ತಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ' ಇತ್ಯನಾದಯೋನಸ್ತೇಘ್ರೋಸಿ ದ್ಯತ್ಯಂತೇ ' ವಚನದಿಂದ ಆಪ್‌ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ಯನ'ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪಿತ್ತಪದಕ್ಕೆ ಅಸನ್ನ = ಹತ್ತಿರ ವೆಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃಷ್ಟದೇಶಕಾಲಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಪ್ರಪಿತ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಭೀಕೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಭಿ ಉಪಸರ್ಗ, ' ಅಲೀಕಾದಯಶ್ಚ ' (ಉ-೪-೨೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂಚುಧಾತುವಿಗೆ ಈಕನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುಲೋಪ ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸನ್ನವೆಂದೇ ಅರ್ಥ. ಉಪಸರ್ಗಹಿತವಾಗಿ ಸಪ್ರಮ್ಯಂತವಾಗಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಹಾಗೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಅಪಿತ್ತೇನಃ ಪ್ರಪಿತ್ತೇ ತೂಯ ಮಾಗಹಿ (ಋ. ಸಂ. ೫-೭-೩೦-೩) " ಅಭೀಕೇ ಚಿದು ಲೋಕಕೃತ್ " (ಋ. ಸಂ. ೮-೭-೨೧-೧)

(೩) ದಭ್ರಮ್ || (೪) ಅರ್ಭಕಮ್ || ಇವೆರಡೂ ಅಲ್ಪನಾಮಗಳು. ವಧಾರ್ಥಕ ದನ್‌ಧಾತುವಿಗೆ. 'ಸ್ಮಾಯಿತಚಚ್ಚ' (ಉ. ೨-೧೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಕ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅನಿತಿತಾಂ—' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಲ್ಪನಾದುದರಿಂದ ಸುಲಭವಾಗಿ ಭೇದಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದೆಂದರ್ಥ. ಹರಣಾರ್ಥಕ ಹೃಧಾತುವಿಗೆ 'ಅರ್ಭಕಂ ಚ ಪೃಥುಕಪಾಕಾ ವಯುಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ, ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರ, ಗುಣ, ರ ಪರವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಆಕಾರ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ನ್ಯೂನಪರಮಾಣುವುಳ್ಳದ್ದೆಂದರ್ಥ. "ಮಾ ಮೇ ದಧಾಣಿ ಮನ್ಯಥಾ" (ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೧೧-೭) "ನಮೋ ಮಹದ್ಭ್ಯೋ ನಮೋ ಅರ್ಭಕೇಭ್ಯೋ" (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೨೪-೩) ||

(೫) ತಿರಃ || (೬) ಸತಃ || ಪ್ರಾಪ್ತ = ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ಎಂಬರ್ಥ ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಅಪ್ರಾಪ್ತದ ಹೆಸರೆಂದೂ ಕೆಲವರ ಮತ. ತ್ಯಾಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಬಂದಾಗ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಗುಣದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶ. ದಾಟಿಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ಪ್ರಾಪ್ತ, ಅಗತವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಸ್ಯಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಬಂದಾಗ ರೇಫಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರಸಂಸಲ್ಪಟ್ಟಿದು ಎಂದರ್ಥ. ಸ್ಯಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಬಂದಾಗ ರೇಫಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರಸಂಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. "ತಿರಶ್ಚಿದಯಯಾ ಪರಿ" (ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೧೬-೨) "ಸಾತ್ರೇವಭಿನ್ನನ್ ಪ್ಲತ ವಿತಿ ರಕ್ಷಸಃ" (ಋ. ಸಂ. ೫-೭-೯-೧)

(೭) ಶ್ಲೋಕ || (೮) ನೇಮಃ || ಅರ್ಥದ ಹೆಸರು. ಸೂಯಾಗ ಎರಡುಮಾಡಿರು ವ ಅರ್ಥ. 'ಶ್ಲೋಕ' ಸಮುದಾಯದಿಂದ ಬೇರೆಯಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ತನ್ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾವರ್ಣದ (ಆ) ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಯಜಾದೇಶ. ತ್ವನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ವಿವರ್ಗವೆಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯಭಾಷ್ಯ. ' ಸರ್ವನಿತ್ಯಪ್ರಸಿಂಪ್ತ' (ಉ.೧-೧೫೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಟಿಲೋಪಗಳು ಬಂದು ತ್ವ ಎಂದು ನಿವಾತವಾಗಿದೆ.

ನೇಮಶಬ್ದ ಅನ್ನನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಸರ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಸಮುದಾಯದಿಂದ ಬೇರೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೆಂದರ್ಥ. 'ಪೀಯತಿ ತ್ವೋ ಅನುತ್ವೋ ಗೃಣಾತಿ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೧೬-೨) 'ಪ್ರ ನೇಮಸ್ವಿನ್ ವದ್ಯತೇ ಸೋಮೋ ಅಂತಃ' (ಋ. ಸಂ. ೮.೧-೬-೫)

[೯] ಬುಕ್ವಾಃ || [೧೦] ಸ್ತೃಭಿಃ || ಇವು ನಕ್ಷತ್ರನಾಮಗಳು. 'ಮುಷ-ಗತಾ' [ತು-ಪ] ಇದಕ್ಕೆ 'ಇಗುಸಧಾತ್ ಕಿತಾ' [ಉ-೪-೧೦೬] ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿದಿನಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉತ್‌ಉಪಸರ್ಗ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಧಾತುವೇ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದರ್ಥ. 'ಸ್ತೃಷ್ಣ-ಅಜ್ಞಾದನೇ' ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಔಷಾದಿಕ ಕ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವಿದ್ದರೂ ತುಗಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸುಪ್ತಿ ನಿಷ್ಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದರ್ಥ. 'ಅಮೀ ಯ ಬುಕ್ವಾಃ ನಿಹಿತಾ ಸ ಉಚ್ಛಾ' [ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೧೪-೫] "ಪಶ್ಯಂತೀ ದ್ಯಾಮಿವ ಸ್ತೃಭಿಃ" [ಋ. ಸಂ. ೩-೫-೬-೩] ||

[೧೧] ವಮ್ನೀಭಿಃ || [೧೨] ಉಪಜಿಹ್ವಿಕಾಃ || ಇವೆರಡೂ ಇರುವೆಗಳ ಹೆಸರು. ವಮ್ನಶಬ್ದ ಹ್ರಸ್ವನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೩-೩-೬) ನೀರನ್ನು ಕಕ್ಕೆ ವಸ್ತುವನ್ನು ಮೃದುವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಇದು ಸ್ತ್ರೀಪುಲ್ಲಿಂಗವೆರಡರಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಜಾತಿವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ "ಜಾತೀರಶ್ಚೀ-ಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಾಃ. ತ್ವತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಛಾಧಾತುವಿಗೆ 'ಶೀವಯುಕ್ತಜಹ್ವಾ' (ಉ.೧-೧೫೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿವಾತವಾಗಿದೆ. ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುವಾಗ ಕನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. 'ಕೇಣಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ಉಪಜಿಹ್ವಿಕಾ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಳಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ಇರುವೆಗಳಿಗೆ ಛಾತ್ರೀಂದ್ರಿಯ ಪಟುವಾದುದರಿಂದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಮೂಸು ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ. ನೀರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದರ್ಥ. "ಯದಪ್ಪೂಪಜಿಹ್ವಿಕಾ ಯದ್ಯಮೋ ಅತಿಶರ್ಪತಿ" [ಋ. ಸಂ. ೩-೬-೧೨-೬] ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಕ್ಕೆ "ವಮ್ನೀಭಿಃ ಪುತ್ರನುಗುವೋ ಅದಾನಮಾ" (ಋ. ಸಂ. ೩-೬-೨೪) ||

[೧೩] ಊರ್ಧರವಾಃ || [೧೪] ಕೃದರವಾಃ || ಇವೆರಡೂ ವಂದರಿಗೆ (ಜರಿದಿ) ಹೆಸರು. ಉತ್ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕವಾದ ವಿದಾರಣಾರ್ಥಕ ದ್ವ್ಯಧಾತುವಿಗೆ, ಅಥವಾ ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಈರಧಾತುವಿಗೆ ಅಪ್ರತ್ಯಯ. ಗುಣ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತೂತಾಗಿ ಸುತಲೂ ಎತ್ತರವಾದದ್ದು. ಕೃದರವೆಂಬುದು ಗೃಹನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೩-೪-೨) ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ತೂತುಕುದ್ದು. 'ತಮೂರ್ಧರಂ ನ ಪೃಣತಾ ಯವೇನ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೬-೧೪-೫) "ಸಮಿದ್ಯೋ ಅಜ್ಞಾನ್ ಕೃದರಂ ಮತೀನಾಮಾ" (ಯ-ವಾ-ಸಂ-೨೯-೧)

(೧೫) ರಂಭಃ || (೧೬) ಪಿನಾಕಮ್ || ಇವು ದಂಡದ ಹೆಸರು. 'ರಂಭ-ರಾಭ್ಯೋ' (ಭ್ರಾ.೮) ಇಲ್ಲಿ ಅಲಂಬನಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೌಷ್. 'ರಂಭೇರಶಬ್ದಲಿಖೀಃ' (ಪಾ.ಸೂ.೭-೧-೬೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಅವಲಂಬನೆಗೋಸ್ಕರ ಅಶ್ವಯಜುಷ್ಯಕುವು ದಂಡ. ಉದಾ:—ಆ ತ್ವಾ ರಂಭಂತ ಜಿವ್ಯಯಃ' (ಋ.ಸಂ.೬-೩-೪೫.೫) ಪಿನಾಕಮ್. ಪಿಷ.ಸಂಚೂರ್ಣನೇ. ಧಾತು. 'ಪಿನಾಕಾದಯಶ್ಚ' (ಉ.೪-೧೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕೃಪ್ಯಯ, ಪಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ, ಗುಣಾಧಾವು ಏವಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಾನೆ. ದಂಡಾಕಾರವಾದ ಬಿಲ್ಲೂ ಪಿನಾಕವಾಗುತ್ತದೆ. ರೂಢಿಯಿಂದ ಮಹಾವೇನ ಬಿಲ್ಲಿಗೇ ಪಿನಾಕವೆಂದು ಹೆಸರು. ಉದಾ:—ಅವತತಧನ್ವಾ ಪಿನಾಕವತ: ಕೃತ್ತಿನಾಸಾ: (ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೩-೬)||

(೧೭) ಮೇನಾ (೧೮) ಗ್ನಾ: || ಇವೆರಡು ಸ್ತ್ರೀಯರ ಹೆಸರು. ಇವೆರಡೂ ವಾಙ್ಮಾನದಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೧-೧೪,೪೦.) ಪತ್ನಿಮಾವ,ಅತ್ತೆ ಮುಂತಾದವರು ಇವರಿಗೆ ಪೂಜ್ಯರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ, ಅಲಂಕಾರಯೋಗ್ಯರು. ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಬಯಸುವವರು ಇವರನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾರೆ. ಉದಾ:—ಅಮೇನಾಂಕ್ಷಿಜ್ಜ ನಿವತ ಕ್ಷೃಕರ್ಥ. (ಋ.ಸಂ.೪-೧-೦೯.೨.) 'ಗ್ನಾಸ್ತಾಸ್ತೃಕ್ಯನ್ಯಂ ತಪಸೋಲತಸ್ತತ' (ಶಾ.ಬ್ರಾ)

(೧೯) ಶೇಪ: (೨೦) ವೈತಸ: || ಪುರುಷಜನನಾಗದ ಹೆಸರು. ಶೇಪ: ಸಪಥಾತುವಿಗೆ ಅಸುನಾಬಂದಾಗ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರಾದೇಶ. ಇದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯ ಇಂದ್ರಿಯವು ಮುಟ್ಟಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸ್ವರ್ತನಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟಾನಂದಲಕ್ಷಣವಾದ ಸ್ತ್ರೀಸುಖವೆಂದರ್ಥ. ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯ ಸ್ವರ್ತಮಾತ್ರವುಳ್ಳದ್ದು ಶೇಪವೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಆಗ ಅದು ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಪದ. ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೌಷ್ ಬಂದಾಗ ಶತ್ಯ. ಕೆಲವರು ಶೀಘ್ರಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನಾ ಹೇಳಿ ಬಹುಕಷ್ಟದಿಂದ ಈರೂಪವನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅರ್ಥಸಾಮಂಜಸ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ' ಅವಶ್ಯೋಸ್ಕರ ಸ್ವರ್ತಾರ್ಥಕ ಸಪಥಾತು ಹೇಳಿರುವುದು. ಕೆಲವರೂಪ ನಿಪ್ಪತ್ತಿಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ. ಅರ್ಥಸಾಮಂಜಸ್ಯವನ್ನು ನೋಡಬೇಕೆಂದು ಧಾತ್ಯ ದ್ವಿ ಹೇಳಿದೆ. 'ವೈತಸಃ' ಎ ಉಪಸರ್ಗ. 'ತಸು-ಉಪಕ್ಷಯೇ' (ದಿ.೮) ಪಚಾದಿಗಣಶತವಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ಚಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿತಸಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಗಣಶತವಾದುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಪ್ರತ್ಯಯ. ಣೆತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ-ಸಂಘೋಗಕಾಲಕ್ಕೆಂತ ಮೊದಲು ಕ್ಷೀಣವಾಗಿರುವುದು. ಅಥವಾ ಎ ಎಂಬುದು ಪ್ರತೀಧಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. 'ನ ತಸ್ಯತಿ' ಸೇತನಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಕ್ಷೀಣವಾಗಿದಿರುವೆಂದರ್ಥ. 'ಯಸ್ಯಾನುಷನ್ತಃ ಪ್ರಥರಾಮ ಶೇಪವನ್' (ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೨೭.೨) 'ತ್ರಿಃ ಸ್ಮ ಮಾತುಃ ಶ್ಲಥಯೋ ವೈತಸೇನ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೫-೧-೫)

(೨೧) ಅಯಾ (೨೨) ಏನಾ || ಇವು ಉಪದೇಶದ ಹೆಸರು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ಉಪದೇಶ. ಇವು ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಅನಯಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಲೋಪ ಬಂದ ಅಯಾ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಉದಾ :- ಅಯಾ ತೇ ಅಗ್ನೇ ಸಮಿಧಾ ವಿಧೇಮು (ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೨೫-೫) ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ. ಏನಾ. ದ್ವಿತೀಯಾಬಿ ಸ್ತ್ರೀನಃ (ಪಾ.ಸೂ.೨-೪-೩೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏನಾವೇಶ. ತೃತೀಯಾ ಏಕನಚನಕ್ಕೆ 'ಸುಖಾಂಸುಲಕ್'—ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಏನಾ ವೋ ಅಗ್ನಿಸ್ತಮಸಾ (ಋ. ಸಂ.೫-೨-೨೧) ಇಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ. 'ಏನಾ ಪತ್ಯಾ ತನ್ಯಂ ಸಂಸ್ಥಜಸ್ತ' (ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೨೫-೨) ಇಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗ

(೨೩) ಸಿಷಕ್ತು (೨೪) ಸಚತೇ || ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸೇವಾ ಕರ್ತೃವಿನ ಹೆಸರು, ನಿರೂಪಕರರು ಧಾತ್ವರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಹೇಳುವುದರಿಂದ (ಭಾವಪ್ರದಾನಮಾಖ್ಯಾತಂ) ಇವು ಸೇವಾರ್ಥಕ ಧಾತುಗಳು. ಅಖ್ಯಾತವೆಂದರೆ ತಿಳಿಂತ. ಅದರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಧಾತ್ವರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥ ಅಪ್ರಧಾನ. ' ಸಚ-ಸಮನಾಗಿಯೇ , ಭ್ರಾಹ್ಮಿ ಸ್ವರೀತ್ ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸೇವಾರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಲೋಟ್ ತಿಪ್-ಶಪ್ ' ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಒಗೆಗೆ ಲ್ಲ ಅದ(ಶ ಭಂದಸವಂದದಿಂದ ಆಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ ಲ್ಲವಿಮಿತ್ರವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಉದಾ ಸೇನಃ ಸಿಷಕ್ತು ಯಸ್ತುಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೩೪-೨) ಸಚಸ್ತಾನಃ ಸ್ವಸ್ತಯೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೨-೪) ||

೫-೧-೮-೪

(೨೫) ಭ್ಯಸತೇ (೨೬) ರೇಜತೇ || ಭಯ, ವೇಷನ (ನಡುಗುವುದು) ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಭ್ಯಸಧಾತು ಹೇಳಿದೆ. ರೇಜತೇ ಎಂಬುದು ಕೇವಲ ನಿರೂಪಕವಿಧವಾದಧಾತು. ಇದೂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಉದಾ-ಯಸ್ಯ ಶುಷ್ಕಾದ್ರೋದಸೀ ಅಭ್ಯಸೇತಾನಾಂ (ಋಸಂ. ೨.೬-೨-೧) ರೇಜತೇ ಅಗ್ನೇ ಪೃಥಿವೀ ಮುಖೇಭ್ಯಃ (ಋ. ಸಂ.

ಹೀಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಒಂದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ನಾಮಗಳು || ೨೯ ||

ಪ್ರತಿಪತ್ತೇಽಭೀಕ ಇತ್ಯಾಸನ್ಯಸ್ಯ , ಪ್ರತಿಪತ್ತೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ | ಅಭೀಕೇಽಭ್ಯಕ್ತೇ
 “ ಅಪಿತ್ವೇ ನಃ ಪ್ರತಿಪತ್ತೇ ತೂಯಮಾಗಹಿ || ” “ ಅಭೀಕೇಚಿದು
 ಲೋಕಕೃತ್ ” || ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮಾ ಭವತಃ ||೨||

ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿಪತ್ತೇ ಅಭೀಕೇ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳು. ಪ್ರತಿಪತ್ತೇ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ, ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಎಂದೂ (Arrived of) ಅಭೀಕೆ ಎಂದರೆ ಸಮೀಪಿಸಿದ ಎಂದೂ (Approached) ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಪಿತ್ವೇ, ಪ್ರತಿಪತ್ತೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಬರುವ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ—

ಯಥಾ ಗೌರೋ ಅಪಾ ಕೃತಂ ತೃಷ್ಯನ್ನೇತ್ಯನೇರಿಣಂ |

ಅಪಿತ್ವೇ ನಃ ಪ್ರತಿಪತ್ತೇ ತೂಯಮಾಗಹಿ ಕನ್ಯೇಷು ಸು ಸಚಾ ಪಿಬ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೫-೪-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು :—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಗೌರಮೃಗವು ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದ ಬಳಲಿ ಉದಕಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ ಸರೋವರ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿ ಬೇಗ ಹೋಗಿ ಸೇರುವುದೋ ಅದೇ ಪ್ರಕಾರ (ನಮ್ಮೊಡನೆ) ಕಣ್ಣರೊಡನೆ ನಿನ್ನ ಬಂಧುತ್ತವು ಸ್ಥಿರವಾದಾಗ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ತೀಳುವಾಗ ದಯಮಾಡು. ಕಣ್ಣರೊಡನೆ ತ್ವನ್ನೆ ರಾದ ನಮ್ಮಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮವನ್ನೂ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪಾನಮಾಡು.

ಅಧಿಕೇ—ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ—

ಶ್ಲೋಷ್ಯಸ್ಯೈ ಪುರೋರಥಮಿಂದ್ರಾಯ ತೂಷಮರ್ಚತ |
ಅಧಿಕೇಚಿದು ಲೋಕಕೃತ್ಸಂಗೇ ಸಮತ್ಸು ವೃತ್ರಹಾಸ್ಯಾಕಂ ಬೋಧಿ ಚೋದಿತಾ ನಭಂತಾಮನ್ಯ-
ಕೇಷಾಂ ಜ್ಯಾಕಾ ಅಧಿಧನ್ವಸು ||

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಸಮೀಹಿಸಿದ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದಭ್ರಮರ್ಭಕಮಿತ್ಯಲ್ಪಸ್ಯ ದಭ್ರಂ ದಭ್ಯೋತೇಃ ಸುದಮ್ಭಂ ಭವತಿ ||
ಅರ್ಭಕಮವದಕೃತಂ ಭವತಿ | “ ಉಪೋಪ ಮೇ ಪರಾಮೃಶ ಮಾ
ಮೇ ದಭ್ರಾಣಿ ಮನ್ಯಥಾಃ ” || “ ನಮೋ ಮಹದ್ಭ್ಯೋ ನಮೋ
ಅರ್ಭಕೇಭ್ಯಃ ” || ಇತಪಿ ನಿಗಮೌ ಭವತಃ ||೩||

ದಭ್ರಂ, ಅರ್ಭಕಂ, ಇವೆರಡು ಅಲ್ಪನಾಮಗಳು. ಹಿಂಸಾರ್ಥಕ ದಂಭು ಧಾತುವಿನಿಂದ ದಭ್ರ ಪದವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಪ
ವಾದುದರಿಂದ ಸುಖವಾಗಿ ಭೇದಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದು. ಅವಹೃತಂ = ಹ್ರಸ್ವವೆಂದರ್ಥ.

ದಭ್ರ—ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ಉಪೋಪ ಮೇ ಪರಾಮೃಶ ಮಾ ಮೇ ದಭ್ರಾಣಿ ಮನ್ಯಥಾಃ |
ಸರ್ವಾಹಮಸ್ಮಿ ರೋಮತಾ ಗಂಧಾರೀಣಾಮಿವಾವಿಕಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨-೧೨೬-೭)

ಅರ್ಭಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ನಮೋ ಮಹದ್ಭ್ಯೋ ನಮೋ ಅರ್ಭಕೇಭ್ಯೋ ನಮೋ ಯುವಭ್ಯೋ ನಮ ಅಶಿನೇಭ್ಯಃ |
ಯಜಾಮ ದೇವಾನ್ಯದಿ ಶಕ್ತ ವಾಮ ಮಾ ಜ್ಯಾಯಸಃ ಶಂಕಮಾ ವ್ಯಕ್ತಿ ದೇವಾಃ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨-೨೭-೧೩)

ಶುನಃಶೇಶನು ವಿತ್ರೇ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ —

ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡವರಾದ ಎಂದರೆ ಪೂಜ್ಯರಾದವರಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸುವೆನು. ಗುಣದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಮ್ಮಿಯಾದ ಬಾಲ್ಯಾ
ವ್ಯಯಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುವೆನು. ಯುವಕರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ನಮಸ್ಕಾರವು. ವಯೋವೃದ್ಧರಾದ ಎಂದರೆ
ಹಿರಿಯರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಂದಿಸುವೆನು. ನಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯಿರುವಷ್ಟು ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಕೈಲಾದಮಟ್ಟಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಈ
ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ ಆರಾಧಿಸುವೆನು. ಎತ್ತೆ ದೇವತೆಗಳೇ ಈ ರೀತಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದನ್ನು ನಾನು ನಿಲ್ಲಿಸುವುದಿಲ್ಲ
ಮಾಡುತ್ತಲೇ ಇರುವೆನು ಎಂದು ಈ ಮೇಲಿನ ಮುಕ್ತಿನ ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ತಿರಃ ಸತ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ಸ್ಯತಿ | ತಿರಶ್ಚೀರ್ಣಂ ಭವತಿ | ಸತಃ ಸಂಸೃತಂ
ಭವತಿ || “ ತಿರಶ್ಚಿದರ್ಯಯಾ ಪರಿವರ್ತಿಯಾರ್ತಮದಾಭ್ಯಾ ” ||
“ ಪಾತ್ರೇವ ಭಿನ್ನನ್ ಸತ ಏತಿ ರಕ್ಷಣಃ || ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೌ
ಭವತಃ ||೪||

ತಿರಃ, ಸತಃ ಇವೆರಡು ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ಎಂಬರ್ಥಕೊಡುತ್ತವೆ. ತಿರಃ=ದೂರವಾದ ದಾಂ ಕಳೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ಸತಃ
ಒಂದಾಗಿ ಹೋಗಿರುವುದು. ಇವಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಶ್ವಿನಾವೇಹ ಗಚ್ಛತಂ ನಾಸತ್ಯಾ ಮಾ ವಿ ವೇನತಂ |
ತಿರಶ್ಚಿದರ್ಯಯಾ ಪರಿವರ್ತಿಯಾರ್ತಮದಾಭ್ಯಾ ಮಾಧ್ವೀ ಮನು ಶ್ರುತಂ ಹವಮ್ ||
ಇನ್ನೋ ಯಾತೂನಾಮಭವತ್ತರಾಶರೋ ಹವಿರ್ಮಥೀನಾಮಭ್ಯಾ ವಿವಾಸತಾಂ |
ಅಭೀದು ಶಕ್ರಃ ಪರಶುರ್ಯಥಾ ವನಂ ಪಾತ್ರೇವ ಭಿನ್ನಸ್ತತ ಏತಿ ರಕ್ಷಣಃ ||

ತೋ ನೇಮ ಇತ್ಯರ್ಥಸ್ಯ | ತೋಽಪತತಃ | ನೇಮೋಽಪನೇತಃ |
ಅರ್ಧಂ ಹರತೇರ್ವಿಪರೀತಾದ್ಧಾರಯತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದುದ್ಧೃತಂ
ಭವತಿ | ಋಧ್ನೋತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಧೃತಮೋ ವಿಭಾಗಃ ||

“ ಪೇಯತಿ ತೋ ಅನು ತೋ ಗೃಣಾತಿ ” | “ ನೇಮೇ ದೇವಾ
ನೇಮೋಽಸುರಾಃ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೌ ಭವತಃ ||೫||

ತ್ವಃ ನೇಮಃ ಇವೆರಡು ಅರ್ಥದ ಹೆಸರು ಅಪತತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವಃ ಆಗಿ ಒಂದರಿಂದ ಎರಡಾಗಿ ವಿಶ್ವೃತವಾ
ಪದ್ಧು ಅಪನೇತ ಎಂಬುದರಿಂದ ನೇಮವಾಗಿದೆ. ಬೇರೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದೆಂದರ್ಥ. ಹೃಷಾಧಾತುವು ಅರ್ಹವೆಂದು ರೂಪಹೊಂದಿ
ರುವಾಗ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಅರ್ಧವೆಂಬ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ವೃದ್ಧೃಷ್ ಫಕ ಋದು ಥಾತುವಿನಿಂದ ಆ ಅರ್ಧವದವಾಗಿದೆ.
ವಿಭಾಗದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿರುವುದೆಂದರ್ಥ. ತ್ವಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ಬೋಧಾ ಮೇ ಅಸ್ಯ ವಚಸೋ ಯವಿಷ್ಯ ಮಂಹಿಷ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಭೃತಸ್ಯ ಸ್ವಧಾವಃ ||

ಪೀಯತಿ ತೋ ಅನು ತೋ ಗೃಣಾತಿ ವನ್ನಾರುಸ್ತೇ ತನ್ನಂ ವಂದೇ ಅಗ್ನೇ |

ಅರ್ಧ-ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನೇಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ನೇಮೇ ದೇವಾ ನೇಮೋಽಸುರಾಃ

ಅರ್ಧಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಅರ್ಧಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಸುರರೂ ಇದರಿಂದ ಅರ್ಥ.

ಋತ್ಯಾಃ ಸ್ತೃಭಿರಿತಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಮ್ | ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ನಕ್ಷತ್ರೇರ್ಗತಿ-
ಕರ್ಮಣಃ | ನೇಮಾನಿ ಕ್ಷತ್ರಾಣೀತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ | ಋತ್ಯಾಃ
ಉದೀರ್ಣಾನೀವ ಖ್ಯಾಯಂತೇ | ಸ್ತೃಭಿಸ್ತೀರ್ಣಾನೀವ ಖ್ಯಾಯಂತೇ |
“ ಅಮೀ ಯ ಋತ್ಯಾ ನಿಹಿತಾಸ ಉಚ್ಛಾ ” | “ ಪಶ್ಯಂತೋ
ದ್ಯಾಮಿವ ಸ್ತೃಭಿಃ ” | ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೌ ಭವತಃ || ೬ ||

ಋತ್ಯಾಃ, ಸ್ತೃಭಿಃ ಇವೆರಡು ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಹೆಸರು. ನಕ್ಷತ್ರಪದವು ಪರ್ಯಾಯವಾಚಕವಲ್ಲ. ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ನಕ್ಷತ್ರ
ಧಾತುವಿಗೆ ಅತ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಕ್ಷತ್ರಪದವಾಗಿದೆ. ನಕ್ಷತ್ರಗಮನವುಳ್ಳದ್ದೆಂದರ್ಥ. ಇಮಾನಿ=ಇವುಗಳು ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ
ಧನವಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಸುನರ್ಣದಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಋತ್ಯಾಃ=ಯಾರೊ
ದರೋ ಮೇಲಕ್ಕೆ ತಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳಂತೆ ತೋರುತ್ತವೆ. ಸ್ತೃಭಿಃ=ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅದ್ವನಾಗಿ ಹೋದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಋತ್ಯಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಮೀ ಯ ಋತ್ಯಾ ನಿಹಿತಾಸ ಉಚ್ಛಾ ನಕ್ಷತ್ರಂ ದದ್ಯತೇ ಕುಚಿಚಿದದಿನೇಯಃ |
ಅದಬ್ಧಾನಿ ವರುಣಸ್ಯ ವ್ರತಾನಿ ವಿಚಾಕಶಚ್ಚಂದ್ರಮಾ ನಕ್ಷತ್ರಮೇತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೧೪-೫)

ಸ್ತೃಭಿಃ-ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ಋತಾನಾನಂ ವಿಚೇತಸಂ ಪಶ್ಯಂತೋ ದ್ಯಾಮಿವ ಸ್ತೃಭಿಃ |

ವಿಶ್ವೇಷಾಮಾಧ್ಯರಾಣಾಂ ಹಸ್ತತ್ಕಾರಂ ದಮೇ ದಮೇ || (ಋ. ಸಂ. ೩-೫-೬-೩)

ವಮ್ರಿಭಿರುಪಜಿಹ್ವಿಕಾ ಇತಿ ಸೀಮಿಕಾನಾಮ್ | ವಮ್ರೋ ವಮ-
ನಾತ್ | ಸೀಮಿಕಾ ಸ್ಯಮನಾತ್ || ಉಪಜಿಹ್ವಿಕಾ ಉಪಜಿಹ್ವ್ಯಃ ||

“ ಯದತ್ಪ್ರಪಜಿಹ್ವಿಕಾ ಯದ್ರಮ್ರೋ ಅತಿಸರ್ಪತಿ ” | ಇತ್ಯಪಿ

ಋಗವೋ ಭವತಿ || ೭ ||

ವಮ್ರೀಭಿಃ, ಉಪಜಿಹ್ವಿಕಾ ಇವೆರಡು ಇರುವೆಯ ಹೆಸರು. ವಮ್ರೀಭಿಃ ತೃತೀಯಾಂತ ಪದ. ವಿಭಕ್ತ ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲ.
ವಮನಾತ್=ನೀರನ್ನು ಕಕ್ಕುವುದರಿಂದ ವಮ್ರೀ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಆ ನೀರಿನಿಂದ ಮಣ್ಣು ಒದ್ದೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಯಮನಾತ್=
ಯಾವಾಗಲೂ ಚಲಿಸುವುದರಿಂದ ಸೀಮಿಕಾ ಎಂದೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಉಪಜಿಹ್ವ್ಯಃ=ಛಾಣೇಂದ್ರಿಯವು ಚುರುಕಾದುದರಿಂದ
ಮೂಸಿ ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ “ಉಪಜಿಹ್ವಿಕಾ” ಎಂದಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಯದತ್ಪ್ರಪ ಜಿಹ್ವಿಕಾ ಯದ್ರಮ್ರೋ ಅತಿಸರ್ಪತಿ |

ಸರ್ವಂ ತದಸ್ತು ತೇ ಛ್ಯತಂ || (ಋ. ಸಂ. ೬-೨-೧೨-೬)

ಊರ್ಧರಂ ಕೃದರಮಿತ್ಯಾವಸನಸ್ಯ || ಊರ್ಧರಮುದ್ದೀರ್ಣಂ
ಭವನ್ನಿ ಊರ್ಜೇ ದೀರ್ಣಂ ವಾ | “ತಮೂರ್ಧರಂ ನ ವ್ಯಣತಾ
ಯವೇನ” ಇತ್ಯೆಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ತಮೂರ್ಧರಮಿವ
ಪೂರಯತಿ ಯವೇನ || ಕೃದರಂ ಕೃತದರಂ ಭವತಿ || “ ಸಮಿದ್ಯೋ
ಅಞ್ಣಾನ್ ಕೃದರಂ ಸತೀನಾಮ್ || ಇತ್ಯೆಪಿ ನಿಗಮೋ
ಭವತಿ || ೮ || ೨೦ ||

ಊರ್ಧರಂ, ಕೃದರಂ ಎಂಬವೆರಡು ಕಣಜದ ಹೆಸರು. ಅವಸನ=ಅದರಲ್ಲಿ ಶೇಕರಿಸಿಡುವುದು. ಉದ್ದೀರ್ಣಂ=ಉತ್=ತುಂಬಿಟ್ಟಿದ್ದು ಮೇಲಕ್ಕೆ ದೀರ್ಣಂ=ಭವತಿ ತೆಗೆಯಲ್ಪಡುವುದು. ಊರ್ಜೇ=ಅನ್ನಕೋಸ್ತರ ದೀರ್ಣಂ=ತೂತುಕೊರೆದು ತೆಗೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—ತಂ=೮ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯವೇನ=ಭತ್ತದಿಂದ ಉರ್ಧರಮಿವ=ಕಣಜದಂತೆ (ಸೋಮದಿಂದ ತುಂಬಿ=ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ). ಕೃದರಂ=ಕೃತ=ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ದರಂ=ಇದ್ದು ವ್ಯಕ್ತವು. ತುಂಬಿಟ್ಟ ಭತ್ತ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಬಾಗಿಲಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ.

ಊರ್ಧರಂ ಎಂಬ ಪದ ಬಂದಿರುವ ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಭ್ಯರ್ಯವೋ ಯೋ ದಿವ್ಯಸ್ಯ ವಸ್ತೋ ಯಃ ಪಾರ್ಥಿವಸ್ಯ ಜ್ಞಪ್ಯಸ್ಯ ರಾಜಾ |
ತಮೂರ್ಧರಂ ನ ಪೃಣತಾ ಯವೇನೇಂದ್ರಂ ಸೋಮೇಭಿಸ್ತದಜೋ ವೋ ಅಸ್ತು ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೬-೧.೪-೫)

ಕೃದರ ಪದ ಬಂದಿರುವ ಋಕ್ವಿನ ಉದಾಹರಣೆ—

ಸಮಿದ್ಯೋ ಅಞ್ಣಾನ್ಕೃದರಂ ಮತೀನಾಂ ಘೃತಮಗ್ನೇ ನುಥುಮಪ್ಪಿನ್ನಮಾನಃ |
ವಾಜೀನ್ವಾಜಿನಂ ಜಾತವೇದೋ ದೇವಾನಾಂ ವಕ್ಷಿ ಪ್ರಿಯಮಾ ಸದಸ್ಯಮ್ ||

(ಯ. ವಾ. ಸಂ. ೨೯-೧)

ಇತಿ ವಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಏಕವಿಂಶತಿ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ರಮ್ಯಃ ಪಿನಾಕಮಿತಿ ದಣ್ಡಸ್ಯ | ರಮ್ಯ ಆರಭಂತ ವನಮ್ |
 ಆ ತ್ವಾ ರಮ್ಯಂ ನ ಜಿವ್ರಯೋ ರರಮ್ಯೇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ |
 ಆರಭಾಮಹೇ ತ್ವಾ ಜೀರ್ಣಾ ಇವ ದಣ್ಡಂ ಪಿನಾಕಂ ಪ್ರತಿ
 ಪಿನಷ್ಟ್ಯನೇನ | ಕೃತ್ತಿವಾಸಾಃ ಪಿನ್ನಕಹಸ್ತೋಽವತತಧನ್ವೇತ್ಯಪಿ
 ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಮೇನಾ ಗ್ನಾ ಇತಿ ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ ಸ್ತ್ರಿಯ
 ಸ್ತಾಯತೇರಪತ್ರಪಣಕರ್ಮಣೋ ಮೇನಾ ಮಾನಯನ್ತ್ಯೇನಾ ಗ್ನಾ
 ಗಚ್ಛನ್ತ್ಯೇನಾಃ | ಅಮೇನಾಂಶ್ಚಿಜ್ಜನಿವತಶ್ಚ ಕರ್ಥ | ಗ್ನಾಸ್ತಾ-
 ಕೃನ್ತನ್ತಪಸೋಽತನ್ವತೇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೌ ಭವತಃ | ಶೇವೋ ವೈತಸ ಇತಿ
 ಪುಂಪ್ರಜನನಸ್ಯಃ | ಶೇವಃ ಶಪತೇಃ ಸ್ಪೃಶತಿರ್ಮಣೋ ವೈತಸೋ
 ವಿತಸ್ತಂ ಭವತಿ | ಯಸ್ಯಾಮುಶನ್ತಃ ಪ್ರಹರಾಮು ಶೇಪಮ್ | ತ್ರಿಃ ಸ್ಮ
 ಮಾಹ್ನಃ ಶ್ವಭಯೋ ವೈತಸೇನೇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೌ ಭವತಃ |
 ಅಯೈನೇತ್ಯುಪದೇಶಸ್ಯ | ಆಯಾ ತೇ ಅಗ್ನೇ ಸಮಿಧಾ ವಿಧೇಮೇತಿ
 ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ | ಏನಾ ವೋ ಅಗ್ನಿಮಿತಿ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ | ಏನಾ ಪತ್ಯಾ
 ತನ್ಮಂಗಳಸಂಪ್ರಜಪ್ತೇತಿ ಪುಂಸಃ | ಸಿಷಕ್ತು ಸಚತ ಇತಿ ಸೇವಮಾನಸ್ಯ |
 ಸ ನಃ ಸಿಷಕ್ತು ಯಸ್ತುರಃ | ಸನಃ ಸೇವತಾಂ ಯಸ್ತುರಃ | ಸಚಸ್ತಾ ನಃ
 ಸ್ವಸ್ತಯೇ | ಸೇವಸ್ತ ನಃ ಸ್ವಸ್ತಯೇ | ಸ್ವಸ್ತ್ರೀತ್ಯವಿನಾಶಿನಾಮಾಪ್ತರಭಿ-
 ಪೂಜಿತಃ ಸು ಅಪ್ತೀತಿ ಭ್ಯಸತೇ ರೇಜತ ಇತಿ ಭಯವೇಪನಯೋಃ |
 ಯಸ್ಯ ಶುಷ್ಕಾದ್ರೋದಸೀ ಅಭ್ಯಸೇತಾಂ | ರೇಜತೇ ಅಗ್ನೇ ಪೃಥಿವೀ
 ಮುಖೇಭ್ಯ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೌ ಭವತಃ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀನಾಮುಧೇಯಾ
 ನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಪ್ರಯೋರೇವಾ ಭವತಿ ||೨೧||

ರಮ್ಛಃ ಪಿನಾಕಮಿತಿ ದಣ್ಡಸ್ಯ | ರಮ್ಛಃ, ಆರಭಂತ ಏನಮ್ | “ ಆ
ತ್ವಾರಮ್ಛಂ ನ ಜಿವಿಯೋ ರರಮ್ಛಃ ” || ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ |
ಆರಭಾಮಹೇ ತ್ವಾ ಜೀರ್ಣಾ ಇವ ದ್ವಂ || ಪಿನಾಕಂ ಪ್ರತಿಪಿನ್-
ಷ್ಟ್ಯನೇನ | “ಅವತತ ಘನಸ್ವ ಪಿನಾಕಹಸ್ತಃ ಕೃತ್ತಿವಾಸಾಃ ” |
ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೧||

ರಂಭಃ, ಪಿನಾಕಂ ಎರಡು ಕೋಲಿನ ಹೆಸರು. ಆರಂಭಂತ ಏನಂ = ಜಾರಿಬೀಳಬಾರದೆಂದು ಇದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸು
ತ್ತಾರೆ ಎಂದು ರಂಭಪದಾರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ—ಇಂದ್ರನೇ ಜೀರ್ಣರಾದ ನಾವು ದಂಡದಂತೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತೇನೆ.
ಏನೇನ = ಇದರಿಂದ ಪ್ರತಿಪಿನ್ಷ್ಟಿ = ಹೊಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ದಂಡ ಪಿನಾಕ ಪದವಾಚ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.
ಪಿನಾಕಹಸ್ತಃ = ಕೈಯಲ್ಲ ಕೋಲುಳ್ಳವನು.

ರಂಭ ಪದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ಆ ತ್ವಾ ರಮ್ಛಂ ನ ಜಿವಿಯೋ ರರಮ್ಛಾ ಕವಸಸ್ತತೇ |
ಉಶ್ವಸಿ ತ್ವಾ ಸದಸ್ಯ ಆ ||

ಪಿನಾಕ ಪದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

(ಮ. ಸಂ. ೬-೩-೪೫-೫)

ಏಷ ತೇ ರುದ್ರ ಭಾಗಸ್ತಂ ಜುಷಸ್ವ ತೇನಾವಸೇನ ಪರೋ ಮೂಜವತೋಽತೀಹಿ |
ಅವತತಧನ್ವಾ ಪಿನಾಕಹಸ್ತಃ ಕೃತ್ತಿವಾಸಾಃ ||

(ಕೃ. ಯ. ಸಂ.)

ಮೇನಾ ಗ್ನಾ ಇತಿ ಸ್ಪ್ರೀಣಾಮ್ || ಸ್ಪ್ರಿಯಃ ಸ್ತ್ರಾಯತೇರಪತ್ರ ಪೂ ಕರ್ಮಣಃ ||
ಮೇನಾ ಮಾನಯನ್ತ್ರೇನಾಃ | ಗ್ನಾ ಗಚ್ಛನ್ತ್ರೇನಾಃ | “ಅಮೇನಾಂ-
ಶ್ಚಿಜ್ಜನಿವತಶ್ಚ ಕರ್ಥಃ |” ಗ್ನಾಸ್ತ್ರಾಸ್ತೃನ್ವಪಸೋಽತನ್ವತ ಇತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೌ ಭವತಃ ||೨||

ಮೇನಾಃ, ಗ್ನಾಃ ಎಂದು ಹೆಂಗಸರ ಹೆಸರು. ಅಪತ್ರಪೂಕರ್ಮಣಃ = ಲಜ್ಜಾರ್ಥಕವಾದ, ಸ್ತ್ರಾಯತೇಃ = ಸ್ತ್ರೀ
ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಸ್ವಚ್ಛಂದವಿದ್ದರೂ ಪುರುಷರಿಂದ ನಾಚಿಕೆಪಡುವವರು ಎಂದರ್ಥ. ಮೇನಾಃ = ಶುಭ
ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಧಿಕವಾಗಿ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವವರು. ಗ್ನಾಃ = ಮೈಥುನಧರ್ಮದಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವವರು.

ಮೇನಾ ಪದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ಅ ಪ್ರ ದ್ರವ ಹರಿವೋ ಮಾ ವಿವೇನಃ ಸಿಶಜ್ಜ ರಾತೇ ಅಭಿ ನಃ ಸಚಸ್ವ |
ನಹಿ ತ್ವದಿಂದ್ರ ವಸ್ಯೋ ಅನ್ಯದಸ್ಯ ಮೇ ನಾಂಕ್ವಿ ಜ್ಜ ನಿವತಕ್ತ ಕರ್ಥ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧-೨೯-೨)

ಶೇವೋ ವೈತಸ ಇತಿ ಪುಂಸ್ವಜನಸ್ಯ | ಶೇವಃ ಶಪತೇಃ ಸ್ವಶತಿ—
ಕರ್ಮಣಃ | ವೈತಸೋ ವಿತಸ್ತಂ ಭವತಿ || “ ಯಸ್ಯಾಮುಶನ್ತಃ
ಪ್ರಹರಾಮ ಶೇಪಮ್” | “ ತ್ರಿಃ ಸ್ಮ ಮಾಹ್ಯಃ, ಶ್ವಭಯೋ
ವೈತಸೇನ | ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೌ ಭವತಃ ||೩||

ಶೇವಃ ವೈತಸಃ ಇವೆರಡು ಪುರುಷರಿಗಂದ ಹೆಸರು. ಶೇವಃ=ಮುಟ್ಟುವುದು ಎಂಬರ್ಥಕೊಡುವ ಶಪಥಾತು
ವಿನಿಂದ ಈ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಮುಟ್ಟುವುದು. ವೈತಸಃ=ಸ್ತ್ರೀಯರ ಸ್ಮರಣೆಗಿಂತ ಮೊದಲು ಅತಿ
ಕ್ಷೀಣವಾಗಿರುವುದು.

ಶೇಪ ಪದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ತಾಂ ಪೂಷಣ್ಯಾ ನತಮಾ ಮೇರಯಸ್ವ ಯಸ್ಯಾಂ ಬೀಜಂ ಮನುಷಾಃ ವಪಂತಿ |
ಯಾ ನ ಊರೂ ಉಶತೀ ವಿಕ್ರಯಾತೇ ಯಸ್ಯಾಮುಶನ್ತಃ ಪ್ರಹರಾಮ ಶೇಪಮ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೨೭-೨)

ವೈತಸ ಪದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ತ್ರಿಃ ಸ್ಮ ಮಾಹ್ಯಃ ಶ್ವಭಯೋ ವೈತಸೇನೋತ ಸ್ಮ ಮೇಽವ್ಯಕ್ತೈ ಭೃಣಾಸಿ |
ಪುರೂರವೋಽನು ತೇ ಕೇತಮಾಯಂ ರಾಜಾ ಮೇ ವೀಲ ತನ್ಯಗಿ ಸ್ತದಾಸೀಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೫-೧-೫)

ಅಯೈನೇತ್ಯುಪದೇಶಸ್ಯ | “ ಅಯಾ ತೇ ಅಗ್ನೇ ಸಮಿಧಾ ವಿಧೀಮ್”
ಇತಿ ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ | “ ಏನಾ ವೋ ಅಗ್ನಿಮ್” ಇತಿ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ |
“ ಏನಾಪತ್ಯಾ ತನ್ವಂಗಸಂಸ್ಪೃಜಸ್ವ” ಇತಿ ಪುಂಸಃ ||೪||

ಅಯಾ ಏನಾ ಇವೆರಡು ಉಪವೇಶವ ನಾನುಗಳು. ಇದು ಮೂರುಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರಿಸಲು ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳಿಗೂ ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರೀಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಯಾ ತೇ ಅಗ್ನೇ ಸಮಿಧಾ ವಿಭೇವು ಪ್ರತಿ ಸ್ತೋನಮಂ ಶಸ್ಯಮಾನಂ ಗೃಭಾಯ | ದಹಾಶಸೋ
ರಕ್ಷಸಃ ಪಾಹ್ಯಂ ಸ್ಯಾನ್ ದ್ರುಹೋ ನಿರೋ ಮಿತ್ರಮಹೋ ಅವಧ್ಯಾತ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೪-೨೫-೫)

ನವುಂಸಕ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ಏನಾ ವೋ ಅಗ್ನಿಂ ನಮಸೋರ್ಜೋನಪಾತಮಾಹುವೇ |
ಪ್ರಿಯಂ ಚೇತಿಷ್ಯಮರತಿಂ ಸ್ವಧ್ವರಂ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ದೂತಮಮೃತಮ್ ||

(ಮ.ಸಂ. ೩-೨-೨೧-೧)

ಸಿಷಕ್ತು ಸಚತ ಇತಿ ಸೇವಮಾನಸ್ಯ | ' ಸ ನಃ ಸಿಷಕ್ತು ಯಸ್ತುರಃ |'
ಸೇವತಾಂ ಯಸ್ತುರಃ | ಸಚಸ್ವಾ ನಃ ಸ್ವಸ್ತಯೇ | ಸೇವಸ್ವ ನಃ
ಸ್ವಸ್ತಯೇ | ಸ್ವಸ್ತೀತ್ಯವಿನಾಶಿನಾಮ | ಅಸ್ತಿರಭಿಪೂಜಿತಃ ಸು
ಅಸ್ತೀತಿ ||೫||

ಸಿಷಕ್ತು, ಸಚತೇ ಇವೆರಡು ಸೇವೆಮಾಡುವವನ ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತೃರ್ಥಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಬೇಕು.

ಯೋ ರೇವಾನೋ ಅಮಿವಹಾ ವಸುವಿತ್ತುಷ್ಟಿವರ್ಧನಃ |
ಸನಃ ಸಿಷಕ್ತು ಯಸ್ತುವರಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧-೩೪-೨)

ಯಃ=ನಿಮ್ಮ ಪ್ರನಾದದಿಂದ ಯಾರು ತುರಃ=ಕ್ಷೇಪಕಾರಿಯೋ ಸಃ=ಅವನು. ನಃ=ನಮ್ಮನ್ನು ಸಿಷಕ್ತು (ಸೇವತಾಂ) ಸೇವಿಸಲಿ. ನಃ=ನಮ್ಮನ್ನು ಸ್ವಸ್ತಯೇ=ಮಂಗಳಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಆ ಸಚಸ್ವ (ಸೇವಸ್ವ)=ಚನ್ನಾಗಿ ಸೇವಿಸು. ಸ್ವಸ್ತಿ ಇತಿ=ಸ್ವಸ್ತಿ ಎಂಬುದು ಅವಿನಾಶಿ ನಾಮ=ನಾಶವೊಂದದ ಪದಾರ್ಥದ ಹೆಸರು. ಕೆಲವರು ಅವಿನಾಶದ ಹೆಸರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಸು ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬುದು ಪೂಜಿತಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಿಷಕ್ತು ಪದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಸಚತೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—

ಸನಃ ಪಿತೇವ ಸೂನವೇಽಗ್ನೇ ಸೂಪಾಯನೋ ಭವ |
ಸಚಸ್ವಾ ನಃ ಸ್ವಸ್ತಯೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧-೨-೪)

ಭೃಗುತೇ ರೇಜತ ಇತಿ ಭುಮವೇಪನಯೋಃ | “ಯಸ್ಯ ಶುಷ್ಮಾದ್ರೋದಸೀ
ಅಭ್ಯಸೇತಾಮ್ | ” “ ರೇಜತೇ ಅಗ್ನೇ ಪೃಥಿವೀ ಮಖೇಚ್ಯಃ ”
ಇತ್ಯುಪಿ ನಿಗಮೌ ಭವತಃ ||೬||

ಭೃಗುತೇ, ರೇಜತೇ ಇವೆರಡು ಹೆದರುವುದು ನಡುಗುವುದು ಎಂದರ್ಥಕೊಡುತ್ತವೆ.

ಭೃಗುತೇ ಎಂದು ಬಂದಿರುವ ಮುಕ್ತಿನ ಉದಾಹರಣೆ—

ಯೋ ಜಾತ ಏವ ಪ್ರಥಮೋ ಮನಸ್ಸಾದ್ವೇವೋ ದೇವಾನ್ಯತುನಾ ಪರೈಭೂಷತ್ ||
ಯಸ್ಯ ಶುಷ್ಮಾದ್ರೋದಸೀ ಅಭ್ಯಸೇತಾಂ ನೃವೃಷ್ಯ ಮಹ್ನಾ ಸಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ

(ಮ. ಸ. ೨-೬-೭-೧)

ರೇಜತೇ ಎಂಬ ಪದ ಬಂದಿರುವ ಮುಕ್ತಿನ ಉದಾಹರಣೆ—

ಪ್ರ ಚಿತ್ರಮರ್ಕಃ ಗೃಣತೇ ತುರಾಯಿ ನೂರುತಾಯಿ ಸ್ವತವಸೇ ಭರಧ್ವಂ |
ಯೇ ಸಹಾಂಸಿ ಸಹಸಾ ಸಹಸ್ತೇ ರೇಜತೇ ಅಗ್ನೇ ಪೃಥಿವೀಮಖೇಚ್ಯಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೧-೮-೪)

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀನಾಮಧೇಯಾನ್ಯುತ್ಪರಾಣಿ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಃ ||೬||೨೧ ||

ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಸ್ವರ್ಗೇ, ಪುರಂದೇ ಮುಂತಾದ ದ್ವಿತ್ವಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದ ೨೪ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ = ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳ
ನಾಮಗಳು. ||೬||

(೧) ಸ್ವರ್ಗೇ (೨) ಪುರಂದೇ (೩) ಧಿವಣೇ (೪) ರೋದಸೀ (೫) ಕ್ಷೋಣೇ
(೬) ಅಮೃಸೀ (೭) ನಭಸೀ (೮) ರಜಸೀ (೯) ಸದಸೀ (೧೦) ಸದ್ಮನೀ
(೧೧) ಪೃತವತೀ (೧೨) ಬಹುಲೇ (೧೩) ಗಭೀಲೇ (೧೪) ಗಂಭೀಲೇ
(೧೫) ಓಣ್ಯಾ (೧೬) ಚಮೃಷ್ಣೇ (೧೭) ಪಾಶ್ಚರ್ಯಾ || (೧೮) ಮುಂ

(೧೯) ಉರ್ವೀ (೨೦) ಪೃಥ್ವೀ (೨೧) ಅದಿತಿಃ (೨೨) ಆದೀ
(೨೩) ದೂರೇಅನ್ವೇ (೨೪) ಆಪಾರೇ ||

ಅಪಾರೇ ಇತಿ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಯ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವೀನ್ಯೋರ್ನಾಮಧೇಯಾಸಿ ||೩೦||

(೧) ಸ್ವಧೇ || ಭೂನ್ಯಾಕಾಶಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪದವು ಅನ್ನನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೨-೯೬) ತನ್ನಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗವು ಧರಿಸಲ್ಪಡುವುದು, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೃಕೀಯಧನವು ಇಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಎರಡರ ಹೆಸರಾಗುವುದರಿಂದ ಯಾನಾಗಲೂ ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು.

(೨) ಪುರಂದ್ರೀ || 'ಪುರಾಣೆ ದೀಯನ್ವೇತ್ರನಯೋಃ' ಇವೆರಡರಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಣಗಳು ಸ್ಥಿತಿಯೊಂದಿರುತ್ತವೆ. 'ಕರ್ಮಣ್ಯುಧಿ ಕರಣೇ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುರ ಎಂಬ ಕರ್ಮಸಾಚಕಪದವಿವಾಗ ಧಾಧಾತುವಿಗೆ ಕಿಸ್ವತ್ಯಯ. ಆಕಾರರೋಪ. ಪೃಷೋದರಾದಿ ಪಠಿತನಾದುದರಿಂದ ಮಕಾರ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ||

(೩) ಧಿಷಣೇ || ವಾಖ್ಯಾನುವಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೧-೪೪). ತಮ್ಮನ್ನು ತಾವು ರಕ್ಷಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತವೆ, ದೇವಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತವೆ, ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವುಗಳು. ||

(೪) ರೋದಸೀ || ಇದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕ ದ್ವಿವಚನಾಂತ. ಅನ್ವಯವೂ ಇದೆ. ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ ನಿಗಮ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. 'ರುಧಿರ-ಅವರಣೇ.' ದೀಕಾದಿಕ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಭೂಸಧಗುಣ. ಪೃಷೋದರಾದಿಪಠಿತನಾದುದರಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೀಶ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಉಗ್ರತಾವುಪದರಿಂದ ಬೀರ್. 'ವಾ ಭಂದಸಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪರ್ಣದೀರ್ಘ. ಇವುಗಳಿಂದ ನಾನಾ ರೀತಿಯಾಗಿ ಭಜತಪುಂಚ ತಡೆದಿರುತ್ತದೆ. "ನಮೋ ದಿನೇ ವೃಹತೇ ರೋದಸೀಭ್ಯಾಂ" (ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೨೬-೬) 'ಇಮೇ ಚಿದಿಂಧ್ರ ರೋದಸೀ ಅಪಾರೇ' (ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೧-೫) ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ರೋದಸೀಶಬ್ದವು ರುದ್ರಪತ್ನೀವಾಚಕವಾಗುವುದೆಂದು ಮಾಧವ ಭಾಷ್ಯ ||

(೫) ಕ್ಷೋಣೇ || ಪೃಥಿವೀನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೦-೬) 'ಆಯಾ ಕ್ಷೋಣೇ ಸಚತೇ ಮಾಹಿನಾ ವಾಮಾ' (ಋ.ಸಂ. ೨-೪-೨೩-೫)

(೬) ಅಂಭಸೀ || ಉವಕನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೨-೪) ಬಹುಲಗ್ರಹದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ನುಮಾಗಮ ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ 'ನೀರ' ಇವುಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಮತ್ತರ್ಥಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಲುಕ ಆಗಿದೆ. ||

(೭) ನಭಸೀ || 'ಣಚ-ಬಂಧನೇ' ಧಾತಾದಿಗೆ ನತ್ಯ. 'ನಹೇದಿವಿ ಭ್ವ' (ಉ.೪-೨೦೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸುನ್, ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಭಲಾರಾಚೇ. ಅಕಾರಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯೂ ನಭಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪುಣ್ಯವಂತರಿಂದ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ||

(ಠ) ರಜಸೀ || 'ರಜ್ಜ-ರಾಗೇ' (ಭ್ರಾ.ಉ) 'ಭೂರಜ್ಜಾ ಭ್ಯಾಂ ಕಿತ್' (ಉ.೪.೨೧೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸುನ್. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನಬೋಪ. ಪುಣ್ಯವಂತರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು. ||

(ಠ) ಸದಸೀ || ಗತೃರ್ಥಕ ಸದ್ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳು ತಿರುಗುತ್ತಾರೆ. ||

(ಠ೧) ಸದ್ಧನೀ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತಧಾತುವಿಗೆ ಔಚಾದಿಕಮನಿಸ್ಪತ್ಯಯ. 'ಪುರಾಣೋಃ ಸದ್ಧನೋ ಕೇತುರನ್ತಃ' (ಋ.ಸಂ.೩-೩-೨೮.೨)

(ಠ೨) ಫೃತವತೀ || ಫೃತವೆಂದರೆ ನೀರು. ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವವುಗಳು. ||

(ಠ೩) ಬಹುಲೇ || ಮಹೆನ್ನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೩.೪.೨೪) . ಅನೇಕಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವವುಗಳು. 'ಉರ್ವೀ ಪೃಥ್ವೀ ಬಹುಲೇ ದರೇ ಅನ್ತೇ' (ಋ.ಸಂ.೨-೫.೩-೨) ||

(ಠ೪) ಗಂಭೀರೇ (ಠ೪) ಗಂಭೀರೇ || ವಾಜನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೧೧-೧೧-೩-೮) ಸತ್ಪುರುಷರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು, ದೇವಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳು ಇರುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ. ||

(ಠ೫) ಓಣ್ಯಾ || 'ಓಣ್ಯ-ಅಪನಯನೇ' (ಭ್ರಾ.ಪ-) 'ಇನ್ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಬಂದಾಗ ಓಣ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ರಿಸಃ' ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಜ್ಞೇಷ್. ತಮ್ಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದವರ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ದೂರಮಾಡುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಕ ಅವಧಾತುವಿಗೆ ಲುಟ್ಬಂದಾಗ ಛಂದಸವಾದುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಓತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಟಿಡಾಣಾ'—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜ್ಞೇಷ್ 'ಅಭಿ ತ್ಯಂ ದೇವಂ ಸವಿತಾರಮೋಣ್ಯೋಃ' (ಯು. ವಾ. ಸಂ. -೪-೨೫ ||

(ಠ೬) ಚವತ್ಸಾ || 'ಚಮು.ಅದನೇ' (ಭ್ರಾ.ಪ) 'ಕೃಪಿಚಮಿತ್ಸಃ'—(ಉ-೧-೨೮-) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಿನ್ನುತ್ತಾರೆ. 'ಉತ್ತಾನಯೋಕ್ತಮೋಕ್ಷೋ ಯೋರ್ನಿರಂತಃ' (ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೨೦-೩) ||

(ಠ೭) ಪಾಶ್ವೇ || 'ಸ್ಯಶ್.ಸಂಸ್ವರ್ಷನೇ' ಶು.ಪ) 'ಸ್ವಶೇಃ ಶ್ವಶ್ ಶುನಾ ಪೃಚ' (ಉ. ೫.೨೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ವಶ್ಪತ್ಯಯ, ಧಾತುವಿಗೆ ಪೃಥಾವ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗ. 'ಪಾಶ್ವೇ' ಎಂದು ಪಾಶಾಂತರವೂ ಇದೆ. ಸರ್ವ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ವಾಪಿಸಿರುತ್ತವೆ. ||

(ಠ೮) ಮಹೀ || ಈ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದದವರೆಗೆ ಪೃಥಿವೀನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಅತಿಸೊಡ್ಡ ದಾಗಿರುವವುಗಳು. ಪೂಜಾರ್ಯೋನ್ಮುಗಳೂ ಎಂದರ್ಥ. ವೇಶೇತೇ ಛಿಯಸಾ ಮಹೀ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫-೩೧-೧)

- (೧೯) ಉರ್ವಿಣಿ || ಅತಿ ವಿಸ್ತಾರವಾದವುಗಳು. ಸ್ವರ್ಗಪಾತಕಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿರುವವುಗಳು.
- (೨೦) ಪೃಥ್ವೀ || ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಸ್ತಾರಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳು.
- (೨೧) ಅದಿತೀ || ದೇವಮನುಷ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದರೂ ಖಿನ್ನನಾಗದಿರುವವುಗಳು.
- (೨೨) ಅರೀ || ಗೋನಾಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (೩-೧೩-೪) ಪ್ರಾಣಿಗಳುಂಟಾದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವವುಗಳು.

(೨೩) ದೂರೇ ಅನ್ತೀ || ದುಃಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಇಹ ಧಾತುವಿಗೆ 'ದುರೇಣೋ ಲೋಪಕ್ಕೆ' (ಉ.೨. ೧೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಕ್ತಾತ್ಯಯ, ಧಾತುವಿಗೆ ಲೋಪ 'ರೋರಿ' (ಪಾ.ಸೂ.೮-೩-೧೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೇಪಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಧ್ರಲೋಪೇ—'ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಉಚಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ದೂರಪದವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಂತೀ ಅತತೀಃ 'ಎಂದು ಧಾತ್ಯ ಒಪ್ಪುಲ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಆತಧಾತುವಿಗೆ ತಳ, ಮಕಾರ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದುಃಖದಿಂದ ಹೊಂದುವವುಗಳು. ಆದಿಮಧ್ಯಾಂತಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸತತಗಮನವುಳ್ಳವುಗಳೆಂದರ್ಥ. ದೂರದಲ್ಲಿ ಅವನಾವುಳ್ಳವುಗಳು. 'ತಪ್ಪುರೂಪೇ ಕೃತಿ ಒಪ್ಪುಲಮ್' [ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೪] ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೂರೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಲುಕ್ ಬಂದಿದೆ. 'ಸಮಾನಾ ವಿಯುತೇ ದೂರೇ ಅನ್ತೀ' [ಮು. ಸಂ. ೩-೩-೨೫.೨] ||

(೨೪) ಆಪಾರೇ || 'ಪಾರ-ಕರ್ಮಸಮಾಪ್ತೌ' ಬುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಅದಂತಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಘರ್ಷಪ್ರಕೃಯ. ಇದರಿಂದ ಸಮಾಪ್ತಿಯೆಂದುವುದು ಪಾರ. 'ಅವಿದ್ಯಮಾನಂ ಪಾರಮನ್ಯಂ ಯಯೋಸ್ತೇ' ಎಲ್ಲಿ ಹೋದರೂ ಕೊನೆ ಇಲ್ಲದಿರುವವುಗಳು. 'ಆಪಾರೇ ದೂರಪಾರೇ' (ನಿರು. ೬-೧) ಎಂದು ಧಾತ್ಯ. ದೂರಕಾರಣದಿಂದ ಪರಾಭವ ತೋರಿಸುವುದು ಆಪಾರವೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ತಾಮಿಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ನಿಗಮ ಹುಡುಕಬೇಕು. ಅಧ್ಯಾಯ ಸಮಾಪ್ತಿಸೂಚನೆಗೆ ದ್ವಿರುಕ್ತಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಇತಿ ಏಕವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ದ್ವಾವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಕತರಾ ಪೂರ್ವಾ ಕತರಾಪರಾಯೋಃ ಕಥಾ ಜಾತೇ ಕವಯಃ
ಕೋ ವಿವೇದ | ವಿಶ್ವಂ ತ್ವನಾ ಬಿಭೃತೋ ಯದ್ಧ ನಾಮ
ವಿವತ್ರ್ವೇತೇ ಆಹನೀ ಚಕ್ರಿಯೇವ || ಕತರಾ ಪೂರ್ವಾ ಕತರಾ-
ಪರೈನಯೋಃ ಕಥಂ ಜಾತೇ ಕವಯಃ ಕ ನಿಶೇ ವಿಜಾನಾತಿ

ಸರ್ವಮಾತ್ಮನಾ ಬಿಭೃತೋ ಯದ್ಭೃನಯೋಃ ಕರ್ಮ ವಿವರ್ತೇತೇ
ಚೈನಯೋರಹನೀ ಅಹೋರಾತ್ರೇ ಚಕ್ರಯುಕ್ತೇ ಇವೇತಿ ದ್ಯಾವಾ-
ಪೃಥಿವ್ಯೋರ್ಮಹಿಮಾನಮಾಚಷ್ಟ ಆಚಷ್ಟೇ || ೨೨ ||

ತಯೋರೇಷಾ ಭವತಿ— ..

ಈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ನಾಮಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ದ್ವಿವಚನದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ. ಅವೆರಡಕ್ಕೆ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಋಕ್ ಮಂತ್ರವು ಇದಾಗುತ್ತದೆ.

‘ಕತರಾ ಪೂರ್ವಾ ಕತರಾಪರಾಯೋಃ ಕಥಾ ಜಾತೇ ಕವಯಃ ಕೋ
- ವಿವೇದ | ವಿಶ್ವಂ ತ್ನಾ ಬಿಭೃತೋ ಯದ್ ನಾಮ ವಿವರ್ತೇತೇ
ಅಹನೇ ಚಕ್ರಿಯೇವ ||’

ಕತರಾ ಪೂರ್ವಾ ಕತರಾಪರಾ | ಏನಯೋಃ ಕಥಂ ಜಾತೇ
ಕವಯಃ ಕ ಏನೇ ವಿಜಾನಾತಿ | ಸರ್ವಮಾತ್ಮನಾ ಬಿಭೃತೋ
ಯದ್ಭೃನಯೋಃ ಕರ್ಮ ವಿವರ್ತೇತೇ ಚೈನಯೋರಹನೀ ಅಹೋ
ರಾತ್ರೇ ಚಕ್ರಿಯೇವ ಚಕ್ರಯುಕ್ತೇ ಇವೇತಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರ್ಮಹಿ-
ಮಾನಮಾಚಷ್ಟ ಆಚಷ್ಟೇ ||೧||

ಅನಯೋಃ ಈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಲ್ಲಿ, ಕತರಾ ಪೂರ್ವಾ = ಯಾವುದು ಮೊದಲಿರುವುದು? ಕತರಾ ಅಪರಾ? =
ಯಾವುದು ಅಮೊದಲಿರುವುದು? ಇವುಗಳ ಪೂರ್ವಾಪರವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದರ್ಥ. ಹೇ ಕವಯಃ = ಅಹಿಂದಿ.
ಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನೇ ನೀವು ಹೇಳಿರಿ. ಕಥಂ ಜಾತೇ? = ಇವು ಹೇಗಾದವು? ಪೂರ್ವಾಪರವು ಮುಂದೆ ಉಂಟಾದವೇ? ಅಥವಾ
ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಹುಟ್ಟಿದುವೇ? ಯಾರಾದರೂ ಇವುಗಳ ಪೂರ್ವಾಪರವನ್ನಾಗಲೀ ಕಾರಣವನ್ನಾಗಲೀ ತಿಳಿಯಲು
ಸಮರ್ಥರೇ? ಸರ್ವಂ = ಸಕಲಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಆತ್ಮನಾ = ತಮ್ಮಿಂದಲೇ ಯಾವ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲದೆ ಬಿಭೃತಃ = ಧರಿಸುತ್ತವೆ.
ಇನೇರಸರಣಿಯೇ ಸಂತತ ಕ್ರಿಯೆಯೂ, ಹಗಲೂ ರಾತ್ರಿಗಳೂ ರಥದ ಎರಡು ಚಕ್ರಗಳಂತೆ ವಿಚ್ಛೇದವಿಲ್ಲದೆ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ
ರುತ್ತವೆ. ||

ಇತಿ ದ್ಯಾವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಇತಿ ನಿರುಕ್ತೇ ಪೂರ್ವಪಟ್ಟೀ ಸೃತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ನೈಗಮಂ ಕಾಂಡಂ

ಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯಃ

ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು

ಓಂ|| ಏಕಾರ್ಥಮನೇಕಶಬ್ದಮಿತ್ಯೇತದುಕ್ತಮಥ ಯಾನ್ಯನೇಕಾರ್ಥಾ
ನೈಕಶಬ್ದಾನಿ ತಾನ್ಯತೋಽನುಕ್ರಮಿಷ್ಯಾಮೋಽನವಗತಂಸ್ವಾರಾಂಶ್ಚ
ನಿಗಮಾಂಸ್ತದೈಕಸದಿಕಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಜಹಾ ಜಘಾನೇತ್ಯರ್ಥಃ|| ೧ ||

|| ಜಹಾ || || ೧ ||

ಜಹಾ ಜಘಾನೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಇದುವರೆಗೆ ಏಕಾರ್ಥಮನೇಕಶಬ್ದಂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವಿರುವ ಅನೇಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಎಂದರೆ ಈ ನಿರುಕ್ತಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವಿರುವ ಅನೇಕಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಎಂದರೆ ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಉಂಟಾಯಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ಈ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಒಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಅರ್ಥವಿರುವುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಒಂದೇಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಕರಣ ಬದ್ಧವಾದ ನಿಯಮಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವು ವ್ಯಾಕರಣನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಒಳಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಿಯಮಪ್ರಕಾರ ವಿಭಕ್ತಿ ವಚನ, ಪ್ರತ್ಯಯ ಮುಂತಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳೂ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಕೇವಲ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ (ಎಂದರೆ ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಆ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅನವಗತ ಸಂಸ್ಕಾರಶಬ್ದಗಳು ಎಂದು ಹೆಸರಿಡಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ, ನಿಯಮದಂತೆ ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯ, ವಚನವಿಭಕ್ತಿಗಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಮೊದಲಾದ ಪರಿಣಾಮಗಳು ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಜಹಾ-ಜಘಾನೇತ್ಯರ್ಥಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ

ಜಹಾ ಎಂದರೆ ಜಘಾನ ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ್ದೇನೆ. ಅಥವಾ ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಜಹಾ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಕೋ ನು ಮರ್ಯಾ ಅಮಿಥಿತಃ ಸಖಾ ಸಖಾಯಮಬ್ರವೀತ್ |
ಜಹಾ ಕೋ ಅಸ್ತದೀಷತೇ || (ಋ. ಸಂ. ೮-೪೫-೩೭). ಮರ್ಯಾ
ಇತಿ ಮನುಷ್ಯನಾಮ | ಮರ್ಯಾದಾಭಿಧಾನಂ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ |
ಮರ್ಯಾದಾ ಮರ್ಯೋರಾದೀಯತೇ | ಮರ್ಯಾದಾಮರ್ಯಾದಿ-
ನೋರ್ವಿಭಾಗಃ | ಮೇಥತಿರಾಕ್ರೋಶಕರ್ಮಾ || ಅಪಾಪಕಂ ಜಘಾನ
ಕಮಹಂ ಜಾತು| ಕೋಽಸ್ತದ್ವೀತಃ ಪಲಾಯತೇ|| ನಿಧಾ ಪಾಶ್ಯಾ ಭವತಿ
ಯನ್ನಿಧೀಯತೇ ಪಾಶ್ಯಾ ಪಾಶಸಮೂಹಃ ಪಾಶಃ ಪಾಶಯತೇರ್ವಿ-
ಪಾಶನಾತ್ ||೨||

ಇಲ್ಲಿ ಜಹಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಘಾನ ಕೊಂದನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಕೊಲ್ಲು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಹಂತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ಜಹಾ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ, ಜಹಾತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ಅಲ್ಲ. ಮೇಲೆ ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಜಹಾತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡರೂ ಜಹಾ ಶಬ್ದವು ಹಂತಿಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಇದು ಹೇಗೆ ಎಂದು ನಿಯಮಪ್ರಕಾರ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇದು ಸಂಸ್ಕಾರ ರಹಿತವಾದ ಶಬ್ದವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಮರ್ಯಾ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರ ಹೆಸರು. ಮನುಷ್ಯರು ಸದಾಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಜೀವಿಸುವೆ ಮರಣಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗುವುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಮರ್ಯಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಮರ್ಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೀಮೆ ಅಥವಾ ಗಡಿ ಎಂಬರ್ಥವೂ ಇರುವುದು. ಎರಡು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ (ಎಂದರೆ ಎರಡು ದೇಶಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಗಡಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಏಕೆಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರಿಂದಲೇ ಈ ಗಡಿಯು ನಿಷ್ಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇದಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ಸೀಮೆಗೆ, ಗಡಿಗೆ ಮರ್ಯಾದಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಗಡಿಯು ಸಿಟ್ಟಾಗು, ಕೋಪವಾಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ ಮೇಥತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅಪಾಪಕಂ ಜಘಾನ ಕಿಮಹಂ ಜಾತು-ಪಾಪಿಷ್ಠನಲ್ಲದವನನ್ನು ನಾನು ಯಾವಾಗಲಾದರೂ ಕೊಂದಿದ್ದೇನೆಯೇ ಎಂದು ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವನು. ಯಾವ ಮನುಷ್ಯನು ತಾನೇ (ಪಾಪಿಷ್ಠನಲ್ಲದವನು) ನನಗೆ ಹೆದರಿ ನನ್ನಿಂದ ದೂರ ಓಡಿಹೋಗಿದ್ದಾನೆ? ಎಂದೂ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಶ್ನೆಯು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಈ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಕೋನು ಮರ್ಯಾ ಅಮಿಥಿತಃ ಸಖಾ ಸಖಾಯಮಬ್ರವೀತ್ |
ಜಹಾ ಕೋ ಅಸ್ಮದೀಷತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೫-೩೭)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಮನವನೇ, ಕ್ರೋಧವಶನಾಗದ ಯಾವ ಮಿತ್ರನು ತಾನೇ ತನ್ನ ಮಿತ್ರನನ್ನು ಕೊಂದಿದ್ದಾನೆ ? ಯಾರು ತಾನೇ ನನ್ನಿಂದ ಭೇತನಾಗಿ ಓಡಿಹೋಗಿದ್ದಾನೆ ? ಎಂಬುದಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನಿಂದ ಅವನ ಮಿತ್ರರಾಗಿರಲು ಭಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ನಿಧಾ || ೨ ||

ನಿಧಾ ಸಾಶ್ಯಾ ಭವತಿ | ಯನ್ನಿಧೀಯತೇ | ಸಾಶ್ಯಾ ಸಾಶಸಮೂಹಃ |
ಸಾಶಃ ಸಾಶಯತೇರ್ವಿಸಾಶನಾತ್ ||

ನಿಧಾ ಸಾಶ್ಯಾ ಭವತಿ ||—ನಿಧಾ ಎಂದರೆ ಸಾಶ್ಯಾ ಅರ್ಥವಾ ಬಲೆ ಎಂದರ್ಥವು. ನೀಚೈರಾಧೀಯತೇ ಇತಿ ನಿಧಾ. ನೀಚರಿಂದ ನೆಲದಮೇಲೆ ಹರಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ನಿಧಾ ಬಲೆ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸತ್ತಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಹಿಡಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇಡರು ವೋಲಾದವರು ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಬಲೆಯನ್ನು ಹರಡಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಯುವರು. ಅದರಿಂದ ಬಲೆಗಳಿಗೆ ನಿಧಾ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಸಾಶ್ಯಾ ಎಂದರೂ ಬಲೆಯೆಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಬಲೆಗಳ ಸಮೂಹ. ಸಾಶಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಹುಗ್ಗುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಬಲೆಗೆ ಸಾಶ್ಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸಾಶಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಾಶ್-ಕಟ್ಟು, ಒಂದಿವು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಧಾತು ವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ವಯಃ ಸುಸರ್ಣಾ ಉಪಸೇದುರಿದ್ರಂ ಪ್ರಿಯಮೇಧಾ
ಋಷಯೋ ನಾಥಮಾನಾಃ | ಅಸಧ್ವಾಂತಮೋರ್ಜುಹಿ ಪೂರ್ಧಿ
ಚಕ್ಷುರ್ಮುಮುಗ್ಧ್ಯಾ ನಿ ಸ್ಯಾನ್ನಿಧಯೇವ ಬದ್ರಾಸ್ || (ಋ. ಸಂ.
೧೦-೭೨-೧೧) ವಯೋ ವೇರ್ಬಹುವಚನಂ ಸುಸರ್ಣಾಃ ಸುಸತನಾ
ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಯು ಉಪಸೇದುರಿದ್ರಂ ಯಾಚಮಾನಾ ಅಪೋರ್ಜುಹ್ಯಾ-

ಧ್ವಸ್ತಂ ಚಕ್ಷುಶ್ಚಕ್ಷುಃ ಖ್ಯಾತೇರ್ವಾ ಚಷ್ಟೇರ್ವಾ ಪೂರ್ಧಿ ಪೂರಯು
 ದೇಹೀತಿ ವಾ ಮುಂಚಾಸ್ತಾನ್ವಾಶೈರಿವ ಬದ್ಧಾನ್ ಪಾರ್ಶ್ವತಃ
 ಶ್ರೋಣಿತಃ ಶಿತಾಮತಃ ಪಾರ್ಶ್ವಂ ಪರ್ಶುಮಯಮುಂಗಂ ಭವತಿ
 ಪರ್ಶು ಸ್ಪೃಶತೇಃ ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಟಾ ಪೃಷ್ಠದೇಶಂ ಪೃಷ್ಠಂ ಸ್ಪೃಶತೇಃ
 ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಟಮಾಗೈರಂಗಮಂಗನಾದಂಚನಾದ್ವಾ ಶ್ರೋಣಿಃ ಶ್ರೋಣಿತೇರ್ಗತಿ
 ಚಲಾಕರ್ಮಣಃ ಶ್ರೋಣಿಶ್ಚಲತೀವ ಗಚ್ಛತೋ ದೋಃ ಶಿತಾಮ ಭವತಿ
 ದೋದ್ರ್ವಪತೇರ್ಯೋನಿಃ ಶಿತಾಮೇತಿ ಶಾಕಪೂಣಿರ್ವಿಷಿತೋ ಭವತಿ
 ಶ್ಯಾಮತೋ ಯಕೃತ್ತ ಇತಿ ತೈಟೀಕಿಃ ಶ್ಯಾಮಂ ಶ್ಯಾಯತೇರ್ಯ-
 ಕೃದ್ಯಥಾಕಥಾ ಚ ಕೃತ್ಯತೇ ಶಿತಮಾಂಸತೋ ಮೇದಸ್ತ ಇತಿ ಗಾಲವಃ
 ಶಿತಿಃ ಶ್ಯತೇರ್ಮಾಂಸಂ ಮಾನನಂ ವಾ ಮಾನಸಂ ವಾ ಮನೋಽಪ್ಸ್ಮಿನ್ದಿ-
 ದತೀತಿ ವಾ ಮೇದೋ ಮೇದ್ಯತೇಃ || ೩ ||

ವಯಃ ಸುಪರ್ಣಾ ಉಪಸೇದುರಿಂದ್ರಂ ಪ್ರಿಯಮೇಧಾ ಋಷಯೋ ನಾಥಮಾನಾಃ |
 ಅಪ ಧ್ವಾಂತಮೂರ್ಘಿಪೂರ್ಧಿ ಚಕ್ಷುಮುರ್ಮುಗ್ಧಂ ಸ್ತಾನಿಧಯೇನ ಬದ್ಧಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೩-೧೧)

ವಯೋ ವೇರ್ಬಹುವಚನಂ | ಸುಪರ್ಣಾಃ ಸುಪತನಾ ಅದಿತ್ಯರಕ್ತಯು ಉಪಸೇದುರಿಂದ್ರಂ
 ಯಾಚಮಾನಾಃ || ಅಪೋರ್ಘ್ಯಹ್ಯಧ್ಯಸ್ತಂ ಚಕ್ಷುಃ | ಚಕ್ಷುಃ ಖ್ಯಾತೇರ್ವಾ ಚಷ್ಟೇರ್ವಾ |
 ಪೂರ್ಧಿ ಪೂರಯು ದೇಹೀತಿ ವಾ | ಮುಂಚಾಸ್ತಾನ್ ಸಾಶೈರಿವ ಬದ್ಧಾನ್ ||

ನಿಧಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ವಯಃ ಸುಪರ್ಣಾ ಎಂಬ ಪುಕ್ತನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ವಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಃ ಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನವು ವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಗತ್ಕರ್ಥವಾದ ನಿ-ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ
 ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ವಯಃ ಎಂದರೆ ಪಕ್ಷಿಗಳು, ಸುಪರ್ಣಾಃ- ಸುಪತನಾಃ (ಸೂರ್ಯನಿಂದ) ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವ ಸೂರ್ಯ ರಶ್ಮಿಗಳು.
 ಉಪಸೇದುರಿಂದ್ರ ಯಾಚಮಾನಾಃ- ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾ ಇಂದ್ರನ ಸಮಾಪವನ್ನೈಂದಿರುವ

ಅಪೋರ್ಘ್ಯಹ್ಯಧ್ಯಸ್ತಂ ಚಕ್ಷುಃ-ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣನ್ನು ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಬೀರ್ಪಡಿಸು.
 ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ಕತ್ತಲೆಯಿದ್ದಿಂತೆ ಮಾಡು ಚಕ್ಷುಃ- ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಖ್ಯಾ (ತಿಳಿ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ
 ನಾವು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡಿ ತಿಳಿಯುತ್ತೇವೆ. ಅಥವಾ ನೋಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಚಕ್ಷತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಿ ನಿಷ್ಪನ್ನ
 ವಾಗಬಹುದು

ಪೂರ್ವಿ ಪೂರಯ ದೇಹೀತಿ ವಾ-ಪೂರ್ವಿ ಎಂದರೆ, ತುಂಬು ಪೂರ್ಣಮಾಡು ಅಥವಾ ಕೊಡು ಎಂದರ್ಥವು

ಮುಂಚಾಗಿದ್ದ ಪಾಶ್ಚಿಮ ಬಿಡುವು-ಇಲ್ಲಿ ನಿಧಿಯೇ ಎಂಬ ಲಬ್ಧಕ್ಕೆ ಪಾಶ್ಚಿಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದರೆ ಪಾಶ್ಚಿಮದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೆ ನಾವು ಯಾವ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮಾಡಲು ಶಕ್ತರಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೇ ಹಾಗೆ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ಕತ್ತಲೆಯೆಂಬ ಪಾಶ್ಚಿಮದ ಬಿಡುವು ನಮಗೆ ಏನೂ ಕಾಣಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಪಾಶ್ಚಿಮದ ಬದ್ಧ ರಾದವರು ಅಸಹಾಯಕರಾಗಿರತಕ್ಕ ಕತ್ತಲೆಯೆಂಬ ಪಾಶ್ಚಿಮದ ಅಸಹಾಯಕವಾದ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣುಗಳು ಏನನ್ನೂ ನೋಡಲಾರವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕತ್ತಲೆಯೆಂಬ ಪಾಶ್ಚಿಮವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ನೋಡವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದು ಮುಖಿಯವಾರ್ಥವಿದ್ದಾನೆ.

ಶಿತಾಮು || ೩ ||

ಪಾರ್ಶ್ವತಃ ಶ್ರೋಣಿತಃ ಶಿತಾಮತಃ | ಪಾರ್ಶ್ವಂ ಪರ್ಶುಮಯಮಂಗಂ
ಭವತಿ | ಪರ್ಶುಃ ಸ್ಪೃಶತೇಃ ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಣಾ ಪೃಷ್ಠದೇಶಂ | ಪೃಷ್ಠಂ
ಸ್ಪೃಶತೇಃ ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಣಮಂಗೈಃ | ಅಂಗಮಂಗನಾದಂಚನಾದ್ವಾ | ಶ್ರೇಣಿಃ
ಶ್ರೋಣತೇರ್ಗತಿಚಲಾಕರ್ಮಣಃ | ಶ್ರೋಣಿಶ್ಚಲತೀವ ಗಚ್ಛತಃ | ದೋಃ
ಶಿತಾಮು ಭವತಿ | ಶ್ಯಾಮತೋ ಯಕೃತ್ತ ಇತಿ ತೈಪೀಕೀಃ | ಶ್ಯಾಮಂ
ಶಾಯತೇಃ | ಯಕೃತ್ ಯಥಾ ಕಥಾ ಚ ಕೃತ್ಯತೇ | ಶಿತಿಮಾಂಸತೋ
ಮೇದಸ್ತ ಇತಿ ಗಾಲವಃ | | ಶಿತಿಃ ಶ್ಯತೇಃ ||

ಶಿತಾಮು || ೩ ||

ಪಾರ್ಶ್ವತಃ ಶ್ರೋಣಿತಃ ಶಿತಾಮತಃ | ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಮೂಳೆಗಳು ಸಂಧಿಯಾಗಿ ಸೇರುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಶಿತಾಮು ಎಂದೆ
ಹೆಸರು. ಪಕ್ಕೆಲುಬುಗಳು ಎಂದರೆ ಹೃದಯದ ಅಸ್ಥಿಪಂಜರದ ಎಲಬುಗಳು, ಸೊಂಟದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮೂಳೆಗಳು ಸೇರುವ
ಸಂಧಿ ಸ್ಥಳ ಇವುಗಳು.

ಪಾರ್ಶ್ವಂ ಪರ್ಶುಮಯಮಂಗಂ ಭವತಿ | ಪರ್ಶುಃ ಸ್ಪೃಶತೇಃ ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಣಾ ಪೃಷ್ಠದೇಶಂ—ಶರೀರದ
ಅಸ್ಥಿಗಳು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಅಸ್ಥಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಂತಿವೆ. ಪರ್ಶುಃ ಎಂದರೆ ಸಂಧಿ ಸ್ಥಳ. ಮೂಳೆಗಳು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಸೇರುವ
ಸ್ಥಳ. ಪರ್ಶು ಶಬ್ದವು ಸ್ಪೃಶತೆ (ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡು) ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂಧಿ ಪ್ರದೇಶವು ಶರೀರದ ಪೃಷ್ಠ ಭಾಗವನ್ನು
ಎಂದರೆ ಬೆನ್ನಿನ ಅಥವಾ ಸೊಂಟದ ಸಂಧಿ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸುವಂತಿದೆ.

ಪೃಷ್ಠಂ ಸ್ಪೃಶತೇಃ ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಣಮಂಗೈಃ — ಪೃಷ್ಠಂ ಎಂದರೆ ಬೆನ್ನು ಅಥವಾ ಶರೀರದ ಮಧ್ಯಭಾಗ. ದೇಹದ ಈ
ಭಾಗಕ್ಕೆ ಇತರ ಅವಯವಗಳು ಎಂದರೆ ಹಸ್ತಪದಾದಿಗಳು ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ ಅಥವಾ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಭಾಗಕ್ಕೆ
ಪೃಷ್ಠ ಅಥವಾ ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಣ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಅಂಗಮಂಗಳನಾದಂಚನಾದ್ವಾ—ಅಂಗವೆಂದರೆ ಅವಯವ. ದೇಹಕ್ಕೆ ಸೇರದ್ದರೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಬಗ್ಗುವ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಅವಯವಕ್ಕೆ ಅಂಗವೆಂದು ಹೆಸರು. ಹೆಸುವಾದಿಗಳು ಶರೀರಕ್ಕೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಅವು ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳಂತೆ ಅಂಗಗಳೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಅವು ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತವಾದಾಗ ಬಗ್ಗಿ ಅಥವಾ ಬಗ್ಗಿಸಿ (ಮಡಿಸಿ) ಕೆಲಸಮಾಡುವವು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಹೆಸುವಾದಾದ್ಯವಯವಗಳಿಗೆ ಅಂಗಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

ಶ್ರೋಣಿಃ ಶ್ರೋಣಾಶೇರ್ಗತಿಚಲಾಕರ್ಮಣಃ | ಶ್ರೋಣಿಶ್ಚಲತೀವ ಗಚ್ಛತಃ | ಶ್ರೋಣಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮುಂದೆ ನಡೆ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಶ್ರೋಣಾತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತೊಡೆ (ಕಟಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾ) ಎಂದರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ ಪುರುಷನು ನಡೆಯುವಾಗ ಇದು ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದು.

ದೋಃ ಶಿತಾಮು ಭವತಿ | ದೋದ್ರ್ವವತೇಃ | ಯೋನಿಃ ಶಿತಾಮೇತಿ ಶಾಕಪೂರ್ಣಿವಸಿತೋ ಭವತಿ—ಶಿತಾಮು ಎಂದರೆ ಮೋಣಕಾಲು, ಮಂಡಿ. ಈ ಶಬ್ದವು ಓಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ದ್ರುಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಶಿತಾಮವೆಂದರೆ ಯೋನಿಸ್ಪರ್ಶದ ಅಥವಾ ಗುದಸ್ಪರ್ಶವೆಂದು ಶಾಕಪೂರ್ಣಿಯವರ ಮತವು. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಮಾಂಸಾದಿಗಳಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ನಿಬಿಡವಾಗಿ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು, ಮಾಂಸದಿಂದ ತುಂಬಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಶಿತಾಮು ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಎಂದರ್ಥವು.

ಶ್ಯಾಮತೋ ಯುಕ್ಯತ್ತ ಇತಿ ತೈಟೀಕಃ | ಶ್ಯಾಮಂ ಶ್ಯಾಯತೇಃ | ಯುಕ್ಯದ್ಯಥಾ ಕಥಾ ಚ ಕ್ಯತೇ— ಇದು ಯುಕ್ಯತ್ತು (ಸಿತ್ತಕೋಶ) ಎಂಬ ಅಂಗ ವಿಶೇಷವೆಂದು ತೈಟೀಕೆ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಯುಕ್ಯತ್ತು ಮಾಸಲು ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ್ದಾಗಿದೆ ಅಥವಾ ಕಪ್ಪುಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ್ದಾಗಿದೆ. ಹೆವುಗಟ್ಟು ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ತೈಟೀ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಶ್ಯಾಮಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಯುಕ್ಯತ್ತೆಂದರೆ—ಇದನ್ನು ಶರೀರದಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಿ ತೆಗೆಯುವುದು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ (ಸಿತ್ತಕೋಶಕ್ಕೆ) ಯುಕ್ಯತ್ತು ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆ.

ಶಿತಮಾಂಸತೋ ಮೇದಸ್ತ ಇತಿ ಗಾಲನಃ | ಶಿತಿಃ ಶ್ವತೇಃ —ಶಿತಾಮನೆಂದರೆ ಮೇದಸ್ಸಿನಿಂದ (ಕೊಬ್ಬು) ಕೂಡಿದ ಮಾಂಸವೆಂದು ಗಾಲನರು ಹೇಳುವರು. ಶಿತಿಶಬ್ದವು ಶ್ವಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಮಾಂಸಂ ಮಾನಸಂ ವಾ ಮಾನಸಂ ವಾ ಮನೋಽಸ್ಥಿನ್ ಸೀದತೀತಿ ವಾ | ಮೇದೋ ಮೇದ್ಯತೇಃ — ಮಾಂಸವೆಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೌರವವೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ಇದು ಬಹಳ ರುಚಿಕರವಾಗಿರುವುದು. ಅಥವಾ ಇದರಲ್ಲಿ (ಮಾಂಸದಲ್ಲಿ) ಜನರ ಮನಸ್ಸು (ಶಿನ್ಮ ಬೇಕೆಂಬ ಮನಸ್ಸು) ಅಸಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಮೇದಶಬ್ದವು ಸ್ನೇಹ (ದ್ರವ)ದಿಂದ ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳುವ ಅಥವಾ ಕೊಬ್ಬು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಮೇದ್ಯಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಮೇದಸ್ಸು ಎಂದರೆ ಕೊಬ್ಬು ಎಂದರ್ಥವು.

ಇತಿ ತ್ವತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಯದಿಂದ್ರ ಚಿತ್ರ ಮೇಹನಾಸ್ತಿ ತ್ವಾದಾತಮದ್ರಿವಃ | ರಾಧ-
ಸ್ತನ್ನೋ ವಿದವ್ವಸ ಉಭಯಾಹಸ್ತ್ಯಾಭರ || (ಋ. ಸಂ. ೫-೨೯-೧)
ಯದಿಂದ್ರ ಚಿತ್ರ ಚಾಯನೀಯಂ ಮಂಹನೀಯಂ ಧನಮಸ್ತಿ
ಯನ್ಮ ಇಹ ನಾಸ್ತೀತಿ ವಾ ತ್ರೀಣಿ ಮಧ್ಯಮಾನಿ ಪದಾನಿ ತ್ವಯಾ
ನಸ್ತದ್ಧಾತವ್ಯಮದ್ರಿವನ್ನದ್ರಿದ್ಯಾಣಾತ್ಯೇತೇನಾಪಿ ವಾತ್ಮೇಃ ಸ್ಯಾತ್ಮೇ
ಸೋಮಾದ ಇತಿ ಹ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ರಾಧ ಇತಿ ಧನನಾಮ
ರಾಧ್ವವಂತ್ಯೇನೇನ ತನ್ನಸ್ತ್ವಂ ವಿತ್ತಧನೋಭಾಭ್ಯಾಂ ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಮಾ-
ಹರೋಭೌ ಸಮುಬ್ಧೌ ಭವತೋ ದಮೂನಾ ದಮಮಾನಾ ವಾ
ದಾನಮನಾ ವಾ ದಾಂತಮನಾ ವಾಪಿ ವಾ ದಮ ಇತಿ ಗೃಹನಾಮ
ತನ್ಮನಾಃ ಸ್ಯಾನ್ಮನೋ ಮನೋತೇಃ || ೪ ||

ಮೇಹನಾ || ೪ ||

ಯದಿಂದ್ರ ಚಿತ್ರ ಮೇಹನಾಸ್ತಿ ತ್ವಾದಾತಮದ್ರಿವಃ | ರಾಧ-
ಸ್ತನ್ನೋ ವಿದವ್ವಸ ಉಭಯಾ ಹಸ್ತ್ಯಾಭರ || ಯದಿಂದ್ರ ಚಿತ್ರಂ
ಚಾಯನೀಯಂ ಮಂಹನೀಯಂ ಧನಮಸ್ತಿ | ಯನ್ಮ ಇಹ ನಾಸ್ತೀತಿ
ವಾ ತ್ರೀಣಿ ಮಧ್ಯಮಾನಿ ಪದಾನಿ ತ್ವಯಾ ನಸ್ತದ್ಧಾತವ್ಯಂ | ಅದ್ರಿವನ್
ಅದ್ರಿದ್ಯಾಣಾತ್ಯೇತೇನ | ಅಪಿ ವಾತ್ಮೇಃ ಸ್ಯಾತ್ | ತೇ ಸೋಮಾದ
ಇತಿ ಹ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ | ರಾಧ ಇತಿ ಧನನಾಮ ರಾಧ್ವವಂತ್ಯೇನ |
ತನ್ನಸ್ತ್ವಂ ವಿತ್ತಧನೋಭಾಭ್ಯಾಂ ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಮಾಹರ | ಉಭೌ
ಸಮುಬ್ಧೌ ಭವತಃ ||

ಯದಿಂದ್ರ ಚಿತ್ರ ಎಂಬ ಸುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು—ಆಕರ್ಷಕವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನೂ ವಜ್ರಯುಧಧಾರಿಯೂ ಧನಕ್ಕೆ
ಪ್ರಭುಳೂ ಆದ ಎತ್ತಿ ಇಂದ್ರನೇ, ಪೂಜ್ಯನಾದುದೂ ನಿನ್ನಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಯಾವ ಧನವಿದೆಯೋ ಆ ಧನವನ್ನೂ
ನಮಗೆ ಎರಡು ಕೈಗಳಿಂದಲೂ ತುಂಬಿಕೊಡು.

ಮೇಹನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮೇ + ಇಹ + ನ ಎಂಬ ಮೂರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಸೇರಿ ಆಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಯಶ್ ಮೇ ಇಹ ನಾಸ್ತಿ ಎಂಬ ವಿದು ಶಬ್ದಗಳಿರುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೇ ಇಹ ನ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಂದ ಮೇಹನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ರೂಪಸ್ಥಪ್ತಿ ಯಾಗಿದೆ. ನನ್ನಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಇರ.ವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದನ್ನು ನನಗೆ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ಯಾರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದನ್ನು ಅವರು ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಂದ ಯಾಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಂಬ ನಿಯಮವನ್ನನು ಸರಿಸಿ ಮೇಹನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ವಿಚಿತ್ರವೂ ಉತ್ತಮವೂ ಆದ ಯಾವ ಧನವಿದೆಯೋ ಮತ್ತು ನನ್ನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಧನವಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ಧನವನ್ನು, ಎಲೈ ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಬಂದು ನನಗೆ ಕೊಡು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅದ್ರಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಶಿಲೆಗಳು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಅದೃಣಾತಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಪರ್ವತಾದಿಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಶಿಲೆವುಡದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರಾಯುಧಕ್ಕೆ ಅದ್ರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಆ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿರುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅದ್ರಿವನ್ ಎಂಬ ಸಂಬಂಧ್ಯುತದಿಂದ ಸಂಬೋಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಅರ್ಧ-ಭಕ್ತಿಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಲಾದರೂ ಅದ್ರಿಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ಅದ್ರಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದು ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಅಗದು ತಿನ್ನುವಂತೆ ಜಜ್ಜುವುದರಿಂದ ಆ ಕಲ್ಲಿಗೆ ಅದ್ರಿ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ತೇ ಸೋಮಾದಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸೂಚಕವಾಗಿದೆ.

ರಾಧಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸು ಸಂತೋಷಪಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ರಾಧ್ಯವಂತಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಧನವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು ವಿಕಂದರೆ. ಈ ಧನದಿಂದ ಇತರರನ್ನು ಸಮಾಧಾನ ಅಥವಾ ಸಂತೋಷ ಪಡಿಸಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ ಇಂತಹ ವಸ್ತುವಿಗೆ ರಾಧಃ — ಧನವು ಎಂಬರ್ಥವು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

ದಮೂನಾಃ ||೫||

ದಮೂನಾ ದಮಮನಾ ವಾ ದಾನಮನಾ ವಾ ದಾಂತಮನಾ ವಾ

ಅಲಿ ವಾ ದಮ ಇತಿ ಗೃಹನಾಮ ತನ್ಮನಾಃ ಸ್ಯಾತ್ ಮನೋ ಮನೋತೇಃ||

ದಮನಾ ಎಂದರೆ ಕ್ರೂರಿಯಲ್ಲದವನು, ಅಥವಾ ದಯವುಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ದಾನವನ್ನು ಕೊಡಲು ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನನಾ ಗಿರುವವನು. ಅಥವಾ ತನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ತನ್ನ ನಿಯಮನ ಅಥವಾ ಸ್ವಾರ್ಥಿನದಲ್ಲಿದ್ದು ಕೊಂಡಿರುವವನು. ಎಂದು ಮೂರುವಿಧ ವಾದ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಅಥವಾ ದಮ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನೆಯೆಂದು ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ದಮೂನಾಃ ಎಂದರೆ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡಲು ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಮನಶಬ್ದವು ಯೋಚಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಮನಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಇತಿ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಇದನೆಯ ಖಂಡವು

ಜುಷ್ಠೋ ದಮೂನಾ ಅತಿಥಿದುರೋಣ ಇಮಂ ನೋ ಯಜ್ಞ -
ಮುಪ ಯಾಹಿ ವಿದ್ವಾನ್ | ವಿಶ್ವಾ ಅಗ್ನೇ ಅಭಿಯುಜೋ ವಿಹತ್ಯಾ
ಶತ್ರುಯತಾಮಾ ಭರಾ ಭೋಜನಾನಿ || (ಐಯಂ ಸಂ. ೫-೪-೫) | ಅತಿಥಿ
ರಭ್ಯತಿತೋ ಗೃಹಾನ್ ಭವತ್ಯಭ್ಯೇತಿ ತಿಥಿಷು ಪರಕುಲಾನೀತಿ ವಾ
ಪರಗೃಹಾಣೀತಿ ವಾ ದುರೋಣ ಇತಿ ಗೃಹನಾಮ ದುರವಾ ಭವಂತಿ
ದುಸ್ತರ್ಪಾ ಇಮಂ ನೋ ಯಜ್ಞ ಮುಪಯಾಹಿ ವಿದ್ವಾನ್ ಸರ್ವಾ
ಅಗ್ನೇ ಅಭಿಯುಜೋ ವಿಹತ್ಯಾ ಶತ್ರುಯತಾಮಾಭರ ಭೋಜನಾನಿ
ನಿಹತ್ಯಾನ್ಯೇಷಾಂ ಬಲಾನಿ ಶತ್ರುಣಾಂ ಭವನಾದಾಹರ ಭೋಜನಾನೀತಿ
ವಾ ಧನಾನೀತಿ ವಾ ಮೂಷೋ ಮೂಷಿಕಾ ಇತ್ಯರ್ಥೋ ಮೂಷಿಕಾಃ
ಪುನರ್ಮುಷ್ಣಾತೇರ್ಮೂಷೋಽಪ್ಯೇತಸ್ಮಾದೇವ | ೫ |

ಜುಷ್ಠೋ ದಮೂನಾ ಅತಿಥಿದುರೋಣ ಇಮಂ ನೋ ಯಜ್ಞ ಮುಪ-
ಯಾಹಿ ವಿದ್ವಾನ್ ವಿಶ್ವಾ ಅಗ್ನೇ ಅಭಿಯುಜೇ ವಿಹತ್ಯಾ ಶತ್ರುಯತಾ-
ಮಾಭರಾ ಭೋಜನಾನಿ || ಅತಿಥಿರಭ್ಯತಿತೋ ಗೃಹಾನ್ ಭವತಿ |
ಅಭ್ಯೇತಿ ತಿಥಿಷು ಪರಕುಲಾನೀತಿ ವಾ ಪರ ಗೃಹಾಣೀತಿ ವಾ (ಅಯಮು-
ಪೀತೋಽತಿಥಿರೇತಸ್ಮಾದೇವ) | ದುರೋಣ ಇತಿ ಗೃಹನಾಮ ದುರವಾ
ಭವಂತಿ ದುಸ್ತರ್ಪಾಃ || ಇಮಂ ನೋ ಯಜ್ಞ ಮುಪಯಾಹಿ ವಿದ್ವಾನ್
ಸರ್ವಾ ಅಗ್ನೇ ಅಭಿಯುಜೋ ವಿಹತ್ಯಾ ಶತ್ರುಯತಾಮಾಭರ
ಭೋಜನಾನಿ ನಿಹತ್ಯಾನ್ಯೇಷಾಂ ಬಲಾನಿ ಶತ್ರುಣಾಂ ಭವನಾದಾಹರ
ಭೋಜನಾನೀತಿ ವಾ || ಧನಾನೀತಿ ವಾ ||

ಜುಷ್ಠೋ ದಮೂನಾ ಎಂಬ ಚುಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು—ಎಶೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನಮ್ಮ ಪೂಜೆಯಿಂದ ಸಂಕೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದು
ವನನಾಗಿರುವ ದಾನವನಕ್ಕನಾಗಿಯೂ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಅತಿಥಿಯಂತೆ ಪೂಜ್ಯನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ನೀನು ನಮ್ಮ ಈ

ಯಜ್ಞವನ್ನರಿತವನಾಗಿ ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡು. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸಮಸ್ತ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡಿ ಆ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಅನ್ನ (ಆಹಾರ) ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಮಗೆ ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ.

ಅತಿಥಿಃ ಅತಿಥಿಯೆಂದರೆ ಒಬ್ಬಳ ಮನೆಗೆ ಹೋಗುವವನು ಅಥವಾ ಒಬ್ಬ ಗೃಹಸ್ಥನ ಮನೆಗೆ ಕಾರ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಹೋಗುವವನು. ಕರೆಯಲ್ಪಡದ ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಬಂದವನಿಗೆ ಅಭ್ಯಾಗತನೆಂದು ಹೆಸರು. ದುರೋಣ ಎಂದರೆ ಮನೆಯಿಂದರ್ಥ. ದುರೋಣಶಬ್ದವು ದುರ್ + ಅರ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಮನೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ಮನೆಯವರನ್ನೂ ತ್ಯಜಿಸಲು (ಸಂರಕ್ಷಿಸಲು) ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ದುರೋಣ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಬಂದಿದೆ.

ಇಮಂ ನೋ ಯಜ್ಞಮುಪ ಯಾಹಿ ವಿದ್ವಾನ್—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದ ವಿದ್ವಾಂಸನಾದ ನೀನು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಿಸು.

ವಿಶ್ವಾ ಅಗ್ನೇ ಅಧಿಯಜೋ ವಿಹತ್ಯ ಶತ್ರಯುತಾಮಾ ಭರಾ ಭೋಜನಾನಿ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನೀನು ನಮ್ಮ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿ ಅವರಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ನಮಗೆ ತಂದುಕೊಡು. **ಭೋಜನಾನಿ** ಎಂದರೆ ಭೋಜನಸಾಮಗ್ರಿಗಳು, ಆಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ವಸ್ತುಗಳು ಅಥವಾ ಭೋಜನಾರ್ಥವಾಗಿ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕಾಗುವ ಧನಗಳು.

ಮೂಷಃ || ೬ ||

ಮೂಷೋ ಮೂಷಿಕಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಮೂಷಿಕಾಃ ಪುನರ್ಮು-

ಷ್ಣಾತೇಃ | ಮೂಷೋಽಪ್ಯೇತಸ್ಮಾದೇವ ||

ಮೂಷಃ—ಇದು ಬಹುವಚನಾಂತ ಪದವು. ಮೂಟ್ ಮೂಷೌ ಮೂಷಃ ಎಂದು ಪ್ರಥಮಾಽಽಭಕ್ತಿಯು; ಮೂಷಃ ಎಂದರೆ ಮೂಷಿಕಾಃ ಇಲಿಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಮೂಷಿಕಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕದಿ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಮುಷ್ ಶ್ವೇಯೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಆಹಾರಾದಿಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಇಲಿಗಳು ಕಳೆತನದಿಂದ ತಿನ್ನುತ್ತವೆಯೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. **ಮೂಷಃ** = ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಸಹ ಮುಷ್-ಶ್ವೇಯೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಇತಿ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

ಸಂ ಮಾ ತಪಂತ್ಯಭಿತಃ ಸಪತ್ನೀರಿವ ಸರ್ಶವಃ | ಮೂಷೋ ನ
ಶಿಶ್ನಾವ್ಯದಂತಿ ಮಾಧ್ಯಃ ಸ್ತೋತಾರಂ ತೇ ಶತಕ್ರತೋ ವಿತ್ರಂ ಮೇ ಅಸ್ವ

ರೋದಸೀ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೫-೮) ಸಂತಪಂತಿ ಮಾಮುಭಿತಃ
 ಸಪತ್ನೈ ಇವೇಮಾಃ ಪರ್ಶವಃ ಕೂಪವರ್ಶವೋ ಮೂಸಿಕಾ
 ಇವಾಸ್ನಾತಾನಿ ಸೂತ್ರಾಣಿ ವ್ಯದಂತಿ | ಸ್ವಾಂಗಾಭಿಧಾನಂ ವಾ ಸ್ಯಾಚ್ಚಿ-
 ಶ್ವಾತಿ ವ್ಯದಂತೀತಿ ವಾ ಸಂತಪಂತಿ ಮಾಧ್ಯಃ ಕಾಮಾಃ ಸ್ತೋತಾರಂ
 ತೇ ಶತಕೃತೋ, ವಿತ್ತಂ ಮೇ ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ ಜಾನೀತಂ ಮೇಽಸ್ಯ
 ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಿತಿ | ತ್ರಿತ್ರಂ ಕೂಪೇಽವಹಿತಮೇತತ್ ಸೂಕ್ತಂ
 ಪ್ರತಿಬಹೌ | ತತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮೈತಿಹಾಸಮಿಶ್ರಮೃಜ್ಜುಶ್ರಂ ಗಾಥಾಮಿಶ್ರಂ
 ಭವತಿ | ತ್ರಿತ್ಸೀರ್ಣತಮೋ ಮೇಧಯಾ ಬಭೂವ ಅಲಿ ವಾ
 ಸಂಖ್ಯಾನಾಮೈವಾಭಿಪ್ರೇತಂ ಸ್ಯಾದೇಕತೋ ದ್ವಿತ್ಸ್ಮಿತ್ರ ಇತಿ ತ್ರಯೋ
 ಬಭೂವುಃ || ೬ ||

ಸಂ ಮಾ ತಪಂತಿ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸನತಿಯರು ಗಂಡನ ಸುತ್ತಲೂ ಮುತ್ತಿ ಹಿಂಸಿಸುವಂತೆ ಈ ಭಾವಿಯ ಅಡ್ಡಗೋಡೆಗಳು
 ನನ್ನನ್ನು ಮುತ್ತಿ ಸುತ್ತಲೂ ಪೀಡಿಸುತ್ತಿವೆ. ಅನೇಕಸಾಹಸಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನಿನ್ನ ಭೃತ್ಯನಾದ
 ನನ್ನನ್ನು ಮಾನಸಿಕವಾದ ವೃಥೆಗಳು, ಇಲಿಗಳು ನೆಯಿಗೆಯವನ ಗಂಜಿಯಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿದ ನೂಲನ್ನು ಅಗಿಯುವಂತೆ ಅಥವಾ
 ಫುತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿದ ತನ್ನ ಬಾಲವನ್ನು ಕಚ್ಚುವಂತೆ ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಅಗಿದು ತಿನ್ನುತ್ತಿದೆ. ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿ
 ವಿಗಳೇ ನನ್ನ ಈ ದುಃಖವನ್ನು ಕೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿಯಿರಿ ಮತ್ತು ನನ್ನ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಿ ನನ್ನನ್ನು ದುಃಖ
 ದಿಂದ ಪಾರುಮಾಡಿ.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ತ್ರಿತ್ರನ ವಿಷಯವಿದೆ. ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತೇನೆ. ಏಕತ ದ್ವಿತ ತ್ರಿತ ಎಂಬ ಮೂವರು
 ಮುನಿಗಳಿದ್ದರು. ಈ ಮೂವರೂ ಸಹೋದರರು ಒಂದುಸಲ ಅರಣ್ಯಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮರುಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡು
 ಅತ್ಯಂತ ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದ ಹಿಂಸೆಪಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ಒಂದು ಭಾವಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಅದರ ಹತ್ತಿರ ಬಂದರು.
 ಆಗ ತ್ರಿತ್ರನು ಜಲಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಭಾವಿಗೆ ಇಳಿದನು. ನಂತರ ತಾನು ನೀರನ್ನು ಕುಡಿದು ಉಳಿದಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸಹ ಭಾವಿಯಿಂದ
 ನೀರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಮೇಲಿದ್ದ ಏಕತ ಮತ್ತು ದ್ವಿತ್ರರು ಆ ನೀರನ್ನು ಕುಡಿದು ತ್ರಿತ್ರನ ಸರ್ವಧನ
 ವನ್ನೂ ಅಸಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಅವನನ್ನು ಭಾವಿಗೆ ತಳ್ಳಿ ರಥಚಕ್ರದಿಂದ ಭಾವಿಯನ್ನು ಮುಚ್ಚಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಟುಹೋದರು
 ಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ತ್ರಿತ್ರನಿಗೆ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬರಲಾಗದೆ ನಿಂತಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನುಮಾಡಿ ಅವರು
 ತನ್ನನ್ನುದ್ದರಿಸಲಿ ಎಂದು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಮರಿಸಿದನು. ಆಗ ಅವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕ ಈ ಸೂಕ್ತದ (ಋ.ಸಂ.೧-೧೦೫)
 ದರ್ಶನವನ್ನು ಪಡೆದನು. ಆಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಭಾವಿಯೊಳಕ್ಕೆ ಪ್ರಸರಿಸಿದ ಚಂದ್ರಕಿರಣಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ತನ್ನ ವೇದನೆಯನ್ನು

ವ್ಯಕ್ತಪದಿಸುತಾ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಎಂದು ಪೂರ್ವಕಥೆ. ಇದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೂ ತ್ರಿಶನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಇತರ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ನಾವು ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯ ಭಾಗ ೫-೨೩೦, ೮-೪೪೩, ೪೪೫, ೪೭೩, ೧೪-೬೨೫ ಇತ್ಯಾದಿ ದೃಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವೆವೆ.

ಸಂತಪತಿ ಮಾಮುಖಿತಃ ಸಪತ್ನೈಃ ಇವೇಮಾಃ ಪರ್ಶವಃ ಕೂಪಪರ್ಶವೋ ಮೂಷಿಕಾ ಇನಾಸ್ತುತಾನಿ ಸೂತ್ರಾಣಿ ವ್ಯದಂತಿ | ಛಾಂದಸ್ಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿರುವ ತ್ರಿಶನು ಈ ರೀತಿ ದುಃಖಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಛಾಂದಸ್ಯ ನಾಲ್ಕುಕಡೆಯ ಗೋಡೆಗಳು ಸವತಿಯಂತೆ ನನ್ನನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ಹಿಂಸಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಇರಿಗಳು ನೇಯುಗಿಹಾರನ ಗಂಜಿಯಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿದ ದರಗಳನ್ನು ಅಗದು ತಿನ್ನುವಂತೆ ನನ್ನನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತವೆ.

ಸ್ವಾಗಾಭಿಧಾನ್ ವಾ ಸ್ಯಾಚ್ಚಿಶ್ವಾನಿ ವ್ಯದಂತೀತಿ ವಾ ಸಂತಪತಿ ಮಾಧ್ಯಃ ಕಾಮಾಃ. ಅಥವಾ ಇರಿಗಳು ತೈಲದಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿರುವ ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಬಾಲಮೊದಲಾದ ಅಂಗಗಳನ್ನೇ ನೆಕ್ಕುವಂತೆಯೂ ಕಟ್ಟಿತಿನ್ನುವಂತೆಯೂ ಈ ಛಾಂದಸ್ಯ ಗೋಡೆಗಳು ನನ್ನ ಆಕೋಶರಗಳೂ ಸಹ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ವ್ಯಥೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಸ್ತೋತ್ರಾರಂ ತೇ ಶತಕ್ರತೋಃ | ವಿಶ್ವಂ ಮೇ ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ | ಜಾನೀತಂ ಮೇಲ್ಯಸ್ಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ವಿತಿ ? ಎಲೈ ಶತಕ್ರತುನಾಮಕನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಿರುವ ನನ್ನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ದಯವಿಟ್ಟು ಕೇಳು ; ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ಈ ನನ್ನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಲಾಲಿಸಿ.

ತ್ರೀತಂ ಕೂಪೇನ್ ವಹಿತಮೇತತ್ಸೂಕ್ತಂ ಪ್ರತಿಬಭೌ | ತತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿಹಾಸಮಿಶ್ರಮೃಜ್ಯಾಶ್ರಂ ಗಾಥಾ ಮಿಶ್ರಂ ಭವತಿ | ತ್ರೀತ ಮುಷಿಯು ಛಾಂದಸ್ಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದಾಗ ಅವನಿಗೆ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಗೋಚರವಾಯಿತು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಇತರ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ (ಮ. ಸಂ. ೧-೧೦೫-೧೬) ಒಂದು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸದಿಂದಲೂ ಇತರ ವಿಷಯಗಳಿಂದಲೂ ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ.

ತ್ರಿಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಣವೋ ಮೇದಯಾ ಬಭೂವ ಅಪಿ ವಾ ಸಂಖ್ಯಾನಮೈವಾಭಿಶ್ವೇತಂ ಸ್ಯಾದೇಕತೋ ದ್ವಿಸ್ತೀತ ಇತಿ ತ್ರಯೋ ಬಭೂವುಃ- ತ್ರೀತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತ ಬುದ್ಧಿವಂತನೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಮತ್ತು ಮೂವರು ಸಹೋದರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು, ಎಂದರೆ ಮೊದಲನೆಯವನು, ಎರಡನೆಯವನು, ಮೂರನೆಯವನು ಎಂದು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಏಕತ್ರ, ದ್ವಿಸ್ತೀತ, ತ್ರೀತ ಎಂದು ಹೆಸರುಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ತ್ರೀತ ಎಂದರೆ ಮೂರನೆಯವನು ಅಥವಾ ಕೊನೆಯವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಬಹುದು.

ಇತಿ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅರನಿಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಇಷಿರೇಣ ತೇ ಮನಸಾ ಸುತಸ್ಯ ಭಕ್ಷೇಮುಹಿ ಪಿತೃಸ್ಯೈವ ರಾಯಃ | ಸೋಮ ರಾಜವೃಣ ಆಯೂಷಿ ತಾರೀರಹಾನೀವ ಸೂರ್ಯೋ ವಾಸರಾಣಿ || (ಋ. ಸಂ, ೮-೪೮-೭) ಈಷಣೇನ ವೈಷಣೇನ ವಾರ್ಷಣೇನ ವಾ ತೇ ಮನಸಾ ಸುತಸ್ಯ ಭಕ್ಷೇಮುಹಿ ಪಿತೃಸ್ಯೈವ ಧನಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ಧಯ ಚ ನ ಆಯೂಷಿ ಸೋಮ ರಾಜನ್ | ಅಹಾನೀವ ಸೂರ್ಯೋ ವಾಸರಾಣಿ | ವಾಸರಾಣಿ ವೇಸರಾಣಿ ವಿವಾಸನಾನಿ ಗಮನಾನೀತಿ ವಾ ಕುರುತನೇತ್ಯನರ್ಥಕಾ ಉಪಜನಾ ಭವಂತಿ ಕರ್ತನ ಹಂತನ ಯಾತನೇತಿ ಜಠರಮುದರಂ ಭವತಿ ಜಗ್ಧಮಸ್ಮಿನ್ ಧ್ರಿಯತೇ ಧೀಯತೇ ವಾ || ೭ ||

ಇಷಿರೇಣ || ೭ ||

ಇಷಿರೇಣ ತೇ ಮನಸಾ ಸುತಸ್ಯ ಭಕ್ಷೇಮುಹಿ ಪಿತೃಸ್ಯೈವ ರಾಯಃ | ಸೋಮ ರಾಜವೃಣ ಆಯೂಷಿ ತಾರೀರಹಾನೀವ ಸೂರ್ಯೋ ವಾಸರಾಣಿ || ಈಷಣೇನ ವಾರ್ಷಣೇನ ವಾ ತೇ ಮನಸಾ ಸುತಸ್ಯ ಭಕ್ಷೇಮುಹಿ ಪಿತೃಸ್ಯೈವ ಧನಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ಧಯ ಚ ನ ಆಯೂಷಿ ಸೋಮ ರಾಜನ್ | ಅಹಾನೀವ ಸೂರ್ಯೋ ವಾಸರಾಣಿ | ವಾಸರಾಣಿ ವೇಸರಾಣಿ ವಿವಾಸನಾನಿ ಗಮನಾನೀತಿ ವಾ ||

ಇಷಿರೇಣ ತೇ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು—ಪ್ರಭುವಾದ ಸ್ವಲ್ಪೈ ಸೋಮನೇ, ಅದರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಪಿತೃಧನವನ್ನು ಭುಜಿಸುವಂತೆ ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ನಿನ್ನನ್ನು (ಸೋಮರಸವನ್ನು) ಈಗ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಭುಜಿಸುತ್ತೇನೆ. ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಅಹಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಸೂರ್ಯನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವಂತೆ ನಮ್ಮ ಆಯುಸ್ಸುಗಳನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು.

ಇಲ್ಲಿ ಇಷಿರೇಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಶಬ್ದವು ಮನಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿತೇಪಣವಾಗಿದೆ.

(೧) ಈ ಸಣ್ಣನ ಈಷತಿ ಭಣತಿ ಇತಿ ಗತಿಕರ್ಮಸು ಪರಿತಂ ಈಷತಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈಷಣೇನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಎಂದರೆ ನಿಷ್ಪಲ್ಲಿಯೇ ನೆಟ್ಟಿರುವ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಎಂದರ್ಥವು.

(೨) ವಿಷಣೇನ—ಇಚ್ಛಾವತಾ ಫಲಪ್ರಾರ್ಥನಾವತೇತ್ಯರ್ಥಃ—ನಿನ್ನನ್ನು ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಆಪ್ತೇಷಿಸು ತ್ತಿರುವ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ.

ಇಲ್ಲಿ ವಾಸರಾಣಿ ಎಂದರೆ ದಿನಗಳು—ಹಗಲುಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ವಾಸರಾಣಿ ಎಂದರೆ ವೇಸರಾಣಿ ಶೀತೋಷ್ಣಾ ಭ್ಯಾಂ ತಾನಿ ಸರಂತಿ ತೇಷು ಹಿ ಶೀತೋಷ್ಣಂ ಭವತಿ | ರಾತ್ರೌ ಶೀತಂ ದಿನಾ ಉಷ್ಣಂ | ವಾಸರಶಬ್ದವು ಸ್ವ—ಸರಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ದಿನದ ಕಾಲವು ಮುಂದು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಸರಿಯುತ್ತಿರುವುದು ಈ ರೀತಿ ಸರಿಯುತ್ತಿರುವಾಗ ರಾತ್ರೀಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶೀತವಾತಾವರಣದಿಂದಲೂ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಔಷ್ಣ್ಯದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ ದಿನದ ಕಾಲಮಾನವು ಸರಿದು ಹೋಗುತ್ತಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಕಳೆದುಹೋಗುತ್ತಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ದಿನಗಳಿಗೆ (ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹಗಲಿಗೆ) ವಾಸರಾಣಿ ಅಥವಾ ವೇಸರಾಣಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದಲ್ಲದೆ, ನಿವಾಸನಾನಿ—ತಾನಿ ಹಿ ತತ್ ಶೀತಂ ನಿವಾಸಯಂತಿ ನಾಶಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ರಾತ್ರೀ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಶೈತ್ಯವನ್ನು ಹಗಲು ತನ್ನ (ಸೂರ್ಯನ) ಔಷ್ಣ್ಯದಿಂದ ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹಗಲುಗಳಿಗೆ ನಿವಾಸನಾನಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಥವಾ ಗಮನಾನೀತಿ ವಾ ವಿದ್ಯತಾನಿ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಾನಿ ಸಂತಿ ವಾಸರಾಣೀತಿ ಉಚ್ಯಂತೇ | ಯಥಾ ತಾನಿ ಸೂರ್ಯಃ ವರ್ಧಯತಿ ಮಂದಗತಿಕತ್ತಾಫ ವಿನಮಸ್ಯಾಕಂ ತ್ವಮಾಯುಃ ಪ್ರವರ್ಧಯೇತ್ಯಾಶೀಃ | ಹಗಲುಕಾಲವು ಅದರಲ್ಲೂ ಬೇಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಹಗಲುಗಳಿಗೆ ವಾಸರಾಣಿ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಸೂರ್ಯನು ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಮಂದಗತಿಯಿಂದ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಹಗಲಿನ ಕಾಲಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅದರಿಂದ ಎಲೈ ಸೋಮನೇ, ನೀನು ನಮ್ಮ ಆಯುಃ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಮಾಡು ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಕುರುತನ ||೮||

ಕುರುತನೇತ್ಯರ್ಥಕಾ ಉವಜನಾ ಭವಂತಿ ಕರ್ತನಹಂತನಯಾತನೇತಿ ||

ಕರ್ತನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಮಂತ್ರವಿದೆ—

ಶುನಂ ಸುಭಾಲಾ ವಿಕೃಷಂತು ಭೂಮಿಂ ಶುನಂ ಕೇನಾಶಾ ಅಭಿಯಂತು ವಾಪ್ಯೇ |

ಶುನಾ ಸೀರಾ ಹವಿಷಾ ತೋಶಮಾನಾ ಸುಪಿಪ್ಪಲಾ ಓಷಧೀಃ ಕರ್ತನಾಸ್ತೇ ||

(ವಾ. ಸಂ. ೧೨-೬೯)

ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಅಗ್ನಿ ಚಯನಮಾಡುವಾಗ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಉಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಹಂತನ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಮಂತ್ರವಿದೆ.—

ಯೋ ನೋ ಮರುತೋ ಅಭಿ ದುರ್ಹ್ಯುಣಾಯುಸ್ತಿ ರಕ್ತಿತ್ತಾನಿ ವಸವೋ ಜಿಘಾಂಸತಿ |

ದುಹಃಪಾಶಾನ್ವತಿ ಸಂಮುಚೇಷ್ಟ ತಸಿಷ್ಠೇನ ಹನ್ಮನಾ ಹಂತನಾ ತಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೫೯-೮)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಪ್ರಶಸ್ಕರಾದ ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಯಾರು ಕ್ರೂರವಾಗಿ ನೋಯಿಸುವರೋ, ಯಾರು ನಮ್ಮನ್ನು ಕೋಲಿಲಿಚ್ಛಿಸುವರೋ ಅಂತಹ ಜನರು ಪಾಪಿಗಳಿಗೆ ಹಿಂಸಕನಾದ ವರುಣನ ಪಾಶಗಳನ್ನೂ ನಮ್ಮ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಹುದು. ಅಂತಹ ಜನರನ್ನು ನಿಮ್ಮ ದಕ್ಷನಾತ್ಮಕವಾದ ಆಯುಧಗಳಿಂದ ಕೊಲ್ಲಿ.

ಯಾತನ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಋಕ್ವೇನ ಉದಾಹರಣೆ—

ಕೋ ನ್ವತ್ರ ಮರುಶೋ ಮಾಮಹೇ ವಃ ಪ್ರಯಾತನ ಸಖೀರಂ ಚ್ಯಾ ಸಖಾಯಃ |
ನುನ್ಯಾನಿ ಚಿತ್ರಾ ಅಪಿ ನಾತಯಂತ ವಿಷಾಂ ಭೂತ ನವೇದಾ ಮ ಋತಾನಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೫-೧೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಮರ್ತ್ಯನು ತಾನೇ ನಿಮ್ಮನ್ನು ನನ್ನಂತೆ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ? ನೀವು ಸಕಲರಿಗೂ ಸುಖರಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ನಿಮಗೆ ಸಖರಾದ ಯಜಮಾನರನ್ನೂ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗಿ ಸೇರಲು ನಡೆಯಿರಿ. ಆಕರ್ಷಕರಾದ ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ಧ್ಯಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಾದ (ಅವರು ಬಯಸುತ್ತಿರುವ ಧನಗಳನ್ನು ಅವರಿಗೆ ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾ ಇರಿ. ನನ್ನ ಈ ಸತ್ಯವಾದ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯಿರಿ.

ಜರೇ || ೯ ||

ಜರಮುದರಂ ಭವತಿ ಜಗ್ಧಮಸ್ಮಿನ್ ಧ್ರಿಯತೇ ಧೀಯತೇ ವಾ ||

ಜತರವೆಂದರೆ ಉದರವು, ಹೊಟ್ಟೆಯು- ಏಕೆಂದರೆ ಊಟಮಾಡಿದ ಅನ್ನ ಅಥವಾ ಆಹಾರವು ಇದರಲ್ಲಿ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಆಥವಾ ಇದರಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವುದು.

ಇತಿ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಧಾಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಮರುತ್ವಾ ಇಂದ್ರ ವೃಷಭೋ ರಣಾಯ ಪಿಬಾ ಸೋಮು-
ಮನುಷ್ಯಧಂ ಮದಾಯ | ಆ ಸಿಂಚ ಸ್ವಜರೇ ಮಧ್ವ ಊರ್ಮಿಂ
ತ್ವಂ ರಾಜಾಸಿ ಪ್ರದಿವಃ ಸುತಾನಾಂ || (ಋ. ಸಂ. ೨-೪೭-೧)
ಮರುತ್ವಾನಿಂದ್ರ ಮರುದ್ವಿಪ್ತದ್ವಾನ್ ವೃಷಭೋ ವರ್ಷಿತಾಪಾಂ

ರಣಾಯ ರಮಣೀಯಾಯ ಸಂಗ್ರಾಮಾಯ ಪಿಬ ಸೋಮಮನುಷ್ಯ-
ಧಮನ್ಯನ್ನಂ ಮದನೀಯಾಯ ಮದನೀಯಾಯ ಜೈತ್ರಯಾಸಿಂಚ ಸ್ವಜಠೇ
ಮಧುನ ಊರ್ಮಿಂ ಮಧು ಸೋಮಮಿತೈಪಮಿಕು ಮಾದ್ಯತೇರಿದ-
ಮಪೀತರನ್ನಧ್ವೇತಸ್ಮಾ ದೇವ ತ್ವಂ ರಾಜಾಸಿ ಪೂರ್ವೇಷ್ಟಪ್ಯಹಸ್ನು
ಸುತಾನಾಂ || ೮ ||

— — —

ಮರುತ್ವಾಃ ಇಂದ್ರ ವ್ಯಷಘೋ ರಣಾಯ ಪಿಬಾ ಸೋಮ-
ಮನುಷ್ಯಧಂ ಮಧಾಯ | ಆಸಿಂಚ ಸ್ವಜಠೇ ಮಧ್ವ ಊರ್ಮಿಂ
ತ್ವಂ ರಾಜಾಸಿ ಪ್ರದಿವೇ ಸುತಾನಾಂ || ಮರುತ್ವಾನಿಂದ್ರ ಮರುದ್ಧಿ-
ಸ್ತದ್ವಾನ್ ವ್ಯಷಘೋ ವರ್ಷಿತಾಪಾಂ ರಣಾಯ ರಮಣೀಯಾಯ
ಸಂಗ್ರಾಮಾಯ ಪಿಬ ಸೋಮಮನುಷ್ಯಧಮನ್ಯನ್ನಂ ಮದಾಯ
ಮದನೀಯಾಯ ಜೈತ್ರಯಾಸಿಂಚ ಸ್ವಜಠೇ ಮಧುನ ಊರ್ಮಿಂ |
ಮಧು ಸೋಮಮಿತೈಪಮಿಕಂ ಮಾದ್ಯತೇ ಇದಮಪೀತರನ್ನಧ್ವೇತಸ್ಮಾ
ದೇವ | ತ್ವಂ ರಾಜಾಸಿ ಪೂರ್ವೇಷ್ಟಪ್ಯಹಸ್ನು ಸುತಾನಾಂ ||

ಮರುತ್ವಾಃ ಇಂದ್ರ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥ-ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವವನೂ ಮರುತ್ವುಗಳೊಡಗೂಡಿ
ದವನೂ ಆದ ನೀನು ಸ್ವಧಾರೂಪವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸೋಮವನ್ನು ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ವೀರ್ಯವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸು
ವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪಾನಮಾಡು. ಮದಕಾರಕವಾದುದೂ ಅಲೆಯರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಆದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ನಿನ್ನ ಜಠರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣ
ವಾಗಿ ಸುರಿ. ನೀನು ಹಿಂದಿನ ಅಹಸ್ನುಗಳಲ್ಲಿ (ದಿನಗಳಲ್ಲಿ) ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮರಸಗಳಿಗಿಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದೀಯೆ.

ಮರುತ್ವಾನ್ ಇಂದ್ರ ವ್ಯಷಘೋ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿಯೂ, ಮೇಘಗಳಿಂದ
ಉದಕಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದೀಯೇ. ಮರುದ್ಧಿಸ್ತದ್ವಾನ್-ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನು ವ್ಯಷಘೋ
ವರ್ಷಿತಾಪಾಂ-ವೃಷಭಃ ಎಂದರೆ ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುವವನು. ರಣಾಯ ರಮಣೀಯಾಯ ಸಂಗ್ರಾಮಾಯ-ಹರ್ಷವನ್ನು
ಉಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪಿಬ ಸೋಮಂ-ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು. ಅನುಷ್ಠಧಂ ಸ್ವಧವೆಂದರೆ ಅನ್ನವು; ಆಹಾರ
ರೂಪವಾದ ಸೋಮವು. ಮದಾಯ-ಮದನೆಂದರೆ ಹರ್ಷವು. ಈ ಹರ್ಷವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಒಂದು ಮನಸ್ಸಿಗೆ
ಉಲ್ಲಾಸವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ಇನ್ನೊಂದು ಜೈತ್ರಯ ಯುದ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಸಾಹವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿ ಗೆಲ್ಲುವುದಕ್ಕೆ
ಸಹಾಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಆಸಿಂಚ ಜಠರೇ-ನಿನ್ನ ಉದರದಲ್ಲಿ ಇಂತಹೋಮರಸವನ್ನು ತುಂಬಿಕೋ. ಮಧುನ ಊರ್ಮಿಂ
ಮಧು ಸೋಮಮಿತೈಪಮಿಕಂ ಮಾದ್ಯತೇರಿದಮಪೀತರನ್ನಧ್ವೇತತ್-ಇಲ್ಲಿ ಮಧುಃ; ಅಥವಾ ಮಧುನ ಊರ್ಮಿಂ

ಎಂದರೆ ಅಲೆಗಳಿಂದ ತುಳುಕುತ್ತಿರುವ ಸೋಮರಸವು ಮತ್ತು ಮಧುಶೃಂಗೈ ಸಿಹಿಯಾಗಿಯೂ ರುಚಿಕರವಾದುದೂ ಆದ ಎಂದೂ ಆರ್ಥವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಸೋಮರಸವು ಮಾದ್ಯತೇ ಈ ಮದವನ್ನು ಉಲ್ಲಾಸವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಿರುವುದಾಗಿರುವುದು ಎಂದೂ ಆರ್ಥವು. ತ್ವಂ ರಾಜಾಸಿ ಪ್ರದಿವಃ ಸುತಾನಾಂ ತ್ವಂ ರಾಜಾಸಿ ಪೂರ್ವೇಷ್ಟಪ್ಯಹಸ್ಸು ಸುತಾನಾಂ ಎಲೈ ಇಂದ್ರ ನೇ, ನಾವು ಈಗ ನಿನಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಪ್ರಭುವಾಗುವೆಯೆನ್ನೇ ಆಲ್ಲ. ಈ ದಿನಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಾವು ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಸೋಮರಸಗಳಿಗಿಲ್ಲಾ ನೀನು ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಎಂದರೆ ನಿನ್ನ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿಯೇ ನಾವು ಹಿಂದಿನದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ದಿವಸವೂ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇತಿ ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ತಿತಲು ಪರಿವವನಂ ಭವತಿ ತತವದ್ವಾ ತುನ್ನವದ್ವಾ ತಿಲಮಾತ್ರ -
ತುನ್ನಮಿತಿ ವಾ ||೯||

ತಿತಲು ಎಂದರೆ ವಂದರಿ. ಏಕೆಂದರೆ ಇದರಿಂದ ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳು ಶೋಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ತತವದ್ವಾ-ಚರ್ಮದಿಂದ ಸುತ್ತಲೂ ಬದ್ಧವಾಗಿದೆ. ತುನ್ನವದ್ವಾ-ರಂಧ್ರಗಳಿರುವುದು. ತಿಲಮಾತ್ರತುನ್ನಮಿತಿ ವಾ-ಎಲ್ಲಿನ ಕಾಳುಗಳಂತೆ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ರಂಧ್ರಗಳಿರುವುವು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ವಂದರಿಗೆ ತಿತಲು ಎಂದು ಹೆಸರೂ.

ಇತಿ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ದಶಮಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಸಕ್ತುಮಿವ ತಿತಲನಾ ಪುನಂತೋ ಯತ್ರ ಧೀರಾ ಮನಸಾ ವಾಚ-
ಮಕೃತ | ಅತ್ರಾ ಸಖಾಯಃ ಸಖ್ಯಾನ್ ಜಾನತೇ ಭದ್ರೈಷಾಂ
ಲಕ್ಷ್ಮೀರ್ನಿಹಿತಾಧಿ ವಾಚಿ || (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೧-೨)

ಸಕ್ತುಮಿವ ಪರಿಪವನೇನ ಪುನಂತಃ ಸಕ್ತುಃ ಸಚತೇರ್ದುರ್ಧಾರ್ವೋಃ
 ಭವತಿ ಕಸತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವಿಪರೀತಸ್ಯ ವಿಕಸಿತೋ ಭವತಿ ಯತ್ರ
 ಧೀರಾ ಮನಸಾ ವಾಚಮಕೃಷತ ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ಧೀರಾಃ ಪ್ರಜ್ಞಾನ-
 ವಂತೋ ಧ್ಯಾನವಂತಸ್ತತ್ರ ಸಖಾಯಃ ಸಖ್ಯಾನಿ ಸಂಜಾನತೇ
 ಭವ್ರೈಷಾಂ ಲಕ್ಷ್ಮೀರ್ನಿಹಿತಾಧಿ ವಾಚೀತಿ ಸದ್ರಂ ಭಗೇನ
 ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ಭಜನೀಯಂ ಭೂತಾನಾಮಭಿದ್ರವಣೀ ಯಂ ಭವದ್ರ-
 ಮಯತೀತಿ ವಾ ಭಾಜನವದ್ವ್ಯಾ ಲಕ್ಷ್ಮೀರ್ಲಾಭಾದ್ವ್ಯಾ ಲಕ್ಷಣಾದ್ವ್ಯಾ
 ಲಪ್ಯನಾದ್ವ್ಯಾ ಲಾಂಛನಾದ್ವ್ಯಾ ಲಪತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರೇ ಸ್ಯಾಕರ್ಮಣೋ
 ಲಗ್ಯತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದಾಶ್ಲೇಷಕರ್ಮಣೋ ಲಜ್ಜತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದಶ್ಚಾ-
 ಘಾಕರ್ಮಣಃ ಶಿಪ್ರೇ ಇತ್ಯುಪರಿಷ್ಠಾದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ ||೧೦||

ಸಕ್ತುಮಿವ ತಿತಲುನಾ ಪುನಂತೋ ಯತ್ರ ಧೀರಾ ಮನಸಾ ವಾಚಮಕೃತ | ಅತ್ರಾ ಸಖಾಯಃ ಸಖ್ಯಾನಿ
 ಜಾನತೇ ಭವ್ರೈಷಾಂ ಲಕ್ಷ್ಮೀರ್ನಿಹಿತಾಧಿ ವಾಚಿ || (ಖ.ಸಂ.೧೦-೨೧-೨) ಸಕ್ತುಮಿವ ಪರಿಪವನೇನ
 ಪುನಂತಃ | ಸಕ್ತುಃ ಸಚತೇರ್ದುರ್ಧಾರ್ವೋ ಭವತಿ | ಕಸತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವಿಪರೀತಸ್ಯ ವಿಕಸಿತೋ ಭವತಿ
 ಯತ್ರ ಧೀರಾ ಮನಸಾ ವಾಚಮಕೃಷತ ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ | ಧೀರಾಃ ಪ್ರಜ್ಞಾನವಂತೋ ಧ್ಯಾನವಂತಃ |
 ತತ್ರ ಸಖಾಯಃ ಸಖ್ಯಾನಿ ಸಂಜಾನತೇ ಭವ್ರೈಷಾಂ ಲಕ್ಷ್ಮೀರ್ನಿಹಿತಾದಿ ವಾಚಿ ಇತಿ | ಭದ್ರಂ ಭಗೇನ
 ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಭಜನೀಯಂ ಭೂತಾನಾಮಭಿದ್ರವಣೀಯಂ ಭವದ್ರಮಯತೀತಿ ವಾ ಭಾಜನವದ್ವ್ಯಾ |
 ಲಕ್ಷ್ಮೀರ್ಲಾಭಾದ್ವ್ಯಾ ಲಕ್ಷಣಾದ್ವ್ಯಾ (ಲಪ್ಯನಾದ್ವ್ಯಾ) ಲಾಂಛನಾದ್ವ್ಯಾ ಲಪತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರೇ ಸ್ಯಾ
 ಕರ್ಮಣೋ ಲಗ್ಯತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದಾಶ್ಲೇಷಕರ್ಮಣೋ ಲಜ್ಜತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದಶ್ಚಾ ಘಾಕರ್ಮಣಃ ||

ಸಕ್ತುಮಿವ ಎಂಬ ಋಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು—ವಂದಿಯಿಂದ ಯವಧಾನ್ಯವನ್ನು ತೋಧಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಾಚ್ಛರು
 ಯಾವಾಗ ಪ್ರಜ್ಞಾಯುಕ್ತವಾದ ತಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ವಾಕ್ಯನ್ನು ಸಂಸ್ಕರಿಸುವರೋ, ಆಗ ಮಿತ್ರರು ತಮ್ಮ
 ಮಿತ್ರತ್ವವನ್ನು ಅರಿಯುತ್ತಾರೆ. ಇವರ ವಾಕ್ಯನಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕವಾದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ.

ತಿತಲು | ತಿತಲು ಪರಿಪವನಂ ಭವತಿ ತತವದ್ವ್ಯಾ ತುನ್ವವದ್ವ್ಯಾ ತಿಲಮಾತ್ರ ತಿನ್ಮಮಿತಿವಾ-ತಿತಲು
 ಎಂದರಿ ವಂದರಿ (sieve) ಎಂದರ್ಥವು. ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಹಿಟ್ಟನ್ನು ತೋಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇವನ್ನು
 ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಈ ಹೆಸರು ಇದಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಬಂತೆಂದರೆ—ತತವದ್ವ್ಯಾ | ತತೇನ ಚರ್ಮಣಾ ನದ್ರಂ ಈ ವಂದರಿ
 ಯನ್ನು ಯಾವುದಾದರೂ ತಗಡಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ಅದರಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ರಂಧ್ರಗಳಿದ್ದು ಆ ತಗಡಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಚರ್ಮದ ಕಟ್ಟನ್ನು
 ಹಾಕಿರುವುದರಿಂದ ವಂದರಿಗೆ ತಿತಲು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ತುನ್ವವದ್ವ್ಯಾ ತುನ್ಮೈರ್ವಾ ಛಿದ್ರೈರ್ವಾ ತದ್ವತ್ ಈ ವಂದ
 ರಿವುಳ್ಳ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಛಿದ್ರಗಳೂ ಅಥವಾ ರಂಧ್ರಗಳಿರುವುದರಿಂದ ವಂದರಿಗೆ ತಿತಲು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ತಿಲಮಾತ್ರ-

ಕನು ಮಿತಿ ವಾ ತಿಲಮಾತ್ರಾಣಿ ವಾ ತುನ್ನಾನಿ ಸಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ | ಇದರಲ್ಲಿರುವ ರಂಧ್ರಗಳು ಎಳ್ಳಿನಂತೆ ಬಹಳ ಸಣ್ಣಗಿರುವುದರಿಂದ ವಂದರಿಗೆ ತಿತಲು ಎಂದು ಹೆಸರು.

(ಯವ) ಧಾನ್ಯವನ್ನುವಂದರಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಶುದ್ಧ ಮಾಡುವಂತೆ ; ಸಕ್ಕು ಶಬ್ದವು ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವ ಸಚಿತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ-ವಿಕಂದರೆ, ಇದನ್ನು ತೋಳಿಯುವಾಗ ಇದು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಅಂಟಿಕೊಂಡು ತೋಳಿಯುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗುವುದು ಅಥವಾ ಇದನ್ನು ತೋಳಿಯುವಾಗ ಇದು ವಿಕಸಿತವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಅರಳುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಕಸಿತ ಶಬ್ದದ ಅಕ್ಷರಗಳು ಹಿಂದುಮುಂದು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಕ್ಕುಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ವಂದರಿಯಿಂದ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ತೋಡಿಸಿ ಶುದ್ಧ ಮಾಡುವಂತೆ ಬುದ್ಧಿವಂತರೂ ಜ್ಞಾನವಂತರೂ ಆದ ಜನರು ತಾವು ಆಡುವ ಮಾತನ್ನು (ಅಥವಾ ಮಂತ್ರವನ್ನು) ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಆಲೋಚಿಸಿ ಮಾತನಾಡುವರು. ಧಾನ್ಯವು ವಂದರಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕುವುದರಿಂದ ಶುದ್ಧಿಯಾಗುವುದು. ಆದರಂತೆ ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಮನುಷ್ಯರ ಮನಸ್ಸೆಂಬ ವಂದರಿಯಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯವೆಂಬ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಹಾಕಿ ಧಾನ್ಯವೆಂಬ ಚಲನಿಯಿಂದ ವಾಕ್ಯವು ಶುದ್ಧವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಬುದ್ಧಿವಂತರು ಆಡುವ ಮಾತುಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಆಲೋಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಆಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅವು ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಗರ್ಭಿತವಾಗಿಯೂ ಇರುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. **ಸಖಾಯಃ ಸಖ್ಯಾನಿ ಸಂಜಾನತೇ** ಎಂದರೆ ಈ ವಿಧವಾದ ಸುಸಂಸ್ಕೃತವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಜನರು ಪರಸ್ಪರ ಸ್ನೇಹಭಾವವನ್ನು ಅರಿಯುತ್ತಾರೆ. **ಸಖಾಯಃ** ಎಂದರೆ **ಸಮಾನಖ್ಯಾನಾಃ** ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಅಥವಾ ಸಂಸ್ಕಾರವುಳ್ಳವರಿಗೆ **ಸಖಾಯಃ** ಸ್ನೇಹಿತರು ಎಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಸ್ನೇಹಿತರ ಮಾತುಗಳು, ಕಾರ್ಯಗಳು ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಾಗಿದ್ದು ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಸಹಕರಿಸಿರುವವು. **ಭದ್ರೈಷಾಂ ಲಕ್ಷ್ಮೀರ್ನಿಹಿತಾಧಿ ವಾಚಿ**—ಇಂತಹ ಸ್ನೇಹಿತರ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಅಥವಾ ಮಂಗಳಕರವಾದ ಚಿಹ್ನೆಯು (ಲಕ್ಷಣವು) ಕಂಡು ಬರುವುದು. ಭದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಗವೆಂದರ್ಥವು. ಭಗೋ ಭಜತೇಃ (೨-೧-೭) ಭದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿ ಲ್ಲಡುವ ಮಂಗಳಕರವಾದ. ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಇದರ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಸುಖಾನುಭವಕ್ಕೆ ಕಾರಣಭೂತವಾಗಿರುವುದು. ಅಥವಾ ಇದನ್ನು ಹೊಂದಲು ಅರ್ಹರಾದವರನ್ನು ಹೋಗಿ ಸೇರುವುದು. ಅರ್ಹರಾದವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಇದು ಸಿಕ್ಕುವುದು. ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು **ಲಾಭಾದ್ವಾ** (ಹೊಂದುವುದು) ಎಂಬರ್ಥದಿಂದಾಗಲಿ, **ಲಕ್ಷಣಾದ್ವಾ** ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಲಕ್ಷ್ಮಣಾತ್ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, **ಲಾಂಛನಾದ್ವಾ** ಚಿಹ್ನೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ **ಲಜ್ಞ** ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಹಿಂಜರಿ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ **ಲಜ್ಞ** ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು ಅಥವಾ **ಅತ್ಲಾಘಾಕರ್ಮಣಃ** ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಕಂಪನಾಡಿಕೊಳ್ಳದ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ **ಲಜ್ಜತಿ** ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು.

ಶಿವ್ರೇ ||೧೧||

ಶಿವ್ರೇ ಇತ್ಯುಪರಿಷ್ವಾದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮುಃ ||

ಶಿವ್ರೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮುಂದೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. (೨. ೬-೧೭). ಶಿವ್ರೇ ಎಂದರೆ ನಾಸಿಕ ಅಥವಾ ಗಲ್ಲ, ಕನ್ನೆಗಳು.

ಇತಿ ದಶಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಭೈಕಾದಶಃ ಖಂಡಃ.

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ತತ್ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ದೇವತ್ವಂ ತನ್ನಹಿತಂ ಮಧ್ಯಾ ಕರ್ತೋ-
ರ್ವಿತತಂ ಸಂ ಜಘಾರ | ಯದೇದಯುಕ್ತ ಹರಿತಃ ಸಧಸ್ಥಾನಾದ್ರಾತ್ರೀ
ವಾಸಸ್ತನುತೇ ಸಿಮಸ್ಮೈ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೫-೪) ತತ್ಸೂರ್ಯಸ್ಯ
ದೇವತ್ವಂ ತನ್ನಹಿತಂ ಮಧ್ಯೇ ಯತ್ಕರ್ಮಣಾಂ ಕ್ರಿಯಾಮಾಣಾನಾಂ
ವಿತತಂ ಸಂಪ್ರಿಯತೇ ಯದಾಸಾವಯುಂಕ್ತೇ ಹರಣಾನಾದಿತ್ಯರಶ್ಮೀನ್
ಹರಿತೋಽಶ್ವಾನಿತಿ ವಾಘ ರಾತ್ರೀ ವಾಸಸ್ತನುತೇ ಸಿಮಸ್ಮೈ
ವೇಸರಮಹರವಯುವತೀ ಸರ್ವಸ್ವಾದ್ರಬಿ ವೋಪಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾದ್ರಾ-
ತ್ರೀವ ವಾಸಸ್ತನುತ ಇತಿ ತಥಾಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಪುನಃ
ಸಮವ್ಯದ್ವಿತತಂ ವಯಂತೀ ಸಮನಾಸ್ತೀತ್ || ೧೧ ||

ಮಧ್ಯಾ || ೧೨ ||

ತತ್ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ದೇವತ್ವಂ ತನ್ನಹಿತಂ ಮಧ್ಯಾ ಕರ್ತೋರ್ವಿತತಂ
ಸಂ ಜಘಾರ | ಯದೇದಯುಕ್ತ ಹರಿತಃ ಸಧಸ್ಥಾನಾದ್ರಾತ್ರೀ
ವಾಸಸ್ತನುತೇ ಸಿಮಸ್ಮೈ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೫-೪) ತತ್ಸೂರ್ಯಸ್ಯ
ದೇವತ್ವಂ ತನ್ನಹಿತಂ ಮಧ್ಯೇ ಯತ್ಕರ್ಮಣಾಂ ಕ್ರಿಯಾಮಾಣಾ-
ನಾಂ ವಿತತಂ ಸಂಪ್ರಿಯತೇ ಯದಾಸಾವಯುಂಕ್ತೇ ಹರಣಾನಾದಿತ್ಯ-
ರಶ್ಮೀನ್ ಹರಿತೋಽಶ್ವಾನಿತಿ ವಾಘ ರಾತ್ರೀ ವಾಸಸ್ತನುತೇ ಸಿಮಸ್ಮೈ
ವೇಸರಮಹರವಯುವತೀ ಸರ್ವಸ್ವಾದ್ರಬಿ ವೋಪಮಾರ್ಥೇ
ಸ್ಯಾದ್ರಾತ್ರೀವ ವಾಸಸ್ತನುತ ಇತಿ ತಥಾಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಪುನಃ
ಸಮವ್ಯದ್ವಿತತಂ ವಯಂತೀ ಸಮನಾಸ್ತೀತ್ ||

ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು—ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಉಪಸಂಹರಿಸಿ ಕೊಂಡನಂದರೆ ಅಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಕೃಷ್ಯಾದಿಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿಯುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಸೂರ್ಯನ ಸ್ವಾಮಿತ್ವ, ಇದೇ ಅವನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ. ಮತ್ತು ಅವನು ಈ ಭೂಲೋಕದಿಂದ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ಸೆಳೆದುಕೊಂಡವೆಲೆ ರಾತ್ರಿಯು ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ಬೀರುವುದು

ತತ್ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ದೇವತ್ವಂ ತನ್ನಹಿತ್ವಂ—ಸೂರ್ಯನ ದೇವಭಾವವು ಮತ್ತು ಮಾಹಾತ್ಮಿಯೂ ಇದೇ ಅಗಿದೆ. ಇದು ಎಂದರೆ ಯಾವುದು? ಮಧ್ಯೇ ಯತ್ಕರ್ಮಣಾಂ ಕ್ರಿಯಮಾಣಾನಾಂ ವಿತತಂ ಸಂಪ್ರಿಯತೇ ಯದಾಸಾನಯುಂಕ್ತೇ—ಸೂರ್ಯನು ಉಪಯವಾದಾಗ ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು (ಬೆಳಕನ್ನು) ಪ್ರಪಂಚದ ಮೇಲೆಲ್ಲಾ ಹರಡುವನಷ್ಟೆ. ಅಸ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವನು. ಅದರಿಂದ ಕತ್ತಲೆಯು ಷವಿಯುವುದು, ಹೀಗೆ ಬೆಳಕನ್ನು ಹರಡುವುದೂ ಅದನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದೂ ಈ ಸೂರ್ಯದೇವನ ಸೇವತ್ರವು ಮತ್ತು ಮಹಿಮೆಯು. ಹರಿತಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ—ಹರಣಾನಾದಿತ್ಯರಶ್ಮೀನ್—ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಅಥವಾ ಹಂದ್ರಾರ್ಣವುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನ ಅಶ್ವಗಳು. ವೇಸರಮಹರವಯುಂತೀ ಸರ್ವಸ್ಮಾದಪಿ ವೋಪಮಾರ್ಥ ಸ್ಯಾದ್ರಾತ್ರೀವ ವಾಸಸ್ತನುತೇ—ಅಸ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯೆಂಬ ಯುವತಿಯು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಕತ್ತಲೆಯೆಂಬ ತನ್ನ ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿಸುವಳು ಎಂದು ಉಪಮಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಪುನಸ್ಸಮನ್ಯದ್ವಿತತಂ ವಯಂತೀ ಮಧ್ಯಾ ಕರ್ತೋರ್ನ್ಯಧಾ ಚ್ಯುಕ್ತ ಧೀರಃ |
ಉಸ್ಸಂಹಾಯಾಸ್ಥಾದ್ಯೈ ನಿ ತೂರದರ್ಭರರಮಾತೇಃ ಸವಿತಾ ದೇವ ಆಗಾತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೮-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಹೇಣಿಯುವ ಸ್ತ್ರೀಯಂತೆ ರಾತ್ರಿಯು ವಿಸ್ತ್ರವಾದ ಲೋಕವನ್ನು ಪುನಃ ಆವರಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನು ತನಗೆ ಕಾರ್ಯಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದರೂ ಸಹ ರಾತ್ರಿಯು ಆಗಮಿಸಿದನಂತರ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅರ್ಧದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪುನಃ ಸವಿತೃವಿನ ಉದಯಾನಂತರ ಶಯ್ಯೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮೇಲೇಳು ತ್ತಾನೆ. ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪ್ರವಿತ್ಯವಾದ (ಕಾರಣನಾದ) ಸೂರ್ಯನು ಕೊಂಚವೂ ನಿಲುವಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿ ಪುನಃ ಆವಿರ್ಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕಾಲವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ವಿಭಾಗಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಇತ್ಯೇಕಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ದ್ವಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಇಂದ್ರೇಣ ಸಂ ಹಿ ದೃಕ್ಷಸೇ ಸಂಜಗ್ಮಾನೋ ಅಬಿಭ್ಯುಷಾ |
ಮಂದೂ ಸಮಾನವರ್ಚಸಾ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೨) ಇಂದ್ರೇಣ ಹಿ
ಸಂದೃಶ್ಯಸೇ ಸಂಗಚ್ಛಮಾನೋಽಬಿಭ್ಯುಷಾ ಗಣೇವ ಮಂದೂ ಮದಿಷ್ಣೂ
ಯುವಾಂ ಸ್ಥೋತ್ರಪಿ ವಾ ಮಂದುನಾ ತೇನೇತಿ ಸ್ಯಾತ್ಸಮಾನವರ್ಚಸೇ-
ತ್ಯೇತೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ||೧೨||

— — —

ಇಂದ್ರೇಣ ಸಂ ಹಿ ದೃಕ್ಷಸೇ ಸಂಜಗ್ಮಾನೋ ಅಬಿಭ್ಯುಷಾ | ಮಂದೂ
ಸಮಾನವರ್ಚಸಾ || (ಋ. ಸಂ.-೧-೬-೨) ಇಂದ್ರೇಣ ಹಿ ಸಂದೃಶ್ಯಸೇ
ಸಂಗಚ್ಛಮಾನೋಽಬಿಭ್ಯುಷಾ ಗಣೇನ ಮಂದೂ ಮದಿಷ್ಣೂ ಯುವಾಂ
ಸ್ಥೋತ್ರಪಿ ವಾ ಮಂದುನಾ ತೇನೇತಿ ಸ್ಯಾತ್ಸಮಾನವರ್ಚಸೇತ್ಯೇತೇನ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ||

ಮಂದೂ ||೧೨||

ಈ ಋಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು - ಎಲೈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಭಯರಹಿತನಾದ ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವುದು
ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೋಚರಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂತೋಷ ಭರಿತರಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲದೆ. ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ವರ್ಚಸ್ಸು ಶಕ್ತಿ
ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಸಮವಾಗಿರುವವು. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನೂ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಾದ ನೀವೂ ಇಬ್ಬರೂ ವರ್ಚಸ್ಸಿಗಳು, ಶಕ್ತಿ
ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನರು

ಇಂದ್ರೇಣ ಹಿ ಸಂ ದೃಶ್ಯಸೇ ಸಂಗಚ್ಛಮಾನೋಽಬಿಭ್ಯುಷಾ ಗಣೇನ—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಭಯರಹಿತನಾದ ನಿನ್ನೊಡನೆ ಮರುದ್ಗಣದೊಡನೆಯೂ ಎಂದರೆ ಭಯರಹಿತನಾದ ನೀನೂ ಮರುದ್ಗಣಗಳೂ
ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಎಲ್ಲರದಲೂ ನೋಡಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲರೂ ನೋಡುತ್ತಾರೆ.

ಮಂದೂ ಮದಿಷ್ಣೂ ಯುವಾಂ ಸ್ಥೋತ್ರಪಿ ವಾ ಮಂದುನಾ ತೇನೇತಿ ಸ್ಯಾತ್ಸಮಾನವರ್ಚಸೇತ್ಯೇತೇನ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ—

ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಮಂಡೂ-ಮದಿಷ್ಣೂ-ಸಂತೋಷ ಚಿತ್ತರಾಗಿರುವಿರಿ ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ವರ್ಚಸ್ಸು ಎಂದರೆ ಮುಖಕಾಂತಿಯು ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದು.

ಇತಿ ದ್ವಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ತ್ರಯೋದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಈರ್ಮಾರ್ಂತಾಸಃ ಸಿಲಿಕಮಧ್ಯಮಾಸಃ ಸಂ ಶೂರಣಾಸೋ ದಿವ್ಯಾಸೋ ಅತ್ಯಾಃ | ಹಂಸಾ ಇವ ಶ್ರೇಣಿಶೋ ಯತಂತೇ ಯದಾಕ್ಷಿಷುದಿವ್ಯಮಜ್ಜಮಶ್ವಾಃ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೩-೧೦) ಈರ್ಮಾರ್ಂತಾಃ ಸಮೀರಿತಾಂತಾಃ ಸುಸಮೀರಿತಾಂತಾಃ ವೃಥ್ವಂತಾ ವಾ ಸಿಲಿಕಮಧ್ಯಮಾಃ ಸಂಸೃತಮಧ್ಯಮಾಃ ಶೀರ್ಷಮಧ್ಯಮಾ ವಾಪಿ ವಾ ಶಿರ ಆದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಯದನುಶೇತೇ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಮುಖ್ಯೇ ಚೈಷಾಂ ತಿಷ್ಠತೀದಮಪೀತರಚ್ಚಿರ ಏತಸ್ಮಾದೇವ ಸಮಾಶ್ರಿತಾನ್ಯೇತ ದಿಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಭವಂತಿ | ಸಂಶೂರಣಾಸಃ ದಿವ್ಯಾಸೋ ಅತ್ಯಾಃ | ಶೂರಃ ಶವತೇರ್ಗತಿಕರ್ಮಣೋ ದಿವ್ಯಾ ದಿವಿಜಾ ಅತ್ಯಾ ಅತನಾಃ | ಹಂಸಾ ಇವ ಶ್ರೇಣಿಶೋ ಯತಂತೇ | ಹಂಸಾ ಹಂತೇಘ್ನಂತ್ಯಧ್ವಾನಂ ಶ್ರೇಣಿಶ ಇತಿ ಶ್ರೇಣಿಃ ಶ್ರಯತೇಃ ಸಮಾಶ್ರಿತಾ ಭವಂತಿ | ಯದಾಕ್ಷಿಷುರ್ಯದಾಪನ್ ದಿವ್ಯಮಜ್ಜಮಜನಿಮಾಜಿಮಶ್ವಾ ಅಸ್ಮಾದಿತ್ಯಸ್ತುತಿ ರಶ್ವಸ್ಮಾದಿತ್ಯಾದಶ್ವೋ ನಿಸ್ತಷ್ಟ ಇತಿ | ಸೂರಾದಶ್ವಂ ವಸವೋ ನಿರತಷ್ಟೇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೧೩ ||

ಈರ್ಮಾರ್ಂತಾಸಃ ಸಿಲಿಕಮಧ್ಯಮಾಸಃ ಸಂ ಶೂರಣಾಸೋ ದಿವ್ಯಾಸೋ ಅತ್ಯಾಃ | ಹಂಸಾ ಇವ ಶ್ರೇಣಿಶೋ ಯತಂತೇ ಯದಾಕ್ಷಿಷುದಿವ್ಯಮಜ್ಜಮಶ್ವಾಃ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೩-೧೦) ಈರ್ಮಾರ್ಂತಾಃ

ಸುಸಮೀರಿತಾಂತಾಃ ವೃಷ್ಟಂತಾ ವಾ ಸಿಲಿಕಮಧ್ಯಮಾಃ ಸಂಸ್ಕೃತ-
ಮಧ್ಯಮಾಃ ಶೀರ್ಷಮಧ್ಯಮಾ ವಾಪಿ ವಾ ಶಿರ ಆದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ
ಯದನುಶೇತೇ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಮಧ್ಯೇ ಚೈಷಾಂ ತಿಷ್ಠತೀದ-
ಮುಪೇತರಚ್ಚಿರ ಏತಸ್ಮಾದೇವ ಸಮಾಶ್ರಿತಾನ್ಯೇತದಿಂದ್ರಿಯಾಣಿ
ಭವಂತಿ | ಸಂ ಶೂರಣಾಸಃ ದಿವ್ಯಾಸೋ ಅತ್ಯಾಃ ಶೂರಃ ಶವತೇ-
ರ್ಗತಿಕರ್ಮಣೋ ದಿವ್ಯಾ ದಿವಿಜಾ ಅತ್ಯಾ ಅತನಾಃ | ಹಂಸಾ ಇವ
ಶ್ರೇಣಿಶೋ ಯತಂತೇ | ಹಂಸಾ ಹಂತೇರ್ಷ್ಯಂತ್ಯಧ್ವಾನಂ ಶ್ರೇಣಿಶ
ಇತಿ ಶ್ರೇಣಿಃ ಶ್ರಯತೇಃ ಸಮಾಶ್ರಿತಾ ಭವಂತಿ | ಯದಾಕ್ಷಿಷುರ್ಯ-
ದಾಪನ್ ದಿವ್ಯಮಜ್ಜಮಜನಿಮಾಜಿಮಶ್ವಾ ಅಸ್ತ್ರಾದಿತ್ಯಸ್ತುತಿರಶ್ವ-
ಸ್ಯಾದಿತ್ಯಾದಶ್ವೋ ನಿಶ್ಚಷ್ಟ ಇತಿ | ಸೂರಾದಶ್ವಂ ವಸವೋ ನಿರತಷ್ಟೇ-
ತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ

ಈರ್ಮಾಂತಾಸಃ || ೧೪ ||

ಈರ್ಮಾಂತಾಸಃ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು—

ಸೂರ್ಯನ ಕುದುರೆಗಳು ಯಾವಾಗ ದೇವಲೋಕದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆಯೋ ಆಗ ಪುಷ್ಪವಾದ ತೋಡಿ ಕಟ್ಟುಳ್ಳವೂ ಸಮವರ್ತಿಯಾದ ಸೊಂಟದ ಪಾರ್ಶ್ವವುಳ್ಳವೂ ವೀರ್ಯವುಳ್ಳವೂ ದೇವಲೋಕೋತ್ಪನ್ನವೂ ಆದ ಅಶ್ವಗಳು ಸಾಲುಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಹಾರುತ್ತಿರುವ ಹಂಸ ಪಕ್ಷಿಗಳಂತೆ ಹಾರಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತವೆ.

ಸೂರ್ಯನ ಅಶ್ವಗಳು ಏಳು. (ಸಪ್ತಾಶ್ವಾ ಹಂತಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ) ಅವುಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಾಲುಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಒಂದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿ ಏಳು ಅಶ್ವಗಳು ಸಾಲುಗಾರುವವು. ಅವು ಹೇಗೆ ಕಾಲಾತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಷಿಯು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ.

ಈರ್ಮಾಂತಾಸಃ ಸಮೀರಿತಾಂತಾಃ ಸುಸಮೀರಿತಾಂತಾಃ ಪೃಥ್ವಂತಾ ನಾ—

ಪುಷ್ಪವಾಗಿಯೂ ದುಂಡಾಗಿಯೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಪೃಷ್ಠಭಾಗಗಳುಳ್ಳ ಅಶ್ವಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಒಳ್ಳೆಯ ಅಶ್ವಗಳ ಹಿಂಭಾಗವು ಯಾವಾಗಲೂ ಪುಷ್ಪವಾಗಿರುವವು.

ಸಿಲಿಕಮಧ್ಯಮಾಃ ಸಂಸ್ಕೃತಮಧ್ಯಮಾಃ ಶೀರ್ಷಮಧ್ಯಮಾ ನಾ—ಪುಷ್ಪವಾದ ತೋಡಿಗಳುಳ್ಳವೂ, ಒಂಟಿನವು ವಾದಶರೀವುಳ್ಳವೂ ಆದ ಈ ಏಳು ಅಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಶ್ವವು. ಇವುಗಳ ತಿರಸ್ಸಿನಂತಿವು. ತಿರಸ್ಸು ಶರೀರಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವೋ ಹಾಗೆ ಏಳು ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದ ಕುದುರೆಯ ತಿರಸ್ಸುನಿಯವಾಗಿರುವುದು.

ಅಸಿ ವಾ ಶಿರ ಅದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಯದನುಶೇತೇ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಮಧ್ಯೇಚ್ಛೇಷಾಂ ಶಿಷ್ಯತಿ ಅಥವಾ ಈ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಶ್ವದ ಶಿರಸ್ಸೇ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯಸ್ವಾನೀಯನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಅದಿತ್ಯನು ಸಕಲ ಜೀವಾತಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅವುಗಳು ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವಾಗ ತಾನೂ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವನು ಎಂದರೆ ಅಶ್ವಮಯ ನಾಗುವನು ಆದ್ದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಶಿರಸ್ಸಿನಂತೆ ಪ್ರಧಾನಭೂತನು.

ಅಖೇತರಚ್ಚಿರ ಏತಸ್ಯಾದೇವ ಸಮಾಶ್ರಿತಾನ್ಯೇತದಿಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಭವಂತಿ-ಮತ್ತು ಶರೀರದ ಸಮಸ್ತ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಶಿರಸ್ಸನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವವು ಎಲ್ಲಾ. ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು (ಎಂದರೆ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಮೆದುಳನ್ನೂ) ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಶಿರಸ್ಸೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂದು.

ಪ್ರಚೂರಣಾಃ ದಿವ್ಯಾಸೋ ಅತ್ಯಾಃ | ಶೂರಃ ಶವತೇರ್ಗತಿಕರ್ಮಣೋ ದಿವ್ಯಾ ದಿವಿಜಾ ಅತ್ಯಾ ಅತನಾಃ—ಉತ್ಸಾಹಶಾಲಿಗಳಾದ ದೇವಲೋಕದ ಅಶ್ವಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಶೂರಶಬ್ದವು ಗತ್ಯರ್ಥವಾದ ಶವತಿಧಾ ತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ದಿವ್ಯಾಃ ದಿವಿಜಾಃ—ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ (ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ) ಜನಿಸಿದವೋ ; ಅತ್ಯಾಃ ಅತನಾಃ ನೇಗಶಾಲಿಗಳಾದ ಅಶ್ವಗಳು.

ಹಂಸಾ ಇತ ಶ್ರೇಣಿಶೋ ಯತಂತೇ | ಹಂಸಾ ಹಂತೇಘ್ನಂತ್ಯಧ್ವಾನಂ | ಈ ದೇವಲೋಕದ ಅಶ್ವಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಾಲುಸಾಲಾಗಿ (ಗುಂಪಾಗಿ) ಹಾರುತ್ತಿರುವ ಹಂಸಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ಅನುಕರಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದರೆ ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಅತಿಕ್ರಮಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಹಂಸಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಶ್ರೇಣಿಶಃ ಇತಿಃ ಶ್ರೇಣಿಃ ಶ್ರಯತೇಃ ಸಮಾಶ್ರಿತಾ ಭವಂತಿ-ಶ್ರೇಣಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಶ್ರಯಿಸು, ಒಂದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶ್ರಯತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಶ್ರೇಣಿಶಃ ಎಂದರೆ ಸಾಲುಗಟ್ಟು ಎಂದರ್ಥವು. ಒಂದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ಅಶ್ರಯವುಳ್ಳವು ಒಂದೇ ಸಾಲಾಗಿ ಒಂದೇ ಸಕ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು

ಯದಾಕ್ಷುಷುರ್ಯ ದಾಪನ್ ದಿವ್ಯಮುಜ್ಜಮಜನಿಮಾಜಿನುತ್ಯಾಃ—

ಈ ಅಶ್ವಗಳು ಯಾವಾಗ ದೇವಲೋಕದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅಶ್ರಯಿಸಿದವೋ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಗಾತಿಕ್ರಮಣ ಮಾಡುವಾಗ (ಸಾಲುಗಟ್ಟು ಹಾರುತ್ತಿರುವ ಹಂಸಪಕ್ಷಿಗಳಂತೆ ಕಾಣುವವು)

ಆಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ತುತಿಶ್ಚಾ ದಿತ್ಯಾದಿತ್ಯೋ ನಿಸ್ತಪ್ಸ ಇತಿ | ಸೂರಾದಕ್ಷಂ ವಸವೋ ನಿರತಪ್ಸ—ಈ ಅಶ್ವ ಸ್ತುತಿಯು ಅದಿತ್ಯಸ್ತುತಿಯೇ ಆಗಿರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಅದಿತ್ಯನಿಂದಲೇ, ಅಶ್ವವು ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವುದು. ಹಿಂದೆ ವಸುಗಳ ಅದಿತ್ಯನಿಂದಲೇ, ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಅನುಕರಿಸಿಯೇ ಅಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು ಎಂದು ಶ್ರುತಿಸಾಕ್ಷ್ಯವು ಹೇಳುವುದು.

ಇತಿ ತ್ರಯೋದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಚತುರ್ದಶ ಖಂಡಃ

ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಕಾಯಮಾನೋ ವನಾ ತ್ವಂ ಯನ್ಮಾತ್ಮಾರಜಗನ್ನಪಃ | ನ ತತ್ತೇ ಆಗ್ನೇ ಪ್ರಮೃಷೇ ನಿವರ್ತನಂ ಯದ್ದೂರೇ ಸನ್ನಿಹಾಭವಃ ||
(ಋ.ಸಂ.೩-೯-೨) ಕಾಯಮಾನಶ್ಚಾಯಮಾನ ಕಾಮಯಮಾನ ಇತಿ ವಾ ವನಾನಿ ತ್ವಂ ಯನ್ಮಾತ್ಮಾರಪೋಽಗಮ ಉಪಶಾಮ್ಯನ್ ನ ತತ್ತೇ ಆಗ್ನೇ ಪ್ರಮೃಷ್ಯತೇ ನಿವರ್ತನಂ ದೂರೇ ಯತ್ಸನ್ನಿಹ ಭವಸಿ ಜಾಯಮಾನಃ | ಲೋಧಂ ನಯಂತಿ ಪಶು ಮನ್ಯಮಾನಾಃ | ಲುಬ್ಧಮೃಷಿಂ ನಯಂತಿ ಪಶುಂ ಮನ್ಯಮಾನಾಃ | ಶೀರಂ ಪಾವಕಶೋಚಿಷಂ | ಪಾವಕದೀಪ್ತಂ | ಅನುಶಾಯಿನಮಿತಿ ನಾಶಿನಮಿತಿ ವಾ || ೧೪ ||

ಕಾಯಮಾನಃ || ೧೪ ||

ಕಾಯಮಾನೋ ವನಾ ತ್ವಂ ಯನ್ಮಾತ್ಮಾರಜಗನ್ನಪಃ | ನ ತತ್ತೇ ಆಗ್ನೇ ಪ್ರಮೃಷೇ ನಿವರ್ತನಂ ಯದ್ದೂರೇ ಸನ್ನಿಹಾಭವಃ ||(ಋ.ಸಂ. ೩-೯-೨) ಕಾಯಮಾನಶ್ಚಾಯಮಾನಃ ಕಾಮಯಮಾನ ಇತಿ ವಾ ವನಾನಿ ತ್ವಂ ಯನ್ಮಾತ್ಮಾರಪೋಽಗಮ ಉಪಶಾಮ್ಯನ್ ನ ತತ್ತೇ ಆಗ್ನೇ ಪ್ರಮೃಷ್ಯತೇ ನಿವರ್ತನಂ ದೂರೇ ಯತ್ಸನ್ನಿಹ ಭವಸಿ ಜಾಯಮಾನಃ ||

ಕಾಯಮಾನಃ=ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವು-ಎಲೈ ಆಗ್ನಿಯೇ ವನವಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ ನೀನು ಅವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉದಕವನ್ನು ಸೇರಿ ಶಾಂತನಾದ ಮುತ್ತ ಹಾಗೆ ಉಪಕವಲ್ಲಿ ಅದೃಶ್ಯನಾಗಿದ್ದರೂ ನಮ್ಮ ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ(ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಲೇ) ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿಯೇ. ಆದುದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಆ ದೂರದ (ಉದಕದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ) ವಾಸವು ನನಗೆ ರುಚಿಸುವದು.

ಕಾಯಮಾನಃ ಚಾಯಮಾನಃ ಕಾಮಯಮಾನ ಇತಿ ವಾ-ಕಾಯಮಾನಃ=ಎಂದರೆ, ಅಜೀಕ್ಷಿಸುವವನು; ವನಾನಿ ತ್ವಂ ಕಾಯಮಾನಃ=ವನಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ನಿಬಿಡವಾದ ಅರಣ್ಯಗಳನ್ನು ನೀನು ಅಜೀಕ್ಷಿಸುವವನಾದರೂ ಎಂದರೆ ದೊಹಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ನೀನು (ಆಗ್ನಿಯು) ವನಗಳನ್ನು ಅಜೀಕ್ಷಿಸುವುದು ಸಹಜವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು

ಯನ್ಮಾತ್ಸರಶೋಕಮಃ ಉಪಶ್ಯಾಮನ್—ನಿನ್ನ ಮಾತ್ಸರರೂಪವಾದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಸೇರಿ ಶಾಂತನಾಗಿರುವೆ. ಆಶೋ ವಾ ಅಗ್ನೇಯೋನಿ= (ವೈ. ಸಂ. ೩-೨-೨) ಉದಕಗಳೇ ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವು ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಆದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಉದಕಗಳಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅವನು ಶಾಂತನಾಗಿರುವನು. ದಹಿಸುವ ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವಿಲ್ಲದೆ ಸೌಮ್ಯನಾಗಿ ಅದೃಶ್ಯನಾಗಿರುವನು ಎಂದರ್ಥ.

ನ ತತ್ತೇ ಅಗ್ನೇ ಪ್ರಮೃಷ್ಯತೇ ನಿವರ್ತನಂ ದೂರೇ ಯಸ್ವನ್ನಿಹ ಭವಸಿ ಚಾಯಮಾನಃ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀರಿನಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬರುವ ನಿನ್ನ ಪುನರಾಗಮನವು ಎಂದಿಗೂ ಮರೆಯಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ದೂರದಲ್ಲಿ ನೀನು (ಮಿಂಚಿನರೂಪದಲ್ಲಿ) ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೀಯೆ. ಅಥವಾ ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿಯೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವೆ.

ಲೋಧಂ ||೧೬||

ಲೋಧಂ ನಯಂತಿ ಪಶು ಮನ್ಯಮಾನಃ | ಉಬ್ಧಮೈಷಿಂ ಪಶುಂ ಮನ್ಯಮಾನಃ |

ಲೋಧಂ ಎಂದರೆ ಉಬ್ಬನು ಜಿಪುಣನು. ಉಬ್ಬನಾದ ಮುಷಿಯನ್ನು ಪಶುವನ್ನಾಗಿ, ಪಶುವಿಗೆ ಸೇವಕನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು ಒಯ್ಯುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ನ ಸಾಯಕಸ್ಯ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನು ಕೊಟ್ಟಿದಾರೆ.

ನ ಸಾಯಕಸ್ಯ ಚಿಕಿತೇ ಜನಾಸೋ ಲೋಧಂ ನಯಂತಿ ಪಶು ಮನ್ಯಮಾನಃ |
ನಾವಾಜಿನಂ ಪಾಜಿನಾ ಹಾಸಯಂತಿ ನ ಗರ್ದಭಂ ಪುರೋ ಅಶ್ವಾನ್ನಯಂತಿ ||

(ಋ-ಸಂ-೩-೫೩-೨೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು — ಎಲೈ ಜನರೇ, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ನಾಶಕಾರಕವಾದ ಮಂತ್ರಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ನೀವು ಅರಿಯಲಾರಿರಿ. ತನ್ನ ತಪಸ್ಸು ವೃಥಾವಾಗಬಾರದೆಂದು ಮೌನವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ್ದ ಮುಷಿಯನ್ನು ಪಶುವಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡ ಈ ಜನರು ಮುಷಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಸ್ವಾನಕ್ಕೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಅವಿವೇಕಿಯಾದ ಪುರಷನನ್ನು ಪ್ರಾಜ್ಞರು ಅವೇಶೇಷಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಸಭವನ್ನೂ (ಕತ್ತೆಯನ್ನೂ) ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅಶ್ವದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಶೀರಂ | ೧೭ |

ಶೀರಂ ಪಾವಕಶೋಚಿಷಂ | ಪಾವಕದೀಪ್ತಿಂ | ಅನುಶಾಯಿನಮಿತಿ

ವಾ ||

ಶೀರಂ ಮತ್ತು ಪಾವಕಶೋಚಿಷಂ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವಭಾವಸಿದ್ಧವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವವು. ಶೀರಂ ಎಂದರೆ ಅನುಶಾಯಿನಂ. ಅಥವಾ ಆಶಿನಂ ಅಗ್ನಿಯು ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಗೊಡವಾಗಿ ಸುಪ್ತನಾಗಿರುವನು. ಎಂದರೆ ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ನೆಲೆಸಿದ್ದರೂ ಯಾರಿಗೂ ಗೋಚರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಒಳಗೇ ವಿಲೀನನಾಗಿ ಇರುವನು. ಮಹನಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೋಚರಿಸುವನು.

ಶೀರಂ ಪಾವಕಶೋಚಿಷಂ ಜ್ಯೋಷ್ಣೋ ಯೋ ದಮೇಷ್ವಾ |
ದೀದಾಯ ದೀರ್ಘ ಶ್ರುತ್ತಮಃ

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦೩-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯನೂ ಅತ್ಯಂತ ವಿಶ್ವತವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೂ ಆಗಿ ಯಜ್ಞಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನೋ ಅಂತಹ ಯಜ್ಞಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತನಾಗಿರುವವನೂ ಶುದ್ಧಿ ಕಾರಕವಾದ ಜ್ಞಾತೃಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸು

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲದೆ, ಅಗ್ನಿಯು ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನು. ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳ ಉದರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತನಾಗಿ ಜಾತರಾಗ್ನಿ ಎಂಬಭಿಧಾನಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಭಕ್ಷಿಸುವ ಆಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಪಚನಮಾಡುತ್ತಾ ಶರೀರದ ಸಮಸ್ತ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಔಷ್ಣ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರವೆಲ್ಲವೂ ಒಂದು ಜ್ಞಾನಪ್ರಮಾಣದ ಔಷ್ಣ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಬೆಚ್ಚಗಿರುವುದು. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಎಂದು ಶೀರಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಪಾವಕಶೋಚಿಷಂ ಎಂದರೆ ಶುದ್ಧವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು.

ಇತಿ ತ್ರಯೋದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಆಧ ಪಂಚದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೈದನೆಯ ಖಂಡವು

ಕನೀನಕೇವ ವಿದ್ರಥೇ ನವೇ ದ್ರುಪದೇ ಅರ್ಭಕೇ | ಬಭೂ
ಯಾಮೇಷು ಶೋಭೇತೇ || (ಋ. ಸಂ. ೪-೩೨-೨೩) ಕನೀನಕೇ
ಕನ್ಯಕೇ ಕನ್ಯಾ ಕಮನೀಯಾ ಭವತಿ ಕೇಯಂ ನೇತವ್ಯೇತಿ ವಾ
ಕಮನೇನಾನೀಯತ ಇತಿ ವಾ ಕನತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಪಾಂಡಿಕರ್ಮಣಃ
ಕನ್ಯಯೋರಧಿಷ್ಠಾನ ಪ್ರವಚನಾನಿ ಸಸ್ತಮ್ಯಾ ಏಕವಚನಾನೀತಿ
ಶಾಕಪೂಣಿರ್ವಿದ್ಧಯೋರ್ವಾರುಪಾದೋರ್ವಾರು || ದ್ರುಣಾತೇರ್ವಾ
ದ್ರುಣಾತೇರ್ವಾ ತಸ್ಮಾದೇವ ದ್ರು ನವೇ ನವಜಾತೇ ಅರ್ಭಕೇ
ಅವೃದ್ಧೇ ತೇ ಯಯಾ ತದಾಧಿಷ್ಠಾನೇಷು ಶೋಭೇತೇ ಏವಂ ಬಭೂ
ಯಾಮೇಷು ಶೋಭೇತೇ ಬಭೂಕ್ರೋರಶ್ವಯೋಃ ಸಂಸ್ತವ ಇದಂ ಚ
ಮೇಽದಾದಿದಂ ಚ ಮೇಽದಾದಿತ್ಯಪಿಃ ಪ್ರಸಂಖ್ಯಾಯಾಹ |

ಸುವಾಸ್ತ್ವಾ ಅಧಿ ತುಗ್ವನಿ | ಸುವಾಸ್ತುರ್ನದಿ ತುಗ್ವ ತೀರ್ಥಂ ಭವತಿ
ತೂರ್ಣಮೇತದಾಯಂತಿ | ಕುವಿನ್ಮಂಸಂತೇ ಮರುತಃ ಪುನರ್ನಃ |
ಪುನರ್ನೋ ನಮಂತೇ ಮರುತೋ ನಸಂತ ಇತ್ಯಪರಿಷ್ವಾದ್ವ್ಯಾಘ್ರ
ಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ | ಯೇ ತೇ ಮದಾ ಆಹನಸೋ ವಿಹಾಯಸಸ್ತೇಭಿರಂದ್ರಂ
ಚೋದಯ ದಾತವೇ ಮಘಂ | ಯೇ ತೇ ಮದಾ ಆಹನನವಂತೋ
ವಚನವಂತಸ್ತ್ಯಿರಂದ್ರಂ ಚೋದಯ ದಾನಾಯ ಮಘಂ ||೧೫||

ವಿದ್ರಧೇ ||೧೦|| ದ್ರುಪದೇ ||೧೧||

ಕನೀನಕೇವ ವಿದ್ರಧೇ ನವೇ ದ್ರುಪದೇ ಅರ್ಭಕೇ | ಬಭೂ
ಯಾಮೇಷು ಶೋಭೇತೇ || (ಋ. ಸಂ. ೪-೨೨-೨೩) ಕನೀನಕೇ
ಕನ್ಯಕೇ ಕನ್ಯಾ ಕಮನೀಯಾ ಭವತಿ ಕೇಯಂ ನೇತವ್ಯೇತಿ ವಾ
ಕಮನೇನಾನೀಯತ ಇತಿ ವಾ ಕನತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಪಾಂತಿಕರ್ಮಣಃ
ಕನ್ಯಯೋರಧಿಷ್ಠಾನ ಪ್ರವಚನಾನಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಏಕವಚನಾನೀತಿ
ಶಾಕಪೂಣಿರ್ವಿದ್ಯಯೋರ್ವಾರುಪಾದೋರ್ವಾರು ದ್ಯುಷಾತೇರ್ವಾ
ದ್ರೂಷಾತೇರ್ವಾ ತಸ್ಮಾದೇವ ದ್ರು ನವೇ ನವಜಾತೇ ಅರ್ಭಕೇ
ಅವ್ಯದ್ಧೇ ತೇ ಯಯಾ ತದಾಧಿಷ್ಠಾನೇಷು ಶೋಭೇತೇ ಎವಂ ಬಭೂ
ಯಾಮೇಷು ಶೋಭೇತೇ ಬಭ್ವನ್ನೋರಶ್ವಯೋಃ ಸಂಪ್ತವಃ ||

ಕನೀನಕೇವ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ ಅರ್ಥವು—ಕೌಶಲ್ಯದಿಂದ ರಚಿಸಿದುದೂ ನೂತನವಾದುದೂ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿರುವುದೂ
ಆದ ರಂಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಗೊಂಬೆಗಳಂತೆ ಹೊಂಬಣ್ಣವುಳ್ಳ ನಿನ್ನ ಅಶ್ವಗಳೆರಡೂ ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನ
ಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ.

ಕನೀನಿಕೇವ—ಕನ್ಯಕೇ. ಕನೀನಿಕೆ ಎಂದರೆ ಇಬ್ಬರು ಕನ್ಯೆಯರು. ಕನ್ಯಾ ಕಮನೀಯಾ ಭವತಿ ನೋಡು
ವುದಕ್ಕೆ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕನ್ಯೆಯೆಂದು ಹೆಸರು ಅಥವಾ ಎಲ್ಲರೂ ಇವಳನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಕನ್ಯೆಯೆಂದು
ಹೆಸರು ಕಮನೇನಾನೀಯತ ಇತಿವಾ—ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಕನ್ಯೆಯು; ಕನತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಪಾಂತಿ-
ಕರ್ಮಣಃ ಅಪೇಕ್ಷಿಸು ಪ್ರೀತಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಕನತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ಕನ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಕನ್ಯಯೋ-
ರಧಿಷ್ಠಾನಪ್ರವಚನಾನಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಏಕವಚನಾನೀತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ ಕನೀನಿಕೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಕನ್ಯೆಯು ಕೂಡುವ
ಅಥವಾ ಬೊಂಬೆಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸುವ ಮರದ ಪೀಠವು. ಈ ಶಬ್ದವು ಮತ್ತು ವಿದ್ರಧೇ ನವೇ ದ್ರುಪದೇ ಅರ್ಭಕೇ
ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಪ್ತಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನಾಂತ ಪದವು ಎಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯವರ ಮತವು. ಆದರೆ ಈ
ಶಬ್ದಗಳು ಕನ್ಯಕೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏಕೇವಂಪದಗಳೆಂದು ಯಾಸ್ಯರ ಮತವು.

ವಿದ್ಯಯೋರ್ವಾರುಸಾನ್ವೋರ್ವಾರು ದ್ಯುಕಾತೇರ್ವಾ ದ್ಯೂಕಾತೇರ್ವಾತ್ಸ್ಮಾದೇವಾ ದ್ಯು ನನೇ-ಕೃತ್ತಿಮಾಡಿದ ಮರದಬೊಂಬೆಗಳು ಎಂದೂ ಕನ್ನಿಕೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ದಾರು (ಮರ) ಶಬ್ದವು ಶಿಲೆ, ಕೆತ್ತನೆ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ದ್ಯುಕಾತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ದ್ಯು ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಷ್ಟತಿಯೂ ಅದರಂತೆಯೇ ಇರುವುದು. ನನೇ ಎಂಬಕೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಮಾಡಿದ.

ನನೇ ನವಜಾತೇ ಅರ್ಥಕೇ ಅವ್ಯದ್ವೇ ತೇ ಯಥಾ ತದವಿಷ್ಣುನೇಷು ಶೋಭೇತೇ ಏವಂ ಬಭೃದ್ರಿಯಾಮೇಷು ಶೋಭೇತೇ—ಹೊಸದಾಗಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಣಿ ಎರಡು ಮರದ ಬೊಂಬೆಗಳು ತಮ್ಮ ಹೀತದಲ್ಲಿ ಯಾವರೀತಿ ಶೋಭಿಸುತ್ತವೆಯೋ ಅದರಂತೆ ಇಂದ್ರನ ಬಭ್ರುವರ್ಣವುಳ್ಳ ಲಕ್ಷ್ಮಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪಥದಲ್ಲಿ ಶೋಭಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಇದು ಇಂದ್ರನ ಎರಡು ಅಶ್ವಗಳ ಸ್ತುತಿಯು.

ತುಗ್ವನಿ || ೨೦ ||

ಇದು ಚ ಮೇಽದಾದಿದಂ ಚ ಮೇಽದಾದಿತ್ಯೃಷಿಃ ಪ್ರಸಂಖ್ಯಾಯಾಹ |
ಸುವಾಸ್ತಾ ಅಧಿ ತುಗ್ವನಿ | ಸುವಾಸ್ತುರ್ನದೀ ತುಗ್ವ ತೀರ್ಥಂ ಭವತಿ |
ತೂರ್ಣಮೇತದಾಯಂತಿ ||

ಸೌಭಯೆಂಬ ಮುಷಿಯ ತನಗೆ ದಾನಕೊಟ್ಟ ತ್ರಸದಸ್ಯು ಎಂಬ ರಾಜನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತ ಆ ರಾಜನು ನನಗೆ ಅದನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು; ಇದನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟನು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಆ ಮಕ್ಕನ ಉದಾಹರಣೆಯು—

ಅದಾನ್ವೇ ಸೌರುಕುಸ್ತ್ಯಃ ಪಂಚಾಶತಂ ತ್ರಸದಸ್ಯುರ್ವಧೂನಾಂ |
ಮಂಹಿಷೋ ಅರ್ಯಃ ಸ್ವತಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೧೯-೩೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಉದಾರವಾದ ದಾನಿಯೂ ಸಜ್ಜನರ ಪಾಲಕನೂ, ಪುರುಕುತ್ಸನ ಪುತ್ರನೂ ಆದ ತ್ರಸದಸ್ಯುವು ನನಗೆ ಐನೂರು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ ವಧುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ಉತ ಮೇ ಪ್ರಯಿಯೋರ್ವಯಿಯೋಃ ಸುವಾಸ್ತಾ ಅಧಿ ತುಗ್ವನಿ |
ತಿಷ್ಠಾಣಾಂ ಸಪ್ತತೀನಾಂ ಶ್ಯಾವಃ ಪ್ರಣೀತಾ ಭುವದ್ಭಸುರಿದಿಯಾನಾಂ ಪತಿಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೧೯-೩೭)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ದಾನಿಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನೇತೃವೂ ಆದ ಶ್ಯಾವನು ನನಗೆ ಸುವಾಸ್ತುವೆಂಬ ನದಿಯ ದಡದ ಮೇಲೆ ಗವಾಡಿಗಳ ಮತ್ತೆ ವಸ್ತಾದಿಗಳ ಎಷ್ಟೆಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯ ಮೂರರಷ್ಟು (ಇನ್ನೂ ರ ಹತ್ತರಷ್ಟು) ಧನಗಳನ್ನು ದಾನಮಾಡಿದನು.

ಸುವಾಸ್ತಾ ಅಧಿ ತುಗ್ವನಿ | ಸುವಾಸ್ತುರ್ನದೀ ತುಗ್ವ ತೀರ್ಥಂ ಭವತಿ ತೂರ್ಣಮೇತದಾಯಂತಿ—
ಸುವಾಸ್ತು ಎಂಬುದು ಒಂದು ನದಿಯ ಹೆಸರು. ತುಗ್ವ ಎಂದರೆ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ಆಳವಿಲ್ಲದ

ಪ್ರದೇಶ. ನದಿಯನ್ನು ಹಾಯುವ ಪ್ರದೇಶ, ಹೊಳೆ ಕೆರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತುಗ್ಗು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ಇಂತಹ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಜನರು ನದಿಯನ್ನು ಬೇಗನೆ ದಾಟುವರು. ಸುವಾಸ್ತಾ ಅಭಿ ತುಗ್ಗುನಿ—ಸುವಾಸ್ತು ಎಂಬ ನದಿಯ ಹಾಯುಗಡೆ (ದಡ) ಯಲ್ಲಿ ತ್ರಸದಸ್ಯುರಾಜನು ತನಗೆ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ದಾನಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ಋಷಿಯು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ನಂಸಂತೇ ||೨೧||

ಕುವಿನ್ಯಂಸಂತೇ ಮರುತಃ ಪುನರ್ನಃ | ಪುನರ್ನೋ ನಮಂತೇ
ಮರುತಃ ||

ತಾಂ ಆ ರುದ್ರಸ್ಯ ಮಿಾಳ್ಕುಷೋ ವಿವಾಸೇ ಕುವಿನ್ಯಂಸಂತೇ ಮರುತಃ ಪುನರ್ನಃ |
ಯತ್ಸಸ್ಯರ್ತಾಜಿಹೀಳಿರೇ ಯದಾವಿರವ ತದೇನ ಈಮುಹೇ ತುರಾಣಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೫೮-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಇಷ್ಟಾರ್ಥ ಪ್ರದನಾದ ರುದ್ರನ ಪುತ್ರರಾದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅದೇ ಮರುತ್ತುಗಳು ಅನ್ಯಗೃಹಿಸಿ ನಮ್ಮ ಕಡೆಗೆ ಅನೇಕವೇಳೆ ಬರಲಿ. ಹೊರಗಡೆ ಪ್ರಕಾಶವಾಗದಿರುವುದೂ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗುವುದೂ ಅದ ಯಾವ ಎರಡು ವಿಧವಾದ (ಅಂತರಂಗ ಬಹಿರಂಗಗಳೆಂಬ) ಪಾಪದಿಂದ ಮರುತ್ತುಗಳು ಅಗ್ರಹಗೊಳ್ಳುವರೋ ಅವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುವ ಆ ಎರಡು-ವಿಧವಾದ ಪಾಪಗಳನ್ನು ನಾವು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತೇವೆ.

ನಂಸಂತೇ ಎಂದರೆ ಬಗ್ಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಇದಲ್ಲದೆ ನಸರಿಸಾಷ್ಟೋತಿ ಕರ್ಮಾ ವಾ ನವತಿ ಕರ್ಮಾ ವಾ-ನಂಸಂತೇ ಎಂದರೆ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಾವು ಮುಂದೆ (ನಿ-೭-೧೭) ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.

ನಸಂತ ||೨೨||

ನಸಂತ ಇತ್ಯೈವರಿಷ್ಟಾದ್ವ್ಯಾ ಶ್ರಿಯ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ||

ನ ಸಂತ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಾವು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ. (೭-೧೭)

ಆಹನಸಃ ||೨೩||

ಯೇ ತೇ ಮದಾ ಆಹನಸೋ ವಿಹಾಯಸಸ್ತೇಭಿರಿಂದ್ರ ಚೋದಯ
ದಾತವೇ ಮುಘಂ | ಯೇ ತೇ ಮದಾ ಆಹನನವಂತೋ ವಂಚನ-
ವಂತಸ್ತೈರಿಂದ್ರಂ ಚೋದಯ ದಾನಾಯ ಮುಘಂ ||

ಪರಿ ಸೋಮ ಪ್ರಥನ್ಯಾ ಸ್ವಸ್ತಯೇ ನೃಭಿಃಪುನಾಸೋ ಅಭಿ ವಾಸಯಾಶಿರಂ |

ಯೇ ತೇ ಮದಾ ಆಹನಸೋ ವಿಹಾಯಸಸ್ತೇಭಿರಿಂದ್ರಂ ಚೋದಯ ದಾತವೇ ಮುಘಂ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೨೫-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಸೋಮವೇವನೇ, ನಮ್ಮ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರವಹಿಸು. ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಬುದ್ಧಿ ಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನೀನು ಕ್ಷೀರಾದ್ರಾಶ್ರಯಣ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನೂ ಹೊದಿಸಿಕೋ (ನೇರಿಸಿಕೋ) ಶಬ್ದಮಾಡುವವೂ ಮಹತ್ತಾದವೂ ಆದ ನಿನ್ನ ಯಾವ ರಸಗಳಿರುವವೋ ಅವುಗಳೊಡನೆ ಧನವನ್ನು ನಮಗೆ ಕೊಡಲು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸು.

ಆಹನಸಃ ವಂಚನವಂತಃ ಮೋಹಗೊಳಿಸುವ, ಹರ್ಷಗೊಳಿಸುವ ಎಂದರ್ಥವು.

ಇತಿ ಪಂಚದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಷೋಡಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು

ಉಪೋ ಆದರ್ಶಿ ಶುಂಘ್ಯವೋ ನ ವಕ್ಷೋ ನೋಧಾ ಇವಾ-
ವಿರಕ್ಯತ ಪ್ರಿಯಾಣಿ | ಅದ್ಮ ಸನ್ನ ಸಂಸತೋ ಬೋಧಯಂತೀ ಶಶ್ವ-
ತ್ತಮಾಗಾತ್ಪನರೇಯುಷೀಣಾಂ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೪-೪) ಉಪಾದರ್ಶಿ
ಶುಂಘ್ಯವಃ ಶುಂಘ್ಯರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಶೋಧನಾತ್ರಸ್ಯೈವ ವಕ್ಷೋ
ಭಾಸೋಧ್ಯೂಢಮಿದಮಪೀತರದ್ವಕ್ಷೈ ಎತಸ್ಮಾದೇವಾಧ್ಯೂಢಂ
ಕಾಯೇ ಶಕುನಿರಪಿ ಶುಂಘ್ಯರುಚ್ಯತೇ ಶೋಧನಾದೇವೋದಕಚರೋ
ಭವತ್ಯಾವೋಽಪಿ ಶುಂಘ್ಯವ ಉಚ್ಯಂತೇ ಶೋಧನಾದೇವ ನೋಧಾ
ಋಷಿರ್ಭವತಿ ನವನಂ ದಧಾತಿ ಸ ಯಥಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಕಾಮಾನಾ-
ವಿಷ್ಕುರುತ ಎವಮುಷಾರೂಪಾಣ್ಯಾವಿಷ್ಕುರುತೇಽದ್ಮಸದದ್ವಾನ್ಮಂ
ಭವತ್ಯದ್ಮ ಸಾದಿನೀತಿ ವಾನ್ಸಸಾನೀತಿ ವಾ | ಸಸತೋ ಬೋಧಯಂತೀ
ಶಶ್ವತ್ತಮಾಗಾತ್ಪನರೇಯುಷೀಣಾಂ | ಸ್ವಪತೋ ಬೋಧಯಂತೀ
ಶಶ್ವತಿಕತಮಾಗಾತ್ಪನರಾಗಾಮಿನಿನಾಂ | ತೇ ವಾಶೀಮಂತ
ಇಷ್ಟುಣಃ || ಈಷಣೇನ ಇತಿ ಬೈಷಣೇನ ಇತಿ ವಾರ್ಷಣೇನ ಇತಿ
ವಾಶೀತಿ ವಾಙ್ಮಮ ವಾಶ್ಯತ ಇತಿ ಸತ್ಯಾಃ | ಶಂಸಾವಾಧ್ವಯೋರ್
ಪ್ರತಿ ಮೇ ಗೃಣೇಹೀಂದ್ರಾಯ ವಾಹಃ ಕೃಣವಾವ ಜುಷ್ವಂ |

ಅಭಿವಹನಸ್ತುತಿ ಮಧುಷವಣಪ್ರವಾದಾಂ ಸ್ತುತಿಂ ಮನ್ಯಂತ ಪಂಪ್ರೀ
ತ್ವೇವ ಶಸ್ಯತೇ ಪರಿತಕ್ತೈಶ್ಚೈಪರಿಷ್ಪಾದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ || ೧೬ |

ಅದ್ವೈತಂ || ೨೪ ||

ಉಪೋ ಅದರ್ಶಿ ಶುಂಭ್ಯುಪೋ ನ ವಕ್ಷೋಃ ನೋಧಾ ಇವಾವಿರಕ್ಯತ
ಪ್ರಿಯಾಣಿ | ಅದ್ವೈತಸ್ಯ ಸಂಸತೋ ಚೋಧಯಂತೀ ಶಶ್ವತ್ತಮಾಗಾ-
ತ್ಪುನರೇಯುಷೀಣಾಂ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೪-೪) ಉಪಾದರ್ಶಿ
ಶುಂಭ್ಯವಃ ಶುಂಭ್ಯುರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಶೋಧನಾತ್ಸೈವ ವಕ್ಷೋಃ
ಭಾಸೋಧ್ಯೂಥಮಿದಮಪೀತರದ್ವಕ್ಷೈಃ ಏತಸ್ಮಾದೇವಾಧ್ಯೂಥಂ
ಕಾಯೇ ಶಕುನಿರಪಿ ಶುಂಭ್ಯುರುಚ್ಯಂತೇ ಶೋಧನಾದೇವೋದಕಚರೋಃ
ಭವತ್ಯಾಪೋಽಪಿ ಶುಂಭ್ಯವ ಉಚ್ಯಂತೇ ಶೋಧನಾದೇವ ನೋಧಾ
ಋಷಿಭವತಿ ನವನಂ ದಧಾತಿ ಸ ಯಥಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಕಾಮಾನಾ
ವಿಷ್ಕುರುತ ಏವಮುಷಾರೂಪಾಣ್ಯಾವಿಷ್ಕುರುತೇದ್ವಪ್ಸದದ್ವಾನ್ಮಂ
ಭವತ್ಯದ್ವಪಾದಿನೀತಿ ಪಾನ್ವಸಾನಿನೀತಿ ವಾ || ಸಸತೋ ಚೋಧ-
ಯಂತೀ ಶಶ್ವತ್ತಮಾಗಾತ್ಪುನರೇಯುಷೀಣಾಂ || ಸ್ವಪತೋ ಚೋಧ-
ಯಂತೀ ಶಿಶ್ವತಿಕತಮಾಗಾತ್ಪುನರಾಗಾಪಿನೀನಾಂ ||

ಉಪೋ ಅದರ್ಶಿ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು-ಉಪೋದೇವಿಯು ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳಂತೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲೇ ಸರ್ವಗೂ
ಕಾಣಿಸುತ್ತಾಳೆ. ನೋಧಾ ಎಂಬ ಮುಷಿಯಂತೆ ಜನರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ನಾನಾರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅನ್ನಾದಿ
ಗಳನ್ನು ಸಕ್ತಮಾಡಿ ತಾಯಿಯು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಏಳಿಸುವಂತೆ ಸುಪ್ರವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸುತ್ತಾ ಉಪಾಕಾಲ
ದಲ್ಲಿಯೇ ಎಷ್ಟು ಬರುವ ಅಭ್ಯಾಸವುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀಯರೆಲ್ಲರಿಗೂ ತನಿಯತನಾಗಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಉದಯಿಸುತ್ತಾಳೆ.

ಉಪಾದರ್ಶಿ ಶುಂಭ್ಯವಃ ನ-ಉಪೋದೇವಿಯು ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳಂತೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೋಚರಿಸುತ್ತಾಳೆ.
ಶುಂಭ್ಯುರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಶೋಧನಾತ್-ಶುಂಭ್ಯು ಎಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನು. ಏಕೆಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನು ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ
ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಶುದ್ಧಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ತಸ್ಯೈವ ವಕ್ಷೋ ಭಾಸೋಧ್ಯೂಥಮಿದಮಪೀತರದ್ವಕ್ಷೈಃ ಏತಸ್ಮಾದೇವಾಧ್ಯೂಥಂ ಕಾಯೇ-ಸೂರ್ಯನ
ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ವಕ್ಷುಷಲ ಅಥವಾ ವಕ್ಷುಷಲದಂತಿರುವ ಮಂಡಲವನ್ನು ಉಪೋದೇವಿಯು ಅಲಿಂಗನಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ
ಕಾಣಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಅಥವಾ ವಕ್ಷುಃ ಎಂದರೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯ ಎದಿಗೆ ವಕ್ಷುಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ವಕ್ಷುಃ ಶಬ್ದವು, ಪುರುಷ
ಅಥವಾ ಸ್ತ್ರೀ ಅಥವಾ ಪುರುಷ ಏಕಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಬಹುದು. ಈ ವಕ್ಷುಃ ಶಬ್ದವು ವಹತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ
ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಶಕುನಿರಸಿ ಶುಂಭ್ಯುರುಚ್ಯತೇ ಶೋಧನಾದೇವೋದಕಚರೋ ಭವತಿ-ಶಕುನಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಜಲಚರಪಕ್ಷಿಗೂ ಶುಂಭ್ಯ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಪಕ್ಷಿಯು ನೀರಿನ ಮೇಲೆ ಸಂಚುಸುತ್ತಾ (ಈಜುತ್ತಾ) ಆಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಜಲವನ್ನು ಶೋಧಿಸುತ್ತಿರುವುದು (ಹುಡುಕುತ್ತಿರುವುದು)

ಆಪೋಽಪಿ ಶುಂಭ್ಯನ ಉಚ್ಯಂತೇ ಶೋಧನಾದೇವ-ಉದಕಗಳಿಗೂ ಶುಂಭ್ಯವಃ ಎಂಬ ಹೆಸರಿರುವುದು ಏಕೆಂದರೆ ಉದಕವು ಬಟ್ಟಿ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕೊಳಕನ್ನು ತೆಗೆದು ಶುದ್ಧಗೊಳಿಸುವುದು. ಶುದ್ಧಿಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವು ಉದಕಕ್ಕೆದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶುಂಭ್ಯವಃ ಎಂದರೆ ಉದಕಗಳೂ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು.

ನೋಧಾ ಋಷಿಭರ್ವತಿ ನವನಂ ದಧಾತಿ ಸ ಯಥಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಕಾಮಾನಾವಿಷ್ಕುರುತ ಏವಮುಷಾ ರೂಪಾಣ್ಯಾವಿಷ್ಕುರುತೇ-ನೋಧಾ ಎಂಬುದು ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯ ಹೆಸರು. ಈ ಋಷಿಯು ದೇವತೆಯನ್ನು ದೈವಿಕ ಒಂದು ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದರ ಫಲದಿಂದ ಯಾವ ರೀತಿ ತನ್ನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದನೋ ಎಂದರೆ ಹೊಂದಿದನೋ ಅದರಂತೆ ಉಷಾವೇವಿಯೂ (ಉಷಸ್ಸು) ಸಹ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ (ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕಾಣಿಸದಿರುವ) ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು (ಆಕಾಶಗಳನ್ನು) ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾಳೆ.

ಅದ್ವೈತದದ್ವಾನ್ಶಂ ಭವತ್ಯತ್ಯಸಾದಿನೀತಿ ವಾನ್ಸಸಾದಿನೀತಿ ವಾ-ಅದ್ವೈತವೆಂದರೆ ಭಕ್ತಿಸುಲಯೋಗ್ಯವಾದ ಅನ್ನ ವೆಂದರ್ಥ. ಅದ್ವೈತ ಎಂದರೆ ಅದನ್ನು ಪಾಕಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಯೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಅದ್ವೈತವು ಗೃಹನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗೃಹದಲ್ಲಿಯೇ ಇರತಕ್ಕವುಗಳು ಜನನಿ ಎಂದು ಎರಡುವಿಧವಾಗಿ ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ನಕಾರವು ಇಲ್ಲಿ ಉಪವರ್ಧಿಯವಾಗಿರುವುದು.

ಸಾ ಜನನಿ ಯಥಾ ಸ್ವಪತಃ ಪುತ್ರಾದೀನುಷಕಾಲೇ ಪ್ರಭೋಧಯತಿ ತಥಾ ಭುವನಾಪ್ಯೇ ಗೃಹೇ ಸೀದಂತೀ ತತ್ರತ್ಯಾನ್ಯಾಚನಃ ಪ್ರಭೋಧಯಂತೀಯಮುಷಾಃ-ಜನನಿಯು ಗೃಹದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆ ಎಷ್ಟು ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಎಷ್ಟುಸಂತೆ ಜ್ಞಾನನಿಯಾದ ಉಷಾವೇವಿಯೂ ಕೂಡ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮುಂಚೆ ಆನಿಭರ್ವತಕ್ಕಾಗಿ ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಎಬ್ಬಿಸುತ್ತಾಳೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅದ್ವೈತದದ್ವಾನ್ಶಂ ಭವತ್ಯತ್ಯಸಾದಿನೀತಿ ವಾನ್ಸಸಾದಿನೀತಿ ವಾ-ಅದ್ವೈತವೆಂದರೆ ಅನ್ನ. ಅದ್ವೈತಾದಿನಿ ಎಂದು ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಣಿಯೂ ಜನನಿಯು. ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳು ಮುಂತಾದವರಿಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಪಕ್ವಮಾಡುವವಳು ಅಥವಾ ಅನ್ನ ಸಾದಿನೀತಿ ವಾ ಗೃಹದಲ್ಲಿರುವವರಿಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ನೀಡುವವಳು ಎಂದರ್ಥವು.

ಇಷ್ಟೀಃ ||೨೫||

ತೇ ವಾಶೀಮಂತ ಇಷ್ಟೀಃ | ಈಷಣೇನ ಇತಿ ವೈಷಣೇನ ಇತಿ
ವಾರ್ಷಣೇನ ಇತಿ ವಾ! ವಾಶೀತಿ ವಾಙ್ಮಾದು ವಾಶ್ಯತ
ಇತಿ ಸತ್ಯಾಃ ||

ಶ್ರಿಯಸೇ ಕಂ ಭಾನುಭಿಃ ಸಂಮಿಮುಕ್ಷಿರೇ ತೇ ರಶ್ಮಿಭಿಸ್ತು ಚುಕ್ವುಃ ಸುಖಾದಯಃ |
ತೇ ವಾಶೀಮತ ಇಷ್ಟಿಣೋ ಅಭಿರೇವೋ ವಿದ್ರೇ ಪ್ರಿಯಸ್ಯ ಮಾರುತಸ್ಯ ಧಾನ್ಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೭-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಮರುತ್ಪುಗಳು ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳಾದ ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸೇವನೆಗಾಗಿ ಮಳೆಯ ನೀರನ್ನು ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಸುರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಮುಕ್ತಿಕೃಪಗಳೊಡನೆ ರುಚಿಕರವಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದವರೂ ಸಂಚಾರ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರೂ ಭಯರಿಹಿತರೂ ಆದ ಆ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಹಿತಕರವಾದುದೂ ಅವರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದರು.

ತೇ ವಾಶೀಮಂತಃ — ವಾಶೀತಿ ವಾಜ್ಞಾನು ವಾಶೀ ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯವು. ವಾಶೀಮಂತಃ ಎಂದರೆ ಮಾತನಾಡುವವರು ಅಥವಾ ಮಾತುಗಳಿಂದ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರೀತರಾಗುವವರು.

ಇಷ್ಟಿಣಃ ಈಷಣನಃ — ಉಪಗಮನಮಂತಃ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬರತಕ್ಕವರು ವಿಷಣೆನೋ ವಾ—ಇಚ್ಛಾ ಮಂತಃ ಅಪೇಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವರು. ಅರ್ಷಣೆನೋ ವಾ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಸರ್ವಾರ್ಥಾನಾಂ ದ್ರಷ್ಟಾರಃ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರ ಸರ್ವಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಪೂರೈಸುವವರು.

ವಾಶೀ ಎಂದರೆ ವಾಣಿ, ವಾಕ್ಯ, ಮಾತು—ವಾಕ್ಯತ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದ ಧಾತುರೂಪವು.

ವಾಹಃ || ೨೬ ||

ಶಂಸಾವಾಪ್ಸಯೋಽಪ್ರತಿ ಮೇ ಗೃಣೇಹೀಂದ್ರಾಯ ವಾಹಃ ಕೃಣವಾವ
ಜುಷ್ವಂ ಅಭಿವಹನಸ್ತುತಿಮುಭಿಷವಣಿಪ್ರವಾದಾಂ ಸ್ತುತಿಂ ಮುನ್ಯಂತ
ವಂದ್ರೀತ್ವೇವ ಶ್ಯತೇ ||

ಶಂಸಾವಾಪ್ಸಯೋಽಪ್ರತಿ ಮೇ ಗೃಣೇಹೀಂದ್ರಾಯ ವಾಹಃ ಕೃಣವಾವ ಜುಷ್ವಂ |
ಏದಂ ಬರ್ಹಿಯಾಜಮಾನಸ್ಯ ಸೀದಾಥಾ ಚ ಭೂದುಕ್ಮಮಿಂದ್ರಾಯ ಶಸ್ತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೩-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯುವೇ, ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸೋಣ. ನೀನು ನನ್ನೊಡನೆ ಅನುಮೋದಿಸು. ಇಂದ್ರನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಪ್ರೀತಿ ಯುಕ್ತವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸೋಣ. ಯಜಮಾನನ ಈ ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೋ. ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗುವ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಪಠನವು ಸಾಗಲಿ

ವಾಹಃ—ಸ್ತೋತ್ರವು ಏನು ದೇವಾನಾಂ ವೋಧಾ ಭವತಿ—ಸ್ತೋತ್ರವು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಪಠಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರವು. ಅವುಗಳನ್ನೂ ಪಠಿಸುವ ಜನರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಹಿಸಿ ತಿಳಿಸುವುದು. ವಾಹಃ ಎಂದರೆ ಮಹಿಸುವ, ಒಯ್ಯುವ ಎಂದರ್ಥವು.

ಪರಿತಕ್ರಾೃತಿ ||೨೭||

ಪರಿತಕ್ರೈತ್ಯುಪರಿಷ್ವಾದ್ವಾನ್ಯಾತ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ ||

ಪರಿತಕ್ರಾೃತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುವೆವು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ಕಿಮಿಚ್ಛಂತೀ ಸರಮಾ ಪ್ರೇದಮಾನಟ್ ದೂರೇ ಹ್ಯಧ್ವಾ ಜಗುರಿಃ ಪರಾಚ್ಛೀಃ |

ಕಾಸ್ತೇಹಿತಿಃ ಕಾ ಪರಿತಕ್ರಾೃತಿಸೀತ್ಯಥಂ ರಸಾಯಾ ಅತರಃ ಪಯಾಂಸಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೮-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಸರಮೇಯು ಏನನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದಾಳೆ? ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವ ದಾರಿಯು ಅತಿ ದೀರ್ಘವಾದುದು. ಅನುಸ್ಮಾತವಾಗಿ (ಎಲ್ಲಿಯೂ ನಲ್ಲದೆ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ) ನಡೆಯುವವನಿಗೂ ಈ ದಾರಿಯನ್ನು ನಡೆದು ಬರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲಾ ಸರಮೇಯೇ, ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ನೀನು ಬಂದಿರುವ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಏನು? ಯಾವ ರೀತಿಯ ಗಮನದಿಂದ ನೀನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿರುವೆ? ರಸಾ ನದಿಯು ಉದಕಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ದಾಟಿ ಬಂದೆ ?

ದೇವಶುನೀಂದ್ರೇಣ ಪ್ರಹಿತಾ ಪಣಿಧಿರಸುರೈಃ ಸಮೂದ ಇತ್ಯಾಹ್ವಾನಂ—ಪಣಿಗಳೆಂಬ ಅಸುರರು ಒಂದು ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿವರು. ಅದನ್ನು ಪತ್ತೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಸರಮಾ ಎಂಬ ದೇವತೋಕ್ತದ ನಾಯ (ತೆಣ್ಣು)ಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಅದು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಅಲೆದು ಕೊನೆಗೆ ರಸಾ ಎಂಬ ಅಳವಾದ ನದಿಯನ್ನು ಈಜಿದಾಟ ಪಣಿಗಳಿದ್ದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅವರೊಡನೆ ಸಂಭಾಷಣೆಮಾಡಿತೆಂದು ಒಂದು ಆಹ್ವಾನವಿದೆ. ಅದನ್ನು (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೮)ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸರಮೇಯನ್ನು ಕಂಡ ಕೂಡಲೇ ಪಣಿಗಳು ಅದನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಋಕ್ಯನಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದರು.

ಸರಮಾ ಸರಣಾತ್—ಸ್ಯ ಸರ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಸರಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಸರಮಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಸರಯುವ ಅಥವಾ ಸಂಚರಿಸುವ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಕಿಮಿಚ್ಛಂತೀ ಸರಮೇದಂ ಪ್ರಾನಟ್—ಸರಮೇಯು ನಮ್ಮಿಂದ ಏನನ್ನು ಬಯಸಿ ಬಂದಿರಬಹುದು ಎಂದು ಅಸುರರು ತಮ್ಮಲ್ಲಿಯೇ ಮಾತನಾಡಿಕೊಂಡು ಬಳಿಕ ಸರಮೇಯನ್ನು ನೇರವಾಗಿ ಕೇಳುವರು.

ದೂರೇ ಹ್ಯಧ್ವಾ ಜಗುರಿರ್ಜಂಗಮ್ಯತೇಃ ಪರಾಂಚನೈರಚಿತಃ—ಅದು ನಡೆದು ಬಂದಿರುವ ರಸ್ತೆಯು ಬಹು ದೂರವಾಗಿರುವುದು. ಜಗುರಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಗಂಪ್ಲು-ಗಂಪು ಹೋಗು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಜಗುರಿಯೆಂದರೆ, ಹೋಗುವುದು, ಸಂಚರಿಸುವುದು. ಪರ ಅಂಚನೈಃ ಪರಾಂಚನೈಃ ಪರಾಂಚನೈಃ ವಿಶ್ವಕೃಷ್ಣೋ ದೇವನಿವಾಸಾತ್—ಪರಾಂಚನೇನಂದರೆ ಒಂದು ಸ್ಥಳವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ಥಳಕ್ಕಾಗಿ ಗಮನ. ಒಂದು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹಾಕಿ ಮುಂದಿರುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಸರಮೇಯು ಇಂದ್ರನ ನಿನಾಸ್ಮಾನದಿಂದ ಹೊರಟು ಪಣಿಗಳ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕಾ ತವಾಸ್ತಾಸ್ವರ್ಥಹಿತರಾಸೀತ್—ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ನೀನಿಗೆ ಏನು ಕೆಲಸ ? ಯಾವ ಕಾರ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ ನೀನು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿರುವೆ ?

ಪರಿತಕ್ಯಾ ರಾತ್ರೀ ಪರಿತ ಏನಾಂ ತಕ್ಮ | ತಕ್ಮೇಸ್ತುಷ್ಠನಾಮ ತಕತ ಇತಿ ಸತಃ | ಹೋಗು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ತಕತಧಾತುವಿನಿಂದ ತಕ್ಮಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ತಕ್ಮವೆಂದರೆ ಉಷ್ಣವು, ಶಾಖವು, ರಾತ್ರಿಯ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಉಷ್ಣವಿರುವುದು. ರಾತ್ರಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯಸ್ತಮಯಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಬಿಸಲು (ಉಷ್ಣ) ಇರುವುದು. ರಾತ್ರಿಗೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯು ಮುಗಿದು ಪ್ರಾತಃ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯೋದಯವಾದ ಮೇಲೆ ಬಿಸಲು (ಉಷ್ಣ) ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡು ಕೊನೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಷ್ಣವು (ಬಿಸಲು) ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಗೆ ಪರಿತಕ್ಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಕಥಂ ರಸಾಯಾ ಅತರಃ ಪಯಾಂಸೀತಿ ರಸಾ ನದೀ ರಸತೇಃ ಶಬ್ದಕರ್ಮಣಃ ಕಥಂ ರಸಾನಿ ತಾನ್ಯದಕಾನೀತಿ ವಾ—ಎಲೈ ಸರಮಯೇ, ನೀನು ರಸಾ ನದಿಯ ಅಗಾಧವಾದ ಜಲವನ್ನು ಹೇಗೆ ದಾಟಿದೆ ? ರಸಾ ಎಂಬುದು ಒಂದು ನದಿಯ ಹೆಸರು, ಶಬ್ದಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ರಸತಧಾತುವಿನಿಂದ ರಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ರಸಾ ಎಂದರೆ ನೀರು ಹರಿಯುವಾಗ ಭೋಗೇಗರಿಯುವಂತೆ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ಹರಿಯುವ ನದಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ರಸವೆಂದರೆ ಉದಕವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಅಗಾಧವಾದ ಜಲರಾಶಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ನದೀ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವು.

ಇತಿ ಷೋಡಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಸಪ್ತದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಸುವಿತೇ ಸು ಇತೇ ಸೂತೇ ಸುಗತೇ ಪ್ರಜಾಯಾಮಿತಿ ವಾ| ಸುವಿತೇ ಮಾಧಾ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ದಯತಿರನೇಕಕರ್ಮಾ | ನವೇನ ಪೂರ್ವಂ ದಯಮಾನಾಃ ಸಾಮೇತ್ಯುಪದಯಾಕರ್ಮಾ | ಯ ಏಕ ಇದ್ವಿದಯತೇ ವ್ಯತಿ ದಾನಕರ್ಮಾ ವಾ ವಿಭಾಗಕರ್ಮಾ ವಾ | ದುರ್ವರ್ತುರ್ಭೀಮೋ ದಯತೇ ವನಾನೀತಿ ದಹತಿಕರ್ಮಾ ದುರ್ವರ್ತು ರ್ದುರ್ವಾರಃ | ವಿದದ್ವಸುರ್ದಯಮಾನೋ ವಿ ಶತ್ರುನಿತಿ ಹಿಂಸಾ- ಕರ್ಮಾ | ಇಮೇ ಸುತಾ ಇಂದ್ರವಃ ಪ್ರಾತರಿತ್ವನಾ ಸಜೋಷಸಾ ವಿಬತಮಶ್ವಿನಾ ತಾನ್ | ಆಯಂ ಹಿ ವಾಮೂತಯೇ ವಂದನಾಯ

ಮಾಂ ವಾಯಸೋ ದೋಷಾ ದಯಮಾನೋ ಅ ಬೂಬುಧತ್ |
 ದಯಮಾನ ಇತಿ | ನೂಚಿದಿತಿ ನಿಪಾತಃ | ಪುರಾಣನವಯೋರ್ನೂರ್-
 ಚೇತಿ ಚ | ಅದ್ಯಾ ಚಿನ್ನು ಚಿತ್ತದವೋ ನದೀನಾಂ | ಅದ್ಯ ಚ ಪುರಾ
 ಚ ತದೇವ ಕರ್ಮ ನದೀನಾಂ | ನೂಚ ಪುರಾ ಚ ಸದನಂ
 ರಯಾಣಾಂ | ಅದ್ಯ ಚ ಪುರಾ ಚ ಠಯಾಣಾಂ ರಯಿರತಿ ಧನನಾಮ
 ರಾತೇರ್ದಾನಕರ್ಮಣಃ || || ೧೭ ||

ಸುವಿತೇ || ೨೮ ||

ಸುವಿತೇ ಸು ಇತೇ ಸೂತೇ ಸುಗತೇ ಪ್ರಜಾಯಾಮಿತಿ ವಾ |
 ಸುವಿತೇ ಮಾ ಧಾ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದ ಉದಾಹರಣೆಯು—

ಅಸು ಮೇ ದೀಕ್ಷಾಂ ದೀಕ್ಷಾಪತಿರ್ಮನ್ಯತಾಮನು ತಪಸ್ತಪಸ್ಕೃತಿರಂಜಸಾ
 ಸತ್ಯಮುಪಗೇಷಾಂ ಸುವಿತೇ ಮಾ ಧಾಃ (ತೈ-ಸಂ)

ಸುವಿತೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸು+ಇತೇ= ಸುವಿತೇ ಎಂದಾಗಿದೆ ಸುಗತೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ಚಿನ್ನಾಗಿ ಹೋಗುವುದು
 ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಸು+ಇತೇ=ಸೂತೇ ಸೂತೇ ದೇವದತ್ತಾ ಪುತ್ರಮಿತಿ— ದೇವದತ್ತೆ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರಿಯು ಪುತ್ರನನ್ನು
 ಹೆಚ್ಚಿದಳು ಎಂದು. ಸೂತೆ ಅಥವಾ ಸುವಿತೆ ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚಿದಳು ಪ್ರಸವಿಸಿದಳು ಎಂಬರ್ಥವೂ ಇರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾ
 ಹರಣೆಯಾಗಿ ಸುವಿತೇ ಮಾ ಧಾಃ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು.

ದಯತೇ || ೨೯ ||

ದಯತಿರನೇಕಕರ್ಮಾ || ನವೇನ ಪೂರ್ವಂ ದಯಮಾನಾಃ ಸ್ಯಾಮು
 ಇತ್ಯುಪದಯಾಕರ್ಮಾ || ಯ ಏಕ ಇದ್ವಿದಯತೇ ವಸು ಇತಿ ದಾನ-
 ಕರ್ಮಾ ವಾ ವಿಭಾಗಕರ್ಮಾ ವಾ | ದುರ್ವತ್ಪ್ರಭೀರ್ಮೋ
 ದಯತೇ ವನಾನಿ ಇತಿ ದಹತಿಕರ್ಮಾ | ದುರ್ವರ್ತುರ್ದುರ್ವಾರಃ
 ವಿದದ್ವಸುರ್ದಯಮಾನೋ ಷತ್ಕೂನ್ ಇತಿ ಹಿಂಸಾಕರ್ಮಾ |
 ಇಮೇ ಸುತಾ ಇಂದವಃ ಪ್ರಾತರಿತ್ಸನಾ ಸಜೋಷಸಾ ಪಿಬತಮ-

ಶ್ರೀನಾ ತಾನ್ | ಆಯಂ ಹಿ ವಾಮೂತಯೇ ವಂದನಾಯ
ಮಾಂ ವಾಯಸೋ ದೋಷಾ ದಯಮಾನೋ ಅಬೂಬುಧತ್ |
ದಯಮಾನ ಇತಿ ||

ದಯತೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಿರುವುವು. ನನೇನ ಪೂರ್ವಂ ದಯಮಾನಾಃ ಇತ್ಯುಪದಯಾ
ಕರ್ಮಾ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ದಯಮಾನಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಕ್ಷಣೆಯೆಂಬರ್ಥವಿರುವುದು.

ಯ ಏಕ ಇದ್ವಿ ದಯತೇ ವಸು ಮರ್ತಾಯ ದಾಶುಷೇ |
ಈಶಾನೋ ಆಪ್ರತಿಷ್ಠುತ ಇಂದ್ರೋ ಅಂಗ ||

(ಮು-ಸಂ-೧-೮೪-೭) ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು-ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವವನು. ಯಾಕೆಂದರೆ
ಅವನು ವಿರೋಧಿವಚನವಿಲ್ಲದಿರುವವನೂ ಮತ್ತು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾದವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನಲ್ಲದೆ ಇನ್ನಾರೂ
ಆಗಲಾರರು. ಇದು ಖಂಡಿತ.

ಮೇಲಿನ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದಯತೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಅಥವಾ ಕೊಡು ಎಂಬ ದಾನಾರ್ಥವಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ
ವಿದಯತೇ ದಾಶುಷೇ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ (ಅಥವಾ ಯಜಮಾನನಿಗೆ) ವಸು ಧನವನ್ನು
ವಿದಯತೇ ಹಂಚಿಕೊಡುವನು, ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ದಯತೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಭಾಗಮಾಡು ಎಂದೂ ಅರ್ಥ
ವಿರುವುದು.

ಅಥ ಜಿಹ್ವಾ ಪಾಪತೀತಿ ಪ್ರ ವ್ಯಷ್ಟೋ ಗೋಷುಯುಧೋ ನಾಶನಿಃ ಸ್ತು ಜಾನಾ |
ಶೂರಸ್ಯೇವ ಪ್ರಸಿತಿಃ ಕ್ಷಾತಿರಗ್ನೇದುರ್ವರ್ತುರ್ಭೀಮೋ ದಯತೇ ವನಾನಿ |

(ಮುಂಸ.-೬-೬-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು-ವೃಷ್ಟಿ ಕಾರಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಯು ಗೋಪಾಲಕನಾದ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪ್ರಹತವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧ
ದಂತೆ ಅತಿಶಯವಾದ ವೇಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಂಸುತ್ತದೆ. ವೀರನ ಪ್ರಹಾರದಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ಜ್ವಾಲೆಯು ಸಹಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದುದಾಗಿದೆ.
ಯಾರಿಂದಲೂ ತಡೆಯಲಾಗದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಭಯಂಕರನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ವನವೃಕ್ಷಗಳನ್ನೂ ದಹಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಇಂದ್ರಃ ಪೂರ್ಣಿದಾತಿರದ್ವಾ ಸಮರ್ಕೈರ್ವಿದದ್ವಸುರ್ದಯಮಾನೋ ವಿ ಶತೃಣ್ |
ಬ್ರಹ್ಮಜೂತಸ್ತನ್ಯಾ ವಾವ್ಯಧಾನೋ ಭೂರಿದಾತ್ರ ಆಪ್ಯಣದ್ರೋದಸೀ ಉಭೇ ||

(ಮು. ಸಂ. ೩-೩೪-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು-ಶತ್ರುಸಂಹಾರಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನೂ ಪ್ರಖ್ಯಾತಧನವುಳ್ಳವನೂ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ
ಹಿಂಸಿಸುವವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ಅಹಸ್ಸನ್ನು ತನ್ನ ಪೂಜ್ಯವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಸುತ್ತಲೂ ಬೆಳಗಿಸಿ ವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸಿದನು. ಸ್ತುತಿ

ಗಳಿಂದ ಆಕರ್ಷಿತನಾಗಿ ಸ್ವತಃರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯೊಂದುವವನೂ ಬಹುವಿಧವಾದ ಆಯುರ್ಧೋಜೀತನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿದನು.

ಇಲ್ಲಿ ದಯಮಾನಃ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹಿಂಸಿಸು ಎಂದು ಹಿಂಸಾಕರ್ಮಾರ್ಥವಿರುವುದು.

ಎಲೈ ಅಪ್ಪನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಈ ಸೋಮರಸಗಳು ನಿಮಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಬಂದು ಈ ಸೋಮರಸಗಳನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿರಿ. ನಾನು ನಿನ್ನಿಬ್ಬರನ್ನೂ ನನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿಯೂ ನಮಸ್ಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯೂ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದೀನೆ. (ಈ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಹಾರುತ್ತಿರುವ ಕಾಗೆಗಳನ್ನೂ ನನ್ನನ್ನೂ ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸಿವೆ.

ಈ ಪುಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ದಯಮಾನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಗತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಎಂದರೆ ಹೋಗುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದಯಮಾನಃ ಎಂಬ ಪದವು (ಹಾಲಿ) ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಾಯುಃ (ಕಾಗೆ) ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ನೂಚಿತ್ ||೩೦|| ನೂಚ ||೩೧||

ನೂಚಿದಿತಿ ನಿಪಾತಃ ಪುರಾಣನವಯೋರ್ನೂಚೇತಿ ಚ | ಅದ್ಯಾ ಚಿನ್ನೂ-
ಚಿತ್ತದವೋ ನದೀನಾಂ | ಅದ್ಯ ಚ ಪುರಾ ಚ ತದೇವ ಕರ್ಮ
ನದೀನಾಂ | ನೂ ಚ ಪುರಾ ಚ ಸದನಂ ರಯಿಣಾಂ | ಅದ್ಯ ಚ
ಪುರಾ ಚ ಸದನಂ ರಯಿಣಾಂ | ರಯಿರಿತಿ ಧನನಾಮ ರಾತೇರ್ದಾಸ-
ಕರ್ಮಣಃ ||

ನೂಚಿತ್ ಅಥವಾ ನೂಚ ಎಂಬ ನಿಪಾತಗಳು (ಅವ್ಯಯಗಳು) ಹಿಂದಿನ ಮತ್ತು ಈಗ ಎಂಬ ಎರಡು ಕಾಲಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಅದ್ಯಾಚಿನ್ನೂ ಎಂಬ ಪುಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ-ಹಿಂದಿನ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈಗಲೂ ನದಿಗಳಿಗೆ ನೀರನ್ನು ಪ್ರವಹಿಸುವುದೇ (ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿ ಬರಿಯುವುದೇ) ಕೆಲಸವು. ಇದು ಆವುಗಳ ನಿತ್ಯಕರ್ಮವು. ಪೂರ್ವಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನದಿಗಳು ಹರಿಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ಈಗಲೂ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅದ್ಯಾ ಚಿನ್ನೂ ಚಿತ್ತದವೋ ನದೀನಾಂ ಯದಾಚ್ಚೋ ಅರಣೋ ಗಾತುಮಿಂವ್ರ |
ನಿ ಪರ್ವತಾ ಅದ್ಯದೋ ನ ಸೇದುಶ್ಚಯಾ ದ್ಯಳ್ವಾನಿ ಸುಕ್ತತೋ ರಚಾಂಸಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೨೦-೨)

ಇವರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರವಹಿಸಲು ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದೆಯೆಂಬ ಯಾವ ಕರ್ಮವುಂಟೋ ಅಂತಹ ನಿನ್ನ ಕರ್ಮಗಳು ಈಗಿರುವಂತೆಯೇ ಹಿಂದೆಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದಿತು. ಅನ್ನವನ್ನು ಭುಜಿಸಲು ನಿಶ್ಚಲರಾಗಿ ಕುಳಿತಿರುವಾನವರಂತೆ ಪರ್ವತಗಳು ಅಚಲವಾಗಿ ನಿಂತಿವೆ. ಶ್ರೇಷ್ಠಕರ್ಮಕರ್ತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನಿಂದಲೇ ಲೋಕಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ನೂಚಿತ್ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಅದ್ವೈತದೇವತೆ ಎಂಬ ಸಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಅದ್ವೈತವೆಂದರೆ ಅನ್ನ, ಆಹಾರ. ಇಂತಹ ಆಹಾರವನ್ನು (ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು) ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಲು ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡಲು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಮೇಘಗಳಿಗೆ ಅದ್ವೈತದೇವತೆ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ನೂಚಿ ಪುರಾ ಚ ಸದನಂ ರಯಾಣಾಂ ಜಾತಸ್ಯ ಚ ಜಾಯಮಾನಸ್ಯ ಚ ಕ್ಷಾಂ |
ಸತಕ್ಕ ಗೋಪಾ ಭವತಕ್ಕ ಭೂರೇದೇವಾ ಅಗ್ನಿಂ ಧಾರಯನ್ತ್ರಿವಿಣೋದಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೬-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ವರ್ತಮಾನ ಮತ್ತು ಭೂತಕಾಲಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ಇದ್ದ ಸಕಲ ಧನಗಳಿಗೂ ಅವಾಸಸ್ಥಾನನಾದವನೂ, ಹಿಂದೆ ಹುಟ್ಟಿದವೂ ಮುಂದೆ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆಯೂ ಅದ್ವೈತಕ್ಕೂ ಭೂತಜಾತಕ್ಕೂ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನನಾಗಿರತಕ್ಕವನೂ, ಸಕಲ ದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನಾದಿಯಾಗಿರುವ ಆಕಾಶಾದಿಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಇತರ ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾದ ಭೂತಗಳಿಗೂ ರಕ್ಷಕನಾದವನೂ ಮತ್ತು ಧನಪ್ರದಾತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹಂಚುವ ತಮ್ಮ ದೂತನನ್ನಾಗಿ ಇರಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ನೂಚಿ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಈಗ ಅಥವಾ ವರ್ತಮಾನಕಾಲ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ನೂಚಿ—ಈಗ ಪುರಾ ಚ—ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಂಬರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು.

ಇತಿ ಸಪ್ತದಶಃ ಖಂಡ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಧಾಷ್ಟಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ವಿದ್ಯಾಮ ತಸ್ಯ ತೇ ವಯಮಕೂಪಾರಸ್ಯ ದಾವನೇ |
ವಿದ್ಯಾಮ ತಸ್ಯತೇ ವಯಮಕುಸುರಣಸ್ಯ ದಾನಸ್ಯಾದಿತ್ಯೋಽಮ್ಯ-
ಕೂಪಾರ ಉಚ್ಯತೇಽಕೂಪಾರೋ ಭವತಿ ದೂರಪಾರಃ ಸಮುದ್ರೋಽ-
ಮ್ಯಕೂಪಾರ ಉಚ್ಯತೇಽಕೂಪಾರೋ ಭವತಿ ಮಹಾಪಾರಃ ಕಚ್ಚವೋಽ-
ಮ್ಯಕೂಪಾರ ಉಚ್ಯತೇಽಕೂಪಾರೋ ನ ಕೂಪಮ್ಯಚ್ಚತೀತಿ ಕಚ್ಚವಃ
ಕಚ್ಚಂ ಪಾತಿ ಕಚ್ಚೇನ ಪಾತೀತಿ ವಾ ಕಚ್ಚೇನ ಪಿಬತೀತಿ ವಾ ಕಚ್ಚಃ
ಖಚ್ಚಃ ಖಚ್ಚದೋಽಯಮುಪೇತರೋ ನದೀಕಚ್ಚ ಏತಸ್ಯಾದೇವ

ಕಮುದಕಂ ತೇನ ಛಾದ್ಯತೇ | ಶಿಶೀತೇ ಶೃಂಗೇ ರಕ್ಷಸೇ ವಿನಿಕ್ಷೇ | ನಿಶ್ಯತಿ
ಶೃಂಗೇ ರಕ್ಷಸೋ ವಿನಿಕ್ಷಣಾನಾಯ ರಕ್ಷೋ ರಕ್ಷಿತವ್ಯಮಸ್ಮಾದ್ರಹಸಿ
ಕ್ಷೋತೀತಿ ವಾ ರಾತ್ರೌ ನಕ್ಷತ ಇತಿ ವಾ | ಅಗ್ನಿಃ ಸುತುಕಃ ಸುತುಕೇ-
ಭರಶ್ಚೈಃ | ಸುತುಕನಃ ಸುತುಕನೈರಿತಿ ವಾ ಸುಪ್ರಜಾಃ
ಸುಪ್ರಜೋಭಿರಿತಿ ವಾ | ಸುಪ್ರಾಯಣಾ ಅಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ವಿಶ್ರಯಂತಾಂ |
ಸುಪ್ರಗಮನಾಃ || ೧೮ ||

ದಾವನೇ ||೨೨|| ಅಕೂಪಾರಸ್ಯ ||೨೩||

ವಿದ್ಯಾಮ ತಸ್ಯ ತೇ ವಯಮಕೂಪಾರಸ್ಯ ದಾವನೇ |

ವಿದ್ಯಾಮ ತಸ್ಯ ತೇ ವಯಮಕುಪರಣಸ್ಯ ದಾನಸ್ಯ ||

ಯನ್ಯಸ್ಯಸೇ ವರೇಣ್ಯಮಿಂದ್ರ ದ್ಯುಹಂ ತದಾಭರ |

ವಿದ್ಯಾಮ ತಸ್ಯ ತೇ ವಯಮಕೂಪಾರಸ್ಯ ದಾವನೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೨೯-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ಅನ್ನವನ್ನು ನೀನು ಅತ್ಯಂತ ಅದ್ಭುತವೆಂದು ತಿಳಿಯುವೆಯೋ ಅ
ಅನ್ನವನ್ನು ನಮಗೆ ತುಂಬಿಕೊಡು. ನೀನಿಗೆ ಸೇರಿದವರಾದ ನಾವು ಅಂತಹ ಅಕೃತ್ಸಿತವಾದುದೂ, ಅಂತರಹಿತವಾದುದೂ ಆದ
ಅನ್ನದ (ಅಪಾರದ) ದಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರಾಗುವೆವು.

ಇಲ್ಲಿ ದಾವನೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಾನಸ್ಯ (ನಮಗೆ) ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಆದಿತ್ಯೋಽಪ್ಯಕೂಪಾರ ಉಚ್ಯತೇಽಕೂಪಾರೋ ಭವತಿ ದೂರ-
ಪಾರಃ | ಸಮುದ್ರೋಽಪ್ಯಕೂಪಾರ ಉಚ್ಯತೇಽಕೂಪಾರೋ ಭವತಿ
ಮಹಾಪಾರಃ | ಕಚ್ಚವೋಽಪ್ಯಕೂಪಾರ ಉಚ್ಯತೇಽಕೂಪಾರೋ ನ
ಕೂಪಮ್ಬುಚ್ಛತೀತಿ | ಕಚ್ಚಪಃ ಕಚ್ಚಂ ಪಾತಿ ಕಚ್ಚೇನ ಪಾತೀತಿ ವಾ
ಕಚ್ಚೇನ ಪಿಬತೀತಿ ವಾ | ಕೌಚ್ಚಃ ಖಿಚ್ಚಃ ಖಿಚ್ಚದಃ ಆಯಮಪೀತರೋ
ನದೀಕಚ್ಚ ವತಸ್ಮಾದೇವ | ಕಮುದಕಂ ತೇನ ಛಾಯತೇ ||

ಅಕೂಪಾರಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾನಾರ್ಥಗಳಿರುವವು. ಅಕೂಪಾರಸ್ಯ ಎಂದರೆ ಅಕುಪರಣಸ್ಯ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು
ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಚನವು. ಅಕುಪರಣಸ್ಯ ಎಂದರೆ ಏನು ? ಕು ಎಂದರೆ ಕುತ್ಸಿತ ಸ್ವಲ್ಪ ; ಪರಣ ಎಂದರೆ ಪೂರಣ, ತುಂಬಿರು
ವುದು. ಕುಪರಣ ಎಂದರೆ ಸ್ವಲ್ಪಮಾತ್ರವಿರುವುದು : ಅಕುಪರಣ ಎಂದರೆ ಸ್ವಲ್ಪವಲ್ಲದ ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚಾದ ಅಪಾರವಾದ, ಕೊನೆ

ಯಲ್ಲದ ವಂದರ್ಥವು. ಅಕೂಪಾರಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಈ ಅರ್ಥವು ಯಾವ ಯಾವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆದಿತ್ಯೋಽಪ್ಯಕೂಪಾರ ಉಚ್ಯತೇಕೂಪಾರೋ ಭವತಿ ದೂರಪಾರಃ—ಅಕೂಪಾರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಕಾಲದಿಂದ ಅಸ್ತಮಯುಕಾಲದವರೆಗೆ ಆಳಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದವನ್ನು ಬಹುದೂರ ಸಂಚರಿಸುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಿಗೂ ಅಕೂಪಾರ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಸಮುದ್ರೋಽಪ್ಯಕೂಪಾರ ಉಚ್ಯತೇಕೂಪಾರೋ ಭವತಿ ಮಹಾಪಾರಃ—ಸಮುದ್ರಕ್ಕೂ ಅಕೂಪಾರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ, ಇದು ಬಹುದೂರ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಂತ್ಯವು (ಕೊನೆಯು)ಸಮೀಪದಲ್ಲೆ ಕಾಣುವಂತಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಪಾರವೆಂದರೆ ದಡ, ತೀರ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ, ಮಹಾಪಾರಃ ಸಮುದ್ರತೀರವು ಕೊನೆಯಿಲ್ಲದ್ದು, ಅತ್ಯಂತ ದೀರ್ಘವಾದುದು. ಇಂತಹ ಅಪಾರವಾದ ತೀರಪ್ರದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೂ ಅಕೂಪಾರವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಕಚ್ಚಪೋಽಪ್ಯಕೂಪಾರ ಉಚ್ಯತೇ ನ ಕೂಪಮ್ನುಚ್ಚತಿ—ಆಮೆಗೂ ಅಕೂಪಾರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ಅಲ್ಲು ಉದಕವಿರುವ ಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾ ಹೆಚ್ಚಾದ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದೆ. ಅಲ್ಲು ಸ್ಥಳದಲ್ಲೆಯೇ ಇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಕೂಪಾರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅ + ಕೂಪ + ಅರ ಎಂದು ಪದಭೇದಮಾಡಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು.

ಕಚ್ಚಪಃ ಕಚ್ಚಂ ಪಾತಿ ಕಚ್ಚೇನ ಪಾತಿತಿ ವಾ ಕಚ್ಚೇನ ಪಿಬತಿತಿ ವಾ | ಕಚ್ಚಃ ಖಚ್ಚಃ ಖಚ್ಚದಃ—ಇಲ್ಲಿ ಆಮೆಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಕಚ್ಚಪ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುವೆಯಷ್ಟೆ. ಪ್ರಸಂಗವಶದಿಂದ ಆ ಕಚ್ಚಪಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

(೧) ಕಚ್ಚವೆಂದರೆ ಆಮೆಯ ಮುಖ (ಮೂತಿ). ಕಚ್ಚಂ ಪಾತಿತಿ ಕಚ್ಚಪಃ ತನ್ನ ಮುಖ ಅಥವಾ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ವಿಶೇಷಣತೆಯಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಆಮೆಗೆ ಕಚ್ಚಪವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಾತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾರಕ್ಷಣೇ ರಕ್ಷಿಸು ಎಂಬರ್ಥ.

(೨) ಅಥವಾ ಕಚ್ಚೇನ ಪಾತಿತಿ ವಾ ಕಚ್ಚಪಃ—ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಾ ಪಾನೇ ಪಾನಮಾಡು, ಕುಡಿ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಆಮೆಯು ತನ್ನ ಬಾಯಿಯಿಂದ (ಮೂತಿಯಿಂದ) ಕುಡಿಯುವುದರಿಂದ ಆಮೆಗೆ ಕಚ್ಚಪವೆಂದು ಹೆಸರು.

(೩) ಅಥವಾ ಕಚ್ಚ ಎಂದರೆ ಖಚ್ಚ ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಕ ಎಂದು ಉದಕ, ಖ ಎಂದರೆ ಆಕಾಶ, ಸ್ಥಳ. ಛಾದಯತಿತಿ ಛಃ ಛ ಎಂದರೆ ಹೊದಿಕೆ, ಆಚ್ಛಾದನೆ, ಆವರಣ, ಚಿಪ್ಪು ಇತ್ಯಾದಿ. ಆದುದರಿಂದ ಕಚ್ಚಪ ಎಂದರೆ ನೀರನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾ ನೀರನ್ನೇ ಮರೆಮಾಡಿಕೊಂಡು ಎಂದರೆ ನೀರನ್ನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿ ತನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಆಮೆಗೆ ಕಚ್ಚಪ ಎಂದು ಹೆಸರು ; ಅಥವಾ ಖಚ್ಚಪ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಚ್ಛಾದನೆ ಚಿಪ್ಪು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಆಮಾಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಚಿಪ್ಪಿನೊಳಗೆ ಎಳೆದುಕೊಂಡು ತನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಆಮೆಗೆ ಖಚ್ಚಪ ಅಥವಾ ಕಚ್ಚಪ ಎಂದು ಹೆಸರು.

(೪) ಅಯಮುಪಿತರೋ ನದೀಕಚ್ಚ ವಿತಸ್ಮಾದೇವ | ಕಮುದಕಂ ತೇನ ಭಾವತೇ—ಕಚ್ಚ ಎಂದರೆ ನದೀ ತೀರಕ್ಕೂ ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಕ ಎಂದರೆ ಉದಕ, ನೀರು. ಚ್ಚ ಎಂದರೆ ಭಾದ್ಯತೇ—ಆವರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ನದೀತೀರವು ನೀರಿಂದ ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕಚ್ಚ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಶಿಶೀತೇ || ೩೪ ||

ಶಿಶೀತೇ ಶೃಂಗೇ ರಕ್ಷಸೇ ವಿನ್ನಿಜೇ || ನಿಶ್ಯತಿ ಶೃಂಗೇ ರಕ್ಷಸೋ
ವಿನ್ನಿಕ್ಷಣನಾಯ | ರಕ್ಷೋ ರಕ್ಷಿತವ್ಯಮಸ್ಮಾತ್ | ರಹಸಿ ಕ್ಷೋ-
ತಿತಿ ವಾ ರಾತ್ರೌ ನಕ್ಷತ್ರ ಇತಿ ವಾ |

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ಯ—

ವಿ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಬೃಹತಾ ಭಾಷ್ಯಗ್ನಿರಾವಿರ್ವಿಶ್ಯಾನಿ ಕೃಣುತೇ ಮಹಿತ್ವಾ |
ಪ್ರಾದೇವೀವೀರ್ಮಾಯಾಃ ಸಹತೇ ದುರೇವಾಃ ಶಿಶೀತೇ ಶೃಂಗೇ ರಕ್ಷಸೇ ವಿನ್ನಿಜೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨-೯)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಸುರೀಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವೂ ದುಃಖಕಾರಕವೂ ಆದ ದುಷ್ಪ್ರಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಮೆಟ್ಟಿ ತುಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಶೃಂಗಗಳಂತಿರುವ ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ರಾಕ್ಷಸಶಕ್ತಿಯ ನಾಶಕ್ಕಾಗಿ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಶಿಶೀತೇ ಎಂದರೆ ತೀಕ್ಷ್ಣೋಕ್ತರೋತಿ, ಹರಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ಆಯುಧವಾದ ಶೃಂಗ ಅಥವಾ ಕೊಂಬನ್ನು ಹರಿತವನ್ನಾಗಿ (ಚೂಪಾಗಿ) ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ದುಷ್ಟಮೃಗವು ತನ್ನ ಕೊಂಬನ್ನು ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ಉಜ್ಜಿ ಹರಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವಂತೆ, ಅಗ್ನಿಯು ಶತ್ರುಗಳ ವಿನಾಶಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಕೊಂಬಿನಂತಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಗಳನ್ನು ದಹಿಸುವುದರಿಂದ ತೀಕ್ಷ್ಣವನ್ನಾಗಿ (ಎಂದರೆ ಜಾಪ್ತಲ್ಯಮಾನನಾಗಿ ಉಯಿಸುವಂತೆ) ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ರಕ್ಷಸಃ—ರಾಕ್ಷಸರು. ವಿನ್ನಿಜೇ—ಎಂದರೆ ಹಿಂಸೆ ಅಥವಾ ವಿನಾಶಕರ್ಮ ರಕ್ಷೋ ರಕ್ಷಿತವ್ಯಂ ಹಿ ಶರೀರಂ ಅಸ್ಮಾತ್—ನಮ್ಮ ಶರೀರವನ್ನು ಈ ರಾಕ್ಷಸರಿಂದ ಕೆಡಲಾಗದಂತೆ ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ದುಷ್ಟಜನರಿಗೆ ರಕ್ಷಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಅಥವಾ ತನ್ನ ರಕ್ಷೋ ಮಾನುಷಾನ್ ಭಕ್ಷಯತಿ—ಈ ರಾಕ್ಷಸನೆಂಬುವನು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ರಕ್ಷಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ರಹಸಿ ವಾ ವಿವಿಕ್ತೇ ಪ್ರದೇಶೇ ಕ್ಷಣೋತಿ ಹಿಂಸ್ರೀತ್ಯರ್ಥಃ—ರಹಸ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಇತರರು ಒಬ್ಬಂಟಿಗನಾಗಿರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಹಿಂಸ್ರವವನಾದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ರಕ್ಷಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ ರಾತ್ರೌ ನಕ್ಷತ್ರೇ ಗಚ್ಛತಿ ಇತಿ ವಾ ರಾತ್ರೀಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನಾದ್ದರಿಂದ (ನಿಶಾಚರ) ಇವನಿಗೆ ರಕ್ಷಃ ಎಂದೂ ಹೆಸರುಂಟು.

ಮುತುಕಃ ||೩೫||

ಅಗ್ನಿಃ ಸುತುಕಃ ಸುತುಕೇಭಿರಶ್ವೈಃ || ಸುತುಕನಃ ಸುತುಕನ್ಯೇರಿತಿ ವಾ |
ಸುಪ್ರಜಾಃ ಸುಪ್ರಜೋಭಿರಿತಿ ವಾ ||

ಸ ಆ ವಕ್ಷ್ಯ ಮಹಿ ನ ಆ ಚ ಸತ್ಯ ದಿವಸ್ತ್ಯಥಿವ್ಯೋರರತಿಯುರವತೋಃ |
ಅಗ್ನಿಃ ಸುತುಕಃ ಸುತುಕೇಭಿರಶ್ವೈರಭಸ್ವೈ ರಭಸ್ವಾಽ ವಿಹ ಗಮ್ಯಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩-೭)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ನೀನು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಮಹಾತ್ಮರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದು ಕೊಂಡು ಬಾ. ಪರಸ್ಪರ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆಲ್ಲ ಸೂರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಎಂಚರಿಸುವ ನೀನು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬಾ. ಸುಖವಾದ ಪ್ರವೇಶಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನೂ ವೇಗವಂತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ತಮವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವೂ ವೇಗವುಳ್ಳವೂ ಆದ ಅಶ್ವಗಳೊಡಗೂಡಿ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬರಲಿ.

ಸುತುಕಃ ಅಗ್ನಿಃ ಸುತುಕಃ ಸುತುಕನಃ ಕುತುಕನ್ಯೇರಿತಿ ವಾ ಸುಪ್ರಜಾಃ ಸುಪ್ರಜೋಭಿರಿತಿ ವಾ—ಸುತುಕಃ ಎಂದರೆ ವೇಗಶಾಲಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯು. ಅಗ್ನಿಯು ದಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಕ್ರಮಮಾಡಿದರೆ ಬಹುಬೇಗ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ದಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಅತಿ ವೇಗವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವನು. ಇವನ ಅಶ್ವಗಳೂ ಸಹ ವೇಗಗಮನವುಳ್ಳವು, ಅಥವಾ ಉತ್ತಮ ಇಂತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವು. ಎಂದರೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಜಾತ್ಯಶ್ವಗಳು, ಇವು ವೇಗವಾಗಿ ಓಡುವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು.

ಸುಪ್ರಾಯಣಾಃ ||೩೬||

ಸುಪ್ರಾಯಣಾ ಆಸ್ಮಿನ್ ಯಜ್ಞೇ ವಿಶ್ರಯಂತಾಂ | ಸುಪ್ರಗಮನಾಃ ||

ಸುಪ್ರಾಯಣಾಃ ಎಂದರೆ ಸುಪ್ರಗಮನಾಃ ಒಳ್ಳೆಯ ಗಮನವುಳ್ಳ; ಅಪ್ರಾಯಯವಃ ಅಪ್ರಮಾದ್ಯಂತಃ ಪ್ರಮಾದಮಾರ್ಗವಾಃ ಅಸಂಯತ್ಯಮಾನಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ಮಾರ್ಗಾತಿಕ್ರಮಣಮಾಡುವಾಗ ಎಂದರೆ ಓಡುವಾಗ ಪ್ರಮಾದವಿಲ್ಲದೆ ಭಯಪಡದೆ ಏನೊಂದೂ ತೊಂದರೆಯಿಲ್ಲದೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಅಪ್ರಾಯಯವೋ ರಕ್ಷಿತಾರಶ್ವ ಪ್ರಮಾದರಹಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದ ತೊಂದರೆಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವವುಗಳಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ರಕ್ಷಣೆ ಎಂದರೆ ಪ್ರಮಾದ, ತೊಂದರೆ ಇವುಗಳ ಸಂಭವವಂತೆ ಕಾಪಾಡುವವು ಎಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ—

ಆ ನೋ ಭವ್ಯಾಃ ಕೃತವೋ ಯಂತು ವಿಶ್ವತೋಽದವ್ಯಾಸೋ ಅಪರಿತಾಸ ಉದ್ವಿದಃ |
ದೇವಾನೋ ಯಥಾ ಸದಮಿದ್ವ್ಯಥೇ ಅಸನ್ನಪ್ರಾಯವೋ ರಕ್ಷಿತಾರೋ ದಿನೇದಿವೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಭಕ್ತರಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರನ್ನು ತ್ಯಜಿಸದೆ ಪ್ರತಿ ದಿನವೂ ಅವರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ದೇವತೆಗಳೂ ಯಾವ ರೀತಿ ಯಾವಾಗಲೂ ತಮ್ಮ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣರಾಗಿ ಆಗುವರೋ ಆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಂಗಳಕರವಾದವೂ, ಶತ್ರುಗಳಿಂದ

ಹಂಸಿ ಸಲ್ಲದದಿರುವವೂ, ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ತಡೆಯಲ್ಪಡದಿರುವವೂ ಮತ್ತು ಶತ್ರುನಾಶಕಗಳೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಷ್ಣೋಮಾದಿ ಮಹಾ ಯಜ್ಞ ಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಲಕ್ಷಿಸಿ ಸಕಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ ಬರಲಿ.

ಇತಿ ಅಷ್ಟಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ನಿಕೋನವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ದೇವಾ ನೋ ಸದಮಿದ್ವ್ಯಧೇ ಅಸನ್ನಪ್ರಾಯುವೋ ರಕ್ಷಿತಾರೋ ದಿವೇ ದಿವೇ | ದೇವಾ ನೋ ಯಥಾ ಸದಾ ವರ್ಧನಾಯ ಸ್ತುರಪ್ರಾ-
ಯುವೋಽಪ್ರಮಾದ್ಯಂತೋ ರಕ್ಷಿತಾರಶ್ಚಾಹನ್ಯಹನಿ ಚ್ಯವನ ಋಷಿ-
ಭವತಿ ಚ್ಯಾವಯಿತಾ ಸ್ತೋಮಾನಾಂ ಚ್ಯವಾನಮಿತ್ಯವ್ಯಸ್ಯ ನಿಗಮಾ
ಭವಂತಿ | ಯುವಂ ಚ್ಯವಾನಂ ಸನಯಂ ಯಥಾ ರಥಂ ಪುನರ್ಯು-
ವಾನಂ ಚರಥಾಯ ತಕ್ಷಥುಃ | ಯುವಾಂ ಚ್ಯವನಂ ಸನಯಂ ಪುರಾಣಂ
ಯಥಾ ರಥಂ ಪುನರ್ಯುವಾನಂ ಚರಣಾಯ ತತಕ್ಷಥುರ್ಯುವಾ
ಪುಯಾತಿ ಕರ್ಮಾಣ ತಕ್ಷತಿಃ ಕರೋತಿ ಕರ್ಮಾ ರಜೋ ರಜತೇ-
ಜ್ಯೋತಿಃ ರಜ ಉಚ್ಯತ ಉದಕಂ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ ಲೋಕಾ ರಜಾಂ-
ಸ್ಯುಚ್ಯಂತೇಽಸ್ಯಗಹನೀ ರಜಸೀ ಉಚ್ಯತೇ | ರಜಾಂಸಿ ಚಿತ್ರಾ ವಿಚರಂತಿ
ತನ್ಯವ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ಹರೋ ಹರತೇಜ್ಯೋತಿರ್ಹರ
ಉಚ್ಯತೇ ಉದಕಂ ಹರ ಉಚ್ಯತೇ ಲೋಕಾ ಹರಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತೇಽಸ್ಯ-
ಗಹನೀ ಹರಸೀ ಉಚ್ಯತೇ | ಪ್ರತ್ಯಗ್ನೇ ಹರಸಾ ಹರಶ್ವಣೇಹೀತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಜುಹುರೇ ವಿ ಚಿತಯಂತಃ | ಜುಹುರೇ ವಿಚೇತಯು-
ಮಾನಾ ವ್ಯಂತ ಇತ್ಯೇಷೋಽನೇಕಕರ್ಮಾ ಪದಂ ದೇವಸ್ಯ ನಮಸಾ
ವ್ಯಂತ ಇತಿ ಪಶ್ಯತಿ ಕರ್ಮಾ ವೀಹಿ ಶೂರ ಪುರೋಳಾಶಮಿತಿ ಸ್ವಾದತಿ-
ಕರ್ಮಾ | ವೀತಂ ಪಾತಂ ಪಯಸ ಉಸ್ಮಿಯಾಯಾಃ | ಅಶ್ವೀತಂ
ಪಿಬತಂ ಪಯಸ ಉಸ್ಮಿಯಾಯಾ ಉಸ್ಮಿಯೇತಿ ಗೋನಾಮೋಸ್ವಾಪಿ-

ಣೋಽಸ್ಯಾಂ ಭೋಗಾ ಉಸ್ಪ್ರೇತಿ ಚ | ತ್ವಾಮಿಂದ್ರ ಮತಿಭಿಃ ಸುತೇ
 ಸುನೀಥಾಸೋ ವಸೂಯವಃ | ಗೋಭಿಃ ಕ್ರಾಣಾ ಅನೂಷತ ಗೋಭಿಃ
 ಕುರ್ವಾಣಾ ಅಸ್ತೋಷತ | ಆ ತೂ ಸಿಂಚ ಹರಿಮಾಂದ್ರೋರುಪಸ್ಥೇ
 ವಾಶೀಭಿಸ್ತಕ್ಷತಾಶ್ಯನ್ಮಯಾಭಿಃ | ಆ ಸಿಂಚ ಹರಿಂ ದ್ರೋರುಪಸ್ಥೇ
 ದ್ರುಮಮಯಸ್ಯ ಹರಿಃ ಸೋಮೋ ಹರಿತವಣೋಽಯಮುಪೀತತೋ
 ಹರಿರೇತಸ್ಯಾದೇವ | ವಾಶೀಭಿಸ್ತಕ್ಷತಾಶ್ಯನ್ಮಯಾಭಿಃ | ವಾಶೀಭಿರಶ್ಯಮು-
 ಯಾಭಿರತಿ ವಾ ವಾಗ್ಗಿರಿತಿ ವಾ | ಸ ಶರ್ಧದರ್ಯೋ ವಿಷುಣಸ್ಯ
 ಜಂತೋರ್ಮಾ ಶಿಶ್ನದೇವಾ ಅಪಿ ಗುರ್ಯತಂ ನಃ | ಸ ಉತ್ಪಾಹತಾಂ
 ವೋ ವಿಷುಣಸ್ಯ ಜಂತೋರ್ವಿಷಮಸ್ಯ ಮಾ ಶಿಶ್ನಿದೇವಾ ಅಬ್ರಹ್ಮ-
 ಚರ್ಯಾಃ ಶಿಶ್ನಂ ಶ್ನಧತೇಃ | ಅಪಿ ಗುರ್ಯತಂ ನಃ | ಸತ್ಯಂ ವಾ
 ಯಜ್ಞಂ ವಾ ||೧೯||

ಅಪ್ರಾಯುವಃ ||೩೭||

ದೇವಾ ನೋ ಯಥಾ ಸದಮಿದ್ವ್ಯಥೇ ಅಸನ್ನಪ್ರಾಯುವೋ ರಕ್ಷಿತಾರೋ
 ದಿವೇ ದಿವೇ | ದೇವಾ ನೋ ಯಥಾ ಸದಾ ವರ್ಧನಾಯ ಸ್ತುರ-
 ಪ್ರಾಯುವೋಽಪ್ರಮಾದ್ಯಂತೋ ರಕ್ಷಿತಾರಶ್ಚಾಹನ್ಯಹನಿ |

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಆ ನೋ ಭದ್ರಾ ಕೃತವೋ ಯಂತು ವಿಶ್ವತೋಽದಬ್ಧಾ ಸೋ ಅಪರಿತಾಸ ಉದ್ವಿಃ ||
 ದೇವಾ ನೋ ಯಥಾ ಸದಮಿದ್ವ್ಯಥೇ ಅಸನ್ನಪ್ರಾಯುವೋ ರಕ್ಷಿತಾರೋ ದಿವೇ ದಿವೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೮೯-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಭಕ್ತರಾದ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕರ್ತರನ್ನು ತ್ಯಜಿಸದೆ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಅವರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ದೇವತೆಗಳು
 ಯಾವರೀತಿ ಯಾವಾಗಲೂ ತಮ್ಮ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣರಾಗಿ ಆಗುವರೋ ಆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಂಗಳಕರವಾದವೂ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ
 ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡದಿರುವವೂ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ತಡೆಯಲ್ಪಡದಿರುವವೂ ಮತ್ತು ಶತ್ರುನಾಶಕಗಳೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿ ಮಹಾಯಜ್ಞ
 ಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಸಕಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ ನಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಬರಲಿ.

ಅಪ್ರಾಯುವಃ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಹಿಂದಿನ ಸುಪ್ರಾಯುಣಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯ ಜೊತೆಯ
 ಲ್ಲಿಯೇ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಚ್ಯವನಃ ||೩೮||

ಚ್ಯವನ ಋಷಿರ್ಭವತಿ ಚ್ಯಾವಯಿತಾ ಸ್ತೋಮಾನಾಂ ಚ್ಯವಾನಮಿತ್ಯ-
ಪ್ಯಸ್ಯ ನಿಗಮಾ ಭವಂತಿ | ಯುವಂ ಚ್ಯವಾನಂ ಸನಯಂ ಯಥಾ
ರಥಂ ಪುನರ್ಯುವಾನಂ ಚರಥಾಯ ತಕ್ಷುಃ | ಯುವಾಂ ಚ್ಯವನಂ
ಸನಯಂ ಪುರಾಣಂ ಯಥಾ ರಥಂ ಪುನರ್ಯುವಾನಂ ಚರಣಾಯ
ತಕ್ಷುಃ | ಯುವಾ ಪ್ರಯೇತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ | ತಕ್ಷುಃ ಕರೋತಿ-
ಕರ್ಮಾ ||

ಯುವಂ ಚ್ಯವಾನಂ ಸನಯಂ ಯಥಾ ರಥಂ ಪುನರ್ಯುವಾನಂ ಚರಥಾಯ
ತಕ್ಷುಃ | ನಿಷ್ಪ್ರಗ್ರ್ಯಮೂಹಠುರಧ್ಯಸ್ವರಿ ವಿಶ್ವೇತಾ ವಾಂ ಸವನೇಷು ಪ್ರವಾಚ್ಯಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೯-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು- ಎಲೈ ಅಸ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಜೀರ್ಣವಾದ ರಥವನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ಮಾಡುವಂತೆ ನೀವು ವೃದ್ಧನಾದ
ಚ್ಯವನ (ಚ್ಯವಾನ) ನೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನು, ಅವನಿಗೆ ಸಂಚರಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರಿ. ತುಗ್ಗು ಪುತ್ರನನ್ನು ಉದಕ
ದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ತೆಗೆದಿರಿ. ನಿಮ್ಮ ಈ ಎಲ್ಲ ಅಸಾಧಾರಣಕಾರ್ಯಗಳೂ ಯಜ್ಞಶಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡ
ಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಚ್ಯವನ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯ ಹೆಸರು. ಈ ಪದವು ಚ್ಯವಾನ ಎಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಈ ಚ್ಯವನನು
ಭೃಗುಪುತ್ರನಾದ ಓರ್ವ ಋಷಿಯು. ಇವನಿಗೆ ವಯಸ್ಸಾಗಿ ಶರೀರವು ಜೀರ್ಣವಾಗಿ ಹೋಗಿ ವೃದ್ಧಾಪ್ಯ ಬಂದಿರುವಾಗ ಈತನು
ಅಸ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿ ಅವರು ಬಂದು ಇವನ ವೃದ್ಧತ್ವವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ನವಯೌವನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ
ಉಂಟುಮಾಡಿದರೆಂದು ಮುಗ್ಧೇದವ ಯುವಂ ಚ್ಯವಾನಂ ಸನಯಂ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೯-೪), ಯುವಂ ಚ್ಯವಾನಂ
ಜರಸೋ ಮುಮುಕ್ಷಂ (ಋ. ಸಂ. ೨-೨೧-೫), ಯುವಂ ಚ್ಯವಾನಮಶ್ವಿನಾ ಜರಂತಂ (ಋ. ಸಂ.
೧-೧೧೨-೧೩), ಇತ್ಯಾದಿ ಪುಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ರಜಃ ||೩೯||

ರಜೋ ರಜತೇಜ್ಯೋತಿಃ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ | ಉದಕಂ ರಜ
ಉಚ್ಯತೇ | ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತೇ | ಅಸ್ಯಗಹನೀ ರಜಸೀ
ಉಚ್ಯತೇ | ರಜಾಂಸು ಚಿತ್ರಾ ವಿಚರಂತಿ ತಾನ್ಯವಃ ಇತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

ಭುವೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ರಜಸಶ್ಚ ನೇತಾ ಯತ್ರಾ ನಿಯುಧ್ವಿಃ ಸಚಸೇ ಶಿವಾಥಿಃ ||
ದಿವಿ ಮೂರ್ಧಾನಂ ದಧಿಷೇ ಸ್ವರ್ಷಾಂ ಜಿಹ್ವಾಮುಗ್ಧೇ ಚಕ್ರವೇ ಹವ್ಯಾಹಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳಕರಗಳಾದ ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಾಯು ವನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವಿಯೋ ಆಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾದ ಉದಕಕ್ಕೆ ನೀನು ಪ್ರಾಪಕನಾಗುತ್ತೀಯೆ. ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ತಿರಸ್ಸಿನಂತೆ ಪ್ರಧಾನನಾದವನೂ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸುವವನೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದೀಯೆ. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಜ್ವಾಲಾ ಕೂಸವಾದ ನಾಲಗೆಯನ್ನು ನೀನು ಹವಿರ್ವಾಹಕವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ.

ರಜಃ ಶಬ್ದವು ಬೆಳಕನ್ನುಂಟುಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ರಜಶಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ರಜಃ ಎಂದರೆ ಬೆಳಕು. ರಜಃ ಎಂದರೆ ನೀರಿಗೂ ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ನೀರು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವರು. ಲೋಕಗಳಿಗೂ ರಜಾಂಸಿ ಎಂದು ಹೆಸರಿರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಮನುಷ್ಯಾದಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಫಲಾನಂತರ ಆಯಾ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುವರು. ಅಸ್ಯ ಗಹನೀ ರಜಸೀ ಉಚ್ಯತೇ ಹಗಲುರಾತ್ರಿಗಳಿಗೂ ರಜಸೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳು ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ಬರುತ್ತಿರುವವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಬೆಳಕು ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದು. ರಜಾಂಸಿ ಚಿತ್ತಾ ವಿಚರಂತಿ ತಾನ್ಯವಃ ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವೂ ಇರುವುದು.

ಹರಃ || ೪೦ ||

ಹರೋ ಹರತೇಷೋತ್ಸ್ರೀತಿಹರ ಉಚ್ಯತೇ | ಉದಕಂ ಹರ
ಉಚ್ಯತೇ | ಲೋಕಾ ಹರಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತೇ | ಅಸ್ಯ ಗಹನೀ ಹರಸೀ
ಉಚ್ಯತೇ | ಪ್ರತ್ಯಗ್ನೇ ಹರಸಾ ಹರಃ ಶ್ವಣೇಹಿ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

ಹರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಪಹಂಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಹರಶಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಹರಃ ಎಂದರೆ ಜ್ಯೋತಿಃ— ಬೆಳಕಿಗೆ ಹೆಸರು. ಈ ಬೆಳಕು ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ, ಹರಃ ಎಂದರೆ ನೀರಿಗೂ ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ನೀರು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳು ನೀರನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ಹರಾಂಸಿ ಲೋಕಾ ಉಚ್ಯಂತೇ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಹರಾಂಸಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಮನುಷ್ಯಾದಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಫಲಮುಗಿದೊಡನೆಯೇ ಈ ಲೋಕಗಳಿಂದ ಬೇರೆಕಡೆಗೆ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಅಸ್ಯ ಗಹನೀ ಹರಸೀ ಉಚ್ಯತೇ ಹರಸೀ ಎಂದರೆ ಹಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಕಾಲವು. ಏಕೆಂದರೆ ಹಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿ ಎಂಬ ಕಾಲಗಳು ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ಬಂದು ಹೋಗುತ್ತಲೇ ಇರುವವು. ಪ್ರತ್ಯಗ್ನೇ ಹರಸಾ ಹರಃ ಶ್ವಣೇಹಿ ಎಂಬುದು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನೆರವನಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ.

ಜುಹುರೇ || ೪೧ ||

ಜುಹುರೇ ವಿಚಿತಯಂತಃ | ಜುಹಿರೇ ವಿಚೇಯಮಾನಾಃ ||

ಜುಹುರೇ ವಿಚಿತಯಂತೋಽನಿಷಂ ನೃವ್ಣಂ ಪಾಂತಿ |

ಆ ದ್ಯುಳ್ಳಾಂ ಪುರೇ ನಿವಿಶುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೯-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನಿನ್ನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರಿತ ಜನರು ಸರ್ವದಾ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ಚರಿಸುತ್ತಾ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಮುತ್ತಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಜುಹುರೇ, ಜುಹ್ವೀರೇ ಎಂಬೆರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ.

ವ್ಯಂತಃ ||೪೨||

ವ್ಯಂತ ಇತ್ಯೇಷೋಽನೇಕಕರ್ಮಾ | ಪದಂ ದೇವಸ್ಯ ನಮಸಾ ವ್ಯಂತಃ |
ಇತಿ ಪಶ್ಯತಿಕರ್ಮಾ | ವ್ರೀಹಿ ಶೂರ ಪುರೋಳಾಶಂ ಇತಿ ಸ್ವಾದತಿ-
ಕರ್ಮಾ | ವೀತಂ ಪಾತಂ ಪಯಸ ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಃ | ಅಶ್ವೀತಂ
ಪಿಬತಂ ಪಯಸ ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಃ | ಉಸ್ರಿಯೇತಿ ಗೋನಾಮ |
ಉಸ್ರಾವಿಕೋಽಸ್ರಾಂ ಭೋಗೀಗಾಃ | ಉಸ್ರೇತಿ ಚ ||

ವ್ಯಂತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಿರುವವು. ಪದಂ ದೇವಸ್ಯ ನಮಸಾ ವ್ಯಂತಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೋಡುವುದು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು.

ಪದಂ ದೇವಸ್ಯ ನಮಸಾ ವ್ಯಂತಃ ಶ್ರವಸ್ಯವಃ ಶ್ರವ ಅಪನ್ನಮ್ನುಕ್ತಂ |
ನಾನಾನಿ ಚಿದ್ಧಧಿರೇ ಯಜ್ಞಿಯಾನಿ ಭದ್ರಾಯಾಂ ತೇ ರಣಿಯಂತ ಸಂದ್ಯಷ್ಟೈ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಪೂಜ್ಯವಾದುದೂ, ಅಹವನೀಯ; ರೂಪವಾದುದೂ ಅದ ನಿನ್ನ ಸ್ವಾನವನ್ನು ಹವಿಸಿನ ರೂಪವಾದ ಅನ್ನದೊಡನೆ ನಿನ್ನ ಪೂಜೆಗಾಗಿ ಬಂದು ಸೇರುವವರೂ ಅನ್ನಾಪೇಕ್ಷಿಗಳೂ ಆದ ಯಜಮಾನರು ಯಾರಿಂ ದಲೂ ಅಪಹಂಸಲಾಗದ ಅನ್ನವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿನ್ನ ಮಂಗಳಕರವಾದ ದರ್ಶನದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಹರ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೂಜಾಯೋಗ್ಯವಾದ ಜಾತವೇದಾ ಇತ್ಯಾದಿ ನಿನ್ನ ನಾಮಗಳನ್ನು ಸಹ ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಇಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಃ ಶ್ರಿಯಂತ ಆ ಬರ್ಹಿಃ ಸೀದ |
ವ್ರೀಹಿ ಶೂರ ಪುರೋಳಾಶಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೧-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಸಮಾಪಿಸತಕ್ಕ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮಿಂದ ಈ ಸ್ತುತಿಗಳ್ಳು ಒಬ್ಬತನಾಗಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ನೀನು ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೋ. ಸಮರ್ಥನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ. ಪುರೋಡಾಶ ರೂಪವಾದ ಈ ಹವಿಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸು.

ವೀಹಿ ಶೂರ ಪುರೋಹಿತಂ—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವೀಹಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಕ್ಷಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು.

ಉತ ವಾಂ ವಿಕ್ಷು ಮದ್ಯಾಸ್ವಂಧೋ ಗಾವ ಆಪಲ್ವ ಪೀಪಯಂತ ದೇವೀಃ |

ಉತೋ ನೋ ಅಸ್ಯ ಪೂರ್ವ್ಯಃ ಪತಿರ್ದಸ್ವೀತಂ ಪಾತಂ ಪಯಸ ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೩-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಮಿತ್ರವರುಣರೇ, ಪ್ರಪಾಶಮಾನಗಳಾದ ಗೋವುಗಳೂ ಉದಕಗಳೂ ಸಹ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಹರ್ಷಗೊಳಿಸತಕ್ಕ ಯಜಮಾನ ರೂಪವಾದ ಪ್ರಜೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ತುಂಬಿಸಲಿ. ಅಲ್ಲದೆ ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞದ ಪಾಲಕನೂ, ಪ್ರಾಚೀನನಾದವನೂ ಆದ ಆಗ್ನಿಯು ಹವಿಸ್ಯನ್ನು ದಾನಮಾಡುವವನಾಗಲಿ. ಪುರೋಹಿತಾದಿಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಲಿ. ಮತ್ತು ಗೋವಿನ ಹಾಲನ್ನು ಕುಡಿಯಲಿ.

ಇಲ್ಲಿ ವೀತಂ ಎಂದರೆ ಪಾತಂ ಎಂದರ್ಥವು. ಪಾತಂ ಪಯಸ ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಃ ಹಸುವಿನ ಹಾಲನ್ನು ಕುಡಿಯಲಿ.

ಉಸ್ರಿಯೇತಿ ಗೋನಾಮ | ಉಸ್ರಾವಿಣೋಃಸ್ಯಾಂ ಭೋಗಾಃ —ಉಸ್ರಾ, ಉಸ್ರಿಯಾ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಗೋನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (೧-೩-೮) ಸುಖಸಾಧನವಾದ ಕ್ಷೀರವು ಹರಿವುವುದರಿಂದ ಗೋವಿಗೆ ಉಸ್ರಾ ಅಥವಾ ಉಸ್ರಿಯಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಕ್ರಾಣಾಃ || ೪೩ ||

ತಾಮಿಂದ್ರ ಮತಿಭಿಃ ಸುತೇ ಸುನೀಥಾ ಸೋ ವಸೂಯವಃ |

ಗೋಭಿಃ ಕ್ರಾಣಾ ಅನೂಷತ || ಗೋಭಿಃ ಕುರ್ವಾಣಾ(ಗಾಃ)

ಅಸ್ತೋಷತ ||

ತಾಮಿಂದ್ರ ಮತಿಭಿಃ ಸುತೇ ಸುನೀಥಾಸೋ ವಸೂಯವಃ |

ಗೋಭಿಃ ಕ್ರಾಣಾ ಅನೂಷತ ||

ಈ ಹುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕ್ರಾಣಾಃ ಎಂದರೆ ಕುರ್ವಾಣಾಃ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದರು ಎಂದರ್ಥವು. ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಎಂದರೆ ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಪುರುಷರಿಂದ ನಿನಗಾಗಿ ಸೋಮರಸವು ಹಿಂಡಟ್ಟು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗ ನಾವು ಧನಾಪೇಕ್ಷಿಗಳಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ. ಎಂದರ್ಥವು.

ವಾಶೀ || ೪೪ ||

ಆ ತೂ ಪಿಂಚ ಹರಿಮಿಂ ದ್ರೋರುಪಸ್ಥೇ ವಾಶೀಭಿಷ್ಠಪ್ತತಾಶ್ವನ್ಮ-

ಯಾಭಿಃ |—ಆ ಸಿಂಚ ಹರಿಂ ದ್ರೋರುಪಸ್ಥೇ | ದ್ರುಮಮಯಸ್ಯ

ಹರಿಃ ಸೋಮೋ ಹರಿತವರ್ಣಃ | ಅಯಮಪೀತರೋ ಹರಿರೇತಸ್ಮಾ.

ದೇವ | ವಾಶೀಭಿಸ್ತತ್ಪ್ರತಾಶ್ಚನ್ಮಯಾಭಿಃ | ವಾಶೀಭಿರಶ್ಯಮಯಾ-
ಭಿರಿತಿ ವಾ ವಾಗ್ಧಿರಿತಿ ವಾ |

ಆ ತೂ ಒಂಚ ಹರಿಮಾಂ ದ್ರೋರುಪಸ್ಯೇ ವಾಶೀಭಿಸ್ತತ್ಪ್ರತಾಶ್ಚನ್ಮಯಾಭಿಃ |
ಪಂಷ್ವಜಧ್ವಂ ದಶ ಕಕ್ಷಾ ಭಿರುಭೇ ಭೂರಾ ಪ್ರತಿ ವಹ್ನಿಂ ಯುನಕ್ತ ||

(ಮ. ಸಂ. ೦೦-೧೦೧-೧೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವು-ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯುವೇ, ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಮರದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸುರಿ. ಉಕ್ಕಿನಂತಿರುವ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಸುತ್ತಿಗೆಗಳಿಂದ ಪಾತ್ರಿಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರಿ. ಹತ್ತುದಾರಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರೆದು ಸುತ್ತುವರೆದು ಕಟ್ಟಿ ಅಲಂಕರಿಸಿರಿ. ನೋಗದ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರವನ್ನು ವಹಿಸುವ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ನೋಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿ ಕಟ್ಟಿರಿ.

ಆಸಂಚ ಹರಿಂ ದ್ರೋರುಪಸ್ಯೇ-ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯುವೇ, ಮರದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದಂತೆ ಧಳಧಳಸುವ ವರ್ಣವುಳ್ಳ (ಹರಿತವರ್ಣ) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸುರಿ. ದ್ರು ಎಂದರೆ ಮರ. ದ್ರೋರುಪಸ್ಯೇ ಎಂದರೆ ಮರದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಇಡುವ ಮರದ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ರೋಣಕಲಶವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಹರಿಃ ಸೋಮೋ ಹರಿತವರ್ಣಃ | ಅಯಮುಪೀತರೋ ಹರಿರೇತಸ್ಯಾದೇವ-ಇಲ್ಲಿ ಹರಿಂ ಎಂದರೆ ಹರಿತವರ್ಣವುಳ್ಳ ಸೋಮರಸವೆಂದರ್ಥವು. ಸೋಮಲತೆಗಳಿಂದ ರಸವನ್ನೂ ಹಿಂಡಿದಾಗ ಅದು ಚಿನ್ನದ ಬಣ್ಣದಂತೆ ಧಳಧಳಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ಹರಿಶ್ಚಕ್ವೈ ಕಮಿ (ಕೋತಿ) ಎಂಬರ್ಥವೂ ಇರುವುದು. ಈ ಕೋತಿಯು ಬಣ್ಣವೂ ಹರಿತವರ್ಣವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಕಮಿಯನ್ನು ಹರಿಯೆಂದು ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

ವಾಶೀಭಿರಶ್ಯಮಯಾಭಿರಿತಿ ವಾ ವಾಗ್ಧಿರಿತಿ ವಾ ತಕ್ಷತ-ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಅತೂ ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಅಶ್ಯಮಯಾಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಎಂದರ್ಥವು ವಾಶೀಭಿಃ ಎಂದರೆ ಸ್ತುತಿಲಕ್ಷಣಾಭಿಃ ವಾಗ್ಧಿಃ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲೈ ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳೇ, ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಈ ಸೋಮವನ್ನು ಸಂಸ್ಕರಿಸಿರಿ. ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರರಂಭಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಈ ಸೋಮವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಸಂಸ್ಕರಿಸಿರಿ ಎಂದು ಓದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು.

ವಾಶೀಭಿಃ ಎಂದರೆ ಸ್ತುತಿಗಿಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಉಳಿಗಳಿಂದ ; ಅಶ್ಯಮಯಾಭಿಃ ಎಂದರೆ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ; ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಋತ್ವಿಕ್ಯನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಕ್ಕೆ ಎಲೈ ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳೇ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ಎಂದರೆ ಕಲ್ಲನ್ನು ಉಳಿಗಳಿಂದ ಕೆತ್ತಿ ಮಾಡಿದ ಅಥವಾ ಕಲ್ಲಿನಂತೆ ಕಠಿನವಾದ ಲೋಹಾದಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಸ್ತುತಿಗಿಗಳಿಂದ (ಉಳಿಗಳಿಂದ) ಕೆತ್ತಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಮರದ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಹರಿತವರ್ಣವುಳ್ಳ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸುರಿಯಿರಿ. ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು.

ವಿಷುಣಃ ||

ಸ ಶರ್ಧದರ್ಯೋ ವಿಷುಣಸ್ಯ ಜಂತೋರ್ಮಾ ಶಿಶ್ನದೇವಾ
ಅಪಿಗುರ್ಯತಂ ನಃ | ಸ ಉತ್ಸಹತಾಂ ಯೋ ವಿಷುಣಸ್ಯ
ಜಂತೋರ್ವಿಷಮಸ್ಯ ಮಾ ಶಿಶ್ನದೇವಾ ಅಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಾಃ |
ಶಿಶ್ನಂ ಶ್ವಘತೇಃ | ಅಪಿಗುರ್ಯತಂ ನಃ | ಸತ್ಯಂ ವಾ ಯಜ್ಞಂ
ವಾ ||

ನ ಯಾತವ ಇಂದ್ರ ಜೂಜುವುರ್ನೋ ನ ವಂದನಾಃ ಶವಿಷ್ಯ ವೇದ್ಯಾಭಿಃ |
ಸ ಶರ್ಧದರ್ಯೋ ವಿಷುಠಸ್ಯ ಜಂತೋರ್ಮಾ ಶಿಶ್ನದೇವಾ ಅಪಿಗುರ್ಯತಂ ನಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೭-೨೧-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ರಾಕ್ಷಸರು ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿದರಲಿ. ಅತ್ಯಂತ ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ಅದೇ ಆಸುರಶಕ್ತಿಯು ನಮ್ಮ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ಬೇರೆಮಾಡದಿರಲಿ. ಪ್ರಭುವಾದ ಅದೇ ಇಂದ್ರನು ವಿಕಾರೇಣವುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ನಿಯಮನದಲ್ಲಿ ಉತ್ಸಾಹವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅನೀತಿಯುಕ್ತವಾದ ಕ್ರೀಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದ ಅಸುರರು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟುಮಾಡದಿರಲಿ.

ಶಿಶ್ನವೆಂದರೆ ವೃಷಣವು, Phallus : ಈ ಅಂಗವನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯಕೊಡುವ ಕಾಡು ಜನರಿಗೆ ಶಿಶ್ನದೇವಾ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿಯುಂಟು. ಯಾಸ್ಕರು ಇವರು ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ ನಿಯಮನಿಲ್ಲದೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಶಿಶ್ನ ಕ್ರೀಡೆಯಲ್ಲಿ (ಪ್ರೀ ಸಂಭೋಗದಲ್ಲಿ) ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಕಾಡುಜನರು ಅಥವಾ ಒರಟು ಜನರು, ಅನೀತಿಯುತ ಜನರು ಎಂದು ಕರೆದಿರುವರು.

ಶಿಶ್ನ ಶಬ್ದವು ಒಳಗೆ ನುಗ್ಗಿಸು (ಆಂಗವನ್ನು) ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಶ್ವಘತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಇತ್ಯೇಕೋನವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಆಲ್ಲಿಗೆ ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಆ ಘಾ ತಾ ಗಚ್ಛಾನುತ್ತರಾ ಯುಗಾನಿ ಯತ್ರ ಜಾಮಯಃ
ಕೃಣ್ಣಿನ್ನಜಾಮಿ | ಉಪ ಬುರ್ಬುಹಿ ವೃಷಭಾಯ ಬಾಹುಮನ್ಯ-
ಮಿಚ್ಛಸ್ವ ಸುಭಗೇ ಪತಿಂ ಮತ್ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦-೧೦)

ಆಗಮಿಷ್ಯಂತಿ ತಾನ್ಯುತ್ರರಾಣಿ ಯುಗಾನಿ ಯತ್ರ ಜಾಮಯಃ ಕರಿ-
 ವ್ಯಂತ್ಯಜಾಮೀಕರ್ಮಾಣಿ ಜಾಮ್ಯಂತಿರೇಕನಾಮ | ಬಾಲಿಶಸ್ಯ ವಾಸ-
 ಮಾನಜಾತೀಯಸ್ಯ ವೋಪಜನ ಉಪಧೇಹಿ ವ್ಯಷಭಾಯ ಬಾಹು-
 ಮನ್ಯಮಿಚ್ಛಸ್ವ ಸುಭಗೇ ಪತಿಂ ಮದಿತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ||೨೦ ||

ಜಾಮಿಃ ||೪೬||

ಆ ಘಾ ತಾ ಗಚ್ಛಾನುತ್ರಾ ಯುಗಾನಿ ಯತ್ರ ಜಾಮಯಃ ಕೃಣ್ಣಿಸ್ವ ಜಾಮಿ |
 ಉಪ ಬಬ್ಧುಹಿ ವ್ಯಷಭಾಯ ಬಾಹುಮನ್ಯಮಿಚ್ಛಸ್ವ ಸುಭಗೇ ಪತಿಂ ಮತ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೦-೧೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಯಮಿಯೇ ಯಾವ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಸಹೋದರಗಳು ತಮ್ಮ ಛಾತ್ರಗಳಲ್ಲವರನ್ನು ತಮ್ಮ ಪತಿ
 ಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವರೋ ಅಂತಹ ಕಾಲವಿಶೇಷಗಳು ಮುಂದೆ ಒದಗಿಬರುತ್ತವೆ. ಎಲೈ ಸುಂದರಿಯೆ, ಆದುದರಿಂದ
 ನೀನು ನನಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದವನನ್ನು ನಿನ್ನ ಪತಿಯನ್ನಾಗಿ ಆಶೇಷಿಸಿ ವರಿಸು. ನಿನ್ನ ಕಾಮವನ್ನು ಪೂರೈಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ
 ಆ ಪುರುಷನಿಗೆ ನಿನ್ನ ಬಾಹುವನ್ನು ತಲೆದಿಂಬನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಸುಖಪಡಿಸು.

ಜಾಮಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಂಧುವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದು ಮತ್ತು ಭಗಿನೀ, (ಸಹೋದರಿಯೆಂಬ) ಮೂರ್ಖ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳೂ
 ಇರುವವು. ಆಜಾಮಿ ಎಂದರೆ ಬಂಧುಗಳಿಲ್ಲದವರು ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯ ಪರಸ್ಪರ ಆಚರಿಸುವ ಕರ್ಮ ಎಂದರೆ, ವಿವಾಹಾ-
 ತ್ಯರ್ಥವಾದಲ್ಲಿ ಪತಿಪತ್ನಿಯರಿಗೆ ಯಾವ ಸಂಬಂಧವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಕನ್ಯೆಯ ಕುಲವೇ ಬೇರೆ ವರನ ಕುಲವೇ ಬೇರೆ. ಈ
 ರೀತಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ಕುಲದವರು ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ವರಿಸಿ ವಿವಾಹಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಸಂಭವವಾದುದು. ಈ ವಿಧವಾದ
 ಕರ್ಮಕ್ಕೂ ಜಾಮಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆಜಾಮಿ ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ವ್ಯತಿರೇಕವಾದ ಕರ್ಮ. ಎಂದರೆ ಕನ್ಯೆಯೂ ವರನೂ
 ಒಂದೇ ಕುಲದವರಾಗಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಸಹೋದರ ಸಹೋದರಿಯರಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅವರ ವಿವಾಹವು ನಿಷಿದ್ಧವು. ಈ ರೀತಿಯಾದ
 ನಿಷಿದ್ಧಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಆಜಾಮಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಕೃತ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ನಿಷಿದ್ಧಕರ್ಮವಾದ ಸಂಭೋಗ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸಹೋದರ
 ಸಹೋದರಿಯರು ಮಾಡುವ ಕಾಲವು ಮುಂದೆ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಈಗ (ಮುಷಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ)
 ಸಹೋದರ ಸಹೋದರಿಯರಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಭೋಗ ಕರ್ಮವು ನಿಷಿದ್ಧವು. ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಎಂದರೆ ಮುಂದೆ ಕಲಿಕಾಲದಲ್ಲಿ
 ಈ ವಿಧವಾದ (ಸಹೋದರ ಸಹೋದರಿಯರಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ನಡೆಯುವ) ಸಂಭೋಗ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗುವರು. ಅಂತಹ
 ಕಾಲವು ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಒಲಾ ಶೋಭನಾಂಗಿ, ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನಿನ್ನನ್ನು ಕಾಮರತಿಯಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವ
 ಬೇರೊಬ್ಬ ಪುರುಷನನ್ನು ಪತಿಯನ್ನಾಗಿ ವರಿಸಿ ನಿನ್ನ ಬಾಹುವೆಂಬ ದಿಂಬಿನಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವನೊಡನೆ
 ರತಿಸುಖವನ್ನನುಭವಿಸು ಎಂದು ಮುಷಿಯ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಇತಿ ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ನಿಕವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ದ್ಯೌರ್ಮೇ ಪಿತಾ ಜನಿತಾ ನಾಭಿರತ್ರ ಬಂಧುರ್ಮೇ ಮಾತಾ
ಪೃಥಿವೀ ಮಹೀಯಂ | ಉತ್ತಾನಯೋಶ್ಚ ಮ್ನೋ ೩ ಯೋನಿರಂತರತ್ರಾ
ಪಿತಾ ದುಹಿತುರ್ಗರ್ಭಮಾಧಾತ್ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೩೩)
ದ್ಯೌರ್ಮೇ ಪಿತಾ ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ ಜನಯಿತಾ ನಾಭಿರತ್ರ
ಬಂಧುರ್ಮೇ ಮಾತಾ ಪೃಥಿವೀ ಮಹತೀಯಂ ಬಂಧುಃ ಸಂಬಂಧ-
ನಾನ್ನಾಭಿಃ ಸನಹನಾನ್ನಾಭ್ಯಾ ಸನದ್ಧಾ ಗರ್ಭಾ ಜಾಯಂತ ಇತ್ಯಾಹು-
ರೇತಸ್ಮಾದೇವ ಜ್ಞಾತೀನ್ ಸನಾಭಯ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಸಬಂಧವಃ ಇತಿ ಚ
ಜ್ಞಾತೀಃ ಸಂಜ್ಞಾನಾತ್ | ಉತ್ತಾನಯೋಶ್ಚ ಮ್ನೋ ೩ ಯೋನಿರಂತಃ |
ಉತ್ತಾನ ಉತ್ತಾನ ಊರ್ಧ್ವತಾನೋ ವಾ ತತ್ರ ಪಿತಾ ದುಹಿತು-
ರ್ಗರ್ಭಂ ದಧಾತಿ ಪರ್ಜನ್ಯಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಶಂಯುಃ ಸುಖಯುಃ | ಅಥಾ
ನಃ ಶಂಯೋರರವೋ ದಧಾತ || (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫-೪) ರವೋ
ರಿಪ್ರಮಿತಿ ಪಾಸನಾಮನಿ ಭವತಃ ಶಮನಂ ಚ ರೋಗಾಣಾಂ
ಯೌವನಂ ಚ ಭಯಾನಾಮಥಾಪಿ ಶಂಯುರ್ಬಾರ್ಹಸ್ಪತ್ಯ ಉಚ್ಯತೇ |
ತಚ್ಚಯೋರಾವೃಣೇಮಹೇ ಗಾತುಂ ಯಜ್ಞಾಯ ಗಾತುಂ ಯಜ್ಞ-
ಪತಯ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಗಮನಂ ಯಜ್ಞಾಯ ಗಮನಂ
ಯಜ್ಞ ಪತಯೇ ||೨೧||

ಪಿತಾ || ೪೭ ||

ದ್ಯೌರ್ಮೇ ಪಿತಾ ಜನಿತಾ ನಾಭಿರತ್ರ ಬಂಧುರ್ಮೇ ಮಾತಾ ಪೃಥಿವೀ ಮಹೀಯಂ |
ಉತ್ತಾನಯೋಶ್ಚ ಮ್ನೋ ೩ ಯೋನಿರಂತರತ್ರಾ ಪಿತಾ ದುಹಿತುರ್ಗರ್ಭಮಾಧಾತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೩೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ದ್ಯುಯೋಗವು ನನಗೆ ವಾಲಕವೂ, ಉತ್ಪತ್ತಿಹೇತುವೂ ಆಗಿದೆ. ಸಕಲರಿಗೂ ಬಂಧುಭವತವಾ
ದುಡೂ ವಿಸ್ತೃತವಾದುದೂ ಆದ ಈ ಪೃಥಿವಿಯು ನನಗೆ ಮಾತೃರೂಪಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ವಿಸ್ತೃತವಾದವೂ

ಚಮೂಪಾತ್ರೆಯಂತೆ ಭೋಗಸಾಧನಗಳಾದವೂ ಆದ ಈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವಿವಿಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ನಿರ್ಮಾಪ್ತ ಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನು ತನ್ನ ದುಹಿತೃವಾದ ಪೃಥ್ವಿಯ ಗರ್ಭರೂಪವಾದ ಉಪಕವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ದ್ಯೌರ್ಮೇಃ ಪಿತಾ ಪಾತಾ ವಾ ಬಾಲಿಯಿತಾ ವಾ ಜನಯಿತಾ ನಾ-
ಭಿರಕ್ರ ಬಂಧುರ್ಮೇ ಮಾತಾ ಪೃಥಿವೀ ಮಹತೀಯಂ ಬಂಧುಃ
ಸಂಬಂಧನಾನ್ನಾಭಿಃ ಸನ್ನಹನಾನ್ನಾಭ್ಯಾಃ ಸನ್ನದ್ಧಾ ಗರ್ಭಾ ಜಾಯಂತ
ಇತ್ಯಾಹುರೇತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಜ್ಞಾತೀನ್ ಸನಾಭಯ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಸಂಬಂ-
ಧವ ಇತಿ ಚ ಜ್ಞಾತೀಃ ಸಂಜ್ಞಾನಾತ್ | ಉತ್ತಾನಯೋಶ್ಚ ಮೈಯೋರ್ಯೋ-
ನಿರಂತಃ | ಉತ್ತಾನ ಉತ್ತಾನ ಊರ್ಧ್ವತಾನೋ ವಾ ತತ್ರ ಪಿತಾ
ದುಹಿತುರ್ಗರ್ಭಂ ದಧಾತಿ ಪರ್ಜನ್ಯಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ||

ದ್ಯೌರ್ಮೇಃ ಪಿತಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ ಜನಯಿತಾ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವೇ ನನ್ನ ತಂದೆಯು, ನನ್ನ ಪಾಲಕನೂ ಆತನೇ, ನನ್ನನ್ನು ಉತ್ತಮ ಮಾಡಿದವನೂ ಅವನೇ. ನಾಭಿರಕ್ರ ಬಂಧುರ್ಮೇ ಮಾ ಪೃಥಿವೀ ಮಹತೀಯಂ ಬಂಧುಃ ನಾಭಿ ಸಂಬಂಧ (ಗರ್ಭಸಂಬಂಧ) ವಿರುವುದರಿಂದ ನನ್ನ ತಾಯಿಯೇ ನನಗೆ ಮುಖ್ಯ ಬಂಧುವು ಎಂದರೆ ಈ ಮೊದಲಾದವು ಎದುರಿಗಿರುವ ಭೂಮಿಯೇ ನನ್ನತಾಯಿಯು. ಸಂಬಂಧನಾನ್ನಾಭಿಃ ಸನ್ನಹನಾನ್ನಾಭ್ಯಾಃ ಸನ್ನದ್ಧಾ ಗರ್ಭಾ ಜಾಯಂತ ಇತ್ಯಾಹುರೇತಸ್ಮಾದೇವ ಜ್ಞಾತೀನ್ ಸನಾಭಯ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ—ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ ತಾಯಿಗೂ ನಾಭಿಯ ಮೂಲಕ(ಗರ್ಭಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಗರ್ಭಸ್ಥ ಶಿಶುಗಳು ನಾಭಿಯ (ಹೊಕ್ಕುಳುಕುದಿಯ) ಮೂಲಕ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದೆಂದು ಬಲ್ಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಒಬ್ಬ ತಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವರನ್ನು ಸನಾಭಿಗಳು ಅಥವಾ ಜ್ಞಾತಿಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸಂಬಂಧವ ಇತಿ ಜ್ಞಾತೀಃ ಸಂಜ್ಞಾನಾತ್—ಈ ವಿಧವಾದ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಗಳೆಂದು ಜ್ಞಾತಿಗಳೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ದ್ವೇ ಸ್ತುತೀ ಅಶ್ವಣವಂ ಪಿತ್ನಣಾಮಹಂ ದೇವಾನಾನುತ ಮುರ್ತ್ಯಾ ನಾಂ |
ತಾಭ್ಯಾಮಿದಂ ವಿಶ್ವಮೇಜಸ್ವನೇತಿ ಯದಂತರಾ ಪಿತರಂ ಮಾತರಂ ಚ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ನಾನು ಯಾವಾಗಲೂ ಎರಡುವಿಧ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು (ಧ್ವನಿಗಳನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಿರುತ್ತೇನೆ) ಅವುಗಳು ಯಾವವೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯರ ಶಬ್ದಗಳು. ಈ ಎರಡುವಿಧ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತರವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತುಂಬಿರುತ್ತವೆ. ಎಂದರೆ, ನನ್ನ ಮಾತಾಪಿತೃ ಸ್ವರೂಪವಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯರ ಧ್ವನಿಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಕೇಳಿಬರುತ್ತವೆ.

ಉತ್ತಾನ ಉತ್ತಾನ ಊರ್ಧ್ವತಾನೋ ವಾ ತತ್ರ ಪಿತಾ ದುಹಿತುರ್ಗರ್ಭಂ ದಧಾತಿ ಪರ್ಜನ್ಯಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಶಂಯುಃ ಸುಖಯುಃ | ಅಜ್ಞಾನಃ ಶಂಯೋರರಪೋ ದಧಾತಿ |

ಸರ್ವ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ದ್ಯಾನಾಪ್ಯಧಿವಿಗಳು ಮಾತಾಪಿತೃಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವುದು. ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂತರಕ್ಷವು ಉತ್ತಾನ ಎಂದರೆ ಎತ್ತರವಾದ ಯೋನಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವುದು. ಈ ಯೋನಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರ್ಜನ್ಯನೆ (ತಂದೆಯು) ಪೃಥ್ವಿಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವನು. ಅವರಿಂದ ಸರ್ವ ಭೂತಗಳೂ ಒತವಾಗುವುದು. ಶಂ ಎಂದರೆ ಸುಖವನ್ನು ಯುಃ ಉಂಟುಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು.

ಶಂಯೋಃ || ೪೮ ||

(ಶಂಯುಃ ಸುಖಂಯುಃ) ಅಥಾ ನಃ ಶಂಯೋರರವೋ ದಧಾತ |
ರವೋ ರಿಪ್ರಮಿತಿ ಪಾಪನಾಮನೀ ಭವತಃ | ಶಮನಂ ಚ
ರೋಗಾಣಾಂ ಯಾವನಂ ಚ ಭಯಾನಾಂ | ಅಥಾಪಿ ಶಂಯು-
ಬಾರ್ಹಸ್ಪತ್ಯ ಉಚ್ಯತೇ | ತಚ್ಚಂಯೋರಾವೃಣೋಮಹೇ ಗಾತುಂ
ಯಜ್ಞಾಯ ಗಾತುಂ ಯಜ್ಞ ಪತಯೇ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ |
ಗಮನಂ ಯಂಜ್ಞಾಯ ಗಮನಂ ಯಜ್ಞ ಪತಯೇ ||

ಶಂಯು ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾದ ಶಂ-ಸುಖವನ್ನು ಮತ್ತು ಯುಃ ಉಂಟುಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಶಂಯು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಪುತ್ರನಿಗೆ ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಶಂಯೋಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಂಚಮಾವಿಭಕ್ತಿಯು.

ತಚ್ಚಂಯೋರಾವೃಣೋಮಹೇ ಗಾತುಂ ಯಜ್ಞಾಯ ಗಾತುಂ ಯಜ್ಞ-
ಪತಯೇ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಗಮನಂ ಯಜ್ಞಾಯ
ಗಮನಂ ಯಂಜ್ಞಾಯ ಪತಯೇ |

(ಕೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೫-೧೧ ಮತ್ತು ಮೈತ್ರಾ ಸಂ-೪-೧೩-೧೦)

ಓಮಾನಂ ಶಂಯೋರ್ನುಮಕಾಯ ಸೂನವೇ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೪-೬)

ತಚ್ಚಂಯೋಃ ಸುಮ್ಮಮಾನುಹೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೪-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಮಂಗಳಕಾರಿಗಳಾದವರೂ, ಔಪಧಿಗಳಿಗೆ ಪಾಲಕರಾದವರೂ ಅದ ಎಲ್ಲೆ ಅತ್ತಿನಿದೇವತೆಗಳೇ ನಮಗೆ ದೇವಲೋಕ ಪೃಥಿವೀಲೋಕ ಮತ್ತು ಅಂತರಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಔಪಧಿಗಳನ್ನು ಮೂರುಸಲ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಮಗನಾದ ಶಂಯುವಿನ ಸುಖವನ್ನೇ ನನ್ನ ಮಗನಿಗೆ ದಯಪಾಲಿಸಿ. ನಮ್ಮ ನಮ್ಮ ವಾತಪಿತೃಶ್ಲೇಷ್ಠ ರೂಪಗಳಾದ ಧಾತುತ್ರಯ ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ನಿಯಮದಲ್ಲಿಟ್ಟು ನಮಗೆ ಅದರಿಂದಾಗುವ ದೇಹಸೌಖ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಿ.

ಅಥಾ ನಃ ಶಂಯೋರರಪೋ ದಧಾತನ—ಇದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು. ಎಂದರೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಪಾಪಗಳಿಂದ ಕಾಪಾಡು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಪೋ ರಿಪ್ರಿಮತಿ ಪಾಪನಾಮನೀ ಭವತಃ ಅಪಃ ರಿಪ್ರಂ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಪಾಪವೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಇಲ್ಲಿ ಉಪದ್ರವಗಳ ಶಮನವನ್ನೂ ಭಯನಿವಾರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ತತ್ಸಂಯೋಲಾವ್ಯರ್ಥೇವಹೇ | ಗಾತುಂ ಯಜ್ಞಾಯ ಗಾತುಂ ಯಜ್ಞ ಪತಯೇ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ—ಇದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು. ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನಾನು ಬೇಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯಭವ್ಯಾಯವು.

ಇತ್ಯೇಕವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ದ್ವಾವಿಂಶತಿಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಅದಿತಿರದೀನಾ ದೇವಮಾತಾ ||೪೯||

|| ಅದಿತಿರದೀನಾ ದೇವಮಾತಾ ||೨೨||

ಅದಿತಿ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಮಾತಿಯ ಹೆಸರು. ದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಅದೀನಾ ಎಂದರೆ ದೀನಳಲ್ಲದವಳು, ದಂದ್ರಳೂ ಅಲ್ಲದವಳು ಸರ್ವಸಂಪದ್ವ್ಯಕ್ತಳು. ಈ ಅದಿತಿಯ ವಿಚಾರವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದೇವೆ.

ಇತಿ ದ್ವಾವಿಂಶತಿಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ತ್ರಯೋವಿಂಶತಿಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಅದಿತಿರ್ದ್ಯೌರದಿತಿರಂತರಿಕ್ಷಮದಿತಿರ್ಮಾರ್ತಾ ಸ ಪಿತಾ ಸ ಪುತ್ರಃ |
ವಿತ್ರೇದೇವಾ ಅದಿತಿಃ ಪಂಚಜನಾ ಅದಿತಿರ್ಜಾತಮದಿತಿರ್ಜನಿತ್ವಂ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೧೦) ಇತ್ಯದಿತಿರ್ವಿಭೂತಿಮಾಚಷ್ಟ ವಿನಾನ್ಯ-
ದೀನಾನೀತಿ ವಾ | ಯಮೇರೀಶೇ ಭೃಗವಃ | ಏರಿರ ಇತಿರ್ತಿರಪು-
ಸ್ತಮ್ನೋಽಭ್ಯಸ್ತಃ ||೨೩||

ಅದಿತ್ಯೋರದಿತಿರಂತರಿಕ್ಷಮದಿತಿನಾರ್ತಾ ಸ ಸಿತಾ ಸ ಪುತ್ರಃ |
ವಿಶ್ವೇದೇನಾ ಅದಿತಿಃ ಪಂಚಜನಾ ಅದಿತಿರ್ಜಾತಮದಿತಿರ್ಜನಿತ್ವಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೮೯-೧೦)

ಇತ್ಯದಿತ್ಯೇರ್ವಿಭೂತಿಮಾಚಷ್ಟೇ ಏನಾನ್ಯದೀನಾನೀತಿ ವಾ||

ಅದಿತ್ಯೋಃ ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ ಅರ್ಥವು—ಆಬಂಧಳಾದ ಅದಿತಿಯ ಸಕಲ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಜನ್ಮದಾತಿಯು. ಅವಳೇ ಜಗದ್ಜನನಿಯು, ಜಗದ್ಜನಕನು. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುವೂ ಅವಳೇ. ಅದಿತಿಯೇ ಸಮಸ್ತಕ್ಕೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವು. ವರ್ಣಾತ್ಮಕವಾದ ಮತ್ತು ನಿಷಾದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಐದು ಜಾತಿಯ ಜನರೂ ಅವಳೇ. ಅದಿತಿಯೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ. ಅವಳೇ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸ್ವರ್ಗವು. ಅವಳೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವು, ಅವಳೇ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವು ಅವಳೇ ವಿಶ್ವನಿಯಾನುಕಳು.

ಅದಿತಿ-ನಿಷ್ಪಿಗ್ರೀ ಮತ್ತು ಉಷಸ್ತು ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬುಟ್ಟಿರೆ ದೇವಮಾತೆಯೆಂದು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವವರಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯೇ ಪ್ರಥಮ ದೇವತೆಯೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

೧. ಅದಿತಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಿಶೇಷಗಳು.

ಅದಿತಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಸೂಕ್ತವಾವುದೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಹ, ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅದಿತಿಯು ಪ್ರಶಂಸಿತಳೂ, ಪ್ರಾರ್ಥಿತಳೂ ಆಗಿದ್ದಾಳೆ. ಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನೂ, ಪಶ್ಚಾದಿಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಅವಳ ರಕ್ಷಣೆಯೂ, ಕ್ಷಮೆಯೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (೧-೪೩-೨). ವರುಣನಿಗೂ, ಇನ್ನೂ ಇತರ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮಾತೃವೆಂದೂ ವರ್ಣಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಪದವನ್ನು, (1) ಸ್ತೃತ್ವಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ, (2) ವಾಚ್ಪಾನುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, (3) ಗೋನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ, (4) ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೇರಿಸಿ ಕೂಡಿಸಿ (ನಿ. ೧-೧; ೧-೧೧; ೨-೧೧; ೩-೧೦). ನಿರುಕ್ತದ ೪-೨೨ನೇ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯನ್ನು ಅದೀನಾ ದೇವಮಾತಾ, ಮಹಾತ್ಮಳಾದ ದೇವಮಾತೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (೧-೧೧-೧೯) ದೇವಮಾತೆಯಾದ ಉಷಸ್ತೇ ಅದಿತಿಯ, ಅನೇಕನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. (ಸಾಯಣರು ಕೊಂಡ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ). ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯ ಮುಖವೆಂದು ಸ್ಥೂಲವಾದ ಅರ್ಥ. ಅವಳ ರೂಪಾಂತರವೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ನಿರುಕ್ತದ ಬೇರೆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ (೧೧-೨೨) ದೇವತೆಗಳ ವರ್ಣಕರಣವನ್ನು (ಹಿಂದೆ ತೋರಿಸಿದಂತೆ) ಅನುಸರಿಸಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥರಾದ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಗೆ ಅಗ್ರಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ.

“ ಅಥಾಶೋ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾಃ ಸ್ತ್ರೀಯಃ | ತಾಸಾಂ ಅದಿತಿಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಢೀನೀ ಭವತಿ ”

ಮಧ್ಯಮಲೋಕದ ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾಳೆ. (ನಿ. ೧೧-೨೨)

ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ೪-೨೫-೩; ೪-೨೫-೨; ೫-೨೧-೧೧; ೬-೨೦-೧; ೭-೨೮-೪; ೭-೪೦-೨; ೮-೨೫-೧೦
೮-೨೭-೫; ೮-೫೬-೧೦. ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯನ್ನು ದೇವಿಯೆಂದೂ, ೨-೪೦-೬; ೭-೪೦-೪; ೧೦-೯೨-೧೪
ನೇ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದೇವೀ ಅದಿತಿರನವರ್ಣ; ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವಳೂ, ದೇವತಾತ್ಮಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯೆಂದೂ;

೧-೧೬೬-೩ ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾಯುತಳೂ, ಕ್ಷಿತಿಯನ್ನು ಧರಿಸುವವಳೆಂದೂ. ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥಳೆಂದೂ (ಚೋಡಿಪ್ರತಿವಾದಿತಿಂ.....) ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ, ಉರುವ್ಯಾಚಾಃ ; ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವಳು ; (೫-೪೬-೬) ; ವಿಶ್ವಜನ್ಯಾಂ ; ಸಕಲಮಾನವಂಗೂ ಪ್ರಿಯ ಸಖಳು (೭-೧೦-೪) ; ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾದವಾಗಿವೆ. ಇಂತಹ ಉತ್ತಮಗಳೂ ಲೋಕೋಪಕಾರಣಿಯೂ ಆದ ಅದಿತಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ,

“ ಪ್ರಾತಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಾನು ಅದಿತಿಯನ್ನು ಅನುಸ್ಮೃತವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ ” ಎಂದು ಮುಷಿಯು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ. (೫-೬೯-೩) ೧-೧೮೫-೩ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದೇ. ಅದಿತಿಯು ಶುದ್ಧವಾದುದೂ, ಕ್ಷಯರಹಿತವಾದುದೂ, ದಿವ್ಯವಾದುದೂ ಅತ್ಯಂತ ಪೂಜ್ಯವಾದುದೂ ಆದ ಧನದಾನವು ಯಾಚಕವಾಗಿದೆ. ೧-೧೬೬-೧೨ ರಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವಾಗ, ಅವರಿಂದ ದತ್ತವಾಗತಕ್ಕ ಅನುಗ್ರಹವು ಅದಿತಿಗಳ ದಾನಕ್ಕೆ ಸಮನಾಗಿದೆಯೆಂದು ಅದಿತಿಯು ಪ್ರಶಂಸೆಯಿದೆ. ೪-೫೫-೩ ರಲ್ಲಿ ಪತ್ನ್ಯನೆಂಬುದು ಅದಿತಿಯ ವಿಶೇಷಗುಣವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಸಕಲರಿಗೂ ಅಶ್ರಯದಾತಳಾದ ಗೃಹವೇವತಿಯೆಂಬುದು ಇದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ಮಹದ್ಗುಣಗಳನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ—

ಮಹೀಮೂ ಪು ಮಾತರಂ ಸುವ್ರತಾನಾಂ.....ಅದಿತಿಂ ಸುಪ್ರಣೀತಿಂ |

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೧-೫-೧೧-೫ ಮತ್ತು ವಾ. ಸಂ. ೨೧-೫)

ಭಕ್ತರಿಗೆ ಅಶ್ರಯದಾತಳಾದ ಮಾತೆಯ ಸ್ವರೂಪಳೂ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನೇತ್ರಿಯೂ, ಅತ್ಯಂತಿಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವಳೂ ಜರಾರಹಿತಳೂ, ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವಳೂ, ರಕ್ಷಕಳೂ, ಕುಶಲತೆಯಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಸತ್ಪಥದಲ್ಲಿ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವವಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯನ್ನು ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯೋಣ ಎಂದು ಅವಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

೨. ಅದಿತಿಯ ಮೂಲರೂಪದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ Roth ಮತ್ತು Max-Müller ಎಂಬವರು ತಿಳಿಸಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು:—

ಅದಿತಿಯೆಂಬುದು, ನಿಯಮಿತವಾದ ಸೀಮಾಪ್ರದೇಶಗಳುಳ್ಳ ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೂ, ಮಾನಾತೀತವಾದ ವಿಸ್ತೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೂ ಆದ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಅನಂತತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲು ಅನಂತ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿದೆಯೆಂದು Roth ಎಂಬ ಸಂಶೋಧಕನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿರುತ್ತೆ. ಇದೇ ಸಂಶೋಧಕನು ನಿರೂಪಿಸಿರುವುದನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗಲೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅದಿತಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅಲಂಘ್ಯ, ಅನತಿಕ್ರಮಣೀಯ, ಅಕ್ಷಯ, ಪ್ರಮಾಣಾತೀತ ಎಂಬರ್ಥವು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ‘ಅನಂತತ್ವ’ವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ದೇವತಾವಿಶೇಷಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಈ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇವಳು ಪೂಜಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ, ಅಲೌಕಿಕವಾದ ದಿವ್ಯತೇಜಸ್ಸು ಯಾವಂಥ ಅಪ್ರಾರ್ಥನವೂ, ನಿತ್ಯವೂ ಆದ ತತ್ತ್ವವೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರುವುದೋ ಅದರಂತೆಯೇ ತ್ರೇಣೀರೂಪವಾದ ವರೂಣ, ಮಿತ್ರ, ಅರ್ಯವಾ, ಭಗ ಇತ್ಯಾದಿ ಅದಿತಿಗಳ ಸಹ ಅದಿತಿರೂಪವಾದ ಈ ನಿತ್ಯತತ್ತ್ವದ ಫಲಶ್ರುತಿಯೇ ಪರಿಗಣಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ‘ಮಾನಾತೀತವಾದುದೂ, ಲೌಕಿಕಗೋಚರಕ್ಕೆ ಅತೀತವಾದುದೂ ಆದ ನಿತ್ಯತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ವೈದಿಕಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಯ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ರೂಪಾದಿಗಳು ವರ್ಣಿತವಾಗಿ ಇವಳು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿವೆ. ಅದಿತಿರನ್ನು ಧಾರಣೆ

ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೂ, ಅದಿವ್ಯರಿಂದಲೇ ಧರಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದೂ, ಆದ ಈ ನಿತ್ಯತತ್ವವು ಅದಿತ್ಯರಿಗಲ್ಲಾ ಅಶ್ರಯರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ದಿವ್ಯಜ್ಯೋತಿಯು ಅವರೊಬ್ಬರ ಸಾರಭೂತವೂ ಆಗಿದೆ' ಎಂದು ಇದೇ ಪಂಡಿತನು ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

(Journal of the German Oriental Society Vol. 6. p. 68)

‘ಅನಂತ’ ಎಂಬ ತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಅದಿತಿ ದೇವತೆಯು ಮುಷಿಗಳಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನಳು, ಆದರೆ, ಕೇವಲ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಭಾವಕಲ್ಪನೆಯಲ್ಲೇ ಅಮೂರ್ತರೂಪದಲ್ಲಿ ಚಿಂತಿತಳಾಗಿರತಕ್ಕ ತತ್ವವಾಗಿರದೇ, ಮೂರ್ತರೂಪದ ವಿಶ್ವತ್ವವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಮಾನುಷಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರಳಾಗ ತಕ್ಕವಳೂ ಆಗಿದ್ದಾಳೆ. ಈ ಅನಂತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಅದಿತಿಯು ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ’.

(Translation of the Rig-veda. 1-230)

೩. ಅದಿತಿಯು ಅದಿತ್ಯರ ಮಾತೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಪ್ರಕರಣಗಳು :-

ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಅದಿತಿಯು, ವರುಣಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಾತೃನೆಂಬುದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಮುಸ್ಸಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯಗಳೇ ಅಲ್ಲದೇ ಇತರ ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಈ ಅಂಶವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

‘ಸಂಪತ್ತುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಭ್ರೂಗಳಾದ ಮಿತ್ರಾನರೂರು ತಮ್ಮ ದಿವ್ಯಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಲೆಂದು, ಜಗನ್ಮಾತೆಯೂ, ಮಹತ್ವರೂಪವುಳ್ಳವಳೂ, ಪೂಜ್ಯಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯು ಮಿತ್ರಾನರೂರನ್ನು ಹೆದರಿಸಿ’

(೮-೨೫-೩)

‘ಸಂಪದ್ಯುಕ್ತನಾದ ಮಿತ್ರನಿಗೂ, ಅರ್ಯನುನಿಗೂ, ಪವಿತ್ರಾತ್ಮನಾದ ವರುಣನಿಗೂ ಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯು ನಮಗೆ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನೀಡಲಿ.

(cf. ೧೦-೩೬-೩; ೧೦-೧೩೬; ಅ. ವೇ. ೫-೧೮) (೮-೪೭-೯)

೨-೩೭-೨ರಲ್ಲಿ ‘ರಾಜಪುತ್ರಾ’ ಎಂದರೆ ಜಗತ್ಪ್ರಭುಗಳಾದ ವರುಣಾದ್ಯದಿತ್ಯರೇ, ಪುತ್ರಳಾಗಿ ಉಳ್ಳವಳು ಎಂದೂ; ೩-೪-೧೧ರಲ್ಲಿ ‘ಸುಪುತ್ರಾ’ ಉತ್ತಮವಾದ ಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳು ಎಂದೂ; ೮-೫೬-೧೧ರಲ್ಲಿ ಉಗ್ರಪುತ್ರಾ ಅತಿ ಪ್ರಬಲವಾದ ಶಕ್ತಿಯುತರಾದ ಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳು ಎಂದೂ; ಅಥರ್ವವೇದದ ೩-೮-೨ ಮತ್ತು ೧೧-೧-೧೧ನೇ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಶೂರಪುತ್ರಾ ಎಂದೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಅ. ವೇ. ೮-೯-೨೧ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಅಪ್ಸಯೋನೀರದಿತಿರಪ್ಸಪುತ್ರಾ’ ಅದಿತಿಯು ಅಪ್ಸಯೋನಿಯುಳ್ಳವಳು ಮತ್ತು ಅಪ್ಸಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳು ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಇದೇ ಅಥರ್ವವೇದದ ೮-೯-೧೧ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯರಿಗೂ ಅದಿತಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

“ ಮಾತಾ ರುದ್ರಾಣಾಂ ದುಹಿತಾ ವಸೂನಾಂ ಸ್ವಸಾದಿತಾಣಾಂ.....ಅದಿತಿಂ ವದಿಷ್ಯ ” ಅದಿಯು ವಸುಗಳಿಗೆ ದುಹಿತೆಯೂ, ರುದ್ರರಿಗೆ ಮಾತೆಯೂ, ಅದಿತ್ಯರಿಗೆ ಸಹೋದರಿಯೂ ಆಗಿದ್ದಾಳೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ನಾನು ವೇದದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ಭ್ರಾತೃಗಳೂ, ಪುತ್ರರೂ ಸಹ ಪ್ರತ್ಯೇಕಳಾಗಿ ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

“ ತ್ವಷ್ಟಾ ನೋ ದೈವಂ ವಚಃ.....ತ್ರಾಮಣಂ ವಚಃ ”

(ಸಾ. ವೇ. ೧-೨೯೯)

ಪ್ರಪ್ತೌಷಾ, ಪರ್ಜನ್ಯನೂ, ಬ್ರಹ್ಮೋಪ್ಪತಿಯೂ ನಮಗೆ ಅಶೇಷವನಗಳನ್ನು ಪರಿಪಲಿ. ಅದಿಯೂ ಸಹ ಅವಳ ಪುತ್ರರೊಡನೆಯೂ ಭ್ರಾತೃಗಳೊಡನೆಯೂ (ಪುತ್ರೈಭ್ರಾತೃಭಿಃ) ನಮಗೆ ರಕ್ಷಣಾವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪರಿಪಲಿ.

೪. ಅದಿತಿಗೂ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಭಾವವಿದೆಯೇ ?

೧೦-೬೩-೨ ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ, ಉದಕ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವಿಗಳೊಡನೆ ಅದಿತಿಯೂ ದೇವಯೋನಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಆ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ, " ಎತ್ತೆ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ನಾಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪವಿತ್ರವಾದುವು ಮತ್ತು ಪೂಜ್ಯವಾದುವು. ಅದಿತಿಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರೂ, ಪೃಥ್ವಿಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರೂ ಮತ್ತು ಅಬ್ಬರೂ ಆದ ನೀವು ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿರಿ " ಎಂದಿದೆ.

[ಈ ವಿಭಾಗವು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥರು, ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥರು ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವಿವಿಸ್ಥರು ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಭಾಗಾತ್ಮಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. (ಈ ವಿಭಾಗಕ್ರಮವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆ ೧-೧೩೯-೧೧ ನೇ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿದಾಗ ವಿವರಿಸಿದೇವೆ). ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಉದಕದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಒಂದು ವಿಶೇಷ. ಆದರೆ, ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲವೇ, ೧೦-೪೯-೨ ರಲ್ಲೂ ಸಹ ಇದೇ ಪ್ರಯೋಗವಿರುತ್ತದೆ. " ದ್ಯುಲೋಕೋತ್ಪನ್ನರೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷೋತ್ಪನ್ನರೂ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವಿಯೋತ್ಪನ್ನರೂ ಆದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ನನ್ನನ್ನೇ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ " ಎಂದು ಈ ವಿಭಾಗವಿದೆ. (ಪ್ರಕೃತನಾದ ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಪ್ಪಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು). ಇದರಂತೆಯೇ ೧೦-೬೫.೯; ೨-೩೮-೧೧; ೧೦-೪೫-೧; ಮತ್ತು ೬-೩೫-೧೧ ಈ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವೇ ವಿಭಾಗಗಳು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ, ೬-೫೦-೧೧ ಮತ್ತು ೬-೩೫-೧೪ ನೇ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಾಃ, ಪಾರ್ಥಿವಾಸಃ, ಗೋಜಾತಾಃ, ಅಪ್ಯಾಃ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.]

೧೦-೬೩-೨ ರಂತೆಯೇ, ೧೦-೬೩-೩ ನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. "ಯಾವ ಅದಿತ್ಯರಿಗೆ ಮಾತೆಯಾದ ಪೃಥ್ವಿಯು ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತವಾದ ಶ್ರೇರವನ್ನೂ, ಅದಿತಿರೂಪಳಾದ ದ್ಯುಲೋಕಾಧೀ ದೇವತೆಯು ಅವುಗಳನ್ನೂ ಕೊಡುವರೋ ಅಂತಹವೃಷ್ಟಿಪದರೂ ಸತ್ಯವರ್ಣಾರರೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯರಿಗೆ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನೊಪಿಸಿ. ' ಎಂದಿರುವಾಗ ಅದಿತಿ ಎಂಬ ಪದವು ದ್ಯಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ೫-೫೯-೮-ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ "ಮಮಾತು ದ್ಯಾರದಿತಿರ್ವೀತಯೇ " ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಂಥೇ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ದ್ಯಾಃ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ; ಕೀದೃಶೀ | ಅದಿತಿಃ ಅದೀನಾ | ದ್ಯಾಃ ಅಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅದೀನಲಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದು ಒಂದರ್ಥವನ್ನೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಅದಿತಿಃಭೂಮಿಕ್ತ ಎಂದು ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭೂಮಿ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳು ಅದಿತಿಗೂ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ,

" ದೇವಾ ಅದಿತ್ಯಾ ಅದಿತಿಂ ಪವಾನಯೇ ಯೇ ಪಾರ್ಥಿವಾಸೋ ದಿವ್ಯಾಸೋ ಅಪ್ತುಯೇ " (ಮ.ಸಂ. ೧೦-೬೫)

ಎಂಬ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯರು ಅವರ ಪಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿ ಇವರಲ್ಲವೇ. ಪೃಥ್ವಿಯೋತ್ಪನ್ನರೂ, ದ್ಯುಲೋಕೋತ್ಪನ್ನರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೇಳಿದೆ. ಅದಿತಿ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕ ಇವೆರಡೂ ಭಿನ್ನವೆಂದು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

೫. ಅದಿತಿಯು ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಜೀರಿಯಾದ ದೇವತೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಧಾರಗಳು-

ಮೇಲೆ ಉದ್ಧರಿಸಿರುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಗೂ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಸಹ ಸಂಹಿತೆಯ ಉಳಿದ ಭಾಗಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಹ ಇವೇ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಪೃಥ್ವಿಯೂ, ಅದಿತಿಯೂ ಒಂದೇ ಎಂದು ತೋರಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಇವೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯಕ್ತವ್ಯಕ್ತನಾದ ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ನಿರುಕ್ತಪಾಠಗಳಂತೆ ಒಂದು ಸಲ ಪೃಥ್ವಿಗೂ ಇನ್ನೊಂದು ಸಲ ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವಿಗಳಿಗೂ ಪರ್ಯಾಯಸದವಾಗಿರುತ್ತದೆಂದು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿ. " ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನಾಚರಿಸುವ ಪುತ್ರರೊಡಗೂಡಿ ಅದಿತಿರೂಪಳಾದ ಪೃಥ್ವಿಯು ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸ್ವಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ " ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ (೧-೮೨-೯) ಒಂದೆರಡು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದವು ಪೃಥ್ವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. (ಅ. ವೇ. ೧೩-೧-೩೮) ಆದರೆ, ಇತರ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನಳಾದ ದೇವತೆಯೆಂಬುದು ನಿಷ್ಪ್ರವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ-

" ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವಿಗಳೂ; ಅಪ್ಪಿಗಳೂ, ಸನತ್ಸತ್ತನಾದ ಸೂರ್ಯನೂ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳಲಿ " ಎಂದು ೩-೫೪-೧೯ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಪುನಃ ಅದಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಎಂದರೆ, ೩-೫೪-೨೦ ನೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ, " ಅದಿತಿರೊಡಗೂಡಿದ ಅದಿತಿಯು ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳಲಿ " ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದಿತಿಯು ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನಳು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ,

" ಇಂದ್ರನನ್ನೂ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಮಿತ್ರನನ್ನೂ, ವರುಣನನ್ನೂ, ಅದಿತಿಯನ್ನೂ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ, ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ, ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನೂ, ಪರ್ವತಗಳನ್ನೂ, ಅಪ್ಪಿಗಳನ್ನೂ ನಾನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ " (೫-೪೬-೩)

" ಪಿತೃರೂಪನಾದ ದ್ಯುಲೋಕನೇ, ಉಪಕಾರಕಳಾದ ಪೃಥ್ವಿಯೇ, ಭ್ರಾತೃರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ವಸುಗಳೇ, ನಮಗೆ ಸುಖದಾಯಕರಾಗಿ. ಎತ್ತೆ ಅದಿತ್ಯಳೇ, ಅದಿತಿ ದೇವಿಯೇ, ನಮಗೆ ಪೂರ್ಣವಾದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿರಿ " (೬-೫೧-೫)

" ಮಿತ್ರನೂ, ವರುಣನೂ, ಅದಿತಿಯೂ, ಸಾಗರಾಧಿದೇವತೆಯೂ, ಪೃಥ್ವಿಯೂ, ದ್ಯುಲೋಕವೂ ನಮಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ಕಾರಕವಾಗಲಿ " (೯-೯೬-೫೮)

" ಪ್ರಾಜ್ಞರೂ, ವಿವೇಕಿಗಳೂ ಆದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವಿಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಮಿತ್ರವರುಣ ಮಾತಿಯಾದ ಅದಿತಿಯೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಆಪತ್ತುಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲಿ " (೧೦-೩೬-೨,೩)

" ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವಿಗಳೂ, ಯಮನೂ, ಅದಿತಿಯೂ, ತ್ರಪ್ತವೂ.....ವಿಷ್ಟವು ನಮ್ಮ ಪೂಜೆಗೆ ಅರ್ಪಣೆಗಾಗಿರುತ್ತಾರೆ " (೧೦-೯೨-೧೧)

" ಆತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನೀಡತಕ್ಕ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ, ಪಾಪರಹಿತವಾದ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ, ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕಳಾದ ಅದಿತಿಯನ್ನೂ.....ನಾವು ಆಶ್ರಯಿಸೋಣ " (೧೦-೬೩-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಗೂ ಅದಿತಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಭಿನ್ನತೆಯು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವಂತೆ ವಾಚಸನೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿರುತ್ತದೆ. - " ಪೃಥ್ವಿವೇ

ಚ ಮೇವದಿತಿಶ್ಚ ಮೇ.....ಸೃಷ್ಟಿಯೂ, ಆದಿತಿಯೂ, ದಿತಿಯೂ.....ನನ್ನನ್ನು ಕೃಪ್ತಗೊಳಿಸಲಿ |ವಾ. ಸಂ. ೧೮-೨೨| ಎಂದಿದೆ. ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ; ಭೂಮಿಮಾರ್ಗತಾ ಅದಿತಿನೋಽ ಜನಿಕ್ರಂ....."ಮಾತೃರೂಪಳಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯೂ, ಉತ್ಪತ್ತಿಹೇತುವಾದ ಅದಿತಿಯೂ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದಿದೆ (ಅ. ವೇ. ೬-೧೨೦-೨).

ಆದರೆ ಕೆಲವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಗೂ, ಸೃಷ್ಟಿಗೂ ನಿಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ :-

“ಇಯಂ ವೈ ಸೃಷ್ಟೀ ಅದಿತಿಃ ಸಾ ಇಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ” (ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೨೧-೧೯)

ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯೇ ಅದಿತಿಯು; ಇವಳೇ ಜಗತ್ತಿನ ಧಾರಕಳು.

“ಇಯಂ ವೈ ಸೃಷ್ಟೀ ಅದಿತಿಃ ಸಾ ಇಯಂ ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೀ” (ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೬-೧-೪)

ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯೇ ಅದಿತಿಯು. ಅವಳೇ ಪೂಜ್ಯಳಾದ ದೇವಪತ್ನಿಯು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿರತಕ್ಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಹೇಳಬೇಕು.

ಅದಿತಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷವಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯಳು ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ಸೂಚಿಸಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಅದೇ ಯಾಸ್ಮರು ಅದಿತಿಪುತ್ರರಾದ ಆದಿತ್ಯರನ್ನು ದ್ಯುಲೋಕಸ್ವರಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿ ಅವರ ನಾತಿಯಾದ ಅದಿತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ವರಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಸದಿರುವುದು ಅಷ್ಟು ಸಮಂಜಸವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಯಾಸ್ಮರು ನಿಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ವರ್ಗೀಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ್ದಾರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

೬. ಅದಿತಿ ಮತ್ತು ದಿತಿ—

“ಎವೈ ಮಿತ್ರಾವರಣರೇ, ಉನಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಸುವರ್ಣನಿರ್ಮಿತವಾದ ರಥವನ್ನು ಹತ್ತಿ ಅದಿತಿಯನ್ನು ದಿತಿಯನ್ನೂ ವೀಕ್ಷಿಸಿರಿ” (ಋ. ಸಂ. ೫-೬೨-೮)

ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ‘ಹಿರಣ್ಯರೂಪಂ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ದಿತಿಯೊಂದಿಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಅದಿತಿ—ದಿತಿ ಈ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಸಹ ಒಂದಕ್ಕೊಂದಕ್ಕೆ ನೈತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಅರ್ಥದಾಯಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ಒಂದರ ನ್ಯೂನತೆಯನ್ನು ಇನ್ನೊಂದು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುವುದಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿ ಒಂದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಸೂಚಕವೂ, ಇನ್ನೊಂದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಪರಿಪೂರಕವೂ ಆದ ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಭಿನ್ನತೆಯನ್ನೂ ಮೇಲಿನ ಮಂತ್ರವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

(ಇವೇ ಪದಗಳು ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. (೧೦-೧೬) ಇವಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅಭಿವ್ಯತಿರ್ಭಾದದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಾರುಪ್ರಯುಕ್ತನಂದೂ (ಅದಿನ) ಮತ್ತು ದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದರಿವ್ಯನಂದೂ (ದಿನ) ಅರ್ಥಮಾಡಿವಾರೆ. ಎಂದರೆ ವಿಹಿತಾನುಷ್ಠಾನಾದವನು ಅದಿತಿಯು; ನಾಸ್ತಿ ವತನೇಯುಕ್ಯವನೂ ದಿತಿಯು. ಈ ರೀತಿಯು ನೈತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.)

ಸಾಯಣರು ಋ. ಸಂ. ೫-೬೨-೮ ನೇ ಮಂತ್ರದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯೆಂದರೆ ಆಬಂಧನೀಯವಾದ ಭೂಮಿ ಹಿಂದೂ, ದಿತಿಯೆಂದರೆ ಖಂಡನೀಯವಾದ ಎಂದರೆ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಪ್ರಜಾದಿಗಳುಳ್ಳ ಭೂಮಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. Roth ಎಂಬ ಜರ್ಮನ್ ಪಂಡಿತನು ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವೆಂದೂ, ದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನಿತ್ಯವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

(Journal of German Oriental Society. Vol. VI p. 71)

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಅದಿತಿಯು ಅಂತರ್ದೇವತೆಯನ್ನೂ, ದಿತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ದೇವತೆಗಳನ್ನೆ ಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತಿಯ ಎಲ್ಲಾ ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಪಂಪೂರ್ಣ ವಸ್ತುವನ್ನು ಈ ಎರಡು ತತ್ವಗಳೂ ಸೇರಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುದು ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೧೧ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ದಿತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಉದಾರಿಯಾದ ದಾನಿಯೆಂದೂ, ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಾನಮಾಡದಿರುವ ಲೋಭಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ದಿತಿಂ—ದಾತಾರಂ ; ಅ ದಿತಿಂ—ಅದಾತಾಃ ಪಂಚಸ್ಯಾರ್ಥೇ ದ್ವಿತೀಯಾ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅದಿತಿಯಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ದಿತಿ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳೂ ಕೆಲವಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

“ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಪೂಜ್ಯರಾದ ಸವಿತ್ರ ಮತ್ತು ಭಗದೇವತೆಗಳೇ, ನಮಗೆ ಪ್ರಖ್ಯಾತಿಯನ್ನೂ ಸಂತತಿಯನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ. ದಿತಿಯೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಅವೇಶ್ವಿತವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತಾಳೆ ”

(೬-೧೫-೧೨)

ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ‘ ತ್ವಮಗ್ನೇ ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ದೇವಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ದಿತಿಯು ಅದಿತಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿಲ್ಲ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಂಗ್ಲ ಅಥವಾ ಜರ್ಮನ್ ಪಂಡಿತರು ದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಲ್ಪನೆಗನುಸಾರವಾಗಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ Roth ಎಂಬುವನು “ ದಿತಿಯೆಂದರೆ ಔದಾರ್ಯವನ್ನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸಂಪದ್ವೃದ್ಧಿಯನ್ನಾಗಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ದೇವತಾವಿಶೇಷ ” ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. Max Muller ಎಂಬುವನು “ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಪದವೇ ದಿತಿಯಾಗಿ ಪಾಶೀರ್ವಧಿಂದ ಪರಿವರ್ತನವಾಗಿದೆ ” ಯೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅ. ವೇ. ೧೫-೬-೬; ೧೫-೧೮-೪; ವಾ. ಸಂ. ೧೮-೨೨ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದಿತಿ ಮತ್ತು ಅದಿತಿಯರು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅ. ವೇ. ೬-೬-೧೮ರಲ್ಲಿ ದಿತಿ ಪುತ್ರರಾರು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಈ ದಿತಿಪುತ್ರರೇ ಮುಂದೆ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದೈತ್ಯರೆಂದೂ, ದೇವತೆಗಳ ಶತ್ರುಗಳೆಂದೂ ಪರಿಗಣಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

೬. ವಿಶ್ವಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ದೇವತಾತತ್ವವೇ ಅದಿತಿಯಾಗಿರಲು ಸಾಧ್ಯ.

ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನೇ ಅದಿತಿಯು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತಾಳೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ದ್ಯುಲೋಕಸ್ವಪ್ನಾ, ಅಂತರ್ದೇವತಾ ಆದ ಯಾವ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೆಂಬೋ, ದೈವ ಮತ್ತು ಮಾನುಷ ಎಂಬ ಯಾವ ಯಾವ ಭೂತಗಳೆಂಬೋ, ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯತ್ತು ಮತ್ತು ವರ್ತಮಾನಾದಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಸೇರಿದ ಯಾವ ತತ್ವವಿಶೇಷವೆಂಬೋ, ಅವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅದಿತಿಯೇ ಮೂಲಳು ಮತ್ತು ಅವಳೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ.

“ ಅದಿತಿದ್ಯೌರದಿತಿರಂತರಿಕ್ಷಂ.....ಅದಿತಿರ್ಜನಿತಂ ”

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೧೦)

ಅಖಂಡವಾದ ಅದಿಕಿಯು ಸಕಲ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಜನ್ಮದಾತೆಯು. ಅವಳೇ ಜಗಜ್ಜನನಿಯು, ಅವಳೇ ಜಗಜ್ಜನಕಳು. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುವೂ ಅವಳೇ. ಅವಳೇ ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವು. ಸರ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ಮತ್ತು ನಿಷಾದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಐದುಜಾತಿಯ ಜನರೂ ಅವಳೇ. ದೇವಗಂಧರ್ವಾದಿಗಳೂ ಅವಳೇ. ಅದಿಕಿಯೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳು. ಅವಳೇ ಪ್ರಕಾಶ ಮಾನವಾದ ಸ್ವರ್ಗವು. ಅವಳೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವು. ಅವಳೇ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವು. ಅವಳೇ ವಿಶ್ವನಿಯಾಮಕಳು.

ಸಾಯಣರು ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ 'ಇಲ್ಲಿ ಅದಿಕಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ದೇವಮಾತೆ ಯಿಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥ' ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ ಅವಳ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದಿಕಿರಾದೀನಾ ಅಖಂಡನೀಯಾ ವಾ ಪೃಥ್ವೀ ದೇವಮಾತಾ ವಾ |.....ವಿವಂ ಸಕಲಜಗದಾತ್ಮನಾ ಅದಿಕಿಃ ಸ್ತ್ರಿಯಂತೇ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ (ಅದಿಕಿರಾದೀನಾ ದೇವಮಾತಾ) ಮಹಾತ್ಮಳಾದ ದೇವಮಾತೆಯಿಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೪-೨೨) ಮೇಲೆ ಉದ್ಧೃತವಾಗಿರುವ ೧-೮೯-೧೦ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವಳ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವೂ ವಿವಿಧವಾದ ರೂಪಪ್ರಕಾಶನವೂ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

'ಸ್ವಯಂಭು ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ ತಪೋ ಯತ್ | ಸ ವಿವ ಪುತ್ರಃ ಸ ಪಿತಾ ಸ ಮಾತಾ' ಸ್ವಯಂಭುವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಪರವಸವಿತ್ರವಾದ ತಪಸ್ಸು. ಆತನೇ ಪುತ್ರನು, ಆತನೇ ಮಾತೃವೂ, ಪಿತೃವು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸರ್ವಾತ್ಮತ್ವವೂ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕತ್ವವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೋ (ತೈ. ಬ್ರಾ ೩-೧೨-೩-೧) ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿಕಿಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದ್ದಾಳೆ.

ಅದಿಕಿ ತತ್ತ್ವದ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನರಿಯಲು ಇನ್ನೊಂದು ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು. ಆ ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿವೆ—

' ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರು ಶ್ರೇಷ್ಠರು ? ಯಾವ ದೇವನನ್ನು ನೆನೆದರೆ ನನ್ನ ಈ ಕಷ್ಟವು ಪರಿಹಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ? ನನ್ನ ತಂದೆಯನ್ನೂ ತಾಯಿಯನ್ನೂ ಯಾವಾಗ ನೋಡುವೆನು ? (೧-೨-೧)

ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇದೇ ೧-೨೪-೧ ಮತ್ತು ೧-೨೪-೨ ನೇ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿ, ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಶುನಶೇಫನಿಂದ ಪಠಿತವಾದವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೂ ಶುನಶೇಫನಿಗೂ ನಿಜವಾದ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೇ ಇಲ್ಲವೆ ? ಎಂಬುದರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಭೇದವಿದೆ. ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟು ಮುಖ್ಯವಲ್ಲ. ಯಾರು ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದರೂ ಆಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿರುವ ಪುರುಷನು ಆಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಪಾರಾಗಬೇಕೆಂಬ ಬಯಕೆಯಿಂದ ಪಠಿಸತಕ್ಕ ಮಂತ್ರವಾಗಿದೆ.

೮. ಅದಿಕಿಯು ಪಾಪವನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸಕ್ಕೇ ದೇವತೆ—:

Benfey ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಇದೇ ಮೇಲೆ ಉದ್ಧರಿಸಿದ ೧-೨೪-೧-ಮತ್ತು ೧-೨೪-೨ ನೇ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿಕಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪಾಪರಾಹಿತ್ಯವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ, (Orient and Occident I 33) ಈತನು ಹೇಳಿರುವ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಅದಿಕಿಯು ಪಾಪನಾಶಕಳು ಎಂಬುದು ಮಾತ್ರ ರ್ಕಿಸಿದ್ದವಾದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಪಾಪರಹಿತನೂ ಎಂಬುದೂ ಅನಾಗಸ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಆದ ದಂದಲೇ ಅವಳನ್ನು ನಿರ್ವೇಶಿಸಿದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೂ ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ. —

“ ಎಲೈ ವರಾಣಸೇ, ನನ್ನ ತಿರೋಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದೂ, ಅಧಃಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಆದ ಎಲ್ಲಾ ಬಂಧನಗಳನ್ನೂ ಬಿಡಿಸು. ನಾವು ಅದಿತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪಾಪರಹಿತರಾಗೋಣ ”
(೧-೨೪-೫)

ಹೀಗೆಯೇ ಅದಿತಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಪಾಪರಹಿತತ್ವವೂ ಆತ್ಮಶುದ್ಧಿಯೂ ವಿವೃತಮಾರ್ಗದ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಉದ್ಧರಿಸಿದೆ.

“ ಅದಿತಿಯು ನಮ್ಮನ್ನು ಪಾಪರಹಿತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ ”
(೧-೧೬೬-೨೨)

“ ಎಲೈ ಅದಿತಿಯೇ, ಮಿತ್ರವರಾಣರೇ, ನಿಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾನೇನಾದರೂ ಪಾಪವನ್ನಾಚರಿಸಿದ್ದರೆ, ದಯವಿಟ್ಟು ಅದನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿರಿ ”
(೨-೨೭-೧೪)

“ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮಾನವರಿಗೆ ಸಹಜವಾದ ಅವಿವೇಕದಿಂದ ನಾವು ಯಾವ ತಪ್ಪನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಸಹ ನಮಗೆ ಅದಿತಿಯ ಅನುಗ್ರಹವು ಲಭಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಪಾಪರಹಿತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು ”
(೪-೧೨-೪)

“ ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಸವಿತೃವಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಾವು ಅದಿತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪಾಪವನ್ನೂ ಆಚರಿಸದೇ ಇರುವಂತಾಗಲಿ. ”
(೫-೮೨-೬).

“ ಅದಿತಿಯ ಸಂಕಲ್ಪಿತವಾದ ನಿಯಮವನ್ನು ನಾವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪಾಲಿಸುತ್ತಾ ವರಾಣನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪಾಪವನ್ನೂ ಆಚರಿಸದಿರೋಣ. ವರಾಣನು ಪಾಪಿಷ್ಠರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು ” (೮-೮೭-೭)

“ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾವು ಯಾವ ಪಾಪವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೂ, ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ದಯೆಯಿಂದ ಅದನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸು. ಅರ್ಯವನೂ, ಅದಿತಿಯೂ ಆ ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲಿ. ”
(೮-೯೨-೭)

“ ಮಿತ್ರನು ನನ್ನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳಲಿ. ಅದಿತಿಯೂ, ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಸವಿತೃನು ನಮ್ಮನ್ನು ವರಾಣನ ಮುಂದೆ ಪಾಪರಹಿತನೆಂದು ತಿಳಿಸಲಿ ”
(೧೦-೧೨-೮)
ಇದಲ್ಲದೆ—

“ ಅನಾಗಾಸ್ತ್ವೇ ಅದಿತಿತ್ವೇ ತುರಾಸ ಇಮಂ ಯಜ್ಞಂ ದಧತು ಶ್ರೋಷಮಾಣಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೫-೧)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿತ್ವ ಮತ್ತು ಅನಾಗಾಸ್ತ್ವ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. “ ಮಹಾತ್ಮರಾದ ದೇವತೆಗಳು, ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಆಲಿಸಿ, ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಪಾಪರಹಿತನನ್ನಾಗಿಯೂ ಅಭ್ಯುದಯಕಾರಕಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಲಿ ” ಎಂಬ ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿದೆ. ಆದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಈ ಎರಡು ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಒಟ್ಟಿಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಮಾನಾರ್ಥವಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ವಿಧವಾದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

“ ಸ ಯದ್ಯ ದೇವಾಸ್ವ ಜತ ತಸ್ತದತ್ತುಮದ್ರಿಯತ | ಸರ್ವಂ ವಾ ಅತ್ತೀತಿ ತದದಿತೇರದಿತಿತ್ವಂ |
ಸರ್ವಸ್ಯೈತಸ್ಯಾತ್ಮಾ ಭವತಿ | ಸರ್ವಮಸ್ಯಾಂತಂ ಭವತಿ ಯ ಏವಮೇತದದಿತೇರದಿತಿತ್ವಂ
ವೇದ ”
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೬-೫-೫; ಬೃ. ಉ. ೧-೨-೫)

ಬ್ರಹ್ಮನು ಯಾವ ಯಾವ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೋ ಅವುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಪುನಃ ಭಕ್ತಿಸತೋಡಗದನು. ಈ ಭಕ್ತನ ಕಾರ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ಅದಿತಿ (ಮೃತ್ಯು) ನಾನುನಿರ್ದೋಷವಾಯಿತು. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ತಾನೂ ಅದಿತಿ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವನು ಎಂಬುದಾಗಿ ಅದಿತಿಯು ನಾನುನಿರ್ದೋಷವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಈ ದೇವತೆಯು ನಿರಯಾಪತ್ತವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೂ ಈ ಲಾರಣದಿಂದ ಈ ನಾನುನಿರ್ದೋಷವಾಗಿದ್ದಾನೆ

ಅಲ್ಲದೇ, "ವಿಶ್ವೇಷಾಮದಿತಿರ್ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಂ"; (೪-೧-೨೦); "ಅನೂರೂಃ ಕವಿರದಿತಿರ್ವಿಸ್ವಾನಾ" (೭-೯-೩) ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ೯-೮೩-ಅರಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಮುನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಯಾಸ್ವರು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ 'ಅಗ್ನಿರಪ್ಯದಿತಿರುಚ್ಯತೇ' (೧-೧೧-೨೩) ಅಗ್ನಿಯೂ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ತಾದಾತ್ಮ್ಯದೊಳಿಧಕವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು,

‘ಯಸ್ಯೈ ಸ್ವಂ ಸುದ್ರವಿಣೋ ದದಾಶೋಽನಾಗಾತ್ತ್ವಮದಿತೇ ಸರ್ವತಾತಾ’

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೪-೧೫)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನುದಾಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅದಿತಿಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಖಂಡನೀಯನಾದ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ಣನಾದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರ್ಥವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ರೀತಿ ಪಾಪನಾಶಕಗಳೂ, ಪಾಪಗಳನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸುವವಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯು ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಬೇಡಿ ಕ್ಷಮೆಯನ್ನು ಯಾಚಿಸುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಹ ಅದಿತಿಯ ಅನಂತಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದಾಗಿವೆ. ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಮತ್ತು ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಅದಿತಿಯೇ ವಿಶ್ವನಿಯಮನಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವಳೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ನಿಯಮಗಳು ಕೇವಲ ಭೌತಿಕ ಶಕ್ತಿಯ ಪ್ರದರ್ಶನವಾಗಿರದೆ, ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕನೀತಿನಿಯಮಗಳೆಲ್ಲವು ಎಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಅದಿತಿಗೂ, ಋತ ಪಾಲಕನಾದ ವರುಣನಿಗೂ ಇವರು ನಿಕಟಸಂಬಂಧವೂ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಇದರಂತೆಯೇ, ಸವಿತ್ಯ, ಸೂರ್ಯ, ಉಪಸ್ಮ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. (೪-೫೪-೨; ೧೦-೩೫-೨; ೩-೫೪-೧೯ ಇತ್ಯಾದಿ.)

೯. ವಿಶ್ವನಿಯಾಮಕಳಾದ ಅದಿತಿಯೂ ಸಹ ಇತರ ಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ ನಿಯಂತ್ರಣದವಳು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವ ಕೆಲವು ಪ್ರಕರಣಗಳು:—

ವಿಶ್ವಪ್ರಭುಗಳೆಂದೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡ ವರುಣಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಮಾತೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿತಳಾದ ಅದಿತಿಯೂ ಸಹ ಕೆಲವು ನೇಳೆ ಇತರ ಶಕ್ತಿಗಳ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಅಧೀನಳಾಗಿರಬೇಕೆಂಬ ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಕೆಲವಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ:—

ಅದಿತಿಯು ತನ್ನ ಪುತ್ರರಾದ ವರುಣ, ಮಿತ್ರ, ಅರೈವ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸತ್ಯವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಲೂ, ಸವಿತ್ಯನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಲೂ ಇತರಕ್ಕೆ ವರ್ಣನೆಯು ೭-೩೮-೪ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವುದು. ೮-೧೨-೧೪ ರಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲು ಒಂದು ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದಳು. ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಅದಿತಿಃ ಸ್ತೋತಮುಮಿಂದ್ರಾಯ ಜೀಜನತ್)

೧೦. ಋಷಿಂಹಿತೆಯು ೧೦ ನೇ ಮಂಡಲದ ೭೨ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮ:—ಅದಿತಿ, ದಕ್ಷ, ಅಧಿತ್ಯರು ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ವರೂಪ:—

ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೆತ್ತನೇ ಮಂಡಲದ ೭೨ ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸಂಹಿತೆಯು ಇತರ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನ ವಾದುವಲ್ಲ ಎಂದು ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರ ಮತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಆಧಾರವನ್ನು ಕೊಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಪ್ರಾಚೀನವೇ ಅಥವಾ ಅರ್ವಾಚೀನವೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದ ವಿಮರ್ಶೆ ಸದ್ಯಃ ಅಪ್ರಕೃತ, ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಯ ವರ್ಣನಾಕ್ರಮ. ಅದರ ವಿವರವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

(೧) ಪ್ರಶಂಸಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ನಾವು ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವೆವು. ಈ ಸ್ತುತಿಯೊಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಉತ್ತರಿಯುಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ನಾವು ಪೂರ್ವಯುಗದ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮತ್ತು ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನರಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದು.

(೨) ಕನ್ಯಾರನು ಓದಿಯನ್ನು ಒತ್ತಿ ಒಳಗಿರುವ ಅಂತಃಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡುವಂತೆ, ಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯತಿಯು ಪಲ್ಲೇನವಾದ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊರಗೆ ಅವಿಭೇದತರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ದೇವತೆಗಳ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಆಸತ್ತಿನಿಂದ ಸತ್ತು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯಾಯಿತು.

(೩) ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಆಸತ್ತಿನಿಂದ ಸತ್ತಿನ ಅವಿಭಾವವುಂಟಾಯಿತು. ಅದರಿಂದ ದಿಗ್ವಿಭಾಗ ಪ್ರಕಾಶನವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಉತ್ತಾನವಾದನಿಂದ.....

(೪) ಉತ್ತಾನವಾದನಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯೂ, ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ದಿಗ್ವಿಭಾಗ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ದಕ್ಷನಿಂದ ಅದಿತಿಯೂ ಅದಿತಿಯಿಂದ ದಕ್ಷನೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು.

(೫) ಎಲೈ ದಕ್ಷನೇ, ಅದಿತಿಯು ನಿನ್ನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದಳು. ಅವಳೇ ನಿನ್ನ ಪುತ್ರಿಯು. ಅನಂತರ, ಅವಳಿಂದ ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕರೂ ಮತ್ತು ಅಮರ್ತ್ಯರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳು ಜನಿಸಿದರು.

(೬) ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಯಾವಾಗ ಜಡ್ಡಿಸಿದೀರೋ. ಅಂತರಕ್ಷದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗ ಪ್ರಕ್ಷುಬ್ಧವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದೀರೋ ಆ ಒಡನೆಯೇ ನರ್ತನಕಾರರ ದೇಹದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವಂತೆ ಅವರ ದೇಹದಿಂದ ರೇಣುಗಳು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದವು.

(೭) ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ಶ್ರಮಸಹಿಷ್ಣುಗಳಾದ ಮಾನವರಂತೆ ಯಾವಾಗ ನೀವು ವಿಶ್ವವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅಲಂಕರಿಸಿ ರಚಿಸಿದೀರೋ, ಆಗಲೇ ನೀವು ಅಂತರಕ್ಷರೂಪದ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರಿ.

(೮) ತನ್ನ ದೇಹೋತ್ಪನ್ನರಾದ ಅಷ್ಟಪುತ್ರರಲ್ಲಿ, ಏಳು ಜನರೊಡನೆ ಮಾತ್ರ ಅದಿತಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿದಳು. ಎಂಟನೆಯವನಾದ ಮಾರ್ತಾಂಡನನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಬಿಟ್ಟಳು.

(೯) ಪೂರ್ವಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅದಿತಿಯು ಸಪ್ತಪುತ್ರರೊಂದಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಿದಳು. ಎಂಟನೆಯವನಾದ ಮಾರ್ತಾಂಡನನ್ನು ಪುನಃ ಹಡೆದಳು. ಅವನ ಉತ್ಪತ್ತಿಗಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಮರಣಶ್ವಾಗಿಯೂ ಅವನಿಗೆ ಜನ್ಮವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಳು.

ಇಲ್ಲಿ ೭ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ಯತಯಃ ಎಂಬ ಪದವ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುವುದು ಪ್ರಕೃತ ವಾಗಿದೆ. ೧೧-೨೬-೭ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಪ್ರರಚನೆಯ ವರ್ಣನೆಯಿದೆಯೋ ಆ ರಚನೆಗೂ, ೮-೩೯ ಮತ್ತೂ ೮-೬೧-೮ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಭೃಗುಗಳಿಗೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಂತ್ರ ದಲ್ಲಿ ಯತಯಃ ಎಂಬ ಪದವು ಆ ಭೃಗುಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಬೋಟ್ಟೆಂಕ್ ಮತ್ತು Roth ಎಂಬ ಪಂಡಿತರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಋ. ಸಂ. ೭-೧೩-೧ ರಲ್ಲಿ ಇದೇ ಪದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. (ವೈಶ್ವಾನ ರಾಯ ಯತಯೇ ಮತೀನಾಂ) ೮-೬೧-೮ ರಲ್ಲಿ "ಯೇ ಇಂದ್ರ ಯತ ಯಸ್ತಾಭ್ಯಗವೋ ಯೇ ಚ....." ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಯಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಗುಂಪಿನ ಯಜಮಾನ ಸಂತತಿಯವರು ಎಂದಾದರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಋಕ್ಕುಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯವಾಗದಿರತಕ್ಕ ಕೆಲವು ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳೊಂದರಲ್ಲಿ ಯತಿ ಮತ್ತು ಭೃಗು ಈ ಎರಡು ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಇರುತ್ತವೆ. (ಸಾ. ವೇ. ೨-೩೦೪). 'ಇಂದ್ರಸ್ತುರಾಷಾಣೈಶ್ಚೋ ನ ಜಭಾಸ ವೃತ್ರಂ ಯತಿರ್ನ |' ಹಿಂದೆ ಮಿತ್ರನೂ, ಯತಿಯೂ ಕೊಂದಂತೆಯೇ, ಈಗಲೂ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಂದನೆಂದೂ, 'ಬಿಭೇದ ಬಲಂ ಭೃಗುನಃ' ಭೃಗುವು ಕೊಂದಂತೆ ಬಲನನ್ನು ಕೊಂದನೆಂದೂ ಈ ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ, ಏತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (೭-೨೮) ಇಂದ್ರದು ಯತಿಗಳನ್ನು ತ್ಯಾಗಮಾಡಿ ಅವರು ತೋಳಿಗಳಿಗೆ ಆಹುತಿಗಳಾಗು ವಂತೆ ಮಾಡುವನು ಎಂದಿದೆ.

೮ ನೇ ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಅರ್ಥವೇನೆಂದ 'ಅಷ್ಟಯೋನೀರದಿತಿರಷ್ಟಪುತ್ರಾ' (ಆ. ವೇ. ೮-೨೧) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತ್ರೈತ್ತಿರಿಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಾ 'ಅಷ್ಟಯೋನೀನುಷ್ಟಪುತ್ರಾಂ | ಅಷ್ಟಪತ್ನೀಮಿಮಾಂ ಮಹೀಂ ||' (ಶೈ. ಆ. ೧-೧೩-೧) ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಎಂಟು ಜನ್ಮವೂ ಎಂಟು ಪುತ್ರರೂ, ಎಂಟು ಪತಿಗಳೂ ಇರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

೨೨ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೮ ಮತ್ತು ೯ ನೆಯ ಮಂತ್ರಗಳು ತ್ರೈತ್ತಿರಿಯಾರಣ್ಯವಲ್ಲೂ ಉದ್ಧೃತವಾಗಿವೆ. "ಪರಾ ಮಾ. ತಾರ್ಕಾಂಡಮಾಸ್ಯತ್" ಎಂದು ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ, ಅಲ್ಲಿ 'ಪರಾ ಮಾರ್ಕಾಂಡಮಾರ್ಭತ್' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವೇನಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ "ಮಾರ್ಕಾಂಡಾಖ್ಯಂ ಅಷ್ಟಮಂ ಪುತ್ರಂ ಪರಾ ಭರತ್" ಪರಿತ್ಯಕ್ತವತೀ ಇತಿ ಯತ್ ತತ್ ಮೃತ್ಯುವೇ ಮೃತ್ಯುನಿಮಿತ್ರಂ" ಮಾರ್ಕಾಂಡನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ಅಂದವು ಮರಣಹೊಂದಿತೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಮೇಲಿನ ೮ ನೇ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನಿಯುತ್ತಾ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

"ಅಷ್ಟಾ ವಪ್ಸಿ ಪುತ್ರಾ ಅದಿತೀಂ ||....ಯಾಂಸ್ತೈತದ್ವೇನಾ ಅದಿತ್ಯಾ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಸಪ್ತ ಜೈನ ತೇಽವಿಕ್ಯತಗ್ಂ ಹಾಷ್ಟಮಂ ಜನಯಾಂಚಕಾರ ಮಾರ್ಕಾಂಡಗ್ಂ ಸಂದೇಭೋ ಹೈನಾಸ ಯಾನಾನೇವೋರ್ಧ್ವಸ್ತಾವಾಂಸ್ಸಿದ್ಧಜ್ ಪುರುಷಸಮ್ವಿತ ಇತ್ಯು ಜೈಕ ಆಹುಃ"

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೧-೩-೩)

ಅದಿತಿಗೆ ಎಂಟು ಜನ ಪುತ್ರರು. ಆದರೆ ಅವರಲ್ಲಿ ಏಳು ವಿಕೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾನವರು ಅದಿತ್ಯರೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ ಎಂಟನೆಯ ಮಾರ್ಕಾಂಡನು ಹಸ್ತವಾದಿರಿಹಿತನಾಗಿ ಯಾವ ವಿಶೇಷಗುಣವೂ ಇಲ್ಲದ ಕೇವಲ ಮಾರ್ದವ

ಗುಣದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಯುಕ್ತನಾಗಿಯೂ, ನಿವಿಕ್ಲಬಲಕನಾಗಿಯೂ, ಎಷ್ಟು ಉನ್ನತವಾಗಿದ್ದನೋ ಅಷ್ಟೇ ದೀರ್ಘವಾಗಿಯೂ ಬೆಳೆದು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಕೇವಲ ಮಾನವನ ಶರೀರದಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಮಾತ್ರವಾದನು ಎಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ತಽಉ ಹೈತ ಊಚುಃ! ದೇವಾ ಆದಿತ್ಯಾ ಯದಸ್ಯಾನನ್ಯಜನಿಮಾ ತದಮುಯೇವ ಭೂರ್ಧೃತೇವಂ
ವಿಕರವಾನೇತಿ ತಂ ವಿಚಕ್ರಯ್ಯಥಾಯಂ ಪುರುಷೋ ವಿಕೃತಸ್ತಸ್ಯ ಯಾನಿ ಮಾಗ್ಂಸಾನಿ
ಸಂಸ್ಕೃತ್ಯ ಸನ್ಯಾಸುಸ್ತತೋ ಹಸ್ತೀ ಸಮಭವತ್ಪ್ರಸಾದಾಹುರ್ನ ಹಸ್ತಿನಂ ಪ್ರತಿಗ್ಯಹ್ನೇಯಾತ್ಪು-
ರುಷಾಚಾನೋ ಹಿ ಹಸ್ತೀತಿ ಯಮು ಹ ತದ್ವಿಚಕ್ರಃ ಸ ವಿವಸ್ವಾನಾದಿತ್ಯಸ್ತಸ್ಯೇವಮಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೧-೩-೪)

ಈ ರೀತಿಯಾದ ವಿಕ್ಲಬಲಕನಾದ ಮಾರ್ತಾಂಡನನ್ನು ನೋಡಿ ಅದಿತ್ಯರು ಭೀತಿಗೊಂಡರು. “ ಈ ಮಾರ್ತಾಂಡನು ನಮ್ಮ ಊಪವನ್ನು ಹೋಲದಿದ್ದರೆ. ಆಗ ನಮಗೆ ವ್ಯತ್ಯವು ಸನ್ನಿಹಿತವಾದಂತೆಯೇ. ಅದುದಿಂದ ನಾವು ಇವನನ್ನು ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು.” ಎಂದು ಅವನನ್ನು ಪುರುಷಾಕಾರನನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದರು. ಅವನಿಗೆ ತಮ್ಮ ರೂಪವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಲು ಅವನ ಶರೀರವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಸಂಪಡಿಸಿದಾಗ ಹೊರಕ್ಕೆ ತೆಗೆದ ಮಾಂಸವನ್ನು ಎಸಿದಾಗ ಅದರಿಂದ ಗಜವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ನಾಮರೂಪಾದಿ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಹೊಸ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿವಸ್ವಾನ್ ಎಂದು ಕರೆದರು ಈ ವಿವಸ್ವಂತನೇ ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೂ ಕಾರಣನಾದನು.

ಇದೇ ವಾಕ್ಯವು ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಉದಾಹೃತವಾಗಿ, ಅಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಯ ಈ ಎರಡನೆಯ ಗರ್ಭವು ಅಂಡರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

(ತ್ರೈ. ಸಂ. ೬-೫-೬-೧)

ಯಾಸ್ಯರು ಮೇಲಿನ ೧೦-೨೨-೪ ನೇ ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ನಿರೂಪಿಸಿದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಆದಿತ್ಯೋ ದಕ್ಷಃ ಇತ್ಯಾಹುಃ | ಆದಿತ್ಯಮಧ್ಯೇ ಚ ಸ್ತುತಃ | ಅದಿತಿಃ ದಾಕ್ಷಾ ಯುಚೇ |
ಆದಿತೇರ್ದಕ್ಷೋ ಅಜಾಯತ ದಕ್ಷಾದ್ವದಿತಿಃ ಪರಿ (೧೦-೨೨-೪) ಇತಿ | ತತ್ಪಥಂ ಉಪಪದ್ಯೇತ
ಸಮಾನಜನ್ಮಾನೌ ಸ್ಯಾತಾಂ ಇತಿ | ಅಪಿ ವಾ ದೇವಧರ್ಮೇಣ ಇತರೇತರಜನ್ಮಾನೌ
ಸ್ಯಾತಾಂ || ಇತರೇತರಪ್ರಕೃತಿಃ ||

(ನಿ. ೧೧-೨೩)

ದಕ್ಷನು ಅದಿತಿಪುತ್ರರಲ್ಲೊಬ್ಬನೆಂದೂ. ಅದಿತ್ಯರ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವನೆಂದೂ ಸ್ತುತನೂ ಪ್ರಖ್ಯಾತನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ “ ದಕ್ಷನಿಂದ ಅದಿತಿಯು ಉತ್ಪನ್ನಳಾದಳು. ಅದಿತಿಯಿಂದ ದಕ್ಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು.” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಅದಿತಿಯು ದಕ್ಷವು ತ್ರಿಮೈಯೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಬಲ್ಲದು? ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಒಬ್ಬರಿಂದ ಇನ್ನೊಬ್ಬರು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿಯೂ ಇರಬಹುದು ಮತ್ತು ಪರಸ್ಪರ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಗಳನ್ನು ಒಬ್ಬರಿಂದಿನ್ನೊಬ್ಬರು ಪಡೆದಿರಬಹುದು. ಇದೇ ರೀತಿ ಪರಸ್ಪರ ಒಬ್ಬರ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬರು ಯೋನಿ ಯಾದರು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಬೇರೆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವೂ ಇರುವುದು.

“ ತಸ್ಯಾದ್ವಿದಾಜಾಯತ ವಿರಾಜೋ ಅಧಿ ಪೂರುಷಃ ”

(೧೦-೯೦-೫)

ಪುರುಷನಿ೦ದ ವಿರಾಡುತ್ಪತ್ತಿಯು. ವಿರಾಟ್ಟಿನಿ೦ದ ಪುರುಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು ಎಂಬ ವಿಷಯವೂ ಸಹ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯಾದುದರಿ೦ದ ದಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅದಿತಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಇದ್ದಿರಬಹುದು. ದಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅದಿತಿಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸತಕ್ಕ ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು. ಅಸಚ್ಚ ಸಚ್ಚ.....ವೃಷಭಕ್ಷ್ಯ ಧೇನುಃ”

(೧೦-೫-೭)

೧ “ಅವ್ಯಾಕೃತವಾದುದೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಸತ್ಯವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ತತ್ತ್ವವು ದಕ್ಷನ ವಿರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಅದಿತಿಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಿತವಾಗಿದ್ದು ನಂತರ ಪ್ರಿಫುಂರೂಪಕವಾದ ಎರಡು ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ತತ್ತ್ವವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು.”

೨. “ದಕ್ಷಸ್ಯ ವಾದಿತೇ ಜನ್ಮನಿ.....ವಿಷುರೂಪೇಷು ಜನ್ಮಸು”

(೧೦.೬೪-೫)

ಎಲೈ ಅದಿತಿಯೇ, ದಕ್ಷನ ಜನನವಾದೊಡನೆಯೂ ಮತ್ತು ಅವನ ಸಂಕಲ್ಪಾನುಸಾರವಾಗಿಯೂ ನೀನು ಮಿತ್ರಾ ವರಣರೂಪವಾದ ಎರಡು ಪ್ರಭುಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸಿದೆ.

ಹೀಗೆ, ೧೦-೭೨-೪ ಮತ್ತು ೫ ನೇ ಮಂತ್ರಗಳು ದಕ್ಷನೇ ಅದಿತಿಯ ಪಿತೃ ಮತ್ತು ಪುತ್ರನೆಂದು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಎರಡು ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದರೂ, ೨-೨೭-೧ ಇತ್ಯಾದಿ ಪಾಠ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷನು ಅದಿತಿಪುತ್ರನೆಂದೂ, ಅದಿತ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬನೆಂದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ, ಇನ್ನೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದಕ್ಷಪಿತೃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

೧. “ಸುಹ್ಯೋತಿಷಃ ಸೂರ್ಯ ದಕ್ಷಪಿತೃನನಾಗಾಶ್ವೇ ಸುಮಹೋವೀಹಿ ದೇವಾನ್”

(೬.೫೦.೨)

ಎಲೈ ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಸೂರ್ಯನೇ, ದಕ್ಷನೇ ಪಿತೃವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸು. (ಸಾಯಂಠರು ಇಲ್ಲಿ ಪಿತೃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಿತಾಮಹನೆಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅದಿತಿಯು ದಕ್ಷಪುತ್ರಿಯಾದುದರಿ೦ದವೂ, ದೇವತೆಗಳು ಅದಿತಿಪುತ್ರರಾದುದರಿ೦ದಲೂ, ದಕ್ಷನು ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪಿತಾಮಹನು.)

೨. “ಯಾ ಧಾರಯಂತ ದೇವಾಃ ಸುದಕ್ಷಾ ದಕ್ಷಪಿತರಾ | ಅಸುರ್ಯಾ ಯ ಪ್ರಮಹತಾ ||”

(೭-೬೬-೨)

ದಕ್ಷಪಿತೃಗಳಾದ ಮಿತ್ರಾವರಣರು ತಮ್ಮ ದಿವ್ಯಪವಿತ್ರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ತ್ರೈತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಯೇ ದೇವಾ ಮನೋಜಾತಾ ಮನೋಯುಜಃ ಸುದಕ್ಷಾ ದಕ್ಷಪಿತಾರಶ್ವೇ ಷಃ ಸಂತು ||

(ತೈ ಸಂ. ೧-೨-೩-೧)

ಮನೋಜಾತರೂ; ಮನೋಯುಜರೂ, ದಕ್ಷನನ್ನೇ ಪಿತೃವಾಗಿ ಉಳ್ಳವರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲೇ.

ನೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷ ಪದವು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಒಂದು ನಾಮನಿರ್ದೇಶವೆಂದು ನಿಷ್ಕೃತ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳವಂತಿಲ್ಲ. ೮-೨೫-೫ ರಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾವರಣರು ‘ದಕ್ಷನ ಶಕ್ತಿಯುತರಾದ ಪುತ್ರರು’ (ಸೂನಾ ದಕ್ಷಸ್ಯ ಸುಕ್ರತೂ) ಎಂದು

ವರ್ಣತರಂಗರದೇ, ' ಶಕ್ತಿಯ ಪೌತ್ರರು ' (ನಪಾತಾ ಶವಸೋ ಲಮಹಃ) ಎಂದೂ ಸಹ ವರ್ಣತರಂಗದ್ದಾರೆ. ೬-೫೦-೨ನೆ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತರಂಗರುನ ೬-೬೬-೨ ನೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಪಿತೃತಾರಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬಲಸ್ಯ ಪಾಲಕೌ ಶಕ್ತಿಯ ರಕ್ಷಕರು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಹಸಸ್ತುತೈ, ಸಹಸಸೂನುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಪರವಾಗಿಯೂ (೮-೪೯-೨; ೮-೬೦-೧೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಪರವಾಗಿಯೂ (೮-೮೯-೨ ಇತ್ಯಾದಿ) ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ.

ಶಕಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ೨-೪-೪-೨ ನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷನಿಗೂ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ೨-೪-೪-೬-ರಲ್ಲಿ ಪರ್ವತಪುತ್ರನಾದ ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರಿನಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಈ ವೈದಿಕವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರವನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿಕೊಂಡು ಕಥೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿರುವ ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷನ ವಿಷಯವು ಯಾವಂತಿ ವರ್ಣತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಸದ್ಯಃ ಅವುಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ವಿವರಿಸಬಹುದು.

೧ ಮೊದಲನೆಯ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕಥೆಯ ವಿವರಣವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.—ದಕ್ಷನು ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಾನಸಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು ಪ್ರಸೂತಿಯೆಂಬುವಳನ್ನು ವಿವಾಹಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅವಳಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಪುತ್ರಿಯರನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇವರಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯೂ ಒಬ್ಬಳು. ಎಂಬುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇ.

೨ ಎರಡನೆಯ ಪಾಠಕ್ರಮದಲ್ಲಿ—ದಕ್ಷನ ಅರವತ್ತು ಮಂದಿ ಪುತ್ರಿಯರಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯೂ ಒಬ್ಬಳೆಂದೂ ಇವಳನ್ನು ದಿತಿ, ದನು ಮತ್ತು ಇನ್ನೂ ಹತ್ತು ಮಂದಿಯೊಂದಿಗೆ ಕರ್ತೃಪನಿಗೆ ವಿವಾಹಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನೆಂದೂ ಆಗ ಕರ್ತೃಪನಿಗೆ ಅದಿತಿಯಲ್ಲಿ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

(೩) ಮೂರನೆಯ ಪ್ರವಚನದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ;—ಅದಿತಿಯು ದಕ್ಷನ ಪುತ್ರಿಯೆಂದೂ, ವಿವಸ್ವಂತನ (ಸೂರನ) ಮಾತೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. [ಇದೇ ಅದಿತಿಯು ಕರ್ತೃಪನ ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ, ವಾಮನಾವತಾರವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಾತೆಯೆಂದೂ ರಾಮಾಯಣದ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ (ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪಾಠಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆ) ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.] ವಾಜಪನೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲೂ (೨೯-೬೦) ಮತ್ತು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲೂ (೬-೫-೧೪-೧) ಅದಿತಿಯನ್ನು ವಿಷ್ಣುಪತ್ನಿಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಅದಿತ್ಯೈ ವಿಷ್ಣುಪತ್ನೈ ಚರೂಃ) ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಿಂದ ಉದ್ಭವಾಗುವ ಕೇಳಗನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲೂ ಅದಿತಿಯ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ವಿಷ್ಣಂಭೋ ದಿವೋ ಧರಣಃ ಸೃಥಿವ್ಯಾ ಅಸ್ಯೇಶಾನಾ ಜಗತೋ ವಿಷ್ಣುಪತ್ನೀ | ವಿಶ್ವವ್ಯಚಾ
ಇಷಯಂತೀ ಸುಭೂತಿಃ ಶಿವಾ ನೋ ಅಸ್ಮಿ ಅದಿತಿರುಪಸ್ವೀ ||

ದ್ಯುರೋಕಕ್ಕೆ ಅವಲಂಬನವ್ರಾಯಳೂ, ಸೃಥಿವ್ಯೆಗೆ ಧಾರಕಳೂ, ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಒಡೆಯಳೂ, ವಿಷ್ಣುಪತ್ನಿಯೂ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕಳೂ ಶಕ್ತಿಯುತಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯು, ಅವಳ ಉತ್ಸಂಗವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ನನಗು ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ. •

ಈ ಎಲ್ಲಾ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಅದಿತಿಯು ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೂ, ಜಗತ್ಪೋಷಣೆಗೂ ಪ್ರಧಾನಕಾರಣವಾಗಿದ್ದಾಳೆ ಎಂಬಂಶಗಳು ವಿಶದವಾಗಿವೆ.

ಯಮೇರಿರೇ ಭೃಗವಃ | ಏರಿರ ಇತಿರ್ತಿರುಪಸ್ವಷ್ಟೋಭ್ಯಪ್ತಃ ||

ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಈ ಮಕ್ಕನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ—

ಯಮೇರಿರೇ ಭೃಗವೋ ನಿಶ್ಚವೇದಸಂ ನಾಭಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಭುವನಸ್ಯ ಮಜ್ಜನಾ |
ಅಗ್ನಿಂ ತಂ ಗೀರ್ಥಿರ್ಹಿಸುಹಿ ಸ್ಯ ಆ ದಮೇಯ ಏಕೋ ವಸ್ಯೋ ವರುಣೋ ನ ರಾಜಃ ||

(ಮ. ಸಂ.—೧.೧೪೩-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು ಅದಿತ್ಯನಂತೆ ಏಕಮಾತ್ರ ಶ್ರಭುವಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ಗವಾದಿಧನಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಒಡೆಯನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ ಮತ್ತೆ ಸಕಲಧನವನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುವ ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಭೃಗುವಿನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಮುಷಿಗಳೆಲ್ಲಾ ವೇದಿಕೆಯ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೋ ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನಿನ್ನ ಸ್ವಗೃಹದ ಉತ್ತರವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಗಳೊಡನೆ ಬರವಾಡಿ ಸ್ಥಾಪಿಸು.

ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಏಕಮಾತ್ರಶ್ರಭುವಾಗಿರುವುದನ್ನೂ, ಸಕಲ ಧನಕ್ಕೂ ಒಡೆಯನಾಗಿರುವುದನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿ ಅನಂತರ ಇಂತಹ ವಿಶ್ವವೇದಸ್ಥಾಪನನೂ, ವೇದಿಕೆಯ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾದವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಬರವಾಡು ಎಂದು ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನಿಗೆ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ವರುಣೋ ನ—ವರುಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ವಾರಕನಾದ ಅದಿತ್ಯನಿಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭುತ್ವವು ಅದಿತ್ಯನ ಏಕಮಾತ್ರ ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ರಾಜತಿ—ಕ್ಷಿಯತಿ, ರಾಜತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಐಶ್ವರ್ಯಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ-೨-೨೧) ಈಶ್ವರಃ ಭವತಿ—ಎಲ್ಲಾ ಧನಕ್ಕೂ ಈಶ್ವರನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಸಪ್ತಕ್ಷರಂತಿ ಶಿಶವೇ ಮರುತ್ವತೇ ಪಿತೃ ಲೋಕಾಸೋ ಅಪ್ಯವೇದತನ್ಮೃತಂ |
ಉಭೇ ಇದಸ್ಯೋಭಯಸ್ಯ ರಾಜತ ಉಭೇ ಯತೇತೇ ಉಭಯಸ್ಯ ಪುಷ್ಯತಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೩-೫)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ರಾಜತಃ ಎಂಬ ಪದವು ಈಶಾತೇ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದೆಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ತೋರಿಸಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭೃಗವಃ ಈರಿರೇ-ಭೃಗುಗೋತ್ರೋತ್ರೇನ್ನಾಃ ಸ್ಥಾಪಿತವಂತಃ ಭೃಗುವಂಶೋತ್ರನ್ನರಾದ ಮುಷಿಗಳ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಥಮತಃ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೆಂಬ ಹಿಂದಿನ ಕಥೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಅಯಮಿವ ಪ್ರಥಮೋ ಧಾಯಿ ಧಾತ್ವಭಿರ್ಹೋತಾ ಯಜಿಷ್ಠೋ ಅಧ್ವರೇಷ್ವೀಧ್ಯಃ |
ಯಮಸ್ಯಾನೋ ಭೃಗವೋ ಿರುರುಚುರ್ವನೇಸು ಚಿತ್ರೇ ವಿಭವಂ ವಿಶೇವಿತೇ ||

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೧-೫-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಭೃಗುಗಳು ಹೋತ್ರವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ದದುಷ್ಟಾ ಭೃಗವಃ ಮಾನುಷೇಷ್ಟಾ ರಯಿಂ ನ ಚಾರು ಸುಹವಃ ಜನೇಭ್ಯಃ |
ಹೋತಾರಮಗ್ನೇ ಅತಿಥಿಂ ವರೇಣ್ಯಂ ಮಿತ್ರಂ ನ ಶೇವಂ ದಿವ್ಯಾಯ ಜನ್ಯನೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೫೮-೬)

ದ್ವಿತಾ ಯದೀಂ ಕೇಸ್ತಾಸೋ ಅಭಿದ್ಯವೋ ನಮಸ್ಯಂತ ಉಪವೋಚಂತ ಭೃಗವೋ
ಮಥ್ಸಂತೋ ದಾಶಾ ಭೃಗವಃ |

ಅಗ್ನಿರೀಶೇ ವಸೂನಾಂ ಶುಚಿಯೋ ದರ್ಶರೇಷಾಂ |

ಪ್ರಿಯಾ ಅಪಿಧಿರ್ವನಿಷಿಷ್ಯ ಮೇಧಿರ ಆ ವನಿಷೀಷ್ಯ ಮೇಧಿರಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೨೭-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಂಹಿತ ಭೃಗುಗಳು ಮಥನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದುದೂ ಮತ್ತು ಈ ಭೃಗುಗಳ ಗಾಗಿ ಮಾತೃಶ್ವನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೂರದೇಶದಿಂದ ಕರೆತಂದುದೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತವಾಗಿದೆ. ಆ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಭೃಗವಃ—ಭೃಷ್ಟಾರೋ ಹವಿಷಾಂ ಪಾಪಾನಾಂ ಭರ್ಜಣಾ ವಾ | ಹವಿಸ್ಸಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವರು ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವರು ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಮುಷಿಗಳಿಗೆ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳೂ ಇದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಇವರಿಗೆ ಈ ಹೆಸರೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಅರ್ಚಿಷಿ ಭೃಗುಃ ಸಂಬಭೂವ ಭೃಗುರ್ಭೃಜ್ಯಮಾನೋ ನ ದೇಹೇ'

(ನಿರುಕ್ತ-೩-೧೭)

ಜ್ವಾಲೋತ್ಪನ್ನನಾದ ಭೃಗುವು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದರೂ ದಗ್ಧನಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಎಂದು ಭೃಗುಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಆದ್ಭುತವಾದ ಶಕ್ತಿಯು ಮಹತ್ತಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವಂತೆಯೇ ಪಾಪನಾಶಕ್ಕೂ ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತದೆ. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ಅಥಾಂಗಾರ್ಥಿರಭ್ಯೂಹತಿ | ಭೃಗೂಣಾಮಂಗಿರಸಾಂ ತಪಸಾ ತಪ್ಯಧ್ಯಮಿತ್ಯೇತದ್ವೈ ತೇಜಿಷ್ಯಂ
ತೇಜೋ ಯದ್ವ್ಯಂಗಿರಸಾಗ್ಂ ಸುತಪ್ತಾನ್ಯಸನ್ನಿತಿ ತಸ್ಮಾದೇನಮಭ್ಯೂಹತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೧-೧೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಭೃಗುಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನರು ಅಗ್ನಿಯ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದುದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಧಾಯತವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳವರೆಂದೂ ಮತ್ತು,

ಅಯಮಿಹ ಪ್ರಥಮೋ ಧಾಯ ಧಾತ್ಯಭಿರ್ಹೋತಾ ಯಜಿಷ್ಠೋ ಅಧ್ವರೇಷ್ವೀಡ್ಯಃ | ಇತ್ಯಾದಿ ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ದಹರಿಸಿ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೩-೪-೧೪) ಮತ್ತು ತ್ರೈ. ಸಂ. (೧-೫-೫-೩೧)

ದ್ವೇ ಅಗ್ನಿರ್ಜುಷೋತಿ | ದ್ವಿಪಾದ್ಯಜಮಾನೋ ಯಜಮಾನೋಽಗ್ನಿರ್ಯಾವಾನಗ್ನಿರ್ಯಾ-
ವತ್ಸ್ಯ ಮಾತ್ರಾ ತಾನತ್ಯೈವೈತದ್ಯಜ್ಜಗ್ಂ ಸಗ್ಂ ಸ್ವಾವಯತೀಷ್ಟೋ ಯಜ್ಞೋ ಭೃಗು-
ಭಿರೀಷ್ಟೋಽಗ್ನಿರಾಹುತಃ ಪಿಸರ್ಪ ನ ಇತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೫-೧-೩೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಭೃಗುಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಯಾಗಮಾಡಿದ ಕ್ರಮವೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಪೃಥಿವ್ಯಾ ನಾಭಾ ಭುವನಸ್ಯ ಮಜ್ಜನಾ ಈರಿರೇ—ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಭೃಗುಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ
ಕ್ರಮವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ನಾಭಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವೇದಿಯೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ.

ಉತ್ತರಂ ಪರಿಗ್ರಾಹಂ ಪರಿ ಗೃಹ್ಯಾತ್ಯೇತಾವತೀ ವೈ ಪೃಥಿವೀ ಯಾವತೀ ವೇದಿಸ್ತಸ್ಯಾ ವಿತಾವತ
ವಿವ |

(ಶ್ರೈ. ಸಂ. ೨-೬-೪-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವ್ಯೇ ವೇದಿಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಇಂತಹ
ಪೃಥಿವೀರೂಪವಾದ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಜಾತಗಳ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕೂಡಿಸಿ ಭೃಗುಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು.

ಯದ್ವೇವೈತಮತ್ರಾಹರಂತಿ | ಯಾನ್ವೈ ತಾನ್ವೈಪ್ತ ಪುರುಷಾನೇಕಂ ಪುರುಷಕರ್ಮನ್ನಯ-
ಮೇವ ಸ ಯೋಽಯಮಗ್ನಿಶ್ಚೀಯಶೇಽಥ ಯಾಮೇಷಾಂ ತಾಮೂರ್ಧ್ವಾಗ್ಂ ಶ್ರಿಯಗ್ಂ
ರಸಗ್ಂ ಸಮುದಾಹನ್ನೇಷ ಸ ಯಮೇತಮತ್ರಾಗ್ನಿ ಮಾಹರಂತಿ ತದ್ಯದೇತಮತ್ರಾಹರಂತಿ
ಯೈವೈತೇಷಾಗ್ಂ ಸಪ್ತಾನಾಂ ಪುರುಷಾಣಾಂ ಶ್ರೀರೋ ರಸಸ್ತಮೇತದೂರ್ಧ್ವಾಗ್ಂ
ಸಮುದ್ಯಹಂತಿ ತನಸ್ಯೈತಚ್ಚಿರ ಅತ್ಮಾಯಮಗ್ನಿಶ್ಚಿತ ಅತ್ಮಾನಮೇವಾಸ್ಯೈತತ್ಸಂಸ್ಕೃತ್ಯೈ ಶಿಃ
ಪ್ರತಿ ದಾತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೨-೩-೫೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಮಸ್ತ ಭೂತಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸತಕ್ಕ ಸತ್ಯ ಪುರುಷರ
ಸತ್ತ್ವವೆಂದು ವಿವರಿಸಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಇತಿ ತ್ರಯೋವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಚತುರ್ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಉತ ಸ್ತೈನಂ ವಸ್ತುಮರ್ಥಿ ನ ತಾಯುಮನುಕ್ಲೋಶಂತಿ ಪ್ರಿತಯೋ
ಭರೇಷು | ನೀಚಾಯಮಾನಂ ಜಸುರಿಂ ನ ತೈನಂ ಶ್ರವಣ್ಣಾ ಚಪ್ಪಿ

ಪಶುಮಂ ಚ ಯೂಥಂ || (ಋ. ಸಂ. ೪-೩೮-೫) ಅಪಿ ಸ್ತೈನ್ಮಂ
ವಸ್ತ್ರಮಧಿಮಿವ ವಸ್ತ್ರಂ ವಸ್ತ್ರೇಸ್ತಾಯುರಿತಿ ಸ್ತ್ರೇನನಾಮ ಸಂಸ್ತ್ರಾನ-
ಮಸ್ಮಿನ್ನಾಪಕಮಿತಿ ನೈರುಕ್ತಾಸ್ತಸ್ಯತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದನುಕ್ರೋಶಂತಿ
ಕ್ಷಿತಯಃ ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ಭರ ಇತಿ ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮ ಭರತೇರ್ವಾ
ಹರತೇರ್ವಾ ನೀಚಾಯಮಾನಂ ನೀಚೈರಯಮಾನಂ ನೀಚೈರ್ನಿಚಿತಂ
ಭವತ್ಯುಚ್ಛೈರುಚ್ಚಿತಂ ಭವತಿ ಜಸ್ವಮಿವ ಶೈನಂ ಶೈನಃ ಶಂಸನೀಯಂ
ಗಚ್ಛತಿ | ಶ್ರವಶ್ಚಾಚ್ಛಾ ಪಶುಮಚ್ಛ ಯೂಥಂ | ಶ್ರವಶ್ಚಾಪಿ ಪಶುಮಚ್ಛ
ಯೂಥಂ ಪ್ರಶಂಸಾಂ ಚ ಯೂಥಂ ಚ ಧನಂ ಚ ಯೂಥಂ ಚೀತಿ ವಾ
ಯೂಥಂ ಯಾತೇಃ ಸಮಾಯುತಂ ಭವತಿ | ಇಂಧಾನ ಏನಂ ಜರತೇ
ಸಾಧೀಃ | ಗ್ಯಣಾತಿ | ಮಂದೀ ಮದಂತೇಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ | ಪ್ರಮಂ-
ದಿನೇ ಪಿತುಮದರ್ಚತಾ ವಚಃ | ಪ್ರಾರ್ಚತ ಮಂದಿನೇ ಪಿತುಮ
ದ್ವಚೋ ಗೌರ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ ||೨೪||

ಜಸುರಿಃ || ೫೧ ||

ಉತ ಸ್ತೈನ್ಮಂ ವಸ್ತ್ರಮಧಿಂ ನ ತಾಯುಮನುಕ್ರೋಶಂತಿ ಕ್ಷಿತಯೋ ಭರೇಷು |
ನೀಚಾಯಮಾನಂ ಜಸುರಿಂ ನ ಶೈನಂ ಶ್ರವಶ್ಚಾಚ್ಛಾ ಪಶುಮಚ್ಛ ಯೂಥಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೩೮-೫)

ಅಪಿ ಸ್ತೈನ್ಮಂ ವಸ್ತ್ರಮಧಿಮಿವ ವಸ್ತ್ರಮಾಧಿನಂ | ವಸ್ತ್ರಂ ವಸ್ತ್ರೇಃ |
ತಾಯುರಿತಿ ಸ್ತ್ರೇನನಾಮ ಸಂಸ್ತ್ರಾನಮಸ್ಮಿನ್ ಪಾಪಕಮಿತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ |
ತ್ಸ್ಯತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ | ಅನುಕ್ರೋಶಂತಿ ಕ್ಷಿತಯಃ ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು | ಭರ
ಇತಿ ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮ ಭರತೇರ್ವಾ ಹರತೇರ್ವಾ | ನೀಚಾಯಮಾನಂ
ನೀಚೈರಯಮಾನಂ ನೀಚೈರ್ನಿಚಿತಂ ಭವತ್ಯುಚ್ಛೈರುಚ್ಚಿತಂ ಭವತಿ
ಜಸ್ವಮಿವ ಶೈನಂ | ಶೈನಃ ಶಂಸನೀಯಂ ಗಚ್ಛತಿ | ಶ್ರವಶ್ಚಾಚ್ಛಾ ಪಶು-
ಮಚ್ಛ ಯೂಥಂ | ಶ್ರವಶ್ಚಾಪಿ ಪಶುಮಚ್ಛ ಯೂಥಂ ಪ್ರಶಂಸಾಂ ಚ
ಯೂಥಂ ಚ ಧನಂ ಚ ಯೂಥಂ ಚೀತಿ ವಾ | ಯೂಥಂ ಯಾತೇಃ |
ಸಮಾಯುತಂ ಭವತಿ |

ಉತ ಸ್ವೈನಂ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ ಅರ್ಥವು—

ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಕಳೆದು ಒಯ್ಯುತ್ತಿರುವಾಗ ವಸ್ತ್ರದ ಮಾಲೀಕನಾದ ಪುರುಷನು ಕಳ್ಳನನ್ನು ಎದುರಿಸಲಾರದೆ ಅಸಹಾಯಕ ಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಬೇಕೆಂದು ಆರ್ತವ್ಯಸಿಯಿಂದ ಕೂಗಿ ಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಇಂಪ್ರವನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಕೂಗಿ ಕರಿಯುತ್ತಾರೆ ಇತ್ಯಾದಿ. ವಸ್ತ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮುಚ್ಚು ಆಚ್ಛಾದನಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವುಳ್ಳ ವಸ್ತ್ರ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ತಾಯುಃ ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀನ ಅಥವಾ ಕಳ್ಳನ ಹೆಸರು. ಸಂಸ್ಕೃತನವಸ್ತ್ರೀನ್ ಸಾಜಕಮಿತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ—ಕಳ್ಳನು ಮಾಡುವ ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸ ಅಥವಾ ಪಾಪಗಳು ಇವನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವುದರಿಂದ ಇವನು ಪಾಪಿಷ್ಠನೆಂದು ನೈರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳುವರು. ಅಥವಾ ನಾಶಮಾಡು, ಹಾಳುಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಸ್ಕತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾದರೂ ಸ್ತ್ರೀ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಎಂದರೆ ಧರ್ಮಬುದ್ಧಿಯು ಇವನಲ್ಲಿ ಕ್ಷೀಣವಾಗಬಹುದು, ಇವನು ಉತ್ತಮಲೋಕೋಪ್ಲವಿಯಿಂದ ಯಾವ ಒಳ್ಳೆಯ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ಷತಯಃ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರು. ಭರ ಎಂದರೆ ಸಂಗ್ರಾಮ ಅಥವಾ ಯುದ್ಧವೆಂದರ್ಥವು. ಏಕೆಂದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ (ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ) ಯೋಧರು ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸು (ವಹಿಸು) ಅಥವಾ ಹಿರಿಯಂತೇ ಅಸ್ಥಿತ್ವಿತಿ ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜನರ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ಅಪಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರಿಂದ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಭರ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಶೈಲನಃ ಶಂಕನೀಯಂ ಗಚ್ಛತಿ ಶೀಘ್ರತ್ವಾತ್—ಶೈಲನಃ ಎಂದರೆ ಶೈಲನಪಕ್ಷಿಯು ಶೀಘ್ರವಾಗಿಯೂ ಗಂಭೀರವಾಗಿಯೂ ಹಾರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಶೈಲನನೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಯೂಥನೆಂದರೆ ಗುಂಪು, ಹಿಂಡು. ಗುಂಪೆಂದರೆ ಬಾಲಕರು, ತರುಣರು, ವೃದ್ಧರು, ಸ್ತ್ರೀಯರು ಪುರುಷರು ಮೊದಲಾದವರೆಲ್ಲಾ ಮಿಶ್ರವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಬೆರೆತು ಸೇರಿರುವ ಜನಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಗುಂಪೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಸ್ವಲ್ಪದು ದೊಡ್ಡದು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಹಿಂಡು ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಶೈಲನಪಕ್ಷಿಯ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಏಕೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವರೆಂದರೆ, ಅದು ಯಾರ ಅಂಕಿಗೂ ಒಳಪಡದೆ (ಕಟ್ಟಿಹಾಕಲ್ಪಡದೆ) ಮೇಲಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಕೆಳಗಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹಾರುವಾಗ ಬಹು ಅದಮಾಗಿ ರೆಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಹಾರುತ್ತದೆ.

ಜರತೇ || ೫೨ ||

ಇಂಧಾನ ಏನಂ ಜರತೇ ಸ್ವಾಧೀಃ | ಗೃಣಾತಿ ||

ಜರತೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಗೃಣಾತಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವು.

ದಿವಸ್ವರಿ ಪ್ರಥಮಂ ಜಜ್ಜೇ ಅಗ್ನಿರಶ್ವದ್ವಿತಿತೀಯಂ ಪರಿ ಜಾತವೇದಾಃ |

ತ್ವತೀಯಮಪ್ಪು ನ್ನಮಣಾ ಅಜಸ್ರಮಿಂಧಾನ ಏನಂ ಜರತೇ ಸ್ವಾಧೀಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೫೧-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಅಗ್ನಿಯು ಮೊದಲನೆಯ ಸಲ ಮೃಗೀಕಗಳ ಮೇಲೆ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಎರಡನೆಯ ಸಲ ಜಾತವೇದೋರೂಪನಾಗಿ ಪೃಥಿವಿಯ ಮೇಲೆ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಮಾನವರಿಗೆ ಹಿತಕಾರಿಯಾದ ಅವೇ ಅಗ್ನಿಯು ಮೂರನೆಯ ಸಲ ವಿದ್ಯುದಾದಿರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದನು. ಉತ್ತಮಪಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಮನೀಷಿಯ ಯಾವಾಗಲೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಮಂದಿನೇ || ೫೩ ||

ಮಂದೀ ಮಂದತೇಃ ಸುತಿಕರ್ಮಣಃ | ಪ್ರಮಂದನೇ ಪಿತುಮದ-
ರ್ಚತಾ ವಚಃ | ಪ್ರಾರ್ಚತ ಮಂದಿನೇ ಪಿತುಮದ್ವಚಃ |

ಮಂದಿನೇ, ಎಂದರೆ ಸುತಿಕರ್ಮಣಃ | ಪ್ರಶಂಸೆ ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನಾದ ಎಂದರ್ಥವು.
ಪ್ರ ಮಂದಿನೇ ಪಿತುಮದರ್ಚತಾ ವಚೋ ಯಃ ಕೃಷ್ಣಗೃಭಾ ನಿರಹಸ್ತೃಜಿತ್ತನಾ |
ಅವಸ್ಯಪೋ ವ್ಯಪಣಂವಜ್ರದಕ್ಷಿಣಾಂ ಮರುತ್ವಂತಂ ಸೆಖ್ಯಾಯ ಹನಾಮಹೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೧-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಮುಕ್ತಿಕೃತ್ಯಗಳೇ, ಇಂದ್ರನು ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಹರ್ಷಪಡತಕ್ಕವನು. ಅವನಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯನ್ನು ಅತೀಯವಾಗಿ ಪಠಿಸಿ. ಆ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸಖನಾದ ಮಜಿಪ್ತನೆಂಬ ರಾಜನೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಕೃಷ್ಣನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಕೊಂದದ್ದಲ್ಲದೆ ಗೃಭಣಿಯಾದ ಅವನ ಪತ್ನಿಯರನ್ನೂ ಕೊಂದು ಅಸುರ ಸಂತಾನವೇ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ನಾವೂ ಸಹ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಅವೇಷ್ಟಿಸಿ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನೂ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನೂ, ಮರುತ್ಯಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಮೋಡನೆ ಸಖ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸಲು ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

ಗೌಃ ||೫೪||

ಗೌರ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ ||

ಗೌಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು (ಗೋವು, ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ವ್ಯಾಖಾನಿಸಿರುವ) ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.
(ನಿರು. ಅಧ್ಯಾಯ ೨ ಖಂಡ ೬)

ಇತಿ ಚತುರ್ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಪಂಚವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು

ಅತ್ರಾಹ ಗೋರೆಮನ್ವತ ನಾಮ ತ್ವಷ್ಟುರಪೀಚ್ಯಂ | ಇತ್ಯಾ
ಚಂದ್ರಮಸೋ ಗೃಹೇ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೪೪-೧೫) ಅತ್ರ ಹ ಗೋಃ
ಸಮಮಂಸತಾದಿತ್ಯರತ್ಯಯಃ ಸ್ವಂ ನಾಮಾಪೀಚ್ಯಮವಗತಮವಚಿತ-
ಮಪಿಹಿತಮಂತರ್ಹಿತಂ ವಾಮುತ್ರ ಚಂದ್ರಮಸೋ ಗೃಹೇ ಗಾತು-
ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ | ಗಾತುಂ ಕೃಣವನ್ನಷಸೋ ಜನಾಯೇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ
ಭವತಿ | ದಂಸಯಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ದಂಸಯಂತೈನಾನಿ | ಕೌತ್ಸಾಯ

ಮನ್ನನ್ನಹ್ಯಶ್ಚ ದಂಸಯ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಸ ತೂತಾವ
 ನೆನಮಶ್ನೋತ್ಯಂಹತಿ | ಸ ತೂತಾವ ನೈನಮಂಹತಿರಶ್ನೋತ್ಯಂಹತಿ—
 ಶ್ಚಾಂಹಶ್ಚಾಂಹುಶ್ಚ ಹಂತೇರ್ನಿರೂಢೋಪಧಾದ್ವಿಪರೀತಂ | ಬೃಹಸ್ಪತೇ
 ಚಯಸ ಇತ್ತಿಯಾರುಂ | ಬೃಹಸ್ಪತೇ ಯಚ್ಚಾತಯಸಿ ದೇವಪೀಯುಂ
 ಪೀಯತಿಹಿಂಸಾಕರ್ಮಾ ವಿಯುತೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ವಿಯವನಾತ್ |
 ಸಾಮಾನ್ಯಾವಿಯುತೇ ದೂರೇ ಅಂತೇ | ಸಮಾನಂ ಸಮಾನಮಾತ್ರಂ
 ಭವತಿ ನೂತ್ರಾ ಮಾನಾದ್ಗುರಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಮಂತೋಽತತೇರ್ಬಧಗತಿ
 ಪೃಥಗ್ಬಾವಸ್ಯ ಪ್ರವಚನಂ ಭವತಥಾವ್ಯುಧೋತ್ಯರ್ಥೇ ದೃಶ್ಯತೇ |
 ಋಧಗಯಾ ಋಧಗುತಾಶಮಿಷ್ಠಾಃ | ಋಧ್ನುವನ್ನಯಾಕ್ಷೀರ್ಬು—
 ಧ್ನುವನ್ನಶಮಿಷ್ಠಾ ಇತಿ ಚಾಸ್ಯಾ ಇತಿ ಚಾಸ್ತ್ಯೇತಿ ಚೋದಾತ್ತಂ
 ಪ್ರಥಮಾದೇಶೋನುದಾತ್ತಮನ್ನಾದೇಶೇ ತೀವ್ರಾರ್ಥತರಮುದಾತ್ತಮ—
 ಲ್ಪೀಠೋಽರ್ಥತರಮನುದಾತ್ತಂ | ಅಸ್ಯಾ ಊಷುಣ ಉಪ ಸಾತಯೇ
 ಭುವೋಽಹೇಳಮಾನೋ ರರಿವಾ ಆಜಾಶ್ಚ ಶ್ರವಸ್ಯತಾಮಜಾಶ್ಚ |
 ಅಸ್ಯೈ ನಃ ಸಾತಯಃ ಉಪಭವಾಹೇಳಮಾನೋಽಕೃಧ್ಯನ್ರಿವಾನ್ರಾ—
 ತಿರಭ್ಯಸ್ತೋಽಜಾಶ್ಚೇತಿ ಪೂಷಣಮಾಹಾಜಾಶ್ಚಾಜಾ ಆಜನಾ ಅಥಾನು—
 ದಾತ್ತಂ | ದೀರ್ಘಾಯುರಸ್ಯಾಯಃ ಪತಿರ್ಜೀವಾತಿ ಶರದಃ ಶತಂ |
 ದೀರ್ಘಾಯುರಸ್ಯಾಯಃ ಪತಿರ್ಜೀವತು ಸ ಶರದಃ ಶತಂ ಶರಚ್ಚೈತಾ
 ಅಸ್ಯಾಮೋಷಧಯೋ ಭವಂತಿ ತೀರ್ಣಾ ಆಪ ಇತಿ ವಾಸ್ಯೇತ್ಯಸ್ಯಾ
 ಇತ್ಯೇತೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ || ೨೫ ||

ಅತ್ರಾಹ ಗೋರಮನ್ವತ ನಾಮ ತ್ವಷ್ಟುರಪೀಚ್ಯಂ | ಇತ್ಥಾ ಚಂದ್ರ—
 ಮಸೋ ಗೃಹೇ ||

(ತೈ. ಛಾ. ೧-೫-೮)

ಅತ್ರ ಹ ಗೋಃ ಸಮಮಂಸತಾದಿತ್ಯರಶ್ಯಯಃ ಸ್ವಂ ನಾಮಾಪೀಚ್ಯ
 ಮಪಚಿತಮಪಗತಮಹಿತಮಂತರ್ಹಂತಂ ವಾಮುತ್ರ ಚಂದ್ರ—
 ಮಸೋ ಗೃಹೇ ||೧||

ಆತ್ಮಾಹಂ ಎಂಬ ಋಕ್ಯೆನ ಅರ್ಥವು—ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಮರೆಯಾಗಿರುವ ಪ್ರಕಾಶಕನಾದ. ಆದಿತ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವ ಚಂದ್ರ ಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಕೊಂಡರು.

ಇಲ್ಲಿ ಅಪೀಚ್ಯಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಪಚಿತಂ ಅಪಗತಂ ಅಪಹಿತಂ ಅಂತರ್ಹಿತಂ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು. ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಿಂದ ಹೊರಹೊರಟು ಚಂದ್ರಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಹಿತವಾಗಿರುವವು ಎಂದರೆ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಆ ರಶ್ಮಿಗಳ ಪ್ರಕಾಶವು ಅತಿ ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತವಿಲ್ಲದೆ ಸಾಧಾರಣಬೆಳಕಿನಿಂದ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವವು. ಅಪೀಚ್ಯಂ ಎಂದರೆ ಅಂತರ್ಹಿತಂ ಒಳಗೆ ಸೇರಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು.

ಇತ್ಯಾ—ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು ಚಂದ್ರಮಂಡಲದ ಮೇಲೆ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಆ ಸೂರ್ಯ ಸಂಬಂಧವಾದ ತೇಜಸ್ಸು ಉದಕಮಯವಾದ ಚಂದ್ರಬಿಂಬದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಗಲಿನಂತೆ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಬೆಳಕನ್ನಂಟು ಮಾಡುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ವಿಧವಾದ ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚಂದ್ರನೇ ಸೂರ್ಯನಾಗಿರುವನು. (ಚಂದ್ರನ ಬೆಳಕು ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ) ಎಂದು ಜನರು ತಿಳಿಯುವರು. ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಒಟ್ಟಿನೆಂದು ಪಂಗಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಇಂದ್ರನೇ ಅಹೋ ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಯು ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಋಕ್ಯೆನಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಚಾಂದ್ರಮಾಸ್ಯೇಷಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ಯೆನ ವಿನ್ಯಯೋಗವಿರುವುದು.

ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳಲ್ಲಿ ಸುಷುಮ್ನವೊಬ ಒಂದು ರಶ್ಮಿಯು ಚಂದ್ರಮಂಡಲದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುದು. ಇದನ್ನು ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಯಿಂದ ಚಂದ್ರನು ಬೆಳಗುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿರುವ ಬೆಳಕು ಸೂರ್ಯನಿಂದಲೇ ಉಂಟಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದಿತ್ಯೋಽಮಿಗಾರುಚ್ಯತೇ(ಐ.೨-೬) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗೋಃ ಎಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಸರ್ವೇಽಮಿ ರಶ್ಮಯೋ ಗಾವ ಉಚ್ಯಂತೇ (ಐ. ೨-೬) ಗಾವಃ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳೂ ಹೆಸರು.

ಗಾತುಃ ||೫||

ಗಾತುರ್ವಾಽಪ್ಯುಚ್ಯತಃ | ಗಾತುಂ ಕೃಣವನ್ನುಷಸೋ ಜನಾಯ ಇತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

ಗಾತು ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಣೆಮಾಡಿರಬಹುದು. ಗಾತು ಎಂದರೆ ಗಮನ ಅಥವಾ ರಕ್ಷಣೆಯೆಂದರ್ಥವು ಗಾತುಂ ಕೃಣವನ್ನುಷಸೋ ಜನಾಯ ಮತ್ತು ಗಾತುಂ ಯಜ್ಞಾಯ ಗಾತುಂ ಯಜ್ಞಾಪತಯೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುವವು.

ದಂಸಯಃ ||೫೬||

ದಂಸಯಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ದಂಸಯಂತ ಏನಾನಿ। ಕುತ್ಸಾಯ ಮನ್ಮನ್ಯಹ್ಯಶ್ಚ

ದಂಸಯಃ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

ತವ ತ್ಯ ಇಂದ್ರ ಸಹ್ಯೇಷು ವಹ್ಯಯ ಋತಂ ಮನ್ವಾನಾ ವ್ಯದದಿರುರ್ಬಲಂ |

ಯತ್ರಾ ದಶಸ್ಯನ್ನುಷಸೋ ರಿಣನ್ನಪಃ ಕುತ್ಸಾಯ ಮನ್ಮನ್ಯಹ್ಯಶ್ಚ ದಂಸಯಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೮-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಸ್ನೇಹವಿರಲಾಗಿ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನೂ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವರೂ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ತಿಳಿದವರೂ ಆದ ಆ ಅಂಗರಸ ಋಷಿಗಳು ದೇವತೆಗಳ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿದ್ದ ವಲನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಸ್ತೋಹಾಕಿರರು. ಕುತ್ಸನು ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದಾಗ ಅವನಿಗಾಗಿ ಉಷಃಕಾಲಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿ ಎಂದರೆ ಬೆಳಕನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ವ್ಯಕ್ತನಿಂದ ಆವಂಶಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಉವಕಗಳನ್ನು ಬಡು ಅಲ್ಪಿಂದ ಈಚೆಗೆ ಹೊರಡಿಸಿದೆ ಮತ್ತು ಉದಕಗಳನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟುವ ವೃತ್ರಾಸುರನ ಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ವ್ಯರ್ಥವಾದವು.

ದಂಸಯಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ದಂಸಯಂತ ಏತಾನಿ | ಕುತ್ಸಾಯ ಮನ್ಮನ್ಯಹ್ಯಶ್ಚ ದಂಸಯಃ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ದಂಸಯಃ ಎಂದರೆ ಕೆಲಸಗಳು, ಕಾರ್ಯಗಳು, ಇವು ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ದಂಸಯಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ದಂಸಯಃ ಎಂದರೆ ದಾಸರು (ಶೂದ್ರರು, ಕೃಷಿಕರು, ವ್ಯವಸಾಯಗಾರರು) ಮಾಡುವ ಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ದಂಸಯ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ತೂತಾವ || ೫೭ ||

ಸ ತೂತಾವ ನೈನಮಶ್ನೋತ್ಯಂಹತಿಃ | ಸ ತೂತಾವ ನೈನಮಂಹತಿರ-
ಶ್ನೋತ್ಯಂಹತಿಶ್ಚಾಂಹಶ್ಚಾಂಹುಶ್ಚ ಹಂತೇರ್ನಿರೂಢೋಪಧಾವ್ವಿ-
ಪರಿತಂ ||

ಯಸ್ಮೈ ತ್ವ ಮಾ ಯಜಸೇ ಸ ಸಾಧತ್ಯನರ್ವಾ ಜ್ವೇತಿ ದಧತೇ ಸುವೀರ್ಯಂ |

ಸ ತೂತಾವ ನೈನಮಶ್ನೋತ್ಯಂಹತಿರಗ್ನೇ ಸಹ್ಯೇ ಮಾ ರಿಷಾವನಾ| ವಯಂತವ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೯೪-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀವು ಯಾವ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಾಗಮಾಡುತ್ತೀಯೋ ಆ ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಶತ್ರುಗಳ ಮುತ್ತಿಗೆಯು ಭಯವಿಲ್ಲದೆ ನಿಶ್ಚಿಂತಿಯಿಂದ ಜೀವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವೀರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಧನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ದಾಂಡ್ರದ ಸಂಪರ್ಕವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನೋ ಡನೆ ಸ್ನೇಹವಿರುವ ಕಾರಣ ನಾವು ಹಿಂಸಿತರಾಗದಿರುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸು.

ತೂತಾವ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಅಂಹತಿಃ ಅಂಹಃ ಅಂಹುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಹಂಠಿತಾಕುನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ. ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಹಿಂಸೆ, ಭಾಪಕರ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳಿರುವವು.

ಚಯಸೇ || ೫೮ ||

ಬೃಹಸ್ಪತೇ ಚಯಸ ಇತ್ತಿಯಾರುಂ | ಬೃಹಸ್ಪತೇ ಯಾಚ್ಚಾತಯಸಿ
ದೇವಪೀಯುಂ ಪೀಯತಿಹಿಂಸಾಕರ್ಮಾ ||

ಯೇ ತ್ವಾ ದೇವೋಪ್ತಿಕಂ ಮನ್ಯಮಾನಾಃ ಪಾಪಾ ಭದ್ರಮುಪಜೀವಂತಿ ಪಜ್ಞಾಃ |
ನ ದೂಢ್ಯೇಽ ಅನುಡದಾಸಿ ವಾಮಂ ಬೃಹಸ್ಪತೇ ಚಯಸ ಇತ್ತಿಯಾರುಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೯೦-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಪೂಜ್ಯನಾದ ಎತ್ತೆ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೇ ಯಾವ ಪಾಪಿಗಳು ಪಾಪದಿಂದ ಜೀರ್ಣರಾಗಿಯೂ ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ವೃದ್ಧವಾದ ಗೋವೆಂದೂ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕೆ ಬಾರದವನೆಂದೂ ತಿಳಿದವರಾಗಿಯೂ ಜೀವಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ, ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಅಂತಹ ಪಾಪಿವೃಂದಿಗೆ ನೀನು ಶಾಂಕ್ಷಿತಗಳಾದ ಧನಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸೋಮವನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡತಕ್ಕವರನ್ನು ನೀನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತೀಯೆ.

ಚಯಸೇ ಎಂದರೆ ಚಾತಯಸಿ ಹಿಂಸಿಸುತ್ತೀಯೇ ಎಂದರ್ಥವು. ಪೀಯತಿ: ಎಂದರೂ ಹಿಂಸೆಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು.

ವಿಯುತೇ || ೫೯ ||

ವಿಯುತೇ ದ್ಯಾವಾವೃಥಿವ್ಯೌ ವಿಯವನಾತ್ | ಸಮಾನ್ಯಾ ವಿಯುತೇ
ದೂರೇ ಅಂತೇ | ಸಮಾನಂ ಸಮಾನಮಾತ್ರಂ ಭವತಿ ಮಾತ್ರಾ
ಮಾನಾದ್ರೂರ್ದಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಮಂತೋಽತತೇಃ |

ಇಮ್ನು ನೈ ಸಹಾಸಾಂತೇ ಕಮ್ಯಾಮಾತ್ರಂ ನೈತಾಮಿತಿ ಹ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ |
ಸಮಾನ್ಯಾ ವಿಯುತೇ ದೂರೇ ಅಂತೇ ಧುವೇ ಪದೇ ತಸ್ಯ ತುರ್ಜಾಗರೂಕೇ |
ಉತ ಸ್ಯಸಾರಾ ಯುವತೀ ಭವಂತೀ ಅದು ಬ್ರುವಾತೇ ಮಿಥುನಾನಿ ನಾಮು ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೪-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಪರಸ್ಪರೋಪಕಾರಕವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಐಕಮತ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರೂ ದೂರದಲ್ಲಿರುವವರೂ ಆದ ದ್ಯಾವಾಸ್ವಧಿವಿಗಳು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತತ್ಪರರಾಗಿ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ನಿತ್ಯತರುಣಿಯರೂ ಭಗಿನೀಭೂತರೂ ಆಗಿ ಪರಸ್ಪರ ದ್ವಂದ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ.

ವಿಯುತೇ ಎಂದರೆ ದ್ಯಾವಾಸ್ವಧಿವಿಗಳು. ಎಂದರೆ ಭೂಲೋಕ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳು. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯೆ ವಿತ್ತಾರವಾದಸ್ಥಳವಿದ್ದು ಇವು ಬೇರ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಇವಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬುದಿದೆ. ಇವುಗಳು ದೂರವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾನವಾ

ಗರುವವು. ಎಂದರೆ ದೂರವಾಗುವವು. ದೂರವೆಂದರೆ ಅಂತ, ಕೊನೆ ಅಂತಶಬ್ದವು ಕೊನೆಗೊಳ್ಳು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಅಂತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಋಧಕ್ ||೬೦||

ಋಧಗತಿ ಪೃಥಗ್ಭಾವಸ್ಯ ಪ್ರವಚನಂ ಭವತಿ | ಅಥಾವ್ಯುಧೋ-
ತ್ಯರ್ಥೇ ದೃಶ್ಯತೇ | ಋಧಗಯಾ ಋಧಗುತಾಶಮಿಷಾಃ |
ಋಧ್ನುವನ್ನಯಾಕ್ಷೀರ್ಮಧ್ನುವನ್ನಶಮಿಷಾ ಇತಿ ಚ ||

ಋಧಕ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಧಕ್ ಧಾವ ಅಥವಾ ದೇರೆ ಇರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಮಧಕ್ ಎಂದರೆ ವೃದ್ಧಿ ಆಗುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಾದಿಂವ್ರ ದಿವಿ ಪಾರ್ಥೇ ಯದ್ಧಗ್ಯದ್ವಾ ಸ್ಯೇ ಸದನೇ ಯತ್ರ ವಾಸಿ |
ಅತೋ ನೋ ಯಜ್ಞ ಮವಸೇ ನಿಯುತ್ಯಾನ್ವೇತೋಷಾಃ ಪಾಹಿ ಗರ್ವಣೋ ಮರುದ್ಧಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೦-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸತಕ್ಕ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಒಂದು ವೇಳೆ ನೀನು ದೂರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರಲಿ, ದೃಶ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿರಲಿ, ಅಥವಾ ನಿನ್ನ ಸ್ವಂತಗೃಹದಲ್ಲಿರಲಿ ನೀನು ಯಾವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರಲಿ ಆ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಅಶ್ರಯುಕ್ತನಾಗಿಯೂ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದವನಾಗಿಯೂ ಬಂದು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಸಾಧನವಾದ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು.

ವಯಂ ಹಿ ತ್ವಾ ಪ್ರಯತಿ ಯಜ್ಞೇ ಆಸ್ತಿಸ್ತಗ್ನೇ ಹೋತಾರಮವ್ಯಣೇವುಹೀ ಹ |
ಋಧಗಯಾ ಋಧಗುತಾಶಮಿಷಾಃ ಪ್ರಣಾನಸ್ಯಜ್ಞ ಮುಸಯಾಹಿ ವಿದ್ಯಾನಸ್ವಿಹಾ ||

(ವಾ. ಸಂ. ೮-೨೦)

ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಮಧಕ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಸ್ಯಾಃ ||೬೧|| ಅಸ್ಯ ||೬೨||

ಅಸ್ಯಾ ಇತಿ ಚಾಸ್ಯೇತಿ ಚೋದಾತ್ತಂ ಪ್ರಥಮಾದೇಶೇನುದಾತ್ತಮನ್ವಾ-
ದೇಶೇ ತೀವ್ರಾರ್ಥ ತರಮುದಾತ್ತಮಲ್ಪೀಯೋರ್ಧ ತರಮನುದಾತ್ತಂ |
ಅಸ್ಯಾ ಊಷು ಣ ಉಪ ಸಾತಯೇ ಭುವೋಽಹೇಳಮಾನೋ
ರರಿವಾ^೧ ಅಜಾಶ್ಚ ಶ್ರವಸ್ಯತಾಮಜಾಶ್ಚ | ಅಸ್ಯೈ ನಃ ಸಾತಯ
ಉಪಭವಾಹೇಳಮಾನೋಽಕ್ರುದ್ಯನ್ತರಿವಾನ್ಮಾತಿರಭ್ಯಸ್ಮೋಜಾಶ್ಚೇತಿ
ಪೂಷಣಮಾಹಾಚಾಶ್ಚಾ ಅಜನನಾಃ | ಅಥಾನುದಾತ್ತಂ | ದೀರ್ಘಾ-

ಯುರಸ್ಯಾ ಯಃ ಪತಿರ್ಜೀವಾತಿ ಶರದಃ ಶತಂ | ದೀರ್ಘಾಯುರಸ್ಯಾ
ಯಃ ಪತಿರ್ಜೀವತು ಸಃ ಶರದಃ ಶತಂ | ಶರಚ್ಛ್ರೃತಾ ಅಸ್ಯಾಮೋ-
ಷಧಯೋ ಭವಂತಿ | ಶೀರ್ಣಾ ಆಪ ಇತಿ ವಾ ||

ಅಸ್ಯಾಃ ಮತ್ತು ಅಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಥಮಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಅಕಾರದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತನಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಗುವುದು. ಅನುದಾತ್ತವಿದ್ದರೆ ಅದರ ಅರ್ಥವು ಮುಖ್ಯವೆಂದು ಒತ್ತಿ ಹೇಳಿದಂತಾಗುವುದು. ಉದಾತ್ತವಿದ್ದರೆ ಅದರ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಇಲ್ಲ.

ಅಸ್ಯಾ ಊಷು ಣ ಉಪಸಾತಯೇ ಭುವೋಽಹೇಳಮಾನೋ ರರಿವಾ^೧
ಆಜಾಶ್ಚ ಶ್ರವಸ್ಯತಾಮುಜಾಶ್ಚ |

ಓಷು ತ್ಯಾ ವಸ್ಯತೀಮಹಿ ಸ್ತೋಮೇಭಿರ್ದಸ್ಯ ಸಾಧುಭಿಃ |
ನ ಹಿ ತ್ಯಾ ಪೂಷನ್ಯತಿಮಸ್ಯ ಅಭ್ಯುಣೇ ನ ತೇ ಸಮ್ಯಮಪಹ್ಯುವೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೮-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—(ಆದಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಕುದುರೆಗಳುಳ್ಳ) ಎಲೈ ಪೂಷದೇವನೇ, ನಮ್ಮ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅನಾದರವಿಲ್ಲದವನಾಗಿಯೂ ಉವಾರವಾಗಿ ದಾನಮಾಡುವವನಾಗಿಯೂ ನಮ್ಮ ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರು. ಅನ್ನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ನಮ್ಮ ಹತ್ತಿರವೇ ಇರು. ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ ಎಲೈ ಪೂಷದೇವನೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸಲು ಸಮರ್ಥಗಳಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ನಾವು ಸುತ್ತಲೂ ನಿನ್ನ ಅವಲಂಬನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೇವೆ. ವೃಷ್ಟಿಕಾರಕನಾದ ಎಲೈ ಪೂಷನೇ, ನಾನು ಬಂದಿತವಾಗಿಯೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಅನಾದರಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ನಿನ್ನ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಅಲ್ಲಕ್ಷಿಸಿ ಅದನ್ನು ಬಂಡಿತ ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ.

ಪುನಃ ಪತ್ತೀಮಗ್ನಿರದಾ ದಾಯುಷಾ ಸಹ ವರ್ಚಸಾ |
ದೀರ್ಘಾಯುರಸ್ಯಾ ಯಃ ಪತಿರ್ಜೀವಾತಿ ಶರದಃ ಶತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೩೯)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಈ ಸ್ತ್ರೀಯ ಪತಿಯು ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯವನಾಗಲಿ ಮತ್ತು ನೂರಾರುವರ್ಷಗಳ ವರೆಗೆ ಬದುಕಲಿ.

ಅಸ್ಯೇತ್ಯಸ್ಯಾ ಇತ್ಯೇತೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ |
ಅಸ್ಯ ಮತ್ತು ಅಸ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾಯಿತು.

ಇತಿ ಪಂಚವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಸದ್ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಸ್ಯ ತ್ವಾರನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಸ್ಯ ವಾಮಸ್ಯ ಪಲಿತಸ್ಯ ಹೋತುಸ್ತಸ್ಯ ಭ್ರಾತಾ ಮಧ್ಯಮೋ ಅಸ್ಯಶ್ವಃ | ತೃತೀಯೋ ಭ್ರಾತಾ ಘೃತಪ್ಯಷ್ಣೋ ಅಸ್ಯಾತ್ರಾಪಶ್ಯಂ ವಿಶ್ವತಿಂ ಸಪ್ತವುತ್ರಂ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೧) ಅಸ್ಯ ವಾಮಸ್ಯ ವನನೀಯಸ್ಯ ಪಲಿತಸ್ಯ ಪಾಲಯಿತುರ್ಹೋತು- ಹ್ವಾತ್ಪಶ್ಯಸ್ಯ ತಸ್ಯ ಭ್ರಾತಾ ಮಧ್ಯಮೋ ಅಸ್ಯಶನೋ ಭ್ರಾತಾ ಭರತೇರ್ಹರತಿಕರ್ಮಣೋ ಹರತೇ ಭಾಗಂ ಭರ್ತವ್ಯೋ ಭವತೀತಿ ವಾ ತೃತೀಯೋ ಭ್ರಾತಾ ಘೃತಪ್ಯಷ್ಣೋಽಸ್ಯಾಯಮಗ್ನಿಸ್ತತ್ರಾಪಶ್ಯಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪಾತಾರಂ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾರಂ ವಾ ವಿಶ್ವತಿಂ ಸಪ್ತ- ವುತ್ರಂ ಸಪ್ತಮವುತ್ರಂ ಸರ್ಪಣವುತ್ರಮಿತಿ ವಾ ಸಪ್ತ ಸೃಪ್ತಾ ಸಂಖ್ಯಾ ಸಪ್ತಾದಿತ್ಯೇಶ್ವಯ ಇತಿ ವದಂತಿ || ೨೬ ||

ಅಸ್ಯ ವಾಮಸ್ಯ ಪಲಿತಸ್ಯ ಹೋತುಸ್ತಸ್ಯ ಭ್ರಾತಾ ಮಧ್ಯಮೋ ಅಸ್ಯಶ್ವಃ |
ತೃತೀಯೋ ಭ್ರಾತಾ ಘೃತಪ್ಯಷ್ಣೋ ಅಸ್ಯಾತ್ರಾಪಶ್ಯಂ ವಿಶ್ವತಿಂ ಸಪ್ತವುತ್ರಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಸಕಲರಂದಲೂ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ ನಿಶ್ಚಿತ ಪಾಲಕನೂ ಆದ ಯಾವ ಆದಿತ್ಯನಂಟೋ ಅವನಿಗೆ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನೀಯನಾದವನೂ ಸಕಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನೂ ಆದ ವಾಯುವು ಭ್ರಾತೃಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಅಕುಶಿರೂಪನಾದ ದೇವವುಕ್ತ ಮೂರನೆಯ ಭ್ರಾತೃವೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಇವರುಗಳ ನಡುವೆ ಮಾನವನಿಗೆ ಒಡೆಯನಾದವನೂ ರಕ್ತೀರೂಪನಾದ ಸಪ್ತವುತ್ರಂದೊಡಗೂಡಿದವನೂ ಆದ ಈ ಆದಿತ್ಯನು ನನ್ನ ಎದುರಿಗೆ ಗೋಚರನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಅಸ್ಯ ವಾಮಸ್ಯ ವನನೀಯಸ್ಯ ಪಲಿತಸ್ಯ ಪಾಲಯಿತುರ್ಹೋ- ತುಹ್ವಾತ್ಪಶ್ಯಸ್ಯ ತಸ್ಯ ಭ್ರಾತಾ ಮಧ್ಯಮೋ ಅಸ್ಯಶನೋ ಭ್ರಾತಾ ಭರತೇರ್ಹರತಿಕರ್ಮಣೋ ಹರತೇ ಭಾಗಂ ಭರ್ತವ್ಯೋ ಭವತೀತಿ ವಾ ತೃತೀಯೋ ಭ್ರಾತಾ ಘೃತಪ್ಯಷ್ಣೋಽಸ್ಯಾಯಮಗ್ನಿಸ್ತತ್ರಾಪಶ್ಯಂ- ಸರ್ವಸ್ಯ ಪಾತಾರಂ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾರಂ ವಾ ವಿಶ್ವತಿಂ ಸಪ್ತವುತ್ರಂ

ಸಪ್ತಮಪುತ್ರ ಸರ್ಪಣಪುತ್ರಮಿತಿ ವಾ ಸಪ್ತ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಸಂಖ್ಯಾ
ಸಪ್ತಾದಿತ್ಯರಶ್ಚಯ ಇತಿ ವದಂತಿ ||

ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಆದಿತ್ಯನವಾದ ಒಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಪರವಾದ ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಮಾಡಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವು ಈಗೀತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಅದು ಆದಿತ್ಯಪರವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೪-೨೬)

ತಸ್ಯ ಭ್ರಾತಾ ಮಧ್ಯಮೋ ಅಪ್ತಚನಃ—ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ವಾಯುವು ಈ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನದ ಭ್ರಾತೃವು.

ಅಥಾತೋ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾ ದೇವತಾಃ | ತಾಸಾಂ ವಾಯುಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮೀ ಭವತಿ |

(ನಿ. ೧೦-೧)

ಎಂದು ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವು ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಭ್ರಾತೃವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವಾಯುವಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಪ್ತಃ-ಅಪತಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವನೆಂದರ್ಥ. ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ವಾಮಸ್ಯ, ಪರಿತಸ್ಯ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳಿವೆ.

ವಾಮಸ್ಯ—ವನನೀಯಸ್ಯ—ಸರ್ವರೊಂದಲೂ ಅಪೇಕ್ಷಿತನಾಗಿ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವನೆಂದೂ; ಪರಿತಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪಾಲಯಿತುಃ | ವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಪ್ರದಾನೇನ ಪಾಲಕಸ್ಯ | ವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವುದರಿಂದ ಲೋಕ ಪಾಲಕನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಆದಿತ್ಯನೊಂದಿಗೆ ವಾಯುವಿಗೆ ಭ್ರಾತೃತ್ವವು ಹೇಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತೆಂದರೆ;

ಭ್ರಾತಾ—ಭರತೇರ್ಹರತಿಕರ್ಮಣೋ ಹರತೇ ಭಾಗಂ ಭರ್ತವ್ಯೋ ಭವತೀತಿ ವಾ | ಸಿತ್ರಾರ್ಜಿತವಾದ ಅಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಾ ನೆಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅದರಿಂದ ಪೋಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ ಈ ಹೆಸರಿಂದು ಏನಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಾಯುವು ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸ್ವತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಾನೆಂಬುದನ್ನು ಸಾಯಣರು ಈಗೀತಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥಂ ರಶ್ಮಿಭಿರಾಹೃತಾನಾಂ ಭಿಮಾನಾಂ ರಸಾನಾಂ ಹರಣಾತ್ವಾ ಭ್ರಾತೇತ್ಯುಚ್ಯತೇ |
ಸಿತ್ತೇಣ ಧನೇನ ಸ್ವಾರ್ಜಿತೇನ ವಾ ಭರ್ತವ್ಯಃ ಭವತೀತಿ ಭ್ರಾತಾ | ಮಧ್ಯಮೋ ವಾಯುಃ
ಅಪಿ ವೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥಂ ರಸೈಃ ಭಕ್ತವ್ಯಃ ಭವತಿ |

ವೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಹೀರಲ್ಪಟ್ಟ ರಸದ ಭಾಗವನ್ನು ತಾನೂ ಹರಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನ ಭ್ರಾತೃವಾಗಬಹುದು. ಅಥವಾ ವೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ರಸದಿಂದ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದ ವಾಯುವು ಪೋಷಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದುದರಿಂದಲೂ ಆ ಕೆಲಸವನ್ನು ಆದಿತ್ಯನೇ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ವಾಯುವು ಭ್ರಾತೃವಾಗುತ್ತಾನೆ.

ತೃತೀಯೋ ಭ್ರಾತಾ ಅಸ್ಯಾಯನುಗ್ನಿಃ—ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ತೃತೀಯಭ್ರಾತೃವು ಹೇಗೆ ಆಗುತ್ತಾನೆಂದರೆ,

ರಾತ್ರೌ ಸಮಿಸ್ತೇಜೋಭಾಗಸ್ಯ ಹರಣಾತ್ | ದಿವಾ ಸ್ವಕೀಯತೇಜೋಭಾಗಸ್ಯ ತದರ್ಥ-
ಮೇವ ಭಕ್ತವ್ಯತ್ಪಾತ್ ವಾ ಭ್ರಾತೃತ್ವಂ |

ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅದಿತ್ತನ ತೇಜಸ್ಸಿನ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಹಂಚಿಕೊಡುವುದರಿಂದಲೂ ಇಬ್ಬರೂ ಭ್ರಾತೃಗಳಾದರು.

ಭೃತಸೃಷ್ಟಃ—ಭೃತಂ ಅಹುತಿಲಕ್ಷಣಂ ಸೃಷ್ಟೇ ಯಸ್ಯ ತಾದೃಶಃ | ಅಹುತಿರೂಪವಾದ ಭೃತ ವನ್ನು ಬೆನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಹೊತ್ತಿಕೊಂಡಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ವಿಕೇಷಣವು ಬಹಳ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ, ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. **ಅಜ್ಞಸ್ತೃಷ್ಟಃ**—ಅಜ್ಞದಿಂದ ಸ್ತೃಷ್ಟವಾದವನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಸಪ್ತಪುತ್ರಂ—ಸಪ್ತಮಪುತ್ರಂ ಸರ್ಪಣಪುತ್ರಮಿತಿ ವಾ ಸಪ್ತಾ ಸ್ತಪ್ತಾ ಸಂಖ್ಯಾ ಸಪ್ತಾದಿತ್ಯರಕ್ತಯ ಇತಿ ವದಂತಿ | ಏಳನೆಯ ಪುತ್ರನೆಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಸುತ್ತಲೂ ಪರಿಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕ ಪುತ್ರನೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಅದಿತ್ಯರಕ್ತಿಗಳೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಪುತ್ರನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಒಂದು ಐತಿಹಾಸಿಕವಾದ ಕಥೆಯನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅದಿತಿಃ ಪುತ್ರಕಾಮಾ | ಸಾಧ್ಯೇಭ್ಯೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಾದನಮಪಚತ್ | ತಸ್ಯಾ ಉಚ್ಚೇ-
ಷಣಮುದದುಃ | ತತ್ಪ್ರಾಶ್ನಾತ್ | ಸಾ ರೇತೋಲ್ಛತ್ತ | ತಸ್ಯೈ ಧಾತಾ ಚಾರ್ಯಮಾಚಾ-
ಚಾಯೇತಾಂ | ಸಾ ದ್ವಿತೀಯಮಪಚತ್ || ತಸ್ಯಾ ಉಚ್ಚೇಷಣಮುದದುಃ ತತ್ಪ್ರಾಶ್ನಾತ್ |
ಸಾ ರೇತೋಲ್ಛತ್ತ | ತಸ್ಯೈ ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚಾಚಾಯೇತಾಂ | ಸಾ ತೃತೀಯಮಪಚತ್
ತಸ್ಯಾ ಉಚ್ಚೇಷಣಮುದದುಃ | ತತ್ಪ್ರಾಶ್ನಾತ್.....ಸಾ ರೇತೋಲ್ಛತ್ತ | ತಸ್ಯಾ
ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಿವಸ್ವಾಗ್ಂಶ್ಚಾಚಾಯೇತಾಂ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೯-೧, ೨)

ಅದಿತಿಯು ಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಸಾಧ್ಯರನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದನವನ್ನು ಪಕ್ವಮಾಡಿದಳು. ಅವಳು ತಿಂದು ಉಳಿದದ್ದನ್ನು ಇವಳು ಉಪಭೋಗಿಸಿದ ನಂತರ ಇವಳು ಗರ್ಭವತಿಯಾಗಿ ಇವಳಿಂದ ಅರ್ಯಮನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ನರದನೆಯ ಸಲವೂ ಹೀಗೆ ಮಾಡಲು ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಹುಟ್ಟಿದರು. ಮೂರನೆಯ ಸಲಕ್ಕೆ ಅಂತ ಮತ್ತು ಭಗ ಇವರೂ ಇನ್ನೊಂದು ಸಲಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನೂ ಅದಿತ್ಯನೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನು ಸಪ್ತಮನು. ಅದುದರಿಂದ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇದೂ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಪ್ರವಾಹಂತೆ ಸಂಯತಕ್ಕೆ ರಕ್ತಿಗಳಿಂದರ್ಥ ವಾಗಬಹುದು.

ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷೇ :—

ವಾಮಸ್ಯ—ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಉದ್ಗರಿತುಃ ಸ್ರಷ್ಟಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಎಂದರ್ಥ.

ಪಲಿತಸ್ಯ ಪಾಲಯತುಃ—ಸೃಷ್ಟಷ್ಟಜಗತ್ಪಾಲನಶೀಲಸ್ಯ | ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಜಗತ್ತನ್ನು ತಾನೇ ಪಾಲಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾದ ಮತ್ತು,

ಹೋತುಃ—ಆದಾತುಃ | ಸ್ವಸ್ಮಿನ್ ಸಂಹರ್ತುಃ | ನಾನುಸ್ಯ, ಪಲಿತಸ್ಯ, ಹೋತುಃ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಸ್ವಸ್ಮಿನ್ ಸ್ಥಿತಿ (ಪಾಲನ) ಮತ್ತು ಪುನಃ ಪ್ರಳಯ ಎಂಬ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಾ ಹೋತುಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ವಸ್ಮಿನ್ ಸಂಹರ್ತುಃ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಲಯಮಾಡಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದಕ್ಕೂ ಶ್ರುತಿಯ ಃಧಾರವಿದೆ.

ಸ ಯದ್ಯದೇವಾಸ್ಯ ಜತ ತತ್ತದತ್ತುಮದ್ರಿಯತ ಸರ್ವಂ ವಾ ಅತ್ತೀತಿ ತದದಿತೇರದಿತಿತ್ವಂ ಸರ್ವ.
ಸ್ತೃತಸ್ಯಾತ್ತಾ ಭವತಿ ಸರ್ವಮುಸ್ಯಾನ್ನಂ ಭವತಿ ಯ ಏನಮೇತದದಿತೇರದಿತಿತ್ವಂ ವೇದ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೨-೫)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದುದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪುನಃ ಅನ್ನರೂಪದಲ್ಲಿ ಭಕ್ಷಿಸತೊಡಗಿದನು. ಅದೇ ಅವನ ಅದಿತಿ (ಅನಂತ) ಸ್ವರೂಪವು. ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವೂ ಅವನ ಅನ್ನವಾಗಿದೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಲಯಕರ್ತನಾದ ಈಶ್ವರನೇ ವಿಶ್ವವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪುನಃ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಲಯಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಈ ಹೋತುಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ.

ಮಧ್ಯಮೋ ಭ್ರಾತಾ ತದಂಶಭೂತಃ ಸೂತ್ರಾತ್ಮಾ ಮಧ್ಯಮಃ ಸರ್ವತ್ರ ಮಧ್ಯೇ ವರ್ತಮಾನೋಽನ್ತು ಜಗದ್ಧಾರಕಶ್ಚೇನ ವರ್ತತೇ | ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳ ಮಧ್ಯೆಯೂ ಸೂತ್ರಪ್ರಾಯನೂ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಶಭೂತನೂ ಆದ ವಾಯುವು ಎಂದರ್ಥ. ಇದೇ ವಾಯುವು ಅಶ್ವಿ ವ್ಯಾಪನಶೀಲಃ | ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ನಾಯುಸಾ ವೈ ಗೌತಮು ಸೂತ್ರೇಣಾಯಂ ಚ ಲೋಕಃ ಪರಶ್ಚ ಲೋಕಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಚ
ಭೂತಾನಿ ಸಂರಚ್ಛಾನ್ತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೨-೨)

ಈ ಲೋಕವೂ, ಪರಲೋಕವೂ ಸಮಸ್ತ ಭೂತಗಳೂ ಸಹ ವಾಯುವೆಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ, ಮತ್ತು ತತ್ತ್ವದಲ್ಲಡಗಿದೆ.

ಘೃತಸ್ಯಷ್ಟಃ—ಘೃತಮಿತ್ಯುಪದಕನಾಮು | ತೇನ ತತ್ಕಾರ್ಯಂ ಶರೀರಮುಚ್ಯತೇ | ತದೇವ ಪೃಷ್ಠಂ ಸ್ವಕರಂ ಸ್ವಸೃಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಉದಕವೇ ತನ್ನ ಶರೀರರೂಪವಾಯಿತು. ಈ ಉದಕರೂಪದ ಶರೀರವು ತನ್ನ ಆವಿರ್ಭಾವದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ತನ್ನ ಅಂಶವನ್ನೇ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ತ್ರೈತೀಯೋ ಭ್ರಾತಾ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಥವಾ ಘೃತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರದೀಪ್ತವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಪ್ರಕಾಶಿತ ಶರೀರಾಭಿಮಾನೀ ಸೂತ್ರಾತ್ಮನಾ ವಾಯುವಿನಂತೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮಶರೀರಿಯಲ್ಲಿದೆ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ವಿಷಯನಾಗುತ್ತಾನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವಿಶ್ವತಿಂ—ವಿಶಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಪತಿಂ | ಉಪಲಕ್ಷಣಮೇತತ್ | ಸರ್ವಸ್ಯ ಪತಿಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೇವಲ ಮಾನವರೂಪನಾದ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಪತಿಯೆಂದಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸಕಲವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಪತಿಯೆಂದರ್ಥವೆಂದು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ ವಿಸ್ತೃತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ಸರ್ವಸ್ಯ ಪತಿಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಈಶಾನಃ (ಸಾಯಣ) ಎಂದು ವಿಶ್ವಾತ್ಮನ ಪತಿತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರಭುವೆಂದರ್ಥ. ಈ ಅಂಶವನ್ನೇ ಎಲ್ಲಾ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ.

ಯದ್ವೈತಮನುಸುಶ್ಚ ತ್ಯಾತ್ಯಾನಂ ದೇವಮಂಜಸಾ |
 ಈಶಾನಂ ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ ನ ತತೋ ವಿಜುಗುಪ್ತತೇ |

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೧೫)

ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುವೆಂದೂ, ವಿಶ್ವಾತ್ಮನೆಂದೂ, ದೇವನೆಂದೂ ಇವನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಪಡೆದರೆ ಆಗ ಅವನ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯವು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಲಭಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದೂ ಸಿದ್ಧವು.

ಸ ವಾ ಏಷ ಮಹಾನಜ ಅತ್ಯಾಯೋಽಯಂ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ ಪ್ರಾಣೇಷು ಯ ಏಷೋಽಂತ-
 ದ್ವದಯ ಅಶಾಶಸ್ತಿಸ್ತಿ ಇತ್ಯೇತೇ ಸರ್ವಸ್ಯ ವತೀ ಸರ್ವಸ್ಯೇಶಾನಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾಧಿಪತಿಃ.....
 ಸರ್ವೇಶ್ವರ ಏಷ ಭೂತಾಧಿಪತೀರೇಷ ಭೂತಪಾಲಃ.....|

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೨೨)

ಮಹತ್ತಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನೂ, ಅಜನೂ, ವಿಜ್ಞಾನಮಯನೂ ಆದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿಯೂ ನಿಯಂತ್ರವಾಗಿಯೂ ಸಕಲರ ಹೃದಯಾ ಕಾಶದಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಕಠೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ಅಂಶವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ,

ಯ ಇಮಂ ಮಧ್ಯದಂ ನೇದ ಆತ್ಮಾನಂ ಜೀವಮಂತಿಕಾತ್ |
 ಈಶಾನಂ ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ ನ ತತೋ ವಿಜುಗುಪ್ತತೇ ||

(ಕಠ. ೪-೫)

ಎಂಬುದಾಗಿ ಭೂತಭವ್ಯಗಳಿಗೆ ಈಶಾನನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವತಿಯೆಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಪ್ತಪುತ್ರಂ—ಸಪ್ತಪುತ್ರಂ ಸಪ್ತಲೋಕಾಃ ಪುತ್ರಾ ಯಸ್ಯ ತಾದ್ಯತಂ | ಭೂದಾದಿಸಪ್ತಲೋಕಗಳನ್ನೂ ತಾನೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದುದೆಂದಂ ಸಪ್ತಪುತ್ರರನ್ನು ಪಡೆದಿರತಕ್ಕ ವಿಶ್ವಪಿತಾ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನೇ ಸ್ವಮಾಯಯಾ ಸೃಷ್ಟಿಸರ್ವಲೋಕಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಪ್ತಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಾಂತರಗಳಿದ್ದು ಈಶ್ವರತತ್ತ್ವವನ್ನು ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಗುಣಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಾಃ ಪ್ರಭವಂತಿ ತಸ್ಮಾತ್ ಸಪ್ತಾರ್ಚಿಷಃ ಸಮಿಧಃ ಸಪ್ತ ಜಿಹ್ವಾಃ |
 ಸಪ್ತ ಇಮೇ ಲೋಕಾ ಯೇಷು ಚರಂತಿ ಪ್ರಾಣಾ ಗುಹಾಶಯಾಂ ನಿಹಿತಾಃ ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ ||

(ಶ್ವೇ. ಉ. ೪-೧೨-೧)

ಈ ಪರಮಪುರುಷನಿಂದಲೇ ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಸವಾರ್ಚಿಗಳೂ, ಸಪ್ತಾಹುತಿಗಳೂ, ಗುಹಾಶಯಗಳಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಸಪ್ತಲೋಕಗಳೂ ಎಲ್ಲವೂ ಇವನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವುಗಳಾಗಿವೆ. ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸಪ್ತ ರೂಪವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣನಾದುದೆಂದಂ ಪರಮಪುರುಷನಿಗೆ ಸಪ್ತಪುತ್ರನೆಂದು ಕೀರ್ತಿಯಿದೆ. ಸ್ವಮಾಯಯಾ ಸೃಷ್ಟಿಸರ್ವಲೋಕಂ ತನ್ಮ ದಿವ್ಯ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸರ್ವಲೋಕವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು,

ಅಪಶ್ಯಂ ಪಶ್ಯೇಯಂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರೋಮೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೇವಲ ಭೌತಿಕವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುವುದಲ್ಲದೆ ಆಂತರ್ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ಧ್ಯಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆಂದರ್ಥವು. ಇದನ್ನೇ ಇನ್ನೂ ವಿವರವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ಅಯನುರ್ಥಃ | ಸಾ ಧ್ಯಾನಮಾಯೋ ಜಗತ್ಕಾರಣಭೂತಃ ಪರಮೇಶ್ವರ ಏಕ ಏವ | ತತ ಉತ್ಪನ್ನಾ ಸ್ಥೂಲಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶರೀರಾಭಿಮಾನಿನೌ ದ್ವೌ ವಿರಾಟಾಸೂತ್ರಾತ್ಯಾನ್ | ತೇಷು ಮಧ್ಯೇ ದ್ವಯೋಃ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರೇಣ ಮೋಕ್ಷಾಭಾವಾತ್ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಕಾರಣಂ ಪರಮೇಶ್ವರಂ ಕ್ಷೇಯತೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಶ್ರವಣಮನನಾದಿಸಾಧನೇನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರೋಮೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಇಷ್ಟು ವಿವರಣೆಗೂ ಮುಖ್ಯತತ್ವವಿವರಣೆ. ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಲಯಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನೂ, ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದಿರತಕ್ಕವನೂ ಆದ ಈಶ್ವರನೊಬ್ಬನೇ. ಅವನಿಂದ ವಿರಾಟಾಸೂತ್ರಾರೂ ಸ್ಥೂಲಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪವುಳ್ಳವರೂ, ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆಕಾರವುಳ್ಳರೂ ಆದ ಎರಡು ಮೂಲತತ್ವಗಳು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ಆದರೆ ಆ ಮೂಲತತ್ವಗಳೂ ಕಾರ್ಯಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುದರಿಂದ ಅವರ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರದಿಂದ ನಿಜವಾದ ಮುಕ್ತಿಯು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದುದಾಗಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅಧಿಕಾರಣನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಶ್ರವಣ, ಮನನ ಮತ್ತು ನಿರ್ದ್ಯಾಸನಗಳಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆಂಬ ಭಿಪ್ರಾಯವು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಹೀಗೆಯೇ ಈ ಸೂತ್ರದ ಎಲ್ಲಾ ಮುಕ್ತುಗಳಿಗೂ ಸಹ ಆಯಾ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವತಃನಾದ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ದೇವತಾಪರವಾಗಿ ಒಂದರ್ಥವನ್ನೂ, ಅಧಿಕಾರಣನಾದ ಈಶ್ವರನ ಪರವಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿದ್ದರೂ ಸಹ ಸ್ವರಸತ್ಯಾಭಾವಾತ್ ಗ್ರಂಥವಿಸ್ತರಭಯೋಚ್ಚ ನ ಲಿಖ್ಯತೇ-ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಅರ್ಥವು ಸಹಜವಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲು ಗ್ರಂಥವು ಬಹಳವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸುವುದೆಂಬ ಭೀತಿಯಿಂದಲೂ ಆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಯತ್ರ ದ್ವೌ ಸುಪರ್ಣಾವಿತ್ಯಾದೌ ಸ್ಫುಟಿಂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕೋ ಷ್ಠರ್ಥಃ ಪ್ರತೀಯತೇ ತತ್ರ ತತ್ರ ಪ್ರತಿಪಾದಯಾಮಃ | ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ “ದ್ವೌ ಸುಪರ್ಣಾವಿತ್ಯಾದೌ” ಇತ್ಯಾತ್ಮಿಯಾಗಿ ಉಪನಿಷದ್ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಅರ್ಥಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾಗಿ ಇರುವವೋ ಅಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ದೇವತಾಪರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಇತಿ ಷ್ಠಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಸಪ್ತವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಸಪ್ತ ಯುಂಜಂತಿ ರಥಮೇಕಚಕ್ರಮೇಕೋ ಅಶ್ವೋ ವಹತಿ ಸಪ್ತ-
ನಾಮಾ ತ್ರಿನಾಭಿ ಚಕ್ರಮಜರಮನವಂ ಯತ್ರೇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವ-

ನಾನಿ ತಸ್ಯುಃ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೨) ಸಪ್ತ ಯುಂಜಂತಿ ರಥ-
 ಮೇಕಚಕ್ರಮೇಕಚಾರಿಣಂ ಚಕ್ರಂ ಚಕ್ರತೇರ್ವಾ ಕ್ರಾಮತೇರ್ವೈಕೋ
 ಅಶ್ವೋ ವಹತಿ ಸಪ್ತನಾಮಾದಿತ್ಯಃ ಸಪ್ತಾಸ್ಮೈ ರಶ್ಮಯೋ ರಸಾನಭಿ-
 ಸನಾನಾಮಯಂತಿ ಸಪ್ತೈನಮೃಷಯಃ ಸ್ತುವಂತೀತಿ ವೇದಮಲೇತರನ್ನಾ-
 ವ್ಯೈತಸ್ಮಾದೇವಾಭಿಸನಾನಾಮಾತ್ಸಂವತ್ಸರಪ್ರಧಾನ ಉತ್ತರೋಽರ್ಧಚರ-
 ಸ್ತಿನಾಭಿಚಕ್ರಂ ತ್ರ್ಯುತುಃ ಸಂವತ್ಸರೋ ಗ್ರೀಷ್ಮೋ ವರ್ಷಾ ಹೇಮಂತ
 ಇತಿ ಸಂವತ್ಸರಃ ಸಂವಸಂತೇಽಸ್ಮಿನ್ ಭೂತಾನಿ ಗ್ರೀಷ್ಮೋ ಗ್ರಸ್ಯಂತೇಽ-
 ಸ್ತಿನೃವಾ ವರ್ಷಾ ವರ್ಷತ್ಯಾಸು ಪರ್ಜನ್ಯೋ ಹೇಮಂತೋ ಹಿಮವಾನ್
 ಹಿಮಂ ಪುನರ್ಹಂತೇರ್ವಾ ಹಿನೋತೇರ್ವಾಜರಮುಜರಣ ಧರ್ಮಾ-
 ಣಮನರ್ವಮಪ್ರತ್ಯೈತಮನ್ಯಸ್ಮಿನ್ಯತ್ರೇಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯಭಿ-
 ಸಂತಿಷ್ಯಂತೇ ತಂ ಸಂವತ್ಸರಂ ಸರ್ವಮಾತ್ರಾಭಿಃ ಸ್ತೌತಿ | ಪಂಚಾರೇ
 ಚಕ್ರೇ ಪರಿವರ್ತಮಾನ ಇತಿ ಪಂಚರ್ತುತಯಾ ಪಂಚರ್ತವಃ
 ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯೇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಹೇಮಂತಶಿರಯೋಃ ಸಮಾಸೇನ ಸ್ವಕರ
 ಆಹುರರ್ಪಿತಮಿತಿ ಸ್ವಕೃತುತಯಾರಾಃ ಪ್ರತ್ಯೈತಾ ನಾಭೌ ಸ್ವಪ್
 ಪುನಃ ಸಹತೇಃ | ದ್ವಾದಶಾರಂ ನಹಿ ತಜ್ಜರಾಯ | ದ್ವಾದಶ ಪ್ರಧಯ-
 ಶ್ಚಕ್ರಮೇಕಮಿತಿಮಾಸಾನಾಂ ಮಾಸಾ ಮಾನಾತ್ಪಧಿಃ ಪ್ರಹಿತೋ
 ಭವತಿ | ತಸ್ಮಿನ್ಶ್ಚಾಕಂ ತ್ರಿಶತಾ ನ ಶಂಕವೋಽರ್ಪಿತಾಃ ಸ್ವಷ್ಟಿರ್ನ
 ಚಲಾಚಲಾಸಃ | ಸ್ವಷ್ಟಿಶ್ಚ ಹ ವೈ ತ್ರೀಣಿ ಚ ಶತಾನಿ ಸಂವತ್ಸರ-
 ಸ್ಯಾಹೋರಾತ್ರಾ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಸಮಾಸೇನ | ಸಪ್ತ ಶತಾನಿ
 ವಿಂಶತಿಶ್ಚ ತಸ್ಯುಃ | ಸಪ್ತ ಚ ವೈ ಶತಾನಿ ವಿಂಶತಿಶ್ಚ ಸಂವತ್ಸರ-
 ಸ್ಯಾಹೋರಾತ್ರಾ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ (ಋ. ಆ. ೩-೨-೧) ವಿಭಾಗೇನ
 ವಿಭಾಗೇನ ||೨೭||

ಸಪ್ತ ಯುಂಜಂತಿ ರಥಮೇಕಚಕ್ರಮೇಕೋ ಅಶ್ವೋ ವಹತಿ ಸಪ್ತನಾಮಾ |
 ತ್ರಿನಾಭಿಚಕ್ರಮುಜರಮನರ್ವಂ ಯತ್ರೇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾಧಿ ತಸ್ಯುಃ ||
 (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೨)

ಸಪ್ತ ಯುಂಜಂತಿ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು—ಒಂದೇ ಚಕ್ರವುಳ್ಳ ರಥಕ್ಕೆ ಏಳು ಅಕ್ಷಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುತ್ತಾರೆ.
 ಏಳು ವಿಧಗಳಾಗಿ ಕಠಿಂಬುಟ್ಟುಡುವ ಒಂದೇ ಒಂದು ಅಕ್ಷವು ಈ ರಥವನ್ನು ನಹಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತವಾದ ಈ

ರೋಗಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅಶ್ರಯಿಸಿ ನಿಂತಿವೆಯೋ ಅಂತಹ ನಾಭಿತ್ರಯವುಳ್ಳ ಈ ಚಕ್ರವು ನುರಣರಹಿತವಾದುದೂ ಅತಿಥಿಲವಾದುದೂ ಆಗಿದೆ.

ಸಪ್ತ ಯುಂಜಂತಿ ರಥಮೇಕಚಕ್ರಮೇಕಚಾರಿಣಂ ಚಕ್ರಂ ಚಕ್ರತೇರ್ವಾ
ಚರತೇರ್ವಾ ಕ್ರಾಮತೇರ್ವೈಕೋಽಶ್ವೋ ವಹತಿ ಸಪ್ತನಾಮಾದಿತ್ಯಃ
ಸಪ್ತಾಸ್ತೈ ರಶ್ಮಯೋ ರಸನಾಭಿಸನ್ನಾಮಯಂತಿ ಸಪ್ತೈನಮ್ಬು-
ಷಯಃ ಸ್ತುವಂತೀತಿ ವಾ | ಇದಮಪಿತರನ್ನಾಮೈತಸ್ಮಾದೇವಾ-
ಭಿಸನ್ನಾಮಾತ್ || ಸಂವತ್ಸರ ಪ್ರಧಾನ ಉತ್ತರೋರ್ಧ್ವಾರ್ಚಸ್ತಿ-
ನಾಭಿಚಕ್ರಂ ತ್ರೈತುಃ ಸಂವತ್ಸರೋ ಗ್ರೀಷ್ಮೋ ವರ್ಷಾ
ಹೇಮಂತ ಇತಿ ||

ಸಪ್ತ ಯುಂಜಂತಿ ರಥಮೇಕಚಕ್ರಂ—ಏಕಚಾರಿಣಂ ಚಕ್ರಂ ಚಕ್ರತೇರ್ವಾ ಚರತೇರ್ವಾ ಕ್ರಾಮತೇರ್ವಾ ಪ್ರತಿಫಾರ್ಥಕವಾದ ಚರ ಅಥವಾ ಕ್ರಮು ಧಾತುವಿನಿಂದ ಚಕ್ರ ಶಬ್ದವು ನಿವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಏಕಚಕ್ರಂ—ಏಕಚಾರಿಣಂ. ಒಂದೇ ಚಕ್ರದ ಅಧಾರದ ಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ರಥವು. ಈ ರಥವನ್ನು ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಗಳು ವಹಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿ ಇದು ಸೂರ್ಯರೂಪವಾದ ರಥವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಪ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಾಸ್ತೈ ರಶ್ಮಯೋ ರಸನಾಭಿಸನ್ನಾಮಯಂತಿ ಇವನಿಗಾಗಿ ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಗಳೂ ರಸಗಳನ್ನು ಹೀರುತ್ತವೆ ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸಪ್ತೈನಮ್ಬುಷಯಃ ಸ್ತುವಂತೀತಿ ವಾ—ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳು ಇವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ನುರಕ್ರಕಾರರ ಅರ್ಥವು ಸೂರ್ಯರವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ದುರ್ಗಾ ಚಾರ್ಯರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ, ರಥಂ—ರಂಹಣವಾದಿತ್ಯಂತೆ, ಉದ್ಯನ್ನೇವ ಹ್ಯಸಾನಾದಿತ್ಯೋ ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಯುಜ್ಯತೇ, ರಂಹ. ಣಶ್ಚಾಸೌ ಮುಹೂರ್ತಮುಪಸನ್ನವಸ್ತಾಯಿತ್ಯಾತ್ | ಏಕಚಕ್ರಂ—ಏಕ ಏವ ಹ್ಯಸಾನಂತರಿಕ್ಷೇ ಚರತಿ, ಏಕೋಽಶ್ವಃ—ಆತನೋ ವ್ಯಾಪನಃ ಸರ್ವಭೂತಾನಂ | ಸರ್ವದಾ ಪರಿಭ್ರಮಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಅದಿತ್ಯನು ಉದಯಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಒಂದು ಮುಹೂರ್ತವೂ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯಿಲ್ಲದೇ ಸಂಚರಿಸುವನಾದುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ರಥವೆಂಬ ಹೆಸರು ಇಲ್ಲಿ ಅವನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ವಿಶ್ವಸಂಚಾರಿಯಾದ ಅದಿತ್ಯನು ತಾನೊಬ್ಬನೇ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾ ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಸಾಯಣರು ಪೂರ್ವಾರ್ಧಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯನ ರಥಸರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಏಕಚಕ್ರಂ—ಏಕರಥಾಂಗೋಪೇತಂ | ಯದ್ಯಪಿ ತ್ರೀಣಿ ಚಕ್ರಾಣಿ ತಥಾಪಿ ತೇಷಾಮೇಕರೂಪತ್ಯಾತ್ | ಏಕಚಕ್ರಮಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ ರಥಂ ರಂಹಣಸ್ವಭಾವಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನಂ | ಸೂರ್ಯನ ರಥಕ್ಕೆ ಮೂರು ಚಕ್ರಗಳಿರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದರೂ ಸಹ ಅವುಗಳ ರೂಪವು ಒಂದೇ ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಏಕಚಕ್ರವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ನುರಕ್ರಕಾರರು ರಥಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುವ ನಿರ್ವಚನದ ಪ್ರಕಾರ ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯವ್ಯಾಯವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯನ ರಥದ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ರಥಃ ರಂಹತೇರ್ಗತಿಕರ್ಮಣಃ | ಸ್ಥಿರತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವಿಪರೀತಸ್ಯ | ರಮಮಾಣೋಽಸ್ಮಿಂಸ್ತಿ-
ಷ್ಠತೀತಿ ವಾ | ರಸತೇರ್ವಾ ರಸತೇರ್ವಾ |

(ನಿ. ೯-೧೧)

ಗತಿ ಅಥವಾ ವೇಗವೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ರಂಹ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯವಾಗಿ ಸ್ಥಿರ ಎಂಬುದಿಂದಾಗಲಿ, ಇದಲ್ಲದೆ ಕುಳಿತು ಹರ್ಷಪಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ರಮ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಶಬ್ದಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ರಹ್ ಅಥವಾ ರಸ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆಯೆಂದು ನಿರೂಪಿಸಿದರು,

ವನಸ್ತಕೇ ವೀಡ್ಯಂಗೆಣೀ ಹಿ ಭೂಯಾ ಅಸ್ಯತ್ಸಪಾ ಪ್ರತರಣಃ ಸುವೀರಃ |

ಗೆಣೀಭಿಃ ಸನ್ನದ್ಯೋ ಅಸಿ ವೀಳಯಸ್ವಾಸ್ಥಾತಾ ತೇ ಜಯತು ಜೇತ್ವಾನಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೭-೨೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವ್ಯದವರೆಗೆ ರಥಃ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. [ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ರಥಗಳಲ್ಲಿ ಓಡಾಡತಕ್ಕ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ ಈ ಪದದಿಂದಲೇ ನಿರ್ದೇಶನವಾಗಿದೆ.] ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಏಕಚಾರಿಣಂ ರಥಂ ಒಬ್ಬನೇ ಪರಿಭ್ರಮಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಸೂಕ್ಷ್ಮನಿಂದರ್ಥವು, ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ರಥಂ ರಂಹಣಮಾದಿತ್ಯಂ ರಂಹಣಶ್ಚಾಸೌ ಮುಹೂರ್ತಮಸ್ಯನವಸ್ಥಾಯಿತ್ಯಾತ್ | ಒಂದು ಕ್ಷಣವೂ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಹೀಗೆ ರಥಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮನಿಂದರ್ಥವಾಗಿದರೆ ಅಗ ಸಪ್ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಶ್ಮಿಗಳೆಂದೂ, ರೂಢವಾದ ಸೂರ್ಯನ ರಥವೆಂದರ್ಥವಾಗಿದರೆ ಅಗ ಸಪ್ತಶಬ್ದಗಳೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕಾಃ ಅಶ್ವಾಃ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಏಕೋ ಅಶ್ವೋ ವಹತಿ ಸಪ್ತನಾಮಾ—ಕಿಂ ವಸ್ತುತಂ ಸಪ್ತ ನೇತ್ಯಾಹ | ಏಕ ಏವ ಸಪ್ತಾಭಿಧಾನಃ | ಸಪ್ತಧಾ ನಮಸಪ್ತಕಾರೋ ವಾ | ವಾಯುರೂಪವಾದ ಒಂದೇ ತತ್ತ್ವ ಏಕರೂಪಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಾಯುವಿಗೆ ಸಪ್ತನಾಮಾ ಎಂಬ ಸೂಕ್ಷ್ಮಯನಾಮವಿದೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. “ವಾಯುಧೀನತ್ಯಾತ್ ಅಂತರಿಕ್ಷಸಂಚಾರಾಯ” ಎಂಬ ಸಾಯಣರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾಗಿ,

ನಮೋ ವಾಯವೇಽಂತರಿಕ್ಷಕ್ಷಿತೇ ಲೋಕಕ್ಷಿತೇ |

(ಭಾ. ಉ. ೨-೨೪-೯)

ಪ್ರಜಾಪತೀರ್ಯೋಕಾನಭ್ಯತಪತ್ರೇಷಾಂ ತಪ್ಯಮಾನಾನಾಂ ರಸಾನ್ವಾವೃದದಗ್ನಿಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ವಾಯುಮಂ-
ತರಿಕ್ಷ್ವಾದಾದಿತ್ಯಂ ದಿವಃ |

(ಭಾ. ಉ. ೪-೧೭-೧)

ಇತ್ಯಾದ್ಯುಪನಿಷದ್ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯುವು ಅಂತರಿಕ್ಷವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ನಡೆಯತಕ್ಕ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗಲ್ಲಾ ಆಧಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಾಯುಃ ಏಕ ಏವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಜ್ಯೋತಿರೂಪವಾದ ರಶ್ಮಿಗೇ ಸಪ್ತನಾಮಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಉಚಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ವಾಯುವಿಗೆ ಸಪ್ತನಾಮಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಹೇಗೆ ಒಪ್ಪುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ,

ಅಥ ವಿಶ್ವಜ್ಯೋತಿಷಮುಪದಧಾತಿ | ವಾಯುರ್ವೈ ಮಧ್ಯಮಾ ವಿಶ್ವಜ್ಯೋತಿರ್ವಾಯುರ್ಜ್ಯೇವಾನಂತರಿಕ್ಷ-
ಲೋಕೇ ವಿಶ್ವಂ ಜ್ಯೋತಿರ್ವಾಯುಮೇವೈತದುಪದಧಾತಿ ತಾಮನಂತರ್ಹಿತಾಂ ದಿಶ್ಯಾಭ್ಯ ಉಪದ-
ಧಾತಿ ದಿಕ್ಷು ತದ್ವಾಯುಂ ದಧಾತಿ ತಸ್ಯಾತ್ಸರ್ವಾಸು ದಿಕ್ಷು ವಾಯುಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೨-೨-೧)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯುವಿಗೂ ವಿಶ್ವಜ್ಯೋತಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸಕಲದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಾಯುರೂಪವಾದ ತೇಜಸ್ಸೇ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುವುದು ಹೇಳಿರುವುದೆಂದೂ ಈ ವಾಯುರೂಪವಾದ ತೇಜಸ್ಸೇ ಸಪ್ತರೂಪವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ
ರುವುದೆಂದೂ ಸಹ ಈ ಅರ್ಥವು ಸಂಹೋಗುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು—

ಸಪ್ತನಾಮಾದಿತ್ಯಃ ಅಸ್ಮೈ ರಶ್ಮಯೋ ರಸಾನಭಿಸನ್ಮಮಯಂತಿ ಸಪ್ತೈನಮ್ನಪಯಃ ಸ್ತುವಂತೀತಿ ವಾ |

(ನಿ. ೪-೨೭)

ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಗಳು ಅದಿತ್ಯನಿಗಾಗಿ ರಸವನ್ನು ಹೀರುತ್ತವೆಯೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳು ಸ್ತುತಿಪುತ್ರಾರಿಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥ
ಮಾಡಿಲ್ಲ. ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಕ್ಕೆ ಸಾಯುಣರ ವಿವರಣೆಯಂತೆ ಅದಿತ್ಯನ ರಥವು
ಏಕಚಕ್ರವುಳ್ಳದ್ದು. ಅದನ್ನು ಸಪ್ತಾಶ್ವಗಳು ವಹಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಈ ಅಶ್ವಗಳು ಏಳು ಭಿನ್ನರೂಪವಾದವುಗಳಿಲ್ಲ.
ವಾಯುರೂಪವಾದ ಒಂದೇ ಅಶ್ವಕ್ಕೆ ಏಳು ಪರ್ವಾಯನಾಮಗಳು ಎಂದೂ ; ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಿವರಣೆಯಂತೆ ಏಕಾಂಗಿಯಾಗಿ
ಭ್ರಮಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಅದಿತ್ಯನು ಉದಯಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಅವನನ್ನು ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಗಳೂ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.
ಏಳುವಿಧವಾದ ರಶ್ಮಿಗಳೂ ಅದಿತ್ಯನಿಗಾಗಿ ರಸವನ್ನು ಹೀರುತ್ತಾ ಅವನನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದೂ ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯನು
ಏಕಮಾತ್ರ ಪ್ರಭುವಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉತ್ತರಾರ್ಧವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ಸಂವತ್ಸರಪ್ರಧಾನ ಉತ್ತರೋಽರ್ಧರ್ಚಸ್ತ್ರಿನಾಭಿ ಚಕ್ರಂ ವ್ಯತುಃ ಸಂವತ್ಸರೋ ಗ್ರೀಷ್ಮೋ
ವರ್ಷ ಹೇಮಂತ ಇತಿ |

(ನಿ. ೪-೨೮)

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಚಕ್ರವು ಉತ್ತರಾರ್ಧವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಂವತ್ಸರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂವತ್ಸರವು ನಾಭಿತ್ರಯಾತ್ಮಕ
ವಾದುದು. ಗ್ರೀಷ್ಮರ್ತು, ವರ್ಷರ್ತು ಮತ್ತು ಹೇಮಂತಮತು ಇವುಗಳೇ ನಾಭಿಗಳು. ಚುತುತ್ರಯಾತ್ಮಕವಾದ ಈ
ಸಂವತ್ಸರವನ್ನು ತ್ರಿನಾಭಿಚಕ್ರಂ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿ ಮತ್ತು ಸಕಲಭುವನಗಳೂ ಈ ಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿವೆ;
ಸಂವತ್ಸರರೂಪವಾದ ಈ ಚಕ್ರವು ಆನಾದಿಯಾದುದು, ಕ್ಷಯರಹಿತವಾದುದು ಮತ್ತು ಅಶಿಥಿಲವಾದುದು, ಎಂದು
ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಾಯುಣರು ಪೂರ್ವಾರ್ಧದ ಅರ್ಧವನ್ನೇ ಉತ್ತರಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತಾ ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ಚಕ್ರ ಕಲ್ಪಕ್ಕೆ ವಾಯು
ಪರವಾಗಿಯೇ ಅರ್ಧಮಾಡಿ ವಾಯುರೂಪವಾದ ಆ ಚಕ್ರವು ಅಜರವೂ ಅನರ್ವವೂ ಆಗಿ ಅದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಸಕಲಲೋಕಗಳೂ
ನೆಲೆಸಿವೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪುನಃ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ, ಯದ್ವಾ ಏಕಚಕ್ರ. ಏಕಚಾರಿಣಂ ಅಸಾಹಾಯ್ಯೇನ ಸಂಚರಂತಂ ರಥಂ ಆದಿತ್ಯಮುಂಡಲಂ ಸಪ್ತಯುಜಂತಿ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ತ್ರಿನಾಭಿಚಕ್ರಂ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿಶ್ವಗೃಹಿಣಿ ಅರ್ಥ ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ಕ್ಲೇಶವನ್ನೂ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಸಪ್ತನಾಮಾ ಇತ್ಯಾದಿಸದಗಳೊಂದಿಗೆ ಅನ್ವಯವನ್ನೂ ಮಾಡುವುದೂ ಕಠಿಣವಾಗಿದೆ. ಸಪ್ತ ಮತ್ತು ಸಪ್ತನಾಮಾ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ, ಸಪ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ಪಣಸ್ಯಭಾಷಾ ರಶ್ಮಯಃ ಸಪ್ತಪ್ರಕಾರಕಾರ್ಯಾಃ ಅಸಾಧಾರಣಾಃ ಪರಸ್ಪರವಿಲಕ್ಷಣಾಃ ಪದ್ಯತವಃ | ಮಾಸದ್ವಯಾತ್ಮಕಾಂ ಪಟ್ ಅಪರಃ ಅಧಿಕಮಾಸಾತ್ಮಕಃ ಇತ್ಯೇವಂ ಸಪ್ತರ್ತವೋ ಯುಜಂತಿ | ಏತಸ್ಯ ಕಾರ್ಯಂ ನಿರ್ವಹಂತಿ || ಮಾಸದ್ವಯಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಅರು ಮತುಗಳೂ ಇನ್ನೊಂದು ಅಧಿಕಮಾಸ ರೂಪವಾದ ಮತುವೂ ಸೇರಿ ಏಳು ಮತುಗಳಾದುವು. ಇವು ಸಂವತ್ಸರದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತವೆ.

ತ್ರಿನಾಭಿಯಿಂದ, ನಾಭಿಸ್ಥಾನೀಯಃ ಘಾದ ಸಂಧ್ಯಾತ್ರಯಗಳಾಗಬಹುದು, ಅಥವಾ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತದಂತೆ ಗ್ರೀಷ್ಮ, ವರ್ಷ ಮತ್ತು ಹೇಮಂತ ಮತುಗಳಾಗಬಹುದು ಅಥವಾ ಭೂತಭವಿಸ್ಯದ್ವರ್ತಮಾನಕಾಲಗಳಾಗಬಹುದು. ಈ ಅನವನ ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ, ಚಕ್ರಂತಿ ಪುನಃಪುನಃ ಸಂಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕದ್ದೂ ಆಜರೂ ಅನರ್ವವೂ ಆದದ್ದೂ ಆದ ಸಂವತ್ಸರ ಚಕ್ರವನ್ನು ಅಧಿತ್ಯನು ಅನ್ವತ್ತಿರೂಪವಿಂದ ತಿರುಗಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ ಮತ್ತು ಸಕಲವ್ಯಕ್ತಗಳೂ ವಿಶ್ವವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ಸಹ ಸಂವತ್ಸರರೂಪವಾದ ಈ ಕಾಲಚಕ್ರದ ಅಧೀನದಲ್ಲಿನೆಯಾದ್ದರಿಂದ "ಯತ್ರೇವಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ತಸ್ಯಃ" ಎಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರ ಮತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಸಂವತ್ಸರರೂಪವಾದ ಈ ಕಾಲಚಕ್ರವು ಅಜರವೂ ಅನರ್ವವೂ ಆಗಿದೆ. "ಅನಾದಿನಿಧನಃ ಕಾಲಃ" ಕಾಲವು ಅದ್ವೈತರೂಪವಾದುದು ಎಂಬ ಸ್ತೂತಿವಾಕ್ಯವನ್ನು ದೆ ಹೊಸ ಮೇಲಿನ ವಿಶೇಷಣಗಳ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ,

ಸಂವತ್ಸರಃ ಸಂವಸಂತೇಽಸ್ಮಿನ್ ಭೂತಾನಿ | ಗ್ರೀಷ್ಮೋ ಗ್ರಸ್ತಂತೇಽ
 ಸ್ಥಿನ್ರವಾಃ | ಬರ್ಷಾ ವರ್ಷತ್ಯಾಸು ಪರ್ಜನ್ಯಃ | ಹೇಮಂತೋ
 ಹಿಮವಾಃ | ಹಿಮಂ ಪುನರ್ಹಂತೇರ್ವಾ | ಹಿಮೋತೇರ್ವಾ |
 ಅಜರಮಜರೇಣಮಾರ್ಗಾಣಮನರ್ವ ಮಪ್ರತ್ಯೈತಮನ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಯ-
 ತ್ರೇಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯಭಿಸಂತಿಂವಂತೇ

“ಸ ಏಶ ಸಂವತ್ಸರಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಷೋಡಶಕಲಸ್ತಸ್ಯ ರಾತ್ರಯಃ ಏವ.....ಸರ್ವವಿದಂ
 ಪಾಣಿಧ್ಯದನುಪ್ರವಿಶ್ಯ ತತಃ ಪ್ರತರ್ಜಾಯತೇ”

(ಬೃ. ಉ. ೧-೫-೧೪)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸಕಲವಿಶ್ವದ ವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನ ವಾಗಿ ನಡೆಯುವುದಕ್ಕೂ ಸಕಲವೂ ಆಶ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದಕ್ಕೂ ಸಹ ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪವಾದ ಸಂವತ್ಸರನೇ ಹೇಳು ವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಸಂವತ್ಸರಃ ಸಂವಸಂತೇಽಸ್ಮಿನ್ ಭೂತಾನಿ | ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಬದಕುತ್ವವೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಸಂವತ್ಸರವೆಂಬ ಹೆಸರೂ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವೆ. ಸಕಲವೂ ಕಾಲಾತ್ಮವೂ ಕಾಲಾಧೀನವೂ ಆಗಿದೆಯೆಂದು

ಈ ಮಂತ್ರವು ತೋರಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದೂ, ಅದಿತ್ಯನು ಈ ಕಾಲದ ನಿಯಂತ್ರವೆಂದೂ, ಈ ಮಂತ್ರವು ತೋರಿಸುತ್ತದೆಂದೆಂದೂ ಛಿದ್ರವಾಯಿತು. “ ಈದೃಶಸ್ಯ ಕಾಲಸ್ಯ ಕಾರಣಭೂತಪರಮೇಶ್ವರಪರಿಚ್ಛಾನೇನ ಮೋಕ್ಷಸದ್ಭಾವಾತ್ ” ಇಂತಹ ಜ್ಞನ್ನಿಯಾಮಕವಾದ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಸಹ ಕಾರಣಭೂತನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ತಂ ಸಂವತ್ಸರಂ ಸರ್ವಮಾತ್ರಾಭಿಃ ಸ್ತೌತಿ | ಪೃಚ್ಛಾರೇ ಚಕ್ರೇ ಪರಿವ-
ರ್ತಮಾನೇ | ಇತಿ ಪಂಚತುರ್ತಯಾ ಪಂಚರ್ತವಃ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯೇತಿ
ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಹೇಮಂತಶಿಶಿರಯೋಃ ಸಮಾಸೇನ | ಷ್ವರ
ಆಹುರರ್ಪಿತಂ | ಇತಿ ಷ್ವಕೃತುತಯಾ ಅರಾಃ ಪ್ರತ್ಯೃತಾ ನಾಭೌ |
ಷಟ್ ಪುನಃ ಸಹತೇಃ ||

ಪಂಚಾರೇ ಚಕ್ರೇ ಪರಿವರ್ತಮಾನೇ ತಸ್ಮಿನ್ನಾತ್ಮಕಸ್ಯ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |
ತಸ್ಯ ನಾಕ್ಷತ್ರ್ಯತೇ ಭೂರಿಭಾರಃ ಸನಾದೇವ ನ ಶೀರ್ಯತೇ ಸ ನಾಭಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೪-೧೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಮತುರೂಪವಾದ ಐದು ಅರಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಸಂವತ್ಸರೂಪವಾದ ಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂವತ್ಸರ, ಪರಿವತ್ಸರ ಇತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳಿಂದ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪರಿಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುವ ಈ ಕಾಲಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳೂ ನೆಲೆಸಿವೆ. ಈ ಕಾಲಚಕ್ರದ ನಡುವೆ ಇರುವುದೂ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಭಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿರುವುದೂ ಅದರ ರಥದ ಇರಚೆಯು ಕುಂಠಿತವಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಅತ್ಯಂತ ವ್ಯಾಚೀನವಾದರೂ ಸಹ ಇದರ ಏಕಮಾತ್ರವಾದ ನಾಭಿಯೂ ಸಮೆಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಅನಾದಿಯೂ ವಿಶ್ವಧಾರಕವೂ ಅಜರವೂ ಅದ ಕಾಲಚಕ್ರದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪಂಚಾರೇ ಚಕ್ರೇ ಪರಿವರ್ತಮಾನೇ ತಸ್ಮಿನ್ ಎಂಬ ವಾದದಲ್ಲಿರುವ ಪಂಚಾರೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪಂಚಮತುರೂಪ್ಯಃ ಅರೈಃ ಯುಕ್ತೇ ಪಂಚಮತುರೂಪಗಳ ರೂಪವಾದ ಅರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಂವತ್ಸರೂತ್ಮಕವಾದ ಎಂದು ಕಾಲಚಕ್ರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಹೇಮಂತ ಮತ್ತು ಶಿಶಿರ ಮತುರೂಪವನ್ನು ಅವುಗಳ ಗುಣಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಒಂದಕ್ಕಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಿದರೆ ಮತುರೂಪ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಐದಾಗುವುದು ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು “ ಏತತ್ ಹೇಮಂತ ಶಿಶಿರಯೋಃ ಏಕತ್ವಾಭಿ-
ಪ್ರಾಯಂ | ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಶಂಕಾರಾದಿಗಳೂ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಪಂಚಾರೇ ಚಕ್ರೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವೂ ಪಾಂಕ್ತವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ, ಪಾಂಕ್ತವಾಗಿರುವ ವಿಶ್ವವು ಅನಾದಿಯಾದ ಕಾಲಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವುದೆಂದೂ ಈ ವರ್ಣನೆಯು ಆ ಅಂಶವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಬಹುದು. ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇದರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಪೃಥಿವೀ	ಅಂತರಿಕ್ಷಂ	ದ್ಯೌಃ	ದಿಶಃ	ಅವಾಂತರದಿಶಾಃ
ಅಗ್ನಿಃ	ವಾಯುಃ	ಆದಿತ್ಯಃ	ಚಂದ್ರಮಾ	ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ
ಆಪಃ	ಓಷಧಿಯೋಃ	ವನಸ್ಪತಯಃ	ಆಕಾಶ	ಆತ್ಮಾ

ಇತ್ಯಧಿಭೂತಂ ಇದಿಲ್ಲವೂ ಅಧಿಭೌತಿಕನಾದ ಪಾಂಕ್ತವು. ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ—ಇನ್ನು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಪಾಂಕ್ತವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಣೋ	ವ್ಯಾನೋ	ಅಪಾನ	ಉದಾನಃ	ಸಮಾನಃ
ಚಕ್ಷುಃ	ಶ್ರೋತ್ರಂ	ಮನೋ	ವಾಕ್	ತ್ವಕ್
ಚರ್ಮ-	ಮಾಂಸಂ	ಸ್ನಾನಾ	ಅಸ್ಥಿ	ಮಜ್ಜಾ

ಇವೆಲ್ಲವೂ, ಪ್ರಾಣಾದಿ ವಾಯುವೂ, ಚಕ್ಷುರಾದಿದ್ರವ್ಯಪಾಂಕ್ತವೂ, ಚರ್ಮಾದಿಧಾತುಪಾಂಕ್ತವೂ ಆಗಿರುವುವು.

ಏತದಧಿವಿಧಾಯ ಋಷಿರವೋಚತ್ | ಪಾಂಕ್ತಂ ವಾ ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ |
ಪಾಂಕ್ತೇಶೈವ ಪಾಂಕ್ತಗ್ಂ ಸ್ಪೃಷೋತಿತಿತಿ |

(ತೈ. ಉ. ೧-೭)

ವಿಶ್ವದ ಅಧಿಭೌತಿಕ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಅಂಶಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈಂಥ ಪಂಚವಿಧಗಳಾಗಿರುವುದೆಂದು ಋಷಿಯು ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಎರಡು ಪಾಂಕ್ತಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದಲೇ ವಿಶ್ವವ್ಯವಹಾರವು ಎಂದು ವಿವರಿಸುವುದರಿಂದ ಚಕ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಪಾಂಕ್ತವೂ ಕಾಲಚಕ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದೆ. ಪಂಚಾರೇ ಚಕ್ರೇ ತಸ್ಮಿನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಪರಿವರ್ತಮಾನೇ—ಸಂವತ್ಸರಪರಿವತ್ಸರಾದಿರೂಪೇಣ ಪುನಃ ಪುನಃ ಅವರ್ತಮಾನೇ ಸತಿ | ಸಂವತ್ಸರ, ಪರಿವತ್ಸರ ಇತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳಿಂದ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುವ ಎಂದು ಕಾಲಚಕ್ರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಕಾಲ ಚಕ್ರವನ್ನು ಸಂವತ್ಸರ, ಪರಿವತ್ಸರ, ಇದಾವತ್ಸರ, ಇದ್ವತ್ಸರ ಮತ್ತು ವತ್ಸರ ಎಂದು ಐದು ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯುವ ಸದೃಶಿಯಿದ್ದಿತು. ಈ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಇವುಗಳ ಪರಿಗಣನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳ ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ,

ಯುತ್ರೇ ರುದ್ರ ಪುರೋ ಧನುಸ್ತದ್ವಾತೋ ಅನು ವಾತು ತೇ ತಸ್ಯೈ ತೇ ರುದ್ರ ಸಂವತ್ಸರೇಣ
ನಮಸ್ಯರೋಮಿ

ಯುತ್ರೇ ರುದ್ರ ದಕ್ಷಿಣಾಧನುಃ	”	”	”	ಪರಿವತ್ಸರೇಣ	”
ಯುತ್ರೇ ರುದ್ರ ಪಶ್ಚಾದ್ಧನುಃ	”	”	”	ಇದಾವತ್ಸರೇಣ	”
ಯುತ್ರೇ ರುದ್ರೋತ್ತರಾದ್ಧನುಃ	”	”	”	ಇದುವತ್ಸರೇಣ	”
ಯುತ್ರೇ ರುದ್ರೋಪರಿ ಧನುಃ	”	”	”	ವತ್ಸರೇಣ	”

(ತೈ. ಸಂ. ೫-೫-೭-೨, ೩, ೪)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ಸಂವತ್ಸರ, ಪರಿವತ್ಸರ, ಇದಾವತ್ಸರ, ಇದುವತ್ಸರ ಮತ್ತು ವತ್ಸರ ಎಂಬ ಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆ. ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ವಿಭಾಗವಿರುತ್ತದೆ. (ವಾ. ಸಂ- ೨೭-೪೫). ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಇದ್ದವತ್ಸರ ಎಂದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇದುವತ್ಸರವೆಂದಿದೆ. ಉಳಿದವು ಸಮಾನವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ಸಂವತ್ಸರೋಽಸಿ ಪರಿವತ್ಸರೋಽಸಿ | ಇದಾವತ್ಸರೋಽಸೀದುವತ್ಸರೋಽಸಿ | ಇದ್ದವತ್ಸರೋಽಸಿ
ವತ್ಸರೋಽಸಿ | ತಸ್ಯ ತೇ ವಸಂತಶ್ಚಿರಃ | ಗ್ರೀಷ್ಮೋ ದಕ್ಷಿಣ ದಕ್ಷಃ..... ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೧೦-೪-೧)

ಸಂವತ್ಸರ, ಪರಿವತ್ಸರ, ಇದಾವತ್ಸರ, ಇದುವತ್ಸರ, ಇದ್ದವತ್ಸರ, ಮತ್ತು ವತ್ಸರ ಎಂಬ ಆರು ಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಇದೇ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ಅಗ್ನಿನಾವ ಸಂವತ್ಸರಃ | ಆದಿತ್ಯಃ ಪರಿವತ್ಸರಃ | ಚಂದ್ರನಾ ಇದಾವತ್ಸರಃ | ವಾಯುರನು
ವತ್ಸರಃ |

ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೫-೧೦-೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂವತ್ಸರ, ಪರಿವತ್ಸರ, ಇದಾವತ್ಸರ ಮತ್ತು ಅನುವತ್ಸರ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಭೇದಗಳು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯ ಬೇರೊಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ,

ಇದುವತ್ಸರಾಯ ಪರಿವತ್ಸರಾಯ ಸಂವತ್ಸರಾಯ ಕೃಣುತಾ ಬೃಹನ್ನಮಃ ||

ಇದುವತ್ಸರ, ಪರಿವತ್ಸರ ಮತ್ತು ಸಂವತ್ಸರ ಎಂಬ ಮೂರು ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರಾ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂವತ್ಸರ ಮತ್ತು ಪರಿವತ್ಸರ ಈ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿವೆ. ಕಾಲಚಕ್ರವು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅನಾದಿಯಿಂದಲೂ ಚಕ್ರದಂತೆ ಸುತ್ತುತ್ತಿರುವೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ತಸ್ಮಿನ್ನಾ ತಸ್ಯಾರ್ಭವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ—ಸಕಲರೋಕಗಳೂ ಈ ಕಾಲಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿವೆಯೆಂದರ್ಥ. ಸಂವತ್ಸರ, ಪರಿವತ್ಸರ ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳು ಈ ಮೃತಕಾಲದ ಅವಯವಗಳು. ಈ ಮೃತಕಾಲವೇ ಜಗತ್ತಿನ ಮತ್ತು ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಆಧಾರವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಸ್ವಭಾವ, ನಿಯಮ, ಬ್ರಹ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಕಿಂ ಕಾರಣಂ, ಬ್ರಹ್ಮ? ಕುತಃ ಸ್ಮ ಜಾತಾ ಜೀವಾನು ಕೇನ ಕ್ಷ ಚ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಾಃ |

ಅಧಿಷ್ಠಿತಾಃ ಕೇನ ಸುಖೇತರೇಷು ವರ್ತಾಮಹೇ ಬ್ರಹ್ಮವಿದೋ ವ್ಯವಸ್ಥಾಂ ||

(ತೈ. ಉ-೧-೧)

ಜಗತ್ತಿನ ಮೂಲಕಾರಣವಾವುದು? ಅದು ಬ್ರಹ್ಮವೇ? ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂಬುದು ಯಾವುದು? ಅದರ ಸ್ವರೂಪವೇನು? ನಮ್ಮ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಎಲ್ಲಿಂದ? ಯಾವುದರ ಅವಲಂಬನದಿಂದ. ನಾವು ಜೀವಿಸುತ್ತೇವೆ? ನಮ್ಮ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಆಧಾರವಾವುದು? ನಮ್ಮ ಸುಖದುಃಖಗಳು ಎಲ್ಲಿಂದ ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಈರೀತಿಯಾದ ಉತ್ತರವಿದೆ.

ಕಾಲಂ ಸ್ವಭಾವೋ ನಿಯತಿಯದ್ಯಚ್ಚಾ ಭೂತಾನಿ ಯೋನಿಃ ಪುರುಷ ಇತಿ ಚಿಂತಾ |

(ತೈ. ಉ. ೧-೨)

ಜಗತ್ತಿನ ಈ ಮಹಾಮೂಲವನ್ನು ಕಾಲವೆಂದೂ ಕೆಲವರೂ, ನಿಯತಿಯೆಂದು ಕೆಲವರೂ, ಸ್ವಭಾವವೆಂದೂ ಕೆಲವರೂ, ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ತತ್ವಜ್ಞರೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ,

ಸ್ವಭಾವಮೇಕೇ ಕವಯೋ ವದಂತಿ ಕಾಲಂ ತಥಾನ್ಯೇ ಪರಿಮುಹ್ಯಮಾನಾಃ |
ದೇವಸ್ಯೈಷ ಮಹಿಮಾ ತು ಲೋಕೇ ಯೇನೇದಂ ಭ್ರಾನ್ಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮಚಕ್ರಂ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೬-೧)

ಈ ಮಹಾಮೂಲವನ್ನು ಕೆಲವು ಕವಿಗಳು ಸ್ವಭಾವವೆಂದೂ, ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಕಾಲವೆಂದೂ ಕರೆಯುವರು. ಇದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಕಲಲೋಕವನ್ನೂ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮಚಕ್ರವನ್ನೂ ಸಹ ಸುತ್ತುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವವನು ಪರಮಪುರುಷನಾದ ಈಶ್ವರನು. ಅವನಿಂದಲೇ ಜಗದ್ಭೇತುವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಚಕ್ರವೂ ಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರಬೇಕೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಲಚಕ್ರವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದನ್ನು ಬೇರೆಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಅದಿತ್ತತ್ವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯಾವ ಮುಖಿಯಾಗಲಿ, ಯಾವ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಈ ಅದಿತ್ತತ್ವವನ್ನು ಕರೆದರೂ ಸಹ ಈ ಅದಿಕಾರಣವನ್ನು ರಥಚಕ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದ ಇದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಅನುರೂಪವಾದ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆತ್ಮನೆಂದು ಕರೆಯಲಿ, ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಕರೆಯಲಿ, ನಿಯತಿಯೆಂದು ಕರೆಯಲಿ, ಇದಕ್ಕೂ ವ್ಯವಹಾರಜಗತ್ತಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ರಥಚಕ್ರಕ್ಕೂ ಅದರ ಅರಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಲೇಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆ ಉಪಮಾನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅದಿತ್ತತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಸಂಧಾರಣವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಘೋಷಿಸಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ. ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ,

ಸ ವಾ ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಮಧಿಪತಿಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ರಾಜಾ
ತದ್ಯಥಾ ರಥಸಾಧೌ ಚ ರಥನೇಮೌ ಚಾರಾಃ ಸರ್ವೇ ಸಮರ್ಪಿತಾ ವಿವಮೇವಾಸ್ತಿಸ್ತೈನಿ
ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇ ಲೋಕಾಃ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಾಣಾಃ ಸರ್ವ ವಿವಾತ್ಸನಃ
ಸಮರ್ಪಿತಾಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೧೫)

ಈ ಆತ್ಮನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವು. ರಥಚಕ್ರದ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿಯೂ ನೇನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಯಾವ ರೀತಿ ಅಂತ್ರ್ಗತವಾಗಿಯೂ, ನಿಯತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಗಳುಳ್ಳವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆಯೋ ಅದಂತೆ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಈ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಂತ್ರ್ಗತವಾಗಿಯೂ, ಈ ಆತ್ಮನ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಅಧೀನವಾದವಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ, ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ, ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ, ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಸಮಸ್ತವೂ ಈ ಆತ್ಮನ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಿ ತದಾಯತ್ವವಾಗಿಯೆಂದು ಈ ಜಗದಾತ್ಮನಿಗೂ ರಥಚಕ್ರಕ್ಕೂ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇದಂತೆಯೇ ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಶ್ರುತ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಆರಾ ಇವ ರಥಸಾಧೌ ಸಂಹತಾ ಯತ್ರ ನಾಡ್ಯಃ ಸ ವಿಷೋಽಂತಕ್ಷರತೇ ಬಹುಧಾ
ಜಾಯಮಾನಾಃ |

(ಮುಂ. ೨-೨-೬)

ಅರಾ ಇವ ರಥನಾಭೌ ಪ್ರಾಣೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ |

ಋಚೋ ಯಜೂರ್ಗಾಂಷಿ ಸಾಮಾನಿ ಯಜ್ಞಃ ಕ್ಷತ್ರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೩-೬)

ಅರಾ ಇವ ರಥನಾಭೌ ಕಲಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ |

ತಂ ವೇದ್ಯಂ ಪುರುಷಂ ವೇದ ಯಥಾ ನೂ ವೋ ಮೃತ್ಯುಃ ಪರಿವ್ಯಥಾ ಇತಿ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೬-೬)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೂ ಜೀವದ ಸಕಲವಾದ ಅವಯವಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ, ಪ್ರಾಣಕ್ಕೂ ಋಗಾದಿಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ, ಆದಿಪುರುಷನಿಗೂ, ಸಕಲಕಲೆಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ, ರಥನಾಭಿಗೂ ಅರಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಮಹಾತತ್ವವನ್ನು ಕಾಲಚಕ್ರವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದರೂ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ಆತ್ಮಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಆದಿತತ್ವವೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.—ಆದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಮುಕ್ತಿಯ ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ವರ್ಣನೆಯು ಇದರ ಅನಾವ್ಯಂಕತತ್ವಗಳನ್ನೂ ಸಹ ವರ್ಣಿಸಿವೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರೋಪನಿಷತ್ನಲ್ಲಿ ಈ ಏಕತತ್ವವನ್ನು ಚಕ್ರಕ್ಕೂ ಇದರ ಅವಯವಭೂತಗಳಾದವಿಶ್ವದ ನಾನಾಭಾಗಗಳನ್ನೂ ಚಕ್ರದ ಅವಯವಗಳಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿ

ತಮೇಕನೇಮಿಂ ಶ್ರಿವೃತಂ ಷೋಡಶಾಂತಂ ಶತಧಾರಂ ವಿಂಶತಿಪ್ರತ್ಯೇಕಾಭಿಃ |

ಅಷ್ಟಕೈಃ ಸದ್ಭಿರ್ವಿಶ್ವರೂಪೈಕಪಾಶಂ ಶ್ರಿಮಾರ್ಗಭೇದಂ ದ್ವಿನಿಮಿತ್ತೈ ಕಮೋಹಂ ||

(ಶ್ವೇ. ಉ. ೧-೪)

ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಈ ಏಕತತ್ವಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ನೇಮಿಯೂ, ಶ್ರಿವೃತವೂ, ಷೋಡಶಾಂತವೂ, ಏವತ್ತು ಅರಗಳೂ, ಇಪ್ಪತ್ತು ಪ್ರತ್ಯೇಕಗಳೂ, ಅಷ್ಟಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಆರು ಗುಂಪುಗಳೂ, ವಿಶ್ವವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಬಂಧಿಸತಕ್ಕ ಒಂದೇ ಪಾಶವೂ, ಮೂರು ಮಾರ್ಗಗಳೂ, ಮತ್ತು ನಿಮಿತ್ತವ್ಯಯವುಳ್ಳ ಒಂದು ಷೋಹವೂ ಇವೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಶ್ರಿವೃತವು ಸತ್ತರೂಪವುಳ್ಳವುಗಳೆಂಬ ಗುಣಗಳೂ, ಐದು ಬುದ್ಧಿಯಿರುವವುಗಳೂ, ಐದು ಕರ್ಮೋದ್ರಿಯಗಳೂ, ಮನಸ್ಸೂ ಸಹ ಪಂಚಭೂತಗಳೆಂದೆನಿಸಿ ಷೋಡಶಾಂತವಾಗುತ್ತವೆ. (೧೬)

ಏಸ ಪ್ರತ್ಯಯಸರ್ಗೋ ವಿಪರೈಯಾಶಕ್ತಿ ತುಷ್ಟಿ ಸಿದ್ಧ್ಯಾಃ ||

ಗುಣವೈಷಮ್ಯವಿಮರ್ಶಾತ್ ತಸ್ಯ ಚ ಭೇದಾಸ್ತು ಪಂಚಾಶತ್ ||

(ಸಾಂಖ್ಯಕಾರಿಕಾ ೪೬)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವಂತೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸರ್ಗ ಎಂದರೆ ಅಜ್ಞಾನ; ಅಶಕ್ತಿ, ತುಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧಿ ಇವು ತಮ್ಮ ರೂಪಾಂತರಗಳೊಡನೆ ಏನಿತ್ತು ವಿಧಗಳಾಗಿರುವುವು. ಇವನ್ನು ಶತಧಾರಂ (೧೦೦) ಎನ್ನುವುದು ಅರಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ.

ಇವುಗಳಿಗೆ ಪಾಸುಹೊಕ್ಕಿನಂತಿರುವ ಪ್ರತ್ಯೇಕಗಳ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ಹೀಗೆಯೇ ಪಂಚಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನೂ ಪಂಚಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅನುರೂಪವಾದ ಹತ್ತು ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಇಪ್ಪತ್ತು ಪ್ರತ್ಯೇಕಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಅಷ್ಟಕೈಷ್ಠಿಃ ಎಂದರೆ ಅಷ್ಟಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಆರು ಗುಂಪುಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ,

೧) ಪಂಚಭೂತಗಳೂ, ಮನಸ್ಸೂ, ಬುದ್ಧಿಯೂ ಮತ್ತು ಅಹಂಕಾರವೂ ಈ ಎಂಟೂ ಸೇರಿ ಮೊದಲನೆಯ ಗುಂಪಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

೨) ದೇಹದ ಅಷ್ಟಧಾತುಗಳು;

೩) ಅಷ್ಟಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಅಪೌರುಷೇಯವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳು

೪) ಅಷ್ಟಧಾವಗಳು

೫) ಅಷ್ಟದೇವತೆಗಳು

೬) ಅಷ್ಟ ಗುಣಗಳು

ಇವುಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ಅಷ್ಟಕೈಷ್ಕಿಂಧಿ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಕಾಮವನ್ನೂ ಈ ರಥದ ಹೆಗ್ಗನೆಯೆಂದೂ ಧರ್ಮ, ಅಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು ರಥಚಕ್ರದ ಮೂರು ಮಾರ್ಗಗಳೆಂದೂ ಕರೆದಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವ ತತ್ವವನ್ನು ರಥದ ಚಕ್ರಕ್ಕೂ ವಿಶ್ವದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಚಕ್ರದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅವಯವಗಳಿಗೂ ಹೋಲಿಸುವುದು ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅಂಶವಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿಂಧಿಯೂ ಸಹ “ ಪಂಚಾರೇ ಚಕ್ರೇ ಪರಿವರ್ತಮಾನೇ ತಸ್ಮಿನ್ನಾತ್ಮಭೂವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ” ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಕಾಲರೂಪವಾದ ಈ ವಿಶ್ವಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ವತ್ಸರ, ಪಂಚವ್ರತ ಇತ್ಯಾದ್ಯವಯವಗಳು ಪುನಃ ಪುನಃ ಪರಿವರ್ತವಾಗಿ ಜರಾಮರಣಗಳುಳ್ಳವಾದರೂ ಸಹ ಈ ಮೂಲ ತತ್ವವು ಮಾತ್ರ ಶಾಶ್ವತವಾದುದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ನಾಕ್ಷತ್ರಶ್ಯತೇ ; ಸನಾದೇವ ಶೀರ್ಮತೇ ಸನಾಥಿಃ ಎಂದು ಇದರ ಅಕ್ಷಯ್ಯವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವದ ಭಾರವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವಹಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ಅಕ್ಷವು ಭೂರಿಭಾರ ವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಅದರೂ ಸಹ ಅದು ಕುಂಠಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾಲರೂಪವಾದ ವಿಶ್ವಚಕ್ರವನ್ನು ಕಠೋಪಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಅನ್ನಿಗೂ, ವಾಯುವಿಗೂ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ಹೋಲಿಸಬಹುದು.

ಅಗ್ನಿಯುಳ್ಳೆಕೋ ಭುವನಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟೋ ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ |
 ಏಕಸ್ತಥಾ ಸರ್ವ ಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಹಿಶ್ಚ ||
 ಸೂರ್ಯೋ ಯಥಾ ಸರ್ವಲೋಕಸ್ಯ ಚಕ್ಷುರ್ನ ಲಿಪ್ಯತೇ ಚಾಕ್ಷುಷ್ಯರ್ಬಾಹ್ಯದೋಷೈಃ |
 ಏಕಸ್ತಥಾ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ ನ ಲಿಪ್ಯತೇ ಲೋಕದುಃಖೇನ ಬಾಹ್ಯಃ ||

(ಕಠ. ಉಪನಿಷತ್. ೫-೯-೧)

ಯಾವರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಆದ ತತ್ವವು ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಹರಡಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪದಾರ್ಥದ ರೂಪವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತದೆಯೋ ಅದರಂತೆಯೇ ಈ ಕಾಲತತ್ವವೂ ಸಹ ವಿಶ್ವವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಆಯಾ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಯಾವರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವಜಗತ್ತಿಗೂ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಾದ ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುವ ಕಣ್ಣಿನ ಬಾಹ್ಯದೋಷಗಳಿಂದ ಲಿಪ್ಯನಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಲತತ್ವವು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ದೋಷಗಳಿಂದ ತಾನು ಲಿಪ್ಯನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು ನಕ್ಷರವೂ ಅಲ್ಲ. ಸನಾತನವೂ ಸ್ಥಿರವೂ ಆದುದಾಗಿದೆ.

ಯಥಾ ಲೌಕಿಕರಥಾಕ್ಷಃ ಭಾರೀಣ ಭಗ್ನೋ ಭವತಿ ಅಕ್ಷಘಾತೇನ ಚ ನಾಭಿವಿನ್ಯತಾ ಭವತಿ ತದ್ಭದ್ರತಾಪಿ ನಾಸ್ತೀತ್ಯರ್ಥಃ |

ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪಂಚಿಕವಾದ ರಥದ ಅಕ್ಷವು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಗೆ ಮೀರಿದ ಭಾರವನ್ನು ಮಹಿಸುವುದರಿಂದ ಮುರಿಯುತ್ತದೆಯೋ ಅದರಿಂದ ಅದರ ನಾಭಿಯು ವಿಕೃತವಾಗಿ ಅಗುತ್ತದೆಯೋ ಅದರಿಂದ ವಿದ್ಯಭಾರವನ್ನು ಮಹಿಸುವುದಾದರೂ ಸಹ ಈ ರಥಚಕ್ರದ ಅಕ್ಷವೂ ಮುರಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರ ನಾಭಿಯೂ ವಿಕೃತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಯಣರು ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪಂಚಪಾದಂ ಪಿತರಂ ದ್ವಾದಶಾಕೃತಿಂ ದಿವ ಆಹುಃ ಪರೇ ಅರ್ಥೇ ಪ್ರೀರೀಷಿಣಂ |

ಅರ್ಥೇನೇ ಅನ್ಯ ಉಪರೇ ವಿಚಕ್ಷಣಂ ಸಪ್ತಚಕ್ರೇ ಷಳರ ಆಹುರರ್ಪಿತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೧೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಮುತುರೂಪಗಳಾದ ಐದು ಪಾದಗಳುಳ್ಳವನೂ ಪಿತೃರೂಪನಾದವನೂ ದ್ವಾದಶಮಾಸಗಳ ಅಕ್ಷತಗಳಿಗಿರುವನೂ ವೃಷ್ಟ್ಯದಿಂದ ತುಂಬಿದವನೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ದ್ಯುಲೋಕದ ಅತ್ಯುನ್ನತವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇರುವವನನ್ನಾಗಿ ಕೆಲವು ತತ್ತ್ವಜ್ಞರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ವೇದವಾದಿಗಳಾದ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಅಯನಾದ ಸಪ್ತ ಅನಯನಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಮತ್ತಾತ್ಮಕವಾದ ಆರು ಅರಗಳಿಗಿಲ್ಲದ್ದೂ ಆದ ಸಂವತ್ಸರೂಪ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧವಾದ ದೃಶ್ಯಕ್ಕೆ ಹೇತುವಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವನನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಪಂಚಪಾದಂ— ಪಂಚಸಂಖ್ಯಾಕಯುತ್ಪಾತ್ಮಕವಾದೋಪೇತಂ ಏತತ್ ಹೇಮಂತ ಶಿಶಿರಯೋಃ ಏಕತ್ವಾಭಿಪ್ರಾಯಂ | ಹೇಮಂತ ಋತು ಮತ್ತು ಶಿಶಿರಋತು ಎರಡರಲ್ಲೂ ಒಂದೇ ಗುಣವಿರುವುದರಿಂದ ಅವೆರಡನ್ನೂ ಒಂದೇ ಋತುವೆಂದು ಭಾವಿಸಿದರೆ ಆಗ ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೆ ಐದುಋತುಗಳು ಮಾತ್ರ ಅವಯವಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚಪಾದಂ ಎಂದು ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಮಂತ್ರವು ಪ್ರಶೋದಿಸುವಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರೂ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪಂಚರ್ತವಃ ಸಾಧಾ ಇವಾಸ್ಯ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮನ ಅದಿತ್ಯಸ್ಯ | ತೈರಸ್ತೌ ಪಾದೈರಿವರ್ಮಭಿರಾವರ್ತತೇ | ಹೇಮಂತಶಿಶಿರಾವೇಕೇಕೈತ್ಯೇಯಂ ಕಲ್ಪನಾ | ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮನಾದ ಅದಿತ್ಯನ ಪಾದಗಳಂತಿರುವ ಪಂಚಋತುಗಳೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. (ಪ್ರ. ಉ. ೧-೧೧).

ದ್ವಾದಶಾಕೃತಿಂ—ದ್ವಾದಶ ಮಾಸಾ ಏವ ಅಕ್ಷತಯೋ ಯಸ್ಯ ತಾದೃಶಂ | ದ್ವಾದಶಮಾಸಗಳೆಂಬ ಅವಯವಗಳುಳ್ಳ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮನಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಒಟ್ಟು ಈ ಹದಿನೇಳು ಅವಯವಗಳೆಂದೂ ಕೂಡಿದ ಅದಿತ್ಯನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

**ತಸ್ಯ ಸಪ್ತದಶ ಸಾಮಿಧೇನ್ಯಃ | ಸಂವತ್ಸರೋ ದ್ವಾದಶಮಾಸಾಃ ಪಂಚರ್ತವಃ
ಸಂವತ್ಸರಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ||**

(ಶ್ರ. ಬ್ರಾ. ೬-೨-೨೮)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳಿಗೊಂದೂ ಐದು ಋತುಗಳೆಂದೂ ಕೂಡಿ ಹದಿನೇಳು ಅವಯವಗಳುಳ್ಳ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಯಜ್ಞಾಂಗವಾದ ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಸಂವತ್ಸರದ ಅವಯವಗಳು ಹದಿನೇಳಾದುದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಸಪ್ತದಶಸಂಖ್ಯಾಕಗಳಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಪಿತರಂ—ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರೀಣಯಿತಾರಂ | ಸಕಲಕನ್ಯಾ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಎಂಬ ಸಂವತ್ಸರ ಚಕ್ರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಂವತ್ಸರಚಕ್ರಕ್ಕೂ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪಿತರಂ ಎಂಬ ಪದವು ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದರೆ ರೂಢವಾದ ಪಿತೃವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಿದರೂ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ,

ಪಿತಾ ನೋಽಸಿ ಪಿತಾ ನೋ ಬೋಧಿತಿ | ಏಷ ವೈ ಪಿತಾ ಯ ಏಷ ತಪತ್ಯೇಷ ಉ ಪ್ರವರ್ಗಸ್ಯ
ದೇತಮೇವೈಸ್ಮಿನ್ಪ್ರೀಣಾತಿ ತಸ್ಮಾದಾಹ ಪಿತಾ ನೋಽಸಿ ಪಿತಾ ಬೋಧಿತಿ ನಮಸ್ತೇಽಸ್ಮು

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೧-೪-೧೫)

ಅಂತರ್ದಲದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಅದಿತ್ಯನೇ ನಮ್ಮೆಲ್ಲರ ಪಿತೃವು, ಅವನೇ ನಮಗಿಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರೀತಿದಾಯಕನು ಮತ್ತು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕವನು, ಅವನೇ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯರೂಪನು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸಂಬೋಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪಿತೃವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಈ ಪದದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿವೆ ಸಂವತ್ಸರದ ವಾಗಿಯೂ ಸಹ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ,

ಅಥೋ ಪ್ರಜನನಮೇತಸ್ಸಂವತ್ಸರೋ ವಾ ಋತವ್ಯಾಃ ಸಂವತ್ಸರಃ ಪ್ರಜನನಂ ಪ್ರಜನನ-
ಮೇವೈತದುಪದಧಾತಿ ||

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿನಶಕ್ತಿಯೇ ಸಂವತ್ಸರರೂಪವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಸಕಲಭೂತಗಳೂ ಸಂವತ್ಸರದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪಿತೃವೆಂಬ ರೂಢವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಸಾಯಣರು ಕೇವಲ ಪ್ರೀಣಯಿತಾರಂ—ತೃಪ್ತಿದಾಯಕವಾದ ಐಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವಾಗ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪಿತರಂ—ಸರ್ವಸ್ಯ ಜನಯಿತ್ವತ್ಪತ್ತಿತ್ಯಕ್ಷಂ ತಸ್ಯ (ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮನ ಅದಿತ್ಯಸ್ಯ)ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮನಾದ ಅದಿತ್ಯನು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಜನನನಾದುದರಿಂದ ಪಿತೃತ್ವವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿದ್ದಾರೆ. (ಪ್ರ. ಖ. ೧-೧೧)

ಪುರೀಷಣಂ—ಪುರೀಷವುಪ್ಯದಕನಾಮು | ಈ ಪದವು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಸರ್ವಕಾಮಾ-
ಕಾಮಾನಾಂ ಪುರಕಂ ಉದಕಂ | ಎಲ್ಲಾ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಪೂರೈಸತಕ್ಕ ಉದಕದಿಂದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಯಸ್ಪವಾದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ದೇವಾನಾಂ ಮಾನೇ ಪ್ರಥಮಾ ಅತಿಷ್ಠನ್ ಕೃಂತತ್ರಾದೇಷಾಮುಪುರಾ ಉದಾಯನ್ |

ತ್ರಯಸ್ತು ಪತಿ ಪೃಥಿವೀಮನೂಷಾ ದ್ವಾ ಬೃಹೂಕಂ ವಹತಃ ಪುರೀಷಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೭-೨೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವಾದವರೂ ಅಲ್ಲಿ ಪುರೀಷಂ ಪ್ರೀಣಾತೇಃ ಪುರಯತೇವಾಃ | ತುಂಬು ಅಥವಾ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಪೃಥುಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಪದವು ನಿಷ್ಯಸ್ಪವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೨-೨೨) ಜಗತ್ತನ್ನು ತುಂಬತಕ್ಕ ಅಥವಾ ಜಗತ್ತಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಉದಕವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಉದಕದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುವುದು

ರಂದ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಪುರೀಷೀ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಉದಕವು ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಸಹ ಆದಿತ್ಯನು ಉದಕದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಭ್ರಮಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದೆಂದಲೂ ಅಥವಾ ಉದಕದ ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿರುವುದೆಂದಲೂ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿದೆಯೆಂದು ಶಕವಭ್ರಾಹ್ಮಣದ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಪಾಂ ಗಂಭನ್ನಿಸ್ತೇದೇತಿ | ಏತದ್ವಾಪಾಂ ಗಂಭಿಷ್ಯಂ ಯತ್ರೈಷ ಏತತ್ತಪತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೫-೧-೮)

ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗಭೀರವಾದ ಉದಕದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

ಅಗ್ನೇ ದಿವೋರ್ಬವುಚ್ಯಾ ಜಿಗಾಸೀತಿ | ಆಪೋ ವಾ ಅಸ್ಯ ದಿವೋರ್ಬವುತಾ.....
ಯಾ ರೋಚನೇ ಪರಸ್ತಾತ್ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಯಾಶ್ಚಾವಸ್ತಾದುಪತಿಷ್ಯಂತ ಆಪ ಇತಿ ರೋಚನೋ
ಹ ನಾನೈಷ ಲೋಕೋ ಯತ್ರೈಷ ಏತತ್ತಪತಿ ತದ್ಯಾಶ್ಚಿತಂ ಪರೇಣಾಪೋ ಯಾಶ್ಚಾ-
ವರೇಣ ತಾ ಏತದಾಹ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೧-೨೪)

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ವಿವೂ ಆದಿತ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂತರಕ್ಷವಾದ ಪ್ರವಾಹದಲ್ಲಿ ನೀನು ಬೆಳಗುತ್ತಿದ್ದಿಯೇ. ಆ ಪ್ರವಾಹವು ಅಂತರಕ್ಷವಾದ ಉದಕದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಆ ಉದಕದ ಪ್ರವಾಹವು ಆದಿತ್ಯನ ತೇಜೋಮಂಡಲವನ್ನೂ ಮೀರಿಹೋಗಿದೆ. ಕೆಳಗೂ ಮೇಲೂ ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಪ್ರವಾಹದ ನಡುವೆ ಆದಿತ್ಯರೂಪದ ಅಗ್ನಿಯು ರಾರಾಜಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ, ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ,

ಸರ್ವಾಣಿ ಹ ತ್ರೇವ ಭೂತಾನಿ | ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಏಷೋಲ್ಕೃಶ್ಚಿತ ಆಪೋ ವೈ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ
ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ತಾ ಹೈತಾ ಆಪ ಏವೈಷೋಲ್ಕೃಶ್ಚಿತಸ್ಯ ನಾನ್ಯಾ ಏವ ಪರಿಶ್ರಿತಸ್ತಾಃ
ಷಷ್ಟಿಶ್ಚ ತ್ರೀಣಿ ಚ ಶತಾನಿ ಭವಂತಿ ಷಷ್ಟಿಶ್ಚ ಹ ವೈ ತ್ರೀಣಿ ಚ ಶತಾನ್ಯಾದಿತ್ಯಂ ನಾನ್ಯಾ
ಅಭಿರಕ್ಷಂತ್ಯಥ ಯದಂತರಾ ನಾವ್ಯೇ ತತ್ಸೂದದೋಹಾ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೪-೧೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿವೇದಿಕೆಗೂ ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲಕ್ಕೂ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿಯೇ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಆಗಿದೆಯೆಂದೂ, ಸಕಲಭೂತಗಳೂ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಅಪ್ಪಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿ, ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲವನ್ನು ಸುತ್ತಿಗಟ್ಟಿರುವ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ಪ್ರವಾಹಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿವೇದಿಯಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮುನ್ನೂರರವತ್ತು ಇಷ್ಟಿಗಳಿಗೂ ಸಮವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಆವರಿಸಿ ಅವನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಈ ಪ್ರವಾಹಗಳು ಹರಿಯುವುದೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಸೂರ್ಯರೂಪಿಗಳು ಉದಕಪ್ರವಾಹಗಳಿಗೆ ಹೇತುಗಳಾದುದರಿಂದ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನೇ ಪ್ರವಾಹಗಳೆಂದು ರೂಪಕಮಾಡಿ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಅರ್ಚಿಷೋ ಹ್ಯಾಪಸ್ಸೂರ್ಯಪರಣನಾಮೇವ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃಕತ್ವಾತ್ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಯೋರಭೇದೇನ ಅರ್ಚಿರ್ವಾ ಅಪ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ ಎಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಉದಕದಿಂದ ಆವೃತನಾಗಿಯೂ, ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳದ್ದಾರಾ ಉದಕದ ಪ್ರವಾಹಕ್ಕೆ ಹೇತುವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಪುರೀಷ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಆದಿತ್ಯನ ತತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಸಾಯಣರು

ಉದಕವಂತಂ ಎಂದು ಮೊದಲು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಪ್ರೀಣಿಯಿಶಾರಂ ವಾ ಭೂತಗಳಿಗೆ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾಗಿರುವ ಎಂದೂ ಸಹ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನದಂತೆ ಈ ಎರಡರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದೆಂದಲ್ಲ, ಆದಿತ್ಯನಿಂದಲೇ ಜಗಜ್ಜೀವನವೆಲ್ಲವೂ ಹರ್ಷಮಯವಾಗಿರುವುದೆಂದಲ್ಲ, ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಉಪರೇ—ಉಪರಮಂತೇ ಅಸ್ತಿನ ಉಪರತಾಃ ಪ್ರಾಣಿನಃ ಅತ್ರ ಇತಿ ವಾ ಉಪರಃ ಸಂವತ್ಸರಃ | ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಶಾಂತವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತವೆ ಎಂದರೆ ಚಲನವಿಲ್ಲದ ವ್ಯುತ್ಥಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಂಡು ತಕ್ಕದಾದುದರಿಂದ ಉಪರವೆಂದರೆ ಸಂವತ್ಸರವೆಂದರ್ಥವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅತ್ರ ಉಪರಮಂತೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಪಗಮ್ಯ ರಮಂತೇ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ನಿರುಕ್ತಕಾರರು, ಉಪರಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ (ನಿ ೨-೨೧) (ಇಲ್ಲಿ ಮೇಘಪರ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ) ಉಪ ರಮಂತೇಽಸ್ತಿನೈಃ ಪ್ರಾಣಿಃ | ಉಪ ರತಾ ಆಪ ಇತಿ ವಾ | ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅವಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಉಪಗಮ್ಯ ರಮಂತೇ ಅಸ್ತಿನೈಃ ಪ್ರಾಣಿಃ | ಇಲ್ಲಿ ಮೇಘಗಳು ಸೇರಿಕೊಂಡು ಹರ್ಷವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಬುಕ್ಕನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸಾಯಣರು ಉಪರಮಂತೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಸಮ್ಪದ್ಧಿಯಿಂದ ಲಭಿಸಿದ ಸಂಕೀರ್ಷವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದೂ ಉಪರತಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಶಾಂತವಾಗಿರುತ್ತವೆ ಎಂದರೆ ಚಲನರಹಿತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ (ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ) ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಸಂವತ್ಸರವು ಅನ್ವಸಮ್ಪದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಸಂಕೃಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅವಂತೆಯೇ ಅಹೋರಾತ್ರಪೂರಿತವಾದ ವರ್ಷಗಳು ಕಳೆಯುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮೃತಿಗೂ ಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ತೋರಿಸತಕ್ಕ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ.

ಶ್ರೀಣಿ ವಾ ಇಮಾನಿ ಪಂಚವಿಧಾನಿ | ಸಂವತ್ಸರೋಽಸ್ತಿನಃ ಪುರುಷಸ್ತೇಷಾಂ ಪಂಚವಿಧಾ ಅನ್ವಂ ಪಾನಗ್ನಂ ಶ್ರೀಜ್ಯೋತಿರಮೃತಂ ಯದೇವ ಸಂವತ್ಸರೇಽನ್ವಂ ತದನ್ವಂ ಯಾ ಅಪಸ್ತತ್ಪಾನಗಂ ರಾತ್ರೀವ ಶ್ರೀಃ ಶ್ರಿಯಾಗ್ಂ ಹೈತದ್ರಾತ್ರಗ್ಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಸಂವಸಂತ್ಯಪ್ಯಜ್ಯೋತಿರಾಧಿತ್ಯೋಽಮೃತಮಿತ್ಯಧಿದೇವತಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೬-೧೬)

ಐದು ವಿಧವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಪಡೆದಿರತಕ್ಕ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಮೂರಿವೆ. ಸಂವತ್ಸರ, ಅನ್ನ ಮತ್ತು ಪುರುಷ. ಅನ್ನ, ಪಾನ, ಸಂವತ್ತು (ಸೌಖ್ಯ), ತೇಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ಅಮೃತತ್ವ ಈ ಐದು ಇವುಗಳ ರೂಪಾಂತರಗಳು. ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಅನ್ನವಿದೆಯೋ ಅಷ್ಟೇ ಅದರ ಆಹಾರ; ಉದಕವಿದೆಯಷ್ಟೇ ಪಾನವು, ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸೌಖ್ಯವನ್ನನುಭವಿಸುವುದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಯೇ ಸುಖವು ಅಹಸ್ತೇ ತೇಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯನೇ ಅಮೃತವು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸಂವತ್ಸರದ ಸಂಪತ್ತು ಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ,

ಸೋಽಯಂ ಸಂವತ್ಸರಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ.....ತಸ್ಮಾದಾಹುಸ್ಸಂವತ್ಸರಃ ಸರ್ವೇ ಕಾಮಾ ಇತಿ ನ ಪಠ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಯಕ್ಷನ ಬಹಿರ್ಧಾ ಕಾಮೋಽಸ್ತಿ

(೧೦-೨-೪-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಸಂವತ್ಸರವು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯೇ ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೊಂದಿಗೂ ಸಂವತ್ಸರವು ತನ್ನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಆಸೆಯಿಂದ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ತಾನೇ ಸಕಲವಿಧವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡನು. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವಾದ ಸಂವತ್ಸರವೂ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳಿಂವ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿತು. ಸಂವತ್ಸರದಿಂದ ಬಹುಭಾಗವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ ಎಂಬುದಾಗಿ ಸಂವತ್ಸರದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸಿ ಸಂವತ್ಸರವು ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಂವತ್ಸರೇ ಉಪರಮಂತೇ ಪ್ರಾಣಿನಃ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ:

**ಏಷ ವೈ ಮೃತ್ಯುರ್ದೃಶ್ಯಂವತ್ಸರಃ | ಏಷ ಹಿ ಮರ್ತ್ಯಾನಾಮುಹೋರಾತ್ರಾಭ್ಯಾನ್ಮಾಯುಃ ಕ್ಷೀಣೋ-
ತ್ಯಥ ಮಿಯಂತೇ ತಸ್ಮಾದೇಷ ಏವ ಮೃತ್ಯುಃ ಸ ಯೋ ಜೈತಂ ಮೃತ್ಯುಗ್ಂ ಸಂವತ್ಸರಂ
ವೇದ ನ ಹಾಸ್ಯೈಷ ಪುರಾ ಜರಸೋಹೋರಾತ್ರಾಭ್ಯಾನ್ಮಾಯುಃ ಕ್ಷೀಣೋತಿ ಸರ್ವಗಂ-
ಹೈನಾಯುರೇತಿ ||**

ಸಂವತ್ಸರವು ಮೃತ್ಯುವಾಯುವು. ಕಾಲರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಹೋರಾತ್ರಗಳ ದ್ವಾರಾ ಮರ್ತ್ಯಲೋಕವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸಂವತ್ಸರವು ಅಂತಿಮಾಯುಕವಾಗಿದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ತನ್ನ ಆಯುಃ ಪರಿಮಿತಿಯ ಪೂರ್ಣವಾದ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆಕಾಲಮೃತ್ಯುವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತಹವರಿಗೆ—

ಏಷ ಉ ಏವಾಂತಕಃ | ಏಷ ಹಿ ಮರ್ತ್ಯಾನಾಮಾಯುಷೋಽನ್ತಂ ಗಚ್ಛತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೪-೩-೨)

ಸಂವತ್ಸರವೇ ಅಂತಕನು. ಕಾಲರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಹೋರಾತ್ರಗಳ ದ್ವಾರಾ ಎಲ್ಲಾ ಭೂತಗಳ ಆಯುಃ ಸ್ಥಿಗೂ ಅಂತಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ; ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪರಕತಾಃ ಪ್ರಾಣಿನ ಅತ್ರ ಇತಿ ವಾ ಉಪರಃ ಸಂವತ್ಸರಃ | ಎಂದು ಸಾಯುಣರು ಮಾಡಿರುವ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

**ಸಪ್ತಚಕ್ರೇ—ಸಪ್ತ ಅಧಿತ್ಯರಕ್ತಯಸ್ವದ್ವಾರೇಣ ಚಕ್ರಸ್ಥಾನೀಯಾ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ಸಪ್ತ
ಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಅಧಿತ್ಯರಕ್ತಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರಸ್ಥಾನೀಯನೆಂದು ಅಧಿತ್ಯನ ಪರವಾಗಿಯೂ, ಯದ್ವಾ | ಆಯನತು-
ಮಾಸಪತ್ನಾ ಹೋರಾತ್ರಮುಹೂರ್ತಾನಿ ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ ಚಕ್ರಾಣಿ ಪುನಃಪುನಃ ಕ್ರಮಮಾಹಾನಿ ಯಸ್ಯ ತಾದೃಶೇ
ಸಂವತ್ಸರರೂಪೇ ರಥೇ || ಅಥವಾ, ಆಯನ, ಮತು, ಮಾಸ, ಸಪ್ತ, ಅಹಸ್ತು, ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಮುಹೂರ್ತ ಇವುಗಳ
ಸಮ್ರಾಯವನಗಳು. ಇಂತಹ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಪುನಃಪುನಃ ಚಕ್ರವಂತೆ ಪರಿಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕ ಸಂವತ್ಸರ
ರೂಪವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಸಂವತ್ಸರಪರವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ.**

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ಕಾಲಾತೀತನಾಗಿ ಅತ್ಯಂತವಾದ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅಧಿತ್ಯನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಕಾಲಾಧೀನನಾಗಿರತಕ್ಕ ಅಧಿತ್ಯನ ಚಲನವಲನಗಳನ್ನು ಇನ್ನೊಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ವಿವರಿಸಿದೆಯೆನ್ನಬಹುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಹಿಂದಿನ ಕೆಲವು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಇನ್ನೊಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ **ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ** ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪನಾದ ಅಧಿತ್ಯನನ್ನೂ

ಸ್ತುತಿಸಿದೆಯೆಂದೂ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆಗ ಸಪ್ತಚಕ್ರೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಥವಾ ಏಕಶತವಿಧಃ | ಸಪ್ತವಿಧಮುಭಿಸಂಪದ್ಯತ ಏಕಶತಧಾ ವಾಸಾನಾದಿತ್ಯೋ ವಿಹಿತಃ
ಸಪ್ತಸು ದೇವಲೋಕೇಷು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ಸಪ್ತ ವೈ ದೇವಲೋಕಾಶ್ಚ ತಸ್ಮೋ ದಿಶ್ವಯು ಇನೋ
ಲೋಕಾ ಏತೇ ವೈ ಸಪ್ತ ದೇವಲೋಕಸ್ತೇಷ್ವೇವ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ||

(ಶ. ಭಾ. ೧೦-೨-೪-೪)

ಅಗ್ನಿರೂಪನಾದ ಅದಿತ್ಯನು ಏಕಶತವಿಧವಾಗಿದ್ದಾನೆ. (೧೦೧), ಅವನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಶತವಿಧಗಳಾಗಿವೆ. ಅವನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಏಕಶತವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಏಕಶತವಿಧವನ್ನೂ ಸಪ್ತವಿಧವೆಂದು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಹೇಳ ಬಹುದು. ಏಳು ಮಡಿಯಾದ ಈ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನು ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಸೇರಿ ಏಳು ವಿಧವಾದ ದೇವಲೋಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಸಪ್ತವಿಧವಾದ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಯದ್ವೇವೈಕಶತವಿಧಃ | ಸಪ್ತವಿಧಮುಭಿಸಂಪದ್ಯತ ಏಕಶತಧಾ ವಾ ಅಸಾನಾದಿತ್ಯೋ ವಿಹಿತಃ
ಸಪ್ತಸ್ಯೈಶುಷು ಸಪ್ತಷು ಸ್ತೋಮೇಷು ಸಪ್ತಷು ಪೃಷ್ಠೇಷು ಸಪ್ತಸು ಚ್ಯಂದಸ್ಸು ಸಪ್ತಸು
ಪ್ರಾಣೇಷು ಸಪ್ತಸು ದಿಕ್ಷು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ||

(ಶ. ಭಾ. ೧೦-೨-೪-೫)

ಏಕಶತವಿಧರೂಪನಾದ ಈ ಅದಿತ್ಯನು ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವು ಏಳು ಮುತುಗಳು (ಏಳು ಮುತುಗಳು ಯಾವುವೆಂದು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ) ಸಪ್ತಸ್ತೋತ್ರನುಗಳು, ಸಪ್ತಪೃಷ್ಠಗಳು (ಸಾಮ), ಸಪ್ತಚ್ಯಂದಸ್ಸುಗಳು, ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳು ಮತ್ತು ಸಪ್ತದಿಕ್ಷುಗಳು.

ಯದ್ವೇವೈಕಶತವಿಧಃ | ಸಪ್ತವಿಧಮುಭಿಸಂಪದ್ಯತ ಏಕಶತಧಾ ವಾ ಅಸಾನಾದಿತ್ಯೋ ವಿಹಿತಃ
ಸಪ್ತಾಕ್ಷರೇ ಬ್ರಹ್ಮಣ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ಸಪ್ತಾಕ್ಷರಂ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮಗ್ನಿತ್ಯೇಕಮಕ್ಷರಂ ಯಜುರಿತಿ ದ್ವೇ
ಸಾಮೇತಿ ದ್ವೇಷಥ ಯದತೋಽನ್ಯದ್ಬ್ರಹ್ಮೈವೈತದ್ವೇಷಕ್ಷರಂ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮ ತದೇತನ್ನವ
ಸಪ್ತಾಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತಸ್ಮಿನ್ನೇಷ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ||

(ಶ. ಭಾ. ೧೦-೨-೪-೬)

ಏಕಶತವಿಧನಾದ ಅದಿತ್ಯನು ಸಪ್ತಾಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಸಪ್ತಾಕ್ಷರರೂಪನೇ ಆಗಿರುವನು. ಮಗ್ನೂಪವಾದುದು ಒಂದು, ಯಜುರೂಪವಾದುದು ಎರಡು, ಸಾಮವೆರಡು ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಕವಾದುದೇ ಎರಡು, ಒಟ್ಟು ಸಪ್ತಾಕ್ಷರಸ್ವರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ವಿಶ್ವವು. ಈ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಸಪ್ತ ವಿಧವಾದ ಅದಿತ್ಯನ ನಾನಾ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣವಾದ ಶತಪಥಬ್ರಹ್ಮಣದ ಈ ಅರ್ಥಯದ ನಾಲ್ಕನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದ ಸಾರಾಂಶವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದರೆ ;

ಸಂವತ್ಸರೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಅಗ್ನಿ ರು ಸರ್ವೇ ಕಾಮಾಃ ಸೋಽಯಂ ಸಂವತ್ಸರಃ |.....
 ಸ ಯಃ ಸ ಸಂವತ್ಸರೋಽಸೌ ಸ ಅದಿತ್ಯಃ..... (ಸ) ಸಪ್ತವಿಧಮುಭಿಸಂಪದ್ಯತೇ |
ಸಪ್ತವಿಧೋ ವಾ ಅಗ್ನೇ ಪ್ರಜಾಪತಿರಜ್ಜತ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೪)

ಸಂವತ್ಸರವೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು; ಅಗ್ನಿಯೇ ಸಂವತ್ಸರವು; ಸಂವತ್ಸರವೇ ಅದಿತ್ಯನು, ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಸಪ್ತವಿಧವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟನಾದುದರಿಂದ ಸಂವತ್ಸರರೂಪನಾದ ಅದಿತ್ಯನೂ ಸಹ ಸಪ್ತ ಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಋತುತ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಸಪ್ತಚಕ್ರೇ ಅರ್ಪಿತಂ ಅಹುಃ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ವಿಚಕ್ಷಣಂ—ವಿವಿಧವರ್ತನಕರಮಾದಿತ್ಯಂ || ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ರೂಪಾಂತರಗಳಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುವನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ವಿಚಕ್ಷತೇಭಿವಶತ್ಯಂತಿ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. (ಐ. ೧೨-೨೭) ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ದ್ವಾದಶಾರಂ ನಹಿ ತಜ್ಜರಾಯ | ದ್ವಾದಶ ಪ್ರಧಯಶ್ಚಕ್ರಮೇಕಮಿತಿ
 ಮಾಸಾನಾಂ | ಮಾಸಾ ಮಾನಾತ್ | ಪ್ರಧಿಃ ಪ್ರಹಿತೋ ಭವತಿ |
 ತಸ್ಮಿನ್ ಸಾಕಂ ತ್ರಿಶತಾ ನ ಶಂಕವೋಽರ್ಪಿತಾಃ ಷಷ್ಠಿರ್ನ ಚಲಾ-
 ಚಲಾಸಃ | ಷಷ್ಠಿಶ್ಚ ಹ ವೈ ತ್ರಿಣಿ ಚ ಶತಾನಿ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯಾಹೋ-
 ರಾತ್ರಾಃ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಸಮಾನೇನ | ಸಪ್ತ ಶತಾನಿ
 ವಿಂಶತಿಶ್ಚ ತಸ್ಯಃ | ಸಪ್ತ ಚ ವೈ ಶತಾನಿ ವಿಂಶತಿಶ್ಚ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯಾ-
 ಹೋರಾತ್ರಾಃ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ವಿಭಾಗೇನ ವಿಭಾಗೇನ ||

ದ್ವಾದಶ ಪ್ರಧಯಶ್ಚಕ್ರಮೇಕಂ ತ್ರಿಣಿ ನಾಭ್ಯಾನಿ ಕ ಉ ತಚ್ಚಿಕೇತ |

ತಸ್ಮಿನ್ನಾಕಂ ತ್ರಿಶತಾ ನ ಶಂಕವೋಽರ್ಪಿತಾಃ ಷಷ್ಠಿರ್ನ ಚಲಾಚಲಾಸಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೪-೪೮)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಸಂವತ್ಸರರೂಪವಾದ ಚಕ್ರಕ್ಕೆ ಪಂಥಿಗಳು ಹನ್ನೆರಡು ಮಧ್ಯಭಾಗದ ಅಚ್ಚುಗಳು ಮೂರು. ಈ ಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಣವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ಅವಯವಗಳು ಶಂಕುಗಳಂತಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿವೆ. ಈ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ಮಹಾತ್ಮನು ಅಪರೂಪ.

ಈ ಯುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು ಅದಿತ್ಯಚಕ್ರವಾಗಬಹುದು. ಅಥವಾ ಕಾಲಚಕ್ರವಾಗಬಹುದು. ಆವೃತ್ತಿ ರೂಪವಾದ ಪಂಚಮಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯ. ಸಂವತ್ಸರ ಎಂಬ ಎರಡು ತತ್ತ್ವಗಳಿಗೂ ಚಕ್ರವೆಂಬ ಪರ್ಯಾಯನಾಮವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಎರಡಕ್ಕೂ ದ್ವಾದಶ ಪಂಥಿಗಳಿವೆ, ನಾಭಿತ್ರಯಗಳಿಗೆ ಮೂನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ಶಂಕುಗಳಿವೆ. ಎರಡಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಸರಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ವಾದಶ ಪ್ರಧಯಃ—ಪಂಥಯಃ ತತ್ಸ್ಯಾನೀಯ ದ್ವಾದಶಮಾಸಾಃ | ಪಂಥಿರೂಪಗಳಾದ ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳೆಂದರ್ಥ. ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲವನ್ನು ರಥದ ಚಕ್ರಕ್ಕೂ ದ್ವಾದಶಮಾಸಗಳನ್ನು ಪಂಥಿಗಳಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಮೇಕ,

ವ್ಯವಭಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಹನ್ನೆರಡು ರಾಶಿಗಳುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುನ್ನೂರು ಅರವತ್ತು ಅಹೋರಾತ್ರಗಳ ಪರಿಗಣನೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮಾಸಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಅರ್ಧಮಾಸದಿರೆ ಹೆಚ್ಚು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ದ್ವಾದಶ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ದ್ವಾದಶಮಾಸಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಸಂವತ್ಸರದ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದೂ ಉಂಟು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ದೇವಹಿತಿಂ ಜುಗುಪ್ತದ್ವಾದಶಕಸ್ಯ ಯತುಂ ನರೋ ನ ಪ್ರ ಮಿನಂತ್ಯೇತೇ |
ಸಂವತ್ಸರೇ ಪ್ರಾವೃಷ್ಯಾಗತಾಯಾಂ ತಪ್ತಾ ಘರ್ಮಾ ಆಶ್ನುಂತೇ ವಿಸರ್ಗಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೦೩-೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ದ್ವಾದಶ ಮಾಸಾತ್ಮಕಸ್ಯ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ದ್ವಾದಶ ಶ್ರದ್ಧಯುಕ್ತಕ್ರಮೇಕಂ ಎಂಬ ಪಾದವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ “ ಇತಿ ಮಾಸಾಣಾಂ ” ಈ ದ್ವಾದಶಮಾಸಗಳು ಮಾಸಪರ್ಯಾಯವಾದವು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೪-೨೭) ಇಂತಹ ಮಾಸಾತ್ಮಕವಾದ ಚಕ್ರವೆಂದರ್ಥ.

ತ್ರಿಣಿ ನಾಭ್ಯಾನಿ—ನಾಭ್ಯಾಶ್ರಯಾಣಿ ಫಲಕಾನಿ ತತ್ಸನ್ನಿಯಾನಿ ಗ್ರೀಷ್ಮವರ್ಷಾಹೇಮಂತಾ-
ಖ್ಯಾನ್ಯಾಶ್ರಿತಾನಿ | ನಾಭಿತ್ರಯವು ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರೀಷ್ಮ, ವರ್ಷ ಮತ್ತು ಹೇಮಂತಮತುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ನಾಭಿ ಸ್ವಾನೀಯಗಳಾದ ಸಂಧ್ಯಾತ್ರಯಗಳಾಗಬಹುದು, ಅಥವಾ ಭೂತಭವಿಷ್ಯದ್ವರ್ತಮಾನಕಾಲಗಳಾಗಬಹುದು.

ಕ ಉ ತಪ್ತಿ ಕೇತಂ—ಕೋಟಿ ಮಹಾನ್ ಜಾನಾತಿ | ಯಾವ ಮಹಾತ್ಮನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಈ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನು ಯಾರು? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಾರ್ಥಕವಾಗಿರಬಹುದು, ಅಥವಾ ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಮಹಾತ್ಮನು ಅಪರೂಪ ಎಂದರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಕಾಲತತ್ವದ ರಹಸ್ಯವು ಸಾಧಾರಣವಾದ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಈ ಭಾವದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೋ ದದರ್ಶ ಪ್ರಥಮಂ ಜಾಯಮಾನಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಭಾವಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. (cf. ೧-೧೬೪-೪)

ಶಂಕವೋನಃ ಷಷ್ಠಿರ್ನ....ಈ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನ ಎಂಬ ನಿವಾತವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಶಂಕವೋನ ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ದುರ್ಮದಾಸೋ ನ ಸುರಾಯಾಂ' ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ ಉಪಮಾರ್ಥಿಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಂಕುಗಳಂತೆ ಎಂದರ್ಥ. (ನಿ. ೧-೪) ಷಷ್ಠಿರ್ನ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನ ಶಬ್ದ; ಚಾರ್ಥೇ ತ್ರಿಶತಾಃ ಷಷ್ಠಿಶ್ಚ | ನಶಬ್ದವು ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮುನ್ನೂರು ಮತ್ತು ಅರವತ್ತು ಎಂದರೆ ಮುನ್ನೂರರ ಮತ್ತು ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ನ ಎಂಬ ನಿವಾತಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಪ್ರತಿಭೇದಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯ ಬಂದರೆ ಅಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನಮಾಡಿ ಸಾಯಣರು,—

ಷಷ್ಠಿಶ್ಚ ಹ ವೈ ತ್ರಿಣಿ ಚ ತತಾನಿ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯಾಹಾನಿ |

(ಶ. ಛಾ. ೯-೧-೧-೪೩)

ಎಂಬ ಶಕಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ನಾಕ್ಯವನ್ನು ದೆಹಲಿ ತಮ್ಮ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಚಕ್ರಂ—ಚಕತೇರ್ವಾ ಚರತೇರ್ವಾ ಕ್ರಾಮತೇರ್ವಾ | ಪ್ರತಿಘಾತಾರ್ಥಕವಾದ ಚರ ಅಥವಾ ಕ್ರಮ ಧಾತು
ವಿನಿಂದ ಚಕ್ರಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ವ್ಯಾದಶಾರಂ ನ ಹಿ ತಜ್ಜರಾಯ ವರ್ವರ್ತಿ ಚಕ್ರಂ ಪರಿ ಙ್ಯಾಮೃತಸ್ಯ |
ಆ ಪುತ್ರಾ ಅಗ್ನೇ ಮಿಥುನಾಸೋ ಅತ್ರ ಸಪ್ತ ಶತಾನಿ ವಿಂಶತಿಶ್ಚ ತಸ್ಯಃ ||

(ಮ-ಸಂ-೧-೧೬೪-೧೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಹನ್ನೆರಡು ರಾಶಿರೂಪಗಳಾದ ಅಥವಾ ಹನ್ನೆರಡು ಮಾರೂಪಗಳಾದ ಅರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ
ಪುಂಡಲಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಆದಿತ್ಯನ ಚಕ್ರವು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಸುತ್ತಲೂ ಪುನಃಪುನಃ ಸುತ್ತುತ್ತಿದೆ. ಆ ಚಕ್ರವು ಜ್ವಯಿಸಶಕ್ತದ್ದೇ ಅಲ್ಲ.
ಆಗ್ನಾತ್ಮಕನಾದ ಎಲೈ ಆದಿತ್ಯನೇ, ಈ ಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವವೂ ಏಳನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾಕವಾ
ಗಿರುವವೂ ಪುತ್ರಾತ್ಮಕಗಳಾಗಿರುವವೂ ಆದ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳು ಬಳಸಿಕೊಂಡಿವೆ.

ಇತಿ ಸಪ್ತವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಇತಿ ನಿರುಕ್ತೇ ಚತುರ್ಥೋ ಅಧ್ಯಾಯಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಪಂಚಮಾಧ್ಯಾಯೇ

ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು

ಓಂ | ಸ್ತುಮವಿಂದಚ್ಚರಣೇ ನದೀನಾಮ್ | ಸಸ್ನಾತಂ ಮೇಘಮ್ |
 ವಾಹಿಷ್ಮೋ ವಾಂ ಹವಾನಾಂ ಸ್ತೋಮೋ ದೂತೋ ಹು ವನ್ನರಾ |
 ವೋಧ್ಯತಮೋ ಹ್ಯಾನಾನಾಂ ಸ್ತೋಮೋ ದೂತೋ ಹು ವನ್ನರಾ ನರಾ
 ಮನುಷ್ಯಾ ನೃತ್ಯಂತಿ ಕರ್ಮಸು ದೂತೋ ಜವತೇರ್ವಾ ದ್ರವತೇರ್ವಾ
 ಪಾರಯತೇರ್ವಾ (ದೂತೋ ದೇವಾನಾಮಸಿ ಮರ್ತ್ಯಾನಾಮಿತ್ಯಪಿ
 ನಿಗಮೋ ಭವತಿ |) ವಾವಶಾನೋ ವನ್ವೇರ್ವಾ ವಾಶ್ಯತೇರ್ವಾ |
 ಸಪ್ತ ಸ್ವಸ್ವಾರುಷೀರ್ವಾವಶಾನ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ವಾಯುಂ
 ವೃಣೋತೇರಥಾಪಿ ವರತಮಮ್ | ತದ್ವಾಯುಂ ವೃಣೇಮಹೇ
 ವರಿಷ್ಠಂ ಗೋಪಯತ್ಯಮ್ | ತದ್ವಾಯುಂ ವೃಣೇಮಹೇ ವರ್ಷಿಷ್ಠಂ
 ಗೋಪಾಯಿತವ್ಯಂ ಗೋಪಾಯಿತಾರಃ | ಯೂಯಂ ಸ್ಥ ಯುಷ್ಮಭ್ಯ-
 ಮಿತಿ ಪಾಂಧ ಇತ್ಯನ್ಮನಾಮಾಧ್ಯಾನೀಯಂ ಭವತಿ ಆಮತ್ಪ್ರೇಭಿಃ
 ಸಿಂಚ್ಚತಾ ದ್ಯಮದ್ಧಃ | ಆಸಿಂಚ್ಚತಾಮತ್ಪ್ರೇಮದನೀಯಮಂಧೋಽ-
 ಮತ್ರಂ ಪಾತ್ರಮಮಾ ಆಸಿನ್ನದಂತ್ಯಮಾ ಪುನರನಿಮಿಫತಂ ಭವತಿ
 ಪಾತ್ರಂ ಪಾನಾತ್ರಮೋಽವ್ಯಂಧ ಉಚ್ಯತೇ ನಾಸ್ಮಿನ್ ಧ್ಯಾನಂ ಭವತಿ
 ನ ದರ್ಶನಮಂಧನ್ಮಮ ಇತ್ಯಭಿಭಾಷಂತೇಽಯಮಪಿತರೋಽನ್ಯ ಏತಸ್ಮಾ-
 ದೇವ | ಪತ್ಯದಕ್ಷಣ್ಯಾನ್ ನ ವಿಚೇತದನ್ಮ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ
 ಭವತಿ || ೧ ||

ಸಸ್ತೀಮ್ ||೧||

ಸಸ್ತೀಮುವಿಂದಚ್ಚ ರಣೇ ನದೀನಾಂ | ಸಸ್ತೀಂ ಸಂಸ್ನಾತಂ ಮೇಘಂ ||೧||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ಸಸ್ತೀಮುವಿಂದಚ್ಚ ರಣೇ ನದೀನಾಮಪಾನ್ವಣೋ ಅಶ್ವವ್ರಜಾನಾಂ |

ಪ್ರಾಸಾಂ ಗಂಧರ್ವೋ ಅಮೃತಾನಿ ವೋಚರಂದ್ರೋ ದಕ್ಷಂ ಪರಿಜಾನಾದಹೀನಾಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೯-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಶಿಡಿಲು, ಗುಡುಗು ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವ ಉದಕಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಹುಯಿದು ಸಮಸ್ತ ವನ್ನೂ ನೆನೆಸಬಲ್ಲ ಮೇಘವಿರುವುದನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಕಂಡುಕೊಂಡನು. ಮತ್ತೆ ಆ ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉದಕಗಳು ಈಚೆಗೆ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ತೆರೆದನು. ಅಮೃತಸದೃಶವಾದ ಈ ವೃಷ್ಟ್ಯುಡಕಗಳು ನದಿಗಳಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದನ್ನು ವಿಶ್ವಾವಸುಗಂಧರ್ವರೂಪದಿಂದಿರುವ ಇಂದ್ರನು ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಅನೇಕ ಮೇಘಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಮೇಘವು ಉದಕಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಬಲ್ಲದೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ.

ಸಸ್ತೀಂ ಎಂದರೆ ಸಂಸ್ನಾತಂ ಅಧ್ವಿಃ ನೀರಿನಿಂದ ಆನರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮತ್ತು ನೀರಿನಿಂದ ನಿಬಿಡವಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ಸಸ್ತೀಮುವಿಂದಚ್ಚ ರಣೇ ನದೀನಾಂ | ಸಸ್ತೀಂ ಸಂಸ್ನಾತಂ ಮೇಘಂ || (ನಿ. ೫-೧) ಉದಕಗಳಿಂದ ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ದಂತಿರುವ ನೆನೆದಿರುವ ಎಂದು ಸಸ್ತೀಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಉದಕಧಾರೆಗಳಿಂದ ಸರ್ವವನ್ನೂ ನೆನೆಯಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಘಕ್ಕೆ ಸಸ್ತೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ನೆನೆಯಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ನದಿ ಮೊದಲಾದ ಜಲಾಶಯಗಳಿಗೂ ಇರುವುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ—ಪ್ರಕರಣಸಾಮರ್ಥ್ಯಚ್ಚೈಶ್ಚೋಽಮೃತಾರ್ಥಾಂತರಂ ಭಿಜತೇ—ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಸ್ತೀಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಸಸ್ತೀಂ ಅವಿವಿಧತ್ ಚರಣೇ ನದೀನಾಂ—ಇಲ್ಲಿ ನದ-ಶಬ್ದೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನದೀನಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೇಘರೂಪದಿಂದಿರುವ ಉದಕಗಳು ಶಿಡಿಲು, ಗುಡುಗು ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದಮಾಡುವ ಉದಕಗಳು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸಸ್ತೀಂ ಎಂದರೆ ನೆನೆಯಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ನೀರಿನಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮೇಘ ಸಮೂಹಗಳಿದ್ದರೂ ಅನಿಲ್ಲವೂ ಮಳೆಯನ್ನು ಹುಯ್ಯಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮಾತ್ರ ಉದಕಪೂರ್ಣವಾಗಿ (ಕಪ್ಪಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಾ) ವೃಷ್ಟಿವರ್ಷಣಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವು. ಅಂತಹ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಮೇಘವು ಯಾವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಂದ್ರನು ತಿಳಿದಿರುವನು ಎಂದು ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಪಾನ್ವಣೋತ್ ದುರೋ ಅಶ್ವವ್ರಜಾನಾಂ—ಇಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಶಬ್ದವೂ, ವ್ರಜಶಬ್ದವೂ ಮೇಘನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿವೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ಅಶ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂದೂ ವ್ರಜಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮೂಹವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಮೇಘಸಮೂಹಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉದಕಗಳು ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಬೀಳುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುಕಾಲ ಮೇಘ

ಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಇರಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉದಕಗಳು ಅಘೋಮುಖವಾಗಿ (ಕೆಳಕ್ಕೆ) ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಮೇಘಗಳ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ವಿಶಾಲವಾಗಿ ತೆರೆದನೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರ ಅಸಾಂ ಗಂಧರ್ವೋ ಅಮೃತಾನಿವೋಚತಃ—ಇಲ್ಲಿ ಗಂಧರ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರ ಅಥವಾ ಗಂಧರ್ವರೂಪ ದಲ್ಲಿರುವ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಇಂದ್ರೋ ಗಂಧರ್ವಶತಸ್ಯ ಮರುಶೋಽಪ್ಸರಸಃ—ಗಂಧರ್ವರು ಯಾವಾಗಲೂ ಅಪ್ಸರಸ್ತ್ರೀಯರಿಂದ ಸಹಿತರಾಗಿರುವರು ಎಂದು ಪ್ರತಿತಿಯಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಗಂಧರ್ವನೆಂದರೆ ಮರುದ್ವೀಪತೆಗಳೇ ಅವನೊಡನಿರುವುದರಿಂದ ಅವರೇ ಅಪ್ಸರಸ್ಸುಗಳು ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಗಂಧರ್ವ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಮೃತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕಗಳು ಸಹಿಯಾದ ಅಮೃತಸದೃಶವಾದ ಉದಕಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಮೃತಶಬ್ದವೂ ಉದಕನಾಮ ಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಪ್ರ ವೋಚತಃ ಇಂದ್ರನು ಹೇಳಿದನು ಎಂದರೆ—ಅಸಾಂ ಪ್ರ ಜಾನಾಂ ಜೀವಧ್ಯಮೇಭಿರುದಕೈ- ರಸ್ಯದ್ವೈಶ್ಚಿರಿತಿ | ಎವೈ ಪ್ರಜೆಗಳೇ, ನಮ್ನು (ಇಂದ್ರ) ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಲಭ್ಯವಾದ ಈ ಉದಕಗಳಿಂದ ನೀವು ಜೀವಿಸಿರಿ ಎಂದು ಇಂದ್ರನು ಹೇಳಿದನು ಎಂದು ಪ್ರ ವೋಚತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವು.

ಇಂದ್ರೋ ದಕ್ಷಂ ಪರಿ ಜಾನಾದಹೀನಾಂ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸ ಲಾರವು, ಕೆಲವು ಉದಕಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಬಲ್ಲವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕ ಮೇಘಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಮೇಘವು ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಬಲ್ಲದು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಂದ್ರನು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲನು ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ದಕ್ಷ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೃಷ್ಟಿವರ್ಷಣಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಮೇಘವು ಎಂದರ್ಥವು.

ವಾಹಿಷ್ಯಃ ||೨|| ದೂತಃ ||೩||

ವಾಹಿಷ್ಯೋ ವಾಂ ಹವಾನಾಂ ಸ್ತೋಮೋ ದೂತೋ ಹುವನ್ನರಾ |
 ವೋಧ್ಯತಮೋ ಹ್ವಾನಾನಾಂ ಸ್ತೋಮೋ ದೂತೋ ಹುವನ್ನತೌ |
 ನರಾ ಮನುಷ್ಯಾ ನೃತ್ಯಂತಿ ಕರ್ಮಸು || ದೂತೋ ಜವತೇರ್ವಾ
 ದ್ರವತೇರ್ವಾ ವಾರಯತೇರ್ವಾ | (ದೂತೋ ದೇವಾನಾಮಸಿ
 ಮತ್ಪ್ರಾಣಾಮ್ ಇತ್ಯೆವಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ) ||೨||

ವಾಹಿಷ್ಯಃ—ಮಹಿಪತೃವನು, ದೂತಃ ಎಂದರೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವು. ನರಾ ಮನುಷ್ಯಾ ನೃತ್ಯಂತಿ ಕರ್ಮಸು ನರಾ: ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರು. ಏಕೆಂದರೆ ಇವರು ಕೆಲಸಮಾಡುವಾಗ ನೃತ್ಯಂತಿ— ಚಟುವಟಿಕೆಯಿಂದ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ, ಕುಣಿದಾಡುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನರ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರು.

ಉದಾಹರಣೆಯು ಮುಕ್ತು—

ವಾಹಿಷ್ಯೋ ವಾಂ ಹವಾನಾಂ ಸ್ತೋಮೋ ದೂತೋ ಹುವನ್ನರಾ |
 ಯುನಾಭ್ಯಾಂ ಭೂತೃಶ್ಚಿನಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮.೨೬-೧೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ನೇತ್ರಗಳಾದ ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಸ್ತುತಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ನನ್ನ ಈ ಸ್ತೋಮವೇ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ನಿಮ್ಮನ್ನು. ನಿಮ್ಮದೊತನಂತೆ ಕರೆಯಲಿ. ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ ಪ್ರೀತಿಕಾರಕವಾಗಿ ಆಗಲಿ.

ವಾಹಿಷ್ಠಿ: ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಕ್ಕೂ ಯಾಸ್ಯರ ನಿರ್ವಚನಕ್ಕೂ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—**ವಾಹಿಷ್ಠ:** ಯುವಾವಾತಿಶಯೇನ ವ್ಯಾಪ್ನುವನ್ | ನಿಮ್ಮನ್ನು (ಈ ಸ್ತೋತ್ರವು) ಅತಿಶಯವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಆದರೆ ಯಾಸ್ಯರು **ವಾಹಿಷ್ಠ:** ಎಂದರೆ (ದೂತನಂತೆ) ಮಹಿಸುವ ಸ್ತಭಾವವುಳ್ಳ ನನ್ನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ನಿಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಮಹಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ.

ವಾವಶಾನಃ ||೪||

ವಾವಶಾನೋ ವವ್ಷೇರ್ವಾ ವಾಶ್ಯತೇರ್ವಾ | “ ಸಪ್ತ ಸ್ವಸ್ಥಾರಾಋಷೀ-
ರ್ವಾವಶಾನಃ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೩||

ವಾವಶಾನಃ ಎಂದರೆ ಅಪೇಕ್ಷಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ವಕ್ಷಿಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ವಾಶ್ಯತಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಸಪ್ತಸ್ವಸ್ಥರರುಷೀರ್ವಾವಶಾನೋ ವಿದ್ವಾನ್ಮಧ್ಯ ಉಚ್ಚಭಾರಾ ದ್ಯುಕೇಕಂ |
ಅಂತರ್ಯಾಮೇ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ಪುರಾಜಾ ಇಚ್ಛನ್ಯನಿಮವಿದತ್ತೂಷಣಸ್ಯ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೫-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಸ್ತುತಿಕರ್ತರಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿತನೂ, ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಆಕರ್ಷಕಗಳಾದವೂ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕಗಳೂ ಸ್ವಯಂಪ್ರಸಂಸುವವೂ ಆದ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸುಖವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯಿಂದ ಮೇಲೆತ್ತಿ ಹರಡಿದ್ದಾನೆ. ಪೂರ್ವೋಕ್ತನನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ದ್ಯಾವಾಸ್ವಧಿವಿಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತನಾಗಿ ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಯಜಮಾನರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಪಾರ್ಥಿವರೋಕಕ್ಕೆ ವ್ಯಕ್ತಿವರ್ಣದ (ನಾನಾವರ್ಣದ) ರೂಪವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ವಾಯುಂ || ೫ ||

ವಾಯುಂ ವೈಣೋತೇರಧಾಪಿ ವರತಮಮ್ | ‘ತದ್ವಾಯುಂ
ವೈಣೇಮಹೇ ವರಿಷ್ಠಂ ಗೋಪಯತ್ಯಮ್’ | ತದ್ವಾಯುಂ
ವೈಣೇಮಹೇ ವರಿಷ್ಠಂ ಗೋಪಾಯಿತವ್ಯಂ ಗೋಪಾಯಿತಾರೋ
ಯೂಯಂ ಸ್ಥ ಯಷ್ಟಭ್ಯಮಿತಿ ವಾ || ೪ ||

ವಾಯುಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅವೇಕ್ಷಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವರತಮಂ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು

ಸದ್ವಾಯುಂ ವ್ಯಣೇಮಹೇ ವರಿಷ್ಠಂ ಗೋಪಯತ್ಯಂ |

ಮಿತ್ರೋ ಯತ್ಪಾಂತಿ ವರುಣೋ ಯದರ್ಯಮಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೨೫-೧೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಯಾವ ಧನವನ್ನು ಮಿತ್ರನೂ, ವರುಣನೂ; ಅರ್ಯನೂ ರಕ್ಷಿಸುವರೋ, ಅಂತಹ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ, ಸರ್ವರಿಗೆ ರಕ್ಷಕನಾದುದೂ ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಆಪೇಕ್ಷಿತವಾದುದೂ ಆದ ಧನವನ್ನು ನಾನು ಹೊಂದುವಂತಾಗಲಿ.

ವಾಯುಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅರಿಸಿಕೊಳ್ಳು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ವ್ಯ (ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ) ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ವಾಯುಂ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಆಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಥವಾ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ— ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾ ವರುಣರೇ, ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಆಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮಿಂದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನಾನು ಅರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ ಅಥವಾ ಆಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ರಕ್ಷಣೆಯು ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇದೆ. ಅದು ನಿಮ್ಮಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯವು. ಏಕೆಂದರೆ ನೀವು ರಕ್ಷಕರಾಗುತ್ತೀರಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಮ್ಮಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯವಾದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನಾನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದರ್ಥವು ಅಡಕ ವಾಗುವುದು.

ಅಂಧಃ ||೬||

ಅಂಧ ಇತ್ಯನ್ವನಾಮಾಧ್ಯಾನೀಯಂ ಭವತಿ | 'ಆಮತ್ರೇಭಿಃ ಸಿಂಚತಾ ಮುದ್ಯಮಂಧಃ' | ಆಸ್ಮಿನ್ಮಾತಾಮತ್ರೈರ್ಮದನೀಯಮನ್ದಃ || ಅಮತ್ರಂ ಪಾತ್ರಮಮಾ ಆಸ್ಮಿನ್ನದನ್ಯಮಾ ಪುನರನಿರ್ಮಿತಂ ಭವತಿ ಪಾತ್ರಂ ಪಾನಾತ್ | ತಮೋಽಪ್ಯನ್ದ ಉಚ್ಯತೇ ನಾಸ್ಮಿನ್ ಧ್ಯಾನಂ ಭವತಿ | ನ ದರ್ಶನಮನ್ದನ್ಯಮ ಇತ್ಯಭಿಭಾಷಂತೇ | ಆಯಮುಪೀ- ತರೋಽನ್ದ ಏತಸ್ಮಾದೇವ | 'ಪಶ್ಯದಕ್ಷಣಾನ್ವ ವಿಚೇತದನ್ದಃ' ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೫ || ೧ ||

ಅಧ್ಯಯನವೋ ಭರತೇಂದ್ರಾಯ ಸೋಮನಾಮತ್ರೇಭಿಃ ಸಿಂಚತಾ ಮುದ್ಯಮಂಧಃ | ಕಾಮಾ ಹಿ ವೀರಃ ಸದಮಸ್ಯ ಸೀತಂ ಜುಹೋತ ವ್ಯಷ್ಟೇ ತದಿದೇಷ ವಕ್ಷ್ಯಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೧೪-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳೇ, ಇಂದ್ರನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬನ್ನಿ. ಚಮಸಪಾತ್ರಿಗಳಿಂದ ನುಡಕ ರವಾದ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯೋಕ್ಷಣರೂಪದಲ್ಲಿರ್ಪಿಸಿ ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಈ

ಸೋಮರಸದ ಪಾನವನ್ನು ಸರ್ವದಾ ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ಸೋಮವನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಿ.

ಅಂಧಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದು ಹೆಸರು. **ಅಮತ್ವೇಭಿಃ ಸಿಂಚತಾಮತ್ರಮಂಧಃ** ಎಂಬುದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಅಮತ್ರವೆಂದರೆ ಪಾತ್ರಿಯು ಪಾತ್ರವೆಂದರೆ ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪಂಚಪಾತ್ರಿ-ಅಂಧವೆಂದರೆ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದೂ ಅರ್ಥವು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಏನನ್ನು ನೋಡಲೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಯಾವುದನ್ನೂ ನೋಡಿ ತಿಳಿಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ಅಂಧಃ—ಅಂಧಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನ್ನ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯) ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಅಂಧ ಇತ್ಯನ್ವನಾಮಾಧ್ಯಾನೀಯಂ ಭವತಿ | ತನೋಽಪ್ಯಂಧ ಉಚ್ಯತೇ ನಾಸ್ತೀನ್ ಧ್ಯಾನಂ ಭವತಿ | ನ ದರ್ಶನಮಂಧನ್ವಮ ಇತ್ಯಭಿಭಾಷಂತೇ | ಆಯಮುಚಿತರೋಽನ್ಯ ಏತಸ್ಮಾ- ದೇವ | ಪಶ್ಯದಕ್ಷಣಾನ್ವ ವಿಚೇತಮಂಧಃ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೫-೧)

ಎಂದರೆ ಅಂಧಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಏತಕ್ಕೇಂದರೆ ಅನ್ನವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುವುದು (ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವುದು) ಆದುದರಿಂದ ಅಂಧಃ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವು. ಅಂಧಃ ಎಂದರೆ ತಮಸ್ಸಿಗೂ (ಕತ್ತಲೆಗೂ) ಹೆಸರು. ಏತಕ್ಕೇಂದರೆ ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಏನೂ ಕಾಣಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದನ್ನೂ ಮಾಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಜನರು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸದಿರುವಂತೆ ಕತ್ತಲೆ ಕವಿದಿರುವಾಗ ಅಂಧತಮವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ **ಪಶ್ಯ ದಕ್ಷಣಾನ್ವ ವಿಚೇತಮಂಧಃ** (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೧೬೬) ಎಂದು ವೇದವಾಕ್ಯದ ಉದಾಹರಣೆಯೂ ಇರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಅ ಅಮತ್ವೇಭಿಃ ಸಿಂಚತ ಮಂಧಂ—ಅಂಧಃ—ಹೃತ್ವಾಮತ್ರೇಭಿಃ | ಅಮಾ ಸಹಾದಂತೃತ್ರ ಹೋತ್ರಾದಯ ಇತ್ಯಮತ್ರಾಣಿ ಚಮಸಾಃ | ತೈಮ್ಯಂಧಂ ಮದಕರಮಂಧಃ ಸೋಮಲಕ್ಷಣಮನ್ನಮಾಸಿಂಚತ | ಅಸೌ ಪ್ರಕ್ಷಿ-ಪತ | ಹಿಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮವನ್ನು ಉತ್ತರವೇದಿಯ ಬಳಿಗೆ ತಂದಿರಬೇಕೆಂದ ಅಧ್ಯರ್ಥಗಳಿಗೆ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಅಂತಿ ತಂದ ಸೋಮವನ್ನು ಅಥವಾ ಸೋಮರೂಪದ ಅನ್ನವನ್ನು ಚಮಸ (ಮರದ ಸೌಟು) ಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿ ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅಮತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—ಅಮಾ ಸಹಾದಂತೃತ್ರ ಹೋತ್ರಾದಯ ಇತ್ಯಮತ್ರಾಣಿ ಚಮಸಾಃ | ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವಾಗ ಹೋತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಮುತ್ತಿಜರು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲರೂ ಒಂದೇ ಪಾತ್ರಿಯಿಂದ ಭಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಪಾತ್ರಿಗೆ ಚಮಸವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಚಮಸವೆಂಬುದು ಮರದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟು ಹಿಡಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಸೌಟಿನ ಆಕಾರದಲ್ಲಿರುವುದು. ಈ ಚಮಸದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಮುತ್ತಿಜರೂ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವರು. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ಪಾತ್ರಿಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಒಂದೇ ಪಾತ್ರಿಯು. ಯಾಸ್ಯರು **ಅಮತ್ವೇಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು—**

ಅಮತ್ಸೇಧಿಃ ಸಿಂಚತಾ ಮದ್ಯಮಂಧಃ | ಅಸಿಂಚತಾಮತ್ಸ್ರೈಮದನೀಯಮಂಧಃ | ಅಮತ್ಸ್ರ
ಶಾತ್ರಮಮಾ ಅಸ್ತಿಸ್ತದಂತ್ಯಮಾ ಪುನರನಿರ್ಮಿತಂ ಭವತಿ ಶಾತ್ರಂ ಶಾನಾತ್ |

(೧ ೧-೫)

ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಎಂದರೆ, ಅಮತ್ರವೆಂದರೆ ಪಾತ್ಸ್ರಿಯು. ಏಕೆಂದರೆ, ಇದರಿಂದ (ಅನ್ನ ಅಥವಾ ಸೋಮವನ್ನು) ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಭಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಸೌಖ್ಯನಂತಿರುವ ಪಾತ್ಸ್ರಿಗೆ ಅಮತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು ಅಮಾ ಎಂದರೆ ಪರಿಮಾಣರಹಿತವಾದದ್ದು. ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಪಾತ್ಸ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅಧಿಕವಾಗಿ (ಪರಿಮಾಣ ಅಥವಾ ಅಳತೆ ಮುಂತಾದದ್ದಿಲ್ಲದೆ) ತುಂಬಿರುವಾಗ ಅದನ್ನು ಕುಡಿಯಬೇಕಾದರೆ ಅಮತ್ರ ಅಥವಾ ಚಮಸವೆಂಬ ಮರದ ಸೌಟಿನಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಪಾನಮಾಡುವರು. (Like drinking tea or coffee by means of spoons) ಇಂತಹ ಪಾತ್ಸ್ರಿಗೆ ಅಮತ್ರ ಅಥವಾ ಚಮಸವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಂತಹ ಚಮಸಗಳಿಂದ ಮದಕರವಾದ ಎಂದರೆ ಹೆಸವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡು (ಇಂದ್ರನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ) ಹಾಕಿ ಎದು ವಾಕ್ಯಭವಪ್ರಾಯವು. ಇಂದ್ರನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದೇವತೆಯಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸುವ ಹವಿರಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅವನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಮುತ್ರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲೇ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಸಿಂಚತ ಎಂದರೆ ವಹಟ್ಯಾರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲೇ ಹೋಮಮಾಡಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಬೋಧ್ಯವಾಗುವುದು. ಇದಲ್ಲದೇ ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಉತ್ರ, ರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಜುಹೋತ—ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಇರುವುದು. ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಂ ಅಂಧಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಮದಕರವಾದ ಸೋಮರಸರೂಪದ ಹವಿಸ್ಸೆಂದಾಗಲಿ (ಅನ್ನ) ಅಥವಾ ಮದಕರವಾದ ಸೋಮರಸ ಮತ್ತು ಹವಿರೂಪವಾದ ಅನ್ನ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ದ್ರವ್ಯಗಳು ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಆದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದ ಎಲ್ಲಾ ಭುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೋಮರಸದ ವಿಷಯ ಮಾತ್ರವೇ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಮದ್ಯಮಂಧಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸೋಮರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಎಂದರೆ ಸೋಮವನ್ನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡುವುದೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ಕಾಮಿಾ ಹಿ ವೀರಃ ಸದಂ ಅಸ್ಯ ಪೀತಂ—ವೀರೇ ಸ ಇಂದ್ರೋಽಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಂ ಶಾನಂ ಪ್ರತಿ ಸದಂ ಸದೈವ ಕಾಮಿಾ ಹಿ ಕಾನುಯನೂನೋ ಹಿ | ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ, ಇಂದ್ರನು ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸುವವ ನಲ್ಲವೇ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯು ಹೆಚ್ಚು. ಆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಮುಖಿಗಳು ತಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಬಂದು ತಾವು ಅರ್ಪಿಸುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಜುಹೋತ ವ್ಯಷ್ಟೇ ತತ್ ಇತ್ ಏಷಃ ವ್ಯಷ್ಟಿ—ತಸ್ಮಾದ್ವ್ಯಷ್ಟೇ ವರ್ಷಿತ್ರ ಇಂದ್ರಾಯ ಸೋಮಂ ಜುಹೋತ | ಏಷ ಇಂದ್ರಸ್ತದಿತ್ ತದೇವ ಸೋಮದ್ರವ್ಯಂ ವಷ್ಟಿ ಕಾಮುಯತೇ | ಆದುದರಿಂದ ವ್ಯಷ್ಟಿಪ್ರದನಾದ ಅಥವಾ ಕಾಮಾರ್ಥಪ್ರದನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿ, ಏಕೆಂದರೆ ಇದನ್ನೇ (ಎಂದರೆ ಸೋಮಪಾನವನ್ನೇ ಈ ಇಂದ್ರನು ಅವೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ). ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವು ಒಂದೇ ಅಥವಾ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕ್ಷಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ, ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಮುಷಿಯ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿರುವನು.

ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ನಿರುಕ್ತವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರವಾದ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಬರೆದಿರುವ ಭಾಷ್ಯವು ಕೆಲವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ವಿವರಣೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ.

ಗೃತ್ವಮದಮುಷ್ಪಿದ್ಯವನಾಮದಂ | ರಾತ್ರಿಪರ್ಯಾಯೇ ಶ್ಯತೇ | ಹೋತುಃ ಶಶ್ವೇ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ | ಅಸ್ಮಿನ್ ಚ ಶಸ್ತ್ರಸ್ಯ ಯಾಜ್ಞೇಷಾ || ಹೇ ಅಧ್ಯಯನಃ ಭರತ ಪ್ರಾಪಯತೇನುಂ ಸೋಮಂ | ಏತಸ್ಮಾದ್ವಿದ್ಧಾನಾದುತ್ತರವೇದಿಂ ಇಂದ್ರಾಯ ಇಂದ್ರಾರ್ಥಂ | ಅಥವಾ ಭರತ ಧಾರಾಯತಾ-
ಗ್ನೇರುಪರಿ | ತತಶ್ಚೈನಂ ಅಮತ್ವೇಭಿಃ ಅಮತ್ವೈಃ ಪಾತ್ವೈಃ ಏಭಿಃ ಸೋಮಚಮಸ್ಯೈ ವಷಟ್ಕಾರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಅಸಿಂಚತ ತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನೌ | ಮದ್ಯಂ ಮದನೀಯಂ ಏತತ್ಸೋಮಾಖ್ಯಂ ಅಂಧಃ | ತಸ್ಮಾತ್ ಪುನರೇವಂ ಬ್ರವೀಮಿ | ಇತಃ ಯಸ್ಮಾತ್ ಕಾಮಿಾ ಹಿ ವೀರಃ ಕಾಮಯತ ಏವ ವೀರಃ ಇಂದ್ರಃ ಅಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಸದಂ ಸದೈವ ನಿತ್ಯಕಾಲಮೇವ ಪೀತಂ ಪಾನಯಿ-
ತ್ಯರ್ಥಃ | ತಸ್ಮಾತ್ ಕಾರಣಾತ್ ಜುಹೋತ ತಸ್ಮೈ ವ್ಯರ್ಥೇ ವರ್ಷಿತ್ರೇ ಇಂದ್ರಾಯ ಏತಂ ಸೋಮಂ | ಕಮೇತಮೇವ ಕೇವಲಂ ಸೋಮಮೇಷ ಕಾಮಯತೇ ? ನೇತೃಭ್ಯತೇ | ತದಿದೇವ ಪಷ್ಪಿ ತತ್ಸೋಮಪ್ರದಾನಮೇಷ ಇಂದ್ರೋ ವಷ್ಪಿ ಕಾಮಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ನ ಕೇವಲಂ ರಾತ್ರಿಪರ್ಯಾಯೇಷ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಸ್ಮಾದಾಸಿಂಚತ ಇನುಂ ಸೋಮಂ ಮಾ ವಿಲಂಬದ್ಯಮಿತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಃ | ಏವಮತ್ರ ದಾನಸಂಬಂಧಾತ್ ಅಂಧಃ ಶಬ್ದೋದ್ರನ್ಯಾರ್ಥ ಉಪಪದ್ಯತೇ | ಪಠಿತಮಪಿ ಚಾನ್ವನಾಮಸು | ಅನೇಕಾರ್ಥತ್ವಾತ್ ತು ಸಂದಿವ್ಯತೇ ಇತ್ಯೇಷ ನಿಗಮ ಉಪಾತ್ತಃ ||

(ನಿ. ೫-೧. ದು. ವ್ಯಾ.)

ಎಂದರೆ ಈ ಮಕ್ಕು ಗೃತ್ವಮದಮುಷ್ಪಿದ್ಯವನಾಮದು. ಅತಿರಾತ್ರವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದ ಯಾಜ್ಞ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿಯೂ ಈ ಮಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಇದರ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದು. ಎಲೈ ಅಧ್ಯಯನಾಮಕಮುತ್ತಿಜರೇ, ಈ ಸೋಮವನ್ನು ಇಂದ್ರನ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಹವಿಧಾನಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಉತ್ತರವೇದಿಯ ಬಳಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ. ಅನಂತರ ಚಮಸಪಾತ್ವಿಗಳಿಂದ ಮದಕಾರಕವಾದ ಈ ಸೋಮರಸರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿ. ಏಕೆಂದರೆ ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯಾದ ಈ ಇಂದ್ರನು ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾಗಿರುವನು. ಆದುದರಿಂದ ಸರ್ವಕಾಮಫಲಪ್ರದನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ, ಸೋಮದಲ್ಲಿ, ಸೋಮವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಿ. ಅದನ್ನೇ ಇಂದ್ರನು ಅನೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ರಾತ್ರಿಕಾಲಮಾತ್ರ ವಲ್ಲ, ಸದಾಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮಪಾನವನ್ನೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ವಿಳಂಬಮಾಡದೆ ಸೋಮವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಿ. ಅಂಧಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಅಂಧಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಇರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅಮತ್ವೇಭಿಃ ಸಿಂಚತಾ ಮದ್ಯಮಂಧಃ ಎಂದು ನಿಗಮ (ವೇದ) ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು ಎಂದು ಮೇಲಿನ ಭಾಷ್ಯದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಂಧ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕತ್ತಲೆಯೆಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಸ್ತ್ರಿಯಃ ಸತೀಸ್ತಾ^೨ ಉ ಮೇ ಪುಂಸ ಅಯಃ ಪಶ್ಯದಕ್ಷಣಾನ್ನ ವಿ ಚೇತದಂಧಃ |

ಕವಿಯಃ ಪುತ್ರಃ ಸ ಇನವಾ ಚಿಕೇತ ಯಸ್ತಾವಿಜಾನಾತ್ ಪುಷ್ಪಿ ತಾಸ ತ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೪೪-೧೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ನನಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಈ ರಕ್ತಗಳು ಉದಕರೂಪವಾದ ಗರ್ಭಧಾರಣದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಹ, ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಸೇಚನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನೇ ಪುರುಷರೆಂಬ ನಿರ್ದೇಶದಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಗೂಢವಾದ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಹಾತ್ಮನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಆಜ್ಞಾನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಲ್ಲದೆ ಅಂಥನೆತಿರುವವನು ತಿಳಿಯಲಾರನು. ಯಾವನು ಮೇಧಾವಿಯಾದ, ಪುತ್ರನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ ಅವನೇ ಈ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ ಯಾವನು ಅವಿಲ್ಲವನ್ನೂ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಸ್ತುವಿನ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವೊಡನೆ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಜಗತ್ತಾಳಕನಾದ ರಕ್ತಗಳಿಗೂ ಪಿತೃವಾದ ಆದಿತ್ಯನೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಸತ್ತಂತೀ ಭೂರಿಧಾರೇ ವಯಸ್ವತೀ | ಅಸಜ್ಜಮಾನೇ ಇತಿ
ವಾವ್ಯುದಸ್ಯನ್ತ್ರಾವಿತಿ ವಾ ಬಹುಧಾರೇ ಉದಕವತ್ಯಾ ವನುಷ್ಯ-
ತಿರ್ಹನ್ರಿ ಕರ್ಮಾನವಗತಸಂಸ್ಕಾರೋ ಭವತಿ | ವನುಯಾಮ ವನುಷ್ಯತ
ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ದೀರ್ಘಪ್ರಯಜ್ಞಮತಿ ಯೋ ವನುಷ್ಯತಿ
ವಯಂ ಜಯೇಮು ಪೃತನಾಸು ದೂಢ್ಯಃ | ದೀರ್ಘಪ್ರತತಯಜ್ಞ-
ಮುಭಿಜಿಘಾಂಸತಿ ಯೋ ವಯಂ ತಂ ಜಯೇಮು ಪೃತನಾಸು
ದೂಢ್ಯಂ ದುರ್ಧಿಯಂ ಪಾಪಧಿಯಂ ಪಾಪಃ ಪಾತಾಪೇಯಾನಾಂ
ಪಾಪತ್ಯಮಾನೋಽವಾಜೀವ ಪತತೀತಿ ವಾ ಪಾಪತ್ಯತೇರ್ವಾ
ಸ್ಯಾತ್ ತರುಷ್ಯತಿರಪ್ಯೇವಜ್ಞರ್ಮಾ | ಇಂದ್ರೇಣ ಯುಜಾ ತರು-
ಷೇಮು ವೃತ್ರಮಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಭಂದನಾ ಭಂದತೇ
ಸ್ತುತಿಕಮಣಃ | ಪುರುಟ್ಟಿಯೋ ಭಂದತೇ ಧಾಮುಭಿಃ ಕವಿರಿತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಸ ಭಂದನಾ ಉದಿಯರ್ತ್ರಿ ಪ್ರಜಾವತೀರಿತಿ
ಚ | ಅನ್ಯೇನ ಮದಾಹನೋ ಯಾಹಿ ತೂಯಮ್ | ಅನ್ಯೇನ
ಮದಹನೋ ಗಚ್ಛ್ವ ಕ್ಷಿಪ್ರಮಾಹಂಸೀವ ಭಾಷಮಾಣೇತ್ಯಸಭ್ಯ-

ಭಾಷಣಾದಾಹನಾ ಇವ ಭವ್ಯಶೈತಸ್ತಾದ್ರಾಹನಃ ಸ್ಯಾದ್ಯಸಿರ್ನದೋ
ಭವತಿ ನದತೇ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ | ನದಸ್ಯ ಮಾ ರುಧತಃ ಕಾಮು
ಆ ಗನ್ | ನದನಸ್ಯ ಮಾ ರುಧತಃ ಕಾಮು ಅಗಮತ್ ಸುರುದ್ಧ-
ಪುಜನನಸ್ಯ ಸ್ತುತ್ಯುಕಾರಿಣ . ಇತ್ಯುಷಿಪುತ್ರಾ ವಿಲಪಿತಂ ವೇದ-
ಯನ್ತೇ || ೨ ||

ಅಸಶ್ಚಂತೀ || ೭ ||

‘ ಅಸಶ್ಚಂತೀ ಭೂರಿಧಾರೇ ಪಯಸ್ವತೀ ’ | ಅಸಜ್ಯಮಾನೇ ಇತಿ ವಾ |

ಅವ್ಯುದಸನ್ಯಾವಿತಿ ವಾ | ಬಹುಧಾರೇ ಉದಕವತ್ಯಾ || ೧೧ ||

ಅಸಶ್ಚಂತೀ ಎಂದೆ ಅಸಜ್ಯಮಾನೇ ಎಡಬಿಡದೆ ಅನೇಕ ಉದಕ ಧಾರಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಅನೇಕ ಧಾರಿಗಳಾಗಿ ಬೀಳುವ ವೃಷ್ಟ್ಯದಂತೆ ಪೃಥಿವಿಗೆ ಬಂದು ಸೇರುವಾಗ ಪರಸ್ಪರ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಸಂಭವವಾಗಿರುತ್ತವೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಅಸಶ್ಚಂತೀ ಭೂರಿಧಾರೇ ಪಯಸ್ವತೀ ಘೃತಂ ದುಹಾತೇ ಸುಕ್ವತೇ ಶುಚಿವೃತೇ |

ರಾಜಂತೀ ಅಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ರೋದಸೀ ಅಸ್ಮೀ ರೇತಃ ಸಿಂಚತಂ ಯನ್ಮನುರ್ಹಿತಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೭೦-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಪತನರಹಿತರೂ, ನಾನಾ ಸತ್ತಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವರೂ, ಉದಕವತಿಯರೂ, ಶುದ್ಧವಾದ ಶ್ರೀಯಾಸ್ಯತವುಳ್ಳವರೂ ಆದ ದ್ರಾವ್ಯಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಉದಕವನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ದ್ರಾವ್ಯಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ಸಕಲಭೂತಜಾತಗಳಿಗೂ ಒಡೆಯರಾದ ನೀವು ಯಾವ ರೇತಸ್ಸು ಮಾನವನಿಗೆ ಹಿತಕಾರಿಯೋ ಅಂತಹ ರೇತಸ್ಸನ್ನು (ಉದಕ ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು) ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಸುರಿಸಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರಿ.

ವನುಷ್ಯತಿ || ೮ ||

ವನುಷ್ಯತಿರ್ಹಸ್ತಿ ಕರ್ಮಾನವಗತಸಂಸ್ಕಾರೋ ಭವತಿ | ‘ವನು-

ಯಾಮು ವನುಷ್ಯತಃ’ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ‘ದೀರ್ಘ-

ಪ್ರಯಜ್ಯಮತಿ ಯೋ ವನುಷ್ಯತಿ ವಯಂ ಜಯೇಮು ಪೃತನಾಮು

ದೂಢ್ಯಃ |’ ದೀರ್ಘಪ್ರತತಯಜ್ಞಮುಭಿ ಜಿಘಾಂಸಿತಿ ಯೋ ವಯಂ

ತಂ ಜಯೇಮು ಪೃತನಾಸು ದೂಢ್ಯಃ ದುರ್ಧಿಯಂ ಪಾಪ-
ಧಿಯಮ್ | ಪಾಪಃ ಪಾತಾಽಪೇಯಾನಾಂ ಪಾಪತ್ಯಮಾನೋಽ-
ವಾಜೀವ ಸತತೀತಿ ವಾ ಪಾಪತ್ಯತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ || ೨ ||

ವನುಷ್ಯತಿ ಎಂದರೆ ಹಂತಿಕರ್ಮಾ-ಕೊಲ್ಲುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ದೂಢ್ಯಂ ಎಂದರೆ ದುರ್ಧಿಯಂ, ಪಾಪಧಿಯಂ ಕೆಟ್ಟಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರನ್ನು ಪಾಪ (ಪಾಪಿಷ್ಠನು) ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕುಡಿಯಬಾರದ್ದನ್ನು ಅಪೇಯು. ಪಾಪವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪಾಪ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಿಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವುದರಿಂದ ಪಾಪಿಷ್ಠನೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಶಬ್ದವು ಬೀಳು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಪರ್ತ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಯು ಮಕ್ಕಳು—

ಯದೀಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಜನಾ ಇಮೇ ವಿಹ್ರಯಂತೇ ತನಾ ಗಿರಾ |

ಅಗ್ನಾಕೇಥಿರ್ನ್ಯ ಛಿರ್ವಯಂ ಸಾಸಹ್ಯಾಮ ಪೃತನ್ಯತೋ ವನುಯಾಮ ವನುಷ್ಯತೋ ನಭಂತಾ-
ಮನ್ಯಕೇ ಸಮೇ

(ಮ. ಸಂ. ೮-೪೦-೭)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಯಾವ ಈ ಯಜಮಾನರು ಧನದಿಂದಲೂ, ಸ್ತುತಿಯಿಂದಲೂ. ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು ವಿಕೇಷರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವರೋ ಅವರ ನಡುವೆ ಇರುವ ನಾಭಾಕರದ ನಾವು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸುತ್ತಾ ನಮಗೆ ಸೇರಿದ ವಿರಘನುಷರೊಡನೆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸೋಣ. ಸ್ತುತಿಪ್ರಿಯರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸೋಣ. ಶತ್ರುಗಳೆಲ್ಲರೂ ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಶವಾಗಲಿ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು—

ಇಂದ್ರಾ ವರುಣಾ ಯುವಮಧ್ಯರಾಯ ನೋ ವಿಶೇ ಜನಾಯ ಮಹಿ ಶರ್ಮ ಯಜ್ಞತಂ
ದೀರ್ಘಪ್ರಯುಜ್ಯಮತಿ, ಯೋ ವನುಷ್ಯತಿ ವಯಂ ಜಯೇಮು ಪೃತನಾಸು ದೂಢ್ಯಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೮೨-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣದೇವತೆಗಳೇ ನಮಗಾಗಿ ಪೂಜೆಮಾಡತಕ್ಕ ಪುರುಷನಿಗೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಮಹತ್ತಾದ ಗೃಹವನ್ನು ಕೊಡಿರಿ. ದೀರ್ಘಕಾಲ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿರುವ ನಮ್ಮ ಪುರುಷನನ್ನು ಯಾವ ಶತ್ರುವು ಅತಿಯಾಗಿ ಹಿಂಸಿಸುವನೋ, ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ದುಷ್ಟ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಅಂತಹ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾವು ಜಯಿಸುವಂತಾಗಲಿ.

ತರುಷ್ಯತಿ ||೯||

ತರುಷ್ಯತಿರಪ್ಯೇವಜ್ಞರ್ಮಾ | ' ಇಂದ್ರೇಣ ಯುಜಾ ತರುಷ್ಯೇಮು ವೃತ್ರಂ '

ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೧೦||

ತರುಷ್ಯತಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವನುಷ್ಯತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವೇ ಇರುವುದು ಎಂದರೆ ಕೊಲ್ಲುವುದು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಮುಭುರ್ಮುಭುಭಿರಭಿ ವಃ ಸ್ಯಾಮ ವಿಭ್ಯೋ ವಿಭುಭಿಃ ಶನಸಾ ಶಮಾಸಿ |
ವಾಜೋ ಆಸ್ಮಾ[ಃ] ಅನತು ವಾಜಸಾತಾವಿದ್ರೇಣ ಯುಜಾ ತರುಷೇಮ ವೃತ್ತಂ ||
(ಮ. ಸಂ. ೭-೪೮-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಮುಭುಗಳೇ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ನಿಮ್ಮೊಡನೆ ಸೇರಿ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ, ಸಂಪದ್ಯುಕ್ತರಾದ ನಿಮ್ಮೊಡನೆ ಸೇರಿ ಸಂಪದ್ವಿಭವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವರಾಗಿಯೂ ಶತ್ರುಗಳ ಬಲವನ್ನು ನಮ್ಮ ಬಲದಿಂದ ನಾವು ಸೋಲಿಸುವಂತಾಗಲಿ. ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾದ ವಾಜನು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ನಮಗೆ ಸಹಾಯಕನಾಗಿರುವ ಇಂದ್ರನೊಡಗೂಡಿ ನಿರೋಧಕನಾದ ಶತ್ರುವನ್ನು ನಾವು ನಾಶಪಡಿಸುವಂತಾಗಲಿ.

ಭಂದನಾಃ || ೧೦ ||

ಭಂದನಾ ಭಂದತೇಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ | 'ಪುರುಪ್ರಿಯೋ ಭಂದತ
ಧಾಮುಭಿಃ ಕವಿಃ' ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | 'ಸ ಭಂದನಾ ಉದಿ-
ಯರ್ತ್ವಿ ಪ್ರಜಾವತಿಃ' ಇತಿ ಚ ||೪||

ಭಂದನಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸ್ತುತಿನಾಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಭಂದತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಓತಾ ಯಜ್ಞಾನಾಮಸುರೋ ವಿಪಶ್ಚಿತಾಂ ವಿನಾನಮಗ್ನಿರ್ವಯುನಂ ಚ ನಾಘತಾಂ |
ಆ ವಿನೇಶ ರೋದಸೀ ಭೂರಿನರ್ವಸಾ ಪುರುಪ್ರಿಯೋ ಭಂದತೇ ಧಾಮುಭಿಃ ಕವಿಃ ||
(ಮ. ಸಂ. ೩-೩-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಪಾಲಕನೂ, ವಿದ್ಯಾಸರಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ಬಲಪ್ರದನೂ, ಮುಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರಿಗೆ ಜ್ಞಾನನಾಥನೂ, ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಕನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಪಾರ್ಥಿವ, ವೈದ್ಯುತ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳಿಂದ ದ್ರಾವ್ಯಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅನೇಕರಿಗೆ ಪ್ರಿಯನೂ, ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದವನೂ, ಮೇಧಾವಿಯೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಕ್ತು—

ಸ ಭಂದನಾ ಉದಿಯರ್ತಿ ಪ್ರಜಾವತೀರ್ವಿಶ್ವಾಯುರ್ವಿಶ್ವಾಃ ಸುಭರಾ ಅಹರ್ವಿ |
ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಜಾನದ್ರಯಿಮಶ್ವಪಶ್ಯಂ ಪೀತ ಇಂದವಿಂದ್ರಮಶ್ವಘ್ನಂ ಯಾಜತಾಃ ||
(ಮ. ಸಂ. ೯-೮೬-೪೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಸರ್ವಗಾಮಿಯಾದ ಸೋಮದೇವನು ಅಜೋರಾತ್ರಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಪುತ್ರಾದಿ ಫಲಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವರೂ, ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗುವುದೂ ಆದ ಸಕಲ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನೂ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಲೈ ಸೋಮದೇವನೇ, ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪಾನಮಾಡ

ಬ್ರಹ್ಮ ನೀನು ನಮಗಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶ್ಯುಕ್ತವೂ, ಪ್ರಭೂತವೂ ಆದ ಅನ್ನವನ್ನೂ; ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಗೃಹವುಳ್ಳ ಧನವನ್ನೂ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಯಾಚಿಸು.

ಆಹನಃ ||೧೧||

‘ ಅನ್ಯೇನ ಮದಾಹನೋ ಯಾಹಿ ತೂಯಂ ’ | ಅನ್ಯೇನ ಮದಹನೋ
ಗಚ್ಛೆ ಪ್ರೀಪ್ರ ಮೂಹಂಸೀವ ಭಾಷಮಾಣ್ಯೇತ್ಯಸಭ್ಯಭಾಷಣಾದಾಹನಾ
ಇವ ಭವತ್ಯೇತಸ್ಮಾದಾಹನಃ ಸ್ಯಾತ್ ||೫||

ಆಹನಃ ಎಂದರೆ ಅಸಭ್ಯನಾದವನು. ಅಯುಜ್ಜಯೋ ವೈ ಪುರುಷೋಽಮೇಧ್ಯ ಆಹನಸ್ಯಾಚ್ಚಾಯತೇ
(ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯ ಸಂಹಿತಾ ೧-೬-೪) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವೂ ಇರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು—

ನ ತಿಷ್ಠಂತಿ ನ ನಿ ಮಿಷ್ಯಂತೇತೇ ದೇವಾನಾಂ ಸ್ವತ ಇಹ ಯೇ ಚರಂತಿ |

ಅನ್ಯೇನ ಮದಾಹನೋ ಯಾಹಿ ತೂಯಂ ತೇನ ವಿವಹ ರಥ್ಯೇವ ಚಿತ್ವಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦-೮)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಯಮಿಯೇ, ದೇವತೆಗಳಿಂದ ನಿಯಮಿತರಾದ ಯಾವ ಗೂಢಚಾರರುಂಟೋ ಅವರು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ (ಸರ್ವತ್ರ) ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಕೊಂಚವೂ ವಿಶ್ರಾಂತರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕಣ್ಣನ್ನು ಮುಚ್ಚದೇ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಿನ್ನ ಪಾಪೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ನನ್ನನ್ನು ಹಿಂಸಿತಕ್ಕು ಎಲೈ ಯಮಿಯೇ, ನನಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದವನೊಡನೆ ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದು. ರಥಚಕ್ರಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ರಥವನ್ನು ವಹಿಸುವಂತೆ ಅವರೊಡನೆ ಕೂಡಿ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ನಿಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ.

ನದಃ || ೧೨ ||

ಋಷಿರ್ನದೋ ಭವತಿ ನದತೇಃ | ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ ‘ನದಸ್ಯ ಮ
ರುಧತಃ ಕಾಮ ಆಗನ್’ | ನದನಸ್ಯ ಮ ರುಧತಃ ಕಾಮ
ಆಗಮತ್ | ಸಂದುದ್ಧಪ್ರ ಜನನಸ್ಯಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣ ಇತ್ಯೃಷಿವೃತ್ತಾ
ವಿಲಪಿತಂ ವೇದಯಂತೇ || ೬ || ೨ ||

ನರಃ ಎಂದರೆ ಋಷಿಯು, ಈ ಶಬ್ದವು ಸ್ತುತಿಮಾ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ನದತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸಂಯ
ಮಿತವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಋಷಿಯು ಅಪೇಕ್ಷೆಯು ನನಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ತನ್ನ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು
ಸ್ವೀಕರಿಸದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡಿರುವ ಋಷಿಯು ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ನನ್ನ ಅಪೇಕ್ಷೆಯೂ ಇರುವುದು. ಎಂದರೆ ಕಾಮಾಭಿಲಾಷೆಇಲ್ಲದೆ ಬ್ರಹ್ಮ
ಚರ್ಯಾ ವ್ರತದಂತೆ ನಿಯಮದಲ್ಲಿದ್ದೇಕಾದ ಆವಶ್ಯಿಯು ನನಗೆ ಬಂದೊದಗಿರುವುದು ಎಂದು ಋಷಿವೃತ್ತಿಯು ಪ್ರಲಾಪಿಸು
ತ್ತಾರೆ.

ಉದಾಹರಣೆಯು ಮುಕ್ತು—

ನದಸ್ಯ ಮಾ ರುಧತಃ ಕಾಮ ಆಗನ್ನಿತ ಆಜಾತೋ ಅಮುತಃ ಕುತಸ್ಥಿತ್ |

ಲೋಪಾಮುದ್ರಾ ವ್ಯಷಣಂ ನೀ ರಿಣಾತಿ ಧೀರಮಧಿರಾ ಧಯಂತಿ ಶ್ವಸಂತಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೭೯-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಷ್ಟೆ ಲೋಪಾಮುದ್ರೆಯೇ, ಜವಾಹ್ಯಯನಾಸಕ್ತನೂ, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವ್ರತನಿಷ್ಠನೂ ಆದ ನನ್ನಲ್ಲಿ, ನಿನ್ನ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನ್ಮವೋ ಅಥವಾ ಮತ್ಯಾವುದೋ ಕಾರಣದಿಂದ ಕಾಮವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ; ಅದುದರಿಂದ ರೇತಸ್ಸೇತಕನಾದ ನನ್ನನ್ನು ಸಮಾಪಿಸು. ಎಂತಹ ಜ್ಞಾನಿಯೂ, ಬಲಶಾಲಿಯೂ ಆದರೂ ಪುರುಷರನ್ನು ಕಾತರಳಾದ ಪ್ರಿಯೆಯ ವಿಶಲ ಚಿತ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ.

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಗಸ್ತ್ಯನು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಲೋಪಾಮುದ್ರೆಗೆ ಪುನಃ ಭರವೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿ ಪಡಿಸುವುದಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ತನ್ನ ಅಭಿಲಾಷೆಯನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕೆಳಗೆ ಕಂಡಂತೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

“ನದಸ್ಯ ಮಾ ರುಧತಃ ಕಾಮಾ ಆಗಮತ್ | ಸಂರುದ್ರಪ್ರಜನಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣ ಇತ್ಯುಷಿ-
ಪ್ತತ್ರಾ ವಿಲಪಿತಂ ವೇದಯಂತೇ ||

(ನಿ. ೫-೨)

ಆತ್ಮಸಂಯಮಿಯಾದ ಮುಷಿಯೊಂದಿಗೆ ನಾನು ವಿವಾಹಿತಳಾಗಿ ಅವನ ನಿಷ್ಠಾಮವಾದ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರಳಾಗಬೇಕಾಯಿತು. ಅವನಿಗೆ ಕಾಮೋಚ್ಚೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ಅವನು ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಾನೆ ಇತ್ತಾದಿಯಾಗಿ ಮುಷಿಪುತ್ರಿಯು ತನ್ನ ದುಃಖವನ್ನು ನಿವೇದನಮಾಡಿಕೊಂಡಳು ಎಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮವೇವತಾವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ಕೊಂಚ ವರೋಧವು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮವೇವತೆಯಲ್ಲಿ—

ರಿರಂಸುಸ್ತಾಮುಥಾಗಶ್ಚ ಉತ್ತರಾಭ್ಯಾನುತೋಷಯತ್ |

ಅಗಸ್ತ್ಯನು ಮುಂದಿನ ಇರಡು ಮುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕೃತನಾದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ೩ ಮತ್ತು ೪ ನೇ ಮುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ತನ್ನ ಅಭಿವ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಪತ್ನಿಯಾದ ಲೋಪಾಮುದ್ರೆಯನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸಿದನು ಎಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ಇದು ಲೋಪಾಮುದ್ರೆಯ ವಾಕ್ಯವೆಂದೂ, ಲೋಪಾಮುದ್ರೆಯು ತನ್ನ ಮನಃಪೇದವನ್ನು ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸುತ್ತಾಳೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ರೀತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಅಗಸ್ತ್ಯಲೋಪಾಮುದ್ರಾಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಸೂಕ್ತಸಂವಾದೇ ಲೋಪಾಮುದ್ರಯಾ ಇಯಮಾರ್ಷಂ | ಸಾ ಅಬ್ರವೀದಗಶ್ಚಂ ಭರ್ತಾರಮಭಿಪ್ರೇತ್ಯ “ ನದಸ್ಯ ನದಸ್ಯ..... || ಇತ್ಯೇವಂ ವಿಲಪಮಾನಾ ಕಾಮಾರ್ತಾ ಲೋಪಾಮುದ್ರಾ ರಾಜರ್ಷಿಪುತ್ರೀಕಾ |.....ನಿವಂ ಲೋಪಾಮುದ್ರಾವಾಕ್ಯೇ “ನದಸ್ಯ ರುಧತೋ ಮಾಮಗಮತ್ ಕಾಮಃ ” ಇತಿ ಪ್ರಕರಣಾದ್ಯುಷಿರ್ನದ-ಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತೇ ಇತ್ಯುಪಪದ್ಯತೇ ||

(ನಿರುಕ್ತವಾಖ್ಯಾ. ೫-೨)

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಲೋಪಾನುದ್ರೆಯನ್ನು ಮುಖಪುತ್ರಿಯೆಂದೂ, ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ರಾಜಪುತ್ರಿಯೆಂದೂ ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇವಳು ಅಗ್ರಸ್ತ ಪುತ್ರಿಯೆಂದೂ, ತನಗೆ ಸುಂದರಳಾದ ಪ್ರೀಯು ಮೊರೆಕಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದಕ್ಕಿಂದ ಅಗ್ರಸ್ತನೇ ಇವಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ವಿದರ್ಭರಾಜನಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟುಬಂದನೆಂದೂ ಒಂದು ಕಥೆಯಿದೆ. ಅದು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಬೃಹದ್ದೇವತಾಸಾತ್ಯಗಳಿಸುಸಾರನಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾಗಿದೆ.

ತತಃ ಪ್ರಸವಸಂತಾನಂ ಚಿಂತಯನ್ನವಾನ್ಯಪಿಃ | ಅತ್ತನಃ ಪ್ರಸವಸ್ಯಾರ್ಥೇ ನಾಪತ್ಯತ್ಸದ್ಭೂತೀಂ ಸ್ತ್ರಿಯಂ ||
 ಸ ತಸ್ಯ ತಸ್ಯ ಸತ್ಯಸ್ಯ ತತ್ತದಂಗಮನುಕ್ರಮಂ | ಸಂಗೃಹ್ಯ ತತ್ಸಮೈರಂಗೈರ್ನಿರ್ಮಮೇ ಸ್ತ್ರಿಯಮು-
 ತ್ತಮಾಂ || ಸ ತಾಂ ವಿದರ್ಭರಾಜಾಯ ಪುತ್ರಕಾಮಾಯ ಕಾಮ್ಯತೇ | ನಿರ್ಮಿತಾಮಾತ್ಮನೋರ್ಥಾಯ
 ಮುನಿಃ-ಪ್ರಾದಾನ್ಯಹಾತಪಾಃ || ಸಾ ತತ್ರ ಜಜ್ಜೀಃ ಸುಭಗಾ ವಿದ್ಯುತ್ಪಾದಾಮಿನೀ ಯಥಾ | ವಿಭ್ರಾಜ-
 ನಾನಾ ವಪುಷಾ ವ್ಯವರ್ಧತ ಶುಭಾನನಾ || ಜಾತಮಾತ್ರಾಂ ಚ ತಾಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾನ್ವೈದರ್ಭಃ ಪೃಥಿವೀ-
 ಪತಿಃ | ಪ್ರದರ್ಷೇಣ ದ್ವಿಜಾತಿಭ್ಯೋ ನೈವೇದಯತ ಭಾರತ || ಅಭ್ಯನಂದಂತ ತಂ ಸರ್ವೇ ಭ್ರಾತೃಕಾ
 ವಸುಧಾಧಿಪ | ಲೋಪಾನುದ್ರೇತಿ ತಸ್ಯಾಶ್ಚ ಚಕ್ರರೇ ನಾನು ತೇ ದ್ವಿಜಾಃ || ವನ್ಯಧೇ ಸಾ ಮಹಾ-
 ರಾಜಾ ಬಿಭ್ರತೇ ರೂಪಮುತ್ಸವಂ | ಅಪ್ಸಿಪೋವೈಲಿನೀ ಶೀಘ್ರನುಗ್ನೇನ ಶಿಖಾ ಶುಭಾ |
 ನೈದರ್ಭಿಂ ತು ತಥಾಯುಕ್ತಾಂ ಯುವತಿಂ ಪ್ರೇಕ್ಷ್ಯಂ ವೈ ಪಿತಾ | ಮನಸಾ ಚಿಂತಯಾಮಾಸ
 ಕಸ್ತೈ ದದಾಮಿ ಮಾಂ ಸುತಾಂ || ಯದಾ ತ್ವಮನ್ಯತಾಗಸ್ತ್ರೋಗಾರ್ಹಸ್ವೈತೇ ತಾಂ ಕ್ಷಮಾಮಿತಿ |
 ತದಾಭಿಗಮ್ಯ ಪೋವಾಚ ನೈದರ್ಭಂ ವೃಥಿವೀಪತಿಂ || ರಾಜನ್ವಿವೇಶೇ ಬುದ್ಧಿರ್ಮೇ ವರ್ತತೇ ಪುತ್ರ-
 ಕಾರಣಾತ್ | ವರಯೇ ತ್ವಾಂ ಮಹೀಪಾಲ ಲೋಪಾನುದ್ರಾಂ ಪ್ರಯಚ್ಛ ಮೇ || ಏವಮುಕ್ತಃ ಸ
 ಮುನಿನಾ ಮಹೀಪಾಲೋ ವಿಚೇತನಃ | ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನಾಯ ಚಾರಕ್ತಃ ಪ್ರದಾತುಂ ಚೈವ ನೈಚ್ಛತ ||
 ತತಃ ಸ ಭಾರ್ಯಾಮ್ಬೇತ್ಯ ಪೋವಾಚ ಪೃಥಿವೀಪತಿಃ | ಮಹರ್ಷಿರ್ವೀರೈವಾನೇಷ ಕೃದ್ಧಃ ಶಾಪಾ-
 ಗ್ನಿಯ ದಹೇತ್ || ತಂ ತಥಾ ದುಃಖಿತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಸಫಾರ್ಯಂ ಪೃಥಿವೀಪತಿಂ ಲೋಪಾನುದ್ರಾಭಿ-
 ಗಮ್ಯೇವೇ ಕಾಲೇ ವಚನಮಬ್ರವೀತ್ || ನ ಮತ್ಕೃತೇ ಮಹೀಪಾಲ ಪೀಡಾಮ್ಬೇತಮುಹರ್ಷಸಿ |
 ಪ್ರಯಚ್ಛ ಮಾಮಗಸ್ತ್ವಯ ತ್ರಾಹ್ಯಾತ್ಮಾನಂ ನುಯಗಾ ಪಿತಃ || ದುಹಿತುರ್ವಚನಾದ್ರಾಜಾಂಗೋ-
 ಗಸ್ತ್ವಯ ಮಹಾತ್ಮನೇ | ಲೋಪಾನುದ್ರಾಂ ತತಃ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಭಾರ್ಯಾನುಗೃಹ್ಯತು ಲೋಪಾನುದ್ರಾ-
 ಮುಭಾಷತ | ಮಹಾರ್ಹಾಣಿವಿಷ್ಣುಜೈತಾನಿ ವಾಸಾಂಸ್ಯಾಭರಣಾನಿ ಚ || ತತಃ ಸಾ ದರ್ಶನೀಯಾನಿ
 ಮಹಾರ್ಹಾಣಿ ತನೂನಿ ಚ | ಸಮುಸ್ಸರ್ಜ ರಂಭೋಯೋರ್ವಸನಾನ್ಯಾಯತೇಷ್ಟಕಾ || ತತಸ್ತ್ರೀರಾಣಿ
 ಜಗ್ರಾಹ ವಚ್ಚಲಾನ್ಯಜಿನಾನಿ ಚ | ಸಮಾನವ್ರತೇರ್ಯಾ ಚ ಬಭೂವಾಯತತಲೋಚನಾ || ಗಂಗಾ-
 ದ್ವಾರಮಥಾಗಮ್ಯ ಭಗವಾನ್ಯಪಿಸತ್ತಮಃ | ಉಗ್ರವಾತಿಷ್ಠತ ತಪಃ ಸಪ ಸತ್ಕಾಮುಕಲಿಯಾ ||
 ಸಾ ಪ್ರೀತ್ಯಾ ಬಹುಮಾನಾಂಜ್ಞ ಪತಿಂ ಸರ್ಯಚರತ್ತದಾ | ಅಗತ್ಯುಕ್ತ ವರಾಂ ಪ್ರೀತಿಂ ಭಾರ್ಯಾ
 ಯಾಮುಗಮತ್ಸುಭುಃ || ತತೋ ಬಹುತಿಥೇ ಕಾಲೇ ಲೋಪನುದ್ರಾಂ ವಿಶಾಂಪತೇಃ | ತಪಸಾ
 ದ್ಯೋತಿತಾಂ ಸ್ಯಾತಾಂ ದದರ್ಶ ಭಗವಾನ್ಯಪಿಃ || ಸ ತಸ್ಯಾಃ ಪರಿಚಾರೇಣ ಶೌಚೇನ ಚ ದಮೇನ ಚ |
 ತ್ರಿಯಾ ರೂಪೇಣ ಚ ಪ್ರೀತೋ ಮೈಥುನಾಯಾಜುಹಾಸ ತಾಂ ||

(ಮಹಾಭಾರತ, ವನವರ್ಗ, ೯೪-೯೫)

ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಸಂಪಾದನೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿದನು. ಆದರೆ ತನಗೆ ಅನುರೂಪವಾದ ಸ್ತ್ರೀಯು ಯಾರೂ ದೊರಕಲಿಲ್ಲ. ಅನಂತರ ತಾನೇ ತನಗನುರೂಪವಾದ ಒಂದು ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. ಅವಳನ್ನು ಪುತ್ರೇಚ್ಛಿಯುಳ್ಳವನಾದ ವಿದರ್ಭರಾಜನಲ್ಲಿ ಪೋಷಣೆಗಾಗಿ ಬಿಟ್ಟನು. ವಿದರ್ಭರಾಜನು ಅವಳನ್ನು ಪಡೆದು ಸಂತುಷ್ಟನಾದನು. ಅವನ ಮಿತ್ರರೆಲ್ಲರೂ ಸಹ ಅವನನ್ನು ಇಂತಹ ಸುಂದರವಾದ ಪುತ್ರಿಯ ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಅಭಿನಂದಿಸಿದರು. ಅವಳಿಗೆ ಲೋಪಾಮುದ್ರೆಯೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನಿಟ್ಟರು. ಅವಳು ವಿದರ್ಭರಾಜನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸುಖವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ತಾರುಣ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಳು. ಆಗ ಅಗ್ನಿಪ್ರಾಪ್ತನು ಬಂದು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯನ್ನಾಗಿ ಅವಳನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ವಿದರ್ಭರಾಜನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಆಗ ಅವನು ಅದಕ್ಕಿಷ್ಟಪಡಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕೃದ್ಧನಾದ ಮುಷಿಯು ಶುಭವಿಡಬಹುದೆಂಬ ಭಯವುಂಟಾಗಿ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯ ಅನುಮತಿಯನ್ನು ಕೇಳಲುಹೋದನು. ಆಗ ಲೋಪಾಮುದ್ರೆಯೇ ತಂದೆಯ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಬಂದು ತನ್ನನ್ನು ಅಗ್ನಿಪ್ರಾಪ್ತನಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕೆಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿದಳು. ಅನಂತರ ವಿದರ್ಭರಾಜನು ಅವಳನ್ನು ವಿಧಿಪೂರಕವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಪ್ರಾಪ್ತನಿಗೆ ವಿವಾಹಮಾಡಿ ಕೊಟ್ಟನು. ಅಗ್ನಿಪ್ರಾಪ್ತನು ಲೋಪಾಮುದ್ರೆಯನ್ನು ಪತ್ನಿಯನ್ನಾಗಿ ಪಡೆದನಂತರ ಅವಳನ್ನೂ ಸಹ ಮುಷಿಯಮದ್ದಿರಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿ ಅವಳ ಅಭರಣಾದಿಗಳನ್ನು ಕಳೆದು, ಅವಳೂ ಯತಿವೇಷವನ್ನು ಧರಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೊಡನೆ ಯೇ ಅವಳು ಪತಿಯ ಮಾತಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ವಲ್ಮಲಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಪತಿಗನುಕೂಲಾಗಿದ್ದಳು. ಇಂತಹ ಅನುರೂಪವಾದ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಪಡೆದು, ಅವಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಗಂಗಾತೀರದಲ್ಲಿ ಉಗ್ರವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಅವಳೂ ಸಹ ಪತಿಯ ಮೇಲಿನ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಗೌರವಬುದ್ಧಿಯಿಂದಲೂ ಅವನನ್ನು ಪಚರಿಸುತ್ತಾ ಅವನಿಗೆ ಸಹಾಯಕಳಾಗಿದ್ದಳು. ಒಂದು ಸಲ ಲೋಪಾಮುದ್ರೆಯು ಮತು ಸ್ನಾತಕಾದಾಗ ಅಗ್ನಿಪ್ರಾಪ್ತನಿಗೆ ಅವಳ ಅತ್ಯಶುದ್ಧಿಯಿಂದಲೂ, ದೇಹ ಸೌಂದರ್ಯದಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಪತಿ ಪ್ರೇಮದಿಂದಲೂ ತುಷ್ಟನಾಗಿ, ಅವಳೊಡನೆ ಸಂಗವನ್ನು ಬಯಸಿದನು ಎಂದು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕಥೆಯಿದೆ. ಆದರೆ ಲೋಪಾಮುದ್ರೆಯು ಕಠಿಣವಾದ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು, ಪತಿಯ ಸಂಗವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿದಳು ಎಂದು ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಪ್ರಾಪ್ತನಿಗೆ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದನೆಂದಿದೆ. ಉಳಿದ ಕಥೆಯೆಲ್ಲವೂ ಸಮಾನವಾಗಿದೆ. ಬೃಹದೇವತೆಯಲ್ಲಿ “ ಮತುಸ್ನಾತಾಋಷಿಭಾರ್ಯಾಯಾಂ ಲೋಪಾಮುದ್ರಾಂ ಯಶಸ್ವಿನೀಂ | ಉಪಜಲ್ಮಿತುಮಾರೇಭೀ ರತಃ ಸಂಯೋಗಕಾಮ್ಯಯಾ || ಎಂದಿದ್ದುಂ ತೆಯೇ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸಹ “ ತಪಸಾ ದ್ಯೋತಿತಾಂ ಸ್ನಾತಾಂ ದದರ್ಶ ಭಗವಾನ್ಯುಷಿಃ ” ಎಂದಿದೆ. ಈ ಕಥೆಯ ಅನುಪೂರ್ವಿಯಲ್ಲಿ ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣನೆಗೂ. ಇತಿಹಾಸದ ವರ್ಣನೆಗೂ ಅಧಿಕವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಮುಷಿಪುತ್ರಾ, ವಿಲಸಿತಂ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ನದಸ್ಯ—ನದಸ್ಯ ಜಪಶಬ್ದ ಯಿತುರ್ಜಪಾಧ್ಯಯನಕರ್ತುಃ | ಜಪ, ಸ್ತೋತ್ರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಮುಕ್ತನ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕಂಡಂತೆ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

“ ಮುಷಿರ್ನದೋ ಭವತಿ ನದತೇಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ ”

(ನಿ. ೫-೨)

ಸ್ತುತಿಮು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ನದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ನದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನಾದ ಮುಷಿಯೆಂದರ್ಥ. ಮುಷಿಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಹೀಗೆಯೇ ಈ ಪದದ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ರಪದ್ಧಂಧರ್ವೀರಪ್ಪಾ ಚ ಯೋಷಣಾ ನದಸ್ಯ ನಾದೇ ಪರಿ ಪಾತು ಮೇ ಮನಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೧-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ನದಸ್ಯ, ನಾದೇ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನದಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತುಃ ಎಂದೂ, ನಾದೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಶಬ್ದವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಪದವಿರುವ ಕಡೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಸ್ತ್ರೀತ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಇರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಉಕ್ಷಂತೇ ಅಶ್ವಾ ಅಶಾ ಇವಾಜಿಷು ನದಸ್ಯ ಕರ್ಣೈಸ್ತುರಯಂತ ಅಶುಭಿಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೨-೩೪-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವತಃ ಮೇಘಸ್ಯ | ಶಬ್ದವನ್ನು ಮೂಡತಕ್ಕ ಮೇಘದ ಎಂದರ್ಥವೆಂದಿದ್ದಾರೆ.

ನೀ ರಿಣಾತಿ—ರಿಣಾತಿ ಎಂಬ ಪದವು ಗತ್ಯರ್ಥಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಪಿಸುತ್ತಾಳೆ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು ಒಟ್ಟು ಮುಕ್ತಿನ ಅನ್ವಯವನ್ನನುಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಈ ವಾಕ್ಯವು ಅಗಸ್ತ್ಯನಿಂದ ಪಠಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅಗ ಸಮಾಪಿಸುತ್ತಾಳೆಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ನಿರುಕ್ತ ಕಾರದ ಮತದಂತೆ ಲೋಪಾಮುದ್ರೆಯ ವಾಕ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಅಗ ದಹಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ಪದವು ಶೋಷಿಸು, ದಹಿಸು ಎಂಬರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಉಪಯೋಗವಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಪೂರೂಣೆ ದಸ್ಮೋ ನಿ ರಿಣಾತಿ ಜಂಭೈರಾದ್ರೋಚತೇ ವನ ಆ ನಿಭಾವಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೪೮-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ದಹಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸಂಯಮಿಯ ಪ್ರೇಮ ದಲ್ಲಿ ಕಾಮಸಂತ್ಸುತಿಗೆ ಅವಶಾಕವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ದೇಹವನ್ನು ದಹಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಅದು ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಇತಃ, ಅಮುತಃ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೂ ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯ ಖಂಡಃ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ನ ಯಸ್ಯ ದ್ಯಾವಾವೃಥಿವೀ ನ ಧನ್ವ ನಾನ್ತರಿಕ್ಷಂ ನಾದ್ರಯಃ
ಸೋಮೋ ಅಕ್ಷಾಃ | ಅಶ್ನೋತೇರಿತ್ಯೇಕೇ| ಅನೂಪೇ ಗೋಮಾನೋ-
ಭಿರಕ್ಷಾಃ ಸೋಮೋ ದುಗ್ಧಾಭಿರಕ್ಷಾಃ | ಲೋಪಾಶಃ ಸಿಂಹಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾ
ಮತ್ಪಾಃ | ಕ್ಷಿಯತಿಗಮಃ ಪೂರ್ವಃ ಕ್ಷರತಿಗಮ ಉತ್ತರ ಇತ್ಯೇಕೇಃ-

ನೂಪೇ ಗೋಮಾನ್ಗೋಭಿಯದಾ ಸ್ತ್ರಿಯತ್ಯಥ ಸೋಮೋ ದುಗ್ಧಾಭ್ಯಃ
 ಕ್ಷರತಿ ಸರ್ವೇ ಕ್ಷಯತಿನಿಗಮಾ ಇತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ ಶ್ವಾತ್ರಮಿತಿ
 ಸ್ತ್ರೀಪ್ರನಾಮಾಶು ಅತನಂ ಭವತಿ | ಸ ಪತತ್ರೀತ್ವರಂ ಸ್ಥಾ ಜಗದ್ಯ
 ಚ್ಚ್ವಾತ್ರಮಗ್ನಿರಕೃಣೋಜ್ಜಾತವೇದಾಃ | ಸ ಪತತ್ರಿ ಚೇತ್ವರ ಸ್ಥಾವರಂ
 ಜಂಗಮಂ ಚ ಯತ್ತ್ವತ್ಪ್ರಮಗ್ನಿರಕರೋಜ್ಜಾತವೇದಾ ಉತಿರವ-
 ನಾತ್ | ಆ ತ್ವಾ ರಥಂ ಯಥೋತಯಂ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ
 ಹಾಸಮಾನೇ ಇತ್ಯುಪರಿಷ್ವಾದ್ವಾ ಖ್ಯಾಸ್ಯಾಹೋ ವಮೃಕಃ ಪದ್ಧಿರುಪಸ
 ಪದಿಂದ್ರಂ | ಪಾನೈರಿತಿ ವಾ ಸ್ವರ್ಶನೈರಿತಿ ವಾ ಸಸಂ ನ ವಕ್ತಮವಿ-
 ದಚ್ಚುಚನ್ತಂ | ಸ್ವಪನಮೇತನ್ಯಾಧ್ಯಮಿಕಂ ಜ್ಯೋತಿರನಿತ್ಯದರ್ಶನಂ
 ತದಿವಾವಿದಜ್ಜಾಜ್ಜಲ್ಯಮಾನಂ | ದ್ವಿತಾ ಚ ಸತ್ತಾಸ್ವಧಯಾ ಚ ಶಮ್ಬುಃ |
 ದ್ವೈಧಂ ಸತ್ತಾ ಮಧ್ಯಮೇ ಚ ಸ್ಥಾನಉತ್ತಮೇ ಚ ಶಮ್ಬುಃ ಸುಖಭೂಃ |
 ಮೃಗಂ ನ ವ್ರಾ ಮೃಗಯಂತೇ | ಮೃಗಮಿವ ವ್ರಾತ್ಯಾಃ ಪ್ರೇಷಾಃ || ೩ ||

ಸ್ತೋಮೋ ಅಕ್ಷಾಃ ||೧೩||

“ ನ ಯಸ್ಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ನ ಧನ್ವ ನಾನ್ತರಿಕ್ಷಂ ನಾದ್ರಯಃ
 ಸೋಮೋ ಅಕ್ಷಾಃ | ”

ಅಶ್ನೋತೇರಿತ್ಯೇವಮೇಕೇ |

“ ಅನೂಪೇ ಗೋಮಾನ್ಗೋಭಿರಕ್ಷಾಃ ಸೋಮೋ ದುಗ್ಧಾಭಿರಕ್ಷಾಃ |
 ಲೋಪಾಶಃ ಸಿಂಹಂ ಪುತ್ಯಣ್ಣ ಮತ್ಸಾಃ | ”

ಕ್ಷಿಯತಿ ನಿಗಮಃ ಪೂರ್ವಃ ಕ್ಷರತಿ ನಿಗಮ ಉತ್ತರ ಇತ್ಯೇಕೇ ಅನೂಪೇ
 ಗೋಮಾನ್ ಗೋಭಿಯದಾ ಸ್ತ್ರಿಯತ್ಯಥ ಸೋಮೋ ದುಗ್ಧಾಭ್ಯಃ
 ಕ್ಷರತಿ ಸರ್ವೇ ಕ್ಷಿಯತಿ ನಿಗಮಾ ಇತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ ||೪||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಬುಕ್ಕು—

ನ ಯಸ್ಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ನ ಧನ್ವನಾಂತರಿಕ್ಷಂ ನಾದ್ರಯಃ ಸೋಮೋ ಅಕ್ಷಾಃ |
 ಯದಸ್ಯ ಮನ್ಯುರಧಿನೀಯಮಾನಃ ಕೃಣಾತಿ ವೀಕುಂ ರುಜತಿ ಸ್ಥಿರಾಣಿ ||

(ಮು-ಸಂ-೧೦-೮೨-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಭೂವ್ಯಂತ್ರಂಶ್ಚಗಳು, ಪರ್ವತಗಳು, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವು ಇವು ಯಾವುವೂ ಸೋಮದೇವತೆಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹೊಂದಲಾರವು. ಇವೃನು ಸಹ ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಉತ್ಪಾಹಿತನಾದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ಕ್ರೋಧಾವಿಷ್ಣನಾಗಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಂತು ಎದುರಿಸುವ ಶತ್ರುಬಲಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ನಾಶಮಾಡಲು ಶಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭೂವ್ಯಂತ್ರಂಶ್ಚಗಳು, ಉದಕಗಳು, ಅಂತರಿಕ್ಷವು, ಪರ್ವತಗಳು, ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಹೊಂದಲಾರದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸೋಮವು (ಸೋಮಲತಿಯು) ಹೊಂದಿರುವುದು. ಅಕ್ಷಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಹೊಂದು, ವ್ಯಾಪಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಆಶ್ಲೋಕಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು.

ಕೆಲವರು ಅಕ್ಷಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರವಹಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದೆಂದು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಸಿದ್ಧಿ ಹೇಳಿರುವರು—

ಅನೂನೇ ಗೋಮಾನೋಭಿರಕ್ಷಾಃ ಸೋನೋ ದುಗ್ಧಾಭಿರಕ್ಷಾಃ |
ಸಮುದ್ರಂ ನ ಸಂವರಣಾನ್ಯಗೃನ್ವಂದೀ ಮದಾಯ ತೋಶತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೧೦೭-೯)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಕ್ಷೀರಯುಕ್ತನಾದ ಸೋಮದೇವತೆಯು (ಲತೆಯು) ನಿಮ್ಮ ಪ್ರವೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಕಲಶಕ್ಕೆ ಓರಾದಿ ಗಳೊಡನೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತಾನೆ. ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳೊಡನೆ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಉದಕಗಳು ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆ ಪೂಜ್ಯವಾದ ಆವನ ರಸಗಳು ದ್ರೋಣಕಲಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತವೆ. ದರ್ಶಕಾರಕನಾದ ಸೋಮನು ನೀವತೆಗಳ ಹರ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ಹಿಂಡಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಲೋಪಾಶಃ ಸಿಂಹಂ ಪ್ರತ್ಯಂಚಮತ್ಪಾಃ—ನನಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಸಿಂಹವನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಅಕ್ಷಾಃ—ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪಿಸು, ವಾಸಿಸು ಎಂಬರ್ಥವು ಮೊದಲನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡುವುದೆಂದು ಎರಡನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸು, ಹರಿ ಎಂಬರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿ ಎಂಬ ಅಚಾರ್ಯರ ಮತವು.

ಶ್ವಾತ್ರಮ್ || ೧೪ ||

ಶ್ವಾತ್ರಮಿತಿ ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮಾಯು ಆತನಂ ಭವತಿ | “ಸಪತತ್ರಿತ್ವರಂ ಸ್ಥಾ
ಜಗದ್ಯಚ್ಚಾತ್ರಮಗ್ನಿರಕೃಣೋಜ್ಜಾತವೇದಾಃ” ಸ ಪತತ್ರಿ ಜೇತ್ವರಂ
ಸ್ಥಾವರಂ ಜಜ್ಞಮ್ಜ್ಞಾ ಯತ್ತತ್ಕ್ಷಿಪ್ರಮಗ್ನಿರಕರೋಜ್ಜಾ
ತವೇದಾಃ || ೧ ||

ಶ್ವಾತ್ರಂ ಎಂದರೆ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ, ಬೇಗನೆ, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಬೇಗನೆ ಚಲಿಸುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ರೆಕ್ಕೆಯುಳ್ಳ ವನಾದ್ರಿಂದಜ್ಜಾಲೆಯುಳ್ಳವನಾದ್ರಿಂದ ಪಕ್ಷಿಗಳಂತೆ ಬೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲವು ಮತ್ತು ಈ ಜಾತವೇದನೆಯ ಅಗ್ನಿಯು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಾದಿಮಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಅರ್ಚನಗಳಾದ ರಥಾದಿಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು—

ಉದಾಹರಣೆಯು ಮುಕ್ತು—

ಯೋ ಹೋಶಾಸ್ತ್ರೇತ್ಯಥೋ ದೇವಜುಷ್ಣೋ ಯಂ ಸಮಾಂಜನ್ಯಾಚ್ಛೇನಾ ವ್ಯಾಪಾಸಾಃ |
ಸ ಪತತ್ರೀ ತ್ವರಂ ಸ್ವಾ ಜಗದ್ಯಚ್ಛಾತ್ರಮಗ್ನಿರಕೃಣೋಜ್ಜ್ವತವೇದಾಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸೇವಿತನೂ, ಅತ್ಯಂತಮುಖ್ಯನೂ, ಹೋಮಸಂವಾದಕನೂ ಆದ ಯಾವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜಮಾನರು ಅಜ್ಜದಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸಿ ಪೂಜಿಸಿದರೋ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು ಹಾರಾಡುವ ಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನೂ, ನೆಲದ ಮೇಲೆ ನಡೆಯುವ ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ, ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನೂ ಕೂಡಿರುವ ಸಕಲ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಬೇಗನೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು.

ಊತಿಃ || ೧೫ ||

ಊತಿವಾನ್ | “ ಆ ತ್ವಾ ರಥಂ ಯಥೋತಯೇ ” ಇತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೩ ||

ಊತಿಃ ಎಂದರೆ ರಕ್ಷಣೆ ಎಂದರ್ಥ—

ಉದಾಹರಣೆಯು ಮುಕ್ತು—

ಆ ತ್ವಾ ರಥಂ ಯಥೋತಯೇ ಸುಮ್ಮಾಯ ವರ್ತಯಾಮಸಿ |
ತುವಿಕೂರ್ಮಿಮ್ನುತೀಷಹಮಿಂದ್ರ ಶವಿಷ್ಯ ಸತ್ವತೇ ||

(ಮು. ಸಂ. ೮-೬೮-೧)

ಅತ್ಯಂತ ಬಲಯುತನೂ, ಸಜ್ಜನರ ಪಾಲಕನೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮಾಂತಕನೂ, ಹಿಂಸಕರಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಉರುಳಿಸುವವನೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಕವಾಗಿಯೂ ನಮ್ಮ ಸುಖಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸಹ ರಥವು ನಿನ್ನನ್ನು ಕರೆತರುವಂತೆ ನಾವೂ ಕರೆತರುತ್ತೇವೆ.

ಹಾಸಮಾನೇ || ೧೬ ||

ಹಾಸಮಾನೇ ಇತ್ಯುಪರಿಷ್ವಾದ್ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ || ೪ ||

ಹಾಸಮಾನೇ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಮುಂದೆ (ನಿ. ೯-ನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ೩೯ ನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ) ವಿವರಿಸುವೆವು.

ಪಡ್ಧಿಃ || ೧೭ ||

ವಮ್ರುಕಃ ಪಡ್ಧಿರುಪಸರ್ಪದಿನ್ವಮ್ | ಪಾನೈರಿತಿ ವಾ ಸ್ವಾಶನೈರಿತಿ
(ಸ್ವಶನೈರಿತಿ ವಾ) | ೫ |

ಪಡ್ಧಿಃ ಎಂದರೆ ಪಾಸ್ಯಃ ಸೋಮಪಾನಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಸ್ವಾಶನೈರಿತಿ ವಾ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಎಂತಲೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ವಿವಾ ಮಹೋ ಅಸುರ ವಕ್ಷಘಾಯ ವಮೃಕಃ ಪದ್ಮಿರುಪಸರ್ಪದಿಂದ್ರಂ |

ಸ ಇಯಾನಃ ಕರತಿ ಸ್ವಸ್ತಿಮಸ್ತಾ ಇಷಮೂರ್ಜಂ ಸುಕ್ತೀತಂ ವಿಶ್ವಮಾಘಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೯೯-೧೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈ ರೀತಿ ವಮೃಕನು ಮಹತ್ತಾದ ಹವಿಸಿನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಪ್ರಭುವಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಪಾದಗಳಿಂದ ಸಮಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿ ಸಮೀಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಮೃಕನಿಗೆ ಮಂಗಳವನ್ನುಂಟುಮಾಡು. ಅವನಿಗೆ ಸಕಲವಾದ ಅನ್ನವನ್ನೂ ರಸವನ್ನೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನೂ ಒದಗಿಸಲಿ.

ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸವೇ ಮೊದಲಾದ ಪಾನಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಋಷಿಯು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುವನು. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುವನು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಂದ್ರನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗೋಚರನಲ್ಲದ ದೇವತೆ ಯಾದ್ದರಿಂದ ಪಾದಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಮಾಪಿಸುವನು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಅಷ್ಟು ಸಮಂಜಸವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾನ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸೋಮರಸದಿಂದ ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುವನು. ಎಂಬ ಯಾಸ್ಕರ ಅಭಿ ಪ್ರಾಯವೇ ಹೆಚ್ಚು ಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿರುವುದು.

ಸಸಮ್ ||೧೮||

“ ಸಸಂ ನ ಪಶ್ಯಮವಿದಚ್ಚುಚನ್ನಮ್ ” || ಸ್ವಪನಮೇತನ್ಮಾಧ್ಯ

ಮಿಕಂ ಜ್ಯೋತಿರನಿತ್ಯದರ್ಶನಂ ತದಿವಾವಿದಜ್ಜ್ವಲ್ಯಮಾ-

ನಮ್ || ೬ ||

ಸಸಂ ಎಂದರೆ ಸ್ವಪನಂ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವಂತೆ ಎಂದರ್ಥವು, ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕ್ಷಣಕಾಲಮಾತ್ರ ಕಾಣುವಂತೆ ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನನಾದ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು,

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಪ್ರ ಮಾತುಃ ಪ್ರತರಂ ಗುಹ್ಯಮಿಚ್ಛನ್ಯಮಾರೋ ನ ವೀರುಧ ಉಪಸರ್ಪಧುರ್ವೀಃ |

ಸಸಂ ದ ಪಶ್ಯಮವಿದಚ್ಚು ಚಂತಂ ರಿರಿಶ್ಚಾಂಸಂ ರಿಪ ಉಪಸ್ಥೇ ಅಂತಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೨೯-೩)

ಅದರ ಅರ್ಥವು—

ಅಗ್ನಿಯು ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಒಹುವಾದ ಲತೆಗಳನ್ನು ಉತ್ಪುಷ್ಪವಾಗಿ ಭೂಮಿಯೊಳಗೆ ಅಡಗಿರುವ ಆ ಲತೆಗಳ ಬೇರುಗಳನ್ನೂ ಅವೇಕ್ಷಿಸುತ್ತ ಎಳೆಯ ಮಗುವಿನಂತೆ ತೆವಳುತ್ತಾನೆ. ಪಶ್ಯವಾದ ಅನ್ನದಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದೊಂತರಿಷ್ಟ ವನ್ನು ಅಚ್ಚುತ್ರಿರುವುದೂ ಅದ ವ್ಯಕ್ತವನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಯ ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಒಣಗಿ ನಿಂತಿರುವ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ತಕ್ಷಣವೇ ದಹಿಸುತ್ತಾನೆ.

ದ್ವಿತಾ ||೧೯||

“ದ್ವಿತಾ ಚ ಸತ್ತಾ ಸ್ವಧಯಾ ಚ ಶಮ್ಭುಃ ” || ದ್ವೈಧಂ ಸತ್ತಾ ಮಧ್ಯ-

ಮೇ ಚ ಸ್ಥಾನ ಉತ್ತಮೇ ಚ | ಶಮ್ಭುಃ ಸುಖಭೂಃ || ೭ ||

ದ್ವಿತಾ ಎಂದರೆ ದ್ವೈಧಂ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ ಮತ್ತು ದ್ವಿಸ್ಥಾನಗಳೆಂಬ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಈ ಮಕ್ಕಿನ ಉದಾಹರಣೆಯು—

ಯಸ್ತದ್ವೋತಾ ಪೂರ್ವೋ ಅಗ್ನೇ ಯಜೀಯಾನ್ನಿತ್ತಾ ಚ ಸತ್ತಾ ಸ್ವಧಯಾ ಚ ಶಂಭುಃ |

ತಸ್ಯಾನುಧರ್ಮ ಪ್ರಯಜಾ ಚಿಕಿತ್ಸೋಽಥಾ ನೋ ಧಾ ಅಧ್ಯರಂ ದೇವವೀತೌ ||

(ಮು. ಸಂ. ೩-೧೭-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಧರ್ಮವಿಷಯವನ್ನರಿತುರುವ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಯಾವನು ಹೋಮ ಸಂಪಾದಕನಾಗಿ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನ ಈ ಎರಡು ಸ್ಥಾನಗಳೆಲ್ಲೂ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಅನ್ನದೊಡನೆ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಸುಖವೇತುವಾದನೋ, ಆ ಹೋತ್ರವಿನ ಅನುಷ್ಠಾನಾದಿ ಧರ್ಮಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ನೀನೂ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡು. ಆನಂತರ ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ತೃಪ್ತಾರ್ಥವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸು.

ಈ ಮಂತ್ರವ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ, ಯಾಸ್ಯರು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ತ್ವತ್ ಪೂರ್ವಃ ಯಜೀಯಾನ್ ಹೋತಾ-ತನಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಬಂದು ಕುಳಿತು ಪ್ರಭೂತವಾದ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಿ, ಹವಿಸ್ಸಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವಾಗುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಭೇದಭಾವವನ್ನು ಉಪಪಾದನೆ ಮಾಡಿರುವ ಕ್ರಮವು, ದ್ವಿತಾ ಚ ಸತ್ತಾ ಸ್ವಧಯಾ ಚ ಶಂಭುಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದ್ವೈಧಂ ಮಧ್ಯಮೇ ಚೋತ್ತಮೇ ಚ ಸ್ಥಾನೇ ಅಗ್ನಿಯು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ, ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತಾನೆಂದೂ, ಅವನು ಸೋಮಾಶ್ವೇನಾನ್ನೇನ ಸಹ ವಿಷಜ್ಞಃ ಯಸ್ಯಾಣಾಂ ಸುಖಭೂಃ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ ಎಂದು ಸ್ವಧಾಶ್ವಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ, ಯಾಗವನ್ನು ಆಚರಿಸುವವನಿಗೆ ಸುಖಕರನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಇಲ್ಲ.

ಯಾಸ್ಯರು ಇದೇ ಮಂತ್ರವ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ—ಅಗ್ನೇ ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯು ಪೃಥಿವೀ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವನೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ತ್ವತ್ ಪೂರ್ವ ಯಃ ಹೋತಾ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನೋ ವಾಯುಃ ಅಗ್ನಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರವಾಗಿರುವ ವಾಯುವು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದೇವತೆಯಾಗಿರುವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಾಯುವು “ ಅಸಾವಸಿ ಹಿ ದೂತೋ ದೇವಾನಾಮಿತಿ ಶ್ರುಯತೇ ” ದೇವತೆಗಳ ದೂತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸಿ, “ ಆ ದೂತೋ ಅಗ್ನಿಮುಧರತಾ ವಿವೃತಃ ” ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ವೈದ್ಯತೋಗ್ನಿರಿತಿ ಕೇಚಿನ್ನನ್ಯಂತೇ—ಈ ವಾಯುವು ವೈದ್ಯತಾಗಿಯಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತವನ್ನು ನಿರರ್ಪಿಸಿರಬಹುದೆ. ಯಜ್ಞತರಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಯಜೀಯಾನ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ದ್ವಿತಾ ಚ ಸತ್ತಾ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ದ್ವೈಧಂ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ವಿವೃತವಾಗಿ, ಮಧ್ಯಮೇ ಚ ಸ್ಥಾನೇ ವೈದುತ-

ಭಾವೇನ ಉತ್ತಮೇ ಚ ಸ್ಯಾ ನೇ ಸೂರ್ಯಭಾವೇನ ಅಗ್ನಿಯು ವೈದ್ಯುತ್ಯಾಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವನು. ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯರೂಪದಿಂದ ಇರುವನು ಎಂದು ಅಗ್ನಿರೂಪದ ವೈವಿಧ್ಯವು ಪ್ರದರ್ಶಿತವಾಗಿದೆ. ಸ್ವಭವಯಾ ಚ ಶಂಭುಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಭವಯಾ ಅನ್ವೇಷಣ ಸರ್ವಭೂತಾನಾಂ ವರ್ಷದ್ವಾರೇಣ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಪೋಷಕವಾಗಿರುವ ಅನ್ನವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಶಂಭುಃ ಅಗ್ನಿಯು ಸುಖವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುವನೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಈ ಮಂತ್ರದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ವಿವರಣೆಯು ಸಾಯಣರು ಮತ್ತು ಯಾಸ್ಕರು ಹೇಳಿರುವುದು ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಚಿತಿತ್ವಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು ಚೇತನಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವಂತನೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರು ಭರ್ವಾ ವಿಷಯಕರ್ತನಾರ್ಥ ಯಜ್ಞವೇ ದೋದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ, ಈ ಪದದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ತಸ್ಯ ಅನುಧರ್ಮ ಪ್ರಯಜ್ಞ—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ತ್ವೇತ್ತೋಲಿಸ್ತಿ ಪೂರ್ವಭಾವಿಣ ಹೋತಾ ನಿರೂಪಿತಃ ತಸ್ಯ ಹೋತುಃ ಧರ್ಮಾನನು ತೇನಾನುಷ್ಠಿತಧರ್ಮಾನುಪಲಕ್ಷ್ಯ ದೇವಾರ್ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಪೂಜಯಃ—ಅಗ್ನಿಗುತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವಾಗಿದ್ದ ವಾಯುವಿನ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಅಂದರೆ, ಹೋತ ಕಾರ್ಯರೂಪವಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಲಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು—ತಸ್ಯಾನಧರ್ಮ—ತಸ್ಯ ವಾಯೋ ವ್ಯಕ್ತಿರಾಭವನ್ಯಾತ್ಮನೋ ದೀಪ್ತಿಲಕ್ಷಣಾಂ ವ್ಯಕ್ತಿಮತಿಲಾಭಮಾಪ್ನುರ್ವ || ತನಗುತಲೂ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಹೋತವಾಗಿದ್ದ ವಾಯುವಿನ ಕಾಂತಿ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನ ಇವುಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಹೊಂದಿರುವನೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಅವರಿಸಿ, ವಾಯುವಾರ್ ಅಗ್ನೇಸ್ತೇಜಃ ತಸ್ಮಾತ್ ವಾಯುರಗ್ನಿಮುನ್ವೇತಿ ಇತಿ ಹ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ಎಂದು ವಾಯುಗುಳಿಗೆ ತಾಡಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವರು.

ದೇವವೀತೌ—ದೇವನಾಂ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥಂ ಅಗ್ನಿಯು, ಯಜಮಾನರ ಯಜ್ಞವು ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವವಂಗೆ ಆಚರಿಸಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ದೇವನಾಂ ವೀತ್ ಆತನಂ ಯತ್ಪ್ರೀತೌ ಸಾ ಪ್ರೀತಿಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಕರ್ಮವೆಂದು ಅರ್ಥವು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

ಸ್ವಭವಯಾ—ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ದಧಾತಿ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಉಂಟುಮಾಡುವುದು ಎಂದು ಸ್ವಭಾವವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಶಂಭುಃ—ಶಂ ಸುಖಂ ಅಸ್ಮಾದ್ಭವತಿ—ಸುಖವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದು ಎಂದು ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವ್ರಾಃ || ೨೦ ||

“ಮೃಗಂ ನ ವ್ರಾ ಮೃಗಯಂತೇ ||” ಮೃಗಮಿವ ವ್ರಾತ್ಯಾಃ

ಪ್ರೈಷಾಃ ||೧||೩||

ವ್ರಾಃ ಎಂದರೆ ಮೃಗಯಂತೇ ಹುಡುಕುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ. ಮುಕ್ತ—

ಗೋಭಿಯದೀಮನ್ಯೇ ಅಶ್ವತ್ಥಗಂ ನ ವ್ರಾ ಮ್ಯಗಯಂತೇ |

ಅಭಿಷ್ಠಂತಿ ಧೇನುಭಿಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೮-೨-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಬಲಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬೇಟೆಗಾರರು ಜಂಕೆಯನ್ನಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಓಡುವಂತೆ ನಮಗೆ ಸೇರಿದ ಯಾವ ಇತರ ಮತ್ತಿಗಾದಿಗಳು ಈ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳೊಡನೆ ವಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮಯುಕ್ತರಾಗಿ ಹುಡುಕುವರೋ, ಯಾರು ಸ್ತುತಿ ಯುಕ್ತರಾಗಿ ಈ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುಟಿಲನುರ್ಗದಿಂದ ಸಮಾಪಿಸುವರೋ ಅಂತಹವರು ಈ ಇಂದ್ರನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಪಡೆಯಲಾರರು. ಎಂದರೆ, ಕಠಿನಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳವರೂ ವಂಚಕರೂ ಎಷ್ಟೇ ವಿಧವಾಗಿ ಪೂಜಿಸಿದರೂ ಇಂದ್ರನು ತೃಪ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಇತಿ ಕೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ವರಾಹೋ ಮೇಘೋ ಭವತಿ ವರಾಹಾರೋ ವರಮಾಹಾರ—
ಮಾಹಾರ್ಷೀರಿತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ | ವಿಧ್ಯದ್ವರಾಹನ್ವಿರೋ ಅದ್ರಿಮಸ್ತೇ
ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಯಯಮಪೀತರೋ ವರಾಹ ಏತಸ್ಯಾದೇವ
ವೃಹತಿ ಮೂಲ್ಗಾನಿ ವರಂ ವರಂ ಮೂಲಂ ವೃಹತೀತಿ ವಾ | ವರಾಹ-
ಮಿನ್ದ್ರ ಸಮುಷಮಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಯಜ್ಜ್ವರಸೋಽಪಿ ವರಾಹಾ
ಉಚ್ಯಂತೇ | ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿವೃಷಭಿರ್ವರಾಹೈಃ | ಅಥಾಪ್ಯೇತೇ
ಮಾಧ್ಯಮಕಾ ದೇವಗಣಾ ವರಾಹವ ಉಚ್ಯಂತೇ | ಪಶ್ಯನ್ ಹಿರಣ್ಯ-
ಚಕ್ರಾನಯೋ ದಂಷ್ಟ್ರಾನ್ ವಿಧಾವತೋ ವರಾಹೂನ್ ||೪||

ವರಾಹಃ || ೨೧ ||

ವರಾಹೋ ಮೇಘೋ ಭವತಿ ವರಾಹಾರಃ “ವರಮಾಹಾರಮಾ-
ಹಾರ್ಷೀಃ” ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ | “ವಿಧ್ಯದ್ವರಾಹಂ ತಿರೋ

ಅದ್ರಿಮಸ್ತಾ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಅಯಮಪೀತರೋ
ವರಾಹ ಏತಸ್ಮಾದೇವ | ಬೃಹತಿ ಮೂಲಾನಿ ವರಂ ವರಂ ಮೂಲಂ
ಬೃಹತೀತಿ ವಾ || “ ವರಾಹಮಿನ್ದ್ರ ಏಮುಷಮ್ ” ಇತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೧ ||

ವರಾಹಃ ೧೦೮೦ ಘಂಟಾಃ ವರ—ಉತ್ತಮವಾದ (ಧಾನ್ಯಾದಿರೂಪವಾದ) ಅಹಾರಃ—ಅಹಾರವನ್ನು
ಬದಗಿಸುವುದಾದ್ದರಿಂದ ಮೇಘಕ್ಕೆ ವರಾಹನೆಂದುಹೆಸರು. ವರಮಾಹಾರಮಾಹಾರ್ಷೀಃ ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವೂ (ಬ್ರಾಹ್ಮ
ಣವಾಕ್ಯವೂ) ಇರುವುದು. ವಿಧ್ಯುಧ್ವರಾಹಂ ತಿರೋ ಅದ್ರಿಮಸ್ತಾ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವೂ ಇರುವುದು
ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಮೇಘದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಹರಿಸಿ ವೃಷ್ಟಿಯು ಸುರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದರ್ಥವು

ವರಾಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ಕಾರುಣ್ಯದಿಂದೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಇದು ಗಿಡಗಳ ಬೇರುಗಳನ್ನು ಕಿತ್ತುಹಾಕಿ
ಹಾಳುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಈ ಅರ್ಥವಿರುವ ಶಬ್ದವೂ ಸಹ ಹೃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ
ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಇದು ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಗಿಡಗಳ ಬೇರನ್ನು ಅಗಿದು ಕಿತ್ತುಹಾಕುವುದು. ವರಾಹಮಿಂದ್ರ ಏಮುಷಂ
ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವೂ ಇರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತ—(ಮೇಘ ಪರವಾಗಿ)

ಅಸ್ಯೇದಮ ಮಾತುಃ ಸವನೇಷು ಸದ್ಯೋ ಮಹಃ ಪಿತುಂ ಪಪಿವಾಂಚಾರ್ವಾನ್ಮಾ |
ಮುಷಾಯುದ್ರಿಷ್ಟುಃ ಪಚತಂ ಸಹೀಯಾಸ್ನಿಧ್ಯದ್ವರಾಹಂ ತಿರೋ ಅದ್ರಿಮಸ್ತಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೬೧-೭)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಿಂದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ನಿರ್ಮಾತೃವಾದುದೂ ಮತ್ತು ಮಹತ್ತಾದದೂ ಆದ ಯಜ್ಞದ ಮೂಲ
ಸವನಕಾಲದಲ್ಲೂ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅರ್ಪಣ ಮಾಡಿದನೆಯೇ ಗಟ್ಟಿಗಟ್ಟನೆ ಕುಡಿದು ಬಿಟ್ಟನು. ಹಾಗೆಯೇ
ವೃಷ್ಟಿಕರವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಅನ್ನವನ್ನೂ ನುಂಗಿಬಿಟ್ಟನು. ಅಲ್ಲವೇ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನೂ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಮರ್ಧನಮಾಡುವವನೂ
ಮತ್ತು ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಬೀಸಿ ತಿರಿಗಿಸುವವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ಅಸುರರ ಧನವನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿದನು. ಮತ್ತು ಶತ್ರುವಿನ
ಮೇಲೆ ಎದುರುಬಿದ್ದು ಮೇಘವನ್ನು ಸೀಳಿದನು.

ಹಂದಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವ ಮುಕ್ತಿನ ಉದಾಹರಣೆಯು—

ವಿಶ್ವೇತ್ತಾ ವಿಷ್ಣುರಾಭರದುರು ಕ್ರಮಶ್ಚೈತಿತಿತಿ |
ಶತಂ ಮುಹಿಷಾನ್ ಕ್ಷೇರಪಾಕಮೋದನಂ ವರಾಹಮಿಂದ್ರ ಏಮುಷಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೭೭-೧೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಅಲ್ಪಿ ಇಂದ್ರನೇ, ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳವನೂ ನಿನ್ನಿಂದಲೇ ಪ್ರೇರಿತನೂ, ವ್ಯಾಪಕನೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನು ನಿನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ಉದಕಗಳನ್ನೂ ಭರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಶತಸಂಖ್ಯಾತವಾದ ಪಶುಗಳನ್ನೂ ಕ್ಷೀರದಿಂದ ಪಕ್ವಮಾಡಿದ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಅವನೇ ಭರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರನು ಉದಕಪೂರ್ಣವಾದ ಮೇಘವನ್ನೂ ಸೀಳುತ್ತಾನೆ.

ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಓಂದು ನೈರುಕ್ತಪಕ್ಷವು, ಮತ್ತೊಂದು ವಿಹಾಸಕ ಪಕ್ಷವು. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲದೆ ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವು

ನೈರುಕ್ತ ಪಕ್ಷದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ

(ಹೇ ಇಂದ್ರ—ಅಲ್ಪಿ ಇಂದ್ರನೇ) | ಉರುಕ್ತಮಃ—ಬಹುವಿಧವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಲೇ ಇರುವ | ವಿಷ್ಣುಃ—ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಲನಶೀಲನಾದ ಅದಿತ್ಯನು | ತ್ವೇಷಿತಃ—ನಿನ್ನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ | ತಾ—ನಿನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ | ಉದಕಗಳನ್ನು | ಆ ಭರತ—ಲೋಕೋಪಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಭರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂದರೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ | (ಮತ್ತು) ಶತಂ ಮಹಿಷಾಣಾ—ನೂರು ಪಶುಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಅನೇಕ ಪಶುಗಳನ್ನು | (ಆ ಭರತ—ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ | (ಮತ್ತು) | ಕ್ಷೀರಶಾಕಂ—ಹಾಲಿನಿಂದ ಪಕ್ವವಾದ | ಓದನಂ. -ಪಾಯಸವನ್ನು ಎಂದರೆ ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿರೂಪವಾದ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು | (ಆ ಭರತ—ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ | [ಅಥವಾ ಓದನಂ—ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿ ಅದರಿಂದ ಅನ್ನದ್ಯಾಹಾರಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೊಡುವನು] | (ಮತ್ತು) ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು ವಿಮುಷಂ—ಜಲವನ್ನು ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಸುರಿಸದೆ ತಡೆದಿರತಕ್ಕ | ವರಾಹಂ—ಜಲಪೂರ್ಣವಾದ ಮೇಘವನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಅಲ್ಪಿ ಇಂದ್ರನೇ, ಸದಾಕಾಲದಲ್ಲೆಯೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಲೇ ಇರುವ ಅದಿತ್ಯನು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಸಮುದ್ರಾದಿಜಲಾಶಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉದಕವನ್ನು ಹೀರಿ ಆ ಉದಕವು ಮೇಘಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಲೋಕೋಪಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವನು. ಅದಿತ್ಯನು ಮಾಡುವ ಈ ಕಾರ್ಯವು ನಿನ್ನಿಂದ (ಇಂದ್ರನಿಂದ)ಲೇ ಪ್ರೇರಿತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ಅಜ್ಞೆಯಿಂದಲೇ ಅದಿತ್ಯನು ಲೋಕೋಪಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವನು. ಇದಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾದವೂ ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾದವೂ ಆದ ಪಶುಗಳನ್ನೂ ಕ್ಷೀರಪಕ್ವವಾದ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನೂ ಮಾಡುವನು. ಈ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಮಾಡಿಸಿ ತಾನೂ ಉದಕಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಬೀಳದಂತೆ ತಡೆದಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಮೇಘಗಳನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸಿ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಭಾವವೇ ಆಗಿದೆ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿವರಣೆಯಿಲ್ಲದೂ ನಿರುಕ್ತಪದಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾಗಿದೆ. ಇನ್ನು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪಕ್ಷದ ವಿವರಣೆಯೇನೆಂದು ವಿಮರ್ಶಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಚರಕಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ವಿಷ್ಣುರ್ಯಜ್ಞಃ | ಸ ದೇವೇಭ್ಯ ಆತ್ಮಾನಮಂಕರಥಾತ್ | ತಮನ್ಯದೇವತಾ ನಾಮಿದನ್ನಿಂದ್ರ ಸ್ತುವೇತ್ | ಸ ಇಂದ್ರಮಬ್ರವೀತ್ಪೋ ಭವಾನಿತಿ | ತಮಿಂದ್ರಃ ಪ್ರಕೃಬ್ರವೀದಹಂ ದುರ್ಗಾಣಾಮು. ಸುರಾಣಾಂ ಚ ಹಂತಾ ಭವಾಂಸ್ತು ಕ ಇತಿ | ಸೋಲ್ಬ್ರವೀದಹಂ ದುರ್ಗಾದಾಹರ್ತಾ ತ್ವಂ ತು ಯದಿ ದುರ್ಗಾಣಾಮುಸುರಾಣಾಂ ಹಂತಾ ತತೋಲ್ಯಯಂ ವರಾಹೋ ವಾಮಮುಷ ವಿಳಂಕಿತಾಃ ಪುರಾಂ ಪಾರ್ಲೇಕ್ಮಯಾನಾಂ ವಸತಿ ತಸ್ಮಿನ್ನಸುರಾಣಾಂ ವಸು ವಾಮಮಸ್ತಿ ತಮಿಮಂ ಜಹೀತಿ | ತಸ್ಮೇಂದ್ರಸ್ತಾಃ ಪುರೋ ಭಿಕ್ತಾ ಹ್ಯದಯಮವಿದ್ಯತ್ | ಅಭಿ ತತ್ರ ಯದಾಸೀತ್ಪ್ರದ್ವಿಷ್ಣು ರಾಹರದಿತಿ | ಸೋಲ್ಯಯಮಿತಿಹಾಸಃ ||

ಇದರ ಮುಖ್ಯಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ-ವಿಷ್ಣುವೇ ಯಜ್ಞವು. ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋಗಿ ಒಂದು ರಹಸ್ಯಸ್ಥಳದಲ್ಲಿದ್ದನು. ಇದು ಇತರದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯಿತು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ವಿಷ್ಣುವಿದ್ದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ವಿಷ್ಣುವು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು ನೀನು ಯಾರೆಂದು ಅವನನ್ನು ಕೇಳಿದನು. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ನಾನು ದುರ್ಗಗಳನ್ನೂ ಅಸುರರನ್ನೂ ಧ್ವಂಸ ಮಾಡುವವನು ಆದರೆ, ನೀನು ಯಾರು ಎಂದನು. ವಿಷ್ಣುವು ನಾನು ದುರ್ಗಾದಿಗಳಿಂದ ಅಸುರರಿಗೆ ಸೇರಿದ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತರುವವನು ನೀನು ಯಾರು ? ನೀನು ಮಾಡುವ ಕೆಲಸವೇನು ? ಎಂದು ಪುನಃ ಕೇಳಲು ಅದಕ್ಕೂ ವಿಷ್ಣುವು ಇಂತೆಂದನು—ನೀನು ಹೇಳಿದಂತೆ ದುರ್ಗಗಳ ಮತ್ತು ಅಸುರರ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವವನಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ, ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ವರಾಹನೆಂಬ ಅಸುರನು ಇಲ್ಲಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಪುರಗಳ (ಕೋಟಿಗಳ) ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಭದ್ರವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಟ್ಟಿರುವ ಕೋಟಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿರುವನು. ಅವನಲ್ಲಿ ಅಸುರರ ಬಹಳವಾದ ಧನವಿರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಅಸುರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸು ಎಂದನು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ಇಂದ್ರನು ಅಸುರರ ಆ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿ ವರಾಹ ಎಂಬ ಅಸುರನ ಹೃದಯವನ್ನು ಇಂದು ಕೊಂದನು. ಆಗ ವಿಷ್ಣುವು ಅಸುರನಿದ್ದ ಧನವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅಲ್ಲಿಂದ ತಂದನು ಇದೇ ಈ ಇತಿಹಾಸದ ಮುಖ್ಯಭಿಪ್ರಾಯವು ಈ ವಿಷಯವು ಈ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ,

ಅಸ್ಯೇದು ಮಾತುಃ ಸವನೇಷು ಸದ್ಯೋ ಮಹಃ ಪಿತುಂ ಪಪಿಮಾಞ್ಚಾರ್ವಣ್ಣಾ |

ಮುಷಾಯದ್ವಿಷುಃ ಪಚತಂ ಸಹೀಯಾನ್ವಿಧ್ಯದ್ವರಾಹಂ ತಿರೋ ಅದ್ರಿಮಸ್ತಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೬೧-೭)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿ ಪ್ರಕೃತಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೂ ಹೊಂದಿಸಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು.—

ಅಸ್ಯೇದು ಮಾತುಃ | ಇತ್ಯನ್ತ್ರ ವಿಷ್ಣುನಾ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ದುರ್ಗಾಣಾಂ ಹಂತೇತ್ಯಾತ್ಮಾನಂ ಕಥಯಸಿ ತರ್ಹಿ ವಾಮಮುಷಂ ವರಾಹಮಸುರಂ ಜಹೀತ್ಯುಕ್ತಾರ್ಥೋ ವಿಧದ್ವರಾಹಂ ಇತಿ ಪಾದೇನ ಪ್ರತಿಪಾದಿತಃ |

ಮೇಲಿನ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ—“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ದುರ್ಗಗಳ ಮತ್ತು ಅಸುರರ ಸಂಹಾರಕನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಿಯಷ್ಟೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ವರಾಹನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು—ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅಸ್ಯೇದು ಮಾತು: ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ವಿಧ್ಯದ್ವಾರಾಹಂ ತಿರೋ ಅದ್ರಿಮಸ್ತು ಎಂಬ ಕೊನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಇಂದ್ರೇಣ ಚ ವಿಷ್ಣೋ ತ್ವಂ ದುರ್ಗಾದಾಹರ್ತೇತಿ ಬ್ರೂಷೇ ಮಯಾ ಪುರಾಣೆ ಜಿತಾನ್ಯಸುರಶ್ಚ
ಘಾತಿಸ್ತಸ್ಯ ನಾಮಂ ವ ಸ್ವಾನಯೇತ್ಯುಕ್ತೋ ವಿಷ್ಣುನ್ಮೂರ್ತಿಸ್ತಸ್ಯ ವರಾಹಾಸುರಸ್ಯ ಧನಂ
ಮುಮೋಷ | ಸೋಲರ್ಥಃ ಮುಷಾಯದ್ವಿಷ್ಟಃ ಪಚತಂ ಸಹೀಯಾನ್ ಇತಿ ಪಾದೇನ
ಸೂಚಿತಃ ||

ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುತು—ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ, ನೀನು ಅಸುರರ ದುರ್ಗಗಳಿಂದ ಅವರ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತರುವವನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಿಯಷ್ಟೆ. ಈಗ ನಾನು ಅನೇಕ ಶತ್ರುಪಟ್ಟಿಣಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಅಸುರನನ್ನು ಕೊಂದಿರುವೆನು. ಆ ಅಸುರನಲ್ಲಿರುವ ಧನವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ ಎಂದು ಹೇಳಲು ವಿಷ್ಣುವು ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿ ಆ ವರಾಹಾಸುರನಲ್ಲಿದ್ದ ಧನವನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತಂದನು. ಈ ವಿವರವು—ಮುಷಾಯದ್ವಿಷ್ಟಃ ಪಚತಂ ಸಹೀಯಾನ್ ಎಂಬ ಉದಾಹೃತ ಮುಕ್ತನ ಪಾದದ ವಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಿರುವುದು.

ಸ ಕಿಂ ಪುನರ್ಮುಷಿತವಾನಿತಿ ತದತ್ರೋಚ್ಯತೇ | ವಿಶ್ವೇತ್ರಾ ಇತಿ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವೇಷಿತಸ್ತಯಾ
ಪ್ರೇರಿತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಯಜ್ಞರೂಪೀ ತ್ವೇಷಿತಸ್ತತ್ವಂ ದುರ್ಗಾದಾಹರ್ತಾ ಕಲ ತರ್ಹಿ ತ್ವಂ ಸಸ
ಧನಾನ್ಯಾಹರೇತಿ ತ್ವಯಾ ಪ್ರೇರಿತಃ ಸನ್ಮುರುಕ್ರಮೋ ಭೂತ್ಯಾ ವಿಶ್ವೇತ್ರಾ ಯಾನಿ ಚ ತಸ್ಯ
ಸ್ಥಿತಾನಿ ತಾನಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯಾಭರತ | ಅಭರತು | ಕಾನಿ ತಾನೀತಿ | ಶತಂ ಮುಹಿಷಾನಪರಿಮಿ-
ತಾನ್ ಪ್ರಶಸ್ತಾನ್ ಪರಾರ್ಥಾನ್ ತೇಷಾಂ ವಾಹನರೂಪಾನ್ ಮುಹಿಷಾನ್ಯಾ ಷ್ವೇರಪಾಕ-
ಮೋದನಂ ಚ ಪಕ್ವಮಾತ್ರಮೇವಾದನಂ ಚಾಭರತ ||

ಮತ್ತು ಆ ವಿಷ್ಣುವು ಪುನಃ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತಂದನು ಎಂದು ಹೇಳುವೆಯಷ್ಟೆ. ಆವರ ವಿವರವನ್ನು ವಿಶ್ವೇತ್ರಾ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಯಜ್ಞರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ, ನೀನು ಅಸುರರ ದುರ್ಗಗಳಿಂದ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತರುವವನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವೆಯಷ್ಟೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಈ ವರಾಹಾಸುರನಲ್ಲಿರುವ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ ಎಂಬುದಾಗಿ ನಿನ್ನಿಂದ (ಇಂದ್ರನಿಂದ) ಪ್ರೇರಿತನಾದಕೂಡಲೆ ವಿಷ್ಣುವು ಹಾಗೆ ಅಗಲಿಯೊಪ್ಪಿ ಬೇಗಬೇಗನೆ ಅಸುರರ ಪಟ್ಟಿಣಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ, ಆಮು, ನಲ್ಲಿದ್ದ—ಎಂದರೆ ಯಾವ ಯಾವ ಸ್ವಸ್ಥಗಳನ್ನು ತರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದೋ ಆ ಧನಾದಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅಪಹರಿಸಿ ತಂದನು. ವಿಷ್ಣುವು ತಂದ ಆ ವಸ್ತುಗಳಾವವು ಎಂದರೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದವೂ ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾದವೂ ಆದ ಧನಾದಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತು ತರುವ ಮುಹಿಷಾದಿಪುಗಳನ್ನೂ ಸ್ತ್ರೀರಾದಿಗಳಿಂದ ಪಕ್ವಮಾಡಿದ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನೂ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಇಂದ್ರನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಅಪಹರಿಸಿ ತಂದನು ಎಂಬ ವಿವರವು ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದು.

ವಿಧ್ಯಧ್ವರಾಹಂ ಇತ್ಯತೋಕ್ತೋಽರ್ಥಶ್ಚ ಚರಮಪಾದೇನೋಚ್ಯತೇ | ಇಂದ್ರಸ್ತು ವರಾಹಾರಂ
ಸ್ವೀಕೃತಾಸುರಸರ್ವಸ್ತಂ ವರಾಹರೂಪಿಣಂ ವೈಮುಷಮೇಮುಷನಾಮಾನಮಥವೈಮುಷಂ
ಧನಾನಾಮೋಷಕಂ ವರಾಹಮಸುರಂ ಹೃದಯೇವಿಧ್ಯದಿತಿ ಶೇಷಃ ||

ಇನ್ನು ವಿಧ್ಯಧ್ವರಾಹಮಿಂದ್ರ ವಿಮುಷಂ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಕಿನ ಕೊನೆಯ ಪಾದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಈ ವರಾಹನೆಂಬ ಅಸುರನು ವರಾಹ (ಹಂದಿ) ರೂಪಿಯಾಗಿದ್ದು ಬಹಳ ಧನವನ್ನು ಅನೇಕರಿಂದ ಅಪಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವನನ್ನು ವಿಮುಷಂ ಎಂದರೆ ಧನಾನಾಮೋಷಕಂ ಧನವನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿರುವವನು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯು. ಇಂತಹ ವರಾಹರೂಪಿಯಾದ ವಿಮುಷನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದ ಅವನ ವಿದೆಯನ್ನು ತಿವಿದುಕೊಂಡನು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಕಿನ ಕೊನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿದೆ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದದ ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ವಿಷಯದ ವಿವರಣೆಯು ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಯಜ್ಞೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ನಿರಾಯತ ವಿಷ್ಣುರೂಪಂ ಕೃತ್ಯಾ ಸ ಪೃಥಿವೀಂ ಪ್ರಾವಿಶತ್ತಂ ದೇವಾ
ಹಸ್ತಾನ್ವೈಕಂ ರಭ್ಯಾಚ್ಚೈನ್ದ್ರಮಿಂದ್ರ ಉಪಯುಪಯತ್ಯಕ್ರಾಮತ್ಯೋಽಬ್ರವೀತ್ಯೋಮಾಯು-
ಮುಪಯುಪಯತ್ಯಕ್ರಮಾದಿತ್ಯಹಂ ದುರ್ಗೇ ಹಂತೇತ್ಯಥ ಕಸ್ತ್ವಮಿತ್ಯಹಂ ದುರ್ಗಾದಾಹರ್ತೇತಿ
ಸೋಽಬ್ರವೀದ್ದುರ್ಗೇ ವೈ ಹಂತಾವೋಚಫಾವರಾಹೋಽಯಂ ವಾಮಮೋಷಃ ಸಪ್ತಾನಾಂ
ಗಿರೀಣಾಂ ಪರಸ್ತಾದ್ವಿತ್ತಂ ವೇದ್ಯಮಸುರಾಣಾಂ ಬಿರ್ಭತಿ ತಂ ಜಹಿ ಯದಿ ದುರ್ಗೇ ಹಂತಾಸೀತಿ
ಸದರ್ಭಪುಂಜೀಲಮುಧ್ಯಹ್ಯ ಸಪ್ತಗಿರೀನ್ ಭಿಕ್ತ್ಯಾ ತಮಹನ್ತೋಽಬ್ರವಿದ್ಧುರ್ಗಾದ್ವಾ ಅಹರ್ತಾ
ವೋಚಫಾ ಏತಮಾಹರೇತಿತಮೇಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞ ಏವ ಯಜ್ಞಮಾಹರದ್ಯತ್ತದ್ವಿತ್ತಂ ವೇದ್ಯಮು-
ಸುರಾಣಾಮವಿಂದಂತ ತದೇಕಂ ವೇದ್ಯವೇದಿತ್ಯಂ |

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೨-೪-೨, ೩)

ಯಜ್ಞವೇದಿಗೆ ನೇದಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಹೇಗೆ ಬಂದಿತೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ—

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಯಜ್ಞವು ವಿಷ್ಣುರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋಯಿತು. ಅನಂತರ ಯಜ್ಞರೂಪನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಅಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ದೇವತೆಗಳು ಅವನನ್ನು ಕಾಣದೆ ಒಬ್ಬರ ಕೈಯನ್ನೊಬ್ಬರೂ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಹುಡುಕುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೂ ಅವರಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿರುವ ಸ್ಥಳವು ಸಿಕ್ಕಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇಂದ್ರನು ವಿಷ್ಣುವು ಅಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶದಮೇಲೆ ಹಾದುಹೋಗುವಾಗ, ಕೆಳಗಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವು—ಯಾರದು? ನಾನಾರವ ಈ ಸ್ಥಳದ ಮೇಲೆ ಹಾದು ಹೋಗುವವರು? ಎನ್ನಲು, ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ಇಂದ್ರನು—ನಾನು, ಅಸುರರ ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸಿ ದ್ವಂಸಮಾಡುವ ಕೂತನೇ ನಾನು. ಆದರೆ ನೀನು ಯಾರು? ಅವಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವು—ಅಸುರರ ದುರ್ಗದವರು ದ್ವಂಸವಾದಮೇಲೆ ಅಲ್ಲಿರತಕ್ಕ

ಧನಾದಿವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತರುವವನೇ ನಾನು ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಿತ್ತನು. ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನನ್ನು ದೇಶಿಸಿ—ಎಲೈ ಪುರುಷನೇ, ನೀನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಶತ್ರುಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವವನು ನೀನೇ ಆಗಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಏಳು ಪರ್ವತಗಳ ಅಡಿ ವರಾಹನೆಂಬ ಅಸುರನಿರುವನು. ಅವನು ಅಸುರರ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತನ್ನ ಬಲನಾದ ಕೋಟಿಯೊಳಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವನು. ನೀನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ, ಅಸುರರ ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿ ನಿನಗಿವೆರೆ ಆ ವರಾಹನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸಿ ಧ್ವಂಸಮಾಡು. ಆಗಮಾತ್ರ ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಯು ಗೊತ್ತಾಗುವುದು ಎಂದನು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ಇಂದ್ರನು ಸಮಾಪದಲ್ಲಿದ್ದ ದರ್ಭೆಯ ಗೊಂಚಲೊಂದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದನ್ನೇ ತನ್ನ ಅಯುಧವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಭೇದ್ಯವಾದ ಏಳು ಪರ್ವತಗಳನ್ನೂ ಚ್ಚೇದಿಸಿ ಆ ವರಹಾಸುರನನ್ನೂ ಹೊಡೆದು ಕೊಂದನು. ಬಳಿಕ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ದೇಶಿಸಿ ಎಲೈ ಪುರುಷನೇ, ನೀನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಸ್ವಪರ್ವತಗಳನ್ನು ಸೀಳಿಹಾಕಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಅಸುರನನ್ನು ಕೊಂದಿರುವೆನು. ಇದರಿಂದ ನನ್ನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಯಿತಷ್ಟೆ. ನೀನು ಹಿಂದೆ ಧ್ವಂಸವಾದ ಅಸುರರ ದುರ್ಗಾದಿಗಳಿಂದ ಅಲ್ಲಿರುವ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ ಆಗ ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಯು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಲು ವಿಷ್ಣುವು ಹಾಗೇ ಆಗಲೆಂದು ಹೇಳಿ ಯಜ್ಞರೂಪದಿಂದಲೇ ಆ ಅಸುರನಲ್ಲಿದ್ದ ಧನಾದಿವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಅಪಹರಿಸಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ತಂದನು. ಈ ರೀತಿ ಯಜ್ಞದಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರರ ಧನಗಳನ್ನು ಪಡೆದದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ವೇದಿ ಎಂದು ಬಂದಿತು ಎಂದು ಈ ಇತಿಹಾಸದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಯಾಸ್ಯುರ ವರಾಹಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ರೀತಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ವರಾಹಃ | ವರಾಹೋ ಮೇಘೋ ಭವತಿ ವರಾಹಾರಃ | ವರಮಾಹಾರಮಾಹಾರ್ಷೀಃ ಇತಿ ಚ ಭ್ರಾಹ್ಮಣಂ || ನಿಧ್ಯದ್ವರಾಹಂ ತಿರೋ ಅದ್ರಿಮಸ್ತಾ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಅಯ ಮುಪೀತರೋ ವರಾಹ ಏತಸ್ಮಾದೇವ | ಬೃಹತಿ ಮೂಲಾನಿ ವರಂ ವರಂ ಮೂಲಂ ಬೃಹತೀತಿ ವಾ | ವರಾಹಮಿಂದ್ರ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೫-೪)

ವರಾಹನೆಂದರೆ ಮೇಘವು ಈ ಮೇಘವು ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಉತ್ತಮವಾದ ಆಹಾರವನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದರಿಂದ ಮೇಘಕ್ಕೆ ವರಾಹಾರ ಅಥವಾ ವರಾಹ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ವರಮಾಹಾರಮಾಹಾರ್ಷೀಃ ಎಂಬುದು ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಸಮರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವು. ನಿಧ್ಯದ್ವರಾಹಂ ತಿರೋ ಅದ್ರಿಮಸ್ತಾ ಎಂಬುದೂ ಇನ್ನೊಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದ ಉದಾಹರಣೆಯು. ಇದರಲ್ಲಿ-ಇಂದ್ರನು ದೂರದಿಂದಲೇ ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಮೇಘವನ್ನು ಸೀಳಿದನು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ವರಾಹಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ವರಾಹಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಂದಿ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದವೂ (ವರಾಹ ಶಬ್ದವೂ) ಇದೇ ಮೂಲಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಸ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಗಿಡಗಳ ಎಂದರೆ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳ ಬೇರುಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಕೋರೆ ದಾಡೆಗಳಿಂದ ಈಟಿಗೆ ಕಿತ್ತು ಹಾಕುವುದರಿಂದಲೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ಆ ಗಿಡ್ಡೆ ಗೆಣಿಸುಗಳನ್ನು ಬುಡಸಹಿತ ಕಿತ್ತು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಸೂಕರದ ಅಥವಾ ಹಂದಿಗೆ ವರಾಹ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ವರಾಹಮಿಂದ್ರ ಏಮುಷಂ...ಇಂದ್ರನು ಆಹಾರಧ್ವಂಸಕವಾದ ಹಂದಿಯನ್ನು (ಅಸುರನನ್ನು) ಸೀಳಿ ಕೊಂದನು—ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥದ ಸಮರ್ಥನೆಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಇದೇ ನಿರುಕ್ತದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಜ್ಜರಸೋಽಪಿ ವರಾಹಾ ಉಚ್ಯಂತೇ | “ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿವ್ಯಷ-
ಭಿರ್ವರಾಹೈಃ ” || ೨ ||

ಅಂಗಿರಸ ಮುಹುರ್ಗೂ ಅವರ ವಂಶಸ್ಥರೂ ವರಾಹಾಃ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದು ರೂಢಿಯು

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಸ ಈ ಸತ್ಯೇಭಿಃ ಸಖಿಭಿಃ ಶುಚಿದ್ವಿಗೋಧಾಯಸಂ ವಿ ಧನಸೈರದದರಃ |
ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿವ್ಯಷಭಿರ್ವರಾಹೈರ್ಭೂರ್ಮಸ್ಯೇದೇಭಿದ್ರವಿಣಂ ವ್ಯಾನಟಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೬-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರೂ, ಮಿತ್ರಭೂತರೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನರೂ ಧನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವರೂ ಆದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಬಟ್ಟಿಟ್ಟಿದ್ದ ವಲನನ್ನು ಸೀಳಿಹಾಕಿದನು. ಸ್ತುತಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಭುವಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು, ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರೂ, ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಸುರಿಸುವವರು, ಯಜ್ಞಗಾನಗಳೂ ಆದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ ಗೋರೂಪವಾದ ಧನವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು.

ಇನ್ನೊಂದು ಮುಕ್ತಿನ ಉದಾಹರಣೆಯು—

ಮತಂ ಶಂಸಂತ ಮುಜು ದೀಧ್ಯಾನಾ ದಿವಸ್ತುತ್ರಾಸೋ ಅಸುರಸ್ಯ ವೀರಾಃ |
ವಿಶ್ವಂ ಪದಮಂಗಿರಸೋ ದಧಾನಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಧಾಮ ಪ್ರಥಮಂ ಮನಂತ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೬-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು— ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪಠಿಸುವವರೂ ಲೋಕಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಧ್ಯಾನಿಸುವವರೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರೂ ಪ್ರಾಜ್ಞನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯ ಪುತ್ರರೂ ಆದ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು ಪರಕ್ರಮವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಜ್ಞಾಪನಾದದೂ, ಯಜ್ಞಧಾರವಾದುದೂ ಆದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಸಂಕ್ಷಲನಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ತಮ್ಮ ಕರ್ಮದಿಂದ ಧರಿಸಿದವರಾಗಿ ಆರಂಭದಿಂದಲೇ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅಥಾಪ್ಯೇತೇ ಮಾಧ್ಯಮಕಾ ದೇವಗಣಾ ವರಾಹವ ಉಚ್ಯಂತೇ |

“ ವಶ್ಯನ್ವಿರಣ್ಯಚಕ್ರಾನಯೋದಂಷ್ಟ್ರಾನ್ವಿಧಾವತೋ ವರಾಹೂನ್ ” ||೩||

ವರಾಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲದೆ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥಾನವೇವತೆಗಳೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನ (ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥಾನ) ದೇವಗಣಗಳಾದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ವರಾಹವ ಎಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಏತಸ್ಯನ್ಯ ಯೋಜನಮಚೇತಿ ಸಸ್ಯರ್ಹಯನ್ಮರುತೋ ಗೋತಮೋ ವಃ |

ಪಶ್ಯನ್ವಿರಣ್ಯಚಕ್ರಾನಯೋದಂಷ್ಟ್ರಾನ್ವಿಧಾವತೋ ವರಾಹೂನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೮೮-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ ಚಿನ್ನದ ಚಕ್ರವುಳ್ಳ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವವರೂ ಉಕ್ಕಿನ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವರೂ ಎಲ್ಲಾ ಕಡಿಯಲಿಯೂ ರಥಸದಿಂದ ಓಡಾಡುವವರೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಬಲವಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವರೂ ಆದ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗಮನಿಸುತ್ತಾ ಗೋತಮಮುಷಿಯ ಯಾವ ನಿಮ್ಮನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಸೂಕ್ತರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದನೋ ಈ ಸೂಕ್ತವೂ ಸಹ ಅ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸ್ತೋತ್ರ. ಸಮವಾದುದೇ ಎಂದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತೆಯಾಗಿದೆ.

ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯು—

ಆ ವಿದ್ಯಾನ್ವರುದ್ಧಿರ್ಮರುತಃ ಸ್ವಕೈ ರಥೇಭಿಯಾತ ಯರ್ಷಿಮದ್ವಿರಶ್ಚ ಪರ್ಷ್ಣಃ |
ಆ ವರ್ಷಿಷ್ಯಯಾ ನ ಇಷಾ ವಯೋ ನ ಪಸ್ತಕಾ ಸುಮಾಯಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೮-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ವಿಶೇಷವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವೂ ಸುಲಭವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವೂ ಆಯುಧಗಳಿಂದ ಭರಿತವಾದವೂ ಕಟ್ಟಿದ ಕುದುರೆಗಳುಳ್ಳವೂ ಆದ ರಥಗಳೊಡನೆ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಿ. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳ ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ ನಮಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದುದೂ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭೂತವಾದುದೂ ಆದ ಅನ್ನವನ್ನು (ಆಹಾರವನ್ನು) ತುಂಬಿ ಕೊಂಡು ಪಕ್ಷಿಗಳಂತೆ ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ ನಮ್ಮ ಕಡೆಗೆ ಬನ್ನಿರಿ.

ಮರುತಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಎರಡು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಮಿತಂ ನಿರ್ಮಿತಮಂತರಿಕ್ಷಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ರುವಂತಿ ಶಬ್ದಂ ಕುವಂತೀತಿ ಮರುತಃ | ಯದ್ವಾ ಅಮಿತಂ ಭೃಶಂ ಶಬ್ದಕಾರಿಣಃ | ಅಥವಾ ಮಿತಂ ಸ್ವೈರ್ನಿರ್ಮಿತಂ ಮೇಘಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ವಿದ್ಯುದಾತ್ಮನಾ ರೋಚಮಾನಾಃ | ಅಥವಾ ಮಹತ್ಕಂತರಿಕ್ಷೇ ದ್ರವಂತೀತಿ ಮರುತಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಿಸುತ್ತಾ ಶಬ್ದ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮರುತ್ತುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಬಹಳವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮರುತ್ತುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಮೇಘಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುದ್ದ್ರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದರಿಂದ ಮರುತ್ತುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಮರುತ್ತುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇತ್ಯಾದಿ. ಯಾಸ್ಯರು ತಮ್ಮ ನಿರುತ್ತದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ವರ್ಗ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಭೂಲೋಕ ಇವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವರು. ಈ ಮರುವೈವತೆಗಳು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದೇವತೆಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಸಮಸ್ತ ಶ್ರೀ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನಾ ಪುಮಾನ್ ವಾಯುಶ್ಚ ಸರ್ವಗಃ |

ಗಣಾಶ್ಚ ಸರ್ವೇ ಮತ ಇತಿ ವ್ಯದ್ತಾನುಶಾಸನಂ || ಇತಿ ||

ಸಮಸ್ತ ಶ್ರೀದೇವತೆಗಳೂ ಪುರುಷದೇವತೆಗಳಾದ ವಾಯು ಮತ್ತು ಮರದ್ಭೂತಗಳು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳುವರು ಎಂದು ಪೂರ್ವೀಕರ ಮತವು. ಪೌರಾಣಿಕರು—ಮರೀಚಿಪುತ್ರನಾದ ಕಶ್ಯಪಮುಷಿಯಿಂದ ನಲವತ್ತೊಂಬತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾಕರಾದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು—ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಯಾಸ್ಯಮಹರ್ಷಿ

ಗರು ಈಶಬ್ದದ ರೂಪನೃಪ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ-ಮರುತೋ ಮಿತರಾವಿಣೋ ವಾ ಮಿತರೋಚಿನೋ ವಾ ವಹದ್ವ್ರವಂತೀತಿ ವಾ (ನಿ. ೧೧-೧೩) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.

ವಿದ್ಯುನ್ನದ್ವಿಃ—ವಿಶಿಷ್ಟದ್ವಿಃಯುಕ್ತ್ಯಃ ಅಥವಾ ವಿದ್ಯುತಾ ಸಂಯುಕ್ತ್ಯಃ | ಸಮಸ್ತವಾದ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದವರು ಅಥವಾ ಮಿಂಚಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವರು.

ಸ್ವಕೃತ್ಯಃ—ಸ್ವರ್ಚನೈಃ ಶೋಭನಗಮನಯುಕ್ತ್ಯಃ | ಯದ್ವಾ | ಶೋಭನಮಕೋಽರ್ಚನಂ ಸ್ತುತಿಯೇಷಾಮಸ್ತಿ ಶಾದ್ಯಶೈಃ | ಉತ್ತಮವಾದ ಗಮನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವರು ಅಥವಾ ಅರ್ಕಮೆಂದರೆ ಸ್ತುತಿಯು ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಋಷಿಮುದ್ವಿಃ—ಶಕ್ತಿರೂಪವಾದ ಆಯುಧಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತರಾದವರು ವೇಗವಾಗಿ ಬೀಸುವ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ಅದ್ಭುತವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯೇ ಇವರ ಆಯುಧವು.

ಅಶ್ವಪರ್ಣೆಃ—ಅಶ್ವಂ ವ್ಯಾಪ್ತಂ ಪರ್ಣಂ ಪತನಂ ಗಮನಂ ಯೇಷಾಂ | ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗಮನವುಳ್ಳವರು ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವರು.

ಸುಮಾಯಾಃ—ಮಾಯಾ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮ ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನವು. ಸುಮಾಯಾಃ ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರು ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರು.

ವರ್ಷಿಷ್ಯಯಾಃ....ವೃಷ್ಟಿಪ್ರಧಾನದಿಂದ ಆಹಾರೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಸಾಧನಭೂತವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ಅಥಾಶೋ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನಾ ದೇವಗಣಾಃ | ತೇಷಾಂ ಮರುತಃ ಪ್ರಥಮಗಾಮಿನೋ ಭವಂತಿ | ಮರುತಃ | ಮರುತೋ ಮಿತರಾವಿಣೋ ವಾ, ಮಿತರೋಚಿನೋ ವಾ, ಮಹದ್ವ್ರವಂತೀತಿ ವಾ | ವಿದ್ಯುನ್ನದ್ವಿಮ್ವರುತಃ ಸ್ವಕೃತ್ಯಃ ಸ್ವರ್ಚನೈರಿತಿ ವಾ, ಸ್ವರ್ಚನೈರಿತಿ ವಾ | ಸ್ವರ್ಚಿಭಿರಿತಿ ವಾ | ರಥೈರಾಯಾತ | ಋಷಿಮುದ್ವಿರಶ್ವಪರ್ಣೈರಶ್ವಪತನೈರ್ವರ್ಷಿಷ್ಯೇಣ ಚ ನೋಽನ್ವೇನ ವಯ ಇವಾಪತತ ಸುಮಾಯಾಃ ಕಲ್ಯಾಣಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ ||

(ನಿ. ೧೧-೧೩-೧೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆಯೇ ಇರುವುದು.

ಸ್ವಸರಾಣ್ಯಹಾನಿ ಭವನ್ನಿ ಸ್ವಯಂ ಸಾರಿಣ್ಯೈ ವಾ ಸ್ವರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಸ ವಿನಾನಿ ಸಾರಯತಿ | ಉಪ್ರಾ ಇವ ಸ್ವಸರಾಣೀತ್ಯಬ್ಧಿ ನಗಮೋ ಭವತಿ | ಶಯ್ಯೋ ಅಜ್ಜುಲಯೋ ಭವನ್ನಿ [ಸೃಜನ್ನಿ

ಕರ್ಮಾಣಿ] ಶರ್ಯ್ಯಾ ಇಷವಃ ಶರಮಯ್ಯಃ ಶರಃ ಶೃಣಾತೇಃ
 ಶರ್ಯ್ಯಾಭಿರ್ನ ಭರಮಾಣೋ ಗಭಸ್ತೋರಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ
 ಭವತ್ಯಕೋ ದೇವೋ ಭವತಿ ಯದೇನಮರ್ಚನ್ಯಕೋ ಮನ್ತ್ರೋ
 ಭವತಿ ಯದನೇನಾರ್ಚನ್ಯರ್ಕಮನ್ಮಂ ಭವತ್ಯರ್ಚತಿ ಭೂತಾನ್ಯಕೋ
 ವ್ಯಪ್ತೋ ಭವತಿ ಸಂವೃತ್ತಃ ಕಟುಕಿಮ್ನಾ ||೫|| ೧೪||

ಸ್ವಸರಾಣಿ ||೨೨||

ಸ್ವಸರಾಣ್ಯಾಹಾನಿ ಭವಂತಿ ಸ್ವಯಂ ಸಾರೀಣ್ಯಪಿ ವಾ || ಸ್ವರಾದಿತ್ಯೋ
 ಭವತಿ ಸ ಏನಾನಿ ಸಾರಯತಿ || “ ಉಸ್ರಾ ಇವ ಸ್ವಸರಾಣಿ ”
 ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೪||

ಸ್ವಸರಾಣಿ ಎಂದರೆ ಹೆಗಲುಗಳು, ದಿನಗಳು. ಏಕೆಂದರೆ ಇವುಗಳು ಯಾವ ಪ್ರಯತ್ನವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಒಂದಾಗುತ್ತಲು ಒಂದು ಸರಿದು ಮುಂದುಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವುವು. ಅಥವಾ ಸ್ವಃ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು. ಈ ಸೂರ್ಯನು ದಿನಗಳನ್ನು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತೆ ತಳ್ಳುತ್ತಿರುವನು ಆದ್ದರಿಂದ ದಿನಗಳಿಗೆ ಸ್ವಸರಾಣಿ ಎಂದೂ ಹೆಸರು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಋಕ್ಕು—

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸೋ ಅಪ್ತುರಃ ಸುತಮಾಗಂತ ತೂರ್ಣಯಃ |

ಉಸ್ರಾ ಇವ ಸ್ವಸರಾಣಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೩-೮)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ವ್ಯಸ್ಥಿಪ್ರದರು ಎಂದರೆ ಮಳೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುವರು. ನಿಮಗಾಗಿ ಸೋಮರಸವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಅದನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಹೆಗಲಿನಲ್ಲಿ (ಸೂರ್ಯೋದಯವಾದ ಕೂಡಲೆ) ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಒಂದು ಸೇರುವಂತೆ ಬೇಗನೆ ಬನ್ನಿರಿ.

ಶರ್ಯಾಃ ||೨೩||

ಶರ್ಯಾ ಅಂಗುಲಯೋ ಭವಂತಿ [ಸೃಜಂತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ] || ಶರ್ಯಾ
 ಇಷವಃ ಶರಮಯ್ಯಃ || ಶರಃ ಶೃಣಾತೇಃ || “ ಶರ್ಯಾಭಿರ್ನ
 ಭರಮಾಣೋ ಗಭಸ್ತೋಃ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೫||

ಶರ್ಯಾಃ ಎಂದರೆ ಅಂಗುಲಯಃ ಬೆರಳುಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಬೆರಳುಗಳು ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಶರ್ಯಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಶರ್ಯಾಃ ಎಂದರೆ ಇವನು; ಬಾಣಗಳೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಶರ್ಯಾಃ ಅಥವಾ ಶರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಶೃಣಾಕಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಅಭ್ಯಥಿ ಹಿ ಶ್ರವಸಾ ತತದಿಫಠೋತ್ಥಂ ನ ಕಂಚಿಜ್ಜನಪಾನಮುಕ್ತತಂ ||

ಶರ್ಯಾಭಿರ್ನ ಭರಮಾಣೋ ಗಭಸ್ತೋಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೧೧೦-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಸೋಮದೇವನೇ, ಲೋಕದ ಜನರು ಪಾನಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದೂ, ಅತೀವ್ಯವಾದುದೂ ಆದ ಒಂದು ನೀರಿನ ಬುಗ್ಗೆಯನ್ನು ಜಲವನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡಲು ಒಡೆಯುವಂತೆಯೂ, ಉದಕವನ್ನು ವಹಿಸಿರುವವನು ತನ್ನ ಬಾಹುಗಳ ಬೆರಳುಗಳಿಂದ ನೀರನ್ನು ಚಿಮ್ಮಿಸುವಂತೆಯೂ ನೀನು ಅನ್ನದ ಹೇತುತ್ವವಾಗಿ ಪವಿತ್ರವನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ಭಿನ್ನ ಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ.

ಅರ್ಕಃ ||೨೪||

ಅರ್ಕೋ ದೇವೋ ಭವತಿ ಯದೇನಮರ್ಚತಿ | ಅರ್ಕೋ ಮಂತ್ರೋ
ಭವತಿ ಯದನೇನಾರ್ಚತಿ | ಅರ್ಕಮನ್ನಂ ಭವತ್ಯರ್ಚತಿ ಭೂತಾನಿ |
ಅರ್ಕೋ ವ್ಯಕ್ತೋ ಭವತಿ ಸಂವೃತಃ ಕಟುಕಿಮ್ನಾ—||

ಅರ್ಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾನಾರ್ಥಗಳಿವೆ.

ಅರ್ಕ ಎಂದರೆ ದೇವನು. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಈ ದೇವನನ್ನು ಮುಕ್ತುಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅರ್ಕೋ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ ಯದನೇನಾರ್ಚತಿ—ಅರ್ಕ ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾ ದೇವನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅರ್ಕಮನ್ನಂ ಭವತ್ಯರ್ಚತಿ ಭೂತಾನಿ—ಅರ್ಕವೆಂದರೆ ಅನ್ನವು. ಅರ್ಕ (ದೇವನು ಅಥವಾ ಮಂತ್ರವು) ವು ಯಾವ ರೀತಿ ಪೂಜಾರ್ಹನಾಗಿರುವನೋ ಅನ್ನವು ಸಹ ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಆದರಣೀಯನಾಗಿರುವುದು.

ಅರ್ಕೋ ವ್ಯಕ್ತೋ ಭವತಿ ಸಂವೃತಃ ಕಟುಕಿಮ್ನಾ—ಅರ್ಕವೆಂದರೆ ಒಂದು (ಎಕ್ಕದ) ವ್ಯಕ್ತವಿಶೇಷವು. ಈ ವ್ಯಕ್ತವು ಬಹಳ ಕಟುನಾಗಿರುವುದು.

ಇತಿ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

ಗಾಯನ್ರಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಣೋರ್ಚನ್ಯರ್ಕಮರ್ಕಿಣಃ ಬ್ರಹ್ಮಾ-
ಣಸ್ತ್ವಾ ಶತಕ್ರತ ಉದ್ವಂಶಮಿವ ಯೇಮಿರೇ || ಗಾಯನ್ರಿ ತ್ವಾ
ಗಾಯತ್ರಿಣಃ ಪ್ರಾರ್ಚನ್ರಿತೇರ್ಕಮರ್ಕಿಣೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಸ್ತ್ವಾ
ಶತಕ್ರತೋ ಉದ್ಯೇಮಿರೇ ವಂಶಮಿವ ವಂಶೋ ವನಶಯೋ ಭವತಿ
ವನನಾಚ್ಚ್ಛ್ರಯತ ಇತಿ ವಾ ಪವೀ ರಫನೇಮಿರ್ಭವತಿ ಯದ್ವಿ-
ಪುನಾತಿ ಭೂಮಿವ | ಉತ ಪವ್ಯಾ ರಫಾನಾಮದ್ರಿಂ ಭಿನ್ನನ್ಯೋ-
ಜಸಾ | ತಂ ಮರುತಃ ಪ್ಲೂರಪವಿನಾ ವ್ಯಯುರಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೌ ಭವತಃ |
ವಕ್ಷೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ಧನ್ವಾನ್ರಿಕ್ಷಂ ಧನ್ವನ್ಯಸ್ಮಾದಾಪಃ | ತಿರೋ ಧನ್ವಾ-
ತಿರೋಚತ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಸಿನಮನ್ವಂ ಸಿನಾತಿ ಭೂತಾನಿ
ಯೇನ ಸ್ಮಾ ಸಿನಂ ಭರಥಃ ಸಖಿಭ್ಯ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ |
ಇತ್ಯಾ ಮುಥೇತ್ಯೇತೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ಸಚಾ ಸಹೇತ್ಯರ್ಥಃ | ವಸುಭಿಃ
ಸಚಾಭುವಾ | ವಸುಭಿಃ ಸಹ ಭುವೌ | ಚಿದಿತಿ ನಿಪಾತೋನುದಾತ್ರಃ
ಪುರಸ್ವಾದೇವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೋಽಥಾಪಿ ಪಶುನಾಮೇಹ ಭವತ್ಯುದಾತ್ತ-
ಶ್ಚಿದಸು ಮನಾಸಿ ಚಿತಾಸ್ತ್ವಯಿ ಭೋಗಾಶ್ಚೇತಯಸ ಇತಿ ವಾ ಆ
ಇತ್ಯಾಕಾರಃ ಉಪಸರ್ಗಃ ಪುರಸ್ವಾದೇವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೋಽಥಾಪ್ಯಧ್ಯರ್ಥೇ
ದೃಶ್ಯತೇ | ಆಭ್ರ ಆ ಅವಃ ಅಪ್ರೇ ಆ ಅವೋಪೋಃಘೈಃಽಧೀತಿ ದ್ಯುಮ್ನಂ
ದ್ಯೋತತೇರ್ಯಶೋ ವಾ ಅನ್ವಂ ವಾ | ಅಸ್ಯೇ ದ್ಯುಮ್ನಮಧಿರತ್ವಂ ಚ
ಧೇಹಿ | ಅಸ್ಮಾಸು ದ್ಯುಮ್ನಂ ಚ ರತ್ವಂ ಚ ಧೇಹಿ ||೬||

“ಗಾಯನ್ರಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಣೋರ್ಚನ್ಯರ್ಕಮರ್ಕಿಣಃ |ಬ್ರಹ್ಮಾಣಸ್ತ್ವಾ
ಶತಕ್ರತ ಉದ್ವಂಶಮಿವ ಯೇಮಿರೇ ” ||

ಗಾಯನ್ರಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಣಃ ಪ್ರಾರ್ಚನ್ರಿತೇರ್ಕಮರ್ಕಿಣೋ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಸ್ತ್ವಾ ಶತಕ್ರತೋ ಉದ್ಯೇಮಿರೇ ವಂಶಮಿವ ವಂಶೋ
ವನಶಯೋ ಭವತಿ ವನನಾಚ್ಛ್ರಯತ ಇತಿ ವಾ ||೬ || ೫ || ೪ ||

ಅರ್ಕಶಬ್ದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಉದಾಹರಣೆಯ ಚುಕ್ಕೆ

**ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಣೋಽರ್ಚಂತ್ಯರ್ಕಮುಕ್ತೃಣಃ |
ಬ್ರಹ್ಮಾಣಸ್ತಾ ಶತಕೃತ ಉದ್ವಂಶಮಿವ ಯೇಮೀರಿ ||**

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಬಹು ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು ಅಥವಾ ಬಹುಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿಯು. ಇಂತಹ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ವಾತ್ಸುಗಳೆಂಬ ಚುಕ್ಕೆಜರು ತಮ್ಮ ವೇದವಾದ ಮುಗ್ಧೇದಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವರು. ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ನಿನ್ನನ್ನು ಬೊಂಬನ್ನು ನೆಟ್ಟು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತುವಂತೆ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಹೊಗಳಿ ನಿನ್ನ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವರು. (ಹೆಚ್ಚು ಮಾಡುವರು)

ಅರ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು—

ದೇವಃ—ತಾವಸ್ವರ್ಗ ಏವಾರ್ಕ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಯತ್ ಯಸ್ಮಾತ್ ಏನಂ ದೇವಂ ಅರ್ಚಂತಿ ಸ್ತೋತಾರಃ |
ಅರ್ಕ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಯು. ಏಕೆಂದರೆ ಇದರಿಂದ ಭಕ್ತರು ಯಾರನ್ನು ಪೂಜಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವರೋ ಅಂತಹ ವ್ಯಕ್ತಿ ಅಥವಾ ದೇವನು. ಎಂದರೆ ಭಕ್ತರು ಪೂಜಿಸುವ ವಸ್ತುವಿಗೆ (ದೇವತೆಗೆ) ಅರ್ಕವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಅರ್ಕೋ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ—ಯತ್—ಯಸ್ಮಾತ್ ಅನೇನ—ಮಂತ್ರೇಣ, ಅರ್ಚಂತಿ ಸ್ತೋತಾರಃ ತಸ್ಮಾದರ್ಕಃ—ಅರ್ಕವೆಂದರೆ ಮಂತ್ರವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು ಇದರಿಂದ (ಅರ್ಕದಿಂದ ಅಥವಾ ಮಂತ್ರದಿಂದ) ದೇವತೆಯನ್ನು ಅರ್ಚಿಸುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಅರ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಂತ್ರವೆಂದೂ ಹೆಸರು.

ಅರ್ಕಮನ್ವಂ ಭವತಿ—ತದ್ವಿ ಅರ್ಚತಿ ಭೂತಾನಿ, ಯೋ ಹಿ ಪೂಜ್ಯಃ | ತಸ್ಯಾನ್ನಮಪಿ ಸಂಸ್ಕಾರವಿಶೇಷಣ ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಪೂಜಾಯಾಂ ಕ್ರಿಯತೇ, ಪೂಜ್ಯಂ ಚ ಸರ್ವಸ್ಯೈವಾನ್ವಂ—ಅರ್ಕವೆಂದರೆ ಅನ್ನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅನ್ನವು (ಅಹಾರವು) ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಅದರಿಂದ ಗೌರವಿಸಿ ಅರ್ಚಿಸುವರು. ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲರೂ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದಲೇ ಗೌರವಿಸಿ ಬಯಸುವುದರಿಂದ ಅರ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಅರ್ಕೋ ವೃಕ್ಷೋ ಭವತಿ ಯ ಏಷ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ | ಸಂವೃತ್ತಃ ಹಿ ಸಂಗತಃ ಸಂಪಾಪ್ರಃ ಕಟುಕಿಮ್ನಾ ಕಟುಕಭಾವೇನ ಭವತಿ—ಇನ್ನು ಅರ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೃಕ್ಷವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಅರ್ಕವೃಕ್ಷವೆಂದರೆ ಎತ್ತದಗಡವೆಂದು ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುವರು. ಇದರ ಸಮಿತ್ತಗಳನ್ನು ಹೋಮಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಇವನು ಔಷಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ರೂಢಿಯಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅರ್ಕವೃಕ್ಷವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದ ವಸ್ತುವಾಗಿದೆ. ಇದು ಕಟುಕಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಟುಕಿಮ್ನಾ ಎಂದು ಹೇಳುವರು.

ಅರ್ಕಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಯಾಸ್ವರು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಈ **ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಣಃ** ಎಂಬ ಚುಕ್ಕೆನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಇದರಲ್ಲಿರುವ ವಂಶಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಮಾಡುವರು—

**ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಣಃ ಪ್ರಾರ್ಚಂತಿ ತೇರ್ಕಮರ್ಕಣೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಸ್ತಾ ಶತಕೃತೋ!
ಉದ್ಮೀರೇ ವಂಶಮಿವ ವಂಶೋ ವನಶಯೋ ಭವತಿ ವನನಾಚ್ಯೂಯತ ಇತಿ ವಾ ||**

(ನಿ. ೫-೪)

ಇದಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು.

ಗಾಯಂತ್ರಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರೀಣಃ—ಸ್ತುವಂತಿ ತ್ವಾಂ ಸಾಮಗಾಃ ಸಾಮಭಿಃ | ಅರ್ಚಂತ್ಯರ್ಕಮು-
ರ್ಕಣಃ—ಪೂಜಯಂತಿ ತ್ವಾಂ ಮಗ್ನಿಃ ಹೋತಾರೋ ಮಂತ್ರೀಣಃ | ಏನಮನೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ ಸರ್ವ ಏತೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ
ಯಾಚ್ಛೇ ಕರ್ಮಣಿ ಹೇ ಶತಕ್ರತೋ ಉದ್ವಂಶಮಿವ ಯೇಮಿರೇಉದ್ಯೇಮಿರೇ ವಂಶಮಿವ ತ್ವಾಂ ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಹವಿರ್ಭಿಶ್ಚ
ಯಚ್ಛೇಷು ತವ್ಯಂ ಮಹಿಮಾನಂ ವರ್ಧಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ವಂತೋ ವನಶಯೋ ಭವಂತಿ ವನೇ ಶಯಿತ ಇನಾಸ್ತೇ
ವನೇ ಶಯಿತ ಇನಾಸ್ತೇ, ವನನಾ ಚ್ಯೂಯತ ಇತಿ ವಾ ಸಂಭಜನಾದ್ವಾ ವಲ್ಲಿಭಿಃ || ಏನಮತ್ರ ದೇವಃ ಅರ್ಕಶಬ್ದೇ
ನೋಚ್ಯತೇ ಮಂತ್ರಸ್ಯಾರ್ಕಶಬ್ದವಾಚ್ಯತೇ ಅರ್ಚಂತ್ಯರ್ಕಮುರ್ಕಣಃ ಇತ್ಯೇಷ ಏವ ನಿಗಮಃ | ಅರ್ಕಣೋ ಹಿ
ಮಂತ್ರೀಣಿ ವಿನಾಭಿಪ್ರೇತಾಃ | ವೃಕ್ಷಸ್ತು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಏವ | ತೇನ ನಿಗಮಸ್ತದಭಿದಾಯಂಕೋ ನೈವಾಸ್ತಿ |

ಇಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯರು ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳುವರು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೆಂದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ
ವರ್ಣದವರೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಮೊದಲಾದ ಮುಕ್ತಿಯವರೂ ಎಂದಾಗುವುದು.
ವಂಶಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ವಂತೋ ವನಶಯೋ ಭವಂತಿ ವನನಾಚ್ಯೂಯತ ಇತಿ ವಾ ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳುವರು. ಎಂದರೆ ವನದಲ್ಲಿ
ಇರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಂಶವೆಂದು ಹೆಸರು ಅಥವಾ ಬಿದಿರು ಮೆಳೆಗಳು ಗಾಳಿಯ ಹೊಡೆತದಿಂದ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ತಿಕ್ಕುವಾಗ
ಶಬ್ದವಾಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಂಶವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಬಳ್ಳಿಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಂಶವೆಂದು
ಹೆಸರು. ಎಂದು ಹೇಳುವರು.

ಅರ್ಕಣಃ—ಅರ್ಚನಹೇತುಮಂತ್ರಯುಕ್ತಾ ಹೋತಾರಃ | ಅರ್ಕಾ ಮಂತ್ರಾ ವಿಷಾಂ ಸಂಕ್ಷೇಪ್ಯರ್ಕಣಃ
ಹೋತಾರಃ || ಅರ್ಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ (ಮಕ್ಕು) ಮಂತ್ರವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವವರಿಗೆ
ಅರ್ಕಣಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಎಂದರೆ ಶಸ್ತ್ರರೂಪವಾದ ಮಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಹೋತೃವರ್ಗದ ಮುಕ್ತಿಯವರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಮುಕ್ತಿಯವರೇ ಮೊದಲಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಎಂದರ್ಥ ಹೇಳುವರು.
ಯಾಸ್ಯರು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೆಂದೇ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವರು.

ಶತಕ್ರತೋ—ಈ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳುವೆವು.

ವಂಶಮಿವ—ಈ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯೂ ಯಾಸ್ಯರ ಅರ್ಥಾನುವಾದದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದು.

ವಂತೋ ವನಶಯೋ ಭವಂತಿ ವನನಾಚ್ಯೂಯತ ಇತಿ ವಾ—ವಂಶ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಿದಿರಿಗೆ ಬಲರೂ ಕಾರಣ
ನೇನೆಂದರೆ ಇದು ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಅತ್ತೇ ಬಿದ್ದಿರುವುದು. ಅಥವಾ ಇದನ್ನು ಇತರ ವಲ್ಲಿಮರಗಳು ಸುತ್ತುಗಟ್ಟಿ
ಬೆಳೆದಿರುವುವು.

ಪವಿಃ ||೨೫||

ಪವೀ ರಥನೇಮಿರ್ಭವತಿ ಯದ್ವಿಪುನಾತಿ ಭೂಮಿಮ್ |

“ಉತ ಪವ್ಯಾ ರಥಾನಾಮುದ್ರಿಂ ಭಿನ್ನಸ್ತೋಜಸಾ” | “ತಂ

ಮುರುತೇ - ಕ್ಷುರಸವಿನಾ ವ್ಯಯುಃ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೌ

ಭವತಃ ||೧||

ಪವಿಃ ಎಂದರೆ ರಥಚಕ್ರದ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಕಬ್ಬಿಣದ ಪಟ್ಟಿಯು (ಇರುಚಿಯು). ಇದು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಉರುಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಪವಿತ್ರ (ಶುದ್ಧ)ವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪವಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಉತ ಸ್ತು ತೇ ಪರುಷ್ಣಾ ಮೂರ್ಣಾ ವಸತ ಶುಂಧ್ಯವೈಃ |
ಉತ ಪವ್ಯಾ ರಥಾನಾಮದ್ರಿಂ ಭಿಂದಂತ್ಯೋಜಸಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೫೨-೯)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಪರುಷ್ಣೀನದಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ ಪರಿಶುದ್ಧವಾದುದೂ ಆದ ತೇಜಸ್ವಿನಿಯ ಆವೃತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ರಥಗಳ ನೇಮಿರೂಪವಾದ ಬಲದಿಂದ ಮೇಳವನ್ನು ಸೀಳುತ್ತಾರೆ.

ಪವಿಶ್ಚಕ್ರ ರಥನೇಮಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದ ಉದಾಹರಣೆ—

ದೇವಾ ವೈ ವೃತ್ರಸ್ಯ ಮುರ್ಘ ನಾವಿಂದಂಸ್ತಂ ಮರುತಃ ಕ್ಷುರಪವಿನಾ |
ವ್ಯಯುಃ ಸ ವಾ ಏನಂ ತದತಪಂಸ್ತಸ್ಯಾತ್ಪಾಂಪನಾಃ ||

(ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯ ಸಂಹಿತಾ ೧-೧೦-೧೪)

ವಕ್ಷಃ ||೨೬||

ವಕ್ಷೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಮ್ ||೨||

ವಕ್ಷಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

(೨. ಅಧ್ಯಾಯ ೪. ಖಂಡ ೧೬)

ಧನ್ವ ||೨೭||

ಧನ್ವಾನ್ತರಿಕ್ಷಂ ಧನ್ವನ್ತ್ಯಸ್ಮಾದಾಪಃ |

“ತಿರೋ ಧನ್ವಾತಿ ರೋಚತೇ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೨||

ಧನ್ವ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವು. ವೃಷ್ಪದಕವು ಇದರ ಮೂಲಕ ಬೀಳುವಾಗ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಯಃ ಪರಸ್ಯಾಃ ಪರಾವತಸ್ತೀರೋ ಧನ್ವಾತಿರೋಚತೇ |
ಸ ನಃ ಪರ್ಷದತಿ ದ್ವಿಷಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೭-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು ಆತಿ ದೂರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಮರುಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನೋ ಆ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮನ್ನು ಶತ್ರುಗಳ ದಿವಿಯಿಂದ ಪಾರುಮಾಡಲಿ.

ಸಿನಮ್ || ೨೮ ||

ಸಿನಮನ್ನಂ ಭವತಿ ಸಿನಾತಿ ಭೂತಾನಿ |

“ ಯೇನ ಸ್ಮಾ ಸಿನಂ ಭರಥಃ ಸಖಿಭ್ಯಃ ” ಇತ್ಯುಪಿ ನಿಗಮೋ
ಭವತಿ || ೪ ||

ಸಿನಂ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವು. ಏತಕ್ಕೇಂದರೆ ಅನ್ನಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಏಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದೇ ಇರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಇಮಾ ಉ ವಾಂ ಭೃಮಯೋ ಮನ್ಯಮನಾ ಯುವಾವತೇ ನ ಕುಜ್ಯಾ ಅಭೂವನ್ |
ಕ್ಷೃಂ ತ್ಯದಿಂದ್ರಾವರುಣಾ ಯಶೋ ವಾಂ ಯೇನ ಸ್ಮಾ ಸಿನಂ ಭರಥಃ ಸಖಿಭ್ಯಃ ||
(ಮು. ಸಂ. ೩-೬೨-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾವರುಣರೇ, ನೀವುಗೆ ಸೇರಿದವರೂ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಎದುರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವರೂ ಅದುದರಿಂದಲೇ ದಿಕ್ಕಿಟ್ಟು
ಪಂಚಮಿಸುವರೂ ಆದ ಈ ಪ್ರಜೆಗಳು ಯುವಕನಾದ ಶತ್ರುವಿನಿಂದ ಹಿಂಸಿತರಾಗಿ ಆಗದಿರಲಿ. ಯಾವ ಯಶಸ್ಸಿನಿಂದ
ನಮ್ಮ ಸುಖರಾದ ನಮಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡುತೀರೋ ಅಂತಹ ನಮ್ಮ ಕೀರ್ತಿಯು ಎಲ್ಲಿ ?

ಇತ್ಯಾ || ೨೯ ||

ಇತ್ಯಾದ್ಯಮುಧೇತ್ಯೇತೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಮ್ || ೫ ||

ಇತ್ಯಾ ಎಂಬ ನಿಪಾತವು (ಅವ್ಯಯವು) ಅಮುಘಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ
ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ನಿರುಕ್ತ ಅಧ್ಯಾಯ ೩-ಖಂಡ ೧೬)

ಸಚಾ ಸಹೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

“ ವಸುಭಿಃ ಸಚಾ ಭುವಾ | ವಸುಭಿಃ ಸಹ ಭುವಾ || ೬ ||

ಸಚಾ ಎಂದರೆ ಸಹ (ಕೂಡಿ) ಎಂದರ್ಥವು

ಉದಾಹರಣೆಯಮುಕ್ತು—

ಅಗ್ನಿನೇಂದ್ರೇಣ ವರುಣೇನ ವಿಷ್ಣುನಾದಿತ್ಯೈ ರುದ್ರೈರ್ವಸುಭಿಃ ಸಚಾ ಭುವಾ |
ಸೋಮೇಷಸಾ ಉಷಸಾ ಸೂರ್ಯೇಣ ಚ ಸೋಮಂ ಪಿಬತಮ್ಕಿನಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೮-೩೫-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿನೇಂದ್ರೇವತೆಗಳೇ, ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆಯೂ ಇಂದ್ರನೊಡನೆಯೂ, ವರುಣನೊಡನೆಯೂ, ವಿಷ್ಣುವಿನೊಡನೆಯೂ
ಆದಿತ್ಯನೊಡನೆಯೂ, ರುದ್ರನೊಡನೆಯೂ, ವಸುಗಳೊಡನೆಯೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕೂಡಿದವರಾಗಿಯೂ, ಉಷಸ್ಸಿನೊಡನೆಯೂ
ಸೂರ್ಯನೊಡನೆಯೂ ಒಂದುಗೂಡಿ ಸಮಾನವಾದ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ ಇಂದು ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿರಿ.

ಚಿತ್ ||೩||

ಚಿದಿತಿ ನಿಪಾತೋಽನುದಾತ್ತಃ ಪುರಸ್ತಾದೇವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ | ಅಥಾವಿ
ಪಶುನಾಮೇಹ ಭವತ್ಯುದಾತ್ತಃ | “ ಚಿದಸಿ ಮನಾಸಿ ಧೀರಸಿ ”
ಚಿತಾಸ್ವಯಿ ಘೋಗಾಶ್ಚೇತಯಸ್ ಇತಿ ವಾ ||೭||

ಚಿತ್ ಎಂಬ ನಿಪಾತಕ್ಕೆ (ಆವ್ಯಯಕ್ಕೆ) ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಿರುವವು. ಚಿತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯನುದಾತ್ತವಾಗಿರು
ವಾಗ ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ನಿ. ಅಧ್ಯಾಯ ೩, ಖಂಡ ೪) ಈ ಪದವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಿದ್ದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಪಶು
ನಂದರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಚಿತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಆದ್ಯನುದಾತ್ತವಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯು—

ಸದ್ಯಶ್ಚಿದ್ಯಃ ಶವಸಾ ಪಂಚ ಕೃಷ್ಣೀಃ ಸೂರ್ಯ ಇವಜ್ಯೋತಿಷಾಪಸ್ತತಾನ |
ಸಹಸ್ರಣೇ ಶತಸಾ ಅಸ್ಯ ರಂಹಿಸ್ ಸ್ಯಾ ವರಂತೇ ಯುವತಿಂ ನ ಶರ್ಯಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೭೮-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಿಂದ ಹರಡುವಂತೆ ಯಾವ
ತಾಕ್ಷ್ಯದೇವನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಪಂಚವಿಧ ಜನರ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಉದಕಗಳನ್ನು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಹರಡು
ವನೋ ಅಂತಹ ತಾಕ್ಷ್ಯದೇವನ ಆಗಮನವು ನಮಗೆ ನೂರಾರು, ಸಾವಿರಾರು ಪಾಲಿನಷ್ಟು ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.
ಬಿಲ್ಲಿನಿಂದ ಹೊರಹೊರಗಿ ಬಾಣವು ಗುರಿಮುಟ್ಟುವುದನ್ನು ಹೇಗೆ ತಡೆಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವರಂತೆ ತಾಕ್ಷ್ಯದೇವನು ನಮಗೆ
ಕೊಡಲಿರುವ ದಾನವನ್ನು ಯಾರೂ ತಡೆಗಟ್ಟಲಾರರು. (ಅದ್ವಿಪದಿಸಲಾರರು).

ಚಿತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯು—

ಚಿದಸಿ ಮನಾಸಿ ಧೀರಸಿ (ನೈತ್ಯಾಯಣೀಯ ಸಂಹಿತಾ ೧-೩-೪) ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಸೋಮಕ್ರಯಣಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುವುದು.

ಚಿದಸೀತಿ ಯದ್ವಾನ ಚಿಕಿತ್ಸತೇ (ನೈತ್ಯಾ ಸಂ. ೩-೭-೫) ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವು ಇರುವುದು.

ಆ || ೩ ||

ಆ ಇತ್ಯಾಕಾರ ಉಪಸರ್ಗಃ ಪುರಸ್ತಾದೇವ ವಾಖ್ಯಾತಃ | ಅಥಾ-
ಪ್ರದ್ಯರ್ಥೇ ದೃಶ್ಯತೇ | “ ಅಭ್ರ ಆ ಆಪಃ ” | ಅಭ್ರೇ ಆ
ಆಪೋಽವೋಽವೈಽಧೀತಿ || ಆ ||

ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. (ನಿರುಕ್ತ-ಅಧ್ಯಾಯ. ೧ ಖಂಡ. ೩ ಮತ್ತು
ಅಧ್ಯಾಯ. ೩ ಖಂಡ ೧೭)

ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ, ಮುಂದೆ ಎಂದೂ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಅರ್ಥವಿರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಕಮು ಪ್ರಿಯಾಯ ಧಾನ್ಯೇ ಮನಾನುಹೇ ಸ್ವಕ್ಷತ್ರಾಯ ಸ್ವಯಶೇ ಮಹೇನಯಂ |

ಅಮೇನ್ಯಸ್ಯ ರಜಸೋ ಯದಭ್ರ ಅ ಆಪೋ ವ್ಯಕಾಸಾ ವಿತನೋತಿ ಚೂಯೀತಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೪೮-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಸರ್ವರಿಗೂ ಹಿತಕರವಾದುದೂ ಸ್ವಾಯತ್ತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ ಸ್ವಯಂ ಸಂಪಾದಿತವಾದ ಅನ್ನವುಳ್ಳದ್ದೂ ಪೂಜ್ಯವಾದದ್ದೂ ಆದ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪವಾದ ತೇಜಸ್ವನ್ನು ದ್ರೇಶಿಸಿ ನಾವು ಯಾವಾಗ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸೋಣ? ಪುಷ್ಣಾ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಜ್ಯೋತಿಯು ಅಪರಮಿತವಾದುದೂ ಪರಿಮಾಣದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದುದೂ ಆದ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೇಘದ ಉದ್ಭವದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಂತರಕ್ಷವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾ ಉದಕಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡುತ್ತದೆ.

ದ್ಯುಮ್ನಮ್ ||೨೨||

ದ್ಯುಮ್ನಂ ದ್ಯೂತತೇರ್ಯಶೋ ವಾ ಅನ್ನಂ ವಾ | “ಅಸ್ಮೈ ದ್ಯುಮ್ನ-

ಮಧಿ ರತ್ನಂ ಚ ಧೇಹಿ” | ಅಸ್ಮಾಸು ದ್ಯುಮ್ನಂ ಚ ರತ್ನಂ ಚ

ಧೇಹಿ || ೯ || ೫ ||

ದ್ಯುಮ್ನಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಕಾಶಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ದ್ಯೂತತಛಾತುನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ದ್ಯುಮ್ನಂ ಎಂದರೆ ಕೀರ್ತಿಯು ಅಥವಾ ಅನ್ನವು ಎಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ರತಂ ತೇ ಶಿಪ್ರಿನ್ನೂತಯಃ ಸುನಾಸೇ ಸಹಸ್ರಂ ಶಂಸಾ ಉತರಾತಿರಸ್ತು |

ಜಿಹಿ ವಧರ್ವಸುಷೋ ಮರ್ತ್ಯಃ ಸ್ಯಾಸ್ಮೈ ದ್ಯುಮ್ನಮಧಿ ರತ್ನಂ ಚ ಧೇಹಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೨೫-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಉತ್ತಮವಾದ ಕೆನ್ನೆಯುಳ್ಳ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ರತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ರಕ್ಷಣೆಗಳು ಉದಾರವಾಗಿ ದಾನಮಾಡುವ ನನಗೆ ವಿಸ್ತರವಾಗಿರಲಿ. ನಿನ್ನ ಅತಿವರ್ಚನೆಗಳು ನನ್ನ ಮೇಲೆ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿರಲಿ ಮತ್ತು ನಿನ್ನ ಧನವೂ ನನಗಾಗಿಯೇ ಇರಲಿ ನಮಗೆ ಹಿಂಸಕನಾದ ಮಾನವನ ವಧಸಾಧನವಾದ ಆಯುಧವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸು. ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಕಾಂತಿಯುತವಾದ ರತ್ನವನ್ನೂ ತುಂಬಿಡು.

ಇತಿ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಪಷ್ಯ : ಖಂಡ :

ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

ಪವಿತ್ರಂ ಪುನಾತೇಮಂತ್ರಃ ಪವಿತ್ರಮುಚ್ಯತೇ | ಯೇನ ದೇವಾಃ
ಪವಿತ್ರೇಣಾತ್ಮಾನಂ ಪುನತೇ ಸದೇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ರಶ್ಮಯಃ
ಪವಿತ್ರಮುಚ್ಯಂತೇ | ಗಭಸ್ತಿಪೂತೇಃ ಗಭಸ್ತಿಪೂತೋ ನೃಭಿರದ್ರಿಭಿಃ ಸುತಃ
ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಃ | ಆಪಃ ಪವಿತ್ರಮುಚ್ಯಂತೇ | ಶತಪವಿತ್ರಾಃ
ಸ್ವಧಯಾ ಮದನ್ವೀಃ ಬಹೂದಕಾಃ | ಅಗ್ನಿಃ ಪವಿತ್ರಮುಚ್ಯತೇ
ವಾಯುಃ ಪವಿತ್ರಮುಚ್ಯತೇ ಸೋಮಃ ಪವಿತ್ರಮುಚ್ಯತೇ ಸೂರ್ಯಃ
ಪವಿತ್ರಮುಚ್ಯತೇ ಇಂದ್ರಃ ಪವಿತ್ರಮುಚ್ಯತೇ | ಅಗ್ನಿಃ ಪವಿತ್ರಂ
ಸ ಮಾ ಪುನಾತು ವಾಯುಃ ಸೋಮಃ ಸೂರ್ಯಃ ಇಂದ್ರಃ ಪವಿತ್ರಂ
ತೇ ಮಾ ಪುನಂತು ಇತ್ಯಪಿನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

ತೋದಸ್ತುದ್ಯತೇಃ ||೫|| ೬ ||

ಪವಿತ್ರಮ್ || ೩೪ ||

ಪವಿತ್ರಂ ಪುನಾತೇಃ | ಮಂತ್ರಃ ಪವಿತ್ರಮುಚ್ಯತೇ || “ ಯೇನ
ದೇವಾಃ ಪವಿತ್ರೇಣಾತ್ಮಾನಂ ಪುನತೇ ಸದಾ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ
ಭವತಿ || ೧ ||

ಪವಿತ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವವು.

ಪವಿತ್ರಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಶುದ್ಧಿಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಪುನಾತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಪವತ್ರನೆಂದರೆ
ಮಂತ್ರವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ಯೇನ ದೇವಾಃ ಪವಿತ್ರೇಣಾತ್ಮಾನಂ ಪುನತೇ ಸದಾ |

ತೇನ ಸಹಸ್ರಧಾರೇಣ ಪಾನಮಾನ್ಯಃ ಪುನಂತು ಮಾಂ ||

(ಪವಮಾನ ಪರಿಶಿಷ್ಟ)

ದೇವತೆಗಳು ಪವಮಾನನೋಮ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಯಾವ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿ ಶುದ್ಧರಾದರೋ ಅಂತಹ ಪಾಪ
ಮಾನ್ಯ ಮಕ್ಕಳು (ಮಂತ್ರಗಳ) ನನ್ನನ್ನು ಪಾವಿರಪಾಲು ಪವಿತ್ರ (ಶುದ್ಧ) ನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ.

ರಶ್ಮಯಃ ಪವಿತ್ರಮುಚ್ಯತೇ | 'ಗಭಸ್ತಿಪೂತಃ' ಗಭಸ್ತಿಪೂತೋ ನೃಭಿ-
ರದ್ರಿಭಿಃ ಸುತಃ' ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೌ ಭವತಃ ||೨||

ಪವಿತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಶ್ಮಿಗಳೂ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈ ರಶ್ಮಿಗಳು ಸ್ವರ್ಣಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪಾನವ ಸೊಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು ಮೊದಲನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯು—

ವಾಚಸ್ಪತಯೇ ಪವಸ್ವ ವ್ಯಷ್ಣೋ ಅಗ್ ಶುಭ್ಯಾಂ ಗಭಸ್ತಿಪೂತಃ |

ದೇವೋ ದೇವಾನಾಂ ಪವಿತ್ರಮಸಿ ಯೇಷಾಂ ಭಾಗೋಽಸಿ ||

(ಮೈತ್ರಾಯಡೇಯ ಸಂಹಿತಾ ೧-೩-೪)

ಎರಡನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯು—

ಪವನಾನು ಮಹ್ಯರ್ಣೋ ವಿಧಾವಸಿ ಸೂರೋ ನ ಚಿತ್ರೋ ಅವ್ಯಯಾನಿ ಪವ್ಯಯಾ |

ಗಭಸ್ತಿಪೂತೋ ನೃಭಿರದ್ರಿಭಿಃ ಸುತೋ ಮಹೇ ವಾಜಾಯ ಧನ್ಯಾಯ ಧನ್ಯಸಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೯-೮೬-೩೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಸೋಮದೇವನೇ, ನೀನು ಪ್ರಭೂತವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಸುಂಸುತ್ತೀಯೆ. ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಆಕರ್ಷಿತವಾಗಿ ಉಣ್ಣೆಯಿಂದ ನಿರ್ವಿತವಾದ ಶೋಧಿಸುವ ಪಾತ್ರಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತೀಯೆ. ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಶುದ್ಧನಾಗಿಯೂ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳಿಂದ (ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ) ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿಯೂ ಮಹತ್ತಾದ ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಧನಶ್ಯಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತೀಯೆ.

ಆಪಃ ಪವಿತ್ರಮುಚ್ಯಂತೇ | “ಶತಪವಿತ್ರಾಃ ಸ್ವಧಯಾ ಮದಂತಿಃ”

ಬಹೂದಕಾಃ ||೩||

ಉದಕಗಳೂ (ನದಿಗಳೂ) ಪವಿತ್ರ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಉದಕಗಳು ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಶುದ್ಧ ಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯು ಮುಕ್ಯ—

ಶತಪವಿತ್ರಾಃ ಸ್ವಧಯಾ ಮದಂತೀದೇವೋ ದೇವಾನಾಮಸಿ ಯಂತಿ ಪಾಥಃ |

ತಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನ ಮಿನಂತಿ ವ್ರತಾನಿ ಸಿಂಧುಭ್ಯೋ ಹವ್ಯಂ ಘೃತವಜ್ಜುಹೋತ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೪೭-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಶುದ್ಧಕಾರಕವಾದ ಅನೇಕ ರೂಪವುಳ್ಳವೂ, ತಮ್ಮಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ಹರ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುವವೂ ಪ್ರಕಾಶಯುತವೂ ಆದ ಉದಕಗಳು ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ಅದೇ ಉದಕಗಳು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತೈಪ್ರಿಕರವಾದ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳೇ, ಪ್ರವಾಹಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಅದೇ ಉದಕಗಳಿಗೆ ಅಜ್ಯವೂರಿತವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಆಹುತಿದೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿರಿ.

ದೇವಾನಾಮುಪಿ ಯಂತಿ ಪಾಠಃ — ಈ ಉದಕಗಳು ದೇವತೆಗಳ ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗವನ್ನು ಎಂದರೆ ಅಂತರಕ್ಷವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಕಗಳು ಅಂತರಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದಂದರೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಚಂಡರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ತಪ್ಪುವಾದ ಸಮುದ್ರಾದಿ ಜಲಾಶಯಗಳು ಅವಿಯ ರೂಪದಿಂದ ಮೇಘಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತ ವಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಮೇಘಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಾನವು ಅಂತರಕ್ಷವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉದಕಗಳು ಅಂತರಕ್ಷವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿವು ಎಂದರೆ ಮೇಘರೂಪದಿರುವ ಉದಕಗಳು ಅಂತರಕ್ಷವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತವೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇವೇ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಯಾಃ ಸೂರ್ಯಃ ರಶ್ಮಿಭಿಃ ತತಾನ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಮರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಯಾಃ ಸೂರ್ಯೋ ರಶ್ಮಿಭಿರಾತತಾನ ಯಾಭ್ಯ ಇಂದ್ರೋ ಅರವದ್ಭಾತು ಮೂರ್ವಿಂ |
ತೇ ಸಿಂಧವೋ ವರಿವೋ ಧಾತನಾ ನೋ ಯೂಯಂ ಪಾತ ಸ್ವಸ್ತಿಭಿಃ ಸದಾ ನಃ ||
(ಋ. ಸಂ. ೭-೪೭-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಪ್ರವಾಹಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಎಲೈ ಉದಕಗಳೇ, ಯಾವ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ವಿಶ್ವರಸವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ, ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಮೂಲಕ ಇಂದ್ರನು ಗಮನಸಾಧನವಾದುದೋ, ಮೇಘಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಿಯೋಗ್ಯವಾದುದೋ ಆದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧದ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದನೋ; ಅಂತಹ ನೀವು ನಮಗೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡಿ. ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ ನೀವು ನಮ್ಮನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಕಲ್ಯಾಣಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿ.

ಅಗ್ನಿಃ ಪವಿತ್ರಮುಚ್ಯತೇ ವಾಯುಃ ಪವಿತ್ರಮುಚ್ಯತೇ ಸೋಮಃ
ಪವಿತ್ರಮುಚ್ಯತೇ ಸೂರ್ಯಃ ಪವಿತ್ರಮುಚ್ಯತೇ ಇಂದ್ರಃ ಪವಿತ್ರ-
ಮುಚ್ಯತೇ | “ ಅಗ್ನಿಃ ಪವಿತ್ರಂ ಸ ಮಾ ಪುನಾತು ವಾಯುಃ
ಸೋಮಃ ಸೂರ್ಯ ಇಂದ್ರಃ ಪವಿತ್ರಂ ತೇ ಮಾ ಪುನಂತು ”
ಇತ್ಯುಪ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೪ ||

ಶುದ್ಧ ಕಾರಕವಾದ ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನಾಗಲಿ ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಲಿ ಪವಿತ್ರ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಸೋಮ, ಸೂರ್ಯ, ಇಂದ್ರ ಈ ದೇವತೆಗಳೂ ಪವಿತ್ರ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—
ಅಗ್ನಿಃ ಪವಿತ್ರಂ ಸ ಮಾ ಪುನಾತು, ಸೋಮಃ ಸೂರ್ಯಃ ಇಂದ್ರಃ ಪವಿತ್ರಂ ತೇ ಮಾ ಪುನಂತು ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯವೂ ಇರುವುದು.

ತೋದಃ || ೩೫ ||

ತೋದಸ್ತುದ್ಯತೇಃ ||

ತೋದಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವ್ಯಥೆಯನ್ನಂಟುಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ತುದ್ಯತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ತೋದಃ ಎಂದರೆ ವ್ಯಥೆಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಭೂನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಬಿಲಕ್ಕೆ ಹೆಸರು.

ಇತಿ ಪಃಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅರಣಿಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಪುರು ತ್ವಾ ದಾಶ್ವಾನೋಚೇಽರಿರಗ್ನೇ ತವ ಸ್ವಿದಾ | ತೋದಸ್ಯೇವ
ಶರಣ ಆ ಮಹಸ್ಯ | ಬಹುದಾಶ್ವಾನಸ್ತಾಮೇವಾಭಿಹ್ವಯಾಮಿ |
ಅರಿರಮಿತ್ರ ಋಚ್ಛತೇರೀಶ್ವರೋಽಪ್ಯರಿರೇತಸ್ಮಾದೇವ | ಯದನ್ಯ-
ದೇವತ್ಯಾ ಅಗ್ನಾವಾಹುತಯೋ ಹೂಯನ್ತ ಇತ್ಯೇತದ್ ದೃಷ್ಟೈವ-
ಮವಕ್ಷತ್ | ತೋದಸ್ಯೇವ ಶರಣ ಆ ಮಹಸ್ಯ | ತುದಸ್ಯೇವ ಶರಣೇಽಧಿ
ಮಹತಃ | ಸ್ವಇಚ್ಛಾಃ ಸು ಅಜ್ಞಾನಃ | ಆಜುಹ್ವಾನೋ ಘೃತಪೃಷ್ಠಃ
ಸ್ವಇಚ್ಛಾ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಶಿಶಿವಿಷ್ಟೋ ವಿಷ್ಠುರಿತಿ
ವಿಷ್ಟೋರ್ಧ್ವೇ ನಾಮಾನೀ ಭವತಃ ಕುಶ್ಚಿತಾರ್ಥೀಯಂ ಪೂರ್ವಂ
ಭವತೀತ್ಯಾವಮನ್ಯವಃ || ೫ || ೭ ||

“ ಪುರು ತ್ವಾ ದಾಶ್ವಾನೋಚೇಽರಿರಗ್ನೇ ತವ ಸ್ವಿದಾ | ತೋದಸ್ಯೇವ
ಶರಣ ಆ ಮಹಸ್ಯ ||” ಬಹುದಾಶ್ವಾನಸ್ತಾಮೇವಾಭಿಹ್ವಯಾಮಿ ||
ಅರಿರಮಿತ್ರ ಋಚ್ಛತೇಃ | ಈಶ್ವರೋಽಪ್ಯರಿರೇತಸ್ಮಾದೇವ | ಯದನ್ಯ-
ದೇವತ್ಯಾ ಅಗ್ನಾವಾಹುತಯೋ ಹೂಯನ್ತ ಇತ್ಯೇತದ್ ದೃಷ್ಟೈವ-
ಮವಕ್ಷತ್ || ‘ತೋದಸ್ಯೇವ ಶರಣ ಆ ಮಹಸ್ಯ |’ ತುದಸ್ಯೇವ
ಶರಣೇಽಧಿ ಮಹತಃ ||೧||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಬುಕ್ಕು—

ಪುರು ತ್ವಾ ದಾಶ್ವಾನೋಚೇಽರಿರಗ್ನೇ ತವ ಸ್ವಿದಾ |

ತೋದಸ್ಯೇವ ಶರಣ ಆ ಮಹಸ್ಯ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದೊಡ್ಡ ಪದವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಯಜಮಾನನ ಮುಂದೆ ಅವನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದಾಗಿನಿಂದಲೂ ದಾಸ
ನಾಗಿರುವವನು ದೈವದಿಂದ ಬೇಡುವಂತೆ ನಿನ್ನ ಸೇವಕನಾದ ನಾನೂ ಸಹ ನಿನ್ನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿಯೇ ನಿಂತು ನಿನ್ನಗೆ ಹವಿಸ್ಸು
ಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾ ನಿನ್ನನ್ನು ಪುತ್ರಾದಿ ಧನಗಳನ್ನು ಕೊಡೆಂದು ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ.

ತೋದಸ್ಯೇನ—ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ಉದಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

ಬಹುಭಾಷ್ಯಾಂಸ್ತಾ ಮೇವಾಭಿಪ್ರಯಾಮರಮಿತ್ರ ಋಚ್ಯತೇಃ | ಈಶ್ವರೋಽಪ್ಯರಿರೇತಸ್ಮಾದೇವಾ |
ಯದಸ್ಯದೇವತ್ಯಾ ಅಗ್ನಾವಾಹುತಲೋ ಹೂಯಂತ ಇತ್ಯೇತದ್ವ್ಯಷ್ಟೈವಮವಕ್ಷ್ಯತ್ |
ತೋದಸ್ಯೇನ ಶರಣ ಆ ಮಹಸ್ಯ—ತುದಸ್ಯೇನ ಶರಣೇಽಧಿ ಮಹತಃ || (ನಿ. ೫-೭)

ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾನೊಬ್ಬ ಉದಾರೆಯಾದ ಹವಿದಾತನು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪುತ್ರಾದಿದಾನಗಳಿಗಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಾನು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನಾದುದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಪರವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಅನಂತರ, ಅರಿಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಹಂಸಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಋ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಅರಿಯೆಂಬ ಪದವು ಶತೃವೆಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಸೇವಕನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಹಂಸಾಕಾರಕನಾದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೂ ಅರಿಯೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರುತ್ತದೆ.

ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕವೇ ಆಹುತೃರ್ವಾಣವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ದೊಡ್ಡ ಬಾವಿಯ ಆಳದಂತೆ ಆಳವಾದ ಉದರವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ತುತಿಯೆಂದು ತೋದ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

“ತೋದಸ್ಯ ಇವ ಶರಣೇ ಆ ಮಹಸ್ಯ” —ತುದಸ್ಯೇನ ವಿದೀರ್ಣಸ್ಯ ಕಸ್ಯಚಿತ್ಪ್ರಸ್ಯ ಕೂಪಸೋಪರಿ |
ಶರಣೇ ಬಿಲೇ | ಯಥಾ ಹಿ ಶ್ವಭೇ ಬಿಲೇ ಕಸ್ತಿಸ್ತಿಧ್ವತ್ಯ್ಯ ಆಪೋ ಗಚ್ಛಂತಿ, ನ ಚ ತಸ್ಯ
ಶ್ವಭಸ್ಯ ಮಹತೋ ಗ್ರಹಣಶಕ್ತಿಪರಿಹಾಣಂ ಭವತಿ | ಏವಂ ತವನೇಶಾಶ್ಚಾನೇಕದೇವತಾಶ್ಚಾ-
ಹುತೀರಸ್ತಾಭಿಃ ಪ್ರದತ್ತಾಃ ಪ್ರತೀಚ್ಯತೋ ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಪರಿಹಾಣಮಸ್ತಿ | ಆತೋ ದೇವತಾನಾ-
ಮಸ್ಯಾಕಂ ಪ್ರಮೇವಾತಿವಿಶಿಷ್ಟೋಪಕಾರೇ ಪ್ರವೃತ್ತಃ ಅತಃ ತ್ವಾಮೇವಾಹ್ವಯಾಮಿ |

ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲು ನಾನು ಶಕ್ತನಾದುದರಿಂದ ನಾನೇ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲೂ ಶಕ್ತನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆಹ್ವಾನಿಸಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ ಅವನ ಉದರವು ಆಳವಾದ ಬಾವಿಯಂತೆ ಎಷ್ಟು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸುಂದರೂ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳಲು ಶಕ್ತನಾಗಿದೆ.

ಆದುದರಿಂದ ನಿರುಕ್ತದ ವಿವರಣೆಯಂತೆ—ತೋದವೆಂದರೆ ಕೂಪವೆಂದೂ, ಶರಣವೆಂದರೆ ಬಿಲವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸಾಯಣರ ಅರ್ಥವು ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಸಾಯಣರು ತೋದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಿಕ್ಷಕನಾದ ಸ್ವಾಮಿಯೆಂದೂ, ಶರಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೃಹವೆಂದೂ, ಅರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹವಿದಾರ್ಥನೂ ಸೇವಕನ ಸ್ವಾನದಲ್ಲಿರುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿಿದ್ದಾರೆ.

ಮಧ್ಯೇ ಹೋತಾ ದುರೋಣೇ ಬರ್ಹಿಷೋ ರಾಳಗ್ನಿಸ್ತೋದಸ್ಯ ಸೋದಸ್ಯೋ ಯಜಧ್ಯೈ |
ಆಯಂ ಸ ಸೂನುಃ ಸಹಸ ಋತಾಪಾ ದೂರಾಶ್ಚೂರ್ಮ್ಯೋ ನ ಕೋಟಿಪಾ ತತಾಂ ||

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ತೋರಿದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತುದ್ಯತೇ ತಪಸಾ ಪೀಡ್ಯತ ಇತಿ ತೋದಃ ಯಜಮಾನಃ | ಅಗ್ನಿ ಕಾರ್ಯ ಸರ್ವಹೇದಿಂದ ಬಳಲಿರುವುದರಿಂದ ತೋದಃ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನೆಂದೂ ಆಜ್ಞೆ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ,

ತೇಜಿಷ್ಠಾ ಯಸ್ಯಾರತಿರ್ವನೇರಾಟ್ ತೋದೋ ಅಧ್ಯನ್ನ ವ್ಯದಸಾನೋ ಅದ್ಯಾತ್ |
ಅದ್ರೋಘೋ ನ ದ್ರವಿತಾ ಚೇತತಿ ತ್ವನ್ನಮತ್ಯೋಲವತ್ರಫ ಓಷದೀಷು ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೧೨-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ತೋದ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕಃ ಸೂರ್ಯಃ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು

ಯಾಸಿ ಕುತ್ಸೇನ ಸರಥಮವಸ್ಯುಸ್ತೋದೋ ವಾತಸ್ಯ ಹರ್ಮ್ಯೋರೀಶಾನಃ |
ಋಜ್ರಾ ವಾಜಂ ನ ಗಧ್ಯಂ ಯುಯೂಷನ್ನವಿಯದಹನ್ಯಾ ರ್ಷಾಯ ಭೂಷಾತ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೪-೧೬-೧೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ತೋದತಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ಹಿಂಸಕಃ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಶರಣೇ—ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ನಿರೂಪಿಸಿದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಬಿಲನೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ವಾಸಕ್ಕೆ ವಿಶಾಲವಾದುದೂ ಅಶ್ರಯದಾತೃವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ಥಳವಿರುವುದರಿಂದ ಬಿಲ ಅಥವಾ ಗೃಹ ಎಂದು ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಪ್ರಿಯಾಸ ಇತ್ತೇ ಮುಘವನ್ನಭಿಷ್ಠಾ ನರೋ ಮದೇನು ಶರಣೇ ಸಖಾಯಃ |
ನಿ ತುರ್ವಶಂ ನಿ ಯಾದ್ವಂ ಶಿಶೀಹ್ಯತಿಫಿಗ್ನಾಯ ಶಂಸ್ಯಂ ಕರಿಷ್ಯನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೧೯-೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಗೃಹವೆಂದೂ,

ಉದುಷ್ಯ ಶರಣೇ ದಿವೋ ಜ್ಯೋತಿರಯಂಸ್ತ ಸೂರ್ಯಃ |
ಅಗ್ನಿರ್ವ ಶುಕ್ರಃ ಸಮಿಧಾನ ಆಹುತಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೨೫-೧೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯಸ್ಯ ಸ್ಥಾನೇ ನಭಸಿ | ಎಂದರೆ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ವಿಶಾಲವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಶರಣಪದಕ್ಕೆ ನಭಸ್ಸೆಂದರ್ಥವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ವರ್ಜ್ಞಾಃ || ೩೬ ||

ಸ್ವರ್ಜ್ಞಾಃ ಸು ಅಜ್ಞಾನಃ || “ ಆಜಹ್ವಾನೋ ಘೃತವೃಹ್ಯಃ ಸ್ವರ್ಜ್ಞಾಃ ”
ಇತ್ಯುಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೨ || ೬ ||

ಸ್ವಂಚಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸು ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದೊಡನೆ ಸೇರಿದ ಗತೃರ್ಥಕ ಅಂಚತಿಥಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.
ಸ್ವಂಚಾಃ ಎಂದರೆ ಶೋಭನ ಗಮನವೆಂದರ್ಥವು.

లుదాజరణీయ ముక్కు—

సంభాసునా యతతే శూర్యస్యాబుహ్మనోఽఘో ఛ్యతప్యశ్చః స్వంభాః |

తస్మా అమృధా, లుషశోఽ వృజ్యన్య ఇంద్రాయ సునవామోత్పాద ||

(మ. సం. ౫-౨౬-౧)

ఇదర అర్థవు—

ప్రదిప్రవాద జ్యాయీయ్యవనూ లోఽభనామనవుళ్ళవనూ సవత్త ఆహూతనాదవనూ అద అగ్నియు తన్న ప్రకాశించి సూర్యన ప్రభోయోదనే స్పర్ధిసుత్తానై. యావ యజమానను ఇంద్రనన్నద్యేతీషి సోఽపవన్ను హిండోఽఘో ఎందు డేరువనోఽఘో ఆ యజమానాగోఽష్టర అహింసితగళాద లుషస్సగళా ఆవిధావవన్ను యోది ప్రకాశిసరి.

ఘోతప్యశ్చః—ప్రదిప్రవాదే జ్యాయీయ్యవనూ లోఽభనామనవుళ్ళవనూ సవత్త ఆహూతనాదవనూ అద అగ్నియు తన్న ప్రకాశించి సూర్యన ప్రభోయోదనే స్పర్ధిసుత్తానై. యావ యజమానను ఇంద్రనన్నద్యేతీషి సోఽపవన్ను హిండోఽఘో ఎందు డేరువనోఽఘో ఆ యజమానాగోఽష్టర అహింసితగళాద లుషస్సగళా ఆవిధావవన్ను యోది ప్రకాశిసరి.

స్వంభాః—ఈ శబ్దకే యాశ్చరు—స్వంభాః సు అజనేనః | ఆబుహ్మనోఽఘో ఛ్యతప్యశ్చః స్వంభాః ఇత్కపి నిగమోఽభవతి (ని. ౫-౬) ఎందు నివజననన్ను డేఱిద్దారై. అంజనేందరే గమననోబధావరు వుదరింది స్వంభాః ఇందరే లోఽభనామనవుళ్ళవనను ఎందర్థవు. అగ్నిగే గమనవుంటే ఎందరే అగ్నియున్న అరణ గళల్లి మధనమాది ఆ స్థళదింది అల్పరవేదియల్లి ఇరువ అకవనియవేఱు అగ్నికుండద బళిగే తందు అల్లి స్యాపిసు వరు. ఈ కవనాకే అగ్నినయన అధవా అగ్నిప్రణయననందు డేసరు. ఇదన్ను విధిపూర్వకవగాయోఽ, మంత్ర పూర్వకవగాయోఽ మూడువరు. ఇదు యజ్ఞద ప్రారంభకర్మగళల్లి బతు ముఖ్యముద యజ్ఞాంగకర్మవు. ఇదన్ను సూటిసువుదర్శాగి ఇల్లి స్వంభాః—లోఽభన గమనవుళ్ళవనను ఎందు స్తుతివలాగిడి.

శూర్యస్య భాసునా ఆబుహ్మనః సం యతతే—ప్రాతఃకాలందల్లి శూర్యను లుదయిసునాగ ముత్తిక్కుగళు అగ్నియున్న హోత్తిషి ప్రక్షలననాగవంతే మాడువరు. జాబ్జల్యమాననాగి లుంబుత్తిరువ ఆ అగ్నియు బతు ప్రకాశమాననాగి బేళగుత్తిరువుదరింది ఆగతానే లుదయిసుత్తిరువ సూర్యన తేజస్సి నోఽఘో అగ్నియు అహ్మనైసల్పట్టి సూర్యన తేజస్సి నంత బేళగుత్తానే ఎంబువుయవు సూటివగాడి.

యః ఇంద్రాయ సుశవామ ఇతి ఆత తస్మై అమృధా లుషశః వృజ్యన్—ప్రాతఃకాలందల్లి నేరవేఱవ యజ్ఞ దల్లి ఇంద్రనిగాగి సోఽమరవవన్ను డింది ఆపివబేఱేఱు అవేక్షయన్ను యావ యజమానను వృక్తపడివనోఽఘో అవన వివయదల్లి లుషోదేవతేగళు త్వష్టరాగి ఆ యజ్ఞ దివవు యజమాననిగి సుదిన ఎందరే ఇంద్రాగిగళ ఆనుగ్రుహవన్ను—మీమాడువ సుదిన (ఒళ్ళియ దిన) వాగి పరిణిసరి ఎంబ ఆశయవు ఇల్లి వృక్తవగాడి.

శివీవిష్ణుః ||౨౬|| విష్ణుః ||౨౭||

ಶಿವಿವಿಷ್ಣೋ ವಿಷ್ಣುರಿತಿ ವಿಷ್ಣೋರ್ವೇ ನಾಮನೀ ಭವತಃ |

ಕುತ್ಸಿತಾರ್ಥೀಯಂ ಪೂರ್ವಂ ಭವತೀತ್ಯಾಪಮನ್ಯವಃ ||

ಶಿವಿವಿಷ್ಣುಃ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ವಿಷ್ಣುವನ ಪರ್ಯಾಯ ನಾಮಗಳು. ಆದರೆ ಶಿವಿವಿಷ್ಣುಃ ಎಂಬುದು ನೀಚನಾದ (ನಿಕ್ಯಪ್ತವಾದ) ಹೆಸರಿನಿಂದ ಔಪಮನ್ಯವಃ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇತಿ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥಾಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಕಿಮಿತ್ತೇ ವಿಷ್ಣೋ ಪರಿಚಕ್ಷ್ಯಂ ಭೂತ್ ಪ್ರ ಯದ್ವವಕ್ಷೇ
ಶಿವಿವಿಷ್ಣೋ ಆಸ್ಮಿ | ಮಾ ವರ್ಷೋ ಆಸ್ಮದಪಗೂಹ ಏತ-
ದ್ಯದನ್ಯರೂಪಃ ಸಮಿಥೇ ಬಭೂಥ || ಕಿಂ ತೇ ವಿಷ್ಣೋಽಪ್ರಖ್ಯಾ-
ತಾಮೇತದ್ವವತ್ಯಪ್ರಖ್ಯಾಪನೀಯಂ ಯನ್ಯಃ ಪ್ರಬ್ರೂಷೇ ಶೇಷ
ಇವ ನಿರ್ವಷ್ಟಿತೋಽಸ್ಮೀತ್ಯಪ್ರತಿವನ್ನರಶ್ಮಿರಪಿ ವಾ ಪ್ರಶಂಸಾನಾ-
ಮೈನಾಭಿಪ್ರೇತಂ ಸ್ಯಾತ್ ಕಿಂ ತೇ ವಿಷ್ಣೋ ಪ್ರಖ್ಯಾತಮೇತದ್ವವತಿ
ಪ್ರಖ್ಯಾಪನೀಯಂ ಯದುತ ಪ್ರಬ್ರೂಷೇ ಶಿವಿವಿಷ್ಣೋಽಸ್ಮಿತಿ
ಪ್ರತಿವನ್ನರಶ್ಮಿಃ ಶಿವಯೋಽತ್ರ ರಶ್ಮಯ ಉಚ್ಯಂತೇ ತೈರಾವಿಷ್ಣೋಃ
ಭವತಿ | ಮಾ ವರ್ಷೋ ಆಸದಪ ಗೂಹ ಏತತ್ | ವರ್ಷ ಇತಿ
ರೂಪನಾಮ ವ್ಯಕ್ತೋತಿತಿ ಸತಃ | ಯದನ್ಯರೂಪಃ ಸಮಿಥೇ
ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಭವಸಿ ಸಂಯತ ರಶ್ಮಿಃ ತಸ್ಮ್ಯೋತ್ತರಾ ಭೂಯಸೇ
ನಿರ್ವಚನಾಯ || ೫ || ೮ ||

“ಕಿಮಿತ್ತೇ ವಿಷ್ಣೋ ಪರಿಚಕ್ಷ್ಯಂ ಭೂತ್ ಪ್ರ ಯದ್ವವಕ್ಷೇ
ಶಿವಿವಿಷ್ಣೋ ಆಸ್ಮಿ | ಮಾ ವರ್ಷೋ ಆಸ್ಮದಪಗೂಹ
ಏತದ್ಯದನ್ಯರೂಪಃ ಸಮಿಥೇ ಬಭೂಥ ||” (ಋ-ಸಂ-೭-೧೦೦-೬)

ಕಿಂ ತೇ ವಿಷ್ಣೋಽಪ್ರಖ್ಯಾತಮೇತದ್ಧವತ್ಯಪ್ರಖ್ಯಾಪನೀಯಂ
ಯನ್ಯಃ ಪ್ರಬ್ರೂಷೇ ಶೇಷ ಇವ ನಿರ್ವೇಷ್ಟಿತೋಽಸ್ಮಿತ್ಯಪ್ರತಿವನ್ದ-
ರಶ್ಚಿರವಿ ವಾ ಪ್ರಶಂಸಾನಾಮೈನಾಭಿಪ್ರೇತಂ ಸ್ಯಾತ್ ಕಿಂ ತೇ
ವಿಷ್ಣೋ ಪ್ರಖ್ಯಾತಮೇತದ್ಧವತಿ ಪ್ರಖ್ಯಾಪನೀಯಂ ಯದುತ
ಪ್ರಬ್ರೂಷೇ ಶಿವಿವಿಷ್ಣೋಽಸ್ಮಿತಿ ಪ್ರತಿವನ್ದರಶ್ಚಿತಿ ಶಿವಯೋಽತ್ರ
ರಶ್ಚಯ ಉಚ್ಯಂತೇ ತೈರಾವಿಷ್ಣೋ ಭವತಿ | “ಮಾ ವರ್ವೋ
ಅಸ್ಮದವ ಗೂಹ ಏತತ್” ವರ್ಣ ಇತಿ ರೂಪನಾಮ ವ್ಯರ್ಣೋತಿತಿ
ಸತಃ | ಯದನ್ಯರೂಪಃ ಸಮಿಥೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಭವಸಿ
ಸಂಯತರಶ್ಚಿತಿ ||೧||೮||

ಕಿಮಿತ್ತೇ ವಿಷ್ಣೋಃ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ ಅರ್ಥವು—

ಎಳ್ಳೆ ವಿಷ್ಣುವೇ “ನಾನು ಶಿವಿವಿಷ್ಣುಮನು” [ಎಂದು ಯಾವ ನಿನ್ನ ಹೆಸರನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ನಿನ್ನ ನಾಮವು ಯಾವ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಕಟಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸು. ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ (ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ) ನಿನ್ನ ನಿಜರೂಪವನ್ನು ಮರೆಸಿ ರೂಪಾಂತರವನ್ನು ಹೊಂದಿ ನಮ್ಮ ಸಹಾಯಕನಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ನಿನ್ನ ನಿಜವಾದ ರೂಪವನ್ನು ನಮ್ಮಿಂದ ಮರೆ.

ಈ ಮುಕ್ತನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳ ವಿವರಣೆಯ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವಸಿಷ್ಠಮುನಿಗೆ ಸಹಾಯನಾದವು ದ್ರೋಣನಿಗೆ ಬೇರೆ ಸಾಧಾರಣವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಬಂದಿರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ವಸಿಷ್ಠಮುನಿಯು—ಎಳ್ಳೆ ನಿಷ್ಕುಲೇ, ಇದೇನು ನಿನ್ನ ರೂಪವು? ಈ ರೂಪವು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ನಿನ್ನ ರೂಪವೇ? ನಿನ್ನ ಹೆಸರೇನೆಂದು ಕೇಳಿದರೆ ಶಿವಿವಿಷ್ಣು ಎಂದು ಪುನಃ ಪುನಃ ಹೇಳುವೆ. ಈ ಹೆಸರು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಲ್ಲ. (ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಲ್ಲ) ನಿತ್ಯವ್ಯವಾಹುಯವೇ? ನಿನಗೆ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳಿರುವವು. ಆದರೂ ನಮ್ಮ ಎದುರಾಗಿ-ಶಿವಿವಿಷ್ಣೋಽಸ್ಮಿ ನಾನು ಶಿವಿವಿಷ್ಣುನು ಎಂದು ಹೇಳುವಿಯಲ್ಲವೇ? ಎಂದರೆ, ಶಿವಿವಿಷ್ಣುಶ್ಚಿತಿ ಅಪ್ರಖ್ಯಾತ, ಅಪ್ರಸಿದ್ಧ ಎಂಬರ್ಥವಲ್ಲ, ಬೇರೆ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಶೇಷ ಎಂದರೆ ರಶ್ಚಿಯು. ರಶ್ಚಿಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ, ಅಪ್ರಕೃತನಾಗಿರುವ ಎಂದು ಶಿವಿವಿಷ್ಣುಶ್ಚಿತಿ ಅರ್ಥವು. ಸೂರ್ಯನು ಯಾವರೀತಿ ರಶ್ಚಿಗಳಿಂದ ಅಚ್ಚಾದಿತನಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಹನೋ ಅದರಂತೆ ವಿಷ್ಣುವೂ ಸಹ ಬೇರೆ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದರೂ ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಹನೇ ಆಗಿರುವನು. ಆದುದರಿಂದ ಶಿವಿವಿಷ್ಣೋಽಸ್ಮಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿವನ್ದರಶ್ಚಿತಿ ರಶ್ಚಿಗಳಿಂದ ಅಚ್ಚಾದಿತನಾಗಿರುವನು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಶಿವಿವಿಷ್ಣುಶ್ಚಿತಿ ನಿತ್ಯವ್ಯವಾಹವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ವರ್ಷ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕ ರೂಪವೆಂದರ್ಥವು. ಮಾ ವರ್ವೋ ಅಸ್ಮದವ ಗೂಹ ಏತತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎಳ್ಳೆ ವಿಷ್ಣುವೇ ನಿನ್ನ ಉತ್ತಮನಾದ ರೂಪವನ್ನು ನಮಗೆ ಪ್ರದರ್ಶಿಸು. ನಿನ್ನ ಆ ರೂಪವು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮರೆಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದನ್ನು ನಮಗೆ ಮರೆಮಾಡದೆ ಪ್ರದರ್ಶಿಸು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇತಿ ಅಪ್ಪಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಒಂಭತ್ತಿನೆಯ ಖಂಡವು

ಪ್ರ ತತ್ರೇ ಅದ್ಯ ಶಿವಿವಿಷ್ಣು ನಾಮಾರ್ಯಃ ಶಂಸಾಮಿ
ವಯುನಾನಿ ವಿದ್ವಾನ್ | ತನ್ವಾ ಗೃಣಾಮಿ ತವಸಮತವ್ಯಾರ್ಷ್ವ-
ಯಂತಮಸ್ಯ ರಜಸಃ ಪರಾಕೇ || ತತ್ರೇದ್ಯ ಶಿವಿವಿಷ್ಣುನಾಮಾರ್ಯಃ
ಪ್ರಶಂಸಾಮ್ಯರ್ಯೋಹಮಸ್ಮೀಶ್ವರಃ ಸ್ತೋಮಾನಾಮರ್ಯಸ್ವ-
ಮಸೀತಿ ವಾ ತನ್ನಾ ಸ್ತಾಮಿ ತವಸಮತವ್ಯಾನ್ | ತವಸ ಇತಿ
ಮಹತೋ ನಾಮಧೇಯಮ್ | ಉದಿತೋ ಭವತಿ | ನಿವಸಂತಮಸ್ಯ
ರಜಸಃ ಪರಾಕೇ ಪರಾಕ್ರಾಂತೇ | ಅಘೈರಾಗತಹೈಃ | ಅಘೈಃ
ಸಂಸಚಾವಹೈ ಆಗತಹೈಃ ಸಂಸೇವಾವಹೈ | ಪೃಥುಜ್ರಯಾಃ
ಪೃಥುಜವಃ | ಪೃಥುಜ್ರಯಾ ಅಮಿನಾದಾಯುರ್ದಸ್ಯೋಃ
ಪ್ರಾಮಾವಯದಾಯುರ್ದಸ್ಯೋಃ ||೫||೮||

ತಸ್ಯೋತ್ತರಾ ಭೂಯಸೇ ನಿರ್ವಚನಾಯ—

“ಪ್ರ ತತ್ರೇ ಅದ್ಯ ಶಿವಿವಿಷ್ಣು ನಾಮಾರ್ಯಃ ಶಂಸಾಮಿ ವಯುನಾನಿ
ವಿದ್ವಾನ್ | ತನ್ವಾ ಗೃಣಾಮಿ ತವಸಮತವ್ಯಾನಕ್ಷಯವ್ರಮಸ್ಯ
ರಜಸಃ ಪರಾಕೇ ||” ತತ್ರೇದ್ಯ ಶಿವಿವಿಷ್ಣುನಾಮಾರ್ಯಃ ಪ್ರಶಂಸಾ-
ಮ್ಯರ್ಯೋಹಮಸ್ಮೀಶ್ವರಃ ಸ್ತೋಮಾನಾಮರ್ಯಸ್ವಮಸೀತಿ
ವಾ ತನ್ನಾ ಸ್ತಾಮಿ ತವಸಮತವ್ಯಾನ್ | ತವಸ ಇತಿ ಮಹತೋ
ನಾಮಧೇಯಂ | ಉದಿತೋ ಭವತಿ | ನಿವಸಂತಮಸ್ಯ ರಜಸಃ
ಪರಾಕೇ ಪರಾಕ್ರಾಂತೇ ||೧||

ಶಿವಿವಿಷ್ಣುಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿವರದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯು—

ಪ್ರ ತತ್ರೇ ಅದ್ಯ ಶಿವಿವಿಷ್ಣುನಾಮಾರ್ಯಃ ಶಂಸಾಮಿ ವಯುನಾನಿ ವಿದ್ವಾನ್ |
ತಂ ತ್ವಾ ಗೃಣಾಮಿ ತವಸಮತವ್ಯಾನ್ ಕ್ಷಯಂತಮಸ್ಯ ರಜಸಃ ಪರಾಕೇ ||

(ಋ ಸಂ. ೭-೧೦೦-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಸ್ವಾಭೃತನಾದ ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ, ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾದ ನಿನ್ನ ಹೆಸರನ್ನು ಬೆವಿಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯೂ ಕರ್ತವ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನರಿತವನೂ ಆದ ನಾನು ಈಗ ಪ್ರಕಂಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರವೃದ್ಧನೂ ಈ ಲೋಕದ ಅತ್ಯಂತ ದೂರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವನೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು ಅಲ್ಪನಾದ ನಾನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ.

ತತ್ತೇಹದ್ಯ ಶಿಸಿವಿಷ್ಣುನಾಮಾರ್ಯಃ ಪ್ರಶಂಸಾನ್ಯಾಯೋರತ್ರಮಸ್ತೀಶ್ವರಃ ಸ್ತೋಮನಾಮಾರ್ಯಃ—
ಸ್ತುವುಸೀತಿ ವಾ ತಂ ತ್ವಾ ಸ್ತಾಮಿ ತವಸನುತವ್ಯಾನ್ | ತವಸ ಇತಿ ಮಹತೋ ನಾಢುಧೇಯಂ |
ಉದಿತೋ ಭವತಿ | ನಿವಸಂತಮಸ್ಯ ರಜಸಃ ಪರಾಕೇ ಪರಾಕ್ರಾಂತೇ ||

ಶಿಸಿವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಬೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ, ನಾನು ಈಗ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅರ್ಯಃ ಎಂದರೆ ಸ್ವಾಮಿಯು. ಸ್ತೋಮನಾಮಾರ್ಯಃ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಕುಶಲನಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಇದು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಬುಹಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಬಹುದು. ಅಥವಾ ಸ್ತೋಮನಾಮಾರ್ಯಃ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯು, ಸ್ತೋತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು ಎಂದು ವಿಷ್ಣು ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಇಂತಹ ವಿಷ್ಣುವಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ತವಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಲ, ಶಕ್ತಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಅತವ್ಯಾನ್ ಎಂದರೆ ದೊಡ್ಡವ ನಲ್ಲದ, ಅಲ್ಪನಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ತವಸಮತವ್ಯಾನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಹತ್ವವಿಲ್ಲದ ಅಲ್ಪನಾದ ನಾನು ಮಹಾನುಭಾವನೂ ಶಕ್ತಿಯುತನೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು (ವಿಷ್ಣುವನ್ನು) ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ. ಕ್ಷಯಂತಮಸ್ಯ ರಜಸಃ ಪರಾಕೇ ಈ ಲೋಕದಿಂದ ಅತಿ ದೂರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮ ಪದವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಉತ್ತಮಲೋಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಿಸುವ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಆಘೃಣಿಃ ||೩೯||

ಆಘೃಣೀರಾಗತಹೃಣಿಃ “ ಆಘೃಣೇ ಸಂಪಚಾವಹೈ | ” ಆಗತಹೃಣೇ
ಸಂಸೇವಾವಹೈ ||೨||

ಆಘೃಣಿ ಎಂದರೆ ಆಗತಹೃಣಿಃ ಆಗತದೀಪ್ತಿಃ ಆಗತಕ್ರೋಧೋ ವಾ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಬೆಳಗುವ, ಅಥವಾ ಕ್ರೋಧ (ಕೋಪ) ದಿಂದ ಉಂಟುಮಾಡುವ ಅತ್ಯಂತ ಕೋಪಾವಿಷ್ಟನಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಏಹಿ ವಾಂ ವಿಮುಚೋ ನಪಾದಘೃಣೇ ಸಂ ಸಚಾವಹೈ |
ರಥೀರ್ಬುತಸ್ಯ ನೋ ಭವ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೫೫-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ತನ್ನಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದ ಸಕಲಭೂತಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲ ಪ್ರಕಾಶಪದಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಪುತ್ರರೂಪನೂ ಅದ್ವಿತವಾದ ಪ್ರಕಾಶವೈಶ್ವನೂ ಆದ ಎಲೈ ಪೂಜದೇವನೇ, ನಿನ್ನ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನಾದ ನನ್ನ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡು, ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಕೊಂಡು ಒಟ್ಟಿಗಿರೋಣ. ನೀನು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನೇತೃವಾಗಿರು.

ಪೃಥುಪ್ರಯಾಃ ಪೃಥು ಜವಃ | “ ಪೃಥುಪ್ರಯಾ ಅಮಿನಾದಾಯು-
ರ್ದಸ್ಯೋಃ | ” ಪ್ರಾಮಾಪಯದಾಯುರ್ದಸ್ಯೋಃ || ೩ | ೯ ||

ಪೃಥುಪ್ರಯಾಃ ಎಂದರೆ ಪೃಥುಜವಃ ಬಹುವೇಗವುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಯಂ ನು ನಕಃ ಪೃತನಾಸು ಸ್ವರಾಜಂ ದ್ವಿತಾ ತರತಿ ನೃತನುಂ ಹರಿಷ್ಠಾಂ |

ಇನತನುಃ ಸತ್ತ್ವಭಿಯೋಃ ಹ ತೂಷ್ಯಃ ಪೃಥುಪ್ರಯಾ ಅಮಿನಾದಾಯುರ್ದಸ್ಯೋಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೪೯-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರಭೆಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನೂ, ಅಶ್ವಯುಕ್ತವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕಾಂತಿರವವನೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ನೇತೃವಾದವನೂ, ಶತ್ರುಸೇನೆಯನ್ನು ಎರಡಾಗಿ ಭಾಗಿಸುವವನೂ ಆದ ಯಾವ ಅದೇ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯಾರೂ ಮೀರಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಸೇನಾನಿಯಾಗಿ ತನ್ನೊಡನಾಡಿಗಳಾದ ಮಧುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಶತ್ರುಕೋಪಕವಾದ ತನ್ನ ಬಲದಿಂದ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಯುದ್ಧಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ಓಡುತ್ತಾ ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಇತಿ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ದಶಮಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಗ್ನಿಂ ನರೋ ದೀಧಿತಿಭಿರರಣ್ಯೋರ್ಹಸ್ತಚ್ಯುತೀ ಜನಯನ್ತ
ಪುಶಸ್ತಮ್ | ದೂರೇ ದೃಶಂ ಗೃಹಪತಿಮಥರ್ಯುಮ್ | ದೀಧಿತ-
ಯೋಽಜ್ಞಲಯೋ ಭವಂತಿ ಧೀಯಂತೇ ಕರ್ಮಸ್ವರಣೇ ಪ್ರತ್ಯೈತ
ಏನೇ | ಅಗ್ನಿಃ ಸಮರಣಾಜ್ಞಾಯತ ಇತಿ ವಾ | ಹಸ್ತಚ್ಯುತೀ ಹಸ್ತಪ್ರ-
ಚ್ಯುತ್ಯಾ ಜನಯಂತ ಪುಶಸ್ತಂ ದೂರೇ ದರ್ಶನಂ ಗೃಹಪತಿಮತನವಂ-
ತಮ್ || ೫ || ೧೦ ||

ಅಥರ್ಯುಮ್ ||೪೧||

“ಅಗ್ನಿಂ ನರೋ ದೀಧಿತಿಭರಣ್ಯೋರ್ಹಸ್ವಚ್ಯುತೀ ಜನಯನ್ತ
ಪ್ರಶಸ್ತಮ್ | ದೂರೇದ್ಯಶಂ ಗೃಹಪತಿಮಫಯುಮ್ ||”
(ಯು.ಸಂ. ೭-೧-೧) ದೀಧಿತಿಯೋಽಜ್ಞುಲಯೋ ಭವಂತಿ ಧಿಯನ್ತೇ
ಕರ್ಮಸ್ವರಣೇ ಪ್ರತ್ಯೈತ ಏನೇ | ಅಗ್ನಿಃ ಸಮರಣಾಜ್ಞಾಯತ
ಇತಿ ವಾ | ಹಸ್ವಚ್ಯುತೀ ಹಸ್ವ ಪ್ರಚ್ಯುತ್ಯಾ | ಜನಯನ್ತ ಪ್ರಶಸ್ತಂ
ದೂರೇ ದರ್ಶನಂ ಗೃಹಪತಿಮತನವನ್ತಮ್ ||೧||೧೦||

ಅಗ್ನಿಂ ನರೋ ದೀಧಿತಿ ಎಂಬ ಋಕ್ವೆನ ಅರ್ಥವು—

ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಹನೂ ದೂರದಿಂದಲೇ ಗೋಚರನಾಗುವವನೂ ಗೃಹವಾಲಕನೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಮಾಪಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ
ಅದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಇಂಧನಶಾತ್ಕರಗಳಾದ ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಸ್ತಗಳ ಕ್ರಿಯಾಕಲಾಪಗಳ ಮೂಲಕ ಬೆರಳುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ
ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ದೀಧಿತಿಯು ಎಂದರೆ ಅಂಗುಲಿಗಳು, ಬೆರಳುಗಳು ಜನರು ಯಾವ ಕೆಲಸ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದರೂ ಬೆರಳು
ಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಎಂದರೆ ಬೆರಳುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಮಾಡುವರು. ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದನೆ
ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಎರಡು ಮರದ ತುಂಡುಗಳು) ಅಗ್ನಿಯು ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಈ
ಅರಣಿಗಳನ್ನು ಒಂದರಮೇಲೊಂದನ್ನಿಟ್ಟು ಕಡೆಯುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಅರಣಿಗಳಿಂದ ಹೊರತುಪಡುವುದು. ಅಗ್ನಿಯು
ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವುದರಿಂದ ಹಾಗೆ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಗತ
ನಾಗಿರುವನೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗುವುದು. ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಡೆದನಂತರ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ
ಗೋಚರಿಸುವುದು (ಋಕ್ವೈಕ್ಯಗಳು) ತಮ್ಮ ಕೈಬೆರಳುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಶಕ್ರಿಯನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿ ಕಡೆಯು
ವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡುವರು. ಅರಣಿಗಳ ಸುಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮರೆಯಾಗದ್ದು ಅಗ್ನಿಯು ಕಡೆದನಂತರ ಎಲ್ಲರಿಗೂ
ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಗೋಚರನಾಗುವನು. ಕೈಬೆರಳುಗಳನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೂ ಮುಂದಕ್ಕೂ ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಕಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ
ಹಸ್ವಚ್ಯುತೀ ಅಥವಾ ಹಸ್ವಪ್ರಚ್ಯುತಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ದೂರದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸುತ್ತಾ ಸ್ತುತಿಸ
ಲ್ಪಡುವನು. ಗೃಹ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಪ್ರಭುವು, ಮತ್ತು ಬಹಳ ವೇಗವುಳ್ಳವನು ಎಂದರೆ ಕ್ಷಣಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ
ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ಬುಕ್ತಿಗಾದಿ ಜನರಿಂದ ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಮಾಪಿಸಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದು ನಿರ್ವಚನದ
ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವಾಯುವು.

ಇತಿ ದಶಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಏಕಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ಏಕಯಾ ಪ್ರತಿಧಾ ಪಿಬತ್ಸಾಕಂ ಸರಾಂಸಿ ತ್ರಿಂಶತಮ್ | ಇಂದ್ರಃ
ಸೋಮಸ್ಯ ಕಾಣುಕಾ || ಏಕೇನ ಪ್ರತಿಧಾನೇನಾಪಿಬತ್ ಸಾಕಂ ಸಹೇ-
ತ್ಯರ್ಥಃ | ಇಂದ್ರಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಕಾಣುಕಾ ಕಾನ್ತಕಾನೀತಿ ವಾ ಕ್ರಾಂತ-
ಕಾನೀತಿ (ವಾ ಕೃತಕಾನೀತಿ) ವೇಂದ್ರಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಕಾನ್ತ ಇತಿ ವಾ
ಕಣೇ ಘಾತ ಇತಿ ವಾ ಕಣೇ ಹತಃ ಕಾನ್ತಿಹತಸ್ತತ್ಪ್ರೇತದ್ಯಾಷ್ಟಿ ಕಾ ವೇದ-
ಯನ್ನೇ ತ್ರಿಂಶದುಕ್ತಪಾತ್ರಾಣಿ ಮಾಧ್ಯನ್ನಿನೇ ಸವನ ಏಕದೇವತಾನಿ
ತಾನ್ಯೇತಸ್ಮಿನ್ನಾಲ ಏಕೇನ ಪ್ರತಿಧಾನೇನ ಪಿಬನ್ತಿ ತಾನ್ಯತ್ರ ಸರಾಂಸು-
ಚ್ಯಂತೇ ತ್ರಿಂಶದವರಪಕ್ಷಸ್ಯಾರೋರಾತ್ರಾಸ್ತ್ರಿಂಶತ್ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸ್ಯೇತಿ
ನೈರುಕ್ತಾಸ್ತದಾ ಏತಾಶ್ಚಾನ್ದಮಸ್ಯ ಆಗಾಮಿನ್ಯ ಆಪೋ ಭವನ್ತಿ ರಶ್ಮಿ-
ಯಸ್ತಾ ಅವರಪಕ್ಷೇ ಪಿಬನ್ತಿ ನಿಗಮೋ ತಥಾಪಿ ಭವನ್ತಿ | ಯಮಕ್ಷಿತಿ-
ಮಕ್ಷಿ ತಯಃ ಪಿಬನ್ತಿತಿ | ತಂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಆಪ್ಯಾಯಯನ್ತಿ ತಥಾಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಯಥಾ ದೇವಾ ಅಂಶುಮಾಪ್ಯಾಯಯನ್ತಿತಿ ||

ಕಾಣುಕಾ ||೪||

“ಏಕಯಾ ಪ್ರತಿಧಾ ಪಿಬತ್ಸಾಕಂ ಸರಾಂಸಿ ತ್ರಿಂಶತಮ್ |

ಇಂದ್ರಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಕಾಣುಕಾ ||” (ಋ. ಸಂ. ೮-೨೨-೪)
ಏಕೇನ ಪ್ರತಿಧಾನೇನಾಪಿಬತ್ ಸಾಕಂ ಸಹೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಇಂದ್ರಃ
ಸೋಮಸ್ಯ ಕಾಣುಕಾ ಕಾನ್ತಕಾನೀತಿ ವಾ ಕ್ರಾನ್ತಕಾನೀತಿ ವಾ
ಕೃತಕಾನೀತಿ ವಾ ||

ಇಂದ್ರಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಕಾನ್ತ ಇತಿ ವಾ ಕಣೇ ಘಾತ ಇತಿ ವಾ ಕಣೇ
ಹತಃ ಕಾನ್ತಿಹತಃ | ತತ್ಪ್ರೇತದ್ಯಾಷ್ಟಿ ಕಾ ವೇದಯನ್ನೇ—ತ್ರಿಂಶದುಕ್ತ-
ಪಾತ್ರಾಣಿ ಮಾಧ್ಯನ್ನಿನೇ ಸವನ ಏಕದೇವತಾನಿ ತಾನ್ಯೇತಸ್ಮಿನ್
ಕಾರಿ ಏಕೇನ ಪ್ರತಿಧಾನೇನ ಪಿಬನ್ತಿ ತಾನ್ಯತ್ರ ಸರಾಂಸುಚ್ಯಂತೇ

ತ್ರಿಶದಪರಪಕ್ಷಸ್ಯಾಹೋರಾತ್ರಾಸ್ತ್ರಿಶತ್ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸ್ಯೇತಿ ನೈರು-
 ಕ್ತಾಃ | ತದ್ಯಾ ಏತಾಶ್ಚಾಂದ್ರಮಸ್ಯ ಆಗಾಮಿನ್ಯ ಆಪೋ ಭವಂತಿ
 ರಶ್ಮಯಸ್ತಾ ಅಪರಪಕ್ಷೇ ಪಿಬಂತಿ | ತಥಾಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ—
 “ಯಮುಕ್ತೀಮುಕ್ತೀತಯಃ ಪಿಬಂತಿ” ಇತಿ | ತಂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ
 ಆಪ್ಯಾಯಯಂತಿ ತಥಾಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ—“ಯಥಾ ದೇವಾ
 ಅಂಶುಮಾಪ್ಯಾಯಯಂತಿ” ಇತಿ ||೧||

ಏಕಯಾ ಪ್ರತಿಧಾ ಎಂಬ ಋಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು—

ಸರೋವರದಂತಿರುವವೂ, ಸೋಮನಿಂದ ಭರಿತವಾದವೂ, ಆಕರ್ಷಕವಾದವೂ ಆದ ಮೂವತ್ತು ಪಾತ್ರೆಗಳ ಸೋಮ
 ನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಒಂದೇ ಗುಟುಕಿನಿಂದ ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಾನಮಾಡಿದನು.

ಕಾಣುಕಾ—ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ಮರು ಈ ಋಕ್ತಿಗೆ ನಿವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಏಕೇನ ಪ್ರತಿಧಾನೇನಾಪಿಬತ್ ಸಾಕಂ ಸಹೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಇಂದ್ರಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಕಾಣುಕಾ
 ಕಾಂತಕಾನೀತಿ ವಾ ಕ್ರಾಂತಕಾನೀತಿ ವಾ ಕೃತಕಾನೀತಿ ವಾ |

ಇಂದ್ರಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಕಾಂತ ಇತಿ ವಾ ಕನೇ ಹತಃ ಕಾಂತಿಹತಃ ||

ತತ್ಪ್ರತದ್ಯಾಜ್ಞಿಕಾ ನೇದಯಂತೇ | ತ್ರಿಶದುಕ್ತಪಾತ್ರಾಣಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನ ಏಕದೇವತಾನಿ
 ತಾನ್ಯೇತಸ್ತಿನ ಕಾಲ ಏಕೇನ ಪ್ರತಿಧಾನೇನ ಪಿಬಂತಿ ತಾನ್ಯತ್ರ ಸರಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತೇ ||

ತ್ರಿಶದಪರಪಕ್ಷಹೋರಾತ್ರಾಸ್ತ್ರಿಶತ್ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸ್ಯೇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ತದ್ಯಾ ಏತಾ-
 ಚಾಂದ್ರಮಸ್ಯ ಆಗಾಮಿನ್ಯ ಆಪೋ ಭವಂತಿ ರಶ್ಮಯಸ್ತಾ ಅಪರಪಕ್ಷೇ ಪಿಬಂತಿ | ತಥಾಪಿ
 ನಿಗಮೋ ಭವತಿ—ಯಮುಕ್ತೀಮುಕ್ತೀತಯಃ ಪಿಬಂತಿ ಇತಿ | ತಂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಆಪ್ಯಾಯ-
 ಯಂತಿ ತಥಾಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ—ಯಥಾ ದೇವಾ ಅಂಶುಮಾಪ್ಯಾಯಯಂತಿ ಇತಿ ||

(ನಿ. ೫-೧೧)

ಕಾಣುಕಾ—ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಕಾಂತಕಾನೀತಿ ವಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಪೂರ್ಣಾ
 ನೀತ್ಯರ್ಥಃ—ತುಂಬಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದುದು ಅಥವಾ ಕೃತಕಾನೀತಿ ವಾ |
 ಸಂಸ್ಕೃತಾನಿ ಋತ್ವಿಗೈಃ ಇಂದ್ರಾರ್ಥಮೇವ—ಇಂದ್ರನ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಋತ್ವಿಕ್ಕಗಳಿಂದ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ
 ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಎಂದು ಮೂರು ವಿಭವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸರಾಂಸಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ
 ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವವು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುವ ಅರ್ಥಗಳು. ಮೂವತ್ತು ಸರೋವರಗಳ ತುಂಬಾ ಇರುವ ನೇಲೆ ಹೇಳಿದ
 ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಒಂದೇ ಗುಟುಕಿನಿಂದ ಪಾನಮಾಡಿದನು ಎಂದರ್ಥವು. ಸಾಕಂ ಎಂದರೆ ಸಹ,
 ಒಂದೇಸಲಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಓದುತ್ತಾ ಕುಡಿಯಲಿಲ್ಲ. ಒಂದೇ ಸಲಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ಗುಟುಕಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ
 ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಾನಮಾಡಿದನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಥವಾ ಕಾಣುಕಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಭಾವಿಸುವುದಾದರೆ— ಇಂದ್ರಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಕಾಂತಾ ಇತಿ ವಾ | ಇಂದ್ರನು ಸೋಮರಸದಲ್ಲಿ ಅಭಿರುಚಿಯುಳ್ಳವನು, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪೀಡಿಸುವವನು; ಅಥವಾ ಕಣೇ, ಭಾತ ಇತಿ ವಾ ಕಣೇ ಹತಃ ಕಾಂತಿಹತ್ಯ | ಕಾಂತಿರಭಿಲಾಷ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಅಭಿಲಾಷೆಯು ಪೂರ್ತಿಯಾಗುವವರಿಗೆ, ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಪಾನಮಾಡುವವನು ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಸರಾಂಸಿ ತ್ರಿಂಶತಾಂ ಇಲ್ಲಿ ಸರಾಂಸಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದೆಂದು ಯಾಸ್ಕರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಯಾಜ್ಞಕಪಕ್ಷ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣರಾದವರು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುವರು.

ತ್ರಿಂಶದುಕ್ತಪಾತ್ರಾಣಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನ ಏಕದೇವತಾಽನಿ | ತತ್ರ ಹಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನೇ ಉಕ್ತಸಯಾಭಯಾಃ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಯೋಷ್ಯೈಂದ್ರಾ ಏನ ಭವಂತಿ ತ್ರಿಪ್ಸಪಿ ಚೈತೇಷು ದಶದಶಾ ಚನುಸಾಃ | ತದಭಿಪ್ರಾಯೇಣ ತ್ರಿಂಶತ್ಸರಾಂಸೀತ್ಯುಕ್ತಂ ಮುಂತ್ರಾದಶಾ ||

(ನಿರು. ವ್ಯಾಖ್ಯಾ.)

ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನಲಾಲದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತಪಾತ್ರೆಗಳೆಂಬ ಮೂವತ್ತು ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನೂ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ (ಇಂದ್ರನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ) ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಆ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಸರಾಂಸಿ ಎಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಿರುವ ಮೂವತ್ತು ಪಾತ್ರೆಗಳ ತುಂಬ ಇರುವ ಸೋಮವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಒಂದೇ ಗುಟಿಕಿನಲ್ಲಿ ಪಾನಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಯಾಜ್ಞಕರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಪಕ್ಷದವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿದೆ—ಒಂದು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ, ಅಪರಪಕ್ಷ ಎಂದು ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಿರುವವು. ಒಂದು ಪಕ್ಷವೆಂದರೆ ಹದಿನೈದು ಹಗಲು ಮತ್ತು ಹದಿನೈದು ರಾತ್ರಿಗಳು ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತಾಗುವವು. ಅಪರಪಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಮೂವತ್ತು ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ರತ್ನಿಗಳು ಹೀರುವವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಯಥಾ ದೇವಾ ಅಂಶುಮಾಪ್ಯಾಯಂತಿ ಯಮುಕ್ತಿಕಿಮುಕ್ತಿಕೇಯಃ ಪಿಬಂತಿ |

ತೇನ ಚಂದ್ರೋ ವರುಣೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿರಾಪ್ಯಾಯಂತು ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪಾಃ ||

ಎಂಬ ಶ್ರುತಿನಾಕೃತ ಸಮರ್ಥನೆಯೂ ಇರುವುದು. ಇದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇತಿ ಏಕಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹೆನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

|| ದ್ವಾದಶಃ ಖಂಡಃ ||

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಧಿಗುರ್ಮನೋ ಭವತಿ ಗವ್ಯಧಿಕ್ಕೃತತ್ವಾದಪಿ ವಾ ಪ್ರಶಾ-
ಸನವೇವಾಭಿಪ್ರೇತಂ ಸ್ಯಾತ್ಪಚ್ಛಬ್ಧವತ್ತ್ವಾದಧಿಗೋ ಶಮೀಧ್ಯಂ
ಸುಶಮಿ ಶಮೀಧ್ಯಂ ಶಮೀಧ್ಯಮಭ್ಯಗವಿತ್ಯಗ್ನಿರಪ್ಯಧಿಗುರುಚ್ಯತೇ |
ತುಭ್ಯಂ ಶ್ಲೋತನ್ಯಧಿಗೋ ಶಚೀವಃ | ಅಧ್ಯತಗಮನಕರ್ಮವ-
ನ್ನಿದ್ರೋಽಪ್ಯಧಿಗುರುಚ್ಯತೇ ' ಅಧಿಗವ ಓಹಮಿನ್ದ್ರಾ)ಯೇತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಅಜ್ಞೂಷಃ ಸ್ತೋಮ ಆಘೋಷಃ | ಏನಾ-
ಜ್ಞೂಷೇಣ ವಯಮಿನ್ದ್ರವನ್ತಃ | ಅನೇನ ಸ್ತೋಮೇನ ವಯ-
ಮಿನ್ದ್ರವನ್ತಃ ||

ಅಧಿಗುಃ ||೪೩||

ಅಧಿಗುರ್ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ ಗವ್ಯಧಿಕ್ಕೃತತ್ವಾದಪಿ ವಾ ಪ್ರಶಾಸನಮೇ-
ವಾಭಿಪ್ರೇತಂ ಸ್ಯಾತ್ಪಚ್ಛಬ್ಧವತ್ತ್ವಾದಧಿಗೋ ಶಮೀಧ್ಯಂ ಸುಶಮಿ
ಶಮೀಧ್ಯಂ ಶಮೀಧ್ಯಮಧಿಗವಿತಿ ||೨||

ಅಧಿಗು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಂತ್ರವು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಧಿಗು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞ ದಲ್ಲಿ ಪಶುವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವ ಶಮಿಕ್ತ
ಎಂಬ ಮತ್ತಿಕ್ಕು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಅಧಿಗುಕ್ತ ವಿಷಾಪಶ್ಚ ದೇವಾನಾಗಾಂ ಶಮಿಕಾರೌ||

(ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯ ಸಂಹಿತಾ ೪-೧೩-೪)

ಅಧಿಗು ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವ ಇಬ್ಬರು ಶಮಿಕ್ತಗಳಿಗೂ ಹೆಸರು. ಅಧಿಗು
ಎಂಬುವನು ಪಶುವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವಾಗ ಇನ್ನೊಬ್ಬನಾದ ವಿಷಾಪ (ಅಥವಾ ಅವಾಪ) ನೆಂಬುವನು ಪಶುವು ಸಾಯುವಾಗ ಕಿರಿಚಿ
ಕೊಳ್ಳದ ಮೂತಿಯನ್ನು ಉಸಿರಾದಮಂತೆ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವನು ಈ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಧಿಗುಸೆಂದೇ
ಕರೆಯುವರು.

ಅಧಿಗು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಮಂತ್ರವೂ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಮೈತ್ರ
ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮೈತ್ರಾಣೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ವತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ—
ಅಧಿಗುಸಪ್ರೈಷ ಮಂತ್ರವು—

ದೈವ್ಯಾಃ ಶಮಿತಾರ ಉತ ಮನುಷ್ಯಾ ಆರಭದ್ವಮುಪನಯುತ ಮೇಧ್ಯಾದುರ
ಆತಾಸಾನಾ ಮೇಧಪತಯೇ ಮೇಧಂ ಪ್ರಾಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಿಂ ಭರಣ ಸ್ತೃಣೇತ ಬರ್ಹಿರನ್ನೇನಂ
ಮಾತಾ ಮನ್ಯತಾಮನು ಪಿತಾನು ಭೃತಾಗ್ನಿಭೃತ್ಯುನು ಸಖಾ ಸಯೂಥ್ಯ ಉದೀಚೀನಾಗಂ
ಅಸ್ಯ ಪದೋ ನಿಧಧಾತ್ ಸೂರ್ಯ ಚಕ್ಷುರ್ಗಮಯಸಾತ್ ವಾತಂ ಪ್ರಾಣಮನ್ದವಸ್ತುಜತಾದಂ-
ತರಿಕ್ಷಮಸುಂ ಪೃಥಿವೀಗಂ ಶರೀರಮೇಕಧಾಸ್ಯ ಸ್ವಮಾಚ್ಚೈತಾತ್ ಪುರಾ ಣಾಭ್ಯಾ ಅಪಿಶಸೋ
ವಮಾನುತ್ಪಿದತಾದಂತರೇವೋಷ್ಯಾಣಗಂ ವಾರಯತಾಚ್ ಶ್ವೇನಸ್ಯ ವಕ್ಷಃ ಕೃಣುತಾತ್
ಪ್ರಶಸಾ ಬಾಹೂ ಶಲಾ ದೋಷಣೇ ಕಶ್ಯಪೇವಾಸಾಗಂ ಭಿದ್ರೇ ಶ್ರೋಣೇ ಕವಷೋರೂಪ್ರೇ
ಕಪರ್ಣಾಪ್ತೀವಂತಾ ಷಡ್ವಿಗಂಶತಿರಸ್ಯ ವರ್ಜ್ಯಯಂತಾ ಅನುಷ್ಠಯೋಚ್ಯಾವಯತಾದ್
ಗಾತ್ರಂ ಗಾತ್ರಮಸ್ಯಾನನಂ ಕೃಣುತಾದವಧ್ಯನೋಹಂ ಪಾರ್ಥಿವಂ ಖನತಾ ದಸ್ಮಾ ರಕ್ಷಃ
ಸಂಗಸ್ವಜತಾತ್ ವನಿಷ್ಠುಮಸ್ಯ ಮಾ ರಾವಿಷ್ಠೋರೂಕಂ ಮನ್ಯಮಾನಾ ನೇದ್ಯಸೋಕೇ
ತನಯೇ ರವಿತಾ ರವದಗ್ನಿಗೋ ಶಮಿಾಧ್ಯಂ ಸುಶಮಿ ಶಮಿಾಧ್ಯಗಂ ಶಮಿಾಧ್ಯಮದ್ವಿಗೋ ||
(ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯ. ಸಂಹಿತಾ ೪-೧೩-೪)

ಏತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಲ್ಲಿ—

ವನಿಷ್ಠುಮಸ್ಯ ಮಾ ರಾವಿಷ್ಠೋರೂಕಂ ಮನ್ಯಮಾನಾ ನೇದ್ಯಸೋಕೇ
ತನಯೇ ರವಿತಾ ರವಚ್ಛಮಿತಾರ ಇತಿ ಯೇ ಚೈವ ದೇವಾನಾಂ
ಶಮಿತಾರೋ ಯೇ ಚ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ತೇಭ್ಯ ಏವೈನಂ
ತತ್ಪ್ರದಿದಾತಿ |

ಏಕಾದಶಂ ಭಾಗಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚರ್ಷೇ—ಹೇ ಶಮಿತಾರೋ ದೈವ್ಯಾ ಮಾನುಷ್ಯಾಕ್ಲ
ವನಿಷ್ಠಂ ವಪಾಯಾಃ ಸಮೀಪವರ್ತಿಸಂ ಮಾಂಸಖಂಡಮಸ್ಯ ಪಶೋಣ ಸಂಬಂಧಿಸಮೂರೂಕ-
ಮೂಲಕಾಖ್ಯಂ ಪಕ್ಷಿಸದೃಶಂ ಮನ್ಯಮಾನಾ ವಿಶೇಷಾಕಾರೇಣ ವಿಜಾನಂತೋ ಮಾ ರಾವಿಷ್ಠ
ಮೈವ ಲವನಂ ಕುರುತ || ಉಲೂಕಸದೃಶೋ ವನಿಷ್ಠುರ್ಯಥಾ ವರ್ತತೇ ತಥೈವೋದ್ಧರತ ನ
ತು ಸುಧ್ಯತೈನ್ನಂ ಕುರುತೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಏವಂ ಕುರ್ವತಾಂ ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿನಿ
ಶೋಕೇ ಪುತ್ರೇ ತನಯೇ ತದೀಯಾಪತ್ಯೇ ಚ ರವಿತಾ ಶಬ್ದಯಿತಾ ನೇನ್ನೈವ ರವದ್ವಿ
ಯಾತ್ || ಯಥಾಶಾಸ್ತ್ರಂ ಛೇದನೇ ಕ್ರಿಯಮಾಣೇ ಭವತಾಂ ಗೃಹೇ ಪುತ್ರಪ್ರಾಪ್ತಾದಿಕಂ
ನಿಮಿತ್ತೀಕೃತ್ಯ ರೋದಿತಾ ನ ಭವಿಷ್ಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ತದ್ವ್ಯಾಗಸಾಶೇನ ದೇವಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಯೋ
ಶಮಿತಾರಃ ಸಂತಿ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಚ ಮಧ್ಯೇ ಯೇ ಸಂತಿ ತೇಭ್ಯ ಏವ ಸರ್ವೇಭ್ಯ ಏನಂ
ವನಿಷ್ಠಂ ಪರಿದದಾತ್ಯವೈಕಲ್ಯಾಯ ಸಮರ್ಪಯತಿ ||

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ಈಗ ವಿವರಿಸುವರು. ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ
ಎತ್ತೈ ಶಮಿತ್ಯಗಳೇ (ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಪಶುವನ್ನು ವಧಿಸುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ಯುಕ್ತರಾದ ಶಮಿತ್ಯಗಳು
ಮತ್ತು ಮಾನವರು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುವಧಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿಯೋಜಿತರಾದ ಶಮಿತ್ಯಗಳು) ಅದ್ವಿಗುಶ್ಚಾಪಾಶಶೋಭಾ

ದೇವಾನಾಂ ಶಮಿತಾರೌ (ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೬-೪) ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಶಮಿತೃಗಳಿಗೆ ಅಧ್ರಿಗು ಮತ್ತು ಅಪಾಸ ಎಂಬ ಹೆಸರುವುದು. ಇವರು ಇಬ್ಬರೂ, ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ನೀವು ಪಶುವನ್ನು ವಧಿಸಿ ಕತ್ತರಿಸುವಾಗ ವಶೆಯ ಸಮಾಪ ದಲ್ಲಿರುವ ಮಾಂಸಖಂಡವನ್ನು (entrails) ಕತ್ತರಿಸಬೇಡಿ ಆ ಮಾಂಸಖಂಡವು ಗೂಬಿಯೆಂಬ (owl) ಪಕ್ಷಿಯು ಅಕಾರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಅದನ್ನು ಕತ್ತರಿಸದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಿ. ಈ ರೀತಿ ನೀವು ಮಾಡಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳು, ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳು ಮೊದಲಾದ ಸಂತತಿಗಳು ಮೃತರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಆ ಸಂತತಿಗಳ ಮರಣದಿಂದ ಉಂಟಾಗಬಹುದಾದ ದುಃಖಸೂಚಕ ರೋಗದನದ್ದನಿಯು ಸಹ ಕೇಳಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಕತ್ತರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳ ಯಜ್ಞ ಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಶಮಿತೃಗಳಿಗೂ ಮಾನವರು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞ ಗಳಲ್ಲಿ ಪಶುವಧಿಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಶಮಿತೃಗಳಿಗೂ ಕತ್ತರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಯಜ್ಞ ಪಶುವನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಅಧ್ರಿಗೋ ಶಮಿಾಧ್ಯಂ ಸುಶಮಿ ಶಮಿಾಧ್ಯಂ ಶಮಿಾಧ್ಯಮಧ್ರಿಗಾ
 ೩ ಉ ಇತಿ ತ್ರಿಬ್ರೂರ್ಯಾದವಾಪೇತಿ ಚಾದ್ರಿಗುವೈರ್
 ದೇವಾನಾಂ ಶಮಿತಾಽಪಾಪೋ ನಿಗ್ರಭೀತಾ ಶಮಿತೃಭ್ಯಶ್ಚೈವೈನಂ
 ತನ್ನಿಗ್ರಭೀತ್ಯುಚ್ಚರ್ದ ಸಂಪ್ರಯಚ್ಚತಿ ||

ದ್ವಾದಶಂ ಭಾಗಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಹೇಂದ್ರಿಗೋ, ಏತನ್ನಾಮಕದೇವೇಷು ಶಮಿತೃಷು ಮುಖ್ಯದೇವಾ ಯೂಯಂ ಸರ್ವೇ ಶಮೀಧ್ಯಂ ವಿಶಸನಾದಿನಾ ಪಶು ಸಂಸ್ಕರುದ್ಧಂ || ಪುನರಪಿ ವಿಶೇಷಾಕಾರೇಣ್ಯೋಚ್ಯತೇ ಸುಶಮಿ ಸುಷು ಶಮನಂ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯಂ ವಿಶಸನಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಶಮೀಧ್ಯಂ ಶಮಯತ ಸಂಜ್ಞ ಪಯತ || ಅಧ್ರಿಗಾದೌ ಪುನಿತ್ಯಾರಾದಾಹ್ವಾನಾರ್ಥಾ || ಓಕಾರಸ್ಯ ಪುನಿತ್ಯೇಲಾಯಾಮಾಕಾರ ಉಕಾರಶ್ಚೇತಿ ವರ್ಣದ್ವಯಂ ಸಂಪದ್ಯತೇ || ತಥಾವಿಧಾ ಯೂಯಮಿತರೈಃ ಸಹ ಯೂಯಂ ಸುಶಮೀಧ್ಯಂ ಸರ್ವಥಾ ಶಮಯತ ನ ತೂಪ. ಚರಿತಂ ಶಮನಂ ಕುರುತ || ಕ್ರೂರಕರ್ಮೇತಿ ಕೃತ್ವಾ ತದುಪೇಕ್ಷಣಂ ಮಾಘೂದಿತಿ ಪುನಃ ಪುನರ್ವಚನಂ || ಅಧ್ರಿಗೋ ಶಮೀಧ್ಯಮಿತ್ಯಾದಿಕಂ ವಾಕ್ಯತ್ರಯಸಮುದಾಯಂ ತ್ರಿನಾರಮಾ. ವರ್ತಯೇತ್ || ಅಪಾಪೇತ್ಯಪಿ ತಸ್ತಂಭಂಧಿನಂ ತ್ರಿನಾರಮಾವರ್ತಯೇತ್ || ತದೇತದಾಪ್ಯ. ಲಾಯನ ಅಹ—ಅಧ್ರಿಗ್ವಾದಿ ತ್ರಿರುಕ್ತಾಃ ' ಇತಿ || ಅಧ್ರಿಗೋ (?) ಅಪಾಪದೇವಃ | ಸೋಽಯಮನುಪಾಪನಾಜೀ ಶಾಖಾಂತರೇ ಪಶ್ಯತೇ—ಅಧ್ರಿಗುಚ್ಚಾಪಾಪಶ್ಯೋಭೌ ದೇವಾನಾಂ ಶಮಿತಾರೌ ' ಇತಿ | ಅತ್ರ ಶು ತದವಾಂತರೇಶೇಷೋಽಭಿಧೀಯತೇ || ದೇವಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಯಃ ಶಮಿತಾ ಹಂತಾ ಸೋಽಧ್ರಿಗುರ್ಯಥ್ವ ಧ್ಯಾನಾದಿನಾ ನಿಗ್ರಭೀತಾ ನಿಗ್ರಹಸ್ಯ ಕರ್ತಾ ಸೋಽಯಮನುಪಾಪಸ್ಯ ದ್ವಾಗಸಾತೇನಾಧ್ರಿಗುಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಮಿತೃಭ್ಯಶ್ಚಾಪಾಪಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯೋ ನಿಗ್ರಹೀತ್ಯುಚ್ಚರ್ದೈನಂ ಪಶುಂ ಸಂಜ್ಞ ಪನಾಯ ಪ್ರಯಚ್ಚತಿ ||

ಈಗ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಹೋತೃವು ಶಮಿತೃಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುವನ್ನು—
 ಏವೈ ಅಧ್ರಿಗುಸೇ (ದೇವತೆಗಳ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುವನ್ನು ವಧಿಸುವವನೇ) ಮತ್ತು ನಿನ್ನ ಸಮಾಯಕನಾದ ಅಪಾಪನೇಂಬ

దేవతయే నిచ్చు ఈగ ఈ యజ్ఞ పఠనము వధిసిరి మత్తు శాస్త్రోక్తరీతియింద అదర ఆచయవగళన్న ఆమెత్వన
 లోగే అనుకూలవాగువంతే కత్తరిసిరి ఎందు ఘోటవను. ఈ అర్ధవన్న వివరిసను—**అధ్యుగోల కమింధం**
కుశమి కమింధం కమింధం కమింధం గా ౩ లు ఇతి (శ్రీ. బ్రా. ౩-౬-౪; కాలక. ౧౬-౨౧; స్మృత్రాయ
 ఠేయసంఘతా. ౪-౧౩-౨౫) ఎంబ ఈ మంత్రవన్న మూరావర్తి పరిసరీకు (అత్త. శ్రీ. సూ. ౩-౩-౪) ఏకదర
 ఈ పఠవధనంబ కవవన్న జీన్యగియూ శాస్త్రోక్తవగా మూ చూడదీకేండు తిళిసవుదలక్కా మూరావర్తి
 ఠేళి స్వప్వవద సూజనయన్న కేంజలూగువుదు. అధ్యుగువందరీ దేవతేగళ యజ్ఞ దల్లి పఠవన్న వధిసవను;
 అపావ (అధపా విపావ) నేంబువను దేవతేగళ యజ్ఞ దల్లి పఠవన్న దధకాలదల్లి కిరిజీకొళ్ళదంతే అదర
 బుంబున్న గట్టియూగి ఒడిదుకొండు వధకాయకే సహాయమాడువవను. యజ్ఞ దల్లి మాడువ వధకాయవు
 వావవల్ల ఎండు తిళిసవుదలక్కాయే ఈ మత్తిజనిగే అపావ అధపా విపావనెండు ఠేసరింవుదు. పఠవధానంతర
 అదర ఆచయవగళన్న శాస్త్రోక్తవగా కత్తరిసిరి ఎండు అధ్యుగు మత్తు అపావ ఎంబ దేవతేగళన్న నిదోఠిసి ఠేళ
 లూగిద. వేలిన వాక్కదల్లి నిగ్గభిఠా ఎంబ శబ్దప్రయోగవిద. అపావనెంబ మత్తిజను పఠవిన ముఖవన్న
 ఒడిదు ఒదు అరజీకొళ్ళదంతే సహాయమాడువుదరింద అవనిగే నిగ్గభిఠా ఎంబ ఠేసరిం ఇంవుదు. పఠవన్న
 వధిసవుదలక్కాయూ వధిసదనంతర అదన్న క్రవవగా కత్తరిసవుదలక్కాయూ అధ్యుగు మేదలదాదవర వకకే పఠ
 వన్న కేంజలూగువుదు ఎండు ముఖ్యాభిప్రాయవు. వేలిన వాక్కదల్లి అధ్యుగు ౩ లు ఎండు మూరు మాత్రే
 గళ కాల వృత్తవు లుక్తవగావి. అధ్యుగోల ఎండు సంబోధనవన్న ఒత్తిఠేళి స్వప్వపఠిసవుదలక్కా కఠియ
 అక్షరవద (గూ) ఓకారద మధ్యే (అ+లు) మూరు మూత్రే గళకాలవన్న సూజిసవ ౩ ఎంబ వృత్తవన్న ఇల్లి
 లుపయోగిసలూగిద.

శమితాయోల యదత్త సుకృతం కృణవధాసూను తద్యద్దుష్ట్యు-
 తమన్యత్త తవిత్పూఠాగ్నివ్యే దేవనానాం ఠోలెతావసీత్త
 ఠనం వాజా వ్యతాద్వాజా వా ఠనం ఠోలెతా విశాస్తి
 తద్యద్వవగ్యత్తరః కృతంతి యదుల్లణం యద్విధుం
 క్రియతే శమితృభ్యత్తల్యేనత్తన్నిగ్రభిఠేభ్యత్త సమనుదిశతి
 స్వస్త్వేవ ఠోలెతేంబుత్త్యేతే సవాయుః సవాయు-
 త్పాయ సవమాయురేతి య ఠవం వేద ||

అధ్యుగుమంత్రపాఠానంతరం జపం విధత్తే—ఠేల శమితాయోల యదత్త పఠవి-
 సనకవగణే యుక్తుళ్ళతం కృణవధాసూను శకా || తత్త యదుద్దుష్ట్యుత్వమన్యత్త తదితి
 బుపిత్తా దక్షిపావ వావవర్త ఇతి || ఏకన్యంత్రార్థమగ్నివ్యేలెత్తాదిసోలెత్తే | యదా
 దేవం యజ్ఞం కువగణే తదానిలం తేఠాం మధ్యేగ్నిరేవ ఠోలెతావభూతా | స ఠనం

ಪಶುಂ ವಾಚಾಽಧಿಗುಪ್ತೈಃ ಸರೂಪಯಾ ವ್ಯಶಾದ್ವಿಶಸನಂ ಕೃತವಾಃ || ಅಧಿಗುಪ್ತೈಃ ಸ ಅರ-
ಭದ್ಧಂ ಶಮೀಧ್ಯಮಿತ್ಯಾದಿ ಪ್ರೇರಣವಾಚಕಾನಾಂ ಪದಾನಾಂ ಬಹೂನಾಂ ವಿದ್ಯಮಾನತ್ವಾದ-
ಶ್ಚೇನ ಹೋತುರ್ವಾಚಿಕಂ ವಿಶಸನಂ || ತಥಾ ಸತಿ ಪಶೋರವಾಗ್ನಾಗ್ನೇ ಯತ್ಕೃತಂತತಿ
ಯಚ್ಚ ಪರಃ ಪರಭಾಗ ಉತ್ತಮಾಂಗೇ ಕೃತಂತಿ ತಸ್ಮಿನ್ನುಭಯಸ್ತಿಸ್ತಪಿ ಚೇದನೇ ಯದು-
ಲ್ಪಣಂ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥದತಿಕ್ರಂ ಕ್ರಿಯತೇ ಯಚ್ಚ ವಿಘುರಂ ನ್ಯೂನಂ ಕ್ರಿಯತೇ ತಸ್ವರ್ವಮೇನ
ಸ್ವಶುಶಮಿತ್ಯಭ್ಯೋ ನಿಗ್ರಭೀತ್ಯಭಿಶ್ಚ ಸಮನುದಿಶತಿ ತೇನ ಮಂತ್ರಜಪೇನ ಸಮ್ಯಕ್ಪುಣಯತೀತಿ
ವಾಚಾ ಹೋತಾ ಶ್ಚೇನೇನ ಶ್ವೇಮೇಣೈವ ಪಾಪಾನ್ಮುಚ್ಯತೇ ಸರ್ವಾಯುರ್ಮೃತ್ಯುರಹಿತಶ್ಚ
ಭವತಿ ಯಜಮಾನಸ್ಯಾಪ್ಯಪಮೃತ್ಯುರಾಹಿತ್ಯಾಯ ||

ಅಧಿಗುಪ್ತವಾಚಾನಂತರ ಜಪವಿಧಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುವರು. ಎಲೈ ಶಮಿತ್ಯಗಳೇ, ಈ ಪಶುಚ್ಛೇದನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ
ನಿಮ್ಮಿಂದ ಆಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪಶುವಿನ ಶ್ವಾಸಬಂಧನ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಾಪಹರಣವು ಸಹ ಈ ಪಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ನಿವಾರಿಸ
ಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಪಶುವಿನ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಚ್ಛೇದನಮಾಡುವಾಗ (ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿ) ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಯಾವರೀತಿ
ಕತ್ತರಿಸಬೇಕೋ ಅದರಂತಾಗದೆ ಕೆಲವುಕಡೆ ಬೇಗನೆ, ಕೆಲವುಕಡೆ ನಿಧಾನ, ಕೆಲವುಕಡೆ ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿ, ಕೆಲವುಕಡೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ
ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳಿಲ್ಲವೂ ನಿವಾರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದಾಗ ಅವರ
ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಹೋತೃವೆಂಬ ಮುತ್ತಿಜನಾಗಿದ್ದನು. ಆಗ ಪಶುಚ್ಛೇದನಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅಧಿಗುಪ್ತೈಃ
ರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಶಮಿತ್ಯ ಮತ್ತು ನಿಗ್ರಭೀತ್ಯಗಳ (ಪಶುವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವವರ ಮತ್ತು ಶ್ವಾಸಬಂಧನಮಾಡು
ವವರ) ಲೋಪದೋಷಗಳನ್ನು ಪಾಪಗಳನ್ನು ಪಂಹಾರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಅದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಆ ಪದ್ಧತಿಯೇ
ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದರಿಂದ ಹೋತೃವು ಸಮಸ್ತಪಾಪಗಳಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತನಾಗಿ
ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವ ಪುರುಷನೂ ಸಹ
ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಅಗ್ನಿರವ್ಯಧಿಗುರುಚ್ಯತೇ | ‘ ತುಭ್ಯ ಶ್ವೋತವ್ಯಧಿಗೋ ಶಚೀವಃ ||’

ಅಧ್ಯತಗಮನಕರ್ಮವನ್ ||೩||

ಅಗ್ನಿಗೂ ಅಧಿಗು ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ಯ—

ತುಭ್ಯಂ ಶ್ವೋತವ್ಯಧಿಗೋ ಶಚೀವಃ ಸ್ತೋತಕಾಸೋ ಅಗ್ನೇ ಮೇದಸೋ ಭೃತಸ್ಯ |

ಕವಿಸ್ತೋ ಬೃಹತಾ ಭಾನುನಾಗಾ ಹವ್ಯಾ ಬುಷಸ್ವ ಮೇಧಿರಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೧-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ತಡೆಯಿಲ್ಲದೇ ಪ್ರಸರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನೂ, ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನಗಾಗಿ ಮೇದೋ ರೂಪದ
ಹವಿಸ್ಸಿನ ಮತ್ತು ಭೃತದ ಬಂದುಗಳು ಪ್ರವಿಸುತ್ತವೆ. ಕರ್ಮಜ್ಞರಾದ. ಹೋತೃಾದಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತನಾದ ನಿನು ಪ್ರಭೂತ
ವಾದುದೂ, ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಆದ ನಮ್ಮ ಈ ಪಶುಯಾಗಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದು ಇಲ್ಲಿ ನಾವು ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು
ಸೇವಿಸಬೇಕು. —

ಅಧಿಗೋ—ಈ ಪದವನ್ನೂ ಶಚೀವಃ ಎಂಬ ಪದವನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಪದದ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿವೆ. ಅದ್ವೈತ ಗಮನ, ಸತತಗಮನಸ್ವಭಾವ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಅಧಿಗು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಶಕ್ತಿಮನ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಶಚೀವಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಕಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಗ್ನೇ —ಎಂದು ಸಂಚೋದಿಸಿ ಮೇದೋರೂಪಸ್ಯ ಹವಿಷಃ ಘೃತಸ್ಯ ಚ ಬಿಂದವಃ ಸ್ವವಂತಿ ಮೇಘೈನ ರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಮತ್ತು ಆಹ್ಯದ ಬಿಂದುಗಳು ಪಶುಯಾಗದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಕವಿಶಸ್ತ್ರಃ—ಕವಿಭಿಃ ಕರ್ನಾಭಿಜ್ಞೈಃ ಹೋತ್ರಾದಿಭಿಃ ಸ್ತುತಃ ಯಾಸ್ಯರು ಕವಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮೇಧಾವಿ ನಾಮ ಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೯) ಪಾಠಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು

ಉತ ನೋಽಽಹಿಬುರ್ಧ್ವಃ ಶ್ವಣೋತ್ಪಜ ವಿಶಪಾತ್ ಪೃಥಿವೀ ಸಮುದ್ರಃ |

ವಿಶ್ವೇ ದೇನಾ ಋತಾವ್ಯಥೋ ಹುವಾನಾಃ ಸ್ತುತಾ ಮಂತ್ರಾಃ ಕವಿಶಸ್ತ್ರಾ ಅನಂತು ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೫೦-೧೪)

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕವಿಶಸ್ತ್ರಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮೇಧಾವಿಶಸ್ತ್ರಃ ಮೇಧಾವಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತವಾದವುಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರು ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿದು ಇರುವ ಋತ್ವಿಜರಾದ ಹೋತ್ರವೇ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ರ್ತುತನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಬೃಹತಾ ಛಾಂದಸು ಆಗಾಃ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಭೂತವಾದ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಯಾಗಕಾಲಿಗೆ ಆಗಮಿಸಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಛಾಂದಸುಶಬ್ದವು ಅಹರ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೬-೬೧) ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ವಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಮೇಧಿರ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞಾವನ್ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ, ಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ಅಸ್ಮಾಭಿಧೀಯಮಾನಾನಿ ವಪಾದೀನಿ ಹವೀಂಷಿ ಸೇವಸ್ಯ ಯಜಮಾನರು ಅರ್ಪಿಸುವ ವಪಾರೂಪದಿಂದಲೂ ಇತರ ವಿಧದಿಂದಲೂ ಇರುವ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವೀಕರಿಸಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಯಾಸ್ಯರು ಅಧಿಗು ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಧಿಗುರ್ನಾಂತ್ರೋ ಭವತಿ ಗವ್ಯಧಿಕ್ಯತತ್ಪಾದಸಿ ವಾ ಪ್ರಶಾನಮೇನಾಭಿಪ್ರೇತಂ ಸ್ಯಾತ್
ಮಚ್ಚೈವನತ್ಪಾದಧಿಗೋ ಶಮಿಾಧ್ಯಂ ಸುಶಮಿ ಶವಿದಧ್ಯಂ ಶಮಿಾಧ್ಯಮಧಿಗವಿತಿ (ನಿ. ೫-೧೧)

ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಅಧಿಗು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆನೇಕಾರ್ಥಗಳು ಇರುವವು. (ಪಶುವಿನಲ್ಲಿ) ಗವಿ ಅಧಿಕ್ಯತೋ ಮಂತ್ರಃ ಅಧಿಗುಃ ಪಶುವನ್ನು ಸಂಚೋದಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಶಕ್ತವಾದ ಮಂತ್ರವೂ ಅಧಿಗು ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ ಎಂದೂ, ಅಧಿಗುರ್ನಾಂತ್ರೋ ದೈವಃ ಕಶ್ಚಿದಸ್ತಿ ಶಮಿತಾ ತಸ್ಯೈತತ್ ಪ್ರಶಾನಸಂ ಸ್ಯಾತ್ ಪಶುವನ್ನು ಯಾಗದಲ್ಲಿ ವಧಿಸುವವನು ಒಬ್ಬನು ದೇವನಾಗಿರುವನು. ಅವನಿಗೆ ಈ ಪದವು ಸಂಚೋದನಾರೂಪದಿಂದ ಇರುವುದು. ಅಧಿಗೋ ಶಮಿಾಧ್ಯಂ ಎಂದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರೇರಣವು ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು

ಅಗ್ನಿರಪ್ಯಧಿಗುರುಚ್ಯತೇ ಯಾಸ್ಯರು-ಅಗ್ನಿಯೂ ಅಧಿಗು ಶಬ್ದದಿಂದ ಉಕ್ತನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಹೇಳಿ 'ತುಚ್ಯಂ ಶ್ಲೋಕೈಶ್ಚಂತಧಿಗೋ ಶಚೀವಃ' ಎಂಬ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಅಧ್ಯತಗಮನಕರ್ಮವತ್ ಸಂತತವಾದ ಗಮನ ಕ್ರಿಯೆಯುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಅಧಿಗುಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಸ್ಮಾ ಇದು ಪ್ರ ತವಸೇ ತುರಾಯ ಪ್ರಯೋ ನ ಹರ್ಮಿ ಸ್ತೋಮಂ ಮಾಹಿನಾಯ |
 ಬುಜೀಷಮಾಯಾದ್ರಿಗವ ಓಹಮಿಂದ್ರಾಯ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ರಾತತಮಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೧-೧)

ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ: ಅದ್ರಿಗವೇ ಇಂದ್ರಾಯ ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರೋಚ್ಯದ್ವಿ ಗುರುಚ್ಯತೇ ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ಅಧ್ವಿಗು ಶಬ್ದದಿಂದ ಇಂದ್ರನೂ ವಾಚ್ಯನಾಗಿರುವನೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಅಧ್ಯತಗಮನಾಯ ಅಪ್ರತಿಹತಗಮನಾಯ ತಡಿಯಿಲ್ಲದಿರುವ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಸಾಯಣರೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಶರೀರವೇ ಎಂಬ ಸದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮವನ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇಂದ್ರೋಚ್ಯದ್ರಿಗುರುಚ್ಯತೇ ||

“ ಅದ್ರಿಗವ ಓಹಮಿಂದ್ರಾಯ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೪ ||

ಇಲ್ಲಿ ಅದ್ರಿಗವೆ—ತಡಿಯಿಲ್ಲದ ಗಮನವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಅಧ್ವಿಗುವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಅಸ್ಮಾ ಇದು ಪ್ರ ತವಸೇ ತುರಾಯ ಪ್ರಯೋ ನ ಹರ್ಮಿ ಸ್ತೋಮಂ ಮಾಹಿನಾಯ |
 ಬುಜೀಷಮಾಯಾದ್ರಿಗವ ಓಹಮಿಂದ್ರಾಯ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ರಾತತಮಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೧-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಬಲಶಾಲಿಯೂ ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯೂ, ಗುಣಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ, ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುರೂಪನೂ, ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಹಿಂದಿನ ಯಜಮಾನರಿಂದ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ದತ್ತವಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಹಸಿದವನಿಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಆದರಿಂದ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೀನೆ.

ಅಜ್ಞೂಷಃ || ೪೪ ||

ಅಂಗೂಷಃ ಸ್ತೋಮೇ ಆಘೋಷಃ | “ ಏನಾಜ್ಞೂಷೇಣ ವಯಮಿನ್ದ್ರ-
 ವನ್ತಃ ” || ಅನೇನ ಸ್ತೋಮೇನ ವಯಮಿನ್ದ್ರವನ್ತಃ || ೫ || ೧೧ ||

ಅಂಗೂಷಃ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋಮವು, ಸ್ತೋತ್ರವು. ಆಘೋಷಃ ಎಂಬುದು ಶಬ್ದನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು, ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಹೇಳುವ ಸ್ತೋಮವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಏನಾಂಗೂಷೇಣ ವಯಮಿನ್ದ್ರವಂತೋಽಭಿಷ್ಯಾಮ ವ್ಯಜನೇ ಸರ್ವವೀರಾಃ |
 ತನ್ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಾಮಹಂತಾಮದಿತಿಃ ಸಿಂಧುಃ ಪೃಥಿವೀ ಉತ ದ್ಯೌಃ

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೫-೧೯)

ఇదర అర్థవు—

గట్టియాగ పఠిసలు యోగ్యవాద నమ్మ ఈ స్తోత్రుద సహాయుంది నావు అనుగ్రహకనాద ఇంద్రనో డగూడిదవరాయియూ విరరాద సకల వుత్తపాత్పాది బలదోడనే కఠిదిదవరాయియూ సక ఆగ నావు యుద్ధ దల్లి శక్తుగళన్న జయసుసంతాగలి. నమ్మ ఈ స్తోత్రువాక్యన్న మిత్రనూ, వరుణనూ, ఆదిత్యుయూ, సాగరా ధిదేవతీయూ వృద్ధియూ మత్తు ద్యులోకచూ వాలిసలి.

ఆంగూషేణ—ఆంగూషః స్తోత్రేను ఆఘోషః | (స. ౫-౧౧) గట్టియాగ పఠిసబేకాద స్తోత్రుకృత్యే ఆంగూషవేందు డేసరు, ఎందు నిరుక్తకారరు ఈ పదద నివచనకాలదల్లి ఈ మక్యన్నే లుదాహరిసిద్దారే. స్వందస్యావిగళు సోమోను మత్తు స్తోత్రేను ఎంబ ఎరడర్థవన్ను డేళబకుదేదిద్దారే. ఇదక్యనుగుణవాగి లుళద పదగళగు ఎరడర్థగళన్ను డేళబేకాగుత్తదే. సోమవేందర్థవాదరే కఠిపం ప్రకల్పితేన సోమోనేన భావియల్లి సిద్ధపడిసిద సోమందిం ఎందూ వృజన శబ్ధకృత్యే వృద్ధ్యతే దోష్యేః ఇతి వృజనః యజ్ఞః | యజ్ఞ నేందూ ఆర్థవాగబేకః. ఆదరే ఆంగూష శబ్ధవు మక్యంఠితియల్లి కత్తూరు సల బందిదే. ఆవల్పా కడిగళ్లియూ స్తోత్రువేంబర్థవే ఇరుత్తదే. ఆదుదంం ఇల్లియూ సక విత్తం మే అన్య లోడదసీ ఎందు మోరియిడు వుదంంం గట్టియాగ పఠిసవ స్తోత్రువేందే డేళబేకః.

ఇతి ద్వాదశః ఖండః

ఇల్లిగే కన్నేరడనేయ ఖండవు సమాప్తవు

త్రయోదశః ఖండః

ఠదిమూరనేయ ఖండవు

ఆహాన్తమన్యస్త్వపలప్రభర్మా ధునిః శిమివాఙ్మరు-
మాన్ ఖంజిషీ | సోమో విశ్వాన్యతసా వనాని నావాగిన్ద్రం
ప్రతిమానాని దేభుః || ఆహా తిత్మన్యస్త్వప్రహారి
(ప్రీప్రహారిః స్వప్రహారిః) సోమో వేంద్రో వా
ధునిధునోతేః శిమితి కర్మనామ శమయతేవా
శక్తోతేవః జిషీ సోమో యత్ సోమస్య పూయ-
మానస్యాతిరిత్యతే తద్యజిషమసాజితం భవతి తేనజిషీ
సోమోఽధాప్యేన్ద్రో నిగమో భవతి | ఖంజిషీ వజ్రితి |

ಹರ್ಯೋರಸ್ಯ ಸ ಭಾಗೋ ಧಾನಾಶ್ಚೇತಿ ಧಾನಾಭ್ರಾಷ್ಟೇ ಹಿತಾ
 ಭವನ್ನಿ ಫಲೇ ಹಿತಾ ಭವನ್ನೀತಿವಾ | ಬಬ್ಬಾಂ ತೇ ಹರೀ ಧಾನಾ
 ಉಪ ಋಜೀಷಂ ಜಿಘ್ರತಾಮಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಯಾದಿನಾ-
 ಭ್ಯಾಸೇನೋಪಹಿತೇನೋಪಧಾಮಾದತ್ತೇ ಬಭ್ಷುರತ್ತಿಕರ್ಮಾ ಸೋಮಃ
 ಸರ್ವಾಣ್ಯತಸಾನಿ ವನಾನಿ ನಾರ್ವಾಗ್ನಿಂ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ದಭ್ಷು-
 ವನ್ನಿ ಯೈರೇನಂ ಪ್ರತಿಮಿಮತೇ ನೈನಂ ತಾನಿ ದಭ್ಷುವನ್ತ್ಯ-
 ವಾಗೇವೈನಮಪ್ರಾಪ್ಯ ವಿನಶ್ಯನ್ನೀತೀಂದ್ರಪ್ರಧಾನೇತ್ಯೇಕೇ ನೈಘಂಟುಕಂ
 ಸೋಮ. ಕರ್ಮೋಭಯವ್ರಧಾನೇತ್ಯಪರಂ ಶ್ರುತಾ ಶು ಅಶ್ರುತ ಇತಿ ವಾ
 ಶ್ರುತಶ್ರುತ ಇತಿ ವಾ | ಅವಶ್ರುತಾ ರುಧದ್ವಾಃ | ಅವಾರುಧಾಕ್ಷಮಶಾ
 ವಾರಿತಿ ||

ಆಪಾನ್ತಮನ್ಯುಃ || ೪೫ ||

“ ಆಪಾನ್ತಮನ್ಯುಸ್ತುಪಲಪ್ರಭರ್ಮಾ ಧುನಿಃ ಶಿಮಿವಾಣ್ಣಿರುಮಾ”
 ಋಜೀಷೀ | ಸೋಮೋ ವಿಶ್ವಾನ್ಯತಸಾ ವನಾನಿ ನಾರ್ವಾಗ್ನಿಂ
 ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ದೇಭುಃ ||” ಆಪಾತಿತಮನ್ಯುಸ್ತುಪ್ರಪ್ರಹಾರೀ ಪೇಪ್ರ-
 ಪ್ರಹಾರೀ (ಸ್ಯ ಪ್ರಪ್ರಹಾರೀ) ಸೋಮೋ ವೇನ್ಮೋ ವಾ ||
 ಧುನಿಧುನೋತೇಃ || ಶಿಮಿತಿ ಕರ್ಮಾನಾಮ || ಶಮಯತೇರ್ವಾ
 ಶಕ್ನೋತೇರ್ವಾ || ಋಜೀಷೀ ಸೋಮೋ ಯತ್ ಸೋಮಸ್ಯ
 ಪೂಯಮಾನಸ್ಯಾತಿರಿಚ್ಯತೇ ತದ್ಭಜೀಷಮಸಾರ್ಜಿತಂ ಭವತಿ ತೇನ-
 ಜೀಷೀ ಸೋಮಃ || ಅಥಾಪೈನ್ಮೋ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ-ಋಜೀಷೀ
 ವಜ್ರೀ ' ಇತಿ | ಹರ್ಯೋರಸ್ಯ ಸ ಭಾಗೋ ಧಾನಾಶ್ಚೇತಿ || ಧಾನಾ
 ಭ್ರಾಷ್ಟೇ ಹಿತಾ ಭವನ್ನಿ ಫಲೇ ಹಿತಾ ಭವನ್ನೀತಿವಾ | ಬಬ್ಬಾಂ
 ತೇ ಹರೀಧಾನಾ ಉಪ ಋಜೀಷಂ ಜಿಘ್ರತಾಮ್ || ಇತ್ಯಪಿ
 ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ಅದಿನಾಭ್ಯಾಸೇನೋಪಹಿತೇನೋಪಧಾಮಾದತ್ತೇ ||
 ಬಭ್ಷುರತ್ತಿಕರ್ಮಾ | ಸೋಮಃ ಸರ್ವಾಣ್ಯತಸಾನಿ ವನಾನಿ ನಾರ್ವಾ-
 ಗ್ನಿಂ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ದಭ್ಷುವನ್ನಿ ಯೈರೇನಂ ಪ್ರತಿಮಿಮತೇ

ನೈನಂ ತಾನಿ ದಭ್ನುವನ್ಯರ್ವಾಗೇ ವೈನಮಪ್ರಾಪ್ಯ ವಿನಶ್ಯನ್ನೀತಿ ||
 ಇಂದ್ರಪ್ರಧಾನೇತ್ಯೇಕೇ ನೈಘಂಟುಕಂ ಸೋಮಕರ್ನೋಽಭಯ-
 ಪ್ರಧಾನೇತ್ಯಪರಮ್ ||೧||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ಆಪಾಂತಮನ್ಯುಸ್ತ್ವೈಪಲಪ್ರಭರ್ಮಾ ಧುನಿಃ ಶಿವತವಾಙ್ಗಾರುವೂ ಋಜೀಷೀ |
 ಸೋಮೋ ವಿಶ್ವಾನೈತಸಾ ವನಾನಿ ನಾರ್ವಾಗಿಂದ್ರಂ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ದೇಭುಃ ||

(ಬು. ಸಂ. ೧೦-೮೯-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಕೋಪವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನೂ, ಕಲ್ಪುಗಳಿಂದ ಮರ್ದಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಡುಗಿಸುವವನೂ ಕರ್ಮವಂತನೂ, ಅಯುಧವುಳ್ಳವನೂ ಬುಜೀಷಸಂಕ್ಷುಕನೂ ಆದ ಸೋಮದೇವನು ಸಕಲವಾದ ಅಶವವೃಕ್ಷ ಪೂರಿತವಾದ ವನಗಳನ್ನೂ ಪುಷ್ಪವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಆವು ಅವನಿಮರಿಗೆ ಗರ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ ಆಪಾಂತಮನ್ಯುಃ ಎಂದರೆ ಆಪಾಂತವಮನ್ಯುಃ ಆಪಾಂತವೀಶ್ವಿಃ ಉತ್ಪಾದಿಸಮನ್ಯುರ್ವಾ ಶತ್ರುಭಿಃ ಸಂಗ್ರಾಮೇ | ಕ್ರೋಧದಿಂದ ತತ್ಪನಾದ ಪುರುಷನು, ಕೋಪವು ಉಕ್ಕಿಬರುತ್ತಿರುವ ಪುರುಷನು, ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವಾಗ ಕೋಪದಿಂದ ಅವಿವ್ಷನಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗಿಹೋಗುವವನು ಅಥವಾ ಕ್ರೋಧದಿಂದ ಮುನ್ನುಗ್ಗುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ತ್ವೈಪಲಪ್ರಭರ್ಮಾ ಎಂದರೆ ತ್ವತ್ಪ್ರಹಾರೇ ಕ್ಷಿಪ್ರಪ್ರಹಾರೇ ಸೋಮೋ ವೇಂದ್ರೋ ವಾ | ವೇಗವಾಗಿ ಅಥವಾ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶ್ರುಗಳು ಸೋಮದೇವತೆಗಾಗಲಿ ಅನ್ವಹಿಸುವವು. ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿಯೂ ಈ ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿವೆ. ಧುನಿಃ ಎಂಬ ಶ್ರುವು ಕಂಪಿಸು, ಅಲ್ಲಾಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಧುನೋತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಶತ್ರುಗಳು ಭಯದಿಂದ ನಡುಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಶಿಮಿ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮ, ಕೆಲಸ. ಶಿಮಿವಾನ್ ಎಂದರೆ ಸಾಡಿಸುತ್ತಿರುವವನು ಅಥವಾ ಪಂಚಮಯುಕ್ತವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಶಿಮಿ ಶ್ರುವು ಶಕ್ತೋತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶಿಮಿವಾನ್ ಎಂದರೆ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿವುಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು. ಶರುಮಾನ್ ಎಂದರೆ ಹಿಂಸಾವಾನ್, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಮಾಡತಕ್ಕವನು. ಋಜೀಷೀ ಎಂಬ ಶ್ರುಕ್ತೆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜ್ಞ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆದ ಮೇಲೆ ಉಳಿದಿರುವ ಸಿಪ್ಪೆಗೆ ಬುಜೀಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಬುಜೀಷವೆಂದರೆ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲದಂತೆ ಎಸೆದುಬಿಡುವ ಪದಾರ್ಥವೆಂದರ್ಥವಾಯಿತು. ಆ ಸಿಪ್ಪೆಯಿಂದ ತ್ವೇತಿಯಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದಾವರ್ತಿ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದು ಅದಕ್ಕೆ ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಹಿಟ್ಟು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಾನಯೋಗ್ಯವಾಗುವಂತೆ (ರುಚಿಕರವಾಗುವಂತೆ) ಮಾಡುವರು. ಈ ವಿಧವಾದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಬುಜೀಷಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಈ ವಿಧವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡತಕ್ಕ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಬುಜೀಷಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಋಜೀಷೀ ವಶ್ವೀ (ಬು ಸಂ. ೫-೪೦-೪) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಈ ಬುಜೀಷವನ್ನೂ ಧಾನ್ಯಾಂಗೋಪನೇ ಸೇರಿಸಿ ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆಗೆ ಅಹಾರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಧಾನ್ಯಾಃ

(ಧಾನ್ಯಗಳು) ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಕುಟ್ಟಿದ್ದು ಅಥವಾ ಹಲಗೆಗಳ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವು. ಈ ಧಾನ್ಯವೂ, ಮಜಜವೂ ಸೇರಿ ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆಗಳ ಆಹಾರವಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಬಬ್ಬಾಂ ತೇ ಹರೀಧಾನಾ ಉಪ ಋಜೀಷಂ ಜಿಘ್ರತಾಂ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಬಬ್ಬಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ತಿನ್ನು, ಭಕ್ಷಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಬಭಸ್ವಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಬಬ್ಬಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಭ್ರಷ್-ಭಕ್ಷಿಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಭಕಾರವು ಅಭ್ಯಾಸದಿಂದ ಎಂದರೆ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯಿಂದ ಪಠಿತವಾಗಿ ಕೊನೆಯ ಅಕ್ಷರವಾದ ಸಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ಬಬ್ಬ ಎಂದಾಗಿ ಅವಕ್ಕೆ ಧಾ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಬಬ್ಬಾಂ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಇನ್ನು ಸೋಮಃ ಸರ್ವಾಣ್ಯತಸಾ ವನಾನಿ ನಾರ್ವಾಗಿಂದ್ರಂ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ದೇಭುಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ— ಸೋಮನು ಸಮಸ್ತ ಲತೆಗಳನ್ನೂ, ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಮೀರಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವನು. ಆದರೆ ಆ ವಿಧವಾದ ಮಹಿಮೆ ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನ ಮುಂದೆ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಸಹ ಬರಲಾರವು ಅಥವಾ ಸಮಾಪಿಸುವುದರೊಳಗಾಗಿ ನಾಶವನ್ನೊಪ್ಪುವವು. ಕೆಲವರು ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನೆಂದೂ, ಸೋಮವೇವತೆಯ ಪ್ರಸ್ತಾವವು ಅಷ್ಟು ಮುಖ್ಯವಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಸೋಮ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರೂ ದೇವತೆಗಳೂ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವರೆಂದು ಹೇಳುವರು.

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಮೂರು ಪಾದಗಳೂ ಸೋಮವೇವತಾಕವಾಗಿಯೆಂದೂ, ಕೊನೆಯ ಪಾದವು ಮಾಪ್ರ ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿಯೆಂದೂ ಕೆಲವರ ಮತವು. ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಮಹಿಮೆ ಮತ್ತು ಸಾಹಸಕಾರ್ಯಗಳು ಎಷ್ಟೇ ಅತಿಶಯ ವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವು ಇಂದ್ರನ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯ ಮತ್ತು ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಸಂಗಟ್ಟಲಾರವು. ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಇಂದ್ರನು ಅತ್ಯಂತ ಮಹಿಮಾನ್ವಿತನು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮವೇವತೆಯ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಇನ್ನೊಂದು ಋಕ್ಯು—

ಋಜೀಷೀ ವಜ್ರೀ ವೃಷಭಸ್ತುರಾಷಾಟ್‌ಚ್ಯುಷ್ಟೀ ರಾಜಾವೃತೃಹಾ ಸೋಮಪಾನಾ |
ಯುಕ್ತಾಸ್ತು ಹರಿಭ್ಯಾಮುಪ ಯಾಸವರ್ವಾಜ್‌ಮಾಧ್ಯಂದಿನೀ ಸವನೇ ನುಸ್ಸಂದ್ರೀ ||
(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೫-೧೯)

ಋಜೀಷಾತ್ಮಕವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನೂ, ವಜ್ರಾಯುಧದಾರಿಯೂ, ವೃಷ್ಟಿಸೇವನವನ್ನು ಮಾಡಿಸುವವನೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ಬಲಶಾಲಿಯೂ, ಪ್ರಭುವೂ ವೃತ್ತಹಂತಕನೂ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ನಮಗಭಿಮುಖನಾಗಿ ದಯಮಾಡಲಿ. ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನ ದಿಂದ ಹರ್ಷಿತನಾಗಲಿ.

ಋಜೀಷೀ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು ಈ ರೀತಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಋಜೀಷೀ ಸೋಮೋ ಯತ್ಪೋಮುಸ್ಯ ಪೂಯಮಾನಸ್ಯಾತಿರಚ್ಯತೇ ತದ್ವಜೀಷಮಪಾರ್ಜಿತಂ
ಭವತಿ ತೇನರ್ಜೀಷೀ ಸೋಮಃ | ಅಥಾಪ್ಯಂದ್ರೋ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ಋಜೀಷೀ ವಜ್ರೀ ಇತಿ ||

ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆದ ಮೇಲೆ ಉಳಿಯುವ ಸಿಪ್ಪೆಯಂತಿರುವ ರಸರಹಿತವಾದ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಮಜೀಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಮಜೀಷವನ್ನು ಬೇಡವೆಂದು ಎಸೆದುಬಿಡುವರು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಮಜೀಷವನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನೆನೆಯಿಸಿ ಇನ್ನೂ ಸ್ವಲ್ಪ ರಸವನ್ನು ಹುಡುಕಿ ತೆಗೆಯುವರು. ಅಂತಹ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಮಜೀಷಃ ಸೋಮಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ತೃತೀಯ ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಮಜೀಷ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಹಿಟ್ಟು ನೊದಲಾದ ಅಶಿರದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವರು. ಈ ಮಜೀಷ ಸೋಮವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಋಜೀಷೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರನ ಹರೀ ಎಂಬ ಕುದುರೆಗಳು ಈ ಮಜೀಷವೆಂಬ ಸೋಮಲತೆ ಅಳ ಸಿಪ್ಪೆಯನ್ನು ತಿನ್ನುವವು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಷ್ವರು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ— ಬಚ್ಚಾಂ ತೇ ಹರೀಧಾನಾ ಉಪ ಋಜೀಷಂ ಜಿಘ್ರತಾಂ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನನ್ನ ಕುದುರೆಗಳು ಧಾನ್ಯವನ್ನು ತಿಂದು ಈ ಮಜೀಷವನ್ನು ಮೂಸಿ ನೋಡಲಿ ಎಂದು ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು.

ಮಜೀಷವೆಂದರೇನು ? ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವೇನು ? ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಇದರ ಉಪಯೋಗವೇನು ? ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳು ಏತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸುವೆವು—

ಸೋಮೋ ವೈ ರಾಜಾಮುಷ್ಠಿಂಶ್ಲೋಕ ಆಸೀತ್ತಂ ದೇವಾಶ್ಚ ಋಷಯಶ್ಚಾಭ್ಯಧ್ಯಾಯನ್
ಕಥಮಯಮಸ್ಮಾತ್ಸೋಮೋ ರಾಜಾಗಚ್ಛೇದಿತಿ ತೇಽಬ್ರುವಂಶ್ಶಂದಾಂಸಿ ಯೂಯಂ ನ
ಇಮಂ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಮಾಹರೇತಿ ತಥೇತಿ ತೇ ಸುಪರ್ಣಾ ಭೂತ್ಯೋದಪತನ್
(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨೫)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಾಜನು (ಸೋಮಲತೆಯು ; ಗೌರವಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಸೋಮರಾಜನೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇದೆ) ಎಂದರೆ ಸೋಮಲತೆಯು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದಿತು. ಈ ಲೋಕದಲ್ಲರಲಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ದೇವತೆಗಳೂ ಮುನಿಗಳೂ ಈ ಸೋಮವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ತರುವ ಬಗೆ ಹೇಗೆ ಎಂದು ಆಲೋಚಿಸಿದರು. ಬಳಿಕ ಅವರು ಈ ವಿಚಾರವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಿ ಸೋಮವನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ತರುವ ಶಕ್ತಿಯು ಛಿದ್ರವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಇರುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಛಿದ್ರವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಛಿದ್ರವಸ್ತುಗಳೇ, ನಮಗೋಸ್ಕರ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸ್ವರ್ಗದ ಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಛಿದ್ರವಸ್ತುಗಳು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಕೆಲವು ಪಕ್ಷಿಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹಾರಿಹೋದವು. ಮೊದಲು ಜಗೀ ಭದ್ರವಸ್ತು ಪಕ್ಷಿರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಕಡೆಗೆ ಹಾರಿತು. ಆದರೆ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹೋಗುವುದರೊಳಗಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಆಯಾಸವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗದವರೆಗೂ ಹೋಗಲಾರದೆ ಹಿಂತಿರುಗಿತು. ಬಳಿಕ ತ್ರಿಷ್ಪುವು ಛಿದ್ರವಸ್ತು ತಾನು ಸೋಮವನ್ನು ತರುತ್ತೆನೆಂದು ಹೇಳಿ ಅಂತರಕ್ಷಕ್ಕೆ ನೆಗೆಯಿತು. ಆದರೆ ಅರ್ಧದಾರಿಗಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹೋಗುವುದರೊಳಗಾಗಿ ಆಯಾಸದಿಂದ ಬಳಲಿ ಹಿಂತಿರುಗಿತು. ಈ ರೀತಿ ಜಗತೀ ಮತ್ತು ತ್ರಿಷ್ಪುವು ಛಿದ್ರವಸ್ತುಗಳು ಸೋಮವನ್ನು ತರಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಂದದ್ದನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ನೋಡಿ ಗಾಯತ್ರೀ ಛಿದ್ರವಸ್ತು ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ—ಎಲೈ ಗಾಯತ್ರಿಯೇ, ನಮಗಾಗಿ ನೀನು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು ತರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಗಾಯತ್ರಿಯು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಬೇಡುಪ್ಪಿ ಕ್ಷೇನ ಪಕ್ಷಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹಾರಿಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಕಾಯತ್ರೀದ ಸ್ನಾನ, ಛಾಜ ಮೋದಲಾದ ಸೋಮಪಾಲ

ಕರನ್ನು ಹೆದರಿಸಿ ಸೋಮವನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದು ಭೂಮಿಗೆ ತಂದಿತು. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ತಂದದ್ದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳೆಲ್ಲಾ ಗಾಯತ್ರಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ಥಾನವು ಲ್ಲಭಿಸಿತು.

ಸಾ ಯದ್ವಕ್ಷಿಣೇನ ಪದಾ ಸಮಗೃಭ್ಣಾತ್ತತ್ರಾತಃಸವನಮುಭವತ್ತದ್ಗಾಯತ್ರೀ ಸ್ವಮಾಯತನಮ ಕುರುತ ತಸ್ಮತ್ತತ್ಸಮೃದ್ಧತಮಂ ಮನ್ಯಂತೇ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸವನಾನಾಮಗ್ರಿಯೋ ಮುಖ್ಯೋ ಛಂದಸಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತಾಮಶ್ಚುತೇ ಯ ಏವಂ ವೇದಾಥ ಯಸ್ಯನ್ಯೇನ ಪದಾ ಸಮಗೃಭ್ಣಾತ್ತನ್ಮಾ-
ಧ್ಯಂದಿನಿ ಸವನಮುಭವತ್ತದ್ವಿಸ್ರಂಸತ ತದ್ವಿಸ್ರಸ್ತಂ ನಾನಾಪ್ರೋತೋರ್ವಂ ಸವನಂ ತೇ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾಜಿಜ್ಞಾಸಂತ ತಸ್ಮಿಸ್ತ್ರಿಷ್ಟುಭಂ ಛಂದಸಾಮದಧುರಿಂದ್ರಂ ದೇವತಾನಾಂ ತೇನ ತನ್ನಮಾವದ್ವೀರ್ಯಮುಭವತ್ಪೂರ್ವೇಣ ಸವನೇನೋಭಾಭ್ಯಾಂ ಸವನಾಭ್ಯಾಂ ಸಮಾವದ್ವೀ-
ರ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಸಮಾವಜ್ಞಾ ಮೀಭ್ಯಾಂ ರಾಧ್ಯೋತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದಾಥ ಯಮೃಪೇನ ಸಮಗೃಭ್ಣಾತ್ತತ್ಪ್ರೀತೀಯಸವನಮುಭವತ್ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨೬)

ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ತರುವಾಗ ಶೈನವಕ್ಷಿಯು ತನ್ನ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳೆಂಬೂ, ಕೊಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ತರುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಪಕ್ಷಿಯು ತನ್ನ ಬಲಗಾಲಿನಿಂದ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ತಂದ ಸೋಮವು (ಅಥವಾ ಸೋಮ ಲತೆಯು) ಪ್ರಾತಃಸವನವಾಯಿತು. ಗಾಯತ್ರಿಯು ಅದನ್ನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಃಸವನವನ್ನು ತನ್ನ ಸ್ವಕೀಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾತಃಸವನವೇ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ಯಾಜ್ಞಕರ ಅಭಿಮತವು. ಆ ಪ್ರಾತಃಸವನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಾದಿಗಳ ಪ್ರಯೋಗವೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯ ವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಸಮಾನರಾದವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಮುಖ್ಯನೂ ಆಗಿರುವನೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಗಾಯತ್ರಿಯು ಎಡಗಾಲಿನಿಂದ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ತಂದ ಸೋಮದ ಭಾಗವು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಎಡಗಾಲಿನಿಂದ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ತರುವಾಗ ಬಲಗಾಲಿಗಿರುವಷ್ಟು ಶಕ್ತಿಯು ಎಡಗಾಲಿಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಲತೆಗಳು ಕಾಲಿನಿಂದ ಆಗಾಗ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ಜಾರುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವು ಪ್ರಾತಃ ಸವನದಂತೆ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸಮನಾಗಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಕಂಡು ದೇವತೆಗಳು ವಿಚಾರ ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಗಾಗಿ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸನ್ನೂ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಇಂದ್ರನು ಮತ್ತು ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿಗೂ ಸಾತೇಜರ್ಯದಿಂದ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವು ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳೆಲ್ಲೆಯೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯೆಲ್ಲೆಯೂ ಪ್ರಾತಃಸವನಕ್ಕೆ ಸರಿ ಸಮನಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಪ್ರಾತಃಸವನ ಮತ್ತು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಗಳ ಈ ನಿಧನಾದ ಸಂಸಮಾನತೆಯನ್ನೂ, ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವ ಪುರುಷನೂ ಛಂದಸಗಳ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ, ಶ್ರೀಯಸ್ಸನ್ನೂ ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು. ಬಳಿಕ ಶೈನರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ಆ ಗಾಯತ್ರಿಯು ತನ್ನ ಕೊಕ್ಕಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡ ಸೋಮದ ಭಾಗವು ತೃತೀಯ ಸವನವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ತಸ್ಯ ಪತಂತೀ ರಸಮಧಯತ್ತದ್ವೀತರಸಂ ನಾನಾಪ್ರೋತೋರ್ವೇ ಸವನೇ ತೇ ದೇವಾಃ
ಪ್ರಾಜಿಜ್ಞಾಸಂತ ತತ್ಪಶುಷ್ಯಪಶ್ಯಂಸ್ತದ್ವಿದಾಶಿರಮವನಯಂತ್ಯಾಚ್ಛೇನ ಪಶುನಾ ಚರಂತಿ ತೇನ

ತತ್ಸಮಾವದ್ವೀರ್ಯಮುಭವತ್ಪೂರ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಸವನಾಭ್ಯಾಂ ಸರ್ವೈಃ ಸವನೈಃ ಸಮಾವದ್ವೀರ್ಯೈಃ ಸಮಾವಜ್ಞಾಮಿಭೀ ರಾಧ್ನೋತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨೭)

ಗಾಯತ್ರಿಯು (ಶ್ರೇನವು) ತನ್ನ ಕೊಕ್ಕಿನಿಂದ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಆ ಲತೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ರಸವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಹೀರಿ ಕುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಕೊಕ್ಕಿನಿಂದ ತಂದ ಸೋಮಲತೆಗಳಲ್ಲಿ ರಸವು ಹೆಚ್ಚಾಗಲಿಲ್ಲದೆ ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ತೃತೀಯಸವನವು ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಸವನ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಗಳಿಗೆ ಸರಿಸಮನಾಗ ಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಕಂಡ ದೇವತೆಗಳು ವಿಚಾರಮಾಡಿ ಇದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಸಾಧನೋಪಾಯವು ಪಶುಗಳಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಲು, ಅದರಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗುವ ಅಜ್ಜ (ತುಪ್ಪ) ಮೊದಲಾದ ಹವಿದ್ರವ್ಯಗಳು ದೊರಕುವವು. ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಅಥವಾ ಹಾಲನ್ನು ಲತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಮ್ಮಿಯಾಗುವ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಬೆರಸಿದರೆ ಆ ರಸವು ಶಕ್ತಿಯುತ ವಾಗುವುದು. ಅಜ್ಜದಿಂದಲೂ, ಪಶುಗಳ ಅವಯವಗಳಿಂದಲೂ ಹೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಸವನಕರ್ಮವು ಸಾಂಗವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದವರು ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಬುಜೀಷಕ್ಕೆ (ಪ್ರಾತಃಸವನ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನಗಳಲ್ಲಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆದ ಬಳಿಕ ಉಳಿದಿರುವ ಸೋಮಲತೆಯ ಸಿಪ್ಪೆಗಳಿಗೆ ಬುಜೀಷವೆಂದು ಹೇಳುವರು) ಹಾಲು ಮೊದಲಾದ ಅತಿರದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ, ಪಶುಗಳಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಅಜ್ಜದಿಂದ ಮತ್ತು ಪಶುಗಳ ಹೃದಯಾದ್ಯಂಗ ಗಳಿಂದ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ತೃತೀಯಸವನಕರ್ಮವು ಪ್ರಾತಃಸವನಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿಸಾಮಾ ಥ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸರಿಸಮನಾಗುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು—

ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನೋ ವದಂತಿ ಕಸ್ಮಾಸ್ತತ್ಯಾದ್ಗಾಯತ್ರೀ ಕನಿಷ್ಠಾ ಛಂದಸಾಗ್ಂ ಸತೀ ಯಜ್ಞಮುಖಂ ಪರೀಯಾಯೇತಿ ಯದೇವಾದಃ ಸೋಮಮಾಹರತ್ತಸ್ಮಾದ್ಜಜ್ಞಮುಖಂ ಪರ್ಯೈತ್ತಸ್ಮಾ ತ್ರೇಜಸ್ವಿನೀತಮಾ ಪಧ್ಯಾಂ ದ್ವೇ ಸವನೇ ಸಮಗ್ನುಹ್ನಾನ್ಮುಖೇನೈಕಂ ಯನ್ಮುಖೇನ ಸಮಗ್ನುಹ್ನಾತ್ತದಞಯತ್ತಸ್ಮಾದ್ವೇ ಸವನೇ ಶುಕ್ರವತೀ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಂ ಚ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಚ ತಸ್ಮಾತ್ತೃತೀಯಸವನ ಬುಜೀಷಮಭಿಷುಣ್ವಂತಿ ಧೀತಮಿವ ಹಿ ಮನ್ಯಂತೇ ಅತಿರಮವನ-ಯಂತಿ ಸಶುಕ್ತಾಯ ||

(ಶ್ರೈ. ಸಂ. ೬-೧-೬-೪)

ಎಂದು ಶ್ರೈಶ್ವರಿಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಃಸವನ ಮಾಧ್ಯಂ ದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸವನಗಳೂ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸರಿಸಮನಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವವು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಯಾವ ಘೋಷನು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಸರ್ವಸಮೃದ್ಧಿಯುಕ್ತನಾಗಿ ಸುಖಿಸುವನು.

ಶ್ರುತಾ || ೪೬ ||

ಶ್ರುತಾ ಶು ಅಶ್ರುತ ಇತಿ ವಾ ಶ್ರುಶ್ರುತ ಇತಿ ವಾ || “ಅವ ಶ್ರುತಾ

ರುಧದ್ವಾಃ” || ಅವಾರುಧಚ್ಚ್ಶ್ರುತಾ ವಾರಿತಿ || ೨ || ೧೨ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಕದಾ ವಸೋ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಹರ್ಯತ ಅನ ಶಶ್ವಾ ರುಧದ್ವಾಃ |
ದೀರ್ಘಂ ಸುತಂ ವಾತಾಪ್ಯಾಯ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೫-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು

ವಸತಿವಾಯುಕನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ ನಿನ್ನನ್ನು ಸವನ ತ್ರಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ನಮಗೆ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ನದಿಯ ದಡಗಳು ನೀರನ್ನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುವಂತೆ ಯಾವಾಗ ನಿನ್ನನ್ನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತದೆ? ನಿಂತ ಮೇಲೆ ಯಾವಾಗ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಶ್ವಾತಿನೀ ಅಥವಾ ಶ್ವಾತಿನೀ ಎಂದರೆ ನದಿಯು. ಶ್ವಾತಿನೀ ಎಂದರೆ ಶು ಆಶುನೀ ತೀವ್ರವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ನದಿಗೆ ಶ್ವಾತಿನೀ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಅಥವಾ ಶ್ವಾತಿನೀ-ಶ್ವಾ ಆಶಿನೀ (ತನ್ನ) ದಡವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಕೊಚ್ಚುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ನದಿಗೆ ಶ್ವಾತಿನೀ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಆದರೆತೆ ಇಲ್ಲಿ ಶ್ವಶಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶು ಅಶ್ವತ ಇತಿ ವಾ ವೇಗವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ, ಅಥವಾ ಶ್ವಾಶ್ವತ ಇತಿ ವಾ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ನಾಡೀ ಎಂದರ್ಥವು ನಿರುಕ್ತವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರರಾದ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ವಿವರಿಸಿರುವ ಅರ್ಥವು ಅರ್ಥವತ್ತಾಗಿಯೂ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು—

ಹೇ ವಸೋ ವಸುಮನ್ ಇಂದ್ರ | ಕದಾ ಕಸ್ತುನ್ಯಾಲೇ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಏತನ್ಯಯೋದೀರಿತಂ ಅಸ
ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಹರ್ಯತಃ ಕಾಮಯತಃ ಕಾಮಾನ್ ಪ್ರಾರ್ಥಯತಃ ತ್ವಾಂ ರುಧತ್ ಉಜ್-
ರೋತ್ಪ್ರತಿ | ಶ್ವಶಾ ಇವ ಕುಲ್ಯೇವೋದಕಂ ವಿಸರ್ಪಮಾಣಂ ನಾಡೀವ ವಾ ಅಥವಾ ಅಧ್ಯಾ-
ತ್ಮಿಕೇ ನಾಡೀ ಶರೀರಾತ್ರಿತಂ ರಸಂ | ಆಹ-ಕತಮತ್ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಪ್ರವರ್ತತೇ ವಾತಾ-
ಪ್ಯಾಯ ಉದಕಾರ್ಥಂ | ಏವಮೇತಸ್ಮಿನ್ ಶ್ವಶಾ ಇತ್ಯೇತತ್ ನಾಡ್ಯಭಿಧಾನಂ ಕುಲ್ಯಾಭಿ-
ಧಾನಂ ವಾಃ ಶಬ್ದೋಪಪತ್ತೇಶ್ಚ ಇತಿ ||

(ನಿರುಕ್ತ-ದುರ್ಗಾವ್ಯಾಖ್ಯಾ-೫-೧೩)

ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಹೇಳುವ ಅರ್ಥವು ಈ ರೀತಿಯಾಗುತ್ತದೆ—

ವಸೋ—ಧನವಂತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಕದಾ—ಯಾವಾಗ | ಸ್ತೋತ್ರಂ—ನಾನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರವು | ದೀರ್ಘಂ ಸುತಂ—ದೀರ್ಘಕಾಲ ಅಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಸತ್ರಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಡುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ವಾತಾಪ್ಯಾಯ—ವೃಷ್ಟಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಾಗಿಯೂ | ಹರ್ಯತಃ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬಯಸುವ ಯಜಮಾನನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ನಿನ್ನನ್ನು | ವಾಃ—ನದಿಯ ನೀರನ್ನು | ಶ್ವಶಾ—ದಡಗಳು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುವಂತೆ [ಅಥವಾ ವಾಃ—ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ರಸಗಳನ್ನು | ಶ್ವಶಾ—ನಾಡಿಗಳು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುವಂತೆ] | (ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು) | ಆ ಅನ ರುಧತ್—ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುವುದು ?

ಎಲೈ ಧನವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ ಅನೇಕದಿನಗಳವರೆಗೆ ಅಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಸತ್ರಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ನಿನಗಾಗಿ ಹಿಡಿ ಸಿದ್ಧ ಪಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ವೃಷ್ಟಿಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಾಗಿಯೂ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬಯಸುವ

ಯಃಪಮಾನರ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ನಿನ್ನನ್ನು ನಾನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರವು. ನದಿಯ ದಡಗಳು ನದಿಯ ನೀರನ್ನೂ ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುವಂತೆ ನಿನ್ನನ್ನು (ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ಹೋಗದಂತೆ) ಯಾವಾಗ ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುವುದು ?

ಇತಿ ದ್ವಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ತ್ರಯೋದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಉರ್ವಶ್ಯವ್ಸರಾ ಉರ್ವಭ್ಯಶ್ಚುತ ಉರುಭ್ಯಾಮಶ್ಚುತ ಉರು-
ವಾರ್ ವಶೋಽಸ್ಯಾ ಅಪ್ಸರಾ ಅಪ್ಸಾರಿಣ್ಯಪಿ ವಾಽಪ್ಸ ಇತಿ ರೂಪ-
ನಾಮಾಪ್ಸಾತೇರಪ್ಸಾನೀಯಂ ಭವತ್ಯಾದರ್ಶನೀಯಂ ವ್ಯಾಪನೀಯಂ
ವಾ ಸ್ಪಷ್ಟಂ ದರ್ಶನಾಯೇತಿ ಶಾಕಪೂಣೀಯದಪ್ಸ ಇತ್ಯಭಕ್ತಸ್ಯಾವ್ಹೇ
ನಾಮೇತಿ ವ್ಯಾಪಿನಸ್ತದ್ರಾ ಭವತಿ ರೂಪವತೀ ತದನಯಾತ್ರಮಿತಿ
ವಾ ತದಸ್ಯೈ ದತ್ತಮಿತಿ ವಾ ತಸ್ಯಾ ದರ್ಶನಾನ್ಮಿತ್ರಾವರುಣಯೋ
ರೇತಶ್ಚಸ್ತಂದ ತದಭಿವಾದಿನೈರ್ಷರ್ಘವತಿ || ೧ ||

ಉರ್ವಶೀ || ೪೭ ||

ಉರ್ವಶ್ಯವ್ಸರಾ ಉರ್ವಭ್ಯಶ್ಚುತ ಉರುಭ್ಯಾಮಶ್ಚುತ ಉರುವಾರ್
ವಶೋಽಸ್ಯಾಃ || ಅಪ್ಸರಾ ಅಪ್ಸಾರಿಣ್ಯಪಿ ವಾಽಪ್ಸ ಇತಿ ರೂಪ-
ನಾಮಾಪ್ಸಾತೇರಪ್ಸಾನೀಯಂ ಭವತ್ಯಾದರ್ಶನೀಯಂ ವ್ಯಾಪನೀಯಂ
ವಾ ಸ್ಪಷ್ಟಂ ದರ್ಶನಾಯೇತಿ ಶಾಕಪೂಣೀಃ || ಯದಸ್ಯ ಇತ್ಯ-
ಭಕ್ತಸ್ಯ | ಅಪ್ಸೇ ನಾಮೇತಿ ವ್ಯಾಪಿನಃ || ತದ್ರಾ ಭವತಿ ರೂಪ-
ವತೀ ತದನಯಾತ್ರಮಿತಿ ವಾ ತದಸ್ಯೈ ದತ್ತಮಿತಿ ವಾ || ೧ || ೧೩ ||

ಉರ್ವಶೀ—ಉರ್ವಶೀ ಮತ್ತು ಅಪ್ಸರಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯರು ಹೇಳಿರುವ ನಿರ್ವಚನ
ವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದೆ—

ಉರ್ವಶೀ ಉರ್ವಶ್ಯಪ್ತರಾ ಉರ್ವಭ್ಯಶ್ಚುತ ಉರುಭ್ಯಾಮಶ್ಚುತ ಉರುರ್ವಾ ವಶೋಽಸ್ಯಾಃ | ಅಪ್ಸರಾ ಅಪ್ಸಾರಿಣ್ಯಪಿ ವಾಪ್ಸ ಇತಿ ರೂಪನಾಮಾಪ್ಸಾತೇರಪ್ಸಾನೀಯಂ ಭವತ್ಯಾರ್ಥನೀಯಂ ವ್ಯಾಪನೀಯಂ ವಾ ಸ್ವಪ್ನಂ ದರ್ಶನಾಯೇತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ | ಯದಪ್ಸ ಇತ್ಯಭಿವ್ಯಕ್ತಂ | ಅಪ್ಸೋಃ ನಾಮೇತಿ ವ್ಯಾಪಿನಃ | ತದ್ವ್ಯಭವತಿ ರೂಪವತೀ ತನಯಾತ್ರಮಿತಿ ವಾ ತದಸ್ಮೈ ದತ್ತಮಿತಿ ವಾ | ತಸ್ಯಾದ ಶನಾನ್ವಿತಾನುನುಜಯೋ ರೀತಶ್ಚ ಸ್ವಂ ತದಭಿನಾದಿಸ್ತೇಷ್ವರ್ಗವತಿ (ನಿ. ೫-೧೩)

ಉರ್ವಶೀ ಎಂಬುವಳು ಓರ್ವ ಅಪ್ಸರಂಗಳನೆಯು. ಉರ್ವಶೀ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಈ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಬರಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ—

(೧) ಉರ್ವಭ್ಯಶ್ಚುತೇ | ಉರು ಮಹತ್ ಯಶೋಽಭಿವ್ಯಾಪ್ನೋತಿತಿತಿ |

ಉರು ಎಂದರೆ ಬಹಳವಾದ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಅಥವಾ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು (ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು) ಅಭ್ಯಶ್ಚುತೇ ಹೊಂದಿರುತ್ತಾಳೆ. ಈ ಸ್ತ್ರೀಯು ತನ್ನ ಮಹತ್ತಾದ ಯಶಸ್ಸಿನಿಂದ (ಯಶಸ್ಸೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ರೂಪಲಾವಣ್ಯಾದಿಗಳು) ಬಹಳವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಳಾಗುವಳು, ಆದ್ದರಿಂದ ಇವಳಿಗೆ ಉರ್ವಶೀ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವು.

(೨) ಉರುಭ್ಯಾಂ ಮೈಥುನೇ ಧರ್ಮೇ ಪುರುಷಂ ಅಶ್ಚುತೇ ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿತಿತಿ ಉರ್ವಾಶಿನೀ ಸತೀ ಉರ್ವಶೀತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಉರು ಎಂದರೆ ತೊಡೆಗಳು. ಈ ಸ್ತ್ರೀಯು ಆಕರ್ಷಕವಾದ ತನ್ನ ತೊಡೆಗಳಮೂಲಕ ಸಂಭೋಗಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಪುರುಷನನ್ನು ಆಲಿಂಗನಾದಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಉರ್ವಾಶಿನೀ ಅಥವಾ ಉರ್ವಶೀ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

(೩) ಅಥವಾ ಉರುಃ ಮಹಾನ್ ಅಸ್ಯಾಃ ವಶಃ ಕಾಮಃ ಸೇಯಮುರುವತಿಶೀ ಸತೀ ಉರ್ವಶೀತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಉರು ಎಂದರೆ ಬಹಳವಾದ, ದೊಡ್ಡ ದಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ವಶಃ ಎಂದರೆ ಕಾಮಾಭಿಲಾಷೆಯು ಈ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಆಕರ್ಷಣ್ಯದ ಕಾಮಾಭಿಲಾಷೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇವಳಿಗೆ ಉರ್ವಶಿನೀ ಅಥವಾ ಉರ್ವಶೀ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಉರ್ವಶೀಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಈಗ ಅಪ್ಸರಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇದರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಈ ಶಬ್ದವು ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಉರ್ವಶೀಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಂಗವಶದಿಂದ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

(೧) ಅಪ್ಸರಾಃ | ಸಾ ಹಿ ಅಪ್ಸಾರಿಣೀ ಭವತಿ | ಅಪಃ ಪತತಿ ನಿತ್ಯಮೇವ ಸರತಿ | ತಪ್ತಭವತ್ಯಾತ್ ತದೇವಾ ತಸ್ಯಾ ಪ್ರಿಯಮುದಕಂ ತಸ್ಯಾದಪ್ಸರಾಃ ಎಂದರೆ ಅಪ್ಸಾರಿಣೀ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಅಪಃ ಎಂದರೆ ನೀರು, ನೀರಿನಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸುವಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀರು ಈ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪ್ಸರಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

(೨) ಅಥವಾ ಅಪ್ಸ್ರಾಃ ಸ್ವತೇರಪ್ಸರಾಃ | ಅಪಿ ಚೈವಮನ್ಯಥಾ ಸ್ಯಾತ್ | ಅಪ್ಸ ಇತಿ ವಿತತ್ ರೂಪನಾಮ | ಅಪ್ಸಾತೇಃ ಪ್ರತಿವೇಧಪೂರ್ವಸ್ಯ ಸ್ಪತೇಃ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥಸ್ಯ | ತದ್ಧಿ ಅಪ್ಸಾನೀಯಂ ಅದ.

ನೀಯಂ ಭವತಿ | ನ ಹಿ ತದ್ಭಕ್ತೈತೇ | ಕಿಂ ತರ್ಹಿ | ಆದರ್ಶನೀಯಂ ತದಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ದ್ರಷ್ಟ-
ವ್ಯಮೇವ ಭವತಿ ಚಕ್ಷುಸಾ ನ ಪುನರ್ಮುಖೇನ ಭಕ್ತಯುತವ್ಯಮಿತೈರ್ಥಃ | ಅಪ್ಪಃ ಎಂದರೆ ರೂಪಕ್ಕೆ ಹೆಸರು.
ಪ್ನಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಕ್ತನುಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವು. ಆ ಮಾಪ್ನಾ ಎಂದರೆ ಭಕ್ತನಿಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದ ಎಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದ
ರಿಂದ ಈ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿರುವ ರೂಪವು ಭಕ್ತನಿಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದ್ದು. ಆದರೆ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾದುದು.
ಎಂದರೆ ಈ ಸ್ತ್ರೀಯ ರೂಪವು ಬಹಳ ಅಕರ್ಷಕವಾಗಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

(೩) ವ್ಯಾಪನೀಯಂ ವಾ | ವ್ಯಾಪನಮರ್ಹತಿ | ಅಪ್ನಾ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ತಸ್ಯಾ ವಾ ಅಪ್ಪಃ, ತದ್ವಿನಾಯನೇನ
ರಶ್ಮಿನಾ ಆತ್ಮನಃ ಪ್ರಕೃತಿಯದಾನಾರ್ಥಂ ವ್ಯಾಪಯಿತವ್ಯಂ ಭವತಿ ಸ್ವಪ್ನಂ ದರ್ಶನಾಯೇತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ || ಅಪ್ನಾ
ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಅಪ್ಪಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು, ಎಂದರೆ
ಸ್ವಪ್ನವಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ರೂಪವು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ಮೇಲಿನ ಅರ್ಥಭೇದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಶಾಕಪೂಣಿಯೆಂಬ ಆಚಾರ್ಯಮತಾನುಸಾರವಾಗಿವೆ. ಇನ್ನು ಅಪ್ಪರಾ ಎಂಬ
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಅಪ್ಪಃ ಎಂದರೆ ರೂಪವೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವ
ದಷ್ಟೆ. ಈಗ ರಾ ದಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಂತೆ ರಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೊಡುವುದು ಅಥವಾ ಈ ರೂಪವು (ಸೌಂದರ್ಯವು) ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ
ಈಕೆಗೆ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ಪರಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವು.

ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಮೃಶ್ಚಯಾ ಪತಂತಿ ಎಂಬ ೧೦ ನೇ
ಮುಕ್ತಿನ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅದನ್ನು ಆ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಉಪಶೀಲಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಮುಕ್ತಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು
ಹೇಳಿದಾರೆ—

ವಿದ್ಯಾದಿವ ಯಾ ಪತಂತ್ಯದ್ಯೋತತ ಹರಂತೀ ಮೇ ಅಪ್ಯಾ ಕಾಮ್ಯಾನ್ಮುದಕಾನ್ಯಂತರಿಕ್ಷ-
ಲೋಕಸ್ಯ ಯದಾ ನೂನಮಯಂ ಜಾಯೇತಾದ್ಯೋಽದೃಶ್ಯಪ ಇತಿ | ನರ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯೋ
ನ್ಸಭ್ಯೋ ಹಿತೋ ನರಾಪತ್ಯಮಿತಿ ವಾ | ಸುಜಾತಃ ಸುಜಾತರೋಽಥೋವರ್ತೀ ಪ್ರವರ್ಧ
ಯತೇ ದೀರ್ಘಮಾಯುಃ ||

(೧. ೧೦-೩೬)

ಈ ನಿರ್ವಚನಕ್ಕೆ ಎರಡುವಿಧ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಒಂದು—ಪುರೂರವನೆಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವಾದ ಮಿಂಚು ಮತ್ತು
ಸಿಡಿಲು (ಪುರು-ಬಹಳ, ರವ-ಶಬ್ದ) ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪುರೂರವನೆಂದರೆ (ಸಿಡಿಲಿನ) ಶಬ್ದವೆಂದೂ ಉರ್ವತೀ ಎಂದರೆ ಮಿಂಚೆಂದೂ
ಹೇಳಿದೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷವಾದ ಮೇಘದಲ್ಲಿ ಈ ಮಿಂಚು (ಉರ್ವತೀ) ಪುನಃ ಪುನಃ ಸಂಚಾರಮಾಡುತ್ತಾ ಎಂದರೆ ಪದೇ ಪದೇ
ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ ಅಂತರಿಕ್ಷರೋಷದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಬೇಕಾದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವಳು, (ಹರಂತೀ) ಎಂದರೆ ಸಿಡಿಲು ಮಿಂಚು,
ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮೇಘವುಂಟಾದಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯು ಸುರಿಯುವುದು. ಈ ವೃಷ್ಟಿಯ ಫಲವಾಗಿ ಜನರಿಗೆ ಹಿತಕರವಾದ
ಕಾರ್ಯವು ಎಂದರೆ ಸಸ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಯು (ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರ ಸಂಪತ್ತಿಯು) ಉಂಟಾಗುವುದು. ಇಂತಹ ಉರ್ವತಿಯು
(ಸಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮೇಘವು) ಜನರಿಗೆ ಅನ್ನಪ್ರದಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಅವರ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಾಡಿ.

ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು—ಇದು ಐತಿಹಾಸಿಕವಾದ್ದು—ಈ ಉರ್ವರಿಯೆಂಬ ಅಕ್ಷರಸ್ತ್ರೀಯು ತನ್ನ ಸ್ವಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷ (ಸ್ವರ್ಗ)ದಿಂದ ಇಳಿದು ಬಂದು ಪುರಂದರವನಾದ ನನ್ನ ಕಾಮಾಭಿಲಾಷೆಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುತ್ತಾ ನನ್ನ ತೋಪಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು. ನನ್ನಿಂದ ಇವಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಮನಿಷ್ಠನೂ, ಜನರಿಗೆ ಹಿತಕಾರಿಯೂ, ಉತ್ತಮ ಜನ್ಮವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಪುತ್ರನೊಬ್ಬನು ಜನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಂತಹ ಉರ್ವರಿಯು ನನಗೆ ಸುಖ ಸಂತೋಷಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಬಹುಕಾಲ ಜೀವಿಸಿದು ಮತೆ ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅರ್ಜುನ—ಎಂದರೆ ಉದಕಗಳು ಅಥವಾ ಕರ್ಮಗಳು.

ನರ್ಯಣ—ಮನುಷ್ಯೋ ಸ್ವಭೋ ಹಿತೋ ನರಾಚತ್ಯಮಿತಿ ವಾ || ನರಃ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯನು. ನರ್ಯಣಃ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಹಿತಕರವಾದವನು ಅಥವಾ ನರನಿಂದ (ಮನುಷ್ಯನಿಂದ) ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತಸ್ಯಾ ದರ್ಶನಾರ್ಥತ್ರಾವರಣಯೋ ರೇತಶ್ಚ ಸ್ವಂದ ತದಭಿ ವಾದಿನ್ಯೈಷ್ವರ್ಗವತಿ ||

ಈ ಉರ್ವರೀ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರಿಯನ್ನು ನೋಡಿದಕೂಡಲೇ ಮಿತ್ರಾವರಣವು ಮೋಹಪರವಶರಾಗಿ ಅವರ ವೀರ್ಯವು ತಕ್ಷಣವೇ ಸ್ವಲನವಾಯಿತು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಇತಿ ಶ್ರಯೋದಕಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಉತಾಸಿ ಮೈತ್ರಾವರಣೋ ವಸಿಷ್ಠೋರ್ವಶ್ಯಾ ಬ್ರಹ್ಮನ್ಮನಸೋಽಧಿಜಾತಃ | ದ್ರವ್ಯಂ ಸ್ಯನ್ನಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ದೈವೈನ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ ಪುಷ್ಕರೇ ತ್ವಾದದಂತ || ಅಪ್ಯಸಿ ಮೈತ್ರಾವರಣೋ ವಸಿಷ್ಠೋರ್ವಶ್ಯಾ ಬ್ರಹ್ಮನ್ಮನಸೋಽಧಿಜಾತೋ ದ್ರವ್ಯಃ ಸಂಭೃತಃ ಪ್ಷಾನೀಯೋ ಭವತಿ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಪುಷ್ಕರೇ ತ್ವಾಧಾರಯಂತ ಪುಷ್ಕರಮನ್ತರಿಕ್ಷಂ ಪೋಷತಿ ಭೂತಾನ್ಯುದಕಂ ಪುಷ್ಕರಂ ಪೂಜಾಕರಂ ಪೂಜಯಿತವ್ಯಮಿದಮಪೀತರತ್ ಪುಷ್ಕರಮೇತಸ್ಮಾದೇವ ಪುಷ್ಕರಂ ವಪುಷ್ಕರಂ ವಾ ಪುಷ್ಕಂ ಪುಷ್ಪತೈರ್ವಯುನಂ ವೇತೇಃ ಕಾನ್ರಿವಾ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾ ||

“ ಉತಾಸಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣೋ ವಸಿಷ್ಠೋರ್ವಶ್ಯಾ ಬ್ರಹ್ಮವೃನ್ಸೋಽಧಿ-
ಜಾತಃ| ದ್ರಪ್ಸಂ ಸ್ವನ್ನಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ದೈವ್ಯೇನ ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ ಪುಷ್ಕರೇ
ತ್ವಾದದಂತ || ಆಪ್ಸಸಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣೋ ವಸಿಷ್ಠೋರ್ವಶ್ಯಾ ಬ್ರಹ್ಮ-
ವೃನ್ಸೋಽಧಿಜಾತೋ ದ್ರಪ್ಸಂ ಸ್ವನ್ನಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ದೈವ್ಯೇನ ||

ಉತಾಸಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣೋ ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಉತಾಸಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣೋ ವಸಿಷ್ಠೋರ್ವಶ್ಯಾ ಬ್ರಹ್ಮವೃನ್ಸೋಽಧಿ ಜಾತಃ|
ದ್ರಪ್ಸಂ ಸ್ವನ್ನಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ದೈವ್ಯೇನ ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ ಪುಷ್ಕರೇ ತ್ವಾದದಂತ ||

(ಮು. ಸಂ. ೭-೩೩-೧೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ವಸಿಷ್ಠನೇ, ನೀನು ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಪುತ್ರನಾಗಿ ಅಗದ್ವೀಯ, ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಎಲೈ ವಸಿಷ್ಠನೇ ಅಪ್ಸರಸ್
ಪ್ರೀಯಾದ ಉರ್ವಶಿಯ ಮನಸ್ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ತೀಜಸ್ಸು ಸ್ವಲಿತನಾಯಿತು. ನೀನು ಅದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದೆ.
ಹೀಗೆ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ದೇವಸಂಬಧಿಯಾದ ವೇದರಾಶಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ
ಪುಷ್ಕರದರ್ಣದ ಮೇಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು.

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲೆ ಹೇಳಿರುವ ವಸಿಷ್ಠೋತ್ಪತ್ತಿಯಕ್ರಮ

ವಸಿಷ್ಠನು ದಿವ್ಯಾಂಶಸಂಭೂತನೆಂದೂ, ವೈಯುಕ್ತಿಕವಾದ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವನೆಂದೂ, ಮುಕ್ತಂಹತಿ
ಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಅವನ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕ್ರಮವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವಿದ್ಯುತೋ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪರಿ ಸಂಜಿಹಾನಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಯದಪಶ್ಯತಾಂ ತ್ವಾ |
ತತ್ತೇ ಜನ್ಮೋತ್ಪೇಕಂ ವಸಿಷ್ಠಾಗತ್ಯೋ ಯತ್ತಾ ವಿಶ ಆಜಭಾರ ||

(ಮು. ಸಂ. ೭-೩೩-೧೦)

ಎಲೈ ವಸಿಷ್ಠನೇ, ನೀನು ನಿನ್ನ ಆತ್ಮೀಯವಾದ ಪ್ರಭೆಯನ್ನು ಬೀರಿ ನಿನ್ನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಯಾವಾಗ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆಯೋ
ಆಗ ನಿನ್ನನ್ನು ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ನೋಡಿದರು. ಆ ಒಡನೆಯೇ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಜನ್ಮವುಂಟಾಯಿತು. ಇದು ನಿನ್ನ
ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಅವಿಭಾವಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಾತ್ರ.

ಉತಾಸಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣೋ ವಸಿಷ್ಠೋರ್ವಶ್ಯಾ ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಮನಸೋಽಧಿ ಜಾತಃ |
ದ್ರಪ್ಸಂ ಸ್ವನ್ನಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ದೈವ್ಯೇನ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ ಪುಷ್ಕರೇ ತ್ವಾದದಂತ ||

(ಮು. ಸಂ. ೭-೩೩-೧೧)

ಎಲೈ ವಸಿಷ್ಠನೇ, ಉರ್ವಶಿಯ ದರ್ಶನವಾದೊಡನೆಯೇ ಸ್ವಲಿತವಾದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ರೀತಃಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಅವಳ
ಸಂಕಲ್ಪಾನುಸಾರವಾಗಿ ನೀನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೆ. ಆ ಒಡನೆಯೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ದಿವ್ಯಾಂಶಸಂಭೂತನೂ, ವೇದರಾಶಿ
ಯಿಂದ ಯುಕ್ತನೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು ಪುಷ್ಕರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು.

ಸ ಪ್ರಕೇತ ಉಭಯಸ್ಯ ಪ್ರವಿದ್ಯಾನ್ವಹಸ್ಯದಾನ ಉತ ವಾ ಸದಾನಂ |

ಯಮೇನ ತತಂ ಪರಿಧಿಂ ವಯಿಷ್ಯನ್ನಪ್ಸರಸಃ ಪರಿ ಜಜ್ಞೇ ವಸಿಷ್ಠಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೩-೧೨)

ಈ ವಸಿಷ್ಠನೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡರ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರಿತವನಾಗಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ದಾನಪ್ರದ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಥವಾ ಸ್ವಯಂದಾನರೂಪನಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಾನೆ. ಸಕಲಜಗತ್ತಿಗೂ ನಿಯಂಕೃತವಾದ ಯಮನಿಂದ ವಿಸ್ತೃತ ವಾಗಿ ಹರಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸಂಸಾರವೆಂಬ ವಸ್ತುವಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತನಾಗಿ ಉರ್ವಶಿಯ ಉದರದಲ್ಲಿ ವೃಥಿಯ ಮೇಲೆ ಜನಿಸಿದನು.

ಸತ್ರೇ ಹ ಜಾತಾವಿಷಿತಾ ನಮೋಽಧಿಃ ಕುಂಭೇ ರೇತಃ ಸಿಷಿಚತುಃ ಸಮಾನಂ |

ತತೋ ಹ ಮಾನ ಉದಿಯಾಯ ಮಾಧ್ಯಾತ್ತತೋ ಜಾತಮ್ನುಷಿಮಾಹುರ್ವಸಿಷ್ಠಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೩-೧೩)

ಯಜ್ಞದೀಕ್ಷಿತರಾದ ಮಿತ್ರಾನ್ವರಣರು ಸ್ತುತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಸಮಾನವಾದ ಕಲಶಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಸೇಚನಮಾಡಿದಾಗ ಆ ವಸತಿವರೇಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗಸ್ತ್ಯನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಅನಂತರ ಅದೇ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ವಸಿಷ್ಠನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಆಯಿತು.

ಉಕ್ಲಭ್ಯತಂ ಸಾಮಭ್ಯತಂ ದಿಭರ್ತಿ ಗ್ರಾವಾಣಾಂ ದಿಭ್ರಕ್ತವದಾತ್ಯಗ್ರೇ |

ಉಪೈನಮಾಧ್ಯಂ ಸುಮನಸ್ಯಮಾನಾ ಆ ವೋ ಗಚ್ಛಾತಿ ಪ್ರತ್ಯದೋ ವಸಿಷ್ಠಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೩-೧೪)

ಎಲೈ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂಜ್ಞಕರಾದ ಯಜಮಾನರೇ, ಪೂಜ್ಯನಾದ ವಸಿಷ್ಠನು ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಇಂತಹ ವಸಿಷ್ಠ ನನ್ನು ಗೌರವಿಸಿರಿ. ಈತನು ನಿಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಥಾನವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಾಠಕರಿಗೂ, ಉದಾತ್ತಗಳಿಗೂ ಅಭಿಷವ ಕರ್ಮನಿರತರಿಗೂ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಗೌರವಿಸಿ ಸನ್ಮಾನಿಸಿ ಎಂಬ ಪುರಾಣ ವಾಕ್ಯಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಬೃಹದೇವತಾಕಾರರು ಕೆಳಗೆ ಕಂಡಂತೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಬೃಹದ್ದೇವತಾಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಸಿಷ್ಠೋತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮ

ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯೋ ಮರೀಚಿರ್ಹಿ ಮಾರೀಚಃ ಕಶ್ಯಪೋ ಮುನಿಃ |

ತಸ್ಯ ದೇವ್ಯೋಽಭವಜ್ಞಾಯಾ ದಾಕ್ಷಾಯಿಜ್ಯಸ್ತ್ರಯೋದಕಃ ||

ಅಧಿರ್ಹಿರ್ಹಿರ್ದನುಃ ಕಾಲಾ ದನಾಯುಃ ಸಿಂಹಿಕಾ ಮುನಿಃ |

(ಬೃ. ದೇ. ೫. ೧೪೩, ೧೪೪)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮರೀಚಿಯೆಂಬ ಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆದನು. ಮರೀಚಿಯ ಪುತ್ರನೇ ಮಹರ್ಷಿಯಾದ ಕಶ್ಯಪನು. ಈ ಕಶ್ಯಪನು ದಕ್ಷಪುತ್ರಿಯರಾದ ಹದಿಮೂರು ದಿವ್ಯಕನ್ಯೆಯರನ್ನು ವಿವಾಹಮಾಡಿಕೊಂಡನು. ಅದಿತಿ, ದಿತಿ, ದನು, ಕಾಲಾ, ದನಾಯು, ಸಿಂಹಿಕಾ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಾಂಕಿತರೇ ಆ ಕನ್ಯೆಯರು.

ತತ್ರೈಕಾ ತ್ವದಿರ್ಧೇವೀ ದ್ವಾದಶಾಜನಯತ್ಪುತಾನ್ |
 ಭಗಶ್ಚಿದ್ರಾನ್ಯಮಾಂಶಕ್ಲಮಿತ್ರೋ ವರುಣ ಏವ ಚ |
 ಧಾತಾ ಚೈವ ವಿಧಾತಾ ಚ ವಿವಸ್ವಾಂಶ್ಚ ಮಹಾದ್ಯುತಿಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೫. ೧೪೬, ೧೪೭)

ಈ ಪುತ್ರಿಯರಲ್ಲಿ ದೇವತಾತ್ಮಕಳಾದ ಅದಿತಿಯು ಹನ್ನೆರಡುಜನ ಪುತ್ರರನ್ನು ಹೆಡೆದಳು. ಭಗ, ಅರ್ಯಮ, ಅಂಶ್, ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಧಾತೃ, ವಿಧಾತೃ, ಮಹಾದ್ಯುತಿಯುಕ್ತನಾದ ವಿವಸ್ವಾನ್ ಮತ್ತು,

ತೃಷ್ಣಾ ಪೂಷ ತಥೈವಂದ್ರೋ ದ್ವಾದಶೋ ವಿಷ್ಣುರುಚ್ಯತೇ |
 ದ್ವಂದ್ವಂ ತಸ್ಯಾಸ್ತು ತಜ್ಜಾಜ್ಞೇ ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ ಹ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೫-೧೪೮)

ತೃಷ್ಣ, ಪೂಷ, ಇಂದ್ರ, ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಇವರೇ ಈ ಹನ್ನೆರಡುಮಂದಿ ಮಕ್ಕಳು. ವಿಷ್ಣುವೇ ಹನ್ನೆರಡನೆಯವನು. ಹೀಗೆ ಈ ಅದಿತಿಯಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಬ ದ್ವಂದ್ವರು (ಅವಳೀಮಕ್ಕಳು) ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು.

ತಯೋರಾದಿತ್ಯಯೋಸ್ತತ್ರೈ ದ್ವೈಷ್ಣಾಸ್ವರಸಮುರ್ವಶೀಂ |
 ರೇತಶ್ಚಸ್ಯಂದ ತತ್ಕುಂಭೇ ನ್ಯಪತದ್ವಾಸತೀವರೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೫-೧೪೯)

ಈ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ಸತ್ತಾತ್ಮಕವಾದ ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಸ್ತ್ರೀಯಾದ ಉರ್ವಶಿಯನ್ನು ನೋಡಿದರು. ಅವಳನ್ನು ನೋಡಿದೊಡನೆಯೇ ಅವರಿಗೆ ರೇತಸ್ಸು ಲನವಾಯಿತು. ಆಗ ಅದು ವಸತೀವರೇಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಬಿದ್ದಿತು.

ತೇನೈವ ತು ಮಹೂರ್ತೇನ ವೀರೈವಂತೌ ತಪಸ್ವಿನೌ |
 ಅಗಸ್ತ್ಯಶ್ಚ ವಸಿಷ್ಠಶ್ಚ ತತ್ರರ್ಷೀ ಸಂಬಭೂತವತುಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೫-೧೫೦)

ಆ ವೀರೈವ ಆ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದೊಡನೆಯೇ ವೀರೈವಂತರೂ ತಪಸ್ಸುಗಳೂ ಆದ ಅಗಸ್ತ್ಯ ಮತ್ತು ವಸಿಷ್ಠ ಮುಷಿಗಳೂ ಅದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ಅವರ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವೇನೆಂದರೆ,

ಬಹುಧಾ ಪತಿತೇ ಶುಕ್ರೇ ಕಲಶೇಥ ಜಲೇ ಸ್ಥಲೇ |
 ಸ್ಥಲೇ ವಸಿಷ್ಠಸ್ತು ಮುನಿಃ ಸಂಭೂತ ಋಷಿಶ್ಚತ್ತಮಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೫-೧೫೧)

ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಂದ ಸ್ಥಲಿತವಾದ ಆ ವೀರೈವ ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ವಿಭಕ್ತವಾಯಿತು. ಕುಂಭದಲ್ಲಿಯೂ, ಉದಕದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲೂ ಚಿಲ್ಲಿತು. ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲೆ ಚಿಲ್ಲಿದ ಅಂಶದಿಂದ ಋಷಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ವಸಿಷ್ಠ ಮಹರ್ಷಿಯು ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲೆ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. (ಅಗಸ್ತ್ಯನು ಕುಂಭದಲ್ಲಿಯೂ, ಮತ್ಸ್ಯವು ಉದಕದಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು.)

ದ್ರವ್ಯಃ ಸಂಭೃತಃ ಪ್ಲಾನೀಯೋ ಭವತಿ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಪುಷ್ಕರೇ
 ತ್ವಾಧಾರಯನ್ತು || ಪುಷ್ಕರಮನ್ದರಿಕ್ಷಂ ಪೋಷತಿ ಭೂತಾನ್ಯು-
 ಕಮ್ | ಪುಷ್ಕರಂ ಪೂಜಾಕರಂ ಪೂಜಯಿತವ್ಯಂ ನಾ ||
 ಇದಮಪೀತರತ್ ಪುಷ್ಕರಮೇತಸ್ಮಾದೇವ ಪುಷ್ಕರಂ ವಪುಷ್ಕರಂ ನಾ ||
 ಪುಷ್ಕಂ ಪುಷ್ಕತೇಃ || ೧ || ೧೪ ||

ಎಲೈ ವಸಿಷ್ಠನೇ, ನೀನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಪುತ್ರನೇ ಹೌದು. ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯೇ ನೀನು ಉರ್ವಶಿಯ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಉರ್ವಶಿದರ್ಶನದಿಂದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ಕಾಮವಿಕಾರವುಂಟಾಗಿ ವೀರ್ಯಸ್ಥಲನವಾಯಿತು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರದೇವತೆಗಳೂ ಮಿತ್ರಾವರುಣ ಸ್ವಲಿತವೀರ್ಯವು ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಬೀಳ ಬಾರದೆಂದು ಮುಗ್ಯಜುನಾವಾತ್ಮಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಮುತ್ತಾ ಒಂದು ಕುಂಭದಲ್ಲಿದ್ದ ನೀರಿನ ಮೇಲೆ ಅಥವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷ ದಲ್ಲಿ ಆ ವೀರ್ಯವು ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಅದರಿಂದ ವಸಿಷ್ಠಾಗಸ್ತ್ವೈರ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು.

ದ್ರವ್ಯಃ ಎಂದರೆ ರೇತಸ್ಸು. ದ್ರ ಎಂದರೆ ದ್ರವಿಸುವುದು, ಹ್ಲಾ ಎಂದರೆ ಭಕ್ಷಣ ಅಥವಾ ಭರಣವು. ಈ ರೇತಸ್ಸು ಅಥವಾ ವೀರ್ಯವು ಪುರಾತನ ಅಂಗದಿಂದ ದ್ರವಿಸಿ ಸ್ತ್ರೀಯ ಯೋನಿಯಿಂದ ಭಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವುದು, ಎಂದರೆ ಹೀರಲ್ಪಡುವುದು ಅಥವಾ ಧರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ರೇತಸ್ಸಿಗೆ ದ್ರವ್ಯಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಪುಷ್ಕರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವವು. ಪುಷ್ಕರವೆಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವು. ತದ್ವಿ ಪೋಷತಿ ಭೂತಾನಿ ಪುಷ್ಣಾ-
 ತ್ಯವಕಾಶದಾನೇನೋಪಶುರ್ವನ್ | ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಕರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪುಷ್ಕರವೆಂದರೆ ಉದಕವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ—ತೇನ ಹಿ ಪೂಜಾ ಕ್ರಿಯತೇ ದೇವಾದಿಭಿಃ ತತ್ಪೂಜಾಕಾರಕತ್ವಾತ್ ಪುಷ್ಕರಂ | ಅಥವಾ ಪೂಜಯಿತವ್ಯಂ ಪೂಜನಾರ್ಹಮಾತ್ಮನ ವಿವೇತಿ ಪುಷ್ಕರಂ | ಈ ಉದಕಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪೂಜಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಎಂದರೆ ಪೂಜಾಕರ್ಮಕ್ಕಾಗಿ ಉದಕವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಅಥವಾ ಈ ಉದಕವೇ ಪೂಜಾರ್ಹವಾಗಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಇದನ್ನೇ ಪೂಜಿಸುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉದಕಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಕರವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಇದಲ್ಲದೆ ಪುಷ್ಕರಂ ಎಂದರೆ ಪದ್ಮ (ಪುಷ್ಪ) ವೆಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದು. ಈ ಪದ್ಮಪುಷ್ಪವನ್ನೂ ಪೂಜಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಮತ್ತು ಪುಷ್ಕರವೆಂದರೆ ವಪುಷ್ಕರಂ—ಶರೀರವನ್ನು ಈ ಪುಷ್ಪದಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸುವುದ ಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪದ್ಮಪುಷ್ಪಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಕರವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಪ್ರಸಂಗವಶದಿಂದ ಪುಷ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೃತ್ವೈತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಪುಷ್ಕಂ ಪುಷ್ಕಂತೇ | ಪುಷ್ಕತಿಃ ವಿಕಸನಾರ್ಥ ಪುಷ್ಕವೆಂದರೆ ಹೊತ್ತು. ವಿಕಸಿತವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಮೊಗ್ಗಾಗಿರುವುದು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಳಿ ಸುವಾಸನೆ ಬೀರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೊವಿಗೆ ಪುಷ್ಕವೆಂದು ಹೆಸರು.

— ವಯುನಮ್ ||೪೮||

ವಯುನಂ ವೇತೇಃ ಕಾನ್ರಿವಾ ಪ್ರಜ್ಞಾ ನಾ ||

ವಯುನಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವವು. ಈ ಶಬ್ದವು ವೇತಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ವಯುನಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಾಂತಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದು ಅರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಋಕ್ಕು—

ಸ ಇತ್ತಮೋಽವಯುನಂ ತತಸ್ತತ್ಸೂರ್ಯೇಣ ವಯುನ ವಚ್ಚಕಾರ |

ಕದಾ ತೇ ಮರ್ತಾ ಅಮೃತಸ್ಯ ಧಾಮೇಯಕ್ಷಂತೋಽ ನ ಮಿನಂತಿ ಸ್ತಧಾವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೧-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಕಾಶರಹಿತವಾದುದೂ ವೃತ್ತನಿಂದ ವಿಸ್ತೃತವಾದುದೂ ಆದ ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ವೃತ್ತಿ ಇಂದ್ರನೇ, ಮಾನವರು ಮರಣರಹಿತವಾದ ನಿನ್ನ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಲಿಟ್ಟು ಯಾವಾಗಲೂ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನೂ ಹಿಂಸಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಇತಿ ಚತುರ್ದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

|| ಅಥ ಪಂಚದಶಃ ಖಂಡಃ ||

ಹದಿನೈದನೆಯ ಖಂಡವು

ಸ ಇತ್ತಮೋಽವಯುನಂ ತತಸ್ತತ್ ಸೂರ್ಯೇಣ ವಯು-
ನವಚ್ಚಕಾರ | ಸ ತಮೋಽಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ತತಸ್ತತ್ ಸೂತಂ ಸೂರ್ಯೇಣ
ಪ್ರಜ್ಞಾನವಚ್ಚಕಾರ ವಾಜಪಸ್ತ್ಯಂ ವಾಜಪತನಮ್ | ಸನೇಮ
ವಾಜಪಸ್ತ್ಯಮಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ವಾಜಗಂಧ್ಯ ಗಧ್ಯತ್ಯುತ್ಪರ-
ಪದಮ್ | ಅಶ್ಯಾಮವಾಜಗಂಧ್ಯಮಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಗಧ್ಯಂ
ಗೃಣ್ಣಾತೇಃ | ಋಜ್ರಾ ವಾಜಂ ನ ಗಧ್ಯಂ ಯುಯೂಷನ್ನಿತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಗಧ್ಯತಿರ್ಮಿಶ್ರೀಭಾವಕರ್ಮಾ | ಆಗಧಿತಾ ಸರಿ-
ಗಧಿತೇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಕಾರಯಾಣಃ ಕೃತಯಾನಃ ಪಾಕ-
ಸ್ವಾಮಾ ಕೋರಯಾಣ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಕಾರಯಾಣ-
ಸೂರ್ಣಯಾನಃ | ಸ ಕಾರಯಾಣ ಉಪ ಯಾಹಿ ಯಜ್ಞಂ ಮರು-
ದ್ಧಿರಿನ್ದ್ರ ಸಖಿಭಃ ಸಜೋಷಾ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಯಹ್ರಯಾಣೋ
ಹ್ರೀತಯಾನಃ | ಅನುಷ್ಠಯಾ ಕ್ಷಣುದ್ಯಹ್ರಯಾಣೇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ

ಭವತಿ | ಹರಯೋಃೋ ಹರಮಾಣಯಾನಃ | ರಜತಂ ಹರಯಾಣ
ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಯ ಆರಿತಃ ಕರ್ಮಣಿ ಕರ್ಮಣಿ
ಸ್ಥಿರಃ | ಪ್ರತ್ಯುತ ಸೋಮಾನ್ ವೃಂದೀ ವೃಂದತೇರ್ಮ್ಯದೂಭಾವ-
ಕರ್ಮಣಃ ||

“ ಸ ಇತ್ತಮೋ ವಯುನಂ ತತಸ್ವತ್ಸೂರ್ಯೇಣ ವಯುನವಚ್ಚಕಾರ” |
ಸ ತಮೋಽಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ತತಸ್ವತ್ ಸೂತಂ ಸೂರ್ಯೇಣ ಪ್ರಜ್ಞಾನ-
ವಚ್ಚಕಾರ ||೧||

ಸ ಇತ್ ಅವಯುನಂ ತತಸ್ವತ್ ತಮಃ ಸೂರ್ಯೇಣ ವಯುನವತ್ ಚಕಾರ—ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಕಾಶರಹಿತ
ವಾದುದೂ ವೃತ್ತನಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾದುದೂ ಆದ ತಮಸ್ಸನ್ನು ಎಂದರೆ ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ಸೂರ್ಯನ ಮೂಲಕ ಪ್ರಕಾಶ
ವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಯುನವತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವುದು—

ವಯುನಂ ನೇತೇಃ ಕಾಂತಿರ್ವಾ ಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ | ಸ ಇತ್ತಮೋಽವಯುನಂ ತತಸ್ವತ್ಸೂ-
ರ್ಯೇಣ ವಯುನವಚ್ಚಕಾರ | ತಮೋಽಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ತತಸ್ವತ್ ಸೂತಂ ಸೂರ್ಯೇಣ
ಪ್ರಜ್ಞಾನವಚ್ಚಕಾರ ||

ಎಂಬ ಮೇಲಿನ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಸ ಇತ್ತಮೋಽವಯುನಂ
ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಯುನಶಬ್ದವು ವಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಕಾಂತಿ
(ಪ್ರಕಾಶ) ಅಥವಾ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತೆನ್ನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಅಂಧಕಾರಾವೃತನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ
ಎಲ್ಲಿಲ್ಲಿಯೂ ಕತ್ತಲೆಯು ಆವೃತವಿತ್ತು. ಆಗ ಪ್ರಕಾಶ ಅಥವಾ ಬೆಳಕಿಲ್ಲದರಿಂದ ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನೂ ನೋಡಲು ಅಥವಾ
ನೋಡಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಈ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲಿಲ್ಲಿಯೂ ಆವೃತವಾದ ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ಸೂರ್ಯನ
ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳೂ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಕಾಣುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಮತ್ತು ಅವುಗಳನ್ನು ಜನರು ಪ್ರಜ್ಞೆ
ಯಿಂದ ತಿಳಿಯುವಂತಾಯಿತು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವಾಜಪಸ್ತ್ಯಮ್ ||೧೯||

ವಾಜಪಸ್ತ್ಯಂ ವಾಜಪತನಮ್ | “ಸನೇಮ ವಾಜಪಸ್ತ್ಯಮ್” ಇತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೨||

ವಾಜಪಸ್ತ್ಯಂ ಎಂದರೆ ಸೋಮವು. ನಾವು ಸೋಮವನ್ನು ಹೊಂದೋಣ ಎಂದು ವಾಕ್ಯದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ತಂ ಸಹಾಯಃ ಪುರೋರುಚಂ ಯೂಯಂ ಚ ಸೂರಯಃ |

ಆತ್ಮಾಮ ವಾಜಗಂಧ್ಯಂ ಸನೇಮ ವಾಜಪಸ್ತ್ಯಂ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಮಿತ್ರಭೂತರಾದ ಎಲೈ ಸ್ವತಿಕರ್ತರೇ, ಪ್ರಾಜ್ಞರಾದ ನೀವೂ ಯಜಮಾನರಾದ ನಾವೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದೂ ಶಕ್ತ್ಯುತ್ಪಾದಕವಾದ ಸುಗಂಧವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡೋಣ, ಅನ್ನಯುಕ್ತನಾದ ಗೃಹವನ್ನೂ ಹೊಂದೋಣ.

ವಾಜಗನ್ಧ್ಯಮ್ || ೫ ||

ವಾಜಗನ್ಧ್ಯಂ ಗಧ್ಯತ್ಯುತ್ಪತ್ತರಪದಮ್ | “ಅಶ್ಯಾಮ ವಾಜಗನ್ಧ್ಯಮ್”

ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೩ ||

ವಾಜಗಂಧ್ಯಂ ಎಂಬ ಪದವೂ ವಾಜಪಶ್ವ್ಯಂ ಎಂಬ ಪದದ ಮುಂದಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೂ ಅದೇರ್ಥವು ಮತ್ತು ಅದೇ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇದನ್ನೂ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಗಧ್ಯಮ್ || ೫ ||

ಗಧ್ಯಂ ಗೃಣ್ವಾತೇ | “ ಋಜ್ರಾವಾಜಂ ನ ಗಧ್ಯಂ ಯುಯೂಷನ್ ”

ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೪||

ವಾಜಪಶ್ವ್ಯಂ ಎಂದರೆ ಸೋಮವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಗಧ್ಯಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವು. ಇವೆರಡೂ ಪರ್ಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳು ಗಧ್ಯಂ ಎಂದರೆ ಗೃಹಣೇಯಂ ಈ ಶಬ್ದವು ಗ್ರಹ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಬುಕ್ಕು—

ಯಾಸಿ ಕುಶ್ವೇನ ಸರಥಮವಸ್ಯುಸ್ತೋದೋ ವಾತಸ್ಯ ಹರ್ಯೋರೀಶಾನಃ |

ಋಜ್ರಾವಾಜಂ ನ ಗಧ್ಯಂ ಯುಯೂಷನ್ವಿರ್ಯದಹನ್ವಾರ್ಯಯ ಭೂಷಾತ್ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಕುಶ್ವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿ ಶತ್ರುಹಿಂಸಕನೂ ನಾಯುವಿನ ಗತಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ವೇಗವುಳ್ಳ ಅಶ್ವಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನೂ ಆದ ನೀನು ಕುಶ್ವನೊಡನೆ ಒಂದೇ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಯಾವ ದಿನ ಹೋಗುತ್ತಿಯೋ ಅದೇ ದಿನ ಕುಶ್ವನೂ ಸಹ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವಂತೆ ಓಡುವವೂ ಬುಜುಗಾಮಿಗಳೂ ಆದ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ತನ್ನ ರಥಕ್ಕೆ ಯೋಜಿಸಿ ಆಕನಾದ ನೀಲನ್ನು ದಾಟಲು ಶಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಗಧಿತಾ ||೫೨||

ಗಧ್ಯತಿರ್ನಿರ್ಭಾವಕರ್ಮಾ || “ ಆಗಧಿತಾ ಪರಿ ಗಧಿತಾ ” ಇತ್ಯಪಿ

ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೫ ||

ಗಧಿತಾ ಅಥವಾ ಅಗಧಿತಾ ಎಂದರೆ (ಗದ್ಯತಿ) ಅಗ್ನಿಹಿತಾ ಅಥವಾ ಆ ಮಿತಿತಾ ಚ ಮುಕ್ತಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ ಬರಿಸುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ಅಗಧಿತಾ ಪರಿಗಧಿತಾ ಯಾ ಕಶೀಕೇವ ಜಂಗಹೇ |

ದವಾತಿ ಮಹ್ಯಂ ಯಾದುರೀ ಯಾತೂನಾಂ ಭೋಜ್ಯಾ ಶತಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೨೬-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಸಂಭೋಗೀಯೋಗ್ಯವಾದ ರೋಮತಿಯು ಸ್ವೀಕೃತಳಾಗಿ ಹೆಣ್ಣು ನಕುಲಿಯಂತೆ ದೃಢವಾಗಿ ಅಲಂಕಿಸುತ್ತಾಳೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಭೂತರೇತಸ್ಸುಳಾಗಿ ನನಗೆ ಅವಿವಾಹದ ಸಂಭೋಗಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾಳೆ.

ಈ ಮಕ್ಕಳು ಮುಂದಿನ ಮಕ್ಕಳು ಭಾವಯವ್ಯನಿಗೂ ಅವನ ಪತ್ನಿಯಾದ ರೋಮತಾ ಎಂಬುವಳಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆಯು. ಈ ರೋಮತಾ ಎಂಬುವಳು ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಪುತ್ರಿಯು. ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ರೋಮತಿಯು ಸಂಭೋಗೀಯೆಯಿಂದ ತನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಭಾವಯವ್ಯನ ಬಳಿಗ ಹೋಗಿ ತನ್ನ ಕಾಮವನ್ನು ತೃಪ್ತಿ ಪಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಲು ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ಭಾವಯವ್ಯನು ಈ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು. ಈ ಎರಡು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಭೋಗ ಸಂಬಂಧವಾದ ಸಂಭಾಷಣೆಯಲ್ಲದೆ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಇರಬೇಕಾದ ದೇವತಾಸ್ತುತಿ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿರುವ ಸಂಭೋಗಸಂಬಂಧವಾದ ಸಂಭಾಷಣೆಯು ಅಕ್ಷೀಲವೆಂದೂ ಇದು ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇದು ಹೇಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಯಿತೆಂದೂ ಕೆಲವರು ಸಂಶಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ೭ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ೫ ಮಕ್ಕಳು ತ್ರಿಷ್ಪುಷ್ ಭಂದಸ್ತಿನವು. ಈ ಎರಡು ಮಕ್ಕಳು ಮಾತ್ರ ಅನುಷ್ಪುಷ್ ಭಂದಸ್ತಿನವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಭಾಗವಲ್ಲ. ಏನೋ ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಗಿದೆ. ನೆದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಡದ ಗುಹ್ಯಕೃತ್ಯದ ವಿಷಯಗಳು ಮಕ್ಕಳ ನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಗಿರುವುದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅತ್ಯರ್ಥವೇ ಆಗಿರುವುದು.

ಈ ಮಕ್ಕಳ ನ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಮಕ್ಕಳ ನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಭಾವಯವ್ಯನೂ ಅವನ ಪತ್ನಿಯಾದ ರೋಮತಿಯೂ ಸರಸಲಾ ಪಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಭಾವಯವ್ಯನು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುವನು—

ಭಾವಯವ್ಯ—(ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯಾದ ರೋಮತಿಯನ್ನು ಪಂಹಾಸ್ಯಮಾಡುತ್ತಾ) ಓಹೋ, ಈ ರೋಮತಿಯು, ಹೆಣ್ಣು ಮುಂಗನಿಯು ತನ್ನ ಪ್ರಿಯನಾದ ಗಂಡು ಮುಂಗನಿಯನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ (ಭೋಗಾರ್ಥವಾಗಿ) ಅಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಬಿಡದಿರುವಂತೆ ನನ್ನನ್ನು ನೂರಾರು ಸಲ ಆಲಿಂಗಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಿರುವಳು. ಇವಳ ಶರೀರವು ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ (ಅಥವಾ ದೀವಂಧನಿಂದಲೂ) ತೋಯಿರುವುದು.

ರೋಮತಾ—ಎಲೈ ಪತಿಯೇ, ನಾನು ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕವಳೆಂದೂ ಸಂಭೋಗಾರ್ಥಹೆಚ್ಚುವೆಂದೂ ಹಾಸ್ಯ ಮಾಡಬೇಡ. ನನ್ನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ (ಸಂಭೋಗಾರ್ಥವಾಗಿ) ಬಾ ಮತ್ತು ನನ್ನ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಪ್ಪಿ ಆಲಿಂಗಿಸೆ

ಮಾಡು. ನನ್ನ ಅಂಗಗಳು ಇನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಲಿತು ಪುಷ್ಟಿಯಾಗಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಆದುದರಿಂದ ಸಂಭೋಗಾರ್ಹಕೃಷ್ಣವೆಂದೂ ಧ್ರುವಿಸಬೇಡ. ಏಕೆಂದರೆ, ನನ್ನ ಯೋನಿಯೇ ಮುಂತಾದ ಅವಯವಗಳು ಗಾಂಧಾರದೇಶದ ಮೇಕೆಯ ಶರೀರದಂತೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಕೂಡಲುಗಳಿಂದ (ರೋಮಗಳಿಂದ) ನಿಬಿಡವಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಿಷಯವೇನೆಂದರೆ—ರೋಮಶೆಯು ಕಾಮೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ಭಾವಯನ್ಯನು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯು ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕವಳೆಂದೂ ಸಂಭೋಗಾರ್ಹಕೃಷ್ಣವೆಂದೂ ಅವಳನ್ನು ಹಾಸ್ಯಮಾಡಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ರೋಮಶೆಯು ತಾನು ಬಾಲಿಕೆಯಲ್ಲವೆಂದೂ ಸಂಭೋಗಕ್ಕೆ ಅರ್ಹಳಾದ ಪ್ರೌಢಸ್ತ್ರೀಯೆಂದೂ ಹೇಳಿ ಅದನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತರ ಹೇಳಿರುವಳು. ಪುರುಷರ ಯೌವನದೆಯಲ್ಲಿ ಕರಚರಣಾಧ್ಯಂಗಗಳು ರೋಮಗಳಿಂದ ನಿಬಿಡವಾಗಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿಯೂ, ಅವರು ಬಾಲ್ಯ ವಯಸ್ಸ ದಾಟಿ ಯೌವನವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವವೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಆದರೆ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಯೌವನದೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಂತಿ ಕರಚರಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ರೋಮಗಳಿರುವುದು ಅಪರೂಪ. ಅಸಂಭವವೆಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಯೋನಿಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ನಿಬಿಡವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ರೋಮಗಳು ಯೌವನವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ರೋಮಶೆಯು ತಾನು ಯೌವನದೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ಸಂಭೋಗಕ್ಕೆ ಅರ್ಹಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಯೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಯೋನಿಪ್ರದೇಶವು ಗಾಂಧಾರದೇಶದ ಹೆಣ್ಣುಮೇಕೆಯಂತೆ ಅಥವಾ ಗರ್ಭವತಿಯಾದ ಸ್ತ್ರೀಯ ಯೋನಿಯಂತೆ ಬಹಳವಾದ ರೋಮಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದೆಂಬ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಹೇಳಿರುವಳು. ಗಾಂಧಾರದೇಶವೆಂದರೆ ಈಗಿನ Kandahar ಅಥವಾ ಅದರ ಸಮಾಪದ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿರಬೇಕು. ಅದು ಶೀತದೇಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿರುವ ಮೇಕೆಯೇಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ತುಂಬಾ ಕೂಡಲುಗಳಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಆ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಆಗಧಿತಾ, ಪರಿಗಧಿತಾ—ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರ್ವಚನಮಾಡುವಾಗ ಈ ಮುಕ್ತನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು—

ಗದ್ಯತಿರ್ಮಿತ್ರೇಭಾವಕರ್ಮಾ | ಆಗಧಿತಾ ಪರಿಗಧಿತಾ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ |

(ನಿ. ೫-೧೫)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಗದ್ಯತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಿಶ್ರಮಾಡುವುದು, ಸೇರಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪತಿಸತ್ನಿಯರ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡುವುದು, ಎಂದರೆ ಇಬ್ಬರ ಅವಯವಗಳೂ ಅಥವಾ ಅಂಗಗಳೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧಿಸುವಂತೆ ಒಬ್ಬರನೊಬ್ಬರು ಅಲಿಂಗನಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸೂಚಿಸಿರುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಆಗಧಿತಾ ಮತ್ತು ಪರಿಗಧಿತಾ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿರುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು; ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರಾದ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಮಾಡಿರುವ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವೆವು—

ಆಗಧಿತೇತಿ ಭಾವಯನ್ಯಸ್ಯಾರ್ಥಂ | ಆಗಧಿತಾ ಅನ್ಯಹೀತಾ ಅಭಿಮಿಶ್ರಿತಾ ಚ | ಪರಿಗಧಿತಾ ಚ ಪರಿಮಿಶ್ರಿತಾ ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ ಮಯಾ ಪರಿವೃತ್ತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಾ ಕಶೀಕೀವ ಪ್ರತಿಕಶಂ

ಕಶೀಕೇವ ಸಾ ಹಿ ನಕುಲಜಾತಿಃ. ಕಾಂಚಿದ್ವಿನೇ ಕಶಾಮಿತಿ ಶ್ರುಯಂತೇಶ್ಚಮೇಧೇ | ಸಾ
ಯಥಾ ಮದಕಾಪ ಪ್ರತಿಕಶಮತಿತರಾಂ ಪರಿಷ್ಕಜತಿ ಸ ಹಿ ತಸ್ಯಾಃ ಪರಿಷ್ಕಜನಸ್ಯಭಾವಃ
ಏವಂ ಯಾ ಮಾಂ ಆಜಂಗಹೇ ಪರಿಗೃಹ್ಣಾತಿ ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ | ಪರಿಗೃಹ್ಯ ಚ ದದಾತಿ |
ಯಾದುರೀಯಾ ಅದರವತೀ, ಅಥವಾ ಯಾದಸಾ ರೇತಃಸೇಕೇನ ತದ್ಯತೀ | ಯಾದಃ
ಇತ್ಯುಪಕನಾಮಸು ಪತಿತಂ | ಅಹ ಕಿಂ ದದಾತಿ ಮಹ್ಯಂ ? ಇತಿ, ಉಚ್ಯತೇ-ಯಾಶೂನಾಂ
ಮೈಥುನಾಪ್ಯಾನಾಂ ಶತಾ ಶತಾನಿ ಬಹುಶ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಾ ಏವಂಪ್ರಕಾರಾ ಸಾ ಮನು
ಭೋಜ್ಯಾ ಪತ್ನೀಶ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಃ | ಏವಮತ್ರ ಮೈಥುನಸಂಬಂಧಾತ್ ಶಬ್ದಸಾರೂಪ್ಯಾಚ್ಚ
ಗದ್ಯತಿಃ ನಿಶ್ಚೀಲಭಾವಕರ್ಮೀತ್ಯುಪಪದ್ಯತೇ ||

(ನಿ. ೫-೧೫)

ಇದರ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ನಾವು ವಿವರಿಸುವುದರಿಂದ ಮತ್ತೆ ಹೇಳಬೇಕಾಗಲ್ಲ.

ಕಶೀಕಾ—ಕಶೀಕಾ ನಾಮ ಸೂತವತ್ಸ್ಯಾ ನಕುಲೀ | ಆಗ ತಾನೇ ಪ್ರಸವಿಸಿದ ಹೆಣ್ಣು ಮುಂಗಸಿ—ಇಲ್ಲಿ
ಉಪಮೆಯ ದೃಷ್ಟವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾ ಯಥಾ ಪತ್ಯಾ ಸಹ ಚಿರಕಾಲಂ ಕ್ರೀಡತಿ ನ
ಕದಾಚಿದಪಿ ವಿಮುಂಚತಿ ತಥೈಷಾಪಿ | ಪ್ರಸವವಾದ ಮೇಲೆ ಮುಂಗಸಿಯು ತನ್ನ ಪತಿಯೊಡನೆ ಸಂಭೋಗಿಸಲಿಚ್ಛಿಸಿ
ಎಡಬಿಡದೆ ಅದರ ಕೋತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ಪತಿಯ ಕಾಮವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭಾವಯವ್ಯನ
ಪತ್ನಿಯಾದ ರೋಮತಿಯು ನಕುಲಿಯಂತೆ ಪತಿಯನ್ನು ಎಡಬಿಡದೆ ಆಲಿಂಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.
ಮತ್ತು ಜಂಗಹೇ ಎಂದು ದೃಢವಾದುದೂ, ಅಪ್ಯಾಯಮಾನವಾದುದೂ ಅದ ಆಲಿಂಗನದ ರ್ವರೂಪವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಯಾದುರೀ—ಯಾದುರೀ ಶಬ್ದವು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪತಿವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರೇತೋರೂಪವಾದ
ಉದಕವೆಂದರ್ಥ.

ಯಾಶೂನಾಂ—ಯಶ ಇತಿ ಪ್ರಜನನನಾಮ | ತಕ್ಷಂಬಂಧೀನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಯಾಶೂನಿ ಭೋಗಾಃ |
ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಗೈ ಸಾಧನಗಳಾದ ಸಂಭೋಗಾದಿಗಳೆಂದರ್ಥ.

ಕೌರಯಾಣಃ || ೫೨ ||

ಕೌರಯಾಣಃ ಕೃತಯಾನಃ | “ ಪಾಕಸ್ಥಾಮಾ ಕೌರಯಾಣಃ ”

ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೬

ಕೌರಯಾಣಃ ಎಂದರೆ ಕೃತಯಾನಃ ಪ್ರಯಾಣಸನ್ನದ್ಧನು ಅಥವಾ ವಾಹನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಯುದ್ಧಸನ್ನದ್ಧನಾದನೆ
ಎಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು

— ಯಂ ಮೇ ದುರಿದ್ರೋ ಮುರುತಃ ಪಾಕಸ್ಥಾಮಾ ಕೌರಯಾಣಃ |
ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ತ್ವಯ ಶೋಭಿಸ್ಯಮುಪೇವ ದಿವಿ ಧಾವಮಾನಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೩-೨೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು

ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಪ್ರಭಾವಯುತನಾದ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಸ್ವ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ಸಮಸ್ತ ಧನಗಳ ನಡುವೆ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಯಾವ ಧನ ಸಂಘವನ್ನು ನನಗೆ ಇಂದ್ರನೂ ಮರುತ್ತುಗಳೂ ಕೊಟ್ಟರೋ ಅದೇ ಪ್ರಭಾವ ವುಳ್ಳ ಧನಸಮೂಹವನ್ನು ಕುರುಯಾಣಪುತ್ರನಾದ ಪಾಕಸ್ಥಾನನೆಂಬ ರಾಜನೂ (ನನಗೆ ಕೊಟ್ಟನು).

ಕೌರಯಾಣಃ—ಕೃತಯಾನಃ ಪಾಕಸ್ಥಾನಮಾ ಕೌರಯಾಣಃ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎದುರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹಸ್ತಶಸ್ತ್ರಾದಿ ಸೇನಾಲವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರಯಾಣೋನ್ಮುಖನಾಗಿರುವನಿಗೆ ಕುರುಯಾಣನೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಯ ಕುರುಯಾಣನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ರಾಜನು. ಇವನ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಕೌರಯಾಣನೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪಾಕಸ್ಥಾನಮಾ ಕೌರಯಾಣಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕುರುಯಾಣನ ಪುತ್ರನಾದ ಪಾಕಸ್ಥಾನಮಾ ಎಂಬ ರಾಜನು ಎಂದರ್ಥವು.

ತೌರಯಾಣಃ || ೫೪ ||

ತೌರಯಾಣಸ್ತೂರ್ಣಯಾನಃ | “ ಸತೌರಯಾಣ ಉಪಯಾಹಿ ಯಜ್ಞಂ
ಮರುದ್ಧಿರಿಂದ್ರ ಸಖಿಭಿಃ ಸಜೋಷಾ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೫೫||

ಕೌರಯಾಣಃ ಎಂದರೆ ತೂರ್ಣಯಾನಃ ಅತಿವೇಗವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸಂಚರಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಜಾತಂ ಯತ್ತಾ ಪರಿ ದೇವಾ ಅಭೂಷನ್ಮಹೇ ಭರಾಯ ಪುರುಹೂತ ವಿಶ್ವೇ |
ಸ ತೌರಯಾಣ ಉಪ ಯಾಹಿ ಯಜ್ಞಂ ಮರುದ್ಧಿರಿಂದ್ರ ಸಜೋಷಾಃ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನೀನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದಕೂಡಲೇ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳೂ ನಿನ್ನನ್ನು ದೊಡ್ಡ ಯುದ್ಧಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನೇತೃವನ್ನಾಗಿಸ್ತೀಕೆಂಬ ಸತ್ಕರಿಸಿದರು. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಿನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುವ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡು.

ಅಹ್ರಯಾಣಃ ||೫೬||

ಅಹ್ರಯಾಣೋಽಪ್ರೀತಯಾನಃ | “ಅನುಷ್ಮಯಾ ಕೃಣುಹ್ಯಹ್ರಯಾಣ”
ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೫೭||

ಅಹ್ರಯಾಣಃ ಎಂದರೆ ಅಪ್ರೀತಯಾನಃ ಲಜ್ಜೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡದ ಅವಮಾನಕರವಲ್ಲದ ವಾಹನ (ರಥ) ವುಳ್ಳವನು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ತ್ವಯಾ ವಯಂ ಸಧನ್ಯಂ ಸ್ತೋತಾಸ್ತವ ಪ್ರಣೀತ್ಯಷ್ಯಾಮು ವಾಜಾನ್ |
ಉಭಾ ಕಂಸಾ ಸೂದಯ ಸತ್ಯತಾತೇನುಷ್ಮಯಾ ಕೃಣುಹ್ಯಹ್ರಯಾಣ ||

(ಮು. ಸಂ. ೪-೪-೧೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಸಂಕೋಚವಿಲ್ಲದ ಗಮನವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳಾದ ನಾವು ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ಧನ ವುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ ನಿನ್ನಿಂದ ರಕ್ಷಿತರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೇನೆ. ಸತ್ಯವನ್ನು ವೃದ್ಧಿ ಗೊಳಿಸುವ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮಗೆ ದ್ರೋಹವನ್ನಿಟ್ಟಿಸುವ ಶತ್ರುಗಳು ದೂರದಲ್ಲಿರಲಿ ಅಥವಾ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರಲಿ ಅವರನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡು ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ಉದ್ದಿಶ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸು.

ಹರಯಾಣಃ ||೫೬||

ಹರಯಾಣೋ ಹರಮಾಣಯಾನಃ | “ರಜತಂ ಹರಯಾಣೇ” ಇತ್ಯಪಿ

ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೯||

ಹರಯಾಣಃ ಎಂದರೆ ಹರಮಾಣಯಾನಃ ಯಾವಾಗಲೂ ಎಡಬಿಡವೆ ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವ ರಥವುಳ್ಳವನು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಮುಜ್ರಮುಕ್ಷಣ್ಯಾಯನೇ ರಜತಂ ಹರಯಾಣೇ |

ರಥೇ ಯುಕ್ತಮಸನಾಮ ಸುಷಾಮಣಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೨೫-೨೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಉಕ್ಷವಂಶೀತ್ಯನ್ನನೂ ಶತ್ರುಗಳ ಜೀವನವನ್ನೂ ಧನವನ್ನೂ ಅಪಹರಿಸತಕ್ಕವನೂ ಸುಷಾಮಪುತ್ರನೂ ಆದ ಸುಮನಸ್ಸಿದ್ದ ಮುಜಾಗಾಮಿಯು ದೂರ ರಜತ (ಬೆಳ್ಳಿ) ಮಯವಾದುದೂ ಅಶ್ವಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಆದ ರಥವನ್ನು ನಾವು ಪಡೆದವು.

ಹರಯಾಣೇ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ—ಶತ್ರುಜೀವಿತ್ಯೈಶ್ಚರ್ಯಾದಿಹರಣಾಪೀಲಯಾಣೀ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಶತ್ರುಗಳ ಪ್ರಾಣ, ವಶ್ಚರ್ಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವವನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ—

ಹರಯಾಣಃ | ಹರಯಾಣೋ ಹರಮಾಣಯಾನಃ |

ರಜತಂ ಹರಮಾಣೇ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತನ್ನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಎಂದರೆ, ನಿತ್ಯಕಾಲಮೇವಾಥಿ ಪ್ರಸ್ಮಿತಯಾಣೇ, ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡುತ್ತಿರುವವನು ಗಮನಶೀಲನು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಸುಷಾಮಣಿ (ಸುಷಾಮನಾ ಎಂಬುವನು ಪುತ್ರನಾದ ವರು ಎಂಬ ರಾಜನು) ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಲಿಪಣವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಯುದ್ಧಾಭಿಲಾಷೆಯಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಶತ್ರುಗಳ (ದ್ರಸ್ತುಜನರ) ಮೇಲೆ ದಂಡಿತ್ತಿಹೋಗಿ ಅವರೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಜಯಿಸುವ ವರು ಎಂಬ ರಾಜನ ಜೈತ್ರಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಹಿಯು ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿವಾನ್ನೆಂದೆ ಊಹಿಸಬಹುದು.

ಆರಿತಃ ||೫೭||

“ಯ ಆರಿತಃ ಕರ್ಮಣಿ ಕರ್ಮಣಿ ಸ್ಥಿರಃ |” ವ್ರತೈತಃ ಸ್ತೋ-
ಮಾನ್ || ೧೦ ||

ಆರಿತಃ ಎಂದರೆ ಪಶ್ಚತ್ತತಃ ದೃಢ(ಸ್ಥಿರ)ಭಾವವುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಋಕ್ಯು—

ಯೋ ಅಶ್ವಾನಾಂ ಯೋ ಗವಾಂ ಗೋಪತಿರ್ವತೀ ಯ ಆರಿತಃ ಕರ್ಮಣಿ ಕರ್ಮಣಿ ಸ್ಥಿರಃ |
ವೀಳೋಶ್ಚಿದಿಂದ್ರೋ ಯೋ ಅಸುಸ್ತಶೋ ವಧೋ ನುರುತ್ವಂತಂ ಸಖ್ಯಾಯ ಹವಾಮಹೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೧-೪)

ಯಾವ (ಇಂದ್ರನು) ಅಶ್ವಗಳಿಗೂ, ಗೋವುಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುವನೋ ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ಸಮಸ್ತ ಸೋಮ
ಗಳಿಗೂ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಸ್ಥಿರನಾದ ನೆಲೆಯನಿರುವನೋ ಯಾವ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ದ್ವೇಷಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಸೋಮರಸ
ವನ್ನು ಹಿಂಡಿರುವ (ಯಜ್ಞ ಮಾಡದಿರುವ) ಪುರುಷನನ್ನು ವಧಿಸುವನೋ ಅಂತಹ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ
ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಮ್ಮೊಡನೆ ಸಖ್ಯದಿಂದಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ.

ಇತಿ ಪಂಚದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

|| ಅಥ ಮೋಡಶಃ ಖಂಡಃ ||

|| ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು ||

ನಿ ಯದ್ ವೃಣಕ್ಷಿ ಶ್ವಸನಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನಿ ಶುಷ್ಕಸ್ಯ ಚಿದ್
ವ್ರಸ್ತಿನೋ ರೋರುವದ್ವನಾ | ನಿವೃಣಕ್ಷಿ ಯಚ್ಚ್ವಸನಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನಿ
ಶಬ್ದಕಾರಿಣಃ ಶುಷ್ಕಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಚ ಶೋಷಯಿತೂ ರೋರೂಯಮಾಣೋ
ವನಾನೀತಿ ವಾ ಬಧೇನೇತಿ ವಾ | ಅವ್ರದತ್ತ ವೀಲಿತೇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ
ಭವತಿ ವೀಲಯತಿಶ್ಚ ವ್ರೀಲಯತಿಶ್ಚ ಸಂಸ್ತಂಭಕರ್ಮಾಣಾ ಪೂರ್ವಣಾ
ಸಂಪ್ರಯುಜ್ಯೇತೇ ನಿಷ್ವಪೀ ಸ್ತ್ರೀಕಾಮೋ ಭವತಿ ವಿರ್ನಿಗತಸಪಃ
ಸಪಃ ಸಪತೇಃ ಸ್ಪೃಶತಿರ್ಮಾಣಃ | ಮಾ ನೋ ಮಘೇವ ನಿಷ್ವಪೀ ಪರಾ
ದಾಃ | ಸ ಯಥಾ ಧನಾನಿ ವಿನಾಶಯತಿ ಮಾ ನಸ್ತ್ವಂ ತಥಾ

ಪರಾದಾಃ | ತೂರ್ಣಾಶಮುದಕಂ ಭವತಿ ತೂರ್ಣಮಶ್ನುತೇ |
ತೂರ್ಣಾಶಂ ನ ಗಿರೋರಧೀತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಕ್ಷುಮ್ಭಮುಹಿ-
ಚ್ಚತ್ರಕಂ ಭವತಿ ಯತ್ ಪ್ಲೆಭೈತೇ ||

ವೃಂದೀ || ೫೮ ||

ವೃಂದೀ ವೃಂದತೇಮ್ಯದುಭಾವಕರ್ಮಣಃ—||

ವೃಂದೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮೃದುವಾಗಿರು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ವೃಂದ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ನಿ ಯದ್ವೃಣಾಕ್ಷಿ ಶ್ವಸನಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನಿ ಶುಷ್ಕಸ್ಯ ಚಿದ್ವೃಂದಿನೋ ರೂರುವದ್ಯನಾ |

ಪ್ರಾಚೀನೇನ ಮನಸಾ ಬರ್ಹಣಾವತಾ ಯದದಗ್ಯಾ ಚಿತ್ಪುಣವಃ ಕಸ್ಮಾ ಪರಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೫೪-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನೀನು ಗರ್ಜನಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ವಾಯುವಿನ ತಲೆಯ ಮೇಲೂ ಮತ್ತು ಫಲಗಳನ್ನು ಪಕ್ವಮಾಡಿಸುವವನೂ ರಸಗಳನ್ನು ಹೀರುವವನೂ ಆದ ಸೂರ್ಯನ ನೆತ್ತಿಯಮೇಲೂ ನೀರುಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಈಗಲೂ ಕೂಡ ನೀನ್ನ ಪ್ರಕರ್ಷಗಮನವುಳ್ಳದ್ದೂ ಶತ್ರುನಾಶದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾದದ್ದೂ ಆದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿ ಮೇಲಿನ ಅಸಾಧಾರಣ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ನೀನ್ನ ಮಾರಿದ ಪ್ರಭಾವವುಳ್ಳವರು ಯಾರು ?

ವೃಂದಿನಃ ಶುಷ್ಕಸ್ಯ—ಈ ಪದಗಳ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವೃಂದೀ ವೃಂದತೇಮ್ಯದುಭಾವ ಕರ್ಮಣಃ ಶುಷ್ಕಸ್ಯಾಧಿತ್ಯಸ್ಯ ಚ ಶೋಷಯತೋ ರೋರೂಯಮಾಣೋ ವನಾತಿತಿ ವಾ ಧನಾನಿತಿ ವಾ ||

‘ನಿಯದ್ವೃಣಾಕ್ಷಿ ಶ್ವಸನಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನಿ ಶುಷ್ಕಸ್ಯ ಚಿದ್ವೃಂದಿನೋ ರೂರುವದ್ಯನಾ’|

ನಿವೃಣಾಕ್ಷಿ ಯಚ್ಚ್ವಸನಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನಿ ಶಬ್ದಕಾರಿಣಃ ಶುಷ್ಕಸ್ಯಾಧಿತ್ಯಸ್ಯ

ಚ ಶೋಷಯತೋ ರೋರೂಯಮಾಣೋ ವನಾನಿತಿ ವಾ ವಧೇ-

ನೇತಿ ವಾ || “ ಅವ್ರದನ್ವವೀಳಿತಾ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ |

ವೀಳಯತಿಶ್ಚ ವ್ರೀಳಯತಿಶ್ಚ ಸಂಕ್ಷಮ್ಭಕರ್ಮಾಣೌ ಪೂರ್ವೇಣ

ಸಂಪ್ರಯುಜ್ಯೇತೇ ||೧||

ನಿಯದ್ವೃಣಾಕ್ಷಿ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಗಳಿವೆ—

ಇದಮುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ಇಂದ್ರಃ ಪುರಾ ಅಪಶೋಷಣರೂಪಸ್ಯಾಸುರಸ್ಯ ಶುಷ್ಕನಾಮಕಸ್ಯ ಮೂರ್ಧಾನಾಂ ತದುಪರಿ ಮೇಘೋದಕಾನಾಂ ವೃಷ್ಣಿಂ ಕೃತ್ವಾ ಬಿಭೇದೇತಿ ಯುಷಿನಚನೇಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಃ |

ತಥೈವ ತನ್ನೂರ್ಧ್ವಚ್ಛೇದನಂ | ಅಧುನಾಪಿ ಯದಿ ಕಾಮಯೇತ ತತ್ಕರ್ತುಂ ಶಕ್ನೋತಿ | ಏವಂ ಸತಿ ಕೋಽಸ್ತಿ ನಾಮ ಇಂದ್ರಾದಪಿ ಗರೀಯಾನ್ ? ನ ಕೋಽಪಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಶುಷ್ಕನೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಅಸುರರನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿಗಾಗಿ ನೀರನ್ನು ಹೀರಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವಣಗಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಈ ಶುಷ್ಕಾಸುರನ ತಲೆಯಮೇಲೆ ಮೇಘದಿಂದ ಜಲವನ್ನು ಸುರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನೆಂದು ಬುಹಿವಚನಿರುವುದು. ಈಗಲೂ ಇಂದ್ರನು ಇಷ್ಟಪಟ್ಟಿರೆ ಅಂತಹ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಿರುವನು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಇಂದ್ರನಿ ಗಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾದ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳುಳ್ಳವನು ಯಾವನು ತಾನೇ ಇರುವನು ? ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ರೋರುವತ್—ಮೇಘಗಳಸಹಾಯದಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಗರ್ಜಿಸುವವನು, ಇಂದ್ರನು.

ಶ್ವಸನಸ್ಯ—ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ಶ್ವಸತೀತಿ ಶ್ವಸನಃ ವಾಯುಃ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉಸುರುಬಿಡುವವನು ಎಂದರೆ ಸಂಚರಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಅರ್ಥವು ವಾಯುಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗಿದೆ.

ವ್ರಂದಿನಃ, ಶುಷ್ಕಸ್ಯ—ಈ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಸೂರ್ಯಾರ್ಥಕಗಳಾಗಿವೆ. ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳ ಸಹಾಯ ದಿಂದ ಮಾವಿನಹಣ್ಣೇ ಮೊದಲಾದ ಕಠಿನ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮೃದುವಾಗಿ ಮಾಡುವವನು. ಹಾಗೂ ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಸಮಸ್ತ ರಸಗಳನ್ನೂ ಒಣಗಿಸುವವನು. ಈ ಎರಡು ವಿಧಗಳಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವುದು. ಬಿಸಿಲುಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭೂಗತವಾದ ಸಕಲ ರಸವನ್ನೂ ಸೂರ್ಯನ ಮೂಲಕ ಹೀರಿ ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಕೊಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನು ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವೃಣಕ್ತಿ—ಅವರ್ಜಯಿಸಿ ಸೂರ್ಯನಿಂದಲೂ ವಾಯುವಿನಿಂದಲೂ ಭೂಮಿಗೆಬಿದ್ದ ವೃಷ್ಟಿಯು ಮತ್ತೇ ಅವಿಯರೂಪದಿಂದ ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ ವಾಯುವನ್ನೂ ಸೇರುವುದಷ್ಟೆ. ಈ ಕಾರ್ಯವು ಇಂದ್ರನಿಂದಲೇ ಆಗುವುದೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗುವುದು.

ಬರ್ಹಣಾವತಾ—ಬರ್ಹಣಾಶಬ್ದವು ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬರ್ಹಣಾವತಾ ಎಂದರೆ ಹಿಂಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಇಂದ್ರನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು.

ಕೃಣವಃ—ಕೃಪಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಿಯೊಳ್ಳೆ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು, ಇಷ್ಟ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

ವ್ರಂದಿನಃ ಶುಷ್ಕಸ್ಯ—ಈ ಪದಗಳ ವಿವರಣೆಯು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವ್ರಂದೀ ವ್ರಂದತೇವ್ಯುದೂಭಾವಕರ್ಮಣಃ ಶುಷ್ಕಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಚ ಶೋಷಯತೂ ರೋರೂಯಮಾಣೋ ವನಾತಿತಿ ವಾ ಧನಾನೀತಿ ವಾ (ನಿರು. ೫-೧೫)

ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯ ಬುಕ್ಕ—

ತದ್ಧೇವಾನಾಂ ದೇವತಮಾಯ ಕರ್ತೃಮಶ್ರತ್ಯಂದ್ಯ ಲ್ಲಾವ್ರದಂತ ವಿಲೇತಾ |

ಉದ್ಧಾ ಆಜದಭಿನದ್ಧ್ರಹ್ಯಣಾ ಬಲಮಗೃಹತ್ತಮೋ ವ್ಯಚಕ್ಷಯುಷ್ಠಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೪-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ದೇವತೆಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಕರ್ಮವು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವಂತೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅದೇನೆಂದರೆ—ಅವನು ದೃಢವಾದ ಐವತ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಲವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ದೃಢವಾಗಿ ಬೇರೂರಿದ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಮೃದುವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯುಳ್ಳವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ವಲನಿಂದ ಅಪಹೃತವಾದ ಗೋಳುಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ತನ್ನ ಮಂತ್ರದಿಂದ ವಲನಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಬೆದರಿಸಿ ಕಣ್ಮರೆಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ಮಾಡಿದ ಕಾರ್ಯಗಳ ಪ್ರಶಂಸೆಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಸಾಹಸಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ತನ್ನ ಮಂತ್ರಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ದೇವಾನಾಂ ದೇವತಮಾಯ. ಇಂದ್ರಾದೀನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಅತಿಶಯೇನ | ದಾನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತಾಯ | ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯೇ ಅತಿಶಯವಾದ ದಾನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತನಾದವನು ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಿಗೆ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುವವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅಥವಾ ದೇವತಮ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೇವಶ್ರೇಷ್ಠನು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ದೇವಾನಾಂ ದೇವತಮಾಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ದೇವಶ್ರೇಷ್ಠನುತೀರುವನು, ದೇವಾಧಿದೇವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಭಾಸವಾಗುವುದು. ರಾಜಾಧಿರಾಜರುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನಿಗೆ ರಾಜಾಧಿರಾಜನೆಂದು ಹೇಳುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯನ್ನು ದೇವಾನಾಂ ದೇವತಮಾಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೇವತಮಾಯ ಎಂಬ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪಟ್ಟೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ವಿವರಣೆಯು.

ಕರ್ತೃಂ—ಕರ್ತವ್ಯಂ ಕರ್ಮ | ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಕರ್ಮವು ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ತನ್ನ ಮಂತ್ರಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನೇರವೇರಿತು ಸಾಹಸಕಾರ್ಯವು.

ದೃಷ್ಟಾ, ಅಶ್ವತ್ಥನ, ವೀಳಿತಾ, ಅವ್ರದಂತ—ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ಸಾಹಸಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆ ದೃಢವಾದ ಐವತ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಲವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೂ, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೇರೂರಿ ದೃಢವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಮೃದುವಾಗಿ ಮಾಡುವುದೂ ಈ ಸಾಹಸಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅವ್ರದಂತ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ವ್ರಂದಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಮೃದುವಾಗಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ವ್ರಂದೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಷ್ಕರು ವ್ರಂದೀ ವ್ರಂದತೇರ್ಮ್ಯಭಾವಾಕರ್ಮಣಃ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೫-೧೬) ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ನಿ ಯದ್ವೃಣಕ್ತಿ ಶ್ವನಸ್ಯ ಶುಷ್ಕಸ್ಯ ಚಿದ್ರ್ವಂದಿನೋ ರೋರುವದ್ವನಾ |

ಪ್ರಾಚೀನೇನ ಮನಸಾ ಬರ್ಹಣಾವಶಾ ಯದದ್ರಾ ಚಿಸ್ಕೃಣವಃ ಕಸ್ತಾಶರಿ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೫೪-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯು ದಾಹರೂ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಪಣಕ್ತಿ ಯಚ್ಚೈಶನಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನಿ ಶಬ್ದಕಾರಿಣಃ ಶುಷ್ಕಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಚ ರೋಷಯತೂ ರೋರೂಯಮಾಣೋ ವನಾತೀತಿ ವಾ ವಧೇನೇತಿ ವಾ | ಅವ್ರದಂತ ವೀಳಿತಾ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ

ಭವತಿ| ವೀಳಯತಿಶ್ಚ ವ್ರೀಳಯತಿಶ್ಚ ಸಂಸ್ತಂಭಕರ್ಮಾಣಾಂ ಪೂರ್ವೇಣ ಸಂಪ್ರಯುಚ್ಛೇತೇ|| ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅವ್ಯದಂತಾ ವೀಳಿತಾ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನನ್ನ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷ ಸಂಚಾರಿಯಾದ ವಾಯು, ಫಲಾದಿಗಳನ್ನು ವೃದುವಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ವೃಂದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಸೂರ್ಯ, ಇವೆರಬ್ಬರಿಗಿಂತ ಉದಕನಿಕ್ಷೇಪಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಶ್ರೇಷ್ಠನು. ಫಲಾದಿಗಳನ್ನು ಮೆತ್ತಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ವೃಂದಿ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ ಪದಪ್ರಯೋಗವೂ ಅಷ್ಟು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಯಾಸ್ಯರು ತಾವೇ ಹೇಳಿ ಈಗ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿರುವ ಮುಕ್ತನೇ ಉದಾಹರಣೆ ಇಲ್ಲಿ ವೀಳಿತಾ ಎಂದರೆ, ರೂಢಮೂಲಗಳಾದ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ಅವ್ಯದಂತಾ ವೃದುವಾದುದಿನ ಅಥವಾ ಸಡಿಲಿಸಿದನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು—ವೀಳಯತಿಶ್ಚ ವ್ರೀಳಯತಿಶ್ಚ ಸಂಸ್ತಂಭಕರ್ಮಾಣಾಃ ಎಂದರೆ, ಸ್ತಂಭದಂತೆ ದೃಢವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ವೀಳಯತಿ ಅಥವಾ ವ್ರೀಳಯತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ವೀಳಿತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಅವ್ಯದಂತೆ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ದೃಢವಾಗಿರುವುದನ್ನು ವೃದುವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಗಾಃ ಉತ್ ಆಜತ್, ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಲಂ ಅಭಿಷತ್—ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿಯು ತನ್ನ ಮಂತ್ರಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವಲನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಭೇದಿಸಿ ಅವನು ಬಂಧನದಲ್ಲಿ ಬಟ್ಟಿಟ್ಟಿದ್ದ ದೇವತೆಗಳ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕರ್ಪತಗುಹೆಯಿಂದ ಈಚೆಗೆ ಹೊರಡಿಸಿದನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತಮಃ ಆಗೂಹತ್, ಸ್ಯಃ ವಿ ಅಚಕ್ಷಯತ್—ವಲನಿಂದ ಅವ್ಯತವಾಗಿದ್ದ ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಆದಿತ್ಯನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ವಲಾಸುರನು ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿ ಅದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸಿದಂತೆ ಮುಚ್ಚಿದನು. ಆ ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತತಿಯು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿ ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ನಿಷ್ವಸೀ ||೫೯||

ನಿಷ್ವಸೀ ಸ್ತ್ರೀಕಾಮೋ ಭವತಿ ವಿನಿರ್ಗತಸವಃ | ಸವಃ ಸವತೇಃ ಸ್ವೃಶತಿ
ಕರ್ಮಣಃ ಮಾ ನೋ ಮಘೇವ ನಿಷ್ವಸೀ ಪರಾದಾಃ? ಸ ಯಥಾ
ಧನಾನಿ ವಿನಾಶಯತಿ ಮಾ ನಸ್ತ್ವಂ ತಥಾ ಪರಾದಾಃ ||೨||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತ—

ಶ್ರುತಿ ಯತ್ನಾ ನೀಭಾದರ್ಶಿ ದಸ್ಯೋರೋಕೋ ನಾಚ್ಯಾ ಸದನಂ ಜಾನತೀ ಗಾತ್ |

ಅಥ ಸ್ಯಾನೋ ಮಘವಂಚ್ಯಕ್ಯತಾದಿನ್ಮಾನೋ ಮಘೇವ ನಿಷ್ವಸೀ ದಾಃ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧-೪-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಕುಯವನೆಂಬ ಅಸುರನ ಮನೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ದಾರಿಯು ನಮ್ಮ ಗಮನಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದಿದ್ದೆ ಡನೆಯೇ ಕರುವನ್ನು ಕಂಡ ಹಸುವು ನೆಟ್ಟಿಗೆ ತನ್ನ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಗೆ ಹೋಗುವಂತೆ ವೇಗವಾಗಿ ಅವನ ಮನೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿಯಾಯಿತು ಆದ್ದರಿಂದ ಒಡನೆಯೇ ಪುನಃಪುನಃ ಸಂಭವಿಸುವ ಆ ರಾಕ್ಷಸನ ಬಾಧೆಯಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ರಕ್ಷಿಸು.

ನೀತಿಹಿತನಾದ ವಿಷಯಲಂಪಟನು ನಿರ್ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿ ಧನವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಎರಟಿಬಿಡುವಂತೆ ನೀನೂ ಸಹ ನಮ್ಮನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡವೇ ತ್ಯಜಿಸಬೇಡ.

ನಿಷ್ಕಪೀ—ಸ್ತ್ರೀಕಾಮೋ ಭವತಿ ವಿನಿರ್ಗತಸಪಃ | ಸಪಃ ಸಪತೇಃ ಸ್ವುಶತಿಕರ್ಮಣಃ | ಮಾ ನೋ ಮುಘೇವ ನಿಷ್ಕಪೀ ಕರಾದಾಃ—ಸ್ವರ್ಕನಮಾಡು ಎಂಜರ್ಕವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸಪ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾದ ಸಪ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೀರ್ಯ, ಶಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಪುಂಸ್ತ್ವವಿಲ್ಲದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಷ್ಕಪೀ ಎಂದರೆ ಅಂತಹ ಪುಂಸ್ತ್ವವಿಲ್ಲದ ವಿಷಯ ಲಂಪಟನು, ಲಕ್ಷ್ಯವಿಲ್ಲದ ಧನವನ್ನು ವೇಶ್ಯಾಸ್ತ್ರೀಯ ವಶಮಾಡುವಂತೆ ನಮ್ಮನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳ ವಶಮಾಡಬೇ ಡವೆಂದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಷ್ಕಪೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಅರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ತೂರ್ಣಾಶಮ್ || ೬೦ ||

ತೂರ್ಣಾಶಮುದಕಂ ಭವತಿ ತೂರ್ಣಮಶ್ನುತೇ | “ ತೂರ್ಣಾಶಂ ನ ಗಿರೀರಥಿ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೩ || ೧೬ ||

ತೂರ್ಣಾಶವೆಂದರೆ ಉದಕವು, ನೀರು. ಇದನ್ನು ಕುಡಿಯುವುದು ಅತಿ ಸುಲಭವಾದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನೇ ಬೇಗನೆ ಪಾನ ಮಾಡಬಹುದು. ಇದು ಬೇಗನೆ ತಿನ್ನಲು (ಪಾನ ಮಾಡಲು) ಸಾಧ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ತೂರ್ಣಾಶವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಶ್ರುತಿ ಶ್ರುತಾಯ ವೋ ಧೃಷತ್ಪೂರ್ಣಾಶಂ ನ ಗಿರೀರಥಿ |
ಹುವೇ ಸುತಿಶ್ರುಮೂತಯೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೩೨-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥ—

ಎಲೈ ಸ್ತ್ರೀತ್ವಜನರೇ, ಬೇಗನೆಯ ಬಿಸಿಲಿನಿಂದ ಬಳಲಿದ ಜನರು ಮೇಘದಿಂದ ಉದಕವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ಶತ್ರುಧರ್ಷಕನೂ, ಆಕರ್ಷಣವಾದ ಕೆನ್ನೆಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ ನಿಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಕೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ.

ತೂರ್ಣಾಶಂ—ಉದಕಂ ತೂರ್ಣವೆಂದರೆ ಬೇಗನೆ. ಬೇಗನೆ ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಫಲಿಭಿಯಾದ ಅಪಾರದಂತೆ ಆಗದು ತನ್ನ ಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲದೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಪಾನಮಾಡಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ ಉದಕಕ್ಕೆ ತೂರ್ಣಾಶವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕ್ಷುಮ್ಭಮ್ || ೬೧ ||

ಕ್ಷುಮ್ಭಮುಹಿಚ್ಚತ್ರೆಕಂ ಭವತಿ ಯತ್ಪುಭೃತೇ ||

ಕ್ಷುಂಪವೆಂದರೆ ನಾಯಿ ಕೊಡೆಗಳು (Mushrooms) ಇವನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡಬಹುದು.

ಇತಿ ಷೋಡಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಸಪ್ತದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಕದಾ ಮರ್ತ್ವಮರಾಧಸಮ್ಪದಾ ಕ್ಷುಮ್ಪಮಿವ ಸ್ಫುರತ್ | ಕದಾ
ನಃ ಶುಶ್ರವದ್ ಗಿರ ಇನ್ದೋ ಆಜ್ಞ | ಕದಾ ಮರ್ತ್ವಮನಾರಾಧಯನ್ತಂ
ಪಾದೇನ ಕ್ಷುಮ್ಪಮಿವಾವಸ್ಪುರಿಷ್ಯತಿ ಕದಾ ನಃ ಶ್ರ್ಯಣೋತಿ ಚ ಗಿರ
ಇನ್ದೋ ಅಜ್ಞಾಙ್ಗೀತಿ ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮಾಙ್ಗಾತಮೇವಾಜ್ಞುತಂ ಭವತಿ
ನಿಚುಮ್ಪುಣಃ ಸೋಮೋ ನಿಚಾನ್ತವ್ಯಣೋ ನಿಚಮನೇನ ಪ್ರೀಣಾತಿ ||

“ಕದಾ ಮರ್ತ್ವಮರಾಧಸಮ್ಪದಾ ಕ್ಷುಮ್ಪಮಿವ ಸ್ಫುರತ್ | ಕದಾ ನಃ
ಶುಶ್ರವದ್ಗಿರ ಇನ್ದೋ ಆಜ್ಞ |”

ಕದಾ ಮರ್ತ್ವಮನಾರಾಧಯನ್ತಂ ಪಾದೇನ ಕ್ಷುಮ್ಪಮಿವಾವಸ್ಪುರಿಷ್ಯತಿ
ಕದಾ ನಃ ಶ್ರ್ಯಣೋತಿ ಚ ಗಿರ ಇಂದ್ರೋ ಆಜ್ಞ | ಅಜ್ಞೀತಿ
ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮ | ಅಙ್ಗಾತಮೇವಾಜ್ಞುತಂ ಭವತಿ ||೧||೧೭||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಕದಾ ಮರ್ತ್ವಮರಾಧಸಂ ಪದಾ ಕ್ಷುಂಪಮಿವ ಸ್ಫುರತ್ |

ಕದಾ ನಃ ಶುಶ್ರವದ್ಗಿರ ಇಂದ್ರೋ ಅಂಗ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೮೪-೮)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಕಾಲಿನಿಂದ ನಾಯಿ ಕೂಡೆಗಳನ್ನು ತುಳಿದು ನಾಶಮಾಡುವಂತೆ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನನ್ನು ಆರಾಧಿಸದಿರದ ಪುರುಷನನ್ನು ಯಾವಾಗ ನಾಶಮಾಡುವನು ? ಮತ್ತು ನಮಗೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ ಇಂದ್ರನು ನಮ್ಮ ಪ್ರೀತಿಯುಕ್ತವಾದ ಅಥವಾ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ರೂಪವಾದ ನಮ್ಮ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗ (ಬೇಗನೆ) ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಅಲಿಸುವನು (ಕೇಳುವನು) ?

ನಿಚುಂಪುಣಃ ||೬೨||

ನಿಚುಂಪುಣಃ ಸೋಮೋ ನಿಚಮನೇನ ಪ್ರೀಣಾತಿ ||

ನಿಚಂಪುಣಃ ಎಂದರೆ ಸೋಮವು. ನಿಚಾಂತವ್ಯಣೋ ನಿಚಮನೇನ ಪ್ರೀಣಾತಿ ಇದನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಂತೋಷ (ತೃಪ್ತ) ಎಂಬ ಹೆಸರು ರೂಢಿಯಾಗಿವೆ.

ಇತಿ ಸಪ್ತದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನೇಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥಾಷ್ಟಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಪದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಪತ್ನೀವಂತಃ ಸುತಾ ಇಮ ಉಶನ್ತೋ ಯನ್ತಿ ವೀತಯೇ | ಅಪಾಂ
ಜಗ್ಮಿರ್ನಿಚುಮ್ಪುಣಃ || ಪತ್ನೀವಂತಃ ಸುತಾ ಇಮೇಽದ್ಧಿಃ ಸೋಮಾಃ ಕಾಮು-
ಯಮಾನಾ ಯನ್ತಿ ವೀತಯೇ ಪಾನಾಯಾಪಾಂ ಗನ್ತಾ ನಿಚುಮ್ಪುಣಃ
ಸಮುದ್ರೋಽಪಿ ನಿಚುಮ್ಪುಣ ಉಚ್ಯತೇ ನಿಚಮನೇನ ಪೂರ್ಯತ
ಅವಭ್ಯಘೋಽಪಿ ನಿಚುಮ್ಪುಣ ಉಚ್ಯತೇ ನಿಚೈರಸ್ಮಿನ್ ಕ್ಷಣನ್ತಿ ನೀಚೈ-
ರ್ದಧತಿಃತಿ ವಾ | ಅವಭ್ಯಥ ನಿಚುಮ್ಪುರ್ಣೇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ |
ನಿಚುಮ್ಪುಣ ನಿಚುಮ್ಪುಣೇತಿ ಚ ಪದಿರ್ಗಸ್ತುರ್ಭವತಿ ಯತ್ ಸದ್ಯತೇ ||

“ ಪತ್ನೀವಂತಃ ಸುತಾ ಇಮ ಉಶನ್ತೋ ಯನ್ತಿ ವೀತಯೇ | ಅಪಾಂ
ಜಗ್ಮಿರ್ನಿಚುಂಪುಣಃ ” || ಪತ್ನೀವಂತಃ ಸುತಾ ಇಮೇಽದ್ಧಿಃ ಸೋಮಾಃ
ಕಾಮಯಮಾನಾ ಯನ್ತಿ ವೀತಯೇ ಪಾನಾಯಾಪಾಂ ಗನ್ತಾ
ನಿಚುಂಪುಣಃ || ೧ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಪತ್ನೀವಂತಃ ಸುತಾ ಇಮೇ ಉಶಂತೋ ಯಂತಿ ವೀತಯೇ |

ಅಪಾಂ ಜಗ್ಮಿರ್ನಿಚುಂಪುಣಃ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ವಸತೀವರೇ ಮತ್ತು ಏಕಧಾನಾ ಎಂಬ ಕಲಶಗಳಲ್ಲಿರುವ ಜಲಮಿಶ್ರಿತವಾದದೂ ಈಗತಾನೇ ಹಿಂಚ್ಚುಟ್ಟಿರುವುದೂ
ಅದ ಈ ಸೋಮರಸಗಳು ಇಂದ್ರನ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿಯೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಅವನನ್ನೇ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ಆ ಸೋಮ
ವನ್ನೇ ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನಂಟುಮಾಡುವುದೂ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನೆನೆಯಿಸಿದ ಮಜೀಷ
ಎಂಬ ಹಿಂಡಿದ ಸೋಮಲತೆಗಳಿಂದ ಮತ್ತೆ ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದ ಸೋಮರಸವೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಚುಂಪುಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಮೂರು ವಿಭವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಯಾಸ್ಕರು ನಿರ್ವಹ
ನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ನಿಚುಂಪುಣಃ | ನಿಚುಂಪುಣಃ ಸೋಮೋ ನಿಚಾಂತಪ್ಸಣೋ ನಿಚಮನೇನ ಪ್ರೀಣಾತಿ |

ಪತ್ನೀವಂತಃ ಸುತಾ ಇಮ ಉಶಂತೋ ಯಂತಿ ವೀತಯೇ | ಅಪಾಂ ಜಗ್ಮಿರ್ನಿಚುಂಪುಣಃ |

ಪತ್ನೀವಂತಃ ಸುತಾ ಇಮೇದ್ವಿಃ ಸೋಮಾಃ ಕಾಮಯಮಾನಾ ಯಂತಿ ವೀತಯೇ ಪಾನಾ-
ಯಾಪಾಂ ಗಂತಾ ನಿಚುಂಪುಣಃ ||

(ನಿ. ೫-೧೮)

ನಿಚುಂಪುಣ ಎಂದರೆ ಸೋಮವು, ಮದಕಾರಕವಾದ ಆಹಾರವು. ಏಕೆಂದರೆ ಇದನ್ನು (ಸೋಮನನ್ನು) ನೀರಿನೊಡನೆ ಬೆರೆಸಿ ಪಾನಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಮದ ಅಥವಾ ಹರ್ಷವುಂಟಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೋಮಕ್ಕೆ ನಿಚುಂಪುಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಹಿಂದೆಲ್ಲುಟ್ಟಿ ಈ ಸೋಮರಸಗಳು ತಮ್ಮ ಸಹಾಯಕವಾದ ನೀರಿನೊಡನೆ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಪಾನಮಾಡುವವರ ಬಳಿಗೆ ಆದರದಿಂದ ಸಮಾಪಿಸಿ ಹೋಗುವವು. ಎಂದರೆ ಸೋಮನನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವವರು ಉದಕ (ನಸತೀವರೇ ಎಂಬ ಕಲಶದ ನೀರಿನಿಂದ) ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಆದರದಿಂದ ಪಾನಮಾಡುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಪತ್ನೀವಂತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪತ್ನೀಭಿಃ ಅದ್ವಿಃ ತದ್ವಂತಃ ನೀರಿನಿಂದ ಮಿಶ್ರವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀರಿನಿಂದ ಮಿಶ್ರವಾದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ನಿಚುಂಪುಣವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಸಮುದ್ರೋಽಪಿ ನಿಚುಂಪುಣ ಉಚ್ಯತೇ | ನಿಚಮನೇನ ಪೂರ್ಯತೇ ||

ನಿಚುಂಪುಣವೆಂದರೆ ಸಮುದ್ರವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಉದಕದಿಂದ ತುಂಬಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಸಮುದ್ರವನ್ನೂ ನಿಚುಂಪುಣವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಅವಭೃಥೋಽಪಿ ನಿಚುಂಪುಣ ಉಚ್ಯತೇ ನೀಚೈರಸ್ಮಿನ್ ಕ್ವಣಂತಿ ನೀಚೈರ್ದಧತೀತಿ ವಾ |
ಅವಭೃಥ ನಿಚುಂಪುಣ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ನಿಚುಂಪುಣ ನಿಚುಂಕುಣೇತಿ ||

(ನಿ. ೫-೧೯)

ಯಜ್ಞದ ಕೊನೆಯ ದಿವಸದ ಕರ್ಮವಾದ ಅವಭೃಥಕ್ಕೂ ನಿಚುಂಪುಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ಆ ದಿವಸದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ನೀಚೈರಸ್ಮಿನ್ ಕ್ವಣಂತಿ ಬಹಳ ಮೆತ್ತಗೆ, ಮೆಲ್ಲನೆ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಪಠಿಸುವರು ಅಥವಾ ಆದಿವಸದಲ್ಲಿ ನೀಚೈರ್ದಧತೀತಿ ವಾ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಪಾತ್ರಿಗಳನ್ನು ನೀಚರಾದವರು ಎಂದರೆ ಸೇವಕರು, ಪರಿಚಾರಕರೇ ಮೊದಲಾದವರು ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವರು ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಭೃಥಕ್ಕೆ ನಿಚುಂಪುಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕೆಲವುಕಡೆ ನಿಚುಂಕುಣವೆಂಬ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವು ಎಂದರೆ ನಿಚುಂಪುಣ ಮತ್ತು ನಿಚುಂಕುಣ ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಮಾನಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪರ್ಯಾಯಪದಗಳು. ಅವಭೃಥ ನಿಚುಂಪುಣ ನೀಚೈರಸಿ ನಿಚುಂಕುಣ ಎಂಬುದು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದ ಉದಾಹರಣೆಯು.

ಸಮುದ್ರೋಽಪಿ ನಿಚುಂಪುಣ ಉಚ್ಯತೇ, ನಿಚಮನೇನ ಪೂರ್ಯತೇ ||೨||

ಅವಭೃಥೋಽಪಿ ನಿಚುಂಪುಣ ಉಚ್ಯತೇ ನೀಚೈರಸ್ಮಿನ್ ಕ್ವಣಂತಿ
ನೀಚೈರ್ದಧತೀತಿ ವಾ | “ಅವಭೃಥ ನಿಚುಂಪುಣ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ
ಭವತಿ ||೪||

ಇದನ್ನು ಹಿಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ನಿಚಂಪುಣ ನಿಚಂಕುಣೇತಿ ಚ ||೪||೧೮||

ನಿಚಂಪುಣ ಮತ್ತು ನಿಚಂಕುಣ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪದಮ್ ||೬೩||

ಪದಿಗ್ಗನ್ತುರ್ಭವತಿ ಯತ್ ಪದ್ಯತೇ ||

ಪದಿ: ಎಂದರೆ ಹೋಗತಕ್ಕವನು, ನಡೆದು ಹೋಗತಕ್ಕವನು, ಪಾದಗಳಿಂದ (ಕಾಲುಗಳಿಂದ) ನಡೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗತಕ್ಕವನು.

ಇತಿ ಅಷ್ಟಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಏಕೋನವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಸುಗುರಸತ್ ಸುಹಿರಣ್ಯಃ ಸ್ವಶ್ಲೋ ಬೃಹದಸ್ಮೈ ವಯ ಇನ್ದೋ ದಧಾತಿ | ಯಸ್ತ್ವಾ ಯನ್ತಂ ವಸುನಾ ಪ್ರಾತರಿತ್ಯೋ ಮುಕ್ಷೀಜಯೇವ ಪದಿಮುತ್ಸಿನಾತಿ || ಸುಗರ್ಭವತಿ ಸುಹಿರಣ್ಯಃ ಸುಶ್ಲೋ ಮಹಚ್ಛಾಸ್ಮೈ ವಯ ಇನ್ದೋ ದಧಾತಿ ಯಸ್ತ್ವಾ ಯನ್ತಮನ್ನೇನ ಪ್ರಾತರಾಗಾ- ಮಿನ್ನತಿಭೇ ಮುಕ್ಷೀಜಯೇವ ಪದಿಮುತ್ಸಿನಾತಿ | ಕುಮಾರೋ ಮುಕ್ಷೀಜಾ ಮೋಚನಾಚ್ಚ ಸಯನಾಚ್ಚ ತತನಾಚ್ಚ ಪಾದುಃ ಪದ್ಯತೇಃ | ಆವಿಃ ಸ್ವಃ ಕೃಣುತೇ ಗೂಹತೇ ಬುಸಂ ಸ ವಾದುರಸ್ಯ ನಿರ್ಣಜೋ ನ ಮುಚ್ಯತೇ | ಆವಿಷ್ಕುರುತೇ ಭಾಸಮಾದಿತ್ಯೋ ಗೂಹತೇ ಬುಸಂ ಬುಸಮಿತ್ಯುದಕನಾಮ ಬ್ರವೀತೇಃ ಶಬ್ದಕರ್ಮಣೋ ಭ್ರಂಶತೇರ್ವಾ ಯದ್ವರ್ಷನ್ ವಾತಯತ್ಪುದಕಂ ರಶ್ಮಿಭಿಃಪ್ರತ್ ಪ್ರತ್ಯಾದತೇ ||

“ಸುಗುರಸತ್ಸುಹಿರಣ್ಯಃ ಸ್ವಶ್ಲೋ ಬೃಹದಸ್ಮೈ ವಯ ಇನ್ದೋ ದಧಾತಿ | ಯಸ್ತ್ವಾ ಯನ್ತಂ ವಸುನಾ ಪ್ರಾತರಿತ್ಯೋ ಮುಕ್ಷೀ- ಜಯೇವ ಪದಿಮುತ್ಸಿನಾತಿ ||”

ಸುಗುರ್ಭವತಿ ಸುಹಿರಣ್ಯಃ ಸ್ವಶ್ಲೋ ಮಹಚ್ಛಾಸ್ತ್ರೈ ವಯ ಇಂದ್ರೋ
 ದಧಾತಿ ಯಸ್ತಾ ಯನ್ನಮನ್ನೇನ ಪ್ರಾತರಾಗಾಮಿನ್ನತಿಥೇ ||
 “ಮುಕ್ಷೇಜಯೇವ ಪದಿಮುತ್ಪಿನಾತಿ |” ಕುಮಾರಃ | ಮುಕ್ಷೇಜಾ
 ಮೋಚನಾಚ್ಚ ಸಯನಾಚ್ಚ ತತನಾಚ್ಚ ||೧||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತ—

ಸುಗುರಸತ್ತುಹಿರಣ್ಯಃ ಸ್ವಶ್ಲೋ ಬೃಹದಸ್ತ್ರೈ ವಯ ಇಂದ್ರೋ ದಧಾತಿ |
 ಯಸ್ತಾ ಯಂತಂ ವಸುನಾ ಪ್ರಾತರಿತ್ಯೋಮುಕ್ಷೇಜಯೇವ ಪದಿಮುತ್ಪಿನಾತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೫-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಪುತ್ರನೇ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಗುರುಕುಲದಿಂದ) ಬರುತ್ತಿದ್ದ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ರಜ್ಜುವಿನಿಂದ ಬಂಧಿಸು
 ವಂತೆ ಗವಾಧನವನ್ನು (ಕೊಟ್ಟು) ಯಾವ ರಾಜನು ತಡೆದನೋ ಆ ರಾಜನು ಉತ್ತಮವಾದ ಗೋವುಗಳು, ಅಶ್ವಗಳು,
 ಹಿರಣ್ಯ ಇವುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಲಿ. ಇವನಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಭೂತಾನ್ನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ.

ಪದಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷೇ ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಥ ಕಕ್ಷೀವತಃ ಪಿತಾ ಅನೀತೇನ ಧನೇನ ಸಂತುಷ್ಟಃ ರಾಜಾನಂ ಬಹುಪ್ರಕಾರೇಣ ಆಶಾಸ್ತ್ರೇ |
 ಕಕ್ಷೀವಂತನ ತಂದೆಯು ಸ್ವನಯನಿಂದ ದತ್ತವಾದ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಬಹಳವಾಗಿ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟು ಸ್ವನಯನನ್ನು
 ಅನೇಕ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಆಶೀರ್ವದಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆ ಆಶೀರ್ವಾದದ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ನಿರುಕ್ತ
 ಕಾರರು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಸುಗುರ್ಭವತಿ ಸುಹಿರಣ್ಯಃ ಸ್ವಶ್ಲೋ ಮಹಚ್ಛಾಸ್ತ್ರೈ ವಯ ಇಂದ್ರೋ ದಧಾತಿ ಯಸ್ತಾ
 ಯಂತಮನ್ನೇನ ಪ್ರಾತರಾಗಾಮಿನ್ನತಿಥೇ | ಮುಕ್ಷೇಜಯೇವ ಪದಿಮುತ್ಪಿನಾತಿ ಕುಮಾರಃ |
 ಮುಕ್ಷೇಜಾ ಮೋಚನಾಚ್ಚ ಸಯನಾಚ್ಚ ತತನಾಚ್ಚ ||

(ನಿ. ೫-೧೯)

ಒಬ್ಬ ಬಾಲಕನು ಬಲೆಯರೂಪವಾದ ಸಾಧನದಿಂದ ಪಕ್ಷಿಯ ಗತಿವಿರೋಧವನ್ನು ಮಾಡುವಂತೆ, ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ
 ಅತಿಥಿಯಾಗಿ ಸಂಭವಿಸಿದ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಾವ ರಾಜನು ಧನಕನಕಾದಿರೂಪವಾದ ಸಾಧನದಿಂದ ಆಕರ್ಷಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನೋ
 ಅಂತಹ ರಾಜನಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಇನ್ನೂ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಗೋಹಿರಣ್ಯಾದಿ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನನುಗ್ರಹಿಸಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸುಗುಃ ಅಸತ್—ಶೋಭನೆರ್ಬಹುಭಿರ್ಗೋಭಿಸ್ತದ್ಭಾವ್ ಭವತು | ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಇನ್ನೂ
 ಅಧಿಕವಾಗಿ ಪಡೆಯಲಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಪ್ರಾತರಿತ್ಯಃ—ಪ್ರಾತರಾಗಾಮಿನ್ನತಿಥೇ ಪುತ್ರ | ಗುರುಕುಲದಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ
 ಅತಿಥಿಯಾಗಿ ಸಂಭವಿಸಿದವನೇ ಎಂದು ಪುತ್ರನನ್ನು (ಕಕ್ಷೇವಂತನನ್ನು) ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ.

ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಇ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಇತ್ಯನ್ ಎಂಬ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಹೋಗುವವನು ಅಥವಾ ಬರುವವನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತರಿತ್ಯನ್, ಅಗ್ರೇತ್ಯನ್* ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬರತಕ್ಕವನು, ಮುಂದಾಗದೆ ಹೋಗತಕ್ಕವನು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾತರಿತ್ಯನ್ ಶಬ್ದವು ಕಕ್ಷೀವಂತನಿಗೂ ಸ್ವನಯನಿಗೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಸ್ವನಯನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷೀವಂತನಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದವನೆಂದೂ, ಕಕ್ಷೀವಂತನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಅತಿಥಿಯಾಗಿ ಸಂಭವಿಸಿದವನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥ.

ಪದಿಂ—ಪದಿಗಂಪುರ್ವಪತಿ ಯತ್ ಪದ್ಯತೇ | (೨. ೫-೧೯) ಹೋಗತಕ್ಕವನಾದ್ದರಿಂದ (ಸಂಚರಿಸುವವನಾದ್ದರಿಂದ) ಚಲಿಸುವ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಪದಿ ಯೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ.

ಮುಕ್ಷೀಜಯೇವ—ಮುಚ್ಚಮಾನಾ ಸತಿಃ ಬಂಧನಂ ಜನಯತಿತಿ ಮುಕ್ಷೀಜಾ ಮ್ನುಗಪಕ್ತ್ಯಾದಿಬಂಧನೀ ರಜ್ಜುಃ | ಕೆಳಗೆ ಹರಡಿದ ಮೇಲೆ ಮೃಗಪಕ್ತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಬಂಧಿಸುವ ಬಲೆಯೆಂದರ್ಥ.

ಮುಕ್ಷೀಜಾ ಮೋಚನಾಚ್ಚ ನಯನಾಚ್ಚ ತತನಾಚ್ಚ |

(೨. ೫-೧೯)

ಕೆಳಗೆ ಹರಡಿಹಾಕುವುದರಿಂದಾಗಲೀ, ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಹಾರಾಡುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ವಿಶ್ವತವಾಗಿ ಬೀಸುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಬಲೆಗೆ ಮುಕ್ಷೀಜವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಉತ್ಥಿನಾತಿ ಉದ್ಗಮ್ಯ ಸಿನಾತಿ | ಬಧ್ನಾತಿ | ಬಂಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಧನಕನಕಾದಿಗಳಿಂದ ಆರ್ಕುಸಿ ಪ್ರಯಾಣವನ್ನು ತಡೆದನು. ಅದ್ದರಿಂದ ಬಂಧಿಸಿದವನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಧನಕನಕಾದಿ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ಮುಕ್ಷೀಜಕ್ಕೂ, ಕಕ್ಷೀವಂತನನ್ನು ಪಕ್ತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ.

ವಾದುಃ || ೬೪ ||

ವಾದುಃ ಪದ್ಯತೇಃ | “ ಅವಿಃ ಸ್ವಃ ಕೃಣುತೇ ಗೂಹತೇ ಬುಸಂ ಸ ವಾದುರಸ್ಯ ನಿರ್ಣಿಜೋ ನ ಮುಚ್ಚತೇ ” | ಅವಿಷ್ಕುರುತೇ ಭಾಸಮಾದಿತೋಃ ಗೂಹತೇ ಬುಸಮ್ | ಬುಸಮಿತ್ಯುದಕನಾಮ ಬ್ರವೀತೇಃ ಶಬ್ದಕರ್ಮಣಃ | ಭೃಂಶತೇರ್ವಾ | ಯದ್ವರ್ಷನ್ವಾ— ತಯತ್ಯುದಕಂ ರಶ್ಮಿಭಿಸ್ತತ್ಪ್ರತ್ಯಾದತೇ || ೨ || ೧೯ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಸಾ ತೇ ಜೀವಾತುರುತ ತಸ್ಯ ವಿದ್ಧಿ ಮಾ ಸ್ತೌತಾದ್ಯಗಪಗೂಹಃ ಸಮರ್ಯೇ |
ಅವಿ ಸ್ವಃ ಕೃಣುತೇ ಗೂಹತೇ ಬುಸಂ ಸ ವಾದುರಸ್ಯ ನಿರ್ಣಿಜೋ ನ ಮುಚ್ಚತೇ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎತ್ತಿ ಅಂತರಾತ್ಮನೇ, ನಿನ್ನ ಅಧಿತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವು ಜೀವನಕ್ಕೆ ಕಾರಣಭೂತವಾಗಿದೆ. ಮಕ್ಕು ಅವಿ ಅಧಿತ್ಯನ ಇಂತಹ ಸ್ವರೂಪವು ಯಜ್ಞ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯವಾದುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದನ್ನೂ ಮರೆಸಬೇಡ. ಶುದ್ಧಕಾರಕನಾದ ಅಧಿತ್ಯನ

ರಶ್ಮಿರೂಪವಾದ ಸಂಚಾರವೇ, ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಉದಕವನ್ನು ಮರೆಸುತ್ತದೆ. ಅದು ಯಾವಾಗಲೂ ನಿಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲ.

ಪಾಡು: ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಡಿ, ಹೋಗು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಪದಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಪಾದ ಅಥವಾ ಕಾಲು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಮುಕ್ತೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿರುವ ಬುಸವೆಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದರ್ಥವು. ಸೂರ್ಯನು ಬೆಳಕನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಉದಕವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಡುತ್ತಾನೆ. ಶಬ್ದಮಾಡು ಎಂಬ ಬ್ರೂಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಭ್ರಂಕ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಬುಸ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಉದಕವೆಂದರ್ಥವು ಮೇಘದಿಂದ ಉದಕವು ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ಬೀಳುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ರೀತಿ ವೃಷ್ಟಿದ್ವಾರಾ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವ ಉದಕವನ್ನು ಸೂರ್ಯನು (ಆದಿತ್ಯನು) ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹಿರಿ ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳ ತಾಪದಿಂದ ಕಾದ ಜಲಾಶಯಗಳ ಉದಕವನ್ನು ಅವಿಯ ಮೂಲಕ ಸೂರ್ಯನಿಗಭಿಮುಖವಾಗಿ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ (ಮೇಘ ರೂಪದಲ್ಲಿ) ಶೇಖರಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇತಿ ಏಕೋನವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ವೃಕಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ಭವತಿ ವಿವೃತಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೋ ವಾ ವಿಕೃತಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೋ ವಾ ವಿಕ್ರಾನ್ತಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೋ ವಾ ||

ವೃಕಃ || ೬೫ ||

ವೃಕಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ಭವತಿ ವಿವೃತಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೋ ವಾ ವಿಕೃತಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೋ ವಾ ವಿಕ್ರಾನ್ತಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೋ ವಾ || ೧೧ || ೨೦ ||

ವೃಕ ಎಂದರೆ ಚಂದ್ರನೆಂದರ್ಥವು. ಏಕೆಂದರೆ ಸ ಹಿ ವಿಕೃತಜ್ಯೋತಿಷ್ಯಃ ಪ್ರಕಾಶಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೋ ಭವತಿ ಚಂದ್ರನು ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳ ಬೆಳಕನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಬೀರುತ್ತಾ ಬೆಳಗುವವನು ಎಂದರೆ ಚಂದ್ರನ ಬೆಳಕು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗೂ ಹರಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಅಥವಾ ವಿಕೃತಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೋ ವಾ ಈ ಚಂದ್ರನ ಬೆಳಕು ಸೂರ್ಯ, ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಬೆಳಕಿನಂತೆ ಉಷ್ಣಾಂಶವನ್ನು ಬೀರದೆ ಕೇವಲ ಶೀತಲವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಂದ್ರನ ಬೆಳಕು ಇತರ ಬೆಳಕುಗಳಂತಲ್ಲದೆ ವಿಕಾರವಾಗಿ (ಶೀತಲವಾಗಿ) ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಂದ್ರನು ವಿಕೃತಜ್ಯೋತಿಷ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಅಥವಾ ವಿಕ್ರಾನ್ತಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೋ ವಾ ಈ ಚಂದ್ರನ ಬೆಳಕು ಇತರ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳ ಬೆಳಕುಗಳಂತಲ್ಲದೆ ನಕ್ಷತ್ರಾದಿ (ಸೂರ್ಯ

ಗಳ ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಎಂದರೆ ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಬೆಳಕು ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳ ಬೆಳಕಿನಿಂದಲೇ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಬೆಳಗುವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಇತಿ ನಿಶ್ಚಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಏಕವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

“ಅರಣೋ ಮಾಸಕ್ಯದ್ವೈಕಃ ಪಥಾ ಯನ್ತಂ ದದರ್ಶ ಹಿ |
ಉಜ್ಜಿಹೀತೇ ನಿಚಾಯ್ಯಾ ತಷ್ಟೇನ ಪೃಷ್ಠಾಮಯೀ ವಿತ್ತಂ ಮೇ ಅಸ್ಯ
ರೋದಸೀ || ಅರುಣ ಆರೋಚನೋ ಮಾಸಕ್ಯನ್ಮಾಸಾನಾಂ
ಚಾರ್ಧಮಾಸಾನಾಂ ಚ ಕರ್ತಾ ಭವತಿ ಚಂದ್ರಮಾ ವೃಕಃ ಪಥಾ
ಯನ್ತಂ ದದರ್ಶ ನಕ್ಷತ್ರಗಣಮಭಿಜೀತೇ ನಿಚಾಯ್ಯ ಯೇನ ಯೇನ
ಯೋಕ್ಷ್ಮಮಾಣೋ ಭವತಿ ಚಂದ್ರಮಾಸ್ತಕ್ಷ್ಮವನ್ನಿವ ಪೃಷ್ಠರೋಗೀ
ಜಾನೀತಂ ಮೇಽಸ್ಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಿತಿ || ಆದಿತ್ಯೋಽಪಿ ವೃಕ
ಉಚ್ಯತೇ | ಯದಾವೃಜ್ಞೋ | “ಅಜೋಹವೀದಶಿನಾ ವರ್ತಿಕಾ
ವಾಮಾಸ್ನೋ ಯತ್ತೀಮಮುಚ್ಚಾತಂ ವೃಕಸ್ಯ ||” ಆಕ್ಷಯದುಷಾ
ಅಶ್ವಿನಾವಾದಿತ್ಯೇನಾಭಿಗ್ರಸ್ತಾ ತಾಮಶ್ವಿನೌ ಪ್ರಮುಮುಚತುರಿತ್ಯಾ-
ಖ್ಯಾನಮ್ | ಶ್ವಾಪಿ ವೃಕ ಉಚ್ಯತೇ ವಿಕರ್ತನಾತ್ | ‘ವೃಕಶ್ಚಿದಸ್ಯ
ವಾರಣ ಉರಾಮಥಿಃ’ ಉರಣಮಥಿಃ || ಉರಣ ಊರ್ಣಾವಾನ್
ಭವತ್ಯೂರ್ಣಾ ಪುನರ್ವ್ಯಕೋತೇರೂರ್ಣೋತೇರ್ವಾ | ವೃದ್ಧವಾ-
ಶ್ವಿನುಪಿ ವೃಕುಚ್ಯತೇ | ‘ಶತಂ ಮೇಷಾನ್ವೃಕೈ ಚಕ್ಷದ್ಧಾನಮೃಜ್ವಾಶ್ಚಂ
ತಂ ಪಿತಾನ್ದಂ ಚಕಾರ |’ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ಜೋಷವಾಕ್-
ಮಿತ್ಯವಿಜ್ಞಾತನಾಮಥೀಯಂ ಜೋಷಯಿತವ್ಯಂ ಭವತಿ ||೨೧||

“ಅರುಣೋ ಮಾಸಕೃದ್ವೃಕಃ ಪಥಾ ಯನ್ತ ದದರ್ಶ ಹಿ |
ಉಜ್ಜಿಹೀತೇ ನಿಚಾಯ್ಯಾ ತಷ್ಟೇವ ಪೃಷ್ಠ್ಯಾಮಯಾ ವಿತ್ತಂ ಮೇ
ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ ||”

ಅರುಣ ಆರೋಚನೋ ಮಾಸಕೃನ್ಮಾಸಾನಾಂ ಚಾರ್ಧಮಾಸಾನಾಂ ಚ
ಕರ್ತಾ ಭವತಿ ಚಂದ್ರಮಾ ವೃಕಃ ಪಥಾ ಯನ್ತಂ ದದರ್ಶ
ನಕ್ಷತ್ರಗಣಮಭಿಜಿಹೀತೇ ನಿಚಾಯ್ಯ ಯೇನಯೇನ ಯೋಕ್ಷ್ಯ-
ಮಾಣೋ ಭವತಿ ಚಂದ್ರಮಾಸ್ತಷ್ಟ್ವವನ್ನಿವ ಪೃಷ್ಠರೋಗೇ
ಜಾನೀತಂ ಮೇಽಸ್ಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಿತಿ ||೧||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಅರುಣೋ ಮಾಸಕೃದ್ವೃಕಃ ಪಥಾ ಯಂತಂ ದದರ್ಶ ಹಿ |

ಉಜ್ಜಿಹೀತೇ ನಿಚಾಯ್ಯಾ ತಷ್ಟೇವ ಪೃಷ್ಠ್ಯಾಮಯಾ ವಿತ್ತಂ ಮೇ ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೦೫-೧೮)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಒಂದುಸಲ ನಾನು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಒಂದು ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ತೋಳನು ನನ್ನನ್ನು ನೋಡಿತು. ಅನಂತರ
ಅದು ನನ್ನನ್ನು ನೋಡಿ ತಿನ್ನಲಿಚ್ಛೆಯಿಂದ ಬೆನ್ನುನೋವಿನಿಂದ ಹಿಂಸೆಪಡುವ ಕಮ್ಮಾರನು ತನ್ನ ಬೆನ್ನುನ್ನು ಸಂಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು
ಊರ್ದ್ವಮುಖವಾಗಿ ದೇಹವನ್ನು ಎತ್ತರಿಸಿ ನಿಲ್ಲುವಂತೆ ಈ ತೋಳನೂ ಸಹ ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ಊರ್ದ್ವಮುಖವಾಗಿ ಮಾಡಿ
ಕೊಂಡು ನನ್ನನ್ನು ಆಟಿಸಿಕೊಂಡು ಓಡಿತು. ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳರಾ ನನ್ನ ಈ ಮುಖವನ್ನು ತಿಳಿಯಿರಿ.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವ್ಯಕ್ತಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಈ ಮಕ್ಕನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು
ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (೫-೨೧) ಆಗ ಅವರು ಮಾಸಕೃತ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದು ತಪ್ಪೆಂದೂ ಅದು ಮಾಸಕೃತ್
ಎಂಬ ಒಂದು ಪದವಲ್ಲವೆಂದೂ, ಮಾಸಕೃತ್ ಎರಡು ಪದಗಳಾಗಬೇಕೆಂದೂ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಖಂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.
ಮೊದಲು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ಅನಂತರ ಖಂಡನೆಯನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸೋಣ.

ವ್ಯಕ್ತಶಬ್ದವೂ ಭವತಿ ವಿವೃತಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೋ ವಾ ವಿಕ್ರತಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೋ ವಾ ವಿಕ್ರಾಂತಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೋ
ವಾ | ಅರುಣ ಆರೋಚನೋ ಮಾಸಕೃನ್ಮಾಸಾನಾಂ ಚಾರ್ಧಮಾಸಾನಾಂ ಚ ಕರ್ತಾ ಭವತಿ
ಚಂದ್ರಮಾ ವೃಕಃ ಪಥಾ ಯಂತಂ ದದರ್ಶ ನಕ್ಷತ್ರಗಣಮಭಿಜಿಹೀತೇ ನಿಚಾಯ್ಯ ಯೇನ ಯೋಕ್ಷ್ಯ-
ಮಾಣೋ ಭವತಿ ಚಂದ್ರಮಾಸ್ತಷ್ಟ್ವವನ್ನಿವ ಪೃಷ್ಠರೋಗೇ ಜಾನೀತಂ ಮೇಽಸ್ಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಿ-
ತಿ | (ನಿ. ೫-೨೦,೨೧)

ವ್ಯಕ್ತನೆಂದರೆ ಚಂದ್ರನೆಂದರ್ಥ, ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ನ್ಯೂನವಾದ ಜ್ಯೋತಿ
ಯುಳ್ಳವನೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ನಕ್ಷತ್ರಗಳೊಡನೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಅಧಿಕವಾದ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವನೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದ

ರಂದ ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಅರುಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆರೋಚನಸಃ ಸಕಲಜಗತ್ತಿ ಗೂ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಬೀರಿ ಮನೋಹರನಾಗಿ ಕಾಣುವ ಎಂದರ್ಥ. ಮಾಸಕೃತ್ ಎಂದರೆ ಮಾಸಾರ್ಥಮಾಸರ್ಷಯನಸಂವಸ್ಸರಾದೀರ್ಣ ಕಾಲವಿಶೇಷಾನ್ ಕುರ್ವನ್ | ತಿಥಿವಿಭಾಗಜ್ಞಾನಸ್ಯ ಚಂದ್ರ-ಗತ್ಯಥೀನತ್ಯಾತ್ | ಮಾಸ, ಅರ್ಥಮಾಸ, ಮತು, ಅಯನ, ಸಂವತ್ಸರ ಹೀಗೆ ಕಾಲವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನೆಂದರ್ಥ. ಅಂತಹ ಚಂದ್ರನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ನಕ್ಷತ್ರಗಣವನ್ನು ನೋಡಿದನು, (ಇಲ್ಲಿ ಹ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಕ್ಷತ್ರಗಣಮೇವ ದದರ್ಶ ನ ಮಾಂ ಇತ್ಯನಾವರೋ ದ್ಯೋತೃತೇ | ನಕ್ಷತ್ರಗಣವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೋಡಿದನೇ ಹೊರತು ನನ್ನನ್ನು ನೋಡತೀ ಇಲ್ಲವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ (ವಾ. ಭ.) ಇಲ್ಲಿ ಅತ್ರ ಮಾಸಕೃತ್ ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ ಏತಿ ಶಬ್ದಂ ಮನ್ಯತೇ, ಶಾಕಲ್ಯಸ್ತು ಪದದ್ವಯಂ | ತಸ್ಮಿನ್ನಷ್ಟೇಯಮರ್ಥಃ | ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತೇರ್ಮಹಿತ್ವಭೂತಾಃ ಸ್ವಭಾರ್ಯಾಃ ಅತ್ತಿನ್ಯಾದ್ಯಾಸ್ತುರಕಾಃ ಪುನಃಪುನರ್ದದರ್ಶ | ಮಾಂ ಸಕೃದೇವ ಪವೃತೀತಿ ಸಕೃದ್ಬೃಷ್ಟಾಚ್ಚ ಚೋಡ್ವಿ ಹೀತೇ | ತಾರಾಭಿಃ ಸಮೋರ್ಧ್ವ-ಮೇವ ಗಚ್ಛತಿ | ನ ಮಾಂ ಕೂಪಾಮುತ್ತಾರಯತಿ | ಅತ ಇದಮನುಚಿತಂ | ಇಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯರ ಮತದಂತೆ ಮಾಸಕೃತ್ ನಾಮು ಒಂದೇ ಪದ. ಆದರೆ ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ಇವು ಎರಡು ಪದಗಳು. ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಮು, ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಕನ್ಯೆಯರಾದ ಅತ್ತಿನ್ಯಾದಿನಕ್ಷತ್ರಗಳನ್ನು (ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯರನ್ನು) ಚಂದ್ರನು ಪುನಃ ಪುನಃ ನೋಡುತ್ತಾನೆ ನನ್ನನ್ನು ಕೊಂಚಮಾತ್ರ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. (ಮಾ ಸಕೃದೇವ ಪವೃತಿ). ಆಗ ನನ್ನನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡದೇ ತಾರೆಗಳೊಡನೆಯೇ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಕೂಪದಲ್ಲೆ ಬಿದ್ದ ನನ್ನನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕತ್ತುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಇದು ಅನುಚಿತ. (ಎಲೈ ದ್ರಾವ್ಯವಾಪ್ಯಥಿವಿಗಳೇ ನನ್ನ ಮೊರೆಯನ್ನು ಕೇಳಿರಿ.) ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಹೀಗೆ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಕೆಲವು ದೋಷಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವೂ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಪದಮೇಕಂ ಸಮಾಧಾಯ ದ್ವಿಧಾ ಕೃತ್ವಾ ನಿರುಕ್ತವಾನ್ |
 ಪುರುಷಾಃ ಪದಂ ಯಾಸ್ಯೋ ವೃಕ್ಷೇ ವೃಕ್ಷೇ ಇತಿ ತ್ವೃಚಿ ||
 ಅನೇಕಂ ಸತ್ಪಥಾ ಚಾನ್ಯದೇಕಮೇವ ನಿರುಕ್ತವಾನ್ |
 ಅರುಣೋ ಮಾ ಸಕೃನ್ಮಂತ್ರೇ ಮಾಸಕೃದ್ವಿಗ್ರಹೇಣ ತು ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೧೧,೧೧೨)

ಇಲ್ಲಿ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಯಾಸ್ಯರ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ದೋಷಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನೊಂದಲನೆಯದಾಗಿ ಯಾಸ್ಯರು ಒಂದೇ ಪದವಾಗಿರಬೇಕಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಪದವನ್ನು ಎರಡು ಪದಗಳಾಗಿ ಭೇದಮಾಡುವುದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಎರಡು ಪದಗಳಾಗಿರಬೇಕಾದ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಪದವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದೂ ಸಹ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಹಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಮಾಡಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ವೃಕ್ಷೇವೃಕ್ಷೇ ನಿರುತಾ ಮೀನುಯದ್ವೈಗ್ರತೌ ವಯಃ ಪ್ರಪತಾನ್ಮೂರುಷಾದಃ |

(1)ಮ. ಸಂ. ೧೦-೩೭-೩೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರುಷಾದಃ ಎಂಬ ಒಂದೇ ಪದನಾಗಿರಬೇಕಾದಾಗ ಅದನ್ನು ಎರಡು ಪದಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನೂ, ಸಕೃತ್ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಾಗಿರಬೇಕಾದಾಗ ಅದನ್ನು ಮಾಸಕೃತ್ ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವನ್ನಾಗಿಮಾಡಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಯಾತ್ಯರ ದೋಷವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಇಂತಹ ಕೆಲವು ದೋಷಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವರು. ಆದರೆ ಅವು ಸದ್ಯಃ ಅಪ್ರಕೃತವಾದುದರಿಂದ ಅವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಉದಹರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಕಃ—ವ್ಯಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತೋಳನೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಚಂದ್ರನೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥ. ಆದರೆ ಈ ಪದವನ್ನು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಆದಿತೋಟಪಿ ವ್ಯಕ ಉಚ್ಯತೇ ಯದಾವ್ಯಾಚ್ಯತೇ (ನಿ. ೫-೨೧) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಅಜೋಹವೀದಶ್ಚಿನಾ ವರ್ತಕಾ ವಾಮಾಸ್ತೋ ಯತ್ಪೀಮಮುಂಚಿತಂ ವ್ಯಕಸ್ಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೧೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಕಶ್ಚಲನ್ನು ನಾರನುಡಿ ಬೆಳಕನ್ನು ಹೆರಡುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ಅರ್ಥ

ಶ್ಚಾಪಿ ವ್ಯಕ ಉಚ್ಯತೇ ವಿಕರ್ತನಾತ್ | ಕಚ್ಚುವುದರಿಂದ ಅರಣ್ಯಶ್ಚಾ ಎಂದರೆ ಕಾಡುನಾಯಿಗೂ (ತೋಳ) ವ್ಯಕವೆಂದು ಹೆಸರು, ಎಂದು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ವ್ಯಕಶ್ಚಿದಸ್ಯ ವಾರಣ ಉರಾಮುಧಿರಾ ವಯುನೇಷು ಭೂಷತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೭೬-೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಿಣರು ಕಳ್ಳ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಉಜ್ಜಿಹೀತೇ—ಉದ್ಗಚ್ಛತಿ ಅಥವಾ ಅಭಿಜಿಹೀತೇ | ಎಂದರೆ ಅಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುವಂತೆ ಮೇಲಕ್ಕುದ್ದಿಸಿ ಎಂದರ್ಥ. ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ಹೊರಡುವುದು ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ಯಹ್ಯಾ ಇವ ಪ್ರ ವಯಾಮುಜ್ಜಿಹಾನಾಃ ಪ್ರ ಭಾನವಃ ಸಿಸ್ರತೇ ನಾಳನುಚ್ಛ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉಜ್ಜಿಹಾನಾಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ಹೊರಟುವ ಎಂದರ್ಥ.

ಉದಾತ್ಪೇರ್ಜಿಹತೇ ಬೃಹದ್ಧ್ವಾರೋ ದೇವೀರ್ಹಿರಣ್ಮಯೀ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೫-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉಜ್ಜಿಹತೇ ಎಂದರೆ ಬಾಗಿಲು ಮೇಲೆದ್ದು ತೆರೆಯಿತು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ನಿಚಾಯ್—ಚಾಯ್ ಪೂಜಾನಿಶಾಮನಯೋಃ | ಪೂಜಿಸು ಧ್ಯಾನಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಚಾಯ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ದರ್ಶನ ಮತ್ತು ಮನನ ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮನಸಾಗ್ನಿಂ ನಿಚಾಯ್ಯಾ ಹವಿಷ್ಕಂತೋ ಅನುಷಕ್ಯಂ ಸ್ವರ್ಗದಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೨೬-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಿಚಾಯ್ಯಾ ಎಂದರೆ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಂತಃಕರಣದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾ ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ದುರುಗುಟ್ಟಿಕೊಂಡು ನೋಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ.

ಪೃಷ್ಠ್ಯಾನುಯೀ-ಪೃಷ್ಠಿರಿತಿ ಪೃಷ್ಠಮುಚ್ಯತೇ | ಪೃಷ್ಠವೆಂದರೆ ಬೆನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಬೆನ್ನುನೋವು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಆದಿತ್ಯೋಽಸಿ ವೃಕ ಉಚ್ಯತೇ | ಯದಾವೃಜ್ಞೋಃ ||

“ ಆಜೋಹವೀದಶ್ಚಿನಾ ವರ್ತಿಕಾ ವಾಮಾಸ್ನೋ ಯತ್ಸೀಮುಮು-
ಜ್ಞಾತಂ ವೃಕಸ್ಯ |” ಅಕ್ಷಯದುಷಾ ಅಶ್ಚಿನಾವಾದಿತ್ಯೇನಾಭಿಗ್ರಸ್ತಾ
ತಾಮಶ್ಚಿನೌ ಪ್ರಮುಮುಚತುರಿತ್ಯಾಖ್ಯಾನಮ್ | ೨ |

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಅಜೋಹವೀದಶ್ಚಿನಾ ವರ್ತಿಕಾ ವಾಮಾಸ್ನೋ ಯತ್ಸೀಮುಮು ಚಿತಂ ವೃಕಸ್ಯ |
ವಿ ಜಯುಷಾ ಯಯಥುಃ ಸಾನದ್ರೇರ್ಚಾತಂ ವಿಷ್ವಾಚೋ ಆಹಶಂ ವಿವೇಣ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಅಶ್ಚಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ವರ್ತಿಕಾ ಎಂಬ ಪಕ್ಷಿಯು ಭಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದಾಗ ಅದನ್ನು ತೋಳನ ಬಾಯಿಂದ ಬಿಡಿಸಿದಿರಿ. ಜಯತಿಲವಾದ ರಥದ ಮೇಲೆ ಜಾಹುಕ ಎಂಬುವನೊಡನೆ ಯಾರಿಗೂ ಹತ್ತಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋದಿರಿ. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಶ್ವಾಚನೆಂಬ ಅಸುರನ ಮಗನನ್ನು ವಿವಹಿಸಿದ ಕೊಂಡಿರಿ. ಅಥವಾ ಜಗದಾವರಣವಾದ ಸೂರ್ಯನೊಡನೆ ಸೇರಿಹೋಗಿದ್ದ ಉಪಸ್ಥಾನಿಮ್ಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದಾಗ ಅಕೆಯನ್ನು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿ ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆ ಯಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿದಿರಿ. ಜಯತಿಲವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಮೇಘಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗಕ್ಕೆ ಮಳೆಗರೆವುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರೆಯ ವಿವಿಧಗತಿ ಯುಳ್ಳ ಮೇಘದ ಉದಕವನ್ನು ಸಕಲ ಭೂತಜಾತಗಳಿಗೆ ದೊರಕುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರಿ.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಶ್ಚಿನೀದೇವತೆಗಳು (ಕಾಡುನಾಯಿ) ತೋಳನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಇದ್ದ ಒಂದು ಗುಟ್ಟಿಟ್ಟಿಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಅವಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣದಾನ ಮಾಡಿದರೆಂದು, ಜಾಹುಕನೆಂಬ ರಾಜನು ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ತೊಂದರಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಅವನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿರುವ ರಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೂರಿಸಿಕೊಂಡು ಪರ್ವತದ ಶಿಖರಕ್ಕೆ ಹೋದರೆಂದೂ ನಾನಾವಿಧವಾದ ದುರ್ಮಾರ್ಗಗಳಿಂದ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹಿಂಸೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ವಿಷ್ವಾಚನೆಂಬ ಅಸುರನ ಮಗನಿಗೆ ವಿವವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಕೊಂದೆಂದೂ ಅಶ್ಚಿನೀದೇವತೆಗಳ ಮೂರು ಅದ್ಭುತಕಾರ್ಯಗಳು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ.

ಅಸ್ನೋ ವೃಕಸ್ಯ ವರ್ತಿಕಾಮುಧೀಕೇ ಯುವಂ ನರಾ ಸಾಸತ್ಯಾಮುಮುಕ್ತಂ |

ಉತೋ ಕವಿಂ ಪುರುಭುಜಾ ಯುವಂ ಹ ಕೈಪಮಾಣಾಮುಕ್ತಾತಂ ವಿಚಕ್ಷೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೧೪)

ಈ ಯುಕ್ತನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಗುಬ್ಬಿಟ್ಟಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ ವಿಷಯವು ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಪರಿವಿಷ್ಟಂ ಜಾಹುಷಂ ವಿಶ್ವತಃ ಸೀಂ ಸುಗೇಭಿರ್ನಕ್ರಮೂಹಘ್ನಾ ರಚೋಭಿಃ |
ವಿಭಿಷ್ಟನಾ ನಾಸತ್ಯಾ ರಥೇನ ವಿ ಪರ್ವತಾಂ ಅಜರಯೂ ನಯಾತಮ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೨೦)

ಎಂಬ ಈ ಪುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಜಾಹುಷರಾಜನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ ವಿಷಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

“ ವೃಕಸ್ಯ ಅಶ್ವಿನೋ ವಾಂ ವರ್ತಿಕಾಂ ಅನುಜ್ಞಾತಂ ” ಎಂಬ ಪದಗಳಿಂದ ಉಪಸ್ಥಿತಾದಿತ್ಯಮಂಡಲದ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ವಕಪಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಆದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಿಡಿಸುವರು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯೋದಯವು ಆಗುವ ಕಾರಣ ಸೂರ್ಯನ ಉದಯಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ ಉಪಸ್ಥಿತನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದ ಸೂರ್ಯೋದಯ ಏಕೀಕೃತಾನುಷ್ಠಾನಂ ಪೃಥಕ್ಪೃತ್ಯ ಉದಯಾತ್ಪೂರ್ವಂ ರಾತ್ರೇರಪರಭಾಗೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಂತೆ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿ ಸಾಯಣರು—ಯಾಸ್ಯರು ಹೇಳಿರುವ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳ ನಿರುಕ್ತದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುವರು—ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯಃ |

ಅದಿತ್ಯೋಽಪಿ ವೃಕ ಉಚ್ಯತೇ ಯದಾವೃಷ್ಟೇ | ಅಪ್ಪಯದುಷಾ ಅಶ್ವಿನಾ ಅದಿತ್ಯೇನಾಭಿ-
ಗ್ರಸ್ತಾ ತಾನುಶ್ವಿನಾ ಪ್ರನುಮುಚತುರಿತ್ಯಾಖ್ಯಾನಮ್ ||

(ನಿ. ೫-೨೧)

ಸಾಯಣರು—ವಿವೃತಚೋಕ್ತಿವ್ಯಕ್ತಿ ಸೂರ್ಯಃ ಉಚ್ಯತೇ | ವರ್ತತೇ ಪ್ರತಿವಿದವನವರ್ತ ಇತಿ ವರ್ತಿಕಾ ಉಷಾ ಎಂದು ವೃಕವರ್ತಿಕಾ ರ್ಭುಗಳಿಗೆ ಉಪಸ್ಥಿತ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನೊಬ್ಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಬಲಾತ್ಕರಿಸಿ ಗೃಹಿತಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದ ವಿಷಯವು ಪ್ರತಿಪತ್ತವಾಗುವುದು. ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ ಕೂಡ ಉಪಸ್ಥಿತ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯು, ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಅವೃತಳಾಗಿ ತನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಣೆಮಾಡಲು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು (ಅಪ್ಪಾನಮಾಡಿದಳು) ಕರೆದಳು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಮತ್ತು ವಿಷ್ವಾಚಃ ಅಪ್ಪಲಃ ಸಾನುಂ ವಿಜಿಯುಷಾ ಜಾತಂ ಅಹತಂ ಯಯಥಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಜಯೋಲವಾದ ರಥದಿಂದ ನೇಳಿವು ಇರುವ ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ನೇಳಿದಲ್ಲಿರುವ ನುಳಿಯನ್ನು ಹುಯ್ಯುವ ಉದ್ದೇಶಗಳಿಂದ ನುಳಿಯನ್ನು ಹುಯ್ಯಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಲ್ಲರನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸಿದರು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ವಿಷ್ವಾಚಃ—ವಿಷು ನಾನಾ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಅಂಚತಿ. ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿ (ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ) ನಿರುಪ್ಪಲೀತಿಯಿಂದ ಸಂಚರಿಸುವುದು. ವಿಷ್ವಾಕ್ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾವಿಗಳು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ವಿವರಿಸಿ—

ಯಾಭಿರ್ವರ್ತಿನಾಂ ಗ್ರಸಿತಾನುಮುಚತಂ ತಾಭಿರೂ ಷು ಊತಿಭಿರಶ್ವಿನಾಗತಮ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೮)

ಎಂಬ ಈ ಅರ್ಥಮುಕ್ತನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸುವರು.

ಶ್ವಾಪಿ ವೃಕ ಉಚ್ಯತೇ ವಿಕರ್ತನಾತ್ |

“ವೃಕಶ್ಚಿದಸ್ಯ ವಾರಣ ಉರಾಮುಢಿಃ” ಉರಣಮುಢಿಃ | ಉರಣ
ಉರ್ಣವಾನ್ ಭವತ್ಯೂರ್ಣಾ ಪುನರ್ವೃಣೋತೇರೂರ್ಣೋ-
ತೇರ್ವಾ ||೩||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ವೃಕಶ್ಚಿದಸ್ಯ ವಾರಣ ಉರಾಮುಢಿರಾ ವಯುನೇಷು ಭೂಷತಿ |

... ಸೇಮಂ ನಃ ಸ್ತೋಮಂ ಜುಜುಷಾಣ ಆ ಗಹೀಂದ್ರ ಪ್ರ ಚಿತ್ರಯಾ ಧಿಯಾ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಮಾರ್ಗನಿರೋಧಕನೂ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿದವರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವನೂ ಆದ ಕಳ್ಳನೂ ಸಹ ಈ ಇಂದ್ರನ ಸಂಚಾರ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಕೂಲವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ವರ್ತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ಅಂಶಹ ಮಹಾತ್ಮಿಯುಳ್ಳ ನೀನು ನಮ್ಮಿಂದ ಪರಿತವಾಗುವ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾ ದಯಮಾಡು. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಸ್ತುತಿ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ.

ಹೆಣ್ಣು ನಾಯಿಯೂ ಶ್ವಾ ವೃಕವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಇತರರನ್ನು ಕಚ್ಚುತ್ತದೆ (ತೋಳನಂತೆ). ಹಾಗೆಯೇ ಇಂದ್ರನ ನಾಯಿಯಾದ ಸಾರಮೇಯಾ ಎಂಬ ಹೆಣ್ಣುನಾಯಿಗೂ ವೃಕವೆಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಲಾಪಾಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವೃಕವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಉರಾಮುಢಿಃ ಉರಣಮುಢಿಃ ಉರಾನ್ ಮೇಷಾನ್ ಯೋ ಮುಢ್ಞಾತಿ ಸ ಉರಾಮುಢಿಃ— ಉರಾ ಎಂದರೆ ಉಣ್ಣೆಯು. ಈ ಶಬ್ದವು ಉರ್ ಮುಕ್ತು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಮುಕ್ತು, ಆಚ್ಛಾದಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ವೃಣೋತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಊರ್ಣೋತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು.

ವೃದ್ಧವಾಶಿನ್ಯಪಿ ವೃಕ್ಯಚ್ಯತೇ | “ಶತಂ ಮೇಷಾನ್ಸ್ವಕೈ ಚಕ್ಷದ್ವಾನ್-
ಮೃಜ್ರಾಶ್ಚಂ ತಂ ಪಿತಾನ್ದಂ ಚಕಾರ |” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ
ಭವತಿ ||೪||೨||

ನಂದಿಯಾದ ಹೆಣ್ಣು ತೋಳಕ್ಕೂ ವೃಕೇ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಶತಂ ಮೇಷಾನ್ಸ್ವಕೈ ಚಕ್ಷದ್ವಾನಮೃಜ್ರಾಶ್ಚಂ ತಂ ಪಿತಾನ್ದಂ ಚಕಾರ |

ತಸ್ಮಾ ಆಕ್ಷೀ ನಾಸತ್ಯಾ ವಿಚಕ್ಷ ಅಧತ್ತಂ ದಸ್ಮಾ ಭಿಷಜಾವನವನ್ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ವಾಹನವಾದ ರಾಸಭವು (ಕತ್ತೆಯು) ಹೆಣ್ಣು ತೋಳನ ರೂಪದಿಂದ ಮುಜ್ರಾಶ್ವನ ಸಮಾಸ ದಲ್ಲಿದ್ದಿತು. ಅದರ ಅಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಗ್ರಾಮದ ಜನರ ಆಡುಗಳನ್ನು ಮೇಯಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಆ ಮುಜ್ರಾಶ್ವನು ನೂರು ಆಡುಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಆ ತೋಳಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಅದರಿಂದ ಕೋಪಗೊಂಡ ಅವನ ತಂದೆಯು ಆ ಮುಜ್ರಾಶ್ವನಿಗೆ ಶಾಪಕೊಟ್ಟು ಅವನನ್ನು ಕುರುಡನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ಸತ್ಯಸ್ವಭಾವದವರೂ ದೇವತೆಗಳ ವೈದ್ಯರೂ ದರ್ಶನೀಯರೂ ಆದ ನಿವು (ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು) ಕುರುಡಾದ್ದರಿಂದ ಸದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನೋಡಲು ಅಸಮರ್ಥನಾದ ಆ ಮುಜ್ರಾಶ್ವನ ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ದೃಷ್ಟಿಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರಿ.

ಶತಂ ಮೇಷಾನ್ ವ್ಯಕ್ಯೇ—ಆತ್ಮನಾ ಪ್ರೇಷಿತಾಯೈ ವ್ಯಕ್ಸ್ಮಿಯೈ ಶಕಲೀಕೃತ್ಯ ಪ್ರಾದಾತ್ |
ವ್ಯಷಾಗರ ಎಂಬ ರಾಜನ ಮಗನಾದ ಮುಜ್ರಾಶ್ವನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ರಾಜಮುಷಿಯ ಹತ್ತಿರ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ವಾಹನವಾದ ಕತ್ತೆಯು ಹೆಣ್ಣುತೋಳದ ಆಕಾರದಿಂದ ಇತ್ತು. ಅದರ ಆಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಮುಜ್ರಾಶ್ವನು ನೂರೊಂದು ಕುರಿಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದನು. ಈ ಕುರಿಗಳು ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದವುಗಳಾದರೂ ಅವರ ಅನುಮತಿ ಇಲ್ಲದ ರಾಜಪುತ್ರನು ಹೀಗೆ ಮಾಡಿರುವ ಕಾರ್ಯವು ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಅಹಿತವಾದ ಕಾರಣ ಈ ಮುಜ್ರಾಶ್ವನ ತಂದೆಯು ಅಸಮಾಧಾನದಿಂದ ಕುರುಡನಾಗುವಂತೆ ಇವನಿಗೆ ಶಾಪ ಕೊಟ್ಟನು. ಮುಜ್ರಾಶ್ವನಿಗೆ ತಂದೆಯ ಶಾಪದಿಂದ ಕಣ್ಣುಗಳು ಮೋದವು. ಆಗ ಅವನು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿ ಮಾಡಿದನು. ಅವರು ತಮ್ಮ ವಾಹನದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಇವನು ಕುರುಡನಾದನು ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಅವನಿಗೆ ಮೊದಲಿ ನಂತೆಯೇ ಕಣ್ಣುಗಳು ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು ಎಂದು ಇತಿಹಾಸವು ಈ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಉತ್ತವಾಗಿರು ತ್ತದೆ. ಇದೇ ಇತಿಹಾಸವು—

ಶತಂ ಮೇಷಾನ್ವ್ಯಕ್ಯೇ ಮಾಮಹಾನಂ ತಮಃ ಪ್ರಣೀತಮತಿವೇನ ಪಿತೌ |

ಅತ್ತೀ ಋಜ್ರಾಶ್ವೇ ಅತ್ತಿನಾವಧತ್ತಂ ಜ್ಯೋತಿರಂಧಾಯ ಚಕ್ರಥುವಿಚಕ್ಷೀ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೧೭-೭)

ಶುನಮಂಧಾಯ ಭರಮದ್ವಯತ್ನಾ ವ್ಯಕ್ತೀರಶ್ಚಿನಾ ವ್ಯಷಣಾ ನರೇತಿ |

ಜಾರಃ ಕನೀನ ಇವ ಚಕ್ಷದಾನ ಋಜ್ರಾಶ್ವಃ ಶತಮೇಕಂ ಚ ಮೇಷಾನ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೧೭-೧೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ “ಶತಂ ಮೇಷಾನ್” ನೂರು ಕುರಿಗಳು ಎಂದು ಉತ್ತವಾಗಿರುವುದು. “ಶುನಮಂಧಾಯ” ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ “ಶತಮೇಕಂಚ ಮೇಷಾನ್” ಎಂದು ಉತ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ತುಂದಸ್ತಾಮಿಗಳೂ ಈ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮುಜ್ರಾಶ್ವನ ಹೆಸರು ಮು. ಸಂ. ೧-೧೦೦-೧೬ ರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಇವನಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡಿದನೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನೂ, ಮು. ಸಂ. ೧-೧೦೦-೧೭ ರಲ್ಲಿ ಈ ಮುಜ್ರಾಶ್ವನು ವ್ಯಷಾ ಗಿರನೆಂಬ ರಾಜನ ಪುತ್ರರಾದ ಅಂಬರೀಷ, ಸಹದೇವ, ಭಯವಯನ, ಸುರಾಧಃ ಮುಜ್ರಾಶ್ವ ಎಂಬವರಲ್ಲಿ ಇವನೊ ಒಬ್ಬನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇವನ ಹೆಸರು ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿಲ್ಲ.

ಚಕ್ಷದಾನಂ—ಕ್ಷದತಿಃ ಅತ್ತಿಕರ್ಮಾ | ಅತ್ತ ಶಕಲೀಕರಣಾರ್ಥಃ ಶಕಲೀಕೃತ್ಯ ದತ್ತವಂತಂ ||
ಕ್ಷದ ಧಾತುವು ಭಕ್ಷಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಚೂರು ಚೂರು ಮಾಡು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ ಚೂರು ಚೂರಾಗಿ ಅರ್ಥವಾ ತುಂಡು ತುಂಡಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿ ಕೊಟ್ಟೆನೆಂದು ಅರ್ಥವು.

ನಾಸ್ಯತ್ಯಾ—ಸತ್ಯಸ್ವಭಾವೌ ಸತ್ಯಸ್ಯ ನೇತಾರೌ ವಾ ಸತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ನಿಜವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವವನು ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಈ ಸೂತ್ರದ ಮೊದಲನೆಯ ಬುಕ್ಕಿ ನಲ್ಲಿಯೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೧) ವಿವರಿಸಿ ಇದೆ.

ಭಿಷಜಾ—ದೇವಾನಾಂ ವೈದ್ಯಾಃ. ಅಶ್ವಿನೌ ವೈ ದೇವಾನಾಂ ಭಿಷಜೌ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೮ ; ತೈ. ಸಂ. ೨-೩-೧೧) ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ದೇವತೆಗಳ ವೈದ್ಯರು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ತೈತ್ತಿರಿಯು ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ದಸ್ರಾ—ದರ್ಶನೀಯಾ—ವಿಕಸ್ಮಂಜ್ಞಾ ವಾ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದಸ್ರಾ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಅಥವಾ ದಸ್ರಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಂದರವಾದ ಆಕಾರವುಳ್ಳವರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಅನರ್ವಣ—ಅನರ್ವಣೇ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ಪ್ರತಿ ಪಿತ್ರ ಶಾಪಾತ್ ಗಮನರಹಿತೇ | ನೋಡಬೇಕಾದ ವಸ್ತುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಂದೆಯ ಶಾಪದಿಂದ ದೃಷ್ಟಿಯು ಸಂಚಾರವಿಲ್ಲದಿರುವ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಸ್ವದಸ್ರಾ ಮಿಗಳು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—

ಅರ್ತೇರ್ಗತ್ಯರ್ಥಸ್ಯೇದಂ ರೂಪಂ | ಅನ್ಯಂ ಪ್ರತ್ಯಾಶ್ರಿತತಯಾ ಯೋ ನ ಗತಃ ಸೋ ಅನರ್ವಾ-
ಅನರ್ವಣೇ ಅನನ್ಯಾಶ್ರಿತೇ ಸ್ವಾಯತ್ತೇ | ಪಿತೌ ಶಾಪೇನ ಅಪನೇತುಮಶಕ್ತೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ—

ಗತ್ಯರ್ಥವಾಗಿರುವ ಮು ಧಾತುವಿನಿಂದ ಅರ್ವಣಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಇತರರ ಆಶ್ರಯದಿಂದ ತನ್ನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಇರುವವನು ಅನರ್ವಣಾನುವನು. ಹೀಗೆ ಇರುವ ಅನ್ಯಾಶ್ರಯವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವ ತನ್ನ ಅಧೀನತೆಯೂ ಕೂಡ ಅನರ್ವಣದಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಪ್ರಕಾರ ವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯು ಮುಖ್ಯಾಶ್ರನಿಗೆ ಅವನ ತಂದೆಯಶಾಪದಿಂದ ನಶಿಸಿಹೋಗಿ ಶಾಪವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಆಗದಿರುವಾಗ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅವನಿಗೆ (ನೇತ್ರ) ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ರಕ್ಷಿಸಿದರು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ—

ಯಾಭಿಃ ಶಶೇಭಿವ್ಯರ್ಷಣಾ ಪರಾವೃಜಂ ಸ್ರಾಂಧಂ ಶ್ರೋಣಂ ಚಕ್ಷಸ ಏತವೇ ಕೃಥಃ |
ಯಾಭಿವರ್ತಿತಾಂ ಗ್ರಸಿತಾಮನುಷ್ಠಾತಂ ತಾಭಿರೂ ಘು ಊತಿಭಿರಶ್ವಿನೌ ಗತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೨-೮)

ಎಂಬ ಬುಕ್ಕನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಈ ಅರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದರು. ಯಾಸ್ಕರು ಅನರ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯುತೋ ಅನ್ಯಸ್ಮಿ (ನಿ. ೬-೨೩) ಅನರ್ವಮಪ್ರತ್ಯುತಮನ್ಯಸ್ಮಿ ಇತರರನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸದೆ ಇರುವವನು, ತನ್ನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿಂದ ಇರುವವನು, ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ—

ಅನರ್ವಾಣಂ ವ್ಯಪಥಂ ಮಂದ್ರಜಿಹ್ವಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ ವರ್ಧಯಾ ನವ್ಯಮುಕ್ಯೈಃ |

ಗಾಘಾನ್ಯಃ ಸುರುಚೋ ಯಸ್ಯ ದೇವಾ ಆ ಅಶ್ವಿಣ್ಣಂತಿ ನವಮಾನಸ್ಯ ಮರ್ತಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೦-೧)

ಎಂಬ ಬುಕ್ಕನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಈ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅನರ್ವಪದವು ಇನ್ನೂ ಬೃಗಿಗೆ ಅಧೀನತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಬೇ ಇರುವವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಯಾಣರು—ಅರ್ವಂ ಗಮನಂ ವಿಷಯಂ ಪ್ರತಿ ಏನಯೋಃ

ನಾಸ್ತೀತಿ ಬಹುವ್ರೀಣಾ ಅನರ್ವಣೇ | ಅರ್ವ ಎಂದರೆ ಗಮನವು. ಗಮನವು ಎಂದರೆ ನೋಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಕಾರಣ ಅನರ್ವಣೇ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನರ್ವಣ್ ಅಕ್ಷೇ ಎಂದರೆ ನೋಡಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವ ಅಥವಾ ದೃಷ್ಟಿಯಿಲ್ಲದ, ಅಥವಾ ಕುರುಡಾದ ಕಣ್ಣುಗಳು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಜೋಷವಾಕಮ್ ||೬೬||

ಜೋಷವಾಕಮಿತ್ಯವಿಜ್ಞಾ ತನಾಮಧೇಯಂ ಜೋಷಯಿತವ್ಯಂ ಭವತಿ ||

ಜೋಷವಾಕಂ—ಎಂದರೆ ತಿಳಿಯದಿರುವ, ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದವಿರುವ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು.

ಇತಿ ಏಕವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

— — —

ಅಥ ದ್ವಾವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

“ಯ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸುತೇಷು ವಾಂ ಸ್ತವತ್ರೇಷ್ಟೃತಾವೃಧಾ | ಜೋಷವಾಕಂ ವದತಃ ಪಜ್ರಹೋಷಿಣಾ ನ ದೇವಾ ಭಸಧಶ್ಚ ನ ||” ಯ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸುತೇಷು ವಾಂ ಸೋಮೇಷು ಸ್ತೌತಿ ತಸ್ಯಾಶ್ಚೀಘೋಽಥ ಯೋಽಯಂ ಜೋಷವಾಕಂ ವದತಿ ವಿಜ್ಞಾಪಃ ಪ್ರಾರ್ಜಿತಹೋಷಿಣಾ ನ ದೇವಾ ತಸ್ಯಾಶ್ಚೀಘಃ | ಕೃತ್ತಿಃ ಕೃಂತತೇರ್ಯಶೋ ವಾ ಅನ್ಯಂ ವಾ | ಮಹೀವ ಕೃತ್ತಿಃ ಶರಣಾತ ಇಂದ್ರ | ಸುಮಹತ್ರ ಇಂದ್ರ ಶರಣಮಂತರಿಕ್ಷೇ ಕೃತ್ತಿರಿವೇತಿ | ಇಯಮಪೀತರಾ ಕೃತ್ತಿರೇತಸ್ಮಾದೇವ ಸೂತ್ರಮಯಾ | ಉಪಮಾರ್ಥೇ ವಾ | (ಕೃತ್ತಿಂ ವಸಾನ ಆಚರ ಪಿನಾಕಂ ಬಿಭ್ರದಾಗಹು) ಅಪತತಧನ್ವಾ ಪಿನಾಕಹಸ್ತಃ ಕೃತ್ತಿವಾಸಾಃ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ (ವೃ) | ಭವತಿ (ತಃ) || ಶ್ವಪ್ನೀ ಕಿತವೋ ಭವತಿ ಸ್ವಂ ಹನ್ತ ಸ್ವಂ ಪುನರಾಶ್ರಿತಂ ಭವತಿ | ಕೃತಂ ನ ಶ್ವಪ್ನೀ ವಿಚಿನೋತಿ ದೇವನೇ | ಕೃತಮಿವ ಶ್ವಪ್ನೀ ವಿಚಿನೋತಿ ದೇವನೇ | ಕಿತವಃ ಕಿಂ ತವಾಸ್ತೀತಿ ಶಬ್ದಾನುಕೃತಿಃ,

ಕೃತವಾನ್ವಾಶೀರ್ನಾಮಕಃ | ಸಮಮಿತಿ ಪರಿಗ್ರಹಾರ್ಥಿಯಂ
ಸರ್ವನಾಮಾನುದಾತ್ತಮ್ ||೨೨||

“ಯ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸುತೇಷು ವಾಂ ಸ್ತವತ್ತೇಷ್ಟ್ಯತಾವೃಧಾ |
ಜೋಷವಾಕಂ ವದತಃ ಪಜ್ರಹೋಷಿಣಾ ನ ದೇವಾ ಭಸಥಶ್ಚ ನ ||”

ಯ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸುತೇಷು ವಾಂ ಸೋಮೇಷು ಸ್ತೌತಿ ತಸ್ಯಾಶ್ವೀರ್ಥೋಽಥ
-ಯೋಽಯಂ ಜೋಷವಾಕಂ ವದತಿ ವಿಜಙ್ಘಪಃ ಪ್ರಾರ್ಜಿತ-
ಹೋಷಿಣಾ ನ ದೇವಾ ತಸ್ಯಾಶ್ವೀರ್ಥಃ ||೧||

ಜೋಷವಾಕಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನೂ ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೆಳಗಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು—

ಯ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸುತೇಷು ವಾಂ ಸ್ತವತ್ತೇಷ್ಟ್ಯತಾವೃಧಾ |
ಜೋಷವಾಕಂ ವದತಃ ಪಜ್ರಹೋಷಿಣಾ ನ ದೇವಾ ಭಸಥಶ್ಚ ನ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೨೫-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಯಜ್ಞವರ್ಧಕರೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸ್ತುತಿಘೋಷವುಳ್ಳವರೂ ದೇವತಾತ್ಮರೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ಸೋಮ ರಸವು ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟ ಫಲವಿಲ್ಲದ ಯಾವ ಸ್ತೋತ್ರವು ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಕುತ್ಸಿತವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುವರೋ ಅವರ ನಡವೆಯೂ ಆತ್ಮಪ್ರೀತರನಾದ ಸ್ತುತಿನಾಕೃತನು ಸ್ತುತಿಸುವವರ ನಡವೆಯೂ ನೀವು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಜೋಷವಾಕಂ—ಅಪ್ರೀತಿಕರಂ ವಾಕ್ಯಂ—ಪ್ರೀತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ಸೋಮರಸವು ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟ ಕೂಸಲೇ ಯಾವ ಸ್ತೋತ್ರವು ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಅವನು ಅರ್ಪಿಸಿದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅಥವಾ ಸೋಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತೀರಿ. ಆದರೆ ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ತನಗೆ ತಿಳಿಯದಿರುವುದನ್ನು ಅಥವಾ ಪ್ರೀತಿಕರವಲ್ಲದವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುವ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನು ಅರ್ಪಿಸುವುದನ್ನು ನೀವು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದು ನಿರ್ವಚನದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಾಯಣರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಗೂ ಯಾಸ್ಯರ ವಿವರಣೆಗೂ ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಸಾಯಣರು ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಕುತ್ಸಿತವಾಗಿ ಎಂದರೆ ನಿಂದಿಸಹಿತವಾಗಿ ದೋಷಪಹಿತವಾಗಿ, ಅವಹೇಳನ ರೂಪವಾಗಿ ಸ್ತುತಿ ಮಾಡುವ ಪುರುಷನ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಯಾಸ್ಯರು ಸೋಮಾಭಿವವನಾದ ಸೇಲೆ

ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನ ಹೆಸರನ್ನು ಭಕ್ತಿಸುಪ್ರಾರಂಭದಿಂದಲೂ ಆದರೆ ಆ ಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂದಾ ಅಥವಾ ಪ್ರೀತಿರಹಿತವಾಕ್ಯಗಳಿದ್ದರಿಂದಲೂ ಅವನ ಹೆಸರನ್ನು ಭಕ್ತಿಸುಪ್ರಾರಂಭದಿಂದಲೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಅವಕಾಶವಿದೆ.

ಕೃತ್ತಿಃ ||೬೬||

ಕೃತ್ತಿಃ ಕೃನ್ವತೇರ್ಯಶೋ ವಾ ಅನ್ವಂ ವಾ || “ಮಹೀವ ಕೃತ್ತಿಃ ಶರಣಾತ ಇಂದ್ರಃ” || ಸುಮಹತ್ತಂ ಇಂದ್ರ ಶರಣಮನ್ವರಿಕ್ಷೇ ಕೃತ್ತಿರಿವೇತಿ || ಇಯಮಪೀತರಾ ಕೃತ್ತಿರೇತಸ್ಮಾದೇವ ಸೂತ್ರಮಯಾ | ಉಪಮಾರ್ಥೇ ವಾ | (“ಕೃತ್ತಿಂ ವಸಾನ ಆಚರ ಪಿನಾಕಂ ಬಿಭ್ರ-ದಾಗಹಿ ||”)

“ಅವತತಧನ್ವಾ ಪಿನಾಕಹಸ್ತಃ ಕೃತ್ತಿವಾಸಾಃ|” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ (ಮೌ) ಭವತಿ (ತಃ) ||೬||

ಕೃತ್ತಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕತ್ತರಿಸು, ತುಂಡುಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಕೃಂ ತತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಶಸ್ಸು (ಕೀರ್ತಿ) ಅಥವಾ ಅನ್ನವೆಂದು ಅರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ತಮು ತ್ವಾ ನೂನಮಸುರ ಪ್ರಚೀತನಂ ರಾಧೋ ಭಾಗಮಿವೇಮಹೇ |
ಮಹೀವ ಕೃತ್ತಿಃ ಶರಣಾ ತ ಇಂದ್ರ ಪ್ರ ತೇ ಸುಮ್ನಾ ನೋ ಅಕ್ಷಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೯-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಆತ್ಮಕೃತವು ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ನಿನ್ನನ್ನೇ ನಾವು ಈಗ, ಪುತ್ರನಾದವನು ತಂದೆಯಿಂದ ತನ್ನ ಭಾಗವಾದ ಧನವನ್ನು ಯಾಚಿಸುವಂತೆ ಧನಾರ್ಥವಾಗಿ ಯಾಚಿಸುತ್ತೀನೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ಯಶಸ್ಸಿನಂತೆ ಮಹತ್ತಾದ ನಿನ್ನ ಗೃಹವು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿದೆ. ನಿನ್ನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಪುತ್ರಾದಿ ವಿಷಯಸುಖಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಬಂದು ಸೇರಲಿ.

ಕೃತ್ತಿ ಎಂದರೆ ವಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಹೆಸರು. ಈ ಶಬ್ದವೂ ಅದೇ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಕೃತ್ತಿ ಎಂದರೆ ವಸ್ತ್ರಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಚರ್ಮಕ್ಕೂ ಹೆಸರು. ಕೃತ್ತಿಂ ವಸಾನ ಆಚರ ಪಿನಾಕಂ ಬಿಭ್ರದಾಗಹಿ ಮತ್ತು ಅವತತಧನ್ವಾ ಪಿನಾಕಹಸ್ತಃ ಕೃತ್ತಿವಾಸಾಃ (ತೈ. ಸಂ. ೧-೮) ಇವೆರಡು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಉದಾಹರಣೆಯು.

ಶ್ವಷ್ಟೀ ||೬೭||

ಶ್ವಷ್ಟೀ ಕಿತವೋ ಭವತಿ ಸ್ವಂ ಹನ್ರಿ ಸ್ವಂ ಪುನರಾಶ್ರಿತಂ ಭವತಿ || “ಕೃತಂ ನ ಶ್ವಷ್ಟೀ ವಿಚಿನೋತಿ ದೇವನೇ” || ಕೃತಮಿವ ಶ್ವಷ್ಟೀ ವಿಚಿನೋತಿ

ದೇವನೇ || ಕಿತವಃ ಕಿಂ ತವಾಸ್ತ್ರೀತಿ ಶಬ್ದಾನುಕೃತಿಃ, ಕೃತವಾನ್ವಾ-
ಶೀರ್ನಾಮಕಃ ||೩||

ಶ್ವಘ್ನೀ ಎಂದರೆ ಕಿತವಃ ಜೂಜುಗಾರನು. ಇವನು ಜೂಜಿನಿಂದ ತಾನು ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಹಾಳಾ ಗುವುದಲ್ಲದೆ ತನಗೆ ಸೇರಿದವರನ್ನೂ ಹಾಳುಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಕಿತವ ಎಂದರೆ ಕಿ ತವಾಸ್ತ್ರೀ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಏನಿದೆ ಎಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಕೃತಂ ನ ಶ್ವಘ್ನೀ ವಿ ಚಿನೋತಿ ದೇವನೇ ಸಂವರ್ಗಂ ಯನ್ಮಘನಾ ಸೂರ್ಯಂ ಜಯತ್ |
ನ ತತ್ತೇ ಅನ್ಯೋ ಅನು ವೀರ್ಯಂ ಶಕನ್ತ ಪುರಾಣೋ ಮಘವನ್ನೋತ ನೂತನಃ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಜೂಜುಗಾರನು ದ್ಯೂತದಲ್ಲಿ ಸಮಯವನ್ನು ಕಾಡು ತನ್ನ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಆರಿಸಿ ಸೋಲಿಸುವಂತೆ ಯಾವಾಗ ಇಂದ್ರನು ವೃಷ್ಣಿಯನ್ನು ಸಂರಿಸುವ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಆರಿಸುವನೋ ಆಗ ಅವನನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನಿನ್ನ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶೌರ್ಯವನ್ನು ಹಿಂದಿನವರಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಈಗಿನವರಾಗಲಿ ಯಾರೂ ಅನುಕರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಶೌರ್ಯ ಅಥವಾ ಚೌರ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ವಘ್ನಿಯಂತೆ ಶೌರ್ಯವ್ಯಕ್ತವನು ಅಥವಾ ಮೋಸ ಮಾಡುವವನು ಎಂಬ ಉಪಮಾನವು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸಾಯಣರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಶ್ವನ್ + ಘ್ನ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದಾಗಿದೆ. ಘ್ನ ಎಂಬುದು ಹನ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಶ್ವಾನಂ ಹಂತಿ ನಾಯಿಯನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಶುನಾ (ಸಹ) ಹಂತಿ ನಾಯಿಯೊಡಗೂಡಿ ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ ಎಂದಾಗಲಿ ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಹಣೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಬಹುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಮೂರನೆಯದೇ ಪ್ರಯೋಗಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಸಾಯಣರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಘ್ರ ಅಥವಾ ಮೃಗಯು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪುನಃ ಪುನರ್ಜಾಯಮಾನಾ ಪುರಾಣೇ ಸಮಾನಂ ವರ್ಣಮುಘಿ ಶೋಭಮಾನಾ |

ಶ್ವಘ್ನೀವ ಕೃತ್ಯುರ್ವಿಜ ಅಮಿನಾನಾ ಮರ್ತಸ್ಯ ದೇವೀ ಜರಯಂತ್ಯಾಯುಃ || 8 ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೯೨-೧೦)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ಥಿತ ವರ್ಣನೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ರೀತಿ ಶ್ವಘ್ನಿಯು ಹಿಂಸಕಳಾಗಿರುವಳೋ ಆ ರೀತಿ ಉಪಸ್ಥಿತ ಸಹ ನಿರ್ಭಯವಾಗಿ ಸಕಲ ಜಂತುಗಳನ್ನೂ ಜರಾಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಹಿಂಸಿಸುವಳು ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಶುನಾ ಮೃಗಾನ್ ಹತವಾನ್ ಶ್ವದಾ ತಸ್ಯ ಪಕ್ಷೀ ಶಘ್ನೀ ಬೇಟೆನಾಯಿಯ ಮೂಲಕ ಮೃಗಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲತಕ್ಕ ಬೇಡನ ಪಕ್ಷಿಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಶ್ವಘ್ನೀವ ಯೋ ಜಿಗಿವಾನ್ (ಮು. ಸಂ. ೨-೧೨-೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಹಿಂಸಿಸುವ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗಲೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕ್ರೂರಿಯಾದ ಬೇಡನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಉಳಿದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಪದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ವಿವಾರೇ ವ್ಯವಭಾ ಸುತೇಽಸಿನ್ಯನ್ಯೂರ್ಯಾವಯಃ | ಶ್ರುಷ್ಣೀವ ನಿವತಾ ಚರನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೫-೩೮)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ನಿರುತ್ತಕಾರರ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಾಹಂಸಿ "ಶ್ರುಷ್ಣೀ ಕಿತವೋ ಭವತಿ ಸ್ತಂ ಹಂತಿ" (ನಿ. ೫-೨೨) ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಮೋಸಗಾರನೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪರರ ಸ್ವತ್ವನ್ನು ಅಪಹಂಸುವವನೆಂದರ್ಥ. ಅಂಗ್ಲಭಂಡಿತರಲ್ಲೂ ಅನೇಕರು ಈ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವೇ ಸಾಧುವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಜೂಜುಗಾರನೇ ತನ್ನ ಸ್ವಸ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಇತರರ ಸ್ವತ್ವನ್ನು ಅಪಹಂಸುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಶ್ರುಷ್ಣೀ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಜೂಜುಗಾರನೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ, ಶ್ರುಣ್ (ನಾಯ) ಮತ್ತು ಹನ್ (ಕೊಲ್ಲು) ಎಂಬ ಪದಗಳ ಸೂಲಾರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮಂಜಸ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಬೇಡ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಮಾತ್ರ ಈ ನಿರ್ವಚನವು ಸಾಧ್ಯ. ಆದರೆ ಬೇಡನೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವೆಡೆಗಳೆಲ್ಲೆಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ದ್ಯೂತಗಾರನಿಗೆ ಶ್ರುಷ್ಣೀ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯೂ ಸಹಜವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದ ಅಧಾರದಮೇಲೆ ಯಾರೂ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಅವಸ್ಯಾರಾದಿ ರೋಗಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಲು "ಶ್ರುಗ್ರಹಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ" ಎಂಬ ಪ್ರಕರಣವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಹೆಸರೇ ತಿಳಿಸುವಂತೆ ಎಳೆಯ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ದುಷ್ಪ್ರಗ್ರಹದ ಕಾಟದಿಂದ ಅವಸ್ಯಾರಾದಿ ರೋಗಗಳು ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ. ("ಶ್ರು ಗ್ರಹ") ಹಿರಣ್ಯಕೇಶಿ ಮತ್ತು ಪಾರಸ್ಕರಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ದೋಷಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತವು ಈ ರೀತಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಈ ದೋಷಗ್ರಸ್ತನಾದ ಮಗುವಿನ ತಂದೆಯು ಯಥಾವಿಧಿಯಾಗಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ನಿರವೇರಿಸಿ ಈ ಮಗುವನ್ನು ದ್ಯೂತಗಾರರ ಕೊಡಿಯ ಹತ್ತಿರ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ನಿಯಮಿತವಾದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ನಿರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಮಗುವನ್ನು ಸಗಡೆಯ ದಾಳದ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿಸಿ "ಚೇತ್ ಕುಕ್ಕುರಃ ; ಚೇತ್ ಶುನಕಃ" ಎಲೈ ನಾಯಿಯೇ, ದೂರ ತೊಲಿಸು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ದ್ಯೂತಗಾರನು ಸಹಾಯಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ದ್ಯೂತಗಾರನು ಇದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು ಶ್ರುಗ್ರಹವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದಂತಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಅವನೇ ಶ್ರುಷ್ಣೀನು ಆಯಿತು. ಈ ಅಧಾರದ ಮೇಲೆ ಶ್ರುಷ್ಣೀನ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದ್ಯೂತಗಾರನೆಂದು ಸಾಯಣರು (ಯಾಸ್ವರ ವಾಕ್ಯದ ಅಧಾರವನ್ನೂ ತೋರಿಸಿ) ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಉತ ಪ್ರಹಾಮುತಿದೀವ್ಯಾ ಜಯಾತಿ ಕೃತಂ ಯಚ್ಚ ಷ್ಣೀ ವಿಚಿನೋತಿ ಕಾಲೇ |

ಯೋ ದೇವಕಾಮೋ ನ ಭನಾ ರುಣ್ಣಿ ಸಮಿತ್ತಂ ರಾಯಾ ಸ್ವಜತಿ ಸ್ವಧಾವಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೨-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ದ್ಯೂತಕಾರರ ಅನ್ವೇಷಣಾದಿ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನೋಪನೇಯಗಳ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಸಮಸ್ಯ || ೩೬ ||

ಸಮನುತಿ ಸಂಗ್ರಹಾರ್ಥಿಯಂ ಸರ್ವನಾಮಾನುದಾತ್ರಂ—||

ಸಮಸ್ಯೆ ಎಂಬುದು ಸರ್ವನಾವುಪದವು. ಶಂಭುಹಾರ್ಥಿಯು (ಸ್ಮೀಕಾರ)ವಾದ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಇದು ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾನುದತ್ತವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ವರವಿರುವಾಗ ಅರ್ಥವೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುವುದು. ಅವುಗಳನ್ನು ಮುಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಇತಿ ದ್ವೈವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

|| ಅಥ ತ್ರಯೋವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ ||

ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಮಾ ನಃ ಸಮಸ್ಯೆ ದೂಡ್ಯಃ ಪರಿದ್ವೇಷಸೋ ಅಂಹತಾಃ |
ಊರ್ಮಿರ್ನ ನಾವಮಾವಧೀತ್ | ಮಾ ನಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ದುರ್ಧಿಯಃ
ಪಾಪಧಿಯಃ ಸರ್ವತೋ ದ್ವೇಷಸೋ ಅಂಹತಿರೂರ್ಮಿರಿವ ನಾವಮಾವ-
ವಧೀತ್ | ಊರ್ಮಿರೂರ್ಣೇತೇರ್ನಾಃ ಪ್ರಣೋತ್ರವ್ಯಾ ಭವತಿ |
ನಮತೇರ್ವಾ | ತತ್ಕಥಮನುದಾತ್ತಪ್ರಕೃತಿ ನಾಮಸ್ಯಾತ್ ದೃಷ್ಟವ್ಯಯಂ
ತು ಭವತಿ | ಉತೋ ಸಮಸ್ಮಿನ್ನಾಶಿಶೀಹಿ ನೋ ವಸೋ ಇತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಂ
ಶಿಶೀತಿರ್ವಾನಕರ್ಮಾ | ಉರುಷ್ಯಾಣೋ ಅಘಾಯತಃ ಸಮಸ್ಯಾತ್ ಇತಿ
ಪಂಚಮ್ಯಾಮುರುಷ್ಯತಿರಕ್ವಾಕರ್ಮಾ | ಅಥಾಪಿ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹು-
ವಚನೇ ನಭನ್ತಾಮನ್ಯಕೇ ಸಮೇ ||೨೩||

ಮಾ ನಃ ಸಮಸ್ಯೆ ದೂಡ್ಯಃ ಪರಿದ್ವೇಷಸೋ ಅಂಹತಿಃ |

ಊರ್ಮಿರ್ನ ನಾವಮಾವಧೀತ್ ||

ಮಾ ನಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ದುರ್ಧಿಯಃ ಪಾಪಧಿಯಃ ಸರ್ವತೋ ದ್ವೇಷಸೋ

ಅಂಹತಿರೂರ್ಮಿರಿವ ನಾವಮಾವಧೀತ್ || ಊರ್ಮಿರೂರ್ಣೋ-

ತೇರ್ನಾಃ ಪ್ರಣೋತ್ರವ್ಯಾ ಭವತಿ | ನಮತೇರ್ವಾ | ತತ್ಕಥಮ-

ನುದಾತ್ತಪ್ರಕೃತಿ ನಾಮ ಸ್ಯಾತ್ ದೃಷ್ಟವ್ಯಯಂ ತು ಭವತಿ |

“ ಉತೋ ಸಮಸ್ಮಿನ್ನಾಶಿಶೀಹಿ ನೋ ವಸೋ ” ಇತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಂ

ಶಿಶೀತಿರ್ದಾನಕರ್ಮಾ || “ ಉರುಷ್ಯಾಣೋ ಅಘಾಯತಃ ಸಮ-
ಸ್ಮಾತ್ || ಇತಿ ಪಂಚಮ್ಯಾಮುರುಷ್ಯತೀರಕ್ಷಾಕರ್ಮಾ | ಅಥಾಬಿ
ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನೇ | ‘ನಭನ್ತಾಮನ್ಯಕೇ ಸಮೇ’ ||೧||೨೩||

ಉದಾಹರಣೆಯು ಮುಕ್ತು—

ಮಾ ನಃ ಸಮಸ್ಯ ದೂಢ್ಯ ಂ ಪರಿದ್ವೇಷಸೋ ಅಂಹತಿ |
ಊರ್ಮಿರ್ವ ನಾವಮಾ ವಧೀತ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೨೫-೯)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಸಮುದ್ರದ ಅಲೆಗಳು ದೋಣಿಯ ಮೇಲೆ ಹೊಡೆದು ಅದನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವಂತೆ ಸಕಲರೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಿ-
ರುವವರೂ ಅದ ಶತ್ರುಗಳ ದುರ್ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಹಿಂಸಾಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ನಮ್ಮನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸದಿರಲಿ.

ಸಮಸ್ಯ—ಈ ಶಬ್ದವು ಸರ್ವನಾಮವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸಮಂ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತವು ಎಂದರ್ಥವು
ಯಾಸ್ಯರು—

ಸಮಸ್ಯ | ಸಮಮಿತಿ ಪರಿಗ್ರಹಾರ್ಥಿಯಂ ಸರ್ವ ನಾಮಾನುದಾತ್ತಂ.

(ನಿ. ೫-೨೭)

ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—ಎಂದರೆ ಸಮಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿಗ್ರಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.
ಮತ್ತು ಇದು ಸರ್ವನಾಮವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು, ಇದರ ಸ್ವರವು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಇದರ ಸಮರ್ಥನೆ
ಗಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತನ್ನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಮಾ ನಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ದುರ್ಧಿಯಃ ಪಾಪಧಿಯಃ ಸರ್ವತೋ ದ್ವೇಷಸೋ ಅಂಹತಿರೂರ್ಮಿರಿವ
ನಾವಮಾವಧೀತ್ | ಊರ್ಮಿರೂರ್ಣೋತೇರ್ನೌಃ ಪ್ರಕೋತ್ತವ್ಯಾ ಭವತಿ | ನಮುರ್ವೇರ್ವಾ |
ತತ್ಕಥನುನುದಾತ್ತಪ್ರಕೃತಿ ನಾಮ ಸ್ಯಾತ್ ದೃಷ್ಟವ್ಯಯಂ ತು ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೫-೨೭)

ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಟ್ಟಬುದ್ಧಿ ಎಂದರೆ ಪಾಪಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ವರ್ತಿಸತಕ್ಕ ಶತ್ರುಜನರ ದುಷ್ಟವೃತ್ತಿಯು ನಮ್ಮನ್ನು
ಹಿಂಸೆಪಡಿಸದಿರಲಿ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ದೋಣಿಯನ್ನು ನೀರಿನ ಅಲೆಗಳು ಸುತ್ತುಲೂ ಹೊಡೆದದ್ದಕ್ಕೂವಂತೆ
ದುಷ್ಟಜನರ ಪಾಪಬುದ್ಧಿಯು ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸದಿರಲಿ ಎಂದು ನೀರಿನ ಅಲೆಗಳಿಗೂ ದುಷ್ಟಜನರ ಪಾಪಬುದ್ಧಿಗಳಿಗೂ ದೃಷ್ಟಾಂತ
ವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಊರ್ಮಿಶಬ್ದವು ಆಚ್ಛಾದಿಸು ಎಂದರ್ಥವುಳ್ಳ ಊರ್ಣೋತಿಥಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅಲೆಗಳು
ದಡವನ್ನು ಪೇಸದೆ ಮುಚ್ಚುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಅಲೆಗಳಿಗೆ ಊರ್ಮಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ನೌಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಎಳೆ ಅಥವಾ
ತಳ್ಳು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ನಯತಿಥಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ನೀರಿನಮೇಲೆ ಎಳೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಸಂಚರಿಸು-
ತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ನೌಕೆಗೆ (ದೋಣಿಗೆ) ನೌಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ ಈ ಶಬ್ದವು ಬಗ್ಗು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ನಮಃ

ಧಾತುವಿನಿಂದಲಾದರೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಈಗ ಸಮಂ ಎಂಬ ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದವು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ನಾಮಪದ ಅಥವಾ ಸರ್ವನಾಮಪದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು ವಿರುದ್ಧವಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಈ ಸಮಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸುಖಂತಪದದಂತೆ ಏಳು ವಿಭಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೊಡನೆ ನಾನಾರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಪ್ರಕೃತ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ಯೆ ಎಂದು ಪಷ್ಠಿ ಏಕವಚನದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಉಲೋ ಸಮಸ್ಯಿನಾ ಶಿಶೀನೋ ವಸೋ ವಾಜೇ ಸುಶಿಸ್ಯ ಗೋವತಿ (ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೮) ಎಂಬ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ಯಿನ್ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯೇ ಕವಚನದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇತಿ ತ್ರಯೋವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಚತುರ್ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಹವಿಷಾ ಜಾರೋ ಆಸಾಂ ಪಿಪತ್ತಿ ಪಪುರಿರ್ನರಾ | ಪಿತಾ ಕುಟಿಸ್ಯ ಚರ್ಷಣಿಃ | ಹವಿಷಾಪಾಂ ಜರಯಿತಾ | ಪಿಪತ್ತಿ ಪಪುರಿ-
ರಿತಿ ವ್ಯಣಾತಿ ನಿಗಮೌ ವಾ ಪ್ರೀಣಾತಿ ನಿಗಮೌ ವಾ ಪಿತಾ ಕೃತಸ್ಯ
ಕರ್ಮಣಶ್ಚಾಯಿತಾದಿತ್ಯಃ ಶಂಬ ಇತಿ ವಜ್ರನಾಮ ಶಮಯತೇವಾ
ಶಾತಯತೇವಾ | ಉಗ್ರೋ ಯಃ ಶಂಬಃ ಪುರುಹೂತ ತೇನೇತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಕೇಪಯಃ ಕಪೂಯಾ ಭವನ್ತಿ ಕಪೂಯಾಮಿತಿ
ಪುನಾತಿ ಕರ್ಮ ಕುತ್ಸಿತಂ ದುಷ್ಪ್ರಾಯಂ ಭವತಿ || ೨೪ ||

ಕುಟಿಸ್ಯ || ೨೦ || ಚರ್ಷಣಿಃ || ೨೧ ||

“ಹವಿಷಾ ಜಾರೋ ಆಸಾಂ ಪಿಪತ್ತಿ ಪಪುರಿರ್ನರಾ | ಪಿತಾ ಕುಟಿಸ್ಯ
ಚರ್ಷಣಿಃ ||” ಹವಿಷಾಪಾಂ ಜರಯಿತಾ || ಪಿಪತ್ತಿ ಪಪುರಿರಿತಿ
ವ್ಯಣಾತಿ ನಿಗಮೌ ವಾ ಪ್ರೀಣಾತಿ ನಿಗಮೌ ವಾ | ಪಿತಾ ಕೃತಸ್ಯ
ಕರ್ಮಣಶ್ಚಾಯಿತಾದಿತ್ಯಃ || ೧ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಬುಕ್ಕು—

ಹವಿಷಾ ಜಾರೋ ಅಪಾಂ ಪಿಪರ್ತಿ ಪಪುರಿರ್ನರಾ |

ಪಿಶಾ ಕುಟಿಸ್ಯ ಚರ್ಷಣಿಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೪೬-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ನೀತ್ಯಗೃಹದ ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಸೂರ್ಯನು ಲೋಕಪಾಲಕನು ಮತ್ತು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಕಲರ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಎಣ್ಣಿಸುವವನು. ತನ್ನ ಶಾಪದಿಂದ ನೀರನ್ನು ಇಂಗುವಂತೆ ಮಾಡತಕ್ಕವನು. ಆದರಂತೆಯೇ ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪುಷ್ಕರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಜಾರಃ ಅಪಾಂ — ನೀರನ್ನು ತನ್ನ ಶಾಪದಿಂದ ಇಂಗಿಸುವವನು ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು.

ಹವಿಷಾ ಪಿಪರ್ತಿ — ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪುಷ್ಪಿಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಎಂದರೆ, ಸೂರ್ಯೋದಯವಾದ ಮೇಲೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವವರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದೈದಿಪಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಹವಿಸ್ಸು, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುಷ್ಪಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸಲು ಸೂರ್ಯೋದಯವಾಗಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲವಾಗಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಈ ಹವಿಃಪ್ರದಾನಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುಷ್ಪಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವನೆಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಬುಹಿಯು ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವನು.

ಪಪುರಿಃ — ಉಕ್ತಕ್ರಮೇಣ ಪೂರಣಸ್ವಭಾವಃ | ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಪೂರಣಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವದವನು.

ಜಾರಃ ಜರಯತಿತಿ ಜಾರಃ ಆದಿತ್ಯಃ | ತಾಪನನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು ಆದಿತ್ಯನು.

ಪಿಶಾ — ಪಾಲಕನು. ಮನುಷ್ಯರು ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಗಳ ಪಾಲಕನು.

ಕುಟಿಸ್ಯ ಚರ್ಷಣಿಃ — ಕೃತಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ ಚಾಯಿತಾ ದ್ರಷ್ಟಾ | ಮನುಷ್ಯರು ಮಾಡುವ ಸಮಸ್ತ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೋಡುವವನು, ಕರ್ಮಸಾಕ್ಷಿಯು.

ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ವರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ಹವಿಷಾಪಾಂ ಜರಯಿತಾ | ಪಿಪರ್ತಿ ಪಪುರಿರಿತಿ ಪೃಣಾತಿ ನಿಗಮೌ ವಾ ಪ್ರೀಣಾತಿ ನಿಗಮೌ ವಾ ಪಿಶಾ ಕೃತಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಶ್ಚಾಯಿತಾನ್ವದಿತ್ಯಃ || (ನಿ. ೫-೨೪)

ಎಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನು ಉದಕವನ್ನು ಲೋಷಿಸುವನಾದರೂ ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನು ಹವಿಷಾ—ಎಂದರೆ ಉದಕದಿಂದ (ಹವಿಶ್ಚವು ಉದಕನುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿವೆ. (ನಿ. ೨-೨೪) ತುಂಬುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಸಮುದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಜಲಾಶಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉದಕವನ್ನು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಆಕರ್ಷಿಸಿ ಆ ಉದಕವನ್ನು ಮೇಘರೂಪದಿಂದ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಮಳೆಯರೂಪದ ಉದಕದಿಂದ ತುಂಬುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಪಿಪರ್ತಿ, ಪಪುರಿಃ ಎಂಬ ಎರಡುಶಬ್ದಗಳೂ ನಿಗಮಸ್ತಶಬ್ದಗಳು. ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪೂರಯೇತ್ಯರ್ಥಃ—ಪ್ರೀತಯೇತ್ಯರ್ಥಃ ತುಂಬುವುದು ಅಥವಾ ಕೃಷ್ಣಪಡಿಸುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದು ಮತ್ತು ಈ ಸೂರ್ಯನು ಸರ್ವಜಗತ್ತಿನ ಪಾಲಕನಾಗಿಯೂ, ಜನರು ಮಾಡುವ ಸಮಸ್ತಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಸಾಕ್ಷಿಭೂತನಾಗಿಯೂ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡುವವನಾಗಿಯೂ ಇರುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಶಂಬಃ || ೨೨ ||.

ಶಮ್ನು ಇತಿ ವಜ್ರನಾಮ | ಶಮ್ನುಯತೇರ್ವಾ ಶಾತಯತೇರ್ವಾ ||
ಉಗ್ರೋ ಯಃ ಶಮ್ನುಃ ಪುರುಹೂತ ತೇನ " ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ
ಭವತಿ || ೨ || ೨೪ ||

ಶಂಬಃ ಎಂದರೆ ವಜ್ರಾಯುಧಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ಈ ಶಬ್ದವು ಕೊಲ್ಲು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಮಯತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ
ಹೊಡೆದು ಬೀಳಿಸು (ಕೆಡವು) ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಾತಯತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಅರಾಜ್ಯತೃಮಪ ಬಾಧಸ್ಯ ದೂರಮುಗ್ರೋ ಯಃ ಶಂಬ ಪುರುಹೂತ ತೇನ |
ಅಸ್ಮೇ ಧೇಹಿ ಯವಮದ್ಗೋಮದಿಂದ್ರ ಕೃಧೀ ಥಿಯಂ ಜರಿಶ್ರೀ ಪಾ ಜರತ್ನಾಂ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೨-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಅನೇಕರ ಅಹ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವಭಯಂಕರ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ವಜ್ರಾಯುಧವಿರುವುದೋ
ಆದಿಂದ ಶತ್ರುವನ್ನು ನಮ್ಮಿಂದ ದೂರಕ್ಕೆ ಓಡಿಸು. ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯವಧಾನ್ಯಯುಕ್ತವಾದುದೋ ಗೋಯುಕ್ತವಾದುದೋ
ಆದ ಧನವನ್ನು ಸ್ವಾಪಿಸು. ಸ್ತುತಿಕರ್ತನಾದ ನನಗೆ ರಮಣೀಯವಾದ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಕರ್ಮವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಡು.

ಕೇವಯಃ || ೨೩ ||

ಕೇವಯಃ ಕಪೂಯಾ ಭವಂತಿ ಕಪೂಯಮಿತಿ ಪುನಾತಿ ಕರ್ಮ
ಕುತ್ಸಿತಂ ದುಷ್ಟೂಯಂ ಭವತಿ ||

ಕೇವಯಃ ಎಂದರೆ ಕಪೂಯಾ ಭವಂತಿ— ಇದರ ಕೆಟ್ಟವಾಸನೆಯಿಂದ ಶುದ್ಧಿಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದು.
ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಪವಿತ್ರವನ್ನಾಗಿ (ಶುದ್ಧವನ್ನಾಗಿ) ಮಾಡಲು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾದವು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದ
ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಮುಕ್ತಿನ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಮುಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ.

ಇತಿ ಚತುರ್ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

|| ಸಂಚವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ ||

|| ಇಶ್ವತ್ಯೈದನೆಯ ಖಂಡವು ||

ಪೃಥಕ್ ಪ್ರಾಯನ್ ಪೃಥಮಾ ದೇವಹೂತಯೋಽಕೃಣ್ಣತ ಶ್ರವಸ್ಯಾನಿ ದುಷ್ಟರಾ | ನಯೇ ಶೇಕುರ್ಯಜ್ಞಿಯಾಂ ನಾವಮಾರುಹ-
ಮೀರ್ಮೈವ ತೇ ನ್ಯವಿಶನ್ತ ಕೇವಯಃ | ಪೃಥಕ್ ಪ್ರಾಯನ್ ಪೃಥಕ್
ಪ್ರಥತೇಃ ಪ್ರಥಮಾ ದೇವಹೂತಯೋ ಯೇ ದೇವಾನಾಹ್ವಯನ್ತಾ-
ಕುರ್ವತ ಶ್ರವಣೀಯಾನಿ ಯಶಾಂಸಿ ದುರನುಕರಾಣ್ಯನ್ಯೈರ್ಯೇಽಶ-
ಕ್ವವನ್ ಯಜ್ಞಿಯಾಂ ನಾವಮಾರೋಧುಮಥ ಯೇ ನಾಶಕ್ವವನ್
ಯಜ್ಞಿಯಾಂ ನಾವಮಾರೋಧುಮೀರ್ಮೈವ ತೇ ನ್ಯವಿಶನ್ತೇಹ್ಯವ ತೇ
ನ್ಯವಿಶನ್ತ ಬುಣೇ ಹ್ಯವ ತೇ ನ್ಯವಿಶನ್ತಾಸ್ತೀನೇವ ಲೋಕ ಇತಿ ವೇರ್ಮ
ಇತಿ ಬಾಹುನಾಮ ಸಮಾರಿತತರೋ ಭವತಿ | ಏತಾ ವಿಶ್ವಾ ಸವನಾ
ತೂತುಮಾಕೃಷೇ ಸ್ವಯಂ ಸೂನೋ ಸಹಸೋ ಯಾನಿ ದಧಿಷೇ |
ಏತಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಸ್ಥಾನಾನಿ ತೂರ್ಣಮುಪಾಕುರುಷೇ ಸ್ವಯಂ ಬಲಸ್ಯ
ವುತ್ರ ಯಾನಿ ಧತ್ವಾಂಸತ್ರಮಂಹರಸ್ಪ್ರಾಣಂ ಧನುರ್ವಾ ಕವಚಂ ವಾ
ಕವಚಂ ಕು ಅಚ್ಚಾತಂ ಭವತಿ ಕಾಚ್ಚಾತಂ ಭವತಿ ಕಾಯೇಽಚ್ಚಾತಂ
ಭವತೀತಿ ವಾ || ೨೫ ||

“ಪೃಥಕ್ಪ್ರಾಯನ್ಪ್ರಥಮಾ ದೇವಹೂತಯೋಽಕೃಣ್ಣತ ಶ್ರವಸ್ಯಾನಿ
ದುಷ್ಟರಾ || ನಯೇ ಶೇಕುರ್ಯಜ್ಞಿಯಾಂ ನಾವಮಾರುಹಮೀ-
ರ್ಮೈವ ತೇ ನ್ಯವಿಶನ್ತ ಕೇವಯಃ ” ||

ಪೃಥಕ್ ಪ್ರಾಯನ್ | ಪೃಥಕ್ ಪ್ರಥತೇಃ | ಪ್ರಥಮಾ ದೇವಹೂತಯೋ
ಯೇ ದೇವಾನಾಹ್ವಯನ್ತಾಕುರ್ವತ ಶ್ರವಣೀಯಾನಿ ಯಶಾಂಸಿ
ದುರನುಕರಾಣ್ಯನ್ಯೈರ್ಯೇಽಶಕ್ವವನ್ ಯಜ್ಞಿಯಾಂ ನಾವಮಾ-
ರೋಧುಮಥ ಯೇ ನಾಶಕ್ವವನ್ ಯಜ್ಞಿಯಾಂ ನಾವಮಾ-
ರೋಧುಮೀರ್ಮೈವ ತೇ ನ್ಯವಿಶನ್ತೇಹ್ಯವ ತೇ ನ್ಯವಿಶನ್ತ ಬುಣೇ

ಹೈವ ತೇ ನ್ಯವಿಶನ್ತಾಪ್ತಿಸ್ನೇವ ಲೋಕ ಇತಿ ವಾ || ಈರ್ಮ ಇತಿ
ಬಾಹುನಾಮ | ಸಮೀರಿತತರೋ ಭವತಿ ||೧||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಪ್ರಥಮಾ ಯನ್ತ್ರಥಮಾ ದೇವಹೂತಯೋಕ್ತೃಣ್ಯತ ಶ್ರವಣ್ಯಾನಿ ದುಷ್ಕರಾ |
ನ ಯೇ ಶೇಕುರ್ಯಜ್ಜಿಯಾಂ ನಾನಮಾರುಹಮೀಮ್ಯವ ತೇ ನ ವಿಶಂತಿ ಕೇಪಯಃ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೪-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎದ್ದೆ ಇಂದ್ರನೇ, ಪುರುಷರಿಗೆ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾದ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಗತಿಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಶ್ರೇಷ್ಠರೂ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವವರೂ ಆದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ಇತರರಿಂದ ಹತ್ತಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ ಕೀರ್ತಿಯುತವಾದ ದಿವ್ಯಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಯಾರಿಗೆ ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ದೋಷಿಯನ್ನು ಹತ್ತಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೋ ಅವರು ಪಾಪಕರ್ಮವುಳ್ಳವರಾಗು ಮುಣ್ಣದಿಂಥಲೇ ಪೀಡಿತರಾಗಿ ಅಧೋಗತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಪ್ರಥಮ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ.

ಪ್ರಥಮಾ ದೇವಹೂತಯೋ ಯೇ ದೇವಾನಾಹೃಯಂತಾಕುರ್ವತ ಶ್ರವಣೇಯಾನಿ ಯಶಾಂಸಿ ದುರನು-
ಕರಾಣ್ಯಸ್ಯಃ—

ಯಾರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಪಾರ್ಥಿವ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯಶಸನ್ನೂ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಇತರರಿಂದ ಲಭ್ಯವಾಗದಿರುವುದನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ.

ಯೋಕ್ತೃವತ್ ಯಜ್ಜಿಯಾಂ ನಾನಮಾರೋಧುಮುಥ ಯೇ ನಾಶಕ್ಯವನ್
ಯಜ್ಜಿಯಾಂ ನಾನಮಾರೋಧುಮೀಮ್ಯವ ತೇ ನ್ಯವಿಶಂತೇಹೈವ ತೇ ನ್ಯವಿಶಂತ
ಬುಣೇ ಹೈವ ತೇ ನ್ಯಾವಿಶಂತಾಪ್ತಿಸ್ನೇವ ಲೋಕೇ ಇತಿ ವಾ ||

ಯಾರು ಆರೇಕೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡಲು ಶಕ್ತರಲ್ಲವೋ ಅಥವಾ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವರು ಯಜ್ಞವೆಂಬ ನಾನೆಯನ್ನು ಹತ್ತಿ ಉತ್ತಮ ಪದವಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಯಜ್ಞವೆಂಬ ನಾನೆಯನ್ನು ಹತ್ತಿ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡಿ ಆ ಮೂಲಕ ಎಂದರ್ಥವು. ಅವರಿಗೆ ಯಾವ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರು ಈ ಮುಣ್ಣದಲ್ಲಿಯೇ ಎಂದರೆ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ ದುಃಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾ ಇರುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥವಾಯಿತು.

ಈರ್ಮ ಎಂದರೆ ಬಾಹುವಿಗೆ ಹೆಸರು.

ತೂತುಮಾಕ್ಯಷೇ || ೭೪ ||

“ ಏತಾ ವಿಶ್ವಾ ಸವನಾ ತೂತುಮಾಕ್ಯಷೇ ಸ್ವಯಂ ಸೂನೋ ಸಹಸೋ
ಯಾನಿ ದಧಿಷೇ ” || ಏತಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಸ್ವಾನಾನಿ ತೂರ್ಣಮುನಾ-
ಕುರುಷೇ ಸ್ವಯಂ ಬಲಸ್ಯ ಪುತ್ರ ಯಾನಿ ಧತ್ಸ || ೨ || ೨೫

ತೂತುನುಸಾರ್ಯವೇ—ತೂತುಂ ಎಂದರೆ ಶಿಘ್ರವಾಗಿ ಬೇಗನೆ ಆಪ್ಯವೇ - ಮೂಡುಪುಮ, ನೆರವೇರಿಸುವುದು ಸೂನೋ ಸಹಸಃ — ಬಲಸ್ಯ ಪುತ್ರ ಬಲಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಪುತ್ರ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಗೆ ಹೆಸರು. ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಡೆಯುವಾಗ ಮುತ್ತಜರು ತಮ್ಮ ರಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಬಲವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಹಿಸೋ ಯದೋ ಎಂದು ಸಂಚೋದಿಸಿ ಎಂದರೆ ಬಲಸ್ಯ ಪುತ್ರ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ಮುಗ್ಧರಾದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯವೆಂಬ ತತ್ತ್ವವಿಮರ್ಶೆಯ ವಿಷಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ (ನಿರುಕ್ತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ) ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ—

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಏತಾ ವಿಶ್ವಾ ಸವನಾ ತೂತುನುಸಾರ್ಯವೇ ಸ್ವಯಂ ಸೂನೋ ಸಹಸೋ ಯಾನಿ ದದಿವೇ |
ವರಾಯ ತೇ ಸಾತಂ ಧರ್ಮಣೇ ತನಾ ಯಜ್ಞೋ ಮಂತ್ರೋ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯತಂ ವಚಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೫೦-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ನಮ್ಮ ಇಂದ್ರನೇ, ಈ ಸಮಸ್ತ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೀನು ಶಿಘ್ರವಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ. ವಃಃಃಬಲಶಾಲಿಯಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಯಾವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಪೋಷಿಸುತ್ತಿಯೋ ಅಂತಹ ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿ ನೀನಾರಕವಾದ ಯಜ್ಞರಕ್ಷಣೆಯ ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿರಲಿ. ನಮ್ಮ ಪೋಷಣೆಗಾಗಿ ಧನವೂ ನಮಗೆ ಲಭಿಸಲಿ. ನಿನ್ನ ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ಯಜ್ಞಸಾಧನವಾದ ಯಜುರ್ವೇದಾತ್ಮಕವಾದ ಮಂತ್ರವೂ, ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಮುಗ್ಧರೇದಮಂತ್ರವೂ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿರುವ ಯಜ್ಞೋ ಮಂತ್ರೋ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯತಂ ವಚಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಯಜ್ಞೋ ಮಂತ್ರಃ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಸಾಧನವಾದ ಯಜುರ್ವೇದ ಮಂತ್ರವೆಂದೂ ಬ್ರಹ್ಮ ಉದ್ಯತಂ ವಚಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸ್ತೋತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಮುಗ್ಧರೇದಮಂತ್ರವೆಂದೂ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿಹಾರಿ. ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯವೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷಯವಾದ ತತ್ತ್ವವಿಮರ್ಶೆಯು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಅಶ್ವಮೇಧಯಜ್ಞದ ಮಧ್ಯದ ದಿವಸದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯವು ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕವಾದ ತತ್ತ್ವವಿಮರ್ಶೆಯು ಹೋತೃವೇ ಮೊದಲಾದ ಮುಕ್ತಿಗ್ಗನರಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದು ರೂಢಿಯು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಮೇಧಿಕೇ ವ್ಯಾಜುಮೇಹನಿ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯೇ ಹೋತೃಾದಯಃ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ತ್ರೇತನಯಾ ಯಜಮಾನಂ ಪೃಚ್ಛೇಯಃ ಎಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಮಹರ್ಷಿಯು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಅಶ್ವಮೇಧಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯೂ, ಇತರ ಮುಖ್ಯ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮುಕ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಹೋತೃ, ಬ್ರಹ್ಮ ಮೊದಲಾದವರು ಹನನವಾದ ತತ್ತ್ವವಿಚಾರವನ್ನು ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡುವುದು ಪದ್ಧತಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವಿಮರ್ಶೆಯು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ವಿಷಯವಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞದ ವಿಷಯವಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಸ್ಥಿತಿ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯವಾಗಿಯೂ ಇರಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ವೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅಶ್ವಮೇಧಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ತ್ವಾ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನಗ್ನಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ವೇದಿ ಮಾತುಃ ಎಂದು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವ ತತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಸೂಕ್ತವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ತ್ವಾ ಪರಮಂತಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ಯತ್ರ ಭುವನಸ್ಯ ಸಾಧಿಂ |
ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ತ್ವಾ ವ್ಯಷ್ಣೋ ಅಶ್ವಸ್ಯ ರೇತಃ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ವಾಚಃ ಪರಮಂ ವ್ಯೋಮಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೩೪)

• ಎಲೈ ಯಜಮಾನನೇ, ಪೃಥಿವಿಯ ತುತ್ತುತದಿ ಯಾವುದು? ವೆಶ್ವದ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸತಕ್ಕ ಬಂಧಕವು ಎಲ್ಲಿದೆ? ವ್ಯಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸತಕ್ಕ ಅದಿತ್ಯನ(ಬ್ರಹ್ಮನ) ವೀರ್ಯ (ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು) ಯಾವುದು? ಮತ್ತು ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಕಾರಣವಾದ ವಾಕ್ಯಿನ(ಅಥವಾ ಮಂತ್ರದ) ಉಗಮಸ್ಥಾನವು ಯಾವುದು? ಇವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನನಗೆ ತಿಳಿಸು ಎಂದು ಮುಕ್ತಿಜನು ಯಜಮಾನನನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ಯಜಮಾನನು ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವನು.

ಇಯಂ ವೇದಿಃ ಪರೋ ಅಂತಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಯಂ ಯಜ್ಞೋ ಭುವನಸ್ಯ ಸಾಧಿಃ |

ಅಯಂ ಸೋಮೋ ವ್ಯಷ್ಣೋ ಅಶ್ವಸ್ಯ ರೇತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಯಂ ವಾಚಃ ಪರಮಂ ವ್ಯೋಮಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೩೫)

ಎಲೈ ಮುಕ್ತಿಜನೇ, ನೀನು ಕೇಳಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವೆನು, ಕೇಳು—ಯಜ್ಞವೇದಿಯೇ ಪೃಥಿವಿಯ ಅತ್ಯಂತ ಕೊನೆಯ ಪರ್ಯವಸಾನವು ಎಂದರೆ ತುದಿಯು. ಯಜ್ಞವೇ ವಿಶ್ವದ ಸಾಧಿರೂಪವಾಗಿದೆ ವ್ಯಷ್ಟಿಪ್ರದನೂ, ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಕನೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ (ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ) ಸೋಮರಸವೇ ರೇತಸ್ಸಾಗಿದೆ (ವೀರ್ಯವಾಗಿದೆ). ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆನಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ವಾಕ್ಯಿಗೆ (ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ) ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಆಶ್ರಯಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಯಜಮಾನನು ಹೇಳುವನು.

ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಡಗಿರುವ ತತ್ತ್ವವು ಸಾಧಾರಣವೆಂದು ತೋರಬಹುದಾದರೂ ಇವುಗಳಿಗೆ ಮಹತ್ತ್ವ ಪೂರಿತವಾದ ಗುಣಾರ್ಥವಿದೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿಮರ್ಶಿಸುವುದೇನೆ.

ಅಶ್ವಮೇಧಿಕೇ ಮಧ್ಯಮೇಘಹನಿ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯೇ ಹೋತ್ರಾದಯಃ—ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ತ್ವಾ ಇತ್ಯನಯಾ ಪಿಕ್ಕೇ-
ಕಕೋ ಯಜಮಾನಂ ಪೃಚ್ಛೇಯುಃ | ಇದು ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯೇಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸತಕ್ಕ ಮಂತ್ರವು. ಹೋತ್ರಾದಿ ಮುಕ್ತಿಗಳೆನಿಸಿ
ಯಜಮಾನನನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕವಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯೇವು ಅಶ್ವಮೇಧಿಯುಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಿಯತವಾಗಿ
ಆಚರಿಸಬಹುದೇಕೆಂದಿ ವಿಧಿಯು. ಇತರ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶ್ವವಾಗಿ ಆಚರಿಸಬಹುದು. ಇದು ಕರ್ಮಾಂಗವಾಗಿದ್ದರೂ
ಸಹ ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವದ ವಿಷಯಕವಾದ ಜ್ಞಾನಾಸ್ತೇಷಣವಿರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ರಹಸ್ಯವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು
ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂಬ ಕುತೂಹಲವೂ, ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಮುಖಗಳಿಗೆ ತಿಳಿದಿರುವ ಉತ್ತರವೂ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕುರಿತ
ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಗಳಾಗಿವೆ. ತ್ರೈತೀರಿಯಸಂಹಿತೆ, ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್
ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯೇವು (ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸೆಯು) ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ತೇಷಣೆಯು ಇದರಲ್ಲಿ
ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಶವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಭೇದಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಂತ್ರ
ಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಹೋತ್ರಾದಿಗಳು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹಾಕತಕ್ಕ ಪ್ರಶ್ನೆಯೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ತ್ರೈತೀರಿಯ
ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರವು ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಹಾಕಿ ಉತ್ತರವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಕಿಂಗ್ ಸ್ಟಿಡಾಸೀಕ್ ಪೂರ್ವಚಿತ್ತಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಈ ಪ್ರಶೋತ್ತರವು ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ—ಅಥ ಹೋತುಃ ಪ್ರಶ್ನಾಃ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪ್ರತಿವಚನಾನಿ | ಹೋತೃವಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮವಿಗೂ ನಡೆಯತಕ್ಕ ಪ್ರಶೋತ್ತರರೂಪವಾದ ಸಂಗಾಪನೆಯು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯದ ಕ್ರಮವು ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೆಂದು ಮುಂದೆ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯವೆಂದು ವಿವರಿಸುವ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕುಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರವೂ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಲಾಗುವುದು.

(1) ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಯು—ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ತ್ವಾ ಪರಮಂಶಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ಪೃಥಿವಿಯ ತುತ್ತತುದಿ ಯಾವುದು ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಅದಕ್ಕೆ—ಇಯಂ ವೇದಿಃ ಪರೋ ಅಂತಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಯೇ ಪೃಥಿವಿಯ ತುತ್ತತುದಿಯೆಂದು ಉತ್ತರರೂಪವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾಧಾರವಾದ ವೇದಿಯೆಂದಾಯಿತು. ಯಜ್ಞವೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವಾದುದೆಂದಲೂ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಲೋಕಗಳೆಲ್ಲವೂ ಬ್ರಹ್ಮನ ಆಧಾರದಿಂದಲೇ ಇರುವುದೆಂದೇ ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದೆಂದಲೂ ಯಜ್ಞಾಧಾರವಾದ ವೇದಿಗೂ ಪೃಥಿವಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಪೃಥಿವಿಯೆಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತಃಕ್ಷವೆಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿಯೆಂದರೆ ಕೇವಲ ಭೂಮಿಯೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಬಾರದು. ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಸಕಲವಿಶ್ವವೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು.

ಸೌಮಿ ತ್ರಿಃ ಪೂರ್ವಂ ಪರಿಗ್ರಹಂ ಪರಿಗೃಹ್ಣಾತಿ | ತ್ರಿರುತ್ತರಂ ತತಃಪಚ್ಚೈತ್ತಃ ಪಡ್ವಾ ಮತಮಃ
ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ ಸಂವತ್ಸರೋ ಯಜ್ಞಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸ ಯಾವಾನೇನ ಯಜ್ಞೋ ಯಾವತ್ಯಸ್ಯ
ಮಾತ್ರಾ ತಾವಂತಮೇವೈತವೈರಿಗೃಹ್ಣಾತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೫-೧೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ, ಕಾಲಾತ್ಮಕವಾದ ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೂ, ವತ್ಸರರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ, ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆ ದೇಶಕಾಲಸ್ವರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಆಧಾರವು ಎಷ್ಟು ವಿಸ್ತೃತವೋ ಯಜ್ಞಾಧಾರವು ಅಷ್ಟೇ ವಿಸ್ತೃತಿಯುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದು ಯಾವತ್ಯಸ್ಯ ಮಾತ್ರಾ ತಾವಂತಮೇವೈತವೈರಿಗೃಹ್ಣಾತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಾಧಾರವಾದ ವೇದಿಯ ಶಬ್ದನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ—

ತಂ ಭಂದೋಲಭಿರಭಿತಃ ಪರಿಗೃಹ್ಯ | ಅಗ್ನಿಂ ಪುರಸ್ತಾನ್ಮನಾಧಾಯ ತೇನಾರ್ಚಂತಃ ಶ್ರಾವ್ಯಂತ
ಶ್ವೇರುಸ್ತೇನೇಮಾಗಂ ಸರ್ವಾಂ ಪೃಥಿವೀಂ ಸಮವಿಂದತ ತದ್ಯದೇನೇನೇನೇಮಾಗಂ ಸರ್ವಾ-
ಗಂ ಸಮವಿಂದಂತ ತಸ್ಮಾದ್ಯೇದಿನರ್ವಮ ತಸ್ಮಾದಾಹುರ್ಯಾವತಿ ವೇದಿಸ್ತಾವತಿ ಪೃಥಿವೀ
ತ್ಯೇತ್ಯಯಾ ಹೀಮಾಗಂ ಸರ್ವಾಗಂ ಸಮವಿಂದಂತೈವಗಂ ಹ ವಾ ಇಮಾಗಂ
ಸರ್ವಾಗಂ ಸಪತ್ನಾಸಾಂ ಸಂವಂಕ್ತೇ ನಿರ್ಭಜತ್ಯಸ್ಯೈ ಸಪತ್ನಾಸ್ಯ ಏವಮೇತದ್ಯೇದ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೫-೭)

ಭಂದಸ್ತುಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞವೇದಿಯನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿದನಂತರ ಅದರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅನುಸೂತ್ರವಾದ ಮತ್ತು ತಪೋರೂಪವಾದ ನಿಯಮಗಳಿಂದಲೂ ವ್ರತಗಳಿಂದಲೂ ಪೂಜಿಸತೊಡಗಿದರು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಅವರು ಪೂರ್ಣವಾದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು.

ಅನರು ಈ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪಡೆದುದರಿಂದಲೇ (ಸನಿಂಧ್) ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ ನೇದಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪೃಥ್ವಿಯು ಎಷ್ಟು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿದೆಯೋ ಯಜ್ಞವೇದಿಯೂ ಅಷ್ಟೇ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ತಾನೇ ಈ ಸಮಸ್ತವಾದ ಪೃಥ್ವಿಗೂ ಒಡೆಯನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇವೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಏತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ—

ತಂ ವೇದ್ಯಾಮನ್ಯವಿಂದನ್ಯದ್ವೇದ್ಯಾಮನ್ಯವಿಂದನ್ಯದ್ವೇದೇರ್ವೇದಿತ್ವಂ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೯)

ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೇದಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಕಂಡು ಅದನ್ನು ಪಡೆದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನೇದಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು ಎಂದು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನರೂಪವಾದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ ಮತ್ತು ಇದೇ ನೇದಿಯು ಪೃಥ್ವಿಯ ಪರವಾದ ಅಂತವು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿರುವಾಗ ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದರೆ ಕೇವಲ ಭೂಮಿಯಿಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಬಾರದೆಂದು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪೃಥ್ವಿಶಿಲ್ಪವು ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ.೨-೧೦) ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಥನಾತ್ಮಧಿವೀತ್ಯಾಹುಃ (ನಿ. ೧-೧೪) ಎಂಬ ನಿರೂಪಕಾರದ ನಿರ್ವಚನದ ಅಧಾರದ ಮೇಲೆ ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಸ್ತೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪೃಥ್ವಿಶಿಲ್ಪವಾಚ್ಯಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಈ ನೇದಿಯು ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳಿಗೂ ಅಥವಾ ಸಮಸ್ತ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಪರವಾದ ಅಂತವು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಮಹತ್ವವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಯನ್ನು ಈಂಠಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಅಯಂ ವಾವ ಲೋಕ ಏಷೋಽಗ್ನಿಸ್ತೀತಃ | ತಸ್ಯಾಪಿ ಏವ ಪರಿಶ್ರಿತೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಯಜುಷ್ಯತ ಇಷ್ಟಕಾಃ ಸೂದದೋಹಾ ಓಷಧಯಶ್ಚ ವನಸ್ಪತಯಶ್ಚ ಪುರೀಷಮಾಹುತಯಃ..... ಸ ಯೋ ಹೈತದೇನಂ ನೇದ ಲೋಕಂಪೃಥ್ವಾ ಮೇನಂ ಭೂತಮೇತತ್ಸರ್ವಮಭಿ ಸಂಪತ್ಯತೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೪-೧)

ಇಷ್ಟಕೇಗಳಿಂದ (ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ) ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಯೇ ಈ ಪಾರ್ಥಿವಲೋಕವು. ಇದನ್ನು ಸುತ್ತುವೆದಿರುವ ಇಷ್ಟಕೇಗಳೇ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಸುತ್ತುವೆದಿರುವ ಸಮುದ್ರಗಳು, ಯಜುಷ್ಯತೆಗಳೇ ಮಾನವರು. ಸೂದದೋಹಗಳೇ ಪಶುಗಳು, ಇಷ್ಟಕೇಗಳ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ಮೃತ್ತಿಕೆಗಳೇ ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಿಗಳು, ಲೋಕಂಪೃಥ್ವಾವೇ ಆಗ್ನಿಯು ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು. ಲೋಕಾಧಿಪಾತ್ಮತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿದೆ—

ಅಂತರಿಕ್ಷಗ್ಂ ದ ತ್ವೇವೈಷೋಽಗ್ನಿಸ್ತೀತಃ | ತಸ್ಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವಿನ್ಯೋರೇವ ಸಂಧಿಃ | ಪರಿಶ್ರಿತಃ ಪರೇಣಾಹಾಂತರಿಕ್ಷಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವಿವೀ ಸಂಧತ್ತಸ್ತಾಃ ಪರಿಶ್ರಿತೋ ವಯಾಗ್ಂಸಿ ಯಜುಷ್ಯತ್ಯ ಇಷ್ಟಕಾ ವರ್ಷಗ್ಂ ಸೂದದೋಹಾ ಮುರೀಚಯಃ ಪುರೀಷಮಾಹುತಯಃ ಸಮಿಧೋ ಲೋಕಂಪೃಥ್ವಾ ತದ್ವಾ ಏತತ್ಸರ್ವಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೪-೨)

ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವು. ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವಿಗಳ ಸಂಧಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ ಮೀರಿದ ಪ್ರದೇಶವಲ್ಲಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ನೇದಿಕೆಯ ಪರಿಶ್ರಿತಗಳೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವಿಗಳ ಸಂಧಿಯು. ಯಜುಷ್ಯತೆಯೆಂಬ ಇಷ್ಟಕಗಳೇ ಪಕ್ಷಿಗಳು. ಸೂದದೋಹಗಳೇ

ನೃಪ್ತಿಯು. ಇಷ್ಟಕೆಗಳ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ಮೃತ್ತಿಕೆಗಳೇ ರಶ್ಮಿಗಳು. ಆಹುತಿಗಳೇ ಸಮುತ್ತಗಳು. ಲೋಕಂಪೃಣವೇ ವಾಯುವು. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ದ್ವಾರ್ಹ ತ್ವೇನ್ನೈಷೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತಃ | ತಸ್ಯಾಪ ಏವ ಪರಿಶ್ರಿತೋ ಯಥಾ ಹ ವಾ ಇದಂ ಕೋಶಃ
ಸಮುಚ್ಚಿತ ಏವಮಿಮೇ ಲೋಕಾ ಅಪ್ಸ್ಯಂತಸ್ತದ್ಯಾ ಇಮಾನಾ ಲೋಕಾನಾ ಪರೇಣಾಪಸ್ತಾಃ
ಪರಿಶ್ರಿತೋ ದೇವಾ ಯಜುಷ್ವತ್ಯ ಇಷ್ಟಕಾ ಯದೇವೈತಸ್ಮಿಂಲೋಕೇಽನ್ಯಂತತ್ಸೂದದೋಹಾ
ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಪುರೀಷಮಾಹುತಯಃ ಸಮಿಧ ಆದಿತೋ ಲೋಕಂಪೃಣಾ ತದ್ಯಾ ಏತಸ್ತರ್ವ-
ಮಾದಿಕ್ಯಮೇತಾಭಿಸಂಪದ್ಯತೇ ತಸ್ತರ್ವೋಽಗ್ನಿಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೪-೩)

ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯೇ ದ್ಯುಲೋಕವು. ಸುತ್ತುವರೆದಿರುವ ಇಷ್ಟಕೆಗಳೇ ಈ ಲೋಕವನ್ನಾವರಿಸುವ ಉದಧಿಗಳು. ಯಜುಷ್ವತಿಯು ಇಷ್ಟಕೆಗಳೇ ದೇವತೆಗಳು. ಸೂದದೋಹಗಳೇ ಈ ಲೋಕದ ಅನ್ನವು. ಇಷ್ಟಕೆಗಳ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ಮೃತ್ತಿಕೆಗಳೇ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು. ಲೋಕಂಪೃಣವೇ ಆದಿತ್ಯನು.

ಆದಿತೋ ಹ ತ್ವೇನ್ನೈಷೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತಃ | ತಸ್ಯ ದಿಶ ಏವ ಪರಿಶ್ರಿತಸ್ತಾಃ ಪಷ್ಪಿಕ್ವ ತ್ರೀಣಿ ಚ ಶತಾನಿ
ಭವಂತಿ ಪಷ್ಪಿಕ್ವ ಹ ವೈ ತ್ರೀಣಿ ಚ ಶತಾನ್ಯಾದಿತ್ಯಂ ದಿಶಃ ಸಮಂತಂ ಪರಿಯಂತಿ ರಶ್ಮಿಯೋ
ಯಜುಷ್ವತ್ಯ ಇಷ್ಟಕಾಸ್ತಾಃ ಪಷ್ಪಿತ್ವಿನ ತ್ರೀಣಿ ಚ ಶತಾನಿ ಭವಂತಿ ಪಷ್ಪಿಕ್ವ ಹ ವೈ ತ್ರೀಣಿ
ಶತಾನ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ರಶ್ಮಯಸ್ತದ್ಯವೈಶ್ರಿತ್ಯು ಯಜುಷ್ವತೀಃ ಪ್ರತ್ಯರ್ಪಯತಿ ರಶ್ಮೀಂಸ್ತದ್ವಿಕ್ಷ
ಪ್ರತ್ಯರ್ಪಯತ್ಯಥ ಯದಂತರಾ ದಿಶಶ್ಚ ರಶ್ಮೀಂಶ್ಚ ತತ್ಸೂದದೋಹಾ ಅಥ ಯದ್ವಿಕ್ಷು ಚ
ರಶ್ಮಿಷು ಚಾನ್ಯಂತತ್ಪುರೀಷಂ ತಾ ಆಹುತಯಸ್ತಾಃ ಸಮಿಧಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೪-೪)

ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಯೇ ಆದಿತ್ಯನು. ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಮುನ್ನೂರಲರವತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳೂ, ಸುತ್ತುವರೆದಿವೆ. ಮುನ್ನೂರಲರವತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾಕಗಳಾದ ಯಜುಷ್ವತಿಗಳೇ ಆದಿತ್ಯನ ಮುನ್ನೂರಲರವತ್ತು ರಶ್ಮಿಗಳಾಗಿವೆ. ಸೂದದೋಹಗಳೇ ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳೂ ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ತತ್ತ್ವವಿಶೇಷಗಳು. ಇಷ್ಟಕೆಗಳ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ಮೃತ್ತಿಕೆಗಳೇ ರಶ್ಮಿಗಳೂ ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ನಡುವೆ ಇರುವ ಅನ್ನವು.

ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಹ ತ್ವೇನ್ನೈಷೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತಃ | ತಾನಿ ವಾ ಏತಾನಿ ಸಪ್ತವಿಗ್ಂಶತಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ | ಭಂದಾ
ಗ್ಂಸಿ ಹ ತ್ವೇನ್ನೈಷೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತಃ | ತಾನಿ ವಾ ಏತಾನಿ ಸಪ್ತಭಂದಾಗ್ಂಸಿ..... | ಸರ್ವಾಣಿ
ಹ ತ್ವೇನ ಭೂತಾನಿ | ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಏಷೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತ ಆಪೋ ವೈ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ
ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ತಾ ಹೈತಾ ಆಪ ಏವೈಷೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತಸ್ತಸ್ಯ ನಾಮ್ಯಾ ಏವ ಪರಿಶ್ರಿತಸ್ತಾಃ
ಪಷ್ಪಿಕ್ವ ತ್ರೀಣಿ ಚ ಶತಾನಿ ಭವಂತಿ ಪಷ್ಪಿಕ್ವ ಹ ವೈ ತ್ರೀಣಿ ಚ ಶತಾನ್ಯಾದಿತ್ಯಂ ನಾಮ್ಯಾಃ
ಸಮಂತಂ ಪರಿಯಂತಿ.....ಆತ್ಮಾಯಮೇವ ಸ ಯೋಽಯಂ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಪುರುಷಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೪-೬ ರಿಂದ ೧೪)

ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಯೇ ಸಮಸ್ತ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು, ಸಪ್ತ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು. ಇದೇ ಸಂವತ್ಸರವು. ಇದೇ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ಅದಿತ್ಯನ ಸುತನು ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ರಶ್ಮಿರೂಪಗಳಾದ ನಾವೆಗಳು ಸುತ್ತುವುದಿರುವಂತೆ ಈ ವೇದಿಯು ಸುತ್ತಲೂ ಯಜ್ಞಪ್ರತಿರೂಪದ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳು ಸುತ್ತುವುದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವೇದಿಕೆಯ ದೇಹವೇ ಈ ಅದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಹಿರಣ್ಮಯವುರುಷನು. ಈ ಹಿರಣ್ಮಯವುರುಷನ ಸ್ವರೂಪವು ಎಷ್ಟು ಅರ್ಪಕವಾದದ್ದು ಮತ್ತು ಎಷ್ಟು ಮಹತ್ವವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರೆ—

ತಸ್ಯೈತೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠೇ | ರುಕ್ಮಶ್ಚ ಪುಷ್ಕರಪರ್ಣಂ ಚಾಪಶ್ಚಾದಿತ್ಯಮುಂಡಲಂ ಚ ಸುಚಾ ಬಾಹೂ
ತಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ದ್ವೇ ಸ್ವಯಮಾತ್ಮಣ್ಣೇ ಇಯಂ ಚಾಂತರಿಪ್ತಂ ಚ ತಿಸ್ತೋ ವಿಶ್ವಜ್ಯೋತಿಷ
ವಿತಾ ದೇವತಾ ಅಗ್ನಿರ್ವಾಯುರಾದಿತ್ಯ ವಿತಾ ಹ್ಯೇವ ದೇವತಾ ವಿಶ್ವಂ ಜ್ಯೋತಿರ್ವಾದಶರ್ತ
ವ್ಯಾಃ ಸಂವತ್ಸರಃ | ಸ ಆತ್ಮಾ ಪಂಚ ನಾಕಸದಃ ಪಂಚ ಪಂಚಚೂಡಾಃ ಸ ಯಜ್ಞಸ್ತೇ ದೇವಾ
ಅಥ ಯದ್ವಿಕರ್ಷೇ ಚ ಸ್ವಯಮಾತ್ಮಣ್ಣಾ ಚಾತ್ಮಾ.....ಆತ್ಮಾ ಸ ವಿಷ ಸರ್ವಾಸಾಮಸಾಂ
ಮಧ್ಯೇ ಸ ವಿಷ ಸರ್ವೇಃ ಕಾಮ್ಯಃ | ಸಂಪನ್ನ ಆಪೋ ವೈ ಸರ್ವೇ ಕಾಮಾಃ ಸ ವಿಷೋಽ
ಕಾಮಃ ಸರ್ವಕಾಮೋ ನ ದ್ಯೇತಂ ಕಸ್ಯ ಚನ ಕಾಮಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೪-೧೫)

ಸ್ವರ್ಣವಾತ್ರವೂ, ಪುಷ್ಕರಪರ್ಣವೂ ಈ ಅದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಹಿರಣ್ಮಯವುರುಷನ ಪಾದಗಳು' ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಸುಖವಾತ್ಮಿಗಳೂ ಇವನ ಬಾಹುಗಳು. ಇವರೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು, ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಅತ್ಯಣ್ಣವಾಗಿರುವ ಈ ಎರಡು ಇಷ್ಟಕೆಗಳೇ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಪ್ತಗಳು, ವಿಶ್ವಜ್ಯೋತಿರೂಪವಾದ ಇಷ್ಟಕೆಗಳೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳು, ಇವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಮೂರು. ಈ ಮೂರೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯರನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ವೇದಿಯು ದೇಹವೇ ಸಕಲಕ್ಕೂ ಅಂತವಾಗಿದೆ. ಈ ವೇದೀರೂಪವಾದ ಅದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ಹಿರಣ್ಮಯವುರುಷನು ಸರ್ವಕಾಮಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಮ ರಹಿತನಾಗಿಯೂ, ಪೂರ್ಣತ್ವನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವೇದಿಯು ಮತ್ತೆವನ್ನೂ ವಿಶ್ವತಿಯನ್ನೂ ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಕೇವಲ ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಇದರ ಮಹಿಮೆಯು ಸ್ತುತವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಪ್ರಕೃತಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ—ಇಯಂ ವೇದಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಂತಃ ಎಂಬ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪೃಥಿವಿಯು ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಸ್ಥಾನವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಸಾಯಣರು ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸತಕ್ಕ ವಿಶಾಂತೀ ವೈ ಪೃಥಿವೀ ಯಾವತೀ ವೇದೀ | (ಕೈ. ಸಂ. ೨-೬-೫-೧) ಎಂಬ ತ್ರೈತಿರೀಯಸಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ—ನ ಹಿ ವೇದ್ಯತಿರಿಕ್ತಾ ಭೂಮಿರಸ್ತಿ | ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಗಿಂತಲೂ ಮೀರಿದ ಅಥವಾ ಬೇರೆಯಾದ ಪೃಥಿವಿಯೇ ಇಲ್ಲ ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

(2) ಇನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಯಾದ ಪೃಚ್ಛಾ ಮಿ ಯತ್ರ ಭುವನಸ್ಯ ನಾಭಿಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ—ಅಯಂ ಯಜ್ಞೋ ಭುವನಸ್ಯ ನಾಭಿಃ | ಎಂಬ ಉತ್ತರವು ಅಲ್ಲೇ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ನಾಭಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂನಾಹಃ ಎಂದರೆ ಸಕಲಭೂತ ಜಾತಗಳಿಗೂ ಒಂದು ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕ ಬಂಧಕರೂಪವಾದ ತಂತುವು ಯಾವುದು ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರರೂಪವಾಗಿ—ಅಯಂ ಯಜ್ಞೋ ಭುವನಸ್ಯ ನಾಭಿಃ | ಅಯಂ ಯಜ್ಞಃ ಭೂತಜಾತಸ್ಯ ಸಂನಹನಂ | ತತ್ರೈವ ವ್ಯವ್ಯಾಧಿಸರ್ವಭೂತೋದ್ರಕ್ತೇಃ | ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಬಂಧಕತ್ವಾತ್ | ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ವೃಷ್ಟಿಯುಂಟಾಗಿ ಆ ವೃಷ್ಟಿಯ ಮೂಲಕ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಇದು ಬಂಧಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ನಾಭಿರೂಪದಲ್ಲಿದೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ನಾಭಿಬ್ಧಕ್ತೈ— ವಾಸಸ್ಥಾನ, ವ್ಯಾಪಕಸಂಪದ್, ಸಂನಾಹಕ ಎಂದರೆ ರಕ್ಷಕ, ಬಂಧಕ, ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನ ಇತ್ಯಾದಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೇ ನಾಭಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದನ್ನು ತೋರಿಸಬಹುದು. ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ಯತ್ರ ಭುವನಸ್ಯ ನಾಭಿಃ ಎಂದು ಕೇಳಿರುವ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಅಯಂ ಯಜ್ಞಃ ಎಂಬುದೇ ಉತ್ತರರೂಪವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞವೇ ಸಕಲ ವಿಶ್ವಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೂ ಸ್ಥಿತಿಗೂ ಕಾರಣವಾಗಿ ದೇವಮಾನವಾ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಪರಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವ ಬಂಧಕ ಸಾಧನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದು (ಯಜ್ಞವು) ನಾಭಿರೂಪದಲ್ಲಿವೆಯೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ದೇವಾನ್ ಭಾವಯತಾನೇನ ತೇ ದೇವಾ ಭಾವಯಂತು ವಃ |

ಪರಸ್ಪರಂ ಭಾವಯಂತಃ ಶ್ರೇಯಃ ಪರಮವಾಪ್ಸ್ಯಥ ||

(ಭ. ಗೀ. ೩-೧೧)

ದೇವಾನ್ ಇಂದ್ರಾದೀನ್ ಭಾವಯತ ವರ್ಧಯತ ಅನೇನ ಯಜ್ಞೇನ | ತೇ ದೇವಾ ಭಾವಯಂತು ವ್ಯಷ್ಟಾೃದಿನಾ ಅಸ್ಯಾಯಯಂತು ವಃ ಯುಷ್ಠಾನ್ | ಏವಂ ಪರಸ್ಪರಂ ಅನ್ಯೋನ್ಯಂ ಭಾವಯಂತಃ ಶ್ರೇಯಃ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮವಿಜ್ಞಾನಪ್ರಾಪ್ತಿಂ ಕ್ರಮೇಣ ಅವಾಪ್ಸ್ಯಥ | ಸ್ವರ್ಗಂ ವಾ ಪರಂ ಶ್ರೇಯಃ ಅವಾಪ್ಸ್ಯಥ ||

(ಶಂ. ಭಾ.)

ಯಜ್ಞವೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ನರೂಪವೆಂದು, ಈ ಅನ್ನವನ್ನು ಮಾನವರು ಯಜ್ಞರೂಪದಿಂದ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದೂ, ಇದರಿಂದ ತೃಪ್ತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ವ್ಯಷ್ಟಾರ್ಥಿಗಳಿಂದ ಮಾನವರ ಸ್ಥಿತಿಗೂ, ವೃದ್ಧಿಗೂ ಕಾರಣರಾಗಬೇಕೆಂದೂ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶವಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಸಮಸ್ತವಾದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗೂ ಯಜ್ಞವೇ ಸಾಧನವೆಂದಾಯಿತು. ಈ ಯಜ್ಞವು ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಾಧನವು ಎಂಬ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತು ಇದನ್ನು ಸೇವಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಆಚರಿಸಿದರೆ ಇದು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕಲ್ಯಾಣ ಸಾಧನವಾಗುವುದೆಂದು ಶಂಕರಾದಿಗಳು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವವು ವಿಶ್ವದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ನೆಲೆಯು ಪರಬ್ರಹ್ಮವೆಂಬ ತತ್ತ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಮೂಲತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪರಬ್ರಹ್ಮವೆಂದು ಕರೆದಿರಬೇಕೋ ಅದನ್ನು ಸಂಹಿತಾ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದು ಕರೆದಿದೆ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಯು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಯಜ್ಞದ ಮತ್ತು ತಪಸ್ಸಿನ ಫಲವು. ಜಗತ್ಕಾರಣವೂ, ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಸಾಧನವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ತನ್ನನ್ನೇ ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕಾಯಿತು.

ಯ ಆತ್ಮದಾ ಬಲದಾ ಯಸ್ಯ ವಿಶ್ವ ಉಪಾಸತೇ ಪ್ರತಿಷಂ ಯಸ್ಯ ದೇವಾಃ |

ಯಸ್ಯ ಛಾಯಾಮೃತಂ ಯಸ್ಯ ಮೃತ್ಯುಃ ಕಸ್ಯ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮು ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೧-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ತನ್ನ ವಿಶ್ವಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವನು. ಅವನ ಆತ್ಮೆಯನ್ನೇ ದೇವಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಪಾಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೃತ್ಯುವೂ, ಅಮೃತತ್ವವೂ ಅವನ

ಭಾಯಿಗಳು. ಇಂತಹ ವಿಶ್ವಹೇತುವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ನಾವೂ ಸಹ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸೋಣ ಎಂದು ಯಜ್ಞದ ಪ್ರಾರಂಭವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞವು ಸೃಷ್ಟಿಯ ಮೂಲವು, ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಹೇತುವು ಮತ್ತು ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗೆ ಸಾಧಕವು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ—

ಅಥ ದೇವಾಃ || ಅನ್ಯೋನ್ಯಮಸ್ತನ್ನೇವ ಚುಹ್ಯತಶ್ಚೇರುಸ್ತೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಾತ್ಮಾನಂ ಪ್ರದದೌ
ಯಜ್ಞೋ ಹೈಷಾಮಾಸ ಯಜ್ಞೋ ಹಿ ದೇವಾನಾಮುನ್ಯಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೮-೨)

ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿ ಪರಸ್ಪರಾನುಕೂಲವಾದ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಒಪಿಸಿದರು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅವರಿಗೆ ತನ್ನನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸಿದನು. ಆಗ ಯಜ್ಞವೇ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವತ್ತಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞವನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಅನ್ನವೆಂದು (ಅನ್ನ ಸಾಧನವೆಂದು) ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ,

ಸ ವಿಶೇಸ ಯಜ್ಞೇನ ದೇವೇಭ್ಯಃ ಆತ್ಮಾನಂ ನಿರಕ್ರೇಣೇತ ಯದ್ವ್ರತಮುಪೈತಿ ಯಥೈವ
ತತ್ರಜಾಪತಿರ್ದೇವೇಭ್ಯಃ ಆತ್ಮಾನಂ ಪ್ರಾಯಜ್ಯದೇವಮೇವೈಷ ವಿತದ್ದೇವೇಭ್ಯಃ ಆತ್ಮಾನಂ
ಪಯಜ್ಯತಿ ತಸ್ಮಾದು ಸಂಯತ ವಿವೈಶಾಗ್ ರಾತ್ರಂ ಚಿಚಿರೀಷೇದ್ಯಥಾ ಹವಿಷಾ ಚರೇದೇ-
ವಗ್ ಹವಿರ್ಬೋಷ ದೇವಾನಾಂ ಭವತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೮-೩)

ದೇವತೆಗಳ ಯಜ್ಞದಿಂದ ತೃಪ್ತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅವರಿಗೆ ತನ್ನನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸಿದನಂತರ ಪುನಃ ಯಜ್ಞಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ತನ್ನ ಪ್ರತೀಕವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಈ ರೀತಿ ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ತನ್ನ ಪ್ರತೀಕವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸಿದುದರಿಂದ ತಿಳಿದವರು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನೇ ಯಜ್ಞವೆಂಬ ಪರ್ಯಾಯನಾಮದಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಅಥ ಯದ್ಯಜ್ಞಂ ತನುತೇ | ಯಜ್ಞೇನೈವೈತದ್ದೇವೇಭ್ಯಃ ಆತ್ಮಾನಂ ನಿಷ್ಕ್ರೇಣೇತೇ ಯಥೈವ
ತತ್ರಜಾಪತಿರ್ನಿರಕ್ರೇಣೇತೈವಂ ಅಥ ಯದ್ವಿರ್ನಿರ್ವಾಪತಿ ಹವಿಷೈವೈತದ್ಯಜ್ಞಂ ನಿಷ್ಕ್ರೇಣಾತಿ
ಹವಿರನುವಾಕ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಮವದಾನೇನಾನವದಾನಂ ಯಾಜ್ಯಯಾ ಯಾಜ್ಯಾಂ
ವಷಟ್ಪಾರೇಣ ವಷಟ್ಪಾರಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೮-೪)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮಾರ್ಗವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಯಾವನು ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನಾಚರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಮನವನ್ನು ತೀರಿಸಿ ಆ ದೇವಮಣದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನೆರವಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಶತಪಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಂಶವನ್ನೇ ಭಗವದ್ಗಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಇಷ್ಟಾನೈದೇಗಾನ್ ಹಿ ವೋ ದೇವಾ ದಾಸ್ಯಂತೇ ಯಜ್ಞಭಾವಿತಾಃ |
ಶೈರ್ವತ್ತಾನಪ್ರದಾಯೈಭ್ಯೋ ಯೋ ಭುಂಕ್ತೇ ಸ್ತೇನ ಪಿವ ಸಃ |

ಯಜ್ಞಶಿಷ್ಟಾಶಿನಃ ಸಂತೋ ಮುಚ್ಯಂತೇ ಸರ್ವಕಲ್ಪಿಷೈಃ |
ತೇ ತ್ವಘಂ ಧುಂಜತೇ ಸಾಪಾ ಯೇ ಸಚಂತ್ಯಾತ್ಮಕಾರಣಾತ್ ||

(ಭ. ಗೀ. ೩-೧೨, ೧೩)

ಯಜ್ಞದಿಂದ ತ್ವತ್ಪರಾದ ದೇವತೆಗಳ ಮನನರಿಗೆ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಅವರವರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಅನ್ನಾದಿಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಪುನಃ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತ್ವಪ್ರಿಕರವಾದ ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಿ ದಿದ್ದರೆ ಅವನು ಟೋರನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಸತ್ಪುರುಷರು ಪಾರಹಿತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅದಿಲ್ಲದವರು ಪಾಪಿಗಳಾಗಿ ಪಾಪಫಲವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಯಜ್ಞವು ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಏಕಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕ ತಂತುವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ವಿಶ್ವಚಕ್ರವೆಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅನ್ನಾದ್ಯವಂತಿ ಭೂತಾನಿ ಪರ್ಜನ್ಯಾದನ್ನಸಂಭವಃ |
ಯಜ್ಞಾದ್ಯವತಿ ಪರ್ಜನ್ಯೋ ಯಜ್ಞಃ ಕರ್ಮಸಮುದ್ಯವಃ ||

ಕರ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯವಂ ವಿದ್ವಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಕ್ಷರಸಮುದ್ಯವಂ |
ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಗತಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿತ್ಯಂ ಯಜ್ಞೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ||

ಏವಂ ಪ್ರವರ್ತಿತಂ ಚಕ್ರಂ ನಾನುಪರ್ತಯತೀಹ ಯಃ |
ಅಘಾಯುರಿಂದ್ರಿಯಾರಾಮೋ ಮೋಘಂ ಸಾರ್ಥ ಸ ಜೀವತಿ ||

(ಭ. ಗೀ. ೩-೧೩ ರಿಂದ ೧೬)

ಕರ್ಮರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪರ್ಜನ್ಯವೂ (ವೃಷ್ಟಿಯೂ) ಪರ್ಜನ್ಯದಿಂದ ಅನ್ನವೂ ಅನ್ನದಿಂದ ಭೂತ (ಪ್ರಾಣಿ)ಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವವು. ಈ ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವದ ಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಸಕಲವಿಧವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಪುನರಾವೃತ್ತಿರೂಪವಾದ ವಿಶ್ವಚಕ್ರಕ್ಕೂ ಸಹ ಮೂಲವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಯಾವ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಈ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವನ್ನರಿಯದೆ, ನಿಯತವಾದ ಈ ವಿಶ್ವಚಕ್ರದ ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸದೆ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗಿರುವನೋ ಅವನು ಪಾಪಿಷ್ಠನು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಗೀತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾಕ್ಯಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾದ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವವು ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಶ್ರುತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಭುವನಕ್ಕೆ ನಾಭಿಃ ಎಂಬ ಈ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವವನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹತಿಯ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ—

ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾಸ್ತಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾಸನಾ |
ತೇ ಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಃ ಸಚಂತ ಯಶ್ವಪ್ರವರ್ಣೇ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ದೇವಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೫೦ ; ೧೦-೯೦-೧೬)

ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾದುದೂ ಧ್ಯಾನಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆದ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಯಜ್ಞಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಪ್ರಣವತಿಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿದರು. ಪ್ರಾಪಂಚಿಕವಾದ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಈ ವಿಧವಾದ ಯಜ್ಞವೇ ಮೂಲವಾಯಿತು. ಈ ಧರ್ಮಗಳೇ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅವರವರ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರಿಸುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ

ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಿತಿಹೇತುವಾದ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. ಅದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—

**ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾ ಅಸೃಜತ ತಾಃ ಸೃಷ್ಟ್ವಾಃ ಕ್ಷುಧಂ ನ್ಯಾಯಸ್ತ್ರನ್ನ ಏತಂ ನವರಾತ್ರಮಸತ್ಯ-
ತ್ರಮಾಹರತ್ತೇನಾಯುಜತ ತತೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಭ್ಯೋಲಕಲ್ಪತ ಯರ್ಹಿ ಪ್ರಜಾಃ ಕ್ಷುಧಂ
ನಿಗಚ್ಛೇಯುಸ್ತರ್ಹಿ ನವರಾತ್ರೇಣ ಯಜೇತೇಮೇ ಹಿ ವಾ ಏತಾಸಾಂ ಲೋಕಾ ಅಕ್ಷೃಸ್ಮಾ ||**

(ತೈ. ಸಂ. ೭-೨-೪-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನಂತರ ಅವು ಹಸಿವಿನಿಂದ ಬಾಧಿಸದಲಾರಂಭಿಸಿದವು. ಅವುಗಳ ಹಸಿವನ್ನು ಪಂಹಾರಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನವರಾತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಕಂಡು ಅದರಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದನು. ಅದರಿಂದ ಆ ಪ್ರಜೆಗಳ ಕ್ಷುಧೆ ನಶಮನವಾಯಿತು. ಅದುದರಿಂದ ಕ್ಷುಧೆ ನಶಮನಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕಾದುದು. ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಈ ಯಜ್ಞವೇ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಒಂದು ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಮನದಲ್ಲಿಯೂ ಇಡುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

**ಕಲ್ಪಂತೇಷ್ವಸ್ಮಾ ಇಮೇ ಲೋಕಾ ಊರ್ಜಂ ಪ್ರಜಾಸು ದಧಾತಿ ತ್ರಿರಾತ್ರೇಣೈವೇಮಂ ಲೋಕಂ
ಕಲ್ಪಯತಿ ತ್ರಿರಾತ್ರೇಣಾಂತರಿಕ್ಷಂ ತ್ರಿರಾತ್ರೇಣಾಮುಂ ಲೋಕಂ ಯಥಾ ಗುಣೇ ಗುಣ-
ಮನ್ವಸ್ಯತ್ಯೇವಮೇವ ತಲ್ಲೋಕೇ ಲೋಕಮನ್ವಸ್ಯತಿ ಧೃತಾ ಅತಿಥಿಲಂ ಭಾವಾಯ ||**

(ತೈ. ಸಂ. ೭-೨-೪-೨)

ನವರಾತ್ರರೂಪವಾದ ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಲೋಕತ್ರಯಕ್ಕೂ ಚೈತನ್ಯವು ದೊರೆಯಿತು. ತ್ರಿರಾತ್ರದಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಗೂ ತ್ರಿರಾತ್ರದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ, ಉಳಿದ ತ್ರಿರಾತ್ರದಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸ್ಥಿತಿಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಈ ಯಜ್ಞದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕಲ್ಪಿಸಿದನು. ಓತಪ್ರೋತರೂಪವಾದ ತಂತುಮನೊಡನೆ ತಂತುಮನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಬಟ್ಟಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವಂತೆ ತೈಥಿಲ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಮತ್ತೆ ವಿಶ್ವಕೈಲಾಸಂಭಂದಿಸಿದ ಒಂದೇ (ಏಕಮಾತ್ರ) ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದನೆಮಾಡಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಅವುಗಳ ನಿಯತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೂ ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಲೋಕತ್ರಯಕ್ಕೂ ಓತಪ್ರೋತರೂಪವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದನು. ಈ ಯಜ್ಞವು ವಿಶ್ವಜೀವದ ನಾಡಿಯಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನು,

**ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಾ ಏಷ ಭೂತಾಸಾಗ್ಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾಂನಾಮಾತ್ಮಾ ಯದ್ಯಜ್ಞಸ್ತಸ್ಯ ಸಮುದ್ರಿ
ಮನು ಯಜಮಾನಃ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಭುಧ್ಯತೇ ||**

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೩-೨-೧)

ಎಂದು ಶತಪಥದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಯಜ್ಞವು ಸಕಲ ಮಾನವರ ಮತ್ತು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಆತ್ಮವೇ ಆಗಿದೆ. ಯಾವ ಪುರುಷನು ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಸಕ್ಷಂತಾನವನ್ನೂ ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು

**ಸ ಯದಗ್ನೌ ಜುಹೋತಿ | ತದ್ದೇವೇಷು ಜುಹೋತಿ ತಸ್ಮಾದ್ದೇವಾಃ ಸಂತ್ಯಹಂ ಯತ್ಸದಪಿ
ಭಕ್ಷಯಂತಿ ತನ್ನನುಷ್ಯೇಷು ಜುಹೋತಿ ತಸ್ಮಾನ್ನನುಷ್ಯಾಃ ಸಂತ್ಯಹಂ ಯದ್ವಿದ್ಯವಿಧಾಸಯೋ-
ರ್ನಾರಾತಗ್ಂಸಾಃ ಸೀದಂತಿ ತತ್ತಿತ್ಯಮು ಜುಹೋತಿ ತಸ್ಮಾತ್ತಿತ್ರತಃ ಸಂತಿ ||**

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೬-೨-೨೫)

ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹುತವಾಮದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಕಾಪಾಡಿ ಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಸದಸ್ಯನಲ್ಲಿ ಹಂಚಬ್ಬಟ್ಟಿ (ಸೋಮ) ರಸದಿಂದ ಮಾನವರ ಸ್ಥಿತಿಯಿದೆ. ನಾರಾಶಂಸಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಆಹುತಿಯು ಪಿತೃಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮಾನವನು ತನ್ನ ದೇವಮುಣವನ್ನೂ ಪಿತೃಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮದಿಂದಲೇ ತೀರಿಸಬೇಕು. ಇದ್ದಿಲ್ಲದೆ ಇವನಿಗೆ ವಿನೋಚನೆಯಿಲ್ಲ. ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಿಂದ ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಿಸಿದ,

ತಲ್ಲೋಕೇ ಲೋಕಮನ್ಯಸ್ಯತಿ ಧೃತ್ಯಾ ಅಶಿಥಿಲಂಭಾವಾಯ |

(ತೈ. ಸಂ. ೭-೨-೪-೨)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವದ ಅಸ್ತಿತ್ವವು ಶಿಥಿಲವಾಗದೆ ಭದ್ರವಾಗಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ಸಂಬಂಧವೂ ಓತಪ್ರೋತಗಳಂತೆ ಹೆಣೆದುಕೊಂಡಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸಹ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮುಣತ್ರೆಯಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗಲೂ ಸಹ ಈ ಪರಸ್ಪರವಾದ ಬಂಧನವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

**ಮುಣಂ ಹ ವೈ ಜಾಯತೇ ಯೋಽಸ್ಮಿ ಸ ಜಾಯಮಾನ ಏವ ದೇವೇಭ್ಯ ಮುಷಿಭ್ಯಃ
ಪಿತೃಭ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯೇಭ್ಯಃ ||**

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೭-೨-೧)

ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಸ್ಥಿತಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅವನ ಜನ್ಮದಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದೇವಮುಣವೂ, ಮುಷಿಮುಣವೂ, ಪಿತೃಮುಣವೂ ಅವನ ಮೇಲಿನ ಹೊಲೆಯಾಗಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

**ಸ ಯದೇವ ಯಜೇತ | ತೇನ ದೇವೇಭ್ಯ ಮುಣಂ ಜಾಯತೇ ತದ್ವೇನೇಭ್ಯ ಏತತ್ಕರೋತಿ
ಯದೇಭ್ಯೋ ಜುಹೋತಿ ||**

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೭-೨-೨)

ಈ ಮುಣದಿಂದ ಮುಕ್ತವಾಗಿ ವಿಶ್ವದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ತಾನೂ ಸಹ ಭಾಗವಹಿಸುವಂತೆ ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಬೇಕಾದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯೂ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿ ದೇವಮುಣವನ್ನು ತೀರಿಸಿ ಆ ಮುಣದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಲೇಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ನಿರವನಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

**ಜಾಯಮಾನೋ ವೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ತಿ ಭಿರ್ಯವಾ ಜಾಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೇಣಾರ್ಷಿಭ್ಯೋ
ಯಜ್ಞೇನ ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಜಯಾ ಪಿತೃಭ್ಯ ಏವ ವಾ ಅನ್ಯಕೋ ಯಃ ಪುತ್ರೀ ಯಜ್ಞಾ
ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿವಾಸೀ ||**

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೩-೧೧-೫)

ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದವನು ಹುಟ್ಟಿದಾಗಲೇ ಮುಷಿಮುಣ, ದೇವಮುಣ, ಪಿತೃಮುಣಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಮುಣಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತು ಕೊಂಡೇ ಹುಟ್ಟುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಮುಷಿಮುಣವೆಂದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದವನು ಮುಷಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಸಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದರ್ಥವು. ಇದರಂತೆ ದೇವಮುಣ, ಪಿತೃಮುಣಗಳಿಗೂ ಅರ್ಥವು. ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಃವ್ರತದಿಂದ ಗುರುಕುಲದಲ್ಲಿ ವಾಸ ಮಾಡುತ್ತಾ ನಿಯಮವಾಗಿ ಗುರುವಿನಿಂದ ಉಪದೇಶಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವೇದಾಧ್ಯಯನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮುಷಿ ಮುಣವು

ತಿರುವುದು. ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವುದರಿಂದ ದೇವ ಮಣವು ತಿರುವುದು. ವಿವಾಹವಾದ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಪ್ರಜ್ಞೋತ್ಪಾದನೆಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪಿತೃಮಣವು ತಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದವನು ಗೃಹಸ್ಥನಾಗಿ ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಪಾಲಿಸಲೇಬೇಕು ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವ್ಯಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವಪೂರಿತವಾದ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಪಾಪಾದಿಕೊಳ್ಳಿ ಬೇಕಾದರೆ ಯಜ್ಞವು ಈ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ಸೂತ್ರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರರೂಪವಾದ ಈ ಯಜ್ಞವೂ ಸಹ ವಿಶ್ವದ ವಿಕಾಸ ಮತ್ತು ಪಂಕೋಚಗಳೊಡನೆ ತಾನೂ ಸಹ ಒಂದು ಸಲ ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಸಲ ಸಂಕುಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವಗತಿಯೊಡನೆ ತನ್ನ ಗತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಶತಕಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಥ ಯಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞೋ ನಾಮ | ಘ್ನಂತಿ ವಾ ವಿನಮೇತದ್ಯದಭಿಷುಚ್ಚಂತಿ ತದ್ಯದೇನಂ ತನ್ನತೇ ತದೇನಂ ಜನಯಂತಿ ಸ ತಾಯಮಾನೋ ಜಾಯತೇ ಸ ಯನ್ ಜಾಯತೇ ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞೋ ಯುಷ್ಮಾದ್ಯೇ ತ ವೈ ನಾಮೈತದ್ಯಜ್ಞ ಇತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೯-೪-೨೩)

ಅಭವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹನನಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ನೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಜ್ಜುತ್ತಾರೆ, ಇದೇ ಹನನವು). ಪುನಃ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಸಾರರೂಪವಾದ ಗತಿಯೊಂದಿಗೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು ಎಂದು ಅವಶ್ಯಕತೆಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಸಂಕೋಚವಿಕಾಸಗಳೂ ಇವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವದ ಸ್ಥಿತಿಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಉಪಕಾರವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಭುಜ್ಞುಃ ಸುಪರ್ಣ ಇತಿ | ಯಜ್ಞೋ ವೈ ಭುಜ್ಞುಃ | ಯಜ್ಞೋ ಹಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭುನಕ್ತಿ ಯಜ್ಞೋ ಗಂಧರ್ವಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೪-೧-೧೧)

ಯಜ್ಞವು ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ಆಪತಿಗಾಗಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಪುನಃ ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ಉಪಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಸಂಸುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವಕ್ಕೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ವ್ಯಾಪ್ತವಹಾರಿಕವಾದ ಸಮಸ್ತ ವಿಶ್ವವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಸಹ ಯಜ್ಞವು ಕಾರಣವು, ಅದೇ ರಕ್ಷಕವು ಮತ್ತು ಅದೇ ಸೂತ್ರರೂಪವಾದ ಸಂಬಂಧವು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ನಾನಾ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ನಾಥಿಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ವಿಶ್ವನಾಥಿಯಾದ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದರೆ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳೆಲ್ಲರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಶ್ರದ್ಧೆಯು ಅವಶ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಯೋ ವೈ ಶ್ರದ್ಧಾ ಮನಾರಭ್ಯ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜತೇ ನಾಸ್ಯೇಷ್ಟಾಯ ಶ್ರದ್ಧ ಧತೇಽಪಃ ಪ್ರಣಯಂತಿ ಶ್ರದ್ಧಾ ನಾ ಅಪಃ ಶ್ರದ್ಧಾ ಮೇವಾರಭ್ಯ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜತ ಉಭಯೇಽಸ್ಯ ದೇವಮನುಷ್ಯಾ ಇಷ್ಟಾಯ ಶ್ರದ್ಧ ಧತೇ ||

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೧-೬-೮-೧)

ಶ್ರದ್ಧಾರಹಿತನಾಗಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದವನ ಯಜ್ಞವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಫಲಕಾರಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರದ್ಧಾರೂಪವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ದೇವಮಾನವಾದಿ ಸಕಲರೂ ಸಹ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವರು ಎಂದು ಶ್ರದ್ಧೆಯ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ,

ಶ್ರದ್ಧಯಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿದ್ಯತೇ ಶ್ರದ್ಧಯಾ ಹೂಯತೇ ಹವಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೧-೧)

ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿ ಮಥನವನ್ನು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಫಿಸುವುದನ್ನೂ ಸಹ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದಲೇ ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿಡಬೇಕಾದ ಈ ಶ್ರದ್ಧೆಯು ಕೇವಲ ಅಂಧಶ್ರದ್ಧೆಯಲ್ಲ. ಈ ಶ್ರದ್ಧೆಯು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಗ್ರಹಣಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರಬೇಕು. ಇದು ಭುವನನಾಭಿಯಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಂತಿರಬೇಕು. ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಜ್ಞಾನದ ಅಧಾರದಮೇಲೆ ನಿಂತಿರುವ ಈ ಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳ ಯಜಮಾನನು ತನಗೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ಇರುವ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನರಿಯುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೊಡನೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ವಿಶ್ವವ್ಯವಹಾರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿಡಗಿರುತ್ತದೆಂದಾಯುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಆ ವಿಶ್ವಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ತಾನೂ ಸಹ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಇನ್ನು ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಯಾದ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ತ್ವಾ ವ್ಯಷ್ಣೋ ಅಶ್ವಸ್ಯ ರೇತಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅಯಂ ವ್ಯಷ್ಣೋ ಅಶ್ವಸ್ಯ ರೇತಃ ಎಂದು ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ವ್ಯಷ್ಣಾದಿಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನೂ, ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಕನೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನ (ಬ್ರಹ್ಮನ) ರೇತಸ್ಸು ಎಂದರೆ ಜಗದುತ್ಪತ್ತಿಕಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಯಾವುದು ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸೋಮನೇ ಆ ರೇತಸ್ಸು ಎಂದು ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಶ್ವವೆಂಬ ಪರ್ಯಾಯಪದವು ಅದಿತ್ಯನ ಯಾವ ಗುಣವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿದು, ಅನಂತರ ಸೋಮನು ಅವನ ರೇತಸ್ಸು ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು. ಶತಧನ್ವಾತ್ಮನಾದ ಅಶ್ವಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತೇರಕ್ಷ್ಯಶ್ಚಯತ್ ತವ್ರಾಪತತ್ತತೋಽಶ್ವಃ ಸನುಭವದ್ಯದಶ್ಚಯತ್ವದಶ್ಚಾಶ್ವಶ್ಚತ್ವಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೩-೧-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅಕ್ಷಿಯು (ಕಣ್ಣು) ಉಬ್ಬಿಕೊಂಡು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದು ಹೋಯಿತು. ಅದರಿಂದ ಅಶ್ವನು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಅದು ವೃದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಶ್ವವೆಂದು ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಈ ಅಶ್ವಕ್ಕೂ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಇರುವ ತಾಟಾತ್ಮ್ಯವು ಹೇಗೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವಾ ಇದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ |.....ನಿರಮಿಮಾತ ಮನಸಃ ಪುರುಷಂ ಚಕ್ಷುಷೋಽಶ್ವಂ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೫-೨-೬)

ಈ ಅಶ್ವನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಚಕ್ಷುಷಿನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ವರುಣನಿಗೂ ಈ ಅಶ್ವಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವಾರುಣೋ ವಾ ಅಶ್ವಃ | ತಂ ದೇವತಯಾ ವ್ಯರ್ಧಯತಿ | ಯಶ್ಚಾಜಾಪಶ್ಯಂ ಕರೋತಿ | ನಮೋ ರಾಜ್ಞೇ ನಮೋ ವರುಣಾಯೇತ್ಯಾಹ ವಾರುಣೋ ವಾ ಅಶ್ವಃ ||

(ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೩-೯-೧೬-೧)

ಎಂದು ವರುಣನಿಗೂ ಅಶ್ವಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು 'ತಿಳಿಸುವಾಗ ಸಾಯಣರು ಅಶ್ವಸ್ವಾಬ್ದೋನಿಶ್ಚಯದ್ದುರೂಪ್ಯ ಚಾಪಾಂ ಪತಿತ್ವಾದಯಮಶ್ವೋ ವಾರುಣಃ | ಅಶ್ವವು ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ನೀರಿನಿಂದ ಜನಿಸಿದುದೆಂದಲೂ, ವರುಣನು ನೀರಿಗೆ ಒಡೆಯನಾದುದೆಂದಲೂ ಯಜ್ಞಾಶ್ವವು ವರುಣವೇನತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು ಎಂದು ವಿವರಣೆಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಾರುಣಾಶ್ವದ ರಹಸ್ಯಾರ್ಥವೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸುತ್ತಾ Eggelling ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಪಂಚನದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುವಾದ ವರುಣನು ಈ ಅಶ್ವವು ಯಾವುದೆಂದರೆ ತನ್ನ ದೈನಂದಿನ ಪರಿಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ವರುಣನಿಗೂ ಈ ಅಶ್ವದೊಡನೆ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವು ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿವರುಣಾ ಯಾಶ್ವಮನಯತ್ಸ ಸ್ಯಾಂ ದೇವತಾಮಾರ್ಚ್ಯಕ್ಷ ಪರ್ಯದೀರ್ಯತ ಸ ಏತ ವಾರುಣಂ ಚತುಷ್ಯಪಾಲಮಪಶ್ಯತ್ತಂ ನಿರವಪತ್ತತೋ ವೈ ಸ ವರುಣಪಾಶಾದಮುಚ್ಯತ ವರುಣೋ ವಾ ಏತಂ ಗೃಹ್ಣಾತಿ ಯೋಽಶ್ವಂ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಣಾತಿ ||

(ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೨-೩-೧೨-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಈ ಅಶ್ವವನ್ನು ವರುಣನಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋದನು. ಆದರೆ ಆ ಅಶ್ವವು ತನ್ನ ಸ್ವಂತದೇವತೆಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಬಳಿಗೆ ಹೋಯಿತು. ಆಗ ವರುಣನಿಗೆ ಖೇದವುಂಟಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವರುಣನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಚತುಷ್ಯಪಾಲವನ್ನರ್ಪಿಸಿದನು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವರುಣನ ಪಾಶದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾದನು ಎಂಬುದಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳು ಸಹಾಯಕಗಳಾಗಿರುವವು. ಇವು ಅಶ್ವಪದವು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯ ಪದವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ—ಋ. ಸಂ. ೧-೫೦-೧ ; ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೨-೨-೧೨-೧; ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೫-೧; ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೨-೫-೧೨-೧ ಇತ್ಯಾದಿ. ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ (ಅಶ್ವಸ್ಯ) ಈ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಸೋಮವು ರೇತನೋರೂಪವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಆದಿತ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸೋಮವೇ ರೇತಸ್ಸಾಗಿರುವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಸೋಮವೇ ಉತ್ಪಾದಕವಾದ ಬೀಜವೆಂಬುದನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ಸಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ—

ಅಥ ಯತ್ಪಿಂಚೇದಮಾರ್ದ್ರಂ ತದೇತಸೋಃಸೃಜತ ತದು ಸೋಮ ಏತಾವದ್ವಾ ಇದಂ ಸರ್ವ-ಮನ್ನಂ ಚೈವಾನನ್ನದಶ್ಚ ಸೋಮ ಏವಾನನ್ನಮಗ್ನಿ ರನ್ನಾ ದಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೬)

ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನ ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಆದ್ರ್ಯವಾಗಿರುವ ಸಕಲವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಆ ರೇತಸ್ಸೇ ಸೋಮವು. ಈ ಸೋಮವು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗಿ ಎರಡೂ ಪರಸ್ಪರ ಭ್ರಷ್ಟಭ್ರಷ್ಟಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನೇ ಮೈತ್ರೈವನಿಷತ್ಸಲ್ಲಿ—

ರವಿಮಧ್ಯೇ ಸ್ಥಿತಃ ಸೋಮಃ ಸೋಮಮಧ್ಯೇ ಹುತಾಶನಃ

(ಮೈ. ಉ. ೬-೩೮)

ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಎಂದರೆ ಸೋಮನು ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲದ ಮಧ್ಯಮರ್ತಿಯಾಗಿಯೂ, ಅಗ್ನಿಯು ಸೋಮದ ಮಧ್ಯಮರ್ತಿಯಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಾರೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಸೋಮನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಮಹತ್ವತ್ಯೋಮೋ ಮಹಿಷಶ್ಚ ಕಾರಾಪಾಂ ಯದ್ಭೂಮೀವ್ಯಣೇತ ದೇವಾನ್ |
ಅದಧಾದಿಂದ್ರೇ ಪರಮಾನ ಓಜೋಽಜನಯತ್ಯೂರ್ಯೇ ಜ್ಯೋತಿರಿದಮಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೯-೯೭-೪೧)

ಅದಿತ್ಯನವಾಡ ಉದಕಗಳ ಗರ್ಭಭೂತವಾದ ಸೋಮವು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿತು. ವೀರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿತು ಎಂದಿದೆ. ಮತ್ತು—

ತಂ ಸಮುದ್ರೋ ಅಸಿ ವಿಶ್ವವಿತ್ಯವೇ ತನೇಮಾಃ ಪಂಚ ಪ್ರದಿಶೋ ವಿಧರ್ಮಣಿ ||
ತ್ವಂ ದ್ಯಾಂ ಚ ಪೃಥಿವೀಂ ಚಾತಿ ಬಿಭ್ರಿಷೇ ತವ ಜ್ಯೋತಿರೀಂಷಿ ಪನಮಾನ ಸೂರ್ಯಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೯-೯೭-೨೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸೋಮನೇ ಅಂತರಿಕ್ಷತ್ವವಾದ ಸಮುದ್ರವೆಂದೂ, ಸಕಲ ಜ್ಯೋತಿಗೂ ಅಧಾರವೆಂದೂ, ಅದಿತ್ಯನೇ ಸೋಮನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮವು ಯಾವ ತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಅಗ್ನಿ ಹುತಃ ಸೋಮರಸಃ ಅದಿತ್ಯಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಫಲಂ ಜನಯತಿ | ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಸೋಮವು ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೇರಿ ವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಫಲವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನ ರೇತಸೇಮ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಅಧಿವೈವತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ಅರ್ಥ ಮಾಡದೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು. ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಠೇತಸ್ಯನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮನಿಗಿರುವ ವಿಶ್ವೋತ್ತಾದನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ, ಸೋಮನಿಗೂ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

(4) ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಯಾದ—ಪ್ರಚ್ಯಾಮಿ ವಾಚಃ ಪರಮಂ ವ್ಯೋಮ | ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಕಾರಣವಾದ ವಾಕ್ಯನ ಪರಮಸ್ಥಾನವಾವುದು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ—ಬ್ರಹ್ಮಾಯಂ ವಾಚಃ ಪರಮಂ ವ್ಯೋಮ | ಮಂತ್ರಾದಿ ರೂಪಾಯಾಃ ವಾಚಃ ಪ್ರಜಾಪತೀವ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಂ ರಕ್ಷಕಂ ಸ್ಥಾನಂ | ತತ್ತ್ವದ ಉತ್ಪತ್ತೇಶ್ಚ ತ್ವಯ ಪರ್ಯವ ಸಾನ್ವಜ್ಞಿ || ಮಂತ್ರಾದಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಿಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ (ಬ್ರಹ್ಮನೇ) ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವೂ, ಅವನೇ ಪರ್ಯವಸಾನ್ವಜ್ಞಿ (ಅಂತ್ಯವೂ) ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನೇ ವ್ಯೋಮವು (ಸ್ಥಾನವು) ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯೋಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಂ ರಕ್ಷಕಂ ಸ್ಥಾನಂ | ಅಶರಯವಾದುದೂ ರಕ್ಷಕವೂ, ಅದ ಅಧಾರ (ಅಶ್ರಯ) ಸ್ಥಾನವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯೋಮಶಬ್ದವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨.೧೦) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ವ್ಯಾಪಿಸು, ಅಶ್ವಾದಿಸು ಎಂಬ ಧ್ವನುಗಳ ವೈಷ್ಣವ ಧಾತುವಿನಿಂದ ವ್ಯೋಮಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದರ್ಥ. ಇದಲ್ಲದೆ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾದ ಅವ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ವ್ಯೋಮಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ನಾನಾವಿಧ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸ್ಥಾನವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ—

ಋತೇನ ಋತಂ ಧರುಣಂ ಧಾರಯಂತ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಾಕೇ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್ ||
 ದಿವೋ ಧರ್ಮಸ್ತು ರುಣೇ ಸೇದುಷೋ ನ್ನೌಘ್ನಾತ್ಪ್ರೇರಜಾತಾ ಆಭಿ ಯೇ ನನಕ್ಷುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೫-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಉತ್ತರವೇದಿಗೆ ಈ ಪದವು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ 'ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವ್ಯೋಮನದಿತ್ಯೇಷ ವೈ ವ್ಯೋಮನಸದ್ವ್ಯೋಮ ವಾ ಏತತ್ಸದ್ವ್ಯಾನಾಂ ಯಸ್ಮಿನ್ನೇಷ ಆಸನ್ನ-
 ಸ್ತಪತಿ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೨೦)

ಎಂಬ ಏತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ರಕ್ಷಣಾಸ್ಥಾನ ಅಥವಾ ಆಧಾರಸ್ಥಾನ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗ ವಿದ್ಯವುದು.

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು (ಬ್ರಹ್ಮನು) ವಾಕ್ಯಿಗೆ ಆಧಾರ ಅಥವಾ ರಕ್ಷಣಾಸ್ಥಾನವಾಗಿರುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ, ಅವನೇ ಅದರ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೂ, ಅದರ ಪರ್ಯವಸಾನಕ್ಕೂ (ಅಂತ್ಯ ಅಥವಾ ನಾಶ) ಕಾರಣನು ಎಂದು ಸಾಯಂಠರು ಅಧ್ಯಾತ್ಮರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ವಾಕ್ಯಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿ ಲೋಕದ ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ವಾಕ್ಯಿನ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ನಡೆಯುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಈ ವಾಕ್ಯಿಗೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಆಧಾರನು. ಅವನ ತತ್ತ್ವವನ್ನೇ ಇದು ಬಾಹ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—

ಜನಕೋ ಹ ವೈದೇಹ ಆಸಾಂಚಕ್ರೇಣ ಹ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಯ ಆವವ್ರಾಜ ತಂ ಹೋವಾಚ್
 ಯಾಜ್ಞವಲ್ಯ ಕಿಮರ್ಥಮಜಾರೀಃ ಪತೂನಿಚ್ಛನ್ನಜ್ಞಂತಾನೀತಿ | ಉಭಯಮೇವ
 ಸಮ್ರಾದಿತಿ ಹೋವಾಚ್ ||

(ಬೃ. ಉ. ೪-೧)

ಜನಕವೈದೇಹನು ತನ್ನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವಾಗ ಅವನಲ್ಲಿಗೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಯನೆಂಬ ಮುಷಿಯು ಬಂದನು. ಆಗ ಜನಕನು ಅವನನ್ನು ಕುಂತು—ನೀನು ಬಂದ ಉದ್ದೇಶವೇನು? ಪತುವನ್ನು (ಪತುರೂಪವಾದ ಸಂಪತ್ತು ಎಂದರೆ ದ್ರವ್ಯ) ಪಡೆಯಲು ಬಂದೆಯಾ? ಅಥವಾ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾದ ಚರ್ಚೆಯನ್ನು ನಡೆಸಲು ಬಂದೆಯಾ? ಎಂದು ಕೇಳಲು, ಯಾಜ್ಞವಲ್ಯನು ಎಲೈ ಪ್ರಭುವೇ, ನಾನು ಎರಡನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಬಂದಿರುವೆನು ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

ಯತ್ತೇ ಕಶ್ಚಿದ್ಬ್ರವೀತ್ತಜ್ಞಾನಾಮೇತ್ಯಬ್ರವೀನ್ನೇ ಜಿಹ್ವಾ ಶೈಲಿನಿರ್ವಾಗ್ನೈ ಬೃಹತಿ ಯಥಾ
 ಮಾತೃಮಾನ್ ಪಿತೃಮಾನಾಚಾರ್ಯಮಾನ್ ಬ್ರೂಯಾತ್ಪ್ರಥಾ ತಚ್ಚೈಲಿನಿಬ್ರವೀದ್ವಾಗ್ನೈ
 ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯವದತೋ ಹಿ ಕಿಂ ಸ್ಯಾದಿತ್ಯಬ್ರವೀತ್ತು ತೇ ತಸ್ಮಾಯತನಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ನಮೋ-
 ಬ್ರವೀದಿತ್ಯೇಕಪಾದಾಃ ಏತತ್ಸಮ್ರಾದಿತಿ ಸ ವೈ ನೋ ಬ್ರೂಹಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಯಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೪-೧)

ಈ ತತ್ತ್ವದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನೀನಿಗೆ ತಿಳಿದುದನ್ನು ಅಥವಾ ನೀನು ಇತರಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ವಿವರಿಸು ಎಂದು ಜನಕನನ್ನು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಯನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಜನಕನು—ವಾಕ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದು ಶೈಲಿನಿಯು ಹೇಳಿದನು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದನು. ಯಾಜ್ಞವಲ್ಯನು ಅದನ್ನು ಒಪ್ಪಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಸತ್ಯದ ಒಂದಂಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಅದರಿಂದ ನಾಗ್ರೂಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಆಯತನವಾದುದು ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ (ಆಧಾರಸ್ಥಾನ) ಯಾವುದು

ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಿದನೇ ಎಂದು ಕೇಳಲು, ಅವನು ಅವನ್ನು ಹೇಳಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಜನಕನು ತಿಳಿಸಿದನು. ಆಗ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ಈ ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕಿಗೇ ಏಕಪಾದಮೂತ್ರವಿರುತ್ತದೆ ಎಂದನು. ಆದು ಹೇಗೆಂದು ವಿವರಿಸಬೇಕೆಂದು ಜನಕನು ಕೇಳಿದಾಗ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ—

ನಾಗೇನಾಯತನಮಾಕಾಶಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಪ್ರಜ್ಞೇತದುವಾಸೀತ |

ನಾಗ್ರೂಪಿಯಾನ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕಿಗೇ ಜಪ್ತಿಯೇ ಆಯತನವು, ಆಕಾಶವೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಸ್ಥಾನವು, ಇದನ್ನೇ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದು ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆಮಾಡಬೇಕು ಎಂದಾಗ,

ಕಾ ಪ್ರಜ್ಞತಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ | ನಾಗೇನ ಸಮ್ರಾಡಿತಿ ಹೋವಾಚ | ನಾಚಾ ವೈ ಸಮ್ರಾ-
ದ್ಯಂಧುಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಯತ ಉಗ್ರೇದೋ ಯಜುರ್ವೇದಃ ಸಾಮನೇದೋಃಫಮಾಂಗಿರಸ
ಇತಿಹಾಸಃ ಪುರಾಣಂ ವಿದ್ಯಾ ಉಪನಿಷದಃ ಶ್ಲೋಕಾಃ ಸೂತ್ರಾಣ್ಯನುಷ್ಯಾಪ್ಯಾನಾನಿ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾನೀತ್ಯಂ ಹುತಮಾಶಿತಂ ಸಾಯಿತಮಯಂ ಚ ಲೋಕಃ ಪರಶ್ಚ ಲೋಕಃ
ಸರ್ವಾಣಿ ಚ ಭೂತಾನಿ ವಾಚೈವ ಸಮ್ರಾಟ್ ಪ್ರಜ್ಞಾಯತೇ ನಾಗೈಃ ಸಮ್ರಾಟ್ ಪರಮಂ
ಬ್ರಹ್ಮ ಸೈನಂ ನಾಗ್ನುಹಾತಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯೇನಂ ಭೂತಾನ್ಯಥಿ ರಕ್ಷಂತಿ ದೇವೋ ಭೂತ್ವಾ ದೇವಾ-
ನಪ್ಯೇತಿ ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನೇತದುಪಾಸ್ತೇ ||

(ಬೃ. ಉ. ೪-೧)

ಜನಕನು ಆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂದು ಕೇಳಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ಈ ರೀತಿ ಉತ್ತರವಿತ್ತನು—ವಾಕ್ಯೇ ಈ ಜ್ಞಾನವು, ಇದೇ ಬಂಧವು, ಇದೇ ಮುಗ್ಧೀದ, ಯಜುರ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದ, ಅರ್ಧವೇದ, ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಾದಿಗಳು, ಅವುಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳು, ಯಜ್ಞಾಹುತಿಗಳು, ಈ ಲೋಕತತ್ತ್ವ, ಪರಲೋಕತತ್ತ್ವ ಮುಂತಾದ ಸಮಸ್ತವೂ ಸಹ ಈ ವಾಕ್ಯನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ವಾಕ್ಯನಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮವೂ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ವಾಕ್ಯೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು. ಈ ತಾತ್ಪರ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದ ಯಾರು ನಾಗ್ರೂಪಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರನ್ನು ವಾಕ್ಯ ತೃಪ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನೂ ಸಹ ದೇವತೆವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಯಂ ವಾಚಿಃ ಪರಮಂ ವ್ಯೋಮ | ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯಗೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇದನ್ನೇ ಕತಪಥಬ್ರಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ವಾಚಸ್ತತಿರ್ವಾಚಂ ನಃ ಸ್ವದತು ಸ್ಯಾಹೇತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವೈ ವಾಚಸ್ತತಿಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೧-೧-೧೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಿ ಮತ್ತೆ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು ನಾಗ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದನು ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಾಕ್ಯಗೂ ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೂ ಇರುವ ಆಧಾರಾಧೇಯಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾ ಅಸೃಜತ | ತಾಃ ಸೃಷ್ಟಾಃ ಸಮುತ್ಸೃನ್ | ತಾ ರೂಪೇಣಾನುಪ್ರಾವಿಶತ್ |
ತಸ್ಮಾದಾಹುಃ | ರೂಪಂ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ | ತಾ ನಾನ್ಮಾನುಪ್ರಾವಿಶತ್ | ತಸ್ಮಾದಾಹುಃ |
ನಾನು ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ ||

(ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೬-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನಂತರ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಪರಸ್ಪರವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ತೋರಿವೆ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾದವು. ಆಗ ಅವುಗಳ ವಿಶೇಷ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಾಮ (ಹೆಸರು) ಮತ್ತು ರೂಪ (ಆಕಾರ) ಇವೆರಡನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ರೂಪವು ಮಾನಸಿಕವಾದ ವಿಭಜನೆಗೂ ನಾಮವು ವಾಗ್ಗೂಪವಾದ ವಿಭಜನೆಗೂ ಸಹಾಯವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಶತಧರ್ಮ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ,

ಮರ್ತ್ಯಾ ಹ ವಾ ದೇವಾ ಅಸುಃ | ಸ ಯದೈವ ತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಾಪುರಾಣಾಮೃತಾ ಆಸುಃ ಸ ಯಂ
ಮನಸ ಆಘಾರಯತಿ ಮನೋ ವೈ ರೂಪಂ ಮನಸಾ ಹಿ ವೇದೇದಗ್ಂ ರೂಪಮಿತಿ ತೇನ
ರೂಪಮಾಪ್ನೋತೈಥ ಯಂ ವಾಚ ಆಘಾರಯತಿ ವಾಗ್ವೈ ನಾಮ ವಾಚಾ ಹಿ ನಾಮ
ಗೃಹ್ಣಾತಿ ತೇನ ನಾಮಾಪ್ನೋತೈತಾವದ್ವಾ ಇದಗ್ಂಸರ್ವಂ ಯಾವದ್ಗೃಹಂ ಚೈವ ನಾಮ
ಚ ತತ್ಸರ್ವಮಾಪ್ನೋತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧.೨.೩.೬)

ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಮರ್ತ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಎಂದರೆ ಅವರೂ ಮರಣಕ್ಕೀಡಾಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿ ಅವುತ್ಪತ್ತವನ್ನು (ಮರಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದನ್ನು) ಪಡೆದರು. ಆ ಬ್ರಹ್ಮವಿಗೆ ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪಗಳೆಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು. ರೂಪವು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಗೊತ್ತಾಗುವ ತತ್ತ್ವವು. ಅದುದರಿಂದ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಆಘಾರದಿಂದ ವಾಗಾತ್ಮಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನರಿಯುತ್ತಾನೆ. ಮನೋರೂಪವಾದುದೂ, ವಾಗ್ಗೂಪವಾದುದೂ ಅದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವವನ್ನರಿಯುವುದರಿಂದ ಮಾನವನೂ ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಎಂದರೆ ಅಮರತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಾಕ್ಯಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಯಾವ ತತ್ತ್ವವನ್ನಾವರೂ ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಿಜ್ಞಾಸೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಶೈಶ್ವೀರಿಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳೂ ಉತ್ತರಗಳೂ ಇವೆ.

- ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಿಗ್ ಸ್ವಿದಾಸೀತ್ಪೂರ್ವಚಿತ್ತಿರಿತ್ಯಾಹ
- ಉತ್ತರ—ದ್ಯಾವೈ ವೃಷ್ಟಿಃ ಪೂರ್ವಚಿತ್ತಿಃ
- ಪ್ರ—ಕಿಗ್ ಸ್ವಿದಾಸೀತ್ಪೂರ್ವದ್ವಯ ಇತ್ಯಾಹ
- ಉ—ಅಶೋ ವೈ ಬೃಹದ್ವಯಃ
- ಪ್ರ—ಕಿಗ್ ಸ್ವಿದಾಸೀತ್ಪಿತಿಂಗಿಲೇತ್ಯಾಹ
- ಉ—ರಾತ್ರಿವೈ ಪಿರಿಂಗಿಲಾ
- ಪ್ರ—ಕಿಗ್ ಸ್ವಿದಾತ್ಪಿಲಿಪಿಲೇತ್ಯಾಹ
- ಉ—ಶ್ರೀವೈ ಪಿಲಿಪಿಲಾ
- ಪ್ರ—ಕಃ ಸ್ವಿದೇಕಾಕೇ ಚರತೀತ್ಯಾಹ
- ಉ—ಅಸೌ ವಾ ಅದಿತ್ಯ ಏಕಾಕೇ ಚರತಿ
- ಪ್ರ—ಕ ಉ ಸ್ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ಪುನರಿತ್ಯಾಹ

ಉ—ಚಂದ್ರನಾ ವೈ ಜಾಯತೇ ಪುನಃ
 ಪ್ರ—ಕ್ಷಿಗ್ಗಸ್ವಿದ್ಧಿಮಸ್ಯ ಭೇಷಜಮಿತ್ಯಾಹ
 ಉ—ಅಗ್ನಿವೈ ಹಿಮಸ್ಯ ಭೇಷಜಂ
 ಪ್ರ—ಕಿಗ್ಗಸ್ವಿದಾವಪನಂ ಮಹದಿತ್ಯಾಹ
 ಉ—ಅಯಂ ವೈ ಲೋಕ ಆವಪನಂ ಮಹತ್
 ಪ್ರ—ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ತ್ವಾ ಪರಮಂತಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇತ್ಯಾಹ
 ಉ—ವೇದಿವೈ ಪರೋಽನ್ತಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ
 ಪ್ರ—ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ತ್ವಾ ಭುವನಸ್ಯ ನಾಭಿಮಿತ್ಯಾಹ
 ಉ—ಯಜ್ಞೋ ವೈ ಭುವನಸ್ಯ ನಾಭಿಃ
 ಪ್ರ—ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ತ್ವಾ ವೃಷ್ಣೋ ಅಶ್ವಸ್ಯ ರೇತ ಇತ್ಯಾಹ
 ಉ—ಸೋಮೋ ವೈ ವೃಷ್ಣೋ ಅಶ್ವಸ್ಯ ರೇತಃ
 ಪ್ರ—ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ವಾಚಃ ಪರಮಂ ವ್ಯೋಮೇತ್ಯಾಹ
 ಉ—ಬ್ರಹ್ಮೈವ ವಾಚಃ ಪರಮಂ ವ್ಯೋಮಂ

(ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೩-೯-೫-೨ ರಿಂದ ೬)

ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯದ್ವಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕವಾದ ಯಾವ ಚರ್ಚೆ ಬೇಕಾದರೂ ನಡೆಯಬಹುದು. ಮೇಲೆ ಹೆನ್ನೆರದ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರಗಳೂ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಕೊನೆಯ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ಉತ್ತರವನ್ನೂ ನಾವು ಇದುವರೆಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಇತರ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೂ ಉತ್ತರವನ್ನು ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡಬಹುದು ಮತ್ತು ಇಂತಹ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳು ವಿಮರ್ಶಾರ್ಹವಾಗಿರುವುವು. ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಅಪ್ರಕೃತ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿಯೇ,

ತೇಜಸಾ ವಾ ಏಷ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ವ್ಯರ್ಥತೇ | ಯೋಽಶ್ವಮೇಧೇನ ಯಜತೇ | ಹೋತಾ ಚ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಚ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯಂ ವದತಃ ||

(ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೩-೯-೫-೧)

ಹೇಳಿದ ಎಂದರೆ ಈ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯವಿಷಯವಾದ ಚರ್ಚೆಯಲ್ಲಿ ಹೋತೃವೆಂಬ ಮುಕ್ತಿಜನೂ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಮುಕ್ತಿಜನೂ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಮುಕ್ತಿಕ್ಕುಗಳೆಲ್ಲಾ ಅವರಿಬ್ಬರೇ ಹೆಚ್ಚು ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವರೆಂದೂ ಇಂತಹ ಉತ್ತಮವರ್ಗದ ಚರ್ಚೆಯನ್ನು ನಡೆಸಲು ಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ಶಕ್ಯವಲ್ಲವೆಂದೂ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೋತಾ ಚ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಚ ಎಂದು ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನ ಹೆಸರನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಇತರ ಮುಕ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ಯಜಮಾನ ಮುಂತಾದವರೂ ಇಂತಹ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಲು ಸಮರ್ಥರಾಗದ್ದಲ್ಲಿ ಅವರೂ ಸಹ ಇದರಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಲು ಯಾವ ನಿರ್ಬಂಧವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಂಸತ್ರವನ್ || ೭೫ ||

ಅಂಸತ್ರಮಂಹಸಸ್ಪಾಣಂ ಧನುರ್ವಾ ಕವಚಂ ವಾ | ಕವಚಂ ಕು
ಅಜ್ಞಾತಂ ಭವತಿ ಕಾಜ್ಞಾತಂ ಭವತಿ ಕಾಯೇಽಜ್ಞಾತಂ ಭವತೀತಿ
ವಾ ||

ಅಂಸತ್ರಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವುವು. ಅಂಸತ್ರಂ ಎಂದರೆ ಅಂಹನೇ ತ್ರಾಣಂ ಪಾಪ ಅಥವಾ ದುಷ್ಕೃತ್ಯಗಳಿಂದ ಕಾಪಾಡುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಧನುರ್ವಾ ಕವಚಂ ವಾ ಶರೀರವನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕಾಪಾಡುವುದರಿಂದ ಅಂಸತ್ರವೆಂದರೆ ಧನಸ್ಸು ಅಥವಾ ಲೋಹಕವಚವೆಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಕವಚಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು ಹೀಗೆ ಆಗ ಬಹುದು— ಕವಚಂ ಕು ಅಂಚಿತಂ ಭವತಿ—ಸ್ವಲ್ಪ ಬಗ್ಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕವಚವೆಂದು ಹೆಸರು. ಶರೀರದ ಆಕೃತಿಯು ತೆರಳಿ ಇದು ಬಗ್ಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವುದೇ ಇದರ ಸ್ವಭಾವವು. ಅಥವಾ ಕಾಂಚಿತಂ ಈಷಿದಂಚಿತಂ ಕುಟಿಲೀಕೃತಂ ಭವತಿ ಇದು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗಾದರೂ ಬಗ್ಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಸೊಟ್ಟಿಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕವಚವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಕಾಯೇಣಚಿತಂ ತದ್ಧತಂ ಭವತಿ ಇದ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಕವಚಂ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಅಂಸತ್ರವೆಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಋಕನ್ನು ಮುಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವರು.

ಇತಿ ಪಂಚವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಷಡ್ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು

ಪ್ರೀಣೀತಾಶ್ವಾನ್ ಹಿತಂ ಜಯಾಥ ಸ್ಪಸ್ತಿವಾಹಂ ರಥಮಿತ್
ಕೃಣುಧ್ವಮ್ | ದ್ರೋಣಾಹಾವಮವ ತಮಶ್ಚಚಕ್ರಮಂಸತ್ರಕೋಶಂ
ಸಿಂಹಾತಾ ನೃವಾಣಮ್ || ಪ್ರೀಣೀತಾಶ್ವಾನ್ ಸುಹಿತಂ ಜಯಥ ಜಯನಂ
ವೋಹಿತಮಸ್ತು ಸ್ಪಸ್ತಿವಾಹನಂ ರಥಂ ಕುರುಧ್ವಂ ದ್ರೋಣಾಹಾವಂ
ದ್ರೋಣಂ ದ್ರುಮಮಯಂ ಭವತ್ಯಾಹಾವ ಅಹ್ವಾನಾದಾವಹ
ಅವಹನಾದವತೋಽವಾತಿತೋ ಮಹಾನ್ ಭವತ್ಯಶ್ಚಕ್ರಮಶನ-
ಚಕ್ರಮಸನಚಕ್ರಮಿತಿ ವಾಂಸತ್ರ ಕೋಶಮಂಸತ್ರಾಣಿ ವಃ ಕೋಶಸ್ಥಾ-
ನೀಯಾನ್ ಸನ್ತು ಕೋಶಃ ಕುಷ್ಟಾತೇರ್ವಿಕುಷಿತೋ ಭವತ್ಯಯಮು-
ಖೀತರಃ ಕೋಶ ಏತಸ್ಮಾದೇವ ಪ್ಲಾಣ್ಯಯ ಆಚಿತಮಾತ್ರೋ ಮಹಾನ್

ಸಿಂಧುತ ಭವತಿ ನೃಪಾಣಂ ನರಪಾಣಂ ಕೂಪಕರ್ಮಣಾ ಸಂಗ್ರಾಮ-
 ಮುಪಮಿಮಾತೇ ಕಾಕುದು ತಾಲ್ಪಿತ್ಯಾಚಕ್ರತೇ ಜಿಹ್ವಾ ಕೋಕುವಾ
 ಸಾಸ್ತ್ರಿನ್ ಧೀಯತೇ ಜಿಹ್ವಾ ಕೋಕುವಾ ಕೋಕೂಯಮಾನಾ
 ವರ್ಣಾನ್ಮದತಿತಿ ವಾ ಕೋಕೂಯತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾಚ್ಚ ಬ್ಧ ಕರ್ಮಣೋ
 ಜಿಹ್ವಾ ಜೋಹುವಾ ತಾಲು ತರತೇಸ್ತ್ರೀಣತಮಮಂಗಂ ಲತತೇರ್ವಾ
 ಸ್ಯಾದ್ ಲಂಬಕರ್ಮಣೋ ವಿಪರೀತಾದ್ ಯಥಾ ತಲಂ ಲತೇತ್ಯ-
 ವಿಪರ್ಯಯಃ ||೨೬||

“ ಪ್ರೀಣೇತಾಶ್ವಾನ್ವಿ ತಂ ಜಯಾಥ ಸ್ವಸ್ತಿವಾಹಂ ರಥಮಿತ್ಯೈಣುಧ್ಯಮ್ |
 ದ್ರೋಣಾಹಾವಮವತಮಶ್ಚಚಕ್ರಮಂ ಸತ್ರಕೋಶಂ ಸಿಂಧುತಾ
 ನೃಪಾಣಮ್ ” ||

ಪ್ರೀಣೇತಾಶ್ವಾನ್ ಸುಹಿತಂ ಜಯಥ ಜಯನಂ ವೋ ಹಿತಮಸ್ತು ಸ್ವಸ್ತಿ-
 ವಾಹನಂ ರಥಂ ಕುರುಧ್ಯಂ ದ್ರೋಣಾಹಾವಂ ದ್ರೋಣಂ ದ್ರುಮಮು-
 ಯಂ ಭವತಿ || ಆಹಾವ ಆಹ್ವಾನಾದಾವಹ ಆವಹನಾದತೋಽನಾ-
 ತಿತೋ ಮಹಾನ್ ಭವತ್ಯಶ್ಚಚಕ್ರಮಸನಚಕ್ರಮಿತಿ ವಾ ಅಂಸತ್ರ-
 ಕೋಶಮಂಸತ್ರಾಣಿ ವಃ ಕೋಶಸ್ಥಾನೀಯಾನಿ ಸಂತು ಕೋಶಃ
 ಕುಷ್ಠಾ ತೇರ್ವಿಕುಷಿತೋ ಭವತಿ || ಅಯಮುಪೀತರಃ ಕೋಶ
 ವಿತಸ್ಯಾದೇವ ಸಿಂಧುಯ ಆಚಿತಮಾತ್ರೋ ಮಹಾನ್ ಭವತಿ
 ಸಿಂಧುತ ನೃಪಾಣಂ ನರಪಾಣಂ ಕೂಪಕರ್ಮಣಂ ಸಂಗ್ರಾಮಮುಪ-
 ಮಿಮಾತೇ || ೧ || ೨೬ ||

ಉದಾಹರಣೆಯು ಮುಕ್ತು—

ಪ್ರೀಣೇತಾಶ್ವಾನ್ವಿ ತಂ ಜಯಾಥ ಸ್ವಸ್ತಿವಾಹಂ ರಥಮಿತ್ಯೈಣುಧ್ಯಂ |
 ದ್ರೋಣಾಹಾವಮವತಮಶ್ಚಚಕ್ರಮಂಸತ್ರಕೋಶಂ ಸಿಂಚತಾ ನೃಪಾಣಂ ||
 (ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೦೧-೭)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಮುಕ್ತಿಕೃಗಳೇ ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ತೃಣಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ. ಉಳುವುದೇ
 ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನುಮಾಡಿ ಮುಗಿಸಿ. ರಥಕ್ಕೆ ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕವಾದ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ತುಂಬಿ. ಭಾವಿಯಂತೆ

ಆಳವಾಗುವುದೂ ಕಲ್ಪಿದಂದಲೇ ಮಾಡಿದ ಚಕ್ರವುಳ್ಳದ್ದೂ ಉದಕಕ್ಕೆ ಕವಚದಂತೆ ರಕ್ಷಕವಾದುದೂ ಮಾನವರು ಕುಡಿಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ನೀರುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ನೀರಿನ ತೊಟ್ಟಿಯನ್ನು ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿ.

ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಒಂದು ಮುಕ್ತಿಶಕ್ತಃ ಮತ್ತೊಂದು ವೈಶ್ವದೇವಪಕ್ಷ. ಮುಕ್ತಿಶಕ್ತುಗಳನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಮುಕ್ತಿಶ್ (ಯಜ್ಞ) ಪಕ್ಷವು. ಅದನ್ನೇ ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ವೈಶ್ವದೇವಪಕ್ಷವು (ಯುದ್ಧ ಪಕ್ಷವು) ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

(ಎಲೈ ಸೈನಿಕರೇ) ಆತ್ಮಾನ್—ಕುದುರೆಗಳನ್ನು | ಪ್ರೀಣೇತ—ಆಹಾರಾದಿಗಳಿಂದಲೂ, ನೀರಿನಿಂದಲೂ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ | ಹಿತಂ—ಬಂಧಗಳಿಗೂ ಸ್ವೇಹಿತರಿಗೂ ಹಿತವಾಗುವಂತೆ | ಜಯಾಥ—ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆಯಿ | ಸ್ವಸ್ತಿವಾಹಂ—ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ವಹಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾಗುವಂತೆ | ರಥಮಿತ್—ರಥವನ್ನು | ಕೃಣುದ್ಧೃಂ—ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ | ದ್ರೋಣಾಹಾವಂ—ನುರದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ರಥಗಳ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳದ್ದೂ | ಅಶ್ವಚಕ್ರಂ—ಭಾವಿಯ ಕಲ್ಪನರಾಟಿಯಂತಿರುವ ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಎಸೆಯಲ್ಪಡುವ ಚಕ್ರಾದ್ಯಯುಧಗಳಿಂದ ಸಂಜ್ಞಿತವಾದುದೂ | ಅಂಸತ್ರಕೋಶಂ—ಧನಸ್ಸು, ಕವಚ ಮೊದಲಾದ ರಕ್ಷಣಾಸಾಧನಗಳುಳ್ಳದ್ದೂ | ನೈಪಾಣಂ—ಯುದ್ಧಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನೇತೃಗಳಾದ (ನಾಯಕರಾದ) ಮುಖಂಡರುಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದುದೂ ಆದ | ಅವತಂ—ಯುದ್ಧಭೂಮಿಯನ್ನು | ಸಿಂಚತ—ಸೇವಿಸಿ |

ಎಲೈ ಸೈನಿಕರೇ, ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಹುಲ್ಲನ್ನೂ, ನೀರನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ಅವು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೋರಾಡಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ. ಬಂಧುಗಳಿಗೂ ಹಿತೈಷಿಗಳಿಗೂ ಸಂತೋಷವುಂಟಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅವರ ಧಾನಾದಿ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ದೋಚಿ ತರಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ರಥವನ್ನು ಸಜ್ಜುಗೊಳಿಸಿ. ಯುದ್ಧಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನುರದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ರಥಗಳು ಓಡಾಡುತ್ತಿರುವುವು, ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಚಕ್ರಾದ್ಯಯುಧಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗುವುದು. ಆತ್ಮರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಕವಚವನ್ನೂ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಧನಸ್ಸನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುವುದು. ಯುದ್ಧಕರ್ಮಕುಶಲರಾದ ನಾಯಕರ ಸಂಮೇಳನವು ಅಲ್ಲಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಯುದ್ಧಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಹೋಗಿ ಸೇರಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿ ನಿಮ್ಮ ಶೌರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ.

ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ಕೃಷಿಕರ್ಮವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಎರಡನೆಯದರಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಭೂಮಿಯ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಪ್ರೀಣೇತಾತ್ಮಾನ್ ಸುಹಿತಂ ಜಯಾಥ ಜಯನಂ ಪೋ ಹಿತಮಸ್ತು ಸ್ವಸ್ತಿವಾಹನಂ ರಥಂ ಕುರುಧ್ಯಂ ದ್ರೋಣಾಹಾವಂ ದ್ರೋಣಂ ದ್ರುಮಮಯಂ ಭವತಿ | ಆಹಾವ ಅಹ್ಮಾನಾದಾವಪ ಅವಚನಾದವತೋಽವಾತಿತೋ ಮಹಾನ್ ಭವತ್ಕೃಚಕ್ರಮಸನಚಕ್ರಮಿತಿ ವಾ ಅಂಸತ್ರ-ಕೋಶಮಂಸತ್ರಾಣಿ ವಃ ಕೋಶಸ್ಥಾನೋಯಾನಿ ಸಂತು ಕೋಶಃ ಕುಷ್ಠಾತೇವಿಕುಪಿತೋ ಭವತಿ | ಅಯಮಪೀತರಃ ಕೋಶ ಏತಸ್ತಾದೇವ ಸಂಜಯ ಅಚಿತಮಾತ್ರೋ ಮಹಾನ-ಭವತಿ ಸಿಂಚತ ನೈಪಾಣಂ ನರಪಾಣಂ ಕೂಪಕರ್ಮಣಾ ಸಂಗ್ರಾಮಮುಪಮಿಮಾತೇ ||

ಈ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯರು (ಅಥವಾ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಯು) ಯುದ್ಧಭೂಮಿಯನ್ನು ಒಂದು (ನೀರಿನ) ಭಾವಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ವರ್ಣನೆ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಪ್ರೀಣೇಶಾತ್ವಾನ್—ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಶ್ವಗಳಿಗೆ ಹುಲ್ಲನ್ನೂ ನೀರನ್ನೂ ಒದಗಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸಿರಿ.

ಸುಹಿತಂ ಜಯಥ ಜಯನಂ ವೋ ಹಿತಮಸ್ತು—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಸೈನಿಕರಲ್ಲಿ ಬಂಧುಗಳೂ, ಸ್ನೇಹಿತರೂ ಇದ್ದೇ ಇರುವರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರಾದರೂ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಡಿಯುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯುದ್ಧವು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಅಹಿತವಾದರೂ ಜಯವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಹಿತಕರವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಹಿತವಾಗುವಂತೆ ಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿರಿ.

ಸ್ವಸ್ತಿವಾಹನಂ ರಥಂ ಕುರುಧ್ವಂ—ಉತ್ತಮವಾದ ಜಯಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಂದ ದೊರೆಯುವ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ವಹಿಸಿ ತರಲ ರಥವನ್ನು ಸುಸಜ್ಜಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ.

**ದ್ರೋಣಾಹಾವಂ ದ್ರೋಣಂ ದ್ರುಮಮಯಂ ಭವತಿ| ಆಹಾವಂ ಆಹ್ವಾನಾದಾವಹ ಆವಹನಾದವತೋಽ-
ವಾತಿತೋ ಮಹಾನ್ ಭವತಿ**—ದ್ರೋಣನೆಂದರೆ ದ್ರುಮಮಯ, ಮರದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದದ್ದು (ರಥ ಅಥವಾ ನೀರು ತುಂಬುವ ಮರದತೊಟ್ಟಿ ಅಥವಾ ಬಾನೆ) ಆಹಾವ ಎಂದರೆ ಮರದ ಬಾನೆ. (ಆ-ಹಾವ) ಅವಹ ಎಂದರೆ ವಹಿಸುವ ಸಾಧನ, ಗಾಡಿ ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆ ವಹ ವಹಿಸುವುದು ಹೊರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಅವತನೆಂದರೆ ಆಳವಾದ ಭಾವಿಯು ಈ ಶಬ್ದವು ಅವ ಅತಿತ-ಕಳಗೆ ಬಹಳ ಆಳವಾಗಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ಅಶ್ವಚಕ್ರಮಂಶಚಕ್ರಮಸನಚಕ್ರಮಿತಿ ವಾ—ಅಶ್ವಚಕ್ರವೆಂದರೆ ಕಲ್ಲಿನ ಚಕ್ರವು ಅಥವಾ ಗಾಲಿಯು. ಇದು ಯುದ್ಧಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು ಅಥವಾ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗವು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಭಯಪಡಿಸಿರುವುದು. ಈ ಅರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ಇದು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ಆಯುಧವಿಶೇಷವು (Stone-Axe).

**ಅಂಶತ್ರಕೋಶಮಂಶತ್ವಾಣಿ ವಃ ಕೋಶಸ್ಥಾನೀಯಾನಿ ಸಂತು | ಕೋಶಃ ಕುಷ್ಠಾತೇರ್ವಿಕುಷಿತೋ
ಭವತಿ | ಅಯಮುಸೀತಃ ಕೋಶಃ ವಿತಸ್ತಾದೀವ**—ಅಂಶ ಎಂದರೆ ಶರೀರದ ಅಂಗಗಳು. ಅವುಗಳನ್ನು ತ್ರಾಯತೇ—ಕಾಮಾಸುವುದಾದ್ದರಿಂದ (ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಉಕ್ಕಿನ) ಕವಚ, ಧನಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಅಂಶತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅವು ಗಳನ್ನು ಇಡುವ ಕೋಶ ಅಥವಾ ಚರ್ಮದಚೀಲಕ್ಕೆ ಅಂಶತ್ರಕೋಶವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕೋಶಶಬ್ದವು, ಎಳೆ, ಸೇದು ಎಂಬರ್ಥ ವುಳ್ಳ ಕುಷ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ (ಕೋಶದಲ್ಲಿ, ಚೀಲದಲ್ಲಿ) ಕವಚ ಧನಸ್ಸು ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಈಚಿಗೆ ಎಳೆದು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕೋಶವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಕೋಶಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಇಡುವ ಪ್ರದೇಶವೆಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗಲೂ ಈ ಶಬ್ದವು ಕುಷ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು.

ಸಂಚಯ ಆಚಿತಮಾತ್ರೋ ಮಹಾನ್ ಭವತಿ—ಸಂಚಯವೆಂದರೆ ಸಂಗ್ರಹವು, ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಒಂದೆಡೆ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಶೇಖರಿಸಿ ಇಡುವುದು.

ಸಂಚಿತನ್ಯಪಾಣಂ ನರಪಾಣಂ ಕೂಪಕರ್ಮಣಾ ಸಂಗ್ರಾಮಮುಪಮಿಮಾತೇ—ನ್ಯಪಾಣವೆಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರು ಪಾನಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಉದಕವನ್ನು ತುಂಬುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭಾವಿಯಂತೆ ಆಳವಾಗಿರುವ ತೋಟಿಯು ಅಥವಾ ಭಾನೆಯು. ಇದನ್ನು ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಲ್ಲಿ, ಯುದ್ಧಭೂಮಿಯನ್ನು ಒಂದು ಆಳವಾದ ಭಾವಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕಾಕುದಮ್ ||೫೬||

ಕಾಕುದಂ ತಾಲ್ಪಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ | ಜಿಹ್ವಾ ಕೋಕುವಾ ಸಾಸ್ಮಿನ್ ಧೀಯತೇ
ಜಿಹ್ವಾ ಕೋಕುವಾ ಕೋಕೂಯಮಾನಾ ವರ್ಣಾನ್ಮುದತೀತಿ ವಾ
ಕೋಕೂಯತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾಚ್ಚೈಬ್ಧಕರ್ಮಣಃ || ಜಿಹ್ವಾ ಜೋಹುವಾ ||
ತಾಲು ತರತೇಸ್ತ್ರೀಣಕರ್ಮಮುಜ್ಜಂ ಲತತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ ಲಮ್ಬು—
ಕರ್ಮಣೋ ವಿಪರೀತಾದ್ ಯಥಾ ತಲಂ ಲತೇತ್ಯವಿವರ್ಯಯಃ- ||

ಕಾಕುದಂ ಎಂದರೆ ತಾಲು (ಬಾಯಿ ಒಳಗಡೆಯ ಮೇಲುಭಾಗ) ಜಿಹ್ವಾ ಎಂದರೆ ನಾಲಿಗೆಯು. ಇದಕ್ಕೆ ಕೋಕುವಾ ಎಂದೂ ಹೆಸರು ಏಕೆಂದರೆ ನಾಲಿಗೆಯು (ಜಿಹ್ವೆಯು) ತಾಲುವಿನ (ಕಾಕುವಾ) ಕೆಳಗೆ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಜಿಹ್ವಾ ಕೋಕೂಯಮಾನಾ ವರ್ಣಾನ್ಮುದತೀತಿ ವಾ—ಇದು ಬಹಳ ಶಬ್ದಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲು ಸಹಾಯಮಾಡುವುದು ಅಥವಾ ಕೋಕುವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಶಬ್ದಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಕೋಕೂಯತೀ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು, ಜಿಹ್ವಾ ನಾಲಿಗೆಗೆ ಜೋಹುವಾ—ಪದೇಪದೇ ಕರೆಯುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ತಾಲು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು (ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿ ದಾತುವುದು) ದಾಟು ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ತರತಿಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಅಕ್ಕಂತ ಎತ್ತರವಾದ (ಬಾಯಿಯ) ಅಂಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲಲತಿ (ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು) ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಅಥವಾ ತಲಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ತ+ಲ=ಲ+ ತ ಎಂದು ವಿವರ್ಯವುಂಟಾಗಬಹುದು ಲತಾ ಎಂದರೆ ಉದ್ದವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು ಈ ಲತೆಯೆಂಬ ಶಬ್ದವೇ ವಿವರ್ಯಯ (ಹಿಂದುಮುಂದು) ದಿಂದ ತಲವೆಂದಾಗಿರುವುದು.

ಇತಿ ಷಡ್ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಸಪ್ತವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಸುದೇವೋ ಅಸಿ ವರುಣ ಯಸ್ಯ ತೇ ಸಪ್ತಸಿಂಧವಃ | ಅನುಕ್ಷರನ್ನಿ
ಕಾಕುದಂ ಸೂರ್ಯಂ ಸುಷಿರಾಮಿವ || ಸುದೇವಪ್ತ್ವಂ ಕಲ್ಯಾಣದಾನೋ

ಯಸ್ಯ ತವ ದೇವ ಸಪ್ತ ಸಿಂಧವಃ ಪ್ರಾಣಾಯಾನುಕ್ಷರನ್ತಿ, ಕಾಕುದಂ
 ಸೂರ್ಯಂ ಸುಕ್ಷಿರಾಮಿವೇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ಸುದೇವಸ್ತ್ವಂ
 ಕಲ್ಯಾಣದೇವಃ ಕಮನೀಯದೇವೋ ವಾ ಭವಸಿ ವರುಣ ಯಸ್ಯ ತೇ
 ಸಪ್ತ ಸಿಂಧವಃ ಸಿಂಧುಃ ಸ್ರವಣಾತ್ ಯಸ್ಯ ತೇ ಸಪ್ತ ಸ್ರೋತಾಂಸಿ
 ತಾನಿ ತೇ ಕಾಕುದಮನುಕ್ಷರನ್ತಿ, ಸೂರ್ಮಿ ಕಲ್ಯಾಣೋರ್ಮಿ ಸ್ರೋತಃ
 ಸುಷಿರಮನು ಯಥಾ ಬೀರಿಟಂ ತೈಟೀಕಿರಂತ ರಿಕ್ಷಮೇವಮಾಹ ಪೂರ್ವಂ
 ವಯತೇರುತ್ತ ರಮಿರತೇರ್ವಯಾಂಸೀರನ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಭಾಂಸಿ ವಾ ತದೇತಸ್ಯಾ
 ಮೃಚ್ಯುದಾಹರನ್ತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೨೭ ||

“ ಸುದೇವೋ ಅಸಿ ವರುಣ ಯಸ್ಯ ತೇ ಸಪ್ತ ಸಿಂಧವಃ | ಅನುಕ್ಷರನ್ತಿ
 ಕಾಕುದಂ ಸೂರ್ಮ್ಯಂ ಸುಷಿರಾಮಿವ || ”

ಸುದೇವಸ್ತ್ವಂ ಕಲ್ಯಾಣದೇವಃ ಕಮನೀಯದೇವೋ ವಾ ಭವಸಿ ವರುಣ
 ಯಸ್ಯ ತೇ ಸಪ್ತ ಸಿಂಧವಃ | ಸಿಂಧುಃ ಸ್ರವಣಾದ್ | ಯಸ್ಯ ತೇ ಸಪ್ತ
 ಸ್ರೋತಾಂಸಿ ತಾನಿ ತೇ ಕಾಕುದಮನುಕ್ಷರನ್ತಿ, ಸೂರ್ಮಿ
 ಸ್ರೋತಃ ಸುಷಿರಮನು ಯಥಾ ||೧||೨೭||

ಕಾಕುದಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಮುಕ್ತಿನ ಉದಾಹರಣೆಯು—

ಸುದೇವೋ ಅಸಿ ವರುಣ ಯಸ್ಯ ತೇ ಸಪ್ತ ಸಿಂಧವಃ |
 ಕಾಕುದಂ ಸೂರ್ಮ್ಯಂ ಸುಷಿರಾಮಿವ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೬೯-೧೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ವರುಣದೇವನೇ ಯಾವ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವುಳ್ಳ ನಿನ್ನ ನಾಲಗೆಯ ತಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಪ್ರವಾಹವು ಪಾತಾಳದಂತಿರುವ
 ಹಳ್ಳಕ್ಕೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಗಂಗಾದಿ ಸಪ್ತ ನದಿಗಳೂ ಸಹ ಪ್ರವಹಿಸುವುವೋ ಅಂತಹ ನೀನು ಅತ್ಯುತ್ತಮನಾದ ದೇವನಾಗಿದ್ದೀಯೆ.

ಕಾಕುದಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಯಾಷ್ಕರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಸುದೇವಸ್ತ್ವಂ ಕಲ್ಯಾಣದೇವಃ ಕಮನೀಯದೇವೋ ವಾ ಭವಸಿ ವರುಣ ಯಸ್ಯ ತೇ ಸಪ್ತ
 ಸಿಂಧವಃ | ಸಿಂಧುಃ ಸ್ರವಣಾತ್ ಯಸ್ಯ ತೇ ಸಪ್ತ ಸ್ರೋತಾಂಸಿ ತೇ ಕಾಕುದಮನುಕ್ಷರಂತಿ
 ಸೂರ್ಮಿ ಕಲ್ಯಾಣೋರ್ಮಿ ಸ್ರೋತಃ ಸುಷಿರಮನು ಯಥಾ ||

(ಐ. ೫-೨೭)

ಎತ್ತಿ ವರೂಣೇ, ನೀನು ಸುದೇವ ಎಂದರೆ ಕಲ್ಯಾಣಕಾರಕನಾದ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಮಂಗಳ ಕಾರಕನಾದ ದೇವನು, ಅಥವಾ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಅವೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ (ಮನೋಹರನಾದ) ದೇವನು ಇಂತಹ ನಿನ್ನ ನಾಲಗೆಯ ತಳ ಭಾಗಕ್ಕೆ (ಗಂಗೆಯೇ ಮೊದಲಾದ) ಏಳು ನದಿಗಳೂ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಬೀಳುವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಹರಿಯು ನೀರು ಹಳ್ಳಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ತಗ್ಗಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಹೋಗಿ ಬೀಳುವಂತೆ ಏಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನದಿಗಳೂ ನಿನ್ನ ನಾಲಗೆಯ ತಳಕ್ಕೆ (ಎಂದರೆ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ) ಹೋಗಿ ಬೀಳುವವು. ಇಲ್ಲಿ ಸಿಂಧುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ನದಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಹರಿಯುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ದ್ವಂದ್ವ ನದಿಗೆ ಸಿಂಧುವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಸೂರ್ಯ ಎಂದರೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಅಲೆಗಳುಳ್ಳು ಎಂದರೆ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ನೀರುಳ್ಳ ಪ್ರವಾಹವು ತಗ್ಗಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗುವಂತೆ ಎಂದು ಸುಷಿರಾಂ ಎಂಬ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಬೀರಿಟೇ ||೭೭||

ಬೀರಿಟಂ ತೈಟೀಕಿರಂತರಿಕ್ಷಮೇವಮಾಹ ಪೂರ್ವಂ ವಯತೇರುತ್ತರಮಿದ-
ತೇರ್ವಯಾಂಸೀರನ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಭಾಂಸಿ ನಾ | ತದೇತಸ್ಯಾವ್ಯಚ್ಯುದಾಹ-
ರನ್ತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

ಬೀರಿಟೇ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಬೀರಿಟೇ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ ದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ವಿಶಾಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಬೀರಿಟೇ ಗಣೇ ವಿಶ್ವತೀವ ರಾಜಾನಾ ಮನುಷ್ಯರ ಅಥವಾ ಪ್ರಜೆಗಳ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪಾಲಕರಾದ ರಾಜರಂತೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಬೀರಿಟೇ ಎಂದರೆ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಯಾಸ್ಮರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ—

ಬೀರಿಟೇ | ಬೀರಿಟಂ ತೈಟೀಕಿರಂತರಿಕ್ಷಮೇವಮಾಹ ಪೂರ್ವಂ ವಯತೇರುತ್ತರಮೀರತೇ-
ರ್ವಯಾಂಸೀರಂತ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಭಾಂಸಿ ನಾ | ತದೇತದಸ್ಯಾವ್ಯಚ್ಯುದಾಹರಂತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ
ಭವತಿ |

(ನಿ. ೫-೨೮)

ಬೀರಿಟಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದರ್ಥವು ಎಂದು ತೈಟೀಕಿ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತವು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಈ ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವಾರ್ಧವಾದ ಬೀ ಅಥವಾ ವೀ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವು ವೇ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ಉತ್ತರಾರ್ಧವಾದ ಈರಿಟ್ ಎಂಬ ಭಾಗವು ಈರ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ವೇರಿಟಂ ಅಥವಾ ಬೇರಿಟಂ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಎ ಎಂದರೆ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಈರ್ ಎಂದರೆ ಸಂಚರಿಸು ಎಂದರ್ಥವು. ಇರತೇರ್ವಯಾಂಸೀರಂತ್ಯಸ್ಮಿನ್ | ಪಕ್ಷಿಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ (ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ವೀರಿಟ ಅಥವಾ ಬೀರಿಟಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಉಚಿತವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಭಾಂಸಿ ನಾ ಎಂದರೆ ಭಾಸೋಲೈತ್ಯ ನಕ್ಷತ್ರಾೞಿದೀ ನಾಂ ತನ್ಯಂತೇ ಈ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ನಕ್ಷತ್ರಾೞಿದಿ ಜ್ಯೋತಿರ್ವಂಶಲಗಳ ಚಲನವಲನಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಬೀರಿಟಂ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಇತಿ ಸಪ್ತವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

అథ అష్టావింశతిఖండః

ఇప్త్యేతేనాయ ఖండవు

ప్రవావ్యజీ సుప్రయా బర్హిరోషా మా విశ్వతీవ బీరిటి
ఇయాతే | విశామక్మోరుషసః పూర్వహూతో వాయుః
పూషా స్వస్యే నియుత్వాన్ || ప్రవృజ్యతే సుప్రాయణం
బర్హిరోషామేయాతే సర్వస్య పాతారౌ వా పాలయితారౌ వా
బీరిటిమన్తరిక్షం భియో వా భాసో వా తతిరపి వోఽపమాథో
స్యాత్ సర్వపతి ఇవ రాజానౌ బీరిటి గణే మనుష్యాణాం
రాత్ర్యౌ వినాసో పూర్వస్యామభిహూతో వాయుర్జ నియుత్వాన్
పూషా ఓ స్వస్యేనాయ నియుత్వాన్ నియుతూఽస్యా
నియుతూ నియమనాద్వా నియోజనాద్వాఽఙ్గాభీరాప్తమితి
శాకపూణోః పరిం సీమితి వ్యాఖ్యాతమేనమేనామస్యా అస్యత్యేతేన
వ్యాఖ్యాతం స్వణిరంకుశో భవతి సరణాదంకుశోఽఙ్గా తేరా-
కుచితో భవతితి వా | నోదీయ ఇత్సృణ్యః వక్తమేయాదిత్యపి
నిగమో భవత్యన్తికతమమంకుశాదాయాత్తక్తమోషధమాగేశ్చ-
త్తిత్యాగేశ్చత్తితి || ౨౭ ||

“ ప్రవావ్యజీ సుప్రయా బర్హిరోషా మా విశ్వతీవ బీరిటి
ఇయాతే | విశామక్మోరుషసః పూర్వహూతో వాయుః
పూషా స్వస్యే నియుత్వాన్ ||

ప్రవృజ్యతే సుప్రాయణం బర్హిరోషామేయాతే సర్వస్య
పాతారౌ వా పాలయితారౌ వా | బీరిటిమన్తరిక్షం భియో
వా భాసో వా తతిః | అపి వోఽపమాథో స్యాత్ సర్వ-
పతి ఇవ రాజానౌ బీరిటి గణే మనుష్యాణాం రాత్ర్యౌ

ವಿವಾಸೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಮುಭಿಹೂತೌ ವಾಯುಶ್ಚ ನಿಯುತ್ವಾನ್
ಪೂಷಾ ಚ ಸ್ವಸ್ತ್ರಿಯನಾಯು || ನಿಯುತ್ವಾನ್ ನಿಯುತೋಽ-
ಸ್ಯಾಶ್ವಾಃ | ನಿಯುತೋ ನಿಯಮನಾದ್ವಾ, ನಿಯೋಜನಾದ್ವಾ ||೧||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಪ್ರ ವಾವ್ರಜೇ ಸುಪ್ರಯಾ ಬರ್ಹಿರೇಷಾಮಾ ವಿಶ್ವತೀವ ಬೀರಿಟಿ ಇಯಾತೇ |
ವಿಕಾನುಕ್ತೋರುಷಸಃ ಪೂರ್ವಹೂತೌ ವಾಯುಃ ಪೂಷಾ ಸ್ವಸ್ತ್ರಿಯೇ ನಿಯುತ್ವಾನ್ ||
(ಮ. ಸಂ. ೭-೩೯-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಯಜಮಾನರ ಉತ್ತಮವಾದ ಅನ್ವಯುಕ್ತವಾದ ದರ್ಭಾಸನವು ಹರಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಜಾಪಾಲಕರಾದ ರಾಜರಂತೆ ನಿಯುತ್ವಂಜ್ಞ ಕನಾದ ಅಶ್ವಶ್ವ ವಾಯುವೂ, ಪೂಷದೇವನೂ ಪ್ರಜೆಗಳ ಕ್ಷೇಮಕ್ಕಾಗಿ ರಾತ್ರಿಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಉಪಸ್ಥಗಿತನೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ (ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ) ಅಹ್ವಾನನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದಯಮಾಡಲಿ.

ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ಕರು ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತುನ್ನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಪ್ರವೃಜ್ಞತೇ ಸುಪ್ರಾಯಜಂ ಬರ್ಹಿರೇಷಾಮೇಯಾತೇ ಸರ್ವಸ್ಯ ಸಾತಾರೌ ವಾ ಪಾಲಯಿಷಾ-
ರೌ ವಾ | ಬೀರಿಟಿನಂತರಿಕ್ಷಂ ಭಿಯೋ ವಾ ಧಾಸೂೇ ವಾ ತತಃ | ಅಪಿ ಪೋಷಮಾರ್ಥೇ
ಸ್ಯಾತ್ ಸರ್ವಪತೀ ಇವ ರಾಜಾನೌ ಬೀರಿಟೇ ಗಣೇ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ರಾತ್ರಾಃ ವಿವಾಸೇ
ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಮುಭಿಹೂತೌ ವಾಯುಶ್ಚ ನಿಯುತ್ವಾನ್ ಪೂಷಾ ಚ ಸ್ವಸ್ತ್ರಿಯನಾಯು ||
ನಿಯುತ್ವಾನ್ ನಿಯುತೋಽಸ್ಯಾಶ್ವಾಃ ನಿಯುತೋ ನಿಯಮನಾದ್ವಾ ನಿಯೋಜನಾದ್ವಾ ||

(ನಿ. ೫-೨೮)

ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತುನಲ್ಲಿ ವಾಯು ಮತ್ತು ಪೂಷನ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವತೆಗಳು ಸಮಸ್ತಕ್ಕೂ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತರಿಗೂ ಪಾಲಕರಾದವರು ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಕಾಪಾಡತಕ್ಕವರು. ಇಂತಹ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಅಗಮನಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಮೆತ್ತಗಿರುವ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂಬ ದರ್ಭೆಗಳು ಅಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಹರಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಬೀರಿಟಿಂ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಭಯವು ಅಥವಾ ಬೆಳಕು ತುಂಬಿರುವುದರಿಂದ ಬೀರಿಟಿಂ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಮಾನ (ಹೋಲಿಕೆ) ವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿರಬಹುದು. ಈ ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬೀರಿಟಿ ಎಂದರೆ ಗಣೇ (ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ) ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಸರ್ವರಿಗೂ ಪಾಲಕರಾದ ರಾಜರು ಮನುಷ್ಯರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಬಂದಾಗ ಹೇಗೆ ಗೌರವಾನ್ವಿತರಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವರೋ ಅದರಂತೆ ಎಂದು ಬೀರಿಟಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗಣ ಅಥವಾ ಗುಂಪು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಉಷಸಃ ಪೂರ್ವಹೂತೌ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಾಃ ವಿವಾಸೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಮುಭಿಹೂತೌ ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಉಪಸ್ಥಿತನ ಆವಿರ್ಭಾವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ವಾಯುದೇವನೂ ಪೂಷನೂ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಮಂಗಳ ವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದಯಮಾಡಲಿ. ಇಲ್ಲಿ ನಿಯುತ್ವಾನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಯುತ್ ಎಂಬ

ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ವಾಯುದೇವನು ಎಂದರ್ಥವು. ವಾಯುದೇವನ ಅಶ್ವಗಳಿಗೆ ನಿಯುತಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. (ಐ. ೨-೨೮) ಈ ನಿಶೇಷಣವು ವಾಯುವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಪೂಜನಿಗೆ ಅಲ್ಲ. ನಿಯುತಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ಈ ಅಶ್ವದ ಗಮನವು ನಿಯಮನಾದ್ದು ನಿಯಮನಕ್ಕೆ (ಸಾರಥಿಯ ಹತೋಟಿಗೆ) ಒಳಪಟ್ಟಿರುವುದು ಅಥವಾ ನಿಯೋಜನಾದ್ದು—ಈ ಅಶ್ವವನ್ನು ರಥಕ್ಕೆ ಹೊಡುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವಿನ ಅಶ್ವಕ್ಕೆ ನಿಯುತ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು ಎಂದು ನಿರ್ವಚನದ ಮುಖ್ಯಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಚ್ಚ ॥೨೭॥

ಅಚ್ಚಾಭೇರಾವ್ರಮಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ ॥೨८॥

ಅಚ್ಚ ಎಂಬ ರಬ್ಬವು ಅಭಿ ಎಂದರೆ ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತವು.

ಪರಿ ॥೨೯॥ ಈಮ್ ॥೩೦॥ ಸೀಮ್ ॥೩೧॥

ಪರೀಂಸೀಮಿತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಃ ॥೩२॥

ಪರಿ, ಈಂ ಮತ್ತು ಸೀಂ ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಎಂದರೆ (ಪರಿ-ಆಧ್ಯಾಯ ೧. ಖಂಡ ೩) ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ಈಂ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು (ಈ-ಆಧ್ಯಾಯ ೧. ಖಂಡ ೭) ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ, ಸೀಂ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು (ಸೀಂ-ಆಧ್ಯಾಯ ೧. ಖಂಡ ೯) ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಏನಮ್ ॥೩೩॥ ಏನಾಮ್ ॥೩೪॥

ಏನಮೇನಾಮಸ್ಯಾ ಅಸ್ಯೇತ್ಯೇತೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಮ್ ॥೩५॥

ಏನಂ ಮತ್ತು ಏನಾಂ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ (ಆಧ್ಯಾಯ. ೪ ಖಂಡ ೨೫) ಎಂಬತ ಅಸ್ಯ ಮತ್ತು ಅಸ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಸ್ಯಣಿಃ ॥೩೬॥ ಇತಿ ಚತುರುತ್ತರಮಶೀತಿಃ ಪದಾನ್ ॥೩७॥

ಸ್ಯಣಿರಜ್ಜುಶೋ ಭವತಿ ಸರಣಾತ್ ॥ ಅಜ್ಜುಶೋಽಜ್ಜು ತೇರಾಕುಚಿತೋ
ಭವತೀತಿ ವಾ ॥ “ನೇದೀಯ ಇತ್ಸ್ಯಣ್ಯಃ ಪಕ್ವಮೇಯಾತ್” ಇತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ॥ ಅನ್ವಿಕತಮಜ್ಜುಶಾದಾಯಾತ್ಪಕ್ವಮಾಷ್ವಮಾ-
ಗಚ್ಛತ್ಸಿತ್ಯಾಗಚ್ಛತ್ಸಿತಿ ॥೩८॥ ೨೮॥

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತ—

ಯುನಕ್ತ್ ಸೀರಾ ವಿ ಯುಗಾ ತನುಧ್ವಂ ಕೃತೇ ಯೋನೌ ವಶತೇವ ಬೀಜಂ ।

ಗಿರಾ ಚ ತ್ರುಷ್ಣಿಃ ಸಭರಾ ಅಸನ್ನೋ ನೇದೀಯ ಇತ್ಸ್ಯಣ್ಯಃ ಪಕ್ವಮೇಯಾತ್ ॥

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೦೧-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಮಿತ್ರರಾದ ಎಲೈ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳೇ, ಉಳುವ ನೈಗಲುಗಳಿಗೆ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಹೊಡಿರಿ. ನೊಗಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿರಿ. ಕ್ಷೇತ್ರವು (ಭೂಮಿಯು) ಸಿದ್ಧವಾದೊಡನೆಯೇ ಉತ್ತಿರುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬೀಜವನ್ನು ಬಿತ್ತಿರಿ. ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ನಮ್ಮ ಅನ್ನವು (ಧಾನ್ಯವು) ಪುಷ್ಕಲವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲಿ. ನಮ್ಮ ಕುಡುಗೋಲಿಗೆ ಪಕ್ವವಾದ ಹೊಡೆಯು (ತೆನೆಯು) ಸ್ತುತಲಿ.

ಸೃಷ್ಟಿಃ—ಸೃಣಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಯಾಸ್ಮರು ಇದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಸೃಣಿರಂಕುಶೋ ಭವತಿ ಸರಣಾತ್ | ಅಂಕುಶೋಲ್ಘಾತೇರಾಕುಚಿಶೋ ಭವತೀತಿ ವಾ |
ನೇದೀಯ ಇಷ್ಟೃಣ್ಯಃ ಪಕ್ಷಮೇಯಾತ್ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಅಂತಿಕತಮಮಂಕುಶಾ-
ದಾಯಾಪ್ತಕ್ಷಮಾಷಧಮಾಗಚ್ಛ್ಚಿತ್ಯಾಗಚ್ಛ್ಚಿತ್ಯೀತಿ ||

(ನಿ. ೫-೨೮)

ಸೃಣಿ ಎಂದರೆ ಅಂಕುಶವು ಅಥವಾ ಕೊಕ್ಕೆಯು (hook) ಸೃಣಿಶಬ್ದವು ಸರಿ, ಹೋಗು, ಪ್ರವೇಶಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಸೃಧಾತುವಿನಿಂದ (ಸರಣಾತ್) ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಂಕುಶವು ಆನೆಯ ತಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹೋಗುವುದು ಎಂದರೆ ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಅಂಕುಶಶಬ್ದವು ಹೋಗು ಪ್ರವೇಶಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಅಂಚಿತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಅಥವಾ ಅಕುಚಿಶೋ ಭವತೀತಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಬಗ್ಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಕುಶವೆಂದು ಹೆಸರು. ನೇದೀಯ ಇಷ್ಟೃಣ್ಯಃ ಪಕ್ಷಮೇಯಾತ್ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೃಣಿಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಗಿದ ಧಾನ್ಯದ ತೆನೆಯು ಈ ಅಂಕುಶ ಅಥವಾ ಸೃಣಿ ಎಂದರೆ ಕುಡುಗೋಲಿನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬರುವುದು. ಎಂದರೆ ಕುಡುಗೋಲಿನಿಂದ ಧಾನ್ಯದ ತೆನೆಯನ್ನು ಕೊಯ್ಯುತ್ತಾರೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇತಿ ಅಷ್ಟಾವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಇತಿ ಪಂಚಮೋಲ್ಘಾಯಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಯಾಸ್ಮಮಹರ್ಷಿವಿರಚಿತವಾದ ನಿರುಕ್ತಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಷಷ್ಠೋಽಧ್ಯಾಯಃ

ಆರನೆಯ ಆಧ್ಯಾಯವು

ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ಓಂ || ತ್ವಮಗ್ನೇ ದ್ಯುಭಿಶ್ಚಮಾಶುಶುಕ್ಷಣಿಸ್ತಮದ್ಭ್ಯಶ್ಚಮಶ್ವನಸ್ವರಿ | ತ್ವಂ ವನೇಭ್ಯಶ್ಚಮೋಷಧೀಭ್ಯಶ್ಚಂ ನೃಣಾಂ ನೃಪತೇ ಜಾಯಸೇ ಶುಚಿಃ || ತ್ವಮಗ್ನೇ ದ್ಯುಭಿರಹೋಭಿಶ್ಚಮಾಶುಶುಕ್ಷಣಿ-
ರಾಶು ಇತಿ ಚ ಶು ಇತಿ ಚ ಪ್ಲೇಪುನಾಮನೀ ಭವತಃ ಕ್ಷಣರುತ್ತರಃ
ಕ್ಷಣೋತೇರಾಶು ಶುಚಾ ಕ್ಷಣೋತಿತಿ ವಾ ಸನೋತಿತಿ ವಾ ಶುಕ್
ಶೋಚತೇಃ ಸಂಚಮ್ಯರ್ಥೇ ವಾ ಪ್ರಥಮಾ ತಥಾಹಿ ವಾಕ್ಯಸಂಯೋಗ
ಆ ಇತ್ಯಾಕಾರ ಉಪಸರ್ಗಃ ಪುರಸ್ತಾಚ್ಚಿ ಕೀರ್ಷಿತಜ ಉತ್ತರ ಆಶು
ಶೋಚಯಿಸ್ಮರಿತಿ ಶುಚಿಃ ಶೋಚತೇರ್ಜ್ವಲತಿಕರ್ಮಣೋಽಯಮಪೀ-
ತರಃ ಶುಚಿರೇತಸ್ಮಾದೇವ ನಿಷ್ಪಕ್ತಮಸ್ಮಾತ್ ಪಾಪಕಮಿತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಪುಕ್ಕು—

ತ್ವಮಗ್ನೇ ದ್ಯುಭಿಶ್ಚಮಾಶುಶುಕ್ಷಣಿಸ್ತಮದ್ಭ್ಯಶ್ಚಮಶ್ವನಸ್ವರಿ |

ತ್ವಂ ವನೇಭ್ಯಶ್ಚಮೋಷಧೀಭ್ಯಶ್ಚಂ ನೃಣಾಂ ನೃಪತೇ ಜಾಯಸೇ ಶುಚಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಮಾನವರಿಗೆ ಪ್ರಭುವೂ ಪಾಲಕನೂ ಆದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಯಾಗದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಯಾಗದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನ ನಾಗುತ್ತೀಯೆ. ನೀನು ಸರ್ವತ್ರ ದೀಪ್ಯಮಾನನಾಗಿಯೂ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ದಹಿಸುವವನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದೀಯೆ. ನೀನು ಉದಕ ಗಳಿಂದಲೂ ಪಾಷಾಣಗಳಿಂದಲೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತೀಯೆ. ನೀನು ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ದಾವಾಲನರೂಪನಾಗಿಯೂ, ಓಷಧಿ ಗಳಿಂದ ವೈಶ್ಯಾನರ ರೂಪನಾಗಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತೀಯೆ. ನೀನು ಪವಿತ್ರಾತ್ಮನೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ ಆದ ಆದಿತ್ಯ ರೂಪನೂ ಆಗಿದ್ದೀಯೆ.

ತ್ವಂ ಅಗ್ರೇ ನೃಣಾಂ ನೃಪತೇ-ಗೃತ್ವಮದ ಮುಷಿಯು ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಜೋಧನೆಮಾಡಿರುವನು, ಅಗ್ನಿಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೂ ನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ನಾವು ಋಷಿ ಸಂ. ಭಾಗ ೧ ಪೇಜು 612-614 ರಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿರುವೆವು. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅಗ್ರಣೀತ್ಯಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿವರಿಸುವೆವು. ಯಾಸ್ಯರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ—

ಅಗ್ನಿಃ ಕಸ್ಮಾದಗ್ರಣೀರ್ಭವತ್ಯಗ್ನಂ ಯಜ್ಞೇಷು ಪ್ರಪೇಯತೇಽಜ್ಞಂ ನಂಬಿತಿ |

(೧. ೭-೧೪)

ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವು, ಎಂದರೆ ಅಗ್ರಶಬ್ದವು ಪ್ರಧಾನವಾಚಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಸ್ಥಾನವು ಸಲ್ಲುವುದು. ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಿ ಮಾಡಿದ ಕೂಡಲೇ ಆಹವನೀಯವೆಂಬ ಅಗ್ನಿ ಕುಂಡದಲ್ಲಿಡುವರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯವೆಂಬ ಅಗ್ನಿ ಕುಂಡದ ಬಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುವರು. ಅದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಅಗ್ರಣೀಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಅಗ್ರಣೀಃ ಎಂದರೆ ದೇವಸೇನೆಯನ್ನು ಸ್ವತಃ (ತಾನೇ) ನಡೆಸುವವನು ಅಥವಾ ದೇವಸೇನೆಗೆ ಮುಂದಾಳಾಗಿರುವವನ (ನಾಯಕ or Leader) ಎಂದಾಗುವುದು. ಅಗ್ನಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬರಲು ಇದು ಒಂದನೆಯ ಕಾರಣವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಂತರದಲ್ಲಿ—ಅಗ್ನಿದೇವಾನಾಂ ಸೇನಾನಿಃ ಎಂದಿದೆ. ಇದನ್ನನುಸರಿಸಿ ಋಷಿ ಪಾಠ್ಯಾಯುಗಳು ತಮ್ಮ ಮಂತ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—ಅಗ್ನಿರ್ಮುಖಂ ಪ್ರಥಮೋ ದೇವತಾನಾಂ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೪) ಎಂದು ಪಠಿಸುವರು. ಐತರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಮತ್ತೊಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿವೈ ದೇವತಾನಾಮವನುಃ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೧) ಎಂದಿರುವುದು. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಅಗ್ನಿರಗ್ರೇ ಪ್ರಥಮೋ ದೇವತಾನಾಂ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨.೪.೩.೩) ಎಂದೂ ಅಗ್ನಿರವಮೋ ದೇವತಾನಾಂ ಎಂದೂ ಇರುವುದು. ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯವನು, ಅಗ್ರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವನು, ಮುಂದಾಳು, ನಾಯಕನು, ಎಂದಾಗುವುದು. ಶುಕ್ಲಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ (ವಾ. ಸಂ.) ಸ ವಾ ಏಷೋಽಗ್ರೇ ದೇವತಾನಾಮಜಾಯತ ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿರ್ನಾಮೇತಿ—ಎಂದರೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಮೊದಲು ಘಟ್ಟಿದನು. ಅದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದಿರುವುದು.

ನೃಣಾಂ ನೃಪತೇ—ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಮಧ್ಯೇ ನರಾಃ ಯಷ್ಟಾರಃ ಸಂತೀ ತೇಷಾಂ ವಿಶೇಷೇಣ ವಾಒ. ಯತಃ | ಯದ್ದೋಭಾಭ್ಯಾಂ ಪದಾಭ್ಯಾಂ ಬಹುತ್ವಂ ನಿತ್ಯ ಸ್ವಾಮಿತ್ವಂ ಚ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತೇ | ಸರ್ವೇಷಾಮುಖಿ ನರಾಣಾಂ ನಿತ್ಯಪಾಲಕೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಯಾರು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅಂತಹ ಯಜಮಾನರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಎಂದರ್ಥವು; ಅಥವಾ ನೃಣಾಂ ನೃಪತೇ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಅನೇಕ ಜನರಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಜನರಿಗೂ ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಸಂರಕ್ಷಕನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತ್ವನುಗ್ರೇ ದ್ಯುಭಿಃ—ಯಾಗದಿವಸ್ಯೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೈರ್ಜಾಯಸೇ | ಯಾಗಾರ್ಥಂ ಮುಘನೇನೋತ್ಪದ್ಯಸ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ ತಾದ್ಯೈದಿವಸ್ಯಃ ಸಹಿತೋ ಜಾಯಸೇ | ತತ್ತವ್ಯಾಗದಿವಸೇಷು ಪ್ರಸಿದ್ಯೋ ಭವಸೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಯಾಗದಿವಸಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತೀಯೆ; ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ (ಅಗ್ನಿಯಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞ) ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಘನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತೀಯೆ; ಅಥವಾ ಆಯಾ ಯಾಗದಿವಸಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನರು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞ ದಿವಸಗಳಲ್ಲಿ ಆ ದಿವಸಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿಯೇ ಎಂದರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಯನಾಗಿಯೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವು.

ತ್ವಮಾಶುಶುಕ್ಷಣಃ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ—ತ್ವಮಾಶುಶುಕ್ಷಣಃರ್ಷಾಯಸೇ | ಆ ಸರ್ವತೋ ದೀಪ್ಯಮಾನೋ ಭವಸಿ | ಅಜ್ಜುಪಪದೇ ಶುಚಿ ದೀಪ್ತಾವಿತ್ಯೇತಸ್ಯ ಛಾಂದಸಮಿಂದ ರೂಪಂ | ಯದ್ವಾ | ಅಶು ಶಿಫ್ರಂ ಶುಚ್ಛ ದೀಪ್ತಃ ಸನ್ ಯತಃ ಸ ಸೇವ್ಯತ ಇತಿ | ಅಶು ಶುಚಿ ತೋಷಂ ಸನೋತಿ ದದಾತಿ ಶತ್ರುಭ್ಯೋ ದಾಹಾದಿನೀತ್ಯಾಶುಶುಕ್ಷಣಃ | ಶಾದ್ಯತೋ ಭವತಿ || ಎಂದರೆ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನೀನು ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ ಬೆಳಗುತ್ತೀಯೆ. ಪ್ರಕಾಶಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶುಚ್ಛ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಅಶುಶುಕ್ಷಣಃ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಅಶು-ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಶುಚ್ಛ-ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಕ್ಷಣಃ-ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವುದ ರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ನಿನ್ನ ದಹನಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಶು-ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಶುಚಿ-ಶೋಕವನ್ನು ಸನೋತಿ-ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಉಂಟು ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಗೆ ಅಶುಶುಕ್ಷಣಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಯಾಸ್ಯ ರ್ತು ತಮ್ನಿ ನಿಯುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನೈ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಇದರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ತ್ವಮಗ್ನೇ ದ್ಯುಭಿರಯೋಭಿಸ್ತ್ವಮಾಶುಶುಕ್ಷಣಃ | ಅಶು ಇತಿ ಚ ಶು ಇತಿ
ಚ ಪ್ತಿನಾಮನೀ ಭವತಃ | ಕ್ಷಣಿರುತ್ತರಃ ಕ್ಷಣೋತೇಃ ಅಶು ಶುಚಾ
ಕ್ಷಣೋತಿತಿ ವಾ ಸನೋತಿತಿ ವಾ || ಶುಕ್ ಶೋಚತೇಃ | ಪಂಚ-
ಮ್ಯರ್ಥೇ ವಾ ಪ್ರಥಮಾ | ತಥಾ ಹಿ ವಾಕ್ಯಯೋಗ ಆ ಇತ್ಯಾ-
ಕಾರ ಉಪಸರ್ಗಃ ಪುರಸ್ತಾಚ್ಚಿ ಕೀರ್ಷಿತಜ ಉತ್ತರ ಅಶು ಶೋಚ-
ಯಿಷುರಿತಿ | ಶುಚಿಃ ಶೋಚತೇರ್ಜ್ವಲತಿಕರ್ಮಣಃ | ಆಯಮ-
ಪೀತರಃ ಶುಚಿರೇತಸ್ಮಾದೇವ | ನಿಷ್ಪ್ರೀಕ್ತಮಸ್ಮಾತ್ ಪಾವಕಮಿತಿ
ನೈರುಕ್ತಾಃ || (ನಿ. ೬-೧)

ಎಂದರೆ—ಅಶು ಮತ್ನು ಶು ಎಂಬ ಪದಗಳ ಕ್ಷಿಪ್ರ (ಬೇಗನೆ ಎಂದರ್ಥವುಳ್ಳ)ನಾಮಗಳ ಕ್ಷಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಹಿಂಸಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕ್ಷಣೋತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ; ಅಥವಾ ಹೊಂದು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಸನೋತಿಧಾತುವಿನಿಂದಲಾದರೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಶು ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವು ಪ್ರಕಾಶಿಸು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶುಚಿಶಬ್ದದ ಪರ್ಯಾಯ ಪದವು. ಆದುದರಿಂದ, ಅಶುಶುಕ್ಷಣಃ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ (ಶತ್ರುಗಳನ್ನು) ಹಿಂಸಿಸುವನು (ದಹಿಸುವವನು) ಅಥವಾ ಯೇಜಮಾನನಿಗೆ ಬೇಕಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಬೇಗನೆ ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಥವಾ ಶುಕ್ ಎಂಬ ಪದವು ಪ್ರಕಾಶಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶುಚ್ಛ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚವಿಧ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಆ ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಗವು. ಅದರಿಂದ ಆ-ಶುಶುಕ್ಷಣಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶುಶುಕ್ಷಣಶಬ್ದವು ಚಿಕೀರ್ಷಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ಧಾವಿಸಿದರೆ ಅಶುಶುಕ್ಷಣಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲು ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವನು (ಅಗ್ನಿಯು) ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಅಥವಾ ಶುಚಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಕಾಶಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಲೋಚತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಶುಚಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದುದರ್ಭವೂ ಇರುವುದು ಶುಚಿಃ ಎಂದರೆ ಪವಿತ್ರವಾದದ್ದು, ಶುದ್ಧವಾದದ್ದು ಪಾಪರಹಿತವಾದದ್ದು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅ + ಅಶುಶುಚಿಃ = ಅಶುಶುಚಿಃ ಎಂದರೆ ಪಾಪರಹಿತನಾದವನು (ಅಗ್ನಿಯು) ಎಂದರ್ಥವು. (ಅ denotes negative. As there are two ಅ s, two negatives make an affirmative ; Sinless) ನೈರುತ್ತಂಕಾರರು ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸುವರು.

ದ್ಯುಭಿಃ - ಅಹೋಭಿಃ - ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯಾ, ಅಮಾವಾಸ್ಯಾ, ಮೊದಲಾದ ಯಜ್ಞಾಹವಾದ ದಿವಸಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಮಧಿಸಿ ಉತ್ಪಾದನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ದಿವಸಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ.

ತ್ವಮದ್ಯುಃ - ತ್ವಮದ್ಯೋಃ ವ್ಯಷ್ಟ್ಯದಕೇಭ್ಯೋ ಜಾಯಸೇ ವೈದ್ಯತರೂಪೇಣ ವಾದನರೂಪೇಣ ವಾ ಸಮುದ್ಯೋದಕೇಭ್ಯಃ | ನೀರಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತೀಯೆ ಎಂದರೆ ಮಳೆಯು ಹುಯ್ಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಮೋಡಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವ ಮಿಂಚಿನ ರೂಪದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಸಮುದ್ರದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುವ ಬಾಡಬಾನಲ ರೂಪದಲ್ಲಾಗಲಿ ನೀನು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ತ್ವಮಶ್ವನಸ್ವರಿ - ಅಶ್ವನೋ ಮೇಘಾತ್ಪಾಷಾಣಾದ್ವಾ | ಅಶ್ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮೂವತ್ತು ಮೇಘನುಗಳಲ್ಲಿ (೧. ೨-೨೧) ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಅಶ್ವನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಷಾಣ, ಕಲ್ಲು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ಕಲ್ಲುಗಳ ಘರ್ಷಣೆಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. (ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೀಪದಕಡ್ಡಿಗಳು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ಚಕಮುಕೆಲ್ಲುಗಳಿಂದಲೇ ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು) ಮೇಘಗಳಿಂದ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವನೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—

ಯೋ ಹತ್ಯಾಹಿಮರಿಣಾತ್ಪಶ್ಚ ಸಿಂಧೂನೋಃ ಗಾ ಉದಾಜದಪಧಾ ವಲಸ್ಯ |
ಯೋ ಅಶ್ವನೋರಂತರಗ್ನಿಂ ಜಜಾನ ಸಂವೃಕ್ಷಮತ್ಸು ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೨-೩)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು ಈ ಮಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಸಾಯಣರು—
ಯಶ್ಚಾಶ್ವನೋಃ ಅಶ್ವತೇ ವ್ಯಾಪ್ತೋತ್ಕಂತರಿಕ್ಷಮಿತಿ ಅಶ್ವಾ ಮೇಘಃ | ಅತ್ಯಂತಮೈದುರೂಪಯೋರ್ನೋಃ ಘಯೋರಂತರ್ಮಧ್ಯೇ ವೈದ್ಯತಮಗ್ನಿಂ ಜಜಾನ ಉತ್ಪಾದಯಾಮಾಸ | ಎಂದರೆ ಅಶ್ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಅಶ್ ಭಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಘಕ್ಕೆ ಅಶ್ವಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಂತಹ ಮೈದುನಾಗಿರುವ ಮೇಘಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯತಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದನೆಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು

ತ್ವಂ ವನೇಭ್ಯಃ - ವ್ಯಶ್ವಾ ದಿಸಮೂಹೇಭ್ಯೋ ದಾವರೂಪೇಣ | ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ದಾವನ್ನಾರೂಪದಿಂದ (ಕಾಡುಕಿಟ್ಟು) ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವೆ. ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಬಿರುಗಲು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಘರ್ಷಣೆಯಾಗಿ ಅದರಿಂದ ಬೆಂಕಿಯುಪುಟ್ಟ ಕಾಡನ್ನೆಲ್ಲಾ ದಹಿಸುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ತೃತೀಯೋಪಧಿಭ್ಯಃ—ವೈಶ್ವಾನರೋಪೇಣ | ಮುಘನೇನೋತ್ಪನ್ನಃ ಸನ್ ಸರ್ವಾತ್ಮಕೋ ಭವಸೀತೃಘಃ | ಅಗ್ನಿಯು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ(ಪಾಠರಾಗ್ನಿ ರೂಪದಿಂದ) ಮತ್ತು ಓಷಧಿವನಸ್ತತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿ ರೂಪದಿಂದ ಇರುವನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವಾಗ ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷದ ಅಥವಾ ಶಮಿಷ್ವೃಕ್ಷದ ಎರಡು ಮರದ ತುಂಡುಗಳನ್ನು ಒಂದರ ಮೇಲೊಂದನ್ನಿಟ್ಟು ಬಲವಾಗಿ ಕಡೆಯುವರು ಅವರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

**ಶಮೀಗರ್ಭಾದಗ್ನಿಂ ಮಂಥತಿ | ವಿಷಾ ವಾ ಅಗ್ನೇರ್ಯಜ್ಞಿಯಾ ತನೂಃ | ತಾಮೇವಾನ್ಮೈ
ಜನಯತಿ ||**

(ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೯-೧)

ಎಂದು ತ್ರೈತ್ತೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೂ, ಸಂಸ್ಕಾರ ಸಹಿತವಾಗಿಯೂ ಮುಘಿಸಿ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವ ವಿಧಾನವನ್ನು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೫) ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮುಘನವಿಚಾರವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಕ್ರಮವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮವಿಕ್ರಯಣವೆಂಬ (ಸೋಮಲತಿಯನ್ನು ಪರ್ವತನಾದಿಗಳಿಂದ ತಂದವರಿಂದ ಕ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಪಡೆಯುವುದು) ಕರ್ಮವು ಸಮಾಪ್ತಿಯಾದಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿಮುಘನಕಾರ್ಯವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು. ಆಗ ಅಧ್ಯರ್ಯವೆಂಬ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೋತ್ಯವೆಂಬ ಮುಕ್ತಿಜನನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುವನು—

**ಅಗ್ನಯೇ ಮುಘ್ಯಮಾನಾಯಾನುಬ್ರೂಹೀಧ್ಯರ್ಯುರಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತರಿತಿ ಸಾವಿತ್ರೀ.
ಮನ್ನಾಹ ತದಾಹುರ್ಯದಗ್ನಿಯೇ ಮುಘ್ಯಮಾನಾಯಾನುನಾಚಾಹಾಹ ಕಸ್ಮಾತ್ಸಾವಿತ್ರೀ.
ಮನ್ನಾಹೇತಿ | ಸವಿತಾ ವೈ ಪ್ರಸವಾನಾಮೀಶೇ ಸವಿತ್ಯಪ್ಸೂತ ವಿಸ್ವಿನಂ ತನ್ನಿಘತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಸಾ-
ವಿತ್ರೀ ಮನ್ನಾಹ |**

ಅಧ್ಯರ್ಯವು ಹೋತ್ಯವನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ—ಅಗ್ನಯೇ ಮುಘ್ಯಮಾನಾಯಾನುಬ್ರೂಹೀ ಎಂಬ ಪ್ರೈಪಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುವನು (ಪ್ರೈಪಮಂತ್ರವೆಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಧ್ಯರ್ಯವೆಂದೆಲಾದವರು ಸಂಬಂಧ ಪಟ್ಟ ಜನರನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಇಂತಿಂತ ಕರ್ಮವನ್ನು (ಅಥವಾ ಹೋಮವನ್ನು) ಮಾಡು ಎಂದು ಆಜ್ಞಾ ರೂಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಮಂತ್ರಪಠನವು, ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ಹೋತ್ಯವು—

ಅಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತರಿಶಾನಂ ವಾರ್ಯಾಣಾಂ | ತದಾವನ್ ಭಾಗಮೀನುಹೇ ||

(ಋ.ಸಂ. ೧-೨೪-೩)

ಎಂಬ ಸವಿತ್ಯದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು (ಸಾವಿತ್ರೀ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು) ಪಠಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂಶಯವು ತಲೆದೋರುವುದು. ಅಗ್ನಿಮುಘನಕ್ಕಾಗಿ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಅಧ್ಯರ್ಯವು ಹೋತ್ಯನಿಗೆ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿದರೂ, ಹಾಗೆ ಮಾಡದೆ ಹೋತ್ಯವು ಸವಿತ್ಯದೇವತಾಪಠವಾದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಠಿಸಲು ಕಾರಣವೇನು ? ಇದು ತಪ್ಪಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ, ಹಾಗಲ್ಲ. **ಸವಿತಾ ವೈ ಪ್ರಸವಾನಾಮೀಶೇ**—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಂತೆ ಯಜ್ಞಾದಿ ಸಮಸ್ತ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವುದನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಬೇಕಾದರೂ ಆ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆಲ್ಲಾ ಸವಿತ್ಯವು ಸ್ವಾಮಿ (ಅಧಿಪತಿ)ಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮುಘನವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಉತ್ಪತ್ತಿಕಾರ್ಯಾರಂಭಕ್ಕಾಗಿ ಸವಿತ್ಯ ದೇವತೆಯ ಅನುಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕೇಳುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಹೋತ್ಯವು ನೊಡಲು ಸವಿತ್ಯದೇವತಾಪಠವಾದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಠಿಸುವನು.

ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಸ್ವಧಿವೀ ಚ ನ ಇತಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಯಾಮನ್ಯಾಹ | ತದಾಹುರ್ಯಗದಗ್ರಯೇ
ಮುಹ್ಯಮಾನಾನುಯಾನುಮಾಚಾಹಾಥ ಕಸ್ಯಾದ್ವ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಯಾಮನ್ಯಾಹೇತಿ ದ್ಯಾವಾಪೃ-
ಥಿವೀಭ್ಯಾಂ ವಾ ಏತಂ ಜಾತಂ ದೇವಾಃ ಪರೈಗ್ಯಜ್ಞಂಸ್ತಾಭ್ಯಾಮೇವಾದ್ಯಾಪಿ ಪರಿಗೃಹೀತ-
ಸ್ತಸ್ಯಾದ್ವ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಯಾಮನ್ಯಾಹ ||

ಅನಂತರ ಹೋತ್ವವು ಮುಂದುವರಿದು—

ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಸ್ವಧಿವೀ ಚ ನ ಇಮಂ ಯಜ್ಞಂ ಮಿಮಿಕ್ಷತಾಂ |
ಪಿಪ್ಪತಾಂ ನೋ ಭರೀಮಥಿಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೩)

ಎಂಬ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀದೇವತಾಕವಾದ ಮುಕ್ತನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇದಕ್ಕೆ ಕೆಲವರ ಅಕ್ಷೇಪಣೆಯು—ಅಗ್ನಿ ಮಥನಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಪರವಾದ ಮುಕ್ತನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಈ ಹೋತ್ವವು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಪರವಾದ ಮುಕ್ತನ್ನು ಪಠಿಸುವದೇಕಕ್ಕೆ ? ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾದಾಗ ಅವನನ್ನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ (ಭೂಮಿ ಸ್ವರ್ಗಗಳ) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಗೃಹಿಸುವರು (ಹಿಡಿದರು) ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಡಬೇಕು. ಪಾವಕನಾಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಭೂಮಿಯಿಂದಲೂ ಸೂರ್ಯ ರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದಲೂ ಪರಿಗೃಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಪರಿಗೃಹಣೆಗಾಗಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀದೇವತಾಕವಾದ ಮುಕ್ತನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕಾದುದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ.

ಶ್ವಾಮಗ್ನೇ ಪುಷ್ಕರಾದಧೀತಿ ತ್ವಚಮಾಗ್ನೇಯಂ ಗಾಯತ್ರಮನ್ಯಾಹಾಗ್ನಿ ಮುಹ್ಯಮಾನೇ
ಸ್ವಯೈವೈನಂ ತದ್ವೇವತಯಾ ಸ್ವೇನ ಛಂದಸಾ ಸಮರ್ಥಯತಿ | ಅಥರ್ವಾ ನಿರಮಂಥತೇತಿ
ರೂಪಸಮ್ಯವ್ಯದ್ಧಮೇತದ್ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಮ್ಯದ್ಧಂ ಯದ್ರೂಪಸಮ್ಯದ್ಧಂ ಯಸ್ಯರ್ವ
ಕ್ರಿಯಮಾಣಮ್ಯಗಭಿವದತಿ. ||

ಬಳಿಕ ಹೋತ್ವವು ಅಗ್ನಿ ಮಥನಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾದ—

ಶ್ವಾಮಗ್ನೇ ಪುಷ್ಕರಾದಧ್ಯಥರ್ವಾ ನಿರಮಂಥತ | ಮೂರ್ಧ್ನೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ವಾಘತಃ |
ತಮು ತ್ವಾ ದಧ್ಯಜ್ಞಾಬುಷಿಃ ಪುತ್ರಃ ಈಥೇ ಅಥರ್ವಣಃ | ವೃತ್ರಹಣಂ ಪುರಂದರಂ ||
ತ ಮು ತ್ವಾ ಪಾಥ್ಯೋ ವೃಷಾ ಸಮೀಧೇ ದಸ್ಯುಹಂತಮಂ | ಧನಂಜಯಂ ರಣೇರಣೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೧೬-೧೩, ೧೪, ೧೫)

ಎಂಬ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳು ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕವು, ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಿಸಿನ ಮುಕ್ತುಗಳೇ ಆಗಿರುವುವು. ಏಕೆಂದರೆ, ಅಗ್ನಿಯೂ, ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಿಸ್ಸೂ ಎರಡೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಿಸ್ಸು ಸ್ವಕೀಯಭಂದಿಸ್ಸೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈಗ ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತಿನ ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಅಥರ್ವಾ ನಿರಮಂಥತ—ಅಥರ್ವಾ ಎಂಬ ಮುಷಿಯು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಥನಮಾಡಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಈ ಅಥರ್ವಾ ಎಂಬ ಮುಷಿಯು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಥಿಸಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಥರ್ವಾ ಮುಷಿಗೆ ಪುತ್ರನಾಗಿ ಏನಿಸಿದ

ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವನು ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಇದೆ. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅರಣ್ಯಗಳಿಂದ ರೂಪಗೊಂಡು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ (ಎಂದರೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ) ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಂಡು (ದೊಡ್ಡವಾಗಿ ಪ್ರಪ್ತಲಿಸುತ್ತಾ) ಪ್ರಕಾಶಿಸಲಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಈ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ.

ಸ ಯದಿ ನ ಜಾಯೇತ ಯದಿ ಚಿರಂ ಜಾಯೇತ ರಾಕ್ಷಸೋಽಗ್ನಿಃ | ಗಾಯತ್ರೋಽಗ್ನಿಃ ಸಮಾಚಾರಃ |
ಅಗ್ನೇ ಹಂಸಿ ನ್ಯ ತ್ರಿಶಂ ದೀದ್ಯನ್ಯತೇಷಾಃ | ರಕ್ಷಸಾಮಪಹತ್ಯೈ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ವಾ ವಿನಂ ತರ್ಹಾಃ | ಲಭಂತೇ
ಯರ್ಹಿ ನ ಜಾಯತೇ ಯರ್ಹಿ ಚಿರಂ ಜಾಯತೇ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿದು ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮಂಥನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೂ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗದೆ ಇದ್ದರೆ ಅಥವಾ ಬಹಳ ಕಾಲದವರೆಗೂ, ಹೊಗೆ ಮುಂತಾದವು ಬರುತ್ತಾ ನಿಧಾನವಾಗಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದರೆ ಅಗ್ನಿ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಥಿನ ರಾಕ್ಷೋಽಘ್ನವೆಂಬ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು—

ಅಗ್ನೇ ಹಂಸಿ ನ್ಯ ನ ತ್ರಿಶಂ ದೀದ್ಯನ್ಯತೇಷಾಃ | ಸ್ವೇ ಫಲಯೇ ಕುಚಿವತ ||
ಉತ್ಪತ್ತಿಸಿ ಸ್ತಾಪುತೋಽಭ್ಯತಾನಿ ಪ್ರತಿಮೋದಸೇ | ಯತ್ತ್ವಾ ಸ್ತುಚಃ ಸಮಸ್ತಿರಸ ||
ಸ ಆಹುತೋ ವಿ ರೋಚತೇಽಗ್ನಿರೀಳೇನ್ಯೋಽಗಿರಾ | ಸ್ತುಚಾ ಪ್ರತಿಲಕ್ಷಮಜ್ಯತೇ ||
ಫೃತೇನಾಗ್ನಿಃ ಸಮಾಜ್ಯತೇ ಮಧುಪ್ರತೀಕ ಆಹುತಃ | ರೋಚಮಾನೋ ವಿಭಾವಸುಃ |
ಜರನಾಣಃ ಸಮಿಧ್ಯಸೇ ದೇವೇಭ್ಯೋಽಹವ್ಯನಾಹನ | ತಂ ತ್ವಾ ಹವಂತ ಮರ್ತಾಃ ||
ತಂ ಮರ್ತಾ ಅಮರ್ತ್ಯಂ ಫೃತೇನಾಗ್ನಿಂ ಸಪರ್ಯತ | ಅದಾಭ್ಯಂ ಗೃಹಪತಿಂ ||
ಅದಾಭ್ಯೇನ ಶೋಚಿಷಾಗ್ನೇ ರಕ್ಷಸ್ತಂ ದಹ | ಗೋಪಾ ಮುತಸ್ಯ ದೀದಿಹಿ ||
ಸ ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರತೀಕೇನ ಪ್ರತೋಷ ಯಾತುಧಾನ್ಯಃ | ಉರುಕ್ಷಯೇಷು ದೀದ್ಯತ್ ||
ತಂ ತ್ವಾ ಗೀರ್ಭಿರುರುಕ್ಷಯಾ ಹವ್ಯನಾಹಂ ಸಮಾಧಿರೇ | ಯಜಿಷ್ಯಂ ಮಾನುಷೇ ಜನೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೮-೧ ರಿಂದ ೯)

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಮುಕ್ತುಗಳಿರುವುವು. ಇವುಗಳು ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಓಡಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ರಾಕ್ಷಸರು ನಾಶವಾಗುವರು. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಂಥನಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗದಿರುವುದೂ ಅಥವಾ ವಿಳಂಬವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದೂ ಸಹ ವಿತಕ್ಕದೆ, ಈ ರಾಕ್ಷಸರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿ ಬಂಧಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಬಿಡದೆ ತಮ್ಮ ಅಧೀನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರಾಕ್ಷಸರ ಹೆಸರನ್ನು ಅವಶ್ಯಕವು: ಅವಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಒಂಭತ್ತು ಮುಕ್ತುಗಳ ರಕ್ಷೋಚನಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಸ ಯದ್ಯೇಕಸ್ಯಾಮೇವಾನೂಕ್ತಾಯಾಂ ಜಾಯೇತ ಯದಿ ದ್ರಯೋರಭೋತ ಬ್ರಹ್ಮಂಕು
ಜಂತವ ಇತಿ ಜಾತಾಯ ಜಾತವತೀಮುಭಿರೂಪಾಮನುಬ್ರೂಯಾತ್ ||

ರಕ್ಷಣೀಭ್ಯ ಸೂಕ್ತವಸ್ತು ಪೂಸುತ್ವಿರವಾಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮುಕ್ತನ್ನು ಪೂಸಿದ ಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾದರೆ ಅಥವಾ ಎರಡು, ಮೂರು ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳ ಪಠನಾನಂತರ ಉತ್ಪನ್ನವಾದರೆ ಅಕ್ಷಣವೇ,

ಉತ ಋವಂತು ಜಂತವ ಉದಗ್ನಿವ್ಯಕ್ತಹಾನಿ | ಧನಂಜಯೋ ರಣೇರಣೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೭೪-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಕೂಡಲೇ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ವಿಷಯವು ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುವುದೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಜಾತವತೀಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಅನಂತರ ಉದಗ್ನಿವ್ಯಕ್ತಹಾನಿ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅಜನಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು ಎಂಬ ಜನ್ಮಸೂಚಕವಾದ ಪದವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದ ಕೂಡಲೇ ಅನುರೂಪನಾದ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಆ ಕೂಡಲೇ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಯದ್ಜ್ಞೇಽಧಿರೂಪಂ ತನ್ನವ್ಯದ್ಧ ಆ ಯಂ ಹಸ್ತೇನ ಪಾದಿನಮಿತಿ ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ ಹ್ಯೇನಂ ಮಂಥಂತಿ ಶಿತುಂ ಜಾತಮಿತಿ ಶಿತುರಿವ ವಾ ವಿಷ ಪ್ರಥಮಪಾತೋ ಯದಗ್ನಿಃ ನ ಬಿಭ್ರತಿ ವಿಶಾಮ್ನಿಂ ಸ್ವದ್ಧರಮಿತಿ ಯದ್ಜ್ಞೇ ದೇವಾನಾಂ ನೇತಿ ತದೇಷಾಮೋಽ ಮಿತಿ ಪ್ರ ದೇವಂ ದೇವವೇತಯೇ ಧರತಾ ವಸುವಿತ್ತಮಮಿತಿ ಪ್ರಹ್ರಿಯಮಾಣಾಯಾಧಿರೂಪ ಯದ್ಜ್ಞೇಽಧಿರೂಪತನ್ನವ್ಯದ್ಧಂ ಆ ಸ್ಯೇ ಯೋನೌ ನಿಷೀದತ್ತಿತಿ ವಿಷ ಹ ವಾ ಅಸ್ಯ ಸ್ಯೋ ಯೋನಿ-ರ್ಯದಗ್ನಿರಗ್ನೇಃ ||

ಇದುವರೆಗೆ ಅಗ್ನಿಮಥನಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಆರು ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು (ಅಭಿತ್ವಾ, ಮಹೀದ್ಯಾತಿ, ತ್ವಾಮಗ್ನೇ, ತಮುತ್ವಾ, ಉತ ಋವಂತು ಎಂಬ ಆರು ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು) ಹೇಳಿ ಈಗ—

ಆ ಯಂ ಹಸ್ತೇ ನ ಪಾದಿನಂ ಶಿತುಂ ಜಾತಂ ನ ಬಿಭ್ರತಿ | ವಿಶಾಮ್ನಿಂ ಸ್ವದ್ಧರಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೧೬-೪೦)

ಎಂಬ ಎಳನೆಯ ಮುಕ್ತನ್ನು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು. ಹೊಸದಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗುವನ್ನು ಕೈಗಳಿಂದ ಎತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಅರಣಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ಕೈಗಳಿಂದ ಎತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವರು. ಈ ಶಿತುರೂಪದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜೆಗಳು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವಹಿಸುವವನಾಗಿಯೂ, ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವವನಾಗಿಯೂ ಇರುವನು, ಎಂದು ಇದರ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ನೊಂದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹಸ್ತಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು— ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ತಮ್ಮ ಹಸ್ತಗಳಿಂದ ಮಥಿಸುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಎತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅಗತಾನೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ, ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗುವಿನ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ನ ಎಂಬ ಪದವು ಓಂ ಎಂಬ ಅಂಗೀಕಾರಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಲೋಕಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷೇಧಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೂಚಿಸುವುದು. ಆದರೆ ನೇದಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ನಿಷೇಧಾರ್ಥವನ್ನೂ, ಉಪಮಾರ್ಥವನ್ನೂ, ಅಂಗೀಕಾರಾರ್ಥವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಅಂಗೀಕಾರಾರ್ಥವೆಂದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಮತ್ತು ದೇವಾನಾಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ವರ್ಣವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದ ನೇದಾನಾಂ—ನೇದಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಇನ್ನು ಅಗ್ನಿಮಥನದ ಎಂಟನೆಯ ಮುಕ್ತನ್ನು, ಎಂದರೆ—

ಪ್ರ ದೇವಂ ದೇವವೀತಯೇ ಭರತಾ ವಸುವಿತ್ತಸುಂ | ಆ ಸ್ವೇ ಯೋನೌ ನಿಷೀದತು ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೬-೪೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಹೋತ್ವವು ಪಠಿಸುವನನು. ಎತ್ತೆ ಮುತ್ತಿಜರೇ, ಈಗ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅವನ ಸ್ವಸ್ಥಾನದ ಅಹವನೀಯಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಇಡಿ. ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವಸ್ಥಾನವಾದ ಅಲ್ಲಿ ಅವನು ಕೂತುಕೊಳ್ಳಲಿ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಈ ಮುಕ್ತು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಹವನೀಯಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಮಯೋಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿಸುವ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಹೋತ್ವವು ಆಯಾ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಮಯೋಚಿತವಾದುದೂ ಸಂಯಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದೂ ಅದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು ಹೇಗೆಂದರೆ—ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪನ್ನನಾದಕೂಡಲೇ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತ್ವವನ್ನು ಕುರಿತು—ಜಾತಾಯಾನೂಬ್ರೂ ೩ ಹಿ ಎಂದು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುವನು. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ಹೋತ್ವವು ಸಮಯೋಚಿತವಾದ ಉತ ಬ್ರುವಂತು ಜಂತವಃ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಹಾಗೆಯೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಹವನೀಯವೆಂಬ ಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಇಡುವಾಗ ಅಧ್ವರ್ಯುವು—ಪ್ರಹ್ರಿಯಮಾಣಾಯಾನೂಬ್ರೂ ೩ ಹಿ ಎಂದು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿದಕೂಡಲೇ ಹೋತ್ವವು ಆ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಸಂಯಾದ ಪ್ರ ದೇವಂ ದೇವವೀತಯೇ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇದರಂತೆ ಪ್ರತಿ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯಜುರ್ವೇದದ ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ—

ಅಗ್ನಯೇ ಮುಘಮಾನಾಯಾನೂಬ್ರೂ ಹೀತ್ಯಾಹ ಸಾವಿತ್ರೀಮ್ನುಚಮನ್ನಾಹ ಸವಿಸ್ತಪ್ತಸೂತ
ವಿವೈನಂ ಮಂಥತಿ ಜಾತಾಯಾನೂಬ್ರೂ ಹಿ ಪ್ರಹ್ರಿಯಮಾಣಾಯಾನೂಬ್ರೂ ಹೀತ್ಯಾಹ
ಕಾಂಡೇಕಾಂಡ ವಿವೈನಂ ಕ್ರಿಯಾಮಣೇ ಸಮರ್ಥಯತಿ ಗಾಯತ್ರೀಃ ಸರ್ವಾ ಅನ್ನಾಹ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೨-೨೫, ೩)

ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಯದ್ಯಜ್ಞೇಽಭಿರೂಪಂ ತಸ್ತನ್ಮದ್ಧಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸುವುದು ಎಂದರೆ ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಅನುರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕೆಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಆ ಸ್ವೇ ಯೋನೌ ನಿಷೀದತು ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಕೂಡಲೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಹವನೀಯಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಆಹವನೀಯಸ್ಥಾನವೇ ಮುಠಿತನಾದ (ಆಗತಾನೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ) ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ಥಾನವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.

ಆಜಾತಂ ಜಾತವೇದಗೀತಿ ಜಾತ ಇತರೋ ಜಾತವೇದಾ ಇತರಃ ಪ್ರಿಯಂ ಶಿಶೀತಾತಿಥಿವಿತ್ಯೇಷ
ಹ ವಾ ಅಸ್ಯ ಪ್ರಿಯೋಽತಿಥಿಯದಗ್ನಿರಗ್ನೇಃ ಸ್ಯೋನ ಆ ಗೃಹಪತಿಮಿತಿ ಶಾಂತ್ಯಾಮೇವೈನ
ತದ್ಧಠಾತಿ | ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ ಕವಿಗೃಹಪತಿರ್ಯುವಾ | ಹಸ್ಯನಾಧ್ವಾಹ್ಯಾಸ್ಯ
ಇತ್ಯಭಿರೂಪಾ ಯದ್ಯಜ್ಞೇಽಭಿರೂಪಂ ತಸ್ತನ್ಮದ್ಧಂ ತ್ವಂ ಹ್ಯಾಗ್ನೇ ಅಗ್ನಿನಾ ವಿಶ್ರೋ ವಿಪ್ರೇಣ
ಸಸ್ತನ್ಮತೇತಿ ವಿಪ್ರ ಇತರೋ ವಿಪ್ರ ಇತರಃ ಸನ್ನಿತರಃ ಸನ್ನಿತರಃ ಸಖಾ ಸಖ್ಯಾ ಸಮಿಧ್ಯಸ
ಇತ್ಯೇಷ ಹ ವಾ ಅಸ್ಯ ಸ್ಯಃ ಸಖಾ ಯದಗ್ನಿರಗ್ನೇಃ ||

ಈಗ ಹೋತ್ವವು ಒಂಭತ್ತನೇ ಮುಕ್ತಾದ—

ಆ ಜಾತಂ ಜಾತವೇದಗೀ ಪ್ರಿಯಂ ಶಿಶೀತಾತಿಥಿಂ | ಸ್ಯೋನ ಆ ಗೃಹಪತಿಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೬-೪೨)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಜಾತಂ ಎಂದರೆ ಆಗತಾನೆ ಮಥನಮಾಡಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ನೊದಲನೆಯದು, ಆಗತಾನೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಜಾತಂ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದು. ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿ ಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಮೊದಲೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವುದು ಎರಡನೆಯದು ಇದಕ್ಕೆ ಜಾತನ್ನೇದಸಂ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಮಥನದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಗೆ ಜಾತವೇದಸಂ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮೊದಲೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದ್ದ ಜಾತವೇದಸವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಗೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಮಥಿತವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ ಆತೀಥಿಯಂತಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಿಯನೂ. ಆತೀಥಿ ಸ್ವರೂಪನೂ ಆದ ಈ ಮಥಿತಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸುಖನಿವಾಸಿಸಿದ್ದಿಗಾಗಿ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗುವುದು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅನಂತರ ಹೋತೃವು—

ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ ಕವಿಗೃಹಪತಿಯುರ್ವಾ | ಹವ್ಯವಾಡ್ವಾ ಹ್ವಾಸ್ಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨-೬)

ಎಂಬ ಹತ್ತನೆಯ ಮುಕ್ತನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಮೊದಲೇ ಆಹವನೀಯ ಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯು ಜೊತೆಗೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಮಥಿತವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸೇರಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಬೆಳಗುವುದು. ಈ ಮಥಿತಾಗ್ನಿಯು ಸರ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶಿಯು, ಗೃಹದ ಅಥವಾ ಯಜಮಾನನ ಪಾಲಕನು, ನಿತ್ಯತರುಣನು, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ವಹಿಸುವನು, ಜುಹೂ ಎಂಬ ಹೋಮಸಾಧನವಾದ ಸೌಟನ್ನು ಮುಖದಲ್ಲಿ (ಬಾಯಲ್ಲಿ) ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವನು. (ಎಂದರೆ ಜುಹೂ ಎಂಬ ಸೌಟಿನಿಂದ ಆಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಜ್ವಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಜುಹ್ವಾಸ್ಯಃ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕರೆೆಯಲಾಗಿದೆ.) ಈ ರೀತಿ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅನುರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದಾದ ಬಳಿಕ ಹೋತೃವು—

ತ್ವಂ ಹ್ಯಗ್ನೇ ಅಗ್ನಿನಾ ವಿಶ್ವೇಣ ವಿಶ್ವೇಣ ಸಸ್ತುತಾ | ಸಖಾ ಸಖ್ಯಾ ಸಮಿಧ್ಯಸೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೩-೧೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಎತ್ತೈ ನೂತನಾಗ್ನಿಯೇ, ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಗೊಡನೆ ಸೇರಿ, ಸ್ನೇಹಿತನು ಸ್ನೇಹಿತನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಸುಖಿಸುವಂತೆ ಸುಖವಾಗಿರು ಎಂದು ಭವಿಷ್ಯವು.

ತಂ ಮರ್ಜಯಂತ ಸುಕ್ರತುಂ ಪುರೋಯಾವಾನಮಾಜಿಷು | ಸ್ವೇಷು ಶ್ವಯೇಷು ವಾಜಿನಮಿತಿ ಏಷ ಹ ವಾ ಅಸ್ಯ ಸ್ವೇ ಶ್ವಯೋ ಯದಗ್ನಿರಗ್ನೇಃ | ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾ ಇತ್ಯುತ್ತಮಯಾ ಪರಿದಧಾತಿ | ಯಜ್ಞೇನ ವೈ ತದ್ದೇವಾ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ಯದಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಮಯಜಂತ ತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯನ್ ತಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾಸನ್ | ತೇ ಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಃ ಸಚಂತ ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ದೇವಾ ಇತಿ ಛಂದಾಸಿ ವೈ ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾಸ್ವೇ ಟಗ್ಯೇಽಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಮಯಜಂತ ತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯನ್ ||

ಅನಂತರ ಹೋತ್ವವು—ತಂ ಮರ್ಜಯಂತ ಸುಕ್ರತುಂ (ಋ. ಸಂ. ೮-೮೫-೮) ಎಂಬ ಮುಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನವಾನಾಪಿಸುವನಾದ ಅಹವನಿಯಾಗಿಯೂ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ತುತಿಯನ್ನವಾನಾಪಿಸಿ ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿಮಥನದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಮುಕ್ತಾದ ಎಂದರೆ ೧೩ ನೆಯ ಮುಕ್ತಾದ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೦-೧೬) ಎಂಬ ಮುಕ್ತವನ್ನು ಹೋತ್ವವು ಪಠಿಸಿ ಅಗ್ನಿಮಥನಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಗಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಾಗ್ನಿಯನ್ನು (ಪ್ರಭುಯಮಾಣಾಗ್ನಿಯನ್ನು) ಅಹವನಿಯಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿ ಸೇರಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುವುದೇ ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಮಯಜಂತ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಅಥವಾ ಈ ಕರ್ಮವನ್ನೇ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾಃ ಎಂಬ ಕೊನೆಯ ಮುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಇಲಿ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ದೇವತೆಗಳು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಹವನಿಯಾಗಿಯೂ ಪೂಜಿಸಿದರು. ಅದರಿಂದ ಅವರು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರು.

ಅದಿತ್ಯಾಶ್ಚೈವನೀವಾಸನ್ಮಂಗಿರಸಶ್ಚ ತೇಽಗ್ನೇಽಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಮಯಜಂತ ತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾ ಯನ್ ಸೈಷಾ ಸ್ವರ್ಗಾಹುತಿರ್ಯದಗ್ನಾಹುತಿಯದಿ ಹ ವಾ ಅಪ್ಯಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಕ್ತೋ ಯದಿ ದುರುಕ್ತೋಕ್ತೋ ಯಜತೇಽಥ ಹೈಷಾಹುತಿರ್ಗಚ್ಚೈತೇನ ದೇವಾನ್ ಪಾಪನಾ ಸಂಸೃಜ್ಯತೇ ಗಚ್ಚತ್ಯಸ್ಮಾಹುತಿರ್ದೇವಾನ್ ಪಾಪನಾ ಸಂಸೃಜ್ಯತೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ಇದರಂತೆಯೇ ಅದಿತ್ಯರು, ಅಂಗಿರಸರೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದರು. ಈ ಅಗ್ನಿಮಥನಯು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ನೇರವಾದ ಮಾರ್ಗವು. ಇಂತಹ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಮುಖ್ಯವುರೋಹಿತನು ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಅಥವಾ ಕೆಟ್ಟ ಮನುಷ್ಯನಾದರೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿಮಥನಯು ಮಾತ್ರ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸುವುದು. ಪುರೋಹಿತನ ದೋಷಾದಿಗಳು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಅದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೆಡಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಮಥನಯು ಕ್ರಮವನ್ನು ಯಾವನು ತಿಳಿದಿರುವನೋ ಅವನು. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವನು. ಅವನಿಗೆ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಪಾಪದ ಸಂಪರ್ಕವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಎಂದು ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಅದಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು—ಜನ್ಮಮಾತ್ರದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾಗಿ ಯಾಜನಾಧಿಕಾರವನ್ನು (ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿಸುವ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು) ಪಡೆದಿದ್ದರೂ ಕೆಲವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ತಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ದುರುಪಯೋಗಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ದೋಷಭಾಗಗಳಾಗುವರು. ಈ ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಅದು ವಿಧವೆಂದು ಸ್ಮೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಸ್ತು ಪರ್ಷ ಪೋಕ್ತಾ ಇತಿ ಶಾತಾತಪೋಽಬುವೀಶ್ |

ಅದ್ಯಸ್ತು ರಾಜಭ್ಯೈಃ ಸ್ಯಾದ್ಧಿತಿರೇಯಃ ಕ್ರಯವಿಕ್ರಯಾ |

ತ್ವತೀಯೋ ಬಹುಯಾಜ್ಞಾಖ್ಯಶ್ಚ ತುರ್ಥೋಽಶ್ರೌತಯಾಜಕಃ |

ಶಂಚಮೋಗ್ರಾಮಯಾಜೀ ಚಿ ಪಷೋಽ ಬ್ರಹ್ಮಬಂಧುಃ ಸ್ತೃತಃ ||

ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಂದರೆ ಯಾರು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಾತಾತಪರೇಬುವರು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು, (೧) ರಾಜಭ್ಯೈಃ ರೂಪದ ಜೀವನೋಪಾಯಾಂಶ್ಚ ರಾಜನನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಅವನ ಸೇವಮಾಡುವವರು (೨) ಕ್ರಯವಿಕ್ರಯಾದಿಗಳಿಂದ

ಜೀವಿಸುವವರು. ಅಂಗಡಿ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಇಟ್ಟು ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಮಾಂ ಜೀವಿಸುವವರು. (೩) ಜೀವನೋಪಾಯಕ್ಕೆ ಸಾಕಾದಷ್ಟು ವರಮಾನವಿದ್ದರೂ ಅಧಿಕಧನ ಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ದುರಾಶೆಯಿಂದ ಯಾರಾಗಿದರವರಿಗೆ ಯಜ್ಞ (ಅಥವಾ ಪೌರೋಹಿತ) ಮಾಡಿಸುವುದನ್ನೇ ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವವರಿಗೆ ಬಹುಯಾಜಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. (೪) ಅಶ್ವೈತ ಯಾಜಕರು, ಎಂದರೆ ಶ್ವೈತಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾಹಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ನೇದಾಧ್ಯನ ಸಂಪನ್ನರಾಗಿದ್ದರೂ ಆ ರೀತಿ ಶ್ವೈತಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶವೆ ಇತರರಿಗೂ ಮಾಡಿಸದೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಲ್ಲದ ಸ್ವಾರ್ಥಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವವರಿಗೆ ಅಶ್ವೈತ ಯಾಜಕರೆಂದು ಹೆಸರು. (೫) ಗ್ರಾಮಯಾಜಕರು ಎಂದರೆ, ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ನಗರಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ಯೋಗ್ಯರಾಗಲಿ, ಅಯೋಗ್ಯರಾಗಲಿ ಯಾರಿಗೆ ಬೇಕಾದರೂ ದ್ರವ್ಯಾಶೇಷಗಳ ಯಜ್ಞಮಾಡಿಸತಕ್ಕವರಿಗೆ ಗ್ರಾಮನಗರಯಾಜಕರೆಂದು ಹೆಸರು. (೬) ಬ್ರಹ್ಮಬಂಧು ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯೋದಯಾಸ್ತಮಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಯುಕ್ತ ಸಂಧ್ಯಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸದೆ ಇರತಕ್ಕವರಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಬಂಧುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಆರು ವಿಧವಾದ ಪುರೋಹಿತರು ಮಾಡಿಸುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಕ್ತ ಅಥವಾ ದುರುಕ್ತೋಕ್ತ ಎಂದು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವುದು.

ತಾ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಯೋದಶಾನ್ವಾಹ ರೂಪಸನ್ಮುದ್ಧಾ ವಿತದ್ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಮೃದ್ಧಂ ಯದ್ಗು-
ಪಸಮೃದ್ಧಂ ಯತುಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯಮಾಣಮ್ನುಗಭಿವದತಿ | ತಾಸಾಂ ತ್ರಿಃಪ್ರಜಾಮಾನುಷಾಹ
ತ್ರಿರುತ್ತಮಾಂ ತಾಃ ಸಪ್ತದಶ ಸಂಪದ್ಯಂತೇ ಸಪ್ತದಶೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವ್ಯಾಧಿಕ ಮಾನಾಃ
ಪಂಚರ್ಷವಸ್ತುವಾನ್ಸಂವತ್ಸರಃ ಸಂವತ್ಸರಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾಪತ್ಯಾಯತನಾಭಿರೇವಾಭಿ
ರಾಧ್ಯೋತಿ ಯ ವಿವಂ ನೇದ ತ್ರಿಃ ಪ್ರಜಮಾಂ ತ್ರಿರುತ್ತಮಾಮನುಷಾಹ ಯಜ್ಞಸ್ಥೈವ ತದ್ವರ್ಷ
ಸಹ್ಯತಿ ಸ್ತೇಮ್ನೇ ಬಲಾಯಾವಿಸ್ರಂಸಾಯ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೫)

ಈ ರೀತಿ ಅಗ್ನಿಮಥನಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮಕ್ಕಳು ಒಟ್ಟು ಹದಿಮೂರು. ರಕ್ಷೋಘ್ನಿ ದೇವತಾಕವಾದ
೯ ಮಕ್ಕಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಹದಿಮೂರು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಆಯಾ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ
ಅಗ್ನಿಮಥನ, ಅಗ್ನಿಪ್ರಾಪ್ತಿ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಆಹವನೇಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಿಸುವುದು, ಅಲ್ಲಿ ಆಹವನೇ-
ಯಾಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿರುವುದು ಎಂಬ ಈ ಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಮಯೋಚಿತವಾದ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಪಠನದಿಂದ ಸಾಂಗವಾಗಿ
ನೇರನೇರುವುದಕ್ಕೆ ರೂಪಸಮೃದ್ಧಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಹದಿಮೂರು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ನೊಡಲನೆಯ ಮಕ್ಕನ್ನು
(ಅಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನೂ) ಕೊನೆಯ ಮಕ್ಕನ್ನೂ (ಯಜ್ಞೇ ನೇ ಯಜ್ಞಮಯುಜಂತ ದೇವಾಃ
ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನೂ) ಹೋತೃವು ಮೂರಾವೃತ್ತಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಒಟ್ಟು ಈ ಅಗ್ನಿಮಥನಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಹದಿನೇಳು
ಮಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಪ್ತದಶಸಂಖ್ಯಾ (ಹದಿನೇಳು) ಸ್ವರೂಪನು. ಎಕೆಂದರೆ ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳು
ವದು ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ಸೇರಿ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರವಾಗುವುದು. ಆ ಸಂವತ್ಸರವೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲಿ
ನಿಹಿತವಾದ ಈ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ನೊಡಲನೆಯ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ
ಮಕ್ಕಳಿಗನ್ನು ಮೂರುಮೂರಾರ್ವ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞದ ಕಟ್ಟುಗಳು (ಗಂಟುಗಳು) ದೃಢವಾಗಿಯೂ, ಬಿಗುವಾಗಿಯೂ
ಆಗಿ ಜಾಂಹೋಗದಂತೆ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಲು ಅವಕಾಶವಾಗುವುದು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಮಥನಕಾರ್ಯದ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ
(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೫) ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಆಶಾಭ್ಯಃ ||೨||

“ ಇಂದ್ರ ಆಶಾಭ್ಯಸ್ವರಿ ಸರ್ವಾಭ್ಯೋ ಅಭಯಂ ಕರತ | ”

ಆಶಾ ದಿಶೋ ಭವನ್ತ್ಯಾಸದನಾತ್ | ಆಶಾ ಉಪದಿಶೋ ಭವನ್ತ್ಯ
ಭ್ಯಶನಾತ್ || ೨ ||

ಇಂದ್ರ ಆಶಾಭ್ಯಸ್ವರಿ ಸರ್ವಾಭ್ಯೋ ಅಭಯಂ ಕರತ |

ಜೇತಾ ಶತ್ರುನ್ವಿಚರ್ಷಣಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೪೧-೧೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ಸಮಸ್ತವಾದ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ ಭಯವಿಲ್ಲದಿರುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ.

ವಿಚರ್ಷಣಃ ಅಥವಾ ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಚಕ್ರತ ಚಾಕನತ್ ಮೊದಲಾದ ಎಂಟು ಪಶ್ಚಿಮ ವಾತಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಚವಾದುದರಿಂದ (ಐ. ೩-೧೩) ವಿಚರ್ಷಣಃ ಎಂದರೆ ನೋಡುವವನು. ವಿಶೇಷೇಣ ಸರ್ವಶ್ಚ ದೃಷ್ಟ್ವಾ—ಸಮಸ್ತವನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ (ಚೆನ್ನಾಗಿ) ನೋಡುವವನು ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಜೇತಾ ಶತ್ರುನ್—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು ಆಶಾಭ್ಯಃ ಪರಿ—ಆಶಾ ದಿಶೋ ಭವಂತಿ ಆಸದನಾತ್ ಆಶಾ—ಎಂದರೆ ದಿಕ್ಕುಗಳು ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ತಾಃ ಸರ್ವತ್ರ ಸನ್ನಾ ಇವ ಭವಂತಿ—ಈ ದಿಕ್ಕುಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಆಶಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಆಶಾ ಉಪದಿಶೋ ಭವನ್ತ್ಯಭ್ಯಶನಾತ್ | ಅಭ್ಯಶ್ನುತೇ ಹಿ ತಾಃ ಪರಸ್ವರೇಣೈವ—ವಿದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಆಶಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ವಿದಿಕ್ಕುಗಳೂ, ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಒಂದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲೊಂದು ಇರುತ್ತಾ ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪಿಸಿ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ದಿಕ್ಕು ಮತ್ತು ವಿದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಆಶಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಸರ್ವಾಭ್ಯಃ=ಅಭಯಂ ಕರತ—ಈ ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವನೂ, ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ (ಎಂದರೆ ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಾರವೆಲ್ಲವನ್ನೂ) ನೋಡುವವನೂ ಆದ್ದರಿಂದ ನನಗೆ ಸಮಸ್ತದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ ಒದಗಬಹುದಾದ ಭಯವನ್ನು ನಿವಾರಣೆಮಾಡಿ ರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದು ಈ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕಾಶಿಃ ||೩||

ಕಾಶಿಮುಃಷ್ಠಿಃ ಪ್ರಕಾಶನಾತ್ | ಮುಷ್ಠಿಮೋಚನಾದ್ವಾ, ಮೋಷ-
ಣಾದ್ವಾ, ಮೋಹನಾದ್ವಾ |

“ಇಮೇ ಚಿದಿಂದ್ರ ರೋದಸೀ ಅಪಾರೇ ಯತ್ಸಗೃಭ್ಣಾ ಮಘವನ್ಯಾಶಿ-
ರಿತ್ತೇ |” ಇಮೇ ಚಿದಿಂದ್ರ ರೋದಸೀ ರೋಧಸೀ ದ್ಯಾವಾವೃಥಿವ್ಯಾ

ವಿರೋಧನಾತ್ | ರೋಧಃ ಕೂಳಂ ನಿರುಣದ್ಧಿ ಸ್ತೋತಃ | ಕೂಳಂ
ರುಜತೇರ್ವಿಪರೀತಾಲೋಷ್ವೋವಿವರ್ಯಯೇಣಾ| ಅಪಾರೇ ದೂರ-
ಪಾರೇ ಯತ್ಸಂಗ್ಯಭ್ಣಾಸಿ ಮಘವನ್ ಕಾಶಿಸ್ತೇ ಮಹಾನ್ ||೩||

ಕಾಶಿ: ಎಂದರೆ ಮುಖ್ಯಿಯು, ಮುಖ್ಯಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮೋಚನಾದ್ಯಾ-ಬಿಡಿಸುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಮೋಷನಾದ್ಯಾ—ಕದಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವ ಮೋಷಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಾಗಲಿ. ಮೋಹನಾದ್ಯಾ—ಭ್ರಾಂತಿ ಗೊಳಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಮೋಹನ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಾಗಲಿ. ಪ್ರಕಾಶನಾತ್—ಪ್ರಕಾಶಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಪ್ರಕಾಶನ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು.

ಉತಾಭಯೇ ಪುರುಹೂತ ಶ್ರವೋಧಿರೀಕೋ ದೃಶ್ವ ಮವದೋವ್ಯ ಶ್ರತಾ ಸನ್ |
ಇಮೇ ಚಿದಿಂದ್ರ ರೋದಸೀ ಅಪಾರೇ ಯತ್ ಸಂಗ್ಯಭ್ಣಾಸಿ ಮಘವನ್ಯಾಶಿತಿತ್ತೇ ||
(ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಅನೇಕರಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ವೀರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ ಅಸಹಾಯನೂ ಆದ ನೀನು ವೃತ್ತಾಸುರನ ನಾಶಕನಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಭಯವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದುದು ಸತ್ಯವಾಗಿಯೇ ಪರಿಣಮಿಸಿತು. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ನೀನು ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಅಪಾರವಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೂ ಸಹ ನೀನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹಿಡಿದಿದ್ದೀಯೋ ಅ ನೀನು ಮಹಿಮೆಯು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

ಕುಣಾರುಮ್ ||೪||

“ಅಹಸ್ತಮಿಂದ್ರ ಸಮ್ಪಿಣಕ್ಕುಣಾರುಮ್” || ಅಹಸ್ತಮಿಂದ್ರ ಕೃತ್ಯಾ
ಸಮ್ಪಿಂಡಿ ಪರಿಕ್ಷಣನಂ ಮೇಘಂ ||೪||೧||

ಕುಣಾರುಂ—ಶಬ್ದಕಾರಿಣಂ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು. ವೃತ್ತಂ ವರ್ಧಮಾನಂ—ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವ ವೃತ್ತನನ್ನು ಅಥವಾ ವೃಣೋತ್ಪನ್ನಾದಯತಿ ನಭ ಇತಿ ವೃತ್ತೋ ಮೇಘಃ ತಮಿಮಂ ವರ್ಧಮಾನಂ ಮೇಘಂ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಮುಚ್ಚುವುದರಿಂದ ವೃತ್ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ರೀತಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಎಂದರೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿರುವ ಮೇಘವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಹರಿಸಿದನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು—ಸ ಇಷು ಮಾತ್ರಮಿಷುಮಾತ್ರಂ ವಿಷ್ವಜ್ಞವರ್ಧತ ಎಂಬ ತ್ರೈತ್ವೀಯ ಸಂಹಿತೆಯ (ಯಜುರ್ವೇದದ) ವಾಕ್ಯವನ್ನು (ತೈ. ಸಂ. ೨-೪-೧೨-೨) ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಈ ವೃತ್ತಾಸುರನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಒಂದೊಂದು ಬಿಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಸಹದಾನುಂ ಪುರುಹೂತ ಕ್ಷಿಯಸ್ತಮಹಸ್ತಮಿಂದ್ರ ಸಂಪಿಣಕ್ಕುಣಾರುಂ |
ಅಥಿ ವೃತ್ತಂ ವರ್ಧಮಾನಂ ಸಿಯಾರುಮಪಾತಮಿಸ್ತ ತನಸಾ ಜಘನ್ಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೦-೮)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಅನೇಕರಿಂದ ಅಹೂತನಾಗತಕ್ಕ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ವೃತ್ರಮಾತೆಯಾದ ದಾನವಿಯೊಂದಿಗಿರತಕ್ಕವನೂ, ಹಿಂಸಕನೂ ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕವನೂ ಆದ ಅಸುರನನ್ನು ಹವ್ಯಹೀನನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ನಾಶಮಾಡು. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವವನೂ ತೊಂದರೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನೂ ಆದ ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಪಾದಹೀನನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅವನನ್ನು ನಾಶಮಾಡು.

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ನಿರಜನೆಯ ಖಂಡವು

“ ಅಲಾತ್ಯಣೋ ಬಲ ಇಂದ್ರ ವ್ರಜೋ ಗೋಃ ಪುರಾ ಹನ್ತೋ-
ರ್ಭಯಮಾನೋ ವ್ಯಾರ | ಸುಗಾನ್ವಥೋ ಅಕೃಣೋನ್ನಿರಜೇ ಗಾಃ
ಪ್ರಾವನ್ವಾಣೀಃ ಪುರುಹೂತಂ ಧಮನ್ತೀಃ” || ಅಲಾತ್ಯಣೋಽಲಮಾ-
ತರ್ದನೋ ಮೇಘೋ ಬಲೋ ವೃಣೋತೇವ್ರಜೋ ವ್ರಜತ್ಯವ್ರಿಕ್ವೇ
ಗೋರೇತಸ್ಯಾ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾಯಾ ವಾಚಃ ಪುರಾ ಹನನಾಧ್ಯಯಮಾನೋ
ವ್ಯಾರ || ‘ಸುಗಾನ್ ಪಥೋ ಅಕೃಣೋನ್ನಿರಜೇಗಾಃ’ || ಸುಗಮನಾನ್
ಪಥೋಽಕರೋನ್ನಿರಜನಾಯ ಗವಾಮ್ ||’ ಪ್ರಾವನ್ವಾಣೀಃ ಪುರುಹೂತಂ
ಧಮನ್ತೀಃ” || ಅಪೋ ವಾ ವಹನಾದ್ವಾಚೋ ವಾ ವದನಾತ್ || ಬಹು-
ಭಿರಾಹೂತಮುದಕಂ ಭವತಿ ಧಮತಿರ್ಗತಿಕರ್ಮಾ ||೧||೨||

ಅಲಾತ್ಯಣಃ ||೫||

ಅಲಾತ್ಯಣೋ ಬಲ ಇಂದ್ರ ವ್ರಜೋ ಗೋಃ ಪುರಾ ಹನ್ತೋ-
ರ್ಭಯಮಾನೋವ್ಯಾರ ಸುಗಾನ್ ಪಥೋ ಅಕೃಣೋನ್ನಿರಜೋ ಗಾಃ
ಪ್ರಾವನ್ವಾಣೀಃ ಪುರುಹೂತಂ ಧಮನ್ತೀಃ || ಅಲಾತ್ಯಣೋಽಲಮಾ-
ತರ್ದನೋ ಮೇಘೋ ಬಲೋ ವೃಣೋತೇವ್ರಜೋ ವ್ರಜತ್ಯವ್ರಿಕ್ವೇ
ಗೋರೇತಸ್ಯಾ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾಯಾ ವಾಚಃ ಪುರಾ ಹನನಾಧ್ಯಯ-

ಮಾನೋ ವ್ಯಾರ | ಸುಗಾನ್ ಪ್ರಥೋ ಅಕೃಣೋನ್ನಿರಜೋ ಗಾಃ
 ಸುಗಮನಾನ್ ಪ್ರಥೋ ಅಕರೋನ್ನಿರ ಜನಾಯ ಗವಾಮ್ | ಪ್ರಾ-
 ನ್ಯಾಣೀಃ ಪುರುಹೂತಂ ಧಮನ್ನೀ || ಆಪೋ ವಾ ವಹನಾದ್ವಾಚೋ ವಾ
 ವದನಾದ್ ಬಹುಭಿರಾಹೂತಮುದಕಂ ಭವತಿ ಧಮತಿರ್ಗತಿಕರ್ಮಾ ||೩

ಉದಾಹರಣೆಯ ಋಕ್ತು—

ಅಲಾತ್ಯಣೋ ವಲ ಇಂದ್ರ ವ್ರಜೋ ಗೋಃ ಪುರಾ ಹಂತೋರ್ಭಯಮಾನೋ ವ್ಯಾರ |

ಸುಗಾನ್ ಪ್ರಥೋ ಅಕೃಣೋನ್ನಿರಜೇ ಗಾಃ ಪ್ರಾನ್ ಪ್ರಾಣೀಃ ಪುರುಹೂತಂ ಧಮಂತೀಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಉದಕದ ಭಾರದಿಂದ ಪೀಡಿತವಾದುದೂ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅಶ್ರಯಭೂತವಾದುದೂ ಆದ ಮೇಘವು ನಿನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧದ ಪ್ರಹಾರವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ಹೆದರಿಕೊಂಡು ಸೀಳಿಹೋಯಿತು. ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನು ಉದಕಗಳನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಕೂಡಲೇ ಆಕರ್ಷಕವೂ ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕವೂ ಆದ ಉದಕಗಳು ಅನೇಕರಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದುದೂ ಪಾರ್ಥಿವಸಂಬಂಧವಾದವೂ ಆದ ಉದಕಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಬಂದವು.

ಅಲಾತ್ಯಣ ಎಂದರೆ ಸೀಳುವುದಕ್ಕೆ ಬಹಳ ಸುಲಭವಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದು. ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮೇಘವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ವಲ ಶಬ್ದವು ಅಚ್ಚಾದಿಸು, ಮುಚ್ಚು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿರುವ ವೃಣೋತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ವ್ರಜ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅದೇ ಅರ್ಥವಿರುವ ವ್ರಜಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅಂತಃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ವಾಕ್ಯ ಎಂದರೆ ತಿಡಿಲು, ಗುಡುಗು ಇವುಗಳು (ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿದ್ದು) ವಜ್ರಾಯುಧದ ಪ್ರಹಾರಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಭಯಪಟ್ಟು ತಾನಾಗಿಯೇ ಸೀಳಿಹೋಗಿ ಉದಕವನ್ನು ಸುರಿಸಿತು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸುಗಾನ್ ಪ್ರಥೋ ಅಕೃಣೋನ್ನಿರಜೇಗಾಃ—ಈ ರೀತಿ ಮೇಘದಿಂದ ಸುರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಉದಕವು ಗೋವುಗಳ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದವು. ಪ್ರಾನ್ ಪ್ರಾಣೀಃ ಪುರುಹೂತಂ ಧಮಂತೀಃ—ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕ ಹೆದಯವ (ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ) ಉದಕಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಪುರುಹೂತಂ ಬಹುಭಿರಾಹೂತಮುದಕಂ ಭವತಿ—ಬಹುಜನರು ಆವೇಕ್ಷಿಸುವ ಉದಕವು ಎಂದರ್ಥವು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಉದಕಗಳು ಪ್ರವಹಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವು. ವಾಚಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ವಾಣೀ—ಮಾತು ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು ಧಮತಿರ್ಗತಿಕರ್ಮಾ—ಧಮತಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥಕನಾದ ಅರ್ಥವಿರುವುದು ಧಮತಿಧಾತುವು ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಧಮತಿಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥವೇ ಇರುವುದು.

ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

||ಅಥ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ||

ಅಥ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

“ ಉದ್ಭವ ರಕ್ಷಃ ಸಹಮೂಲಮಿಂದ್ರ ವೃಶ್ವಾ ಮಧ್ಯಂ ಪ್ರತ್ಯಗ್ರಂ
ಶೃಣೋಹಿ | ಆ ಕೀವತಃ ಸಲಲೂಕಂ ಚಕರ್ಥ ಬ್ರಹ್ಮದ್ವಿಷೇ ತಪುಷಿಂ
ಹೇತಿಮಸ್ಯ || ” ಉದ್ಭವ ರಕ್ಷಃ ಸಹಮೂಲಮಿಂದ್ರ | ಮೂಲಂ
ಮೋಚನಾದ್ವಾ ಮೋಷಣಾದ್ವಾ ಮೋಹನಾದ್ವಾ | ವೃಶ್ವ ಮಧ್ಯಂ
ಪ್ರತಿ ಶೃಣೋಹ್ಯಗ್ರಮಗ್ರಮಾಗತಂ ಭವತ್ಯಾ ಕಿಯತೋ ದೇಶಾತ್ |
ಸಲಲೂಕಂ ಸಂಲುಬ್ಧಂ ಭವತಿ ಪಾವಕಮಿತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ |
ಸರರೂಕಂ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಸರ್ವೇರಭ್ಯಸ್ತಾತ್ | ತಪುಷಿಸ್ತಪತೇರ್ಹೇ-
ತಿರ್ಹನ್ವೇಃ || ೧ ||

ಸಲಲೂಕಂ || ೬ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಉದ್ಭವ ರಕ್ಷಃ ಸಹಮೂಲಮಿಂದ್ರ ವೃಶ್ವಾ ಮಧ್ಯಂ ಪ್ರತ್ಯಗ್ರಂ ಶೃಣೋಹಿ |
ಆ ಕೀವತಃ ಸಲಲೂಕಂ ಚಕರ್ಥ ಬ್ರಹ್ಮದ್ವಿಷೇ ತಪುಷಿಂ ಹೇತಿಮಸ್ಯ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೩೦-೧೭)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನಕಾರಿಯಾದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಮೂಲಸಹಿತವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡು. ಅವರನ್ನು ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲ ಕತ್ತರಿಸು. ಅವರ ಅಗ್ರಭಾಗವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸು. ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಅಸುರರನ್ನು ಅತ್ಯಂತದೂರವಾದ ದೂರವಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಓಡಿಸಿಬಿಡು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೈಷಿಯಾದ ರಾಕ್ಷಸನ ಮೇಲೆ ದಹಿಸತಕ್ಕ ಅಯುಧವನ್ನು ಎಸೆ.

ಉದ್ಭವ ರಕ್ಷಃ ಸಹಮೂಲಮಿಂದ್ರ—ಈ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು, ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮೂಲಸಹಿತವಾಗಿ ತೀಳಿ ನಾಶಮಾಡು. ಮೂಲಂ—ಉಡವು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಿಮೋಚನೆಯಾದ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಮೋಚನ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಾಗಲಿ. (ಮುಚ್ಛ್ರಮೋಕ್ಷಣೇ) ಅಥವಾ ಕದಿ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಮುಷ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಿ, ಭ್ರಾತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಮುಷ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಅಗ್ರಂ—ಮುಂದುಗಡೆ ಎಂಬ ಪದವು ಅಗತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಇದೆ.

ಸಲಲೂಕಂ ಎಂದರೆ ಬುದ್ಧಿ ಕಲ್ಪವಾಗಿರುವವನು ಅಥವಾ ಪಾಪಿಷ್ಠನು ಎಂದು. ಅಥವಾ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸುವವನು. ಈ ಶಬ್ದವು ಸಂಚರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಶೃಣಾವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು ಅಥವಾ ಸಂ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ

ಸರ್ವಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಸರಲರೂಪಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ತಪ್ಪುಷಿ—ಸುಡು, ದಹಿಸು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸುಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೇ ತಪತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಹೇತುಕಿ—ಆಯುಧವು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕೊಲ್ಲು ಎಂದರ್ಥವಿರುವ ಹನಹಿಂಸಾಗತೋಃ ಕೊಲ್ಲು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಕತ್ವಯಮ್ ||೭||

“ತ್ಯಂ ಚಿದಿತ್ಯಾ ಕತ್ವಯಂ ಶಯಾನಮ್ |” ಸುಖಪಯಸಮ್ |
ಸುಖಮಸ್ಯ ಪಯಃ ||೭||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ಯ—

ತ್ಯಂಚಿದಿತ್ಯಾ ಕತ್ವಯಂ ಶಯಾನಮಸೂರ್ಯೇ ತಮಸಿ ವಾವ್ಯ ಧಾನಂ |

ತಂ ಚಿನ್ಮಂದಾನೋ ವ್ಯಪಥಃ ಸುತಸ್ಯೋಚ್ಚೈರಿದೋ ಅಭಗೂರ್ಯಾ ಜಘಾನ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨೨-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಅಭಿಷುತವಾದ ಎಂದರೆ ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮರಸದ ಪಾನದಿಂದ ಹರ್ಷಗೊಂಡವನೂ ಕಾಮವರ್ಷನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಖಕರವಾದ ಉದಕದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದ್ದವನೂ ಸೂರ್ಯರಹಿತವಾದ ಅಂಧಕಾರದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವನೂ ಆದ ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಕೊಂದನು.

ಕತ್ವಯಂ—ಸುಖಪಯಸಂ—ಸುಖಕರವಾದ ಉದಕದಲ್ಲಿ ಶಯಾನಂ—ಮಲಗಿರುವ ವೃತ್ರನನ್ನು ಸುಖಮಸ್ಯ ಪಯಃ ಪಯಃ ಎಂದರೆ ಉದಕವು. ಈ ಉದಕವು ಈ ವೃತ್ರಾಸುರನಿಗೆ ಹಿತಕರವಾಗಿದ್ದಿತೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವಿಸ್ಪುಹಃ ||೮||

ವಿಸ್ಪುಹ ಆವೋ ಭವಂತಿ ವಿಸ್ಪವಣಾತ್ | “ವಯಾ ಇವ ರುರುಹುಃ

ಸಪ್ತ ವಿಸ್ಪುಹಃ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೮||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ಯ—

ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ವಿಮಿತಾನಿ ಚಕ್ಷಸಾ ಸಾನೂನಿ ದಿವೋ ಆಮೃತಸ್ಯ ಕೇತುನಾ |

ತಸ್ಯೇದು ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾಥಿ ಮೂರ್ಧನಿ ವಯಾ ಇವ ರುರುಹುಃ ಸಪ್ತ ವಿಸ್ಪುಹಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೭-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಳೈ ಪ್ರಜ್ಞಾವಕವಾದ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗ್ನಿಯ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕದ ಸಮುಚ್ಚಿತ ಪ್ರದೇಶಗಳು ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿವೆ. ಅದೇ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗ್ನಿಯ ಉರ್ಧ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೇಘರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣತವಾಗಿರುವ ಧೂಮದಲ್ಲಿಯೇ ಸಮಸ್ತ ಉದಕಗಳೂ ನೆಲಿಸಿವೆ. ಪ್ರವಾಹಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಸಪ್ತ ನದಿಗಳೂ ಸಹ ಶಾಖೆಗಳಂತೆ ಈ ವೈಶ್ವಾನರರಿಂದಲೇ ಪಾದುರ್ಧೂತವಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಸ್ತುತಃ ಎಂದರೆ ನೀರು ಅಥವಾ ಉದಕಗಳು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಉದಕಗಳು ನದಿಗಳ ರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ಮಕ್ಕೇ ಉದಾಹರಣೆಯು.

ಮೇಲಿನ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೂ ವೃಷ್ಟ್ಯವದಕಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ನದಿಗಳ ಪ್ರವಾಹಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಕಾರಣ ನೆಂಬುದನ್ನೂ ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯು ಮತ್ತು ನಿರುಕ್ತದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ವಿವರಣೆಗಳಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೊತ್ತಾಗುವುದು—

ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮಪರಿಚಯ.

ವೈಶ್ವಾನರಃ | ಇತಿ ಶ್ರೀಣಿ ಪದಾನಿ || ವೈಶ್ವಾನರಃ ಕಸ್ಮಾದ್ವಿಶ್ವಾನ್ನರಾಯತಿ | ವಿಶ್ವ ಏನಂ ನರಾ ನಯಂತೀತಿ ವಾ | ಅಪಿ ವಾ ವಿಶ್ವಾನರ ಏವ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರತ್ಯೈತೇ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ತಸ್ಯ ವೈಶ್ವಾನರಃ ||
(ನಿ. ೬.೨೧)

ಈಗ ವೈಶ್ವಾನರಶಬ್ದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುವೆವು. ಈ ವೈಶ್ವಾನರಶಬ್ದವು ವಿಶ್ವಾನ್ ನರಾನ್ ನಯಂತಿ ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನೂಳಗೊಂಡಿರುವ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ವೈಶ್ವಾನರನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಏತಕ್ಕೆ ಬಂತು ಎಂದರೆ—ಈ ದೇವನು ವಿಶ್ವಾನ್ ನರಾನ್ ನಯಂತಿ—ಸಮಸ್ತ ಜನರನ್ನೂ ಸನ್ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ಜನರಿಗೂ ಸನ್ಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವನಿಗೆ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ—ವಿಶ್ವಂ ಏನಂ ನರಾ ನಯಂತೀತಿ ವಾ—ಅಥವಾ ಸರ್ವರೂ ಈ ದೇವನನ್ನು ತಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತರವೇದಿಗೆ ಒಯ್ಯುವರು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಪ್ರಣಯನವೆಂಬ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಥನಮಾಡಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದ ಸ್ಥಾನ ದಿಂದ ವಿದ್ಯುಕ್ರವಾಗಿ ಉತ್ತರವೇದಿಯ ಬಳಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವರು, ಅಥವಾ ಸರ್ವರೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಪಚನಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಮಹಾನಸ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ವಿಶ್ವಾನರನೇ ವೈಶ್ವಾನರನು. ಈ ವಿಶ್ವಾನರನು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಜಾತರಾಗ್ನಿ ರೂಪದಿಂದ ಇದ್ದು ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಭುಜಿಸುವ ಆಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಪಚನಮಾಡುವನು. ಆದುದರಿಂದ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಶ್ವಾನರನೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು.

ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಸುಮತೌ ಸ್ಯಾಮ ರಾಜಾ ಹಿತಂ ಭುವನಾನಾಮುಭಿ ಶ್ರೀಃ |

ಇತೋ ಜಾತೋ ವಿಶ್ವಮಿದಂ ವಿಚಕ್ಷೇ ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೮-೧)

ಎಂಬ ಈ ಮಕ್ಕು ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು. ನಾವು ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಪಾತ್ರ ರಾಗೋಣ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ರಾಜನು, ರಾಜನು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯಧೂತನು. ಈ ಪ್ರಕಂಚದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಸಮಸ್ತ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನು ಎಂದು ಈ ಮಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವೈಶ್ವನರಾಗ್ನಿಯು ಯಾರು ? ಇವನು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದೇವತೆಯೇ ?

ಇತೋ ಜಾತಃ ಸರ್ವಮಿಧಮುಧಿವಿಶತ್ಯತಿ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಸಂಯತತೇ ಸೂರ್ಯೋಣ ರಾಜಾ ಯಃ
 ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಮುಧಿಶ್ರಯಣೇಯಸ್ತಸ್ಯ ವಯಂ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಕಲ್ಯಾಣ್ಯಾಂ ಮತೌ
 ಸ್ಯಾಮೇತಿ | ತತ್ಕೋ ವೈಶ್ವಾನರಃ | ಮಧ್ಯಮ ಇತ್ಯಾಚಾರ್ಯಾಃ ||

(ನಿ. ೨೨)

ಎಂದು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ನಿರ್ವಚನವು. ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ ಜನಿಸಿ ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಿರುವನು. ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನು. ಇಂತಹ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಉತ್ತಮವಾದ ಬುದ್ಧಿ ಎಂದರೆ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾಗೋಣ. ಇವನೇ ರಾಜನು ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಸೃಷ್ಟಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯಭೂತನು. ಆದರೆ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನು ಯಾರು ? ಇವನ ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಎಂದರೆ, ಕೆಲವು ಆಚಾರ್ಯರು ಈ ವೈಶ್ವಾನರನು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲೇ (ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲ) ನೆಲಸಿರುವ ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನೇ ವೃಷ್ಟಿಗೆ (ಮಳೆಗೆ) ಕಾರಣಭೂತನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಮುಕ್ತನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದೆ—

ಶ್ರು ನೂ ಮಹಿತ್ತಂ ವೃಷಭಸ್ಯ ವೋಧಂ ಯಂ ಪೂರವೋ ವೃತ್ರಹಣಂ ಸಚಂತೇ |
 ವೈಶ್ವಾನರೋ ದಸ್ಯುಮಗ್ನಿರ್ಜಘನ್ತಾ ಅಧೂನೋತ್ಕಾಷ್ಠಾ ಅವ ಶಂಬರಂ ಭೇಶಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೨೯-೬)

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನಾದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ನಾನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವೆನು. ವೃತ್ರಹಂತಕನಾದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಅನೇಕ ಜನರು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಸೇವಿಸುವರು. ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ದಸ್ಯುವಾದ ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದನು. ಶಂಬರಸುರನನ್ನು (ಮೇಘವನ್ನು) ಸೀಳಿ (ಕೊಂದು) ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿತವಾಗಿದ್ದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಭೂಮಿಯು ಮೇಲೆ ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಿಂದ ಉದುರಿ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಎಂದು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ಮುಕ್ತಿನ ನಿರ್ವಚನವು—

ಶ್ರುಬ್ರವೀಮಿ ತನ್ನಹಿತ್ತಂ ಮಹಾಭಾಗ್ಯಂ ವೃಷಭಸ್ಯ ವರ್ಷಿತುರಪಾಂ ಯಂ ಪೂರವಃ | ಪೂರಯಿ
 ತಸ್ಯಾ ಮನುಷ್ಯಾ ವೃತ್ರಹಣಂ ಮೇಘಹನಂ ಸಚಂತೇ ಸೇವಂತೇ ವರ್ಷಕಾಮಾಃ | ದಸ್ಯು-
 ದಸ್ಯತೇಃ ಕ್ಷಯಾರ್ಥಾದುಪದಸ್ಯಂತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಸಾ ಉಪದಾಸಯಂತೇ ಕರ್ಮಾಣಿ ತಮಗ್ನಿವೈಶ್ವಶಾ
 ಸರೋ ಘ್ನನ್ನವಾಧೂನೋದಪಃ ಕಾಷ್ಠಾ ಆಭಿನಙ್ಗಂಬರಂ ಮೇಘಂ ||

(ನಿ. ೨-೨೩)

ಎಂದು ಇರುವುದು. ಉದಕ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಮಹಾಮಹಿಮೆಯನ್ನು (ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥಕರಿಯ ವನ್ನು) ನಾನು ವಿಶೇಷವೇಡಿಯಿಂದ ವರ್ಣಿಸುವೆನು. ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬಯಸುವವರೂ, ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರೂ ಆದ ಜನರು ಪೂಜ್ಯಭಾವದಿಂದ ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು (ಮೇಘವನ್ನು) ಧ್ವಂಸಮಾಡುವ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಗಳಿಂದ ಸೇವಿಸುವರು. ದಸ್ಯುಶ್ಚಿವು ದಸ್ಯ ನಾಶಮಾಡು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಉದಕವನ್ನು ಭೂಮಿಯು ಮೇಲೆ ಬೀಳದಂತೆ ತಡೆದು ನಾಶಗೊಳಿಸುವ ದುಷ್ಯನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಇಂತಹ ದಸ್ಯುವಾದ

ರಂಬನನ್ನು (ಮೇಘವನ್ನು—ಶಂಬರಶಬ್ದವು ಮೇಘನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ) ಪ್ರಹರಿಸಿ ಮೇಘದಲ್ಲಿ ಶೇಖರವಾಗಿದ್ದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಚಮರಿಸಿ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಿಂದ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಆದಿತ್ಯನು ಎಂದು ಪೂರ್ವದ ಯಾಜ್ಞಿಕರ ಮತವು

(ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷೇಪ ಸಮಾಧಾನಗಳು)

ಅಥಾಸಾನಾದಿತ್ಯ ಇತಿ ಪೂರ್ವೇ ಯಾಜ್ಞಿಕಾಃ | ಏಷಾಂ ಲೋಕಾನಾಂ ರೋಹಿಣಿ ಸವನಾಣಾಂ ರೋಹ ಆಮ್ನಾತೋ ರೋಹಾತ್ ಪ್ರತ್ಯವರೋಶ್ಚೀಕೀರ್ಷಿತಸ್ತಾನುಮನುಕೃತಿಂ ಹೋತಾಗ್ನಿ-ಮಾರುತೇ ಶಸ್ತ್ರೇ ವೈಶ್ವಾನರೀಯೇಣ ಸೂಕ್ತೇನ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ಸೋಽಪಿ ನ ಸ್ತೋತ್ರಿಯ-ಮಾದ್ರಿಯೇತಾಗ್ನೀಯೋ ಹಿ ಭವತಿ | ತತ ಆಗಚ್ಛತಿ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾ ದೇವತಾರುದ್ರಂ ಚ ಮರುತಶ್ಚ ತತೋಽಗ್ನಿಮಿಹಸ್ಥಾನಮತ್ರ ವೈ ಸ್ತೋತ್ರೀಯಂ ಶಸಂತಿ ||

(ನಿ. ೨-೨೩)

ಯಾಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಕುಶಲರಾದ ಕೆಲವು ಪೂರ್ವಕಾಲದ ಆಚಾರ್ಯರುಗಳು—ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ಆದಿತ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರನು ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ಇವರು ಈಂಥಿ ಹೇಳುವರು—ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮಗಳಾದ ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ರೋಹ, ಅವರೋಹ ಎಂದರೆ ಆರೋಹಣ, ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಣ ಎಂಬ ಕ್ರಮವಿರುವುದು. ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈಂಥಿ ಇರುವುದು—ಎಂದರೆ ಪೃಥವೀ, (ಕೆಳಗಿನ ಸ್ಥಾನ) ಅಂತರಿಕ್ಷ (ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನ) ದ್ಯೌಃ (ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥಾನ) ಅದಂತೆ ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾತಃಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನ ಎಂಬ ಮೂರು ಸವನಗಳಿರುವವು. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪೃಥವೀಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ, ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ದ್ಯುಸ್ಥಾನ (ಸ್ವರ್ಗ) ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಅಹ್ವಾನಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುವನು. ಇದು ಆರೋಹಣಕ್ರಮವು. ಆರೋಹಣ ನಾದನಂತರ ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಣ ಕ್ರಮವು ಇರುವುದು. ಎಂದರೆ ಮೊದಲು ದ್ಯುಸ್ಥಾನದೇವತೆಗಳು, ಅನಂತರ ಪೃಥವೀಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವರು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಣ ಕ್ರಮವು. ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಣ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಯನ್ನು—ವೈಶ್ವಾನರಾಯ ಪೃಥುವಾಜನೇ (ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೧) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೂ, ಅನಂತರ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದೇವತೆಗಳಾದ ರುದ್ರ ಮತ್ತು ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ಆತೇ ಪಿತರ್ಮರುತಾಂ (ಋ.ಸಂ. ೨-೨೩-೧) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೂ ಅನಂತರ ಪೃಥವೀಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಯಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು—ಯಜ್ಞಾ ಯಜ್ಞಾ ವೋ ಆಗ್ನಿಯೇ (ಋ.ಸಂ. ೬-೪೮-೧) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಸುವರು. ಅವರೋಹಣಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಯು ಸ್ತುತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಆದಿತ್ಯನು ದ್ಯುಸ್ಥಾನದೇವತೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಯೇ ಆದಿತ್ಯನು ಎಂದು ಇವರ ವಾದಸರಣಿಯು.

ಅಥಾಪಿ ವೈಶ್ವಾನರೀಯೋ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲೋ ಭವತ್ಯೇತಸ್ಯ ಹಿ ದ್ವಾದಶವಿದಂ ಕರ್ಮ |

ಇದಲ್ಲದೆ ವೈಶ್ವಾನರನಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲಗಳ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಆದಿತ್ಯಂ ದ್ವಾದಶ ಕಪಾಲಂ ಎಂದು ಆದಿತ್ಯನಿಗೂ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲಗಳ ಹೋಮವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ದ್ವಾದಶಮಾಸಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ದ್ವಾದಶ ವಿಭಾಗಗಳ ಹೋಮವು ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಯೇ ಆದಿತ್ಯನು.

ಅಥಾಪಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಭವತ್ಯಸೌ ವಾ ಅದಿತ್ಯೋಽಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನ್ನರಃ ||

ಇದಲ್ಲದೆ—ಈ ಅದಿತ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನ್ನರಾಗ್ನಿಯು ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವೂ ಇರುವುದು.

ಅಥಾಪಿ ನಿವಿತ್ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನ್ನರೇ ಭವತ್ಯಾ ಯೋ ದ್ಯಾಂ ಭಾತ್ಯಾ ಪೃಥಿವೀಮಿತ್ಯೇಷ ಹಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಾಭಾಸಯತಿ |

ನಿವಿನ್ಯಂತ್ರವೆಂದರೆ ಒಂದು ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ, ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ದೇವತೆಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಮಂತ್ರವು. ಇದು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮಂತ್ರವು. ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯ ಪರವಾದ ನಿವಿನ್ಯಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನ್ನರೇಯಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಎಂದರೆ ಆ ನಿವಿನ್ಯಂತ್ರವು ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ, ವೈಶ್ವಾನ್ನರಾಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸುವುದು. ಆ ದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಾನ ಮಾಡುವುದು ಆ ಮಂತ್ರವು—ಆ ಯೋ ದ್ಯಾಂ ಭಾತ್ಯಾ ಪೃಥಿವೀಂ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಅದರಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಬೆಳಗುವ ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಬೆಳಗುವವನು ಅದಿತ್ಯನೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾದ ವೈಶ್ವಾನ್ನರಾಗ್ನಿಯೂ ಅದಿತ್ಯನೇ ಎಂದಾಯಿತು.

ಅಥಾಪಿ ಛಾಂದೋಮಿಕಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನ್ನರಂ ಭವಂತಿ ದಿವ ಪೃಷ್ಠೋ ಅರೋಚತ ಇತ್ಯೇಷ ಹಿ ದಿವಿ ಪೃಷ್ಠೋ ಅರೋಚತೇತಿ ||

ಮತ್ತು ಛಾಂದೋಮಿಕಸೂಕ್ತವಾದ ದಿವಿ ಪೃಷ್ಠೋ ಅರೋಚತ (ವಾ. ಸಂ. ೩೩-೯೨) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವೂ ಸೌರ್ಯ ವೈಶ್ವಾನ್ನರಾದೇವತಾಕವಾದುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗದ ಪೃಷ್ಠಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದಿರುವುದು. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದರೆ ಅದಿತ್ಯನೇ. ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೇ ವೈಶ್ವಾನ್ನರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವೈಶ್ವಾನ್ನ ರಾಗ್ನಿಯೇ ಅದಿತ್ಯನು ಎಂದಾಯಿತು.

ಅಥಾಪಿ ಹವಿಷ್ವಾಂತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನ್ನರಂ ಭವತಿ |

ಮತ್ತು ಹವಿಷ್ವಾಂತೀಯಜರಂ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮) ಎಂಬ ಹವಿಷ್ವಾಂತೀಯಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ (ಹವಿಷ್ವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಸೂಕ್ತ) ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ವೈಶ್ವಾನ್ನರಾಗ್ನಿಗಳು ದೇವತೆಯು ಎಂದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನ್ನರಾಗ್ನಿ ದೇವತಾಕವು. ಈ ಸೂಕ್ತದ—

ವಿಶ್ವಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಿಂ ಭುವನಾಯ ದೇವಾ ವೈಶ್ವಾನ್ನರಂ ಕೇತುಮುಪ್ಪಾಮುಕೃಜ್ಞನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ—ದೇವತೆಗಳು, ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಕ್ಕೂ ಬೆಳಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಈ ವೈಶ್ವಾನ್ನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಹಸ್ಸುಗಳನ್ನು (ದಿನಗಳನ್ನು) ಹಗಲುಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವಂತೆ ನಿಯಮಿಸಿದರು ಎಂದಿದೆ. ಅಹಸ್ಸುಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು ಸೂರ್ಯನೇ ಆದ್ದರಿಂದಲೂ ಈ ವೈಶ್ವಾನ್ನರಾಗ್ನಿಯೂ ಅಹಸ್ಸುಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಈ ವೈಶ್ವಾನ್ನರಾಗ್ನಿಯೂ ಅದಿತ್ಯನೂ ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಎಂದರೆ ಈ ವೈಶ್ವಾನ್ನರಾಗ್ನಿಯೇ ಅದಿತ್ಯನು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪೂರ್ವಾ ಚಾರ್ಯರಾದ ಯಾಜ್ಞಕರ ಮತವು.

ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಪಾರ್ಥಿವಾನ್ನಿಯು (ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲ) ಎಂಬ ಶಾಕಪೂಣಿಯವರ ಮತವು

(ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಕ್ಷೇಪಸಮಾಧಾನಗಳು)

ಅಯಮೇವಾನ್ನಿವೈಶ್ವಾನರ ಇತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ | ವಿಶ್ವಾನರಾವೇತೇ ಉತ್ಪರೇ ಜ್ಯೋತಿಷೀ
ವೈಶ್ವಾನರೋಽಯಂ ಯಶ್ಚಾಭ್ಯಾಂ ಜಾಯತೇ | ಕಥಂ ನ್ವಯಾಮತೇತಾಭ್ಯಾಂ ಜಾಯತ ಇತಿ
ಯತ್ರ ವೈದ್ಯತಃ ಶರಣಮಭಿಹಂತಿ ಯಾವದನಪಾತ್ರೋ ಭವತಿ ಮಧ್ಯಮಧರ್ಮ್ಯವ
ತಾವದ್ವವತ್ಕುಡಕೇಂಧನಃ ಶರೀರೋಪಶಮನ ಉಪಾದೀಯಮಾನ ಬಿಮಾಯಂ ಸಂಪದ್ವತ
ಉದಕೋಪಶಮನಃ ಶರೀರದೀಪ್ತಿಃ ||

ಈ ಪಾರ್ಥಿವಾನ್ನಿಯೇ ವೈಶ್ವಾನರಾನ್ನಿಯೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತವು. ಏಕೆಂದರೆ ದ್ಯುಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಆದಿತ್ಯಪ್ರಕಾಶ, ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ವೈದ್ಯತಪ್ರಕಾಶ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಕಾಶಗಳಿಂದ (ವಿಶ್ವಾನರಾನ್ನಿಗಳಿಂದ) ಪಾರ್ಥಿವಾನ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾನರಾನ್ನಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಅನ್ನಿಗೆ ವೈಶ್ವಾನರಾನ್ನಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಎಂದರೆ ಪಾರ್ಥಿವಾನ್ನಿಯೇ ವೈಶ್ವಾನರಾನ್ನಿಯು. ಆದಿತ್ಯಪ್ರಕಾಶ. ವೈದ್ಯತಪ್ರಕಾಶಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವಾನ್ನಿಯು ಹೇಗೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ, ಸ್ವಭಾವದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಇರುವ ಆದಿತ್ಯನ ಜ್ಯೋತಿಯ ಪ್ರಥಮ ಭರ್ಮವೆನಿಸುವುದು. ಎಂದರೆ ಈ ಆದಿತ್ಯಜ್ಯೋತಿಯು ಇದ್ದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಸಮುದ್ರಾದಿ ಜಲಾಶಯಗಳ ಉದಕಗಳನ್ನು ಹೀರಿ ಆ ಉದಕಗಳನ್ನು ಮೇಘಗಳನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸುವುದು. ಇದು ಮೊದಲನೇ ಜ್ಯೋತಿಯ ಕಾರ್ಯವು. ಇನ್ನು ವೈದ್ಯತ್ಯಾನ್ನಿಯು ಎರಡನೆಯದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ವೈದ್ಯತ್ಯಾನ್ನಿಯು ಸ್ವಭಾವವು ಮಧ್ಯಮಭರ್ಮ ಎಂದರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದು. ಈ ವೈದ್ಯತ್ಯಾನ್ನಿಯು ಉದಕಗಳ (ಮೇಘಗಳ) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದೂ ಮತ್ತು ಜನರಿಗೆ ಅಶ್ರಯಭೂತವಾದ ವೃಕ್ಷ ಗೃಹ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಹೊಡೆದು ನಾಶಪಡಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದೂ ಎಂದರೆ ಈ ವೈದ್ಯತ್ಯಾನ್ನಿಯು ಉದಕಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ಸಾಧಾರಣಾನ್ನಿಯನ್ನು ಆರಿಸುವಂತೆ) ಉದಕದಿಂದ ಇದನ್ನು ಶಮನಗೊಳಿಸಲು (ಆರಿಸಲು) ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಸಾಧಾರಣಾನ್ನಿಯು ವೃಕ್ಷ, ಮರ ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಉದ್ದೀಪ್ತವಾಗಿ ಉಂಟಾಗಬಹುದು. ಆದರೆ ವೈದ್ಯತ್ಯಾನ್ನಿಯು ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಶವಾದರೆ ಅದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಶಮನವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಅದರ ಶಕ್ತಿಯು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು. ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಈ ವೈದ್ಯತ್ಯಾನ್ನಿಯನ್ನು ಹಸ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ವೈದ್ಯತ್ಯಾನ್ನಿಯು ಸ್ವಭಾವವು. ಆದರೆ ಪಾರ್ಥಿವಾನ್ನಿಯು (ಸಾಧಾರಣಾನ್ನಿಯು) ಸ್ವಭಾವವು ಇದಕ್ಕೆ ತೀರಾ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಪಾರ್ಥಿವಾನ್ನಿಯನ್ನು ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಿಂದ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಬಹುದು. ಉದಕಗಳಿಂದ ಶಮನಗೊಳಿಸಬಹುದು, ಹಸ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಧರಿಸಬಹುದು. ಇವು ಪಾರ್ಥಿವಾನ್ನಿಯು ಸ್ವಭಾವಗುಣಗಳು. ದ್ಯುಸ್ಥಾನಜ್ಯೋತಿ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನಜ್ಯೋತಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವಾನ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದೆಯೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. ದ್ಯುಸ್ಥಾನಜ್ಯೋತಿಯಾದ ಆದಿತ್ಯನು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಸಮುದ್ರಾದಿ ಜಲಾಶಯಗಳ ಉದಕಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿ ಮೇಘಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸುವನು. ಆ ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಚರಿಸುವ ವೈದ್ಯತ್ಯಾನ್ನಿಯು ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಶಿಸುವಾಗ ಪಾರ್ಥಿವಾನ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಉಂಟಾಗುವುದೆಂಬ ವಿಷಯವು ಲೋಕೇಶ್ವರನದ್ದಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಜ್ಯೋತಿ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನಜ್ಯೋತಿಗಳೆರಡರಿಂದಲೂ ಪಾರ್ಥಿವಾನ್ನಿಯು

ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗಳಾದ ಎರಡು ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಗೆ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೆಸರು.

ಅಥಾದಿತ್ಯಾದುದೀಚೀಪ್ರುಥಮಸಮಾವೃತ್ತ ಆದಿತ್ಯೇ ಕಂಸಂ ವಾ ಮಣಿಂ ವಾ ಪರಿಮೃಜ್ಯ ಪೃತಿ. ಸ್ತುತೇ ಯತ್ರ ಶುಷ್ಯಗೋಮಯಮಯಮಸಂಸ್ತೃತರ್ಯನ್ ಧಾರಯತಿ ಯತಃ ಪ್ರದೀಪ್ಯತೇ ಸೋಽಯಮೇವ ಸಂಪದ್ಯತೇ |

ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದುದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವರು. ಸೂರ್ಯನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿಗಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಅಂದರೆ ಮಧ್ಯಾಹ್ನಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ತಾಪಯುಕ್ತನಾಗಿರುವಾಗ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಥಳಥಳಿಸುವ ತಾವುದ ತಗಡನ್ನಾಗಲಿ, ಕನ್ನಡಿಯನ್ನಾಗಲಿ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ ಹಿಡಿದು ಅದರ ರಕ್ತಿಗಳು ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಗಿ (ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ) ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿರುವ ಒಣಗದ ಬೆರಣೆಯ ಪುಡಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೆ ತಕ್ಷಣವೇ ಅಗ್ನಿಯು ಹೊತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಎಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇದು ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯು.

ಅಥಾಪ್ಯಾಹ—ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣ—ನ ಚ ಪುನರಾತ್ಮನಾತ್ಮಾ ಸಂಯತತೇಽನ್ಯೇನೈವಾನ್ಯಃ ಸಂಯತತ ಇತಿ ಇಮಮಾದಧಾತ್ವಮುತೋಽನುಶ್ಚ ರಕ್ತಯಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಂತೀತೋಽಸ್ಯಾಚಿಫಷಸ್ತಯೋರ್ಭಾಸೋಃ ಸಂಸಂಗಂ ದೃಷ್ಟ್ವೈವಮವಶ್ಚೈತ್ |

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ—ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣ | ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಸೂರ್ಯನೊಡನೆ ಸೇರಿ ವಿಸ್ತೃತನಾಗುವನು ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಂತ್ರದ್ರವ್ಯವಾದ ಋಷಿಯು ಹೇಳಿದಾನೆ. ಸೂರ್ಯನ ಸ್ಥಾನವು ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಹೋಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವನು ಎಂಬುದು ಅಸಂಭವವು. ಒಂದು ವಸ್ತುವು ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರಬಹುದೇ ಹೊರತು ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಜತೆಗೆ ಬೇರೆ ವಸ್ತುವು ಸೇರಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಬೇರೆ ಸ್ಥಳವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಬಲ್ಲುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನೇ ಬೇರೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೇ ಬೇರೆ, ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ, ವ್ಯಾಪಿಸಲು ಸಮರ್ಥರು. ಇಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೇ (ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿಯೇ) ಹೊತ್ತಿಸುವರು. ಆದಿತ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವು ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ ರಕ್ತಿಗಳ ಮೂಲಕ ಹೊರಟು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಧಿಸುವುದು ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯರ ಪ್ರಕಾಶವೂ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಕಾಶವೂ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿ ಆ ಪ್ರಕಾಶವು ರಕ್ತಿಗಳ ಮೂಲಕ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡುವುದು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಮಂತ್ರದ್ರವ್ಯವಾದ ಋಷಿಯು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು.

ಅಥ ಯಾನ್ವೇಶಾನೈತ್ವಮಿಶಾನಿ ಸೂತ್ರಾನಿ ಭಾಗಾನಿ ವಾ ಸಾವಿತ್ರಾಣಿ ವಾ ಸೌರ್ಯಾಣಿ ವಾ ಪೌಷ್ಣಾನಿ ವಾ ವೈಷ್ವಾನಿ ವಾ ವೈಶ್ವವಾನಿ ವಾ ವೈಶ್ವದೇವ್ಯಾನಿ ವಾ ತೇಷು ವೈಶ್ವಾನರೀಯಾಃ ಪ್ರವಾದಾ ಅಭವಿಷ್ಯನ್ನಾದಿತ್ಯಕರ್ಮಣಾ ಚೈನಮಸ್ತೋಷ್ಯನ್ನಿತ್ತುದೇಷೀತ್ಯಸ್ತಮೇಷೀತಿ ವಿಶಯೇಽಷೀತಿ || ಅಗ್ನಿಯೇತ್ಯೇವ ಹಿ ಸೂಕ್ತೇಷು ವೈಶ್ವಾನರೀಯಾಃ ಪ್ರವಾದಾ ಭವಂತಿ | ಅಗ್ನಿಕರ್ಮಾಣಾ ಚೈನಂ ಸ್ತೌತೀತಿ ವದಸೀತಿ ಪಚಸೀತಿ ದದಸೀತಿ ||

ಒಂದವೇಳೆ ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಅದಿತ್ಯನಾಗಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯ ಅಥವಾ ಸವಿತೃಸಂಬಂಧವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಥವಾ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯ, ಪೂಷಾ, ವಿಷ್ಣು, ವಿದ್ಯೇದೇವತೆಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿತರಾಗಿರುವ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿ ಅದಿತ್ಯರವನಾದ ಗುಣಗಳು, ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳು ಎಂದರೆ (ಸೂರ್ಯನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ) ನೀನು ಉದಯಿಸುತ್ತೀಯೆ, ಮುಳುಗುತ್ತೀಯೆ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಬೋಧಕಗಳಾದ ವಾಕ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಸಂಬಂಧವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಗ್ನಿಯು ಗುಣಗಳಾದ ಹವಿವಹನ, ಪಾಚನ, ದಹನ ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳೇ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿದ್ದರೆ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಗುಣಗಳನ್ನೇ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿದ್ದರೆ ಅನ್ವಯಿಸಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಯೂ ಪಾರ್ಥಿವನಾಗಿಯೇ ಹೊರತು ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲ.

ಯಥೋ ಏತದ್ವರ್ಷಕರ್ಮಣಾ ಹ್ಯೇನಂ ಸೌತೀತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನೈತ್ಯೇತದುಪಪದ್ಯತೇ |

ಸಮಾನಮೇತದುದಕಮುಚ್ಚೈತ್ಯವ ಚಾಹಥಃ |

ಭೂಮಿಂ ಪರ್ಜನ್ಯಾ ಜಿನ್ವಂತಿ ದಿವಂ ಜಿನ್ವಂತ್ಯಗ್ನಯಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೫೧)

ಇತಿ ಸಾ ನಿಗದವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ||

(ನಿ. ೨-೨೩)

ಈ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಯನ್ನು ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಕನನ್ನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿರುವವು. ಆದುದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯನು ಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿದ್ದರೆ ಅದಿತ್ಯಗುಣಗಳಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಯೇ ಅದಿತ್ಯನು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ ? ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ. ಹಗಲುಗಳು ರಾತ್ರಿ ಕಳೆದನಂತರ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವಂತೆ ಉದಕಗಳು ಭೂಮಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೂ (ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ) ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಭೂಮಿಗೂ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಬರುತ್ತಿರುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಉದಕಗಳಿಗೂ ಹಗಲುಗಳಿಗೂ ಸಮಾನಧರ್ಮವಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ವೃಷ್ಟ್ಯುಧಕದಿಂದ ಪರ್ಜನ್ಯದೇವತೆಯು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವನು. ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಅಗ್ನಿಗಳು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವವು. ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋವು ಮಾಡುವ ಹವಿರಾದಿಗಳು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದ ಎಂದರೆ ಧೂಮಾಕಾರದಿಂದ ದೇವಯೋಗ್ಯವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವು. ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರೀತರಾಗಿ ಭೂಲೋಕನಿವಾಸಿಗಳಿಗೆ ವೃಷ್ಟಿಯ ಮೂಲಕ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವರು. ಇದಲ್ಲದೆ—ಅಗ್ನಿ ಸ್ವಾಸ್ತಾ ಹುತಿಃ ಸಮ್ಯಗಾದಿತ್ಯಮುಪತಿಷ್ಯತೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಆಹುತಿಯು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವರ್ಗ ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ವೃಷ್ಟಿಯು ಭೂಲೋಕದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೂ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಭೂಮಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಹಾಯಮಾಡುವ ಸಾಧನವಾಯಿತು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಯನ್ನು ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದೇ ಹೊರತು ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ಇದರಿಂದ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದುದಿಲ್ಲ. ಈ ಮಕ್ಕಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಪ್ರಸ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಣೆಯ ಅಪತ್ಯಕತೆಯಿಲ್ಲ.

ಕೃಷ್ಣಂ ನಿಯಾನಂ ಹರಯಃ ಸುಪರ್ಣಾ ಆಪೋ ವಸಾನಾ ದಿವಮುಪ್ಪತಂತಿ |

ತ ಅವನ್ವತ್ಸನ್ನದನಾದ್ಯತಸ್ಯಾದಿಧ್ವೃತೇನ ಪೃಥಿವೀ ವ್ಯುಡ್ಯತೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೭)

ಕೃಷ್ಣಂ ನಿರಯಣಂ ರಾತ್ರಿರಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಹರಯಃ ಸುಪರ್ಣಾ ಹರರ್ಣಾ ಅದಿಶ್ವರಶ್ಚಯಶ್ಚೇ
ಯದಾಮುತೋರ್ವಣಾಚಃ ಪರ್ಯಾವರ್ತತೇ ಸಹಸ್ವಾನಾದುದಕಸ್ಯಾದಿತ್ಯಾದಿಭ್ಯುತೇನೋ
ದಕೇನ ವೃಥಿವೀ ವೃದ್ಯತೇ ಘೃತಮಿತ್ಯದಕನಾಮ ಜಿಘತ್ಸೇಃ ಸಿಂಚಿತಕರ್ಮಣಃ ||

(ನಿ. ೭-೨೪)

ಉದಕವನ್ನು ವಹಿಸರತಕ್ಕವೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳವೂ ಆದ ರಶ್ಮಿಗಳು ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದೂ, ನಿಯತವಾದ ಗತಿಯು
ಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಮೇಘವನ್ನು (ಅಥವಾ ರಾತ್ರಿಯನ್ನು) ಉದಕದಿಂದ ಆಚ್ಚಾದಿತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಎಂದರೆ ಉಪಕರದಿಂದ ಕೂಡಿ
ದ್ದುಲೋಕಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಂಸುತ್ತವೆ. ಪುನಃ ಅವು ಉದಕದ ಸ್ವಾನನಾದ ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತವೆ.
ಒಡನೆಯೇ ವೃಥಿಯು ಉದಕದಿಂದ ತೋಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (ನಿನಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ).

ನಿರಯಣವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರವಾಗುವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ನಿರ್ಗಮನವಾಗುವೆಂದು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಧಾರಣ
ವಾದ ಅರ್ಥವಿರುತ್ತದೆ. ಅದಿತ್ಯನ ಸಂಚಾರವಾಗಲಿರಬಹುದು. ಒಂದು ಕೃಷ್ಣವರ್ಣದ್ದು, ಇನ್ನೊಂದು ಶುಕ್ಲವರ್ಣದ್ದು.
ಕೃಷ್ಣವರ್ಣದ ಸಂಚಾರವಾಗಲಿಕ್ಕೆ ರಾತ್ರಿಯೆಂದಾಗಲಿ, ದಕ್ಷಿಣಾಯನವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಅಥವಾ ದಕ್ಷಿಣಾ
ಯನ ಸಂಚಾರವನ್ನೇ ಅದಿತ್ಯನ ರಾತ್ರಿಸಂಚಾರವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಮೇಲಿನ ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ
ಈ ರೀತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದಿರುತ್ತಾರೆ—

ನಿಯಾನಂ ನಿರಯಣಂ ನಿರ್ಗತಿಃ (ನಿರ್ಯಾತಿ) ನಿರ್ಗಚ್ಛಂತೈತದಿತಿ ನಿಯಾನಂ ವತ್ಸ್ರ
ಪಂಥಾಃ | ತಚ್ಚ ಪುನರೇತತ್ | ರಾತ್ರಿಃ ಅದಿತ್ಯಸ್ಯ | ದ್ವೇ ಹ್ಯಸ್ಯಾಯಾನೇ ಶುಕ್ಲಂ ಚೋತ್ತರಂ
ಕೃಷ್ಣಂ ಚ ದಕ್ಷಿಣಂ | ಸಾ ಹಿ ದ್ವೈವೀರಾತ್ರಿರಭಿಪ್ರೇತಾ | ತತೋ ಬ್ರವೀತಿ ರಾತ್ರಿರಾದಿತ್ಯಸ್ಯ
ಜ್ಯೋತಿಷಃ | ಸ ಏಷ ಭಗವಾನಾದಿತ್ಯೋ ಯದಾ ಜಗದನುಗ್ರಹಾಯ ಗರ್ಭಮುದಕಮಾ.
ತನ್ಯಾಧಿತ್ಯುರತ್ತರಾಯಣಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ತದೈತೇ ಹರಯಃ ರಸಹರಣಾಃ ಸುಪರ್ಣಾಸ್ತಸ್ಯ
ರಶ್ಮಯಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾಲ್ಪೋಕಾದಪೋವಸಾನಾಃ | ಅತ್ಯನ್ಯಾಚ್ಚಾದಯಂತಃ ಆದದಾನಾಃ ದಿವಂ
ದ್ಯೋತನವಂತಸಮೇತಮಾದಿತ್ಯಂ ಪ್ರತ್ಯುತ್ಪಂತಿ |

(ನಿ. ರು. ೭-೨೪)

ಅದಿತ್ಯನ ಗತಿಯು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಉತ್ತರಾಯಣಕ್ಕೂ ಮತ್ತೊಂದು ದಕ್ಷಿಣಾಯನಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು.
ಒಂದನ್ನು ಶುಕ್ಲವೆಂದೂ ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಕೃಷ್ಣವೆಂದೂ ಕರೆದಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯೆಂಬುದು ಕೃಷ್ಣಾಯನಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯವಾದ
ಪದವಾಗಿದೆ—ಕೃಷ್ಣಂ ನಿಯಾನಂ ನಿಯಮನಂ ರಾತ್ರಿಃ | ದೇವಾನಾಂ ಹಿ ರಾತ್ರಿ ದಕ್ಷಿಣಾಯನಂ ತತ್ಪ್ರತಿ ತಸ್ಮಿನ್ನರ್ಷಾ-
ಕಾಲೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ದೇವತೆಗಳ ರಾತ್ರಿಕಾಲಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣಾಯನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದಿತ್ಯನು ಉತ್ತರಾಯಣದ ಗತಿಯನ್ನನು
ಸಂಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅವನ ರಶ್ಮಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಪಂಚವಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದಲೂ ಉದಕವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಈ ರಾತ್ರಿ
ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಪುನಃ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೇರುವವು. ಇವೇ ವರ್ಷಕಾಲವು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟಿಯು ಬಹಳವಾಗಿ ಸುರಿ
ಯುವುದು. ಘೃತವೆಂದರೆ ಉದಕಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ಜಿಘತ್ಸಿ—ಸಿಂಚಿಸಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಘೃತಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಅಥಾಪಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಭವತ್ಯಗ್ನಿರ್ವಾ ಇತೋ ವೃಷ್ಟಿಂ ಸಮೀರಯತಿ ಧಾಮಚ್ಛದಿತಿ ಖಲು
— ಭೂತ್ಯಾ ವರ್ಷತಿ ಮರುತಃ ಸ್ವರ್ಷಾಂ ವೃಷ್ಟಿಂ ನಯಂತಿ |

ಯದಾ ಬಲು ವಾಸನಾದಿತ್ಯೋಲ್ಗ್ನಿಂ ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಪರ್ಯಾವರ್ತತೇಽಥ ವರ್ಷ ತೀತಿ |
ಯಥೋ ಏತದ್ಭೋಜಾತ್ ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಪ್ರಕೇರ್ಷಿತ ಇತ್ಯಾನ್ನಾಯವಚನಾದೇತದ್ಭವತಿ |
ಯಥೋ ಏತದ್ವೈಶ್ವಾನರಿಯೋ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲೋ ಭವತೀತ್ಯನಿರ್ವಚನಂ ಕಪಾಲಾನಿ ಭವಂ-
ತ್ಯಸ್ತಿ ಹಿ ಸೌರ್ಯ ಏಕಕಪಾಲಃ ಪಂಚಕಪಾಲಶ್ಚ |

ಯಥೋ ಏತದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಭವತೀತಿ—ಬಹುಭಕ್ತಿನಾದಿನಿ ಹಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನಿ ಭವಂತಿ-ಪೃಥಿವೀ
ವೈಶ್ವಾನರಃ ಸಂವತ್ಸರೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ವೈಶ್ವಾನರ ಇತಿ ||

ಇದಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳೂ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ ' ಅಗ್ನಿಯು ಈ ಲೋಕದಿಂದ ಮಳೆ
ಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾನೆ ' ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿದೆ—ಅಗ್ನೇವೈ ಧೂಮೋ ಜಾಯತೇ, ಧೂಮಾದಭ್ರಂ, ಅಭ್ರಾತ್
ವೃಷ್ಟಿರಿತಿ ಹ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ—ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಧೂಮವು (ಹೊಗೆಯು) ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು, ಧೂಮದಿಂದ ಮೇಘವೂ
ಮೇಘದಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯೂ ಉಂಟಾಗುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಈ ಅದಿತ್ಯನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತನ್ನ
ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಮಳೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ರೋಹಪ್ರತ್ಯವರೋಹಕ್ರಮದಿಂದ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ
ಅರ್ಪಿಸಿದ ಆಹುತಿಯು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದ ಧೂಮವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿ ಅವರು ತೃಪ್ತಿಗೊಂಡು ಅದರಿಂದ
ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮವುಂಟಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯ ಹೊರತು ಮತ್ಯಾವ ಅಧಾರವೂ ಇಲ್ಲ. ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗೆ
ದ್ವಾದಶಕಪಾಲವೆಂದೂ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಏಕ (ಒಂದು) ಕಪಾಲ ಅಥವಾ ಐದು ಕಪಾಲಗಳ ಹವಿಸ್ಸೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಈ
ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟದ್ದಲ್ಲ. ಅದು ಯಜ್ಞಾಂಗಗಳಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇನ್ನು ಕೆಲವು
ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ—ಪೃಥಿವೀ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ—ಪೃಥಿವಿಯು ವೈಶ್ವಾನರನು, ಸಂವತ್ಸರವೂ
ವೈಶ್ವಾನರನು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೂ ವೈಶ್ವಾನರನು, ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಸರಿಯಷ್ಟೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ
ದೇವತೆಗಳೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೆಂದಲ್ಲ. ವೈಶ್ವಾನರನು ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನೆಂದು
ವೈಶ್ವಾನರನ ಗುಣವರ್ಣನೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಯಥೋ ಏತನ್ನಿವಶ್ವಯವೈಶ್ವಾನರೀ ಭವತೀತ್ಯಸ್ಯೈವ ಸಾ ಭವತಿ ಯೋ ವಿಡ್ವಿಷ್ಠಿಃ
ಮಾನುಷೀಭ್ಯೋ ದೀದೇತ್ ಇತ್ಯೇಷ ಹಿ ವಿಡ್ವಿಷ್ಠೀ ಮಾನುಷೀಭ್ಯೋ ದೀಪ್ಯತೇ |

ಯಥೋ ಏತಚ್ಚಾಂದೋಮಿಕಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಂ ಭವತೀತ್ಯಸ್ಯೈವೈತದ್ಭವತಿ
ಜಮದಗ್ನಿಭಿರಾಹುತ ಇತಿ | ಜಮದಗ್ನಿಯಃ ಪ್ರಜಮಿತಾಗ್ನಿಯೋ ವಾ ಪ್ರಜ್ಜಲಿತಾಗ್ನಿಯೋ
ಸಾ ತೈರಭಿತುತೋ ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೬-೨೪)

ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ, ವೈಶ್ವಾನರನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕ ಒಂದು ನಿವಿತ್ತೂಕ್ತವಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಬ್ದದಲ್ಲಿ
ಕಲಿಸುವರು.

ಅಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಮತ್ಸತ್ | ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾಣಾಂ ಸಮಿತ್ | ಅಜಸ್ರಂ ದೈವಂ
ಜ್ಯೋತಿಃ | ಯೋ ವಿಡ್ವಿಷ್ಠೀ ಮಾನುಷೀಭ್ಯೋ ದೀದೇತ್ | ದ್ಯುಷು ಪೂರ್ವಾಃ ದಿದುಃ

ಶಾಸನ | ಅಜರ ಉಷಸಾಮನೀಕೇ | ಆ ಯೋ ದ್ಯಾಂ ಭಾತ್ಯಾ ಪೃಥಿವೀಂ | ಔವಮಂಶ-
ರಿಶ್ವಂ | ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಯಜ್ಞಾಯ ಶರ್ಮ ಸಂಯತ್ | ಅಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರ ಇಹ ಶ್ರವದಿಹ
ಸೋನಸ್ಯ ಮತ್ಸತ್ | ಪ್ರೇಮಾಂ ದೇವೋ ದೇವಹೂತಿಮವತು ದೇವ್ಯಾಧಿಯಾ | ಪ್ರೇದಂ
ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರೇದಂ ಹೃತಂ | ಪ್ರೇಮಂ ಸುಸ್ವಂತಂ ಯಜಮಾನಮವತು | ಚಿತ್ರಶ್ರೀಶ್ರಾಧಿರೂತಿಃ |
ಶ್ರವದ್ಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯವಸಾಗಮತ್ ||

ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವೇ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇಶಿಸಿ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಮಂತ್ರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯೋ ವಿಡ್ಯೋ ಮಾನುಷೀಭ್ಯೋ ದೀದೀತ್—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ—ಈ ದೇವನೇ ಮಾನವರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳ ಉಪಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನು ಸೂರ್ಯನೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನೇ ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ, ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ, ಹಾಗಲ್ಲ. ಈ ಮಂತ್ರವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಠಿಸುವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೇ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಜೆಗಳ ಉಪಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನ್ವಹಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲ, ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೇ ಆಗಿರುವನು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದಲ್ಲದೆ ದಶರಾತ್ರವೆಂಬ ಭಾಂಡೋಮಿಕ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಜಮದಗ್ನಿರಾತುತಃ ಎಂಬ ಸೂರ್ಯ ವೈಶ್ವಾನರಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಈ ಸೂಕ್ತವೂ ಸಹ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಅನ್ವಹಿಸುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಜಮದಗ್ನಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಧಗಧಗನೆ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರ್ಥವು. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮಿಧಾಜ್ವಾಲಿ ಪ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಹೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಅದಿತ್ಯ (ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯ)ನನ್ನು ನಿರ್ವೇಶಿಸದೆ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ನಿರ್ವೇಶಿಸುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಯಥೋ ವಿತದ್ವಿಷ್ವಾಂತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸೂರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಂ ಭವತೀತ್ಯಸ್ಯೈವ ತದ್ಭವತಿ |
ಹವಿಷ್ವಾಂತಮಜರಂ ಸ್ವವಿಧಿ ದಿವಿಸ್ತ್ವೈಶ್ವಾಂತುತಂ ಜುಷ್ವವಗ್ನಾ |
ತಸ್ಯ ಭರ್ಮಣೇ ಭುವನಾಯ ದೇವಾ ಭರ್ಮಣೇ ಕಂ ಸ್ವಭಯಾ ಪಪ್ರಥಂತ ||
(ಋ. ಸಂ. ೮೮-೧)

ಹವಿಯೌತ್ಪಾ ನೀಯಮಜರಂ ಸೂರ್ಯವಿಧಿ ದಿವಿಸ್ತ್ವೈಶ್ವಾಂತುತಂ ಜುಷ್ವವಗ್ನಾ ತಸ್ಯ
ಭರಣಾಯ ಚ ಭಾವನಾಯ ಚ ಧಾರಣಾಯ ಚ ಚೈತೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಕವಿಭ್ಯ ಇಮು-
ಮಗ್ನಿಮನ್ನೇನಾಪ್ರಥಂತೇತಿ ||

(ಋ. ೭-೨೫)

ಇದಲ್ಲದೆ ಹವಿಷ್ವಾಂತಮಜರಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಸೂರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿ ದೇವತಾಳವು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿರುವ ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಅದಿತ್ಯನು ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅದು ಸಂಬಂಧ. ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೇ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು. ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಈ ವಿಷಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು—ಜರಾರೂಪತವಾದುದೂ ಎಂದರೆ ನಾಶರೂಪತವಾದುದೂ, ಅಹ್ಮಾದಕರವಾದುದೂ ಆದ ಹವಿಸ್ತನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಸ್ವಗರ್ವನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತಿರುವ ಸುತ್ತು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಹವಿಸ್ಸು ಹೋಮಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು. ದೇವತೆಗಳು ಆ

ಹವಿಸ್ಸಿನ ಭರಣ, ಧಾರಣ, ಭಾವನಾರ್ಥಕರ್ಮಗಳಿಗಾಗಿ ಅದನ್ನು ಅನ್ನದೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವರು ಎಂದು ಈ ಋಕ್ವಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಭಾವಿಯಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಈ ಹವಿಸ್ಸು ನಾಶರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಮನಸ್ಸಿಗೆ (ಪಾನಮಾಡಲು) ಆಹ್ಲಾದ ಕರವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಇದನ್ನು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಆಕಾಶ (ಸ್ವರ್ಗ) ಮುಟ್ಟುತ್ತಿರುವ ಎಂದರೆ ಒನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾದ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ವಲೆಯುಳ್ಳ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು ಈ ಹವಿಸ್ಸು ಧಾರಣ, ಪೋಷಣ, ಭರಣ, ಭಾವನಾ ಮೊದಲಾದ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವ ವಿಷಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೋಮವು ಅಗ್ನಿಗೆ ಎಂದರೆ ಪಾರ್ಥಿವವಾಗ್ನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟದ್ದು, ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟದ್ದಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವರೇ ಹೊರತು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾದ ವೈಶ್ವಾನರದೇವತೆಯು ಅದಿತ್ಯ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲ, ಪಾರ್ಥಿವವಾಗ್ನಿಯೆಂದೇ ದೇಳಬೇಕು.

ಅಥಾಸ್ಯಾದ್—

ಅಪಾಮುಸಸ್ಥೇ ಮಹಿಷಾ ಅಗೃಭೃತ ವಿಶೋ ರಾಜಾನನುಪ ತಸ್ಮುರ್ಯಗ್ನಿಯಂ |

ಆ ದೂತೋ ಅಗ್ನಿರಭರದ್ವಿವಸ್ತತೋ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೮-೮)

ಅಪಾಮುಸಸ್ಥ ಉಪಸ್ಥಾನೇ ಮಹತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಲೋಕ ಆಸೀನಾ ಮಹಾಂತ ಇತಿ ವಾಗ್ಯಕ್ಷತ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ದೇವಗಣಾ ವಿಶ ಇವ ರಾಜಾನಮುಪತಸ್ಮುರ್ಯಗ್ನಿಯಮ್ನುಗ್ಂತಮಿತಿ ವಾಚಾನೀಯಮಿತಿ ವಾ ಪೂಜಾನೀಯಮಿತಿ ವಾಹರದ್ಯಂ ದೂತೋ ದೇವಾನಾಂ ವಿವಸ್ತತ ಅದಿತ್ಯಾದ್ವಿವಸ್ತಾದ್ವಿವಾಸವನಾನ್ ಶ್ರೇರಿತವತಃ ಪರಾಗತಾದ್ವಾಸಿ ವಾಸ್ಯಾಗ್ನೀರ್ವೈಶ್ವಾನರಸ ಮಾತರಿಶ್ವಾನಮಾತರ್ತಾರಮಾಹ ||

ಮಾತರಿಶ್ವಾ ನಾಯುರ್ಮಾರ್ತಯಂತರಿಕ್ಷೇ ಶ್ವಸತಿ ಮಾತರ್ಯಾಶ್ಚಯತಿತಿ ವಾ ||

(ನಿ. ೬-೨೬)

ಮತ್ತು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಋಕ್ವಿನ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಉದಕಗಳ ಅಂತಪ್ರದೇಶದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಮಹಾಮಹಿಮುರಾದ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ (ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ) ದೇವತೆಗಳು ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ವಾಗತಿಸಿದರು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಪ್ರಜೆಗಳು ತಮ್ಮ ರಾಜನನ್ನು ಯಾವನೋ ಅದರಾಶಿತುಗಳಿಂದ ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವರೋ ಅದರಂತೆ ದೇವತೆಗಳು ಮಂತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೂ, ಪೂಜ್ಯನೂ, ಗೌರವಾರ್ಹನೂ, ಆದ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಸ್ವಾಗತಿಸಿ ಸತ್ಕರಿಸಿದರು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಮಾತರಿಶ್ವನು (ನಾಯುವು)! ಮೊದಲು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಬಹುದೂರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ತಂದನು. ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಮೊದಲು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವನಿಗೆ ಗೋಚರಿಸಿದನು. ಆ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಬಹುದೂರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಅದಿತ್ಯನ ಸಮೀಪದಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ತಂದನು. ಮಾತರಿಶ್ವನೊಂದರೆ ನಾಯುವು. ಈ ನಾಯುವು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚಾರಮಾಡುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ನಾಯುವಿಗೆ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ

ವಿಷಯವೇನೆಂದರೆ—ಅಂತಃಕ್ಷ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೂರ್ಯನಿರುವ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ತಂದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ತರಲು ಯಾರಿಂದಲೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತರಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದರೆ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೇ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಷ್ಟು ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ (ಅದಿತ್ಯನ) ಗುಣಗಳು ವೈಶ್ವಾನರನಿಗೆ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ—ಹವಿಷ್ಯಾಂತಸೂಕ್ತದ ೧೨ ನೇ ಮುಕ್ತಾಯದ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಿಂ ಭುವನಾಯ ದೇವ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಕೇತುಮಹ್ಯಾಮುಕ್ತವ್ಯಜ್ಞನ್ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಯನ್ನು ಆಹಸ್ತುಗಳಿಗೆ (ಹೆಗಲುಗಳಿಗೆ, ದಿನಗಳಿಗೆ) ಕರ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ದಿನಗಳಿಗೆ ಕರ್ತನೆಂಬ ಗುಣವು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸ್ವಂತಕ್ಕಿದ್ದಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನಿಗೆ ಈ ಗುಣವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯು—ಅಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ (೧-ಬ್ರಾ-೨-೧-೨) ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ನರುಣಮಗ್ನಿಮಾಹುಃ (೧-೧೬೪-೪೬) ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸರ್ವದೇವಾತ್ಮಕನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನೇ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಳನ್ನು ಆರೋಪಿಸುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದುದಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಯೇ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು, ಅದಿತ್ಯನೆಲ್ಲ.

ಅಭ್ಯನಮೇಶಾಭ್ಯಾಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಸ್ಯಾನ್ಯಾನ್ಯಭ್ಯಾಪಾದಂ ಸ್ತೌತಿ |
 ಮೂರ್ಧಾ ಭುವೋ ಭವತಿ ನಕ್ರಮಗ್ನಿಸ್ತತಃ ಸೂರ್ಯೋ ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾತರುದ್ಯನ್ |
 ಮಯಾನೂ ತು ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಮೇತಾನುಪೋ ಯತ್ಪೂರ್ಣಕರ್ತೃ ಪ್ರಜಾನನ್ ||
 (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೬)

ಮೂರ್ಧಾ ಮೂರ್ತಮಗ್ನಿಸ್ತೇಯತೇ ಮೂರ್ಧಾ ಯಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಭವತಿ ನಕ್ರ-
 ಮಗ್ನಿಸ್ತತಃ ಸೂರ್ಯೋ ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾತರುದ್ಯನ್ ಸ ಏವ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ತ್ವೇತಾಂ ಮನ್ಯಂತೇ
 ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಯಜ್ಞಸಂಪಾತಿನಾಮುಪೋ ಯತ್ಕರ್ಮ ಚರಿತ ಪ್ರಜಾನನ್
 ಸರ್ವಾಣಿ ಸ್ಯಾನ್ಯಾನು ಸಂಚರತೇ ತ್ವರಮಾಣಃ ||

(ನಿ. ೭-೨೭)

ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ದೇವತಾವಿಶೇಷಣಗಳ ಗುಣವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವಂತೆ ಸ್ತುತಿ ಸಲ್ಲುತ್ತಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಎರಡು ಮುಕ್ತಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು—ಸರ್ವಪ್ರಾಣವರ್ಗಕ್ಕೂ ಅಗ್ನಿಯು ಜೀವಿಸಲು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ (ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಖ, ಇದನ್ನು ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಯೆಂದು ಕರೆಯುವರು) ಜೀವಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಅಗ್ನಿಯು (ಸೂರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು) ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಬೆಳಗುವನು. ಪ್ರಾತಃ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು ಸೂರ್ಯರೂಪದಿಂದ ಉದಯಿಸುವನು. ಇಂತಹ ಅಗ್ನಿಯು ಅನಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಎಂದರೆ ಹೇಳಿಲ್ಲದ ಸೂರ್ಯರೂಪದಿಂದಲೂ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದಲೂ ಇದ್ದು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲರು.

ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ರಾತ್ರಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಧಿಪತಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರ್ಧಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೇಗಾಯಿತೆಂದರೆ ಶರೀರದ ನಾನಾ ಅವ

ಯವಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರ್ಧಾ ಅಥವಾ ಶಿರಸ್ತೇ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಸರ್ವಸ್ಯ ಗಾತ್ರಸ್ಯ ಶಿರಃ ಪ್ರಧಾನಂ ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಯಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮೂರ್ಧಾ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಅಧಿಪತಿಯೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುವನು ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ಶಾಖವಿಲ್ಲದಿರುವ ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೇ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಶಾಖವನ್ನೂ, ಪ್ರಕಾಶವನ್ನೂ ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಸೂರ್ಯನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸೂರ್ಯನಾಗಿ ಉದಯಿಸಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವನು. ದೇವತೆಗಳ ಈ ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಮುಷಿಗಳೇ ಮೊದಲಾದವರು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲರು. ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸಲು ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ನೆರವೇರಿಸುವನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿಯು ಅಸಾಧಾರಣ ಗುಣದ ಪ್ರಶಂಸವಾಗಿದೆಯೇ ಹೊರತು ಅಗ್ನಿಯೇ ಅದಿತ್ಯವಲ್ಲ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಗೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿರುವವು ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ತಸ್ಮೋತ್ತರಾ ಭೂಯಸೇ ನಿರ್ವಚನಾಯ |

ಸ್ತೋಮೇನ ಹಿ ದಿವಿ ದೇವಾಸೋ ಅಗ್ನಿಮಜೀಜನಶ್ಚಾಕ್ರಿಭೀ ರೋದಸಿಸ್ತ್ರಾಂ |

ತಮೂ ಆಕೃಣ್ಣಸ್ತ್ರೇಧಾ ಭುವೇ ಕಂ ಸ ಓಷಧೀಃ ಪಚತಿ ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧೦)

ಸ್ತೋಮೇನ ಹಿ ಯಂ ದಿವಿ ದೇವಾ ಅಗ್ನಿಮಜನಯಿಷ್ಯಾಕ್ರಿಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿಧಾರ್ವಾವಾಪ್ಯಥಿವ್ಯೋಃ
ಪೂರಣಂ ತನುಕುರ್ವಂಸ್ತ್ರೇಧಾಭಾವಾಯ ಸ್ಯಥಿವ್ಯಾಮಂತರಿಕ್ಷೇ ದಿವೀತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ ಯು-
ದಸ್ಯ ದಿವಿ ತೃತೀಯಂ ತದಸಾನಾದಿತ್ಯ ಇತಿ ಹಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ತದಂಗೀಕೃತ್ಯ ಸ್ತೌತಿ.

(ಐ. ೬-೨೮)

ದೇವತೆಗಳು ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ತತ್ತಿಮಾಡಿದರು. ಆ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು (ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಗಳನ್ನು) ತುಂಬಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದನು. ಮತ್ತೆ ಆ ದೇವತೆಗಳು ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನು ವನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಆ ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಸಸ್ಯವರ್ಗವನ್ನೂ (ಓಷಧಿಗಳನ್ನೂ) ಪಕ್ವಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಬೆಳಸಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ದೇವತೆಗಳು ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋಮದಿಂದ (ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ) ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ತತ್ತಿಮಾಡಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೋ ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು. ಎಂದರೆ ಸೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಸ್ತ್ರ, ಸ್ವರ್ಗ, ಎಂಬ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ತತ್ತಿಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಶಾಕಪೂಣಿ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರು ಹೇಳುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯುದಸ್ಯ ದಿವಿ ತೃತೀಯಂ ತದಸಾನಾದಿತ್ಯಃ—ಅಗ್ನಿಯು ಯಾವ ಮೂರನೆಯ ರೂಪವು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವುದೋ ಅದೇ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಅದಿತ್ಯನು ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವೂ ಇರುವುದು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಮುಷಿಯು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸುವನು.

ಅಥೈನಮೇತಯಾದಿತ್ಯೀಕೃತ್ಯ ಸ್ತೌತಿ |

ಯುದೇದೇನನುದಧುರ್ಯಜ್ಞಿ ಯಾಸೋ ದಿವಿ ದೇವಾಃ ಸೂರ್ಯಮಾದಿತೇಯಮದಿತೇಯಂ |

ಯದಾ ಚರಿಷ್ಯಾ ಮಿಥುನಾವಭೂತಾನಾದಿತ ಪ್ರಾಪಶ್ಯನ್ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧೧)

ಯದೈನಮದಧುರ್ಯಜ್ಞಿಯಾಃ ಸರ್ವೇ ದಿವಿ ದೇವಾಃ ಸೂರ್ಯಮಾದಿತೇಯಮದಿತೇಃ
ಪುತ್ರಂ ಯದಾ ಚರಿಷ್ಯಾ ಮಿಥುನೌ ಪ್ರಾದುರಭೂತಾಂ ಸರ್ವದಾ ಸದಚಾರಿಣಾಶ್ಚಾದಿತ್ಯಕ್ಷ |
ಮಿಥುನೌ ಕಸ್ಯಾನ್ವಿನೋತಿಃ ಶ್ರಯತಿಕರ್ಮಾಃ, ಥು ಇತಿ ನಾನುಕರಣಸ್ಯ ಕಾರೋ ವಾ
ನಯತಿಃ ಪರೋ, ವನಿರ್ವಾ, ಸಮಾಶ್ರಿತಾನನ್ಯೋನ್ಯಂ ನಯತೋ, ವನುತೋ, ವಾ,
ಮನುಷ್ಯಮಿಥುನಾವಪ್ಯೇತಸ್ಯಾದೇವ, ಮೇಥಂತಾನನ್ಯೋನ್ಯಂ ವನುತ ಇತಿ ವಾ ||

ಈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಆದಿತ್ಯನೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನು. ಯಜ್ಞಾಹಾರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಆದಿತಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೋ ಮತ್ತು ಯಾವಾಗ ಈ ಮಿಥುನ ದೇವತೆಗಳು (ಉಷಸ್ಸು ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯ) ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಜತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಚರಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರೋ ಆಗ ಅವರು ಲೋಕದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ನೋಡಿದರು.

ಯಜ್ಞಾಹಾರಾದ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾಹಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಆದಿತ್ಯಪುತ್ರನಾದ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು (ಸೂರ್ಯನನ್ನು) ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೋ ಮತ್ತು ಮಿಥುನಭೂತರಾದ ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಜತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಇಬ್ಬರು (ಉಷಾಃ ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರ) ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತೋ ಆಗಿನಿಂದಲೂ ಈ ಉಷಸ್ಸು ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳಿವರೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಜತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗವನ್ನು ನೋಡಲು ಶಕ್ತರಾದರು.

ಇಲ್ಲಿ ಮಿಥುನಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರಯತಿಕರ್ಮಾರ್ಥವನ್ನು (ಆಶ್ರಯಿಸುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು) ಸೂಚಿಸುವ ಮಿನೋತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ಮಿಥುನಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಮಿಥುನ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಮಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಆಶ್ರಯಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಥು ಅಥವಾ ಧಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯವು. ಕೊನೆಯ ಅಕ್ಷರವಾದ ನೆ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವು ನಯತಿಧಾತುವಿನಿಂದ (ನಯತಿಃ ಪರಃ) ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಮತ್ತೊಬ್ಬರನ್ನು ನಯತಿ ಎಂದರೆ ಒಯ್ಯುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಎಂದರೆ ಮಿಥುನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬರು ಮತ್ತೊಬ್ಬರನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಜತಿಯಲ್ಲಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಸಮಾಶ್ರಿತೌ ಅನ್ಯೋನ್ಯಂ ಪ್ರತಿ ಆಶ್ರಾನಂ ನಯತಃ ಕಾಲಂ ವಾ ಸಮಾಶ್ರಿತೌ ಭವತಃ ಪರಸ್ಪರಂ ಸಂಧಶಕ್ತೌ—ಎಂದರೆ ಮಿಥುನೌ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಪರಸ್ಪರ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದು ಅಥವಾ ಕಾಲವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೆ ಕಾಲವಾದಂತರ ಮತ್ತೊಂದು ಕಾಲವು ಬರುವುದು (ರಾತ್ರಿ, ಹಗಲು ಇತ್ಯಾದಿ) ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಮನುಷ್ಯರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮಿಥುನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಪರ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಅಥವಾ ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿ ಜತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಕಾಲಕಳಿಯುವ ಇಬ್ಬರು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು.

ಅಭೈನಮೇತಯಾಗ್ನೀಕೃತ್ಯ ಸ್ತೌತಿ |

ಯತ್ತಾ ವದೇತೇ ಅವರಃ ಪರಶ್ಚ ಯಜ್ಞನ್ಯೋಃ ಕತರೋ ನೌ ವಿ ವೇದ |

ಆ ಶೇಕುರಿಶ್ವಮಾದಂ ಸಖಾಯೋಃ ನಕ್ಷಂತ ಯಜ್ಞಂ ಕ ಇದಂ ವಿ ವೋಚತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧೭)

ಯತ್ರ ವಿವದೇತೇ ದೇವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾವಯಂ ಚಾಗ್ನಿರಸೌ ಚ ಮಧ್ಯಮಃ ಕತರೋ ನೌ
ಯಜ್ಞೇ ಭೂಯೋ ವೇದೇತ್ಯಾಶಕ್ಯಂತಿ ಸನ್ನಹಮದನಂ ಸಮಾನಖ್ಯಾನಾ ಯುತ್ಪಿಜಸ್ತೇ-
ಷಾಂ ಯಜ್ಞಂ ಸಮಶ್ನುವಾನಾನಾಂ ಕೋ ನ ಇದಂ ವಿವಕ್ಷ್ಯತೀತಿ ||

(ನಿ. ೭-೨೦)

ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೆಂದೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಈ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಮುಷಿಯು ಸ್ತುತಿಸಿರುವನು. ಯಜ್ಞ ವಿಷಯ ನನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಕೆಳಗಿನ ಮತ್ತು ಮೇಲಿನ ಅಗ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವರು ? ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಯಾರು ಸಮರ್ಥರು ? ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಮಾನಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಹಿಸುವ ಮುಕ್ತಿಯರೇ ಮೊದಲಾದವರು ಇದನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲು ಸಮರ್ಥರು.

ದೈವ್ಯ ಹೋತಾರೌ—ಎಂದರೆ ದೇವತಾಸ್ವರೂಪರಾದ ಹೋತೃಗಳು, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ ಹೋತೃನಾಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು. ಇಲ್ಲಿ ಹೋತಾರೌ ಎಂದು ದ್ವಿವಚನಾಂತರಬದ್ಧವಿರುವುದರಿಂದ ವೃಥವಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿರುವ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿ (ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿ) ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ವಾಯು ಅಥವಾ ವಿದ್ಯುದ್ದಿಯೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು. ಈ ಇಬ್ಬರೂ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಹೋತಾರೌ ಎಂಬ ದ್ವಿವಚನಾಂತರಬದ್ಧದಿಂದ ಸಂಬೋಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವರೇ ಪರಶ್ಚ ಎಂದರೆ ಕೆಳಗಿನ ಮತ್ತು ಮೇಲಿನ ಎಂದರ್ಥವು. ಕೆಳಗಿನ ಎಂದರೆ ಪೃಥ್ವಿ(ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೆಂದೂ ಪರಃ ಎಂದರೆ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿ (ವಿದ್ಯುತ್) ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಈ ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಿಳುವಳಿಕೆ ಇದೆ ? ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನಭಾಗಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಮುಖ್ಯಾತ್ಮಗಳನ್ನು ಮಹಿಸಿ ಯಜ್ಞ ವಿಷಯವನ್ನು ಚನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ ಮುಕ್ತಿಯರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಮುಕ್ತಿಯು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನು?

ತಸ್ಯೋತ್ತರಾ ಭೂಯಸೇ ನಿವಚನಾಯ |

ಯಾವನ್ಯಾತ್ರನುಷಸೋ ನ ಪ್ರತೀಕಂ ಸುಪರ್ಣೋಽನುಸತೇ ಮಾತರಿಶ್ಚಃ |

ತಾವದ್ಯಧಾತ್ಯುಪ ಯಜ್ಞ ಮಾಯಸ್ಪ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಹೋತುರವರೋ ನಿಷೀದನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧೯)

ಯಾವನ್ಯಾತ್ರನುಷಸಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಭವತಿ ಪ್ರತಿದರ್ಶನಮಿತಿ ವಾಸ್ತುಪಮಾನಸ್ಯ ಸಂಪ್ರತ್ಯ-
ರ್ಥೇ ಪ್ರಯೋಗ ಇಹೇವ ನಿಧೇಹೀತಿ ಯಥಾ ಸುಪರ್ಣಸ್ಯ ಸುಪತನಾ ಏತಾ ರಾತ್ರಯೋ
ವಸತೇ ಮಾತರಿಶ್ಚನಜ್ಯೋತಿರ್ವರ್ಣಸ್ಯ ತಾವದುಪದಧಾತಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಗಜ್ಯನ್ ಬ್ರಾಹ್ಮ-
ಣೋ ಹೋತಾಸ್ಯಾಗ್ನೇಹೋತುರವರೋ ನಿಷೀದನ್ ||

(ನಿ. ೭-೨೧)

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಾತರಿಶ್ಚನು (ವಾಯುವು) ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನನ್ನು ಕುರಿತು—ದೇವತೆಗಳ ಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಇರುವ ವಿಜ್ಞಾನವನ್ನು (ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮದಲ್ಲಿರುವ ತಿಳುವಳಿಕೆಯನ್ನು) ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗಮಹಿಸುವ ಮನುಷ್ಯ ಹೋತೃವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಧರಿಸಬಲ್ಲನೇ ಎಂದರೆ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲನೇ ಎಂದು ಕೆಳಲಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಆ ಪುರುಷನು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು.

ಎಲೈ ಮಾತಂತ್ಯನೇ, ಉತ್ತಮವಾದ ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ (ಎಷ್ಟು ಹೊತ್ತಿನವರೆಗೆ) ಉಪಸ್ಥಾನವು ಧರಿಸಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿಯು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗಿಂತ ನೀಚಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಮನುಷ್ಯಹೋತೃವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಅದನ್ನು ಧರಿಸುವನು (ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ತಿಳಿಯುವನು).

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಮಾರ್ಥವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಪ್ರತ್ಯರ್ಥ (ಈಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥ) ವಿಸ್ತಾರವು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಇಹ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಎಂಬರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಹೈವ ನಿರ್ಧೇಹಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಈಗಾಗಲೇ ಇಹ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವಂತೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾವನಾತ್ರಮುಷಸೋ ನ ಪ್ರತೀಕಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಉಪಕಾಲವು ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಎಂದರೆ ಎಷ್ಟು ಕಾಲದವರೆಗೆ (ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಮಾತ್ರ) ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದೋ ಅಷ್ಟುಕಾಲಮಾತ್ರ ಎಂದರ್ಥವು. ಸುಪರ್ಣಾಃ ಸುಸತನಾ ಏತಾ ರಾತ್ರಯೋ ನ ಸತೇ ಮಾತಂತ್ಯನ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎಲೈ ಮಾತಂತ್ಯನೇ, ಉತ್ತಮವಾದ ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಹಾರಾಡುತ್ತಾ ಉಪಕಾಲವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವು ಎಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಇದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸುಪರ್ಣಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾನಾವಿಧ ರೆಕ್ಕೆಗಳು ಎಂಬರ್ಥವು. ಉಪಕಾಲದ ನಾನಾವಿಧ (ಉತ್ತಮವಾದ) ಬಣ್ಣಗಳು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಪರ್ಣಾಃ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯ ಅಂತ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ಥಾನ ಉದಯಿಸಿದಾಗ ಆ ಉಪಸ್ಥಾನಾನಾವಿಧ ಅಥವಾ ರಮಣೀಯವಾದ ಬಣ್ಣಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಉಪಕಾಲದ ಪ್ರಮಾಣವು ಅತ್ಯಲ್ಪವಾಗಿರುವುದು. ಉಪಕಾಲಾನಂತರ ಅತಿ ತೀವ್ರವಾಗಿ ಸೂರ್ಯೋದಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಕಾಲವು ಉಪಕಾಲವು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಲ್ಪವಾಗಿರುವುದು ಬಹುಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಮನುಷ್ಯಹೋತೃವು ದೇವಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಗಿಂತ ಕನಿಷ್ಠವು. ಆದುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯಹೋತೃವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತನಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಗಿಂತ ನೀಚಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಅತ್ಯಲ್ಪಕಾಲದವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಹೋತೃಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯನ ಅಲ್ಪತೃವೂ ಅಗ್ನಿಯ ಮಹತ್ತರವೂ ವ್ಯಕ್ತಪಡುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯಹೋತೃವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ದೇವಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ ಹೋತೃಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವನು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೆಂದರೆ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದಿತ್ಯನನ್ನೆಲ್ಲ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಹೋತೃಜಪಸ್ತೃನಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರೇಯೋ ಭವತಿ ದೇವ ಸವಿತರೇತಂ ತ್ವಾ ವೃಣತೇಽಗ್ನಿಂ ಹೋತ್ರಾಯ ಸಹ ಪಿತ್ರಾ ವೈಶ್ವಾನರೇಣೇತಿಮಮೇವಾಗ್ನಿಂ ಸವಿತಾರಮಾಹ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸವಿತಾರಂ ಮಧ್ಯಮಂ ವೋತ್ರಮಂ ವಾ ಪಿತರಂ |

ಯಸ್ತು ಸೂಕ್ತಂ ಭಜತೇ ಯಸ್ಯೈವ ಹವಿರ್ನಿರುಪ್ಯತೇಯಮೇವ ಸೋಽಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರಃ | ನಿಪಾತಮೇವೈತೇ ಉತ್ತರೇ ಜ್ಯೋತಿಷೀ ಏತೇನ ನಾಮಧೇಯೇನ ಭಜೇತೇ ಭಜೇತೇ ||

(ನಿ. ೭-೩೧)

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವ ಜಪಮಂತ್ರಾದಿಗಳು ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನೇ ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುವವೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನೆಲ್ಲ ಮಂತ್ರಜಪವು—ದೇವಸವಿತರೇತಂ ತ್ವಾ ವೃಣತೇಽಗ್ನಿಂ ಹೋತ್ರಾಯ ಸಹ ಪಿತ್ರಾ ವೈಶ್ವಾನರೇಣ ಎಂದುರುವುದು. ಎಲೈ

ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸವಿತ್ಯದೇವನೆ, ಸ್ವೋತ್ತಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೋತೃವು ನಿನ್ನನ್ನೇ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ನಿನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ವೈಶ್ವಾನರನೊಡನೆ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವನು ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. ಇಲ್ಲಿ ಮುಖಿಯು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸವಿತ್ಯ ವೆಂದೇ ಕರೆದಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಸವಿತ್ಯವೆಂದರೆ (ಸವಿತ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ) ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಜಾತ (ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳು) ಉತ್ಪತ್ತಿಕಾರಕನ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನೀಯವಾದ ವಾಯುವನ್ನು ಅಥವಾ ಉತ್ತಮ (ಸ್ವರ್ಗ) ಸ್ಥಾನೀಯವಾದ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ತಂದೆಯೆಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿರುವನು.

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆಯೋ, ಯಾವ ದೇವನಿಗಾಗಿ (ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ) ಹವಿಸ್ಸು ಹೋಮ ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದೋ ಆ ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಈ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು.

ಸೂರ್ಯೋ ವೈಶ್ವಾನರಃ | ಅಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರಃ | ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಮಧ್ಯಮ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ವಿದ್ಯುತ್ಪ್ರಪವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯೂ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಆದಿತ್ಯರೂಪವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯೂ ಇವೆರಡು ಜ್ಯೋತಿ ಗಳೂ ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂಬ ಒಂದೇ ಹೆಸರಿನಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವಷ್ಟು ಎಂದರೆ ವೈಶ್ವಾನರ ಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯರೂಪದಿಂದಲೂ, ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯುತ್ಪರೂಪದಿಂದಲೂ, ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿ ರೂಪದಿಂದಲೂ ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವೀರುಧಃ ||೯||

ವೀರುಧ ಓಷಧಯೋ ಭವನ್ನಿ ವಿರೋಹಣಾತ್ | ವೀರುಧಃ ಪಾರ-

ಯಿಷ್ಟ್ವಾಃ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೪||

ವೀರುಧಃ ಎಂದರೆ ಓಷಧಿಗಳು, ಔಷಧಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಮೂಲಿಕೆಗಳು. ಆರೋಹಣಾತ್-ಇವು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವುದರಿಂದ ಇವಕ್ಕೆ ವೀರುಧಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಋಕ್ಯು-

ಓಷಧೀಃ ಪ್ರತಿಮೋದಧ್ವಂ ಪುಷ್ಪವತೀಃ ಪ್ರಸೂವರೀಃ |

ಆಶ್ವಾ ಇವ ಸಜಿತ್ವರೀರ್ವೀರುಧಃ ಪಾರಯಿಷ್ಟ್ವಾಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೯೭-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು-

ಎಲೈ ಓಷಧಿಗಳೇ, ಪುಷ್ಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ, ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಫಲ ಯುಕ್ತರೂ ಆದ ನೀವು ಅಶ್ವಗಳು ಯುದ್ಧ ದಲ್ಲಿ ಜಯಿಸುವಂತೆ ಮನುಷ್ಯರ ರೋಗಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಅನೇಕ ಕೊಂಬೆಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ರೋಗದಿಂದ ದ್ವಾಟಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು ಹರ್ಷದಾಯಕರಾಗರಿ.

ನಕ್ಷದ್ವಾ ಭವ್ಮ್ ||೧೦||

ನಕ್ಷದ್ವಾ ಭಮಶ್ಚು ವಾನದಾಭಮಭ್ಯಶನೇನ ದಭ್ಯೋತೀತಿ | ' ನಕ್ಷದ್ವಾ ಭಂ

ತತುರಿಂ ಪರ್ವತೇಷ್ವಾಮ್ ' ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೫||

ನಕ್ಷದ್ವಾ ಭಂ—ಎಂದರೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗಿ ಶತ್ರುವನ್ನು ಎದುರಿಸುವವನು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ತಮು ನಃ ಪೂರ್ವೇ ಪಿತರೋ ನವಗ್ನಾಃ ಸಪ್ತ ವಿಪ್ರಾಸೋ ಅಭಿ ವಾಜಯಂತಃ |

ನಕ್ಷದ್ವಾ ಭಂ ತತುರಿಂ ಪರ್ವತೇಷಾ ಮದ್ಯೋ ಲಘವಾಚಂ ಮತಿಭಿಃ ಶವಿಷಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೨೨-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಪ್ರಾಚೀನರೂ ನವಗ್ನಸಂಜ್ಞಕರೂ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕರೂ ಮೇಧಾವಿಗಳೂ ಅನ್ನೇಚ್ಛುಗಳೂ ನಮ್ಮ ಪಿತೃಗಳೂ ಆದ ಆಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು ಎದರು ಬೀಳುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ತಡೆಯುವವನೂ ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯೂ ಪರ್ವತಸ್ಥನೂ ಅನುಜ್ಞಾಪಿತವಾದ ಅಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವನೂ ಶಕ್ತಿಯುತನೂ ಆದ ಅದೇ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿದರು.

ಎಂದರೆ—ಯೋಽನ್ಯಥೈಶನೇನ ದಭಿಸ್ತೋತಿ ಹಿನಸ್ತಿ ಸ ನಕ್ಷದ್ವಾ ಭ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ನಕ್ಷದ್ವಾ ಭ ಎಂದರೆ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬರಲು ಉದ್ದೇಶವಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ಯಾರು ಹಿಂಸಿಸುವನೋ ಎಂದರೆ ಪ್ರಹರಿಸುವನೋ ಅವನಿಗೆ ನಕ್ಷದ್ವಾ ಭವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ತನ್ನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಎದುರಿಗೆ ಬರುತ್ತಿರುವ ಶತ್ರುವನ್ನು ವೇಗದಿಂದ ಮುನ್ನುಗ್ಗಿ ಆಯುಧದಿಂದ ಹೊಡೆಯುವವನಿಗೆ ನಕ್ಷದ್ವಾ ಭವೆಂದು ಹೆಸರು. ಮತ್ತು ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವನಿಗೂ ಈ ಹೆಸರು ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಕ್ಷದ್ವಾ ಭಂ ತತುರಿಂ ಪರ್ವತೇಷಾಂ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಮಕ್ಕನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು.

ಅಸ್ಯ ಧೋಯುಃ ||೧೧||

ಅಸ್ಯ ಧೋಯುರಕೃಧ್ವಾಯುಃ, ಕೃಧ್ವಿತಿ ಹ್ರಸ್ವನಾಮ ನಿಕ್ರತ್ತಂ ಭವತಿ |

“ಯೋ ಅಸ್ಯ ಧೋಯುರಜರಃ ಸ್ವರ್ವಾನ್” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ

ಭವತಿ ||೫||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ತಮಾಮಹ ಇಂದ್ರ ಮಸ್ಯ ರಾಯಃ ಪುರುವೀರಸ್ಯ ನೈವತಃ ಪುರುಕ್ಷೋಃ |

ಯೋ ಅಸ್ಯ ಧೋಯುರಜರಃ ಸ್ವರ್ವಾಂತಮಾ ಭರ ಹರಿವೋ ಮಾದಯುಷ್ಯೈ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೨೨-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಅನೇಕ ವೀರಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಸೇವಕ ಜನರಿಂದ ತುಂಬಿದುದೂ ಪಶ್ಚಾದಿಧನಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಆದ ಈ ಸಂಪತ್ತಿಗಾಗಿ ಅದೇ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯಾಚಿಸುತ್ತೇವೆ. ಹರಿನಾಮಕವಾದ ಅಶ್ವಗಳುಳ್ಳ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ಧನವು ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದು ಜರಾರಹಿತವಾದುದೂ ಸುಖಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಆಗಿರುವುದೋ ಆ ಧನವನ್ನು ನಮ್ಮ ಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಗಾಗಿ ತಂದೊಡಗಿಸು.

ಅಸ್ಯ ಧೋಯುಃ—ಎಂದರೆ, ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಕೃಧು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಕ್ರತ್ತಂ—ಕತ್ತ ರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಮೊಟಕಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಅಕ್ರಧವೆಂದರೆ ಮೊಟಕಲ್ಲದ, ದೀರ್ಘವಾದ ಆಯುಃ ಆಯುಸ್ಸುಳ್ಳವನು ಆದ್ದರಿಂದ

ಅಸ್ತೃಗೋಯುಃ ಅಥವಾ ಅಕೃಧ್ವಾಯುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವಲ್ಲದ ಎಂದರೆ ದೀರ್ಘವಾದ ಆಯುಸ್ಸುಳ್ಳವನು ಬಹುಕಾಲ ಜೀವಿಸಿರುವವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು.

ಇತಿ ತ್ವತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಆಜಾಸಃ ಪೂಷಣಂ ರಥೇ ನಿಶ್ಯಂಭಾಸ್ತೇ ಜನಶ್ರಿಯಂ | ದೇವಂ
ವಹನ್ತು ಬಿಭೃತಃ || ಅವಹನ್ತ್ವಜಾಃ ಪೂಷಣಂ ರಥಂ ನಿಶ್ರಘ್ಯಹಾರಿಣಸ್ತೇ
ಜನಶ್ರಿಯಂ ಜಾತಶ್ರಿಯಂ ಬೃಬದುಕ್ಕೋ ಮಹದುಕ್ಕೋ ವಕ್ತವ್ಯ-
ಮಸ್ಮಾ ಉಕ್ತಮಿತಿ ಬೃಬದುಕ್ಕೋ ವಾ | ಬೃಬದುಕ್ತಂ ಹವಾಮಹ
ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ಋದೂದರಃ ಸೋಮೋ ಮೃದೂದರೋ
ಮೃದುರುದರೇಷ್ಟಿತಿ ವಾ | ಋದೂದರೇಣ ಸಖ್ಯಾ ಸಚೇಯೇತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಋದೂವೇ ಇತ್ಯುಪರಿಷ್ವಾದ್ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾನುಃ |
ಪುಲುಕಾಮಃ ಪುರುಕಾಮಃ | ಪುಲುಕಾಮೋ ಹಿ ಮರ್ತ್ಯ ಇತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಅಸಿನ್ವತೀ ಅಸಣ್ಣಾದನ್ಯಾ || ಅಸಿನ್ವತೀ ಬ್ರಹ್ಮತೀ
ಭೂರ್ಯುಕ್ತ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಕಪನಾಃ ಕಂಪನಃ ಕ್ರಿಮಯೋ
ಭವನ್ತಿ | ಮೋಷಧಾ ವ್ಯಕ್ತಂ ಕಪನೇವ ವೇಧಸ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ |
ಭಾಖುಜೀಕಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಭಾಃ | ಧೂಮಕೇತುಃ ಸಮೀಧಾ ಭಾಖುಜೀಕ
ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ರುಜಾನಾ ನದ್ಯೋ ಭವನ್ತಿ ರುಜನ್ತಿ
ಕೂಲಾನಿ | ಸಂರುಜಾನಾಃ ಪಿಪಿಷ ಇಂದ್ರಶತ್ಪುರಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ |
ಜೂರ್ಣರ್ಜವತೇರ್ವಾ ದ್ರವತೇರ್ವಾ ದೂನೋತೇರ್ವಾ | ಷ್ವಿಪ್ತಾ
ಜೂರ್ಣರ್ನ ವಕ್ಷತೇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಪರಿ ಘ್ರಂಸಮೋಮನಾ
ವಾಂ ವಯೋಽಗಾತ್ | ವರ್ಯುಗಾದ್ವಾಂ ಘ್ರಂಸಮಹರವನೇನಾನ್ಮನುಃ

ನಿಶ್ಯಂಭಾಃ || ೧೨ ||

ನಿಶ್ಯಂಭಾ ವಿಶ್ರದ್ಯಹಾರಿಣಃ || ಅಜಾಸಃ ಪೂಷಣಂ ರಥೇ ನಿಶ್ಯಂಭಾಸ್ತೇ
ಜನಶ್ರಿಯಮ್ | ದೇವಂ ವಹಂತು ಬಿಭೃತಃ || ಅವಹಂತ್ಯಜಾಃ
ಪೂಷಣಂ ರಥೇ ನಿಶ್ರದ್ಯಹಾರಿಣಸ್ತೇ | ಜನಶ್ರಿಯಂ ಜಾತಶ್ರಿಯಂ || ೧೧ ||

ನಿಶ್ಯಂಭಾಃ ಎಂದರೆ ದೃಢವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಅಜಾಸಃ ಪೂಷಣಂ ರಥೇ ನಿಶ್ಯಂಭಾಸ್ತೇ ಜನಶ್ರಿಯಂ |
ದೇವಂ ವಹಂತು ಬಿಭೃತಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೬-೨೫-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಅಜರೂಪವಾದವೂ, ಒಟ್ಟಿಗೆ ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯುವವೂ ಆದ ಪೂಷದೇವನ ವಾಹನಗಳು ಸ್ತೋತ್ರವಿನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರತಕ್ಕ ಪೂಷದೇವನನ್ನು ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ಮಹಿಸಿಕೊಂಡು ಬರಲಿ.

ಇಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಯಂಭಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಜಾಸಃ—ಆಡುಗಳು ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಆಡುಗಳು ಪೂಷದೇವನ ವಾಹನಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು (ನಿ. ೨-೨೮) ನಿಶ್ಯಂಭಾಃ ಎಂದರೆ ಜಾರದ ದೃಢವಾದ ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಡುತ್ತಾ ತೀಳಿಗಮನವುಳ್ಳವು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಜನಶ್ರಿಯಂ ಎಂದರೆ ಜಾತಶ್ರಿಯಂ ಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವುಗಳು.

ಬೃಬುದುಕ್ಥಮ್ || ೧೩ ||

ಬೃಬುದುಕ್ಥೋ ಮಹದುಕ್ಥೋ ವಕ್ತವ್ಯಮಸ್ಮಾ ಉಕ್ತಮಿತಿ ಬೃಬುದುಕ್ಥೋ
ವಾ || “ಬೃಬುದುಕ್ತಂ ಹವಾಮಹೇ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೨ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಬೃಬುದುಕ್ತಂ ಹವಾಮಹೇ ಸ್ಯ ಪ್ರಕರಸ್ವ ಮೂತಯೇ |
ಸಾಧು ಕೃಚ್ಛಂತಮವಸೇ ||

(ಮು. ಸಂ. ೮-೩೨-೧೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಲೋಕರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ತನ್ನ ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಮೇಲೆತ್ತಿ ನೀಡಿರುವವನೂ ಲೋಕದ ಜನರನ್ನು ಕಷ್ಟದಿಂದ ಕಾಪಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾದ ನಾನಾ ಸಾಫಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೆಸಗುವವನೂ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಂಸಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

ಯಾಸ್ವರು ಸ್ಯ ಪ್ರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಯ ಪ್ರಕರಸ್ವಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಸೃಷ್ಟಃ ಸರ್ಪಣಾತ್ | ಇದಮುಪೀತರತ್ ಸೃಷ್ಟಮೇತಸ್ಮಾದೇವ ಸರ್ಪಿರ್ವಾ ತೈಲಂ ವಾ |
ಸೃಷ್ಟಕರಸ್ಯಮೂತಯೇ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಕರಸ್ಮಾ ಬಾಹೂ ಕರ್ಮಣಾಂ
ಪ್ರಸ್ಮಾತಾರಾ ||

(ನಿ. ೬-೧೭)

ಎಂದರೆ—ಸೃಷ್ಟಃ ಎಂಬ ಪದವು ಜಾಂಹೋಗು, ನುಣುಚಿಕೊಳ್ಳು ಎಂದರ್ಥವಿರುವ ಸೃಷ್ಟ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸೃಷ್ಟ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಫೃತ ಅಥವಾ ತೈಲ (ಎಣ್ಣೆ) ಎಂಬರ್ಥವಿರುವಾಗಲೂ ಈ ಶಬ್ದವು ಇದೇ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಸೃಷ್ಟಕರಸ್ಯಮೂತಯೇ ಎಂಬುದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದ ಉದಾಹರಣೆಯು. ಕರಸ್ಮಾ ಎಂದರೆ ನೀಡಿರುವ, ಚಾಚಿರುವ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಜನರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಮೇಲೆತ್ತಿ ಚಾಚಿರುವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಬೃಬದುಕ್ಲಂ—ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಬೃಬದುಕ್ಲಂ | ಬೃಬದುಕ್ಲೋ ಮಹದುಕ್ಲೋ ವಕ್ತವ್ಯಮಸ್ಮಾ ಉಕ್ಯಮಿತಿ ಬೃಬದುಕ್ಲೋ ವಾ |
ಬೃಬದುಕ್ಲಂ ಹವಾಮಹೇ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೬-೪)

ಬೃಬದುಕ್ಲವೆಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠರೀತಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಮಹಾಸ್ತ್ರೋತ್ರವು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದಾರ್ಥವು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಬೃಬದುಕ್ಲಂ ಹವಾಮಹೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು.

ಋದೂದರಃ || ೧೪ ||

ಋದೂದರಃ ಸೋಮೋ ಮೃದೂದರೋ ಮೃದುರುದರೇಷ್ಟಿತಿ ವಾ ||

‘ಋದೂದರೇಣ ಸಖ್ಯಾ ಸಚೇಯ’ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೩||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಋದೂದರೇಣ ಸಖ್ಯಾ ಸಚೇಯ ಯೋ ಮಾ ನ ರಿಷ್ಯೇದ್ಧಯಶ್ಚ ಸೀತಃ |

ಅಯಂ ಯಃ ಸೋಮೋ ನ್ಯಥಾಯ್ಯಸ್ಯೇ ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಂ ಪ್ರತಿರಮೇಮ್ಯಾಯುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೮-೧೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಯಾವ ಸೋಮವು ಪಾನಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ನನ್ನನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಉದರಪೂರ್ಣಮಾಡತಕ್ಕ ಸೋಮದೊಡನೆ ನಾನು ಮಿತ್ರತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವೆನು. ಹರಿಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಅಶ್ವಗಳುಳ್ಳ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾನು ಪಾನ ಮಾಡಿರುವ ಸೋಮವು ದೀರ್ಘಕಾಲ ನನ್ನ ಉದರದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವಂತೆ ಮಾಡು ಎಂದು ಈಶ್ವರನಾದ ನಿನ್ನನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಋದೂದರೇಣ—ಋದೂದರಃ ಸೋಮೋ ಮೃದೂದರೋ ಮೃದುರುದರೇಷ್ಟಿತಿ ವಾ | ಋದೂದರೇಣ ಸಖ್ಯಾ ಸಚೇಯ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವಿರುವುದು. ಋದೂದರವೆಂದರೆ ಸೋಮವು. ಅಥವಾ

ಸೋಮರಸವು. ಈ ಸೋಮದ ಒಳಭಾಗವು ಮೃದುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಇದನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವನ ಉದರದಲ್ಲಿ ಇದು ಮೃದುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ಮೃದು ಎಂದರೆ ಮೆತ್ತಗೆ, ಬಾಧೆ ಅಥವಾ ಹಿಂಸೆಯಿಲ್ಲದಂತೆ) ಸೋಮವು ಮುದೂದರವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಋದೂದರೇಣ ಸಖ್ಯಾ ಸಚೇಯ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಮಕ್ಕೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಉದರಕ್ಕೆ ಯಾವ ಬಾಧೆಯೂ ಆಗದೆ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಋದೂವೇ ||೧೫||

ಋದೂವೇ ಇತ್ಯುಪರಿಷ್ಠಾತ್ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ ||೪||

ಋದೂವೇ ಎಂಬ ಪದದ ವಿನರಣೆಯನ್ನು ಮುಂದೆ ಮಾಡಲಾಗುವುದು (ನಿ. ಅರ್ಥಾಯ ೬ ಖಂಡ ೩೩)

ಪುಲುಕಾಮಃ ಪುರುಕಾಮಃ || ೧೬ ||

ಪುಲುಕಾಮಃ || “ ಪುಲುಕಾಮೋ ಹಿ ಮತ್ಸ್ಯಃ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ

ಭವತಿ || ೫ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಇಮಂ ನು ಸೋಮಮಂತಿತೋ ದ್ಯತ್ಸು ಪೀತಮುಪಬ್ಬುವೇ |

ಯತ್ಪೀನಮಾಗಶ್ಚ ಕ್ಷಮಾ ತಸ್ಸು ಮೃಳತು ಪುಲುಕಾಮೋ ಹಿ ಮತ್ಸ್ಯಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೭೯-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಮನುಷ್ಯರು ಬಹುಕಾಮರು—ಆದುದರಿಂದ ನಮ್ಮಿಂದ (ಶಿಷ್ಯನಿಂದ) ಕೃತನಾದ ಗುರುಪತ್ನೀಕಾಮ ಪ್ರಲಾಪ ಶ್ರವಣ ರೂಪ) ದೋಷವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಂದು-ಮನಸಾಪೀತನಾದ ಈ ಸೋಮನನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ. (ಮನೋಭವಾನುಯಾದಚಂದ್ರನನ್ನು ಪಾಪವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಂದು ಬೇಡುತ್ತೇನೆ).

ಪುಲುಕಾಮಃ ಎಂದರೆ ಪುರುಕಾಮಃ ಬಹಳ ಅಭಿಲಾಷೆಯಿರುವವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಎರಡು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಗಸ್ತ್ಯಶಿಷ್ಯನು ತನ್ನ ಪಾಪಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪವು ಅಗಸ್ತ್ಯಲೋಪಾಮುದ್ರೆಗಳ ಕಾಮಾಭಿಲಾಷೆಯ ವಿಷಯವಾದ ಸಂಭಾಷಣೆಯನ್ನು ಕೇಳಿದುದರಿಂದ ಉಂಟಾದ ಪಾಪದ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪವಾಗಿರಬಹುದು. ಅಥವಾ ಮಾನವನ ಸಹಜವಾದ ದೋಷಗಳು ಅನೇಕವಾಗಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಉತ್ಕಟವಾದ ಕಾಮವೂ ಒಂದಾದುದರಿಂದ ಅಂತಹ ದೋಷಕ್ಕಾಗಿ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿರಬಹುದು. ಮತ್ತು ಈ ಪಾಪಪರಿಹಾರವು ಆಗಬೇಕಾದರೆ ಸಾಧನವಾವುದೆಂದರೆ ಸೋಮನನ್ನು ದ್ರೋಣಿಮದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ಆಗಿರುವುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸೋಮರಸವೆಂದರ್ಥವೇ ಅಥವಾ ಚಂದ್ರನೆಂದರ್ಥವೇ ಎಂಬ ವಿಷಯ ದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿರಲು ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಾಯಣರೇ ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಪ್ರಥಮತಃ,

ಆಗಃ—ಗುರ್ವೋಃ ಕಾಮಪ್ರಲಾಪಶ್ರವಣವಿಷಯಂ ಪಾಪಂ ಕೃತವಂತಃ ತಸ್ಮಾದಾಗಸ್ಯ ಸುಖಯತು |
ನಮ್ಮ ಗುರುಗಳ (ದಂಪತಿಗಳ) ಕಾಮಪ್ರಲಾಪದ ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಸಂಭಾಷಣೆಯನ್ನು ಕೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಉಂಟಾದ ಪಾಪದ ಪರಿಹಾರವಾಗಲಿ ಎಂದೂ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ,

ಪುರುಕಾನೋ ಹಿ ಮರ್ತ್ಯಃ ಕಾಮಹತಃಸರ್ನ್ ಕಾಮೇನ ನಿರುದ್ಧ ವಿವ ವರ್ತತೇ | ನಾನಾ ಕಾಮಗಳಿಂದ
ಹೀಡಿತನಾಗಿರುವ ಮನುಷ್ಯನು ವಿಷಯೇಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಸಹ ನಿರುದ್ಧನಾಗಿ ಪಾಪವನ್ನು ಗಳಿಸುತ್ತಾನೆ, ಇಂತಹ ಪಾಪದ
ಪರಿಹಾರವಾಗಲಿ ಎಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಪಾಪದ ಪರಿಹಾರವು ಹೇಗೆಂದರೆ, ಸೋಮನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ
ಮೂಲಕ ಎಂದು. ಸೋಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ, ಸೋಮರಸವಾಗಬಹುದು ಅಥವಾ ಚಂದ್ರನಾಗಬಹುದು. ಮಗ್ನೀದ
ದಲ್ಲ ಸೋಮವೆಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರನೆಂದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸೋಮದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಎರಡು
ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಸೋಮದೇವತೆಗೂ ಚಂದ್ರನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವು ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದಲೂ
ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಪಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ
ಎರಡರ್ಥಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿದೆ.

ಸೋಮೇನಾದಿತ್ಯಾ ಬಲಿನಃ ಸೋಮೇನ ಪೃಥಿವೀ ಮಹೀ |

ಆಥೋ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಮೇಷಾನುಪಸ್ಥೇ ಸೋಮು ಆಹಿತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ, ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಲೋಕಗಳೂ ಸಹ ಸೋಮನಿಂದಲೇ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ ಎಂದು
ವರ್ಣಿತರಾಗಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮವೆರಸಂದರೂ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಚಂದ್ರನು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳ ಪುಷ್ಟಿಗೂ
ಕಾಂಕ್ಷನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರನೆಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದರೂ ಸಹ ಸಹಜವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ವಿಷ ವೈ ಸೋಮೋ ರಾಜಾ ದೇವಾನಾನುಷ್ಠಂ ಯಚ್ಚಂದ್ರಮಾಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೫-೪-೫)

ಎಂದು ಚಂದ್ರನಿಗೂ ಸೋಮಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ, ಇದರಂತೆಯೇ ಕೆಳಗಿನ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲೂ ಸಹ ಈ ವಿಧವಾದ
ವರ್ಣನೆಯಿರುತ್ತದೆ.

ಚಂದ್ರಮಾ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸೋಮೋ ವೈ ಚಂದ್ರಮಾಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೧-೧-೨)

ಸೂರ್ಯ ವಿನಾಗ್ನೇಯಃ | ಚಂದ್ರಮಾಃ ಸೌಮ್ಯಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೬-೩-೨೪)

ಹೀಗೆ ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಸೌಮ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೃತ್ಯು ಪೀತಂ
ಇಮಂ ಸೋಮಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹೃದಯಸ್ಥಿ ತನಾದೆಂದರೆ ಮನೋಭಿಮಾನಿಯಾದ ಈ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಎಂದೂ ಸಹ
ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತು ಪಾನಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ,

ಉರುಷ್ಯಾಣೋ ಅಭಿಶಶ್ವೇಃ ಸೋಮು ನಿ ಪಾಹ್ಯಂಹತಃ | ಸಪಾ ಸುಶೀವ ವಿಧಿ ನಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೧೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತೃಗಳಲ್ಲಿ “ ಎಲೈ ಸೋಮದೇವನೇ, ನಮ್ಮನ್ನು ಅಪವಾದರೂಪವಾದ ಕಳಂಕದಿಂದ ಕಾಪಾಡು. ನಾವು ಮೂಡಿದ ಅಥವಾ ಮಾಡಬಹುದಾದ ಪಾಪದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸು ” ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಶಿಷ್ಯನು ತನ್ನ ಪಾಪಸಂಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿ.

ಸೋಮೋ ಮಾ ದೇವೋ ಮುಂಚತಾ ಯಮಾಹುಕ್ತಂ ದ್ರಮಾ ಇತಿ |

(ಅ. ವೇ. ೧೧-೬-೭)

ಯಾವ ದೇವನನ್ನು ಚಂದ್ರನೆಂದು ಸಕಲರೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆಯೋ ಅಂತಹ ಸೋಮದೇವನು ನನ್ನನ್ನು ಪಾಪದಿಂದ ಬಿಡಿಸಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಮ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವು ವಿಶದವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

ಪುರುಕಾಮಃ—ಪುರುಕಾಮಃ ಪುರುಕಾಮಃ ಪುರುಕಾಮೋ ಹಿ ಮರ್ತ್ಯಃ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | (ನಿ. ೬-೪) ಪುರುಷನು ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಕಾಮವುಳ್ಳವನೆಂದು ಮರ್ತ್ಯನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಕಾಮಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಆಗುವ ಎಂದರೆ ಪಾಪವು ಸಹಜವಾಗಿರುತ್ತದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಪಾಪದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಆಗಃ—ಅಜ್ಞಪೂರ್ವಾದ್ಧ ಮೇಃ | (ನಿ. ೧೧-೨೪) ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಜ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಆಗಃ ಎಂಬ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಪಾಪಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಫಲವಾಗಿ ಪುರುಷನಿಗೆ ಈ ಪಾಪಸಂಸ್ಕಾರವೂ (ಅದಕ್ಕೆ ಫಲವೂ) ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿಯೂ ಬಂದೇ ತೀರುತ್ತವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಾದುದರಿಂದ ಆಗಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಸಿನ್ವತೀ ||೧೭||

ಅಸಿನ್ವತೀ ಅಸಜ್ಜಿದನ್ಯಾ || “ ಅಸಿನ್ವತೀ ಬವ್ವತೀ ಭೂರ್ಯತಃ ”

ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೬||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತೃ—

ಅನಪತಮಸ್ಯ ಮಹತೋ ಮಹಿತ್ವಮವತ್ಯಸ್ಯ ಮರ್ತ್ಯಾಸು ವಿಕ್ಷು |

ನಾನಾ ಹನೂ ಬಿಭೃತೇ ಸಂ ಭೇರೇತೇ ಅಸಿನ್ವತೀ ಬವ್ವತೀ ಭೂರ್ಯತಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೭೯-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಮಾನವರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಇರುವವನೂ, ಪೂಜ್ಯನೂ, ಮರಣಾಹಿತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇನೆ. ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ಎರಡು ಕೆನ್ನೆಗಳೂ ದಂತಗಳಿಂದ ವಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಸ್ತುತಿಕರ್ತನನ್ನು ಹಿಂಸಿಸದೆಯೂ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಕಾಷ್ಠಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ.

ಅಸಿನ್ವತೀ—ಅಸಂಖಾದಂತಾ | ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸಿನ್ವತೀ ಅಸಂಖಾದಂತಾ | ಅಸಿನ್ವತೀ ಬವ್ವತೀ ಭೂರ್ಯತಃ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ (ನಿ. ೬-೪) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ, ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ

ಆತುರವಾಗಿಯೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಗಿಯದೆ ಬೇಗಬೇಗ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವು. ನಿಧಾನವಾಗಿ ಅಗದು ತಿನ್ನದೆ ಬೇಗಬೇಗನೆ ಸುಮ್ಮನೆ ನುಂಗುತ್ತವೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿಯೂ ಅಸಿನ್ನನ್ ಅತ್ತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವು.

ಕವನಾಃ ||೧೮||

ಕವನಾಃ ಕವ್ಯನಾಃ ಕ್ರಿಮಯೋ ಭವನ್ತಿ || “ಮೋಷಥಾ ವ್ಯಕ್ತಂ
ಕವನೇವ ವೇಧಸಃ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೨||

ಕವನಾಃ—ಹಂದಾಡುವ ಕ್ರಿಮಿಕೀಟಾದಿಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಕವನಾಃ ಎಂದೂ ಹೆಸರು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಅಭ್ರಾಜಿ ಶರ್ಧೋ ಮರತೋ ಯದರ್ಜಸಂ ಮೋಷಥಾ ವ್ಯಕ್ತಂ ಕವನೇವ ವೇಧಸಃ |
ಅಥ ಸ್ಮಾ ನೋ ಅರಮತಿಂ ಸಜೋಷಸಕ್ತಶ್ಚೂರಿವ ಯಂತಮನು ನೇಷಥಾ ಸುಗಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೫೪-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ವೃಷ್ಟಿಕಾರಕವಾದ ಎಲೈ ಮರತ್ತುಗಳೇ, ನೀವು ಯಾವಾಗ ಉದಕ ಭರಿತವಾದ ಮೇಘಗಳನ್ನು ಕಂಪಿಸುವಂತೆ (ಕ್ರಿಮಿಗಳಂತೆ) ಪ್ರಹಂಸುತ್ತೀರೋ, ಆಗ ನಿಮ್ಮ ಗಣದ ಶಕ್ತಿಯು ಪ್ರಕಟಿತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. ನಿಮ್ಮ ನಿಮ್ಮಲ್ಲೇ ಸಮಾನ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಹರ್ಷಿಸುವ ನೀವು ಚಕ್ಷಸ್ವ (ಕಣ್ಣು) ತನ್ನ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಅಭಿಮತ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವಂತೆ ಧನಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುವ ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಕರೆದೊಯ್ಯಿರಿ.

ಭಾಖುಜೀಕಃ ||೧೯||

ಭಾಖುಜೀಕಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಭಾಃ || “ಧೂಮಕೇತುಃ ಸಮಿಧಾ ಭಾಖುಜೀಕಃ”

ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೧||

ಭಾಖುಜೀಕಃ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ದೇವೋ ದೇವಾನ್ತರಿಭೂರ್ಯತೇನ ವಜಾ ನೋ ಹವ್ಯಂ ಪ್ರಥಮುಕ್ತಿಕಶ್ಚಾನ್ |

ಧೂಮಕೇತುಃ ಸಮಿಧಾ ಭಾಖುಜೀಕೋ ಮಂದ್ರೋ ಹೋತಾ ನಿತ್ಯೋ ವಾಚಾ
ಯಜೀಯಾನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೨-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯನೂ ಸಕಲವನ್ನೂ ಅಂತವನೂ, ಧೂಮಕೇತವಾದ ದ್ವಜವುಳ್ಳವನೂ, ಪ್ರಜ್ವಲನ ಕರ್ಮದಿಂದ ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾದ ಜ್ವಲನವುಳ್ಳವನೂ, ಸ್ತುತ್ಯನೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ, ಆದ ನೀನು ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸುತ್ತವರಿದು ಯಜ್ಞ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಮ್ಮ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅವರಿಗೆ ವಹಿಸು.

ರುಜಾನಾಃ ||೨೦||

ರುಜಾನಾ ನದ್ಯೋ ಭವನ್ತಿ ರುಜನ್ತಿ ಕೂಲಾನಿ || ಸಂರುಜಾನಾಃ
ಪಿಪಿಷ ಇಂದ್ರಶತ್ರುಃ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೯ ||

ರುಜಾನಾಃ ಎಂದರೆ ನದಿಗಳು. ರುಜಂತಿ ಕೂಲಾನಿ ಇತಿ ಇವುಗಳು ತಮ್ಮ ದಡಗಳನ್ನು ಕೊಚ್ಚುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು

ಅಯೋದ್ಧೇವ ದುರ್ಮದ ಆ ಹಿ ಜುಹ್ವೇ ಮಹಾವೀರಂ ತುನಿಬಾಧಮ್ನುಜೀಷಂ |
ನಾತಾರೀದಸ್ಯ ಸನ್ಯುತಿಂ ವಧಾನಾಂ ಸಂ ರುಜಾನಾಃ ಪಿಪಿಷ ಇಂದ್ರಶತ್ರುಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೨-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ದುರಭಿಮಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವೃತ್ತನು ತನಗೆ ಪ್ರತಿಕಕ್ಷಿಯಾದ ಯೋಧನೇ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ಅಹಂಕಾರದಿಂದ ತ್ರೇಷ್ಯನೂ ಶೌರ್ಯಯುಕ್ತನೂ ಅನೇಕ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿದವನೂ ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಓಡಿಸುವವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ಕರೆದನಪ್ಪೆ. ಆಗ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಯಾವೂ ಇತರ ಶತ್ರುಗಳು ಹೆಚ್ಚಾದರೋ ಆ ವಧವನ್ನು ವೃತ್ತನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನಿಂದ ಹತನಾದ ವೃತ್ತನು ನದಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಾಗ ಆ ರಭಸಕ್ಕೆ ದಡದಮೇಲಿನ ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಮರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪುಡಿ ಪುಡಿಮಾಡಿದನು ಎಂದರೆ ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದ ಅವನ ಶರೀರಭಾರದಿಂದ ನದಿಗಳ ದಡಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ವೃಕ್ಷವಾವಾಣಾ ದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪುಡಿಪುಡಿಯಾದವು.

ಜೂರ್ಣಿಃ ||೨೧||

ಜೂರ್ಣಿರ್ಜವತೇರ್ವಾ ದ್ರವತೇರ್ವಾ ದೂನೋತೇರ್ವಾಃ || “ ಪ್ರಿಪ್ತಾ
ಜೂರ್ಣಿರ್ನ ವಕ್ಷತಿ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೧೦||

ಜೂರ್ಣಿಃ ಎಂದರೆ ಶಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಸೇನೆಯು ;

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಪ್ರಪ್ತಾ ಪೋ ಅಸ್ಮೇ ಸ್ವಯುಕೋಭಿರೂತೀ ಪರಿವರ್ಗ ಇಂದ್ರೋ ದುರ್ಮತೀನಾಂ ದರೀಮನ್ತು-
ಮರ್ತೀನಾಂ | ಸ್ವಯಂ ಸಾರಿಷಯಭ್ಯೇ ಯಾ ನ ಉಪೇಷ ಅತ್ಯೈಃ | ಹತೇಮಸನ್ನ
ವಕ್ಷತಿ ಪ್ರಿಪ್ತಾ ಜೂರ್ಣಿರ್ನ ವಕ್ಷತಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೯-೮)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಮುಖ್ಯಜರೇ, ಈ ಇಂದ್ರನು, ನಮ್ಮ ಮತ್ತು ನಿಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಯಶಸ್ವಿ ಗಳಾದ ಶನ್ನ ರಕ್ಷಣಾಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಬಲನಾಗುತ್ತಾನೆ (ಇತರರ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೇ ಸ್ವುತಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ

ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರೀತನಾದ ಇಂದ್ರನು ನಿಮಗೋಷ್ಠರ ಶತ್ರುಪೂರ್ಣವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ತನ್ನ ರಕ್ಷಣಾ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಬಲನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ; ದುಷ್ಟದಮನನಾದ ಇಂದ್ರನು ರಕ್ಷಣನಾಗಿರಲು, ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ಹಿಂಸಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿತನಾದ, ವೇಗಶಾಲಿಯಾದ ಸೇನೆಯು ತಾನೇ ನಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ; ನಮ್ಮನ್ನು ಸಮಾಪಿಸುವುದಿಲ್ಲ; ಅಥವಾ (ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳ ಹತ್ತಿರ ಹಿಂತಿರುಗಿ) ಹೋಗುವುದೂ ಇಲ್ಲ.

ಇಂದ್ರಃ ಸ್ವಯಶೋಭಿಃ ಊತೀ ದುರ್ಮತೀನಾಂ ಪರಿವರ್ಗೇ ಪ್ರಪ್ರಾಂ—ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಕೀರ್ತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ರಕ್ಷಣೋಪಾಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ ಯಜಮಾನರ ಮತ್ತು ಹುತ್ರಿಕೃಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದುರ್ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಿಗ್ರಹ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃಷ್ಟಾರ್ಥಬೋಧಕವಾದ ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುರೂಪವಾದ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ **ಪ್ರಕೃಷ್ಟೋ ಭವತಿ ಸಮರ್ಥನಾಗುತ್ತಾನೆ** ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅಥವಾ ಯಜಮಾನರೂ ಹುತ್ರಿಜರೂ ಪರಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸಂತೃಪ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನು ರಕ್ಷಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ದುರ್ಮತೀನಾಂ ದುರ್ಮನನಯುಕ್ತಾನಾಂ ವಿರೋಧಿನಾಂ—ಕೆಟ್ಟದನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡುವ ಶತ್ರುಗಳ ಅಥವಾ ಮುಷ್ಣ ಬಹುಮಾನವಶಾಂಕದನಬುದ್ಧೀನಾಂ ದುರಭಿಮಾನದಿಂದ ಕೊಲೆಮಾಡುವ ಯೋಚನೆಯುಳ್ಳ ಜನರ ಅಥವಾ ದುಷ್ಟಾನಾಂ ಕೆಟ್ಟಮನುಷ್ಯರ ಎಂದು ದುರ್ಮತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಪರಿವರ್ಗೇ—ಪರಿಶೋ ವರ್ಣನವತಿ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಯಾಗೇ ವಾ—ದುಷ್ಟರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ದುಷ್ಟರಿಂದ ದೂರಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಜೂರ್ಣಃ—ಜವತೀ ಸೇನಾ | ಜೂರ್ಣ ಶಬ್ದವು ಕ್ರೋಧನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೯) ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೯) ಉತ್ತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಯಾಸ್ಯರು ಜೂರ್ಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಜವತೇರ್ವಾ, ದ್ರವತೇರ್ವಾ, ದೂನೋಶೇರ್ವಾ ಎಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಜವನಾದ್ಯಾ, ದ್ರವನಾದ್ಯಾ, ದವನಾದ್ಯಾ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಮತ್ತು ಯಾಸ್ಯರು ಕ್ಷಿಪ್ರಾ ಜೂರ್ಣಃ ವಕ್ಷತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಮುಕ್ತಿಯೇ ಉದಹರಿಸಿ, ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಕೀರ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವನು. ಯುದ್ಧಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಕ್ಷಕವಾಗಿರುವನು. ಕೆಟ್ಟ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವನು. ಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನ ಗುಣವು (ಹೀಗೆ ಇರುವಾಗ) ದುಷ್ಟರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಮಾಡುವುದಾಗಿ ಇರುವಾಗ ಅವನನ್ನು ಕುರಿತು ನಾವು ಹೇಳುವ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಮಾಡಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವ ದುಷ್ಟರನ್ನು ತಾನಾಗಿಯೇ ನಾಶವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು. ಶತ್ರು ಸೇನೆಯು ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಪ್ರೇರಿತವಾದಾಗ್ಯೂ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸೆಪಡಿಸಲು ಶಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ಪೂರಿತವಾದ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ **ಕ್ಷೇಪಣಸಂಭಂಧಾತ್ ಜೂರ್ಣಃ ಶಕ್ತಿಃ, ವೇಗವುಳ್ಳದ್ದಾದಕಾರಣ ಜೂರ್ಣಃ ಎಂದರೆ ಶಕ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.**

ಓಮನಾ ||೨೨||

“ಪರಿ ಘ್ರಂಸಮೋಮನಾ ವಾಂ ವಯೋಽಗಾತ್”|| ಪರ್ಯಗಾದ್ವಾಂ
ಘ್ರಂಸಮಹರವನಾಯಾನ್ಮಮ್, ||೧೧||೪||

ಓಮನಾ—ಎಂದರೆ ಅವನಾಯ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯು ಋಕ್ಕು—

ಯುವೋಃ ಶ್ರಿಯಂ ಪರಿ ಯೋಷಾವ್ಯಣೇತ ಸೂರೋ ದುಹಿತಾ ಪರಿತಕ್ತಿಯಾಯಾಂ |
ಯುದ್ಧೇವಯಂತಮವಘಃ ಶಚೀಭಿಃ ಪರಿ ಘ್ರಂಸಮೋಮನಾ ವಾಂ ವಯೋ ಗಾತ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೬೯-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ರಥವನ್ನು ಸರ್ವದಾ ನಿಮ್ಮೊಡನಿರುವ ಸೂರ್ಯಪುತ್ರಿಯು ರಾತ್ರಿವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಆಕ್ರಮಿಸಿದಳು. ಯಾವಾಗ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಚ್ಚಿಸುವ ಯಜಮಾನನನ್ನು ನಿಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ನೀವು ರಕ್ಷಿಸುವಿರೋ ಆಗ ಪ್ರಕಾರ ಯುತವಾದ ಸೋಮಾನ್ನವು ನಿಮ್ಮಿಂದ ಲಭಿಸುವ ರಕ್ಷಣೆಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ನಿಮ್ಮ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತದೆ.

ಓಮನಾ-ಪರಿಘ್ರಂಸಮೋಮನಾ ವಾಂ ವಯೋಗಾತ್ | ಪರ್ಯಗಾದ್ವಾಂ ಘ್ರಂಸಮಹರವನಾಯಾನ್ಮಂ | ಓಮನಾ ಎಂದರೆ, ಅವನಾಯ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಹವೀರೂಪವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ನಿಮ್ಮನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸಿ ಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ನಿರುಕ್ತವ್ಯಾಖ್ಯಾರರಾದ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಕೇಚಿದತ್ತ ಅವನೇನಾನ್ಮಂ ಇತ್ಯೇವ-ಮುಧೀಯತೇ ಛಾಷ್ಯಂ | ತೇಷಾಂ ಯೋಜನಾ ಅವನೇನ ತರ್ಪಣೇನ ಭವತೋ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇನ ಪರ್ಯಗಾತ್ ಅನ್ಮಂ ಇತಿ | ಪುನರಪಿ ಕೇಚಿತ್ ಅನೇನಾನ್ಮಂ ಇತ್ಯೇವಮುಧೀಯತೇ ಛಾಷ್ಯಂ | ತೇಷಾಂ ಅನೇನ ಮಂತ್ರೇಣ ಅನ್ಮಂ ಪರಿಗಚ್ಛಂತೀತಿ ಯೋಜನಾ ಸ್ಯಾದಿತಿ | ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ, ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಅವನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥವು. ಏಕೆಂದರೆ, ಅನ್ನವು ಹಸಿವಿನ ಬಾಧೆಯಿಂದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅನ್ನಶಬ್ದವನ್ನು ಅವನಶಬ್ದ ದಿಂದ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಅನ್ನವೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಯುಕ್ತವಾಗಿರು ವುದು ಎಂದು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮತಭೇದಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದಾರೆ.

ಇತಿ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

ಉಪಲಪ್ತುಕ್ಷೀವ್ಯವಲೇಷು ಪ್ರಕ್ಷೀಣಾತ್ಯುಪಲಪ್ತುಕ್ಷೇಪೀಣೀ ವಾ
(ಇನ್ದ್ರ) ಋಷೀಣ್ ಪಪ್ರಚ್ಛ ದ್ರುಭಿಃಕ್ಷೇ ಕೇನ ಜೀವತೀತಿ ತೇಷಾಮೇಕಃ

ಪ್ರತ್ಯುವಾಚ ಶಕಟಃ ಶಾಕಿನೀ ಗಾವೋ ಜಾಲಮಸ್ಯಂದನಂ
ವನಮುದಧಿಃ ಪರ್ವತೋ ರಾಜಾ ದುರ್ಭಿಕ್ಷೇ ನವ ವೃತ್ತಯ ಇತಿ
ಸಾ ನಿಗದವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ) ||

ಉಪಲಪ್ಯಕ್ಷಿಣೀ || ೨೩ ||

ಉಪಲಪ್ಯಕ್ಷಿಣ್ಯಪಲೇಷು ಪ್ರಕ್ಷಿಣಾತ್ಯುಪಲಪ್ಯಕ್ಷೇಬಿಣೀ ವಾ |
ಇನ್ದ್ರ ಋಷೀನ್ ಪಪ್ರಚ್ಛ- 'ದುರ್ಭಿಕ್ಷೇ ಕೇನ ಜೀವತಿ' ಇತಿ
ತೇಷಾಮೇಕಃ ಪ್ರತ್ಯುವಾಚ ಶಕಟಃ ಶಾಕಿನೀ ಗಾವೋ ಜಾಲಮ-
ಸ್ಯದ್ಧನಂ ವನಮ್ | ಉದಧಿಃ ಪರ್ವತೋ ರಾಜಾ ದುರ್ಭಿಕ್ಷೇ ನವ
ವೃತ್ತಯಃ ಇತಿ || ಸಾ ನಿಗದವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ||

ಉಪಲಪ್ಯಕ್ಷಿಣೀ- ಎಂದರೆ ಬೀಸುವ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಹಾಕಿ ಬೀಸುವ ಶ್ರೀಯು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ
ಕಾದ ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ಒಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಹಾಕಿ ಹುರಿಯುವವಳು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವು ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಇಂದ್ರನು ಋಷಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಕೆಲವು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಕೇಳಿದನು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇದೂ ಒಂದು, ಏನಂದರೆ, ದುರ್ಭಿಕ್ಷ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಎಂದರೆ ಕ್ಷಾಮಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಜೀವಿಸುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಋಷಿಗಳು ಇಂತು ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಿದರು-
ಶಕಟಃ-ಗಾಡಿಯು ಶಾಕಿನೀ ಸೊಪ್ಪುಸೆದೆಗಳು, ಗಾವಃ- ಹಸುಗಳು, ಜಾಲಂ-ಮಾನುಹಿದಿಯುವಬಲೆ, ಅಸ್ಯಂದನಂ
ಹರಿಯುವ ನೀರನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟುವುದು. ವನಂ-ಅರಣ್ಯವು ಉದಧಿಃ-ಸಮುದ್ರವು ಪರ್ವತಃ-ಬೆಟ್ಟವು, ರಾಜಾ-
ದೊರೆಯು ಈ ಒಂಬತ್ತು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನಾದರೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಜೀವಿಸಬೇಕೆಂದು ಋಷಿಗಳು ಹೇಳಿದರೆಂದು ಪ್ರತಿತಿ
ಇದೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ-

ಶಕಟಃ ಶಾಕಿನೀ ಗಾವೋ ಜಾಲಮಸ್ಯಂದನಂ ವನಂ |

ಉದಧಿಃ ಪರ್ವತೋ ರಾಜಾ ದುರ್ಭಿಕ್ಷೇ ನವ ವೃತ್ತಯ ಇತಿ ||

ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ನಿರೂಪಕಾರರೇ ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಉಪಲಪ್ಯಕ್ಷಿಣೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮುಂದಿನ
ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಇತಿ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

ಕಾರುರಹಂ ತತೋ ಭಿಷಗುಪಲಪ್ರಕ್ಷಿಣೀ ನನಾ | ನಾನಾಧಿಯೋ
ವಸೂಯವೋಽನು ಗಾ ಇವ ತ್ವಮೇಂದ್ರಾಯೇನ್ನೋ ಪರಿ ಸ್ರವ ||
ಕಾರುರಹಮಸ್ಮಿ ಕರ್ತೃ ಸ್ತೋಮಾನಾಂ ತತೋ ಭಿಷಕ್ ತತ ಇತಿ
ಸನ್ತಾನನಾಮ ಪಿತುರ್ವಾ ಪುತ್ರಸ್ಯ ವೋವಲಪ್ರಕ್ಷಿಣೀ ಸಕ್ತುಕಾರಿಕಾ
ನನಾ ನಮತೇರ್ಮತಾ ವಾ ದುಹಿತಾ ವಾ ನಾನಾಧಿಯೋ ನಾನಾ-
ಕರ್ಮಾಣೋ ವಸೂಯವೋ ವಸುಕಾಮಾ ಅನ್ವಾಸ್ಥಿತಾ ಸ್ಮೋ ಗಾವ
ಇವ ಲೋಕಮಿಂದ್ರಾಯೇನ್ನೋ ಪರಿ ಸ್ರವೇತ್ಯಧ್ಯೇಷಣಾ | ಆಸೀನ
ಊರ್ಧ್ವಾಮುಪಸಿ ಕ್ಷಿಣಾತಿ | ಉಪಸ್ಥೇ ಪ್ರಕಲವಿತ್ ವಣಿಗ್ಭವತಿ
ಕಲಾಶ್ಚ ವೇದ ಪ್ರಕಲಾಶ್ಚ | ದುರ್ಮಿತ್ರಾಸಃ ಪ್ರಕಲವಿನ್ರಿಮಾನಾ
ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಯಭ್ಯರ್ಥಯಜ್ಞಾಭ್ಯರ್ಥಯನ್ಯಜತಿ | ಸಿಷಕ್ತಿ
ಪೂಷಾ ಅಭ್ಯರ್ಥಯಜ್ಞೈತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿಕ್ವ ಈಶಿಷೇ | ಈಕ್ಷೇ
ಹಿ ವಸ್ತ ಉಭಯಸ್ಯ ರಾಜನ್ನಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಕ್ಷೋಣಸ್ಯ
ಕ್ಷಯೋಸ್ಯ | ಮಹಃ ಕ್ಷೋಣಸ್ಯಾಶ್ಚಿನಾ ಕಣ್ವಾಯೇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ
ಭವತಿ || ೬ ||

“ಕಾರುರಹಂ ತತೋ ಭಿಷಗುಪಲಪ್ರಕ್ಷಿಣೀ ನನಾ | ನಾನಾಧಿಯೋ
ವಸೂಯವೋಽನು ಗಾ ಇವ ತ್ವಮೇಂದ್ರಾಯೇನ್ನೋ ಪರಿ ಸ್ರವ || ”
ಕಾರುರಹಮಸ್ಮಿ ಕರ್ತೃ ಸ್ತೋಮಾನಾಮ್ | ತತೋ ಭಿಷಕ್,
ತತ ಇತಿ ಸನ್ತಾನನಾಮ ಪಿತುರ್ವಾ ಪುತ್ರಸ್ಯ ವಾ || ಉಪಲಪ್ರಕ್ಷಿಣೀ
ಸಕ್ತುಕಾರಿಕಾ | ನನಾ ನಮತೇರ್ಮತಾ ವಾ ದುಹಿತಾ ವಾ || ನಾನಾ-
ಧಿಯೋ ನಾನಾಕರ್ಮಾಣೋ ವಸೂಯವೋ ವಸುಕಾಮಾ ಅನ್ವಾ-
ಸ್ಥಿತಾಃ ಸ್ಮೋ ಗಾವ ಇವ ಲೋಕಮ್ | ಇನ್ದ್ರಾಯೇನ್ನೋಪರಿ
ಸ್ರವ ಇತ್ಯಧ್ಯೇಷಣಾ || ೧ || ೫ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಬುಕ್ಕು—

ಕಾರುರಹಂ ತತೋ ಭಿಷಗುಪಲಪ್ರಕ್ಷಿಣೇ ನನಾ |

ನಾನಾಧಿಯೋ ವಸೂಯವೋನು ಗಾ ಇವ ತಸ್ಮಿಮೇಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿಶ್ರವ ||

(ಬು. ಸಂ. ೯-೧೧೨-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ನಾನು ಸ್ತುತಿಕರ್ತನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ನನ್ನ ಪಿತೃವು ವೈದ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ನಮ್ಮ ತಾಯಿಯು ಬೀಸುವ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಬೀಸಲು ಕಾಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಬೀಸುತ್ತಾಳೆ. ಗೋವುಗಳು ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವಂತೆ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವರೂ, ಧನಾಪೇಕ್ಷಿಗಳೂ ಆದ ನಾವು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದೇವೆ. ಎಲೈ ಸೋಮನೇ, ಇಂದ್ರಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸು.

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—**ಬುಷಿರೇತದಾದಿಭಿಸ್ತಿ ಭಿಃ ಸೂಕ್ತೈಃ ಅಪರಿಶ್ರವತಃ ಸೋಮ-** ಸ್ಯಾಜಾಮಿತ್ವಾಯ ಮನಸೋ ವಿನೋದನಂ ಕುರ್ಮನ್ನಾಪ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದ್ರವ್ಯವಾದ ಶಿಶುಮುಷಿಯು ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಸೋಮಭಾಷವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸೋಮರಸವು ಸಂಯಾಗಿ ಜನುಗದೆ ಹಂದು ಬರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿ—**ಸ್ವದುಷ್ಯತಾಶಂಕಯಾಕಿಲಾಪರಿಶ್ರವತಿ ಸೋಮೇ ಪಾಪಸಂಕೀರ್ತನಾ-** ದಾತ್ವಶುದ್ಧಿಭಗವಿಷ್ಯತೀತಿ ಮನ್ಯಮಾನ ಆತ್ಮಾನಮೇವ ನಿರ್ದಿಶನ್ನಾಹ—ನಾನು ಮಾಡಿರುವ ಪಾಪಗಳಿಂದ ಈ ರೀತಿ ಸೋಮವು ಲತೆಗಳಿಂದ ಹೊರ ಹೊರಡುತ್ತಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನನ್ನ ಪಾಪಗಳನ್ನು ನಾನು ಮತ್ತು ನನಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟವರು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಸ್ವಪ್ನವಾಗಿ ಇತರರಿಗೆ ಕೇಳಿಸುವಂತೆ ಹೇಳಿದಲ್ಲಿ ಆ ಪಾಪವು ಶಮನವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು ತನ್ನ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಪಿತೃವೇ ಮೊದಲಾದವರ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಬುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಈ ಬುಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಕಾರುರಹಮಸ್ಮಿ ಕರ್ತಾ ಸ್ತೋಮಾನಾಂ | ತತೋ ಭಿಷಕ್ ತತ ಇತಿ ಸಂತಾನನಾಮ ಪಿತುರ್ವಾ
ಪುತ್ರಸ್ಯ ವಾ | ಉಪಲಪ್ರಕ್ಷಿಣೇ ಸಕ್ರುಕಾರಿಕಾ | ನನಾ ನಮತೇರ್ಮಾತಾ ವಾ ದುಹಿತಾ ವಾ
ನಾನಾಧಿಯೋ ನಾನಾಕರ್ಮಾಣೋ ವಸೂಯವೋ ವಸುಕಾಮಾ ಅನ್ವಾಸ್ತಿತಾಃ ಸ್ತೋ
ಗಾವ ಇವ ಲೋಕಂ | ಇಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿಶ್ರವ ಇತ್ಯಥೇಷಣಾ ||

(ನಿ. ೬-೫)

ಎಂದರೆ ನಾನು ಸ್ತುತಿಕರ್ತನು, ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವವನು; ನನ್ನ ತಂದೆಯು ರೋಗಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡುವ ವೈದ್ಯನು. ಇಲ್ಲಿ ತತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಂತತಿಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಂದೆ ಅಥವಾ ಪುತ್ರನೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಭಿಷಕ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮತ್ತು ನಿರುಕ್ತ ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ವೈದ್ಯನೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿಹಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ರೋಗಗಳೆಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸುವ ಲೋಪದೋಷಗಳೆಂದೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಾದಿಗಳಿಂದ ಸರಿಪಡಿಸುವ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಮುಕ್ತಿನೇ ವೈದ್ಯನೆಂದೂ ವಿವರಣೆಮಾಡಿಹಾರೆ. ನನಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಎರಡುವಿಧ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ತಾಯಿ ಮತ್ತು ಮಗಳು ಎಂದು. ನಮಸ್ಕಾರಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯ ಊಗಿರುವುದರಿಂದ ತಾಯಿಯೆಂದೂ, ತನ್ನನ್ನೇ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡುವವಳಾದ್ದರಿಂದ ಮಗಳೆಂದೂ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥ

ಮಾಡಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನನಾ ಎಂದರೆ ನನ್ನ ತಾಯಿ ಅಥವಾ ಪುತ್ರಿಯು ಬೀಸುವ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಬೀಸುತ್ತಿರುವಳು ಆದ್ದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಮನೆಯವರೆಲ್ಲರೂ ಯಜ್ಞಾಭವಾಗಿ ನಾನಾ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವೆವು. ಮತ್ತು ಧನಾಪೇಕ್ಷಿಗಳಾದ ನಾವು, ಗೋವುಗಳು ತಮ್ಮ ಕೊಟ್ಟಿಗಳಿಗೆ ಯಾವಂತಿ ಹೋಗುತ್ತವೆಯೋ ಹಾಗೆ ನಮ್ಮ ನಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತ ರಾಗಿರುತ್ತೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲೈ ಸೋಮನೆ, ಇಂದ್ರನ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಲತೆಗಳಿಂದ ಬೇಗನೆ ಪ್ರವಿಸಿ ಹಂದು ಬಾ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಉಪಸಿ || ೨೪ ||

“ ಅಸೀನ ಊರ್ಧ್ವಾಮುಪಸಿ ಕ್ಷಿಣಾತಿ ” | ಉಪಸ್ಥೇ || ೧ ||

ಉಪಸಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ಅಸೀನ ಊರ್ಧ್ವಾಮುಪಸಿ ಕ್ಷಿಣಾತಿ ಉಪಸ್ಥೇ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ, ಉಪಸಿ ಅತ್ಮನ ಉಪಸ್ಥಾನೇ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕೇ ತನ್ನ ಸಮಾಪಪ್ರದೇಶವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಪಶ್ಚೋಜಗಾರ ಪ್ರತ್ಯಂಚಮತ್ತಿ ಶೀರ್ಷ್ಣಾ ಶಿಃ ಪ್ರತಿ ದಧಾ ವರೂಘಂ |

ಅಸೀನ ಊರ್ಧ್ವಾಮುಪಸಿ ಕ್ಷಿಣಾತಿ ನ್ಯಬ್ಜತ್ತಾನಾಮನ್ವೇತಿ ಭೂಮಿಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೨೭-೧೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿರೂಪವಾದ ವಾದಗಳಿಂದ ವ್ಯಸ್ಥಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದ ತನಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸುವ ಉದಕ ವನ್ನು ಶಿಃ ಸ್ಥಾನೀಯವಾದ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಮೇಲ್ಬಾಕ್ಕೆ ಪ್ರಸರಿಸುವ ಶಾಂತಿಯನ್ನು ಹರಡುತ್ತಾನೆ. ಅಧೋಭಾಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಸರಿಸುವ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ವಿಪ್ರೃತವಾಗಿ ಹರಡಿದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರಕಲವಿತ್ || ೨೫ ||

ಪ್ರಕಲವಿದ್ವಣಿಗ್ವವತಿ ಕಲಾಶ್ಚ ವೇದ ಪ್ರಕಲಾಶ್ಚ | ದುರ್ಮಿತ್ರಾಸಃ

ಪ್ರಕಲವಿನ್ವಿಮಾನಾಃ | ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೨||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಇಂದ್ರೇಣೈಕೇ ತ್ವಷ್ಟೋವೇ ವೇವಿಷಾಣಾ ಅಪೋ ನ ಸೃಷ್ಟಾ ಅಧವಂತ ನೀಚೀಃ |

ದುರ್ಮಿತ್ರಾಸಃ ಪ್ರಕಲವಿನ್ವಿಮಾನಾ ಜಹುವಿತ್ರಾನ್ ಭೋಜನಾ ಸುದಾಶೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೧೮-೧೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ನಂದಿಕೆಗೆ ಅನರ್ಹರೂ ಶತ್ಪುರೂಪರೂ ಅವಿವೇಕಿಗಳೂ ಆದ ಈ ತೃತ್ವಗಳು ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಹೆದರಿಂದ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ಕೈಲಾಗದೆ ಪಲಾಯನಕ್ಕೆ ಉದ್ಯುಕ್ತರಾಗಿ ಅಧೋಭಾಗಕ್ಕೆ ಪ್ರವಹಿಸುವ ನೀರಿನ ಪ್ರವಾಹದಂತೆ ನೇಗ

ವಾಗಿ ಓದಿಹೋದರು. ಅನಂತರ ಸುದಾಸನಿಂದ ಹಂಸಿತರಾದ ಶತ್ರುಗಳು ಸಮಸ್ತ ಭೋಗಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಸಹ ಸುದಾಸನ ವಶಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟರು.

ಪ್ರಕಲವಿತ್—ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿನಯವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಮುಕ್ತನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಪ್ರಕಲವಿತ್ ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಪಾರಮಾಡುವ ವಣಿಗನ, ವರ್ತಕ ಎಂದರ್ಥವು. ಇವನು ತನ್ನ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಲಾಭ ಬರಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ವ್ಯಾಪಾರಾದಿ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣದು, ದೊಡ್ಡದು ಎಂದು ಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸಹ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವನು. ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರಮಾಡುವಾಗ ನ್ಯಾಯಾನ್ಯಾಯವನ್ನು ಗಮನಿಸದೆ ತನ್ನ ಲಾಭದ ನೇತಿಯೇ ದೃಷ್ಟಿಯಿಟ್ಟು ಕೆಟ್ಟಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವನು. ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಮೋಸಮಾಡಲು ಹುಜರಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅರ್ಥಪ್ರವರ್ತಕರು, ದುಷ್ಟಜನರು, ಮೋಸಗಾರರು ಮೊದಲಾದ ದುಷ್ಟಜನರನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ವಣಿಗರನ್ನು ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಅಭ್ಯರ್ಥಯಜ್ವಾ || ೨೬ ||

ಅಭ್ಯರ್ಥಯಜ್ವಾಭ್ಯರ್ಥಯನ್ಯಜತಿ | ' ಸಿಷಕ್ತ್ರಿ ಪೂಷಾ ಅಭ್ಯರ್ಥಯಜ್ವಾ-
ಯಜ್ವಾ ' ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೨ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಮಿಮ್ಯಕ್ಷ ಯೇಷು ರೋದಸೀ ನು ದೇವೀ ಸಿಷಕ್ತ್ರಿ ಪೂಷಾ ಅಭ್ಯರ್ಥಯಜ್ವಾ |
ಶ್ರುತ್ವಾ ಹವಂ ಮರುತೋ ಯದ್ಧ ಯಾಥ ಭೂಮಾ ರೇಷಂತೇ ಅಭ್ಯನಿ ಪ್ರವಿಕ್ತೇ
(ಮ. ಸಂ. ೬-೫೦-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ನಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ಯಾವ ನಿನಲ್ಲಿ ರುದ್ರಪತ್ನಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನಳೂ ಆದ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ವಾಗ್ಧೀಯಿಯ ಒಂದಿಗೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವಳೋ ಹಾಗೆಯೇ ಸ್ತ್ರೀತ್ವಗಳನ್ನು ಧನದಾನದಿಂದ ಪ್ರವೃದ್ಧರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಪೂಷದೇವನು ಯಾವ ನಿನನ್ನು ಸೇವಿಸುವನೋ ಅಂತಹ ನೀವು ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳಿ ಯಾವಾಗ ಬರುವಿರೋ ಆಗ ನಮ್ಮ ಸಂಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಲ ಭೂತಜಾತಗಳೂ ಭಯದಿಂದ ಕಂಪಿಸುತ್ತವೆ.

ಈ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿರುವ ಅಭ್ಯರ್ಥಯಜ್ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾತ್ಯರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ ಮತ್ತು ಈ ಮುಕ್ತನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದ್ದಾರೆ—

ಅಭ್ಯರ್ಥಯಜ್ವಾಭ್ಯರ್ಥಯನ್ಯಜತಿ | ಸಿಷಕ್ತ್ರಿ ಪೂಷಾ ಅಭ್ಯರ್ಥಯಜ್ವಾ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ
ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೬-೬)

ಈ ನಿರ್ವಚನಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗಚಾರ್ಯರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾ—ಅಭ್ಯರ್ಥಯಜ್ವಾ ಇತ್ಯನವಂತಂ ಅಭ್ಯರ್ಥಯದ್ ಅಭಿವರ್ಧಯನ್ ಯೋ ಯಜತಿ | ಅಭ್ಯರ್ಥಯತಿರತ್ರ ಧಾನಾರ್ಥಃ | ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವ

ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ತನ್ನನ್ನು ಸ್ವೀಕೃತಮಾಡುವ ಪುರುಷನಿಗೆ ಕೊಡುವವನು ಅಥವಾ ತನ್ನನ್ನು ಸ್ವೀಕೃತಮಾಡುವವನಿಗೆ ಧನಾದಿಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಅವನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು ಎಂದು ಪೂಜಾರ್ಥವೆನ ಗುಣ ಪ್ರಶಂಸೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅಭ್ಯರ್ಥಯಂತಿರತು ದಾನಾರ್ಥಃ | ಅಭ್ಯರ್ಥಯನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡುವುದೆಂದರ್ಥವು. ಏನನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಎಂದರೆ ಸ್ವೀಕೃತಮಾಡುವವನಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನಾಗಲಿ, ಅವೇಕ್ಷಣೀಯವಾದ ಧನಾದಿಗಳನ್ನಾಗಲಿ ಕೊಡುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಮುಕ್ತನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ಯದ್ಧ ಯಾಥ ಪ್ರವಿಕ್ತೇ ಅಧ್ವನಿ ಭೂಮಾ ರೇಪಂತೇ—ಎಲೈ ಮರುದ್ದೀವತೆಗಳೇ, ನಿಮಗಾಗಿ ಸಂಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನೀವು ಬರುವಾಗ ಎಂದರೆ ಸಂಚರಿಸುವಾಗ (ರಭಸದಿಂದ ಬೀಸುವಾಗ) ಸಮಸ್ತ ಭೂತಜಾತಗಳೂ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಭಯದಿಂದ ನಡಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ಮರುದ್ದೀವತೆಗಳ ಅಸಾಧಾರಣ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ನರ್ಹಿಸಿ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಪ್ರ ವೇಪಯಂತಿ ಪರ್ವತಾನ್ ವಿ ವಿಂಚಂತಿ ವನಸ್ಪತೀನ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೩೯-೫) ಮರುದ್ದೀವತೆಗಳು ರಭಸದಿಂದ ಸಂಚರಿಸುವಾಗ ಅಚಲವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪರ್ವತಗಳನ್ನೂ ನಡಗುವಂತೆ ಮಾಡುವರು. ವನದಲ್ಲಿರುವ ದೊಡ್ಡದೊಡ್ಡ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನೂ ಬುಡಸಹಿತ ಉರುಳಿಸುವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿರುವ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಈಶ್ವೇ || ೨೭ ||

ಈಶ್ವ ಈಶಿನೇ | 'ಈಶ್ವೇ ಹಿ ವಸ್ವ ಉಭಯಸ್ಯ ರಾಜನ್' ಇತ್ಯೈಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೪ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ನೈವತ್ತೆ ಇಂದ್ರ ನೈತಮಾಭಿರೂತೀ ವಂಸೀಮುಹಿ ವಾಮುಂ ಕ್ರೋಮತೇಥಿಃ |

ಈಶ್ವೇ ಹಿ ವಸ್ವ ಉಭಯಸ್ಯ ರಾಜನ್ ರತ್ನಂ ಮುಹಿ ಸ್ಕೂರಂ ಬೃಹಂತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೯-೧೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನಿಂದ ದತ್ತವಾದುದೂ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕಗಳಾದ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದುದೂ ಪುತ್ರಾದಿ ಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಯಶಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಆಕರ್ಷಕವಾದುದೂ ಆದ ಧನವನ್ನು ನಾವು ಅನುಭವಿಸುವಂತಾಗಲಿ. ಪ್ರಭುವಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಸೇರಿದ ಧನಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ನೀನು ಒಡೆಯನಾಗಿದ್ದೀಯೋ ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಮಹತ್ವಾಪುಷು ವಿಶ್ವೈತಮಾದುದೂ ಅಧಿಕಗುಣವುಳ್ಳದ್ದೂ ರಮಣೀಯವಾದುದೂ ಆದ ಧನವನ್ನು ನಮಗೆ ಕೊಡು

ಈಶ್ವೇ—ಈಶ್ವ ಈಶಿನೇ | ಈಶ್ವೇ ಹಿ ವಸ್ವ ಉಭಯಸ್ಯ ರಾಜನ್ ಇತ್ಯೈಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ಎಂದು ನಿವೃತ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈಶ್ವೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈಶಿನೇ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಎಂದರೆ ನೀನು ಪ್ರಭುತ್ವಮಾಡುತ್ತೀಯೆ. ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತೀಯೇ, ಒಡೆಯನಾಗಿದ್ದೀಯೆ ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಎಲೈ ರಾಜನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೆಂಬ ಎರಡು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತ ಧನಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರಬೇಕು ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು.

ಕ್ಷೋಣಸ್ಯ ||೨೮||

ಕ್ಷೋಣಸ್ಯ ಕ್ಷಯೋಸ್ಯ | ' ಮಹಃ ಕ್ಷೋಣಸ್ಯಾಶ್ಚಿನಾ ಕಣ್ವಾಯ' ಇತ್ಯಸಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೨||೬||

ಕ್ಷೋಣಸ್ಯ ಎಂದರೆ ಗೃಹಸ್ಯ ಮನೆಯ ಎಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತ—

ಯುವಂ ಶ್ಯಾವಾಯ ರುಶತೀಮದತ್ತಂ ಮಹಃ ಕ್ಷೋಣಸ್ಯಾಶ್ಚಿನಾ ಕಣ್ವಾಯ |
ಪ್ರವಾಚ್ಯಂ ತದ್ವೃಷಣಾ ಕೃತಂ ವಾಂ ಯನ್ನಾಷ್ಠವಾಯ ಶ್ರವೋ ಅಧ್ಯಧತ್ತಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೮)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುಂಸುವ ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಶ್ಯಾವನೆಂಬುವನಿಗೆ ಸ್ಫುರದ್ರೂಪಿಯಾದ ಪತ್ನಿಯನ್ನೂ
ಗೃಹವಿಲ್ಲದ ಅವನಿಗೆ ಮನೆಯನ್ನೂ, (ಕುರುಡನಾಗಿ ಜಲಿಸಲು ಅಶಕ್ತನಾಗಿದ್ದ) ಕಣ್ವನಿಗೆ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟಿರಿ. ಹಾಗೆಯೇ
ನೃಷದ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಶ್ರವಣೇಂದ್ರಿಯವನ್ನನುಗ್ರಹಿಸಿದಿರಿ. ನಿಮ್ಮ ಈ ಕಾರ್ಯವು ಪ್ರಶಂಸನೀಯವು.

ಯುವಂ ಶ್ಯಾವಾಯ ರುಶತೀಮದತ್ತಂ—ಕುಷ್ಠ ರೋಗೇಣ ಶ್ಯಾವನರ್ಷಾಯ ಮುಷಯೇ ದೀಪ್ತತ್ವಚಂ
ಶ್ರಿಯಂ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತಂ || ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಕುಷ್ಠರೋಗದಿಂದ ಕವ್ತುಬಣ್ಣವುಳ್ಳವನಾದ ಒಬ್ಬ ಮುಷಿಗೆ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ
ಚರ್ಮವು ಆಗುವಂತೆಯೂ, ಕುಷ್ಠರೋಗವು ನಾಶವಾಗುವಂತೆಯೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು.

ಸ್ಯಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಯುವಂ ಯುವಾಂ ಶ್ಯಾವಾಯ ಕುಷ್ಠಿತ್ವಾತ್ ಶ್ಯಾವನರ್ಷಾಯ ಅಗ್ನೇಃ ಪುತ್ರಸ್ಯ ಘೋರಸ್ಯ
ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರಾಯ ರುಶತೀಂ ದೀಪ್ತಾಂ ತ್ವಚಂ ಅದತ್ತಂ ದತ್ತವಂತೌ ಸ್ತಃ | ತಂ ಹಿ ಯುವಾಂ
ವಿಕೃತ್ಯ ಛಿತ್ವಾ ಚ ಜಂಘಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ತಿರಸಿ ಚ ಪುನಕ್ತ್ವ ಸಂಧಾಯ ಹಿರಣ್ಯತ್ವಚಂ
ಪುನರುಜ್ಜೀವಯಾಂಚಕ್ರುಘಃ | ತದೇತತ್ ಪುರಸ್ತಾದಪಿ ವಪ್ಯತೀ ||

ಎಂದು ಹೇಳಿ—

ಹಿರಣ್ಯಹಸ್ತಮಶ್ಚಿನಾ ರರಾಣಾ ಪುತ್ರಂ ನರಾ ವಧಿಮತ್ಯಾ ಆದತ್ತಂ |
ಶ್ರಿದ್ರಾ ಹ ಶ್ಯಾವಮಶ್ಚಿನಾ ವಿಕೃತ್ಯಮುಜ್ಜೀವನ ವರಯಂತಂ ಸುದಾನೂ ||

(ಮ. ೪ಂ. ೧-೧೧೬-೨೪)

ಅಗ್ನಿಯ ಮಗನಾದ ಘೋರನೆಂಬುವನ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರನು ಕುಷ್ಠರೋಗದಿಂದ ಕಪ್ಪಾದಚರ್ಮವುಳ್ಳವನಾಗಿ ವಿಕಾರರೂಪದಿಂದ
ಇರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅವನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಜಂಘಾಪದೇಶ ಮತ್ತು ತಿರಸ್ಸು ಇವುಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ರೋಗೋ
ತ್ಪತ್ತಿ ಕಾರಣವನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲಮಾಡಿ ಪುನಃ ಆ ಶರೀರವನ್ನೇ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆ ಸೇರಿಸಿ ಚಿನ್ನದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ ಚರ್ಮವುಳ್ಳ
ದ್ವಂದ್ವನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವ ಮೇಲಿನ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದರು.

ಮಹಾಃ ಕ್ಷೋಣಶ್ಯ—ಕ್ಷೋಣಾಯ ಯಃ ದೃಷ್ಟಿರಾಹಿತ್ಯೇನ ಗಂತುಮಶಕ್ತಃ ಸಃ ಏಕಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಸ್ಥಾನೇ ನಿವಸತಿ ತಸ್ಮೈ ಕಣ್ವಾಯ ಋಷಯ ತೇಜಃ ತೈಜಸಂ ಚಕ್ಷುರಂದ್ರಿಯಂ ಅದತ್ತಂ |—ಕಣ್ವನಿಂಬ ಮುಷಿಯು ಕಣ್ಣು ಕಾಣದವನಾಗಿ ಒಂದೇಕಡೆಯಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಅವನಿಗೆ ಕಣ್ಣು ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಅತ್ತಿನೀವೇವತೆಗಳಂ ಆನು ಗ್ರಹಿಸದರೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಇದೇರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿ—

ಯುವಂ ಕಣ್ವಾಯಾಪಿರಿಪ್ತಾಯ ಚಕ್ಷುಃ ಪ್ರತ್ಯೇಧತ್ತಂ ಸುಷ್ಕತಿಂ ಜುಜುಷಾಣಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೧೮-೭)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು. ಅತ್ತಿನಾ ಕಣ್ವಾಯ ಎಂಬುದನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವಾಗ ಮಹಾಃಕ್ಷೋಣಶ್ಯ ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿ ಒಂದೇವಾಕ್ಯವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು.

ಯುನ್ಮಾರ್ಷದಾಯ ನೃಪದಃ ಪುತ್ರಾಯ ಕಣ್ವಾಯ ಕ್ಷೋಣಶ್ಯ ಕ್ಷೋಣಃ ಶಬ್ದಕಾರೀ ವೀಣಾ-
ವಿಶೇಷಃ | ಮಹಃ ಮಹತಃ ಕ್ಷೋಣಶ್ಯ ಶ್ರವಃ ಶಬ್ದಂ ಅಧ್ಯಧತ್ತಂ ಉಷಸೋ ವಿಜ್ಞಾ-
ನಾರ್ಥಂ ಅಧಿಕಂ ಅಕುರುತಂ |

ನೃಪದನೆಂಬುವನ ಮಗನಾದ ಕಣ್ವನಿಂಬನಿಗೆ ಉಪಕಾಲವು ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವೀಣೆಯು ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ.

ಅಪರ ಅಹ—ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ ಪರಿಕ್ಷಾರ್ಥಮಸುರಾಃ ಕಣ್ವಾವೃಷಿಂ ಗೂಢೇ ತಮಸಿ ನಿದಧುಃ
ಅತ್ತ್ರೈವ ಸ್ಥಿತಸ್ಯ ವ್ಯುಷ್ಣಾಮುಷಸಂ ವಿಜಾನೀಹಿ ಯದಿ ತ್ವಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽಸಿ | ತಮಸ್ತಿನೌ
ಆಗತೋಚತುಃ | ವ್ಯುಷ್ಣಾಯಾಂ ಹರ್ಮಸ್ಯ ಉಪರಿ ವೀಣಾಂ ನಾದಯಂತಾ ಅವಾಂ
ಆಗಮಿಷ್ಯಾವಃ | ತಂ ಶಬ್ದಂ ಶ್ರುತ್ವಾ ವ್ಯುಷ್ಣಾಮುಷಸಂ ಬ್ರೂಹಿ | ತದೇಶತಃ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತೇ ||

ನೃಪದಪುತ್ರನಿಗೆ ಕಿವಿಯು ಕೇಳಿಸದಿರುವಾಗ ಅತ್ತಿನೀವೇವತೆಗಳು ಕಿವಿಯು ಕೇಳಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು ಎಂಬ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕ್ಕೆಂತ ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯವಾಗಿ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವವರ (ಮತವನ್ನು) ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಸುರರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣತ್ವವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನೃಪದನ ಮಗನಾದ ಕಣ್ವನಿಂಬನನ್ನು ಬಹಳ ಕತ್ತಲೆಯಾಗಿರುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ಇರಿಸಿ ನೀನು ಇಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಉಪಕಾಲವು ಬಂದು ಕಳೆದುಹೋಗುವುದನ್ನು ತಿಳಿದು ಹೇಳಿದರೆ ನೀನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾಗಿರುತ್ತೀಯೆ ಇಬ್ಬರಿದ್ದರೆ ಇಬ್ಬ. ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅವನನ್ನು ನಿರ್ಬಂಧದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿದರು. ಅವನಿಗೆ ಕಿವಿಯು ಕೇಳುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ಆಗ ಅತ್ತಿನೀವೇವತೆಗಳು ಅವನ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಬಂದು—ನಿನ್ನನ್ನು ಅಸುರರು ಇರಿಸಿರುವ ಮನೆಯ ಮಹಡಿಯನ್ನೇಲೆ ಬಂದು ನಾವು ವೀಣೆಯನ್ನು ನುಡಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅದರ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ ನೀನು ಅಸುರರಿಗೆ ಉಪಕಾಲವು ವ್ರಾಪ್ತವಾದದ್ದನ್ನೂ ಕಳೆದದ್ದನ್ನೂ ಕೂಡ ತಿಳಿಸು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅವನಿಗೆ ಕಿವಿಯು ಕೇಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಮ್ಮ ಮತವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಯಾಸ್ವರು—ಕ್ಷೋಣಶ್ಯ—ಕ್ಷಯಣಶ್ಯ (ನಿ. ೬-೬) ನಿವಾಸಸ್ಥಾನದ ಎಂದು ಕ್ಷೋಣಶ್ಯಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡಿ ಮಹಾಃ ಕ್ಷೋಣಶ್ಯಾತ್ತಿನಾ ಕಣ್ವಾಯ ಇತ್ಯಸಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಪ್ರವಾಚ್ಯಂ ತದ್ವೃಷಣಾ ಕೃತಂ ವಾಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಅವರವರ ಇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅಭಿಲಾಷೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಅಶ್ರಿತರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಅಶ್ರಿನೀದೇವತೆಗಳ ಕಾರ್ಯವೆಲ್ಲವೂ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸನೀಯವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಇತಿ ಸ್ವಪ್ನಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಆರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಸ್ಮೈ ತೇ ಬಂಧುಃ | ವಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸ್ಮೈಯಾತಂ ನಾಸತ್ಯಾ
ಸಜೋಷಾಃ | ಅಸ್ಮಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸ್ಮೈ ಸಮಾನೇಭಿವೃಷಭ
ಪಾಂಸ್ಯೇಭಿಃ | ಅಸ್ಮಾಭಿರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸ್ಮೈ ಪ್ರಯನ್ತಿ ಮಘವನ್ಶ್ವ-
ಜೀಷಿನ್ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸ್ಮೈ ಆರಾಚ್ಛಿದ್ವೇಷಃ ಸುನುತ-
ಯುರ್ಯೋತು | ಅಸ್ಮದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಊರ್ವ ಇವ ಪಪ್ರಥೇ ಕಾಮೋ
ಅಸ್ಮೈ | ಅಸ್ಮಾಕಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸ್ಮೈ ಧತ್ತ ವಸವೋ ವಸೂನಿ |
ಅಸ್ಮಾಸ್ತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಪಾಥೋಽನ್ತರಿಪ್ಪಂ ಪಥಾ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಶ್ರೈನೋ
ನದೀಯನ್ನಸ್ತೇತಿ ಪಾಥ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಯುದಕಮಪಿ ಪಾಥ
ಉಚ್ಯತೇ ಪಾನಾತ್ | ಆಚಷ್ಟ ಆಸಾಂ ಪಾಥೋ ನದೀನಾಮಿತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಯನ್ನಮಪಿ ಪಾಥ ಉಚ್ಯತೇ ಪಾನಾದೇವ | ದೇವನಾಂ
ಪಾಥ ಉಪವಕ್ಷಿ ವಿದ್ವಾನಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಸವೀಮನಿ ಪ್ರಸವೇ |
ದೇವಸ್ಯ ವಯಂ ಸವಿತುಃ ಸವೀಮನೀತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಸಪ್ರಥಾಃ
ಸರ್ವತಃ ಪೃಥುಃ | ತ್ವಮಗ್ನೇ ಸಪ್ರಥಾ ಅಸೀತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ |
ವಿದಧಾನಿ ವೇದನಾನಿ | ವಿದಧಾನಿ ಪ್ರಚೋದಯನ್ನಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ
ಭವನಿ || ೭ ||

ಅಸ್ಮೈ ||೨೯||

‘ಅಸ್ಮೈ ತೇ ಬಂಧುಃ’ | ವಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||೧||

ಅಸ್ತೇ ಎಂಬ ಪದವು ಪ್ರಥಮಾದಿ ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರೆ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅಸ್ತೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಒಂದೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ನಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

“ ಅಸ್ತೇ ಯಾತಂ ನಾಸತ್ಯಾ ಸಜೋಷಾಃ ” | ಅಸ್ಮಾನ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ || ೨ ||

ಅಸ್ತೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯು. ಹೇಗೆಂದರೆ-ಅಸ್ತೇ ತೇ ಬಂಧುಃ ವಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತೇ ಎಂದರೆ ನಾವು ಎಂದರ್ಥವು. ನಾವು ನಿನ್ನ ಬಂಧುಗಳು. ಈ ಅರ್ಥವಿರುವ ಎಂದರೆ ಅಸ್ತೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವಿರುವ ಋಕ್ತನ ಉದಾಹರಣೆಯು—

ತಪಸ್ವಿನೂರಸಿ ಪ್ರಜಾಪತೇರ್ವರ್ಣಃ ಪರಮೇಣ ಪಶುನಾ ಕ್ರೀಯಸೇ ಸಹಸ್ವಪೋಷಂ ಪುಷ್ಯಂತೀ | ಅಸ್ತೇ ತೇ ಬಂಧುಃ ಪುಷೇಯಂ |

ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯು—

ಆ ಶೇನಸ್ಯ ಜವಸಾ ನೂತನೇನಾಸ್ತೇ ನಾ ಸತ್ಯಾ ಸಜೋಷಾಃ |

ಹವೇ ಹಿ ವಾಮುಕ್ತಿನಾ ರಾತಹವ್ಯಃ ಶಶ್ವತ್ತಮಾಯಾ ಉಷಸೋ ವ್ಯುಷ್ಪಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೧೮-೧೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ನಾಸತ್ಯರೇ (ಆಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ) ಶ್ರೀನ ಪಕ್ಷಿಯಂತೆ ಉತ್ತಮಗತಿಯುಳ್ಳ ಮತ್ತು ನೂತನವಾದ ವೇಗವುಳ್ಳ ಆಶ್ವಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತರಾಗಿ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಬನ್ನಿ. ಎಲೈ ಆಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿ ನಿತ್ಯವಾದ ಉಷಸ್ಸಿನ ಉದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಸ್ತೇ ಎಂದರೆ ಅಸ್ಮಾನ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ ನಮ್ಮನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು.

“ ಅಸ್ತೇ ಸಮಾನೇಭಿವ್ಯರ್ಷಭ ಪೌಂಸ್ಯೇಭಿಃ ” | ಅಸ್ಮಾನ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ || ೩ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಭೂರಿ ಚಕರ್ಥ ಯುಜ್ಯೇಭಿರಸ್ಯೇ ಸಮಾನೇಭಿವ್ಯರ್ಷಭ ಪೌಂಸ್ಯೇಭಿಃ |

ಭೂರೀಣಿ ಹಿ ಕೃಣವಾನಾ ಶವಿಷ್ಯೇಂದ್ರ ಕೃತ್ವಾ ಮರುತೋ ಯವ್ಯಶಾಮ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೬೩-೭)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸತಕ್ಕ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದು ನಿಜ. ಆದರೂ ಸಹ ನಮ್ಮನ್ನೇ ಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸಮನಾಗಿರುವುದೂ ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದೂ ಆದ ಪರಾಕ್ರಮಕಾರ್ಯಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ನೀನು ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ. ಬಲಶಾಲಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಅವೀಕ್ಷಿಸುವವೋ ಅಂತಹ ಅತ್ಯತಿಶಯವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೇ ನಾವೂ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ನಾವು ಮರುತ್ತು ಗಳಾಗಿದ್ದೇನೆ.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಸ್ತೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ನಮ್ಮಿಂದ ಎಂದು ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವಿರುವುದು.

“ ಅಸ್ಮೇ ಪ್ರಯನ್ಥಿ ಮಘವನ್ನ್ವಜೇಷಿನ್ ’ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||೪||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಅಸ್ಮೇ ಪ್ರ ಯಂಥಿ ಮಘವನ್ನ್ವಜೇಷಿನ್ವ ರಾಯೋ ವಿಶ್ವವಾರಸ್ಯ ಭೂರೀಃ |

ಅಸ್ಮೇ ಶತಂ ಶರದೋ ಜೀವಸೇಷಾ ಅಸ್ಮೇ ವೀರಾಂಧತ್ವತ ಇಂದ್ರ ಶಿಪಿನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೩೬-೧೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಭಗವಂತನೂ ಗತಸಾರವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವವನೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಆದಿಂ ಸಲ್ಲುವುದೂ ಅಧಿಕವಾದುದೂ ಆದ ಧನವನ್ನು ಕೊಡು. ನಾವು ನೂರು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಜೀವಿಸುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು. ಸುಂದರವಾದ ಕೆನ್ನೆಯುಳ್ಳ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮಗೆ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ವೀರಶ್ವರನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸು.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಸ್ತೇ ಎಂದರೆ ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ—ನಮಗೋಸ್ಕರ ಎಂದು ಚತುರ್ಥಿ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವಿರುವುದು.

“ ಅಸ್ಮೈ ಆರಾಚ್ಚಿದ್ ದ್ವೇಷಃ ಸನುತರ್ಯುರ್ಯೋತು ” ಅಸ್ಮದ್ರಿತ್ಯರ್ಥಃ ||೫||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ತಸ್ಯ ವಯಂ ಸುಮತೌ ಯಜ್ಞಿಯಸ್ಯಾಪಿ ಭದ್ರೇ ಸೌಮನಸೇ ಸ್ಯಾಮು |

ಸ ಸುತ್ರಾಮಾ ಸ್ವವಾ ಇಂದ್ರೋ ಅಸ್ಮೇ ಆರಾಚ್ಚಿದ್ವೇಷಃ ಸನುತರ್ಯುರ್ಯೋತು ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೪೭-೧೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಪೂಜಾರ್ಥವಾದ ಆದೇ ಇಂದ್ರನ ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಗೆ ವಿಷಯರಾಗಿ ನಾವು ಇರುವಂತರಾಗಲಿ. ಕಲ್ಯಾಣಕಾರಕರಾದ ಅವನ ಪ್ರೀತಿವಿಷಯರಾಗಿಯೂ ಇರುವಂತಾಗಲಿ. ಅತಿಶಯವಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸುವವನೂ ಧನವಂತನೂ ಆದ ಆದೇ ಇಂದ್ರನು ನಮ್ಮನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸತಕ್ಕ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಮಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಂತ ದೂರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವಂತೆಯೂ ನಮ್ಮೊಂದಿಗೆ ಸೇರದಿರುವಂತೆಯೂ ಬೇರೆಯಾಗಿಟ್ಟಿರಲಿ.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಸ್ತೇ ಎಂದರೆ ಅಸ್ಮತ್ ನಮಗಿಂತಲೂ ಎಂದು ಪಂಚಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವಿರುವುದು.

“ ಊರ್ವ ಇವ ಪಪ್ರಥೇ ಕಾಮೋ ಅಸ್ಯೈ ” | ಅಸ್ಮಾಕ್ರಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||೬||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಆ ನೋ ಭರ ಭಗಮಿಂದ್ರ ದ್ಯುಮಂತಂ ನಿ ತೇ ದೇಷ್ಯಸ್ಯ ಧೀಮಹಿ ಪ್ರೇರೀಕೇ |

ಊರ್ವ ಇವ ಪಪ್ರಥೇ ಕಾಮೋ ಅಸ್ಯೇ ತಮಾ ಸ್ಯಣ ವಸುಸತೇ ವಸೂನಾಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೩೦-೧೯)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮಗಾಗಿ ಕಾಂತಿಯುತವಾದ ಧನವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ. ದಾನತೀಲನಾದ ನಿನ್ನ ದಾನಕ್ಕೆ ನಾವು ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದೇವೆ. ನಮ್ಮ ಅಭಿಲಾಷೆಯು ಬಡಬಾನಲದಂತೆ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಮವಾದ ಧನಕ್ಕೆ ಒಡೆಯನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮ ಅಗಾಧವಾದ ಅಭಿಲಾಷೆಯನ್ನು ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನದ ದಾನದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸು.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅಸ್ಮಾಕಂ ನಮಗೆ, ನಮ್ಮ ಎಂಬ ಪಟ್ಟಿವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

“ ಅಸ್ಮೈ ಧತ್ತ ವಸವೋ ವಸೂನಿ ” ಅಸ್ಮಾಸ್ತಿತ್ಯರ್ಥಃ ||೩||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಅಸ್ಮೇ ಧತ್ತ ವಸವೋ ವಸೂನಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮೇ ಎಂದರೆ ಅಸ್ಮಾಸು—ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಎಂದು ಸಪ್ತಮಿ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ಪಾಠಃ ||೩||

ಪಾಥೋಽನ್ತರಿಕ್ಷಂ ಪಥಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಮ್ || “ ಶೈನೋ ನದೀಯುನ್ಮ—
ನ್ವೇತಿ ಪಾಠಃ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೪||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಯತ್ರಾ ಚಕ್ರವೃತ್ತಾ ಗಾತುಮಸ್ಮೈ ಶೈನೋ ನದೀಯುನ್ಮನ್ವೇತಿ ಪಾಠಃ |
ಪ್ರತಿ ವಾಂ ಸೂರ ಉದಿತೇ ವಿಧೇಮ ನಮೋಧಿರ್ಮಿತ್ರಾವರುಣೋಕ ಹವ್ಯೈಃ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೩೩-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಯಾವ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮರಣಧರ್ಮರಹಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಂಚರಿಸುವ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರೋ ಅದೇ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಶೈನಪಕ್ಷಿಯಂತೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ಸೂರ್ಯನ ಉದಯವಾದೊಡನೆಯೇ (ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ) ನಿಮ್ಮನ್ನು ನಮಸ್ಕಾರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೂ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ ಉಪಚರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಪಾಠಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾಥೋಽನ್ತರಿಕ್ಷಂ ಪಥಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಶೈನೋ ನ ದೀಯುನ್ಮನ್ವೇತಿ ಪಾಠಃ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ಎಂದು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದರೆ, ಪಾಠಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗವು ಎಂಬರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಸೂರ್ಯನು ಸಂಚರಿಸುವ ಮಾರ್ಗವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಪಂಥಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಂಥಾಃ ಪತತೇರ್ವಾ ಪದ್ವತೇ ವಾ ಪಂಥತೇರ್ವಾ (ನಿ. ೨-೨೮) ಎಂದೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಪಂಥಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಪತ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಹೋಗು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಪಂಥ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ನಿಪ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದಾರೆ. ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳೂ ಗತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು.

ಉದಕಮಪಿ ಪಾಥ ಉಚ್ಯತೇ ಪಾನಾತ್ || “ಆಚಮ್ಯ ಆಸಾಂ ಪಾಥೋ
ನದೀನಾಮ್ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೯ ||

ಉದಕಮಪಿ ಪಾಥ ಉಚ್ಯತೇ ಪಾನಾತ್ | ಉದಕಕ್ಕೂ ನೀರಿಗೂ ಪಾಥವೆಂಬ ಹೆಸರುಂಟು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಅಭಿ ವೋ ದೇವೀಂ ಧಿಯಂ ದಧಿಧ್ಯಂ ಪ್ರವೋ ದೇವತ್ರಾ ವಾಚಂ ಕೃಣುಧ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೪-೯)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಯಜಮಾನಾದಿಗಳೇ, ನೀವು ದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ.
ದೇವತೆಗಳ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿರೂಪನಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉತ್ತಮರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿ.

ಆ ಚಮ್ಯ ಆಸಾಂ ಪಾಥೋ ನದೀನಾಂ ವರುಣ ಉಗ್ರಃ ಸಹಸ್ರಚಕ್ಷುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೪-೮)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಬಲವುಳ್ಳವನೂ ಅನೇಕವಾದ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನೂ ಆದ ವರುಣನು ಪ್ರವಹಿಸುವ ಈ ನದಿಗಳ
ಉದಕವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ.

ಅನ್ನಮಪಿ ಪಾಥ ಉಚ್ಯತೇ ಪಾನಾದೇವ | ದೇವಾನಾಂ ಪಾಥ ಉಪವಕ್ಷಿ
ವಿದ್ವಾನ್ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೧೧||

ಪಾಥ ವೆಂದರೆ ಅನ್ನ ವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ವನಸ್ತತೇರಶನಯಾ ನಿಯೂಯಾ ದೇವಾನಾಂ ಪಾಥ ಉಪ ವಕ್ಷಿ ವಿದ್ವಾನ್ |

ಸ್ತದಾತಿ ದೇವಃ ಕೃಣವದ್ಧವೀಂಷ್ಯವತಾಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಹವಂ ಮೇ ||

(೧೦-೭೦-೧೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ವೃಕ್ಷದಿಂದ (ಮರದಿಂದ) ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಎಲೈ ಯೂಪದೇವತೆಯೇ, ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವ ನೀನು ಹವೀ
ರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು (ಪ್ರಯಾಣಶಾಲದಲ್ಲಿ ಜನರು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವಂತೆ) ಹಗ್ಗದಿಂದ ಗಂಟುಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ದೇವತೆ
ಗಳ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗು. ಅನಂತರ ವನಸ್ತತಿ ಎಂಬ ಯೂಪಾಭಿಮಾನ್ವಿ ದೇವನು ಆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಲಿ.
ಮತ್ತು ನಮ್ಮಿಂದ ಆರ್ಪಿತವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಡಲಿ. ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳು ಈ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ ಬರಬೇಕೆಂದು
ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುವ ನನ್ನ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀದೇವತೆಗಳು ಅನುಮೋದಿಸಲಿ.

ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶ್ಚಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ವನಸ್ತತಿದೇವಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ವನಸ್ತತೇ
ರಶನಯಾ—ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ದೇವೇಭ್ಯೋ ವನಸ್ತತೇ

ಹವೀಂಷಿ ವನಸ್ತತೇ ರಶನಯಾ ನಿಯೂಯೇತಿ ಸೂಕ್ತಮುಖೀಯಾಃ | ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ. ೯-೫) ವಿವೃತವಾಗುವುದು.

ವನಸ್ತತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿರುವುದೆಂದು ಯಾಸ್ಯರು ತಮ್ಮ ನಿರ್ವಚನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ವನಸ್ತತ ಇತ್ಯೇನಮಾಹ್ಯಪ ಹಿ ವನಾನಾಂ ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ | ವನಂ ವನೋತೇಃ ||

(ನಿ. ೮-೩)

ವನಸ್ತತಿಯೆಂದರೇನು ? ವನಗಳ (ಅರಣ್ಯಗಳ) ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಎಂದುರೆ ವನಸ್ತತಿ ಎಂಬ ವನಾಭಿಮಾನದೇವನು. ಅರಣ್ಯ ದಲ್ಲಿರುವ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ಕಾಪಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ವನಶಬ್ದವು ವನ-ಸಂಭ್ರಮ ಹೊಂದು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಜನರು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ತಮಗೆ ಬೇಕಾದಾಗ ಇದನ್ನು (ವೃಕ್ಷ ಅಥವಾ ಮರವನ್ನು) ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬರುವುದರಿಂದ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ವನವೆಂದು ಹೆಸರು. ವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದಾದ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ವೃಕ್ಷಾಭಿಮಾನದೇವತೆಗೆ ವನಸ್ತತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—ಈ ವನಸ್ತತಿಶಬ್ದವಿರುವ ಉಪಾವಸ್ತುಜನ್ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೧೦) ಹೇಳಿರುವರು.

ತಕ್ ಕೋ ವನಸ್ತತಿಃ | ಯೂಪ ಇತಿ ಕಾತ್ಯಕೈಃ | ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಷಾಃ ||

(ನಿ. ೮-೧೮-೧೯)

ವನಸ್ತತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಯೂಪಸ್ತಂಭವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು ಎಂದು ಕಾತ್ಯಕೈ ಎಂಬುವರ ಮತವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಂಜಂತಿ ತ್ವಾಮಧ್ಯರೇ (ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೧) ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವನಸ್ತತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯೂಪವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ವನಸ್ತತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವೆಂದು ಶಾಕಪೂಷಿಯವರ ಮತವು. ಇದರ ಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವನಸ್ತತೇ ಮತ್ತು ವನಸ್ತತೇ ರಶನಯಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ಪಾಠಃ—ಪಾಠಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ಪಾಠಃ | ಪಾಠೋಽನ್ವರಿಕ್ಷಂ ಪಥಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಶ್ಲೋನೋ ನದೀಯನ್ನಸ್ತೇತಿ ಪಾಠಃ | ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೬-೮)

(೧) ಪಾಠಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದರ್ಥವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ಲೋನೋ ನ ದೀಯನ್ನಸ್ತೇತಿ ಪಾಠಃ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಬಹುದು.

ಉದಕಮಪಿ ಪಾಠ ಉಚ್ಯತೇ ಪಾನಾತ್ | ಅಚಪ್ಪ ಅಸಾಂ ಪಾಠೋ ನದೀನಾಂ | ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೬-೧೦)

(೨) ಪಾಠ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದೂ ಅರ್ಥವು. ಏಕೆಂದರೆ ಇದನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವವರು. ಅಚಪ್ಪ ಅಸಾಂ ಪಾಠೋ ನದೀನಾಂ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವೂ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು.

ಅನ್ನಮಪಿ ಪಾಠ ಉಚ್ಯತೇ ಪಾನಾದ್ಯೇವ | ದೇವಾನಾಂ ಪಾಠ ಉಪವಕ್ತೃ ವಿದ್ವಾನ್ ಇತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೬-೧೦)

(೩) ಜನರು ಅನ್ನವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಪಾಠವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಈ ವಿಷಯವಲ್ಲಿ ದೇವಾನಾಂ ಪಾಠ ಉಪವಕ್ತೃ ವಿದ್ವಾನ್ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುವುದು. ವದಸ್ವತೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರ ವಿವರಣೆಯು—

ವನಸ್ವತ ಇತ್ಯೇನಮಾಹೈಷ ಹಿ ವನಾನಾಂ ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ | ವನಂ ವನೋ ತೇಃ |

(ನಿ. ೮-೩)

ತತ್ಪೋ ವನಸ್ವತಃ | ಯೂಪ ಇತಿ ಕಾಸ್ಯಕ್ಯಃ | ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ ||

(ನಿ. ೮-೧೮)

ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ವನಸ್ವತಿಯೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ವನಗಳ ಪಾಲಕನು ಅಥವಾ ಸಂರಕ್ಷಕನು. ವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗಿದ್ದರೂ ಆದನ್ನು ಸುಡುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಸಂರಕ್ಷಕನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಅಥವಾ ದಾವಾದಿ ಯುಜ್ಞ ಸಾಧನಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗವಾಗುವುದರಿಂದ ವನವೆಂದು ಹೆಸರು. ವನಸ್ವತಿ ಎಂದರೆ ವೃಕ್ಷರೂಪ, ಮೊಡ್ಡದಾದ ವೃಕ್ಷ ಎಂದರ್ಥವು. ವನಸ್ವತಿ ಎಂದರೆ ಯಾವ ದೇವತೆಯು? ಯುಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನೆಟ್ಟಿರುವ ಮರದ ಕಂಭವೆಂದು ಕಾತ್ಯಕೈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ವನಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕಾತ್ಯಕೈರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೂ ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ಯರು ಒಂದು ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು—

ಅಂಜತಿ ತ್ವಾಮಧ್ವರೇ ದೇವಯಂತೋ ವನಸ್ವತೇ ಮಧುನಾ ದ್ವೈನ್ಯೇನ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೮-೧)

ಎಂದರೆ ಎಲೈ ವನಸ್ವತಿಯೇ, (ಯೂಪಸ್ತಂಭವೇ) ಯುಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮತ್ತಿಗೃಹಮಾನನು ನಿನ್ನನ್ನು ಮಂತ್ರಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಘೃತ (ತುಪ್ಪ) ದಿಂದ ಲೇಪನಮಾಡುವರು ಎಂದು ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಯೂಪಸ್ತಂಭವನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಸಂಭೋಧನೆಮಾಡಿರುವುದು ಮತ್ತು ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೩, ೬ ೧೧ ನೆಯ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವನಸ್ವತಿಯನ್ನು ಯೂಪಸ್ತಂಭವೆಂದು ಸಂಭೋಧನೆಮಾಡಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಯೂಪವೇ ದೇವತೆಯು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ— ವನಸ್ವತೇ ಶತವಲ್ಕಶೋ ವಿರೋಹ ಶಹಸ್ವಲ್ಕಶಾ ಶಾ ವಿ ವಯಂ ರುಹೇಮ ಎಂದರೆ, ಎಲೈ ವನಸ್ವತಿಯೇ, ನೂರಾರು ಮತ್ತು ಸಾವಿರಾರು (ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ) ಚಿಗುರುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಬಿಳಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ವನಸ್ವತಿಯಾದ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಾಗಿರುವುದು. ಮು. ಸಂ. ೧೦-೬೦-೧೦ ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವನಸ್ವತೇ ರಶನಾಯಾ ನಿ ಯೂಯಿ ಎಲೈ ವನಸ್ವತಿಯೇ, ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಹೆಗ್ಗದಿಂದ ಕಟ್ಟಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ವನಸ್ವತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯೂಪಸ್ತಂಭವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುವುದು ಆದುದರಿಂದ ವನಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ಯೂಪಸ್ತಂಭವೆಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಪರೋಕ್ಷಾರ್ಥವು.

ವನಸ್ವತಿಯು ಸ್ವರೂಪವೆನೆಯುವುದನ್ನು ಬಹಳ ವಿಮರ್ಶಮಾಡಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಪದದ ಅಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕೆಲವು ಅಧುನಿಕರಾದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಾತ್ಮಕವಾದ ಪಶುಯಾಗವು ರೂಢಿಯಾಗಿದ್ದು ಅಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತಗಳು ಅಂತಹ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪ್ರಯಾಜ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ಥೂಲವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಯಾಗಸತುವನ್ನು ಕಟ್ಟತಕ್ಕ ಯೂಪಸ್ತಂಭವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇದು ಯಜ್ಞ ಪತುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಸ್ತಂಭವೇ ಅಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಅನಂತರ ಅವುಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ವನಸ್ಪತಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಬಹುದು.

**ಹೋತಾ ಯಜ್ಞದ್ವನಸ್ಪತಿಮುಸಾಪಸ್ಯಕ್ಷ್ಮಿಯೋ ಜೋಷ್ವಾರಗಂ ದಶಮುಂ ನರಃ | ಸ್ವದಾತ್ಪ್ರಾ-
ಧಿತಿರ್ಋತುಧಾದ್ಯ ದೇವೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವ್ಯಾವಾಡ್ಯೇತ್ಯಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತರ್ಯಜಃ |**
(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨-೨)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ. ವನಸ್ಪತಿಂ ಯೂಪಾಧಾರಧೂತಂ ದಶಮುಪ್ರಯಾಜದೇವತಾತ್ಪ್ರಮುಗ್ನಿಂ ದೈವ್ಯೋ ಹೋತಾ ಯಜತು ವನಸ್ಪತಿಯು ಯೂಪಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತವಾದದ್ದು ಮತ್ತು ಹತ್ತನೆಯ ಪ್ರಯಾಜ ದೇವತಾತ್ಪ್ರಕವಾದ ಅಗ್ನಿಯು. ಇವನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋತೃವು ಯಾಗಮಾಡಲೆಂದು ವನಸ್ಪತಿಗೆ ಧಿಯೋ, ಜೋಷ್ವಾ, ಸ್ವದಾತ್, ಸ್ವಧಿತಿ, ದೇವೇಭ್ಯಃ, ಋತುಧಾ, ಹವ್ಯವಾಟ್, ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಅಯುಃ ಕಲ್ಪಮಾನಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳಿವೆ. ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಧಿಯೋ ಜೋಷ್ವಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬುದ್ಧಿಃ ಪ್ರೀಣಯಿತಾರಂ | ಬುದ್ಧಿಗಿ ಹರ್ಷದಾಯಕ ನೆಂದೂ, ಸ್ವಧಿತಿಃ—ಸ್ವಧಿತಿಯಿಂದ (ವಜ್ರಯುಧ ಅಥವಾ) ದಿವ್ಯಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದದ್ದೆಂದೂ, ಋತುಧಾ—ಋತಾ ವಿಹಿತೇ ಕಾಲವಿಶೇಷೇ ಅದ್ವ್ಯ ಅಸ್ಯ ಕನ್ಯಮರ್ಷಿ ಸ್ವದಾದಸ್ಯಾ ಭಿದೀಯಮಾನಂ ಹವಿಃ ಸ್ವದಯತು| ಕಂಚ ದೇವೋ ವನಸ್ಪತಿರ್ದೇವೇಭ್ಯೋ ದೇವಾರ್ಥಂ ಹವ್ಯಾ ಹವೀಂಷಿ ಹವ್ಯವಾದ್ಯಹತು | ಈ ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತ ಗಳಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಲಿ ಎಂದು ಮಂತ್ರಾರ್ಥ. ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಅಯುಃಕಲ್ಪಮಾನಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಯಜ್ಞದ ಆಯಸ್ಸನ್ನು ಬೆಳೆಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ವಿಧವಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಶ್ರೌಷ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೂ, ವನಸ್ಪತಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ವನಸ್ಪತಿಃ (೨-೪) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ ಮೊದಲು ವನಸ್ಪತಿಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಅಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವನಸ್ಪತಿಯ ಸ್ವರೂಪವೆನೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ಋ. ಸಂ. ೨-೩೬-೩) ನೇ ಮುಕ್ತನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವಾಗ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ವನಸ್ಪತಿಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ (ನಿ. ೮-೩) ವನಾನಾಂ ಪಾಶಾ ವಾ ಪಾಲಯಿಶಾ ವಾ | ವನತಿ ವನೋತೇಃ | ವನಗಳಿಗೆ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಪಾಲಕನಾದುದರಿಂದಾಗಲಿ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದು ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ಪಡೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ವನ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಅಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತದ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸುವಾಗ (ನಿ. ೮-೧೮) ತತ್ ಕೋ ವನಸ್ಪತಿಃ ಯೂಪ ಇತಿ ಕಾತ್ಯಕೈಃ ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಶೂಣಿಃ ಎಂದು ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಕಾತ್ಯಕೈರ ಮತವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕೆ,

**ಅಂಜಂತಿ ತ್ವಾಮದ್ಧರೇ ದೇವಯಂತೋ ವನಸ್ಪತೇ ಮಧುನಾ ದೈವೇನ |
ಯದೂರ್ಧ್ವಸ್ಯಿಷ್ಠಾ ದ್ರವಿಣೇಹ ಧತ್ತಾದ್ಯದ್ವಾ ಕ್ಷಯೋ ಮಾತುರಸ್ಯ ಉಪಸ್ಯೇ ||**
(ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ದಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ವನಸ್ಪತಿಯನ್ನು ಯೂಪವೆಂದೇ ಸಂದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅನಂತರ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಶಾಕಶೂಣಿಯ ಮತವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು,

ವನಸ್ಪತೇ ರಶನಯಾ ನಿಯೂಯಾ ದೇವಾನಾಂ ಪಾಥ ಉಪ ವಕ್ಷಿ ವಿದ್ವಾನ್ |
ಸ್ವದಾತಿ ದೇವಃ ಕೃಣವದ್ಧವೀಂತ್ಯವತಾಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಹವಂ ಮೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೭೦-೧೦)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಯಣರು ಯೂಪವೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಯೂಪಾಂತರ್ಗತವಾದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಏವಮಗ್ನಿರ್ವನಸ್ಪತಿಃ | ಯತ್ ಪುನರೇತದುಕ್ತಂ ಯೂಪಾಂಜನೀಯಾಯಾಂ ಯೂಪೇ ವನಸ್ಪತಿಶಬ್ದಃ ಇತಿ | ಅತ್ರ ಬ್ರೂಮಃ-ಅಗ್ನಿ-ರೇವಾಸೌ ಯೂಪಾಂತರ್ಗತೋ ಯೂಪಾತ್ಮನಾ ವರ್ತಮಾನೋ ಯೂಪಾಂಜನೀಯಾಯಾಂ ವನಸ್ಪತಿಶಬ್ದೇ-ನೋಚ್ಯತೇ | ಇಲ್ಲಿ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಯೂಪಾಂತರ್ಗತನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಹೊರತು ಬೇರೆಯಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ಥಿರಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು,

ವನಸ್ಪತಿಂ ತು ಯಂ ಪ್ರಾಹುರಯಂ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ವನಸ್ಪತಿಃ |
ಅಯಂ ವನಾನಾಂ ಹಿ ಪತಿಃ ಪಾತಾ ಪಾಲಯತೀತಿ ವಾ ||
ಅಗ್ನಿರ್ಗೃಹ್ಣಮದೇನಾಯಂ ವನಸ್ಪತಿರಿತೀಳಿತಃ |
ಮಂದಸ್ವೇತ್ಯಸ್ಯ ಸೂಕಸ್ಯ ಪಳ್ಯಚಸ್ಯ ತೃತೀಯಯಾ ||
ಯೂಪವತ್ತರುವಚ್ಚೈವ ಸ್ತುತಿಯಾರ್ಹಸ್ಯ ಪ್ರಸಂಗಜಾ |
ಸರ್ವೇಣಾಂಜಂತಿಸೂಕ್ತೇನ ತೃತೀಯೇ ಸಾ ತು ಮಂದಲೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೩೬ ರಿಂದ ೨೮)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಮು. ಸಂ. ೧-೧೩-೧೧ ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶಿಸುವ ಅಪ್ರೀದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೆಂದೂ ಮತ್ತು ಮು. ಸಂ. ೨-೩೬-೨ ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಗೃಹ್ಣಮದನೂ ವನಸ್ಪತಿಶಬ್ದದಿಂದ ಈ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದನೆಂದೂ, ಮೂರನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕೆಲವು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಯೂಪ ಅಥವಾ ವ್ಯಕ್ತವೆಂದರ್ಥವೆಂದೂ ಅದೂ ಸಹ ಪ್ರಸಂಗಜವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ಅಲ್ಲದೇ,

ಇತ್ಯಪ ಪವನಾನೋಽಗ್ನಿರ್ವರ್ಧ್ಯನೋಽಗ್ನಿರ್ವನಸ್ಪತಿಃ |
ಅಮುಷ್ಮಿನ್ನೇನ ವಿಶ್ವೈಸ್ತು ಲೋಕೇಽಗ್ನಿಶ್ಚುಚಿರುಚ್ಯತೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೬೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಮಧ್ಯಮಲೋಕದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ತೋರಿಸಿ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವೇ ಇಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಸವೀಮನಿ ||೨೧||

ಸವೀಮನಿ ಪ್ರಸವೇ | ' ದೇವಸ್ಯ ವಯಂ ಸವಿತುಃ ಸವೀಮನಿ | ' ಇತ್ಯಪಿ

ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೧೧ ||

ಸವೀಮುನಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರಚೋದನೆ, ಪ್ರೇರಣೆ. (ಅನುಜ್ಞೆ)

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ದೇವಸ್ಯ ವಯಂ ಸವಿತಾಃ ಸವೀಮುನಿ ಶ್ರೇಷ್ಠೇ ಸ್ಯಾಮ ವಸುಸಕ್ತ ದಾವನ್ನೇ |
ಯೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ದ್ವಿಪದೋ ಯಕ್ಷತುಪ್ಯದೋ ನಿವೇಶನೇ ಪ್ರಸವೇಚಾಸಿ ಭೂಮಸಃ ||
(ಮ. ಸಂ. ೬-೨೧-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಸವಿತೃವಿನ ಅನುಜ್ಞೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಧನದ ದಾನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿಯೂ ನಾವು ಇರುವಂತಾಗಲಿ. ಎಲೈ ಸವಿತೃದೇವನೇ, ಯಾವ ಅದೇ ನೀನು ಸಮಸ್ತ ದ್ವಿಪಾದಿಗಳಾದ ಮಾನವಾದಿಗಳ ಮತ್ತು ಚತುಷ್ಪಾದಿಗಳಾದ ಪಶ್ಚಾದಿಗಳ ಉಪ್ಪತ್ತಿಗೂ ಸ್ಥಿತಿಗೂ ಸ್ವತಂತ್ರಕಾರಣನಾಗಿದ್ದೀಯೆ.

ಸಪ್ರಥಾಃ || ೨೨ ||

ಸಪ್ರಥಾಃ ಸರ್ವತಃ ಪೃಥುಃ | 'ತ್ವಮಗ್ನೇ ಸಪ್ರಥಾ ಅಸಿ' ಇತ್ಯೈಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೧೧||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಸಪ್ರಥಾ ಅಸಿ ಜುಷ್ಠೋ ಹೋತಾ ವರೇಣ್ಯಃ |
ತ್ವಯಾ ಯಜ್ಞಂ ವಿ ತನ್ಯತೇ ||
(ಮ. ಸಂ. ೫-೧೩-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಸಂಕೃತನೂ, ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಆವೃತನಾದವನೂ ಹೋಮಸುಪಾದಕನೂ ಆದ ನೀನು ಸರ್ವವಿಧ ದಲ್ಲಿಯೂ ಅಧಿಕೃತನನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದೀಯೆ. ನಿನ್ನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಯಜಮಾನರು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸಪ್ರಥಾಃ—ಸರ್ವತಃ ಪೃಥುಃ | ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ದಿಹಿಸುವಾಗ) ವ್ಯಾಪಿಸುವವನಾದ್ದರಿಂದ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಹರಡುವನು ಎಂದು ಸಪ್ರಥಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಿಂದಲೂ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

ಜುಷ್ಠಃ—ಸರ್ವದಾ ಪ್ರೀತಃ | ಯಜಮಾನರು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿರಾದಿಗಳಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರೀತನಾದವನು, ಸಂತೋಷಗೊಂಡಿರುವವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವರೇಣ್ಯಃ—ಸರ್ವೈವರಣೇಯಃ | ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವವನು. ಅಗ್ನಿಯು ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಮೂಢಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರಾದಿ ಸಮಸ್ತಜನರೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವರು. ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ದೇಶಾದವನು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ತ್ವಯಾ ಯಜ್ಞಂ ವಿ ತನ್ಯತೇ ಸರ್ವರೂ ನಿನ್ನಿಂದಲೇ (ನಿನ್ನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ವಿದಧಾನಿ || ೩೩ ||

ವಿದಧಾನಿ ವೇದನಾನಿ | 'ವಿದಧಾನಿ ಪ್ರಚೋದಯನ್' | ಇತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೧೩ || ೭ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಹೋತಾ ದೇವೋ ಅಮರ್ತ್ಯಃ ಪುರಸ್ತಾದೇತಿ ಮಾಯಯಾ |

ವಿದಧಾನಿ ಪ್ರಚೋದಯನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೨೭-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಸೋಮಸಂವಾದಕನೂ, ಮರಣಧರ್ಮರಹಿತನೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾ ಕರ್ಮವಿಷಯಕವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಕರ್ಮದ ಪ್ರಾರಂಭದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ.

ವಿದಧಾನಿ—ವೇದನಾನಿ, ವೇದಿತವ್ಯಾನಿ ಕರ್ಮಾರ್ಥಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳು ಎಂದರ್ಥವು ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನವು, ತಿಳುವಳಿಕೆಯು ಎಂದರ್ಥವು.

ಮಾಯಯಾ—ನಿಮಾತೇ ಜಾನೀತೇ ಕರ್ಮಮಾಯಯಾ ಅನಯೇತಿ ವಾ ಮಾಯಾ ಕರ್ಮವಿಷಯ ಜ್ಞಾನಂ | ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನಭಾವದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದು, ಅಥವಾ ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನಭಾವವನ್ನು ಅರಿಯಲು ಸಾಧನವಾದುದು ಮಾಯೆಯು ಎಂದು ಮಾಯಾಶಬ್ದಾರ್ಥವು ವಿವೃತವಾಗಿ ಕರ್ಮವಿಷಯಾಭಿಜ್ಞಾನೇನ ಯುಕ್ತಃ ಅಗ್ನಿಯು (ಕರ್ಮ ವಿಷಯಕವಾದ) ಕರ್ಮಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರಿಯಲು ಅರ್ಹವಾದ ಪಾಂಡಿತ್ಯರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಮಾಯೆಯಿಂದ (ಜ್ಞಾನದಿಂದ) ಕೂಡಿರುವವನು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವಿದಧೇಷು—ಯಜ್ಞೇಷು | ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ವೇದಯುಕ್ತು ಸ್ತೋತ್ರೇಷು ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇಷು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿದಧೇ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಕಾರರ ನಿರ್ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅನುಸರಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞಃ ವೇದನಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಯಜ್ಞನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯) ಮತ್ತು ವಿದಧಾನಿ ವೇದನಾನಿ | ವಿದಧೇ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನನಂದರ್ಥವೆಂಬುದನ್ನು (ನಿ. ೭-೭) ತೋರಿಸಲು—

ಹೋತಾ ದೇವೋ ಅಮರ್ತ್ಯಃ ಪುರುಸ್ತಾದೇತಿ ಮಾಯಯಾ | ವಿದಧಾನಿ ಪ್ರಚೋದಯನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೨೭-೭)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಕವಾದ ವಿದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ವಿದಧಾನಿ ವೇದಿತವ್ಯಾನಿ ಕರ್ಮಾರ್ಥಿ | ಅರಿಯಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಕರ್ಮಗಳು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪದ ಶ್ಯಾಗಿ ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ಎಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ವೈಯುಕ್ತಿಕವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುವರು. ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾದ ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳೂ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುವು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಿದಥ ಶಬ್ದವು ಧಾ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ವಿಧಾ ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚು, ನಿಯಮಿಸು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಯಮಪಾಲನೆಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ವಿದಥ ಮತ್ತು ವಿಧಾ ಈ ಎರಡು ಪದಗಳ ಅರ್ಥಗಳೂ ಒಂದೇ ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು,

ವಯಮಗ್ನೇ ವನುಯಾಮ ತ್ವೋತ್ಸಾ ವಸೂಯವೋ ಹವಿಷಾ ಬಧ್ಯಮಾಣಾಃ |
ವಯಂ ಸಮರ್ಥೇ ವಿದಥೇಷ್ಟಹ್ನಾಂ ವಯಂ ರಾಯಾ ಸಹಸಸ್ವತ್ರ ಮರ್ತಾನ್ ||
(ಋ. ಸಂ. ೫-೩-೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿದಥೇಷ್ಟಹ್ನಾಂ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೂ,

ವಿ ಯೇ ದಧುಃ ತರದಂ ಮಾಸಮಾದಹರ್ಯಜ್ಜ ಮಕ್ಶಂ ಚಾದ್ಯಚಂ |
ಅನಾಪ್ಯಂ ವರುಣೋ ಮಿತ್ರೋ ಆರ್ಯಮಾ ಕ್ಷತ್ರಂ ರಾಜಾನ್ ಅಶತ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೬೭-೧೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿ—ದಧುಃ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಮಾನಾರ್ಥದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ವಿಹಿತ, ವಿದಥ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಅರ್ಥಗಳೂ ಒಂದೇ ಆಗಿ, ಶಾಸ್ತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಯಜ್ಞವೇ ವಿದಥವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಯಜ್ಞ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಸಭೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿಯಿತು ಎಂದು ಕೆಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರು ವಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇತಿ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಶ್ರಾಯನ್ತ ಇವ ಸೂರ್ಯಂ ವಿಶ್ವೇದಿನ್ದ್ರಸ್ಯ ಭಕ್ತತ | ವಸೂನಿ
ಜಾತೇ ಜನಮಾನ ಓಜಸಾ ಪ್ರತಿ ಭಾಗಂ ನ ದೀಧಿಮು || ಸಮಾಶ್ರಿತಾಃ
ಸೂರ್ಯಮುಪತಿಷ್ಯಂತೇ ಅಪಿವೋಪಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾತ್ ಸೂರ್ಯಮಿವೇಂದ್ರ
ಮುಪತಿಷ್ಯನ್ತ ಇತಿ ಸರ್ವಾಣೀನ್ದ್ರಸ್ಯ ಧನಾನಿ ವಿಭಕ್ತ್ಯಮಾಣಾಃ ಸ
ಯಥಾ ಧನಾನ್, ವಿಭಜತಿ ಜಾತೇ ಚ ಜನಿಷ್ಯಮಾಣೇ ಚ ತಂ ವಯಂ
ಭಾಗಮನುಧ್ಯಾಯಾನ್ಮಾಜಸಾ ಬಲೇನೌಜ ಓಜತೇವೋಬ್ಬತೇರ್ವಾ—
ಶೀರಾಶ್ರಯಣಾದ್ವಾ ಶ್ರವಣಾದ್ವಾಘೇಯಮಿತರಾಶೀರಾಶಾಸ್ತ್ರೇಃ ||
ಇನ್ದ್ರಾಯ ಗಾವ ಆಶಿರಮಿತ್ಯಪಿ :ಗಮೋ ಭವತಿ | ಸಾ ಮೇ
ಸತ್ಯಾಶೀರ್ದೇವೇಷ್ಟಿತಿ ಚ ||

ಯದಾ ತೇ ಮತ್ತೋ ಅನು ಭೋಗಮಾನಲಾದಿಧ್ವಸಿಷ್ಯ
 ಓಷಧೀರಜೀಗಃ | ಯದಾ ತೇ ಮತ್ತೋ ಭೋಗಮನ್ಯಾಪದಧ
 ಗ್ರಸಿತ್ಯತಮ ಓಷಧೀರಗಾರೀರ್ಜಿಗತ್ತೀರ್ಗಿರತಿಕರ್ಮಾ ವಾ ಗೃಣಾತಿ-
 ಕರ್ಮಾ ವಾ ಗೃಹ್ಣಾತಿಕರ್ಮಾ ವಾ | ಮೂರಾ ಅಮೂರ ನ
 ವಯಂಜ್ಞಾಕಿತ್ಯೋ ಮಹಿತ್ಯಮಗ್ನೇ ತ್ವಮಜ್ಞ ವಿತ್ನೇ || ಮೂಢಾ
 ವಯಂ ಸೋಮೂಢಸ್ವಮಸಿ ನ ವಯಂ ವಿದ್ಮೋ ಮಹತ್ತ್ವಮಗ್ನೇ
 ತ್ವಂ ತು ವೇತ್ಥ ಶಶಮಾನಃ ಶಂಸಮಾನಃ | ಯೋ ವಾಂ ಯಜ್ಞೈಃ
 ಶಶಮಾನೋ ಹ ದಾಶತೀತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ದೇವೋ ದೇವಾಚ್ಯಾ
 ಕೃಪಾ | ದೇವೋ ದೇವಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಕ್ರಯಾ ಕೃಪಾ ಕೃಪ್ ಕೃಪತೇರ್ವಾ
 ಕಲ್ಪತೇರ್ವಾ || ೮ ||

ಶ್ರಾಯನ್ತಃ || ೩೪ ||

‘ಶ್ರಾಯನ್ತ ಇವ ಸೂರ್ಯಂ ವಿಶ್ವೇದಿನ್ದ್ರಸ್ಯ ಭವತ | ವಸೂನಿ ಜಾತೇ
 ಜನಮಾನ ಓಜಸಾ ವ್ರತಿ ಭಾಗಂ ನ ದೀಧಿಮು’ || ಸಮಾಶ್ರಿತಾಃ
 ಸೂರ್ಯಮುಪತಿಷ್ಯಂತೇ || ಅಪಿ ವೋಪಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾತ್
 ಸೂರ್ಯಮಿವೇನ್ದ್ರಮುಪತಿಷ್ಯನ್ತ ಇತಿ | ಸರ್ವಾಣೀನ್ದ್ರಸ್ಯ ಧನಾನಿ
 ವಿಭಕ್ತಮಾಣಾಃ | ಸ ಯಥಾ ಧನಾನಿ ವಿಭಜತಿ ಜಾತೇ ಚ ಜನಿಷ್ಯ-
 ಮಾನೇ ಚ | ತಂ ವಯಂ ಭಾಗಮನುಧ್ಯಾಯಾಮೌಜಸಾ ಬಲೇನ |
 ಓಜ ಓಜತೇವೋಬ್ಹತೇರ್ವಾ || ೧ ||

ಉನಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಶ್ರಾಯಂತ ಇವ ಸೂರ್ಯಂ ವಿಶ್ವೇದಿನ್ದ್ರಸ್ಯ ಭವತ |

ವಸೂನಿ ಜಾತೇ ಜನಮಾನ ಓಜಸಾ ವ್ರತಿ ಭಾಗಂ ನ ದೀಧಿಮು ||

(ಮು. ಸಂ. ೮-೯೯-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ರಕ್ತಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸೂರ್ಯನನ್ನೇ ಸೇವಿಸುವಂತೆ ಸಕಲಧನಗಳೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ
 ಸೇವಿಸುತ್ತವೆ. ಅದೇ ಇಂದ್ರನು ಧನಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವವೂ ಮುಂದೆ ಹುಟ್ಟುತ್ತಕ್ಕೂ ಆದ ಸಕಲಭೂತಗಳಿಗೂ ತನ್ನ
 ಬಲದಿಂದ ಹಂಚುತ್ತಾನೆ. ಓತ್ತಾರ್ಜಿತವಾದ ಆಶ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಪುತ್ರರು ಭಾಗವನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ಇಂದ್ರನ ಧನದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ
 ಭಾಗವನ್ನೂ ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿ ಧ್ಯಾನಿಸೋಣ.

ವಿಶ್ವತ್ ಭಕ್ಷತೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಕಲ ಮರುತ್ತುಗಳೂ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಸೇವಿಸುತ್ತ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆ ಮರುತ್ತುಗಳೇ ಇಂದ್ರನ ಧನವನ್ನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಹಂಚುತ್ತವೆ ಎಂದು ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಶ್ರಾಯಂತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡುವಾಗ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈಂಥ ವಿವರಣೆಯಿರುತ್ತದೆ.—

ಶ್ರಾಯಂತಃ | ಶ್ರಾಯಂತ ಇವ ಸೂರ್ಯಂ ವಿಶ್ವೇದಿಂದ್ರಸ್ಯ ಭಕ್ಷತ | ವಸೂನಿ ಚಾತೇ ಜನಮಾನ
ಓಜಸಾ ಪ್ರತಿ ಭಾಗಂ ನ ದೀಧಿಮು || ಸಮಾಶ್ರಿತಾಃ ಸೂರ್ಯಮುಪತಿಷ್ಠಂತೇ | ಅಪಿ ವೋಽಪ
ಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾತ್ | ಸೂರ್ಯಮಿವೇಂದ್ರಮುಪತಿಷ್ಠಂತ ಇತಿ | ಸರ್ವಾಣೀಂದ್ರಸ್ಯ ಧನಾನಿ
ವಿಭಕ್ಷಮಾಣಾಃ | ಸ ಯಥಾ ಧನಾನಿ ವಿಭಜತಿ ಜಾತೇ ಚ ಜನಿಷ್ಯಮಾಣೇ ಚ | ತಂ ವಯಂ
ಭಾಗಮನುಧ್ಯಾಯಾಮಾಜಸಾ ಬಲೇನ | ಓಜ ಓಜತೇವೋಽಬ್ಜತೇರ್ವಾ ||

(ನಿ. ೬-೮)

ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರಾಯಂತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಶ್ರಾಯಂತ ಇವ ಸೂರ್ಯಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವಂತೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಸೂರ್ಯನನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತಾ ಅವನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಒಂದುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉಪಮಾನ ವಾಕ್ಯವನ್ನಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಸೂರ್ಯನನ್ನು (ರಶ್ಮಿಗಳು)ಆಶ್ರಯಿಸುವಂತೆ ವಿಶ್ವೇದಿಂದ್ರಸ್ಯ ಸಮಸ್ತ ಧನಗಳೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತವೆ. ಎಂದರೆ, ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅಂತಹ ಸಮಸ್ತ ಧನಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಈಗ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಹುಟ್ಟುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ (ಜನರಿಗೆ) ಹಂಚಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಈಗ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಹುಟ್ಟುವ ಸಕಲ ಜೀವಜಂತುಗಳೂ ಅನುಭವಿಸುವಂತೆ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತಧನವೂ ಈಗ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಹುಟ್ಟುವ ಸಕಲ ಜನರಿಗೂ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಹಂಚಲ್ಪಡುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಂದ್ರನು ನಮಗೆ ಹಂಚಿಕೊಡುವ ನಮ್ಮ ಭಾಗದ ಧನವನ್ನು ನಾವು ನಮ್ಮ ಸ್ವಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದರಿಂದ ಹೊಂದೋಣ. ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನು ತಮ್ಮ ಸ್ವಶಕ್ತಿಯಿಂದ ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಧನದಲ್ಲಿನನ್ನು ಭಾಗವನ್ನು ನಮಗೆ ಕೊಡುವಂತೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸೋಣ. ಶಕ್ತಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಓಜಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗು, ಬಲವಾಗು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಓಜ್ ಧಾತುವಿನ್ದಾಗು, ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಉಜ್ ಧಾತುವಿನ್ದಾಗು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು, ಎಂದು ನಿರ್ವಚನದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಶೀಃ ||೩||

ಅಶೀರಾಸ್ರಯಣಾದ್ವಾಽಽಶ್ರವಣಾದ್ವಾ | ಅಧೇಯಮಿತರಾಶೀರಾಶಾಸ್ತ್ರೀಃ |

“ಇಂದ್ರಾಯ ಗಾವ ಅಶೀರಮ್” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

“ಸಾ ಮಃ ಸತ್ವಾಶೀರ್ದೇವೇಷು” ಇತಿ ಚ || ೨ ||

ಓಜಃ—ಎಂದರೆ ಶಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಉತ್ಸಾಹವು. ಈ ಶಬ್ದವು ಬಲವಾಗು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಓಜತಿಧಾತುವಿನ್ದಾಗು, ಅಧೀನವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಉಜ್ತಿಧಾತುವಿನ್ದಾಗು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು.

ಅಶೀಃ ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸದೊಡನೆ ವಿಶ್ವಮಾಡುವ ಹಾಲು ಮೊದಲಾದ ಅಶೀರ್ದ್ರವ್ಯ.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಇಂದ್ರಾಯ ಗಾನ ಆಶಿರಂ ದುದುಹ್ರೇ ವಜ್ರಿಣೇ ಮಧು |

ಯಕ್ಷೀನಮುಪಹೃತಿ ವಿವತ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೮-೬೯-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಸಮಾಪದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಯಾವಾಗ ಸರ್ವತ್ರ ಹೊಂದುವನೋ ಆಗ ವಜ್ರಯುಧಧಾರಿಯಾದ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಗೋವುಗಳು ತೃಪ್ತಿಕರವಾದ ಕ್ಷೀರಾದ್ಯಾಶ್ರಯಣದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತವೆ.

ಆಶಿರದ್ರವ್ಯಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳು

ದಧ್ಯಾಶಿರಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅವನೀಯಮಾನಂ ದಧ್ಯಾಶೀರೋಷಪೂತಕಂ ಯೇಷಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ತೇ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸದಲ್ಲಿರುವ ದೋಷಪರಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಮೊಸರನ್ನು ಇದಕ್ಕೆ ಮಿಶ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ದಧ್ಯಾಶಿರ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ದಧಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಹಾಲು ಹಿಟ್ಟು ಮೊದಲಾದ ಇತರ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು (ರುಚಿಗಾಗಿ) ಮಿಶ್ರಮಾಡಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ವಿಚಾರವಾಗಿ ನಾವು ಈ ಮುಕ್ತೀದಸಂಹಿತೆಯ ಭಾಗ ೧ ಪೇಜು 676 ರಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದೇವೆ. ದಧ್ಯಾಶಿರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ೧-೧೮೬-೯ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಇತರ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು—

(೧) ಇನು ಆಯಾತಮಿಂದವಃ ಸೋಮಾಸೋ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ ಸತಾಸೋ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೩೭-೨)

(೨) ಸುತಾ ಇಂದ್ರಾಯ ವಾಯವೇ ಸೋಮಾಸೋ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೫-೫೧-೭)

(೩) ಇನು ಇಂದ್ರಾಯ ಸುಸ್ವಿರೇ ಸೋಮಾಸೋ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೭-೩೨-೪)

(೪) ಏತೇ ಪೂತಾ ವಿಪಕ್ಷಿತಃ ಸೋಮಾಸೋ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೯-೨೨-೩)

(೫) ಸುತಾ ಇಂದ್ರಾಯ ವಜ್ರಿಣೇ ಸೋಮಾಸೋ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ

(ಮು. ಸಂ. ೯-೬೩-೧೫)

(೬) ಏತೇ ಪೂತಾ ವಿಪಕ್ಷಿತಃ ಸೋಮಾಸೋ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೯-೧೦೧-೧೨)

ಈ ದಧ್ಯಾಶಿರಶಬ್ದವಲ್ಲದೆ ಗವಾಶಿರ, ಯವಾಶಿರ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ದ್ರವ್ಯಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮರಸಗಳು ಈ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿವೆ—

(೧) ತೀವ್ರಾಃ ಸೋಮಾಃ ಆ ಗವ್ಯಾಶೀರವಂತಃ ಸುತಾ ಇಮೇ ||

(೧-೨೩-೧)

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಶೀರವಂತಃ ಸೋಮಾಃ ಎಂದು ಇರುವುದರಿಂದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಹಾಲು ಮೊಸರು ಮೊದಲಾದ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಆಶಿರ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನಾದಲೂ ಬೆರೆಸಿರುವುದೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

(೨) ಶತಂ ವಾ ಯಃ ಶುಚೀನಾಂ ಸಹಸ್ರಂ ವಾ ಸಮಾಶಿರಾಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೦-೨)

ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಶಿರಾಂ ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಅಶಿರದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಿಶ್ರಮಾಡಿರುವುದೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಯಾವ ದ್ರವ್ಯವನ್ನೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ.

ಸುಷುಮಾ ಯಾಶಮದ್ರಿಫಿಗೊಫ್ರಿಶಾ ಮತ್ಸರಾ ಇಮೇ ಸೋಮಾಸೋ ಮತ್ಸರಾ ಇಮೇ |
ಆ ರಾಜಾನಾನಾ ದಿವಿಸ್ತ್ವತಾಸ್ತತ್ರಾ ಗಂಶಮುಪ ನಃ ||

ಇಮೇ ವಾಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಗಮಾಶಿರಂ ಸೋಮಾಃ ಶುಕ್ರಾ ಗಮಾಶಿರಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೩೭-೧)

ಇಲ್ಲಿ ಗೋಶ್ರಿಶಾಃ ಎಂದರೆ ಗವಾಂ ಪರ್ಯೋಫಿಮಿಫ್ರಿಶಾಃ ಹಸುವಿನ ಹಾಲಿನಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ ಇದೇ ಋಕ್ಯನ ಕೊನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಗಮಾಶಿರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಹಸುವಿನ ಹಾಲಿನಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮವೆಂದೇ ಅರ್ಥವು.

(೪) ಶುಚಿರಸಿ ಪುರುನಿಷ್ಠಾಃ ಕ್ಷೀರೈರ್ಮಧ್ಯತಃ ಅಶೀತಃ | ದಧ್ನಾ ಮಂದಿಷ್ಯಃ ಶೂರಸ್ಯ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೨-೯)

ಇಲ್ಲಿ ಹಾಲು ಮತ್ತು ಮೊಸರು ಎರಡನ್ನೂ ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎರಡು ರಸಗಳವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ ಎಂದರೆ ಹಾಲನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸವೂ, ಮೊಸರನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸವೂ ಎರಡು ವಿಧವು ಇರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೫) ಸಂ ಶುಕ್ರಾಸಃ ಶುಚಯಃ ಸಂ ಗಮಾಶಿರಃ ಸೋಮಾ ಇಂದ್ರಮಮಂದಿಷುಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೫೨-೧೦)

ಇಲ್ಲಿ ಗಮಾಶಿರ ಎಂದರೆ ಹಾಲು ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ.

(೬) ಅಧಾ ನಿಯುಕ್ತ ಉಭಯಸ್ಯ ನಃ ಪಿಬ ಶುಚಿಂ ಸೋಮಂ ಗಮಾಶಿರಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೧೧೧-೧೦)

ಇಲ್ಲಿಯೂ ಗಮಾಶಿರವೆಂಬ ಹಾಲು ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ.

(೭) ಯತ್ತೇ ಸೋಮ ಗಮಾಶಿರೋ ಭಜಾಮಹೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೮೭-೯)

(೮) ಇವಮಿಂದ್ರ ಗಮಾಶಿರಂ ಚ ನಃ ಪಿಬ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೪೨-೭)

ಇಲ್ಲಿ ಗಮಾಶಿರ ಮತ್ತು ಯವಾಶಿರ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸೋಮರಸಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ.

(೯) ಇಂದೋಲಿಂ ದ್ರೋ ಯವಾಶಿರಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೮-೯೨-೪)

(೧೦) ತ್ರಿಕದ್ರುಕೇಷು ಮಹಿಸೋ ಯವಾಶಿರಂ ಶುಮಿಶ್ರಸ್ತ್ವತಸ್ತೋಮಮುಪಿಬದ್ವಿಷ್ಠಾ ನಾ
ಸುತಂ ಯಥಾವಶತ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨೨-೧)

ಇಲ್ಲಿ ಯವಾತರ ಎಂದರೆ ಹಿಟ್ಟುಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮರಸವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

(೧೦) ಅಶ್ವಮೇಧಸ್ಯ ದಾನಾಃ ಸೋಮಾ ಇವ ತ್ವಾಶಿರಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೨೭-೫)

ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಹಾಲು ಮೊಸರು, ಯವ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನೂ ಮಿಶ್ರಮಾಡಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

(೧೨) ಸಾಧೋಃ ಪಿಬ ಪ್ರತಿಶಾಮಂ ಯಥಾ ತೇ ರಸಾಶಿರಃ ಪ್ರಥಮಂ ಸೋಮಸ್ಯ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೪೮-೧)

ಇಲ್ಲಿ ರಸಾಶಿರ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಹಾಲು ಅಥವಾ ಮೊಸರು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನಾದರೂ ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮ ವೆಂದರ್ಥವು.

ಅಜೀಗಃ || ೩೬ ||

“ಯದಾ ತೇ ಮರ್ತ್ಯೋ ಅನು ಭೋಗಮಾನಳಾದಿದ್ಗ್ರಸಿಷ್ಠ ಓಷಧೀ-
ರಜೀಗಃ |” ಯದಾ ತೇ ಮರ್ತ್ಯೋ ಭೋಗಮನ್ಯಾವದಥ
ಗ್ರಸಿತ್ಯತಮ ಓಷಧೀರಗಾರೀಃ || ಜಿಗರ್ತ್ವಿರ್ಗಿರತಿಕರ್ಮಾ ವಾ
ಗೃಣಾತಿಕರ್ಮಾ ವಾ ಗೃಹ್ಣಾತಿಕರ್ಮಾ ವಾ || ೩ ||

ಅಜೀಗಃ ಎಂಬ ಪದವು ಜಿಗರ್ತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಜಿಗರ್ತಿ ಎಂಬುದು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥ
ವಿರುವ ಗೃಣಾತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಅಹ್ವಾನಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಗಿರಿತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಹಿಡಿದುಕೋ ಎಂಬರ್ಥ
ವಿರುವ ಗೃಹ್ಣಾತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು.

ಅತ್ರಾ ತೇ ರೂಪಮುತ್ರಮಮಪಶ್ಯಂ ಜಿಗೀಷವಾನಾಜಮಿಷ ಆ ಪದೇ ಗೋಃ |

ಯದಾ ತೇ ಮರ್ತ್ಯೋ ಅನುಭೋಗಮಾನಳಾದಿದ್ಗ್ರಸಿಷ್ಠ ಓಷಧೀರಜೀಗಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೩-೭)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಅಶ್ವನೇ. ಪೃಥ್ವಿಯ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಅನ್ನವನ್ನು ಪಡೆಯಲಿಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ ನಿನ್ನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ
ರೂಪವನ್ನು ನಾನು ಈ ಯಾಗಕ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೋಡುತ್ತೇನೆ. ಮತ್ತು ಯಾವಾಗ ನಿನ್ನ ಅನುಚರನಾದ ಮಾನವನು ನಿನಗೆ
ಭೋಗ್ಯವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಂದು ನಿನಗೆ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಆ ಒಡನೆಯೇ ನೀನು ಅದನ್ನು ತಿನ್ನಬೇಕೆಂಬ
ಆತುರದಿಂದ ಆ ಅನ್ನಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತೀಯೆ.

ಉತ್ರಮಂ ರೂಪಂ ಅಪಶ್ಯಂ—ಪ್ರಕರ್ಮಾಹುತಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಿಸಕ್ಯ ಮಂತ್ರವು. ಪ್ರಕರ್ಮಾಹುತಿಯಲ್ಲಿ
ಅಶ್ವದ ರೂಪವು, ಅಪಶ್ಯ ಅನುಗುಣವಾದ ಅಹುತಿಯೂ ಅರ್ಪಿತವಾಗತಕ್ಕದ್ದು. ಆದುದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಉತ್ರಮವಾದ
ರೂಪವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದೇನೆಂದು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾನೆ ಅಶ್ವದ ಈ ರೂಪಾನುಗುಣವಾದ ಅಹುತ್ಯರ್ಥವಾಗದೇ ಯಜ್ಞವು
ಪೂರ್ಣನಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕರ್ಮಾಹುತಿಯು ವಿಧ್ಯಕ್ತವಾದ ಕರ್ಮವಾಗಿದೆ ಮೊದಲ ಈ ಅಹುತಿಯು

ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಅನಂತರ ಈ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅಶ್ವದ ರೂಪವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಥಾ ವೈ ಹವಿಷೋಽಹುತಸ್ಯ ಸ್ಯಂದೇತ್ | ಏವಮೇತತ್ಪ್ರತೋಃ ಸ್ಯಂದತಿ ಯಂ ಪ್ರೋಕ್ಷಿತಸು
ನಾಲಬ್ಧಿಮುಕ್ತ್ಯುಜಂತಿ ಯದ್ರೂಪಾಣಿ ಜುಹೋತಿ ಸರ್ವಕುತಮೇವೈನಂ ಜುಹೋತ್ಯಸ್ಯಂ-
ದಾಯಸ್ಯನ್ನಗಂ..... ಏತಾನಿ ವಾ ಅಶ್ವಸ್ಯ ರೂಪಾಣಿ ತಾನ್ವೇನಾವರುಂಧೇ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೩-೧-೩-೫)

ಆಹುತೃರ್ಪಣದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೊಂಚಧಾಗವೇನಾದರೂ ವೇದಿಕೆಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದ ಆಹುತಿಯು ಪೂರ್ಣ ವಾದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಈ ರೂಪಾಹುತಿಯನ್ನು ಅದರಿಂದ ಆ ನ್ಯೂನತೆಯು ಸಂಯಾಗುವುದು. “ ಹಿಂಕಾರಾಯ ಸ್ವಾಹಾ, ಹಿಂಕ್ಯತಾಯ ಸ್ವಾಹಾ ” ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಇವುಗಳೇ ಅಶ್ವದ ರೂಪಗಳು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚರ್ಚೆಯೂ ಇದೆ—

ತದಾಹುಃ | ಅನಾಹುತಿವೈ ರೂಪಾಣಿ ನೈನಾ ಹೋತವ್ಯಾ ಇತ್ಯಥೋ ಖಲ್ವಾಹುರಶ್ವ ವಾ
ಅಶ್ವಮೇಧಃ ಸಂತಿಷ್ಯತೇ ಯದ್ರೂಪಾಣಿ ಜುಹೋತಿ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೩-೧-೩-೬)

ಈ ರೂಪಾಹುತಿಯ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನತಕ್ಕವರೇ ಇದರ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನರಿತಂತರ ಇದರ ಆಚರಣೆಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಅಶ್ವಮೇಧವು ಪೂರ್ಣವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅಶ್ವದ ಈ ರೂಪವಾದುದು ಎಂದರೆ ಅದರ ವರ್ಣನೆಯು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಪಶ್ಚಾತ್ಯಕವಾದ ಅಶ್ವದ ಈ ರೂಪವನ್ನು ಹಿಂದೆ,

ಅಸಿ ಯಮೋ ಅಸ್ಯಾದಿತ್ಯೋ ಅರ್ವನ್ನಸಿ ತ್ರಿತೋ ಗುಹ್ಯೇನ ವ್ರತೇನ |
ಅಸಿ ಸೋಮೇನ ಸಮಯಾ-ವಿಪ್ರಕ್ತ ಅಹುಸ್ತೇ ತ್ರೀಣಿ ದಿವಿ ಬಂಧನಾನಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೩-೩)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿ ಆತ್ಮಾದಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೂರು ರೋಕಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಮುಂದೆಯೂ ಸಹ

ತವ ಶರೀರಂ ಪತಯಿಷ್ವ ವ್ರನ್ತವ ಚಿತ್ತಂ ವಾತ ಇವ ಧೃಜೀಮಾನ್ |

ತವ ಶೃಂಗಾಣಿ ವಿಷ್ಣಿತಾ ಪುರುತ್ತಾರಣ್ಯೇಷು ಜಭುರಾಣಾ ಚರಂತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೩.೧೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಶ್ವದ ಶರೀರವನ್ನೂ ಚಿತ್ತವನ್ನೂ ಶೃಂಗಸ್ಥಾನೀಯರೋಮಗಳನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿ ಅದರ ರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಈ ವರ್ಣನೆಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಾದಾ ತೇ ಮರ್ತಾಃ ಅನು ಭೋಗಮಾನರ್ಹಿ—ಮಾನವನಾದ ಅನುಚರನು ನಿನಗೆ ಭೋಗ್ಯವಾದ ಆಹಾರವನ್ನು

ಇರಿಸಿದಾಗ ಎಂಬುದರ ಕ್ರಮವನ್ನು,

ಸ್ವಾಜಾಪತ್ಯೋಲ್ಲ ಸ್ವಯೈವನಂ ದೇವತಯಾ ಸಮರ್ಥಯಂತಿ ಲಾಜೀಽ ಇಲ್ಯಾಂ ಚೇ ಽ ಸ್ಯವೈಃ
ಗವ್ಯ ಇತ್ಯತಿರಿಕ್ತಮನ್ನಮಶ್ವಾಯೋಪಾವಹರತಿ |

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವತ್ಥೇ ಅರ್ಪಿತವಾಗತಕ್ಕ ಅನ್ನಗಳ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ.

ಜಿಗೀಷಮಾಣಂ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಜೀತುಮಿಚ್ಛಾ ಜಯಿಸಲು ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ ಎಂದು ರೂಢವಾದ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಈ ಪದವು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಪಡಿಯಲಿಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ ಅಥವಾ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಎಂಬರ್ಥವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಸ್ತುತಾಸೋ ನೋ ಮರುತೋ ಮೃಳಯಂತೂತ ಸುತೋ ಮಘವಾ ಶಂಭವಿಷ್ಠಃ |

ಊರ್ಧ್ವಾ ನಃ ಸಂತು ಕೋಮ್ಯಾ ವನಾನೃತಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ಮರುತೋ ಜಿಗೀಷಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೭೧-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನವೇಕ್ಷಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜಿಗೀಷ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಜಿಗೀಷಿತವ್ಯಾನಿ ಪ್ರಾಪ್ತವ್ಯಾನಿ ಉತ್ತರ-ತ್ತಾನುಭೂಮನಾನಿ || ನಾವು ಪಡಿಯತಕ್ಕದ್ದೂ, ನಾವು ಅನುಭವಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಸಕಲ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಯೂ ಸಹ ಜಿಗೀಷಮಾಣಂ ಗಂತುಮಿಚ್ಛಂತಂ | ಪಡಿಯಲಿಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಮೂರಃ ||೩೭||

“ ಮೂರಾ ಅಮೂರ ನ ವಯಜ್ಞಾಕಿತ್ತೋ ಮಹಿತ್ವಮಗ್ನೇ ತ್ವಮಜ್ಞ
ವಿತ್ತೇ ” || ಮೂಢಾ ವಯಂ ಸ್ಮೋಮೂಢಸ್ವಮಸಿ ನ ವಯಂ
ವಿದ್ಮೋ ಮಹತ್ವಮಗ್ನೇ ತ್ವಂ ತು ವೇತ್ಥ ||೪||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಮೂರಾ ಅಮೂರ ನ ವಯಂ ಚಿಕಿತ್ವೋ ಮಹಿತ್ವಮಗ್ನೇ ತ್ವಮಂಗವಿತ್ತೇ |
ಶಯೋ ವಪಿಶ್ಚತತಿ ಜಿಹ್ವಯಾದನೈರಿಹ್ಯತೇ ಯುವತಿಂ ವಿಶ್ವತಿ ಸರ್ವ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೪-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಮೌಢ್ಯರಹಿತನೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮೂಢರಾದ ನಾವು ನಿನ್ನ ಮಾಹಾತ್ಮಿಯನ್ನು ಆರಿಯಲಾರೆವು. ನೀನು ಮಾತ್ರ ಅದನ್ನು ಆರಿತದ್ದಿಯೆ. ನಾಲಿಗಿಂದುಂ ದವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತ ಅಗ್ನಿಯು ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಜಾಪಾಲಕನಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ತನ್ನೊಡನೆ ಸೇರುವ ಅಹುತಿಯನ್ನು ನೆಕ್ಕಿ ರುಚಿಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ.

ಅಮೂರ ಎಂದರೆ ಮೂಢನಲ್ಲದವನು, ವಿವೇಕಿಯು, ಬುದ್ಧಿವಂತನು ಎಂದರ್ಥವು. ಮೂರ—ಎಂದರೆ ಮೂಢನು ಪ್ರಕೃತವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂಢನಲ್ಲದ ಎಂದರೆ ವಿವೇಕಿಯಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮೂಢರಾದ ಎಂದರೆ ವಿವೇಚನಾಶಕ್ತಿ ರಹಿತನಾದ ನಾವು ನಿನ್ನ ಮಾಹಾತ್ಮಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾರೆವು, ಆದರೆ ನೀನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದಿರುವೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಶಶಮಾನಃ || ೩೮ ||

ಶಶಮಾನಃ ಶಂಸಮಾನಃ | “ ಯೋ ವಾಂ ಯಜ್ಞೈಃ ಶಶಮಾನೋ ಹ
ದಾಶತಿ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೫ ||

ಶಶಮಾನಃ ಎಂದರೆ ಶಂಸಮಾನಃ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವವನು, ಹೊಗಳಲ್ಪಡುವವನು, ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಯೋ ವಾಂ ಯಜ್ಞೈಃ ಶಶಮಾನೋ ಹ ದಾಶತಿ ಕವಿರ್ಹೋತಾ ಯಜತಿ ಮನ್ಮಸಾಧನಃ |
ಉಪಾಹತಂ ಗಜ್ಯಥೋ ವೀಥೋ ಅಧ್ವರಮಚ್ಯಾ ಗಿರಃ ಸುಮತಿಂ ಗಂತಮಸ್ತಯೂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೫೧-೭)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಯಾವ ಯಜಮಾನನಾಗಲಿ ನಿಮ್ಮಿಟ್ಟರನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜ್ಞಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೋ ಮತ್ತು ಮೇಧಾವಿಯೂ ಹೋಮಸಂವಾದಕನೂ ಆದ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ರಮ್ಯವಾದ ದಕ್ಷಿಣಾದಿವಾಧನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನಾದ ಆ ಯಜಮಾನನನ್ನೇ ಉಪಲಕ್ಷಿಸಿ ಹೋಗಿ. ಮತ್ತು ಅವನ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ. ಅದರಂತೆಯೇ ನಮ್ಮನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾ ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ.

ದೇವೋ ದೇವಾಚ್ಯಾ ಕೃವಾ ||೩೯||

“ ದೇವೋ ದೇವಾಚ್ಯಾ ಕೃವಾ | ” ದೇವೋ ದೇವಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಕ್ರಯಾ

ಕೃವಾ | ಕೃವ್ ಕೃಪತೇರ್ವಾ ಕಲ್ಪತೇರ್ವಾ ||೩|| ||೬|| ||೬||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಅಗ್ನಿಂ ಹೋತಾರಂ ಮನ್ಯೇ ದಾಸ್ಯಂತಂ ವಸುಂ ಸೂನುಂ ಸಹಸೋ ಜಾತವೇದಸಂ ವಿಶ್ರಂ
ಸ ಜಾತವೇದಸಂ |

ಯ ಊರ್ಧ್ವಯಾ ಸ್ವಧ್ಧರೋ ದೇವೋ ದೇವಾಚ್ಯಾ ಕೃವಾ |

ಘೃತಸ್ಯ ವಿಧ್ರಾಕ್ಷಿವನು ವಕ್ಷಿ ಶೋಚಿಷಾಜುಹ್ಯಾನಸ್ಯ ಸರ್ಪಿಷಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೨೭-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮ ಯಾಗವನ್ನೆಲ್ಲಕರಿಸಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ (ತನ್ನ ಹವಿರ್ವಹನರೂಪಿ) ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ (ದೇವತೆಗಳನ್ನು) ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ (ಯಜಮಾನನಿಂದ ಹುತವಾದ) ದ್ರವೀಭೂತವಾದ ಘೃತವನ್ನು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ (ಇಂತಹ) ಅಗ್ನಿಯನ್ನು (ನಮ್ಮ ಯಾಗಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆಯುವ) ಹೋತ್ರವನ್ನಾಗಿಯೂ ದಾನಶಿಲನನ್ನಾಗಿಯೂ (ಸರ್ವದಿಗೂ) ನಿವಾಸಕ್ಕೆ ಕಾರಣನನ್ನಾಗಿಯೂ ಮೇಧಾವಿಯಾದ ವಿಶ್ರಂತಿ ಸರ್ವಜ್ಞನನ್ನಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ (ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ).

ಅಗ್ನಿಂ... ಸರ್ವಾಸಾಂ ದೇವಸೇನಾನಾಮುಗ್ರಾಣ್ಯಂ ಯಜ್ಞೇಷ್ಟ್ರಗ್ರಂ ನೀಯಮಾನಂ ವಾ | ಅಗ್ನಿಶ್ಚುವು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ (ದೇವಸೇನೆಗಳಿಗೆ) ದೇವತೆಗಳ ಸೇನೆಗೆ ಮುಂದಾಗಿರತಕ್ಕವನೆಂದೂ, ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ (ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟು) ಮೊದಲು ತರಬಹುದವನೂ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯರು—

ಅಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವೀಸ್ಯಾನಃ ತಂ ಪ್ರಥಮಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ ಅಗ್ರಣೇರ್ಥವತಿ | ಅಗ್ರಂ ಯಜ್ಞೇಷು ಪ್ರಣೇಯತೇ | ಅಜ್ಞಂ ನಯತಿ ಸನ್ನಮಮಾನಃ ||

(ನಿ. ೨-೧೪)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಗ್ನಿಗೆ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಿರುವುವು. ಅಗ್ನಿಯ ಕಾರ್ಯವು ಅಂತರಕ್ಷ, ದ್ಯುಲೋಕ, ಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ವಿವರಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಅಗ್ನಿಶ್ಚದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಮೊದಲನೆಯ, ಅಗ್ರಣೇರ್ಥವತಿ ಎಂಬ ವಿವರಣೆಗೆ, ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಸರ್ವೇಷ್ಟ್ರರ್ಥೇಷು ಅಸಾವಾತ್ಮಾನಮಗ್ರಂ ನಯತಿ, ಸರ್ವತ್ರ ತಥೋಪಶಕರೋತಿ ಯಥಾ ಅಗ್ರಂ ಸಂಪದ್ಯತೇ | ವೈದಿಕಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಲೌಕಿಕವಾದ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ (ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ) ಇರುವವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ರಣೇಃ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಷ್ಟ್ರೇ ದೇವಾನಾಂ ಸೇನಾನಿಃ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳ ಸೇನಾಪತಿಯು ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ತಾನು ಮುಂದಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ತರತಕ್ಕವನಾದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ರಣೇಃ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ, ತನ್ನನ್ನು ಸೇವಿಸುವವರಿಗೆ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಯಿಯು ಉಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವನಾದ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಅಗ್ರಣೇಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಗ್ರಂ ನಯತಿ ಇತಿ ಅಗ್ರಣೇಃ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಅಂದರೆ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ನಡೆಯಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಣಯನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಯಾವ ಕರ್ಮವೂ ನಡೆಯದಿರುವ ಕಾರಣ ಯಜ್ಞೇಷು ಅಗ್ರಂ ಪ್ರಣೇಯತೇ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ವಿವರಣೆಯು (ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ರಂ—ಮೊದಲು—ಪ್ರಣಯನಾತ್— ಸಿದ್ಧಮಾಡಿ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಶ್ಚವಾಚ್ಯನು ಎಂಬುದಾಗಿ) ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ಅಂಗಂ ನಯತೀತ್ಯಗ್ನಿಃ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಪದದ ವಿವರಣೆಯು ಅಂಗಂ ನಯತಿ ಸಂಗಮವಾಸಃ ಎಂದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವನು ಲೌಕಿಕವಾದ ಅಥವಾ ವೇದವೈಶ್ವೇಶ್ಯವಾದ ಕರ್ಮಗಳು ಎಲ್ಲಿದರಲ್ಲಿಯೂ, ತಾನು ಮುಖ್ಯನಾಗಿರುವನು. ತನಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದವುಗಳಿಲ್ಲವನ್ನೂ (ತನಗಿಂತ ನಿಕೃಷ್ಟಗಳನ್ನೂ) ತನಗೆ ಅಧೀನವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವನು ಎಂದೂ, ಅಥವಾ ಇವನು ತೃಣವನ್ನಾಗಲಿ, ಕಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನಾಗಲಿ ಅಶ್ರಯಿಸಿದಾಗ ಅದನ್ನು ತನಗೆ ಅಧೀನವಾಗಿ ಇರುವಂತೆ ಇರಿಸುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಎನಿಸಿರುವನು.

ಅಗ್ರಂ ನಯತೀತ್ಯಗ್ನಿಃ | ಅಗ್ರಂ ನೀಯತ ಇತ್ಯಗ್ನಿಃ, ಅಂಗಂ ನಯತೀತ್ಯಗ್ನಿಃ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಅಗ್ನಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಯಾಸ್ಯರು ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಸೌಲಾಹಿಣೀ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರು ಇವನು ತಾನು ಹೊಂದುವ ಪದಾರ್ಥವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವಿರೂಪಪುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವನು (ಸುಟ್ಟು ಕಪ್ಪಿಗೆ ಮಾಡುವನು) ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ಶಾಕಲೂಕಿ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರು,

ತ್ರಿಭ್ಯ ಆಖ್ಯಾತೇಭ್ಯೋ ಜಾಯತೇ | ಇತಾದಕ್ರಾದ್ಗೌದ್ಯಾ ನೀತಾತ್ | ಸ ಬ್ರಹ್ಮೀತೇರಕಾರ-
ಮಾದತ್ತೇ ಗಕಾರಮನಕ್ರೇವಾ ದಹತೇವಾ ನೀಃ ಪಃ ||

(ನಿ. ೭-೧೪)

ಎಂದು ಅಗ್ನಿ ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. 'ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಏತಿ ಚ ನಯತಿ ಚ ಪವೀಂಞಿ ದಹತಿ ಚ ಅಥವಾ ಏತಿ, ವಸ್ಯತ್ತಿ' ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇವನು ಆಚರಿಸುವನು. ಏತಿ—ಬರುತ್ತಾನೆ. ನಯತಿ—ಹವಿಸ್ಯಗಳನ್ನು ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೆ. ದಹತಿ—ಸುಡುತ್ತಾನೆ. ವ್ಯನಕ್ತಿ—ರೂಪಾಂತರವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಕ್ರಿಯೆಯ ಮೂಲಕ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರು ಅಗ್ನಿಯು ದೇವಸೇನೆಯ ಮುಂದಾಳಾಗಿರುವನು. ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯನಾಗಿರುವವನು ಎಂಬ ಅಗ್ನಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಹೋತಾರಂ—ಅಸ್ಯದ್ಯಾಗಂ ಪ್ರತಿ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವಾತಾರಂ ಯದ್ವಾ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕಂ ಹೋತಾರಂ | ನಮ್ನು ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದು ತರುವ ಅಥವಾ ಹೋಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ (ಮತ್ತು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವ) ಹೋತೃವಾರುವನು. ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹು ದಾನಾದಾನಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹೋತೃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಮದ್ಯ ಹೋತಾರಮನ್ವೇಣೇತ (ಶ್ರೀ. ಐ. ೨-೬೫-೧) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೋತೃವನ್ನಾಗಿ ವರಪಡೆಗಳು ಎಂದು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಮಗ್ರ ಅವಹ (ಶ್ರೀ. ಐ. ೨-೫-೨) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೊದಲು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳೂ ಉಪಪನ್ನವಾಗಿವೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಅಗ್ನಿಂ ಹೋತಾರಂ ಮನ್ಯೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೋತೃವನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೋತೃಪದವನ್ನು ಅಗ್ನಿ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ದ್ವಿತೀಯಾಂತಪದಗಳು ಅಗ್ನಿಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಗಳಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥ. ಯದ್ವಾ ಯಾಗನಿಷ್ಪತ್ತೇರೇವಾಪೇಕ್ಷಿತತ್ಯಾತ್ ಏತದೇವವಿಧೇಯವಿಶೇಷಣಂ ಇತರಾಣಿ ತು ವತ್ಸ್ಯಮಾಣವಿಶೇಷಣಾನಿ ಸ್ತುತಿರಾಣಿ ಯಾಗಪ್ತ ಅನೃಕೃಕೃವ್ಯವಾಗಿ ನೆರವೇರಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಹೋತಾರಂ ಎಂಬ ಪದವು ವಿಧೇಯವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿಯೂ ಇತರ ವಿಶೇಷಣ ಪದಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಮಾಡುವವುಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಎರಡನೆಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು. ಇದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಹೋತೃಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾಸ್ಮರು ಈ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ—

ಅಗ್ನಿಮೀಳೇ ಪುರೋಹಿತಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ದೇವಮ್ನು ತ್ವಿಜಂ | ಹೋತಾರಂ ರತ್ನಧಾತಮಮ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಹೋತಾರಂ ಹ್ವಾತಾರಂ ಬುಹೋತೇಹೋತಾ ಇತ್ಯೋರ್ಭವಾಭಿಃ (ನಿ. ೭-೧೫) ಹು ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಹೋತಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡಿ ಕರೆದು ತರುವವನು ಎಂದು ಲೋಕವಾಙ್ಮಯ ಎಂಬುವರ ಮತವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು.

ದಾಸ್ಯಸ್ತಂ—ಅತಿಶಯೇನ ದಾನವಂತಂ. ಅಗ್ನಿಯು ಯಾಗಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಬಹಳವಾಗಿ ಧನವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನೆಂದು ಅರ್ಥ.

ವಸುಂ—ಸರ್ವೇಷಾಂ ನಿವಾಸೇತೇತುಂ ಅಗ್ನಿಯುಂ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸುಖದಿಂದ ವಾಸಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ವಸುಶಬ್ದವು ರಕ್ತಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ-೨-೧೫)ಯೂ, ಧನನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ, (ನಿ-೩-೯) ಪಠಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೂ

ಸುಗುರಸತ್ಪುಹಿರಣ್ಯಃ ಸ್ವಶ್ವೋ ಬೃಹದಸ್ತ್ವೈ ವಯಂ ಇಂದ್ರೋ ದಧಾತಿ |

ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಿಯಂತಂ ವಸುನಾ ಸ್ವಾತರಿಶ್ವೋ ಮುಕ್ಷೀಜಯೇವ ಪದಿಮುಕ್ತಿನಾತಿ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೨೫-೨)

ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಸುನಾ—ಅನ್ನೇನ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದರಿಂದ ಅನ್ನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಜ್ವಯಾ ಅತ್ರ ವಸವೋ ರಂತ ದೇವಾ ಉರಾವಂತರಿಕ್ಷೇ ಮರ್ಜಯಂತ ಶುಭ್ರಾಃ |

ಅರ್ವಾಕ್ಷುಭ ಉರುಜ್ರಯಃ ಕೃಣುಧ್ವಂ ಶೋತಾ ದೂತಸ್ಯ ಜಗ್ಮುಷೋ ನೋ ಅಸ್ಯ ||

(ಮು. ಸಂ. ೬-೩೯-೩)

ಇಲ್ಲಿ ವಸವಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಸಾಯಂಜನ ವಸುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಸಕಾರಣನೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಹಸಃ ಸೂನುಂ—ಬಲಸ್ಯ ಪುತ್ರಂ ಯಾಗಮಾಡುವಾಗ ಅರಣೆಯಲ್ಲಿ (ಬಲದಿಂದ) ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಮಥನಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಬಲದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವ ಕಾರಣ ಬಲಕ್ಕೆ ಪುತ್ರನೆಂದು (ಮಗನೆಂದು) ಇಲ್ಲಿ ಔಪಚಾರಿಕವಾದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುತ್ತದೆ.

ಸಹಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು—ನೂರೊಂದು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೪) ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಬಲನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೯) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಏತಾ ವಿಶ್ವಾ ಸವನಾ ತೂತುಮಾ ಕೃಷೇ ಸ್ವಯಂ ಸೂನೋ ಸಹಸೋ ಯಾನಿ ದಧಿಷೇ |

ವರಾಯ ತೇ ಪ್ರಾತ್ರಂ ಧರ್ಮಣೇ ತನಾ ಯಜ್ಞೋ ಮಂತ್ರೋ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯತಂ ವಚಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೫೦-೬)

ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಹಸಃ ಸೂನೋ ಬಲಸ್ಯ ಪುತ್ರ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತವೆಂದು ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ವರ್ಣಿಸಿರುವರು.

ಜಾತವೇದಸಂ—ಜಾತಾನಾಂ ವೇದಿತಾರಂ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞಂ ಜಾತಬಲಂ ವಾ | ಉತ್ಪನ್ನವಾದವುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವವನು, ಎಂದೂ, ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬಹುದಾದ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೆಂದೂ, ಬಹಳವಾಗಿ ಇರುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಇರುವನೆಂದೂ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಜಾತವೇದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಾಯಂಜನ ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಯಾಸ್ವರು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ—

ಜಾತಾನಿ ವೇದ | ಜಾತಾನಿ ವೈನಂ ವಿದುಃ | ಜಾತೇ ಜಾತೇ ವಿದ್ಯತ ಇತಿ ವಾ | ಜಾತವಿಶ್ವೋ
ವಾ ಜಾತಧನಃ | ಜಾತವಿದ್ಯೋ ವಾ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞಾನಃ |

(ನಿ. ೬-೨೦)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದೂ ಇವನಿಗೆ ತಿಳಿಯದಿರುವುದೂ ಇಲ್ಲವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗಿರುವನು. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಎಲ್ಲವೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲರ್ಹನಾಗಿರುವನು.

ಯುಕ್ತಜ್ಞಾಪಃ ಪತುನವಿಂದತೇತಿ ತಜ್ಞಾತವೇದಸೋಽಜಾತವೇದಸ್ತ್ವಮಿತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ತಸ್ಮಾತ್
ಸರ್ವಾನ್ಯತುನಾ ಪಶವೋಽಗ್ನಿಮುಘಾ ಸರ್ಪಂತೀತಿ ಚ ||

ಎಂಬ ಈ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವುಗಳೆಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನಿಯು ಧನವುಳ್ಳವನು. ಮತ್ತು ಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜ್ಞಾನವಂತನಾಗಿರುವನು. ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ,

ಜಾತವೇದಸೇ ಸುನವಾಮ ಸೋಽನುಮರಾತೀಯತೋಽನಿ ದಹಾತಿ ವೇದಃ |
ಸ ನಃ ಸರ್ಪದತಿ ದುರ್ಗಾಣಿ ವಿಶ್ವಾ ನಾನೇವ ಸಿಂಧುಂ ದುರಿತಾತ್ಯಗ್ನಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೯-೧)

ಮತ್ತು—

ಪ್ರ ನೂನಂ ಜಾತವೇದಸಮಶ್ರುಂ ಹಿನೋತ ವಾಜಿನಂ | ಇದಂ ನೋ ಬರ್ಹಿರಾಸೇದಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೮೪-೧)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳುಗಳಿಂದ ಜಾತವೇದಸ್ತೆಂಬ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಮತ್ತು—

ತದೇತದೇಕಮೇವ ಜಾತವೇದಸ್ತಂ ಗಾಯತ್ರಂ ತೃಣಂ ದತತತೀಷು ವಿದ್ಯತೇ |
ಯತ್ತು ಕಿಂಚಿದಾಗ್ನೇಯಂ ತಜ್ಞಾತವೇದಸಾನಾಂ ಸ್ಥಾನೇ ಯುಜ್ಯತೇ ||

(ಐ. ೬-೨೦)

ಪ್ರನೂನಂ ಎಂಬ ಜಾತವೇದಸ್ತುಂಭಿಯಾದ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಜಾತವೇದವಾಗಿದ್ದು ಬೋಧಕವಾದ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾಗಿರುವನು.

ಸ ನ ಮನ್ಯೇತಾಯಮೇವಾಗ್ನಿರಿತ್ಯಪ್ಯೇತೇ ಉತ್ತರೇ ಜ್ಯೋತಿಸೀ ಜಾತವೇದಸೀ ಉಚ್ಯೇತೇ
ತತೋನು ಮಧ್ಯಮಃ | ಅಥಿ ಪ್ರಮಂತ ಸಮನೇವ ಯೋಷಾ ಇತಿ ತತ್ ಪುರಸ್ವಾಧ್ಯಾತ್ಮಾ-
ಶ್ಯಾತಂ | ಅಥಾಸಾವಾದಿತ್ಯಂ ಉದುತ್ಯಂ ಜಾತವೇದಸಮಿತಿ ತದುಪರಿಷ್ವಾಧ್ಯಾತ್ಮಾ-
ಶ್ಯಾತ್ಮಾಃ ||

ಅಥಿ ಪ್ರಮಂತ ಸಮನೇವ ಯೋಷಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದಾದರೂ, ಜಾತವೇದದಲ್ಲಿದ್ದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿ ಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನಿ ಪದವೂ (ಅಥಿಪ್ರಮಂತ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉತ್ತವಾಗಿರುವ ಪದವು) ಜಾತವೇದದಲ್ಲಿದ್ದಾಥ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು. ಉದತ್ಯಂ ಜಾತವೇದಸಂ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಸೂರ್ಯನೂ ಜಾತವೇದದಲ್ಲಿದ್ದ ದೇವೋಽಗ್ನಿವಾಗಿರುವನೆಂದು ಅರ್ಥವು. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು—

ಜಾತವೇದಸಂ ಸೂರ್ಯಮುದ್ಭವಂತೀತಿ ತು ವಿಶೇಷಣವಿಶೇಷ್ಯಸಾಮಾನಾಥಿಕರಣೈಕವಾಕ್ಯ
ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ಸ್ವನಿಗಮಸಿದ್ಧಮ್ನಿನ್ ಮಂತ್ರೇ ಜಾತವೇದಾಃ ಸೂರ್ಯ ಇತಿ ||

ಉದುತ್ಯಂ ಜಾತವೇದಸಂ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ, ಜಾತವೇದಸನೆಂಬ ಅಗ್ನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಭಾವದಿಂದ ಏಕವಾಕ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಸೂರ್ಯನೂ ಜಾತವೇದನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರಬೇಕು. ಮತ್ತು—

ಯಸ್ತು ಸೂಕ್ತಂ ಭಜತೇ ಯಸ್ಮೈ ಹವರ್ನಿರೂಪ್ಯತೇ ಅಯಮೇವ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ಜಾತವೇದಾ
ನಿಪಾತಮೇವೈತೇ ಉತ್ತರೇ ಜ್ಯೋತಿಷೀ ವಿತೇನ ನಾನುಧೇಯೇನ ಭಜೇತೇ ||

(ನಿ. ೬-೨೦)

ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಜಾತವೇದಶಬ್ದ ಬೋಧ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಆಯಾಯ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅಪೂತನಾಗಿ ಹವಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವನು. ವೈದ್ಯತ್ವಾನ್ವಿ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯ, ಇವರುಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭೇದವಾದರೂ ಜಾತವೇದಶಬ್ದದಿಂದ ಬೋಧ್ಯವಾದರೂ ಜಾತವೇದಶಬ್ದವು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು ಎಂದು ವಿವರಿಸುವರು.

ವಿಪ್ರಂ ನ ಜಾತವೇದಸಂ—ಜಾತವಿದ್ಯಂ ಮೇಧಾವಿನಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮಿವ |

ಯಾಸ್ಯರು—

ನೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥೀಯೋ ಭಾಷಾಯಾಂ | ಉಭಯಮನ್ವಧ್ಯಾಯಂ (ನಿ. ೧-೪) ನ ಎಂಬ ಪದವು ನೇಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ವೇದದಲ್ಲಿ ಇದು ನಿಷೇಧ, ಉಪಮಾ, (ಹೋಲಿಕೆ) ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವಿಪ್ರಂ ನ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನ ಎಂಬುವ ಪದವು ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಯಣರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮಿವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಹಾಗೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಮಂತ್ರದ್ವೈತ್ಯವಾದ ಋಷಿಯು ಜ್ಞಾನವಂತನಾಗಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನು ಗೌರವದಿಂದ ಪೂಜಿಸುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಕೂಡ ಗೌರವದಿಂದಲೂ, ಆದರದಿಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಊರ್ಧ್ವಯಾ ದೇವಾಭ್ಯಾ ಕೃಪಾ—ಉಸ್ತನ್ನಯಾ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಯಾ ದೇವಾನ್ ಪೂಜಯಂತ್ಯಾ ದೇವಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಯಾ ವಾ ಕೃಪಯಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಲಕ್ಷಣಯಾ ಊರ್ಧ್ವಶಬ್ದವು ಉನ್ನತ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೃಪಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಅಥವಾ ಅತಿಶಯವಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ಕೃಪೆಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅವರವರಿಗೆ ತಲಪಿಸುವುದಾಗಿಯೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಗೌರವಿಸುವುದಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಯಾಸ್ಯರು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ದೇವೋ ದೇವಾಭ್ಯಾ ಕೃಪಾ (ನಿ. ೬-೮) ದೇವೋ ದೇವಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಯಾ ಕೃಪಾ ಕೃಪ್ ಕೃಪತೇರ್ವಾ ಕಲ್ಪತೇರ್ವಾ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಅಗ್ನಿಂ ಹೋತಾರಂ ಮನ್ಯೇ (ಮು. ಸಂ. ೨-೧-೧೨-೧) ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತನೇ ಉದಹರಿಸಿ ಕೃಪಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕೃಪಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಎಂಬ

ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಿ ಅಥವಾ ಕಲ್ಪಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಗ್ಗಮನವುಳ್ಳವನಾಗಿರುವನೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವರು.

ತೋಚಿಷಾ ವಕ್ಷಿ—ಜ್ವಾಲಯಾ ಕಾಮಯತೇ ಸ್ವೀಕರೋತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಸುತ್ತಲೂ ಹೋಮ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹರಡುತ್ತಿರುವ ಆಜ್ವಲ ಪ್ರಸರಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ತಾನೂ ದೀಪ್ತನಾಗಿ ಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿರುವ ಆಜ್ವಲವನ್ನು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸುವನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. **ತೋಚಿತಿ, ತೋಚಿಃ** ಎಂಬ ಪದಗಳು ಜ್ವಲತಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ವಲತೋನಾಮಧೇಯಗಳಲ್ಲಿ (ಛ. ೨-೨೨) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಜ್ವಾಲೆಗಳೆಂದು ಅರ್ಥ.

ಇತಿ ಅಪ್ಸಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

— — —
ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಶ್ರವಂ ಹಿ ಭೂರಿದಾವತ್ತರಾ ವಾಂ ವಿಜಾಮಾತುರುತ ವಾ ಘಾ ಸ್ಯಾಲಾತ್ | ಅಥಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಪ್ರಯತೀ ಯುವಭ್ಯಾಮಿನ್ದಾಗ್ನೀ ಸ್ತೋಮಂ ಜನಯಾಮಿ ನವ್ಯಂ || ಅಶ್ರೌಷಂ ಹಿ ಬಹುದಾತ್ಯತರೌ ವಾಂ ವಿಜಾಮಾತುರಸುಸಮಾಪ್ತಾಜ್ವಾಮಾತುರ್ವಿಜಾಮಾತೇತಿ ಶಶ್ವ- ದ್ವಾಕ್ಷಣಾಜಾಃ ಕ್ರೀತಾಪತಿಮಾಚಕ್ಷತೇಸುಸಮಾಪ್ತ ಇವ ವರೋಽ- ಭಿಪ್ರೇತೋ ಜಾಮಾತಾ ಜಾ ಅಪತ್ಯಂ ತನ್ನಿರ್ಮಾತೋತ ವಾ ಘಾ ಸ್ಯಾಲಾದಪಿ ಚ ಸ್ಯಾಲಾತ್ ಸ್ಯಾಲ ಅಸನ್ನಃ ಸಂಯೋಗೇನೇತಿ ನೈದಾನಾಃ ಸ್ಯಾಲಾಜಾನಾವಪತಿತಿ ವಾ ಲಾಜಾ ಲಾಜತೇಃ ಸ್ಯಂ ಶೂರ್ಪಂ ಸ್ಯತೇಃ ಶೂರ್ಪಮಶನಪವನಂ ಶೃಣಾತೇರ್ವಾಥ ಸೋಮಸ್ಯ ವ್ರದಾನೇನ ಯುವಾಭ್ಯಾಮಿನ್ದಾಗ್ನೀ ಸ್ತೋಮಂ ಜನಯಾಮಿ ನವ್ಯಂ ನವತರಮೋಮಾಸ ಇತ್ಯುಪರಿಷ್ಪಾದ್ವ್ಯಾಪ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ ||೯||

ವಿಜಾಮಾತುಃ ||೯ಂ||

“ಅಶ್ರವಂ ಹಿ ಭೂರಿದಾವತ್ತರಾ ವಾಂ ವಿಜಾಮಾತುರುತ ವಾ ಘಾ ಸ್ಯಾಲಾತ್ | ಅಥಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಪ್ರಯತೀ ಯುವಭ್ಯಾಮಿನ್ದಾಗ್ನೀ

ಸ್ತೋಮಂ ಜನಯಾಮಿ ನವ್ಯಮ್ || ಅಶ್ರೌಷಂ ಹಿ ಬಹುದಾತೃತರೌ
 ವಾಂ ವಿಜಾಮಾತುರಸುಸಮಾಪ್ತಾಜ್ಞಾಮಾತುಃ | ವಿಜಾಮಾತೇತಿ
 ಶಶ್ವದ್ವಾಷಿಣಾಜಾಃ ಕ್ರೀತಾವತಿಮಾಚಕ್ಷತೇ || ಅಸುರಮಾಪ್ತ ಇವ
 ವಯೋಽಭಿಪ್ರೇತಃ || ಜಾಮಾತಾ ಜಾ ಅಪತ್ಯಂ ತನ್ನಿರ್ಮಾತಾ |
 ‘ ಉತ ವಾ ಘಾ ಸ್ಯಾಲಾತ್ ’ ಅಪಿ ಚ ಸ್ಯಾಲಾತ್ | ಸ್ಯಾಲ ಅಸನ್ನಃ
 ಸಂಯೋಗೇನೇತಿ ನೈದಾನಾಃ | ಸ್ಯಾಲಾಜಾನಾವಪತಿತಿ ವಾ | ಲಾಜಾ
 ಲಾಜತೇಃ | ಸ್ಯಂ ಶೂರ್ಪಂ ಸ್ಯತೇಃ | ಶೂರ್ಪಮಶನವವನಂ ಶೃಣಾ-
 ತೇರ್ವಾಽಥ ಸೋಮಸ್ಯ ಪ್ರದಾನೇನ || “ ಯುವಾಭ್ಯಾಮಿದ್ವಾಗ್ನೀ
 ಸ್ತೋಮಂ ಜನಯಾಮಿ ನವ್ಯಮ್ ” ನವತರಮ್ ||೧||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಅಶ್ರವಂ ಹಿ ಭೂರಿದಾವತ್ತರಾ ವಾಂ ವಿಜಾಮಾತುರುತ ವಾ ಘ ಸ್ಯಾಲಾತ್ |
 ಅಥಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಪ್ರಯತೀ ಯುವಾಭ್ಯಾಮಿದ್ವಾಗ್ನೀ ಸ್ತೋಮಂ ಜನಯಾಮಿ ನವ್ಯಂ ||
 (ಮ. ಸಂ. ೧-೧೦೯-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ನನಗೆ ಹೇಗಾದರೂ ಕನ್ಯೆಯು ದೊರೆತರೆ ಸಾಕೆಂದು ಕನ್ಯಾಪಿತೃವಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಅತಿಪ್ರಥಮ
 ತವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಅಯೋಗ್ಯನೂ ಸದ್ಗುಣವಿಹಿತನೂ ಆದ ವರನಿಗಿಂತಲೂ ಮತ್ತೂ ಸಹೋದರಿಯ ಮೇಲಿನ ಅಭಿ
 ಮಾನದಿಂದ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಮೈದುನನಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಧನವನ್ನು ದಾನಮಾಡುವ
 ವರೆಂದು ನಾನು ಕೇಳಿಯೇ ಇದ್ದೇನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾ ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ನೂತನ
 ವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಔದಾರ್ಯವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಧನವನ್ನು ದಾನಮಾಡುವಾಗ ಧನದ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಅಧಿಕ
 ವನ್ನೂ ತೋರಿಸಲು ಎರಡು ಉಪಮಾನಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದು ವಿಜಾಮಾತೃವಿನ ಉಪಮಾನ. ಜಾಮಾತೃ
 ವಿನ ಮುಖ್ಯ ಗುಣಗಳು ಸತ್ಯುಲಪ್ರಸೂತತ್ವವೂ ಸದ್ಗುಣ ಯುಕ್ತತ್ವವೂ ಆಗಿವೆ. ಅವುಗಳಿಂದ ರಿಹಿತನಾದವನು ವಿಜಾ
 ಮಾತೃವು. ವಿಗತಾ ಜಾಮಾತೃಗುಣಾ ಯಸ್ಯ ಸ ವಿಜಾಮಾತಾ ಕ್ರೀತಾಪತಿರುಚ್ಯತೇ | ಎಂದು ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು
 ಕ್ರೀತಾಪತಿಯು (ಕ್ರೀತವಾದವನು ಪತಿ) ವಿಜಾಮಾತೃನೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವನು ಕೇವಲ ಕಾಮಕನಾಗಿದ್ದು ಪ್ರೀತ್ಯಭಿ
 ಮಾನಾದ ಸದ್ಗುಣಗಳಿಲ್ಲದೆ ಕನ್ಯೆಯು ದೊರೆತರೆ ಸಾಕೆಂದು ಕನ್ಯಾಪಿತೃವಿಗೆ ಪ್ರಥಮತನಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಕನ್ಯೆಯನ್ನು
 ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ (ಇದರಿಂದ ಇಂತಹ ಕನ್ಯಾಪಿತೃಗಳ ಗುಣವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ). ಹೀಗೆ ಅಯೋಗ್ಯರಿಂದ ಧನವನ್ನು ಪಡೆದು
 ತಮ್ಮ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಧನದಾಸೆಗಾಗಿ ಕಾಮಕೃಷ್ಣಗಾದರೂ ಕೊಡತಕ್ಕ ಪಿತೃಗಳ ಗುಂಪೊಂದು ಕಡೆಯದ್ದರೆ, ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ
 ತಮ್ಮ ಸಹೋದರಿಯರ ಮೇಲಿನ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಉದಾರವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸದ್ಗುಣವೂರಿತನಾದ ವರನಿಗೆ ಕನ್ಯಾ

ದಾನವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವರ ಗುಂಪು ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರಾಕ್ಷಿಗಳ ಓದಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ಎರಡು ಉಪಮಾನಗಳನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾದರೆ ಒಂದು ಕಡೆ ಈ ವಿಜಾಮಾತೃಗಳು ಎಷ್ಟು ಧನವ್ಯಯ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೊಂದೂ, ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ಸಹೋದರಿಯರ ಮೇಲೆ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಕನ್ಯಾಭ್ರಾತೃಗಳು ಎಷ್ಟು ಉದಾರವಾಗಿ ಧನದಾನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೊಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರಾಕ್ಷಿಗಳ ಧನದಾನವು ಈ ಎರಡು ಗುಂಪುಗಳ ಜನರ ಓದಾರ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಮೀರಿದುದು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ವಿಜಾಮಾತುಃ—ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ಉದಾಹರಣೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಮಕ್ಕಿಗೆ ಅವರು ಹೇಳಿರತಕ್ಕ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

ಅಶೌಷಂ ಹಿ ಬಹುದಾತ್ಯತರೌ ವಾಂ ವಿಜಾಮಾತುರಸುಸಮಾಪ್ತಾ ಜ್ಞಾಮಾತುಃ | ವಿಜಾಮಾತೇತಿ ಕಶ್ಚ-
ದ್ವಾಕ್ಷಿಣಾಕಾಃ ಶ್ರೀತಾಪತಿಮಾಚಕ್ಷತೇಽಸುಸಮಾಪ್ತ ಇವ ವರೋಽಭಿಶ್ರೇತೋ ಜಾಮಾತಾ ಜಾ ಅಪತ್ಯಂ ತನ್ನಿ-
ಮಾರ್ತಾ | ಉತ ವಾ ಭೌ ಸ್ಯಾಲಾಬಹಿ ಚ ಸ್ಯಾಲಾಕ್ ಸ್ಯಾಲ ಅಸನ್ನಃ ಸಂಯೋಗೇನೇತಿ ನೈದಾನಾಃ | ಸಾಲಾ-
ಜಾನಾನಪತಿತಿ ವಾ | ಲಾಜಾ ಲಾಜತೇಃ ಸ್ಯಂ ತೂರ್ಪಂ ಸ್ಯತೇಃ | ಅಥ ಸೋಮಸ್ಯ ಪ್ರದಾನೇನ ಯುವಾಭ್ಯಾ-
ಮಿಂದ್ರಾಕ್ಷೀ ಸ್ತೋತ್ರಮಂ ಜನಯಾಮಿ ನವ್ಯಂ ನವತರಂ | (ನಿ. ೬-೯) ಶ್ರೇತಕಾದ ಕನ್ಯೆಯ ಪತಿಯನ್ನು ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯರು
ವಿಜಾಮಾತೃವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈತನ ನಿಜವಾದ ಸಂಬಂಧವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಅಪತ್ಯವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನ
ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಜಾಮಾತೃವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಸ್ಯಾಲ ಶಬ್ದಾರ್ಥದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ,
ಅತ್ಯಂತ ಹತ್ತಿರವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಪತ್ನಿಯ ಭಾಕ್ಯವಿಗೆ ಸ್ಯಾಲನೆಂದು ಪ್ರಾಜ್ಞರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಮೊದಲ
ದಿಂದ ಲಾಜವನ್ನು (ಅರಳು) ತೆಗೆದು ವಿವಾಹ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಹಾಕಲು ಸಹಾಯಮಾಡುವನಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ಯಾಲನೆಂದೂ
ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಇಂತಹ ವಿಜಾಮಾತೃವಿಗಿಂತಲೂ ಮತ್ತು ಸ್ಯಾಲನಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಓದಾರ್ಯವುಳ್ಳವರು ಇಂದ್ರಾಕ್ಷಿಗಳು
ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ನವ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನವತರ ಅತ್ಯಂತ ನೂತನವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಇಂತಹ ನೂತನವಾದುದೂ ಅತಿಶಯ
ಅದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತೆನೆ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಓಮಾಸಃ || ೪ ||

ಓಮಾಸ ಇತ್ಯುಪರಿಷ್ವಾದ್ವಾಪ್ತಿಯ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ || ೨ || ೯ ||

ಓಮಾಸಃ—ಈ ಪದವನ್ನು ಮುಂದೆ ಎಂದರೆ ನಿರುಕ್ತ ೧೨ನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ೪೦ನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಓಮಾಸತ್ಪರ್ವಣೇ-
ದ್ವತಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಇತಿ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

|| ದಶಮಃ ಖಂಡಃ ||

ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಸೋಮಾನಂ ಸ್ವರಣಂ ಕೃಣುಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತೇ | ಕಕ್ಷೀವಂತಂ ಯ
ಔಶಿಜಃ || ಸೋಮಾನಂ ಸೋತಾರಂ ಪ್ರಕಾಶನವಂತಂ ಕುರು ಬ್ರಹ್ಮಣ-
ಸ್ವತೇ ಕಕ್ಷೀವಂತಮಿವ ಯ ಔಶಿಜಃ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಕಕ್ಷ್ಯಾವಾನೌಶಿಜ
ಉಶಿಜಃ ಪುತ್ರ ಉಶಿಗ್ವಷ್ಟೇಃ ಕಾನ್ತಿಕರ್ಮಣೋಽಪಿ ತ್ವಯಂ ಮನುಷ್ಯ-
ಕಕ್ಷ ಏವಾಭಿಪ್ರೇತಃ ಸ್ಯಾತ್ತಂ ಸೋಮಾನಾಂ ಸೋತಾರಂ ಮಾಂ
ಪ್ರಕಾಶನವಂತಂ ಕುರು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತೇ ||೧೦||

ಸೋಮಾನಮ್ ||೪೨||

“ಸೋಮಾನಂ ಸ್ವರಣಂ ಕೃಣುಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತೇ ಕಕ್ಷೀವಂತಂ ಯ
ಔಶಿಜಃ || ಸೋಮಾನಾಂ ಸೋತಾರಂ ಪ್ರಕಾಶನವಂತಂ ಕುರು ಬ್ರಹ್ಮ-
ಣಸ್ವತೇ ಕಕ್ಷೀವಂತಮಿವ ಯ ಔಶಿಜಃ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಕಕ್ಷ್ಯಾವಾನೌಶಿಜ
ಉಶಿಜಃ ಪುತ್ರಃ || ಉಶಿಗ್ವಷ್ಟೇಃ ಕಾನ್ತಿಕರ್ಮಣಃ || ಅಪಿ ತ್ವಯಂ
ಮನುಷ್ಯಕಕ್ಷ ಏವಾಭಿಪ್ರೇತಃ ಸ್ಯಾತ್ತಂ ಸೋಮಾನಾಂ ಸೋತಾರಂ
ಮಾಂ ಪ್ರಕಾಶನವಂತಂ ಕುರು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತೇ ||೧||೧೦||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಸೋಮಾನಂ ಸ್ವರಣಂ ಕೃಣುಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತೇ |
ಕಕ್ಷೀವಂತಂ ಯ ಔಶಿಜಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೮-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಉಶಿಜಪುತ್ರನಾದ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಎಂಬುವನು ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದವನೆಂದು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ
ನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಎಚ್ಚೆ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯೇ, ಯಜ್ಞಕರ್ತೃವಾದ ನನ್ನನ್ನೂ ಆ ಕಕ್ಷೀವಂತನಂತೆ ಸೋಮಯಾಗ ಕರ್ತೃವೆಂದು
ಪ್ರಸಿದ್ಧಪಡಿಸು.

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ದೇವತೆಯು. ಈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ಯಾರು ? ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವನ ಸ್ಥಾನ
ಮಾನಗಳೇನು ಎಂಬುವುದನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವೆವು. ಯಾಸ್ಕನುರ್ಹರ್ಷಿಯ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೧೦-೧೪) ಬ್ರಹ್ಮಣ
ಸ್ವತಿಯ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು—

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿಃ | ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿರ್ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ ||

ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ವವೆಂದೂ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. (ನಿ. ೩-೯) ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪಾತಾ ಎಂದರೆ ಅನ್ಯಕ್ಕೆ ಪಾತಾ ಅನ್ಯಕ್ಕೆ (ಅಹಾರಕ್ಕೆ) ಸ್ವಾಮಿಯು ಅಥವಾ ಅಧಿಪತಿಯು ಎಂದರ್ಥವು. ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿಯು ಹೇಗೆ ಅನ್ಯಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯು ಎಂದರೆ ಯಾಸ್ಕರು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ಅಶ್ವಾಸ್ಯಮವತಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿರ್ಮಧುಧಾರಮುಭಿ ಯಮೋಜಸಾತ್ಯಣತ್

ತಮೇವ ವಿಶ್ವೇ ಪಪಿರೇ ಸ್ವದ್ವ್ಯಕೋ ಬಹುಸಾಕಂ ಸಿಸಿಚುರುತ್ಸಮುದ್ರಿಣಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨೪-೪)

ಎಂಬ ಬುಕ್ಕನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅದಕ್ಕೆ—

ಅಶನವಂತಮಾಸ್ಯಂತನವಂತಮವಾತಿತಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿರ್ಮಧುಧಾರಮುಭಿಯಮೋಜಸಾತ್ಯಣಾ

ಬಲೇನಾಭ್ಯತ್ನಣತ್ರಮೇವ ಸರ್ವೇ ಪಿಬಂತಿ ರತ್ನಯಃ ಸೂರ್ಯಪ್ರಕೋ ಬಹ್ವೇನಂ

ಸಹ ಸಿಂಚಂತ್ಯತ್ಸಮುದ್ರಿಣಮುದಕವಂತಂ ||

(ನಿ. ೧೦-೧೩)

ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ, ಈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿಯು ಸೂರ್ಯರತ್ನಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮೇಳಗಳು ಸಮುದ್ರಾದಕವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿ ಆ ಉದಕವನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಮಳೆಯಾಗಿ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮಳೆಯಿಂದ ಓಷಧಿವಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಅನ್ಯಾದ್ಯಾದ್ಯಾಪಾರವೂ ಲಭಿಸುವುದೆಂದೂ ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿಯು ಅನ್ಯಕ್ಕೆ ಪಾಲಕನು ಎಂದರ್ಥವು. ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದೂ ಧನವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿಯು ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯು. ಮತ್ತು ಧನಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಬುಕ್ಕಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವಾಗ ಹೇಳಿರುವರು.

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿಯು ಪರವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿವೆ. ಆ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿಯು ಧನವನ್ನೂ ಅನ್ವವನ್ನೂ ಕೊಡುವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ, ಈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿಯು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೇವತೆಯೇ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯು ರೂಪಾಂತರವೆಂದು ಅನೇಕರು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಧನವನ್ನೂ ಅನ್ವವನ್ನೂ ಕೊಡುವರಾದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿಯು ಅಗ್ನಿಯ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ರೂಪವೆಂದು ಕೆಲವರ ವಾದವು. ಯಾಸ್ಕರು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೌನವಾಗಿರುವರು ಎಂಗರೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಏನನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿಯು ಪರವಾದ ಬುಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ದೇವತೆಯು ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರವೆಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿಯು ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳಂತೆ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕದೇವತೆಯೆಂದು ಧಾರಾಲಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ಸೋಮಾನಂ— ಅಭಿನಶಕ್ಕೆ ಕರ್ತಾರಂ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ (ನನ್ನನ್ನು) ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು, **ಸ್ವರಣಂ—** ದೇವೇಷು ಪ್ರಕಾಶನವಂತಂ | **ಪ್ರಖ್ಯಾತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||** ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವನ್ನಾಗಿ, ಕೀರ್ತಿಯು ಹನ್ನಾಗಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕಕ್ಷೀವಂತಂ, ಔಶಿಜಃ— ಕಕ್ಷಿವಾನ್ ಎಂಬ ಮುಸಿಯು ದೀರ್ಘತಮ್ ಎಂಬ ಮುಸಿಗೆ ಉಶಿಕ್ ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಪುತ್ರನು. ಈ ಉಶಿಕ್ ಎಂಬ ಪ್ರೀತಿಯು ಕಳಿಂಗರಾಜನ ರಾಣಿಯ ಪುಚ್ಚಾಕೆಯಾಗಿದ್ದಳೆಂದೂ, ಕಳಿಂಗರಾಜನು

ತನಗೆ ಪುತ್ರನಾಗಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ದೀರ್ಘತಮಸ್ವ ಎಂಬ ಮುಷಿಯ ಸಂಗಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಕಳುಹಿಸಿದ ನೆಂದೂ ಆಗ ರಾಜನ ಪತ್ನಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟಪಡದೆ ಗೂಢವಾಗಿ ತನ್ನ ದಾಸಿಯಾದ ಉಶಿಕ್ ಎಂಬುವಳನ್ನು ಕಳುಹಿಸಲು ಅವಳಿಗೆ ದೀರ್ಘತಮ ಮುಷಿಯಿಂದ ಈ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಎಂಬ ಪುತ್ರನು ಜನಿಸಿದನೆಂದೂ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಮುಷಿಯು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವನು. ಈ ಮುಷಿಯು ಮುಗ್ಧೀದದ ಅನೇಕ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ದ್ರವ್ಯವಾಗಿರುವನು. ಈ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ ಎಂಬ ಮುಷಿಯು ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನೆಂದು— “ ಏನಂ ವೈ ಶರ ಆಹ್ವಾರಃ ಕಕ್ಷೀವಾಗ ಔಶಿಜೋ ವಿಲತಹವ್ಯಃ ಶ್ರಾಯಸರ್ವ್ರ- ಸದಸ್ಯಃ ಪೌರುಕುಸ್ವಃ ಪ್ರಜಾಕಾಮಾ ಅಚಿನ್ವತ || ಎಂದು ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯು ೫-೬-೫-೩ ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಮುಷಿಯು ಮಂತ್ರ ರಚನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಅತ್ಯಂತಪ್ರಸಿದ್ಧನು. ಇವನಂತೆಯೇ ನನ್ನನ್ನೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮುಷಿಯಾದ ಮೇಧಾತಿಥಿಮುಷಿಯು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೀವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮಾಡಿರುವನು.

ಔಶಿಜಃ ಎಂದರೆ ಉಶಿಕ್ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯ ಪುತ್ರನು. ಉಶಿಕ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಪೇಕ್ಷಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ವರ್ಷಾಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಕಕ್ಷಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಬಾಹುಗಳಿಗೂ ಶರೀರಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಹಳ್ಳವಾದ ಛಾಯೆ (armpit) ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಇತಿ ದತಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

|| ಏಕಾದಶಃ ಖಂಡಃ ||

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ಇಂದ್ರಾಸೋಮಾ ಸಮಘಶಂಸಮಭ್ಯಗಘಂ ತಪುರ್ಯಯಸ್ತು ಚರರುಗ್ನಿವಾ ಇವ | ಬ್ರಹ್ಮದ್ವಿಷೇ ಕ್ರವ್ಯಾದೇ ಘೋರಚಕ್ಷಸೇ ದ್ವೇಷೋ ಧತ್ತಮನವಾಯಂ ಕಿಮಾದಿನೇ || ಇಂದ್ರಾಸೋಮಾವಘಸ್ಯ ಶಂಸಿತಾ- ರಮಘಂ ಹನ್ನೇನಿಹ್ರ್ಯಸಿತೋವಸರ್ಗ ಆಹಸ್ತೀತಿ ತಪುಸ್ವಪತೇಶ್ವರು- ಮ್ಯುಚ್ಚಯೋ ಭವತಿ ಚರತೇರ್ವಾ ಸಮುಚ್ಚ ರನ್ಯಸ್ಮಾದಾಪೋ ಬ್ರಹ್ಮ- ದ್ವಿಷೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ್ವೇಷ್ಯೇ ಕ್ರವ್ಯಮದತೇ ಘೋರಚಕ್ಷಸೇ ಘೋರಖ್ಯಾ- ನಾಯ ಕ್ರವ್ಯಂ ವಿಕೃತ್ತಾಜ್ಞಾಯತ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾ ದ್ವೇಷೋ ಧತ್ತಮ- ನವಾಯಮನವಯಮಂ ಯದನೈ ನ ವ್ಯವೇಯುರದ್ವೇಷಸ ಇತಿ ವಾ

ಕಿಮಾದಿನೇ ಕಿಮಿದಾನೀಮಿತಿ ಚರತೇ ಕಿಮಿದಂ ಕಿಮಿದಮಿತಿ ವಾ
ಪಿಶುನಾಯ ಚರತೇ ಪಿಶುನಃ ಪಿಂಶತೇರ್ವಿಪಿಂಶತೀತಿ ||೧೧||

ಅನವಾಯಮ್ ||೪೩|| ಕಿಮಾದಿನೇ ||೪೪||

“ ಇಂದ್ರಾಸೋಮೋ ಸಮಘಶಂ ಸಮಭ್ಯಗಿಘಂ ತಪುರ್ಯಯಸ್ತುಚ-
ರುರಗ್ನಿವಾ^೨ ಇವ | ಬ್ರಹ್ಮದ್ವಿಷೇ ಕ್ರವ್ಯಾದೇ ಘೋರಚಕ್ಷಸೇ
ದ್ವೇಷೋ ಧತ್ತಮನವಾಯಂ ಕಿಮಾದಿನೇ ||” ಇಂದ್ರಾಸೋಮಾ-
ವಘಸ್ಯ ಶಂಸಿತಾರಮ್ || ಅಘಂ ಹನ್ತೇನಿರ್ಹಿಸಿತೋಪಸರ್ಗ ಆಹ-
ನ್ವೀತಿ || ತಪುಸ್ವತತೇ || ಚರುಮ್ಯಚ್ಚಯೋ ಭವತಿ ಚರತೇರ್ವಾ
ಸಮುಚ್ಚನ್ಯಸ್ವಾದಾಪಃ|| ಬ್ರಹ್ಮದ್ವಿಷೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ್ವೇಷೈಃ| ಕ್ರವ್ಯಾದೇ
ಕ್ರವ್ಯಮದತೇ | ಘೋರಚಕ್ಷಸೇ ಘೋರಖ್ಯಾನಾಯ || ಕ್ರವ್ಯಂ
ವಿಕೃತ್ತಾಜ್ಞಾಯತ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ದ್ವೇಷೋ ಧತ್ತಮ್ | ಅನ-
ವಾಯಮ್ ಅನವಯವಮ್ ಯದನ್ಯೇ ನ ವ್ಯವೇಯುರದ್ವೇಷಸ
ಇತಿ ವಾ | ಕಿಮಾದಿನೇ ಕಿಮಿದಾನೀಮಿತಿ ಚರತೇ ಕಿಮಿದಂ ಕಿಮಿದ-
ಮಿತಿ ವಾ ಪಿಶುನಾಯ ಚರತೇ || ಪಿಶುನಃ ಪಿಂಶತೇರ್ವಿಪಿಂಶ-
ತೀತಿ || ೧ || ೧೧ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಪುಕ್ಕು—

ಇಂದ್ರಾಸೋಮಾ ಸಮಘಶಂಸಮಭ್ಯಗಿಘಂ ತಪುರ್ಯಯಸ್ತು ಚರುರಗ್ನಿವಾ^೨ ಇವ |
ಬ್ರಹ್ಮದ್ವಿಷೇ ಕ್ರವ್ಯಾದೇ ಘೋರಚಕ್ಷಸೇ ದ್ವೇಷೋ ಧತ್ತಮನವಾಯಂ ಕಿಮಾದಿನೇ ||
(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೦೪-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಸೋಮದೇವತೆಗಳೇ, ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವವನೂ ಪಾಪಕೃತ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವವನೂ ಆದ
ಅಸುರಸಂಘವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಸೋಲಿಸಿ. ನಿಮ್ಮಿಂದ ದಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಸುರನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಆಹುತಿ
ಯಂತೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ದಗ್ಧವಾಗಲಿ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸುವ ಅಸುರನ ಮೇಲೂ ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕನ ಮೇಲೂ ವಿಶಾರವಾದ
ರೂಪ ಮತ್ತು ವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳವನ ಮೇಲೂ ಮತ್ತು ಯಾವಾಗಲೂ ಮಂಚನೆಯನ್ನೇ ಯೋಚಿಸುತ್ತಿರುವವನ ಮೇಲೂ ಶಾಶ್ವತ
ವಾದ ದ್ವೇಷವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ.

ಅಘೋ—ಪಾಪ, ದುಷ್ಕೃತ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಹಂತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಂತಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಕೊಲ್ಲುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅಘ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಹ್ರಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು.

ತಪುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕಾಯಿಸು, ಶಾಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವ ತಪತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಚರುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಚರತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಚರುವೆಂದರೆ ಮೃಚ್ಛಯೆ—ಮಣ್ಣಿನರಾಶಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ರಾಶಿಯಿಂದ ನೀರು ಹರಿಯುವುದು ಎಂದರೆ ಚಲಿಸುವುದು.

ಬ್ರಹ್ಮದ್ವಿಷೇ—ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದರೆ ಮಂತ್ರವು ಅಥವಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು. ಮಂತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸುವವನು (ಅಸುರನು).

ಕ್ರವಾದ್ಯೇ—ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕನು ಎಂದರೆ ಬೇಯಸದಿರುವ ಹಸಿ ಮಾಂಸವನ್ನು ತಿನ್ನುವವನು (ಕಾಡುಜನ, ಅಸುರ)
ಘೋರಚಕ್ಷುಷೇ—ಭಯಂಕರವಾದ ಅಥವಾ ವಿಕಾರವಾದ ಆಕಾರವುಳ್ಳವನು.

ಕ್ರವ್ಯಂ ವಿಕೃತ್ವಾ ಜ್ಞಾಯತ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ಕ್ರವ್ಯಂ ಎಂದರೆ ಮಾಂಸವು ಇದನ್ನು ತಿನ್ನುವಾಗ ಕತ್ತರಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ರವ್ಯವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತವು. ದ್ವೇಷೋ ಧತ್ತಂ—ಶತ್ರುತ್ವವನ್ನು ವೈರವನ್ನು ಹೊಂದಿರಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಆನವಾಯಂ ಯದನೈ ನ ವ್ಯವೇಯರದ್ವೇಷಸ ಇತಿ ವಾ ಎಲ್ಲವೂ, ಸಕಲವೂ ಎಂದರ್ಥ ಬಿಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ ಎಲ್ಲ ವೈರವನ್ನು ಬೆಳಸಿರಿ. ಕಿಮಾದಿನೇ ಕಿಮಿದಾನೇಮಿತಿ ಚರತೇ ಕಿಮಿದಂ ಕಿಮಿದಮಿತಿ ವಾ ಪಿತುನಾಯ ಚರತೇ | ಕಿಮಾದಿನೇ ಎಂದರೆ ಇದೇನು ಅದೇನು ಎಂದು ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲದ ಹುಳುಕು ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಪಿತುನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಿಂತತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಇತಿ ವಿಕಾರಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ದ್ವಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಕೃಣುಷ್ವ ಪಾಜಃ ಪ್ರಸಿತಿ ನ ಪೃಥ್ವೀಂ ಯಾಹಿ ರಾಜೇ-
ವಾಮವಾ ಇಭೇನ | ತೃಪ್ತೀಮನು ಪ್ರಸಿತಿಂ ದ್ರೂಣಾನೋಽಸ್ತಾಪಿ
ವಿಧ್ಯ ರಕ್ಷಸಸ್ತಪಿಷ್ಠ್ಯಃ || ಕುರುಷ್ವ ಪಾಜಃ ಪಾಜಃ ಪಾಲನಾತ್
ಪ್ರಸಿತಿಮಿವ ಪೃಥ್ವೀಂ ಪ್ರಸಿತಿಃ ಪ್ರಸಯನಾತ್ತನ್ತುರ್ವಾ ಜಾಲಂ ವಾ
ಯಾಹಿ ರಾಜೇನಾಮಾತ್ಯವಾನಭ್ಯಮನವಾನ್ ಸ್ವವಾನ್ವೇರಾಭೃತಾ

ಗಣೇನ ಗತಭಯೇನ ಹಸ್ತಿನೇತಿ ವಾ ತೃಷ್ಣಾನ್ಯನು ಪ್ರಸಿತ್ಯಾ
 ದ್ರೂಣಾನಸ್ತೃಷ್ಟೀತಿ ಸ್ವಪ್ರನಾಚು ತರತೇರ್ವಾ ತ್ವರತೇರ್ವಾಸಿತಾಸಿ
 ವಿಧ್ಯ ರಕ್ಷಸ್ತಪಿಷ್ಠೈಸ್ತಪ್ತತಮೈಸ್ತಪ್ತತಮೈಃ ಪ್ರಸಿಷ್ಯತಮೈರಿತಿ
 ವಾ | ಯಸ್ಯೇ ಗರ್ಭಮಮಿವಾ ದುರ್ಣಾಮಾ ಯೋನಿ-
 ಮಾಶಯೇ | ಅಮಿವಾಭ್ಯಮನೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೋ ದುರ್ಣಾಮಾ
 ಕ್ರಿಮಿರ್ಭವತಿ ಪಾಪನಾಮಾ ಕೃಮಿಃ ಕ್ರವ್ಯೇ ಮೇದ್ಯತಿ ಕ್ರಮತೇರ್ವಾ
 ಸ್ಯಾತ್ಪರಣಕರ್ಮಣಃ ಕ್ರಾಮತೇರ್ವಾ | ಅತಿಕ್ರಾಮನ್ಮೋ ದುರಿತಾನಿ
 ವಿಶ್ವಾ | ಅತಿಕ್ರಮಮಾಣಾ ದುರ್ಗತಿಗಮನಾನಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯಪ್ಪಾಯ-
 ದೇನಯಾ ವಿದ್ವೋಽಪವೀಯತೇ | ವ್ಯಾಧಿರ್ವಾ ಭಯಂ ವಾ | ಅಪ್ಯೇ
 ಪರೇಹೀತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಯಮತಿರಮಾಮಯಾ ಮತಿರಾತ್ಮ-
 ಮಯಾ | ಊರ್ಧ್ವಾ ಯಸ್ಯಾಮತಿರ್ಭಾ ಅದಿದ್ಯುತದಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ
 ಭವತಿ | ಶುಷ್ಪೀತಿ ಸ್ವಪ್ರನಾಮಾಶು ಅಷ್ಟೀತಿ || ೧೧೨ ||

ಅನುವಾನ್ ||೪೫||

ಕೃಣುಷ್ವ ಪಾಜಃ ಪ್ರಸಿತಿಂ ನ ಪೃಥ್ವೀಂ ಯಾಹಿ ರಾಜೇವಾಮವಾ^೧
 ಇಭೇನ | ತೃಷ್ಟೀಮನು ಪ್ರಸಿತಿಂ ದ್ರೂಣಾನೋಽಸ್ತಾಸಿ ವಿಧ್ಯ
 ರಕ್ಷಸ್ತಪಿಷ್ಠೈಃ || ಕುರುಷ್ವ ಪಾಜಃ | ಪಾಜಃ ಪಾಲನಾತ್ |
 ಪ್ರಸಿತಿಮಿವ ಪೃಥ್ವೀಂ | ಪ್ರಸಿತಿಃ ಪ್ರಸಯನಾತ್, ತನ್ಮರ್ವಾ
 ಜಾಲಂ ವಾ | ಯಾಹಿ ರಾಜೇವಾಮಾತ್ಯವಾನಭ್ಯಮನವಾನ್
 ಸ್ವವಾನ್ವೇರಾಭೃತಾ ಗಣೇನ ಗತಭಯೇನ ಹಸ್ತಿನೇತಿ ವಾ |
 ತೃಷ್ಣಾನ್ಯನು ಪ್ರಸಿತ್ಯಾ ದ್ರೂಣಾನನಃ | ತೃಷ್ಟೀತಿ ಸ್ವಪ್ರನಾಮ
 ತರತೇರ್ವಾ ತ್ವರತೇರ್ವಾ | ಅಸಿತಾಸಿ ವಿಧ್ಯ ರಕ್ಷಸ್ತಪಿಷ್ಠೈಸ್ತಪ್ತ-
 ತಮೈಸ್ತಪ್ತತಮೈಃ ಪ್ರಪಿಷ್ಯತಮೈರಿತಿ ವಾ ||೧||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಕೃಣುಷ್ವ ಪಾಜಃ ಪ್ರಸಿತಿಂ ನ ಪೃಥ್ವೀಂ ಯಾಹಿ ರಾಜೇವಾಮವಾ^೧ ಇಭೇನ |
 ತೃಷ್ಟೀಮನು ಪ್ರಸಿತಿಂ ದ್ರೂಣಾನೋಽಸ್ತಾಸಿ ವಿಧ್ಯ ರಕ್ಷಸ್ತಪಿಷ್ಠೈಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೪-೪-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಬಲೆಯನ್ನು ವ್ಯಾಧನು ಬೀಸಿ ಹರಡುವಂತೆ ನನ್ನ ತೇಜಸ್ಸುಮುಡಾಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸು. ಗಜವನ್ನು (ಆನೆಯನ್ನು) ಹತ್ತಿ ಪರಿವಾರದೊಡಗೂಡಿ ದ ರಾಜನು ದಂಡಯಾತ್ರಿಗೂ ಹೊರತುವಂತೆ ನೀನು ನನ್ನ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೊಡಗೂಡಿ ಶತ್ರುನಾಶಕರ್ತೃಗೂ ಹೊರಡು. ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸೇನೆಯನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತಾ ನೀನು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಚದುರಿಸುವವನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ತಾಪಕಾರಿಗಳಾದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ನೀನು ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಸದೆಬಡಿ.

ಅಮವಾನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಚುಕ್ಕನ್ನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದು ಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ—

ಅಮವಾನ್ ಎಂದರೆ ಅಮಾತ್ಯವಾನ್—ನನ್ನ ಸಚಿವರುಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ ಅಥವಾ ಅಭ್ಯಮನವಾನ್—ಪರರಿಗೆ (ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ) ಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನನ್ನ ಬಲವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸು ಪಾಜಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಾಲನವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಪ್ರಸಿತಿ ಶಬ್ದವು ಪ್ರ + ಸಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಕಟ್ಟು ಬಂಧಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಅದರಿಂದ ಪ್ರಸಿತಿ ಎಂದರೆ ದಾರ ಅಥವಾ ಬಲೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ರಾಜನಂತೆ ಹೋಗು ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ. ರಾಜನು ಹೋಗುವ ಕ್ರಮವು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅಮಾತ್ಯ (ಸಚಿವ) ನಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ರಾಜನಂತೆ ಅಥವಾ ತನ್ನ ವೈರಿಗಳಿಗೆ ಭಯಂಕರನಾಗಿ ಹೋಗುವಂತೆ ಅಥವಾ ತನ್ನ ಅನುಚರರೊಡನೆ ಸಹಿತನಾಗಿ ಹೋಗುವಂತೆ ಹೋಗು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ತೃಪ್ತೀ ಎಂದರೆ ಬೇಗ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದವು ತರತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ತೈರತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಬಾಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಹರಿಸು, ಹಂಸಿಸು ಮತ್ತು ಸುಡುತೀರುವ ಅಥವಾ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಮೊನುಚಾದ ಶಲ್ಯ (ಭರ್ಜ) ಗಳಿಂದ ತಿವಿ, ಚೂರ್ಣಮಾಡು, ಧ್ವಂಸಮಾಡು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅಮಿವಾ || ೪೬ ||

“ ಯಸ್ಮೇ ಗರ್ಭಮಮಿವಾ ದುರ್ಣಾಮಾ ಯೋನಿಮಾಶಯೇ ” |

ಅಮಿವಾಭ್ಯಮನೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ || ದುರ್ಣಾಮಾ ಕ್ರಿಮಿ-
ಭವತಿ ಪಾಪನಾಮಾ || ಕ್ರಮಿಃ ಕ್ರವ್ಯೇ ಮೇದ್ಯತಿ, ಕ್ರಮತೇರ್ವಾ
ಸ್ಯಾತ್ಸದಣಕರ್ಮಣಃ, ಕಾಮತೇರ್ವಾ ||೨||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಚುಕ್ಕು—

ಯಸ್ಮೇ ಗರ್ಭಮಮಿವಾ ದುರ್ಣಾಮಾ ಯೋನಿಮಾಶಯೇ |

ಅಗ್ನಿಪ್ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಹ ನಿಷ್ಕ್ರವ್ಯಾದ ಮನೀನಶತ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೬೨-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಪ್ರಿಯೇ, ನನ್ನ ಗರ್ಭಕೋಶದಲ್ಲಿಯೂ ಯೋನಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಆವರಿಸಿ ನೆಲಸಿ ಮಾಂಸವನ್ನೇ ತಿನ್ನುತ್ತಿರುವ ಆ ವ್ಯಾಧಿಯನ್ನು ಮಂತ್ರಸಹಿತನಾದ ರಕ್ಷಣೆಹಾಗಿಯೂ ನಿಶ್ಚೇಷವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡಲಿ.

ಅಮಿವಾ ಎಂದರೆ ಅವಿವಾನ್ ಅಭ್ಯಮನವಾನ್ ಎಂದರೆ ಪರೇಭ್ಯೋ ಭಯದಾತಾ ಯಾಯಾತ್ ಇತರರಿಗೆ ಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾ ಇರುವುದು ಎಂದರೆ ರೋಗವು. ದುರ್ಜಾಮಾ ಎಂದರೆ ಪಾಪವೆಂಬ ಒಂದು ವಿಷಕ್ರಮಿಯು. (ಹುಳು germ) ಕ್ರಿಮಿಯೆಂದರೆ ಕ್ರಮೈ ಮೇದ್ಯತಿ—ಮಾಂಸದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ಅದನ್ನೇ ತಿಂದು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಕುಳುವಿಗೆ ಕ್ರಿಮಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಮೆಲ್ಲನೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವ ಕ್ರಮ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಹರಿದಾಡು ಎಂಬಳವುಳ್ಳ ಕ್ರಮ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಕ್ರಿಮಿಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು.

ದುರಿತಂ ||೪೭||

“ ಅತಿಕ್ರಾಮನ್ಮೋ ದುರಿತಾನಿ ವಿಶ್ವಾ | ” ಅತಿಕ್ರಮಮಾಣಾ ದುರ್ಗತಿ

ಗಮನಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ||೩||

ದುರಿತಂ—ದುಷ್ಟತೆ | ಕೆಟ್ಟದ್ದು ಅಥವಾ ಪಾಪವು ಕೆಟ್ಟಕೆಲಸದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವಫಲ. ದುರ್ಗತಿಗಮನಂ, ಮಾರಾತ್ರಮಾಣಂ ಅನ್ಯಾಯದಿಂದ ಆಕ್ರಮಿಸುವುದು, ಕೆಟ್ಟ ಅಥವಾ ನ್ಯಾಯವಲ್ಲದ ಗಮನ ಎಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು.

ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದ ಉದಾಹರಣೆಯು—

ವೈಶ್ವದೇವೀ ಸೂನ್ಯತಾಮಾರಭಧೃಂ ಶುದ್ಧಾ ಭವಂತೋ ಯಜ್ಞಯಾಸಃ ಪಾವಣಾಃ |

ಅತಿಕ್ರಾಮಂತೋ ದುರಿತಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ಶತಂ ಹಿಮಾಃ ಸರ್ವವೀರಾ ಮದೇವ||

ಅಪ್ವೇ || ೪೮ ||

ಅಪ್ವಾ ಯದೇನಯಾ ವಿದ್ವೋಽಪವೀಯತೇ | ವ್ಯಾಧಿರ್ವಾ ಭಯಂ

ವಾ | “ ಅಪ್ವೇ ಪರೇಹಿ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೪ ||

ಅಪ್ವೇ—ಕೆಟ್ಟ ಅಪ್ಪೆ ಎಂದರೆ ಭಯ ಅಥವಾ ರೋಗ. ಇಂತಹ ಕೆಟ್ಟ ಅಪ್ಪೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮ ಗತಿಯಿಂದ ರಹಿತನಾಗಿರುವ, ಭಯ ಅಥವಾ ರೋಗಗ್ರಸ್ತನಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಅಪ್ವೇ ಪರೇಹಿ ಎಂಬುದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು.

ಅಮುತಿಃ ||೪೯||

ಅಮುತಿರನಾಮಯಾ ಮುತಿರಾತ್ಮಮಯಾ | “ ಊರ್ಧ್ವಾ ಯಸ್ಯಾಮು-

ತಿರ್ಭಾ ಅದಿದ್ಯುತತ್ವವೀಮನಿ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೫||೧೨||

ಅಮುತಿ ಎಂದರೆ ಆತ್ಮಮಯಾ ಯಸ್ಯ ಮುತಿಃ ಅಸೌ ಅಮುತಿಃ ಅದಿತ್ಯಃ | ತಸ್ಯ ಹ್ಯಾತ್ಮಪ್ರಕಾಶಮಯಾ ಮುತಿಃ | ಅತ್ಯಂತ ಚುರುಕಾದ ಬುದ್ಧಿಯು ಅಥವಾ ಅತ್ಯಸಂಬಂಧವಾದ ಬುದ್ಧಿ. ಇದನ್ನು ಪ್ರಚೋದಿಸುವ ಅದಿತ್ಯನಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಅತ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪ್ರಚೋದಿಸುವ ಬುದ್ಧಿಯು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

— ಅಧಿ ತ್ವಂ ದೇವಂ ಸವಿತಾರಮೋಕ್ಷೋಃ ಕವಿಕೃತುಮರ್ಚಾಮಿ ಸತ್ಯಸವಂ ರತ್ನಧಾಮಧಿ ಪ್ರಿಯಂ ಮುತಿಂ |

ಊ ಯಾ ಯಸ್ಯಾಮತಿರ್ಭಾ ಅದಿದ್ಯುತಸ್ತವೀಮನಿ ಹಿರಣ್ಯಪಾಣಿರಮಿಮೀತ ಸುಕ್ರತುಃ
ಕೃಪಾ ಸಃ ||

(ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೧-೨-೬) ಅಥವಾ (ಕಪಿಲಸ್ಮಲಕಠಸಂಹಿತಾ ೧-೧೯)

ಶ್ರುಷ್ಟೀ ||೫೦|| ಪುರಂಧಿಃ ||೫೧||

ಶ್ರುಷ್ಟೀತಿ ಸ್ವಪ್ರನಾಮ- ಅಶು ಅಷ್ಟೀತಿ ||

ಶ್ರುಷ್ಟೀ ಎಂದರೆ ಸ್ವಪ್ರ, ಬೇಗ, ಇದಕ್ಕೆ ಅಶು ಅಷ್ಟ ಎಂಬ ಪರ್ಯಾಯಪದಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತಾ ಅಧ್ವರ ಉಶತೋ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನನ್ನು ಮುಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇತಿ ದ್ವಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

|| ತ್ರಯೋದಶಃ ಖಂಡಃ ||

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ತಾ ಅಧ್ವರ ಉಶತೋ ಯಕ್ಷ್ಯಗ್ನೇ ಶ್ರುಷ್ಟೀ ಭಗವನ್ನಾಸತ್ಯಾ
ಪುರಂಧಿಂ | ತಾನಧ್ವರೇ ಯಜ್ಞ ಉಶತಃ ಕಾಮಯಮಾನಾನಾಂ
ಯಜಾಗ್ನೇ ಶ್ರುಷ್ಟಾ ಭಗನ್ನಾಸತ್ಯಾ ಚಾಶ್ವಿನೌ ಸತ್ಯಾದೇವ ನಾಸತ್ಯಾ
ವಿತ್ಯಾರ್ಣವಾಭಃ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಣೇತಾರಾವಿತ್ಯಾಗ್ರಾಯಣೋ ನಾಸಿಕಾ-
ಪ್ರಭವೌ ಬಭೂವತುರಿತಿ ವಾ ಪುರಂಧಿರ್ಬಹುಧೀಸ್ತತ್ಯಃ ಪುರಂಧಿರ್ಭಗಃ
ಪುರಸ್ತಾತ್ತಸ್ಯಾನ್ವಜೇಶ ಇತ್ಯೇಕಮಿಂದ್ರ ಇತ್ಯಪರಂ ಸ ಬಹುಕರ್ಮ-
ತಮಃ ಪುರಾಂ ಚ ಧಾರಯಿತ್ಯತಮೋ ವರುಣ ಇತ್ಯಪರಂ ತಂ
ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ಸ್ತೌತಿ | ಇಮಾಮೂ ನು ಕವಿತಮಸ್ಯ ಮಾಯಾಮಿತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ರುಶದಿತಿ ವರ್ಣನಾಮ ರೋಚತೇರ್ಜ್ಜ್ವಲತಿ ಕರ್ಮಣಃ ||
ಸಮಿದ್ಯುಸ್ಯ ರುಶದದರ್ಶಿ ಪಾಜ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೧೨||

ತಾಂ ಅಧ್ವರ ಉಶತೋ ಯಕ್ಷ್ಯಗ್ನೇ ಶ್ರುಷ್ಟೀ ಭಗಂ ನಾಸತ್ಯಾ
 ಪುರಂಧಿಮ್ |” ತಾನಧ್ವರೇ ಯಜ್ಞೇ, ಉಶತಃ ಕಾಮಯಮಾನಾನ್
 ಯಜಾಗ್ನೇ “ಶ್ರುಷ್ಟೀ ಭಗಂನಾಸತ್ಯಾ” ಚಾಶ್ವಿನಾ || ಸತ್ಯಾವೇವ
 ನಾಸತ್ಯಾವಿತ್ಯಾರ್ಥವಾಭಃ, ಸತ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಣೇತಾರಾವಿತ್ಯಾಗ್ರಾಯಣಃ,
 ನಾಸಿಕಾವ್ರಭವೌ ಬಭೂವುತುರಿತಿ ವಾ ಪುರಂಧಿರ್ಬಹುಧೀಸ್ತತ್ಯಃ
 ಪುರಂಧಿಭಗಃ ಪುರಸ್ತತ್ಯಸ್ಯಾನ್ವಾದೇಶ ಇತ್ಯೇಕಮ್ || ಇದ್ಧ್ರಇತ್ಯ-
 ವರಂ ಸ ಬಹುಕರ್ಮತಮಃ ಪುರಾಂ ಚ ದಾರಯಿತ್ಯತಮಃ, ವರೂ
 ಇತ್ಯವರಂ, ತಂ ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ಸೌತಿ—“ಇಮಾಮೂ ನು ಕವಿತಮಸ್ಯ
 ಮಾಯಾಮ್” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೧||

ಉದಾಹರಣೆಯು ಮುಕ್ತು—

ತೇ ಹಿ ಯಜ್ಞೇಸು ಯಜ್ಞಿಯಾಸ ಉನಾಃ ಸಧಸ್ತಂ ವಿಶ್ವೇ ಅಭಿ ಸಂತಿ ದೇವಾಃ |

ತಾಂ ಅಧ್ವರ ಉಶತೋ ಯಕ್ಷ್ಯಗ್ನೇ ಶ್ರುಷ್ಟೀ ಭಗಂ ನಾಸತ್ಯಾ ಪುರಂಧಿಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೩೯-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ನಮ್ಮ ಯಾಗ ಸಮಯಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಜಾರ್ಹರೂ ರಕ್ಷಕರೂ ಆದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಯಜ್ಞ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಆಶ್ರಮಿಸು
 ತಾರೆ. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾಪೇಕ್ಷೆಗಳಾದ ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸು, ಭಗನನ್ನೂ ಅಶ್ವಿನೀ
 ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ ಆರಾಧಿಸು.

ತಾನಧ್ವರೇ ಯಜ್ಞೇ ಉಶತಃ ಕಾಮಯಮಾನಾನ್ ಯಜಾಗ್ನೇ ಶ್ರುಷ್ಟೀ ಭಗಂ ನಾಸತ್ಯಾ | ಎಲೈ
 ಅಗ್ನಿಯೇ, ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಬಂದಿರುವ ಆ ಭಗದೇವನನ್ನೂ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಬೇಗನೆ
 (ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ) ಪೂಜಿಸು. ಇಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರೇ-ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ; ಉಶತಃ-ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ, ಶ್ರುಷ್ಟೀ-ಬೇಗನೆ, ಭಗಂ-ಭಗದೇವತೆ
 ಯನ್ನು, ನಾಸತ್ಯಾ-ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಎಂದು ಅವಯವಾರ್ಥವು. ನಾಸತ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ಕೆಳಗೆ
 ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

ನಾಸತ್ಯಾ—ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಇಬ್ಬರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನ ಹೆಸರು ದಸ್ರಾ ಎಂತಲೂ ಇನ್ನೊಬ್ಬನ ಹೆಸರು
 ನಾಸತ್ಯಾ ಎಂತಲೂ ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಆದರೂ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ
 ಸಂಭೋಧನೆ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ಕಂಡು ಬರುವುದು. ನಾಸತ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಾರ್ಥದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ
 ಯಾವುದು—

ಸತ್ಯಾವೇವ ನಾಸತ್ಯಾವಿತ್ಯಾರ್ಥವಾಭಃ | ಸತ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಣೇತಾರಾವಿತ್ಯಾಗ್ರಾಯಣಃ | ನಾಸಿಕಾ-
 ವ್ರಭವೌ ಬಭೂವುತುರಿತಿ ವಾ ||

(೧. ೬-೧೩)

ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಎಂದರೆ ಸತ್ಯವಲ್ಲದ್ದು ಅಸತ್ಯ. ಅಸತ್ಯವಲ್ಲದ್ದು ನ+ಅಸತ್ಯ=ನಾಸತ್ಯಾ ಎಂದರೆ ಸತ್ಯವೆಂದೇ ನಾಸತ್ಯಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು. ಈ ದೇವತೆಗಳು ಆಡುವ ಮಾತುಗಳೂ ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಗಳೂ ಅಸತ್ಯವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ನಾಸತ್ಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಔಣಿವಾಭರ ಮತವು; ಯಾವಾಗಲೂ ಸತ್ಯವನ್ನೇ ಪ್ರತಿನಾದಿಸುತ್ತಾ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಕೊಡುವವರಾದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ನಾಸತ್ಯಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು ಎಂದು ಅಗ್ರಾಯಣೀ ಎಂಬುವರ ಮತವು; ನಾಸಿಕದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ನಾಸತ್ಯಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದೂ ಕೆಲವರೂ ಹೇಳುವರು. ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿದೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಸತ್ವಿಯಾದ ಸಂಜ್ಞಾದೇವಿಯು ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಸೂರ್ಯನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಸಮಾಧಾನಗೊಂಡು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಿ ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆನು ರೂಪದಿಂದ ಅವಳದ್ದಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಇದ್ದನೊಂದು ಆಗ ಅವರಿಗೆ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಪುತ್ರರಾಗಿ ಜನಿಸಿದರೊಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯಕವಾದ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಇವು ಹುಕುಂಭೀರವಾಗಿಯೂ ಇವರ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ಪರಾಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ ಇತರರಿಗೆ ಇವರು ಮಾಡಿರುವ ಉಪಕಾರಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವವಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ಇವುಗಳ ನೈಲ್ಯ ನಾವು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇನೆ. ಯಜುರ್ವೇದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು—ಅತ್ತಿನೌ ವೈ ದೇವಾನಾಂ ಭಿಷಜ್—ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ದೇವತೆಗಳ ವೈದ್ಯರೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಇವರ ವಿಷಯವಾದ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಗಾಗಿ ಮ. ಸಂ. ಭಾಗ ೨ ಪುಟ 11-12, 20-21, ಭಾಗ ೩ ಪುಟ 566 ಗಳನ್ನು ನೋಡಿ. ನಾಸತ್ಯೇವ—ನಾಸತ್ಯಾವಿವ ಅತ್ತಿನಾವಿವ ತೌ ಹಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾತ್ಯಾನೌ—ನಿರುಕ್ತಕಾರರು—

ತೇ ಹಿ ಯಜ್ಞೇಷು ಯಜ್ಞಿ ಯಾಸ ಊನಾಃ ಸಧಸ್ತಂ ವಿಶ್ವೇ ಅಭಿ ಸಂತಿ ದೇವಾಃ |

ತಾಂ ಅಧ್ವರ ಉತತೋ ಯಕ್ಷ್ಯಗ್ನೇ ಶ್ರುಷ್ವಿಂ ಭಿಗಂ ನಾಸತ್ಯಾ ಪುರಂಥಿಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೩೯-೪)

ಈ ಮೃತ್ಯನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ, ನಾಸತ್ಯಾ ಸತ್ಯಾವೇವ ನಾಸತ್ಯಾವಿಶೌರ್ಣನಾಭಃ, ಸತ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಣೇತಾರಾವಿಸ್ತಾ ಗ್ರಾಯಣೀ, ನಾಸಿಕಾಪ್ರಭವೌ ಬಭೂನಮತುರಿತಿ ವಾ, ಎಂದು ನಾಸತ್ಯ ಶಬ್ದಾರ್ಥದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ನಾ ಸತ್ಯಾ ಅತ್ತಿನೌ ಎಂದು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು—ಯಾವಾಗಲೂ ಸತ್ಯವನ್ನೇ ನುಡಿಯುವ ಕಾರಣ ನಾಸತ್ಯರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದಿರುವರೆಂಬ ಔಣಿವಾಭರೀಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಗ್ರಾಯಣೀಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಸತ್ಯಾವೇವ ನಾಸತ್ಯಾ ಎಂಬ ನಾಸತ್ಯ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ, ಸತ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ, ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವವರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ, ಅಶ್ವರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಸಂಜ್ಞಾದೇವಿಯನ್ನು ಗುರ್ತುಹಚ್ಚುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂರ್ಯನು ಅಶ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಸಂಜ್ಞಾದೇವಿಯನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ ಅವಳ ನಾಸಿಕಾಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರು ಅತ್ತಿನೀ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ್ದಾರೆ.

“ ನಾಸತ್ಯಾನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ ನಾಮವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಮಿಳಿತರಾಗಿಯೇ ಪುನಃ ಪುನಃ ಸ್ತುತರಾಗುತ್ತೀರಿ. ಮಧ್ಯಲೋಕದವನೂ, ಜಯಶೀಲನೂ, ಓಪಧ್ಯಾದಭಿವೃದ್ಧಿದ್ವಾರಾ ಯಜ್ಞಪ್ರೇರಕನೂ ಆದ ಚಂದ್ರ ರೂಪನಾಗಿ ಒಬ್ಬನೂ, ಉತ್ತಮ ಲೋಕವಾದ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಪುತ್ರಸ್ಥಾನೀಯನೂ, ರಶ್ಮಿದ್ವಾರಾ ಜಗದಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರಕನೂ

ಆದ ಸೂರ್ಯರೂಪನಾಗಿ ಮತ್ತೊಬ್ಬನೂ ಈ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತೀರಿ ಎಂದು ಅವರ ನೈಯತಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿಗೆ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಣೆಯಿದೆ.

ಇಹ ಚೇದ ಚ ಜಾತೌ ಸಂಸ್ಕೂಯೇತೇ ರಾಶೇನಾಲಿಪ್ಯಮಾನಯಾ ತನ್ವಾ ನಾಮುಭಿಕ್ಷು ಸ್ವೈರ್ಜಿಃ
ಫ್ಲುರ್ವಾಮಧ್ಯಃ ಸುಮಹತೋಃ ಬಲಸ್ಯೇರಯಿತಾ ಮಧ್ಯಮೋ ದಿವೋ ಅನ್ಯಃ ಸುಭಗಃ ಪುತ್ರ
ಲೂಹ್ಯತ ಅದಿತ್ಯಃ ||

(ನಿ. ೧೨-೩)

Born here and there, they two are praised together with reference to a body unstaided by sin and to their own names. One of you two is the Victor, the furtherer of very great strength, i. e, belongs to the middle region; the other is considered the blessed son of heaven, i. e, the Sun. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳ ಅರ್ಥವು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವುದೇ ಆಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಸೂರ್ಯರೂಪನಾಗಿ ಒಬ್ಬನೂ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರೂಪನಾಗಿ ಇನ್ನೊಬ್ಬನೂ ಲೋಕರಕ್ಷಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಈ ಮಕ್ಕಿನ ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ಆದರೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಸಹ ಸ್ತುತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನಿರುಕ್ತ ಕಾರರೂ ಸಹ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೊಡದೆ, ಮತಾಂತರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದು ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿದೆ.

ಅಶ್ವಿನೌ ಯದಶ್ಚುವಾತೇ ಸರ್ವಂ ರಸೇನಾನೋಃ ಜ್ಯೋತಿಷಾನ್ಯಃ | ಅಶ್ವೈರಶ್ವಿನಾವಿಶ್ವಾರ್ಣ-
ವಾಭಃ | ತತ್ಸ್ಯಾವಶ್ವಿನೌ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಿತ್ಯೇಕೇ | ಅಹೋರಾತ್ರಾವಿತ್ಯೇಕೇ | ಸೂರ್ಯಾಃ
ಚಂದ್ರಮಸಾವಿತ್ಯೇಕೇ | ರಾಜಾನ್ ಪುಣ್ಯಕೃತಾವಿತ್ಯೈತಿಹಾಸಿಕಾಃ ||

(ನಿ. ೧೨-೧)

ಈ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು ಉದಕದಿಂದಲೂ ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಪ್ರಕಾಶದಿಂದಲೂ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೆಸರು, ಎಂದು ಒಂದು ಮತ. ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತರಾದುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಔರ್ವಿವಾಚನ ಮತ. ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಇವರು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಇವರನ್ನೇ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಇವರೇ ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸ್ತುಗಳಾಗಿರುವರು. ಐತಿಹಾಸಿಕಕಾರರ ಮತದಂತೆ ಪುಣ್ಯಕರ್ತರಾದ ಇಬ್ಬರು ರಾಜರುಗಳು ಈ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವರು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಮತಭೇದಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಮುಕ್ತಂಹತೆಯಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನನ್ನು (೧-೧೮-೪) ಮತ್ತು ಅನಿಧಿಷ್ಟವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಕ್ತವನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಿ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುವರು. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

ವಸಾತಿಷು ಸ್ತು ಚರಥೋಽಸಿತಾಪೇಶ್ವಾವಿವ |

ಕದೇದಮ್ನುನಾ ಯುವಮುಭಿ ದೇವಾ ಅಗಚ್ಚತಂ ||

ಎಂಬ ಮುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಇವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು ವಸಾತಿ ಪುತ್ರನು. ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಪುತ್ರನು; ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಉಷಃ ಪುತ್ರನು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. Macdonell ಎಂಬ ವಿದ್ವಾನ್ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

“ Though they (ಅಶ್ವಿನೌ) hold a distinct position among the Deities of light and their appellation is Indian, their connection with any definite Phenomena of light is so obscure that their original nature is so Puzzle to the Vedic interpreters from the earliest times.”

[Vedic Mythology. P. 49]

ವೈದಿಕ ಮತ್ತು ಆಧುನಿಕ ಅಂಗ ಪಂಡಿತರಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಕ್ರೋಡೀಕರಿಸಿದರೆ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ.

Scholars	Their opinions
Yaska Twilight before Dawn, half dark and half light
Aurnavabha.... Light rays.
Oldenberg Morning or evening star
Macdonell Twilight or Morning stars.
Bloomfield Morning or evening stars.
Hopekins Transition from darkness to light.
Bergaine Fire of heaven and of the altar.
ಎಕಿಹಾಸಿಕಾಃ Two pious kings.
E. N. Ghosh.... Two stars of Asvini (Aries)
Weder Twin constellation of Gemini
Shama Shastry The Sun and the Moon.
MaxMuller Personification of Morning and evening.

Dr. ಶ್ಯಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು Mythic Society journal ನಲ್ಲಿ (Vol. XX. No. 2. P. 80—88) ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಇವರು ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸ್ತುಗಳೇ ಅಲ್ಲದೇ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಅಲ್ಲವೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮುಕ್ತಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿವರಣೆಗಳಿಂದ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸುವುದಾದರೆ, ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಆಧಾರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಬಹುದು.

ತ್ವಷ್ಟಾ ದುಹಿತ್ರೇ ವಹತು ಕೃಣೋತಿತೀದಂ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಂ ಸಮೇತಿ |
ಯಮಸ್ಯ ಮಾತಾ ಪರ್ಯುಹ್ಯಮಾನಾ ಮಹೋ ಜಾಯಾ ವಿವಸ್ವತೋ ನನಾಕ ||
ಅಪಾಗೂಹಸ್ವಮೃತಾಂ ಮರ್ತೇಭ್ಯಃ ಕೃತ್ವೀ ಸವರ್ಣಾಮದದುರ್ವಿವಸ್ವತೇ |
ಉತಾಶ್ವಿನಾವನಭರದೃತ್ವದಾಸೀದಜಹಾದು ದ್ವಾ ಮಿಥುನಾ ಸರಣ್ಯಾಃ ||

(ಮ. ಪಂ. ೧೦-೧೭-೧ ರಿಂದ ೨)

ತ್ವಷ್ಟೃವು ತನ್ನ ಮಗಳ ವಿವಾಹದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಪ್ರಪಂಚವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಕರೆಯಲಿ ಎಂದುದ್ದೀತಿಸಿದನು. ಯಮನ ಮಾತೆಯೂ ವಿವಸ್ತಂತನ ಪತ್ನಿಯೂ ಆದ ಅವಳು ವಿವಾಹದಂತರವೇ ಅದೃಶ್ಯಳಾದಳು. ಎಂದರೆ, ಅವರು ಅಮರ್ತ್ಯಳಾದ ಅವಳನ್ನು ಮರ್ತ್ಯರ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗದಂತೆ ಮರೆಸಿ ಇಟ್ಟರು. ಆಗ ಅವರು ಅಮರ್ತ್ಯ ಸವರ್ಣಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ವಿವಸ್ತಂತನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರು. ಅನಂತರ ಅವಳು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹಡೆದಳು. ಸರಣ್ಯವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಳಾದ ಅವಳು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಪುತ್ರರನ್ನಾಗಿ ಬಿಟ್ಟುಹೋದಳು ಎಂದು ಮೇಲ್ಕಂಡ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು,

ಯಮಾ ಚಿದತ್ತ ಯಮಸೂರಸೂತ ಜಿಹ್ವಾಯಾ ಅಗ್ರಂ ಪತದಾ ಹ್ಯಸ್ಮಾತ್ |
ವಪೂಂಷಿ ಜಾತಾ ಮಿಥುನಾ ಸಜೇತೇ ತಮೋಹನಾ ವಪುಷೋ ಋಧ್ವ ಬಿಶಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೩-೨೯-೩)

ಯಮಳರ (ಎಂದರೆ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ) ಮಾತೆಯು ಯಮಳರನ್ನು ಹಡೆದಳು. ಆ ಯಮಳರಬ್ಬರೂ ಸಹ ಸಹಶರೀರಗಳಾಗಿ ತಮ್ಮನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. Max Muller ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ಪುಸ್ತಕವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

“ We might have guessed from the text itself, even without the help of the Commentator that ‘ the mother of the twins ’ here spoken of is Dawn : but it may be stated that the commentator, too, adopts this view.”

Science of Language. Vol. II. P. 530.

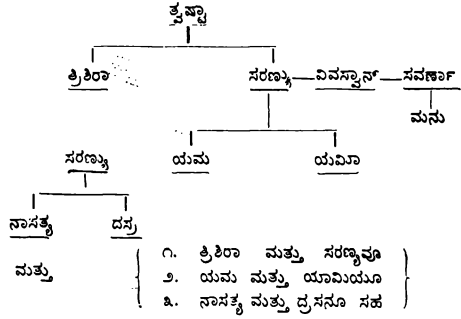
ಎಂದರೆ, ಸಾಯಣರು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಮಸೂಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಉಷೋದೇವತೆಯನ್ನೇ ದೇವತಾ (ಅತ್ರ ಉಷಃ-ಕಾಲೇ ಅಸೂತ) ಎಂದು ಅತ್ತಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ವಾಗತೆಯು ಉಷೋದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಸರ್ವಸಮ್ಮತವಾಗಿದೆ ಯೆಂದು ಈ ಪಂಡಿತನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲವೇ ತ್ವಷ್ಟೃವು ತನ್ನ ದುಹಿತಿಯಾದ ಸರಣ್ಯವನ್ನು ವಿವಸ್ತಂತನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟುದೂ ಅವರಿಂದ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನರಾದುದೂ ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ—

ಅಭವನ್ನಿಥುನಂ ತ್ವಷ್ಟುಃ ಸರಣ್ಯಾಸ್ತ್ರೀಶಿರಾಃ ಸಹ |
ಸ ವೈ ಸರಣ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಯಜ್ಯತ್ ಸ್ವಯಮೇವ ವಿವಸ್ತತೇ ||
ತತಃ ಸರಣ್ಯಾಂ ಜಜ್ಞತೇ ಯಮಯಮಾ ವಿವಸ್ತತಃ |
ತಾ ಚಾಪುಃಸ್ರಯಮಾನೇವ ಜ್ಯಾಯಾಂಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ ತು ವೈ ಯಮಾ ||
ಸ್ವಷ್ಟ್ವಾಃ ತುರ್ವಾ ಪರೋಕ್ಷಂ ತು ಸರಣ್ಯಾಃ ಸದೃಶೀಂ ಸ್ತ್ರೀಯಂ |
ನಿಕ್ಷಿಪ್ಯ ಮಿಥುನಂ ತಸ್ಯಾಂ ಅಶ್ವಾ ಭೂತ್ವಾಪಚಕ್ರಮೇ ||
ಅವಿಷ್ಣಾನಾದ್ವಿವಸ್ತಾಂಸು ತಸ್ಯಾಮಜನಯನ್ಮನುಂ |
ರಾಜರ್ಷಿರಭವತ್ಪೂಜಿಸಿ ವಿವಸ್ತಾನಿಃ ತೇಜಸಾ ||
ಸ ವಿಜ್ಞಾಯ ತ್ವಪೆಕ್ಶಾಂತಾಂ ಸರಣ್ಯಾಮುಕ್ತರೂಪಿಸಿಣೇಂ |

ಶ್ವಾಪ್ತೀಂ ಪ್ರತಿ ಜಗಮಾಶು ವಾಜೀ ಭೂತ್ವಾ ಸಲಕ್ಷಣಃ ||
 ಸರಣ್ಯಾಶ್ಚ ವಿವಸ್ತಂತಂ ವಿದಿತ್ವಾ ಹಯರೂಪಿಣಂ |
 ಮೈಥುನಾಯೋಪಚಕ್ರಾನ್ತು ತಾಂ ಚ ತತ್ರಾರುರೋಜ ಸಃ ||
 ತತಸ್ತಯೋಸ್ತು ವೇಗೇನ ಶುಕ್ರಂ ತದಪತದ್ಭುವಿ |
 ಉಪಾಜಿಭೃಶ್ಚ ಸಾ ತ್ವಶ್ವಾ ತಚ್ಚುಕ್ರಂ ಗರ್ಭಕಾಮ್ಯಯಾ ||
 ಆಘ್ರಾತಮಾತ್ರಾಚ್ಛುಕ್ರಾತ್ಪ್ತು ಕುಮಾರೌ ಸಂಬಭೂವತಃ |
 ನಾಸತ್ಯಶ್ಚೈವ ದಸ್ಯಶ್ಚ ಯೌ ಸ್ತುತಾವಶ್ಚಿನಾವತಿ ||
 ಇತಿಹಾಸಮಿಮಂ ಯಾಸ್ಯಃ ಸರಣ್ಯಾದೇವತೇ ದ್ವೈಚೇ |
 ವಿವಸ್ತತಶ್ಚ ಸ್ವಪ್ನಶ್ಚ ಸ್ವಪ್ನೇತಿ ಸಹ ಮನ್ಯತೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೬-೧೩೨ ರಿಂದ ೬-೭)

ತ್ವಷ್ಟುವು ತನ್ನ ದುಹಿತೆಯಾದ ಸರಣ್ಯವನ್ನು ವಿವಸ್ತಂತನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಅವಳು ಯಮ ಮತ್ತು ಯಾಮಿ ಎಂಬಿಬ್ಬರೂ ಯಮಳರನ್ನು ಹಡೆದಳು. ಸರಣ್ಯವು ತನ್ನಂತೆಯೇ ಬೇರೊಂದು ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ತನ್ನ ಪತಿಗೆ ತಿಳಿಯದಂತೆ ತನ್ನಿಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನೂ ಅವಳಿಗೆ ವಹಿಸಿ ತಾನು ಒಂದು ಹೆಣ್ಣು ಅಶ್ವದ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿದಳು. ಈ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯದೇ ವಿವಸ್ತಂತನು ಸರಣ್ಯವಿಧಾದ ಸೃಷ್ಟ್ಯಳಾದ ಆ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ರವಿಸಿ ಮನುವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಒಡನೆಯೇ ಅವಳು ಸರಣ್ಯವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದು ನಿಜವಾದ ಸರಣ್ಯವನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಹೊರಟನು. ಮತ್ತು ತಾನೂ ಪುರುಷಾಶ್ವದ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದನು. ಆ ರೂಪವನ್ನು ನೋಡಿ ಅವಳೂ ಮೋಹಗೊಂಡು ಅವನ ಸಂಭೋಗಕ್ಕಾಶಿಸಿದಳು. ಆಗ ಅವನ ರೇತಸಿನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ನಾಸತ್ಯ ಮತ್ತು ದಸ್ಯ ಎಂಬಿಬ್ಬರು ಪುತ್ರರು ಜನಿಸಿದರು. ಅವರೇ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು, ಎಂಬ ಕಥೆಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಕಥೆಯು ಹರಿವಂಶದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದು ಪೌರಾಣಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯ ವನ್ನನುಸರಿಸುವುದೆಂದಿಲ್ಲ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ವಿವರಣೆಗಳೆಲ್ಲಾ ನಾವು ಕೇವಲ ವೈದಿಕವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ವಿಮರ್ಶೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದೆಂದಿಲ್ಲ ಹರಿವಂಶದ ವಿವರಣೆಯು ಈಗ ಅಪ್ರಕೃತವಾಗಿದೆ. ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸುವಂತೆ, ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕ್ರಮವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತೋರಿಸಬಹುದು.

ಯಮಕರು.

- ೧. ತ್ರಿಶಿರಾ ಮತ್ತು ಸರಣ್ಯವೂ
- ೨. ಯಮ ಮತ್ತು ಯಾಮಿಯೂ
- ೩. ನಾಸತ್ಯ ಮತ್ತು ದ್ರಸನೂ ಸಹ

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣತವಾಗಿರುವಂತೆ ಈ ಇಬ್ಬರು ಎರಡು ತೇಜೋ ರೂಪಗಳು ಎಂದಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಬೇರೆ ಕಡೆ ಬೇರೊಂದು ರೂಪದಲ್ಲಿ ವರ್ಣತವಾಗಿದೆ.

ಪುರಂಧಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ—

ಪುರಂಧಿಂ—ಬಹೂನಾಂ ಧಾತ್ರೀಂ ಪೃಥಿವೀಂ | ಅನೇಕಂಗೆ ಧಾತ್ರಿಯಾದ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ಎಂದು ಪುರಂಧಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೃಥ್ವಿಯೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಈ ಪದವು ಪ್ರಭೂತ, ಪೌಷ್ಕಲ್ಯ, ಸಮೃದ್ಧಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೇ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ಸೂಚಿಸಿದರೂ ಸಹ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗವು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಾನು ಸಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ,

ತೇ ಹಿ ಯುಜ್ಜೇಷು ಯಜ್ಜಿಯಾಸ ಊಮಾಃ ಸದಸ್ಯಂ ವಿಶ್ವೇ ಅಭಿ ಸಂತಿ ದೇವಾಃ |

ತಾಂ ಅಧ್ವರ ಉರತೋ ಯುಕ್ಸ್ಯಗ್ನೇ ಶ್ರುಷ್ವೀ ಭಗಂ ನಾಸತ್ಯಾ ಪುರಂಧಿಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨೯-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಪುರಂಧಿಂ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ, ಅಲ್ಲಿ

ಪುರಂಧಿರ್ಬಹುದೀಶ್ವತ್ಯಃ ಪುರಂಧಿರ್ಭಗಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ರಸ್ಯಾನ್ವಾದೇಶ ಇತ್ಯೇಕಂ | ಇಂದ್ರ ಇತ್ಯ-
ಪರಂ ಸ ಬಹುಕರ್ಮತಮಃ ಪುರಾಂ ಚ ದಾರಯಿತ್ಯತಮಃ | ವರುಣ ಇತ್ಯಪರಂ ತಂ
ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ಸ್ತೌತಿ |

(ಐ. ೬-೧೩)

ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಧೀ (ಬುದ್ಧಿ) ಯುಕ್ತವನು ಎಂದು ಪುರಂಧಿಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ. ಆದರೆ ಅಂತಹವನು ಯಾರು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯಾದರೆ, ಉದಾಹರಣೆತವಾಗಿರುವ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಭಿಗಶಬ್ದವು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಧೀಶಬ್ದವು ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲೂ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪುರಂಧಿಯೆಂದರೆ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನು ಎಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಶಬ್ದ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಸೀಳುವವನು ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಮತ. ಅಥವಾ ಇಮಾಮೂ ನು ಕವಿತಮಸ್ಕ ನಾಯಾಂ (ಋ. ಸಂ. ೫-೮೫-೬) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು- ಸ್ತುತಿಸಿರುವಂತೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅವನ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ವರುಣನಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯ ಪದವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಮತ ಎಂದು ಈ ರೀತಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಭೇದಗಳನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಯಜ್ಞಕರ್ತರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೋರಿಸುವ ಔದಾರ್ಯದ ಅಧಿಕೃತವನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗಲೂ, ಯಜನಮಾನರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸತಕ್ಕ ಹವಿರಾದಿಗಳ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗಲೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅದಾಯ ಶ್ವೇನೋ ಅಭರತೈಮಂ ಸಹಸ್ರಂ ಸವಾದ್ ಅಯುತಂ ಚ ಸಾಕಂ |

ಅತ್ರಾ ಪುರಂಧಿರಜಹಾದರಾತಿರೇರ್ಮದೇ ಸೋಮಸ್ಯ ಮೂರಾ ಅಮೂರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೬-೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಪದಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು (ಐ-೧೧-೨) ಪುರಂಧಿಃ ಬಹುಧನಸ್ಯ ದಾತಾ| ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ದಾನಮಾಡತಕ್ಕವನೆಂದೂ, ಸಾಯಣರು ಬಹುಕರ್ಮಾ ಎಂಬ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪದವು ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಯೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ನೈದೂತೋ ಅದ್ರಿಷುತೋ ಬರ್ಹಿಹಿ ಪ್ರಿಯಃ ಪತಿರ್ಗವಾಂ ಪ್ರದಿವ ಇಂದುರ್ಬುತ್ಪ್ರಿಯಃ |
ಪುರಂಧಿವಾನ್ಮನುಷೋ ಯಜ್ಞಸಾಧನಃ ಶುಚಿರ್ಧಿಯಾ ಪವತೇ ಸೋಮ ಇಂದ್ರ ತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೨೨-೪)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಬಹುಕರ್ಮವಾನ್ ಮನುಷ್ಯಃ ದೇವತೆಗಳ ತೃಪ್ತೃರ್ಥವಾಗಿ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಮಾನವನ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ ಮತ್ತು,

ಪಾವೀರವೀ ಶನ್ಯತುರೇಕಪಾದಜೋ ದಿವೋ ಧರ್ತಾ ಸಿಂಧುರಾಪಃ ಸಮುದ್ರಿಯಃ |
ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ ಶೃಣವನ್ ವಚಾಂಸಿ ಮೇ ಸರಸ್ವತೀ ಸಹ ಧೀಭಿಃ ಪುರಂಧ್ಯಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೫-೧೩)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ನೈರಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ (ನಿ. ೧೨-೩೦). ಪುರಂಧ್ಯಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಪ್ರಯುಕ್ತಾನಿ-ಬಹುವಿಧವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರತಕ್ಕ ವಚಾಂಸಿ-ವಚನಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರು ಬಹುವಿಧವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಾ ಸಹಿತಾ ಸರಸ್ವತೀ | ಬಹುವಿಧವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸರಸ್ವತಿಗೆ ವಿಶೇಷವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಮಾಡಿರುವ (ನಿ. ೧೨-೩೦) ಬಹುಧಾತ್ರಾಃ ; ಮಾಧ್ಯಮಿಕಯಾ ವಾಚಾ ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ಪುರಂಧಿ ಶಬ್ದವು ಸರಸ್ವತೀ ಸದೃಶವಾದ ಒಂದು ದೇವತಾ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದಂತೆಯೇ,

ಶಂ ನೋ ಭಗಃ ಶಮು ನಃ ಶಂಸೋ ಅಸ್ತು ಶಂ ನಃ ಪುರಂಧಿಃ ಶಮು ಸಂತು ರಾಯಃ |
ಶಂ ನಃ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸಯಮಸ್ಯ ಶಂಸಃ ಶಂ ನೋ ಅರ್ಯಮಾ ಪುರುಜಾತೋ ಅಸ್ತು ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೫-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಪುರಂಧಿಯೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾಯಣರೂ ಸಹ ಈ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿರುವ ಭಗಾದಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಇದನ್ನು ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು,

ದೇವೋ ಭಗಃ ಸವಿತಾ ರಾಯೋ ಅಂಶ ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಸ್ಯ ಸಂಚಿತೋ ಧನಾನಾಂ |
ಋಭುಕ್ಷಾ ವಾಜ ಉತ ವಾ ಪುರಂಧಿರವಂತು ನೋ ಅಮೃತಾಸ್ತುರಾಸಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೨-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ವಿಭ್ವನಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯಪದವಾಗಿದೆ.

ಪುರಾಣೇ ದೇವೀ ಯುವತಿಃ ಪುರಂಧಿರನು ವ್ರತಂ ವಿಶ್ವವಾಣೀ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೬೧-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣಗ್ನಿಗಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಬಹುಸ್ತೋತ್ರವತಿಯೆಂದರ್ಥ, ಹಿಗ್ಗಿಯೇ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಪತ್ನಿಯ ಪರವಾಗಿಯೂ ಸ್ತ್ರೀಸಾಮಾನ್ಯದ ಪರವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಬಂಜೆಯಿಲ್ಲದೆ ಸಂತಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಅರ್ಹರೂ ಪುಷ್ಕರೂ ಆದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನಿಃ ಸಪ್ತಿಂ ವಾಜಂಭರಂ ದದಾತ್ಯಗ್ನಿರ್ವೀರಂ ಶ್ರುತ್ಯಂ ಕರ್ಮನಿಷ್ಠಾಂ |

ಅಗ್ನೀ ರೋದಸೀ ವಿ ಚರತ್ಸಮಂಜಸ್ಸಗ್ನಿರ್ನಾರೀಂ ವೀರಕೃತಂ ಪುರಂಧಿಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೦-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೧೬೧೧೬ ; ೧-೧೧೬-೧೯) ಪ್ರಸವಸಮರ್ಥಾದ ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ,

ಪ್ರ ಭೋದರಯಾ ಪುರಂಧಿಂ ಜಾರ ಆ ಸಸತೀಮಿವ |

ಪ್ರ ಚಕ್ಷಯ ರೋದಸೀ ವಾಸಯೋಷಸಃ ಶ್ರವಸೇ ವಾಸಯೋಷಸಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಭೋಗಯೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ತ್ರೀಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣನಾಗ ಪುರಂಧಿ ಶಬ್ದವು ಆಯಾ ಗುಣಗಳ ಅಧಿಕೃತವನ್ನೂ ಸತ್ಯವೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಂಪತ್ಯ ಮೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಕೂಡಿದುದೂ, ಲೋಕಪೋಷಕವಾದುದೂ ಆದ ಪೃಥಿವಿಯ ಗುಣವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಿಶೇಷಣವೆಂದಾಗಿದೆ ಯೆಂದು ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯವು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪುರಂಧಿಂ—ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ತೇ ಹಿ ಯಕ್ಷೇಷು ಯಜ್ಞೇಯಾಸ ಉಮಾಃ ಸಧಸ್ತಂ ವಿಶ್ವೇ ಅಭಿ ಸಂತಿ ದೇವಾಃ |

ತಾ ಅಧ್ವರ ಉಶತೋ ಯಕ್ಷೈಗ್ನೇ ಶ್ರುಷ್ವೀ ಭಗಂ ನಾಸತ್ಯಾ ಪುರಂಧಿಂ ||

(ಮು. ಸಂ. ೮-೩೯-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಪುರಂಧಿಂ ಎಶಬ್ದ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ, ಅಲ್ಲಿ

ಪುರಂಧಿರ್ಬಹುದೇಶ್ಚ ಕೃಃ ಪುರಂಧಿರ್ಭಗಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ಯಸ್ಯಾನ್ಯಾದೇಶ ಇತ್ಯೇಕಂ | ಇಂದ್ರ ಇತ್ಯಪರಂ ಸ ಬಹುಕರ್ಮತಮಃ ಪುರಾಂ ಚ ದಾರಯತ್ಯತಮಃ | ವರುಣ ಇತ್ಯಪರಂ ತಂ ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ಸ್ತೌತಿ |

(ನಿ. ೯-೧೩)

ಸಮೃದ್ಧಿಯಾದ ಧೀ—ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು ಎಂಬ ಪುರಂಧಿಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ. ಆದರೆ ಅಂತಹವನು ಯಾರು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯಾದರೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾದ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಭಗ ಶಬ್ದವು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಧೀಶಬ್ದವು ಕರ್ಮನಾನುಗುಣವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪುರಂಧಿಯೆಂದರೆ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನು ಎಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಶತ್ರು ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಸೀಳುವವನು ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಮತ. ಅಥವಾ ಇಮಾಮೂ ನು ಕವಿತಮಸ್ಯ ಮಾಯಂ (ಮು. ಸಂ. ೫-೮೫-೭) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವಂತೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಅವನ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ವರುಣನಿಗೆ ಪರಾಯಪದವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಮತ ಎಂದು ಈ ರೀತಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಭೇದಗಳನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಯಜ್ಞಕರ್ತರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೋರಿಸುವ ಔದಾರ್ಯದ ಅಧಿಕೃತವನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗಲೂ, ಯಜಮಾನರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸತಕ್ಕ ಹವಿರಾದಿಗಳ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗಲೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇನ್ಸು ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪುರಂಧಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಇನಾ ಮೂ ನು ಕವಿತಮಸ್ಯವಾಯಾಂ ಮಹೀಂ ದೇವಸ್ಯ ನಕಿರಾ ದದರ್ಷ |

ಏಕಂ ಯದುದ್ವಾ ನ ಪೃಣಂತ್ಯೇನೀರಾಸಿಂಚಂತೀರವನಯಃ ಸಮುದ್ರಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೮೪-೯)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಅನೇಕ ನದಿಗಳು ಪ್ರವಾಹಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬಂದು ಹರಿದರೂ ಸಹ ತುಂಬಲಾರದಷ್ಟು ಅಳವು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆರುವುದು ವರುಣ ಮಹಿಮೆಯೇ ಆಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವನೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ ಆದ ವರುಣನ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ ಮಹತ್ತಾದುದೂ ಆದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಯಾರೂಕೂಡ ಪ್ರತಿಭಟಿಸಲಾರರು.

ರುಶತ್ ||೫೨||

ರುಶದಿತಿ ವರ್ಣನಾಮ ರೋಚತೇರ್ಜ್ಜಲತಿಕರ್ಮಣಃ || “ ಸಮಿದ್ಧಸ್ಯ

ರುಶದದರ್ಶಿ ಪಾಜಃ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೨||೧೩||

ರುಶತ್ ಇತಿ ವರ್ಣನಾಮ | ರೋಚತೇರ್ಜ್ಜಲತಿಕರ್ಮಣಃ ರುಶತ್ ಎಂದರೆ ವರ್ಣವು, ಬಣ್ಣವು. ಈ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಕಾಶಿಸು, ಹೊಳೆಯುವುದು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ರೋಚತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆಯು ಮುಕ್ಯ—

ಅಬೋಧಿ ಹೋತಾ ಯಜಞಾಯ ದೇವಾ ಸೂರ್ಧ್ಯೋ ಅಗ್ನಿ ಸುಮನಾ ಪ್ರಾತರಸ್ಥಾತ್ |

ಸಮಿದ್ಧಸ್ಯ ರುಶದದರ್ಶಿ ಪಾಜೋ ಮಹಾನ್ನೇವಸ್ತಮಸೋ ನಿರಮೋಚಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಶೋಭನಾತ್ಮಕವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದೈತಿಸಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಬುದ್ಧನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೇಲ್ಮುಖನಾಗಿ ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೋಚರವಾಗಿದೆ. ಮಹಾತ್ಮನೂ ದೇವತಾತ್ಮನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಅಂಧಕಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದಾನೆ.

ಹೋತಾ ಅಗ್ನಿಃ ದೇವಾನ್ ಯಜಞಾಯ ಅಬೋಧಿ—ಹೋಮನುಷ್ಠಾದಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಪೂಜಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಚ್ಚರಗೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹವಿಸನ್ನರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಅಥವಾ ಮುತ್ತಿಕೃತ್ಯಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸುಮನಾಃ ಸನ್ ಉರ್ಧ್ವಃ | ಅಸ್ಥಾತ್—ಸೋಽಗ್ನಿಃ ಪ್ರಾತಃಕಾಲೇ ಶೋಭನಮನಸ್ಸೋ ಯಜಮಾನಾನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಃ ಸನ್ ಉರ್ಧ್ವಃ ಉತ್ತಿಷ್ಠತಿ | ಯಜ್ಞಕಂಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಒಳ್ಳೆಯ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ.

ಸಮಿದ್ಧಸ್ಯ ರುಶತ್ ಪಾಜಃ ಅದರ್ಶಿ—ಅಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ರೋಚಮಾನಂ ಬಲಂ ಜ್ವಾಲಾಕ್ಷಣಂ ಸರ್ವೈರ್ಧ್ಯ ಶ್ಯತೇ | ಪಾಜಃ ಶಬ್ದವು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರುಶತ್ ಪಾಜಃ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಬಲವು ಎಂದರೆ ಬಲಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿ ಜ್ವಾಲೆಯೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೋಚರವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಮಹಾನ್ ದೇವಃ ತಮಸಃ ನಿರಮೋಚಿ—ವಿವಂಭೂತಃ ಮಹಾನ್ ದೇವ ಅಂಧಕಾರಾತ್ ನಿರ್ಮುಕ್ತೋಽ ಭೂತ್ | ಈರಿತಿ ಇರುವ ಮಹಾಮುಹುನನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಆವರಿಸಿದ್ದ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇತಿ ತ್ರಯೋದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಚತುರ್ಥಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಸ್ತಿ ಹಿ ವಃ ಸಜಾತ್ಯಂ ರಿಶಾದಸೋ ದೇವಾಸೋ ಅಸ್ತ್ರಾವ್ಯವ್ಯಮ್ |
ಅಸ್ತಿ ಹಿ ವಃ ಸಮಾನಜಾತಿತಾ ರೇಶಯದಾರಿಣೋ ದೇವಾ ಅಸ್ತ್ರಾವ್ಯವ್ಯ-
ಮಾವ್ಯಮಾವ್ಯೋತೇಃ ಸುದತ್ತಃ ಕಲ್ಯಾಣದಾನಃ || ತ್ವಷ್ಟಾ ಸುದತ್ತೋ
ವಿದಧಾತು ರಾಯ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಸುವಿದಯಃ ಕಲ್ಯಾಣ-
ವಿದ್ಯಃ | ಅಗ್ನೇ ಯಾಹಿ ಸುವಿದತ್ತೇಭಿಸರ್ವಾಜಾತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಯಾ-
ನುಷಗತಿ ನಾಮಾನುಪೂರ್ವಸ್ಯಾನುಷಕ್ತಂ ಭವತಿ | ಸ್ತೃಣಂತಿ ಬರ್ಹಿ-
ರಾನುಷಗಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ತುರ್ವಣಿಸ್ತೂರ್ಣವನಃ | ಸ
ತುರ್ವಣಿರ್ಮಹಾ ಅರೇಣುಪಾಂಸ್ಯ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ |
ಗಿರ್ವಣಾ ದೇವೋ ಭವತಿ ಗೀರ್ಭಿರೇನಂ ವನಯಂತಿ | ಜುಷ್ವಂ
ಗಿರ್ವಣಸೇ ಬೃಹದಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೨೪ ||

ರಿಶಾದಸಃ ||೫||

“ ಅಸ್ತಿ ಹಿ ವಃ ಸಜಾತ್ಯಂ ರಿಶಾದಸೋ ದೇವಾಸೋ ಅಸ್ಮಾವ್ಯಮ್ | ”
 ಅಸ್ತಿ ಹಿ ವಃ ಸಮಾನಜಾತಿತಾ ರೇಶಯದಾರಿಣೋ ದೇವಾಃ |
 ಅಸ್ಮಾವ್ಯಮ್ | ಆವ್ಯಮಾವ್ಪೇತೇಃ ||೧||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಅಸ್ತಿ ಹಿ ವಃ ಸಜಾತ್ಯಂ ರಿಶಾದಸೋ ದೇವಾಸೋ ಅಸ್ಮಾವ್ಯಂ |

ಪ್ರಣಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯೈ ಸುವಿತಾಯ ವೋಚತ ಮುಕ್ತು ಸುವ್ಯಾಯ ನವ್ಯಸೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೨೭-೧೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಶತ್ರುಹಂಸಕರಾದ ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ಸಂಬಂಧವು ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ನಿಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೊಡನೆ ನಿಮ್ಮ ಸಂಬಂಧವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಹಿಂದಿನಿಂದ ಬಂದ ಅಭ್ಯುದಯಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ನೂತನವಾದ ಸುವಿಶ್ವಾಗಿಯೂ ನಮಗೆ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಸ್ವಸ್ತಿವಾಚನವನ್ನು ಪಠಿಸಿರಿ.

ರಿಶಾದಸಃ—ರಿಶತಾಂ ಹಿಂಸತಾಮುಸಿತಾರಃ | ಹಿಂಸಮಾಡತಕ್ಕ ಶತ್ರುಜನರನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವವರು, ಹಿಂಸಿಸುವವರು. ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ ಕೊಲ್ಲುವವರು, ಶತ್ರುನಾಶಕರು ಎಂದರ್ಥವು.

ದೇವತೆಗಳು ಇತರರನ್ನು ನಿಷ್ಕಾರಣವಾಗಿ ಹಿಂಸೆಮಾಡುವ ಶತ್ರುಜನರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ ಕೊಲ್ಲುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಗುಣವು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡು ಬರುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಬಂಧುತ್ವವಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆತ್ಮಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಹೊಂದು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಆಪ್ಲಂ ವ್ಯಾವೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಬಂಧುತ್ವವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಸುದತ್ರಃ || ೫೪ ||

ಸುದತ್ರಃ ಕಲ್ಯಾಣದಾನಃ || “ತ್ವಷ್ಟಾ ಸುದತ್ರೋ ವಿದಧಾತು ರಾಯಃ”

ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೨ ||

ಸುದತ್ರಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುದತ್ರಃ ಕಲ್ಯಾಣದಾನಃ ತ್ವಷ್ಟಾ ಸುದತ್ರೋ ವಿದಧಾತು ರಾಯಃ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ಎಂದರೆ ಸುದತ್ರ ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮವಾದ ದಾನವು ಉತ್ತಮ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತ್ವಷ್ಟಾ ಸುದತ್ರೋ ವಿದಧಾತು ರಾಯಃ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಹೇಳುವುದು—

ತಾ ನೋ ರಾಸನ್ಯಾತಿಷಾ ಚೋ ವಸೂನ್ಯಾ ರೋದಸೀ ವರುಣಾನಿ ತ್ವೇಣೋತು |

ವರುಶ್ರೀಭಃ ಸುಶರಣೋನೋ ಅಸು ತ್ವಷ್ಟಾ ಸುದತ್ರೋ ವಿದಧಾತು ರಾಯಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೩೪-೨೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ದಾನಯುಕ್ತರಾದ ದೇವಶಕ್ತಿಯರು ನಮ್ಮಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ಧನಗಳನ್ನು ನಮಗೆ ಕೊಡಲಿ. ವರುಣನ ಶಕ್ತಿಯು ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಕೇಳಲಿ. ದ್ರಾವ್ಯವಾಪ್ತವಿಗಳೂ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಕೇಳಲಿ. ಉತ್ತಮ ದಾನಿಯಾದ ತ್ವಷ್ಟುವು

ಉಪದ್ರವಗಳನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟುವ ದೇವಸತ್ತಿಯರೊಡಗೂಡಿ ನಮಗೆ ಆಶ್ರಯದಾತನಾಗಿರಲಿ. ಮತ್ತು ನಮಗೆ ಧನಗಳನ್ನೂ ಒದಗಿಸಿಕೊಡಲಿ.

ಸುವಿದತ್ರಃ ||೫೫||

ಸುವಿದತ್ರಃ ಕಲ್ಯಾಣವಿದ್ಯಃ | “ಅಗ್ನೇ ಯಾಹಿ ಸುವಿದತ್ರೇಭಿರವಾರ್ಜಾ”

ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೩ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥವತ್ತಾ ಜೇಹಮಾನಾ ಹೋತ್ರಾವಿದಃ ಸ್ತೋತವತ್ಪ್ರಾಣೋ ಅರ್ಕೃಃ |

ಅಗ್ನೇ ಯಾಹಿ ಸುವಿದತ್ರೇಭಿರವಾರ್ಜಾ ಸತ್ಯೈಃ ಕವ್ಯೈಃ ಪಿತೃಭಿಘ್ನಮ್‌ಸದ್ಭಿಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೫-೧೯)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಅಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಥಾಕ್ರಮವಾಗಿ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರೂ ಯಾಗಕ್ರಮವನ್ನು ಅರಿತವರೂ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತವನ್ನು ಪಂಪುರಿಸಿರುವವರೂ ಆದ ಯಾವ ಪಿತೃಗಳು ದೇವಸಂಬಂಧವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವರೋ ಅಂತಹ ಯಜ್ಞಕರ್ತೃಗಳೂ ಉತ್ತಮಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರೂ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕರೂ ಮೇಧಾವಿಗಳೂ ಆದ ಪಿತೃಗಳೊಡನೆ ನಮಗಭಿಮುಖವಾಗಿ ದಯಮಾಡು.

ಸುವಿದತ್ರೇಭಿಃ—ಸುವಿದತ್ರಃ ಕಲ್ಯಾಣವಿದ್ಯಃ | ಸುವಿದತ್ರ ಎಂದರೆ ಉಪಕಾರಬುದ್ಧಿ ಅಥವಾ ಉದಾರಬುದ್ಧಿ, ಔದಾರ್ಯ ಎಂದರ್ಥವು.

ಅನುಷ್ಠ್ ||೫೬||

ಅನುಷ್ಠಿತಿ ನಾಮಾನುಷ್ಠಾರ್ವಸ್ಯಾನುಷ್ಠಂ ಭವತಿ | “ಸ್ತೃಣಿವಿ

ಬರ್ಹಿರಾನುಷ್ಠಾ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೪||

ಅನುಷ್ಠ್ ಎಂದರೆ ನಾಮಾನುಷ್ಠಾರ್ವಸ್ಯ ವಚನಂ ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು, ಕ್ರಮ ಕ್ರಮವಾಗಿ, ಒಂದಾದಮೇಲೆ ಅದರ ಮುಂದಿನದು ಎಂದರ್ಥ.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ಆ ಘಾ ಯೇ ಅಗ್ನಿ ಮಿಂಧತೇ ಸ್ತೃಣಂತಿ ಬರ್ಹಿರಾನುಷ್ಠಾ |

ಯೇಷಾಮಿಂದ್ರೋ ಯುವಾ ಸಖಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೮-೪೫-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಯಾವ ಮುಷಿಗಳು ತಮಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿಯೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವರೋ ಯಾರಿಗೆ ನಿತ್ಯ ತರುಣನಾದ ಇಂದ್ರನು ಮಿತ್ರನಾಗಿರುವನೋ ಆವರು ಯಥಾಕ್ರಮವಾಗಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ದರ್ಭಾರ್ಪಣವನ್ನು ಹರಡುತ್ತಾರೆ. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಅನುಷ್ಠಂ—ಅನುಷ್ಠಂ ಎಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳಿರುವಾಗ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ಎಸಬಿಡದೆ ಅನುಸರಿಸುವುದು. ಒಂದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರದಂತೆ ಮತ್ತೊಂದಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಮೇಲೆ

ಹೇಳಿರುವ ಸ್ವೃಣಂತಿ ಬರ್ಹಿರಾನುಷಕ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರ್ಹಿ ಎಂಬ ಅಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಎಂದರೆ ದರ್ಭೆಗಳು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಸೇರಿರುವಂತೆ ಒಂದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಎಡಬದಿ ಅನುಸರಿಸಿರುವಂತೆ ಒತ್ತಾಗಿ ಹರಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಅದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ದರ್ಭೆಗೆ ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡುತ್ತಾ ಎಡಬದಿ ವತ್ತಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನುಷಕ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ.

ತುರ್ವಣಿಃ || ೫೭ ||

ತುರ್ವಣಿಸ್ತೂರ್ಣವನಿಃ | “ ಸ ತುರ್ವಣಿರ್ಮಹಾ” ಅರೇಣುವೌಸ್ಯೇ”

ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೫ ||

ತುರ್ವಣಿಃ—ಶತ್ರುಜಾಂ ಹಿಂಸಿತಾ ಕ್ಷಿಪ್ರಕಾರೀ ವಾ ತುರ್ವಣಿಸ್ತುರ್ಣವನಿಃ| ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುವವನು ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದಾದರೆ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಹಿಂಸಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂದ್ರನು ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವವರಿಗೆ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಸ ತುರ್ವಣಿರ್ಮಹಾ” ಅರೇಣುವೌಸ್ಯೇ ಗಿರೇರ್ಭ್ಯಷ್ಟಿರ್ನ ಭ್ರಾಜತೇ ತುಜಾ ಶವಃ |

ಯೇನ ಶುಷ್ಕಂ ಮಾಯಿನಮಾಯಸೋ ಮದೇ ದುದ್ರ ಆಭೂಷು ರಾಮಯನ್ನಿ ದಾಮನಿ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಇಂದ್ರನು ಶೀಘ್ರಕರ್ಮಕಾರಿಯಾಗಿಯೂ ಪ್ರಭಾವಯುತನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಉಕ್ಕಿನ ಕವಚವನ್ನು ಧರಿಸಿದ ದೇಹವುಳ್ಳವನೂ ದುಷ್ಕ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ದಮನಮಾಡತಕ್ಕವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮರಸಪಾನದಿಂದ ಹರ್ಷಿತನಾದಾಗ ಯಾವ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸರ್ವಕೋಷಕನೂ ಮೋಸಗಾರನೂ ಆದ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಕಾರಾಗೃಹದಲ್ಲಿ ಬಂಧಕನಾದ ಸಂಕೋಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ ಆ ಬಲವು ವೀರರು ನಡೆಸತಕ್ಕ ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೋಷರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಶತ್ರುಹಿಂಸಕವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು ಪರ್ವತದ ಶಿಖರದೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ.

ಗಿರ್ವಣಾಃ || ೫೮ ||

ಗಿರ್ವಣಾ ದೇವೋ ಭವತಿ ಗೀರ್ಭಿರೇನಂ ವನಯನ್ತಿ |” ಜುಷ್ವಂ

ಗಿರ್ವಣಸೇ ಬೃಹತ್” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೬ || ೧೪ ||

ಗಿರ್ವಣಾಃ—ಗಿರ್ವಣಾಃ ಎಂದರೆ ದೇವನು. **ಗೀರ್ಭಿಃ**—ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಯಾರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವರೋ ಅಂತಹ ಸ್ತುತಿಗೆ ಅರ್ಹನಾದ ದೇವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಅಮಾಸು ಪಕ್ವಮೈರಯ ಆ ಸೂರ್ಯಂ ರೋಹಯೋ ದಿವಿ |

ಘರ್ಮಂ ನ ಸಾಮನ್ತಪತಾಸುವ್ಯಕ್ತಿಭಿರ್ಬುಷ್ಪಂ ಗಿರ್ವಣಸೇ ಬೃಹತ್ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಇದುವರೆಗೂ ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡದಿರುವುದೂ ಈಗ ತಾನೇ ಕರುವನ್ನು ಹಾಕಿರುವುದೂ ಆದ ಗೋವಿನ ಕೆಚ್ಚಲುಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಲು ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ. ಎಲೈ ಸ್ವೋತ್ತಪನರೇ, ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ವೋತ್ತಾದಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿ ಮತ್ತು ಭರ್ವಣೀಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಮ ಗಾನದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸುವಂತೆ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಒಲಿಯುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಹಿತಕಳವಾದ ಬೃಹತ್ಸಾಮವೆಂಬ ಸಾಮಮಂತ್ರದಿಂದ ಗಾನಮಾಡಿ ಸ್ತುತಿಸಿರಿ.

ಗಿರ್ವಣಸೇ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು ಈ ರೀತಿ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—ಗಿರ್ವಣಾ ದೇವೋ ಭವತಿ ಗೀರ್ಥರೇನಂ ವನಯಂತಿ | ಜುಷ್ಯಂ ಗಿರ್ವಣಸೇ ಬೃಹತ್ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | (ನಿ. ೬-೧೪) ಗಿರ್ವಣಾಃ ಎಂದರೆ ದೇವನು. ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಈ ದೇವನನ್ನು ಒಲಿಸಿ ಪಡಿಯುವರು. ಎಂದರೆ ಸ್ತುತಿಗಳಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಸ್ವೋತ್ತಪನಿಗೆ ಒಲಿದು ಅವರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಗಿರ್ವಣಾಃ ಎಂದರೆ ದೇವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜುಷ್ಯಂ ಗಿರ್ವಣಸೇ ಬೃಹತ್ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತನ ವಾಕ್ಯವೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಆಮಾಸು ಪಶ್ಯಂ ಐರಯಃ—ಇನ್ನೂ ಕರುಹಾಕದಿರುವ ಅಥವಾ ಆಗ ತಾನೇ ಕರುಹಾಕಿದ ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿ ಇದುವರೆಗೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದ ಪರಹೃವಾದ ಎಂದರೆ ಪಾನಾಹವಾದ ಹಾಲನ್ನು ತಾನಾಗಿಯೇ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಇಂದ್ರನ ಮಹಿಮಾಶಿಶಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—ಆಮಾಸು ಚಿದ್ಧಿಧಿಸೇ ಪಶ್ಯಮಂತ್ಯ (ಮ. ಸಂ. ೧-೬೨-೯) ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಆ ಸೂರ್ಯಂ ರೋಹಯೋ ದಿವಿ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ. ಇದೂ ನಿನ್ನ ಮಹಿಮಾಶಿಶಯವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಒಂದು ಪೂರ್ವೇಶಿಕಾವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ಪೂರ್ವಂ ಪಣಯೋನಾಮಾಸುರಾ ಅಂಗಿರಸಾಂ ಗಾ ಅಪಹೃತ್ಯಾಂಧಕಾರಾವತೇ ಕಸ್ತೀಂತ್ರಿತ್ತ-
ರ್ವತೇ ತಾಃ ಸ್ಥಾಪಿತವಂತಃ | ತತೋಽಜ್ಜಿರಸ ಇಂದ್ರಂ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಗಾಃ ಪುನರಸ್ತೃಭ್ಯಮಾಹರೇತಿ
ತ್ಯುರುಕ್ತೃ ಇಂದ್ರೋ ಗವಾಂ ಸ್ಥಾನಂ ತಮಸಾವೃತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತತ್ರ ಗೋದರ್ಶನಾಯಾ
ದ್ಯುರೋಕೇ ಸರ್ವಪ್ರಕಾಶಕಂ ಸೂರ್ಯಮಾರೋಹಿತವಾನ್ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪಣಗಳೆಂಬ ಅಮರರು ಅಂಗಿರಾಮುಹಿಗಳ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಪರ್ವತದ ರಹಸ್ಯ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟಿಟ್ಟಿದ್ದರು. ಆಗ ಆ ಮುಹಿಗಳು ತಮ್ಮ ಗೋವುಗಳನ್ನು ತಂದುಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಗೋವುಗಳಿದ್ದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದು ಅವುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಈಚೆಗೆ ತರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಕವಿದುಕೊಂಡಿದ್ದ ಗಾಧವಾದ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು ಬೇಕಾಗುವಂತೆ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಿಳಿಸುವಂತೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಆ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಳಿಸುಂಟಾಗಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ತಂದು ಅಂಗಿರಾಮುಹಿಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ಪೂರ್ವೇಶಿಕಾವಚನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆ ಸೂರ್ಯಮಾರೋಹಯೋ ದಿವಿ ಎಂಬ

ವಾಕ್ಯವು ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಇತಿಹಾಸದ ಪ್ರಸ್ತಾವವು ಮುಗ್ಧೇದದ ಅನೇಕ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಇತಿ ಚತುರ್ದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

|| ಪಂಚದಶಃ ಖಂಡಃ ||

ಹದಿನೈದನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಸೂತ್ರೇ ಸೂತ್ರೇ ರಜಸಿ ನಿಷತ್ತೇ ಯೇ ಭೂತಾನಿ ಸಮಕೃಣ್ಣು-
ನ್ನಿಮಾನಿ | ಅಸುಸಮೀರಿತಾಃ ಸುಸಮೀರಿತೇ ವಾತಸಮೀರಿತಾ ಮಾಧ್ಯ-
ಮಕಾ ದೇವಗಣಾ ಯೇ ರಸೇನ ಪ್ರಥಿವೀಂ ತರ್ಪಯನ್ತೋ ಭೂತಾನಿ
ಚ ಕುರ್ವನ್ತಿ ತ ಆಯಜನ್ತೇತ್ಯತಿಕ್ರಾಂತಂ ಪ್ರತಿವಚನಂ | ಅಮೃತ್ವಾನ್ ತ
ಇಂದ್ರ ಋಷಿಃ | ಅಮಾಕ್ಶೇತಿ ವಾಭ್ಯಕ್ಶೇತಿ ವಾ ಯಾದೃಶ್ಚಿನ್ಮಾಯಿ
ತಮವಸ್ಯಯಾವಿದತ್ | ಯಾದೃಶೇಽಧಾಯಿ ತಮವತ್ಪಯಾವಿದತ್ |
ಉಸ್ರಃ ಪಿತೇವ ಜಾರಯಾಯಿ ಯಜ್ಞೈಃ | ಉಸ್ರ ಇವ ಗೋಪಿತಾ-
ಜಾಯಿ ಯಜ್ಞೈಃ || ೧೫ ||

ಅಸೂತ್ರೇ ಸೂತ್ರೇ ||೫||

“ಅಸೂತ್ರೇ ಸೂತ್ರೇ ರಜಸಿ ನಿಷತ್ತೇ ಯೇ ಭೂತಾನಿ ಸಮಕೃಣ್ಣು-
ನ್ನಿಮಾನಿ |” ಅಸುಸಮೀರಿತಾಃ ಸುಸಮೀರಿತೇ ವಾತಸಮೀರಿತಾ
ಮಾಧ್ಯಮಕಾ ದೇವಗಣಾಸ್ತೇ ರಸೇನ ಪ್ರಥಿವೀಂ ತರ್ಪಯನ್ತೋ
ಭೂತಾನಿ ಚ ಕುರ್ವನ್ತಿ ತ ಆಯಜನ್ತೇತ್ಯತಿಕ್ರಾಂತಂ ಪ್ರತಿವ-
ಚನಮ್ ||೧||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ತ ಆಯಜಂತ ದ್ರವಿಣಂ ಸಮನ್ಯಾ ಋಷಯಃ ಪೂರ್ವೇ ಜರಿತಾರೋ ನ ಭೂನಾ |
ಅಸೂತ್ರೇ ಸೂತ್ರೇ ರಜಸಿ ನಿಷತ್ತೇ ಯೇ ಭೂತಾನಿ ಸಮಕೃಣ್ಣುನ್ನಿಮಾನಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೨-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಯಾವ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಜೈತನ್ಯರಹಿತವಾದುದೂ, ಜೈತನ್ಯಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಆದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕರಿಸಿದರೋ ಅಂತಹ ಪ್ರಾಚೀನರಾದ ಮುನಿಗಳು ಅಧಿಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರೂ ಪೂಜಿಸುವಂತೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಚರವುರೋಡಾಶಾದಿಗಳಿಂದ ಸರ್ವತ್ರ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಇದೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ೨ ನೇ ಮುಕ್ತಿನ ತಾತ್ರರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಇಂದ್ರಿಯರೂಪರಾದ ಮುನಿಗಳು ಪ್ರಾಣ ರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ, ಆ ಸೇವೆಯ ಫಲವಾಗಿ ತಾವೇ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮತ್ತೂ ಹೊಂದುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ: ಅದರ ವಿವರವನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಂದ್ರಿಯರೂಪವಾದ ಮುನಿಗಳು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಕ್ರಮ ಅದರಿಂದ ಲಭಿಸುವ ತೃಪ್ತಿ ಇದರ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಭಾಂದೋಗ್ಯಾದ್ಯುಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಮುನಿಗಳು ಯಜ್ಞ ರೂಪವಾದ ಸೇವೆಯನ್ನಾಚರಿಸಿದಾಗ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯುಂಟಾಯಿತು ಎಂಬುದು ಒಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಮುನಿಪಂಚಕವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸೇವೆಯಿಂದ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯೆಂಬುದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥ. ಯಜ್ಞಫಲವಾದ ತೃಪ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ಮತ್ತು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ತೃಪ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಭಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತದ್ವಿದ್ಯಕ್ತಂ ಪ್ರಥಮಮಾಗಚ್ಛೇತ್ತದ್ಯೋಮಿಯಾಂ ಸ ಯಾಂ ಪ್ರಥಮಾಮಾಹುತಿಂ
ಜುಹಯಾತ್ಪ್ರಾಣಾಯ ಸ್ವಾಹೇತಿ ತ್ವಾಣಸ್ತೃಪ್ಯತಿ |

(ಭಾ. ಉ. ೫-೧೯-೧)

ಯಾವ ಚರವುರೋಡಾಶಾದಿರೂಪವಾದ ಅನ್ನಾಹುತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣವೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆಯೋ ಅದೇ ಪ್ರಥಮತಃ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಅಹುತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾಣವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಆಗ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವೆಂದರೆ ಕೇವಲ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಒಂದು ಪ್ರಾಣದ ತೃಪ್ತಿಯೇನಲ್ಲ. ಪ್ರಾಣಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಣಸಂಬಂಧವಾದ ವಿಶ್ವದ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ತೃಪ್ತಿಯೆಂದರ್ಥವು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಪ್ರಾಣೇ ತೃಪ್ತತಿ ಚಕ್ಷುಸ್ತೃಪ್ಯತಿ ಚಕ್ಷುಷಿ ತೃಪ್ಯತ್ಯಾತಿತ್ಯಸ್ತೃಪ್ಯತಾದಿವ್ಯೇ ತೃಪ್ಯತಿ ದ್ಯೌಸ್ತೃಪ್ಯತಿ ದಿವಿ ತೃಪ್ಯಂತ್ಯಾಂ ಯುಕ್ತಿಂಚ ದ್ಯೌಶ್ಚಾದಿತ್ಯಾಧಿತಿಷ್ಠತಸ್ತೃಪ್ಯತಿ ತಸ್ಯಾನು ತೃಪ್ಯತಿ ತೃಪ್ಯತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಧಿರನ್ನಾದ್ಯೇನ ತೇಜಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಷಸೇನೇತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೫-೧೯-೨)

ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯುಂಟಾದರೆ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ. ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನ ತೃಪ್ತಿಯು ಫಲವಾಗಿ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ. ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಾದುದರಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ತುಷ್ಟಿ. ಆಗ ದ್ಯುಲೋಕದ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳಿರುವುದೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಸಂತುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಆತ್ಮನೂ ಸಹ, ಪ್ರಜಾಪತಿಸಂಪತ್ತುಗಳೊಡನೆ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಲ್ಲದೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಅಥ ಯಾಂ ದ್ವಿತೀಯಾಂ ಜುಹುಯಾತ್ತಾಂ ಜುಹುಯಾದ್ವ್ಯಾನ್ಯಾಯ ಸ್ವಾಹೇತಿ ವ್ಯಾನಸ್ತೃಪ್ಯ-
ಪ್ಯತಿ | ಸಮಾನೇ ತ್ವಪ್ಯತಿ ಶ್ರೋತ್ರಂ ತ್ವಪ್ಯತಿ ಶ್ರೋತ್ರೇ ತ್ವಪ್ಯತಿ ಚಂದ್ರಮಾಸ್ತೃಪ್ಯತಿ
ಚಂದ್ರಮಸಿ ತ್ವಪ್ಯತಿ ದಿಶಸ್ತೃಪ್ಯಂತಿ ದಿಶ್ವ ತ್ವಪ್ಯಂತೀಷು ಯತ್ಪಿಂಚ ದಿಶಕ್ತ ಚಂದ್ರಮಾ-
ಶ್ವಾಧಿಷ್ಠಂತಿ ತತ್ತ್ವಪ್ಯತಿ ತಸ್ಯಾನುತ್ವಪ್ತಿಂ ತ್ವಪ್ಯತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರನ್ನಾದ್ಯೇನ ತೇಜಸಾ
ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನೇತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೫-೨೧)

ಅನಂತರ ಎರಡನೆಯ ಆಹುತಿಯು ವ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗತಕ್ಕದ್ದು. ವ್ಯಾನಕ್ಕೂ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧಿರುವುದರಿಂದ
ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯವು ತ್ವಪ್ತಿಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಚಂದ್ರನಿಗೆ ತ್ವಪ್ತಿ. ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಹರ್ಷವುಂಟಾದುದರಿಂದ ದಿಕ್ಕು
ಗಳೆಲ್ಲವೂ ತುಪ್ತಿಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ದಿಕ್ಕುಗಳ ತ್ವಪ್ತಿಯ ಫಲವಾಗಿ ಚಂದ್ರನನ್ನೂ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ
ಸಂತ್ವಪ್ತಿಯು. ತತ್ಪಲವಾಗಿ ಆಹುತಿಕರ್ತನಾದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಪಶುವುತ್ರಾದಿಸಂಪದ್ವೃದ್ಧಿಯೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಞಾನ
ಲಾಭವೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಅಥ ಯಾಂ ತ್ವತೀಯಾಂ ಜುಹುಯಾತ್ತಾಂ ಜುಹುಯಾದಪಾನಾಯ ಸ್ವಾಹೇತ್ಯಪಾನಸ್ತೃಪ್ಯತಿ
ಅಪಾನೇ ತ್ವಪ್ಯತಿ ವಾಕ್ ತ್ವಪ್ಯತಿ ವಾಚಿ ತ್ವಪ್ಯಂತಾಮಗ್ನಿಸ್ತೃಪ್ಯತ್ಯಗ್ನೌ ತ್ವಪ್ಯತಿ ಪೃಥಿವೀ
ತ್ವಪ್ಯತಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ತ್ವಪ್ಯಂತಾಂ ಯತ್ಪಿಂಚ ಪೃಥಿವೀ ಬಾಗ್ನಿಶ್ವಾಧಿಷ್ಠತಸ್ತೃಪ್ಯತಿ
ತಸ್ಯಾನುತ್ವಪ್ತಿಂ ತ್ವಪ್ಯತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರನ್ನಾದ್ಯೇನ ತೇಜಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನೇತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೫-೨೧)

ಮೂರನೆಯ ಆಹುತಿಯು ಅಪಾನವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗತಕ್ಕದ್ದು. ಅದರಿಂದ ಅಪಾನಕ್ಕೆ ತ್ವಪ್ತಿಯು. ಅಪಾನಕ್ಕೆ
ತ್ವಪ್ತಿಯಾದುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಿಗೆ ಸಂತ್ವಪ್ತಿಯು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ವಾಕ್ಯಿನ ತ್ವಪ್ತಿಯ ಫಲವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ತ್ವಪ್ತಿಯು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.
ಆಗ ಪೃಥಿವಿಗೆ ತ್ವಪ್ತಿ. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುವ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಪಶುವುತ್ರಾರೂಪನಾದ ಸಂಪದ್ವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮ
ವಾದ ಜ್ಞಾನವೃದ್ಧಿ.

ಅಥ ಯಾಂ ಚತುರ್ಥೀ ಜುಹುಯಾತ್ತಾಂ ಜುಹುಯಾತ್ಸಮಾನಾಯ ಸ್ವಾಹೇತಿ ಸಮಾನ-
ಸ್ತೃಪ್ಯತಿ | ಸಮಾನೇ ತ್ವಪ್ಯತಿ ಮನಸಿ ತ್ವಪ್ಯತಿ ಪರ್ಜನ್ಯಸ್ತೃಪ್ಯತಿ ಪರ್ಜನ್ಯೇ ತ್ವಪ್ಯತಿ
ವಿದ್ಯುತ್ತೃಪ್ಯತಿ ವಿದ್ಯುತಿ ತ್ವಪ್ಯಂತಾಂ ಯತ್ಪಿಂಚ ವಿದ್ಯುಚ್ಚ ಪರ್ಜನ್ಯಶ್ವಾಧಿಷ್ಠತಸ್ತ-
ತ್ವಪ್ಯತಿ ತಸ್ಯಾನುತ್ವಪ್ತಿಂ ತ್ವಪ್ಯತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರನ್ನಾದ್ಯೇನ ತೇಜಸಾ ಬ್ರಹ್ಮ-
ವರ್ಚಸೇನೇತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೫-೨೧)

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಆಹುತಿಯು ಸಮಾನವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು. ಅದರಿಂದ ಸಮಾನಕ್ಕೆ ತ್ವಪ್ತಿಯು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.
ಸಮಾನದ ತ್ವಪ್ತಿಯಿಂದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತ್ವಪ್ತಿ. ಮನಸ್ಸಿನ ತ್ವಪ್ತಿಯಿಂದ ಪರ್ಜನ್ಯನಿಗೆ ತ್ವಪ್ತಿ ಪರ್ಜನ್ಯರ ತ್ವಪ್ತಿಯಿಂದ ವಿದ್ಯು-
ತ್ತಿಗೆ ಸಂತ್ವಪ್ತಿ. ಈ ತ್ವಪ್ತಿಯ ಫಲವಾಗಿ ಪರ್ಜನ್ಯ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುತ್ತನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಸಕಲವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಸಂತ್ವಪ್ತಿಯು.
ಇದರ ಫಲವಾಗಿ, ಈ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುವ ಆತ್ಮನು ಪಶುವುತ್ರಾದಿಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಅಥ ಯಾಂ ಪಂಚಮಾಂ ಜುಹುಯಾಶ್ಚಾಂ ಜುಹುಯಾದುದಾನಾಯ ಸ್ವಾಹೇತ್ಯದಾನ-
 ಸ್ತೃಪ್ಯತಿ | ಉದಾನೇ ತ್ವಪ್ಯತಿ ತ್ವಳಾತ್ವಪ್ಯತಿ ತ್ವಚಿ ತ್ವಪ್ಯಂಶ್ಚಾಂ ವಾಯುಸ್ತೃಪತಿ ವಾಯು
 ತ್ವಪ್ಯತ್ಯಾಕಾಶಸ್ತೃಪ್ಯತಿ ಆಕಾಶೇ ತ್ವಪ್ಯತಿ ಯತ್ಪಿಂಚ ವಾಯುಶ್ಚಾಕಾಶಶ್ಚಾಧಿತಿಶ್ಚ ತ್ವಪ್ಯ-
 ತ್ವೃಪತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಧಿರನ್ನಾದ್ಯೇನ ತೇಜಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ||

(ಛಾ. ಉ. ೫. ೨೨)

ವಿದನೆಯ ಅಹುತಿಯು ಉದಾನವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗತಕ್ಕದ್ದು. ಅದರಿಂದ ಉದಾನಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯು. ಉದಾನದ ತೃಪ್ತಿಯಿಂದ ತ್ವಪ್ಯತಿನ (ಚರ್ಮಾವಯವದ) ಸಂತೃಪ್ತಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ವಪ್ಯತಿನ ತೃಪ್ತಿಯಿಂದ ವಾಯುವಿಗೆ ತುಪ್ತಿಯು. ಅದರಿಂದ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ವಾಯು ಮತ್ತು ಆಕಾಶಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ತೃಪ್ತಿ-
 ತತ್ವಲವಾಗಿ ಈ ಅಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಿದ ಆತ್ಮನು ಪಶುವುತ್ಪಾದಿಸಂಪತ್ತನ್ನೂ, ತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ, ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಹುತ್ಯರ್ಪಣದ ಕ್ರಮವನ್ನೂ, ಹಿಂದೆ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಎರಡನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ತೃಪ್ತಿಯ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅಸೂರ್ತೇ ಸೂರ್ತೇ ರಜಸಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಸೂರ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚಲನ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೆಂದರ್ಥ. ಚಲನಾತ್ಮಕವಾದ ಎಂದರೆ ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಪಂಚ ಮತ್ತು ಚಲನವಿಲ್ಲದ ಸ್ಥಾವರಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಪಂಚ. ಇವು ಸೂರ್ತ ಮತ್ತು ಅಸೂರ್ತ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ನಿರ್ವೇಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಮುಷಿಗಳು ಸ್ಥಾವರ ಮತ್ತು ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಸ್ಥಾನನೆಂದೆಂತು ಸರ್ವತ್ರ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು ಎಂದು ಒಂದರ್ಥ.

ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಮುಷಿರೂಪವಾದರಶ್ಮಿಗಳ ಆದಿತ್ಯಪೂಜೆ. ಮುಷಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅತೀಂದ್ರಿಯಾಜ್ಞಾನ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ರಶ್ಮಿಗಳು ಆದಿತ್ಯರೂಪವಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ಪೂಜೆಯನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಪ್ರಥಮತಃ ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಪ್ರಸರಿಸಿದ ರಶ್ಮಿಗಳು ಸ್ಥಾವರಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ತಮ್ಮ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ. ಅನಂತರ ಪುನಃ ಅದೇ ಲೋಕಗಳ ಸಾರಗಳನ್ನು ಹಿರಿ ಆ ಸಾರರೂಪವಾದ ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಪೂಜೆಯನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಹೀಗೆ ಪ್ರಥಮತಃ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಹರಡುವ ಕಾರ್ಯವೊಂದು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಸಾನಾದಿತ್ಯೋ ದೇವಮಧು ತಸ್ಯ ದ್ಯೌರೇವ ತಿಂಶ್ಚೀನನಂತೋಽಂತರಿಕ್ಷಮಪೂಪೋ ಮರೀಚಿಯಃ ಪುತ್ರಾಃ | ತಸ್ಯ ಯೇ ಸ್ರಾಂಚೋ ರಶ್ಮಯಿಸ್ತಾ ಏವಾಸ್ಯ ಸ್ರಾಚ್ಯೋ ಮಧುನಾಡ್ಯಃ | ಋಚ ಏವ ಮಧುಕೃತ ಮಗ್ನೇದ ಏವ ಪುತ್ರಂ ತಾ ಅಪಸ್ತಾವಾ ಅಪಾ ಋಚಃ |ತದ್ವ್ಯಕ್ಷರತ್ತದಾದಿತ್ಯಮುಧಿತೋಽತ್ರಯತ್ತದ್ರಾ ಏತದ್ವದೇಶ-
 ದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ರೋಹಿತಂ ರೂಪಂ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩. ೧)

ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ಅದಿತ್ಯನೇ ದೇವನುಧುವು. ಈ ಮಧುವಿಗೆ ವ್ಯಕ್ತವಾವುದೆಂದರೆ, ದ್ಯುಲೋಕವು. ಅಂತ ರಿಕ್ಷವೇ ಗೂಡು. ರಶ್ಮಿಗಳೇ ಪುತ್ರರು. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ಹರಡುವ ರಶ್ಮಿಗಳು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಮಧುನಾಡಿಗಳು. ಮುಕ್ಕುಗಳೇ ಭ್ರಮರಗಳು. ಮುಗ್ಧೀದವೇ ಪುಷ್ಪ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆರ್ಚಿವಾದ ಅಜ್ಯಪಯೋರೂಪಗಳಾದ ಅಹುತಿಗಳೇ ಅಮೃತಬಿಂದುಗಳು. ಮಜ್ಜಾಂತ್ರಗಳು ಪಕ್ಷವಾದನಂತರ ಯಶಸ್ಸೂ, ತೇಜಸ್ಸೂ, ಇಂದ್ರಿಯವೂ, ವೀರ್ಯವೂ, ಶಕ್ತಿಯೂ, ರಸವೂ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅನಂತರ ಜಲರೂಪವಾದ ರಸಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಅವನನ್ನೇ ಪುನಃ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಅದಿತ್ಯನ ರಕ್ತಬಿಂಬದ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ರೂಪಕ್ಕೆ ಹೇತುಗಳು. (ಇಲ್ಲಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಗೋಚರನಾದ ಅದಿತ್ಯನ ಮತ್ತು ಅಗೋಚರನಾದ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಪರೋಕ್ಷರೂಪದ ಅದಿತ್ಯನ ಮಾರ್ಗಗಳೆರಡೂ ಸೇರಿವೆ).

ಅಥ ಯೇಽಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಾ ರಶ್ಮಯಸ್ತಾ ಏನಾಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಾ ಮಧುನಾಡ್ಯಃ | ಯಜುರ್ಗಾಂತ್ಯೇವ ಮಧುಕೃತಃ.....ತದ್ವೃಕ್ಷರತ್ನದಾದಿತ್ಯಮಭಿತೋಽತ್ರಯತ್ತದ್ವಾ ಏತದ್ಯದೇತದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಶುಕ್ಲಂ ರೂಪಂ |

(ಛಾ. ಉ. ೩-೨)

ಅದಿತ್ಯನ ಯಾವ ರಶ್ಮಿಗಳು ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿಗೆ ಪ್ರಸರಿಸುವುವೋ ಅವು ದಕ್ಷಿಣದ ಮಧುನಾಡಿಗಳು. ಯಜುರ್ಮಂತ್ರಗಳೇ ಭ್ರಮರ ಗಳು. ಯಜುರ್ವೇದವೇ ಪುಷ್ಪವು. ಯಜ್ಞಾಹುತಿಗಳಾದ ಅಜ್ಯಪಯುಸ್ಸುಗಳೇ ಅಮೃತ ಬಿಂದುಗಳು. ಇದರಿಂದ ರಸಾದಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಪುನಃ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಅದಿತ್ಯನನ್ನೇ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಶುಕ್ಲ ರೂಪವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ.

ಅಥ ಯೇಽಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಂಚೋ ರಶ್ಮಯಃ.....ಸಾಮಾನ್ಯೇನ ಮಧುಕೃತಃ..... ಏತದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಕೃಷ್ಣಂ ರೂಪಂ |

(ಛಾ. ಉ. ೩-೩)

ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸುವ ರಶ್ಮಿಗಳು ಪಶ್ಚಿಮದ ಮಧುನಾಡಿಗಳು. ಸಾಮರೂಪವಾದ ಭ್ರಮರಗಳು ಸಾಮವೇದ ರೂಪವಾದ ಪುಷ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಹುತಿರೂಪವಾದ ಅಮೃತಬಿಂದುಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇವೇ ಅದಿತ್ಯನ ಕೃಷ್ಣ ರೂಪವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುವು.

(ಛಾ. ಉ. ೩-೪)

ಅಥ ಯೇಽಸ್ಯೋದಚೋ ರಶ್ಮಯಃ |.....ಅರ್ಥವಾಂಗೀರಸ ಏವ ಮಧುಕೃತಃ ಇತಿಹಾಸ- ಪುರಾಣಂ ಪುಷ್ಪಂ.....ಏತದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಪರಂ ಕೃಷ್ಣಂ ರೂಪಂ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೪)

ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿಗೆ ಹರಡುವ ರಶ್ಮಿಗಳು ಉತ್ತರದ ಮಧುನಾಡಿಗಳು. ಅರ್ಥವರೂಪವಾದ ಭ್ರಮರವು ಇತಿಹಾಸಪುರಾಣರೂಪ ವಾದ ಪುಷ್ಪದಿಂದ ರಸಾದಿರೂಪವಾದ ಅಮೃತಬಿಂದುವನ್ನು ಸೃಜಿಸಿ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಅದಿತ್ಯನ ಗಹನಾತ್ಮಕ ವಾದ ಕೃಷ್ಣ ರೂಪವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತವೆ.

ತೇ ವಾ ಏತೇ ರಸಾನಾಂ ರಸಾ ವೇದಾ ಹಿ ರಸಾಶ್ಚೇಷಾಮೇತೇ ರಸಾಸ್ತಾನಿ ವಾ ಏತಾನ್ಯಮೃತಾ ನಾನಾಮೃತಾನಿ ವೇದಾ ಹ್ಯಮೃತಾಶ್ಚೇಷಾಮೇತಾನ್ಯ ಮೃತಾನಿ |

(ಛಾ. ಉ. ೩-೫)

ಸಕಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಹೆರಡುವ ಅದಿತ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳೇ ಸಕಲ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಕಾರಣವಾಗಿ ಸರ್ವರಸಗಳಿಗೂ ಸಾರಗಳಾಗಿರುತ್ತದೆ. ರಸಗಳ ಸಾರಗಳು ಎಂದರೆ, ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವರ ಉತ್ತಮವಾದ ಮಸ್ತುಗಳ ಸಾರವೇ ವೇದವು. ಅವು ಯಜ್ಞ ರೂಪಕ್ಕೆ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದನಂತರ ಅದರ ಕಸದ ಫಲವಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಸೂರ್ಯನ ವರ್ಣಗಳೂ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳ ಸಾರವು. ಅಮೃತಾತ್ಮಕವಾದ ವೇದಾದಿಗಳಿಂದ ದೀಪ್ತವಾದ ಅದಿತ್ಯನ ನಾನಾ ವರ್ಣಾತ್ಮಕವಾದ ತೇಜಸ ಎಲ್ಲ ಅಮೃತಕ್ಕೂ ಅಮೃತಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ.

ಹೀಗೆ ರಶ್ಮಿಪ್ರಸರಣದ ಫಲವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ, ಅನಂತರ ಅದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಅಂತರ್ಗತರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಸಹ ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಯದ್ಯತ್ಪ್ರಥಮಮಮೃತಂ ತದ್ವಸವ ಉಪಜೀವಂತ್ಯಗ್ನಿನಾ ಮುಖೇನ ವೈ ದೇವಾ ಅತ್ಯಂತಿ ನ
ಪಿಬಂತಿ ವಿತದೇವಾಮೃತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೃಪ್ಯಂತಿ |

ಅಥ ಯದ್ವಿಸ್ತೀತೀಯಮಮೃತಂ ತದ್ಬುದ್ರಾ ಉಪಜೀವಂತಿ |

ಅಥ ಯತ್ಪ್ರತೀಯಮಮೃತಂ ತದಾದಿತ್ಯಾ ಉಪಜೀವಂತಿ |

ಅಥ ಯಚ್ಚತುರ್ಥಮಮೃತಂ ತನ್ನೆರುತ ಉಪಜೀವಂತಿ |

ಅಥ ಯಸ್ತಂಚಮಮೃತಂ ತತ್ಸಾಧ್ಯಾ ಉಪಜೀವಂತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೬-೧೦)

ಅಮೃತರೂಪವೂ, ಪಂಚವಿಧಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನ ರಸಾತ್ಮಕವಾದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವಸುಗಳೂ, ರುದ್ರರೂ, ಅದಿತ್ಯರೂ, ಮರುತ್ತುಗಳೂ ಸಾಧ್ಯರೂ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರೇ ಲೋಹಿತಾದಿವರ್ಣಗಳನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಮೃತಗಳ ಸಾರಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು ವಸುರುದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅದಿತ್ಯನೂ ಸಹ ಈ ವಸುಗಳ, ರುದ್ರರ, ಅದಿತ್ಯರ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಲೂ ಅವರ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯವಹಿಸಿಯನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಲೂ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಅದಿತ್ಯನು ಏಕಶತವಿಧನು, ಎಂದರೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮರೂಪನಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೆನ್ನೆರಡನೆಯ ಭಾಗದ ೩೬೬ನೇ ಪುಟದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇದೇ ಅದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿರುತ್ತದೆ.

ಅಮೃತ್ ||೬||

“ಅಮೃತ್ಸಾ ತ ಇನ್ದ್ರ ಋಷಿಃ?” | ಅಮಾಕ್ಷೇತಿ ವಾಽಭ್ಯಕ್ಷೇತಿ

ವಾ || ೨ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಋಕ್ಕು—

ಅಮೃತ್ಸಾ ತ ಇನ್ದ್ರ ಋಷಿದಸ್ಯೇ ಸನೇಮ್ಯಚ್ಚಂ ಮರುತೋ ಜನಂತಿ |

ಅಗ್ನಿಕ್ಷಿದ್ವಿಷ್ಣಾತಸೇ ಶುಶುಕ್ನಾನಾಪೋ ನ ದ್ವೀಗಂ ದಧಾತಿ ಪ್ರಯಾಂತಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೯-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ವಜ್ರವೆಂಬ ಆಯುಧವು ನಮಗಾಗಿ (ಮಳೆಗೆರೆಯುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮೇಘಗಳನ್ನು) ಸಮಾಹಿಸುತ್ತದೆ.

ಯಾಗ ಕರ್ಮಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅಗ್ನಿಯೂ ಪ್ರಜ್ಜಲಿಸುತ್ತಿದೆ. (ಯಜಮಾನರೂ) ಚರಪುರೋಡಾಶಾದಿ ಹವಿಸ್ಸುಗಳೊಡನೆ ಉದಕಗಳು ದ್ವೀಪವನ್ನು ಆವರಿಸುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸುತ್ತುಗಟ್ಟಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾರೆ.

ಋಷಿಃ ಅಸ್ಮೀ ಅಮೃತ್—ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ. ಋಷಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಜ್ರಾಪ್ತಾಯುಧವಿಶೇಷಃ ವಜ್ರಾಯುಧವೆಂಬ ಹೆಸರಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಇಂದ್ರನ ಆಯುಧವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ, ಆ ಆಯುಧವು ಅಸ್ತದ್ವ್ಯಷ್ಟ್ಯರ್ಥಂ ಮೇಘಸಮಾಪೇ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಯಜಮಾನರಾದ ನಮಗಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿಯ ಉದಕಗಳನ್ನು ಸುಂಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೇಘಗಳ ಸಮಾಪ ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಅಮೃತ್ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು—

ಅಮೃತ್ ಸಾ ತ ಋಷಿರಸ್ಮೀ ಸನೇಮ್ಯಚ್ಚಂ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತವ್ಯೇ ಉದಹರಿಸಿ ಅವಾಕ್ರೇತಿ ವಾ ಅಭ್ಯುಕ್ರೇತಿ ವಾ ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಋಷಿರಭಿಧೇಯಾ ಮಾಂ ಏಷಾ ಪ್ರತ್ಯಂತಿ ತಾಮಾಮೇಷಾ ಪ್ರತ್ಯಂತಿತೇತಿ ಕ್ಷಿಪ್ರೇತಿ ಶತ್ರುವಃ ನುನ್ದಂತೇ ಶತ್ರುಗಳು ಇಂದ್ರನ ಋಷಿ ಎಂಬ ಆಯುಧವು ನನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರಾದೆಂದಲೂ, ನಿತ್ಯಕಾಲಂ ಶತ್ರುನ್ ಪ್ರತಿ ಅಭಿಗತೈನುಭವತೇತಿ ತಮ್ಮಗಿತ್ತುಚ್ಯತೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಶತ್ರುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಅಮೃತ್, ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮರುತಃ ಸನೇಮಿ ಅಭ್ಯಂ ಜುನಂತಿ—ಚಿರಕಾಲಂ ಸಂಗೃಹೀತಂ ಉದಕಂ ವರ್ಷಂತಿ | ಇಂದ್ರನ ಋಷಿ ಎಂಬ ಆಯುಧವು ಮೇಘಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದಾಗ ಮೇಘಗಳು ಬಹಳ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವ ಉದಕಗಳು ಹೊರಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅಭ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೪) ಮಹನ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೧೩) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ ಇಲ್ಲಿ ಉದಕವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಸನೇಮಿ—ಎಂಬ ಪದವು ಪುರಾಣನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೨೦) ಉಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ,

ಶಂ ನೋ ಭವಂತು ವಾಜಿನೋ ಹವೇಷು ದೇವತಾಶಾ ಮಿತದ್ರವಃ ಸ್ವರ್ಕಾಃ |

ಜಂ ಭಯಂತೋಽಹಿಂ ವ್ಯಳಂ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಸನೇಮ್ಯಸ್ಯದ್ಯುಯುವನ್ನಮೀವಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೩೮-೬)

ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಸನೇಮಿ ಪದಕ್ಕೆ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಸನೇಮಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುರಾಣ ಅಥವಾ ಬಹಳ ಹಿಂದಿನಕಾಲದ್ದು. ಕ್ಷಿಪ್ರಂ (ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿರುವುದು) ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಪುರಾಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸಾಯಣರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಇದನ್ನೇ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಸನೇಮಿ ಅಹ್ವಾಯ ಇತಿ ಷಟ್ ಪುರಾಣನಾಮಾನಿ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ ಸನೇಮಿ ಇತಿ ಪುರಾಣ

ನಾಮ ಪುರಾಣಂ ಚಿರಕಾಲಂ ಸಂಗೃಹೀತಂ—ಅರು ಪುರಾಣನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸನೇಮಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುರಾಣ (ಹಳೆಯದು) ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥನೆ ಮಾಡಿ ಬಹಳ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಉದಕಗಳು ಸಂಚಿತ ವಾದವುಗಳೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಅಗ್ನಿಶ್ಶಿಷ್ಟಿಷ್ಠ ಎಂಬ ಲ್ಲಿರುವ ಚಿತ್ ಎಂಬ ಪದದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಉಪಮಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಪದವು ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಅತಸೇ ಸಂತತೇ ಕರ್ಮಣಿ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತಿ ಶುಶುಕ್ತ್ಯಾನ್—ವೃಷ್ಣ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸಸ್ಯಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದನಂತರ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಎಂದೂ ಹೀಗೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯಾಸಿ ದಧತಿ ಚೆರುಪುರೋಡಾಶಾದಿಹವೀಂಃ ಧಾರ ಯಂತಿ ದದತಿ ವಾ ಯಜಮಾನಾಃ—ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವವರು ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ, ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ, ಯಜಮಾನರು ಧರಿಸಿರುವ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅಪೋ ನ ದ್ವೀಶಂ ಉದಕಗಳ್ನ ದ್ವೀಶವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವಂತೆ ಎಂದು ಹೊಲಿಸಿದೆ. ದ್ವೀಶಂ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವೂ ದ್ವಿಪಾರ್ಶ್ವಸ್ಯೋದಕವಾನ್ ಪರ್ವತಾದಿಃ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉದಕಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವೆಯಲ್ಲುಟ್ಟಿ ಭೂಭಾಗವು ದ್ವೀಶವೆಂದು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ತಂ ಯಥಾ ಅಪೋ ಧಾರಯಂತಿ ಉದಕಗಳು ದ್ವೀಶವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಯಜಮಾನರುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹವಿಸು ಧೃತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಉಪಮಾನ ಪ್ರಕಾರವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಚಿತ್ ಎಂಬ ನಿಪಾತದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಚಿದಿತ್ಯೇಕೋ ಅನೇಕಕರ್ಮಾ | ಚಿತ್ ಎಂಬ ನಿಪಾತವು ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ, ಅವುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ದಧಿ- ಚಿದಿತ್ಯುಪಮಾರ್ಥೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಚಿತ್ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರು ಇದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ, ಚಿಷ್ಟಿಃ ಉಪಮಾರ್ಥೇದಧಿಚಿದ್ವ್ಯುಪಮಾರ್ಥೇ (ನಿ. ೧-೪) ಇತಿ ಯೋಷೋನೋ ಕ್ರತ್ಯಾನ್ ಎಂದು ಉದಾಹರಿಸಿ, ಯದ್ವಾ ಅಯುಧಮೇವೋಚ್ಯತೇ | ವಜ್ರಾಖ್ಯಾಯುವಿಶೇಷೋ ಅತಸೇ ಕಾಪ್ಯ- ಸಮೂಹೇ ಶುಶುಕ್ತ್ಯಾನ್ ದೀಪಯನ್ನಗ್ನಿಶ್ಶಿತ್ | ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಅಯುಧವು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಕಟ್ಟಿಗೆಗಳ ರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯ ಹಾಗೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಕಾಷ್ಠೇ ಜ್ವಲನಗ್ನಿ- ರಿವ ತದ್ವದ್ವೀಶೋ ವರ್ತತೇ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಭೂತವಾದ ದೀಪ್ರತ್ವವನ್ನು ಸಾ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಪೋ ನ ದ್ವೀಶಂ ಎಂಬ ಉಪಮಾನವಾಕ್ಯವನ್ನು ಅಶಃ ದ್ವೀಶ- ಮಿವ ವೃಷ್ಣ್ಯದಕಾನಿ ಸಸ್ಯಾಡ್ಯನ್ನಾನಿ ಧಾರಯಂತಿ ಉದಕಗಳು ದ್ವೀಶವನ್ನು ಅವರಿಸಿಕೊಂಡು ಧರಿಸಿರುವಂತೆ ವೃಷ್ಣ್ಯದ ದಕಗಳು ಸಸ್ಯವಾದಲಾದವುಗಳನ್ನೂ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಧರಿಸಿರುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಸಮರ್ಥನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಅತಸೇ—ಸಂತತೇ ಕರ್ಮಣಿ. ನಿರಂತರವಾಗಿ (ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ) ಆಚರಿಸುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅತಸ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿವರಿಸಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು—

ಅಪಾಂತಮನ್ಯುಷ್ಪೈಪಲಪ್ರಭಮಾ ಧುನಿಶ್ಶಿಮಾವಾಙ್ಗಾರುಮಾ^೧ ಋಜೀಷೀ |

ಸೋಮೋ ವಿಶ್ವಾನ್ಯತಸಾ ವನಾನಿ ನಾರ್ವಾಗಿಂದ್ರಂ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ದೇಭೂಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೪೯-೫)

ಇಲ್ಲಿ ಅತನಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಅನುಪಕ್ಷೀಣಾನಿ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದುತ್ತಿರುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರು ಸಂತತೇ ಎಂದು ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಯಾದೃಶ್ಚಿನ್ ||೬೧||

“ ಯಾದೃಶ್ಚಿನ್ದಾಯಿ ತಮಪಸ್ಯಯಾವಿದತ್ ” | ಯಾದೃಶೇಽಧಾಯಿ
ತಮಪಸ್ಯಯಾ ವಿದತ್ ||೬||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಜ್ಯಾಯಾಂಸನುಸ್ಯ ಯತುನಸ್ಯ ಕೇತುನಾ ಋಷಿಸ್ವರಂ ಚರತಿ ಯಾಸು ನಾಮ ತೇ |
ಯಾದೃಶ್ಚಿನ್ದಾಯಿ ತಮಪಸ್ಯಯಾ ವಿದದ್ಯ ಉ ಸ್ವಯಂ ವಹತೇ ಸೋ ಅರಂ ಕರತ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೪೪-೮)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಸೂರ್ಯನೇ, ಯಾವ ಋಷಿಗಳ ಸ್ತುತಿಗಳೆಲ್ಲ ಲ್ಲಾ ನಿನ್ನ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನಾಮಸಂಕೀರ್ತನವಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ಋಷಿಗಳ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿತನಾದವನೂ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲ ಲ್ಲಾ ಜ್ಯೇಷ್ಠನೂ, ಉದಯಾದಿಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾದವನೂ ಸಂಚಾರಶೀಲನೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಜಮಾನನು ಸಮಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಜಮಾನನು ಯಾವ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಪಡೆಯ ಬೇಕೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸುವನೋ ಅದೇ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ತನ್ನ ಭಕ್ತಿಯುತವಾದ ಕರ್ಮದಿಂದ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಯಾವನು ನಿರ್ಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ ಸ್ವಯಂಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಪೂಜಾದಿಗಳನ್ನರ್ಪಿಸುವನೋ ಅವನು ಪರ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಯಾದೃಶ್ಚಿನ್—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಯಾದೃಶ್ಚಿನ್ ಧಾಯಿ ತಮಪಸ್ಯ ಯಾವಿದತ್ | ಎಂದು ಈ ಮುಕ್ತನ್ನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಯಾದೃಶೇಽಧಾಯಿ ತಮಪಸ್ಯಯಾವಿದತ್ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರರಾದ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು—

ಯಾದೃಶ್ಚಿನ್ ಯಾದೃಶೇ ಕಾಮೇ ಧಾಯಿ ಮನೋ ಭತ್ತೇ ತಂ
ತಾದೃಶಂ ಕಾಮಂ ತಯಾ ಅಪಸ್ಯಯಾ ಕ್ರಿಯಯಾ ಹವಿಃ
ಸ್ತುತ್ಯಾದಿಲಕ್ಷಣಯಾ ತವ ಪ್ರಸಾದಾತ್ ಅವಿದತ್ ಅಲಭತೇತ್ಯರ್ಥಃ

ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಅವೇಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನಿಡುವನೋ ಎಂದರೆ ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಬಯಸುವನೋ ಅದನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಹವಿಃಪ್ರದಾನಾದಿ ಕರ್ಮ ದಿಂದಲೇ ಹೊಂದುವನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಜಾರಯಾಯಿ || ೬೨ ||

“ ಉಪ್ರಃ ಪಿತೇವ ಜಾರಯಾಯಿ ಯಜ್ಞೈಃ” | ಉಪ್ರ ಇವ ಗೋಪಿತಾ-
ಜಾಯಿ ಯಜ್ಞೈಃ ||೪||೧೫||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಸಾಸ್ಮಾಕೇಭಿರೇತರೇ ನ ಶೂಷ್ಯೆರಗ್ನಿಃಷ್ವನೇ ದಮ ಆ ಜಾತವೇದಾಃ |

ದ್ವಾನೋ ವಸ್ತನ್ ಕ್ರತ್ವಾ ನಾವೋಸ್ಯಃ ಪಿತೇನ ಜಾರಯಾಯಿ ಯಜ್ಞೈಃ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಜಾತವೇದೋರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಾಚಕನಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಂತೆ ಸುಖಕರಗಳಾದ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ನಮ್ಮಿಂದ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ವೃಕ್ಷಗಳೇ ಅನ್ನನಾಗಿ ಉಳ್ಳವನೂ ವನಭಕ್ಷಕನೂ ಆಗಿ ವೃಷಭದಂತೆ ತನ್ನ ಕರ್ಮನಿರತನಾಗಿ ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಜಾರಯಾಯಿ—ಉಸ್ರ ಇವ ಗೋಪಿತಾಜಾಯಿ ಯಜ್ಞೈಃ | ಎಂದರೆ ಅಜಾಯಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದರ್ಥವು. ವೃಷಭವು ತನ್ನ ಗೋವುಗಳ ಹಿಂಡನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿ ರಕ್ಷಿಸುವುದೋ ಅದರಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನನ್ನು ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಪೂಜಿಸುವವರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇತಿ ಪಂಚದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಮೋಡಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು

ಪ್ರ ವೋಽಚ್ಛಾ ಜುಜುಷಾಣಾಸೋ ಅಸ್ಥುರಭೂತ ವಿಶ್ವೇ
 ಅಗ್ರಿಯೋತ ವಾಜಾಃ | ಪ್ರಾಸ್ಥವೋ ಜೋಷಯಮಾಣಾ
 ಅಭವತ ಸರ್ವೇಽಗ್ರಗಮನೇನೇತಿ ವಾಗ್ರಗರಣೇನೇತಿ ವಾಗ್ರಸಂವಾದಿನ
 ಇತಿ ನಾಪಿನಾಗ್ರಮಿತ್ಯೇತದನರ್ಥಕಮುಪಬಂಧಮಾದದಿತ | ಅದ್ಧಿ-
 ದಿಂದ್ರ ಪ್ರಶ್ನಿತೇಮಾ ಹವಿಂಷಿ ಚನೋ ದಧಿಷ್ಠ ಪಚತೋತ ಸೋಮಂ |
 ಅದ್ಧಿಂತ್ಸ್ರ ಪ್ರಶ್ನಿತಾನಿಮಾನಿ ಹವಿಂಷಿ ಚನೋ ದಧಿಷ್ಠ ಚನ
 ಇತ್ಯನ್ನನಾಮ ಪಚತಿನಾರ್ವಮಿಾಭೂತಸ್ತಂ ಮೇದಸ್ತಃ ಪ್ರತಿ ಪಚತಾ |
 ಗ್ರಭಿಷ್ಟಾಮಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಯಪಿವಾ ಮೇದಸಶ್ಚ ಪತೋಶ್ಚ
 ಸಾತ್ತ್ವಂ ದ್ವಿಪಚನಂ ಸ್ಯಾದ್ಯತ್ರೈ ಹ್ಯೇಕವಚನಾರ್ಥಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ತದ್ಭವತಿ |
 ಕ್ಷುರೋಳಾ ಅಗ್ನೇ ಪಚತ ಇತಿ ಯಥಾ ಶುರುಧ ಆವೋ ಭವನ್ನಿ ಶುಚಂ

ಸಂರುಂಧನ್ತಿ ಋತಸ್ಯ | ಹಿ ಶುರುಧ ಸನ್ತಿ ಪೂರ್ವೀರಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ
 ಭವತ್ಯಮಿನೋಽಮಿತಮಾತ್ಮೋ ಮಹಾನ್ವವತ್ಯಭ್ಯಮಿತೋ ವಾ |
 ಅಮಿನಃ ಸಹೋಭಿರಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ಜಜ್ಞತೀರಾವೋಃ
 ಭವನ್ತಿ ಶಬ್ದಕಾರಿಣ್ಯಃ ಪರಿವೋ ಜಜ್ಞತೀರಿವೇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಯ-
 ಪ್ರತಿಷ್ಠುತೋಽಪ್ರತಿಷ್ಠುತೋಽಪ್ರತಿಷ್ಠಲಿತೋ ವಾ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಮು-
 ಪ್ರತಿಷ್ಠುತ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಶಾಶದಾನಃ ಶಾಶಾದ್ಯಮಾನಃ
 ಪ್ರ ಸ್ವಾಂ ಮತಿಮತಿರಚ್ಚಾಶದಾನ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೧೬ ||

ಅಗ್ರಿಯಾ || ೬ ||

“ಪ್ರವೋಽಚ್ಚಾ ಜುಜುಷಾಣಾಸೋ ಅಸ್ತುರಭೂತ ವಿಶ್ವೇ ಅಗ್ರಿಯೋತ
 ವಾಚಾಃ ||” ಪ್ರಾಸ್ತುರ್ವೋ ಚೋಷಯಮಾಣಾ ಅಭವತ ಸರ್ವೇಽ
 ಗ್ರಗಮನೇನೇತಿ ವಾಸ್ರಗರಣೇನೇತಿ ವಾಸ್ರಸಂಪಾದಿನ ಇತಿ ವಾ ||
 ಅಪಿ ವಾಗ್ರಮಿತ್ಯೇತದನರ್ಥಕಮುಪಖಂಧಮಾದದೀತ ||೧||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ಅಯಂ ವೋ ಯಜ್ಞ ಋಭವೋಽಕಾರಿ ಯಮಾ ಮನುಷ್ಯತ್ವದಿವೋ ದಧಿಭ್ಯೇ |
 ಪ್ರ ವೋಽಚ್ಚಾ ಜುಜುಷಾಣಾಸೋ ಅಸ್ತುರಭೂತ ವಿಶ್ವೇ ಅಗ್ರಿಯೋತ ವಾಚಾಃ ||
 (ಮ. ಸಂ. ೪-೨೪-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಮುಖಗಳೇ, ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ನೀವು ಯಾವ ಈ ಯಜ್ಞ ವನ್ನು ಮಾನವರಂತೆ ಧರಿಸುತ್ತೀರೋ
 ಅಂತಹ ಈ ಯಜ್ಞವು ನಿಮ್ಮನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸೇವಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸೋಮರಸಗಳು ನಿಮಗಭಿಮುಖ
 ವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಲು ಓದುವಾಗವೆ. ಎಲೈ ಮುಖಗಳೇ, ನೀವೆಲ್ಲರೂ ಅಗ್ರಪೂಜೆಗೆ ಯೋಗ್ಯರಾಗಿದ್ದೀರಿ.

ಅಗ್ರಿಯಾ ಎಂದರೆ ಅಗ್ರಗಮನ ಮುಂದೆ ಹೋಗುವುದು ಅಥವಾ ಸೈನದ ಮುಂದೆ ಇರುವ, ನಾಯಕ ಎಂದು
 ಅರ್ಥವು ಅಗ್ರಿಯಾ ಎಂದರೆ ಕೇವಲ ಅಗ್ರ—ಮುಂದುಗಡೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾ ಎಂಬ
 ಅಕ್ಷರದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಏನೊಂದು ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಅಗ್ರ ಎಂದರೆ ಮೊದಲು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವು

ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಮುಖಗಳ ಎಂಬುವರ ಪ್ರಸ್ತಾವನಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಕೆಲವು ಸಂಗತಿ
 ಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವು—

ಮುಖಗಲೆಂಬವರು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರಾಗಿದ್ದು ತಮ್ಮ ಉತ್ತಮವಾದ ನಡವಳಿಕೆಗಳಿಂದಲೂ ಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದಲೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದು ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಾಜನಿಗೆ ನೀತಿಮಂಜರಿ ಎಂಬ ಓರ್ವ ಪುತ್ರನಿದ್ದನು. ಇವನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಸುಧನ್ವಾ ಎಂಬ ಮುಷಿಗೆ ಮುಖ್ಯ, ವಿಭು, ಸಾಜ ಎಂಬ ಮೂವರು ಪುತ್ರರಿದ್ದರು. ಇವರು ಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ಒಳ್ಳೆಯ ಕೆಲಸಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಜನ್ಮವನ್ನು ಪಡೆದರು ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಾದರು ಎಂದು ಪ್ರತಿತಿ ಇದೆ. ಈ ಮುಖ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಸುಧನ್ವನ ಮೂವರು ಪುತ್ರರಿಗೂ ಮುಖಗಳೆಂದು ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯಿದೆ. ಹಿರಿಯವನ ಹೆಸರಿಂದಲೇ ಈ ಮೂವರು ಪುತ್ರರೂ ಕರೆ ಯಲ್ಪಿದವರು. ಇವರು ತೃಪ್ತೃವಿನ ಶಿಷ್ಯರಾದುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ರಥವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ಚಮಸಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರೆಂದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇವರು ಮಾಡಿದ ಕೆಲವು ಕೆಲಸಗಳ ವಿವರಣೆ ಇರುವುದು. ಇವರಿಗೆ ಅದ್ವೈತವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದೆಂದು ಇವರು ಎಂತಹ ಕೆಲಸಗಳನ್ನಾದರೂ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥರೆಂದೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗಿರುವ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳೇ ಇವರಿಗೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವರೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಮುಷಿಗಳು ಇವರನ್ನೂ ಇವರು ಮಾಡಿರುವ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ಇವರು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ನಾಸವಾಗಿದ್ದು ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವರೆಂದು ಪ್ರತಿತಿ ಇರುವುದು.

ಮುಖಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

- (೧) ಮುಖವೆನ ಉರು ಭಾಂತೀತಿ ವಾ | ಉರು-ಬಹಳವಾಗಿ ಭಾಂತಿ-ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಮುಖಗಳೆಂದು ಹೆಸರು—ಇಲ್ಲಿ ಉರು ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವಾದ ರುಕಾರವನ್ನೂ ಭಾಂತಿ ಶಬ್ದದ ಅದ್ಯಕ್ಷರವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ರುಭು ಅಥವಾ ಮುಖ್ಯ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗಿರುವುದಾಗಿ ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅಹಃ+ರಾತ್ರಿಃ=ಹೋರಾ ಎಂಬಂತೆ
- (೨) ಮುತೇನ ಭಾಂತೀತಿ ಇತಿ ವಾ | ಮುತೇನ-ಎಂದರೆ ಸತ್ಯದಿಂದ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸು ರಾದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಮುಖಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.
- (೩) ಮುತೇನ ಭವಂತೀತಿ ವಾ | ಮುತೇನ ಎಂದರೆ ಸತ್ಯದಿಂದ (ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ) ಇರುವವರಾದ್ದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಮುಖಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಮುತೇನ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅದ್ಯಕ್ಷರವಾದ ಮುಕಾರವೂ ಭವಂತಿಶಬ್ದದ ಅದ್ಯಕ್ಷರವಾದ ಭಕಾರವೂ ಸೇರಿ ಮುಖವೆಂದು ಆಗಿರುವುದೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು.

ಈ ಮುಖಗಳೂ ಹಿಂದೆ ಮನುಷ್ಯರಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದ ವಿಸಯವನ್ನು ಈ ಮಕ್ಕಳು ನಿರದವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದು—

ವಿಸ್ವೀದೇ ಶಮಿಾ ತರಣಿತ್ವೇನ ವಾಘತೋ ಮರ್ತಾಸಃ ಸಂತೋ ಅನ್ಯುತಪ್ಯಮಾನುಜಃ |
ಸೌಧನ್ವನಾ ಮುಖವಃ ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ ಸಂವತ್ಸಗೇ ಸಮುಷ್ಯಚ್ಯಂತ ಧೀತಿಭಿಃ ||

ಇದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರ ನಿರುಕ್ತವು—

ಕೃತ್ವಾ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕ್ಷಿಪ್ರತ್ವೇನ ವೋಧಾರೋ ಮೇಧಾವಿನೋ ವಾ ಮರ್ತಾಸಃ ಸಂತೋ
ಅಮೃತತತ್ಪಮಾನಸಿರೇ ಬುಭವಃ ಸೂರಖ್ಯಾನಾ ವಾ ಸೂರಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ, ಸಂವತ್ಸರೇ ಸಮ-
ಶ್ಯಚ್ಯಂತ ಧೀತಿಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿಃ ||

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ— ಸುಧನ್ವದ ವುಕ್ತರಾದ ಈ ಮುಖುಗಳು ಹಿಂದೆ ಮನುಷ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ತಮ್ಮ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಬೇಗನೆ ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಯಜ್ಞಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿ ಅಮೃತತ್ವಂ ಎಂದರೆ ದೇವತ್ವವನ್ನು (ಮರಣರಹಿತತ್ವವನ್ನು) ಪಡೆದರು.

ಮುಖುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ಮತ್ತೊಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು—

ಅದಿತ್ಯರಶ್ಯೋಽಸ್ಯೃಭವ ಉಚ್ಯಂತೇ—ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳಿಗೂ ಮುಖವಃ ಎಂದು ಹೇಳುವರು.
ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ಉದ್ವತ್ಸಮಾ ಅಕೃಣೋತನಾ ತ್ವಜಂ ನಿವತ್ಸೃಪಃ ಸ್ವಸಸ್ಯಯಾ ನರಃ |

ಅಗೋ ಹ್ಯಸ್ಯ ಯದಸಸ್ತನಾ ಗೃಹೇ ತದದ್ಯೇದಮ್ಯಭವೋ ನಾನು ಗಚ್ಯಥ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೧-೧೧)

ಈ ಮುಖಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು—ಅಗೋಹ್ಯ ಅದಿತ್ಯೋಽಗೂಹನೀಯಸ್ತಸ್ಯ ಯದಸ್ವಪಥ ಗೃಹೇ ಯಾವತ್ತತ್ರ
ಭವಥ ನ ಶಾವದಿಹ ಭವಥೇತಿ ಎಂದು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಸಹ ಈ ಈ ಮುಖಿನ
ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗ ಮುಖವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ಮುಖವಃ ಉರು ಪ್ರಭೂತಂ ಭಾಸಮಾನಾಃ ಮುತೇನಾದಿತ್ಯೇನ
ಭಾಸಮಾನಾ ವಾ ಮುತೇನೋದಕೇನೋಕೇನೋದಕಾರ್ಥಮುತ್ಸನ್ನಾವಾ—ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಋ. ಸಂ ೧-೧೧೦-೨ನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದ ಅಥವಾ ಅತಿಥ್ಯವನ್ನು ನೀಡಿದ ಸವಿತ್ಯ
ವಿನ ಮನೆಗೆ ಮುಖುಗಳು ಹೋದರು ಎಂದು ಪೂರ್ವದ ಇತಿಹಾಸದ ಸಂದರ್ಭವು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಈ ಇತಿಹಾಸವನ್ನೂ
ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ, ಸಾಯಣರು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ,

ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಚಕ್ಷತೇ | ಮುಖವೋ ಯಜ್ಞಿಯತ್ವಂ ಪ್ರಾರ್ಥಯಮಾನಃ ಪ್ರಜಾಪತೇಃ
ಸಕಾಶಮಗಮನ್ | ಅಥ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸವಿತಾರಮಾಹೂಯಾವೋಚತ್ | ಏತೇಽಸು ಯಜ್ಞಿ
ಯಾ ಭವಂತಿತಿ | ತಥೇತಿ ಸವಿತಾ ಪ್ರತಿಪದ್ಯ ತಾನ್ ಸ್ವಗೃಹಂ ನೀತ್ವಾ ದ್ವಾದಶ ದಿನಾನ್ಯಾ
ತಿಥ್ಯಮೇಷಾಮಕಾರ್ಷೀದಿತಿ | ತದೇತದ್ವಾಮದೇವೋ ವಕ್ಷ್ಯತಿ |

ಮುಖುಗಳು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ
ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋದರು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸವಿತ್ಯವನ್ನು ಕರೆದು ಇವರೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಾರ್ಹರಾಗಲಿ (ಅದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯ
ಮಾಡು) ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತರ ಸವಿತ್ಯವು ಹಾಗೇ ಆಗಲೆಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಮನೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಹನ್ನೆರಡು
ದಿನಗಳು ಅವರಿಗೆ ಅತಿಥಿಸತ್ಕಾರವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದನು ಎಂದು ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳು ಕಥೆಯನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಹೇಳಿ, ಈ
ಕಥಾಸಾರಾಂಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸತಕ್ಕ

ದ್ವಾದಶ ದ್ಯೂನ್ಯದಗೋಹ್ಯಸ್ವಾತಿಭ್ಯೇ ರಣನ್ವೃಭವಃ ಸಸಂತಃ |
 ಸುಷ್ಕೇಶ್ವಾಕೃಣ್ಣನ್ನನಯಂತ ಸಿಂಧೂನ್ದನ್ವಾತಿಷ್ಯನ್ನೋಷಧೀರ್ನಿವ್ವಮಾಪಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೪-೩೩-೭)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಋಭುಗಳು ಸವಿತೃವಿನ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಲು ಒದಗದ ಕಾರಣವನ್ನು ತಿಳಿಸತಕ್ಕ ಅಂಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದಾಶುಷಃ ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿಷ್ಟಗ್ನಾದಿಭಿರಪನಾರಿತೇಭ್ಯಃ ಋಭುಭ್ಯಃ ಸೋಮಪಾನಂ ದತ್ತವತಃ |
 ಸವಿತುಃ ಗೃಹಂ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಂ ತೃತೀಯಸವನಾಭ್ಯಮುಗಚ್ಛತ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ ||

ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಾದಿವಿತೇಗಳಿಂದ ತಿರಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಹೊರಕ್ಕೆ ಕಳುಹಲ್ಪಟ್ಟ ಋಭುಗಳಾದ ನಿಮಗೆ ಸೋಮಪಾನ ವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದ ಸವಿತೃವಿನ ತೃತೀಯಸವನರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞಗೃಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಎಂದು ಅಗ್ನಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಭವಿಸಿದ ತಿರಸ್ಕಾರದ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ಉತ್ಪವಾಗಿದೆ.

ಋಭುವೋ ವೈ ದೇವೇಷು ತಪಸಾ ಸೋಮಪೀಥಮಭ್ಯಜಯಂಸ್ತೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ವಾಚಿ ಕಲ್ಪಯಿಷಂಸ್ತಾನಗ್ನಿವರ್ಸುಭಿಃ ಪ್ರಾತಃಸವನಾದನುದತ ತೇಭ್ಯೋ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನೇ ವಾಚಿ ಕಲ್ಪಯಿಷಂಸ್ತಾನಿಂದ್ರೋ ರುದ್ರೈರ್ಮಾರ್ಥ್ಯಂದಿನಾಶ್ವನನಾದನುದತ ತೇಭ್ಯಸ್ತೃ-
 ತೀಯಸವನೇ ವಾಚಿ ಕಲ್ಪಯಿಷಂಸ್ತಾನಿಸ್ತೀ ದೇವಾ ಅನೋನುದ್ಯಂತ ನೇಹ ಪಾಸ್ಯಂತಿ ನೇಹೇತಿ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿರಬ್ರವೀತ್ಸವಿತಾರಂ ತವ ವಾ ಇಮೇಂತೇವಾಸಾಸ್ತೃಮೇವೈಭಿಃ ಸಂಪಿಬಸ್ತೇತಿ ಸ ತಥೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ಸವಿತಾ ತಾನ್ತ್ವೈ ತ್ವಮುಭಯಂತಃ ಪರಿಪಿಬೇತಿ ತಾನ್ತ್ವೈ ಜಾ-
 ಪತಿರುಭಯಂತಃ ಪರೈಪಿಬತ್ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೩೦)

ಋಭುಗಳು ತಮ್ಮ ತಪಃಸಾಧನೆಯಿಂದಲೂ, ಉತ್ಕಟನಾದ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೂ ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ ಸೋಮಪಾನ ವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದರು ಮೊದಲು ಪ್ರಾತಃಸವನದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಹೊಂದಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದಾಗ ಅಗ್ನಿಯು ವಸುಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಕೊಂಡು ಅವನನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಅಟ್ಟಿಬಿಟ್ಟನು. ಆಗ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಪಡೆಯಲಿಚ್ಛಿಸಿದಾಗ ಇಂದ್ರನು ರುದ್ರ ರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಅವರನ್ನು ಅಟ್ಟಿಬಿಟ್ಟನು. ಪುನಃ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಪಡೆಯಲಿಚ್ಛಿಸಿದಾಗ ವಿಸ್ತೇದೇವತೆಗಳು ' ನೀವು ಇಲ್ಲಿ ಖಂಡಿತ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಲಾರ್ಹರಲ್ಲ, ನೀವು ಮಾಡಕೂಡದು ' ಎಂದು ಕಠಿಣವಾದ ಮಾತಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದರು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸವಿತೃವನ್ನು ಕುರಿತು ' ಈ ಋಭುಗಳು ನಿನ್ನ ಶಿಷ್ಯರು. ನೀನು ಇವರೊಂದಿಗೆ ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡು ' ಎಂದನು. ಅನಂತರ ಸವಿತೃವು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡನು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಸಹ ಅವರ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕ ದಲ್ಲೇ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದನು, ಎಂಬುದಾಗಿ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ಸ್ವಪ್ರವೇಶವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಋಭುಗಳ ಕಲಾಶಾಲ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು—ತೃಪ್ತೃವಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತ ವಾದಾಗ ಒಂದೇ ಇದಿ ಇದ್ದ ಚವನಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ನಾಲ್ಕುಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದಂ ಎಂದು ಋಭುಗಳ ಕಲಾಶಾಲ್ಯವನ್ನು ಕಾಣಿಸಿದೆ.

ಉತ ಕ್ಷಂ ಚಮಸಂ ನವಂ ತ್ವಷ್ಟುದೇವಸ್ಯ ನಿಷ್ಕೃತಂ |
ಅಕರ್ತ ಚತುರಃ ಪುನಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೦-೬)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆಯೂ ಮತ್ತು ಇದೇ ವಿವರವನ್ನು ಮುಂದೆಯೂ—

ಜ್ಞೇಷ್ಯ ಅಹ ಚಮಸಾ ದ್ಯಾ ಕರೀತಿ ಕನೀಯಾನ್ತ್ರಿಷ್ಟ್ಯಜಿವಾಮೇತ್ಯಾಹ |
ಕನಿಷ್ಯ ಅಹ ಚತುರಸ್ಯರೀತಿ ತ್ವಷ್ಟಾ ಯುಭವಸ್ತನ್ವನಯದ್ವಚೋ ವಃ

(ಮ ಸಂ. ೪-೩೩-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆಯೂ ಸಹ ಒಂದಾದ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಲಾಕೌಶಲ್ಯದಿಂದ ನಾಲ್ಕುನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲೂ ಸಹ ತ್ವಷ್ಟುವಿನ ಶಿಕ್ಷಣದಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಈ ಶಕ್ತಿಯು ಬಂದಿತೆಂದೂ, ಇವರು ತ್ವಷ್ಟುವಿನ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದರೆಂಬುದೂ ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸುಧನ್ವನ ಅಂಗೀರಸಸ್ಯಾಸನ್ನಪ್ರಾಸ್ತ್ರಯಃ ಪುರಾ |
ಯುಧುರ್ವಿಧ್ಯಾ ಚ ವಾಜಶ್ಚ ಶಿಷ್ಯಾಸ್ತ್ವಷ್ಟುಕ್ತೇಽಭವನ್ ||
ಶಿಕ್ಷಯಮಾಸ ಶಾಂಸ್ತ್ವಷ್ಟಾ ತ್ವಾಷ್ಟಂ ಯತ್ಕರ್ಮ ಕಿಂಚನ |
ಪರಿನಿಷ್ಠಿತಕರ್ಮಾಣೋ ನಿಶ್ಚೇದೇನಾ ಉಪಾಹ್ವಯನ್ ||
ನಿಶ್ಚೇಷಾಂ ತೇ ತತಶ್ಚಕ್ರವಾರ್ಹನಾನ್ಯಾಯುಧಾನಿ ತು |
ಧೇನುಂ ಸಬರ್ಮಘಾಂ ಚಕ್ರರಮೃತಂ ಸಬರುಚ್ಯತೇ ||
ಬೃಹಸ್ತೇರಥಾಪ್ತಿಭ್ಯಾಂ ರಥಂ ದಿವ್ಯಂ ತ್ರಿವಂಧುರಂ |
ಇಂದ್ರಾಯ ಚ ಹರೀ ದೇವಪ್ರಹೀತೇನಾಗ್ನಿನಾಪಿ ಯತ್ ||
ಏಕಂ ಚಮಸಮಿತ್ಯುಕ್ತೇ ಜ್ಞೇಷ್ಯ ಅಹೇತ್ಯಥೋ ದಿವಿ |
ಉಕ್ತ್ವಾ ತತಶ್ಚಕ್ರಮಸಾನ್ ಯಥೋಕ್ತಂ ತೇನ ಹರ್ಷಿತಾಃ ||
ತ್ವಷ್ಟಾ ಚ ಸವಿತಾ ಚೈವ ದೇವತೇವಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |
ಸರ್ವಾನ್ದೇವಾನ್ ಸಮಾಮಂತ್ರ ಅಮೃತಸ್ತಂ ದದುಶ್ಚ ತೇ ||
ತೇಷಾಮಾದ್ಯಾಂತ್ಯಯೋನ್ಯಾಮ್ನಾ ದ್ಯಶ್ಚತೇ ಬಹುವತ್ ಸ್ತವಃ |
ತ್ವತೀಯಸವನೇ ತೇಷಾಂ ತೈಸ್ತು ಭಾಗಃ ಪ್ರಕಲ್ಪಿತಃ ||
ಅಪಿಬತ್ಸೋನುಮಿಂವ್ರಶ್ಚ ತೈಸ್ತತ್ರ ಸವನೇ ಸಹ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೮೩ ರಿಂದ ೮೯)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಧನ್ವಪುತ್ರರಾದ ಯುಧು, ವಿಭ್ವ, ವಾಜ ಎಂಬ ಮೂವರೂ ಸಹ ತ್ವಷ್ಟುವಿನ ಶಿಷ್ಯರಾದರು. ಸಕಲ ಕಲಾಕೌಶಲರಾದ ತ್ವಷ್ಟುವು ಅವರಿಗೂ ಸಹ ಎಲ್ಲಾ ಕಲೆಗಳನ್ನೂ ಕಲಿಸಿದನು. ಆಗ ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಪುಣರಾದ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಪ್ರತಿಭಟನಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಎದುರಿಸಿದರು ಆಗ ಇವರು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಹ ಆಯುಧಗಳನ್ನೂ, ವಾಹನಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಅಮೃತವಾಹಿಯಾದ ಧೇನುವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದರು. ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಮತ್ತು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಆಸನ

ತ್ರಯಗಳಿಗೆ ರಥಗಳನ್ನೂ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ದೂತನಾಗಿ ಕಳುಹಲ್ಪಟ್ಟ ಅಗ್ನಿಗೆ ಯಥೋಕ್ತವಾದುದನ್ನೂ, ಎಂದರೆ,

ಕಮು ಶ್ರೇಷ್ಠಃ ಕಿಂ ಯವಿಷ್ಠೋ ನ ಆಜಗನ್ನಿಮೀಯತೇ ದೂತಂ ೧ ಕದ್ಯದೂಚಿಮು |
 ನ ನಿಂದಿಮ ಚಮಸಂ ಯೋ ಮಹಾಕುರೋಲ್ಯಗ್ನೇ ಭ್ರಾತರ್ಮುಣಿ ಇದ್ಲೂತಿಮೂದಿಮು ||
 ವಿಕಂ ಚಮಸಂ ಚತುರಃ ಕೃಣೋತನ ತದ್ಲೋ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವಸ್ತದ್ಧ ಅಗಮಂ |
 ಸೌಭಸ್ತನಾ ಯದ್ಯೇವಾ ಕರಿಷ್ಯಥ ಸಾಕಂ ದೇವೈರ್ಯಜ್ಞಿಯಾಸೋ ಭವಿಸ್ಯಥ ||
 ಅಗ್ನಿಂ ದೂತಂ ಪ್ರತಿ ಯದಬ್ರವೀತನಾಶ್ಚಃ ಕರ್ತೂರ್ನ ರಥ ಉತೇಹ ಕರ್ತೃಃ |
 ಧೇನುಃ ಕರ್ತೂರ್ ದ್ವಾ ತಾನಿ ಭ್ರಾತರನು ವಶ ಕೃತ್ವೇಮುಸಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೩-೧ ರಿಂದ ೩)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವದೂತನಾಗಿ ಸುಧನ್ನ ಪುತ್ರರಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಒಂದೇ ಅಗಿರುವ ಚಮಸ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ನಾಲ್ಕನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಅವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸ ಪಾನಕ್ಕೆ ಅರ್ಪಣೆ ಯನ್ನು ಅವರು ಪಡೆಯುವರೆಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಅವರು ನಮಗೆ ಇದೊಂದು ಕೆಲಸಮಾತ್ರದಲ್ಲದೇ ಅಶ್ವನಿರ್ಮಾಣವಾಗಲಿ, ರಥನಿರ್ಮಾಣವಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಧೇನುನಿರ್ಮಾಣವಾಗಲಿ ಅಥವಾ ವೃದ್ಧರಾದ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳನ್ನು ಯುವಕರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದಾಗಲಿ ಇವೆಲ್ಲಾ ನಮ್ಮಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಅದರಂತೆಯೇ ಈಗಲೂ ಸಹ ನಮಗೆ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದುದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮಾಡಿ ಕೊಡುವೆವು ಎಂದು ಅವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತಹ ಕುರಲಕಾರ್ಯದಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಆಗ ತ್ವಷ್ಟವೂ ಸಮೃತ್ಯವೂ, ದೇವದೇವನಾದ ಪುಣಾಪತಿಯೂ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಕರೆದು ಮುಖಗಳಿಗೆ ಅಮೃತತ್ರವು ಲಭಿಸುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು. ಆಗ (ಅವರನ್ನು ಮೊದಲು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದ್ದ) ಇಂದ್ರನೂ ಸಹ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದನು ಎಂಬ ಕಥೆಯು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕಥೆಯು ಈ ರೀತಿಯು—ಪುರಾ ಕಸ್ಯ ಚಿದ್ಧಿವೇಧೇನ ಮೃತಾ | ಸ ಋಷಿ-
 ಸ್ತಸ್ಯಾ ಧೇನೋನ ಮೃತತ್ವಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಋಭುಂ ತುಷ್ಠಾವಾ ಋಭವಸ್ತತ್ಸದ್ಧಿತಿವಮನ್ಯಾಂ ಧೇನುಂ ಕೃತ್ವಾ ತದಿಯೇನ
 ಚರ್ಮಣಾ ಸಂವಿಯ ತೇನ ವಕ್ಷೇನ ಸಮಯೋಜಯನ್ನಿತಿ | ಹಿಂದೆ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯು ಧೇನುವು ಮೃತವಾಗಾಗ ಅದರ
 ಸಣ್ಣ ಕರುವಿನ ಮೇಲಿನ ಕನ್ನಿಕರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಮುಖಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಆಗ ಮುಖಗಳು
 ಬೇರೆ ಹಸುವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸತ್ತ ಹಸುವಿನ ಚರ್ಮವನ್ನು ಹೊದಿಸಿ ಆ ಕರುವಿನೊಂದಿಗೆ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.
 ಇದು ಇದರ ಮುಖಮಯು. ಸ್ಯಂದಸ್ವಾವಿಗಳ ಏವರಣೆಯಂತೆ,

ಅತ್ತೀತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಋಷೇಃ ಕಸ್ಯ ಚಿದ್ಧಿವೇಧೇನ ಸ್ವರೂಪತ್ವಾ ಮಮಾರ |
 ತಸ್ಯಾಂ ವಿಕರ್ತಿಕಾಯಾಂ ಅರುದತಾ ವಕ್ಷೇನ ಉದ್ಯೇಜಿತಃ ಋಭೂನ್ ಸ್ವಹಿತರೌ ವೃದ್ಧೌ
 ಪುನರ್ಯುವಾನೌ ಕುರ್ಮತೋ ದದರ್ಶ | ತಾನುನಾಚ | ಮಮಾಪ್ಯಗ್ನಿರೋತ್ರಗ್ರೇನಂ
 ಮೃತಾಂ ಪುನರ್ಜೀವಯತೇತಿ | ತಸ್ಯ ಸ್ತನಾಹಾತ್ಯೇನತಸ್ಯಾಚ್ಚರ್ಮಣಃ ತಾನುವ ಗಾಂ
 ಅತೇಷಾವನಯವೋಪೇತಾಂ ಚಕ್ರುಃ | ತದೇವಧಿವೋಚ್ಯತೇ ನಿಧಿಮುಗಾ ಇತಿ |

ಒಬ್ಬ ಮುಷಿಯ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಧೇನುವು ತನ್ನ ಎಳೆಯ ಕಲುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸತ್ತುಹೋಯಿತು. ಅದನ್ನು ಕುಯ್ಯುವಾಗ ಆ ಎಳೆಯ ಕರುವಿನ ಆರ್ತನಾದವನ್ನು ಕೇಳಿ ಕನಿಕರದಿಂದ ಮುಷಿಯು ಮುಖುಗಳನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಂಡನು. ಅವರು ತಮ್ಮ ವೃದ್ಧರಾದ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳನ್ನು ಪುನಃ ವಯಸ್ಕರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರ ಆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಮೃತವಾದ ತನ್ನ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಧೇನುವನ್ನೂ ಬದುಕಿಸಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡನು. ಅವರು ಸತ್ತುಹೋಗಿದ್ದ ಆ ಹಸುವನ್ನು ಅದೇ ವಿಕರ್ಷಿತನಾದ ಚರ್ಮದ ಹೊದಿಕೆಯಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ ಅವಯವಗಳುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಆ ಹಸುವನ್ನು ಬದುಕಿಸಿದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದ. ಸಾಯಂಠರು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೂ ಇದಕ್ಕೂ ಇರುವ ಮುಖ್ಯವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಏನೆಂದರೆ, ಅವರು ಅಪ್ಯಾಂ ಧೇನುಂ ಕೃತ್ಯಾ ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಯಿಯು ತಾಮೇವ ಗಾಂ ಅಶೇಷಾವಯವೋವೇತಾಂ ಚಕ್ರುಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಮುಖು ಎಂಬ ಪದವು ಪ್ರಾಯಶಃ ರಭಃ (ಹಿಡಿಹೋ) ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. (೨-೩-೮ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ); ಅದುದರಿಂದಲೇ ಆ ಪದಕ್ಕೆ 'ಸಮಯಕ್ಕೆ ಒದಗುವ' 'ಕೈಚಕವುಳ್ಳ' ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಈ ಮುಖುಪದವು ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯರುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕ ಸಲ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವಾಜ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥ ಎಂತಲೂ ವಿಭ್ರಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಎಂತಲೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಮುಖು ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳು, ಅವರುಗಳ ಕೌಶಲ್ಯವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವ ಅನ್ವರ್ಥನಾಮಗಳಾಗಿವೆ.

ಇವರು ಮೊದಲು ದೇವತೆಗಳಾಗಿರಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ವಿಷಯ. ಆದರೆ ದೇವತೆಗಳಾಗುವ ಮುಂಚೆ ಅವರ ಸ್ವಭಾವವೇನು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಸೌಧಸ್ವರು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗಲೂ ಅವರು ಯಾರೊಬ್ಬರು ಗೊತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಧಸ್ವಾನ್ ಎಂಬುದು ರುದ್ರ ಮತ್ತು ಮರುತರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ ಎರಡೇ ಸಲ ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅನೇಕ ಕಡೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ದ್ಯಾವಾಭೂಮಿಗಳೂ ಅವರ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳಿರಬಹುದು. ಮರಿಮಾಡಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಸವಿತೃವಿನ ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಫಲವತ್ತಾಗಿ ಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರಬಹುದು. ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಈ ಮೂವರೂ ಮೂರು ಮತುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳೆಂದೂ, ಅವರು ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳು ನಿದ್ರಿಸಿದರೆಂಬುದು ಮಕರ ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತುಗಳ ಹನ್ನೆರಡು ದಿವಸ ಚಲಿಸದೇ ಇರುವುದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆಯೆಂತಲೂ, ಬಟ್ಟಲೆಂಬುದು ಚಂದ್ರನಂತಲೂ, ಅದು ನಾಲ್ಕು ಆಯಿತೆಂಬುದು ಚಂದ್ರನ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳೆಂತಲೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಇವರು ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ವಾಯುಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಅವ್ಯಾಕೃತವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂದೂ, ಅವರ ಕೌಶಲ್ಯವು ಅವರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅನೇಕ ಅನೇಕ ಸಾಹಸಕರ್ಮಗಳ ಕಥೆಗಳು ಹೊರಡುವಂತೆ ಮಾಡಿತೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಮುಗ್ಧೀದವೊಂದನ್ನೇ ಆಧಾರ ವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ ಯಾವ ನಿಸ್ಥಿತೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ.

ಚನಃ || ೬೪ || ಪಚತಾ || ೬೫ ||

“ ಅದ್ವೀಂದ್ರ ಪ್ರಸ್ಥಿತೇಮಾ ಹವೀಂಷಿ ಚನೋ ದಧಿಷ್ವ ಪಚತೋತ ಸೋಮಂ ” ಅದ್ವೀಂದ್ರ ಪ್ರಸ್ಥಿತಾನೀಮಾನಿ ಹವೀಂಷಿ ಚನೋ ದಧಿಷ್ವ | ಚನ ಇತ್ಯನ್ವನಾಮು | ಪಚತೀರ್ನಾಮೀಭೂತಃ | “ ತಂ ಮೇದಸಃ ಪ್ರತಿ ಪಚತಾಗ್ರಭೀಷ್ವಾಮ್ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೨||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ಅದ್ವಿದಿಂದ್ರ ಪ್ರಸ್ಮಿತೇನಾ ಹವೀಂಷಿ ಚನೋ ದಧಿಷ್ಠ ಪಚತೋತ ಸೋಮಂ |
ಪ್ರಯಸ್ವಂತಃ ಪ್ರತಿ ಹರ್ಯಾನುಸಿ ತ್ವಾ ಸತ್ಯಾಃ ಸಂತು ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಕಾಮಾಃ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೬-೮)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿ ತಂದು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಟ್ಟಿರುವ ಈ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಖಂಡಿತ ಭಕ್ಷಿಸು. ಹಾಗೆಯೇ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಪಶ್ಚಿಮಾದ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ನಿನ್ನ ಉದರದಲ್ಲಿ ತುಂಬಿಕೋ. ಮತ್ತು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು. ಕೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಅನ್ನವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಯಾಚಿಸುತ್ತೇವೆ. ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಸಮಸ್ತ ಅಭಿಲಾಷೆಗಳೂ (ಕೋರಿಕೆಗಳು) ಸಿದ್ಧಿಸಲಿ.

ಈ ಹುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಚನಃ ಮತ್ತು ಪಚತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈ ರೀತಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಅನ್ನವನ್ನೂ ನಿನ್ನ ಉದರದಲ್ಲಿ ತುಂಬಿಕೋ ಎಂದು ನಾವಾಶ್ಚರ್ಯವು. ಇಲ್ಲಿ ಚನಃ ಎಂಬುದು ಅನ್ನವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದವು. ಚನಃ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿದಿಂದ್ರ ಎಂಬ ಮೇಲಿನ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವೇ ಉದಾಹರಣೆಯು. ಪಚತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕ್ರಿಯಾಪದವಾಗಿದ್ದರೂ ಇದು ಅಪೇಕ್ಷ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ನಾಮಪದದಂತೆಯೇ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಂ ಮೇದಸ್ತಃ ಪ್ರತಿ ಪಚತಾಗ್ರಾಭಿಷ್ಠಾಂ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು.

ಅಸಿ ವಾ ಮೇದಸಶ್ಚ ಪಶೋಶ್ಚ ಸಾತ್ತ್ವಂ ದ್ವಿವಚನಂ ಸ್ಯಾದ್ಯತ್ರ ಹ್ಯೇಕ-
ವಚನಾರ್ಥಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ತದ್ಭವತಿ | “ ಪುರೋಳಾ ಅಗ್ನೇ ಸಚತಃ ”
ಇತಿ ಯಥಾ ||೩||

ಪಚತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಏಕವಚನವನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುವುದು. ಕೆಲವುಕಡೆ ಶಬ್ದದ ದ್ವಿವಚನ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಏಕವಚನವೆಂದು ಧಾವಿಸಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ—

ಪುರೋಳಾ ಅಗ್ನೇ ಪಚತಸ್ತು ಭ್ಯಂ ವಾ ಘಾ ಪರಿಷ್ಕೃತಃ ||
ತಂ ಜುಷಸ್ವ ಯುನಿಷ್ಠ್ಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೮-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಅತ್ಯಂತ ಯುವಕನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಆದ್ವಯುಗಳೂ ಅರ್ಪಿಸತಕ್ಕ ಪುರೋಡಾಶವು ಪಕ್ವಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟು ನಿನ್ನಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರಣಾದಿಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇವೆ. ಆ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ನೇವಿಸು (ಭಕ್ಷಿಸು)

ಪಚತಃ—ಪಚತೇ ಅಸಾವಿತಿ ಪಚತಃ ಪಕ್ವಃ | ಪಾಕಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಥವಾ ಕಮಾಲಯೋಃ ಪಕ್ವಃ ಎರಡು ಕಮಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಪಕ್ವಮಾಡಲ್ಪಡುವಕಾರಣ ಪುರೋಡಾಶವು ಅಗ್ನಿಗೋಷ್ಠರವಾಗಿ ಪರಿಷ್ಕೃತಃ ವಾ ಘಾ ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರಣಾದಿಭಿರಲಂಕೃತಃ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಆವಸ್ಯಕರ್ತವ್ಯವಾದ ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರಣಃತುಂಬಿದ ನೊಂದಲಾದ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ

ಸಿದ್ಧಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದೂ ತಮಿಮಂ ಜುಷ್ಯ ಯಜಮಾನರಿಂದ ತನಗಾಗಿ ಅರ್ಗತವಾಗಿರುವ ಈ ಫುರೋಡಾಶವೆಂಬ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸೇವಿಸು ಎಂದು ಯಜಮಾನನ ಆಶಂಸೆಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಶುರುಧಃ || ೬೬ ||

ಶುರುಧ ಆವೋ ಭವನ್ತಿ ಶುಚಂ ಸಂರುನ್ಧನ್ತಿ || “ ಋತಸ್ಯ ಹಿ ಶುರುಧಃ

ಸನ್ತಿ ಪೂರ್ವೀಃ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೪||

ಶುರುಧಃ ಎಂದರೆ ಉದಕಗಳು. ಉದಕಗಳು ಆಗ್ನಿಯ ಔಷ್ಣ್ಯವನ್ನು ಅಥವಾ ಇತರವಿಧವಾದ ಶಾಖವನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟುತ್ತವೆ ಅಥವಾ ಕಡಿಮೆಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಋತಸ್ಯ ಹಿ ಶುರುಧಃ ಸಂತಿ ಪೂರ್ವೀರ್ಯತಸ್ಯ ಧೀತಿವ್ಯಜಿನಾನಿ ಹಂತಿ |

ಋತಸ್ಯ ಶ್ಲೋಕೋ ಬಧಿರಾ ತತರ್ಧ ಕರ್ತಾ ಬುಧಾನಃ ಶುಚಮಾನ ಆಯೋಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೪-೨೩-೮)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಮತದೇವನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಉದಕಗಳು ಬಹುಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮತದೇವನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದ ಸ್ತುತಿಯು ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತದೆ. ಮತದೇವನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವೂ ಆದ ಸ್ತುತಿಯು ಮಾನವನ ಕಿವುಡಾದ ಕಿವಿಗಳನ್ನು ತೆರೆದು ಅವುಗಳಿಗೆ ಶ್ರವಣಶಕ್ತಿಯನ್ನು (ಕೇಳುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು) ಕೊಡುತ್ತವೆ.

ಈ ಮುಕ್ತುನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ—ಅತ್ರ ಋತಶಬ್ದೇನೇಂದ್ರೋ ಆದಿತ್ಯೋ ವಾ ಸತ್ಯಂ ವಾ ಯಜ್ಞೋ ವೋಚ್ಯತೇ | ಎಂದರೆ ಈ ಮುಕ್ತುನಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಮತಶಬ್ದವು ಮತಶಬ್ದವುಚ್ಯನಾದ ದೇವತೆಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು. ಈ ದೇವತೆಯು—ಅಂದ್ರ ಅದಿತ್ಯ ಸತ್ಯ ಯಜ್ಞ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ ಆಗಬಹುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಮತಶಬ್ದಕ್ಕೆಯಾಸ್ವರೂ ಸತ್ಯಂ ವಾ ಯಜ್ಞಂ ವಾ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಉದಕ ವ್ಯಸ್ಥಿ ಅನ್ನ ಸ್ತುತಿ ಮೋದಲಾದ ವಿಷಯಗಳು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಯಾವ ದೇವತೆಗಾದರೂ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದು.

ಅಮಿನಃ ||೬೭||

ಅಮಿನೋಮಿತಮಾತ್ಮೋ ಮಹಾನ್ ಭವತ್ಯಭ್ಯಮಿತೋ ವಾ ||

“ ಅಮಿನಃ ಸಹೋಭಿಃ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೫ ||

ಅಮಿನಃ—ಅಳತೆಗೆ ಮೀರಿದ ಅಥವಾ ಅಹಿಂಸಿತನಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಮಹಾ ಇಂದ್ರೋ ನೈಪದಾಚರ್ಷಣಿಪ್ರಾ ಉತ ದ್ವಿಬರ್ಹಾ ಅಮಿನಃ ಸಹೋಭಿಃ |

ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರೀತ್ಯಾನ್ವಧೇ ವೀರ್ಯಾಯೋರೂಃ ಪೃಥುಃ ಸುಕೃತಃ ಕರ್ತೃಭಿರ್ಭೂತ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೧೯-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ರಾಜನು ಪ್ರಜೆಗಳ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಪೂರೈಸುವಂತೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪೂರಕನಾಗಿಯೂ ಮಹಾತ್ಮನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಇಂದ್ರನು ದಯಮಾಡಲಿ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಪ್ರವೃದ್ಧನಾಗಿಯೂ ಶತ್ರುಬಲಗಳಿಂದ ಅಹಿಂಸಿತನಾಗಿಯೂ ನಮಗಭಿಮುಖನಾಗಿ ನಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಧಿಕಮಾಡಲ್ಪಡತಾನು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ವಿಸ್ತೃತವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನೂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಗುಣವುಳ್ಳವನೂ ಆಗಿ ಯಜಮಾನರಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಅಮಿನಃ—ಅಹಿಂಸಿತನಾದವನು ; ಇಂದ್ರನ ಬಲಶರಾತ್ರಮಗಳು ಬಹಳವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶತ್ರುವು ಎಷ್ಟೇ ಬಲಯುತನಾಗಿದ್ದರೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಯಾಸ್ಕರು ಈ ಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಅಮಿನಃ | ಅಮಿನೋಽಮಿತಮಾತ್ರೋ ಮಹಾನ್ ಭವತ್ಯಭ್ಯಮಿತೋ ವಾ | ಅಮಿನಃ
ಸಹೋಽಭಿಃ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೬-೧೬)

ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅಮಿನಃ ಎಂಬ ಈ ಶಬ್ದವು ಮಾರ್ಚ್ ಮಾರ್ನೆ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅಳತೆಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ (immeasurable) ಬಲಶರಾತ್ರಮವುಳ್ಳವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ದೊಡ್ಡವನು ಅಥವಾ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದವನು (ಅಹಿಂಸಿತಮಃ ; invulnerable) ಎಂದೂ ಅರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ—ಅಮಿನಃ ಸಹೋಽಭಿಃ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಇಂದ್ರನ ಬಲಶರಾತ್ರಮಗಳು ಇಷ್ಟೇ ಸರಿ ಎಂದು ಯಾರೂ ಅಳತೆಮಾಡಲು ಎಂದರೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ, ಖಚಿವಾಗಿ ಹೇಳಲು! ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇವನ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಿಗಳು ಅಗಾಧವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಎಂತಹ ಶತ್ರುವೂ ಹಿಂಸಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ದ್ವಿಬಿರ್ಹಾಃ—ದ್ವಿ ಎಂದರೆ ಎರಡು, ಬಿರ್ಹ ಎಂದರೆ ದೊಡ್ಡದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಾಂತರಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರವೃದ್ಧನಾದವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಯಾಸ್ಕರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—

ದ್ವಿಬಿರ್ಹಾಃ ದ್ವಿಯೋಃ ಸ್ಥಾನಯೋಃ ಪರಿವೃಥೇ ಮಧ್ಯಮೇ ಚ ಸ್ಥಾನ ಉತಮೇ ಚ | ಉತ
ದ್ವಿಬಿರ್ಹಾಃ ಅಮಿನಃ ಸಹೋಽಭಿಃ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ |

(ನಿ. ೬-೧೭)

ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಎರಡು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯುತಾತ್ಮನಾಗಿಯೂ (ಎಂದರೆ ಮಿಂಚಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ) ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯರೂಪದಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನೂ, ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗೋಚರಿಸುವ ವೈದ್ಯುತಪ್ರಕಾಶವೂ (ಮಿಂಚೂ) ಸಹ ಇಂದ್ರನ ಸ್ವರೂಪಗಳೇ ಆಗಿರುವುವು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಲ್ಲಿ ಉತ ದ್ವಿಬಿರ್ಹಾಃ ಅಮಿನಃ ಸಹೋಽಭಿಃ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ಮಹಾ * ಇಂದ್ರಃ—ಮಹಾನ್ ಇಂದ್ರಃ | ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಹಾನ್ (ದೊಡ್ಡ ವನು) ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ಬಂತೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವಿದೆ—

ಇಂದ್ರೋ ವೈ ವೃತ್ತಂ ಹತ್ವಾ ಸರ್ವಾ ವಿಜಿತೀಜಿತ್ಯಾಬ್ರವೀತ್ಸ್ರಜಾಪತಿಮಹಮೇತದಸಾನಿ ಯತ್ತ್ವಮಹಂ ಮಹಾನಸಾನೀತಿ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿರಬ್ರವೀದಥ ಕೋಽಹಮಿತಿ ಯದ್— ವೈತದವೋಚ ಇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ತತೋ ವೈ ಕೋ ನಾಮ ಪ್ರಜಾಪತಿರಭವತ್ಯೋ ವೈ ನಾಮ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ಮಹಾನಿಂದ್ರೋ ಽಭವತ್ಸನ್ನಹೇಂದ್ರಸ್ಯ ಮಹೇಂದ್ರತ್ವಂ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೨೧)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನಂತರ ಭೂಮಂಡಲದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಜಯಿಸಿ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಕುಂತು—ಎಲೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ, ಈಗ ನೀನು ಮಹತ್ವಾನ್ವಿತನನ್ನು ಗಳಿಸಿ ಪೂಜ್ಯನಾಗುವೆಯಷ್ಟೆ. ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ನಿನ್ನ ಮಹತ್ವದವಿಯು ನನಗೆ ಬೇಕು ಎಂದನು. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನನ್ನ ಪದವಿಯನ್ನು ನೀನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ, ಆಗ ನಾನು ಯಾರು (ಕೆ) ನನ್ನ ಸ್ಥಾನಮಾನವೇನು ಎಂದು ಕೇಳಲು, ಅದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು—ಎಲೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ, ಈಗ ನೀನೇ ಹೇಳಿದಂತೆ ನಿನ್ನ ಹೆಸರು ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ಕೆ (ಯಾರು) ಎಂದಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಕ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾಗುವೆ ಎಂದನು. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಕಾಲ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಕ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದನು. ಈ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಯಾವುದಾದರೂ ದಾನವನನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವಾಗ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಪ್ರತಿಗ್ರಹಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಎಂದರೆ—ಕ ಇದಂ ಕಸ್ಮಾ ಅದಾದಿತ್ಯಾಹ | ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವೈ ಕಃ | ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಏವ ತದ್ವದಾತಿ ಎಂದು ಇತರ ವೇದಗಳ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಖವೆಂದು ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸುಖಸ್ವರೂಪನು ಎಂದೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಹಾನ್ ಎಂಬ ಅಭಿಧಾನವು ಬಂದಿತು. ಎಂದರೆ—ಇಂದ್ರನು ಮಹಾನಿಂದ್ರನಾದನು ಈ ವಿಷಯವು ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ—ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ತಮಹಸ್ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಮಹಾನ್ಯಾ ಅಯಮಭೂದ್ಯೋ ವೃತ್ತಮವಧೀದಿತಿ ತನ್ನಹೇಂದ್ರಸ್ಯ ಮಹೇಂದ್ರತ್ವಂ | ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾ ಈ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಮಹೇಂದ್ರನಾದನು. (ಮಹತ್ವದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದನು) ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದನು. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಹೇಂದ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಇದೇ ಕಾರಣವು—ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಸ ಮಹಾನ್ಯೂತ್ಯಾ ದೇವತಾ ಅಬ್ರವೀದುದ್ಧಾರಂ ಮ ಉದ್ಧರತೇತಿ ಯಥಾಸ್ತೇರ್ಹಿಚ್ಛತಿ ಯೋ ವೈ ಭವತಿ ಯಃ ಶ್ರೇಷ್ಠತಾಮುಕ್ಯತೇ ಸ ಮಹಾನ್ಯವತಿ ತಂ ಧೀಷಾ ಅಬ್ರುವನ್ ಸ್ವಯಮೇವ ಬ್ರೂಷ್ಯ ಯತ್ತೇ ಭವಿಷ್ಯತಿತಿ ಸ ಏತಂ ಮಾಹೇಂದ್ರಂ ಗೃಹಮಬ್ರೂತ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸದಸಾನಾಂ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಮುಕ್ಯಾನಾಂ ತ್ರಿಷ್ಪುಭಂ ಭಂದಸಾಂ ಪೃಷ್ಠಂ ಸಾಮ್ನಾಂ ತಮಸ್ತಾ ಉದ್ಧಾರಮುದಹರನ್ ಉದಸ್ತಾ ಉದ್ಧಾರಂ ಹರಂತೀಯಂ ಏವಂ ವೇದ |

ಬಳಕೆ ಇಂದ್ರನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮಹತ್ವದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದು ಇಂತೆಂದನು—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಾನು ಮಹತ್ವದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ನಮಿಸ್ತೆವಾಗಿ ಎಂದರೆ ನನ್ನನ್ನು ಅಭಿನಂದಿಸುವುದು ಕೃಪಾ ಗೌರವಸೂಚಕವಾದ ಸತ್ಕಾರವೊಂದನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿ ಎಂದನು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನಿಗೆ ಅತುಳೈಶ್ವರ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲಿ, ವಿದ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯಾಗಲಿ, ರಾಜಸನ್ಮಾನವಾಗಲಿ, ಲಭಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಪುರುಷನು ಜನರ ಮಧ್ಯೆ ಗಣ್ಯನಾದವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜನರು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಂತಹ ಪುರುಷನನ್ನು ಅಭಿನಂದಿಸಲು ಸತ್ಕಾರಕೂಟವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದನು. ದೇವತೆಗಳು ಸಹ ಇಂದ್ರನ ಮಾತನ್ನನುಮೋದಿಸಿ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈ ಸತ್ಕಾರಸಮಾರಂಭವನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿ ಮಾಡಬೇಕು ? ಹೇಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ನಿನಗೆ ಸಂತೋಷವಾಗುವುದು ? ಅದನ್ನು ನೀನೇ ಹೇಳಬೇಕು ? ನಾವು ಅದರಂತೆ ನಡೆಸುವೆವು ಎನ್ನಲು, ಅದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು—ಗ್ರಹಗಳ (ಗ್ರಹವೆಂದರೆ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವ ಪಾತ್ರಿವಿಶೇಷ) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹೇಂದ್ರ ಗ್ರಹವು (ಮಹೇಂದ್ರನಾದ ನನಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಸೋಮಪಾನ ಪಾತ್ರೆಯು) ಎಲ್ಲಾ ಗ್ರಹಗಳಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದಾಗಿರಬೇಕು. ಅದರಂತೆಯೇ, ಪ್ರಾತಃಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನ, ತೃತೀಯ ಸವನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವೂ, ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರ, ಮರುತ್ತತೀಯ ಮೊದಲಾದ ಶಸ್ತ್ರ (ಮುತ್ತ) ಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೇವ್ಯಶಸ್ತ್ರವೂ, ಗಾಯತ್ರಾದಿಭಂದಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪಭಂದಸ್ತೂ ಸಾಮಗಾನಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೃಷ್ಠ ಸ್ತೋತ್ರನಿಷ್ಠಾದಕವಾದ ಬೃಹದ್ರಥಂತರಸಾಮವೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿರುವುದೆಂದು ನೀವು ಅನುಮೋದಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಅವು ಗಳೆಲ್ಲಾ ನನಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವವು. ಇದೇ ನೀವು ನನಗೆ ಮಾಡುವ ಸತ್ಕಾರವು ಎಂದನು. ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿಂ ದೊಪ್ಪಿ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಹೇಂದ್ರಗ್ರಹಾದಿಗಳಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸಿದರು. ಈ ವಿಷಯವು ಇತರ ವೇದ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ—ಸ ಏತಂ ಮಾಹೇಂದ್ರಮುದಹರತ ವ್ಯ ಮೃತಂ ಹತಾನ್ಯಾಸು ದೇವತಾಸ್ತಥೀತಿ ಯನ್ಮಾಹೇಂದ್ರೋ ಗೃಹ್ಯತ ಉದ್ಧಾರಮೇವ ತಂ ಯಜಮಾನ ಉದ್ಧರತೇ ನ ಪ್ರಜಾಸ್ತಥಿ | ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಜನರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನೂ, ಗಣ್ಯಸ್ಥಾನವನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು.

ಜಜ್ಞ ತೀಃ || ೬೮ ||

ಜಜ್ಞ ತೀರಾವೋ ಭವನ್ನಿ ಶಬ್ದಕಾರಿಣ್ಯಾಃ | “ ಮರುತ್ತೋ ಜಜ್ಞ ತೀರಿವ ”

ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೬ ||

ಜಜ್ಞ ತೀಃ ಎಂದರೆ ನೀರು, ಉದಕಗಳು ಎಂದು. ನೀರು ಹರಿಯುವಾಗ ಜಳಜಳನೆ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ನೀರಿಗೆ ಜಜ್ಞ ತೀಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆಯು ಮುಕ್ತು—

ಆ ರುಕ್ಮೈರಾ ಯುಧಾ ನರ ಋಷ್ವಾ ಋಷ್ವೀರಸ್ತುಕೃತ |

ಅನ್ಯೇನಾ ಅಹ ವಿದ್ಯುತೋ ಮರುತ್ತೋ ಜಜ್ಞ ತೀರಿವ ಭಾನುರರ್ತ ತ್ವನಾ ವಿವಃ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ನೇತ್ರಗಳೂ, ಮಹಾತ್ಮರೂ ಆದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಆಭರಣಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರಹರಣ ಸಾಧನವಾದ ಆಯುಧಗಳೊಡನೆಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ತಮ್ಮ ಭರ್ಜಿಗಳನ್ನು ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ಹರಿಯುವ ನೀರುಗಳಂತೆ ಈ ವಿದ್ಯುತ್ತುಗಳು ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ನಿಲುತನಾಗಿ ಅನುಸರಿಸುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಮರುದ್ದೇವತೆ ಪ್ರಭೆಯು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶಿತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಅಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ ||೬೯||

ಅಪ್ರತಿಷ್ಠುತೋಽಪ್ರತಿಷ್ಠುತೋಽಪ್ರತಿಷ್ಠುತೀತಿವೇ ವಾ | “ ಅಸ್ಮಭ್ಯಮು-
ಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೭ ||

ಅಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇರುವಂತೆಯೇ ಅಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ ಮತ್ತು ಅಪ್ರತಿಷ್ಠುತೀತಿವೇ ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವವನಲ್ಲದೆ, ಮಾತಿಗೆ ತಪ್ಪದೆ ಎಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಸ ನೋ ವ್ಯಷನ್ಯಮುಂ ಚರುಂ ಸಶ್ವಾದಾವನ್ಯಶಾ ವ್ಯಧಿ |

ಅಸ್ಮಭ್ಯಮಪ್ರತಿಷ್ಠುತಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೭-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಮ್ಮ ಸಮಸ್ತ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕವನು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಈಗ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಮೇಘವನ್ನು ಮಳೆ ಹಾಯುವಂತೆ ಮಾಡು. ನೀನು ಯಾವಾಗಲೂ ನಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವವನಲ್ಲ.

ಶಾಶದಾನಃ || ೭೦ ||

ಶಾಶದಾನಃ ಶಾಶಾದ್ಯಮಾನಃ || “ ಪ್ರ ಸ್ವಾಂ ಮತಿಮತಿರಚ್ಛಾಶದಾನಃ ”

ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೮||೬||

ಶಾಶದಾನಃ—ಶಾಶಾದ್ಯಮಾನಃ | ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವನು, ಬುದ್ಧಿವಂತನು, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸೆಮಾಡತಕ್ಕವನೂ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಅಭಿ ಸಿದ್ಧೋ ಅಜಿಗಾದಸ್ಯ ಶತ್ರುನ್ವಿ ತಿಗ್ನೇನ ವ್ಯಷಭೇಣಾ ಪುರೋ ಚೇತ್ |

ಸಂವಕ್ಷೇಣಾಸ್ಯ ಚಕ್ಷುತ್ರಮಿಂದ್ರಃ ಪ್ರಸ್ವಾಂ ಮತಿಮತಿರಚ್ಛಾಶದಾನಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು

ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಅತ್ಯಂತ ಹರಿತವಾದುದು. ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು ಶತ್ರುಗಳ ನಾಶಕ್ಕೆಲ್ಲ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅದೊಂದೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾಧನವು. ಅದರ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಸಕಲ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡಿದನು. ಅದರಿಂದಲೇ ವೃತ್ತಾಸುರನ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಧ್ವಂಸಮಾಡಿದನು. ವೃತ್ತಾಸುರನ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ ನಾಶಮಾಡಿದುದು. ಅದರಿಂದಂಟಾದ ಹರ್ಷದಿಂದ ಅತ್ಯತ್ಯಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದನು.

ಇತಿ ಹೋದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

|| ಸಪ್ತದಶಃ ಖಂಡಃ ||

ಹದಿನೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಸೃವಃ ಸರ್ಪಣಾದಿದಮುಪೀತರತ್ನೈಪ್ರಮೇತಸ್ಮಾದೇವ ಸರ್ಪಿವಾ
ತ್ಯಲಂ ವಾ ಸೃವ ಕರಸ್ವಮೂತಯ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ಕರಸೌ
ಬಾಹೂ ಕರ್ಮಣಾಂ ಪ್ರಸ್ನಾತಾರೌ ಸುಶಿವ್ರಮೇತೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ವಾಜೇ
ಸುಶಿವ್ರ ಗೋಮುತೀತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ಶಿವ್ರೇ ಹನೂ ನಾಸಿಕೇ ವಾ
ಹನುಹರ್ನೇರ್ನಾಸಿಕಾ ನಸತೇಃ | ವಿಷ್ವಸ್ವ ಶಿವ್ರೇ ವಿಸ್ವಜಸ್ವ ಧೇನೇ
ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ಧೇನಾ ದಧಾತೇ ರಂಸು ರಮಣಾತ್ | ಸ
ಚಿತ್ರೇಣ ಚಿಕಿತೇ ರಂಸು ಭಾಸೇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ದ್ವಿಬರ್ಹಾ
ದ್ವಯೋಃ ಸ್ಥಾನಯೋಃ ಪರಿವೃಥೋ ಮಧ್ಯಮೇ ಚ ಸ್ಥಾನ ಉತ್ತಮೇ
ಚ| ಉತ ದ್ವಿಬರ್ಹಾ ಅಮಿನಃ ಸಹೋಭಿರಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಯಕ್ರ
ಆಕ್ರಮಣಾತ್ | ಆಕ್ರೋ ನ ಬಭಿಃ ಸಮಿಥೇ ಮಹೀನಾಮಿತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಯುರಾಣ ಉರು ಕುರ್ವಾಣಃ | ದೂತ ಈಯಸೇ
ವೃದಿವ ಉರಾಣ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಸ್ತ್ರಿಯಾ ಆಪೋ ಭವನ್ತಿ
ಸ್ತ್ರಾಯನಾತ್ | ವೃಷಾ ಸಿಂಧೂನಾಂ ವೃಷಭಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾನಾಮಿತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ಸ್ತ್ರೀವಾಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ವಾಲನ ಉಪಸ್ಥಿತಾನ್ವಾಲಯತೀತಿ
ವಾ | ಸ ನಃ ಸ್ತ್ರೀವಾ ಉತ ಭವ ತನೂವಾ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ

ಜಬಾರು ಜವಮಾನರೋಹಿ ಜರಮಾಣರೋಹಿ ಗರಮಾಣರೋಹೀತಿ
ವಾ| ಅಗ್ರೇರುಪ ಆರುಪಿತಂ ಜಬಾರ್ವಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ಜರೂಢಂ
ಗರೂಢಂ ಗೃಣಾತೇಃ ಜರೂಢಂ ಹನ್ಯಕ್ಷಿ ರಾಯೇ ಪುರಂಧಿಮಿತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ಕುಲಿತ ಇತಿ ವಜ್ರನಾಮ ಕೂಲಶಾತನೋ ಭವತಿ |
ಸ್ವಂಧಾಸೀವ ಕುಲಿಶೇನಾ ವಿವೃಕ್ಲಾಹಃ ಶಯತ ಉಪಪೃಕ್ಯಧಿವ್ಯಾಃ |
ಸ್ವಂಧೋ ವೃಕ್ಷಸ್ತೃ' ಸಮಾಸ್ವನ್ನೋ ಭವತ್ಯಯಮುಪೀತರಸ್ವಂಧಃ ಏತಸ್ಮಾ-
ದೇವಾಸ್ವನ್ನಂ ಕಾಯೇಯಿಹಃ ಶಯತ ಉಪಪರ್ಚನಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಸ್ತುಜ್ಜು-
ಸ್ತುಜ್ಜುತೇದಾರ್ನಕರ್ಮಣಃ || ೧೭ ||

ಸೃಪ್ತಃ || ೧೭ ||

ಸೃಪ್ತಃ ಸರ್ಪಣಾತ್ | ಇದಮುಪೀತರತ್ ಸೃಪ್ತಮೇತಸ್ಮಾದೇವ
ಸರ್ಪಿವಾ ತೈಲಂ ವಾ | “ ಸೃಪ್ತಕರಸ್ವಮೂತಯೇ ” ಇತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ಕರಸ್ನಿ ಬಾಹೂ ಕರ್ಮಣಾಂ ಪ್ರಸ್ನಾ-
ತಾರಾ || ೧ ||

ಸೃಪ್ತಃ—ಎಂದರೆ ಸರ್ಪಣಾತ್, ಸಂದುಹೋಗುವ, ಹಂದುಹೋಗುವ, ಜಾಂಹೋಗುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಅದ್ದರಿಂದ
ಎಣ್ಣೆ ಅಥವಾ ತುಪ್ಪವನ್ನು ಈ ಹೆಸರಿಂದ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಬೃಬದುತ್ಯಂ ಹವಾಮಹೇ ಸೃಪ್ತಕರಸ್ವಮೂತಯೇ |
ಸಾಧು ಕೃಜ್ಜಂತಮವಸೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೨೨-೧೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಲೋಕರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ತನ್ನ ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಮೇಲೆತ್ತಿ ನೀಡಿರುವವನೂ ಲೋಕದ ಜನರನ್ನು ಕಷ್ಟದಿಂದ ಕಾವಾಡು
ವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾದ ನಾನಾಸಾಹಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೆಸಗುವವನೂ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ
ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

ಯಾಸ್ವರು ಸೃಪ್ತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಸೃಪ್ತಕರಸ್ವಂ
ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೂ ಹೇಳಿದಾರೆ.

ಸೃಪ್ರಃ ಸರ್ಪಣಾತ್ | ಇದಮಪೀತರತ್ ಸೃಪ್ರಮೇತಸ್ಮಾದೇವ ಸರ್ಪಿವಾಫ ತೈಲಂ ವಾ | ಸೃಪ್ರ
ಕರಸ್ವ ಮೂತಯೇ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ಕರಸ್ವಾ ಬಾಹೂ ಕರ್ಮಣಾಂ ಪ್ರಸ್ನಾತಾರಾ ||

(ನಿ. ೬-೧೬)

ಎಂದರೆ—ಸೃಪ್ರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಜಾರಿಹೋಗು, ನುಣುಚಿಕೊಳ್ಳು ಎಂದರ್ಥವಿರುವ ಸೃಪ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸೃಪ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಘೃತ ಅಥವಾ ತೈಲ (ಎಣ್ಣೆ) ಎಂಬರ್ಥವಿರುವಾಗಲೂ ಈಶಬ್ದವು ಇದೇ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಸೃಪ್ರಕರಸ್ವಮೂತಯೇ ಎಂಬುದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದ ಉದಾಹರಣೆಯು. ಕರಸ್ವಾ ಎಂದರೆ ನೀಡಿರುವ, ಚಾಚಿರುವ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಸೃಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಜನರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಮೇಲಿತ್ತಿ ಚಾಚಿರುವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಬೃಬದುಕ್ತಂ—ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಯಾಸ್ವರು ಈ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—
ಬೃಬದುಕ್ತಂ | ಬೃಬದುಕ್ಲೋ ಮಹದುಕ್ಲೋ ವಕ್ರವ್ಯಮಸ್ಮಾ ಉಕ್ಲಮಿತಿ ಬೃಬದುಕ್ಲೋ ವಾ |
ಬೃಬದುಕ್ತಂ ಹವಾವಹೇ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ನಿ. ೬-೪

ಬೃಬದುಕ್ತವೆಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠರೀತಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಮಹಾಸ್ತ್ರೋತ್ತಮ ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದಾರ್ಥವು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಶ್ರುತಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಬೃಬದುಕ್ತಂ ಹವಾವಹೇ ಎಂಬವಾಕ್ಯವನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು.

ಸುಶಿವಃ || ೭೨ ||

ಸುಶಿವಮೇತೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಮ್ | “ ವಾಜೇ ಸುಶಿವಃ ಗೋಮತಿ ”
ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ಶಿವೇ ಹನೂ ನಾಸಿಕೇ ವಾ ಹನು-
ಹ್ನೇನೇ | ನಾಸಿಕಾ ನಸತೇಃ | “ ವಿಷ್ವಸ್ವ ಶಿವೇ ವಿಷ್ವಜಸ್ವ ಧೇನೇ ”
ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ಧೇನಾ ದಧಾತೇಃ || ೨ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಮಾದಯಸ್ವ ಹರಿಭಿಯೇ ತ ಇಂದ್ರ ವಿಷ್ವಸ್ವ ಶಿವೇ ವಿಷ್ವಜಸ್ವ ಧೇನೇ |
ಆ ತ್ವಾ ಸುಶಿವಃ ಹರಯೋ ವಹಂತೂಶನ್ವವ್ಯಾನಿ ಶ್ರುತಿ ನೋ ಜುಷಸ್ವ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೦೧-೧೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಚ್ಚಿ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಹೊಂದಿರತಕ್ಕ ನಿನ್ನ ಕುದುರೆಗಳೊಡನೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದು. ಸೋಮ ಪಾನಾರ್ಥನಾಗಿ ನಿನ್ನ ದವಡೆಗಳನ್ನು ಅಗಲಿಸು. ಗಂಟಲನ್ನು ತೆರೆ. ಅಂದವಾದ ಕೆನ್ನೆಯುಳ್ಳ ಎಚ್ಚಿ ಇಂದ್ರನೇ ನಿನ್ನನ್ನು ನಿನ್ನ ಕುದುರೆಗಳು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕರೆತರಲಿ. ನೀನು ಸಹ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ನಮ್ಮ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸೇವಿಸಿ ತೃಪ್ತನಾಗು.

ಸುಶಿಪ್ರ—ಶಿಪ್ರೇ ಹನೂ ನಾಸಿಕೇ ವಾ | (೧೬೬-೧೭) **ಶಿಪ್ರ**—ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೆನ್ನೆಯೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ನಾಸಿಕವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಯಣರೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಅವೆರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥಬೇಕಾದರೂ ಆಗಬಹುದೆಂದಿದ್ದಾರೆ. ಸುಶಿಪ್ರ ಅಥವಾ ಶಿಪ್ರೇ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿ ಇದ್ದರೂ, ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಶಿಪ್ರ ಮತ್ತು ಸುಶಿಪ್ರ ಶಬ್ದಗಳು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಮತ್ಸ್ಯಾ ಸುಶಿಪ್ರ ಮುಂಡಿಭಿಃ ಸ್ತೋಮೇಭಿರ್ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೯-೩)

ಇಲ್ಲಿ ಸುಶಿಪ್ರ ಹೇ ಕೋಭನದನೋ ಕೋಭನನಾಸಿಕಾ ವಾ | ಶಿಪ್ರೇ ಹನೂ ನಾಸಿಕೇ ವಾ ಇತಿ ಯಾಸ್ಯೇ-ನೋಕ್ತತ್ಯಾತ್ | ಶಿಪ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೆನ್ನೆ ಅಥವಾ ನಾಸಿಕ ಎಂದು ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಸುಶಿಪ್ರ ಎಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕೆನ್ನೆಯುಳ್ಳ ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ನಾಸಿಕವುಳ್ಳ ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ಕೆನ್ನೆ ಅಥವಾ ನಾಸಿಕವೆಂಬ ಅರ್ಥವು.—

ಶಿಪ್ರಿನ್ವಾಜಾನಾಂ ಪಶೇ ಶಚೀವಸ್ತವ ದಂಸನಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೯-೨)

ತ್ರಿ ಯು ಋಷ್ಯ ಉಪಾಕಯೋರ್ನಿ ಶಿಪ್ರೀ ಹರಿವಾನ್ದಧೇ ಹಸ್ತವಜ್ರಮಾಯಸಂ |

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಿಪ್ರವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನೆಂದರ್ಥ.

ಹಿರಣ್ಯಶಿಪ್ರಾ ಮರುತೋ ದವಿದ್ಧತಃ ಪೃಷ್ಠತೀಭಿಃ ಸಮನ್ಯವಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೨-೩೪-೩)

ಎಂಬ ಮುಕನಲ್ಲಿ ಶಿಪ್ರಂ ತಿರಸ್ತ್ರಾಣಂ | ಸುಪರ್ಣಮಯತಿರಸ್ತ್ರಾಣಾಃ | ಚಿನ್ನದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ತಿರಸ್ತ್ರಾಣವುಳ್ಳ (Helmet) ಎಂದು ಮರುತ್ಯುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು,

ಅಗ್ನಿಭ್ರಾಜಸೋ ವಿದ್ಯುಃ ಶಿಪ್ರಾಃ ಶೀರ್ಷಸು ವಿತತಾ ಹಿರಣ್ಯಯೀಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೫೪-೧೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣೀಷಮಯ್ಯಃ ಎಂದು ಶಿಪ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರುಮಾಲು (Turban) ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಶಿಪ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಆ ಪದದಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವ ಶಿಪ್ರಿನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಹ ಕೆಳಗೆ ಹೇಳುವ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತೆ.

ಈ ಪದವು ದ್ವಿಚನದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ ಆಗ ಕೆನ್ನೆಯೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ೧-೧೦೧-೧೦, ೩-೩೨-೧, ೫-೩೬-೨, ೮-೭೬-೧೦, ೧೦-೯೬-೯, ೧೦-೧೦೫-೫ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ ಕೆನ್ನೆಯೆಂದರ್ಥ. ಪ್ರುನ್ ಎಂದರೆ

ಕೆನ್ನೆ ಅಥವಾ ಮೂಗನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷಣವಾಗುತ್ತದೆ. ೧-೨೯.೨, ೧-೪೪.೧' ೩-೩೬.೧೦ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಶಿವ್ರವುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ, ಮತ್ತು

ಹೀವೋ ಆತ್ಮಾಃ ಶುಚಿದ್ರಭಾ ಹಿ ಭೂತಾಯಃಶಿಸ್ರಾ ವಾಜಿನಃ ಸುನಿಷ್ಠಾಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೪-೩೬-೪

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆಯಃಶಿಸ್ರಾಃ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತಿಯಿಂದಮಾಡಿದ ಶಿವ್ರಾಣ (Visors) ವೇದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಅಥವಾ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸುವಂತೆ ಆಯೋವತ್ಸಾರ್ಥೋಪಕಿಪ್ರಾಃ | ಉಕ್ತಿಯಂತೆ ಬಲವುಳ್ಳ ಕೆನ್ನೆ ಯುಳ್ಳವರು ಎಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಶಿವ್ರ ಎಂದರೆ ಅಂದವಾದ ಕೆನ್ನೆ ಅಥವಾ ಮೂಗುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನೇ ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಂದೇಶಿಸಿದೆ. ಶಿವ್ರೇ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಕೆನ್ನೆಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿನ್ನೆ ದವಡೆಗಳನ್ನು ತೆರೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ.

ರಂಸು ||೭೩||

ರಂಸು ರಮಣೀಯೇಷು ರಮಣಾತ್ | “ಸ ಚಿತ್ರೇಣ ಚಿಕಿತೇ ರಂಸು ಭಾಸಾ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೭೩||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಆ ಯನ್ನೇ ಅಭ್ಯಂ ವನದಃ ಪನಂತೋಶಿಗ್ಧ್ಯೋ ನಾಮಿಮಾತ ವರ್ಣಂ |

ಸ ಚಿತ್ರೇಣ ಚಿಕಿತೇ ರಂಸು ಭಾಸಾ ಜುಜುವಾರ್ಞಃ ಯೋ ಮುರುರಾ ಯುವಾ ಭೂಃ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ನನ್ನ ಬಂಧುಗಳು ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಸುತ್ತಲೂ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ ಆ ಅಗ್ನಿಯು ಅವನ ರೂಪವನ್ನು ನೋಡಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ತನ್ನ ರಮ್ಯವಾದ ರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ರಮಣೀಯವಾದ ಆಜ್ಯಾದಿ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದಾಗ ನಾನೂ ರೂಪವಾದ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜೀರ್ಣವಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಜ್ಯಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ತಾರುಣ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಅಭ್ಯಂ ವನದಃ ಆ ಪನಂತ—ಯಸ್ಯ ಮಹತ್ತ್ವಂ ಸಂಭಕ್ತಾರಃ ಯದ್ವಾ ವನದೋ ಅವನದೋ ಭೃಶಂ ಶಬ್ದಯಂತಃ ಸಮಂತಾತ್ ಸ್ತುವಂತಿ—ಅಭ್ಯಶಬ್ದವು ಮಹತ್ವವುಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೩) ಯಾವ್ಯರಿಂದ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಮಹತ್ತ್ವವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ವನದ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತ ಪಡಿಸುವರು ಅಥವಾ ಬಹಳವಾಗಿ ಧ್ವನಿಮಾಡುವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಯಜಮಾನರ ಮುತ್ತಿಜರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವರು ಅಥವಾ ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಎಲ್ಲರೂ ತಿಳಿಯುವ ಹಾಗೆ ಸ್ತುತಿಸುವರು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಉಶಿಕ್ಯಃ ವರ್ಣಂ ನಾಮಿಮೀತ—ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಆಕಾರವನ್ನು ನೋಡಲಿಚ್ಛಿಸುವ ಋತ್ವಿಜರಿಗಾಗಿ ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಗೆ ಅನುರೂಪವಾದ ಆಕಾರವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಉಶಿಕ್ ಎಂಬ ಪದವು (ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ) ಕಾಂತಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಉಶಿಕ್ ವಶ್ಯೇಃ ಕಾಂತಿ ಕರ್ಮಣಃ (ನಿ. ೬-೧೧) ಎಂದು ಯಾಸ್ಯರಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ಈ ಅಗ್ನಿಯು ರಂಸು—ಚಿತ್ರೇಣ ಚಿಕಿತೇ ಆಜ್ಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳ ಅರ್ಪಣೆಯಿಂದ ಸುವರ್ಣವೇ ಮೊದಲಾದ ರಮಣೀಯ ವಸ್ತುಗಳ ಕಾಂತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನೆಂದು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಜ್ವಾಲೆಗಳು, ಕೆಂಪು, ಹೊಂಬಣ್ಣ, ಬಿಳವು ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕವಿಧ ಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ರಮಣೀಯವಾಗಿದೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಜುಜುರ್ವಾನ್ ಮುಹುಃ ಆ ಯುವಾ—ಜ್ವಾಲೋಪಶಮೇ ಜೀರ್ಣಸ್ಥೌ ಸ ವಿವ ಪುನಃ ಪುನಃ ಮಿಶ್ರಯಿತಾ ತರುಣೋ ವಾ ಭವತಿ || ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ (ಕಾಂತಿಗಳ) ಜ್ವಾಲೆಗಳ ಉಪಸಂಹಾರದಿಂದ ಕಾಂತಿ ಇಲ್ಲದವನಾಗಿ ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಪುನಃ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಸ್ವೀಕಾರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ್ತನವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು. ವೃದ್ಧನು ತರುಣನಾಗುವುದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಆದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಅನೇಕಸಾರಿ ವೃದ್ಧನಾದರೂ ತಾರುಣ್ಯದಿಂದ ಶೋಭಿಸುವನೆಂದು ವ್ಯತಿರೇಕವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಆರಿಹೋಗುತ್ತಿರುವಾಗ ವೃದ್ಧಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವನೆಂದೂ, ಆದರೆ ಅಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪವಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ಕೆಂಡಗಳಲ್ಲಿ, ಸಮಿತ್ತು, ಕಾಷ್ಠಗಳು, ಆಜ್ಯ, ಹವಿಸ್ಸು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಹಾಕಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಣ್ಣದಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯು ಮತ್ತೆ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶವಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಪುನಃ ಯುವಕನಾದನೆಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ದ್ವಿಬರ್ಹಾಃ || ೬೪ ||

ದ್ವಿಬರ್ಹಾ ದ್ವಯೋಃ ಸ್ಥಾನಯೋಃ ಪರಿವೃಥೋ ಮಧ್ಯಮೇ ಚ ಸ್ಥಾನ
ಉತ್ರಮೇ ಚ | “ಉತ ದ್ವಿಬರ್ಹಾ ಅಮಿನಃ ಸಹೋಭಿಃ” ಇತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೪ ||

ದ್ವಿಬರ್ಹಾಃ—ಎಂದರೆ ದ್ವಿಪರಿವೃದ್ಧಃ ಎರಡು ಸ್ಥಾನ (ಪ್ರದೇಶ)ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವನು. ಮಧ್ಯಮೇ ಚ ಸ್ಥಾನೇ ವೈದ್ಯುತಾತ್ಮನಾ ಉತ್ಸಮೇ ಚ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮನಾ—ಮಧ್ಯಮ ಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯುತ (ಮಿಂಚು) ರೂಪದಿಂದಲೂ ಉತ್ಸಮಸ್ಥಾನವಾದ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯರೂಪದಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಾ ಇರುವವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ದ್ವಿಬರ್ಹಾಃ—ಸೃಢಿವಿ ಮತ್ತು ಅಂತರಕ್ಷನೆಂಬ ಎರಡು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿರುವವನು. ಅಥವಾ ದಕ್ಷಿಣಮಾರ್ಗ ಉತ್ತರಮಾರ್ಗಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಜ್ಞಾನಮಾರ್ಗ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಮಾರ್ಗ ಇವುಗಳನ್ನು ಇತರರಿಂದ ಬಾಧಕವು ಬರದಂತೆ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಆಯಾಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಆಯಾಯ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಾದಿಗಳು ಲಭಿಸುವಂತೆ ಅನುಕ್ರಮವಾದ ಪ್ರಭುವಾದವನು ರುದ್ರನು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಸ್ಕಂದಸ್ತಾಮಿಗಳು—ದ್ವಿಬರ್ಹಾಃ

ಬೃಂಹಿವ್ಯಧ್ಯರ್ಥಃ ಯಜ್ಞಃ ಸ್ತೋತುಕ್ತ ದ್ವಯೋಃ ವರ್ಧಯಿತಾ | ಬೃಂಹ್ ಧಾತುಶ್ಚ ವೃದ್ಧಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ರುದ್ರನು ಯಜ್ಞಮಾಡುವವನಿಗೂ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವನಿಗೂ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವವನು. ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಸಂಗ್ರಾಮಯೋರ್ವಿರ್ಯೋಣ ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮಯೋರ್ವಾ ರೂಪೇಣ | ರುದ್ರೋ ಹಿ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನೀಯಃ ಸನ್ ಅಪ್ರವೃದ್ಧೋ ದಿವ್ಯಾದಿತ್ಯಾನ್ ಶಕ್ಯೋತಿ ಪ್ರಭೂತಾನ್ ರಸಾನ್ ಪ್ರತಿಗ್ರಹೀತುಂ | ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ಅಪ್ರವೃದ್ಧಃ ಶಕ್ಯೋತಿ ಚ ವರ್ಧಯಿತುಂ ಅತ ಉಪಪನ್ನಮಸ್ಯ ದ್ವಿಬರ್ಹತ್ವಂ | ಯಜ್ಞ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಅಶ್ರಿತರಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಇದರಿಂದ ದ್ವಿಬರ್ಹನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಗಿರುವನು. ರುದ್ರನು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ (ಅಂತರಿಕ್ಷ) ದೇವತೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯರೂಪದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ರಸವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವನು ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ರುದ್ರನು ದ್ವಿಬರ್ಹಾಃ ಎಂದು ಎರಡು ನಿಧದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವನೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ದ್ವಯೋಃ ಸ್ತಾನಯೋಃ ಬರ್ಹತೇ ಪ್ರವರ್ಧತೇ ಇತಿ ದ್ವಿಬರ್ಹಾಃ—ಎಂದು ದ್ವಿಬರ್ಹ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯ ಪ್ರಕಾರವು ಎರಡು ಭಾಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಅರೇ ತೇ ಗೋಭ್ಯಮುತ ಪೂಹಿಷಭ್ಯಂ ಕ್ಷಯದ್ವೀರ ಸುಮ್ಮಮಸ್ಯೇ ತೇ ಅಸ್ಮ |
ವ್ಯುಳಾ ಚ ನೋ ಅಧಿ ಚ ಬ್ರೂಹಿ ದೇವಾಧಾ ಚ ನಃ ಶರ್ಮ ಯಜ್ಞ ದ್ವಿಬರ್ಹಾಃ ||
(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೧೪-೧೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ ಎಲೈ ರುದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಗೋಹನನ ಮತ್ತು ಪುರುಷರನ್ನು ವಧಿಸಲು ಸಾಧನವಾದ ಆಯುಧಗಳು ನಮ್ಮಿಂದ ದೂರ ಇರಲಿ. ನಮಗೆ ಸುಖವುಂಟಾಗಲಿ. ನೀನು ನಮ್ಮ ಸುಖಕ್ಕೆ ಸಾಧನನಾಗು. ಎಲೈ ದೇವ, ನಮ್ಮ ಪಕ್ಷ ಹಿಡಿದು ಮಾತನಾಡು. ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನಕರ್ಮಗಳೆರಡಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ನೀನು ನಮಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡು.

ಅಕ್ರಃ || ೭೫ ||

ಅಕ್ರ ಅಕ್ರಮಣಾತ್ | “ ಅಕ್ರೋ ನ ಬಭ್ರಿಃ ಸಮಿಥೇ ಮಹೀನಾಮ್ ”
ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೫ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಅಕ್ರೋ ನ ಬಭ್ರಿಃ ಸಮಿಥೇ ಮಹೀನಾಂ ದಿದೃಕ್ಷೇ ಯಃ ಸೂನವೇ ಭಾಖುಜೀಕಃ |
ಉದುಸ್ರಿಯಾ ಜನಿತಾ ಯೋ ಜಜಾನಾಪಾಂ ಗರ್ಭೋ ನೃತಮೋ ಯತ್ಕೋ ಆಕ್ರಃ ||
(ಮ. ಸಂ. ೩-೧-೧೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಸಕಲಲೋಕಕ್ಕೂ ಜನಕನೂ, ಉದಕಗಳಿಗೆ ಗರ್ಭರೂಪನೂ, ನೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಮಹಾತ್ಮನೂ ಆದ ಯಾವ ಆಕ್ರಿಯೂ ಅಪ್ರತಿಹತನಾಗಿಯೂ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವಾದ ತನ್ನ ಸೇನೆಗಳನ್ನು ಭೂಸುವನಾಗಿಯೂ ಎಷ್ಟಿರಲೂ ನೋಡ

ಲ್ಪದುವವನಾಗಿಯೂ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದಲೇ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿಯೂ ಇರುವನೋ ಆ ಅಗ್ನಿಯು ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ಉದಕಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು.

ಅಕ್ರಮಿ—ಪರೇಷಾಮಾತ್ರಮಿತಾ ಪರೈರನಾಕ್ರಮಣೀಯೋ ವಾ ಇತರರನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವವನು, ಅಥವಾ ಯಾರಿಂದಲೂ ಆಕ್ರಮಿಸಲ್ಪಡದಿರುವವನು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ದಹಿಸುವುದು. ಆದರೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಇತರ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಹಿಂಸಿಸಲಾರದು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಉರಾಣಃ || ೭೬ ||

ಉರಾಣ ಉರು ಕುರ್ವಾಣಃ | “ದೂತ ಈಯಸೇ ಪ್ರದಿವ ಉರಾಣಃ”

ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೬ ||

ಉರಾಣಃ—ಉರು ಕುರ್ವಾಣಃ ಸ್ವಲ್ಪ ಇರುವುದನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮಾಡುವವನು, ಬಹಳವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವವನು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ಯ—

ವೇರಧ್ವರಸ್ಯ ದೂತ್ಯಾನಿ ವಿದ್ವಾನುಭೇ ಅಂತಾ ರೋದಸೀ ಸಂಚಿಕಿತ್ವಾನ್ |

ದೂತ ಈಯಸೇ ಪ್ರದಿವ ಉರಾಣೋ ವಿಮುಷ್ಪರೋ ದಿವ ಆರೋಧನಾನಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೭-೮)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಾದ ದೂತಕರ್ಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ ದ್ಯಾನಾಪ್ತಧಿವಿಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ನಡುವೆ ಇರುವ ಅಂತರವನ್ನೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರಿತವನೂ ಆತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನನಾಗಿದ್ದು ಸೃಷ್ಟಿವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿರುವಂತೆ ಅರಿತವನೂ ಅಧಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೂ ದೇವದೂತನೂ ಆದ ನೀನು ದೇವರೋಕ್ತದ ಆರೋಹಣ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಹತ್ತಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತೀಯೇ.

ಸ್ತ್ರಿಯಾನಾಮ್ || ೭೭ ||

ಸ್ತ್ರಿಯಾ ಆಪೋ ಭವನ್ತಿ ಸ್ತ್ರಾಯನಾತ್ | “ವ್ಯಷಾ ಸಿಂಧೂನಾಂ

ವ್ಯಷಭಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾನಾಮ್ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೭||

ಸ್ತ್ರಿಯಾ—ಎಂದರೆ ಉದಕಗಳು. ಏಕೆಂದರೆ ನೀರು ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದರೆ ಒಂದೆಡೆ (ತಗ್ಗು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ) ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ಯ—

ವ್ಯಷಾಸಿ ದಿವೋ ವ್ಯಷಭಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ವ್ಯಷಾ ಸಿಂಧೂನಾಂ ವ್ಯಷಭಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾನಾಂ |

ವ್ಯಷ್ಟೇ ತ ಇಂದುರ್ವ್ಯಷಭ ಪೀಪಾಯ ಸ್ವಾದೂ ರಸೋ ಮಧುಪೇಯೋ ವರಾಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೪-೨೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಕಾಮವರ್ಷಕನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಭೂಮಿಗೆ ವೃಷ್ಟಿದಾಣದಿಂದ ಕಾಮವರ್ಷಕನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ನದಿಗಳಿಗೆ ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಜಲವನ್ನು ತುಂಬುತ್ತೀಯೆ, ಸಂಘಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಕಾಮವರ್ಷಕನಾಗಿದ್ದೀಯೆ, ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ವೃಷ್ಟಿಕಾರಕನೂ ಆದ ನೀನಿಗಾಗಿ ಸೋಮರವನು ಪಾನಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧನಾಗಿದೆ.

ಸ್ತ್ರಿಯಾನಾಂ—ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ ಎಂದರೆ ಉದಕಗಳು, ನೀರು ಎಂದರ್ಥವು. ಏಕೆಂದರೆ, ಸ್ತ್ರಾಯನವೆಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಂದಕ್ಕೊಂದನ್ನು ಸೇರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮಣ್ಣು ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಸೇರದೆ ಪುಡಿಪುಡಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ನೀರು ಅದನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರುವಂತೆ (ನೀರು ಹಾಕಿ ಕಲೆಸುವುದರಿಂದ) ಮಾಡುವುದು. ಎರಡು ಪದಾರ್ಥಗಳು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯು ನೀರಿಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ನೀರಿಗೆ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯವಾ ಸಿಂಧೂನಾಂ ವ್ಯವಾಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾನಾಂ ಎಂಬ ವೇದವಾಕ್ಯವೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ನಿರ್ವಚನಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸ್ತ್ರೀಪಾಃ || ೭೮ ||

ಸ್ತ್ರೀಪಾಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಪಾಲನ ಉಪಸ್ಥಿತಾನ್ ಪಾಲಯತೀತಿ ವಾ || “ ಸ ನ
ಸ್ತ್ರೀಪಾಃ ಉತ ಭವಾ ತನೂಪಾಃ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೮||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಯಂ ತ್ವಾ ಪೂರ್ವಮಾಳಿತೋ ವಧ್ವಶ್ಚೈಃ ಸಮಿಧೇ ಅಗ್ನೇ ಸ ಇದಂ ಜುಷಸ್ತ |
ಸ ಸಃ ಸ್ತ್ರೀಪಾಃ ಉತ ಭವಾ ತನೂಪಾ ದಾತ್ರಂ ರಕ್ಷಸ್ತ ಯದಿದಂ ತೇ ಅಗ್ನೇ ||
(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೯-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಸ್ತುತಿಕರ್ತನಾದ ವಧ್ವಶ್ಚನು ಮೊದಲು ಯಾವ ನಿನ್ನನ್ನು ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಪ್ರಜ್ಜಲಿತನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ ಅದೇ ನೀನು ನನ್ನ ಈ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವನ್ನು ಸೇವಿಸು. ನೀನು ನಮ್ಮ ಗೃಹರಕ್ಷಕನಾಗಿರು. ನಮ್ಮ ಅಂಗರಕ್ಷಕನಾಗಿಯೂ ಇರು. ನಿನ್ನಿಂದ ದತ್ತವಾಗಿ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಧನವನ್ನು ಕಾಪಾಡು.

ಸ್ತ್ರೀಪಾಃ—ರಕ್ಷಕೋ ಭವ ಸ್ತ್ರೀಪಾಃ ಎಂದರೆ ಸಂರಕ್ಷಕನು ಕಾಪಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಜಬಾರು ||೭೯||

ಜಬಾರು ಜವಮಾನರೋಹಿ, ಜರಮಾಣಿರೋಹಿ, ಗರಮಾಣಿರೋಹೀತಿ
ವಾ || “ಅಗ್ನೇ ರುವ ಅರುಪಿತಂ ಜಬಾರು” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ
ಭವತಿ ||೯||

ಜಬಾರು—ಎಂದರೆ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವವನು, ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಜಬಾರೂ ಅದಿತ್ಯ ಮಂಡಲಂ | ತದ್ಧಿ ಜವಮಾನಂ ಗಚ್ಛನ್ನಭಸೋ ಮಧ್ಯಮಾರೋಹತಿ ಜಾಯತೇ ವಾ ಉದೇತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಜಬಾರು ಎಂದರೆ ಅದಿತ್ಯ ಮಂಡಲವು. ಅದಿತ್ಯನು ಉದಯಿಸಿದ ಮೇಲೆ ನೇಗವಾಗಿ ಅಂತರಕ್ಷದ್ಧಿ ಮಧ್ಯ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರುವನು. ಇತ್ಯಾದಿ.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ತಮಿನ್ನೋ ೩ ಸ ಸಮನಾ ಸಮಾನಮಭಿ ಕೃತ್ವಾ ಪುನತೀ ಧೀತಿರಶ್ಯಾಃ |

ಸಸಸ್ಯ ಚರ್ಮನ್ನಧಿ ಚಾರು ಪೃಶ್ನೇರಗ್ರೇರುಪ ಆರುಪಿತಂ ಜಬಾರು ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫-೭)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಯಾವ ವೈಶ್ಯಾನರನ ವೇಗವಾಗಿ ಅರೋಹಿಸುವುದೂ ಕಾಂತಿಯುತವಾದುದೂ ಆದ ಮಂಡಲವು ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ನಿಶ್ಚಲವಾದ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಲು ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿಡಲ್ಪಟ್ಟಿತೋ ಅದೇ ವೈಶ್ಯಾನರನನ್ನು ಅವನು ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಸಮಾನವಾಗುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದೂ ಎಲ್ಲರನ್ನು ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸುವುದೂ ಆದ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಕರ್ಮದೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಪ್ಲೇತ್ರವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಲಿ |

ಜರೂಛಂ ||೮೦||

ಜರೂಛಂ ಗರೂಛಂ ಗೃಣಾತೇಃ || “ ಜರೂಛಂ ಹನ್ತವೈರಾಯೇ ಪುರಂ-

ಧಿಂ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೧೦||

ಜರೂಛಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಜರತಿ (ಗೃಣಾತಿ) ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸ್ತೋತ್ರವೆಂಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಶ್ವಾಮಗ್ನೇ ಸಮಿಧಾಸೋ ವಸಿಸ್ತೋ ಜರೂಛಂ ಹನ್ತವೈ ರಾಯೇ ಪುರಂಧಿಂ |

ಪುರುಣೇಣಾ ಜಾತವೇದೋ ಜರಸ್ಯ ಯೂಯಂ ಪಾತ ಸ್ತಸ್ಮಿ ಭಃ ಸದಾ ನಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೯-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ವಸಿಷ್ಠ ಮುನಿಯು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ನೀನು ಕಠಿನವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳ್ಳು ಅಸುರಗಣವನ್ನು ನಾಶಮಾಡು. ಧನವಂತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೋಸ್ಕರ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಿಯುಳ್ಳ ದೇವಗಣವನ್ನು ಪೂಜಿಸು. ಜಾತವೇದೋರೂಪನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸು. ನೀವೆಲ್ಲರೂ (ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ) ನಮ್ಮನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಕಲ್ಯಾಣಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿರಿ.

ಪುರಂಧಿಂ—ಬಹುನಾಂ ಧಾತ್ರೀಂ ಪೃಥಿವೀಂ | ಅನೇಕರಿಗೆ ಧಾತ್ರಿಯಾದ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ಎಂದು ಪುರಂಧಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೃಥ್ವಿಯೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಈ ಪದವು ಪ್ರಭೂತ, ಪೌಷ್ಕಲ್ಯ, ಸಮೃದ್ಧಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೇ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ

ಸೂಚಿಸಿದರೂ ಸಹ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗವು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಬೇಕಾದಿರುತ್ತದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ,

ತೇ ಹಿ ಯಜ್ಞೇಷು ಯಜ್ಞಿಯಾಸ ಊನಾಃ ಸದಸ್ಯಂ ವಿಶ್ವೇ ಅಧಿ ಸಂತಿ ದೇವಾಃ
ತಾಂ ಅಧರ ಉರತೋ ಯಜ್ಞೈಗ್ನೇ ಶ್ರುಷ್ವೀ ಭಗಂ ನಾಸತ್ಯಾ ಪುರಂಧಿಂ ||

(ಮು. ಸಂ. ೭-೩೯-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪುರಂಧಿ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ, ಅಲ್ಲಿ

ಪುರಂಧಿಬಹುಧೀಶ್ವತ್ಯಃ ಪುರಂಧಿಭಗಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ರಸ್ಯಾನಾದೇಶ ಇತ್ಯೇಕಂ | ಇಂದ್ರ ಇತ್ಯು-
ಪರಂ ಸ ಬಹುಕರ್ಮತಮಃ ಪುರಾಂ ಚ ದಾರಯತ್ಯತಮಃ | ವರುಣ ಇತ್ಯುಪರಂ ತಂ
ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ಸೌತಿ ||

(ನಿ. ೬-೧೩)

ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಧೀ (ಬುದ್ಧಿ) ಯುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಪುರಂಧಿಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ. ಆದರೆ ಅಂತಹವನು ಯಾರು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯಾದರೆ, ಉದಾಹರಣೆವಾಗಿರುವ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭಗಶಬ್ದವು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಧೀಶಬ್ದವು ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲೂ ಪರಿಶಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪುರಂಧಿಯೆಂದರೆ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನು ಎಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಶಕ್ತು ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಸೀಳುವವನು ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಮತ. ಅಥವಾ ಇಮಾಮೂ ನು ಕವಿತಮಸ್ಯ ಮಾಯಾಂ (ಮು. ಸಂ. ೫-೮೫-೬) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವಂತೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅವನ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ವರುಣನಿಗೆ ಪರಾಯ ಪದವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಮತ ಎಂದು ಈ ರೀತಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಭೇದಗಳನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಯಜ್ಞಕರ್ತರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೋರಿಸುವ ಓದಾರ್ಯದ ಅಧಿಕೃತವನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗಲೂ, ಯಜಮಾನರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸತಕ್ಕ ಹವಿರಾದಿಗಳ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗಲೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಆದಾಯ ಶ್ವೇನೋ ಅಭರತೋಮಂ ಸಹಸ್ರಂ ಸವಾದಂ ಆಯುತಂ ಚ ಸಾಕಂ |
ಆತ್ಯಾ ಪುರಂಧಿರಜಹಾದರಾತೀರ್ಮದೇ ಸೋಮಸ್ಯ ಮೂರಾ ಅಮೂರಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೪-೨೬-೭)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪದಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು (ನಿ-೧೧-೨) ಪುರಂಧಿಃ ಬಹುಧನಸ್ಯ ತಾತಾ | ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ದಾನಮಾಡತಕ್ಕವನೆಂದೂ, ಸಾಯಣರು ಬಹುಕರ್ಮಾ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪದವು ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಉದಾರಿಯೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ನ್ಯೂನೋ ಅಪ್ರಿಪುತೋ ಬರ್ಹಿ ಹಿ ಪ್ರಿಯಃ ಪರ್ತಿಗವಾಂ ಪ್ರದಿವ ಇಂದುರ್ಮುಕ್ತಿಯಃ |
ಪುರಂಧಿವಾನ್ಮನುಷೋ ಯಜ್ಞಸಾಧನಃ ಕುಚಿರ್ಥಿಯಾ ಪವತೇ ಸೋಮ ಇಂದ್ರ ತೇ ||

(ಮು. ಸಂ. ೯-೬೨-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಕರ್ಮವಾನ್ ಮನುಷ್ಯಃ ದೇವತೆಗಳ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಮಾನವನ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ ಮತ್ತು,

ಪಾವೀರವೀ ತನ್ಯತುರೇಪಾದಜೋ ದಿವೋ ಧರ್ತಾ ಸಿಂಧುರಾಶಃ ಸಮುದ್ರಿಯಃ |

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ ಶ್ರುಣವನ್ ವಚಾಂಸಿ ಮೇ ಸರಸ್ವತೀ ಸಹ ಧೀಭಿಃ ಪುರಂಧ್ರಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೫-೧೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ (ನಿ. ೧೨-೩೦). ಪುರಂಧ್ರಾಃ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಪ್ರಯುಕ್ತಾನಿ—ಬಹುವಿಧವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರತಕ್ಕ ವಚಾಂಸಿ—ವಚನಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರು ಬಹುವಿಧಯಾ ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ಸಹಿತಾ ಸರಸ್ವತೀ | ಬಹುವಿಧವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸರಸ್ವತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಮಾಡಿರುವ (ನಿ. ೧೨-೩೦) ಬಹುಧಾತ್ಯಾಃ ; ಮಾಧ್ಯಮಿಕಯಾ ವಾಚಾ ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ಪುರಂಧ್ರ ಶಬ್ದವು ಸರಸ್ವತೀ ಸದೃಶವಾದ ಒಂದು ದೇವತಾ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಶಂ ನೋ ಭಗಃ ಶಮು ನಃ ಶಂಸೋ ಅಸ್ತು ಶಂ ನಃ ಪುರಂಧಿಃ ಶಮು ಸಂತು ರಾಯಃ |

ಶಂ ನಃ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸುಯಮಸ್ಯ ಶಂಸಃ ಶಂ ನೋ ಅರ್ಯಮಾ ಪುರುಜಾತೋ ಅಸ್ತು ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೩೫-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪುರಂಧಿಯೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾಯಣರು ಸಹ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭಗಾದಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಇದನ್ನು ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು,

ದೇವೋ ಭಗಃ ಸವಿತಾ ರಾಯೋ ಅಂಶ ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಸ್ಯ ಸಂಚಿತೋ ಧನಾನಾಂ |

ಮುಭುಕ್ತಾ ನಾಜ ಉತ ವಾ ಪುರಂಧಿರವಂತು ನೋ ಅಮೃತಾಸಸ್ತು ರಾಸಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೪೨-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ವಿಭ್ವನಿಗೆ ಸರ್ಯಾಯಪದವಾಗಿದೆ.

ಪುರಾಣೇ ದೇವೀ ಯುವತಿಃ ಪುರಂಧಿರನು ವ್ರತಂ ವಿಶ್ವವಾಸೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೬೧-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ಥಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಬಹುಸ್ತೋತ್ರವಂತಿಯೆಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆಯೇ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಪತ್ನಿಯ ಪರವಾಗಿಯೂ ಸ್ತ್ರೀಸಾಮಾನ್ಯದ ಪರವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಬಂಜೆಯರಲ್ಲದೆ ಸಂತಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಅರ್ಹರೂ ಪುಷ್ಕರೂ ಆದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನಿಃ ಸಪ್ತಿಯ ನಾಜಂಭರಂ ದಧಾತ್ಯಗ್ನಿವೀರಂ ಶ್ರುತ್ವಂ ಕರ್ಮನಿಷ್ಠಾಂ |

ಅಗ್ನೀ ರೋದಸೀ ವಿ ಚರಸ್ವಮಂಜಸ್ವಗ್ನಿನಾರೀಂ ವೀರಕುಶ್ರಿಯಂ ಪುರಂಧಿಯಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೦-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೧೧೭ ; ೧-೧೧೭-೧೧೯) ಪ್ರಕವಸಮರ್ಥಳಾದ ಪತ್ತಿಯೆಂದೂ,

ಪ್ರ ಭೋದಯಾ ಪುರಂಧಿಂ ಜಾರ ಆ ಸಸತೀಮಿವ ||

ಪ್ರ ಚಕ್ಷಯ ರೋದಸೀ ವಾಸ್ಯೋಷಸಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೧೪-೩.)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಭೋಗಯೋಗ್ಯಳಾದ ಪ್ರಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣನಾ ವಾಗ ಪುರಂಧಿ ಶಬ್ದವು ಆಯಾ ಗುಣಗಳ ಅಧಿಕೃತವನ್ನೂ ಸತ್ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಂಪತ್ತಮೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ, ಲೋಕಪೋಷಕವಾದುದೂ ಆದ ಪೃಥಿವಿಯ ಗುಣವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಿಶೇಷಣ ಪದವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯವು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಕುಲಿಶಃ || ೮೧ ||

ಕುಲಿಶ ಇತಿ ವಜ್ರನಾಮ ಕೂಲಶಾತನೋ ಭವತಿ || “ ಸ್ವಂಧಾಂಸೀವ

ಕುಲಿಶೇನಾ ವಿವೃಕ್ತಾಣಿಃ ಶಯತ ಉವವೃಕ್ತೈಃ ||

ಸ್ವಂಧೋ ವೃಕ್ಷಸ್ಯ ಸಮಾಪ್ತನೋ ಭವತಿ || ಅಯಮಪೀತರಸ್ವಂಧ

ವಿತಸ್ಮಾದೇವಾಪ್ತನಂ ಕಾಯೇಽಪಿಃ ಶಯತ ಉವವರ್ಚನಃ

ವೃಥಿವ್ಯಾಃ || ೧೧ || ೧೭ ||

ಕುಲಿಶಃ—ವಜ್ರನಾಮ ವಜ್ರಾಯುಧದ ಹೆಸರು. ಕುಲಿಶಾತನೋ ಭವತಿ—ನದಿಯು ತನ್ನ ದಡಗಳನ್ನು ಉರುಳಿಸುವಂತೆ ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹೊಡೆದು ಉರುಳಿಸುವುದು. ಸ್ವಂಧೋ ವೃಕ್ಷಸ್ಯ ಸಮಾಪ್ತನೋ ಭವತಿ—ಸ್ವಂಧವೆಂದರೆ ಒಂದು ವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೊರಹೊರಡುವ ಪ್ರದೇಶ. ಕೊಂಬೆಗಳು ಇರುವವರಿಗೂ ಕಂಭದಂತಿರುವ ದಪ್ಪನಾದ ವೃಕ್ಷದ ಭಾಗವು. ಈ ಸ್ವಂಧದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಶಾಖೆಗಳು (ಕೊಂಬೆಗಳು) ಹೊರ ಹೊರಡುವವು. ಎಂದರೆ ಶಾಖೆಗಳಿಲ್ಲದ ವೃಕ್ಷದ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ವಂಧವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಮನುಷ್ಯನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಕೈಶಾಲುಗಳು ಇಲ್ಲದ ಶರೀರದ ಮಧ್ಯಭಾಗಕ್ಕೆ ಸ್ವಂಧವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಪಿಃ ಶಯತ ಉವವರ್ಚನಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ—ಎಂದರೆ ವೃತ್ತಾಸುರನ (ಮೇಘವು) ಕತ್ತರಿಸಿದ ಕೊಂಬೆಯಂತೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಅದರ ಮೇಲೆ (ನಿರ್ಜೀವನಾಗಿ) ಬಿದ್ದಿದ್ದಾನೆ.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಅಹಸ್ತ್ಯತ್ರಂ ವೃತ್ತತರಂ ವ್ಯಂಸಮಿಂದ್ರೋ ವಜ್ರೇಣ ಮಹತಾ ವಧೇನ |

ಸ್ವಂಧಾಂಸೀವ ಕುಲಿಶೇನಾ ವಿವೃಕ್ತಾ ಹಿಃ ಶಯತ ಉವವೃಕ್ತೈಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೨೨-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಕೊಡಲಿಯಿಂದ ಮರದ ಕೊಂಬೆಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳಿಸುವಂತೆ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಮಹಾವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಅಹಸ್ತ್ಯಂ ಅಂಧಕಾರರೂಪದಲ್ಲಿ ಲೋಕವನ್ನು ಆವರಿಸಿದ ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ಅವನ ತೋಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಕೊಂದನು. ಅನಂತರ ವೃತ್ತನು ಕತ್ತರಿಸಿದ ಕೊಂಬೆಯಂತೆ ನಿರ್ಜೀವನಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಮಲಗಿದ್ದಾನೆ.

ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ವೃತ್ತನನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಆ ವೃತ್ತನು ಕೊಡಲಿಯಿಂದ ಕಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ವೃಕ್ಷದಂತೆ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದನು. ಮೇಘರೂಪದಿಂದಿರುವ ವೃತ್ತನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಪ್ರಹರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಕತ್ತರಿಸಿದ ಬಾಹುವು (ಆಧವಾ ವೃಕ್ಷವು) ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮೇಘದಲ್ಲಿದ್ದ ನೀರು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಿತು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತುಣ್ಣುಃ ||೮೨||

ತುಣ್ಣುಸ್ತುಣ್ಣುತೇದಾನಕರ್ಮಣಃ ||

ತುಂಜಃ ಎಂದರೆ ದಾನವು, ಕೊಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಖಂಡದ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ತುಂಜ ಶಬ್ದವು ಕೊಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ತುಂಜ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಇತಿ ಸಪ್ತದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನೆಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಷ್ಟಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ತುಣ್ಣೋ ತುಣ್ಣೋ ಯ ಉತ್ತರೇ ಸ್ತೋಮಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ವಜ್ರಿಣಃ |
ನ ವಿಂಧೇ ಅಸ್ಯ ಸುಷ್ಪುತಿಂ | ದಾನೇ ದಾನೇ ಯ ಉತ್ತರೇ ಸ್ತೋಮಾ
ಇಂದ್ರಸ್ಯ | ವಜ್ರಿಣೋ ನಾಸ್ಯ ತೈರ್ವಿನ್ದಾಮಿ ಸಮಾಪ್ತಿಂ ಸ್ತುತೇರ್ಪ-
ಹರ್ಣಾ ಪರಿಬರ್ಹಣಾ | ಬೃಹಚ್ಚ್ರವಾ ಅಸುರೋ ಬರ್ಹಣಂ ಕೃತ
ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೮||

“ ತುಣ್ಣೋ ತುಣ್ಣೋ ಯ ಉತ್ತರೇ ಸ್ತೋಮಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ವಜ್ರಿಣಃ |
ನ ವಿಂಧೇ ಅಸ್ಯ ಸುಷ್ಪುತಿಮ್ || ” ದಾನೇದಾನೇ ಯ ಉತ್ತರೇ
ಸ್ತೋಮಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ವಜ್ರಿಣೋ ನಾಸ್ಯ ತೈರ್ವಿನ್ದಾಮಿ ಸಮಾಪ್ತಿಂ
ಸ್ತುತೇಃ ||೮||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ತುಂಜೇತುಂಜೇ ಯ ಉತ್ತರೇ ಸ್ತೋಮಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ವಜ್ರಿಣಃ |

ನ ವಿಂಧೇ ಅಸ್ಯ ಸುಷ್ಪುತಿಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೭)

ಇದರ ಅರ್ಥವು ...

ನಮಗೆ ಅನೇಕಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಎಷ್ಟು ಉತ್ತಮವಾಗಿದ್ದರೂ ಅಂತಹ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ನಷ್ಟಾಯುಧದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಇಂದ್ರನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು; ಬಹಳ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಇಂದ್ರನ ಗುಣಾತಿಶಯಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಉತ್ತಮವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಎಷ್ಟೋ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಬೇಕಾಗುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತುಜ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ದಾನಕ್ರಿಯೆ (ಕೊಡುವುದು ಎಂಬರ್ಥ) ಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ನ ವಿಂಧೇ ಅಸ್ಯ ಸುಷ್ಪುತಿಂ—ನ ವಿಂಧೇ ನ ಅಸ್ಯ ಸಮ್ಯಾಸಿ ತೈರ್ವಿಂಧಾಮಿ ಸುಷ್ಪುತಿಂ ಸಮಾಪ್ತಿಂ ಸ್ತುತೇರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದರೂ ಅದು ಸಾಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರ ಕೊನೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಅದರ ಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತುಂಜೇತುಂಜೇ—ಈ ಮುಕ್ತೆಗೆ ಯಾಸ್ವರು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು—ತುಂಜ ಸ್ತುಂಜತೇದಾನಾರ್ಥನರ್ಮಣಃ | ದಾನೇ ದಾನೇ ಯ ಉತ್ತರೇ ಸ್ತೋಮಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ವಜ್ರಿಣೋ ನಾಸ್ಯ ತೈರ್ವಿಂಧಾಮಿ ಸಮಾಪ್ತಿಂ ಸ್ತುತೇಃ ಎಂದರೆ ತುಂಜಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಾನಮಾಡುವುದು, ಕೊಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಮುಕ್ತೆನಲ್ಲಿರುವ ತುಂಜೇತುಂಜೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೊಡುವ ಎಂದರೆ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ತುಂಜೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿ ದೇವತೆಯ: ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂತಹ ಇತರ (ಇಂದ್ರನ ಹೊರತು ಇತರ) ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ-ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಎಷ್ಟೇ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವು ಸಾಲದು, ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರಬೇಕು. ಇಂದ್ರನ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಇವು ಸಾಕು, ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಎಷ್ಟು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದರೂ ಅಷ್ಟೂ ಇಂದ್ರನ ಗುಣಗಳಿರುವವು. ಇವಕ್ಕೆ ಸಮಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಉತ್ತರೇ—ಈ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಉತ್ + ತರೇ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪದಗಳಿರುವವು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇದನ್ನು ಹೀಗೆ ವಿವರಿಸಿರುವರು—ಉತ್ತರೇ | ತ್ವಷ್ಟವನತರುಣಯೋಃ | ಭಾವೇ ಋದೋರತಾ | ಪಾ. ೩-೩-೪೭ | ಉಚ್ಚೈಃ ಉತ್ಕೃಷ್ಟೈರೋ ಯಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ | ತರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ತ್ವ. ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವುದು. ಉತ್ ಎಂದರೆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ. ಅದುದರಿಂದ ಉತ್ + ತರ ಉತ್ತರ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ (more excellent) ಎಂದರ್ಥವು.

ಸುಷ್ಪುತಿಂ ಅಥವಾ ಸುಸ್ತುತಿಂ—ಸ್ತು ಯತೇನಯೇತಿ ಸ್ತುತಿಃ | ಸುಶಬ್ದೇನ ಕರಣಮೇವ ವಿಶೇಷ್ಯತೇನ ಧಾತೃರ್ಥಃ | ಅಥವಾ ಸುಷ್ಪು ಸ್ತುವಂತೀತಿ ಸುಷ್ಪುತಯ ಇತಿ ಕರಣಭೂತಾ ಋಣಃ ಸ್ತುತಿಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತೇ || ಎಂದು ಸ್ತುತಿಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಸುಷ್ಪುತಿ ಎಂದರೆ ಜೆನ್ನಾಗಿ

ಸೋತ್ರಮಾಡುವುದು ಎಂದು, ಅಥವಾ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸೋತ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸ್ತುತಿಯೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಬರ್ಹಣಾ || ೧೩ ||

ಬರ್ಹಣಾ ಪರಿಬರ್ಹಣಾ || “ ಬೃಹಚ್ಚ್ರವಾ ಅಸುರೋ ಬರ್ಹಣಾ

ಕೃತಃ || ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೨ || ೧೮ ||

ಬರ್ಹಣಾ— ಪರಿಬರ್ಹಣಾ ಬಲವಾಗಿ ಅಥವಾ ಹಿಂಸಿಸುವವನು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ಅರ್ಚಾ ದೀವೇ ಬೃಹತೇ ಶೂಷ್ಯಂ ೧ ವಚಃ ಸ್ವಪ್ನತ್ರಂ ಯಸ್ಯ ಧೃವ್ವತೋ ಧೃವ್ವನನಃ |

ಬೃಹಚ್ಚ್ರವಾ ಅಸುರೋ ಬರ್ಹಣಾ ಕೃತಃ ಪುರೋ ಹರಿಭ್ಯಾಂ ವೃಷಭೋ ರಥೋ ಹಿ ಪಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೫೪-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಸೋತ್ರವೇ, ಪ್ರಕಾಶವಾಗುವುದು ಅಮೃತವೂ ಆದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದ ಸೋತ್ರವನ್ನರ್ಪಿಸು. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಭಯಪಡಿಸಿ ತಾನು ಸರ್ವಭೂತನಾದ ಯಾವ ಇಂದ್ರನ ಸ್ಥಿರವಾದ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಏಕಾಗ್ರಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ನೆಲೆಸಿದೆಯೋ ಆ ಇಂದ್ರನು ಅಧಿಕವಾದ ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವನು. ಮಳೆಯ ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುವವನು. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹೊಡೆದೋಡಿಸಿ ನಮ್ಮ ಕಡೆಗೆ ಬರತಕ್ಕವನು.

ಇತಿ ಅಷ್ಟಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

|| ಎಕೋನವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ ||

ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಯೋ ಅಸ್ಮೈ ಘಂಸ ಉತ ವಾ ಯ ಉಧನಿ ಸೋಮಂ ಸುನೋತಿ
ಭವತಿ ದ್ಯುಮಾ^೧ ಅಹ | ಅವಾಪ ಶಕ್ರಸ್ತತನುಷ್ವಿಮೂಹತಿ ತನೂ-
ಶುಭಂ ಮಘವಾ ಯಃ ಕವಾಸಖಃ | ಘಂಸ ಇತ್ಯಹರ್ನಾಮ ಗ್ರಸ್ಯ-
ನ್ನೇಷ್ವಿನೃಸಾ ಗೋರೂಢ ಉದ್ಧತರಂ ಭವತ್ಯುಪೇನ್ಯದ್ಧಮಿತಿ ವಾ
ಸ್ನೇಹಾನುಪ್ರದಾನ ಸಾಮಾನ್ಯಾದ್ರಾತ್ರೀರಪ್ರೋಧ ಉಚ್ಯತೇ ಸ ಯೋಽಸ್ಮಾ
ಅಹನ್ಯಪಿ ವಾ ರಾತ್ರೌ ಸೋಮಂ ಸುನೋತಿ ಭವತ್ಸಹ ದ್ಯೋತನ-

ವಾನಪೋಹತ್ಯಪೋಹತಿ ಶಕ್ರಸ್ತಿತನಿಷುಂ ಧರ್ಮಸಂತಾನಾದಪೇತ-
ಮಲಂಕರಿಷ್ಟಮಯಜ್ಞಾನಂ ತನೂಶುಭ್ರಂ ತನೂಶೋಭಯಿತಾರಂ
ಮಘವಾ ಯಃ ಕವಾಸಖೋ ಯಸ್ಯ ಕಪೂಯಾಃ ಸಖಾಯಃ |
ನ್ಯಾವಿಷ್ಯದಿಲೀಬಶಸ್ಯ ದೃಳ್ತಾ ವಿ ಶೃಂಗಿಣಮಭಿನಚ್ಛಿಷ್ಟಮಿಂದ್ರಃ |
ನಿರವಿಧ್ಯದಿಲಾಬಲಶಯಸ್ಯ ದೃಳ್ತಾನಿ ವ್ಯಭಿನಚ್ಛಿಷ್ಟಜ್ಞಃ ಶುಷ್ಣ-
ಮಿಂದ್ರಃ ||೧೯||

ತತನುಷ್ಟಿಃ ||೧೪||

“ ಯೋ ಅಸ್ಮೈ ಘಂಸ ಉತ ವಾ ಯ ಉಧನಿ ಸೋಮನಿ ಸುನೋತಿ
ಭವತಿ ದ್ಯುಮಾ” ಅಹ | ಅಪಾಪ ಶಕ್ರಸ್ತತನುಷ್ಟಿಮೂಹತಿ ತನೂ-
ಶುಭ್ರಂ ಮಘ ವಾಯಃ ಕವಾಸಖಃ || ”

ಘಂಸ ಇತ್ಯಹರ್ನಾಮ ಗ್ರಸ್ಯಂತೇಽಸ್ಮಿನ್ನಸಾಃ || ಗೋರೂಧ ಉದ್ಧ-
ತತರಂ ಭವತಿ, ಉಪೋನ್ನದ್ಯಮಿತಿ ವಾ || ಸ್ನೇಹಾನುವ್ರದಾನ
ಸಾಮಾನ್ಯಾದ್ರಾತ್ರಿರಪ್ಯೂಧ ಉಚ್ಯತೇ || ಸ-ಯೋಽಸ್ಮಾ ಅಹನ್ಯಪಿ
ವಾ ರಾಕ್ರೌ ಸೋಮಂ ಸುನೋತಿ ಭವತ್ಯಹ ದ್ಯೋತನವಾನಪೋ-
ಹತ್ಯಪೋಹತಿ ಶಕ್ರಸ್ತಿತನಿಷುಂ ಧರ್ಮಸನ್ನನಾದಪೇತಮಲಜ್ಞಿ-
ಷ್ಟಮಯಜ್ಞಾನಂ ತನೂಶುಭ್ರಂ ತನೂಶೋಭಯಿತಾರಂ ಮಘ-
ವಾ ಯಃ ಕವಾಸಖೋ ಯಸ್ಯ ಕಪೂಯಾಃ ಸಖಾಯಃ ||೧||

ಉದಾಹರಣಿಯ ಮುಕ್ತು—

ಯೋ ಅಸ್ಮೈ ಘಂಸ ಉತ ವಾ ಯ ಉಧನಿ ಸೋಮಂ ಸುನೋತಿ ಭವತಿ ದ್ಯುಮಾ” ಅಹ |
ಅಪಾಪ ಶಕ್ರಸ್ತತನುಷ್ಟಿಮೂಹತಿ ತನೂ ಶುಭ್ರಂ ಮಘವಾ ಯಃ ಕವಾಸಖಃ ||

(ಮ.ಸಂ. ೫-೨೪-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಯಾವ ಯಾವ ಯಜಮಾನರು ಇಂದ್ರನನ್ನು ದೇಶಿಸಿ ಅತೋರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮರವವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಅರ್ಪಿಸು
ವರೋ ಅವರು ಕಾಂತಿಯುತರಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾರೆ. ಯಾರು ದೈವಭಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ತನ್ನ ಸಂತತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿನು ದುರಭಿ
ಮಾನವನ್ನು ಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವರೋ ಮತ್ತು ಯಾರು ಧನವಂತರಾಗಿದ್ದರೂ ಕೆಟ್ಟಜನರ ಸ್ನೇಹಿತರಾಗಿರುವರೋ ಅವರನ್ನು
ಇಂದ್ರನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭೃಂಸ ಎಂದರೆ ಹಗಲು. ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಶಾಖವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ನೀರು ಮತ್ತು ರಸಾದಿಗಳು ಅವಿಯ ರೂಪದಿಂದ ಒಣಗಿ ಹೋಗುತ್ತವೆ.

ಗೋರೂಧ ಉದ್ಭವಂ ಭವತಿ ಉಪೋನ್ನದ್ಧಮಿತಿ ವಾ | ಗೋರೂಧವೆಂದರೆ, ಹಸುವಿನ ಕೆಚ್ಚಲು. ಈ ಕೆಚ್ಚಲು ಶರೀರದ ಇತರ ಭಾಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉಬ್ಬಿಕೊಂಡಿರುವುದು ಅಥವಾ ಈ ಕೆಚ್ಚಲು ಪ್ರದೇಶವು ಶರೀರದ ಪಕ್ಕದ ಎಂದರೆ ಉದರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಡ್ಡಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ದ್ರವವು ಜನಗುವುದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಗೂ ಊಧವೆಂಬ ಹೆಸರುವುದು.

ಸ ಯೋಲ್ಯಸ್ಯಾ ಅಹನ್ಯಪಿ ರಾತ್ರಿ ಸೋಮಂ ಸುನೋತಿ ಭವತ್ಸಹ ದ್ಯೋತನವಾನ್—ಯಾವ ಪುರುಷನು ಹಗಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವನೋ ಆ ಪುರುಷನು ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾಗಿಯೂ ಕೀರ್ತಿವಂತನಾಗಿಯೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ಅಪೋಹತಿ ಶಕ್ರಸ್ತೀತನಿಷುಂ ಧರ್ಮಸಂತಾನಾದಪೇತಮಲಂಕರಿಷ್ಯಮುಯಿಜ್ಞಾನಂ ತನೂಶುಭ್ರಂ ತನೋಲೋಭಯಿಶಾರಂ ಮುಘನಾ ಯಃ ಕವಾಸಖೋ ಯಸ್ಯ ಕಪೂಯಾಃ || ಯಾವ ಪುರುಷನು (ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದ) ಕೇವಲ ಧನವನ್ನು ಕೂಡಿಹಾಕುವುದರಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾಗಿರುವನೋ, ಅವನ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ನಾಶಮಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ಪುರುಷನು ನ್ಯಾಯವಾಗಾಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ವರ್ತಿಸುವನೋ, ಮತ್ತು ತನ್ನನ್ನು ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಶೃಂಗರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನೋ, ಮತ್ತು ಯಾರು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವದಿಲ್ಲವೋ ಯಾರು ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಸುಮ್ಮನೆ ಅಲಂಕರಿಸಿ ಹಗ್ಗುವನೋ, ಯಾರು ಸ್ವಾರ್ಥಪರನಾಗಿರುವನೋ ಮತ್ತು ದುಷ್ಟಜನರ ಸಹವಾಸವನ್ನೇ ಮಾಡುವನೋ ಅಂತಹ ಪುರುಷನ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳು ಅವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗುವಂತೆ ಇಂದ್ರನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ತತನುಷ್ಯಂ—ತತಂ ಧರ್ಮಸಂತತಿಂ ನುದತಿ ವಸ್ವಿ ಕಾನುಯತೇ ಕಾಮಾನಿತಿ ತತನುಷ್ಯಿ—(ದೈವಭಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ) ತನ್ನ ಸಂತತಿ ವಿಷಯದಲ್ಲೇ ದುರಭಿಮಾನವುಳ್ಳವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇಲೀಬಿಶಃ ||೨||

“ನ್ಯಾವಿಧ್ಯದಿಲೀಬಿಶಸ್ಯ ದೃಷ್ಟಾ ನಿ ಶ್ರುಜ್ಞಾಣಮಭಿನಚ್ಚುಷ್ಣಮಿನ್ದ್ರಃ”
ನಿರವಿಧ್ಯದಿಲಾಬಿಲಶಯಸ್ಯ ದೃಢಾನಿ ವ್ಯಭಿನಚ್ಚುಜ್ಞಾಣಂ ಶುಷ್ಣ—
ಮಿನ್ದ್ರಃ ||೨||

ಇಲೀಬಿಶಃ ಎಂದರೆ ಮೇಘವು (ವೃತ್ತನು) ಎಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಪುಕ್ಕು—

ನ್ಯಾವಿಧ್ಯದಿಲೀವಿಶಸ್ಯ ದೃಷ್ಟಾ ನಿ ಶ್ರುಜ್ಞಾನಿಮಭಿನಚ್ಚುಷ್ಣಮಿನ್ದ್ರಃ |

ಯಾವತ್ತರೋ ಮುಘನನ್ಯಾವದೋಜೋ ವಜ್ರೇಣ ಶತುಮವಧೀಃ ಪೃತನ್ಯಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೩೩-೧೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಆಳವಾದ ಭೂಮಿಯ ಬಿಲದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ದುಸ್ವಾಧ್ಯನಾದ ವೃತ್ತಾಸುರನಿಂದ (ಮೇಘಬಿಲಃ) ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ನೀರನ್ನು (ಮೇಘಮಂಡಲವನ್ನು) ಇಂದ್ರನು ಭೇದಿಸಿ ನೀರು ಸುರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ವೃತ್ತಾಸುರನ ಪ್ರಬಲವಾದ ಸೈನ್ಯಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸಂಹರಿಸಿದನು. (ಭೂಮಿಯ ಆಳವಾದ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ವೃತ್ತನು ಮಲಗಿದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿನ ನೀರಿನ ಪ್ರವಾಹಗಳು ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟವು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಹರಿಸಿ ಆ ನೀರನ್ನು ಸರಾಗವಾಗಿ ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.) ಎತ್ತಿ ಇಂದ್ರನೇ, ಪ್ರಪಂಚವನ್ನೇ ಒಣಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ಕೊಂಬಿನಂತಿರುವ ತೀಕ್ಷ್ಣಾಸ್ತ್ರಿಯು ಧಗಧಗ ಹೊಂದಿ ನನ್ನನ್ನು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಕರೆದು ಎದರುಬಿದ್ದ ವೃತ್ತನನ್ನು ನೀನು ನನ್ನ ಸಂಪೂರ್ಣವೇಗ ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಕೊಂದಿರುವೆ.

ಇಲೀವಿಶಸ್ತು—ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಈ ಋಕ್ಯೆನಲ್ಲಿಲ್ಲದೆ ಮಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ಯಾಸ್ತು ಮಹರ್ಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೬-೨೦). ಇಲೀವಿಶಃ | ಇಲಾಬಿಲಶಯಸ್ತು ಎಂದರೆ, ಮೇಘಃ ಅಭಿಧೇಯಃ | ಸ ಹಿ ಇಲಾಹೇತೋರುದಕಸ್ಯ ಅತ್ತೀಯಾನಿ ನಿರ್ಗಮನಬಿಲಾನಿ ಸಂರುಧ್ಯ ಶೇತೇ | ತಸ್ಯೈವ ವಾ ಬಿಲೇಷು ಇಲಾಹೇತುರುದಕಂ ಶೇತೇ ಇತಿ ಇಲೀವಿಶಃ || ನೀರು ಯಾವಾಗಲೂ ಹಳ್ಳದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವುದರಿಂದ ಇಲೀವಿಶ ಎಂದರೆ ನೀರು ಅಥವಾ ಮೇಘ ಎಂದು ಹೆಸರು ಆ ಮೇಘವು ಮಳೆಯನ್ನು ಹುಯ್ಯುವಂತೆ ಅಡ್ಡಿಪಡಿಸಿ ವೃತ್ತನು ಮಲಗಿರುವವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ದ್ಯುಶ್ಚಾ—ದ್ಯುಠಾ , ದ್ಯುಠಾನಿ | ದುರ್ಭೇದ್ಯಾನಿ || ದ್ಯುಧವಾದ, ದುರ್ಭೇದ್ಯವಾದ,

ಪ್ರಗಿಣಂ—ಗೋಮಹಿಷಾದಿಪ್ರಾಂಗಳಮಾನ್ಯೆರಾಯುದೈರುಪೇತಂ | ಗೋವುಗಳು ಎಮ್ಮೆಗಳು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಕೊಂಬಿನಂತೆ ಇರುವ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ವೃತ್ತನು. ಮೇಘಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದಾದರೆ, ಶೃಂಗಿಣಂ—ಶಿಖರವಂತೆ ದೀಪ್ತಿಮಂತಂ ವಾ | ಬಿಟ್ಟದ ಶಿಖರದ ಮೇಲೆ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಮೇಘವು ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಮಿಂಚಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮೇಘವು ಎಂದರ್ಥವು.

ಶುಷ್ಕಂ—ಜಗತಃ ಶೋಷಕಂ | ಶುಷ್ಕ ಶೋಷಕೇ | ಶೋಷಯಂತೀತಿ ಶುಷ್ಕಃ | ಜಗತ್ತನ್ನು ಒಣಗಿಸುವವನು ಎಂದರೆ ಮಳೆಯನ್ನು ಒರದಂತೆ ತಡೆದು ಜಗತ್ತೆಲ್ಲಾ ಒಣಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು.

ತರಃ, ಹಿಜಃ—ವೇಗವುಳ್ಳವನು ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು.

ಮುಘವನ್—ಮುಘಮಿತಿ ಧನನಾಮಧೇಯಂ ಮಂಹತೇರ್ವಾನಕವರ್ಣಃ | (ನಿ. ೧-೬.) ಮೇಘವೆಂಬ ಧನವು. ಧನವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮುಘವನ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು.

ಪೃತನ್ಯಂ—ರಣಃ ವಿನಾಕ್ ಮೊದಲಾದ ನಲವತ್ತಾರು ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೃತನಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಪೃತನಾಃ ಎಂದರೆ ಯುದ್ಧವು. ಪೃತನ್ಯಂ ಎಂದರೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಲು ಬಯಸುವ, ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧನಾಗಿ ಎದುರಿಗೆ ನಿಂತಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು.

ಇತಿ ಏಕೋನವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಸ್ಮಾ ಇದು ಪ್ರಭರಾ ತೂತುಜಾನೋ ವೃತ್ರಾಯ ವಜ್ರ-
ಮಿಶಾಶನಃ ಕಿಯೇಧಾಃ | ಗೋರ್ನ ಪರ್ವ ವಿರದಾ ತಿರಶ್ಚೇಷ್ಯ-
ನ್ನರ್ಣಾಂಸ್ಯವಾಂ ಚರಧೈಃ | ಅಸ್ಮೈ ಪ್ರಹರ ತೂರ್ಣಂ ತ್ವರಮಾಣೋ
ವೃತ್ರಾಯ ವಜ್ರಮಿಶಾಶನಃ ಕಿಯೇಧಾಃ ಕಿಯದ್ಧಾ ಇತಿ ವಾ ಕ್ರಮ-
ಮಾಣಧಾ ಇತಿ ವಾ ಗೋರಿವ ಪರ್ವಾಣಿ ವಿರದ ಮೇಘಸ್ಯೇಷ್ಯನ್ನ-
ರ್ಣಾಂಸ್ಯವಾಂ ಚರಣಾಯ ಭೃಮಿಭ್ರಾಮೃತೇಃ | ಭೃಮಿರಸ್ಯುಷಿ-
ಕೃನ್ಮತ್ಪ್ರಾಣಾಮಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ವಿಷ್ಪಿತೋ ವಿಪ್ರಾಪ್ತಃ |
ಪಾರಂನೋ ಅಸ್ಯ ವಿಷ್ಪಿತಸ್ಯ ಪರ್ಷನಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೨೦ ||

ಕಿಯೇಧಾಃ || ೨೬ ||

“ ಅಸ್ಮಾ ಇದು ಪ್ರಭರಾ ತೂತುಜಾನೋ ವೃತ್ರಾಯ ವಜ್ರಮಿಶಾಶನಃ
ಕಿಯೇಧಾಃ | ಗೋರ್ನ ಪರ್ವ ವಿರದಾ ತಿರಶ್ಚೇಷ್ಯನ್ನರ್ಣಾಂಸ್ಯವಾಂ
ಚರಧೈಃ || ”

ಅಸ್ಮೈ ಪ್ರಹರ ತೂರ್ಣಂ ತ್ವರಮಾಣೋ ವೃತ್ರಾಯ ವಜ್ರಮಿಶಾಶನಃ
ಕಿಯೇಧಾಃ || ಕಿಯದ್ಧಾ ಇತಿ ವಾ ಕ್ರಮಮಾಣಧಾ ಇತಿ ವಾ ||
ಗೋರಿವ ಪರ್ವಾಣಿ ವಿರದ ಮೇಘಸ್ಯೇಷ್ಯನ್ನರ್ಣಾಂಸ್ಯವಾಂ
ಚರಣಾಯ || ೧ ||

ತೂತುಜಾಣಾಃ—ತೃರಮಾಣಾಃ ಬೇಗನೆ, ತೀಘ್ರವಾಗಿ ಕಿಯೇಧಾಃ—ಮೇಘವು. ಕಿಯದಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಪರಿಮಾಣಂ ಧಾರಯಂತಿ | ಉದಕವನ್ನು ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಎಂಬುದನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯವಿಡದೆ ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಸುರಿಸುವುದರಿಂದ ಕಿಯೇಧಾಃ ಎಂದರೆ ಮೇಘವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಅಸ್ತ್ಯೈ ಪ್ರಹರ ಶೂರ್ಣಂ ತೃರಮಾಣೋ ವೃತ್ತಾಯ ವಜ್ರಮೀಶಾಣಃ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸಮಪ್ರರಗೂ ಒಡೆಯನಾದ ನೀನು ಈ ವೃತ್ತಾಸುರನ ಮೇಲೆ ಬೇಗನೆ ನೆನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಪ್ರಹರಿಸು ಎಂದರ್ಥವು.

ಕಿಯೇಧಾಃ ಕಿಯದ್ಧಾ ಇತಿ ವಾ ಕ್ರಮಮಾಣಧಾ ಇತಿ ವಾ ಕಿಯೇಧಾಃ—ಎಂದರೆ ಇಷ್ಟು ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದೆ ಮೇಘವು ನೀರನ್ನು ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಸುರಿಸುವುದರಿಂದ ಮೇಘಕ್ಕೆ ಕಿಯೇಧಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಕ್ರಮವಾದ ಧಾರೆಯಿಂದ ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಮೇಘಕ್ಕೆ ಕಿಯೇಧಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಗಾರಿವ ಪರ್ವಾಣಿ ವಿರದ ಮೇಘಸ್ಯೇಷನ್ನರ್ಣಾಂಸ್ಯಪಾಂ ಚರಣಾಯ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮೃತವಾದ ಗೋವಿನ ಶರೀರವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವಾಗ ಅದರ ಪಕ್ಕಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವಂತೆ ಮೇಘದಲ್ಲಿರುವ ಉದಕಗಳು ಪ್ರವಾಹರೂಪದಲ್ಲಿ ಕತ್ತರಿಸುವಂತೆ ಮೇಘದಲ್ಲಿರುವ ಉದಕಗಳು ಪ್ರವಾಹರೂಪದಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಹೋಗಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಮೇಘವನ್ನು ನೀನ್ ಅಯುಧದಿಂದ ಸೀಳಿ ಕತ್ತರಿಸು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಉದಾಹರಣೆಯು ಮುಕ್ತು—

ಅಸ್ಮಾ ಇದು ಪ್ರಭರಾ ತೂತುಜಾಣೋ ವೃತ್ತಾಯ ವಜ್ರಮೀಶಾಣಃ ಕಿಯೇಧಾಃ |

ಗೋರ್ನ ಪರ್ವ ವಿ ರದಾ ತಿರಕ್ತೇಷ್ಯನ್ನರ್ಣಾಂಸ್ಯಪಾಂ ಚರಧ್ಯೈ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೬೧-೧೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ತೀಘ್ರಗಾಮಿಯೂ ಅಥವಾ ಶತ್ರುಹಿಂಸಕನೂ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾದವನೂ ಅತ್ಯಂತಬಲಶಾಲಿಯೂ ಆದ ನೀನು ಈ ವೃತ್ತಾಸುರನ ಮೇಲೆ ನೀನ್ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಮೇಘರೂಪದಿಂದಿರುವ ಅವನನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸಿ ಮೇಘದಿಂದ ಉದಕವು ಮಳೆಯರೂಪದಿಂದ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡು. ಈ ರೀತಿ ಮೇಘದಿಂದ ನೀರು ಬೀಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕಟುಕರ ಗೋವಿನ ಮೃತಶರೀರವನ್ನು ತುಂಡು ತುಂಡಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸುವಂತೆ ಮೇಘರೂಪದಿಂದಿರುವ ವೃತ್ತಾಸುರನ ಶರೀರವನ್ನು ನೀನ್ ಹತವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಕತ್ತರಿಸು.

ತೂತುಜಾಣಾಃ—ಇದು ಕ್ಷಿಪ್ರ (ಜಾಗ್ರತೆ) ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪದ. ನಿರುಕ್ತ (೩-೯) ದಲ್ಲಿ ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಚಕವಾಗಿರುವ ಒಪ್ಪತ್ತಾರು ಪದಗಳನ್ನು ನು, ಮುಂಕ್ಷು, ದ್ರುವತ್ ಎಂಬುದಾಗಿ ಏಕತ್ರ ಪಾಠಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ತ್ವರಿಗೊಳಿಸುವವನು ಅಥವಾ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವವನು ಎಂದು ಎರಡು ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಕಿಯೇಧಾಃ—ಕಿಯತೋ, ಅನವಧೃತಪರಿಮಾಣಸ್ಯ ಬಲಸ್ಯ ಧಾತಾ | ಯದ್ವಾ ಕ್ರಮಮಾಣಂ ಶತ್ರುಬಲಂ ದಧಾತ್ಪನಸ್ಮಾಪಯಂತೀತಿ ಕಿಯೇಧಾಃ | ಅನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಬಲವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವವನು, ಅಥವಾ ತಾನಾಗಿಯೇ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಬರುವ ಶತ್ರುಬಲವನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸುವವನು ಇಂದ್ರ. ಅಸ್ತ್ಯೈ ಪ್ರಹರ ಶೂರ್ಣಂ ತೃರಮಾಣೋ ವೃತ್ತಾಯ ವಜ್ರಮೀಶಾಣಃ ಕಿಯೇಧಾಃ ಇತಿ ವಾ ಕ್ರಮಮಾಣಧಾ ಇತಿ ವಾ ಗೋರಿವ ಪರ್ವಾಣಿ ವಿರದ

ಮೇಘಸ್ಯೇಷ್ಯನ್ನರ್ಕಾಂಸ್ಯಪಾಂ ಚರಣಾಯ (ನಿರು. ೬-೩೦) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತ ವಚನದಲ್ಲಿ ಆಕ್ರಮಣಕಾರರನ್ನು ಎದುರಿಸುವವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಿಯದ್ಧಾ ಎಂಬ ಪದವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ತಸ್ಮಾತ್ ಅಪಾಂ ಚರಣೈಃ—ಆ ವೃತ್ತಾಸುರನಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ಜಲರಾಶಿಯು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡು. ವೃತ್ತನು ಮೇಘರೂಪದಿಂದಿದ್ದು ಭೂಮಿಗೆ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನೇ ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಿದಾಗ ಇಂದ್ರನು ಅವನ ಮೇಲೆ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಭೂಮಿಗೆ ಜಲವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಿದನು ಎಂಬ ಕಥಾನುವಾದವು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಬರುವುದು.

ತಿರಕ್ತಾ—ತಿರ್ಯಗವಸ್ಥಿತೇನ ವಜ್ರೇಣ—ತಿರೋಚತೀತಿ.

ತಿರ್ಯಜ್—ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವ, ಸದಾ ಅಡ್ಡವಾಗಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವ ಎಂದರ್ಥ.

ಗೌರ್ವ—ಹಸುವಿನಂತೆ—ಇದು ದೃಷ್ಟಾಂತರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಮಾಂಸವನ್ನು ತೇಬರಿಸುವ ಕಟುಕರು ಮೊದಲು ಪ್ರಾಣಿಯ ದೇಹವನ್ನು ತುಂಡು ತುಂಡಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ, ಮೇಘರೂಪದಿಂದಿರುವ ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ಚೂರು ಚೂರಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥ. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಅಸ್ಮೈ ಪ್ರಹರ ತೂರ್ಣಂ ತ್ವರಮಾಣೋ ವೃತ್ತಾಯ ವಜ್ರಮಿಶಾನಾಃ ಕಿಯೇಧಾ ಕಿಯದ್ಧಾ ಇತಿ ವಾ ಕ್ರಮಮಾಜಧಾ ಇತಿ ವಾ ಗೋರಿವ ಪವಾಣಿ ವಿರದ ಮೇಘಸ್ಯೇಷ್ಯನ್ನರ್ಕಾಂಸ್ಯಪಾಂ ಚರಣಾಯ (ನಿರು-೬-೧೦) ಎಂಬುದಾಗಿ ನಿರುಕ್ತವು ತಿಳಿಸುವುದು.

ಭೈಮೀ ||೮೭||

ಭೈಮಿಭ್ರಾಢ್ಯಮೈತೇಃ || “ ಭೈಮಿರಸ್ಯುಷಿಕ್ವನ್ನತ್ಯಾಗನಾಮ್ ” ಇತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೨ ||

ಭೈಮೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸುತ್ತು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಭ್ರಾಮ್ಯತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಭೈಮೀ ಎಂಬುದು ಭ್ರಮಣ ಸುತ್ತುವುದು (ಸುಂಟರ ಗಾಳಿ) ಎಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಇನಾಮಗ್ನೇ ಕರಣಂ ಮೀಮ್ಯಷೋ ನ ಇನಮಧ್ಯಾನಂ ಯಮಗಾಮ ದೂರಾತ್ |

ಅಪಿಃ ಪಿತಾ ಪ್ರಮತಿಃ ಸೋಮ್ಯಾನಾಂ ಭೈಮಿರಸ್ಯುಷಿಕ್ವನ್ನತ್ಯಾಗನಾಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೩೧-೧೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಅಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮ್ಮ ವ್ರತ (ಕರ್ಮ) ಲೋಪಗಳಿಂದ ನಿನಗೆ ಸಂಭವಿಸಿದ ಈ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸು. ಹಾಗೆಯೇ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಬಹಳ ದೂರವಾದ ಈ ಅಸನ್ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿರುವುದನ್ನೂ ಕ್ಷಮಿಸು. ನೀನು ಸೋಮರಸಾರ್ವಣಿಯಿಂದ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವವರಿಗೆ ಆಪ್ಯನಾಗಿಯೂ ಪಾಲಕನಾಗಿಯೂ ಅನುಗ್ರಹವುಡಿಯುವವನಾಗಿಯೂ, ಕರ್ಮನಿರ್ವಹಕನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಮಾನವರಿಗೆ ದರ್ಶನವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನಾಗಿಯೂ ಆಗಿದ್ದೀಯೆ.

ವಿಷ್ಣಿತಃ || ಲಲ ||

ವಿಷ್ಣಿತೋ ವಿಪ್ರಾಪ್ತಃ || “ ಪಾರಂ ನೋ ಅಸ್ಯ ವಿಷ್ಣಿತಸ್ಯ ವರ್ಷನ್ ” |

ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೩ || ೨೦||

ವಿಷ್ಣಿತಃ—ವಿಪ್ರಾಪ್ತಃ | ವಿಶ್ವೇರ್ಷಾ ಇತಶ್ಚೇತಶ್ಚ ಸರ್ವತೋ ಯಃ ಪಾಪಃ | ನಾಲ್ಪ ಕಡೆಯೂ ವಿಪ್ರಾಪ್ತ ವುಳ್ಳ ಪ್ರದೇಶವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಇಮೇ ದಿವೋ ಅನಿಮಿಷಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಸ್ತಿಕಿಶ್ಚಾಂಸೋ ಅಚೇತಸಂ ನಯಂತಿ |

ಪ್ರವ್ರಾಜೇ ಚಿನ್ನದ್ಯೋ ಗಾಧಮಸ್ತಿ ಪಾರಂ ನೋ ಅಸ್ಯ ವಿಷ್ಣಿತಸ್ಯ ವರ್ಷನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೬೦-೭)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಮತ್ತು ಆರ್ಯಮದೇವತೆಗಳು, ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದೂ ಆದ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಎನೆಯ ಕೃದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅರಿಯುತ್ತ ಎಲ್ಲರನ್ನು ಕರ್ಮಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ದೇವತೆಗಳ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ನದಿಯ ಅತ್ಯಂತ ಆಳವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ತಳವು ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ. ಮಹಾತ್ಮರಾದ ಈ ದೇವತೆಗಳು ವಿಶ್ವೀಕವಾದ ಈ ಕರ್ಮ ವನ್ನು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ. (ಅತ್ಯಂತ ವ್ಯಾಪಕವಾದುದೂ ಕರ್ಮರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಈ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿಸಲಿ).

ಇತಿ ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಏಕವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ತನ್ನಸ್ತು ರೀವಮದ್ಭುತಂ ಪುರುವಾರಂ ಪುರುತ್ಮನಾ | ತ್ವಷ್ಟಾ ಪೋಷಾಯ ವಿಷ್ಯತು ರಾಯೇ ನಾಭಾನೋ ಅಸ್ಮಯುಃ | ತನ್ನಸ್ತೂ—
ಣಾರ್ಷಿ ಮಹತ್ಸಂಭೃತಮಾತ್ಮನಾ ತ್ವಷ್ಟಾ ಧನಸ್ಯ ಪೋಷಾಯ ವಿಷ್ಯ-
ತ್ತಿತ್ಯಸ್ಮಯುರಸ್ಮಾನ್ಯಾಮಯಮಾನೋ ರಾಸಿನೋ ರಾಸ್ವೀ ರಪತೇರ್ವಾ
ರಪತೇರ್ವಾ ರಾಸಿನಸ್ಯಾ ಮೋರಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಯ್ಪಂಜತಿಃ ಪ್ರಸಾಧನ
ಕರ್ಮಾ ಆ ವ ಋಂಜಸ ಊರ್ಜಾಂ ವ್ಯಷ್ಟಿಷ್ಟಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಯ್ಪಂ
ಜುರಿತ್ಯನ್ಯಸ್ಯ ಭವತಿ | ಋಜುನೀತೀ ನೋ ವರುಣ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ

ಭವತಿ ಪ್ರತದ್ವಸೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಸೂ | ಹರಿಃ ಇಂದ್ರ ಪ್ರತದ್ವಸೂ ಅಭಿಸ್ವ-
ರೇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೨೧||

ತುರೀಪಮ್ || ೮೯ ||

“ ತನ್ನಸ್ತು ರೀಪಮದ್ಭುತಂ ಪುರುವಾರಂ ಪುರುತ್ತನಾ | ತ್ವಷ್ಟಾ ಪೋ-
ಷಾಯ ವಿಷ್ಯತು ರಾಯೇ ನಾಭಾನೋ ಅಸ್ಮಯುಃ || ” ತನ್ನಸ್ತು-
ರ್ಣಾಪಿ ಮಹತ್ಸನ್ಪುತಮಾತ್ಮನಾ ತ್ವಷ್ಟಾ ಧನಸ್ಯ ಪೋಷಾಯ
ವಿಷ್ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಸ್ಮಯುರಸ್ಮಾನ್ ಕಾಮಯಮಾನಃ || ೧ ||

ತುರೀಪಂ— ಉದಕಂ | ತುರ್ಣಮಾಪ್ನೋತಿತಿತಿ | ವೇಗವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಬೇಗನೆ ಸುತ್ತುಲೂ
ವ್ಯಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ತುರೀಪಂ ಎಂದರೆ.. ಉದಕವೆಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ತನ್ನಸ್ತು ರೀಪಮದ್ಭುತಂ ಪುರು ವಾರಂ ಪುರು ತ್ವನಾ |

ತ್ವಷ್ಟಾ ಪೋಷಾಯ ವಿಷ್ಯತು ರಾಯೇ ನಾಭಾ ನೋ ಅಸ್ಮಯುಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೪೨-೧೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅಭಿಮಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ ನಮ್ಮ ಪುಷ್ಟಿಗಾಗಿಯೂ ಅಭ್ಯುದಯಕ್ಕಾಗಿಯೂ
ಸಹ ಮೇಳದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ ವೇಗವಾಗಿ ಬೀಳುವುದೂ ವಿಸ್ಮಯಕರವಾದುದೂ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ
ಸಾಕಾಗಬಹುದಾದುದೂ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭೂತವಾದುದೂ ಆದ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಸುರಿಸಲಿ.

ತ್ವಷ್ಟಾ—ತ್ವಷ್ಟಾ ನವಮಪ್ರಯಾಜದೇವಃ ಎಂದು ಪ್ರೈಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆಯಿದೆ. ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ
ನಾಲ್ಕೈದು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಈ ದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತ್ವಷ್ಟೃದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವೈಯುಕ್ತಿಕವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಳಗೆ
ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವುವು. ಅಪ್ರೈಸೂಕ್ತಸಂಬಂಧವಾದ ದೇವತೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುವಾಗಿನೆ.

ಹೋತಾಯಕ್ಷತ್ವಷ್ಟಾರಮಚಿಷ್ಟಮುಪಾಕಗ್ಂ ರೇತೋಧಾಂ ವಿಶ್ರವಂ ಯತೋಧಾಂ |
ಪುರುರೂಪಕಾಮುಕರ್ತನಗ್ಂ ಸುಪೋಷಃ ಪೋಷೈಃ ಸ್ಯಾತ್ಸುವೀರೋ ವೀರೈರ್ನೇತ್ಯಾಜ್ಯಸ್ಯ
ಹೋತರೈಃ |

(ಶ್ವೆ. ಐ. ೨-೬-೨-೨)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಚಿಷ್ಟಂ, ಅಪಾಕಂ, ರೇತೋಧಾಂ, ವಿಶ್ರವಸಂ, ಯತೋಧಾಂ, ಪುರುರೂಪಂ, ಅಪಾಮುಕ
ರ್ತನಂ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ—

ಅಚಿಷ್ಟಂ—ಎಂದರೆ ಚೇಷ್ಟನರಹಿತಂ, ಚಾಂಚಲ್ಯರಹಿತಂ, ಸ್ಥಿರಂ' ಚಂಚಲವಲ್ಲದೇ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರತಕ್ಕ ವನೆಂದೂ,

ಅಪಾಕಂ—ಎಂದರೆ ಅಬಾಲಂ, ಪ್ರಾಜ್ಞಂ | ಬಾಲನಲ್ಲದೆ ಪ್ರಾಜ್ಞನೆಂದೂ,

ರೇತೋಧಾಂ—ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಪುತ್ರಾದಿಬೇಜಸ್ಯ ಯಜಮಾನೇ ಧಾರಯಿತಾರಂ | ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನಲ್ಲಿ ಪುತ್ರಾದಿ ಬೀಜವನ್ನು ಬಿತ್ತುವವನೆಂದೂ,

ವಿಶ್ರವನಂ—ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿವಿಧಕೀರ್ತಿಯುಕ್ತಂ || ಬಗೆಯ ಬಗೆಯ ಕೀರ್ತಿಯುಕ್ತನೆಂದೂ,

ಯತೋಧಾಂ—ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನೇ ಯಶಸಃ ಧಾರಯಿತಾರಂ | ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನು ಯತೋಧಾಗಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವನೆಂದೂ,

ಪುರುರೂಪಂ—ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಬಹುರೂಪವೆಂದು ವಿಧವಿಧವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನೆಂದೂ,

ಅಶಾಮಕರ್ತನಂ—ಎಂದರೆ ಕಾಮಾನಾಂ ಅನಾಶಯಿತಾರಂ | ಯಜಮಾನನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಾರ್ಥಕಗೊಳಿಸುವವನೆಂದೂ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಈ ವಿಶೇಷಗಳು ತೃಷ್ಣೆಯಿರುವ ವೈಯುಕ್ತಿಕವಾದ ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ತೃಷ್ಣೆಯ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ (೮-೧೮) ತೃಷ್ಣಾ ತೂರ್ಣಮಶ್ರುತ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ತ್ರಿಷೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣಃ ಸ್ವಪ್ನಕರ್ತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಕರೋತಿ ಕರ್ಮಣಃ | ವೇಗವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರಿಂದು ನೈರುಕ್ತಕಾರರ ಮತ. ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ತ್ರಿಷ್ಠಾ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಕತ್ರರ್ಥವಾದ ತೃಷ್ಠ್ಯಾ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಿರ್ವಚನಗಳಿಂದ ತೃಷ್ಣೆಯು ವೇಗವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವವನೆಂದೂ, ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನೆಂದೂ ಮತ್ತು ನಿರ್ಮಾತನೆಯೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈ ದೇವತೆಯು ಯಾವ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನೆಂದು ತೋರಿಸಲು ಮಾಧ್ಯಮಿಕಸ್ತೃಷ್ಣೇಶ್ಯಾಂಯುರ್ವಮೇ ಚ ಸ್ಯಾನೇ ಸಮಾಮ್ನಾತಃ | ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಃ | ಅಂತಃಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವನೆಂದು ಕೆಲವರೂ, ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯೂ ಹೇಳಿರುವ ಮತಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮತವನ್ನು ನುಮೋದಿಸುತ್ತಾ,

ತೃಷ್ಣಾ ರೂಪವಿಕರ್ತಾ ಚ ಯೋಽಸೌ ಮಾಧ್ಯಮಿಕೇ ಗಣೇ |
ಸ್ತುತಃ ಸ ಚ ನಿಪಾತೇನ ಸೂಕ್ತಂ ತಸ್ಯ ನ ವಿದ್ಯತೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೨೫)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಮಲೋಕದ ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಸೇರತಕ್ಕವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು,

ತೃಷ್ಣಾ ತು ಯಸ್ತಸ್ಮಾಯಮೇವ-ಪಾರ್ಥಿವೋಽಗ್ನಿರಿತಿ ಸ್ತುತಿಃ |
ಪಾರ್ಥಿವಸ್ಯಾಸ್ಯ ವರ್ಚಃ ಸ್ಯುಃ ಕಸ್ಯಾಸ್ಯೈಕ್ ಚಾರ್ತವೇಷು ಚ ||
ತ್ವಿಸಿತಸ್ವಪ್ನಕರ್ತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ತೂಣಮಶ್ರುತ ಏವ ವಾ |
ಕರ್ಮಸೂತ್ರಾರಣೋ ವೇತಿ ತೇನ ನಾಮೈತದಶ್ರುತೇ ||

ಯಃ ಸಹಸ್ರತಮೋ ರಶ್ಮೀ ರವೇಕ್ಷಂದ್ರಮುಪಾಶ್ರಿತಃ |

ಸೋಽಪಿ ತ್ವಷ್ಟಾರಮೇವಾಗ್ನಿಂ ಪರಂ ಚೇಹ ಚ ಯನ್ಮಧು ||

(ಬೃ. ದೇ ೩-೧೫ ರಿಂದ ೧೬)

ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಗೆ ಯಾವ ಸ್ತುತಿಯೋ ಅದೇ ತ್ವಷ್ಟೃವನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ದೇವತೆಯೆಂಬ ಸೂಚನೆಯೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಋತುಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳೆಲ್ಲೂ ಇವನನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ಅಂಶವೆಂದೇ ವರ್ಣಿಸಿದೆ, ಎಂದು ಅನಂತರ ತ್ವಷ್ಟೃ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತದ್ದಿರುವ ಏರ್ಪಾಟನನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ. ಚಂದ್ರವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಸೂರ್ಯನ ಸಹಪ್ರಶಸ್ತಿಯು ಮಧುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪರ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವಂತೆ ತ್ವಷ್ಟೃವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ ಎಂದೂ ಸಹ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬೃಹದ್ವೇದವತಾಕಾರರು ನಿರುಕ್ತೋಕ್ತವಾದ ಶಾಕಪೂಣಿಯ ಮತವನ್ನು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಮೋದಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ತ್ವಷ್ಟೃವನ್ನು ಮೊದಲು ಅಪ್ಪೀದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ, (೫-೨) ಅನಂತರ ಅಂತರಿಕ್ಷತ್ವವಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ (೫-೫) ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ದ್ಯುಲೋಕತ್ವವಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ (೫-೬) ಸೇರಿಸಿದೆ.

ತ್ವಷ್ಟೃ ಮತ್ತು ದಧೀಚಿಮುಷಿಯ ಕಥೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ೧-೧೩೯ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ತ್ವಷ್ಟಾರಂ ಯಜತಿ ವಾಗ್ನೈ ತ್ವಷ್ಟಾ ವಾಗ್ನೀದಂ ಸರ್ವಂ | ತ್ವಾಷ್ಟ್ರೀಂ ವಾಚಮೇವ ತತ್ತ್ರೀಣಾತಿ
ವಾಚಂ ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತ್ವಷ್ಟೃವಿಗೂ ವಾಕ್ಯಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದೂ ಒಂದು ಮತವಾಗಿದೆ.

ಯ ಇಮೇ ದ್ಯಾವಾಸೃಧಿವೀ ಜನಿತ್ರೀ ಸೂಪೈರಪಿಂಶದ್ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |

ತಮದ್ಯ ಹೋತಷಿತೋ ಯಜೀಯಾನ್ ದೇವಂ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಿಹ ಯಕ್ಷಿ ವಿದ್ಯಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಗೆ ದಿವ್ಯಜನ್ಮವಿದೆಯೆಂದೂ, ಅದುದರಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇವನು ತನ್ನ ಪ್ರಾಕೃತತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆಂದೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ತ್ವಷ್ಟೃವು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನನು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು,

ಇಹ ತ್ವಷ್ಟಾರವನುಗ್ರಿಯಂ ವಿಶ್ವರೂಪಮುಪಹ್ವಯೇ | ಅಸ್ಮಾಕಮಸ್ತು ಕೇವಲಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩-೧೦)

ತ್ವಷ್ಟಾರವನುಗ್ರಜಾಂ ಗೋಪಾಂ ಪುರೋಯಾವಾನಮಾ ಹುವೇ |

ಇಂದುರಿಂದ್ರೋ ವ್ಯಷಾ ಹರಿಃ ಪವಮಾನಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೫-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಿಯ, ಅಗ್ರಜ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ತ್ವಷ್ಟಾರೂಪಾಣಿ ಹಿ ಪ್ರಭುಃ ಪತುನ್ವಿಶ್ವಾನ್ವಮಾನಜೇ | ತೇಷಾಂ ನಃ ಸ್ಥಾತಿಮಾ ಯಜ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೮-೯)

ತ್ವಷ್ಟಾರೂಪಾಣಿ ವಿಕರೋತಿ |

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೯-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ತ್ವಷ್ಟುವಿನ ನಿರ್ಮಾಣಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಅವನಿಗೆ ವಿಶ್ವರೂಪನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ ಇದೆ. (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೩-೧೦).

ತುರೀಪಂ—ತುರೀಪ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಬ್ದವೈಶ್ವತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ತುರ್ಣಂ ವ್ಯಾಪಿ | ವೇಗವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ವೇಗವಾಗಿ ಬೀಳುವುದು ಅಥವಾ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಮತದಂತೆ ಮಳೆಯಾಗಬಹುದು ಅಥವಾ ರೇತಸ್ಸಾಗಬಹುದು. ಈ ಋಕ್ಯೆನಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ವೃಷ್ಟಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ,

ತನ್ನಸ್ತುರೀಪಮಧ ಪೋಷಯಿತ್ತು ದೇವ ತ್ವಷ್ಟರ್ವಿ ರರಾಣಃ ಸ್ಯಸ್ಯ |

ಯತೋ ವೀರಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸುದಕ್ಷೋ ಯುಕ್ತಗ್ರಾನಾ ಜಾಯತೇ ದೇವಶಾಮಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೩-೪-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯೆನಲ್ಲಿ ತುರೀಪ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಾರಕವಾದ ರೇತಸ್ಸೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರೈಪಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ರೇತೋಧಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ತ್ವಷ್ಟುವಿನ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಗುಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣುವುದು. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ,

ತ್ವಷ್ಟೇ ಸ್ವಾಹಾ, ತ್ವಷ್ಟೇ ತುರೀಪಾಯ ಸ್ವಾಹಾ, ತ್ವಷ್ಟೇ ಪುರುಲೂಪಾಯ ಸ್ವಾಹಾ |

(ಶ್ರೈ. ಸಂ. ೭-೩-೧೫)

ಎಂಬ ಸಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ತ್ವಷ್ಟುವಿಗೂ ತುರೀಪಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ತುರೀಪ ಪದಕ್ಕೆ ರೇತಸ್ಸೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. Keith ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ To Tvashtre, the Seminal ಎಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಅಥವಾ ಮಧ್ಯಮಲೋಕದ ದೇವತೆಯಾದ್ದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಪತನಕ್ಕೆ ಕಾರಣನೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ರಾಸ್ವಿನಃ ||೯೦||

ರಾಸ್ವಿನೋ ರಾಸ್ವೀ ರಪತೇರ್ವಾ | “ರಾಸ್ವಿನಸ್ಯಾಯೋಃ” ಇತ್ಯಮ್ನಿ

ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೨||

ರಾಸ್ವಿನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಗಲಾಪ್ತೆನ್ನಾಡು, ಶಬ್ದಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ರಸತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಶಬ್ದಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ರಸತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಲಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ಉತ ತ್ಯಾ ನೇ ಯಶಸಾ ಶ್ರೇತನಾಯ್ವಿ ವ್ಯಂತಾ ಪಾಂಶಾಶಿಜೋ ಹುವಧ್ಯೈ |

ಪ್ರ ವೋ ನಃ ಗಾತಮಪಾಂ ಕೃಣುಧ್ಯಂತ ಪ್ರ ಮಾತರಾ ರಾಸ್ವಿನಸ್ಯಾಯೋಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೨೨-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಉಪಿಜಪ್ತನು (ಕತ್ತೀವಂತನೂ ಆದ ನಾನು, ಆಹಾರ, ಬಲ, ಕೀರ್ತಿಯುಕ್ತರೂ (ಚರ್ವಾದಿ) ಭಕ್ಷಕರೂ (ಸೋಮಾದಿವಾನಗಳನ್ನು) ಪಾನಮಾಡುವವರೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧರೂ ಆದ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಶ್ರೇತವರ್ಣವಾಗಿ

ಮಾಡುವ ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ. (ಎಲೈ ಮುತ್ತಜರೇ) ನೀವೂ ಉದಕದ ಪಾತ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಸ್ತೋತ್ರ ಪುರೈ
ಪನಿಗೆ (ವೃಷ್ಟ್ಯದಕನಿರ್ಮಾತ್ರಿಯರೂ) ಮಾತೃಸ್ಥಾನೀಯರೂ ಆಗಿ ಅಹೋರಾತ್ರದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿ

**ಡಿಶಿಜಃ—ಉಶಿಜಃ ಪುತ್ರಃ ಕಕ್ಷೀವಾನಹಂ | ಉಶಿಕ್ ಎಂಬುವಳ ಮಗನೂ, ಕಕ್ಷೀವಂತನೆಂಬ ಹೆಸರು
ಳ್ಳವನೂ ಆದ ನಾನು ಎಂದು ಈ ಸೂಕ್ತದ್ರವ್ಯವಾದ ಋಷಿಯು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ದೀರ್ಘತಮಸ್ಥಂಬ ಋಷಿ
ಯಿಂದ ಉಶಿಕ್ ಎಂಬುವಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯ ಅಧಾರದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.**

ಅಂಗರಾಜಗೃಹೇ ಯುಕ್ತಾಂ ಉಶಿಜಂ ಪುತ್ರಕಾಮಯಾ |
ರಾಜ್ಞಾ ಚ ಪೃಹಿತಾಂ ದಾಸೀಂ ಭಕ್ತಾಂ ಮತ್ಪ್ನಾ ಮಹಾತಪಾಃ ||
ಜನಯಾಮಾಸ ಚೋತಾ ಯ ಕಕ್ಷೀವತ್ವಮುಖಾನ್ ಋಷೀನ್ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೪-೨೪, ೨೫)

ಅಂಗರಾಜನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಇದ್ದ ಉಶಿಕ್ ಎಂಬುವಳನ್ನು ದೊರೆಯು ಪುತ್ರೀಚೈಯಿಂದ ದೀರ್ಘತಮಸ್ಥ
ಂಬ ಋಷಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಇವಳು ಬಹಳ ಭಕ್ತಿಯುತಳಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ಸೇವೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ
ಅವನು ತುಷ್ಠನಾಗಿ ಇವಳಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷೀವತ್ವಮುಖರಾದ ಋಷಿಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಕಥೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಯುವಂ ನರಾ ಸ್ತುವತೇ ಪಜ್ರಿಯಾಯ ಕಕ್ಷೀವತೇ ಅರದತಂ ಪುರಂಧಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೨)

ತದ್ವಾಂ ನರಾ ಶಂಸ್ಯಂ ಪಜ್ರಿಯೇಣ ಕಕ್ಷೀವತಾ ನಾಸತ್ಯಾ ಪರಿಜ್ಞನ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಇವನು ಪಜ್ರ ಸಂತತಿಯವನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮದಚ್ಯುತಃ ಕೃಶನಾವತೋ ಅತ್ಯಾನ್ಯಕ್ಷೀವಂತ ಉದಮ್ಯಕ್ಷಂತ ಪಜ್ಜಾಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೪)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇವನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರೂ ಪಜ್ರರಿಂದೇ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದೇ
ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸಿಂಧೂ ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿದ್ದ ಭಾವಯವ್ಯನ ಮಗನಾದ ಸ್ಯನೆಯನು ತನಗೆ ಅತಿ ಪ್ರಭೂತವಾದ ದಾನ
ವನ್ನು ಕೊಟ್ಟುದಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ದಾನವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾದ ಸಂದರ್ಭವೂ, ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಉಂಟಾದ
ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವೂ ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಕಥೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಧಿಗಮ್ಯ ಗುರೋರ್ವಿದ್ಯಾಂ ಗಜ್ಯನ್ ಸ್ಯನಿಲಯಂ ಕಿಲ |
ಕಕ್ಷೀವಾನಧ್ವನಿ ಶ್ವಾಂತಃ ಸುಷ್ಪಾಸಾರಣ್ಯಗೋಚರಃ ||
ತಂ ರಾಜಾ ಸ್ಯನಯೋ ನಾಮ ಭಾವಯವ್ಯಸುತೋ ವ್ರಜನ್ |
ಶ್ರೀಡಾರ್ಥಂ ಸಾನುಗೋಽಪಶ್ಯತ್ ಸಭಾರ್ಯಃ ಸಪುರೋಹಿತಃ ||
ಅಭೈನಂ ರೂಪಸಂಪನ್ನಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ದೇವಸುತೋಪಮಂ |
ಕನ್ಯಾದಾನೇ ಮತಿಂ ಚಕ್ರೇ ವರ್ಣಗೋತ್ರಾದಿರೋಧತಃ ||

ಸಂಖೋಢೈನಂ ಸ ಪಪ್ರಚ್ಛ ವರ್ಣಗೋತ್ರಾದಿಕಂ ತತಃ |
 ರಾಜನ್ಯಾಂಗಿರಸೋಽಸ್ತೀತಿ ಕುಮಾರಃ ಪ್ರತ್ಯುವಾಚ ತಂ ||
 ಪುತ್ರೋಽಹಂ ದೀರ್ಘಾತಮಸ ಔಚ್ಯೈಸ್ಯ ಯಜ್ಞೇರ್ನಪ |
 ಅಥಾಸ್ತೈ ಸ ದದೌ ಕನ್ಯಾ ದಶಾಭರಣಭೂಷಿತಾಃ ||
 ತಾವತಶ್ಚ ರಥಾಞ್ಚಾನ್ವಿನಾಸ್ತೀತ್ಯಂಗಾನ್ವೈ ಚತುರ್ಮುಖಃ |
 ವಧೂನಾಂ ವಾಹನಾರ್ಥಾಯ ಧನಕುಪ್ಯಮಜಾವಿಕಂ ||
 ನಿಷ್ಕಾಣಾಂ ಸ್ಪೃಷಭಾಣಾಂ ಚ ಶತಂ ಶತಮದಾತ್ಮನಃ |
 ಏತದ್ವುಸ್ತ ರಸೂಕ್ತೇನ ಶತಮಿತ್ಯಾದಿನೋದಿತಂ ||
 ಶತಮಶ್ಚಾಞ್ಚಾತಂ ನಿಷ್ಕಾಣ್ ರಥಾನ್ ದಶ ವಧೂಮತಃ |
 ಚತುರ್ಮುಖೋ ಗವಾಂ ಚೈವ ಸಹಸ್ರಂ ಷಷ್ಠ್ಯಪಾಧಿಕಂ ||
 ಸ್ವನಯಾದ್ಧಾವಯಮ್ಯದ್ಯಃ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ತತ್ಯಪದ್ಯತ |
 ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಯ ಚ ತುಷ್ಪಾವ ಪ್ರಾತಃ ಪಿತ್ರೇ ಶಶಂಶ ಚ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೪೨ ರಿಂದ ೧೫೦)

ಗುರುವಿನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಕಕ್ಷೀವಂತನು ಮನೆಗೆ ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಬಳಲಿದ ವನಾಗ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಮಲಗಿ ನಿದ್ರೆಹೋಗುತ್ತಿದ್ದನು. ಆಗ ಭಾವಯುಕ್ತವುತ್ರನಾದ ಸ್ವನಯನೇಂಬ ರಾಜನು ತನ್ನ ಪತ್ನೀ ಭೃತ್ಯಾದಿಪರಿವಾರಗಳೊಡನೆ ಕ್ರೀಡಾರ್ಥವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಅವನನ್ನು ನೋಡಿದನು. ಅವನ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿ ಸಂತೋಷಗೊಂಡು ವರ್ಣ ಮತ್ತು ಗೋತ್ರಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತನಗೆ ಏನೂ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅವನಿಗೆ ಮಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ವಿವಾಹವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಎಬ್ಬಿಸಿ ಅವನ ವಂಶಾದಿಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು. ಆಗ ಕಕ್ಷೀವಂತನು ತಾನು ಅಂಗಿರಸನ ವಂಶದವನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೊಡನೆಯೇ ಸ್ವನಯನು ಅವನಿಗೆ ಅಲಂಕೃತರಾದ ಹತ್ತುಜನ ಕನ್ಯೆಯರನ್ನು ದಾನಮಾಡಿದನು. ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ, ರಥಗಳನ್ನೂ, ಧನವನ್ನೂ, ಅಜಾದಿಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ದಾನಮಾಡಿದನು. ಈ ವಿಷಯವು—

ಅಮಂಧಾನೋಮಾನಸ್ತ್ರ ಭೇರೇ ಮನೀಷಾ ಸಿಂಧಾವಧಿ ಕ್ಷಿಯತೋ ಭಾವ್ಯಸ್ಯ |
 ಯೋ ಮೇ ಸಹಸ್ರಮಮಿಮಾತ ಸವಾನತೂರ್ತೋ ರಾಜಾ ಶ್ರವ ಇಚ್ಛಮಾನಃ ||
 ಶಶಂ ರಾಜೋ ನಾಧವಾನಸ್ಯ ನಿಷ್ಕಾಞ್ಚಾತಮಶ್ಚಾನ್ವಯಶಾನ್ವದ್ಯ ಆದ್ಯಂ |
 ಶಶಂ ಕಕ್ಷೀವಾ ಅಸುರಸ್ಯ ಸೋನಾಂ ದಿವಿ ಶ್ರವೋಽಹರಸಾ ತತಾನ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೬-೧ ಮತ್ತು ೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇವನು ಪ್ರಾಚ್ಛನ ಪೂಜ್ಯನೂ ಆದ ಮುಷಿಯೆಂದು ಇವನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಅಹಂ ಮನುರಭವಂ ಸೂರೈಶ್ಚಾಹಂ ಕಕ್ಷೀವಾಂ ಋಷಿರಸ್ಮಿ ವಿಪ್ರೈಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೬-೧)

ಅಯಂ ಕಕ್ಷೀವತೋ ಮಹೋ ವಿ ವೋ ಮದೇ ಮತಿಂ ವಿಪ್ರಸ್ಯ ವರ್ಧಯದ್ವಿವಕ್ಷಸೇ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೫-೧೦)

ವಿಶಾಭಿಹಾರ್ಷಿಸೋಃ ಕಕ್ಷೀವಾನ್ವಿಯಂ ಧಾಮೋಪಾಗಚ್ಛತ್ಸ ಪರಮಂ ಲೋಕಮಜಯತ್ |
(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೨೧)

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೦-೧ ರಿಂದ ೯ ರ ವರೆಗೆ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿಕೊಂಡು) ಕಕ್ಷೀವಂತನು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ನಿವಾಸಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಿ ಅವರಿಂದ ಅನುಗ್ರಹಿತನಾಗಿ ಇನ್ನೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿದನು ಎಂದು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ,

ಕಕ್ಷೀವಂತಂ ಯ ಔಶಿಜಃ | ಯೋ ದೇವಾನ್ಯೋಮೀವಹಾ ||
ನಸುವಿತ್ತಪ್ಪಿವರ್ಧನಃ | ಸ ನಃ ಸಿಷಕ್ತು ಯಸ್ತುರಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೩-೪-೩೫)

ಪುಷ್ಪಿವಂತನೂ ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ, ಧನದಾತನೂ, ಸಂದೃಢ್ಯಕನೂ ಉಶಿಜಿಯ ಪುತ್ರನೂ ಆದ ಕಕ್ಷೀವಂತನು ನಮ್ಮೊಂದಿಗಲಿ ಎಂದು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕಕ್ಷೀವಂತನು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಯಾಭಿಸ್ತ್ರಮಂತುರಭವದ್ವಿಜಕ್ಷಣಸ್ತಾಭಿರೂಷು ಊತಿಭಿರಶ್ವಿನಾ ಗತಂ |
(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೨-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷೀವಂತನು ಪಾಕಯಜ್ಞ, ಹವಿರ್ಯಜ್ಞ ಮತ್ತು ಸೋಮಯಜ್ಞಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇವನು ಮೊದಲು ಅತ್ಯಂತ ಮೂಢನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಹೇಗಾದರೂ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ಭೂತಭವಿಷ್ಯದ್ವರ್ತಮಾನಕಾಲಗಳ ವ್ಯವಹಾರಗಳ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಬೇಕೆಂಬ ಉತ್ಕಟವಾದ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾಗಿ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದನಂತರ ಅವರು ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿ ಇವನಿಗೆ ತ್ರಿಕಾಲವಿಷಯಕವಾದುದೂ, ಸರ್ವಾರ್ಥ ವಿಷಯಕವಾದುದೂ ಆದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು ಎಂಬ ಕಥೆಯಿದೆ.

ಯವಂ ನರಾ ಸ್ತುಪತೇ ಪಪ್ರಿಯಾಯ ಕಕ್ಷೀವತೇ ಅರದತಂ ಪುರಂಧಿಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೭)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷೀವಂತನೇ ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ತ್ರಿಮಂತುಃ ವಿಜಕ್ಷಣಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಕಕ್ಷೀವಂತನು ಸರ್ವಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು; ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಎಂದು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಪಾಂ ನಪಾತಂ—ಅಪಾಂ ಉದಕಾನಾಂ ನಪಾತಂ ನಪಾತಯತಾರಂ ತಾಪಾಂ ನಪ್ಪಾರಂ ವಾ ಅಗ್ನಿಂ | ಅದ್ಭುಃ ಓಷಧಿವನಸ್ತಯಃ ತಾಭ್ಯಃ ಅಗ್ನಿಃ ಇತ್ಯಪಾಂನಪ್ಸೃತ್ವಮಗ್ನಿಃ | ಉದಕಗಳಿಂದ ಓಷಧಿ ವನಸ್ತುತಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ, ಅವುಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಜನಿಸುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ (ಉದಕಗಳ ಪೌತ್ರ) ಅಪಾಂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ನಸಾತ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪುತ್ರನೆಂದೂ ಪೌತ್ರನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಆದರೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು, ನಸಾದಿತ್ಯನಂತರಾಯಾಃ ಪ್ರಜಾಯಾ ನಾಮಧೇಯಂ | ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪುತ್ರಸ್ತು ವಂದೂ ಪೌತ್ರಾದಿಗಳೆಂದೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೮-೫) ಮತ್ತು ತನೂನಸಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅಪಃ ಅತ್ರ ತನ್ನ ಉಚ್ಯಂತೇ | ತತಾ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ತಾಭ್ಯಃ ಓಷಧಿನಸ್ವತಯಃ ಜಾಯಂತೇ ಓಷಧಿನಸ್ವತಿಭ್ಯಃ ವಿಷ ಜಾಯತೇ | ಎಂದು ವಿನಯ ಉದಕಗಳ ಪೌತ್ರನೆಂದೂ ಮತ್ತು ಶಾಕಪ್ತೇಣಿಯ ಮತದಂತೆ ಅಗ್ನಿಯ ಪರ್ಯಾಯನಾಮವೆಂದೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಅನಂತರಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಹುರ್ನಸಾದಿತಿ ಕೃಪಣ್ಯವಃ |

ನಸಾದಮುಷ್ಯ ಜೈವಾಯಮಗ್ನಿಸ್ತೇನ ತನೂನಸಾತ್ ||

(ಬೃ. ದೇ.)

ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನನುಸರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಪಾಂ ನಸಾತ್ ಎಂಬುದು ಅಗ್ನಿ ಪರ್ಯಾಯನಾಮವೇ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಚಿತ್ರತೆಯಿರುವುದನ್ನು ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪ್ತೂಃ ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಅಗ್ನಿಗೇ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿದೆಯೇ ಅಥವಾ ಈ ಹೆಸರಿನ ಬೇರೆ ದೇವತೆಯುಂಟೇ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರಗಳೊಂದಿಗೂ ಕೆಲವು ಅಧುನಿಕ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಗಳೊಂದಿಗೂ (ಮ. ಸಂ. ೧-೧೪೩-೧ ನೇ ಮುಕ್ತನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ) ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತೆ.

ರಾಸ್ತಿನಸ್ಯ—ರಾಸ್ತಿನೋ ರಾಸ್ತೀ ರಪತೇರ್ವಾ | (ನಿ. ೬-೨೧) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನದಂತೆ ಈ ಪದದ ಮೂಲವಾದ ರಪ್ ಅಥವಾ ರಪ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೋತ್ರಮಾಡತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಂದರ್ಥ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತುತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಿತಕರವಾದ ಶಬ್ದವಿರುವಂತೆ ಚಮಸ್ ಪ್ರಾತ್ರಿಯಿಂದಲೂ ಶಬ್ದವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಸಹ—

ಮಾತುಷ್ವದೇ ಪರಮೇ ಶುಕ್ರ ಆಯೋರ್ವಿಪನ್ಯವೋ ರಾಸ್ತಿ ರಾಸೋ ಅಗ್ನಿನ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೪೩-೧೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ರಾಸ್ತಿ ರಾಸಃ ಎಂದಿದೆ.

ಋಜ್ಜುತಿಃ || ೯೧ ||

ಋಜ್ಜುತಿಃ ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮಾ | “ಆ ವ ಋಜ್ಜುಸೇ ಊರ್ಜಾಂ

ವ್ಯುಷ್ಟಿಷು” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೩ ||

ಋಂಜತಿಃ—ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮಾ ಅಲಂಕಾರ ಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ದೂತಂ ವೋ ವಿಶ್ವವೇದಸಂ ಹವ್ಯವಾಹಮುತರ್ಯಂ |

ಯಜಿಷ್ಯ ಮ್ನಂಜಸೇ ಗಿರಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೪-೮-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸಕಲಸಂಪತ್ತುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಮಹಿಸುವವನೂ, ಮರಣಧರ್ಮರಹಿತನೂ, ಪೂಜ್ಯತಮನೂ ಖೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೂತನೂ ಆದ ನಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವವಾದ ವಾಕ್ಯಿನಿಂದ (ವಾಕ್ಯದಿಂದ) ಪೂಜಿಸಿ ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಋಜುನೀತೀ ||೯೨||

ಋಜುರಿತ್ಯವ್ಯಸ್ಯ ಭವತಿ | “ಋಜುನೀತೀ ನೋ ವರುಣಃ” ಇತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೪||

ಋಜುನೀತೀ—ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಸಹ ಋಜುತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ನಿಸ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ಋಜುನೀತೀ ನೋ ವರುಣೋ ಮಿತ್ರೋ ನಯತು ವಿಧ್ವಾನ್ |
ಅರ್ಯಮಾ ದೇವೈಃ ಸಹೋಷಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೦-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಅಹರಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯಾದ ಮಿತ್ರನೂ, ರಾತ್ಯಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯಾದ ವರುಣನೂ ನಮ್ಮ ಗಮ್ಯಸ್ಥಾನವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ನಮ್ಮನ್ನು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾದ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ನಮ್ಮ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಲಿ. ಹಾಗೆಯೇ ಇತರ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸಮಾನವಾದ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳ ಮತ್ತು ಅಹೋರಾತ್ರ ವಿಭಾಗ ಕರ್ತನಾದ ಅರ್ಯಮದೇವನೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಅಭೀಷ್ಟಸ್ಥಾನವನ್ನು ಸೇರಿಸಲಿ.

ಮಿತ್ರಃ, ವರುಣಃ, ಅರ್ಯಮಾ—ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಇವರು ಸೂರ್ಯನ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳಾದ ಎಂದರೆ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಈ ಹೆಸರಿನ ಅಂಶದೇವತೆಗಳೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳೆಂದು ಕೆಲವುಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ.

ತ್ವಮಗ್ನೇ ವರುಣೋ ಜಾಯಸೇ ಯತ್ತ್ವಂ ಮಿತ್ರೋ ಭವಸಿ ಯತ್ಸವಿದ್ಧಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪-೧)

ತ್ವಮರ್ಯಮಾ ಭವಸಿ ಯತ್ಯನೀನಾಂ ನಾಮ ಸ್ವಧಾವನ್ ಗುಹ್ಯಂ ವಿಭರ್ಷಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩-೨)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದಾಗ ಅವನಿಗೆ ವರುಣನೆಂದೂ, ಚಿನ್ನಾಗಿ ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಧಗಧಗನೆ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಅಗ್ನಿಗೆ ಮಿತ್ರನೆಂದೂ, ಕನ್ಯಾಸಂಬಂಧವಾದ ಹೋಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಯಮಾ ಎಂದೂ ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ಮೂರು ಹೆಸರುಗಳನೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ತ್ರೈತ್ತೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಲ್ಲಿ—

ಮಿತ್ರೋಽಸಿ ವರುಣೋಽಸೀತ್ಯಾಹ | ಮೈತ್ರಂ ವಾ ಅಹಃ | ವಾರುಣೇ ರಾತ್ರಃ | ಅಹೋರಾತ್ರಾ
ಭ್ಯಾಮೇವೈನಮುಪಾನಹರತಿ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೬-೧೦-೧)

ಮಿತ್ರನು ಹೆಗಲಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದೂ, ವರುಣನು ರಾತ್ರಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೂ ಕೆಲವುಕಡೆ ಸೂರ್ಯನ ಅಂಶದೇವತೆಗಳೆಂದೂ, ಕೆಲವುಕಡೆ ಅಗ್ನಿಯ ಬೇರೆಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನು ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನು ಸೂರ್ಯನ ಬೇರೊಂದು ಹೆಸರಾದರೂ ಮಿತ್ರನಿಗೆ ಸ್ವಪ್ನವಾದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಿದೆ. ಎಂದರೆ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿದೆ. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ ಅರ್ಯಮಾ ಎಂಬವರು ಅದಿತಿಯ ಪುತ್ರರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವನನ್ನು ಆದಿತ್ಯರೆಂದೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕರೆದಿದೆ. ಈ ಆದಿತ್ಯರು ಎಂದರೆ ಅದಿತಿಪುತ್ರರು ಆರು ಜನರೆಂದು—

ಇಮಾ ಗಿರ ಅದಿತ್ಯೇಭ್ಯೋ ಭೃತಸ್ಯೋಃ ಸನಾದ್ರಾಜಭ್ಯೋ ಜುಹ್ವಾ ಜುಹೋಮಿ |
ತ್ವಣೋಪು ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮಾ ಭಗೋ ನಸ್ತುವಿಜಾತೋ ವರುಣೋ ದಕ್ಷೋ ಅಂತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೭-೧)

ಎಂದರೆ ಮಿತ್ರ, ಅರ್ಯಮಾ, ಭಗ, ವರುಣ, ದಕ್ಷ, ಅಂಶ ಎಂದು ಆರು ಜನರ ಹೆಸರನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದೆ.

ದೇವಾ ಅದಿತ್ಯಾ ಯೇ ಸಪ್ತ ತೇಭಿಃ ಸೋಮಾಧಿ ರಕ್ಷನ ಇಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿ ಸ್ತವ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೧೧೪-೩)

ಎಂಬ ಮುಕಿನಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಪುತ್ರರು ಏಳು ಜನರೆಂದಿದೆ

ಅಷ್ಟಾ ಪುತ್ರಾಸೋ ಅದಿತೀರ್ಯೇ ಜಾತಾಸ್ತನ್ವ ೧ ಸ್ತರಿ |
ದೇವಾ ಉಪಶ್ಚೈತ್ಸಪ್ತಭಿಃ ಪರಾ ಮಾರ್ತಂಡಮಾಸ್ಯತ್ |
ಸಪ್ತಭಿಃ ಪುತ್ರೈರದಿತೀರುಪ ಶ್ಚೈತ್ಸವ್ಯವ್ಯಂ ಯುಗಂ |
ಪ್ರಜಾಯೈ ಮೃತ್ಯವೇ ತಪ್ತನಮಾರ್ತಂಡಮಾಭರತಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೨-೮, ೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಗೆ ಮೊದಲು ಏಳು, ಅನಂತರ ಮಾರ್ತಂಡನೆಂದು ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ಮಂದಿ ಪುತ್ರರೆಂದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಕೈತ್ತಿರಿಯ ಆರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ—

ಅಷ್ಟಾ ಪುತ್ರಾಸೋ ಅದಿತೇಃ | ಯೇ ಜಾತಾಸ್ತನ್ವಃ ಪರಿ | ದೇವಾ ಉಪಶ್ಚೈತ್ಸಪ್ತಭಿಃ |
ಪರಾಮಾರ್ತಂಡಮಾಸ್ಯತ್ | ಸಪ್ತಭಿಃ ಪುತ್ರೈರದಿತೀಃ | ಉಪಶ್ಚೈತ್ಸವ್ಯವ್ಯಂ ಯುಗಂ |
ಪ್ರಜಾಯೈ ಮೃತ್ಯವೇ ತತ್ | ಪರಾಮಾರ್ತಂಡಮಾಭರದಿತೀಃ | ತಾನನುಕ್ತುಮಿಷ್ಯಾಮಃ |
ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ | ಧಾತಾ ಆರ್ಯಮಾ ಚ ಅಗ್ಂಶಶ್ಚ ಭಗಶ್ಚ | ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಿವಸ್ವಾಗ್-
ಶ್ಚೇತ್ಯೇತೇ |

(ಕೈ. ಉ. ೧-೧೩-೩)

ಅದಿತಿಗೆ ಇದ್ದ ಎಂಟು ಮಂದಿ ಪುತ್ರರ ಹೆಸರನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಧಾತಾ, ಅರ್ಯಮಾ, ಅಂಶ, ಭಗ, ಇಂದ್ರ, ವಿವಸ್ವಾನ್ ಎಂಬವರೇ ಆ ಎಂಟು ಜನರು ಎಂದಿದೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವು ಕೈತ್ತಿರಿಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—

ಅದಿತಿಃ ಪುತ್ರಕಾಮಾ | ಸಾಧ್ಯೇಭ್ಯೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಾದನಮಸಚತ್ | ತಸ್ಯಾ ಉಚ್ಛೇ-
ಷಣಮದದುಃ | ತತ್ಪ್ರಾಶ್ನಾತ್ | ಸಾ ರೇತೋಧತ್ತ | ತಸ್ಯೈ ಧಾತಾ ಚಾರ್ಯಮಾ ಚಾಚಾ-
ಯೇತಾಂ | ಸಾ ದ್ವಿತೀಯನುಸಚತ್ | ತಸ್ಯಾ ಉಚ್ಛೇಷಣಮದದುಃ | ತತ್ಪ್ರಾಶ್ನಾತ್ |
ಸಾ ರೇತೋಧತ್ತ | ತಸ್ಯೈ ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚಾ ಜಾಯೇತಾಂ | ಸಾ ತೃತೀಯನುಸಚತ್ |
ತಸ್ಯಾ ಉಚ್ಛೇಷಣಮದದುಃ | ತತ್ಪ್ರಾಶ್ನಾತ್ | ಸಾ ರೇತೋಧತ್ತ | ತಸ್ಯಾ ಅಗಂಶ್ಚ
ಭಗಶ್ಚಾ ಜಾಯೇತಾಂ | ಸಾ ಚತುರ್ಥಮಸಚತ್ | ತಸ್ಯಾ ಉಚ್ಛೇಷಣಮದದುಃ |
ತತ್ಪ್ರಾಶ್ನಾತ್ | ಸಾ ರೇತೋಧತ್ತ | ತಸ್ಯಾ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಿವಸ್ವಾಗಂಶ್ಚಾ ಜಾಯೇತಾಂ

(ಶ್ಲೋ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೧, ೨, ೩.)

ಉತ್ರವಾಗಿದೆ. ಅದಿತಿಯು ಎಂಟು ಮಂದಿ ಪುತ್ರರನ್ನು ಪಡೆದ ವಿಷಯವು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಎಂಟು ಮಂದಿಯಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅರ್ಯಮಾ ಎಂಬ ಮೂರು ಮಂದಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾದವು. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದವರು. ಮು-ಸಂ-೨-೨೭ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅರ್ಯಮಾ ಎಂಬವರ ಲೋಕೋಪಕಾರಕವಾದ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳ ವಿವರವಾದ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ.

ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಯಾಸ್ಯರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ—

ಮಿತ್ರಃ ಪ್ರಮಾತೇಸ್ತ್ರಾಯತೇ | ಸಂಮಿನ್ವಾನೋ ದ್ರವತೀತಿ ವಾ | ಮೇದಯತೇವಾ |

(ನಿ. ೧೦-೨೧)

ಮಿತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂದರೆ—ಮಿತ್ರಃ ಕಸ್ಯಾತ್ | ಸಹಿ ಪ್ರಮಾತೇಃ ತ್ರಾಯತೇ | ಪ್ರಮಾತೇಃ ಮರಣಂ | ತತಃ ಸರ್ವಲೋಕಂ ತ್ರಾಯತೇ ವರ್ಷದ್ವಾರೇಣ | ಪ್ರಮಾತಿ ಎಂದರೆ ಮರಣವು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜನರಿಗೆ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿ ಆ ಮೂಲಕ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿ, ಹಸಿವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಬಹುದಾದ ಮರಣಭಯವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನಾದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗೆ ಮಿತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.

ಸಮಂತಲೋ ಮಿನ್ವಾನಃ ಉದಕೇನ ದ್ರವತಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕೇ | ಈ ದೇವತೆಯು ಉದಕಕ್ಕೆ ಅಧಿಸತೆಯಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ಮೇಘಗಳ ಮೂಲಕ ಸುತ್ತಲೂ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ತೊಯ್ದುಹೋಗುವಂತೆ ಎಂದರೆ ನೀರಿನಿಂದ ನೆನೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗೆ ಮಿತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.

ಅಥವಾ—ಸ್ವೇಹನಾರ್ಥಸ್ಯ ಸರ್ವಂ ಹ್ಯಸಾವುದಕೇನ ಸ್ವೇಹಯತಿ | ಈ ದೇವತೆಯು ಉದಕದಿಂದ ಸಮಸ್ತ ವನ್ಯೂ ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಎಂದರೆ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನಾದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗೆ ಮಿತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ—

ಮಿತ್ರೋ ಜನಾನ್ ಯಾತಯತಿ ಬ್ರುವಾಣೋ ಮಿತ್ರೋ ದಾಧಾರ್ ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ |

ಮಿತ್ರಃ ಕೃಷ್ಣೀರನಿಮಿಷಾಭಿಚಷ್ಟೇ ಮಿತ್ರಾಯ ಹಪ್ಯಂ ಘೃತವಜ್ಜುಹೋತ ||

(ಮು. ಸಂ. ೩-೫೯-೧)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಈ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನು ಕೃಷ್ಯಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಕನಾಗಿ ವೃಷ್ಟಾನ್ವಯಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಿ ಜನರಿಗೆ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಾ ಭೂಲೋಕದ ಜನರನ್ನೂ ಸ್ವರ್ಗನಿವಾಸಿಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸುವನು ಎಂದರೆ ಪೂಜಿಸಿದನು. ಎತ್ತೆ ಮನುಷ್ಯರೇ ಇಂತಹ ಮಿತ್ರದೇವನಿಗೆ ಭೃತಮಿತ್ರತವಾದ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಎಂದು ಮಿತ್ರನ ಅಸಾಧಾರಣಗುಣಗಳನ್ನೂ, ಲೋಕೋಚಾರವನ್ನು ಬಹು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನ ಪರವಾಗಿ ಇರುವ ಸೂಕ್ತವೆಂದರೆ ೯ ಮುಕ್ತುಗಳಿಲ್ಲ. ಈ ಸೂಕ್ತಮಾತ್ರ (ಮ. ಸಂ. ೩-೫೯) ಇತರ ಕಡೆ ಮಿತ್ರನು ವರುಣ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರ ಸಾಹಚರ್ಯವು ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಿತ್ರನೊಬ್ಬನೇ ದೇವತೆಯಾಗಿಲ್ಲದೆ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಒಂದು ಮಾತ್ರವಿರುವುದು (ಮ. ಸಂ. ೩-೫೮) ಅಲ್ಲಿಯೂ ಅ ದೇವತೆಯು ಸ್ತುತಿಭಾಗವು ಅಸ್ಪಷ್ಟ. ಆದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮಿತ್ರನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದೇ ಸೂಕ್ತದ ಐದನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ—

ಮಹಾ ಆದಿತೋಽ ನಮಸೋಪಸದ್ಯೋ ಯಾತಯಜ್ಞನೋ ಗೃಣತೇ ಸುಶೀವೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೫೯-೫)

ಈ ಮಿತ್ರನನ್ನು ಮನುಷ್ಯರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಪ್ಪಾಗಿ ಸೇರಿಸುವ ಮಹನೀಯನಾದ ಆದಿತನೊಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಯಾತಯಜ್ಞನ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು—

ವ್ರತೇನ ಸ್ತೋ ಭ್ರವಜ್ಞೇವಾ ಧರ್ಮಣಾ ಯಾತಯಜ್ಞನಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೨೭-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರವರುಣರಿಬ್ಬರ ಪರವಾಗಿಯೂ

ಮಿತ್ರಸ್ರಯೋರ್ವರುಣೋ ಯಾತಯಜ್ಞನೋರ್ಯಮಾ ಯಾತಯಜ್ಞನಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೩೬-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅರ್ಯಮಾ ಎಂದು ಮೂರುಮಂದಿಯ ಪರವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮ. ಸಂ. ೩-೩೯ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಕಾರ ಮಿತ್ರನು ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಗಳಿಗೆ ಆಧಾರನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮನುಷ್ಯರ ಐದು ಪಂಗಡಗಳು (ಪಂಚಜನಾಃ) ಅವನಿಗೆ ವಿಧೇಯರಾಗಿದಾರೆ, ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅವನು ಜೀವನಾಧಾರವಾಗಿದಾನೆ, ಎಂದು ಮಿತ್ರನ ಗುಣವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಮ. ಸಂ. ೫-೮೧-೪ ರಲ್ಲಿ ಸವಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರನು ಒಂದೇ ಎಂದೂ, ವಾಚಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ವಾ. ಸಂ. ೪-೩) ಮಿತ್ರನ ನಿಯಮಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿಯೇ ವಿಷ್ಣುವು ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟನೆಯೆಂದೂ ಮ.ಸಂ. ೧೦-೮-೪ ರಲ್ಲಿ ಉಪಾಧಿಕೃತ ಮುಂಚೆ ಸ್ಥಾಪಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಮಿತ್ರನನ್ನು ತಾನೇ ತನಗೋಸ್ಕರ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದೂ, ಮ. ಸಂ. ೩-೫-೪ ರಲ್ಲಿ ದೀಪ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಮಿತ್ರನು ಎಂದೂ, ಮ. ಸಂ. ೫-೩-೧ ರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಜನ್ಮನಾದಾಗ ವರುಣನು, ದೀಪ್ರನಾದಾಗ ಮಿತ್ರನು ಎಂದೂ,

ಮಿತ್ರೋ ಅಗ್ನಿರ್ಭವತಿ ಯತ್ಸಮಿದ್ಯೋ ಮಿತ್ರೋ ಹೋತಾ ವರುಣೋ ಪಾತನೇದಾಃ |

ಮಿತ್ರೋ ಅಧ್ಯಯೂರಿಹೀದೀ ದಮೂನಾ ಮಿತ್ರಃ ಸಿಂಧೂನಾಮುತ ಪರ್ವತಾಣಾಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೫-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಮಿತ್ರನೆಂದೂ, ಈ ಮಿತ್ರನೇ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವೂ, ಅಧ್ಯಯೂವೂ, ವರುಣನೂ, ಜಾತವೇದಿಸ್ತೆಂಬ ಅಗ್ನಿಯೂ, ಆಗರುವನೆಂದೂ, ಇವನು ನದಿಗಳೂ ಪರ್ವತಗಳೂ ಮಿತ್ರ (ಸ್ನೇಹಿತ, ಹಿತ ಕಾಂ) ನೆಂದೂ ಮಿತ್ರನ ಗುಣಗಳ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ.

ವರುಣಃ—ವರುಣೋ ವ್ಯ ಕೋತೀತಿ ಸತಃ (ನಿ. ೧೦-೨) ಮೇಘ ಸಮೂಹದಿಂದ ಆವೃತನಾದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗೆ ವರುಣನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಯಾಸ್ಯರ ನಿರ್ವಚನವಿದೆ.

ವರುಣನು ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ದೇವತೆ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮಾನನು. ವರುಣ ದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ. ವರುಣದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡಿನವೆ. ಆದರೆ ಮಿತ್ರಾ ವರುಣರನ್ನು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುವ ಸೂಕ್ತಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತ ನಾಲ್ಕು ಇವೆ.

ವರುಣನಿಗೆ ಮಾನುಷದೇಹ, ಮಾನುಷವ್ಯಾಪಾರಗಳುಂಟು. ಆದರೆ ಭೌತಿಕ ಶರೀರ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅವನ ನೈತಿಕವ್ಯಾಪಾರಾದಿಗಳ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಗಳ ವರ್ಣನೆಯೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಅವನಿಗೆ ಮುಖ, ಕಣ್ಣು ತೋಳುಗಳು, ಕೈಗಳು ಮತ್ತು ಪಾದಗಳಿವೆ; ರಥ ನಡಿಯಸುತ್ತಾನೆ, ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ, ಪಾನಮಾದು ತಾನೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಅವನ ಶರೀರವ್ಯಾಪಾರಗಳ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಅಗ್ನಿ, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರಿಗೆ ಸೂರ್ಯನೇ ನೇತ್ರನೆಂದು,

ಚಿತ್ರಂ ದೇವಾನಾನುಮದಗಾದನೀಕಂ ಚಕ್ಷುರ್ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೧೫-೧)

ಉದು ತ್ಯಚ್ಚಕ್ಷುರ್ಮಹಿ ಮಿತ್ರಯೋರಾ ಏತಿ ಪ್ರಿಯಂ ವರುಣಯೋರದಭ್ಯಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೬-೫೧-೧)

ಉದ್ಧಾಂ ಚಕ್ಷುರ್ಮರುಣ ಸುಪ್ರತೀಕಂ ದೇವಯೋರೇತಿ ಸೂರ್ಯತಕ್ಷನ್ಯಾನ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೭-೬೧-೧)

ಚಕ್ಷುರ್ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ ದೇವಶ್ಚರ್ಮೇವ ಯಃ ಸಮವಿವ್ಯಕ್ ತಮಾಂಸಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೭-೯೩-೧)

ನಮೋ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ ಚಕ್ಷುಸೇ ಮಹೋ ದೇವಾಯ ತದ್ಯತಂ ಸಪರ್ಯತ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೩೭-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸೂರ್ಯನು ಇವನಿಗೆ ನೇತ್ರವ್ರಾಯನೆಂಬ ವಿಷಯವು ಮಿತ್ರಾವರುಣ ದೇವತಾಕ ವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳ ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಬಂದಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಮೊದಲು ಗೋಚರ ವಾಗುವುದೇ ಈ ಅಂಶವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ, ಮತ್ತು ಮ. ಸಂ. ೭-೬೬-೧ ನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಯಮಾ, ಮಿತ್ರ, ವರುಣರು ಸೂರ್ಯನೇತ್ರರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವರುಣನು ದೂರದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳವನು (ಉರುಚಿಕ್ಷುಂ) ಎಂದು ಮ. ಸಂ. ೧-೨೫-೧ ೧-೨೫-೧೬) ಮೊದಲಾದ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಅ ನೋ ಬರ್ಹೀ ರಿತಾದಸೋ ವರುಣೋ ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮಾ | ಸೀದಂತು ಮನುಷೋ ಯಥಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೬-೪)

ವ್ರತೇನ ಸ್ಥೋತ್ರೇ ಧ್ರುವಶ್ವೇತಮಾ ಧರ್ಮಜಾ ಯಾತಯಜ್ಜನಾ | ನಿ ಬಹಿರ್ವಿ ಸದತಂ ಸೋಮ-
ಪೀತಯಂ ||

(ಮು. ಸಂ. ೫-೭೨-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಗಲಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅರ್ಯಮರನ್ನು ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಸಿರುವ ದರ್ಭೆಯ ಮೇಲೆ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಯದೀ ಸಹಾಯಾ ಸೋಮೈಃ ಸುತೇಭಿಃ ಸುಪ್ರಯಸಾ ಮಾದಯೈತೇ |

(ಮು. ಸಂ. ೪-೪೧-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಗಲಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ದಿಭ್ರದ್ವಾಪಿಂ ಹಿರಣ್ಮಯಂ ವರುಣೋ ವಸ್ತ ನಿರ್ಣಜಂ | ಪರಿ ಸ್ತತೋ ನಿ ಷೇದಿರೇ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೨೫-೧೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಗಲಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಮೇಲುಹೊಂದಿಕೆ ಅಥವಾ ನಿಲುವಂಗಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತು ಹೊಳೆಯುವ ಉಡುಪನ್ನೂ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ವರುಣನ ರಥವು ಸುವರ್ಣಮಯವಾದುದು, ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವಾದದ್ದು ಮತ್ತು ಅವರಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಪ್ರಚೋದಕವಾದ ಚಾವಟಿಗಳಿವೆ. ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ರಥಾರೋಹಣಮಾಡುತ್ತಾರೆ. (ಮು. ಸಂ. ೫-೭೩-೧) ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ.

ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ವಾಸಗೃಹವು ಸುವರ್ಣಮಯವಾದುದು ಮತ್ತು ಅದು ಮೇಲುಲೋಕದಲ್ಲಿದೆ. ಮತ್ತು ವರುಣನು ತನ್ನ ಪ್ರಾಸಾದದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು—

ನಿ ಷಸಾದ ಧ್ವತವ್ರತೋ ವರುಣಃ ಪಸ್ತ್ಯಾ ಸ್ವಾ | ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ ಸುಕೃತಃ |

ಅತೋ ವಿಶ್ವಾನ್ಯದ್ಯುತಾ ಚಿಕಿತ್ವಾ ಅಧಿ ಪತ್ಯತಿ | ಕೃತಾನಿ ಯಾ ಚ ಕರ್ತಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೨೫-೧೦, ೧೧)

ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದನ್ನೆಲ್ಲಾ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ವಾಸಸ್ಥಾನವು ಬಹಳ ದೊಡ್ಡದು, ಬಹಳ ಎತ್ತರವಾದುದು, ಸಹಸ್ರ ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ದೃಢವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಅವರ ಮನೆಗೆ ಸಹಸ್ರ ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. (ಮು-ಸಂ-೭-೬೮-೫) ಸರ್ವದರ್ಶಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ವಾಸಸ್ಥಾನದಿಂದ ಹೊರಟು ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಮನೆಗೆ ಮನುಷ್ಯರ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಅವರ ಪ್ರಿಯವಾದ ಮನೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಇವೆ.

ವರುಣನು ಒಂಟಿಯಾಗಿ ಅಥವಾ ಮಿತ್ರಸಹಿತನಾಗಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಅನೇಕ ಕಡೆ ರಾಜನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ—

ಅಬುಧೇ ರಾಜಾ ವರುಣೋ ವನಸೋಧ್ವಂ ಸ್ತೂಪಂ ದದತೇ ಪ್ರೂತದಕ್ಷಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೨೪-೭)

ತ್ವಂ ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ವರುಣಾಸಿ ರಾಜಾ ಕುಲೇ ಚ ದೇವಾ ಅಸುರ ಯೇ ಚ ಮರ್ತಾ |

(ಮು. ಸಂ. ೨-೨೭-೧೦)

ತೇನ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ರಾಜಾ ಯವಂ ನ ವ್ಯಸ್ಥಿವ್ಯುರ್ವ್ಯನತ್ತಿ ಭೂಮಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೮೫-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ, ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ರಾಜನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವರುಣನಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರ, ಯಮ, ಸೋಮ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ರಾಜನೆಂಬ ಗೌರವ ಸೂಚಕವಾದ ಹೆಸರಿದೆ.

ಇಂದ್ರನ ಸಂಭವವಾದ ಕಥೆಗಳು ಅನೇಕವಿವೆ. ಆದರೆ ವರುಣನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ತೀರಾ ವಿದ್ವಂಸವಾಗಿದೆ. ಒಂದಾದರೂ ಕಥೆಗಳಿಲ್ಲ. ವರುಣನು ಭೌತಿಕ ಮತ್ತು ನೈತಿಕ ವಿಧಿಗಳ (ವರುಣಸ್ಯ ವ್ರತಾನಿ) ನಿಯಾಮಕನೆಂದು ಬಹಳವಾಗಿ ಹೊಗಳಿದೆ. ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ದೈವಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಯಾ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಿದರೆ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಮಾಡಲು ಅವರಿಗಿರುವ ಗುಣವಾದ ಶಕ್ತಿ, ಎಂತಲೂ, ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ಅನ್ವಹಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಪದಕ್ಕೆ ಕೆಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಮಾಡಲು ಅವರಿಗಿರುವ ಗುಣವಾದ ಶಕ್ತಿ ಎಂತಲೂ ಅರ್ಥ. ಒಳ್ಳೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ಈ ಪದವು ಸ್ವಲ್ಪತ್ತದೆ. ಕೆಟ್ಟ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಅಸುರ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಂತೆ ಮಾಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ತನ್ನಲ್ಲಿ ನಿಗೂಢವಾದ ಈ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವರುಣನು ವಾಯುಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಆಕಾಶಕಡ್ಡಿಯಿಂದ ಅಕೆಯುಮಂತೆ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಕೆಯುತ್ತಾನೆ. ಸೂರ್ಯನು ಅಂತರಿಸ್ಥಿವನ್ನು ದಾಟುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಮಳೆ ಮೋಡಗಳಿಂದ ಮಸಕಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಮಧುಮಿಶ್ರಿತವಾದ (ಸಿಹಿಯಾದ) ಹನಿಗಳು ಉದುರುತ್ತವೆ. (ಋ. ಸಂ. ೫-೬೩-೪) ಆಕಾಶವು ಮಳೆಗೆರೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಾಯಾ ಎಂಬ ಪದವು ಋ. ಸಂ. ೬-೪೮-೧೪; ೭-೨೮-೪; ೧೦-೯೯-೧೦; ೧೦-೧೪೭-೫; ಮೊದಲಾದ ಮುಕ್ತುಗಳೆಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವರುಣನಿಗೆ ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತಿನಿಯಮಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವವನು ವರುಣನು. ಅವನೇ ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಮತ್ತು

ಅಸೀದದ್ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಸಂರಾಷ್ಟ್ರೇತತ್ತ ವರುಣಸ್ಯ ವ್ರತಾನಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೨-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಾಸಮಾಡುವನೆಂದೂ, ಅವನ ನಿಯಮಾದಿಗಳು ಅಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವವೆಂದೂ,

ತಿಸ್ರೋ ದ್ಯಾವೋ ನಿಹಿತಾ ಅಂತರಸ್ನಿನ್ ತಿಸ್ರೋ ಭೂಮಿಾರುಪರಾಃ ಷಡ್ವಿಧಾನಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೮೭-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೂರು ಊರ್ಧ್ವಲೋಕಗಳೂ, ಮೂರು ಭೂಲೋಕಗಳೂ (ಅಧೋಲೋಕಗಳೂ) ಅವನ ವಶದಲ್ಲಿವೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ವರುಣ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರರು ಪ್ರಪಂಚವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಆಳುತ್ತಾರೆ. (ಋ. ಸಂ. ೫-೬೩-೭) ಅವರೇ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ರಕ್ಷಕರು. (ಋ. ಸಂ. ೨-೨೭-೪) ವರುಣನು ಸ್ವರ್ಗ, ಭೂಮಿ, ಆಕಾಶಗಳಿಗೆ ಆಧಾರಭೂತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ಋ. ಸಂ. ೫-೬೯-೧, ೪) ಅವನು ಉದಕದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ, ಕಲ್ಲಿನಮೇಲೆ ಸೋಮವನ್ನೂ ಇಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಸೂರ್ಯನಿಗೋಸ್ಕರ ಆಗಲವಾದ ದಾರಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ವರುಣ, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಅರ್ಯಮರು ಸೂರ್ಯನಿಗೋಸ್ಕರ ದಾರಿಯನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾರೆ. (ಋ. ಸಂ. ೭-೬೦-೪) ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣನ ಅಧಿಕಾರ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ.

ಕೈತ್ತರಿಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ಕೈ. ಸಂ. ೬-೪-೮-೩) ಮಿತ್ರೋಽಹರಜನಯದ್ವರುಣೋ ರಾತ್ರಿಂ—ಎಂದರೆ ಮಿತ್ರನು ಹಗಲನ್ನೂ, ವರುಣನು ರಾತ್ರಿಯನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದರೆಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ—ಮೈತ್ರಂ ವಾ ಅಹಃ | ವಾರುಣೇ ರಾತ್ರಿಃ—ಎಂದರೆ ಮಿತ್ರನು ಹಗಲಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದೂ, ವರುಣನು ರಾತ್ರಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (ಕೈ. ಸಂ. ೨-೧-೨-೪) ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಮತುಗಳನ್ನು ವಿಭಜಿಸುವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ನೇದ ವಸಾಸೋ ಧೃತವೃತೋ ಪ್ರಜಾವತಃ | ನೇದಾ ಯ ಉಪಜಾಯತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೫-೮)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವರುಣನಿಗೆ ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳೂ ತಿಳಿದವೆಯೆಂದೂ,

ವಿ ಯೇ ದಧುಃ ಶರದಂ ಮಾಸಮಾದಹಯೌಜ್ಜಮುಕ್ತಂ ಚಾದ್ಯಚಂ |

ಅನಾಪ್ಯಂ ವರುಣೋ ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮಾ ಜ್ವತ್ತಂ ರಾಜಾನ ಅಶತ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೬-೧೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅರ್ಯಮರು, ಶರತ್ಕಾಲ, ತಿಂಗಳು, ಹಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿದರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಉದಳವನ್ನು ಕ್ರಮಪಡಿಸುವವನೂ ಅವನೇ ಎಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ನದಿಗಳು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದವನೂ ಅವನೇ. ಅವನ ಅಪ್ಪಣೆಮೇರಿಯೇ ಅವು ಸತತವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತವೆ. (ಋ. ಸಂ. ೨-೨೮-೪) ನದಿಗಳು ನೇಗವಾಗಿ ಸಮುದ್ರದೊಳಕ್ಕೆ ನೀರು ತಂದು ಸುರಿಯುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ತುಂಬದಿರುವುದು ಅವನ ಹುದುಗಿದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ (ಋ. ಸಂ. ೫-೮೫-೬) ವರುಣ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರರು ನದಿಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯರು. ವರುಣನು ಸಾಗರಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನೆಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾದ ಅಂಶವಾದರೂ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಬಹಳ ಅಪರೂಪ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಇದು ಅಮುಖ್ಯವೆಂಬುದೇ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿರಬಹುದು. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಜಲಾಧಿಪತಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದಾನೆ. ಮತ್ತು ವರುಣನು ಅಪ್ಪದಿಕ್ಕಾಲಕರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗಿ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೆಂಬುದು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯ. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಸಮರ್ಥನೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವರುಣನಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದೆಲ್ಲಾ ವಾಯುವೆಂಟಲದಲ್ಲಿ ಇರುವ ನೀರಿನೊಡನೆಯೇ ವೃಷ್ಟಿಗಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುವ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರರೇ ಪ್ರಮುಖರು. ಪರ್ವತಗಳೆಲ್ಲಾ ಮೋಡಗಳಿಂದ ಅವೃತವಾಗಿರುವಾಗ ಬುಡಮೇಲಾದ ಬಾಣಿಯಿಂದ (ನೋಡದಿಂದ) ಸ್ವರ್ಗ, ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಆಕಾಶಗಳಿಗೆ ನೀರಗರೆದು ಭೂಮಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ವರುಣನು ತೇವವಾಗಿ ಮಾಡುವನು ಎಂದು ಋ. ಸಂ. ೫-೮೫-೩, ೪ನೆಯ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಒಂದು ಇಡೀ ಸೂಕ್ತವೇ (ಎಂದರೆ ಋ. ಸಂ. ೫-೬೩ನೆಯ ಸೂಕ್ತವು) ಅವರ ಮಳೆಗರೆಯುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಯಜುರ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ಕೈ. ಸಂ. ೫-೫-೪-೧) ಅಪೋ ವರುಣಸ್ಯ ಪತ್ನಯ ಅಸನ್—ನೀರುಗಳು ವರುಣನ ಪತ್ನಿಯರೆಂದೂ (ಕೈ. ಸಂ. ೬-೪-೩-೨) ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ವಾ ಅಪ ನೇಶಾರೌ—ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ನೀರಿಗೆ ನಾಯಕರು ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ವರುಣನ ಶಾಸನಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆಯೆಂದು ಪದೇ ಪದೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಅವನಿಗೆ ಧೃತವೃತ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೂ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಸಂದಿದೆ.

ಪರಿಧಾಮಾನಿ ಮಮ್ಯುಶದ್ವರುಣಸ್ಯ ಪುರೋ ಗಯೇ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅನು ವ್ರತಂ ನಧಂತಾ-
ಮನ್ಯುಕೇ ಸಮೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೧-೬)

ನ ನಾಂ ದೇವಾ ಅಮೃತಾ ಆ ಮಿನಂತಿ ವ್ರತಾನಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಧ್ರುವಾಣಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೬೯-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾರ್ಯಮರ ಅಪ್ಪಣೆಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಾರೆಂದೂ ಆನಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡ ಅವರ ಧೃತವ್ರತಗಳನ್ನು ಮಾರಲಾರರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ನಿಯಮ (ಋತ) ಮತ್ತು ಬೆಳಕಿಗೆ ನಿಯಮಕರು. ಈ ಶಾಸನಗಳ ಬಲದಿಂದಲೇ ಅವರು ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಬೆಂಬಲ ಕೊಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಗುಣವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ, ಒಂದೊಂದು ವೇಳೆ ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ, ಅಥವಾ ಇತರ ಸಾಧಾರಣದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅವರು ಸತ್ಯ (ಋತ) ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯವನ್ನೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವವರು (ಋತಸ್ಯ ಗೋಪಾಃ) ಎಂದರೆ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವವರು (ಅಥವಾ ಪಾಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವರು) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ವರುಣನ ಶಕ್ತಿಯು ಅಗಾಧವಾದುದು. ಹಾರುವ ಪಕ್ಷಿಗಳಾಗಲಿ, ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳಾಗಲಿ ಅವನ ರಾಜ್ಯದ ಗಡಿಯ ಮೇಲೆಯನ್ನು ಸೇರಲಾರವು. ಅವನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಮೀರಲಾರವು; ಅವನ ಕೋಪವನ್ನು ತಡೆಯಲಾರವು. ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಸೀಮೆಯ ಎಲ್ಲಿಕೆಟ್ಟನ್ನು ಆಕಾರ ಮತ್ತು ನದಿಗಳು ಕೂಡ ತಲಪಿಲ್ಲ. ಸಮಸ್ತವೂ ವರುಣನಲ್ಲಿಯೇ ಆಡಗಿವೆ. ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವಸತಿಗಳೂ ಮೂರು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳೂ ಮೂರು ಭೂಲೋಕಗಳೂ ಅವಲ್ಲಿಯೇ ನಿಹಿತವಾಗಿವೆ. ವರುಣನು ಸರ್ವಜ್ಞನು. ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಹಾರಾಟ, ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ನಾವೆಗಳ ಸಂಚಾರ, ದೂರಗಾಮಿಯಾದ ವಾಯುವಿನ ಗತಿ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅವನಿಗೆ ತಿಳಿದಿವೆ. ಹಿಂದೆ ಕಳೆದುಹೋದ ಅಥವಾ ಮುಂದೆಬರುವ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಅವನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ ನುನುಷ್ಯರ ಸತ್ಯಾಸತ್ಯಕರ್ಮಗಳ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನು ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯಗಳು, ಯೋಚನೆಗಳು, ಉಪಾಯಗಳು ಎಲ್ಲವೂ ವರುಣನಿಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ. ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅವುಗಳಿಂದಾಚೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲವನ್ನೂ ಅವನು ಗ್ರಹಿಸಬಲ್ಲನು. ಆಶಾರದಾಚೆ ಎಷ್ಟೋ ದೂರ ಓಡಿಹೋದರೂ ಯಾರೂ ವರುಣನ ದೃಷ್ಟಿಪಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ನೀತಿಯಾಮಕನಾದುದರಿಂದ ವರುಣನಿಗೆ ಪಾಪವೆಂದರೆ ಬಹಳ ಕೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಅವನ ನಿಯಮಗಳನ್ನು- ಲ್ಲಂಘಿಸಿದರೂ ಕೋಪ, ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಅವನು ಬಹಳ ಕ್ರೂರಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪಾಪಿಗಳನ್ನು ಬಂಧಿಸುವ ವರುಣನ ಪಾಶವು ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೧೫; ೧-೨೫-೧೧; ೬-೨೪-೪; ೧೦-೨೫-೨೪ ಮೊದಲಾದ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆ ಪಾಶವು ಅನ್ಯತನಾದಿಯನ್ನು ಬಂಧಿಸುತ್ತದೆ. ಸತ್ಯನಾದಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡುತ್ತದೆ.

ಯುಷೋ ರಾಷ್ಟ್ರಂ ಬೃಹದಿನ್ದ್ರತಿ ದ್ಯೌರ್ಯೋ ನೇತ್ಯಭಿರರಜ್ಜುಭಿಃ ಸಿನೀಥಃ |

ಪರಿ ನೋ ಹೇಳೋ ವರುಣಸ್ಯ ವ್ಯಚ್ಚಾ ಉರುಂ ನ ಇಂದ್ರಃ ಕೃಣವದು ಲೋಕಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೯೪-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಸಹಚರತನಾದ ವರುಣನು ಹಗ್ಗವಲ್ಲದ ಬಂಧನಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಪಾಶವೆಂಬ ಕಟ್ಟುವ ಇಡೀ ಮುಗ್ಗೇಡದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಮಾತ್ರ ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಅದೂ ಅವನ ಭಕ್ತರನ್ನು ಬಂಧಿಸಿರುವ ಪಾಶವನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪಾಶಬಂಧನ ಮತ್ತು ಮೋಚನ

(ಪಾಶಬಿಡಿಸುವ) ಕಾರ್ಯಗಳು ವರಾಣಸಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು, ಮಿತ್ರನಿಂದ ಕೂಡಿದ ವರಾಣಸು ಅನ್ಯತನನ್ನು ಓಡಿಸುವವನು, ದ್ವೇಷಿಸುವವನು ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಿಸುವವನು. ಮಿತ್ರಾ ವರಾಣಸು ತನ್ನ ಪೂಜೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಕಾರದಿಂದಿರುವವರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ವರಾಣಸು ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಪಡುವವರನ್ನು ಮನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೆಚ್ಚಿದಂತೆ ಬಿಟ್ಟು ತಾನೆ, ಮತ್ತು ಪಾಪಪರಿಹಾರಮಾಡುತ್ತಾನೆ; ಸ್ವತಃ ಮಾಡಿದ ಪಾಪದಿಂದ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಅವನ ಪೂರ್ವಿಕರು ಮಾಡಿದ ಪಾಪದಿಂದಲೂ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನಿಯಮಗಳನ್ನೇ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿ ಅನಂತರ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಪಡುವವರನ್ನೂ ಉಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ತನ್ನ ಆಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ವಿಸ್ಮೃತಿಯಿಂದ ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಕನಿಷ್ಠರತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ವರಾಣಸಿನಲ್ಲಿ ನೂರುಗಟ್ಟಿ, ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ ಔಷಧಿಗಳಿವೆ. ಅವನು ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ದೂರಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಪಾಪವನ್ನು ಪರಿಹಾರಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಪ್ರಾಣಾಪಹಾರಮಾಡಬಲ್ಲನು, ಜೀವದಾ ನವನ್ನೂ ಮಾಡಬಲ್ಲನು. ನಿಕೃತ್ಯವನ್ನು ರಕ್ಷಣೆಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಕುಶಲನು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರಾಣಸು ಗುಣವರ್ಣನೆಯು ಅನೇಕ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಾವು ಅದನ್ನು ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಉಚಿತ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಶೈತ್ರಿನೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ — ಫಲಗು ನೀನಕ್ಷತ್ರಮರ್ಯಮಾ ದೇವತಾ ಅನೂರಾಧಾ ನಕ್ಷತ್ರಂ ಮಿತ್ರೋ ದೇವತಾ (ಶೈ. ಸಂ. ೪-೪-೨) — ಎಂದರೆ ಅರ್ಯಮನು ಪೂರ್ವಫಲಗುನೀ ನಕ್ಷತ್ರಕ್ಕೂ ಮಿತ್ರನು ಅನೂರಾಧಾನಕ್ಷತ್ರಕ್ಕೂ ಅಧಿಪತಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಅರ್ಯಮಾ—ಅದಿತ್ಯರ ಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅದಿತ್ಯರೆಂದರೆ ಮಿತ್ರ, ವರಾಣ ಮತ್ತು ಅರ್ಯಮರೇ ಉದ್ದಿಷ್ಟರು. ನಾವು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ (ಮ.ಸಂ. ೨-೨೭-೧) ಮಿತ್ರ, ಅರ್ಯಮ, ಭಗ, ಮರಾಣ, ದಕ್ಷ, ಅಂಶ ಎಂಬ ಆರು ಜನರ ಹೆಸರುಮಾತ್ರವಿದೆ. ಮ. ಸಂ. ೮-೧೧೪-೩ ನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯರ ಸಂಖ್ಯೆ ಏಳೆಂದೂ, ಮ. ಸಂ. ೧೦-೭೬-೮ ರಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ಮೊದಲು ಏಳುಜನ ಪುತ್ರರನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ, ಎಂಟನೆಯ ಮಾರ್ಕಂಡನನ್ನು ಅನಂತರ ಪಡೆದಳೆಂದೂ ಇದೆ. ಆ. ವೇ. ೮-೯-೨೧ ರಲ್ಲಿಯೂ, ಶೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೯-೧ ರಲ್ಲಿಯೂ, ಅದಿತಿಗೆ ಮಿತ್ರ. ಅರ್ಯಮಾ, ವರಾಣ, ಅಂಶ, ಭಗ, ಧಾತ್ಯ, ಇಂದ್ರ, ವಿವಸ್ವಾನ್ ಎಂಟುಮಂದಿ ಪುತ್ರರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧೨-೮; ೧೧-೬-೨-೮) ಅದಿತ್ಯರು ತಿಂಗಳಿಗೊಬ್ಬಂತೆ ಹನ್ನೆರಡು ಜನರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅದಿತ್ಯರು ಹನ್ನೆರಡುಮಂದಿಯೆಂದೇ ಇದೆ.

ಅರ್ಯಮಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ನೂರುಕಡೆ ಬಂದಿದ್ದರೂ, ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದೇ ತನ್ನ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ) ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳ ರೂಪ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಈ ಅರ್ಯಮಾದೇವತೆಯ ಹೆಸರನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿಡಾರೆ. ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೊರತಾಗಿ ಬಾಕಿ ಕಡೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸ್ತಾಪ; ಆದೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರಾಣ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ. ಅನ್ಯಿಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಒಲಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ,

ತೃಮರ್ಯಮಾ ಭವಸಿ ಯತ್ಕನೀನಾಂ ನಾಮ ಸ್ವಧಾವನ್ ಗುಹ್ಯಂ ಬಿಭರ್ಷಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೩-೨)

ನೀನೇ ಅರ್ಯಮಾ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಭಗೋ ಅರ್ಯಮಾ ಸವಿತಾ ಪುರಂಧಿರ್ಮಹ್ಯಂ ತ್ವದುರ್ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಯ ದೇವಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೩೬)

ಎಂಬ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ಭಗ, ಅರ್ಯಮಾ, ಸವಿತೃ, ಪುರಂಧಿ ಇವರುಗಳು ಈ ವಪುನನ್ನು ನನ್ನ ಗೃಹಸ್ವಾಶ್ರಮಕ್ಕೆ ನೆರವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನನಗೆ ಕೊಟ್ಟರು ಎಂದು ವರನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ನ ತಮಂಹೋ ನ ದುರಿತಂ ದೇವಾಸೋ ಅಷ್ಟ ಮರ್ತ್ಯಂ |

ಸಜೋಷಸೋ ಯಮರ್ಯಮಾ ಮಿತ್ರೋ ನಯಂತಿ ವರುಣೋ ಅತಿ ದ್ವಿಷಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೬೬-೧)

ಶುನಮಶ್ಯಚ್ಚಮೂತಯೇ ವರುಣೋ ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮಾ |

ಶರ್ಮ ಯಚ್ಚಂತು ಸಪ್ರಥ ಅದಿತ್ಯಾಸೋ ಯದೀಮಹೇ ಅತಿ ದ್ವಿಷಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೬೭-೨)

ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೬೬ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ಬುಕ್ಕು ಗಳಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅದಿತ್ಯರನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ದೇವಾಸಃ ಅಷ್ಟ ಎಂದು ಮೊದಲನೆಯ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಎಂಟು ವಂದಿ ಅದಿತ್ಯರನ್ನೇ (ವೇದದ ಅದಿತ್ಯರ ಸಂಖ್ಯೆ ಎಂಟು ಮಂದಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ) ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ೭ ನೇ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯಾಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಇದನ್ನೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರತಿ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ (ಕೊನೆಯ ಬುಕ್ಕು ಹೊರತು) ವರುಣೋ ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮಾ ಎಂದು ಮಿತ್ರಾವರುಣಾರ್ಯಮರ ಹಸರು ಪಲ್ಲವಿಯಂತೆ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಈ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾರ್ಯಮರ ಪ್ರಧಾನಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಅರ್ಯಮನ ವಿಷಯವು ಬುಗ್ಗೆದದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ವಿಶೇಷ ವಿವರಣೆಯು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಪ್ರತದ್ವಸೂ ||೯೩||

ಪ್ರತದ್ವಸೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಸೂ | “ಹರೀ ಇನ್ದ್ರ ಪ್ರತದ್ವಸೂ ಅಭಿ ಸ್ವರ”

ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೫||೨೧||

ಪ್ರತದ್ವಸೂ—ಪ್ರಾಪ್ತವಸೂ—ವಶ್ಯರ್ಯ ಅಥವಾ ಧನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದವು ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನಾಂತ ಪದವು. ಮತ್ತು ಹರೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಬುಕ್ಕು—

ಇಹ ತ್ಯಾ ಸಧಮಾಧ್ಯಾ ಯುಜಾನಃ ಸೋಮಪೀತಯೇ |

ಹರೀ ಇಂದ್ರ ಪ್ರತದ್ವಸೂ ಅಭಿ ಸ್ವರ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೩-೨೭)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವೂ, ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವವೂ ಕ್ರಭೂತವಾದ ಧನಸ್ವರೂ ಆದ ನಿನ್ನ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ನಿನ್ನ ರಥಕ್ಕೆ ಯೋಜಿಸಿ ಈ ನಮ್ಮ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ದಯಮಾಡು.

ಇತಿ ಏಕವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ದ್ವಾವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಹಿನೋತಾ ನೋ ಅಧ್ವರಂ ದೇವಯಜ್ಯಾ ಹಿನೋತ ಬ್ರಹ್ಮ ಸನಯೇ ಧನಾನಾಂ | ಋತಸ್ಯ ಷೋಗೇ ವಿಷ್ಯಧ್ವಮೂಧಃ ಶ್ರುಷ್ಟೀವರೀಭೂತನಾಸ್ತಭ್ಯಮಾಪಃ | ಪ್ರಹೀಣತ ನೋಽಧ್ವರಂ ದೇವಯಜ್ಯಾಯೈ ಪ್ರಹೀಣತ ಬ್ರಹ್ಮ ಧನಸ್ಯ ಸನನಾಯ ಋತಸ್ಯ ಯೋಗೇ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯೋಗೇ ಯಾಜ್ಞೇ ಶಕಟ ಇತಿ ವಾ ಶಕಟಿಂ ಶಕೃದಿತಂ ಭವತಿ ಶನಕೈಸ್ತಕತೀತಿ ವಾ ಶಬ್ದೇನ ತಕತೀತಿ ವಾ | ಶ್ರುಷ್ಟೀವರೀಭೂತನಾಸ್ತಭ್ಯಮಾಪಃ | ಸುಖವತ್ಯೋ ಭವತಾಸ್ತಭ್ಯಮಾಪಃ ಚೋಷ್ಣೂಯಮಾಣ ಇನ್ತ್ರ ಭೂರಿ ವಾಮಂ | ದದದಿನ್ತ್ರ ಬಹುವನನೀಯಂ | ಏಧಮಾನದ್ವಿಲುಭಯಸ್ಯ ರಾಜಾ ಚೋಷ್ಣೂಯತೇ ವಿಶ ಇನ್ನೋ ಮನುಷ್ಯಾನ್ || ವ್ಯೌದಸ್ಯತೈಧಮಾನಾನಸುನ್ವತಃ ಸುನ್ವತೋಽಭ್ಯಾದಧಾತ್ಯುಭಯಸ್ಯ ರಾಜಾ ದಿವ್ಯಸ್ಯ ಚ ಸಾರ್ಥಿವಸ್ಯ ಚ ಚೋಷ್ಣೂಯಮಾಣ ಇತಿ ಚೋಷ್ಣೂಯತೇಶ್ಚರ್ಕರೀತವೃತ್ತಂ ಸುಮಸ್ತ್ವಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಉಪ ಪ್ರಾಗಾತ್ಸುಮನ್ಯೇ ಧಾಯಿ ಮನ್ಮ | ಉಪಶ್ಚೈತು ಮಾಂ ಸ್ವಯಂ ಯಮ್ಯೇ ಮನೋಽಧಾಯಿ ಯಜ್ಞೇನೇ ತ್ಯಾಶ್ವಮೇಧಿಕೋ ಮನ್ನೋ ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ದಿವ ಏಷಣೇಷು || ಸೂರ್ಯಂ ರಾಧಃ ಶತಾಶ್ವಂ ಕುರುಜ್ಜಸ್ಯ ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ಸ್ತೂರಃ ಸಮಾಶ್ರಿತಮಾತ್ರೋ ಮಹಾನ್ ಭವತ್ಯಣುರನುಸ್ಥವೀಯಾಂಸಮುಪಸಗೋಽ

ಉಪ್ಪು ನಾಮಕರಣೋ ಯಥಾ ಸಂಪ್ರತಿ ಕುರುಂಗೋ ರಾಜಾ
ಬಭೂವ ಕುರುಗಮನಾದ್ವಾ ಕುಲಗಮನಾದ್ವಾ ಕುರು ಕೃಂತತೇಃ
ಕೂರಮಿತ್ಯಪ್ಯಸ್ಯ ಭವತಿ ಕುಲಂ ಕುಷ್ಣಾತೇರ್ವಿಕುಷಿತಂ ಭವತಿ
ದೂತೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೋ ಜಿನ್ವತಿಃ ಪ್ರೀತಿಕರ್ಮಾ ಭೂಮಿಂ ಪರ್ಜನ್ಯಾ
ಜಿನ್ವನ್ತಿ ದಿವಂ ಜಿನ್ವನ್ತ್ಯಗ್ನಯ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೨೨||

ಹಿನೋತ ||೯೪||

“ಹಿನೋತಾ ನೋ ಅಧ್ವರಂ ದೇವಯಜ್ಯಾ ಹಿನೋತ ಬ್ರಹ್ಮ
ಸನಯೇ ಧನಾನಾಮ್ | ಋತಸ್ಯ ಯೋಗೇ ವಿಷ್ವಧ್ವಮೂಢಃ
ಶ್ರುಷ್ಟೀವರೀರ್ಭೂತನಾಸ್ಮಭ್ಯಮಾಪಃ ||” ಪ್ರಹೀಣತ ನೋಽಧ್ವರಂ
ದೇವಯಜ್ಯಾಯೈ | ಪ್ರಹೀಣತ ಬ್ರಹ್ಮ ಧನಸ್ಯ ಸವನಾಯ |
ಋತಸ್ಯ ಯೋಗೇ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯೋಗೇ ಯಾಜ್ಞೇ ಶಕಟ ಇತಿ ವಾ |
ಶಕಟಂ ಶಕ್ರದಿತಂ ಭವತಿ ಶನಕೈಸ್ತಕತೀತಿ ವಾ | ಶಬ್ದೇನ ತಕತೀತಿ
ವಾ || “ಶ್ರುಷ್ಟೀವರೀರ್ಭೂತನಾಸ್ಮಭ್ಯಮಾಪಃ |” ಸುಖವತ್ಯೋ
ಭವತಾಸ್ಮಭ್ಯಮಾಪಃ ||೧||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಋಕ್ಕು—

ಹಿನೋತಾ ನೋ ಅಧ್ವರಂ ದೇವಯಜ್ಯಾ ಹಿನೋತ ಬ್ರಹ್ಮ ಸನಯೇ ಧನಾನಾಮ್ |
ಋತಸ್ಯ ಯೋಗೇ ವಿಷ್ವಧ್ವಮೂಢಃ ಶ್ರುಷ್ಟೀವರೀರ್ಭೂತನಾಸ್ಮಭ್ಯಮಾಪಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೦-೧೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳೇ, ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ದೇವಪೂಜಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರೇರಿಸಿ. ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ನಮಗೆ ಧನಗಳ ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರೇರಿಸಿ. ಯಜ್ಞದ ನಿರ್ವಹಣದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಚ್ಚಲನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಸುರಿಸಿ. ಎಲೈ ಉದಕಗಳೇ, ನಮಗೆ ಸುಖಕಾರಕಿಯರಾಗಿ ಆಗಿ.

ನಿರ್ವಹನದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು—ಎಲೈ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳೇ, ದೇವತೆಗಳನ್ನುವೈದೇಶಿಸಿ ನಾವು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸಿ. ನಾವು ಧನಲಾಭಾರ್ಥವಾಗಿ ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸಿ. ಋತಸ್ಯ ಯೋಗೇ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥವು. ಯೋಗೇ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಸುವ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯೋಗೇ ಎಂದರೆ ಗಾಡಿ (ಶಕಟ) ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗ

ಬಹುದು. ಈ ಶಕಟಶಬ್ದವು ಗಾಡಿಯನ್ನು ಎಳೆಯುವ ಎತ್ತುಗಳ ಸಗಣೆಯಿಂದ ಲಿಪ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಅಥವಾ ಈ ಗಾಡಿಯು ನಿಧಾನವಾಗಿ ಚಲಿಸುವುದು. ಅಥವಾ ಕಿತ್ತೆಂದು ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ಚಲಿಸುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಶಕಟವೆಂದು ಹೆಸರು. ಉದಕಗಳು ನಮಗೆ ಸುಖಕಾರಕಗಳಾಗಿ ಆಗಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಕೊನೆಯ ಪಾದವಲ್ಲ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಚೋಷ್ಯಾಯಮಾಣಾಃ ||೯|| ಚೋಷ್ಯಾಯತೇ ||೯೬||

ಚೋಷ್ಯಾಯಮಾಣಾ ಇಂದ್ರ ಭೂರಿ ವಾಮಮ್ |” ದದದಿನ್ದ್ರ ಬಹು ವನನೀಯಮ್ | “ಏಧಮಾನದ್ವಿಳುಭಯಸ್ಯ ರಾಜಾ ಚೋಷ್ಯಾಯತೇ ವಿಶ ಇನ್ದ್ರೋ ಮನುಷ್ಯಾನ್ ||”

ವ್ಯುದಸ್ಯತ್ಯೇಧಮಾನಾನಹರ್ವೈಷ್ಟ್ಯಸುಸ್ವತಃ ಸುನ್ವತೋಽಭ್ಯಾದಧಾತ್ಯುಭಯಸ್ಯ ರಾಜಾ ದಿವ್ಯಸ್ಯ ಚ ಪಾರ್ಥಿವಸ್ಯ ಚ ಚೋಷ್ಯಾಯಮಾಣಾ ಇತಿ || ಚೋಷ್ಯಾಯತೇಶ್ಚ ಕರ್ಣೀತವ್ಯತ್ರಮ್ ||೨||

ಚೋಷ್ಯಾಯಮಾಣಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ನಿ ಸರ್ವಸೇನ ಇಷುಧೀಲ್ ರಶಕ್ತ ಸಮಯೋಗೇ ಗಾ ಆಜತಿ ಯಸ್ಯ ವಕ್ಷಿ |
ಚೋಷ್ಯಾಯಮಾಣಾ ಇಂದ್ರ ಭೂರಿ ವಾಮಂ ಮಾ ಶಕಟಾರ್ಥರತ್ನದಧಿ ಪ್ರವೃದ್ಧ ||
(ಮ. ಸಂ. ೧-೩೩-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ದೇವತೆಗಳಿಗಿಲ್ಲ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಸೇನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಬತ್ತಳಿಕೆಗಳನ್ನು ಭುಜಕ್ಕೆ ಬಲವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೇಷ್ಠ ಸಿಂಹವೆನಿಸಿದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಗೋರೂಪವಾದ ವಶ್ತರ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಒದಗಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತಾ ಇರು. ಆದರೆ ಅವುಗಳ ಬೆಲೆಯನ್ನು ಮೂತ್ರ ನಮ್ಮಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರಿಯಂತೆ ವರ್ತಿಸಬೇಡ.

ಚೋಷ್ಯಾಯತೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಮಕ್ಕಳಿನ ಉದಾಹರಣೆಯು—

ಶ್ವನ್ನೇ ವೀರ ಉಗ್ರಮುಗ್ರಂ ದಮಾಯನ್ನೈಮುಷ್ಮತಿನೇನೀಯಮಾನಾಃ |
ವಿಧಮಾನದ್ವಿಳುಭಯಸ್ಯ ರಾಜಾ ಚೋಷ್ಯಾಯತೇ ವಿಶ ಇಂದ್ರೋ ಮನುಷ್ಯಾನ್ ||
(ಮ. ಸಂ. ೬-೪೭-೧೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಅತ್ಯಂತ ಭಯಂಕರವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಶತ್ರುವನ್ನೂ ಸಹ ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಲೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ತ್ರೀಶ್ವಗಳನ್ನು ಪರ್ಯಾಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಮುಂದಾಗಿ ಇಯಿತ್ತಲೂ ಇರುವ ಇಂದ್ರನು ಪರಾಕ್ರಮಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆಹಂಕಾರದಿಂದ ಮೆರೆಯುವ ಧನಿಕರನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸುವವನೂ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀಶ್ವಜನರನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಕರೆದು ಅವರಿಗೆ ಉತ್ತೇಜನವನ್ನೂ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನೂ ನೀಡುತ್ತಾನೆ.

ಚೋಷ್ಯಯನುಮಾಣಃ ಮತ್ತು ಚೋಷ್ಯಯತೇ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳು ಎಂದರೆ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಚೋಷ್ಯಯನುಮಾಣ ಇಂದ್ರ ಭೂರಿ ವಾಮಂ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ದದದಿಂವು ಬಹು ವನನೀಯಂ—ಇಂದ್ರನು ಬಹಳವಾಗಿ ಅವೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂದ್ರನು ಸೋಮಾಭಿಷವವನ್ನು ಮಾಚದಿರುವ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞ ಮಾಡದಿರುವ ಮತ್ತು ಅಹಂಕಾರದಿಂದ ಮೆರೆಯುವ ದುಷ್ಕನನನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ (ಚದುರಿಸಿ) ಓಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸೋಮಾಭಿಷವವನ್ನು ಮಾಡಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಸಜ್ಜನನನ್ನು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಅಹ್ವಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಎಂದರೆ ಅವರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರನು ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ (ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೂ) ಪೃಥಿವಿಗೂ ಎರಡು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ರಾಜನು (ಪ್ರಭುವು) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸುಮತೌ ||೯೭||

ಸುಮಸ್ತ್ವಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | “ ಉಪ ಪ್ರಾಗ್ರಾತ್ಸುಮನ್ಮಧಾಯಿ ಮನ್ಮ.”
ಉಪಪ್ರೈತು ಮಾಂ ಸ್ವಯಂ ಯನ್ತ್ರೈ ಮನೋಽಧ್ಯಾಯಿ ಯಜ್ಞೇ—
ನೇತ್ಯಾಶ್ವಮೇಧಿಕೋ ಮಂತ್ರಃ ||೩||

ಉದಾಹರಣೆಯು ಮುಕ್ತು—

ಉಪ ಪ್ರಾಗ್ರಾತ್ಸು ಮನ್ಮೇಧಾಯಿ ಮನ್ಮ ದೇವಾನಾಮಾಕಾ ಉಪ ವೀತಶ್ಯಷ್ಠಃ |
ಅನ್ವೇನಂ ವಿಪ್ರಾ ಋಷಯೋ ಮದಂತಿ ದೇವಾನಾಂ ಪುಷ್ಪೇ ಚಕ್ರಮಾ ಸುಬಂಧುಂ ||
(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೨-೭)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಯಜ್ಞ ಫಲಭೂತವಾದ ಈ ಅಶ್ವವು ತಾನಾಗಿಯೇ ಸಮಾಪಿಸಿ ನನ್ನಿಂದ ದ್ವೈತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ದೇವತೆಗಳ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲು ಸಮಾಪಿಸಲಿ. ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಬಂದುದೂ ಪುಷ್ಪವಾದ ಪೃಷ್ಠಭಾಗವುಳ್ಳದ್ದೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬಂಧನವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಅಶ್ವವನ್ನು ಇದನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದ ದೇವತೆಗಳ ಪೋಷಣಕ್ಕಾಗಿ ನಾವು ಸಿದ್ಧಮಾಡುವೆವು. ಮೇಧಾವಿ ಗಳಾದ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಕರ್ಮವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಅನುಮೋದಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಿ.

ಸುಮತೌ—ಸುಮತ್ಸ್ವಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ (೧-೬-೨೨) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಸಾಯಣರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ತಾನಾಗಿಯೇ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಫಲವು ತಾನಾಗಿಯೇ ಒದಗಿ ಬರಲಿ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಸುಮತೌ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಯಂ ಎಂದರೆ ತನ್ನಷ್ಟಕ್ಕೆ ತಾನಾಗಿಯೇ ಎಂಬ ಅರ್ಥಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಕಲ್ಯಾಣಾಃ ; ಶೋಭನ ಅಥವಾ ಭದ್ರ ಎಂಬರ್ಥಗಳೂ ಇವೆ. ಇದನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಡನೆ ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದೆ

ಮನ್ಮ—ಮನನೀಯಂ ಎಂದರೆ ಧ್ಯಾನಾರ್ಥವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಮನ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸಿನ ಇಚ್ಛೆಯೆಂದು ಅಪಯವಾರ್ಥವಾದರೂ ಮುಕ್ತಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದಪ್ರಯೋಗವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅಭಿಲಾಷೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ವಸ್ತುವನ್ನು ನಿರೀಶಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇದೇ ಮುಕ್ತನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮೇಲ್ಕಂಡಂತೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (೧. ೬. ೨೨) ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಪದವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಮನ್ಮ—ಮನನೀಯಮರ್ಥಜಾತಂ | ಅದೃತವಾದ ವಸ್ತುವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ; ಅದೃತವಾದ ವಸ್ತುವು ಯಜ್ಞ ಫಲವಾಗಬಹುದು;

ಸ್ತುತಿಯಾಗಬಹುದು, ಹವಿಸ್ಸಾಗಬಹುದು. ಪ್ರಕೃತವಾದುದೂ ಧ್ಯಾನಾರ್ಹವಾದುದೂ ಅದ ಫಲನಿಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿ: ಪ್ರತ್ಯೇಕನ ಮನ್ಮಥಾ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧. ೪) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲೂ ಸಹ ಈ ಪದದ ಅತಿಶಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

ವಿಶ್ವ: ಋಶಯ:—ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. ಮೊದಲು ವಿಶ್ವಾ: ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಮುತ್ತಿಕೃಗಳೆಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ, ಋಶಯ: ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಾರವವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನಚಕ್ರಸ್ಪೃಶ್ಯ ಮೇಧಾವಿಗಳೆಂದರ್ಥ.

(ಕ್ರಿಮಾರ್ಭವಂ) ಪರೇ ಮಾ ನೋ ಮೇಧ್ಯಸ್ಯಾಶ್ಚೈವ ಸಂಸ್ತವಃ |

ಈಮಾರ್ಗತಾಃ ಇತಿ ತ್ವಸ್ಯಾಂ ನೀಯಮಾನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ ||

(ಬೃಹದ್ದೇವತಾ. ೪-೨೭)

ಮಾ ನೋ ಮಿತೋ ವರುಣೋ (೧-೧೬೨-೧) ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತವೂ, ಯದಕ್ರಂದಃ ಪ್ರಥಮಂ ಜಾಯಮಾನಃ (೧-೧೬೩-೧) ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತವೂ ಮೇಧ್ಯಾಶ್ಚೈವ ಪ್ರಶಂಸಾರೂಪವಾದ ಕೃತಿಗಳಾಗಿವೆ. ಈಮಾರ್ಗತಾಃ ಸಿಲಿಕವಧ್ಯಮಾಸಃ (೧-೧೬೩-೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳೆಲ್ಲ ವುಪ್ಪವಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಮೇಧ್ಯಾಶ್ಚೈವ ವರ್ಣನೆಯಿವೆ.

ಸ್ವಯೂಥ್ಯಾಸ್ತಸ್ಯ ಚೈವಾತ್ರ ಬಹವಃ ಸಂಸ್ತುತಾ ಹಯಾಃ |

ನಿಯುಕ್ತಾನ್ತಾನಿಯುಕ್ತಾಶ್ಚ ಪ್ರಸಂಗಾದನುಕೀರ್ತಿತಾಃ ||

ಈ ಮೇಧ್ಯಾಶ್ಚೈವ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಾರ್ಥವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅಲಂಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿಯಾಗಲಿ, ನಿಯುಕ್ತವಾಗಿರಲಿ ಅಥವಾ ಅನಿಯುಕ್ತವಾಗಿರಲಿ, ಇರತಕ್ಕ ಇನ್ನೂ ಇತರ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಅನುಷಂಗಿಕವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಸಂಜ್ಞ ಪ್ರವವಸಂಜ್ಞ ಪ್ರಂ ಭವಿಷ್ಯಂ ಚಾಹ ಭೂತವತ್ |

ತಸ್ಯ ಮಾಂಸಸ್ಯ ಸೊನಸ್ಯ ಚರೂಣಾಂ ಹವಿಷ್ವತ್ಥಾ ||

ವಾಸೋಽಧಿವಾಸಸೋಶ್ಚಾತ್ರ ಯದ್ವಿಶಸ್ಯಂ ಚ ಕೀರ್ತಿತಂ |

ಗಾತ್ರಸ್ಯ ಶೂಲಸ್ಯಾಣಾನಾಂ ಸ್ವಧಿತೇಶ್ಚ ಪ್ರಕೀರ್ತನಂ ||

ಛಾಗಸ್ಯ ಕೀರ್ತನಂ ಚಾತ್ರ ಇಂದ್ರಾಪೂಷ್ನೋಃ ಸಹ ಸುತಿಃ |

(ಬೃ. ದೇ. ೪-೨೯-೩೧)

ಮುಂದೆ ಯಜ್ಞವ್ಯವಾಗಿರುವ ಅಶ್ವವನ್ನು ಅಗಲೇ ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿದಂತೆಯೇ ಧಾವಿಸಿ ಈ ಅಶ್ವವನ್ನು ವರ್ಧಿಸಿದೆ ಇದರ ವಸಾಂಸವೂ, ಸೊನವೂ, ಚರೂವೂ, ವಾಸಾಧಿವಾಸಗಳೂ, ಗಾತ್ರವೂ, ಶೂಲವೂ, ಸ್ಯಾಣವೂ, ಸ್ವಧಿತಿಯೂ ಇನ್ನೂ ಇತರ ವಿಶೇಷಗಳೂ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಛಾಗವೂ (ಮೇಕೆಯೂ) ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಂದ್ರನ ಸ್ತುತಿಯೂ ಪೂಷನ ಸ್ತುತಿಯೂ ಅಡಕವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಗಾರ್ಧ - ೧೬೨ ಮತ್ತೆ ೧-೧೬೩ ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಯದ್ವಾಜಿನೋ ದೇವಜಾತಸ್ಯ ಸಪ್ತೇಃ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮೋ ವಿದಥೇ ವೀರಾಚೇ |

ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವಜಾತವಾದ ಅಶ್ವದ ವೀರೈಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಸ್ತಿಸುವೆವು ಎಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದೆ. ಈ ಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪವೇನು, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ನಿಮ್ಮಿಷ್ಟವಾದ ಅಶ್ವದ ಮಹಿಮೆಯೇನು ? ಉಳಿದ ಯಾಗಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿರುವ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಮೊದಲು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ರಾಷ್ಟ್ರಂ ವಾ ಅಶ್ವಮೇಧಃರಾಷ್ಟ್ರೇ ಖಲು ವಾ ಏತೇ ವ್ಯಾಯಜ್ಯಂತೇ |

(ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೩-೮-೯)

ಅಶ್ವಮೇಧವು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಆದ ಯಜ್ಞವು. ರಾಜ್ಯವಿಸ್ತರಣೆಗಾಗಿ ಸಾರ್ವಭೌಮ ಪದವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅರ್ಹನಾಗಿರತಕ್ಕ ರಾಜನು ನೆರವೇರಿಸತಕ್ಕ ಈ ಯಜ್ಞವು ಒಂದು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯವಾದ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸತಕ್ಕ ಕರ್ಮಗಳಂತೆಯೂ ಅಥವಾ ರಾಜಸೂಯಯಾಗದಂತೆಯೂ ಕೇವಲ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಆಹಂಭಾವವಲ್ಲದೆ, ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ರಾಜರುಗಳಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ದುಡ್ಡು, ಅನೇಕ ರಾಜಾಧಿರಾಜರ ಗಳಿಗೆ ಸಾರ್ವಭೌಮನಾಗಿ ತನ್ನ ರಾಜೀಕೀಯವಾದ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವವನೂ, ಯಾವ ರಾಜನಿಂದಲೂ ಪರಿಭವನನ್ನು ಪೋದದಿರುವವನೂ ಆದ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ನಿರ್ವಹಿಸಲ್ಪಡುವ ಈ ಮಹಾಯಜ್ಞವು ಬಹಳ ಶ್ರಮಸಾಧ್ಯವಾದ ಕರ್ಮವಾಗಿದೆ.

ಏತಾ ವಾ ಏತ ಸಿತ್ಯತೇ ||ಯೋಽಬಲೋಽಶ್ವಮೇಧೇನ ಯಜತೇ |

(ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೩-೮-೯)

ದುರ್ಬಲನಾದ ಯಾವ ರಾಜನಾಗಲಿ ಅಶ್ವಮೇಧವನ್ನು ತಾನೂ ಮಾಡುತ್ತೇನೆಂದು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರೆ ಅವನಿಗೆ ತನ್ನ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಉಚ್ಚಾಟನೆಯಾಗುವುದು ಖಂಡಿತವು.

ಯದವಿತಾ ಅಶ್ವಂ ವಿಂದೀರನ್ | ಹನ್ಯೇತಾಸ್ಯ ಯಜ್ಞಃ |

(ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೩-೮-೯)

ಶತ್ರುಗಳು ಇವನ ಅಶ್ವವನ್ನು ವಹರಿಸಿ ಇವನ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವನ್ನು ತರುತ್ತಾರೆ ಇತ್ತಾದಿಯಾಗಿ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವವನ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಿ ಇದರ ರಾಜಕೀಯದ ಸಂಕೇತವನ್ನೂ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯಮಹತ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಅಶ್ವವೂ ಮಹತ್ತಾದ ಗುಣವುಳ್ಳದ್ದೇ ಆಗಿರಬೇಕು.

ಈ ಅಶ್ವವು ವೇಗಗಾಮಿಯಾಗಿರಬೇಕು. ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣವರ್ಣವೂ, ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶ್ವೇತವರ್ಣವೂ, ಒಂದು ಕರಿಯ ಚುಕ್ಕೆಯೂ ಇದರ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳು. ಫಾಲ್ಗುಣಮಾಸದ ಎಂಟನೆಯ ಅಥವಾ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ದಿನ ಈ ಕಲಾಪಗಳು ಆರಂಭವಾಗುವುವು. ರಾಜನು ಆ ರಾತ್ರಿಯನ್ನು ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಕಳೆಯುವನು. ಮಾರನೆಯ ದಿನ ಅಶ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ನಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುವರು. ಅನಂತರ ನಾಲ್ಕು ಕಣ್ಣುಗಳ ಒಂದು ನಾಯಿಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಅಶ್ವದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಹೊರಳಾಡುವಂತೆ ಬಿಡುವರು. ಆಗ ಯಜ್ಞಕರ್ತನು " ಈ ಅಶ್ವವನ್ನು ಎದುರಿಸುವವನು ಮರುಣನನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿದಂತೆಯೇ " ಎಂದು ಬರೆದು ಅದರ ಮೇಲೆ ಅಂಟಿಸುವನು. ಅನಂತರ ಅಶ್ವವು ಅಗ್ನಿಯ ವೇದಿಕೆಯ ಹತ್ತಿರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸವಿತೃವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮೂರುವದಿಗಳು

ಅಹುತ್ಯಪರ್ಣಗಳಾದ ನಂತರ ಅದು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಬಿಡಲ್ಪಡುವುದು. ಆದರೆ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ನೂರು ಇತರ ಅಶ್ವಗಳೂ ನೂರಾರು ಯುವಕರೂ ಅನೇಕ ಯೋಧರೂ ಅದನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುವರು. ಸಾರ್ವಭೌಮನಾಗರತಕ್ಕವನ ಅಧೀನ ರಾಜರು ಅದರ ರಕ್ಷಣೆ ಯಲ್ಲಿ ಜಯಶಾಲಿಗಳಾದರೆ ಅವನಿಗೆ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭುತ್ವವೂ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆ ಅಶ್ವವು ಸುಚಾರವಾದುದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯುಜ್ಜ್ವಲಕರ್ತನೂ ಅವನ ಪುರೋಹಿತನೂ ಸುವರ್ಣಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವರು. ಹೋತೃವು ಆಚಾರ್ಯನಾದಿಗಳನ್ನು ಪಡಿಸುವನು. ಅಧ್ಯಯನವು ಅಶ್ವದ ಜಯಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಕೆಲವು ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವನು. ಅದು ಹಿಂತಿರುಗಿದನಂತರ ಯುಜ್ಜ್ವಲವು ನೆರವೇರುವುದು.

ಶತಪಥಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಶ್ವಮೇಧದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಋಷಭ ಭಿಷ ಯಜ್ಞಾನಂ (ಶ. ಛಾ. ೧೩-೧-೨-೨) ಯಜ್ಞಗಳೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಇದೇ ಬಲಶಾಲಿಯಾದ ಮುಷಭದಂತೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೆಂದೂ, ರಾಜಾ ವಾ ಭಿಷ ಯಜ್ಞಾನಂ ಯದಶ್ವಮೇಧಃ (ಶ. ಛಾ. ೧೩-೨-೨-೧) ಯಜ್ಞಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದೇ ರಾಜನೆಂದೂ,

ಭಿಷ ವೈ ಪ್ರಭೂರ್ನಾಮ ಯಜ್ಞಃ.....ಭಿಷ ವೈ ವಿಭೂರ್ನಾಮ ಯಜ್ಞಃ!.....ಭಿಷ ವೈ ವಿಭುತಿರ್ನಾಮ ಯಜ್ಞಃ!ಭಿಷ ವೈ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ನಾಮ ಯಜ್ಞಃ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೩-೩-೨)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಈ ಯಜ್ಞದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ಮಹತ್ವದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಅಶ್ವದ ಸ್ತುತಿಯಿದೆ. ಈ ಅಶ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಏನಾದರೂ ನ್ಯೂನತೆಯಿದ್ದರೆ ಮಿತ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳೂ ಅದನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ನಮ್ಮನ್ನು ದೂಷಿಸದಿರಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಸಪ್ತೇಃ—ಸಪ್ತಶಬ್ದವು ಅಶ್ವನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೭) ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನೈಃ ಉದಹರಿಸುತ್ತಾ (ನಿ. ೯-೩) ಸಪ್ತೇಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸರಣಿಷ್ಯ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಚಲಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾದರೂ ಸಹ ಚಲನದಲ್ಲಿ ವೇಗವನ್ನೂ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ವಾಜೀನಿ—ಈ ಪದಕ್ಕೂ ಸಹ ಮೇಲಿನ ಅರ್ಥವೇ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವಿರಬೇಕು. ಅನ್ವನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಾಜಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ವವಂದರ್ಥಮಾಡಿ ಬಹುಶ್ಚ-ವತಃ ಪ್ರಭೂಕವಾದ ಅನ್ವವುಳ್ಳ ಅಶ್ವವಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಹಿಮಜೀಃ ಭಯ ಚಲನಯೋಃ ಎಂದು ಈ ಛಾತುವಿಗೆ ಭಯ, ಚಲನ ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಭಯಪಡಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉತ ಸ್ಯ ವಾಜೀ ಕ್ಷಿಪಣಿಂ ತುರಣ್ಯತಿ (ಋ. ಸಂ. ೪-೪೦-೪) ಎಂಬ ಮುಕ್ತನೈದಹರಿನ ವಾಜೀ ವೇಜನ ವಾನ್ ಎಂದು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಭಯವಾನ್ ಪರೇಭ್ಯೋ ಭಯದಾತಾ ಪರೇಷಾಂ ಹಿ ತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಭಯಮುತ್ಪದ್ಯತೇ—ಈ ಅಶ್ವದ ವೇಗದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಇತರರಿಗೆ ಭಯವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಭಯಜನಕವಾದ ಅಶ್ವವು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಸಪ್ತಿ, ವಾಜೀ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಸಹ ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು,

ಅರ್ವಾಸಿ ಸಪ್ತೀನಿ ವಾಜಿಸಿ (ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೧-೭-೮) ಎಂದು ಅಶ್ವದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಸಪ್ತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು-ಸಹಸಾ ಸಮವ್ಯತಿ (ವಚ ಸಮವಾಯೇ) ನಿಮಿಷ ಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ (ಸಂಗ್ರಾಮ ಭೂಮಿಗೆ) ಸೇರತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ

ದೊಂದೂ, ವಾಜೀ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವೇಗವಾನ್, ಅನ್ನವಾನ್ ವಾ ಎಂದು ಸಹ ವಿವರಿಸುವಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತನಾದ ಬುಕ್ಕನಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ದೇವಜಾತಸ್ಯ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಬಹುನೇವತಾ ಸ್ವರೂಪೇಣೋತ್ಪನ್ನಸ್ಯ | ಉಷಾಧಿನಾಮಸ್ಯ ಶಿರ ಆದ್ಯವಯವತ್ಪಾದಿತಿ ಭಾವಃ | ಉಪ್ಪನ್ನು ಸೂರ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಅಶ್ವದ ಅವಯವಗಳೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವೂ ಅಥವಾ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಜಾತಸ್ಯ ಗಂಧರ್ವಕುಲೇ ಉತ್ಪನ್ನತ್ಯಾತ್ | ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಗಂಧರ್ವಕುಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣವೆಂದೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವಿವರಣೆಗೂ ಪೂರ್ಣವಾದ ಅವಕಾಶವಿದೆ.

ಉಷಾ ವಾ ಅಸ್ಯ ಮೇಧ್ಯಸ್ಯ ಶಿರಃ | ಸೂರ್ಯಶ್ಚಕ್ಷುರ್ವಾತಃ ಪ್ರಾಣೋ ವ್ಯಾತ್ತಮಗ್ನಿರ್ವೈಶ್ಯಾಪರಃ
ಸಂವತ್ಸರ ಆತ್ಮಾಶ್ಚಸ್ಯ ಮೇಧಸ್ಯ | ದ್ಯೌಃ ಪೃಥ್ವಮಂತರಿಕ್ಷಮುದರಂ ಪೃಥಿವೀ ಪಾಪಸ್ಯಂ
ದಿಶಃ ಸಾರ್ಶ್ವೇ ಅನಾಂತರದಿಶಃ ಪರ್ಶವ ಋತವೋಽಂಗಾಣಿ ಮಾಸಾಶ್ಚಾರ್ಧಮಾಸಾಶ್ಚ
ಪರ್ವಾಣ್ಯಹೋರಾತ್ರಾಣಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ನಕ್ಷತ್ರಾಣ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿ ನಭೋ ಮಾಂಸಾನಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೬-೪)

(ಬೃ. ಉ. ೧-೧-೧)

ಉಷ್ಣೇ ಈ ಯಜ್ಞಾಶ್ವದ ಶಿರಸ್ಸು, ಸೂರ್ಯನೇ ಕಣ್ಣು, ನಾಯುವೇ ಪ್ರಾಣವು, ವೈಶ್ಯಾನರಾಗ್ನಿಯೇ ತೆರಿದ ಮುಖವು, ಸಂವತ್ಸರವೇ ದೇಹವು. (ಆತ್ಮಾ) ದ್ಯುಲೋಕವೇ ಪೃಥ್ವವು, ಅಂತರಿಕ್ಷವೇ ಉದರವು, ಪೃಥಿವಿಯೇ ಅಧೋಭಾಗವು, ದಿಕ್ಕುಗಳೇ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಈ ಯಜ್ಞಾಶ್ವದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ದೇವೇಭ್ಯೋ ಜಾತಸ್ಯ ಗಂಧರ್ವಕುಲ ಉತ್ಪನ್ನತ್ಯಾತ್ | ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಕ್ಕೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಪರಂಪರಾಬಂಧವಿದೆ. ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಂಬಂಧವಿರುವ ಅಂಶವನ್ನೂ ಸಹ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದೇವಜಾತಸ್ಯ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿ ದೇವತೆಯಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಯತ್ತಜಾಪತಿರಾಲಬ್ಧೋಽಶ್ವೋಽಭವತ್ | ತಸ್ಮಾದಸ್ಯಃ | ಯಸ್ತದ್ಯೋ ಮೇಘೋಽಭವತ್ |
ತಸ್ಮಾದಶ್ವಮೇಧಃ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೯-೨೨-೧)

ಪಶುರೂಪದಿಂದ ಲಬ್ಧನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಒಡನೆಯೇ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಅಶ್ವನಾವನು. ಅದೇ ಅಹಸ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ ಆ ಅಶ್ವವು ಮೇಘರೂಪನಾದ ಯಜ್ಞನಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಅಶ್ವಮೇಧವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ,

ಹಯೋ ಭೂತ್ವಾ ದೇವಾನವಹದ್ವಾಜೀ ಗಂಧರ್ವಾನರ್ವಾಸುರಾನಶ್ವೋ ಮನುಷ್ಯಾನ್
ಸಮುದ್ರ ಏನಾಸ್ಯ ಬಂಧುಃ ಸಮುದ್ರೋ ಯೋನಿಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೧-೨)

ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪನಾದ ಈ ಮೇಧ್ಯಾಶ್ವವು ಹಯದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ, ವಾಜಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಗಂಧರ್ವಗಳನ್ನೂ, ಅರ್ವ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಸುರರನ್ನೂ ಮತ್ತು ಅಶ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಮಾನವರನ್ನೂ ವಹಿಸುತ್ತದೆ. ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತ

ರಿಕ್ಷವೇ ಈ ಅಶ್ವಕ್ಕೆ ಬಂಧುವು ಮತ್ತು ಜನ್ಮಸ್ಥಾನವು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ವರ್ಣನೆಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ದೇವಜಾತೃಕ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಋಭುಶ್ವಾಃ ... ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರೇ ಎರಡರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಉರುಕ್ಷಯಣಃ ಇಂದ್ರಃ ಎಂಬ ಎಂದರ್ಥವನ್ನೂ, ಋಭುನಾಂ ರಾಜಾ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಸ ಮಾಡುವವನು ಎಂದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯಾಗಲಿ. ಅಥವಾ ಋಭುಗಳಿಗೆ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ರಾಜನೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ ಮಹನ್ನಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೩) ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಇಂದ್ರನೆಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು,

ಮಾ ಪರಿಖ್ಯನ್—ಅವಹೇಳನವನ್ನು ಮಾಡದಿರಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ದೇವತಾತ್ಮಕನಾದ ಈ ಅಶ್ವವನ್ನು ತುಚ್ಛರಾದ ಮಾನವರು ಸ್ತುತಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಔಚಿತ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಮಿತ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದೆ ಇರಲಿ ಎಂದರ್ಥ

ವಿಧಥೇ—ವೇದನಸಾಧನೇ ಯಜ್ಞೇ | ತೇವಳೆಗೆ ಸಾಧನವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಯಜ್ಞವು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನಸಂಪಾದನೆಗೂ ಸಾಧನವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನಗೂ ಹೋತೃವಿಗೂ ಮತ್ತಿತರ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯಮ ಸಭೆಯು ನಡೆದು ಅದರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಚರ್ಚೆಯು ನಡೆಯುವುದು.

ಅಪ ವಾ ಏತಸ್ಮಾತ್ | ತೇಜೋ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಂ ಕ್ರಾವತಿ ಯೋಽಶ್ವಮೇಧೇನ ಯಜಸೇ ಹೋತಾ ಚ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಚ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯಂ ವದತ ಆಗ್ನೇಯೋ ವೈ ಹೋತಾ ಭಾರ್ಗವ್ಯತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಮತೀಜಶ್ಚೈವಾಸ್ವಿನ್ಸ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಂ ಚ ಸಮಿಚೇ ಧತ್ತೋ ಯೂಪ ಮಥಿತೋ ವೇದತೋ ಯಜಮಾನೋ ವೈ ಯೂಪೋ ಯಜಮಾನಮೇವೈತತ್ತೇಜಸಾ ಚ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಚೋಧಯತಃ ಪರಿಧತ್ತಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨-೬-೯)

ತೇಜಸಾ ವಾ ಏತ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಮೇವಾನವರುಂಧೇ |

(ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೩-೯-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರೀಕವಿಚಾರವಾದ ಚರ್ಚೆಯು ನಡೆದು ಅದು ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಅಶ್ವಮೇಧವು ನೇರವೇರಿದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ವಿವಿಧವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತದ ಉಪಸಂಹಾರದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಮೇಧದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕರ್ಮದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ವಿವರಿಸುವಾಗ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧಥಲೃಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾದ ಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಜ್ಞಾನವಿಷಯವಾದ ಚರ್ಚೆಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಸಂಚಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಹೋತೃವಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ನಡೆಯತಕ್ಕ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯಮದ ಚರ್ಚೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

ಈ ಸಿದ್ಧೇಶಾಕೇ ಚರತೀತಿ | ಅಸೌ ವಾ ಆದಿತ್ಯ ವಿಶಾಕೇ ಚರತೇಷದ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಂ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಮೇವಾಸ್ವಿನ್ಸ್ರಹ್ಮತಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ, ೧೩-೨-೬-೧೦)

ಏಕಾಕಿಯಾಗ ಸಂಚರಿಸುವ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾರು ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಆದಿತ್ಯನು ಏಕಾಕಿಯಾಗ ಸಂಚರಿಸುವನನು. ಅವನೇ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸು.

ಕಿಗ್ನೋಸ್ವಿದಾಸೀದ್ವೈಹದ್ವಯ ಇತಿ | ಅಶ್ವೋ ವೈ ಬೃಹದ್ವಯ ಆಯುರೇವಾವರುಂಧೇ |
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨-೬-೧೫)

ಆ ಬೃಹತ್ತಕ್ಷಿ ಯಾವುದು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಮೇಧಾಶ್ವನೇ ಆ ಬೃಹದ್ವಯವು. ಅದು ಆಯುಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾದ ಚರ್ಚೆಯು ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಚರ್ಚೆಯಿಂದ ಅಶ್ವಮೇಧವು ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ ವಿಧಥೇವೆಂಬ ಹೆಸರು. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ,

ಏಷ ಹ ವಾ ಅಶ್ವಮೇಧೋ ಯ ಏಷ ಪಶತಿ ತಸ್ಯ ಸಂವತ್ಸರ ಆತ್ಮಾಯಮಗ್ನಿರರ್ಪಸ್ತಸ್ಯೇಮೇ-
ಲೋಕಾ ಆತ್ಮಾನಸ್ತಾವೇತಾರರ್ಕಾಮೇಧಾ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೨-೬)

ಎಂದು ಅಶ್ವಮೇಧದ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಚರ್ಚೆಯಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯದ ಚರ್ಚೆಯಿರುವ ಅಶ್ವಮೇಧಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾದ ವಿಧಧವೆಂಬ ಹೆಸರು.

ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ||೯೮||

ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ದಿವ ಏಷಣೇಷು ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ಯ—

ಸ್ಕೂರಂ ರಾಧಃ ಶತಾಶ್ವಂ ಕುರುಂಗೆಸ್ಯ ದಿವಿಷ್ಟಿಷು |

ರಾಜ್ವಪ್ತೇಷಸ್ಯ ಸುಭಗಸ್ಯ ರಾತಿಷು ತುರ್ವಶ್ವೇಷಮನ್ತಹಿ ||

(ಮು. ಸಂ. ೮-೪-೧೯)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಕಾಂತಿಯುತನೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಧನವುಳ್ಳವನೂ ಕುರುಂಗೆ ಸಂಜ್ಞಕನೂ ಆದ ರಾಜನಿಂದ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟುದೂ ಸ್ವರ್ಗಪ್ರಾಪ್ತವೂ ಆದ ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಿದ ದಕ್ಷಿಣಾರೂಪವಾದ ದಾನಗಳಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿಲ್ಲ ಜನರ ನಡುವೆ ನಾವೇ ಪ್ರಭೂತವಾದುದೂ ಶತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದುದೂ ಆದ ಧನವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದೇವೆ.

ದಿವಿಷ್ಟಿಷು—ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಮಾಡುವ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳು.

ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ದಿವ ಏಷಣೇಷು | ಸ್ಕೂರಂ ರಾಧಃ ಶತಾಶ್ವಂ ಕುರುಂಗೆಸ್ಯ ದಿವಿಷ್ಟಿಷು | ಸ್ಕೂರಃ ಸಮಾಶ್ರಿತಮಾಶ್ರೀ ಮಹಾನ್ ಭವತ್ಯುಬುರನು ಸ್ವವೀಯಾಂಸಮುಪಸಗೋ ಲಾಪ್ತ-
ನಾಮಕರಣೋ ಯಥಾ ಸಂಪ್ರತಿ | ಕುರುಂಗೆೋ ರಾಜಾ ಬಧೂವ ಕುರುಂಗೆಮುನಾದ್ವಾ ಕುಲ-
ಗಮನಾದ್ವಾ | ಕುರುಂಗೆ ಕೃಂತತೇಃ | ಕೂರಮಿತ್ಯಪ್ಯಸ್ಯ ಭವತಿ | ಕುಲಂ ಕುಪ್ತಾಶ್ವೇರ್ವಿಕುಷಿತಂ ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೬-೨೨)

ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ (ಯಜ್ಞಾದಿ) ಕರ್ಮಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನೋದ್ಯೋಗ ರಾಧಾಃ ಶತಾಶ್ವಂ ಕುರುಂಗಳ್ಯ ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ಎಂಬಪೂರ್ವಾರ್ಥವನ್ನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದಕ್ಕೂ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ ಕುರುಂಗಳಾದ ಮೂವಿಡ ಯಜ್ಞ ದಲ್ಲಿ ನೂರಾರು ಅಶ್ವಗಳೂ, ಇತರವಸ್ತುಗಳೂ, ಧನಗಳೂ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅತ್ಯಧಿವಾದ ಧನದಾನವು (ಸಂಪತ್ತು) ಎಂದರ್ಥವು. ಸ್ವೂರವೆಂದರೆ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿ ಆಗುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಬಹಳವಾದ ರಾಶಿಯು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳು ಸೇರಿ ಆಗಿರುವ ಮಹಾಧನವು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿ ಅಣು ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದು. ಅಣು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಹಳ ಸ್ವಲ್ಪವಾದುದು, ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥವು. ಅಣು ಎಂಬುವುದು ಉಪಸರ್ಗವು. ಉದಾಹರಣೆಯು. ಇಂತಹ ಶಬ್ದ ನಾಮನುಚಿತದಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಪೂರ್ಣಾರ್ಥವಿರುವುದು. ಸಂಪ್ರತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉಪ್ಪು ನಾಮಕರಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕುರುಂಗೆ ಎಂಬುದು ಒಬ್ಬ ರಾಜನ ಹೆಸರು. ಕುರು ಎಂಬ ಜನಾಂಗದವರ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿಹೋಗಿ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಜಯಶೀಲನಾದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಕುರುಂಗೆ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ ಶತ್ರುಕುಲಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಕುರುಂಗೆನೆಂಬ ಹೆಸರು. ಕುರುತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕೃತ್ (ಕೃತಕ) ಕಶ್ವರಿಸು ಎಂಬಧವುಳ್ಳ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಕುಲ ಎಂದರೆ ಒಂದು ವಂಶಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಮುಖ್ಯ ಪುರುಷನ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದವು ಕುಸಾ (ಕುಷ್ಠಾಃ) ವಿಪ್ರರಿಸು ಎಂಬಧವುಳ್ಳ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವಾಯಿತು.

ತುರ್ವಶೇಷು-ತುರ್ವಶು ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಸಹ ವ್ಯಕ್ತಿನಾಮವಾಗಿಯೂ ಸಂಘನಾಮವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಹಿಂಸಕೇಷು ಮನುಷ್ಯೇಷು ಹಿಂಸಕರಾದ ಮಾನವರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಎಂದು ತುರ್ವಶರ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಯದು ಮತ್ತು ತುರ್ವಶ ಎಂಬ ಎರಡು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಹೆಸರು ಬರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅವಿರೋಧಿ ರಾಜರ್ಷಿಗಳೆಂದೂ ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಅವನುಗೈಕೈ ಪಾತ್ರರಾದವರೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯದುಷು, ತುರ್ವಶೇಷು ಎಂದು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳೂ ಒಂದೇಯಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಇದೊಂದೇ ಸ್ವೇಕದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಅಗ್ನಿ ನಾ ತುರ್ವಶಂ ಯದುಂ ಪರಾವಶ ಉಗ್ರಾದೇವಂ ಹವಾಮಹೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೩೬-೧೮)

ತ್ವನಮಾವಿಥ ನರ್ಯಂ ತುರ್ವಶಂ ಯದುಂ ತ್ವಂ ತುರ್ವೀಶಿಂ ವಯ್ಯಂ ಶತಕೃತೋ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೫೮-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ರಾಜರ್ಷಿಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ತುರ್ವಶನ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾಹಸಕೃತ್ವವು ಸುದಾಸನೆಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದುದು.

ಪುರೋಳಾ ಇತ್ಯುರ್ವಶೋ ಯಶ್ಕುರಾಸೀದ್ರಾಯೇ ಮತ್ಯಾಸೋ ನಿಶಿತಾ ಅಪೀನ |

ತುಷ್ಟಿಂ ಚಕ್ರುಧ್ಯೃಗಳವೋ ದುಹ್ಯವಕ್ಶ ಸಖಾ ಸಖಾಯಮಕರದ್ವಿಷೋಚೋಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೧೮-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತುರ್ವಶನ ಯುದ್ಧವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ತುರ್ವಶನು ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದನೇ ಅಥವಾ ನಿಗ್ರಹವನ್ನು ಪಡೆದನೇ ಎಂಬುದೇ ವಿಶದವಾಗಿಲ್ಲ. ಸಾಯಣರು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ನೊಡಲನೆಯದಾಗಿ ತುರ್ವಶನು ಇಂದ್ರನ ಸಖನಾದ ಸುದಾಸನೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ಇಂದ್ರನು: ತುರ್ವಶನನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿ ತನ್ನ ಸುಹೃತ್ತನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದನು ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ತುರ್ವಶನಿಗೂ ಅವನ ವಿರೋಧಿಗಳಿಗೂ ಯುದ್ಧವು ಸುಭವಿಸಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಸಖನಾದ ತುರ್ವಶನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ವಿಶದವಾಗಿಲ್ಲ. ಇದೇ ರೀತಿ ಯದು ಮತ್ತು ತುರ್ವಶ ಇಬ್ಬರೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪರಾಜಯವನ್ನು ಪಡೆದುದಾಗಿ,

ಪುರಃ ಸದ್ಯ ಇತ್ಯಾಧಿಯೇ ದಿವೋದಾಸಾಯ ಶಂಬರಂ |

ಅಥ ಕ್ಯಂ ತುರ್ವಶಂ ಯದುಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೯-೬೧-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸಖನಾದ ದಿವೋದಾಸನಿಗಾಗಿ ಯದುವನ್ನೂ ತುರ್ವಶನನ್ನೂ ನಿಗ್ರಹಿಸಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ,

ಪ್ರಯತ್ನಮುದ್ರಮತಿ ಶೂರ ಪರ್ಷಿ ಪಾರಯಾ ತುರ್ವಶಂ ಯದುಂ ಸ್ವಸ್ತಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೭೪-೯)

ಉತ ತ್ಯಾ ತುರ್ವಶಾಯದೂ ಅಸ್ತಾತಾರಾ ಶಚೀಪತಿಃ |

ಇಂದ್ರೋ ವಿಧ್ವಾ ಅಪಾರಯತ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೪-೩೦-೧೭)

ತ್ವಮಪೋ ಯದನೇ ತುರ್ವಶಾಯಾರಮಯಃ ಸುದುಘಾಃ ಪಾರ ಇಂದ್ರ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೩೧-೮)

ಮಹತ್ತೇ ವ್ಯಷ್ಣೋ ಅಭಿಚಕ್ಷ್ಮಂ ಕೃತಂ ಪಶ್ಯೇನು ತುರ್ವಶಂ ಯದುಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೮-೪-೭)

ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯದು ಮತ್ತು ತುರ್ವಶಂಬ್ಬರೂ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದ ವಿಷಯವು ಹೇಳಿದೆ.

ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಈ ಹೆಸರುಗಳು ಬಂದಾಗೆಲ್ಲಾ ಇವೆರಡೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸಂತತಿಯೆಂದೂ ಮತ್ತು ಎರಡು ಗುಂಪುಗಳಿಗೂ ನಿರಟವಾದ ಸಂಬಂಧವಿತ್ತೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಶಿಂಶಬ್ಧ ತಂ ವರ್ಮಿಣ ಇಂದ್ರ ಸಾಕಂ ಯನ್ಯಾವತ್ಯಾಂ ಪುರುಹೂತ ಶ್ರವಸ್ಯಾ |

ವೃಚೀವಂತಃ ಶರವೇ ಪತ್ಯಮಾನಾಃ ಪಾತ್ರಾ ಭಿಂದಾನಾ ನ್ಯರ್ಥಾನ್ಯಾಯನ್ |

ಯಸ್ಯ ಗಾವಾವರುಷಾ ಸೂಯವಸ್ಯೂ ಅಂತರೂ ಷು ಜರತೋ ರೀರಿಹಾಣಾ |

ಸ ಸ್ಯಂಜಯಾಯ ತುರ್ವಶಂ ಪರಾದಾದ್ಯುಚೀವತೋ ದೈವತಾತಾಯ ಶಿಶ್ನಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೬-೨೭.೬, ೭)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಗಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವತ್ಪಂತಿಯೂ ತುರ್ವಶಸಂತಿಯೂ ಸಹ ಒಂದೇ ವಂಶದ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳೆಂದು Zimmer ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳೂ ಒಂದೇ ವಂಶದ ಹೆಸರುಗಳೆಂದು ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅವೆರಡೂ ಸಮೀಪಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಂಶಗಳ ಹೆಸರುಗಳೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು ಮತ್ತು

ಶೋಣಾಃ ಸಾತ್ರಾ ಸಹ ಈಜೇ ಸಾಂಚಾಲೋ ರಾಜಾ ತದೇತದ್ಧಾ ಫಯಾಧಿಗೀತಂ ಸಾತ್ರಾಸಹೇ ಯಜಮಾನೇಶ್ವಮೇಧೇನ ತೌರ್ವಶಾಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೫-೧೬)

ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದಿಂದ ತುರ್ವಶರು ಪಾಂಚಾಲರ ಸಮರೀಂದೂ ಅವರ ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರೊಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ತುರ್ವಶರ ಯುದ್ಧವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಪರುಷ್ವೀ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿದರೊಂದು (ಮು. ಸಂ. ೭-೧೮) ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಯಾವ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಎನ್ನುವುದು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಇತರ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ದಾಟಿದರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಯದುಗಳಿಗೂ ಇವರಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವಾವುದೆಂಬುದನ್ನೂ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೇಳಲು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

“ ಸ್ಥೂರಂ ರಾಧಃ ಶತಾಶ್ವಂಕ ಕುರುಜ್ಞಸ್ಯ ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ” | ಸ್ಥೂರಃ ಸಮಾಶ್ರಿತಮಾತ್ರೋ ಮಹಾನ್ ಭವತ್ಯೇವರನು ಸ್ಥವೀಯಾಂಸ- ಮುಪಸಗೋ ಲುವ್ರನಾಮಕರಣೋ ಯಥಾ ಸಂಪ್ರತಿ || ಕುರುಜ್ಞೋ ರಾಜಾ ಬಭೂವ ಕುರುಗಮನಾದ್ವಾ ಕುಲಗಮ- ನಾದ್ವಾ | ಕುರುಃ ಕೃನ್ವತೇಃ | ಕೂರಮಿತ್ಯಪ್ಯಸ್ಯ ಭವತಿ | ಕುಲಂ ಕುಷ್ಠಾ ತೇರ್ವಿಕುಷಿತಂ ಭವತಿ ||೪||

ಸ್ಥೂರಂ ಎಂದರೆ ಬಹಳ, ಅಧಿಕವಾದ. ರಾಧಃ—ಧನವು, ಐಶ್ವರ್ಯವು ಆಜು—ಸ್ವಲ್ಪ, ಸಣ್ಣದಾದ, ಹೆಚ್ಚಾಗಿಲ್ಲದೆ; ಈ ಆಜು ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸಂಪ್ರತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಲೋಪವಾಗಿರುವಂತೆ ಅನೇಕಕಡೆ ಲುಪ್ತವಾಗಿರುವುದು ಕುರುಂಗೆ—ಎಂಬುದು ಓಬ್ಬ ರಾಜನ ಹೆಸರು. ಕುರು ಎಂಬ ಜನಾಂಗದವರನ್ನು ಜಯಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಅಥವಾ ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಓಡಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು ಕುರು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕತ್ತರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಕೃಂತತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಅಥವಾ ಕ್ರೂರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಇದೇ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಕುಲಂ (ವಂಶ, ಕುಲ) ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕಲಸು, ಸೇರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಕುಷ್ಠಾತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ದೂತಃ ||೪೯||
ದೂತೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ ||೫||

ದೂತಃ—ಓಬ್ಬರ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಒಯ್ಯುವುದಿಲ್ಲರಿಗೆ ತಲಬಿಸುವವನು. ದೂತ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗು, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ನಡೆ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಜವತಿಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ದ್ರವತಿಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ (ನಿರು. ಅಧ್ಯಾಯ ೫ ಖಂಡ ೧) ವಿಮರ್ಶಲಾಗಿದೆ.

ಜಿನ್ವತಿ||೧೦೦||

ಜಿನ್ವತಿಃ ಪ್ರೀತಿಕರ್ಮಾಃ | ಭೂಮಿಂ ಪರ್ಜನ್ಯಾ ಜಿನ್ವನ್ತಿ ದಿವಂ ಜಿನ್ವನ್ತ್ಯ
ಗ್ನಯಃ | ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೬||೨೨||

ಜಿನ್ವತಿಃ—ಪ್ರೀತಿಕರ್ಮಾಃ ಜಿನ್ವತಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರೀತಿಸುವುದು, ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವುದು, ಉತ್ಸಾಹಗೊಳಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮುಂದೆ (ನಿರುಕ್ತ. ಅಧ್ಯಾಯ. ೭ ಖಂಡ ೨೩) ಮಾಡಲಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಸಮಾನಮೇತದುದಕಮುಚ್ಚೈತ್ಯವ ಬಾಹಭಿಃ |

ಭೂಮಿಂ ಪರ್ಜನ್ಯಾ ಜಿನ್ವಂತಿ ದಿವಂ ಜಿನ್ವಂತೈಗ್ನಯಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೫೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಏಕರೂಪವಾದ ಉದಕವು ಗ್ರೀಷ್ಮಕಾಲದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಹತ್ತುತ್ತದೆ. ಮಳೆಗಾಲದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಅಧೋಮುಖವಾಗಿ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಸುರಿಯುತ್ತವೆ. ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಸಂತ್ಯಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ಮೇಘಗಳು ಭೂಮಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ಅಹವನೀಯಾದ್ಯಗ್ನಿಗಳು ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಅಥವಾ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಭೂಮಿಂ ಪರ್ಜನ್ಯಾ ಜಿನ್ವಂತಿ | ದಿವಂ ಜಿನ್ವಂತೈಗ್ನಯಃ | ಸನ್ಯಾದಿಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ಭೂಮಿಗೆ ಅನ್ನಸಂಪತ್ತನ್ನೊದಗಿಸುವುದರಿಂದ ಪರ್ಜನ್ಯಗಳು ಭೂಲೋಕದ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಯಜ್ಞಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹಂಚಿ ಅಗ್ನಿಗಳು ದೇವಲೋಕನಿವಾಸಿಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಕೇವಲ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಪರ್ಜನ್ಯಗ್ನಿಗಳು ಉಭಯಲೋಕನಿವಾಸಿಗಳ ಸ್ಥಿತಿಗಳಿಗಲ್ಲಾ ಕಾರಣಗಳಾಗಿವೆ.

ಜಿನ್ವಂತಿ—ಪ್ರೀತಿಯಂತಿ | ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಜಿನ್ವತಿಃ ಪ್ರೀತಿಕರ್ಮಾಃ (ನಿ. ೬-೨೨) ಎಂದು ಈ ಪದದ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನ್ನೇ ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಚೈತನ್ಯದಾಯಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಭಯಲೋಕಗಳಿಗೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಅವೃತ್ತಿರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಾಣದಾಯಕಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಪರ್ಜನ್ಯಗ್ನಿಗಳ ಸಂಬಂಧವು ಬೀಜಾಂಕುರಗಳ ಸಂಬಂಧದಂತಿದೆ. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಪರ್ಜನ್ಯವೂ ಪರ್ಜನ್ಯದಿಂದ ಯಜ್ಞವೂ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತವೆ. ಇವು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಹೇತುವಾಗಿವೆ. ಸೃಷ್ಟಿವ್ಯಂತರಶ್ವಾದಿಲೋಕಗಳ ಸ್ಥಿತಿಗಳಿಲ್ಲವೂ ಈ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವನ್ನೇ ನಂಬಿವೆ.

ಅನ್ನಾದ್ಯವಂತಿ ಭೂತಾನಿ ಪರ್ಜನ್ಯಾದನ್ನಸಂಭವಃ |

ಯಜ್ಞಾದ್ಯವಂತಿ ಪರ್ಜನ್ಯೋ ಯಜ್ಞಃ ಕರ್ಮಸಮುದ್ಯವಃ ||

(ಭಗವದ್ಗೀತಾ. ೩-೧೪)

ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳು ನೇರವೇರಬೇಕಾದರೆ ಅನ್ನಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ. ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದ ಅನ್ನವು ಪರ್ಜನ್ಯದಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರ್ಜನ್ಯವು ಯಜ್ಞದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಪರ್ಜನ್ಯಕ್ಕೂ

ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವಿರುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಎಂದರೆ ಆಹವನೀಯಾದಿಯಜ್ಞಾನ್ನಿಗಳೆಂದರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಯು ಆಹವನೀಯವಾಚ್ಯಃ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪರ್ವಣ್ಯಕ್ಕೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವೇ ಪರ್ವಣ್ಯಕ್ಕೂ ಆಹವನೀಯಾನ್ನಿಗಳಿಗೂ ಇರುವುದೆಂದರ್ಥ. ಇದೇ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪರ್ವಣ್ಯೋ ವಾವ ಗೌತಮಃಗ್ನಿಸ್ತಸ್ಯ ವಾಯುರೇವ ಸಮಿವಭ್ರಂ ಧೂಮೋ ವಿದ್ಯುಃಪರ್ವಣ್ಯ-
ರಶನಿರಂಗಾರಾ ಹ್ರಾದನಯೋ ನಿಸ್ಪುಲಿಂಗಾಃ |

(ಭಾ. ಉ. ೫-೫-೧)

ಪರ್ವಣ್ಯವೇ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿಯು. ವಾಯುವೇ ಅದರ ಸಮಿತ್ತು. ಮೇಘವೇ ಅದರ ಧೂಮವು. ವಿದ್ಯುತ್ತೇ ಅದರ ಜ್ವಾಲೆಯು. ಸಿದಿಲೇ ಅಂಗಾರಗಳು. ಗಂಡುಗುಳೇ ಶಬ್ದಗಳು.

ತಸ್ಮಿನ್ನೇತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನಿದೇವಾಃ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಂ ಜುಹ್ವತಿ ತಸ್ಯಾ ಅರುತೇರ್ವರ್ಷಂ
ಸಂಭವಂತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೫-೫-೨)

ಈ ಪರ್ವಣ್ಯರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಸೋಮವನ್ನಪಿಸುತಾರೇ. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿಪತನವಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಪರ್ವಣ್ಯಕ್ಕೂ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿಗೂ ತಾವಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ. ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳ ಮತ್ತು ಪ್ರಜೆಗಳ ಜೀವನಾಧಾರವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ಪರ್ವಣ್ಯವು ಎರಡು ಲೋಕಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ನಿರ್ವಹಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ನಿರತವಾಗಿದೆ.

ಪೃಥಿವೀ ಪೂರ್ವರೂಪಂ ದ್ಯೌರುತ್ತರರೂಪಂ ವೃಷ್ಟೀಸಂಧಿಃ ಪರ್ವಣ್ಯಃ ಸಂಧಾತಾ | ತದುತಾಸಿ
ಯತ್ರೈತದ್ವಲವದನುಧ್ವಲ್ಲೆತ್ತ್ಸಂಧದಹೋರಾತ್ರೇ ವರ್ಷತಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಸಮಧಾ-
ತಾಮಿತ್ಯುತಾಪ್ಯಾಹುಃ | ಇತ್ಯಧಿದೈವತಂ | ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ |

(ಐ. ಅರಣ್ಯಕಂ. ೨-೨-೧ ರಿಂದ ೩)

ಪೃಥಿವಿಯು ಪೂರ್ವಾರ್ಧವು. ದ್ಯುಲೋಕವು ಉತ್ತರಾರ್ಧವು. ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇವೆರಡರ ಸಂಬಂಧವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಪರ್ವಣ್ಯವೇ ಸಂಬಂಧಕಾರಕನು. ಅಹೋರಾತ್ರವೂ ಎಡಬಡದೇ ಪರ್ವಣ್ಯನು. ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆಗ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿರುವುವು ಎಂದು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ರೀತಿ ಉಭಯ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಉಪಕಾರಕನಾದ ಪರ್ವಣ್ಯನು ಸ್ತುತಿಯು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮಹತ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ.

ಅಚ್ಯಾ ವದ ತವಸಂ ಗೀರ್ಭಿರಾಭಿಃ ಸ್ತುಹಿ ಪರ್ವಣ್ಯಂ ನಮಸಾ ವಿವಾಸ |
ಕನಿಶ್ರದದ್ವ್ಯುಷಭೋ ಜೀರದಾನಂ ರೇತೋ ದಧಾತೋಷಧೀಷು ಗರ್ಭಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೨೩ ರಿಂದ ೧)

ವೃಷ್ಟಿಕಾರಕನೂ, ಸಸ್ಯಾಷಧ್ಯಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ರಸವನ್ನು ತುಂಬತಕ್ಕವನೂ ಆದ ಪರ್ವಣ್ಯನಿಗೆ ಎಲ್ಲರೂ ಕೃತಜ್ಞತೆಯನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ, ಎಂದು ಸ್ತುತಿಕಾರನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಯತ್ರರ್ವಣ್ಯ ಕನಿಶ್ರದತ್ತ್ಸನಯನ್ ಹಂಸಿ ದುಷ್ಯತಃ |
ಪ್ರತೀದಂ ವಿಶ್ವಂ ಮೋದತೇ ಯತ್ಕಿಂ ಚ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮುಧಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೨೩-೯)

ಎಲೈ ಪರ್ಜನ್ಯನೇ, ನೀನು ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಲೂ, ಶತೃಗಳನ್ನು ದೂರಕ್ಕೆ ಅಟ್ಟುತ್ತಲೂ ಲೋಕೋಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಲೋಕವೆಲ್ಲವೂ ತನ್ನ ಹರ್ಷವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತದೆ, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪರ್ಜನ್ಯನನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪರ್ಜನ್ಯಾಃ ಪ್ರೀಣಯಿತಾರೋ ಮೇಘಾಃ | ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಮೇಘಗಳೆಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ,

ಪರ್ಜನ್ಯಸ್ತೃಪ್ತೇರಾದ್ಯಂತವಿಪರೀತಸ್ಯ ತರ್ಪಯಿತಾ ಜನ್ಯಃ |

(ನಿ. ೧೦-೧೦)

ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ತೃಪ್ತ ಧಾತುವಿನ ಅಕ್ಷರಗಳು ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ಈ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಮಾನವಂಗೆ ಅನುಕೂಲಕಾರಕನಾಗಿ ಅವಂಗೆ ತೃಪ್ತಿದಾಯಕನಾಗಿರುವನೆಂದರ್ಥ.

ತೃಪ್ತಾ + ಜನ್ಯಃ = ತೃಪ್ + ಜನ್ಯಃ | ಪರ್ಜಾ + ಜನ್ಯಃ = ಪರ್ಜನ್ಯಃ | ಅಥವಾ ;

ಪರೋ ಜೇತಾ ವಾ—ಉತ್ತಮವಾದ ಜೇತೃವೆಂದಾಗಲಿ, (ಪರಃ + ಜೀ) ಅಥವಾ ; ಪರೋ ಜನಯಿತಾ ವಾ—ಉತ್ತಮವಾದ ಉತ್ಪಾದಕನೆಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಪ್ರಾರ್ಜಯಿತಾ ವಾ ರಸಾನಾಂ—ರಸರೂಪವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ವನೆಂದಾಗಲಿ (ಪ್ರ + ಋಜ್) ಪರ್ಜನ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. (ನಿ. ೧೦-೧೦) ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

**ವಿ ವ್ಯಕ್ತಾನ್ ಹಸ್ತುತ ಹಂತಿ ರಕ್ಷಸೋ ವಿಶ್ವಂ ಬಿಭಾಯಿ ಭುವನಂ ಮಹಾವಧಾತ್ |
ಉತಾನಾಗಾ ಈಷತೇ ವೃಷ್ಟಾವತೋ ಯತ್ಪರ್ಜನ್ಯಃ ಸ್ತನಯನ್ ಹಂತಿ ದುಷ್ಯತಃ ||**

(ಮು. ಸಂ. ೫-೮೩-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವನ್ನು ದಹಿಸಿ ಪರ್ಜನ್ಯನ ನಾನಾ ಗುಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪರ್ಜನ್ಯನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಯದಿವನಾಂ ಪ್ರಾರ್ಜಯತ್ಯೇಕೋ ರನೇನಾಂಬರಜೇನ ಗಾಂ |

ಕಾಲೇತ್ರಿತಾವರ್ತಕ್ಷರ್ಷೀ ತೇನ ಪರ್ಜನ್ಯಮಾಹತುಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೩೭)

ತಾನೋಬ್ಬನೇ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷೋತ್ಪನ್ನವಾದ ಉದಕದಿಂದ ತುಂಬುತ್ತಾನಾದ್ದರಿಂದ ಉವರ್ತೇ ಪುತ್ರನಾದ ಅತ್ರಿಮುಷಿಯು ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪರ್ಜನ್ಯನೆಂದು ಕರೆದು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ತರ್ಪಯತ್ಯೇಷ ಯಲ್ಲೋಕಾನ್ ಜನ್ಯೋ ಜನಹಿತಕ್ಷ ಯತ್ |

ಪರೋ ಜೇತಾ ಜನಯಿತಾ ಯದ್ಯಾಗ್ನೇಯಸ್ತತೋ ಜಗೌ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೩೮)

ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಕಾರಕನಾದುದೆಂದಲೂ, ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಿರುವುದೆಂದಲೂ, ಪ್ರಜಾಸಖನಾಗಿರುವುದೆಂದಲೂ ಅಥವಾ ಉತ್ತಮವಾದ ಜೈತೃವಾಗಿರುವುದೆಂದಲೂ, ಅಥವಾ ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿರುವುದೆಂದಲೂ ಅಗ್ನಿ ಪುತ್ರನು ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪರ್ಜನ್ಯನೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾನೆ, ಎಂದು ಪರ್ಜನ್ಯನ ನಾನಾ ಗುಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಪರ್ವವನ್ನು ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಚೈತನ್ಯವನ್ನೂ, ಹರ್ಷವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಗಳೂ ಪರ್ವ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಚೈತನ್ಯದಾಯಕವಾಗಿಯೂ, ಹರ್ಷದಾಯಕವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯು—ಅಪವನೀಯಾದ್ಯಾಃ ಸ್ವೇ ಹುತೇ ಅಹುತ್ಯಾ | ದಿವಂ-ದ್ಯುಲೋಕಸ್ತಾನ್ ದೇವಾನ್ ಜಿಸ್ತಂತಿ-ಪ್ರೀಣಯಂತಿ | ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಅಹುತಿಗಳಿಂದ ಅಪವನೀಯಾದ್ಯಗ್ನಿಗಳು ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವು ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಜಾತವೇದಸ್ಯ, ದ್ರವಿಣೋದಾಃ, ವೈಶ್ವಾನರ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕನಾಗಿ ತನ್ನ ಮಹತ್ತರವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದನ್ನೂ, ನಾನಾಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಗ್ನಿಯ ವೈಶ್ವಾನರಾದಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದನ್ನೂ ಹಿಂದೆ ಎಂದರೆ ಮುಗ್ಯೇದಸಂಹಿತೆಯ ೧೧೧ ನೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಾದ ಮುಕ್ತೆನ್ನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ, ಅಹವನೀಯ ಎಂದು ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯ ಮೂರು ಪ್ರಭೇದಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. ಇವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಕ್ರೈತೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ,

ಯಥಾ ವೈ ಸಮ್ಯಕ್ಸೋಮಾ ಏವಂ ವಾ ಏತೇ ಸಮ್ಯಕ್ಯಯಜ್ಞಾ ಯದ್ಧರ್ಷಪೂರ್ವಮಾಸೌ ಕಸ್ಯ ವಾಹ ದೇವಾ ಯಜ್ಞಮಾಗಚ್ಯಂತಿ ಕಸ್ಯ ವಾ ಬಹುನಾಂ ಯಜಮಾನಾಣಾಂ ಯೋ ವೈ ದೇವತಾಃ ಪೂರ್ವಃ ಪರಿಗೃಹ್ಣಾತ್ಸಃ ಏನಾಶ್ವೋ ಭೂತೇ ಯಜತ ಏಕದ್ವೈ ದೇವಾನಾ ಮಾಯತನಂ ಯಾದಾಹವನೀಯೋಽಹತರಾಗ್ನೀ ಪತುನಾಃ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೋ ಮಮುಷ್ಯಾಣಾ- ಮನ್ನಾಹಾರ್ಯಪಚನಾಃ ಪಿತೃಣಾಮಗ್ನಿಂ ಗೃಹ್ಣಾತಿ ಸ್ವ ಏನಾಯತನೇ ದೇವತಾಃ ಪರಿ ಗೃಹ್ಣಾತಿ |

(ಕೈ. ಸಂ. ೧-೬-೭)

ಸೋಮಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಧೆಯಿರುವಂತೆಯೇ, ದರ್ಷಪೂರ್ವದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರ್ಧೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ಯಜ್ಞವನ್ನು ದೇವತಾತ್ಮಪ್ರತ್ಯರ್ಥವಾಗಿಯೇ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಆ ಯಜ್ಞವನ್ನೇ ದೇವತೆಗಳು ಸಮೀಪಿಸುವರು. ಈ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಂತರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಯತವು. ಗಾರ್ಹಪತ್ಯವು ಮಾನವರಿಗೂ, ಅನ್ನಾಹಾರ್ಯಪಚನವು ಪಿತೃಗಳಿಗೂ ಆಯತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಅಹವನೀಯವು ದೇವಲೋಕಗಾಮಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾದುದು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

".....ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನೋ ವದಂತಿ ತಿಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯಜಮಾನ ಇತಿ ಪ್ರಸ್ತರ ಇತಿ ತಸ್ಯ ಕ ಸುವರ್ಗೋ ಲೋಕ ಇತ್ಯಾಹವನೀಯ ಇತಿ ಬ್ರೂಯಾದ್ಯತ್ಪ್ರಸ್ತರಮಾಹವನೀಯೇ ಪ್ರಹ- ರತಿ ಯಜಮಾನಮೇವ ಸುವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಗಮಯತಿ ||

(ಕೈ. ಸಂ. ೨-೬-೫)

ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಇರುವ ಉಪಕಾರ್ಯೋಪಕಾರಕಸಂಬಂಧವನ್ನು ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿ ಅಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸುವವನಿಗೆ ದೇವಲೋಕವು ಸಿದ್ಧವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಅಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯು ದೇವಲೋಕಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿದಾಯಕವಾದುದು.

ಅಹವನೀಯಂ ಪರೀತ್ಯ ವಾಚಂ ವಿಸ್ವೇದನ್ಯಜ್ಞೋ ವಾ ಅಹವನೀಯಃ ಸ್ವರ್ಗೋ ಲೋಕ ಅಹವನೀಯೋ ಯಜ್ಞೇನೈವ ತಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಯಂತಿ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೫-೨೪)

ಅಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ “ ಅಹವನೀಯವೇ ಯಜ್ಞವು ; ಅಹವನೀಯವೇ ಸ್ವರ್ಗವು ; ಈ ಅಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ಸ್ವರ್ಗಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ ” ಎಂದು ಪಠಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ನಿಯಮವನ್ನು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಏಷ ವೈ ಸ ಯಜ್ಞಃ | ಯೇನ ತದ್ದೇವಾ ದಿವಮುಪೋದಠ್ರಾಮನ್ನೇಷ ಅಹವನೀಯೋಽಗ್ನೀ ಯ ಇಹಾಹೀಯುತ ಸ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧.೨.೩.೨೨)

ಅಹವನೀಯವೇ ಯಜ್ಞವು. ಇದರಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗವಾಸವು ಲಭವಾಯಿತು.

ದೇವಯೋನಿರ್ವಾ ಏಷ ಯದಾವನೀಯಃ | ತಸ್ಯೈತಾವಮೃತಪಶ್ನಾ ಯಾವೇತಾವಭಿತೋಽಗ್ನೀ ತದ್ವದಾವನೀಯೇ ಯಜ್ಞಂ ತನ್ನತೇ ದೇವಯೋನಾವೇವೈತದ್ದೇನೇಭೋ ಯಜ್ಞಂ ತನತ್ಯ ಉಪ ಹೈನಂ ಪುನರ್ಯಜ್ಞೋ ನಮತಿ ನಾಸ್ಯಾದ್ಯಜ್ಞೋ ವ್ಯವಚ್ಛಿದ್ಯತೇ ಯ ಏವಮೇತದ್ದೇವ ಯಸ್ಯ ವೈವಂ ವಿದುಷ ಏತತ್ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯತೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೨.೯.೩.೧೦)

ಅಹವನೀಯವು ದೇವತೆಗಳ ಯೋನಿಯು. ಅದರ ಎಡಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಗಳು ಅದರ ಅವರ್ತನವಾದ ಪಕ್ಷಗಳೂ. ಅಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡತಕ್ಕವರು ದೇವಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ದೇವತೆಗಳ ತೃಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಹೀಗೆ ಅಹವನೀಯಾದ್ಯಗ್ನಿಗಳ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಹವನೀಯಾದ್ಯಗ್ನಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಅವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವು ವೆಂದು ಭಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. (ಭಾ. ಉ. ೪-೧೦-೧೪)

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ದಿವಃ ಜಿಸ್ತಂತ್ಯಗ್ನಯಃ ಎಂದು ದೇವತಾತ್ಮಪ್ರತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ದೇವದೂತತ್ವವನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಅಗ್ನೇ ಯಂ ಯಜ್ಞಮಧ್ವರಂ ವಿಶ್ವತಃ ಪರಿಭೂರಸಿ | ಸ ಇದ್ದೇನೇಷು ಗಚ್ಛತಿ |

(ಋ. ಸಂ ೧-೧-೪)

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಯಾವಯಾವ ಯಜ್ಞದ ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದೀಯೋ ಆ ಯಜ್ಞವೆಲ್ಲವೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಂ ಅಸ್ಯಧ್ವರಕೃ ಪ್ರಕೇತೋ ನ ಋತೇ ತ್ವದಮೃತಾ ಮಾದಯಂತೇ |

ಅವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಸರಥಂ ಯಾಹಿ ದೇವೈರ್ಹ್ಯಗ್ನೇ ಹೋತಾ ಪ್ರಥಮಃ ಸದೇಹ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೧-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೆಲ್ಲದೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹರ್ಷವೂ ತೃಪ್ತಿಯೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಮತ್ತು ಅವರು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕಾದರೆ ಅಗ್ನಿಯ ಸಹಾಯದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ

ತ್ವೇ ಅಗ್ನೇ ವಿಶ್ವೇ ಅಮೃತಾಸೋ ಅದ್ರುಹ ಅಸಾ ದೇವಾ ಹವಿರದಂತ್ಯಾಹುತಂ |
ತ್ವಯಾ ಮರ್ತಾಸಃ ಸ್ವದಂತ ತ್ವಂ ಗರ್ಭೋ ವೀರುಧಾಂ ಜಜ್ಜಿಷ್ಠೇ ಶುಚಿಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೧-೧೪)

ಅಮರ್ತೃರ ತೃಪ್ತಿಗೆ ಅಗ್ನಿಮುಖವೇ ಅತ್ಯಗತ್ಯವೆಂದೂ, ಅಗ್ನಿಮುಖದಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳು ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿ ಹರ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯುವರೆಂದೂ, ಅವನೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ನರೂಪನೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಇತಿ ದ್ವಾವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ತ್ರಯೋವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಮತ್ಪ್ರೋಮಾತ್ಪ್ರೋ ಮಹಾನ್ ಭವತ್ಯಭ್ಯಮಿತೋ ವಾ |
ಮಹಾನ್ ಅಮತ್ಪ್ರೋ ವೃಜನೇ ವಿರಪ್ತೀತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಸ್ತವೇ
ವಜ್ಯಚೀಷಮಃ | ಸ್ತೂಯತೇ ವಜ್ಯಚಿತಾ . ಸಮೋಽನರ್ಶರಾತಿಮನ-
ಶ್ಚೀಲದಾನಮಶ್ಚೀಲಂ ಪಾಪಕಮಶ್ರಿಮ ದ್ವಿಷಮಂ | ಅನರ್ಶರಾತಿಂ
ವಸುದಾಮುಪಸ್ತುಹೀತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಯನರ್ವಾಪೃತ್ಯತೋಽ-
ನ್ಯಸ್ಮಿನ್ | ಅನರ್ವಾಣಂ ವೃಷಭಂ ಮನ್ದ್ರಜಿಹ್ವ್ಯಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ
ವರ್ಧಯಾ ನವ್ಯಮರ್ಕೈಃ | ಅನರ್ವಮಪೃತ್ಯತಮನ್ಯಸ್ಮಿನ್ ವೃಷ-
ಭಂ ಮನ್ದ್ರಜಿಹ್ವಂ ಮೋದನಜಿಹ್ವಮಿತಿ ವಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ ವರ್ಧಯ
ನವ್ಯಮರ್ಕೈರರ್ಚನೀಯೈಃ ಸ್ತೋಮೈರಸಾಮಿ ಸಾಮಿಪುತಿಷಿದ್ಧಂ
ಸಾಮಿ ಸೃತೇಃ | ಅಸಾಮ್ಯೋಜೋ ಬಭೃಥಾ ಸುದಾನವಃ | ಅಸುಸ-
ಮಾಪ್ತಂ ಬಲಂ ಬಿಭೃತ ಕಲ್ಯಾಣದಾನಾಃ ||೨೩||

ಅಮತ್ರಃ ||೧೦೦||

ಅಮತ್ಪ್ರೋಮಾತ್ಪ್ರೋ ಮಹಾನ್ ಭವತ್ಯಭ್ಯಮಿತೋ ವಾ | ಮಹಾನ್
ಅಮತ್ಪ್ರೋ ವೃಜನೇ ವಿರಪ್ತೀ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತ—

ಮಹಾ ಅಮತ್ಸೋ ವ್ಯಜನೇ ವಿರಪ್ಪುಂಗ್ರಂ ಶವಃ ಪ್ರತ್ಯತೇ ಧ್ಯುಷ್ಣೋಜನಾಹ
ವಿನ್ಯಾಚ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನೈನಂ ಯತ್ಸೋಪೂಸೋ ಹರ್ಯಶ್ಚಮಮಂದನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೩೬-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಅತಿಶಯವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನೂ, ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸುವವನೂ, ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಸ್ತುತನಾಗುವವನೂ, ಆದ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಭಯಂಕರವಾದ ಕಾಯಶಕ್ತಿಯೂ ಶತ್ರುಧರ್ಷಕವಾದ ಪರಾಕ್ರಮವೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತವೆ. ಈರಿತಿ ಪ್ರಭಾವವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯಾವಾಗ ಸೋಮರಸಗಳು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತವೆಯೋ ಆಗ ದಾನಾಪ್ಯ ಧಿವಿಗಳೆರಡೂ ಸಹ ಇವನನ್ನೂ ಮೀರಿ ವ್ಯಾಪಿಸಲಾರವು.

ಅಮತ್ರಃ—ಮಹಾನ್ ದೊಡ್ಡದಾದ, ಇಷ್ಟು ಎಂದು ಪರಿಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವ, ಅತ್ಯಂತ ಅಧಿಕವಾದ ಎಂಬರ್ಥವು.

ಋಚೀಷಮಃ || ೧೦೨ ||

“ ಸ್ತವೇ ವಜ್ರೈಚೀಷಮಃ ”| ಸ್ತೂಯತೇ ವಜ್ರೈಚಾ ಸಮಃ ||೨||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತ—

ಇಹ ಶ್ರುತ ಇಂದ್ರೋ ಅಸ್ಮೇ ಅದ್ಯ ಸ್ತವೇ ವಜ್ರೈಚೀಷಮಃ |

ಮಿತ್ರೋ ನ ಯೋಜನೇಷ್ವಾ ಯಶಶ್ಚಕ್ರೇ ಆ ಸಾಮ್ಯಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೨೨-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಯೂ ಸ್ತುತಿಗೆ ಅರ್ಹನೂ ಆದ ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ಮಿತ್ರನಂತೆ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಆಸಾಧಾರಣವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಒದಗಿಸುವನೋ ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿ ಈ ಯಾಗದಿನದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಋಚೀಷಮಃ—ಋಚಾ ಸಮಃ ಮುಕ್ತುಗಳು ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರಗಳು ಹೇಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವೋ ಅದರಂತೆ ಇಂದ್ರನ ಗುಣಾತಿಶಯಗಳೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು ಎಂದರೆ ಸ್ತುತಿಗೆ ಅರ್ಹನಾದವನು.

ಅನರ್ಶರಾತಿಮ್ || ೧೦೩ ||

ಅನರ್ಶರಾತಿಮನ್ಶಿಲದಾನಮಶ್ಶಿಲಂ ಪಾಪಕಮಶ್ರಿಮದ್ವಿಷಮ್ ||

“ ಅನರ್ಶರಾತಿಂ ವಸುದಾಮುಪಸ್ತುಹಿ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ
ಭವತಿ || ೩ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತ—

ಅನರ್ಶರಾತಿಂ ವಸುದಾಮುಪ ಸ್ತುಹಿ ಭದ್ರಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ರಾತಯಃ |

ಸೋ ಅಸ್ಯ ಕಾನುಂ ವಿಧತೋ ನ ರೋಷತಿ ಮನೋ ದಾನಾಯ ಚೋದಯನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೯೯-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನೇ, ಪಾಪಹಿತವೂ ಶುದ್ಧವೂ ಆದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ದಾನಮಾಡುವವನೂ ಧನಶ್ರದನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸು. ಇಂದ್ರನ ದಾನಗಳು ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕವಾಗಿವೆ. ಆದೇ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ದಾನಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರೇರಿತನು ತನ್ನನ್ನು ಸೇವಿಸುವ ಈ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಭಂಗಪಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಅನರ್ಶರಾತಿಂ—ಅರ್ಶ ಎಂದರೆ ಅಶ್ಲೀಲ, ಪಾಪಕರ; ಅನರ್ಶವೆಂದರೆ ಅಶ್ಲೀಲವಲ್ಲದ್ದು, ಪಾಪಕರವಲ್ಲದ್ದು, ಉತ್ತಮವಾದದ್ದು. ರಾತಿಂ ಎಂದರೆ ದಾನ ಕೊಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನರ್ಶರಾತಿಂ ಎಂದರೆ ಅಶ್ಲೀಲವಲ್ಲದ ಅಥವಾ ಪಾಪ ಕರವಲ್ಲದ ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ದಾನವು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂದ್ರನು ಭಕ್ತರಿಗೆ ಕೊಡುವ ಧನಾದಿದಾನವು ಪಾಪಕರವಲ್ಲದ್ದು, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅನರ್ವಾ ||೧೦೪||

ಅನರ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯತೋಽನ್ಯಸ್ಮಿನ್ || “ ಅನರ್ವಾಣಂ ವೃಷಭಂ ಮಂದ್ರ-
ಜಿಹ್ವಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ ವರ್ಧಯಾ ನವ್ಯಮರ್ಕೈಃ | ” ಅನರ್ವಮಪ್ರ-
ತ್ಯತಮನ್ಯಸ್ಮಿನ್ ವೃಷಭಂ ಮಂದ್ರಜಿಹ್ವಂ ಮೋದನ-
ಜಿಹ್ವಮಿತಿ ವಾ ||೪||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಋಕ್ಕು—

ಅನರ್ವಾಣಂ ವೃಷಭಂ ಮಂದ್ರಜಿಹ್ವಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ ವರ್ಧಯಾ ನವ್ಯಮರ್ಕೈಃ |

ಗಾಧಾನ್ಯಃ ಸುರುಚೋ ಯಸ್ಯ ದೇವಾ ಆತ್ಯಜ್ಞಂತಿ ನವಮಾನ್ಯ ಮರ್ತಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೯೦-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ತೋಽಭಿನಾತ್ಯಕವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಸ್ತುತನೂ ಆದ ಯಾವ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ನೇತೃಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಮಾನವರೂ ಘೋಷಿಸಿ ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ ಅಂತಹ ಸ್ತುತನೂ ಸ್ತೋತ್ರವಿಲ್ಲಿಯೇ ನಿಯತವಾಗಿರುವವನೂ, ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನೂ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದ ವಾಕ್ಯವುಳ್ಳವನೂ ಮಂತ್ರಬಾಲಕನೂ ಆದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯನ್ನು ಪೂಜಾಸಾಧನೆಗಳಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರವೃದ್ಧನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು.

ಅನರ್ವಾಣಂ—ಅಗಂತಾರಂ ಸ್ತೋತ್ರತುರಧೀನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಸಮೀಪವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋಗದಿರುವ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಅಧೀನನಾಗಿರುವ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ದಾರೆ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತದಂತೆ—ಅಪ್ರತ್ಯುತಃ ಅಪ್ರತಿಗತೋಽನ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಅನ್ಯಮನಾಪ್ರತಿಃಸ್ವತಂತ್ರ ಇತ್ಯರ್ಥಃ (ನಿ. ೪-೨೭) ಎಂದರೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಸಹಾಯವನ್ನು ಆವೇಕ್ಷಿಸದಿರುವವನು, ಸ್ವತಂತ್ರನು ಎಂದರ್ಥವು. ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಇಲ್ಲಿ ಅಪಶಾಪವಿದೆ.

ವೃಷಭಂ—ಅಪಾಂ ಫಲಾನಾಂ ವರ್ಷತಾರಂ | ವೃಷಭಶಬ್ದನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ನಾವು ಋ. ಸಂ. ಭಾಗ ೫ ಸೇಜು 682, ಭಾಗ ೮, ಸೇಜು 168 ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉದಕರೂಪವಾದ

ಫಲಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ವೃಷ್ಣಿಪ್ರದಾನಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕನು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ನೋಡಿ. (ವೇದಾ 301)

ಮಂಜುಜಿಹ್ವಂ—ಮಾದಕವಾಚಂ | ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವ ಜಿಹ್ವೆ (ನಾಲಿಗೆ) ಯುಳ್ಳವನು ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಿಗೆ ಸಂತೋಷವಾಗುವಂತೆ ಅಹ್ವಾದಕರವಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅರ್ಘ್ಯಃ—ಅರ್ಚನಸಾಧನೈರ್ವಂಶ್ರೈಃ | ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥವು. ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅರ್ಕಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಅರ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ವರು—

**ಅರ್ಕೋ ದೇವೋ ಭವತಿ ಯದೇನಮರ್ಚಂತಿ | ಅರ್ಕೋ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ ಯದನೇನಾರ್ಚಂತಿ
ಅರ್ಕಮನ್ಮಂಭವತ್ಯರ್ಚಂತಿ ಭೂತಾನಿ | ಅರ್ಕೋ ವೃಕ್ಷೋ ಭವತಿ ಸಂವೃತ್ತಃ ಕಟುಕಿಮ್ನಾ ||**

ಎಂದು ನಾಲ್ಕುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

(ನಿ. ೫-೪)

(1) **ಅರ್ಕೋ ದೇವೋ ಭವತಿ ಯದೇನಮರ್ಚಂತಿ | ತಾವತ್ಸರ್ವ ಬಿವಾರ್ಕ ಇಚ್ಛುಚ್ಯತೇ ಯದ್ವ-
ಸ್ಥಾದೇನಂ ದೇವಂ ಅರ್ಚಂತಿ ಸ್ತೋತಾರಃ ||** ಅರ್ಕ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಯು, ಏಕೆಂದರೆ ಇದರಿಂದ ಭಕ್ತರು ಯಾರನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರೋ ಅಂತಹ ವೃತ್ತಿ ಅಥವಾ ದೇವನು ಎಂದರೆ, ಭಕ್ತರು ಪೂಜಿಸುವ ವಸ್ತುವಿಗೆ (ದೇವತೆಗೆ) ಅರ್ಕವೆಂದು ಹೆಸರು.

(2) **ಅರ್ಕೋ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ | ಯದ್ಯಸ್ಥಾತ್ ಅನೇನ ಮಂತ್ರೇಣ ಅರ್ಚಂತಿ ಸ್ತೋತಾರಃ ತಸ್ಮಾ-
ದರ್ಕಃ ||** ಅರ್ಕವೆಂದರೆ ಮಂತ್ರವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು ಇದರಿಂದ (ಅರ್ಕದಿಂದ ಅಥವಾ ಮಂತ್ರದಿಂದ) ದೇವತೆಯನ್ನು ಅರ್ಚಿಸುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಅರ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಂತ್ರವೆಂದೂ ಹೆಸರು.

(3) **ಅರ್ಕಮನ್ಮಂ ಭವತಿ | ತದ್ವಿ ಅರ್ಚಂತಿ ಭೂತಾನಿ ಯೋ ಹಿ ಪೂಜ್ಯಃ ತಸ್ಯಾನ್ನಮಸಿ ಸಂಸ್ಕಾರವಿಶೇಷೇಣ
ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಪೂಜಾಯಾಂ ತ್ರಿಯತೇ ಪೂಜ್ಯಂ ಚ ಸರ್ವಸ್ಯೈವಾನ್ಮಂ |** ಅರ್ಕವೆಂದರೆ ಅನ್ನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅನ್ನವು (ಅಹಾರವು) ಸಮಸ್ತಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಆದರದಿಂದ ಗೌರವಿಸಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವರು ಎಂದರೆ, ಎಲ್ಲರೂ ಪ್ರೀತ್ಯಾದರಗಳಿಂದ ಗೌರವಿಸಿ ಬಯಸುವುದರಿಂದ ಅರ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು.

(4) **ಅರ್ಕೋ ವೃಕ್ಷೋ ಭವತಿ ಯ ವಿಷ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ | ಸಂವೃತ್ತಃ ಹಿ ಸಂಗತಃ ಸಂವ್ಯಾಪ್ತಃ ಕಟುಕಿಮ್ನಾ
ಕಟುಕಥಾವೇನ ಭವತಿ ||** ಇನ್ನು ಅರ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೃಕ್ಷವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಅರ್ಕವೃಕ್ಷವೆಂದರೆ ಎಕ್ಕದ ಗಿಡವೆಂದು ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುವರು. ಇದರ ಸಮಿತ್ತುಗಳನ್ನು ಹೋಮಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಇದನ್ನು ಔಷಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ರೂಢಿಯಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅರ್ಕವೃಕ್ಷವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದ ವಸ್ತುವಾಗಿದೆ. ಇದು ಕಠು-ಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಟುಕಿಮ್ನಾ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಅರ್ಕಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಯಾಸ್ವರು ಗಾಯಂತಿತ್ಯಾ

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೦-೧) ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಇದರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಆ ವಿವರಣೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಅಶ್ಲಕ್ಷ್ಯತೆವು. ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಂತ್ರವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವರು.

ಗಾಥಾನ್ಯಃ—ಗಾಥಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಶ್ಲೋಕಃ, ಧಾರಾ ಮೊದಲಾದ ಐವತ್ತೇಳು ವಾಣ್ಯಮಗಳ ಸುಧ್ಯದಕ್ಷಿಣ ಪರಿವಾಗಿಸುವುದರಿಂದ (೧.೨-೨೩) ಗಾಥಾ ಎಂದರೆ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯೆಂದರ್ಥವು. ಗಾಥಾ ನಯಂತೀತಿ ಗಾಥಾನ್ಯಃ | ಇಂತಹ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ನಾಯಕರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಹೋತ್ರಾದಿ ಮತ್ತೀತರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಥವಾ ನವಮಾನಸ್ಯ (ಸಂಬಂಧಿಸ್ತೇ) ಗಾಥಾನ್ಯಃ ಅಶ್ವಜ್ಞಂತಿ ಆಶ್ರಾವಯಂತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯ ಕಾರರು—ಸ್ತೋತ್ರಮಾಹುತಿರುವ ಯಜಮಾನನ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಹೋತ್ರಾದಿಗಳು ಬೃಹಸ್ಪತಿಯನ್ನು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು.

ಅಸಾಮಿ || ೧೦೫ ||

ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ ವರ್ಧಯ ನವ್ಯಮರ್ಕೈರರ್ಚನೀಯೈಃ ಸ್ತೋಮೈರಸಾಮಿ
ಸಾಮಿ ಪ್ರತಿಷಿದ್ಧಮ್ “ಸಾಮಿ ಸ್ಯತೇ ||” ಅಸಾಮೋಚೋ
ಬಿಭೃಥಾ ಸುದಾನವಃ || “ಅಸುಸಮಾಪ್ತಂ ಬಲಂ ಬಿಭೃತ್
ಕಲ್ಯಾಣದಾನಾಃ” || ೫ || ೨೩ ||

ಅಸಾಮಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕೊಲ್ಲು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಸೋ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅಸಾಮಿ ಎಂದರೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ (ಬಲ) ಎಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಅಸಾಮೋಚೋ ಬಿಭೃಥಾ ಸುದಾನವೋಽಸಾಮಿ ಧೂತಯಃ ಶಿವಃ |

ಋಷಿಧ್ವಜೇ ಮರುತಃ ಪರಿಮನ್ಯವ ಇಘಂ ನ ಸ್ಯಜತ ದ್ವಿಷಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೩೯-೧೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ನೀವು ಒಳ್ಳೆಯ ದಾನಶೀಲರು, ನಿಮ್ಮ ಬಲವು ಅತಿಶಯವಾದುದು. ಹರಿವಾದ ಬಾಣವು ಶತ್ರುವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವಂತೆ ಮಹಿಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ ದ್ವೇಷಿಸುವ ಶತ್ರುವಿನ ಮೇಲೆ ನಿಮ್ಮ ದ್ವೇಷರೂಪವಾದ ಕೋಪವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ.

ಇತಿ ತ್ರಯೋವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಚತುರ್ವಿಂಶಃ ಪಿಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಿಂಡವು

ಮಾ ತ್ವಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಗಲ್ದಯಾ ಸದಾ ಯಾಚನ್ನಹಂ ಗಿರಾ |
ಭೂರ್ಣಿಂ ಮೃಗಂ ನ ಸವನೇಷು ಚುಕ್ರುಧಂ ಕ ಈಶಾನಂ ನ ಯಾಚಿ-
ಷತ್ || ಮಾ ಚುಕ್ರುಧಂ ತ್ವಾಂ ಸೋಮಸ್ಯ ಗಾಲನೇನ ಸದಾ ಯಾಚ-
ನ್ನಹಂ ಗಿರಾ ಗೀತ್ಯಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಭೂರ್ಣಿಮಿವ ಮೃಗಂ ನಂ ಸವನೇಷು
ಚುಕ್ರುಧಂ ಕ ಈಶಾನಂ ನ ಯಾಚಿಷ್ಯತ ಇತಿ ಗಲ್ದಾ ಧಮನಯೋ
ಭವನ್ತಿ | ಗಲನಮಾಸು ಧೀಯತೇ | ಆ ತ್ವಾ ವಿಶ್ವನ್ವಿದವ ಆ ಗಲ್ದಾ
ಧಮನಿನಾಂ | ನಾನಾವಿಭಕ್ತೀತ್ಯೇತೇ ಭವತ ಆಗಲನಾ ಧಮನಿನಾಮಿ-
ತ್ಯತ್ರಾರ್ಥಃ ||೨೪||

ಗಲ್ದಯಾ ||೧೦೬||

“ಮಾ ತ್ವಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಗಲ್ದಯಾ ಸದಾ ಯಾಚನ್ನಹಂ ಗಿರಾ ||
ಭೂರ್ಣಿಂ ಮೃಗಂ ನ ಸವನೇಷು ಚುಕ್ರುಧಂ ಕ ಈಶಾನಂ ನ
ಯಾಚಿಷತ್ ||” ಮಾ ಚುಕ್ರುಧಂ ತ್ವಾಂ ಸೋಮಸ್ಯ ಗಾಲನೇನ
ಸದಾ ಯಾಚನ್ನಹಂ ಗಿರಾ ಗೀತ್ಯಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಭೂರ್ಣಿಮಿವ ಮೃಗಂ
ನ ಸವನೇಷು ಚುಕ್ರುಧಂ ಕ ಈಶಾನಂ ನ ಯಾಚಿಷ್ಯತ ಇತಿ ||
ಗಲ್ದಾ ಧಮನಯೋ ಭವನ್ತಿ ಗಲನಮಾಸು ಧೀಯತೇ | ಆ ತ್ವಾ
ವಿಶ್ವನ್ವಿದವ ಆ ಗಲ್ದಾ ಧಮನಿನಾಮ್ || “ನಾನಾವಿಭಕ್ತೀ ತ್ವೇತೇ
ಭವತ ಆಗಲನಾಧಮನಿನಾಮಿತ್ಯತ್ರಾರ್ಥಃ ||೧||೨೪||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಮಾ ತ್ವಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಗಲ್ದಯಾ ಸದಾ ಯಾಚನ್ನಹಂ ಗಿರಾ ||

ಭೂರ್ಣಿಂ ಮೃಗಂ ನ ಸವನೇಷು ಚುಕ್ರುಧಂ ಕ ಈಶಾನಂ ನ ಯಾಚಿಷತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೨೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಮೃಗರಾಜನಾದ ಸಿಂಹದಂತೆ ಭಯಂಕರನು. ಇಂತಹ ನಿನ್ನನ್ನು ಪದೇ ಪದೇ ಯಾಚಿಸು
ವುದರಿಂದ ನೀನಿಗೆ ಕೋಪಬಲುವು ಸಹಜ. ಆದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕ ಸೋಮಾರ್ಪಣೆಯಿಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ
ಕೂಡಿ ನಿನ್ನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ನೀನಿಗೆ ಕೋಪವುಂಟಾಗದಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾರು ತಾನೇ
ಸರ್ವೇಶ್ವರನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯಾಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ ?

ಸೋಮರಸವು ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಅದನ್ನು ಪಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ನಿನ್ನನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ, ಗಾನದಿಂದಲೂ, ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗಳಿಂದಲೂ ಇತರವಿಧವಾದ ಯಾಚನೆಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಲೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ನಿನ್ನಗೆ ಕೋಪವುಂಟಾಗದಿರಲಿ. ಏಕೆಂದರೆ, ಪ್ರಭುವಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಾರು ತಾನೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಯಾಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ ?

ಇಲ್ಲ ಗಲ್ದಾ ಎಂದರೆ ಪಾತ್ನಿಯು. ಏಕೆಂದರೆ ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಇದರಲ್ಲಿ ತುಂಬುವುದರಿಂದ ಗಲ್ದಾ ಎಂದರೆ ಪಾತ್ನಿಗಳು ಎಂಬರ್ಥವು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದು. ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮರಸವು ನಿನ್ನನ್ನು (ನಿನ್ನ ಉದರಕ್ಕೆ) ಪ್ರವೇಶಿಸಲಿ ಅಥವಾ ಸೋಮವನ್ನು ಶೇಖರಿಸುವ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದು ಸೇರಲಿ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಆ ತ್ಯಾ ವಿಶಂತ್ರಿಂದವ ಆ ಗಲ್ದಾ ಧಮನೀನಾಂ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ.

ಗಲ್ದಾ ಮತ್ತು ಧಮನೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿರುವುದು—ಎಂದರೆ ಇವು ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪರ್ಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳು. ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಾನಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಪ್ರಕೃತ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಗಲ್ದಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾತ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಸೋಮರಸವು ಎಂದರ್ಥವು.

ಇತಿ ಚತುರ್ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಮಂಚವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು

ನ ಪಾಪಾಸೋ ಮನಾಮಹೇ ನಾರಾಯಾಸೋ ನ ಜಲ್ಮವಃ | ನ ಪಾವಾ ಮನ್ಯಾಮಹೇ ನಾಧನಾ ನ ಜ್ವಲನೇನ ಹೀನಾ ಅಸ್ತುಷ್ಠಾಸು ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಮಧ್ಯಯನಂ ತಪೋ ದಾನಕರ್ಮೇತ್ಯುಷಿರವೋಚದ್ ಬಕುರೋ ಭಾಸ್ಕರೋ ಭಯಂಕರೋ ಭಾಸಮಾನೋ ದ್ರವತೀತಿ ವಾ || ೨೫ ||

ಜಲ್ಮವಃ || ೧೦೭ ||

“ ನ ಪಾಪಾಸೋ ಮನಾಮಹೇ ನಾರಾಯಾಸೋ ನ ಜಲ್ಮವಃ | ”

ನ ಪಾವಾ ಮನ್ಯಾಮಹೇ ನಾಧನಾ ನ ಜ್ವಲನೇನ ಹೀನಾಃ | ಅಸ್ತುಷ್ಠಾಸು ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಮಧ್ಯಯನಂ ತಪೋ ದಾನಕರ್ಮೇತ್ಯುಷಿರವೋಚತ್ || ೧ || ೨೫ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ನ ಪಾಪಾಸೋ ಮನಾಮಹೇ ನಾರಾಯಾಸೋ ನ ಜಲ್ಮವಃ |

ಯದಿನ್ದ್ರಿಯದ್ರಂ ವ್ಯಪಣಂ ಸಚಾ ಮತೇ ಸಖಾಯಂ ಕೃಣವಾಮಹೈ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬೧-೧೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ನಾವು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುವಾಗ ಕಲ್ಮಷವಾದ ಮನಮಕ್ಕನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂಜಿಸುವಾಗ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಿಕೊಂಡೇ ಅದನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾ ಪೂಜಿಸುತ್ತೇವೆ. ಮತ್ತು ಯಜ್ಞ ರಹಿತರಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಕಾರಣ ದಿಂದಲೇ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಈಗ ಸೋಮರಸವು ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವಾಗ ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೂಡಿ ನಮ್ಮ ಮಿತ್ರನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆ.

ಜಲ್ಮವಃ—ಜಲ್ಮವಃ ಎಂದರೆ ಪಾಪರಹಿತರಾದವರು. ಪ್ರಕೃತ ಮಕ್ಕನಲ್ಲದವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ—ನಾವು ಪಾಪಿಷ್ಠರಲ್ಲ, ಪಂದ್ರಲ್ಲ ಅಥವಾ ತೇಜೋಹೀನರಲ್ಲ. ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವು ಅಧ್ಯಯನ ತಪಸ್ಸು ಧಾನ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ ಎಂಬ ಈ ಸುಣಗಕೆಲ್ಲವೂ ಇರುವವು ಎಂದು ಮುಷಿಯು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನದ ಮುಖ್ಯಾಭಿವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು.

ಇತಿ ಪಂಚವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

— — —
ಷಡ್ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು

ಯವಂ ವ್ಯಕೇಣಾಶ್ವಿನಾ ವವನ್ನೇಷಂ ದುಹಂತಾ ಮನುಷಾಯ ದ್ರವ್ರಾ| ಅಭಿದ್ರಸ್ಯಂ ಬಕುರೇಣಾ ಧಮನ್ತೋರು ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚಕ್ರಧು—
ರಾಯ್ಯಾಯ || ಯವಮಿವ ವ್ಯಕೇಣಾಶ್ವಿನೌ ನಿವವಂತೌ ವ್ಯಕೋ
ಲಾಂಗಲಂ ಭವತಿ ವಿಕರ್ತೃನಾಲ್ಲಾಂಗಲಂ ಲಂಗತೇರ್ಲಾಂಗೂಲವದ್ವಾ
ಲಾಂಗೂಲಂ ಲಗತೇರ್ಲಾಂಗತೇರ್ಲಾಂಗಬತೇರ್ವಾನ್ದಂ ದುಹಂತೌ ಮನು—
ಷ್ಠಾಯ ದರ್ಶನೀಯಾವಭಿಧಮನ್ತೌ ದಸ್ಯಂ ಬಕುರೇಣ ಜ್ಯೋತಿಷಾ
ವೋದಕೇನ ವಾರ್ಯ ಈಶ್ವರವುತ್ರೋ ಬೇಕನಾಟಾಃ ಖಲು ಕುಸೀ-
ದಿನೋ ಭವನ್ತಿ ದ್ವಿಗುಣಕಾರಿಣೋ ವಾ ದ್ವಿಗುಣದಾಯಿನೋ ವಾ
ದ್ವಿಗುಣಂ ಕಾಮಯನ್ತ ಇತಿ ವಾ | ಇನ್ನೋ್ರೇ ವಿಶ್ವಾನ್ ಬೇಕನಾಟಾಂ
ಅಹರ್ವ್ಯಶ ಉತ ಕ್ರತ್ವಾ ಪಣೀರಭಿ| ಇನ್ನೋ್ರೇ ಯಃ ಸರ್ವಾನ್ ಬೇಕ

ನಾಟಾದಹರ್ಷಶಃ ಸೂರ್ಯದೃಶೋಯ ಇಮಾನ್ಯಹಾನಿ ಪಶ್ಯಂತಿ ನ
ಪರಾಣೀತಿ ವಾಭಿಭವತಿ ಕರ್ಮಣಾ ಪಣೀಂಶ್ಚ ವೇಶಿಜಃ || ೨೬ ||

ಬಕುರಃ ||೧೦೮||

ಬಕುರೋ ಭಾಸ್ವರೋ ಭಯಂಜುರೋ ಭಾಸಮಾನೋ ದ್ರವತೀತಿ ವಾ ||
“ ಯವಂ ವ್ಯಕೇಣಾಶ್ಚಿನಾ ವಪಸ್ತೇಷಂ ದುಹಂತಾ ಮನುಷಾಯ
ದಸ್ರಾ | ಅಭಿದಸ್ಯಂ ಬಕುರೇಣಾ ಧಮನ್ತೋರು ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚ ಕ್ರಭು-
ರಾರ್ಯಾಯ ||” ಯವಮಿವ ವ್ಯಕೇಣಾಶ್ಚಿನೌ ನಿವಪಂತಿ | ವ್ಯಕೋ
ಲಾಜ್ಞಲಂ ಭವತಿ ವಿಕರ್ತೃನಾತ್ | ಲಾಜ್ಞಲಂ ಲಜ್ಞತೇಲಾಜ್ಞೂಲ-
ವದ್ವಾ | ಲಾಜ್ಞೂಲಂ ಲಗತೇರ್ಲಗತೇರ್ಲವ್ವುತೇರ್ವಾ | ಅನ್ಯಂ
ದುಹಂತಾ ಮನುಷ್ಯಾಯ ದರ್ಶನಾಯಾವಾಭಿಧಮಂತಿ | ದಸ್ಯಂ
ಬಕುರೇಣ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ವೋದಕೇನ ವಾರ್ಯ ಕುಶ್ಚರಪುತ್ರಃ ||೧||

ಬಕುರಃ—ಪ್ರಕಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು, ಭಯಂಕರನು ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವವನು, ದ್ರವವನ್ನು
ಸುರಿಸುತ್ತಿರುವವನು.

ಯವಮಿವ ವ್ಯಕೇಣಾಶ್ಚಿನೌ ನಿವಪಂತಿ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿದೇವತೆಗಳೇ, ನೇಗಲಿನಿಂದ ಉತ್ತಮವಧಾನ್ಯವನ್ನು
ನೀವು ಯವಧಾನ್ಯವನ್ನು ಬಿತ್ತವವರು, ವ್ಯಕ ಎಂದರೆ ನೇಗಲು ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸೀಳಿ ಕತ್ತರಿಸುವುದು
ಲಾಂಗೂಲಂ ಲಂಗತೇರ್ಲಗೂಲವದ್ವಾ—ಲಾಂಗೂಲವೆಂದರೆ ಬಾಲವು. ಈ ಶಬ್ದವು ಅಂಟಿಕೊಂಡಿರು (ಶರೀರಕ್ಕೆ)
ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಲಾಗ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಅಲ್ಪಾಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಲಾಂಗ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ
ಜೋತಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಲಂಟ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಲಾಂಗಲ (ನೇಗಲು) ಎಂಬ ಶಬ್ದವು
ಲಾಂಗೂಲ (ಬಾಲ) ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಸಹ ಒಂದೇರೀತಿಯಾಗಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ. (ಎಲೈ ಅಶ್ವಿದೇವತೆಗಳೇ ನೀವು)
ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಅನ್ನ ಅಥವಾ ಆಹಾರವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವವರು ನೀವು ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಅಕರ್ಷಕವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವರು
ಮತ್ತು ನೀವು ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಬೆಳಗುವವರು, ಅಥವಾ ಸಿಡಿಲಿನಿಂದ ಅಥವಾ ನೀರಿನ ಹೊಡೆತದಿಂದ ಶತ್ರುವನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡು
ವವರು. ಆರ್ಯ ಎಂದರೆ ಸ್ವಾಮಿಯ ಅಥವಾ ಒಡೆಯನ ಪುತ್ರರು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಪು.ಕೃ—

ಯವಂ ವ್ಯಕೇಣಾಶ್ಚಿನಾ ವಪಂತೇಷಂ ದುಹಂತಾ ಮನುಷಾಯ ದಸ್ರಾ |
ಅಭಿದಸ್ಯಂ ಬಕುರೇಣಾ ಧಮಂತೋರು ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚ ಕ್ರಭುರಾರ್ಯಾಯ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೨೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ದರ್ಶನೀಯರಾದ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಮನುವಿಗೋಸ್ಕರ ನೇಗಲಿನಿಂದ ಉಳಬ್ಬಟ್ಟ ಜಮಾನಿ ನಲ್ಲ ಯವಾದಿ ಧಾನ್ಯನಾಶಕರನ್ನು ವಧಮಾಡಿ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರಿ (ಆಹಾರವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ದಸ್ಯುವಧಿ ಮಾಡಿ) ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಸೂರ್ಯ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು (ಮನುಷ್ಯನಿಗೋಸ್ಕರ ಉಂಟುಮಾಡಿದಿರಿ).

ಮನುಷಾಯ—ಮನುಷಶಬ್ದೋ ಮನುಶಬ್ದಪರ್ಯಾಯಃ | ಮನವೇ ಮನೋರಥಂ | ಮನು ಶಬ್ದವು ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದೋ ಮನುಷ ಶಬ್ದವೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವಕಾರಣ ಇದು ಮನು ಶಬ್ದದ ಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದವಾಗುವುದು, ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಮನುಃ | ಮನುರ್ಮನನಾತ್ (ನಿ. ೧೨-೩೪) ಮನನ ಮಾಡು ವನನು, ಮನುಷ್ಯನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ಮನುಷ್ಯನಿಗಾಗಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಬಕುರೇಣ ಅಭಿ ಧವಂತಾ—ಬಕುರೋ ಭಾಸಮಾನೋ ವಜ್ರಃ | ಅತ್ರ ನಿರುಕ್ತಂ ಬಕುರೋ— ಭಯಂಕರೋ ಭಾಸಮಾನೋ ದ್ರವತೀತಿ ವಾ (ನಿ. ೬-೨೫-೨೬) ಯವಮಿವ ವ್ಯಕೇಣ ಅಶ್ವಿನೌ ನಿವಸಂತೌ ವ್ಯಕೋ ಲಾಂಗಲಂ ಭವತಿ ವಿಕರ್ತನಾತ್ | ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಬಕುರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಸ್ಕರ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುಮರ್ಯು, ಭಯ ವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದು— ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ವಜ್ರಾಯು ಧವಂತು ಸಾಯಾಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ವಿಕರ್ತನಾತ್—ವ್ಯಕಃ ಸೀಳುವುದು ಅಥವಾ ಕತ್ತರಿಸುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥಪುಳ್ಳದ್ದಾದ ಕಾರಣ ವ್ಯಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸೀಳುವ ನೇಗಲು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ವ್ಯವ ಸಾಯ ಮಾಡಿದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿ, ಅದರ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಮಳೆಯು ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿ, ಬೆಳೆಯನ್ನು ಕಳ್ಳರೇ ಮೊದಲಾದವರು ಕದಿಯಂತೆ ಅವರನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧವೇ ಮೋದಲಾದ ಭಯಂಕರವಾದ ಆಯುಧಗಳಿಂದ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವರು. ಇದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ತಮ್ಮಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮನಾದ ವಿಫಲನಾದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವರು. ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಾಯಾಣರು ಹೇಳಿರುವರು. ಮತ್ತು ಈ ಪ್ರಕಾರನಾದ ಮೂರು ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಆಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಆತ್ಮಂತ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಇರುವ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸು ಅಂದರೆ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಪ್ರಕಾಶವು ಬೆಳಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಮನುಷ್ಯನು ಆರ್ಯ-ಪೂಜ್ಯನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವರು. ಮನುಷ್ಯನು ಜೀವನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಆಚರಿಸಿ ಮನುಷ್ಯನು ಜೀವಿಸುವಂತೆಯೂ, ಜೀವಿಸಿಕೊಂಡು ಇರುತ್ತಾ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಕಾಣುವಂತೆಯೂ ಮಾಡಿರುವರು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಯಾಭಿನರ್ತಾ ಶಯವೇ ಯಾಭಿರತ್ರಯೇ ಯಾಭಿಃ ಪುರಾ ಮನವೇ ಗಾತುಮಾಷಘಃ |

ಯಾಭಿಶ್ಚಾರಾಚತಂ ಸ್ಯೂಮರಶ್ಮಯೇ ತಾಭಿರೂ ಷು ಊಡಿಭಿರಶ್ವಿನಾ ಗತಮ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೨-೧೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತೆನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಮನುಷಶಬ್ದೋಽತ್ರ ಮನೋಃ ಪರ್ಯಾಯಃ ಮನುನಾಮ್ನೋ ರಾಜ್ಞೋ ಅರ್ಥಾಯ ಮನುಶಬ್ದವು ಮನುಶಬ್ದದ ಪರ್ಯಾಯ ಪದವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮನು ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ರಾಜನಿಗಾಗಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿ ೧-೧೧೨-೬ ನೇ ಮುಕ್ತೆನು ಎರಡನೇ ಪಾದದಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ನ್ಯಾಯವೆನಿಸುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು

ಯುನಾನಾಮಾರ್ಯಸ್ಯಾರ್ಥಾಯ ವಸನವೃಷ್ಟಿದೋಹನದಸ್ಯುಹನನೈಸ್ತೀಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿಃ ಮಹಾ
 ಪ್ರಭಾವೋ ಯುನಾಂ ಸಾಧೂನಾಂ ಅನುಗ್ರಹಾರ್ಥಂ ಜಾತೌ | ಅಥವಾ ಅಭಿ ದಸ್ಯುಮಿಃ
 ದಸ್ಯುಶಬ್ದೇನ ದುರ್ಭಿಕ್ಷಂ ಉಚ್ಯತೇ | ಬಕುರಶಬ್ದೇನಾತ್ರಾ ಮಹಾರ್ನ್ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕ
 ಸಮೂಹಃ | ಜ್ಯೋತಿಶಬ್ದೇನಾಪಿ ಸುಭಿಕ್ಷಮಿತಿ | ಮಹತ್ತಾತ್ಮ್ಯ ಭಯಂಕರೇಣ
 ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಸಮೂಹೇನಾ ಅಭಿಭ್ಯಂತೌ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ಸುಭಿಕ್ಷಂ ಕೃತವಂತೌ ಯುನಾಂ
 ಅರ್ಯಸ್ಯಾರ್ಥಾಯ ||

ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಬೆಳೆಯು ಬೆಳೆಯುವಂತೆ ಬೀಜವನ್ನು ಬಿತ್ತುವುದು. ಬೆಳೆಯು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ (ಮಳೆಯನ್ನು
 ಹುಯಿಸುವುದು) ವೃಷ್ಟಿಯು ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು, ಅವರವರಿಗೆ ಆ ಬೆಳೆಯು ಸಿಕ್ಕುವಂತೆ ತುಂಬಿರಾದವರನ್ನು ನಿಗ್ರಹ
 ಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ಈ ಮೂರು ವಿಧ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ವಹಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಬಹಳವಾದ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿರುವರು.
 ಇವರು ದುಷ್ಠನಿಗ್ರಹ ಶಿಷ್ಯಪರಿಪಾಲನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಪೂಜ್ಯರಾದ ಅರ್ಯರನ್ನು ರಕ್ಷಣೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಉತ್ಪನ್ನ
 ರಾಗಿರುವರು ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಮತ್ತು ಅಭಿದಸ್ಯು ಶಬ್ದದಿಂದ ದುರ್ಭಿಕ್ಷ ಅಥವಾ
 ಕ್ಷಾಮವೂ, ಬಕುರಶಬ್ದದಿಂದ ಅತಿಶಯವಾದ ವೃಷ್ಟಿಯೂ, ಜ್ಯೋತಿಶಬ್ದದಿಂದ ಸುಭಿಕ್ಷವೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಕಾರಣ (ದುರ್ಭಿಕ್ಷ)
 ಕ್ಷಾಮಗಾಲದಲ್ಲಿ ಅನಾವೃಷ್ಟಿ ನಿವಾರಕವಾಗುವಂತೆ ಬಹಳವಾಗಿ ಮಳೆಯು ಹುಯ್ಯುವಂತೆಯೂ ಸುಭಿಕ್ಷವುಂಟಾಗುವಂತೆಯೂ
 ಮಾಡಿ ಕ್ಷಾಮವನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸಿ ಸಾಧುಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅರ್ಯರಿಗಾಗಿ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಆಚರಿಸು
 ರುವರು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಬೇಕನಾಟಾನ್ ||೧೦೯||

ಬೇಕನಾಟಾಃ ಖಲು ಕುಸೀದಿನೋ ಭವಂತಿ ದ್ವಿಗುಣಕಾರಿಣೋ ವಾ
 ದ್ವಿಗುಣದಾಯಿನೋ ವಾ ದ್ವಿಗುಣಂ ಕಾಮಯಂತ ಇತಿ ವಾ |
 “ಇನ್ನೋ ವಿಶ್ವಾನ್ನೇಕನಾಟಾ” ಅಹರ್ಯಶ ಉತ ಕೃತ್ವಾ ಪಣೇ
 ರಭಿ ||” ಇನ್ನೋ ಯಃ ಸರ್ವಾನ್ ಬೇಕನಾಟಾನಹರ್ಯಶಃ
 ಸೂರ್ಯದೃಶೋ ಯ ಇಮಾನ್ಯಹಾನಿ ಪಶ್ಯಂತಿ ನ ಪರಾಣೀತಿ,
 ವಾಸ್ತುಭವತಿ ಕರ್ಮಣಾ ಪಣೇಂಶ್ಚ ವಣಿಜಃ ||೨||೨೬||

ಉದಾಹರಣೆಯು ಮುಕ್ತು—

ಕದೂ ಮಹೀರಥೃಷ್ಣಾ ಅಸ್ಯ ತವಿಷೀಃ ಕದು ವೃತ್ರಘ್ನೋ ಅಸ್ತೌ ತಂ |
 ಇಂದ್ರೋ ನಿಶ್ವಾನ್ನೇಕನಾಟಾ” ಅಹರ್ಯಶ ಉತ ಕೃತ್ವಾ ವಣೇ” ರಭಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೬೬-೧೦)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯುತವಾದ ಮಹಾಸೇನೆಗಳು ಂಸಾವಾಗ ತಾನೇ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸದೆ ಅಲಕ್ಷ್ಯವಾಗನೆ ?
 ವೃತ್ರಹಂತಕನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ದುಷ್ಪವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ತಾನೇ ನಾಶವಿಪಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ? ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಅಸಾಧಾರಣ

ವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಕೇವಲ ಇಹದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲ ನಾಸ್ತಿಕರೂ ಮೋಸವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳವರೂ ಆದ ಸಮಸ್ತ ವಂಚಕರನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಬೇಕಾನಾಟಾನ್—ಅನೇನ ಕುಸೀದಿನೋ ವೃದ್ಧಿ ಜೀವಿನೋ ವಾರ್ಧುಷಿಶಾ ಉಚ್ಯಂತೇ | ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ಹಣದ ತೊಂದರೆಗೆ ಒಳಗಾಗಿ ಕಷ್ಟಪಡುತ್ತಿರುವ ಜನರಿಗೆ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಸಾಲವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ಆ ದ್ರವ್ಯಕ್ಕೆ ಅಸಲನ್ನೂ ಬಡ್ಡಿಯನ್ನೂ ಅವರಿಂದ ವಸೂಲುಮಾಡಿ ಜೀವಿಸುವ ಲೇವಾದೇವಿ ಮಾಡುವ ಜನರಿಗೆ ಕುಸೀದಿಗಳು ಎಂದರೆ ಬಡ್ಡಿಯಿಂದ ಜೀವಿಸುವವರು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಬೇಕನಾಟಾನ್—ಬೇಕನಾಟಾಃ ಖಲು ಕುಸೀದಿನೋ ಭವಂತಿ ದ್ವಿಗುಣಕಾರಿಣೋ ವಾ ದ್ವಿಗುಣ-
ದಾಯಿನೋ ವಾ ದ್ವಿಗುಣಂ ಕಾಮಯಂತ ಇತಿ ವಾ ಇಂದ್ರೋ ವಿಶಾನ್ವೇಕನಾಟಾ ಅಹರ್ಷಕ ಉತ
ಕ್ರತ್ವಾ ಪಣೇರಥ | ಇಂದ್ರೋ ಯಃ ಸರ್ವಾನ್ ಬೇಕನಾಟಾನಹದ್ಯಶಃ ಸೂರ್ಯದ್ವತೋ ಯ
ಇಮಾನ್ಯಹಾನಿ ಪಶ್ಯಂತಿ ನ ಪರಾಜೇತಿ ವಾಥಿಭವತಿ ಕರ್ಮಣಾ ಪೇಕೇಂಶ್ಚ ವಶಜಃ || (೧. ೬-೨೬)

ಬೇಕನಾಟಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದುಬಾರಿ ಹಣವನ್ನು ಬಡ್ಡಿರೂಪದಲ್ಲಿ ವಸೂಲು ಮಾಡುವವರು ಎಂದರೆ ಬಡ್ಡಿಯೂ ಸೇರಿ ಸಾಲ ಕೊಟ್ಟ ಹಣಕ್ಕೆ ಎರಡರಷ್ಟನ್ನು ವಸೂಲುಮಾಡುವವರು ಅಥವಾ ಯಾವುದಾದರೂ ಹೆಚ್ಚು ಎಂದರೆ ಸಾಲದ ಎರಡರಷ್ಟು ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಸ್ವತ್ತಿನ ಅಧಾರದ ಮೇಲೆ ಸಾಲಕೊಡುವವರು ಅಥವಾ ಕೊಟ್ಟ ಸಾಲದ ಮೊಬಲಿಗಿನ ಎರಡಷ್ಟು ತಮಗೆ ಬರಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು.

ಇಂದ್ರನು ಅತ್ಯಾಶೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಲೇವಾದೇವಿ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಮಾಡುವ ಅಪ್ರಮಾಣಿಕ ವರ್ತಕರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವನು.

ಇಂದ್ರನು ಅತ್ಯಂತ ಹೆಚ್ಚು ಬಡ್ಡಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ದಯಾರಹಿತಾರಾದ ದುಷ್ಟವರ್ತಕರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವನು. ಆ ವರ್ತಕರ ತಮ್ಮ ಆಗಿನಕಾಲದ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗಮನಿಸಿ ಮುಂದಾರೋಚನೆಯಿಲ್ಲದೆ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪರವು ನ್ಯಾಯ ವಾದುದೇ ಅಲ್ಲವೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸದೆ ಇರುವವರು. ವರ್ತಕರು ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಪಾರಮಾಡುವವರು. ಇಂತಹ ದುಷ್ಟ ವ್ಯಾಪಾರಗಾರರನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇತಿ ಷಡ್ವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಸಪ್ತವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೇಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಜೀವಾನೋ ಅಭಿಧೇತನಾದಿತ್ಯಾಃ ಪುರಾ ಹಠಾತ್ | ಕದ್ಧ ಸ್ಥ
ಹವನಶ್ಚುತಃ | ಜೀವಿತೋ ನೋಽಭಿಧಾವತಾದಿತ್ಯಾಃ ಪುರಾ ಹನನಾತ್

ಶ್ವ ನು ಸ್ವ ಹ್ವಾನಶ್ರುತ ಇತಿ ಮತ್ಸ್ಯಾನಾಂ ಜಾಲಮಾವನ್ನಾನಾಮೇತ-
 ದಾರ್ಷಂ ವೇದಯನ್ನೇ ಮತ್ಸ್ಯಾ ಮಧಾ ಉದಕೇ ಸ್ಯಂದಂತೇ
 ಮಾದ್ಯಂತೇನ್ಯೋನ್ಯಂ ಭಕ್ಷಣಾಯೇತಿ ವಾ ಜಾಲಂ ಜಲಚರಂ ಭವತಿ
 ಜಲೇಭವಂ ವಾ ಜಲೇಶಯಂ ವಾಂಹುರೋಽಂಹಸ್ವಾನಂಹೂರಣ-
 ಮಿತ್ಯವ್ಯಸ್ಯ ಭವತಿ | ಕೃಣ್ಣಿನ್ಯಂ ಹೂರಣಾದುರ್ವಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೇ
 ಭವತಿ | ಸಪ್ತ ಮರ್ಯಾದಾಃ ಕವಯಸ್ತತಕ್ಷಸ್ತಾಸಾಮೇಕಾಮಿದ-
 ಭ್ಯಂಹುರೋ ಗಾತ್ | ಸಪ್ತ ಮರ್ಯಾದಾಃ ಕವಯಶ್ಚಕ್ರಸ್ತಾ-
 ಸಾಮೇಕಾಮವ್ಯಧಿಗಚ್ಛಿನ್ಯಂಹಸ್ವಾನ್ ಭವತಿ ಸ್ತ್ರೀಯಂ ತಲ್ವಾರೋಹಣಂ
 ಬ್ರಹ್ಮರತ್ಯಾಂ ಭ್ರೂಣಹತ್ಯಾಂ ಸುರಾಪಾನಂ ದುಷ್ಕೃತಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ
 ಪುನಃ ಪುನಃ ಸೇವಾಂ ಪಾತಕೇನ್ಯತೋದ್ಯಮಿತಿ ಬತ ಇತಿ ನಿಪಾತಃ
 ಖೇದಾನುಕಂಪಯೋಃ ||೨೭||

ಅಭಿಧೇತನ || ೧೧೦ ||

“ಜೀವಾನ್ನೋ ಅಭಿಧೇತನಾದಿತ್ಯಾಸಃ ಪುರಾ ಹಫಾತ್ | ಕದ್ಧ ಸ್ವ
 ಹವನಶ್ರುತಃ || ” ಜೀವತೋ ನೋಽಭಿಧಾವತಾದಿತ್ಯಾಃ ಪುರಾ
 ಹವನಾತ್ ಶ್ವ ನು ಸ್ವ ಹ್ವಾನಶ್ರುತ ಇತಿ || ಮತ್ಸ್ಯಾನಾಂ ಜಾಲ-
 ಮಾವನ್ನಾನಾಮೇತದಾರ್ಷಂ ವೇದಯನ್ನೇ | ಮತ್ಸ್ಯಾ ಮಧಾ
 ಉದಕೇ ಸ್ಯಂದಂತೇ ಮಾದ್ಯಂತೇನ್ಯೋನ್ಯಂ ಭಕ್ಷಣಾಯೇತಿ ವಾ |
 ಜಾಲಂ ಜಲಚರಂ ಭವತಿ ಜಲೇಭವಂ ವಾ ಜಲೇಶಯಂ ವಾ || ೧ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಚುಕ್ಕು—

ಜೀವಾನ್ನೋ ಅಭಿ ಧೇತನಾದಿತ್ಯಾಸಃ ಪುರಾ ಹಫಾತ್ |
 ಕದ್ಧ ಸ್ವ ಹವನಶ್ರುತಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೬೭-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥ—

ನಮ್ಮ ಮೊರೆಯನ್ನು ಕೇಳತಕ್ಕ ಎಲೈ ಆದಿತ್ಯರೇ, ನಾವು ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ನಾವು
 ಜೀವಂತರಾಗಿರುವಾಗಲೇ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಓಡಿಬನ್ನಿರಿ. ಈಗ ನೀವು ಎಲ್ಲಿದ್ದೀರಿ ?

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಭಿಧೇತನ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಯಾಸ್ಯರು—

ಅಭಿಧೇತನ || ಜೀವಾನೋ ಅಭಿಧೇತನಾದಿತ್ಯಾಸಃ ಪುರಾ ಹನನಾತ್ | ಕಡ್ಗ್ನ ಹವನಶ್ರುತಃ ||
ಜೀವತೋ ನೋಽಭಿಧಾವತಾದಿತ್ಯಾಃ ಪುರಾ ಹನನಾತ್ | ಕ್ಷ ನು ಸ್ಕ ಹ್ಯಾನಶ್ರುತ ಇತಿ |
ಮತ್ಪ್ಲಾನಾಂ ಜಾಲಮಾವನ್ನಾನಾಮೇತದಾಪ್ತಂ ವೇದಯಂತೇ | ಮತ್ಪ್ಲಾಮಧಾ ಉದಕೇ ಸ್ಯಂದಂತೇ
ಮಾದ್ಯಂತೇಽನೋಽನ್ಯಂ ಭಕ್ಷಣಾಯೇತಿ ವಾ | ಜಾಲಂ ಜಲಚರಂ ಭವತಿ ಜಲೇಭವಂ ವಾ
ಜಲೇಶಯಂ ವಾ |

ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಬಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಬಿದ್ದಿರುವ ಮಾನುಗಳು ಅದಿತ್ಯರನ್ನು ಮರೆತೊಕ್ಕು ತಮ್ಮನ್ನು ಬಲೆಯಿಂದ ಬಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತವೆ—ಎಲೈ ಅದಿತ್ಯರೇ, ಬಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಬಿದ್ದಿರುವ ನಾವುಗಳು ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡುವದಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೇ ನಮ್ಮನ್ನು ಬಲೆಯಿಂದ ಬಡಿಸಿ ಕಾಪಾಡಿ. ನಿಧಾನಮಾದಿದಲ್ಲಿ ಬೆವ್ವರು ನಮ್ಮನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವರು. ನಮ್ಮ ಆರ್ತನಾದರೂಪವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಿರುವ ನೀವು ಈಗ ಎಲ್ಲಿದ್ದೀರಿ ? ಬೇಗನೆ ನಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಓಡಿಬನ್ನಿ, ನಮ್ಮನ್ನು ಬಲೆಯಿಂದ ಬಡಿಸಿ, ಎಂದು ನಿರ್ವಚನದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಬಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಬಿದ್ದ ಮಾನುಗಳು ಅದಿತ್ಯರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದೆಂದು ಮುಷಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಮತ್ಪ್ಲ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ಮಧಾ ಎಂದರೆ ಉದಕದಲ್ಲಿ ತೇಲುತ್ತಿರುವುದೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಈ ಮಾನುಗಳು ಒಂದನ್ನೊಂದು ಭಕ್ಷಿಸುವುದೆಂದಾಗಲಿ ಮಾನುಗಳಿಗೆ ಮತ್ಪ್ಲವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು.

ಜಾಲಂ ಎಂದರೆ ಬಲೆಯು. ಜಲದಲ್ಲಿ ಈ ಬಲೆಯು ಚಲಿಸುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಹಾಕಿರುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇದು ಬಿದ್ದಿರುವುದರಿಂದ ಬಲೆಗೆ ಜಾಲವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಜಾಲಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು.

ಅಂಹುರಃ || ೧೧೧ ||

ಅಂಹುರೋಽಹಸ್ವಾನಂಹೂರಣಮಿತ್ಯವ್ಯಸ್ಯ ಭವತಿ | “ ಕೃಣ್ಣಿನ್ನಂ
ಹೂರಣಾದುದು ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ಸಪ್ತ ಮರ್ಯಾದಃ
ಕವಯಸ್ತ ತಕ್ಷುಸ್ತಾಸಾಮೇಕಾಮಿದಭ್ಯಂಹುರೋ ಗಾತ್” || ಸಪ್ತೈವ
ಮರ್ಯಾದಾಃ ಕವಯಶ್ಚ ಕ್ಷುಸ್ತಾಸಾಮೇಕಾಮವ್ಯಭಿಗಚ್ಛಿನ್ನಂ—
ಹಸ್ವಾನ್ ಭವತಿ ಸ್ತ್ರೇಯಂ ತನ್ನಾರೋಹಣಂ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾಂ
ಭೃಣುಣಹತ್ಯಾಂ ಸುರಾಪಾನಂ ದುಷ್ಕೃತಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ ಪುನಃ ಪುನಃ
ಸೇವಾಂ ವಾತಕೇಽನ್ಯತೋದ್ಯಮಿತಿ || ೨ || ೨೭ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಶ್ರೀತಃ ಕೂರ್ವೇವಹಿತೋ ದೇವಾನ್ವವತ ಊತಯೇ |

ತಚ್ಚುಶ್ವಾವ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯತಿಃ ಕೃಣ್ಣಿನ್ನಂಹೂರಣಾದುದು ವಿತ್ತಂ ಮೇ ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೦೫-೧೭)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ತಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟು ತ್ರಿತನೆಂಬ ಮುಷಿಯು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮೊರೆಯಿಟ್ಟು ಕರೆಯುತ್ತಾನೆ. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಕೂಪಪತನರೂಪವಾದ ಈ ಪಾಪದಿಂದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಮಾಡುವವನಾಗಿ ಆ ಮೊರೆಯನ್ನು ಕೇಳಿದನು. ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನನ್ನ ರೋದನವನ್ನು ಕೇಳಿ ನನ್ನನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿರಿ.

ಅಂಹುರಣಾತ್—ಅಂಹಃ ಪಾಪರೂಪಾದಸ್ಮಾತ್ ಕೂಪಪಾತಾತ್ | ಈ ಕೂಪಪತನರೂಪವಾದ ಪಾಪದಿಂದ. ಅಂಹುರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅಂಹುರೋಽಂಹಸ್ಯಾನಂಹುರಣ-ಮಿತ್ಯಸ್ಯಸ್ಯ ಭವತಿ | (ನಿ. ೬-೨೭) ದುಃಖಪೂರಿತನಾದುದರಿಂದ ಅಂಹುರ ಎಂದಾಗಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಹುರಣವೆಂದರೆ ದುಃಖಪೂರಿತನೆಂದರ್ಥ. ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಮಕ್ಕನ್ನೇ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಥವಾ ದುಃಖವನ್ನೇ ಪಾಪಫಲವಾಗಿಯಾಗಲಿ, ಪಾಪರೂಪದಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತ್ರಿತನ ಪಾಪವೇನು ? ಎಂಬ ಸಂಶಯದಿಂದ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿವಳು, ಯದಿ ರಕ್ಷಣಮತ್ರ ವಿನಕ್ಷಿತಂ ತತಃ ಪಾಪಕರ್ಮಕಾರಿತ್ವಾದ್ಭೃಕಃ | ಅಭೋತ್ತರಣಂ ತತ ಉದ್ವೇಗಕರೈಸ್ತ್ವಣಾದಿಭಿರುಪೇತ್ಯಾತ್ಮಾಪಃ | ಪಾಪಕರ್ಮಕಾರಿಣೋ ವ್ಯಕಾತ್ ಉದ್ವೇಗ ಕರಶ್ಚಣಾದ್ಯುಪೇತಾತ್ ವಾ ಕೂಪಾದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ವ್ಯಕ್ತ ಪಾಪಕರ್ಮಕಾರಿಯೆಂದೂ, ಕೂಪವು ಉದ್ವೇಗಕರವೆಂದೂ ಇನೇರದಿಂದಲೂ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆಯೆಂದು ವಿನಂಬಿದ್ದಾರೆ. ದುಃಖಹೇತುವಾದ ಈ ಪಾಪಕೃತ್ಯದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸು ಎಂದು ತ್ರಿತನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ.

ಅಂಹುರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದುಃಖಹೇತುವಾದ ಪಾಪವೆಂದು ತೋರಿಸಲು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ಬೇರೊಂದು ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಪ್ತ ಮರ್ಯಾದಾಃ ಕವಯಸ್ತತಕ್ಷುಸ್ತಾಸಾಮೇಕಾಮಿದಭ್ಯಂಹುರೋ ಗಾತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫-೯)

ಅದು ಏಳುವಿಧವಾಗಿದೆ. ಪ್ರೇಯಂ, ತಲ್ಪಾರೋಹಣಂ, ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾಂ, ಭೂಣಹತ್ಯಾಂ ಸುರಾಪಾನಂ, ದುಷ್ಯತಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ ಪುನಃ ಪುನಃ ಸೇವಾಂ, ಪಾತಕೇಣೈವತೋದ್ಯಂ ಇತಿ—ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯೆಯು ಆ ಪಾತಕಗಳೆಲ್ಲೊಂದೆಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಶುಶ್ರಾವಂ—ತ್ರಿತನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೇಳಿಸಿದರೂ ಸಹ ಅವರಿಗೆ ಅದು ಯಾರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯದೇ ಶ್ರಮಪಟ್ಟರೆಂದೂ ಆಗ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಅವರಿಗೆ ತ್ರಿತನ ಮೊರೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನೆಂದೂ ಕಥೆಯಿದೆ.

ಸಃ ಯಾಗಾರ್ಥಃ ದೇವಾನ್ ಆಜುಪಾವ | ತಾ ಅಹ್ನಾನಕಾರಣಮನನಬುಧ್ಯಮಾನಾ ಆವಿಗ್ನಾ ಬಭೂವುಃ | ಅಥ ತದಾಹ್ನಾನಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಶುಶ್ರಾವ | ಸ ದೇವಾನುಪಾಚ | ತ್ರಿತಸ್ಯ ವರ್ತತೇ ಯಜ್ಞಸ್ತತ್ರೈ ಗಚ್ಛಾಮಃ | ಅಥ ತತ್ರ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಜಗ್ಮುಃ | ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಬದ್ಧ ತ್ರಿತನು ಯಾಗಾರ್ಥವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದಾಗ ಅವರು ಇವನ ಅಹ್ನಾನಕಾರಣವನ್ನು ತಿಳಿಯದೇ ಶ್ರಮಪಟ್ಟರು. ಆಗ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಆ ಕಾರಣವನ್ನು ನಿವಂಸಿ ಹೇಳಿದಾಗ ಅವರಲ್ಲರೂ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದನು ಎಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಪೂರ್ವಕಥೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯು ಹುಕ್ಕು—

ಶಪ್ತ ಮರ್ಯಾದಾಃ ಕವಯಸ್ತ ತಕ್ಷುಸ್ತಾ ಸಾಮೇಕಾಮಿದಚ್ಛಂಕುರೋಗಾತ್ |

ಅಯೋರ್ಹ ಸ್ಯಂಛ ಉಪಮಸ್ಯ ನೀಳೇ ಪಥಾಂ ವಿಸರ್ಗೇ ಧರುಣೇಷು ತಸ್ಮಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಋಷಿಗಳು ಸುರಾಪಾನ ದ್ಯೂತ ಇತ್ಯಾದಿ ಏಳು ವಿಧವಾದ ಪಾಪಗಳನ್ನು ನೀಡೇತಿಸಿ ಅವನ್ನು ನೀರೋಧಿಸುವ ನೀತಿಗಳನ್ನು ನಿಯಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದನ್ನೇ ಮಾತ್ರ ಆಚರಿಸಿದರೂ ಮಾನವನು ಪಾಪಿಷ್ಠನಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಮಾನವನಿಗೆ ಆ ಪಾಪನೀರೋಧಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಮಾಪಸ್ಥವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಅದಿತ್ತನು ರಶ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸರ ಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಶಪ್ತ ಮರ್ಯಾದಾಃ—ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾನವನು ಆಚರಿಸಬಹುದಾದ ಪಾಪದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಅದರ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿ ಇಂತಹ ಪಾಪವನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟುವ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಕಂಪೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತತ್ತ್ವಕ್ಕೂ ನೀತಿಯುತವಾದ ಮಾನವನ ಜೀವನಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಸದಸದಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಮೂಲಭೂತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿ ಆ ಮೂಲತತ್ತ್ವದಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯೆಂದೂ, ಜಗತ್ತಿನ ವೈವಿಧ್ಯವೆಲ್ಲ ಆ ತತ್ತ್ವದ ಅವಿಭಾಗವೇ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ಮೂಲತತ್ತ್ವವು ಅಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಮಾನವನನ್ನು ಪಾಪವನ್ನಾಚರಿಸಿದಿರುವಂತೆ ತಡೆಯುತ್ತದೆಯೆಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಪಾಪನೀರೋಧಕತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಶಪ್ತ ಮರ್ಯಾದಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾಪದ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. **ಮರ್ಯಾದಾಃ** ಎಂದರೆ ಪಾಪವೆಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ, **ಮರ್ಯಾದಾ** ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸೀಮಾ ಎಲ್ಲೆ (Boundry) ಎಂದು ಲೌಕಿಕವಾದ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ನೀತಿಯನಿಯಮ ಅಥವಾ ಎಲ್ಲೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲ ಪಾಪವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದರೆ **ಮರ್ಯಾ + ಅದ**—ಮಾನವನನ್ನು ತನ್ನ ತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಪಾಪವು ಏಳುವಿಧವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ :-

- ೧) ಪಾನಂ—ಮದ್ಯಾದಿ ಸ್ವೀಕೃತವಸ್ತುಗಳ ಪಾನವು.
- ೨) ಅಶ್ವಾಃ—ಪಗಡೆ ಮುಂತಾದ ದ್ಯೂತಕೃತ್ಯ, ತದಂಗಳವಾದ ಮೋಸ.
- ೩) ಸ್ತ್ರಿಯಃ—ಸ್ತ್ರೀ ವ್ಯಸನ, ತತ್ಕರಿಣಾಮಗಳು.
- ೪) ಮೃಗಯಾ—ಕಾಡಿನ ಜಂತುಗಳನ್ನು ಬೇಟೆಯಾಡಿ ಹಿಂಸಿಸುವುದು.
- ೫) ದಂಡಃ—ಅನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಇತರರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವುದು (ರಾಜದಂಡವಲ್ಲ).
- ೬) ಪಾರುಷ್ಯಂ—ಇತರರ ಮನಃಶ್ಲೇಷವಾಗುವಂತೆ ಕ್ರೂರಭಾಷಣ ಮತ್ತು ವ್ಯಸಹಾರ,
- ೭) ಅನ್ಯದೂಷಣಂ—ಇತರರನ್ನು ಅನ್ಯಾಯವಾಗಿ ದೂಷಿಸುವುದು.

ಶಪ್ತ ಮರ್ಯಾದೆಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಈ ಸಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಸಾಯಣರು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಾಕ್ಯವನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲಿರುವ ಪರಿಸಂಖ್ಯಾನವು ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿದೆ. ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ಪಾಪಪ್ರಭೇದಗಳು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ—

ಸತ್ವೈವ ನುರ್ಯಾದಾಃ ಕವಯಶ್ಚಕ್ರಸ್ತಾಸಾವೇಶಾನುಸ್ಯಭಿಗಚ್ಛನ್ಮಂಹಸ್ತಾನ್ ಭವತಿ |
 ಸ್ತ್ರೀಯಂ ತಲ್ಪಾರೋಹಣಂ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾಂ ಭ್ರೂಣಹತ್ಯಾಂ ಸುರಾಪಾನಂ ದುಷ್ಕೃತಸ್ಯ
 ಕರ್ಮಣಃ ಪುನಃಪುನಃ ಸೇವಾಂ ಪಾತಕೇಭ್ಯಸ್ತೋದ್ಯಮಿತಿ ||

(ನಿ. ೨-೨೭)

- ೧) ಸ್ತ್ರೀಯಂ—ಕಳ್ಯತನವನ್ನು ಮಾಡುವುದು.
- ೨) ತಲ್ಪಾರೋಹಣಂ—ಗುರುಪತ್ನಿಯನ್ನು ಮೋಹಿಸಿ ಅತಿಕ್ರಮ ಪ್ರವೇಶಮಾಡುವುದು.
- ೩) ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾ—ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದು.
- ೪) ಭ್ರೂಣಹತ್ಯಾ—ಗರ್ಭಪಿಂಡವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದು.
- ೫) ಸುರಾಪಾನಂ—ಮದ್ಯಾದಿ ನಿಷಿದ್ಧವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸುವುದು.
- ೬) ದುಷ್ಕೃತಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ ಪುನಃಪುನಃ ಸೇವಾಂ—ಕೆಟ್ಟಕೆಲಸವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಅದನ್ನು ಪದೇ ಪದೇ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು.
- ೭) ಅನ್ಯತೋದ್ಯಂ—ಪಾಪಕರ್ಮವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಲು ಸುಳ್ಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು.

ಈ ಏಳೂ ಮರ್ಯಾದೆಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿವೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಪಾಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಿದರೂ ಅವನು ಮಹಾ ಪಾತಕಿಯೆನಿಸುವನು.

ಛಾಂದೋಗ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಾತಕವು ಐದು ವಿಧವೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ,

ಸ್ತ್ರೀನೋ ಹಿರಣ್ಯಸ್ಯ ಸುರಾಂ ಪಿಬಂಶ್ಚ ಗುರೋಸ್ತೃಪ್ತಮಾನಸನ್ ಬ್ರಹ್ಮಹಾ (ಚೈತೇ ಪತಂತಿ ಚತ್ತಾರಃ) ಪಂಚಮಶ್ವಾಚರಂಸ್ತ್ರೀಃ ಇತಿ |

೧) ಚಿನ್ನವನ್ನು ಕದಿಯುವುದು, ೨) ಸುರಾಪಾನ, ೩) ಗುರುಪತ್ನಿಯೊಡನೆ ಅತಿಕ್ರಮಪ್ರವೇಶ, ೪) ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯೆ ಈ ನಾಲ್ಕು ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವವರು ಪತಿತರು. ಐದನೆಯದಾಗಿ, ೫) ಈ ನಾಲ್ಕು ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಪತಿತರೊಡನೆ ಸರ್ವದಾ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವುದು. ಈ ಐವರೂ ಪಾತಕಿಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ಐದುಮಂದಿಗಳೇ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪಂಚಶಾಸ್ತ್ರನೈಕಮಗನ್ನು ಇಳಿಸುವುದು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲೆ ಅನುಚಿತವಾಗಲಾರದು.

ಮಹಾ ಪಾತಕಗಳು ಸಪ್ತವಿಧಗಳೆಂದು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಐದು ವಿಧಗಳೆಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಗಣಿತವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಮುಜ, ಕ್ರೋಧಜ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರ ವಾಕ್ಯವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ಎರಡು ವಿಧಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಮುಜವಾದುದು, ಕ್ರೋಧಜವಾದುದು ಎಂಬುದರ ವಿಷಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುತ್ತಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ, ಛಾಂದೋಗ್ಯಾದಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮುಖ್ಯವಾದ ಪಾಪಕೃತ್ಯಗಳು ಏಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ, ಪಾಪಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕವಿಧವಿರುವುದನ್ನೂ ಪಾಪಮಾಡಿದವನು ಪವಮಾನನೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ೬೦೦ ಪುಸ್ತುಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಪುಸ್ತುಗಳನ್ನು ಲೇಖನಿಯ ಮಂಡಲದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿರುವ ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ

౬౧౦ ముక్కుగళేన్మోళగ్నిందిరువ ౧-౬౨ సూక్త గళన్న గురుముఖుడింద నియమంగా అధ్యయనమాడిదల్లి అంతక పురుషన నానావిధ పాపగళన్న పంహారమాడి పంశుద్ధనన్నాగి మాడుత్త్రేనేందు వేదపురుషనే పరిశిష్టమంత్రి గళల్లి డేళిదానీ, అవుగళన్న ఇల్లి వివరిసలాగిడి.

ఋషయస్తృ తపస్త్రేపుః సర్వే స్వగజిగిషవః |

తపంతస్తపసోగ్రేణ పావమానిర్బుజోఽబ్యువనా ||

(పరిశిష్ట. ౧౮-౬)

పూర్వదల్లి స్వగవన్న పడేయబేళేబ ఇచ్చేయింద సమస్త ఋషిగళూ లుగ్రవాద తపస్తన్ను మాడి ఈ పావమానిర్బు ముక్కుగళన్న అధ్యయనమాడి అవుగళ పాపపంహారకవాద ప్రశంసేయన్ను ఈ రౌతి మాడిరువరు.

యన్మే గభీరే వసతః పాపముగ్ం యజ్ఞాయమానస్య జే కించిదన్యత్ |

జాతస్య జే యజ్ఞాపి జే వధృతౌ మే తత్పావమానిర్భిరహం పునామి ||

(పరి. ౧౮-౭)

సర్వేశ్వరనాద వేదపురుషను ఈ రౌతి డేళిరువను—యావ పురుషను గభీరవాసదల్లిరువాగలూ, అనంతర డుట్టు వాగలూ, డుట్టిద మేలీయూ బేళేయ్యుత్తిరువాగలూ అత్యుగ్రవాద పాపవన్ను మాడిదరూ అవన పావమానిర్బు మంత్రిగళన్న అధ్యయన మాడిదల్లి అంతక పాపగళేల్లా నారమాడి అవనన్ను పంశుద్ధనన్నాగి మాడుత్త్రేనే.

మాతాపిత్రోయన్న్వ కృతం వజో మే యత్నా వరం జంగమమాబభూవ |

విత్తస్య తత్ప్రత్యక్షితం వజో మే తత్పావమానిర్భిరహం పునామి ||

(పరి. ౧౮-౮)

తందితాయిగ మాతన్ను మీరింద పాపవన్ను స్థావర జంగమాత్మకవాద ఈ ప్రపంచద యావ ప్రాణిగళే ఆగరి అఠితవన్ను బయసి అడవ మాఠినింద యావ పాపవు లుంటాగువుడో అంతక పాపవన్ను పంహరిసి పంశుద్ధ నన్నాగి మాడుత్త్రేనే.

గోఘ్నాత్ తస్యరత్నాత్స్త్రివధాన్యజ్ఞే చిత్తిషం |

పాపకం జే జరణేభ్యస్తత్పావమానిర్భిరహం పునామి ||

(పరి. ౧౮-౯)

గోఠకత్త, కళతన, స్త్రిఠకత్త, శాలుగళింద ప్రాణిగళన్న తుళిదు డింపిసవ కృత్య ఇవుగళింద లుంటాగబడుదాద పాపవన్ను పంహరిసి రుద్ధనన్నాగి మాడుత్త్రేనే.

బ్రుద్ధవధాత్పురాసానాక్షణస్త్రేయాద్భృషలేగమనమ్మే భునసంగమాత్ |

గురూర్దోరాధిగమనాజ్ఞే తత్పావమానిర్భిరహం పునామి ||

(పరి. ౧౮-౧౦)

ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯೆ, ಮಧ್ಯಪಾನ, ಚಿನ್ನವನ್ನು ಕದಿಯುವುದು, ತಂಗಿಗೆ ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ತನಗೆ ಮದುವೆಯಾಗಿರುವ, ವೃಶ್ಚರಿ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಸಂಗಮಾಡಿದ ಪಾಪ, ಗುರುವಿನ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಭೋಗಮಾಡಿದ ಪಾಪ ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪರಿಹರಿಸಿ ಶುದ್ಧನನ್ನಾಗಿಸುವುದು ತೋರಿಸಿ.

ಬಾಲಾಘ್ನಾನ್ನಾತ್ಮಪಿತೃವಧಾದ್ಯೋಮಿತರಾತ್ಸರ್ವವರ್ಜಗಮನಮೈಥುಸಸಂಗಮಾತ್ |
ಪಾಪೀಭ್ಯಶ್ಚ ಪ್ರತಿಗ್ರಹಾತ್ಸದ್ಯಃ ಪ್ರಹರತಿ ಸರ್ವದುಷ್ಕೃತಂ ತತ್ಪಾವಮಾನೀಭಿರಹಂ ಪುನಾಮಿ ||
(ಪರಿ. ೧೮-೧೧)

ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದು, ತಂದೆತಾಯಿಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದು, ಹೊಲಗದ್ದೆ ಮೊದಲಾದವ್ಯಭೂಮಿಯನ್ನು ಮೋಸದಿಂದ ಅಪಹರಿಸುವುದು, ಎಲ್ಲಾ ನೀಚಜಾತಿಯ ಸ್ತ್ರೀಯರೊಂದಿಗೆ ಸಂಗಮಾಡುವುದು, ದುರ್ವಾಸನನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು, ಇತರ ಕೆಟ್ಟಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಇವುಗಳಿಂದ ಯಾವಯಾವ ಪಾಪಗಳು ಸಂಭವಿಸುವವೋ ಆ ಪಾಪಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪರಿಹರಿಸಿ ಪರಿಶುದ್ಧನನ್ನಾಗಿಸುವುದು ತೋರಿಸಿ.

ಕ್ರಿಯವಿಕ್ರಯಾದ್ಯೋನಿದೋಷಾದ್ಯತ್ನಾದ್ಯೋಚ್ಛಾತ್ರತಿಗ್ರಹಾತ್ |
ಅಸಂಭೋಜನಾಚ್ಛಾಪಿ ನೃಶಂಸಂ ತತ್ಪಾವಮಾನೀಭಿರಹಂ ಪುನಾಮಿ ||
(ಪರಿ. ೧೮-೧೨)

ಅನ್ಯಾಯರೀತಿಯಿಂದ ಎಂದರೆ ಮೋಸದಿಂದ ಕೊಳ್ಳುವುದು, ಮಾರುವುದು, ಸಿಕ್ಕಿದ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಸಂಗಮಾಡುವುದು, ತಿನ್ನ ಬಾರದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಹವಲ್ಲದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು, ಮನೆಗೆ ಬಂದ ಅತಿಥಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಭೋಜನಮಾಡುವುದು ಇವುಗಳಿಂದ ಸಂಭವಿಸುವ ಪಾಪಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ದುರ್ಹುಷ್ಕಂ ದುರಧೀಶಂ ಪಾಪಂ ಯಚ್ಚಾಜ್ಞಾನತೋ ಕೃತಂ |
ಅಭಿಯಾಜಿತಾಶ್ಚಾಸಂಯಾಜ್ಯಾಸ್ತತ್ಪಾವಮಾನೀಭಿರಹಂ ಪುನಾಮಿ ||
(ಪರಿ. ೧೮-೧೩)

ವಿಧ್ಯುಕ್ತರೀತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆವಿಧವಾಗಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವುದು, ನಿಯಮರಹಿತವಾಗಿ ವೇದಾಧ್ಯಯನಮಾಡುವುದು ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪಾಪ, ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಲು ಅರ್ಹರಲ್ಲದವರಿಗೆ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿಸುವುದು, ಯಜ್ಞಾರ್ಹರಿಗೆ ಮಾಡಿಸದಿರುವುದು ಈ ವಿಧವಾದ ದುಷ್ಕೃತ್ಯಗಳಿಂದ ಸಂಭವಿಸುವ ಪಾಪಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಶುದ್ಧನನ್ನಾಗಿಸುವುದು ತೋರಿಸಿ.

ಅಮಂತ್ರಮನ್ಸಂ ಯತ್ಪಿಂಚಿದ್ಯೋಯತೇ ಚ ಹುತಾಕನೇ |
ಸಂವತ್ಸರಕೃತಂ ಪಾಪಂ ತತ್ಪಾವಮಾನೀಭಿರಹಂ ಪುನಾಮಿ ||
(ಪರಿ. ೧೮-೧೪)

ವಿಧ್ಯುಕ್ತ ಮಂತ್ರದಪಠನವಿಲ್ಲದೆ ಅಥವಾ ತಪ್ಪುತಪ್ಪಾಗಿ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಂಭವಿಸುವ ಪಾಪವನ್ನೂ, ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಯಾವಯಾವ ಪಾಪಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಅವಿಶ್ಲವನ್ನೂ ಪರಿಹರಿಸುವುದು ತೋರಿಸಿ.

ಋತಸ್ಯ ಯೋನಯೋಽಮೃತಸ್ಯ ಧಾಮ ವಿಶ್ವಾ ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪುಜ್ಯಗಂಧಾಃ |
ತಾ ನ ಆಪಃ ಪ್ರ ವಹಂತು ಪಾಪಂ ಶುದ್ಧಾ ಗಚ್ಛಾಮಿ ಸುಕೃತಾಮು ಲೋಕಂ ತತ್ಪಾವಮಾನೀ-
ಭಿರಹಂ ಪುನಾಮಿ ||

(ಪಂ. ೧೮-೧೫)

ಸತ್ಯ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಆಧಾರಭೂತವೂ, ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವವೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವವೂ ಆದ ಸ್ವರ್ಗಿಯೋದಕಗಳು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪಾಪಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟುಕೊಂಡು ಹೋಗಲಿ. ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ಶುದ್ಧ ನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಉತ್ತಮ ಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುವೆನು.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಾನಾವಿಧ ಪಾಪಗಳ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಪಾಪಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮುಗಿಯಿತೆಂದು ಯಾರೂ ಭಾವಿಸಬಾರದು. ಇನ್ನು ಎಷ್ಟೋ ವಿಧವಾದ ಪಾಪಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಆ ರೀತಿ ವಿವರಿಸುವುದು ಅಪ್ರಕೃತ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧ ಪಾಪಗಳೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಧ ವಿಧ ಪಾಪಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಗಿರುವವು ಎಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು.

ಬತಃ || ೧೧೨ ||

ಬತ ಇತಿ ನಿಪಾತಃ ಸ್ವೇದಾನುಕಂಪಯೋಃ |

ಬತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನ್ಯಯವು. ಇದು ಖೇದ (ವಿಷಾದ) ಅಥವಾ ಅನುಕಂಪ (ದಯೆ ಅಥವಾ ಕನಿಕರ) ಎಂಬರ್ಥ ವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಇದರ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಸನ್ನಿ (ಮುಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ) ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇತಿ ಸಪ್ತವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಷ್ಟಾವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ಬತೋ ಬತಾಸಿ ಯಮ ನೈವ ತೇ ಮನೋ ಹೃದಯಇಹಾ-
ವಿದಾಮ | ಅನ್ಯಾ ಕಿಲ ತ್ವಾಂ ಕಕ್ಷೈವ ಯುಕ್ತಂ ಪರಿಷ್ಪಜಾತೇ
ಲಿಬುಜೀವವೃಕ್ಷಂ | ಬತೋ ಬಲಾತೀತೋ ಭವತಿ ದುರ್ಬಲೋ
ಬತಾಸಿ ಯಮ ನೈವ ತೇ ಮನೋ ಹೃದಯಂ ಚ ವೀಜಾನೀಮೋಽನ್ಯಾ
ಕಿಲ ತ್ವಾಂ ಪರಿಷ್ಠಂ ಸ್ತ್ರೈತೇ ಕಕ್ಷೈವ ಯುಕ್ತಂ ಲಿಬುಜೀವ ವೃಕ್ಷಂ
ಲಿಬುಜಾ ವ್ರತತಿರ್ಭವತಿ ಲೀಯತೇ ವಿಭಜ್ಜನೀತಿ ವ್ರತತಿವರಣಾಶ್ಚ

ಶಯನಾಚ್ಚ ತತನಾಚ್ಚ ವಾತಾವ್ಯಮುದಕಂ ಭವತಿ ವಾತ ಏತದಾ-
ವ್ಯಾಯಯತಿ | ಪುನಾನೋ ವಾತಾವ್ಯಂ ವಿಶ್ವಶ್ಚಂದ್ರಮಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ
ಭವತಿ | ವನೇ ನ ವಾಯೋ ನೃಧಾಯಿ ಚಾಕನ್ | ವನ ಇವ
ವಾಯೋ ವೇಃ ಪುತ್ರಶ್ಚಾಯನ್ನಿತಿ ವಾ ಕಾಮಯಮಾನ ಇತಿ ವಾ
ವೇತಿ ಚ ಯ ಇತಿ ಚ ಚಕಾರ ಶಾಕಲ್ಯ ಉದಾತ್ತಂ ತ್ರೇವಮಾಖ್ಯಾತ-
ಮಭವಿಷ್ಯದಸುಸಮಾಪ್ತಶ್ಚಾರ್ಥೋ ರಥಯತೀತಿ ಸಿದ್ಧಸ್ತತ್
ಪ್ರೇಪ್ಸೂ ರಥಂ ಕಾಮಯತ ಇತಿ ವಾ | ಏಷ ದೇವೋ ರಥಯತೀತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೨೮ ||

“ಬತೋ ಬತಾಸಿ ಯಮನೈವ ತೇ ಮನೋ ಹೃದಯಚ್ಚಾವಿದಾಮು |
ಅನ್ಯಾ ಕಿಲ ತ್ವಾಂ ಕಕ್ಷೈವ ಯುಕ್ತಂ ಪರಿಷ್ವಜಾತೇ ಲಿಬುಜೀವ
ವೃಕ್ಷಮ್ ||”

ಬತೋ ಬಲಾದತೀತೋ ಭವತಿ | ದುರ್ಬಲೋ ಬತಾಸಿ ಯಮ
ನೈವ ತೇ ಮನೋ ಹೃದಯಂ ಚ ವಿಜಾನೀಮೋಽನ್ಯಾ ಕಿಲ ತ್ವಾಂ
ಪರಿಷ್ವಜ್ಯಂತೇ ಕಕ್ಷೈವ ಯುಕ್ತಂ ಲಿಬುಜೀವ ವೃಕ್ಷಮ್ | ಲಿಬುಜಾ
ವ್ರತತಿರ್ಭವತಿ ಲೀಯತೇ ವಿಭಜ್ನೀತಿ || ವ್ರತತಿರ್ವರಣಾಚ್ಚ
ಸಂಯನಾಚ್ಚ ತತನಾಚ್ಚ ||೧||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ಬತೋ ಬತಾಸಿ ಯಮ ನೈವ ತೇ ಮನೋ ಹೃದಯಂ ಚಾವಿದಾಮು |
ಅನ್ಯಾ ಕಿಲ ತ್ವಾಂ ಕಕ್ಷೈವ ಯುಕ್ತಂ ಪರಿ ಷ್ವಜಾತೇ ಲಿಬುಜೀವ ವೃಕ್ಷಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೦-೧೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಯಮನೇ, ನೀನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ದುರ್ಬಲನಾಗಿ ಆಗ್ದೀಯೆ. ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನಾಗಲಿ ನಿನ್ನ
ಹೃದಯವನ್ನಾಗಲಿ ನಾವು ಖಂಡಿತ ಅರಿಯಲಾರಿವು. ಹಗ್ಗವು ತನ್ನನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅಶ್ವವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆಯೂ
ಲತೆಯು (ಬಳ್ಳಿಯು) ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಅಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆಯೂ ಬೇರೊಬ್ಬ ಸ್ತ್ರೀಯು ನಿನ್ನನ್ನಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ.

ಬಹ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಯಾಸ್ಯರು ಶ್ರುಕೃತ ಮುಕ್ತನ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಬತಃ | ಬತ ಇತಿ ನಿಪಾತಃ ಪೇದಾನುಕಂಪಯೋಃ | ಬತೋ ಬತಾಸಿ ಯಮು ನೈವತೇ ಮನೋ
ಹೃದಯಂ ಚಾವಿದಾನು | ಅನ್ಯಾ ಕಿಲ ತ್ವಾಂ ಕಕ್ಷ್ಯೇನ ಯುಕ್ತಂ ಪರಿಷ್ಕಜಾತೇ ಲಿಬುಜೀವ
ವ್ಯಕ್ತಂ || ಬತೋ ಬಲಾದದೀತೋ ಭವತಿ | ದುರ್ಬಲೋ ಬತಾಸಿ ಯಮು ನೈವ ತೇ
ಮನೋ ಹೃದಯಂ ಚ ವಿಜಾನೀಮೋನ್ಯಾ ಕಿಲ ತ್ವಾಂ ಪರಿಷ್ಕಂಕ್ಷ್ಯೇತೇ ಕಕ್ಷ್ಯೇನ ಯುಕ್ತಂ
ಲಿಬುಜೀವ ವ್ಯಕ್ತಂ | ಲಿಬುಜಾ ವ್ರತತಿರ್ಭವತಿ ಲೀಯತೇ ವಿಭಜಂತೀತಿ | ವ್ರತತಿರ್ವ-
ರಣಾಚ್ಚ ಸಂಯನಾಚ್ಚ ತತನಾಚ್ಚ ||

(೧. ೬-೨೮)

ಬತ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಖೇದಾಶ್ಚರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಅಥವಾ ವ್ಯಸನವನ್ನೂ ಮರುಕವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವ ನಿಪಾತವು (ಅವ್ಯಯವು).
ಎಲೈ ಯಮನೇ, ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಧೈರ್ಯಯುಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಅತಿ ದುರ್ಬಲವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಮನಸ್ಸಿತಿಂಬಲ್ಲ. ನಿನ್ನ
ಮನಸ್ಸನ್ನು ಹೀಗೆಯೇ ಸಂ ಎಂದು ನಾವು ತಿಳಿಯಲಾರೆವು. ಆಹಾ ಕಷ್ಟ, ಕಷ್ಟ ! ಲತೆಯ ಸಮಾಪದಲಿರುವ ವ್ಯಕ್ತವನ್ನು
ಸ್ತುತಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಬೇರೊಬ್ಬ ಶ್ರೀಯು ನಿನ್ನನ್ನು ತನ್ನ ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಬಿಗಿದುಕೊಳ್ಳುವಳು. ಇವನ್ನು ನೋಡಿ ಸಹಿಸು
ವುದು ಬಹುಕಷ್ಟವು. ಲಿಬುಜಾ ಎಂದರೆ ಒಂದು ವಿಧ ಬಳ್ಳಿಯು. ಇದು ತನ್ನ ಲತೆಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ
ಸುತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಈ ರೀತಿ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಅಥವಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ವ್ಯಕ್ತದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಲಿಬುಜಾ ಎಂದರೆ ವ್ರತತಿ
ಅಥವಾ ಬಳ್ಳಿಗೆ ಹೆಸರು. ಇದರಿಂದೆಯೇ ವ್ರತತಿಶಬ್ದವೂ ಸಹ ತನಗೆ ಬೇಕಾದ ವ್ಯಕ್ತವನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ
ವ್ಯ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಿ, ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಕೊಳ್ಳುವ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಸಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಿ, ಸುತ್ತಲೂ ಹರಡುವ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ
ತನು ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಳ್ಳಿ, ಲತೆಯೆಂದೇ ಅರ್ಥವಿರುವುದು.

ವಾತಾಪ್ಯಮ್ ||೧೧೩||

ವಾತಾಪ್ಯಮುದಕಂ ಭವತಿ ವಾತ ಏತದಾವ್ಯಾಯಯತಿ || “ ಪುನಾನೋ
ವಾತಾಪ್ಯಂ ವಿಶ್ವಶ್ಚಂದ್ರಮ್ ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೨||

ವಾತಾಪ್ಯಂ ಎಂದರೆ ಉದಕವು, ನೀರು ಎಂದರ್ಥವು. ಗಾಳಿಯಿಂದ ನೀರು ಆತ್ಮೋಲಕತ್ಮೋಲವಾಗಿ ಉಬ್ಬಿ
ವುದರಿಂದ ನೀರಿಗೆ ವಾತಾಪ್ಯಂ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ನೂನೋ ರಯಮುಪ ಮಾಸ್ವ ನೈವಂತಂ ಪುನಾನೋ ವಾತಾಪ್ಯಂ ವಿಶ್ವಶ್ಚಂದ್ರಂ |
ಪ್ರ ವಂದಿತುರಿಂದೋ ತಾರ್ಯಾಯುಃ ಪ್ರಾತರ್ಮುಚ್ಚೂಧಿಯಾನಸುರ್ಜಿಗಮ್ಯಾತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೯೩-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಸೋಮದೇವನೇ, ಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ನೀನು ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಧನವನ್ನು ನಮಗೆ ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ
ಒದಗಿಸು. ನಮಗೆ ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಆಹ್ಲಾದಕರವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಒದಗಿಸು. ಎಲೈ ಸೋಮದೇವನೇ, ನಿನ್ನನ್ನು
ಸ್ತುತಿಸುವವನ ಆಯಸ್ಸು ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲಿ. ಕರ್ಮರೂಪವಾದ ಧನವುಳ್ಳ ಸೋಮನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷು
ವಾಗಿ ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಬರಲಿ.

ಚಾಕನ್ ||೧೧೪||

“ ವನೇ ನ ವಾಯೋ ನೃಧಾಯಿ ಚಾಕನ್ ||” ವನ ಇವ ವಾಯೋ
ವೇಃ ಪುತ್ರಶ್ಚಾಯನ್ನಿತಿ ವಾ ಕಾಮಯಮಾನ ಇತಿ ವಾ || ವೇತಿ
ಚ ಯ ಇತಿ ಚ ಚಕಾರ ಶಾಕಲ್ಯ ಉದಾತ್ತಂ ತ್ರೇವಮಾಖ್ಯಾತಮ-
ಭವಿಷ್ಯದಸುಸಮಾಪ್ತಶ್ಚಾರ್ಥಃ ||೩||

ಉದಾಹರಣೆಯು ಮುಕ್ತು—

ವನೇ ನ ವಾಯೋ ನೃಧಾಯಿ ಚಾಕನ್ ಚಾರ್ವಾಕೋ ಸ್ತೋಮೋ ಭುರಣಾನಜೀಗಃ |
ಯಸ್ಯೇದಿಂದ್ರಃ ಪುರುದಿನೇಷು ಹೋತಾ ನೃಣಾಂ ನರ್ಯೋ ನೃತಮಃ ಕ್ಷವಾವಾನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೨೯-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಜಗತ್ತಿಗೆ ಭರ್ತೃಗಳಾದ ಎಲ್ಲೆ ಅಸ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಮಾನವರಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅತ್ಯುತ್ತಮನಾದ ಮಾನವನೂ ಮಾನವನಿಗೆ
ಹಿತಕಾರಿಯೂ ರಾತ್ರಿಯವೇಳೆ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸೋಮವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ಅನೇಕ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸ್ತೋಮವನ್ನು
ಪಡಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುವನೋ ಅಂತಹುದೂ ಪರಿಶುದ್ಧವಾದುದೂ ಆದ ಯಾವ ಸ್ತೋಮವು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ನಿಹಿತವಾ
ಗಿರುವುದೋ ಅದು, ಪಕ್ಷಿಯು ವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೊಟ್ಟೆಯನ್ನಿಟ್ಟು (ಮರಿಯನ್ನಿಟ್ಟು) ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ನಿಮ್ಮನ್ನು
ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಚಾಕನ್—ಈ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಮುಕ್ತೆಗೆ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಚಾಕನ್ | ವನೇನ ವಾಯೋ ನೃಧಾಯಿ ಚಾಕನ್ | ವನ ಇವ ವಾಯೋ ವೇಃ ಪುತ್ರಶ್ಚಾಯ-
ನ್ನಿತಿ ವಾ ಕಾಮಯಮಾನ ಇತಿ ವಾ | ವೇತಿ ಚ ಯ ಇತಿ ಚಕಾರ ಶಾಕಲ್ಯ ಉದಾತ್ತಂ
ತ್ರೇವಮಾಖ್ಯಾತಮಭವಿಷ್ಯದಸುಸಮಾಪ್ತಶ್ಚಾರ್ಥಃ ||

(ನಿ. ೬-೨೮)

ಇಲ್ಲಿ ವನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೃಕ್ಷವೆಂದರ್ಥವು. ವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಪಕ್ಷಿಯು ತನ್ನ ಎಳೆಯ ಮರಿಯನ್ನು ಎಂದರೆ ಇನ್ನೂ ರಿಕ್ಕೆಯು
ಹುಟ್ಟಿದಿರುವ ಸಣ್ಣ ಮರಿಯನ್ನು ವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿಟ್ಟು ಅದು ಹಾರುವುದಕ್ಕೆ ಬರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದುಹೋಗುವುದೋ
ಎಂದು ಉತ್ಸುಕತೆಯಿಂದ ನೋಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ವಾಯಃ ಎಂಬ
ಶಬ್ದವನ್ನು ಶಾಕಲ್ಯಮುಷಿಯು ವಾ ಯಃ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನಾಗಿ ಪದವಿಭಾಗ ಮಾಡಿರುವರು. ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ
ವಾಕ್ಯದ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತವಿರಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು ಅಪೂರ್ಣವಾಗುತ್ತಿತ್ತು, ಎಂದು ನಿರುಕ್ತ
ಕಾರರು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿ ವಾಯಃ ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವೆಂದು ಭಾವಿಸಿದರೆ—ವಿ ಎಂದರೆ ಪಕ್ಷಿಯು. ವಾಯಃ ಎಂದರೆ ಪಕ್ಷಿಃಸಂಬಂಧ
ವಾದ ಎಂದರೆ ಪಕ್ಷಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಪಕ್ಷಿಯು ಮರಿಯು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೆ ಪದ
ಪಾಠಕಾರರಾದ ಶಾಕಲ್ಯಮುಷಿಯು ವಾ ಯಃ ಎಂದು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪದಕ್ಕೆ ದಮಾಡಿರುವರು. ಈ ರೀತಿ ಪದವಿಭಾಗಮಾಡಿದರೆ

ಮುಖ್ಯ ಕ್ರಿಯಾಪದವಾದ ನೈವೇದ್ಯ ಲಬ್ಧವು ಅದ್ಯದಾತ್ರವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಯು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಒಂದೇ ಪದವೆಂದು ಭಾವಿಸುವುದೇ ಪರಿಗ್ರಾಹ್ಯವು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ನಿರೂಪಕಾರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ರಥಯತಿ ||೧೧೫||

ರಥಯತೀತಿ ಸಿದ್ಧಪ್ರತ್ಯೇವೈ, ರಥಂ ಕಾಮಯತ ಇತಿ ವಾ || “ ಏಷ ದೇವೋ ರಥಯತಿ | ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೪ || ೨೮ ||

ರಥಯತಿ ರಥವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅದರಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಹೋಗುವವನು. ಅಥವಾ ರಥವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು. ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ಏಷ ದೇವೋ ರಥಯತಿ ಪವಮಾನೋ ದಶಸ್ಯತಿ |
ಅವಿಷ್ಯತೋತಿ ವಗ್ನನುಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೯-೩-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಪ್ರವಿಸುವುದೂ ದೇವತಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಈ ಸೋಮವು ನಮ್ಮ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಬರಲು ರಥವನ್ನು ಇಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ತಾನು ಬರುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಕಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ,

ಇತಿ ಅಷ್ಟಾವಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಏಕೋನತ್ರಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಧೇನುಂ ನ ಇಷಂ ಪಿನ್ವತಮಸಕ್ರಾಂ | ಅಸಂಕ್ರಮಣೇಯಂ |
ಆಧವ ಆಧವನಾತ್ | ಮತೀನಾಂ ಚ ಸಾಧನಂ ವಿಪ್ರಾಣಾಂ ಚಾಧವ-
ಮಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಯನವಬ್ರವೋನವಕ್ಷಿಪ್ತವಚನಃ | ವಿ ಜೇಷಕ್ಯ-
ದಿಂದ್ರ ಇವಾ ನವಬ್ರವ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೨೯||

ಅಸಕ್ರಾಮ್ ||೧೧೬||

“ಧೇನುಂ ನ ಇಷಂ ಪಿನ್ವತಮಸಕ್ರಾಮ್ |” ಅಸಂಕ್ರಮಣೇಯಮ್ ||೧||

ಅಸಕ್ತಾಂ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭೇದವುಂ ನ ಇಷಂ ಪಿನ್ಯತಮಸಕ್ತಾಂ—ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಹಾಲು ಕೊಡುವವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸದಿರುವ ಗೋವಿನಂತಿರುವ ಅನ್ಯವನ್ನು ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಕ್ಷಯಿಸದಿರುವ (ಕವ್ಮಿಯಾಗದಿರುವ) ಅನ್ಯವನ್ನು (ಅಹಾರವನ್ನು) ನಮಗೆ ಒದಗಿಸಿಕೊಡಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ಪುರು ಹಿ ವಾಂ ಪುರುಭುಜಾ ದೇಷ್ಟಂ ಭೇನುಂ ನ ಇಷಂ ಪಿನ್ಯತಮಸಕ್ತಾಂ |

ಸ್ತುತಶ್ಚ ವಾ ಮಾಧ್ವೀ ಸುಷ್ಪುತಿಶ್ಚ ರಸಾಶ್ಚ ಯೇ ವಾಮನು ರಾತಿಮಗ್ನಿನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೬೩-೮)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಬಹುಜನರ ಪಾಲಕರಾದ ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಧನವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಮಗೆ ಶೈಶ್ವಕರವಾದುದೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಕವ್ಮಿಯಾಗದಿರುವುದೂ ಆದ ಅನ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಕೊಡಿರಿ, ಸಂತೋಷಕಾರಕರಾದ ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತೋತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಸೋಮರಸಗಳು ನಿಮ್ಮ ದಾನವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ದೇವಗೃಹವನ್ನು ಸೇರಿವೆಯೋ ಅಂತಹ ಸೋಮರಸಗಳೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಆಧವಃ ||೧೧೭||

ಆಧವ ಆಧವನಾತ್ | “ ಮತಿನಾಂ ಚ ಸಾಧನಂ ವಿಪ್ರಾಣಾಂ

ಚಾಧವಮ್ | ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೨||

ಆಧವಃ—ಅಲ್ಲೇ ಲಕಲ್ಲೇ ಲವನಾಡುವವನು, ಅಲ್ಲಾಡುವಂತೆ ಅಥವಾ ಕಂಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು, ಉತ್ಸಾಹಕಾರಕನು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ಮಂಸೀನುಹಿ ತ್ವಾ ವಯಮಸ್ಮಾಕಂ ದೇವ ಪೂಷನ್ ||

ಮತೀನಾಂ ಚ ಸಾಧನಂ ವಿಪ್ರಾಣಾಂ ಚಾಧವಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೨೬-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಎಲೈ ಪೂಷದೇವನೇ, ಸ್ತುತಿಕರ್ತರಾದ ನಾವು ನಮ್ಮ ಸಕಲಸ್ತುತಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನೂ, ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಯಜಮಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಉತ್ಸಾಹಕಾರಕನೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಅನವಬ್ರವಃ ||೧೧೮||

ಅನವಬ್ರವೋನವಪ್ರಿವ್ರವಚನಃ | “ ವಿಜೇಷಕೃದಿದ್ರ್ಯ ಇವಾನವಬ್ರವಃ”

ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೩||೨೯||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ವಿಜೇಷಕೃದಿಂದ್ರ ಇವಾನವಬ್ರವೋ ೩ ಸ್ವಾಕಂ ಮನೋಽ ಅಧಿಷಾ ಭವೇದ |

ಪ್ರಿಯಂ ತೇ ನಾಮ ಸಹುರೇ ಗೃಣೇಮಸಿ ವಿದ್ವಾ ತಮುತ್ಸಂ ಯತ ಅಬಭೂಥ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೪-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ಇಂದ್ರನಂತೆ ವಿಜಯಿಯೂ ನಿಂದಾರಹಿತನೂ ಆದ ನೀನು ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಪೂರ್ಣ ರಕ್ಷಕನಾಗರು. ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವ, ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಹಿತಕರವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ನಾವು ಪಠಿಸುತ್ತೇವೆ. ಯಾವ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ನೀನು ಪುಷ್ಪಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವಿಯೋ ಉತ್ತೇಜಕವಾದ ಅದೇ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ನಾವು ಅರಿತಿದ್ದೇವೆ.

ಅನವಬ್ರವಃ—ಅನವಬ್ರವೋಽನವಕ್ಷಿಪ್ತವಚನಃ | ಅನವಬ್ರಃ ಎಂದರೆ ತಾನು ಆಡುವ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ದೋಷಗಳಿಲ್ಲದಿರುವವನು. ಉತ್ತಮವಾದ, ನಿದೋಷವಾದ ಅನಿಂದ್ರ ಅಥವಾ ಸಭ್ಯವಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಂದ್ರನ ವಾಕ್ಯವು ಆರಂಭ ದೋಷರಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮನ್ಯುದೇವತೆಯ ವಾಕ್ಯವೂ ಆರಂಭ ಇರುವುದೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಮುಷಿಯು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ಇತಿ ಏಕೋನಶ್ರಿಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಶ್ರಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಮೂನಶ್ವನೆಯ ಖಂಡವು

ಆರಾಯಿ ಕಾಣೇ ವಿಕಟೇ ಗಿರಿಂ ಗಚ್ಛ ಸದಾನ್ವೇ | ಶಿರಿಂಬರಸ್ಯ
ಸತ್ಪಭಿಸ್ತೇಭಿಷ್ಟ್ವಾ ಚಾತಯಾಮಸಿ || ಆದಾಯಿನಿ ಕಾಣೇ ವಿಕಟೇ
ಕಾಣೋಽವಿಕ್ರಾನ್ತದರ್ಶನ ಇತ್ಯಾಪಮನ್ಯವಃ ಕಣಿತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವೇದೋ—
ಭಾವಕರ್ಮಣಃ ಕಣಿತಿಃ ಶಬ್ದಾಣೂಭಾವೇ ಭಾಷ್ಯತೇಽನು ಕಣಿತಿತಿ
ಮಾತ್ರಾಣೂಭಾವಾತ್ಕಣೋ ದರ್ಶನಾಣೂಭಾವಾತ್ಕಾಣೋ ವಿಕಟೋ
ವಿಕ್ರಾನ್ತಗತಿರತ್ಯಾಪಮನ್ಯವಃ ಕುಟಿತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ ವಿವರೀತಸ್ಯ
ವಿಕುಟಿತೋ ಭವತಿ ಗಿರಿಂ ಗಚ್ಛ ಸದಾನೋನುವೇ ಶಬ್ದಕಾರಿಕೇ |
ಶಿರಿಂಬರಸ್ಯ ಸತ್ಪಭಿಃ | ಶಿರಿಂಬರೋ ಮೇಘಃ ಶೀರ್ಯತೇ ಬಲೇ ಬರಮ—
ನ್ದರಿಪ್ತಂ ಬರಂ ಬೀರಿಟೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ತಸ್ಯ ಸತ್ಪ್ರವೃದ್ಧಕೈರಿತಿ
ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರವೃಷ್ಟ್ವಾ ಚಾತಯಾಮೋಽಸಿ ವಾ ಶಿರಿಂಬರೋ ಭಾರದ್ವಾಜಃ

ಕಾಲಕರ್ಣೋಪೇತೋಽಲಕ್ಷ್ಮೀರ್ನಿರ್ಣಾತಯಾಂಚಕಾರ ತಸ್ಯ ಸತ್ತ್ವೈಃ
 ಕರ್ಮಭಿರಿತಿಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತೌ ಚಾತಯಾಮಶ್ಚಾ ತಯತಿರ್ನಾಶನೇ ಪರಾ-
 ಶರಃ ಪರಾಶೀರ್ಣಸ್ಯ ವಸುಷ್ಯಸ್ಯ ಸ್ಥವಿರಸ್ಯ ಜಣ್ಣೇ | ಪರಾಶರಃ
 ಶತಯಾತುರ್ವಸುಷ್ಯ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತೀಂದ್ರೋಪಿ ಪರಾಶರ
 ಉಚ್ಯತೇ ಪರಾ ಶಾತಯಿತಾ ಯಾತೂನಾಂ | ಇಂದ್ರೋ ಯಾತೂನಾ-
 ಮಭವತ್ಪರಾಶರ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಕ್ರಿವಿದ್ವತೀ ವಿಕರ್ತೃ-
 ನದನ್ತೇ | ಯತ್ರಾ ವೋ ದಿದ್ಯುದ್ರದತಿ ಕ್ರಿವಿದ್ವತೀತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ
 ಭವತಿ | ಕರೂಲತೀ ಕೃತ್ತದತೀ ಅಪಿ ವಾ ದೇವಂ ಕಂಚಿತ್ ಕೃತ್ತದನ್ತಂ
 ದೃಷ್ಟೈಃ ನಮನವ್ಯತ್ || ೩೦ ||

ಸದಾನ್ವೇ ||೧೧೧|| ಶಿರಿಂಬಿಠಃ ||೧೨೦||

“ಅರಾಯಿ ಕಾಣೇ ವಿಕಟೇ ಗಿಂಂ ಗಚ್ಚ ಸದಾನ್ವೇ | ಶಿರಿಮ್ಪಿಠಸ್ಯ
 ಸತ್ತ್ವಭಿಸ್ತೇಭಿಷ್ಪಾಪ್ತೌ ಚಾತಯಾಮಸಿ ||” ಅದಾಯಿನಿ ಕಾಣೇ
 ವಿಕಟೇ | ಕಾಣೋಽವಿಕ್ರಾನ್ತದರ್ಶನ ಇತ್ಯಾಪಮನ್ಯವಃ | ಕಣ-
 ತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದಣೂಭಾವಕರ್ಮಣಃ || ಕಣತಿಃ ಶಬ್ದಾಣೂಭಾವೇ
 ಭಾಷ್ಯತೇಽನುಕಣತೀತಿ || ಮಾತ್ರಾಣೂಭಾವಾತ್ಕಣೋ, ದರ್ಶನಾ-
 ಣೂಭಾವಾತ್ಕಾಣಃ || ವಿಕಟೋ ವಿಕ್ರಾನ್ತಗತಿರಿತ್ಯಾಪಮನ್ಯವಃ ||
 ಕುಟತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ ವಿಪರೀತಸ್ಯ ವಿಕುಟಿತೋ ಭವತಿ ||
 ಗಿಂಂ ಗಚ್ಚ ಸದಾನೋನುವೇ ಶಬ್ದಕಾರಿಕೇ || “ಶಿರಿಮ್ಪಿಠಸ್ಯ
 ಸತ್ತ್ವಭಿಃ ||” ಶಿರಿಮ್ಪಿಠೋ ಮೇಘಃ | ಶೀರ್ಯತೇ ಬಿಠೇ || ಬಿಠ-
 ಮನ್ತರಿಕ್ಷಮ್ ಬಿಠಂ ಬೀರಿಠೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಮ್ || ತಸ್ಯ ಸತ್ತ್ವೈಃ-
 ರುದಕ್ಕೆತಿ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತೌ ಚಾತಯಾಮಃ, ಅಪಿ ವಾ ಶಿರಿ-
 ಮ್ಪಿಠೋ ಭಾರದ್ವಾಜಃ || ಕಾಕಕರ್ಣೋಪೇತೋಽಲಕ್ಷ್ಮೀರ್ನಿರ್ಣಾ-
 ತಯಾಂಚಕಾರ ತಸ್ಯ ಸತ್ತ್ವೈಃ ಕರ್ಮಭಿರಿತಿಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತೌ ಚಾತಯಾಮಃ || ಚಾತಯತಿರ್ನಾಶನೇ ||೧||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ಅರಾಯಿ ಕಾಣೇ ವಿಕಟೇ ಗಿರಿಂ ಗಚ್ಛ ಸದಾನ್ವೇ |

ಶಿರಿಂಬರಸ್ಯ ಸತ್ಪಭಿಶ್ಚೇಭಿಷ್ವಾ ಚಾತಯಾಮಸಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೫-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ದುರ್ಭಿಕ್ಷ (ಕ್ವಾಮು) ದೇವತೆಯೇ, ನೀನು ದಾನವರೋಧಿಯು, ಕುಸ್ತಿತ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಳು. ಅಥವಾ ಕೆಟ್ಟರೂಪ ವುಳ್ಳವಳು. ವಿಕಲವಾದ ಅಂಗಗಳೊಳ್ಳವಳು ಅಥವಾ ವಿಕಾರವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವಳು. ಯಾನಾಗಲೂ ಆಳುತ್ತಿರುವವಳು ಇಂತಹ ನೀನು ನಿರ್ಜನವಾದ ಪರ್ವತಸ್ತದೇಶಕ್ಕೆ ಹೊರಟುಹೋಗು ನಮಗೆ ತೊಂದರೆ ಮಾಡಬೇಡ. ಮೇಘದಲ್ಲಿರುವ ಉದಕಗಳಿಂದ ನಿನ್ನ ಉಗ್ರತೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತೇವೆ ಅಥವಾ ಶಿರಿಂಬರಮುಷಿಯು ನೆರವೇರಿಸುವ ಸತ್ಪರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಗಳಿಂದ ಅಲಕ್ಷ್ಮಿಯಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತೇವೆ.

ಈ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ದುರ್ಭಿಕ್ಷ (ಕ್ವಾಮು) ದೇವತೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕ್ವಾಮುಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜನರಿಗೆ ತಿನ್ನಲು ಆಹಾರವಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಗೆ ದಾನಮಾಡುವ ಮನಸ್ಸೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮನಸ್ಸಿದ್ದರೂ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಕ್ವಾಮು ದೇವತೆಯನ್ನು ದಾನವರೋಧಿನಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ; ಆಹಾರವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಜನರು ಈ ಕ್ವಾಮುವನ್ನು ಕೆಟ್ಟಮಾತುಗಳಿಂದ ಶಸಿಸುವರು, ಜನರು ಕೃಶರಾಗಿಯೂ ವಿಕಲಾಂಗವುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ ನಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದವ ರಾಗಿಯೂ ಆಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ರೋದಿಸುತ್ತಲೂ ಇರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣೇ, ವಿಕಟೇ ಸದಾನ್ವೇ, ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಈ ದುರ್ಭಿಕ್ಷದಿಂದ ಜನರು ತುಂಬಿರುವ ಗ್ರಾಮನಪರಗಳಿಗೆ ತೊಂದರೆಯಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ನಿರ್ಜನ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಗಿರಿಮರ್ಗಗಳಿಗೆ ಹೊರಟು ಹೋಗಿಂದು ಆಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಕ್ವಾಮುವು ನಿವಾರಣೆಯಾಗ ಬೇಕಾದರೆ ಯಥೇಚ್ಛನಾಗಿ ವ್ಯಷ್ಟಿಯಾಗಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೇಘದಲ್ಲಿರುವ ಸಾರಭೂತವಾದ ಉದಕಗಳಿಂದ ವ್ಯಷ್ಟಿಯಮೂಲಕ ಕ್ವಾಮುವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತೇವೆಂದು ಮುಷಿಯು ಹೇಳಿದಾನೆ ಅಥವಾ ಸೂಕ್ತ ದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಶಿರಿಂಬರಮುಷಿಯು ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಾ ಚರಣೆಯಿಂದ ಕ್ವಾಮುವು ನಿವಾರಣೆಯಾಗಲೆಂದು ಆಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮಕ್ಕಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಸದಾನ್ವೇ | ಶಿರಿಂಬರಃ || ಅರಾಯಿ ಕಾಣೇ ವಿಕಟೇ ಗಿರಿಂ ಗಚ್ಛ ಸದಾನ್ವೇ | ಶಿರಿಂಬರಸ್ಯ ಸತ್ಪ-
ಭಿಶ್ಚೇಭಿಷ್ವಾ ಚಾತಯಾಮಸಿ || ಅದಾಯಿನಿ ಕಾಣೇ ವಿಕಟೇ | ಕಾಣೋಽವಿಕ್ರಾಂತದರ್ಶನ
ಇತ್ಯಾಪಮನ್ಯವಃ | ಕಣತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದಣೂಭಾವಕರ್ಮಣಃ | ಕಣತಿಃ ಶಬ್ದಾಣೂಭಾವೇ
ಭಾಷ್ಯತೇಽನುಕಣತೀತಿ | ಮಾತ್ರಾಣೂಭಾವಾತ್ಯಣೋ ದರ್ಶನಾಣೂಭಾವಾತ್ಪಾಣಃ || ವಿಕಟೋ
ವಿಕ್ರಾಂತಗತಿರಿತ್ಯಾಪಮನ್ಯವಃ | ಕಟಿತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವಿಪರೀತಸ್ಯ ವಿಕುಟಿತೋ ಭವತಿ | ಗಿರಿಂ
ಗಚ್ಛ ಸದಾನ್ವೋನುವೇ ಶಬ್ದಕಾರಿಕೇ | ಶಿರಿಂಬರಸ್ಯ ಸತ್ಪಭಿಃ | ಶಿರಿಂಬರೋ ಮೇಘಃ | ಶೀರ್ಯತೇ
ಬಿಶೇ | ಬಿಶಮಂತರಿಕ್ಷಂ ಬಿಶಂ ಬೀರಿಲೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ || ತಸ್ಯ ಸತ್ಪೃರುದಕೈರಿತಿ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಿಷ್ವಾ
ಚಾತಯಾಮಸಿ, ಅಸಿ ವಾ ಶಿರಿಂಬರೋ ಭಾರದ್ವಾಜಃ | ಕಾಳಕರ್ಣೋಪೇತೋಽಲಕ್ಷ್ಮೀರ್ನಿರ್ವರ್ತ
ಯಾಂಚಕಾರ ತಸ್ಯ ಸತ್ಪೃಃ ಕರ್ಮ ಭಿರಿತಿ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಿಷ್ವಾ ಚಾತಯಾಮಸಿ || ಚಾತಯತಿರ್ವಾಶನೇ ||

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ದುರ್ಭಕ್ಷದೇವತೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸದಾಸ್ತೀ ಎಂದರೆ ಸದಾ ನೋನುನೇ—ಹಸಿವಿನಿಂದ ದೋದಿಸುತ್ತಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು.

ಆರಾಯಿ—ಆದಾಯಿನಿ ದಾನವನನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಕ್ಷಾಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರಿಗೆ ದಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಮಗೇ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಇತರಿಗೆ ಏನು ಕೊಡಲು ಸಾಧ್ಯ? ಅಲಕ್ಷ್ಮಿ ಎಂದರೆ ದಾರಿದ್ರ್ಯ ಪೀಡಿತರಾಗಿರುವವರ ವಿಷಯವೇ ಹಾಗೆಯೇ. ತಮಗೇ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ದರಿದ್ರರು ಇತರಿಗೆ ದಾನ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಕಾಣೇ | ಕಾಣೋಽವಿಕ್ರಾಂತದರ್ಶನ ಇತ್ಯೌಪಮನ್ಯವಃ | ಕಾಣ ಎಂದರೆ ಅಂಧಕ. ಕಣ್ಣು ಕಾಣಿಸದಿರುವ ದುರ್ಭಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದ ಅನ್ನಾ ಭಾವದಿಂದ ದೃಷ್ಟಿಮಾಂದ್ಯವಾಗುವುದು. ದರಿದ್ರರ ವಿಷಯವೂ ಹಾಗೆಯೇ. ಇದು ಔಪಮನ್ಯವ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. **ಕಣತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದಜೂಭಾವಕರ್ಮಣಃ | ಕಣತೇಶಬ್ಧಾ ಜೂಭಾವೇ ಭಾಷ್ಯತೇಽನು ಕಣತೇತಿ |** ಮಾತ್ರಾಜೂಭಾವಾತ್ಯೇನೋ ದರ್ಶನಾಜೂಭಾವಾತ್ಯಾಣಃ | ಕಣ್ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಅತಿಸ್ವಲ್ಪವಾದ ಎಂದರೆ ಬಹಳ ಮೆತ್ತನೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಅಥವಾ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಕೇಳಿಸದಿರುವ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸಬಹುದು. ಬಹಳ ಸಣ್ಣದಾದ ಆಕಾರದಿಂದಿರುವ ಪುರಾಣವನ್ನು ಕಣ ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಕಾಣ ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣು ಕಾಣಿಸದಿರುವ ಅಥವಾ ಒಂದುಕಣ್ಣು ಮಾತ್ರವಿರುವವರುಷನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು.

ವಿಕಟೋ ವಿಕ್ರಾಂತಗತಿಶ್ಚೌಪಮನ್ಯವಃ | ಕುಟಿತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವಿಪರೀತಸ್ಯ ವಿಕುಟಿತೋ ಭವತಿ | ವಿಕಟಿ ಎಂದರೆ ವಿಚಾರವಾದ ಅಂಗವುಳ್ಳ ಕೈ ಸೊಟ್ಟಾಗಿರುವುದು, ಕಾಲು ಕುಟಾಗಿರುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಥವಾ ನಡೆಯುವಾಗ ವಿಚಾರವಾದ ಗತಿಯುಳ್ಳವನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವು ಎಂದು ಔಪಮನ್ಯವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಸೊಟ್ಟಾಗಿರುವ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಕುಟಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ವಿಕಟಿಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ವಿಕುಟಿತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅಕ್ಷರಗಳು ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ವಿಕಟಿ ಎಂದಾಗಿರಬಹುದು. ಬಹಳಸೊಟ್ಟಾಗಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು.

ಗಿರಿಂ ಗಚ್ಛ ಸದಾ ನೋನುನೇ ಶಬ್ದ ಶಾರಿಕೇ | ಯಾವಾಗಲೂ ಅಳುತ್ತಾ, ಕಿರಿಚುತ್ತಾ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತ ಇರುವ ಎಲೈ ದುರ್ಭಕ್ಷ ದೇವತೆಯೇ, ನಿರ್ಜನನಾದ ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಹೊರಟುಹೋಗು.

ಶಿರಿಂಶಿಶ್ಯ ಸತ್ಪಥಃ | ಶಿರಿಂಶಿಶೋ ಮೇಘಃ | ಶೀರ್ಯತೇ ಬಿಶೇ ಬಿಶಮಂತರಿಕ್ಷಂ ಬಿಶಂ ಬಿಶೇಶೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ತಸ್ಯ ಸತ್ಪತ್ಯಾಚ್ಚ ಚಾತಯಾಮಃ | ಶಿರಿಂಶಿಶವೆಂದರೆ ಮೇಘವು ಬಿಶವೆಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಈ ಮೇಘವು ಶೀಳಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಚದುರಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಮೇಘಕ್ಕೆ ಶಿರಿಂಶಿಶವೆಂದು ಹೆಸರು. ಬಿಶಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ. ಯನ್ನು ಹಿಂದೆ ಬಿಶೇಶಶಬ್ದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ (ನಿ. ೨೮) ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಮೇಘದ ಸಾರಭೂತವಾದ ಉದಕಗಳಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದರೆ ವೃಷ್ಟಿವರ್ಷಣದಿಂದ ಕ್ಷಾಮವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತೇನೆ

ಅಪಿ ವಾ ಶಿರಿಂಶಿಶೋ ಭಾರದ್ವಾಜಃ | ಕಾಳಕರ್ಣೋವೇತೋಽಲಕ್ಷ್ಮೀರ್ನಿರ್ಣಾಶಯಾಂಚಕಾರ ತಸ್ಯ ಸತ್ಪತ್ಯಾಕರ್ಮಧಿರಿತಿ ಸ್ಯಾತ್ಪತ್ಯಾಚ್ಚ ಚಾತಯಾಮಃ | ಚಾತಯತಿರ್ನಾಶನೇ || ಅಥವಾ ಶಿರಿಂಶಿಶ ಎಂದರೆ ಭದ್ರದ್ವಾಜಮುಷಿಯ ಪುತ್ರನು. ಇವನು ತನ್ನ ಕಷ್ಟಗಿರುವ ಕಿವಿಗಳಿಂದ ವಿಚಾರರೂಪನಾಗಿ ಅಲಕ್ಷ್ಮಿ ಎಂದರೆ ದರಿದ್ರದೇವತೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು. ಎಂದರೆ ಹೆದರಿಸಿ ಒಡಿಸಿದನು. ಆ ಮುಷಿಯ ನಾವು ಈ ದುರ್ಭಕ್ಷದೇವತೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದರೆ ಒಡಿಸುತ್ತೇನೆ. ಚಾತಯತಿ ಧಾತುವಿಗೆ ನಾಶಮಾಡುವುದು, ಹೆದರಿಸಿ ಒಡಿಸುವುದು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು.

ಪರಾಶರಃ ||೧೨||

ಪರಾಶರಃ ಪರಾಶೀರ್ವಸ್ಯ ವಸಿಷ್ಠಸ್ಯ ಸ್ಥವಿರಸ್ಯ ಜಜ್ಞೇ || “ ಪರಾಶರಃ ಶತಯಾತುರ್ವಸಿಷ್ಠಃ ” | ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ಇಂದ್ರೋಽಪಿ ಪರಾಶರ ಉಚ್ಯತೇ | ಪರಾ ಶಾತಯಿತಾ ಯಾತೂನಾಮ್ || “ ಇಂದ್ರೋ ಯತೂನಾಮಭವತ್ಪಾರಾಶರಃ | ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೨||

ಉದಾಹರಣೆಯು ಮುಕ್ತು—

ಪ್ರ ಯೇ ಗೃಹಾದನುಮದುಸ್ತ್ವಾಯಾ ಪರಾಶರಃ ಶತಯಾತುರ್ವಸಿಷ್ಠಃ |
ನ ತೇ ಭೋಜಸ್ಯ ಸಖ್ಯಂ ಮೃಷಂಶಾಧಾ ಸೂರಿಭ್ಯಃ ಸುದಿನಾ ವ್ಯುಚ್ಯತಾನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೧೮-೨೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅನೇಕ ರಾಕ್ಷಸರ ನಾಶಕನಾದ ಪರಾಶರನೂ ವಸಿಷ್ಠನೂ ಮುಂತಾದ ಯಾವ ಬುಡ್ಧಿಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸಲೇಜ್ಜೆಯಿಂದ ಗೃಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ನಿನ್ನನ್ನು ತುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸಿದರೋ ಆ ಬುಡ್ಧಿಗಳು ಸರ್ವಪಾಲಕನಾದ ನಿನ್ನ ಸಖಿತೃವನ್ನು ಮರೆಯಲಾರರು ಆದುದರಿಂದ ಸ್ವತಃಕರ್ತರಿಗೆ ಖಂಡಿತ ಒಳ್ಳೆಯ ದಿನಗಳು ಬೆಳಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಪರಾಶರಃ—ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಪರಾಶರಃ ಪರಾಶೀರ್ವಸ್ಯ ವಸಿಷ್ಠಸ್ಯ ಸ್ಥವಿರಸ್ಯ ಜಜ್ಞೇ | ಪರಾಶರಃ ಶತಯಾತುರ್ವಸಿಷ್ಠಃ
ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಇಂದ್ರೋಽಪಿ ಪರಾಶರ ಉಚ್ಯತೇ | ಪರಾ ಶಾತಯಿತಾ
ಯಾತೂನಾಂ | ಇಂದ್ರೋ ಯಾತೂನಾಮಭವತ್ಪರಾಶರಃ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೬-೨೦)

ಪರಾಶರ ಎಂಬುವನು ಒಬ್ಬ ಬುಡ್ಧಿಯು; ಜೀರ್ಣವಾದುದೂ, ಶಿಥಿಲವಾದುದೂ ಆದ ಶರೀರವುಳ್ಳ ವಸಿಷ್ಠಬುಡ್ಧಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು. ವಸಿಷ್ಠನಿಗೆ ಶಕ್ತಿ ಎಂಬ ಪುತ್ರನಿದ್ದನು. ಅವನ ಪುತ್ರನೇ ಪರಾಶರನು ಎಂದರೆ ವಸಿಷ್ಠಬುಡ್ಧಿಗೆ ಈ ಪರಾಶರನು ಮೊಮ್ಮಗನೆಂದಾಯಿತು. ಈ ವಿಷಯವು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಪರಾಶರಃ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಹೆಸರು ಏತಕ್ಕಂದರೆ—ಪರಾ ಶತಯಿತಾ ಯಾತೂನಾಂ | ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಸದೆಬಡಿದು ನಾಶಮಾಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪರಾಶರನೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಇಂದ್ರೋ ಯಾತೂನಾಮಭವತ್ಪರಾಶರಃ ಎಂಬ ಸ್ತುತಿಯಾಕೃತವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು.

ಇನ್ನೊಂದು ಮಕ್ಕಿನ ಉದಾಹರಣೆಯು—

ಇಂದ್ರೋ ಯಾತೂನಾಮಭವತ್ಪರಾಶರೋ ಹವಿರ್ಮಥೀನಾಮುಭ್ಯಾಃ ವಿವಾಶತಾಂ |
ಅಭೀದು ಶಕ್ಯಃ ಪರಶುರ್ಯಥಾ ವನಂ ಪಾತ್ರೇವ ಭಿಂದಸ್ತೃತ ಏತಿ ರಕ್ಷಸಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೧೦೪-೨೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಹೆವ್ವನ್ನೂ ನಾಶಪಡಿಸಲು ಬರುತ್ತಿರುವ ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಹಿಂಸಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ವನವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಿರುವ ಎಷ್ಟು ಸುಲಭವಾಗಿ ಸೀಳಬಲ್ಲದೋ ಕೊಡತಿಯು ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ಮಡಕೆಯನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಎದುರುಬೀಳುತ್ತಿರುವ ರಾಕ್ಷಸರೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಸೀಳುತ್ತಾ ಬರುತ್ತಾನೆ.

ಪರಾಶರಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಪರಾಶರಃ ಪರಾರ್ಥೀಣ್ಯ ಸ್ವವಿರಸ್ಯ ಜಜ್ಜೇ | ಪರಾಶರಃ ಶತಯಾತು-
ವರ್ಸಿಷ್ಯಃ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಇಂದ್ರೋಽಪಿ ಪರಾಶರ ಉಚ್ಯತೇ |
ಪರಾ ಶಾತಯಿತಾ ಯಾತೂನಾಂ | ಇಂದ್ರೋ ಯಾತೂನಾಮುಭವತ್ಪರಾಶರಃ
ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೬-೩೦)

ಪರಾಶರ ಎಂದರೆ ವೃದ್ಧನಾಗಿಯೂ, ಜೀರ್ಣವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದ ವಸಿಷ್ಠಮುನಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಪರಾಶರನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಮುನಿಯು, ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಪರಾಶರನೆಂದು ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ಇತರ ಯಾತುಧಾನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವನಾದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪರಾಶರನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವು. ಪರಾಶರಃ ಶತಯಾತುವರ್ಸಿಷ್ಯಃ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರೋ ಯಾತೂನಾಮುಭವತ್ಪರಾಶರಃ ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳೇ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿವೆ.

ಕ್ರಿವಿದರ್ತೀ ||೧೨೨||

ಕ್ರಿವಿದರ್ತೀ ವಿಕ್ರತ್ತನದನ್ತಿ || “ಯತ್ರಾ ವೋ ದಿದ್ಯುದ್ರದತಿ
ಕ್ರಿವಿದರ್ತೀ |” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೩||೩೦||

ಕ್ರಿವಿದರ್ತೀ—ಹರಿತವಾದ ಹಲ್ಲುಗಳುಳ್ಳವನು:

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಯೂಯಂ ನ ಉಗ್ರಾ ಮರುತಃ ಸುಚೇತುನಾರಿಷ್ಯಗ್ರಾಮಾಃ ಸುಮತಿಂ ಪಿತರ್ತನಿ |
ಯತ್ರಾ ವೋ ವಿದ್ಯುದ್ರದತಿ ಕ್ರಿವಿದರ್ತೀ ರಿಣಾತಿ ಪಶ್ಯಃ ಸುಧಿತೇವ ಬರ್ಹಣಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೬೬-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಮರುದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ಆಯುಧವಾದ ವಿದ್ಯುತ್ತು ವಿಕ್ಷೇಪಣಶೀಲವಾದುದು. ಅದು ಮೇಘಮಾಲೆಯನ್ನೂ ಪಶುಗಳನ್ನೂ ಸರಿಯಾಗಿ ಇಸೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಆಯುಧದಂತೆ ಸೀಳುತ್ತದೆ. ಈಂಥ ಉಗ್ರರಾದ ನೀವು ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದಯಶಾಲಿಗಳಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸದೆ ಸಮೃದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿ.

ಸುಚೇತುನಾ—ತೋಭವಚೇತಸಾ | ಉತ್ತಮವಾದ ಎಂದರೆ ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ, ಈ ಶಬ್ದವು ಮುಗ್ಧರಾದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ತೃತೀಯಾಭಕ್ತ್ಯಂತವಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳು ಮನುಷ್ಯರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಸುಮತಿ ಶಬ್ದವು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವ ಮನುಷ್ಯರ ಉತ್ತಮ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಸುಚೇತುನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು—

ಸ ನೋ ನೇದಿವ್ಯಂ ದದೃಶಾನ್ ಆ ಭರಾಗ್ನೇ ದೇವೇಭಿಃ ಸುಚೇತುನಾ ಮಹೋ ರಾಯಃ
ಸುಚೇತುನಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೨೭-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನೂ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ನಿನಗೆ ಇರುವ ಅನುಗ್ರಹ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಬಹಳವಾದ ಧನವನ್ನು ತಂದು ಕೊಡು—ಎಂದು ಸುಚೇತುನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿ ಪರವಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಸ್ತುಭ್ಯಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಸುಚೇತುನಾ ರಹಿಂ ಧತ್ತಂ ವಸುಮಂತಂ ಕತಕ್ಕಿನಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೫೯-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ—ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ ನೀವು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ನೂರುಗಟ್ಟಲೆ ರತ್ನಾದಿ ಧನಗಳನ್ನೂ ಪಶುಗಳನ್ನೂ ಕೊಡಿ ಎಂದು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಸ್ತಸ್ತಿ ಪೂಷಾ ಅಸುರೋ ದಧಾತು ನಃ ಸ್ತಸ್ತಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಸುಚೇತುನಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೫೧-೧೧)

ಇಲ್ಲಿಯೂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಪರವಾಗಿಯೇ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಶಾ ಬಾಹವಾ ಸುಚೇತುನಾ ಪ್ರ ಯಂತಮಸ್ಮಾ ಅರ್ಚತೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೬೪-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ—ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾ ವರುಣರೇ, ನಿಮ್ಮ ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ ಬಾಹುಗಳನ್ನು (ಕೈಗಳನ್ನು) ನಿಮ್ಮನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಿರುವವರಿಗೆ (ನಮಗೆ) ನೀಡಿ ಎಂದು ಮಿತ್ರಾ ವರುಣರ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಆ ರಯಾಮಾ ಸುಚೇತುನಮಾ ಸುಕ್ರತೋ ತನೂಷ್ವಾ | ಸಾಂತಮಾ ಪುರುಸ್ವೃತಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೯-೬೫-೩೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸುಚೇತುನಾ ಎಂದು ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಸುಚೇತುನಂ ಎಂದು ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

ಇತಿ ತ್ರಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂವತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಏಕತ್ರಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

ವಾಮಂ ವಾಮಂ ತ ಆದುರೇ ದೇವೋ ದದಾತ್ಸರ್ಯಮಾ |

ವಾಮಂ ಪೂಷಾ ವಾಮಂ ಭಿಗೋ ವಾಮಂ ದೇವಃ ಕರೂಲತೀ ||

ವಾಮಂ ವನನೀಯಂ ಭವತ್ಯಾದುರಿರಾದರಣಾತ್ಪತ್ಯಃ ಕರೂಲತೀ

ಭಗಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ರಸ್ಯಾನ್ವಾದೇಶ ಇತ್ಯೇಕಂ ಪೂರ್ವೇತ್ಯವರಂ ಸೋಽದನ್ತ-
ಕೋಽದನ್ತಕಃ ಪೂರ್ವೇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ದನೋ ವಿಶ ಇಂದ್ರ
ಮೃಧ್ರವಾಚಃ ದಾನಮನಸೋ ನೋ ಮನುಷ್ಯಾನಿಂದ್ರ ಮೃದುವಾಚಃ
ಕುರು | ಅವೀರಾಮಿವ ಮಾಮಯಂ ಶರಾರುರಭಿಮನ್ಯತೇ | ಅಬಲಾ-
ಮಿವ ಮಾಮಯಂ ಬಾಲೋಽಭಿಮನ್ಯತೇ | ಅಬಲಾಮಿವ ಮಾಮ-
ಯಂ ಬಾಲೋಽಭಿಮನ್ಯತೇ ಸಂಶಿಶರಿಷುರಿದಂಯುರಿದಂ ಕಾಮಯ-
ಮಾನೋ ಅಥಾಪಿ ತದ್ವದರ್ಥೇ ಭಾಷ್ವತೇ | ವಸೂಯುರಿನ್ದ್ರೋ
ವಸುಮಾನಿತ್ಯತ್ರಾರ್ಥಃ | ಅಶ್ವಯುರ್ಗವ್ಯೂರಭ್ಯರ್ವಸೂಯುರಿತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೩೧||

ಕರೂಳತಿ || ೧೨೩ ||

ಕರೂಳತಿ ಕೃತ್ತದತಿ ಅಪಿ ವಾ ದೇವಂ ಕಾಚ್ಚಾತ್ಕೃತ್ತದನ್ತಂ ದೃಷ್ಟ್ವೇವ-
ವಕ್ಷ್ಯತ್ ||

ಕರೂಳತಿ ಎಂದರೆ ಹೆಲ್ಲುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಂದಿ ಇರುವವನು. ಅಥವಾ ಹಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಸುಂದಿಯಿರುವ ಒಬ್ಬ ದೇವತೆ
ಯನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ ಋಷಿಯು ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರಬಹುದು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಬುಕ್ಕು—

ವಾಮಂ ವಾಮಂ ತ ಆದುರೇ ದೇವೋ ದದಾತ್ಪರ್ಯಮಾ |

ವಾಮಂ ಪೂಷಾ ವಾಮಂ ಭಗೋ ವಾಮಂ ದೇವಃ ಕರೂಳತಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೪-೩೦-೨೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೀಳಿ ನಾಶಪಡಿಸತಕ್ಕ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸಕಲರಿಗೂ ಪೂಜ್ಯನಾದ ನಿನ್ನ ಯಾವ ಧನಗಳಿವೆಯೋ ಆ ಧನ
ವನ್ನು ಶತ್ರುವನ್ನು ನಿಯಮಿಸಿ ದಂಡಿಸತಕ್ಕ ಅರ್ಯಮನೋ, ಕೃತ್ತದಂತನಾದ (ಹೆಲ್ಲು ಮುರಿದು ಹೋಗಿರುವ) ಪೂಷನೂ,
ಭಗನೂ ಸಹ ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗೂ ಹಂಚಿಕೊಡಲಿ.

“ ವಾಮಂ ವಾಮಂ ತ ಆದುರೇ ದೇವೋ ದದಾತ್ಪರ್ಯಮಾ | ವಾಮಂ
ಪೂಷಾ ವಾಮಂ ಭಗೋ ವಾಮಂ ದೇವಃ ಕರೂಳತಿ || ” ವಾಮಂ
ವನನೀಯಂ ಭವತಿ || ಆದುರಿರಾದರಣಾತ್ || ತಕ್ಕಃ ಕರೂಳತಿ ?
ಭಗಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ರಸ್ಯಾನ್ವಾದೇಶ ಇತ್ಯೇಕಮ್ | ಪೂರ್ವೇತ್ಯವರಮ್

ಸೋಽದಂತಕಃ || “ ಅದಂತಕಃ ಪೂಷಾ ” ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ-
ಣಮ್ || ೧ ||

ಸೂಚನೆ—ಇದರ ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತನೂ ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹಿಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ವಾಮಂ ವನನೀಯಂ—ವಾಮವೆಂದರೆ, ಚೆನ್ನಾಗಿರುವುದು, ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ವಿಧ ವಸ್ತುವನ್ನು ಪ್ರಯತ್ನ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪಡೆಯಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

ಆದುರಿರಾದರಣಾತ್—ಆದುರಿ ಎಂದರೆ ನಾಶಕನು, ದ್ವಂಸಕನು. ಏಕೆಂದರೆ ಇವನು ಶತ್ರುಜನರನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವನು.

ತತ್ಯೈಃ ಕರೂಳತೀ ? | ಭಗಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ರಸ್ಯಾನ್ವಾದೇಶ ಇತ್ಯೇಕಂ | ಪೂಷೇತ್ಯಪರಂ ಸೋಽದಂತಕಃ | ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಹೆಲ್ಲು ಮುರಿಹೋಗಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂದಿ ಬಿಟ್ಟಿರುವ ದೇವನಾರು ? ಎಂದರೆ, ಕೆಲವರು ಭಗನೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಪೂಷದೇವನೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಪೂಷನಿಗೆ ಹೆಲ್ಲುಗಳೇ ಇಲ್ಲ.

ಅದಂತಕಃ ಪೂಷಾ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಪೂಷದೇವನಿಗೆ ಹೆಲ್ಲುಗಳೇ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಅದಂತಕಃ ಪೂಷಾ ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವೇ ಹೇಳಿರುವುದು.

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೬-೪-೬)

ದನಃ || ೧೨೪ ||

“ ದನೋ ವಿಶ ಇಂದ್ರ ಮೃಧ್ರವಾಚಃ ” || ದಾನಮನಸೋ ನೋ
ಮನುಷ್ಯಾನ್ದ್ರ ಮೃಧುವಾಚಃ ಕುರು || ೨ ||

ದನಃ ಎಂದರೆ ದಾನಮನಸಃ ಕೊಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವನು, ಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ದನೋ ವಿಶ ಇಂದ್ರ ಮೃಧ್ರವಾಚಃ ಸಪ್ರಯತ್ನುರಃ ಶರ್ಮ ಶಾರದೀರ್ಷಾರ್ಷ |
ಬುಣೋರಪೋ ಅನವದ್ಯಾರ್ಷಾ ಯೂನೇ ವೃತ್ರಂ ಪುರುಕುತ್ಸಾಯ ರಂಧೀಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಶತ್ರುಗಳ ಏಳು ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದಾಗ ಕ್ಷಮಾಯಾಚಕರಾದ ಆಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ ನೀನು ನಮ್ರರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದೆ. ಮೇಘಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸಿ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದೆ. ಅನವದ್ಯನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಪ್ರವಾಹತೀಲವಾದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿದೆ. ತರುಣನಾದ ಪುರುಕುತ್ಸನಿಗೋಸ್ಕರ ವೃತ್ರನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡಿದೆ.

ದಾನಮನಸೋ ನೋ ಮನುಷ್ಯಾನ್ದ್ರ ಮೃಧುವಾಚಃ ಕುರು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮನುಷ್ಯರಾದ ನಮ್ಮನ್ನು ದಾನಕೊಡಲು ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರನ್ನಾಗಿಯೂ, ಮೃಧುವಾದ ಒಳ್ಳೆಯಮಾತನಾಡುವಂತೆಯೂ ಮಾಡು ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿರುವುದು.

ಈ 'ಸುಕ್ತ'ನಲ್ಲಿ ಸಾಯಂಠರು ಐತಿಹಾಸಿಕಪರವಾದ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ, ನಿರುಕ್ತಪರವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. . ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವು ಇತಿಹಾಸಪರವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಮೃಧ್ರವಾಚಃ—ಮರ್ಷಣವಚನಾಃ | ಈ ಪದವು ವಿಶಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣದ ರೀತಿಯಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ, ಅವನ ವೃತ್ತಸಂಬಂಧ್ಯಸುರಾಣಾಂ ಪುರಭೇದನ ಸಮಯೇ ಮರ್ಷಣವಚನಾಃ ತದೀಯಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಸುಖಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ದನಃ ಅದಮಯಃ—ವೃತ್ತಾಸುರನ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಅಸುರರ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವಾಗ ಅಲ್ಲಿಯ ನಿವಾಸಿಗಳಾದ ಪ್ರಜೆಗಳು ಮೃದುನಾದ ವಚನಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಸುಖವಾಗಿ ಇರುವ ರೀತಿಯಿಂದ ವರ್ತಿಸಿರುವನು ಎಂದೂ, ಯದ್ವಾ ವರ್ಣವ್ಯಕ್ತಯಃ ಅನದಃ ಅಸುರಪ್ರಜಾಃ ಅತಿ ಭಯಂಕರಶಬ್ದ ಮಕರೋಃ | ದನಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದಮು ಧಾತುವಿನ ರೂಪವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ, ಎರಡನೆಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ದನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ರೂಪದ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾದ ನದಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತಾಸುರನ ಪ್ರಜೆಗಳ ನಗರಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಪ್ರಜೆಗಳು ಮೃದುನಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವ ಹಾಗೆಯೂ, ಅವರಿಗೆ ಸುಖವು ಉಂಟಾಗುವಹಾಗೆಯೂ ಅವರಲ್ಲಿ (ವರ್ತನವು) ಸ್ಥಿತಿಯು ಉಂಟಾಗುವ ಹಾಗೆ ಭಯಂಕರವಾದ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವನೆಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಶಾರದೀಃ ಸಪ್ತಪುರಃ ದರ್ಶಃ—ಶಾರದೀಃ ಎಂಬ ಪದವು ನೂತನ (ಹೊಸದು) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಂವತ್ಸರ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ಹೊಸದಾಗಿ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾರನು ಅಥವಾ ಸಂವತ್ಸರದವರಿಗೂ ಭೇದಿಸಲಾಗದಿರುವ ಹಾಗೆ ದೃಢವಾಗಿರುವ ಅಸುರರ ವಿಳು ನಗರಗಳನ್ನು ಸೀಳಿ ನಾಶಮಾಡಿರುವನೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅನವದ್ಯ ಅರ್ಣಾಃ ಅಪಾಃ ಉಂಜೋಃ—ಅನವದ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ಕಾಶರತ್ನ (ಭಯ) ರೂಪವಾದ ನೀದೆಯು ಇಷ್ಟಿರುವವನೇಂಬ ಅರ್ಥಬೋಧಕವೆಂದು ಈ ಪದದಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ಹೆಬ್ಬೆ ದಿರುವವನಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳ ನಗರಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿದನಂತರ ತದೀಯ ದುರ್ಗಸ್ಥಾನಾನಿ ಉದಕಾಶ್ರಯಾನಿ ತಟಿಪಾದೀನಾ ಪ್ರಾಪ್ತವರ್ತಯಃ ಅಸುರರ ದುರ್ಗಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಪ್ರವಹಿಸುವ ಉದಕಗಳಿಂದ. ತುಂಬಿರುವಂತೆಯೂ, ಉದಕಗಳಿಗೆ ಅಶ್ರಯವಾದ ಕೆರೆಯೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಇರುವ ರೂಪಾಂತರವಾಗಿರುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡಿರುವನೆಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಪುರುಕುತ್ಸಾಯ ವೃತ್ತಂ ರಂಧೀಃ—ಇಂದ್ರನು ಪುರುಕುತ್ಸನೇಬ ರಾಜನಿಗಾಗಿ ವೃತ್ತನೇಬ ಅಸುರನನ್ನು ಕೊಂದು ರಾಜನಿಗೆ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವನೆಂದು ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸಿದೆ.

ನಿರುಕ್ತ ಕಾರರು ಹೇಳುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ—ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ, ವಿಶಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವೃಷ್ಟಿರೂಪಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾಗಿರುವ ಪ್ರಜೆಗಳು ಮೃಧ್ರವಾಚಃ ಮರ್ಷಣಧ್ವನಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದವುಗಳಾಗಿ ಇರುವಂತೆ ಮಾಡಿ, ಅವುಗಳಿಂದ ಧ್ವನಿಯೂ, ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವೂ ಉಂಟಾಗುವಂತೆ ಅವನು ಮಾಡಿರುವನೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. **ಸಪ್ತಪುರಃ ಶಾರದೀದರ್ಶಃ** ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳಿಗೆ **ಸರ್ಪಣಸ್ಥಭಾವಾನಾ ಪ್ರತ್ಯಗ್ನಾನ್ ವೃಷ್ಣಾಃ ಜಾಗರೂಶಾನಾ ಮೇಘಾನದಾರಯಃ** ಚರಿಸುವ ಸ್ತಭಾವದಿಂದ ಇರುವ ನೂತನವಾದ ವೃಷ್ಟಿಯ ಉದಕಗಳನ್ನು ಸುರನು ವುದರಲ್ಲಿ ಜಾಗರೂಪವಾಗಿರುವ ಮೇಘಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸೀಳಿರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. **ಅನವದ್ಯ ಅರ್ಣಾಃ**

ಅಪಃ ಋಣೋಃ ಅರಣ್ಯಭಾವಾ ಅಪಃ ಪ್ರಾವರ್ತಯಃ ಕುಲ್ಯಾದಿರೂಪೇಣ ಅನವಧ್ಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನ ಹಾಗೆಯೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ಪ್ರವಾಹರೂಪದಿಂದ ಚಲಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಉದಕಗಳ ಕಾಲುವೆಗಳ ರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಿದನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಯೂನೇ ಪುರುಕುತ್ಸಾಯ ವೃತ್ತಂ ರಂಧ್ರೀಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ಪುರುಕುತ್ಸನೆಂಬ ತರುಣನಾದ ರಾಜನಿಗಾಗಿ ಮೇಘವನ್ನು ಸಿಳಿ ವೃಷ್ಟಿಯು ಉಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ತ್ವಂ ಹ ತ್ಯದಿಂದ್ರ ಸಪ್ತ ಯುಧ್ಯನ್ ಪುರೋ ವಜ್ರಿನ್ ಪುರುಕಾತ್ಸಾಯ ದರ್ಧಃ |
ಬರ್ಹಿರ್ನ ಯದ್ಭುವಾಸೇ ವೃಥಾ ವರ್ಗಂ ಹೋ ರಾಜನ್ ವರಿವಃ ಪೂರವೇ ಕಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೩-೭)

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇದೇ ಅರ್ಥವು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಮುಕ್ತಿಯೇ ಉದಹರಿಸಿ “ ದಾನಮನಸೋ ನೋ ಮನುಷ್ಯಾನಿಂದ್ರ ಮೃದುಮಾಚಃ ಕುರು ” (ನಿ. ೬-೩೧) ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮೃಧ್ವವಾಚಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಂದ್ರನು, ಯಜಮಾನರು ಮೃದುವಾದ ವಾಕ್ಯುಳ್ಳವರಾಗಿ ಇರುವಂತೆಯೂ, ದಾನವನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ ಇರುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ ಎಂಬ ಆಶಂಸನೆಯು ನಿರುಕ್ತಕಾರರಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಪುರುಕುತ್ಸನೆಂಬ ರಾಜನು ಇಕ್ವಾಕುವಂಶದವನೆಂದು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಿಂದ ತಿಳಿಯಬರುತ್ತಿದೆ.

ಪುರುಕುತ್ಸೋ ದೌಗ್ಯಹೇಣೇಜ ಐಕ್ವಾಕೋ ರಾಜಾ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೫-೪೦೫)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಐಕ್ವಾಕು ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಪುರುಕುತ್ಸನೆಂಬ ರಾಜನು ದೌರ್ಗಾಹರೂಪವಾದ ಅಶ್ವಮೇಧವನ್ನು ಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವು

ಅಸ್ಮಾಕಮತ್ರ ಸಿತರಸ್ತ ಆಸನ್ನಪ್ತ ಮುಷಯೋ ದೌಗ್ಯಹೇ ಬದ್ಯಮಾನೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೪೨-೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಉದಾಹೃತನಾದ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ದೌರ್ಗಹ ಎಂಬ ಪದವನು ಅಂಕಿತನಾಮವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ದುರ್ಗಹಸ್ಯ ಪುತ್ರೇ ಪುರುಕುತ್ಸಃ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ತ್ವಂ ಹ ತ್ಯದಿಂದ್ರ ಸಪ್ತ ಯುಧ್ಯನ್ಪುರೋ ವಜ್ರನ್ಪುರುಕುತ್ಸಾಯ ದರ್ಧಃ |

ಬರ್ಹಿರ್ನ ಯತ್ನುವಾಸೇ ವೃಥಾ ವರ್ಗಂಹೋ ರಾಜನ್ವರಿವಃ ಪೂರವೇ ಕಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೩-೭)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ಅಧಾರದಿಂದ ಇವನು ಸುದಾಸನೆಂಬ ರಾಜನ ಸಮಕಾಲೀನನೆಂದು ತಿಳಿಯಬರುತ್ತದೆ.

ಸನೇಮು ತೇವಸಾ ನಸ್ಯ ಇಂದ್ರ ಪ್ರ ಪೂರವಃ ಸ್ತವಂತ ವಿನಾ ಯಜ್ಞೈಃ |

ಸಪ್ತ ಯತ್ಪುರಃ ಶರ್ವ ಶಾರದೀರ್ಧ್ವರ್ಧನ್ ದಾಸೀಃ ಪುರುಕುತ್ಸಾಯ ಶಿಕ್ಷನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೦-೧೦)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುರುಕುತ್ಸನು ಪೂರೂವೆಂಬ ಜನಾಂಗದ ರಾಜನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ದಾಸರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಜಯಿಸುವನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಇವನಿಗೆ ತ್ರಸದಸ್ಯವೆಂಬ ಪುತ್ರನಿದ್ದನೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ಪುತ್ರನು ಪುರುಕುತ್ಸನ ಮರಣಾನಂತರ ಹುಟ್ಟಿರಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಪುರುಕುತ್ಸಾನೀ ಹ ವಾಮದಾಶದ್ವ್ಯೇಭಿರಿಂದ್ರಾವರುಣಾ ನಮೋಽಘಿಃ |

ಅಥಾ ರಾಜಾಸಂ ತ್ರಸದಸ್ಯನುಸ್ಯಾ ವ್ಯಸ್ರಹಣಂ ಧದಧುರಧ್ವದೀವಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೪-೪೨-೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುರುಕುತ್ಸನ ಪತ್ನಿಯು ಇಂದ್ರಾವರುಣರನ್ನು ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ ತೃಪ್ತಿಸಿದುದೂ ತ್ರಸದಸ್ಯನು ಎಂಬ ಪುತ್ರನನ್ನು ಹಡೆಯುವಂತೆ ಅವರು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು ಎಂದಿದೆ. ಈ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಪುರುಕುತ್ಸನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿದ್ದ ಮೃತನಾದನಂತರ ಅವನ ಪತ್ನಿಯು ಇಂದ್ರಾವರುಣರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ತ್ರಸದಸ್ಯವೆಂಬ ಮಗನನ್ನು ಹಡೆದಳೆಂಬ ಕಥೆಯಿದೆ.

ಶರಾರುಃ || ೧೨೫ ||

“ ಅವೀರಾಮಿವ ಮಾಮಯಂ ಶರಾರುರಭಿಮನ್ಯುಕೇ || ” ಅಬಲಾ-

ಮಿವ ಮಾಮಯಂ ಬಾಲೋಽಘಿಮನ್ಯುತೇ ಸಂತಿಶಿರೀಷುಃ || ೩ ||

ಈ ನೀಚಪ್ರಾಣಿಯು (ವೃಷಾಕಪಿಯು) ನನಗೆ ಶಕ್ತಿ, ಬಲ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಾಣಿಯು ನನಗೆ ಏನೂ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದಿದೆ. ನಾನು ಪರಾಕ್ರಮಿಯಲ್ಲವೆಂದೂ ಎಂದು ಇಂದ್ರನು ಹೇಳಿರುವನು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು-

ಅವೀರಾಮಿವ ಮಾಮಯಂ ಶರಾರುರಭಿಮನ್ಯುತೇ |

ಉಶಾಹವಸ್ಮಿ ವೀರಿಣೇಂದ್ರಪತ್ನೀ ಮರುತ್ಸಹಾ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೯)

ಇದರ ಅರ್ಥವು-

ಮೃಗರೂಪಿಯಾದ ವೃಷಾಕಪಿಯು ನನ್ನನ್ನು ವೀರಪುರುಷನ ರಕ್ಷಣೆಯೇ ಇಲ್ಲದವಳೆಂದು ತಿಳಿದು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಮಾತನಾಡುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ನನಗೆ ವೀರನಾದ ಇಂದ್ರನೇ ಪತಿಯು. ನಾನು ಶೂರರಾದ ಪುತ್ರರನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದೇನೆ. ವೀರರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೇ ನನ್ನ ಸಖರು. ನನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಸಕಲಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು.

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಬುಹಿಯು ಇಂದ್ರಪುತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತವು, ಇಂದ್ರ, ಇಂದ್ರಾಣೀ, ಇಂದ್ರಪುತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿ ಎಂಬ ಮೂರಿಗೆ ನಡೆದ ಸಂವಾದವಾಗಿರುವುದು. ವೃಷಾಕಪಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸುರು ಈಂಠಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು-

ವೃಷಾಕಪಿಃ | ಅಥ ಯದ್ರಶ್ಮಿಭಿರಭಿಪ್ರಕಂಪಯನ್ನೇತಿ ತದ್ವೃಷಾಕಪಿರ್ಭವತಿ ವೃಷಾಕಂಪನ |

(ನಿ. ೧೩-೨೭)

ಯಾರು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಸುವನ್ನೂ ಕಂಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನಿಗೆ ವೃಷಾಕಪಿಯೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಅದಿತ್ಯನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿವಾರೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಸೂಕ್ತದ-

ಪುನರೇಹಿ ವ್ಯವಾಕವೇ ಸುವಿತಾ ಕಲ್ಪಯಾವಹೈ |

ಯ ಏಷ ಸ್ವಪ್ನನಂಶನೋಽಸ್ತಮೇಷಿ ಪಥಾ ಪುನರ್ವಿಶ್ವಸಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೨೧)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದಾರೆ. ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವಪ್ನನಂಶನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಉದಯ ದಿಂದ ವಾಣಿಗಳ ನಿವ್ರಿಯನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸುವ ಎಂದರೆ ನಾಶಮಾಡುವ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಸಾಯಣರು ಅದಿತ್ಯಸ್ವರೂಪನೇ ವ್ಯವಾಕಪಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ವ್ಯವಾಕಪಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯನೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವುದಾದರೂ ಪ್ರಕೃತಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ವ್ಯವಾಕಪಿಯ ಇಂದ್ರನು ಪುತ್ರನೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಇಂದ್ರಾಣಿಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಯಾಸ್ಯರು—

ನಾಹಮಿಂದ್ರಾಣಿ ರಾರಣ ಸಖ್ಯವ್ಯವಾಕವೇರ್ಯತೇ |

ಯಸ್ಯೇದಮಪ್ಯಂ ಹವಿಃ ಪ್ರಿಯಂ ದೇವೇಷು ಗಚ್ಛತಿ ವಿಶ್ವಸಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೧೨)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನುದಾಹರಣಿ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ, ವ್ಯವಾಕಪಿಯ ತಾಯಿಯೆಂದೂ ಇಂದ್ರನು ಸಂಭೋದಿಸಿದಾನೆ (ಐ. ೧೧-೪೯) ಇದಲ್ಲದೆ—

ವ್ಯವಾಕವಾಯಾ | ವ್ಯವಾಕವಾಯಾ ವ್ಯವಾಕವೇಃ ಪತ್ನೈವೈವಾಭಿಷ್ವಪ್ನಕಾಲತಮಾ ||

(ಐ. ೧೨-೮)

ವ್ಯವಾಕವಾಯಾ ಎಂದರೆ ವ್ಯವಾಕಪಿಯ (ಇಂದ್ರನ) ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ, ವ್ಯವಾಕಪಿಯೆಂದರೆ ಅದಿತ್ಯನೆಂದೂ ಹೇಳಿದಾರೆ.

ವ್ಯವಾಕಪಿಃ

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವ ವ್ಯವಾಕಪಿಯ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂಬುದನ್ನು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ಸುಲಭವಲ್ಲ. ಸೂಲಿವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ, ವ್ಯವಾಕಪಿಯು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಿಯನಾದ ಒಂದು ವಾನರನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ವ್ಯವಾಕಪಿಯು ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯಾದ ಇಂದ್ರಾಣಿಯ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಪೇದವನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿದಾಗ ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ಇಂದ್ರಾಣಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಾಕಪಿಯೂ ಈ ಸಂಭಾಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವುದು ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದು ಇಂದ್ರನ ವಾಕ್ಯವೆಂದು ಒಂದು ಮತ ಇಂದ್ರಾಣಿಯ ವಾಕ್ಯವೆಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಮತ.

ತನಗಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ವ್ಯವಾಕಪಿಯು ಪಾನಮಾಡಿ ತನಗೆ ಆ ಹರ್ಷವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿದಾಗ್ಯೂ ತಾನೇ ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲ ಪ್ರಭುವು ಎಂಬ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಕಟವೆಂದು ಮೊದಲನೆಯ ವಿವರಣೆಯ ಪ್ರಕಾರ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ—

ನನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ವ್ಯವಾಕಪಿಯು ಪಾನಮಾಡಿ ನನ್ನ ಪತಿಗೆ ಈ ಹರ್ಷವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿತು. ಅದರೂ ನನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲ ಪ್ರಭುವು ಎಂದು ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ತಿಳಿಸಿರುತ್ತಾಳೆಂದು ಒಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಈ ವ್ಯವಾಕಪಿಯು ಯಾರು, ಇಂದ್ರನಿಗೂ ವ್ಯವಾಕಪಿಗೂ 'ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲು ಆಧಾರವಿವಿಯೇ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ನಿರುಕ್ತ ಮತ್ತು ಬೃಹದ್ದೇವತಾವಾಕ್ಯಗಳು ವೃಷಾಕಪಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕೊಂಚಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ನಿರುಕ್ತ ಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತ,

ಯದ್ರಶ್ಮಿ ಭಿರಭಿಪ್ರಕಂಪಯನ್ನೇತಿ ತದ್ವೃಷಾಕಪಿರ್ಭವತಿ, ವೃಷಾಕಂಪನಃ ||
(ನಿ. ೧೨-೨೭)

ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಯಾರು ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ಕಂಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ವೃಷಾಕಪಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಮುಕ್ತಂಹತೆಯು,

ಪುನರೇಹಿ ವೃಷಾಕಪೀ ಸುವಿತಾ ಕಲ್ಪಯಾವಹೈ |
ಯ ಏಷ ಸ್ವಪ್ನನಂಶನೋಽಸ್ತಮೇಷಿ ಪಥಾ ಪುನರ್ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||
(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೮೨-೨೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಂಹತೆಯು ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ವೃಷಾಕಪಿಪದದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನೂ, ವೃಷಾಕಪಿಯ ಕರ್ಮವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಹೀಗಿದೆ. ಎಚ್ಚೆ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ, ನೀನು ಸ್ವಪ್ನನಾಶಕನು. ಪುನಃ ನೀನು ಈ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸಲು ಬರಬೇಕು. ದಯಮಾಡಿ ಪುನಃ ಬಾ. ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಕಲ್ಯಾಣಕಾರಕವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸೋಣ. ಈ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವೃಷಾಕಪಿಯೆಂದರೆ ಯಾರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಿವರಣವು ಹೀಗಿದೆ—

ಪುನರೇಹಿ ವೃಷಾಕಪೇ ಸುಪ್ರಸೂತಾನಿ ವಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕಲ್ಪಯಾವಹೈ | ಯ ಏಷ ಸ್ವಪ್ನ-
ದರ್ಶನಃ ಸ್ವಪ್ನಾನ್ ನಾಶಯಸಿ ಅದಿತ್ಯ ಉದಯೇನ ಸೋಽಸ್ತಮೇಷಿ ಯಥಾ ಪುನಃ |
ಸರ್ವಸ್ಮಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರಸ್ತಮೇತದ್ ಬ್ರೂಮು ಅದಿತ್ಯಂ ||
(ನಿ. ೧೨-೨೮)

ಎಚ್ಚೆ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ, ನೀನು ಸ್ವಪ್ನನಾಶಕನು, ಎಂದರೆ, ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀನು ಉದಯಿಸಿಮೊಡನೆಯೇ ಸಕಲರ ನಿರ್ದ್ರೆಯೂ ನಾಶವಾಗುವುದರಿಂದ ನೀನು ಅದಿತ್ಯನು. ನಿನ್ನ ಕರ್ಮಾನುರೋಧವಾಗಿ ನೀನು ಪುನಃ ಉದಯಿಸಬೇಕು. ನಿನ್ನ ಪುನರದಯಾನಂತರ ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಕಲ್ಯಾಣಕಾರಕವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸೋಣ. ಇಂದ್ರರೂಪನಾದ ಸೂರ್ಯನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಇದೇ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ವೃಷಾಕಪಿ, ಇಂದ್ರ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಅದಿತ್ಯನ ವಿಭೂತಿವೇಷಗಳಿಂದೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರೂ ವೃಷಾಕಪಿಯನ್ನು ಅದಿತ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ದೇವತೆಯೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವೃಷಾಕಪಾಯಾಂ ಸೂರೈಸ್ಯ ತಾಮೇವಾಹುಸ್ತು ನಿಮುಚಿ |
ತಸ್ಮಾತ್ರಯೇ ಸರಣ್ಯಾಶ್ಚ ಭಗಃ ಪೂಷಾ ವೃಷಾಕಪಿಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೧೦)

ವೃಷಾಕಪಾಯಿ, ಸೂರಾ, ಉಷಸ್ತು ಇವರು ಸೂರೈನ ಪತ್ನಿಯರು. ಸೂರಾಸ್ತಮಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರೈ ಮತ್ತು ವೃಷಾಕಪಾಯಿಯರ ಸಂಬಂಧವು ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸರಣ್ಯಾ, ಭಗ, ಪೂಷ ಮತ್ತು ವೃಷಾಕಪಿ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಸೂರೈನ ಅತ್ರಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಅನುಸೂದಿಸುವ ವಿವರವಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವು ಈಗಿರುವಂತಿರುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಷ್ಟವ ಕಪಿಲೋ ಭೂತ್ವಾ ಯನ್ನಾಕಮಧಿರೋಹತಿ |
ವ್ಯಷಾಕಪಿರಸೌ ತೇನ ವಿಶ್ವಸ್ತಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ |
ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಕಂಪಯನ್ವೇತಿ ವ್ಯಷಾ ವರ್ಷಿಷ್ಯ ಭವ ಸಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೬೬)

ಕಪಿಲವರ್ಷಾತ್ಮಕವಾದ ವ್ಯಷವು ನಾಕವನ್ನು ಹತ್ತುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯಷಾಕಪಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಆದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಸ್ತಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ವ್ಯಷಾಕಪಿಯು ಕಂಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಅದಿತ್ಯನೇ ಆಗಿರಬೇಕು.

ಸಾಯಾಹ್ನಕಾಲೇ ಭೂತಾನಿ ಸ್ತಾಪಯನ್ವಸ್ತಮೇತಿ ಯತ್ |
ವ್ಯಷಾಕಪಿರಿತೋ ವಾ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಮಂತ್ರೇಷು ದೃಶ್ಯತೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೬೮)

ಅಲ್ಲದೇ, ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ನಿದ್ರೆಮಾಡುವಂತೆ ಮಾಡಿಸಿ ತಾನು ಅಸ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಧನ್ಯ ಚ ಯತ್ಕೃಂತಕ್ರೇ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಯದುದುಂಚೋ ವ್ಯಷಾಕಪೇ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದವರೆಗೆ (೨೦-೨೨) ವ್ಯಷಾಕಪಿಗೆ ಇಂದ್ರನ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ನಿರ್ದೇಶವಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ವ್ಯಷಾಕಪಿಯು ಸೂರ್ಯ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮತ್ತೆ ಸೂರ್ಯಾಂಶವನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಮೇಲಿನ ವಿವರಣೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಚೇಕಾರ ಹರಿತೋ ಮೃಗಃ (ಮು. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೩) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮೃಗಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯಷಾಕಪಿಯು ಮೃಗಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದುದಾಗಿದೆ ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಆದರೆ ಮೃಗಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅದಿತ್ಯಪರವಾಗಿಯೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ನಿರುಕ್ತ ಕಾರರು ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯ,

ಯದುದುಂಚೋ ವ್ಯಷಾಕಪೇ ಗೃದಮಿಂದ್ರಾಜಗಂತನ |

ಕ್ಷ್ಯಂಶ್ಚ ಪುಲ್ವಘೋ ಮೃಗಃ ಕಮಗಂಜನಯೋಪನೋ ವಿಶ್ವಸ್ತಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೨೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಡಾಹರಿಸಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ತ ಏತದ್ಯಃ ಬ್ರೂಮು ಅದಿತ್ಯಂ ಎಂದು (ನಿ. ೧೩-೩) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದಿತ್ಯಪರವಾಗಿಯೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೃಗ ಶಬ್ದವನ್ನು ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ವಿವರಿಸುತ್ತ (ನಿ. ೧೩-೩) ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯ ಸರವಾದ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಪುಲ್ವಘಃ, ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಪುಲ್ವಘಃ ಎಂದರೆ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸುವವನು (ಬಹಾದೀ) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರೇ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಬಹುವಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಆದು ಹೇಗೆಂದರೆ—ಬಹುದು ಅತ್ತಿ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಷ್ವವಸ್ತಿತಃ—

ಸೂರ್ಯ ಅತ್ಮಾ ಜಗತ್ಸಸ್ಯುಷ್ಕತಃ

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೧೫-೧)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಸೂರ್ಯನೇ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಅತ್ಮನಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅದ್ಯತೇಶ್ಚಿ ಚ ಭೂತಾನಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳು ಅದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ಸರಬ್ರಹ್ಮನ ಭಕ್ಷಕಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲೂ ಪುಲ್ವಘಃ ಮೃಗಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯನೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ, ಇಂದ್ರಾಣೇ, ಇಂದ್ರ ಪುತ್ರನಾದ ವ್ಯಾಕಾಶಿ ಎಂಬುವರ ಸಂವಾದವು ಉಕ್ತವಾಗಿಯೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆ ಸಂವಾದವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆವೆ—

(೧) ಇಂದ್ರ—ನಾನು ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು, ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು. ಆದರೂ ನನ್ನಿಂದಲೇ ಆಜ್ಞಾಪರಾದ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ತಾವು ಮಾಡಿದ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ವ್ಯಾಕಾಶಿಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಿದರು. ಆ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅವನು ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದನು. ಆ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ನನಗೂ ಸೋಮರ ಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ನನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲೂ ಇಲ್ಲ.

(೨) ಇಂದ್ರಾಣೇ (ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿ)—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸು ವ್ಯಥೆಯಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ವ್ಯಾಕಾಶಿಯ ಕಡೆಗೇ ಓಡುತ್ತಿರುವುದು. ನೀನು ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಗೂ ಹೋಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ.

(೩) ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಕೇವಲ ಪಶುವಿನಂತಿರುವ ಆ ವ್ಯಾಕಾಶಿಯು ನೀನಿಗೆ ಹಿತಕರವಾದ ಏನು ಉಪಕಾರಮಾಡಿ ದಾನ ? ಏನು ಮಾಡದಿದ್ದರೂ ನೀನು ಅವನಿಗೆ ಉದಾರವಾಗಿ ಧನವನ್ನೂ, ಆಹಾರವನ್ನೂ ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತೀಯಲ್ಲವೇ.

(೪) ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಕಾಪಾಡಬಯಸುವ ನಿನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ಈ ವ್ಯಾಕಾಶಿಯನ್ನು, ಬೆಟಿನಾಯಿಯು ಕಾಡುಹಂದಿಯನ್ನು ಕಿವಿಯಿಂದ ಕಚ್ಚಿ ಕೊಂದುತಿನ್ನುವಂತೆ, ಹಿಡಿದು ಭಕ್ಷಿಸಲಿ.

(೫) ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರು ನನಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ್ದ ಆಜ್ಞೆಯುಕ್ತವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಈ ದುಷ್ಟಕಟಿಯು ಕೆಡಿಸಿ ಹಾಳುಮಾಡಿದೆ. ಇದರ ತಿರಸ್ಸನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿಹಾಕುತ್ತೇನೆ. ಕೆಟ್ಟಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವವರಿಗೆ ನಾನು ಎಂದಿಗೂ ಸುಖವನ್ನು ಒಟ್ಟುಮಾಡಲು ಬಯಸುವುದಿಲ್ಲ.

(೬) ನನಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕ ಸೌಭಾಗ್ಯವುಳ್ಳ ಪ್ರೀತಿಯ ಮತ್ತಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಒಳ್ಳೆಯ ಪುತ್ರರನ್ನು ಪಡೆದಪ್ರೀತಿಯ ನನಗಿಂತ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ತನ್ನ ಪತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಅವನೊಡನೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಅವನ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಪೂರ್ತಿ ಮಾಡುವ ಪ್ರೀತಿಯ ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ.

(೭) ವ್ಯಾಕಾಶಿ—ಎಲೈ ಮಾತೆಯೇ, ನೀನು ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಎಜ್ಜಾ ಭೇಗ ನೆರವೇರಲಿ. ನನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ಇಂದ್ರನು ನಿನ್ನ ಸಂಗದಿಂದ ಸುಖವನ್ನು ಪಡೆಯಲಿ. ನೀನು ಪತಿಯೊಡನಿರುವಾಗ ಅವನಿಗೆ ಸೌಖ್ಯವುಂಟಾಗಲಿ. ಕೋಕಿಲಾದಿ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಗಾನದಂತೆ ನಿನ್ನ ಪ್ರಿಯಾಲಾಪಗಳಿಂದ ನನ್ನ ತಂದೆಯು ಹರ್ಷವನ್ನನುಭವಿಸಲಿ.

(೮) ಇಂದ್ರ—(ಇಂದ್ರಾಣಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ) ಎಲೈ ಶೋಭನಾಂಗಿಯೇ, ನೀನು ವೀರಪತ್ನಿಯು, ನಿನ್ನ ಬಾಹುಗಳು ಕೋಮಲವಾಗಿವೆ, ನಿನ್ನ ಬೆರಳುಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿವೆ. ನಿನ್ನ ಕೇಶರಾಶಿಗಳು ನೀಳವಾಗಿಯೂ, ಕವ್ವಾಗಿಯೂ, ಇವೆ. ನಿನ್ನ ಜಘನಪ್ರದೇಶವು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗಿರುವ ನೀನು ನಮ್ಮ ಪುತ್ರನಾದ ವ್ಯಾಕಾಶಿಯ ಮೇಲೆ ಏಕೆ ಕೋಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವೆ ?

(೯) ಇಂದ್ರಾಣಿ—ಈ ದುಷ್ಟಮೃಗವು ನನ್ನನ್ನು ಪುರುಷರ ರಕ್ಷಣೆಯೇ ಇಲ್ಲದಿರುವವಂತೆ ತಿಳಿದು ತಿರಸ್ಕಾರ ಭಾವದಿಂದ ಮಾತನಾಡುತ್ತದೆ. ನನಗೆ ವೀರನಾದ ಇಂದ್ರನೇ ಪತಿಯು, ನನಗೆ ಶರೀರದಾದ ಪುತ್ರರಿದ್ದಾರೆ. ವೀರರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೂ ನನ್ನ ಮಿತ್ರರೇ ಆಗಿದ್ದಾರೆ.

(೧೦) ಈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು (ನಾನು) ಸತ್ಯದ ನಿರ್ಮಾತ್ರಿಯು, ವಿರಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆದಿರುವವಳು, ಶೂರನಾದ ಇಂದ್ರನ ಛಾಯೆಯು. ಸ್ತೋತ್ರಜನರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತಳಾಗಿ ಅವರನ್ನು ಆನುಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರು ಮಾಡುವ ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಲಿ, ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗಾಗಲಿ ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ.

(೧೧) ಇಂದ್ರ—(ಇಂದ್ರಾಣಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ) ಸೌಭಾಗ್ಯಸಂಪನ್ನರಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಅತ್ಯಂತ ಸೌಭಾಗ್ಯಯುಕ್ತಳೆಂದು ನಾನು ಕೇಳಿವೇನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಲಿ, ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗಾಗಲಿ ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ.

(೧೨) ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ, ನನಗೆ ಮಿತ್ರನಂತಿರುವ ನನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿಯು ನನ್ನೊಡನಿಲ್ಲಿದ್ದರೆ ನನಗೆ ಹರ್ಷವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ವೃಷಾಕಪಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಉದಕದಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶುದ್ಧವಾದ ಹವಿಸ್ಸು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

(೧೩) ವೃಷಾಕಪಿ—ಎಲೈ (ವೃಷಾಕಪಿಯಾದ ನನ್ನ) ಮಾತೆಯಾದ ವೃಷಾಕಪಾಯಿಯೇ (ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ), ನೀನು ಧನವಂತಳು, ನೀನಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಪುತ್ರರಿದಾರೆ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮ ಸೊಸೆಯರೂ ಇದಾರೆ. ನೀನು ನಿನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವೀರೂಪವಾದುದೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಿಯಕರವಾದುದೂ ಆದ ಪಶುಗಳನ್ನು (ಪಶುಗಳ ಮಾಂಸವನ್ನು) ತಿನ್ನಲಿ.

(೧೪) ಇಂದ್ರ—ನನ್ನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಇಂದ್ರಾಣಿಯಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ನನ್ನ ತೃಪ್ತಿಗಾಗಿ ಹದಿನೈದು ಅಥವಾ ಇದ್ದು ವೃಷಭ (ಎತ್ತು ಅಥವಾ ಹೋರಿ) ಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಅವುಗಳ ಮಾಂಸವನ್ನು ಪಕ್ವಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ನಾನು ಭಕ್ಷಿಸಿ ಪುಷ್ಪನಾಗುತ್ತೇನೆ. ಅವು ನನ್ನ ಉದರದ ಎರಡು ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನೂ ತುಂಬುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ನನ್ನ ಉದರವನ್ನು ಸೋಮರಸದಿಂದ ಯಜಮಾನರು ತುಂಬುತ್ತಾರೆ.

(೧೫) ಇಂದ್ರಾಣೀ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಹರಿತವಾದ ಕೊಂಬುಗಳಂಥ ವೃಷಭವು ಗೋವುಗಳ ಹಿಂದಿನಲ್ಲಿ ಗುಟ್ಟಿರುವ ಪಾಕುತಾ ದೇಗೆ ಹರ್ಷದಿಂದಿರುವುದೋ ಅದರಂತೆ ನಾನು ಹರ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಸೋಮರಸವು ನೀನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಹರ್ಷದಾಯಕನಾಗಿರಲಿ.

(೧೬) ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ಪುರುಷನ ಜನನೇಂದ್ರಿಯವು ಎರಡು ತೊಡೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನೇತಾಡುತ್ತಾ ಸುಪ್ರಾವೃಷ್ಣಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುತ್ತಾ ಶಕ್ತಿಹೀನನಾಗಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ಪುರುಷನು ಸ್ತ್ರೀಯೊಡನೆ ಮೈಥುನಕರ್ಮವನ್ನೆ ಸಗಲು ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಸಂಭೋಗಮಾಡಲು ಶಕ್ತನಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಯಾವ ಪುರುಷನ ಜನನೇಂದ್ರಿಯದ ದಂಡವು ಉದ್ರಿಕ್ತಾವೃಷ್ಣಿಯಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಲು ಶಕ್ತನಾಗಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ಪುರುಷನು ಮಾತ್ರ ಸ್ತ್ರೀಯೊಡನೆ ರತಿಕರ್ಮವನ್ನೆ ಸಗಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

(೧೭) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ, ನೀನು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಯಾವ ಪುರುಷನ ಸುಪ್ರಾವೃಷ್ಣಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷಲಿಂಗವು ಉದ್ರಿಕ್ತಾವೃಷ್ಣಿಯಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಗೆ ನಿಲ್ಲುವುದೋ ಆ ಪುರುಷನು ಸ್ತ್ರೀಸಂಭೋಗಮಾಡಲು ಶಕ್ತನಲ್ಲ; ಯಾವ ಪುರುಷನ ಜನನೇಂದ್ರಿಯದ ಲಿಂಗವು ಎರಡು ತೊಡೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಸ್ಸತ್ಯವಾಗಿ ಜೋಲಾಡುತ್ತಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ಪುರುಷನೇ ಸ್ತ್ರೀಸಂಭವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನು.

(೧೮) ಇಂದ್ರಾಣೀ—ಈ ವೃಷಾಕಪಿಯು ತನ್ನದಲ್ಲದ ಒಂದು ಸತ್ತಪ್ರಾಣಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಿ. ಆದನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಲು ಹರಿವಾದ ಕತ್ತಿಯನ್ನೂ, ಆದನ್ನು ಪಾಕಮಾಡಲು ಸೌಟನ್ನೂ, ಹೊಸ ಬಾಂಡಲೆಯನ್ನೂ, ಬೇಯಿಸುವುದ ಕ್ಯಾಗಿ ಒಂದು ಗಾಡಿ ತುಂಬ ಸೌದಿಯನ್ನೂ ತಿದ್ದಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿ.

(೧೯) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ, ಯಜ್ಞ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜಮಾನರ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತೇನೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ದಾಸಜನರು (ದಸ್ಯಜನರು ಕಪ್ಪುವರ್ಣದವರು) ಯಾರು, ಅರ್ಯಜನರು ಯಾರು ಎಂಬುದನ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ಒಳ್ಳೆಯ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ನನಗಾಗಿ ಯಾರು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವರೋ ಆ ಸೋಮವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಾನಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ನೋಡುತ್ತೇನೆ.

(೨೦) ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ, ನಮ್ಮ ಮನೆಗೂ ಇಲ್ಲಿಗೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯವೂ, ಬೆಂಗಾಡು ಪ್ರದೇಶವೂ ಇರುವುದು. ಇದು ಎಷ್ಟು ದೂರದವರಿಗಿರುವುದೋ? ಇದರಲ್ಲಿ ಕತ್ತುಗಳಿರಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಂದ ಮೊರಟು ನಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿರುವ ಯಜ್ಞಗೃಹದ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗು,

(೨೧) ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ, ನಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಾ. ನಾನೂ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೂ ನೀನಿಗೆ ಹಿತವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೇ ಮಾಡಬೇಕೆಂದಿರುವೆವು. ಆದ್ದರಿಂದ ತನ್ನ ಉಪಯೋಗದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ನಿವ್ರಾಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಅದಿತ್ಯನ ಸ್ವರೂಪವಾದ ನೀನು ನೇರವಾದ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಮನೆಗೆ ಬಾ.

(೨೨) ಇಂದ್ರಾಣೀ—ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ, ಇಂದ್ರನೇ, ಎದ್ದೇಳಿ, ಮನೆಗೆ ಬನ್ನಿ. ವಿಶಾಕಶರವಾದ ಆ ಹಾಳು ಮೃಗವು ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಯಿತು ?

(೨೩) ವೃಷಾಕಪಿ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಬಸ್ಯಕ್ಷನಾದ ಬಾಣವೇ, ಮನುವಿನ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಪರ್ಶು ಎಂಬ ಹೆಣ್ಣು ಮಗಳನ್ನು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಹೆಡೆದಳು. ಇಪ್ಪತ್ತು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದ್ದ ಆ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಮಂಗಳವುಂಟಾಗಲಿ.

ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿವರೋದ್ಧೇಯದಲ್ಲಿ ಶೌನಕೋಕ್ತ ಗ್ರಂಥವಾದ ಮೃಗ್ಯಧಾನದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಇಂದ್ರಾಣ್ಯಾಃ ಕೃತನವಾದಂ ಸ್ವಾನೀನಾಕ್ರಂ ಪ್ರಯೋಜಯೇತ್ |
 ನವವರ್ಗೋತ್ತಮಯುತಂ ಪತಿಸೌಭಾಗ್ಯಪುತ್ರದಂ ||
 ಜಲಪುಷ್ಪೋತ್ಪ್ರಯುತೇ ಚಿತ್ರಕುಂಭಸಮಾವೃತೇ |
 ಕರ್ತವ್ಯೋಲತ್ರ ತಥಾ ಯಾಗಃ ಸೋಮಗಂಧವವಹ್ನಿನಾಂ ||
 ಭಗಾಯಾಪ್ಸರಸಾಂ ಚೈವ ಯಿಕ್ವಾ ದಿಪತಯೋಲಪಿ ಚ |
 ಇಂದ್ರಾಣ್ಯೈ ದೇವಪತ್ನೀನಾಂ ರತಿಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಯೋಪ್ಪಥಾ ||
 ನದೀನಲಸಂಪೂರ್ಣೈಃ ಪಂಚಗವ್ಯಸಮಾವೃತೈಃ |
 ಹುಶ್ವಾಗ್ನಿಂ ಸ್ವಾಪಯೇತ್ಸನ್ಯಾಂ ಸಿಂಹಾಂ ದೇಶೇ ತು ದಕ್ಷಿಣೇ ||
 ಪ್ರಿಯಂಗೆವಟಿನಾಗಾನಾಂ ಕಸಾಯೋದ್ಧೃಪ್ಪಕ್ಷೇಶರಂ |
 ಸಂಪಾಪಾಧಿಕುತಂ ಕೃತ್ವಾ ಸರ್ವೌಪಧಿಸಮನ್ವಿತಂ ||

ಅಭಿಮಂತ್ರೈಃ ಸೂಕ್ತಾಂತೇ ನವಭಿಸ್ತು ವಿ ಹೀತಿ ವೈ |
 ಸ್ಥೇಯಾಭಿರಧ್ವಿಃ ಪೂರ್ಣೇನ ಅಭಿಷಿಂಚೇದುಪೋಷಿತಾಂ ||
 ಯಾಃ ಪತಿಘ್ನೈಃ ಸ್ವಿತ್ರಯಸ್ತನ್ವೈಃ ಶಾಮ್ಯಂತೇ ತಾಸ್ತನ್ವೇನ ವೈ |
 ಸ್ನಾಪಯೇದಾಹನಸ್ಯಾಭಿವೇದ್ಯಾದ್ಯಾಂ ವಿಪ್ರವಾಜಿನೀಂ ||
 ಸೂಕ್ತಾದುಪೋದ್ಧರೇದೇನಂ ನ ಸೇಶ ಇತಿ ತು ದ್ವೈಚಂ |
 ಉಪದಿಷ್ಠೋಽಯಮೇಕೇಷಾಂ ಪುಂಸಃ ಕರ್ಮಣಿ ಪಾರುಷೇ||

(ಮುಗ್ಧಧಾನ. ಅ. ೩-೧೨೦ ರಿಂದ ೧೨೩)

ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಾಣಿಯರೊಡನೆ ನಡೆದ ಸಂವಾದವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಸ್ನಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಶ್ರೀಯರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯಾಃ, ಸತಿ ಪುತ್ರರು ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಲಭಿಸುವವು. ಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರವಾದ ಕಲಶವನ್ನಿಟ್ಟು ಅದರಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನು ತುಂಬಿ ಚಿಗುರು, ಎಲೆ ಪುಷ್ಪ ಇವುಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಸೋಮಾದಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅದರಲ್ಲಿ ಅಹ್ವಾನಮಾಡಿ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಆ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಸೋಮ, ಗಂಧರ್ವ, ಅಗ್ನಿ, ಭಗ, ಅಪ್ಸರಸ್ಸು, ಯಕ್ಷಾಧಿಪತಿ, ಇಂದ್ರಾಣೀ ದೇವವೃತ್ತಿಯುರು ರತಿ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಇವರುಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ನದೀಜಲಸಹಿತವಾದ ಪಂಚಗವ್ಯವನ್ನು ಅಭಿಮಂತ್ರಿಸಬೇಕು. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿದನಂತರ ಕಲಶೋದಕದಿಂದ ಕನ್ನೆಯನ್ನು ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಸಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಿಯಂಗು ಮೊದಲಾದ ಓಪಧಿಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ರಸದಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಪಠನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಕನ್ನೆಯನ್ನು ಪೋಷಿಸಿ ಸೂಕ್ತಪಠನಾನಂತರ ಕಲಶೋದಕದಿಂದ ಸ್ನಾನಮಾಡಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಶ್ರೀಯ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವ ಭೂತಾದಿಗಳೂ ವ್ಯಾಧಿಗಳೂ ಪಂಹಾರವಾಗಿ ಆಯುರಾರೋಗ್ಯವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ನೆ ಸೇಶೇ ಎಂಬ ೧೬ ಮತ್ತು ೧೭ನೇ ಎರಡು ಮುಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉಪದೇಶಮೂಲಕ ಪುರುಷರು ಜಪಿಸಿದಲ್ಲಿ ನಷ್ಟವಾದ ಪುಂಸ ತ್ವವು ಪುನಃ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು.

ಇದಂಯುಃ ||೧೨೩||

ಇದಂಯುರಿದಂ ಕಾಮಯಮಾನಃ || ಅಥಾಪಿ ತದ್ವದರ್ಥೇ ಭಾಷ್ಯತೇ |
 ವಸೂಯುರಿನ್ನೋ ವಸುಮಾನಿತ್ಯತ್ರಾರ್ಥಃ | .“ಅಶ್ವಯುರ್ಗವ್ಯೋ
 ರಥಯುರ್ವಸೂಯುಃ” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ||೪||೩೧||

ಇದಂಯುಃ— ಇದಂ ಕಾಮಯಮಾನಃ | ಇದನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಯಾವುದಾದರೂ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಯು ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು (ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು) ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಅಥಾಪಿ ತದ್ವದರ್ಥೇ ಭಾಷ್ಯತೇ | ವಸೂಯುರಿಂದೋ ವಸುಮಾನಿತ್ಯತ್ರಾರ್ಥಃ | ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾದರೂ ಇಂದ್ರನ ವಶಯದ್ದಲ್ಲಿ ವಸೂಯುಃ ಎಂದರೆ ವಸುಮಾನ್ ಧನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಶ್ವಯುರ್ಗವ್ಯೋ ರಥಯುರ್ವಸೂಯುಃ | ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವೂ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದ ಪದಗಳು. ಇಂದ್ರನು ಅಶ್ವಗಳುಳ್ಳವನು ರಥಗಳುಳ್ಳವನು, ಧನಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಈ ಪದಗಳ ಅರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ಇಂದ್ರೋ ಅತ್ರಾಯಿ ಸುಧ್ಯೋ ನಿರೀಕೇ ಪಜ್ಜೀಷು ಸ್ತೋಮೋ ದುರ್ಯೋ ನ ಯೂಪಃ |
ಅಶ್ವಯುರ್ಗವ್ಯೂ ರಥಯುರ್ವಸೂಯುರಿಂದ್ರ ಇಂದ್ರಾಯಃ ಕ್ಷಯತಿ ಪ್ರಯಂತಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೫೧-೧೨)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರು ನಿರ್ಧನರಾಗಿದ್ದರೂ ಇಂದ್ರನು ಅವರ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವನು. ಅದುದರಿಂದ ಅಂಗರಾಮುಷಿಗಳು ನಿರ್ಧನರಾದರೂ ಅವರು ಮಾಡಿದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಬಾಗಿಲಬಳಿ ಹೂಳಿರುವ ಯೂಪ ಸ್ತಂಭದಂತೆ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವನು. ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನು ಭಕ್ತರಿಗೆ ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಶ್ವಗಳು, ಗೋವುಗಳು, ರಥಗಳು, ಧನಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವನು. ಸ್ತೋತ್ರವಾಡುವವರಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಮಾತ್ರವೇ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು.

ವಿತದುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ಇಂದ್ರೋ ನ ಕೇವಲಂ ಸತಿ ಧನೇ ಸ್ತೋತೃಷಾಸಕಾನಾಂ ಗೃಹೇ ಸೋಮಪಾ-
ನಾಯಿ ಗಚ್ಛತಿ ತೇ ವಾ ತಮುಷಾಸತೇ ಅಪಿ ತು ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ನೈರ್ಧನ್ಯೇ ಸ ತೇಷಾಂ ಗೃಹೇ
ಗಚ್ಛತಿ ತೇ ತಮುಷಾಸತೇ | ಅತ ವಿವ ಪಜ್ಜೀಷು ಸತಿ ವಾ ನ ವಾ ಸತಿ ಧನೇ ಇಂದ್ರಸ್ಯ
ಸ್ತೋತ್ರಂ ದ್ವಾರಿ ಸ್ಥಿತಾ ಸ್ತೂನೇವ ನಿಕ್ಷಲಂ | ಸತತಮಿತಿ ಯಾವತ್ | ಗೀಯತೇ | ಅಪಿ ಚ
ಯಜಮಾನೇಭ್ಯೋಲ್ವಾ ದೀನ್ ಸಂಪಾದಯಂತಿ ಇಂದ್ರ ವಿವ ಧನಸ್ಯ ಪ್ರಭುರಸ್ತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಸುಧ್ಯಃ—ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ನಿಷ್ಕಲ್ಮಷವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಯಜಮಾನರು ಎಂದರ್ಥ.

ನಿರೀಕೇ—ಬಡತನವೇ ನೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಪೀಡಿತರಾದಾಗ ಯಜಮಾನರು ಇಂದ್ರನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನಾಚರಿಸುವರು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಇದು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ಪಜ್ಜೀಷು—ಪಜ್ರಾ ಎಂಬುದು ಅಂಗಿರಸ್ವೇಬ ಮುಷಿಗಳ ಹೆಸರು ಪಜ್ರಾ ವಾ ಅಂಗಿರಸ್ತಃ ಪಶುಕಾಮಾಸ್ತು ಪೋಲ್ವ
ತಪ್ಯಂತ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಇದನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು.

ಸ್ತೋಮಃ—ನಿಶ್ಚಲವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವು.

ದುರ್ಯೋ ನ ಯೂಪಃ ದುರೇ ಭವಃ ದುರೈಃ ದ್ವಾರಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ಇಲ್ಲಿ ನ ಶಲ್ಯಕ್ಕೆ ಯಥಾ ಎಂದರ್ಥ.
ಬಾಗಿರಿನಲ್ಲಿ ನೆಡಲ್ಪಟ್ಟ ಯೂಪಸ್ತಂಭದಂತೆ ಎಂಬುದು ಇವರ ಅರ್ಥ. ಇದು ಹಿಂದಿನ ಯಜಮಾನಾರ್ಥಕವಾದ ಸುಧ್ಯ
ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು.

ಇತಿ ವಿಕೃತಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂವತ್ತೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ದ್ವಾತ್ರಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಕಿಂ ತೇ ಕೃಣ್ಣಂತಿ ಕೀಕಟೇಷು ಗಾವೋ ನಾಶಿರಂ ದುಹ್ರೇ ನ ತಪನ್ತಿ ಘರ್ಮಂ | ಆ ನೋ ಭರ ಪ್ರಮಗನ್ನಸ್ಯ ವೇದೋ ನೈಚಾಶಾಖಂ ಮಘವನ್ನನ್ಧಯಾ ನಃ || ಕಿಂ ತೇ ಕುರ್ವಂತಿ ಕೀಕಟೇಷು ಗಾವಃ ಕೀಕಟಾ ನಾಮ ದೇಶೋಽನಾರ್ಯ ನಿವಾಸಃ ಕೀಕಟಾಃ ಕಿಂ ಕೃತಾಃ ಕಿಂ ಕ್ರಿಯಾ-
ಭಿರಿತಿ ಪ್ರೇಷ್ಣಾ ವಾ ನೈವ ಚಾಶಿರಂ ದುಹ್ರೇ ನ ತಪನ್ತಿ ಘರ್ಮಂ ಹರ್ಮ್ಯಮಾಹರ ನಃ ಪ್ರಮಗನ್ನಸ್ಯ ಧನಾನಿ ಮಗಂದಃ ಕುಸೀದೀ ಮಾಂಗದೋ ಮಾಮಾಗಮಿಷ್ಯತೀತಿ ಚ ದದಾದಿ ತದಪತ್ಯಂ ಪ್ರಮಗ ನ್ನೋಽತ್ಯನ್ತಕುಸೀದಿಕುಲೀನಃ ಪ್ರಮದಕೋ ವಾ ಯೋಽಯಮೇವಾಪ್ತಿ ಲೋಕೋ ನ ಪರ ಇತಿ ಪ್ರೇಪ್ಲುಃ ಪಂಡಕೋ ವಾ ಪಂಡಕಃ ಪಂಡಗಃ ಪಾರ್ದಕೋ ವಾ ಪಾರ್ದಯತ್ಯಾಂಡಾನಾಂಡಾನಾಣೀ ಇವ ವ್ರೀಡ-
ಯತಿ ತಸ್ತಂಭೇ ನೈಚಾಶಾಖಂ ನೀಚಾಶಾಖೋ ನೀಚೈಃ ಶಾಖಃ ಶಾಖಾಃ ಶಕ್ನೋತೇರಾಣಿರರಣಾತ್ತನ್ನೋ ಮಘವನ್ನನ್ಧಯೇತಿ ರಧ್ಯತಿರ್ವಶ-
ಗಮನೇ ಬುನ್ದ ಇಮುರ್ಭವತಿ ವುಂದೋ ವಾ ಭಿಂದೋ ವಾ ಭಯದೋ ವಾ ಭಾಸಮಾನೋ ದ್ರವತೀತಿ ವಾ ||೩೨||

ಕೀಕಟೇಷು ||೧೨೭||

“ಕಿಂ ತೇ ಕೃಣ್ಣಂತಿ ಕೀಕಟೇಷು ಗಾವೋ ನಾಶಿರಂ ದುಹ್ರೇ ನ ತಪನ್ತಿ ಘರ್ಮಂ | ಆನೋ ಭರ ಪ್ರಮಗನ್ನಸ್ಯ ವೇದೋ ನೈಚಾಶಾಖಂ ಮಘವನ್ನನ್ಧಯಾ ನಃ ||” ಕಿಂ ತೇ ಕುರ್ವಂತಿ ಕೀಕಟೇಷು ಗಾವಃ || ಕೀಕಟಾನಾಮ ದೇಶೋಽನಾರ್ಯನಿವಾಸಃ || ಕೀಕಟಾಃ ಕಿಂಕೃತಾಃ, ಕಿಂ ಕ್ರಿಯಾಭಿರಿತಿ ಪ್ರೇಷ್ಣಾ ವಾ|| ನೈವ ಚಾಶಿರಂ ದುಹ್ರೇ ನ ತಪನ್ತಿ ಘರ್ಮಂ ಹರ್ಮ್ಯಮಾಹರನಃ ಪ್ರಮಗನ್ನಸ್ಯ ಧನಾನಿ || ಮಗಂದಃ ಕುಸೀದೀ | ಮಾಜ್ಞದೋ ಮಾಮಾಗಮಿಷ್ಯತೀತಿ ಚ ದದಾದಿ

ತದಪತ್ಯಂ ಪ್ರಮಗನ್ನೋಽತ್ಯಂತಕುಸ್ವೀದಿಕುಲೀನಃ || ಪ್ರಮದ-
ಕೋ ವಾ ಯೋಽಯಮೇವಾಸ್ತಿ ಲೋಕೋ ನ ಪರ ಇತಿ ಪ್ರೇಚ್ಛಃ||
ಪಣ್ಣಕೋ ವಾ | ಪಣ್ಣಕಃ ಪಣ್ಣಕಃ ಪ್ರಾರ್ದಕೋ ವಾ ಪ್ರಾರ್ದ-
ಯತ್ಯಾಣ್ಣಾವಾಣ್ಣಾವಾಣೀ ಇವ ವ್ರೀಡಯತಿ ತಸ್ತಮ್ಪೇ ||
ನೈಚಾಶಾಖಂ ನೀಚಾಶಾಖೋ ನೀಚೈಃ ಶಾಖಃ | ಶಾಖಾಃ
ಶಕ್ನೋತೇಃ | ಆಣಿರರಣಾತ್ | ತನ್ನೋ ಮಘವನ್ಯಂಧಯೇತಿ
ರಧ್ಯತಿರ್ವಶಗಮನೇ ||೧||೩೨||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಪುಕ್ಕು—

ಕಂ ತೇ ಕೃಚ್ಛಾಂತಿ ಕೀಳಟೇಷು ಗಾವೋ ನಾ ತಿರಂ ದುಹ್ರೇ ನ ತಪಂತಿ ಘರ್ಮಂ |

ಆ ನೋ ಭರ ಪ್ರಮಗಂದಸ್ಯ ವೇದೋ ನಚಾಶಾಖಂ ಮಘವನ್ಯಂಧಯಾನಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೫೩-೧೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಧನವಂತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನಾಸ್ತಿ ಕರಾದ ಕೀಳಟವೆಂಬ ಜನಾಂಗದವರ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಗೋವುಗಳು ನಿನ್ನ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳ ಹಾಲನ್ನು ಸೋಮಮಿಶ್ರಣಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಕ್ಷೀರಗಳು ಪ್ರವಗೋಽಭಯುಕ್ತವಾದ ಮಹಾವೀರಪಾತ್ರಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಸೇವಿಸುವ ನಮಗೆ ಆ ಗೋವುಗಳನ್ನು ತಂದೊಡಗಿಸು. ದುಷ್ಟುಲೀನರಾದ ಪ್ರಮಗಂದ ಸಂತತಿಯವರ ಧನವನ್ನೂ ಇತರ ನೀಚಮತೋತ್ಪನ್ನರಾದವರ ಧನವನ್ನು ನಮಗೆ ಸಾಧಿಸಿಕೊಡು—

ಕೀಳಟೇಷು ಗಾವಃ ತೇ ಕಂ ಕೃಚ್ಛಾಂತಿ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅನಾರ್ಯರೂ, ನಾಸ್ತಿ ಕರೂ ಆದ ದುಷ್ಟಜನರಲ್ಲಿರುವ ಗೋವುಗಳು ನಿನಗೆ ಯಾವ ಉಪಯೋಗಕರವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ದುಷ್ಟಜನರೂ ಅನಾರ್ಯರೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವರಲ್ಲಿರುವ ಗೋವುಗಳೂ, ಅವುಗಳ ಹಾಲೂ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗವಾಗದೆ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಗೋವುಗಳು ಇಂದ್ರನಾದ ನಿನಗೆ ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಉಪಯೋಗವಾದಾವು ? ಉಪಯೋಗವಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕೀಳಟೇಷು—ಅನಾರ್ಯನಿವಾಸೇಷು ಜನಪದೇಷು | ಯದ್ವಾ | ಕ್ರಿಯಾಭಿಯೋಗದಾನಕೋಮ-
ಲಕ್ಷಣಾಭಿಃ ಕಂ ಫಲಿಸ್ಯತೀತ್ಯಶ್ರುದ್ಧಾನಾಃ ಪ್ರತ್ಯುತ ಸಿಬತ ಖಾದಕಾಯಮೇವ ಲೋಕೋ ನ ಪರ ಇತಿ
ವದಂತೋ ನಾಸ್ತಿ ಕಾಃ ಕೀಳಟಾಃ ತೇಷು | ಕೀಳಟವೆಂದರೆ ಅರ್ಯವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರದೇ ಇರುವ ಈ ದೇಶದ ಅನಾಗರಿಕರಾದ
ಪೂರ್ವನಿವಾಸಿಗಳು ಇವರು ಅರ್ಯರೆಂತೆ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡದೆ, ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸದೆ ಅರ್ಯ
ರಿಗೂ, ಅವರು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳೂ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಅನಾಗರಿಕ ಜನರು. ಆಥವಾ ಅರ್ಯನಂಶದವರಿ
ಹುಟ್ಟಿದವರಾಗಿದ್ದರೂ ಯಜ್ಞ, ದಾನ, ಹೋಮ ಮೊದಲಾದ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡದೆ ಅ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನ
ವೇನು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಇಡದೆ, ಈ ಲೋಕಹುಟ್ಟಿರಿ ಬೇರೆ ಲೋಕವಿಲ್ಲ. ಸ್ವರ್ಗವಶ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಪಾಪಪುಣ್ಯಗಳಿಲ್ಲ. ಅವೆಲ್ಲಾ ಬರೀ ಕಲ್ಪನೆಗಳು ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಖಪಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇಕಾದುದನ್ನು ತಿನ್ನಿರಿ, ಕುಡಿಯಿರಿ ಎಂದು ಬೇಕುತ್ತಾ ನಾಸ್ತಿ ಕರಾಗಿರುವ ದುರ್ಜನರು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದಾರೆ.

ಅತಿರಂ ನ ದುಹ್ರೇ ನ ತಪಂತಿ ಘರ್ವಂ—ಸೋಮಮಿಶ್ರಣಯೋಗ್ಯಂ ಪಯಃ ನ ದುಹಂತಿ | ಕಿಂಚ ಪ್ರವರ್ಗೈಕರ್ಮೋಪಯುಕ್ತಂ ಮಹಾವೀರಪಾತ್ರಂ ಸ್ವಪಯಃಪ್ರದಾನದ್ವಾರೇಣ ನ ದೀಶಯಂತಿ | ಏತೇನ ಸಾಂನಾಯ್ಯಾರ್ಥಮಪಿ ನೋಪಯುಜ್ಯಂತ ಇತ್ಯಪಿ ಸೂಚಿತಂ ಭವತಿ | ಅನಾರ್ಯರಲ್ಲಿರುವ ಗೋವುಗಳು ಕರೆಯುವ ಹಾಲು ಯಾವ ಸತ್ಯಮರ್ಗಗಳೂ ಉಪಯೋಗವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಮಿಶ್ರಮಾಡಲು ಬೇಕಾದ ಹಾಲುನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಗವಾತೀರವೆಂಬ ಹಾಲುನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿರುವ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಈ ಹಸುಗಳ ಹಾಲು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ ಪ್ರವರ್ಗವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮಹಾವೀರಪಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಇಡುವ ಹಾಲಿಗಾಗಿಯೂ ಸಾಂನ್ಯಾಯಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಈ ಗೋವುಗಳ ಹಾಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವಂತಿಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ನಃ ಆ ಭರ—ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ದುಷ್ಟಜನರಲ್ಲಿರುವ ಗೋವುಗಳನ್ನು ನಮಗೆ ತಂದೊಡಗಿಸು ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಮಗಂದಸ್ಯ ವೇದಃ—ದೈವ್ಯುಕ್ತಾದಿಲಕ್ಷಣಪರಿಮಾಣಂ ಗತೋಽರ್ಥೋ ನಾಮೇವ ಗಮಿಸ್ಯತೀತಿ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಸರೇಷಾಂ ದದಾತೀತಿ ಮಗಂದೋ ವಾರ್ಧುಷಿಕಃ | ತಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ ಪುತ್ರಾದಿಃ ಪ್ರಮಗಂದಃ | ಪ್ರಸ್ಯಕ್ತಾದಿ ನದಪತ್ಯಾರ್ಥಃ ಪ್ರಶನ್ಯೇನ ದ್ಯೋತ್ಯತೇ | ತಸ್ಯಾತ್ಯಂತಕುಸೀದಕುಲಸ್ಯ ವೇದಃ ಧನಮಾಹರ | ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಹಣವನ್ನು ಸಾಲವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟರೆ ಅದು ಬಡ್ಡಿ ಸಹಿತವಾಗಿ ತಾನು ಕೊಟ್ಟ ಹಣಕ್ಕೆ ಎರಡರಷ್ಟು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ದುರಾಲೋಚನೆ ಹಿಂದೆ ಇತರರಿಗೆ ಸಾಲಕೊಡುವವನಿಗೆ ಮಗಂದ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅವನ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಮಗಂದ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಕಷ್ಟ ಬುಡಿಯ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಸ್ಯಕ್ತಾ ಎಂದು ಹೆಸರುವುದು ಎಂದರೆ ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು (ಅಸತ್ಯ) ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಅದರಂತೆ ಮಗಂದ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿದರೆ ಪ್ರಮಗಂದ ಅಥವಾ ಮಗಂದನ ಪುತ್ರ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಂತಹ ಪ್ರಮಗಂದನ ಅನ್ಯಾಯಾರ್ಜವಾದ ಧನವನ್ನು ತನುಗೆ ತಂದುಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ನೈಚಾಶಾಖಂ—ನೀಚಾಸು ಶೂದ್ರಯೋನಿಷು ಉತ್ಪಾದಿತಾ ಶಾಖಾ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಪರಂಪರಾ ಯೇನ ಸ ನೀಚಾಶಾಖಃ | ಪತಿಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿ ಧನಂ ನೈಚ ಶಾಖಂ | ತದ್ಧನಂ ನಃ ಸಾಧಯ | ಏತೇಷಾಂ ತದ್ಧನಂ ತವ ನೋಪಯುಜ್ಯತೇ ಅಸ್ಮಾದಾಯತ್ತಂ ತು ತದ್ಧನಂ ಯಾಗಾದಿದ್ವಾರಾ ತವೋಪಯುಜ್ಯತೇ | ತಸ್ಯಾತ್ಯದಸ್ಯ ಭಂ ಪ್ರಯುಚ್ಛೇತಿ ಛಾನಃ | ನೀಚರಾದ ಶೂದ್ರಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೇ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ಉತ್ಪಾದನೆಮಾಡಿದ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿ ಪಂತಿಕೆ ನೀಚಶಾಖೆಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವರು ಉಪನಯನ, ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಯಜ್ಞ, ದಾನ ಮೊದಲಾದ ಸತ್ಯಮರ್ಗಗಳಿಗೆ ಅನರ್ಹರಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಪತಿಸರೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇಂತಹ ನೀಚಶಾಖೆಯವರ ಎಂದರೆ ಪತಿಸರಾದವರ ಧನವನ್ನೂ ನಮಗೆ ತಂದೊಡಗಿಸು ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅನಾರ್ಯರು, ಪ್ರಮಗಂದರು, ನೀಚಶಾಖೆಯವರಾದ ಪತಿಸರು ಮೊದಲಾದ ಜನರು ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡದೆ, ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವರಲ್ಲಿರುವ ಗೋವುಗಳೂ, ಧನವೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿತವಾಗದೆ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಆ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ನಮಗೆ ತಂದೊಡಗಿಸಿದ್ದಲ್ಲಿ ನಾವು ಆ ಗೋವುಗಳ ಹಾಲನ್ನೂ, ಅವರ

ಧನವನ್ನೂ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಇಂದ್ರನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಧನಾದಿಗಳು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಉಪಯೋಗವಾದಂತೆ ಆಗುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ನಮಗೆ ತಂದೊಡಗಿಸು ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು-ಉತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಯಾಸ್ವರು ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಈ ರೀತಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ಕಿಂ ತೇ ಕೃತ್ವಾಂತಿ ಕೀಕಟೀಷು ಗಾವೋ ನಾಶಿರಂ ದುಹ್ರೇ ನ ತಪಂತಿ ಘರ್ಮಂ ||
ಆ ನೋ ಧಿರ ಪ್ರಮಗಂದಸ್ಯ ವೇದೋ ನೈಚಾಶಾಖಂ ಮಘವನ್ತಂಧಯಾ ನಃ ||

ಇದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವು—

ಕಿಂ ತೇ ಕುರ್ವಂತಿ ಕೀಕಟೀಷು ಗಾವಃ | ಕೀಕಟಾ ನಾಮ ದೇಶೋಽನಾರ್ಯನಿವಾಸಃ |
ಕೀಕಟಾಃ ಕಿಂಕೃತಾಃ ಕಿಂ ಕ್ರಿಯಾಭಿರಿತಿ ಪ್ರೇಷ್ಠಾ ವಾ | ನೈವ ಚಾಶಿರಂ ದುಹ್ರೇ ನ ತಪಂತಿ
ಘರ್ಮಂ ಹರ್ಮ್ಯಮಾ ಹರ ನಃ ಪ್ರಮಗಂದಸ್ಯ ಧನಾನಿ | ಮಗಂದಃ ಕುಸೀದೀ |
ಮಾಂಗದೋ ಮಾಮಾಗಮಿಸ್ಯಂತೀತಿ ಚ ದದಾತಿ ತದಪತ್ಯಂ ಪ್ರಮಗಂದೋಽತ್ಯಂತ-
ಕುಸೀದಕುಲಿನಃ | ಪ್ರಮದಕೋ ವಾ ಯೋಽಯಮೇವಾಸ್ತಿ ಲೋಕೋ ನ ಪರ ಇತಿ
ಪ್ರೇಷ್ಠಃ | ಪಂದಕೋ ವಾ | ಪಂದಕಃ ಪಂದಗಃ ಪ್ರಾರ್ಥಕೋ ವಾ ಪ್ರಾರ್ಥಯಾತ್ಯಾಂಡಾ
ನಾಂಡಾನಾಣೇ ಇವ ಪ್ರೀಡಯತಿ ತಸ್ಯಂಭೇ | ನೈಚಾಶಾಖಂ ನೀಚಾಶಾಖೋ ನೀಚೈಃ
ಶಾಖಃ | ಶಾಖಾಃ ಶಕ್ನೋತೇಃ | ಅಚರರಣಾತ್ | ತನ್ನೋ ಮಘವನ್ತಂಧಯೇತಿ
ರಭ್ಯಂತಿರ್ವಶಗಮನೇ ||

(ನಿ. ೬-೨೨)

ಎಂದರೆ—ಕೀಕಟಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನಾರ್ಯರಾದ ಈ ದೇಶದ ಪೂರ್ವವಾಸಿಗಳು ವಾಸಮಾಡುವ ದೇಶವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ
ಈ ಅನಾರ್ಯ ನಿವಾಸಿಗಳಿಗೆ ಕೀಕಟಾಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಹೇಗೆ ಬಂದಿತು ಎಂದರೆ ಕಿಂ ಕೃತಾಃ ಕಿಂ ಕ್ರಿಯಾಭಿರಿತಿ ಪ್ರೇಷ್ಠಾ
ವಾ—ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಎನು ಪ್ರಯೋಜನ ? ಎಂದು ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿ ತಿರಸ್ಕಾರಭಾವದಿಂದ ಮಾತ
ನಾಡುತ್ತಾ ಇರುವ ನಾಸ್ತಿಕರಿಗೆ ಕಿಂಕೃತಾಃ ಅಥವಾ ಕೀಕಟಾಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿವೆ. ಇಂಥವಲ್ಲದವರು ಗೋವುಗಳ
ಸದ್ವಿಧೋಗವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಇವರು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇವರ ಗೋವುಗಳ ಹಾಲೂ
ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆಶಿರವ್ರವ್ಯ ರೂಪವಾಗಿ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಬೇಕಾದ ಹಾಲಿಗಾಗಿಯೂ
ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲ. ಇವಲ್ಲದೆ ಹಾಲನ್ನು ಲಾಯಿಸಿ ಅದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದಾದ ಪಯೋ ವಿಶಾಲಗಳಿಗೂ ಎಂದರೆ
ಮೊಸರು, ತುಪ್ಪ ಮೊದಲಾದವುಗಳೂ ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಅನಾರ್ಯರ ಜನರಲ್ಲಿರುವ ಗೋವುಗಳನ್ನು
ನಮಗೆ ತಂದೊಡಗಿಸು. ನಮಗೆ ಆ ಗೋವುಗಳು ದೊರೆತಲ್ಲಿ ನಾವು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಆ ಮೂಲಕ ಗೋವುಗಳ
ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಛೇತ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರ
ಗೋವುಗಳನ್ನೂ, ಧನವನ್ನೂ ನಮಗೆ ಕೊಡು ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಮಗಂದಃ ಎಂದರೆ
ಕುಸೀದೀ—ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಇತರರಿಗೆ ಸಾಲವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ಕೆಲವುಕಾಲದ ಮೇಲೆ ಆ ಹೂವನ್ನೂ ಅವರ ಬಡ್ಡಿಯನ್ನೂ
ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದೇ ವೃತ್ತಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ವ್ಯಾಪಾರಿಯು. ಮಗಂದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮ ಎಂಬ ಉಪಕರಣ ಸೇರಿಸುವುದು

ರಿಂದ ಈ ಪ್ರಮಗಂದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಗಂದ ಅಥವಾ ಕುಸೀದ ಕುಲದವನೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಪ್ರ ಕರ್ತವಾಗಿ, ಎಂದರೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ಕಟ್ಟ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಇವನು ಬಡ್ಡಿಯನ್ನು ಒಂದಕ್ಕೆ ಎರಡಾಗಿ ತೆಗೆದಕೊಂಡು ಅನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಹಣಸಂಪಾದನೆಮಾಡುವುದರಿಂದ ಆದನ ಧನವನ್ನೂ ನಮಗೆ ತಂದೊಡಗಿಸು. ಅಥವಾ ಪ್ರಮಗಂದಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮದಕ ಎಂದಾದರೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಪ್ರಮದಕ ಎಂದೆ ನಮಗೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣು ತ್ತೀರುವ ಈ ಲೋಕ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಸ್ವರ್ಗದಿಲೋಕಗಳಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುಣ್ಯವಾಪಗಳಿಗೆ ಏನೂ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಈಗ ನಾವು ಸುಖಪಟ್ಟಿದ್ದೇ ಬಂತು. ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಕಷ್ಟಪಡಬೇಕು ? ಬೇಕಾದಹಾಗೆ ತಿಂದು ಸುಖವಾಗಿರುವುದೇ ಒಳ್ಳೆಯದು. ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾದ ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಗಳಿಂದ ಏನೂ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುವ ನಾಸ್ತಿಕನು. ಅಥವಾ ಪ್ರಮಗಂದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಂಡಕ ಅಥವಾ ಪಂಡಗೆ ಅಥವಾ ಪ್ರಾರ್ಥಕನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಪಂಡಕ ಅಥವಾ ಪಂಡಗೆನೆಂದರೆ ನಪುಂಸಕನು, ಸ್ತ್ರೀಯರಂತೆ ಕೈಲಾಗದವನು. ಪ್ರಾರ್ಥಕನೆಂದರೆ ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರಂತೆ ವರ್ತಿಸುವವನು, ಹೆಣ್ಣಿಗೆನು, ನಿರ್ಲಕ್ಷನು. ಇಂತವರ ಧನವನ್ನೂ ನಮಗೆ ತಂದೊಡಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಶೂದ್ರಾದಿನೀಚ ಜಾತಿಯವರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಕುಲದವರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಜನರಿಗೆ ನೀಚಶಾಖೆಯವರೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವರು ಪತಿತರಾಗಿ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಬಹಿಷ್ಕೃತರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವರ ಧನವು ಸತ್ಯರ್ಮಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ನೈಚಶಾಖಂ ಧನಂ ಎಂದರೆ ಇಂತಹ ನೀಚಕುಲದ ಜನರಲ್ಲಿರುವ ಧನವನ್ನು ನಮಗೆ ತಂದೊಡಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಥ್ಯತಿಥಾತುವಿಗೆ ವಶಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮಘವನ್ ರಂಧಯಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಜನರ ಧನವನ್ನು ನಮ್ಮ ವಶವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಬುನ್ದಃ ||೧೨೮||

ಬುನ್ದ ಇಷುರ್ಭವತಿ | ಬುನ್ದೋ ವಾ ಭಿಸ್ತೋ ವಾ ಭಯದೋ ವಾ
ಭಾಸಮಾನೋ ದ್ರವತೀತಿ ವಾ ||

ಬುಂದಃ ಎಂದರೆ ಬಲ್ಲಿನ ಬಾಣವು. ಏಕೆಂದರೆ ಇದು ಶತ್ರುವಿನ ಶರೀರವನ್ನು ಕೊರೆದು ಚುಚ್ಚಿ ಗಾಯಸಡಿವುದು. ಅಥವಾ ಬಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಹೊರಟಾಗ ಅತಿವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗಿ ತನ್ನ ಗುರಿಯನ್ನು ಮುಟ್ಟುವುದು.

ದ್ವಾತ್ರಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂವತ್ತೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ತುವಿಕ್ಷಂ ತೇ ಸುಕೃತಂ ಸೂಮಯಂ ಧನುಃ ಸಾಧುರ್ಬುಂದೋ
ಹಿರಣ್ಯಯಃ || ಉಭಾ ತೇ ಬಾಹೂ ರಣ್ಯಾ ಸುಸಂಸ್ಕೃತ ಋದೂಪೇ

ಚಿದ್ರೂಪವ್ಯಧಾ || ತುವಿಕ್ಷಂ ಬಹುವಿಕ್ಷೇಪಂ ಮಹಾವಿಕ್ಷೇಪ ವಾ ತೇ
 ಸುಕೃತಂ ಸೂಮಯಂ ಸುಸುಖಂ ಧನುಃ ಸಾಧಯಿತಾ ತೇ ಬುಂದೋ
 ಹಿರಣ್ಯಯ ಉಭೌ ತೇ ಬಾಹೂ ರಣ್ಯಾ ರಮಣೀಯೌ ಸಂಗ್ರಾಮ್ಯೌ
 ವರ್ದುಪೇ ಅರ್ದನಪಾತಿನೌ ಗಮನಪಾತಿನೌ ಶಬ್ದಪಾತಿನೌ
 ದೂರಪಾತಿನೌ ವಾ ಮರ್ಮಣ್ಯರ್ದನವೇಧಿನೌ ಗಮನವೇಧಿನೌ
 ಶಬ್ದವೇಧಿನೌ ದೂರವೇಧಿನೌ ವಾ ||೩೩||

“ತುವಿಕ್ಷಂತೇ ಸುಕೃತಂ ಸೂಮಯಂ ಧನುಃ ಸಾಧುರ್ಬುಂದೋ
 ಹಿರಣ್ಯಯಃ | ಉಭಾತೇ ಬಾಹೂರಣ್ಯಾ ಸುಸಂಸ್ಕೃತ ಋದೂಪೇ
 ಚಿದ್ರೂಪವ್ಯಧಾ ||”

ತುವಿಕ್ಷಂ ಬಹುವಿಕ್ಷೇಪಂ ಮಹಾವಿಕ್ಷೇಪಂ ವಾ || ತೇ ಸುಕೃತಂ
 ಸೂಮಯಂ ಸುಸುಖಂ ಧನುಃ ಸಾಧಯಿತಾ || ತೇ ಬುಂದೋ
 ಹಿರಣ್ಯಯ ಉಭೌ ತೇ ಬಾಹೂ ರಣ್ಯಾ ರಮಣೀಯೌ ಸಂಗ್ರಾಮ್ಯೌ
 ವಾ || ಋದೂಪೇ ಅರ್ದನಪಾತಿನೌ ಗಮನಪಾತಿನೌ ಶಬ್ದಪಾತಿನೌ
 ದೂರಪಾತಿನೌ ವಾ || ಮರ್ಮಣ್ಯರ್ದನವೇಧಿನೌ ಗಮನವೇಧಿನೌ
 ಶಬ್ದವೇಧಿನೌ ದೂರವೇಧಿನೌ ವಾ ||೧||೩೩||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕು—

ತುವಿಕ್ಷಂ ತೇ ಸುಕೃತಂ ಸೂಮಯಂ ಧನುಃ ಸಾಧುರ್ಬುಂದೋ ಹಿರಣ್ಯಯಃ |
 ಉಭಾ ತೇ ಬಾಹೂ ರಣ್ಯಾ ಸುಸಂಸ್ಕೃತ ಋದೂಪೇ ಚಿದ್ರೂಪ ವ್ಯಧಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೭೭-೧೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಧನುಸ್ಸು ಬಹುದೂರದ ಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನು (ಗುರಿಯನ್ನು) ಹೊಡೆಯತಕ್ಕದ್ದು. ಉತ್ತಮವಾಗಿ
 ನಿರ್ವಹವಾದುದೂ, ಶೋಭನಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಮತ್ತು ನಿನ್ನ ಬಾಣವು ಸುಖನಿರ್ವಹವಾದುದೂ ಆಗಿವೆ. ನಿನ್ನ ಎರಡು
 ಶೋಭುಗಳೂ ಸಹ ರಮಣೀಯವಾಗಿಯೂ ಉತ್ತಮವಾದ ನಿರ್ವಾಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಉರುಳಿಸುವ
 ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ನಾಶಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವಾಗಿಯೂ ಇವೆ.

ಬಂದ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡುವಾಗ ಯಾಸ್ಯರು ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತನೇ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಬಂದಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ಯಾಸ್ಯರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಈ ಸೂತ್ರದ ೬ ನೆಯ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೇವೆ. (page. 166) ಬಂದವೆಂದರೆ ಬಾಣವು. ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನ ನಿರ್ವಚನವು ಈಂತಿ ಇದೆ—

ತುವಿಕ್ಷಂ ಬಹುವಿಕ್ಷೇಪಂ ಮಹಾವಿಕ್ಷೇಪಂ ವಾ ತೇ ಸುಕ್ಯತಂ ಸೂಮಯಂ ಸುಸುಖಂ ಧನಃ ಸಾಧಯತಾ |
ತೇ ಬುಂದೋ ಹಿರಣ್ಮಯ ಉಭೌ ತೇ ಬಾಹೂ ರಣೌ ರಮಣೇಯೌ ಸಾಂಗ್ರಾನ್ಯೌ ವಾ | ಋದೂಪೇ
ಅರ್ಥನಪಾತಿನೌ ಗಮನಪಾತಿನೌ ಶಬ್ದಪಾತಿನೌ ದೂರಪಾತಿನೌ ವಾ ಮರ್ಮಣ್ಯದರ್ಶನೇಧಿನೌ ಗಮನ-
ವೇಧಿನೌ ದೂರವೇಧಿನೌ ವಾ ||

(ನಿ. ೬-೨೪)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಬಾಣವು ಬಹಳ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ, ಬಹುದೂರದವರೆಗೂ, ಹೋಗಲು ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ ಅಥವಾ ಬಹಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟು ಹೋಗುವುದಾಗಿದೆ. ನಿನ್ನ ಧನಸ್ಸಾದರೋ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದುದೂ ಒಳ್ಳೆಯ ಆಕಾರವುಳ್ಳದ್ದೂ ಅಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೂ ಆಗಿದೆ. ನಿನ್ನ ಬಾಣವು ಸುವರ್ಣನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ. ನಿನ್ನ ಎರಡು ಶೋಭುಗಳೂ ಸುಂದರವಾಗಿಯೂ ಯುದ್ಧಮಾಡಲು ಅತ್ಯಂತ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಋದೂಪೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ (ಬಾಣವು) ತನ್ನ ವೇಗವಾದ ಗತಿಯಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯವಸ್ತುವನ್ನು ಹೊಡೆದು ಕೆಡವತಕ್ಕದ್ದೂ ಅಥವಾ ಠೇಂಕಾರಶಬ್ದದಿಂದ ಕೆಡವತಕ್ಕದ್ದೂ ಅಥವಾ ವಸ್ತುವು ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಹೊಡೆದು ಕೆಡವತಕ್ಕದ್ದೂ ಅಥವಾ ಲಕ್ಷ್ಯವಸ್ತುವಿನ ಮರ್ಮಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು (Vital or valnerable parts) ತನ್ನ ವೇಗವಾದ ಗಮನದಿಂದಲೂ, ನೋನುಚಾದ ತುದಿಯಿಂದಲೂ ಸೀಳುವುದು ಅಥವಾ ತನ್ನ ಭಯಂಕರವಾದ ಶಬ್ದದಿಂದಲಾಗಲಿ ವೇಗಗಮನದಿಂದಾಗಲಿ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಚುಚ್ಚಿ ಸೀಳುವುದು ಎಂದು ಅನೇಕವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಯಾಸ್ಯರು ವಿವರಿಸಿದಾರೆ,

ಇತಿ ತ್ರಯಸ್ತ್ರೀಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂವತ್ತಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಚತುಸ್ತ್ರೀಶಃ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ನಿರಾವಿಧ್ಯದ್ಗಿರಿಭ್ಯ ಆಧಾರಯತ್ಯಪ ಕ್ವಮೋದನಂ | ಇಂದ್ರೋ
ಬುಂದಂ ಸ್ವಾತತಂ | ನಿರವಿಧ್ಯದ್ಗಿರಿಭ್ಯ ಆಧಾರಯತ್ಯಪ ಕ್ವಮೋದನ-
ಮುದಕದಾನಂ ಮೇಘಂ | ಇಂದ್ರೋ ಬುಂದಂ ಸ್ವಾತತಂ ವ್ಯಂದಂ
ಬುಂದೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ವ್ಯಂದಾರಕಶ್ಚ ||೩೪||

“ನಿರಾವಿಧ್ಯದ್ಧಿರಿಭ್ಯ ಆಧಾರಯತ್ವಕ್ಷಮೋದನಮ್ | ಇನ್ನೋಬ್ಬಂ
ಸ್ವಾತತಮ್ ||” ನಿರಾವಿಧ್ಯದ್ಧಿರಿಭ್ಯ ಆಧಾರಯತ್ವಕ್ಷಮೋದನ-
ಮುದಕದಾನಂ ಮೇಘಂ | ಇನ್ನೋಬ್ಬಂ ಸ್ವಾತತಮ್ ||೧||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮಕ್ಕಳು—

ನಿರಾವಿಧ್ಯದ್ಧಿರಿಭ್ಯ ಆಧಾರಯತ್ವಕ್ಷಮೋದನಂ |
ಇಂದ್ರೋ ಬುಂದಂ ಸ್ವಾತತಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೨೨-೬)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಇಂದ್ರನು ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿರುವ ಬಾಣವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಮೇಘಗಳಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಸೀಳಿ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಿದನು, ಪರಿಪಕ್ವವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಮಾನವರಿಗಾಗಿ ಒದಗಿಸಿದನು.

ಬುಂದಃ-ಇಷು | ಬಾಣವನ್ನು; ಬುಂದಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ಈ ರೀತಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಬುಂದಃ | ಬುಂದ ಇಷುಭವತಿ | ಬುಂದೋ ವಾ ಭಿಂದೋ ವಾ ಭಯದೋ'ವಾ ಛಾಸಮಾನೋ ದ್ರವತೀತಿ
ನಾ ನಿರಾವಿಧ್ಯದ್ಧಿರಿಭ್ಯ ಆಧಾರಯತ್ವಕ್ಷಮೋದನಂ | ಇಂದ್ರೋ ಬುಂದಂ ಸ್ವಾತತಂ | ನಿರಾವಿಧ್ಯದ್ಧಿರಿಭ್ಯ
ಆಧಾರಯತ್ವಕ್ಷಮೋದನಮುದಕದಾನಂ ಮೇಘಂ | ಇಂದ್ರೋ ಬುಂದಂ ಸ್ವಾತತಂ ||

(ನಿ ೬-೩೪)

ಬುಂದ ಎಂದರೆ ಬಾಣವು. ಬಾಣವು ಲಕ್ಷ್ಯವಸ್ತುವನ್ನು ಚುಚ್ಚುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಶತ್ರುವಿಗೆ ಭಯವನ್ನುಂಟು-
ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಬಿಲ್ಲಿನಿಂದ ಹೊರಭಾಗ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಬಾಣಕ್ಕೆ ಬುಂದವೆಂದು ಹೆಸರು ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು
ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಇಂದ್ರನು ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಅಲ್ಲಿಂದ ಬಿಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಬಾಣವನ್ನು ಹೂಡಿ ಅದನ್ನು ಆಕರ್ಷಣಾಂಕ
ವಾಗಿ ಎಳೆದು ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿರುವ ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚಾದ ನೀರಿನಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ ಮೇಘವನ್ನು ಸೀಳಿ
ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಿದನು ಎಂದು ನಿರ್ವಚನದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವೃನ್ದಾರಕಾಶ್ಚ ||೩||೩೪||

ವೃನ್ದಾರಕಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಬುಂದ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವೇ ಇರುವುದು. ಬುಂದಶಬ್ದವನ್ನು ಹಿಂದಿನ
ಖಂಡದಲ್ಲಿಯೇ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇತಿ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ವಂಚತ್ರಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಯಂ ಯೋ ಹೋತಾ ಕಿರು ಸ ಯಮಸ್ಯ ಕಮಪ್ಯೂಹೇ
ಯತ್ಸಮಂಜನ್ತಿ ದೇವಾಃ | ಅಹರಹರ್ಜಾಯತೇ ಮಾಸಿ ಮಾಸ್ಯಥಾ
ದೇವಾ ದಧಿರೇ ಹವ್ಯವಾಹಂ || ಅಯಂ ಯೋ ಹೋತಾ ಕರ್ತಾ
ಸ ಯಮಸ್ಯ ಕಮಪ್ಯನ್ನಮಾಭಿವಹತಿ ಯತ್ಸಮಶ್ಚವನ್ತಿ ದೇವಾ
ಅಹರಹರ್ಜಾಯತೇ ಮಾಸೇ ಮಾಸೇಽರ್ಧಮಾಸೇಽರ್ಧಮಾಸೇ ವಾಥ
ದೇವಾ ನಿದಧಿರೇ ಹವ್ಯವಾಹಮುಲ್ಪಮೂರ್ಣೋತೇವ್ಯಣೋತೇವಾ |
ಮಹತ್ತದುಲ್ಪಂ ಸ್ಥವಿರಂ ತದಾಸೀದಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಯೈಬೀಸಮು-
ಗತಭಾಸಮವಹ್ಯತಭಾಸಮನ್ರಹಿ ತಭಾಸಂ ಗತಭಾಸಂ ವಾ ||೩೫||

ಕಿಃ ||೧೩೦||

“ಅಯಂ ಯೋ ಹೋತಾ ಕಿರು ಸ ಯಮಸ್ಯ ಕಮಪ್ಯೂಹೇ
ಯತ್ಸಮಂಜನ್ತಿ ದೇವಾಃ | ಅಹರಹರ್ಜಾಯತೇ ಮಾಸಿ ಮಾಸ್ಯಥಾ
ದೇವಾ ದಧಿರೇ ಹವ್ಯವಾಹಮ್ ||” ಅಯಂ ಯೋ ಹೋತಾ
ಕರ್ತಾ ಸ ಯಮಸ್ಯ ಕಮಪ್ಯನ್ನಮಾಭಿವಹತಿ ಯತ್ಸಮಶ್ಚವನ್ತಿ
ದೇವಾಃ || ಅಹರಹರ್ಜಾಯತೇ ಮಾಸೇಮಾಸೇಽರ್ಧಮಾಸೇಽರ್ಧ-
ಮಾಸೇವಾಥ ದೇವಾ ದಧಿರೇ ಹವ್ಯವಾಹಮ್ ||೧||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತು—

ಅಯಂ ಯೋ ಹೋತಾ ಕಿರು ಸ ಯಮಸ್ಯ ಕಮಪ್ಯೂಹೇ ಯತ್ಸಮಂಜಂತಿ ದೇವಾಃ |
ಅಹರಹರ್ಜಾಯತೇ ಮಾಸಿಮಾಸ್ಯಥಾ ದೇವಾ ದಧಿರೇ ಹವ್ಯವಾಹಂ ||

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೫೨-೩)

ಹೋತೃವಾಗಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಯಜಮಾನನ ಯಾವ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಸ್ವೀಕರಿಸು-
ವರೋ ಅಂತಹ ಎಲ್ಲಾ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯು ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ.
ಮದರಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳು ಹವಿರ್ವಾಹಕನಾದ ದೂತನನ್ನು (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ಗೌರವಿಸಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅಹರಹಃ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ ; ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಪೂಜಿಸುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವನೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಮಾಸಿ ಮಾಸಿ—ಪ್ರತಿ ಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾದಿ ಯಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿ ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಡೆದು ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡುವುದು ವಿಧಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರತಿ ಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವನೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಉಲ್ಬಮ್ || ೧೩೧ ||

ಉಲ್ಬಮೂರ್ಣೋತೇವ್ಯಣೋತೇವರ್ವಾ | “ಮಹತ್ತದುಲ್ಬಂ ಸ್ಥವಿರಂ ತದಾಸೀತ್” ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || ೨ || ೩೫ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ಯ—

ಮಹತ್ತದುಲ್ಬಂ ಸ್ಥವಿರಂ ತದಾಸೀದ್ಯೇನಾಪಿಷ್ಟಿತಃ ಪ್ರ ವಿವೇಶಿಭಾಷಃ |
ವಿಶ್ವಾ ಅಶತ್ಯದ್ವದುಧಾ ತೇ ಅಗ್ನೇ ಜಾತವೇದಸ್ತನ್ನೋ ದೇವ ವಿಕಃ ||

(ಮಂ. ಸಂ. ೧೦-೫೧-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ದೇವತೆಗಳು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವ ಉಲ್ಬರೂಪವಾದ ಹೊದ್ದಿಕೆಯಿಂದ ನೀನು ಅವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ ಉದಕಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಿಯೋ ಆ ಹೊದ್ದಿಕೆಯು ಮಹತ್ತ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು, ಸ್ಥೂಲವಾದದ್ದೂ ಆಗಿದೆ. ಜಾತವೇದೋ ರೂಪನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಸಕಲ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಒಬ್ಬ ದೇವನು ಮಾತ್ರ ನೋಡಿದ್ದಾನೆ.

ಉಲ್ಬಂ—ಯಾಸ್ವರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಲ್ಬಮೂರ್ಣೋತೇವ್ಯಣೋತೇವರ್ವಾ | ಮಹತ್ತದುಲ್ಬಂ ಸ್ಥವಿರಂ ತದಾಸೀದಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ (ನಿ. ೬-೩೫) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮುತ್ತು, ಆಚ್ಛಾದಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಊರ್ಜಾ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಿ, ವೃ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಿ ಉಲ್ಬಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಅವರಣ, ಹೊದ್ದಿಕೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉಲ್ಬಂ ಗರ್ಭೋ ಜರಾಯು ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಉಲ್ಬ, ಗರ್ಭ, ಜರಾಯು ಎಂಬ ಪದಗಳು ಪರ್ಯಾಯ ನಾಮಗಳು. ಶಿಶುವನ್ನು ಆವರಿಸಿರುವ (ಮುಚ್ಚಿರುವ) ಚರ್ಮದ ಪದರಕ್ಕೆ ಗರ್ಭವೆಂದು ಹೆಸರು. ಉಳಿದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವು.

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೂ (೫೧, ೫೨, ೫೩ ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳು) ಸೌಚೀಕೋಪಗ್ನಿಃ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯು ಏಕಿಯು. ೫೧ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಕಾರಾಣಾಂತರದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಓಡಿಹೋಗಿ ನೀರನ್ನಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದನೆಂದೂ ದೇವತೆಗಳು ಅವನನ್ನು ಕಂಡು ಪುನಃ ನೀರಿನಿಂದ ಬಂದು ತಮಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ ಸಂಭಾಷಣೆ ಇದೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಸಂಬಂಧವಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ಸಾಮಾನ್ಯವಿವರಣೆಯನ್ನು ಬರೆದು ಅನಂತರ ಸೌಚೀಕೋಪಗ್ನಿಯ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೇ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಧಾನದೇವತೆ. ಇಂದ್ರನ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ವರ್ಣಿಸುವ ಸೂಕ್ತಗಳೇ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ೮, ೯ ನೆಯ ಮಂಡಲಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಮಂಡಲಗಳೂ ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುವು. ಅದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಕೆಲವು ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಯ ಕರ್ಮಗಳು

ಮಾನವನ ವ್ಯವಹಾರಗಳೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಂಭವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಧಾನವಾದದೂ, ಪೂಜ್ಯವಾದದೂ ಆದ ಸ್ಥಾನವಿರುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಧಾನಗುಣವು ಅವನ ಅಮರ್ತ್ಯತ್ವ (೧-೪೪-೬; ೧-೫೮-೧; ೨-೧೦-೧, ೨; ೩-೨-೧; ೩-೩-೧; ೩-೧೦-೨; ೩-೨೩-೫; ೩-೨೩-೨; ೬-೯-೪; ೬-೪-೪; ೮-೬೦-೧; ೧೦-೬೯-೧)

ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಮರಣಧರ್ಮಿಹಿತನಾದರೂ ಸಹ, ಅಗ್ನಿಯು ಮಾನವರಿಗಲ್ಲಾ ಅನುಕೂಲವಾಗಲೆಂದು ಮರ್ತ್ಯರಾದ ಮಾನವರ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಅವರ ಅತಿಥಿಯಾಗಿ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಪೃಥ್ವೀಶ್ವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. (೧-೪೪-೪; ೧-೫೮-೬; ೨-೪-೧; ೩-೨-೨; ೪-೧-೨೦; ೫-೧-೮; ೫-೮-೨; ೫-೧೮-೧; ೬-೨-೬; ೬-೧೫-೧; ೬-೧೫-೪; ೮-೮-೪; ೮-೬೩-೧; ೧೦-೧-೫; ೧೦-೯೧-೨; ೧೦-೯೨-೧)

ಅಮರ್ತ್ಯನೂ, ಮಾನವರಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತನಾದ ಮುತ್ತಿಕೃತ್ಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಪುರೋಹಿತ, ಋಷಿತ್ವಿಕ್, ಹೋತೃ, ಬ್ರಹ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಉಷೋದೇವಿಯೊಡನೆ ಪ್ರಬುದ್ಧನಾಗುವನೆಂದು ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಷಸ್ಸಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ ಅವಿಭಾಗತನಾಗುವನೆಂದು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. (೧-೧-೧; ೧-೧೨-೧; ೧-೧೩-೧, ೪; ೧-೨೬-೬; ೧-೩೬-೩, ೫; ೧-೪೪-೬; ೧-೪೪-೧೨; ೧-೪೫-೩-೬; ೧-೫೮-೧, ೬; ೧-೬೦-೪; ೧-೬೮-೪, ೬; ೧-೬೬-೨, ೪; ೧-೧೬೬-೧; ೧-೧೪೧-೧೨; ೧-೧೪೯-೪, ೫; ೨-೫-೧; ೨-೬-೬; ೨-೯-೧, ೩-೬-೯; ೩-೧೦-೨, ೬; ೩-೧೧-೧; ೩-೧೪-೧; ೩-೧೯-೧; ೪-೧-೮; ೫-೧೧-೨; ೫-೨೬-೬; ೬-೧೫-೧, ೪, ೧೬; ೬-೧೬-೧; ೬-೬-೫; ೬-೧೦-೫; ೬-೧೧-೧; ೬-೧೬-೫, ೧೨; ೮-೪೪-೬; ೮-೪೯-೧; ೯-೬೬-೨೦; ೧೦-೧-೬; ೧೦-೯೨-೨)

ದೇವನಾನವಾದಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ, ನಿಯಮಿತನೂ, ಆಗಿ ಸಕಲ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ತನ್ನದೇ ಲೀನ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ತಾನೇ ನಿಜವಾದ ಕರ್ಮಕರ್ತನಾಗಿ, ಯಜಮಾನನು, ಅಧ್ವರೈ, ಹೋತೃ, ಪೋತೃ ಇತ್ಯಾದಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮುತ್ತಿಕೃತ್ಯಗಳಿಗೆ ನಿಯಮಿತತ್ವ ಸಕಲವಾದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ತಾನೊಬ್ಬನೇ ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುತ್ತಾನೆ.

(೧-೯೪-೬ : ೨-೧-೨; ೨-೫-೨; ೪-೯-೩, ೪; ೧-೦೨-೧) ಈ ನಿರ್ವಹಣಶಕ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದಲೇ. ಯಜಮಾನನಿಂದ ಕುರಿತ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಹೋತೃಗಳೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಹೋತೃವಾಗಿದೆಯೇ ನೀನು ನಿತ್ಯತರುಣನು. ದೇವತಾತ್ವರಾದ ಇತರ ಮುತ್ತಿಕೃತ್ಯಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿ, ಚತುಕಾಲಾನುಗುಣವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನಾ

ಚರಿಸುತ್ತ ಯಜ್ಞಕಾಮರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸು. ಇದೇ ವಿಧವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯ ಮಹದ್ಭಾಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

“ ಅಗ್ನಿಯು ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಕವಿಯು, ಕವಿಗಳೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ದಿವ್ಯರೂಪನು. (ಅಮರೋ ವಿಪಶ್ಚಿತಾಂ)”

(೩-೩-೪)

“ ಇಂತಹ ವಿಪಶ್ಚಿತಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಪೂಜಾಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಅರಿತಿದ್ದಾನೆ. ಉತ್ತಮನಾದ ನೇತೃವು. ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ತರತಕ್ಕವನು. ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ರಕ್ಷಕನು. ಭಕ್ತರಿಗೆ ಸುಲಭವಲ್ಲದ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸಾಂಗಗೊಳಿಸತಕ್ಕವನು. ”

“ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೀನು ಸುತ್ತುವರೆದು ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೀಯೋ ಆದು ಖಂಡಿತ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತದೆ. ”

(೧-೧-೪)

“ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಅಂಗರಾಮುಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮನು. (ಮುಖ್ಯನು) ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಕಲ್ಯಾಣಕಾರಕನಾದ ಸಖನು.

(೧-೩-೧)

“ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನೇ ಯಜ್ಞಕರ್ಮನಿರ್ವಹಣಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಧಾನನಾದ ಸಾಧನವು. ”

(೩-೩-೩)

“ ಎಲೈ ಅತ್ಯುತ್ತಮನಾದ ಮುಷಿಯೇ, ನೀನು ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಯಜ್ಞವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು. ”

(೪-೨೧-೩)

“ ಯಜ್ಞಸಾಧನನಾದವನೋ, ಮುಷಿರೂಪನೋ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೇತೃರೂಪನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ”

(೩-೨೭-೨, ೭)

“ ಪ್ರಾಜ್ಞರಲ್ಲದವರ ನಡುವೆ ಇರುವ ಅವನೊಬ್ಬನೇ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಕವಿಯು. ಅತ್ಯುತ್ತಮನಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು. ”

(೭-೪-೪)

“ ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ ವಿಧಿವಿಹಿತವಾದ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ನಾವು ಯಾವ ಲೋಪದೋಷಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಸಹ, ಮತುಕಾಲನಿಯಮಗಳನ್ನರಿತವನೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಾವ ರೀತಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮ ಲೋಪದೋಷಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ತಿದ್ದಿಸಿರಬಹುದು. ”

(೧೦-೨-೪)

“ ಯಜ್ಞನಿರ್ವಹಣಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತನಾದ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳು ಮಂದಮತಿಗಳಾದ ನಮ್ಮ ತಿಳುವಳಿಕೆಗೆ ಬಂದಿರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯು ಸರ್ವಜ್ಞನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಪೂಜ್ಯನಾದ ಮತ್ತಿತ್ಯಾದುದರಿಂದಲೂ, ಈ ಮರ್ಮಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅರಿತು; ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸಿ ಅವರವರಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನೆಪಿಸಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ”

(೧೦-೨-೪)

“ಯಜಮಾನರಾದ ಮಾನವರ ದೃಷ್ಟಿಗಳು ಸೂರ್ಯನಕಡೆ ಯಾವ ರೀತಿ ತಿರುಗುತ್ತವೆಯೋ, ಅದೇ ರೀತಿ ಅಗ್ನಿಭಿ ಮುಖವಾಗಿಯೂ ತಿರುಗುತ್ತವೆ,”

(೧೦.೯೧.೩)

“ಅಗ್ನಿಯೇ, ಸಕಲ ಯಜಮಾನರಿಗೂ ಪಿತೃವು, ಅವನೇ ಪ್ರಭುವು. ಈಶ್ವರನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬಾಹ್ಯಾವಿಭಾಗವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ದ್ವಜರೂಪನು, ಸಕಲ ವೈದಿಕಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಅಧ್ಯಕ್ಷನು.” (ಕೇತುಂ ಯಾಜ್ಞಾನಾಂ, ಪಿತಾ ಯಾಜ್ಞಾನಾಂ, ಸಮ್ರಾಜಂ), ೩-೩-೩, ೪, ೩-೩.೧೧, ೧೦-೪-೨, ೪-೩-೧; ೬-೨-೩, ೮-೪೩-೨೪, ೧೦-೧-೫, ೧೦-೬-೩.

“ಶಿಘ್ರಸಂಚಾರಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯು (ರಘುಪತ್ನಿ) ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿ. ಪೃಥಿವಿಯಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಪೃಥಿವಿಗೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ, ದೇವದೂತನೂ, ಮಾನವನಾದ ಯಜಮಾನನ ದೂತನೂ ಆಗಿ ದೇವಮಾನ ವಾದಿಗಳ ನಿಕೃತಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸುತ್ತಾನೆ. ಮಾನವರಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸ್ತುತಿ ಗಳನ್ನೂ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ಕಾಲಗಳೆಲ್ಲ ಅಗ್ನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ವರ್ಗ ದಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಾನೆ.”

(೧೦-೧೦೦-೧೧; ೧೦-೧೫೦-೪)

ಅಗ್ನಿಯ ದೇವದೂತತ್ವವೂ, ಮಾನವದೂತತ್ವವೂ ತ್ರೈತ್ತೀರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ—

“ಅಗ್ನಿದೇವಾನಾಂ ದೂತ ಆಸೀದುಶನಾ ಕಾವ್ಯೋಽಸುರಾಣಾಂ”

(ತೈ. ಸಂ. ೩.೫-೮-೫)

ಅಗ್ನಿಯು ದೇವದೂತನಾಗಿಯೂ, ಕಾವ್ಯ ಉಶನಸ್ಸು ಅಸುರದೂತನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದರು. ಇದೇ ದೂತತ್ವದಿಂದ ದೇವಮಾನ ವಾದಿಗಳ ಸಂಬಂಧವು ಯಾವರೀತಿ ಬೆಳೆಸುತು ಅವಕಾಶವಾಯಿತೆಂದು ತ್ರೈತ್ತೀರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಆ ತಂತುಮಗ್ನಿದೈವ್ಯಂ ತತಾನ | ತ್ವಂ ನಸ್ತಂತುರುತ ಸೇತುರಗ್ನೇ | ತ್ವಂ ಪಂಥಾ ಭವಸಿ
ದೇವಮಾನೈಃ | ತ್ವಯಾ ಅಗ್ನೇ ಪೃಷ್ಠತು ವಯನುರೂಹೇನು | ಅಥ ದೇವೈಃ ಸಧನಾಪಾಂ
ಮದೇನು ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೪-೧-೬)

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳಿಗಿರುವ ಸಂಬಂಧರೂಪವಾದ ತಂತುವನ್ನು ನೀನು ವಿಪ್ರರಿಸುವೆ. ನೀನೇ ನಮಗೆ ತಂತುವ್ರಾಯನು. ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಮುಖ್ಯ ಸೇತುವೆಯು, ದೇವಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮುಖ್ಯ ಮಾರ್ಗವು ನೀನೇ. ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನಿನ್ನ ಪೂಜಕರಾದ ನಾವೂ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿ ಅಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳು ಯಾವ ಸುಖವನ್ನನುಭವಿಸುವರೋ ಅದೇ ಸುಖವನ್ನು ಅವರೊಡನೆ ನಾವೂ ಅನುಭವಿಸುವಂತಾಗಲಿ.

ಇದೇ ವಿಧವಾಗಿ ದೇವದೂತತ್ವವೂ; ಈ ದೌತೃದಿಂದ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳ ಸಂಬಂಧಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸಾಧಕತ್ವವೂ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಮುಕ್ತಂಘ್ರಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಹೇರಳವಾಗಿವೆ. “ಅಗ್ನಿಂ ದೂತಂ ವ್ಯಸೇವುಹೇ” ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುವಾಗಿವೆ. (೧-೧೨-೧; ೨-೪-೮; ೧-೩೬-೩, ೪, ೫; ೧-೪೪, ೨, ೩, ೫, ೯, ೧೨; ೨-೧೦-೬; ೩-೧೧-೨; ೪-೨-೩; ೫-೨೧-೩; ೬-೧೬-೬; ೮-೩೯-೧೯; ೧೦-೯೧-೧೧; ೧-೨೬-೪; ೧-೧೮೮-೧; ೩-೫-೨; ೩-೧೬-೪; ೪-೬-೮; ೬-೧೫-೮ ರಿಂದ ೧೦; ೮-೧೯-೨೧, ೮-೪೪-೩; ೧೦ ೧೨೨-೨೧, ೧೫-೧; ೨-೬-೬, ೭; ೩-೬-೫; ೩-೨೧-೧, ೫; ೪-೮-೨, ೪; ೬-೧೧-೪; ೮-೩೨-೧೮, ೧೯; ೧೦-೪-೨, ೧೧-೬೪-೨, ೭;

೨-೯-೨; ೩-೯-೮; ೪-೧-೮; ೫-೮-೬; ೬-೧೬-೪; ೧೦-೪೬-೧೦ ಇತ್ಯಾದಿ.)

ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯು ದ್ಯುಲೋಕದ ಅಂತ್ಯಸ್ತವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅಂತವನಾಗಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾದ ಯಜ್ಞ ಭಾಗವನ್ನು ಸೀಕರಿಸಲು ಕರೆತರಲು ಯೋಗ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೪-೮-೨)

ಯಾವ ರಥಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಬರುವರೋ, ಅಗ್ನಿಯೂ ಅದೇ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಬರುತ್ತಾನೆ.

(೩-೪-೧೧; ೬-೧೧-೧)

ಅಥವಾ ಸಮಯವನ್ನರಿತು ಅವರಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ ಬರುತ್ತಾನೆ.

(೧೦-೬೦-೨)

ಉಳಿದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಯಾವ ಪೂಜೆಯುಂಟೋ, ಯಾವ ಯಜ್ಞ ಭಾಗವುಂಟೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ಸೇರತಕ್ಕವಾಗುವೆ ಮತ್ತು ಅರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತವೆ.

(೧-೩೬-೪, ೨-೧೨-೧)

ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವರುಣನನ್ನು ಕರೆತರುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರನನ್ನು ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದಲೂ, ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ಅಂತರಕ್ಷದಿಂದಲೂ ಕರೆತರುತ್ತಾನೆ.

(೧೦-೬೦-೧)

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಸುಗಂಧಯುಕ್ತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. (ಹವ್ಯಾ ನೀ ಮರಥೀಣೆ ಕೈಶ್ವೀ)

(೧೦-೧೫-೧೨; ವಾ. ಸಂ.೧೯-೬೬)

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಾವವಿಧವಾದ ತೃಪ್ತಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೬-೧೧-೩; ೮-೯೧-೧೬; ೧೦-೬-೬)

ಅಗ್ನಿಯು ಮೂಲಕವೇ ದೇವತೆಗಳು ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಅನೇಕವೇಳೆ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವ ಮಾನವಾದಿಗಳಿಂದ ನಿನಹಿಸಲ್ಪಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿ ದೇವತೆಗಳ ಮುಖವೆಂದೂ, ಅವರು ಸೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡುವ ಚಿತ್ತೆಯೇ ಇವನೆಂದೂ ಪ್ರಶಂಸಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ಅಸ್ಯಂ ತ್ವಾಂ ಜಿಹ್ವಾಂ) (೨-೧-೧೩; ೨-೧-೧೪) ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವನೇ ಸಕಲ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿ ಆಹೂತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೩-೨೧-೧; ೩-೨೮-೧ ರಿಂದ ೬; ೧-೧೪-೧೦; ೬-೧೯-೯)

ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅವಿತುಕೊಂಡಿದ್ದ ವಿಚಾರ

ನಿಪ್ಪಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಹವ್ಯವಾಕತ್ವವು ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿದೆ. ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಅಧಾರಭೂತವಾದ ಯಜ್ಞನಿರ್ವಹಣವು ಜಗತ್ತಿನ; ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. ಈ ಯಜ್ಞವು ಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹಿಪಲ್ಪುಡಬೇಕಾದರೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಈ ಕಾರ್ಯಸಾಧಕನಾಗಿರಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಅವನೇ ಮುಖ್ಯಲೋಕೈಷ್ಯ ಹವಿ ನಿರ್ವಾಹಕನೂ ಆಗಬೇಕು. “ಮನ್ಯೇ ತ್ವಾ ಜಾತವೇಽಸಂ ಸ ಹವ್ಯಾವಶ್ವಾನುಷ್ಠಂ”

ಜಾತವೇದೋರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ನಿರಂತರವಾದ ಹವ್ಯವಾಕನೆಂದು ನಮ್ಮ ದೃಢವಿಶ್ವಾಸವಿದೆಯೆಂದು ಮುಷಿಯು ತನ್ನ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ಪ್ರಥಮತಃ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ (೫-೯-೧).

ಹವಿಸ್ಸನ್ನೇ ಆಹಾರವನ್ನಾಗಿ ನಂಬಿಕೊಂಡಿರುವ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹಂಚುವ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಣ್ಣಲಿಯಾದರೂ ಪ್ರಕ್ಷುಬ್ಧರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅಂತಹ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವಿನಯದಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸಿಹನ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೇರವೇರಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಂತಹ ಕೆಲವು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಮುಕ್ತಂಹತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಮು.ಸಂ. ೧೦-೫೧ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು. ಉದಾಹೃತವಾಗುವ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಹವಿರ್ವಹನಕರ್ಮಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಪ್ರಿಯವಾದ ಒಂದು ನಿಯಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ದೇವತೆಗಳು. ಆ ನಿಯಮವನ್ನು ಪಾಲಿಸುವುದಾದರೆ ತಾನು ಹವಿರ್ವಹನಕರ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವುದಾಗಿ ಭರವಸೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾನೆ.

ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಎತ್ತಕ್ಕೆ ಅಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದನು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವು ಮುಗ್ಧೇದದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಅಗ್ನೇ ಪೂರ್ವೇ ಭ್ರಾತರೋ ಅರ್ಥಮೇತಂ ರಥೀವಾಧ್ಯಾನಮನ್ಯಾವರೇವುಃ |
ತಸ್ಮಾದ್ಧಿಯಾ ವರುಣ ದೂರಮಾಯಂ ಗೌರೋ ನ ಜ್ಞೇಪ್ತೋರವಿಜೇ ಜ್ಯಾಯಾಃ |
ಕುರ್ಮಸ್ವ ಆಯುರಜರಂ ಯದಗ್ನೇ ಯಥಾ ಯುಕ್ತೋ ಜಾತವೇದೋ ನ ರಿಷ್ಯಾಃ |
ಅಥಾ ವಹಾನಿ ಸುಮನಸ್ಯಮಾನೋ ಭಾಗಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವಿಷಃ ಸುಜಾತ ||
ಪ್ರಯಾಜಾನ್ನೇ ಅನುಯಾಜಾಂಶ್ಚ ಕೇವಲಾನೂರ್ಜಸ್ಯಂತಂ ಹವಿಷೋ ದತ್ತಭಾಗಂ |
ಘೃತಂ ಚಾಪಾಂ ಪುರಾಷಂ ಚೌಷಧೀನಾಮುಗ್ಧೇಶ್ಚ ದೀರ್ಘಮಾಯುರಸ್ತು ದೇವಾಃ ||
ತವ ಪ್ರಯಾಜಾ ಅನುಯಾಜಾಶ್ಚ ಕೇವಲ ಉರ್ಜಸ್ಯಂತೋ ಹವಿಷಃ ಸಂತು ಭಾಗಾಃ |
ತವಾಗ್ನೇ ಯಜ್ಞೋ ೩ ಯಮಸ್ತುಭ್ಯಂ ನಮಂತಾಂ ಪ್ರದಿಶಕ್ತತಸ್ಯಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೫೧-೬ ರಿಂದ ೯)

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮುಖ್ಯವಿಚಾರವೇನೆಂದರೆ—ಅಗ್ನಿಗೆ ಭೂಪತಿಃ, ಭುವನಪತಿಃ ಭೂತಾನಾಂಪತಿಃ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಮೂರು ಜೀಷ್ಠಸಹೋದರರಿದ್ದರು. ಅವರೂ ಅಗ್ನಿಯಂತೆಯೇ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರು ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವಾಗ ವಜ್ರಸದೃಶವಾದ ವಜ್ರಬೃಶರಬ್ಧಪೂರ್ವಕವಾದ ಹೋಮಗಳಿಂದ ಈ ಮೂವರು ಮೃತರಾದರು. ಅದನ್ನು ಕಂಡು ಕಿರಿಯನನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ತನಗೂ ಆ ದಿವಿ ಸಂಭವಿಸಬಹುದು ಭೀತನಾಗಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಅವಿತು ಕೊಂಡಿದ್ದನು. ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣುವೆ ಹುಡುಕುತ್ತಿರುವಾಗ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮೀನುಗಳು ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವನೆಂದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದವು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ಅವನೊಡನೆ ಕುರಿತ ಸಂಭಾಷಿಸಿದರು. ಈ ಸಂಭಾಷಣೆಯೇ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನೀರಿನಿಂದ ಎದ್ದುಬರಬೇಕೆಂದೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಮಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಅಗ್ನಿಯು, ತನ್ನ ಸಹೋದರರು ಮೃತರಾದುದರಿಂದ ತನಗೂ ಅದೇ ಗತಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ಅದರಿಂದ ತಾನು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಮರಣಕ್ಕಾಗಿ ಹೆದರಬೇಡವೆಂದೂ ನೀನಿಗೆ ಮರಣ

ಭಯವುಂಟಾಗದಂತೆ ಮಾಡುವೆಂದೂ ಹೇಳಲು ಅಗ್ನಿಯು ಪುನಃ ಇಂತೆಂದನು—ಒಳ್ಳೆಯದು, ಮರಣಭಯವನ್ನು ನನಗೆ ತಪ್ಪಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಜಾ, ಅನುಯಾಜಾ ಉರ್ವಸ್ವತ್, ಸ್ವಪ್ಸಕ್ರತ್, ಅಜ್ಞಭಾಗ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಅಹುತಿಗಳನ್ನು ನನಗೆ ಕೊಡಬೇಕು ಎಂದನು. ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಅಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಅವನು ಕೇಳಿದ ಹವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುವಂತೆಯೂ ಸರ್ವರೊಂದಲೂ ನಮಸ್ಕೃತನಾಗುವಂತೆಯೂ, ದೀರ್ಘಾಯುವಾಗುವಂತೆಯೂ ವರವನ್ನಿತ್ತು ಪೂರ್ವದಂತೆ ಹವಿರ್ವಹನ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ನಿಯಮಿಸಿದರು ಎಂದು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಯಜುರ್ವೇದದ ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಕುರಿತು ಇರುವುದು.

ಅಗ್ನೇಶ್ವರೋ ಜ್ಞಾಯಾಗ್ಂಸೋ ಭ್ರಾತರ ಆಸನ್ನೇ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವ್ಯಂ ವಹಂತಃ ಪ್ರಾನಿಯಂತ ಸೋಲ್ಗ್ನಿರಭಿಭೇದಿತ್ವಂ ವಾವಸ್ಯ ಅತಿಮಾರಿಷ್ಯತೀತಿ ಸ ನಿಲಾಯತ ಸೋಲಪಃ ಪ್ರಾವಿಶತ್ತಂ ದೇವತಾಃ ಪ್ರೈಷಮೈಚ್ಛಂತಂ ಮತ್ಯೈಃ ಸ್ವಾಬ್ರವಿಶ್ವಮಪಶಪದ್ಧಿಯಾದಿಯಾ ತ್ವಾ ವಧ್ಯಾಸುರ್ಯೋ ಮಾ ಪ್ರಾವೋಚ ಇತಿ ತಸ್ಮಾನ್ನತ್ಯೈಂ ಧಿಯಾದಿಯಾ ಘ್ನಂತಿ ಶಶ್ತ್ರೋ ಹಿ ತಮನ್ಯವಿಂದಸ್ತಮಬ್ಬುವನ್ಮಪ ಸ ಆ ವರ್ತಸ್ಯ ಹವ್ಯಂ ನೋ ವಹೇತಿ ಸೋಲ ಬ್ರವೀದ್ಧರಂ ವ್ಯಣೈ ಯದೇವ ಗೃಹೀತಸ್ಯಾಹುತಸ್ಯ ಬಹಿಃ ಪರಿಧಿಸ್ಯಂವಾತ್ರನ್ನೇ ಭಾತ್ಮಣಾಂ ಭಾಗಭೇಯಮಸದಿತಿ ತಸ್ಮಾದ್ಧ್ಯುಹೀತಸ್ಯಾಹುತಸ್ಯ ಬಹಿಃ ಪರಿಧಿ ಸ್ಯಂವತಿ ಶೇಷಾಂ ತದ್ಭಾಗಭೇಯಂ ತಾನೇವ ತೇನ ಪ್ರೀಣಾತಿ ಪರಿಧೀನ್ನರಿ ದದಾತಿ ರಕ್ಷಮಾಸುಪಹತ್ಯೈ||

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೬-೧, ೨)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಮೂರುಮಂದಿ ಜೇಷ್ಠಸಹೋದರರಿದ್ದರು. ಅವರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರು ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒಯ್ಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರು ಮೃತರಾಗಲು ಅಗ್ನಿಯು ತನಗೂ ಆ ಗತಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಬಹುದೆಂದು ಹೆವರಿ ಓಡಿಹೋಗಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಯಾರಿಗೂ ಕಾಣದಂತೆ ಅವತುಳೋಂಜಿದ್ದನು. ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲಿಹೋದನೆಂದು ಹುಡುಕುತ್ತಿರುವಾಗ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮೀನು ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅವತುಳೋಂದಿರುವುದನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿತು. ಮೀನಿನ ಈ ಚಾಡಿಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಕೋಪಬಂದು ಇನ್ನುಮೇಲೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಮೀನುಗಳು ಜನರು ಬಲೆ ಮೊದಲಾದ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಹಿಡಿದುಕೊಲ್ಲುವಂತೆ ಶಪಿಸಿದನು. ಆದರಂತೆ ಈಗಲೂ ಜನರು ಮೀನುಗಳನ್ನು ಬಲೆ ಮೊದಲಾದ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಹಿಡಿದು ಕೊಂದು ತಿನ್ನುತ್ತಿರುವರು. ಬಳಿಕ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಹಿಂತಿರುಗಿಬಂದು ನಮಗೆ ಹವಿರ್ವಹನಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ಯುಕ್ತನಾಗಿರು ಎನ್ನಲು ಅದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವಾಗ ಪರಿಧಿಯು (ರಾಕ್ಷಸು ಬಂದು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನಮಾಡದಂತೆ ಅಗ್ನಿಕುಂಡದ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಡುವ ದರ್ಭೆ ವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಪರಿಧಿ ಎಂದು ಹೆಸರು). ಹೊರಗಡೆ ಎಂದರೆ ಈಚೆ ಬೀಳುವ ಅಜ್ಞೇ ಮೊದಲಾದ ಅಹುತಿಗಳ ಭಾಗವು ನನ್ನ ಸಹೋದರರಿಗೆ ಹವಿರ್ವಹನವಾಗುವಂತೆ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ತಾನು ನೀರಿನಿಂದ ಎದ್ದುಬಂದು ಪೂರ್ವದಂತೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒಯ್ಯುವೆನೆಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಸ್ತುತಿ ಸಿ ಅವನಿಗೆ ಆ ರೀತಿ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು ಇತ್ಯಾದಿ ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿದೆ.

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾದಾಗ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ನಡೆದ ಒಂದು ಸಂಭಾಷಣೆಯು ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನೂ ಅತಿಶಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸ್ವಕೃತ ಸೂಕ್ತದ ಸಾರಾಂಶವಾದ ಆ ಸಂಭಾಷಣೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

(೧೦-೫೧)

ದೇವತೆಗಳು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಮರೆಮಾಡಿಕೊಂಡು ಯಾವ ಅವರಣದೊಂದಿಗೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದೀಯೋ, ಆ ಅವರಣವು ಬಹಳ ಸ್ಥೂಲವಾದುದೂ, ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮುಚ್ಚಿತಕ್ಕದ್ದಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆದರೆ, ಎಲೈ ಜಾತವೇದಸ್ತೇ, ಒಬ್ಬ ದೇವನು ಮಾತ್ರ (ಪ್ರಜಾಪತಿ) ನಿನ್ನ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರಿತವನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಅಗ್ನಿ—ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ಅರಿತಿರುವವನಾರು ? ನನ್ನ ರೂಪವೈವಿಧ್ಯವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರಿತಿರುವ ದೇವನಾರು ? ಎಲೈ ಮಿತ್ರವರಣರೇ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸಲು ಸಾಧನವಾದ್ದೀವು, ದೀಪ್ತಿಯುತವಾದುವೂ ಆದ ನನ್ನ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ತಿಳಿದಿರುವನೊಬ್ಬನು ಇದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಎಲ್ಲಿ ಆಡಗಿಕೊಂಡಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವಿರಾ ?

ದೇವತೆಗಳು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾನಾರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಓಷಧಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಪಡೆಯಲು ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಹುಡುಕಿದೆವು. ಆಗ ಯಮನು ಮಾತ್ರ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಹತ್ತುಸ್ಥಾನಗಳೆಲ್ಲೂ ಆಡಗಿಕೊಂಡಿರುವ ನಿನ್ನ ಮಹಾಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡನು.

ಅಗ್ನಿ—ಎಲೈ ವರಣನೇ, ದೇವತೆಗಳು ನನಗೆ ಎಲ್ಲಿ ಹವಿರ್ವಹನಕರ್ಮವನ್ನು ಪುನಃ ಎಲ್ಲಿ ವಹಿಸುವರೋ ಎಂಬ ಭಯದಿಂದ ನಾನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಮರೆಯಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ, ನಾನು ಬೇರೆಬೇರೆ ರೂಪಗಳಿಂದ ಉದಾಕಾಂತರ್ಗತನಾಗಿ ಮರೆಯಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಪುನಃ ಆ ಕಾರ್ಯದ ಭಾರವನ್ನು ವಹಿಸಲು ನನಗಿಷ್ಟವಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಬಲ್ಲೆ.

ದೇವತೆಗಳು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಭಕ್ತನಾದ ಮನುವು ನೀನಿಗೆ ಪೂಜೆಯನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಕಾದಿದ್ದಾನೆ. ನೀನು ನಿನ್ನನ್ನಲಂಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಉದಾಕಾಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದೀಯೇ. ದೇವತೆಗಳು ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಸುರಕ್ಷಿತಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ ಮತ್ತು ಅರ್ಪಿತವಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗು.

ಅಗ್ನಿ—ಎಲೈ ವರಣನೇ, ಇದೇ ಹವಿರ್ವಹನಕರ್ಮವನ್ನು ನನ್ನ ಹಿಂದು ಸಹೋದರರು ನೆರವೇರಿಸಲು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರು. ಆದರೆ, ಆ ಕರ್ತವ್ಯವರ್ಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವರು ಮೃತಗೊಂಡರು. ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ನಾನು ಬೆದರಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಓಡಿಬಂದೆನು. ಧನ್ವಯ ಬಿಟ್ಟುಬಾಣಗಳನ್ನು ನೋಡಿದೊಡನೆಯೇ ಗೌರವ್ಯವು ಬೆದರಿ ಓಡುವಂತೆ ನಾನೂ ನಡಗುತ್ತಾ ಓಡಿಬಂದೆನು. (ಈ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ).

ದೇವತೆಗಳು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಆ ಭೀತಿಯನ್ನಿಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ನೀನಿಗೆ ಕ್ಷಯರಹಿತವಾದ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ನಾವು ಕೊಡುತ್ತೇವೆ. ಆದರೆ ಸಹಾಯದಿಂದ ನೀನು ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಉತ್ಪನ್ನವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ದೇವತೆಗಳ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒಯ್ದು ಅವರಿಗೆ ಅದನ್ನು ಹಂಚುವ ಭಾರವನ್ನು ಪುನಃ ವಹಿಸು.

ಅಗ್ನಿ—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ವಿರೈವತ್ತಾದ, ಪ್ರಯಾಜ ಮತ್ತು ಅನುಯಾಜರೂಪಗಳಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ನನಗಾಗಿಯೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಇಟ್ಟುಬಿಡಿ. ಉದಕಗಳ ಸಾರವನ್ನೂ (ಘೃತ) ಓಷಧಿಗಳ ಸಾರವನ್ನೂ ನನಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿರಿ. ಅಗ್ನಿರೂಪನಾದ ನನ್ನ ಆಯುಸ್ಸು ದೀರ್ಘಕಾಲವಿರುವಂತಾಗಲಿ.

ದೇವತೆಗಳು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಿನ್ನ ನುದ್ದೇಶಿಯೇ ಇಡುತ್ತೇವೆ. ಹವಿಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ವಿರೈವತ್ತಾದ ಭಾಗಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಿನ್ನದಾಗಿಯೇ ಇರಲಿ. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಈ ಯಜ್ಞವೂ ನಿನಗೇ ಅರ್ಪಿತವಾಗಲಿ. ನಾಲ್ಕುದಿಕ್ಕುಗಳೂ ನಮ್ಮತೆಯಿಂದ ನಿನ್ನ ಮುಂದೆ ತಲೆಬಾಗಿ ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಲಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ೧೦-೨೧ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಸಂಭಾಷಣೆಯ ವಿವರಣೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದಾದನಂತರವೇ ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ತಾನೇ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುನೆಂದು ಪ್ರಕಟಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತನ್ನ ಸಹಚಾರವನ್ನು ನೀಡುವುದಾಗಿಯೂ ತಕ್ಕ ಭವನೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ತಾನು ಯಾವಂತಿ ಅವರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿಸಬೇಕಾಗಿ ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೌಚೀಕೋಗ್ನಿಯ ವಿಷಯವಿರುವ ೫೧, ೫೨, ೫೩ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶೌನಕಮಹರ್ಷಿಯು ತಮ್ಮ ಬೃಹದ್ರೀವತಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ವಿಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಈಂತಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ—

ವೈಶ್ವಾನರೇ ಗೃಹಪತೌ ಯವಿಷ್ಟೇಗ್ನೌ ಚ ಪಾವಕೇ |
 ವಷಟ್ಕಾರೇಣ ವ್ಯಕ್ಲೇಷು ಭಾತ್ಯವ್ಯಗ್ನೌ ಸಹಸುತೇ || ೬೧ ||
 ಅಪಚಕ್ರಾಪು ದೇವೇಭ್ಯಃ ಸೌಚೀಕೋಗ್ನಿರಿತಿ ಶ್ರುತಿಃ |

ವೈಶ್ವಾನರ, ಗೃಹಪತಿ, ಪಾವಕ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಮೂರುವುಂದಿ ಸಹೋದರರಿದ್ದರು. ಭೂಪತಿ, ಭುವನಪತಿ, ಭೂತಾನಾಂ ಪತಿ ಎಂದು ಅವರ ಹೆಸರು. ಈ ಸಹೋದರರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೇ ಕಿರಿಯವನು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರುವುಂದಿ ಹಿರಿಯ ಸಹೋದರರು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರು ವಷಟ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಒಯ್ಯುವ ಅವರಿಗೆ ತಲಪಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ವಜ್ರೋ ವೈ ವಷಟ್ಕಾರಃ | ವಜ್ರ ಮೇವಭಾತ್ಯವೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಹರತಿ | ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಂತೆ ವಷಟ್ಕಾರಾಹುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆಯಾದರೂ ಅದು ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವವರನ್ನೂ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒಯ್ಯುವವರನ್ನೂ ಪ್ರಹರಿಸುವುದು. ಆದರಿಂದ ವಷಟ್ಕಾರಾಹುತಿಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುತ್ತಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯು ಹಿರಿಯ ಸಹೋದರರು ವಷಟ್ಕಾರಪ್ರಹಾರದಿಂದ ಮೃತಿಯನ್ನೈದಿದರು. ಇದನ್ನು ಕಂಡ ಕಿರಿಯವನಾದ ಸೌಚೀಕೋಗ್ನಿಯು ತನಗೂ ಅದೇ ಗತಿಯಾದಗುವುದೆಂದು ಹೆದರಿ ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಯಿಂದ ದೂರ ಓಡಿಹೋದನು. ಈ ವಿಷಯವು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಸಪ್ತಾ ವಿಶದಪಕ್ರಮ್ಯು ಯುತೂನಪೋ ವನಸ್ತೀನಾ || ೬೨ ||
 ತತೋಸುರಾಃ ಪ್ತಾದಿರಾಸನ್ನವೈಽಗ್ನೌ ಹವ್ಯವಾಹನೇ |
 ತೇಽಗ್ನಿಮೇವಾನ್ಯವೈಕ್ಷಂತ ದೇವಾ ಹತ್ವಾಸುರಾಸುಧಿ || ೬೩ ||
 ತಂ ತು ದೂರಾದ್ಯಮುಕ್ತೈವ ವರುಣಶ್ವಾನೈಃ ಪಾಂ |
 ಉಭಾವೇನಂ ಸಮಾದಾಯ ದೇವಾನೇವಾಧಿವಗ್ನತುಃ || ೬೪ ||

ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಓಡಿಹೋಗಿ ಯತುಗಳು, ವೃಕ್ಷಗಳು ಮತ್ತು ನೀರು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಯಾರಿಗೂ ಕಾಣದಂತೆ ಅಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಅಗ್ನಿಯು ಹೊಲಟುಹೋದಬಳಿಕ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಸುರರಿಗೂ ಯುದ್ಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರರನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕೊಂದು ಜಯಶಾಲಿಗಳಾದರು. ಅನಂತರ ತಮ್ಮಬಳಿಗೆ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಒಯ್ಯುತ್ತಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಾಣದೆ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಹುಡುಕುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಯಮ ಮತ್ತು ಮರಣರು ಅಗ್ನಿಯಿರುವ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಕಂಡು ಅವನನ್ನು ತಮ್ಮ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಕರೆದುಕೊಂಡು ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋದರು.

ದೃಷ್ಟ್ವಾ ದೇವಾಸ್ತ್ವೇನಮೂಚುರಗ್ನೀ ಹವ್ಯಾ ನಿ ನೋ ವಹ |
 ವರಾನ್ ಗೃಹಾಣ ಚಾಸ್ಮತ್ಪ್ರಾಪ್ತಭಾನೋ ಭಜಸ್ವ ನಃ |
 ದೇವಯಾನಾನ್ ಸುಗಾನ್ ಪಥಃ ಕುರುಷ್ವ ಸುಮನಾಃ ಸ್ವಯಂ ||೬೫||
 ಪ್ರತ್ಯುನಾಚ ತಾನಗ್ನಿರ್ನಿಶ್ಚೇ ದೇವ ಯದೂಚ ಮಾಂ |
 ತತ್ಕರೀಷ್ಯೇ ಜುಷಂತಾಂ ತು ಹೋತ್ರಂ ಪಂಚ ಜನಾ ನುಮ ||೬೬||

ಅಗ್ನಿಯು ತಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಬಂದುದನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಕಂಡು—ಎಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರವಾದ ಶಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುವವನು. ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ನೀನು ನಮಗೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರು ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ತಂದೊಯ್ಯಬೇಕು. ನಿನಗೆ ಬೇಕಾದ ವರಗಳನ್ನು ಕೇಳಿಕೊ, ಕೊಡುವೆವು ಎನಲು, ಅಗ್ನಿಯು—ಎಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಹೇಳುವಂತಿಯೇ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಆದರೆ ಪಂಚಜನರು ನನ್ನ ಹೋತ್ರವನ್ನು ಎಂದರೆ (ಪುರೋಹಿತವನ್ನು) ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ನನಗೆ ಸಹಾಯಕ ರಾಗಬೇಕು ಎಂದನು.

ಶಾಲಾಮುಖ್ಯಃ ಪ್ರಣೇತಶ್ಚ ಪುತ್ರೋ ಗೃಹಪತೇಶ್ಚ ಯಃ |
 ಉತ್ತರೋ ದಕ್ಷಿಣಶ್ಚಾಗ್ನಿರೇತೇ ಪಂಚ ಜನಾಃ ಸ್ವೃತಾಃ ||೬೭||

ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚಜನರು ಯಾರು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕನಾದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಸ್ವಾನಭೇದಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಐದು ವಿಧವೆಂದು ಪ್ರತಿಪತ್ತಿ ಇರುವುದು. (೧) ಯಾಗಶಾಲೆಯ ದ್ವಾರಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿ; (೨) ಅಗ್ನಿ ಮುಠನಸ್ಥಾನದಿಂದ ಉತ್ತರ ವೇದಿಯ ಬಳಿಗೆ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ, ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೂ ಕರೆತರಲ್ಪಡುವ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತನಾಗುವ ಅಗ್ನಿ; (೩) ಯಜಮಾನನಗೃಹ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಗೃಹಪತಿ (ಗೃಹಕ್ಕೆ ಪಾಲಕನು) ಎಂಬ ಅಗ್ನಿ; (೪) ಉತ್ತವೇದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಹವನಿಯಾಗ್ನಿ; (೫) ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿ. ಈ ಐದು ವಿಧವಾದ ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನೇ ಪಂಚಜನರೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು.

ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪಿತರೋ ದೇವಾ ಗಂಧರ್ವೋ ರಗರಾಕ್ಷಸಾಃ |
 ಗಂಧರ್ವಾಃ ಪಿತರೋ ದೇವಾ ಅಸುರಾ ಯಕ್ಷರಾಕ್ಷಸಾಃ ||೬೮||
 ಯಾಸ್ಯಾಪಮನ್ಯವಾನೇತಾನಾಹುತುಃ ಪಂಚ ವೈ ಜನಾನ್ |

ಮನುಷ್ಯರು, ಪಿತೃಗಳು, ದೇವತೆಗಳು. ಗಂಧರ್ವರು, ಸರ್ಪಗಳು, ರಾಕ್ಷಸರು—ಅಥವಾ ಗಂಧರ್ವರು, ಪಿತೃಗಳು, ದೇವತೆಗಳು, ಅಸುರರು, ಯಕ್ಷರಾಕ್ಷಸರು ಎಂಬ ಐದು ವಿಧ ಸಂಗಡಗಳೇ ಪಂಚಜನರು ಎಂದು ಯಾಜ್ಞ ಮತ್ತು ಔಪಮನ್ಯವ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತವು.

ನಿಷಾದಪಂಚಮಾನಾ ವರ್ಣಾನ್ಯನ್ಯಂತೇ ಶಾಕಟಾಯನಃ || ೬೯ ||

ಶುಕ್ತಿಜೋ ಯಜಮಾನಂ ಚ ಶಾಕಪೂಣಿಸ್ತು ಮನ್ಯತೇ |

ಹೋತಾಧ್ಯಯುಸ್ತಧೋದ್ಧಾತಾ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಚೇತಿ ವದಂತಿ ತಾನಃ || ೭೦ ||

ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ, ಶೂದ್ರ, ನಿಷಾದ (ಬೇಡರು) ಎಂಬ ಐದು ಜಾತಿಯ ಜನರಿಗೆ ಪಂಚಜನರೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಶಾಕಟಾಯನ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತವು. ಹೋತೃ, ಅನ್ವಯುಸ್, ಉದ್ಧಾತೃ, ಬ್ರಹ್ಮಾ, ಯಜಮಾನ ಎಂಬ ಯಜಮಾನ ಸಹಿತರಾದ ನಾಲ್ಕುಮಂದಿ ಶುಕ್ತಿಕ್ರಮಗಳೇ ಪಂಚಜನರೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿ ಎಂಬುವರ ಮತವು.

ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನೋ ವಾಕ್ ಚ ಸ್ತ್ರಾಣಶ್ಚೇತ್ಯಾತ್ಮವಾದಿನಃ |

ಗಂಧವಾಪ್ಸರಸೋ ದೇವಾ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಸಿತರಶ್ರುಥಾ || ೭೧ ||

ಸರ್ಪಾನ್ಶ್ಚ ಬಾಹ್ಯಣೇ ಚೈವ ಶ್ರೂಯಂತೇ ಹೈತರೇಯಕೇ |

ಯೇ ಚಾನ್ಯೇ ಪೃಥಿವೀಜಾತಾ ದೇವಾಶ್ಚಾನ್ಯೈಲ್ಯಥ ಯಜ್ಞಿಯಾಃ || ೭೨ ||

ಚಕ್ಷುಃ (ಕಣ್ಣು) ಶ್ರೋತ್ರಂ (ಕಿವಿ) ಮನಸ್ಸು, ವಾಕ್ (ಮಾತು) ಸ್ತ್ರಾಣ ಎಂಬ ಈ ಐದು ಪಂಚಜನರೆಂದು ಆತ್ಮವಾದಿಗಳು ಎಂದರೆ ವೇದಾಂತಿಗಳು ಹೇಳುವರು; ಗಂಧವರು ಮತ್ತು ಅಪ್ಸರಸ್ಸುಗಳು, ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು, ಪಿತ್ತಗಳು, ಸರ್ಪಗಳು ಎಂಬ ಈ ಐದು ಜಾತಿಗಳೂ ಪಂಚಜನರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು ಎಂದು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಧೂಮಯಮೇಲೆ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗಿರುವ ಯಜ್ಞಾಹಾರಾದ ಯಾವ ಐದು ಪಂಗಡದ ಜನರಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಾಗಲಿ ಪಂಚಜನರೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡಬಹುದು.

ಆಯುರಸ್ತು ಚ ಮೇ ದೀರ್ಘಂ ಹವೀಂಷಿ ವಿವಿಧಾನಿ ಚ |

ಅರಿಷ್ಟಿಃ ಪೂರ್ವಜಾನಾಂ ಚ ಭೃತ್ಯಣಾಮಧ್ಯರೇಽಧ್ಯರೇ || ೭೩ ||

ಪ್ರಯಾಜಾಶ್ಚಾನುಯಾಜಾಶ್ಚ ಭೃತಂ ಸೋಮೇ ಚ ಯಃ ಪಶುಃ |

ಮದ್ವೈವತ್ಯಾನಿ ವೈ ಸಂತು ಯಜ್ಞೋ ಮದ್ವೇವತೋಽಸ್ತು ಚ || ೭೪ ||

ಆಗ್ನಿಯು ತನಗೆ ಬೇರಾದ ವರಗಳನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾ ಕುರಿತ ಮುಂದುವರೆದು ಹೇಳಿದನು-ನಾನು ಬಹಳಕಾಲ ಜೀವಿಸುವಂತಾಗಲಿ ಎಂದರೆ ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸು ಲಭಿಸಲಿ ಮತ್ತು ನನಗೆ ನಾನಾವಿಧ ಹವಿಸ್ಸುಗಳು ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ನನ್ನ ಜೈಷ್ಠ ಸೋಮದವರಿಗೆ ಆಪಾಯ ಸಂಭವಿಸದಂತೆ ಎಲ್ಲಾ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದಕ್ಷಿಣೆಯು ದೊರಕಬೇಕು. ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವಾಗ ನನಗೆ ನೊವಲು ಅರ್ಪಿತವಾಗುವ ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಳೂ, ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗುವ ಅನೂಯಾಜಾಹುತಿಗಳೂ, ಭೃತವೂ (ಆಜ್ಞೆ ಅಥವಾ ತುಪ್ಪ) ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗುವ ಜರುವೂ ಇವೆಲ್ಲವೂ ನನಗೆ ಸೇರಬೇಕು ಮತ್ತು ಇವುಗಳಿಗಿಲ್ಲಾ ನಾನೇ ದೇವತೆಯಾಗಬೇಕು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಾನೇ ದೇವತೆಯಾಗಿ ನನ್ನ ಪ್ರಭಾವನೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ರಬೇಕು ಎಂದು ತನಗೆ ಬೇರಾದ ವರಗಳನ್ನು ಕೇಳಿದನು.

ತವಾಗ್ನೇ ಯಜ್ಞ ಇತ್ಯೇತತ್ಪ್ರತ್ಯರ್ಥಿ ಸ್ವಿಷ್ಟೈಶ್ಚಕ್ಷುಃ |

ಯಸ್ಯ ತ್ರೀಣಿ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ನವ ತ್ರೀಣಿ ಶತಾನಿ || ೭೫ ||

ತ್ರಿಂಶತ್ಸು ತು ದೇವಾನಾಂ ಸರ್ವಾನೇವ ಮೂನ್ಯದುಃ |

ಪಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ದೇವತೆಗಳು ಒಪ್ಪಿದರು. ಎಲೈ ಆಗ್ನಿಯೇ, ಈ ಯಜ್ಞವು ನಿನಗೆ ಸೇರಲಿ ಎಂದರೆ ನೀನೇ ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಅದನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸು ಎಂದು ಮೂರುಸಾವಿರದ ಮುನ್ನೂರ ಮೂವತ್ತೊಂಭತ್ತು ಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಆಗ್ನಿಗೆ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು.

ತತೋಽಗ್ನಿಃ ಸುಮನಾಃ ಪೀತೋಽನಿಶ್ಚೈರ್ದೇವೈಃ ಪುರಸ್ಕೃತಃ ||೨೩||

ವಿಧೂಯಾಂಗಾಢಿ ಯಜ್ಞೇಷು ಚಕ್ರೇ ಹೋತೃಸುತಂದ್ರಿತಃ |

ಧ್ರಾಸ್ಯಥಃ ಸಹಿತಃ ಪ್ರೀತೋಽದಿವ್ಯಾತ್ಮಾ ಹವ್ಯವಾಹನಃ ||೨೪||

ಅನಂತರ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಗೌರವಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಆ ಆಗ್ನಿಯು ಮನಸಿನಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಂತುಷ್ಟನಾದನು. ಯಾವ ಆತಂಕಗಳೂ ಇಲ್ಲದೆ ಪ್ರೀತಮನಸ್ಸುನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಆ ಆಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಸಹೋದರರೊಡನೆ ಸಂತೋಷದಿಂದಿರುತ್ತಾ ಯಜ್ಞಗಳ ಸಮಸ್ತ ಕರ್ಮಾಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೋತೃತ್ವವನ್ನು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞನಿರ್ವಹಣೆಯನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನು.

ತಸ್ಯಾಸ್ಥಿ ದೇವದಾರ್ವಾಸೀನ್ನೇದೋ ಮಾಂಸಂ ಚ ಗುಗ್ಗುಲುಃ |

ಸುಗಂಧಿತೇಜನಂ ಸ್ವಾಯು ಶುಕ್ರಂ ರಜತಕಾಂಚನೇ ||೨೫||

ರೋಮಾಣಿ ಕಾಶಾಃ ಕೇಶಾಸ್ತು ಕುಶಾಃ ಕೂರ್ಮಾ ನಪಾಢಿ ಚ |

ಅಂತಾಣಿ ಚೈವಾಸ್ಯವಕಾ ಮಜ್ಜಾ ಸಿಕತರ್ಕರಾಃ ||೨೬||

ಅಸ್ಯಕ್ ಪಿತ್ತಂ ಚ ವಿವಿಧಾ ಧಾತವೋ ಗೈರಿಕಾದಯಃ |

ಏವಮಗ್ನಿಶ್ಚ ದೇವಾಶ್ಚ ಸೂಕ್ತೈರ್ಮಹದಿತಿ ತ್ರಿಭಿಃ ||೨೭||

ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮನಿರ್ವಹಣಾದ ಆಗ್ನಿಯ ಆಗ್ನಿಯು (ಮೂಳೆಯು) ದೇವದಾರು ವೃಕ್ಷವಾಯಿತು. ಅವನ ಕೊಬ್ಬು (ಮೇದಸ್ಸು) ಮತ್ತು ಮಾಂಸವು ಗುಗ್ಗುಲುವಾಗಿ (ಸುಗಂಧವೃಕ್ಷವಾಗಿ) ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತು. ಅವನ ಸ್ವಾಯುಗಳು (ನರಗಳು) ಸುಗಂಧಯುಕ್ತವಾದ ತೇಜನವೆಂಬ ದರ್ಭೆಗಳಾದವು. ಅವನ ರೀತಸ್ಸು ಬೆಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಚಿನ್ನವಾಯಿತು, ರೋಮಗಳು (ಕೂದಲುಗಳು) ಕಾಶವೆಂಬ ಹುಲ್ಲಾಯಿತು. ತಿರಸ್ಸಿನ ಕೇಶಗಳು ಕುಶವೆಂಬ ದರ್ಭೆಯಾಯಿತು ; ಉಗುರುಗಳು ಅಮೆಗಳಾದವು, ಕರಳುಗಳು (entrails) ಅವಕ ಎಂಬ ಬಳ್ಳಿಗಳಾದವು. ಕೊಬ್ಬು, ಮರಳು ಮತ್ತು ಮಜ್ಜಾಯಿತು, ರಕ್ತ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತವು ನಾನಾವಿಧ ಗೈರಿಕಾದಿಧಾತುಗಳೂ ಆದವು. ಈರೀಯಾಗಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಆಗ್ನಿಯೂ ಸೇರಿ ನಡೆಸಿದ ಸಂಭಾಷಣೆಯ ಮಹತ್ವ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ (೨೩-೨೫ ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ) ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

ಋಶೀಸಮ್ಯುಚ್ಛೇಷಮ್ ||೧೧೨೨||

ಋಶೀಸಮಸಗತಭಾಸಮವಹೃತಭಾಸಮನ್ವರ್ಹಿತಭಾಸಂ ಗತ-
ಭಾಸಂ ವಾ ||

ಋಬೀಸಂ—ಅಪಗತಭಾಸಂ ಕಾಂತಿಯ ಅಥವಾ ಬೆಳಕು ಹೋಗಿರುವುದು, ಪ್ರಕಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಇದರ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ—

ಇತಿ ಪಂಚತ್ರಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂವತ್ತೈದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಅಥ ಷಟ್ತ್ರಿಂಶಃ ಖಂಡಃ

ಮೂವತ್ತಾರನೆಯ ಖಂಡವು

ಹಿಮೇನಾಗ್ನಿಂ ಘ್ರಂಸಮವಾರಯೇಥಾಂ ಪಿತುಮತೀಮೂರ್ಜಮಸ್ಯಾ ಅಧತ್ತಂ | ಋಬೀಸೇ | ಅತ್ರಿಮತ್ತಿನಾವನೀತಮುನ್ನಿನೈಃ ಸರ್ವಗಣಂ ಸ್ತುತಿ || ಹಿಮೇನೋದಕೇನ ಗ್ರೀಷ್ಮಾಂತೇಽಗ್ನಿಂ ಘ್ರಂಸಮಹರವಾರಯೇಥಾಮನ್ನವತೀಂ ಚಾಸ್ಮಾ ಊರ್ಜಮಧತ್ತಮಗ್ನಯೇ ಯೋಽಯಮೃಬೀಸೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಗ್ನಿರನ್ತರೌಷಧಿವನಸ್ತತಿಷ್ಠಪ್ಪು ತಮುನ್ನಿನೈಃ ಸರ್ವಗಣಂ ಸರ್ವನಾಮಾನಂ ಗಣೋ ಗಣನಾದ್ಗುಣಶ್ಚ ಯದ್ಭೃಷ್ಣ ಓಷಧಯ ಉದ್ಯಂತಿ ಪ್ರಾಣಿಶ್ಚ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ತದಶ್ವಿನೋ ರೂಪಂ ತೇನೈತೌ ಸ್ತೌತಿ ಸ್ತೌತಿ || ೩೬ ||

“ಹಿಮೇನಾಗ್ನಿಂ ಘ್ರಂಸಮವಾರಯೇಥಾಂ ಪಿತುಮತೀಮೂರ್ಜಮಸ್ಯಾ ಅಧತ್ತಮ್ | ಋಬೀಸೇ | ಅತ್ರಿಮತ್ತಿನಾವನೀತಮುನ್ನಿನೈಃ ಸರ್ವಗಣಂ ಸ್ತುತಿ |” ಹಿಮೇನೋದಕೇನ ಗ್ರೀಷ್ಮಾಂತೇಽಗ್ನಿಂ ಘ್ರಂಸಮಹರವಾರಯೇಥಾಮನ್ನವತೀಂ ಚಾಸ್ಮಾ ಊರ್ಜಮಧತ್ತಮಗ್ನಯೇ ಯೋಽಯಮೃಬೀಸೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಗ್ನಿರನ್ತರೌಷಧಿವನಸ್ತತಿಷ್ಠಪ್ಪು ತಮುನ್ನಿನೈಃ ಸರ್ವಗಣಂ ಸರ್ವನಾಮಾನಮ್ || ಗಣೋ ಗಣನಾದ್ಗುಣಶ್ಚ || ಯದ್ಭೃಷ್ಣ ಓಷಧಯ ಉದ್ಯಂತಿ ಪ್ರಾಣಿಶ್ಚ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ತದಶ್ವಿನೋ ರೂಪಂ ತೇನೈತೌ ಸ್ತೌತಿ ಸ್ತೌತಿ || ೧೧ || ೩೬ ||

ಉದಾಹರಣೆಯ ಮುಕ್ತ—

**ಹಿಮೇನಾಗ್ನಿಂ ಘ್ರಂಸಮನಾರಯೇಥಾಂ ಸಿತುಮತೀಮೂರ್ಜಮಸ್ಮಾ ಆಧತ್ತಂ
ಮುದೇಸೇ ಅತ್ರಿನುಶ್ಚಿನಾವನೀತಮುನ್ನಿಶ್ಯಭುಃ ಸರ್ವಗಣಂ ಸ್ತಸ್ಮಿ ||**

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೮)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—

(ಅತ್ರಿಯ ಹಿಂಸೆಗಾಗಿ ಅಸುರರಿಂದ ಪ್ರೇರಿತವಾದ) ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹಿಮದಂತೆ ಶೀತಲವಾದ ಉದಕದಿಂದ ಆರಿಸಿ (ಅಸುರಪೀಡೆಯಿಂದ ಕೃಶನಾದ ಅತ್ರಿಗೆ) ಬಲಪ್ರದವಾದ ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅಂಧಕಾರಾವೃತವಾದ (ಪೀಡಾಗೃಹದಲ್ಲಿ) ತಲೆಕೆಳಗಾಗಿ ಎಸೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಅದನನ್ನು ಎತ್ತಿ. ಅವಿಕಲವಾದ ಸರ್ವಾಂಗಯುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ (ಮನೆಗೆ) ಸೇರಿಸಿದಿರಿ.

ಹಿಮೇನ—ಹಿಮವತ್ ಶೀತಲನ ಉದಕೇನ—ಹಿಮದಂತೆ ತಣ್ಣಗಿರುವ ಉದಕದಿಂದ, **ಹಿಮೇನ ವೃಷ್ಟ್ಯುದಕೇನ** ಮಳೆಯನ್ನಿರಿಸಿಂಧ **ಘ್ರಂಸಂ—**ದೀಪ್ಯಮಾನಂ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಘ್ರಂಸಂ—ಅಗ್ನಿವತ್ ತೀಕ್ಷ್ಣಮುಗ್ರಂ ನಿರಾಘಕಾಲಿನಂ ಆಹುಃ—ಘ್ರಂಸ ಶಬ್ದವು ಹನ್ನೆರಡು ಆಹರ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೨೧) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬೇಸಿಗೆಯಕಾಲದ ಹೆಗಲು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಸುರರು ಅತ್ರಿಯೆಂಬ ಮುಷಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ತೊಂದರೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಹಳ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಆಪಾಯಕರವಾದ ಒಂದು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಳಮುಖವಾಗಿ ಮಲಗಿಸಿ ಅವನನ್ನು ತುಸ್ಮಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ (ಹೊಟ್ಟೆಬೆರೆಸಿರುವ ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ) ಹಾಕಿದರು. ಇದರಿಂದ ಅತ್ರಿಮುಷಿಯು (ಅವನ ಶರೀರವು ಬೆಂದು) ಬೆಂಕಿಯ ಪಾಪವನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರದೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಮಾಡಿದಾಗ ಅವರು ಹಿಮದಂತೆ ತಣ್ಣಗಿರುವ ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸಿ ಅತ್ರಿಮುಷಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದರು ಎಂದು ಇತಿಹಾಸವು ಈ ಬುಕ್ತೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬೇಸಿಗೆಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ತಾಪದಿಂದ ಹೆಗಲು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಬೆಂಕಿಯ ಉರಿಯಂತೆ—(ತಾಪವನ್ನು) ಸಂಕಟವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಮಳೆಯನ್ನಿರಿಸಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಎಲ್ಲರೂ ಸುಖವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವವರು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀಯಮಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಯಣರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಅತ್ರಿಮುಷಿಯ ಮತ್ತೆ ಅಗ್ನಿಯ ಪರವಾದ ಎರಡುವಿಧ ಅರ್ಥಗಳು ವಿವೃತವಾಗಿರುವುವು.

ಹಿಮೇನ—ಹಿಮಂ ಪುನರ್ಹಂತೇರ್ವಾ ಹಿನೋತೇರ್ವಾ—ಹನಧಾತುವಿನಿಂದ ಆಜರಮರಣ ಧರ್ಮಾಣ—ಮರ್ನವಮನ್ಯತ್ಯಂತಮನ್ಯಸ್ತಿನ ಯತ್ರೇವಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯಭಿಸಂತಿಪ್ಯಂತೇ || (ನಿ. ೪-೨೬) ಹಿಮಶಬ್ದವು ಹನ-ಕೊಲ್ಲುವುದು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಹಿಮಕಾಲವು ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳ ಎಲೆಗಳು ಉದರಹೋಗಿ ಮೃತಪ್ರಾಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಹಿಮಶಬ್ದವು ಕೊಲ್ಲುವುದು ನಾಶಮಾಡುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಮತ್ತು ಈ ಶಬ್ದವು ಹಿನೋತೇರ್ವಾ ಎಂದರೆ ಯಾಸ್ಯರ ವಿವರಣೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಹಿನೋತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಹಿಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವಾದಿಧಾನ್ಯಗಳು ಬೆಳೆದು ವೃದ್ಧಿಗೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಹಿಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತರ್ಪಣಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದೆಂದೂ ಯಾಸ್ಯರ ವಿವರಣೆ ಇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ತಣ್ಣಗಿರುವ ನೀರು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಇದರಿಂದೆಯೇ ಘ್ರಂಸ ಶಬ್ದವೂ ಆಹರ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. (ನಿ. ೨-೨೦)

ಯೋ ಅಸ್ತೌ ಫ್ರಂಸ ಉತ ವಾ ಯ ವೋಧನಿ ಸೋಮಂ ಸುನೋತಿ ಭವತಿ ದ್ಯುಮಾ ಅಹಃ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೪-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರಿಂದ ಉದ್ಭವಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಫ್ರಂಸ ಇತ್ಯರ್ಥವಾದ | ಗ್ರಹ್ಯಂತೇ ಅಸ್ತಿ ರಸಾಃ- (ನಿ. ೬-೧೯) ಫ್ರಂಸವೆಂಬ ಪದವು ಅಹಸ್ಸಿನ (ಹಗಲಿನ) ಹೆಸರು. ಉದಕಗಳು ಇದರಿಂದ ಶೋಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆಯಾದಕಾರಣ ಹಗಲಿಗೆ ಫ್ರಂಸವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು ಮತ್ತು—

ಯದ್ವೇದನಯಂತಮನಃಃ ಶಚೀಧಿಃ ಪರಿ ಫ್ರಂಸನೋನುನಾ ವಾಂ ವಾಂ ವಯೋ ಗಾತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೯-೪)

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೬-೪) ಫ್ರಂಸ ಶಬ್ದವು ಅರ್ಥವಾಚಕವಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಈ ಮುಕ್ತಿಯೇ ಉದಾಹರಿಸಿ (ನಿ. ೬-೬೬) ಹಿಮೇನೋದಕೇನ ಗ್ರೀಷ್ಮಾಂತೇ ಅಗ್ನಿಂ ಫ್ರಂಸಮಹರವಾರಯೇಥಾಂ || ಬೀಸಿಗೆಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತಾವವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ನೀರನ್ನು ಹಿರುತ್ತಿರುವ ಹಗಲಿನ ಕೊಂದರೆಯನ್ನು ತಣ್ಣಗಿರುವ ಮಳೆಯನ್ನೀರಿನಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿರುವಿ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ವಂದಸ್ತಾನಿಗಳ—

ಹಿಮಮಿತ್ಯದಕನಾಮ | ವೃಷ್ಟಿಲಕ್ಷಣೇನೋವಕೇನ | ಯತ್ರಾಸುಧೈಃ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತೈಃ ತಮಗ್ನಿಂ ಫ್ರಂಸಂ | ಫೃಕ್ಷರಣದೀಪ್ತೋರಿತ್ಯಸ್ಯಾಯಂ ಕ್ರಿಯಾಶಬ್ದಃ ನ ತ್ವಹರ್ವಾಮ |

ಹಿಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಮಳೆಯ ನೀರು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಆತ್ಮಿಮುಷಿಯು ಅಸುರರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಕಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಅಗ್ನಿಯು ಅವನಿಗೆ ತಾವವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿತು. ಫ್ರಂಸಶಬ್ದವು ಕ್ಷರಣ (ಕರಗುವುದು) ದೀಪ್ತಿ (ಕಾಂತಿಯಾಗಿರುವುದು) ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಪೃಥಾಕವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದಕಾರಣ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಾಗಿರುವುದು. ಇದು ಅರ್ಥವುಮಾಡಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಪಿತುಶಬ್ದವು—(ನಿ. ೩-೯) ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪಿತುಶಬ್ದವನ್ನುನಾಮ ಪಾತೇರ್ವಾ, ಪಿತುಶಬ್ದವಾ ಪ್ಯಾಯತೇರ್ವಾ (ನಿ. ೯-೨೫) ಪಿತುಶಬ್ದವು ಅನ್ನವಾಚಕವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದವು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಕವಾದ ಪಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಅಥವಾ ಪಾನಾರ್ಥಕವಾದ ಪಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ, ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಪ್ಯಾಯಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಆಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ವಿವರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸಂತಪ್ತನಾಗಿರುವ ಆತ್ಮಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಬಲಕರವಾದ ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳನ್ನೂ ಆಶ್ರಿನೀವೇವತೆಗಳು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಹವಿಲಕ್ಷಣ ರೂಪವಾದ ಚರಪುರೋಡಾಶಾದಿರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನೂ. ದ್ರವವ್ಯರ್ಥವಾದ ಮತ್ತು ಬಲಕರವಾದ ಆಹಾರಾದಿಗಳನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಆಶ್ರಿನೀವೇವತೆಗಳು ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದ ರೆಂದು—ಪಿತುಮತಿಃಂ ಉದರ್ವ ಸ್ಯಾ ಅಧತ್ತಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಮುಖೇನೇ—ಅಪಗತೇಽಪ್ಯೇ ಅಪಗತಪ್ರಕಾಶೇ, ಖೇಡಾಯನ್ಯೈಹೇ—ತೇಜಸ್ಸಿನ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದ ಪ್ರಕಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವ (ಕತ್ತಲೆಯುಳ್ಳ) ಅಪಾಯಕರವಾದ ಯಂತ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದು ಸಾಯೀನರು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು—ಮುಖೇನಮುಖೇನೇ—ಮುಖೇನಮಪಗತಭಾಸಂ, ಅಪಗತಭಾಸಮನ್ಯೈಹೇಽಪಗತಭಾಸಂ ಗತಭಾಸಂ ವಾ | ಮುಖೇನ ಶಬ್ದವು—ಕಾಂತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು. (ಕಪ್ಪಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳದ್ದು) ಅಥವಾ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ

ಕೂಡಿರುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇದು ಪೃಥಿವೀನಾಚಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಮತ್ತು ಹಿಮೇನಾಗ್ನಿ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತೆನ್ನೇ ಉದಹರಿಸಿ,

ಹಿಮೇನೋದಕೇನ ಗ್ರೀಷ್ಮಾಂತೇ ಅಗ್ನಿಂ ಘ್ರಂಸಮಹರವಾರಯೇಥಾಮನ್ನವತೀಂ ಚಾಸ್ಮಾ
ಲೂರ್ಜಮಧತ್ತಮಗ್ನಿಯೇ ಯೋಽಯಮ್ನುಚೀಠೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಗ್ನಿರಂತರೌಷಧಿವನಸ್ವ-
ತಿಷ್ಯತ್ಸು ತಮುನ್ನಿನ್ಯಘಃ ಸರ್ವಗಣಂ ಸರ್ವನಾಮಾಸಂ ಗಣೋ ಗಣನಾದ್ಧುಣಶ್ಚ |
ಯದ್ಭೃಷ್ಯ ಓಷಧಯ ಉದ್ಯಂತಿ ಪ್ರಾಣಸಕ್ತ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ತದಶ್ಚಿನೋ ರೂಪಂ ತೇನೈತೌ
ಸೌತಿ ||

(ನಿ. ೬-೩೬)

ಈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಗ್ರೀಷ್ಮಯುತವಿನ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಉಂಟಾದ ತಾಪವು ಹಗಲಿಗೆ ಬಾಧಕವಾಗಿಬಾರದೆಂದು ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿ ಅದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಕರವಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳು ದೊರಕುವ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿರುವರ ತೇಜಸ್ವಿಲ್ಲದೆ ಕತ್ತಲೆಯುಳ್ಳದ್ದಾದ ಭೂಮಿಯ ಒಳಗೆ ಸೆಕೆಯಿಂದ (ಶಾಖದಿಂದ) ಪಕ್ವವಾಗುವ ಔಷಧಿಗಳು ವನಸ್ಪತಿಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭೂಮಿಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ನೀರುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ, (ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ) ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟವಾಗುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಇಂತಹ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಯಾಯ ರೂಪಗಳಿಂದ ಇರುವವರೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಮಾಡಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಸರ್ವಗಣಂ—ಅಶ್ವಿಮುಷಿಯ ಪರವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಗಣಶಬ್ದವು ಎಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದಲೂ, ಪುತ್ರರೂ ಪೌತ್ರರು ಇವರುಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವವನೆಂದು ಅರ್ಥಬೋಧಕವಾಗಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿಯ ಪರವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಮೊಳಕೆಯಾಗಲು ಬಿತ್ತಿದ ಬೀಜಗಳು ಭೂಮಿಯವಳೆಗೆ ಇರುವ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಪಕ್ವನಾಗಿ ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತಿರೂಪಗಳಿಂದ ಬೆಳೆಯುವ ಕಾರಣ ಅಗ್ನಿಯು ಇವುಗಳನ್ನು ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದಿಂದ ಭಕ್ತಿಸುವನಾದ್ದರಿಂದ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿ ಓಷಧಿ ಗಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಸ್ವಸ್ತಿ—ಸ್ವಸ್ತಿ ಎಂಬ ಪದವು ಅವಿನಾಶೋ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ | ನಾಶವಾಗದೆ ಇರುವ ಹಾಗೆ, ಯಾವ ಪ್ರಪಾಂಚೂ ಇಲ್ಲವೆ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾದ ರೀತಿಯಿಂದ ಇರುವ ಹಾಗೆ ಎಂದು ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಸಾಂಯಾಣರು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ವಸ್ತಿ ಎಂಬ ಪದವು (ನಿ. ೩-೨೧) ಸ್ವಸ್ತೀತ್ಯವಿನಾಶಿನಾಮು ಅಸ್ತಿ ರಥಿ ಪೂಜಿತಃ ಸು ಅಸ್ತೀತಿ | ಅವಿನಾಶಿ (ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಇರುವ) ಎಂದು ಅರ್ಥವುಳ್ಳದಾಗಿರುವುದು. ಸು+ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳು ಸೇರಿರುವ ಈ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬುವುದು ಪೂಜಾರ್ಥವಾಗಿ ಇರುವುದು ಎಂದು ನಿರೂಪಕಾರಿಂದ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದವು ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ—

ಸ ನಃ ಪಿತೇವ ಸೂನವೇಗ್ನೇ ಸೂಪಾಯನೋ ಭವ | ಸ ಚ ಸ್ವಾನಃ ಸ್ವಸ್ತಯೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೯)

ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಸ್ತಯೇ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಕ್ಷೇಮಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಮತ್ತು ಪಥ್ಯಾ ಸ್ವಸ್ತಿಃ ಪಂಥಾ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ತನ್ನಿವಾಸಾತ್ | (ನಿ. ೧೧-೪೫) ಎಂದು ಸ್ವಸ್ತಿಪದವನ್ನು ಹೇಳಿ—

ಸ್ವಸ್ತಿ ರಿಧಿ ಪ್ರಪಥೇ ಶ್ರೇಷ್ಠಾ ರೇಕ್ಷ ಸ್ವತ್ಯಭಿ ಯಾ ವಾಮಮೇತಿ |
 ಸಾ ನೋ ಅಮಾ ಸೋ ಅರಣೇ ನಿ ಪಾತು ಸ್ವಾವೇಶಾ ಭವತು ದೇವಗೋಪಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೩-೧೬)

ಎಂಬ ಈ ಮಕ್ಕನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ—

ಸ್ವಸ್ತಿ ರೇವ ಹಿ ಪ್ರಪಥೇ ಶ್ರೇಷ್ಠಾ ರೇಕ್ಷ ಸ್ವತಿ ಧನವತ್ಯಭೇತಿ ಯಾ ವಸೂನಿ ವನನೀಯಾನಿ ಸಾ
 ನೋಲಮಾ ಗೃಹೇ ಸಾ ನಿರಮಣೇ ಸಾ ನಿರ್ಗಮನೇ ಪಾತು ಸ್ವಾವೇಶಾಭವತು ದೇವೀಗೋ.
 ಶ್ರೀ ದೇವಾನ್ ಗೋಪಾಯಶ್ಚಿ ದೇವಾ ಏನಾಂಗೋಪಾಯಂಶ್ಚಿತಿ ವಾ ||

(ನಿ. ೧೧-೪೫)

ಎಂದು ಸ್ವಸ್ತಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಸ್ವಸ್ತಿ ಎಂಬುವುದು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇರುವುದು. ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪ್ರಶಸ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಧನವತಿಯಾಗಿರುವುದು. ಉದಕಗಳನ್ನು ವರ್ಷಿಸುವುದು, ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವನಿಗೂ, ಗೃಹದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವನಿಗೂ ಕೂಡ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಗೃಹದ ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ಕೂಡ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಲಿ. ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ದೇವಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ, ದೇವತೆಗಳು ಈ ದೇವಿಯನ್ನೂ ಹವಿಸ್ಸುಗಳ ಅರ್ಪಣೆಯಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ನಮ್ಮನ್ನು ಈ ದೇವಿಯು ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ದ್ಯುಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇರುವ ರಶ್ಮಿಗಳು ಈ ದೇವಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ವಂದಸ್ತಾವಿಗಳೂ—

ಸ್ವಸ್ತಿ ಅಂತರ್ಜೀತ ವತ್ಸರ್ಥೋಲತ ಸ್ವಸ್ತಿಶಬ್ದಃ ಸ್ವಸ್ತಿಮತಂ ಅವಿನಶ್ಚ ಜೀವಂತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ
 ಸ್ವಸ್ತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ರಿಮುಷಿಯನ್ನು ಜೀವಂತನನ್ನಾಗಿರುವ ಹಾಗೆ ಅತ್ರಿನಿದೇವತೆಗಳು ರಕ್ಷಿಸಿದರು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಕುತ್ತನೂ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವನೂ ಎಂದು,

ಯಾಭಿಃ ಶುಚಂತಿಂ ಧನಸಾಂ ಸುಷಂಸದಂ ತಪ್ತಂ ಘರ್ವಮೋಮ್ಯಾವಂತಮತ್ರಯೇ |

ಯಾಭಿಃ ಸ್ಪೃಶ್ವಿಗುಂ ಪುರುಕುತ್ವವಾನತಂ ತಾಭಿರೂ ಪು ಊತಿಭಿರಶ್ವಿನಾ ಗತಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೦೨-೨)

ಎಂದು ಈ ಮಕ್ಕನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು.

ಇತಿ ಪಟಾತ್ರೀಶಃ ಷಾಂಡಃ ಸಮಾಪ್ತಃ |

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂವತ್ತಾರನೆಯ ಬಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಇತಿ ನಿರುಕ್ತೇ ಪೂರ್ವಪಟ್ಟೀ ಪರ್ವೋಧ್ಯಾಯಃ

ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಪೂರ್ವಾರ್ಧಃ ಸಮಾಪ್ತಃ |

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಯಾಸ್ವಮಹರ್ಷಿವಿರಚಿತವಾದ ನಿರುಕ್ತಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ
 ಪೂರ್ವಪಟ್ಟಿವೆಂಬ ಪೂರ್ವಾರ್ಧವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಶ್ರೀಃ ಸ್ತು

ಸಂಕೇತಾಕ್ಷರಗಳ ವಿವರಣೆಯು

- ಅಥ. ಸಂ.—ಅರ್ಥವೇನೆಂದೆಸಂಹಿತಾ
ಆಪ. ಸೂ.—ಆಪಸ್ತಂಬಶ್ರೌತಸೂತ್ರ
ಆಪ. ಧ. ಸೂ.—ಆಪಸ್ತಂಬಧರ್ಮಸೂತ್ರ
ಆಪ. ಪ. ಸೂ.—ಆಪಸ್ತಂಬಪಂಚಾಂಗಸೂತ್ರ
ಆ. ಸೂ. ಅಥವಾ ಆ.—ಶ್ರತ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರ
ಉ. ಸೂ.—ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರ
ಋ. ಸಂ.—ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ
ಋ. ಆ.—ಋತರೇಯಾರಣ್ಯಕ
ಋ. ಉ.—ಋತರೇಯೋಪನಿಷತ್
ಋ. ಬ್ರಾ.—ಋತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ
ಋ. ಉ.—ಋಂದೋಗೋಪನಿಷತ್
ಜೈ. ಸೂ.—ಜೈಮಿನಿಯ ಪೂರ್ವಮಾನಾಂಸೂತ್ರ
ಜೈ. ನ್ಯಾ. ವಿ.—ಜೈಮಿನಿಯ ನ್ಯಾಯಮಾಲಾವಿಸ್ತರ
ತಾ. ಬ್ರಾ.—ತಾಂಡ್ಯಮಹಾಬ್ರಾಹ್ಮಣ
ತೈ. ಆ.—ತೈತ್ತಿರೀಯ ಆರಣ್ಯಕ
ತೈ. ಬ್ರಾ.—ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ
ತೈ. ಸಂ.—ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತಾ
ನಿ.—ನಿರುಕ್ತ, ನಿಘಂಟು
ಪಾ. ಸೂ.—ಪಾಣಿನೀಯ ಸೂತ್ರ
ಪಾ. ಶಿ.—ಪಾಣಿನೀಯ ಶಿಕ್ಷಾ
ಘಿ. ಅಥವಾ ಘಿ. ಸೂ.—ಘಿಟ್ ಸೂತ್ರ
ಛ. ಸೂ.—ಛತ್ವಸೂತ್ರ
ಮ. ಭಾ.—ಮಹಾಭಾರತ
ಮ. ಸ್ಮೃ.—ಮನುಸ್ಮೃತಿ
ಮೈ. ಸಂ.—ಮೈತ್ರಾಯಿನೀಯಸಂಹಿತಾ
ಯಾ. ಸ್ಮೃ.—ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಸ್ಮೃತಿ
ವಾ. ಸಂ.—ವಾಙ್ಮನೀಯಸಂಹಿತಾ
ವಾ. ಪು.—ವಾಯುಪುರಾಣ
ವಿ. ಪು.—ವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣ
ವೇ. ಸೂ.—ವೇದಾಂತಸೂತ್ರ
ಶ. ಬ್ರಾ.—ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ
ಸಾ. ಸಂ.—ಸಾನುನೇದಸಂಹಿತಾ ಇತ್ಯಾದಿ.